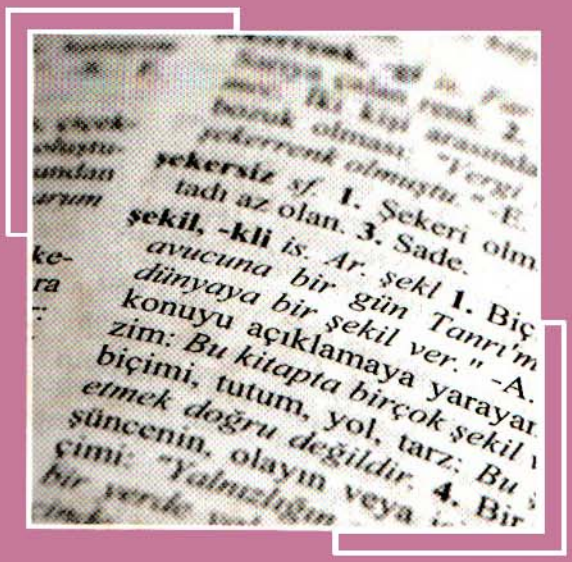

TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMERİ

Şekil Bilgisi

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

Türk Dil Kurumu Yayınları

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMERİ

Şekil Bilgisi

Korkmaz, Zeynep

Türkiye Türkçesi Grameri: (Şekil Bilgisi) / Zeynep KORKMAZ.– 3. bsk.– Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.

CV, 1224 s.; 24 cm.- (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 827. Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Grameri Projesi; 9)

Bibliyografya: 1193-1224 ss.
ISBN 975-16-1643-3

1. Türk Dili–Dil Bilgisi I. k.a.

415

Türk dilinin, Türk kültürünün en büyük koruyucusu ve destekleyicisi yüce Atatürk'ün aziz anısına.

Zeynep KORKMAZ

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMERİ

Şekil Bilgisi

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

3. Baskı

Ankara, 2009

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 827
Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler
Yazı Dilleri Grameri Projesi: 9
*
TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMERİ
Şekil Bilgisi
Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ
*
İnceleyen:
Prof. Dr. Leylâ KARAHAN
*
Kapak ve Sayfa Tasarımı:
Hangar Marka İletişimi ve Reklam Hizmetleri
*
Baskı:
Öncü Basımevi Basım Yayım Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Caddesi Ali Kabakçı İş Hanı
Nu: 85/2 İskitler/Ankara
Tel: (0312) 384 31 20
Belgegeçer: (0312) 384 31 19
*
Birinci Baskı: 2003
İkinci Baskı: Ankara, 2007
Üçüncü Baskı: Ankara, Mart 2009
Baskı Sayısı: 10.000 adet
ISBN: 975-16-1643-3
*
Türk Dil Kurumu Yayınları
Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere/ Ankara
Telefon: (0312) 428 61 00
Belgegeçer: (0312) 428 52 88
Genel Ağ: http//tdk.org.tr
*
5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin tüm yayın, tercüme ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

İÇİNDEKİLER

sayfa no

ÖN SÖZ ..... **XXXI**
TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI ..... **XXXVII**
DERGİ VE GAZETE KISALTMALARI ..... **LVII**
DİĞER KISALTMALAR ..... **LIX**
GİRİŞ ..... **LXI**
Başlıca Dil Aileleri ve Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ..... **LXI**
Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Kendi İçindeki Dallanması ..... **LXXIV**
Oğuzcanın Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Uzanan Tarihî Gelişme Süreçleri ..... **LXXVIII**
Türkiye Türkçesi Gramerlerinin Tarihî Gelişme Süreçleri ..... **CV**

BİRİNCİ BÖLÜM
Şekil Bilgisinin Ana Özellikleri ve Kelime Yapımı

1. Şekil Bilgisinin Tanımı ve Özellikleri 5
2. Kelimeler ve Yapıları 6
3. Kelimede Ses Anlam İlişkisi 6
4. Kelimelerin Dış ve İç Yapıları 7
5. Kelimelerin Şekil (İç) Yapıları 8

Kelime Kökleri 9
6. Kökler ve Özellikleri 9
7. Kökler ve Kelime Aileleri 11
8. Ad ve Fiil Kökleri ve Nitelikleri 12
9. Eş Sesli Ad ve Fiil Kökleri 13
10. Ad ve Fiil Gövdeleri 14

Ekler 15
11. Ekler ve Özellikleri 15
11.1. Eklerde Çok Şekillilik 16
12-14. Eklerin Kökeni 18
15. Ek Türleri 20
16. Yapım Ekleri 21
17. İşletme Ekleri (Çekim Ekleri) 22
18. Ad Çekimi Ekleri 23
1.Yalın durum 23
2.İlgi durumu 23
3.Yükleme durumu 24
4.Yönelme durumu 24

sayfa no

5.Bulunma durumu 24
6. Çıkma durumu 24
7. Vasıta durumu 25
8. Eşitlik durumu 25
19. Fiil Çekimi Ekleri 25
19.1. Şekil ve Zaman Ekleri (Kip Ekleri) 26
19.2. Şahıs Ekleri 26
20. Fiillerde Soru 27
21. Yardımcı Sesler 28
Kelime Yapımı 30
22. Yapı Bakımından Kelimeler 30
23. I. Basit Kelimeler 30
24-25. II. Türemiş Kelimeler 31
26. 1.Addan Ad Türeten Ekler 33
27. *+A* 33
28. *+Aç* 34
29. *+AdAk (<+dA-k)* 34
30. *+Ağı (<+A-gI)* 34
31. *+Ak* 35
32. *+An* 35
33. *+Ar, +ŞAr* 35
34. *+Ay* 35
35. *+Az* 36
36-37. *+CA* 36
36.1. *+CA*'lı Sıfatlar 36
36.2. *+CA*'lı Zarflar 37
36.3. *+CA*'lı Adlar 38
38-40. *+CAk* 39
38.1. *Sıfat Eki Olarak* 40
38.2. *Zarf Eki Olarak* 40
41. *+CAğIz* 41
42. *+CI / +CU* 41
43. *+CIk / +CUk* 42
44. *+CIl / +CUl* 44
45. *+CIn / +CUn* 45
46. *+dAk (<+dA-k)* 45
47. *+dAki (<+dA+ki)* 45
48. *+DAm (<+dA-m)* 46

sayfa no

49. *+DAş* 46
50. *+dIrIk / +dUrUk (<+dUr-Uk)* 46
51. *+dIz / +dUz* 47
52. *+gil, +giller* 47
53. *+Ik / Uk* 47
54. *+Il / +Ul* 47
55. *+In / +Un* 48
56. *+Ir / +Ur* 48
57. *+(I)l / +(U)l* 49
58. *+la (<+la-g)* 49
59. *+lAk (<+lA-k)* 50
60. *+lAmA (<+lA-mA)* 50
61. *+lAr* 51
62. *+lAz (<-lA-z)* 53
63-64. *+lI / +lU* 53
65-67. *+lIk / +lUk* 55
68. *+mAn* 58
69. *+(I)msI / +(U)msU (<+m+sIg)* 59
70. *+(I)mtırak / +(U)mtırak<+mtı+rak* 59
71. *+(I)n / +(U)n* 60
72. *+(I)n (+ (A)n)* 60
73. *+(I)ncI / +(U)ncU* 61
74. *+rAk* 61
75. *+sAk (<+sA-k)* 61
76. *+sAl* 61
77. *+sI /+ sU (<+sI-g)* 62
78. *+sIk / +sUk (<+sI-k (?))* 63
79. *+sIl / +sUl (<+sI-l (?))* 63
80. *+sIz / +sUz* 64
81. *+sIzIn (<+sIz+In)* 65
82. *+sIzlIk / sUzlUk (<+sIz / +sUz + +lIk / +lUk)* 65
83. *+şAr* 65
84. *+şIn* 66
85. *+(I)t / +(U)t* 66
86. *+tI / +tU* 66
87. *+(I)z / +(U)z* 66
88. 2.Fiilden Ad Türeten Ekler 67
89-90. *-(y)A* 67

sayfa no

91. *-(y)AcAk* 68
92. *-Aç, -ç* 69
93. *-AgAn / -AğAn < -A-gAn (?)* 69
94. *-Ak < -gAk* 70
95. *-Al, -l* 71
96. *-AlAk (< -AlA-k)* 72
97. *-AlI < -gAlI* 72
98. *-Am* 72
99. *-AmAç (< -A -mAç) / -mAç* 73
100. *-AmAk (-A-mAk)* 73
101. *-(y)An* 73
102. *-AnAk* 74
103. *-(y)ArAk (< -(y)ArAk)* 74
104. *-ArI* 75
105. *-AsI (< -gA + sIg)* 75
106. *-baç → -maç* 76
107. *-cA* 76
108. *-cAsInA < +cA+sI+nA* 76
109. *-ç* 76
110. *-DI / -DU* 77
111. *-DIk / -DUk* 77
112. *-DIkçA / -DUkçA (-DIk / -DUk +çA)* 78
113. *-DIktA / -DUktA (<DIk+tA), -DIgIndA / -DUğUndA (<DUk+I+n+dA)* 78
114. *-DI mI / -DU mU (<-DI + mI)* 78
115. *-gA* 78
116. *-gAç* 79
117. *-gIç / -gUç* 80
118. *-GAn* 80
119. *-GI / -GU* 80
120. *-GIn / -GUn* 81
121. *-I / -U (< -(I)g / -(U)g)* 82
122. *-(y)IcI / -(y)UcU (< -gUçI < -gU+çI)* 83
123. *-Iç / -Uç (< -gIç / -gUç)* 84
124-125. *-Ik / -Uk, -k (ET -yUk)* 84
126. *-(y)Ip / -(y)Up* 87
127. *-(y)IşIndA / -(y)UşUndA < -(y)Iş+I+n+dA)* 88
128. *-(I)l / -(U)l* 88

sayfa no

129. *-iken / -ken, -(y)ken < er-ür-ken* 88
130. *-m, -(I)m / -(U)m* 89
131-135. *-mA* 91
136-137. *-mAcA (-mA+cA)* 93
138. *-mAç* 94
138.1. *-mAç / -bAç < -mAcA* 94
138.2. *-mAç < mA aş* 95
139. *-mAdAn < -mAdIn* 95
140. *-mAk* 95
141. *+mAklA (< mAk+ile)* 96
142. *-mAksIzIn (-mAk+sIz+In)* 96
143. *-mAktAnsA < -mAk+tAn+i-se* 96
144. *-mAl* 96
145. *-mAll (< -mA+ll)* 97
146. *-mAn* 97
147-149. *-mAz* 98
150. *-mAzlIk < -mAz+lIk)* 99
151. *-mIk / -mUk* 99
152-153. *-mIş / -mUş* 100
154. *-(I)mlI / -(U)mlU (< -(I)m+lI / -(U)m+lU)* 100
155. *-mUr* 101
156. *-n, -(I)n / -(U)n* 101
157-158. *-tI / -tU / -(I)ntI / -(U)ntU (< -(I)n-+-tI /-(U)n- + -tU)* 101
159-160. *-r, -Ar, -(I)r / -(U)r* 104
161. *-sAk < -sA-k < Ig+sA-k* 105
162. *-sAl* 105
163. *-sI / -sU < -sIk (-g) / -sUk (-g)* 105
164-165. *1. -(y)Iş / -(y)Uş, 2. -ş, -(I)ş / -(U)ş* 106
166. *-t, -(I)t / -(U)t* 107
167. *-v, -(A)v* 108
168. *-(A)z* 109
169. 3.Addan Fiil Türeten Ekler 109
170. *+A-* 111
171. *+Al- <+A-l-* 112
172. *+An- <+A-n-* 112
173. *+Ar- <+A-r-* 113
174. *+Ar- < er-* 113
175. *+Aş- <+A-ş-* 113

sayfa no

176. *+At- <A-t-* 113
177. *+dA-* 114
178. *+I- / +U-* 114
179. *+(I)k- / +(U)k-* 115
180. *+kIr- / +kUr- <+k-(I)r-* 115
181. *+l-* 116
182.-187. *+lA-* 116
188. *+lAn- <+lA-n* 119
189. *+lAş- <+lA-ş-* 119
190. *+(I)msA- / +(U)msA- <+(I)m+sA- / +(U)m+sA-* 120
191. *+(I)r- / +(U)r-* 120
192. *+(I)rgA-* 121
193. *+rA-* 121
194. *+sA-* 121
195. *+sI-* 122
196. 4.Fiilden Fiil Türeten Ekler 123
197. *-A-* 124
198. *-AlA-* 125
199. *-Ar-* 126
200. *-DAr-* 126
201-203. *-DIr- / -DUr- <-t-Ur-* 126
204. *-I- / -U-* 127
205. *-k- / -(I)k- / -(U)k-* 127
206-207. *-(I)l- / -(U)l-* 127
208. *-mA* 128
209. *-mAlA- <- mA+lA-* 129
210. *-mAş < -m+A-ş-* 129
211. *-n- / -(I)n- / -(U)n-* 129
212. *-p-* 131
213-214. *-(I)r- / -(U)r- < -ET -(U)r-* 131
215-217. *-(I)ş- / -(U)ş-* 131
218. *-(I)ştIr- / -(U)ştUr- < -(I)ş- / (U)ş- + tIr- / -tUr-* 134
219-221. *-t-, -(I)t- / -(U)t-* 134
222. *-y- < -d-* 135
223. *-(I)z- / -(U)z-* 136
224. Yabancı Ekler 136
III. Birleşik Kelimeler 137
225. Birleşik Kelime ve Özellikleri 137

sayfa no

226. 1.Birleşik Adlar 139
226.1. Ad Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar 139
227.-228. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar 140
229. Sıfat-Fiil Kalıbındaki Birleşik Adlar 141
230. İsnat Grubu Kalıbındaki Birleşik Adlar 142
231. Ad + Çekimli Fiil Kalıbındaki Birleşik Adlar 142
232. İkileme Kalıbındaki Birleşik Adlar 142
233. 2.Birleşik Sıfatlar 143
233.1. Ad Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Sıfatlar 143
233.2. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Sıfatlar 143
233.4. İsnat Grubu Kalıbındaki Birleşik Sıfatlar 144
233.5. İki Sıfatın Birleşmesinden Oluşmuş Birleşik Sıfatlar 144
234. 3.Birleşik Zarflar 145
235. 1.Birleşik Kelime Özelliği Taşıyan Birleşik Zarflar 146
236. 2.Geçici Görevde Birleşik Zarflar 146
236.1. Ad Tamlaması Kalıbındaki Zarflar 146
236.2. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Zarflar 146
236.3. İsnat Grubu Kalıbındaki Zarflar 147
236.4. Tekrar Grubu Kalıbındaki Zarflar 147
236.5. Ad-Fiil, Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Kalıbındaki Zarflar 147
236.6. Kısaltma Grubu Kalıbındaki Zarflar 147
237. 4.Birleşik Zamirler 148
238. 5.Birleşik Bağlaçlar 148
239. 6.Birleşik Ünlemler 149
240-241. 7.Birleşik Fiiller 150
242.1. Öncelik Fiilleri *(-mış ol-)* 151
242.2. Alışkanlık Fiilleri *(-Ir al-, -mAz ol-)* 151
242.3. Niyet Fiilleri *(-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol-)* 151
243.1. Yeterlik Fiilleri 151
243.2. Tezlik Fiilleri 152
243.3. Süreklilik Fiilleri 152
243.4. Yaklaşma Fiilleri 152
243.5. Uzaklaşma Filleri 152
244. İkili Birleşik Fiiller 152
245. Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller 153
1.Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 154
246.1. *Özne+fiil* bağlantısı ile birleşenler 154
246.2. *Nesne+fiil* bağlantısı ile birleşenler 154

sayfa no
246.3. *Yer tamlayıcısı+fiil* bağlantısı ile birleşenler 154
246.4. *Zarf+fiil* bağlantısı ile birleşenler 154
246.5. *Fiil+özne* bağlantısı ile birleşenler 155
247. 2.İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 155
247.1. *Özne+nesne+fiil* bağlantısı ile birleşenler 155
247.2. *Özne+yer tamlayıcısı+fiil* bağlantısı ile birleşenler 155
247.3. *Özne+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 155
247.4. *Nesne+özne+fiil* kuruluşunda olanlar 155
247.5. *Nesne+yer tamlayıcısı+fiil* kuruluşunda olanlar 155
247.6. *Nesne+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 156
247.7. *Yer tamlayıcısı+özne+fiil* kuruluşunda olanlar 156
247.8. *Yer tamlayıcısı+nesne+fiil* kuruluşunda olanlar 156
247.9. *Yer tamlayıcısı+yer tamlayıcısı+fiil* kuruluşunda olanlar 156
247.10. *Yer tamlayıcısı+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 156
247.11. *Zarf+nesne+fiil* kuruluşunda olanlar 156
247.12. *Zarf+yer tamlayıcısı+fiil* kuruluşunda olanlar 156
247.13. *Zarf+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 157
247.14. *Fiil+nesne+fiil+nesne* kuruluşunda olanlar 157
248. 3.Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 157
IV. Ek Kalıplaşması İle Oluşan Kelimeler 157
249. Ek Kalıplaşması ve Özellikleri 157
250. Ad Çekimi Eklerinin Kalıplaşması 160
250.1. *+Arı (<EAT +Aru <ET +Garu), +rA* yön gösterme ekleri 160
250.2. *+(n)A* yönelme durumu eki 160
250.3. *+DA* bulunma durumu eki 161
250.4. *+DAn* çıkma durumu eki 161
250.5. *+CA* eşitlik durumu eki 162
250.6. *+(I)n / +(U)n* vasıta durumu eki 163
250.7. *+lA (<ile)* vasıta durumu eki 163
251. İşletme ekleriyle 163
251.1. *+lAr* ekiyle 163
251.2. İyelik ekleriyle 164
252. Sıfat Eklerinin Kalıplaşması 164
252.1. *+CA eki* 165
252.2. *+CIk / +CUk eki* 165
252.3. *+CIl / +CUl, +CIn / +CUn ekleri* 166
252.4. *-AgAn / -ĞAn ekleri* 166
252.5. *-Ak < -gAk eki* 166

sayfa no

252.6. *+mAn eki* ... 167
252.7. *-GAn eki* ... 167
252.8. *-GIn / -GUn eki* ... 167
253. Sıfat-Fiil Eklerinin Kalıplaşması ... 167
253.1. *-DIk / -DUk eki* ... 168
253.2. *-mIş / -mUş eki* ... 168
253.3. *-(y)An < -gAn eki* ... 168
253.4. *-r, -Ar, -Ir / -Ur eki* ... 169
254. *-mAz eki* ... 169
255. *-AcAk eki* ... 170
256. *-AsI eki* ... 170
257. Ad-Fiil Eklerinin Kalıplaşması ... 171
258. *+mAk eki* ... 171
259. *-mA eki* ... 171
260. *-(y)Iş / -(y)Uş eki* ... 172
Fiil Şekillerinin Kalıplaşması ... 172
261. *-DI / -DU eki* ... 172
262-263. *-DUr- / -DUr- eki* ... 173
264. Zarf-Fiil Eklerinin Kalıplaşması ... 173
265. *-(y)A, -(y)I / -(y)U ekleri* ... 174
266. *-(y)In, / -(y)Un ekleri* ... 174
V. Deyimleşmiş Sözler ... 175
267-270. Deyimleşmiş Sözler ve Özellikleri ... 175
271. VI. Alıntı Kelimeler ... 179
271.1. Alıntı Kelimeler ... 180
271.2. Batı Kökenli Kelimeler ... 182
272. Yabancı Kelimeler ... 185

İKİNCİ BÖLÜM
I. Anlamlı Kelimler

1. Adlar ve Ad Soylu Kelime Sınıfları

2. Fiiller ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları

1. Adlar ve Ad Soylu Kelime Sınıfları ... 193
273. ADLAR ... 195
274. I. Somut ve Soyut Adlar ... 196

sayfa no
274. A. Somut Adlar ... 196
275-276. B. Soyut Adlar ... 196
277. II. Özel Adlar, Cins Adları (Tür Adları) ... 199
278. A. Özel Adlar ... 199
278.1. Kişi Adları ... 199
278.2. Hayvan Adları ... 205
278.3. Millet, Devlet, Topluluk, Boy ve Aşiret Adları ... 206
278.4. Kıt'a, Ülke, Yer, Şehir, Irmak vb. Adları ... 207
278.5. Dil, Din, Mezhep ve Tarikat Adları ... 210
278.6. Kurum, Kuruluş, Dernek, Okul, Makam vb. Adları ... 211
278.7. Saray, Köşk, Villâ, Apartman, Otel, Cami, Gemi, Uçak, Sandal gibi Bina Araç ve Benzerlerine Cins Adlarından, Tarihî ve Coğrafî Adlardan veya Kişi Adlarından Alınarak Verilen Adlar ... 211
278.8. Gazete, Dergi, Ansiklopedi, Kitap, Roman vb Adları ... 212
279. Ad Bilimi ... 213
280. Cins Adları (Tür Adları) ... 213
281. III. Oluş ve Kılış (Hareket) Adları ... 214
282. 1.-*mAk* eki ... 215
283. 2. -*mA* eki ... 216
284. 3. -*Iş* / -*Uş* eki ... 217
285. IV. Adların Yapı Bakımından Sınıflandırılması ... 219
286-288. 1.Basit (Yalın) Adlar ... 219
289. Yansımalı (Ses Taklidi) Adlar ... 221
290. 2. Türemiş Adlar ... 223
291. A. Addan Türemiş Adlar ... 224
292. B. Fiilden Türemiş Adlar ... 226
293. 3. Kalıplaşmış Adlar ... 227
294. A. Ad Çekimi Eklerinin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar ... 229
295. B. Sıfat – Fiil Eklerinin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar ... 230
296.-298. C. Ad – Fiil Eklerinin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar ... 231
299. Ç. Zarf – Fiil Eklerinin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar ... 234
300. D. -*DI* / -*DU* Görülen Geçmiş Zaman Ekinden Kalıplaşmış Adlar ... 235
301-302. 4. Birleşik Adlar ... 235
303. A. Ad + Ad Yapısındaki Birleşik Adlar ... 237
304.-305. B. Ad Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar ... 237
306.-309. C. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar ... 240

sayfa no
310. Ç. Öteki Kelime Grupları ve Cümle Biçimindeki Birleşik Adlar 244
311. Renk Adları 245
312. Adlarda Anlam Değişmesi ve Yan Anlamlar 247
312.3. Özel Adlandırma 248
313. Ad Gibi Kullanılan Öteki Kelime Türleri 249
314-315. Adlarda Küçültme 250
316. Adlarda Cins 253
317. Adlarda Sayı, Teklik ve Çokluk 255
318. İşletme Ekleri 256
319. *+lAr* Çokluk Eki 257
Adlarda İyelik (Sahiplik) ve Aitlik 259
320-321. İyelik Ekleri 259
322. Aitlik Eki 263
323. Adlarda Çekim ve Ad Çekimi (Durum Gösterme) Ekleri 266
324. Yalın Durum 267
325. İlgi Durumu 268
326. Ad Tamlaması 270
327. 1.Belirtili Ad Tamlaması 271
328-331. 2.Belirtisiz Ad Tamlaması 272
332. 3.Zincirleme Ad Tamlaması 275
333. Yükleme Durumu 277
333.1. Eksiz Yükleme Durumu 277
333.2. Ekli Yükleme Durumu 278
334. Yönelme Durumu 280
335. Bulunma Durumu 289
336. Çıkma Durumu 301
337. Vasıta Durumu 317
338. Eşitlik Durumu 324
1. Eşitlik Görevi 325
338.1. Vasıfta Eşitlik 325
338.2. Miktar ve Büyüklükte Eşitlik 326
338.3. Göreceli (İzafi) Eşitlik 327
339. 2. Karşılaştırma (Nispet) Görevi 328
340. Adlarda Soru 329

SIFATLAR 333
341. Sıfatlar ve Özellikleri 333
342. Sıfatların Sınıflandırılması 337

sayfa no
343. I. Kökenlerine Göre Sıfatlar 337
344. 1.Türkçe Kökenli Sıfatlar 337
345-348. 2.Yabancı Kökenli Sıfatlar 337
349. 3.Karışık Kökenli Sıfatlar 339
350. II. Yapıları Bakımından Sıfatlar 340
351. 1.Basit (Yalın) Sıfatlar 340
352. 2.Türemiş Sıfatlar 340
A. Addan Sıfat Türeten Ekler 340
353.1. *+lI / +lU* 340
353.2. *+llk / lUk* 341
353.3. *+CI / +CU* 341
353.4. *+sIz / +sUz* 341
353.5. *+CA* 341
353.6. *+CIk / +CUk* 341
353.7. *+CIl / +CUl* 342
353.8. *+sI / +sU* 342
353.9. *+(I)msI / +(I)msU* 342
353.10. *+(I)mtırak* 342
353.11. *+şIn* 342
353.12. *+mAn* 342
353.13. *+rAk* 342
353.14. *+Ar / +şAr* 342
353.15. *+(I)ncI / +(U)ncU* 343
353.16. *+(I)z / +(U)z* 343
353.17. *+î* 343
353.18. *+sAl* 343
354.1. *+DA* Ekiyle 343
354.2. *+DAn* Ekiyle 344
354.3. *+CA* Ekiyle 344
354.4. *+DA+ki* Ekiyle 344
355. B. Fiilden Sıfat Türeten Ekler 344
356. 1.Fiilden Kalıcı Sıfat Türeten Ekler 344
356.1. *-(A)k* 344
356.2. *-(I)k / -(U)k* 344
356.3. *-GAn* 344
356.4. *-AgAn, -AğAn* 345
356.5. *-GIn / -GUn* 345
356.6. *-I / -U (<ET -Ig)* 345

sayfa no

356.7. *-mA* 345
356.8. *-(I)nç* 345
357. 2. Fiilden Geçici Sıfatlar Türeten Ekler 346
357.1. *-DIk / -DUk* 346
357.2. *-mIş / -mUş* 346
357.3. *-An* 346
357.4. *-r, -Ar, -Ir / -Ur* 346
357.5. *-mAz* 346
357.6. *-AcAk* 346
357.7. *-IcI* 346
358. 3.Birleşik Sıfatlar 346
359. 4.Pekiştirme Sıfatları 348
360. 5.Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar 349
361. 1.Sıfat Tamlaması Biçiminde 350
362. 2.Ad Tamlaması Biçiminde 350
363. 3.Sıfat-Fiil Grubu Biçiminde 351
363.1. *-An* Ekiyle 351
363.2. *-DIk / -DUk* Ekiyle 352
363.3. *-Ar, -mAz* Ekleriyle 352
363.4. *-mIş / -mUş* Ekiyle 353
363.5. *-AcAk* Ekiyle 354
364. 4. Tekrar Grubu Biçiminde 354
365. 5. Edat Grubu Biçiminde 355
365.1. *Gibi*'li Edat Grubuyla 356
365.2. *Göre*'li Edat Grubuyla 356
365.3. *Kadar*'lı Edat Grubuyla 356
365.4. *Ait, doğru, için, ilişkin, karşı* Edat Gruplarıyla 357
366. 6.Bağlaç Grubu Biçiminde 357
367. 7.Sayı Grubu Biçimde 358
368. 8.İsnat Grubu Biçiminde 359
369. 9.Ad Çekimi Ekleriyle Kurulmuş Kısaltma Grupları Biçiminde 359
369.1. Yükleme Grubu Biçiminde 359
369.2. Yönelme Grubu Biçiminde 360
369.3. Bulunma Grubu Biçiminde 360
369.4. Çıkma Grubu Biçiminde 360
369.5. Vasıta Grubu Biçiminde 361

sayfa no
370. III. İşlevlerine Göre Sıfatlar ... 361
371-372. A. Nitelik Sıfatları ... 361
373. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme İşlevi ... 370
373.1. a. Eşitlik Derecesi ... 371
374. b. Üstünlük Derecesi ... 373
375-376. c. Aşırılık Derecesi ... 374
377. ç. En Üstünlük Derecesi ... 376
378. Sıfatlarda Küçültme ... 377
379-380. *+CA* Eki ... 377
381. *+cIk / +cUk* Eki ... 379
382. *+sI / +sU, +msI / +msU* Ekleri ... 381
383. *+rAk* Eki ... 382
384. *+mtırak* Eki ... 383
385-386. Sıfatlarda Pekiştirme İşlevi ... 383
387. B. Belirtme Sıfatları ... 385
388. 1.İşaret (Gösterme) Sıfatları ... 385
388.1. *Bu* İşaret Sıfatı İle ... 385
388.2. *Şu* İşaret Sıfatı İle ... 386
388.3. *O* İşaret Sıfatı İle ... 386
389. 2.Sayı Sıfatları ... 387
389.1. a. Asıl Sayı Sıfatları ... 388
389.4. b. Sıra Sayı Sıfatları ... 391
389.5. c. Üleştirme Sayı Sıfatları ... 391
389.6. ç. Kesirli Sayı Sıfatları ... 392
389.7. d. Topluluk Sayı Sıfatları ... 393
390. 3.Soru Sıfatları ... 393
391. 4.Belirsizlik Sıfatları ... 395

ZAMİRLER ... 399
392. Zamirler ve Özellikleri ... 399
393. Zamirlerin Sınıflandırılması ... 404
394. I. Yapıları Bakımından Zamirler ... 404
395. 1.Basit (Yalın) Zamirler ... 404
396. 2.Türemiş Zamirler ... 404
397. 3.Birleşik Zamirler ... 404
398. II. İşlevleri Bakımından Zamirler ... 405
399-401 1.Şahıs Zamirleri ... 405
a. "*Ben*" ve "*biz*" Zamirlerinin Çekimli Biçimleri ... 408

sayfa no
b. "*Sen*" ve "*siz*" Zamirlerinin Çekimli Biçimleri 409
c. "*O*" ve "*onlar*" Zamirlerinin Çekimli Biçimleri 409
402-403. 2.Dönüşlülük Zamirleri 414
404-409. 3.İşaret Zamirleri 420
a. "*Bu*" ve "*bunlar*" Zamirleriyle 421
b. "*Şu*" ve "*şunlar*" Zamirleriyle 422
c. "*O*" ve "*onlar*" Zamirleriyle 422
410-412. 4.Aitlik Zamirleri 430
413-417. 5.Belirsizlik Zamirleri 433
418. 6.Soru Zamirleri 441
419. *Kim* Zamiri 441
420. *Ne* Soru Zamiri 444
421-422. *Nere* Zamiri 447
423. 7.Bağlama Zamiri 449

ZARFLAR 451
424. Zarfların Tanımı ve Özellikleri 451
425. Zarfların Sınıflandırılması 453
426. I. Kökenleri Bakımından Zarflar 453
427. 1.Yabancı Kökenli Zarflar 454
428. 2.Türkçe Kökenli Zarflar 454
429. II. Yapıları Bakımından Zarflar 455
430. 1.Basit (Yalın) Zarflar 455
431. 2.Türemiş Zarflar 457
432. A. Addan Türemiş Zarflar 457
433. 1.Addan Ad Çekimi Ekleriyle Türeyen Zarflar 457
433.1. *+ra, +ArI (ET +gArU)* Yön Gösterme Ekleriyle 458
433.2. *+In / +Un* Vasıta Durumu Ekiyle 458
433.3. *+çA* Eşitlik Durumu Ekiyle 458
434.1. *+DAn* Çıkma Durumu Ekiyle 460
434.2. *+DA* Bulunma Durumu Ekiyle 462
434.3. *+(y)A* Yönelme Durumu Ekiyle 463
434.4. *+lA* Vasıta Durumu Ekiyle 464
434.5. *+lAr* Çokluk veya Çokluk + İyelik Ekiyle 464
435. 2.Addan Ad Yapma Ekleriyle Kurulan Zarflar 465
435.1. *+lIk / +lUk* Ekiyle 465
435.2. *+CA, +CAnA* Zarf Türetme Ekleriyle 465
435.3. *+cIk / +cUk* Ekiyle 466

sayfa no
435.4. +*cAk* Ekiyle 466
435.5. +*cAcIk* Ekiyle 467
435.6. +*Ar* Ekiyle 467
435.7. +*lI* / +*lU* Ekiyle 467
435.8. +*sIz* / +*sUz*, +*sIzIn* Ekiyle 468
435.9. +*lI* / +*lU* + +*sIz* / +*sUz* Ekiyle 468
435.10. +*DIr* / +*DUr* Bildirme Ekiyle 469
436. B. Fiilden Türemiş Zarflar 470
437. 1.Fiilden *-Ik* / *-Uk*, *-GIn* / *-GUn*, *-mA* / *-mAcA* Ekleriyle Türetilen Zarflar 470
437.1. *-Ik* / *-Uk* Ekiyle 471
437.2. *-GIn* / *-GUn* Ekiyle 471
437.3. *-mA*, *-mAcA* Ekleriyle 471
2.Fiilden Zarf-fiil, Ad-Fiil ve Sıfat-Fiil Ekleriyle Türetilen Zarflar 472
438-440. Zarf-Fiil Ekleriyle 472
441. 3.Kelime Grubu Yapısındaki Zarflar 474
442. Tekrar Grubu Biçimindeki Zarflar 474
443. Ad Tamlaması Biçimindeki Zarflar 476
444. Sıfat Tamlaması Biçimindeki Zarflar 478
445. Edat Grubu Biçimindeki Zarflar 480
446. Sıfat-Fiil Grubu Biçimindeki Zarflar 482
447. Zarf-Fiil Grubu Biçimindeki Zarflar 483
447.1. *-A* Ekiyle 483
447.2. *-(y)Ip* / *-(y)Up* Ekiyle 483
447.3. *-(y)AlI* Ekiyle 484
447.4. *-(y)ArAk* Ekiyle 484
447.5. *-(y)ArAktAn* Ekiyle 485
447.6. *-DIkçA* / *-DUkçA* Ekiyle 485
447.7. *-(y)IncA* / *-(y)UncA* Ekiyle 485
447.8. *-iken* / *-ken* Ekiyle 486
447.9. *-mAdAn* Ekiyle 486
447.10. *-mI* / *-mU* Ekiyle 487
448. Ad-fiil Grubu Biçimindeki Zarflar 487
449. Bağlama Grubu Biçimindeki Zarflar 487
450. Kısaltma Grubu Biçimindeki Zarflar 488
450.1. İsnat Grubu Biçimindeki Zarflar 490
451. Cümle Kuruluşundaki Zarflar 490
452. Birleşik Kelime Yapısındaki Zarflar 492

sayfa no
453. III. İşlevleri Bakımından Zarflar 495
454-456. 1.Zaman Zarfları 495
457. 2.Yer ve Yön Zarfları 498
458. 3.Tarz Zarfları 499
459. A. Nitelik Bildirme Zarfları 500
459. B. Durum Bildirme Zarfları 502
460.1. 1."Benzerlik, tıpkılık" Bildirenler 503
460.2. 2."Birliktelik" Bildirenler 504
460.3. 3."Dilek" Bildirenler 504
460.4. 4."Görecelik, bakımından, hatırlatma, öyle sayma (farz etme), zıtlık" Bildirenler 505
460.5. 5."Karşılaştırma" Bildirenler 506
460.6. 6."Kesinlik" Bildirenler 507
460.7. 7."Pekiştirme" Bildirenler 508
460.8. 8."Olasılık (ihtimal), duraklama (tereddüt), şüphe ve şaşırma" Bildirenler 509
460.9. 9."Sebep" Bildirenler 510
460.10. 10."Sınırlama" Bildirenler 512
460.11. 11."Tekrarlama" Bildirenler 513
460.12. 12."Üleştirme" Bildirenler 514
460.13. 13."Vasıta" Bildirenler 515
460.14. 14."Yaklaşıklık" Bildirenler 516
461. 4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları 517
462. Azlık-Çokluk Zarflarının İşlevleri 517
462.1. 1."Eşitlik" Derecesi Gösterenler 518
462.2. 2."Üstünlük" Derecesi Gösterenler 519
462.3. 3."En Üstünlük" Derecesi Gösterenler 520
462.4. 4."Aşırılık" Derecesi Gösterenler" 520
463. 5. Soru Zarfları 523

2. Fiiller ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları 525
FİİLLER 527
464. Fiillerin Özellikleri 527
465. Fiillerin Sınıflandırılması 528
1. Yapıları Bakımından Fiiller 528
466. A. Basit Fiiller 528
467. B. Türemiş Fiiller 529
468. C. Birleşik Fiiller 530

sayfa no
469. 2.İçerikleri Bakımından Fiiller 530
470. A. Oluş Bildiren Fiiller 531
471. B. Bir Kılış ve Kılınış Bildiren Fiiller 532
472. C. Durum ve Tasvir Bildiren Fiiller 532
473. 3.Anlamları Bakımından Fiiller 533
474. A. Esas Fiiller 533
475. B. Yardımcı Fiiller 534
476. 4.Kılınış Biçimleri Bakımından Fiiller 534
477. 5.Çatıları Bakımından Fiiller 538
478-482. Fiil Çatısı 538
483-486. Fiil-Nesne Bağlantısı Açısından Geçişli-Geçişsiz Fiiller 541
487. Fiil-Özne Bağlantısı Açısından Çatı Ekleri ve İşlevleri 545
1.Etken Çatı (Yalın Çatı) 545
488. 2.Edilgen Çatı 546
489. 3.Meçhul Çatı (Öznesiz Çatı) 549
490-494. 4.Dönüşlü Çatı 550
495-497. 5.İşteş Çatı 553
498-499. 6.Ettirgen Çatı 555
500. Çatı Eklerinde Üst Üste Gelebilme Durumu 563
501. Fiil Çekimi 567
502. Fiilde Kip 567
503. Fiilde Zaman 570
504-505. Fiilde Şahıs ve Sayı 570
1.Zamir Kökenli Şahıs Ekleri 571
2.İyelik Kökenli Şahıs Ekleri 571
3.Emir Kipindeki Şahıs Ekleri 572
506-508. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk ve Soru Şekilleri 573
509. Fiilde Soru 575
Fiilde Görünüş 576
510-512. Fiilde Anlam, Zaman ve İşlev Kaymaları 576
513. Çekimli Fiiller 583

514. **A. BİLDİRME KİPLERİ** 583
515. I. Görülen Geçmiş Zaman Kipi 584
516-520. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin İşlevleri 585
521. Görülen Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları 596
522. 1.Yakın Geçmiş Zaman Gösterenler 596
523. 2.Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler 597

sayfa no

524. 3.Şimdiki Zaman Gösterenler 598
525. 4.Geniş Zaman Gösterenler 599
526. 5.Gelecek Zaman Gösterenler 599
527-528. II. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi 599
Duyulan Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları 608
529.1. 1.Görülen Geçmiş Zaman Gösterenler 608
529.2. 2.Geniş veya Gelecek Zaman Gösterenler 609
529.3. 3.Şart (dilek) Anlatımında Olanlar 610
530. III. Şimdiki Zaman Kipi 610
531-532. 1.*-(I)yor* Eki 611
532.1. 1.Şimdiki Zaman Gösterenler 612
532.2. 2.Görülen Geçmiş Zaman Gösterenler 614
532.3. 3.Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler 616
532.4. 4.Gelecek Zaman Gösterenler 618
532.5. 5.Geniş Zaman Gösterenler 619
534. 2.*-mAdA, -mAktA* Ekleri 621
535-539. IV. Gelecek Zaman Kipi 623
540. *-AcAk* Gelecek Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları 631
540.1. 1.Görülen veya Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler 631
540.2. 2.Geniş Zaman Gösterenler 632
540.3. 3.Şimdiki Zaman Gösterenler 635
540.4. 4.Emir veya İstek Gösterenler 635
541. V. Geniş Zaman Kipi 637
542. Geniş Zaman Kipinin İşlevleri ve Zaman Kaymaları 639
542.1. 1.Oluş ve Kılışta Süreklilik ve Genellik İşlevi Taşıyanlar 639
542.2. 2.Görülen Geçmiş Zaman Gösterenler 641
542.3. 3.Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler 642
542.4. 4.Şimdiki Zaman Gösterenler 642
542.5. 5.Gelecek Zaman Gösterenler 644
542.6. 6.Emir Kipi Yerini Tutanlar 646

543. B. TASARLAMA KİPLERİ 647
544-546. I. İstek Kipi 648
547. İstek Kipinin İşlevleri 652
547.1. İstek Görevi İle 653
548. II. Emir Kipi 665
551-552 Diğer İşlevler İle 675
553-557. III. Dilek – Şart Kipi 676

sayfa no
558-560. 1.Şart Kipi Kuran -sA Eki 681
561-562. 2.Dilek Kipi Kuran -sA Eki 690
563-565. IV. Gereklilik Kipi 693
564. Gereklilik Kipinin İşlevleri 695
564.1. Gereklilik Bildirme 695
564.2. Güçlendirme İşlevi İle 697
564.4. Tahmin, İhtimal İşlevi İle 699
566. Ek-Fiil 702
567. Ek-Fiilin Kipleri 703
568. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi 703
568.1. Birinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle 704
568.2. İkinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle 705
568.3. Üçüncü Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle 706
569. Görülen Geçmiş Zaman Kipi 706
569.1. Birinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle 707
569.2. İkinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle 708
569.3. Üçüncü Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle 708
570. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi 710
571-572. Şart Kipi 712
573. Ek-Fiilde Olumsuzluk 715
574. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Çekiminde Olumsuzluk 716
575. Görülen Geçmiş Zaman Çekiminde Olumsuzluk 719
576. Duyulan Geçmiş Zaman Çekiminde Olumsuzluk 720
577-578. Şart Çekiminde Olumsuzluk 720
579. Ek-Fiilde Soru 721
580. Geniş Zaman Çekimiyle 721
581. Görülen Geçmiş Zaman Çekimiyle 723
582. Duyulan Geçmiş Zaman Çekimiyle 724
583. Ek-Fiilde Olumsuz Soru 724
584. Geniş Zaman Çekimiyle 724
585. Görülen ve Duyulan Geçmiş Zaman Çekimiyle 725
586. *-DIr / -DUr* Bildirme Ekinin İşlevleri 726
587. "Kesinlik" Bildirme Görevi İle 727
588. "Beklenti" ve "Tahmin" Görevi İle 728
589. Zarf Görevi İle 729
590. Birleşik Kipli Fiiller 730
591. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi 733
591.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi 733

sayfa no

591.1.2. Şahıs Eklerini Esas Fiile Gelen Kip Ekinden Sonra Almış Olan Hikâye Türü ... 735
591.2. Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi ... 737
591.3. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi ... 739
591.3.1. *-Iyordu* biçimiyle ... 739
591.3.2. *-mAktAydI* biçimiyle ... 741
591.4. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi ... 741
591.5. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi ... 743
591.6. Şart Kipinin Hikâyesi ... 746
591.7. İstek Kipinin Hikâyesi ... 749
591.7.1. *-A-y-dI* ekiyle kurulanlar ... 749
591.7.2. *-sA-y-dI* ekiyle kurulanlar ... 750
591.8. Gereklilik Kipinin Hikâyesi ... 751
592. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti ... 754
592.1. Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti ... 754
592.2. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti ... 756
592.2.1. *-Iyormuş* ekiyle ... 756
592.2.2. *-mAktA-y-mIş* ekiyle ... 758
592.3. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti ... 758
592.4. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti ... 761
592.5. Şart Kipinin Rivayeti ... 762
592.6. İstek Kipinin Rivayeti ... 763
592.6.1. *-A-y-mIş* ekiyle ... 763
592.6.2. *-sA-y-mIş* ekiyle ... 764
592.7. Gereklilik Kipinin Rivayeti ... 764
593. Birleşik Kipli Fiillerin Şartı ... 765
593.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı ... 765
593.2. Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Şartı ... 768
593.3. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı ... 769
593.4. Gelecek Zaman Kipinin Şartı ... 770
593.5. Geniş Zaman Kipinin Şartı ... 771
593.8. Gereklilik Kipinin Şartı ... 776
594. Katmerli Birleşik Kipler ... 776
595. Hikâye Birleşik Kiplerinin Şartı ... 777
595.1. Görülen Geçmiş Zaman Hikâyesinin Şartı ... 777
595.2. Duyulan Geçmiş Zaman Hikâyesinin Şartı ... 777
595.3. Şimdiki Zaman Hikâyesinin Şartı ... 777
595.4. Gelecek Zaman Hikâyesinin Şartı ... 778

sayfa no
595.5. Geniş Zaman Hikâyesinin Şartı ... 778
595.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesinin Şartı ... 778
596. Rivayet Birleşik Kiplerinin Şartı ... 778
596.1. Duyulan Geçmiş Zaman Rivayetinin Şartı ... 778
596.2. Şimdiki Zaman Rivayetinin Şartı ... 778
596.3. Gelecek Zaman Rivayetinin Şartı ... 778
596.5. Geniş Zaman Rivayetinin Şartı ... 780
596.6. Gereklilik Kipi Rivayetinin Şartı ... 780
597-605. Fiillerin Durum Bildirme Ekleriyle Olan Bağlantıları ... 780
599.1. +*A* Yönelme Durumu Ekiyle ... 782
599.2. +*DAn* Çıkma Durumu Ekiyle ... 783
599.3. +*(y)lA*, *ile* Vasıta Durumu Ekiyle ... 783
599.4. İki veya Daha Fazla Durum Eki İsteyen Tamlayıcılar ... 784

606. **BİRLEŞİK FİİLLER** ... 791
607. I. Esas Anlamını Korumuş veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller ... 792
608-614. 1.Bir Yanı Ad Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller ... 792
609. *et-* Yardımcı Fiili İle ... 792
615. 2.Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller ... 801
616-617. A. Öncelik Fiilleri (*-mIş ol-*) ... 801
618-621. B. Alışkanlık Fiilleri (*-Ir ol-*, *-mAz ol-*) ... 803
622. C. Niyet Fiilleri (*-AcAk ol-*, *-IcI ol-*, *-AsI ol-*, *-(I)-msAr ol-*) ... 806
623.1. Mastar Ekleri İle ... 808
623.2. Sıfat-Fiiller İle ... 809
623.3. Zarf-Fiil Olarak ... 810
624. 3.Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri ... 811
625. A.Yeterlik Fiilleri ... 812
626. B.Tezlik Fiilleri ... 818
626.1. Ad, Sıfat ve Zarf Olarak ... 819
627. C.Süreklilik Fiilleri ... 820
628. *Dur-* Yardımcı Fiili İle ... 821
629. *Gel-* Yardımcı Fiili İle ... 824
630. *Kal-* Yardımcı Fiili İle ... 826
631. *Gör-* Yardımcı Fiili İle ... 829
632. *Koy-*(*ko-y-* < *ko-d-*) Yardımcı Fiili İle ... 830
633. Ç.Yaklaşma Fiilleri ... 831

sayfa no

634-635. D.Uzaklaşma Fiilleri 831
636. Belirleyici Birleşik Fiiller 834
637. İkili Birleşik Fiiller 835
638. Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller . 837
I. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 838
638.1. *Özne+fiil* bağlantısı ile birleşenler 838
638.2. *Nesne+fiil* bağlantısı ile birleşenler 839
638.3. *Yer tamlayıcısı+fiil* bağlantısı ile birleşenler 841
638.4. *Zarf+fiil* bağlantısı ile birleşenler 844
638.5. *Fiil+özne+fiil* bağlantısı ile birleşenler 846
639. II. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 846
639.1. *Özne+nesne+fiil* bağlantısı ile birleşenler 847
639.2. *Özne+yer tamlayıcısı+fiil* bağlantısı ile birleşenler 847
639.3. *Özne+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 848
639.4. *Nesne+özne+fiil* kuruluşunda olanlar 849
639.5. *Nesne+yer tamlayıcısı+fiil* kuruluşunda olanlar 850
639.6. *Nesne+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 851
639.7. *Yer tamlayıcısı+özne+fiil* kuruluşunda olanlar 852
639.8. *Yer tamlayıcısı+nesne+fiil* kuruluşunda olanlar 853
639.9. *Yer tamlayıcısı+yer tamlayıcısı+fiil* kuruluşunda olanlar 854
639.10. *Yer tamlayıcısı+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 854
639.11. *Zarf+nesne+fiil* yapısında olanlar 855
639.12. *Zarf+yer tamlayıcısı+fiil* kuruluşunda olanlar 856
639.13. *Zarf+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar 857
639.14. *Fiil+nesne+fiil* kuruluşunda olanlar 857
640. III. Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller 857
641. Kalıplaşmış Birleşik Fiillerin Anlam Yapıları 858

642. **ÇEKİMSİZ FİİLLER** 863
643. I. Ad-Fiiller 864
644-653 1.*-mAk*'lı Ad-Fiil 864
654-670. 2.*-mA*'lı Ad-Fiil 882
658.1. Belirtisiz Ad Tamlaması Olarak 884
658.2. Belirtili Ad Tamlaması Olarak 885
671-678. 3.-(*y*)*Iş* / -(*y*)*Uş*'lı Ad-Fiil 899
679. II. Sıfat-Fiiller 909
680. 1.Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller 911
680.1. 1.*-DIk* / *-DUk* Ekiyle 911

sayfa no
Sıfat Olarak 911
681-683. Ad Olarak 915
684. 2.*-mIş / -mUş* Ekiyle 923
685-687. Sıfat Olarak 923
685.1. Geçişli Fiillerle 924
685.2. Geçişsiz Fiillerle 924
685.2.1. *-ış, -Iş / -Uş ve +Ar* Ekli Fiillerle 925
685.2.2. *-n-* Ekli Fiillerle 926
685.2.3. *-Il-* / *-Ul-* Ekli Fiillerle 927
688-689. Ad Olarak 929
Geçmiş Zaman Kalıbındaki Edat Grupları 932
Rivayet Kalıbındaki Edat Grupları 933
690-693. Zarf Olarak 934
691.1. *Ol-* Yardımcı Fiili İle 935
691.2. *Bulun-* Yardımcı Fiili İle 936
694. Yapım Ekleri Alarak 937
695. Kalıplaşmış Adlarda 938
696. 2.Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Filler 939
697. 1.*-An* Ekiyle 939
697.1. Sıfat Olarak 939
697.1.1. Geçmiş Zaman İşleviyle 939
697.1.2. Şimdiki Zaman İşleviyle 940
697.1.3. Her Zaman Yapılageleni Gösterme İşleviyle 942
698-699. Ad Olarak 943
700. 2.*-r, -Ar, -Ir / -Ur* Ekleri İle 950
701-702. Sıfat Olarak 950
703-708. Ad Olarak 952
709. 3.*-mAz* Ekiyle 956
710. Sıfat Olarak 957
711-712. Ad Olarak 959
Soyut Nitelikli Olanlar 962
Öteki Gruplara Girenler 963
713. 4.*-IcI / -UcU* Eki İle 963
714-715. Sıfat Olarak 963
716-718. Ad Olarak 965
719. 3.Gelecek Zaman Sıfat-Fiilleri 966
720. 1.*-AcAk* Eki İle 966
721-723. Sıfat Olarak 966

sayfa no
724-728. Ad Olarak 971
Gibi Edatıyla 975
Kadar Edatıyla 976
Öteki Edatlarla 976
729. 2.-*AsI* Ekiyle 978
730. Sıfat Olarak 979
731-735. Ad Olarak 980
736-737. III. Zarf-Fiiller 983
738. 1.Gerçek Zarf-Fiiller 984
738.1.-740.-*(y)A, -(y)I /-(y)U* Zarf-Fiil Eki 984
741-747. -*(y)ArAk* Zarf-Fiil Eki 993
748. -*(y)Ip / -(y)Up* Zarf-Fiil Eki 999
749-750. -*(y)IncA / -(y)UncA* Zarf-Fiil Eki 1004
a. Ortak Özneli Olarak 1005
b. Farklı Özne İle 1006
751-752. -*(y)AlI* Zarf-Fiil Eki 1009
753. -*mAdAn* Zarf-Fiil Eki 1011
754. -*(y)In / -(y)Un* Zarf-Fiil Eki 1013
755-761. -*iken~ -ken* Zarf-Fiil Eki 1014
a. Bağımsız Olarak 1014
b. Bağımlı Olarak 1015
a. Ortak Özne İle 1016
b. Farklı Özne İle 1016
762. 2.Ad-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller 1020
763. Vasıta Durumu Ekleriyle 1021
763.1. -*mAksIzIn (<-mAk+sIz+In)* 1021
763.2. -*mAklA (<-mAk+ile)* Ekiyle 1022
763.3. -*mAsIylA (<-mA+sI+y+lA)* 1022
764. +*çA* Eşitlik Durumu Ekiyle 1023
764.1. -*DIkçA / -DUkçA (-DIk / -DUk+çA)* 1023
a. Ortak Özne İle 1023
b. Farklı Özne İle 1024
765. -*cAsInA (<+cA+sI+nA)* Ekiyle 1027
a. -*IrcAsInA* Ekiyle 1027
b. -*mIşçAsInA* Ekiyle 1028
c. -*IyormUşçAsInA* Ekiyle 1028
ç. -*(y)AcAkçAsInA*, -*(y)AcAkmIşçAsInA* Ekiyle 1028
766. -*mAcAsInA (<-mA+cA+sI+n+A)* Ekiyle 1029

sayfa no
767. *-mAmAcAsInA (<-mA-mA+cA+sI+nA)* Ekiyle 1029
768. Çıkma Durumu Ekiyle 1030
768.1. *-dIktAn (<-dIk+tAn), -dIğIndAn (<-dIk+I+n+dAn)* Ekiyle 1030
769. *-mAsIndAn (<-mA+sI+n+dAn)* Ekiyle 1031
770. *-mAktAnsA (<-mAk+tAn+i-se)* Ekiyle 1032
771. Bulunma Durumu Ekiyle 1032
771.1.*-DIktA/-DUktA(<DIk+tA) -DIğIndA/ -DUğUndA (<DIk+I+n+dA)* 1032
772. *-AcAğIndA (<-AcAk+I+n+dA)* Ekiyle 1033
773. *-IşIndA / -UşUndA (<-Iş+I+n+dA)* Ekiyle 1034
774. *-AcAğInA (<-AcAk+I+n+A)* Ekiyle 1034
775.*-AsIyA (<-AsI+y-A)* Ekiyle 1034
776. 3.Değişik Yapıdaki Zarf-Fiiller 1035
777. *-r (-Ar, -Ir /-Ur)... -mAz(<-r(-Ar,-Ir/-Ur+mAz)* Ekiyle 1036
778. *-DI... ~ -mAdI (<-DI / -DU+mAdI)* Ekiyle 1036
779. *-DI mI (<-DI / -DU+mI / -mU)* Ekiyle 1037
780. *-sA(<-sAr)* Ekiyle 1038
781. Zarf-Fiillerin İşlevlerine Göre Sınıflandırılması 1039
782-800. 1.Tarz Bildiren Zarf-Fiiller 1039
801-820. 2.Zaman Bildiren Zarf-Fiiller 1043

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. GÖREVLİ KELİMELER

821. **GÖREVLİ KELİMELER** 1049
822. **EDATLAR** 1052
823. Edat-Ek Benzerliği 1053
824. Edat-Ad Ayrılığı 1054
825. Edatların Sınıflandırılması 1055
826. A.Yapı ve Kökenleri Bakımından Edatlar 1055
I. Türkçe Kökenli Edatlar 1056
827.1. 1.Ad Kökenli Edatlar 1056
827.2. 2.Fiil Kökenli Edatlar 1057
828. II. Yabancı Kökenli Edatlar 1059
829. B. Kullanılış Biçimleri Bakımından Edatlar 1061
829.1. Yalın Durum İsteyen Edatlar 1062
829.2. İlgi Durumu İsteyen Edatlar 1062

sayfa no
829.3. Yönelme Durumu İsteyen Edatlar 1063
829.4. Çıkma Durumu İsteyen Edatlar 1065
830. C. Görevleri Bakımından Edatlar 1066
831. "Aitlik" ve "ilgili olma" İlişkisi Kuranlar 1066
832. "Benzerlik, tıpkılık, denklik" İlişkisi Kuranlar 1066
833. Belirtme Yoluyla "başkalık" İlişkisi Kuranlar 1070
834. "Beraberlik" veya "vasıta" İlişkisi Kuranlar 1070
835. "Miktar" ve "derece" İlişkisi Kuranlar 1072
836. "Uygunluk, denklik" ve "nisbet" İlişkisi Kuranlar 1074
837. "Sebep, maksat, gaye, hedef" İlişkisi Kuranlar 1076
838. "Karşıtlık, karşılaştırma, zıtlık", İlişkisi Kuranlar 1078
839. "Yön gösterme" İlişkisi Kuranlar 1079
840. "Öncelik, sonralık ve zaman" İlişkisi Kuranlar 1080
841. "Şüphe, tatmin, aşırılık, pekiştirme" Bildiren *ki* Edatı 1082
841.1. "Duraksama, tahmin ve şüphe" Görevi İle 1082
841.2. "Pekiştirme, aşırılık bildirme" Görevi İle 1083
842. Edat Gibi Kullanılan Adlar 1084
843. Edat Gruplarının Ad Gibi Kullanılması 1086
844. Edatların Cümle İçinde Kullanılması 1088

845. **2. BAĞLAÇLAR** 1091
846. Bağlaçların Özellikleri 1094
847. Bağlaçların Sınıflandırılması 1094
848. I. Kökenlerine Göre Bağlaçlar 1094
849-850. II. Şekil ve Şekil Bilgisi Yapılarına Göre Bağlaçlar 1096
849.1. Tek kelimeden oluşan bağlaçlar 1096
851. III. İşlevlerine ve Cümledeki Yerlerine Göre Bağlaçlar 1104
852. 1.Sıralama Bağlaçları 1104
852.1. *ile* bağlacı 1104
852.2. *ilâ* bağlacı 1106
852.3. *dahi* bağlacı 1106
852.4. *ve* bağlacı 1106
852.5. *dA... dA* bağlacı 1109
852.6. *gerek... gerek(se)* bağlacı 1110
852.7. *hem... hem...(de)* bağlacı 1110
852.8. *ister... ister* bağlacı 1111
852.9. *ne... ne* bağlacı 1111
852.10. *olsun... olsun* bağlacı 1112

sayfa no
853. 2.Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Bağlaçları ... 1112
853.1. *ya* bağlacı ... 1113
853.2. *ya... ya* bağlacı ... 1113
853.3. *ya da, ya... ya da* bağlacı ... 1114
853.4. *yahut da, veya, veyahut* bağlaçları ... 1114
854. 3.Pekiştirme Bağlaçları ... 1115
854.1. *da* bağlacı ... 1115
854.2. *dahi* bağlacı ... 1116
854.3. *bile* bağlacı ... 1116
854.4. *hem, hem de* bağlacı ... 1117
854.5. *mI / mU* bağlacı ... 1117
854.6. *ise, se* bağlacı ... 1118
854.7. *ya* bağlacı ... 1118
855. 4.Nöbetleşme Bağlaçları ... 1118
855.1. *bazen... bazen, bazı... bazı* bağlaçları ... 1119
855.2. *bir... bir* bağlacı ile ... 1119
855.3. *biri... öbürü* bağlacı ile ... 1120
855.4. *kâh... kâh* bağlacı ... 1120
855.5. *kimi... kimi* bağlacı ... 1121
856-859. 5.Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar ... 1121
860. 6.Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçların İşlev Bakımından Sınıflandırılması ... 1123
861. "Açıklama" Bildiren Cümle Bağlayıcıları ... 1124
862. "Sonuç" Bildiren Cümle Bağlayıcıları ... 1127
863. "Üsteleme" Bildiren Cümle Bağlayıcıları ... 1129
864. "Sebep" Bildiren Cümle Bağlayıcıları ... 1131
865. "Zıtlık" Bildiren Cümle Bağlayıcıları ... 1132
866. Daha Başka İşlevlerle Kullanılan Cümle Bağlayıcıları ... 1134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ANLAMLI – GÖREVLİ KELİMELER

867-868. **ÜNLEMLER** ... 1139
869. Ünlemlerin Genel Özellikleri ... 1141
870. Ünlemlerin Cümledeki Yeri ... 1142
871. Ünlemlerde Vurgu ve Ton ... 1144
872. Ünlemlerin Sınıflandırılması ... 1145
873. I. Kökenleri Bakımından Ünlemler ... 1146

sayfa no
874. II. Ses ve Kelime Yapısı Bakımından Ünlemler 1147
875. III. Nitelik ve Görevleri Bakımından Ünlemler 1148
876. A.İçe Dönük Ünlemler 1148
876.1. "Acı duyma, acıma" İşlevinde Olan Ünlemler 1149
876.2. "Alay etme, küçümseme" İşlevinde Olan Ünlemler 1150
876.3. "Beğenme, takdir" İşlevinde Olan Ünlemler 1151
876.4. "Sevgi, şefkat, sevinç, mutluluk" Bildiren Ünlemler 1153
876.5. "Beğenmeme" Bildiren Ünlemler 1155
876.6. "Bıkkınlık, usanma, can sıkıntısı, karamsarlık, memnuniyetsizlik" Bildiren Ünlemler 1155
876.7."Hatırlama, hatırlatma, hayret, ihtimal, tahmin, imrenme, merak" Bildiren Ünlemler 1157
876.8. "Özlem, istek, arzu, ısrar, itiraz" Bildiren Ünlemler 1158
876.9. "Kızgınlık, sitem, öfke, nefret" Bildiren Ünlemler 1160
876.10. "Korku, heyecen, uyarı, çekinme" Bildiren Ünlemler 1163
876.11. "Abartma, haykırma, övünme" Bildiren Ünlemler 1165
876.12. "Şaşkınlık duygusu" Bildiren Ünlemler 1165
876.13. "Pişmanlık, özür bildirme, rica, yalvarma, rahatlatma, sakinleştirme"Bildiren Ünlemler 1168
876.14. "Süreklilik" Bildiren Ünlemler 1169
876.15. "Karşı çıkma, tehdit" Bildiren Ünlemler 1169
876.16. "Telâş" Bildiren Ünlemler 1170
876.17. "Yöneltme, teşvik" Bildiren Ünlemler 1170
876.18. "Üzüntü" Bildiren Ünlemler 1171
876.19. "Pekiştirme" İşlevindeki Ünlemler 1171
877. B.Dışa Dönük Ünlemler 1173
877.1.1.Seslenme (Hitap) Ünlemleri 1174
878. 2.Gösterme Ünlemleri 1179
879. 3.Sorma Ünlemleri 1180
880-881. "Cevap verme, onaylama, kabullenme, red, inkâr, gizleme" Bildiren Ünlemler 1183
882-883. C.Ses Yansımalı (Ses Taklidi) Ünlemler 1187
884. Ç.Ünlem Gibi Kullanılan Kelimeler 1191
Bibliyografya ve Kısaltmalar 1193-1224

Ön Söz

Türkiye Türkçesi (Şekil Bilgisi) başlığını taşıyan bu eser, tasvirci gramer yöntemi ile hazırlanmış bir araştırma ve inceleme ürünüdür.

Şekil bilgisi, dilin yapı ve işleyişini, bu işleyişle ilgili kuralları ortaya koyduğu için, niteliği bakımından gramerin ana bölümü durumundadır. Dilin söz varlığına, ses bilgisine, söz dizimine ve anlam bilimine uzanan bağlantıları, dayanaklarını hep bu ana bölümden alırlar. Dolayısıyla, şekil bilgisi gramerin bel kemiği demektir. Bu bölüm üzerinde yapılacak araştırma ve incelemeler ne denli kapsamlı olursa, gramerin öteki bölümleri için de o denli geniş bir hareket ufku sağlanmış olur.

Eldeki eserin "Giriş" bölümünde açıklandığı üzere yüzyıllar boyunca geri plâna itilmiş, okul ve medrese eğitiminde Türkçe gramer değil, *sarf* ve *nahiv* diye adlandırılan Arap grameri temelindeki Osmanlı gramerinin (*kavaid-i Osmaniyye*) okutulmuş olması, Türkçe gramerlerin yazılmasına büyük ölçüde köstek olmuştur.

Gramercilikte önce Arap, Tanzimat'tan sonra da Fransız gramerindeki kalıpların örnek alınması, yöntem bakımından, bambaşka bir dil ailesinden gelen Türkçe için yeterli ve sağlıklı olamamıştır. Bu tarihî sürecin ortaya koyduğu durum dolayısıyla, Cumhuriyet döneminde yazılmış olan gramerlerde de ya kısa bilgiler veren okul gramerlerine ağırlık verilmiş yahut da uygulanan bilimsel yöntemler yetersiz kaldığı, elde grameri besleyici özel araştırmalar bulunmadığı, bulunsa da pek sınırlı olduğu için bir iki istisnası dışında, genellikle alışılagelmiş, belirli rutin ölçülere bağlı kalınmıştır.

Gerçi, yabancılar tarafından yazılmış birkaç Türk dili grameri arasında kapsamlı ve ayrıntılı bir yöntem uygulanmış olanlar vardır. Nitekim J. Deny'nin grameri bunlardan biridir. Ancak, J. Deny, 1920-1921 yıllarında yayımlanmış olan eserini Fransız öğrencileri hedef alarak yazdığı, açıklamalarında daha çok Fransız gramerinin ölçülerine dayandığı, eserdeki değerlendirme ve örnekler Eski Anadolu Türkçesine kadar uzanan "Osmanlı Lehçesi" temelinde yer aldığı için bugün artık birçok yönüyle eskimiş ve işlevini tamamlamış bulunmaktadır. Bu konuda A. N. Kononov'un çağdaş Türk edebî dili

için Rusça olarak yazdığı grameri bir istisna oluşturur. Ancak, onun da dilimize başarılı bir çevirisi yapılamamıştır.

Oysa, Türkiye Türkçesi, ta XX. yüzyılın başlarından beri Arap ve Fars dillerinin getirdiği pürüzlerden ayıklanarak ve Osmanlı yazı dilini gerisinde bırakarak artık çoktan kendi yolunu bulmuş, gelişmiş bir yazı ve edebiyat dili niteliği kazanmıştır. Durum böyle olunca, şekil bilgisinde yöntem, sınıflandırma ve değerlendirme açısından doğrudan doğruya dilin kendi yapı ve işleyiş ölçülerine ve edebî eserlerden çıkarılan bol malzemeye dayandırılması gerekiyordu. İşte biz eldeki eserde böyle bir temel görüşü benimsemiş bulunuyoruz.

Gerçi, gramerimizin bugünkü gelişme düzeyine ulaşmasında dilcilerimizin ve gramer yazanlarımızın büyük emeği geçmiştir. Onların hizmetlerini elbette takdir ve şükranla karşılıyoruz. Ancak, bütün bu çaba ve gayretlere rağmen, Türk gramerinin bugün yine çözüm bekleyen önemli birtakım sorunlarının bulunduğu da bir gerçektir. Bunların bir kısmı da doğrudan doğruya tarihî süreçle ilgilidir.

Biz, yıllardır Türkiye Türkçesindeki bu durumu yakından izleyen biri olarak çalışmalarımızda yöntem ve esas bakımından aşağıdaki ilkelere uymuş bulunuyoruz :

Sınıflandırmada Arap ve Fransız gramerlerinin etkilerini bir yana bırakarak, doğrudan doğruya dilimizin işleyişinin ön gördüğü bir sınıflandırmaya yer vermek ve böyle bir sınıflandırmanın gereği olan adlandırmayı benimsemek... Uygulanan bu yöntem gereğince eldeki gramerin bölümleri : I. Şekil Bilgisinin Özellikleri ve Kelime Yapımı, II. Anlamlı Kelimeler, III. Görevli Kelimeler IV. Anlamlı ve Görevli Kelimeler olmak üzere dört ana bölüme ayrılmıştır.

Bu bölümler incelenirken görüleceği üzere, konular elden geldiğince ayrıntılara inilerek değerlendirilmiş, gramerlerimizdeki yanlış sınıflandırma ve değerlendirmeler düzeltilmiş, eksik kalan yanları tamamlanmış, hiç bulunmayan konular eklenmiştir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinin pek çoğunda görüldüğü üzere, değerlendirme ve örneklendirmelerde, zaman sınırı, bölge ve dönem ayrılığı tanımadan XIV ve XV. yüzyıllardan başlayarak Yunus Emre, Âşık Paşa, Ahmedî, Necatî, Fuzulî, Ali Şîr Nevaî, Dede Korkut ve Namık Kemal ile Yahya Kemal, Reşat Nuri, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Orhan Veli, Cahit Sıtkı ve başkalarını yan yana getirmekten

kaynaklanan yöntem yanlışlığından özellikle sakınılmıştır. Bu nedenle, çalışmada yalnızca, Türkiye Türkçesinin başlangıç sınırı olarak kabul edilen ortalama 1910 yılından günümüze kadar uzanan eserler üzerinde durulmuş, örneklendirmede bu sınırın aşılmamasına özen gösterilmiştir.

Eser, tasvirci nitelikte bir araştırma olduğu için genellikle bu esasa sadık kalınmıştır. Ancak, değerlendirmeler sırasında, yapılan birbirinden farklı veya düzeltilmeye muhtaç bazı görüşler dolayısıyla konuya tanıklayıcı açıklık getirebilmek için yer yer dipnotlarla Eski Türkçe veya Eski Anadolu Türkçesine göndermeler yapma gereği doğmuştur.

İşlenen konular örneklere bağlanırken bilgi birikimi ve hafızaya dayanan üç beş kelime ile örneklendirme yerine 1910 sonrasından günümüze kadar uzanan dönemde yazılmış olan roman, hikâye, şiir, deneme, anı vb. türden 300'ün üzerinde yığınlarca edebî eserle, bir kısım kültürel ve bilimsel eserin taranıp fişlenmesi yolu benimsenmiştir. Arada sırada günlük bazı gazete ve dergiler ile standart Türkçeye dayalı konuşmalardan da yararlanılmıştır. Böylece, dili yöneten kurallar ve gramer şekillerinin işlevleri yalnızca yalın kelimelere değil dilin canlı ve belgeli cümle örneklerine dayandırılmıştır. Bunun için on binlerce fiş bilimsel bir süzgeçten geçirilmiştir. Aktarılan örneklerin alındığı eserler ve yerleri de ayraç içinde belirtilmiştir.

Gramer konularının yalnızca kurallarla ve kelime örnekleriyle desteklenerek anlatılması, bilindiği gibi onların kısa zamanda unutulmasına yol açar. Verilen bilgilerin ve kuralların edebî eserlerden ve yazılı metinlerden seçilen bolca örnekle desteklenmesi hem kuralların daha kolay akılda kalmasını sağlar hem de grameri bir kurallar yığını olmaktan çıkararak okuyucunun edebî zevkinin gelişmesine ve bilgisinin artmasına yardımcı olur.

Öte yandan dil, durağan değil bazı yönlerden zaman içinde değişen ve gelişen bir yapı sergilediği ve insan psikolojisine dayandığı için, edebî eserlerden ve yazılı metinlerden aktarılan örnekler aynı zamanda, dilin kullanımda ve şekil-işlev bağlantısında zamana, yazarların üslûp özelliklerine, dilin kullanımdaki farklı durum ve eğilimlerine bağlı süreçleri de yansıtmaktadır. Dilde sadeleşme dönemi ve dil devrimi dolayısıyla Türkiye Türkçesinin, ortalama

yüzyıl içinde nasıl hızlı bir değişim sürecinden geçtiği, bu değişimin yalnız söz varlığında kalmayıp gramer şekillerine de yansıdığı göz önünde bulundurulursa bu husus daha iyi anlaşılır.

Malzemenin düzenli bir sınıflandırma ve değerlendirmeden geçirilmesi; zarf, edat, bağlaç, ünlem gibi çeşitli gramer kategorilerinin oluşma ve gelişmelerindeki süreçlerin de ortaya konmasına yardımcı olmuştur.

Konular işlenirken yerli ve yabancı gramerler ile o konudaki araştırmalarda yer alan farklı bilgi ve görüşler de birer değerlendirmeden geçirilerek gerektikçe dipnotlarla açıklanmıştır.

Kelime yapımının *türetme* ve *birleştirme* alt bölümlerinde Cumhuriyet döneminde yapılan yeni kelime ve terimlere de yer verilmiş olması, Türkçeleşme sürecinde dilimizin gösterdiği gelişmeyi belirtmekte; bu yolla kurulmuş olan, yapısı sağlıklı sözler, *türetme* ve *birleştirmenin* dilin söz varlığını genişletmeye ne denli elverişli olduğunu ortaya koymaktadır. Uzunca bir değişme ve gelişme sürecinin ürünü olan *kalıplaşmış* ve *deyimleşmiş* sözler ise, dilin kendi işleyiş koşullarına bağlı yaratıcılığından kaynaklanan sözlerdir.

Eserde kullanılan terimlerde ilke olarak Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *Gramer Terimleri Sözlüğü*'ne uyulmuştur. Ülkemizde 50-60 yıldan beri süregelen terim kargaşasını sağlıklı bir temele oturtma amacıyla hazırlanmış olan bu terimler, yıllardır dilde yerleşip yaygınlaşmış olan terimlerdir. Bu nedenle Öztürkçecilik tutkusu ile bazı gramer ve yazılarda yer alan *adıl* (zamir) ve *önad* (sıfat) gibi yapı veya karşıladıkları kavramlar açısından isabetsiz olan terimlere yer verilmemiş; bunların yerine *sıfat, zamir, zarf* gibi yüzlerce yıldır kullanılagelen ve ortak dilimizin kendi malı sayılan terimler yeğlenmiştir. Yalnız, ilgili bölümde ayrıntılı biçimde açıklandığı üzere *isim, ad* karmaşasını önlemek için de *ad* terimi benimsenmiştir. Bir de karşıladığı kavram bakımından isabetsiz gördüğümüz birkaç terime yeni birer karşılık verilmiştir. Örnek olarak *çekimsiz fiiller* terimini gösterebiliriz. Biz, bazı gramerlerde yer alan *fiilimsi* teriminin isabetli olmadığı görüşündeyiz. Çünkü, bu terimin kapsamı içinde yer alan *ad-fiil, sıfat-fiil* ve *zarf-fiiller;* "fiile benzeyen, fiili andıran adlar, sıfatlar ve zarflar" değil, aksine ad, sıfat ve zarf gibi kullanılan fiillerdir. Bunlar öteki ad, sıfat ve zarflar gibi çekime girmezler, yani çekimsizdirler. Nitekim Batı dillerinde de bunlar için, *Verbalnomen,*

verbalnoun (fiilin ad biçimleri, Osm. *fiil müştakları* = fiilden çıkmış türevler) karşılıkları kullanılmaktadır. Biz bu durumu ve bu sınıfa giren gramer şekillerinin çekimsiz olduklarını düşünerek *çekimli fiille*re koşut olan *çekimsiz fiil* karşılığını vermeyi uygun bulduk.

Eldeki gramer, uzun yılların meslek birikimi dışında 6-7 yıllık yoğun bir çalışmanın ürünüdür. Bu çalışma ile Türkiye Türkçesinin mükemmel bir şekil bilgisini ortaya koymuş olma iddiasında değiliz. Çalışmanın yeterli ve sağlıklı malzemeye dayandırılabilmesi için elden gelen her türlü çaba ve titizlik gösterilmiştir. Yalnız unutmamak gerekir ki, gramer alanında dört başı mamur bir eserin ortaya konabilmesi, öncelikle gramerle ilgili konularda çok kapsamlı, derinlemesine araştırmaların yapılmış olmasına bağlıdır. Oysa, bu alanda son 20-30 yıldan beri önemli bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi daha büyük boşluklar bulunmaktadır. Bu başlıkların doldurulabilmesi için konular tarafımızdan kaynak malzemeye dayanılarak dikkatle incelenmeye alınmıştır. Bu nedenle eldeki eserin bilimsel yönden şimdiye kadar yapılmış olan gramerlerdeki ve bazı araştırmalardaki yanlışları düzeltici, eksikleri tamamlayıcı ve boşlukları doldurucu nitelikte olduğu inancındayız.

Yalnızca sıradan birtakım bilgilere değil, doğrudan doğruya dilin bol kaynak malzemesine dayanan gramerlerin yazılması, ilke olarak 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulurken, Atatürk'ün kendi eliyle hazırladığı Tüzük taslağında yer aldığı gibi, 26 Eylül – 4 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanmış olan I. Türk Dili Kurultayının ortaya koyduğu çalışma programında ve buna dayanılarak hazırlanan bildiride de özel maddeler hâlinde yer almış bulunmaktadır. Biz, eldeki eserle bu amaca da hizmet etmiş olduğumuz inancındayız. Elbette bizim de birtakım eksik ve yanlışlarımız bulunabilir. Bunların giderilmesi görevi de bu konuya bizden sonra el atacak değerli meslektaşlarımıza düşecektir. Eksik ve kusurlarımızın meslek sevgimize ve iyi niyetimize bağışlanması dileği ile sözlerimize son veriyoruz.

5 Temmuz 2001
ANKARA

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

A : *Acımak,* Reşat Nuri Güntekin, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul 1928.

A : *Ali,* Orhan Hançerlioğlu, Varlık yay., İstanbul 1959.

A : *Ankara,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1964.

AB : *Aynadaki Boşluk,* Hatice Bilen Buğra, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

AB : *Ağustos Başağı*, Sevinç Çokum, Cönk yay., İstanbul 1989.

ABU : *Ay Büyürken Uyuyamam*, Necati Cumalı, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1986.

ABVB : *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu,* Salâh Birsel, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1983.

AD : *Ateş Düşünce,* Talip Apaydın, Bizim Yayınlar, Ankara 1963.

ADS : *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü,* Ömer Asım Aksoy, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1971.

AER : *Abdullah Efendinin Rüyaları,* Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1943.

AG : *Ateşten Gömlek,* Halide Edip Adıvar, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul 1963.

AHS : *Âkıle Hanım Sokağı,* Halide Edip Adıvar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1972.

AHTG : *Ana Hatlarile Türk Grameri*, Tahsin Banguoğlu, Maarif Vekâlet yay., Ankara 1940.

AHTM : *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları,* Zeynep Kerman, Kültür Bakanlığı - Kültür yay., Ankara 1974.

Aİ : *Atatürk İçin,* İsmail Habib Sevük, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1981.

Aİ : *Aziz İstanbul,* Yahya Kemal Beyatlı, Yahya Kemal Enstitüsü yay., İstanbul 1974.

AİT : *Aspekt im Türkischen*, Lars Johanson, Uppsala 1971.

AKT : *Ahmet Kutsi Tecer*, Sevgi Gökdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1987.

AM : *Anneme Mektuplar*, Cengiz Dağcı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988.

AM : *Aşk-ı Memnu*, Halit Ziya Uşaklıgil, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1939.

AN : *Anadolu Notları*, Reşat Nuri Güntekin, Semih Lütfi Kitap Evi, İstanbul.

AP : *Ay Peşinde*, Refik Halit Karay, İstanbul 1918.

AS : *Arka Sokak*, Orhan Kemal, Yeditepe yay., İstanbul 1975.

AŞ : *Abide Şahsiyetler*, Sâmiha Ayverdi, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1976.

AŞÇÇ : *Ay Şafağı Çok Çiçek*, Bahattin Karakoç, Ocak yay., Ankara 1983.

AT : *Azap Topraklar*, Emine Işınsu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.

ATŞG : *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Umay Günay, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara 1986.

AÜÇ : *Akrep Üretim Çiftliği*, Nevzat Üstün, Var Yayın Evi, İstanbul 1968.

AV : *Aşık Veysel : hayatı - sanatı hakkında yazılanlar*, Ümit Yaşar Oğuzcan, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1972.

AY : *Abbas Yolcu*, Attila İlhan, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1996.

AY : *Aşina Yüzler*, Samet Ağaoğlu, Ağaoğlu Yayın Evi, İstanbul 1965.

B : *Bâbıâli*, Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu yay., İstanbul 1975.

B : *Biga-1920*, Tuncer Cücenoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

B : *Bayrak*, Falih Rıfkı Atay, Baha Matbaası, İstanbul 1970.

B : *Bomba*, Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi, İstanbul 1973.

BAAD : *Bölge Ağızlarında Atatözleri ve Deyimler*, TDK yay., Ankara 1969.

BAG : *Bir Avuç Gökyüzü*, Çetin Altan, Bilgi Yayın Evi, Ankara

1974.

BAS : *Bir Aşk Serüveni,* Mustafa Miyasoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

BB : *Bu Böyledir,* Mustafa Kutlu, Dergâh yay., İstanbul 1987.

BBRB : *Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor,* Arif Nihat Asya, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

BÇ : *Buzlar Çözülmeden,* Cevat Fehmi Başkut, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1972.

BD : *Bizim Diyar,* Sevinç Çokum, Cönk Yayın Evi, İstanbul 1990.

BDAB : *Badem Dalına Asılı Bebekler*, Cengiz Dağcı, Varlık Yayın Evi, İstanbul 1970.

BDF : *Bizans Düştü,* Fatih, A. Turan Oflazoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1988.

BDR : *Bir Devrin Romanı,* Halide Nusret Zorlutuna, Yenigün Matbaası, Ankara 1978.

BE : *Baba Evi,* Orhan Kemal, Varlık yay., İstanbul 1968.

BE : *Bütün Eserleri, Çekirdek 1,* Arif Nihat Asya, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1975.

BE-I : *Bütün Eserleri I, Kumpanya Kayıp Aranıyor,* Sait Faik Abasıyanık, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1970.

BFH : *Bir Facianın Hikâyesi,* Cemil Meriç, Umran yay., İstanbul 1981.

BG : *Bize Göre,* Ahmet Hâşim, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1969.

BGBG-I : *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez I-Yol,* Aziz Nesin, Adam yay., İstanbul 1982.

BGBG-II : *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez II-Yokuşun Başı,* Aziz Nesin, Adam yay., İstanbul 1982.

BGTB : *Bir Gün Tek Başına,* Vedat Türkali, Milliyet yay., İstanbul 1975.

BH : *Bağdat Hatun,* Güngör Dilmen, Cem Yayın Evi, İstanbul 1982.

BH : *Bütün Hikâyeleri,* Fahri Celâl Göktulga, Cem Yayın Evi, İstanbul 1973.

BH : *Bütün Hikâyeleri,* Ömer Seyfettin, Bilgi Yayın Evi, İstanbul 1970-1986.

BHU : *Bir Hilâl Uğruna,* Semih Sergen, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.

Bİ : *Biz İnsanlar,* Peyami Safa, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1972.

BK : *Bayraklı Kapı,* Oktay Akbal, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1985.

BK : *Ben Kimim,* Recep Bilginer, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

BK : *Beyaz Kale,* Orhan Pamuk, İstanbul 1986.

BK : *Billur Kalp,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1967.

BK : *Bizim Köy,* Mahmut Makal, Sander yay., İstanbul 1976.

BL : *Beyaz Lale,* Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi, İstanbul 1974.

BKD : *Bir Kadın Düşmanı,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılap ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1968.

BM : *Boğaziçi Mehtapları,* Abdülhak Şinasi Hisar, Varlık yay., İstanbul 1967.

BÖBG : *Bir Ömür Böyle Geçti,* Faruk Nafiz Çamlıbel, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1966.

BSA : *Bir Sürgünün Anıları,* Aziz Nesin, Adam yay., İstanbul 1957.

BŞ : *Beş Şehir*, Ahmet Hamdi Tanpınar, İş Bankası Kültür Cep Kitapları, Ankara 1960.

BŞ : *Bütün Şiirleri,* Cahit Sıtkı Tarancı, İstanbul 1983.

BŞ : *Bütün Şiirleri,* Orhan Veli Kanık, Varlık yay., Ankara 1956.

BŞ : *Büyük Şehir,* Cevat Fehmi Başkut, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1972.

BŞGD : *Bir Şoförün Gizli Defteri,* Aka Gündüz, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1946.

BŞİK : *Bir Şehrin İki Kapısı,* Samim Kocagöz, İstanbul 1948.

BŞM : *Boğaziçi Şıngır Mıngır,* Salâh Birsel, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1980.

BTR : *Bir Tereddüdün Romanı,* Peyami Safa, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul 1933.

BTR : *Büyük Türkiye Rüyası,* Mehmet Kaplan, Dergâh yay., İstanbul 1992.

BTÜ : *Bereketli Topraklar Üzerinde,* Orhan Kemal, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1954.

BÜ : *Bu Ülke,* Cemil Meriç, İletişim yay., İstanbul 1985.

BVK : *Bahar ve Kelebekler,* Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi İstanbul 1973.

BVKŞ : *Bu Vatan Kimin - Şiirler*, Orhan Şaik Gökyay, Orhan Şaik Gökyay Kütüphanesi yay., Mersin 1994.

BY : *Bizim Yokuş,* Yusuf Ziya Ortaç, İstanbul 1966.

BY : *Boğaziçi Yalıları,* Abdülhak Şinasi Hisar, Varlık yay., İstanbul 1954.

BYBB : *Bir Yer Bekler Beni* (Şiir), Abdullah Satoğlu, Türk Dili, S. 556 (Nisan 1998).

BYE : *Bülbül Yuvası Evler*, Aziz Nesin, İstanbul 1968.

BYİ : *Bir Yumak İnsan,* Çetin Altan, Milliyet yay., 1977.

BYMD : *Beyaz Yollar Mavi Deniz*, Fikret Adil, Yeditepe yay., İstanbul 1959.

C : *Cadı,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1981.

C : *Canbaz,* Emine Işınsu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989.

C : *Cemo,* Kemal Bilbaşar, Tekin Yayın Evi, İstanbul 1972.

C : *Ciğerdelen,* Safiye Erol, Boğaziçi yay., İstanbul 1974.

CH : *Cinci Hoca*, Mümtaz Turhan Tan, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul.

CP : *Can Parası,* Fakir Baykurt, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1973.

CS : *Cem Sultan,* A. Turan Oflazoğlu, Atatürk Kültür Mekezi yay., Ankara 1986.

CV : *Coğrafyadan Vatana,* Remzi Oğuz Arık, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1969.

Ç : *Çağlayanlar,* Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1970.

Ç : *Çalıkuşu,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1970.

Ç : *Çankaya,* Falih Rıfkı Atay, Doğan Kardeş Matbaacılık, İs-

tanbul 1969.

Ç : *Çile,* Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu yay., İstanbul 1994.

ÇB : *Çiçekler Büyür,* Emine Işınsu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.

ÇÇ : *Çoban Çeşmesi,* Faruk Nafiz Çamlıbel, Mağfiret Matbaası, İstanbul 1926.

ÇE : *Çamlıcadaki Enişte miz,* Abdülhak Şinasi Hisar, Varlık yay., İstanbul 1967.

ÇE : *Çakırcalı Efe,* Yaşar Kemal, Adam yay., İstanbul 1997.

Çİ : *Çağ ve İlham,* Sezai Karakoç, Diriliş yay., İstanbul 1974.

ÇS : *Çağ Sürgünü,* Yahya Akengin, İstanbul 1977.

ÇŞ : *Çanakkale Şehitlerine,* Mehmet Akif Ersoy.

D : *Dağyolu I,* Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocakları yay., Ankara 1928.

D : *Dağyolu II,* Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocakları yay., Ankara 1931.

D : *Damga,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1957.

D : *Denemeler,* Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yayın Evi, İstanbul 1974.

D : *Denemeler,* Suut Kemal Yetkin, Varlık yay., İstanbul 1962.

D : *Dilbilgisi,* Tahir Nejat Gencan, TDK yay., Ankara 1975.

D : *Diyorlar ki,* Ruşen Eşref Ünaydın, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1972.

D : *Dönemeçte,* Bütün Eserleri-6, Tarık Buğra, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

D : *Duvak,* Yavuz Bülent Bakiler, Hisar yay., İstanbul 1971.

DA : *Devlet Ana,* Kemal Tahir, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1967.

DA : *Döner Ayna,* Halide Edip Adıvar, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul 1969.

DA : *Duâlar ve Âminler,* Arif Nihat Asya, Yağmur Yayın Evi, İstanbul 1973.

DB : *Dilde Birlik,* Ahmet Bican Ercilasun, Cönk yay., İstanbul 1984.

DB : *Dünden Bugünden,* Erol Güngör, Mayaş yay., Ankara

1984.

DBK : *Dağları Bekleyen Kız,* Esat Mahmut Karakurt, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1973.

DDK : *Dünyayı Dolduran Kiraz,* Şükrü Karaca, Damla yay., Ankara 1972.

DE : *Dünya Evi,* Orhan Kemal, Dost Yayın Evi, Ankara 1958.

DEPS : *Dünyanın En Pis Sokağı,* Tarık Buğra, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989.

DF : *Deli Fişek,* Bedri Rahmi Eyüboğlu, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1987.

DG : *Deniz Gurbetçileri,* Halikarnas Balıkçısı, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1969.

DG : *Dilin Gücü,* Nermi Uygur, İstanbul 1962.

DG : *Destan Gönüller,* Selim İleri, Adam yay., İstanbul 1973.

DG : *Düşten Güzel,* Cahit Sıtkı Tarancı, Varlık Yayın Evi, İstanbul 1962.

DHK : *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu,* Peyami Safa, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1963.

DK : *Dudaktan Kalbe,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1973.

DKD : *Denemeler Karşı Denemeler,* Hilmi Yavuz, İstanbul 1988.

DMD : *Dallar Meyve Durdu,* Ahmet Günbay Yıldız, Timaş yay., İstanbul 1989.

DSE : *Dersadet'te Sabah Ezanları,* Attila İlhan, Bilgi yay., Ankara 1981.

DSG : *Dostlukların Son Günü,* Selim İleri, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1975.

DT : *Deve Tabanı,* Necati Cumalı, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.

DY : *Derin Yara,* Sevinç Çokum, Cönk yay., İstanbul 1984.

DYD : *Düğün ya da Davul,* Haşmet Zeybek, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.

E : *Eylül,* Mehmet Rauf, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1925.

EA : *Eski Ahbap,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1956.

EB : *Efruz Bey,* Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi, İs-

tanbul 1973.

EB : *Erenlerin Bağından,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1970.

EBK : *Edebiyat Bilimine Katkılar,* Sadık Tural, Ecdad yay., İstanbul 1993.

EÇA : *Erikler Çiçek Açtı,* Esat Mahmut Karakurt, İstanbul 1952.

ED : *Edebiyata Dâir,* Yahya Kemal Beyatlı, Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1971.

EH : *Eski Hastalık,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1970.

EH : *Evlât Hatırı,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hilmi Kitap Evi, İstanbul 1961.

Eİ : *Eşkıya İninde*, Hüseyin Rahmi Gürpınar, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1963.

EİS : *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü,* Behçet Necatigil, Varlık Yayın Evi, İstanbul 1995.

EK : *Eski Kahramanlar,* Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi, İstanbul 1981.

EOY : *Ev Ona Yakıştı,* Memduh Şevket Esendal, Dost yay., İstanbul 1971.

EŞİ : *Esir Şehrin İnsanları,* Kemal Tahir, Sander yay., İstanbul 1969.

EŞM : *Esir Şehrin Mahpusu,* Kemal Tahir, Sander yay., İstanbul 1970.

F : *Falaka,* Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi, İstanbul 1974.

F 47 : *Füruzan 47'liler*, Früzan, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1974.

FBVB : *Fahim Bey Ve Biz,* Abdülhak Şinasi Hisar, Varlık yay., İstanbul 1966.

FH : *Fatih Harbiye,* Peyami Safa, Ötüken Yayın Evi, İstanbul 1973.

FİG : *Fikrimin İnce Gülü,* Adalet Ağaoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1976.

FS : *Frankfurt Seyahatnamesi,* Ahmet Hâşim, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1969.

FSKSTK : *Filler Sultanı İle Kırmızı Sakallı Topal Karınca,* Yaşar Kemal, İstanbul 1977.

FY : *Fetva Yokuşu,* Durali Yılmaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.

FYA : *Ferhat'ın Yeni Acıları,* Yüksel Pazarkaya, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.

G : *Gulyabani,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1965.

GA : *Gülüp Ağladıklarım,* Ahmet Rasim, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1978.

GDAD : *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar,* Ahmet Caferoğlu, TDK yay., Ankara 1995.

GE : *Gençliğim Eyvah,* Tarık Buğra, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

GE : *Gizli El,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1969.

GG : *Gezerek Gördüklerim,* Falih Rıfkı Atay, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1970.

GG : *Günlerin Götürdüğü,* Suut Kemal Yetkin, Varlık yay., İstanbul 1958.

GH : *Gönül Hanım,* Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1971.

GH : *Gurbet Hikâyeleri,* Refik Halit Karay, Semih Lütfi Kitap Evi, İstanbul 1940.

GK : *Gol Kralı,* Aziz Nesin, Düşün Yayın Evi, İstanbul 1958.

GK : *Güller Kitabı,* Beşir Ayvazoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992.

GM : *Gizli Mâbet,* Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi, İstanbul.

GM : *Gül Muştusu,* Sezai Karakoç, Diriliş yay., İstanbul 1969.

GN : *Garplılaşmanın Neresindeyiz?,* Mümtaz Turhan Tan, Yağmur Yayın Evi, İstanbul 1972.

GO : *Genç Osman,* A. Turan Oflazoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

GS : *Garipler Sokağı,* Oktay Akbal, Tekin Yayın Evi, İstanbul, 1980.

GT : *Gelin Taşı,* Yaman Koray, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1963.

GY-GH : *Güzel Yazılar,* Gezi-Hatıra, TDK yay., Ankara 1997.

GY-H : *Güzel Yazılar,* Hikâyeler, TDK yay., Ankara 1997.

GY-R : *Güzel Yazılar,* Romanlar, TDK yay., Ankara 1997.

H : *Handan,* Halide Edip Adıvar, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul 1963.

H : *Hatıralar* (Türk Dili Tetkik Cemiyeti ilk kurulduğundan bugüne kadar), Ruşen Eşref Ünaydın, TDK yay., Ankara 1993.

H : *Hayır...,* Adalet Ağaoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1988.

H : *Hıçkırık,* Kerime Nadir, İstanbul 1937-1966.

H : *Hikâyeler,* Kenan Hulûsi, (hzl.: Enginün, İnci) Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı - Kültür yay., İstanbul 1973.

H : *Hikâyeler,* Nabızâde Nazım, Dün-Bugün Yayın Evi, Ankara 1961.

H : *Hikâyeler,* Tarık Buğra, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara 1969.

H-1 : *Hikâyeler - 1,* Haldun Taner, Bilgi yay., Ankara 1970.

H : *Huzur,* Ahmet Hamdi Tanpınar, Tercuman 1001 Temel Eser.

HB : *Hangi Batı,* Attila İlhan, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1972.

HÇ : *Hanımın Çiftliği,* Orhan Kemal, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1961.

HD : *Han Duvarları,* Faruk Nafiz Çamlıbel, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1969; Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1983.

HDDBS : *Hak Dostum Diye Başlayayım Söze,* Haldun Taner, Bilgi yay., Ankara 1987.

HEG : *Halk Edebiyatına Giriş,* Şükrü Elçin, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1986.

HG : *Hilâl Görününce,* Sevinç Çokum, Cönk yay., İstanbul 1988.

HI : *Hastalar ve Işıklar,* Rasim Özdenören, Fatih Yayın Evi, İstanbul 1967.

Hk : *Hikâyeler,* Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh yay., İstanbul 1983.

HKS : *Hızırla Kırk Saat,* Sezai Karakoç, Diriliş yay., İstanbul 1989.

HOŞ : *Hep O Şarkı,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Varlık yay., İstanbul 1956.

HTHH : *Haldun Taner'in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği,* Sıddıka Dilek Yalçın, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1995.

ID : *Irazcanın Dirliği,* Fakir Baykurt, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1966.

IV. M : *IV. Murat,* A. Turan Oflazoğlu, Pınar yay., Ankara.

İ : *İkisi,* Oktay Akbal, İstanbul 1955.

İÇ : *İhtiyar Çilingir,* Memduh Şevket Esendal, Bilgi Yayın Evi, İstanbul 1984.

İD : *İslâm'ın Dirilişi,* Sezai Karakoç, Diriliş yay., İstanbul 1976.

İDA : *İlk Düşen Ak,* Ömer Seyfettin, Rafet Zaimler Yayın Evi, İstanbul 1973.

İG : *İstanbul Geceleri,* Sâmiha Ayverdi, İstanbul Enstitüsü, İstanbul 1977.

İG : *İsviçre Günleri,* Selahattin Batu, Hisar yay., Ankara 1966.

İK : *İçimdeki Kadın (Şiir),* A.Turan Oflazoğlu, Türk Dili, S. 556 (Nisan 1998).

İM : *İnce Memed,* Yaşar Kemal, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1962.

İM : *İstiklal Marşı,* Mehmet Akif Ersoy.

İOAS : *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat,* Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1986.

İR : *İbiş'in Rüyası,* Tarık Buğra, Bilgi yay., Ankara 1972.

K : *Kafes,* Selim İleri, Özgür Yayın-Dağıtım, İstanbul 1987.

K : *Kâtibim,* Münir Müeyyet Bekman, S. Osmanoğlu yay., Ankara 1958.

K : *Kilit,* M. Necati Sepetçioğlu, İrfan Yayın Evi, İstanbul 1983.

KA : *Kalp Ağrısı,* Halide Edip Adıvar, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1976.

KA : *Küçük Ağa,* Tarık Buğra, Yağmur yay., İstanbul 1963.

KAA : *Küçük Ağa Ankara'da,* Tarık Buğra, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1996.

KAD : *Keşanlı Ali Destanı,* Haldun Taner, Bilgi Yayın Evi, Anka-

ra 1971.

KB : *Korkuyu Beklerken,* Oğuz Atay, May yay., İstanbul 1975.

KD : *Küçük Dünya,* Emine Işınsu, Ötüken Yağmur yay., İstanbul 1966.

KD : *Kültür Değişmeleri,* Mümtaz Turhan Tan, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1969.

KDA : *Kaf Dağının Ardında,* Emine Işınsu, Akçağ yay., Ankara 1988.

KDVM : *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik,* Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.

KDY : *Karanlığa Direnen Yıldız,* Sevinç Çokum, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.

KG : *Karar Gecesi,* Kerime Nadir, İstanbul.

KG : *Kendimize Geleceğiz,* Tahsin Banguoğlu, Dergâh yay., İstanbul 1984.

KGK : *Kendi Gök Kubbemiz,* Yahya Kemal Beyatlı, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1969.

KH : *Kırık Hayat,* Kerime Nadir, İstanbul.

Kİ : *Kadın İsterse,* Esat Mahmud Karakurt, İstanbul 1960.

KİG : *Karagözüm İki Gözüm,* Tekin Özerten, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

KK : *Kara Kitap,* Orhan Pamuk, Can yay., İstanbul 1990.

KK : *Kiralık Konak,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1974.

KK : *Koçyiğit Köroğlu,* Ahmet Kutsi Tecer, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1969.

KMI : *Karanlıkta Mum Işığı,* M. Necati Sepetçioğlu, İrfan Yayın Evi, İstanbul 1980.

KN : *II. Selim Kılıç ve Ney,* A. Turan Oflazoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

KS : *Kanunî Süleyman,* A. Turan Oflazoğlu, TDK yay., Ankara 1997.

KS : *Koca Sinan,* Fazıl Hayati Çorbacıoğlu, Devlet Tiyatroları, 1982.

KS : *Kurtlar Sofrası,* Attila İlhan, Bilgi yay., Ankara 1975.

KS-2 : *Kurtlar Sofrası-2,* Attila İlhan, Bilgi Yayınevi, Ankara

1975.

KSİ : *Kum Saatini İzlerken,* Nermin Abadan Unat, İletişim yay., İstanbul 1996.

KT : *Kanlı Topraklar,* Orhan Kemal, İstanbul 1963.

KT : *Kazan Töreni,* Aziz Nesin, Adam yay., İstanbul 1989.

KVD : *Kültür ve Dil,* Mehmet Kaplan, Dergâh yay., İstanbul 1983.

KY : *Kavak Yelleri,* Reşat Nuri Güntekin, İstanbul 1950.

KY : *Korkunç Yıllar,* Cengiz Dağcı, Varlık yay., İstanbul 1975.

KY-I : *Kırk Yıl-I,* Halit Ziya Uşaklıgil, İstanbul 1936.

KYU : *Kartallar Yüksek Uçar,* Attila İlhan, İstanbul 1984.

LA : *Lûzumsuz Adam,* Sait Faik Abasıyanık, Varlık yay., İstanbul 1948.

M : *Makina,* Sevinç Çokum, İstanbul 1976.

M : *Merhaba,* Aziz Nesin, Bilgi yay., Ankara 1971.

M : *Mistisizm,* Peyami Safa, Bâbıâli Yayın Evi, İstanbul 1961.

M : *Murtaza,* Orhan Kemal, Varlık Yayın Evi, İstanbul 1964.

M : *Mutallaka,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hilmi Kitap Evi, İstanbul 1961.

M : *Müfettiş,* Nikolay Vasilyeviç Gogol, (Çev.: Anday, Melih Cevdet), Ankara 1944.

MA : *Mavi Anadolu,* Azra Erat, Bilgi Yayın Evi, İstanbul 1969.

MB : *Mahur Beste,* Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh yay., İstanbul.

MH : *Memleket Hikâyeleri,* Refik Halit Karay, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1964.

MH : *Mev'ut Hüküm,* Halide Edip Adıvar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1968.

MK : *Mahalle Kahvesi,* Sait Faik Abasıyanık, Varlık yay., İstanbul 1950.

MK : *Muhterem Katil,* Aka Gündüz, İstanbul 1914.

MNK : *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu,* Peyami Safa, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.

MR : *Moskova Roma,* Falih Rıfkı Atay, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932.

MS : *Mavi Sürgün,* Halikarnas Balıkçısı, Remzi Kitap Evi, İs-

tanbul 1971.

MSE : *Mor Salkımlı Ev,* Halide Edip Adıvar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1967.

MT : *Mavi Türkü,* Dilâver Cebeci, Ocak Yayın Evi, İstanbul 1983.

MT : *Miskinler Tekkesi,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1982.

MT : *Muhabbet Tılsımı,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1969.

MTŞ : *Modern Türk Şiiri,* Ahmet Necdet, Broy Yayın Evi, İstanbul 1993.

N : *Nalınlar,* Necati Cumalı, İmbat yay., İstanbul, 1962.

N : *Nilgün,* Refik Halit Karay, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1974.

N : *Nimetşinas,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1969.

N : *Nutuk,* Mustafa Kemal Atatürk, 1927 ve 1998, (hzl.: Korkmaz, Zeynep), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1998.

NB : *Nur Baba,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1939.

NR : *Nesillerin Ruhu,* Mehmet Kaplan, Hareket yay., İstanbul 1967.

NSM : *Nasyonalizm, Sosyalizm, Mistisizm,* Peyami Safa, Yağmur yay., İstanbul 1979.

NSNK : *Ne Sihirdir Ne Keramet (Şiir),* Semih Sergen, Türk Dili, S. 556 (Nisan 1998).

O : *Oğuzlar,* Faruk Sümer, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

OB : *Onu Beklerken,* Halit Ziya Uşaklıgil, Letâfet İstanbul Basım Evi, İstanbul 1935.

OBV : *Onikiye Bir Var,* Haldun Taner, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1983.

OBY : *Otuz Beş Yaş,* Cahit Sıtkı Tarancı, Varlık yay., İstanbul 1964.

OD : *Onbinlerin Dönüşü,* Samim Kocagöz, Yeditepe yay., İstanbul 1957.

Oİ : *Onlar da İnsandı,* Cengiz Dağcı, Varlık yay., İstanbul 1958.

OK : *Onbinlerce Kağnı,* Fakir Baykurt, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1971.

OY : *Ormanda Yapraklar,* Kerime Nadir, İstanbul.

ÖÇ : *Ötelerin Çocukları,* Halikarnas Balıkçısı, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1983.

ÖK : *Ölünceye Kadar,* Esat Mahmut Karakurt, İstanbul 1937.

ÖS : *Ömrümde Sükût,* Cahit Sıtkı Tarancı, İstanbul 1933.

ÖTS : *Örnekleriyle Türkçe Sözlük,* 1-4, Milli Eğitim Bak. yay., Ankara 1995-1996.

ÖYC : *Öte Yakadaki Cennet,* Talip Apaydın, İstanbul 1992.

P : *Panorama,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İstanbul 1953.

P : *Paydos,* Cevat Fehmi Başkut, İnkılap ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1976.

PB : *Peri Bacaları,* Yaşar Kemal, Varlık yay., İstanbul 1957.

PİC : *Prospeso ile Caliban,* Nurullah Ataç, Varlık yay., İstanbul 1961.

PSBG : *Peygamberin Son Beş Günü,* Tahsin Yücel, Can yay., İstanbul 1994.

R : *Roman,* Falih Rıfkı Atay, Varlık yay., İstanbul 1964.

R : *Romantik Bir Viyana Yazı,* Adalet Ağaoğlu, Yapı Kredi yay., İstanbul 1992.

RA : *Rozalya Ana,* Sevinç Çokum, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

RB : *Reis Bey,* Necip Fazıl Kısakürek, Ötüken Yayın Evi, İstanbul 1964.

RYK : *Rahmet Yolları Kesti,* Kemal Tahir, İstanbul 1957.

S : *Safahat,* Mehmet Akif Ersoy, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İstanbul 1987.

S : *Sancı,* Emine Işınsu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

S : *Seçmeler,* Cahit Sıtkı Tarancı, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara 1971.

S : *Sır,* Mustafa Kutlu, Dergâh yay., İstanbul 1990.

S : *Sokullu "Zirveden Sonra",* Yılmaz Karakoyunlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.

S : *Sürgün,* Refik Halit Karay, Semih Lütfi Kitap Evi, İstanbul 1944.

SA : *Sokaktaki Adam,* Attila İlhan, Öz Kitaplar, İstanbul 1969.

SAA : *Suyu Arayan Adam,* Şevket Süreyya Aydemir, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1971.

SAE : *Saatleri Ayarlama Enstitüsü,* Ahmet Hamdi Tanpınar, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1961.

SB : *Sinekli Bakkal,* Halide Edip Adıvar, Atlas yay., İstanbul 1968.

SE : *Sessiz Ev,* Orhan Pamuk, Can yay., İstanbul 1984.

SE : *Son Eseri,* Halide Edip Adıvar, Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul 1944.

SG : *Su Gelince,* Remzi Özçelik, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

SGK : *Sokaktan Gelen Kadın,* Esat Mahmut Karakurt, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1945.

SH : *Seçme Hikâyeler,* Ömer Seyfettin, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1970.

SH : *Siyasi Hikâyeler,* Yahya Kemal Beyatlı, Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1976.

SİO : *Suçumuz İnsan Olmak,* Oktay Akbal, Varlık yay., İstanbul 1972.

SK : *Sahan Külbastısı,* Memduh Şevket Esendal, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1983.

SKKK : *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı,* Haldun Taner, Bilgi yay., Ankara 1971.

SKMK : *Saz Kafeste Mor Kuşlar,* Semih Sergen, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

SME : *Sabah-Melodi Eki,* N. Çınar, 2 Temmuz 1997.

SP : *Sonsuz Panayır,* Halide Edip Adıvar, Atlas Kitap Evi, İstanbul 1972.

SS : *Semaver – Sarnıç,* Sait Faik Abasıyanık, Bilgi yay., Ankara 1970.

SSN : *Seni Seven Neylesin,* Beynun Akyavaş, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1995.

ST : *Sabır Taşı,* Necip Fazıl Kısakürek, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1976.

ST : *Sözcük Türleri,* Neşe Atabay, TDK yay., Ankara 1983.
SY : *Söylemek Yaraşır,* Mehmet Çınarlı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.
SY : *Susuz Yaz,* Necati Cumalı, Cem Yayın Evi, İstanbul 1974.
Ş : *Şıpsevdi,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, İstanbul 1946.
Ş : *Şiirler,* Orhan Seyfi Orhon, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1970.
Ş : *Şiirler,* Ahmet Muhip Dıranas, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 1990.
Ş : *Şimşek,* Peyami Safa, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1991.
ŞYY : *Şişhaneye Yağmur Yağıyordu,* Haldun Taner, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1987.
T : *Teneke,* Yaşar Kemal, Varlık Yayın Evi, İstanbul 1955.
T : *Toraman,* Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hilmi Kitap Evi, İstanbul 1948.
T : *Turnalar,* Öner Yağcı, İstanbul 1987.
T : *Tutunamayanlar,* Oğuz Atay, Sinan yay., İstanbul 1971.
T : *Türkiyem,* Turgut Uyar, Dost yay., Ankara 1963.
TA : *Tek Adam,* Şevket Süreyya Aydemir, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1965.
TB : *Tunadan Batıya,* İsmail Habib Sevük, İstanbul 1944.
TCB : *Türkçede Cümle Bağlayıcıları,* İbrahim Atabey, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans tezi, Ankara 1989.
TD : *Türkçe Dilbilgisi,* Kaya Bilgegil, TDK yay., Ankara 1964.
TDT : *Tehdit Değil Teklif,* İsmet Özel, İklim yay., İstanbul 1987.
TG : *Türkçenin Grameri,* Tahsin Banguoğlu, TDK yay., Ankara 2000.
TG : *Türkçenin Gücü,* Doğan Aksan, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1987.
TKİ : *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri,* Fatma Türkyılmaz, TDK yay., Ankara 1999.
TKM : *Türk Kültürü ve Milliyetçilik,* Erol Güngör, Ötüken Yayın Evi, İstanbul 1980.
TM : *Türk Manileri,* Sami Akalın, İstanbul 1972.
TMM : *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri,* İbrahim Kafesoğlu, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1970.

TO : *Tehlikeli Oyunlar,* Oğuz Atay, Sinan Yayın Evi, İstanbul 1973.

TÖ : *Tufandan Önce,* Necati Cumalı, İstanbul 1983.

TS : *Türkçe Sözlük, 2 cilt,* TDK yay., Ankara 1998.

TSD : *Türkçede Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri,* Leylâ Karahan, Akçağ yay., Ankara 1991.

TT : *Tarihte Türkler*, Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992.

TT : *Türkistan Türkistan,* Yavuz Bülent Bakiler, Türk Edebiyat Vakfı yay., İstanbul 1986.

TTS : *Temel Türkçe Sözlük,* Şemsettin Sâmi, Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî, Tercüman yay., 3 cilt, İstanbul 1985-1986.

TTZK : *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları,* Ertuğrul Yaman, TDK yay., Ankara 1999.

TY : *Tutuklu* Yürek, Osman Çeviksoy, Ocak yay., Ankara 1988.

TYY : *Terim Sorunları* ve Terim Yapma Yolları, Hamza Zülfikar, TDK yay., Ankara 1992.

UŞ : *Uçan Şemsiye,* Ümit Denizer, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.

UU : *Umrandan Uygarlığa,* Cemil Meriç, Ötüken Yayın Evi, İstanbul 1974.

ÜAE : *Üç Anadolu Efsanesi,* Yaşar Kemal, Adam yay., İstanbul 1966.

ÜBK : *Üç Beş Kişi,* Adalet Ağaoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1986.

Üİ : *Üç İstanbul,* Mithat Cemal Kuntay, Sander yay., İstanbul 1976.

ÜK : *Üsküp'ten Kosova'ya,* Yavuz Bülent Bakiler, Türk Edebiyatı Vakfı yay., İstanbul 1979.

ÜNS : *Üç Noktanın Söylediği,* A. Turan Alkan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.

V : *Vatandaş,* Tahsin Yücel, Bilgi yay., İstanbul 1925.

VÇ : *Veysel Çavuş,* Memduh Şevket Esendal, (haz.; Uyguner, Muzaffer) Bilgi yay., Ankara 1984.

VÇ1G : *...Ve Çanakkale 1 Geldiler,* M. Necati Sepetçioğlu, Arkan

yay., İstanbul 1989.

VÇ2G : *...Ve Çanakkale 2 Gördüler,* M. Necati Sepetçioğlu, Arkan yay., İstanbul 1989.

VÇ3D : *...Ve Çanakkale 3 Döndüler,* M. Necati Sepetçioğlu, Arkan yay., İstanbul 1989.

VK : *Vurun Kahpeye,* Halide Edip Adıvar, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1977.

VS : *Vatan Sağolsun,* Aziz Nesin, Nesin Vakfı yay., İstanbul 1979.

Y : *Yaban,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1965.

Y : *Yalnızız,* Peyami Safa, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1971.

Y : *Yalnızlar,* Tarık Buğra, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.

Y : *Yaralısın,* Erdal Öz, Cem Yayın Evi, İstanbul 1974.

YA : *Yılkı Atı,* Abbas Sayar, Sümer Matbaası, İstanbul 1971.

YB : *Yağmur Beklerken*, Tarık Buğra, Ötüken yay., İstanbul 1981.

YB : *Yalan Bitti,* Ümit Yaşar Oğuzcan, Sander yay., İstanbul 1975.

YB : *Yanık Buğdaylar,* Ahmet Günbay Yıldız, Timaş yay., İstanbul 1989.

YBDK : *Yeni Bir Dünya Kurmuşum,* Mehmet Çınar, İstanbul 1974.

YD : *Yaprak Dökümü,* Reşat Nuri Güntekin, Milliyet Matbaası, İstanbul 1930.

YD : *Yaşasın Deniz,* Halikarnas Balıkçısı, Yeditepe yay., İstanbul 1964.

YG : *Yaşadığım Gibi,* Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh yay., İstanbul 1996.

YG : *Yeşil Gece,* Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp ve Aka Kitap Evi, İstanbul 1968.

YG : *Yüksek Gerilim,* Adalet Ağaoğlu, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1974.

YH : *Yeni Hayat,* Orhan Pamuk, İletişim yay., İstanbul 1995.

YI : *Yeşil Işıklar,* Kerime Nadir, İstanbul.

YK : *Yalnız Kadın,* Necati Cumalı, Varlık yay., İstanbul 1955.

YKYE : *Yanlış Kadınlar Yanlış Erkekler,* Attila İlhan, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1996.

YO : *Yalnız Olmuyor,* Ümit Kıvanç, İstanbul 1995.

YÖ : *Yılanların Öcü,* Fakir Baykurt, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1962.

YP : *Yedek Parça,* Aziz Nesin, Cem Yayın Evi, İstanbul 1955.

YS : *Yorgun Savaşçı,* Kemal Tahir, Bilgi Yayın Evi, İstanbul 1976.

YTYS : *Ya Tahammül Ya Sefer,* Mustafa Kutlu, İstanbul 1983.

Z : *Zehra,* Nabızâde Nâzım, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1969.

Z : *Zeliş,* Necati Cumalı, Cem Yayın Evi, İstanbul 1972.

Z : *Zeytindağı,* Falih Rıfkı Atay, Gün Matbaası, İstanbul 1970

Z : *Zübük,* Aziz Nesin, Adam yay., İstanbul 1961.

ZÇ : *Zavallı Çocuk,* Namık Kemal, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1960.

ZD : *Zoraki Diplomat,* Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1955

ZFY : *Zarfların Fonksiyonları ve Yapıları,* Gazi Akar, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara 1995.

ZO : *Zeyno'nun Oğlu,* Halide Edip Adıvar, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1967.

DERGİ VE GAZETE KISALTMALARI

A	:	Akşam gazetesi
ABAW	:	Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften
ALASH	:	Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae
AN. SSSR	:	Akademiya Nauk Sojuza Sovetskich Socialistieskich Respublik
AOASH	:	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
BSl	:	Bulletin de la Societe de linguistique de Paris
BSOS	:	Bulletin of the School of Oriental Studies
C	:	Cumhuriyet gazetesi
CAJ	:	Central Asitaic Journal
DTCF. Derg	:	Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi
FUF	:	Finnisch - Ugrische Forschungen
G	:	Güneş gazetesi
İA	:	İlmî Araştırmalar
İAN	:	İzvestiya Akademia Nauk
İzvİAN	:	(BullAIS)=İzvestiya İmperatorskay Akademia Nauk-Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersburg.
JSFOu	:	Journal de la Société Finno - Ougrienne
KCsA	:	Körösi Csoma-Archivum
KSz	:	Keleti Szemle
M	:	Milliyet gazetesi
MSFOu	:	Mémoires de la Société Finno - Ougrienne
N	:	Nokta dergisi
RO	:	Rocznik Orientalistyuczny, Krakow
SBAW	:	Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften
SÊ	:	Sovetskaya Êtnografiya
ST	:	Sovetskaya Tyurkologiya
StO	:	Studia Orientalia

TD : Türk Dili
TDAY-Belleten : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten
TDED : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TKA : Türk Kültürü Araştırmaları
UAJb : Ural-Altaische Jahrbücher
UJb : Ungarische Jahrbücher
VJa : Voprosy' Jazukoznanija
WZKM : Wiener Zeitschrift für Die Kunde des Morgenlandes
Y : Yankı dergisi
YU : Yeni Ufuk gazetesi
Z : Zaman gazetesi
ZDMG : Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

ÖTEKİ KISALTMALAR

age.	:	Adı geçen eser
agın.	:	Adı geçen makale
AKÜ.	:	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Alın.	:	Almanca
Ar.	:	Arapça
AÜ.	:	Ankara Üniversitesi
bk.	:	Bakınız
Blg.	:	Bulgarca
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Çuv.	:	Çuvaş Türkçesi
DAÜ	:	Doğu Akdeniz Üniversitesi
EAT	:	Eski Anadolu Türkçesi
Erm.	:	Ermenice
ET	:	Eski Türkçe
Far.	:	Farsça
Fr.	:	Fransızca
GÜ.	:	Gazi Üniversitesi
hzl.	:	Hazırlayan
İng.	:	İngilizce
İt.	:	İtalyanca
İÜ	:	İstanbul Üniversitesi
krş.	:	Karşılaştırınız
Lât.	:	Lâtince
Moğ.	:	Moğolca
Osm.	:	Osmanlı Türkçesi
OT	:	Orta Türkçe
R.	:	Rumca
Rus.	:	Rusça

S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
Sag.	:	Sagay ağzı
Sansk.	:	Sanskritçe
Şor.	:	Şor Türkçesi
TDK	:	Türk Dil Kurumu
Tel.	:	Teleüt Türkçesi
TKAE	:	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Trk.	:	Türkmen Türkçesi
TT	:	Türkiye Türkçesi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Tung.	:	Tunguzca
Uyg.	:	Uygur Türkçesi
Yak.	:	Yakut Türkçesi
Yun.	:	Yunanca

GİRİŞ

Başlıca Dil Aileleri
Ve
Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri

Diller, her kavmin kendi toplum yapısına göre şekillenmiş özel birer anlaşma sistemi oldukları için, dünyadaki kavim sayısınca dil var demektir. Bugün yeryüzünde kaç dil konuşulduğunu kesin bir sayı ile belirtmek güçtür. Bu güçlük, yeryüzünün daha yeterince tanınmamış olan bölgelerinde işlenip incelenmemiş veya daha bir yazı dili durumuna gelememiş birtakım dillerin varlığından ileri gelmektedir. Bunun yanında, bir dile veya dil ailesine bağlılığı henüz kesinleşmemiş bulunan diller de vardır. Bununla birlikte dil bilimi alanında yapılan çeşitli tespit ve sayımlara göre, dünyada ölü veya yaşayan 3000'in üzerinde dil bulunmaktadır.

Konuşmanın veya dilin nasıl doğmuş olduğu da bugün dil bilimcilerin üzerinde durdukları konulardan biridir. Bu konuda birbirinden farklı görüşlere yer veren teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar arasında bütün dünya dillerinin aslında tek bir dilden kaynaklandığı görüşünü ileri süren teoriler bulunduğu gibi, bu görüşü benimsemeyen dil bilimciler de vardır. Bazı dil bilimcilere göre, dil ve dili oluşturan ögeler, insanın doğadaki sesleri taklidinden doğmuştur. Bunun yanında, dilin doğuşunu, insanların çeşitli olaylar karşısında gösterdikleri beden ve ruh tepkisiyle çıkardıkları seslere bağlayanlar da vardır. Bazı bilginler ise, dilin doğuşuna, ortaklaşa çalışmalar ve birlikte iş görmeler sırasında çıkarılan ritmik seslerin temel oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. Dilin kökeni konusunda bunlara daha birçok görüş eklenebilir.[1] Belki dilin oluşmasında bu görüşlerden her birinin bir dereceye kadar etkisi de olabilir. Yalnız, bütün bu görüşlerin bugün için daha birer varsayımdan öteye geçemedikleri ve

---

[1] Dillerin türeyişi üzerine XX yüzyıldaki birbirinden farklı görüşler için, Özdem, *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Toparlı yay., Ragıp Hulûsi Özdem, *Dil Bilimi Yazıları* s. 859-901.

kapsamlı görüşler olmadıkları için pek çok itirazla karşı karşıya geldikleri de unutulmamalıdır. Bu sorunların çözüme götürülebilmesi, herhâlde insanlık tarihinin en eski evrelerinin aydınlanmasından sonra mümkün olabilecektir.

Aslında, hangi biçimde oluşmuş olurlarsa olsunlar, bugün yeryüzünde konuşulan dillerin hepsi de az çok gelişmiş birer sistem durumundadır. Yaşayan dillerin birbirleri ve bilinen en eski diller ile karşılaştırılması, bugünkü dünya dillerinin, az sayıda birtakım eski ana dillerin zamanla farklılaşıp dallanmasından oluştuğunu ortaya koymuştur. Böylece, aynı ana dilden gelen diller birbirleri ile akraba sayılmış ve dil ailelerini (*language family*) oluşturmuştur.

Bugün yeryüzünde konuşulan ve yazılan diller genellikle:

I. Yapı (*morphologie*) akrabalığı. **II.** Köken akrabalığı (*genetic* akrabalık) olmak üzere iki temelde sınıflandırılmıştır.

I. Yapı (*morphologie*) akrabalığı bakımından yapılan sınıflandırmada dünya dilleri üç gruba ayrılır:

1. Tek Heceli Diller *(yalınlayan diller, isolierende Sprachen; isolating languages, monosyllabic languages)*:[2]

Tipik örneklerini Çince ve Tibetçenin oluşturduğu bu gruba, Vietnam dili, bazı Himalâya ve Afrika dilleri ile Endonezya dilleri girer.

Bu grupta yer alan dillerin belirgin özelliği, kısmen tek heceden oluşan kelimelere dayanması, kelimelerin ek almaması ve çekime girmemesidir. Hiçbir değişikliğe uğramayan bu kelimeler, cümle içinde yer değiştirerek ve başka kelimeler ile yan yana gelerek anlam farkı yaratırlar. Çincede olduğu gibi bu dillerde vurgu ve tonlama (*entonasyon*) da çok önemlidir. Kelimeler değişmeden sabit kaldıkları için bunlardaki kavram ve anlam farkları yazıda da belli edilen zengin bir vurgu ve tonlama sistemi ile karşılanmıştır. Birçok kavramı karşılamak üzere kelime birleşimlerinden de yararlanılmıştır.

---

[2] Yerleşmiş bir terim olması dolayısıyla her ne kadar bu gruptaki diller için *tek heceli diller* terimi kullanılıyor ise de, bu dillerde, yalnız bir kısım diller tek heceli olduğu için, bunun yerine *yalınlayan diller* terimini benimseyenler de vardır: Üçok, *Genel Dilbilim* (*Lengüistik*), s. 107-108; Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 105.

2. Eklemeli Diller (*bağlantılı diller, iltisaklı diller, agglutinierende Sprachen, agglutinative languages*):

Bu gruba giren dillerde, değişmeden kalan sabit kelime kökleri ile bunlara eklenen çeşitli ekler vardır. Kelimenin baş veya sonuna eklenen bu ekler, kökle kaynaşarak kelimede anlam veya görev değişikliği yapar. Köklerden yeni anlamda kelimeler türetmek üzere gelen ekler *yapım ekleri*dir: baş / *baş+ak, baş+lı, baş+sız, baş+la-, baş+la-t-, baş+la-n-gıç* gibi. Kelimeler arasında geçici anlam bağlantıları kurmak üzere gelen ekler ise *çekim ekleri*dir: baş / *baş+ın, baş+ı, baş+ta, baş+tan* vb. İki ayrı kelimenin birleşip kaynaşması ile oluşan birleşik kelimeler de aynı özelliği taşır: *boşboğaz* (< *boş+boğaz*) , *güllaç* (< *güllü+aş*), *niçin* (< *ne+için*) gibi.

Türk dili bu grubun en belirgin örneğidir. Yalnız, Türkçede ön ekleme yoktur. Ekler her zaman kök ve gövde sonuna getirildiği için, Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Bu grupta Türkçeden başka *Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece* gibi Altay dilleri ile *Fince, Macarca* ve *Samoyetçe* gibi Ural dilleri yer alır. Küçük bazı ayrıntılarla *Japonca* ve bazı Afrika, Asya dilleri de bu gruba sokulmaktadır.

3. Çekimli Diller (*bükümlü diller, tasrifli diller, flektierende Sprachen, inflected languages*):

Bu gruba giren dillerde de tek veya çok heceli kökler ile ekler vardır. Ancak, yeni kelimeler türetilir ve çekim yapılırken kelime köklerindeki ünlüler değişir. Böylece, köklerde bir iç kırılma ortaya çıkar. Aynı durum kelimelerin çokluk biçimlerinde de görülür. Çekimli dillerin kimisinde, kök ünlüleri değiştiği hâlde, kelime kökü ile türetilen yeni kelime arasında ses yapısı bakımından bir ilgi bağı vardır. Kelime kökündeki ünsüzlerden oluşan asıl sesler yeni kelimede de korunmuştur. Değişiklik yalnızca ünlülerdedir. Samî dilleri ailesi bu gruba girer. Grubun en tipik örneği de Arapçadır. Bu dilde *vezin* denilen belirli kalıplara göre yapılan ünlü kırılması için şu örnekler gösterilebilir:

asker / asakir (askerler), *sebeb / esbâb* "sebepler", *vakt / evkāt* "vakitler, zamanlar". Fiil çekiminde: *ketebe* "yazdı", *keteb-tü* "ben yazdım", *keteb-tüma* "siz ikiniz yazdınız", *il-yektüb* "yazsın", *kâtib*

"yazan", *mektûb* "yazılmış şey, mektup", *mekteb* "okul", *kitâbe* "kitabe", *kitâbet* "yazma, yazı yazma sanatı" gibi.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, türemiş veya çekime girmiş olan sözlerde *s,k,r; s,b,b; v,k,t; k,t,b* gibi kök ünsüzleri sabit kalmakta, yalnızca ünlüler ve öteki bazı gramer ögeleri değişmektedir.

Bu gruba giren diğer bazı dillerde ise, çekime giren kök bütünü ile değişir ve tanınmaz duruma gelebilir. Hint-Avrupa dil ailesine giren dillerde, böyle bir özellik göze çarpar: İngilizcede *bil-* fiilinin çekiminde *know / knew / known;* Almancada *wissen / wuste / gewust; yaz-* fiilinin *write / wrote / written; schreiben / schrielb / geschrieben; git-* fiilinin *go / went / gone; gehen / ging / gegangen* biçimlerine girmesi gibi.

II. Köken bakımından yapılan sınıflandırmada ise, bilinmeyen devirlerde, aynı ana dile bağlanan bir köken akrabalığı söz konusudur. Bu akrabalık, dillerin ses yapıları (*phonologie*), şekil yapıları (*morphologie*), söz dizimi (*syntax*) ve köken bilgisi (*etymologie*) bakımlarından geriye doğru gidildikçe birbirlerine olan yakınlıklar sonunda kendini gösteren bağlılıklardır. Köken akrabalığında, söz varlığındaki benzerlikler de önemlidir. Hint-Avrupa, Hamî-Samî, Fin-Ugur, Ural ve Altay dil aileleri bu temeldeki bir dallanmanın sonucudur. Geniş dil aileleri de kendi içlerinde yeniden birer alt dallanmadan geçirilmişlerdir. Hint-Avrupa ailesinin Hint-İran, Baltık-İslâv, Germen-İtalik, Kelt, Yunan, Arnavut alt dallarına ayrılması gibi. Her dalın birtakım budakları da vardır. İtalik dalında Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Rumencenin bulunması gibi.

Köken akrabalığı temelindeki sınıflama, aynı dil ailesinde yer alan ve akraba dilleri konuşan toplum veya milletlerin aynı soydan geldikleri anlamını taşımaz. Bunlar içinde aynı soydan gelen ve dilleri akraba olanlar bulunduğu gibi, ırk bakımından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayanlar da vardır. Nitekim Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alan diller birbirleri ile soy bağı bulunmayan birçok toplum tarafından konuşulmaktadır. Ancak, bunlar arasında bir kültür bağının, hatta bir kültür birliğinin bulunduğu da genellikle kabul görmektedir. Sonuç olarak, bir aile oluşturan bu diller, herhangi bir soy ve ırk birliğine bağlı olmadan kökende ortak bir ana dile dayanan birbirinden türemiş; ancak, toplumdan dile yansıyan özel şartların gereği olarak

zamanla değişip başkalaşmış olan dillerdir. Lâtinceden türemiş olan Fransız ve Roman dilleri gibi.

Avrupa ve Asya'nın kuzeyinden başlayarak Güneyde Hindistan ve Akdeniz bölgesine, bu bölgeyi de çevreleyecek biçimde uzanan Hint-Avrupa kavimlerinin ana yurdunun neresi olduğu bugün hâlâ kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Aral gölü çevresini, Rusya'nın güney veya güney-doğusunu, Türkistan'ı yahut da İskandinav ülkelerini temel alan değişik görüşler vardır.[3]

Aynı dil ailesine bağlı diller arsındaki akrabalık derecesi de farklıdır. Bir ana dilin birbirinden ayrı kollarından gelen diller uzak akrabadır. İngilizce ile Farsça gibi. Aynı ana dilin aynı dalından gelen kollar ise yakın akrabadır. Almanca ile İngilizce gibi.

Köken akrabalığına dayanan başlıca dil aileleri şunlardır:

1. Hint-Avrupa Dil Ailesi:

Bu dil ailesinin biri Avrupa'da biri Asya'da olmak üzere başlıca iki büyük kolu vardır. *Macarca* ve *Fince* dışında kalan bütün Avrupa dilleri ile Asya dillerinden *Farsça* ve Hindistan'da konuşulan birçok dil bu aile içinde yer alır.[4] Hint-Avrupa dil ailesinin başlıca dilleri şunlardır:

A. Avrupa Kolu:

1. Cermen dilleri: Almanca, Felemenkçe, İngilizce, İskandinav dilleri.

2.Roman dilleri: Bu grubun ana dili Lâtincedir. Yaşayan bugünkü kolları Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Rumencedir.

3.İslav dilleri: Rusça , Bulgarca, Lehçe, Sırpça ve Slovakça.

4. Yunanca, Arnavutça, Keltçe.

---

[3] Bu konuda Bayrav, *Roman Dillerinin Doğuşu ve Gelişmesi* s. 11, not 4'e; Dilaçar, *Dil Diller Dilcilik*, s. 111'e; P. Tieme, *Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache* adlı esere; Aksan, age., s. 124'e bk.

[4] Bopp, Hint Avrupa dil ailesinin Avrupa ve Asya koluna bağlı diller üzerinde yaptığı karşılaştırmalı çalışmalar ile önemli sonuçlara ulaşmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için yazarın *Uber das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* adlı eserine bakılabilir.

B. Asya Kolu:

Hint-İran dilleri (Arî diller):

a. Hintçe (Eski, Orta, Yeni Hintçe). Bu alt kol ölü dil olan Sanskrit ve bugünün başlıca Hint dilleri olarak da gösterilebilir.

b. Farsça: Ölü dil olan Avesta, Eski, Orta ve Yeni Farsça.

c. Ermenice: Eski, Orta ve Yeni Ermenice.

ç. Eski Anadolu: Bir ölü dil olan Hititçe.

d. Toharca: Asya kolunun en doğuda kalan dalıdır ve ölü dildir.[5]

2. Hamî-Samî Diller Ailesi (Samî Diller Ailesi):

Bu dil ailesinde *Akkadça, Aramca, İbranice, Arapça* ile *Libya Berber* dilleri yer almıştır. Akkadça ölü bir dildir.[6]

3. Bantu Dil Ailesi:

Orta ve Güney Afrika'da konuşulan Bantu dillerini içine alan geniş bir dil ailesidir.[7]

4. Çin-Tibet Dil Ailesi:

Çin ve Tibet dilleri (Çince, Tibetçe, Birmanca, Siyamca) bu aile içinde yer alır.[8]

5. Kafkas Dilleri:

Kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılan bu koldaki başlıca diller, Kortvel koluna giren Gürcüce ve Lazca ile Abhaz-Çerkez, Lezgi-Çeçen kollarıdır. Bu diller, fonem sistemleri ve iç yapıları bakımından öteki dil ailelerine oranla büyük ayrılıklar gösterir.[9]

---

[5] Hint-Avrupa dil ailesi konusunda geniş ve ayrıntılı bilgi için Trubetskoy, *Gedanken über das Indogermanenproblem: Readings in Modern Linguistics*, B. Malmberg yay., s. 4 ve öt.; Üçok, s. 113-123; Dilaçar, age., s. 11-144, Aksan, age, s. 123-136'ya bk.

[6] Bu konuda daha geniş bilgi için Wendt, *Sprachen*, s. 268; Dilaçar age., s. 145-162; Aksan age., s. 134-135'e bk.

[7] Daha geniş bilgi için Dilaçar, age., s. 169-170'e bk.

[8] Bu konuda daha geniş bilgi için Dilaçar, age., s. 96'ya bk.

[9] Daha geniş bilgi için Dilaçar, age., s. 103-104'e bk.

6. Ural-Altay Dil Grubu ve Türk Dilinin Bu Grup İçindeki Yeri

Ural-Altay dil grubunda A. Ural dil ailesi ve B. Altay dil ailesi olmak üzere iki ayrı dil ailesi yer alır. Ayrı birer öbek durumundaki bu iki dil grubunu ortak bir aileye değil de ayrı birer dil ailesine bağlayan gelişmeler kısaca şu iki noktada özetlenebilir.

a. Başlangıçta, Ural dağları bölgesi ile Altay dağları çevresindeki kavimlerin konuştukları dilleri birleştirerek bir Ural-*Altay dil ailesi* grubuna bağlayanlar olmuştur. İsveçli ph. J. Von Strahlenberg (1730), Fransız Abel Remusat Danimarkalı R. Rask ve Alman W. Schott bu konuda epey emek vermiş olan araştırıcılardır. Ural-Altay dil ailesinin W. Schott tarafından tam bir sınıflandırması da yapılmıştır. Ancak, Ural-Altay filolojisinin asıl kurucusu bu dilleri yerlerinde inceleyen Finli bilgin M. A. Castren (1813-1857)'dir. Castren, bu alandaki çalışmalara çeki düzen vererek, konunun sağlıklı yola girmesini sağlamış; W. Schott da, Castren'in çizdiği yolda karşılaştırmalı çalışmalar yapmıştır.[10] Ancak, bu dönemde yapılan araştırmaların, dönemin ve eldeki malzemenin verdiği olanaklarla sınırlı olduğu da unutulmamalıdır.

b. Yalnız şu var ki, Ural-Altay dil birliği temelinde yapılan daha derinlemesine araştırmalar, bu iki grubu aynı dil ailesi içinde birleştirme bakımından gittikçe zayıflayan sonuçlar vermiştir. H. Paasonen, E. N. Setälä, B. Collinder gibi bilginler, Ural-Altay teorisine karşı çıkarak Ural dillerini Hint-Avrupa dilleri ile karşılaştırmaya çalıştılar. Yapılan karşılaştırmalardan sonra, bu iki kol arasındaki benzerliklerin Hint-Avrupa dillerine oranla çok daha sınırlı olduğu ve bir köken akrabalığını destekleyecek nitelikte bulunmadığı anlaşılmıştır. Böylece, bu iki gruba giren dillerin kendi içlerinde birbirleriyle karşılaştırılması görüşü, sonuç olarak geçen yüzyılın sonlarında *Ural-Altay* dil teorisini zayıflatmış ve yapılan sınıflandırmalarda "dil ailesi" yerine "dil grubu" terimi tercih edilmiştir.

---

[10] Bu konuda daha geniş bilgi için Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* I, s. 10-48; Temir, "Ural-Altay Dilleri Teorisi". *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE yay., s. 114-118; Aksan, age., s. 111-113'e; M. A. Castren'in bu alandaki eserleri için Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, s. 126-130'a bk.

Bu konuya eğilmiş olan bilginler, bugün Ural ve Altay kollarının birbirinden ayrı bağımsız birer dil ailesi olarak ele alınmasının daha uygun olacağı görüşünde birleşmişlerdir. Çünkü, iki ana kol oluşturan bu diller, yukarıda açıklanan öteki dil ailelerinde olduğu gibi, köken akrabalığını pekiştiren bir yakınlık gösterememişlerdir. İki kol arasındaki benzerlik yalnızca yapı benzerliğinden ibarettir. Bu benzerlikler, her iki kolun da eklemeli birer dil olması, aralarında derece ayrılıkları bulunmakla birlikte ünlü uyumu sisteminin varlığı, ses bilgisi, kelime türetme yolları ve söz dizimi açısından bazı yakınlıklar taşımaları ve kelime eşlikleri gibi noktalardan ibarettir. Oysa, Grubun Ural ve Altay kolları kendi içlerinde ayrı birer aile oluşturabilecek niteliklere sahip bulunmaktadır. Günümüzde Ural grubuna bağlı dillerle ilgili araştırmalar da hayli derinleşmiş olduğundan, bu grup içindeki dillerin birbiriyle akrabalığı sorununa çözülmüş gözüyle bakılmaktadır. Aynı durum Altay kolu için de geçerlidir. Şimdi kısaca ayrı birer aile oluşturan bu kollar üzerinde duralım.

A. Ural Dil Ailesi:

Ural dil ailesi, yukarıda da belirtildiği üzere Ural-Altay dil grubunca Ural Kolunu oluşturmaktadır. Bu kolda kendi içinde 1. *Fin-Ugur* 2. *Samoyet* olmak üzere iki alt kola ayrılmıştır. Samoyet alt kolunda çeşitli dallar ile Samoyetçe; *Fin-Ugur* alt kolunda ise Batı ve Doğu Finceyi içine alan *Fince, Estonca, Lapça, Macarca* ve *Ugurca* bulunmaktadır.

B. Altay Dil Ailesi:

Altay dil ailesi, Ural-Altay dil grubunun Altay kolunu oluşturur. Bu dil ailesine giren başlıca diller: 1. Türkçe 2. Moğolca, 3. Mançu-Tunguzca, 4. Korece, 5. Japoncadır. Korecenin Altay dilleri ile olan akrabalığı hemen hemen kesinleşmiş durumdadır. Ancak, Japoncanın akrabalığına ilişkin çalışmalar daha, kesin bir sonuca ulaşmış sayılmaz. Bu dil ailesinde Moğolca ile Tunguzcanın akrabalığı kesindir. Altay dilleri içinde Türkçeye en yakın olanı Moğolcadır.

Altay dil ailesinin kolları arasında akrabalığı oluşturan önemli ortak özellikler vardır. Bu dil ailesi içinde en çok araştırılmış olanı

Türkçedir. İkinci sırayı Moğolca alır. 1901-1914 yılları arasında Doğu Türkistan'da yapılan kazılarda elde edilen malzeme üzerindeki çalışmalar, Köktürk Yazıtları'nın keşfi ve bu alandaki yayınlar, karşılaştırmaları kolaylaştırmıştır. Özellikle G. J. Ramstedt'in Türkçe Moğolca ve Tunguzca arasındaki karşılaştırmalı çalışmaları Altayistik alanına yeni ufuklar açmıştır. Böylece, başlangıçta ses tarihi daha sonra da şekil bilgisi ile ilgili birtakım benzerlik ve ayrılıklar ortaya konabilmiştir. G. J. Ramstedt'ten sonra bu alanın baş temsilcisi N. Poppe olmuştur.

Altay dil ailesinden gelen ve Türkçenin çok eski bir kolu olan Çuvaşça ile genel Türkçe arasındaki ses ayrılıklarının, Moğolcada da Türkçeye koşut (paralel) olarak devam ettiği görülmüştür. Aynı durum öteki dillerde de tespit edilmiştir.

Çuvaşçadaki *r* ve *l* seslerinin Türk dilindeki *z* ve *ş* sesleri ile denkleştiği daha önce W. Schott'un çalışmaları ile biliniyordu. Ama G. J. Ramstedt, Moğolca *r* ve *l*'nin de Türkçede *z* ve *ş* ile denkleştiğini ortaya koymuş ve Moğolcadaki *r,l*'nin Türkçedeki *z,ş*'den daha eski olduğu inancına varmıştır.[11]

Ramstedt, Moğolca kelime başındaki *d-*, *n-* ve *y-*'nin Çuvaşçada *s*'ye, Türkçede *y-*'ye denk düştüğünü de ortaya koymuştur. Böylece, Çuvaşça, dil akrabalığının kanıtlanmasında önemli bir köprü vazifesi görmüştür.

Ramstedt, yalnız Altay dilleri arasındaki ses benzerliklerini ortaya koymakla yetinmemiş, bu diller arasındaki şekil benzerliklerini de ortaya koymuştur. Ramstedt, Moğol, Mançu-Tunguz, Türk ve Kore dilleri üzerinde yaptığı ses ve şekil bilgisi araştırmalarının sonuçlarını ayrı birer eserde toplamıştır.[12]

---

[11] Macar bilgini Z. Gombocz, Ramstedt'in yolunda yürüyen bir araştırmacı olmakla birlikte Moğolca ile Türkçe arasındaki *r, l = z, ş* denkleşmesinde Türkçenin daha eski olduğu yani değişmenin *z > r, ş > l* yönünde yol aldığı görüşüne ulaştığı için bu konuda Ramstedt'ten ayrılmıştır.

[12] *Einführung in die altaische sprachwissenschaft: I. Lautlehre*, Bearbeitet und herausgegeben von Penti Aalto, *MSFOu* 104/1 (1957), 192 s.; II *Formenlehre*, Bearbeitet und herausgegeben von Penti Aalto, *MSFOu* 104/2 (1952), 262 s. Ramstedt'in Altaistik alanındaki öteki yayınları için Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, s. 269-276'ya bk.

Ramstedt'in görüşleri kendinden sonra Macar Türkoloğu J. Németh,[13] Z. Gombocz,[14] St. Petersburg Altaistler okulundan Wl. Kotwicz[15] ve ünlü Altaist N. Poppe tarafından bazı değişikliklerle veya olduğu gibi daha da geliştirilmiş olarak sürdürülmüştür.

G .J. Ramstedt'ten sonra Altay dilleri teorisinin en güçlü savunucusu olan N. Poppe (ölm. 1991), hocası Ramstedt'ten farklı olarak ortak Altay dili ile, bu ortak dile bağlı dört dil arasında, birbirinden farklı bir geçiş döneminin bulunduğunu kabul eder. Bu durum dolayısıyla:

1. Poppe'ye göre: Moğolca ile Mançu-Tunguzca arasındaki yakınlık öteki diller arasındaki yakınlıktan daha fazladır. Bu nedenle de bir Türk-Moğol-Mançu-Tunguz dil birliği dönemi tasavvur edilmelidir. Öte yandan, Türkçe ile Moğol-Mançu-Tunguz dilleri arasında, Koreceye oranla daha fazla bir yakınlık vardır. Korece, Altay dil birliğinden, Türk-Moğol-Mançu-Tunguz dil birliği döneminde ayrılmış bulunmaktadır.

2. Altay dilleri arasındaki *r / z* ve *l /ş* denkliği dolayısıyla, Ana Çuvaşça ile Ana Türkçeyi geçmişte birbirleri ile birleştiren bir *Ön Türkçe* (*Vortürkisch, Preturkic*) döneminin varlığını kabul etme gereği vardır.

N. Poppe, bu temel görüşlere dayanarak Altay dil ailesindeki dallanmayı şöyle bir şema ile göstermiştir:[16]

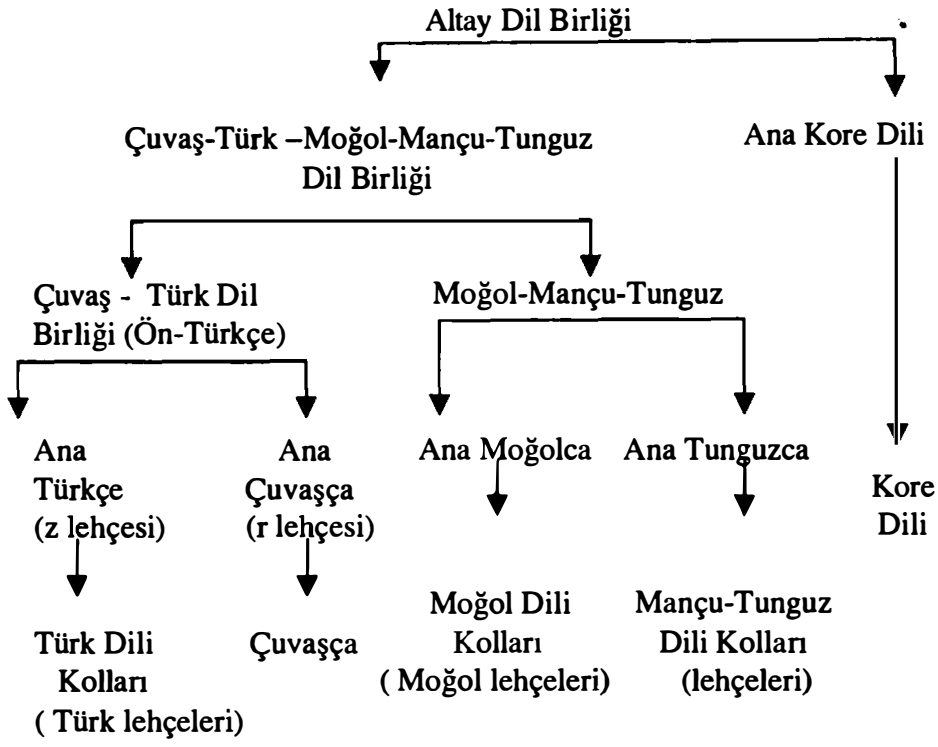
---

[13] Németh, önceleri bir Türk-Moğol akrabalığını şüphe ile karşılamış ise de daha sonra bu görüşünden vazgeçerek iki dil arasındaki akrabalığı desteklemiştir: "Die Türkisch-mongolische Hypothese", *ZDMG* 66 (1912), s. 549-576.

[14] "Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen" *KSz* 13 (1912).

[15] " Contributions aux études altaiques I,II,III", *RO* 7 (1931), s. 130-234; IV, V, *RO* 12 (1936), s. 122-142; "contributions aux études altaiques", *RO* 16 (1953), s. 327-366 vb.

[16] *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen,* Teil 1: *Vergleichende Lautlehre,* Wiesbaden 1960: *Introduktion to Altaic Linguistics,* s. 146; ve bu eserlerden aktarılarak T. Tekin "Altay Dilleri Teorisi" , *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 122-123; Yüce "Türk Dilinin Ural-Altay Dilleri Arasındaki Yeri", *İslâm Ansiklopedisi* C. 12/2, s. 445-456. Poppe'nin Altay dil teorisi ile ilgili daha başka yayınları için Eren age., s. 253-257'ye bk.

Altay dil ailesinin başlıca ortak özellikleri şu noktalarda toplanabilir:

1. Aile içinde yer alan dillerin hepsi de eklemeli dillerdir.

2. Türetme ve çekimde hep son ekler kullanılır. Bu dillerde ön ek sistemi yoktur.

3. Altay dillerinde cinsiyet de yoktur. Bu nedenle kelimeler şekil değişikliğine uğramaz.

4. Sayı sıfatlarından sonra gelen adlar genellikle teklik biçimindedir: *iki el, üç ev, beş oda* gibi.

5. Altay dilleri eklemeli dil yapısında olduğundan kelime kök ve gövdeleri sabittir. Türetme yeni eklerle yapılır. Zengin bir ek sistemi vardır.

6. Diller arasında, aynı kökten kaynaklanmış ortak ekler vardır. Bu özellik Moğolca ile Türkçe arasında daha belirgindir.

7. Cümle yapısı bakımından özne fiilden önce gelir ve genellikle baştadır. Fiil cümlenin sonundadır. Ad ve sıfat tamlamala-

rında, belirten belirtilenden önce gelir. Bu da demektir ki, tamlamanın ikinci derecedeki ögesi esas ögenin önündedir: *saç boyası, yol kenarı, güzel çocuk, sarı saç* gibi. Cümle kuruluşunda yer alan sıfat-fiil ve zarf-fiiller koşut birer kullanılışla sıfat ya da zarf görevindedir: *Dün yola* ***çıktığımız zaman*** *vakit hayli erkendi. Buraya* ***gelirken söz verdiği kitabı*** *da birlikte getirmişti* gibi.

8. Bugün Altay dilleri arasında kendini gösteren bazı ses değişmeleri, bunları kökende bu açıdan yine bir ortaklığa götürmektedir. Nitekim, Türkçe sözlerdeki *z*'ler Moğolcada , Tunguzcada ve Çuvaşçada *r*'ye dönüşmüştür. *z* > *r* değişmesi niteliğindeki bu olay dil biliminde *rotasizm* (*r*'leşme) diye adlandırılır: Trk. *buzagu,* Moğ. *biragu,* Çuv. *pırû;* Trk. *buz,* Çuv. *par;* Trk. *öküz,* Moğ. *üker*, Tung. *ukur, hukur,* Çuv. *vıgır*; Trk. *Ekiz / ikiz,* Moğ. *ikire* vb. Aynı değişim öteki akraba dillerde de vardır. Türkçedeki *z,* Tunguzcada *r*'ye, Korecede *l*'ye, Japoncada *r* veya *t*'ye dönüşmüştür. Bu değişmelerin köken dil durumundaki Ana Altaycada bir *r*'ye dayandığı ileri sürülmektedir.

Aynı biçimde *lambdaizm* denilen bir *l* 'leşme olayı da vardır. Bu olay ile Türkçedeki *ş* sesi Moğolcada ve Çuvaşçada *l*'ye dönüşmüştür. Trk. *taş,* Çuv. *çul,* Moğ. *çilagun;* Trk. *tiş / diş,* Çuv. *şıl*; Trk. *kaşık,* Çuv. *kajek,* Moğ. *halbaga* gibi. Türkçedeki *ş*'lerin *l*'ye dönüşmesi olayı Tunguz ve Kore dillerinde de görülmektedir. Karşılaştırmalar sonunda, bu değişmenin Ana Altaycada ortak bir *l* sesine dayandığı ileri sürülmüştür.

Altay dilleri arasındaki ünlü ve ünsüz değişmelerini ve ses denkliklerini Ana Altaycada birer ortak sesle birleştiren daha başka örnekler de gösterilebilir. Kelime başındaki *t-, y-* ünsüzlerinin ortak sözlerde gösterdiği değişmelerle ilgili denklikler; Türkçede, Halaçca dışında artık kaybolmuş bulunan *h-* sesinin öteki Altay dillerinde *h, ph, p* şekillerinde sürmesi ve bunun kökende bir ortak **p* sesine dayanması (Alt. **padak* / Halaçca *hadak* / Trk. *adak / ayak,* Moğ. *adağ* gibi) da hep bu akrabalık ilişkilerini gösteren belirtilerdir.

9. Ses bilgisi açısından, Altay dillerini ortaklaştıran başka bir özellik de ünlü uyumunun varlığıdır. Öyle ki, uyum dolayısıyla *k,g,l* gibi ünsüzler, ünlüler yanında kalın ve ince sıradan boğumlanma özellikleri taşırlar.

10. Altay dillerinin hiçbirinde kelime başında *r*, *l* ve *n* ünsüzleri bulunmaz. Türkçe ve Moğolcada *f* fonemi de yoktur.

Son yıllarda Japonca ile Altay dilleri arasındaki bağlantıyı ele alan birtakım çalışmalar da yapılmıştır.[17]

Bugün bilim dünyasında Altay dil ailesine bağlı dillerin akrabalıkları konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Ancak, bu akrabalığın gerçekten bir köken akrabalığı mı, yoksa uzun yüzyıllar bir arada yaşamanın getirdiği kültür ilişkilerinden ve kelime alış verişinden kaynaklanan bir kültür akrabalığı mı olduğu konusunda görüşler ikiye ayrılmıştır. Bu görüşler daha birleştirici kesin bir sonuca da bağlanamamıştır. W. Bang, S. G. Clauson, G. Doerfer, B. A. Serebrennikov ve A. M. Şçerback, gibi Türkolog, Mongolist ve Altaistler, bu akrabalığın bir kültür akrabalığı olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Altay dilleri arasındaki köken akrabalığına karşı çıkan İngiliz Türkoloğu G. Clauson, Altay dillerinde ortak bir söz varlığının (sayı adlarını, çeşitli kavramları, nesne ve fiilleri karşılayan sözlerde) bulunmadığını ileri sürer[18] ve Türkçeden Moğolcaya geçmiş olan sözlerin ödünçlemeden başka bir şey olmadığı görüşünü benimser.[19]

Alman Türkoloğu G. Doerfer de Altay dilleri arasındaki köken akrabalığını kesin olarak reddetmektedir. O da Clauson gibi bu dillerdeki bütün ortak ögelerin birinden ötekine geçmiş eski ödünçlemeler olduğu görüşündedir. Doerfer'e göre, Moğolca ile Türkçe arasındaki ortak sözler, Türkçeden Moğolcaya alınmış ödünç kelime ve şekillerdir.

Aslında Türkçe, Moğolca, Tunguzca gibi üç Altay dilindeki ortak kelime sayısı toplam 350 dolayındadır. Bunlardan da ancak 120 kadarı temel kavramlarla ilgili bulunmaktadır. Bu durumda söz konusu diller arasındaki temel kavram yakınlığı yüzde beşi aşmamaktadır.

---

[17] Miller, *The Japanese Language*, Chicago London 1967, 1970; *Japanese and the Other Altaic Languages*, Chicago-London 1971; "Old Japanese phonology and the Korean Japanese Relationship", *Languge* 43 (1967), s. 278-302; G. Doerfer, "Ist das Japanische mit den altaischen Sprachen verwandt", *ZDMG* 124/1 (1974), s. 103-142 vb. Bu konuda daha geniş bibliyografya için O. N. Tuna, age., s. 10, not 11'e ve s. 52-55 ile not 67,68,69'a bk.

[18] "The Case against the Altaic Theory", *CAJ* 2 (1956), s. 181-187.

[19] "The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian", *CAJ* 4 (1959), s. 174-187; *Turkish and Mongolian Studies*, Royal Asiatic Society, s. 185.

Doerfer'in karşı çıktığı noktalardan biri de kendi tasarladığı Ana Türkçedeki şekiller ile Moğolcadaki şekillerin birçok yerde aynı olmasıdır. Nitekim, Doerfer, Ana Türkçede (bugünkü Türkçede *y-*, Moğolcada *d-* olan) kelime başında bir **d*-nin varlığını kabul etmektedir. Ana Türkçe *dagız* "yağız" > Moğ. *dagır, dayir* ve ET *yagız* gibi. Oysa Eski Türkçede böyle bir d- yoktur. Eski Türkçedeki ve yaşayan lehçelerdeki gelişmelere bakılarak Ana Türkçede olsa olsa bir *y- düşünülebilir.[20]

G. J. Ramstedt ile onun yolunu izleyenlerden Z. Gombocz, M. Räsänen, N. Poppe ve P. Aolto ile K. Menges, O. Pritsak ve N. A. Baskakov gibi Türkolog ve altaistler ise yaptıkları derinlemesine karşılaştırmalara dayanarak bu diller arasındaki köken akrabalığına ispatlanmış gözüyle bakmaktadırlar. Nitekim G. Clauson ve G. Doerfer'in itirazlarına karşı ileri sürdükleri tanıklar, sağlıklı temellere dayanır niteliktedir.[21]

Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Kendi İçindeki Dallanması

Yukarıdaki bölümde, Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri ve Altay dil ailesi ile olan akrabalık ilişkileri genel çizgileri ile belirtilmiştir. Türk dilinin Altay dil birliğinden ayrıldıktan sonra geçirdiği tarihî dönem ve dallanmalar da yine ana çizgileri ile söyle gösterilebilir:

1. Altay dil birliği dönemi (? – ?)
2. Çuvaş- Türk dil birliği dönemi (Vortürkisch, pre-turkic: M.Ö. birkaç bin yıllık dönem)
3. Ana Türkçe dönemi (Proto Türk dili dönemi. M.S. I-V yüzyıllar arası)
4. Eski Türkçe dönemi (M.S.-VI.-XI.-XIII. yüzyıllar).
5. Orta Türkçe dönemi (XII-XV. yüzyıllar arası).
6. Yeni yazı dilleri dönemi (XV ve daha sonraki yüzyıllar)
7. Çağdaş yazı dilleri ve lehçeleri.

---

[20] Tekin, agm., s. 125-126.

[21] Bu konudaki görüşler için Tuna, age., s. 60 ve öt.'e; Tekin, agm., s. 121-127'ye , Aksan, age., s. 113-115'e bk.

Altay dil birliği döneminin ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği bilinmemektedir. Birkaç bin yıllık bir dönemi içine aldığı sanılan Çuvaş-Türk dil birliği dönemi de aynı durumdadır. Bu iki dönem üzerinde yazılanlar, bazı arkeoloji verilerine dayanan teorik bilgiler ile bugün çok yönlü dil karşılaşmaları sonunda yapılan varsayım ve tahminlere dayanmaktadır. Türk dilinin yaşı konusundaki araştırmalara göre de Türk dili M.Ö. en az 2000-3000 yılları arasına uzanan bir dönemi kapsamaktadır.[22]

M.S. 1-V. yüzyıllar arasında uzanan **Ana Türkçe** dönemi genellikle belirsizlikler içindedir. Ancak, bu dönem esas itibariyle Hunlar ve Hun tarihi ile ilgili bir dönemdir.

Bilindiği üzere, Türk tarihi Hunlar ile başlar. Hunların ilk temas ve ilişkileri Orta-Asya'nın doğusundaki Altay kavimleri ve Çinliler iledir. Bu bakımdan Türklerle ilgili ilk kayıtlar Çin kaynaklarında yer alır. Şu var ki, bu kayıtlar gerilere doğru gittikçe belirsizleşmekte ve Milâttan çok eski yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Hun tarihine ilişkin bugünkü bilgilerimiz ancak M.Ö. III yüzyıldan başlayarak gün ışığına çıkmakta ve belgelerle izlenebilmektedir.

Gittikçe büyüyerek bir imparatorluk durumuna gelen Hun Türklerinin daha sonra batıya yöneldikleri, Hazar denizi ve Kara Deniz'in kuzeyinden Balkanlara geçerek M.S. IV ve V yüzyıllarda Atlas Okyanusu'na kadar uzandıkları bilinmektedir. Hunların Orta Asya ve Avrupa tarihindeki büyük rollerine rağmen, elimizde Hun devrine ilişkin bilgiler yoktur. Bildiklerimiz Çin kaynaklarında yer alan bazı kelime, ad ve unvanlardan ibarettir.

Orta Asya tarihinden Doğu Avrupa'ya uzanan kavimler göçü tarihinde, Hunları izleyen başka göçler de vardır. Bunlar VI. yüzyılda başlayıp XI. yüzyıla kadar birbirini dalga dalga izleyen Ogur ve Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek ve Uz göçleridir.

X. yüzyılda başlayıp XI. yüzyılda yoğunlaşarak, XIII. yüzyılda Cengiz istilâsı ile daha da yoğunlaşarak ve Hazar Denizi'nin

---

[22] Aksan, "Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar", *TDAY Belleten* 1969, s. 45-55; "Kavram Alanı Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *TDAY Belleten* 1971, s. 253-262; "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", *TDAY Belleten* 1975-1976, s. 133-141; "Köktürkçenin Söz Varlığı Üzerine", *TDAY Belleten* 1980-1981, s. 17-21; Korkmaz, "Yazılı Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçenin Yaşı", *TDAY Belleten* 1989 s. 353-370, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, s. 217-231.

güneyinden geçerek batıya uzanan göçler (genellikle Oğuz-Türkmen göçleri) ise ayrı bir kol hâlinde, Türk dilinin güney-batı kolunu oluşturmuştur.

Türklerin ilk göç dalgalarına katılmayıp Orta Asya'da kalan kolları ise VI. yüzyıldan bu yana tarih sahnesine çıkarak aynı bölgede veya ayrı ayrı bölgelerde birbirlerinin devamı niteliğindeki Türk devletlerini kurmuşlardır.

Türk dilini sınıflandırma denemelerinde Hun dilinin Kuzey Hunca, Doğu Hunca ve Batı Hunca gibi kollara ayrıldığı, Yakutça'nın Kuzey Hun, Çuvaşçanın atası olan Bulgarcanın Batı Hun, bugünkü Türk Tatar dillerinin de Doğu Hun kolundan geldiği tahmin edilir.[23] Bu tahminlere göre, Bulgar Türkçesi, Huncadan ön Türkçe sonunda ve Milât yıllarında, Yakutça da Ana Türkçe döneminde ayrılmıştır. Bugün Çuvaş ve Yakut Türkçeleriyle Türk dilinin öteki kolları arasında görülen büyük orandaki ayrılıklar, bunların Türkçeden çok erken bir dönemde ayrılmış olmalarına bağlanmaktadır.

Eski Türkçe dönemi, Türk dilinin, bir kısım dilcilere göre M.S. VI-XI., bir kısmına göre de VI-XIII yüzyıllar arasında uzanan İslâmlık öncesi dönemidir. Köktürk Devleti'nin kuruluşu ile başlar (M.S. 552). Bu dönem kendi içinde a. Köktürk dönemi ve Köktürkçe, b. Uygur dönemi ve Uygurca olmak üzere iki ayrı yazı diline ayrılır. Bu dönem Ana Türkçe dönemlerinde olduğu gibi, yalnız belli ad ve unvanlar ile sınırlı bir dönem değildir. Elimizde düzenli ve bol yazılı metinlerin bulunduğu bir dönemdir.

Bu döneme, Eski Türkçedeki dil yapısının olduğu gibi devamı görüşünden hareket ederek, ilk İslâm dönemi yazı dili olan Karahanlı Türkçesini (M.S. X-XIII yüzyıllar) sokan dilcilerimiz de vardır.

Orta Türkçe dönemi, Türk yazı dilinin Eski Türkçeden yeni yazı dillerine ve lehçelere geçiş dönemlerinde, bu iki dönemi birbirine bağlayan dönemin dilidir: **Harezm Türkçesi** ile temsil edilir. Gerçi, Orta Türkçe dönemini, ilk İslâm devri eserlerinin verildiği XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesinden başlatanlar da vardır. Ancak, Karahanlı Devleti'nin yayıldığı alanlar, çeşitli Türk kavimlerini barındırmış

---

[23] Ayrıntılı bilgi için Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, s. 50, § 16; s. 51 ve öt., § 17'de Baskakov'un verdiği bilgilere dayanan tablolara ve not 2'deki eserlere bk.

olduğu hâlde, dönemin yazı dili çevresindeki genel dil yapısı böyle bir geçiş dönemini temsile elverişli değildir.

Harezm Türkçesi XII. yüzyıldan başlayarak, özellikle XIII ve XIV. yüzyıllarda, Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında ve Aral'ın güneyindeki Amuderya merkez olmak üzere Batı Türkistan'da kurulup gelişmiş olan yazı diline verilen addır. Bu yazı dili; edebî gelenek bakımından doğusundaki Karahanlı Türkçesine dayanmıştır. Ancak, XII. yüzyıldan başlayarak bölgenin Türkleşmesinde önemli etken olan ve kuzeyden güneye ve Horasan'a kadar uzanan Oğuz ve Kıpçak göçlerinin ve lehçelerinin de etkisi altında kalmıştır. Ayrıca, bu bölgede Yimek, Bayavut, Kalaç, Kanklı, Yağma, Çiğil gibi daha başka boylar da yer almıştır.

Aslında Orta-Asya Türk dünyası, XII. yüzyılda başlayan bazı kaynaşma ve ayrışma olayları dolayısıyla, yavaş yavaş Türk dilinin genel yapısında birtakım değişme ve gelişmelere sahne olmuştur. Bu değişim ve gelişmeler, Türk dilindeki dallanma yoluyla yeni yazı dillerinin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Böyle bir oluşum ve dallanmada beşiklik görevi yapmış olan bölge Harezm bölgesidir.

Bu bölge, dil tarihimizde bir yandan Karahanlı Türkçesi ile Harezm Türkçesini birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görürken, bir yandan da Eski Türkçenin yeni koşullar altında devamını sağlayan ve Doğu Türkçesini başlatan Çağataycanın oluşmasına ortam hazırlamıştır. Edebî gelenek bakımından Harezm'in kuzeyindeki steplerde varlık gösteren Altınordu-Kıpçak Türkçesi ile bunun devamı niteliğinde olan Mısır ve Suriye'deki Memlûk Türkçesi de Harezm Türkçesine dayandığı için, bu bölgenin, Kıpçak Türkçesinin ayrı bir kol durumuna gelişinde de büyük katkısı olmuştur. Horasan ve İran'dan batıya doğru uzanarak XIII. yüzyılda Azerbaycan, Anadolu ve Irak bölgesinde Oğuz Türkçesi temelinde yeni bir kol oluşturan Türk yazı dilinin ilk belirtileri de varlığını bu bölgede göstermiştir, denebilir.

Görülüyor ki, Harezm bölgesinde kurulup gelişmiş olan Harezm Türkçesi, XIII yüzyıla kadar birbirinin devamı niteliğinde tek bir kol olarak yol alan yazı dilinin Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Türkçeleri temelinde yeni dallanmalara ve yeni yazı dilleri ile lehçelerinin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu dönem Türkçesine Orta

Türkçe denmiş olmasının nedeni de, Eski Türkçe ile, yeni Türk yazı dilleri arasında bir geçiş dönemi oluşturmasındandır.

Yeni yazı dilleri ve lehçeleri dönemi, Orta Türkçe dönemindeki dallanma ve gelişmelerin ortaya koyduğu yazı dilleri ve lehçeleridir. Bunlar, coğrafî konumları ve lehçe sınıflamasındaki genel çizgileri ile:

A. Doğu Türkçesi

B. Batı Türkçesi ve bunlara bağlı yazı dilleri ve lehçeler olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

A. *Batı Türkçesi,* kendi içinde

1. *Güney-Batı Türkçesi:* Tarihî dönemler ile birlikte Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Horasan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi;
2. *Kuzey-Batı Türkçesi:* Eski ve yeni Kıpçak grubuna giren lehçeler olmak üzere ikiye ayrılır.

B. *Doğu Türkçesi* de Batı Türkçesinde olduğu gibi:

1. Güney-Doğu Türkçesi: Çağataycanın devamı niteliğindeki Özbek, Yeni Uygur, Sarı Uygur Türkçeleri ve Salar ağzı;
2. Kuzey-Doğu Türkçesi: Altay, Tuva, Hakas lehçeleri olmak üzere kendi içinde yine ikiye ayrılmıştır.

Oğuzcanın Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Uzanan Tarihî Gelişme Süreçleri

Yukarıda belirtildiği gibi lehçe ve yazı dilleri sınıflamasında güney batı Türk lehçeleri grubuna giren ve etnik yapı bakımından Oğuz-Türkmen[24] boylarının diline dayanan Türkiye Türkçesi, geniş ve dar anlamlı bir terimdir. Geniş anlamı ile Anadolu ve Rumeli bölgelerinde kurulup gelişmiş olan ve dil tarihinin XII. yüzyıldan günümüze kadar uzanan alt bölümlerini de içine alan geniş kapsamlı bir dönemin adıdır. Dar anlamı ile de XX. yüzyıl başlarında, Millî Edebiyat akımı içindeki Yeni Lisan'cıların dil anlayışından (1911-

[24] Oğuzlar, İslâmlığın kabulünden sonraki dönemde genellikle *Türkmen* veya Oğuz-Türkmen diye adlandırılmıştır.

1912) başlayıp günümüze kadar uzanan dönemin yani Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki yazı dilinin adıdır. Bu terimdeki geniş ve dar anlamların birbirine karıştırılmaması için Türkiye Türkçesinin XII-XV. yüzyıllar arasındaki dönemi *Eski Anadolu Türkçesi* veya *Eski Türkiye Türkçesi,* XV-XIX yüzyıllar arasındaki dönemi Osmanlı Türkçesi, son dönemi de *Türkiye Türkçesi* (*Bugünkü Türkiye Türkçesi, Çağdaş Türkiye Türkçesi*) diye adlandırılır. Bizim bu eserde üzerinde durduğumuz dönem bugünkü Türkiye Türkçesidir.

Gerçi XI-XIII. yüzyıllarda Anadolu'ya göç eden Türkler arasında Oğuzlar dışında çok daha az sayıda olmak üzere Kıpçak vb. daha başka Türk uyrukları da yer almıştır. Öyle ki; bunlar daha sonraki yüzyıllarda da doğudan veya Karadeniz kuzeyindeki bölgelerden Anadolu'ya ve Rumeli'ye uzanarak buralarda yerleşmişlerdir. Ancak, bugün bunların etkileri yer yer bazı ağızlarda görülebilmektedir. Yazı dili tümüyle Oğuz-Türkmen lehçesi temelindedir.

Türkiye Türkçesinin bir yazı dili olabilmesi ve bugünkü yapısını oluşturabilmesi, her gelişmiş lehçe veya yazı dili gibi çeşitli sosyal ve kültürel etkenlere bağlı uzun bir tarihî gelişme sürecinin sonucudur.

Her ne kadar Türkiye Türkçesi geniş anlamıyla da olsa XIII. yüzyıl başlarına kadar gerilere götürülebilmekte ise de, bu demek değildir ki, Türkiye Türkçesi XIII. yüzyılda Anadolu bölgesine gökten düşercesine oturuvermiştir. Elbette hayır... Oğuz Türkçesinin çok daha gerilere uzanan ve yalnız konuşma dili olarak kalmayıp varlığını dönem dönem yazılı eserlerde de ortaya koyabilen gelişme süreçleri vardır. Biz burada Eski Türkçeden günümüze kadar uzanan bu süreçleri kısaca gözden geçirmek istiyoruz:

Eski Türkçe Dönemi:

Oğuz-Türkmen[25] boylarının XI. yüzyılda Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önce bir siyasal birlik kuramamış olmaları, Oğuzcaya dayalı bağımsız bir yazı dilinin kurulamamış olmasında başlıca etkendir. Ancak, elimizdeki belgelere göre Oğuzların Orta Asya Türk tarihinde başlangıçtan beri çok önemli etkileri olmuş, içinde bulundukları öteki Türk devletlerinde önemli

[25] Oğuzlar, kaynaklarda, Türkler arasında İslâmlığın kabulünden sonra, *Türkmen* adıyla yer almıştır.

birer yer tutmuşlardır. Bu siyasî ve sosyal ağırlık ister istemez varlığını Oğuz lehçesinde de göstermiş ve bu lehçe o dönemin yazı dilleri içinde genel eğilimler hâlinde süregelmiştir.

Oğuzların XI. yüzyıldan önce, VI-X. yüzyıllar arasındaki varlıklarını hem Köktürk Kağanlığı döneminde hem de Uygur Devleti döneminde izleyebiliyoruz. Gerek Yenisey ve Orhun Yazıtları'ndaki kayıtlardan gerek bu konudaki tarih ve arkeoloji araştırmalarından, Oğuzların VII. yüzyılın ilk yarısında Barlık ırmağı yöresinde (Yenisey bölgesi), VII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak da Tula ırmağı boylarında ve belki de Ötüken yöresinde yaşadıkları biliniyor... Orhun Yazıtları'nda Türk ve öteki etnik unsurlar yanında sırası düştükçe Oğuzların da adı geçmektedir. Siyasî ve idarî ilişkiler açısından Köktürk Kağanlığı'nın Oğuzlarla olan ilişkisi kimi zamanlarda gergin, döğüşlü ve savaşlı biçimde ortaya çıkmış,[26] kimi zamanlarda da "kentü budunum" söyleyişinde belirdiği gibi, onların sadık bir metbuu olarak kendini göstermiştir. Yenisey Yazıtları'nda görüldüğü üzere Oğuz beyleri adına dikilmiş küçük çapta mezar taşı anıtlarının bulunması, Orhun Yazıtları'nda sık sık Oğuzlara da yer verilmiş olması, onlarla yapılan savaşların anlatılması, Köktürk kağanının Türk budunu ile birlikte Oğuz budununa ve beylerine de *Türk Oğuz beyleri budun eşidiñ!* (KT, DZ1), diye seslenmesi Oğuzların Köktürk Kağanlığı içinde önemli bir yer tuttuklarının işaretidir.

Oğuzların, Köktürklerin yerini alan Uygurlar döneminde de Orhun ırmağı bölgesinde yaşadıkları ve Uygurlarla, Köktürk döneminde olduğu biçimde kimi zaman savaşlar yaptığı, kimi zaman da dostluk ilişkileri içinde bulundukları görülüyor.[27] Ancak, eldeki verilere göre, Uygur dönemindeki Oğuz etkisi Köktürk dönemindeki kadar belirgin görünmemektedir.

Genel bir sınırlandırma ile VI-XI. yüzyıllar arasına sokabileceğimiz Eski Türkçe döneminde, dil özellikleri ile ilgili ayrıntılar söz konusu olunca, birtakım lehçe ayrılıklarının bulunduğu da ileri sürülmüştür. Bu konuya eğilen W. Radloff Orhun Yazıtları yanında merkezi Turfan olan geniş bir alanda, daha başka edebî dil olduğunu ve bu edebî dilin daha sonraki bir sıra Türk lehçelerine temel

---

[26] Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*: Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, s. 13; Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C 1, s. 36, 102, 104.

[27] Sümer, age., s. 19-25.

oluşturduğunu yazmıştır.[28] Eski Türk Yazıtları üzerinde çalışan Rus Türkoloğu S. E. Malov da Yenisey ve Orhun Yazıtlarındaki lehçe ayrılıklarına ve eski kuzey Oğuzcasının varlığına işaret etmiştir.[29] Eski Türkçenin gramerini yazmış olan A. von Gabain ise, Eski Türkçede bugüne kadar hangi etnik kollara ait olduğu tespit edilemeyen beş ayrı lehçenin yalnız biri gerçekten Uygurca olmalıdır.[30] Üstelik Köktürkçe ve Orhunca deyimleri de belirgin olmayan deyimlerdir. Gabain, *aŋıg* "kötü" sözündeki *ŋy* birleşik sesinin değişik eser ve kelimelerde *y* ile *ayıg* ve *n* ile *anıg* olarak yazılışlarını göz önünde bulundurarak, bu ses değişimini bir ayraç olarak kullanmış ve bu lehçelerden yalnız ikisini *y* ve *n* lehçeleri diye adlandırmıştır.[31] Ayrıca, Uygur yazmalarında olduğu gibi, Orhun ve Yenisey yazıtlarında da lehçe ayrılıkları yüzünden bir dil birliğinin bulunmadığına işaret etmiştir. Görülüyor ki, Köktürk, Uygur devletlerinde çeşitli Türk kavimlerinin yer almış ve bu dönemin yazı dili ürünlerine, değişik Türk boylarına ait çeşitli ağız özelliklerinin de girmiş olması, bu dönemdeki lehçe ayrılıklarının başlıca dayanağı olmuştur. Eski Türkçe dönemini temsil eden Türk devletlerinde ve özellikle Köktürk Kağanlığında, Oğuzlar da önemli bir yer tuttuklarına göre, Eski Türkçede Oğuzca ile ilgili bir kısım özelliklerin de yer alması olağandır. Nitekim vaktiyle bu dönem metinleri üzerinde yaptığımız bir inceleme sonuçları, bağımsız bir lehçe durumunda olmasa bile yine de bu tahminimizi doğrulamış bulunmaktadır.

Gerçi bugün Yenisey ve Orhun dönemine ait kazılar hâlâ sürmektedir. Eski Türkçenin daha bütün metinleri yayımlanarak lehçe yapıları açısından bir değerlendirme ve sınıflandırması da yapılmış değildir. Ancak, bu dönem metinlerinde daha sonraki Doğu Türkçesine temel oluşturan özellikler yanında, Güney-Batı Türkçesine temel oluşturan birtakım özelliklerin de genel eğilimler biçiminde yer aldığı görülmektedir. Bu özelliklerin daha sonra Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzca için verdiği özellikler, hattâ yer yer Türkiye Türkçesindeki şekillerle bile uyuşması, Oğuzca açısından, Eski Türkçeden Türkiye

---

[28] *Die alttürkischen Insckriften,* Neue Folge, s.42; "Die vorislamischen Schriftarten der Türken und ihr Verhältniss zu der Sprache derselben", *BullAIS=İzvİAN 6-e, II,* s. (1908) 842.

[29] *Pamyatniki drevnetyurskoy pismennosti* (1951), s. 98.

[30] *Alttürkische Grammatik* , 2. §.

[31] *Alttürkische Grammatik* 2, 4. §'lar.

Türkçesine doğru yol alan bir tarihî gelişme sürecinin bulunduğunu tanıklar niteliktedir. Öte yandan, Orta-Türkçe sonlarında Türk dilinin Doğu ve Batı Türkçesi olmak üzere iki ana kola ayrıldığı ve Batı Türkçesinin güney-batı kolunun temel yapısını da Oğuzcanın oluşturduğu düşünülürse, bu gelişme süreci daha iyi anlaşılır.

Bu dönemin metinlerinde, özellikle Yenisey ve Orhun yazıtları ile Uygurcanın *n* lehçesinde Oğuzca için tespit edilen başlıca özellikler şunlardır:

1. *i* ~ *é* nöbetleşmesi açısından ilk hecede *i* ünlüsünü taşıyan sözler yanında bunun uzun ve kısa kapalı e (é) ünlüsü taşıyan biçimlerinin de bulunması: *élt-* "iletmek, sevketmek", *éşid* "işitmek", *kéyik* "geyik", *yégirmi* "yirmi", *yér* "yer"; uzun ünlü ile: *bér-* "vermek", *béş* "beş", *éki* "iki", *él* "halk, devlet", *té-* "demek", *tér-* "dermek, toplamak", *yé-* "yemek", *yéti* "yedi", *yétmiş* "yetmiş" gibi.[32]

2. Yenisey yazıtları ile Irk Bitig'de daha çok olmak üzere, ilk hecede bugünkü Türkmence, Eski Anadolu Türkçesi[33] ve Anadolu ağızları[34] ile denkleşen uzun ünlülerin yer alması: *āb* "av", *āç* "aç", *āç-* "acıkmak", *ād* "ad, isim", *āk* "ak", *āl* "al, kırmızı", *āst* "dağ geçidi", *bāş* "baş", *kīz*, *tīd-* "engel olmak", *bīş* "beş" *kīş* "samur", *kir-* "girmek" vb.

3. Yer yer, her lehçede görülebilen ancak, Oğuz-Türkmen lehçelerinde çok daha yaygın ve belirgin olan,[35] diş ve dişeti ünsüzleri ile *y* ünsüzüne bağlı ünlü incelmelerinin bulunması: *aş-* / *asig* "aşama", *atig* "adı", *buñsiz* "kedersiz", *oglumin* "oğlumu", *kalısiz* "bütünüyle, tamamıyla", *yış* /*yiş* "orman", *yımşak* /*yimşek* vb.[36]

4. *b-* > *m-* değişimi açısından Yenisey ve Orhun yazıtlarının *b-*'yi korumuş olması: *ben, beniñ, bunta, beñgü; beñgü taş, beñilig* "kutsal", *bıñ* "bin", *buñ* "sıkıntı, keder", *buñad-* vb. Kâşgarlı Mahmud

---

[32] Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 54.

[33] Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü Uzunlukları" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 443-458.

[34] Korkmaz, "Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 2, s. 123-127.

[35] Korkmaz, *Günet-Batı Anadolu Ağızları*, § 38, *Fundamenta* I, s. 244, 245, 22-31. §'lar.

[36] Tekin, age., 64. §.

da *DLT*'te Oğuzcanın özelliklerini verirken, Oğuzcanın ön seste *b-*'leri koruduğuna işaret etmiştir (C 1. s. 31).

5. Eski Türkçede adlara gelen yükleme durumu eki *-Ig / -Ug*'un daha sonraki dönemlerde ekin son sesindeki -g'nin erimesiyle *+I / +U* biçiminde Oğuz-Türkmen koluna özgü bir yükleme eki olması, Doğu Türkçesinde ise *+nI / +nU* ekinin tercihi, Eski Türkçedeki *+Ig / +Ug* ekini Oğuzcadan gelme bir özellik olarak benimsetebilmektedir: *at /atıg* "atı", *adġır /adgırıg* "aygırı", *iş / işig* "işi", *söz /sözüg* vb.

6. Orhun ve Yenisey yazıtları ile *n* lehçesi metinlerinde *+A* biçiminde bir yönelme-bulunma durumu eki vardır: *aç /aça* "aç kimseyi", *adak /adaķa* "ayağa", *ebiñ / ebiñe* "enine", *bodunum /bodunuma* "halkıma", *eliñ / eliñe* "ülkene" vb. Daha sonra Oğuz Türkçesinde *+gA* yönelme durumu ekindeki *g-* ünsüzünün erimesi ile *(+gA > +A)* ek *-A*'ya dönüştüğüne göre, Eski Türkçedeki bu *+A* Oğuzcadan geçme bir özellik olmalıdır. Bu ekin aynı zamanda ayrılma durumu göstermesi bugün Rize ve yöresi ağızlarında da sürdüğüne göre, yazılı metinlere Oğuzcadan geçme bir özellik diye kabul edilebilir.

Yenisey, Orhun yazıtlarında çıkma durumu için de kullanılan *+DA* eki yanında, *n* lehçesinde ve yazıtlarda ara sıra *+DAn* ekinin de yer almış olması, bu ekin Oğuzcadan geçmiş olduğuna işarettir, *baş+tan, ıgaç+dan, töpü+den* gibi.

8. Uygur metinlerinde ilgi durumunun hep *+nIñ /+nUñ* ekiyle karşılanması yanında, yazıtlarda ve kısmen *n* lehçesi metinlerinde ünsüzle biten adlardan sonra bugünkü Oğuz lehçelerinde olduğu gibi *+Iñ/+Uñ* biçiminin yer alması, bu ekin Oğuzcadan geçmiş olduğunu gösteriyor: *at+ıñ, moncuk+uñ* "boncuğun", *Kültigin+iñ* gibi.

9. Eski Türkçede gelecek zaman kipi kuran *-gAy* eki yanında seyrek olarak bir de *-gA* ekine rastlanır. Bu ek, daha sonra Kutadgu Bilig vb. bazı eserlerde de kullanılmış ise de, bundan sonraki dönemin karışık dilli eserlerinde asıl Oğuzcayı temsil eden bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır: *al-ga-m* "alacağım", *al-ga-sen* "alacaksın" gibi. Bir süre sonra, ek ön sesindeki *g-*'nin erimesi ile Eski Anadolu Türkçesinde *+A*'ya dönüşmüş ve bir işlev dallanmasına uğrayarak gelecek zaman, şimdiki zaman, istek, emir görevleriyle çok kullanılan bir ek durumuna gelmiştir: *var-a-vam* "varacağım", *yat-a-sen* "yatı-

yorsun", *öldür-e-vüz* "öldürelim", *oyna-y-a* "oynasın" vb. Ekteki bu gelişmeye dayanarak Eski Türkçedeki *-gA* eki de Oğuzcanın belirtisi olarak kabul edilebilir.

10. Yenisey ve Orhun yazıtlarında sıfat-fiil ve gelecek zaman kipi oluşturan *-tAçI* eki, Kâşgarlı Mahmud tarafından XI. yüzyılda *-tAcI, -dAçI* biçimleriyle Kırgız vb. lehçeler dışında asıl Oğuzcaya özgü bir ek olarak gösterilmiştir: *tapın-daçı, yükün-deçi* (DLT, C II, 168, 256, 296) gibi. Bu ekin Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki varlığı da dikkate alınırsa, Eski Türkçedeki *-tAçI, -dAçI* eklerinde Oğuzcanın payı olduğunu da kabul etmek gerekir.

11. Taş yazıtlarda, *n* lehçesinde ve nadiren *y* lehçesinde görülen *-pAn, -pAnI, -pAnIn* zarf-fiil eklerinin daha sonra *-bAn, -bAnI* ve*–bAnIn* biçimleriyle Eski Anadolu Türkçesinin önemli özelliklerinden birini oluşturduğu dikkate alınırsa, bu ek de Eski Türkçede Oğuzcayı yansıtan bir özellik olarak kabul edilmelidir.

Yukarıda belirtilen özelliklere daha beş altı türlü farklılık eklenebilir. Ancak, amacımız bütün özellikleri sıralamak değil, yalnızca Oğuzcanın, Eski Türkçenin yazı diline nasıl girdiğini belirtmek olduğundan Eski Türkçe dönemi ile ilgili açıklamaları burada kesiyoruz.[37]

Orta Türkçe Dönemi:

Orta Türkçe dönemi, Oğuzca için gerek kendi lehçe yapısındaki tarihî gelişme süreci, gerek içinde bulunduğu siyasî topluluğun ortak yazı dili ile olan ilişkisi açısından daha değişik bir görünüş sergilemektedir. Burada önemli olan, Oğuzlar ancak XIII. yüzyıl ortalarından başlayarak kendi lehçelerine bağlı bir yazı dili oluşturabildiklerine göre, acaba XI-XIII. yüzyıllar arasındaki durum nedir? Bu dönemde Oğuzca, yazı dilinde etkisini gösterebilmiş veya Oğuzcaya dayalı eserler yazılabilmiş midir? Yazılabilmiş ise, bunların o dönemin ortak yazı dili ile olan bağlantıları ve onlardan ayrılan yanları nelerdir? Daha doğrusu bu dönemin Oğuzcası nasıl bir dil yapısındadır?

---

[37] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve örneklerin metinlerden alınan yerleri için Korkmaz, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, s. 205-216'ya bk.

XI-XIII yüzyıllar arası, Orta-Asya Türk tarihinde, çeşitli etnik kol ve boyların birbirine karışma, Moğol akını ile batıya göç etme ve lehçelerin ortak yazı dilinden kopup dallanarak bağımsız birer yazı dili oluşturma dönemi olduğu için, eldeki bilgileri sağlıklı yargılara bağlamak kolay değildir. Ancak, gerek bazı tarihî kaynaklara gerek *Divanü Lûgati't-Türk*'ün Oğuzlar ve Oğuzca için verdiği bilgilere dayanarak bu konuda genel çizgileri ile oldukça doyurucu birtakım sonuçlara ulaşmak da olanaksız değildir.

Oğuzların bu dönemdeki siyasal ve sosyal varlıklarından dil tarihine uzanan bilgiler şu noktalarda özetlenebilir: Bu dönem Orta-Asya'da, ilk müslüman Türk devleti olan Karahanlıların (M.S. 912-1212) egemen olduğu bir dönemdir. Oğuzlar Karahanlılar döneminde de sahnede olmuşlar ve varlıklarını Karahanlıların batısındaki sınır bölgelerinde sürdürmüşlerdir. IX-XI. yüzyıllar arasındaki dönemde, Oğuzların Aral gölü kuzeyindeki steplerde ve Seyhun (Sirderya) ırmağının iki yakasında oturdukları bilinmektedir. Tarih kaynakları, bunların daha X. yüzyılda *Sirderya* (Öküz ırmağı) boylarında ve *Aral gölü* kıyılarında *Yenikent* merkez olmak üzere bir *Yabgu Devleti* kurmuş olduklarını da kaydediyor. X-XI. yüzyıllar arasında Yenikent'e ilâve olarak *Haare, Cend, Sepren* (*Sapran, Savran*), *Suğnak, Karnak, Karaçuk* (*Fârab*) şehirleri de kurulmuştur.[38] Bu bölgedeki Oğuzlar kısmen göçebe kısmen de yüksek kültürlü bir yerleşik hayata geçmiştir.

Türklerin İslâmlığı kabulünden sonra Oğuzların siyaset sahnesindeki yıldızları da parlamaya başlamış; daha sonraki tarihî olayların da ortaya koyduğu gibi, Orta Asya Türk dünyasının batı kesiminde ve İslâm dünyasında önemli bir yer tutmuşlardır.

Oğuzlar, X-XI. yüzyıllarda Sirderya ırmağının iki yakasında kurmuş oldukları yukarıda belirtilen şehirlere XII. yüzyılda *Barçınlıg Kent, Eşnas Uzkent* ve *Sırlı Tam* gibilerini de eklemişlerdir. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te ve İslâm kaynaklarında pek çok Oğuz şehirlerinin varlığından söz edilmesi, tarihçiler tarafından bu dönemde Oğuzların büyük bir bölüğünün yerleşik yaşayışa geçmiş olmaları ile ilgili

[38] Sümer, "X. Yüzyılda Oğuzlar", *AÜ. DTCF. Derg.*, C. XVI /3-4, s. 135, 138, 147; *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 39-40, 52-560; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 127, 128; Tolstov, "Gorodo Guzov" (Oğuz Şehirleri), *SÊ* 1947/3, s. 55 ve öt.

bulunmaktadır.[39] Kâşgarlı Mahmud da yerleşik yaşayışa geçmiş olan Oğuzların yüksek kültürlü bir şehir yaşamlarının bulunduğunu kaydediyor.[40] Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, *Sirderya*'nın iki yakasında şehirli Oğuzlarla birlikte göçebe Oğuzlar da yaşamaktadır.

Öte yandan XI-XIII. yüzyıllar arası Oğuzların Aral gölü kuzeyindeki steplerden güneye Harezm ve Sirderya bölgelerine sürekli olarak göç ettikleri bir dönemdir.

Bu Oğuzlardan bir kısmı gruplar hâlinde Harezm yolu ile Horasan üzerinden Yakın Doğu'ya uzanarak Selçuklu Devletlerinin kuruluşunu hazırlamışlardır. Aslında Kâşgarlı Mahmud'un DLT'te Oğuzlara[41] ve Oğuzcaya bu denli geniş ve ağırlıklı yer vermiş olmasının nedeni de onların bu dönem Türk dünyasındaki yayılma durumları ile orantılıdır. XI-XIII. yüzyıllar arasında Orta-Asya Türk dünyasının siyasal ve sosyal yapısında bu denli önemli yer tutmuş olan Oğuzların dil bakımından boşlukta kalmış olmaları düşünülemez. Nitekim XII. yüzyıla ait Karahanlı Türkçesini temsil eden bir eserde Oğuzcanın belirgin izlerine rastlanıyor. Rus Türkologlarından A. K. Borovkov'un araştırmalarına göre, Oğuzcanın etkisi, daha eski bir Oğuz-Türkmen edebî an'anesinin varlığını gösterecek biçimde *Anonim Kur'an Tefsiri*'nde de yer almıştır.[42] Biz de bu eserin fotokopisini gözden geçirdiğimizde, özellikle eserin son bölümlerinde aynı izlenimi almış bulunuyoruz.

Konuya dil tarihi açısından bakıldığında bu dönemde, özellikle XII-XIII. yüzyıllarda Harezm bölgesinin yeni yazı dillerinin oluşmasına kaynaklık ettiği, bir beşik görevi yüklendiği görülüyor. Bu bölgede bir yandan, ileride Çağataycaya temel oluşturan Karahanlı-Harezm Türkçesi temelinde bir yazı dili kurulurken bir yandan da Batı Türkçesinin kuzey kolunu oluşturan Kıpçak Türkçesi ile güney kolunu oluşturan Oğuz Türkçesi ilk şekillenmelerine başlamış görünüyor. Ancak, belirtmek gerekir ki, bir lehçenin bir yazı diline dönüşebilmesi kolay değildir. Hele Oğuzca gibi uzun yüzyıllar başka siyasî varlıklar içinde konuşma dili olarak süregelmiş bir lehçede, bu durum daha da önemlidir. Elbette zamana bağlı tarihî sosyal vb. koşulların gerekli

---

[39] Genç, *Kâşgarlı Mahmut'a göre XI. yüzyılda Türk Dünyası*, s. 32.

[40] TDK Atalay yay., C. III, s. 14-15.

[41] Kâşgarlı'nın Oğuzlar ve Oğuz ili üzerine verdiği bilgiler için, Banguoğlu, "Oğuzlar ve Oğuz İli Üzerine" *TDAY Belleten* 1959, s. 1-26'ya bk.

[42] *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII. vekov.*, (Orta-Asya Tefsiri Sözlüğü), Moskva-1963, s. 12-13.

kıldığı bir ön hazırlık döneminden geçmesi gerekir. Öyle sanıyoruz ki, XII-XIII. yüzyıllar arası, Oğuzca için bir geçiş dönemi niteliğindedir. Bu dönem Orta Asyası'nda Karahanlı Türkçesi ortak yazı dili olduğuna göre, Oğuzların yerleşik üstün kültür düzeyindeki şehirli kesimi, herhâlde bu yazı dilini benimsemiş olmalıdır. Öte yandan XI-XIII. yüzyıllar arasında Oğuzların Orta Asyanın batı kesiminde geniş bir alana yayıldıkları, geçirdikleri tarihî süreç ve Sirderya boylarında yerleşik Oğuzlar ile göçebe Oğuzların iç içe yaşamış olmaları ile Oğuzcanın kendi lehçe yapısındaki bazı değişme ve gelişmeler de dikkate alınınca, teorik olarak XI-XIII. yüzyıllar arasındaki Oğuzca'nın, yerleşik şehirli Oğuzların aracılık ettiği, Karahanlı-Oğuzca karışımı bir dil yapısında olması gerekeceği tahmin edilebilir. Böyle bir tahminin doğrulanabilmesi de eldeki bu döneme ait eserlerin dil yapısı ile Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyıl sonlarında Oğuzca için verdiği bilgilerle karşılaştırılarak birbirleriyle denkleşip denkleşmediklerine bağlıdır.

Bugün elimizde yazılış tarihleri belli veya belli olmayan, yazılış yerleri de Harezm veya Anadolu bölgesi tahminlerine dayanan *Behcetü'l-hadâik,* Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'u, *Kudurî Tercümesi, Kitâb-ı Güzîde* ve *Kitâbu'l-ferâiz* gibi birkaç eserle kitaplıklarda daha yazma olarak bulunan bazı eserler vardır. Bu eserlerde, Eski Anadolu Türkçesinden farklı olarak, Oğuzca dil özellikleri ile Karahanlı dil özellikleri iç içe girmiş ve bilindiği üzere, *olga, bolga* dili diye adlandırılan bir "karışık dilli eserler sorunu" ortaya çıkmıştır. Bu karışık dilin ne anlama geldiği konusunda da birbirinden farklı iki temel görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan biri, bu türlü eserlerdeki dil karışıklığını bu eserlerin birbirinden farklı lehçe alanlarına mensup kopyacılar (müstensihler) tarafından kopya edilmesine veya Horasan'dan göç etmiş göçmenlerin, Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi arasında bocalamalarından kaynaklanan kişisel ve anorganik etkilere bağlayan görüştür.[43] İkincisi de bu eserlerin Oğuzca'nın konuşma dilinden yazı diline uzanan gelişme sürecinde bir geçiş dönemini

[43] Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi II,* s. 135-14; Ş. Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dil Tarihinde '*olga, bolga*' Sorunu", *TDAY Belleten* 1973-74, s. 64-70; Ş. Tekin, "Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri *Güzîde Kitabı*'nın Tercüme Hikâyesi", *TDAY Belleten* 1997, 166/10.

temsil ettiği görüşüdür.[44] Böyle bir görüşün geçerlik kazanabilmesi, konunun yukarıda belirtildiği gibi tanıklayıcı özelliklere bağlanmasını gerekli kılar.

Karışık dilli eserlerde yer alan özellikler ile Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzca için verdiği özelliklerin yan yana getirilmesi, aralarında genel bir ortaklık ve koşutluk olduğunu ortaya koymakta ve Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasında böyle bir geçiş süreci yaşadığını göstermektedir. Bu durumu bazı örneklere dayanarak açıklamak gerekiyor:

1. Kâşgarlı, Oğuzca için yaptığı açıklamalarda Karahanlı Türkçesi ile ortaklaşan söz ve şekillere dokunmamıştır: Nitekim DLT'te yer alan *on, ün, öğüt, öküz, ülüş* "pay", *aşuk* "topuk kemiği", *ulukt* "eskimiş yıpranmış", *erük, ogul, üzüm, âd* "ad", *âç* "aç", *üt-, ulaş-* vb. pek çok söz hiçbir kayıt olmadığı hâlde Oğuzca ile ortaklaşan sözlerdir.

2. DLT'te *b->m-* değişimi açısından, Oğuzca, genellikle Eski Türkçede olduğu gibi *b-* yanındadır: *ben, bün* "çorba", *boynak* "pislik" (C. III, 175-13) gibi. Ama buna rağmen yer yer *m*'li örnekler de vardır: *munâr* (C. III-376), *maña* (C. I, 210-4) gibi. Aynı durum karışık dilli eserler için de söz konusudur. Canpolat, *Behcetü'l-hadâik*'te *b- > m-* açısından *m-*'li şekillerin baskın olduğunu; ancak, bunun yanında *beñ, beñgü, beñiz* gibi örneklerin de bulunduğunu kaydetmiştir.[45]

Aynı durum *Kudurî Tercümesi* için de söz konusudur. Eserde *ben, benüm, beñzer, bindürdüñ, biñ* vb. şekiller yanında *men, menim, munuñ, mundan, meñzer* vb. şekiller de yer almıştır.[46]

3. Kâşgarlı Mahmud, Karahanlı Türkçesinde *b* ile *f* arasında boğumlanan çift-dudak *w* ünsüzünün Oğuzlarda diş-dudak sesi *v*'ye dönüştüğünü kaydetmiş ve *ab > av* (,) , *eb > ev* (I, 31-32), *tavar* "cansız mal" (I, 362), *savaş* (II-82), *sav-çı* "sözcü" (II, 325), *sevük* (I-92), *sevün-* (III 153), *yavlak* "kötü (III, 43) vb. örnekler vermiştir. Bu

---

[44] Buluç, Arat, Canpolat ve tarafımızdan benimsenen bu görüşün Şeyyat Hamza vb. bazı Anadolu şairlerinin Doğu Türkçesinde yazdıkları şiirlerdeki durumla karıştırılmaması gerekir.

[45] "Behcetü'l-Hadâik'in Dili Üzerine", *TDAY Belleten* 1967, s. 171.

[46] Korkmaz, "Eski Bir Kudurî Çevirisi", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, s. 225-231.

durum *b-* > *v-* değişiminin yalnız iç ve son seslerde gerçekleştiğini gösteriyor. Nitekim ön seslerdeki *b-*'ler korunmuştur: *bar* "var", *bar-* "varmak", *bardum* "gittim", *baran* "varan" (I, 31,33, 339), *bir-* "vermek", *bol-* "olmak" (II, 45-47) vb.

Behcetü'l-hadâik'ta da ön ses *b*'leri aynı biçimde korunmuştur: *bar* (128-5, 139-19), *bar-* (105-12, 158-23), *barış-* "görüşmek, konuşmak" (29-6), *bir-* "vermek" (70-4, 116-2) vb. *Kudurî Tercümesi*nde de *bar* "var" (34a-17), *bar-* "varmak" (3a-6), *barmaga* (112a-7), *birge* "verecek" (8a-12), *birsün* "versin" (64b-2), *bolga* "olacak" (53a-13), *bolur* (93b-11) gibi sözler aynı durumu yansıtmaktadır.

4. Ön seste *t-* > *d-* değişimi bakımından *Divanı Lûgat-it-Türk* ile *Behcetü'l-hadâik* ve *Kudurî Tercümesi* arasında zaman farkı oranında yine genel bir paralellik gözlenmektedir. Kâşgarlı bu değişim için "Oğuzlar ile onlara yakın olanlar kelimedeki *t-* harfini *d-* harfine çevirirler, Türkler (Karahanlılar) deveye *tewey,* bunlar *devey* derler" (I, 31-19 ve öt.) diyor. Ama eserde Oğuzca için yer yer *tamak, tavan, tegül* vb. *t-*'li örnekler de verildiğine göre, *t-* > *d-* değişiminin bu dönemde daha kurallı bir değişim olmayıp yeni başladığına hükmedilebilir.

Kâşgarlının eserindeki ikili durum aynı biçimde *d-*'li ve *t-*'li örneklerle *Kudurî Tercümesi*'nde de görülmektedir: *dañ* "tan vakti" (15a-2), *dart-* (32b-3), *davar* (35b-14), *dapu* "hizmet" (78b-2), *daşı-* (39a-13), *dürlü* (40a-10), *delül* (21a-3), *ti-* "demek" (45a-10), *tört* (17a-16), *taş* (9b-1), *tanuk* (62b-14), *tavar* (46b-12) vb. *t-* > *d-* değişimindeki zaman ayrılığının getirdiği gelişmeler dolayısıyla *Behcetü'l-hadâik*'ta *Türk* ve *tümen* sözleri dışında, ince sıradan sözlerde *d-*'li biçimin yaygın olduğu, kalın sıradan sözlerde de ikili durum olduğu belirtiliyor.[47]

5. Karahanlı Türkçesi ile Oğuz Türkçesini birbirinden ayıran önemli ayraçlardan biri de ek ve hece başlarındaki kalın ve ince sıradan *g* ünsüzleri ile, birden fazla heceli sözlerin sonlarındaki *g* ünsüzlerinin durumudur. Kâşgarlı, bu değişim için *çumguk* > *çumuk* "ala karga", *tamġak* > *tamak, tavışgan* > *tavşan, uragan* > *uran* "vuran" vb. örnekler vermiştir (I-33). Eserin başka yerlerinde *ayıg,*

[47] Canpolat, agm., s. 171/2.

bargan, urgan, yazıgçı "yazıcı, postacı" (I-79, II 55,169) gibi *g*'li örneklerin de verilmiş olması, *g* düşmesinin bu dönemde başlamış; ancak, tamamlanmamış olduğunu gösteriyor. *Kudurî Tercümesi*'nde de *g* ünsüzü *yerge* (6b-7), *erge* "ere" (61b-6), *kılga* "kılacak, kılsın, kılmalıdır", *bolga* "olacak" (61b-5) vb. sözlerde korunmuş, *dapu* "hizmet" *dürlü* "türlü" (40a-10), *ulu* (27b-5), *beren* "veren" (54a-3) vb. örneklerde düşmüştür. *Behcetü'l-hadâik*'ta da *tapuġ* (204-17), *yalgan* (30a-9), *borgu* "boru" (113-4), *eygü* "iyi" (31-8), *körgemen* (243-8), *yatgasın* (116-8) gibi *g*'li örneklere rağmen, zamanın getirdiği gelişme dolayısıyla Oğuzca özelliği daha baskın durumdadır. Karışık dilli eserlere *olga bolga* dili denmesinin sebebi de ek başı *g*'lerinin Eski Anadolu Türkçesine göre gösterdiği bir ayrıcalıktır.

Bu karşılaştırmalı örnekler daha da artırılabilir. Aynı durum şekil bilgisi için de söz konusudur.[48] Yalnız yukarıda sıralanan örnekler konuyu aydınlatacak yeterlikte olduğu için, daha fazla örneklendirmeyi gereksiz buluyoruz. Kâşgarlı da asıl değişimin seslerde olduğunu vurguluyor (C. 1, s. 30-31).

Yukarıda yapılan karşılaştırmalı açıklamalar ortaya koymuştur ki, Oğuz Türkçesi, XI-XIII. yüzyıllar arasında karışık dilli bir geçiş dönemi yaşamıştır. Bu dönemin dilinde görülen özellikler, bizce, bazı dilcilerimizin sandığı gibi, sırf eserlerin kopya bölgesi ayrılıklarından gelen anorganik özellikler değildir. Elbette bir dereceye kadar bu türlü etkenler de söz konusu olabilir. Ama bu konuda Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilerin[49] bir anahtar görevi yapmış olmasından anlaşılıyor ki, bunlar, o dönemin tarihî ve sosyal şartlarının oluşturduğu belirleyici özelliklerdir.[50]

---

[48] Bu konuda Korkmaz, "Eski Türk Yazı Dillerinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 296-303'e bk.

[49] Bu konuda ayrıntılı bilgi için, Korkmaz, "Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 241-253'e bk.

[50] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Eski Türk Yazı Dillerinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 296-303; "Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve Divanu Lûgat-it-Türk", *Türk Dili*, S. 570 (Haziran 1999), s. 459-470.

Bizim vaktiyle Selçuklu Oğuzcası[51] veya Doğu Oğuzcası,[52] G. Doerfer'in de Doğu Selçukçası[53] diye adlandırdığı bu karışık dilli dönem, Oğuz Türkçesinin Anadolu bölgesinde bağımsız bir devlet kurduktan sonra, kendi lehçelerine ait özellikleri konuşma dilinden yazı diline aktarmaları ile durulmaya başlamıştır. Bu durulma eski yazı dilinden gelme özelliklerin körelmesi ve Oğuz lehçesine ait özelliklerin yoğunlaşması biçiminde kendini göstermiştir. Dolayısıyla XIV. yüzyıldan başlayarak artık *Oğuz Türkçesi* adıyla yepyeni bir başlangıç oluşturmuştur.

Eski Anadolu Türkçesi (Eski Türkiye Türkçesi):

Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan ve XI-XIII. yüzyıllar arasındaki yoğun göçlerle Anadolu'nun Türkleşmesinden sonra, Oğuzca temelinde kurulup gelişen ve XIII. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar süregelen yazı dilinin adıdır.

Bugün elimizde Eski Anadolu Türkçesi alanına giren hayli eser vardır. Ancak, bu dönemi başlatan eserlerin hepsi elimize geçmiş değildir. Bilinen bu eski eserlerde de yazılış yer ve tarihleri belli edilmemiş olduğundan, bugün bu dönemin başlangıç ve bitiş tarihlerini kesin olarak belirlemek mümkün olamıyor. Başlangıç tarihi, genellikle Osmanlı Devleti'nde imparatoluğa geçiş ve klâsik Osmanlı Türkçesine başlangıç olarak kabul edilen saymaca (itibarî) bir tarihten ibarettir. Bazı eserlerin dil yapısında görülen ve dönemler arası gramer sınırını aşan kaymalar, bu konuda belli bir eserin yazılış tarihine dayanmayı engellemektedir. Nitekim XV. yüzyılın ikinci yarısına giren eserler arasında dil yapısı bakımından Osmanlı Türkçesine başlangıçlık edenler bulunduğu gibi, Eski Anadolu Türkçesini sürdürenler de vardır.

Anadolu bölgesinin geçirdiği siyasî ve sosyal gelişmelere paralel olarak Eski Anadolu Türkçesi kendi içinde üç alt bölüme ayrılır: Bunlar *Selçuklu dönemi Türkçesi, Beylikler dönemi Türkçesi* ve *Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi* Türkçeleridir.

---

[51] "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 274-286.

[52] Korkmaz, Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, *Marzubānnāme Tercümesi*, s. 57, § 18/5.

[53] "Das Chorasantürkisch", *TDAY Belleten* 1977, s. 127-204.

Selçuklu dönemi Türkçesi, XII-XIII. yüzyılların Türkçesidir. Oğuzlar Anadolu'ya gelirken, Orta Asya'daki sözlü ve yazılı edebî geleneklerini de birlikte getirmişlerdir. Orta Asya ile olan kültürel ilişkileri de sürmüştür. Ahmet Yesevî ve onun yolunda yürüyenlerin eserleri ile Anadolu'nun eski edebî ürünleri arasındaki karşılaştırmalar bu ilişkiyi çeşitli yönleri ile ortaya koyacak durumdadır. Ancak, Oğuz Türkçesi Türklerin Anadolu'ya göçlerinden önceki dönemde, daha, bağımsız bir yazı diline dönüşemediği için, bu lehçenin Anadolu'da yazı diline geçişi de kolay olmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti gibi, Anadolu Selçuklu Devleti'nde de resmî dil Farsça idi. Bunun yanında Arapçanın da ağırlıklı bir yeri vardır. Bu nedenle Oğuz lehçesi, kendi varlığını ortaya koyabilmek için, bir yandan Arapça ve Farsça'ya karşı mücadele vermek bir yandan da konuşma dilinden yazı diline geçmenin doğurduğu güçlükleri yenmek zorunda kalmıştır. Buna, Oğuzcayı Orta Asya'nın ortak yazı dilinin etkilerinden arındırmak da dahildir.

Anadolu Selçukluları döneminde, Arapça ve Farsçanın bilim, edebiyat ve devlet yazışmalarında yer alan üstünlüğüne karşı, elbette Türkçenin de bir yeri olmuştur. Halkın konuşma dili Türkçe olduğuna göre, devletin halkla olan ilişkilerinde Türkçenin kullanılmış olması olağandır. Ayrıca, halk için dinî ve bir kısım destanî eserler de Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Böylece, XIII. yüzyıldan (belki de XII. yüzyıl sonlarından) başlayarak Anadolu bölgesinde artık Oğuz Türkçesi temelinde yeni bir yazı dilinin filizlenmesine tanık oluyoruz.

Dinî, ahlâkî öğüt ve bilgiler veren öğretici nitelikte kapsamlı bir eser olan *Behcetü'l-hadâik fî mev'izeti'l-halâîk* ile Ali'nin Kur'an'daki Yûsuf kıssasından esinlenerek yazdığı *Kıssa-i Yûsuf* mesnevîsi, miras taksimi ile ilgili bilgileri içine alan *Kitâbü'l-ferâiz* vb. bazı eserler ile; yazılış dönemi üzerindeki tartışmalar dikkate alınmak koşuluyla Ahmed Fakîh'in tasavvufi nitelikteki *Çarhnâme*'si, ve *Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe*'si Hoca Dehhanî'nin şiirleri, Şeyyat Hamza'nın mesnevîsi, Mevlâna ve Sultan Veled'in Türkçe beyit veya manzumeleri hep Anadolu Selçukluları döneminden kalmış eserlerdir. Ancak, bunların sayısı, görüldüğü üzere, oldukça azdır. Bunun nedeni, Anadolu'da Türk yazı dilinin yeni başlamış olmasına bağlanabileceği gibi. XIII. yüzyıl Moğol akınının yol açtığı yıkım dolayısıyla, bu dönemde yazılmış olan birçok Türkçe eserin

kaybolmuş olmasıyla da açıklanabilir. *Battalnâme*'nin bize ancak XIII. yüzyıldan sonraki kopyaları ile ulaşabilmiş olması bu durumun tipik bir örneğidir.

Bir yazı dilinden başka nitelikte bir yazı diline geçerken, önceki yazı dilinin kalıntıları ile yeni yazı dilini oluşturan özellikler bir süre iç içe ve karışık olarak yer alacağından, Oğuzcanın XII-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemde Anadolu bölgesinde de daha iyice durulmamış ve bizim *Selçuklu Oğuzcası* diye adlandırdığımız karışık bir dil yapısında olması olağandır. Elbette tarih ve yer ayrılıklarına göre eserlerin dil yapılarında göreceli birer ayrılık da söz konusudur.

Beylikler dönemi Türkçesi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin (1075-1308) yıkılıp parçalanmasından oluşan Anadolu Beylikleri dönemine giren Türkçedir. XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl başlarına, yani Osmanlı Beyliği'nin öteki beyliklerin varlığına son veren güçlü bir devlet durumuna geçişine kadar uzanır. Selçuklu Türkçesinin bitişi ile Beylikler dönemi Türkçesinin başlangıcını birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. XIII. yüzyıl eserlerinde her iki dönemi temsil eden özelliklere de rastlanabilir: XIII. yüzyıl sonu bu iki alt dönemi birbirine kaynaştıran bir halka durumundadır. XIII. yüzyıl Moğol akını Anadolu'ya yeniden büyük çaplı Oğuz-Türkmen boylarının göçüne yol açtığından, XIV. yüzyıldan başlayarak Eski Anadolu Türkçesi, dil yapısı bakımından artık bütünüyle Oğuzca özelliklere dayalı bir yazı dili durumuna geçebilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi, başlı başına bağımsız bir yazı dili olarak kuruluşunu Beylikler dönemi Türkçesine borçludur. Çünkü, Selçuklu Anadolu'sundaki yalnız halka yararlı olacak eserleri Türkçe olarak yazma eğilimine karşı, bu dönemde, Türkçeyi bütünü ile ve bilinçli olarak bir yazı dili durumuna getirme hedefi ağır basmıştır. Bunda da Beyliklerin başında bulunan Türkmen beylerinin kararlı tutumları etken olmuştur. İbni Battuta, *Seyahatnâme*'sinde, Türkmen beylerinin saraylarında Türkçenin kazandığı değer ve Türk şairlerinin durumu üzerine ilgi çekici bilgiler vermiştir.

Anadolu'nun en batı kesimlerinden başlayarak Erzurum'a kadar uzanan bölgelerde; Menteşeoğulları, İnançoğulları, Aydınoğulları, Saruhanoğulları, Osmanoğulları, Germiyanoğulları, Karamanoğulları, Hamitoğulları ve İsfendiyaroğullarına ait bölgelerde; bilimsel,

edebî ve kültürel etkinlikler yoğunlaşmıştır. Aydın, Kütahya, Konya, Niğde, Lâdik, Kastamonu, Sinop, Sivas, Kırşehir, Bursa, İznik gibi merkezlerde telif ve çeviri yoluyla çeşitli konularda, yüzlerce eser ortaya konabilmiştir. Bütün bu gelişmelerde Karamanoğlu Mehmed, Aydınoğulu Mehmed, Umur ve İsa Beyler ile Sarıhanoğlu İshak, Germiyanoğlu Süleyman Şah, Candaroğlu İsfendiyar ve daha başka beylerin Türkçeye verdikleri değerin büyük payı vardır.

Bu dönemin başlıca eserleri: XIV. yüzyıla ait *Manzume-i Nesefî* (H. 732, M. 1331); Gülşehrî, *Mantıku't-tayr*, *Ahi Evran Mesnevisi*; Âşık Paşa, *Garipnâme*, *Fakrnâme*, *Vasf-i Hâl* mesnevileri, *Hikâye* ve *Kimya* risaleleri; Ahmedî, *İskendernâme*; Hoca Mes'ud, *Süheyl ü Nevbahar*, *Ferhenknâme-i Sa'dî Tercümesi*; Fahrî, *Hüsrev ü Şîrin*, Kul Mes'ud, *Kelîle Dimne* tercümesi; Sadrü'd-dîn Mustafa Şeyhoğlu, *Marzubânnâme*, *Kaabusnâme* tercümeleri, *Hurşîdnâme*, *Kenzü'l-küberâ* ve *Mihekkü'l-Ulema*; Sula Fakîh'in, *Yusuf ve Züleyha*; Kadı Burhaneddîn'in *Divanı*, Erzurumlu Darîr'in, *Kıssa-i Yûsuf*, *Fütuhu'ş-Şam* tercümeleri, *Siyer-i Nebî*, Ladikli Muarrif'in *Hasan Hüseyin Hikâyesi*, Şeyyad'ın, *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin*; Ali'nin, *Hazret-i Ömer Destanı*; Tursun Fakîh'in, *Gazavatnâme* 'si; Sa'lebî'nin, *Kısasü'l-Enbiya Tercümesi*; yazar veya çevirenleri bilinmeyen bazı *Tezkiretü'l-Evliya* tercümeleri, tarihî nitelikte *Taberî Tercümesi* ile *Müntehabü'ş-Şifa* gibi bazı tıbbî eserlerdir. Bunlara XV. yüzyıl için de: *Dede Korkut* hikâyeleri, *Kırk Vezir Hikâyesi*, *Dâstân-ı Ahmed Haramî*, *Varka ve Gülşah*, *Cevahirü'l-Esdâf*, çeviricileri bilinmeyen bazı Kur'an tercümeleri, *Düsturnâme-i Enverî*, *Oruç Tarihi*, *Âşık Paşazade Tarihi*, Neşrî'nin, *Kitâb-i Cihan-nümâ*'sı Mehmed'in, *Işknâmet*'si, İbn hatib'in, *Ferahnâme*'si, Süleyman Çelebî'nin, *Vesîletü'n-Necat* (*Mevlid*)'ı, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun, *Cerrahiyetü'l-hâniye* vb. eserler katılabilir.

Manzum ve mensur, çeviri ve telif niteliğinde ve çok çeşitli konularda ortaya konmuş olan bu eserler, Eski Anadolu Türkçesinin XV. yüzyılın ikinci yarısında nasıl bir bilim ve san'at dili düzeyine yükseldiğini gösteren tanıklardır. Eski Anadolu Türkçesi kendine özgü dil yapısı ile az çok XV. yüzyılın 2. yarısına da uzanmıştır. Ancak, bu yüzyılın ikinci yarısı, yazı dilinin artık genel olarak Osmanlı Türkçesine doğru yol aldığı bir geçiş dönemi niteliğindedir.

Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi: 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra, imparatorluğun büyümeye ve gelişmeye başlaması ile birlikte, Türkiye Türkçesinin yol alışında da eskisinden farklı bir akış baş göstermiştir. XIV. yüzyılda Arapça ve Farsçaya karşı verdiği savaşta hayli başarı kazanmış olan Türkçe, bu yeni gelişme karşısında bilim ve edebiyat dili olarak tam bir olgunluğa doğru yol alırken yeniden gerilemeye yüz tutmuştur. Bu gerileme o döneme kadar Türkçeye girmiş olan Arapça, Farsça söz ve tamlamalar, daha çok dinî terim ve deyimlerden ibaret iken, bu dönemden başlayarak her alanda yabancı söz ve gramer kurallarının yoğunlaşması biçiminde kendini göstermiştir. İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed'in giriştiği atılımlar ve yeni kurulan medreseler ile bilim ve kültür hayatı daha çok canlanmış ise de, bu hamle, Türkçenin aleyhinde bir gelişmeyi hızlandırmıştır. Arapça ve Farsçanın kazandığı itibar karşısında Türkçe horlanmış ve yetersizliğinden yakınılmıştır. Bu tutumun doğal bir sonucu olarak önceki yüzyılın eserlerinde görülen açık, seçik ve anlaşılır anlatım biçimi yalnız bir kısım eserlerde ve özellikle tarih kitaplarında kalmıştır. Bunun dışında artık yerini yavaş yavaş karışık bir dile, çetrefil bir anlatım biçimine bırakmaya başlamıştır. Bu dönemin eserlerinde, bir geçiş döneminin bütün özelliklerini bulmak mümkündür. Birçok Türkçe söz, Arapça ve Farsça karşılıklarıyla yan yana kullanılmış, birbirine bağlanmış uzun ve iç içe girmiş yabancı yapıda cümleler yanında kısa, açık ve Türkçenin söz dizimine uygun cümleler de yer alabilmiştir. Yer yer sevimli ve canlı Türkçe deyimler de varlığını koruyabilmiştir. Ancak, bir önceki yüzyıla oranla artık denge Türkçenin aleyhine dönmeye başlamıştır. Dil yapısı bakımından böyle bir geçiş dönemi yansıtan başlıca eserler şunlardır:

Tursun Bey'in *Târih-i Ebü'l-Feth*'i, Beyatî'nin *Câm-ı Cemâyin*'i; Necatî, Hayalî ve İvaz Paşazade Ataî'nin şiirleri, Cemalî'nin II. Murat adına yazdığı *Gülşen-i Uşşâk*'ı, Fatih adına yazdığı *Humâ* ve *Humâyun, Miftâhü'l-Ferec* mesnevîleri ile *Divan*'ı, Mesihî'nin *Şehrengîz* ve *Gül-i Sadberk*'i, Sinan Paşa'nın sanatlı nesirde kendine parlak bir yer hazırlayan *Tazarru'nâme*'si ile *Risale-i Ahlâk*, *Tezkiretü'l-Evliya* ve *Maarifnâme* gibi eserleri, Ahî'nin *Hüsn ü Dil*'i Cafer Çelebî'nin *İstanbul Fetihnâmesi*, Sarıca Kemal'in ağır ve sanatlı

bir dille Türkçeye aktardığı *Tarih-i Mu'cem'i* ile II. Bayezid adına yazdığı *Selâtin-nâme* vb.[54]

Dil yapısı: Yukarıda belirtilen üç alt dönem arasında bazı ayrılıklar bulunmakla birlikte, Eski Anadolu Türkçesinin dil yapısı genel olarak Oğuz Türkçesi temelindedir. Söz varlığı ve gramer yapısı bakımından Türkçe özelliklere dayalı bir dildir. Söz varlığı bakımından, yer yer Eski ve Orta Türkçenin yazı dili ile ortaklaşan yanları dışında, asıl Oğuz lehçesinin söz varlığına dayanmaktadır. Yalnız, Eski Anadolu Türkçesi konuşma diline dayandığı, Anadoluya 24 Oğuz boyundan 23'ü göç etmiş olduğu ve bunlar arasında da bazı ağız ayrılıkları bulunduğu için, bu durum birbirinden ayrı beylik bölgelerinde yazılan eserler kanalı ile ister istemez yer yer yazı diline de yansımıştır. Ancak, bu ayrılıklar Eski Anadolu Türkçesindeki dil bütünlüğünü bozacak oran ve nitelikte değildir.

Bu dönemin yazı dili, imlâda ünlü ve üzsüzlerin yazılışı bakımından, bir yandan eski Türk yazı dili geleneğini sürdüren özelliklere, bir yandan da Arap-Fars geleneğinden aktarılmış özelliklere yer vermiştir. Ünlülerin yazılışında Kur'an imlâsının etkisiyle yaygın olarak hareke sistemi kullanıldığı hâlde bir kısım sözlerin yazılışında da aynı zamanda *elif* (ا), *vav* (و), *ye* (ى) gibi özel ünlü işaretlerinin kullanılmış olması bu ikili durumdan ileri gelmektedir.[55]

Bu dönem dilinin ses ve şekil bilgisi açısından bugünkü Türkiye Türkçesinden ayrılan kendine özgü başlıca özellikleri şunlardır:

1. Eski Anadolu Türkçesinin ünlülerinde birincil uzunluk niteliğinde yahut ünsüz düşmesinin sonucu olan bazı uzun ünlüler vardır: *āç* "aç", *ād* "ad, isim", *vār, ïn* "in, mağara", *ōn* "on", *yūz* "yüz", ET *atlıg* > *atlū*, *tapıg* > *dapū* "hizmet" vb.

2. İlk hecede kapalı e (*ė*-) ünlüsü yerine genellikle *i*- ünlüsünün yer aldığı görülür: *di-, yi-, biş, girü, irte, vir-* gibi. Bunlarla birlikte dönem sonlarında *yėl, yėr, bėş, ėyü, yėg* "daha iyi" gibi *ė*'li örneklere de rastlanmaktadır.

---

[54] Bu konuda daha geniş bilgi için Korkmaz. "Türkiye Türkçesi" *Türk Ansiklopedisi* XXXII, s. 393-397; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. C. 1, s. 537-545'e bk.

[55] Bu dönemin imlâ yapısındaki ayrıntılı bilgi ve örnekler için, Korkmaz, "Türkiye Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 545, 546'ya bk.

3. Kelimelerdeki ünlü düzenini kalınlık-incelik açısından ayarlayan dil benzeşmesi Türkiye Türkçesindeki uyuma aykırı kalmış ekleri de içine alacak kadar güçlüdür: *yarınkı, karnındagı, anuñıla, garazıçun, vārıdı, oglıyımış, azıdugın* "az olduğunu" vb.

4. Ufak tefek benzeşme ışıltıları görülse de genellikle dudak benzeşmesi yoktur. Bu durum hem kök durumundaki sözlerde hem de eklerde geçerlidir. Bu uyumun yokluğu bazı sözlerin Eski Türkçede olduğu gibi aynen ya da küçük ses değişiklikleri ile sürdürülmesi, dudak ünsülerinin yanlarındaki bazı ünsüzleri yuvarlaklaştırması, ET birden fazla heceli kelimelerin sonlarındaki *-g* ünsüzünün bu dönemde eriyip kaybolurken geride kalan ünlüleri yuvarlaklaştırması yahut da düz kök ve gövdelere hep yuvarlak yapıdaki eklerin gelmesi ve sayılarının oldukça kabarık olması gibi etkenlerden kaynaklanmıştır: *bulıd* "bulut", *dilkü* "tilki", *esrük* "sarhoş", *eyü* "iyi", *gendü* "kendi", *yılduz; demür, kirpük, tırmuk, semüz, ayru* (< *adrıg*), *aru* (< *arıg*), *bilü* (< *bilig*); *ılan+uñ, kardaşı+nuñ, ayb+uñuz, bag+lu, dip+süz, uyan-uk, gir-evüz, geñez-durur* vb.

Bazı ekler de yuvarlak ünlü taşıyan sözlere hep düz biçimleri ile gelmektedir: *kuş+ı* "kuşu", *gendü+y+i, geldüg+in* "geldiğin", *boyn+ın* "boynunu", *demürci, bulın-, uydur-mış, öl-iserüz* "öleceğiz" gibi.

5. *b-* > *v-* değişimi bakımından daha önceki dönemlerde olduğu gibi yalnız iç ve son sesleri değil ön sesi de içine alan bir değişme vardır: *bar* > *var, bar-* > *var-, bir-* > *vir-, yablak* > *yavlak* "kötü, fena", *tabışkan* > *tavşan, ab* > *av, eb* < *ev* ve çekimli fiillerdeki ben, biz zamirlerinin *-vAn, -vUz* biçimlerinde ekleşmesiyle: *aru-van* "temizim", *gelür-ven* "gelirim", *aça-vuz* "açalım", *gele-vüz* "geliriz" vb.

6. *t-* > *d-* değişimi bakımından Eski Anadolu Türkçesi *t-*'yi devam ettirme veya *d-*'ye dönüştürme bakımından karışık bir durum gösterir. Bu değişim, yüzyıldan yüzyıla ve eserden esere birtakım ayrılıklar göstermekle birlikte, *d-*'ye dönüşme daha çok ince sıradan sözlerde gerçekleşmiştir. Kalın sıradan sözlerde *t-*'nin korunma alanı daha yüksektir: *tag, tagıl-, tal, tam-* "damlamak", *tamak, tamar, tañ* "tan, hayret", *tañla-* "hayret etmek", *tanık* "şahit", *dad* "tat", *datlu,*

din- "dinmek", *dınç* "dinç", *dut-*, *delim* "çok", *düken-*, *degşür-* "değiştirmek", *dirlik* "yaşam", *dükeli* "hepsi", *düriş-* "uğraşmak" gibi.

7. *k-* > *g-* değişimi bakımından bugünkü Türkçe ile koşutluk vardır. Eski Türkçenin ince sıradan söz başı *k-*'leri > *g-*'ye dönüşmüştür: *gel-*, *getür-*, *geyik*, *geñez* "kolay", *göñül* gibi.

8. ķ > ḫ değişimi eserden esere ayrılıklar göstermekle birlikte, Türkçe sözlerin yalnız iç ve son seslerinde görülen bir olaydır: *yaḫşı*, *yoḫsul*, *budaḫ*, *uçmaḫ*, *yoḫ* gibi. Ön seste yalnız *ḫalk*, *ḫayal*, *ḫoş*, *ḫıyanet* gibi Arapça ve Farçadan geçme sözlerde yer alır.

9. İyelik ekleri, 1. ve 2. şahıs teklik ve çokluk biçimlerinde hep yuvarlak, 3. şahıs teklik ve çokluk biçimlerinde ise, hep düz olarak bulunur: *bag+um*, *iş-üñ*, *ata-ñuz*, *göz+i*, *ev+leri* vb.

10. Ad çekimi eklerinin çoğu bugünkünden farksızdır. Yalnız ilgi durumu eki hep yuvarlak olarak *+Uñ*, *+nUñ*, biçimlerinde, bulunma ve çıkma durumu ekleri de hep *dA*, *dAn* biçimlerinde *d-* iledir: *ayı-nuñ*, *siz+üñ*, *ılan+uñ; kutluk+da*, *at+dan*, *sovık+dan* gibi.

Üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra yükleme durumu için *-n* eki kullanılır: *ayag+ı+n* "ayağını", *arka+sı+n* "arkasını", *düş+i+n* "rüyasını", *uc+ı+n* "ucunu" gibi.

Eşitlik durumu gösteren *+ÇA* eki "gibi, kadar" ve "göre" anlamlarıyla oldukça bol kullanılır: *top+ça* "top gibi", *tag+ça* "dağ kadar", *saman+ca* "saman büyüklüğünde", *agırın+ca* "ağırlığınca", *dilegi+n+ce* "dilediği gibi, dilediği biçimde", *hükmi+n+ce* "hükmü uyarınca", *zaman+ca* "zamana göre" vb.

Benzetme edatı gibi'nin yerini tutan *+lAyın* (< *+la-y-ın*) eki de bir durum eki gibidir: *kömür+leyin*, *yagmur+layın* vb.

+rA yön gösterme eki canlıdır ve güzel örnekleri vardır: *daş+ra* "dışarıya" *saldı*, *yolı+ra* "yoluna doğru", *depe+re* "tepesine", *göksi+re* "göksine", *bogazı+ra* "boğazına" vb.

11. Çekimli fiillere gelen şahıs ekleri zamir kökenli ve iyelik kökenli olmak üzere ikiye ayrılır. Bugüne göre değişik olan ekler şunlardır:

1. şahıs teklik ve çokluk ekleri *-vAn*, *-vAm*, *-Am*, *Im*, *-vUz*, *-Uz*'dur: *dōst-ven*, *sayru-van*, *degül-ven*, *ben-em*, *mest-em*, *bi̇çāre-vüz*, *ne-vüz*, *degül-üz*, *kul-ın*, *nöker-i-y-in* gibi.

2. şahıs, ekin yuvarlak biçimi bulunmayan *-sIn, -sIz* ekleridir: *eyü-sin, konuk-sın, kör-siz* gibi.

3. şahıs eki, *tur->dur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden gelen *-dUrUr* ve *-dUr* biçimlerindedir. *geñez-durur* "kolaydır", *var-durur, yoḫ-durur, senüñ-dür* gibi.

12. Fiil kipleri içinde vurgulanması gereken bir kip şimdiki zaman kipidir. Bu kip için tasvir fiili kalıbındaki *-A durur* ve *-A yorur* birleşik ekleri kullanılır: *gör-e tur-ur-am* "görüyorum", *kaç-a durur* "kaçıyor", *gümürden-i dur-ur* "homurdanıyor", *seyrān ed-i-yoru-r, al-a-yoru-r* "alıyor", *geç-e yoru-r-ken* "geçiyorken" vb.

Bu dönemin tipik gelecek zaman eki *-IsAr*'dır. Gelecek zaman kipi hep bu ekle kurulur. *öl-iser-em* "öleceğim", *bul-ısar-am* "bulacağım", *eyle-iserler* "yapacaklar", *ḳıl-ısarlardur* "yapacaklardır" gibi.

Bu dönemde daha Türkiye Türkçesinin *-AcAk* eki kip oluşturan bir ek olarak devreye girmemiştir.

Şart kipi yer yer *-A* istek ekiyle karşılanır: *her kimüñ bir emin yirde yurdı ol-a* "olursa"; *her kim gendü kavmin agırla-y-a* "ağırlarsa" vb.

Emir kipinde her şahıs için ayrı asıldan gelen ekler kullanılmıştır. Çekimi bugüne göre değişiktir. Birinci şahıs çekimi istek kipiyle birleşir: *vir-eyin, kıl-alım, gül-elüm; algıl, bilgil, añlañ, dagıl-uñ, oyna-ñuz; art-sun, di-sünler* vb.

13. Bugünkünden ayrılan bir sıfat-fiil eki *-AsI*'dır. Gelecek zaman gösteren bu ek, Eski Anadolu Türkçesi için bir yenilik sayılır: *gör-esi göz, yi-y-esi vakt, sıgın-ası-yir, çök-esi ol-, kaç-ası ol-* vb.

14. *-IcAk, -IcAgAz, -IcAgIn* "....ınca, -r...ırmaz" ve *-mAdın* "-madan, -maksızın" ekleri bugünden farklı olan Eski Anadolu Türkçesine özgü zarf-fiil ekleridir: *anı gör-icek* "görünce, görür görmez", *işden kal-ıcak, esen ol-ıcagız, kıyamet kop-ıcagaz, ol-ıcağın, gör-icegin, and iç-medin* "ant içmeden önce", *bil-medin* "bilmeden, bilmeksizin", *başla-madın* "başlamadan" vb.[56]

[56] Bu dönemin dil yapısı üzerinde daha geniş ve ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Türkiye Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 561-576'ye bk.

Osmanlı Türkçesi Dönemi:

Osmanlı Türkçesi, Anadolu ve Rumeli bölgesinde kurulup gelişen yazı dilinin XVI. yüzyıldan XX. yüzyıl başına, Millî Edebiyat dönemine kadar uzanan devresinin adıdır. Türk dili ve edebiyatının XVI-XIX. yüzyıllar arasındaki dönemi, niteliği bakımından klâsik Osmanlıca özellikleri gösterdiği için, bu dönem "klâsik devir" diye adlandırılır. Osmanlı Türkçesinin daha sonraki edebî gelişmelere ve yazı dili anlayışına göre az çok değişiklik gösteren 1860-1911 yılları arasındaki döneme de kendi içinde *Tanzimat dönemi Osmanlıcası*, *Servet-i Fünûn* ve *Fecr-Atî* dönemleri Osmanlıcası gibi alt dönem adları verilir.

XVI-XIX. yüzyıllar arası, edebî dilde yeni bir aşama ve Eski Anadolu Türkçesinden kesin sınırlar ile ayrılma dönemidir. XV. yüzyılın ikinci yarısında bir geçiş dönemi özelliği gösteren ve Türkçenin aleyhine doğru yol almaya başlayan yazı dili, saray ve aydınlar topluluğunda koyu bir Osmanlı İslâm sisteminin yer alması, Arap, Fars dillerinin Türk diline işlemesi, Türkçenin yetersiz sayılarak hor görülmeye başlaması gibi nedenlerle, 50 yıl içinde bu geçiş döneminin ortaya koyduğu ikili özelliklerden sıyrılarak ve yeni edebî gelişmelere koşut olarak bütünüyle klâsik bir yazı diline bürünmüştür.

XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme ve yükseliş dönemidir. Devletin siyasî ve sosyal yapısındaki gelişme dolayısıyla Anadolu ve Rumeli'nin büyük şehirlerinde, Bağdad, Diyarbakır, Konya, Kastamonu, Bursa, Edirne, Vardar Yenicesi, Üsküp gibi eski kültür merkezlerinde yeni canlanmalar büyük gelişmeler görülmüştür. Bu merkezlerde birçok şair, yazar, mütercim ve bilim adamı yetişmiştir. Ancak, bilim ve san'at yaşamındaki bu geniş çaplı gelişmenin asıl merkezi İstanbul olmuştur. Osmanlı yazı dili ve kültürünün etkisi, yalnız Osmanlı yönetimindeki yerlerde kalmamış Anadolu ve Balkanlar kesimindeki komşu bölge ve ülkelere de uzanmıştır.

Bütün bu gelişmelerle klâsik Türk edebiyatı XVI. yüzyılda artık kuruluş dönemini kapatarak sanat bakımından en yüksek noktasına ulaştığı hâlde, yazı dili iç ve dış yapısı bakımından büyük değişiklikler geçirerek ağır, ağdalı bir yapıya bürünmüştür. Daha önceki yüzyılların eserlerinde yer alan Türkçe sözler kaba ve ahenksiz bulunarak bırakılmış, yerlerine aruz vezninin kalıplarına uygunluğu da

hesaba katılarak *emr, vasl, şükr, tulu'* "doğmak", *nüzûl* "inme" *mezkûr* "adı geçen" *meskût* "sessiz", *münekkid* "eleştiren", *asakir* "askerler", *guzât* "gaziler", *şikeste* "kırılmış", *be-nâm* "ünlü" gibi Arapça ve Farsça sözler getirilmiştir. Bu iki dilin Türkçe üzerindeki yoğun etkisi yalnız söz varlığında kalmamış, bu sözlerle birlikte dile adım adım gramer kuralları ve ekler de yerleşmiştir: Böylece, Eski Anadolu Türkçesinin dilin iç yapısındaki izleri silinmiş, onların yerine *nemekdân* "tuzluk", *gül-sitân* "gül bahçesi", *saye-bân* "gölgelik", *meh-veş* "ay gibi", *gül-fâm* "gül renkli", *hande* "gülüş", *nümāy-iş* "gösteriş", *reft-âr* "gidiş", *dân-â* "bilen", *hân-ende* "okuyan, okuyucu" gibi örneklerde görülen yabancı gramer şekilleri geçmiştir. Yabancı kelime ve kuralarla kurulmuş çeşitli ad ve sıfat tamlamaları ile bunların zincirleme türleri son sınırına ulaşmıştır.

XVI-XIX. yüzyıllar arasındaki nazım ve nesir dilinde birbirine oranla bazı ayrılıklar da göze çarpar. Zatî, Hayalî, Fuzulî, Bakî, Nef'î, Nev'î Zade Ataî, Şeyhülislâm Yahya, Nedim, Şeyh Galip, Koca Ragıp Paşa vb. pek çok şairle temsil edilen nazım dili, Osmanlı Türkçesinin bütün özelliklerini taşımakla birlikte, üslûp açısından secîli nesir derecesinde bir ağırlık ve karışıklık göstermez.

XV. yüzyılın 2. yarısında Sinan Paşa ile edebî bir kılığa girmiş olan nesir dili, XVI. yüzyıl ve sonrasında daha süslü, daha sanatlı ve daha ağır bir biçim almıştır. Ağdalı yazı ve sanatlı nesir düşkünlüğü, yüksek aydın kesimi arasında sade dille yazılmış olan eserleri küçümsetmiş, yazarların Arap ve Acem edebiyatındaki güçsüzlüğüne bağlamıştır. Bununla birlikte büyük çapta bir eseri baştan sona böyle san'atlı ve süslü bir üslûpla yazabilmenin getirdiği güçlük dolayısıyla uzun ve kapsamlı kitaplarda daha çok giriş bölümleri (mukaddimeler) ağır üslûpla yazılmış; sonraki bölümler için daha sade bir dil benimsenmiştir, sonuç olarak, sanatçılar, ustalık göstermek istedikleri zaman bu yapma dile, öğretmek ve yararlı olmak istedikleri zaman da açık, sade dile başvurmuşlardır. Nitekim Bakî'nin düz yazılı (mensur) eserlerinde sade, zarif ve külfetsiz bir üslûp göze çarpar. Klâsik Osmanlıca'nın geçerli olduğu yüzyıllarda ortaya konmuş edebî, tarihî, dinî ve ahlâkî nitelikteki pek çok eser de sanatsız, secîsiz, açık bir dille kaleme alınmıştır. Devletin iç yazışmalarındaki emirnâme ve kanunnâmelerin dili de açık ve sade sayılır. Örnek olarak XVI. yüzyıldan Lamiî Çelebi'nin Molla Camî'den aktardığı *Nefehatü'l-Üns* tercümesi

gösterilebilir. XVII. yüzyıla giren Evliya Çelebi *Seyahatnâme*si dönemine göre sade ve olağan dillidir. XVIII. yüzyılda bunlara Ahmed Resmî'nin Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in ve Dürrî'nin *Seyahatnâme*'leri, XIX. yüzyılda Feraizcizade Mehmed Said'in *Gülşen-i Maarifi* eklenebilir.[57]

Tanzimat dönemi (1839-1896)'nın önemle üzerinde durduğu konulardan biri de Osmanlı yazı dilinin sadeleştirilmesidir. Tanzimat hareketi bir yönü ile bir halka iniş hareketi olduğu için edebiyatta halkın anlayabileceği dil üzerinde durulması doğal idi. Batılı ölçülere yönelmiş olan İmparatorlukta düşünce hayatının ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, ancak anlamı söyleyişe kurban etmeyen sade bir dil kullanılması ile gerçekleşebilecektir. Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere Şinasi, Muallim Naci, Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetler sade üslûplu yazıları ile bu düşüncenin uygulanmasında öncülük etmişlerdir. Ancak, N. Kemal, Ziya Paşa ve Abdülhak Hâmit gibi edebi şahsiyetlerin temsil ettiği ve "müzeyyen üslûp" (süslü üslûp) diye adlandırılan ağır bir dilden kurtulmak yine de mümkün olamamıştır.

Tanzimat'tan beri bize örneklik etmiş olan Fransız edebiyatını yakından tanıyan Servet-i Funûn dönemi yazarları ise bu edebiyatın verilerini örnek tutarak, duygu ve düşüncelerini bütün incelik ve derinliği ile yansıtabilecek hünerli bir dil ve üslûp arayışında idiler. Bunu gerçekleştirebilmek için de sözlüklerden çıkardıkları terk edilmiş eski sözlerden yararlanmışlar; bunlardan yeni türetmeler, yeni ad ve sıfat tamlamaları yapmışlardır. Böylece Arapça ve Farsça kelimeler ile kurallar yeni bir kılıkta ortaya çıkmış; zaman zaman cümle düzeyinde de değişiklikler yapılmıştır. Alışılmamış yabancı kelimelerin çokluğu ve üslûba gösterilen bu büyük özenti dolayısıyla, *Edebiyat-ı Cedîde* döneminde dil iyiden iyiye ağırlaşmıştır. O kadar ki, bu gidişe karşı çıkanlar, onu "anlaşılmaz" dil olarak nitelendirmişlerdir. Bu yüzyılın nesir ve nazım dilinin başlıca temsilcileri Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Ahmet Haşim ve Halit Ziya'dır. Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet gibi yazarlar daha sade bir dil kullanmışlardır. Ahmet Mithat, Şemseddin Sami, Necip Asım,

[57] Osmanlı yazı dilinin temsilcileri ile dil yapısı üzerinde daha geniş ve ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Türkiye Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 561-576'ya bk.

Mehmet Celâl ve Tepedelenlizade Kâmil, Fuat Köseraif gibi yazarların "tasfiyecilik" diye adlandırılan tutumlarına ve dilde kendilerine yeni bir yol çizmiş olmalarına rağmen, Osmanlı Türkçesi, ağırlık ve sadelik bakımından az çok değişen dalgalanmalarla 1911'de *Yeni Lisan* hareketinin başladığı Millî Edebiyat dönemine kadar sürmüştür.

XVII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında yazılmış olan eserlerin dil yapıları bakımından yukarıda belirtilen değişik durum ve dalgalanmalara rağmen, Osmanlı Türkçesi, genel çizgileri ile ses ve şekil bilgisi açısından artık bugünkü standart Türkiye Türkçesine uzanan yola girmiş bulunmaktadır. Gerçi Arap harfli metinlerin imlâsı, bu yapıyı özellikle dilin ses yapısını belirtmeye yeterli değildir. Ancak, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin dilin ses yapısını yansıtabilecek farklı bir imlâ kullanması[58] ve yine XVII, XVIII. yüzyıllara giren Megiser, Harsany, Meninski, Viguier gibi yabancıların yayımladıkları çevriyazılı metinlere dayalı gramer ve eserler,[59] bu konuda güvenli sonuçlar ortaya koyabilmektedir.

Türkiye Türkçesinin temelini kuran *Yeni Lisan* akımı, 1911 yılında Selânik'te çıkmaya başlayan *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Kâzım Nami, Âkil Koyuncu gibi gençlerin "millî bir edebiyat ancak millî bir dille yaratılır" görüşünden hareket ederek, yazılarını eski dile tepki olmak üzere *Yeni Lisan* başlığı altında yazmaları ile başlamıştır. Bu dönemde dil konusu, daha önceki dönemlerin dilde sadeleşme akımlarına karşı, tarihî ve sosyal gerçeklere uygun sistemli bir dava

---

[58] XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin ses yapısı ile ilgili geniş bilgi için Develi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*; Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri* adlı eserlere bk.

[59] Bu konuda daha geniş bilgi için Meninski, *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Percicae institutiones seu grammatika Turcica*, Viennae 1680; Hazai, *das Osmanish-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptiotexsten von Jakab Nagy de Harsany*; "Die Denkmäler des Osmanisch-Türkei-Türkischen in nicht arabischen Schriften", *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft* (Wiesbaden 1990), s. 63-73; Gilson, *The Turkish Grammar of Thomas Vaughan, Ottoman-Turkish at the end of the XVIIth Century According to an English "Transkriptionstext;* Viguier, *Elómens de la langue turque ou tables analytiques de la langue turque usuelle, avec leur développement*, adlı eserlere bakılabilir.

olarak ele alınmış ve verimli bir çizgide yol almıştır.[60] Daha sonraki yıllarda bu süreç, M. Kemal Atatürk'ün önderliğinde 1928 yazı, 1932 dil devrimi ile sistemli bir temele oturtulmuştur. *Yeni Lisan* akımı yalnızca yabancı kuralların dilden atılmasını öngörmüştü. Dil devrimi ise, Türk diline sinmemiş ve halkın dilinde benimsenmemiş olan yabancı kökenli sözlerin de dilden atılmasını ve Türkçeye sağlıklı bir gelişme yolunun çizilmesini hedeflemiştir. Bu hedef ve yapılan çalışmaların dayandığı fikir temeli:

1. Dilin millîleştirilmesi; ona kendi yapı ve işleyişine uygun bir gelişme yolunun çizilmesi,

2. Dilin bilimsel yollar ile incelenerek aslındaki güzelliğin ve tarihî zenginliğin ortaya konması,

3. Söz türetme ve terim yapma yöntemleri ile dile işlerlik kazandırılarak, Türkçenin uzun vadede zengin bir kültür dili durumuna getirilmesi noktalarında toplanabilir.[61] 70 yıldan beri bu hedef doğrultusunda yapılagelen çalışmalar, bugün dilimizi genel çizgileri ile[62] kendi yapı ve işleyiş ölçülerine uygun sağlıklı bir temele oturtmuş bulunmaktadır. İşte, bazı Türkologların Batı Oğuzcası diye de adlandırdığı Türkiye Türkçesi, yukarıdaki bölümlerde özetlendiği gibi, yüzyıllar süregelen birbirinden farklı siyasî, sosyal ve kültürel şartlara bağlı süreçlerden geçe geçe ve tarihin 1400 yıllık süzgecinden süzüle süzüle gelişip olgunlaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer almış bulunan Oğuz lehçesi temelindeki yazı, kültür ve bilim dilinin adıdır.

---

[60] *Yeni Lisan* akımı üzerine ayrıntılı bilgi için Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi* 77-174'e bk.

[61] Dil devriminin kendi içindeki süreçleri için Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, 22-37 §'lara; "Dil İnkılâbının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri", s. 13-32, "Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, s. 215-240'a bk.

[62] Türkiye Türkçesinin bugün karşılaştığı çözüm bekleyen bazı sorunlar konusunda A. B. Ercilasun, Z. Korkmaz, H. Zülfikar, H. Ersoylu ve daha başka dilciler tarafından epey yazı yazılmıştır. Yazılar, bu adlar altında bulunup incelenebilir.

Türkiye Türkçesi Gramerlerinin Tarihî Gelişme Süreçleri

Bir dilin yazı ve kültür dili olarak iki önemli dayanağı vardır. Bunlardan biri o dilin bütün söz varlığını içinde toplayan sözlüğüdür. Öteki de grameridir. Gramer, insan kafasındaki düşünceyi söze ve söz bütününe dönüştüren dili, bilimsel ölçüler içinde anlatan, o dilin anlaşılması ve kullanılması için gerekli yöntem ve kuralları bir sistem yapısı içinde öğreten bilim dalıdır. Sözlük ve gramerler, dili kuşaklar arasında unutulmaktan kurtaran, onları birbirine bağlayan bağlardır. Gramer, aynı zamanda bir dilin sağlıklı olarak gelişmesinin de anahtarıdır. O dili konuşan toplumun kültür varlığının korunmasında ve sağlıklı bir biçimde yol alışında başlıca etkendir.

Gramer yazımı, genel olarak tarihî kökeni bakımından ele alındığında, Hintlilerde ve Yunanlılarda M.Ö. IV-V. yüzyıla kadar uzandığı hâlde,[63] bize Arap gramerciliği kanalı ile çok sonraki yüzyıllarda geçmiştir. Konuya Türk dilinin bütünü açısından bakıldığında, tarihî dönemlere giren ilk gramer XI. yüzyılın 2. Yarısında Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılmış olan *Kitabu Cevâhiri'n-Nahv fi-Lûgat-it-Türk* adlı eserdir. Kâşgarlı böyle bir eser yazdığını bildirmişse de bugün bu eser elimizde değildir, kayıp kitaplar arasındadır. Kâşgarlı Mahmud'un elimizde bulunan *Divanü Lûgat-it-Türk*'ü ise, ansiklopedik bir sözlüktür.[64] Evet ansiklopedik bir sözlüktür ama, niteliği bakımından aynı zamanda hem Karahanlı Türkçesi hem de o dönem Orta-Asyadaki birçok Türk boyunun lehçe ve ağız yapıları üzerinde değerli bilgiler veren bir eserdir. Nitekim Türkiye Türkçesini kurmuş olan Oğuzların dil yapısı üzerindeki elle tutulur en eski bilgileri ona borçluyuz. XII. yüzyılın ilk yarısında Arapça olarak yazılmış (1128-1144 arası bir tarihte) ve Harzemşah Adsız'a ithaf edilmiş olan Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-Edeb*'i de Arapça öğrenme amacına dayanan Harezm Türkçesi tercümeli pratik bir sözlüktür.[65]

---

[63] Tarihçenin ayrıntısı için Dilaçar, "Gramer, Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY Belleten* 1971, s. 123-124'e bk.

[64] Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. 1, s. VIII.

[65] Yüce, Ebû'l Kâsım Cārullah Mahmûd Bin Omar Bin Muhammed Bin Ah-med ez-Zemahşari el-Hvārezmi, *Mukaddimetü'l-Edeb* TDK Ankara 1993, s. 7 ve öt.

Yakın-Doğu bölgesinde ve özellikle Mısır, Suriye bölgelerinde XIII-XVII. yüzyıllar arasında yazılmış birtakım eserler de vardır. Bunlardan yazarı bilinmeyen *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* (yazılışı: 1245)[66] Alâeddin Beylik El-Kıfçaki'nin *Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-Lûgat-it-Türkiyye* (...)'si[67] Abû Hayyan'a ait *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l Etrak* (1312)[68] Cemalettin Türkî'nin *Kitâbü Bülgatü'l-Müştâk fi-Lûgâti't-Türk ve'l-Kıfçak* (1451)[69]'ı, yine XV. yüzyıla ait olan *Ettuhfetü'l-Zekiyye fi'l-Lûgati't - Türkiyye*[70], *el-Kavânînü'l-Külliyye li-Zapti'l-Lûgati't-Türkiyye*[71] ile, Molla Muhammed bin Salih'in *Eş-Şüzûrü'z-Zehebiyye ve'l Kıtai'l-Ahmediyye fi'l-Lûgâti't-Türkiyye* (1619)[72]'si gibi eserler, genellikle Kıpçakça üzerinde duran, sözlük ya da gramer bölümleri de bulunan sözlük-gramer niteliğinde eserlerdir. Bu kitaplar yer yer Kıpçakça yanında, birçok yönüyle Kıpçakça'ya yakın olan Türkmence özellikleri vermiş olsalar da doğrudan doğruya Eski Anadolu Türkçesi ya da Osmanlı Türkçesi ile ilgili gramer-sözlük karışımı eserler değildir. Gramer niteliğinde olan Abû Hayyan'a ait *Zahrü'l-Mülk fi-Mahvi't-Türk* ile *el-Ef'âl-i fi-Lisâni't Türk* gibi bazı eserler de yine kayıplar arasındadır.

Doğrudan doğruya Türkiye Türkçesinin tarihî dönemine giren ilk eser *Müyessiretü'l ulûm* adlı gramer kitabıdır.[73] Bergamalı Kadri tarafından yazılıp 1530 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirî İbrahim Paşa'ya sunulmuş olan bu gramer, XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesini temsil eder. Bundan sonra XIX. yüzyıla, *Tanzimat* dönemine gelinceye kadar, Arap ve Fars dilleri üzerinde yığınlarca eser yazıldığı hâlde, Türkçenin grameri alanında bir boşluk kendini gösterir. Gerçi, *Müyessiretü'l-Ulûm* 'dan önce Divriğili Fahreddin Efendi tarafından belki XIII-XIV. yüzyıllarda *Kasîdetü fi-Kavâid-i Lisâni't-Türk* adlı manzum bir gramer yazılmışsa da bu gramer de bugün yitikler arasındadır.

---

[66] Toparlı-Çögenli-Yanık yay., TDK 2000 s. V-VII'ye bk.
[67] Toparlı yay., TDK 2002 (yayımlanmakta) Önsöz'e bk.
[68] Caferoğlu yay., İstanbul 1931.
[69] Dilaçar, agm., s. 125.
[70] Atalay yay., TDK 1945.
[71] Toparlı-Çögenli-Yanık yay., TDK Ankara 1999.
[72] Dilaçar agm., s. 125.
[73] Atalay yay., TDK İstanbul 1946, XX+246+182 s. (eser tıpkıbasımı); Karabacak yay., TDK 2002, XV+290 s.

Konu, Türkiye Türkçesi gramerlerinin tarihî gelişme süreçleri açısından ele alındığında, gerek gramer anlayışı gerek yazılan eserlerin içerikleri bakımından üç farklı aşamaya işaret etme gereği ortaya çıkıyor. Bu aşamalar:

1. Osmanlı dönemi gramerleri ve özellileri,
2. Tanzimat dönemi gramerleri ve özellikleri,
3. Cumhuriyet dönemi gramerleri ve özellikleri diye gösterilebilir.

Osmanlı Türkçesi XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Arapça, Farsça ve Türkçenin karışmasından oluşmuş karma bir dil yapısına dönüştüğü için, gramer yazarlığı da Arapça, Farsça temelinde Sarf ve Nahivlerle yol almıştır. Osmanlı Türkçesi içinde Türk dili nasıl geri plâna itilmiş ve dışlanmış ise, Türk dilinin grameri de aynı alın yazısına uğramıştır. XVI-XIX. yüzyıllar arasında, bugün elimizde *Müyessiretü'l-ulûm* gibi tek bir Türkçe gramerin bulunması, Türkçeye karşı takınılan bu genel tavrın göstergesidir. Osmanlı devletinde medrese dili Arapça olduğundan, gramer çalışmaları da Arapça temeline dayandırılmıştır. Böylece Türkçenin grameri yüzyıllarca süregelen bir boşluk içinde kalmıştır.

Türkçenin gramer yapısını ele alan *Müyessiretü'l-Ulûm* birçok fasıllara ayrılmış iki ana bölümden oluşmaktadır. Dört fasıldan oluşan 1. ana bölümde kelimelerin sınıflandırılması (taksimü'l-kelimat), kurallı ve kuralsız fiil çekimleri, bunların tanım ve örneklendirilmesi, zaman, mekân, âlet, küçültme ismi gibi fiilden yapılmış isimler üzerinde durulmuş, 17 fasıldan oluşan ikinci bölümde ise, cins adlarından ve özel adlardan başlayarak gramerin şekil bilgisi ve söz dizimi ile ilgili öteki konuları işlenmiştir. Yalnız eserdeki bütün sınıflandırma ve değerlendirmeler o günün gramer anlayışı gereğince Arap gramerinin kalıplarına bağlanmış, konular *isim, fiil* ve *harf* temelinde ele alınmıştır. Bu bakımdan XVI-XIX. yüzyıllar arasındaki gramerlerin temel özelliği, konuların Arap grameri anlayışına uyularak belirtilen üçlü kalıba göre işlenmesi ve bu şekil kalıpları içinde genel değerlendirmelere bağlanmasıdır.

Bu dönemde Batılılar tarafından yazılmış gramerler de vardır. Bunların birkaçı XV-XVI. yüzyıla giren ilk denemelerdir: Bu denemeler Osmanlı Türkçesinin bir gramerini ortaya koymaktan çok, Türkçe konuşma kuralları ve ad, fiil sözlükçesi niteliğindeki F.

Argenti'nin, *Regola del parlare turcho* (1533)'su veya P. Ferraguto'nun, *Grammatika turchesca* (1611)'sı[74] gibi İtalyan tüccarlarına ve misyonerlere kılavuzluk edecek nitelikte pratik amaçlı küçük eserlerdir. Daha sonra bütünüyle birer gramer özelliği taşıyan kapsamlı eserler de ortaya konmuştur. Türkiye Türkçesinin Batıda yazılmış ilk grameri olan ve 1612 yılında Leibzig'de yayımlanan H. Megiser'in, Lâtince, *Institutionum linguage turcicae libri quatuar* (Dört bölümde Türk dilinin esasları) bunlardan biridir. Osmanlı Türkçesinin Arap harfli imlâ özelliklerinden başlayarak şekil bilgisi ile ilgili bütün konuları içeren ve fiil konusunu oldukça geniş işleyen 320 sayfalık bu gramer, eleştirilecek bazı noktalarına rağmen, Osmanlı Türkçesini Avrupa'nın klâsik gramer ölçülerine göre ele alan ve bol örneklere yer veren bir eserdir.[75] Bir Türkoloji profesörü olan Megiser'in böyle bir gramer ortaya koymuş olması, genellikle, Osmanlı Devleti'nin XV-XVI. yüzyıllarda Avrupa'daki şöhret ve etkisinin bir belirtisi olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı Türkçesi açısından üzerinde durulması gereken öteki birkaç eser de şunlardır:

Jakob Nagy de Harsany'nın *Colloquia Familiaria Turcico Latina* (Köln, 1672). Gramer ve sözlük niteliği de bulunan bu eser, aslında Türkçe kısımları Lâtin harfli alfabeyle yazılmış bir konuşma kitabıdır. Osmanlı Türkçesini karşılıklı diyalogla öğretme amacına dayanmaktadır.[76] Bu eser G. Hazai tarafından geniş bir ses bilgisi incelemesiyle yayımlanmıştır.[77]

Osmanlı Türkçesinin gramer yapısını ele alan bir diğer eser Mesgnien Meninski'nin *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae institutiones seu Grammatica Turcica* (Doğu dillerinden Türkçenin Arapçanın ve Farsçanın esasları veya Türkçenin grameri, Viennae 1680) adlı kitabıdır. Sözlük niteliğindeki öteki eserleri gibi, Meninski'nin bu grameri de Osmanlı Türkçesinin şekil bilgisi yapısı

---

[74] Dilaçar, agm., s. 128.

[75] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Dilaçar, "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerin Özellikleri", *TDAY Belleten* 1970, s. 197-210'a bk.

[76] Hayati Develi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, "Giriş", s. 9.

[77] Eser hakkında geniş bilgi için Hazai, *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakop Nagy de Harsany*, Budapest 1973.

dışında ses bilgisi yapısını da ayrıntılı öçütlere vurarak ortaya koyan önemli bir kaynaktır. Meninski grameri tıpkıbasım olarak bizde de yayımlanmıştır.[78]

Thomas Vaughan'ın 1709'da yayımlanan İngilizce çevriyazılı grameri de üzerinde durulmaya değer niteliktedir.[79] Bu eserlere, konumuzun kapsamı dışına taşacağı için belirtmeyi gereksiz bulduğumuz daha başkaları da eklenebilir.[80]

Sonuç olarak belirtilmesi gereken husus, Batılılar tarafından yazılmış olan bu gramerlerin, Arap harfi dışındaki yazı türleriyle kaleme alınmış ve klâsik batı gramer ölçülerinin uygulanmış olması dolayısıyla, Osmanlı Türkçesinin şekil bilgisi ve söz dizimi dışında, asıl ses yapısı açısından ayrıntılı, aydınlatıcı bir nitelik taşımalarıdır. Bu nedenle söz konusu gramerler ve konuşma metinleri, Osmanlı Türkçesinin XVII. yüzyıldan XIX. ve XX. yüzyıllara, yani Türkiye Türkçesine uzanan bağlantı ve gelişme aşamalarının belirlenmesinde sağlam birer dayanak durumundadır.

Tanzimat dönemi gramer yazımı açısından oldukça hareketli bir dönemdir. Bilindiği gibi, III. Selim döneminde başlanmış ve gittikçe artmış olan batılılaşma çabaları, daha sonra Osmanlı İmparatorluğundaki devlet düzeninin ve düşünce hayatının çöküntüye uğramasıyla *Tanzimat* hareketine uzanmış; bu hareket ile toplumun siyasal ve sosyal yapısı yeni bir düzene sokulmuştur.

Tanzimattan sonra yazılmaya başlayan gramerlerde de yine eski anlayışın bir devamı olarak Türkçe, genellikle Arapça ve Farsça'nın kaynaşmasından oluşmuş bir dil olarak tanımlanıyordu. Bu nitelikteki dili anlatmak için de siyasal birliği korumak için

---

[78] Mehmet Ölmez, Franciscusá Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae – Arabicae – Persicae: IV. Grammatika Turcicae,* Simurg yay., İstanbul 2000, 216 s.

[79] Gilson, *The Turkish Grammar of Thomas Vaughan, Ottoman – Turkish at the End of the XVIIth Centry According to an English "Transkriptionstext"*, Otto Harrassowitz, Wiesbadaen 1987.

[80] Bu eserler için Dilaçar, yukarıda agm.'lere bk.

uydurulmuş olan *millet-i Osmaniye* deyimine uygun olarak *lisan-ı Osmâni* yahut *Osmanlıca* terimi kullanılıyordu.

Tanzimat döneminin önemle üzerinde durduğu konulardan biri, yazı dilinin sadeleştirilmesi, bununla ilgili olarak kitap, öğretim ve basım dilinin Türkçeleştirilmesi idi. Batıya yönelmiş olan imparatorlukta, düşünce düzeninin ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, ancak anlamı söyleyişe kurban etmeyen sade bir dil kullanılması ile gerçekleşebilirdi. Tanzimat ve onu izleyen dönemlerde, dil konusunun bilinçli bir düşünce olarak ortaya çıkması - uygulama yanı tartışılmalıdır - o güne kadar ihmal edilmiş olan Türk dilinin öğretilmesi gereğini ortaya koymuş; bu gerek de ister istemez gramer yazılması konusunu gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerde; Avrupa'da başlamış olan *Turqueric* denilen[81] Türkseverlik (Türkperestlik) ve Türkoloji hareketlerinin etkisini de unutmamak gerekir.

1851 yılında *Encümen-i Dâniş*'ün kuruluşu ile Osmanlı Türkçesi gramerlerinin yazılması da karar altına alınmıştır. Bu dönemde yöntemleri ve içerikleri bakımından birbirine yakın nitelikte epey gramer yazılmıştır. Bunların özet olarak verilebilecek en önemlileri şunlardır:

Ahmet Cevdet ve Fuat Paşaların birlikte yazdıkları *Kavaid-i Osmaniyye*. 1851 yılında taşbasması olarak yayımlanan ve rüştiye mektepleri için yazılmış olan bu eser, bir mukaddime ile isim, sıfat, zamir, fiil, edavât (edatlar) ve ek olarak da cümle konularını içine alan beş baptan oluşmuştur. Eserin her babında; Türkçe, Arapça ve Farsçanın kurallarını veren üç ayrı fasıl vardır.[82]

Medhal-i Kavaid, Ahmet Cevdet Paşa'nın yine1851 yılında ortaokul öğrencileri için, Kavaid-i Osmaniyye'nin ayrıntılardan arındırılmış özeti olarak yayımladığı bir ders kitabıdır. Cevdet Paşa daha sonraki yıllarda (1871) *Medhal-i Kavaid*'i de basitleştirerek ilkokullar için *Kavaid-i Türkiyye* adıyla yayımlamıştır.[83] Yazarın *Kavaid-i Osmaniyye*'nin eksiklerini tamamlayarak ve yeni bir düzenlemeden geçirerek 1885 yılında yayımladığı eseri ise *Tertib-i*

---

[81] Kaplan, *Türkçülüğün Esasları*, Ziya Gökalp, s. 1.

[82] Eser üzerinde ayrıntılı bilgi ve bölümler için Özkan, Ahmet Cevdet Paşa – Fuat Paşa, *Kavâid-i Osmaniyye*, s. 29-32.

[83] Eser hakkında daha ayrıntılı bilgi için Özkan, s. 32-34 ile; *Medhal-i Kavâid*, s. 10-13'e bk.

Cedit Kavâid-i Osmâniyye adını alır. Bu eserlerin hepsi de o günün gereksinimi dolayısıyla defalarca basılmıştır.

Dönemin önemli gramerlerinden biri de Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkiyyesi*'dir. 1866 yılında yayımlanmış olan bu eserde de konular "Lisân-ı Osmânînin kavâidini hâvî" açıklaması ile Arap gramerinin üçlü sınıflamasına uygun olarak ele alınmıştır. Fiil bölümü geniş ölçüde işlenmiş olan bu gramerin yenilik getiren bir özelliği de fiillerin *haber* kipleri (sûret-i ihbâriyye) ve *dilek* kipleri (sûret-i inşâiyye) diye ikiye ayrılmış olmasıdır. Bu gramerde cümle bölümü geniş tutulmuştur.[84] Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin *Mikyâsü'l-lîsân Kıstasü'l-beyân* (1881) adlı grameri de dönemin büyük ölçüde bir eseridir. Bunlara Tanzimat sonrasından 1908 Meşrutiyetine kadar uzanan yıllarda yayımlanmış olan, Süleyman Hüsnü Paşa'nın askerî okullar için yazdığı *İlm-i Sarf-ı Türkî*'si (2. baskısı 1878), Manastırlı Mehmed Rifat'ın *Hâce-i Lisân-ı Osmanî*'si, Halit Ziya'nın, *Kavaid-i Lisan-ı Türkî*'si (1885),[85] Şeyh Ali Vasfî'nin *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*'si (1900), Hacı Mehmed Zihni'nin yazma durumundaki *Kavâid-i Türkiyye*'si, Selim Sabit'in *Sarf-ı Osmanî* (1881) ve *Nahv-i Osmâni* (1881)'si, Ali Nazima'nın *Lisan-ı Osmâni* (1884)'si, Ahmet Rasim'in *Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmânî* (1892)'si, Şemseddin Sami'nin *Nev Usûl Sarf-ı Türkî* (1892)'si, Tahir Kenan'ın *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* (İzmir 1892)'si, Necip Asım'ın *Osmanlı Sarfı* (1894), Mehmet İhsan (Sungu)'nın *Hulâsa-i Lisan-ı Türkî* (1902)'si gibi eserler eklenebilir.

Yukarıda sıralanan eserlerin adlarından ve yapılan çok kısa açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bu eserlerde belirtilmesi gerekli özellik, hazırlanışlarında Arap gramer ölçülerinin devamı yanında, artık Türkçenin de kendine özgü bir yapısının bulunduğunun kavranmış ve bu dile *Lisan-ı Osmanî* yerine *Lisanı Türkî* denmesinin bilincine ulaşılmış olmasıdır. Nitekim, Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*'ye yazdığı ön sözde, şu temel görüşü dile getirmiştir: Osmanlı adı bir devletin adıdır, Dilin adı ise Türkçedir. Türkçe Osmanlı devletinden önce de vardır ve kendi yapısına özgü kuralları

[84] Eser üzerine geniş bilgi için İçhem İdben, Abdullah Ramiz Paşa, *Emsile-i Türkiyye*, TDK Ankara 1999, s. XXVI-XXXIV'e bk.

[85] Ayrıntılı bilgi için Türkay, Halit Ziya, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, TDK Ankara 1999, s. 1-10 "Giriş" bölümüne bk.

başka eser de Fransız Doğubilimcisi J. Deny'nin yayımladığı *Grammaire de la langue Turque'* (Paris 1921) tür. Bu eser Ali Ulvi Elöve tarafından 1941 yılında Türkçeye *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* adı ile aktarılmıştır. 1945 yılından sonra yazılan okul gramerlerinde, aralarında birtakım yöntem, sınıflandırma ve değerlendirme ayrılıkları olsa da, genellikle J. Deny'nin ve T. Banguoğlu'nun etkileri görülür. Bugün artık her iki eser de tarihî görevlerini tamamlayıp yerlerini yeni yeni çalışmalara bırakmıştır.

Yabancıların yazdığı, üzerinde durulacak nitelikte gramerler söz konusu olunca, Rus Türkoloğu A. N. Kononov'un, *Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka* (Moskova-Leningrad 1956) adlı kapsamlı gramerini de unutmamak gerekir. Eserin Türkçeye çevirisi *(Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri,* basılmamış çevirisi, TDK kitaplığındadır) yayımlanmadığı için, yalnız bazı bilim çevrelerince tanınmış; yazılan gramerler üzerindeki etkisi çok zayıf kalmıştır. Türkiye Türkçesi üzerine Kononov dışında S. A. Sokolov, E. A. Grunina, S. N. İvanov, Mihaylov ve A. N. Baskakov gibi araştırıcıların yazdığı yazılar da bizde pek tanınmamıştır.

Cumhuriyet döneminde, üniversitelerimizde Türk dilinin bağımsız bölüm veya ana bilim dalları hâlinde kurulması, Türk dilinin öteki alanlarında olduğu gibi, gramer alanında da öğretim ve araştırma açısından yeni gelişmelere elverişli bir ortam oluşturmuştur. Yeni yeni çalışmalarla daha kapsamlı gramerler ortaya konmuştur. Nitekim T. Banguoğlu, daha sonraki yıllarda, ilk gramerini kapsamca genişleterek yine *Ana Hatlarıyle Türk Grameri* başlığı altında yeniden yayımlamıştır. (Dergâh yay., İstanbul 1979, 339 s.) Bunu yeni çalışmalarla *Türk Grameri*: *Ses Bilgisi* (TDK yay., Ankara 1959, 306 s.) ve gramerin üç ana bölümünü içine alan *Türkçenin Grameri* (TDK yay., 1. baskı 1974, 5. baskı 2000) ciltleri izlemiştir. T. Banguoğlu'nun gramerleri ile, M. Ergin'in ilk baskısı 1958 yılında yapılan ve daha sonra birkaç kez yer yer bazı genişletmelerle basılmış olan *Türk Dil Bilgisi,* üzerlerinde bazı açılardan yapılabilecek eleştirilere rağmen, genel çizgileri ile Türk dilini en iyi değerlendiren ve daha sonra yazılmış olan gramerlere de örneklik etmiş olan eserlerdir. 1950'li yıllardan başlayarak günümüze kadar uzanan dönemde Türkiye Türkçesini imlâ, ses ve şekil bilgisi ile söz dizimi ve bir dereceye kadar da anlam bilgisi açısından işleyen; orta ve yüksek düzeydeki öğretim kurumları için hazırlanmış çeşitli okul gramerleri yazılmıştır.

Tahir Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi,* Haydar Ediskun'un *Yeni Türk Dilbilgisi,* Hikmet Dizdaroğlu'nun *Tümce Bilgisi,* Doğan Aksan ve çalışma ekibinin *Sözcük Türleri I-II,* Nurettin Koç'un *Yeni Dilbilgisi,* Yüksel Göknel'in *Modern Türkçe Dil Bilgisi,* Sezai Güneş'in *Türk Dil Bilgisi,* Rasim Şimşek'in, *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi,* Hamza Zülfikar'ın, *Yabancılar için Türkçe Dersleri,* Ahmet Bican Ercilasun – Leylâ Karahan'ın *Türk Dili ve Edebiyatı: Türk Dili I-IV,* Oya Adalı'nın *Türkiye Türkçesinde Biçim Birimler,* Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi,* Mehmet Hengirmen'in *Türkçe Dilbilgisi* gibi kitapları bu konuda ilk akla gelen eserlerdir. Ayrıca, Hamza Zülfikar'ın, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler,* Leylâ Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri,* Fatma Türkyılmaz'ın *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri,* Ertuğrul Yaman'ın *Türkiye Türkçesi'nde Zaman Kaymaları* örneğinde görüldüğü gibi, gramerin belirli bir bölümünü veya bir konusunu ele alan ve böyle bir "Giriş" yazısı çerçevesinde açıklanması güç olan birtakım bilimsel yayınlar da vardır[88].

Yukarıda yapılan kısa açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet döneminde, Türkiye Türkçesi, gramer öğretim ve araştırmaları açısından genellikle kendi yapı ve işleyiş rayına oturmuş ve hayli yol almıştır. Ancak, bugün bir yandan bilimsel nitelikteki araştırmaların azlığı, bir yandan da tarihî dönemlerin bugüne aktardığı bazı boşluklar dolayısıyla, daha araştırma ve çözüm bekleyen birtakım sorunlarımız vardır. Türk Dil Kurumunca yayımlanan ve tartışmalı toplantı sonuçlarını içine alan *Türk Gramerinin Sorunları* başlıklı 1. ve 2. ciltler (TDK yay., Ankara 1993, 1999) ile yayımlanma hazırlığında olan 3. Cilt, bu alandaki bir kısım ana sorunları dile getirmektedir. Türkiye Türkçesinin, gramer alanında, beklenen verimliliğe ulaşabilmesi, daha birtakım sorunların da çözüme götürülmesini gerekli kılmaktadır. Bunlar genel çizgileriyle şu noktalarda özetlenebilir:

1. Gramerin çeşitli konularında ayrıntılara inen derinlemesine araştırmaların yapılması,

2. Türlü nedenlerle daha tam olarak rayına oturmamış bulunan imlâ konusunun, farklı yazım biçimlerinden arındırılarak, bilimsel temelde bir birliğe ulaştırılması.

---

[88] Türkiye Türkçesi ile ilgili gramerler üzerinde daha geniş bir liste için, Bilâl Yücel, "Türk Dil Kurumunun Kuruluşunun 70. Yılında Gramer Kitaplarımız", Türk Dili, s. 607 (TDK'nin 70. Yılı Özel Sayısı, Temmuz 2002), s. 135-139'a bk.

3. Gramer konularının yöntem ve sınıflandırma açılarından, hâlâ süregelen eski geleneksel yanlışlarından arındırılarak, dilin yapı ve işleyişine uygun bir yöntem ve sınıflandırma sistemine bağlanması,

4. Gramer terimlerinde, Arap ve Avrupa gramerlerinin kalıplarına bağlı bazı adlandırmaların bırakılarak dilin kendi yapısına uygun adlandırmaların benimsenmesi ve bu konuda bir birlik sağlanması,

5. Dilimizin, çeşitli nedenlerle son yıllarda moda hâline gelmiş olan İngilizce sözlerin akımından ve bunların grameri de içine alan telâffuz, vurgu, ton, anlatım biçimi, cümle yapımı vb. dili yozlaştırıcı etkilerinden korunması,

6. Ders kitabı veya öğretici nitelikteki gramerlerin genellikle kuru birer kurallar yığını olmaktan çıkarılarak, verilecek bilgilerin, edebiyatımızdan veya dilin canlı yapısından alınan örneklerle beslenerek aynı zamanda, Türk insanının düşünce yapısını ve kültürünü geliştirici birer fikir jimnastiği biçiminde sunulması.[89]

Bu ölçülere uyularak yapılacak gramer çalışmaları, hem öğretim yoluyla dilimizin temel kurallarının daha kolay ve daha bilinçli olarak öğrenilmesini sağlayacak hem de bilimsel araştırmalarla dilin yapı ve işleyişi en ince noktalarına kadar aydınlanmış olacağından, onun gürleşip zenginleşmesine daha elverişli bir ortam hazırlamış olacaktır.

[89] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Gramer Konularıyla İlgili Bazı Sorunlar", *Türk Dili*, S. 535 (Temmuz 1996), s. 3-18'e bk.

Türkiye Türkçesi Grameri
(Şekil Bilgisi)

BİRİNCİ BÖLÜM

Şekil Bilgisinin Ana Özellikleri
Ve
Kelime Yapımı

ŞEKİL BİLGİSİ

(Alm. *Morphologie, Formenlehre;* Fr. *morphologié;* İng. *morphology;* Osm. *ilm-i sarf)*

Şekil Bilgisinin Tanımı ve Özellikleri

1. Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır. Şekil bilgisinin temel ögeleri kelime kökleri ve eklerdir.

Her dilde olduğu gibi Türkçede ve Türkiye Türkçesinde de şekil bilgisinin kendine özgü birtakım özellikleri vardır. Bu özelliklerin bir kısmı dilin yapısından bir kısmı da işleyişinden gelen özelliklerdir.

Yapı özelliklerinin başında Türkçenin eklemeli (Alm. *Agglutinierende Sprache,* Fr. *langue agglutinantes;* İng. *agglutinating language;* Osm. *iltisaklı dil, elsine-i iltisakıyye*) bir dil oluşu gelir.

Bilindiği gibi, eklemeli diller, kelime köklerini sabit tutup, birbirinden farklı görevleri bulunan yapım ve çekim eklerini, değişmeyen sabit köklere ekleyen dillerdir. Türk dili eklemeli dillerin tipik bir örneğini oluşturur: *Güvercin+ler+in yaş+a-y-ış+lar+ı+n+ı ince-le-y-in-iz, bul-a-bil-dik+ler+i+niz+i yaz-ın-ız* örneklerinde görüldüğü gibi.

Türkçenin bir başka yapı özelliği de, dildeki bütün değişme ve gelişmelerin kök ek birleşmesine dayanmış olmasıdır. Bu yapı özelliği aynı zamanda dilin işleyişini sağlayan bir özelliktir. Şekil bilgisinin temel ögeleri kökler ve ekler olduğuna göre, bunların belirli kurallar çerçevesinde bir araya gelmesinden binlerce yeni kelime ortaya çıkmış ve dilin söz varlığını oluşturmuştur. Kelimeler, zihindeki somut ve soyut kavramları karşılayan anlamlı şekiller olduklarından, şekil bilgisi aynı zamanda dilin biçimden anlama uzanan kesimidir. Kelimeler arasındaki geçici veya kalıcı anlam örgü ve bağlantıları birbirinden farklı ekler yardımıyla sağlandığından, dildeki işleyiş ve canlılık da ancak dilin şekil yapısı ile gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan şekil bilgisi, bir yandan dilin şekilden anlama, kelimeden sözlük birimlerine, bir yandan da türetme, birleştirme, kalıplaşma, anlam

kayması, anlam dallanması gibi çok çeşitli ve kapsamlı dil olayları ile cümle, anlam ve köken bilgilerine uzanan temel dayanağı niteliğindedir. Bu bakımdan dilin bel kemiğini oluşturur.

Kelimeler ve Yapıları:

2. Kelimeler, bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut veya soyut söz kalıplarıdır; somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimleridir. Bu da demektir ki, dilin kelimeleri ya anlamlı ya da görevli dil birimlerinden oluşmuştur. Bir kelimenin en küçük dil ögesini oluşturan seslerin yalnız başına anlamları yoktur. Seslerin tek bir nefes baskısı altında söylenişiyle oluşturulan hecelerin de tek başlarına birer anlamı yoktur. Bunlar kelimelerin oluşmasında yapı taşı görevi yüklenmiş olan ögelerdir. Dildeki anlamlı veya görevli en küçük birlikler kelimelerdir. Kelimelerin belirli ölçüler içinde birleşmesinden yine anlamlı ya da görevli kelime grupları ve cümleler ortaya çıkar. Cümlelerin birleşmesinden de söz ve dil oluşur.

Yukarıda kelimeyi tanımlarken dilin anlamlı veya görevli en küçük birimleridir, dedik. Bu tanımı biraz açıklamakta yarar vardır. Şöyle ki: Bir dilin söz varlığını oluşturan kelimelerin büyük bir bölümü gerçekten de *ağaç, at, ev, dağ, taş, kuş, anlayış, bilinç, duygu, düşünce, güzellik, korku, sevinç* gibi somut ya da soyut nesne ve kavramların adıdır. Bunların bir bölümü ise, tek başlarına birer anlam taşımazlar. Ancak anlamlı kelimelerle birlikte kullanıldıklarında birer anlam kazanırlar. Bu nedenle bunlar dilin görevli kelimeler grubunu oluştururlar: *ile (ev ile), ve (Ayşe ve Cezmi), gibi (ateş gibi), göre (onlara göre), için (senin için), oysa (oysa daha gelmemişti), hey (arabacı hey!)* gibi.

Kelimede Ses-Anlam İlişkisi:

3. Bilindiği gibi, bir kelimenin ses yapısı ile taşıdığı anlam arasındaki bağlantı, her dilde, o dilin sistem yapısına göre ayarlanmış; bu ayar, dilleri de şekil ve işleyiş bakımından birbirinden ayırmıştır. Bir dilin kelimelerindeki ses yapıları ile onların kavramlara karşılık olan anlam yapıları arasında, toplumca başlangıçtan beri öyle kabul edilmiş sosyal bir bağlantı vardır. Ama iki öge arasında sesten anlama

uzanan organik bir bağlantı yoktur. Gerçi, dillerin kökenleri ve oluşmaları konusunda dil bilimciler ve dilciler tarafından birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ancak, bugüne kadar bu konuda bir görüş birliğine varılmış değildir. Öte yandan bazı dil bilimcilerin, dilin oluşmasında ünlemlerin ve doğadaki ses yansımalarının öncülük ettiği görüşünü de dilin bütünü için genelleştirmek mümkün değildir. Konumuz dilin kökeni olmadığından, bu konuya yalnızca ses-anlam ilişkisi açısından değinmekle yetiniyoruz.

Konuyu Türkiye Türkçesi açısından değerlendirdiğimizde, ileriki bölümlerde ayrıca üzerinde durulacağı üzere, bazı kelime türlerinin doğadaki ses yansımalarından kaynaklandığı görülür: *aaa, of, tuh, vay, çağla-, fısıltı, gümbürtü, horultu, şakırda-* gibi. Bu türlü oluşmalara rağmen, dilin bütünü için, sesle nesne ve kelimelerin ses yapıları ile anlamları arasındaki uygunluğun, toplumca nice yüzyıllar öncesinden kabul edilmiş ortak sosyal değerler ve zaman içindeki ortak gelişmelere bağlı bir uygunluk olduğunu belirtmeliyiz.

Kelimelerin Dış ve İç Yapıları:

4. Kelimelerin bir dış bir de iç yapıları vardır. Bunları birbirinden ayırarak incelemek yerinde olur. Kelimelerin dış yapıları onları oluşturan ses yapıları, iç yapıları da şekil yapılarıdır. Bir kelimenin ses yapısı, kendisini oluşturan seslerin birbiriyle ilişkisi açısından gösterdiği özelliktir. Kelimeler ses yapıları ile kulağa hitap ederek duyulmayı sağlarlar. Kelimelerin ses yapıları, birtakım ses topluluklarına dayanır. Bunlar ya tek bir sesten ya da birden fazla sesin bir araya gelmesinden oluşmuş topluluklardır. Kelimeyi oluşturan ses toplulukları arasında bir bütünlük vardır. Çünkü kelime içindeki sesler, boğumlanma özellikleri bakımından teker teker, art arda dizilmezler. Aksine ses bilgisinin öngördüğü kurallar çerçevesinde bir yandan birbirleri ile kaynaşır; bir yandan da bir zincirin halkaları gibi iç içe girerek birbirlerine bağlanırlar. Kelime içinde kaynaşma biçiminde kendini gösteren sesler, tek bir nefes baskısı altında söylenen ve ses toplulukları hâlinde kendini gösteren heceleri oluşturmuş; hecelerin birbirine bağlanmasından da kelimeler ortaya çıkmıştır.

Dilimizin kelimeleri, kendilerini oluşturan ses toplulukları açısından incelendiğinde, bunların ya *o* çocuk, *o* kızcağız örnekle-

rindeki *o* sıfatında görüldüğü gibi tek bir sesten, ya *aç, iç, dağ, dev, gök, alt, üst, yurt* kelimelerinde görüldüğü gibi birden fazla sesi içine alan tek bir ses topluluğundan yahut da *baş-lık, can-lı, ka-rın-ca, ke-le-bek, yal-nız-lık, ya-ban* gibi birden çok ses topluluklarından oluştuğu görülmektedir.

Türkçede tek bir sesten oluşan kelime sayısı çok azdır. Buna karşılık bir kelimenin içinde yer alıp da tek bir sese dayanan hece sayısı az değildir. Bu türlü ses birlikleri ünlülere dayanır. Yani bir ünlü tek başına bir ses birliği, bir hece oluşturabilir: *a-na, a- lan, e-kin, e-lek, ı-lık, i-yi, o-muz, o-tuz, ö-bek, u-cuz, ü-çüz* gibi. Sıralanan örneklerde görüldüğü üzere, Türkiye Türkçesinde tek sesli (tek heceli) birlikler yalnız kelime başında ve ünlü ile başlayan sözlerde görülür.

Ünsüzler, boğumlanma özellikleri bakımından, yalnız başlarına ses toplulukları yani heceler oluşturamadıkları için, kelime içinde ünlü ve ünsüzlerin birleşmesinden oluşmuş ses toplulukları hâlinde yer alırlar: *baş-lan-gıç, gö-rü-len, ko-lay-lık, yay-gın-laş-ma* gibi. Böylece, her kelime yalın veya birbiriyle kaynaşmış seslere dayanan hecelerin ortaya koyduğu bir ses topluluğuna dönüşür. Bu şekil yapısından da bir anlam birimi ortaya çıkar.

Sesin heceler yoluyla kelime ve anlama dönüşmesinde etken olan ses ögelerinden biri de vurgudur.

Söz gelişi *Fatma* ***güzel'ce*** *bir kızdı. Bildiklerini* ***gü'zelce*** *anlattı* cümlelerinin *güzelce* kelimelerinde yer alan vurgu değişikliği, bu kelimelerin anlamlarını da etkilemiş, birini küçültme sıfatına, ötekini pekiştirme zarfına dönüştürmüştür. Bunun gibi, *İzmir'in* ***kurtu'luş*** *günü 9 Eylül'dür* ve *Arkadaşım* ***'Kurtuluş'ta*** *oturuyor* cümlelerinde yer alan *kurtuluş* kelimelerindeki vurgu farkları da sesten anlama uzanan bir etkidir.[1]

Kelimelerin Şekil (İç) Yapıları:

5. Kelimelerin *iç yapıları* diye nitelendirdiğimiz şekil yapıları incelendiğinde, içlerinde anlamlı ögeler ile görevli ögelerin yer aldığı görülür. Kelimelerde yer alan anlamlı ögeler *kökler*, görevli ögeler de *ekler*dir. Kökler, kelime içinde anlamlı ögeler olarak yalnız başlarına da kullanılabilirler. Bunun için dilin bağımsız şekil birimlerini oluş-

[1] "Vurgu" konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi hazırlanmakta olan *Ses Bilgisi*'nde yer alacaktır.

tururlar. Ekler ise, yalnız başlarına kullanılamazlar. Bundan dolayı dilin bağımlı birimleridir. Ancak, köklerle birleşerek yeni bir kavrama karşılık olabilirler.

Kelimelerin şekil yapılarında, *kök* ve *ek* denilen nitelikçe birbirinden farklı iki öge bulunduğuna göre, bunları ayrı ayrı ele alıp incelemek gerekir.

Kelime Kökleri

(Alm. *Vurzel,* Fr. *racine,* İng. *root*)

Kökler ve Özellikleri

6. Kökler, kelimelerin yapısında yer alan bütün ekler çıkarıldıktan sonra, daha küçük parçalara ayrılamayan ve kelimelerin temel anlamlarını oluşturan ögelerdir.

Buna göre, kök, *bir kelimenin yapısında yer alan anlamlı en küçük dil birimi* olarak tanımlanabilir. Türkiye Türkçesinin *ak, ay, bal, bol, gök, taş, su; al-, bul-, gör-, say-* gibi kelimeleri kök niteliğindedir.

Bir kelimeyi kök ve eklerine ayırarak parçalamak mümkündür. Ancak, kökler bir dilin anlamlı en küçük parçaları olduklarından bunları kendi içlerinde parçalamak mümkün değildir. Aksi hâlde, anlamsız şekiller ortaya çıkar ve kökün varlığı yok olur. Kökler dilin oluşma devrinde yaratılmış olan anlamlı ögelerdir. Yeni kök yapılamaz. Ancak, var olan köklerden yararlanılarak yeni kelimeler türetilebilir. Her kelimede mutlaka bir kök bulunur. Bu bakımdan, kökler, kelimelerin parçalanamayan çekirdek niteliğinde ana ögeleridir. Dil sisteminin anlama bağlı temel taşlarıdır.

Kökler yalnız başlarına kullanılabildikleri gibi, yapım ve çekim ekleriyle genişletilerek de kullanılırlar. Yapım ekleriyle genişletilmiş kökler kelime gövdelerini oluşturur.

Türkiye Türkçesinde kökler, ister *o (< ET ol)* zamirinde görüldüğü gibi pek nadir olarak tek bir sesten,[2] ister birkaç sesin

[2] Baskakov ve İmer, tek bir ünlüden oluşan kökün varlığını kabul etmezler. Atalay, Türkçeyi Sümerce ile karşılaştırarak *(Türkçede Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme,* s.9*)* ve Menges (*The Turkic Languages and Peoples: an Introduction to Turkic Studies*, s. 158) ET *u-* " muktedir olmak, yeterli olmak" ve *ö-* " anlamak, bilmek" gibi örneklere dayanarak, eğer bir kelime tek bir ünlüden oluşmuşsa, tek

birleşmesinden oluşmuş olsun, genellikle tek hecelidir: *el, ev, iç, ok, ön, baş, bel, bal; at-, bil-, gel-, say-, tut-* vb. Bunların hece yapıları da sesler bakımından:

a. *al, at, el, ok, ot; aç-, al-, at-, ek-* örneklerinde görüldüğü gibi ünlü+ünsüz;

b. *bu, su, şu; de-, ye-, yu-* örneklerinde görüldüğü gibi ünsüz+ünlü;

c. *baş, bel, gök; bak-, tüt-, yut-* örneklerinde görüldüğü gibi ünsüz+ünlü+ünsüz;

ç. *alt, sırt, üst; art-, ört-, yırt-* örneklerinde görüldüğü gibi ünlü+ünsüz+ünsüz;

d. *berk, borç, erk, kürk; çarp-, kalk-, kork-, kırp-, serp-* örneklerinde görüldüğü gibi *ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz* biçiminde sıralanmıştır.

Türkiye Türkçesinde *ana, ata, ayak, bağır, damga, deniz, diren-, elma, güven, getir-, ilet-, işit-, kulak, oku-, otur-, öğren-* gibi birden fazla heceden oluşan kökler de vardır. Ancak, sayıları çok azdır. Birden çok heceli kökler dilin eski dönemlerine götürüldüklerinde *getir- (< kel-tür-), güven (<güv+e-n), ilet- (<il+e-t-), otur- (<ol-tur-)* örneklerinde görüldüğü üzere tek heceli şekillere indirgenebilirler. Şu var ki, böyle birden fazla heceli kelimelerin kök yapıları zamanla ya unutulmuş ya da değişikliğe uğramış olduğundan, bunları bugün tek heceli yalın köklere indirgemek mümkün değildir. Çünkü, bunlar yalın biçimleriyle artık kullanılıştan düşmüş ve kaybolmuştur. Bu nedenle bunları da birden fazla heceli yapılarıyla birer kök kelime olarak kabullenmek durumundayız. Gerçi dilimizde *bağ (< bag), göz (< kö-z), koy-(< ko-d-) gör- (< kö-r-), yan- (< ya-n-), yak- (ya-k-)* gibi tek heceden oluşmuş, az sayıda türetme ürünü olan kalıplaşmış kökler varsa da, bu türlü kalıplaşmış köklerin çoğu iki hecelidir. Bazı dil bilimcilerin türemiş kök diye adlandırdığı[3] bu

---

sesli bir kökün bulunabileceğine işaret etmektedir, görüşünü savunurlar. Bu konudaki açıklamalar için İmer, *Türkiye Türkçesinde Kökler*, s.32 / 1'e bk.

[3] İmer, *Türkiye Türkçesinde Kökler* adlı eserinde (s.17) bunları "*Türemiş kökler*" diye adlandırmıştır ki, bizce de uygun bir terimdir. Yalnız türemiş kök ile, ileride üzerinde duracağımız *gövde*'yi birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü, *gövdeler* kök+ek ögelerine ayrılabildikleri hâlde, türemiş kökler ayrılamazlar. Türemiş kökler yalın kök niteliğinde olduklarından, böyle bir ayırımda kök anlamsız kalır.

nitelikteki kaynaşmış köklerin ses yapıları da birbirinden farklı özellikler taşır. Söz gelişi *ana, ata, oku-* kökleri ünlü+ünsüz+ünlü yapısında iken *ayak, ilet-, otur-* kökleri ünlü+ünsüz+ünlü+ünsüz; *yürü-* ünsüz+ünlü+ünsüz+ünlü; *bağır-, getir-, güven-, diren-* gibi şekiller ünsüz+ ünlü+ ünsüz+ünlü+ünsüz; *gündüz, yıldız* gibi şekiller ise ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz+ ünlü+ ünsüz ses yapılarındadır.

Biz, kök kelimelerdeki bu ses yapılarının, Türkçenin seslendirme üslûbu ile ilgili bir sistem özelliğinden kaynaklandığı görüşündeyiz. Dilimizdeki bu niteliğin de ayrıca araştırılması gerekir.

Burada köklerdeki hece sayısı açısından ses yansımalı kelimelerin bir istisna oluşturduklarını da belirtmek gerekir. Çünkü, bunlar doğadaki sesleri taklit yolu ile oluştuklarından kökteki hece sayısı, taklit edilen sese bağlı olarak birden fazlaya da çıkabilir: *gümbür / gümbürtü, gürül / gürültü, şakır / şakırtı, inil / inilti, fısıl / fısılda-, gürül / gürülde-, şangır / şangırda-, fıkır fıkır (fıkırda-)* gibi.

Yukarıda ses-anlam bağlantısında işaret edildiği üzere, köklerin anlamları, kendilerini oluşturan ses veya ses toplulukları ile karşıladıkları nesne ve hareketler arasında toplumca önceden kabul edilmiş bulunan karşılıklı bir uygunluğa dayanır.

Kökler, dilin çok eski dönemlerinde yaratılmış olan şekil bilgisi birimleridir. Çağın gereklerine göre yeni kökler yaratılamaz. Yalnız, var olan köklerden var olan eklerin yardımıyla yeni kelimeler türetilebilir. Dilin söz varlığı da bu yolla genişletilip zenginleştirilir. Bu bakımdan Türkçedeki kök kelimelerin sayıları bellidir ve değişmez. Köklerden yeni kelimeler türetirken, kökler kelimenin başında yer alır, ekler köklerden sonra gelir. Kökler hep tek biçimlidir. Ekler ise, kökün ses yapısına göre biçimlenir: *baş+lık, beş+lik, yol+luk, göz+lük* gibi.

Kökler varlıkları, nesneleri ve hareketleri hiçbir zaman, yer, kişi ve tarza bağlamadan tek tek ve yalın olarak karşılayan dil birlikleridir.

Kökler ve Kelime Aileleri:

7. Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, kökler, bir varlığa, bir nesneye, bir düşünceye, bir hareket veya bir duruma ad olan temel sözlerdir. Evrende bu nitelikte yüzlerce, binlerce kavram

vardır. Ancak, bütün bu kavramları karşılayacak ayrı ayrı kök kelimeler yoktur. Var olan kelimelerin pek çoğu bir köke yapım ekleri getirilerek, kökle bağlantısını koparmayan yeni anlamda kelimeler oluşturmakla karşılanmıştır. İşte bir kökün genişletilmesinden oluşan ve o kökle bağlantısını koparmayan kelimeler topluluğuna *kök ailesi* veya *kelime ailesi* denir. Söz gelişi *yaş* ad kökündeki genişletmelerle kurulan *yaş+lı, yaş+lı+lık, yaş+ıt, yaş+a-, yaş+a-n-, yaş+a-m, yaş+ar-, yaş+lan-* gibi sıfat, ad ve fiiller bir kelime ailesi oluştur-muştur. Bunun gibi **gö-* kökünden yapım ekleri ile kurulmuş olan *gö-z, göz+lük, göz+lük+çü, göz+lük+ çü+lük, göz+ük-, göz değ-gö-r-, görüntü* gibi sözler de aynı fiil köküne bağlı bir kelime ailesidir.[4] Türkçenin eklemeli bir dil olması, bir köke bağlı yeni yeni sözlerin oluşturulmasında başlıca etkendir. Dildeki yaratıcılığın, söz varlığını genişletmenin ve zenginleştirmenin temel dayanağıdır.

Kelimelerin zaman içinde geçirdikleri şekil ve anlam değişmeleri, *taş-ık- > çık-* örneğinde olduğu gibi, çok kez eklerin köklerle olan bağlantıları ve bir sözün hangi kökten kaynaklandığını unutturmuştur. Dilimizin şekil yapısında meydana gelen bu kopukluk, derinlemesine köken ve anlam bilimi çalışmalarıyla giderilebilir.

Ad ve Fiil Kökleri ve Nitelikleri:

8. Kelime kökleri anlamları bakımından *ad kökleri* ve *fiil kökleri* olarak ikiye ayrılır.

Ad kökleri, evrende var olan canlı cansız bütün varlık ve nesnelerle, zihinde var olan soyut kavramları, bunların nitelik ve özelliklerini çok yönlü olarak karşılayan ve onlara ad olan sözlerdir: *ak, ara, aş, baş, beş, bel, boy, dağ, dal, dip, diz, ev, göç, göl, göz, iç, iri, kaş, kol, on, ön, tepe, yan, yön, yüz* gibi. Fiil kökleri ise, bu varlık, nesne ve kavramların zaman ve mekân içinde gerçekleştirdikleri hareketleri, yani onlardaki oluş, kılış ve durumları karşılayan sözlerdir: *aç-, al-, bil-, böl-, çak-, del-, düş-, eğ-, iç-, in-, kal-, ol-, say-,*

[4] Dilimizdeki aynı kökten türemiş *kelime aileleri* ile farklı köklerden türemiş, birbirine yakın anlamlı *darıl-, gücen-, incin-, kırıl-, küs-* gibi kelimelerin oluşturduğu *kavram alanlarını* birbirine karıştırmamak gerekir. Kavram alanı konusunda ayrıntılı bilgi için, Aksan, "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği" adlı makale ile *Anlam Bilimi ve Türk Anlam Bilimi*, s.44 ve ötesine bk.

sön-, uyu-, üşen-, yürü- gibi. Ancak, ad kökleri ile fiil kökleri arasında önemli bir nitelik farkı daha vardır. Şöyle ki: Ad kökleri, dilin kendi başlarına var olan bağımsız durumdaki ögeleridir. Hareketleri karşılayan fiil kökleri ise, bağımsız değildir. Gerçekleşmeleri nesnelere bağlı olan dil ögeleridir. Bunların nesnelere bağımlı olmaları onları nesnelerin ortak ögeleri durumuna getirmiştir. Bu da demektir ki, nesnelerin hareketlerinde bir ortaklık söz konusudur. Birçok nesne aynı hareketi yapabilir. Dolayısıyla, bir hareket kendi kapsamı içine birçok varlık ve nesneyi alabilir. Bu nedenle nesnelerde somutluk, hareketlerde ise soyutluk vardır. Yani, nesneler belirli, hareketler belirsizdir. Bu yüzden de hareketler kendilerini ancak nesnelere bağlı olarak ortaya koyabilirler. Bu nitelik farkı dolayısıyla ad kökleri birer tek varlık, nesne veya kavramı karşıladığı hâlde, fiil kökleri birçok varlık, nesne ve kavram arasında ortaklaşan soyut hareketleri karşılar. Bunların somutlaşarak belirli bir harekete karşılık olabilmeleri ancak bir varlığa, bir nesneye bağlanmaları ile mümkündür.[5]

Eş Sesli Ad ve Fiil Kökleri:

9. Yukarıdaki paragrafta, nesne ve hareketler arasındaki nitelik farkı dolayısıyla ad ve fiil köklerinin de birbirinden farklı özellikleri bulunduğunu belirtmiştik. İşte bu nitelik farkı dolayısıyla, eş ses yapısındaki bir kök hem ad hem de fiil kökü olamıyor. Gerçi, bugün Türkiye Türkçesinde şekil olarak aralarında anlam koşutluğu da bulunan hem ad hem de fiil kökü durumunda eş sesli bazı sözler vardır: *acı (< açı-g) / acı-, ağrı / ağrı-, arı / arı-, boya / boya-, damla / damla-, ekşi /ekşi-, göç / göç-, kuru / kuru-, sancı / sancı-, sası / sası-, yama / yama-* gibi. Ancak, bunların Eski Türkçe döneminden günümüze ve Türkiye Türkçesine uzanan tarihî değişme ve gelişme süreçleri incelendiğinde, aslında önce bir fiil kök veya gövdesine dayandıkları görülür. Daha sonra fiil kök ve gövdelerinden birer ad türetilmiş ve ad yapısındaki kelimelerin uğradığı ses değişmeleri ile ad türeten ekler de eriyip kaybolduğu için fiil kök veya gövdesi ile ad kökü veya gövdesi aynı ses kalıbında birleşmiştir: *açı- / açı-g > acı;*

[5] Adlar ile fiiller arasındaki nitelik ayrılığını belirtmek için gramerin kök-ek ayrımında, ad kökleri sonuna (+), fiil kökleri sonuna da (-) işareti konur.

agrı- / agrı-g > ağrı, boya- / boya-g > boya, ekşi- / ekşi-g > ekşi, tat- / tat-ıg > tat "lezzet", toku- > doku- / toku-g > doku, sançı- / sanç-ıg > sancı vb.[6]

Sonuç olarak denebilir ki, anlamca koşut eş sesli iki kelime aynı zamanda hem ad hem de fiil kökü olamaz. Bunlar ayrı iki kök olarak ele alınmalıdır. Öncelik de fiil kökündedir. Ad kökleri daha sonraki bir aşamanın ürünü durumundadır. Bu gelişme, aşağıda üzerinde duracağımız *güve-n- / güve-n, ina-n- > ina-n, tam+la- >damla- / damla* gibi ad ve fiil gövdeleri için de söz konusudur.

9.1 Yukarıda belirtilen şekil ve örnekler dışında *art* "arka" / *art-* "artmak, çoğalmak", *boz* "boz renk" / *boz-*, *bögür* "bögür, karaciğer" / *böğür-* "böğürmek", *dil* / *dil-*, *ög* "anne" (*ök+süz* "anasız") / *ög->öğ-* "methetmek", *yan* "yan taraf" / *yan-* "dönmek" (*yan-ıt* "cevap"), *yaz* "yaz mevsimi" / *yaz-* "yaymak, sermek, sıralamak", *yüz* "çehre, yüz" / *yüz-* "yüzmek" gibi eş sesliliğe dayanan sözler arasında hiçbir köken yakınlığı yoktur. Çünkü bunlar yapı ve anlam bakımından birbirleriyle ilişkisiz olan sözlerdir. Bu nedenle yukarda 9. paragrafta verilen şekillerle karıştırmamak gerekir.

Ad ve Fiil Gövdeleri:

10. Ad ve fiil köklerinden yapım ekleriyle kurulan yeni anlamdaki kelimeler ad ve fiil gövdelerini oluşturur. *ay+lık, baş+ak, göz+cü, tat+lı, tat+sız, al-ıntı, bak-ıcı, sev-inç* birer ad gövdeleridir. *ac+ık-, boş+a-, göğ+er-, öz+le-, bak-ıt-, işle-t-, kız-dır-, sin-dir-* fiilleri de birer fiil gövdesidir.

Yukarıda 7. paragraftaki kelime aileleri bölümünde ele alındığı ve *iş, iş+çi, iş+çi+lik, iş+li, iş+siz, iş+le-, iş+le-k, iş+le-m, iş+le-v, iş+le-y-iş, iş+le-t-, iş+le-t-me, iş+le-t-me+ci* örneklerinde görüldüğü üzere, gövdeler aynı köke farklı yapım ekleri getirilerek bir kelime ailesi oluşturacak biçimde de türetilebilir. Kelime gövdeleri, böyle değişik nitelik ve görevde yapım ekleriyle kurulmuş olduklarından

[6] Bu konuda Hatiboğlu'nun "Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler" başlıklı yazısında yer alan ad köklerinin öncelikli olduğu ve fiil köklerinin ad köklerinden çıktığı yolundaki görüş yanlıştır. Bu görüşün eleştirisi için Tekin'in, "Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri" adlı yazısına (s.1-11)bk.

köklerden daha kapsamlı dil birimleridir. Hatta bu gövdeler *gör-üş-tür-ül-mek, iş+le-t-me+ci+lik, yak+ın+lık* örneklerindeki gibi belirli birleşme kuralları çerçevesinde üst üste getirilmiş yapım ekleri de alabilirler.

Kelime gövdeleri de anlam ve kullanılış bakımından tıpkı kökler gibi 1) *ad gövdeleri,* 2) *fiil gövdeleri* olmak üzere ikiye ayrılır. Ad gövdeleri, ad kökleri gibi varlık ve nesneleri karşılarlar ve tek başlarına kullanılabilirler. Fiil gövdeleri ise, yine tıpkı fiil kökleri gibi hareket ve durumları karşılarlar ve tek başlarına kullanılamazlar. Varlıkları ancak bir nesneye bağlılıkla ortaya çıkar.

Ad gövdeleri, *demir+ci* ve *düşün-ce* örneklerinde görüldüğü biçimde hem addan ad, hem de fiilden ad türeten eklerle kurulur. Fiil gövdeleri de *göz+le-* ve *bin-dir-* örneklerinde görüldüğü gibi hem addan fiil hem de fiilden fiil türeten eklerle kurulur. Böylece, ileride yapım ekleri bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, ad ve fiil gövdeleri:

1. Addan ad türetme,

2. Fiilden ad türetme,

3. Addan fiil türetme,

4. Fiilden fiil türetme biçiminde yapım ekleriyle oluşturulur.

Ekler

Ekler ve Özellikleri

11. Ekler, kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, kökler ile birleşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir.

Daha önce belirtildiği üzere, dilimiz gerçekten de bir kısım varlık, nesne ve hareketleri karşılamak, yeni anlam ögeleri oluşturmak üzere kök+ek birleşmesinden yararlanmıştır. Kelimeler arasında yönlendirici birtakım anlam ilişki ve bağlantıları kurmak, onların söz içinde anlaşılırlığını sağlamak için de yeni eklere başvurmuştur. Böylece ekler, ancak köklerle birleşerek birer anlam kazanabilmişlerdir. Türkçe eklemeli bir dil yapısında olduğundan, gerek kelime yapımında gerek kelimeleri kullanım alanına çıkararak dilin işle-

tilmesinde eklerin çok geniş ve önemli bir payı vardır. Türkiye Türkçesinin yapısını iyi kavrayabilmek için ondaki ek sisteminin yapı ve işleyiş özelliklerini de iyi bilmek gerekir.

Eklerde Çok Şekillilik:

11.1. Ekler köklerden sonra gelir ve köklere bitişik olarak yazılır.

Türkiye Türkçesinin ekleri ünlü ve bazen de ünsüz uyumuna bağlı olduğundan, eklendikleri kelimelerin ses yapısına göre şekil değiştirirler. Bu yüzden de genellikle çok şekillidirler. Kök ünlüleri ile ek ünlüleri arasında kalınlık- incelik, düzlük-yuvarlaklık açısından bir uyum vardır. Ayrıca, *demir+ci, çift+çi* örneklerinde görüldüğü gibi, bir ekin ön sesindeki ünsüzün, kökün son sesine göre tonluluk-tonsuzluk açısından da uyuma bağlandığı görülür. Buna göre eklerdeki çok şekillilik durumu şöyle bir değerlendirmeden geçirilebilir:

1. Tek ünsüzden ibaret olan ekler tek şekillidirler: *al-ı-m, sat-ı-m, biç-i-m* gibi ad gövdelerindeki *-m* eki ile *boya-n-, üşe-n-, ger-i-l-, göç-ü-r-, bak-ı-ş-, sark-ı-t-* gibi fiil gövdelerindeki *-n-, -l-, -r-, -ş-, -t-* çatı ekleri bu niteliktedir.

2. Tek ya da birden fazla sesli olup da ünlüsü geniş olan ekler iki şekillidir. Yani, yalnız dil benzeşmesine göre kalınlı ve inceli biçimdedirler: *bağ+a / bel+e* adlarındaki yönelme durumu; *yaş+a- / dil+e-, baş+ar- / ev+er-* fiillerindeki *+A-,+Ar-* fiil yapma ekleri, *ağaç +lar / ev+ler* adlarındaki *+lAr* çokluk eki, *baba+ca / anne+ce* adlarındaki *+CA* eki, *açıl-an / seçil-en* sıfat-fiillerindeki *-An* eki iki şekilli eklerdendir.

3. Tek ünlüden veya birden fazla sesten oluşup da ön ya da iç sesteki ünlüsü dar olan ekler, dil ve dudak benzeşmelerine göre dört şekillidir: *+I / +U, +sI / +sU* iyelik, *-I / -U* fiilden ad, *+lIk / +lUk* addan ad, *+Ik- / +Uk-* addan fiil, *-Ip / -Up* zarf-fiil yapma vb. bazı ekler bu niteliktedir: *baş+ı / el+i, yol+u / öz+ü, ana+sı / nine+si, yolcu+su / öncü+sü; yaz-ı / diz-i, dol-u / böl-ü, yaz+lık / diz+lik, kol+luk / söz+lük, aç-ıp / gez+ip, boz-up / ör-üp* vb.

Ayrıca, birden fazla sesli olup da ünlüsü geniş olan ve ekin ön sesi ile kökün son sesi iç seste tonlulaşma-tonsuzlaşma olayına

uğrayan ekler de dört seslidir: *+DA* bulunma, *+DAn* çıkma, *+CA* eşitlik durumu vb. bazı ekler gibi: *dağ+da / ev+de, sokak+ta / göç+te; dağ+dan / ev+den, sokak+tan / göç+ten; baba+ca / deli+ce, çocuk+ça / kardeş+çe* vb.

4. Birden fazla sesli olup da kökün son ses ünsüzü ile ekin ön ses ünsüzü tonlulaşma-tonsuzlaşma olayına bağlı bulunan ve ünlüsü dar olan ekler sekiz şekillidir: *-DI / -DU* geçmiş zaman, *+CI / +CU* meslek adı, *-GIn / -GUn* fiilden sıfat yapma vb. öteki bazı ekler bu niteliktedir: *al-dı / ver-di, geç-ti / git-ti, bul-du / gör-dü, uç-tu / öp-tü; cam+cı / demir+ci, balık+çı / çömlek+çi, odun+cu / kömür+cü, yoğurt+çu / süt+çü; dal-gın / ger-gin, ol-gun / öl-gün, yat-kın / bit-kin, tut-kun / düş-kün* gibi.[7]

Eğer eklerdeki örneklere dayanan bu çok şekilliliği daha kestirme yoldan birer kural biçiminde söylemek gerekirse:

1. Tek ünsüzden ibaret olan ekler bir,

2. Geniş ünlü taşıyan, ancak eklendiği kelimede kök-ek arasında bir ünsüz değişmesi söz konusu olmayan ekler iki,

3. Ön veya iç sesteki ünlüsü dar olup da iç seste ünsüz değişmesi söz konusu olmayan ekler ile ünlüsü geniş olup da iç seste ünsüz değişmesine uğrayan ekler dörder,

4. Ünlüsü dar olup da iç seste kök-ek arasında ünsüz değişmesine uğrayan ekler sekiz şekillidir, diye özetlenebilir.

Ekler, kökten sonraki hece veya hecelerde bulunduğu, boğumlanma özelliği bakımından geniş, yuvarlak ünlü özelliği taşıyan *o, ö* ünlüleri de Türkiye Türkçesinin Türkçe kökenli kelimelerinde yalnız ilk hecede yer alabildiği için, eklerin ses yapısında *o / ö* ünlüleri bulunmaz. Bu konuda yalnız *yoru-r* fiilinden kaynaşıp ekleşerek şimdiki zaman ekini meydana getirmiş olan *-yor (al-a-yoru-r >al-ı-yor)* eki bir istisna oluşturur.

11.2. Dilimizde, çok şekilli olmaları gerekirken, ses, şekil ve köken yapılarıyla ilgili bazı değişme ve gelişmelerden kaynaklanan nedenlerle ünlü uyumundan kaçınan ve tek şekilli kalmış bulunan birkaç ek vardır. Bunlar: *+ki* aitlik, *-ken (< i- ken)* zarf-fiil, *+leyin* zarf, *+mtırak* sıfat ve *-(I)yor* şimdiki zaman kipi ekleridir: *başta+ki,*

---

[7] Bu konuda bir de Ergin, *Türk Dil Bilgisi* § 149'a bk. ve krş.

evde+ki, yolda+ki, gölde+ki; alır-ken, gelir-ken, okur-ken, görür-ken; akşam-leyin, gece-leyin, gündüz-leyin; sarı-mtırak, ekşi-mtırak, mor-u-mtırak; al-ı-yor, ver-i-yor, oku-yor, böl-ü-yor gibi.

Eklerin Kökeni:

12. Türkçenin bir kısım ekleri önceden beri var olan ve Eski Türkçe döneminden beri de izlenebilen eklerdir. Yalnız bunların kökenleri hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Bazı ekler de zamanla birden fazla ekin kaynaşmasından oluşmuş birer birleşik ek durumundadır. Söz gelişi, Türkiye Türkçesinin *akşamleyin* zarfındaki *+leyin* (<*+le-y-in*), iyimser sıfatındaki *-mser* (<*+m+se-r*), yavrucak adındaki *+cak* (< *+ça+ok*), püskür- fiilindeki *+kür-* (<*+k-ü-r*), *taşlaş-* fiilindeki *+laş-* (*+la-ş-*) ekleri gibi. Bu ekler bugün artık kaynaşmış durumdadırlar. Ama eklendikleri kelimelerdeki işlevleri bilindiği ve yapıları da canlı olduğu için, daha basit ek ögelerine ayrılabiliyor.

Dilde işlekliği ve genişlemeyi sağlayan ögeler durumundaki ekler, tarihî gelişme süreci boyunca çeşitli nedenlerle şekil, işlev ve kullanış bakımından birtakım değişmelere uğradıkları ve elimizde Eski Türkçeden daha eski dönemlere ait metinler de bulunmadığı için bunlardan pek çoğunun köken yapılarını bilemiyoruz. Yalnız şurasını da belirtmek gerekir ki, nasıl kelime köklerinin ses yapıları ile anlamları arasında toplumca çok öncesinden öyle kabul edilmiş bir ilişki var ise, aynı durum ekler için de söz konusudur. Dil ile toplumun bireyleri arasındaki sosyal akrabalık bağı dolayısıyla, eklerin de toplumca öteden beri ortaklaşa benimsenmiş veya tarihî gelişme süreci boyunca ortaya çıkmış belirli birtakım görevleri vardır.

Bugün Türkiye Türkçesinde, değişme ve gelişmelerini izleyebildiğimiz bazı eklerin köken yapılarını da görebiliyor, bunların bağımsız birer ad veya fiilden geldiklerini biliyoruz: *+la* vasıta durumu ekinin *ile* edatından *(kaşık ile > kaşık+la), -DIr /+DUr* bildirme ekinin *dur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden *(var dur-ur > vardır), -ken* zarf-fiil ekinin *i-* ek- fiilinin zarf biçiminden *(tut-ar i-ken > tut-ar-ken),-(ı)yor* şimdiki zaman ekinin *yoru-* yardımcı fiilinin kısalmasından *(var-ı-yoru-r > var-ı-yor)* oluşmuş bulunması gibi. Bu durumu göz önünde bulunduran bazı dilciler, bu konudaki tahminleri de dikkate alarak bütün eklerin, Türkçenin metinlerle

izleyemediğimiz dönemlerinde birer bağımsız kelimeye bağlanabilecekleri görüşünü benimserler.[8]

Gerçekten de yalnız Türkiye Türkçesine değil, Türkçenin bütününe dayanılarak yapılan bazı araştırma sonuçları da bu görüşü benimsetecek niteliktedir. Örnek olarak, ET *+Aḍ* -(*baş+aḍ* - "baş olmak, önderlik etmek" vb.) addan fiil yapma ekiyle Köktürkçeden başlayarak Türkiye Türkçesine kadar uzanmış olan *+Ar-, +sa-, +sı-* gibi addan fiil türeten eklerin de birer fiil kökünden ekleşmiş olmaları gösterilebilir. Nitekim bizim bu konuda Kâşgarlı Mahmud'un *Divanu Lûgat-it-Türk*'te verdiği açıklayıcı bilgilere dayanarak yaptığımız bir araştırmanın sonuçları, yukarda sayılan *+Aḍ-* ekinin **aḍ* - "başkalaşmak, değişmek, ayrılmak"[9] *+er-* ekinin *er-* "olmak", (*kara-r-dı* "kara erdi"), *+sa-* ekinin (*bar-ıg+sa-* "varmak, istemek"), *sa-* "saymak öyle kabul etmek", *+sIg (+sI-g)* sıfat ekindeki *+sI-*'nın da *sı-* "kırmak, bir durumdan başka bir duruma dönmek" fiilinden çıktığını ortaya koymuştur.[10] Bu fiiller ad soylu kelimelerle birleşerek birer birleşik fiil kalıbına girmişler; daha sonra da kaynaşıp ekleşerek bağımsız ekleri oluşturmuşlardır. Öteki ekler üzerinde yapılacak derinlemesine araştırmalar, bu konuda daha başka örnekler de ortaya koyabilir. Ancak, elimizdeki bu sınırlı verilere dayanarak, Türkçedeki bütün eklerin kökence bağımsız kelimelerden geldiği yolundaki genelleyici bir görüşü benimsemek bugün için yanıltıcı olabilir. Bizce, böyle genel bir görüşe ulaşılabilmesi, öncelikle bütün eklerin yapı, kullanılış, işlev ve tarihî gelişmeleri üzerinde yapılacak kapsamlı ve karşılaştırmalı araştırma ve inceleme sonuçlarına bağlıdır.

13. Ekler, çok çeşitli etkenler altında bazı ses ve işlev değişmelerine uğradıkları gibi, kullanılış alanları bakımından da bölgeden bölgeye, lehçeden lehçeye veya zamandan zamana değişen ayrılıklar gösterirler. Bazı ekler çok kullanılan işlek eklerdir. Bunlara *canlı ekler*

---

[8] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 120.

[9] *+aḍ* - ekinin **aḍ* - fiili ile olan bağlantısı üzerinde daha önce Bang da durmuştur: *Türkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut*, III. s.410, Z. Anhang. Aynı görüş Brockelmann tarafından da benimsenmiştir. *ZDMG*, 73, s.215 ve *Osttürkische Grammatik der İslamischen Litteratursprachen*, § 159.

[10] Bu konuda ayrıntılı bilgi ve örnekler için Korkmaz, "Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 188-194'e bk.

de denir. Türkiye Türkçesinin *+lI /+lU* sıfat, *+CI / +CU* meslek, *+lIk /+lUk* ad, *+lA-* fiil türetme gibi ekleri işlek, canlı eklerdendir. Canlı ekler, belirli koşullar altında her kelimeye getirilebilen eklerdir. İşleklikleri de buradan kaynaklanır. Buna karşılık bazı ekler zamanla bir körelmeye uğrayarak seyrek kullanılan ekler durumuna düşmüşlerdir. Türkiye Türkçesinde *+CIl / +CUl, +dAm, +dIrIk / +dUrUk* ad türetme, *+A-, +dA-, +Ik- / +Uk-* fiil türetme ekleri gibi. Bunların dışında büsbütün kullanılıştan düşerek kaybolmuş ve bugün birer *ölü ek* durumuna geçmiş olanlar da vardır. Söz gelişi *-AsI* gelecek zaman sıfat-fiil ekiyle *-IsAr* gelecek zaman eki Eski Anadolu Türkçesinde çok canlı birer ek oldukları hâlde, bugün Türkiye Türkçesinin yazı dilinde artık yerlerini çoktan *-AcAk* ekine bırakmış ve birer ölü ek durumuna geçmişlerdir. *Ata **binesim** geldi yari **göresim** geldi* gibi tek tük halk türkülerinde göze çarpan örnekler de eski dönemlerden günümüze kalıp hâlinde gelebilmiş kalıntılardan ibarettir.

14. Türkçe eklemeli bir dil olduğu için sisteminde yalnız *son ekler* vardır. Öteki bir kısım dillerde görülen *ön ek* (*prefix:* İng. *ordinary* "olağan" / *extra-ordinary* "olağan üstü; Ar. *zî-kıymet* "değerli, Far. *bî-perva* "korkusuz") ve *iç ekler* (*infix*: Yurok yerli Amerikan dilinde *-ge* çokluk eki gibi: *sepolah* "tarla" / *segepolah* "tarlalar") bulunmaz. Gerçi; *ap-açık, büs-bütün, çepe-çevre, düm-düz, tam-takır* gibi bazı kelimelerde ön ek izlenimi bırakan eklemeler vardır. Ancak, bunlar birer ek değil, ilgili kelimelerin anlamlarını güçlendirmek amacıyla getirilmiş olan ses topluluklarından ibarettir. Bu bakımdan batı dillerindeki örneklerle karıştırılmamalıdır.

Ek Türleri:

15. Türkçe şekil bilgisi yönünden sağlam bir sisteme sahiptir. Yukarıda ek ve köklerden söz edilirken belirtildiği üzere, kelimede kökler esastır. Kökler bir dilin ana sermayesi durumundadır. Köklere birtakım ekler getirilerek gövde niteliğinde yeni anlamda kelimeler ve kelime aileleri oluşturulur. Köklerden yeni kelime ve kelime ailelerinin oluşturulmasında başlıca görev eklerin üzerindedir. Ekler yeni anlamda kelimeler oluşturdukları için de kökle olan bağlantıları geçici değil süreklidir. Bir kökten bir gövde, yeni bir kelime oluşturan ek, artık o kelimenin anlamca ayrılmaz bir parçası durumundadır.

Kökler ve gövdeler ister ad kök ve gövdeleri, ister fiil kök ve gövdeleri olsunlar, hep bir varlığa, bir nesneye, bir harekete veya bir duruma karşılık olan sözlerdir. Oysa, dilde adlar, ad soylu sözler ve fiiller arasında sürekli bir ilişki vardır. Bu ilişkiler de çok yönlü ve türlü türlüdür. Kelimeler arasında var olan çeşitli yönlerdeki bu anlam ilişkileri de birtakım eklerle karşılanır. Yalnız bu nitelikteki ilişkiler sürekli değil, geçici bağlantı ilişkileridir. Bu yüzden de kelime yapımında kullanılan ve sürekli ilişki kuran ekler ile kelimelere geçici olarak gelen ve geçici anlam bağlantısı kurmaya yarayan ekler, nitelikleri ve işlevleri bakımından birbirinden ayrılır. Birinci gruptakiler *yapım ekleri*, ikinci gruptakiler *işletme ekleri* adını alır.

Bir de dilin şekil yapısında kökler ile ekler arasında yine geçici olarak kullanılan, yalnız belirli bir anlamı bulunmayan ve ek niteliği de taşımayan bazı sesler vardır. Bunlar da genel olarak *yardımcı sesler* diye adlandırılır. Şimdi bunları sırasıyla yeniden ele alalım:

Yapım Ekleri

(Alm. *Formans, Bildungselement;* Fr. *affixe de formation;* İng. *derivational affix;* Osm. *Lâhika-i teşkiliyye*)

16. Yapım ekleri ad ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan eklerdir. Kök ve gövdelerin ad kökleri, fiil kökleri, ad gövdeleri, fiil gövdeleri diye ikişer ayrı grup oluşturduğu yukarıda belirtilmişti. Türkçede kökler ile ekler arasındaki birleşme ölçüleri kurallı ve sistemli olduğu için adlara gelen ekler fiillere, fiillere gelen ekler adlara gelmez. Aralarında şekilce bazı benzerlikler görülse bile, bunlar görevce ayrı sınıflarda yer alan eklerdir. Türk dilinin bütününde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de yapım ekleri başlıca dört gruba ayrılır. Bunlar:

1. Addan ad türeten ekler,

2. Addan fiil türeten ekler,

3. Fiilden ad türeten ekler,

4. Filden fiil türeten eklerdir.

Bazı yapım ekleri, zamanla eklendikleri kökle kaynaşarak o kelimenin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmişlerdir. Bu kaynaşma dolayısıyla, o kelimelerin kök yapıları da kullanılıştan düşmüş ve

gövdeler birer kök niteliği kazanmıştır: *elti* (**el+ti*), *haylaz* (*<hay+ laz*), *gücen-* (*<*güc+e-n-*), *inan-* (*<ına-n-*), *usan-*(*<usa-n-*), *sakın-* (*<sak+ı-n-*), *eksil-* (*<eksi-l-*), *becer-, titre-, barış-* (*<bar-ış-*), *güreş-* (*gür+e-ş-*), *savaş-, (*savaş-)* gibi şekiller kök-ek kaynaşmasıyla kök niteliği kazanmış olan sözlerdir. Yapım ekleri köklerden kelime türettikleri için köklerden hemen sonra, işletme veya çekim ekleri ise daha sonra gelirler. Eklerin bir kelimedeki diziliş sırası kök+yapım eki+işletme eki biçimindedir. Aynı sıra gövdeler için de geçerlidir.

Bir kelimede yapım ekleri üst üste gelebilir. Yalnız Türkçenin işleyiş sistemi bunu da bir kurala bağlamıştır. Söz gelişi *ön+cü+lük, baş+lık+lı, baş+lık+sız* örneklerinde görüldüğü gibi, addan ad yapan ekler art arda gelebilir; ancak, addan fiil yapan ekler art arda gelemez. Buna karşılık *başla-, baş-la-t-, başlat-t-tır-; geç-, geç-ir-, geç-ir-t-; yak-, yak-ın, yak-ın-dır-* örneklerinde görüldüğü üzere, fiilden fiil yapan ekler üst üste gelebildiği hâlde, fiilden ad yapan ekler üst üste gelemez. Yapım ekleri ileride "Kelime Yapımı" (22-223. §'lar) bölümünde işlevleri açısından teker teker ele alınıp değerlendirilecektir.

İşletme Ekleri (Çekim Ekleri)

(Alın. *Flexionsendung, Flexionssuffix;* Fr. *désinence;* İng. *ending, termination;* Osm. *tasrif lâhikası*)

17. İşletme ekleri, yukarıda (15.§) işaret edildiği gibi, adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran eklerdir. Yapım ekleri kök ile gövdenin kendi sınırları içinde kaldığı hâlde, işletme ekleri, kök ve gövdelere bazı anlam bağlantıları katarak onları birbiriyle ilişkiye geçiren, onlarla kelime grupları ve cümlenin öteki ögeleri arasında geçici anlam örgüsü kuran eklerdir. Kelime gruplarından ve cümleden işletme ekleri çıkarıldığında, kelimeler arasındaki anlam bağları kopar ve cümlenin yapısı bozulur. Bu nedenle işletme ekleri hem kök ve gövdelere işleklik kazandıran eklerdir hem de yapım eklerinden daha kapsamlıdır.

İşletme ekleri nitelik bakımından birbirinden ayrılan bazı özellikler de taşır:

1. Bunların bir kısmı yalnız eklendikleri ad veya ad grubu ile ilgili olan eklerdir. Etkileri yalnız eklendikleri adın sınırı içinde kalır.

Eklendiği ada çokluk anlamı katan *+lAr* çokluk, nesnenin kime ait olduğunu bildiren *+(I)m /+(U)m, +(I)n /+(U)n, +I /+U* vb. iyelik, iki adı ilgi, aitlik bağı ile birbirine bağlayan *+In / +Un, +nIn / +nUn* ilgi durumu ve *+ki* aitlik eki bu nitelikte eklerdir: *ağaç-lar, kitab-ım, ödül-ümüz, öğrenci-nin not-u, kafes-teki kuş* vb.

2. *Evde mi?, seninki mi?, deminki mi?, oldu mu?, gelecek mi?* örneklerinde görülen ad ve fiillerdeki soru eki de kullanımı kendine özgü bir işletme ekidir.

3. Üçüncü gruptakiler, adlar ile ad veya fiiller arasında bağlantı kuran ve durum kavramını karşılayan işletme ekleridir. Adlar, cümlede böyle bir bağlantıyı kurabilmek için birbirinden farklı ekler alarak çekime girerler. Bu nitelikteki ekler, işletme ekleri içinde özel bir durum gösterdikleri için *çekim ekleri* diye adlandırılır.

Çekim eklerinin kullanılış alanları yapım eklerinden de öteki işletme eklerinden de daha kapsamlıdır. Ad kök ve gövdelerine de fiil kök ve gövdelerine de gelebilirler. Kullanılış bakımından gösterdikleri ayrılık dolayısıyla çekim ekleri kendi içinde: **A.** Ad çekim ekleri, **B.** Fiil çekim ekleri olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

Ad Çekimi Ekleri

18. Ad çekimi ekleri, cümlede adlar ile fiiller arasındaki geçici anlam bağlarını kurmak üzere adların girdiği durumları karşılayan eklerdir. Türkiye Türkçesindeki başlıca ad durumları ve bunları karşılayan çekim ekleri şunlardır:

1. Yalın durum:

Adın hiçbir çekim eki almamış ve nesne görevi yüklenmemiş olan durumudur: *başak, dağ, tepe, kuş, eğlence* gibi.

2. İlgi durumu:

Eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi bağı kuran ad durumudur. Bu durum ya iki adın yan yana getirilmesiyle eksiz olarak ya da ünsüzle biten ad kök ve gövdelerinden sonra *+In /+Un,* ünlüyle bitenlerden sonra *+nIn /+nUn* ekinin getirilmesiyle karşılanır. Bu durumda ilgi durumu eki birinci adın sonundadır. İkinci ad genellikle

iyelik eki alır: *ata yurdu, yük gemisi, iş+in başı, yol+un sonu, kardeşim+in evi* gibi.

3. Yükleme durumu:

Cümlede, geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Bu durum ya eksiz yahut da *+(y)I /+(y)U* ekiyle karşılanır:

anlam+ı, ateş+i, bey+i, tarla+yı, tepe+yi, yol+u vb.[11]

4. Yönelme durumu:

Kelime gruplarında ve cümlede adı fiile yönelme ve yaklaşma işlevi ile bağlayan durumdur. *+(y)A* ekiyle karşılanır: *dağ+a, tepe+ye, hava+ya, bahçe+ye* gibi.

Ek, çeşitli kullanılış biçimleriyle asıl görevi dışında adı fiile amaç, maksat, sebep ilgisi ile bağlama, fiildeki hareketin yerini belirleme, zarf görevinde ikilemeler yapma, edat grupları oluşturma gibi daha birçok farklı görevler de yüklenmiştir.[12]

5. Bulunma durumu:

Fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren durumdur. İlgili ada *+DA* eki getirilerek karşılanır: *akıl+da, açık+ta, beşik+te, su+da, yol+da* gibi.

Bu ek çeşitli kullanılış biçimleri dolayısıyla adı fiile zamanda bildirme, zarf tümleci oluşturma, içinde bulunma, aracı olma; yaş, miktar, derece bildirme vb. görev ve ifadelerle de bağlar.[13]

6. Çıkma durumu:

Eklendiği adda, fiilin gösterdiği işin kendinden uzaklaştığını gösterme durumudur. Bu durumda, fiilin hareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğru yönelmiştir. *+DAn* ekiyle karşılanır: *dağ+dan, ağaç+ tan, Edirne+den, uzak+tan, gürültü+den, sessizlik+ ten* vb.

Bu durum çeşitli kullanılış biçim ve özellikleri dolayısıyla, eklendiği adı fiile sebep, sonuç, zaman bildirme, adın yapıldığı maddeyi gösterme, bir bütünü veya bütünün parçasını oluşturma, yer

[11] Ayrıntılı bilgi için 333. §'a bk.
[12] Ayrıntılı bilgi için 334. §'a bk.
[13] Ayrıntılı bilgi için 335. §'a bk.

ve yön gösterme, edat grupları oluşturma, karşılaştırma, eş veya zıt anlamlı ilişkiler kurma gibi çeşitli işlevler ile de kullanılır.[14]

7. Vasıta durumu:

Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki harekette "aracı" olarak kullanıldığını yahut "birliktelik" bildirdiğini gösteren durumudur. Bu durum için Eski Türkçeden beri, dilin doğu ve batıdaki kollarında kullanılmış olan *+(I)n /+(U)n* eki, bugün Türkiye Türkçesinde artık yerini *yaz-ın, kış-ın, güz-ün, ilk-in* gibi kalıplaşmış bazı zarflara bırakan ölü bir ek durumundadır. Bu ekin yerini bugün *ile* edatından ekleşmiş olan *+(y)lA* eki almıştır. *baş+la, kol+la, el+le, kürek+le, acı+y+la, duyguları+y+la* gibi.[15]

8. Eşitlik durumu:

Bu durum, eklendiği ad ile fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur. Eki *+CA* 'dır. Bu ek zamanla bir yapım ekine dönüştüğü için, ad çekiminde kullanılışı hayli sınırlanmıştır. Başlıca işlevleri nitelemede (vasıfta) eşitlik, benzerlik, miktar ve büyüklükte eşitlik, göreceli eşitlik ve karşılaştırma göstermektir: *aptalca* "aptal gibi" (konuşmak), *aylarca* (beklemek), *gönlünce* (yaşamak), *paraca* (bunalmak) vb.

Ad çekimi eklerinin türlü kullanım biçimleri ve işlev ayrılıkları ileride adlar *(substantive)* ve ad soylu *(nomen)* öteki kelime sınıfları işlenirken örnekleriyle birlikte ayrıntılı biçimde ele alındıklarından, burada yalnız genel yapıları ve temel işlevleri verilmiştir.[16]

Fiil Çekimi Ekleri

19. Fiil çekimi ekleri de ad çekimi ekleri gibi, fiil kök ve gövdelerindeki hareketleri kişi ve nesnelere bağlamak, adlarla fiiller arasında geçici anlam ilişkileri kurmak için başvurulan eklerdir.

Türkçede fiil çekimi, fiil kök ve gövdelerine eklenen şekil ve zaman (kip), şahıs ve soru ekleriyle karşılanır.

---

[14] Ayrıntılı bilgi için 336. §'a bk.
[15] Ayrıntılı bilgi için 337.§'a bk.
[16] Bu konuda ayrıntılı bilgi için 338-339 §'lara bk.

Şekil ve Zaman Ekleri (Kip Ekleri):

19.1. Fiil kök ve gövdeleri de adlar gibi ancak çekim ekleriyle kullanım alanına çıkabildikleri için, bunlarda da çekim eklerine gerek vardır. Fiillerdeki şekil ve zaman ekleri, bir hareketin, bir oluş ve kılışın ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını bildiren eklerdir.

Çekimli bir fiilde hem şekil hem de zaman ifadesi yer almıştır. Fiilde hareketin biçimi *kip* terimi ile karşılanır. Çekimli fiillerin hepsinde şeklin ifadesi olan birer *kip* vardır. Çekimli fiiller kip dışında bir de zaman kavramı ve ifadesine sahiptirler. Ancak, fiildeki zaman ifadesi bir kısım fiil çekimlerinde kipin içine girmiştir. Böylece çekimli fiillerin bir kısmında kipin içinde hem *şekil* hem de *zaman* ifadesi yer almış bulunmaktadır. Bu nedenle şekil ve zaman ekleri *kip ekleri* diye de adlandırılır. Türkiye Türkçesinde: **1.** *Bildirme (haber) kipleri,* **2.** *Tasarlama kipleri* olmak üzere başlıca iki kip türü vardır.

Bildirme kipleri, fiilin gösterdiği işin olup bittiğini, olmakta bulunduğunu veya olacağını haber veren kiplerdir. Bunlar görülen ve duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman kipleridir.

Tasarlama kipleri ise, fiildeki oluş ve kılışın henüz gerçekleşmediğini, tasarlanmış olduğunu bildiren kiplerdir. İleride fiil ve fiil çekimi konuları işlenirken üzerlerinde ayrıntılı olarak durulmuştur (513-542, 543-565. §'lar).

Şahıs Ekleri:

19.2. Çekimli fiillerdeki şahıs ekleri, oluş ve kılışın kim veya kimler tarafından yapıldığını gösteren eklerdir. Fiillerdeki hareketler, varlık ve nesnelerin belirli şekiller içinde gerçekleştirdiği hareketlerdir. Dolayısıyla varlık ve nesnelerin fiiller içinde gerçekleştirdikleri hareketlerin hangi şahsa ait olduğu ancak şahıs ekleriyle belli olmaktadır. Dilimizde teklik ve çokluk biçimleriyle altı türlü şahıs eki vardır. Bunlar:

1. Teklik 1. şahıs ekleri: *-m, -(I)m / -(U)m: al-dı-m, al-ı-yor-u-m, alacağ-ı-m, al-mış-ı-m* vb.

2. Teklik 2. şahıs ekleri: *-n, -sIn / -sUn: al-dı-n, alır-sın, alıyor-sun, görmüş-sün* vb.

3. Teklik 3. şahıs: Bu şahıs eksizdir. Emir kipi dışındaki bütün kipler, herhangi bir şahıs eki almadan üçüncü şahsı karşılarlar: *aldı, alıyor, alacak, almış* vb.

4. Çokluk 1. şahıs ekleri: *-k, -(I)z / -(U)z: aldı-k, alır-ı-z, alacağ-ı-z, alıyor-u-z, görmüş-ü-z* vb.

5. Çokluk 2. şahıs ekleri: *-nIz / -nUz, -sInIz / -sUnUz: aldı-nız, geldi-niz, alıyor-sunuz, görmüş-sünüz* vb.

6. Çokluk 3. şahıs ekleri: *-lAr: aldı-lar, alır-lar, geliyor-lar, bilir-ler, görmüş-ler* vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, şahıs ekleri içinde aynı zamanda sayı ve çokluk kavramı da yer almıştır. Ad çekimindeki *+lAr* çokluk eki, fiillerin 3. şahıs çokluk çekimlerinde ortaya çıkmıştır. Birinci ve ikinci şahıslardaki çokluk kavramı *biz* ve *siz* gibi çokluk gösteren şahıs zamirlerinin ekleşmesinden oluşmuştur. Aslında *+lAr* çokluk ekinden önce de zamanla eriyip kaybolmuş bir *ol* > *o* zamiri vardır: **ol+lar* > *o+lar* > *+lar* gibi.[17]

Fiillerde Soru:

20. Soru eki, çekimli fiillerde kipleri şahıslara soru yoluyla bağlayan ektir. Adlarda olduğu gibi yine *mI? /mU?* ekiyle karşılanır. Yalnız ekin yeri bakımından kiplere göre bazı değişiklikler görülür. Söz gelişi *al-dı-m mı? al-dı-nız mı?* gibi geçmiş zaman kipinde, ek, kip ve şahıs eklerinden sonra geldiği hâlde, *al-ır-mısın?, al-acak-mısın?* gibi geniş ve gelecek zaman kiplerinde, kip eklerinden sonra, şahıs eklerinden önce gelir. Birleşik kiplerin çekimlerinde de ikili bir durum göze çarpar. Şöyle ki:

a. Bütün kiplerin hikâye ve rivayet çekimlerinde soru eki kip ekinden sonra, hikâye ve rivayet eklerinden önce gelir: *al-dınız-mı-y-dı?, al-ı-yor-muydu?, al-malı-mı-y-dılar?, al-ır-mı-y-mış?, al-acaklar-mı-y-mış?* gibi.

b. Birleşik kiplerin şart çekimlerinde ise, soru eki en sonda bulunur: *al-mışsan mı?, al-ırsalar mı?, al-ıyorsak mı?* gibi.

---

[17] *+lAr* ekinin yapısı üzerinde de Munkácsi, Bang, Räsänen, Kotwicz vb. Türkologlar tarafından farklı görüşler ortaya atılmıştır. Räsänen, ***Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen***, s.52'ye bk.

Bu konu fiil çekimi bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır (§. 509, 543, 590 ve öt.).

Yardımcı Sesler

21. Dilin şekil bilgisi ögelerini oluşturan kök, gövde ve ekler birbirleriyle birleştirilirken Türkçenin ses yapısından ileri gelen bazı güçlükler ortaya çıkar. Bu durumda dil, sorunu çözmek için birbirine doğrudan doğruya bağlanamayan seslere aracılık eden ve yardımcı sesler diye adlandırılan bazı seslere başvurur. Bu sesler *-I-/-U-*, *-y-* ve *-n-* sesleridir. Yardımcı sesler kökleri eklere ve ekleri de başka eklere bağlayan seslerdir.

Türkiye Türkçesinde yalnız iki ünsüze dayanan bir hece olmadığından, ünsüzle biten bir kök veya gövde, ünsüzden ibaret bir ekle -bazı istisnalar dışında- birleştirilemez. Bu nedenle bu iki ünsüz arasına hece oluşturacak bir ünlünün eklenmesi gerekir: *baş-ı-m, ev-i-n, kitab-ı-nız, ac+ı-k-, bak-ı-n-, gör-ü-n-, kork-u-t-, koş-u-ş-, yor-u-l-* gibi. İşte sıralanan örneklerde görülen ve bağlayıcılık işlevi yüklenmiş olan ünlüler birer yardımcı ses niteliğindedir.

Türkiye Türkçesinin bağlayıcı ünlüleri, eklendikleri kelimelerin dil ve dudak benzeşmelerine uyan dar *-I-* / *-U-* ünlüleridir. Geniş *o, ö* ünlüleri bağlayıcı ünlü olarak kullanılmaz.

Bağlayıcı ünsüzlerden bazıları zamanla yanına getirildiği ekle kaynaşarak ekin bir parçası durumuna gelmiştir. *-Ip* / *-Up* zarf-fiil ekiyle fiilden ad türeten *-Iş* / *-Uş* ekleri bu nitelikte eklerdir. Bu ekler Eski Türkçe'de *başla-p* "başlayıp", *küçe-p* "çabalayıp", *ti-p* "deyip", *ur-u-ş* "savaş", *yara-ş* "iyilik, selâmet", (A. Von Gabain, *Alt. Gr.* § 130, 230) örneklerinde görüldüğü üzere birer *-p* ve *-ş* ünsüzlerinden ibaret iken, zamanla bağlantı ünlüsünün ekle kaynaşması dolayısıyla bugün bu ekler Türkiye Türkçesinde *başla-y-ıp, dinle-y-ip, oku-y-up; anla-y-ış, bekle-y-iş, gözle-y-iş* örneklerinde görüldüğü üzere *-Ip* / *-Up* ve *-Iş* / *-Uş* biçimlerine girmiştir.

Bugün bizim *(y)+I* / *(y)+U* biçiminde kullandığımız yükleme durumu eki aslında bir bağlayıcı ünlünün eke dönüşmesidir. Eski Türkçedeki *+Ig* /*+Ug* yükleme durumu ekindeki *-g* ünsüzünün XIII. yüzyıldan sonra eriyip kaybolması, bağlantı ünlüsü olan *+I* /*+U* ünlü-

lerini birer ek durumuna geçirmiştir: *tag+ıg > dağ+ı, yol+ıg > yol+u* gibi.

İkinci bir yardımcı ses *-y-* ünsüzüdür. Bu ünsüz de kök-ek birleşmesi sırasında, yan yana gelen iki ünlünün birbiriyle çatışmasını önlemek için kullanılır. Türkçede ünlü ile biten bir köke, ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde dilin ses yapısı yan yana iki ünlü bulundurmaya elverişli olmadığından, böyle durumlarda ya ünlülerden biri düşecektir; ya da ses çatışmasını önlemek ve bu ünlüleri korumak için araya *koruyuculuk* işlevi gören bir ünsüz girecektir. Ünlü düşmesiyle kelimenin anlam yapısı zarar görebileceği için, dilimiz ünsüz türemesini yeğlemiştir. İşte *koruyuculuk* işlevi yüklenmiş olan bu ünsüz de *y* ünsüzüdür: *ana-y-a, baba-y-a, tarla-y-ı, bahçe-y-i, başla-y-an, dinle-y-ici, besle-y-ip, oku-y-unca, ne-y-in, ne ise > ne-y-ise > neyse* vb.

Yardımcı ses niteliğinde bir başka ünsüz de *-n-* ünsüzüdür. Bu ünsüz, ileride "Zamirler" bölümünde ayrıca üzerinde durulacağı gibi (392.§) dilimizde *zamir n' si* diye adlandırılır. Görevi, bazı zamirlerle durum ekleri ve 3. şahıs iyelik ve *+ki* aitlik ekleriyle ad çekimi ekleri arasında bir köprü vazifesi kurmaktır: *bu-n-da, o-n-a, baş-ı-n-da, ev-i-n-de, ana-sı-n-da, çevre-si-n-de, sıra-sı-n-da; arkan-daki-n-i, masa-daki-n-den, yanın-daki-ne* vb.[18]

Yardımcı seslerin ekler gibi kelimelere anlam katma veya anlam bağlantısı kurma görevleri yoktur. Yalnızca sesleri birbirine bağlama veya düşüp kaybolmaktan koruma işlevleri vardır. Bunlardan *-I- / -U-* ünlüleri bağlama işlevi yaptığından *bağlayıcı ünlü* (Alm. *Bindevokal;* Fr. *voyalle le liaison;* İng. *connecting vowel*), *y* ünsüzü de iki ünsüz arasındaki ses boşluğunu dolduran bir koruyuculuk görevi yüklendiğinden *koruyucu ünsüz* (Alm. *Hiatus, Hiatus-Tilger,* Fr. ve İng. *hiatus*) diye adlandırılır.

[18] *Altı+şar, yedi+şer, iki+si, böyle+si* örneklerinde görülen *ş,s* sesleri de birer türeme sestir. Ancak, bunlar oluşmaları özel bazı nedenlere dayanan ve ötekiler gibi kurallı bir özellik taşımayan sesler olduklarından, yardımcı ses olarak kabul edilemezler.

KELİME YAPIMI

Yapı Bakımından Kelimeler

22. Bundan önceki bölümde dilin şekil yapısını kelime ve eklerin oluşturduğu, dilin söz varlığının genel olarak kök+ek, gövde+ek, kelime+kelime birleşmeleri yoluyla genişletilip geliştirildiği açıklanmıştı (6-11. §'lar). Dil, yaşayan ve sürekli değişim içinde olan bir sosyal varlık olduğundan, toplumun ve zamanın gereksinimlerine göre yeni kelimeler yaratarak veya yabancı dillerden bazı kelimeler alarak söz varlığını genişletir ve zenginleştirir.

Dilin kendi söz varlığını genişletip zenginleştirmesi için başvurduğu yol yapım yoludur. Kelime yapımı yolları da birbirinden farklıdır.

Türkiye Türkçesinde oluşma biçimine, yapım özelliklerine ve kökene bağlı olarak dil varlığımızı oluşturan sözleri altı başlık altında ele almış bulunuyoruz. Bunlar:

I . Basit (yalın) kelimeler (kök kelimeler),
II . Türemiş kelimeler,
III . Birleşik kelimeler,
IV. Kalıplaşmış kelimeler,
V . Deyimleşmiş sözler,
VI . Alıntı kelimelerdir.

Bu altı başlık içinde toplanan söz varlığının yapımla ilgili özellikleri de değişik ölçü ve kurallara bağlıdır. Bu ölçüleri dilin yapı ve işleyişinden kaynaklanan kurallar ile dildeki genel eğilim ve tarihî gelişme koşulları düzenler. Şimdi bunları teker teker ele alarak değerlendirmeye çalışalım:

I . Basit Kelimeler

23. Basit kelimeler, herhangi bir yapım eki ile genişletilmemiş olan ve daha basit kök, ek ögelerine ayrılamayan kelimelerdir. Türemiş ve birleşik adların dışında kalan bütün kelimeler basit kelime grubuna girer. Bunlar, kök niteliğinde oldukları ve dilin oluşma dönemlerine ait bulundukları için sayıları sınırlıdır, yeni kökler yaratılamaz. Ancak, kelime yapımında temel görev bunların üzerindedir. Çünkü, kök olmadan kelime yapmak mümkün değildir.

Kök kelimeler, ad ve fiil soyundan olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır:

a. Ad soylular: *aş, ayak, bal, baş, bel, çam, dam, damga, deniz, göz, kırk, sekiz, taş, yıl* vb.

b. Fiil soylular: *al-, bırak-, bul-, çim-, dal-, diren-, ele-, gör-, işit-, koy-, oku-, öt-, sal-, tut-, uyu-, ürk-, var-, yıl-* vb.

Basit kelimeler, yukarda kökler ve özelliklerinden söz edilirken (8.§) belirtildiği gibi, ad olarak dilin evrendeki canlı, cansız bütün somut varlık ve nesneleriyle zihinde var olan soyut kavramlarını, bunların özelliklerini, fiil olarak da bu varlık nesne ve kavramların zaman ve mekân içinde gerçekleştirdikleri hareketleri karşılayan temel ögelerdir. Bu nedenle, dilimizdeki türetme ve birleştirme yoluyla elde edilen bütün yeni kelime ve kavramlar, hep bu kök niteliğindeki basit kelimelere dayanılarak ortaya konmuştur.

Dilimize yabancı dillerden alınmış olan kelimeler de basit kelime grubuna girer. Bunlar alındıkları dillerin kurallarına göre türetilmiş olsalar bile, Türkçe yapım eki almamışlarsa, yine basit kelime sayılırlar:

bîçâre, bilâkis, daktiloskopi, deryadil, gayrimüslim, girizgâh, gitarist, mimarî, mağruren, mahkûmiyet, nigâhbân, pejmürde, peşkeş, gibi.

II . Türemiş Kelimeler

24. Türemiş kelimeler, kelime türetme yoluyla elde edilir. Bu yol, kelime kök ve gövdelerine ekler getirerek değişik anlamda yeni kelimeler yapma yoludur.

Türkçede kelime kök ve gövdeleri doğal olarak *ad* ve *fiil* kök ve gövdelerine ayrılır. Ad kök ve gövdelerine getirilen ekler ile fiil kök ve gövdelerine getirilen ekler birbirinden farklıdır. Ayrıca bu ekler türettikleri kelimelerin ad ya da fiil oluşlarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Bu nedenle Türkçenin bütününde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de türetme için kullanılan dört ek türü vardır. Bunlar:

1. Addan ad türeten ekler,

2. Fiilden ad türeten ekler,

3. Addan fiil türeten ekler,

4. Fiilden fiil türeten eklerdir.

Ad sözünü geniş anlamıyla kullandığımızda, gramerde ad (*nomen*) ve fiil (*verbum*) diye iki ana bölüm söz konusu olduğundan, aşağıda türetme konusu işlenirken, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç gibi ad soylu kelimeler türeten ekler de ad türeten ekler içinde ele alınmıştır.

25. Türetme eklerine geçmeden önce, Türkiye Türkçesinin kökler ve ekler açısından yer yer gözümüze ilişen bir özelliğine işaret etmek gerekiyor:

Aşağıda verilen türemiş kelimelerden bir kısmı, kökleri bakımından, günümüze eski dönemlerden ulaşagelmiş; ancak, bugün için artık işlek durumda olmayan kelime kökleridir: *bayrak* adındaki *badır-* "batırmak", *kına-* fiilindeki *kın* "acı, ıstırap, ceza", *sancak* ve *sancı* sözlerindeki *sanç-* "saplamak", *öksüz*'deki *ög* "ana, anne" gibi. Kelime köklerinin bir kısmı da zamanla anlam ve biçim değişmelerine uğramıştır: "İlkbahar" anlamındaki *yaz*'ın bugün "yaz mevsimi", "kapamak, örtmek" anlamındaki *yap-* fiilinin "yapmak, imal etmek", "ayakta durmak" anlamındaki *tur-* fiilinin > *dur-* biçimine dönüşerek "durmak, bulunmak", "gece" anlamındaki *tün* kelimesinin > *dün*'e dönüşerek "dünkü gün", "elbise, giysi" anlamındaki *ton*'un *ton* > *don* değişimi ile "iç çamaşırı" anlamını kazanması gibi.

Kelimeler gibi bazı ekler de kullanımda canlılık-cansızlık, işleklik veya az işlek olma gibi ayrılıklar gösterir. Bu durum da zamana bağlı değişme ve gelişmelerle ilgilidir. Söz gelişi *demirci, kömürcü, bakıcı, satıcı, kışlık, yazlık, güzellik, çirkinlik* sözlerindeki *+CI / +CU, +Icı / +Ucu, +lIk / +lUk* ekleri canlı ve çok işlek ekler oldukları hâlde; *başak, benek, balıkçıl, boyunduruk* örneklerinde yer alan *+Ak, +çıl* ve *+duruk* ekleri işlek olmayan eklerdir. Aşağıda türetme ek ve örnekleri verilirken bunlar daha yakından görülebilecektir.

Bir de, türetme eklerinin büyük bir bölümü türetme görevinde olan eklerdir. Bazı türetme ekleri ise aslında bir ad çekimi, bir sıfat veya başka nitelikte bir ek oldukları hâlde, birer kalıplaşma aşamasından geçerek ve nitelik değiştirerek türetme ekine dönüşmüştür. *Kolcak* "kolluk", *maymuncuk* "kapı açan küçük bir âlet", *yılancık* "bir hastalık türü", *beylerce* "bir tür hevenk üzümü", *boğmaca* "bir boğaz hastalığı" gibi. Aşağıda türetme konusu işlenirken, bu

nitelikteki bazı ekler, kendilerindeki geçiş ve gelişme aşamalarını gösterme bakımından birbirine göndermeler yapılarak hem kalıplaşma hem de türetme bölümünde ele alınmıştır.

Bu genel açıklamadan sonra şimdi türetme eklerine geçilebilir.

1. Addan Ad Türeten Ekler

26. Addan ad türeten ekler, ad kök ve gövdelerine getirilen eklerdir. Ad kök ve gövdeleri ya *kaş, yaş, baş+lık, yaş+lı* örneklerinde görüldüğü gibi doğrudan doğruya ad kökenli sözlerdir. Yahut da *kapa-k, bat-ak, baş-ar-mak* örneklerinde görüldüğü gibi, fiilden ad yapma ekleriyle oluşturulmuş ad gövdeleridir.

Ad kök ve gövdelerinden türetme yapacak eklerin bir kısmı çok işlek, dolayısıyla canlı olan eklerdir. Bunlardan bir kısmı az işlek eklerdir. Bu nedenle türettikleri kelime sayısı oldukça sınırlıdır. Bir kısım ekler ise, ölü eklerdir. Bugün artık bunların yeni türetme yapma özellikleri kaybolmuştur. Ancak, dilin çok eski veya tarihî dönemlerinde türetilmiş bazı kelimelerle birlikte kalıp hâlinde günümüze kadar gelebilmişlerdir.

Cumhuriyetten sonra dilimizdeki Türkçeleştirme çalışmaları sırasında bunların bazıları yeni türetmelerle canlandırılmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki bölümlerde yapılan açıklamalar sırasında eklerin bu gibi özellikleri de belirtilmiştir.

Türkiye Türkçesinde addan ad türeten başlıca ekler şunlardır:[19]

27. *+A:*

göze "kaynak, su kaynağı", *ilke, töre* "örf, adet" kelimelerinde görüldüğü gibi, tek tük örnekler veren nadir bir ek türüdür. Dil devriminden sonra, eklendiği kelimeye "ilgili olma, dayanma" işlevi katan terim niteliğinde bazı sözler yapılmıştır: *erke* "güç, kudret", *göze* "hücre", *komuta, türe* "töre, örf, adet, hukuk", *tüze* " adalet"[20] gibi. Yalnız bu gün bu terimlerden *komuta* dışındakilerin yaygınlaşıp benimsendiği söylenemez.

---

[19] Aşağıdaki bölümlerde ekleri işleklik derecelerine göre sıralamak mümkündü. Ancak, biz aranan ek kolayca bulunabilsin diye alfabetik sırayı yeğledik.

[20] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 49/4.

28. *+Aç:*

Eklendiği kelimeye büyütme ve küçültme işlevi katan vurgulu bir ektir. Ad ve sıfat niteliğindedir. Örnekleri oldukça sınırlıdır: *anaç* (tavuk: *ana+aç*), *ataç, bakraç* (< *bakır+aç*), *bozaç* "bozumtırak, boz renkte", *kıraç* (arazi), *kulaç, küpeç* "küçük küp" ve *küpecik* "küçük küp", *topaç* vb.

29. *+AdAk (< +dA-k):*

+AdAk eki ses yansımalı köklere *+da-* addan fiil ve *-k* fiilden sıfat türetme ekinin getirilmesiyle oluşmuş bir birleşik ektir. Sonu çift ünsüzle biten tek heceli ses taklidi sözlere gelerek o sözdeki hareket tarzını bildiren zarflar türetir: *cumbadak, gümbedek, harpadak, hartadak, hırtadak, şarkadak, şarpadak, şırpadak, zıngadak* vb.

Son sesi tek ünsüzden ibaret olan tek heceli ses yansımalı köklerde ekten önce son ses ikizleşmesi olur. Bu durum ekin yansımaya dayanan tarz işlevini güçlendirme amacından kaynaklanmıştır: *fossadak, hoppadak, şakkadak, vızzadak*[21] gibi.

30. *+Ağı (< +A-gI):*

Addan fiil türeten *+a-* eki ile fiilden ad türeten *-gI* ekinin kaynaşmasından oluşmuş, addan ad ve sıfat türeten birleşik bir ektir. Bugün ek bu biçimiyle işlek değildir. Ancak, Türkiye Türkçesine eski dönemlerde yapılan kelimelerle birlikte girmiştir: *bileği, bukağı, buzağı, dumağı* "nezle", *iteği, güveği* > *güvey, kırağı, öneği* "inat, inat kimse", *yapağı* vb.

+AğI ekiyle yapılan kelimelerin bir kısmı *+AgI* > *+Ay* > *+ey* değişimine uğramıştır: *küdegü* > *güvegü* > *güvey, kuzağı* > *kuzay* > *kuzey, günegi* > *güney* gibi.

Türkçeleştirme çalışmaları sırasında, eski metinlerde de görülen bu *+Ay* ekinden yararlanılarak bazı ad ve sıfatlar türetilmiştir: *aday, birey, dikey, düzey, yüzey* gibi.

Kurultay, Danıştay, Sayıştay sözlerindeki *+Ay*'ın buradaki ekle ilişkisi yoktur. Bunlar Moğolca *kurultay* 'a örnekleme yoluyla yapılmıştır.

---

[21] Bir de Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 91/8'e bk.

31. *+Ak:*

Eski Türkçedeki *+GAk* küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle (*Alt. Gr.* § 59) ilişkisi olan bu ek de genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işleviyle az sayıda adlar türetmiştir: *başak, benek, bucak* (< ET *buçgak*), *çıngırak, damak* (< ET *tamgak*) *kısrak* "dişi at", *köşek* "deve yavrusu", *malak* "manda yavrusu", *solak, şişek* "bir veya iki yaşında koyun", *topak, yanak, yolak.* Dilimiz Türkçeleştirme çalışmaları sırasında bu ekle *odak* "mihrak" < od "ateş" terimi de yapılmıştır (H. Zülfikar, *Terim Yapma Yolları*, s. 54-11).

32. *+An:*

Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevindeki (*Alt. Gr.* § 56; Erdal, *Old Turkic Word Formation* s. 91, § 2. 51) bir ekin Türkiye Türkçesine uzanmış ve kökle kaynaşarak canlılığını yitirmiş bir kalıntısı niteliğindedir. Bıraktığı örnekler üç beşi geçmez: *eren* "erkek, yiğit" (<*er+en*), *kızan, köken, kolan, köşen* "tavşan yavrusu", *oğlan, sapan* gibi.

33. *+Ar, +ŞAr:*

+Ar eki, asıl sayılardan üleştirme sıfatları türeten bir ektir. Asıl sayı adı niteliğindeki bütün sayılara gelebilir: *birer* (elma), *üçer* (önlük), *dokuzar, onar, on beşer, yüzer, biner* gibi.

Ek, *beşer* kelimesindeki hece bölünmesinde *+şer* biçimine girmiş ve bir istisna olarak ünlü ile sonuçlanan sayı adlarına *+şer* olarak gelmiştir: *ikişer* (kilo), *altışar* (kişi), *yedişer, on ikişer, yirmişer, otuz altışar, ellişer* vb. *yarım-şar* kelimesinde ek, bir ünsüzden sonraya da gelmiştir.

Bu ekle kurulan sıfatlar tekrarlama yoluyla zarf görevine girer: ***birer birer*** *göster-*, ***ikişer ikişer*** *oturt-*, ***onar onar*** *ayır-* gibi.

34. *+Ay:*

+Ay eki yön gösteren *kuzey* ve *güney* kelimelerinde görülen bir ektir. Söz konusu kelimeler Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde de var olduğu için *+Ay* ekini eski bir ek olarak kabullenmek gerekir. Yalnız bu lehçelerde bizim halk ağızlarında olduğu gibi *güney* "güneşi gören taraf", *kuzey* "güneş görmeyen taraf" anlamındadır.

Bizde *güney* ve *kuzey* kelimelerine bakılarak birkaçı terim niteliği de taşıyan *birey, dikey, düzey, eşey, uzay, yanay, yüzey* gibi yeni kelimeler yapılmıştır.

35. *+Az:*

Addan, küçültme işlevinde adlar türeten bir ektir (§. 41 *+CAğIz* ile krş.). İşlek değildir. Ek, eklendiği kökle kaynaşıp kalıplaşmıştır.

ayaz, çerez, çöpez "çör çöp", *göğez / güvez* "dağlarda yetişen ekşimtırak minik meyve", *genez* "kolay", *kepez* "bazı kuşların başındaki sorguç", *üvez* "sivrisinek gibi küçük bir böcek", *yalaz* "alev" vb.

36. *+CA:*

Aslında eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekimi eki olan *+CA* eki, kalıplaşma yoluyla sınıf değiştirerek zamanla bir yapım ekine de dönüşmüştür. Yapım eki alarak sıfat, zarf ve adlar türetir:

36.1. *+CA*'lı Sıfatlar:

Sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan sözlere gelerek eklendiği kelimeye "oldukça" anlamı katan, benzerlik ve azlık işlevinde küçültme sıfatları yapar. Bu sıfatlarda *+CA* eki vurguludur: *+CA*'lı sıfat yerine göre zarf olarak da kullanılır: *aptalca* (bir davranış), *bolca, burukça, bönce* (hareket), *büyükçe* (bir kap), *canlıca, çokça, efendice* (oturmak), *epeyce, genişçe* (bir yol), *hoşça* (vakit geçir-), *irice, kısaca, pahalıca, tatlıca, ufakça, uzunca, yaramazca, yenice, yumruca* vb.

36.1.1. Bu ekin konuşma dilinden ve halk ağızlarından geçmiş bir şekil olarak tek tük *+na* (< ET *gına* < *+kınya*) küçültme ekiyle genişletilmiş örneklerine de rastlanır: *ayrıcana* (bir iş), *eskicene, fazlacana, güzelcene* (bir kız), *tatlıcana* (bir bitki).

36.1.2. *+CA* eki, *-AsI* sıfat-fiilleri üzerine de gelerek, pekiştirici sıfat niteliğinde, aşağılayıcı işlev taşıyan kargışlar yapar: *canı çıkasıca, geberesice, kör olasıca, ölesice, onmayasıca, yere batasıca* gibi. Dilde sıfat ve ad olarak kullanılan bu şekiller, Türkiye

Türkçesine, Eski Anadolu Türkçesinden kalıp hâlinde aktarılmış olan şekillerdir.

36. 2. +*CA*'lı Zarflar:

+*CA* eki sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan sözlere "olarak" anlamı katan pekiştirme işlevinde tarz zarfları yapar. +*CA* eki vurgusuzdur. Vurgu ekten önceki heceye kaymıştır: *açıkça* (*söyledi*), *ayrıca, böylece, doğruca, dostça, gizlice, güzelce, hayasızca, iyice, kısaca, önce, rahatça, sadece, sessizce, topluca, usulca, yalnızca, yavaşça* vb.

36.2.1. +*CA* eki, dilimizdeki Türkçeleştirme çalışmaları sırasında Arap ve Fars dillerinden geçme bir kısım kelimelere zarf niteliğinde Türkçe karşılıklar konmasında da yararlı olmuştur:

1. Arapçadan geçme -*en* zarflarında aklen=*akılca,* ferden=*fertçe, kişice, bireyce,* hukuken=*hukukça,* ırken=*ırkça,* ırk bakımından, müçtemian=*topluca,* sarahaten=*açıkça,* şeklen=*şekilce* vb.

2. Arapça -*î* nisbet eklerinde: Arabî=*Arapça,* Farisî=*Farsça,* an'anevî=*gelenekçe,* bedenî=*bedence,* indî=*kendince,* kendine göre, keyfî=*keyifçe, keyfine göre* vb.

3. Farsçadan geçme -*âne* zarflarında: cahilâne=*cahilce,* bilgisizce, dostâne=*dostça;* merdâne=*mertçe,* erkekçe; mecnunâne=*delice;* rezilâne=*rezilce;* safiyâne=*safça* vb.[22]

36. 2. 2. Vurgusuz +*CA* eki, +*lAr* çokluk eki almış zaman ve sayı gösteren adlardan, zaman ve sayıda çoklu, pekiştirilmiş zarflar türetir: *aylarca, günlerce, haftalarca, yıllarca; onlarca, yüzlerce, binlerce, on binlerce* vb.

36.2.3. +*CA* eki +*CIk* / +*CUk* küçültme ekiyle genişletilerek anlamca daha da pekiştirilmiş küçültme zarfları yapar: *güzelcecik, hafifçecik, hemencecik, kolaycacık, sessizcecik, usulcacık, yavaşçacık* gibi.

36.2.4. Küçültme sıfatlarında olduğu gibi, +*CA* ekiyle kurulmuş zarflar da bazen Eski Türkçeden gelme +*nA* (< *gına, kınya*) ekiyle genişletilerek pekiştirme anlamı güçlendirilmiş zarflar yapılır.

---

[22] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 129/c.

Sayıları çok sınırlıdır. Bu türlü zarflarda da vurgu ekten önceki hecededir: *açıkçana, aptalcana, ayrıcana, böylecene, çabukçana, delicene, doğrucana, gizlicene, iyicene, öylecene, sessizcene, usulcana, yavaşçana* gibi. [23]

36. 3. +*CA*'lı Adlar:

Renk adlarından +*CA* küçültme ekiyle kurulmuş olan sıfatlar, adlarla birleşerek sıfat tamlaması kalıbında birleşik adlar oluşturur. Bunların çoğu yer adlarıdır: *akçaağaç, Ağcaköy, Ağcakuyu, Akçadağ, Akçakavak, Akçadağ, Alacahöyük, Bozcaada, Çukurca alan, Delicesu, Gökçegöl, Güzelcehisar, Karacakaz, Kızılcahamam, Kırcasalih, sarıca arı.*

Bunların içinde sıfat tamlaması biçiminde belirli bir kişiye izafe edilmiş yer adları da vardır: *Karacaahmet-Sultan* (Afyon), *Karacaahmetli* (Yozgat), *Gökçeahmet* (Akhisar), *Karacaali* (Biga-Gemlik), *Karacahalil* (Tekirdağ) vb.

Bunlara benzetilerek doğrudan doğruya adlardan oluşturulmuş bazı yer adları da görülmektedir: *Çamlıcaağıl* (Kütahya), *Çalıcaalan* (Bolu), *Dereceviran* (Bolu), *İsçehisar* (Afyon) vb.[24]

36.3.1. Nitelik sıfatlarından renk adlarından veya adlardan +*CA* ekiyle yapılan küçültme sıfatları, ekteki işlev zayıflamasından sonra, kendisinde o sıfatın gösterdiği niteliği taşıyan türlü cins adları türetmiştir: *akarca* "kemik veremi", *akça* "para" (<ET *agı* "varlık, hazine": *agı barım*), *alaca* "birkaç renk iplikten yapılmış dokuma", *ballıca* "bir bitki", *boğmaca, böğrülce* (< *böğürlüce*), *delice* "zehirli bir bitki", *gökçe* "güvercin", *ılıca, kaplıca, karaca* "küçük boynuzlu geyik", *kıllıca* "bir çeşit tahıl bitkisi", *kokarca* "koku çıkaran bir tür hayvan", *ovmaca* "karın ağrısı", *yağlıca* "bir bitki", *yakarca* "tatarcık denilen minik bir sinek" vb.

Sıfatlardan türetilen adlardan çoğu da yer adlarıdır: *Ballıca* (Manisa, Balıkesir, Burhaniye), *Çamlıca, Çatalca, Çukurca, Derince, Doğanca, Çöllüce* (İzmir-Tire), *Güllüce* (Niğde), *İkizce, Kanlıca,*

---

[23] Sıfat ve zarf türeten +*CA* eki konusunda daha ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "+*çA* Eki", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 54-59, § 73-91'e bk.

[24] Ayrıntı için Korkmaz, "+*çA* Eki", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 61 §. 85'e bk.

Karlıca, Kozluca, Köklüce (Giresun), *Kumluca, Küplüce, Sütlüce, Yenice* vb.

Yer adları içinde *+CA* küçültme ekinden sonra *+lI / +lU* sıfat yapma eki getirilerek türetilmiş olanlar da vardır: *Esenceli* (İstanbul-Beykoz), *Fakırcalı* (Antalya), *Göğceli* (Gaziantep-Kilis), *Gökçeli* (Maraş-Andırın), *Kabarcalı* (Konya-Kadıköy) gibi.[25]

36.3.2. *+CA* ekinin en yaygın işlevi; millet, kavim ve halk adlarından dil ve lehçe bildiren adlar türetmesidir. Ekin bu işlevi, "gibilik, benzerlik" gösteren çekim işlevinin bir türetme eki işlevine dönüşmesinden oluşmuştur: *Arapça, Almanca, Bulgarca, Çince, Çuvaşça, Köktürkçe, Uygurca, Kırgızca, Tuvaca, Türkmence, Yunanca* gibi.

37. *+CA* ekinin "görecelik, eşitlik" işlevinden kalıplaşma yoluyla "göre = bir şey için, bir şeye mahsus" işlevinde *+lIk / +lUk* ekine koşut bir yapım eki özelliği kazanmasıyla türettiği bazı adlar vardır. Yalnız *+lIk* ekinin işlekliği karşısında bu ek yazı dilinde ağızlardakinin aksine[26] tek tük örnekler verebilmiştir: *bilekçe* "kelepçe", *damlaca* "içinden su damlayan kaya kovuğu, damlalık", *gölce* " Radloff, Wb. su baldıranı", *külce* "tandır ekmeği", *yağmurca* "dağ keçisi, alaca geyik" gibi. Yeni ve yaygın bir kelime olan *dilekçe*'de de ek bu işlevle kullanılmıştır. Konuşma dilinde *ergenlik* yanında *ergencelik* biçimi ve ek yığılması ile kullanılan kelimede de işlevi aşınmış bir *+CA* eki vardır.

38. ***+CAk:***

36. Paragrafta gördüğümüz *+CA* ekinin *+ok* pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş bulunan *+CAk (< çA+ok)* eki; küçültme, sevgi ve tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ektir.

---

[25] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Korkmaz, *"+çA* Eki", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 61-62, § 86 92'ye bk.

[26] Ekin bu işlevi Anadolu ağızlarında işlekliğini korumuştur: *artça* "düğünden sonra iki tarafın birbirine verdiği ziyafet", *ayaca* "yabanlık elbise", *beylerce* "bir tür hevenk üzümü", *gökçe* "melek, azrail", *kirlikçe* "yastık örtüsü", *satıca* "alış veriş". vb. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "*+çA* Eki", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 63-64, § 95-96'ya bk.

38. 1. ***Sıfat Eki Olarak:***

Sıfatlardan pekiştirilmiş küçültme sıfatları türetir. Sayıları birkaçı geçmez: *büyücek (< büyük+cek), ılıcak (< ılık+cak)* "ılıkça", *ısıcak > sıcak, küçücek (küçük+çek), sağlıcak, soğucak* "oldukça soğuk", *yalıncak* "çıplak, yalın ayak" vb.

Büyücek, küçücek örneklerinde görüldüğü gibi sıfatın son sesindeki *-k* ünsüzü ile, ekin son sesindeki *-k* ünsüzünün iki hecede art arda boğumlanmasından doğan ses uyumsuzluğunu (*kakophonie, tenafür*) gidermek için dil, sıfatın son ses *-k*'sını düşürmüştür. Bu düşmeyi aşağıda daha başka örneklerde de göreceğiz.

38. 2. ***Zarf Eki Olarak:***

+CAk eki, sıfatlardan pekiştirilmiş bazı zarflar türetmiştir: *çabucak (< çabuk+çak), demincek, hemencek, şimdicek, tezcek* vb.

38.3. *+CAk* eki, *evcek, köycek, ailecek* gibi topluluk adlarından zarf olarak kullanılan biçimler türettiği gibi, halk ağızlarından ve konuşma dilinden yazı diline geçmiş birer şekil olarak adlardan *çorapcak* "sırf çoraplı olarak", *doncak* "sırf don ile", *gömlekçek* "sırf gömlek ile", *terlikçek* "sırf terlikle" gibi yine zarf olarak kullanılan pekiştirilmiş şekiller de türetmiştir.

39. *+CAk* eki, küçüklük gösteren adlardan sevgi ve acıma duygusu bildiren adlar yapar: *çocucak, kuyucak, yavrucak, yumurcak* gibi.

+CIk / +CUk küçültme ekinin işlekliği dolayısıyla olmalı, bu ekin işlevi yalnız birkaç kelimeye özgü kalmıştır.

40. *+CAk* eki, adlardan faklı nitelikte bazı tahsis adları da yapmıştır: *böcek (bögü+cek), boyuncak* "gerdanlık" *bürümcek, elcek* "ellik, el tutacağı", *ayakcak* "merdiven", *kolcak* "kolluk", *oyuncak, örümcek* gibi.

40.1. Addan *+CAk* ekiyle türetilmiş adların bir bölüğü de yer adı niteliğindedir: *Bulancak < Bulanık+cak, Göynücek (<Göynük+cek), Kuyucak*[27] gibi.

---

[27] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 130/3; Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 64.

41. *+CAğIz:*

+CAğIz eki, *+CAk* ekinin yine bir pekiştirme eki olan *+Az* > *+Iz* ekiyle genişletilmesinden oluşmuş bir birleşik ektir. Adlardan ve ad niteliğinde olan sözlerden küçültme, sevgi ve acıma ifadesi veren küçültme adları türetir: *adamcağız, cancağız* (*ım*), *çocukcağız, evceğiz, kadıncağız, kediceğiz, kızcağız, kuşcağız, köyceğiz, köylüceğiz, oncağız* (*ı*), *şuncağız* (*ların*), *yavrucağız* vb.

42. *+CI / +CU:*

Eklendiği kelimenin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olan bu ek, Türkiye Türkçesinin en işlek eklerinden biridir. Birbirinden az çok farklı başlıca işlevleri şunlardır:

42.1. Adlara gelerek bir nesneyi, bir işi veya bir sanatı kendisine meslek veya uğraşı olarak seçmiş olanları gösteren adlar türetir: *ahçı* "aşçı", *arabacı, badanacı, boyacı, camcı, davulcu, demirci, dişçi, doğramacı, duvarcı, eczacı, fırıncı, gazeteci, gemici, sütçü, tarihçi, yoğurtçu* vb.[28]

Bu görevinden dolayı ek, gramerlerimizde genellikle "meslek eki" diye adlandırılmıştır.

42.2. Adın bildirdiği işle ilgili "kimse" anlamı veren adlar türetir: *aracı, dünürcü, erkenci, sabahçı, öylenci, yolcu.*

42.3. Adlardan, bir işi görev olarak almış kimseyi gösteren adlar türetir: *bekçi* (< *berkçi*), *biletçi, çöpçü, elçi, dağıtımcı, gözcü, havacı, hariciyeci, kapıcı, karacı, konuşmacı, politikacı, postacı, sözcü, tartışmacı, yazıcı* vb.

42. 4. Eklendiği söze "sahiplik" anlamı katan adlar yapar: *davacı, fırıncı, hancı, hamamcı, mirasçı, yatırımcı.*[29]

42. 5. Adlara ve bazı sıfatlara gelerek bir şeye alışkanlığı, bir şeyi huy edinmeyi gösteren alışkanlık sıfatları yapar. Bunlar ad olarak

---

[28] *+CI / +CU* meslek eki bazı eserlerde, eserin hazırlanış amacı dikkate alınarak kendi içinde birkaç alt gruba ayrılmıştır (Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 67/2-4). Bu ayrıntı ekin işlevinden değil, eklendiği sözün anlamından kaynaklandığı için biz böyle bir ayırımı gerekli bulmadık.

[29] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 67 / 9.

da kullanılır: *aceleci, akşamcı, alaycı, batakçı, bozguncu, çıkarcı, dalgacı, dedikoducu, doğrucu, ezberci, eyyamcı, inatçı, kavgacı, kinci, nişancı, şarapçı, ucuzcu, uykucu, yaygaracı* vb.

42. 6. Adlara gelerek bir görüşü, bir inanışı, bir düşünceyi benimseme bildiren sıfatlar türetir: *akılcı, Atatürkçü, cumhuriyetçi, gerici, ilerici, halkçı, Hitlerci, Maocu, meşrutiyetçi, milliyetçi* vb.

42. 7. *+CI / +CU* eki, yalnız başına veya *+lAr* çokluk ekiyle genişletilmiş olarak, eklendiği ada meslek ve uğraşı anlamı katan semt, mahalle, cadde, köy gibi yer adları türetir: *Ayrancı, Bostancı, Cebeci, Çeltikçi, Demirci, Kazancı, Sabuncu, Sığırcı, Tuzlukçu, Akıncılar, Çıkrıkçılar, Evciler, Demirciler, Denizciler, Doğancılar, Sağmalcılar, Sütçüler, Yağcılar* vb.

42. 8. Türkçe çalışmaları sırasında Farsça ve Arapça kökenli birkaç ekin atılmasında bu ekten yararlanılmıştır:

a. *+dar* eki için: emektar = *emekçi*, kindar = *kinci*, pişdar = *öncü*, sancaktar = *sancakçı* vb.

b. *+kâr, +ger* ekleri için: bestekâr = *besteci*, hizmetkâr = *hizmetçi*, sahtekâr = *sahteci*, kimyager = *kimyacı*, nağmeger = *nağmeci* vb.

c. *+î* nispet eki için: hesabî = *hesapçı*, kemanî = *kemancı*, tanburî = *tamburcu*, reybî = *şüpheci*, udî = *utçu* vb.[30]

43. ***+CIk / +CUk:***

Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olan *+CIk / +CUk* eki, adlara ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan bir ektir. Ayrıca adlar da türetmektedir. Kullanımda *-k* ile biten ad ve sıfatlara geldiğinde daha önce gördüğümüz küçültme eklerinde olduğu gibi, ses uyumsuzluğunu gidermek üzere kural olarak kelimenin son sesindeki *-k*'lar düşer. Bu eki alan bazı sıfatlarda da ek ile kök arasında bir ünlü türemesi olur. Ekin küçültme işlevi şu alt gruplarda ele alınabilir:

[30] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, §. 131/e.

43.1. *+CIk / +CUk* eki, adlardan küçültme işlevi ile daha çok sıfat niteliğinde olan küçültme adları türetir: *arpacık* (*soğanı*), *elmacık* (*kemiği*), *köprücük* (*kemiği*) gibi.

43.2. Eklendiği kelimeye küçüklük anlamı katan adlar türetir. Bunların bir kısmı terim niteliğindedir. İçlerinde hastalık adı olanlar da vardır: *Arpacık, bademcik, beyincik, bürümcük, dağarcık, derecik, dipçik, dilcik, fidancık, gelincik, kabarcık, hıyarcık, kapakçık, karıncık, kılçık, kızamıkçık, kızılcık, kurbağacık, maymuncuk, pamukçuk, tanecik, tatarcık, tepecik, tomurcuk, yılancık* vb.[31] Ancak, *+CIk /+CUk* ekinin böyle bir türetme ekine dönüşmesi, bir kalıplaşma aşamasından geçmesiyle mümkün olmuştur.

43. 3. Adlardan yer adları türetir. Ancak, bu yer adlarındaki küçüklük kavramı aşınmış durumdadır: *Ayvacık, Ayancık, Çınarcık, Germencik, Gölcük, Kalecik, Kavacık, Kuzguncuk, Osmancık, Pazarcık, Pınarcık, Tepecik, Yakacık* vb.

43.4. Adlardan sevgi, şefkat ve acıma ifadesi taşıyan küçültme adları yapar: *adamcık* "adamcağız, zavallı adam", *annecik, Ayşecik, babacık, bebecik* "bebekceğiz, zavallı bebek", *kadıncık* "kadıncağız, zavallı kadın", *kedicik* "zavallı kedi", *mehmetçik, yavrucuk* gibi.

Bu ek iyelik eklerinden önce kullanıldığında sevgi ifadesi daha güçlü olarak ortaya çıkar: *anneciğim, babacığım, halacığım, Ayşeciğim, Dilekçiğim; senin anneciğin, teyzeciğin, kardeşçiğin, komşucuğu, komşucukları* vb.

43. 5. *+CIk /+CUk* ekiyle genişletilmiş olan sıfatlar, anlamca pekiştirilmiş küçültme veya abartma sıfatlarına dönüşür: *alçacık* "çok alçak", *azıcık* "çok az", *biricik* "tek bir", *buncacık* "bu kadarcık", *şuncacık* "şu kadarcık", *daracık* "çok dar", *gencecik* "çok genç", *kargacık, burgacık, kısacık* "çok kısa", *küçücük* "çok küçük", *sıcacık* "çok sıcak", *ufacık* "çok ufak", *usulcacık* "çok yavaş", *yakıncacık* "çok yakın", *yavaşçacık, yumuşacık* "çok yumşak" vb.

---

[31] İleride 252.2.§'a bk. ve krş. Ayrıca Banguoğlu *Türkçenin Grameri*, § 132 ve Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 69-70'e bk. ve krş.

43.6. *bura* (< *bu ara*), *şura* (< *şu ara*), *ora* (< *o ara*) kaynaşmış zamirlerine getirilen *+CIk / +CUk* eki, bu zamirlere pekiştirilmiş yer kavramı katar: *buracık* "hemen burası", *şuracık* "hemen şurası", *oracık* "hemen orası" gibi.

44. ***+CIl / +CUl:***

Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı ve vurgulu az işlek bir ektir. Eklendiği ada "bir şeye düşkünlük, alışkanlık, bağımlılık, benzerlik" işlevleri katan ad ve sıfatlar türetir. Oluşturduğu başlıca ad ve sıfat türleri şunlardır:

44.1. Eklendiği adın gösterdiği ortamda yaşamayı seven anlamında bitki ve hayvan adları türetir: *batakçıl, çalıcıl, çamurcul, çürükçül, gölgecil, kumcul, sucul, tuzcul* vb.

44.2. Bitki ve hayvan adlarına eklenerek, bu bitki veya hayvanları yemeye düşkünlük gösteren hayvan adları türetir: *arıcıl, arpacıl, balcıl, balıkçıl, bitkicil, böcekçil, etçil, kurtçul, otçul, sinekçil, tavşancıl* gibi.

Türkçeleştirme çalışmalarında bu ekten bazı terimlerin yapımında da yararlanılmış; biyoloji ve zoolojide bitki ve hayvan gruplarını gösteren terimler yapılmıştır: *böcekçiller* " böcekle beslenen hayvan veya bitkiler", *etçiller* "etle beslenen hayvanlar grubu", *otçullar* " otla beslenen hayvanlar grubu" gibi.

44. 3. Bir şeye yakınlık, sevecenlik veya düşkünlük gösteren sıfatlar türetir: *adamcıl, anacıl, avcıl, babacıl, barışçıl, bencil, boğazcıl, erkekçil, evcil, kadıncıl* vb.

Bu sıfatların birkaçı da yeni türetilmiş şekillerdir. İçlerinde terim niteliği taşıyanlar da vardır: *barışçıl, çağcıl, bütüncül, öncül, soycul* "asil" gibi.

Ad ve sıfatlardan türetilmiş *alımcıl, olumcul, ölümcül, iyicil, kötücül* gibi sıfatlar da "bir şeye meyilli olma, eğilimli olma" işlevi kazanmıştır.[32]

44. 4. *+CIl / +CUl* ekinin yalnızca *+ÇIl / +ÇUl* biçimiyle, *akçıl* "beyazımtırak", *gökçül* " mavimsi, mavimtırak", *kırçıl* " kırımsı,

[32] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 72/5.

kırımtırak", *tarakçıl* gibi eklendiği ada "benzerlik, yakınlık" işlevi katan örnekleri de vardır.

45. *+CIn / +CUn :*

Addan ad türeten ve işlevce *+CIl / +CUl* ekine benzeyen vurgulu bir ektir. İşlek değildir. Yalnız birkaç kuş adı türetmiştir. Genellikle ekin Türkiye Türkçesine eski dönemlerin bir kalıntısı olarak geldiği tahmin edilmekte ise de, ekin Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde görülmemesi ihtimali zayıflatmaktadır. Daha çok, aynı türden adların anlamca birbirine karıştırılmaması için son seste birer *-l > -n* ses değişmesine uğramış olma izlenimi vermektedir: *balıkçın, bayırcın, bıldırcın, çamurcun, güvercin, kaşıkçın* vb.

Ses değişmelerine uğramış *ikircin / ikircim* "kararsızlık", *tokurcun / tokurcum / dokurcun* "ot veya ekin yığını; dokuztaş oyunu; çizgili şayak kumaş", *hırçın* ad ve sıfatlarında da birer *+CIn / +CUn* eki vardır, ana işlevi kuş adlarındakinden farklıdır.

46. *+dAk (< +dA-k):*

Ses yansımalı şekillerden fiil türeten *+dA-* ekine *-k* fiilden ad türetme ekinin gelmesiyle oluşmuş bir birleşik ektir. Ses taklidi bir hareketin sonucunu bildiren veya araç gereçleri karşılayan adlar türetir: İçlerinde sıfat ve zarf olarak kullanılanlar da vardır: *bıngıldak, bögürdek, cıngıldak, çakıldak, çekirdek, donguldak, fırıl-dak, ışıldak, kıkırdak, pırıldak, şakırdak, yapıldak* (*yayan yapıldak yola koyul-*) vb.

47. *+dAki (< +dA+ki):*

+dA bulunma durumu ekiyle, *+ki* aitlik ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, ad kök ve gövdelerinden niteleme sıfatları yapar: *baştaki* (*öğrenci*), *bahçedeki* (*çiçek*), *bizdeki* (*nüsha*), *elindeki* (*kitap*), *çarşıdaki* (*mal*), *sokaktaki* (*adam*) vb. çok işlektir.

Yalnız, ek yalın *+ki* veya *+daki* biçiminde, bir yandan eklendiği sözün anlamına yeni bir anlam katmadan adlar arasında geçici ilgi ve aitlik bağı kurduğu için bir çekim eki niteliğindedir (322. §'a bk.). Öte yandan da sıfat görevi yaptığı ve kendinden sonra ad çekimi ekleri alabildiği *(evdeki+n+i, evdeki+n+e, evdeki+n-den)* için aynı zamanda bir yapım eki niteliğindedir. Bu ikili özelliği

dolayısıyla, eki hem yapım hem de çekim ekleri arasında gösterme gereği duyulmuştur.

+ki ekinin kendinden önce iyelik ve bulunma durumu eklerini alabilmesi (*ben+im+ki, Ayşe+nin+ki, ora+da+ki, yukarı+da+ki* vb.) niteliği bakımından edat kökenli bir ek olabileceği ve ikili durumun da bundan kaynaklandığı ihtimalini hatıra getirmektedir.[33]

48. *+DAm (< +dA-m):*

Eski Türkçede de seyrek olan bu ek (*Alt. Gr.* § 67), Türkiye Türkçesine uzanan süreçte ölü ek durumuna düşmüştür. Yalnız Türkçeleştirme çalışmaları sırasında eki canlandırmak için *yordam* (*el yordamı*) gibi kalıntılara dayanılarak *erdem* "fazilet", *gündem* "günlük, ruzname", *saydam* "şeffaf", *yöntem* "metot" gibi bazı türetmeler yapılmıştır.

49. *+DAş:*

Addan "ortaklık, beraberlik" bildiren ad ve sıfatlar türeten bir ektir. Daha çok kalın sıradan kelimelere geldiği için dindaş, ülküdaş, meslektaş gibi bazı sözlere kalın olarak eklenmiştir. Oysa, Eski Türkçeden beri ünlü ve ünsüz uyumlarına giren bir ektir. Türkçeleştirme çalışmalarında eke daha çok işleklik kazandırılmıştır: *adaş* (*<ad+daş*) *anlamdaş, arkadaş, boydaş, çağdaş, çağdaşlık, duygudaş, düşündeş* "hemfikir", *gönüldeş, ırktaş, işteş, kardeş* (*<karındaş*), *koldaş* "ortak", *özdeş, sesteş, sınırdaş, sırdaş, soydaş, türdeş, yoldaş, yurttaş* vb.

+DAş ekiyle yapılan ad gövdelerinden *biçimdeşlik, çağdaşlaşmak, çağdaşlaştır-, çağdaşlık, işteş çatı, işteşlik eki, özdeşleşme, özdeşlik, sesteşlik, soydaşlık, yoldaşlık* gibi birtakım yeni ad ve terimlerin daha türetilmiş olması, ekin işlekliğe çok elverişli olduğunu gösterir.

50. *+dIrIk / +dUrUk (< dUr-Uk):*

Bu ek *-n, -l* ünsüzleri ile sonuçlanan insan ve hayvanlara ait organ adlarına gelerek "tutan, durduran" anlamında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. adlar türetmiştir: *boyunduruk* "boyuna takılan araç, çember", *burunduruk* "burunluk, burun kıskacı", *çiğindirik* "omuzluk, sırt örtüsü", *cibindirik* "sineklik", *eğindirik* "sırt örtüsü",

[33] Ayrıntı için **Adlar**, § 322'ye bk. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 210 ile krş.

bunlara benzetme yoluyla *diş*'ten *dişindirik* "gem", *gömüldürük* "atın boynundan aşırılıp kolanına bağlanan kayış", *oğulduruk* "döl yatağı" konuşma dilinde *sakaldırık* / *sakandırık* "başlığın çene altından geçirilerek bağlanan bağ kesimi" vb.

51. ***+dIz / +dUz:***

İşlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ektir. Eski Türkçede de işlek değildir: *idiz / yitiz* "yüksek", *kunduz / kuntuz, yıldız / yıltız* gibi birkaç örnek bırakmıştır. Herhâlde Eski Türkçeden daha eski döneme ait bir ek türü olmalıdır. Türkiye Türkçesinde de yalnızca *gündüz, kunduz, yıldız* gibi adlarda kalmıştır.

52. ***+gil, +giller:***

Konuşma dilinde ve halk ağızlarında çok kullanılan bir ektir. Ek ünlü ve ünsüz uyumlarına girmeden şahıs, akrabalık ve unvan adlarından sonra gelerek o şahıs ve akrabaların mensuplarını gösteren aile adları yapar: *Hacıgil, Kemalgil, Savcıgil* gibi. Akrabalık adlarında iyelik eklerinden sonra gelir: *halamgil, teyzemgil, anasıgil, dedesigil* gibi. Yazı dilinde bu ekin yerine genellikle *+lAr* çokluk eki kullanılır: *annemler, babamlar, dayımlar, halanlar* vb.

Bu ek asıl varlığını Türkçeleştirme çalışmalarında botanik ve zooloji alanına giren bitki ve hayvan ailelerini gösteren terimlerde ortaya koymuştur: *abanozgiller* (bot.), *ananasgiller, barbunyagiller* (bot.), *buğdaygiller* (bot.), *cevizgiller* (bot.), *atgiller* (zool.), *ayıgiller* (zool.), *köpekgiller* vb.[34]

53. ***+Ik / +Uk:***

+Ir ekiyle kurulmuş ses yansımalı ikincil köklerden sonra gelerek küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türetmiş bir ektir: *çıkrık (<çıkır-ık), gıcırık, kıtırık* gibi.[35]

54. ***+Il / +Ul:***

Ses yansımalı köklerden ikincil biçimler oluşturan bir ektir: *gürül, pırıl* gibi. Bu şekiller yeni türemelere ad gövdeliği yaptıkları

[34] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 90, § 68.
[35] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s.94, § 75'e bk. ve krş.

gibi (*gürül+de-* vb.), ek almadan ikileme biçimiyle zarf olarak da kullanılır: ***gürül gürül*** *ak-*, ***harıl harıl*** *çalış-*, ***horul horul*** *uyu-*, ***pırıl pırıl*** *yan-*, ***şırıl şırıl*** *şırılda-*, ***tiril tiril*** *titre-*, ***zırıl zırıl*** *ağla-* vb.

55. *+In / +Un:*

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki vasıta durumu ekinin bir kalıplaşma aşamasından geçerek zarf türetme ekine dönüşmesinden oluşmuş vurgusuz bir yapım ekidir. Ekteki zarf türetme işlevi iki biçimde kendini gösterir:

55.1. Bu ek, zaman bildirme anlamı taşıyan ad ve sıfatlardan zaman zarfları yapmıştır: *ansızın, baharın, demin, gündüzün, güzün, ilkin, kışın, öğleyin, yazın* vb.

Yeni bir kelime olan *örneğin* de bu yolla türetilmiştir. Ancak, bu ek şekilce ilgi durumu ekiyle karıştığı için canlandırılmaya elverişli olmamıştır.

Bazı dilcilerce, zaman gösteren adlardan zaman zarfları türeten ve kalın sıradan kelimelere de ince biçimiyle gelen *+leyin* (< *+le-y-in*) birleşik ekinin içinde de (*akşamleyin, geceleyin, sabahleyin*) bu ekin varlığı ileri sürülmüşse de[36] biz *+leyin* ekinin bir zarf-fiil kaynaşmasından oluştuğunu düşünüyoruz.[37]

55.2. ***+In /+Un*** ekiyle genişletilmiş ad ve sıfatların ikileme biçiminde tekrarlanmasıyla tarz zarfları oluşmuştur: *azın azın* "azar azar", *birin birin* " birer birer", *için için* "içten, içten içe", *kıçın kıçın* "geri geriye", *kıyın kıyın* "kıyısını takip ederek", *ucun ucun* "ucundan ucuna, zorlukla" gibi.

Sayıları çok sınırlı olan bu tarz zarfları türetmeden çok kalıplaşma yoluyla oluşmuştur. (433.2. §).

56. *+Ir / +Ur:*

Ses yansımalı köklerden yeni türetmeler yapılabilmesi için gövde oluşturan bir ektir: *cayır, cızır, çatır, çıtır, fosur, gıcır, homur, patır, şıkır, takır, tangır* vb.

---

[36] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 226; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 147, 151, 156.

[37] Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 20.

Cayırtı, homurtu, tangırtı, cızırda-, şıkırda-, takırda- gibi türetmeler ancak bir *+Ir / +Ur*'lu gövdelere dayanarak yapılabilir (54. §'de *+Il / +Ul*'a bk. ve krş.).

57. *+(I)l / +(U)l:*

Benzerlik gösteren, adlardan ad ve sıfat türeten ölü bir ektir: *kızıl*,[38] *yeşil* (<*yaşıl*)[39] sözleri dışında *ardıl* "art arda gelen, halef", *ağıl* "ayın çevresindeki aklık, hâle", *dördül* "dörtlü", *güdül, kumul, usul* "yavaş" gibi birkaç kelime daha bırakmıştır.

Ancak, bu ek yeni sözler türetiminde benimsenmiş, *+lIk / +lUk* tahsis, *+î* nispet vb. bazı eklere denk, bir bölüğü de terim niteliğinde olan ad ve sıfatlar türetmiştir. Yalnız, ekin bazı kelimelerdeki işlevi açık değildir: *anayasal, yasal, bağıl, birincil, ikincil, buzul, çoğul, dişil, doğal, dördül, düşüncel, dönencel, eril, gizil, ışıl, nicel, nitel, öncel, öncül, özgül, öznel, tekil, yabanıl, yabancıl* vb. *+(I)l/+(U)l* ekinin Moğol kökenli olduğu görüşüyle *tekil* "müfret" ve *çoğul* "cem" terimlerini beğenmeyenler, bunların yerine *teklik* ve *çokluk* biçimlerini yeğlemişlerdir. Şimdi bu iki terim iki ayrı karşılıkla yan yana kullanılagelmektedir. Terimlerde birlik söz konusu olunca *teklik* ve *çokluk* biçimleri tercihe değer görülüyor.

58. *+la (< +la-g):*

Addan fiil türeten *+la-* eki ile fiilden ad türeten Eski Türkçedeki *-g* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Ancak, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan ses değişmeleri ile son sesteki *-g* eriyip kaybolunca ek *+la*'ya (< *+la-g*) dönüşmüştür. *+lag* biçimiyle, kökle bağlantılı "yer, arazi" adları oluşturduğundan, ekin bu işlevi devam etmiştir. Bıraktığı kelimeler birkaçı geçmez: *kışla* (<*kışlag*) "kışın oturulan yer, askerin barındığı yer", *yayla* (<*yaylag*) "yazın

---

[38] bk. ve krş. Aksan *kızıl'ın < kız-ıl* yapısında fiilden ad olduğu görüşündedir (*Tartışılan Sözcükler*, s.37 **koşul** mad.).

[39] Ergin, Bang'ın açıklamasına uyarak bu ekin eski bir *+sıl / +sil* ekinden geldiğini *söylerken* (*Türk Dil Bilgisi*, §. 244), Banguoğlu eski bir *+gıl / +gul* ekinden gelme olasılığı üzerinde durmuştur (*Türkçenin Grameri*, s. 177, mad. 144). *Kızıl* ve *yaşıl* kelimelerindeki *+(I)l /+(U)l* ekinin *+sIl / +sUl* ekinden gelebileceği genellikle kabul edilmektedir. (Eraslan, "*+sı- /+si-* ve *-sı- /-si-* Ekleri Hakkında", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXII / 1-2, s. 51, not 7'ye bk.

oturulan, göçülen yer, yayla", *kumla* (*kumlag* "kumlu arazi, kumluk yer"), *tuzla* (< *tuzlag*) "tuzlu yer, tuzlu arazi" gibi.

59. ***+lAk (< +lA-k):***

+lAk eki, addan fiil türeten *+lA-* ekiyle fiilden sıfat yapan *-k* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Yalnız, ek kaynaşmaya uğradıktan sonra *+lAk* biçimiyle özel bir nitelik kazanarak çeşitli ad ve sıfatlar türetmiştir. Başlıca verileri şunlardır:

59.1. Çeşitli özellikte ad ve sıfatlar türetir: *ablak, bağırtlak, bellek, çaylak, evlek, gönlek > gömlek, gırtlak* vb.

59.2. Eklendiği söze, kökteki adın bildirdiği anlamda "yer, yöre" veya "çokça bulunma" işlevi katar: *avlak, güzlek, kışlak, kumlak, otlak, sulak, yaylak, yazlak* vb.

59.3. Çeşitli insan tiplerini belirten aşağılayıcı anlamda sıfatlar türetir: *aylak, cavlak, civelek, çıplak, dazlak, dişlek, ödlek, semelek* vb.

Aşağılayıcı sıfatların bir bölümü de ses yansımalı ad köklerinden yapılmıştır: *cırlak, çatlak, fırtlak, hortlak, zırlak, zırtlak* vb.

60. ***+lAmA (< +lA-mA):***

Addan fiil türeten *+lA-* ekiyle fiilden ad türeten -mA ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Bu ek içindeki -mA eki kaynaşma sırasında, fiilden hareket adları yapma özelliğini kaybederek *-lAmA* biçimiyle yeni bir ek niteliği kazanmıştır (bk. ve krş. 131.§ *-mA* adları). Dolayısıyla türettiği adlarda da yeni bir anlam oluşmuştur.

Bu ekle yer yer zarf olarak da kullanılabilen çeşitli adlar türetilmiştir:

60. 1. ***Ad olarak****: açıklama "izah", baltalama, bütünleme "ikmal", çabalama, çaprazlama, destekleme, gübreleme, karalama, kaplama, koklama, konaklama, köstekleme, noktalama* "işi bitirme", *şekerleme, tamlama, taşlama, tekleme, uğurlama, uygulama, yoklama, yalanlama* vb.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, *-mA* ekinin hareket bildirme özelliğini kolayca kaybetmesi yoluyla sıradan pek çok adlar türeten işlek bir ek olmuştur.

Ayrıca kalıplaşma yoluyla oluşmuş bazı yemek ve yiyecek adları da vardır: buğulama, çiğleme, haşlama, içleme, közleme, yağlama gibi.

60.2. Türkçeleştirme çalışmalarında bu ekten yeni türetmeler yapmak için hayli yararlanılmıştır: algılama, ayaklanma, bütünleme, çabalama, doğrulama "tasdik", dölleme, salgılama, özümleme, tamlama, yoğunlaşma, uygulama, yalanlama gibi adlar yeni türetme ürünleridir.

60.3. *+lAmA* ekinden terim yapmak için de çok iyi yararlanılmıştır: *duraklama, kurbağalama, oyalama, perdeleme, yedekleme* spor alanında aynı zamanda terim niteliğinde olan sözlerdir.

Bazı eserlerde *+lAnmA, +lAşmA, +lAtmA, +lAştırmA* gibi çatılı eklerden oluşmuş *aydınlanma, beslenme, fosilleşme, gençleşme, gençleştirme, mıknatıslaşma* vb. kelime ve terimler de addan ad türetme ekleri arasına alınmıştır.[40] Ancak, bu türlü adlarda çatı ekleriyle genişletilmiş fiiller varlıklarını açıkça ortaya koyabildikleri için, bizce bunların *-mA* ekiyle fiilden türemiş adlar arasına alınması daha uygun düşmektedir.

60.4. *+lAmA* ekiyle zarf olarak kullanılan bazı türetmeler de yapılmıştır: *balıklama* (*atla-*), *çivileme* (*yap-*), *kurbağalama* (*yüz-*) "kurbağa gibi yüzmek", *köpekleme yüz-* "köpek gibi yüzmek", *tepeleme* (*doldur-*).

Zarf yapan *+lAmA* eki 3. şah. iyelik eki *+sI* ve *+nA* yönelme durumu ekiyle (*+sInA*) genişletilerek daha belirgin anlamlı zarflar oluşturur: *balıklamasına atla-, çaprazlamasına tak-, diklemesine fırlat-, kılıçlamasına aş-, uzunlamasına ser-, yanlamasına yerleştir-, yassılamasına bastır-* vb.

61. *+lAr:*

+lAr eki bir işletme ekidir. Adlarda ve fiillerde çokluk gösterir. Yalnız bu ek bir yandan da gösterdiği "çokluk" özelliği dolayısıyla sınıf değiştirerek yer yer eklendiği sözlere kurallı özel anlamlar kazandıran bir yapım ekine dönüşmüştür. Öteki işletme ve

[40] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* s. 103-104'teki örnekler ile krş.

çekim eklerindeki kalıplaşmadan ayrılan yanı, belirli nitelikteki adlara kurallı olarak gelebilmesindendir. Ekin başlıca türetmeleri şunlardır:

61.1. *+lAr* eki, kişi adlarına, soyadlarına ve unvanlara getirilerek *-gil* ekiyle kurulanlara koşut aile adları yapılır: *Ayşeler, Dilberler, Doğanlar, Ülkerler, Ünallar; Akmanlar, Çevikerler, Pişkinerler, Yazıcılar; Ferzan Beyler, Gülden Hanımlar, İhsan Paşalar* vb.

Aile adları, akrabalık kelimelerine birinci ve ikinci şahıs teklik iyelik ekleri getirilerek de oluşturulur: *ablamlar, amcamlar, dayımlar, eniştemler, halamlar* vb.

+lAr eki, meslek adlarından çeşitli meslek gruplarını oluşturan adlar yapar: *balcılar, baharatçılar, bakkallar, eczacılar, kasaplar, mimarlar, mühendisler, toptancılar* vb.

+lAr eki, adlardan aynı düşüncede olanları bildiren topluluk adları türetir: *Atatürkçüler, Devrimciler, İttihatçılar, Nurcular, Ülkücüler* vb.

oğul kelimesiyle birlikte özel adlara eklenerek belirtisiz ad tamlaması kalıbında, birleşerek "beylik" adları oluşturur: *Aydınoğulları, Candaroğulları, Karamanoğulları, Ramazanoğulları, Saruhanoğulları* gibi.

+lAr eki, yalın veya *+lI / +lU* sıfat ekiyle genişletilmiş özel adlardan millet, kavim, devlet adları yapar: *Almanlar, Araplar, İngilizler, İspanyollar, Japonlar, Türkler; Avşarlar, Çepniler, Kayılar, Oğuzlar, Türkmenler, Uygurlar, Çinliler, Gazneliler, Osmanlılar, Selçuklular* gibi.

+lAr eki, özel adlardan bir dine, bir tarikata bağlı olanları gösteren adlar yapar: *Budistler, Hristiyanlar, Museviler, Müslümanlar, Alevîler, Bektaşîler, Mevlevîler, Nakşıbendiler* vb.

61.2. *+lAr* eki, yalın ya da *+cI*'lı adlara getirilerek semt, mahalle, köy, ilçe gibi yer adları oluşturur: *Akaretler, Aydınlıkevler, Bahçelievler, Beşevler, Çifteler, Çiftehavuzlar, Doksanevler, Hacılar, Hocalar, Tatarlar; Akıncılar, Evciler, Doğancılar, Kovancılar, Sağmalcılar, Sütçüler, Yağcılar* vb.

+lAr eki sıradağ, deniz ve takımada gibi coğrafya adları türetmek için de kullanılır:

Alpler, Apeninler, Karpatlar, Toroslar, Ziganalar; Adalar Denizi, Adalar, Bahamas Adaları, Oniki Adalar, Antiller vb.

61.3. *+lAr* eki, Osmanlı Türkçesine Arapça, Farsça çokluk biçimleriyle geçmiş kelimelerin Türkçeleştirilmesinde kullanıldığı gibi (*memurîn = memurlar, ulema = bilginler* vb.), Doğu dillerinden girmiş terimlerin Türkçeleştirilmesinde ve Batı dillerinden alınan terimlere karşılıklar bulunmasında da çok işe yaramıştır. Böylece biyoloji, botanik ve zooloji ile ilgili takım ve *aile adları* kuran terimler yapılmıştır:

Amipler, ayaksızlar, akrepler, iki çenekliler, iki kanatlılar, kabuklular, mantarlar, memeliler, omurgalılar, süngerler, yırtıcılar vb.

Bu terimlerin kişilerde, aile ve topluluk gösteren *+gil* ekine *+ler* ekinin katılıp genişletilmesiyle oluşturulmuş *+giller* yapısında türetmeleri de vardır: *aslangiller, baklagiller, buğdaygiller, çınargiller, gelincikgiller, iğdegiller, karanfilgiller, kedigiller, kendirgiller, kurbağagiller* vb.

Bu türetmelerde *+giller* ekinin yalnız kişiler için değil, bitki ve hayvan ailelerini gösteren adlar için de kullanılmış olması, bu eke daha geniş bir kavram alanı oluşturma olanağı sağlamıştır.

62. ***+lAz (< +lA-z):***

Yansımalı sözlere gelerek addan fiil yapan *+lA-* ekiyle fiilden ad yapan *-z* ekinin kaynaşmasından oluşmuş görünen *+lAz* eki, kaynaşmadan sonra addan ad türeten bir ek niteliği kazanmıştır. Daha çok halk dilinden konuşma ve yazı diline geçmiş bir ek türü olarak genellikle "aşağılama" anlamı veren bazı sıfatlar türetmiştir: *haylaz, iğlez / ihlez* "zayıf, hastalıklı", *kertlez* "yoldaki pürüz ve akıntı; burunun üst kısmındaki basıklık": *kertlez burun, oflaz* "iyi, mükemmel", *üflez* "zayıf, cılız", *yallaz* "sırtlan, sırtlan gibi", *yırtlaz* "göz kapağı dışa dönük biçimsiz kimse" vb.

63. ***+lI / +lU:***

Türkiye Türkçesinin her ada gelebilen ve addan ad ve sıfat türeten en işlek eklerinden biridir. Ekin birbirine yakın veya birbirinden faklı bir işlev genişliği de vardır. Başlıca işlevleri şunlardır:

63.1. Adlardan (bazen de sıfatlardan) "sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma yetkili olma" anlamlarında sıfatlar türetir: *acıklı, ağlamaklı, alaylı, alımlı, artırımlı, becerikli, benekli, boyalı, buğulu, çocuklu, dayanıklı, değerli, dolaylı, dokunaklı, dönüşlü, düzenli, ekşili, esaslı, hesaplı, geçişli, görevli, güneşli, ılımlı, içli, izinli, kınalı, korkulu, köpüklü, meraklı, okunaklı, olumlu, oturaklı, öfkeli, ölçülü, özenli, sağlıklı, sanatlı, sarıklı, sevimli, silâhlı, söylu, sorumlu, şanlı, şerefli, tatlı, tıraşlı, tutarlı, tutumlu, tutuklu, ufaklı, uyumlu, varlıklı, verimli* vb. Bu türetmelerde *+lI / +lU* eki vurguludur.

63.2. Adlardan "bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma" anlamı veren sıfatlar türetir: *Aksaraylı, Antalyalı, Asyalı, Avrupalı, Beykozlu, Çinli, Dağıstanlı, doğulu, Egeli, Edirneli, güneyli, Karahanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karamanlı, Mısırlı, Osmanlı, Selçuklu, Galatasaraylı, partili, sendikalı, taşralı, üniversiteli* vb. Bu türetmelerde yer adlarına gelen *+lI / +lU* eki vurgusuzdur.

63.3. Adlardan yer adları türetir: *Armutlu, Cihanbeyli, Denizli, Erdemli, Fındıklı, Gümüşlü, Kadirli, Kaymaklı, Kozlu, Muratlı, Salihli, Sungurlu, Şemdinli, Turgutlu* vb.

Birçok yer adında olduğu gibi *+lI / +lU* ekiyle kurulanlarda vurgu ilk heceye çekilmiştir.

+lI / +lU ekiyle kurulmuş adların *+cA* ekiyle genişletilmiş türleri de vardır: *Ballıca, Çamlıca, Göllüce, Eriklice, Gizlice* (Kastamonu-Taşköprü), *Güllüce, Kanlıca, Kaplıca, Kozluca, Kumluca, Küplüce, Tuzluca, Sütlüce* (§ 36. 3. 1'e bk. ve krş.) vb.

63.4. Sayı adlarına eklenen *+lI / +lU* eki, eklendiği sayıya "gruplanma, bir arada olma" anlamı katar: *ikili, üçlü, beşli, sekizli, onarlı, yüzerli, binerli* vb.

63.5. Eş veya zıt anlamlı ikilemelere getirilen *+lI / +lU* ekleri, anlamı pekiştirilmiş ikileme sıfatları oluşturur: *akıllı uslu, aklı karalı, alacalı bulacalı, allı pullu, altlı üstlü, analı babalı, belli başlı, büyüklü küçüklü, çoluklu çocuklu, derli toplu, evli barklı, geceli gündüzlü, girintili çıkıntılı, güçlü kuvvetli, hesaplı kitaplı, içli dışlı, iyili kötülü,*

kadınlı erkekli, köylü kentli, saçlı sakallı, sazlı sözlü, senli benli, sıralı töreli, süslü püslü, şanlı şöhretli, uzunlu kısalı, yollu yordamlı vb.

64. ***+lI / +lU*** eki, dilimize Arap ve Fars dillerinden ekleri ve kurallarıyla girmiş birtakım sözlerin Türkçeleştirilmesinde de başvurulan bir ek olmuştur:

1. zî-kıymet = *kıymetli, değerli,* zî-hayat = *canlı,* zî-nüfuz = *nüfuzlu,* zû vücuh-i kesir = *çok yüzeyli,* nîm-vücûh = *yarı yüzeyli,* zevil'ukûl = *akıllılar,* züllhasale = havuzlular vb.

2. Arapça nispet î'si ile kurulan bir kısım sıfatların Türkçeleştirilmesinde: Bağdadî = *Bağdatlı,* Gencevî = *Genceli,* Harezmî = *Harezmli,* Selçukî = *Selçuklu,* asabî = *sinirli,* daimî = *sürekli,* kasdî = *kasıtlı,* mahallî = *yerli,* leylî = *yatılı,* şifahî = *sözlü* vb.

3. Arapça diğer bazı sıfatların Türkçeleştirilmesinde: elîm = *elemli, acıklı;* mahkûm: *hükümlü,* kavî = *güçlü,* maznûn = *zanlı, sanık;* mukayyet = *kayıtlı,* muzır = *zararlı,* mütekebbir = *kibirli,* mücrim = *suçlu,* talip = *istekli* vb.

4. Bir kısım Farsça *+dâr* "sahip" sıfatlarının Türkçeleştirilmesinde: alâkadar = *ilgili,* manidar = *anlamlı,* kıymetdar = *kıymetli, değerli;* namdar = *namlı, ünlü,* sayedar = *gölgeli,* ziyadar = *ışıklı* vb.[41]

65. ***+lIk / +lUk:***

Genellikle adlardan ve sıfatlardan adlar türeten *+lIk / +lUk* eki de çok işlek ve kapsamlı bir ektir. Asıl işlevi, eklendiği kelimeye "tahsis,bir şey için" anlamı veren adlar türetmektir. Ekteki kulanım işlekliği ve geldiği kelimenin anlam yapısı ona, ana işlevine koşut yeni bir takım işlevler daha kazandırmıştır. Böylece ekin görevi dallanmış ve kapsamı genişlemiştir.

+lI / +lU ekinin başlıca görevleri şunlardır:

65.1. ***+lIk / +lUk*** eki, adlardan "tahsis" işlevli ve "bir şey için" anlamlı adlar türetir: *akşamlık, başlık, bayramlık, dolmalık, gecelik, gelinlik, göğüslük, gündelik, gömleklik, güneşlik, hediyelik, kışlık, yazlık, makarnalık, mevsimlik, ölümlük, ömürlük, salatalık, tohumluk, yemeklik.*

---

[41] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* s. 193, § 158'e de bk.

Bu adlar sıfat olarak da kullanılır: *bayramlık elbise, dağlık arazi, dolmalık biber, gömleklik kumaş, hediyelik mal, kışlık manto, kiralık ev, tohumluk buğday, yazlık giyecek* vb.

65.2. Ek yine "tahsis" işlevi ve "bir şeyin toplu olarak konulduğu yer" anlamıyla mekân, yer adları oluşturur: *ayakkabılık, çiftlik, çöplük, odunluk, fidanlık, güvercinlik, kitaplık, kömürlük, mezarlık, samanlık, taşlık, yemlik, yüklük* vb.

65.3. *+lIk / +lUk* eki, bir nesnenin doğadaki bolluğunu, toplu olarak bulunduğu yeri gösteren adlar da yapar: *ağaçlık, ayvalık, bademlik, bağlık, çalılık, cevizlik, çamlık, çayırlık, çimenlik, dutluk, fundalık, hurmalık, kayalık, kumluk, sazlık, söğütlük, zeytinlik* vb.

65.4. *+lIk / +lUk* eki yine "tahsis, bulunma" işlevi ile ülke, ilçe, köy, mahalle, semt, gibi yer adları oluşturmuştur: *Arnavutluk, Ayvalık, Boyalık, Etlik, Gemlik, Güllük, İncirlik, Killik, pirinçlik, Susurluk* (< *su sığır+lık*), *Yumurtalık* gibi.

Verilen örneklerde görüleceği üzere, bu adlar genellikle bir üst paragrafta gösterilen adların "yer adı" olarak kalıplaşmasından oluşmuştur.

65. 5. *+lIk / +lUk* eki "bir şey için" anlamıyla tahsis işlevli âlet adları yapar: *ağızlık, biberlik, buzluk, çakmaklık, ellik* "eldiven", *dizlik, gözlük, kolluk, kulaklık, kürdanlık, meyvelik, tuzluk* gibi.

65.6. *+lIk / +lUk* eki, bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren adlardan meslek adı ve uğraşı alanı gösteren adlar türetir: *askerlik, aşçılık, avukatlık, bakkallık, balıkçılık, çobanlık, devecilik, dişçilik, doktorluk, ebelik, esnaflık, işçilik, kaptanlık, kasaplık, kıla-vuzluk, kitapçılık, komisyonculuk, manavlık, mimarlık, mühendislik, okutmanlık, öğretmenlik, toptancılık* vb.

65.7. *+lIk / +lUk* eki adlardan siyasî, felsefî, dinî düşünüş ve inanışı, o inanışa bağlılığı bildiren adlar türetir: *akılcılık, Atatürkçülük, Bektaşîlik, devrimcilik, hayalcilik, Hristiyanlık, ırkçılık, ilericilik, maddecilik, Maoculuk, Mevlevîlik, Müslümanlık, sağcılık, solculuk, Türkçülük, Titoculuk* gibi.

65.8. Adlardan rütbe ve makam bildiren adlar türetir: *ağalık, albaylık, bakanlık, başkanlık, başkomutanlık, genel müdürlük, generallik, imamlık, kaymakamlık, muhtarlık, müftülük, müfettişlik, müsteşarlık, üstteğmenlik, valilik* vb.

65.9. Ad ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren yaygınlaştıran nitelikte soyut adlar türetir:

a. Adlardan: *analık, ağabeylik, arkadaşlık, çocukluk, erkek-lik, dişilik, domuzluk, haydutluk, hemşehrilik, insanlık, kadınlık, kölelik* vb.

Ek, renk adlarından da o rengin hâkim ve yaygın olduğunu bildiren soyut adlar türetmiştir: *aklık, beyazlık, karanlık* (< *karangu+lık), kızıllık, mavilik, morluk, sarılık, yeşillik* gibi.

b. Sıfatlardan: *alışkanlık, azlık, bolluk, büyüklük, canlılık, cimrilik, çıplaklık, çokluk, dalgınlık, delilik, gençlik, huysuzluk, ihtiyarlık, iyilik, kırıklık, kıskançlık, kötülük, mutluluk, olgunluk, sıcaklık, soğukluk, tanışıklık, yavaşlık, yücelik* vb.

Soyut adlar, sıfat niteliğindeki *-Ar, -mAz, -mIş* ekli sıfat-fiillere getirilen *+lIk /+lUk* ekiyle de oluşturulur: *anlaşırlık, anlaşmazlık, duyarlık, doymazlık, geçerlik, geçmezlik, sürerlik, tutarlık, tutmazlık, yeterlik, yetmezlik, yürürlük, beğenmişlik, görmüşlük, görüp geçirmişlik, yıpranmışlık* vb.

65.10. *+lIk/+lUk* ekiyle eş veya zıt anlamlı ikileme sıfatlarından ikilemeli soyut adlar yapılır: *açlık, tokluk, azlık çokluk, bağlık bahçelik, birlik beraberlik, dirlik düzenlik, güllük gülistanlık, günlük güneşlik, ölümlük dirimlik, yokluk yoksulluk* vb.[42]

65.11. *+lIk / +lUk* eki sayı ad ve sıfatlarından "bir arada olmayı, gruplanmayı gösteren" adlar türetir: *birlik, binlik, beş yüzlük, on binlik, yüzlük, yüzerlik, binerlik, on binerlik* vb.

65.12. Hacim, ağırlık, alan, uzunluk gösteren adlardan yine "ağırlık, ölçü, alan, uzunluk" bildiren adlar türetir: (500) *adımlık,* (20) *dönümlük,* (on) *gramlık*, (beş) *kiloluk, litrelik,* (100) *metrelik, hektarlık, kilometre karelik,* (100) *mumluk, tonluk* gibi.

---

[42] Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, s. 105/14.

65. 13. Zaman gösteren adlara gelen *+lIk / +lUk* eki, "o zaman süresi içine giren" anlamında ad ve sıfatlar türetir: *asırlık (çınar), günlük (gazete), haftalık (rapor), aylık (maaş), aylık (dergi), yıllık, yüzyıllık (dönem)* vb.

66. Arapça *-iyyat > -iyet* birleşik ekiyle kurulmuş *hakimiyet, insaniyet, milliyet* gibi soyut adlarla, *-î* nispet ekli *dünyevî, rubaî* gibi sıfatların ve dilimize Arapçanın kalıplarıyla girmiş diğer bir kısım sözlerin Türkçeleştirilmesinde *+lIk / +lUk* soyut ad türetme ekinden yararlanılmış ve bu yolla epey söz kazanılmıştır: ekalliyet = *azınlık,* İslâmiyet = *Müslümanlık,* kat'iyet = *kesinlik,* kifâyet = *yeterlik,* mebzuliyet = *bolluk,* şahsiyet = *kişilik,* zıddiyet = *zıtlık;* dünyevî = *dünyalık,* fuzulî = *fazlalık,* süflî = *aşağılık,* yevmî = *günlük,* zatî = *özlük;* cinnet = *delilik,* fena = *fanilik,* husumet = *düşmanlık,* lûgat = *sözlük,* maaş = *aylık,* muadelet = *denklik,* sefaret = *elçilik,* muafiyet = *bağışıklık* vb.[43]

67. *+lIk/+lUk* eki, bir kısım "sahip olma, üzerinde bulundurma, ... özelliğini taşıma" anlamındaki *+lI / +lU* sıfatları (63. 1. §) ile bunun zıttı olan ve "yokluk, eksiklik" bildiren *+sIz / +sUz* (90. §) sıfatları üzerine gelerek de bunlardan soyut birer ad türetir: *ahlâklılık / ahlâksızlık, bakımlılık / bakımsızlık, başlılık (üç başlılık) / başsızlık, beceriklilik / beceriksizlik, belirlilik / belirsizlik, canlılık / cansızlık, çekimlilik / çekimsizlik, dayanıklılık / dayanıksızlık, dişlilik* (özel anlam kazanmış) */ dişsizlik, duyarlılık / duyarsızlık, evlilik* (özel anlam kazanmıştır.) */ evsizlik, denklilik / denksizlik, doyumluluk / doyumsuzluk, geçişlilik / geçişsizlik, gereklilik / gereksizlik, haklılık / haksızlık, pahalılık, (çok) seslilik / sessizlik, tatlılık / tatsızlık, sululuk, yaşlılık* vb.

68. *+mAn:*

+mAn eki, sıfatlardan kişileri niteleyen sıfatlar türeten bir ektir. Eklendiği sıfata "abartma, aşırılık" işlevi katar. İşlek bir ek olmadığı için türettiği kelimeler oldukça sınırlıdır: *akman, ataman* "eski Rus kazaklarına verilen ad", *delişmen, dızman* "iri yapılı", *evcimen, gökmen, karaman, kocaman, kodaman, kölemen, kösemen,*

[43] Ayrıca Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 160'a bk.

küçümen (< *küçükmen*), *toraman* "tombul, genç irisi", *yalman* "eğik, sarp, dik" vb.

Kalıplaşma yoluyla oluşmuş *Dikmen* ve *Karaman* yer adlarında da aynı ek vardır.

Uzman ve *egemen* bu ekle yapılmış yeni sözlerdir.

69. *+(I)msI / +(U)msU (< +m+sIg):*

+(I)msı/+(U)msu eki adlara, renk adlarına ve tat bildiren sıfatlara gelerek "benzerlik, andırma", anlamı veren sıfatlar türetir. Bu birleşik ekin içindeki *+sI / +sU* eki Eski Türkçede "gibilik, benzerlik" gösteren *+sIg* ekinin (*Alt. Gr.* § 80) Türkiye Türkçesine uzanmış bir kalıntısıdır:

a. Adlardan: *ağacımsı, âbidemsi, azımsı, balımsı, bitkimsi, borumsu, çadırımsı, gagamsı, hamursu / hamurumsu, halkamsı, iğnemsi, kadifemsi, köylümsü, kubbemsi, sinimsi, yumurtamsı* vb (77.§ *+sI / +sU* ekine bk. ve krş.).

b. Renk adlarından: *beyazımsı, bozumsu, esmerimsi, karamsı, kırmızımsı, mavimsi, pembemsi, sarımsı, yeşilimsi.*

c. Tat bildiren sıfatlardan: *acımsı, çiğimsi, ekşimsi, kekremsi, tatlımsı* gibi.

+(I)msı / +(U)msu eki dilimize doğulu ve batılı dillerden girmiş bazı yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesinde de kullanılmıştır: Ar. enbulî = *borumsu*, Fr. metaloide = *madenimsi*, deltoide = *deltamsı*, Ar. İbrevî = *iğnemsi*, arachnides = *örümceğimsiler*, caniches = *köpeğimsiler* vb.[44]

70. *+(I)mtırak / +(U)mtırak < +mtı+rak:*

Adlardan 69. paragrafta gösterilen *+(I)msı / +(U)msu* eki gibi "gibilik, benzerlik, yakınlık" gösteren, tat ve özellikle renk adlarından sıfatlar türeten bir ektir. Yalnız kullanılış alanı *+(I)msı/+(U)msu* kadar yaygın değildir. Ünlü uyumlarından kaçınan bir ek olduğu için eklendiği ada hep kalın biçimiyle gelir. Yalnız, ünsüzle biten sözlerden sonra oraya bir bağlantı ünlüsü alır: *acımtırak, beyazımtırak, bozumtırak, ekşimtırak, kırmızımtırak, mavimtırak, mayhoşumtırak, sarımtırak, yeşilimtırak* gibi.

---

[44] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s.127.

Ek yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki *+(I)mtı* veya *+(I)mtık / +(U)mtuk* benzetme ekiyle *+rAk* karşılaştırma ekinin birleşmesinden oluşmuş olmalıdır.

+(I)mtık / +(U)mtuk eki günümüz Türkiye Türkçesinde yoktur ama Türkmen Türkçesinde hâlâ kullanılagelmektedir.[45]

71. *+(I)n / +(U)n:*

Adlardan sıfat türeten vurgulu bir ektir. Bu ek ses yapısı bakımından zaman adlarından zarf türeten (55, 55.1§) vurgusuz *+In/+Un* ekiyle aynı olmakla birlikte, işlevi bakımından ondan ayrılır. *+(I)n / +(U)n* ekini almış olan adlar Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine ve bazı çağdaş lehçelere yalın durumlarıyla değil, ekle kaynaşmış olarak geldiklerinden, ekin işlevi kesin olarak belirlenemiyor. Ancak, bu ekle kurulmuş sıfatların anlam yapısına bakarak *+(I)n/+(U)n*'un pekiştirme görevinde sıfat türeten bir küçültme eki olduğu söylenebilir: *boyun, çetin, eğin, evin, karın, koyun* (göğüs, bir hayvan türü), *kulun, serin, oyun, öğün, uzun, yagrın, yakın, yeğin, yoğun*? [46]gibi.

72. *+(I)n (+(A)n):*

Bu ekle yapılan adlar, Eski Türkçede ad ve sıfatlardan "ilgili olma, akrabalık bildirme" ad ve sıfatları türeten *+(A)ñ* ekiyle kurulmuş adlardan[47] bazılarının bize daha çok *+(I)ñ* biçimiyle uzanmasından oluşmuş görünüyor.

+(I)ñ eki doğal olarak bir *+ñ > +n* değişimine de uğramıştır. Bu ekin örnekleri birkaçı geçmeyen uzantı kelimeler oldukları için bugün *+(I)ñ* ölmüş bir ek durumundadır: *alan (<alañ), belin* "korku" ve bundan *belinle-* "irkilmek" *(< beliñ), derin (< teriñ), kayın* "kayın birader" *(< ka* "aile" *)*, *kayın* "kayın ağacı", *yalın* "alev" *(<yal+ıñ)*,

---

[45] Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, s.54.

[46] Bk. ve krş. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 181/32 -in Adları *uzun, yoğun, yakın, kalın* gibi Eski Türkçeden gelen bazı örnekleri de bu madde altında toplamışsa da, Erdal, bunların fiil kökenli olduklarını çeşitli örneklere dayanarak açıklamıştır (bk. ve krş. *Old Turkic Word Formation* I, s.300, § 3. 107-xn).

[47] Erdal, *Old Turkic Word Formation* I, s. 160, § 2.95 *+(A)ñ: ayanç+añ, öl+eñ, ka+ñ, tüz+eñ, yal+ıñ, yel+iñ* vb.

yelin "inek, koyun gibi hayvanlarda memenin süt toplanan yeri" (< ET *yalıñ / yeliñ* "rüzgârlı") vb.

73. *+(I)ncI / +(U)ncU:*

Sayı adlarından sıra sayı sıfatları türeten çok işlek bir ektir: *birinci, üçüncü, beşinci, onuncu, yirminci, yüzüncü, bininci* gibi.

74. *+rAk:*

Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir ek olarak sıfatlardan karşılaştırma sıfatları türeten *+rAk* eki, Türkiye Türkçesinde canlı işlevinin bir dereceye kadar aşınma ve kaymaya uğramasıyla "oldukça" anlamı veren bazı küçültme sıfatları bırakmıştır. Ekin böyle bir işlev kaymasına uğramasında elbette eklendiği kelimelerin anlam yapısı etken olmuştur: *acırak, akrak, azrak, bozrak, büyürek* (<*büyük+rek*), *ekşirek, gökrek, kısarak, küçürek* (< *küçük+rek*), *sarırak, ufarak* vb.

75. *+sAk (< +sA-k):*

+sAk eki addan "istek" bildiren fiil yapma ekiyle, fiilden ad ve sıfat türeten *-k* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. İşlek değildir. Eldeki sayılı örnekler, tarihî dönemlerde yapılmış türetmelerin uzantıları olduğundan, ekin eklediği sözlerin şekil yapısında ve işlevinde bazı değişmeler de olmuştur. Bu nedenle çok kez *+sAk*'lı kelimelerin ilk şekillerini bulmak da güç olmaktadır: *aksak, bağırsak, boğazsak* "obur", *burunsak* "hayvanlarda burun başlığı, burun ipi", *ersek* "erkek düşkünü kadın", *dirsek, kursak, ölümsek* "zayıf, cılız", *sarımsak, savsak* "ihmalci", *tutsak* "esir", *tüm-sek, yüksek* vb.[48]

76. *+sAl (< Fr. +Aĺ):*

Arapça *+î* nispet ekinin yerini tutmak üzere, Lâtin kökenli Fr. *+Aĺ* "nispet bildirme, ait olma" ekinin Türkçeye uyarlanırken *siyasa* ve *ulus* gibi kelimelere getirildikten sonra *+sAl* biçiminde yanlış

[48] Erdal, *Old Turkic Word Formation* I, s. 157, § 2.93'deki *+sOk* ekine bk. ve krş. Yazar burada *tañsok* "hayret verici", *bagırsok* "bağırsak", *sıñarsok* "atın but yanı", gibi addan türemiş örnekler yanında *ilgeysök* "bilgili, çok bilgili", *ilersök* "pantolon beli", *bilerzök* gibi *-gAy*'lı ve *-r*'li fiillerden türemiş örneklerin de bulunduğunu dikkate alarak, ekin yapısı konusunda kesin bir yargıya varamıyor. Belki de her iki kuruluştaki ekler kökence birbirinden farklıdır, diyor.

ayrılmasından oluşmuş bir ektir. Türkçenin *kumsal*,[49] ve fiilden *uysal* sözlerindeki *+sal* ekleriyle işlevce bir bağlantısı yoktur.

Türkçede "aitlik ve nispet bildirme" görevi için belirtisiz ad tamlaması (*duygu sömürüsü, kişi hakları, para darlığı* vb.) çok elverişli olduğu hâlde, yabancı kökenli bu *+sAl* eki gittikçe yaygınlaşarak aitlik ve nispet sıfatları türeten yeni bir ek[50] niteliği kazanmıştır: *açısal, biçimsel, bilimsel, bireysel, çevresel, duygusal, evrensel, geleneksel, gövdesel, kişisel, kurumsal, kutsal, örgütsel, sayısal, sorunsal "problematik", tanrısal, toplumsal, yapısal, yaşamsal, yöresel* vb.

+sal ekindeki yaygınlaşma onu kullanılış bakımından yalnız Türkçe sözlerle sınırlı kılmamış, dilimizdeki Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce gibi doğu ve batı kökenli yabancı sözlerle kullanılmasına da yol açmıştır: *ahlâksal, aletsel, hukuksal, mantıksal, parasal, ruhsal, partisel, primsel, puansal, taktiksel* gibi. Üstelik yalnız adlardan değil, fiil kök ve gövdelerinden de sıfatlar yapabilmiştir: *düşünsel, eğitsel, görsel, işitsel, öğretsel* vb.[51]

77. *+sI / +sU (< +sI-g):*

Eski Türkçedeki addan fiil türeten *+sI-* ekiyle fiilden ad türeten *-g* ekinin kaynaşmasından oluşan *+sIg* birleşik ekinin tarihî gelişme sürecinden geçmiş kalıntısı durumunda bir ektir. Addan

---

[49] Eren, *kumsal*'ın yapısını *dağsak* "dağlık bölge" sözüne kıyaslayarak **kum+sal* > *kumsal* gelişmesine bağlamıştır. Ayrıntı için "Yeni bir ek: *-sal / -sel*", *Türk Dili*, S. 580 (Nisan 2000), s. 303 /4'e bk.

[50] Ayrıntılı bilgi için Eren, agm., s. 291-305'e bk.

[51] *+sAl* ekinin yaygınlaşmaya başladığı yıllarda, köken ve kullanılış yanlışları üzerinde değişik yorumlar yapılmış, bu durum dilciler arasında epey tartışmalara yol açmıştır. Bu konudaki görüşler için: Banguoğlu, "Nispet sıfatları ve -sel / -sal", *Dünya* gazetesi 16.9.1965 - 19.9.1965 (*Dil Bahisleri*, İstanbul 1987, s. 264-277), Ediskun, "*-el, -il, -sel* ekleri üzerine", *Türk Dili*, S. 179 (Ağustos 1976), Korkmaz, "Türkçede *-l* Eki (*-al / -el, -ıl /-il, -ul / -ül; -sal / -sel)* I" *Türk Dili*, S. 181 (Ekim 1966) s. 24-32 (*Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, S. 133-138). Ediskun, " Yine *el / -il, -sel* ekleri üzerine", *Türk Dili*, S. 184 (Ocak 1967); Korkmaz, "Türkçede *-l* Eki (*-al / -el, -ıl /-il, -ul / -ül; -sal / -sel*) II. *Türk Dili*, s. 187 (Nisan 1967), s. 139-514-519 (*Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s.139-144), Banarlı, "sel ve sal hikâyesi", *Türkçenin Sırları*, s. 268-242; Temir, "Türkiye Türkçesindeki *-sal / -sel* sıfat eki nereden geliyor?", *Uluslararası Türk Dili Kongresi* 1992, Ankara 1996, s. 5-7.

"benzerlik, yakınlık, andırma" gösteren sıfatlar türetir: *abdalsı, altınsı, budalası, buğdaysı, bulanıksı, çocuksu, dikensi, erkeksi, kadınsı, kalkansı, leyleksi, maymunsu* vb.

+sI eki, az işlek kalıntı bir ek olduğu için özellikle renk ve tat sıfatları türetiminde yerini kolayca aynı yapı ve işlevdeki *+ImsI* benzetme ekine bırakmıştır (*acımsı, tatlımsı, yeşilimsi* vb. § 69/b).

Bu ek, benzerlik gösterme işlevi dolayısıyla, Türkçeleştirme çalışmaları yapılırken Fr. *-ide, form* ve Ar. *-î* nispet ekini karşılayan bazı coğrafya ve botanik terimlerinin yapılmasında başarılı olmuştur: *ağaçsı* "haşebî", *ağsı* "plexiforme", *beyinsi boğumlar* "ukadat-ı şibihmuhiyye", *billûrsu* "cristalloide", *çanaksı* " calisiforme", *iğsi* "migzalî", *kalkansı* "thyroide", *kirpiksi* "hedebî", *kozalaksı* "sanavberi", *madensi* "metaloide", *mantarsı* "fungiforme, kem'evî", *taraksı* "muştî", *terliksi* "mütesaviyülehdat", *tırnaksı* "zıfrî" vb.

+sI eki *+lAr* çokluk ekiyle genişletildiğinde takım ve aile adları bildirir: *buğdaysılar* "graminidées", *insansılar* "anthropoides", *leyleksiler* "ciconiiformes", *Moğolsular* "Mongoloides", *kör yılansıgiller* "anguides" vb.[52]

78. *+sIk / +sUk (<+sI-k (?)):*

Addan fiil türeten ve benzerlik gösteren *+sI-* / *+sU-* ekiyle, fiilden sıfat türeten *-k* eki kaynaşmasından oluşmuşa benzer[53] ölü bir birleşik ektir. Dilimizde yalnız ad ve sıfat olan birkaç söz bırakmıştır: *ağlamsık* "ağlamaklı", *bagırsuk > bağırsak* "merhametli, bağırsak", *kınamsık* "ayıplanan", *sumsuk* "yumruk", *sümsük* "uyuşuk, mıymıntı", *tansık* (*<tañsuk*) "şaşırtıcı, mucizevî", *yüksük* gibi.

79. *+sIl / +sUl (< +sI-l (?)):*

Addan benzerlik fiili türeten *+sI* / *+sU-* ekiyle fiilden ad türeten *-l* ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek de dilimizde bir iki kelime bırakmış ölü eklerdendir. Addan ilgi sıfatları türetmiştir. Örneklerin bir kaçı da terim niteliğindedir: *damaksıl* "damakla ilgili"

---

[52] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 165; Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* §148.

[53] Ek, benzerlik sıfatı yapan (§ 77) *+sI* ekiyle *+k* (*< ok*) pekiştirme eki kaynaşmasından oluşmuş da olabilir. Ekin yapısı üzerindeki değişik görüşler için Eraslan, "*+sı- / +si-* ve *-sı- / -si-* Ekleri Hakkında", s. 50, 1.3. §'a bk.

ve bundan *damaksıllaşma, dudaksıl* "dudakla ilgili", *yersil* "yerle ilgili", *yoksul* gibi.

80. ***+sIz / +sUz:***

+sIz / +sUz eki, addan "yokluk, eksiklik" bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten çok işlek bir ektir. "Sahip olma, kendinde bulundurma" görevindeki sıfat türeten *+lI / +lU* (63.1. §) ekinin karşıtıdır: *acısız, akılsız, anlamsız, başsız, bilgisiz, cansız, eksiz, evsiz, davetsiz, görgüsüz, güçsüz, korkusuz, soysuz, susuz, tasasız, tatsız, tıraşsız, umutsuz, uykusuz, yurtsuz* vb.

+sIz /+sUz eki *öksüz* (<*ög+süz*), *ıssız* (< *iḍi+siz*), *densiz* (<*teñ+siz*), *hırsız* gibi bazı eski türetmelerde de yer almıştır.

Bu ek fiilden hareket adları türeten *-mA, -(I)m/-(U)m* ekleriyle *-Ar* sıfat-fiil eklerinden sonra gelerek de yine yokluk anlamında sıfatlar türetir: *acımasız, anlamsız, bakımsız, olumsuz, sevimsiz, verimsiz, yorumsuz, geçersiz, tutarsız* vb.

Ekin öteki kullanılış biçimleri şunlardır:

80.1. *+sIz / +sUz* eki pek seyrek olarak sıfatlardan da birkaç yokluk sıfatı türetmiştir: *hoşnutsuz, kesiksiz, uygunsuz* gibi.

80.2. *+sIz/+sUz* eki eş anlamlı ikileme sıfatları da türetmiştir: *anasız babasız, borçsuz harçsız, dertsiz tasasız, ipsiz sapsız, işsiz güçsüz, kayıtsız şartsız, senetsiz sepetsiz, sessiz sedasız, tatsız tuzsuz, uçsuz bucaksız* vb.[54]

80.3. *+sIz/+sUz* ekiyle kurulmuş ancak anlam kayması yoluyla kalıplaşmış bazı sıfat ve zarflar da vardır: *amansız, arsız, aynasız, bacaksız, eşsiz, katıksız, kalpsiz, kuşkusuz, midesiz, ölümsüz, sonsuz, şüphesiz, yüreksiz.*[55]

80.4. Yabancı sözlere karşılıklar bulma ve terim yapma konusunda *+sIz / +sUz* ekinden de yararlanılmıştır. Bu ek dilimizdeki Arapça *gayr-, bilâ-, lâ-,* Farsça *bî-* ve *nâ-* gibi "yokluk" ve "olumsuzluk" bildiren ön eklerin yerini tutmuştur: gayriciddî = *ciddiyetsiz,* gayrimahdut = *sınırsız,* gayrimuntazam = *düzensiz;* bilâfasıla = *ara-*

---

[54] Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri,* s. 142: *+sIz* 1.4.

[55] Bu konudaki ayrıntı için Ek Kalıplaşması bölümüne(§. 249 ve öt.) bk.

lıksız, bilâmüddet = *süresiz*, bilâmünakaşa = *tartışmasız*, bilâücret = *ücretsiz;* lâilaç = *ilâçsız*, lâkayd = *ilgisiz*, lâyemut = *ölümsüz;* bîbaht = *bahtsız, talihsiz*, bîkes = *kimsesiz*, bîlüzum = *gereksiz*, bîtaraf = *taraf-sız;* nâçar = *çaresiz*, nâdan = *anlayışsız, bilgisiz*, nâehil = *ehliyetsiz*, nâciz = *değersiz, önemsiz* vb.

"Sahip olma, üzerinde bulundurma" anlamlı ve *+lI /+lU* ekli Türkçe kelime ve terimler arttıkça buna koşut zıt anlamlı *+sIz /+sUz* ekli kelime ve terimler yapmak da kolaylaşmaktadır: *belirli / belirsiz, çiçekliler / çiçeksizler, dönüşlü / dönüşsüz, geçişli / geçişsiz, olumlu / olumsuz, ünlü / ünsüz, verimli / verimsiz, yatılı / yatısız* vb.

81. ***+sIzIn (< +sIz+In):***

+sIzIn eki, *+sIz* yokluk ekiyle *+In* vasıta durumu ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Addan zarf türetir: *ansızın* gibi. Yalnız, bu zarf bir yana bırakılırsa, ek, Türkiye Türkçesinde fiilden hareket adı (mastar) yapan *-mAk* ekinden sonra gelerek *-mAdAn* zarf-fiil ekine koşut zarflar türetmiştir: *açmaksızın, almaksızın, bilmeksizin, dinlemeksizin, durmaksızın, geçirmeksizin, görmeksizin, kalmaksızın, yorulmaksızın* vb. Ancak, ekin kullanılışı *-mAdAn* ekine oranla daha sınırlıdır.

82. ***+sIzlIk / +sUzlUk (< +sIz / +sUz + +lIk / +lUk):***

+sız/+sUz ekiyle *+lIk/+lUk* soyut ad türetme ekinin birleşmesinden oluşmuş bulunan bu ek, addan yokluk görevinde soyut adlar (veya *+sIz/+sUz* yokluk sıfatlarından soyut yokluk adları) türeten bir ektir: *akılsızlık, başarısızlık, başsızlık, beceriksizlik, dayanıksızlık, cansızlık, doyumsuzluk, düzensizlik, eşitsizlik, görgüsüzlük, hareketsizlik, haksızlık, ilgisizlik, kayıtsızlık, korkusuzluk, mutsuzluk, onsuzluk, şanssızlık, talihsizlik, umutsuzluk, yolsuzluk* (§. 65'e bk. ve krş.) vb.

83. ***+şAr:***

Ünlü ile sonuçlanan sayı adlarından üleştirme sıfatları yapan bir ektir: *ikişer, altışar, yedişer, on ikişer, yirmişer, otuz ikişer, kırk yedişer, ellişer* ve istisnaî bir örnek olan *yarımşar* (§ 33+*Ar, +şAr*'a bk. ve krş.).

84. *+şIn:*

Renk adlarından benzerlik gösteren birkaç sıfat türetmiş bir ektir: *akşın, gökşin, karaşın, mavişin, sarışın* gibi.

85. *+(I)t / +(U)t:*

+(I)t / +(U)t eki, addan birkaç ad ve sıfat türetmiş, işlek olmayan bir ektir. Ekin işlevi de açık değildir: *boyut, çiğit* "çekirdek", *dikit* "mağara tavanından damlayan suların tabanda oluşturduğu dikme", *eşit, karşıt, yaşıt* gibi.

86. *+tI / +tU:*

Birkaç kelimede addan ad türeten bir, *+tI / +tU* ekinin varlığı göze çarpmaktadır. Ekin işlevi açık değilse de, bıraktığı örneklerden ve fiillere gelen *-IntI* (*kırıntı, süprüntü* vb.) ekindeki işlev koşutluğundan "aşağılama, küçük görme" görevinde bir ek olduğu kanısına varılmaktadır: *elti, tortu, pırtı, pinti* vb.

+tI / +tU ekinin belirli olan asıl işlevi, ses yansımalı köklere *+Il / +Ul, +Ir / +Ur* ekleri getirilerek elde edilen ikincil köklerden adlar türetmektir. Ekteki bu işlev çok canlıdır: *cayırtı, cıvıltı, cızırtı, çağıltı, çatırtı, çıtırtı, dırıltı, fıkırtı, fısıltı, fingirti, gümbürtü, gürültü, harıltı, homurtu, horultu, hüngürtü, kımıltı, mırıltı, patırtı, pırıltı, şakırtı, şırıltı, vızıltı, zangırtı* vb.

87. *+(I)z / +(U)z:*

Adlarda ve sayı adlarında topluluk veya ikilik gösteren bir çokluk eki niteliğindedir. Çok eski bir ek olduğu için işlekliğini kaybetmiş, günümüze kalıp hâlinde, eklendiği sözlerle birlikte uzanagelmiştir.

+(I)z / +(U)z ekinin ikilik (*dual, dualismus)* gösterme işlevi ikili organ adlarında görülür: *beniz, boynuz, diz, göğüs* (< *kögüz*), *omuz* gibi.

Sayı adlarından oluşturulan *üçüz, dördüz, beşiz, altız* gibi sözlerde ise " birlikte doğma, bir arada olma, birbiriyle ilgili olma" anlamı veren bir topluluk işlevi vardır. Bu sözler çok kez bir *+lI* sıfat ekiyle genişletilerek de kullanılır: *üçüzlü, dördüzlü, beşizli, altızlı* gibi.

Ad ve sıfat niteliğindeki *ayaz, topuz* ve *güvez* "mora çalan kırmızı (< *gök+ez*) sözlerindeki *+z* eki de aynı ek olabilir.

2. Fiilden Ad Türeten Ekler

88. Addan ad türeten eklerde olduğu gibi, fiilden ad türeten ekler de ya fiil kök ve gövdelerine yahut da ad kök ve gövdelerinden oluşturulmuş fiil gövdelerine getirilen eklerdir.

Türkiye Türkçesinde fiilden ad türeten eklerin sayısı oldukça çoktur. Ad kökenli sözler doğadaki somut ve soyut varlık ve nesneleri bütünüyle karşılayamadığı için, dil bir kısım nesne ve kavramları harekete dayandırarak karşılama yolunu benimsemiştir. Üstelik fiil kök ve gövdelerinin sayısı ad kök ve gövdelerine oranla çok daha fazladır. Dildeki bu durum ister istemez fiilden ad türetme eklerinin sayısını artırmıştır. Ayrıca, bu gruba giren eklerin bir kısmı aslında fiillerin soyut oluş ve kılış adları durumundadır. Söz gelişi *-mAk, -mA, -Iş /-Uş* ekleri her fiile getirilebilir ve yüzlerce hareket adı oluşturabilir. Elbette bunlar içinde kalıplaşma yoluyla herhangi bir nesnenin somut adı olanlar da vardır.

Bu gruptaki bir kısım ekler ise doğrudan doğruya somut ve soyut nesne adı türeten eklerdir. Bunlara ad soylu, öteki kelime türlerini de katmak gerekir.

Türkiye Türkçesinde fiilden ad türeten başlıca ekler ve özellikleri şunlardır:

89. ***-(y)A:***

Çok eski bir zarf-fiil eki olan *-(y)A*,[56] Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde, *-rAk* karşılaştırma ekiyle genişletilerek *-ArAk* biçiminde (103. §) kullanılmaya başladığı için ekin tarz zarfları oluşturan kullanılışı tek tük örneklerde kalmıştır. Bunlar da *-lAş-* işteşlik fiilinden kurulmuş şekillerdir: *destekleşe, haberleşe, nöbetleşe, ortaklaşa, yardımlaşa* gibi.

Ancak, *-(y)A* eki, geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdeleriyle, çatı ekleri almış fiil gövdelerine eklendiğinde, eşli veya zıtlı tekrarlama yoluyla işlekliğini sürdürmüştür: *ağlaya ağlaya, baka baka, çalışa çalışa, dinleye dinleye, gizleye gizleye, güle güle, itekleye itekleye, iteklene iteklene, kala kala, vere vere, yuvarlaya yuvarlaya yuvarlana yuvarlana; açıla saçıla, ayıla*

[56] Gabain. *Alt. Gr.* § 232.

bayıla, düşe kalka, gide gele, sere serpe, yata kalka, yıkıla yuvarlana vb.[57]

-(y)A eki *açılıp saçıla, çalıp çırpa, gelip gide, oturup kalka, yalvarıp yakara* gibi *-(I)p ve -(y)A* eklerine dayanan tekrarlı zarf-fiillerde de işlevini sürdürmüştür.

89.1. *-(y)A* zarf-fiil ekinin kalıplaşma yoluyla oluşturduğu *çevre* (< *çevir-e*), *eğe, gaga* (< *kak-a*), *öte, kese* "kestirme yol", *oya, sapa, vere* "bir yer veya kalenin teslimi" gibi adlar da vardır (Ek Kalıplaşması 265.§). Bunlar örnek alınarak Cumhuriyet döneminde *dize* "mısra", *doğa* "tabiat", *evre* "merhale, safha", *süre* gibi yeni türetmeler yapılmıştır. Böylece kalıplaşmış şekiller ile türetme şekiller yan yana gelmiştir.

90. Türkiye Türkçesinde bir üst paragrafta verilen *-(y)A* ekinden farklı bir ek daha vardır. Bu ek aslında bir ses genişlemesinden ibaret olduğu hâlde, yüklendiği pekiştiricilik görevi dolayısıyla, bir şekil bilgisi ögesi olarak da kabul edilebilir. *-(y)A* eki bazı pekiştirme ve küçültme sıfatlarında anlam güçlendirici bir görev yüklenmiştir: *azacık* > *azıcık, çepeçevre, daracık, düpedüz, gepegenç, güpegündüz, sapasağlam, yapayalnız* gibi.

91. ***-(y)AcAk:***

-(y)AcAk ekiyle kurulan gelecek zaman sıfat-fiilleri adlar önünde niteleme sıfatı görevindedir: *alacak mal, duracak yer, gelecek yolcu, içecek su, okunacak kitap, ödenecek borç, pişecek yemek, söylenecek söz, yatacak yer* vb.

Bu sıfatlarda ekin genellikle geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli fiillerle, dönüşlü fiil çatılarına geldiği görülüyor.

-(y)AcAk ekiyle kullanılmış sıfat tamlamalarındaki adların zamanla kullanımdan düşmeleriyle sıfatlar kendi başlarına kalıcı adlara da dönüşmüşlerdir. Kalıplaşma daha çok tek heceli geçişli fiillerdedir. Bu yolla oluşmuş bulunan adlar, "bir şey için"

---

[57] *-(y)A* ekinin dar ünlülü *-(y)I* türü Eski Türkçede de pek seyrek olduğu için (Gabain, *Alt. Gr.* § 232) Türkiye Türkçesine kadar uzanamamıştır. Biz bugün yer yer Anadolu ağızlarında görülen *bekleyi bekleyi, dinleyi dinleyi, gözleyi gözleyi* gibi örneklerdeki *-(y)I* ekinin de *-y-* ünsüzünün daraltma ekiyle sonradan oluştuğu görüşündeyiz.

anlamında *tahsis adları*dır. İçlerinde yine aynı işleve bağlı araç, gereç adı olanlar da vardır:

açacak "şişe açacağı", *alacak, çekecek* "ayakkabı çekeceği", *gelecek* "istikbâl", *giyecek, içecek, kesecek, silecek, tutacak, verecek* "borç", *yakacak* vb.

-(y)AcAk eki bir kalıplaşma aşamasından geçmesine rağmen, türetme eki olarak işleklik kazanma eğilimindedir.

92. *-Aç, -ç:*

Ünsüzle biten fiil köklerinden sonra *-Aç, -A* ünlüsüyle biten köklerden sonra *-ç* olarak gelen ek, eklendiği fiilin anlamını nitelik olarak taşıyan sıfat veya o hareketi gerçekleştiren ad türeten bir ektir: *dürteç, gömeç, güleç, tıkaç, tokaç, süreç, yamaç* gibi. Ancak, işlek bir ek olmadığı için terim yapımında kullanılarak işletilmek istenmiştir: *bağlaç* "rabıt", *büyüteç, büyülteç* "pervasız", *donduraç* "dipfiriz", *kaldıraç* "manivelâ", *kayaç, püskürteç* "püskürtücü, pulverizatör", *sarkaç* "rakkas", *sayaç, tıkaç, toplaç* "toplayıcı, kollektör", *tümleç* "mef'ul", *yansıtaç* "yansıtıcı, reflektör",[58] *yükselteç* "yükseltici, amplifikatör" vb.[59]

93. *-AgAn / -AğAn < -A-gAn (?):*

Daha çok tek heceli geçişsiz fiil köklerine gelen, eklendiği fiildeki hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı gösteren ve abartma görevinde sıfatlar türeten birleşik bir ektir: *artağan* "bereketli, artırımlı", *çalağan, durağan* "sabit", *gezegen* "çok gezen", *güleğen* "güler yüzlü", *ivegen* "aceleci", *içegen* "içkici, sarhoş", *iveğen* "ivecen", *kacağan, kayağan* "kolayca kayan, kaypak", *küsegen* "çok küsen, çabuk küsen", *olağan* "normal, hep olagelen", *olağanüstü, süregen* " müzmin, kronik", *tepegen* "tepici, çok tepen" vb.

-AgAn/-AğAn sıfatlarından adlaşmış veya bu ekle türetilmiş bazı adlar de vardır: *burağan* "güçlü esen rüzgâr", *dardağan* "palmiye cinsinden bir ağaç ve bu ağacın meyvesi",

---

[58] Ayrıntı için, Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 51/7'ye bk.

[59] Banguoğlu, *çekiç, eğiç, kakıç, tıkaç* gibi örneklerdeki *-Iç / -Uç* ekini değişik bir ek olarak vermişse de (*Türkçenin Grameri*, § 214/30) biz, bu ekin de *Aç*'taki ekle aynı olduğu görüşündeyiz .

geleğen "ana ırmağa karışan akar su", *gezegen* "çok gezen kimse, seyyare", *gideğen* "göl ayağı", *iveğen* "çabuk ilerleyen hastalık",[60] *küsegen* "mimoza türünden bir ağaç", *yatağan* "iki yanı da kesici olan uzun savaş bıçağı"(252.4. §'a bk.) vb. Bunlar kalıplaşma aşamasından geçerek oluşmuş adlardır.

94. *-Ak < -gAk*[61]:

Tek veya çok heceli fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve ad türeten işlek bir ektir. Birbirinden farklı türetmeler yapmıştır. Başlıca işlevleri şunlardır:

94.1. Genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu ve fiilin bildirdiği işi çokça yapanı gösteren (*frequantative*) sıfatlar türetir: *apışak* "açık bacaklı", *atak, bitek* "verimli", *çatak* "bitişik, ikiz; kavgacı", *dönek, geğrek* "gevrek", *kaçak, kıyak, kıvrak, korkak, kurak* (< *kurgak* < *kurı-*), *parlak, pişek, sarsak, sulak, sürek, titrek, toparlak, uğrak, ürkek, yedek* vb.

94.2. Bir işin yapıldığı yeri gösteren adlar türetir: *barınak, batak, bucak, çatak* "dere yatağı", *çıkak* "çıkılacak yer", *çökek, durak, kavşak, konak, korunak, kucak, sapak, sığınak, su-nak, tapınak* vb.

94.3. *-Ak* eki (ünlülerden sonra *-k)*, bazı araç-gereç adları türetir: *basak* "merdiven", *bıçak, dolak, elek, kapak, kayak, kaydırak, orak, oturak, ölçek, saçak, sancak, süzek, tarak, tekerlek, uçak, yatak* vb. Bu ek, bir kalıplaşma aşamasından geçerek ad türetme ekine dönüşmüş olmalıdır (252.5. §'a bk.).

94.4. Somut ve soyut adlar türetir: *çapak, dilek, dirsek, dokunak (lı), erek, kesek, sürek, tırnak, yanak, yığnak, yumak, yutak* vb.

---

[60] Ayrıca, Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, s. 145'e bk.

[61] *-Ak* ekiyle kurulmuş sözlerin bir kısmının Eski Türkçede *-gAk*'lı biçimde olması (*kaçak < kaçgak, kurak < kurgak, gerek < kergek, orak < orgak, yaprak < yapurgak* vb.) ekin kökence *-gAk* ekiylç ilişkili olduğunu gösterir. Ancak, bunun *-Ak* ekiyle kurulmuş bütün sözler için geçerli olup olmayacağı da düşünülmelidir.

Dilimizdeki *çıkak* "mahreç", *dayanak* "mesnet", *erek* "gaye", *ölçek* "mikyas", *uçak* gibi kelime ve terimler de bu ekle yapılmış yeni türetmelerdir.

95. ***-Al, -l:***

Dilimizde tarihî devirlerden gelme *-Al* ve ünlülerden sonra *-l* ekiyle kurulduğu tahmin edilen bazı sözler vardır. Bugün kökleri kesin olarak ayırt edilemeyen bu sözler, yapıları bakımından Eski Türkçedeki fiilden sıfat ve adlar türeten *-l* ekiyle kurulmuş *adıl* "ayrı", *amıl* "sakin, durgun", *amrıl* "sakin, durgun", *ıdıl* "yağma, talan, sefer, yolculuk", *ınal* "yüksek rütbeli memur", *kısıl* "geçit, sel yatağı", *münkül* "şaşkın, dalgın", *ötül* "öksürük", *usal* "gafil", *yıval* "övgü"[62] vb. fiilden türemiş sözlerle koşutluk gösterdiğinden, bizdeki günümüze uzanmış bu eski şekillerin de *-Al* ve ünlülerden sonra *-l* ekiyle kurulduğu kabul edilebilir. Moğolca ile de ortak olan ek bugün canlı değildir. Eski türetmeler olarak bıraktığı sıfat ve ad niteliğindeki örneklerden bazıları şunlardır:

1. Sıfat olarak: *andaval, aval, kaşal* "aptal, budala", *şaşal* "saf", *şapşal* "alık, budala"[63]

Daha çok zihin özrü bildiren aşağılayıcı sıfatlar yapan ekin abartma görevindeki *+Ak* küçültme ekiyle pekiştirilmiş türleri de vardır: *apalak, apşalak, avalak, şaşalak, şapşalak, şavşalak* vb.[64]

2. Ad olarak: *çakıl, çapul, çatal, çekel, çepel, çökel, dikel, güzel (<göz+e-), kartal, kaval, kural, paçal(?), sakal(?)* vb.[65]

---

[62] Erdal, *Old Turkic Word Formation* I, s.330, § 3. 113 - *(x)l.*

[63] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 232, § 191'de *apal, apşal, dadal, gacal, şavşal* gibi daha başka örnekler de vermişse de Deny'nin gramerinden (s. 553) aktarılan bu şekilleri bugün sözlüklerde bulmak mümkün değildir.

[64] Bu sıfatların ses yapıları, bize ses taklidi fiillerden oluşma ihtimalini hatırlatmışsa da oluşmayı bu konudaki kurallarla pek bağdaştıramadık. H. Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler* s. 38, *b, p*, s. 58 *ş* bölümlerine bk. ve krş.

[65] Türkçede fiilden ad türeten *-l* eki konusunda ayrıntılı bilgi için Bang, "Türkologische Briefe I", *Ungarische Jahrbücher* V, s. 400-401; Zajaczkowski, *Sufiksy*, s. 96.

doğal, dural "sakin", *istenel* "ihtiyarî", *kasıl* "kasla ilgili", *koşul, kurul, sarkıl* "sarkma hareketi" gibi sözler tutunma şansı değişik yeni türetmelerdir.

96. ***-AlAk (< -AlA-k):***

Tek heceli geçişsiz fiillerden sıfat ve adlar türeten *-AlAk* eki, tekrarlama fiilleri yapan *-AlA-* ekinin fiilden sıfat türeten *-k* ekiyle kaynaşmasından oluşmuş bir birleşiktir. İşlek olmayan bu ek "Tekrarlama, art arda yapılma" sonucu olan bir nitelik veya nesneyi gösterme işlevi taşır: *asalak, çökelek, gezelek, kasalak, kavalak, takalak, yapalak, yatalak* vb.

97. ***-AlI < -gAlI:***

-AlI eki, her türlü fiil kök ve gövdelerinden "bir zamandan beri" anlamını veren ve süreklilik gösteren zarf filler türetir. Fiilin zarf biçimi olduğu için olumsuzluk eki de alabilir: *alalı / almayalı, geleli / gelmeyeli, yapalı / yapmayalı* vb.

97.1. *-AlI* eki, işlev bakımından güçlendirilmek üzere, yaygın olarak kendisinden önce gelen ve şahıs ekleri de alabilen, görülen zaman ekiyle birlikte de kullanılır: *aldım alalı, bildim bileli, duydum duyalı, oturdum oturalı* vb. (ayrıntı için zarf-fiiller § 111 ve öt'e bk.).

98. ***-Am:***

İşlek olmayan, yalnızca birkaç kelime bırakmış olan bir ektir. İşlevce bir hareketin, bir bütünün parçasını bildiren adlar türetmiş gibi görünüyorsa da örnek azlığından ekin görevi tam olarak tespit edilemiyor:

buram (*buram buram terlemek*), *görkem* "debdebe, ihtişam", *koçam/koşam* "avuç, avuç dolusu", *tutam* "bir tutuşta alınan miktar", *yordam* (<*yor-dam*) "yatkınlık, alışkanlık, çeviklik" gibi.

biçem "üslûp", *dizem* "ahenk", *dönem* "devre", *kuram* "nazariye, teori", *kuramsal* "nazarî, teorik" gibi bazı terimler de bu ekle yapılmıştır. Yalnız *biçem* ve *dizem* terimleri tutunmuş değildir.

99. ***-AmAç (< -A-mAç) / -mAç:***

Bir iki örnek bırakmış ölü bir ektir. Tek heceli geçişli fiillere veya fiilden fiil türeten *-A-*'lı pekiştirme fiillerine gelerek bazı adlar türetmiştir: *dönemeç* "dönme yeri", *sekemeç* "sekme yeri", *soymaç* "çıplak", *yırtmaç* gibi. *soymaç* ve *yırtmaç*'taki *-maç* ekinin *-amaç* ekiyle bağlantısı da ihtiyatla karşılanmalıdır.

100. ***-AmAk (-A-mAk):***

Fiilden fiil türeten *A-* ekiyle *-mAk* ad-fiil (mastar) ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Fiilden "yer, yöre, mekân" kavramı veren ya da bir adın aralıklarla yapıldığını gösteren adlar türetir. Örneklerin bir kısmı konuşma ve halk dilindendir: *aşamak* "aşılacak yer", *basamak, geçemek* "dar geçit, yol uğrağı", *gezemek* "gezme yeri, avlu", *kaçamak, oturamak* "oturma yeri", *tutamak* vb.

101. ***-(y)An:***

Geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli fiillerden sıfatlar türeten ve bir işi yapanı gösteren ad olarak da kullanılan çok işlek bir sıfat-fiil (696-699.§'lar) ekidir: *alan, alışan, bilen, biçen, boğan, çalan, duyan, gezen, gören, işiten, kaçan, oynayan, öten, tutan, yatan* vb.

Ekin zaman gösterme işlevini aşındırarak kalıplaşma yoluyla kalıcı ad türetmiş örnekleri de vardır: *ağaçkakan, boğazkesen, çağlayan, çapan* "ağaçtan yapılmış bir çiftçilik âleti", *çırpan* "meyve çırpma sopası", *doğan, domalan* (bir tür mantar), *düven* (< *döğen*), *kalkan, kapan, kıran, kılkıran* "saç kıran hastalığı", *saç kıran* vb. (ayrıntılı bilgi için *-An* sıfat-fiili 699. ve Ek Kalıplaşması, 253.3. §'lara bk.).

Bu ekle *bilinen, bilinmeyen* "meçhul", *birleşen* (fiz.), *bölen, bölünen, çarpan* "mazrup", *düzen* "nizam", *kalan* "fark", *tamlayan* "muzafunileyh", *tamlanan* "muzaf" gibi bazı matematik, dil, felsefe ve fizik terimleriyle[66] Arapça, Farsça kelimelere karşılık olmak üzere, *bakan* "vekil", *dinleyen* "sami", *gönderen* "mürsil", *katılan* "müdahil", *kiralayan* "mucir", *kiralanan*

[66] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 57, §. 23.

"mecur", *ölen* "müteveffa", *böcekkapan, cankurtaran* gibi birtakım adlar da yapılmıştır.

ahmak ıslatan, başı çeken, göç kaçıran, sözü geçen, yere bakan gibi birleşikler dilde eskiden beri kullanılagelen şekillerdir.

101.1. Şekilce *-An* ekli sözler gibi görünen *kazan, sıçan, tavşan* (< *tabışkan*), *yalan, yaratan* "Tanrı", *yılan* vb. örneklerdeki *-An* eki, tarihî dönemlerin *-gAn* ekindeki ön ses *g-*'sinin eriyip kaybolmasından oluşmuş abartma sıfatları yapan farklı bir ekin devamıdır. Şekildeki tıpkılık dolayısıyla bunu *-An* sıfat-fiil ekiyle karıştırmamak gerekir.

102. ***-AnAk:***

Daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek "eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma" gibi değişik görevlerde somut ve soyut adlar türeten bir ektir. İşlek değildir. Birleşik bir ek izlenimi vermektedir: *biçenek* "otlak", *değnek* (< EAT. *degenek*), *ekenek* "mezra", *gelenek, görenek, sağanak, takanak* vb.

Bu ekle *düzenek* "mekanizma", *geçenek* "koridor", *itenek* "piston", *kesenek* "aidat", *olanak* "imkân", *örtenek* "bazı hayvanların vücudunu örten deri, tüy, kıl, organ örten zar", *seçenek* "alternatif", *tutanak* "zabıt" gibi birtakım yeni sözler de yapılmıştır. Bunlardan bazıları tutunamadığı için yaygınlık kazanamamıştır.

103. ***-(y)ArAk (< -(y)A-rAk):***

-(y)A zarf-fil ekinin *-rAk* karşılaştırma ekiyle genişletilmesinden oluşmuş çok işlek bir zarf-fiil ekidir. Tek ve çok heceli fiil kök ve gövdelerine eklenip *açarak, açılarak, açılmayarak, bakarak, bilerek, bilmeyerek, görerek, görmeyerek, gülerek, izleyerek, koşarak, salınarak, şakırdatarak, yürüterek, zıplatarak* gibi tarz zarfları oluşturur (ayrıntı için zarf-fiiller 741.§'a bk.).

Bunlardan bazıları kalıplaşma yolu ile zarf-fiil olma özelliğini yitirerek adî zarf niteliği kazanmıştır: *bakarak* "nispetle, oranla", *bilerek* "kasıtlı olarak", *bilmeyerek* "bilmeden", *giderek* "gittikçe, zamanla", *vararak* "gittikçe" vb.

Arapçadan geçme *-en*'li zarflardan bazıları da *-ArAk* zarf-fiil ekiyle karşılanarak Türkçeleştirilmiştir: *başlayarak* "itibaren", *bilerek* "kasten", *bozarak* "nakzen", *dayanarak* "istinaden", *değiştirerek* "tebdilen", *uyarak* "tevfikan", *yanılarak* "zuhulen" vb.

-Arak zarf-fiil eki, konuşma dilinde, bir ağız özelliği olarak anlamı pekiştirmek için *+tAn* zarf yapma ekiyle genişletilerek de kullanılır: *bakaraktan, giderekten, görerekten, koşaraktan, soraraktan* vb.

104. ***-ArI:***

Fiilin gösterdiği işi çokça yapanı bildiren sıfat ve adlar türetmiş ölü bir ektir. Bize bu ekle birkaç kelime gelebilmiştir: *göçeri* "sürekli yer değiştiren, sürekli göçen", *koşarı, soytarı, uçarı* vb.

105. ***-AsI (< -gA + sIg):*** [67]

Eski Anadolu Türkçesinde çok işlek bir sıfat-fiil eki olan *-AsI*, Türkiye Türkçesinde kalıp hâlinde bazı ifadeler bırakarak kaybolmuştur:

-AsI eki yalın ya da vurgulu *-CA* ekiyle genişletilmiş olarak sıfat göreviyle kargışlarda yer alır: *çatlayası* (*adam*), *boyu devrilesi* (*çocuk*), *eli kırılası* (*kadın*), *geberesi* (*herif*), *gözü çıkası* (*kız*), *kör olası, ocağı sönesi, yıkılası*; *çatlayasıca, boyu devrilesice, geberesice, gözü kör olasıca, ocağı yanasıca, sürünesice* vb.

Ekin *boyu devrilmeyesice, ocağı yanmayasıca, kör olmayasıca* gibi anlamca hafifletilmiş olumsuz biçimleri de vardır.

105.1. Yönelme durumu ekiyle genişletilmiş olarak zarf görevi yapar: *çıldırasıya sev-, doyasıya ye-, ölesiye çalış-* gibi.

105.2. Bazı yardımcı fiillerle birleşerek istek vb. ifadeler bildirir: *ata binesi gel-, çıkıp gidesi gel-, göresi gel-, gülesi tut-* vb.

giysi (< *gey-esi*) "giyecek", *yiyesi* "yiyecek", *veresi, veresiye* adları da kalıplaşma yoluyla oluşmuştur.

---

[67] Banguoğlu ekin yapısını *-e* sıfat fiil ve *-si* iyelik eki birleşmesine bağlamıştır (*Türkçenin Grameri*, § 204). Bu ekin yapısı üzerindeki değişik görüşler ve konunun tartışması için bk. Korkmaz, "*-ası / -esi* gelecek zaman sıfat fiil (participium) ekinin yapısı üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 145-150.

106. ***-baç → -maç*** **(§ 138, 138.1)**

107. ***-cA:***

Dönüşlü fiillerden bir hareketin sonucu olan soyut adlar türeten bir ektir. Örnekleri fazla değildir: *düşünce, eğlence* ve bundan *eğlencelik, direnee* "mukavemet", *öğrence* ve *öğrencelik* "öğrenmek için yapılan iş", *söylence* "efsane", *umunca* "umut" ve *+mA* ekiyle genişletilmiş *sürünceme* gibi.

107.1. İşlek olmayan bu ekin işletilmesi için birtakım yeni kelimeler de türetilmiştir: *beğence* "takriz", *çekince* "risk, riziko", *dinlence* "tatil", *dokunca* "zarar, ziyan", *dönence* "medar, gökb. burç", *güvence* "teminat, garanti", *inanca* "teminat", *övünce* "mefharet" vb.

Ancak, bunlardan çoğu kullanılışta yaygınlık kazanabilmiş değildir.

108. ***-cAsInA < +cA+sI+nA:***

Yapıca *+CA* eşitlik durumu ekinin, üçüncü şahıs iyelik ve yönelme durumu ekleriyle birleşmesinden oluşmuş bir ektir. Çeşitli sıfat-fiillerden zarf-fiiller türetir. Ekin türettiği zarf-fiil, bağlı bulunduğu fiildeki hareketin tarzını bildirir. Bu tarz bildirme, benzetmeye ya da farazî karşılaştırmaya dayanan ve asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir kılışa dayanır: *ayıplarcasına bak-, delicesine sev-, koşarcasına yürü-, biliyormuşcasına davran-, hiç görmemişcesine kapış-, orada kalacakcasına üzül-, durmamacasına çalış-* vb (ayrıntılı bilgi için Zarf-Fiiller, 765-767. §'lara bk.).

109. ***-ç:***

Dönüşlü fiil gövdelerinden türetme yapan çok işlek bir ektir. Bu ek, getirildiği fiildeki hareketi yapanı, yapılan hareketi veya o hareketle ilgili bir niteliği, bir özelliği gösteren soyut ad ve sıfatlar türetme görevi yüklenmiştir:[68] *gönenç, gülünç, iğrenç, inanç, kakınç, kazanç, kıskanç, korkunç, ödünç, sevinç, usanç, utanç* vb.

---

[68] Bazı gramer ve eserlerde ek, dönüşlü fiiller üzerine geldiği için *-nç* olarak gösterilmiştir. Biz aynı görüşte değiliz. Ek dönüşlü fiiller üzerine geldiğine göre *-nç* değil *-ç* olmak gerekir (bk. ve krş. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 223/36; Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, s. 130 -nç; Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, § 136 -nç).

İşlek bir ek olması dolayısıyla yeni kelime türetiminde hayli işe yaramıştır: *avunç* "avunma, teselli", *basınç, bilinç, bulunç* "vicdan", *dayanç* "mukavemet", *direnç* "direnme gücü", *erinç* "dirlik, düzen", *imrenç* "gıpta", *kıvanç* "iftihar", *özenç* "heves", *sapınç* "dalâlet, yolunu şaşırma", *üşenç* "tembellik" gibi.

Yalnız, bu sözlerden bir kısmı tutunup yaygınlaştığı hâlde bir kısmı da tutunamamıştır. Çok tutunmuş olan *ilginç* sözünün yapısı da yanlıştır. Çünkü *ilgin-* diye bir fiil yoktur. [69]

basınç, korkunç, ödünç gibi birkaç örnekte *basın-, korkun-, ödün-* fiil gövdelerinin yalnız başlarına kullanılmaması, eki *-nç* olarak ayırmayı gerekli kılmaz düşüncesindeyiz. Çünkü bu gövdelerdeki *-n-* ekleri de birer dönüşlülük ekinden ibarettir. Kaldı ki, bu birkaç örnek dışında kalan bütün türetmelerde *-ç*, yalın olarak da kullanılan dönüşlülük fiillerine gelmiştir. Aksine bu fiilin çoğu dilimizde dönüşlü biçimleriyle yerleşmiştir. Bunların *göne-, iğre-, ina-, kıska-* gibi yalın biçimleri de kullanılmamaktadır. Dolayısıyla bu türetmeler *inan-ç, kazan-ç* yapısındadır.

110. ***-DI / -DU*** (Ek Kalıplaşması, 261. §'a bk.)

111. ***-DIk / -DUk:***

Bir sıfat-fiil eki olarak geçmiş zaman işlevinde bazı sıfatlar türetmiştir: *bildik* (adam), *tanıdık* (kimse) gibi. Sıfat biçimi daha çok olumsuz şekliyle kurulmuştur: *aşılmadık güçlük, beklenmedik sonuç, bilinmedik sır, çıkmadık can, duyulmadık söz, görülmedik iş, saçı bitmedik yetim, ayrılmadık yol, yapılmadık ev* vb.

111.1. Verilen örneklerde görüldüğü gibi, *-DIk / -DUk* eki, kendisindeki zaman gösterme işlevinin aşınıp yitirilmesiyle sıfatlıktan kurtularak bazı adlaşmış örnekler de vermiştir: *bildik, doğurduk* "piç", *güvendik* "sırt verilen, güvenilen kimse", *sündük* "miskin", *sidik* "idrar" (<*siğ-dük*), *tanıdık* vb. (ayrıntı için Ek Kalıplaşması 253.1. §'a bk.)

---

[69] Vaktiyle ilginç kelimesindeki yapı yanlışlığı üzerinde Ömer Asım Aksoy'la yaptığımız bir söyleşide, kendisi bize "*korku*'dan *korkunç* nasıl yapılmışsa, *ilgi*'den *ilginç* öyle yapılmıştır" demişti. Bu açıklamadan *ilginç*'in yanlış bir benzetme (analogie) ile kurulduğu anlaşılıyor. Çünkü *korkunç* sıfatı *korku* isminden değil, *kork-*(*un-*) fiilinden türemiştir.

112. *-DIkçA / -DUkçA < (-DIk / -DUk + çA):*

-DIk / -DUk sıfat-fiil ekinin *+çA* zarf türetme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş çok işlek bir zarf-fiil ekidir. Geçişli, geçişsiz, tek ve çok heceli bütün fiillere gelebilen ek, « -dığı sürece, ...-dığı zaman » anlamı veren ve bir işin art arda veya belirli aralıklarla tekrarlandığını gösteren bir görev yüklenmiştir: *aldıkça, bildikçe, çalkaladıkça, dur-dukça, estikçe, geldikçe, gördükçe, kaldıkça, sordukça, yıkadıkça* vb.

Zaman işlevinin aşınmasından oluşmuş *gittikçe, oldukça, vardıkça* gibi kalıplaşmış adî zarflar da vardır (Ayrıntı için Zarf-Fiiller, 764.1.2.3. §'lara bk.).

113. *-DIktA /-DUktA (<DIk+tA), -DIğIndA / -DUğUndA (<-DIk + I + n + dA):*

-DIk / -DUk sıfat-fiil ekinin bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşan *-DIktA* eki, fiildeki işin zamanını belirleyen zarf-fiiller türetir. Günümüz Türkçesinde bu biçimiyle kullanılıştan düşmüş, yerini sıfat-fiil ile bulunma durumu eki arasına iyelik ekleri almış şekillere bırakmıştır: *baktığımda, çıktığımda, elendiğimde, geldiğimizde, okuduğunuzda, tartıştıklarında* vb. (ayrıntı için Zarf-Fiiler § 131. 1'e bk.).

114. *-DI mI / -DU mU (< -DI + mI):*

-DI / -DU geçmiş zaman ekiyle *mI / mU* soru ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek, bir işlev kaymasına uğrayarak "-ınca" zarf-fiil ekine denk bir zaman zarfı işlevi kazanmıştır. Görevi, asıl fiildeki işin gerçekleşme zamanını kendisindeki gerçekleşme zamanına bağlamaktır (ayrıntı için Zarf-Fiiller, 805. §'a bk.):Yarın bahar *geldi mi* "gelince", her taraf yeşilleniverir. Spor *yaptı mıydı* "yapınca", yola *çıktı mıydı* "çıkınca", kar *yağdı mıydı* "yağınca" vb.

115. *-gA:*

Fiil kök ve gövdelerinden sınırlı sayıda sıfat ve adlar türetmiş olan bir ektir. İşlev bakımından fiilin gösterdiği işten etkileneni ya da bir işin sonucu olanı gösteren türetmeler yapmıştır. Ek bazı türetmelerde ön ses *g-*'sini yitirmiştir: *bilge, bölge, dalga, damga* (<

tamga), *gölge* (< *köli- / köle-* "koyulaştırmak, karanlıklaştırmak"[70] *ince* (< *inçge / inçke*), *kavurga, kısa* (< *kıs-ga / kıs-ka*), *soyka, yonga, yufka* (< *yuvka*) vb.

-gA ekiyle *-(I)r- / -(U)r-*'lu ettirgen fiil gövdelerinden kurulmuş bazı âlet, organ, bitki ve hayvan adları da vardır: *acırga* "yaban turpu", *çekirge, çevirge, kaburga, kasırga, omurga* (<*oñurga*), *sakırga* "kene", *süpürge* vb.

Bu ekle fiil kök ve gövdelerinden *belirtke* "amblem", *bildirge* "beyanname", *birleşke* "kooperatif", *çizge* "grafik", *değişke* "modifikasyon", *değiştirge* "tadil teklifi", *dizge* "sistem", *duyarga* "anten" (doğrusu *duyurga* olmalıdır), *gösterge* "ölçüm, sonucu gösteren âlet, belirti, işaret", *sömürge* "müstemleke", *yönerge* "talimat, direktif", *yörünge* "mahrek" gibi bazıları iyice tutunmuş bazıları da hiç tutunamamış olan birtakım kelime ve terimler de yapılmıştır. Kelime ve terim yapımında ekin özelliği ve hangi tür fiillere getirildiği göz önünde bulundurulmadığı için, bunlar arasında *çizelge* "cetvel", *genelge* (<*genel*), *imge* "imaj" (<*im*) gibi yanlış kuruluşlar da yer almıştır.

116. *-gAç:*

Fiil kök ve gövdelerinden ad ve sıfatlar türeten bir ektir. Eklendiği fiil gövdeleri genellikle *-n-* ve *-r-* çatı eki almış gövdelerdir.

Ad olarak çeşitli araç gereç adları türetmiştir: *atlangaç* "çayı geçerken atlamak için aralıklı olarak konan taşlar", *burgaç* "anafor, girdap", *çevirgeç* "şalter", *dayangaç* "kısa dayanma değneği", *kıskaç* (<*kısgaç*), *patlangaç* "patlayan oyuncak, bir tür eğlence fişeği", *oturgaç* "üzerine oturulacak şey, iskemle", *salıngaç* "salıncak", *solungaç, süzgeç, yüzgeç* vb.

-gAç eki, eklendiği fiillerdeki anlamla ilgili huy ve tabiat bildiren bazı sıfatlar da türetmiştir: *alıngaç* "alıngan", *iğrengeç* "iğrenen", *eringeç* "erinir tabiatlı", *utangaç, üşengeç* gibi.

Örnekler arasında yer alan *çevirgeç, solungaç, yüzgeç* bu ekle kurulmuş yeni sözlerdir. Yeni söz türetiminde, ekin öncesindeki *g-*'nin düşmesinden oluşmuş *tutaç, tokaç* gibi *-Aç*'lı ekler daha çok benimsenmiştir (92. §'taki *-Aç, -ç* ekine ve Banguoğlu age., § 195'e bk.).

---

[70] Bang, *Kosm II*, s. 52'ye bk.

117. *-gIç / -gUç:*

Beş on örnek vermiş bir ek türüdür[71]. İşlev bakımından fiilin gösterdiği işi yapanı veya yapılan işten etkileneni gösteren adlar türetir: *atlangıç* "dere ortasına konan atlama taşı", *başlangıç, bilgiç, dalgıç, dürtlengiç* "hayvan dürtmeye yarayan kısa üvendir", *hörgüç, patlangıç* "patlayan çocuk oyuncağı", *pırlangıç* "öterek dönen fırıldak", *sorguç, yargıç* (yeni kelime) gibi.

118. *-GAn:*

Eklendiği fiilin son ses durumuna göre *-gan / -kan* biçimlerine giren ek, genellikle fiil kök ve gövdelerinden "alışkanlık" sıfatları türeten işlek bir ektir. Tek heceli köklerde seyrek kullanılır: *ergen, ivgen, kaygan* gibi. Daha çok birden fazla heceli fiil köklerine ve *-l-, -n-, -r-, -ş-* ekleriyle kurulmuş fiil çatılarına getirilerek alışkanlık ve huy gösteren abartmalı sıfatlar türetir: *alıngan, atılgan, çalışkan, çekingen, değişken, doğurgan, dövüşken, kapılgan* "kolayca etkilenen", *konuşkan, övüngen, saldırgan, sırıtkan, sokulgan, somurtkan, unutkan, yapışkan* vb.

Bu ekten *etken* "aktif", *edilgen* "meçhul", *devingen* "müteharrik", *iletken* "nâkil", *kemirgen, saldırgan, üretken, yapışkan* gibi yeni kelime ve terimler de yapılmıştır.

118.1. *-GAn* ekinin, eklendiği kelimelerde sıfatlık özelliğini yitirerek ada dönüştüğü bazı örnekler de vardır: *ısırgan* "bir bitki türü", *ilişken* "deniz dibinde atık ve batıkların oluşturduğu tabaka", *sergen* "sergileme yeri", *sütleğen* "bir bitki türü, Japon kaktüsü", *sürüngen, şırlağan* "susam yağı", *yelken* vb. (Kalıplaşma, 253.7. §'a bk.)

119. *-GI / -GU:*

Eklendiği fiilin son ses durumuna göre, ön sesi tonlu ve tonsuz biçimler alabilen ek, genellikle tek heceli fiil kökleriyle çeşitli çatı ekleri almış fiil gövdelerinden adlar türeten çok işlek bir ektir.

---

[71] Banguoğlu bu eki *-gAç* ekinin bir değişiği olarak kabul ederken (*Türkçenin Grameri*, § 206), Hatiboğlu, *g-*'nin kalınlaştırma etkisi altında *-gAç*'ın *-gIç*'tan çıktığı (*-gIç* > *-gAç*) görüşündedir (*Türkçenin Ekleri*, s.65, not 2).

Türettiği adlar ekin görevi bakımından şöyle bir sınıflandırmaya sokulabilir:

119.1. Çeşitli araç-gereç adları türetir: *askı, atkı, bıçkı, bile-ği, burgu, çalgı, kaşağı, sargı, silgi, süngü, sürgü, üzengi* vb.

119.2. Çeşitli nitelikte somut adlar türetir: *baskı, biçki, bitki, büzgü, çatkı, çizgi, çözgü, dolgu, içki, sergi, salgı, vergi* vb.

119.3. Çeşitli soyut adlar türetir: *bilgi, bulgu, coşku, çelişki, etki, duygu, görgü, ilgi, ilişki, kaygı, kurgu, övgü, saygı, sevgi, sezgi, sorgu, tepki, tutku, yanılgı, yenilgi, yergi* vb.

120. ***-GIn / -GUn:***

Geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten çok işlek bir ektir. Ekin ön sesi, eklendiği fiilin son ses ünsüzünün tonlu olup olmamasına göre *k-* veya *g-* olabilir: *aşkın, azgın, baygın, bezgin, bıkkın, bitkin, coşkun, dalgın, dargın, dolgun, durgun, düşkün, düzgün, ergin, geçkin, gergin, gezgin, kızgın, küskün, olgun, ölgün, pişkin, seçkin, suskun, şaşkın, taşkın, tutkun, uygun, üzgün, yatkın, yaygın, yorgun* vb.

Ekin geldiği bazı tek heceli fiil kökleri, o kökler bugün artık yalın olarak kullanışta olmadıkları hâlde, ekle birlikte varlıkların sürdürmektedirler: *argın* (< *ar-* "yorulmak"), *baygın, bıçkın, çapkın, çılgın, dargın, eşkin*[72] vb.

Nadiren ekin çok heceli fiil gövdelerine geldiği de görülür: *alışkın, erişkin, gelişkin, tedirgin, yetişkin*

Daha çok oranda geçişsiz, daha az oranda da geçişli fiillere gelen ek, işlev bakımından fiilin gösterdiği için tamamlanmış olduğunu bildiren sıfatlar türetmiştir. Bu işlemiyle ek *-mIş / -mUş* adfiiline denk sayılabilir. Ekteki anlam aşırılığı da buradan kaynaklanmış olmalıdır. Yalnız *az-, bez-* gibi geçişsiz fiillere eklenen ek, *azgın* = "azmış", *baygın* "bayılmış", *bezgin* = "bezmiş", *bitkin* "bitmiş" anlamlarını verdiği hâlde, geçişlilere eklendiğinde edilgenliğe dayanan bir tamamlanmışlık bildirir: *gergin* "gerilmiş", *tutkun* "tutulmuş", *üzgün* "üzülmüş", *yıkkın* "yıkılmış", *yorgun* "yorulmuş vb.

---

[72] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 210.

120.1. Bu sıfatlardan bazıları kalıplaşma aşamasından geçerek adlaşmıştır. Yahut da hem sıfat hem de ad olarak kullanılmaktadır: *baskın, bozgun, düzgün* "yüze sürülen boyalı krem, fondöten", *soygun, sürgün, taşkın, vurgun yangın* vb. (Ek Kalıplaşması, 252.8. §'a bk.)

121. ***-I / -U (< -(I)g / -(U)g):***

Daha çok tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere gelen *-I / -U* eki çok işlek ve verimli bir ektir. Şekil yapısı bakımından aslında bir bağlantı ünlüsüdür. Eski Türkçede fiilden isim türeten *-(I)g / -(U)g* eki (*Alt. Gr.* § 108). Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan gelişme sürecinde eriyip kaybolunca fiilin son ses ünsüzü ile eki kaynaştıran *-(I) / -(U)* bağlantı ünlüleri *-g* ekinin yerini almış, böylece fiilden ad türeten bir ek niteliği kazanmıştır: *kap-ı-g > kapu > kapı, sür-ü-g > sürü, yaz-ı-g > yazı* gibi.

-I / -U eki, işlev bakımından fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut ve soyut adlar ve sıfatlar türetir:

Somut adlar: *batı, çakı, çatı, çeki* "tartı, ağırlık ölçüsü", *çırpı dizi, doğu, dolu, gömü, kapı, kırkı* "yapağı kırpma makası", *koşu, ölçü, ölü, örtü, pişi, pusu, saçı, sayı, sürü, takı, yakı, yapı, yarı, yazı* vb.

Soyut adlar: *ağrı, buru* "şiddetli karın ağrısı", *başarı, buyuru, büğü, çağrı, dürtü, götürü, hoşgörü, koyu, öneri, sanı* "şüphe", *sancı, sızı, veri* vb.

Sıfat olarak: *acı, arı, aşırı, ayrı, dolu, doğru, duru, ekşi, eski, katı, kuru, sıkı, şaşı* vb.

Eski Türkçenin fiilden ad türeten *-g* eki, ünlü ile biten fiillere bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan doğruya eklendiğinden, *-g*'nin erimesinden sonra fiil kökleri ad durumuna geçmiş; böylece hem fiil kökleri hem de bunlardan kurulan adlar aynı ses yapısına girmiştir: *acı- / acı-g > acı, ağrı- / ağrı-g > ağrı* gibi.

Aşağıdaki örneklerde de tarihi gelişmenin ortaya koyduğu böyle birer ortaklaşma vardır: *arı- / arı, damla- / damla, eski- / eski, *iri- / iri-, iti- / iti, kekre- / kekre, koca- / koca, kuru- / kuru, sıvı- / sıvı, yama- / yama* vb.

-I /-U eki, çatı ekleriyle genişletilmiş fiil gövdelerine de gelebilir: *beğen-i, bildir-i, çevir-i, duyur-u, düttür-ü, güldür-ü, saldır-ı, yum-ru* (< *yum-ur-u*) vb.

-I /-U eki, sıfatlarda genellikle edilgen fiil gövdelerine gelmiştir: *asıl-ı, basıl-ı, dikil-i, dürül-ü, gömül-ü, örül-ü, sarıl-ı, takıl-ı, yazıl-ı* vb.

Yeni söz ve terim yapımında bu ekten de hayli yararlanılmıştır: *açı, anı, artı, başarı, beğeni, bildiri, bölü, çarpı, çeviri, dizi, duyu, duyuru, gezi, gömü, gösteri, güdü, güldürü, kanı, konu, pusu, saldırı, sanı, sezi, uğraşı, veri* vb. türetmeler bu dönemin ürünleridir.

122. *-(y)IcI / -(y)UcU (< -gUçI < -gU+çI)*[73]

Her türlü fiil kök ve gövdelerine getirilerek ad ve sıfat türeten çok işlek bir ektir. Geçişli fiillere getirilmesi geçişsizlere oranla daha yaygındır. Ek, işlev bakımından başlıca şu görevleri yüklenmiştir:

122.1. Fiilin gösterdiği işi "meslek, uğraşı" veya "sürekli olarak" yapanı gösteren adlar türetir: *araştırıcı, bakıcı, binici, çevirici, dağıtıcı, dikici, dinleyici, dilenci* (<*dilen-ici*), *dizici, doku-yucu, ekici, görücü, okuyucu, öğrenci* (<*öğrenici*), *örücü, temizleyici, tüketici, satıcı, sürücü* vb.

122.2. Filden, "o işi yapan, yapma etkisi gösteren" anlamında sıfatlar türetir: *açıcı, ağlatıcı, atıcı, bağışlayıcı, barıştırıcı, bayıltıcı, bölücü, bunaltıcı, canlandırıcı, esirgeyici, ezici, karıştırıcı, kesici, kemirici, kırıcı, kurtarıcı, terletici, uyarıcı, zorlayıcı* vb.

Bu sıfatlar *-An* sıfat-fiillerinin zaman işlevinden sıyrılmış bir koşutu durumundadır:

Bu gruptaki sıfatların bir bölüğü de fiilin gösterdiği işi "alışkanlık" veya "başarıyla" yapan anlamı taşımaktadır: *atıcı, binici, gezici, koşucu, tutucu, yüzücü* gibi.[74]

122.3. Fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak taşıyan sıfatlar türetir: *akıcı, aldatıcı, aydınlatıcı, bağlayıcı, besleyici, boğucu, bulaşıcı, çarpıcı, çekici, gidici, kalıcı, okşayıcı, öldürücü, ötücü, patlayıcı, sıkıcı, şaşırtıcı, uçucu, üzücü, yırtıcı* vb.

---

[73] Ergin, her ne kadar bu ekin bir yandan *-(ı)g+çı* bir yandan da *-gu+çı* olmak üzere iki kökenli olduğunu kaydetmiş ise de (*Türk Dil Bilgisi*, s. 191), Kâşgarlı Mahmud'un *Divanu Lûgat'it-Türk*'te *+çI*'nın addan ad *-gU*'nun da fiilden fiil yapan bir ek olduğunu kaydetmesi (C. II, s. 48-54) bu ekin *-gUçI* kökenli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bk. Eraslan, *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, s. 91.

122.4. Fiilin gösterdiği işi yapan veya yapma özelliği taşıyan araç-gereç adları türetir: *alıcı, arıtıcı, ayırıcı, boşaltıcı, çekici, damıtıcı, dondurucu, ısıtıcı, soğutucu, taşıyıcı, susturucu, yansıtıcı* vb.

-(y)Icİ / -(y)İcİ eki, birçok Arapça sıfatın Türkçeleştirilmesinde kullanıldığı gibi, bazı batı kökenli kelimelere karşılık bulunmasında da yardımı olmuştur. Yukarıda sıralanan örneklerden bazıları da bu yolla karşılık bulunmuş sözlerdir. İçlerinde terim niteliğinde olanlar da vardır: *arıtıcı* "deterjan", *biriktirici* "rezervuar", *dağıtıcı* "müvezzi", *denetleyici* "murakıp", *düzeltici* "musahhih", *güçlendirici* "amplifikatör", *inandırıcı* "muknî", *inceltici* "tiner", *okuyucu* "kari'", *tüketici* "müstahsil", *verici* "transmitter", *yönetici* "müdür" vb.[75]

123. ***-Iç / -Uç (< -gIç / -gUç):***

Sıfat ve araç-gereç adı olarak birkaç örnek veren bir ekten ibarettir: *çekiç, döğüç* "çamaşır tokmağı", *eğiç* "yemiş koparmak için ağaç dalını tutup eğmeye yarayan ucu sivri, eğri değnek", *domalıç* "tümsekli, çıkıntılı" gibi. Verilen örneklerde de görüldüğü üzere, *-gIç / -gUç* ekinin (117. §'a bk.) *-Iç /-Uç*'a dönüşmesinde her hâlde ekin *-k, -g* ile biten sözlere getirilmiş olmasının etkisi vardır. İki damak sesinin yan yana bulunması ek başı *g*-'sini kolayca düşürmüş olmalıdır.[76]

124. ***-Ik / -Uk, -k (ET -yUk):***

Geçişli geçişsiz tek ve çok heceli fiillere gelerek sıfat ve adlar türeten çok işlek bir ektir. Bu ekle yapılmış türetmelerin özellikle sıfat olanlarında, yapılmış bitmiş bir işi nitelik olarak üzerinde taşıma özelliği vardır. Bu da görüşümüzce ekin ET *-yUk* kökenli (*Alt. Gr.* § 134, 152) olmasıyla ilgilidir.

Türkiye Türkçesinin Eski Türkçeden günümüze uzanan tarihî gelişme sürecinde uğradığı bazı ses değişmeleri ve özellikle *k>g; g, y*

---

[74] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 213/2'ye bk. ve krş.

[75] Bu konuda bir de Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 213/3'e, Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, § 74'e bk. ve krş.

[76] Bazı eserlerde *argaç, hamlaç, tıkaç, yamaç* gibi sözlerdeki *-ç* eki de bu bölüme alınmıştır (Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 214; G. Gülsevin, (*Kamûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kulanılışları*, s.24: -(I)ç). Bizce bu *-ç, -Iç* değil *-Aç* ekindeki bir gelişmenin sonucudur. *-Aç* eki, sonu *-A* ile biten sözlere (*tıka-* vb.) yalnız *-ç* olarak eklenmiştir sanıyoruz.

ünsüzlerindeki erime özelliği ve ünlü ile sonuçlanan fiillere eklerin bağlantı ünlüsü almadan eklenmesi gibi durumlar, *-Ak<-gAk, -k* ve *-Ik /-Uk* gibi fiilden ad türeten eklerin gruplandırılması konusunda gramerlerimizde birtakım yorum güçlükleri doğurmuştur. Dolayısıyla zaman zaman varılan yargı ve örneklendirmelerde de bazı yanılmalar olmuştur.[77] Bu durumlarda yanılmayı büyük ölçüde önleyecek ölçüt, ekin kökenini ve işlevini göz önünde bulundurmak ve bağlayıcı ünlülerin nerelerde atılabileceğini gözden uzak tutmamaktır. Biz *-Ik/ -Uk* ekiyle yapılmış türetmelerde "olmuş, bitmiş olanı gösterme ve *-mış* ekine koşut bir işlev taşıma" özelliği gördüğümüz için eki ET *-yUk* ekine bağlamayı gerekli bulduk. *y* ünsüzünün dilimizde kolayca eriyip kaybolma özelliği taşıması da eki *-yUk >-Ik / -Uk* biçimine dönüştürmüştür yargısına vardık.

-Ik /-Uk ekinin sıfat ve ad yapan başlıca işlev ve türetmeleri şunlardır:

124.1. *-Ik /-Uk* eki, ünsüz ile biten tek ve çok heceli geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden "yapılmış, bitmiş" anlamı veren ve *-mış* ekiyle denkleşen sıfatlar türetir:

artık "artmış", *alışık* "alışmış", *barışık* "barışmış", *batık* "batmış, çökmüş", *bitik, bitişik, buruşuk, çapraşık, çıkık, çökük, değişik, dolaşık, donuk, düşük, kalabalık, kaçık, kalkık, kopuk, soluk, sönük, tıkanık, uyanık, uyuşuk, yanık, yılışık* vb.

Bu sıfatlardan bir kısmı da insandaki huy ve kişiliği belirten aşağılama sıfatlarıdır: *alçak, alık, apışık, bunak, çevik, kaçık, kopuk, savruk, sırnaşık, sürtük, şımarık, uyuşuk, üşütük, yılışık* vb.[78]

124.2. *-Ik /-Uk* eki, ünsüzle sonuçlanan geçişli fiil kök ve gövdelerinden edilgen "...*-Il-mIş*"[79] ekiyle denkleşen anlamda sıfatlar da türetmiştir: *açık* "açılmış", *atık* "atılmış", *ayık* "ayılmış", *boğuk,*

---

[77] Bu konudaki farklı değerlendirmeler için Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 195; Gencan, *Dilbilgisi*, s. 219, 220; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 215; Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, s. 78,80,81; Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 54,94; Gülsevin, (*Kâmûs-ı Türkî'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları*, s. 52-61; Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, s.116-119'a bk. ve krş.

[78] Ekin bu özelliğine Banguoğlu da işaret etmiştir (*Türkçenin Grameri*, §. 215).

[79] Ekin *-mIş* ve *-Il-mIş* ekine denk düşen görevi Gencan tarafından da belirtilmiştir: *Dilbilgisi*, s. 203, § 213.

bozuk, buruk, bölük, bükük, çarpık, çözük, delik, deşik, kertik, kesik, kırık, kırpık, sınık "kırılmış, bozulmuş", *sökük, yamuk, yırtık, yoluk, yumuk.*

124.3. *-Ik /-Uk* eki, ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine eklendiğinde kendini gösteren ünlü çarpışmasını önlemek için, araya bir koruyucu ünsüz almadan *-I /-U* ünlüsünü düşürerek eklenmiştir: *aksak, bunak, büyük, cıvık, çatlak, çürük, eksik, esnek, ılık, gevşek, ıslak, işlek, oynak, patlak, soğuk, titrek* vb.

124.4. Yukarda sıralanan örnekler arasında da yer aldığı gibi *-Ik /-Uk* eki; *bulanık, dağınık, giyinik, gücenik, sönük, sınık, üşenik, alışık, bitişik, bulanık, çapraşık, değişik, karışık, sıkışık* gibi *-n-, -ş-* dönüşlülük ve *-ş-* işteşlik çatısı ile kurulan fiillere gelebildiği hâlde, edilgen ve ettirgen çatılı fiillere gelememektedir.

124. 5. *-Ik / -Uk* eki tek ve çok heceli geçişli, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden "yapılmış, tamamlanmış bir işin ürünü" olan adlar da türetmiştir:

arık/ark "ark", *artık* "artmış, nesne", *aşık, becerik, bölük, buçuk, buyruk, doluk* "deriden kap, tulum", *emzik, ilik, katık, kertik, konuk, koşuk, oyuk, pişik, sarık, sökük, sıyrık, yayık* vb.

Ekin yansımalı sözlere gelerek oluşturduğu *fışkırık* "püskürtme aleti, fıskiye" (TTS), *ışkırık* "topraktan yapılmış su düdüğü" (TTS), gibi tek tük araç gereç adlarıyla, *aksırık, hıçkırık, öksürük, pıskırık, tıksırık, tükürük, üfürük* gibi daha başka adlar da vardır (TTS ve bundan aktarılarak Gülsevin *age.*, s. 54; Zülfikar *age.*, s. 94).

124.5.1. T. Banguoğlu, Bazı araç-gereç ve organ adları sıralayarak bunların da *-Ik* eki ve birleşikleriyle yapılmış çok eski kavramlar oldukları görüşünü ileri sürmüştür (*Türkçenin Grameri,* § 216). Bunlardan *aşık, ilik, kayık, yayık* gibilerinin biz de bu ekle türetildiği görüşündeyiz. Ancak, örnekler arasında yer alan *çomak, damak, direk, kazık, kulak, kursak* vb. sözler hem ekin işlevini yansıtmadığı hem de Eski Türkçede *çomurgak, tamgak, tirgük/ tiregük, kazguk / kaşguk, kulgak* ve *kurugsak* biçimlerinde oldukları için bu paragrafta *-Ik / -Uk* ve *-gAk* > *-Ak* gibi iki ayrı ek birbirine karıştırılmıştır. Biz, burada verilen örneklerden *-Ik /-Uk* ekiyle ilgili

görünen diğer bazılarının da kökenleri açıklanmadan bir yargıya bağlanmasının sakıncalı olduğu görüşündeyiz.

124. 6. Dilimize Arapçadan geçmiş bir kısım sıfatlar da *-Ik / -Uk* ekiyle Türkçeleştirilmiştir: *açık* "sarih, vazıh", *birleşik* "müttehit", *bitişik* "muttasıl", *çapraşık* "muğlak", *dağınık* "müteferrik", *düşük* "sakıt", *karışık* "müşevveş", *seçik* "bariz", *uyanık* "müteyakkız", *yerleşik* "mütemekkin" vb.

Bu ekle türetilen yeni sözler arasında terim niteliği taşıyanlar da vardır: *ayrık* "munfasıl", *bakışık* "mütenazır", *çelişik* "mütenakız", *dönük* "müteveccih", *duruk* "sakin, durağan", *eğik* "mail", *karmaşık* "mu'dil", *tanık* "şahit", *sanık* "maznun", *tutuk/tutuklu* "mevkuf" vb.[80]

125. Şemsettin Sami'nin *Kamûs-ı Türkî*'sinde yer alan *ağlayık* "daima ağlar gibi duran ve hâlinden şikâyetçi olan ağlamış (adam)", *cırlayık* "kırlarda, çalılık yerlerde yaşayan küçük bir av kuşu", *çağlayık* "yerden sesle kaynayarak çıkan su",[81] gibi birkaç örnek arkaik olabilir. T.Banguoğlu'nun Anadolu ağızlarından aktar-dığı *Ali gelmeyiktir* "gelmemiş olmalıdır", *işi kavrayık, sözünü anlamayık* örnekleri de (*Türkçenin Grameri,* § 215), *-Ik /-Uk* ekinin aynı işlevle ve araya bir koruyucu ünsüz alarak ağızlardaki kullanılışı diye düşünülebilir.

126. *-(y)Ip / -(y)Up:*

-(y)Ip /-(y)Up eki, fiilin gösterdiği işten biraz önce veya onunla aynı zamanda yapılan bir işi gösteren zarf-fiiller türetir: *alıp git-, düşünüp bildir-, indirip kaldır-, yer açıp oturt-, uzanıp al-, yırtıp at-, yorulup dinlen-; ah çekip ağla-, başını eğip çalış-, durup dinlen-, birileriyle düşüp kalk-, yanıp yakıl-* vb.

Esas fiilin gösterdiği işin sürekli olması veya art arda tekrarlanması durumunda, zarf-fiil art arda yinelenir. Bu yinelenme ya aynı fiilden yapılan iki zarf-fiilin ya da eş veya zıt anlamlı iki ayrı zarf-fiilin tekrarı yolu ile karşılanır: ***açıp açıp*** *oku-*, ***bakıp bakıp*** *gül-*, ***durup durup*** *dinlen-*, ***dönüp dönüp*** *bak-*, ***gelip gelip*** *sar-*, ***kaçıp kaçıp*** *git-; **çalıp çağırıp** eğlen-*, ***çekip çevirip*** *yürüt-*, ***dönüp dolaşıp*** *gel-*,

---

[80] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* § 216 sonu.

[81] Kamûs-ı Türkî'den aktarılarak Gülsevin, *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları,* s. 54-55.

oturup kalkıp şükret-, takıp takıştırıp *boy göster-* vb (ayrıntılı bilgi için Zarf-Fiiller, § 108 ve öt.).

127. *-(y)IşIndA / -(y)UşUndA < -(y)Iş+I+n+dA:*

-(y)Iş / -(y)Uş ad-fiil ekinin iyelik ekleri ve bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Olumlu fiil kök ve gövdelerinden "-dığı zaman" anlamında zaman zarfı türetir. ***Dönüşümde*** *görüşürüz. Sinema* ***çıkışında*** *uğrasın. Afyona* ***gidişinde*** *görüşmüş* gibi (ayrıntı için Zarf-Fiiller, § 133'e bk.).

Bu zarf-fiili, *-(y)Iş / -(y)Uş* kılış ekinin iyelik ve bulunma durumu ekleri almış biçimleriyle (*bakışında bir anlam var* vb.) karıştırmamalıdır.

128. *-(I)l / -(U)l:*

Moğolca ile ortaklaşan ve Eski Türkçe döneminden beri işlek olmayan[82] bir ektir. Türkiye Türkçesinde de ancak arkaik birkaç örnek bırakmıştır: *çakıl, çapul, çöküntü* "ırmakların taştıkları zaman ovalara bıraktıkları tortu, çöküntü", *ışıl* "parlak, ışıklı": *ışıl ışıl, ödül* (< *öğdül*) gibi.

Cumhuriyet döneminde de bu ekten *çekül* "yer çekimi doğrultusunu gösteren aygıt", *koşul, kurul* gibi birkaç türetme vardır: *şart koş-*, birleşik fiilinin yalnız yardımcı fiil ögesine dayanan ve başlangıçta hayli eleştiri alan *koşul* bugün tutunmuş durumdadır.

129. *-iken / -ken, -(y)ken < er-ür-ken:*

Ünlü uyumu kurallarından kaçınan *-iken /-ken, -(y)ken* eki, *i-* ek-fiilinin zarf biçimidir. Ünsüzle biten ad ya da ad niteliğinde fiil şekillerinden sonra *iken* ve çok kez de *i-* ek fiilinin erimesiyle *-ken* biçiminde kullanılır: *aç iken / açken, boş iken / boşken, almış iken / almışken, çocukken, giderken, götürecekken* gibi. Ünlüyle biten adlardan sonra eriyen *i-* fiilinin yerini *-y-* koruyucu ünsüzü alır: *acıyken, ağabeyken, canlıyken, yaşlıyken* vb.

iken /-ken eki fiilden zaman gösteren zarf-fiiller türetir. Zarf fiilin gösterdiği işle esas fiilin gösterdiği iş genellikle aynı zaman

---

[82] Tek tük örnekler için Gabain, *Alt. Gr.* § 117; Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, s. 113/17, Eckmann, *Chagatay Manual*, s. 62/12. Eski Anadolu Türkçe-sinde de *dükel* (< ET *tüke-l)* "bütün, hep,hepsi" sözü yaygındır.

kesitinde gerçekleşir: *anlatırken durakla-, çıkarken düşün-, konuşurken açıl-, alacakken vazgeç-, başlamışken bitir-, koşarken düş-* vb. (ayrıntılı bilgi için Zarf-Fiiller, 755-761. §'lara bk.).

130. ***-m, -(I)m / -(U)m:***

Geçişli ve geçişsiz tek bazen de çift heceli fiillerden ad türeten işlek bir ektir. Bu ek ünlü ile biten fiillere yalnız *-m* olarak, ünsüz ile bitenlere, araya *-I- / -U-* bağlantı ünlüsü alarak eklenir:

Ekin başlıca işlevi şunlardır:

130.1. *-m* eki, genellikle fiilin gösterdiği işi ada çeviren, o işle ilgili hareket adı yapan bir ektir. Başka bir anlatımla, fiilin gösterdiği işin adıdır. Bu durumuyla *-mA* hareket adına denk düşer. Yalnız kapsamı *-mA*'dan daha dardır: *alım, anlatım, arıtım, bakım, çarpım, çizim, dağılım, dağıtım, denetim, döküm, duyum, ekim, görünüm, gözlem, işlem, kesim, kıyım, oluşum, onarım, öğrenim, solunum, titreşim, tutum, tüketim, uyum, üretim, yapım, yatırım, yerleşim, yıkım, yönetim* vb.

130.2. *-m, -(I)m /-(U)m* eki genellikle fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren soyut adlar türetir: *akım, anlam, atılım, ayrım, biçim, bilim, birleşim, çalım, değişim, durum, eğilim, gelişim, gerilim, giyim, görünüm, kalıtım, kapsam, kavram, oluşum, seçim, sürüm, tutum* vb. Bunların bir kısmı da somut adlardır: *adım, boğum, büklüm, eklem, düğüm, dürüm, kaldırım, koşum, kötürüm, kurum, salkım, uçurum, yem, yıldırım* vb.

130.3. *-m* adları nitelikleri bakımından daha çok bir kezde veya kısa sürede oluşan işleri adlandıran adlardır: *atım, bölüm, çözüm, ekim, dilim, doğum, döküm, dönüm, durum, duyum, içim, katım, kesim, gösterim, ölüm, sayım, seçim, taşım, tutam, yarım, yitirim* vb. Bu özellikleri dolayısıyla kelime gruplarında bir kez anlatımı veren, zaman ve ölçü gösteren sıfatlar ve ad olarak da kullanılırlar: *bir atım barut, bağ bozumu, işin çözümü; iki dilim elma; deprem haberi, doğum tarihi, ekim süresi; ölüm yılı, koç katımı, bir pişirim nohut, iki taşım kaynatma; seçim geçirmek, sayım yılı, yitirime uğramak* vb.

-m ekiyle türetilmiş *sağlam, yaylım* gibi kalıcı sıfatlar da vardır: *sağlam yapı, yaylım ateşi* gibi.

-m adları bir kezlik veya kısa süreli bir işe ad oldukları için, tekrarlama yoluyla o kılışı tasvir eden sıfat ve zarf olarak da kullanılırlar: *adım adım dolaş-, bölüm bölüm değerlendir-, büklüm büklüm kıvırcık saçlar; dönüm dönüm tarlalar, bir içim su; kıvrım kıvrım yollar; tıklım tıklım insan* vb.

130.4. *-m* ekinin az sayıda olmak üzere yukarıda belirtilen özelliklere aykırı geniş süreli bir işi anlatan örnekleri de vardır: *bakım, birikim, durum, geçim, tutum, sürüm, üretim* vb.

Ekte görülen ve birbiriyle zıtlaşan bu işlev ayrılığı, aslında kökteki anlamın eke etkisinden kaynaklanan bir özelliktir.

130.5. *-m* ekiyle kurulan adlar, yapılan bir işin, fiildeki kılışın adı olma özelliği ve kapsam genişliği taşıdığından, yeni kelime ve terim yapımında büyük kolaylık sağlamıştır. Bu ekle birçok Arapça ve bazı batı kökenli yabancı kelime Türkçeleştirilmiştir. Yukarıki paragraflarda verilen örneklerin bir kısmı da bu yolla karşılanmış sözlerdir: *akım* "cereyan", *bölüm* "fasıl", *çözüm* "tahlil", *dağıtım* "tevzî, tevziat", *deprem* "zelzele", *donatım* "teçhizat", *eğilim* "temayül", *eğitim* "maarif", *geçim* "maişet", *güdüm* "sevk ve idare", *kurum* "müessese", *onarım* "tamirat" vb.

Bunlara doğrudan doğruya bir işin, bir kılışın adı olan *anlam, artırım, basım, birleşim, bunalım, çağrışım, dağılım, duyum, kapsam, karışım* gibi daha birçoklarını da katabiliriz.[83]

-m ekindeki türetme kolaylığı, genel dile geçmiş sözler dışında, yabancı kökenli birçok terimin Türkçeleştirilmesine ya da yeni terimler yapılmasına yardımcı olmuştur: Fizik ve kimya dalında: *akım* "cereyan", *çevrim* "devre", *devinim* "hareket", *gerilim* "voltaj", *karışım* "mahlûl", *oylum* "hacim", *titreşim* "ihtizaz"; matematikte: *çarpım* "darp", *denklem* "muadele", *düzlem* "müstevî"; dil edebiyat ve sinema dallarında: *anlam* "mana", *anlatım* "ifade", *benzeşim* "iltibas", *deyim* "tabir", *gösterim* "seans", *kavram* "mefhum", *tanım* "tarif", *ünlem* "nida"; hukuk ve felsefe dallarında: *birleşim* "in'ikâd", *oturum* "celse", *seçim* "intihap", *katılım* "iştirak", *belirlenim* "determinas-

[83] Bu konuda bir de Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 221'e bk.

yon", *kuram* "teori", *varsayım* "faraziye, hipotez", *yönetim* "idare", ticaret dalında: *dış alım* "ithal", *dış satım* "ihraç" vb.[84]

Türkçeleştirme çalışmaları sırasında *bir+im* "ünite", *bağ+ım* "tabiiyet", *orta+m* "vasat", *toplum* gibi fiil yerine ad ve sıfata dayalı bazı yanlış türetmeler de yapılmıştır. Bu sözler bugün toplumca benimsenmiş birer kullanım kazandıklarından eskilerin deyimiyle dilde artık birer galatımeşhur olarak yerleşecektir.

131. *-mA:*

Aslında bir ad-fiil ekidir. Yapısı bakımından *-mAk* kılış adındaki son ses *-k*'sının ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasından oluşmuştur (hafif mastar)[85] *-mA* eki de, *-mAk* eki gibi (644.§) her fiile gelebilen bir işleklik gösterir. Yalnız, *-mAk* eki fiillerin hareket durumundaki adlarını oluşturduğu, dolayısıyla bir hareket bildirdiği hâlde, *-mA* eki bir hareketi canlandırmaz. Fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları yalın birer iş olarak belirten adlar yapar. Bu nedenle de *-mA*'nın ad yapma özelliği *-mAk*'tan daha güçlü ve daha belirlidir.

-mA eki, fiildeki oluş ve kılışı bir iş adına dönüştürme özelliği taşıdığından her türlü olumlu olumsuz fiil kök ve gövdeleriyle çatı ekleri almış fiillere de gelir: *açma, açmama, acıtma, akıtma, alma, bakma, bakmama, bakışma, bakıtma, bilme, bilişme, bildirme, bilişme bunalma, bindirme, çekilme, çekinme, çıkışma, çıkıştırma, dizme, dizdirme, düzelme, eğilme, gecikme, gülüşme, incitme, indirme, katma, katılma, koşma, koşturma, kurtulma, şaşırma, tutturma, yakıştırma, yapıştırma* vb.

-mA fiilden ad türetme eki olumsuz fiil gövdelerine eklendiğinde, aynı şekil yapısındaki iki ek üst üste gelmiş olur. Bu durumda iki ek birbirinden vurgu farkı ile ayrılır. *-mA-* olumsuzluk eki vurgusuz, *-mA* ad eki vurguludur. *al'ma, alma'ma, oku'ma, oku-ma'ma* gibi.

-mA eki; *+A, +lA-, +Ar-, +IrgA-, +sA-, +sIn- /+sUn-* gibi addan fiil türeten eklerle kurulmuş fiil gövdeleriyle, bunların çatı ekleriyle genişletilmiş biçimlerine de gelmektedir: *boşama, bezeme,*

---

[84] Bu konuda bir de Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 115 (§ 117)'e bk.

[85] Daha geniş bilgi için Çekimsiz Fiiller, 654. §'a bk.

bezenme, dileme; dilenme, gözetleme, karşılama, karşılanma, karşılaşma, oyalanma, titizlenme, yaklaşma, yüzleşme; esirgeme, yadırgama, azımsama, benimseme, küçümseme, azsınma, güçsünme, yüksünme vb.

132. *-mA* ekinin, eklendiği fiillerde gösterdiği yalın iş bildirme özelliği zamanla aşınmaya uğrayarak, kılış işlevinden sıyrılmış birtakım kalıcı adlar ortaya çıkmıştır: *asma, bağlama, besleme, bölme, burma, çatma, çıkma, çıkartma, çizme, daldırma, dokuma, dolama, doğrama, donanma, düğme, içme, inme, koçaklama, koşma, örtme, sıtma, sundurma, taşlama, uçurtma, yanaşma* vb.

133. *-mA* ekiyle kurulmuş adlar sıfat olarak da çok kulanılır. Bu sıfatlar, fiildeki oluş ve kılışı bir varlığa, bir nesneye "yapılmış olma" niteliği ile bağlayan sıfatlardır[86]: *aşırma mal* "aşırma yoluyla, aşırma işi yapılarak elde edilen mal", *kaplama kapı* "kaplama suretiyle yapılan kapı" gibi. *Basma kumaş, dolma kalem, gömme dolap, kabartma resim, katma değer, közleme patlıcan, kızartma yemek, takma ad, takma diş, seçme kitaplar, serpme badana, şişirme yatak, süzme bal, uydurma söz* tamlamalarındaki sıfatlar da aynı niteliktedir.

134. *-mA* ekiyle kurulan sıfatlar, zamanla kendilerinden sonra gelen adlarınn atılmasıyla yalnız başlarına birer kalıcı ada dönüşmüşlerdir. Bu şekilde oluşmuş birçok yiyecek, yemek adlarımız vardır: *akıtma, bazlama, buğulama, bulama, çevirme, çiğleme, dolma, dondurma, dökme, haşlama, kapama, kavurma, kızartma, közleme, oturtma, pastırma, sarma, silkme, söğürme, sündürme, tarama* vb.

Aynı biçimde oluşmuş bazı araç-gereç adları da vardır: *burma, çekme, kantarma, kazma* gibi.

---

[86] Banguoğlu, *-mA* ekinin Eski Türkeçede ad-fiil değil "edilen" anlamlı sıfat-fiil anlatımında olduğundan söz ederek *-mA* adları ile *-mA* sıfatlarının ayrı kökenli oldukları görüşünü ileri sürmüştür (*Türkçenin Grameri*, § 231). Oysa bu ek, Eski Türkçede hem ad hem de sıfat kullanılışındadır (Gabain, *Alt. Gr.* § 119, 142). Erdal da ekin ad ve sıfat olarak kullanıldığını belirterek bu durumu çeşitli örneklerle tanıklamıştır (*Old Turkic Word Formation* I, s. 316-320: § 3. 109 *-mA*). Bizce, Banguoğlu'nun işaret ettiği ayrılık yalnızca ekin kullanılış özelliğinden ileri gelen bir ayrılıktır, bir köken ayrılığı değildir.

135. *-mA* eki çok işlek bir ek olduğundan "yapma" bildiren bir kısım Arapça ad ve sıfatların Türkçeleştirilmesinde kolaylık sağlamıştır: *aktarma* "iktibas", *çekinme* "ihtiraz", *çevirme* "mütercem", *derleme* "muktataf", *düzme* "sahte", *diriltme, canlandırma* "ihya", *gıdalanma, yiyip içme* "igtida", *karma* "muhtelit", *karışma* "ihtilât", *katma* "mülhak", *razı etme* "iknâ", *seçme* "ihtiyar", *oturma* "ikamet", *takma* "müstear", *titreme* "ihtizaz", *yapma* "sun'î" vb.

-mA eki çeşitli alanlara giren terimlerin yapılmasında da verimli olmuştur: *aklama* "ibra", *atlama, ad çekme* "kur'a", *aydınlatma* "tenvir", *benzeşme, birleşme* "ittihad", *boşanma* "talâk", *bölme, çarpma, çıkarma, çökme, dağılma, devşirme, dikme, duruşma, donma, donanma, dönme* (*hızı*), *eğriltme, erime, göçüşme, itme*(*gücü*), *ivme, kabarma, kaynama* (*noktası*), *kesişme, kırılma, kılıç kuşanma, küçültme, önerme, sayma, sıralama, soruşturma, sürtünme, toplama, türetme, ulama, yansıma* vb.[87]

Fizik terimleri arasında yer alan *tepkime, tepki* "reaksiyon" adından yapıldığı için kurala ters düşmüştür.

136. ***-mAcA (-mA+cA):***

-mA fiilden ad türetme ekiyle *+cA* addan ad türetme ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek, fiil kök ve gövdelerinden bir işin yapılma tarzını ve şartını ortaya koyan adlar türetmiştir. Bu adlar daha çok sayısı sınırlı olan oyun, eğlence niteliğinde sözlerdir: *aldatmaca* "aldatma suretiyle oynanan oyun", *bilmece* "bilme şartına bağlı oynanan oyun", *bilmece bildirmece, bulmaca, darılmaca, güldürmece, kandırmaca, koşmaca, kovalamaca, köşe kapmaca, yanıltmaca, yutturmaca* vb.[88]

Bu ek, *hastalık, kuş, gereç* vb. daha başka bazı adlar da yapmıştır: *atmaca, boğmaca, çekmece, yakmaca, yemece* gibi.

---

[87] Bazı ayrıntılar için, Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, § 108, s.117'ye bk.

[88] *+CA* eşitlik durumu eki addan sıfat türeten bir ek olduğu için *+mAcA* ekiyle kurulan adlar aslında birer sıfat olup, kendisinden sonra gelen adların atılmasıyla adlaşmış olabilirler. Bu olasılık çok güçlü olmakla birlikte bugün yukarıda verilen örnekler bütünüyle birer ad niteliği taşıdığından, biz *+mAcA*'yı sıfat türeten değil, ad türeten bir ek olarak değerlendirdik.

137. *-mAcA* eki bir işin yapılış tarzı ve biçimini gösterdiği için adlar önünde sıfat, fiiller önünde zarf göreviyle de kullanılmaktadır: *aldatmaca iş, Düzmece Mustafa, kesmece karpuz, kesmece satış, saymaca sayfa, yutturmaca taktik, kandırmaca davran-, kesmece sat-, öldürmece vur-* vb.

138. ***-mAç:***

-mAç eki az işlek eklerdendir. Bu ekle kurulmuş olan sözlerde, ekin birbiriyle denkleştirilemeyen farklı görevlerde kullanıldığı görülüyor. Bu nedenle, bazı ses kaynaşma ve değişmelerinin ortaya koyduğu tek *-mAç* biçimi, kökence bir ayırımdan geçirilmek durumundadır. Böyle bir ayırım eki, kök ögesindeki ortaklığa rağmen, buna eklenen öteki iki ayrı ögenin gelişmesine bağlamaktadır:

138.1. ***-mAç / -bAç < -mAcA:***

Dilimizde *-mAç* ekiyle yapılmış birkaç adla *-mAç* ve *-bAç* ekleriyle yapılmış birkaç oyun adı vardır. Bunlarda ek, o adların "yapılış biçimi ve tarzını gösteren" birer işlevle kullanılmıştır. Söz gelişi *yanıltmaç* "yanıltma yoluyla oynanan oyun" demektir. Bu nedenle ekin *-mAcA>-mAç* kısaltmasıyla ortaya çıktığı bellidir: *yırtmaç, saymaç, sekmeç, yanıltmaç* gibi.[89]

Bunun yanında dönüşlü fiillerden kurulmuş *-bAç*'lı örnekler de vardır: *atlanbaç>atlambaç* "atlanmak suretiyle oynanan oyun", *dolanbaç>dolambaç, saklanbaç>saklambaç* gibi. Bu adlardaki ekin işlevi de aynıdır. Yalnız, ek şekilce bir değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik, yan yana gelen seslerin önce ses atılması, sonra benzeşmezlik (*dissimilation*), daha sonra da *benzeşme* (*assimilation*) olayları ile gerçekleşmiştir: *atla-n-ma+ca > atlanmaç > atlanbaç > atlambaç* gibi.

-mAç eki Cumhuriyet döneminde birtakım *araç* adlarının yapılmasında ya da yabancı kelimelerin Türkçeleştirilmesinde kullanılmıştır: *almaç* "ahize, reseptör", *eğmeç* "kavis", *emmeç* "aspiratör", *kazmaç* "ekskavatör", *kurutmaç* "kurutucu, kurutma kağıdı", *sarmaç* "ambalâj, bigudi", *sıkmaç* "kompresör", *soğutmaç* "soğutucu âlet"

---

[89] Banguoğlu *+mAç* ekinin yapısını *-me* sıfatları ile *-eç* küçültme eki kaynaşmasına bağlamıştır (*Türkçenin Grameri*, § 234). Ekin işlevini göz önünde bulundurunca böyle bir birleşmeyi kabul etmek mümkün görünmüyor.

vb.[90] Ancak Fr. *-eur* Türkçe *-ıcı* eki ile karşılanabilecek[91] olan bu sözlerde ekin öteden beri var olan işlevi yoktur. Bundan dolayı da bulunan karşılıklar, bir ikisi dışında tutunamamıştır.

138.2. *-mAç < mA aş:*

Bu gruptaki **-mAç** eki genellikle yiyecek ve yemek adları türetmiştir. Bu eki almış yiyecek adlarının nasıl yapıldıkları incelendiğinde,[92] fiilden ad türeten ve sıfat olarak kullanılan *-mA* ekinin *aş* adıyla oluşturduğu sıfat tamlamasına dayandığı anlaşılmaktadır. Söz gelişi *bulama aş > bulamaç, sütlü aş > sütlaç* gibi. Bu yapıdaki adlar, ya o nesnenin yapılış biçimi ve tarzına göre ya da o nesnenin taşıdığı niteliğe göre adlandırılmıştır: *bazlamaç, bulamaç, çalmaç, doğramaç, dürtmeç, kavurmaç, koyultmaç, oğmaç / ovmaç, tutmaç* vb.[93]

Görülüyor ki *-mAç* ekiyle türetilen adlar, görevleri bakımından birbirinden farklı yapı özelliği taşımaktadır.

139. *-mAdAn < -mAdIn:*

-mAdAn eki, Eski Türkçedeki ve Eski Anadolu Türkçesindeki *-mAdIn* ekinin ses değişmesine uğramasından oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Fiilden şahsa ve zamana bağlı olmayan "...-maksızın" anlamında olumsuz zarf fiiller türetir. Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilir: ***almadan*** *git-*, ***anlamadan*** *oku-*, ***görüşmeden*** *gel-*, ***bilmeden*** *konuş-*, ***durmadan*** *bak-*, ***kımıldamadan*** *otur-*, ***sormadan*** *al-* vb. (ayrıntılı bilgi için 753.1.2.3 §'lara bk.).

140. *-mAk:*

Fiilin *mastar* (*infinitive*) biçimi diye de adlandırılan *-mAk* eki, fiildeki soyut hareketleri adlandıran, onları ad biçimine sokan bir ektir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz her türlü fiil kök ve

---

[90] Özdemir, "*-maç, meç* eki", *Türk Dili*, C. XXIV/239, s. 392-383.

[91] Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, § 110.

[92] *-mAç* ekli türetmeler ve *-mA aş > -mAç* yapısı için Ercilasun, "*-maç / -meç* eki üzerine", *TDED*, C. XXI, s. 83 ve 83-88'e bk.

[93] *Sığırtmaç* "sığır çobanı", *dilmaç* "mütercim", Trkm. *kartmaç* "kartlaşmış", *kakmaç* "kurutulmuş et parçası", sözlerindeki *-mAç*, addan ad türetme eki görünümündedir. Bu sözlerin köken yapıları araştırılmadan kesin bir şey söylenemez. Ayrıca, Ercilasun, agm., s.97'ye bk.

gövdelerine gelerek geçici kılış adları türetir. Bu bakımdan dildeki fiil sayısınca geniş olan bir kullanılış alanı ve işlekliği vardır: *açmak, alınmak, bakmak, biçmek, danışmak, görüşmek, geçmek, ge-çinmek, geçilmek, geçiştirmek, istemek, istetmek, kalmak, kaldırmak, oturmak, tanıtmak, tanıştırmak, yatırmak, yetişmek, yetiştirmek* vb. (Ayrıntılı bilgi için, Ad-Fiiller, 644-653. §'lara bk.).

140.1. *-mAk* eki, yukarıda belirtilen geçici kılış adları yapma dışında, kalıplaşma yoluyla kalıcı bazı yiyecek, içecek, araç ve gereç adları da yapmıştır: *azmak* "taşmış dere", *başmak / paşmak,* "ayakkabı", *çakmak, ekmek, ırmak, ilmek* gibi. (Ayrıntı için Ek Kalıplaşması 258.§'a bk.)

141. *+mAklA (<mAk+ile):*

Bu ek, *-mAk* ad-fiiliyle *ile* edatının kaynaşmasından oluşmuştur. İşlev bakımından "....-mak suretiyle" anlamında tarz bildiren zarf-fiiller türetir: ***dinlemekle** olmaz, **beklemekle** öğrenilmez, **çalışmakla** öğrenilir. Kendini **okumakla** geliştirdi.* (Ayrıntı için 123.2. §'a bk.) vb.

142. *-mAksIzIn (-mAk+sIz+In):*

-mAksIzIn; -mAk ad-fiil, *+sIz* yokluk ve *+In* vasıta durumu eklerinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ek türüdür. İşlev bakımından "nitelik" ve "tarz" bildiren zarf-fiiler türetir. Kullanılış bakımından görevdeşi *-mAdAn* kadar işlek değildir: *ayrılmaksızın bekledi, durup durmaksızın didindi, düşünmeksizin karar verdi.* (Ayrıntı için Zarf-Fiiller 763.1. §'a bk.)vb.

143. *-mAktAnsA < -mAk+tAn+i-se:*

-mAk ad-fiilinin, çıkma durumu eki ve *i-* ek-fiilinin şart biçimi ile birleşerek kaynaşmasından oluşmuş bir ektir. Bu ek, işlevce, asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini zarf-fiildeki hareketin tercihine bağlayan ve "-acak yerde" anlamı veren zarf-fiiller kurar: *bakmaktansa* öğrenmelidir. *Mektup **yazmaktansa** gidip konuş. **Durmaktansa** yürümeye bak. Ona **güvenmektense** kendi yapabilir* vb. (ayrıntılı bilgi için Zarf-Fiiller, 770. §'a bk.).

144. *-mAl:*

Türkiye Türkçesinde yalnız *sağmal* "sağılan, süt veren, sütlü" sözünde görülen ve sıfat türeten bir ektir: *sağmal, inek, sağmal hayvan*

gibi.[94] Tek örnek olduğu için ekin işlevini kesin olarak belirlemek mümkün olamıyor. Ancak, eldeki örneklere göre, fiildeki oluş ve kılışa sahip olma niteliğini veren bir sıfat eki olduğu söylenebilir. Belki de *+lI / +lU* ekiyle ilişkilidir.

145. *-mAlI (< -mA+lI):*

Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan *-mAlI* eki, fiilden ad türeten *-mA* ekiyle *+lI / +lU* sıfat ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Geçişli ve geçişsiz fiiller ile çatı eki almış fiillere de gelebilen bu ek, bazı kullanılışlarında birleşik bir ek görünümü kazanmıştır. İşlev bakımından "fiilin gösterdiği işi üzerinde nitelik olarak taşıyan" anlamında sıfatlar türetir: ***çözümlemeli*** "tahlîlî" *yöntem,* ***gümüş kakmalı*** *pala,* ***kurutmalı*** *makine,* ***uzatmalı*** *sevgili, uzatmalı çavuş,* ***seçmeli*** *ders,* ***üflemeli*** *saz,* ***vurmalı*** *çalgı,* ***vurmalı*** *saat,* ***vurmalı kırmalı*** *filim* gibi.

146. *-mAn:*

-mAn eki, geçişli, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden türetmeler yapan ve işlek olmayan bir ektir. Çatı eki almış fiillere gelmemektedir. Üzerinde az çok "abartma ve süreklilik" işlevi taşıyan ek, geçişli fiillerden *değirmen, sokman* "bir cins uzun Türkmen çizmesi" (TTS s.1213) gibi bir iki ad türetmiştir. Çeşitli fiillerden de ad ve sıfat olarak kullanılan birkaç türetme yapmıştır: *azman* "insan irisi, çok gelişmiş" (*adam azmanı, kurt azmanı,* TS 1-185), *kocaman* (<koca-), *şişman*[95], *dalaşman* "kötü huylu, kavgacı", (TTS s. 1297 *talaşman*)[96] *duman* (< ET *tu-* "engel olmak, tıkamak"), *yaman* vb.[97]

---

[94] Bu ekin Doğu Türkçesinde *kiriş-mel* "zorlayan, parazit", *tanı-mal* "tanınan, ünlü", *tüş(i)-mel* "bakan, vekil", Kazak Türkçesinde *poşa-mal* "korku, kaygı" gibi örnekleri de vardır. Räsänen, Brockelmann'a dayanarak (*Ost. Gr.* s. 127), ekin yapısını *-mA+l > -mAl* alarak vermiştir: *Mat.Morph.* s.135: *mal / mel.*

[95] 68.§'a bk. ve *+mAn* ekiyle krş. *kocaman* ve *şişman* bazı eserlerde addan sıfat türeten ek olarak verilmiştir.

[96] Ayrıca G. Gülsevin - S. Gülsevin, *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları* s. 93: *-mAn*'a bk.

[97] Erdal, Eski Türkçede "kötü" anlamı veren *yaman* kelimesinin *yavız, yavlak* sözleriyle olan şekil ve anlam bağlantısını dikkate alarak yaman kelimesini de **yavman > yaman* gelişmesine bağlamıştır. *Old. Turkic Word Formation* I, s. 397, § 3. 325 *-mAn.*

Türkçeleştirme çalışmalarında bu ekten "bir işi yapan kimse" anlamında adlar türetilmiştir: *çevirmen* "mütercim", *danışman* "müşavir", *düzeltmen* "musahhih", *eğitmen* "mürebbî, eğiten", *eleştirmen* "tenkitçi, münekkit", *gezmen* "turist", *okutman* "lektör", *öğretmen* "muallim", *sayman* "muhasip", *yazman* "kâtip, sekreter" vb.

Bu yeni türetmelerde ekin bilinen *-Icl / -UcU, -An* ekleriyle görevdeş işlevi yerine batı dillerinden *man* "adam, insan" anlamı hâkim olduğu için, bu şekiller zaman zaman eleştiriye uğramışsa da eski türetmelerde de "işi yapan kimse" anlamı vardır. *Danışman, öğretmen, sayman* gibi sözlerin tutunması da ekin yadırganmadığını gösterir.

147. ***-mAz:***

-mAz eki, *-r, -Ar, -Ir / -Ur* sıfat fiil ekinin olumsuz türüdür. Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, eklendiği fiile süreklilik ve olumsuzluk anlamı katan geçici sıfatlar türetir ve adlar önünde sıfat olarak kullanılır: *akıl* ***ermez*** *iş,* ***bilinmez*** *sır,* ***bulunmaz*** *değer,* ***çekilmez*** *dert,* ***çıkmaz*** *sokak,* ***görmez*** *göz,* ***inanılmaz*** *şey,* ***kaçırılmaz*** *fırsat,* ***su geçirmez*** *kumaş,* ***taşınmaz*** *mal,* ***tükenmez*** *kalem* vb. (Sıfat-Filler 710. §'a bk.).

148. *-mAz* ekinin aynı fiilde kendinden öncesine eklenen *-r, -Ar, -Ir / -Ur* geniş zaman sıfat-fiil ekiyle yan yana getirilmesinden çabukluk gösteren zarf-fiil kullanımında şekiller ortaya çıkmıştır: ***bakar bakmaz*** *anla-,* ***biter bitmez*** *gönder-,* ***bilir bilmez*** *konuş-,* ***çıkar çıkmaz*** *bildir-,* ***gelir gelmez*** *başla-,* ***görür görmez*** *tanı-,* ***yatar yatmaz*** *uyu-* gibi.

Değişik fiillerde iki *-mAz*'lı anlatımın tekrarlanmasından oluşan sıfatlar da vardır: ***atılmaz satılmaz*** *evlât,* ***bitmez tükenmez*** *iş,* ***düşmez kalkmaz*** *bir Allah,* ***girilmez çıkılmaz*** *yer,* ***yenmez yutulmaz*** *söz* gibi.

149. *-mAz* ekli geçici sıfatların önlerindeki adların atılmasıyla zamanla soyut nitelikli bazı kalıcı sıfat ve adlar da oluşmuştur: *açmaz* "içinden zor çıkılan durum", *çıkmaz* "çıkışı olmayan durum", *işbilmez* "beceriksiz", *kuşkonmaz, taşınmaz, tükenmez, utanmaz, yaramaz* gibi (Ek Kalıplaşması 254.§'a bk.).

150. *-mAzlIk < -mAz+lIk:*

+mAz sıfat-fiil ekinin soyut adlar türeten *+lIk / +lUk* ekiyle genişletilmesinden olumsuzluk bildiren soyut adlar oluşmuştur: *aldırmazlık, anlamazlık, bilmezlik, doymazlık, duymazlık, gitmezlik, görmezlik, işitmezlik, utanmazlık, yaramazlık* vb.[98]

-mAzlIk eki, dilimizde Arapçadan geçmiş bazı ad ve terimlerin Türkçeleştirilmesinde de işe yaramıştır: *aldırmazlık* "lâkaydî", *anlaşmazlık* "ihtilâf", *dokunulmazlık* "masuniyet", *saldırmazlık* "ademitecavüz, ademiihtilâf": *saldırmazlık antlaşması* "devletlerin birbirlerine saldırmama ilkesine dayanan antlaşma; *tutmazlık* "tenakuz", *uymazlık* "mugayeret", *uyuşmazlık* "ihtilâf" ve bir hukuk terimi olarak *uyuşmazlık mahkemeleri* "ihtilâf mahkemeleri", *yetmezlik* "ademi kifayet": *kalp yetmezliği, solunum yetmezliği* vb.[99]

151. *-mIk / -mUk:*

-mIk / -mUk eki, tek veya iki heceli geçişli fiillerden ad türeten ve işlek olmayan bir ektir. Bıraktığı örnekler işlev bakımından daha çok fiilin gösterdiği işin sonucu olan "artıklık, küçüklük" ve "parça" anlamlı adlar türetmiştir: *atmık* "hlk. meni", *boğmuk* "gerdanlık", *cırmık* "tırnak izi", *çelmik* "iri saman", *çiğnemik* "anne veya çocuk bakıcılarının kendi ağızlarında çiğnedikten sonra çocuklara verdikleri yiyecek", *dolamuk* "bir tür ağ, bir tür avcı tuzağı", *ekşimik* "yağı alınmış sütten yapılan peynir, kesmik, çökelek", *ilmik* "çözülmesi kolay düğüm", *irmik, kesmik* "kesilmiş sütün koyu kısmı; iri saman; sertleşmiş toprak parçası", *kısmık* "cimri, pinti", *kıymık* "çok küçük, ince ve ucu sivri tahta parçası", *soymuk* "çam ağacının yenen iç kabuğu", *tırmık, yalamuk* "çam ağacının reçineli kabuğu", *yutmuk* vb.

Bu ekle *kızamık, karamuk* gibi hastalık adlarıyla, *yasmık, çitlembik* gibi bazı bitki adları da yapılmıştır. *çitlenbik > çitlembik, karanbuk / karamuk* "dikenli bir bitki" gibi dönüşlü fiillerle yapılmış adlardaki *-bik* eki, kelime içinde yan yana düşmüş *-nm-* seslerinin

---

[98] *-mAzlIk* eki olumsuz anlamlı bir ek olduğu için fiile bir olumsuzluk (*-mA-*) eki daha ekleyerek bunu *bilmezlik* yerine *bilmemezlik, görmemezlik* vb. biçimlerde kullanmak kurala aykırı ve yanlıştır.

[99] Ayrıca Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yoları*, § 120'ye bk.

(<*çitlenmük, karanmuk*) bir benzeşmezlik (*dissimilation*) olayı ile *-nb-* 'ye dönüşmesinden oluşmuş olmalıdır.

152. ***-mIş / -mUş:***

Aslında bir sıfat-fiil eki alan *-mIş / -mUş* eki, eskiden beri yapılmış bitmiş işleri gösteren sıfatlar türetmiştir. Bu sıfatlarda duyulan geçmiş zaman' kiplerindeki duyuma dayanan belirsizlik yoktur. Aksine geçmişte "bitmiş ve tamamlanmış" işleri gösteren bir kesinlik vardır. *-mış* eki genellikle tek veya çift heceli geçişsiz fiil kökleriyle olumsuz edilgen fiil gövdelerine gelmektedir: *atılmış kâğıt, başlamış iş, bayatlamış ekmek, geçmiş zaman, görülmemiş olay, okumuş adam, pişmiş yemek, yanmış odun, yıkılmış ev, yorulmuş insanlar* vb.

152.1. *-mIş / -mUş* ekiyle türetilmiş sıfatların bir kısmında, zaman gösterme işlevi gittikçe zayıflayarak daha geniş kullanımlı kalıcı sıfatlar oluşmuştur: ***bayılmış*** *kadın,* ***boşanmış*** *kimse,* ***donmuş*** *et,* ***geçmiş*** *zaman,* ***gelişmiş*** *insan,* ***kokmuş*** *aş,* ***kızarmış*** *patlıcan,* ***kazanılmış*** *mal,* ***kullanılmış*** *eşya,* ***kurulmuş*** *sofra,* ***oturmuş*** *düzen,* ***ölmüş*** *hak,* ***yanmış*** *sigara,* ***satılmış*** *ev,* ***türemiş*** *isim,* ***yetişmiş*** *delikanlı* vb.

153. *-mIş / -mUş* ekiyle kurulan sıfat tamlamalarında ad ögesinin atılması ve sıfattaki geçmiş zaman gösterme işlevinin iyiden iyiye aşınması ile kalıcı birtakım adlar da oluşmuştur: *dolmuş, erimiş, geçmiş, yemiş* vb. (Ayrıntı için Ek Kalıplaşması 253.2.§'a bk.).

154. ***-(I)mlI / -(U)mlU (< -(I)m+lI / -(U)m+lU):***

Fiilden *-(I)m / -(U)m* ekiyle türetilmiş bazı adlar -özellikle yeni türetmelerde- yalnız başlarına kullanılmayarak ve *+lI / +lU* sıfat ekiyle de genişletilerek, *-(I)mlI / -(U)mlU* birleşik ekli birer ad niteliği kazanmış görünüyor: *al-ımlı, art-ımlı* "bereketli", *ılı-mlı, ol-umlu, saç-ımlı* "müsrif", *sor-umlu* gibi.

Bu türetmelerde bir "nitelik ve özellik taşıma" işlevi vardır.

Ancak, *-(I)mlI / -(U)mlU* birleşik ekini *-m*'li daha başka adları da içine alacak biçimde genişletmek doğru değildir. Çünkü *artırımlı, bunalımlı, büklümlü, eklemeli, indirimli, tutumlu, verimli* gibi örnekler fiilden *-m* ekiyle yapılmış *artırım, bunalım, büklüm* vb. adlara bir de

+lI / +lU sıfat eki getirilerek kurulmuş addan sıfat yapan yeni türetmelerdir.[100]

155. *-mUr:*

Türkiye Türkçesinde, yalnız geçişsiz tek heceli fiillerden türetilmiş *yağmur* < *yağ-mur* ve *kömür* < *kö-mür* sözlerinde yaşayan ölü bir ektir. Belki bunlara damar (<*tamar* < **tam-mır*) kelimesini de ekleyebiliriz.[101]

156. *-n, -(I)n / -(U)n:*

-n, -(I)n / -(U)n eki, çok eskiden beri kullanılagelen işlek bir ektir. Geçişli ve geçişsiz tek ve çift heceli fiil köklerinden adlar, çok seyrek olarak da sıfatlar türetmiştir. Bu türetmelerde ek, fiilin gösterdiği işin "sonucu" veya "ürünü olma" görevini yüklenmiştir.

-n eki, çatı ekleriyle genişletilmiş fiillere gelmemektedir: *akın, basın, dolan (yalan-dolan), dizin, düğün, düzen, ekin, esin, gelin, güven, ışın, özen, sorun, sökün, talan, tütün, yığın* vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ek ünlü ile biten fiil köklerine, araya bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan doğruya eklenmiştir.

basın, yayın, dizin, sayın, sarın gibi kelimeler, bu ekle Arapçalarına karşılık olarak türetilmiş yeni sözlerdir.

156. 1. *-n, -(I)n / -(U)n* eki seyrek olarak yine bir işin sonucu ve ürünü niteliğinde bazı sıfatlar türetmiştir: *bütün, dolun* (*dolun*ay), *kesin, uzun, yoğun* gibi.

157. *-tI /-tU / -(I)ntI / -(U)ntU (< -(I)n- + -tI / -(U)n- + -tU):*

-n- ve *+r-* ekli fiil gövdelerine gelerek somut ve soyut adlar türeten çok işlek bir ektir. Bazı dilciler bu eki, *çarpıntı, çöküntü, silinti* örneklerinde görüldüğü gibi eklendiği fiillerin dönüşlü biçimlerinin

---

[100] Bk. ve krş. Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 124.

[101] Ek Eski Türkçede de seyrektir. Yalnız *yağmur, almır* "tamah" ve *kömür* gibi örnekler vardır (Gabain, *Alt. Gr.* § 123) Erdal da *yağmur, alımır* (*alı-, almır* değil), *kömür* örnekleri dışında *DLT* ve *KB*'e dayanarak *tamır* "damar" (<**tam-mır*), *yumur* (<**yum-mur*) "hayvanların göden bağırsağı"örneklerini de vermiştir (*Old Turkic Word Formation* I, s. 389: *-mır*). Türkmen Türkçesinde de *oymur* "oyuk" sözü vardır (Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, s.176, *-mur*).

bulunmamasını dikkate alarak *-(I)ntI /-(U)ntU* biçiminde vermişlerdir[102]. Buna karşılık öteki bazı dilciler de ekin yapısını ve *avuntu, bağlantı, saplantı* gibi dönüşlü şekilleri temel alarak eki yalnızca *-tI / -tU* biçiminde göstermişlerdir.[103] Öyle ki her iki eki birbirinden ayrı ekler olarak kabul edenler de vardır.[104] Banguoğlu ise, ekin eklendiği fiillerin yapısını dikkate alarak bir yerde *-inti* (age., § 224), bir yerde de *-ti* (§ 239) olarak vermiş; ancak *-inti* ekindeki anlatımın *-ti* ekiyle aynı olduğunu belirterek, dolaylı biçimde her iki ekin köken birliğine işaret etmiştir.

Bizce de *-tI / -tU* ekiyle, *-(I)ntI / -(U)ntU* eki arasında yapı ve işlev bakımından bir ayrılık yoktur. *-tI / -tU* eki genellikle yalnız *-n-*, *-l-*, ve *+r-* ekleriyle kurulmuş geçişsiz çok heceli fiil gövdelerine gelmektedir: *alıntı, bağlantı, uzantı, ağartı, belirti, kıpırtı, kışkırtı* gibi. *akıntı, çıkıntı, söküntü* vb. türetmelerde bu fiillerin *akın-* vb. dönüşlü biçimlerinin bulunmaması durumu değiştirmez. Çünkü bu fiillerin kurala uydurulması için belki de *benzetme* (*analogie*) yoluyla kullanımda araya bir *-n-* dönüşlülük eki eklenivermiştir. Bu nedenle, bizce, ekin aslı *-tI/-tU'*dur. *-(I)ntI /-(U)ntU* biçimiyle dönüşlü olmayan fiil köklerine türetme sırasında *-n-* ekinin eklenmesiyle bir dönüşlülük özelliği katılmıştır. Ayrıca, *ekin ağartı, bağırtı, belirti, kabartı, bunaltı, sızıltı* gibi daha başka geçişsiz fiillere de gelmiş olması, ekin aslında *-tI /-tU* olduğunun bir başka göstergesidir.[105] Biz bu görüşten hareket ederek ve *-tI / -tU*'yu temel alarak her iki eki birbirinden ayırmadan aynı maddede göstermeyi uygun bulduk.

158. *-tI / -tU* eki genellikle geçişsiz fiil gövdelerinden, fiilin gösterdiği işin sonucu ve ürünü olan adlar türetir. Bunlar somut ve soyut anlamlı adlardır.

1. Somut adlar: *akıntı, çıkıntı, çöküntü, döküntü, kalıntı, kesinti, serpinti, süprüntü, yığıntı* vb.

---

[102] Deny, *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi*), § 857; Gencan, *Dilbilgisi*, § 208; Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, 137. Gülsevin, *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları*, s. 103.

[103] Gencan, *Dilbilgisi*, § 208, 209; Koç, *Yeni Dilbilgisi*, s. 129, 130.

[104] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 194; Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, s. 160: *-tı, -ti, -tu, -tü.*

[105] Erdal, *DLT* ve *KB*'de yer alan *-(x)ndI* ve *-dI*'lı adları da aynı maddede toplamıştır (*Old Turkic Word Formation* I, s. 339, § 3. 117).

2. Soyut adlar: *bulantı, çalkantı, kaşıntı, sarsıntı, bağlantı, böğürtü, geğirti, kısıntı, sığıntı* vb.[106]

Bu işlev *-r*'li fiillerde daha belirgindir.

Yalnız *-tI /-tU* eki, eklendiği fiille olan anlam bağlantısına göre, oluşturduğu adlarda birbirinden farklı görevlerde kullanılmış ve değişik anlam incelikleri taşıyan sözler türetmiştir. Bazen de bu ekle oluşturulmuş adlar, birbirinden farklı gruba girecek özellikler taşır. Ekteki bu işlev ayrılıklarını şu noktalarda toplayabiliriz:

158.1. *-tI / -tU* eki, fiilden aralıklı olarak tekrarlanan işi veya sürekli kılışı gösteren adlar türetmiştir: *akıntı, çalkantı, çarpıntı, çevrinti* "suyun akıntılı yeri", *çırpıntı, çözüntü, esinti, gezinti, ilinti, inilti, salıntı, sarsıntı, silkinti, yiyinti* vb.

158.2. Bir işin sonucu olan adlar türetir: *askıntı, beklenti, belirti, bulantı, geğirti, girinti, göğerti, kabartı, karartı, kasıntı, kışkırtı, kızartı, kıvrıntı, öğürtü, özenti, sığıntı, takıntı, toplantı, yığıntı* gibi.

158.3. Bir işin sonucu olarak ortaya çıkan kalıntı ürün, parça, bölüm, artık anlamı veren adlar türetir: *birikinti, bozuntu, bölüntü, döküntü, çıkıntı, çöküntü, irkinti, kazıntı, kırıntı, kırpıntı, serpinti, sıyrıntı, süprüntü, yaşantı, yıkıntı* gibi.

Bu adlar arasında *çıkıntı, irkinti, kıvrıntı* örneklerinde görüldüğü gibi hem "bir işin sonucu özelliğini" hem de "parça, bölüntü" anlamını taşıyanlar vardır.

158.4. *-tI / -tU* eki ile türetilmiş adların bir kısım da insan sağlığı veya insanın huy ve tabiatı ile ilgili adlardır.

Huy ve tabiat gösterenler, daha çok aşağılayıcı anlamda adlardır: *bıkıntı* "usanç, bezme", *boğuntu* "güç nefes alma", *bozuntu, ezinti* "mide ezintisi", *ıkıntı, iğrenti, kasıntı, irkinti, kazıntı, kuruntu, özenti, sarkıntı, sıkıntı, şırfıntı, uyuntu, ürküntü, üzüntü, yamantı* "yamanmış kimse" vb.

158.5. Bazıları yukarıdaki paragraflarda verilen adlar arasında da geçen *alıntı* "iktibas", *asıltı* "süspansiyon", *ayırtı* "nüans", *ayrıntı* "teferruat", *bağıntı* "izafiyet", *bağlantı* "irtibat", *belirti* "alâmet,

[106] Başka örnekler için, Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, s. 162, 163'e bk.

nişan", *çırpıntı* "ihtilaç", *çöküntü* "inhidam", *görüntü* "imaj, tezahür", *iğrenti* "istikrah", *kuruntu* "evham", *ödenti* "aidat", *saplantı* "fikrisabit, idefiks", *sarsıntı* "tezelzül", *uzantı* "istitale", *ürküntü* "tevahhüş", *yaşantı* "hayatın yaşanan bir parçası, sergüzeşt, macera" gibi doğu ve batı kökenli yabancı kelime ve terimlere karşılık olarak türetilmiş ve iyice tutunmuş olan başarılı sözlerdir.

159. ***-r, -Ar, -(I)r / -(U)r:***

-r, -Ar, -(I)r / -(U)r eki, aslında geniş zaman sıfat-fiilleri türeten çok işlek bir ektir. *-An* sıfat-fiiline oranla daha çok süreklilik gösterir (Ayrıntılı bilgi için Çekimsiz Fiiller, 700-708 §'lara bk.). Bu ek, eklendiği fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak "her zaman üzerinde bulundurma" niteliğinde sıfatlar ve bazı kalıcı adlar türetmiştir:

159.1. *-r, -Ar, -(I)r / -(U)r* ekiyle türetilen sıfatlar çok kez belli adlara sıfat olmuş birer kullanımdadır: ***akar*** *su, akar yakıt,* ***atar*** *damar,* ***bakar*** *kör,* ***bilir*** *kişi,* ***çalar*** *saat,* ***döner*** *kapı,* ***döner*** *sermaye,* ***geçer*** *akçe,* ***gider*** *ayak,* ***görür*** *göz,* ***güler*** *yüz,* ***olur*** *olmaz iş,* ***taşınır*** *mal,* ***yanar*** *dağ,* ***yazar*** *kasa* vb.

Bu ekin dönüşlü ve edilgen fiil çatılarından oluşturduğu bazı sıfatlar da vardır: ***bağışlanır*** *kabahat,* ***bakılır*** *hasta,* ***bilinir*** *yer,* ***çekilir*** *dert,* ***görünür*** *köy,* ***güvenilir*** *belge,* ***imrenilir*** *iş,* ***kazanılır*** *kalp,* ***okunur*** *kitap,* ***sayılır*** *aile,* ***sevilir*** *kimse,* ***yaşanır*** *hayat* vb.

159.2. *-r, -Ar, -(I)r/-(U)r* sıfatları ikilemeli olarak da kullanılır: ***açılır kapanır*** *köprü,* ***daralır genişler*** *aşk,* ***gelir geçer*** *dert,* ***konar göçer*** *boy,* ***kısalır uzar*** *etek,* ***okur yazar*** *adam,* ***yanar döner*** *renk* vb.

160. *-r, Ar, -(I)r / -(U)r* ekiyle kurulmuş sıfatların, önlerindeki adların atılması ve sıfatın yalnız başına o adı karşılaması yoluyla birtakım kalıcı adlar da oluşmuştur. Bunların bir kısmı araç-gereç adlarıdır: *açar* "anahtar", *bilgisayar, çıkar, döner, gelir, gider, ısı ölçer, keser, okur, olur, yatır, yarar, yazar* vb.

Bu adların Türkçeleşme çalışmaları sırasında türetilmiş olanları dışında kalanlar kalıplaşma yoluyla oluşmuş bulunmaktadır (ayrıntı için bk. Ek Kalıplaşması 253.4.§).

160.1. *-r, -Ar, -(I)r / -(U)r* eki Osmanlı Türkçesinden gelme bazı sözlere karşılıklar bulma veya yeni sözler türetmede de yararlı

olmuştur. Yalın ya da sıfat tamlaması biçimindeki bir kısım birleşik adlar bu ekle türetilmiştir: *akarsu yatağı* "mecra", *akaryakıt, atardamar, toplardamar, biçerbağlar, biçerdöğer, bilgisayar, bilirkişi, çıkar* "menfaat", *değer* "kıymet, paha", *düşünür* "mütefekkir", *geçerli* "mer'î", *gelir* "varidat", *gider* "sarfiyat", *ister* "icap", *okur* "kari", *tanksavar, topçeker, uyurgezer* "sairfilmenam", *uzunçalar, tutar* "bedel", *yarar* "istifade", *yazar* "muharrir", *yeterlik* "kifayet" vb.[107]

161. *-sAk < -sA-k < -Ig+sA-k:*

-sAk eki, fiilden tek tük ad ve sıfat türetmiş ölü bir birleşik ek görünümündedir.[108] Eldeki bir iki örneğe göre "fiilin gösterdiği işi üzerinde nitelik olarak taşıyan" veya "o işe meyilli, istekli olan" anlamında ad ve sıfatlar türetmiştir: *savsak* "ihmalci, ihmalkâr", *tutsak* "esir", *uysak* "bön, aptal", *tümsek* (< *tüm-* "şişmek, tümseklen-, TTS, 3, 1396) gibi.

162. *-sAl:*

Sıfat anlamlı tek örneği olan bir ektir: *uysal* "herkese uyan, uyum gösteren".

Cumhuriyet döneminin yeni türetmelerinden olan *eğitsel, görsel, işitsel* ve *öğretsel* gibi sıfatlar da biçim olarak aynı yapıdadır. Ancak, işlevce bu ekle değil *+sAl* "ilgi, nispet bildirme" ekiyle görevdeş olduğundan bu sözlerde bir yanlış türetme söz konusudur (76.§'ta *+sAl* ekine bk.).

163. *-sI / -sU < -sIk (-g) / -sUk (-g):*

Eski Türkçede hem *-sIk / -sUk* hem de *-sIg / -sUg* biçimlerinde yer alan bu ek,[109] orada sıfat ve adlar türetmiştir. Sıfat olarak daha çok *-sIk* biçimiyle "geleceğe yönelmiş ihtiyaç, gereklilik bildiren bir ektir.

---

[107] Yeni türetmeler için bir de bk. ve krş. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 225; Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, § 138.

[108] Bu ekin Eski Türkçedeki fiilden ad türeten *-s°k: tütsük* "tütsü, buhur deyneği" ve fiilden sıfat türeten *-s°k: il tutsık yer* "il tutacak yer" (Gabain, *Alt. Gr.* § 129, 151) ekleri ile bağlantılı olup olmadığı kestirilemiyor. Ancak, köken bakımından *-IgsAk* (*Alt. Gr.*§ 154) ekinden gelmiş bir birleşik ek olduğunu düşünüyoruz.

[109] Eski Türkçede de *äçsık, tosık, udusık, kün togsık* (Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, s. 175, § 3. 2813 Türkçeye çev. s. 94, § 216), *tütsük, kün batsık* (Gabain, *Alt. Gr.* § 129) gibi örnekler veren bu ek "geleceğe yönelik ihtiyaç, gereklilik bildirme" işlevinde sıfat ve adlar türetmiştir. Gabain ekin *-sIg* biçiminde bulunduğuna da işaret etmiştir.

Türkiye Türkçesinde bu ekle kurulmuş yalnız üç kelime bulunduğundan, ekin bir işlev değişikliğine uğrayıp uğramadığı kesin olarak bilinemiyorsa da *yatsı* (< *yat-sıg, yat-sık* "yatacak zaman, yatma zamanı") kelimesinde aynı işlevin sürdüğü söylenebilir. Başlıca örnekleri şunlardır: *tütsü, yatsı, yassı* (< *yaz-* "yaymak, yassılaştırmak).

164. ***1. -(y)Iş / -(y)Uş, 2. -ş, -(I)ş / -(U)ş:***

Bu maddedeki fiilden ad türeten ekleri tür olarak ikiye ayırarak inceleme gereğini duyuyoruz. Şöyle ki:

164.1. Birincisi *-(y)Iş/-(y)Uş* ekidir. Bu ek yapısı bakımından bir ad-fiil ekidir. Tek ve çok heceli fiil kök ve gövdelerinden filin esas anlamını değiştirmeden, yapılan işin tarzını bildiren geçici kılış adları türetir. (Ayrıntılı bilgi için Ad-Fiiller, 671-678. §'lara bk.). Ek, kullanım bakımından, bazı istisnalarla işteşlik çatısı dışında dildeki bütün fiilleri içine alacak genişliktedir: *açış, açılış, ağlayış, bekleyiş, bekletiş, biliniş, bilinmeyiş, damlayış, damlatış, direniş, geziş, gezmiş, gizleyiş, gizleniş, haykırış, mimleniş, yavaşlayış, yönlendiriş* vb.

164.2. İkincisi *-ş, -(I)ş /-(U)ş* biçimindeki ektir. Yapıca yukarıdakinden farklı olarak ünlü ile sonuçlanan fiillere doğrudan doğruya ünsüz ile sonuçlananlara, araya bir bağlantı ünlüsü alarak eklenir. İşlev bakımından da ondan ayrılır. Fiil kök ve gövdelerinden "bir işin sonucu ve ürünü olan" somut ve soyut kalıcı adlar türetir. Biz ekin bu görevinin *-(y)Iş / -(y)Uş* ekli kılış adlarından kalıplaşma yoluyla ve daha sonraki gelişmelerle oluşmadığı görüşündeyiz. Çünkü ek, Eski Türkçe döneminden beri bu işleviyle kalıcı adlar türetmiştir.[110]

Türkiye Türkçesinde bu nitelikte türetme ürünü olan başlıca örnekler şunlardır: *alkış, bağdaş, bağış, barış, çöküş, dalaş, biliş, tanış, değiş-tokuş, deyiş, dikiş, dövüş, geviş, gidiş, giriş, gülüş, güreş, iniş, kapış, kargış, oynaş, sarmaş dolaş, savaş, yağış, yanlış, yartılış* vb.[111]

---

[110] Örnekler için Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, s. 114/28; Gabain, *Alt. Gr.* § 130; Erdal, *Old Turkic Word Formation* I, s. 262, 3. 103: -xş'a; Eckmann, *Chagatay Manual*, s. 66.21'e bk.

[111] Her ne kadar Banguoğlu, *bağdaş, barış, döğüş, oynaş* vb. türetmelerin *bağda-ş-ış>bağdaş, döğ-üş-üş>döğ-üş* vb. ses kaynaşmaları ile oluştuğu görüşünde ise de, ekin işteşlik çatısından sonra gelmemesi ve Eski Türkçeden beri süregelen görev ayrılığı bu görüşü benimsetemiyor.

164.2.1. Tarihî gelişme süreci içinde zamanla *-(y)Iş /-(y)Uş* kılış adlarından kalıplaşma yoluyla kalıcı adlara dönüşmüş olanlar da vardır. Bunlar yer yer *-ş* adlarıyla da iç içe girdikleri için, ayırımda hem işlev gelişmesini hem de eski dönemlere ait örneklerle karşılaştırma yöntemini uygulama gereği vardır. Bununla birlikte yine bazı yanılmalar söz konusudur. Geçici kılış adlarından kalıcı adlara dönüşen örnekler de şunlardır: *açılış, açış, anlayış, bakış, buluş, çekiliş, çıkış, dalış, davranış, düşünüş, geçiş, geliş, gidiş, inleyiş, işleyiş, kapanış, kavrayış, kurtuluş, küçümseyiş, oturuş, okuyuş, uyanış, yaşayış, yürüyüş* vb. (Bu konuda Ek Kalıplaşması 260.§'a bk.).

165. *-ş, -(I)ş / -(U)ş; -(y)Iş / -(y)Uş* ekleri dilimizdeki birçok Arap, Fars vb. kökenli yabancı adların Türkçeleştirilmesinde hayli işe yaramıştır. Bulunan karşılıkların bir kısmı yazılı kaynaklarda veya halk ağızlarında esasen var olan şekillerin yazı diline aktarılması biçimindedir. Bir kısmı da yeni türetmeler niteliğindedir: *açılış* "küşat", *artış* "tezayüt", *azış* "şiddet", *bağış* "teberru", *barış* "sulh", *buluş* "icat", *çekiliş* "keşîde", *çıkış* "neş'et", *davranış* "tavır", *deyiş* "koşuk", *ifade* "üslûp", *dönüş* "avdet", *geçiş* "mürûr", *gidiş* "azimet", *giriş* "medhal", *görüş* "mütalâa", *kurtuluş* "halâs", *özdeş* "aynı, eşit olan", *özdeyiş* "vecize", *savaş* "harp, mücadele", *söyleniş* "telâffuz", *söyleyiş* "diksiyon", *sunuş* "maruzat, sunma", *uğraş* "meşguliyet, meslek", *ürperiş* "ra'şe", *uyanış* "intibah", *varış* "muvasalât", *varoluş* "mevcudiyet", *varoluşcu* "egzisttansiyalist", *vuruş* "darbe" vb.

166. ***-t, -(I)t / -(U)t:***

Eski Türkçeden beri süregelen, Eski Anadolu Türkçesinde de birtakım örnekler veren bu ek, Türkiye Türkçesinde fazla işlek olmayan bir ek durumundadır. Verdiği örnekler sınırlıdır.

Geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli fiillerden ad, bazen de sıfat türetmiştir. Ekin Eski Anadolu Türkçesindeki *binit, içit, yüklet* vb. örnekleri Türkiye Türkçesine kadar gelememiş olmakla birlikte, bu ekle kurulmuş adların bir bölüğü eski türetmelerdir. Fiilden somut ve soyut adlar türetmiştir. Adların birkaçı yer adı, birkaçı fiilin gösterdiği işin ürünü olan nesne ve yiyecek adları, birkaçı da "vasıta" görevine dayalı araç-gereç adlarıdır. Başlıca örnekleri şunlardır: *art* (< ET *ar-* "dolaşmak"), *ayırt* (< ET *adırt*), *büğet, büvet* "su birikintisi,

gölcük", TS, *düşüt* "düşük", *geçit, gülüt* "gülünçlü söz", TS, *kavut* "kavrulmuş buğday, ahlat", *korkut* "un ve yağla yapılan şekersiz bir yemek türü" TTS, *kurut* "kurutulmuş süt, yoğurt", *öğüt, suvat* "hayvanların su içtiği yer", *umut, yoğurt* vb.

166.1. Yeni kelime türetiminde bu eke de başvurularak canlılık kazandırılmış; dolayısıyla başarılı örnekler ortaya konmuştur. Örneklerin birkaçı da eski kaynaklardan aktarmadır: *anıt, binit, bölüt* "Fr. segment", *dikit, konut, kesit, komut, koşut, ölçüt* "kriter", *özet, sarkıt, soyut, taşıt, yanıt, yakıt* vb.

Yeni türetmelerden olan *somut* sözü, ekin ad köküne getirilmiş olması dolayısıyla aykırıdır. Ancak *soyut*'la birlikte tutunmuş ve yaygınlaşmıştır.

166. 2. *-t, -(I)t / -(U)t* ekiyle yapılan sıfatlar birkaçı geçmez: *düşüt* "sakat, el ve ayak gibi bir organı kusurlu" TTS, *korkut* "korkunç, korkulu" TTS, *onat* "uygun, iyi, elverişli" TTS. [112]

167. ***-v, -(A)v:***

Oğuz-Türkmen Lehçelerinde böyle bir ek yoktur. Eski *-AgU* ekinden gelişmiş olarak Kıpçak lehçelerine özgü bu ek, dil devriminin başlangıç yıllarında o lehçelerdeki örneklere benzetilerek birkaç kelime yapımında kullanılmıştır. Ek, bir hareketin sonucu, ürünü olan adlar türetmiştir: *işlev, görev, ödev, saylav, söylev, türev* gibi. Bunlardan *saylav* sözü tutunamayıp yerini *milletvekili*'ne bırakmıştır.[113]

Kamus-ı Türkî'de bu yapıda *takav* "at nalı" (<*tak-*) sözü yer almıştır. Yine bu eserde geçen *bitevi* "bir düzüye, boyuna, sürekli olarak, aynı biçimde" (< *bit-*) ve *yağlavı* "pek büyük yağ tavası" (< *yağla-*) sözleriyle dilimizdeki *oklava* sözünün de Eski Türkçedeki *-(A)gu* ekinden *-(A)va, -(A)vı* biçimine dönüşmüş birer türevi olduğu düşünülebilir.[114]

---

[112] Gülsevin, *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları*, s. 113 -(I)t.

[113] Abdullah Taymas'ın *-v; -(A)v* ekinin alınması ile ilgili açıklaması için *6. Türk Dili Kurultayı*, s. 163'e ve buradan aktarılarak, Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 60, not 42'ye bk. Ekin bizdeki alıntılara örneklik etmiş Çağatayca örnekleri için Eckmann, *Chagatay Manual*, s. 67, § 24'e bk.

[114] Örnekler ve bazı açıklamalar için Gülsevin, *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları*, s. 117'ye bk.

168. ***-(A)z:***

-(A)z eki, bugün işlekliğini kaybetmiş çok eski bir türetme ekidir. Türkiye Türkçesine kadar gelebilmiş örneklerde, ek, kökle iyiden iyiye kaynaşmış olduğundan çok kez varlığını duyurmaz olmuştur. Ancak Eski Türkçe ile yapılan karşılaştırmalar ekin varlığını aydınlığa çıkarmaktadır.

-(A)z eki, tek ve bazen de çift heceli geçişli ve daha çok geçişsiz fiillerden, "fiilin gösterdiği işi yapan" veya "fiilin gösterdiği işten etkilenen" anlamında ad ve sıfatlar türetmiştir. Türkiye Türkçesindeki başlıca örnekleri şunlardır:

168.1. Ad olarak: *ayaz, boğaz* (< boğ-), *haylaz* "ömrünü hay huy ile boş geçiren kimse" (< *hayla-*), *öz* (< *ö-* "hatırlamak, düşünmek"), *söz* (*sö-* "söylemek"), *uz* "usta, uzman" (< *u-* "yeterlik göstermek"), *yıldız* (**yultrı-* "parlamak") vb.

168.2. Sıfat olarak daha bol örnekler vermiştir: *cılız, düz, haylaz* "tembel, aylak", *koğuz* "çürümüş, içi boş" (< *kok-*), *kuduz* (< **kutur-(u)z, semiz* (<**semiri-*), *tıkız, titiz, ucuz, uyuz, yağız, yanaz* "sürekli yakınan, kötü huylu" (< *yan-*), *yavuz* "iyi < ET kötü", (< *yavrı-* kötüle-, güçsüzleşmek" vb.

Haylaz, oflaz örneklerinde yer alan *+laz* (62.§) birleşik ekindeki *-z*'de aynı niteliktedir.[115] T. Banguoğlu'nun "*-nez* sıfatları"[116] başlığı altında kesin bir yargıya varamadan verdiği *tıknaz, kurnaz* (< *kurna-*), *buynaz* "çabuk üşüyen" (< *buy-ın-*), *yanaz* vb. sıfatlar da yapılarından anlaşıldığı üzere bu gruba girecek *-z*'li türetmelerdir.

3. Addan Fiil Türeten Ekler

169. Addan fiil türeten ekler sayıca öteki türetme eklerinden daha azdır. Bu ekler, aşağıdaki paragraflarda örneklere bağlandığı zaman görüleceği üzere, büyük bir çoklukla ad köklerine gelmiştir. Çok az sayıda ad gövdelerine gelenleri de vardır.

---

[115] *Haylaz* örneğinin buraya da alınmasının nedeni *+laz* birleşik eki içindeki *-z*'nin fiilden ad türeten bir ek olduğunu belirtme amacına dayanmaktadır.

[116] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* § 238/53.

Ad gövdeleri ya addan ad ya da fiilden ad olan gövdelerdir. Aslında, sayıları pek sınırlı olan ad gövdelerinden fiil türetme işinde de ön sırayı fiilden türemiş adlar alır. Ad gövdelerinden çok az sayıda fiil türetilmesinin sebebi, bu gövdelere gelen türetme eklerinin az işlek olmalarındandır.

Addan fiil türeten eklerin bir kısmı da addan fiil türeten bir ekin *-n-, -l-, -r-, -ş-, -t-* gibi çatı ekleriyle genişletilip kaynaşmasından oluşmuş *+Al- (< -A-l-), +An (< +A-n-), +lAş- (< +lA-ş-),+lAt- (+lA-t-)* biçiminde birleşik eklerdir.

Bu gruba giren eklerin en önemli özelliği, eklendikleri ad kök ve gövdelerini "olma, oluş bildirme", "yapma, yapış bildirme" özelliğinde birer fiile dönüştürmeleridir.

Bazı gramerlerde ad kök ve gövdelerinden fiil türeten eklerin, yalnızca "olma" ve "yapma" bildiren fiiller kurdukları, bunların anlam ile ilgili özel bir işlevleri bulunmadığı dile getirilmiştir.[117]

Bizce öteki bazı gramerlere de yansıyan bu yargının bir eleştiriden geçirilmesi ve addan türetilmiş fiillerin Eski Türkçeden başlayarak bir bütünlük içinde değerlendirilmesi gerekir. Konu bu nitelikte bir değerlendirme ölçüsüne vurulduğunda görülüyor ki, addan fiil türeten ekler, gerçekten de eklendikleri adları "olma" ya da "yapma" bildiren geçişli veya geçişsiz birer fiile dönüştürüyorlar. Fiilin "olma" veya "yapma" bildirmesi de ekin işlevinden değil doğrudan doğruya eklendiği adla olan anlam bağlantısından kaynaklanıyor. Söz gelişi *+A-* eki *boşa-* ve *dile-* fiillerinde "yapma" bildirirken *bun+a-* ve *kan+a-* fiilerinde "olma" bildirmektedir. Bu durum addan fiil türeten eklerin genel ve ortak özelliğidir. Böyle bir oluşum, sonuç olarak fiilde, söz dizimi açısından bir işlev değişikliğine de yol açmıştır. Ancak, belirtmek gerekir ki, eğer addan fiil türeten ekler arasında özellik ve işlev ayrılığı yok ise, Türkiye Türkçesinde neden 19 ayrı addan fiil türetme eki ortaya çıkmıştır? Eklerin böyle bir türlülük göstermesi, elbette hem aralarındaki işlev ayrılığından, hem eklendikleri adların ses ve hece yapılarındaki değişik durumlardan hem de bu eklerin aynı zamanda hangi kök ve gövdelere gelebildikleri konusunda belirli eğilimlere bağlı bulun-

[117] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 250.

malarındandır.[118] Bilindiği gibi bazı ekler belirli ses ve hece yapısındaki kök ve gövdelere gelme eğilimi taşırlar.

Bunların dışında, bir de aynı kökten farklı anlamda sözlerin oluşturulması söz konusudur. Örnek olarak *boş* adından türetilen *boş+a-, boş+la-* ve *boş+al-* fiilleriyle yaş adından türetilen *yaş+a-, yaş+la-n-* ve değişik anlamdaki *yaş* "ıslak" adından yapılan *yaş+ar-* fiilleri ele alınabilir. Aynı kökten gelen bu türevler ve aralarındaki anlam ayrılıkları ekler arasında birer göreceli işlev ve kullanılış ayrılığı bulunduğuna işaret etmektedir. Demek oluyor ki, dil, aynı kökten değişik anlamda sözler türetmek için değişik eklere başvurmuştur.

Belki *+A-,+lA-* gibi bazı ekler arasındaki işlev ayrılığı zamanla körelmeye uğramış olabilir. Ama bir kısım eklerdeki bu ayrılık canlılığını hâlâ korumaktadır. Söz gelişi *az+al-,düz+el-* örneklerindeki *+Al-* eki, bir "oluş" gösterme genel özelliği dışında, adın gösterdiği anlamı üzerinde "nitelik" olarak taşıyan fiiller türetmiştir . *yadırga-* fiilindeki *+(I)rga-* eki, köke "öyle saymak, öyle görünmek" işlevini yüklemiştir. *+(I)msA-* ekinde "benzetme, gibilik, kabullenme" işlevi vardır, *+sA-* ekinde "istek" işlevi bulunmaktadır: *haykır-* fiilindeki *+kır-* eki yalnız ses yansımalı adlara gelebilmektedir. Bunlar arasında *+lA-* ekinde olduğu gibi, belirli ünsüzlerle sonuçlanan kök ve gövdelere gelenler de vardır.

Bu kısa değerlendirmeden de anlaşılıyor ki, addan fiil türeten ekler, yalnızca eklendikleri adları "olma" ve "yapma" bildiren birer fiile dönüştürmekle kalmıyor; oluşan fiillerin kökten gelen anlamlarına göreceli yeni bazı işlevler de katmış oluyor.

Türkiye Türkçesinde addan fiil türeten başlıca ekler, görevleri ve özellikleri şunlardır:

170. *+A-:*

+A- eki; *n, l* gibi akıcı ve *d, p* gibi patlayıcı, *ş, z* gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ad köklerinden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Çok seyrek olarak iki hecelilere de gelmiştir. Ancak, bunlarda ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür:

---

[118] Bu açıdan *+A-, +tA- ve +lA-* eklerinin durumu için Erdal, *Old Turkic Word Formation* II, s. 415-416'ya bk.

170.1. "Yapma" bildiren geçişli fiil olarak: *ada-, boşa-, benze-* < *beñiz+e-, buda-, dene-* < ET *teñ+e-, dile-, dişle-, döşe-, gevşe-* < *geviş+e-, kapa-, kına-, oyna-, öde-* vb.

170.2. "Olma" bildiren geçişsiz fiil olarak:*buna-, esne-, kana-, koca-, tüne-, türe-, uğra-* < *ogur* "vakit, zaman", *yaşa-, yumşa-* vb.

170.3.+*A-* eki, *cıbıl, çağıl, hışıl, inil* gibi iki heceli ses yansımalı köklerden *cıbıla-*(<*cıbıl+a-*) "sulanmak", *çağıl+a-* "çağlamak", *beñil+e-* "korkudan irkilmek", *tısıl+a-* "yük altında inlemek", *vızıl+a-* "vızıltılı ses çıkarmak" (Zülfikar, age., s. 126. B) gibi bazı türetmeler de yapmıştır.

+*A-* ekinin *-l-, -n-, -r-, -ş-, -t-* gibi fiil çatısı ekleriyle genişletilip kaynaşmasından oluşan türleri de vardır. Bu türlerde kökün yalın durumu kullanıştan düştüğü için, bu genişletilmiş ekler başlı başına birer birleşik türetme eki niteliği kazanmıştır. Aşağıda ele alınan bu birleşik ekler işlekliğini de bir dereceye kadar sürdüregelmiştir:

171. ***+Al- < +A-l-:***

+*A-* ekiyle edilgenlik bildiren *-l-* çatı ekinin kaynaşmasından oluşan +*Al-* eki, ünsüzle sonuçlanan sıfatlardan "olma" bildiren fiiler türeten bir birleşik ektir. Bu türetmelerde *-l-* ekinin işlevi etkin durumdadır: *azal-, bolal-, çoğal-, daral-, dinel-, dinçel-, domal-, düzel-, gencel-, kartal-, körel-, sertel-, şenel-, yönel-* vb.

171.1. +*Al-* eki ünlü ile sonuçlanan sıfatlara geldiğinde, ünlü çarpışması dolayısıyla ekin +*A-* ögesi eridiği için köke yalnız +*l-* eki eklenmiştir. *-k* ünsüzü ile sonuçlanan sıfatlarda bu ünsüzün de eriyip düştüğü görülür: *diril-, karal-, incel-, kısal-, kocal-, küçül-, seyrel-, sivril-, ufal-* gibi.

172. ***+An- < +A-n-:***

+*A-* ekinin dönüşlülük eki *-n-* ile birleşmesinden oluşmuş bir birleşik ektir. Ekin işlevinde "olma" bildirme yanında *-n-* ekinin "yapılan işin yapana dönüşünü gösterme" işlevi de belirgindir: *beğen-, dadan-* < *tat-an-, donan-, gönen-, gücen-, güven-, inan-, özen-, usan-, utan-* vb.

+*An-* ekiyle yapılan türetmeler çok eski olduğundan bunların +*A-*'lı fiil şekilleri de (*güve-, ina-* vb.) kullanılıştan düşmüş, yalnız

belirtilen birleşik ekli türevleri kalmıştır. Bunları *+A-* 'lı fiillerin dönüşlü biçimi olan *ada-n-, boşa-n-, dile-n-, döşe-n-, harca-n-* gibi dönüşlü çatılarla karıştırmamak gerekir.

173. *+Ar- < +A-r-:*

+A- ve *-r-* eklerinin birleşmesinden oluşmuş bulunan bu ek, "yapma" bildiren bir birleşik ektir. Geçişli fiiller türetmiştir: *başar-, becer-, ever-, onar- < oñ+ar-, suvar-* "sulamak"[119] gibi.

öner- "teklif etmek", *önerge* "takrir", *öneri* "teklif", *önerme* "kaziye", *yönerge* "talimat, direktif" vb. bazı yeni türetmeler de *+Ar-* ekiyle karşılanmıştır.

174. *+Ar- < er-:*

Bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek "olma" bildiren geçişsiz fiiller kuran *+Ar-* eki, Eski Türkçedeki *er-* fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşarak ekleşmesinden oluşmuştur (119. nota bk.). Türkiye Türkçesinde daha çok renk adlarında oluş bildiren fiiller bırakmıştır: *göler-* "göl olmak, göl hâline gelmek", *gözer-* "göz göz olmak", *yaşar-* "ıslanmak"; *ağar-, bozar-, göğer-, karar-, kızar-, morar-, sarar-, yeşer-* gibi.

175. *+Aş- < +A-ş-:*

Addan fiil türeten *+A-* ekinin işteşlik eki *-ş-* ile kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Genellikle "olma" bildiren geçişsiz bazı fiiller türetmiştir: *dolaş-, güreş-, kamaş-, sarmaş-, savaş-, uğraş-üleş-, yanaş-* vb.

176. *+At- < +A-t-:*

+Aş- eki gibi *+At-* eki de addan fiil yapan *+A-* ekiyle fiilden ettirgen fiiller türeten *-t-* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik

---

[119] *+Ar-* ekiyle yapılan *göler-, yaşar-* (§ 174) gibi "olma" bildiren geçişsiz bazı fiillerle, renk adlarından kurulan *ağar-, karar-, morar-* gibi "oluş" bildiren fiilleri bunlarla karıştırmamak gerekir (Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* § 175'e bk. ve krş.). Kâşgarlı Mahmut, *DLT*'te bu ekin *er-* yardımcı fiilinden oluştuğunu örneklere dayanarak açıklamıştır: C.II, s.163: *kızardı = kızıl erdi, karardı = kara erdi* vb. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 190-191, § 4. *+r-*.

ektir. Kaynaşma dolayısıyla *-t-* ekinin işlevi körelmiştir. Bu ek "yapma" bildiren geçişli fiiller türetir: *donat-, düzet-, gözet-, ilet-, öğret-, yarat-, yönet-* vb.

177. ***+dA-:***

Birkaç tek heceli ad dışında ses yansımalı sözlerden ses yansımalı fiiller türeten bir ektir. Adlardan geçişli fiiller türetmiştir: *alda-* "aldatmak" < *al* "hile", *izde-* > *iste-, ünde-* "ünlemek" vb. Ses yansımalı ikincil köklerden genellikle "etmek" anlamında geçişsiz fiiller türetmiştir. Ek, ses yansımalı fiillerde *-Il / -Ul, -Ir / -Ur* kökleri üzerine geldiği için hep tonlu *+dA-* biçimindedir: *büngülde-, cızırda-, çağılda-, fısılda-, fokurda-, gıcırda-, gürülde-, ışılda-, kıpırda-, mırılda-, parılda-, takırda-, tıngırda-, şıkırda-, uğulda-, vızılda-* vb.

178. ***+I- / +U-:***

+I- / +U-, ünlüden ibaret bir ek olduğu için Türkiye Türkçesinde belirli ünsüzler ile biten bazı köklere gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türetmiştir. Bu ek Eski Türkçede işlek olduğu hâlde, eklendiği kökün yalın durumu çok kez, bu kökün başka türevleri aracılığı ile ortaya konabilmektedir.[120] Bu durum ekin eski Türkçeden çok daha eski dönemlere ait olduğu izlenimini güçlendirmektedir.

+I-/+U- eki Türkiye Türkçesine bazı eski türetmelerle uzanagelmiş ölü bir ek durumundadır. Bu nedenle de yeni türetmelere elverişli değildir. Öyle ki, verdiği örneklerden bazılarında ek kökle kaynaşarak ayrışmaz bir duruma gelmiştir: *ağrı-* < *ağır+ı-, bayı-* "zenginleşmek", *berki-* (*berki-t* ile krş.), *çürü-, dalabı-* "dalap olmak", *doku-, farı-, ışı-, kaşı-, koru-, kuru-, taşı-* <*taş* "dış", *şakı-, yalabı-, yavaşı-* vb.

178.1. Burada ikisi de birer ünlüden ibaret olan *+A-* ve *+I- / +U-* ekleri arasında yapıca bir ortaklık olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Bu konunun tartışmasını yapan Banguoğlu (*Türkçenin Grameri,* §.178), iki ek arasında açık bir işlev ayrılığı tespit edemediği hâlde, bunları *agaç / ıgaç* vb. ikili köklerde olduğu gibi *a>ı* biçiminde

[120] Örnekler için Erdal, *Old Turkic Word Formation* II, s. 474 ve öt, § 5. 41 *u-* ve § 5,42 *I-* fiillerine bk.

bir ünlü değişimine bağlamanın da yerinde olmadığı görüşündedir. Aynı görüşü biz de paylaşıyoruz. Gerçi von Gabain *+A-*, *+I-*, ve *+U-* eklerini Eski Türkçe için aynı madde altında toplamıştır (*Alt. Gr.* § 85). Ancak, Eski Türkçenin XIII. yüzyıla kadar uzanan birçok örneğini tartışmadan geçiren M.Erdal, *+A-* fiiline başlı başına bir bölüm ayırdığı gibi, *+I-* ve *+U-* fiillerini de birer gerekçeye bağlayarak iki ayrı bölümde ele almıştır. Dayandığı gerekçe, her iki ekin de *d, r, n* gibi ünsüzler ile biten köklere gelip geçişsiz fiiller türetmesine karşılık, *+I- / +U-* eklerinin köke katmış oldukları anlam özellikleri ve bu bakımdan taşıdıkları ayrılıktır (*Old Turkic Word Formation II*, s. 474, § 5. 41). Durumu Türkiye Türkçesi açısından ele aldığımızda *+A-*'nın ayrı bir ek olarak değerlendirilmesi doğaldır. Ancak, *+I-* ve *+U-* eklerinde işlev bakımından bir ayrılık da söz konusu değildir. Bunlar yalnızca dil ve dudak benzeşmelerine bağlı ses değişmelerinden ibarettir.

178.2. Yukarıda belirtildiği üzere (§ 171-176), *+A-* eki çatı ekleriyle genişletilince, kaynaşma yoluyla birer birleşik eke dönüştüğü hâlde, *+I- /+U-* ekinde böyle bir kaynaşma olmamıştır: *barı-n-, berki-t-, dağı-l-, dağı-t-, darı-l-, peki-ş-, peki-t-, sakı-n-* < *sak* "uya-nık, tetikte" vb.

179. ***+(I)k- / +(U)k-:***

+(I)k- /+(U)k-, Eski Türkçeden uzanagelen ve "oluş" bildirme özelliği ile geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Eski Türkçede otuzun üstünde örnek verdiği hâlde (Erdal, age, II,s. 492, § 5.44 + (x)k-), Türkiye Türkçesinde işlek olmadığı için altı yedi örnekle sınırlanmıştır. Yalnız türettiği fiillerin kullanılış alanı canlı ve geniştir: *acık-* < *aç+ık-, birik-, buruk-, çık-* < *taş+ık-, darık-, gecik-, gözük-, yelik-* "yel gibi koşmak" vb.

180. ***+kIr- / +kUr-* < *+k-(I)r-* :**

Ses yansımalı köklerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. *Sümkür-* örneğindeki gibi (<**süm-ük-ür-*) birleşik yapıda bir ek olması da[121] düşünülebilir: *çavkır-, fışkır-, haykır-, hıçkır-, hünkür-, püskür-, tü-kür-* vb.

[121] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 213/13. *-kir-* fiillerine bk. ve krş.

181. ***+l-:***

Ünlü ile biten sıfatlardan "olma" bildiren fiiller türetmiş bir ektir. Sonu *-k* ile biten sıfatlarda bu sesin eriyip kaybolduğu görülür. Sayıları sınırlıdır. "Olma" bildiren işlevi dolayısıyla *+Al-* (§. 171) ve *+Ar-* (§. 174) birleşik ekleriyle görevdeştir: *durul-, incel-, kocal-, köknel-, küçül-, seyrel-* vb.

182. ***+lA-:***

+lA- eki, Eski Türkçeden beri bütün lehçelerde canlı ve çok işlek olan bir addan fiil türetme ekidir. Türkiye Türkçesinde de verimli ve anlamca çok yönlü türetmeler yapmıştır. Tek veya çok heceli her türlü ad kök ve gövdeleriyle, sıfat, zarf vb. ad soylu sözlere de gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Ekin işlekliği, türettiği fiillere birbirinden ayrı anlamlar yüklemesiyle de kendini gösterir. Ekin dilimizde anlam ayrılığı doğuran başlıca görevleri ve oluşturduğu fiiller şunlardır:

182.1. *+lA-* eki eklendiği adın gösterdiği nesne veya niteliği başka bir nesneye yönelten, o nesneden etkilenen geçişli fiiller türetir: *ağırla-, arala-, arzula-, avla-, bağla-, bağışla-, ertele-, dilimle-, gözle-, hatırla-, hazırla-, kucakla-, kutla-, mühürle-, müjdele-, parçala-, suçla-, sula-,tekrarla-, temizle-* vb.

182.2. Adın karşıladığı nesnenin ortaya çıkmasını, oluşmasını sağlayan ve "yapma" bildiren geçişli fiiller türetir: *buzağıla-, ciltle-, denkle-* "denk yapmak", *enikle-* "hayvanlarda yavrulamak, yavru doğurmak", *istifle-, köşekle-* "deve yavrusu doğurmak", *kulunla-* "kısrak doğurmak", *kuzula-, paketle-, yavrula-, yumurtla-* < *yumurtala-* vb.

182.3. *+lA-* eki, adın gösterdiği nesneyi araç olarak kullanma yoluyla o nesne ile yapılan işi gösteren geçişli fiiller türetir: *adımla-* "bir şeyi adımla ölçmek", *aşıla-, avuçla-, ayakla-* "ayakla ölçmek", *bıçakla-, ele-* < *elekle-, elle-, hançerle-, kaşıkla-, kılıçla-, kurşunla-, közle-, rendele-, sabunla-, sapla-* "bıçağı sapına kadar sokmak", *sopala-, tokatla-, ütüle-, yumrukla-* vb.

182.4. *+lA-* eki, adın gösterdiği nesneyi veya niteliği bir şeye kazandırmayı, katmayı, eklemeyi gösteren geçişli fiiller türetir: *aşağıla-, buğula-, boyala-, dağla-, demle-, dışla-, düzle-, düzenle-, ilâçla-, karala-, klorla-, kötüle-, tuzla-, yağla-* vb.

182.5. *+lA-* eki, zaman gösteren adlardan, o zamanı içine alan ve zaman geçirmeyi bildiren fiiller türetir: *akşamla-, gecele-, güzle-, kışla-, yazla-*[122] vb.

182.6. Sıfatlara ve yön gösteren bazı adlara gelen *+lA-* eki, genellikle o niteliği üzerinde bulunduran ve "olma" bildiren geçişsiz fiiller türetir. İçlerinde geçişli olanlar da vardır: *başla-, derinle-, dışla-, dizle-, eğrile-, gerile-, genişle-, içle-, ilerle-, iyile-, kolayla-, kötüle-, önle-, serinle-, semizle-, solla-, şişmanla-, topalla-, ucuzla-, yanla-, yavaşla-, yozla-, zayıfla-, zenginle-* vb.

182.7. *+lA-* eki ses yansımalı birincil köklere gelerek yansımalı geçişsiz fiiller türetir: *ağla-, bozla-* "devenin bozlaması", *börtle-, çağla-, çatla-, çınla-, çıtla-, çitle-, fırla-, fırtla-, gıdıkla-, gıdakla-, gürle-, harla-, havla-, hopla-, horla-, hortla-, inle-, kekele-, mele-, ofla-, parla-, pufla-, tınla-, üfle-, vızla-* vb.[123]

183. *+lA-* ekiyle kurulmuş bazı fiillerin kökleri dilimizde yalın olarak kulllanılışını kaybetmiş ve ekle kaynaşmış durumdadır: *anla-, bekle-, belle-, damla-, dinle-, esle-, eyle-, salla-* vb.[124]

184. Dar ünlüler ile sonuçlanan iki heceli adlardan *+lA-* ekiyle kurulan bazı fiillerde ikinci hecenin dar ünlüsü düşer ve ad tek heceli bir kök durumuna gelir: *besile- > besle-, *terigle- > derle-, inile- > inle-, kokula- > kokla-, sızıla- > sızla-, yassıla-* (*<yas-sıg*) *> yasla-* vb.

185. *+lA-* eki, fiil köklerinden *-Ak, -Ik /-Uk* ekleriyle kurulmuş adlardan sonra geldiğinde, bir şeyin "ara ara" veya sürekli olarak yapıldığını gösteren fiiller türetir: *ayıkla-, didikle-, durakla-, dürtükle-, itekle-, pinekle-, savsakla-, sayıkla-, uyukla-, sürükle-* gibi.

Bu fiillerin bazılarında kök biçimleri artık kullanılıştan düşmüştür. Belki buna dayanarak Banguoğlu bu türetmelerin fiilden

---

[122] *+lA-* ekinin işlevleri konusunda bir de Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 216-, § 8'e bk. ve krş.

[123] Bu konuda daha başka örnekler için Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, s. 113 ve öt *+la(+le)*'ye bk.

[124] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 181.

fiil türeten *-AklA-* gibi bir birleşik ekle yapıldığı görüşünde ise de (Türkçenin Grameri, §. 422/4), biz bu görüşe katılmıyoruz.

186. *+lA-* eki çok işlek bir ek olduğu için dilimize girmiş alıntı ve yabancı sözlerle de fiiller türetmiştir: *afsunla-, afyonla-, balyozla-, betonla-, ferahla-, flitle-, fosfatla-, jelâtinle-, hakla-, mayınla-, melezle-, merdanele-, mıknatısla-, mumla-, mühürle-, pakla-parala-, pençele-, perdele-, postala-, poşetle-, poyrazla-, rahatla-, şartla-, tamamla-, zımbala-, zırla-* vb.

187. *+lA-* eki, dilimize girmiş bir kısım yabancı ve özellikle Arapça sözlerin Türkçeleştirilmesinde de çok işe yaramıştır. Ar. ad ve sıfatlardan *et-, eyle-, ol-, ver-* gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller, *+lA-* ekindeki "yapmak, etmek, olmak" bildiren işlev genişliği dolayısıyla kolayca karşılık bulabilmiştir. Gerektiğinde *+lA-* eki, çatı eklerinden biriyle de genişletilmiştir: *ayıpla-* "ta'yîb etmek", *ayarla-* "ayar etmek", *billurlaş-* "tebellür etmek", *bordala-* "borda etmek", *defle-* "defetmek", *cevapla-* "cevap vermek", *denetle-* "murakabe etmek", *gururlan-* "mağrur ol-", *hafiflet-* "tahfif etmek", *hatırlat-* "ihtar etmek", *hesapla-* "hesap etmek", *kederlen-* "mükedder olmak", *kıyasla-* "kıyas etmek", *silâhla-* "teslih etmek", *tamamla-* "itman etmek, ikmal etmek", *telle-* "telgraf çekmek" vb.

Verilen örneklerin bir kısmı, halkın dilinde, kendiliğinden daha uygun, daha anlaşılır karşılıklar bulma eğiliminin ürünleridir. Ama bugün yazı diline girmiş bu nitelikte türetme söz ve terimlerin bir kısmı da doğrudan doğruya dilimizi Türkçeleştirme gayretlerinin olumlu verileridir: *algıla-* "idrak etmek", *aydınlat-* "tenvir etmek", *aydınlatma* "tavzih, tenvir", *ayrımla-* "tefrik etmek", *ayrımlaşma* "farklılaşma", *baltala-* "sabote etmek", *belgele-* "tevsik etmek", *belirle-* "tayin etmek", *birleş-* "ittihat etmek", *bütünlemek* "ikmal etmek", *bütünleme sınavı* "ikmal imtihanı", *çözümle-* "tahlil etmek", *çözümleme* "analiz", *denetle-* "murakabe etmek", *doğrula-* "teyit etmek", *düzenle-* "tanzim etmek", *gerçekle-* "tahkik etmek", *incele-* "tetkik etmek", *karşıla-* "tekabül etmek", *tamla-* "terkip etmek", *tamlama* "terkip", *tanıkla-* "teşhis etmek", *tanımla-* "tarif etmek", *tanıtlama* "sübut", *tanıtla-* "isbat etmek", *uğurla-* "teşyi etmek", *yalanla-* "tekzip etmek", *yaldızla-* "tezhip etmek", *yansıla-* "taklit

etmek", *yeğle-* "tercih etmek", *yenile-* "tecdit etmek", *yenileş-* "modernleşmek" vb.

188. *+lAn- < +lA-n:*

+lA- ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz fiillerin bazıları *-n-* dönüşlülük ekiyle genişletilerek *+lAn-* biçiminde kaynaşmış ve bir birleşik ek oluşturmuştur: *adlan-* "ün sahibi olmak" *ayaklan-, canlan-çöreklen-, dallan-, dertlen-, dillen-, dişlen-, evlen-, hastalan-, huysuzlan-, içlen-, kanatlan-, kapılan-, kurtlan-, tüylen-, yaşlan-* gibi.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere bu türetmelerde fiil kökleri *ayakla-, dille-, evle-, kapıla-* vb. biçimlerde yalın olarak kullanılmamaktadır. *+lA-* eki kökten ayrılıp *-n-* ekiyle kaynaştığı için ister istemez *+lAn-* biçiminde addan fiil türeten bir birleşik ek ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ekin bu bölümde yer alması doğaldır. Ancak, bir başka yönüyle ele aldığımızda, *+lA-* ekine eklenen *-n-* ekinin bu türetmelerde biçim olarak bir "dönüşlülük" eki olduğu bellidir. Ne var ki, işlevi bakımından bir yandan fiilden genişletilmiş bir çatı eki olma özelliğini taşırken, bir yandan da fiilden özel anlamda fiil türeten bir ek niteliği kazanmıştır. İşlevinde kendini gösteren bu özel durum ister istemez ekin bir de *+lA-n-* biçiminde yeni anlamda fiiller oluşturan fiilden fiil türeten ekler arasında ele alınmasını gerekli kılmıştır.

189. *+lAş- < +lA-ş-:*

Bir üst paragrafta *+lAn-* eki için söz konusu olan durum, aynı biçimde *+lAş-* birleşik eki için de söz konusudur. Bu ekle türetilen fiillerin bir kısmında *+lA-* eki yine kökten ayrılarak *-ş-* dönüşlülük veya işteşlik ekiyle kaynaşıp addan fiil türeten bir *+lAş-* eki oluşturmuştur. Bu fiillerde genellikle "dönüşme, kendi kendine oluşma" özelliği hâkimdir: *anaçlaş-, azgınlaş-, başkalaş-, birleş-, bönleş-, derinleş-, dertleş-, dinçleş-, güzelleş-, iyileş-, katılaş-, kırlaş-, pekleş-, sertleş-, sessizleş-, soysuzlaş-, taşlaş-* "taş kesilmek", *uzaklaş-uzlaş-, yoğunlaş-* vb.

Yine verilen örneklerde görüldüğü üzere, bu ekle oluşturulmuş fiillerde de, *-ş-* eki, özel anlam taşıyan birer fiilden fiil türetme eki niteliğindedir. Bu nedenle burada addan fiil türeten birleşik bir*+lAş-* ekine yer verilmiştir. Ancak, *-ş-* ekinin oluşturduğu özel anlamlı fiiller dolayısıyla fiilden fiil türeten ekler bölümünde de hem fiil çatısı

oluşturan hem de özel anlamlı fiiller türeten bir *-ş-* (*+lA-ş-*) ekine yer verme gereği doğmaktadır (§ 215, 216).

190. *+(I)msA- / +(U)msA- < +(I)m+sA- / +(U)m+sA-:*

Bu ek *+(I)m / +(U)m* ve *+sA-* ekinin (194.§) kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir.

Eski Türkçede addan fiil türeten bir *+sA-* eki bulunduğu hâlde, *+(I)msA-* biçiminde bir ek yoktur. Bu nedenle ekin daha sonraki bir gelişmenin ürünü olduğu anlaşılıyor. İstek bildiren ve addan fiil türeten *+sA-* ekinin başına, *-m* ünsüzü ile sonuçlanan bir adın sonundaki bu *m* sesinin aktarılmasıyla oluşmuş bir birleşik ek olma olasılığı üzerinde duruluyor.[125] Bu gelişme bugün için daha kesin bir açıklamaya bağlanabilmiş değildir.

+(I)msA- / +(U)msA- eki, işlev bakımından "öyle sayma, gibi görme" anlamında benzerlik gösterir. Ad kök ve gövdeleriyle bazı zamir ve sıfatlardan yapılmış birkaç örneği vardır. Sonu *-k* ünsüzü ile biten sözlerde, ekten önce *-k* sesinin düştüğü görülür: *azımsa-, benimse-, çoğumsa-, gösterimse-* "gösterir gibi davranmak", *küçümse-* gibi.

191. *+(I)r- / +(U)r-:*

Dilimizdeki bazı, örnekler ses yansıtan tek heceli köklerden *+(I)r- / +(U)r-* ekiyle türetilmiş "yapma" bildiren fiiller görünümündedir: *aksır-, anır-, bağır-, böğür-, çağır-, hapşır-,ısır-, köpür-, öğür-, üfür-* vb. Bu fiillerin, genişletilmiş ikincil ses yansımalı biçimlerin birer fiil gibi kullanılmasından oluşma ihtimali zayıf görünmektedir.[126]

---

[125] Ergin, *Türk Dil Bilgisi,* § 262. Banguoğlu *ben+im-se-* fiilindeki bir *-im* iyelik ekinin aracı olabileceği olasılığından söz ederken (*Türkçenin Grameri,* § 179), Hacıeminoğlu da *gül- f*iilinden yapılmış *gül-üm* adındaki *-Im / -Um* ekinin aracı olabileceği görüşündedir (*Yapı Bakımından Fiiller,* s. 224/11).

[126] Zülfikar da bu fiiller "ilk bakışta birer ikincil biçim olarak görülmekteyse de, birer fiil yapım ekiyle birincil köklerden türlü ses değişmeleriyle kalıplaşmıştır" görüşündedir (Bk. ve krş. *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, s. 103/2).

Biz, *belir-* < *belgü+r-*, *delir-* < *delü+r-*, *kabar-* gibi birkaç fiilin de ad köklerinden *+(I)r-* / *+(U)r-* ekiyle türetildiği görüşündeyiz.

192. *+(I)rgA-:*

+(I)rgA- eki bir birleşik ek görünümündedir. Eski Türkçeden beri hemen bütün lehçelerde pek az sayıda örnek vermiştir. Türkiye Türkçesinde de *-(I)msA-* ekine koşut, "gibi saymak, öyle saymak" anlamında geçişli birkaç fiil bırakmıştır: *azırga-* ve *azırgan-* "az görmek, azımsamak", *esirge-*, *taşırga-* "hayvan tırnağını taşta zedelemek", *yadırga-* vb.

193. *+rA-:*

+rA- eki, Eski Türkçede de sayılı birkaç örnek vermiş bir ektir. Türkiye Türkçesinde daha çok konuşma dilinde olmak üzere genellikle ses yansımalı tek heceli köklerden, o sesi çıkarmaya dönüşen fiiller türetmiştir. Bazen de çatı ekleriyle genişletilmiştir: *akra-* "at homurtulu ses çıkarmak", *añra-* "kükremek", *çıñra-* "çınlamak, cıngırdamak", *çokra-* (pınar, yemek, mide kaynamak), *çokraş-* "kaynaşmak", *ıñra-* "inlemek", *iñraş-* "gürüldeşmek, inleşmek", *iñre-* "çınlamak", *iñren-* "inildemek", *gevre-*, *gümre-*, *gümren-* "homurdanmak", *kekre-* "acımtırak olmak", *kükre-*, *okra-* "at yem isterken, veya yem yerken homurdanmak", *şakra-* vb.

Bu türetmelerin bir kısmı da bazı hareketleri karşılayan fiillerdir[127]: *davran-*, *doğra-*, *iğren-*, *imren-*, *kavra-*, *kıpraş-*, *kıvran-*, *sıçra-*, *terle-*, *titre-*, *yıpran-*, *yıprat-* vb.

194. *+sA-:*

+sA- eki yukarıda *+(I)msA-*/*+(U)msA-* birleşik ekinde de görüldüğü üzere aslında istek bildiren ve işlek olmayan bir ektir. Oluşturduğu fiillerde birbirinden az çok farklı iki görev dikkati çeker:

194.1. *+sA-* eki, ad kök ve gövdelerinden eklendiği ada karşı istek ve ihtiyaç bildiren fiiller türetir: *aygırsa-* "kısrak aygır istemek", *bağasa-* "inek boğa istemek", *duraksa-* "durmak istemek, durur gibi yapmak", *erse-*, *koçsa-*, *susa-*, *tekese-* vb.

---

[127] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 222, § 188.

194.2. *+sA-* eki eklendiği adın ve genellikle sıfatlardan "gibi görmek, gibi saymak" anlamında fiiller türetir: *çiğse-* "soğumak, soğur gibi olmak", *çirkinse-* "çirkin bulmak", *çoksa-* "çok bulmak, çok gibi bulmak", *garipse-, hafifse-, ıraksa-, köpekse-* "köpek gibi olmak", *mühimse-, umursa-* vb.

büyükse- "gözde büyütmek, izam etmek", *gerekse-* "muhtaç olmak, *gerekseme* "ihtiyaç", *hafifse-* "alay etmek, istihfaf etmek" gibi bazı yeni sözler de bu ekle kurulmuştur.

195. ***+sI-:***

+sI- eki *+sA-* ile görevdeş sayılabilecek bir ektir. Bu özelliği dolayısıyla ekin *+sA-* > *+sI-* biçiminde bir ünlü daralmasıyla oluştuğu söylenebilir: *boğursa- / boğursu-, çiğse- / çiğsi-, erse- / ersi-* gibi örneklerde eklerin aynı işlevle, aynı anlamda fiiller türetmiş olması böyle bir yargıya ulaşmayı kolaylaştırmaktadır.

+sI- eki de oluşturduğu fiillerde birbirine yakın iki işlevle kullanılmıştır:

195.1. Adlardan istek bildiren geçişli fiiller türetir: *boğası-* "inek boğa istemek", *buğrası-* "dişi deve erkek istemek", *dalapsı-* "dişi hayvan erkek istemek", *düvesi-* "boğa dişi sığır istemek", *ersi-* "kadın erkek istemek", *göresi-* "görmek istemek", *tekesi-* "dişi keçi teke istemek" vb.

195.2. Sıfatlardan "gibi görme, gibi sayma" anlamında ve *+sA-* ile eş değerde fiiller türetir: *ayrıksı-* "başka türlü olmak, başkalaşmak", *çiğsi-, çirkinsi-, darsı-, güçsü-, ıraksı-* vb.

Benzerlik, gibilik gösteren *+sI*'lı fiillerin bir kısmı da ekteki, kişinin kendi değerlendirmesinden kaynaklanan "gibi görme, gibi sayma" işlevini pekiştirmek için birer *-n-* dönüşlülük ekiyle de genişletilmiş bulunmaktadır: *arsın-* "utanır gibi olmak, utanmak", *ayıpsın-, azsın-* "az gibi görmek, az bulmak", *çoksın-, güçsün-, horsun-* "hor görmek", *kolaysın-* "kolay görmek, önemsiz görmek", *tiksin-, zorsun-* vb.

4. Fiilden Fiil Türeten Ekler

196. Fiilden fiil türeten ekler, fiil kök ve gövdelerinden fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Fiil gövdeleri ya addan fiil ya da fiilden fiil türetme ekleriyle oluşturulmuş gövdelerdir. Bu gruptaki eklerin bir bölüğü hemen her fiille gelebilecek işlekliktedir. Bir bölüğü ise az işlektir. İçlerinde artık iyiden iyiye kullanımdan düşmüş ve varlığını ancak eski dönemlerden uzanagelmiş bazı fiillerde koruyabilmiş olanlar da vardır.

Aşağıda örneklere bağlı açıklamalar yapılırken daha iyi anlaşılacağı üzere, fiilden fiil türeten eklerden bir bölüğü, söz gelişi *tıka-*'taki *-a-* eki gibi, şekilce, eklendiği fiil köküyle kaynaşarak kökün ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir. Bunlar içinde *+DIr- / +DUr-*, *-(I)ştIr- / -(U)ştUr-* eklerinde görüldüğü üzere, başka bir veya daha çok ekle kaynaşarak birer birleşik ek oluşturmuş bulunanlar da vardır. Bazıları da daha eski bir ekteki ses değişmesi, ses düşmesi veya ses kaynaşması yoluyla oluşmuştur: *ak-ı-t-ar- > aktar-*, DLT *könd-ger- > kön-der- > gönder-*, **közd-ger- > közder- > göster-* gibi.[128]

Fiilden fiil türeten ekleri nitelikleri bakımından önce iki ana gruba ayırmak gerekir:

A. Birinci grupta yer alanlar fiilin çatısını etkilemeyen ve tıpkı öteki yapım ekleri gibi, eklendiği fiilde köklü birer anlam değişikliği yaparak eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türeten eklerdir: *-A-, -AlA-, -I-/-U-, -k-, -mA-, -p-* gibi: *tık-a-, serp-ele, kalk-ı-, kan-ık-, otur-ma-, ser-p-* örneklerinde bu durum açıkça görülmektedir.

B. İkinci grupta yer alanlar ise, eklendikleri fiillerin temel anlamlarında köklü birer değişiklik yapmayan, fiilin özne ve nesne ile olan bağlantısında yalnızca biçim ve durum değişikliği (§. *Fiil Çatısı*) yapan ekler, çatı ekleridir: *-DIr- /-DUr-, -(I)l- /-(U)l-, -n- / -(I)n- / -Un-, -(I)r- / -(U)r-, -(I)ş- / -(U)ş-, -(I)t- / -(U)t-* ekleri gibi: *aç- / aç-ıl-bil- / bil-dir-, giy- / giy-dir-, koş- / koş-uş-, tanı- / tan-ıt- / tan-ış-tır-* vb. örnekler bu durumu açıkça göstermektedir.

Yalnız çatı ekleri içinde, zamanla, eklendiği fiil kök ve gövdesiyle kaynaşarak bir çatı eki olma dışında A. grubundaki eklerle ortaklaşan fiilden fiil türetme özelliği kazanmış olanlar da vardır. Bu

[128] Bu kelimelerin açıklaması için Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 118'e bk.

ekler bir yandan birer çatı eki olma özelliklerini sürdürürken bir yandan da yer yer ya da daha düzenli olarak kaynaşma, anlam kaymaları veya kalıplaşma yoluyla bir işlev değişmesi geçirerek, yeni anlamda birer fiil türetme eki özelliği kazanmışlardır: *aldır-* "ilgi göstermek", *barış-, darıl-, gücen-, inan-, konuş-, tuttur-, yırt-* vb. örnekler böyle bir değişimin ve gelişimin örnekleridir. Türkçenin yapı ve işleyişindeki canlılık ve esneklik, gerektiğinde fiilden fiil türeten eklerin işlevlerinde de böyle bir esneklik yaratmıştır.

Eklerdeki bu işlev ve özellik ayrılıklarını göz önünde bulundurduğumuz içindir ki, aşağıdaki değerlendirmelerde hem türetme hem de çatı eki olma özelliği taşıyanları birbirinden ayırarak verme gereğini duymuş bulunuyoruz.

Türkiye Türkçesinin başlıca fiilden fiil türetme ekleri ve özellikleri şunlardır:

197. *-A-:*

Eklendiği fiilden pekiştirme fiilleri türeten *-A-* eki, Eski Türkçeden beri Türk dilinin bütün kollarında pek seyrek örnekler vermiş bir ektir.[129] Yalın kulanılışı dışında öteki bazı eklerle kaynaşmış durumdadır. Ekin bu genel durumu dolayısıyla, Türkiye Türkçesindeki örnekleri de tek tüktür: *aş- / aş-a-* "yenmek, alt etmek", *ır- / ır-a-* "uzaklaştırmak", *kap-*[130] */ kap-a-, tar- / tar-a-* "dağıtmak", *tık- / tık-a-* gibi[131] örneklerin bazılarında artık pekiştirme görevinin de aşındığı görülür.

Ancak, *-A-* eki, *-AmAk* ve *-AgAn* gibi bazı birleşik ekler içinde varlığını sürdüregelmiştir: *bas-a-mak, kaç-a-mak, tut-a-mak; ak-a-ğan* "çabuk meyleden, sebatsız", *gez-e-ğen* "çok gezen", *gül-e-ğen*

---

[129] Erdal, *Old Turkic Word Formation*, s. 190, 270, 384-5, 859.

[130] Banguoğlu, *-A-* ekinin, Eski Türkçede fiil köklerine bekitme eki olarak gelen *-gA-* ekindeki *-g-*'nin düşmesiyle (*-gA- > -A-*) ortaya çıktığı görüşündedir (*Türkçenin Grameri*, § 242/3: -e- fiilleri). Biz verilen örneklere bakarak bu *-gA-*'nın fiilden ad türeten *-g* ekiyle addan fiil türeten bir *+A-* eki kaynaşmasından oluşmuş (*-g+A- > -gA-*) biçiminde *tol-ıg+a- > tolga- > dola-* vb.) bir birleşik ek olduğu görüşündeyiz. Ayrıca, Banguoğlu'nun sıraladığı *dola-, bula-, ula-, dadan-, kazan-* gibi örneklerle *dol- / dola-, bul- / bula-, ul- / ula-, kaz- / kaz-a-n-* fiilleri arasındaki anlam farkı dolayısıyla Hacıeminoğlu da karşı çıkmıştır (*Yapı Bakımından Fiiller*, s. 103/1.).

[131] Bir de *-I- / -U-* ekine (§. 203) bk. ve krş.

"sevimli, güler yüzlü", *küseğen* "çabuk küsen", *ol-a-ğan* "olagelen" vb.

198. *-AlA-:*

-AlA-, fiilin gösterdiği işi kısa aralıklarla tekrarlama işlevi yüklenmiş bir ektir. Yapısı üzerinde farklı görüş ve tahminler vardır. N. Hacıeminoğlu, bu ekin:

1) Ya *-A* zarf-fiil ekiyle *+lA-* addan fiil yapma ekinin yanlış ayırımla birleşmesinden (*it-e+le-* gibi) oluşmuş; ya da **2)** fiilden ad türeten bir *-Ag* ekinin *+lA-* ekiyle oluşturduğu fiilin (**ot+a-g+la-* > *otala-* "tedavi etmek" gibi) yine yanlış bir ayırım ile *-AlA-* biçiminde kaynaşmasından oluşabileceği görüşündedir.[132] Görülüyor ki, bu açıklama olasılıktan öteye geçememiştir. Üstelik ekteki süreklilik işlevinin nereden kaynaklandığı da belirtilmemiştir. T. Banguoğlu da ekin *tartakla-* vb. örneklerde görülen ve fiilden fiil türeten *-AklA-* ekindeki *-k-* ünsüzünün düşmesiyle oluştuğu görüşündedir (*Türkçenin Grameri* § 243/5.). Ancak, biz burada *-k-* ünsüzünün düşmesine yol açan bir durumun bulunmadığı görüşündeyiz. Bizce *-AlA-* eki **it-egle-* > *itele-*, **şaş-ag+la-* > *şaşala-* biçiminde fiilden ad türeten *-g* ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün *+lA-* ekiyle birleşip kaynaşmasından oluşmuş olmalıdır. Bununla birlikte ekin köken yapısının sağlıklı olarak açıklanabilmesinin, tarihî gelişme süreçlerinin incelenmesini gerekli kılan ayrı bir araştırma konusu olduğunu da belirtmeliyiz.

Daha çok geçişli fiil köklerine gelen *-AlA-* eki, dilimizde oldukça yaygın örnekler vermiş bir ek türüdür: *durala-, dürtele-, ekele-* "saçmak, ekiştirmek", *eşele-, evele-, gevele-, gezele-, itele-* "arka arka itmek", *kakala-* "kakıp durmak", *kovala-, oğala-, ovala-, serpele-, silkele-, tepele-* vb.[133]

Ekin *eşelen-, itelen-, kakalan-, kovalan-, oyalan-, serpelen-, silkelen-* gibi *-n-* ekiyle kurulmuş dönüşlü yahut edilgen çatılı türleri de vardır.

-AlA- ekinin getirildiği fiil kök ve gövdelerindeki bazı ünlü veya ünsüz düşmeleri, ilgili fiilin *-lA-* ekiyle kurulmuş olduğu

---

[132] *Yapı Bakımından Fiiller*, s. 104, 2. *-ala-/-ele.*

[133] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Banguoğlu, "Türkçede Tekerrür Fiilleri", *TDAY Belleten* 1956, s. 115-118'e bk.

görüntüsü verebilmektedir: *salkala-, çisele-, ırgala-, örsele-* (Banguoğlu, age, 243. §) vb.

199. ***-Ar-:***

-Ar- eki, ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir: *çıkar-, çöker-* "çöktürmek", *gider-, kopar-, onar-* gibi.

200. ***-DAr-:***

-Dar- eki, Türk dilinin öteki kollarında olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de işlek olmayan, birkaç örnek verebilmiş bir ettirgenlik ekidir: *dönder-, gönder* < DLT *köndger-, göster-* < **közdger-*[134] gibi.

201. ***-DIr- / -DUr- < -t-Ur-:***

İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan, ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz biçime girebilen *-DIr- /-DUr-* eki, Türkiye Türkçesinin işlek eklerindendir. Ünsüz ile sonuçlanan geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek "oldurma" ve "yaptırma" bildiren geçişli fiiller türetir. Fiil gövdelerinde genellikle *-ş-*'li ve *-n-*'li çatılar üzerine gelmiştir: *açtır-, alıştır-, ballandır-, bildir-, boğdur-bollaştır-, böldür-, buydur-, canlandır-, doldur-, geciktir-, gömdür-, güldür-, indir-, kazdır-, karıştır-, kirlendir-, koydur-, öldür-, sevindir-, sıkıştır-, uyandır-, yatıştır-* vb.

202. *-DIr- / -DUr-* ekiyle kurulmuş bazı fiillerde, ek, ettirgenlik işlevinden çok "olanak sağlama, sebep olma" gibi bir işlev kaymasına uğramıştır: *çaldır-, çaktır-, ezdir-, küstür-, sezdir-, yıldır-* vb.

203. *-DIr- / -DUr-* ekiyle kurulmuş bir kısım fiillerde ise ek ettirgenlik işlevini kaybedip kökle kaynaşarak kalıplaşmış yeni anlamda fiiller oluşturmuştur: *aldır-* "ilgi göstermek, önem vermek", *andır-* "benzemek", *çıldır-* "delirmek", *kaptır-* "kendisini fazlasıyla bir işe vermek", *tuttur-* "bir şeyi ısrarla istemek" vb. (ayrıntı için Ek Kalıplaşması 262.§'a bk.).

---

[134] Açıklama için Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 275'e bk. Banguoğlu'nun örnekler arasına aldığı *aktar-, kaytar-* fiillerinin de *ak-ıt-ar-, kay-ıt-ar* yapısında oldukları görüşündeyiz.

204. *-I- / -U-:*

-A- eki gibi (196. §) tek heceli fiil köklerinden birkaç örnek türetmiş olan pekiştirme görevinde ölü bir ektir. Ek, eklendiği kökle de iyiden iyiye kaynaşmış bulunmaktadır: *bürü-, kalkı-* "sıçramak, hoplamak", *kazı-, kürü-, sancı-, sürü-* gibi.

205. *-k- / -(I)k- / -(U)k-:*

-k- eki, tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş "olma" fiilleri türetir. Bazı türetmelerde, kökle kaynaşmış olan ekte bir de dönüşlülük işlevi görülür. Ek; *-r, -l* gibi akıcı ünsüzlerle biten bazı fiil köklerine, bağlantı ünlüsü almadan gelmiş görünüyor. Ancak, bu bağlantı ünlüsü erkenden bir orta hece düşmesine uğramış da olabilir. *Acık-, ayık-, burk-, duruk-,* "duraklamak, tereddüt geçirmek", *görük-, kanık-* "kanıksamak", *karık-* "kamaşmak", *kırk-, kork-, sark-, silk-, tezik-* "acele acele koşmak" vb.

206. *-(I)l- / -(U)l-:*

-(I)l- / -(U)l- eki, Türkiye Türkçesinin kullanım alanı en geniş fiilden fiil türetme eklerinden biridir. Bu ek hem çatı eki olma (488.§ Edilgen Çatı) hem de özel anlamda yeni kelimeler türetme özelliği taşır. Genellikle, ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden "olma" ya da "yapılma" bildiren edilgen fiiller türetir: *açıl-, anıl-, bakıl-, çizil-, dikil-, dökül-, gömül-, içil-, kırkıl-, kurul-, örül-, yakıl-, yapıl-, yazıl-, yorul-* vb.

Genişletilmiş fiil gövdelerinde, daha çok ettirgenlik eklerinden sonra gelmiştir: *akıtıl-, aşırıl-, baktırıl-, durdurul-, gördürül-, götürül-, kaçırıl-, kaldırıl-, kopartıl-, saçtırıl-, seçtiril-, sezdiril-, yaktırıl-, yazdırıl-* gibi.

-(I)l- / -(U)l- ekinin yer yer ünlü ile biten fiillerden sonra geldiği de oluyor: *alçal-, kapal-* (*kapa-l-ı* "kapanmış"),[135] *kocal-, küçül-, seyrel-, taral-* (*tara-l-ı* "taranmış"), *ufal-*[136] gibi.

---

[135] Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Fiiller*, s. 112/c'ye bk. ve Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri*, s.27'deki *bodu-l-* "boyanmak", *odu-l-* "uyanmak" gibi örneklerle krş.

[136] Bu türetmelerin ad ve sıfatlardan *+l-* ekiyle yapılmış fiillerle karışma olasılığını da gözden uzak tutmamak gerekiyor. Bu karışmaya bazı köklerin yapılarındaki ses düşmeleri dolayısıyla tam olarak belirlenememesi yol açmıştır.

207. *-(I)l- / -(U)l-* eki, bir kısım türetmelerde edilgenlik işlevini kaybederek ve eklendiği kökle kaynaşarak yeni anlamda geçişsiz fiiller türetmiştir. Bu türetmelerde daha çok ekin kendi kendine oluş ve dönüşlülük işlevi ağır basmıştır: *açıl-* "kendine gelmek", *asıl-* "ısrarla bir şeyin üzerine düşmek", *atıl-* "saldırmak, hücum etmek, bir işe girişmek, teşebbüs etmek", *bükül-, büzül, çekil-* "kendini çekmek, istinkâf etmek", *çözül-, diril-, durul-, eğil-, esil-, irkil-, katıl-, kesil-, kurul-* "kasılmak, övünür biçimde davranmak", *kurtul-, saçıl-, sokul-, takıl-* "bir yere ilişip kalmak, şaka yapmak", *tartıl-, üzül-, yanıl-, yayıl-, yorul-* vb.

208. ***-mA-:***

Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türeten bir ektir. *i-* ek-fiili dışında her fiil kök ve gövdesine gelebildiği için Türk dilinin en işlek türetme eki durumundadır. Bazı gramerler bu eki, fiilde yalnızca biçim ve durum değişikliği yapan çatı eki olarak değerlendirmiştir.[137] Ancak, *-mA-* eki, öteki çatı ekleri gibi fiilin özne ve nesne ile olan bağlantısında yalnız biçim ve durum değişikliği yapmayıp fiile yeni bir anlam yüklediği için doğrudan doğruya türetme eki niteliğindedir: *aç- / açma-, bas- / basma-, bil- / bilme-, bildirme-, bilinme-, bilişme-, bul- / bulma-, bulunma-, buluşma-, dinle- / dinleme-, dinlenme-, dinletilme-, dinlettirme-, gör- / görme-, görünme-, görülme-, görüşme-, görüştürülme-, kal- / kalma-, kalabil-, kalama-, kaldırma-, kaldırama-* vb.

-mA- eki vurgusuzdur. Vurgu her zaman kendinden önceki hece üzerindedir. Böylece fiilden türemiş *başlama, tutunma* gibi adlarla olumsuz fiil gövdeleri anlamca birbirinden ayırt edilmiş olur.

-mA- eki, kendinden sonra herhangi bir yapım eki almaz.

-mA- eki, bazı fiil çekimlerinde, özellikle *-(I)yor* ekiyle kurulan şimdiki zaman kipinin çekiminde, ünlüsü bakımından bir *-A- / -I-* değişimine uğramıştır. Bu durum yazıya da geçmiştir: *almıyor, kakmıyor, gelmiyor, görmüyor* gibi. Böyle daralmada geniş bir ünlünün kulağa hoş gelmemesinin etkisi dışında, *y* ünsüzünün yanındaki ünlüleri daraltma etkisinin de payı vardır.

---

[137] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 353.

209. *-mAlA- < -mA+lA-:*

Fiilden ad türeten *-mA* ekiyle, addan fiil türeten *+lA-* ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Çok az sayıdaki örneklerde bu pekiştirme ya da yineleme işlevi görülmektedir: *kakmala-* "kakıp, kakıştırmak", *karmala-* "tutup kavramak", *kırmala-* "TTS: art arda kırmak, ufaltmak, doğramak", *sarmala-* "iyice, sıkıca sarmak", *sürmele-* "iyice sürüp kapamak", *tırmala-* "tırnakla çizmek, tırnakla hırpalamak", *yarmala-* "TTS uzunlamasına kesmek, doğramak" vb.[138]

210. *mAş < -m+A-ş-:*

Fiilden ad türeten *-m* ekinden sonra addan fiil türeten *+A-* ve fiillden fiil türeten *-ş-* eklerinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Dönüşlülük ya da işteşlik bildiren birkaç örnek bırakmıştır: *almaş-* "münavebeli, alternatifli olmak" / *almaş-ık* "almaşlı olan, mütenavip", *ilmeş-* "ilişikli olmak" / *ilmeş-ik* "birbirine ilişmiş", *karmaş-* "birbirine karışmak" / *karmaş-ık* "birbirine karışmış", *kırmaş-* "kıpırdanmak, hareket etmek", *sarmaş-* "birbirine sarılmak iç içe girmek" / *sarmaş-ık* "birbirine sarılmış, birbiri içine girmiş" vb.

211. *-n- / -(I)n- / -(U)n-:*

Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra *-n-*, ünsüzle bitenlerden sonra araya birer bağlantı ünlüsü alarak gelen *-n-* eki, Türkçenin en eski dönemlerinden beri kapsamlı kullanım özelliği taşıyan, işlek bir çatı ekidir. Asıl görevi, genellikle geçişli fiillerden "olma" ve bazen de "yapma" bildiren dönüşlü fiiller türetmektir. *-n-*'li fiillerde, fiilin gösterdiği işi yapana yani özneye döner: *giy-in-, taşı-n-* gibi. Yapılan işin yapana dönmüş olması, fiile hem "olma", "yapma" bildirme özelliği hem de eke "dönüşlülük" bildirme işlevi kazandırmıştır. Dönüşlülük fiilleri yapılan işi yalnız yapana çevirmekle kalmayıp, özne ile ilgili daha başka durumları da içine aldığından kullanım bakımından bir çeşitlenmeye uğramıştır.

-n- eki, genellikle tek heceli fiil kökleriyle, addan yapılmış fiil gövdelerine gelen bir ektir. Kendinden önce başka bir fiilden fiil türetme eki alamaz ama kendinden sonra bazı ekleri alabilir: *uslandır-, yönlendir-* gibi.

-n- ekinin Türkiye Türkçesindeki başlıca kullanılış biçimleri ve özellikleri şunlardır:

---

[138] Bu konuda bir de Banguoğlu, "Türkçede Tekerrür Fiilleri" s. 123/II'ye bk.

211.1. *-n-* eki, yapılan işin yapana dönüşünü, yani kendi kendine oluşunu veya öznenin o işi kendisi için yaptığını gösteren dönüşlü fiiller türetir: *alın-, bulun-, dikin-, dilen-, dökün-, dövün-, edin-, giyin-, kaşın-, öğren-, örtün-, övün-, silkin-, sürün-, sürtün-, yakın-, yaşlan-* vb.

211.2. *-n-* eki, geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden pekiştirme ya da tekrarlama anlamında dönüşlü fiiller türetmiştir: *bakın-, barın-, bilmezlenmek, geçin-, gerin-, gezin-, homurdan-, ısın-, kaçın-, kıpırdan-, koşun-, mırıldan-, tapın-, sızlan-, sığın-, sürün-* vb.

211.3. *-n-* dönüşlülük eki, sonu ünlü ile biten bazı fiillere eklendiğinde, kendisindeki dönüşlülük işlevini sürdürmesine karşılık, kökle iyiden iyiye kaynaşarak onun ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir. Bu köklerin yalın biçimleri artık kullanılıştan düşmüş bulunmaktadır: *arın-, aşın-, avun-, dadan-, davran-, gocun-, gücen-, imren-, inan-, ısın-, kazan-, kıvan-, öğren-, sakın-, tüken-, üşen-* vb.

Addan fiil türeten *+lA-* ekinden sonra gelen *-n-* eki fiil gövdesi ile daha sıkı kaynaşarak tam birer kendi kendine oluşma fiiline dönüşmüştür: *dişlen-, gönüllen-, hastalan-, öfkelen-, tozlan-* gibi.

211.4. Sonu bir ünlü ya da akıcı *-l* ünsüzü ile biten fiil kök ve gövdelerine gelen *-n-* eki dönüşlülük işlevi yanında bir edilgenlik işlevi de yüklenmiştir. Bu durum *-l* ya da ünlü ile sonuçlanan fiil kök ve gövdelerinde edilgenlik tabanının *-l-* yerine *-n-* ile yapılmasından kaynaklanmıştır. Bu türlü ikili durumlarda ekin dönüşlülük mü yoksa edilgenlik işlevi ile mi kullanıldığı ancak bağlama (*konteksi*) ve anlama dikkat yoluyla ayırt edilebilir. Nitekim *aran-* "kendi kendine aramak", *bağlan-* "kendi kendini bir şeye bağlamak", *delin-, gücen-, silin-* "kendini kurulamak", *söylen-* "kendi kendine konuşmak", *süslen-* "kendini süslemek" fiilleri taşıdıkları anlama göre birer dönüşlü fiil oldukları hâlde bu fiiller başkaları tarafından yapılan bir işi karşılama anlamıyla kullanılışında *-n-* eki edilgenlik ve meçhullük işlevi ile kulanılmıştır: *aran-* (yolcunun çantası arandı), *bağlan-* (dolar kazığa bağlandı), *başlan-* (işe başlandı) *bilin-* (değeri bilindi), *gülün-* (söylenenlere gülündü), *silin-* (camlar silindi), *temizlen-* (odalar temizlendi), *yen-* (yemekler yendi), *yürün-* (sokaklarda yüründü) vb. örneklerdeki *-n-* eki bu işlevdedir.

211.5. Yukarıda 211. 3. paragrafta verilen bazı örneklerde de görüldüğü üzere *-n-* eki *beğen-, gücen-, güven-, inan-, kıvan-, ilen-, ayaklan-, çiçeklen-, dillen-, kibirlen-, basınç, inanç, kıvanç, ödünç, korkunç* gibi türetmelerde ***+A-n- > -An-, +lA-n- > -lAn-*** ve ***-n-ç > -nç*** biçiminde birer birleşik ek niteliği kazanmıştır.

212. ***-p-:***

Dilimizde yalnız *kırp-* ve *serp-* örneklerinde görülen ve pekiştirme eki olarak kabul edilen bir fiilden fiil türetme ekidir.[139]

213. ***-(I)r- / -(U)r- < ET -(U)r-:***

-(I)r- / -(U)r eki, Eski Türkçedeki *-(U)r-* ettirgenlik ekinin ünlü uyumuna göre biçimlenmiş türüdür. İşlev bakımından *-Ar-* ekiyle (198. §) görevdeştir. Ancak, onun gibi körelmiş bir ek değil, işlek bir ektir. Ünsüz ile biten geşili ve geçişsiz fiil köklerinden ettirgen anlamlı fiiller türetmiştir: *artır-, aşır-, batır-, bitir-, doyur-, duyur-, düşür-, geçir-, göçür-, içir-, kaçır-, pişir-, taşır-, yatır-, uçur-* vb.

214. *-(I)r / -(U)r* eki, bazı örneklerde ettirgenlik işlevini yitirerek eklendiği kökle yeni bir anlam oluşturmuş; fiile yeni bir sözlük anlamı kazandırmıştır: *ayır-, aşır-* "çalmak, yürütmek", *devir-, doğur-, eğir-, evir-, kaçır-* "delirmek", *kayır-, pişir-, savur-, sömür-, şaşır-, uyar-* vb.

Yukarıda sıralanan örneklerden bazılarında görüldüğü gibi, artık fiil kökü yalın olarak kullanılmamaktadır. *-(I)r- / -(U)r-* ekinde de ettirgenlik görevi yoktur. Bunlar geçişsiz fiilleri birer geçişli fiille çevirmişlerdir. Sıralanan örneklerin ettirgen biçimleri bunlara yeni ettirgenlik ekinin eklenmesiyle kurulabilmektedir: *ayır-t-, aşır-t-, devir-t-, doğur-t-* gibi.

215. ***-(I)ş- / -(U)ş-:***[140]

-(I)ş- / -(U)ş- eki, fiil kök ve gövdeleriyle addan türemiş fiillere gelerek birbirinden farklı birkaç işlev yüklenmiş bir çatı ekidir.

---

[139] Ekin Moğolca, Tunguzca gibi öteki Altay dillerindeki durumu için Ramstedt, *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II, Formenlehre*, s. 157'ye bk.

[140] Dilimizdeki *de-y-iş, yi-y-iş* gibi kural dışı tek tük örneklere bakarak ekin yapısının *-Iş- / -Uş-* olduğu yanılgısına düşülmemelidir. Bu ek Eski Türkçede de *-ş-* 'dir: *adka-ş-, amra-ş-, çilte-ş-, edgüle-ş-, keñe-ş-, küre-ş-, üle-ş-* gibi ünlü ile biten kök ve gövdelere bağlantı ünlüsü almadan gelmesi, bu durumun açık göstergesidir. Örnekler için, Erdal, *Old Turkic Word Formation* II, s. 552-576'ya bk.

Çok işlek olan bu ekin asıl görevi fiilin özneyle olan bağlantısı açısından, işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesidir. Ortaklaşmanın türüne göre, ekteki işlev dallanması şöyle sıralanabilir:

215.1. *-(I)ş- / -(U)ş-* eki, geçişli fiil kök ve gövdelerinden fiilin gösterdiği işi, iki öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren fiiller türetir: *atış-, bakış-, benzeş-, boğuş-, bölüş-, buluş-, çarpış-, çekiş-, döğüş-, görüş-, kucaklaş-, koklaş-, küsüş-, seviş-, sözleş-, tanış-vuruş-, yazış-* vb.

215.2. *-(I)ş- / -(U)ş-* eki genellikle geçişsiz fiillere gelerek, fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin ortaklaşa yaptığını bildiren fiiller türetir: *ağlaş-, bağrış-, bekleş-, gülüş-, kaçış-, kaynaş-, koşuş-, meleş-, ötüş-, uçuş-, ürküş-, üşüş-* vb.

-(I)ş- / -(U)ş- eki seyrek olarak hem karşılıklı hem de ortaklaşa iş yapma işlevinde fiiller türetebilir: *dayanış-, döğüş-, itiş-, kapış-* vb.

215.3. *-(I)ş- / -(U)ş-* eki eklendiği geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden "kendiliğinden oluş" bildiren fiiller de türetmiştir: *acış-, alış-bulaş-, depreş-, dönüş-, eriş-, geliş-, giriş-, güzelleş-, irileş-, kalınlaş-, kızış-, kokuş-, pekiş-, sıkış-, tutuş-, uyuş-* "el, ayak uyuşması", *yatış-, yetiş-* vb.

Örneklerini sıraladığımız bu fiillerdeki kendiliğinden oluşma işlev ve anlamı, ekteki ortaklaşma işlevinin değişme ve gelişmesinden oluşmuştur. *-(I)ş- / -(U)ş-* eki, burada bir işlev kaymasına uğrayarak "oluş" bildiren bir türetme eki niteliği kazanmıştır.

Bu fiiller işlev ve anlamca yer yer *-(I)n / -(U)n-* ekiyle kurulan dönüşlü ve meçhul fiillere yaklaşırlar. Ancak, aralarında yine de önemli bir ayrılık vardır: *ağırlan-, bulan-, tutun-, yakın-* gibi fiillerde, yapılan işin bilinen ya da bilinmeyen bir özneye dönüşü söz konusu iken, *ağırlaş-, bulaş-, tutuş-* "yanmak", *yakış-* gibi oluşma fiillerinde, özneye bağlı bulunmayan kendiliğinden oluşma işlev ve anlamı egemendir.

-(I)ş / -(U)ş- fiilleri içinde *acış-, giriş-, kalkış-, oynaş-, titreş-* gibi yineleme ve pekiştirme [141] anlatımı taşıyanlar da vardır.

---

[141] Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Fiiller*, s. 119/ç.

215.4. Yukarıda ele alınan işteşlik fiillerinin her üç türünde de, yerlerinde belirtildiği gibi *-(I)ş-* / *-(U)ş-* eki ya geçişli ya da geçişsiz fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. Yalnız, oluşturduğu fiiller genellikle hep geçişsizdir. Geçişli olanları birkaçı geçmez: *bulaş-* (bir şeye), *danış-*, *dönüş-* (bir şeye), *eriş-*, *görüş-*, *kapış-*, *kavuş-* (birine), *paylaş-*, *üleş-* vb.

-(I)ş / *-(U)ş-* işteşlik eki, fiil kökleri dışında, addan türemiş fiil gövdelerine de getirilebildiği hâlde, taşıdığı işlev özelliği dolayısıyla kendinden önce genellikle hiçbir yapım eki almaz. Pek seyrek durumlarda *-n-* ve *-l-* dönüşlülük ekinden sonra gelebilir: *daya-n-ış-*, *yığ-ıl-ış-* gibi. Kendinden sonra da edilgenlik, ettirgenlik ve olumsuzluk ekleri alabilir: *danış-ıl-*, *görüş-ül-*, *atış-tır-*, *geçiş-tir-*, *döğüş-tür-*, *görüş-me-*, *biliş-me-*, *tanış-ma-* gibi.

216. Yukarıdaki paragraflarda ele alınan her üç türdeki ortaklaşma fiillerinden bazılarının kök ve gövdeleri, yazı dilimizde artık yalın biçimleriyle kulanılıştan düşmüş bulunmaktadır: *apış-*, *bağdaş-*, *barış-*, *çapraş-*, *dürüş-*, *sataş-*, *sıvış-* vb. Ekin kökle kaynaşması bu fiillere özel birer anlam kazandırmıştır.

Bu üç gruba giren fiillerden ve özellikle oluşma bildirenlerden bir takımı da *-(I)ş-* / *-(U)ş-* ekindeki işlev kaynaşmasıyla kökle kaynaşarak yine özel anlamlı birer fiile dönüşmüştür. Bu türlü örneklerde ek artık bir çatı eki değil bir türetme eki niteliğindedir: *barış-*, *çalış-*, *çıkış-*, *değiş-*, *dolaş-*, *giriş-*, *iliş-*, *kalkış-*, *karış-*, *kavuş-*, *savuş-*, *ulaş-*, *yakış-*, *yapış-*, *yaraş-*, *yetiş-* gibi.[142]

217. Dilimizde Arapça adların yerini almış bulunan *alıştırma* "egzersiz, temrin", *anlaşma* "itilâf", *benzeşim* "iltibas", *çelişme* "tenakuz", *duruşma* "murafaa, muhakeme", *dönüşme* "istihale", *gelişme* "inkişaf", *görüşme* "müzakere", *tartışma* "münakaşa" gibi adlarla bunların *gelişmek*, *tartışmak* gibi mastar biçimleri,[143] *-(I)ş-* / *-(U)ş-* işteşlik ekinden yararlanılarak türetilmiş olan karşılıklardır. Bu

[142] *-(I)ş-* / *-(U)ş-* ekiyle yapılan türetmeler konusundaki değişik örnek ve değerlendirmeler için bir de Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 254 ve İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, s. 73-76'ya bk. ve krş.

[143] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 25.4/4.

ekin dolaylı olarak katıldığı *benzeşme, çatışma, çelişki, çağrışım, dönüşüm, titreşim*[144] gibi terimler de vardır.

218. *-(I)ştIr- / -(U)ştUr- < -(I)ş- / -(U)ş- + -tIr- / -tUr-:*

Bu ek, *-(I)ş / (U)ş-* işteşlik ekiyle *-tIr- / -tUr-* ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşiktir. Ekteki işteşlik ve ettirgenlik işlevi aşınıp yok olmuştur. Ek, geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden, fiilin gösterdiği işin sık sık ya da sürekli olarak yapıldığını bildiren ve fiile yeni bir sözlük anlamı kazandıran türetmeler yapmıştır: *araştır-, atıştır-* "acele ile yemek, söğüp soymak", *çekiştir-* "birinin aleyhinde konuşmak", *çıkıştır-* "tedarik etmek, çaresine bakmak", *çırpıştır-* "atlatmak, gidermek", *kırıştır-* "flört etmek", *kırpıştır-* "çabuk çabuk kırpmak", *ovuştur-* "ovup durmak", *soruştur-* "inceden inceye birçok kişiye sormak" vb.

219. *-t-, -(I)t- / -(U)t-:*

-t- eki, ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı ekidir. Bir kısım fiillerde yerini *-(I)r- /-(U)r-* ettirgenlik ekiyle birleşerek oluşturduğu *-DIr- / -DUr-* (200. §) ekine bırakmıştır. Ekin fiil kök ve gövdeleriyle birleşme koşulları şöyledir:

1. *-t-* eki, ünlü ile biten iki heceli geçişli ve geçişsiz fiillere, bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan doğruya *-t-* olarak eklenir: *acıt-ağrıt-, arıt-, boyat-, çürüt-, eskit-, istet-, kapat-, kazıt-, okut-, saklat-, soğut-, tarat-, titret-, türet-, uyut-, üşüt-, yıkat-* vb.

2. Ek, *l-, r-* gibi akıcı ünsüzlerden biriyle sonuçlanan fiil kök ve gövdelerine de araya bir bağlantı ünlüsü almadan eklenmiştir: *azalt-, belirt-, bildirt-, buyurt-, darılt-, dürt-, düzelt-, getirt-, götürt-, kabart-, karart-, ört-, yükselt-* vb.

3. Ek, patlayıcı (nadiren de sızıcı) ünsüzlerden biri ile biten fiillerden sonra, araya ünlü uyumlarına göre ayarlanan bir bağlantı ünlüsü alarak eklenir: *akıt-, azıt-, berkit-, damıt-, kokut-, korkut-, sapıt-, sarkıt-, ürküt-* vb.

---

[144] Örnekler için Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, s. 143, § 157/2'ye bk.

220. *-t-* eki, eklendiği bazı fiillerde kökle kaynaşmış ve ettirgenlik işlevi bakımından bir körelmeye uğramıştır. Bu türlü fiillerde artık kökler de yalın biçimleriyle kullanımdan düşmüştür: *aldat-, avut-, berkit-, dağıt-, ısıt-, incit-, işit-, ört-, sırıt-, somurt-, tart-, unut-, yont-* vb.

221. Bazı örneklerde de *-t-* ettirgenlik eki almış fiillerin, anlam kaymasına uğrayarak daha değişik bir anlam kazandıkları görülüyor. Bu durumda *-t-* de ettirgenlik görevini yitirerek geçişsiz dönüşlü fiiller türetme işlevi yüklenmiştir: *azıt-* "olmayacak işler yapmak, çığırından çıkmak", *kırıt-* "hoş görünmek çabasıyla cilveli davranışlarda bulunmak, cilve yapmak", *sapıt-* "saçmalamak, aşırı yanlışlıklar yapmak", *somurt-* "somurtup durmak", *üşüt-* "kafayı bozmak, akıl dengesini yitirmek" vb.[145]

222. ***-y- < -ḍ-:***

-y- eki, Eski Türkçede de artık canlılığını yitirmiş olan (*Alt. Gr.* § 153) *-ḍ-* ekinin[146] *-ḍ- > -y-* değişmesine uğramasından oluşmuş bir ek türüdür. Ek, Eski Türkçede de canlılığını yitirmiş ve birleştiği, ünsüzle biten tek heceli fiil köküyle iyiden iyiye kaynaşmış olduğu için böyle bir ekin varlığı ancak aynı kökün başka türevlerinden anlaşılabilmektedir.

Öteki Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de ünlü ile biten tek heceli fiil köklerine gelen *-y-* eki, eklendiği kökle ayrılmayacak biçimde kaynaşmıştır. Bu kaynaşma dolayısıyla bugün ekteki işlevin ne olduğu kesin olarak belirlenemiyor ise de, genellikle "pekiştirme" işlevinde bir ek olduğu kabul edilmektedir. Başlıca örnekler şunlardır: *buy- < bu-ḍ-* "soğuktan donmak" (aynı kökten *bu-ḍ* adı vardır), *doy- < to- ḍ-* (aynı kökten *to-k* adı vardır), *giy-* (*ke-ḍ-*),

---

[145] Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Fiiller*, s. 122'ye bk. ve krş.

[146] *-ḍ-* eki, Eski Türkçede addan fiil türeten *+A-* ekiyle birleşerek *+Aḍ-* biçiminde bir birleşik ek oluşturmuş ve bu birleşik ek, daha sonra *+ay- / +ey-* biçimine dönüşerek de işlekliğini sürdürmüştür. Bu konuda Korkmaz, "Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 189, 3.§'a bk. Erdal da ünsüz ile biten tek ve iki heceli fiillere gelen bu ekin *+u-* fiiline koşut (olma bildiren) bir işlevle kullanıldığına işaret etmiştir: *beg+ed-, buñ+ad-, kut+ad-, küñ+ed-, ulug+ad-, yoğun+ad-* vb. Ayrıntılı bilgi için, *Old Turkic Word Formation* II, s. 485, § 5. 43 *+(A)d-* ekine bk.

koy- < ko-ḍ-, say- < sa-ḍ "sayı" adları vardır), *sıy- < sı-ḍ-* "bozmak, kırmak, ezmek", (*oruç sı-n-, aptes sı-n-* vb.), *si-y < si-ḍ-* "işemek" (aynı kökten *si-dik* adı vardır), *söyle- < *sö-ḍ-üg+le-* (aynı kökten *sö-z* adı vardır), *yo-y- <* yo-ḍ- "yok etmek, gidermek" (*yo-k* adı da *yo-* yahut *yoy-* kökünden çıkmış olmalıdır) vb.[147]

223. ***-(I)z- / -(U)z-:***

Eski Türkçede de sayılı örnekler veren (*Alt. Gr.* § 167) bir ettirgenlik ekidir.[148] Türkiye Türkçesine uzanan birkaç kelimede kaynaşmış ve kalıplaşmış durumdadır. Daha çok konuşma dilinde ve halk ağızlarında yer alan bu örneklerde ettirgenlik yanında geçişsiz, dönüşlü fiil işlevi de vardır: *damız-* "damlamak", *dam(ı)z-ır-* "damlatmak", *emzir- < em-iz-ir-, ımızga- / ımızgan-* "uyuklamak", *tutuz-* "tutulmak", ve bundan **tutuz-ak > tutsak, tuz- / tuz-ak*[149], *ütüz-* "üttürmek, ütülmek" vb.

224. Yabancı ekler:

Dilimizde Türkçe kelimelere eklenmiş ve bugün kalıp hâlinde kullanılagelen birkaç yabancı ek de yer almıştır:

1. Ar. *+î* nispet eki: *altunî* "altun renkli", *gümüşî* "gümüş renkli".

2. Ar. *+āt* çokluk eki: *gelişāt, gidişāt* "olayların durumu, işlerin gelişme biçimi; davranış tutum".

3. Far. *+dār*: *emektar* "bir işe uzun süre emeği geçmiş olan kimse".

4. Fr. *+al*: *doğal, ilkel, nesnel, özel, tüzel* gibi.

Bu eki Türkçenin fiilden sıfat ve adlar türeten *-l, -al* ekiyle (95. §) karıştırmamalıdır.

---

[147] Bu konuda bir de Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Fiiller*, s. 122, §. 20 *-y- / -d-*'ye bk.

[148] *-(I)z- / -(U)z-* ekinin Eski Türkçedeki şekil ve kullanılış özellikleri için Erdal, *Old Turkic Word Formation* II, s. 757, § 7. 55'e bk.

[149] Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Fiiller*, s. 122, § 19. -z-'ye bk.

III. Birleşik Kelimeler

(Alm. *Zusammengesetztes Substantiv, Kompositum;* Fr. *nom composé;* İng. *compound noun;* Osm. *mürekkep isim, ism-i mürekkep*)

Birleşik Kelime ve Özellikleri

225. Türkçenin yeni söz yapım yollarından biri de birleştirmedir. Birleştirme yoluyla kurulan kelimeye *birleşik kelime* denir. Birleşik kelime, yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesidir. Birleşik kelimede kulanılan söz kalıpları çeşitli kelime gruplarıdır. Bir kelime grubu yapısındaki her birleşik kelime, birleşiği oluşturan sözlerin kendi anlamları dışında yeni ve bağımsız birer sözlük anlamı kazanmıştır. Birleşik kelimeyi sıradan bir kelime grubundan ayıran özellik de bu anlam değişikliğine dayanır. Yer yer bu ayırımda vurgunun da etkili olduğu görülür: *a'çık göz, açık'göz, göz ağrı'sı,* (ilk) *'gözağrısı, küçük a'yı, kü'çükayı* "bir yıldız kümesi", *kuş pala'zı* "kuş yavrusu", *'kuşpalazı* "bir hastalık" gibi.

Söz varlığımızda önemli ve kapsamlı bir yeri olan birleşik kelimeler, gramer yapıları bakımından ad, sıfat, zamir, zarf, edat, fiil gibi çeşitli kelime sınıflarına girebilir.

Türkiye Türçesinde şekil yapıları ve taşıdıkları nitelik bakımından iki türlü birleşik kelime vardır:

1. Birleşik kelimeyi oluşturan sözlerden her birinin kendi anlamını koruyarak oluşturduğu birleşikler: *Akciğer, açık öğretim, akşam yemeği, bahçe duvarı, boyun bağı, boyun eğ-, çalar saat, çıkmaz sokak, dağ keçisi, düşe kalka, el aynası, eli açık, kulağı delik, İç Anadolu, ordu evi, paldır küldür* (yürü-), *pişman ol-, öğleye doğru, sabaha karşı, toplu iğne, üst geçit, yardım et-, yol parası* vb.

Bu örneklerde, söz gelişi *çalar saat* birleşik adında, kelimenin anlamı ne *çalar*'dır ne de herhangi bir *saat*tir. Zil çalma özelliği olan bir saat türüdür. Birleşiğin her iki ögesi de kendi anlamlarını korumakla birlikte, yeni bir kavrama karşılık olacak yeni bir sözlük birimi oluşturmuşlardır. Bu gruptaki birleşik sözlerin imlâda ayrı

yazılmış olması onların birleşik kelime olma niteliklerini yok etmez. Çünkü imlâ saymaca (itibarî) bir yazım biçiminden ibarettir.[150]

2. Birleşik kelimeyi oluşturan kelimelerden biri veya her ikisi (varsa üçü birden) ya ses yapısı ya da anlam bakımından birer değişme ve dönüşme aşamasından geçerek kaynaşmış ve yeni bir kavrama karşılık olmuşlarsa, bunlar bitişik yazılır: *Cumartesi* (< *cuma ertesi*), *pazartesi* (< *pazar ertesi*), *çarşamba* (< Far. *çehār şenbe*), *kaynana* (< **kadın ana*), *kaynata* (< **kadın ata*), *seksen* (< *sekiz on*), *doksan* (< *dokuz on*), *nasıl* (< *ne asıl*), *sütlaç* (< *sütlü aş*), *affet-* (< Ar. *afv et-*), *hükmet-* (< *hükm et-*), *şükreyle-* (< *şükr eyle-*), *açıkgöz, aslanağzı* (çiçek), *cızbız* (köfte), *danaburnu* (bitki), *deveboynu* (halka), *gecekondu, imambayıldı* (yemek), *keçiboynuzu* (bitki), *kervankıran* (yıldız), *külbastı* (yemek), *sazkayası* (balık); *açıver-, anlatagel-, başvur-, görebil-, düşeyaz-, şaşakal-* vb.

Birleşik kelimeler anlam yapıları açısından ele alındıklarında değişik anlam özelliklerine sahip oldukları görülür. Bunlar bir adın, bir nesnenin yapıldığı maddeyi, yetiştiği yeri, verdiği ürünü, o nesnenin nitelik veya özelliğini gösterme, adlandırmadaki işlevini belirtme, bir özelliği bir nesneye yargı hâlinde yükleme, aitlik belirtme, kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşmuş adlara dönüşme ve benzetme gibi çok yönlü anlam ilişkileri taşırlar. Aitlik, ilgi bağı ve benzetme,[151] birleşik kelimelerin oluşmasında önemli bir yer tutar. Aşağıda verilen örneklerde de görüleceği üzere, benzetme yoluyla oluşturulan birleşik kelimelerde, somutlaştırma eğiliminin ağır bastığı görülür. Birçok bitki, çiçek, eşya, âlet ve nesne adları ile bir kısım yer adları bu yolla kurulmuştur.

Türetme sözler, dilin *anlam+işlev* ilişkisine bağlı üretimler oldukları hâlde, birleşik kelimeler belirli şekil kalıpları içinde anlam birimini ön plâna çıkaran üretim türleridir.

Birleşik kelimeler de kök ve türemiş kelimeler gibi sekiz kelime sınıfından birine girerler. Gerektiğinde onlar gibi sınıf değiştirebilirler. Şekilce ad niteliğinde olanlar ad, fiil niteliğinde olanlar fiil

---

[150] Birleşik kelimelerin yazılış kuralları için *İmlâ Kılavuzu*, s. 30-46'ya bk.

[151] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, Korkmaz, "Türkiye Türkçesinde Benzetme Yoluyla Kurulan Birleşik Kelimeler Üzerine", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, s. 679-683'e bk.

çekimine girerler. Ayrıca yeni türetmeler yapabilir, yeni birleşikler kurabilirler.

Türkiye Türkçesinde çeşitli kelime sınıflarına giren başlıca birleşik kelime türleri ve oluşturdukları kelime grupları şunlardır:

1. Birleşik Adlar

226. Dilimizin birleşik ad oluşturmak için başvurduğu gramer kalıpları ad tamlaması, sıfat tamlaması, ikileme, sıfat-fiil vb. kelime gruplarıdır.

226.1. Ad Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar:

Genellikle belirtisiz ad tamlamaları, birleşik kelime kurmaya çok elverişli olan kelime grubudur. Çünkü, belirtili ad tamlamalarında, tamlayana eklenen ilgi durumu eki, tamlananı belirli bir kişi ya da nesneye dar bir aitlik ilişkisiyle bağladığı hâlde, belirtisiz ad tamlamalarında ilişki doğrudan doğruya belirsiz genel bir nesneye, bir tür adına yöneliktir. Dolayısıyla bu tür ad tamlamaları birleşik kelime türetmeye elverişlidir. Dilimizde bu yolla türetilmiş pek çok birleşik ad vardır: *akşamsefası* (çiçek), *altıkardeş* (yıldız kümesi), *ardıç otu, aslanağzı* (çiçek), *ayakkabı, ayıkulağı* (bitki), *balgümeci* (dikiş), *balıksırtı* (desen), *baş ağrısı, bülbülyuvası* (tatlı), *civanperçemi* (bitki), *dağ kesici, devetabanı* (bitki), *dönme dolap, eğrelti otu, el sabunu, fırın kebabı, kavun içi* (renk), *kol saati, kutup yıldızı, kül kedisi, külhanbeyi, narçiçeği* (renk), *Pınarbaşı* (yer adı), *saksıgüzeli* (çiçek), *şeker kamışı, şeytanarabası* (uçuşan tohum), *yaban kedisi, yaban ördeği* vb.

226.2. Birleşik ad yapsındaki beylik, unvan, soyadı, millet, boy, yer, şehir, mahalle, köy, dağ, deniz, ırmak vb. adların büyük bir bölüğü de belirtisiz ad tamlaması kalıbındadır: *Aydınoğulları, Candaroğulları, Banguoğlu, Bolubeyi, Osmanoğlu, Karaosmanoğlu, Saruhanoğulları, Topaloğlu, Karahanlı Devleti, Oğuz boyu, Avşar kolu, Sultan Ahmet camii, Anadolu Kavağı, Konya Ereğlisi; Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, Cemal Gürsel Caddesi, Barbaros Mahallesi, Yunus Emre Mahallesi, Alp dağları, Altay dağları, Aral Gölü, Van Gölü, Marmara denizi, Tuna nehri, Sakarya Irmağı* vb.

226.2.1. Bazı yer adlarıyla birtakım kurum, kuruluş, firma vb. adlarda belirtisiz ad tamlaması kalıbının tamlanan ögesi sonundaki *+I /+U* ve *+sI /+sU* iyelik eklerinin düştüğü görülür. Bu düşüş kısmen birleşik adı kısa söyleme eğiliminden kısmen de Batı dillerindeki ad tamlaması kalıbının dilimizi etkilemiş olmasından ileri gelmiştir: *Bahçekapı, Beyşehir* (Beyşehri yerinde), *Çarşıkapı, Çiğdem Han, Edirnekapı, Etibank, Galatasaray, Hacettepe, Hasankale, Kadıköy, Kazova, Tekirdağ, Topkapı, Yerköy, Buğday sokak, Güneş Sigorta, Koçhisar, Koç Sigorta, Eczacıbaşı Holding, Sabancı Holding, İpek Palas,Pera Palas, futbol, şiş kebap, şiş köfte* vb.

226.3. Bazı belirtili ad tamlamaları ile sıfat tamlamalarında adın öne, sıfatın sona alınması ile oluşturulan belirtili ad tamlamaları da bir birleşik ad niteliğindedir. Bu türlü birleşik adlar daha çok bir deyim özelliği kazanmıştır: *adamın zoru, Allahın günü, Allahın belâsı, anasının kızı, başının tacı, delinin biri, devenin başı, elinin körü, işin başı, işin kötüsü, malın gözü, sözün kısası, yalanın kuyruklusu, ziftin peki* vb.

227. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar:

Birleşik adların bir bölüğü de şekilce sıfat tamlaması kalıbındadır. Bu kalıpta olanlar özellik, nitelik, renk ve sayı bildiren sıfatların bir adla birleşmesinden oluşan ve genellikle ağaç, bitki, kuş, hayvan, hastalık vb. somut ve soyut nesne gösteren adlardır: *acı badem, açık oturum, açık öğretim, akağaç, akçaağaç, akdarı, alabacak* (at), *alaca menekşe, alabalık, alaca karga, ağır ayak, çakırkanat* (ördek), *ince, iri baş* (kurbağa kurtçuğu), *karaburun* (balık), *karagöz* (balık), *karga burun, karahumma* (hastalık), *kırkayak, kızıl kanat* (balık), *kuru kafa, kuru yemiş, maviküf* (hastalık), *patlak göz, sarıağız* (balık), *sarıkuyruk* (balık), *uzun kuyruk* (kuş), *yeşilbaş* (ördek), *bindallı, bozkır, büyük anne, büyük baba, büyük şehir, eşitkenar, çiftetelli, delikanlı, dolunay, düztaban, eşkenar, içgüdü, karaciğer, küçük dil, önsezi, sıkı yönetim* vb.

-An, -r, -Ar ve -mAz sıfat-fiil ekleriyle kurulmuş sıfat tamlaması biçiminde birleşik adlar da vardır: *bakar kör, çalar saat, çıkar yol, döner kapı, döner kebap, döner sermaye, geçer akçe, güler yüz,*

koşar adım, toplardamar, yanardağ, yatar koltuk, yazar kasa; çıkmaz sokak, görünmez kaza, tükenmez kalem, uçan daire, uçan kale vb.

227.1. Sıfat tamlaması kalıbına girmiş bir kısım dağ, deniz, ırmak, şehir, köy, semt gibi yer adlarıyla, tarihî adlar ve lâkaplar da vardır: *Acıgöl, Akdeniz, Akçay, Akşehir, Alaşehir, Batıkent, Çukurova, Eskişehir, İncesu, Karabağ, Kocatepe, Kızıldeniz, Kızılırmak, Karadeniz, Karşıyaka, Kocatepe, Uzunköprü, Tınaztepe; Âşık Paşa, Deli Dumrul, Dördüncü Murat, Gazi Mustafa Kemal, Gazi Osmanpaşa, Gazi Magosa, İncili Çavuş, Koca Mustafa Paşa, Kanuni Sultan Süleyman, Sarı Selim, Uzun Hasan, Yıldırım Bayezit* vb.

Yer adlarında *batı, doğu, güney, kuzey, aşağı, yukarı, orta, iç, büyük, küçük* vb. niteleyici sıfatlar bulunan birleşik adlar da sıfat tamlaması kalıbındadır: *Batı Anadolu, Batı Asya, Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Orta Amerika, Kuzey Avrupa, Güney Afrika, İç Asya, İç Anadolu, Aşağı Ayrancı, Yukarı Ayrancı, Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca, Orta Doğu, Uzak Doğu, Yakın Doğu* vb.

227.2. Birleşik adların başka bir bölüğü de *alt, üst, ön, arka, art, iç, ilk, dış, orta, sağ, sol* gibi yön gösterme kelimeleri ile niteleyici öteki bazı sıfatların oluşturduğu belirleyici sıfat tamlaması kalıbındadır: *Alt çene, alt kenar, alt yapı, üst kat, üst yol, ana cadde, ana dil, ana düşünce, arka plân, arka yol, art niyet, iç deniz, iç kulak, iç turizm, iç yüz, ilkbahar, iç tüzük, dış gezi, dış hatlar, dış piyasa, orta kat, orta yol, orta kulak, orta elçi, büyük elçi, orta öğrenim, yan cümle, yan etki, sağ açık, sol açık, sağ bek, sol bek, karşı görüş, karşı durum, son durak,* vb.

228. Yan yana getirilmiş iki addan birincisinin ikincisi önünde bir sıfat gibi kullanılmasından oluşmuş sıfat tamlaması biçiminde birleşik cins adları da vardır: *Altınbaş* (kavun), *altıparmak* (palamut), *beşbıyık* (muşmula); *demirbaş, dolma kalem, elmabaş* (tepeli dalgıç), *kamçıkuyruk* (koyun), *kamışkulak* (at), *kepçeburun* (yaban ördeği), *tokmak baş* (balık), *çubuk makarna, fiyong makarna, yüksük makarna, dolma biber, kesme şeker, süzme bal, süzme yoğurt, yarma şeftali* vb.

229. Sıfat-Fiil Kalıbındaki Birleşik Adlar:

Dilimizdeki bir kısım adlar da *-An, -r, -Ar* ve *-mAz* sıfat-fiillerinin bir addan sonra gelerek kalıplaşmasından oluşmuş sıfat-fiil

kalıbındadır: *Ağaçkakan, ahmakıslatan, başbakan, boğazkesen, böcekkapan, buzkıran, cankurtaran, çöpçatan, dalgakıran, damardaraltan, elöpen, etyaran, fındıkkıran, gökdelen, günebatan, işveren, saçkıran, yelkovan; akımtoplar, alkol ölçer, asitölçer, barışsever, basınçölçer, bilgisayar, çoksatar, dilsever, füzeatar, gazölçer, sanatsever, tekerçalar, topçeker, uçaksavar; balyemez, değerbilmez, kargasekmez, kuşkonmaz* vb.

230. İsnat Grubu Kalıbındaki Birleşik Adlar:

Sayıları az olmakla birlikte bazı adlar da üçüncü şahıs iyelik eki almış bir adın kendinden sonra gelen ve yargı bildiren bir sıfata dayanmasından oluşan isnat grubu kalıbındadır: *Ağzıaçık* "şaşkın, bön kimse", *baldırıçıplak* "ayak takımı, serseri", *baldırıkara* (bitki), *başıbozuk* "asker arasına karışmış sivil savaşçı, sivil topluluk", *baştankara* (kuş), *karnıkara* "börülce", *karnıyarık* (yemek), *sarığıburma* (tatlı), *sırtıkara* (balık), *yanıkara* (hastalık), *Abasıyanık, Adıvar, Adıyaman, Papucubüyük* vb.

231. Ad + Çekimli Fiil Kalıbındaki Birleşik Adlar:

Birleşik adların bir kısmı da bir ad ile *-DI /-DU* geçmiş zaman ekinin yahut da art arda gelmiş aynı türden iki çekimli fiil ekinin kalıplaşmasından oluşmuştur: *albastı* (hastalık), *ciğerdeldi* (na-kış, işleme), *çıtkırıldım* "dayanıksız, çekingen kimse", *dalbastı* "aşılı kiraz", *fırdöndü* "metal oyun aracı", *gecekondu* "plânsız kaçak ev", *gündöndü* "ayçiçeği", *hünkârbeğendi* (yemek), *imambayıldı* (yemek), *karyağdı* "beyaz benekli kumaş", *kolbastı* (spor terimi), *külbastı* (yemek), *mirasyedi, papazkaçtı* "iskambil oyunu", *şıpsevdi* "görür görmez âşık olan kimse", *zıpçıktı* "görgüsüz kimse, türedi kimse", *dedikodu, kaptıkaçtı* "motorlu küçük taşıt, bir iskambil oyunu", *oldu bitti* "emrivaki", *uçtuuçtu* (oyun), *biçerbağlar, biçerdöver, göçerkonar, kazaratar, okuryazar, uyurgezer, yanardöner* (kumaş), *yüzergezer* "hem karada hem suda kullanılan araç" vb.

232. İkileme Kalıbındaki Birleşik Adlar:

Dilimizde eş anlamlı, yakın ya da zıt anlamlı adların yan yana gelmesinden oluşmuş bulunan *ikileme* kalıbında birleşik adlar da vardır. Bunlar yine tek bir kavrama karşılık olan ve adı ikileme

yoluyla anlamca pekiştiren birleşiklerdir. İçlerinde yansımalı sözlerin yinelenmesinden oluşanlar, ikinci kelime başına *m-* ünsüzünün eklenmesiyle yapılanlar da vardır: *Birlik beraberlik, çoluk çocuk, dağ taş, dere tepe, dirlik düzenlik, el ayak, ev bark, gece gündüz, giyim kuşam, güç kuvvet, kol kanat, naz niyaz, saç sakal, üst baş, yaz kış; cızbız, çıtçıt, dırdır, fırfır, fısfıs, hımhım, hoşbeş, şıpşıp* (terlik)*; bilezik milezik, caka maka, hastalık mastalık, kayıp mayıp, oyun moyun, örtü mörtü, şaka maka* vb.

2. Birleşik Sıfatlar

233. Dilimizdeki birleşik sıfatlar gramer yapıları bakımından birbirlerinden az çok farklı beş altı tür oluşturmuştur. Bazen sayıları da sınırlı olan bu türlerin başlıcaları şunlardır:

233.1. Ad Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Sıfatlar:

Bu türlü birleşik sıfatlarda, belirtisiz bir ad tamlaması kendinden sonra gelen adın sıfatı durumundadır: *balık eti* (şimanlığında), *baş belâsı* (adam), *camgöbeği* (blûz), *çiçekbozuğu* (yüz), *çingene pembesi* (atkı), *kahverengi* (takım), *granit grisi* (araba) *kalburüstü* (kimseler), *narçiçeği* (eşarp), *nurtopu* (çocuk), *olağanüstü* (durum), *sır küpü* (biri), *şöhret budalası* (şarkıcı), *uluslar arası* (kongre), *yurt içi* (turizm), *yüz karası* (işler) vb. Bunların çoğu da renk adı bildiren sıfatlarla, kişilik ve karakter gösteren sıfatlardır. İçlerinde zarf olarak kullanılanlar da vardır (235.§).

233.2. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Sıfatlar:

Açıkgöz (adam), *aksakal* (kişi), *birçok* (kitap), *birkaç* (gece), *birtakım* (insanlar), *boşboğaz* (çocuk), *büyükbaş* (hayvan), *delifişek* (asker), *dikdörtgen* (arsa), *düztaban* (ayak), *pisboğaz* (olma), *safdil* (kız), *Yakın Doğu* (ülkeleri), *yaş üzüm* (mevsimi), *yatay geçiş* (işlemi) vb.

Bir rengin tonunu belirtmek üzere renk adlarından önce kullanılan sıfatlarla oluşturulan birleşik sıfatlar da bu gruba girer: *açık sarı* (boya), *açık yeşil* (elbise), *koyu mavi* (gömlek), *koyu lacivert* (ceket), *kirli sarı* (örtü), *konur al* (at) vb.

233.3. İki addan oluşan ve birincisi bir sıfat gibi kullanılan birleşik sıfatlar: *anaerkil* (aile), *ataerkil* (aile), *babayiğit* (adam), *cam göz* (Fadime), *cingöz* (Asım), *pala bıyık, yelken kulak* vb.

233.4. İsnat Grubu Kalıbındaki Birleşik Sıfatlar: *alnı açık* (kimse), *ayarı bozuk* (saat), *başı bağlı* (kız), *bağrı yanık* (Ömer), *başı boş* (dolaşma), *başı bozuk* (asker), *canı tez* (insan), *cebi delik* (kimse), *eli çabuk* (işçi), *eli maşalı* (kadın), *eli sıkı* (baba), *eli uzun* (kimse), *gözü açık* (tüccar), *kulağı delik, saçı süpürge* (kadınlar), *sütü bozuk* (insan) vb. Bu türlü birleşik sıfatlar, mecazlı kullanışlar yoluyla başka anlama gelen sıfatlardır. *Cebi delik* birleşik sıfatının "parasız, züğürt" anlamına gelmesi gibi.

233.5. İki Sıfatın Birleşmesinden Oluşmuş Birleşik Sıfatlar:

az çok (dememek), *belli başlı* (işler), *biraz* (uzunu), *birçok* (kişi), *birkaç* (yabancı), *delidolu* (gençler).

Bu birleşik sıfatların bir kısmı da bir sıfat ile adlardan *+lI /+lU, +sIz /+sUz* ekleriyle kurulan sıfatların oluşturduğu birleşiklerdir: *aç gözlü* (adam), *açık sözlü* (insan), *beyaz boyalı* (ev), *çok hücreli* (canlılar), *güler yüzlü, tatlı dilli* (öğretmen), *dört ayaklı* (yaratık), *geniş yürekli* (kimse), *iki canlı* (kadın), *kalın kafalı* (öğrenci), *sarı saçlı çocuk, tek anlamlı* (söz), *uzun boylu* (yabancı) vb.

233.6. Sıfat gibi kullanılan bir ad ile *+lI /+lU* sıfatlarının oluştuğu birleşikler: *tahta tavanlı* (ev), *altın kaplamalı* (çerçeve), *aslan yürekli* (delikanlı); *badem gözlü, kalem kaşlı, kiraz dudaklı* (güzeller), *ipek saçlı* (kızlar), *kürk yakalı* (manto), *taş yürekli* (ana), *uzun çizgili* (kumaş), *yelkenkulaklı* (denizci) vb.

233.7. Eş, yakın ya da zıt anlamlı iki sıfatın birleşmesinden oluşmuş ikileme kalıbında birleşik sıfatlar da vardır:

Açık saçık (kıyafet); *analı babalı* (çocuklar), *çeşit çeşit* (yemekler), *dayalı döşeli* (kat), *delik deşik* (yer), *eğri büğrü* (yollar), *eski püskü* (giyecekler), *güçlü kuvetli* (kızlar), *irili ufaklı* (erikler), *kanlı bıçaklı* (kardeşler), *kırık dökük* (masa), *kör kütük* (sarhoş), *yamrı yumru* (ayvalar) vb.

233.8. Birleşik sıfatlar içinde bir adla bir sıfat-fiil, iki çekimli fiil yahut da bir kısaltma grubundan oluşan örnekler de vardır: *baş tanımaz* (işçi), *kadirbilir* (adam), *kadirbilmez* (kimse), *su geçirmez* (üstlük), *vurdumduymaz* (kiracı), *yurtsever* (insan), *elden ayaktan düşmüş* (kimse), *güçten kesilmiş* (adam), *başına buyruk* (delikanlı), *cana yakın* (çocuk), *evine bağlı* (erkek), *içine dönük* (delikanlı), *oyuna düşkün* (genç), *sözüne sadık* (biri) vb.

233.9. Dilimizde, Osmanlı Türkçesinin bir uzantısı olarak yer yer Farsça kurallara göre oluşturulmuş birleşik sıfatlar da göze çarpar: *ehvenişer* (< *ehven-i şer*), *fecrikâzip* (<*fecr-i kâzip*, geçici tan, yalancı tan), *fecrisadık* (gerçek tan), *gayriahlâkî, gayriciddî, gayrikābil* (imkânsız, olanaksız), *gayrimenkul* (taşınmaz mal), *gayr-i sıhhî, hüsnükabul* (iyi karşılama), *hüsnüniyet* (iyi yürek, temiz yürek, temiz yüreklilik), *keşmekeş* (karışıklık), *mevlithan* (mevlit okuyan), *suiniyet* (kötü niyet), *suiistimal* (yolsuzluk), *tarumar* (karışık, perişan), *pürhiddet* (hiddetli), *pürmelâl* (üzüntülü), *yüz beyüz* (yüzyüze) vb.

3. Birleşik Zarflar

234. Bundan önceki bölümde ele aldığımız birleşik sıfatların bir bölüğü aynı zamanda zarf olarak da kullanılabilen gramer ögeleridir: *uzun boylu* delikanlı, *uzun boylu* anlat-; *hıncahınç* insan, *hıncahınç* dol- gibi.

Bunlar dışında birleşik zarfları temel özellikleri açısından ikiye ayırmak uygun olur. Bir kısım birleşik zarflar yapı ve anlamları bakımından birleşik kelime olma özelliklerine sahiptir: *alabildiğine uzan-* gibi.

Birleşik zarflar genellikle kelime grupları biçiminde olan zarflardır. Ancak, bunların içinde anlam kayma ve değişmesine uğrayarak yeni ve tek bir kavrama karşılık olanlar bulunduğu gibi, birleşiği oluşturan ögelerin, şekilce birleşik kelime oluşturma kalıbına uyduğu hâlde, anlamca sürekli yeni bir kavramı karşılamadığı görülmektedir. Bunlar birer kelime grubu olarak, cümlede zarf görevi yüklenmişlerdir. Yahut da eklendikleri fiilin önünde anlam pekiştirici, anlam güçlendirici birer görevleri vardır. Ancak anlam ve görevleri sürekli değil geçicidir. Bu bakımdan birleşik zarfları:

1. Birleşik kelime özelliği taşıyan zarflar,

2. Geçici görevde birleşik zarflar olarak iki ayrı bölümde ele almak uygun olacaktır.

1. Birleşik Kelime Özelliği Taşıyan Birleşik Zarflar:

235. Bu gruba giren zarflar, yapıca birleşik kelime niteliğindeki zarflardır. Genellikle iki kelimeden oluşan birleşikte ya her iki kelime de kendi anlamlarını koruyarak yeni bir kavrama karşılık olmuştur. Yahut da birleşiği oluşturan ögelerden biri veya ikisi birden anlam kayma ve değişmesine uğrayarak eskisinden farklı yeni bir anlam kazanmışlardır (Zarflar, 452. §'a bk.): *alabildiğine* (uzan-), *alelacele* (git-), *arada bir* (uğra-), *akşamüstü* (çık-), *arasıra* (getir-), *az çok* (anla-), *ayak üstü* (konuş-), *bermutat* (kayıtsız kal-), *başına buyruk* (ol-), *er geç* (anla-), *birazdan* (göster-), *bugünden* (başla-), *ergeç* (anlaş-), *etliye sütlüye* (karışma-), *fırdolayı* (çiçeklendir-), *gelişigüzel* (oku-), *giderayak* (yakalan-), *gitgide* (azıt-), *harikulâde* (güzel), *hıncahınç* (dolu), *ileri geri* (konuş-), *karma karışık* (ol-), *uzun boylu* (açıkla-), *yana yakıla* (anlat-), *yüzü koyun* (yatır-), *yüz üstü* (bırak-) vb.

2. Geçici Görevde Birleşik Zarflar:

236. Yukarıda belirtildiği gibi, bu gruptaki zarflar, birer kelime grubu oluşturacak anlam kayma ve değişmesine uğramadan cümlede zarf görevi yüklenmiş olan birleşiklerdir. Bunların başlıcaları ad tamlaması, sıfat tamlaması, isnat grubu, tekrar grubu, sıfat-fiil, ad-fiil, zarf-fiil, kısaltma grubu vb. kalıplardadır. Şimdi örnekleriyle birlikte görelim:

236.1. Ad Tamlaması Kalıbındaki Zarflar:

arka üstü (yat), *birbiri ardına* (gel-), *bayram ertesi* (görüş-), *edep dışı* (konuş-), *diz üstü* (çök-), *devrisi gün* (öğren-), *gece yarısı* (ol-), *hafta arası* (uğra-), *ikindi sularında* (rastla-), *kendi başına* (karar ver-), *yazın sıcağında kışın soğuğunda* (çalış-) vb. (Cümle örnekleri için Zarflar, 444. §'a bk.)

236.2. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Zarflar:

nihayetsiz bir gurur (duy-), *bazı geceler* (toplan-), *birçok şey* (yap-), *birkaç gün*(kal-), *her gece* (çalış-), *her yerde, her zaman*

(böbürlen-), *ilk defa* (rastla-), *kaç kere* (hatırlat-), *söz verdiği gün* (gelebil-) vb. (Cümle örnekleri için *Zarflar* §. 20'ye bk.).

236.3. İsnat Grubu Kalıbındaki Zarflar:

arkası dönük (çalış-), *ağzı açık* (kal-), *başı boş* (dolaş-), *eli boş* (dön-), *gözü açık* (git-), *gözleri buğulu* (ol-), *suratı asık* (konuş-), *üstü başı perişan* (görün-), *yaşı uygun* (düşme-) vb.

236.4. Tekrar Grubu Kalıbındaki Zarflar:

Bunlar tekrarlama yoluyla fiildeki oluş ve kılışın anlamını güçlendiren zarflardır: *acele acele* (ye-), *adım adım* (dolaş-), *ağır ağır* (yürü-), *ağlaya sızlaya* (anlat-), *baka baka* (yorul-), *buram buram* (terle-), *damla damla* (birik-), *doğru dürüst* (anlat-), *düşe kalka* (yol al-), *güldür güldür* (ak-), *için için* (ağla-), *iyi kötü* (deme-), *sıra sıra* (gez-), *şıpır şıpır* (damla-), *yeni yeni* (alış-) vb. (Cümle örnekleri için *Zarflar* §. 17'ye bk.)

236.5. Ad-Fiil, Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Kalıbındaki Zarflar:

Akşamları çalışmaktan (yorulma-), *her aklına gelişte* (tekrarla), *Ankara'ya geldiğinde* (gör-), *ayak ucuna bastığında* (hisset-), *elinden geldiğince* (çalış-), *allandıra pullandıra* (anlat-), *dinleye dinleye* (yorul-), *düşe kalka* (yol al-), *yalvara yalvara* (iste-), *gece yarısını geçe* (ayrıl-), *kendini bildi bileli* (birlikte yaşa-), *ayaklarının ucuna basarak* (yürü), *saçlarını düzelterek* (konuş-), *annesini hatırladıkça* (dalgınlaş-), *hava iyiden iyiye ağarınca* (yola koyul-), *evden çıkarken* (aklına gel-), *nereye gittiğinin farkında olmadan* (yürü-) vb. (Cümle örnekleri için Zarflar, 446-448. §'lara bk.)

236.6. Kısaltma Grupları Kalıbındaki Zarflar:

Bu zarflar çeşitli kelime gruplarından kısalmış ve genellikle bulunma, yönelme, çıkma durumu ekleri almış yahut biri ötekine dayandırılmış iki ad ögesinden oluşur. İçlerinde anlamca kaynaşmış olanlar bulunduğu gibi görevce bir araya gelmiş olanları da vardır (Ayrıntı için Zarflar, 450. §'a bk.)[152]: *bir kulağı kirişte* (uyu-), *eninde*

[152] Kısaltma grupları üzerinde ayrıntılı bilgi için Karahan, *Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-*, § 14'e bk.

sonunda (yorul-), *ikide birde* (söze karış-), *günü gününe* (yaz-), *gizliden gizliye* (yaklaş-), *inceden inceye* (süz-), *karşı karşıya* (otur-), *koyun koyuna* (yat-), *uzun uzadıya* (tartış-), *üst üste* (iç-), *yalnız başına* (dön-) vb.

236.7. Edat grupları ile bağlama gruplarının zarf olarak kullanılanları da kelime grupları içinde yer alan zarflardandır. Ancak, edatlar ve bağlaçlar anlamlı değil, görevli gramer kategorileri oldukları için yalnız şekil ve görevce üzerinde durulabilir. Anlamca birleşik kelime özelliğinden, öteki kelime gruplarına oranla daha da uzak durumdadırlar. Bunlar arasında anlam kaynaşması yoluyla oluşmuş bulunan gerçek birleşik edat ve bağlaçlar ileride ayrıca ele alınacaktır (849.2. §'a bk.): *birkaç günden beri* (çalışama-), *sabaha dek* (düşün-), *düşmanla karşılaşmış gibi* (irkil-), *avazı çıktığı kadar* (bağır), *vaktinden önce* (uzaklaş-), *candan ve tatlı* (davran-), *ruhsuz ve heyecansız* (dolaş-) vb.

4. Birleşik Zamirler

237. Bilindiği gibi, zamirler kişileri ve nesneleri temsil ya da işaret yoluyla karşılayan gramer birimleridir. Yapıları bakımından basit ve türemiş zamirler de vardır. Birleşik zamirler, birden fazla zamir ya da başka gramer kategorisinde adların belirli kalıplar içinde birleştirilmesinden oluşmuş zamirlerdir. Türkiye Türkçesindeki birleşik zamirler, yapıları bakımından genellikle ya şahıs, işaret ve belirsiz zamirlerin bağlama kalıbında art arda gelmesiyle yahut da çeşitli yapıdaki birleşik sıfatların iyelik ekleri alarak zamire dönüşme-sinden oluşmuştur. (Yapı Bakımından Zamirler, 397. §'a bk.) Bunların sayıları da belirli ve sınırlıdır: *sen ben, biz siz, şu bu, falan filan, falanca filanca, öteki beriki; birazı, birçoğu, birkaçı, birtakımı, büyüğü küçüğü, canlısı cansızı, her biri, her birimiz, her biriniz, hiçbiri, hiçbirimiz, iyisi kötüsü, üçü beşi* vb.

5. Birleşik Bağlaçlar

238. Bağlaçlar; kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri, kimi zaman da paragrafları şekil ve anlamca birbirine bağlayan ve yüklendikleri işlevlerle, bağladıkları sözler arasında çeşitli anlam ilişkileri

kuran gramer ögeleridir (Bağlaçlar, 845. §). Dil bu görevi yerine getirmek üzere kimi zaman ad tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, edat grubu, ünlem grubu gibi çeşitli kelime gruplarından yararlanmıştır. Bu gruplar, cümlenin ögeleri arasındaki duygu ve anlam ilişkilerini kurabilmek için ister istemez özel nitelikte kaynaşmış birer anlam bütünlüğü kazanarak birleşik bağlaçları oluşturmuştur: *aksi hâlde, aksi takdirde, bildiğin kadarıyla, bilindiği üzere, bir bakıma, bir yönüyle, böyle iken, bu durumda, bu gidişle, bu münasebetle, bundan başka, buna karşı, bununla beraber, daha doğrusu, en azından, görüldüğü gibi, hadi canım sen de, her şeyden önce, hiç olmazsa, ister istemez, işin kötüsü, öte yandan, öyle olduğu hâlde, sözün kısası, yahut ki, yazık ki, yok canım* vb. (Örnekler için Bağlaçlar, § 849.2'ye bk.).

6. Birleşik Ünlemler

239. Ünlemler, özel bölümünde ayrıntılı biçimde işlendiği üzere (Ünlemler, 867-884 §'lar), söz içinde konuşanın acıma, beğeni, sevinç, korku, şaşkınlık, üzüntü, hayret, özlem vb. çok çeşitli duygu, düşünce ve heyecanlarını etkili biçimde dile getiren sözlerdir. Bu sözler tek bir kelimeden ibaret olduğu gibi, öteki kelime sınıflarında görüldüğü üzere bir ad veya fiille birleşmiş bir ünlem grubu da olabilir. Ünlem gruplarında, grubun her iki ögesi, şekil bilgisi açısından araya bir ek almadan birleşir. *Ey dağların bekçisi; Çam ağaçları!, Ey tatlı ve ulvî gece!* örneklerinde görüldüğü üzere, ünlem grubunun ad ögesi bir ad veya sıfat tamlaması da olabilir. Ünlemin kendisi de *aman aman!, sakın ha!, baş üstüne, pisi pisi, tövbe tövbe!* biçimlerinde yalnız başına da bir grup oluşturabilen ünlem grupları, cümledeki bir duygu ve heyecanın (hatta yerine göre bir düşüncenin) tek bir duygu kavramı hâlinde bütünleşmiş anlatım biçimi olduklarından, birleşik kelimeler arasına ünlem gruplarını da eklemek gerekmiştir. Ünlem grupları içinde bir duyguyu çekimli bir fiil veya bir cümle olarak dile getiren parçalar da vardır: *aah keşke, aman be çocuk!; ah aptal ah!, aman yarabbi!, aman Allahım!, ammada hoş!, aman aman hey!, bak sen!, dan dan dan,"Ey Türk gençliği!", "Ey Türk istiklâlinin evlâdı!", hey gidi günler hey!, hele bak!, hey babam!, gık gık gıdaaak!, ne güzel!, işte işte burada!, vay be!, vay fukara, vay*

budala vay!, vay zavallı!, vay canına!, tövbe tövbe kız!, yaa öyle mi?, yeter artık! vb. (Çeşitli cümle örnekleri için Ünlem bölümüne bk.)

7. Birleşik Fiiller

(Alm. *Zusammengesetztes Verbum, komplexes Verbum*; Fr. *verbe complex;* İng. *compound verb, complex verb;* Osm. *mürekkep fiil*)

240. Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.

Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden ayrı yapı ve anlam özelliklerine göre kendi içinde dört alt sınıfa ayırmak mümkündür:

241. Birinci grupta yer alanlar, bir ad ya da bir sıfat ile *et-, ol-* yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan *bul-, bulun-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-* fiillerinin birleştirilmesi yoluyla kurulan birleşik fiillerdir. Bu birleşiklerde, yardımcı fiiller, ad ve sıfatları fiil durumuna geçirme görevi yüklenmişlerdir. Bunların en yaygın kullanılışta olanları bir kılış bildiren geçişli *et-* ve bir oluş bildiren geçişsiz *ol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşiklerdir: *alay et-, başkanlık et-, el et-, göz et-, hasta et-, iyilik et-, pır pır et-, tamir et-, kabul edil-, evlât edin-; açık ol-, aday ol-, anne ol-, aşı ol-, razı ol-, taburcu ol-, var ol-* gibi.

Buyurmak, eyle-, kıl- ve *yap-* fiilleri de *et-* fiiline koşut görevi olan geçişli yardımcı fiillerdir. Ancak içlerinde en yaygın olanı *yap-*'tır. *Eyle-* ve *kıl-* Eski Anadolu Türkçesinin kalıntısı olarak sayılı birkaç örnekte kalmıştır: *askerlik yap-, ayırım yap-, baskı yap-, büyü yap-, park yap-, pike yap-, tatil yap-; ah eyle-, arz eyle-, hükmeyle-, azat eyle-; icra kıl-, mecbur kıl-, namaz kılmak* gibi.

Buyur-, yardımcı fiili de incelik göstermek özelliği taşıyan ve saygı bildiren sayılı ifadelerde yer almıştır: *dikkat buyur-, ifade buyur- ifade buyurul-, kabul buyur-, insaf buyur-* vb.

Bul- ve *bulun-*, fiilleri yardımcı fiil olarak *et-, ol-* ve *yap-* yardımcı fiillerine denk bir yardımcı fiil gibi kulanılabilir: *son bul-, çare bul-, doğru bul-, şifa bul-, boş bulun-, evde bulun-, yolda bulun-, tetikte bulun-* vb.

242. İkinci grupta yer alanlar, *karmaşık fiil* diye adlandırılan birleşik fiillerdir. Bunlar değişik zaman kesimi içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur. Karmaşık fiiller *ol-* yardımcı fiilinden önce gelen sıfat fiilin bağlı bulunduğu zamana ve yüklendiği işlev ayrılığına göre üçe ayrılır:

242.1. Öncelik Fiilleri (*-mış ol-*):

Öncelik görevindeki karmaşık fiiller, *-mIş* geçmiş zaman sıfat-fiili ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşen bir oluşu gösterir: *anlamış ol-, bilmiş ol-, duymuş ol-, düşünmüş ol-, gitmiş ol-, unutmuş ol-* gibi.

242.2. Alışkanlık Fiilleri (*-Ir ol-, -mAz ol-*):

Bu kalıptaki karmaşık fiiller, bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık olarak sürdüğünü veya süreceğini gösteren birleşiklerdir: *arar ol-, aratır ol-, bilir ol-, danışır ol-, utanır ol-, ayrılmaz ol-, bilmez ol-, gidilmez ol-, okumaz ol-* vb.

242.3. Niyet Fiilleri (*-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol*):

Bu sıfat-fiil ekleri yardımı ile kurulan karmaşık fiiller, bir oluş ve kılışın düşünce ve niyet hâlinde olduğunu gösterir: *alacak ol-, çıkacak ol-, gidecek ol-, dinleyecek ol-, düşünecek ol-, saracak ol-, gidici ol-, kalıcı ol-, tutucu ol-, alası ol-, diyesi ol-, gidesi ol-, alımsar ol-, verimser ol-* vb.

243. Üçüncü gruptaki birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesinden oluşmuştur. Burada birinci fiil bir zarf-fiil kuruluşundadır. Buna, esas fiilin anlamını tasvir eden ve ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiil eklenir. Bu türlü birleşik fiiller tasvir edici yardımcı fiil olarak kullanılan *bil-, ver-, dur-, yaz-, gel-, gör-, kal-* fiilleri ile karşılanır.

Tasvir fiillerinin işlev ayrılıklarına göre başlıca türleri şunlardır:

243.1. Yeterlik Fiilleri:

Yeterlik fiilleri, bir esas fiilin *-(y)A* zarf-fiil biçimi üzerine bil-, yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulur: *açabil-, alabil-, bırakabil-,*

çıkabil-, eğlenebil-, oturabil-, sevebil-, sıyrılabil-, geçmeyebil-, istemeyebil-, durmayabil- vb.

243.2. Tezlik Fiilleri:

-(y)I /-(y)U zarf-fiil eki almış bir esas fiilin, *ver-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur: *bırakıver-, çekiver-, damlayıver-, kayıver-, kazıver-, kımıldayıver-, sıkılıver-, taşıver-* vb.

243.3. Süreklilik Fiilleri:

Bu altı gruba giren tasvir fiilleri, esas fiilin *-(y)A, -(y)I* ve *-(y)Ip* zarf-fiil biçimleri üzerine *dur-, gel-, kal-, gör-, koy- (ko-)* yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulur. Yardımcı fiillerin esas fiile kattıkları anlam incelikleri, türlerine ve birleşme biçimlerine göre bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapıladurma, bir zamandan beri yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma niteliğindedir: *anlatadur-, başlayadur-, bekleyedur-, gidedur-, bakıpdur-, dolanıpdur-, dönüp dur-, didinip dur-, uğraşıp dur-, tekrarlayıp dur-; alagelbilinegel-, çıkagel-; bakakal-, durakal-, kalakal-, oturakal-, şaşakal-; ağlayagör-, isteyegör-, yalvaragör-; alıkoy-, gidekoy-, doldurakoy-* vb.

243.4. Yaklaşma Fiilleri:

Esas fiilin *-(y)A* zarf-fiil biçimi üzerine *yaz-* yardımcı fiilinin getirilmesiyle kurulur. Esas fiilin anlamına "az kalsın gerçekleşecek olma, gerçekleşmeye çok yaklaşmış olma" özelliği katar: *bayılayaz-, devrileyazma, düşeyaz-, kırılayaz-* gibi.

243.5. Uzaklaşma Fiilleri:

Uzaklaşma fiilleri, *git-* yardımcı fiili ile kurulan, esas fiildeki oluş ve kılışın uzaklaştığını gösteren birleşiklerdir: *olagit-, akıp git-, dalıp git-, geçip git-, koyup git-, uzayıp git-* vb.

244. İkili Birleşik Fiiller:

Bu gruptaki bir kısım birleşik fiiller de iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip kaynaşmasından oluşmuştur. Anlamca birbirine yakın ya da zıt fiillerin oluşturduğu bu birleşiklerde, esas fiil genellikle *-(y)Ip* zarf-fiil yapısındadır: *alıp ver-, dolup taş-*

, döküp saç-, düşüp kalk-, kasıp kavur-, sayıp dök-, silip süpür-, uçup git-, yürüyüp git- vb.

Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

245. Bu gruptaki birleşik fiiller, ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin, belirli şekil bilgisi kalıpları içinde, bir esas fiil ile birleşerek anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramasından oluşmuştur. Bu nitelikteki birleşiklerin iki yönü vardır. Birinci yönleri, bundan önceki gruplarda ele alınan birleşik fiillerde olduğu gibi, şekilce bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşiklere benzemeleri ve onlar gibi tek bir kavrama karşılık olmalarıdır. Ancak, onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi, bir ad grubu biçimiyle de bulunabilmesi ve işletme ekleriyle genişletilebilmesidir: *göze gir-, gözden düş-, kanı tepeye çık-, evdeki pazar çarşıya uyma-* gibi. Bu özellikleri dolayısıyla, fiilden önce gelen ad ögesi, fiile bir özne, bir nesne bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanmıştır.

Bu yapıdaki birleşik fiillerin ikinci yönleri, doğrudan doğruya anlam bilimi ile ilgilidir. Bunlar şekil kaynaşması dışında anlamca da değişik yönde bir kayma ve kalıplaşmaya uğrayarak deyim niteliği kazanmışlardır. Deyimler geniş anlatım biçimleri ile birleşmenin ötesinde yepyeni ve çok değişik anlamların ifadesi oldukları için, kelime yapımına anlam bilimi yoluyla da katkıda bulunmuşlardır. Deyimleşmiş birleşik fiiller burada yalnız şekil bilgisi yönüyle değerlendirilip anlam bilimi açısından ileride Kalıplaşmış ve Deyimleşmiş Sözler (§ 267 ve öt.) bölümünde yeniden ele alınacaktır.

246. Anlam kayması yoluyla oluşmuş bulunan birleşik fiiller, şekil yapıları bakımından fiilden önce gelen ad ögelerinin sayılarına göre:

1. Tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller,

2. İki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller,

3. Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller olmak üzere, başlıca üç ana gruba ayrılır. Bunlardan her birinin alt grupları birleşiğin ad ögesi ile fiil ögesi arasındaki birleşme özelliklerine göre şöyle bir sınıflandırmadan geçirilebilir:

1. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller:

246.1. *Özne+fiil bağlantısı ile birleşenler:*

Bu yapıdaki birleşiklerde, fiilden önce gelen ad veya ad grubu, fiile ya yalın durumuyla ya da iyelik eki alarak bağlanmıştır. Bu durumda birleşik fiil içindeki ad veya ad grubu fiilin öznesi gibidir: *bet beniz at-, canı yan-ders al-* "ibret almak", *dili dolan-, eli ayağı çözül-, gözü dön-, içi geç-, kanat ger-, karnı acık-, uykusu kaç-, yüreği hopla-* vb.

246.2. *Nesne +fiil bağlantısı ile birleşenler:*

Bu yapıdaki birleşiklerde, fiilden önceki ad ya da ad grubu, fiile bir nesne bağlantısı ile bağlanmıştır: *akıl al-, bayrak aç-, kucak aç-, mendil aç-, bel bağla-, boyun bük-, buyunun ölçüsünü al-, can at-, gönül al-, kazık at-, papuç bırak-, sinek avla-, şafak at-* vb.

246.3. *Yer tamlayıcısı+fiil bağlantısı ile birleşenler:*

Bu yapıdaki birleşiklerde, fiille bağlanan ad yönelme, bulunma ve çıkma durumu ekleri alabildiği için bir yer tamlayıcısı niteliğindedir: *altta kal-, bir kaşık suda boğ-, ağzına bak-, avuç içine al-, bağrına bas-, birbirine düş-, canına değ-, ele al-, etliye sütlüye karışma-, dişe dokun-, dut yemiş bülbüle dön-, içine akıt-, yakasına sarıl-, ağızdan kaçır-, baştan çıkar-, canından bık-, çileden çık-, elden bırakma-, feleğin çemberinden geç-, ipten kazıktan kurtul-, yuvadan uç-* vb.

246.4. *Zarf+fiil bağlantısı ile birleşenler:*

Bu yapıdaki birleşiklerde, fiilden önceki ad fiilin zarfı durumundadır: *aç kal-, ağır bas-, alıp yürü-, apışıp kal-, başıboş gez- boş geç-, boş ver-, dallanıp budaklan-, deliksiz uyu-, dik dik bak-, dikine git-, ekmek elden su gölden yaşa-, el üstünde tut-, gelip çat-, görüp geçir-, görmezden gel-, kabak çiçeği gibi açıl-, kan ağla-, körü körüne bağlan-, kısa kes-, köşe bucak kaç-, şaşırıp kal-, taş kesil-, üstü kapalı konuş-, yerinde gör-, yürekten inan-, yüz yüze gel-* vb.

246.5. *Fiil+özne+fiil bağlantısı ile birleşenler:*

Bu yapıdaki birleşiklerde, emir kipi biçiminde ya da aynı çekim kalıbındaki fiil hem önde hem sonda yinelenir: *gel keyfim gel, uç baba tarık uç; ye kürküm ye; yorgan gitti kavga bitti* vb.

2. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller:

247. Bu yapıdaki birleşiklerde, fiilden önceki ad ögesi birden çok olabilir. Buna göre şöyle bir alt sınıflandırma yapılabilir:

247.1. *Özne+nesne+fiil bağlantısı ile birleşenler:*

Ağzı lâf yap-, eli silah tut-, eteği zil çal-, içi kan ağla-, kan gövdeyi götür-, kendi kendini kemir-, yangın bacayı sar- vb.

247.2. *Özne+yer tamlayıcısı+fiil bağlantısı ile birleşenler:*

Atı alan Üsküdar'ı geç-, ayağı yerden kesil-, başı dara gel-, canı burnu-nun ucuna gel-, eli kana bulaş-, dünya başına yıkıl-, evdeki pazar çarşıya uyma-, işi baştan aş-, gözü arkada kal-, gözü yolda kal-, iş dayıya düş-, kanı tepeye çık-, past elden git-, yer yerinden oyna- vb.

247.3. *Özne+zarf+fiil kuruluşunda olanlar:*

Ayağı buz kes-, benzi uçup git-, dumanı baştan tüt-, gerisi vız gel-, gözü fal taşı gibi açıl- vb.

247.4. *Nesne+özne+fiil kuruluşunda olanlar:*

Bu yapıdaki kalıplaşmalarda üslûp özelliği ve anlamdaki etkiyi artırmak amacıyla, özne ile ikinci öge durumundaki sözler yer değiştirebilir. Bazen de kullanılmayabilir: *ağzını bıçak açma-, ağızdan çıkanı kulak işitme-, kafayı katır tep-, yüreğini dehşet kapla-, yüreğini korku sar-* gibi.

247.5. *Nesne+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar:*

Aklını başına topla-, aklını başından al-, altını üstüne getir-, başını taşa çal-, dizgini elden kaçır-, ekmeğini taştan çıkar-, gemi azıya al-, işi inada bindir-, kelleyi koltuğa al-, ortalığı velveleye ver-, öfkeyi tepeye sıçrat-, turnayı gözünden vur- vb.

247.6. *Nesne+zarf+fiil kuruluşunda olanlar:*

Ağzını bir karış açık bırak-, ağzını hayıra aç-, ayağını denk al-ayağını yorganına göre uzat-, ana avrat düz git-, dünyayı ayağa kaldır-, işi tadında bırak-, kendini ateşe at-, kılı kırk yar-, kendini yiyip bitir-, kaleyi içten fethet-, meydanı boş bul-, ortalığı kasıp kavur- vb.

247.7. *Yer tamlayıcısı +özne+fiil kuruluşunda olanlar:*

Ağzından yel al-, başına taş düş-, canına ot tıka-, gözünden uyku ak-, her kafadan bir ses çık-, işin içinde bir bit yeniği bul-, yanağından kan damla-, yüreğine korku düş- vb.

247.8. *Yer tamlayıcısı+nesne+fiil kuruluşunda olanlar:*

Ağızdan lâf al-, ağzına kilit vur-, ağzında bir şey gevele-, başına dert aç-, burnundan kıl aldırma-, canına can kat-, elinden ekmek ye-, havanda su döğ-, kulağına kar suyu kaç-, öküz altında buzağı ara-, yoluna baş koy- vb.

247.9. *Yer tamlayıcısı+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar:* Örnekleri çok sınırlıdır .

Kalıptan kalıba dön-, kuvveden fiile çıkar-, renkten renge gir-, zihinden bir yana git- gibi.

247.10. *Yer tamlayıcısı+zarf+fiil kuruluşunda olanlar:*

Akıldan silip git-, burnundan fitil fitil getir-, eceli koynundan sıyrılıp çık-, etrafında dört dön-, gözüne hoş görün-, havada sallanıp kal-, kalaysız tencerede kavur kavur kavur-, komşusunun malına yan gözle bak-, yere sağlam bas- vb.

247.11. *Zarf+nesne+fiil kuruluşunda olanlar:*

Ağzı ile kuş tut-, beş kuruşun hesabı için kırk takla at-, bir taşla iki kuş vur-, boş yere emek harca-, çayı görmeden paçayı sıva-, çul üstünde kir görünce baygınlık geçir-, nabza göre şerbet ver-, yüz bulup astar iste- vb.

247.12. *Zarf+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar:*

Altından girip üstünden çık-, hık deyip burnundan düş-, nalıncı kesesi gibi kendine yont-, öpüp başına koy-, topal eşekle kervana karış-, yer yarılıp içine gir- vb.

247.13. ***Zarf+zarf+fiil kuruluşunda olanlar:***

Bir elle verip bir elle geri al-, doluya koyup alma- boşa koyup dolma-, ince eleyip sık doku-, kendi başına ayakta dur- gibi.

247.14. ***Fiil+nesne+fiil+nesne kuruluşunda olanlar:***

Sayıları pek sınırlıdır: *al tekke ver külâh, al abdestini ver papucumu* gibi (Daha ayrıntılı bilgi için Birleşik Fiiller 639.§'a bk.).

3. Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller:

248. Bu gruba girenler, yukarıda gösterilen, fiilden önceki özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi ad ögelerinden üçünün yan yana gelmesiyle oluşan birleşiklerdir: *anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gel-* (ya da *anasından emdiği sütü fitil fitil burnundan getir-*), *ayağını yere sağlam bas-, saçına sakalına ak düş-, sol elden sağ ele destek kalma-, şeytana papucunu ters giydir-* vb.

IV. Ek Kalıplaşması İle Oluşan Kelimeler

(Alm. *erstarte Formen*)

Ek Kalıplaşması ve Özellikleri

249. Türkçenin söz varlığını zenginleştiren kelime üretim yollarından biri de ek kalıplaşmasıdır.

Ek kalıplaşması, türemiş kelimeler (24-224. §), ad ve fiil çekimi (323-339, 513-542.§'lar) bölümlerinde görüldüğü biçimde, bir çekim veya yapım ekinin bilinen gramer kurallarına bağlı belirli işlev ya da işlevlerle değil de eklendiği söz ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasıdır. Böyle bir söz üretme yolu, dilde beliren bazı ihtiyaçları karşılamak üzere, eklerin cümle içindeki kullanılış biçimlerinden yararlanarak dilin kendi kendine geliştirdiği bir yoldur. Kalıplaşmış kelimelerin oluşmaları incelendiğinde, genellikle şu birkaç temele dayandıkları görülür:

1. *Türkçe,* eksiltimli (*elliptick, eliptic*) kullanımlara eğilimli bir dildir. Ayrıca kelime sınıfları arasında, gerektiğinde birinden ötekine geçişi sağlayan bir esneklik vardır. Bu nedenle bir ad tamlaması veya bir sıfat tamlaması kalıbındaki kelime grubunun eksiltimli kullanılışı ile, söz gelişi *adamın biri, gözde kişi, çekmece göz* (masa vb. gözü),

kavurma et, tanıdık kimse, yiyecek nesne gibi ad ve sıfat tamlamalarında, tamlayan ya da tamlanan ögenin düşürülmesiyle, geriye kalan öge, hem kaybolan sözün anlamını üzerine çeker hem de iki söz arasında biçim ve anlam ilişkisi kuran çekim ve yapım ekleri asıl işlevlerinden sıyrılarak ve eklendikleri sözle kaynaşıp kalıplaşarak yeni anlamda birer söze dönüşürler. Nitekim *biri* artık tek başına belirsiz bir zamir, *gözde* "sevgili, itibarlı insan" anlamında bir ad, *çekmece* "çekmek suretiyle açılan bir masa vb. eşya gözü", *kavurma* "kavurulmuş et", *tanıdık* "bilinen, tanınan kimse", *yiyecek* "yenecek nesne" anlamında birer ad olmuşlardır.

2. Ek kalıplaşmasının ikinci temel dayanağı, Türkçede bazı kelime sınıflarını oluşturan sözler için özel türetme eklerinin bulunmamasıdır. Söz gelişi, zarf türeten ekler oldukça sınırlıdır. Oysa, dilin pek çok zarfa ihtiyacı vardır. Edat ve bağlaç üreten özel ekler de yoktur. Bu nedenle, dil bu türlü gereksinimleri karşılamak üzere bazı eklerin kullanılış biçimlerinin verdiği olanaktan yararlanarak onları kalıplaşma yoluyla işlev bakımından başka birer gramer ve anlam yapısına dönüştürmüştür.

3. Zamanla işlekliğini yitirme eğilimi gösteren eklerin, bazı sözlerde ufak ses değişmeleri ile arkaik birer şekil olarak devamı da kalıplaşmış kelimelerin oluşmasına yol açmıştır: *ileri* (< *il+gerü*), *sonra* (< *soñ+ra*), *yayan* (< *yadak+ın* "ayakla") gibi.

4. Kalıplaşmada, eklerin yanlarına getirildikleri sözlerin nitelikleri ile ilgili değişimlerin de etkisi olmuştur. Söz gelişi *+DAn* çıkma durumu eki, aslında yer ve yön kelimelerine gelerek bir noktadan çıkıp uzaklaşmayı gösteren bir ektir. Ne var ki, zamanla bu ek kullanılış alanını genişleterek başka türden ad soylu sözlere gelmeye başlayınca, ister istemez hem kendi işlevinde hem de eklendiği kelimenin anlamında bir kayma ortaya çıkarak kaynaşma ve kalıplaşma yolu açılmıştır: *geceden* "geceleyin", *gerçekten, şimdiden, için için* "içten içe", *ilkin, yüzü koyun, uğrun uğrun* gibi.

Bilindiği gibi, kelime gruplarında bir adı bir ad ya da fiile bulunma, yönelme, çıkma vb. ilişkilerle bağlamış olan ekler, eklendikleri adlar ile cümlenin öteki ögeleri arasında geçici birtakım anlam ilişkileri kuran canlı ad çekimi ekleridir. Adları zarfa dönüştüren çekim ekleri ise, canlı birer çekim eki olma özelliklerini yitirerek ve birleştikleri adlarla kaynaşıp kalıplaşarak onları geçici değil *kalıcı*

birer zarfa dönüştürmüş olan eklerdir. Nitekim *içeri* (< ET *iç+gerü*) sözündeki *+eri* eki, artık bir yön gösterme eki olmaktan çıkmış, *iç* adı ile kaynaşarak yeni anlamda *içeri* zarfını oluşturmuştur: *içeri gir-, içeride otur-* gibi. *Yazın* (< *yaz+ın*), *kışın* (< *kış+ın*), *ilkin* (< *ilk+in*) zarflarındaki *+In* vasıta durumu ekinin durumu da öyledir. *Baştan anlat-, candan kutla-, boyuna yaz-, öylesine güzel* vb. örneklerde yer alan *baştan, candan, boyuna, öylesine* zarfları da ek kalıplaşması yoluyla oluşmuş bulunan zarflardır. *İçin* (< ET *uç+un*), *ile* (< *il+e* "ilgili olarak"), *ötürü* "den dolayı" (< *öt-ür-ü* "geçirerek"), *Allahtan, ardından, gerçekten, doğrusu, oysa* gibi edat ve bağlaçlar da bu yolla oluşmuş bulunan söz türleridir.

Yukarıda yapılan açıklamaların da gösterdiği üzere, kalıplaşmayı türetmeden ayıran en önemli özellik, kalıplaşmaya uğrayan eklerin türetme eklerinde olduğu gibi belirli işlevlere bağlı kurallı bir birleşme yerine, özel ve o söze özgü bir kaynaşmanın yer almış olmasıdır. Bu nedenle kalıplaşma sonunda aynı işlevde, aynı nitelikte birçok söz yerine teker teker birtakım sözler oluşmuştur. Bununla birlikte bazı eklerin bir kalıplaşma aşamasından geçtikten sonra yaygınlaşma yoluyla sınıf değiştirerek türetme ekleri niteliği kazandığı da görülüyor. *+CA* eşitlik ve *+(I)n /+(U)n* vasıta durumu eklerinin[153] birer türetme ekine dönüşmesi gibi. Bu atlayışla kalıplaşma aşaması bir köprü vazifesi görmüştür.

"Türetme" ve "birleştirme" yoluyla kelime yapımı, dili konuşan ve yazanların her zaman başvurabilecekleri işlek türetme yolları olduğu hâlde, ek kalıplaşmasında dile dışarıdan el atılamaz. Bazı eklerin bazı kelimelerle birleşerek beklenenden farklı yeni anlamda birer kelime oluşturacak biçimde kaynaşıp kalıplaşmaları, yukarıda da belirtildiği üzere, dilin yapısında kendini gösteren birtakım gereksinimlerden ve bazı eklerin kullanılış özellikleri açısından böyle bir geçişe elverişli olmalarından kaynaklanır ve kendi kendine oluşur. Kalıplaşma Türkçenin bütün kolları için geçerli yaygın bir dil olayıdır. Türetmede yalnız yapım eklerinin kullanılmasına karşılık, kalıplaşmada çekim ekleri de yer almıştır. Dilimize bu olayın kazandırdığı yığın-

---

[153] *+CA* ve *+(I)n /+(U)n* eklerinin geçirdiği aşamalar ve türetme ekleri olarak kullanılmaları için, Korkmaz, "Türk Dilinde *+ça* Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", "Türkçede *+ 'n* zarf-fiil Eki ile *-pan /-pen* Eki ve Türemeleri" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s.12-84; 179-197'ye bk.

larca söz vardır. Bu yolla hem dilin söz varlığı genişlemiş hem de dildeki anlatım, derinlik ve güç kazanmıştır. Dolayısıyla Türkçenin yapı ve işleyişindeki canlılık ve yaratıcılık, kalıplaşma yoluyla da kendini göstermiştir.

Türkiye Türkçesinde kalıplaşmaya uğramış başlıca ekler ve oluşturdukları sözler şunlardır:

Ad Çekimi Eklerinin Kalıplaşması

250. Yer, zaman, miktar vb. gösteren adlara gelerek eklendikleri adları, fiillere geçici birer zarf görevi ile bağlayan ad çekimi ekleri, zamanla anlam kaymasına ve işlev aşınmasına dayanan bir kalıplaşmadan geçerek, eklendikleri sözlerle kaynaşıp gerçek zarfları oluşturmuşlardır. Böyle bir kalıplaşmaya uğramış başlıca ekler ve oluşturdukları yeni sözler şunlardır:

250.1. *+Arı* (< EAT *+Aru* < ET *+Garu*), *+rA* yön gösterme ekleri:

Türkiye Türkçesine, Eski Türkçedeki *+Garu* ekinden Eski Anadolu Türkçesi kanalıyla uzanmış olan *+ArI* ve *+rA* yön gösterme ekleri, kalıplaşmış birkaç yer ve zaman zarfı oluşturmuştur. Bunlar cümlede edat olarak da kullanılabilir: *dışarı* (*dışarı çık-, dışarıda otur-, burdan dışarı* vb.), *içeri* (*gir-, içeriye bak-*), *ileri, geri, taşra, sonra, üzere, yukarı* gibi.[154]

250.2. *+(n)A* yönelme durumu eki:

Adı fiile geçici bir yönelme ilişkisi ile bağlayan yönelme durumu ekinin kalıplaşmasından kalıcı birtakım sıfatlar, zarflar ve bağlaçlar oluşmuştur. Ekin çok kez bir iyelik ekinden sonra gelmesi, bu biçimdeki kalıplaşmaların, bir ad tamlamasındaki tamlayan ögesinin atılmasıyla oluştuğunu gösteriyor: *aksine* (konuş-), *alabildiğine* (uzanmak), *ayıplamasına* (bak-), *boşuna* (gayret), *boyuna* (yaz), *böylesine* (iş, yaşa-), *dikine* (git-), *diklemesine* (tut-), *inadına* (yap-), *kurşunlamasına* (dal-), *kışa* "kışın" (giderim), *yaza* "yazın" (beklerim) gibi.

---

[154] *+GArU, +rA* eklerinin yapıları üzerindeki görüşler ve öteki lehçelerdeki durumları için Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, 2- 4. §'lara bk.

Yönelme durumu ekinin kelime grupları biçiminde kalıplaşmış türleri de vardır: *aç karnına* "aç olarak", *başı başına* "özgür olarak", *bir bakıma, baş üstüne* "peki, hay hay!", *boş yere, bunun üzerine, günü gününe, körü körüne, sıcağı sıcağına,*[155] *kendi başına* "yalnız, yalnız olarak", *oldum olasıya* "eskiden beri", *uzun uzadıya, yalnız başına* "yalnız olarak, sırf kendisi" vb.[156]

250.3. *+DA* bulunma durumu eki:

Bu ekin eklendiği adla yalın olarak veya bazen araya bir iyelik eki de alarak kalıplaşması ile, ad, sıfat ve zarf niteliğinde sözler oluşmuştur. Bunlar içinde bazı terimler de vardır: *geçende, geçenlerde, gözde* "sevgili kadın, itibarlı kimse", *sözde* "sanki, güya", *yüzde* "matematik terimi", *payda* "matematik terimi"; *aslında, görünüşte, hakkında, sırasında, tavırda, vaktinde, yolunda* vb.

İçlerinde bir kelime grubu biçiminde olanlar da vardır: *arada bir, bir arada, bir adımda, bir bakışta, durduk yerde, ikide birde* gibi.

250.4. *+DAn* çıkma durumu eki:

+DAn çıkma durumu eki de bazı yerlerdeki kullanılış özelliği dolayısıyla, geçici anlam ilişkisi kurma görevinden uzaklaşıp kalıcı birtakım zarflar ve bağlaçlar oluşturmuştur: *açlıktan* (ağla-), *akşamdan* (hazırla-), *ardından* (bak-), *arkasından* (yürü-), *baştan* (anlat-), *birden* (atıl-), *candan* (kutla-), *çoktan* (git-), *derinden* (etkile-), *dünden* (bitir-), *o değilden* (sor-), *erkenden* (uyan-), *eskiden* (çalış-), *ezberden* (oku-), *tepeden* (bak-), *toptan* (alışveriş), *yeniden* (hazırla-) vb.

Çıkma durumu eki almış ad veya ad soylu bir sözün olduğu gibi ya da yönelme durumu biçimiyle yinelenmesinden oluşmuş ikilemeli zarflar da vardır: *inceden inceye* (gül-), *derinden derinden* (sızlan-), *dibinden dibinden* (kopar-), *kıyısından köşesinden* (toparla-), *açıktan açığa* (konuş-), *ağızdan ağıza* (dolaş-), *doğrudan doğruya* (anlat-), *geceden geceye* (bak-), *yıldan yıla* (yenile-) vb.

---

[155] Bu türlü zarfların oluşma biçimleri için Mayzel, *Izafet v. Tureskom Yazıke*, 14. bölüm, § 22'ye bk.

[156] Yönelme durumu ekindeki kalıplaşmanın Türkçedeki genel durumu için Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları* 5. §'a bk.

250.5. *+CA* eşitlik durumu eki:

Eski bir ad çekimi eki (*+çA*) olan ve bugün Türkiye Türkçesinde genellikle canlı işleyişini yitirerek yerini "gibi", "kadar", "göre" vb. edatlara bırakmış olan *+CA* eki[157] (Adlar 338-339. §'lar), kalıplaşma yolu ile yeni anlamda bazı ad, sıfat, zarf ve zamirler oluşturmuştur. Bu oluşum Anadolu ve Rumeli ağızlarında daha güçlüdür. *+CA, +CAk* eklerindeki kalıplaşmanın yazı dilimizdeki başlıca örnekleri şunlardır: *akça* "para" < *agı+ça* "küçük varlık" < Uyg., *agı barım* "mal, servet", *bilekçe* "bileklik, kelepçe", *damlaca* "içine su damlayan kaya oyuğu", *boğmaca* "boğarak öldüren boğaz hastalığı", *gölce* "W. Radloff, Wb. Su baldıranı", *ergence, ergencelik* "ergenlik sivilcesi"; *beraberce, böylece, bildiğince, delice, doğruca, fikirce, iyice, ruhça, sertçe* (Zarflar, 435.2.4. §) vb. *gökçek* "güzel" *gökçek* kızlar, *olanca* "bütün, hep" (*olanca* milletler, *olanca* hızıyla vb.), *oldukça* "epey, epeyce", (*oldukça* zengin, *oldukça* varlıklı), *gittikçe* "yavaş yavaş, zamanla" (*gittikçe* art- *gittikçe* şişmanla-), *ailece* "bütün aile", *ailecek, köycek* vb.

Bu ekin iyelik eki almış yer, yön vb. sözlerden oluşturduğu zarflar da vardır: *ardımca* "arkasından" (*ardınca* git-), *boyunca* (*boyunca* var), *gereğince* (yap-), *kararınca* (ye-), *yanımca* (gelebilirsin), *yerince* (konuş), *yerli yerince* (iş gör-) gibi.

Ekin işaret ve soru zamirleri ile kalıplaşmasından *bunca* (işler, zamandır), *şunca* (yıldır), *onca* (emek, iş), *anca* (yapabil-, *anca* beraber kanca beraber); *ancak* "yalnız, sadece, olsa olsa, ama, lâkin anlamında bağlaç": ***Ancak**, denebilir ki; **ancak**, şu var ki;* bu konuda ***ancak** o konuşabilir* vb.[158] şekiller oluşmuştur.

Bu ek bir kalıplaşma aşamasından geçtikten sonra işlek bir zarf türetme ekine dönüşmüştür.[159]

---

[157] *+CA* ekinin Türkçedeki durumu ve işlevleri için Korkmaz, "*+ça* Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C.1, s. 12-84'e bk.

[158] Kalıplaşmış *+CA* ekinin Türkçedeki genel durumu için Korkmaz, not 157'de age. 29-72. §'lara bk.

[159] Yapım eki olarak kullanılan *+CA, +CAk* ekleri için *Türemiş Kelimeler* § 36-38'e ve Türkçedeki genel durum için Korkmaz, not 157'de age., 73-105 bk.

250.6. *+(I)n / +(U)n* vasıta durumu eki:

Eski bir vasıta durumu eki olan *+(I)n /+(U)n* da bugün Türkiye Türkçesinde kalıplaşma yoluyla oluşmuş bazı zaman ve tarz zarfları bırakmıştır: *ansızın, baharın, güzün, için* "sebebiyle" < *uç+un, için için, ilkin, kışın, örneğin, yayan, yazın* (Zarflar 433.2. §) vb.

250.7. *+lA* (< *ile*) vasıta durumu eki:

+lA ekindeki kalıplaşma, birleştiği kelimeyle bir edat grubu oluşturan ve fiiller önünde zarf görevini yüklenmiş olan *ile* (< *il-e*) edatının, birleştiği kelimeyle özel bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmasıdır. *+lA* eki kendinden önce bir üçüncü şahıs iyelik eki de alabilir. Bu yolla kalıplaşmış zarflarla bazı edat ve bağlaçlar oluşmuştur: *böylelikle, bütünüyle, genellikle* (beğenil-), *güçlükle* (yatıştır-), *dolayısıyla, hakkıyla* (kazan-), *hâliyle* "ister istemez" (gelecektir), *hayretle* (bak-), *hızla* (uzaklaş-), *içtenlikle* (kutla-), *öfkeyle* (vur-), *rahmetle* (an-), *sırasıyla* (ver-), *kesinlikle* (bilme-), *tamamıyla* (iyileş-), *yoluyla yöndemiyle* (konuş-) (Zarflar 434.4., Edatlar 824. § Bağlaçlar 350.3. §'lar).

Zaman ve miktar gösteren adlarla kalıplaşan *+lA* eki kalıplaşmış zaman zarfları oluşturur: *geceyle* "gece vakti", *gündüz gözüyle, tanla* "tan vakti", *şafakla* "şafak vakti", *sürüyle* "sürü sürü", *kucakla* "kucak dolusu", *taneyle* "tane tane" gibi.[160]

Bu kalıplaşmış sözler cümlede sıfat ve zarf olarak kullanılır: *sürüyle kuş* "sürü sürü kuş", *yığınla buğday, şafakla uyan-* gibi. (Adlar 337.4. §)

251. İşletme ekleriyle:

İşletme eklerinden olan *+lAr* çokluk ve *-(I)m /-(U)m, -I /-U* gibi iyelik ekleriyle kalıplaşan sözler de vardır.

251.1. *+lAr ekiyle:* Bu ekle kalıplaşmış olan sözler, genellikle zaman zarfı oluşturan şekillerdir. *+lAr* eki çok kez de 3. şah. iyelik eki taşımaktadır. Bu durum, onun kalıplaşma sırasında bir ad tamlamasının tamlayan ögesinin atılmasından ortaya çıktığını göstermektedir:

---

[160] *+lA* ekinin Türk dilindeki genel durumu için Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, 22-23. §'a bk.

akşamları, bu zamanlar, geceleri, gece yarıları, gündüzleri, hafta sonları, önceleri, pazarları, sonraları vb.

251.2. İyelik ekleriyle:

Bu ekle, kalıplaşmış sözler genellikle bir ad tamlamasındaki tamlayanın atılıp tamlananın iyelik ekiyle kaynaşmasından oluşmuştur: *begüm* "Hindistanda asil kadın", *efendim* "yanıt ünlemi", *canım, hanım, güzelim* (bağ), *sevdiceğim*; *biri* "bir adam, adamın biri", *böylesi, çoğu, gibi* (< *kip+i* "ölçü"), *hangisi, hepsi, kimi, öbürüsü* vb.

251.1.'de gösterildiği gibi *+lAr* çokluk ekinden sonra gelen iyelik ekleri zaman gösteren adları kalıplaşmış zaman zarflarına çevirmiştir: *akşamları, sabahları, geceleri, gündüzleri* vb.

İyelik eklerinin, yer yer, yerlerinde belirtildiği üzere, kalıplaşmaya uğramış bazı ad çekimi eklerinden önce geldiği de görülmektedir: *boşuna* (konuş-), *dikine* (git-), *yerinde* (say-), *gereğince* (çalış-), *sırasıyla* (ver-) (250.2, 250.5, 250.7 §'lar) vb.[161]

Sıfat Eklerinin Kalıplaşması

252. Kalıplaşma olayları içinde bazı sıfat ekleri de önemli bir yer tutar. Bu eklerde kalıplaşma, yine sıfat tamlaması kalıbındaki kelime gruplarının eksiltimli kullanımından kaynaklanmıştır. Gruptaki tamlanan ögesinin atılmış olması, adı herhangi bir özelliği ile nitelendirme görevi yüklenmiş olan sıfatın kendinden sonraki adın bildirdiği kavramı da üstüne çekerek ada dönüşmesi sonucunu doğurmuştur. Türkçede sıfatların birer ad gibi kulanılabilme özelliği bu geçişi daha da kolaylaştırmıştır.

Türetme bölümünde görüldüğü üzere bazı sıfat ekleri aynı zamanda ad türetme görevini de yüklenmiş bulunmaktadır. Ancak, sıfat eklerinin ad türetme ekine dönüşebilmeleri, bu eklerin önce birer kalıplaşma aşamasından geçmesi ile mümkün olabilmiştir. Bu nedenle, bu nitelikteki ekler söz konusu geçiş aşamasını gösterme bakımından yalnız türetme değil, kalıplaşma bölümünde de ele alınmıştır.

---

[161] İyelik eklerinin Türkçedeki genel durumu için Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, §. 24'e bk.

Türkiye Türkçesinde kalıplaşmaya uğramış başlıca sıfat ekleri ve oluşturduğu sözler şunlardır:

252.1. *+CA eki:*

+CA eki, değişik üç ad durumunu karşılayan bir çekim eki iken, kalıplaşma aşamasından geçerek (250.5. §), küçültme sıfatları ve pekiştirme zarfları türeten bir yapım ekine dönüşmüştür.

Küçültme sıfatları türeten *+CA* eki yeniden bir kalıplaşma evresinden geçerek ve küçültme işlevini yitirerek birtakım somut adlar oluşturmuştur: *alaca* "alaca renkli basma; köy tezgâhlarında dokunan yerli bez; daha olgunlaşmamış yeşilli siyahlı yarı ham üzüm", *bozca* "işlenmemiş çalılı toprak, ham tarla", *böğrülce* < *böğürlü+ce* "bir bitki türü", *delice* "buğday tarlalarında biten tohumu zehirli yaban bitkisi", *ılıca* "kaplıca", *gökçe* "güvercin", *kaplıca* "suyu sıcak olarak yerden kaynayan hamam, ılıca; küçük taneli bir cins buğday", *kaynarca* "kaynak, sıcak su kaynağı", *kızılca* "kızıla çalan bir çeşit buğday", *kokarca* "pis kokulu sıvı fışkırtan bir kürk hayvanı", *suluca* "yüzde çıkan sulu bir çıban" vb.

252.1.1. *+CA* küçültme sıfatlarının kalıplaşmasından oluşmuş birçok yer adı da vardır: *Çamlıca, Çatalca, Derince, Ilıca, İkizce, Kabaca, Kanlıca, Kızılca, Kozluca, Köklüce, Kumluca, Küplüce, Sütlüce, Taşlıca, Yenice* vb.

Kalıplaşmış yer adlarında vurgunun *+CA* hecesinden önceki heceye veya ilk heceye kaydığı görülmektedir.

252.2. *+CIk /+CUk eki:*

Eklendiği söze küçüklük anlamı katan sıfat ve adlar (§ 43) türeten bu ekin bir ad türetme ekine dönüşebilmesi ancak bir kalıplaşma sürecinden geçmesiyle mümkün olmuştur: *Arpacık* "göz kapağının kenarında çıkan küçük çıban", *bademcik* "boğazın iki yanında bulunan badem biçiminde organ", *bürümcük* "ham ipekten dokunmuş kumaş", *dağarcık* "meşin torba", *dipçik* "silâhın namlu gerisindeki taban bölümü", *gelincik* "kırmızı yaban lâlesi", *kızılcık* "bir meyve adı", *maymuncuk* "kilit açmaya yarayan sivri araç", *tatarcık* "küçük bir sinek türü", *tomurcuk* "çiçek goncası", *yapmacık* "içten olmayan tavır davranış", *yılancık* "bir hastalık" vb.

252.2.1. *+CIk /+CUk* küçültme ekinin kalıplaşmasından oluşmuş yer adları da vardır: *Ayancık, Ayvacık, Çınarcık, Germencik, Gölcük, Kalecik, Kuzguncuk, Mihaliççik, Ovacık, Pazarcık, Yakacık* vb.

Ayşecik ve *Mehmetçik* "asker, er" birer kişi adı oldukları hâlde anlamca genellik taşırlar.

252.3. *+CIl /+CUl, +CIn /+CUn ekleri:*

Benzetme ve bir şeye düşkünlük sıfatları türeten bu ekler (§ 44, 45) pek seyrek olarak kalıplaşma yoluyla sıfattan ada dönüşmüşlerdir: *balıkçıl* "balık yiyerek beslenen bir kuş", *batakçıl* "bataklıklarda yaşayan bitki ya da hayvan", *böcekçil* "böceklerle beslenen bitki veya hayvan", *çamurcul, çamurcun* "bir tür ördek", *kumcul* "kumlu toprakta yetişen bitki", *sinekçil* "sinekle beslenen bir kuş türü", *tavşancıl* "tavşanla beslenen yırtıcı kuşlar", *balıkçın* "deniz kıyılarında yaşayan perde ayaklı bir kuş türü", *bıldırcın, güvercin, kaşıkçın* "ördekgillerden gagası kaşık biçiminde, kırmızı ayaklı bir kuş" vb.

252.4. *-AgAn / -ağAn ekleri:*

Eklendiği fiildeki işi sürekli olarak yapanı gösteren sıfatlar türeten *-ağAn* ekinin aynı zamanda bazı adlar türetmiş olması (93 §) bu ekin bir kalıplaşma aşamasından geçtiğini ortaya koymaktadır: *burağan* "güçlü esen rüzgâr", *dardağan* "palmiye cinsinden bir ağaç ve o ağacın meyvesi", *geleğen* "ana ırmağa karışan akar su", *gezegen* "çok gezen kimse", *küsegen* "mimoza türünden bir ağaç", *yatağan* "iki yanı da kesici olan uzun savaş bıçağı" vb.

252.5. *-Ak < -gAk eki:*

Bu ek de fiilin gösterdiği işi çokça yapanı gösteren sıfatlar türetmiştir. *-Ak* eki Eski Türkçedeki *-gAk* sıfatlarının kalıplaşması ve *-gAk > -Ak* değişimi yoluyla bazı adlar da oluşturmuştur. Ekin belirli nitelikte adlar kuran bir türetme ekine dönüşmesi (94, 94.1,2,3,4. §'lar) böyle bir kalıplaşma sürecinin sonucudur. Biz, aşağıdaki örneklerin kalıplaşma yoluyla oluştuğu düşüncesindeyiz: *bıçak, dirsek, elek, kapak, kayak, kaydırak, orak, ölçek, yaprak* (< *yapırgak*) vb.

252.6. *+mAn eki:*

Abartma sıfatı türeten *+mAn* ekinin (§ 68), eklendiği sözle yalnız başına bir ad gibi kullanılması kalıplaşmış birkaç ad oluşturmuştur: *Dikmen* "Ankaranın bir semti", *karaman* "bir cins koyun"; kişi ve yer adı olarak *Karamanoğlu* (Mehmet Bey), *Karaman, Kölemen* "siyasî bir Türk zümresinin adı", *kösemen* "sürünün önünde giden ve çok tos yapan koç" vb.

253.7. *-GAn eki:*

Fiilden alışkanlık sıfatları türeten *-GAn* eki (118. §), sıfatlık özelliğini yitirerek kalıplaşma yoluyla bazı adlar oluşturmuştur: *çığırtkan* "başka kuşlar getirmek için avcıların kafese koyup öttürdükleri kuş", *gömülgen* "bataklık", *ısırgan* "bir bitki türü", *ilişken* deniz dibinde atık ve batıkların oluşturduğu tabaka", *sütleğen* "Japon kaktüsü", *sürüngen* "sürüngen sınıfından olan hayvan", *şırlagan* "susam yağı", *yıldırgan* "yıldırım", *yorgan* < **yabur-gan* < *yabur-* "örtmek" vb.

Dilimizdeki *kazan* (< *kazgan*), *sıçan* (< *sıçkan*), *tavşan* (< *tabış-kan* "zıplayan, sıçrayan"), *yalan* (< *yalgan*), *yaratan* "Tanrı" (< *yaratkan*) örneklerindeki *-An* ekleri de eski bir *-GAn* ekinin ön ses ünsüzlerini kaybetmesinden oluşmuştur. Bu nedenle tarihî gramer açısından bu örnekler de *-GAn* ekindeki kalıplaşmaya girer.

252.8. *-GIn /-GUn eki:*

Fiilden aşırılık derecesi gösteren pekiştirilmiş sıfatlar türeten *-GIn /-GUn* ekinin de (§ 120) kalıplaşma yoluyla oluşturduğu adlar vardır: *baskın* "birdenbire yapılan hücum", *bozgun* "yeniliş, hezimet", *düzgün* "yüze sürülen boyalı krem, fondöten", *soygun* "silâhlı hırsızlık, vurgun", *sürgün* "ceza olarak bir yere sürülme veya sürülen kimse", *taşkın* "su baskını, seylâp", *vurgun* "kolayca ve haksız ele geçen kazanç", *yangın* "zarara yol açan büyük ateş, yanma" vb.

Sıfat-Fiil Eklerinin Kalıplaşması

253. Sıfatlardaki kulanılış biçimlerinden kaynaklanan kalıplaşma olaylarının tipik örneklerini sıfat-fiiller (*participium*) vermektedir. Geçici birer sıfat gibi kullanılan ve fiil kökenli olmaları

dolayısıyla kendilerinde zaman bildirme, dönüşlülük, edilgenlik, olumsuzluk gösterme özellikleri de bulunan sıfat-fiiller, kalıplaşmaya uğradıklarında, bu özelliklerini tümüyle yitirdiklerinden, kalıplaşma bu türlü sözlerde daha açık olarak görülebilmektedir.

Türkiye Türkçesinde kalıplaşmaya uğramış başlıca sıfat-fiil ekleri ve oluşturdukları sözler şunlardır:

253.1. *-DIk /-DUk eki:*

Türkçenin her döneminde ve her lehçesinde işlek bir sıfat-fiil eki olan *-DIk /-DUk,* öteki lehçelerde epey kalıplaşmış adlar bıraktığı hâlde[162] Türkiye Türkçesindeki örnekleri pek sınırlıdır: *"bil-dik"* (bilinen, tanınan kimse", *doğurduk* "gayri meşru çocuk, piç", *güvendik* "sırt verilen, güvenilen kimse", *sündük* "miskin, miskinleşmiş kimse", *sidik* "idrar" (< *sığ-dük*), *tanıdık* "tanınan bilinen kimse" vb.

Taptuk Emre, Saru *Saltuk,* Sırp *Sındığı* gibi bir iki tarihî kişi ve yer adı da vardır.[163]

253.2. *-mIş /-mUş eki:*

Duyulan geçmiş zaman ekinin kalıplaşmasından oluşmuş kalıcı sıfat ve adlar da sayıca oldukça sınırlıdır: *bilmiş* "bilgiçlik taslayan kimse", *çökmüş* "güçten düşmüş ihtiyarlamış", *doymuş* "bir kimya terimi", *dolmuş* "dolduktan sonra yola çıkan küçük taşıt", *ermiş* "veli, evliya", *geçmiş* "geçmişte kalan zaman, mazi", *görmüş geçirmiş* "bilgi ve tecrübesi çok olan", *okumuş* "öğrenimli kimse", *yaratılmış* "yaratık", *yazılmış* "alın yazısı, mukadderat", *yemiş* "meyve, incir" vb.

Ekin kişi ve yer adları oluşturmuş örnekleri de vardır: *İl tutmuş, Kutalmış, Kutbulmış; Durmuş, Satılmış, Toktamış, Ödemiş* (Çekimsiz Fiiller, 695. §).

253.3. *-(y)An < -gAn eki:*

Dilimizde, *-(y)An* sıfat-fiil ekinin, üzerindeki hareket ve zaman gösterme işlevini yitirip kalıplaşmasından oluşmuş epey kalıcı ad vardır. Bunlar tür olarak çeşitli araç-gereç, bitki, kuş, hastalık vb. adlarıdır. Şekilce de ya yalın ya da birleşik ad kalıbındadır: *alaybozan* "eskiden kullanılan bir çeşit fitilli tüfek", *aldatan* "alaca renkli bir kuş", *atılan* "şelâle", *ayran* "yoğurttan yapılmış sulandırılmış

[162] Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları,* § 33.
[163] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* § 192.

içecek", *bakan* "Bakanlar Kurulu üyesi", *boğazkesen* "su kenarında yapılmış kale", *cankurtaran* "hasta arabası, ambulâns", *demirkapan* "mıknatıs", *devekaçıran* "develere musallat olan bir tür sinek", *doğan* "yırtıcı bir kuş türü", *domalan* "yer mantarı", *eren* "ermiş kimse", *etyaran* "dolama", *günebakan* "ay çiçeği", *itboğan* "acı çiğdem", *kapan* "bazı hayvanları yakalamak için kullanılan tuzak", *kıran* "öldürücü, telef edici hastalık", *küpdüşen* "bir cins kışlık armut", *saçkıran* "saçları kıran bir hastalalık", *yediveren* "yılda birkaç kez meyve veren asma, gül vb.", *yeryaran* "mantar" vb. (ayrıntılı bilgi için Sıfat-Fiiller, 699.1-6. §'lara bk.).

253.4. *-r, -Ar, -Ir /-Ur eki:*

Bu sıfat-fiil eki de üzerindeki hareket ve zaman bildirme işlevini yitirerek, kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı sıfatlar, çok sayıda ad, sıfat tamlaması veya isnat grubu kalıbında birleşik adlar oluşturmuştur: *açar* "anahtar", *atar* "cesaret, cür'et", *biçerbağlar* "ekin biçen ve demet yapan makine", *çadır* (<*çat-*), *çağlar* "çağlayan", *çıkar* "menfaat", *çukur* (<*çok-* "kazmak", *değer* "liyakat", *döner* "bir eksende dönerek pişen et", *döner kebap, döner kule, düşünür* "mütefekkir", *gelir* "varidat", *gider* "sarfiyat", *kaynar* (su), *kaynar* "pınar, kaynak", *keser* "kesici âlet", *konar göçer* "göçebe", *obur* "çok yiyen" (<*op-* "yutmak"), *tutar* "yekûn", *atar damar* "şiryan", *belgegeçer* "faks", *biçerdöver* "ekin biçen ve döven makine", *bilirkişi* "ehli-vukuf", *bilgisayar* "elektronik beyin", *topçeker* "ağır top taşıyan küçük savaş gemisi", *tanksavar* "tankları etkisiz kılan silâh" vb.

Çağlar, Gezer, Güler, Kaynar, Yaşar gibi ad veya soyadı olan kalıplaşmış adlar da vardır.

254. *-mAz eki:*

-r, -Ar, -Ir /-Ur sıfat-fiillerinin olumsuz türü olan *-mAz* ekinin kalıplaşmasından da kalıcı birtakım sıfat ve adlar oluşmuştur. Bunlar *-r*'li kalıplaşmış adlara bakarak sayıca daha sınırlıdır; soyut nitelikli birkaç sıfat ve adla somut nitelikli âlet, eşya, yiyecek vb. adlarıdır (Çekimsiz Fiiller 712. §): *açmaz* "satranç oyununda rakibini zor duruma düşürme; içinden zor çıkılan durum", *aymaz* "gafil", *balyemez* "eskiden kullanılan uzun menzilli bir top", *çakaralmaz* "bozuk, işe yaramaz durumda olan şey", *güngörmez* "yelken bezini sağlamlaştıran

ipler", *hacıyatmaz* "çıkarı için kişiliğinden özveride bulunarak kendini kurtaran kimse", *işbilmez* "beceriksiz, elinden iş gelmeyen kimse", *kaşıkatmaz* "bir türlü hamur işi yemek", *kuş- konmaz* "bir sebze türü", *pekmez* "üzüm ve dut suyundan yapılan tatlı bir yiyecek", *umursamaz* "umursamayan, aldırış etmeyen", *taşınmaz* "arsa, ev gibi taşınamayan mal, gayrimenkul", *varyemez* "cimri, eli sıkı olan kimse", *vurdumduymaz* "umursamayan, anlamazlıktan gelen", *yaramaz* "işe yaramayan, söz dinlemeyen, haşarı kimse" vb.

Bu ekin kalıplaşmasından oluşmuş özel adlar da vardır: *Boşgelmez, Dönmez, Fakabasmaz, Korkmaz, Solmaz, Sönmez, Yanılmaz, Yertutmaz, Yılmaz* gibi.

255. *-AcAk eki:*

Öteki sıfat-fiillerde olduğu gibi *-AcAk* ekli sıfat-fiillerin de yer yer kalıcı adlara dönüştüğü görülmektedir. Bunlar yine âlet, eşya, yiyecek adları ve somut ad niteliğindeki sözlerdir: *açacak* "kapak açmaya yarayan küçük âlet", *alacak* "alınması gereken para vb.", *çekecek* "ayakkabı giyerken kulanılan küçük âlet", *gelecek* "gelecek zaman, istikbâl", *giyecek* "elbise, giysi", *içecek* "içilecek şey", *kesecek* "kesme işine yarayan âlet", *oturacak* "iskemle", *salıncak* "sallanma için kullanılan eşya", *silecek* "silme âleti", *tutacak* "tencere tutmaya yarayan bez", *yakacak* "ısınmak için yakılan çeşitli maddelerin genel adı", *yiyecek* "yenilecek şey", *verecek* "başkasına ödenmesi gereken para vb." (88. §) gibi.[164]

256. *-AsI eki:*

Eski Anadolu Türkçesinin işlek bir sıfat-fiil eki olan *-AsI*, Türkiye Türkçesinde kullanılıştan düşmüştür. Yalnız, o dönemden kalma birkaç kalıplaşmış adla kişiler için kullanılan birkaç kargış günümüze kadar gelebilmiştir: *çalası* "yoğurt mayası", *giysi* "giyecek, elbise" (< *gey-esi*), *veresi, veresiye* "parası daha sonra alınmak üzere satılan mal", *çatlayası, geberesi, gözü çıkası, yere batası, yetişmeyesi* vb.

---

[164] Sıfat-fiil eklerindeki kalıplaşmanın Türkçedeki genel durumu için, Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, 32-40. § 'lara bk.

Ad-Fiil Eklerinin Kalıplaşması

257. Ad-fiiller, yerlerinde açıklandığı üzere (643.§ ve öt.) fiildeki oluş, kılış ve durumun yani hareketin geçici adlarıdır. Bu adlardaki hareket özelliğinin yitirilmesi onları kolayca kalıplaşmış kalıcı adlara dönüştürmüştür. Kalıplaşmaya uğrayan başlıca ad-fiil ekleri ve oluşturdukları adlar şunlardır:

258. ***+mAk eki:***

+mAk ekinin eklendiği fiildeki oluş, kılış özeliğini yitirmesinden oluşan başlıca nesne adları şunlardır: *ekmek* "ekmek denilen yiyecek" (<*ek-mek*), *çakmak* "kıvılcım çıkaran küçük tutuşturma âleti", *başmak, paşmak* "ayakkabı", *ırmak* "büyük akarsu, nehir", *ilmek* "çözülmesi kolay düğüm", *kaynak* "sütün üstündeki yağlı zar tabakası", *oymak* "topluluk, aşiret, küçük birlik", *yemek* "pişmiş yiyecek" vb. (Ad-Fiiller 259.§).

259. ***-mA eki:***

-mA ekiyle oluşan kalıcı sıfat ve adlar, bu ekle kurulan ad ya da sıfat tamlamalarında, tamlanan ögenin atılması ve tamlayıcı *-mA*'lı adın, kılış bildirme özelliğini yitirip "tarz bildirme" özelliğinde kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır (Ad-Fiiller 669-670 §'lar): *aşırma* (mal), *burma* (bıyık), *dökme* (soba), *takma* (ayak), *kaplama* (masa), *süzme* (bal), *şişirme* (yatak), *serpme* (duvar), *yapıştırma* (resim), *yığma* (inşaat) örneklerindeki sıfatlar bu niteliktedir.

-mA ekinden kalıcı birçok somut ve soyut adlar da oluşmuştur: *asma* "dalları çardak üzerine yapılan bitkiler, aynı nitelikte üzüm bitkisi", *bağlama* "mızrapla çalınan bir saz türü", *besleme* "hizmetçi", *çizme* "uzun konçlu ayakkabı", *devşirme* "Yeniçeri ocağına seçip toplama yoluyla alınan asker", *dolama* "etyaran", *dokuma* "ev tezgâhında dokunan kumaş", *döşeme* "yapılarda taban üzerine döşenen tahta vb. kaplama", *içme, içmece* "içinde mineraller bulunan ve suyu ilâç olarak içilen kaynak", *inme* "felç", *kapatma* "metres", *kazma* "toprak kazmak için kullanılan ağaç saplı demir araç", *koçaklama* "halk edebiyatında kahramanlık şiiri", *koşma* "bir halk şiiri türü", *oyma* "oyularak yapılan bir nesne", *sıtma* "sıtma hastalığı" (< *ısıtma*), *sürme* "rastık", *yağma* "çapul, talan" vb.

bazlama, buğulama, çevirme, ezme, dolma, dondurma, haşlama, kapama, kavurma, kıtlama, kızartma, közleme, pastırma, söğürme gibi. kalıplaşmış epey yemek ve yiyecek adı da vardır.

-mA ekindeki kalıplaşma, fiildeki oluş, kılış bildirme özelliğinin aşınmaya uğrayarak bir nesnenin yapılış biçimini gösterme özelliğine dönüşmüştür.

260. *-(y)Iş /-(y)Uş eki:*

Eklendikleri fiille birlikte bir işin yapılış tarzını gösteren *-(y)Iş /-(y)Uş* adlarının tarz bildirme özelliğini yitirmesiyle kalıplaşmış bazı kalıcı sıfatlar ya da adlar oluşmuştur: *yanlış* (iş), *yokuş* (yol), *açış* "açma işi", *alış* "alma iş", *alış veriş* "alım satım işi", *anlayış* "zihniyet", *bakış* "bakma işi", *çıkış* "çıkma yeri", *dikiş* "dikme işi", *dönüş* "dönme işi", *duruş* "durma işi", *iniş* "yukarıdan aşağıya alçalan eğilimli yol, gerileme, çökme", *gidiş* "gitme işi", *gösteriş* "göstermelik davranış, yapay davranış", *kurtuluş* "bir şeyden, bir yerden kurtulma, halâs", *yaradılış* "bir kimsenin doğuştan taşıdığı özellikler, huy, mizaç, tıynet", *yokuş* "yükselerek devam eden yol" (Ad-Fiiller, 678. §).

Fiil Şekillerinin Kalıplaşması

261. *-DI /-DU eki:*

-DI /-DU geçmiş zaman ekinin eksiltimli kullanım yoluyla çekimli fiil olma özelliğini yitirip kalıplaşmış bir yapım eki gibi kullanıldığı yerler vardır. Yalın ya da birleşik kelime kalıbında, bu yolla oluşmuş sözlerimiz: *bastı* "kıyma ile pişirilen sebze yemeği", *girdi* "bir üretimde yararlanılan para, gereç ve iş gücü", *çıktı* "üretim sonucu ortaya çıkan ürün, artık", *sındı* "makas", *uydu* "bir gezegenin çekiminde kalarak onun çevresinde dolanan daha küçük gezegen, peyk", *ayakbastı* "bir yere dışarıdan gelen insan ve eşyadan alınan vergi", *gecekondu* "kaçak yapılan küçük konut", *imam bayıldı* "bir türlü patlıcan yemeği", *hünkârbeğendi* "üzerine salçalı et konulan bir tür patlıcan yemeği", *kaptıkaçtı* "yolcu taşıyan motorlu küçük taşıt", *kalburabastı* "bir tür hamur tatlısı", *şıpsevdi* "görür görmez seven, âşık olan kimse", *zıpçıktı* "türedi, türedi kimse, görgüsüz kimse" vb.[165]

[165] Ad-Fiil ekleriyle *-DI* eki kalıplaşmasının Türkçedeki genel durumu için Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, 40-42. §'lara bk.

262. *-DIr- /-DUr- eki:*

-DIr- /-DUr- ettirgenlik eki bazı fiillerde eklendiği kökle kaynaşarak kalıplaşma yoluyla yeni anlamda sözler oluşturmuştur: *aldır-* "ilgi göstermek, önem vermek, değer vermek", *andır-* "benzemek, çağrıştırmak", *bastır-* "üstünlüğünü göstermek, birdenbire etkisini göstermek, baskı yapmak", *çaktır-* "birinin bir şeyi sezmesini sağlamak, farkettirmek", *çıldır-* "delirmek, aklını oynatmak", *kaptır-* "kendisini bir işe iyice vermek", *kestir-* "birazcık uyumak", *koştur-* "çabalamak, uğraşmak", *söktür-* "bir işin güçlüğünü yenerek başarmak" (202. §) vb.[166]

263. Grameri imizde şart kipi eki olarak gösterilen ve aslında fiildeki oluşun şartını gösteren bir zarf-fiil niteliğinde olan *-sA* eki de (553.§), yer yer birleştiği kelime ve kendinden önceki *-i* ek fiiliyle kaynaşıp kalıplaşarak bazı bağlaçlar oluşturmuştur: *değilse* (hiç değilse), *meğerse, nasılsa, nedense, neyse, oysa, öyleyse, şimdiyse, varsa yoksa, yoksa* (Cümle örnekleri için Bağlaçlar, 961. §) vb.

Zarf-Fiil Eklerinin Kalıplaşması

264. Ek kalıplaşmasının en ilgi çekici örnekleri zarf fiillerde görülmektedir. Kişiye ve kendi başına bir zamana bağlı olmadan soyut bir oluş ve kılışı zarf olarak karşılayan bu kelime sınıfının adî zarflar ve edatlarla ortaklaşan bir özelliği vardır. Zarf-fiiller, ad çekimi ve işletme ekleri alarak durum gösterme görevi yüklenmedikleri, sıfat ve ad gibi kullanılmadıkları için, adî zarflara ve söz dizimi açısından zarf olarak da kullanılan edatlara benzerler. İşte bu ortaklaşa özellik ve bunların cümledeki kullanılış biçimlerinin sağladığı olanak dolayısıyla, zarf-fiiller kendilerinde var olan "oluş, kılış", özelliğini yitirerek, kalıplaşma yoluyla ve zamanla kökenlerini de unutturarak bazı sıfatlara, adî zarflara ve edatlara dönüşmüşlerdir. Bunlar içinde adlaşmış olanlar da vardır. Bu oluşmanın bir başka sebebi de Türkçede genellikle zarf ve edat türetmek için özel eklerin bulunmamasıdır. Bu yüzden dil, kullanılış biçimlerine dayanarak bu

[166] Ayrıca, Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 241. s, Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Fiiller*, 107. s.'ya bk ve krş.

geçişe en elverişli olan öteki eklerden yararlanma yolunu benimsemiştir.

Zarf-fiil eklerindeki kalıplaşma Türkçenin bütününde *-(y)A, -(y)I /-(y)U,* ve *-p* eklerini de içine alan bir genişliktedir.Türkiye Türkçesinde ise daha çok *-(y)A, -(y)I /-(y)U* ve belirli birkaç sayıda *-(I)n /-(U)n* ekiyle sınırlıdır:

265. *-(y)A, -(y)I /-(y)U ekleri:*

Türkiye Türkçesinde *(y)-A, -(y)I /-(y)U* zarf-fiil eklerinin eklendikleri fiillerle kaynaşıp kalıplaşmasından sıfat, edat, zarf ve ad niteliğinde birtakım sözler oluşmuştur. Kalıplaşmış bir şeklin hem sıfat, hem ad, hem zarf, hem de edat olarak kullanılabildiği yerler vardır. Başlıca örnekleri şunlardır: *aşırı* (< *aşır-ı*), *çevre* (< *çevir-e*), *daha, dahi* (< *tak-ı*), *diye* (< *di-y-e*), *dolu* < *tol-u, dolayı* (< *tola-y-ı*), *eğe* (< *eg-e*), *erte*: *ertesi gün* (< *ert-* "geçmek"), *geçe* "taraf": *öte geçe, gele* "tavla oyununda boşuna atılan zar", *göre* (*gör-e*), *ile* (< *il-e*), *karşı* (< *karış-ı*), *kese* "kestirme, kestirmeden": *kese yol, konu komşu* (< *kon-u, kon-uş-u* > *komşu*), *koşa* "çift" (< *koşa*), *oya* (< *oy-a*), *öte* (< *öt-e* < *öt-* "geçmek", *ötürü* "dolayı" < *öt-ür-ü* "geçirerek", *sapa* (< *sap-a*), *yara* (< *yar-a*), *yine* (< *-yan-a* < *yan-* "geri dönmek") vb (Zarf fiiler, 739. §).

Cumhuriyet döneminde, Türkçeleştirme çalışmaları sırasında bu örneklere bakılarak *dize* "mısra" (< *diz-e*), *doğa* (< *doğ-a, evre* "merhale" (< *evir-e*), *süre* "bir zaman parçası" gibi birkaç yeni kelime de yapılmıştır.

266. *-(y)In / -(y)Un ekleri:*

-(y)In /-(y)Un zarf-fiil eki yalnız zaman adlarında *+lA-* ekiyle kurulmuş birkaç fiil ve bir iki zamirle kalıplaşarak zaman ve tarz zarfı olan kalıplaşmalara uğramıştır: *akşamleyin* (< *akşam-le-y-in* < *akşam+la-y-ın*), *sabahleyin* (< *sabah+la-y-ın*), *geceleyin* (< *gece-le-y-in*), *gündüzleyin* (< *gündüzle-y-in*), *öğleyin* (< **öğle+le-y-in*), *benci-leyin* "benim gibi" (< *ben+ce+le-y-in*), *sencileyin* (< *sen+ce+le-y-in*), *şuncalayın* "böyle, şunun gibi" (< *şu+n+ca+la-y-ın*) vb.[167]

[167] Zarf-fiil eklerindeki kalıplaşmanın Türkçedeki genel durumu için Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, 44-53, §'lara bk.

V. Deyimleşmiş Sözler

Deyimleşmiş Sözler ve Özellikleri

267. Türetme ve birleştirme konuları işlenirken belirtildiği üzere *kök* diye adlandırılan ana dilden gelme kelime kadrosu oldukça sınırlı olduğundan, dil zaman içinde beliren yeni ihtiyaçları, yeni yeni kavramları karşılamak ve söz varlığını genişletip zenginleştirmek için değişik birkaç yola başvurmuştur. Bunlardan biri de anlam kayması ve kalıplaşma yoluyla oluşan *deyimleşmiş* sözlerdir.

Bundan önceki bölümde ele alınan kalıplaşma olayı, bir ekin birleştiği kelimeyle beklendiğinden ayrı yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşıp kalıplaşmasıdır (249 - 266. §'lar). Bu durum deyimleşmedeki kaynaşıp kalıplaşma ile karıştırılmamalıdır.

Birleşik kelimelerde de bir birleşme ve kaynaşma vardır. Ancak, yerlerinde açıklandığı üzere (226.§) onların deyimleşmiş sözlerle bazı ortak noktaları bulunsa da, ayrılan birtakım önemli yönleri de vardır.

Bu bölümde ele alınan deyimleşmiş sözler, belirli gramer kalıpları içinde bir araya gelen birden çok söz ya da söz grubunun, anlama güzellik ve zenginlik katmak için, mecazlı kullanışlar yolu ve çekici anlam kılığı ile yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmış bulunan söz topluluklarıdır. Bir anlam kayması ve kalıplaşma sürecinden geçerek deyim niteliği kazanmış özgün (*orijinal*) sözlerdir. Daha doğrusu, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel anlatım kalıplarıdır. İçlerinde ad, sıfat, zarf ve ünlem olarak kullanılanları cümle değerinde olanları da vardır. Ancak, daha çok öteki birleşik fiillerden ayrılan özel biçim ve anlam yapısında olan kendine özgü birleşik fiil türleridir. Bunların şekil bilgisi ile ilgili yapıları daha önce işlenmiş bulunmaktadır (244-248. §'lar). Bu bölümde deyimleşmiş olan söz toplulukları sırf yeni bir kavrama, yeni bir anlama karşılık olmaları açısından değerlendirilecektir. Gerçi, anlam kaymalarına dayanan *deyimleşme*, aslında bir anlam bilgisi olayıdır. Ancak, bunun bir de şekil bilgisine giren yönü vardır. O da deyimleşmiş olan söz kalıplarının, kazandıkları yeni anlamlar ile kelime yapımına kattıkları yeni sözlük değerleridir. Bu bakımdan özel anlatım kalıpları olan deyimleşme, hem şekil bilgisini hem de anlam bilimini ilgilendiren

morfosemantik bir dil olayıdır. İşte bu niteliği dolayısıyla deyimleşmeye ister istemez kelime yapımı açısından da bir yer ayırma gereği doğmuş bulunmaktadır.

268. Türkçe, şekil bilgisinde ve eklerinin kullanılışında olduğu gibi anlam yapısında da yeni görev dallanmalarına elverişli dinamik bir işleyiş özelliği gösterir. Bu durumu, ona, anlam olayları açısından yeni gelişmelere olanak sağlayan bir esneklik kazandırmıştır. Bir başka özelliği de anlatılması güç birtakım soyut kavramların karşılanmasında, somuttan soyuta yönelme eğiliminin ağır basmasıdır. Bu iki temel özelliği dolayısıyla, pek çok soyut kavramı somut nesnelere benzetme veya dış dünyadaki somut olaylardan yararlanma yoluyla karşılamıştır. Bu yol, genellikle soyut kavramları baş, kaş, göz, kulak, burun, el, diz, ayak gibi vücut organlarıyla yapılan hareketlerle anlatma veya dış dünyadaki elle tutulur, gözle görülür çeşitli somut olaylara benzetme biçiminde kendini göstermiştir. Soyut bir kavramın karşılanabilmesi için somut bir örnekten hareket edilerek; benzetmeli, mecazlı kullanımların benimsenmiş olması, o somut anlatımı uzunca bir süre sonra bu özel kullanım biçiminden kaynaklanan ve içinde kapsamlı birtakım incelikler de bulunan bir anlam kaymasına uğratmıştır. Böylece, anlamca birbirinden ayrı kapsamlı yeni kavramlara karşılık olan birleşik söz toplulukları ortaya çıkmıştır. Bunların çoğu da yukarıda işaret edildiği gibi birleşik fiil yapısındadır. Deyimleşmiş birleşik fiillerde şekilce, bir ad veya ad soylu kelime + fiil yapısındaki birleşlik fiillere benzerler. Yalnız, onlardan ayrılan yanları, aşağıda verilecek örneklerde görüleceği üzere, fiilden önceki ad ögesinin durağan (sabit) olamaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi bir ad grubu olarak da kullanılabilmesidir. Ayrıca, fiilden önceki ad ögesi birden çok sözden de oluşabilmektedir.

Dilimiz deyimleşmiş sözler açısından çok zengindir. Sayıları altı binin üstündedir. Taşıdıkları özel anlamlarla kelime yapımına ve söz varlığına büyük bir zenginlik katmışlardır.

269. Deyimleşmiş söz kalıpları üzerindeki bu genel değerlendirmeden sonra, şimdi bazı örnekler sıralayarak ve bunların deyimleşmeden sonraki anlamlarını da vererek kelime yapımına nasıl katkıda bulunduklarını daha yakından görmeye çalışalım:

Aba altından değnek göster- "üstü kapalı olarak korkutmak",
Acemi çaylak "tecrübesiz, toy, beceriksiz",
Açıktan açığa "çok açık olarak, hiç gizlemeden",
Ağzı havada "hep yüksek şeylerden dem vuran kimse",
Ağzına bak- "birinin sözüyle hareket etmek",
Ağzına bir parmak bal çal- "birini tatlı sözlerle bir süre için kandırmak, oyalamak",
Baklayı ağzından çıkar- "sabrı tükenip o vakte kadar sakladığı şeyleri söylemek",
Başında kavak yeli es- "gençler için, sorumluluk duygusundan uzak olarak zevk ve eğlence peşinde koşmak",
Bize de mi lolo? "Bize yutturamazsın ya! Bizi de mi aldatmaya kalkıyorsun? ",
Bir taşla iki kuş vur- "girişilen bir hareket bir teşebbüs sonunda iki ayrı güzel sonuç almak",
Dilinde tüy bit- "bir görüşü kabul ettirmek için defalarca söylemekten usanç gelmek",
Dam üstünde saksağan, vur beline kazmayı "konu ile hiç ilgisi olmayan saçma sapan söz",
Dilinin ucuna gel- "söyleyecek duruma gelmişken vazgeçmek",
Dişini tırnağına tak- "çok büyük sıkıntılara katlanmak",
Eli ayağı buz kes- "ansızın aldığı bir habere üzülerek iş yapamayacak duruma gelmek",
Eli ayağı dolaş- "telâş ve heyecandan ne yapacağını şaşırmak",
Eşeğini sağlam kazığa bağla- "İşini güven altına almak",
Etekleri zil çal- "çok sevinmek",
Evdeki pazar çarşıya uyma- "bir iş tasarlandığı umulduğu gibi çıkmamak",
Gözü fal taşı gibi açıl- "hayrete düşmek, hayretten dona kalmak",
Giydiği yakışırken eller bakışırken "genç ve güzel iken"
Gözleri fal taşı gibi açıl- "şaşkınlık ve öfkeye kapılmak",
Her telden çal- "her şeyden anlar ya da zamana, duruma, kişilere göre davranmasını bilir olmak",

İnce eleyip sık doku- "bir şeyi en ince ayrıntısına kadar araştırmak",

İçi geç- "istemeden kısa süre uyuya kalmak",

Kan başına sıçra- "çok sinirlenmek, çok öfkelenmek",

Kanı kayna- "birine karşı içinden sevgi gelmek",

Kanına ekmek doğra- "birinin felâkete düşmesine yol açıp, çıkar sağlamak",

Mahkemede dayısı ol- "iş başında koruyucusu bulunmak",

Mantara bas- "tuzağa düşmek, oyuna getirilmek",

Ne oldum delisi ol- "ummadığı bir aşamaya ulaşınca şımarmak",

Öp babanın elini "beklenmedik bir durum, haydi bakalım şimdi ne yapacağız?",

Pire için yorgan yak- "küçük bir çıkar için büyük zarara girmek",

Sinekten yağ çıkar- "olmayacak yerden çıkar sağlamaya çalışmak",

Sudan çıkmış balığa dön- "içinde bulunduğu durumu yadırgamak, çok şaşırmak",

Şeytana papucu ters giydir- "bir şey için kendini zorlayarak ricada bulunmak" vb.[168]

270. Halkın yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelere dayanan, inandırıcılığı genel kural niteliği taşıyan ve bilgece düşünceleri özlü birer kalıp hâlinde anlatan atasözlerinde de bir kalıplaşma, mecazlı yoldan anlam kayması vardır. Ancak, onları şekil bilgisinin dışında tutan yanları, bir yargıya dayanmaları, cümle yapısında olmalarıdır:

Acıkan doymam, susayan kanmam sanır "uzun süre bir şeyin yokluğunu çeken kimse, o şeyden ne kadar elde etse yine de yetmeyeceği kanısına kapılır",

Baş nereye giderse ayak da oraya gider "başta bulunan nasıl bir yol tutarsa, onun yönetimi altında bulunanlar da o yolu tutarlar",

Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim "dilini tutmaması yüzünden başına belâ gelen kimsenin pişmanlığını anlatır" gibi.

---

[168] Daha başka örnekler için Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* 2: *Deyimler Sözlüğü*'ne bk.

Atasözleri, yukarıda verilen örneklerde de görülen bu nitelikleri dolayısıyla, bütünüyle cümle ve anlam bilgilerini ilgilendiren dil ürünleridir. Bu nedenle de her birinde özel birer anlam ve anlatım bulunduğu hâlde, burada, şekil bilgisi kapsamında ele alınmamış ve bu duruma işaret etmekle yetinilmiştir.

VI. Alıntı Kelimeler

271. Türkiye Türkçesinin kelime türlerinden ve dilin söz varlığını genişletme yollarından biri de yabancı dillerden kelime alımıdır.

Her toplum gibi Türk toplumu da siyasî ve sosyal tarihinin çeşitli dönemlerinde, gerek aynı coğrafyada birlikte yaşadığı başka dil konuşan kavimlerle kaynaşmasının gerek komşu veya komşu olmayan toplum ve milletlerle kurduğu çeşitli ilişkilerin getirdiği etkilerle, hem onlara Türkçeden kelimeler aktarmış hem de kendisi onlardan birtakım kelimeler almıştır.

Bir dili zaman akışı içinde biçimlendiren ögeler, bir bakıma, o dili kullanan toplumun sosyal ve kültürel yapısı ve yaşam biçimi ile ilgilidir. Dildeki söz varlığı da toplumun genel yapısını ve gereksinimlerini belirleyen kavramlarla oluşmuştur. Bu bakımdan yeni gereksinimler yeni kavramları, yeni kavramlar yeni kelime şekilerini doğurmuştur. Eğer bir dilde bu yeni kavram ve şekilleri karşılayacak sözler yoksa, ya da onu yeni baştan türetme olanağı bulunamamışsa, o zaman o dil bu türlü gereksinimlerini ilişkide bulunduğu dillerden söz aktarımı yoluyla karşılar. Bu yol en belirgin örneklerini din ve kültür alanı değişmeleriyle ticaret ilişkilerinde ortaya koyar.

Bir millet, bir toplum, bir kültür alanından yeni bir kültür alanına yönelince, bu yönelişin gerekli kıldığı yaşayış biçimi, değişik sosyal değer ölçüleri ve değişik ihtiyaçlar, ister istemez dilin dış yapısında az çok yenilenmelere ve değişmelere yol açar.

Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinde bunun belirgin örnekleri vardır. Oğuzların Anadolu'ya gelinceye kadar geçirdikleri dil tarihi ile ilgili biçimlenmeler bir yana, Anadolu'daki tarihî gelişme sürecinin ortaya koyduğu biçimlenmeler de dilin söz varlığını çeşitli yönlerden etkilemiştir. Nitekim Türklerin İslâmlığı kabulünden ve Oğuz Türklerinin Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra, Anadolu bölge-

sindeki şartlara uygun yaşayış biçimi etkisini dilde ve özellikle söz varlığında da göstermiştir. Birkaç yüzyıl süren bu etki bir yönü ile dile aktarılan yabancı sözlerle ilgilidir.

Bilindiği gibi Türkiye Türkçesi tarihî dönemleri boyunca dinî siyasî ve kültürel ilişkiler dolayısıyla bir yandan Arapça, Farsça gibi doğu dillerinin bir yandan da siyasî, sosyal, kültürel, ticarî ve teknolojik ilişkiler dolayısıyla Ermenice, Fransızca, Rumca, İtalyanca, Bulgarca, İspanyolca ve İngilizce gibi batı dillerinin etkisi altında kalarak kendi söz varlığına bu dillerden birtakım aktarmalar yapmıştır. İster doğu dilleri kaynaklı, ister batı dilleri kaynaklı olsun, dilin söz varlığına girmiş olan yabancı sözleri, Türkçedeki durumları açısından *alıntı kelimeler* (Alm. *Lehnwort*; Fr. *mot démprunt;* İng. *Loanword*) ve *yabancı kelimeler* (Alm. *Fremdwort*; Fr. *emprunt*; İng. *borrowed word;* Osm. *müstear kelime*) olmak üzere ikiye ayırmak gerekir.

Alıntı Kelimeler:

271.1. Alıntı kelimeler, dile oldukça eski devirlerde girip, Türkçenin kendi ses yapısına ve çekim ölçülerine uyarlanarak yerlileşmiş ve toplumun bütün ögeleri tarafından kolayca anlaşılır duruma gelmiş olan kelimelerdir. Çok kez bunların yabancı kökenli oldukları bile unutulmuş; *Tahtakale* (< Ar. *taht-ı kal'a*) örneğinde görüldüğü gibi yer yer halk etimolojisi ile de iyiden iyiye Türkçeleştirildiği için, artık Türkçe sözlerden ayırt edilmez duruma gelmiştir. Bunlara yerlileşmiş sözler demek belki daha da uygun düşer. Bugün Türkiye Türkçesindeki *bahşı, çılbır, inci, kent, put* gibi Çince, Moğolca, Orta Farsça, Sogotça gibi dillerden geçme eski şekiller bir yana, Anadolu bölgesindeki dönemlerin getirdiği günlük konuşma ve yazı diline girmiş epey yerlileşmiş alıntı söz vardır. Bunların bir kısmı: *aba* "yünden yapılan bir tür kaba ve kalın kumaş" (<*'abā*), *abes* "akla ve gerçeğe aykırı" (<*ābeş*), *abide* "anıt" (<*ābide*), *acar* "semiz, şişman, gürbüz" (<*'acar*), *ağda* (<*'akīde*), *acele* (<*'acele*), *acil* "ivedi" (<*'ācil*), *acemi* (<*acemī*), *adalet* (<*'adālet*), *âciz* "güçsüz" (<*'āciz*), *afiyet* "sağlık, esenlik": *afiyet olsun* (<*'āfiyet*), *af* (<*'avf*), *akrep* (<*akrāb*), *battaniye* (< *baṭṭaniyye), cadde (<cādde*), *cep* (<*ceyb*), *cereyan* (<*cereyān*), *cerrah* "operatör" (<*cerrāḥ*), ebedî "ölümsüz" (<*ebedī*),*eda* "davranış, tavır" (<*edā* '), *edebî* "edebiyatla ilgili"

(<*edebî*), *edep* "toplumdaki törelere uygun davranma, incelik" (<*edeb*), *elmas* (<*elmās*) < R.), *eğreti* (<*'āriyet*), *enteri* (<*'anterî*), *fakir* "yoksul" (< *faḳîr*): *fakir fukara, hatıl* "duvar örülürken taşlar arasına yerleştirilen yatay direk" (<*'ḫāṭıl*), *makara* (<*bakra, bakara*), *sele* "yayvan sepet" (<*salla), seme* "sersem, ahmak" (<*sama*), *şap* "buruk tatlı, antiseptik bir kimyevî madde" (<*şabb*), *tandır* "yere çukur kazılarak yapılan bir tür fırın" (<*tennūr*) örneklerinde görüldüğü gibi Arapçadan girme alıntılardır.

Farsçadan girmiş olanlar daha da çoktur. Bunlar için: *abanî* "sarımtrak dallı nakışlarla işlenmiş bir tür beyaz ipek kumaş": *Bursa abanîsi, abanî sarık* (< *ābānî*), *abanoz* "abanozgiller ailesinden ağır, sert ve siyah tahta": *abanoz gibi sert, abanoz masa* (<*ābnūs*), *abdest* "namazdan önceki el, ağız, burun, yüz, kol, ayak, yıkama, başa ve enseye ıslak el gezdirme" (<*āb+dest*), *abıhayat* "hayat suyu, bengi su" (<*āb+ı +ḫayāt*), *ambar* (<*anbār*), *baca* (<*bāca*), *bağ* "üzüm bağı" (< *bāğ*), *bahçe* (< *bāğçe*), *bahçıvan* (<*bāğçevān*), *beter* (<*badtar*), *beygir* (<*bārgîr*), *cam* (<*cām*), *camekân* (<*cāmekān*), *can* (<*cān*), *cambaz* (<*cānbāz*), *çadır* (<*çādar*), *çarşı* (<*çārsū*), *çehre* (<*çihra, çahra*), *çeltik* "kabuğu çıkarılmamış pirinç" (<*şaltūk*), *çember* (< *çambar*), *çengel* (<*çangāl*), *çerez, çaraş, çeşme* (<*çaşma*), *çile* (<*çila, cılla*), *çoban* (<*şebân*), *çorak* (<*şorag*), *çorba* (<*şōrbā*), *dadı* (<*dādū*), *damat* "güvey" (<*dāmād*), *deste* "demet" (<*dasta*), *destek* (<*dastak*), *enâyi* (<*anā'î*), *engel* (<*angal*), *enişte* (<*ankāşta*), *gendime* "yarma" (<*ganduma*), *hafta* (<*hefte*), *harman* (<*ḫarman*), *horoz* (<*ḫurōs*), *kehribar* (<*kāhrubā*), *kereste* (<*kārāsta*), *kervan* (<*kārvān*), *kevgir* "uzun saplı, delikli kepçe" (<*kafgîr*), *kireç* (<*giraç*), *kumbara* (<*ḫumbara*), *külâh* (<*kulāh*), *külçe* (<*kulîça*), *merdane* (<*vardāna*), *merdiven* (<*nardubān, mardubān*), *meyve* (<*mîva, mayva*), *pabuç* (<*papuç* <*pāpūş*), *paça* (<*pāça*), *para* (<*pāre*), *parça* (<*pārça*), *pirinç* (<*birinc*), *reçel* (<*rîcāl*), *rende* (<*randa*), *renk* (<*reng*), *rüzgâr* (<*rūzgār*), *sepet* (<*sapad*), *sille* (<*sîlā*), *sini* (<*sînî*), *şahin* "doğan kuşu" (<*şâhîn*), şehir (<*şahr*), *tabanca* (<*tamanca*), *tane* (<*dāne*), *tarhana* (< *tarḫana*), *yafta* "etiket" (<*yāfta*) vb. örnekler sıralanabilir.

Arap ve Fars dillerinden girmiş olan bu sözler asıllarıyla karşılaştırıldığında, nasıl birer ses değişiminden geçirilerek Türkçenin yapısına sindirildiği kolayca anlaşılabilmektedir.

Bu sözler dilin kendi malı durumuna dönüştürülünce, türetme ve birleştirme yoluyla yeni türevleri yapılmış, yeni kullanılış biçimleri ortaya çıkmıştır: *acele: acele et-, acele iş, aceleye getir-, acele acele, acelecilik, aceleştirme; acemi: acemi ağası, acemi çaylak, acemi er, acemi ocağı, acemi oğlan, acemileşme, acemilik; adalet: Adalet Bakanlığı, adalet dağıt-, adalete teslim et-, adaletine sığın-, adalet divanı, adalet kapısı, adalet mahkemesi, adalet örgütü, adaletli, adaletsiz, adaletsizlik, adalet sarayı; af: af çıkar-, af dile-, af kapsamına alın-, affa uğra-, affını dile-, affınıza sığınarak, af buyurun, affedil-, afedilme, affeyleme-, affolunma-, affolun-; can: can baş üstüne, can başına sıçra-, can boğazdan gel-, can cana baş başa, can cümleden aziz, can çabası, can çekiş-, can damarına bas-, can dayan-, can derdinde ol-, can derdine düş-, can eriği, can evi, can dostu, can düşmanı, can gel-, can havli, can kaygısına düş-, can korkusu, can kulağı ile dinle-, canı pahasına, can sıkıntısı, can ver-, canı çık-, canı gibi sev-, canı gönülden, canı yürekten, canı pek, canı tatlı, canı tez* gibi.

271.2. Batı kökenli kelimelere gelince:

Türkiye Türkçesindeki batı kökenli yabancı kelimeler tarihî gelişme aşamaları açısından bir sınıflandırmadan geçirildiğinde, genel olarak birbirinden farklı dört aşamaya ayrılabilir. Bunlar:

a. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden başlayarak XVIII. yüzyıla kadarki dönemde alınan Batı kökenli kelimeler.

b. XVIII. yüzyılda Batı ile olan ilişkilerimizin ortaya koyduğu durum,

c. 1839 Tanzimat hareketi ile başlayan Batı'ya yönelişin getirdiği yabancı kelimeler,

ç. Cumhuriyet döneminde ve günümüzde giren batı kökenli kelimeler.

Alıntı yani "yerlileşmiş" söz niteliği taşıyıp taşımama açısından burada bizi asıl *a.* ve *b.* maddeleri ilgilendirmektedir:

XI-XIII. yüzyıllar arasındaki sürekli göçler ile Anadolu'ya yerleşen Türk boyları, yeni yurtlarında, Anadolunun eski sakinleri ile

yan yana ve iç içe yaşamanın getirdiği bir sosyal karışma ve kaynaşmaya uğramışlardır. Bu karışıp kaynaşma en çok, kültürel, ilişkilerin sonucu olan kültürel bir etkileşim biçiminde kendini göstermiştir. Böyle bir karşılıklı etkileşmeyle, Türkçeden yerli unsurların dillerine birtakım sözler aktarıldığı gibi, yeni coğrafyanın ve yeni yaşayış düzeninin gereği olarak, yerli unsurların dillerinden de Türkiye Türkçesine pek çok söz aktarılmıştır. Bugün yazı dilinde[169] ve Anadolu[170]- Rumeli ağızlarında yer almış bulunan pek çok söz bu dönemden kalmadır. Tarım âletleri, bitki, sebze, meyve ve çiçek adları ile ticaret, denizcilik, balıkçılık, yemek kültürü, çeşitli gelenek ve görenekler, idarî ve malî konularla ilgili söz ve terimler gibi pek çeşitli alanları ilgilendiren bu sözler, genellikle Rumcadan, Ermeniceden, İtalyancadan, İslâv Dillerinden Macarca ve Rumenceden geçmiş olan sözlerdir.

Bunların Yunanca ve Ermeniceden geçenleri, Anadolu'daki ortak yaşayışın gereği olan alıntılar olduğu hâlde, İtalyancadan geçmiş olanlar, İtalyan siteleri durumundaki Venedik ve Cenevizli tüccarların Karadeniz ve Akdenizdeki ticaret ve denizcilik faaliyetlerinin getirdiği alıntılardır.

İstanbul'un zaptından ve Osmanlı Devletinin sınırlarının genişlemesinden sonraki dönemde, bu ticarî koloniye, kapitülâsyonlar yoluyla azınlıkların; Fransız, İngiliz, Hollanda vb. Avrupa milletlerinin ticaret imtiyazları ile yabancıların Osmanlı Devleti içindeki çeşitli faaliyetlerinin getirdiği sözler de eklenmiştir.

İslâvcadan alınan sözler, Osmanlı Devletinin Balkan yarımadasındaki siyasî hâkimiyeti ile bağlantılıdır. Bu bakımdan İslâvcadan geçme sözler doğrudan doğruya değil, Osmanlı Devletinin idaresi altında bulunan yerlerde konuşulan, Bulgarca, Makedonca ve Sırpça gibi öteki diller aracılığı ile girmiştir. Rumencenin girişi de her hâlde Bulgarca yoluyladır.[171] Az sayıdaki Macarca sözler ise Osmanlı Devleti ile kurulan karşılıklı ilişkilerin ürünüdür.[172]

---

[169] Meyer, *Türkishe studien 1: Die griechischen und romanischen Bestandtheile im wortschatze des Osmanisch - Türkischen, Wien* 1839.

[170] Tietze, "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch", s. 205-257; Eren, "Anadolu ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça kelimeler", s. 295-371.

[171] Tietze, "Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache", s.1.

[172] Korkmaz, "Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C 1, s. 844-845.

Burada özellikle belirtilmesi gereken husus, bu alıntıların hemen hepsine yakın denebilecek bir çoğunluğunun, dilimizin ses ve şekil yapılarına uydurularak aktarılmış olmalarıdır. Bunlara Tanzimat ve daha sonraki dönemlerde giren bazı sözleri de eklemek mümkündür. Bu nedenle, Batı kaynaklı bu sözler, Türkiye Türkçesinin söz varlığını ve kavram alanını genişleten ve zenginleştiren yerli sözler niteliği kazanmıştır. İşte örnekleri: *anahtar* (< R. *anoikter*), *araka* "iri taneli bezelye" (< R. *arakas*), *bar* "kapların içindeki kir" (< Erm. *pa'ar*), *baston* (< İt. *baston*), *bezi, beze, pazı* "hamur topu" (< R. *maza, mazi*), *bezelye* "baklagillerden bir sebze türü" (< İt. *pisello* < R.), *çerez* "asıl yemekten sayılmayan yiyecek; yemek dışında yenilen yaş ve kuru yemişler" (< R. *kerasi*), *çıngıl* "minik üzüm salkımı, çiltim" (< R. *atsiggano*), *domates* "domates" (< R. *utomata*), *dirgen* "harmanda sapları yaymaya yarayan uzun, çatallı araç" (< R. *dikranı*), *düven, döven* "harmanda ekinlerin sap ve tanelerini ayırmak için kullanılan âlet" (< R. *deykane*), *dalyan* "balık avlama yeri" (< R. *talıánı*), *enginar* (< R. *enginara*), *evlek* "tarlanın tohum ekmek için saban iziyle bölünen bölümlerinden her biri" (< R. *aylaki*), *fener* (< R. *fanarı*), *fındık* (< R. *pontikos*), *ispirto* "kibrit" (< R. *spirto*), *kavanoz* "bir türlü camdan yapılmış kap" (< R. *kavanos*), *kerevet* "tahta sedir, tahta seki", *halat* "kenevirden yapılmış kalın ip" (< R. *xaladı*), *helke* "bakraç, kova" (< R. *xalkio*), *hoyrat* "kaba, kırıcı, hırpalayan" (< R. *horyatis*), *kestane* (< R. *kastania*), *kiraz* "kiraz ağacı ve meyvesi" (< R. *kerasi*), *kofana* "iri lüfer" (< R. *gūfana*), *kiremit* (< R. *keramidos*), *kumpir* "patates" (< Blg. *krumpir*), *lâdin* "çamgiller türünden bir ağaç" (< R. *elatinos*), *lâhana* (< R. *laxano*), *lâmba* (< İt. *lembo*), *lokanta* (< İt. *locanda*), *makarna* (< İt. *macchoroni*), *mantar* "mantar bitkisi" (< R. *amanitari*), *marangoz* (< İt. *marankos*), *maydanoz* (< R. *makedonasi*), *mendil* (< R. *mantela*), *metelik* "on para değerindeki madenî para" (< Fr. *metallique*), *övendire, üvendire* "çift öküzlerini yürütmek için kullanılan ve ucuna sivri demir çivi çekilmiş olan uzun değnek" (< R. *būkéntra*), *palamut* "bir balık türü" (< R. *palamuda*), *patika* "keçi yolu" (< Blg. *patéka*), *peçete* (< İt. *pezzetta*), *pelin* "bir bitki türü" (< Blg. *Pelyn*), *petek* (< Erm. *p'eták*), *pusula* (< İt. *bussola*), *reçete* (< İt. *ricetta*), *tol* "taş kemer, oda, bahçe kulübesi, duvar" (< R. *tholos*), *turta* "meyveli bir pasta türü" (< R. *tūrta*) vb.

Dilimize girmiş İslâvca sözlerin bir kısmı, yukarıda belirtildiği üzere, Bulgarca, Macarca, Sırpca aracılığı ile geçmiş olan sözlerdir. Örnek olarak *boğaça, çete, dobra dobra, gocuk, güllaç, kapuska, kuluçka, kulübe, izbe, patika, papatya, peçe, pelin* "bir bitki adı", *piliç, pulluk, postal* "konçlu kaba potin", *som* "bir tür iri balık", *soyka* "ölünün üzerinden çıkan giysi" gibi kelimeler verilebilir.

272. Yabancı Kelimeler:

Bazı dilciler tarafından *ödünç kelime, ödünç sözcük* terimi ile de karşılanan yabancı kelimeler, dilimize girmiş; ancak, ses ve şekil yapılarında bir değişiklik geçirmeden veya geçirmiş olsa da Türkiye Türkçesinin ses yapısına uymayan biçimleri ile süregelmiş olan kelimelerdir. Çok yönlü ve çok çeşitli ihtiyaç ve eğilimlerin ortaya koyduğu bu kelimeler, dilin kendi yapısından karşılanmamış veya karşılanamamış olan sözlerin, ilişkide bulunulan millet ve toplumların dillerinden, kalıp hâlinde, olduğu gibi aktarılmasının ürünleridir.

Türkiye Türkçesinin söz varlığındaki yabancı nitelikli kelimeler de, *alıntı kelimeler* gibi doğu ve batı kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılır:

272.1. Doğu kökenli sözler, genellikle Oğuz Türklerinin Anadoluya yerleşmesinden sonra Arapça ve Farsçadan girmiş olan kelimelerdir. Ortak din ve İslâm kültürünün ve o günkü sosyal değer yargılarının bir sonucu olarak, Arap ve Fars dilleri, Osmanlı Türkçesini yalnız yalın biçimdeki sözleri ile değil, ekleri ve çeşitli gramer kalıpları ile de etkilemiştir. Tanzimat dönemine kadar süregelen bu etkileme, Tanzimattan başlayarak dildeki sadeleşme çalışmalarıyla bir dereceye kadar firenlenebilmiş ise de, genel olarak dilin dış yapısındaki ağır etki Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür.

Cumhuriyet dönemindeki dili Türkçeleştirme çalışmalarıyla halka inmemiş ve dile sinmemiş olan Arapça ve Farsça sözler atılarak yerlerine türetme, birleştirme, eski yazılı kaynaklardan ve halk ağızlarından aktarma yollarıyla Türkçe karşılıklar bulunduğu için bugün Arapça ve Farsçadan girme yabancı nitelikli sözlerin sayıları pek azalmıştır. Bunlar da daha çok çeşitli alanlara giren, kısmen de terim niteliği taşıyan ve dilde yüzyıllardır kullanılageldiği için şekilce yabancı olmalarına rağmen anlamı herkesçe bilinen sözlerdir. Dilimizden ayıklanan Arapça Farsça sözlerin yerini alan Türkçe kar-

şılıklar, gerektikçe kelime yapımının *Türetme* ve *Birleştirme* bölümlerinde değerlendirildiği için burada tekrarını gereksiz buluyoruz. Bugün dilimizde kalmış olan doğu kaynaklı yabancı sözler için aşağıdaki örnekler sıralanabilir. Bunlar daha çok bir bölüğü edebî eserlerde yer alan, bir bölüğü de genel dildeki alışkanlıkla öteden beri kalıp hâlinde kullanılagelen sözlerdir. Bugün artık Arap ve Fars dilleri Türkçe için bir tehlike olma durumunu da çoktan yitirmiş bulunmaktadır: *afakî* "bir konu üzerinde dereden tepeden konuşma; nesnel" (< Ar. *āfāḳî*), *akit* "sözleşme" (< Ar. *'akd*), *akur* "kızgın" (< Ar. *'akūr*) *âlem* "yeryüzü; durum ve şartlar; ortam, çevre" (< Ar. *'ālem*), *alet edevat* (<Ar. *'ālet edevāt*), *arz* "sunma" (< Ar. *'arz*), *berbat* (< Far. *ber+bād*), *berdevam* "süregelen" (< Far. *ber*+Ar. *devām*), *bergüzār* "armağan" (< Far. *bergüzār*), *birader* "erkek kardeş" (< Far. *birāder*), *berrak* "duru, temiz" (< Ar. *berrāk*), *cahilane* "cahilce" (< Ar. *cāhilāne*), *caize* "şairlere övdükleri devlet büyükleri tarafından verilen bahşiş" (< Ar. *cāize*), *cani* "cinayet işlemiş kimse" (< Ar. *cānî*), *caniyane* "cani gibi" (< Ar. *cānî+āne*), *cemaat* "bir imama uyup namaz kılanlar; insan kalabalığı; bir dinden veya soydan olanların topluluğu" (< Ar. *cem'āat*), *cesaret* "yüreklilik"(< Ar. *cesāret*), *cesur* "yürekli (<Ar. *cesūr*), *cesurane* "cesaretle" (< Ar. *cesūr*+Far. *āne*), *cevap* (<Ar. *cevāb*), *cumhuriyet* "millet egemenliğine dayanan devlet biçimi" (<Ar. *cumhuriyyet*), *devā* "ilâç, çare" (< Ar. *devā*): derde deva, *devam* "sürme" (< Ar. *devām*), *diyanet* "din kurallarına bağlı olma durumu" (< Ar. *diyānet*): *diyanet işleri, diyar* "ülke, dünya" (< Ar. *diyār*); *diyarıgurbet* "iş, eğitim vb. sebeplerle göç edilen yabancı yer" (< Ar. *diyār-ı gurbet*), *eyyam* (< Ar. *eyyām*): *eyyam ağası, eyyamcı, eyyam efendisi, ezan* "namaz vaktini bildirme çağrısı" (< Ar. *ezān*), *facia* "acıklı olay" (< Ar. *fāci'a*), *fasit daire* "kısır döngü" (< Ar. *fāsid dā'ire*), *feraset* "anlayış, sezgi, zekâ" (< Ar. *ferāset*); *hamile* "gebe, yüklü" (< Ar. *hāmile*), *ifşa* "açığa vurma" (< Ar. *ifşā*), *ihbar* "bildirme, bildirim" (< Ar. *ihbār*), *ihracat* "dış satım" (< Ar. *ihrācāt*), *istical* "ivme, acele etme" (< Ar. *isti'cāl*), *istilâ* "bir ülkeyi silâh gücüyle ele geçirme" (< Ar. *istilā*), *maktu* "kesin değerli, değeri kesin olarak biçilmiş" (< Ar. *maktu'*), *mütalâa* "görüş bildirme" (< Ar. *mütāla'a*), *nakit* "para" (< Ar. *nakd*): *nakit para, nakliyat* "taşıma

işleri" (< Ar. *nakliyyāt*), *sür'at* "hız" (< Ar. *Sür'at*), *telâş* "acelecilik" (< Ar. *telāşî*), *terazi* "iki kefeli tartı âleti" (< Ar. *terāzî*) vb.

272.2. Dilimizdeki Batı kökenli yabancı sözleri iki aşamada değerlendirmek gerekir. Birinci aşama, 1839 Tanzimat hareketiyle başlayan ve kendi içinde birkaç basamaklanmadan geçerek Cumhuriyet dönemine, hatta 1930'lu yıllara kadar uzanagelen dönemdeki batılılaşma sürecinin getirdiği yabancı sözlerdir.

Tanzimat döneminde devlet mekanizmasının ve çeşitli kurumların yeni baştan düzenlenmesinin yol açtığı çok yönlü değişme ve gelişmeler, Osmanlı Devletini alışılagelmiş birçok eski değerler sisteminden koparark Batı medeniyetine yönelttiğinden, bu durum etkisini doğal olarak dilde de göstermiştir. Dolayısıyla, Batı dünyasındaki pek çok kavrama karşılık olan sözler, büyük oranda olduğu gibi Osmanlı Türkçesine aktarılmıştır. Dile bu dönemde girmiş olan Batı kökenli sözlerin hemen yüzde seksenden fazlası Fransızca veya Fransızca kanalıyla girmiş olan öteki dillerden sözlerdir. Bunlar içinde Almanca, İtalyanca ve İngilizce olanların sayısı daha azdır.

Dilimizdeki yabancı sözlere ortam hazırlayan ikinci aşama, İkinci Dünya savaşından günümüze kadar uzanan dönemdir. Bu dönem, aslında biraz önce üzerinde durduğumuz birinci dönemin uzantısı niteliğindedir. Yalnız aradaki fark, yabancı kelime yoğunluğunun Fransızcadan İngilizceye kaymış olmasıdır. Bu dönemde dili Türkçeleştirme ve batıdan gelen bir kısım sözleri de dilden ayıklama çabalarına rağmen, bu sözlerin dile girişini kolaylaştıran ve çabuklaştıran şartlar da farkında olunmadan devreye girivermiştir. Bir yandan eğitim ve öğretime bağlı yöntem yanlışlık ve uygulamaları, bir yandan da sosyal yapıda, ana diline karşı takınılan umursamaz tavır ve yabancı hayranlığı, İngilizce söz ve terimlerin de dilimize akın hâlinde girmesine yol açmıştır. Gerçi bunlardan bazıları uluslar arası nitelikte yaygınlık kazanmış sözlerdir. Ancak, pek çoğu da üzerlerinden yabancı kimliklerini atamadıkları için dili bir yozlaşma eğilimine sokan sözlerdir. O denli ki, bunlar içinde asıllarındaki yazılış biçimleriyle girenler bulunduğu gibi, Türkçe sözlerin yerlerini alanlar da vardır.[174]

[174] Bu konuda ayrıntılı bilgi için, Korkmaz, "Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 843-858'e bk.

Bugün edebî eserler ve basın yoluyla Türkiye Türkçesine girmiş bulunan ve sayıları hayli kalabalık olan batı kökenli yabancı sözler için şu örnekler sıralanabilir: *abajur* (< Fr. *abat-jour*), *abaküs* "sayı boncuğu, çörkü" (< Fr. *abacus*), *abandone* "döğüşemeyecek duruma gelen boksör" (< Fr. *abandonne*), *abiye* "hanımların özel gecelerde giydikleri şık giysi, tuvalet" (< Fr. *habillé*), *abone* (< Fr. *abonne*), *abonman* "bir satıcı veya kamu kuruluşu ile alıcılar arasında yapılan anlaşma" (< Fr. *abonnement*), *absürd* "saçma" (< Fr. *Absurde*), *adaptasyon* "uyarlama" (< Fr. *adaptation*), *adaptör* "bağlayıcı, uyarlayıcı alet" (< Fr. *adapteur*), *earodinamik* "hareket hâlindeki bir cisim üzerinde havanın yarattığı etkiyi inceleyen bilim dalı" (< *aérodynamique*), *afoni* "ses yitimi" (< Fr. *afonie* < yun.), *agrandisman* "büyütme" (< Fr. *agrandissement*), *amblem* "belirtke" (< Fr. *ambléme*), *ateist* "tanrı tanımaz" (< Fr. *atheiste*), *atölye* (< Fr. *atelier*), *balerin* "bale yapan kız veya kadın sanatçı" (< Fr. *ballerine*), *balet* "bale yapan erkek sanatçı" (< İng. *ballet*), *balyos* "haberci" (< İt. Lât. *bajulus*), *balyoz* "çok iri ve ağır çekiç" (< R.), *bandaj* "sargı" (<Fr. *bandage*), *bando* "mızıkacılar topluluğu" (< İt. *bando*), *banker* "banka sahibi" (< Fr. *banquier*), *banket* "şehirler arası yolların iki tarafındaki yayalar için bırakılan çakıl veya toprak yol" (< Fr. *banquette*), *bandrol* "paket veya şişelerin ağızlarına konan şerit veya etiket" (< Fr. *banderole*), *baro* "avukatların bağlı olduğu meslek kuruluşu" (< Fr. *barreau*), *background* "arka plân, fon" (< İng. *back ground*), *brifing* "bilgilendirme" (< İng. *briefing*), *cazbant* "dans havaları çalan orkestra" (< İng. *jazzband*), *deterjan* "temizlik tozu" (< Fr. *détergent*), *diploma* (< İt. *diploma*), *direksiyon* (< Fr, *direktion*), *diyalektoloji* "lehçe bilimi", (< Fr. *dialectologie*), *dublaj* "seslendirme" (< Fr. *doublage*), *editör* "basıcı, yayıncı" (< Fr. *editeur*), *eksantirik* "tuhaf, garip" (< Fr. *excentrique*), *enjektör* "iğne, şırınga" (< Fr. *injekteur*), *enformasyon* "bilgilendirme" (< Fr. *information*), *entegrasyon* "birleşme, bütünleşme" (< Fr. *integration*), *envanter* "bir kuruluşun mal, varlık, alacak-verecek çizelgesi, döküm" (< Fr. *invantaire*), *fiyasko* "bir girişimdeki başarısız sonuç" (< İt. *fiasco*), *falso* "bir parça çalınırken yapılan nota yanlışlığı" (< İt. *falso*), *faktör* "etken" (< Fr. *facteur*), *katastrof* "felâket" (< Fr. *catastrophe*), *festfud* "ayak üstü yemek, atıştırmak" (< İng. *fastfood*), *fiks menü* "tek liste yemek"

(< Fr. *fixmenu*), *fundamentalizm* "köktencilik" (< İng. *fundamentalism*), *handling* "yer hizmetleri" (< İng. *handling*), *holigan* "sokak serserisi" (< İng. *hooligan*), *idefiks* "saplantı" (< Fr. *idefix*), *kampüs* "yerleşke" (< İng. *campus*), *klip* "görüntüleme" (< İng. *clip*), *know-how* "yöntem bilgisi" (< İng. *know-how*), *konkardato* "iflâs anlaşması" (< İng. *concardato*), *kredibilite* "güvenilirlik" (< Fr. *crédibilité*), *leasing* "kiralama" (< İng. *leasing*), *lobi* "bekleme odası, hol" (< İng. *lobby*), *lümpen* "sefil, seviyesiz" (< Alm. *lumpen*), *medya* "iletişim araçları, iletişim ortamı" (< Lât. *mediatus*), *menecer* "yürütücü" (< İng. *manager*), *network* "bilişim ağı" (< İng. *network*), *no-frost* "karlan-maz" (< İng. *no-frost*), *non-stop* "duraksız, molasız" (< İng. *non-stop*), *overnight* "gecelik, bir gecelik faiz" (< İng. *overnight*), *part-time* "yarım gün" (< İng. *part-time*), *playmaker* "oyun kurucu" (< İng. *playmaker*), *start* "başlama, çıkış" (< İng. *start*), *stres* "gerginlik" (< İng. *stress*), *tayming* "zamanlama" (< İng. *timing*), *viyadük* "köprü yol" (< Lât. *viaductus*) vb.[175]

[175] Bu bölümdeki alıntı ve yabancı sözler için Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, *Türkçe Sözlük* (TDK. Yay, 1998) ve *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* (TDK. 1995,1998) adlı yayınlardan yararlanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

I. Anlamlı Kelimeler

1. Adlar ve Ad Soylu Kelime Sınıfları

2. Fiiller ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları

1. Adlar ve Ad Soylu Kelime Sınıfları

ADLAR

(Alm. *Substantiv, Gegenstandswort;* Fr. *substantif, nom;* İng. *noun, substantive*)[176]

273. Adlar, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözlerdir: *at, ağaç, aslan, bağ, balık, baş, başak, bitki, böcek, çocuk, çiçek, dağ, demir, deniz, deve, gelin, insan, kuş, tarla, toprak, sınıf, sürü, yaprak; Ali, Kâmil, Ayşe, Çiğdem, Gelibolu, İzmir, Trabzon; başlamak, okumak, anlayış, cesaret, duygu, güzellik, iyilik, rüya* vb.

Adları, niteliklerine, dildeki görevlerine, şekil yapılarına, kullanılış yerlerine ve taşıdıkları diğer özelliklere göre birbirlerinden farklı biçimlerde sınıflandırmak mümkündür. Adlar ana nitelikleri bakımından şöylece gruplandırılabilir:

I. Somut ve soyut adlar,

II. Özel adlar, cins adları (tür adları),

III. Oluş ve kılış adları.

---

[176] Burada *ad* terimi ile ilgili bir hususu açıklama gereğini duyuyoruz. Batı gramerleri, *ad* niteliğindeki sözler için Alm. *Substantiv,* Fr. *substantif,* İng. *substantive;* ad soylu sözler için Alm. *Nomen,* Fr. *nom,* İng. *noun* terimlerini kullanarak bu iki kavramı birbirinden ayırdığı hâlde, Türkiye Türkçesi gramerlerinde her iki kavram için de şimdiye kadar ya *isim* ya *ad* terimi kullanılmıştır. Biz, önce *substantif* niteliğinde olanlar için *ad, Nomen* niteliğinde olanlar için de *isim* gibi iki ayrı terim kullanmayı denedikse de aynı anlamda iki ayrı sözün iki farklı kavram için kullanılmasının uygulamada ortaya koyduğu karışıklığı dikkate alarak ve şimdiye kadarki uygulamaları göz önünde bulundurarak bu değişik adlandırmadan vazgeçip eser boyunca *substantif* için *ad, Nomen* için de *ad soylu kelime* veya *söz*de karar kılmak zorunda kaldık.

I. Somut ve Soyut Adlar

A. Somut Adlar

(Alm. *Stoffname, Materiale Konkretum, konkretes Substantivum;* Fr. *substantif de matiére, nom concret;* İng. *concrete noun;* Osm. *ism-i müşahhas)*

274. Somut adlar, duyu organlarımızla görüp kavrayabildiğimiz ve tabiatta madde olarak var olan gerçek nesne ve varlıkların adlarıdır: *taş, toprak, arpa, buğday, ev, oda, göl, gül, balık, serçe, tavşan, Tekir, İbrahim, Mahmut, Fatma, Serpil, Sevim* vb.

B. Soyut Adlar

(Alm. *abstraktes Nomen, abstraktes Substantiv;* Fr. *nom abstrait;* İng. *abstract noun;* Osm. *mücerret isim, ism-i mücerret)*

275. Soyut adlar, görünürde madde olarak var olmayan, duyu organlarımızla kavranamayan, ancak zihnimizde ve tasavvurumuzda var olan kavramlara ve niteliklere karşılık olan adlardır: *adalet, anlayış, cesaret, doğruluk, düşünce, erdem, egemenlik, elem, inanç, insanlık, iyilik, kötülük, yiğitlik, yücelik, neş'e, renk, sevinç, saygı, sevgi, ülkü, üzüntü, zekâ, melek, cin, peri, şeytan*[177] vb.

276. Somut adlar ile soyut adlar arasındaki en önemli ayrılık, somut adların tabiatta gerçekten var olan nesne ve varlıklara verilen adlar olması dolayısıyla, bunların zihinde şekillenmiş belirli tasavvurlarının bulunmasıdır. Nitekim *yaprak, gül, güvercin, karpuz, koyun, horoz, timsah* sözlerini söylediğimizde, zihnimizde hemen bu varlıkların şekillendiğini görürüz. *Can, ruh, heyecan, neş'e, sevgi* gibi soyut adlarda ise, bunların karşılığı olan kavramları zihnimizde şekil

[177] Bazı dilciler, soyut adlar, bağımsız varlıkları değil, varlıkların niteliklerini bildiren sözler oldukları için *melek, cin, peri, şeytan* gibi adların soyut adlar olmayacağını ileri sürmüşlerse de, bunlar duygu organlarımızla kavrayamadığımız, ancak düşünce ve tasavvurumuzda var olan varlıklara verilen adlar olduğundan bizce "*soyut adlar*" arasında yer almaktadır.

olarak canlandıramayız. Bu nedenle soyut kavramlar, kendilerine karşılık olan sözlerle sıkı sıkıya bağlantılı durumdadırlar. Bunlar kendi varlıklarını ancak dildeki kullanılış biçimleriyle ortaya koyabilirler. Nitekim *Bu hasta çocuğa yapılan yardım* ***insanlık duygusunun*** *belirgin bir göstergesidir,* cümlesindeki *insanlık duygusu,* varlığını ancak hasta bir çocuğa yapılan yardımla ortaya koyabilmiştir. *Müzeyyen Hanımın kimsesiz çocuklara karşı gösterdiği yakın ilgi ve* ***sevgi,*** *onun* ***melek ruhlu kişiliğinin*** *bir başka özelliğidir,* cümlesindeki *sevgi* ve *melek ruhlu kişilik* de varlığını yine Müzeyyen Hanımın kimsesiz çocuklara karşı gösterdiği ilgi ve davranışla ortaya koyabilmiştir.

Dil bilimcilerin görüşlerine göre, dillerin oluşum ve biçimlenmesinde ilk sırayı *somut adlar* alır. Çünkü, insan oğlu herhâlde önce çevresindeki canlı ve cansız varlıklar ile nesneleri adlandırmış olmalıdır. Soyut adlandırmalar ise, insanın duygu ve düşüncelerindeki gelişmelere koşut olarak daha sonraki bir evreye girer. Bu bakımdan dillerin gelişme süreçlerinde soyut adlandırmaların somut adlandırmalardan daha sonra yer aldıkları görüşüne varılmıştır: [178]

Kafilenin geçerken bir yalının önünde durarak ona mahsus bir parça saz çalınması, bir ***alâka,*** *bir* ***muhabbet*** *ve* ***hörmet nişanesi*** *olurdu* (A.Ş. Hisar, BM, 111).

Sadi aynı zamanda bu ***korkunun*** *arkasında bir de tuhaf* ***bağlılık*** *olduğunu sezer gibi oldu* (H.E. Adıvar, AHS, 160).

O gün ki, ***akıl, gönül*** *bir arada çalışacak, akıl derken* ***bilgi, soğukkanlılığı*** *kastederim anladın mı?...*(E. Işınsu, ÇB, 61).

Evden memnundular. Nuran'ın ***beceriksizliği*** *sayesinde* ***oldukça*** *ucuz düşmüştü* (A.H. Tanpınar, H, 193).

Hayatının otuz altıncı yaşında, ***gönlü****, sonbaharın soluk renkleriyle sarılmış... Fakat bu* ***gönülde*** *, derin bir* ***iştiyak,*** *sönmeyecek meçhul bir aşk yaşıyor...*(M.M. Bekman, K, 5).

Sular kayıkları, sanki büyütmek istedikleri ***hülyalarımızın*** *beşikleri gibi sallar. Renkler koyulaştıkça yüreklere bir* ***keder*** *çöker* (A.Ş. Hisar, BM, 41).

---

[178] Bu konuda daha geniş bilgi için Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi,* s. 90-91'e bk.

Istırap çekmeyi severim. Fakat bu ***ıstırabın*** *sevimli hiçbir tarafı yok; çünkü bu bir* ***felâketin*** *mahsulü değildir* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 95).

Ey pembe akşamların ***karasevdaları!***
Güzelliklerine doyulmamış zamanlar!
Eğer yaptığının ateşten ***rüyaları!***
Ey saf kalbimizde doğmuş ve ölmüş anlar!...(A.M. Dıranas, Ş, 42).

Bu on yıl, sevmediği, sevemeyeceği adamın ***kıskançlıkları,*** ***hırçınlıkları*** *ve* ***evhamıyla*** *eridi* (M.M. Bekman, K, 5).

Bendeki ***korku*** *değil. Beni garip eden* ***korku*** *değil* (A. İlhan, SA, 162).

Şiirde her şeyin ***akla, mantığa*** *uygun olmasını isteyen sanat bile şairin mayasında uygun bir* ***kudretin*** *bulunduğunu, onsuz iyi şair olunamayacağını yarım ağızla da olsa kabul etmişlerdir* (S. Eyüboğlu, D, 299).

Paris'te ***hürriyet*** *kavramı gerçekten eskimiş.(...) Özgürlükten bahsettiniz mi sizden "Hangi hürriyet?" "Ne anlamda hürriyet?" diye soruyorlar* (S. Eyüboğlu, D, 211).

Ruhun *rabıtaları gevşer,* ***arzuları*** *ve* ***evreleri*** *ezilir, uzakta duyulan sesler ve görülen manzaralar insana sıcakta bunalmış ve bayılmış hissini verir* (A.Ş. Hisar, BM, 47).

Nuran'ın evine ***kabul edilmek saadeti*** *Mümtaz için* ***zevklerin*** *en büyüğüydü* (A.H. Tanpınar, H, 145).

O zamana kadar dikkatle ördüğümüz ***sabır*** *duvarları parçalanır, tuğlalar savrulur, salt iki* ***inat*** *karşı karşıya kalırdı* (E. Işınsu, ÇB, 73).

Titrek bir damladır aksi, ***sevincin*** */ Yüzünün sararmış yapraklarında;*
Ne zaman ***kederden*** *taşarsa için / Şarkılar taşırsın dudaklarında* (A.M. Dıranas, Ş, 48).

Dizildiler ***usanç, haset, baskın, kin;*** */ Mezarda iskelet bile tedirgin* (A.M. Dıranas, Ş, 167) vb.

II. Özel Adlar, Cins Adları (Tür Adları)

277. Adlar, varlık ve nesnelere verilişlerine, yani dilde yüklendikleri görevlere göre de *özel adlar* ve *cins adları* olmak üzere ikiye ayrılır.

A. Özel Adlar

(Alm. *Eigenname;* Fr. *nom propre*; İng. *proper noun;* Osm. *has isim, ism-i has*):

278. Özel adlar, aslında somut adlar içinde özel bir yer tutar. Eğer somut adlardan bir kısmı birer tek varlığa ad olmuşlarsa, bunlara *özel ad* denir. Özel adlar, benzerleri bulunmayan, yaratılışta tek olan varlıklara verilen adlardır. Başlıca türleri şunlardır:

278.1. Kişi Adları:

Arif, Atatürk, Atillâ, İlhan, Bilge Kağan, Şefika, Reşat Nuri, Orhan Veli, Yahya Kemal, Yusuf Hüsnü, Yunus Emre, Zehra vb.

***Abdüllâtif** Bey öldükten sonra tek mirasçısı olan **Doktor Sadri Köksal,** ailesiyle eve taşınmış* (H.E. Adıvar, AHS, 45).

*Ya **Ahmed**'im, ya **Mehmed**'im ya da **Durmuş**'um,*
Bir akşamüstü bir kıyıda oturmuşum (A.M. Dıranas, Ş, 185).

***Zeynel**'in ölümü ile duraklayan inşaat mahalleye yerleşen **Dursun** ustanın paçalarını sıvaması ile devam etti* (O. Akbal, GS, 71).

***Sadi** sigarasını yakıp bir dakika sustuktan sonra güçlü gözlerinde toplanan bütün varlığının anlatımıyla amiral **Hayrettin**'e baktı* (H.E. Adıvar, AHS, 2079).

***Fikret**'e ne demeliydim? Üvey baban var, demektense ölmeyi yeğlerdim* (A. Nesin, BGBG II, 31).

*– Biliyorsun be, biliyorsun da birbirine bağlayamıyorsun meseleleri; **Mahmut Necmettin** derdi ki, meseleleri, hadiseleri tek tek görmeyin ağalar, hepsinin arasında bağ vardır; birbirinin sebebi neticesidir olaylar* (E. Işınsu, ÇB, 62).

***Nurullah** üzerine yürüyen düşmana kekeleye kekeleye "bana istediğini yaparsın ama, gençliğin bu kadar sevdiği bir adam hakkında lâf söyleyemezsin!" diye âdeta tepiniyordu* (A.H. Tanpınar, BŞ, 273).

Sonra beni yine eski lokantamızda bir yemeğe davet ediyorsun. Heyhat ***Serverciğim*** *bu davetine icabet edemeyeceğim* (Ö. Seyfettin, BVK, 34) vb.

278.1.1. Türkçedeki özel adlar farklı sınıflandırmalara sokulabilir. Bunlardan bir kısmı kökenleri bakımından ya aslında birer nesne veya madde adı olan kelimelerin kişilere ad olarak verilmesi yoluyla özel ada dönüşmüştür: *Kaya, Demir, Özdemir, Altın, Elmas, İnci, Yakut, Deniz, Savaş, Yıldırım, Yıldız gibi.* Yahut da Türkçede eskiden beri süregelen bir geleneğin devamı veya kalıntısı olarak hayvan ve kuş adlarından kaynaklanmaktadır: *Aslan, Buğra, Doğan, Tuğrul,Tonguz, Tosun, Sungur, Sülün, Şahin* vb.

Erzurum Atatürk Üniversitesindeki arkadaşlarınız ***Kaya*** *Bey'i iyi tanırlar.*

Özdemir *yarın Ankara'ya geliyormuş, haberiniz var mı?*

Hocanız ***Deniz*** *Hanım benim eski bir öğrencimdir.*

Elmas *yengeyi uzun yıllar önce kaybetmiştik.*

Ben genç hanımlarda ***Altın***, ***Elmas***, ***İnci*** *ve* ***Yakut*** *adlarını beğenirim.*

Doktor ***Yıldırım*** *Bey, arkadaşımızın ağabeysi değil, küçük kardeşidir.*

Firuze: *Lalacığım, Kasbar'da bir bebek var. Gözleri tıpkı bana benziyor. Onu alacağım* (H.R. Gürpınar, BK, 171).

Arslan, *amcamızın ortanca oğludur.*

Almanya'nın Hamburg şehrinde yerleşmiş olan ***Doğan Bey*** *yakında Türkiye'ye dönecekmiş.*

Tarık Buğra *sevilen bir romancı idi. Ne yazık ki hayattan erken sayılacak bir yaşta koptu.*

Ceylân *kendisine benzeyen afişteki kadının yanında durmuş, yalnızca öfkeyle bakıyordu; bana değil elimdeki telefona* (O. Pamuk, SE, 267).

Sülün, *doğrusu ismine yaraşır incelikte sülün gibi zarif bir kızdır.*

Evet, bu adam sırf ***Tosun'la*** *Aliye'yi el ele gördüğü için kasabasını düşmanlara teslim eden bu âşık, her hâlde* ***Tosun'u*** *tutmak için iyi bir maşaydı* (H.E. Adıvar, VK, 74).

278.1.2. Türklerin İslâm medeniyeti alanına girişinden sonra, *Âdil, Ahmet, Ali, Akif, Bekir, Cemal, Fatih, İbrahim, İshak, İsmail, Mehmet, Mustafa, Muzaffer, Şinasi, Yahya, Yakup, Yusuf, Ayşe, Fatma, Halide, Mehpare, Mazlûme, Meserret, Münevver, Mürüvvet, Saliha, Sahavet, Salim, Semih, Zeliha* gibi Arapçadan geçme adlar yaygınlaşmıştır. Bunlara daha yüzlercesini eklemek mümkündür. Bunların bir kısmı da peygamberlerin, onların akrabalarının veya "sahabe" diye adlandırılan yakınlarının adlarıdır. İslâmî adlar arasında *Abdullah, Abdülkadir, Abdüsselâm, Bayram, Cemaletttin, Hayrettin, Nurettin, Ramazan, Şemsettin* gibi din ve kullukla ilgili olanlar da vardır.

*Bir aralık gözüme **Celâl**'e benzeyen bir çehre ilişti. O da bana bakıyordu. Başımı önüme eğdim.*

*– **Haşmet Bey** yanındaki dükkânın önüne durup kalfaya:*

– Gülüm, salata malata alabilir miyiz? (M.Ş. Esendal, EOY, 186).

***Kâmile** çocuklarla birlikte idarehaneden çıkıp dış koridorda on on beş, yirmi adım arkalarından yetişti* (H.R. Gürpınar, BK, 56).

*– Dünya bir mütemadi inkılâp dünyasıdır... Esef etme **Mahmut Efendi**, diyordu* (R.N. Güntekin, D, 29).

***Mazlûme** sert bir sesle sordu:*

– Siz ne biliyorsunuz Hasan Bey? (H.E. Adıvar, ZO, 162).

***Mesture Hanım**, bir Havana tangosu çaldı. Yalnız sıcak denizlerde ölü dalgaları, ıssız kıyılarda denizin tuzlu havasına karışan ağır çiçek kokularını hatırlatan bu tangoyu Hasan Beyle Mazlûme Hanım yaptılar* (H.E. Adıvar, ZO, 311).

***Mihriban** çikolatasını kardeşine göstererek:*

– Ağabey bak... benim tabletim daha büyük, dedi (H.R. Gürpınar, BK, 57).

***Muhlis**, elinde bu kart ve dudaklarında bu soru ile **Sema'** nın karşısına çıkınca acaba ne cevap alacaktı* (H.R. Gürpınar, BK, 259).

*Kamarada **Muzaffer** bana hâlinden şikayet etti* (R.N. Güntekin, D, 61).

*Çocuklar **Nimet Hanım** isminde bir kızın elindedir. Bu Nimet kimdir? **Saide** bu kızı nereden buldu? **Şinasi Bey** bilmiyordu* (M.Ş. Esendal, EOY, 27).

Rahmi *müfettiş ile ikindiye doğru Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Şadırvanlı Han'daki bir odalık yerinde karşılaştı* (T. Buğra, YB, 163).

Seniha'*nın bir garip huyudur: Beni severek evlendirdiğini inkâr etmemekle beraber, bunu ağzıyla söylemekten daima çekinip utanmıştır* (R.N. Güntekin, GE, 93).

Şaban *uzun uzun düşündükten sonra eli sakalında, gözleri nargilenin beyaz ve oynak sularına yavaş yavaş karşılık verdi* (H.E. Adıvar, ZO, 115).

Bunun bir yolu olmalıydı, vardı da elbet: Kel Hasan, ***Abdi'****yi görmüştü o. Becerebiliyordu onlar bu işi* (T. Buğra, İR, 53).

–Allah! Allah! Talihsiz adama ne oldu? Geçen yaz sıhhati ve keyfi pek yerindeydi, dedim. ***Abdurrahman Bey****, uzun uzadıya yüzüme baktı* (Y.K. Beyatlı, SH, 24).

Tanzimat'ın idealist siması ***Şinasi****'yi ve en zarif sanatçısı* ***Abdülhak Hâmid****'i çok seven baba, oğluna bu iki insanın adını birleştirerek verir.* ***Abdülhak Şinasi*** (A.Ş. Hisar, FBVB, 32).

Bizler Fakültede öğrenci iken ***Aldurrap Bey*** *adında bir hocamız vardı.*

Şevki*, sözüne aralık verdi ama, kaymış gözlerini* ***Avni Hurufî Efendi'****nin gözleri içine dikti kaldı* (M.Ş. Esendal, EOY, 76).

Bâlî-zâde ***Atâullah Efendi****, ulema takımının malûlleri arasında, Hisar'ın temeli gibiydi* (Y.K. Beyatlı, SH, 35).

Yazarın babası Mahmut ***Celâlettin Bey,*** *gençliğinde iki yıl Paris'te öğrenimde bulunmuş, yurda döndükten sonra kadınlarla ilgili Mürüvvet adlı bir dergi çıkarmıştır* (A.Ş. Hisar, FBVB, 30).

"Dur Yolcu", ***Necmettin Halil Onan****'ın herkesçe beğenilen bir şiiridir.*

Hayır dinlemiyorum ben seni ***Selâhattin,*** *ama o benim için konuşmuyordu ki* (O. Pamuk, SE, 151).

Hakkında savcılığın tutuklama emri çıkartması üzerine zor günler geçiren ***Necmettin*** *Erbakan (...) Topkapı Sarayında yemek yedi. Yemekten sonra Fatih mevkiine yönelen Erbakan, ağabeyi* ***Kemalettin*** *Erbakan'ın evine gidiyor izlenimini vererek yine kayıplara karıştı* (Milliyet Gazetesi, 16 Eylül 2000, s. 19) vb.

278.1.3. Kişilerin soyadı durumundaki özel adlar, 1934 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu ile alınmış olduğundan, eski lâkapların soyadına çevrilmesinden oluşan özel durumlar dışında büyük bir çoklukla yalın veya birleşik kelime türünde Türkçe adlara dayanır: *Abacı, Abacıoğlu, Abalı, Acar, Akbay, Akbulut, Atatürk, Aydemir, Balcı, Balcıoğlu, Baştürk, Boynuuzun, Çağatay, Çağdaş, Çakıroğlu, Çetinkaya, Dalkılıç, Diler, Dilenç, Enginyurt, Erbaş, Göçmen, Gülsevin, İlhan, Karaduman, Karagöz, Korkmaz, Mert, Onat, Özcan, Pamuk, Pamukçu, Reisoğlu, Sarıkaya, Sarıoğlu, Söğüt, Sönmez, Şentürk, Şerefli, Taşova, Taştekin, Ural, Uyan, Uysal, Yalçın, Yalıncak, Yardım, Yıldız, Yılmaz, Yüksel* gibi.

278.1.4. Yukarıda verilen örneklerde de rastlandığı gibi, Arapçadan geçme kişi adlarında erkek ve kadın adları aynı sözlerin müzekker ve müennes biçimlerinin kullanılması ile birbirinden ayırt edilmiştir: *Fikri/Fikriye, Hasip/Hasibe, Hüsnü/Hüsnüye, Kâmil/Kâmile, Mazlum/Mazlûme, Muhsin/Muhsine, Lâmi/Lâmiye, Selim/Selime, Şükrü/Şükriye, Vehbi/Vehbiye* vb.

278.1.5. Özel adlar arasında *Adnan, Behlül, Bülent, Bihter, Duhter, Firdevs, Güzîde, Handan, Hülya, Nazım, Neriman, Namık, Nermin, Nihal, Nuran, Suzan, Şebnem, Peyker, Seniha, Sermet* gibi edebiyatımızda daha çok Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti dönemlerinin hatırasını taşıyan Arapça ve Farsça kökenli somut ve soyut cins adlarından ve sıfatlardan gelenler de vardır. Bunlar bugün sık sık rastladığımız özel adlardır:

***Adnan** Bey'in müşkülperestliğine galebe çalabilecek bir tanesine tesadüf olunamadı* (H.Z. Uşaklıgil, AM, 65).

*Fakat bu subay son dakikada daveti reddetmiş, gelmemişti. Halbuki evi de **Azize**'nin yalısı yanında idi* (H.E. Adıvar, KA, 9).

***Behlül**'ün sesini işitirken kulaklarında bir uğultu vardı* (H.Z. Uşaklıgil, AM, 281).

***Bihter** hemen oraya, sobanın yanındaki kanepeye oturdu* (H.Z. Uşaklıgil, AM, 201).

***Cavidan** darılmıştı. Ertesi gün niçin kendisine haber vermeden operadan kaçtığını sordu* (R.N. Güntekin, DK, 226).

Bunu düşünürken ***Firdevs*** *Hanımın çehresini, bütün boylarıyla, sahte gemelikleriyle gizlenen fersudelikleriyle o çehreyi görüyordu* (H.Z. Uşaklıgil, AM, 189).

Böyle gittiği gibi gelmiş bulmak, ne iyi bir şeydi, bilsen ***Refik****. Hele biraz zaman için bile ayrılsak,* ***Handan*** *değişmiş gelecek diye korkardım* (H.E. Adıvar, H, 52).

Bir gün ***Mahmure,*** *dolapta tozlu bir plak kutusu gördü* (R.N. Güntekin, DK, 146).

Lamia*'nın bu hiç beklenmedik sözleri karşısında evvelâ şaşırmış olan* ***Kenan*** *gülmemek için dudaklarını ısırıyordu* (R.N. Güntekin, DK, 71).

Neriman'a Handan*'ı evde bulduğumu söyledim. Fakat kavgadan söz etmedim. Belki* ***Handan*** *söyleyecekti* (H.E. Adıvar, H, 88).

Nihal *size yetim kalmış bir çocuk hükmünde bırakılıyor demektir. Siz onun için bir muallimeden ziyade bir valide olacaksınız* (H.Z. Uşaklıgil, AM, 66).

Bir müddetten beri ***Peyker****'i, böyle gözleriyle, sözleriyle takip ediyordu.* ***Peyker*** *bundan hiddet ediyor görünmüyordu* (H.Z. Uşaklıgil, AM, 137).

Naim Efendi *ve* ***Sermet Bey*** *birçok imzasız mektuplar aldılar* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 61) vb.

278.1.6. Cumhuriyet döneminin dilde Türkçeleşme hareketine koşut olarak, Türkçe cins adlarının veya birtakım sıfatların kişilere ad olarak verilmesinden oluşmuş özel adlar da vardır: *Bilge, Bilgin, Çetin, Çiçek, Çiğdem, Fidan, Lâle, Kiraz, Gül, Gülüm* (*gül*+ iyelik eki), *seçkin* vb.

Yazlık evin karşısında oturan ***Bilge Hanım*** *dost canlı bir komşumuzdur.*

Bir aile dostumuzun kızı olan ***Çiğdem*** *Brüksel Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirmiştir.*

Lâle *Ataman ilk kadın valimiz olmuştur.*

Rahmetli yengemizin asıl adı ***Kiraz****, göbek adı* ***Şadiye*** *idi. Ama sonradan ikisi yer değiştirdi.*

İşittiğimize göre ***Seçkin*** *şimdi başarılı bir iş adamı olmuş.*

Bunlar dışında, fiillerin emir ya da çekimli şekillerinden yapılmış özel adlar da dikkati çeker: *Erol (<er ol!), Döndü (<dön-dü),*

Durmuş (dur-muş), Dursun (dur-sun!), Korkut (<kork-ut!), Önal (<ön-al!), Süral (<sür-al!), Seçil (seç-il-!), Yaşar (yaşa-r), Yücel (yücel-!), Yüksel (yüksel-!) gibi.

***Erol Beyin** kendi adı ile açtığı **Erol Möble** uzun yıllardır çalışan başarılı bir iş yeridir.*

Mırıltılar bir an kesildi, başlar kendine doğru uzandı, gözler yol aradı, sonra yine mırıltılar başladı:

– Haydar Beymiş bu!

– O burada mıymış?

*– İşte işte, nah ülen, **Durmuş** 'un yanında başı kalpaklı* (T. Buğra, KA, 119).

*İsmi **Dursun** olan o adam için yanmaktayım* (E. Işınsu, ÇB, 108).

***Yaşar Hanım**, benim ortaokuldan başlayarak arkadaşlığımı sürdüregeldiğim bir kimsedir.*

***Yüksel** Hanım bizim komşumuzdu.*

*Hangi **Seçil Hanım**, Orta Doğu Teknik Üniversitesinde tarih okutan **Seçil Hanım** mı?* vb.

278.1.7. Konuşma ve yazı dilimizde, ***Ayşe Fatma, Ali Veli, Ahmet Mehmet, Bekir Mekir*** örneklerinde görüldüğü gibi, eğer özel adlar gelişigüzel ikileme biçiminde kullanılırsa, o takdirde, bu adlar belirli bilinen kişileri değil belirsiz kişileri gösteren birer anlam kazanır: *Karşımıza **Ayşe Fatma, Ali Veli** kim gelirse gelsin kararımızdan dönemeyiz.*

278.2. Hayvan Adları:

Hayvan adları, cins adlarının kedi, köpek, at, kuş, maymun, fil, inek, koyun gibi hayvanlara verilmesinden oluşmuş özel adlardır: *Ağca, Ağcabey, Boncuk, Minnoş, Pamuk, Samur, Sarman, Tekir* (kedi adları); *Arap, Aslan, Benci, Bibi, Finoş, Karabaş, Kocabaş, Ponpon, Taşa, Üzüm, Gofret* (köpek adları); *Sarıbaş, Sarıkız, Sütana,* (inek adları); *Fıstık* (sıpa); *Maviş, Yeşim* (muhabbet kuşları); *Benekli Kız, Bey Karaca, Bilgetay, Gülpaşa, Goncagül, Leventhan, Samgüneşi, Sümer Güneşi, Rüzgârın Kızı, Sancak Gülü, Şakmaz, Yaşarhan* (at adları) vb.

Finoş *dedikçe eteğinize dolanan küçük bir fino köpeği vardı komşumuzun.*

Alt kattaki dairenin sevimli köpeği ***Üzüm****, hiç havlamaz. Evlerine misafir geldikçe de gelenlerin kucağına atlayıp oturacak kadar sevinç gösterileri yapar.*

Öteki köpekler ve misafirleri karşılayan insanların telâşı arasında, bu köpeğin susuşu hemen göze batıyordu.

*Bizim ona baktığımızı gören kamp reisi takdim etti:"****Aslan****, kampın üç senedir sadık bekçisi..."* (R.O. Arık, CV, 98).

Kısılı yumruğundan çok büyük olmayan tombalak bir köpecikti ***Benci*** (C. Dağcı, BDAB, 5).

Atı koşturabilir misin? Dedi. Cevap vermeden ***Sümer Güneşi****'ne dokundum. Birden fırladı, boş bulundu Nermin geriye doğru kaykıldı* (N. Üstün, AÜÇ, 34) vb.

Kedi ve köpeklere verilen adların bir kısmı onların göz ve tüy renklerine veya başka özelliklerine bakılarak verilen adlardır.

Son zamanlarda özellikle köpek meraklılarının hayvanlarına *Alis (Alice), Encıl* (*Angel*: melek), *Fang, Hamlet, Jaguar, Prens, Prenses* gibi yabancı adlar verdikleri de görülüyor.

278.3. Millet, Devlet, Topluluk, Boy ve Aşiret Adları:

Türkler, Türk milleti, Türkiye Cumhuriyeti, Fransızlar, Fransız milleti, Amerika Birleşik Devletleri, Osmanlı Devleti, Osmanlı İmparatorluğu, Çinliler, Karahanlılar, Koreliler, Oğuzlar, Türkmenler, Selçuklu Devleti, Avşarlar, Çepniler, Karakeçililer, Akkoyunlular, Karakoyunlular vb.

Başımı sağa çevirdim, müthiş, iri, kıpkırmızı bir ***Alman*** *yanıma oturmuş, gayet beyaz keten bir mendille terini siliyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 6).

Birleşik Amerika Devletlerinde *ekonomik bunalım bütün dünyaya yayıldığı, bu arada savaştan yeni çıkmış yoksul* ***Türkiye****'ye de yansıdığı yılları yaşıyoruz* (A. Nesin, BGBG II, YB, 37).

O derece ki Kırım harbi sonunda Üsküdar'da kalan ***İngiliz*** *ve* ***Fransız*** *deniz erleriyle arkadaşlık etmesi, onlarla Beyoğlu âlemlerine de katılması göze batmazdı* (M.M. Bekman, K, 37).

İtalyanların *kimseye saldırdıkları yoktu. Şehrin o da ana caddelerine ara sıra birtakım kalabalık devriye kolları çıkarıyorlardı ve o kadar...*(Ş.S. Aydemir, SAA, 141).

Derbent pazarında ***Kalmuklar, Kumuklar, Kazaklar, Lezgiler, Avarlar,*** *hülâsa her biri başka bir akından arta kalan bir insan kalabalığı kaynaşıyordu* (Ş.S. Aydemir, SAA, 166).

İngilizlerin *dediği gibi, ilk görüşte aşk denilen belâya nasıl kapılabiliriz* (H.E. Adıvar, AHS, 198).

Hakîrin kâtibi bulunduğum gümrük burdadır. Dört çevresinde ***Arap, Acem, Hint, Sint, Hatay, Hoten*** *bezirgânlarının haneleri de vardır* (A.H. Tanpınar, BŞ, 39).

Dev gibi, saman saçlı, aydınlık mavi gözlü bir ***İsveçli*** (A. İlhan, SA, 56).

– İsim ne?... Ne milletten?

– İsmi Nelly... Aslen ***Macar*** *ama herkes* ***İngiliz*** *sanıyor* (R.H. Karay, N, 768).

Nazikeda'nın bu mütalâasında isabet ve mantık yoktu. Çünkü daha ziyade ecnebilerin, yaşamakta oldukları semtlerdeki ***Türk*** *aileleri de, kendilerini imkân nisbetinde yeni bir anlayışa uydurmaya çalışıyordu.* (M.M. Bekman, K, 18-19).

O kadar güzel Türkçe söylüyordu ki, insan vücudunu, yüzünü görmese, ismini işitmese, aldanarak şivesine ***Türk*** *diyecektik* (Ö. Seyfettin, BL, 6).

Yemenliler, Hicazlılar, Dürzîler *yahut* ***Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar*** *diye bir şey yoktu; Bunların vazifeleri sadece vergi vermek ve itaat etmekti* (Ş.S. Aydemir, SAA, 41).

Anadolu'da bugünkü söyleyişe göre Oğuz boylarının adları şunlardır: ***Bozoklar: Kayı, Bayat, Kara-Evli, Yazır, Döğer, Dodurga, Avşar, Kınık, Beğ-Dili Karkın. Üçoklar: Bayundır, Peçenek (Beçenek), çavundur, Çepni, Salur (Salır), Eymir, Alayuntlu, Yüreyir, İğdir, Büğdüz, Kınık*** (F. Sümer, Oğuzlar, 172) vb.

278.4. Kıt'a, Ülke, Yer, Şehir, Irmak vb. Adları:

Almanya, Çin, İngiltere, İzlanda, Japonya, Türkiye, Ankara, Amasya, Erzurum, İzmir, İstanbul, Londra, Washington, Akdeniz,

Atlas Okyanusu, Marmara Denizi, Kara Deniz, Dicle, Fırat, Kızılırmak, Meriç, Alp Dağları, Altay Dağları, Toros Dağları vb.

*Yanaklarında üç çizik vardı. Bu çiziklerin **Afrika**'nın kim bilir neresindeki kabilesinde daha çocukken güzelleşsin, süs olsun diye yanaklarına keskin bir şeyle çizildiği belliydi* (A. Nesin, YB, 34).

*Bir zaman **kaçak** gezdi, sonra bir yolunu bulup kendini **Anadolu**'ya attı* (M.Ş. Esendal, EOY, 134).

*Güneyde üç devletin; **Türkiye**'nin, **İran**'ın ve eski **Rusya**'nın sınır kavşağında, tepelerindeki ebedî karlardan tacı ile **Ağrı Dağı** yükseliyordu* (Ş.S. Aydemir, SAA, 131).

***İran**'da, **Irak**'ta her tarafta ortaklarım vardır.*

*– Demek ara sıra gezersiniz... **Hindistan**'a, **Tibet**'e filâna? **Türkiye**'ye de gider misiniz?* (R.H. Karay, GH, 19).

*Fakat gene de çok misafir geliyor. Enişte'nin daha çok **Amerika**'da ve **İngiltere**'de tanıdığı bir sürü fikir adamı var* (H.E. Adıvar, AHS, 38).

*Çok defa **Ankara ovasına** bakarken Hacı Bayram'ın ömrünün sonuna kadar müridleriyle ekip biçtiği tarlaları düşünürüm* (A.H. Tanpınar, BŞ, 11).

*Yirmi yaşında **Edirne**'de sulh yargıçlığı yaptığı zamanlarda işten çıkınca yangın yerlerinde uçurtma uçurttuğu için, hakkında vaktiyle soruşturma açılmıştı* (Ç. Altan, BYİ, 134).

*Karanlık ve tenhalık içinde, **İstanbul'un** sokaklarında yürümekle **İstanbul** denilen şeyi daha iyi anlıyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 149).

***Konya** insanı ya bir sıtma gibi yakalar, kendi âlemine taşır, yahut da ona sonuna kadar yabancı kalırsınız* (A.H. Tanpınar, BŞ, 90).

***Balçık** köyü öğretmeni olan Galip amcam da öbür öğretmenler gibi, yeni Türk abecesini öğrenmek için **Akçokoca** ilkokuluna kursa gelmiş* (A. Nesin, BGBG II, YB, 121).

*Yangından evvel **Aksaray**'da, sonra **Fındıklı**'daki konağımızda on dört yaşıma kadar neşesiz, renksiz hayat geçirdim* (R.N. Güntekin, D, 13).

*Bütün kış, **Boğaziçi**'nin hayalini kurduktan sonra yine koşup geldikleri "şu çöplük", çocukluğundan beri yaşaya yaşaya usandığı*

bu ıssız çöl, onu artık çıkıp gezmekten alıkoyacak kadar bıktırmıştı (M. Rauf, E, 36).

Her pazar yayan ***Çamlıca*** *tepesine çıkarız. Sen de gelirsen, orada görüşürüz. Allahaısmarladık...* (Ö. Seyfettin, BL, 17).

Uzakta ***Haliç****'e giden bir vapur acı acı öttü* (A.H. Tanpınar, MB, 77).

Bütün vapur hafifçe sarsıldı. Hava gayet güzeldi. ***Kadıköyü'ne*** *gidiyorduk* (O. Seyfettin, İDA, 152).

Mahmutpaşa'da *ucuza aldığınız ne varsa ben satarım. Daha neler neler!* (A. İlhan, SA, 74).

Bazen de birlikte ***Samanpazarındaki*** *bir saza giderdik. O içeri girince bütün saz takımı saygıyla ayağa kalkar, kendisini selâmlarlardı ve şarkıcı hanımlar onun bestelerini söylerlerdi: Bir ihtimal daha var...*(Ç. Altan, BYİ, 196).

Gece esen kayı rüzgârı kesilmiş gibiydi. ***Ege Denizi*** *ponent rüzgârının olmasını bekliyordu* (H. Balıkçısı, DG, 16).

Zaten öyle anlaşılıyordu ki, orduda da pek intizam yoktu. Çünkü kışlalarla şehrin arasından geçen ***Tunca*** *nehrinin üstündeki saraçhane köprüsünün başına, kışladaki askerler ikide birde silâh çatarlardı* (Ş.S. Aydemir, SAA, 43).

Babamın aşağıdaki dereyi görmek için, sarktığı mazı ağaçları arasındaki bir uçurum, ***Botan Suyu****'nun dağınık kollarının yer yer güneşe boğduğu yeşil bir ova, ancak kenarından geçtiğimiz Bitlis şehri namına bir bakkal dükkânının camlarına dizilmiş gördüğüm küçük lâmba şişeleri; Balkan Harbinin kim bilir hangi cefasına katlandıktan sonra memleketine yorgun dönen bir redif taburiyle üstünde karşılaştığımız eski, harap* ***Murat Suyu köprüsü****, nihayet bir gece, dibinde yattığımız* ***Yıldız Dağı*** *ve bir gün uzağından geçtiğimiz* ***Suphan Dağı****, sonra bu dağların benim çocuk muhayyelemde yaptığı acayip tesir...* (A.H. Tanpınar, BŞ, 26).

O kadar ki Sinan denilince gözümün önünde son derece nisbetli yontulmuş bir mücevher dizisine benzeyen irili ufaklı, tâ ***Macaristan*** *içerisinden başlayarak* ***Akdeniz****'e ve* ***Basra Körfezi****'ne kadar iner* (A.H. Tanpınar, BŞ, 17).

Öyle sanıyorum ki ***Bengale Körfezi*** *İngilizlerin elinde... Belki* ***Nikobar Adaları*** *da. Oradan* ***Seylan****'a geçmek işten bile sayılmaz* (R.H. Karay, N, 526).

Dağ, tepe, şehir, köy, semt, ırmak, deniz, göl ve benzerlerine verilen adların çoğu, bunların coğrafî bakımdan taşıdıkları nitelik veya daha başka özelliklerine bakılarak verilmiş olan adlardır: *Beyşehir, Eskişehir, Nevşehir, Viranşehir, Yenişehir, Çanakkale, Hasankale, Keçiören, Kırıkkale, Çataltepe, Beştepe, Duatepe, Maltepe, Dumlupınar, Soğukpınar, Taşpınar, Gülşehir, Ayvalık, Çamlık, Zeytinlik, Gölgeli, Geyikli, Kirazlı, Çamlıca, Akıncılar, Anbarcılar, Taşçılar, Aşağı Ayrancı, Yukarı Ayrancı, Kavaklıdere, Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı* vb.

278.5. Dil, Din, Mezhep ve Tarikat Adları:

Almanca, Azerbaycan Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Hintçe, Japonca, Korece; Hristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik, Nesturilik, Bektaşilik, Mevlevîlik, Nakşıbendîlik, Sünnîlik, Şiîlik vb.

Altay dilleri teorisine göre Türkçe yalnız ***Moğolca*** *ile değil* ***Korece*** *ve* ***Japonca*** *ile de akraba olan bir dildir.*

Çince *ve* ***Tibetçe*** *tek heceli dillerin tipik örnekleridir.* ***Hint-Avrupa*** *dil ailesine giren* ***Almanca*** *ve* ***İngilizce*** *de çekimli diller grubundandır.*

Çocuklara Almanca öğretmekten geçtim, bir iki yıl burda kalırsam ***Almanca****nın bildiğim kadarını da unutacağım* (A. Nesin, Z, 162).

Galiba ***İngilizce*** *konuşuyorlardı ama biri Türktü* (H.E. Adıvar, AHS, 184).

Hristiyanlık *ve* ***Müslümanlık*** *dünyanın en yaygın iki dinidir.*

Budizm*, Hindistan ve Çin'de yaygın olan ve tarikat üstü bir tanrı düşüncesi yerine, Budha'nın ileri sürdüğü mistik dünya görüşünü benimsemiş olan bir dindir.*

Katoliklik *ve* ***Protestanlık*** *Hristiyanlığın,* ***Sünnîlik*** *ve* ***Şiîlik*** *de Müslümanlığın iki farklı mezhebidir.*

Şimdi bunların kaçamayanları toplanacak evvelâ işkence ile kasalarındaki ve bankadaki paraları alınacak, sonra fidye gibi bütün mülkleri Bulgar mekteplerine verdirilecek, en nihayet hepsi vaftizlenip ***Hristiyan*** *yapıldıktan sonra öldürülecekti* (Ö. Seyfettin, BL, 91).

Gerçi ***Katolik*** *dünyasının afaroz ettiği bu sabık rahip, on on beş senedir ömrünü* ***Müslümanlar*** *arasında geçiriyordu* (H.E. Adıvar, SB, 62).

Bu gibi kavgalar, ya Rum veya Bulgar mahallesinden geçen bir ***Müslüman*** *çocuğunun taşa tutulması yahut da* ***Müslüman*** *mahallesine giren bir* ***Hristiyan*** *çocuğuna dayak atılmasıyla başladı* (Ş.S. Aydemir, SAA, 17).

Her ne kadar ***Mevlevîlik*** *tarikatının kurucusu* ***Mevlâna*** *zannedilirse de asıl onun görüşlerine dayanarak oğlu Sultan Veled tarafından kurulmuştur* (TS-2, 1550).

Nakşibendîlik*, Şeyh Muhammed Bahaüddin'in kurduğu gizli ibadete dayanan bir tarikattır* (TS-2, 1627) vb.

Hacı Bayram, Türk toplumunun bünyesinde gerçekten yapıcı bir rol de oynar. Kurduğu ***Bayramlık*** *tarikatı esnaf ve çiftçinin tarikatıdır* (Sabah gaz.).

278.6. Kurum, Kuruluş, Dernek, Okul, Makam vb. Adları:

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Başbakanlık Devlet Plânlama Teşkilâtı Müsteşarlığı, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Kütüphane Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yargıtay Başkanlığı, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Türk Dil Kurumu (TDK), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Kadınının Sosyal Hayatını Araştırma Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanı, İş Bankası Genel Müdürü vb.

278.7. Saray, Köşk, Villâ, Apartman, Otel, Cami, Gemi, Uçak, Sandal gibi Bina Araç ve Benzerlerine Cins Adlarından, Tarihî ve Coğrafî Adlardan veya Kişi Adlarından Alınarak Verilen Adlar:

Beyaz Saray, Çankaya Köşkü, Beylerbeyi Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Topkapı Sarayı, Büyük Ankara Oteli, Hilton Oteli, Sheraton Oteli, Amiral Nelson Gemisi, Ertuğrul Yatı, Savarona Yatı, Lâle Apartmanı, Kuğulupark Apartmanı vb.

Bildiğim bir şey varsa birgün, bu fotoğrafa bakarken ***Ankara Kalesi*** *kendiliğinden gözlerimin önüne geldi ve ben bir daha bu iki hayali birbirinden ayıramadım* (A.H. Tanpınar, BŞ, 3).

Her yer, her yer hattâ ***Dolmabahçe Sarayı*** *bile baştan aşağı taflanlarla, tanklarla donatılmıştı* (Ö. Seyfettin, BL, 20).

Baki'nin ***Fatih Camii****'nde fakir bir müezzin olan babası, oğlunun Türkçeyi kendi adına fethedeceğini, sözün edebî saltanatını kuracağını; Nedim'in anası, Türkçenin ikliminde oğlunun bir bahar rüzgârı gibi güleceğini, onun geçtiği yerlerde bülbül şakımasının kesilmeyeceğini biliyorlar mıydı?* (A.H. Tanpınar, BŞ, 52).

Lâle Apartmanının *büyük kapısı önünde durdular* (P.Safa, FH, 125).

Ankara'ya gelen Evliya, vakıa şehri, kalesi, hisarı, ***Paşa Sarayı****, serdarı, hususi kazanç kaynakları, bahçelerinin meyvası, mektep ve medrese, cami sayıları ve âdetleriyle tasvir etmekten geri kalmaz, fakat asıl orkestrasyonunu bugün, yattığı yerin adı bile unutulan bir Türk evliyasında yapar* (A.H. Tanpınar, BŞ, 18).

– Hangi Lord?

– ***Somes Köşkünün*** *sahibi* (R.H. Karay, N, 735).

Yine Nerval ve bilhassa Gautier, ***Tophane Kahvesinden*** *bahsederler. Deniz kenarında bulunan bu* ***Tophane Kahvesinden*** *şimdiki Tepebaşı'nda ve belki de Altıncı Dairenin karşısında bulunan kahve gibi ecnebiler tarafından yapılmış birçok gravürleri vardır* (A.H. Tanpınar, BŞ, 205).

Toprak Palas*, Tahtakale'ye giden sokağın solunda bir çıkmazın dibindeki viran evin avlusuydu.*

Kerpiç duvarlı, toprak zeminli olan bu yere ***Toprak Palas*** *derlerdi. Burası gizli bir meyhaneydi* (A. Gündüz, BŞGD, 136) vb.

278.8. Gazete, Dergi, Ansiklopedi, Kitap, Roman vb. Adları:

Hürriyet gazetesi, Milliyet gazetesi, Sabah gazetesi, Newssweek dergisi, Türk Dili Dergisi, Türkoloji Dergisi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Millî Tetebbular Mecmuası, Türkiyat Mecmuası, İslâm Ansiklopedisi, Türk Ansiklopedisi, Divan-ı Lûgat-it Türk, Kutadgu Bilig, Fuzulî Divanı, Müyessiretü'l-Ulûm, Lehçe-i Osmanî, Türkçe Sözlük, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu, Safahat, Siyasî Hikâyeler,İbişin Rüyası, Egenin Dibi, Merhaba, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Kurtlar Sofrası vb.

Ad Bilimi

(Alm. *Onomastik, Namenkunde, Bezeichnungskunde;* Fr. *onomastique;* İng. *onomastics*)

279. Özel adlar konusunda işaret edilmesi gereken bir husus da, dil biliminde doğrudan doğruya özel adlarla uğraşan bir bilim dalının varlığıdır. *Kelime bilimi* veya *sözcük bilimi (lexicologie)* diye adlandırılan bilim kolunun dallarından birini oluşturan *ad bilimi*, geniş anlamıyla, adları kelime-kavram ilişkileri açısından inceleyen bir bilim dalıdır. Ad biliminin bir de yalnız özel adlar üzerinde duran, bunları *köken bilgisi (etymologie)*, tarihî gelişme, dil ve kültür sorunları açısından değerlendiren bir alt dalı vardır. Ad biliminin özel adlar üzerinde duran bu alt dalı, kendi içinde:

1. Kişi adları bilimi *(onomastique)*
2. Yer adları bilimi *(toponymie veye toponomastique)*
3. Coğrafî adlar üzerinde duran dağ adları bilimi *(horonymie)*
4. Çay, ırmak, nehir, göl gibi su adları üzerinde duran *akarsu adları bilimi (hydronymie)* gibi araştırma bölümleri oluşturmuştur. Ülkemizde bu konuda yapılan araştırmalar ve yayınlar oldukça sınırlıdır.[179]

B. Cins Adları (Tür Adları)

(Alm. *Gattungsname;* Fr. *nom Commun,* İng. *common noun;* Osm. *ism-i cins*)

280. Cins adları, aynı türden olan canlı cansız bütün varlık ve kavramlara verilen ortak adlardır. Bu adlar, özel adlarda olduğu gibi belirli tek bir varlık veya nesneyi göstermezler. Aynı türden olan varlık ve kavramlardan birine, bir bölümüne veya hepsine ad olan

---

[179] Yer adları konusunda genel bilgi için Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim,* s. 32 ve 432; daha ayrıntılı bilgi için Caferoğlu, "IV. Beynelmilel Onomastik Kongresi", *TDED* C.V (1953), s. 1-13; Eren, "Yer Adlarımızın Dili", *TDAY Belleten* 1965, s. 155-165; Aksan, "X. Uluslar Arası Adbilimleri Kurultayı ve Düşündürdükleri" *Türk Dili* 219 (1969), s.176-178; "Birkaç Türkçe Yer Adı ve Bunların Dilbilimi ve Kültür Bakımından Önemi", *DTCF* Derg. 1970, s. 81-85; "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", *TDAY Belleten* 1973-74, s. 185-193'e bk.

sözlerdir: *ağaç, ana, baba, bitki, at, kuş, kuzu, güvercin, ördek, şeftali, zeytin, ev, otel, saray, han, hamam, göz, boyun, kalp, topuk, süngü, süzgeç, tüfek, yer, gece, gündüz, hava, ışık, ses* vb.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, cins adlarda, kelime ile onun gösterdiği varlık veya nesne arasında bir ses bağlantısı yoktur. Fakat herkes tarafından önceden bilinen bir bağlantı vardır. Nitekim *ağaç, tarla, yağmur* sözleri söylendiğinde, onu işitenlerin zihinlerinde hemen birer *ağaç, tarla, yağmur* kavramları oluşur, şekillenir. Çünkü bu adlarda, adla, o adın gösterdiği varlık veya nesne arasında toplumun bütün bireylerinin yani sosyal yapının ortaklaşa kabul ettiği ve öteden beri süregelen sıkı bir anlam bağlantısı vardır. Oysa, özel adlarda, o ad ile gösterdiği varlık arasında toplumun bütün bireyleri için geçerli olan ortaklaşa bir anlam bağlantısı yoktur. Onlar, yukarıda da belirtildiği üzere, benzerleri bulunmayan, tek bir varlığa sun'î olarak verilmiş olan etiket durumundaki adlardır. Bu nedenle, özel adla belirttiği varlık arasında, ancak o varlığı tanıyan ve bilenler için bir bağlantı söz konusudur. Bu da demektir ki, bu varlıklar ancak onları tanıyanlara bir anlam ifade eder. Nitekim, ***Serpil*** *yarın İzmir'e gidecek* cümlesindeki Serpil'in kim olduğu, yalnızca onu tanıyanlar tarafından bilinmekte, bu ad başkalarına yabancı kalmaktadır. İşte özel adlar ile cins adları arasındaki nitelik ayrılığı da onların bu farklı özelliklerinden kaynaklanmıştır.

III. Oluş ve Kılış (Hareket) Adları

(Alm. *Nomen-Aktionis, Geschehenbezeichnung*; Fr. *nom d'action*; İng *actionnoun;* Osm. *faaliyet ismi, masdar, masdar-ı muhaffef*)

281. Bu gruba giren adlar, herhangi bir varlık veya nesneyi gösterme yerine, bir oluş ve kılışın veya bir durumun adıdırlar. Aslında, fiillerdeki oluş ve kılışlar her zaman bir ad biçimi ile adlandırılır: *anlamak, dinlemek, gelmek, okumak, serinlemek, yaymak; dinme, gönderme, hızlanma, yetinme; anlayış, bekleyiş, direniş, özeniş* gibi.

Gramerdeki ad-fiiller, ad gibi kullanılan fiil şekilleri olduklarından, biz fiillerdeki oluş ve kılışın ad şekillerini *ad-fiiller* (veya

mastarlar) ile gösteririz. Bunlar: 1) *-mAk,* 2) *-mA,* 3)*-Iş/-Uş* ekleriyle kurulan adlardır.[180]

1. *-mAk* Eki:

282. *-mAk* ekiyle kurulan fiil adları tıpkı öteki adlar gibi iyelik ve ad çekimi ekleri alabilirler. Edatlarla grup oluştururlar. Cümlede özne, nesne, tümleç ve yüklem olabilirler. Yalnız belirtili ad tamlaması kuramazlar. Belirtisiz ad tamlamasında tamlayan görevindedirler. Öteki adlardan farklı olarak *-mA-* olumsuzluk eki alırlar. Ancak *+lAr* çokluk eki almazlar:

Dicle'nin içi okuyup ***yükselmek*** *hırsı ile yanıyordu. Ancak bilmek, hattâ o yolun olduğunu* ***görmek*** *bir işe yaramıyordu* (T. Buğra, İR, 53).

İçinden ***vurmak, kırmak, yakmak*** *geçti* (O. Kemal, DE, 77).

Onu ***eğlendirmek,*** *sıkıntısını* ***dağıtmak, neşelendirmek*** *için elinden geleni yapmıyor muydu?* (O. Kemal, DE, 7).

Medrese odalarında ***susmak, uyumak, gülmek*** *hattâ* ***ağlamak*** *imkânsız gibi bir şeyler düşünürüm* (K. Tahir, EŞİ, 219).

Yaşamak *güzel, çok güzel şeydi* (A.H. Tanpınar, H, 177).

Maliye nazırının konağına ***hoca olmak*** *istemediğini, lâkırdı sırasında Raif anlayacaktı* (M.C. Kuntay, Üİ, 65).

Kâmil Bey palavraya ***düşmemek*** *için uygun kelime arıyordu* (K. Tahir, EŞİ, 12).

---

[180] Oluş, kılış adları çeşitli gramerlerde birbirinden az çok farklı biçimlerde ele alınmıştır. Deny, "şahıs fiil siygaları" diye adlandırmış ve ad kılığı altında gösterilen fiiller olarak incelemiştir. Ayrıca ad-fiiller (mastarlar) dışında sıfat- fiil (participium) ve zarf- fiilleri de (gerundium) bu gruba sokmuştur ki, bizce sıfat- fiiller ve zarf-fiiller bu gruba alınmaz (*Türk Dili Grameri,* § 694, 695, 702'ye bk. ve krş.). Aynı konu Kononov'da "*-ma, -mak, -maklı* ve *-yış* hareket adları" başlığı altında toplanmıştır. (*Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka,* § 931, 935, 936 ve 940). Emre, *Türk Dilbilgisi* adlı kitabının 89. paragrafında bunu"-mak yapılı adlar (mastar)" diye göstermiştir. Gencan konuyu "ad - eylem" başlığı altında ele almıştır. Ona göre oluş ve kılış adları "hem ad hem eylem görevindedir (*Dilbilgisi*, § 334). Bu görüş eleştirilmeye muhtaçtır. Banguoğlu "fiilin ad şekli, yani bir kılış, bir durum veya oluşun adı" olarak tanımladığı ad-fiilleri "adfiiller" başlığı altında vermiştir *Türkçenin Grameri*; § 360. Bu konu Aksan'ın yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri'*nde "iş ve eylem gösteren ad" olarak ele alınmıştır (s. 27/C).

Görüp de "ne güzel" diye ***gülümsememek,*** *küçük bir çocuğun cenneti hayal ederken düşündüğü şeylere* ***yaklaşmamak*** *mümkün değildi* (K. Tahir, EŞİ, 96).

Bu defa ölüm geride kendinden başka hiçbir canlı şey ***koymamak*** *ister gibi şehre saldırmıştı* (A.H. Tanpınar, BŞ, 27).

Gerçekte bütün bu buhranlar fakirliğe parayı hesapla ***harcamağa,*** *gelecek günlerden ömründe ilk defa korkmaya mecbur kalışından ileri geliyordu* (K.Tahir, EŞİ, 96).

Hayatının henüz şekli yok da onun için: Zaten hayat ***tanzim edilmeğe*** *daima muhtaçtır* (A.H. Tanpınar, H, 83).

Birden karşı sahil boyunca uzanan o dar, çok beyaz âdeta gümüşten çizgide ***seyretmekten*** *hoşlanırım* (A.H. Tanpınar, BŞ, 220).

– Bari gülme! N'olur, ***gülmekten*** *vazgeç! diye yalvardı* (A.H. Tanpınar, H, 355).

Mümtaz alt salonda karanlığa ***gömülmektense,*** *biraz rahatsız olacağını bile bile yukarıda oturmayı tercih etti* (A.H. Tanpınar, H, 67).

Amcanız, verdiğimiz emeğin karşılığını ***alabilmiştir*** vb.

Yükleme ve yönelme durumu ekleriyle genişletilmiş *-mAk* kılış adlarında, iki ünlü arasında kalan *-k-* ünsüzünün erimesi dolayısıyla, pratikte artık bu adın çoklukla *-mA* adına (mastarına) kaydığı görülüyor: *başlamayı (<başla-mak+ı), istemeyi, dinlemeye (dinle-mek+e), dönüşmeye, sökülmeye* vb.

2. *-mA* Eki:

283. *-mA* eki, fiilleri ad biçimine sokan ve çok kullanılan bir ektir: *alma, bilme, benzetme, bilmeme, getirme, inceleme, oturma, tarama, verme, yerleştirme* vb.

-mA ekiyle kurulan kılış adları da öteki adların taşıdığı bütün özelliklere sahiptir. İyelik, çokluk ve ad çekimi ekleri olabilir. Tamlamalara girer. Cümlede özne, tümleç, yüklem görevleri yapabilir:

Problem çözme *insan kafasını hayli geliştiren bir işlemdir.*

İsmail Efendi'nin eserlerinde devrin zihniyetinin bu tarafını anlatan bir yığın safça ***uydurma*** *daha vardır* (A.H. Tanpınar, BŞ, 14).

Dediğim gibi bir kısım esnafa üslûplarını ve ***konuşma tarzlarını*** *kabul ettikleri için külhanbey olmayanlar da böyle sanılırdı* (A.H. Tanpınar, BŞ, 202).

Bu son ***denememiz*** *olur ağabey. Ama biraz da işin aslını öğrenmek için gideceğim onunla* (T. Buğra, İR, 83).

– Maamafih, aferin! Lâf aramızda yoğurdu bile ***yemenin lüzumunu*** *kavramışsın* (O. Kemal, DE, 53).

Kendini ***öldürmenin*** *ne faydası olur* ***konuşmanın inceliklerini*** *bilmek gerekiyor?* (K. Tahir, EŞİ, 29).

Gözgöze geldiler. Gözlerinin içi gülüyor, kocasının da el çırparak tempo tutanlara ***katılmasına*** *seviniyordu* (O. Kemal, DE, 26).

Ama kim olursa olsun, ne için olursa olsun ***anlatmaya, açıklamaya*** *bir kere bile yanaşmamıştı* (T. Buğra, İR, 132).

Bazı eski medeniyetlerde ölenle eşyasının beraberce ***yanması*** *veya* ***gömülmesi*** *ne güzel âdetmiş...* (A.H. Tanpınar, H, 49).

Biliyordu ki, şartlar değişince insanlar da değişir, tanrıların yüzü solardı. Fakat böyle ***olmaması*** *gerektiğini de biliyordu* (A.H. Tanpınar, H, 39).

Fabrikanın kötü şartları içinde çalışmaktan bu kadar yılmış bir insandan tekrar oraya ***dönmesini*** *nasıl isteyebilirdi?* (O. Kemal, DE, 17).

Naciye uzayan hastalığından oğluna karşı utanıyor, onun ***oyalanmasını*** *istiyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 152).

Aradaki fark ***çalışmasından*** *ibaretti* (T. Buğra, İR, 179).

Deminden beri biraz ***sevmeye*** *başladığı bu adamın böyle basit lâkırdıları bir tebliğ sesiyle* ***söylemesindeki*** *ukalâlığa adamın canı sıkıldı* (M.C. Kuntay, Üİ, 178).

Bugün bize ***gelmelerine*** *seviniyorum.*

Beş gecedir yattığı bu yeri, bu darağacını gösterir gibi dehşetle ***ürpermelerle*** *gösterebilirdi* (A.H. Tanpınar, H, 14).

3. *-Iş / -Uş* Eki:

284. *-Iş / -Uş* eki de fiilleri ad kalıbına sokan ve çok yaygın kullanılışı olan bir ektir. Başlıca özelliği, kılışın tarzını gösteren ad

olmasıdır. Bu niteliği dolayısıyla bunlara *tarz adları* da denebilir:[181] *anlatış, arayış, bakış, bekleyiş,duruş, oturuş,vuruş* gibi .

*Bu **araya giriş**, İngilizlerin Türkçeyi ne kadar iyi bildiğini ortaya koymuştu.*(K. Tahir, EŞİ, 50).

*Onun bu sabah azıcık sararmış yüzünde beni ta ruhumun sonuna kadar ölçmek isteyen bir **bakış** vardı* (H.E. Adıvar, H, 43).

*Daha başlangıçta Cemal Paşa'nın kusurlarından birinin **gösteriş** olduğunu söylemiştim* (F.R. Atay, Z, 52).

*Ne **giyinişi**, ne **yaşayışı**, ne **söyleyişi** onun zevkine göre değildi* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 40).

*Birdenbire kavgalarımızdan, böyle dargın günlerimizden sonra senin bana **koşuşunu** hatırladım* (H.E. Adıvar, H, 101).

*Koca mermi bölüğün siperine doğru istikamet aldı, havadan onun **uçuşunu** takip eden gözleri iri dairelerle açılmıştı* (F.R. Atay, Z, 168).

*Bir buçuk yıldan beri bir yandan İstanbul'daki mülkleri, bir yandan da Nermin'e aldığı elmasları satarak **yaşayışlarını** değiştirmemeye çalışıyordu* (K.Tahir, EŞİ, 10).

*Mümtaz'a bir türlü **tahammül edemeyişini** bütün ev halkı bilirdi* (A.H. Tanpınar, H, 199).

*Bir **atılışta** baştan sona kadar okudum* (F.R. Atay, B, 93).

*Adnan konağa her **gelişinde** bu Hacı Kalfa'nın gözlerini karşısında bulacak, bu gözler karar verecek* (M.C. Kuntay, Üİ, 125).

*Kibirli olması gereken Handan bu **unutuluşa** nasıl katlanıyor, bilmem* (H.E. Adıvar, H, 71).

*Gelininden hiçbir şeyi esirgemiyor, hattâ bazı arzularını garip bir **sezişle** önlediği bile oluyordu* (A.H. Tanpınar, MB, 93).

-Iş/-Uş adları bazen de bir kılışın tarzı yerine sınırlı veya bir kez yapılan bir kılışı gösterir: *ayrılış, iniş, çıkış, dalış, geçiş, kalkış, uçuş* gibi.[182]

---

[181] Banguoğlu bunları *tarz adları (nom de maniére)* olarak vermiştir. (*Türkçenin Grameri*, §. 226).

[182] Ad gibi kullanılan fiil şekillerinin görevleri Kelime Yapımı ve Ad-Fiiller bölümlerinde ayrıca ele alındığı için (131, 140, 164; 642-678.§'lar) burada ayrıntıya girme gereği duyulmamıştır.

Adların Yapıları Bakımından Sınıflandırılması

285. Adları dildeki anlam ve görevleri dışında, kelime yapıları, yani şekil bilgisi açısından taşıdıkları ayrılıklara göre de bir sınıflandırmadan geçirerek dört gruba ayırmak mümkündür. Bunlar:

1. Basit (yalın) adlar,
2. Türemiş adlar,
3. Kalıplaşmış adlar,
4. Birleşik adlardır.

1. Basit (Yalın) Adlar

(Alm. *einfaches Nomen*, Fr. *nom simple*, İng. *simple noun*)

286. Basit adlar, kök durumunda olan ve herhangi bir türetme ekiyle genişletilmemiş bulunan tek kelimeden ibaret adlardır. Türemiş ve birleşik adların dışında kalan bütün adlar yalın ad grubuna girer. Dilimizdeki yalın adların önemli bir bölümü de başka dillerden alınmış sözlerden oluşur. Bu alıntı sözler, geldikleri dillerin kurallarına göre, türemiş kelimeler olsalar bile, dilimizde yapım ekleriyle genişletilmedikleri sürece yalın kelime sayılırlar. Bütün özel adlar ve cins adları belirtilen bu özellikleri taşıyorsa yalın ad durumundadırlar: *Ali, Aynur, aş, av, ay, ana, baba, bağ, bahçe, buz, dağ, deniz, dil, dokuz, el, eş, Filiz, fişek, gamze, iğne, inek, kuzu, kütük, otuz, Lâle, Mehmet, Sahavet, saç, su, taş, tepe* vb.

287. Dilimizde, cins ad türündeki yalın adlardan bir kısmı aralarında ses yakınlığı bulunan eş veya zıt anlamlı iki kelimeden oluşan birer ikileme biçimindedir: *ana baba, bağ bahçe, bet beniz, çanak çömlek, çör çöp, çoluk çocuk, dağ taş, dere tepe, değiş tokuş, dirlik düzenlik, döl döş, düğün dernek, hesap kitap, karı koca, kız kızan, kul köle, pılı pırtı, soy sop, tas tarak, toz toprak* vb.

Başlangıçta anlamı güçlendirmek amacıyla kullanılmış olan bu ikilemeler, yüzyılların getirdiği anlam kaynaşması ile bugün artık birbirinden ayrılmaz duruma gelmişlerdir. Bundan dolayı da anlam bakımından güçlendirilmiş tek bir kelime niteliğindedirler:

Pazar günü ***çoluk çocuk*** *hep birlikte pikniğe gidiyoruz. Sürekli çalışmaların yol açtığı kaçış* ***günlerinde her taraf ana baba gününe*** *dönmüştü* (Milliyet, 11 Haz. 1939).

Yazın hepimiz ***bağ bahçe*** *işlerinde çalışırız, dedi Fatma Bacı.*

Geçirdiği korkulu günler yüzünden artık ***beti benzi*** *uçmuştu* (günlük konuşmalardan).

Az gitmiş uz gitmiş ***dere tepe*** *düz gitmiş; bir arkasına bakmış ki arpa boyu yol gitmiş* (bir masaldan).

Duvardan duvara kabuklu kalın ağaçlar uzatılmış ve üzerine ***çalı çırpı*** *yığılmış bir çatı altında idik.*

Bunlar hiç olmasa bir araba ***çoluk çocuğu*** *nasıl besleyeceğiz?* (M.S. Esendal, EOY, 70).

Çoluğu çocuğu *şaşırdılar, işlerini derleyip toparlayamadılar, alacaklılar da sıkıştırıp evi sattırdılar* (M.Ş. Esendal, EOY, 217).

Köşede bucakta *ne kadar esir, çürük adamlar varsa meydana çıkmış bulunuyorlardı* (M.Ş. Esendal, EOY, 19).

Kıyıda bucakta *neler, neler yoktu...* (A.H. Tanpınar, MB, 15).

Mahmut Efendi ile Celâl bana tüccar kâtipliği, muhabirlik, muallimlik kabilinden bir iş bulmak için daima uğraşıyorlar, ***öteye beriye*** *baş vuruyorlardı* (R.N. Güntekin, D, 34).

Söyle, Allah aşkına, bir kadın önce kocasının ***üstünü başını*** *düzeltir, sonra kıskançlık kavgası eder* (H.E. Adıvar, H, 93). [183]

288. Ünlü ile başlayan kelimelerin başına *m-*, ünsüz ile başlayanların ön sesindeki ünsüz kaldırılarak yerine *m-*, ünsüzünün eklenmesiyle oluşturulan ikileme türündeki cins adları da tek anlamlıdır: *çarşaf marşaf, çocuk mocuk, ekmek mekmek, ev mev, oluk moluk, para mara, sandalye mandalye, yaş maş, yavaş mavaş, yol mol* vb.

Bunların bir önceki paragrafta belirtilen adlardan farkı, anlama güç katan tek kelime niteliği taşımakla birlikte, aynı zamanda "benzer, benzerleri" anlamını da vermiş olmasıdır. *Para mara* "para ve benzerleri" demektir:

Ben ***kâtiplik matiplik*** *yapamam. Üniversiteye girip okumak istiyorum.*

---

[183] İkilemeli adlar için, Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, s.21, 29'a bk.

Biz bu şehre yeni geldik. Daha ***yol mol, yön mön*** *bildiğimiz yok. Önce elimize bir şehir plânı alalım.*

Günümüzde artık ***dostluk mostluk*** *hak getire; herkes kendi çıkarının peşinde.*

Oğlu Osman Bey adlı Beyliği... Gözü ***esir mesir*** *göresi değildir, dedim* (K. Tahir, DA, 170) vb.

Yansımalı (Ses Taklîdi) Adlar:

(Alm. *Onomatopoie, Lautbild, Schallnachahmung,* Fr. *onomatopée;* İng. *onomatopeia;* Osm. *lâfz-ı taklidî, savt-ı taklidî*)

289. Yukarıda cins adlarının özelliklerinden söz ederken, dildeki kelimeler ile o kelimelerin gösterdiği varlık ve nesneler arasında toplumun bütün bireylerince önceden kabul edilmiş ortaklaşa bir anlam bağının bulunduğuna işaret etmiştik. Ancak, bu bağlantının bir ses bağlantısı olmadığını da belirtmiştik (280.§). Burada ele aldığımız ses yansımalı kelimeler ise, tabiattaki canlı, cansız varlıklar tarafından çıkarılan çeşitli seslerin, tek kelime ile doğa seslerinin ve bazı hareketlerin olduğu gibi dile aktarılarak adlandırılmasına dayanan birer ad durumundadır: *cız, çat, çıs, fıs, kıs, tak, tık, şap, şıp, pat, pıs, vız* gibi. Bu bakımdan yansımalı sözlerle, gösterdikleri doğa sesleri arasında taklide dayanan bir uyum vardır. İşte yansımalı sözler bu özellikleriyle öteki cins adlarından ayrılan bir nitelik taşırlar. *cız, çat, fıs, şıp, vız* gibi sözler, ses yansımalı adların birinci basamaklarıdır. Birinci basamakta bunlar yalın kullanışları dışında *(-(I)l/-(U)l,-(I)r/-(U)r)* ünsüzleriyle genişletilerek ve tekrarlanarak kullanılırlar. İkileme biçimindeki bu genişleme, yansılama anlamını daha da güçlendirme amacına dayanmaktadır. Ne var ki, genişletilmiş tekrarlamalı biçimler cümledeki görevleri bakımından artık ad olmaktan çıkıp birer zarf durumuna girmiştir: ***cazır cazır*** *yan-,* ***çisil çisil*** *yağ-,* ***fosur fosur*** *sigara iç-,* ***fıkır fıkır*** *kayna-,* ***gürül gürül*** *ak-,* ***harıl harıl*** *çalış-,* ***mışıl mışıl*** *uyu-,* ***şapır şapır*** *damla-,* ***tıpış tıpış*** *yürü-,* ***vıcık vıcık*** *et-,* ***vızır vızır*** *uçuş-* gibi örneklerde yansımalı sözlerin tekrarından doğan fark açıkça görülmektedir.

Yansımalı adlarda, anlama güç kazandırmak için bu adlar birbirine yakın sesler ile de tekrarlanır: *dangıl dungul, paldır küldür,*

takır tukur, tangır tungur, şapır şupur gibi. Görülüyor ki yansımalı adların özel bir durumu vardır. Bunlar her ne kadar bir türemiş kelime görünümünde iseler de, bu türeme asıl kelime türetimine temel oluşturan birer ses genişlemesinden ibarettir. Seslerin türetme eklerindeki gibi birer işlevi yoktur. Bu nedenle, ses genişlemesine uğramış yansımalı sözler de birer yalın ad niteliğindedir. Ancak, kendine özgü farklı bir tür oluşturmaktadır.

Yansımalı adların yalın ya da genişletilmiş şekillerinin *+dA-* ve *+lA-* eklerini alarak addan fiil türetme eklerine koşut *cızırda-, çatla-çatırda-, çınla-, fısla-, fısılda-, gürle- gürülde -, havla-, patırda-, şıngırda-, üfle-, vızılda-* gibi fiiller türetmiş olmaları bunların bir ad olduklarının tanıklarıdır:

badi, badik "ördek", *gıcık* "boğazdaki yakıcı kaşıntı", *guguk* "bir kuş türü, ağaçkakan kuşu", *hıçkırık, mızıkçı* "oyunbozan kimse", *çıkrık, cazırtı, çağıltı* "su gürültüsü", *cıvıltı, dırıltı, parıltı, şakırtı, şarıltı, fosurtu, homurtu, tangırtı, bıngıldak, fırıldak, şakırdak* "şakır şakır ses çıkaran oyuncak" gibi sözler birincil ve ikincil biçimlerden türetilmiş ses yansımalı adlardır.

Dilimizde ses yansıması ölçülerine uyularak katmerli sesler ile yapılmış adlar da bulunmaktadır: *civciv, çıtçıt, dırdır, gırgır, guguk, hımhım, kekeme, pepeme, sümsük, şapşal, vırvır, zıpzıp, zirzop* vb.[184]

Hani biz çayırda arabayla geçerken bir boğa çıkageldi, köylü korkudan nasıl ***badi badi*** *koşmaya başlamıştı* (A.Ş. Hisar, TS 1,191).

Sürekli bir öksürükle uyandım, ***gıcık*** *bir türlü geçmiyordu* (Y.Z. Ortaç, BY,ÖTS, 2, 1003).

Şimdi soba alev almış, odunlar telaşlı bir ***çatırtıyla*** *yanmaya başlamıştı* (M. Rauf, E, 45).

Hayret Abla'nın kahkahaları ***çın çın*** *öterdi, hem de nasıl bir güzel* ***çınlama****, sanki çok değerli büyük bir kristal vazo bir yüksek mermer merdivenin üst basamağına düşmüş de basamaklardan yuvarlana yuvarlana, her yuvarlanışta biraz daha kırılıyormuş gibi* ***çın çın*** *öten, dağılan, parçalanan, merdivenin altında yavaşlayıp sönen kahkaha* ...(A.Nesin, BGBG II,185).

---

[184] Ses yansımalı adlar konusunda geniş bilgi için Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, s.94 ve 143-160 arasına bk.

Bununla şehirlerde flört denilen arasında güneşle bir fener arasındaki fark vardı. Ta zamanın canlı yaratıkları yaratılmadan önce, akan eski suların fışıltısı vardı bu işte (H.Balıkçısı, DG,73).

Çok şükür birkaç günden beri evde herkes kendi hâlinde, eski ***dırıltılar*** *kalmadı* (P. Safa, SK, 95).

Konuşmaya başlıyor, hayretle dudaklarının kıpırdayışını seyrediyorum, şu hareket bile yabancıdır. Sesi görülmemiş bir hayvanın ***homurtusu*** (E. Işınsu, ÇB,121).

Yine ıslak bir İstanbul gecesi... Denizin karanlık ***şıpırtıları*** *ve köprü altı manavlarının ışıkları arasında son vapura giden yolcular...* (Ç. Altan, BYİ, 152).

Bir cam mı kırıldı bu ne ***şangırtı****? Yok kafatasının çatlamasıydı.* (A.M. Dıranas, Ş, 168).

Bakmışlar, salıp gitmiş / Gül kırıklar içinde,
Bülbülünü terk etmiş / Hıçkırıklar içinde (O.S. Diken, Ş, 37).

O ***mızıkçının*** *biridir. Kendisine güvenilmez.*

Eh erbabıdır dedik, verdik dizginleri eline, halt etmişiz. Dolapçının ***fırıldakçının*** *biri çıkmaz mı?* (A. İlhan,TS, 1,780).

Bu rakslar, sürekli ***zıplamalar*** *ve sağa sola gidip gelmelerden husule gelen, yeknesak ve ağır birtakım danslardır.* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 29).

Kuzum, etrafımda ***cırcır*** *böceği gibi ötüp durma artık! Ertesi gün bahçedeki kümesin etrafını* ***civciv*** *sesleri kaplamıştı.*

Çocukluğumda sınıfımızda bir ***pepeme*** *arkadaşımız vardı. Konuşurken güçlük çeker, sinirleri "gerilir ve yüzü kıpkırmızı kesilirdi"* vb.

2. Türemiş Adlar

(Alm. *abgeleitetes Nomen*; Fr. *nom dérive*; İng.*derived noun*; Osm. *müştak isim*):

290. Türemiş adlar, ad kök ve gövdelerine türetme ekleri getirilerek kurulan ve yeni bir kavrama karşılık olan adlardır. Bunlara *köken* diyen gramer yazarları da vardır.[185]

---

[185] Emre, *Türk Dil Bilgisi*, s.20; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 121.

Her dilde olduğu gibi Türkçemizde de yalın adlar, dilin somut ve soyut ad niteliğindeki bütün kavramlarını karşılayacak sayıda değildir. Bu nedenle birçok nesne ve kavramların adları ad ve fiillerden yeni adlar türetmekle karşılanabilir.

Ad yapımı ekleriyle oluşturulan türemiş adlar, eskisinden farklı yepyeni bir anlam kazanmış olmakla birlikte, eklendikleri ad veya fiille olan bağlantıları da bütünüyle kesilmiş değildir. Aralarında kök-ek ilişkisine dayanan bir anlam bağı vardır. Söz gelişi türemiş bir söz olan *durak* (<*dur- ak*) adında, *dur-* fiili ile "durulan yer" anlamındaki *durak* arasında *-ak* ekinin sağladığı bir anlam ilişkisi söz konusudur. Aynı şekilde *iyi* sıfatından kurulan *iyilik* adında da *iyi* ile *iyilik* arasındaki anlam bağı, soyut adlar türeten *+lik* ekiyle sağlanmıştır.

Ad türetme ekleri işlev bakımından belirli görevler yüklenmiş olduklarından, kök ile yeni kurulan ad arasındaki anlam ilişkisi ekte var olan işlevle süregelmekte; ancak, türemiş kelime eskisinden farklı yepyeni bir anlam kazanmış bulunmaktadır.

Türemiş adlar ya ad veya ad soylu sözlerden yahut da fiillerden ad türeten eklerle kurulur. Türkiye Türkçesinde bu yolla kurulmuş pek çok ad ve bu yolla ad türeten birçok ek vardır:

A. Addan Türemiş Adlar

(Alm. *denominales Substantive*; Fr. *nom dénominal*; İng. *denominative noun*):

291. Bu gruptaki adlar *+CA*, *+CAk*, *+CI*, *+CIk*, *+CIl*,*+DAk*, *+DAş*,*+dIrIk / +dUrUk*, *AgI*, *+AlAk*, *+lAk*, *+lIk*, *tI* gibi çeşitli eklerle kurulmuş ve birbirinden farklı özellikte adlar oluşmuştur: *karaca, sivilce, Sapanca, Yenice, oyuncak, işçi, eczacı, dalgacı, inatçı, demirci, bademcik, tomurcuk, balıkçıl, güvercin, ışıldak, çekirdek, yoldaş, boyunduruk, topaç, buzağı, topalak, yaşıt, atak, yazlık, yolluk, gürültü, tıkırtı* gibi.

Genç kızlığa hazırlanışında, geçişinde, dahası da var, ***anaçlığını*** *buluşunda her şey her şey, içgüdülerine kalmıştı* (T. Buğra, D, 70).

Evin erkek çocukları taşlığa inmiş ***topaç*** *çeviriyorlardı.* ***Adamcağıza*** *bir durgunluktur çöktü* (T. Buğra, D, 81).

– Sen miydin Yusuf'um? Gel hele! ***Şuncağızların*** *oburluğuna bak...*(S. Çokum, AB, 26).

Hava yağmurlu olunca, limanın iç sokaklarında bir ***çaycı*** *Acem dükkanı bulmuştu, oraya gidip oturuyordu* (R.H. Karay, S, 10).

Mektubu ***odacıya*** *verecek ve neticesine muntazır olacaktı.* (M.Ş. Esendal, EOY, 13).

Sesi de, söyleyişi de, gülümseyişi ve bakışı kadar ***dalgacıydı*** (T. Buğra, D, 96).

Devletleştirmeci*, yoksulluk içinde eşitliğe götüren sistem Türkiye'yi Mısır'a, Suriye'ye, Cezayir'e çevirir* (F.R. Atay, B, 96).

İthalât, ihracat ***soyguncuların*** *elindedir, dedi mi, bu bir programdır* (F.R. Atay, B, 139).

Anacığı *müzmin baş ağrılarından neler çekmişti* (T. Buğra, D, 78).

Her ölen ***vatandaşa*** *acımamak elden gelmez.*(F.R. Atay, B,77).

Agop Efendi bütün ömrünce bu ***sevgiliyi*** *binlerce benzeri arasında yorulmadan, bıkmadan aradı* (A.H. Tanpınar, MB,171).

Atatürk şapkayı ***başlık*** *değil kafa değiştirmek için giydirmişti* (F.R. Atay, B,70).

Hiçbir bahar gönlüme bu kar fırtınası kadar ***tazelik*** *getirmemişti* (R.N. Güntekin, D, 110).

Kıskançlık *gözlerini bürümüş görünüyor da tanınmıyor* (M.Ş. Esendal, EOY, 266).

O sırada uzakta dağların eteklerinde bir güzel göl kıyılarında ***ağaçlıklar*** *göründü* (M.Ş. Esendal, EOY,156).

Bizim ***belediyecilik*** *kafamız* ***çıkarcılık*** *yüzünden bütün plân yok olmuştur* (F.R. Atay, B, 123).

Atatürk'ten önce bütün ***Müslümanlık*** *Türkiye'de ve yeryüzünde sömürgecilerin pençesinde idi* (F. R. Atay, B, 67).

Bizim Deli Kadir'in ***yaşıtı*** *gibi bir şey* (T. Buğra, D, 80).

Ses yansımalı adlara, *+tI/+tU* addan ad yapma eki getirilerek kurulmuş olan *cayırtı, cızıltı, fısıltı, homurtu, inilti, gürültü, patırtı, şangırtı, vızıltı* gibi adlar da bu gruba girer:

Bahçedeki şezlongta kuş ***cıvıltıları*** *arasında dinlenirken, bir yandan da yapılacak işleri plânlıyordu.*

Zili bozulan sokak kapısı ağır bir tokmakla vuruluyor ve birçok ***gıcırtılarla*** *mustarip bir hayvan gibi sarsıla sarsıla açılıyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 168) vb.

B. Fiilden Türemiş Adlar

(Alm. *Nomen Deverbativum, deverbales Substantiv;* Fr. *nom déverbal;* İng. *deverbal noun;* Osm. *fiilden müştak isim*)

292. Bu adlar *-CA, -CAk, -(I)ç,/-(U)ç, -(A)k, -AmAk, -Ga, -GAç, -GI /-GU, -GIn /-GUn, -I /-U, -IcI /-UcU, -(I)m /-(U)m, -(I)n /-(U)n, -(I)nç / -(U)nç, - Iş /-Uş, -(I)t /-(U)t, -(I)ntI /-(U)ntU, -mAç, -nAk* vb. eklerle kurulmuş ve birbirinden farklı anlamlarda adlar oluşmuştur: *düşünce, çekiç, orak, (<orgak), kürek (<kürgek), kaçak, deynek (<değenek), damga, süpürge, sömürge, süzgeç, atkı, içki, burgu, yapı, çatı, sürü, gezinti, görücü, alım, satım, yudum, güvenç, yürüyüş, soruşturma, umut, yoğurt, yırtmaç* gibi.

Harpte böyle bir seyahat, kendi başına bütün arkadaşları gıptalandıracak bir ***kazanç*** *idi* (F.R. Atay, Z, 107).

Fakat ***utanç*** *Fahriyenin yüzünde bütün hisleri kırmızıya boyamış ve örtmüştü, sıkıldığı besbelliydi* (P. Safa, FH, 32).

Bir ***düşüncesi*** *öbürüne uymuyor, bir sonraki bir evvelkini görülmeyen ellerin çabukça kımıldattığı bir silgi gibi siliyordu* (A.H. Tanpınar, MB, 74).

Son eseri milletvekili iken şapka aleyhine verdiği ***önergedir*** (F.R. Atay, B, 43).

Türkiyeyi ***sulak*** *yapmak için orman tahriplerini durdurmak ve boş dağları ormanlamak lâzım* (F.R. Atay, B, 89).

İnsan bu çamurda ***bataklıkta*** *gibi yürür, ayağını güç çeker, her adımda bir günlük yol zahmeti duyar* (F.R. Atay, Z, 128).

Nazım'ın kutsal amacından çok sevdiği kadın bu ne tuhaf ***yaratık,*** *ne tehlikeli bir şey olsa gerek* (H.E. Adıvar, H, 71).

Arkasına yastıkları koydular, rahat edecek ama ***öksürük*** *rahat bırakmıyor* (M.Ş. Esendal, EOY, 236).

Nihayet hekim odadan çıkar çıkmaz hastanın ***hıçkırığı*** *diner gibi oldu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 97).

Akşamları, başka türlü ***tanıdıklarla*** *Tepebaşı bahçesinde keyfe dalıyoruz* (F.R. Atay, Z, 126).

Ankara'daki Maarif Vekili resim dersini ***çizgi*** *dersine çevirmiş, alabildiğine yeni medreseler açmıştı* (F.R. Atay, B, 49).

Büyük ***bozgundan*** *sonra Şam istasyonunda bırakmaya mecbur olduğumuz en son vagonun bile içi mecidiye dolu idi* (F.R. Atay, B, 72).

Ruhunun atıldığı siyah ***uçurum*** *o kadar derin ki duaların oraya inemeyecek* (H.E. Adıvar, H, 168).

Askerlik bana idman ve ***gezinti*** *gibi kolay ve zevkli geldi* (F.R. Atay, Z, 31).

Daha arkada ***bölmelerin*** *içinde gene bu sınıftan insanlar oturuyorlar* (M.Ş. Esendal, EOY, 104) vb.[186]

3. Kalıplaşmış Adlar

(Alm. *erstarte Formen,* Osm. *tahaccür etmiş kelimeler*)

293. Türkçenin türetme ve birleştirme dışında kelime yapma yollarından biri de kalıplaşmadır. *Kalıplaşma*, *türetme* ve *birleştirme* yolunda olduğu gibi, belirli kurallara bağlı bir dil olayı değildir. Öyle ki, bazen bir ad çekimi ekinin bir yapım eki gibi kullanıldığı veya bir yapım ekinin birleştiği kelimeyle o ekin bilinen yaygın görev veya görevleri ile ilgisi olmayan yeni bir gramer biçimi oluşturduğu görülür. Buna eski devirlere ait bazı eklerin işlekliğini kaybetmiş arkaik birer şekil olarak devamını da eklemek gerekir. Bu nedenle, kalıplaşma olayı, herhangi bir kelime ile birleşen çekim ya da yapım ekinin, türetme yoluyla kurulan sözlerde olduğu gibi, bilinen belirli görevi veya görevleri ile kullanılmayıp, eklendiği kelimeyle beklendiğinden ayrı, yeni bir anlam meydana getirecek biçimde birleşip kalıplaşmasıdır. Örneklerine yer yer Eski Türkçeden beri

[186] Bazı gramerlerde ad konusu işlenirken bunlara türemiş adlar (*substantiv*) dışında, sıfat, zarf, edat, vb, ad soylu sözlerle bunları türeten ekler de katılmıştır. (Gencan, *Dilbilgisi*, s, 105-160). Biz, ad soylu gramer birimlerinin türetimini kendi bölümlerinde ayrıca ele aldığımız için, burada yalnızca ad ve ad (*substantiv*) türeten ekler üzerinde durulmuştur.

rastladığımız bu olay, Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Karahanlı Türkçesinde *u-* "muktedir olmak" fiilinin bir sıfat şekli olan ve *U-gan Teñri* "kadir Tanrı" biçiminde kullanılan sıfat tamlamasının önündeki *Teñri* adının atılarak eksiltmeli (eliptik) kullanımıyla *Ugan'ın* tek başına Tanrı anlamını kazanması ve *-gan* ekinin sıfatlık görevini yitirmesi bu kalıplaşma olayının tipik bir örneğidir.

Türkiye Türkçesindeki *yüzde* (matematikte bir oran) ve *gözde* (<*göz+de* bulunma durumu ekinin kaynaşması) " sevgili " adlarının durumu da aynıdır.

Konu komşu (<*kon-u, *kon-uş-u*) ikiz kelimesindeki *-u* zarf-fiil eki de artık eski görevini aşındırarak *kon- ve kon-uş-* "karşılıklı konmak" fiilleri içinde kaynaşıp, anlam kaymasına da uğramış olan bu fiillerle yeni bir anlam oluşturacak biçimde kalıplaşmıştır. Bu olay, ileride öteki konuların işlenişi sırasında da yeri geldikçe belirtildiği üzere, yalnız adlarda değil, adlar dışındaki edat, zarf, bağlaç gibi öteki gramer birimlerinde de görülmektedir. Hatta bunlar içinde önce kalıplaşma sonra da yaygınlaşma yoluyla *+CA* eşitlik durumu ve *+(I)n/+(U)n* vasıta durumu eklerinde görüldüğü gibi, başlı başına birer yapım ekine dönüşmüş olanlar da vardır.

Kalıplaşma olayının asıl nedeni sürekli bir akış durumunda olan dilimizin, zaman içindeki değişme ve gelişmeleri sırasında, bazı gramer ögelerinin kullanılış bakımından, dilin sağladığı olanaklara bağlı olarak, kendi yapısına her zaman sıkı sıkıya bağlı kalmayacak bir esneklik taşımasından, yani doğrudan doğruya çeşitli eklerin dildeki kullanılış biçimlerine bağlı geçiş imkânlarından kaynaklanmaktadır. Kalıplaşmayı türetimden ayıran nokta, kalıplaşmaya uğramış olan ekin, *kalıplaşma* teriminden de anlaşılacağı üzere, türetim yoluyla kurulan kelimelerde olduğu gibi, herhangi bir canlı türetme eki özelliği taşımamasıdır. Burada ekin yapısından ve işlevinden beklenen kurallı bir birleşme yerine, özel ve o kelimeye özgü bir kaynaşma söz konusudur. Bu nedenle, kalıplaşma sonunda, türetme ekleriyle kurulan *başlık, gözlük, düşünce, eğlence,* vb. Adlarda görülen seri hâlinde birçok kelime değil, daha çok teker teker ve sayılı kelimeler oluşur. Bununla birlikte yukarıda belirtildiği gibi, bazı eklerin bir gruptan ötekine geçiş bakımından taşıdığı elverişli özellik veya dilin yapı ve işleyişinden gelen yeni gramer birimleri doğurma gibi gereksinimlere bağlı geniş çapta kalıplaşmalar da vardır.

Önemli bir nokta da kalıplaşmanın dilin kendi kendine geliştirdiği anlam kaymasına dayanan bir olay olmasıdır. Bir diğer önemli nokta ise, türetmede yalnız yapım ekleri kullanıldığı hâlde, kalıplaşmaya bazı ad çekimi eklerinin de girebilmesidir.[187]

Kalıplaşma yoluyla oluşmuş adları eklerin türlerine göre aşağıdaki alt gruplara ayırabiliriz:

A. Ad Çekimi Eklerinin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar

294. *+GArU, +rA, +rU,* yön gösterme, *+GA* yönelme, *+DA,* bulunma, *+DAn* çıkma, *+(I)n / +(U)n* vasıta, *+ÇA* eşitlik durumu eklerinin kalıplaşıp kaynaşmasından oluşmuş sözler Eski Türkçeden başlayarak Türk dilinin tarihî devir metinlerinde ve lehçelerinde oldukça fazladır. Bunlar, söz konusu eklerin taşıdığı kullanılış özelliği dolayısıyla genellikle yer ve zaman gösteren zarflar ile tarz zarfları, sıfatlar, edat ve bağlaçlar oluşturmuşlardır. Ancak, bunlardan bazılarının aynı zamanda birer ad gibi kullanılmaları dolayısıyla, içlerinde adlaşmış olanlar da vardır. Bunların Türkiye Türkçesinde görülen başlıca örnekleri şunlardır: *taşra (<taş+ra)* "başşehir veya büyük şehir dışında kalan yerler, küçük yerleşim yerleri" *dışarı (<taş+garu), aşağı yukarı (<yok+garu), içeri (<iç+gerü), ileri (<il+gerü),*[188] *karşı <*kar-ış-u, öte (<öt-e)* gibi yer ve yön adları ile Anadolu ağızlarındaki *añarı (<an-garu, añarı beri, anarı beri)* "öteberi", yazı dilindeki *alış veriş* "ticaret, alıp satma", *onda, ondalık* "onda bir, onda bir temelinde bir ölçü", *yüzde* "matematikte yüzde hesabına dayanan oran", *gözde* "benzerleri arasında üstün tutulan kimse, beğenilen kimse, önemli bir kimsenin sevgilisi", *toptan* "büyük ölçüde alış veriş" vb. Hatta kalıplaşma yoluyla oluşmuş bu adlara

---

[187] Kalıplaşma olayının meydana geliş sebepleri üzerine daha geniş bilgi için Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,* s. 1-3, 72-75'e bk.

[188] Bu sözlerin birer yön gösterme ekinden değil, zarf-fiil ekinden kalıplaşmış oldukları görüşünde olanlar da vardır: Gabain, "Die Sprache des Codex Cumaniscus," *Fundamenta* I. s. 65, § 3223 ve konunun tartışması için Korkmaz, *Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,* s. 7.8'e bk.

türetme ekleri getirilerek *ondalık, yüzdelik, toptancı, toptancılık* gibi daha başka adlar da yapılmıştır:

Ortadaki ***anarı-beriyi*** "öteberiyi" kaldır (AD I, II, DSI *anara berü*). *Çok eski yıllarda* "III. Selim'in ***gözdesi***" *diye bir filim seyretmiştim.*

Nurdan bir elinde birkaç paket bir çanta, öbüründe yedi yaşlarında, lepiska saçlı bir kız çocuğu ***içeriye*** *girmişti* (A.H. Tanpınar, H, 68).

Daha ***ileride*** *birkaç ağaç nasılsa kendilerine kadar yol bulan ilk ışıkların altında rutubetli havada, olduklarından daha narin, daha taze titreşiyorlardı* (A.H. Tanpınar, H, 120).

Zehra kadar kuruntulu, Zehra kadar kıskanç bir zevce ***karşısında*** *perende atmak ne kadar müşkül olacağını derhal takdir etti* (N. Nazım, Z, 60).

Ondalık *sayıların ne olduğunu açıklar mısınız?*

Ondan ***ötesini*** *bilmiyordu. Ondan ötesi çok parlak, adeta renklerin kaynaştığı bir uçurumdu ki, orada Nuran'la beraber kayboluyordu* (A.H. Tanpınar, H, 121).

Toptancılık *perakendecilikten çok daha doyurucu bir iş koludur.*

Öğretmenlik ede ede saçı başı ***taşrada*** *ağarmış tatlı sözlü bir adamdı* (H. Balıkçısı, DG, 74).

O da alt kamaraya göz atmadan ***yukarıya*** *çıkmaya razı olmamış, orada çoktan beri rastlamadığı bir dostumu karısıyla beraber görmüş...* (A.H. Tanpınar, H, 67).

Böyle bir üretimde yüzde kaç verimlilik olacağını hesaplamamız gerekiyor.

Hiç kimseye ***yüzde yüz*** *söz vermek adetim değil* (P. Safa, FH, 114) vb.

B. Sıfat-Fiil Eklerinin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar

295. Geçici sıfat olarak kullanılan ve kendilerinde zaman gösterme, olumluluk, olumsuzluk ve edilgenlik gibi nitelikler de bulunan sıfat-fiiller (679-732.§'lar), kalıplaşmaya uğradıktan sonra artık bu özelliklerini büsbütün yitirmiş olduklarından, kalıplaşma olayı bu sözlerde kendisini belirgin olarak göstermektedir. Sıfat-fiil eklerindeki kalıplaşma olayı, Türk dilinin öteki kollarında olduğu gibi,

Türkiye Türkçesinde de adlaşmanın en güzel örneklerini vermektedir. Yazı dilimizde (ve Anadolu ağızlarında) kalıplaşmaya uğramış başlıca ekler: *-dIk /-dUk, -mIş /-mUş, -GAn, -An, -Ar, -(I)r /-(U)r, -mAz, -AsI, -AcAk,* ekleridir: *tanıdık (<tanı-dık), bildik (<bil-dik)* "tanınan, bilinen, kimse, önceden tanışılıp konuşulan kimse", *bildik gördük, yastık(<*yat-tuk,* krş.Yak. *sıttık "yastık" <sıt-*"yatmak", *sidik (<siy-dik)* "idrar", *dolmuş (<dol-muş)* "araba dolduktan sonra hareket eden taksi", *ermiş* "evliya", *Durmuş* "özel ad", *Satılmış* "özel ad"*; çığırtkan* "başka kuşları götürmek için avcıların kafese koyup öttürdükleri kuş", *ergen* "delikanlı: *ergenlik çağı, tavşan* (*<tabışgan<tabış-* "sıçramak,zıplamak", *sıçan (<sıç-kan)* "fare", *yalan (<yal-gan), yıldırgan* "yıldırım", *atılan* "şelâle" (AD II;17), *ayran* "sulandırılmış yoğurt", *düzen* "yaşam, hayat, dirlik yaşama düzeni", *döven, düven (<döğ-en)* "harmanda buğdayın başağını samandan ayırmak için kullanılan alet", *kıran* "salgın hastalık", *yaratan* "Tanrı", *obur* (*<op-* "yutmak, çekip yutmak") "Çok yiyen kimse", *açar* "anahtar", *davar* "koyun" (<ET *tavar* "mal"), *döner* "ateşte bir mil üzerinde dönerek kızaran et", *keser* "kesmek için kullanılan saplı âlet", *gelir* "varidat", *gider* "sarfiyat", *Güler* "özel ad", *ısı ölçer* "ısı ölçen âlet", *yazar* "eser yazan kimse" *dünür* (*<tüñ-* "bağlamak birleştirmek") "karı ve kocanın ana ve babalarından her biri; bir kızı evlendirmek üzere başkasına isteyen, *uçaksavar* "hava hedeflerine karşı kullanılan silahlara verilen genel ad", *Yaşar* "özel ad", *kaşık atmaz* (Düzce) "hamur işi bir yemek türü", *Yılmaz* "özel ad", *giysi* (*<gey-esi <ked-* "giymek", "elbise"), *çalası* (*<çal-ası)* "yoğurt mayası", *yiyecek, giyecek, yakacak* vb.[189]

C. Ad-Fiillerin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar

296. Fiillerin ad şekilleri olan *-mAk, -mA ve -Iş/-Uş*'lu mastarlar, olağan yapıları ile fiildeki hareketi gösterdiklerinden oluş ve kılış adları sayılırlar: *açmak, bilmek, oturmak; başlama, çağlama, uyuma;*

[189] Hatta Eski Anadolu Türkçesinde ve bazı Anadolu ağızlarında birleşik fiilden kalıplaşmış sıfat-fiiller de vardır: *küp-düşen* "tavşancıla benzer bir kuş" (TS IV, 2771). Aynı söz bugün Isparta, Kayseri vb. yerlerde "tatarcık", Kayseri'de "bir tür kışlık armut" anlamındadır. Halk ağızlarında *et yaran* "dolama" *şıp düşen* "kapı zembereği" (AD I, 360), *yere geçen* "havuç" (AD I. 424: Isparta, Denizli), *yer yaran* (AD I, 424: Mecitözü) vb.

bakış, davranış, yaşayış gibi. Ancak, kalıplaşmaya uğramış olan mastarlar, artık kendilerinde bulunan oluş, kılış ve hareket gösterme özelliklerini yitirerek doğrudan doğruya somut veya soyut nesnelere ad olmuşlardır: *çakmak (<çak-mak)* "ateş yakmak için kullanılan küçük âlet"; *kaymak* "pişmiş sütün kabuk bağlamış yağlı kısmı, yoğurdun sütteki yağlı tabakası", *tokmak* "bulgur vb. değnek için kullanılan bir tokaç" *yaşmak* "başı ve yüzü örten tülbent", Avşar ağızlarında: "gelinlerin yüzlerine örttükleri ipekten işlemeli örtü", *yemek* "yiyecek, pişmiş yiyecek" vb.

Karanlıklarda kardeş / Bahtım bir türlü ateş

Almayan ***çakmak*** *gibi* (C.S. Tarancı, ÖS, 11).

Purosunu ***çakmağının*** *aydınlığına soktu* (A. İlhan, KS, 143).

Baklava ve kadayıf gibi tatlıların üzerine ***kaymak*** *koyarak yemenin tadı daha başkadır.*

Kalbimin bir demir ***tokmak*** *kuvvetiyle şiddetli çarptığını duydum* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 32).

Tokmak *davula iner inmez herkes birden fırladı sandalyesinden* (Ç. Altan, BYİ, 194).

Eğer yemek hazır değilse bir süre daha çalışabiliriz vb.

297. *-mA* ekinin, eklendiği fiille kalıplaşıp kaynaşmasından oluşan adlar oldukça fazladır: *asma* "dalları ve yaprakları çardak üzerine yayılan bitki veya üzüm kütüğü", *bağlama* "bir saz türü", *basma* "desenli pamuklu kumaş", *çevirme* ("ev avlusu, etrafı çevrilmiş alan") *çığırtma* "kaval" *devşirme* "Osmanlı İmparatorluğunda, Yeniçeri ocağına asker yetiştirmek üzere şeçilerek alınan çocuk", *dokuma* "tezgâhta dokunarak elde edilen kumaş, tekstil", *dondurma* "süt, şeker ve meyve karışımından oluşan dondurulmuş tatlı", *kavurma* "kavrulmuş et", *kıyma* "çekilmiş et", *sarma* "üzüm yaprağı lâhana yaprağı vb. içine özel hazırlanmış iç konup sarılarak hazırlanan yemek", *taşlama* "hiciv, hicvetmek için yazılan halk şiiri", *yazma* "eski devirlerde elle yazılmış kitap, yemeni", *yoklama* "kontrol" vb.

Çocukluğumdaki İzmir evlerinin çoğunda bahçeye veya teraslara gölgelik eden birer ***asma*** *bulunurdu.*

Halk şairleri şiirlerini hep ***bağlama*** *denilen sazlarını çalarak söylerler.*

Yaz mevsiminde ***basmadan*** *dikilmiş elbiseler en elverişli giysilerdir.*

Osmanlı Devleti'ndeki Yeniçeri ocağı ***devşirme*** *yoluyla yetiştirilen askerlere dayanıyordu.*

Süleymaniye'deki ev, Halep'teki ortası havuzlu iç avlu, su şakırtıları, Halep'te çarşıda yediği ***dondurma*** (A.H. Tanpınar, H, 166).

Lâhana veya yaprak sarması *kış mevsiminin gözde yemeklerindendir.*

İstanbul kitaplıklarında binlerce ***yazma (el yazması)*** *eser bulunmaktadır* vb.

Kurban bayramlarında, kurban kesen evlerde etrafa mis gibi bir ***kavurma*** *kokusu yayılır.*

297.1. *-mA* eki adlaşmaya çok elverişli bir mastar eki olduğundan, dil devriminin uygulama evresinde yabancı kökenli sözleri Türkçeleştirmek ve terim yapmak için sık sık başvurulan bir ek olmuştur: *alıştırma* "temrin", *aşınma* "erozyon", *arıtma* "tasfiye", *çalışma* "mesai", *atama* "tayin", *dağıtma* "tevzi", *dayanışma* "tesanüd", *düzenleme* "Tanzim", *görüşme* "müzakere", *kınama* "ayıplama", *onaylama* "tasdik etme" *soruşturma* "tahkîk", *uyarma* "ihtar", *yasama* "teşri", *yürütme* "icra" vb.

298. ***-Iş/-Uş*** (bazen *-ş*) ekindeki kalıplaşma neredeyse bu eki fiilden ad türetme eki saydıracak kadar yaygın durumdadır: *açış* "küşat", *alkış* "metih", *anlayış, alış, alış veriş, biliş* "tanıdık", *buluş* "icat" *çekiliş* "küşat", *çıkış* "çıkma yeri", *dalış, dikiş, geliş, gidiş, giriş, kuruluş* "teşkilat", *satış, tanı-ş* "tanıdık", *uçuş, yanlış* (<*yanıl-ış*) vb. Bunların bir kısmı da yabancı kökenli sözlere bulunmuş Türkçe karşılıklardır.

Şairler ve yazarlar, eserlerini kendi ***sanat anlayışlarına*** *göre biçimlendirirler.*

Sırasında bir ***alkış****, hiç umulmayacak bir iyiliktir.* (C. Şahabettin,TS, 78).

Toplantılardaki ***açılış*** *konuşmaları kısa ve özlü olmalıdır.*

Cumartesi günleri ***alış-verişe*** *çıkma insanı hayli yoruyor.*

O kadar kuvvetten düşmüştü ki, bu artık suların üstünde sonuncu ***gidiş gelişleriydi***. (A.Ş. Hisar, BM, 255).

Sinemaların ***giriş, çıkış*** *kapıları önünde birer kırmızı ışık yanar.*

Bu sıkıntılı duruma bir çıkış yolu bulmak gerekiyordu.

Çeşitli kurum ve ***kuruluşların*** *kanunlarla belirlenmiş vergileri vardır.*

Yazılan yazıdaki ***yanlışları*** *görebildiniz mi?* vb.

İnsanları mutlu kılmak için bütün tedbirler ister istemez eksik olacağı için halkın ***gülüşü*** *her zaman da haklı çıkar* (S. Eyüboğlu, D, 203).

Ç. Zarf -Fiil Eklerinin Kalıplaşmasından Oluşan Adlar

299. *-A,-I/-U* zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasından oluşmuş şekiller, önce genellikle adı zarf ve edatlar ve zamanla bu aşamayı geçerek zarfların ada dönüşmesi yoluyla kalıplaşmış adlar oluşturdukları için sayıları fazla değildir. İç kesimde yabancı kökenli sözlere karşılık oluşturan yeni kelimeler de vardır. Başlıca örnekleri şunlardır:

Aşırı (<aşır-ı): aşırıya kaçmak. çevre (<çevir-e) "etraf" muhit, bir şeyin dolayı, kenarları sırma işlemeli mendil" *doğa (<doğ-a)* "tabiat", *evre (<evir-e)* "merhale, *erte (<ert*"geçmek"): *ertesi gün, pazar ertesi, konu komşu (<kon-u, kon-uş-u)* "bir birine yakın yerde oturan kimseler", *oya* " yemeni oyası" *öte (< öt- "geçmek")* "konuşa-nın belirttiği şeyden daha uzakta olan şey veya yer", *öteberi* "nesne, eşya" *yara (<yar-a): yara alma; yaranın iyileşmesi* vb.

İnsanın davranışları ölçülü olmalıdır. ***Aşırısı*** *zarar getirir.*

Geçen gün sandığı karıştırırken elime işlemeli ***çevreler*** *geçti.*(M. Yesari, TS, 2466).

Çevresinde bilgili ve olgun kişileri toplardı. Her girdiği ***çevreye*** *kişiliği ile birlikte olgun ve asil bir huzur havası getirirdi* (H. Taner, TS, 2, 446).

Doğa *ile başbaşa olmak insana müthiş, bir iç huzuru veriyor.*

Şimdi ***konu komşu*** *camların gerisinde hep onu seyrediyor* (B. Necatigil, TS 2, 1357).

Bendedir öksüzlerin çektiği çile

Göz yaşımı ***oya*** *yaptım mendile* (Y.B. Bakîler, D, 16).

***Yarası** olan gocunur* [190] vb.[191]

D. -DI / -DU Görülen Geçmiş Zaman Ekinden Kalıplaşmış Adlar

300. Yazı dilimizde ve halk ağızlarında seyrek olarak *-DI /-DU* geçmiş zaman ekinin kalıplaşmasından oluşmuş adlara da rastlanır. Bunlar daha çok birleşik ad türünde, anlam kaymasından oluşmuş kalıplaşmalardır.

İmambayıldı "zeytin yağlı patlıcan dolması", *külbastı* "ızgarada pişirilen kemiksiz et", *şıpsevdi* "hercai", züppe", *zıpçıktı* "saygısız, münasebetsiz", *yiñiçıkdım* "moda" (Z. Korkmaz, GBAA 2-5: Manisa Soma); *yandımalamadım* " karışık renkte küçük puanlı bir tür basma: İzmir yöresi), *uçtum* "ince ipek tül: Kars); *doğdu* "yeni doğacak çocuk": *Şah Muhammediñ avradı hamleymiş, **doğdusuna** kendisine asbab biçiyik* (A. Caferoğlu, GDAD, Gaz, 196) vb.[192]

4. Birleşik Adlar

(Alm. *zusammengesetztes Substantiv, Kompositum;* Fr. *nom compose;* İng. *compound noun*; Osm. *mürekkep isim, ism-i mürekkep*)

301. Kelime yapımı bölümünde belirtildiği üzere (925-239. §), Türkçede kelime yapma yollarından biri de *birleştirmedir.* Birleştirme yoluyla kurulan sözler içinde *birleşik adlar* önemli bir yer tutar.

---

[190] Kalıplaşmış adların tarihî dönem yazı dillerindeki ve yaşayan lehçelerdeki durumu ile ilgili örnekler için Korkmaz, *Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s.5-72'ye bk.

[191] Bu türlü kalıplaşma örnekleri yer yer Anadolu ağızlarında da görülmektedir: *dulda (<tul-ıt-a <tul-ıt-* "örtmek, kapamak, önlemek") "gölge, kuytu yer": *ağacın duldasında oturalım. Dutu* (< *dut-u-<tut-*) "rehin, pey, nişanlanan kız ile erkeğin birbirine gönderdikleri hediyeler"(Ö.A. Aksoy, Gaz. III, 232, AD I, III): *dutu götürmek; dutu hazırlamak. Koşa* (<*koş-a*) "binaların üstüne konan kalın mertek, çift, eş" (A. Caferoğlu, DİAT, 252). *devre (<devir-e)* "yanlış, yanlışlık". *Devre iş tutmak; devlüsü gün* "ertesi gün", Niğde *devlüsi gün* (A.Caferoğlu OAAD, 23); *döne (<dön-e)* İzmit, Kocaeli, Edremit, "Karşı ziyarette bulunma", *Döne* "özel ad" vb.

[192] Bu türlü kalıplaşmış adlar, *belirti, bunaltı, karartı, pırıltı, şakırtı* gibi, fiillerden ve yansımalı sözlerden türetilen adlarla karıştırılmamalıdır.

Türkiye Türkçesinde kişi ve yer gösteren özel adlar ile cins adlarının bir kısmı bu yolla oluşmuştur.

Birleşik adlarda bazen birleşiği oluşturan her söz kendi anlamını koruyarak birleştirmeye katılır: *akciğer, Ankara Belediyesi, basım evi, göz bebeği, giriş kapısı, göz kapağı, susam helvası, Yardım Sevenler Derneği, yol parası, Ziraat Bankası* gibi. Bazen de birleşiği oluşturan sözlerden biri veya ikisi birden, varsa üçü birden benzetme yoluyla bir anlam kaymasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı birer anlam kazanırlar: *aslanağzı* "bir çiçek adı", *ateş böceği* "bir böcek adı", *Çanakkale* "bir şehir adı", *devetabanı* "geniş yapraklı bir süs bitkisi", *dilberdudağı* "bir tür tatlı", *gecekondu* "plânsız kaçak yapılan ev", *hanımeli* "bir çiçek adı" *Himmetdede* "bir yer adı", *İmam bayıldı*, "zeytin yağlı patlıcan dolması", *karafatma* "kara renkli bir böcek: hamam böceği", *Osmaneli* "yer adı" *şekerpare* "bir tür hamur tatlısı" vb.[193]

Bunlar arasında *cumartesi (<cuma ertesi), Karesi (<Kara İsî), İmralı (<Emir Ali), kahvaltı (<kahve altı), kaynana (<kayın ana), kaynata (< kayın ata), pazartesi (< pazar ertesi), sütlaç (<sütlü aş)* gibi ses ve hece kaynaşması (*contraction*) ile oluşmuş bulunanlar da vardır.

Birleşik adlar öteki adlar gibi tek bir kavrama karşılık olduklarından, gramerde tek kelimelik adlar gibi işlem görürler. Çekim ve yapım ekleri alabilirler ve bu ekler, tek kelimelik adlarda olduğu gibi hep sona gelir. Birleşik adı oluşturan kelimeler, kendi vurgularını birleşik adın alacağı vurguya bırakırlar. Birleşik adların vurgusu, tek kelimelik adlarda olduğu gibi son hecede değil, sondan önceki hecelerden birisindedir: *a'yakkabı, 'balarısı, 'başçavuş, 'gülkokusu, siv'risinek, Ka'ra Deniz, Ko'caeli,* gibi. Bununla birlikte *açık'göz, a'lış ve'riş, bay'kuş, kahval'tı, kırka'yak* gibi vurgunun son hecede yer aldığı örnekler de vardır.

Birleşik kelime yapısındaki birleşik adlar, daha çok kişi, coğrafî yer, hayvan, böcek, bitki, çocuk, yemek ve âlet adları oluşturmuştur.

---

[193] Birleşik adların nasıl yazılacağı konusu uzun süre bir karışıklık geçirmiştir. İmlâ itibarî ölçülere bağlı olmakla birlikte, bu kelimelerin bitişik ya da ayrı yazılması bir düzene sokulmalıdır. Bu konudaki son uygulama birleşiği oluşturan sözlerin anlamlarını olduğu gibi sürdürenlerin ayrı, (*yazı masası*) en az biri anlam kaymasına uğrayanların bitişik yazılması temelindedir. Verilen örneklerde bu ölçüye uyulmuştur. (Ayrıntı için TDK. *İmlâ Kılavuzu* s.30. ve öt'e bk.)

302. Birleşik adlar gramer yapıları bakımından: 1. ad +ad, 2. ad tamlaması, 3. sıfat tamlaması, 4. öteki kelime grupları olmak üzere başlıca dört ana gruba sokulabilir:

A. Ad + Ad Yapısındaki Birleşik Adlar:

303. Özel adları oluşturan bu tür birleşik adlar, hiçbir gramer ilişkisine bağlı olmadan doğrudan doğruya şahıslara verilen iki veya daha çok addan oluşmaktadır: *Abdülhak Şinasi Hisar, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Besim Atalay, Cahit Sıtkı Tarancı, Faruk Nafiz Çamlıbel, Halide Nusret Zorlutuna, Necmeddin Halil Onan, Recaizade Ekrem, Peyami Safa, Orhan Veli Kanık, Tahsin Banguoğlu* gibi.

Türkiye Türkçesinde ad+ad kalıbıyla cins adlarının bir araya gelmesinden oluşmuş birleşik adlar yoktur. Olanlar da yine özel ad niteliğindedir ve sayıca seyrektir: *Dağhan, Demiralp, Demirel, Demirtaş, Demirhan, Gökalp, Gökay, Gökhan, Gökyay, Gülhan, Gürkan, Kayaalp, Kayahan, Taşdemir, Taşpınar, Taşyürek vb.*

Birleşik özel adlarda vurgu son ad üzerindedir. Vurgunun yeri de sondan önceki hecelerden biridir:

Bedri Rahmi E'yüboğlu, İbrahim Necmi 'Dilmen; Yahya Kemal 'Beyatlı, Ziya 'Gökalp gibi.

B. Ad Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar:

304. Belirtisiz ad tamlamaları birleşik ad kurmaya pek elverişli olan gramer kalıplarıdır. Birçok cins adı ile bir kısım yer adları bu yolla oluşmuştur. Yalnız yer yer, özellikle yer adlarında, birleşiği oluşturan adın sonundaki iyelik ekinin eriyip kaybolduğu örnekler de vardır: *Adapazarı, âdemoğlu, ağustos böceği, Atmeydanı, aslanağzı, ayakkabı, baş ağrısı, beylerbeyi, Beyşehir, onbaşı, deve tabanı, diz kapağı, Edirnekapı (sı), el emeği, Gayrettepe (si), gökyüzü, hanımeli, Hint horozu, imalâthane(si), Kadıköy (ü), katırtırnağı, kızlarağası, kör dövüşü, kuş gagası, külhanbeyi, orta oyunu, pazartesi, Tekirdağ(ı), şiş kebap (-bı), şiş köfte (si), Tepebaşı, Topkapı(sı), yeyüzü, yıl dönümü* gibi.

Ada yolu kestane / Aman dökülür tane tane/ Ada demek ***Adapazarı*** *demek* (O.V. Kanık, BŞ, 102).

Bilmezdi ***âdemoğlu*** *nedir şerr için yasak* (Y.K. Beyatlı, KGK, 162).

Geçmişte ***bağbozumlarının*** *belki yâdıdır* (Y.K. Beyatlı, KGK, 61).

Balayınızı *bozmamak için, dedi.* Sonra üç gün *için geleceklerini vâdetti* (A.H. Tanpınar, H, 175).

Beyaz ***başörtüsünden*** *genç birkaç saç gaz lâmbasının altında pırıldıyor, gözleri geceleyin dağda kurt gözleri gibi parıldıyordu* (S.F. Abasıyanık, SS, 180).

Başörtüsünü *fırlattı uzun ve battal parmaklarında cigarası, Belvü gibi yer varken buralarda sürtmesinin ne demek olduğunu anlamadığını bu işin içinde bir* ***bityeniği*** *olduğunu haykırırdı* (S.F. Abasıyanık, SS, 70).

Fakat ona rağmen seçtiği renklerin koyuluğu, ***boyunbağında*** *hiç fanteziye kapılmaması zevkinde bir başkalık, bir durgunluk olduğunu gösterir* (H.E. Adıvar, SB, 30).

Ağustos böcekleri *durmadan ötüyorlar* (S.F. Abasıyanık, SS, 194).

Beyoğlu*'ndan* ***Boğaziçi****'ni gören semtler Cihangir ve Ayazpaşa'dır* (P. Safa, Y, 255).

Tenha Emirgân'ın ***Çınaraltı****'nda kahvesi* (Y.K. Beyatlı, KGK, 110). *Çiçek bozuğu bir çingene çengi karısı vardı, surat düşkünü amma şeytan mı şeytan* (H.E. Adıvar, SB, 54).

Bayramın karısı küçüktü ama ***Değirmensuyu*** *denen suyun bu su ile birleştiği açının tam içine düşerdi* (F. Baykurt, YÖ, 10).

Deniz kuşu *havuz üzerinde çark edip kanat üzerinde su kapan kırlangıçlar gibi dört kişiyi kapıp almıştı* (H. Balıkçısı, YD, 83).

Hakkı enişte öldü, kızlar gelin oldu, oğlanlar ***el kazı*** *getirdi* (F. Baykurt, YÖ, 35).

Tevfik'in sarı yüzünün ***elmacık kemikleri*** *yeniden tifolanmış gibi parça parça kızardı* (H.E. Adıvar, SB, 111).

Galatasaray*'da iken bir elini dürbün gibi gözünün üstüne koyar, onun içinde tavandaki lâmbanın ışığının kırılmasını seyrederdim* (A.H. Tanpınar, H, 163).

Hâlâ rüyalarıma giren ilk ***gözağrısı*** (O.V. Kanık, BŞ, 8).

Yüzlerce yıllık ***gözyaşı****, bu ağlama duvarını bir santim aşındırmamıştır* (F.R. Atay, Z, 69).

Bak şuna, ***gözyaşları*** *nasıl da ard arda yuvarlanıyor* (S. Çokum, AB, 44).

Vapurlarda da çalıştığım için, rüzgârları kokularından lodos, poyraz, karayel, ***günbatısı*** *diye tefrik eder, tanırdım* (S.F. Abasıyanık, SS, 45).

Ömrüm ***İç-Erenköyü****'nde geçsin* (Y.K. Beyatlı, KGK, 60).

– Nerelerdesin? ***İpek böceği*** *gibi çekildin bir tarafa...* (S. Çokum, AB, 20).

– Bir çocuk sana belâ getirecek... Başını koru! ***Kafatasını*** *açılmış görüyorum* (R.H. Karay, GH, 52).

Merhum ***kayınbabamla*** *Ziver Efendi ilk defa birbirlerini Cidde' de tanımışlardır* (R.N. Güntekin, KY, 211).

Yerdeki ***Kocaeli kilimi****; ıslak bir kırmızı renkte, gaz lâmbasının altında, acayip bir reçel gibi kaynıyordu* (S.F. Abasıyanık, SS, 41).

Öğle üstleri*, zati başımı kaşımaya vakit bulamıyorum* (F.R. Atay, GG, 26).

Hasan'ın anası onun ***sütanasıydı*** (Ö. Seyfettin, BL, 137).

Bazen de ***tanyeri*** *ağarıncaya kadar okuyor* (H.E. Adıvar, SB, 196).

Onu, aramızdan ***tereyağından*** *kıl çeker gibi alırdı* (S.F. Abasıyanık, BE, 99).

Biraz sonra ***Vaniköyü****'nde olacaklardı* (A.H. Tanpınar, H, 177).

(...) bir kısım "muhakkak ***vicdan azabı*** *çekiyor" diye tefsir ediyorlar* (A.H. Tanpınar, H, 181).

Günlerden beri, bu kül renkli, bu sıkıcı bulutlar, ***yeryüzüne*** *çökmüş açılmıyorlar* (M.Ş. Esendal, EOY, 249).

Sonra bu ***yüzbaşı****, esnaftan topladığı parayı getirip istasyonlara vermişti de, öylelikle kurtulmuşlardı* (S. Çokum, AB,18) vb.

305. Belirtili ad tamlaması, bilinen belirli bir adı, aitlik bağı ile pekiştiren bir ad türü olduğu için *(annemin çantası, evin kapısı),* yeni bir kavrama karşılık olan birleşik ada dönüşmeye elverişli değildir. Bununla birlikte abartmalı anlatımdan kaynaklanan bu yapıda bazı

deyimleşmiş adlar da vardır: *adamın zoru, devenin başı, elinin körü, allahın günü, malın gözü* gibi.

***Adamın zoruna** bak. İlle de isteğini kabul ettirecek!*

*Eğer iş vermezseniz bu adam **allahın günü** tepenizde ekşiyecek.*

***Elinin körü,** çalışmazsan çalışma, kimsenin sana yalvaracak hâli yok.*

*O adam **malın gözüdür.** Onunla bir iş ortaklığı falan yapılmaz.*

*İlk pansiyoncunun, kendi zaten **malın gözü** olduğu için, herkese en olmadık lekeleri bulaştırmak için fırsat kollardı* (H. Taner, TS, 2, 1495).

İki saatte ağaç yetiştireceklermiş

*– Yok **devenin başı*** (TS, 2, 2456) vb.

C. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar:

306. Türkiye Türkçesindeki somut ve soyut birleşik adların birçoğu da sıfat tamlaması kalıbındadır. Bir adın önüne getirilen bir sıfatın, eklendiği adla anlamca birleşip kaynaşarak kendisinde o niteliğin bulunduğu anlamda yeni birleşik adların oluşmasına yol açmıştır. Sıfat tamlaması kalıbı da dilimizin işlek birleştirme yollarındandır: *acı badem, açıkgöz, akdarı, alabalık, alaca karanlık, başkent, beştaş (oyunu), büyük baba, delikanlı ilkbahar, ince hastalık, kâğıt para, karaağaç, kara sevda, karayel, kılkuyruk, kuru yemiş, önsezi, sonbahar* vb.

*Kimmiş o beni aldatmak isteyen **açıkgöz** bakalım!* (R.N. Güntekin, KY, 278).

***Ağabeyim** ve Selimle beraberdik o gün* (P. Safa, Y, 186).

*Yağmur dinmişse de, sabahın **alacakaranlığı** karşı meydanlığı hâlâ ıslatıyordu* (S.F. Abasıyanık, S, 64).

***Alacakaranlıkta** üç balıkçının yüzleri hayal meyal ölülerin kuru kafalarına benziyordu* (H. Balıkçısı, YD, 10).

*Ankara **başkent** olduktan sonra şehir plâncılığı üzerine düzinelerle yazı yazdım* (F.R. Atay, B, 122).

Sivri burnunun kanatlarını fare kemirmişe benzeyen Kel Tahir, Bakkal Abdo'nun dükkânı önünde şeker kamışı somururken gözlerini

ta karşıda ***beştaş*** *oynayan Cennet'e dikmiş, ayırmamacasına bakıyordu* (O. Kemal, AS, 46).

Büyükanne, *hala, teyze, koskoca insanlar bunun cevabını beş yaşındaki çocuktan bile isteyecek kadar zayıftılar* (P. Safa, Y, 144).

Küçük Trifon'u düşünen ***büyükbaba*** *gülmez olur mu?* (S.F. Abasıyanık, SS, 20).

Çingenbacak *elmalarının dizildiği raflar, bir kırmızı saç soba hatırlıyorum* (S.F. Abasıyanık, S, 179).

Trenin durmasını merak eden bazı köy ***delikanlıları*** *yola çıkmışlardı* (R.N. Güntekin, D, 107).

Kaç bari şu çocuğa, bu iş bitsin. Yoksa ***karasevda*** *olacaksın, ince hastalıklara yakalanacaksın!* (Y. Koray, GT, 52).

Rakıyı, sigarayı ***karaborsaya*** *düşürtmüş, abur cuburlu sarhoşluğunun ağrıları, sızıları, kesinlikleri önemli hastalık sayılsın, önemsensin ve iyileştirilsin istiyor* (T. Buğra, D, 14).

Vapurlarda çalıştığım için, rüzgârları kokularından lodos, poyraz ***karayel,*** *günbatısı diye tefrik eder, tanırdım* (S.F. Abasıyanık, SS, 46).

"Pişman değilim" diyordu. Evlenip de ne diye bir ***kılkuyruğun*** *tahakkümü altına gireyim?* (O. Kemal, AS, 87).

Sonra yine etrafı dinleyerek bir tavşan hızıyla ormana, çalılığa, ***kocayemiş*** *ve incir ağaçlarının arasına koşuyorum* (S.F. Abasıyanık, SS, 194).

Sonbaharda *kestaneler yer yer meydanlığa yığıldığı zaman, hâlâ düşünüyordu* (S.F. Abasıyanık, SS, 91).

Bu meyhanede namuslu insanlar bile hırsızlarla, ***yankesicilerin*** *vak'alarını tiksinmeden, ürpermeden, dinlerlerdi* (S.F.Abasıyanık, SS, 172).

Tam ***yedek subay*** *mektebinin önünde bir takım adamlar gidiyordu* (S.F. Abasıyanık, SS, 85).

Sanki Ertuğrul Bey ***yüzyıllar*** *sonunda Abdullah Beyle yeniden zuhur etmiş gibidir* (S. Çokum, AB, 14) vb.

306.1. Bir adı başka bir adın önünde sıfat gibi kullanarak oluşturulmuş sıfat tamlaması kalıbında birtakım birleşik adlar da vardır:

Atatürk, altın diş, balık adam, Beşiktaş, Çanakkale, Çankaya, Çeliktepe, demirbaş, demir kapı, Demirkazık, dişbudak, dolma biber, dolma kalem, Taşköprü vb.

307. Sıfat tamlamalarında adla sıfatın yerini değiştirerek oluşturulan isnat grupları da birer birleşik ad niteliği kazanır: *adamın biri, çocuğun böylesi, elinin körü, delinin biri, işin kötüsü, sözün kısası, tembelliğin daniskası, yolun ötesi, zıkkımın kökü* vb.

***Adamın biri** buralara kadar gelip bir işler çevirmeye çalışıyormuş.*

*O senin söylediğin adam, akıl fukarası **delinin biridir.***

***İşin kötüsü** düşüp ölmemiş fakir, telgraf direğine asılı kalıp kanadı kırılmış* (H. Taner, TS, 1113).

***Sözün kısası,** aldığınız iş on günde tamamlanacaktır.*

*Yetti artık, onun yaptığı **tembelliğin daniskası, zıkkımın kökü!** Yiyip içtiğin haram olsun!* vb.

308. Dilimizdeki bir kısım lâkap ve şahıs adları, özellikle tarihî adlar, sıfat tamlaması kalıbında olduğu gibi, yine sıfat tamlaması kalıbında birçok yer vb. adlar da bulunmaktadır: *Akbey, Deli Dumrul, Karagöz, Dördüncü Murat, Kara Davut, Karaoğlan, Kel Ali, Kösemihal, Sarı Selim, Sarıca Kemal, Uzun Hasan, Yanık Ömer, Yavuz Sultan Selim, Yıldırım Bayezit, Acıgöl, Akçakoca, Akdeniz, Akhisar, Bingöl, Bozdağ, Çukurova, Demirkapı, Eski Çağ, Eskişehir, İlk Çağ, Karaburun, Karşıyaka, Kızılırmak, Orta Çağ, Ortaköy, Uludağ, Ulukışla, Toprakkale, Yenişehir, Yeşilırmak* vb.

***Deli Dumrul** boyu, Dede Korkut kitabının on iki hikâyesinden biridir ve hikâye kahramanı **Deli Dumrul**'dur.*

*Dün elime **Yavuz Sultan Selim**'in Çaldıran zaferini konu alan önemli bir kitap geçti.*

*Şimdiye kadar hakkında aydınlatıcı bilgi bulunmayan Hidayetullah Beg, **Uzun Hasan** döneminin Azerî şairlerindendir.*

*Turan Oflazoğlu, **Dördüncü Murat** adlı tiyatro eserinde, **Dördüncü Murat**'ı birçok yönü ile ve onu hazırlayan şartları da sergileyerek başarılı bir biçimde işlemiştir.*

*Kızlar belki saçlarımın açık sarı olmasından, bana hep **"Akbey"** derlerdi* (Ö. Seyfettin, F, 86).

*Ne **Akdeniz**'de şafaklar, ne çölde akşamlar* (Y.K. Beyatlı, KGK, 78).

*Güneşli bir günde, Masmavi göreceğiz **Karadeniz**'i / **Balkaya**'dan **Karpuz**'a kadar karış karış biliriz biz bu şehri* (O.V. Kanık, BŞ, 107).

*Bir gün **Büyükada**'da Mert'le yarım tur yapıyorduk* (P. Safa, Y, 202).

***Çukurova**'ya köylüsü **Kavak Osman**'la inmişlerdi* (O. Kemal, AS,41).

***Ortaçağ** boyunca insan düşüncesi yine tek ayak üstünde görünür* (P.Safa, Y, 200) vb.

*Yola çıkarım **Uzunköprüden*** (O.V. Kanık, BŞ, 94) vb.

309. Yer, yön, sıra, öncelik, sonralık, ilklik, sonluk gösteren adlarının birer sıfat gibi işlev görmesiyle oluşmuş sıfat tamlaması türünde birleşik adlar da vardır: *alt geçit, alt kat, alt kenar, alt yapı; dış görünüş, dış kapı, iç kapı, dış hat, dış pazar, dış yapı; ana cadde, ana yol, anayasa; orta boy, Orta Çağ, orta direk, Orta Doğu, orta elçi, orta kat; ön oda, ön seçim, ön ses, ön söz, ön türeme, ön yargı; arka kapı, arka sıra, arka yol; son durak, son ek, son nefes; başçavuş, başgarson, başhekim, baş komutan, baş köşe, başkonsolos, başmüdür; yan bakış, yan cümle, yan etki, yan kapı* vb.

*Son yıllarda trafiği rahatlatmak için Ankara'da **alt geçitlere** önem verilmeye başlandı.*

*Bir girişimin başarısı öncelikle **alt yapısının** iyi ayarlanmasına bağlıdır.*

Kullanılan yeni boya ile binanın dış görünüşü hayli güzelleşmiş.

*Türk Hava Yollarının **dış hatlarda** çalışan görevlileri* (TS, 1, 579).

***Dış ticaret** açığı o devirde ne kadardı kim bilir* (TS,1,579).

*Bütün dükkânlar, manifaturacılar, bakkallar, berberler, kunduracılar bu **ana yolun** üzerindedir* (S.F. Abasıyanık, TS,1,108).

***Orta katlar** bir binanın daha çok istenen katlarıdır.*

*Her nedense bazı toplantılarda **arka sıralar** doluyor, **ön sıralar** boş kalıyor.*

*Şöför, **son durakta** otobüsün bütün yolcularını boşaltıyor.*

Başçavuş, *kalabalığı dağıtmaya çalışan jandarmalara seslendi* (N. Cumalı, TS,1, 236).

Başhekim hastanedeki personel yetersizliğinden yakındı.

İki üç gün sonra kendisine saraydaki başkâtibin bir kâtibi gelmiş (A.Ş. Hisar,TS,1,238).

Adamakıllı bol enterasinin eteklerini savurta savurta geldi, başköşeye kuruldu (A. İlhan, TS, 1,239).

Orta hece düşmesi Türkçede sık rastlanan bir ses olayıdır.

Faraziyenizi çok yanlış ön yargılara oturtuyorsunuz (H. Taner, TS, 2, 1734).

Son nefesinde bile halkı teşvik etmekten vazgeçmeyen bu adamı görmek istedim (Ö.Seyfettin, TS, 2010) vb.

Ç. Öteki Kelime Grupları ve Cümle Biçimindeki Birleşik Adlar

310. Bu grupta yer alan birleşik adlar; bir adla bir sıfat-fiilin, bir adla bir çekimli fiilin, iki çekimli fiilin, iki fiil kökünün veya bir cümlenin kaynaşmasından oluşmuştur. İçlerinde özel ad olanlar da vardır: ağaçkakan "ağaç kurtları ile geçinen bir kuş", ağaçkesen "gül fidanları üzerinde yaşayarak yapraklara zarar veren bir böcek", çobanaldatan "ötücü bir kuş türü", dalgakıran "liman ve iskelelerde dalgaları önlemek için yapılmış set", günebakan "ay çiçeği", Kervankıran "çolpan yıldızı", palan döken "taşlı ve yokuş yol", akarsu, biçerdöver "ekin biçen ve döven makine", *bilgisayar* "elektronik beyin", *hacıyatmaz* "yere bırakıldığında hep dik durabilen oyuncak", *roketatar, vurdumduymaz, bastıbacak*, "yaramaz çocuk", *gecekondu, imam bayıldı, karyağdı, külbastı, mirasyedi, Erol, Döngel, Seval, Ünal, Vural* vb.[194]

Kendisini **akarsuya** *bırakır gibi karşısındakini garip bir dinleyişi vardı* (A.H. Tanpınar, MB, 131).

Bütün ***dedikodular*** *bundan ibaretti* (S.F. Abasıyanık, SS, 201).

---

[194] Kononov, birleşik adları dört alt gruba ayırarak kendine göre bir sınıflandırma yapmıştır (*Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka*, § 202). Gencan'ın *Dilbilgisi*'nde de birleşik adlar sekiz gruba ayrılmıştır (s.163-165). Bu sınıflandırmalarda bizim dört grupta topladığımız ad türlerinden ayrı bir durum yoktur. Bu nedenle biz konuyu dağıtmadan ve yapım özelliklerini dikkate alarak dört grupta toplamayı uygun bulduk. Bu konuda bir de Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, s.203/3'e bk.

Bütün ***dedikodular*** *bundan ibaretti* (S.F. Abasıyanık, SS, 201).

Tutturamadı ama: Düzenli, asıl önemlisi hiçbir tutkuya yaka kaptıramamış, zamanın ve geçiciliğin yenilip ***gelgeçler*** *ile sapıtmamış bir hayatı küçümseyerek avunmaya gönlü razı gelmiyordu* (T. Buğra, D, 6).

İmambayıldı *yaz mevsiminin sevilen yemeklerindendir.*

Bugün ***biçerdöverler*** *çiftçinin ve köylünün can damarı diyebileceğimiz makinelerdir.*

Bakıyoruz da İstanbul'un dört bir yanını ***gecekondular*** *sarmış.*

Seni ***bastıbacak*** *seni! Ne işin var buralarda?*

O ***vurdum duymazın*** *biridir. Üç beş kez söylenmezse ne aldırış eder, ne kafasına girer.*

Biraz et suyu ile iki parça ***külbastı*** *yiyebildim* (A. Gündüz, TS, 2, 1443).

Kiraladıkları otlakların sahibi yıllardır, Manastıra yerleşmiş bir ***mirasyediydi*** (N. Cumalı, TS, 2, 1569).

Gün olur alır başımı giderim / Denizden yeni çıkmış ağların kokusunda.

*Şu ada senin, burada benim / **Yelkovan** kuşlarının peşi sıra* (O.V. Kanık, BŞ, 127).

*Haberiniz var mı? **Seval** Hanım **Erol** Beyden ayrılıp **Vural** Beyle evlenmiş* vb.

Renk Adları:

311. Ad konusunu tamamlamak için tür olarak bir de renk adlardan söz etmek gerekir. Renk bildiren sözler de aslında birer addır. Türkçe, başlıca renkleri gösteren kelimeler yanında, küçük renk ayrılıklarını belli eden çeşitli kelimelere de sahip olduğundan, renk adları açısından oldukça zengindir. Türkiye Türkçesinde, *beyaz, siyah, mavi, pembe, al, yeşil, mor, eflâtun* gibi ana renklerdeki derece farklarını belli etmek üzere *açık* ve *koyu* sıfatları kullanılır; *açık mavi, koyu kırmızı, açık sarı, koyu sarı, açık yeşil, koyu yeşil* gibi. Ancak, renkler arasındaki ince farkları belirtmek ve renk kavramını zenginleştirmek için, çok kez benzetme yoluna başvurularak somut nesnelerin renklerinden de yararlanılmıştır: *gök mavisi, deniz mavisi, çivit mavisi (çivit rengi), ayva sarısı, limon sarısı, saman sarısı, kayısı*

sarısı, kirli sarı, çimen yeşili, limon küfü yeşili,fıstık yeşili, petrol yeşili, dede yeşili, nar çiçeği kırmızısı, şarap kırmızısı, fes rengi, hardal rengi, bal rengi, kavuniçi, kahve rengi, kurşunî, patlıcan moru, vişne çürüğü, gül kurusu vb.

Renk adları bir adın önüne gelip de onu nitelendirdiği zaman sıfat görevi yüklenmiş olduğundan, sıfat sınıfında yer alır: *ak saç, beyaz lâle, yeşil boya, kül renkli bulutlar, siyah çanta, kırmızı kalem* gibi.

Ancak, yalın olarak kullanıldığında veya ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleri aldığında, ad olma özelliğini korumuştur:[195]

*Karşımızdaki masada **pembeler** giyinmiş güzel bir hanımla eşi ve çocukları oturuyordu.*

*Elmaların **kırmızıları** ile **yeşillerini** aynı sepete dizmişler. Tat ayrılıkları bir yana renk ayrılıkları da bir görünüm güzelliği sergiliyordu.*

*Paket kağıdının **beyazını** mı, **yeşilini** mi tercih edersiniz?*

*Denizden miydi **maviler**, yoksa balıkçının soluğu muydu onlar* (H. Balıkçısı, DG, 74).

*Gözleri çakır mı çakır, ama kimi yol **zümrüt yeşiline** çalar, saçları **altın sarısı**.Hele karanlık bir odaya girsin, odayı apaydın eder* (H. Balıkçısı, DG, 71).

*Duvara döşenen mermer üzerindeki **eflâtunun** dalgalı **griyle** oluşturduğu renk uyumu insanın gözünü okşuyor ve içine ferahlık veriyor.*

*O yavaş yavaş yol aldıkça, suya bakarak **maviliğinden** yüzer gibi olur, havaya bakarak **maviliğine** girer gibi olur, mehtaba bakarak ışığını sürükler gibi olurdunuz* (A.Ş. Hisar, BM, 90).

*Aylardan bir mayıs ayı mı, eylül mü / Şu ilerideki **kırmızı**, kan mı, gül mü...*(A.M. Dıranas, Ş, 164).

*Acayip bir divan. Bir kaplan derisi gibi benek benek **siyahlar**, sarı bir desen* (A. İlhan, SA, 88).

*Bana mı soruyorsun? dedi, pek keyiflendi; gözlerinin içi **koyu, açık gri-mor**, pek çok **mavide** birden parlıyordu* (E. Işınsu, KDA, 59) vb.

---

[195] Bu konuda Türkçenin bütünü ile ilgili daha geniş bilgi için Laude-Cirtautas, *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialikten*. s.126 ve öt; Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, s.88-90'a bk.

Adlarda Anlam Değişmesi ve Yan Anlamlar

312. Somut ve soyut anlamlı adlar çeşitli kullanım biçimleri dolayısıyla, zamanla bazı anlam değişmelerine ve anlam kaymalarına uğrayarak yeni "yan anlamlar" kazanırlar.

Bu türlü değişme olayları aslında anlam bilimi ile ilgilidir. Yalnız, anlam değişmesi, bir adın gösterdiği anlamdan az veya çok oranda uzaklaşarak yeni anlamda bir ad oluşturma olayıdır. Bu nedenle anlamca değişen ad aynı zamanda yeni bir sözlük kavramı yarattığı için elbette adla da ilgilidir.

Adlarda yan anlamları oluşturan anlam değişmeleri, anlam dallanması, anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi ve güzel adlandırma gibi birbirlerinden farklı biçimlerde kendini gösterir. Böylece, var olan adlar yeni birer sözlük değeri kazanır. Bazen de başka adlarla yer değiştirirler.

312.1. Anlam genişlemesi türündeki değişme, anlam kapsamı dar olan bir adın, zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması veya aynı sözün farklı yerlerde farklı anlamlarla kullanılmış olmasıdır. Bu durumda anlamlardan biri esas anlam, ötekiler yan anlam niteliğindedir. Söz gelişi *ödül* kelimesi (< EAT *ödül*), Anadolu ağızlarında yalnızca "güreşte kazananlara verilen bir armağan" iken, bugün Türkiye Türkçesinde "her türlü yarışmalarda kazanana verilen armağan" veya "her türlü armağan" anlamını kazanmış ve bir anlam genişlemesine uğramış bulunmaktadır.

Ayak sözü de aslında insan ve hayvan için kullanılan bir "basma ve yürüme organı iken" benzetme ve anlam dallanması yoluyla birtakım yan anlamlar da kazanmıştır: *masa ayağı, sandalye ayağı, göl ayağı, ırmak ayağı* ve halk şiirinde "kafiye" gibi.

Anlam genişlemesi yoluyla, somut anlamlı adlar aynı zamanda soyut, soyut anlamlı adlar da aynı zamanda somut birer anlam kazanabilirler. Nitekim *yol* sözü somut anlamıyla "üzerinde yürünen gelip geçilen yer" olduğu hâlde, daha sonra "usul, yöntem, tarz anlamını da kazanarak soyut ikinci bir anlam oluşmuştur: *Polatlı, Ankara – İstanbul* ***yolu*** *üzerindedir* (somut anlam). *Bu* ***yolla*** *verimli bir sonuç alacağınızı* sanmam (soyut anlam) gibi. *Yürek,* vücuttaki bir

organın adıdır. Ancak, anlam dallanması yoluyla "cesaret" anlamını da kazanmıştır: *Böyle güç şartlara dayanacak* ***yürek*** *ister gibi.*

Destek kelimesi de aslında direk anlamında olduğu hâlde, anlam dallanmasıyla *yardım* anlamını da kazanmış bulunmaktadır. *Bu türlü kapsamlı işler* ***desteksiz*** *başarılamaz gibi.*[196]

312.2. Anlam değişmesi yoluyla adların bir veya daha çok yeni sözlük değerleri yani yan anlamlar kazanması, "anlam iyileşmesi" ve "anlam kötüleşmesi" örneklerinde de görülebilir. Kötü anlamlı bir sözün zamanla iyi anlama dönüşmesi demek olan anlam iyileşmesine, Türkiye Türkçesindeki *emek* adını örnek gösterebiliriz. ET' de *emgek* "ıztırap, eziyet, mihnet" anlamında iken, bugün Türkiye Türkçesinde bu anlam iyileşerek *emek* biçimiyle "zahmet, herhangi bir iş için gösterilen özen, harcanan beden ve kafa gücü" anlamına gelmektedir: *Bu başarıda onun büyük* ***emeği*** *vardır,* gibi.

İyi anlamlı bir sözün, zamanla kötü veya aşınmış sıradan bir anlam kazanmasının örneği olarak da *kadın* sözünün ET *katun* "kraliçe, kağan hanımı" >kadın "kibar karısı, hanımefendi" > TT *kadın* "dişi cinsten insan, evlerde çalıştırılan hizmetçi" biçimindeki değişme aşamaları gösterilebilir.

Özel Adlandırma:

312.3. Başka dillerde olduğu gibi bizim dilimizde de anlamı iyi olmayan, söylendiğinde yadırganan, tiksinilen, korkulan veya hoş karşılanmayan bir nesne veya varlığı canlandırması dolayısıyla bunları daha iyi adlarla değiştirme yolu benimsenmiştir. Söz gelişi *verem* hastalığı tehlikeli, bulaşıcı ve tiksindirici bir hastalık olduğu için, *ince hastalık* olarak değiştirilmiş; İzmir'in eski *Kokaryalı* semti *Güzelyalı*'ya, yaban domuzunun çokluğundan *Domuzlu* (<EAT *Toñuzlu* > *Doñuzlu*) şehri de *Denizli*'ye çevrilmiştir.[197] Helâ yerine *apteshane, yüz numara; eşek* yerine *merkep; ayı* yerine *güzel kız* karşılıklarının kullanılması da böyle bir eğilimin sonucudur.

---

[196] Bk. ve krş. Banguoğlu *Türkçenin Grameri,* §.281.

[197] Yer adlarındaki değişmeler için Aksan, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar" *TDAY-Belleten* 1973-1974, s. 185-193'e bk.

Ayrıca dinî inançlardan gelen tabu ve getirebileceği kötülüklerden uzak kalmak için bazı yaratıkların asıl adları yerine zararsız adların kullanılması da bir tür güzel adlandırmadır. *Börü* yerine *kurt* "küçük bir böcek", *cin, şeytan* yerine "iyi saatte olsunlar", *kertenkele* yerine "gelin kız" denmesi gibi.

Adlar benzetme yolu ile bazen başka bir kavramı karşılamak üzere de kullanılır. Eldeki eserlerde çok rastlanan *mecaz* sanatı böyle bir benzetmeye dayanır. Söz gelişi "ev" için *yuva,* kadın için "*dişi kuş*", "aracı, vasıta" için *maşa,* "makam" için *koltuk* sözlerinin kullanılması gibi. Yalnız, mecazlı kullanılış yoluyla verilen adlar bundan önceki örneklerde görüldüğü gibi kalıcı yani sürekli değil, geçicidir. Çünkü anlatımı renklendirmek, güçlendirmek ve sanatlı kılmak için adların yerine geçici olarak kullanılmışlardır.

Ad Gibi Kullanılan Öteki Kelime Türleri:

313. Türkçede ad soylu sözler arasında birbirine geçiş esnekliği bulunduğundan, adları sıfat ve zarf olarak kullanabildiğimiz gibi; sıfat, zamir, zarf ve edatları da yerine göre bir ad gibi kullanmak mümkündür. Ancak, bunlar özel adlarda ve cins adlarında görüldüğü üzere, sürekli nitelikte kalıcı adlar olmaktan çok, söz içinde bir sıfat, bir zamir veya bir edatın iyelik, çokluk ve ad çekimi eklerinden birini alarak ad gibi birer işlev yüklenmelerinden kaynaklanan adlardır. Onun için bunlara "geçici adlar" denebilir: *güzel / güzeli, iyi / iyisi, yeni / yeniler, hatırlı / hatırlısı, varlıklı / varlıklılar, herkes / herkesler, hep / hepsi, öte / ötekiler, beri / beridekiler* vb.

Böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, ***yeniyi*** *ve* ***güzeli*** *istiyorum anlıyor musun?* (P. Safa, FH, 67).

Büyüğüne *olsun,* ***küçüğüne*** *olsun, kardeş veya akranlarına olsun, herhangi bir saygısızlık gösterdiğini, sevgiden, şefkat ve nezaketten ayrıldığını hiç hatırlamam* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 14).

Bütün terbiye, ahlâk eksikliklerini birtakım babayani tavırlarla örtmeye çalışır, en fena şeyleri hep görür ve ***iyilere*** *karşı birden kıvrılırdı* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 88).

Ekserî ideal adamları gibi ***iyinin fenadan, güzelin çirkinden*** *ayrılamıyacağını, dünyanın böyle kurulduğunu zihnine aldıramıyordu* (R.N. Güntekin, D, 74).

Köylünün ***ihtiyarı, hatırlısı, varlıklıları*** *olan, sıkıntısız başı olması gereken bir adamın yüreği yandı* (M.Ş. Esendal, EOY, 245).

Filimlerde bu barışların ne ***güzelleri*** *ne* ***ateşlileri*** *vardı* (M.Ş. Esendal, EOY, 245).

Güzeli *anlıyor,* ***büyüğü*** *belki de farkında olmadan seviyordu* (A.H. Tanpınar, MB, 97).

Hakikatte bir türlü atlayamadığı bir eşiğin üzerinde kararsız ve biçare ne ***geriye****, ne* ***ileriye*** *kımıldamadan kalmıştı* (A.H. Tanpınar, MB, 112).

Akşama kadar sersem sersem ***ötede beride*** *dolaştım* (R.N. Güntekin, D, 140).

Eskişehir'den ***ötesi*** *Selçuklulardan kalma bir yıkılar yığınağı idi* (F.R. Atay, B, 28) vb.

Adlarda Küçültme:

314. Adlarda küçültme ve miktarda azlık *+CIk / +CUk* ekleriyle yapılır: *çadırcık, darbecik, dilimcik, kitapçık, heykelcik, kimsecik, kulakçık, toruncuk, yavrucuk* vb.

+ CIk / +CUk küçültme eki aynı zamanda sevgi, şefkat ve acıma anlatımı ile de kullanılır: *dedecik, ninecik, insancık(lar), kedicik, kuzucuk, yavrucuk* vb.

Sevgi ifadesi bildiren yerlerde küçültme ekinin bir iyelik ekiyle de genişletilmesi, sevgi ifadesini daha da güçlendirir: *anneciğim, babacığım, halacığım, teyzeciğim, yavrucuğum* gibi.

Baskın, vurgun, yağma hepsi kısa zamanda bitmeli, herkes payını alıp ***çadırcığına*** *çekilmelidir* (F.R. Atay, Z, 100).

Ve itinalı çiçekler arasında daha tevazulu, daha küçük mor menekşeleri, bir ***damlacık*** *beyaz vücutlarıyla yaseminler nazlı, hafif* (A.Ş. Hisar, BM, 21).

Hayri Efendi bir lâhza tereddüt etti. Sonra kapıya büsbütün yaklaşıp iki üç, işitilmez ***darbecik*** *vurdu ve cevap beklemeyerek dikkatle, yavaşça tokmağı çevirdi* (M.Ş. Esendal, EOY, 9).

Oturduğunuz yer bir ufak ***kasabacıktı*** (M.Ş. Esendal, EOY, 225).

Beş on dakikalık bir yoldan sonra bir ***kayacığın*** *tepesinde küçük bir kilise görünüyordu* (H.E. Adıvar, H, 28).

Kırmızı kayalar vardır ***kıyıcığında*** (Y. Kemal, İM, 61).

Bazı yerlerde kılıçla kesilmişçesine suya inen dik yarlar, çöküntülerden dolayı diş diş olur, ırmağın kıyılarında kumlu ***koycuklar*** *yapar* (Y. Kemal, İM, II,7).

Ne Cihangir'deki konağında, ne Kanlıca'daki yalısında ihtiyar ve yorgun vücudunu dinlendirecek bir ***köşecik*** *kalmıştı* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 8).

Arabadan inerken çocukluğunda komşusunun oğlu genç subaya gözleriyle kardeşçe ve tatlı bir ***gülücük*** *göndermişti* (H.E. Adıvar, H, 176).

Nihayet üç dağın burun buruna verdiği bir meydancığa geldik (H.R. Gürpınar, Eİ, 169).

Kendini değiştirmeye gelen arkadaşını görünce, şehadet getirmeye başlamış yürüyememiş, hemen ***oracıkta*** *ölmüştü* (Ö. Seyfettin, BL, 134).

Bir ***tanecik*** *çocukları, Ahmetti, on iki yaşına rağmen, askere alacaklar* (S.F. Abasıyanık, BE, 160).

Annesini hastaneye kaldırmasından sonra ***yavrucuk*** *üzüntülü ve perişan olmuştu.*

Yağmurun altında sucuk gibi ıslanan ***kedicik,*** *üşümüş ve köşeye büzülüvermiş.*

Mektubuna "sevgili ***anneciğim,*** *canım* ***babacığım,*** *minik* ***kardeşçiğim*** *ve de fedakâr* ***ağabeyciğim****" diye evdekilerin hepsine seslenen uzunca bir başlık koymuştu.*

– Evet, ***Şehnaz'cığım.*** *O kadar evi göreceğim gelmiş ki! Gel seni bir daha öpeyim* (H.E. Adıvar, AHS, 264).

Zavallı Saffet Hanımın ***yufkacık*** *yüreğini de yerinden oynattı* (A.Ş. Hisar, FBVB, 193).

Onun kendine yardım edecek ***kimseciği*** *yok!* vb.

Küçültme eki almış ad bazen de anlatıma aşağılama ve alay işlevi katar:

Ceviz kadar ***akılcığı*** *ile övünüp duruyor. İşe yaramaz bir* ***oğlancığı*** *var. Onu da yere yurda kondurmuyor.*

Küçültme adlarının kalıplaşma yoluyla üstün nitelikli anlamı veren örnekleri de vardır:

Mehmetçik *Türk ordusunun temel taşıdır.*

Ayşecik, *başarılı filimleriyle büyük ün kazanmıştır.*

O evinde ***hanım hanımcık*** *çocukların yetişmesiyle ilgileniyor.*

+CIk / +CUk küçültme eki sonu *-k* ile biten adlara geldiğinde, ad sonundaki *-k* çok kez düşer. Böylece ad sonu *-k*'sı ile ek sonu *-k*'sının art arda iki hecede yaratacağı ses uyumsuzluğu önlenmiş olur: *bardacık (<bardakcık), bebecik (<bebekcik), kapacık (<kapakcık), yürecik (<yürekcik)* gibi.

Oğlunun askerden dönüş haberini alınca anasının ***yüreciği*** *sevinçten hop hop hopladı.*

Yolları öyle bir sarpa sarmıştı ki, saatlerce bir ***bardacık*** *suya hasret kaldılar.*

Ömrümüzde, biraz alçak bir yerde, bir ***tümseciğin*** *arkasında iki nefer bize biraz yiyecek hazırlıyorlardı* (M.Ş. Esendal, EOY, 159).

315. Adlarda küçültme ve sevgi ifadesi için *+cAk* eki de kullanılır. Bu ek Eski Anadolu Türkçesinde hayli işlek bir ek iken Türkiye Türkçesinde işlekliğini gittikçe kaybetmiş ve bugün sayılı bazı kelimelerde kalmıştır. *Kuzucak, yavrucak, yumurcak, sağlıcak, sevdiceğim (<sevdik+cek+im)* "sevgilim" gibi.

Kuzucak *şaşkın şaşkın melemeğe başladı.*

Gerçi, ***yavrucak****, ne kadar gönlüne göreydi, kendisini de ne kadar iyi dinler; ne kadar iyi anlardı; ailesi içinde hiç kimse ne hemşiresi, ne kızı bu çocuk gibi cana yakın değildi* (Y.K. Karosmanoğlu, KK, 167).

Kızlar da, ***yavrucaklar****, kendilerine bile bakamıyorlar, nerede kaldı babalarına bakacaklar* (M.Ş. Esendal, TS,2, 2412).

Coşuyor da deli gönül coşuyor / Ciğerciğim kebap oldu pişiyor

Sevdiceğim *yüce dağlar aşıyor / Ötme garip bülbül gönlüm şen değil* (ÖTS, 4, 2513).

Ufak tefek, parlak siyah gözlü, burnu kalkık, saçları lüle lüle bir ***yavrucaktı*** (H.E. Adıvar, AHS, 216).

Hekim uzun derin baktı ***sevdiceğime*** (E.B. Koryürek, ÖTS,4, 2313).

Ayol nedir senin bu yaptığın? Utan azcık.../ Anan da ben de, ***yumurcakların*** *da aç kaldık!* (M.A. Ersoy, S, 41) vb.

315.1. *+CAk* küçültme eki varlığını bir pekiştirme eki durumunda olan *+Iz (<+Az)* ekiyle genişletilmiş *+cAğAz >+cAğIz* biçimiyle de devam ettirmektedir. Çok işlek olan *+cAğIz*, eki yine küçültme yanında sevgi ve acıma da bildirir. Yalnız ekteki acıma ve zavallılık gösterme anlatımı *+CIk /+CUk*'tan daha güçlüdür: *adamcağız, çocukcağız, evceğiz, kadıncağız, kediceğiz, kızcağız, köyceğiz* vb.

Saf ***adamcağız*** *bunları asıl kendi kendimi avutmak için söylediğimi anlamıyordu* (R.N. Güntekin, D, 63).

Köyde emekli ihtiyarın biri vardı, yumuşak gülümsemeli, ufak tefek bir ***adamcağız*** (H. Balıkçısı, YD,104).

– Ya... öyle mi. Her halde ***kadıncağız*** *sevinir Çok iyi ve çalışkan bir kızdı* (H.E. Adıvar, AHS, 31).

İki tarafta seyrek seyrek sıralanmış alt katları dolma, küçük pencereli, sefil manzaralı ***evceğizlerin*** *arasından geçtik* (H.R. Gürpınar, Eİ, 39).

Kadıncağız *yine bir gün cumbada otururken bir de bakmış ki, bizim küçük hanım, iki dirhem bir çekirdek* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 27).

Bazı akşam üstleri yanık türküler söyleyerek değirmenin öte yanındaki yoldan geçer, ***kadıncağızı*** *ağlatırmış* (R.N. Güntekin, D, 16).

Kızcağız *başını sallar, arasıra da "dur anne ineceğim" diye yavaş sesle söylenirdi* (M.Ş. Esendal, EOY, 112).

Bu hafif esmer, uzun boylu, Türkçesi kıt, uzun etekli elbisesinin, altın taklidi başlığının altında kaybolmuş hissini veren bir ***kızcağızdı*** (A.H. Tanpınar, MB, 177).

Bizim salonumuz, yemek, yatak, odalarımız hep o ***kulübecağızdı*** (H.R. Gürpınar, EH, 126)vb.

Adlarda Cins:

(Alm. *genus*, Fr. *genre*, İng. *gender*, Osm. *keyfiyyet*)

316. Cins, adlarda erkeklik, dişilik gösteren bir gramer kategorisidir. Birçok dilde, adlar, gramer açısından da bir cins ayırımına bağlanmıştır. Bu ayrımın erkeklik (*masculinum, müzekker*), dişilik

(*femininum, müennes*) ve yansızlık (*neutrum, cins-i sâlis, cinsiyetsiz*) olmak üzere üç türü vardır.

Gramerce cins ayrımı yapan dillerde, bazı adlar erkek, bazıları dişi, bazıları da yansız ad olarak kabul edilmiştir. Bu ayrım genellikle gerçek cinsiyete dayanan bir ayrım değil, saymaca (itibarî) bir ayrımdır.

Arapçada *kâtib*, *muallim*, *müdür* erkek cinsinden yani *müzekker*; *kâtibe*, *muallime* ve *müdire* de dişilik cinsinden yani müennes adlardır. İslâv dillerinde *+çA* eki dişilik yapan bir ektir: *Kral, kraliçe, Tanrı, Tanrıça* gibi. Bu sözler, yabancı kökenli alıntılar olarak bizim dilimize de girmiştir.

Alm. *Bruder* "erkek kardeş", *Teufel* "şeytan", *Fisch* "balık", Fr. *le chanson* "şarkı", *le livre* "kitap", Rus. *Dom* "ev", *narj* "bıçak" sözleri erkek cinsten; Alm. *Strasse* "cadde", *Jakke* "ceket", Ar. *Saime* "oruçlu kadın", Fr. *la figure* "yüz, çehre", Rus. *Kniga* "kitap", *rána* "yara" sözleri dişi cinsten sözlerdir. Buna karşılık Alm. *Fenster* "pencere", *Gehalt* "maaş", *Sansk. Pustaka*, "kitap", *vari* "su", yansız, cinsiyetsiz kelime türleridir.

Cins ayrılığının yukarıda belirtilen ölçüler dışında, aynı zamanda adların başına getirilen farklı harfitarifler (artikel'lar) ile karşılandığı diller de vardır. Almanca bunun tipik bir örneğidir. Bu dilde *Tisch* "masa" adı gramerce erkek sayıldığı için *der*, blume "çiçek" dişi sayıldığı için *die*, *Buch* "kitap" da cinsiyetsiz sayıldığı için *das* artikel'ını almıştır. Bu artikel farkı dolayısıyla ister istemez çekimde de değişmeler olmaktadır.

Türkçede gramer açısından bir cins ayrımı yoktur. Aralarında doğal olarak cins ayrılığı bulunan varlıkların erkek ve dişileri için ayrı adlar verilmiştir. Fakat gramerde bunlar arasında hiçbir ayrım gözetilmez. Türkiye Türkçesinde doğal cins ayrımı için başvurulan yollar şunlardır:

1. İnsanlarda adlar önüne *erkek, kadın, kız* gibi cins belirleyici sıfatların getirilmesi: *erkek çocuk / kız çocuk, erkek kardeş / kız kardeş, erkek işçi / kadın işçi, erkek doktor / kadın doktor, erkek şarkıcı / kadın şarkıcı, erkek yolcu, kadın yolcu* vb.

2. Akrabalık gösteren adlarda farklı sözlerin kullanılması: *ana/ baba, oğul / kız, abla / ağabey, gelin / damat, görümce / kayınbirader,*

baldız / bacanak, karı / koca, kaynana / kaynata, kayınvalide / kayınpeder, hala / amca, teyze / dayı gibi.

3. Hayvan adlarında adlardan önce *erkek, dişi* sıfatlarının kullanılması: *erkek aslan / dişi aslan, erkek kaplan / dişi kaplan, erkek timsah / dişi timsah, erkek kedi / dişi kedi, erkek güvercin / dişi güvercin* vb.

4. Bir kısım hayvanlarda cins farkının ayrı ayrı adlarla belirtilmesi: *Koyun / koç, keçi / teke, inek / öküz /, boğa / kısrak / aygır, tavuk / horoz* vb.

Adlarda Sayı, Teklik ve Çokluk:

317. Adlar varlık ve nesnelerin yalnız kendisini değil, sayı ve miktarlarını da bildirdikleri için, dillerde bir de sayı kategorisi oluşmuştur.

Adlarda sayı, varlıkların ve nesnelerin miktarını, tane olarak hesabını bildiren bir gramer kategoridir. *Çocuk* sözü bir tek varlığı gösterdiği hâlde, *çocuklar* belirsiz sayıda birçok çocuğu göstermektedir. Bunu *iki çocuk, beş çocuk, yüz çocuk* gibi belirli bir sayı ile sıralamak da mümkündür.

Türkiye Türkçesinde sayı bildiren sözler, yalın veya çekim ekleri alarak yalnız başlarına kullanıldıklarında, somut veya soyut birer ad niteliğindedir: *üç* kere *üç* dokuz, *dört* kere *beş* yirmi eder. *Yediye on iki* eklerseniz *on dokuz* olur. Kitapların *üçü* bizim *beşi* kütüphanenindir gibi.

Sayı bildiren sözler; *üç, beş, sekiz, on yedi* gibi asıl sayılar; *ikinci, üçüncü, beşinci* gibi sıra sayılar; *birer ikişer üçer* gibi üleştirme sayıları ve *dörtte bir sekizde beş* gibi kesir sayılarına ayrılır.

Ancak, bu sayı adları, dilimizde yalnızca yalın biçimiyle ya da iyelik ve ad çekimi ekleri alarak kullanıldıklarında, yukarıda da vurgulandığı üzere, ad olduklarını belli ederler: Gelirin *üçte ikisi* oğulun, *üçte biri* de yeğeninmiş. Sıra *dokuzuncuya* geldi, kendisini içeri alır mısınız? Koltukların *üçüncüsü* size aittir, gibi. Şu var ki, sayı bildiren adlar dilimizde yaygın olarak bir ad önünde sıfat görevi yüklenmiş olduklarından bunlar genellikle sıfatlar arasında ele alınmıştır (389.1-7.§'lar).

Adlardaki sayı kavramı ya *teklik* ya *belirli* ya da *belirsiz* çokluk biçimindedir. Birçok dilde yalnız teklik ve belirsiz çokluk bulunduğu

hâlde, bazı dillerde aynı zamanda ikili, üçlü sayı bildiren ad türleri de vardır. Arap, Yunan ve Sanskrit dillerinde, ikilik gösteren sözler yer almıştır. Arapçada adlara eklenen *-eyn* eki sayıca böyle bir ikilik gösterir: *ebeveyn* "ana, baba", *Haremeyn* "Mekke ve Medine", *kamereyn* "ay ve güneş", *tarafeyn* "iki taraf". Bu sözler yabancı birer kalıp hâlinde Osmanlı Türkçesine de geçmiştir.

Türkiye Türkçesinde adlar sayı bakımından ya teklik ya da çokluk gösterirler. Böylece dilimizde *teklik* ve *çokluk* biçiminde yalnız iki sayı türü bulunmaktadır. Cins adları yalın durumları ister somut, ister soyut olsun hep teklik, *+lAr* eki almış olarak da hep çokluk bildirirler: *ağaç / ağaçlar, anne / anneler, deniz / denizler, göz / gözler, şehir / şehirler; dert / dertler, heyecan / heyecanlar, sevgi / sevgiler* vb.

Cins adlarının bir kısmı da bir topluluğa ad olmuştur: *alay, bölük, demet, dizi, halk, hevenk, küme, millet, ordu, öbek, sınıf, sürü, takım, yığın,* vb. Bunlar teklik biçimleriyle toplu bir çokluğu gösterdikleri için *topluluk adları* (Alm. *sammelname, Kollektivum;* Fr. *Nom collectif;* İng. *Collective noun;* Osm. *İsm-i cem'*) diye adlandırılmıştır. Aynı cinsten tekleri içine alan *kap* veya *bağlar* da vardır: *Bir* ***avuç*** *buğday. İki* ***çuval*** *incir, yedi* ***torba*** *mısır,*[198] *bir* ***sepet*** *üzüm, üç* ***bağ*** *çubuk* gibi.

Topluluk adları da öteki adlar gibi *+lAr* çokluk eki alabilirler: *alaylar, kötülükler, diziler, kümeler, milletler, ordular, öbekler, sürüler, yığınlar* vb.

İşletme Ekleri

318. Bilindiği gibi, cümlede adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran ekler *işletme ekleridir.* Türkiye Tükçesinin işletme ekleri *çokluk, iyelik, aitlik, soru* ve *ad çekimi ekleri*dir. İşletme ekleri taşıdıkları özellikler ve cümledeki işlevleri açısından birbirinden farklı niteliktedir. Eklerin bu durumunu dikkate alarak onları üç ana grupta toplamak mümkün olur:

1. Etkisi yalnız eklendiği ad veya ad grubu ile ilgili olan, o adın sınırı içinde kalan ekler. *Çokluk, iyelik* ve *ilgi ekleri* ile, işletme görevindeki *aitlik eki* bu gruba sokulabilir.

---

[198] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* § 283.

2. Adlar ile fiiller arasında bağlantı kuran ekler: Bunlar, ileride üzerinde durulacak olan *ad çekimi ekleri*dir.

3. *mı / mu* soru eki. İşletme eklerini böyle genel bir sınıflamadan geçirdikten sonra şimdi ayrı ayrı ele alalım:

+ *lAr* Çokluk Eki:

319. Yukarıda adlarda sayı kategorisi dolayısıyla üzerinde durduğumuz +lAr çokluk eki, belirtildiği gibi aslında bir işletme ekidir. Ancak, bu ekin etkisi yalnızca eklendiği adın sınırları içinde kalır ve kapsam alanına yalnızca adların teklik biçimlerini alabilir. Ad çekimi ekleri diye adlandırdığımız öteki işletme ekleri, adlar ile cümlenin başka bir ögesi arasında ilişki kurdukları için, bunların işlev sınırı kendisini aşarak öteki kelime sınıflarına da uzanmıştır. *+lAr* çokluk ekinde ise böyle bir özellik yoktur. Bu bakımdan çokluk eki, işletme ekleri içinde kapsamı en dar olan ektir. Bu özelliği dolayısıyla çokluk ekleri hep iyelik, soru ve ad çekimi eklerinden önce gelir. Kendi dışındaki işletme ekleri daha sonra yer alır.

Ev + ler + i + n + den *çıktılar,* ***sokak + lar + da*** *dolaştılar gibi.*

Yalnız bugünkü kullanımıyla birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden sonra bazen çokluk ekinin getirildiği de olmaktadır: *ablam+lar, annem+ler, halam+lar* gibi. Ancak, buradaki çokluk eki, *+gil* ekinin yerini tutan ve bir aileyi, bir ailenin mensuplarını gösteren özel bir kullanımdadır.

Türkiye Türkçesinde *+lAr* çokluk eki başlıca şu işlevleri de görür:

1. Özel adlar, tek bir varlığa ad oldukları için çokluk eki almazlar. Ancak, bunlar aile, boy, cemaat, millet bir dinin mensupları ve grup gibi toplulukları gösterdikleri zaman *+lAr* ekini alırlar: *Avşarlar, Çepniler, Karakeçililer, Osmanlılar, Selçukluklar, Servet-i Fünûncular, Budistler, Hristiyanlar, Museviler, Müslümanlar* vb.

2. *+lAr* eki, bir şahsın bağlı olduğu aileyi, bir çevreyi, bir kimse veya yeri benzerleri ile birlikte göstermek için de kullanılır: *Ablamlar, halamlar, Ayşeler, Ömerler, Turgutlar, Yunus Emreler, Hacı Bektaşlar, Fuzulîler, Koca Sinanlar, Yakup Kadriler, Bursalar'da, Konyalar'da, Londra'larda, Parisler'de, Marsilya'lardan, Romalar'dan* vb.

3. Çokluk anlamı taşıyan cins adlarında anlam güçlendirmesi yapar: *İnsanlar, gökler, aylar, güneşler, topraklar, yerler* vb.

Savaşın verdiği dehşet karşısında *yerler, gökler,* inim inim inledi gibi.

4. *+lAr* eki, kişi ve kurumlar topluluğunu bildirmek için de kullanılır: *İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı, Memurlar Kooperatifi, Öğretmenler Derneği, Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği, Şoförler Odası, Ticaret Odaları Başkanlığı, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu* gibi.

5. Ortak özellikler taşıyan ve bir aile oluşturan, çeşitli tür adları da, tür gösteren ada *+lAr* çokluk eki getirilerek karşılanır: *baklagiller, etçiler, kedigiller, kemirgenler, sürüngenler* vb.

Bakla, fasulye gibi bitkiler ile akasya, keçiboynuzu gibi ağaçlar botanikte *baklagiller* ailesine girer.

Zoolojide, dişleri et yiyecek biçimde gelişmiş olan omurgalı memeli hayvanlardan aslan, kaplan gibi bir takımı, *etçiller* veya *et oburlar* grubuna girer.

Zoolojide; tavşan, kobay, kirpi, sıçan, kunduz gibi, köpek dişleri olmayan memeli hayvanlar *kemirgenler* sınıfını oluşturur.

Zoolojide omurgalıların suda ve karada yaşayabilen yılan kertenkele, kaplumbağa, timsah gibi yerde sürünerek veya yürüyerek yol alan türü de *sürüngenler* diye adlandırılır.

6. *+lAr* çokluk eki, adlara abartma anlamı da katar: *Yavrucak hastalıktan **ateşler** içinde yandı.*

*Kızının iş dönüşünde hayli geciktiğini fark eden anne merakından **sokaklara** düştü.*

*Bu aile evlâtlarını ne büyük **sıkıntılarla** yetiştirdi, bir bilseniz!*

7. *+lAr* eki, anlatıma saygı ve nezaket ifadesi katar:

*Bu toplantı sayın Cumhurbaşkanının **himayelerinde** yapılmıştır.*

Sayın Başbakan Operayı ***işleriyle** birlikte şereflendirdiler.*

*Hanımefendi **teşrif ettiler** mi*? vb.

8. Önünde herhangi bir sayı sıfatı veya *her, birkaç* gibi belirleyici sıfat bulunan adlar çokluk eki almazlar. Ancak, bazı bilinen kişi ve nesneler topluluğuna ad olmak ve birer özel ad oluşturmak üzere bunların *+lAr* çokluk eki aldığı da görülür: *Kırklar, Yediler, Üç*

Silâhşörler, Yedi Deliler, Kırk Haramîler, Dört Büyükler, Beşevler, Çifte Havuzlar vb.

Adların çokluk biçimlerinde, vurgu olağan durumlarıyla çokluk eki üzerindedir: *ağaç'lar, çiçek'ler, heyacan'lar, sevinç'ler* vb.

Eğer *+lAr* ekinden sonra gelen işletme ekleri vurgusuz ise, vurgu yine çokluk eki üzerinde kalır: *Dağ'lar mı? Deniz'ler mi?* gibi.

Adlara gelen *-dIr/-dUr* bildirme eki de vurgusuz olduğu için, vurgu yine *+lAr* eki üzerindedir: *bahçe'lerdir, gönül'lerdir, saat'lerdir, tütüncü'lerdir* vb. Ancak, *+lar* ekinden sonra gelen ekler vurgulu ise, *+lar* ekindeki vurgu düşer ve öteki eklerin vurgusu geçerli olur: *ağaçla'rı, ağabeyle'ri, çocukla'rın, evleri'ni, Fatoşla'ra, kimler'den, zenginler'den* vb. Demek oluyor ki, *+lAr* çokluk eki üzerindeki vurgu, yalnız adların yalın biçimleri ile *mI / mU* soru ve *-dIr /-dUr* bildirme ekleri için geçerlidir. Kendinden sonra iyelik ve ad çekimi ekleri almış çokluk biçimlerinde ise, vurgu *+lAr*'dan sonra gelen ekler üzerindedir.

Adlarda İyelik (Sahiplik) ve Aitlik:

İyelik Ekleri (Alın. *Possesivsuffix*; Fr. *suffixe possessif*; İng.*possevive suffix*; Osm. *lâhika-i mülkiyet*):

320. Adlardaki işletme eklerinden biri de iyelik ekleridir. Bu ekler, adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir. Dolayısıyla getirildikleri adların dışında fakat o adlara ait olan, o adların malı sayılan nesneleri şahıs olarak gösteren eklerdir: ***aklım*** *eriyor, bu iş* ***aklıma*** *yattı* cümlesindeki *aklım (akıl-ım)* ve *aklıma (<akıl-ım-a)* sözlerinde akıl *bana* aittir, aklın sahibi *benim*. Şu hâlde buradaki iyeliği şahıs olarak anlatan *+(ı)m eki benim* zamirinin yerini tutmuştur, bu zamiri temsil etmektedir. *akl-(ı)n, akl-ı, akl-ı-mız, akl-ınız, akıl-ları* sözlerinde de kullanılan iyelik ekleriyle öteki şahıslar karşılanmıştır. Demek oluyor ki, iyelik ekleri, bir nesnenin *ben, sen, o, biz, siz, onlar* gibi şahıslara ait olduğunu, daha doğrusu o şahısların sahipliğini gösteren eklerdir. Bu eklerin teklik ve çokluk biçimleriyle şahıslara bağlı üçerden altı türü vardır.

İyelik eklerinin Eski Türkçeden bugüne kadar geçirdiği bazı tarihî değişme süreçleriyle, Türkiye Türkçesinde aldığı son şekilleri şöylece gösterilebilir:

Teklik	Çokluk
1. şah. *-(I) m /- (U) m*	1. şah. *-(I) mIz / - (U)mUz*
2. şah. *- (I) n /- (U) n*	2. şah. *-(I) nIz / - (U) nUz*
3. şah. *- (I) - U, - sI /- sU*	3. şah. *-lar + I*

araba-m, araba-n, araba-sı, araba-mız, araba-nız, araba-ları; el-i-m, eli-n, el-i, el-i-miz, el-i-niz, el-ler-i, okul-u-m, okul-u-n, okul-u, okul-u-muz, okul-u-nuz, okul-lar-ı gibi.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, ünlü ile biten adlara doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenlere ise araya bir *-I- /-U-* bağlayıcı ünlü (Alm. *Bindevokal*, İng. *connecting vowel*) alarak eklenmektedir.

Yalnız *su* ve *ne* sözleri iyelik ekleri aldıklarında, kurallı birleşme düzeninin dışına çıkarak ve araya birer koruyucu ünsüz (Alm. *eingeschalteter euphonischer Konsonant*; İng. *İntervocalic euphonic consonont*) alarak şu biçimlere girerler: *su-y-um, su-y-un, su-y-u, su-y-umuz, su-y-unuz, su-ları; ne-y-im, ne-y-in, ne-y-i, ne-y-imiz, ne-y-iniz, neleri.*[199] Değirmenin *suyunu* kesmişler. *Neyimiz* var *neyimiz* yoksa elden çıkarmıştık, gibi.

-I/-U, -sI/-sU üçüncü şahıs iyelik ekleriyle ad çekimi ekleri arasına da *zamir n'si* (*pronominal n*) denilen bir yardımcı *-n-* sesi gelir: *baş-ı-n-ı, baş-ı-n-a, baş-ı-m-da, baş-ı-n-dan* vb.

İyelik ekleri çokluk ekinden daha kapsamlı, ad çekimi ve soru eklerinden daha az kapsamlıdır. Bu nedenle çokluk eklerinden sonra gelemez.

Öteki işletme eklerinde olduğu gibi iyelik eklerinde de olağan durumda aynı türden iki ek üst üste gelmez. Ne var ki, iyelik ekindeki zayıflama ve kalıplaşma sonucu işlevi güçlendirmek amacıyla *bir+i+si, kim+i+si* gibi bir iki örnekte ek yığılması yoluyla iki iyelik ekinin üst üste geldiği görülür.

***Babam**, yerde yemeğe, bulgurdan yapılan ve haşlanmış taze asma yaprağı ile yenilen batırıklara müthiş kızardı* (O. Kemal, BE, 26).

---

[199] Bu durum, *su* sözünün eski şeklinin *sub* olması dolayısıyla, geçirdiği *sub* > *suw* > *suy* değişiminin sonucu olmalıdır. *Ne* sözündeki değişmenin de eski *neñ* sözünün *ñ* > *g* > *ğ* > *y* aşamalarından geçmesinden ve *neñ* > *ney* değişiminden kaynaklandığı söylenebilir.

Benliğim *yanan bir kalpten ibaret kalmıştı; kar içinde tutuşmuş bir kalbin tek başına depreştiğini biliyordum, o kadar...* (R.H. Karay, GH, 63).

Evet, ***aklımız*** *durdu. Ertesi gün kuşluktan kasabaya kamyonlar doldu* (A. Nesin, Z, 173).

Dedelerimizin *büyük* ***meziyetlerini, hayatlarının kendilerine*** *has ve gerçek oluşu yapıyordu* (A.H. Tanpınar,YG, 34).

Bugün ***hayatımızın bir tarafı*** *tiyatro gardroplarına benziyor* (A.H. Tanpınar, BŞ, 202).

Dün akşam ***mektubunu*** *aldım. Bir sene içinde o ne dehşetli daüssıla...*(Ö. Seyfettin, BVK, 34).

Belki ***anneniz*** *kırılır diye düşünmüyorsunuz* (H.E. Adıvar, AHS, 209).

Hafızanızın *gecesinde mehtap giyimli bir sevgiliyi tasavvur edin ve mümkünse hatırlayınız* (A.Ş. Hisar, BM, 197).

Zülfü ***kahvesine*** *yeni bir müşteri çıkıp çıkmayacağını düşünüyordu* (O. Akbal, GS, 59).

Ocakta yalımlar ***birbirini*** *yiyordu. Bu renk renk toprak billûrları* ***birbirine*** *karışmıştı* (Y. Kemal, İM, 52).

Çorba içerken ***ikisinin de*** *dudakları sessizdi; fakat birinin dudakları gümüşün ucunu öpüyor, ötekininki madeni emiyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 363).

Karısının *yanında Adnan da kendisini beğenmiyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 363).

-Tamam mı? Hani bakayım?

Neresi *tamam bunun?...*(K. Tahir, YS, 302).

İhtiyar: Tam da ***tepesi üstü*** *düşmüş diye güldü* (Y. Kemal, İM, 73).

Gözleri *parladı. Önüne serilen bu şölen sofrası karşısında, masaya serilmiş olan nefis yemeklerin* ***hangisini*** *seçebileceğini düşünen, âdeta içten içe ağzını şapırtatan bir anlam yüzünü sardı* (H.E. Adıvar, AHS, 51) vb.

İyelik ekleri, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, adları adlara bağlayan eklerdir. Görevleri, eklendikleri adları kendilerine tâbî olan adlara bağlamak olduğu için, iyelik eki almış adlar ile o iyelik ekinin işaret ettiği şahıs zamirleri veya adlar, cümle yapısı bakımından iyelik

grubu biçiminde bir ad tamlaması oluşturur. (benim) *evim*, (senin) *işin*, (onun) *bahçesi*, (bizim) *sevincimiz*, (sizin) *istekleriniz*, (onların) *yolu* gibi

İyelik eki almış sözlerin fiillerle olan bağlantısı da iyelik eklerinden sonra gelen ad çekimi ve soru ekleriyle sağlanır.

321.1. İyelik ekleri bir adı başka bir ada bağlama ve şahısları belli etme işlevi ile aynı zamanda bir "belirtme" görevi de yüklenmiş bulunmaktadır. Bu özelliği dolayısıyla bazı kelimelerde ekin "iyelik, sahiplik" gösterme işlevi gittikçe zayıflayarak kaybolmuş ve belirtme işlevi yalnız başına ön plâna geçmiştir: *canım, ağaçlar, güzelim, evler, birbiri, birisi, burası, böylesi, doğrusu, gerisi, gerisin geri, iyisi, iyisi mi, işine göre, kendisi, kimi, kimisi, neresi, topu, topu topu* vb. Bu durumda, iyelik ekinin belirtme işlevi yüklenmiş olması dolayısıyla ister istemez söz konusu adlarda da görev değişmesi söz konusudur:

***Benimkisi** de akıl işte. Herif öyle rezilliklerden utanacak gibi değil* (A. Nesin, Z, 20).

***İkisi** de genç, **ikisi** de dil biliyor... Bir bakıma diplomatik ziyafette metrdotellik yapacaklar* (Ç. Altan, BYİ, 272).

*Binbaşım gelmeyecek mi **gerisin geri**?* (K. Tahir, YS, 300).

*İşte **böylesi**... Kadın kim bilir ne kadar yalan dinlemiştir, ama hepsinin acısını birden çıkardı* (M.Ş. Esendal, EOY, 25).

*Yusuf'un şimdiye kadar **böylesine** değerli bir eşyası olmamıştı* (S. Çokum, AB, 318).

*Paris'te, **daha doğrusu** benim görebildiğim Paris'te fakirlik modası var* (S. Eyüboğlu, D, 209).

*Kendini bulup aşma, kendince insanlaşma onda **öylesine** tekçil bir dünya görüşüne varıyordu ki topluluk, çoğunluk gibi gerçeklere kulak asmıyordu bile* (S. Eyüboğlu, D, 178).

*Alışar Bey kudurdu, bir işe yararmış gibi konağa doğru at koparmak istiyordu (...). **Öylesine** çırpınıyordu ki, özengisi uçlarıyla bineğinin karnını yara yazdı* (K. Tahir, DA, 368).

***Kısacası,** Süleymaniye'nin, Yeni Cami'nin canlılığını, âdeta babanın derisinden geçen sürükleyici ruhaniliğini, onda bulabilmek için biraz yorulmak, biraz da böyle olmasını istemek lâzımdır* (A.H. Tanpınar, BŞ, 66).

– ***Benzeri*** *bulunmaz adam güdücülerindendi. Sertliğin gerektiği yerde, sertti çelik kadar, yumuşaklık gereken yerde yumuşaktı pamuk gibi...* (K. Tahir, DA, 197).

Kimisi*, yan yana duran iki sandıktan birinin üstüne oturdu* (H.E. Adıvar, AHS, 58).

Kimisi *çocuklar işler daha iyi gidiyordu galiba diye düşünür* (A. İlhan, SA,73).

Yok canım! *Bir deri bir kemik* (K. Tahir, DA, 71).

İlyas sigarasını o anda akla gelebilecek bütün kötü düşünceleri ezmek ***istercesine*** *kül tabağına iyice bastırdı* (S. Çokum, AB, 94).

Ben söylerim ***söylemesine*** *de, onlar dinlerler mi, bilmem...* (S. Çokum, AB, 154) vb.

321.2. İyelik ekleri de vurgulu eklerdendir. Bu ekler kendilerinden sonra başka bir ek almadıkları ve ad sonunda bulundukları zaman, vurgu hep iyelik ekini taşıyan hece üzerindedir. İyelik ekleri, vurgu almayan *mI / mU* soru, *-DIr / -DUr* bildirme ve *+lA* vasıta durumu ekinden sonra da kendi vurgularını korurlar. Kendilerinden sonra ad çekimi ekleri geldiğinde ise, vurgu bu eklerin bulunduğu heceye kayar:

ba'bam, ba'şım, karde'şi, ezil'miş, bi'zimdir, kitab-ı'-mız mı?, kitap-'ları mı?, baba'sıyla, anne'miz, eliniz'den, gönlünü'ze vb.

Ünlü ile biten üçüncü şahıs iyelik ekleriyle ad çekimi ekleri arasına zamir *n*'si denen yardımcı bir *-n-* sesi girer: *annesi+n+i, babası+n+ı, evi+n+de, bahçesi+n+de, cebi+n+e, tepesi+n+den, yakını+n+dan, meziye-leri+n+i, kendileri+n+e* vb.

Aitlik Eki (Alm. *vermischtes Suffix, pronominales Suffix*; Fr. *suffixe pronominal*; İng. *mixed suffix, pronominal suffixe*; Osm. *aidiyet eki, lâhika-i aidiyet*):

322. İyelik veya aitlik bildiren eklerden biri de *+ki*'dir. Bu ek ad kök ve gövdelerine doğrudan doğruya geldiği gibi, adların ilgi ve bulunma durum eki almış biçimlerinden sonra da gelir. Ek, "içinde bulunma ve aitlik bildiren" bir işleve sahiptir.

+ki eki, bazı zaman ve yer bildiren adlara doğrudan doğruya eklenmektedir: *deminki, dünkü, karşıki, önceki, öteki, beriki, sonraki, yarınki,* gibi. Bu durumu ile *+ki*'li şekil, adlar önünde sıfat görevi

yüklendiği gibi, ad çekimi ekleri alarak bir ad gibi de kullanılır: *dünkünü, karşıkine, deminkinden, şimdikiyle, öncekini* vb.[200]

+ki aitlik ekinin ilgi ve bulunma durumu eklerinden sonra gelen kullanılışı canlı ve pek yaygındır: *adamınki, evinki, çocuğunki, Zehra'nınki, ağaçtaki, bahçedeki, baştaki, duvardaki, öndeki, yukarıdaki* vb.

+ki aitlik ekinin, hem yalın durumdaki ad kök ve gövdelerine gelerek eklendiği sözü sıfat ve zamire çeviren bir yapım eki özelliği taşıması, hem de ilgi durumu ve bulunma durumu gibi ad çekimi eklerinden sonra gelebilmesi, onu edatlarla ortaklaştırmakta ve aslında bir edattan ekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

+ki aitlik ekinin Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde *+kı/+ki* biçimlerinde dil benzeşmesine uyan bir özellik taşıdığı (*aşnukı, balıkdakı, tagdakı, köñüldeki* vb.) ve eklendiği adda iki ünlü arasında kalınca ek başı *k*-'sının tonlulaşıp *-g*-'ya dönüştüğü de görülüyor (*bağrındagı, atamdagı, uçmakdagı, bundagı, yalındagı* vb.) gibi.

Ancak, dilimize Farsçadan giren *+ki* bağlacının etkisiyle olacak; ek, gittikçe iki şekilliliğini yitirerek bugün Türkiye Türkçesinde yalnız kalın sıradan ünlü taşıyan sözlerde de *+ki* hâlinde ve dil benzeşmesinden kaçınan tek biçimli bir eke dönüşmüş bulunmaktadır: *ağaçtaki, babamınki, dayımınki, çocuklardaki, onunki, sokaktaki, seninki* vb. Buna karşılık ince yuvarlak ünlü taşıyan sözlerde bir yandan da yer yer dudak benzeşmesine uyma eğilimine girmiştir: *bugünkü, dünkü, görücününkü, Gönül'ünkü, her günkü* vb. Ancak, ek, kalın sıradan yuvarlak ünlü taşıyan sözlerde yine ince *+ki* biçimini korumakta ve dudak benzeşmesinden kaçınmaktadır: *çocuğunki, oğlununki, ordununki, başçavuşunki, Turgut'unki* vb.[201]

---

[200] *+ki* aitlik eki adlar önünde sıfat görevi yaptığı *(ev+de+ki çocuk)* ve kendinden sonra ad çekimi ekleri alabildiği için, bunu yapım eki olarak kabul eden görüşler de vardır (*Türk Gramerinin Sorunları*, C.2, s.313: L. Karahan). Ancak, bu ek öteki yönüyle de eklendiği adın anlamında sürekli bir anlam değişikliği yapmadığı, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, *çocuk* ile *ev* arasında geçici bir aitlik bağı kurduğu için, daha çok işletme eki niteliğindedir. Bu özel durumu dolayısıyla, *+ki* ekini hem işletme hem de yapım ekleri arasında değerlendirmek mümkündür.

[201] Ek bugün Anadolu ağızlarında yazı dilindekinin aksine *+kI / +kU* biçiminde dil ve dudak benzeşmelerine uyan dörtlü durumuyla kullanılagelmektedir. Öyle ki, bazı ağızlarda ek başı *k*-'sı, kalın sıradan sözlerde bir *k* > *ḫ* değişimine de uğramıştır: *aḫşamkı, başıñdakı, onuñku, ufaktañkı* (*GBAA*, § 32), *benimki, sōradankı, avluda ḫı, Hāfızınkı, beniñki* (*KYA*, § 87) *āşamḫı, bıldırḫı, dudumuñḫu* "dudumunki", (*NYA*, § 88), *böyünkü, dünkü* (*EYA*, s.140), *gelindeki, Söğütlünüñkü*.

+*ki* aitlik ekiyle kendinden sonra gelen ad çekimi ekleri arasına da zamir *n*'si dediğimiz yardımcı *n* sesi girmektedir: *evdeki-n-i, sendeki-n-i, elimdeki-n-e, tepedeki-n-e, ağaçtaki-n-den, yerdeki-n-den* vb.

Yastığımın ***altındaki*** *anahtarları al, şu konsolu aç. Orada mavi bir zarfın içinde fotoğrafı bulacaksın* (Ö. Seyfettin, BVK, 132).

Aramızdaki *soğukluğu elimi uzatsam kalıp kalıp tutabilirdim* (A. İlhan, SA, 89).

Bu sesler içinden sütninemizin ***masallarındaki*** *bir eski zaman çıkar, bir müddet gelir, bizim olur, bizde yaşar ve bizi kendi içinde yaşatırdı* (A.Ş. Hisar, BM, 120).

Hidayetin ***konağındakiler*** *bugün hep Adnan'ın solundaydılar* (M.C. Kuntay, Üİ, 431).

Sonra da gevşek dudakların ***uçlarındaki*** *hasta çizgilerle ebleh ebleh gülüyordu* (Ç. Altan, BYİ, 185).

Karşısındaki *iskemlede muhtar Cemal Bey cigarasını tüttürüp dumanları havaya salıveriyordu* (O. Akbal, GS, 58).

Antikalardan çok ***bahçedeki*** *renk renk çiçeğe, özelikle lâle tarlasının rüzgârda dalgalanmasına gözlerim yapıştı kaldı* (H.E. Adıvar, AHS, 37).

Bizim lokantanın ***bitişiğindeki*** *apartmanda, eski paşalardan birinin kızı olduğunu söyleyen bir kadın oturuyordu* (O. Kemal, BE, 45).

Denizdeki *mayınlara,* ***gemideki*** *yolcuların, hele geceleri nasıl dikkat edeceği pek anlaşılamıyordu ama, o gene sözlerini tekrar ediyordu* (Ş.S. Aydemir, SAA, 14).

Evdeki *pazarın çarşıya değil, hattâ sokak kapısının önündeki ayak satıcısına bile uymadığını öğrenmişiz* (Ö. Seyfettin, F, 5).

Çakır Ayşe, ***içindeki*** *gönül açıklığından seslendi her yana ferah ferah* (H. Balıkçısı, DG, 107).

Kadının gözlerinde deminki donukluk yerine, birden bire güneş vurmuş uzak ***tepelerdeki*** *camları hatırlatan çok keskin, geçici, iğreti bir ışık parlamıştı.*

Dünkü *ve* ***bugünkü*** *haberler, siyasî havanın biraz yumuşadığını gösteriyor.*

Bu şapka ***küçüğünki, büyüğünki*** *nerede?* vb.

322.1 *+ki* aitlik eki de vurgulu eklerdendir. İyelik eklerinde olduğu gibi, kendinden sonra gelen ekler vurgusuz olduğu takdirde, ekin vurgusu devam eder. Eğer kendinden sonra gelen ek vurgulu ise, ekin vurgusu o eke geçer: *evde'ki, evdeki'ler, evdeki'ni, evdekin'den* vb.

Adlarda Çekim ve Ad Çekimi (Durum Gösterme) Ekleri

(Alm. *Kasus Endungen, Suffixe des Kasus;* Fr. *suffixes de cas;* İng. *case endings;* Osm. *ahvâl-i ism*)

323. Ad çekimi, adların birbirleri veya fiiller ile olan ilişkisini belirleyen durum gösterme kavramını karşılamak üzere, belirli eklerle birleşerek aldıkları şekillerdir.

Adlar cümle içinde bağımsız değillerdir. Cümlenin ad, edat, fiil gibi öteki ögeleri ile sürekli bir bağlantı içindedirler. Adlar, cümlenin örgüsünü oluşturan bu bağlantıyı kurabilmek için, ilişkinin türüne göre çeşitli durumlara girerler. Adların girdikleri bu hâllere *ad durumları* denir. Ad durumları, adların adlarla veya fiillerle olan geçici ilişkilerini sağlayan ve cümlenin anlam örgüsünü kuran birer gramer kategorisidir. Ancak, durum gösteren ekler yapım ekleri gibi eklendikleri adların anlamlarını değiştirip yeni anlamda adlar oluşturmazlar. Yalnızca, cümle ögeleri arasında çeşitli yönlerden geçici anlam ilişkileri, geçici anlam bağlantıları kurarlar. Bu ilişkileri, *ad çekim ekleri* diye adlandırılan ekler sağlar.

Cümlede adların, çevresindeki kelimelerle olan ilişkileri iki türlüdür. Bunlardan birincisi, adların kendilerine bağlı bulunan adlarla olan anlam ilişkisidir. Daha açık bir anlatımla, adları adlara bağlayan ilişkidir. Bu ilişki bir önceki paragrafta açıklandığı üzere iyelik ekleriyle karşılanır. İyelik ilişkisi ile birbirine bağlanmış olan adlar da iyelik grubunu oluştururlar.

İkinci bağlantı türü ise, adların kendilerine bağlı bulunmayan, aksine kendilerinin onlara bağlı bulundukları cümle ögeleri ile, özellikle fiillerle kurdukları geçici anlam ilişkileridir. Bu ilişkiler, *durum ekleri* denilen *ad çekimi ekleriyle* karşılanır. Ad çekimi ekleri, adları adlara, edatlara ve çoklukla da fiillere bağlayarak cümlenin kuruluşuna yardımcı olan, cümleye işleklik kazandıran eklerdir.

Ad çekimi eklerinin kapsamı, yani etki alanı çokluk ve iyelik eklerinden daha geniş, soru ekinden daha dardır. Türkçede kapsamı

geniş olan ek, kapsamı dar olan ekten daha sonra geldiği için ad çekimi ekleri çokluk ve iyelik eklerinden sonra, soru ekinden önce yer alırlar.

Türkiye Türkçesinde, kurulan ilişkinin türüne göre değişen başlıca ad çekimi ekleri ve yüklendikleri görevler şunlardır:

Yalın Durum (Alm. *Nominativ;* Fr. *nominatif*; İng. *nominative;* Osm. *mücerret hâl, hâl-i mücerred*):

324. Yalın durum, adın cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir kelimeye bağlı olmayan yalın durumudur. Bu durumdaki bir ad, bir üst paragrafta belirtilen birinci türden bir ilişkiyi temsil ettiği için yalnız çokluk ve iyelik ekleri alabilir: *dağ, dağlar, dağımız, bilgi, bilgiler, bilgisi, bilgilerimiz* gibi.

Yalın durum, cümlede: ***konuşmacı*** *sözünü tamamladı.* ***Haber*** *geldi.* ***Yol*** *açıldı* örneklerinde görüldüğü gibi ya bir işi yapanı veya olan işi gösterir. Ya bir kimseyi adı, unvanı veya mesleği ile çağırmaya yarar: *Ayşe!, İbrahim!, Arkadaş!, kardeş!, biletçi, boyacı, üzümcü*! gibi. Yahut da belirtisiz ad tamlamalarında "tamlayan", sıfat tamlamalarında "niteleyen" görevi yapar: *ağaç dalı, çocuk bakımı, para cüzdanı, uzun etek* gibi.

Büyük Su'yu özleyen ***çocuklar****, yalınayak / Koşarlar dalgaların koşuştuğu yere* (A.M. Dıranas, Ş, 105).

Ağaçlar arasından *sürüklenebilen* ***ışıklar*** *mermer kornişli büyük pencerelerin demir parmaklıklarından sızınca, evvelâ* ***ceviz pencere kapaklarının*** *arabesk işlemelerini aydınlatırdı* (Ş.S. Aydemir, SAA, 33).

Düşündüm ki şimdi Hacı Ağâ'nın gideceği yerlerde ***bademler*** *çiçek açmıştır;* ***tarlalar*** *yeşermiştir; şurada, burada köpüklü bulutlarını akisleri sallanan* ***su birikintileri*** *görülmekte* ***kurbağa sesleri*** *duyulmaktadır.*

Meltem *mi ki şu esen, renk mi ki, şarkı mı ki?*
Şu dağdan aşağı ak bir ***bulut salkımı*** *ki*
İçime bir buruksu ***sarhoşluk*** *akıtmakta* (A.M. Dıranas, Ş, 86).

Mehmet Ağa *cinsi hemen hemen tükenmiş eski çeşitten bir esnaftı* (H. Balıkçısı, YD, 60).

Aradan birkaç ay geçti. ***Memiş*** *unutulmuştu* (H. Balıkçısı, YD, 57).

– *O kim gelen?*

– ***Baba Arif*** (M.E. Ersoy, S, 33).

Recep Çavuş,"Hüseyin Ağa! Hüseyin Ağa!" *diye seslendi* (Y. Kemal, İM, 266).

Koca Ahmet *bu dağlarda bir destandı* (Y. Kemal, İM, 65).

Ey sevgi dalımda ilk çiçek açan ***tomurcuk***,

Kanımın akışını yenileştiren ***damar***,

Gül rengi ışıkları sevda dolu ***akşamlar***,

İçime bir fecir gibi dolan ***çocuk*** (O.Veli, BŞ, 8) vb.

Yalın durumdaki adın bir nesne veya zarf görevinde kullanıldığı yerler de vardır:

Onlar bu işte bir ***engel*** *görmüyorlar.*

O gün ***erik*** *koparmağa çıkmıştın galiba* (R.H. Karay, N, 743).

Komşularımız ***incir*** *toplamağa gittiler.*

Yaz, kış, yağmur, çamur *demez iki kat işine gelir giderdi* (O. Kemal, DE, 109) vb.

Yalın durumdaki ad, ad ve sıfat tamlamaları dışında, bağlama, unvan, ünlem ve birleşik fiil gibi öteki bazı kelime gruplarında da yer alabilmektedir. *Baba ile oğullar, Halide Nusret Hanım, İnsan olmak, şikayet etmek* gibi.

Böyle tartışmalı bir konuda ***ana*** *ile* ***kız*** *arasına girmenin bir anlamı yok!*

Yahya Kemal Bey *şiirlerinde duygu, düşünce ve hayali ustalıkla kaynaştıran bir şairimizdir* vb.

İlgi Durumu (Alm. *Genitiv*, Fr. *genitif;* İng. *genitive;* Osm. *izafet*):

325. İlgi durumu eklendiği ad ile başka bir ad arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumudur. İlgi durumunun öteki ad çekimi eklerinden ayrılan tarafı, adı fiille bağlayan bir ek olmamasıdır. Bu ek ilişki kurduğu adla yalın durumda bir kavramı karşılamaktadır. Bu yüzden de onu durum eki olarak kabul etmeyen görüşler

vardır.[202] Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, çekim ekleri nitelik ve işlev bakımından birbirlerinden farklıdır. İlgi durumu eki, adlar arasında ilişki kuran bir ek olduğu için onu ad çekimi eki saymamak doğru değildir. Bizce bu ilişkiyi de çekim basamaklarından biri olarak kabul etmek gerekir. Başka bir çekim eki olarak fiille de ilişki kurabilmektedir.

Adlardaki ilgi durumu, ilgi durumu ekiyle karşılanır. İlgi durumu eki, ünsüzle biten ad kök ve gövdelerinden sonra *+In/+Un*, ünlü ile bitenlerden sonra *+nIn/+nUn* biçimindedir. *Duvar+ın rengi, dünya+nın hâli, evlerimiz+in çatısı, güzelliğ+in sırrı, Koltuğun kenarı, radyonun düğmesi* gibi.

İki ad arasındaki ilgi bağı, ilgi durumu eki olmadan da kurulabilir. Bu durumda birinci ad eksizdir. İkincisi yalnız üçüncü şahıs iyelik eki almıştır: *ağaç kabuğu, baş dönmesi, buğday kokusu, kazanç yolu, sokak kapısı, yağmur havası* gibi.

Yalnız, iyelik eki almış adların ilgi durumu birinci ve ikinci şahıslarda daima ilgi durumu ekiyle karşılanır:

Babam+ın işi, başım+ın tacı, evimiz+in çatısı, çocuklarımız+ın geleceği, elbisen+in yakası, gelirim+in yarısı, tatilimiz+in başlangıcı, yolunuz+un devamı gibi. Üçüncü şahsa gelince, bu şahısta ad ilgi durumu ekini alabilir de almayabilir de: *babası+nın malı / baba malı, başı+nın ucunda / başı ucunda, gözü+nün önünde / gözü önünde, gözleri+nin önünde / gözleri önünde, işi+nin peşinde / işi peşinde, kardeşi+nin sayesinde / kardeşi sayesinde* vb.

İlgi durumu eki, kullanıldığı yerler bakımından üçe ayrılır:

a. Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, ilgi durumu, ek almış veya almamış olarak doğrudan doğruya iki adı birbirine bağlar. Bundan dolayı da öteki ad çekimi eklerinden ayrılır:[203] *gönül bağı, göz kapağı, iç acısı, insanın iyisi, perdenin boyu, yolun yarısı* vb.

---

[202] Bu konudaki görüş ayrılıkları için *Türk Gramerinin Sorunları*, C.2, s.269, 306, 307. ve orada gösterilen eserlere bk.

[203] İlgi durumu eki, adı ada bağlayan bir ek olduğu için, bu durumu ad çekimi ekleri arasına almayan gramerler vardır. Bk. ve krş. Gencan, *Dilbilgisi* s.136: Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s.125; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, s.80, Demiray, *Türkçe Dilbilgisi*, s.54-55.

b. Zamirleri bazı edatlara bağlar *ben-im gibi, sen-in gibi, o-nun gibi, biz-im için, sen-in için, o-nun kadar* vb. Verilen örneklerdeki *gibi* ve *için* edatları, aslında birer ad kalıplaşmasından oluştukları için kökende ilgi durumu eki yine bir adla bağlantı kurmuş sayılır. *Ben* ve *biz* zamirlerinde ilgi durumu eki *+im*'dir. Eski Türkçede, bu zamirlerde de ilgi durumu için *+iñ* eki kullanılmıştır. Zaman içindeki değişme ve gelişmelerle bugün Türkiye Türkçesinde *ben* ve *biz* zamirlerinin *ilgi* durumu *ben+im* ve *biz-im* biçimlerine girmiştir.

c. Bazı fiiller ve *-dIr/-dUr* bildirme ekiyle kullanılarak **adları** fiile bağlar: şu ikisi *sen+in* şu ikisi de *onlar+ın sayılır. El+in+deki Ali'nindir* gibi. Burada *senin, onların, Ali'nin* gibi adlar yanında anlamca bilinmekle birlikte söylenmemiş ve gizli kalmış birer ad bulunduğu için (senin *payın*, onların *payı*, Ali'nin *kitabı* gibi.), dolayısıyla ilgi durumu şeklen bir fiile bağlanmış görünse de aslında yine adı ada bağlayan bir işlev yüklenmiştir.

İlgi durumu ekleri her zaman çokluk ve iyelik eklerinden sonra gelir. İlgi durumu eki almış adların şahıslara göre çekimi, ilgi durumu ekinden önce iyelik veya çokluk ve iyelik eklerinin getirilmesiyle yapılır: *evim+in bahçesi, evin+in bahçesi, evi+nin bahçesi, evimiz+in bahçesi, evlerimiz+in bahçesi, eviniz+in bahçesi, evleriniz+in bahçeleri, evleri+nin bahçesi* gibi.

Ad Tamlaması

(Alm. *Genitiv Konstruktion*; Fr. *rappurt possessif*; İng. *possesive construction*; Osm. *Terkîb-i izafî*)

326. Bir ad başka bir adla ilgi durumu eki alarak veya almadan bir anlam bağı oluşturduğunda *ad tamlaması* dediğimiz kelime grubu ortaya çıkar. Burada birinci ad tamlayan, ikinci ad tamlanan niteliğindedir. Arada ilgi durumu ekinin kullanılıp kullanılmamasına veya tamlayanın da bir ad tamlaması olup olmamasına göre ad tamlamaları, **1.** Belirtili ad tamlaması, **2.** Belirtisiz ad tamlaması ve **3.** Zincirleme ad tamlaması olmak üzere üç gruba ayrılır.

1. Belirtili Ad Tamlaması:

327. Belirtili ad tamlaması, tamlayan adın sonuna ilgi durumu eki, tamlanan adın sonuna da üçüncü şahıs iyelik eki getirilerek yapılan tamlama türüdür.

Tamlayan ad, ilgi durumu eki aldığı için *belirtili ad tamlaması* adını alan bu birleşimde, iki ad arasında belirli kesin bir anlam bağlantısı vardır. Ancak, bu bağlantı sürekli değil, geçicidir: *anaların anası, başarının sırrı, dünyanın yüzü, gecenin karanlığı, öğretmenin plânı, şimşeğin parıltısı* gibi.

Belirtili ad tamlaması içindeki tamlayan ve tamlanan adlar yalın oldukları gibi bir kelime grubundan da oluşabilirler:

İki üç hafta sonra Şişli'de, cadde üstünde büyük bir ***apartmanın ikinci katını*** *kiraladılar ve taşındılar* (M.Ş. Esendal, EOY, 18).

Gazeteyi aldı, katladı, ***ceketinin dış cebine*** *soktu* (P.Safa, FH, 8).

Otomobille çöllerde birbirini kovalıyorlar; öyle ki, ***dünyanın yüzü*** *bunlara dar geliyor* (M.Ş. Esendal, EOY, 107).

Kendine ait bir şeyi ezdiği için bu ***zaferin acı tortusunu*** *da hissediyordu* (P. Safa, FH, 53).

Bu evin *bostandan bozma güzel bir* ***bahçesi*** *geniş bir sofa üzerinde* ***dört büyük odalı bir selamlığı*** *vardı* (A.H. Tanpınar, MB, 184).

Gözlerinin derinlikleri *sonsuz, nemli, seyyal ve ateşle parlıyordu* (H.E. Adıvar, H, 163).

Artık ***Hüsnü Paşa'nın arada bir esen iltifatları*** *da Handan'ın yüz- ündeki durgun gölgeyi dağıtmıyor* (H.E. Adıvar, H, 95).

Kardeşinin sadakası *kuru ekmeğe bile yetmiyordu* (R.N. Güntekin, D, 97).

Arkadaşlarımla beraber daima o civarda dolaşır, fakat ***değirmenin açık bahçesine*** *girmeğe cesaret edemezdim* (R.N. Güntekin, D, 15).

Avrupa'nın şenlik ve aydınlık şehirleri, *onu büyülü bir surette kendine doğru çekiyordu (*Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 36).

Önde Nuriye Hanım yarı sendeleyerek, arkada o, kendisinden bezgin, ***çamlığın ücra ve gölgelik yerlerine*** *doğru yürüdüler* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 47).

Vapur geldi biraz sonra da kapı çalındı, gene taşlıkta kadın sesleri oldu, sonra da ***odanın kapısı*** *vuruldu* (M.Ş. Esendal, EOY, 137).

Gülfer yatağının baş ucuna oturdu ve ***Neriman'ın alnına düşen saçlarını parmaklarının ucu*** *ile geriye aldı* (P. Safa, FH, 73).

Ben öğretmen olduğum, birçok çocuğu bir arada gördüğüm için, baba ocağı içinde alınan ***sıkı bir terbiyenin değerini,*** *belki başkalarından biraz da çok bilirim* (M.Ş. Esendal, EOY, 44).

Şinasi Bey ***salonun ortasında*** *durdu, başına gelen bu büyük felâketi nasıl atacağını bir daha düşündü* (M.Ş. Esendal, EOY, 27).

Onun sesi *ve* ***onun tebessümü, son senelerinin yegâne saadetiydi*** (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 30).

Teyzemin kapısından *geçerken cezve tıkırtısı ile bir de kahve kokusu duydum* (H.E. Adıvar, H, 53).

Bu eski ve paslı ses, rüzgâr sesi dağıtır gibi, ***türbenin manevî karanlığını*** *yırttı ve önümüzde yeşil örtülü bir sanduka kaldı* (F.R. Atay, Z, 61) vb.

2. Belirtisiz Ad Tamlaması:

328. Bu tamlama türünde, adından da anlaşılacağı üzere, tamlayan ad eksiz yani yalın durumdadır. Yalnız tamlanan ad üçüncü şahıs iyelik eki almıştır.

Belirtili ad tamlamasında tamlayanın tamlanana bağlılığı *ağacın dalı, insanın iyisi, gözlerinin rengi, mavinin tonu* örneklerinde görüldüğü gibi, belirli fakat geçici olduğu hâlde, belirtisiz ad tamlamalarında tamlayanın tamlanana bağlılığı belirsiz fakat süreklidir. Anlamca da tamlananın ayrılmaz bir parçasıdır. Bundan dolayı tamlananın iki ögesi arasına bir başka gramer ögesi giremez. Bu niteliği dolayısıyla belirtisiz ad tamlamaları dilimizde çeşitli adlar; özellikle tür, âlet, aygıt, makam, kuruluş görev adı olan birleşik adlar, benzetme vb. özellikli daha başka adlar kurmaya elverişlidir:

Antep fıstığı, devlet adamı, dikiş makinası, edebiyat öğretmeni, erkek ruhu, horoz döğüşü, ilçe kaymakamı, İstanbul camileri, kimlik kartı, kiracı sorunu, köy evleri, sokak kapısı, su yolu, gibi.

Belirtili ad tamlamalarında olduğu gibi belirtisiz ad tamlamalarında da tamlayan veya tamlanan ögeleri yalın veya birer kelime grubu da olabilir:

Bahçe duvarları *yer yer yıkıldı, kapısı, camı, çerçevesi, kalmadı* (M.Ş. Esendal, EOY, 217).

Yağmur sicim gibi yağıyor, sokaklardan ***çamur dereleri*** *akıyordu* (R.N. Güntekin, D, 23).

İçimde anlatılmaz bir sıkıntı vardı; ***ders saati*** *bana sene gibi uzun geliyordu* (R.N. Güntekin, D, 20).

Misafir olduğum ***harap köy evi*** *sabaha kadar fırtına ile sarsıldı* (R.N. Güntekin, D,108).

Omuzunda atkısı ile ***kırık bir bahçe kanepesinde*** *oturuyor,* ***Mayıs güneşinde*** *hasta vücudunu ısıtmaya çalışıyordu* (R.N. Güntekin, D, 72).

Sabaha karşı ***diş ağrısı*** *diner gibi oldu, çocuk da biraz sustu, hepsi uyudular* (M.Ş. Esendal, EOY, 109).

Gece yarısı *uyandığım vakit Handan, kederli ve sessiz, gözleri şamdanın alevine dikili, hâlâ uyumamıştı* (H.E. Adıvar, H, 53).

Yalnız ayakları toprakta yaşayan bir ***hayal adamında*** *onun hoşuna giden bir taraf vardı* (A.H. Tanpınar, MB, 164).

Hiçbir şey anlamadan bir müddet etrafına bakındı: ***temiz, solgun bir sonbahar güneşi, kuru yapraklar arasından*** *üstüne düşüyordu* (A.H. Tanpınar, MB, 181).

İkindi güneşi *odanın içinde kaynıyor ve* ***cigara dumanlarıyla*** *oda* ***hamam halvetleri*** *gibi insanı terletiyordu* (M.Ş. Esendal, EOY,10).

1914'te ***İstanbul havası,*** *Enver'le kaplı, onunla aydınlık, onunla kapanıktı* (F.R. Atay, Z, 23).

Sokaklarda sert bir ***karayel fırtınası*** *esiyor, bir gün evvel başlayan kar gittikçe şiddetini arttırıyordu* (R.N. Güntekin, D, 53).

Bütün demokrasilerde politikacı kazancına ***nüfuz kazancı*** *adı verilmiştir* (F.R. Atay, B, 117).

Onu en çok ***para meseleleri*** *düşündürüyordu* (P. Safa, FH, 32).

Gözü hep ***koltuğun kenarında yere düşmüş kemençe torbasına*** *gidiyordu* (P. Safa, FH, 34).

Marmara'ya giden bir iki vapurun dumanı denizde halsiz sürükleniyor, karşıdaki ***sahil fenerleri*** *parlamaya başlıyordu* (R.N. Güntekin, D, 63).

Daima ***muhayyel bir Avrupa seyahati için*** *hazırlanmış bir bavulu vardı, bu bavulun yanı başında bir de* ***şapka kutusu*** *dururdu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 10).

Yunan ordusu *bütün Batı Anadolu'da, Bursa'da, Trakya'da* (F.R. Atay, B, 5) vb[204]

329. Bir ad tamlaması başka bir ad tamlamasının tamlanan ögesini oluşturduğunda, kendi iyelik ekini değil, ana tamlamanın gerekli kıldığı iyelik ekini alır:

*Baş ucu kitabı / ben**im** baş ucu kitab**ım**, Söz dağarcığı / ben**im** söz dağarcığ**ım**, Yaz okulu / Bizim yaz okulu**muz**, Baş ağrısı / sen**in** baş ağr**ın**, Baş tacı, siz**in** baş tacı**nız**, Şiir dünyası / şair**in** şiir dünyası, Yol çantası / on**un** yol çantası* gibi.

330. Belirtisiz ad tamlamalarından oluşan bazı yer, kuruluş, ev, apartman, sokak, vb. adlarda kısa anlatım, yabancı dil, yabancı söyleyiş gibi yanlış etkilerle iyelik ekinin atıldığı ve bu eğilimin gittikçe arttığı görülmektedir: *Edirne kapı, Topkapı, Adabank, Egebank, Koçbank, Şekerbank, Türkbank, Yaşarbank, Yurtbank, Acarkent, Asya Tur, Sümer Sokak, Tunalı Kulüp, Balık restoran, Zirve restoran, Şark möble, Opan otomotiv* vb. Hatta yabancı dil etkisiyle, tamlayanla tamlananın yer değiştirdiği ve Türkçenin tamlama kuralının yok edildiği örnekler de az değildir: *Hotel Armada, Hotel Altınnal, Hotel Kervansaray, Hotel Selvi, Otel Best, Otel Farabi, Otel Tunalı, Otel Zümrüt, Club spor, Kulüp Çankaya, Villa Özen* gibi.

331. Belirtili ad tamlamalarında olduğu gibi, belirtisiz ad tamlamalarında da, sıfat tamlamalarının tersine çevrilerek birer ad

---

[204] Belirtisiz ad tamlaması kalıbındaki kişi ve yer adları ile yiyecek, içecek, zaman, kuruluş, meslek, tür, renk vb. adlar, *Birleşik Adlar* (§ 226 ve öt.) bölümünde ele alındığı için burada gönderme yapmakla yetiniyoruz.

tamlamasına dönüştürüldüğü örnekler vardır: *aptal kapıcı/ kapıcı aptalı, sersem Aliye / Aliye sersemi, budala adam / adam budalası, ayı Şaban / Şaban ayısı* gibi. Bu türlü örneklerde "gibi, gibi olan" anlamında bir benzetme özelliği göze çarpar. Bu yolda abartma bildiren bazı şekiller de oluşmuştur: *akıl fukarası, bilgi yoksulu, harp zengini, kardeş düşkünü, para düşkünü, iş delisi, şöhret budalası, yol yorgunu* gibi.

Bu türlü belirtisiz ad tamlamaları yalnız ad olarak değil sıfat olarak da kullanılır.[205]

3. Zincirleme Ad Tamlaması:

332. Zincirleme ad tamlaması bir ad tamlamasının başka bir adla oluşturduğu ikinci bir ad tamlamasıdır. Böylece, tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de ad tamlaması biçiminde olan iç içe girmiş yeni bir tamlama türü ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar gramerlerimizde ve terim sözlüklerinde bu türlü tamlamalar zincirleme ad tamlaması diye adlandırılmış ise de, bunlar aslında tamlama kalıbındaki bir kelime grubunun, bir birleşik adın başka bir ad veya ad tamlamasına tamlayan görevi ile bağlanmış olmasından ibarettir.

Yukarıda belirtili ve belirtisiz ad tamlamalarını işlerken, tamlamayı oluşturan ögelerden birinin veya her ikisinin birer kelime grubundan oluşabileceğini de belirtmiştik. Zincirleme ad tamlamalarında da böyle bir durum söz konusudur. Bu da demektir ki, zincirleme ad tamlamaları, ad tamlaması kalıbındaki bir veya daha çok

---

[205] İki adın eksiz olarak yan yana gelmesinden oluşan ve bir adın yapıldığı maddeyi gösteren *altın saat* "altından yapılmış saat" *çelik dolap, demir pençe, elmas yüzük, gümüş kaşık, ipek çorap, tahta masa, taş köprü, yün kazak* gibi şekiller, birinci adın ikinci ad önünde işlev bakımından bir sıfat görevi yüklendiği dikkate alınarak bir kısım gramerlerde yerinde bir ayırımla *sıfat tamlaması* olarak gösterilmiştir. Buna karşılık diğer bir kısım gramerlede, iki adın şekilce belirtisiz bir tamlama kalıbında bulunduğu görüşünden hareket edilerek, ad tamlamaları arasında *takısız tamlama* türü diye verilmiştir (Deny, *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi*), §1085; Kononov, *Grammatik sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka*, §210; Emre, *Türk Dilbilgisi*, §186, 189; Atabay ve arkadaşları, *Sözcük Türleri*, s.56-57). Bu faklı değerlendirmeler, ister istemez bir karışıklığa yol açmıştır. Bizce,, bu türlü sınıflandırmalarda şekilden çok işlev ön plânda tutulmalıdır. Yukarıdaki örneklerde birinci ad daima birer sıfat görevi yüklenmiş olduğundan, bunları sıfat tamlaması olarak kabul etme gereği vardır.

kelime grubundan oluşmuş bir tamlama türüdür. Zincirleme ad tamlamalarında da tamlayan öge daima ilgi durumundadır. Tamlayanın tamlanana bağlılığı yine belirli fakat geçicidir: *Kullanılan mermerlerin kalınlıklarının derecesi. Okulun dersanelerinin boyanması. İş hayatının güçlükleri. Sokak kapısının anahtar deliği. Hatib'in kuvvetinin son damlası* gibi.

Bu Yusuf, ***hanımın süt ninesinin oğludur*** (M.Ş. Esendal, EOY, 127).

Bu gidişten iki yıl sonra, gene bu istasyonda ***işletmenin evlerinden birinin kapısı önünde,*** *salkım ağaçları altında bir çocuk arabası duruyor* (M.Ş. Esendal, EOY, 65).

Haydar Beyin karısının rengi *uçmuş, elleri titriyor, kızı baygınlıklar geçiriyordu* (M.Ş. Esendal, EOY, 118).

Kurulmuş evlere gelin olmak, ***kocamın evinin göreneği ve töresi*** *içine girmek istemiyordum.* (M.Ş. Esendal, EOY, 44).

Handan'ın mutsuz hayatının dağdağasını *biz kendi suskun hayatımızda duyuyoruz* (H.E. Adıvar, H, 97).

Refik Cemal Bey'in hareminin işlediği *bir* ***yatak örtüsüymüş*** (H.E. Adıvar, H, 175).

Cedlerimiz ***batının kuvvet kaynağının gerçek manasını*** *anlamakta güçlük çekmişti* (F.R. Atay, B, 94).

Kendi yattığı odanın karşısındaki *büyük salonun duvarını sanki bile bile harap etmişti; çivi çakılmadık yeri yoktu* (A.H. Tanpınar, MB, 27).

Cemal Bey'in büyük kardeşinin sünnet düğünü akşamı *da babam önde annemle ben arkada komşularımızın davetine bu kapıdan geçerek gitmiştik* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 16) vb.

332.1. Zincirleme ad tamlamalarında tamlayan öge belirtisiz bir ad tamlaması da olabilir. Ancak, bu durumda da tamlayan öge tamlanana yine ilgi durumu eki alarak bağlanır:

Bir ıtriyat mağazasının camekânı önünde *durdular* (P. Safa, FH, 29).

Başını koyduğu yastıkta hafif bir ***lâvanta çiçeği kokusu*** (P. Safa, FH, 39)...

Nihayet, onu ***müdüriyet kapısının önünde****, muallimlerden birisiyle konuşurken gördü ve biraz yaklaşarak durdu ona kendini gösterdi* (P. Safa, FH, 60).

Beyrut bir cehennem gibi yandığı vakit, bir iki saatte çıkılan Sofar'da ***İstanbul nisanının serin sabahları*** *bulunabilir* (F.R. Atay, Z, 96).

O zaman madalya yalnız ***Çanakkale siperlerinin damgası idi*** (F.R. Atay, Z,106).

Bütün gece hep ***Anadolu köylerinin inek seslerini*** *işitir gibi oldum* (F.R. Atay, Z, 140).

Donanma gemilerinin kamaralarında *şemsiye ile oturulduğunu işitirdik* (F.R. Atay, B, 104).

Bu gece, bu kahkaha ile bütün o hülyaların, ***o saadet hülyalarının kapısı*** *kapanmıştı* (A.H. Tanpınar, MB, 78).

Yükleme Durumu (Alm. *Akkusativ*; Fr. *accusatif*, İng. *accusative*; Osm. *mef'ûlün bih*):

333. Yükleme durumu, geçişli fiil taşıyan bir cümlede, fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Yani addan fiile değil, fiilden ada doğru bir etki bir yükleme ve bir bağlantı söz konusudur. Bu durumdaki ad, yüklemin bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilendiği için cümlede nesne görevindedir, dolayısıyla bir belirtme işlevi yüklenmiştir. Yükleme durumundaki ad bir kelime grubu da olabilir.

Yükleme durumu, Türkiye Türkçesinde ya eksiz olarak karşılanır. Yahut da yalın, çokluk veya iyelik ekleriyle genişletilmiş adlara *+(y) I* / *+(y)+U* ekleri getirilerek kurulur. Bu ek dil ve dudak benzeşmesine uyan bir ektir: *ev ara-, iş tut-, yazı yaz-, sayı say-; ağaçları buda-, işi bitir-, fırsatı kaçırma-, ortalığı topla-, yakayı kaptır-, yolu yarıla-* gibi.

Eksiz Yükleme Durumu:

333.1. Eksiz yükleme durumu, cümle içinde nesne görevi yüklenmiş olmakla birlikte, yükleme durumu eki almamış olan yalın durumdaki adın karşıladığı durumdur:

Sen bekârsın. İneğin davarın yok emme, işin ağırdır. Çay suyu kaynat dersin.(...) Her gün türlü ***aş*** *istersin* (Y.K. Karaosmanoğlu,Y, 101).

Şu Söğüt'te bayramlı günlerde, düğünlerde, kınalarda hep bir arada olduk. ***Aş*** *pişirdik kazan kazan;* ***türküler, maniler*** *söyledik. Ben derim ki bundan böyle acılı günlerde de bir arada olalım* (S. Çokum, AB, 173).

Okula hâlâ bir ***Avrupa haritası*** *göndermediler, gelmedi* (A. Ağaoğlu, R,11).

O zaman manasını anlamadığım bu sözde, şimdi yirmi beş yıl sonra, derin bir ***anlam*** *keşfediyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 96).

Geceyle, sokak fenerleri, mehtaptan gayri her ışık garip bir ***durgunluk*** *kazanmıştı* (A.H. Tanpınar, H, 168).

Şehir, Orta Çağ esrarını taşıyan korkunç, karanlıklar içine gömülmüş, esrarlı ***bir gece*** *geçiriyor* (E.M. Karakurt, DBK, 17).

Ah kardeşim, kömür at babam at! Şaka değil, ocak ***kömür*** *ister* (H. Balıkçısı, YD, 24).

Kuş cıvıltılarından bile ne ***uğursuz manalar*** *çıkararak titriyorduk* (H.R. Gürpınar, Eİ, 129).

İlle, herkes ***ne*** *yiyorsa o yenecek,* ***ne*** *giyiyorsa, o giyilecek;* ***ne*** *yapıyorsa, o yapılacak* (A. Ağaoğlu, R, 75).

Merdivenden inerken korktuğunu görmüş, gülmemiştir. Bana kocaman bir maşrapa ***su*** *uzattı* (H. Balıkçısı, YD, 24) vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, yükleme durumu ekini almamış olan ad, belirli bir kimseyi veya belirli bir nesneyi etkilemediği için belirtisiz nesne durumundadır.

Ekli Yükleme Durumu:

333.2. Bu durum, cümlede fiilin etkisi altında kalan adın bir belirti ögesi olarak yükleme durumu ekini almış biçimidir. Dolayısıyla bu ad belirtili nesne görevindedir:

Candarmalar bir ara ***ateşi*** *kestiler* (Y. Kemal, İM, 367).

Yusuf, ipek tüccarı ***Abdullah Beyi*** *bir an önce Bilecik'e götürme telâşındaydı* (S. Çokum, AB, 9).

Bazıları ***çayı, kahveyi, çorbayı*** *ve her çeşit* ***içkiyi*** *çabucak içerdi* (T. Buğra, İR, 102)

Aynı gün yine onlardan biri Emir Dede'den çıkan bir ***küçük çocuğu*** *düşürüp burnunu kanattı* (R.N. Güntekin, YG, 133).

Gözlerini yummadan ***şu kızı*** *bir görebilseydim* (C.F. Başkut, P, 26).

Elinde taşıdığı ***heybeyi****, sırtına koyup başını dayadı, gözlerini de kapadı* (M.Ş. Esendal, TS, 44).

Kadınları *iki odalı evinde tek başına oturan bir asker anasının evine misafir ettik* (R.N. Güntekin, D, 107).

Bu gülüş ***Mümtaz'ı*** *günler boyunca düşündürdü* (A.H. Tanpınar, H, 208).

Koca Ahmet ***aldığı parayı*** *har vurup harman savurmazdı* (Y. Kemal, İM, 66).

Tepeyi *tarlaya çevirirsek işimiz en az iki ay kısalacak* (C. Dağcı, Oİ, 128).

Fakat bu ***yemini*** *uzun müddet tutmak nasip olmadı* (H.E. Adıvar, H, 63).

Çengel ciddîleşti.

Sahi be yolsuz... Unutmuştum be, yuh be!

Yolu *tuttular* (O. Kemal, AS, 94) vb.

333.3. Yükleme durumu eki, üçüncü şahıs iyelik eki ile aitlik eki almış adlara araya bir zamir *n*'si alarak eklenir: *çocuğu+n+u, dilekleri+n+i, evi+n+i, evdeki+n+i, okuldaki+n+i arkası+n+ı, babası+n+ı* vb.

Küçük şair, bütün ***coşkunluğunu*** *önünde yürüyenden alıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 43).

Ben ona İstanbul ***dedikodularını*** *götürdüm. O bana köyde geçirilen gecelerden bahisler açtı* (Y.K. Beyatlı, SH, 23).

Elini *cama siper edip karşı kıyıların ışıklarına baktı* (M.Ş. Esendal, EOY, 146).

Her gün böyle ***uykusunu*** *alamadan gözlerini ova ova kalkıyordu* (F. Baykurt, ID, 44).

Hala çocuğun gözlemeyi iştahla ***ısırmasını*** *seyretti* (S. Çokum, AB, 221).

Amcam yatağın başındaki alçak koltukta geceliğiyle ***sigarasını*** *içiyor, ilk kahvesini bekliyordu* (H.E. Adıvar, H, 53) vb.

Cümlelerini *daima önündeki masaya indirdiği sert bir yumrukla bitiriyordu* (R.N. Güntekin, D, 84).

*Şu **ağaçtakini** gördünüz mü? Tanımadığımız bir kuş türüne benziyor.*

*Şimdi siz **yoldakini** değil kendinizi düşünün* vb.

Yönelme Durumu (Alm. *Dativ;* Fr. *datif;* İng. *dative;* Osm. *mef'ûlün ileyh*):

334. Yönelme durumu, kelime gruplarında ve cümlelerde fiildeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur. Bir başka anlatımla, adı yönelme yaklaşma işlevi ile fiile bağlayan durumdur. Dolayısıyla fiildeki hareket yönelme durumundaki ada doğrudur. Bu durum *+(y)A (<ET+kA,+(y)A)* ekiyle[206] karşılanır. Ekin başlıca işlevleri şunlardır:

334.1. Yer, yön gösteren adlar ile diğer bir kısım adlarda yönelme görevinde yer tümleci oluşturur. Yönelme durumundaki ad bir kelime grubu da olabilir. Bu görev ekin aslî görevidir:

*Tramvayda bir gün mutlaka **ayağınıza** basmış ya da **kalktığınız yere** oturmuşumdur* (A. İlhan, SA, 46).

***Aşağıya** bir indik, tamam revizyon lâfı milletin ağzında* (A. İlhan, SA, 30).

*Bayram anlatırken **Ahmet'e** bir tuhaf utanma geldi* (F. Baykurt, YÖ, 33).

*Elleri belinde **çevresine, tavana** bakarak alt katı dolaştı* (K. Tahir, YS, 300).

*Buna karşılık bu ilçe tren yoluyla, iyi, kötü **dünyaya** bağlantı kurmuştur* (T. Buğra, D, 58).

*Kapısını açtı ve hayretle durakladı. Elektriği kapadığını hatırlamış ve kimin açtığını **düşünmeye** başlamış olacaktı* (P. Safa, Y, 105).

*Sen doğru **evine** git* (Y. Kemal, İM, 55).

*Esma bütün bunları sezmişçesine mavi örtüsünü bir yandan alıp, yüzünün yarısını gizleyerek **içeriye** çekildi* (S. Çokum, AB, 9).

---

[206] Ekin yapısı üzerinde çeşitli ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların ayrıntıları ve yerleri için Eraslan "Eski Türkçede Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri" *TDED*, C. XXIX, s.67-76'ya bk.

Tren ***İzmit'e*** *varınca koridor karıştı* (H.E. Adıvar, DA, 49).

Bir ***kahveye*** *gidip uzun uzun çene attılar* (A. İlhan, SA, 27).

Bu sırada Memed içeriye girdi. ***Ocağın başına*** *çömeldi* (Y. Kemal, İM, 52).

Yusuf gözlerini ileride mor ***tepelere*** *dikti* (S. Çokum, AB, 12).

Gülüp eğlenirken ***sofraya*** *bir durgunluk çöktü* (M.Ş. Esendal, EOY, 118).

Tren yeniden sarsıla sarsıla ***yola*** *koyulmuştu* (S. Çokum, AB, 17) vb.

Yönelme eki, eklendiği adın ve bağlandığı fiilin imkânlarına göre, yönelme ifadesinden daha başka işlevler de yüklenmiştir. Bunlar başlıca şu noktalarda toplanabilir:

334.2. Adı fiile "zaman" ve "süre" işlevi ile bağlar:

Akşama *yapacakları toplantıda bu işlerin hesabını soracaklarmış.*

Boyuna *tekrarladığı oyunun heyecanına kaptırmıştı kendini, dünya silinmişti* (O. Kemal, AS, 48).

Ruhları sanki bir merhalede durmuş gibidir. Nitekim Naim Efendinin bütün hatıraları, bütün zevkleri, bütün muhabbetleri; kendini güldüren ve ağlatan her şey mutlaka bundan ***kırk sene evveline*** *aittir* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 7).

Babamın, annemin telkini ile olsa gerek Viyana'dan satın alıp Türkiye'ye getirmiş olduğu antika eşyalar ***çocukluğuma ilişkin*** *anılar arasında çok önemli bir yer tutmaktadır* (N. Abadan, KSİ, 27).

Bakın ***ne günlere*** *kaldık: Ya beş ya altı kopuk. / Yamaklarıyla beraber ki hepsi kılkuyruk, / Utanmadan çıkıyor, ictihâda kalkışıyor* (M.A. Ersoy, S, 223).

Bahar sonlarına doğru, kendime açık açık itiraf etmeme rağmen; "Belki ***iki üç günlüğüne*** *izin alıp gelir Mehmet Ali..." diye umutlandım* (E. Işınsu, ÇB, 300).

Suya düşen kalemi, Celâl, yirmi dört yıl önce Galip'e çok sevdiğini görünce kullansın diye bir ***haftalığına*** *vermişti* (O. Pamuk, KK, 25)

Toplantının sonuç bildirisi ***yarına*** *kaldı.*

"Sen deli misin?" diye kızdı. Çukurova'nın ortasında ***gündüz gözüne*** *candarmaların elinden kız almak!... Sen deli misin?* (Y. Kemal, İM, 358).

Arkadaşınız ***kışa*** *Ankara'da kalmayacak, Denizli'ye gidecekmiş.*

Razı oldu tabiî, razı olmayıp da ne yapacak? Apartmanı bir ***seneliğine*** *tutmuş, kafes boş kalmış* (P. Safa, Y, 234).

Ey yolcu, uyan! Yoksa çıkarsın ki ***sabaha****:*

Bir kupkuru göl var; ne ışık var ne de vâha! (M.A. Ersoy, S, 393) vb.

334.3. Adı fiile "amaç, maksat bildirme" ilişkisi ile bağlar:

Bayram:

"Teyzem bu" dedi. "Sultan teyzem". Kalkıp avlu kapısını ***açmaya*** *koştu* (F. Bayburt, YÖ, 34).

Bizim evin yukarısında, daha tepedeki bir evin delikanlı oğlu, ***boksa*** *çalışırdı* (A. Nesin, BGBG, 369).

– ***Dinlenmeye*** *geldiniz herhalde...*

Bursa'mız çok güzeldir. İyi bir tatil geçirirsiniz (A. Nesin, BSA, 36).

Bir yanıyor ki yüreğim ***fukaralara****. Benim yüreğim hep* ***fukaralara*** *yanar. Yanar işte* (Y. Kemal, İM, 288).

Bir işe gir de bak! Herkes seni itip ***önüne geçmeye*** *çalışacak* (A. İlhan, SA, 57).

Binlerce duâya bir icabet / Göstermedi bârgâh-ı rahmet.

Artık sana ***ilticaya*** *geldik / Reddetmez isen* ***ricâya*** *geldik* (M.A. Ersoy, S, 92).

Karısına *adını, rengini bilmediği hediyeler alıyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 377).

Düşünüyorum, zafer bayramı değil, çocuk bayramı değil, verem haftası değil, tutum haftası değil; bu mızıkalar, bayraklar, fenerler de ne oluyor? Bursalılar beni ***karşılamaya*** *çıkmadılar ya...* (A. Nesin, BSA, 10).

Bir yığın ölü şekiller hayata ***müdahaleye*** *hazır bekliyor* (A.H. Tanpınar, H, 223).

Post üstüne *hem kavgaların hepsi nihayet;*

Hâlâ mı boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezalet! (M.A. Ersoy, S, 387).

Bir köy kooperatifinden satın aldığım bayat bisküvileri mideme indirirken, Anna gördü beni, ellerini beline koyup, başını salladı:

– Hay İsa, bütün paranı ***tıkınmaya*** *ayıracağına, alsana sırtına bir elbise* (E. Işınsu, ÇB, 380).

Birkaç zaman sonra biz evlerine ***gece yatısına*** *gittik* (A. Nesin, BGBG,187) vb.

334.4. Adı fiile "-dan dolayı", "-dığı için", "sebep" ilişkisi ile bağlar:

Toplantıya ilgililerden pek çok katılan ***olmasına*** *sevindik.*

O işin özünü ve amacını düşünüyor.

Kazançlı olup olmamasına *hiç aldırmıyordu.*

Hepsinden ümidini kesti. Şimdi ***ayrıldığına*** *üzülüyorum. Hem de sizi öpmeden* (P. Safa,Y, 4).

Dışarıdan birtakım adamlar toplanmışlar, konuşuyorlardı. Irazca'nın ***kötülüğüne*** *atıp tutuyorlardı* (F. Baykurt, YÖ, 258) vb.

334.5. Fiildeki hareketin yönünü belirler:

Duasını henüz bitirmeyen, kendini arkasından iten ***arkadaşına*** *dayatıyordu* (F.R. Atay, Z, 5).

Kara taştan ve çevredeki köylerden çıkan küçük küçük sular, bu topraklarda birleşir, ***aşağılara*** *doğru dolaylarındaki kavunlar, fasulye, mısır tarlalarını, bahçeleri, bostanları sulayarak geçer, sonra çanak gibi küçük bir göle dökülüdür* (F. Baykurt, YÖ, 10).

Viyana'daki evimiz parlamentonun ***arkasına*** *düşüyordu.* ***İç içe*** *girmiş büyük salonları vardı.*

Çengel neredeyse bayılacaktı. Gözü Yolsuz'un yüzüne rastladıkça makaralar boşanıyor, konuşamıyordu.

Yolsuz'sa adamakıllı öfkelenmiş, gözlerini taa ***karşılara*** *dikmişti* (O. Kemal, AS, 92, 93).

Dışarıda kara bulutlar güneyden ***kuzeye*** *akıyorlardı* (Y. Kemal, İM, 52).

Genç adam sokağa çıkınca âdeta ***koşmaya*** *başladı* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 113).

Pişiren kadının ***sağına*** *kırmızı kalın saç bazlamaları yığılmıştı* (Y. Kemal, İM, 56).

Başı da tıpkı vücudu gibi ***sağa sola*** *sallanıyor; romatizmadan, yaştan çarpılan parmaklarındaki yüzükleri; kırmızı boyalı tırnaklarını göstermek için durmamacasına ellerini havaya kaldırıyor, gerekli gereksiz hareketler yapıyordu* (H.E. Adıvar, SP, 51).

Hayatıumumiye derken, herkesin hayatıhususiyetine de tecavüze başladılar (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 13).

Kalktı ineğin yanına gitti(...). Başını yavaş yavaş kaldırdı ***anasına*** *baktı* (Y.K. İM, 53) vb.

334.6. Aynı adın art arda tekrarından oluşan zarf görevinde ikilemeler kurar:

Teravih namazı kılındıktan sonra yatağa girene dek en güzel saatlerimizdir. O gecelerden birinde Rauf'la koridorlarda ***alt alta, üst üste*** *nasıl boğuşmuştuk* (A. Nesin, BGBG, 361).

Cevdet ***arka arkaya*** *birkaç defa yutkunduktan sonra denedi:*

–"Celâl Bey"... ve gene yutkundu; "Bana karşı çok iyi davrandınız" (T. Buğra, D, 260).

Bunları ***baş başa*** *bırakmalı, diye bir daha düşündü Irazca. Ne olursa olsun şu hayatın ucuna bir gözcük bir ev çevirmeliydi bu yıl* (F. Baykurt, YÖ, 125).

Koşuyor ***el ele*** *vermiş iki kardeş, birinin / Yaşı beş yoksa da, var altı kadar diğerinin* (M.A. Ersoy, S, 73).

Otele kadar rastladığı tek tük insanlar, nedense ***göz göze*** *gelmek istememişler, başlarını çevirmişlerdi* (K. Tahir, YS, 303).

Arkadaşı, Kel Ali'nin oğlu Mustafa'ydı. (...) İkisi bir olup ***kafa kafaya*** *vermişler, kasabanın nasıl bir yer olacağı üstüne tartışmışlar, en sonunda dayanamamış gitmeğe karar vermişlerdi* (Y. Kemal, İM, 61).

– Ne tuhaf ..dedi.

– Nedir tuhaf olan?

– Kütahya'da olan işler... Ethem davası yani... Az kalsın ***kardeş kardeşe*** *vuruşacaktık* (S. Çokum, AB, 210).

Koşarak gelen Ayşe ***nefes nefese*** *anlattı:*

– Anahtar Hasibe ablamda değilmiş.

" Bugün de tereyağ yemeyiversinler" diyor (P. Safa, Y, 122).

Temenye denilen yüksek yerde, Bursa'yı yukardan seyreden bir kır kahvesi buldum. Derme çatma bir çatı altında küçücük bir yer. Orda güzel çay da yapıyorlar. Param varsa ***üst üste*** *birkaç çay içiyorum* (A. Nesin, BSA, 108).

Sonra iki ağaç vardır, gövdeleri küçücük. Tek, kocaman çiçekli. İki ağaç ***yan yana*** *dururlar* (Y. Kemal, İM, 61).

Naim Efendi ise, bir türlü söze nereden başlayacağını bilmiyordu. Kasım Paşa ile ***yüz yüze*** *gelir gelmez, dün geceden beri hazırlandığı cümlelerin hepsi birer birer hatırımdan çıkmıştı* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 88) vb.

334.6.1. Zarf görevindeki ikilemelerden ilkinin veya her ikisinin 3. şahıs iyelik ekiyle genişletildiği örnekler de vardır.

Konuşan da Orhan oldu; sesi ***domuzuna domuzuna*** *donuktu, duygusuzda, küçümseme bile yoktu* (T. Buğra, D, 142).

O zaman, kibritimi bir daha yakmadan ***gerisin geriye*** *şehrin ışıklarına dönerken, felâket anlarında ölümü karşılamanın en mutlu yolunun bu olduğunu düşünerek uzak bir sevgiliye acıyla sesleneceğim* (O. Pamuk, KK, 24).

Harpte bir Fransız subayının karısı, evde kocasının cephede nasıl vurulduğunu sahnenin birçok teferruatıyla birlikte görmüş. Sonra bu trajik hayal, ***noktası noktasına*** *doğru çıkmış* (P. Safa, Y, 437).

Parlamentodaki görevim Anayasanın öngördüğü altı yıl yerine ***tamı tamına*** *iki yıl sürdü* (N. Abadan-Unat, KSİ, 277).

Gönderilen kumaş, kesimde ***ucu ucuna*** *denk geldi,* vb.

334.7. *Dek, değin, doğru, göre, kadar, karşı, rağmen, üzerine* edatlarıyla, zarf görevinde edat grupları oluşturur:

O ***zamana dek*** *Bursa'yı hiç görmemiştim. Asfalttan şöyle kırk elli adım gittik gitmedik, bir de baktım, her bir yan donanma...*(A. Nesin, BSA, 9).

Araba durdu. Abdullah Bey, geniş gövdesini ağır hareketlerle dışarıya saldı. Mendil yine elindeydi. Onu alnında, pembe, gürbüz, yanaklarında şöyle bir dolaştırdı. Sonra bir çınarın ***gölgesine doğru*** *yürüdü* (S. Çokum, AB, 10).

Her şey yanlış bir ***ölçüye göre*** *cereyan ediyor* (A. İlhan, SA, 61).

*Sabahtan **akşama kadar** işteyim* (A. İlhan, SA,73).

***Hayd Park'a kadar** gideceğim; Hüsnü Paşa Hayd Park'a yakın bir apartman istiyor* (H.E. Adıvar, H, 82).

*– Buyurun, buyurun, diye kapıyı **ardına kadar** açtı* (H.E. Adıvar, DA, 153).

*Şimdi o delikanlı, bozkır bitkileri **sert rüzgarlara karşı** nasıl sertleşir, kabuklaşırsa, öyle olmuştu* (S. Çokum, AB, 13).

*Her türlü faziletine, yer altındaki madenler, bilhassa petrol hakkın- daki **derin ve geniş bilgisine rağmen,** bu adamla hayat arkadaşı olamayacağıma karar hasıl ettim* (H.E. Adıvar, DA, 195).

*Doktor bir soru ile, ister istemez, gene aynı yazarı hatırlıyor. Onun **çalışmak üzerine söylediklerine** takılıp kalıyordu.*

334.8. Adı, fiile "fiyat, miktar" ve "oran" bildirerek bağlar:

*Vaktiyle bu kitapları **onar liraya** almıştık.*

*Boyacı ustaları günde **yirmi milyon liraya** çalışırlarmış.*

*Abdi ağa da kızgın bize. **Ölü fiyatına** alır elimizden. Gene yazı bulamayız* (Y. Kemal, İM, 53).

*Kışın kömürün ve odunun fiyatını yükseltirler, hem de bunları ıslatarak ağırlaştırırlar, **yarı yarıya** su satmış olurlardı* (A. Nesin, BGBG, 185) vb.

334.9. "Açısından, ayrıca, bakımından; -maktansa, ile, karşı (zıtlık), süreklilik, şartıyla, beraberlik" gibi çeşitli anlam ve ifadelerle adı fiile bağlar ve zarf görevi yapar:

*Aşçıbaşının **görünüşüne** ve **gelişine** Berberakisin masasındakilerden çok başkaları ilgilenmişti* (M.N. Sepetçioğlu, ... VÇ3D,12).

*Ben **kendi hesabıma** pek mes'udum Server* (H.E. Adıvar, H, 120).

***Akıldan yana** biz nerdeyiz, Mustafa Kemal nerde* (K.Tahir, YS, 311).

– Ama onlar çok zengin.

*– **Zenginliğe kalırsa**... Bizim de öyle zengin akrabalarımız var ki...* (O. Kemal, AS, 9).

*Uyku ilâcı da para etmiyor. **Uyumasına** uyuyor da erken uyanmamanın çaresini bulamıyor* (P. Safa, Y, 101).

Akşam; dedem, babam, annem ve ben un çorbasına kaşık çalarken, gönülsüzdüm. ***Çorba içmek yerine,*** *ekmekle oynamayı tercih ediyordum* (E. Işınsu, ÇB, 17).

Komiser bana sordu

– Seni bana niçin gönderiyorlar yahu?

"Bilmem" ***anlamına*** *dudaklarımı büktüm* (A. Nesin, BSA, 19).

Yaşamımızı sadece kamusal alanda birer erdemli yurttaş olarak geçirmeye hiç niyetimiz yoktu. Her birimiz özel yaşamımızda birer prens bekliyorduk. Onu gerektiğinde kendimiz ***bulmacasına*** (N. Abadan-Unat, KSİ, 96).

Şubat sonlarıydı. O gün ***durmamasıya*** *kar yağmıştı* (A. Nesin, BSA, 129).

Çığlık çığlığa *koşuşan çocuklar, son derece saf bir güzelliği ifade eden çiçekleri, hiç acımadan koparıp, büyük dikkat ve beceri ile dallara diziyorlardı* (E. Işınsu, ÇB, 8).

O, Rusyalılarla görüşmek üzere görevlendirildiğinde de padişahın verdiği yolluğu azımsayacak, ***üstüne üstlük*** *padişaha uluorta sövüp saymaya yeltenecektir* (S. Birsel, BŞM, 52).

Memed'in üstüne, *bir avcı daha yoktur köyde* (Y. Kemal, İM, 62).

Çoğu geceler Cennet'in önünde ***sigara üstüne sigara*** *içerek dolaşır, ah çekerdi* (O. Kemal, AS, 48).

Ressam, hemen gardroba saldırdı. Bir şişe çıkardı, su bardağına rakıyı doldurdu.

– ***Soğuk algınlığına,*** *kırıklığa birebirdir üstat* (A. Nesin, BSA, 30).

İkimiz de kıvranıyoruz.

– Aman yoğurt bulalım.

– Sarımsak da ister misin? Sarımsaklı yoğurt, zehirlenmeye birebirdir (A. Nesin, BSA, 127) vb.

334.10. *aç karnına, bir bakıma, oldum olası boşuna, boş yere, başlı başına, bunun üzerine, yalnız başına* gibi kalıplaşmış yalın ya da birleşik zarflar oluşturur:

Bir sigara. Korkuyor. Doktor günde beş taneden fazlaya müsaade etmedi. Hele ***aç karnına*** *kat'iyen* (P. Safa, Y, 101).

Sustu. Kadehine uzandı; ama almadı bir süre tuttu. Bıraktıktan sonra da gözlerini Orhan'ın kendinden ayrılmayan gözlerine dikerek ekledi:

– Kader olandır. Bu da ***bir bakıma,*** *kader her şey demektir. Tıpkı aynı açıdan, kader yoktur denileceği gibi* (T. Buğra, D, 202).

Selminin dudaklarına ruj sürmek için Ferhat'tan müsaade koparmaya ***boş yere*** *nasıl çalıştığını geçen kış kendisi bize anlatmıştı* (P. Safa, Y, 143).

Bunlar geçmişi, kimsenin ders alabileceği bir dönem diye değil, herhangi ***başlı başına*** *bir bölüm diye incelerler* (H.E. Adıvar, SP, 78).

Fakat Cerrahpaşa yokuşunu ***yalnız başına*** *çıkarken yüzü tamamen değişti.*

Bunun üzerine *bezler, küçülmüş zıbınlar, gömlekler yağmaya başladı* (O. Kemal, AS, 7) vb.

334.11. Yönelme durumundaki bir ad bir fiille birleşerek anlamca kaynaşmış veya deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturur: *açığa vur-, aklığa kes-, ardına düş-, ateşe ver-, deliye dön-, dile düş-, diline dola-, göze çarp-, harbe tutuş-, hoşuna git-, kafasına koy-, küplere bin-, şakaya vur-, şeytana uy-, tuhafına git-, yollara düş-* gibi.

Kişinin kıymeti dilinin altında ve kaleminin ucunda gizlidir. Onu söz ve yazı ***açığa vurur*** (A.F. Başgil, GB: ÖTS 1,17).

Gün doğmadan önceleri, dünya dümdüzken deniz işte böyle bir ***aklığa keser*** (Y. Kemal, FSKSTK, 41).

Bir tarla, uçsuz bucaksız bir ova tüm ***maviye keser*** (Y. Kemal, İM, 11).

Keklik olsam çalı dibi eşerdim / Zengin olsam kız ***ardına düşerdim*** (ÖTS, 1, 147).

– Bir gün düşmanın beş yüz süvarisiyle çevrilivermiştik ... Geri çekiliyorduk. Tepemizde güneş... Derken düşman topları ***ateşe başladı*** (S. Çokum, AB, 12).

Yazın, ana oğul ***canlarını dişlerine taktılar*** (Y. Kemal, İM, 52).

En bildiği derste bile kopya çeker, çekmezse hasta olur, ***deliye döner*** (H. Taner, TS, 1, 545).

Bu aydınlardan bazılarının son zamanlarda ***dillerine doladıkları*** *bir hikmet var* (O.V. Kanık; TS, 1, 589).

Ordu Çatalca'da, Bulgarlar zafer ortaklarıyla bozuşup ***harbe tutuşmuşlar*** (F.R. Atay, Z, 15).

Herif ***kafasına koydu*** *bir kere* (A. İlhan, SA, 49).

Bir fenalık yokmuş aralarında. Fakat pek içli dışlı konuştular. Hem neydi o paket? Ne var içinde? Aman Hasibe ***şakaya gelmez*** (P. Safa,Y, 94).

– *Bana mı haber vermeye gelmiş? Bu* ***tuhafıma giti*** (M.C. Kuntay, Üİ, 278).

Çocuk parkında kaşla göz arasında kaybolan çocuklarını bulabilmek için bütün aile ***yollara düşmüştü*** vb.

Bulunma Durumu (Alm. *Lokativ;* Fr. *locatif;* İng. *locative;* Osm. *mef ûlün fih*):

335. *+DA* eki ile karşılanan bulunma durumu, genellikle fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Ancak, buradaki yer kavramı, yalnızca somut bir yer kavramı değildir. Fiildeki harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir. Dolayısıyla bu durum, eklendiği ad ile fiil arasındaki bağlantı özelliği açısından, bulunma ve yer gösterme kavramına koşut olarak zaman, iş, süreklilik, içinde olma, tarz bildirme, karşılaştırma, gösterme, vasıta, amaç, sebep vb. ifadeleri de içine alır. Ekin başlıca görevleri şunlardır:

335.1. Bulunma durumunun asıl görevi, yukarıda verilen tanımda dile getirildiği üzere yer bildirmektir. Onun için bulunma durumu ekini alan ad veya ad grubu, cümlede yer tamlayıcısı görevindedir:

Komşumuz Kadir Bey bir ***duvar altında*** *ezilmiş* (H.R. Gürpınar, BK, 136).

Fakat ***aramızda*** *bir şey kırılmış gibi fazla temadi eden sükûtu ihlal edemiyorduk* (H.E. Adıvar, H, 65).

Sonra, ***bu iki nakış arasında*** *Süt beyaz bir su akar* (Y. Kemal, İM, 61).

Ona, geyik avına gideceklerini, birkaç gün ***dağda*** *kalacaklarını söylediler* (Y. Kemal, İM, 62).

Babasıyla üç erkek kardeşi denizci imişler dördü de inatları yüzünden ***denizde*** *boğulmuşlar* (R.N. Güntekin, YG, 25).

Ben, bizim ***dut ağacının dibinde****, mahalle çocuklarına, o günkü oynadığımız oyundan, senden ve su kovasından bahsetmekteyim* (S.F. Abasıyanık, BE, 51).

Kızını, kayıpla uykusuzluğun büsbütün donuklaştırdığı, çökertiği bir yüzle karşılayacaktı. Oysa, Handan'a özellikle bu ***döneminde*** *dinç, güleç, güven veren bir ilgi gerekti* (T. Buğra, D,7).

Düzlükte *büyük bir kavaklık vardı* (Y. Kemal, İM,69).

Sonra sevecekleri adamla karşı karşıya gelince ***hayatlarında, ruhlarında, bütün kâinatlarında*** *ne varsa, hepsini bırakıp o adamın arkasına düşerler* (H.E. Adıvar, H, 73).

Macide ***köşede*** *kendi kendine kızıyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 267).

Sadi ***ortada*** *fol yok, yumurta yokken oyuncuya:*

– Sen mi artistsin, ben mi bakalım... dedi ve biraz sonra da kapıya koştu (T. Buğra, İR, 41).

Anası babası ile birkaç gündür, ***Ankara'nın bir otelinde*** *oturuyorlar* (M.Ş. Esendal, EOY).

Sadi ***sağda solda*** *da Hatice'nin adı geçti mi, manalı manalı tavırlar takınıyor, karşısındakilere, onunla olan yakınlığını düşünmeye, hattâ bunun üzerine konuşmaya çekiniyordu* (T. Buğra, İR, 253).

Kadının biri hamur yoğuruyor, biri ekmeği açıyor, biri de ***saçta*** *pişiriyordu* (Y. Kemal, İM, 56).

Ayaşlının sözüne bakılırsa işi ***yolunda*** *imiş, beş on parası var imiş* (M.Ş. Esendal, EOY, 45).

335.2. Adı "oluş ve kılışın zamanını bildirme" ifadesiyle fiile bağlar:

Hadi sağlıcakla kal. ***Akşamda sabahta*** *döneriz biz* (F. Baykurt, ID, 90).

Arada sırada *bizi görmeye geliyordu* (Y.K. Beyatlı, SH, 74).

Arada bir *Handan'ın Ankara'ya yazdığı mektupları karıştırırdı. Onların birkaçını gelir gelmez yırtıp atmıştı* (T. Buğra, D, 309).

Her Beyoğlu'na inişte alınıp bir kenara atılmış mendil, eldiven, çorap gibi eşya ise yığınlar teşkil etmektedir. Bütün bunlara rağmen Seniha, yine büyük babasını lüzumundan fazla pinti, babasını hâlâ

ağlanacak derecede züğürt bulur ve bazı böyle sıkıntılı ***akşamlarda*** *kendisini dünyanın en bedbaht ve en yoksul biri telâkki ederdi* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 24).

Besim, ürkek ve neşeli bir kahkaha ile söze karıştı:

– ***Yedi ayda*** *doğan çocuklar da var* (P. Safa, Y, 168).

Bütün çocuklar ***aynı anda*** *bağırıyorlar: "9 Eylül 1914'te Rus orduları, Bulgar topraklarına girdiği vakit"* (E. Işınsu, ÇB, 28).

İşte ***1960'ların baharında*** *toprak, kar suyunu yavaş yavaş emip içine sindirdikten, şükranlarını ifade etmek için olsa gerek, bağrından akçabardakları fışkırtmıştı* (E. Işınsu,ÇB, 7).

Nahit ***çocukluğunda,*** *baba evinde güvercin beslemişti. Sarıgüzel'de otururlardı* (T. Buğra, İR,7).

– Çağırın hastayı gelsin. / – Kapının perdesini

Açarak girdi ***o esnada*** *düzeltip fesini, / Bir uzun boylu çocuk ... Lâkin o bir levha idi!* (M.A. Ersoy, S, 9).

Gecede, gündüzde, yatışta, kalkışta, yazda, kışta *hep seni anacak. Seni gönlünün en güzel köşesinde taşıyacak* (F. Baykurt, ID, 164).

Yolda ocağa kömür ata ata, iskelelerde tüccar eşyası indire bindire ***yedi gün yedi gecede*** *mi ne gelmişlerdi İstanbul'a* (O. Kemal, AS, 42).

Bana göre Vahit ***gelecekte*** *kesinlikle büyük bir adam olacaktı, ona hayrandım* (A.Nesin, BGBG, 368).

Bir insan ***gençliğinde****, durgun, dalgın, çekingen olmamalı, yaşının icabı biraz açılmalı* (K. Beyatlı, SH, 59).

Günümüzde *Türk basınında "kâğıt üzerine kurulu Tıp Fakülteleri" başlıklı diziler bu olumsuz gelişmelerin yeni örneklerini vermektedir* (N. Abadan-Unat, KSİ, 242).

Yusuf ***akşam karanlığında*** *atları çözüp ahıra bıraktıktan sonra eve girmedi* (S. Çokum, AB, 14).

Kış ortasında *yazdan bir gündü. Ortalık günlük güneşlik* (O Kemal, AS, 40).

Esasen Simeranya, (...) vatandaşın yalnız politika sahasında ve yalnız ***dört senede bir*** *bir sandığa attığı bir oy pusulasıyla değil, bütün sosyal müesseselerde herkesin,* ***her gün*** *ve* ***her an*** *ortak bir*

ideale doğru bütün davranışlarını ahenklendiren yeni bir cemiyet bünyesinden ve normal işleyişinden doğar (P. Safa, Y, 148).

***Bu sırada** Memed içeri girdi* (Y. Kemal, İM, 52).

***Yaşlılıkta** altı yaş ayrım hiç önemli değil, ama o yaşlarda altı yaş ayrımı çokmuş gibi gelir insana* (A. Nesin, BGBG, 365).

*Abdullah Bey, Yusuf'u daha önceki **yıllarda da** tanırdı* (S. Çokum, AB, 13).

*Hakkı Celis, **on iki saat zarfında** on iki senelik bir hayat tecrübesi yapmış gibiydi* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 165) vb.

335.3. Yalın ya da grup hâlinde, çeşitli işlev nicelikleriyle zarf tümleci kurar:

*Ertesi sabah uyandığımda mezarlıktaydık. Geceyi orada **açıkta** geçirmişiz* (A. Nesin, BGBG, 14).

Sokak bir an kadın çığlıklarıyla doldu:

– Ne var? Ne olmuş?

– Sorma kardeş, bir kadın...

*– Fakir bir kadın. **Altta yok, üstte yok**...*

– Eee?

– Doğuruyormuş...

– Nerde?

– Arka sokakta (O. Kemal, AS, S,5).

***Uyku ile uyanıklık arasında** geçti birkaç saat. Mehmet Ali'nin elini tutuyorum, sıcacık!.. Uyumaya başlıyorum. Elinin yavaş yavaş soğuduğunu hissediyor, uyanıyorum* (E. Işınsu, ÇB, 148).

*Şerif bir rastlantı cümlesi ile öğrendi ki, **aslında** Orhan'ın üvey anası da iyi, hattâ iyi kelimesi ile anlatılamayacak kadar ana yürekli bir kadıncağızdır* (T. Buğra, D, 138).

*Uzattım mektubu, okuyunca biraz bozuldu sanırım, gülüşü yapışıp kaldı. "Eee.. dedim gençlik, seviyormuş seni. Böyle olur **ilk başta**"* (E. Işınsu, ÇB, 230).

*İnsanlar **beğenmede, kötülemede** birbirine bakarlar* (H.R. Gürpınar, BK, 109).

Ufak tefek, sinirli bir kadın olan eskicinin ki:

*– Nefsi vermek marifet değil, dedi, ya derdi vermesin, ya da dermanını **birlikte** halk etsin* (O. Kemal, AS, 10).

Bizim küçük çetelerin en büyük zevki, bir zamanlar ünlü Türk mimarı rahmetli Sedat Hakkı Erdem'in yapmış olduğu, ancak koruyamadığımız Şark Kahvesi'nin bulunduğu yere inmek ve orada bulunan kocaman kaya parçaları arasında saklambaç oynamaktı. O zamanlar bana o kayalar ***erişilmez büyüklükte*** *görünmüyordu* (N. Abadan-Unat, KSİ, 25).

Çökük yanakları, seyrelmiş kirpikleri, çizgileri vermiş anlı, garipliğini bir çırpıda anlatıyordu (S. Çokum, AB, 13).

Benim mutluluğumun sonu yoktu ki... Şöyle düşünüyordum:

Annemi, babamı değiştirir miyim? Başka anne babanın çocuğu olmak ister miyim? ***Dünyada*** *istemem* (A. Nesin, BGBG, 281).

Anlamadığım nokta, Meral'de bana karşı iki aydan beri başlayan değişmenin on günden beri ***farklı suretle*** *artmasıdır* (P. Safa, Y, 149).

Sokakta da netameli bir dükkânın karşısındaki kaldırımda, şapkalarını gözlerine kadar indirmiş, iriyarı iki adam ***sözde*** *bir vitrine bakıyor,* ***hakikatte*** *ise dükkânı kolluyorlar* (T. Buğra, İR, 145).

Kıvrılan şapkaların yana düşürdüğü ak yüzlerde can çekişmenin ıstırabı değil, ***her hâlde*** *kocaman bir hayret vardı* (E. Işınsu, ÇB, 8).

Bir kadeh konyak doldurdu ve bir ***yudumda*** *yarısını içti* (T. Buğra, D, 169).

Çarşıyı iki defa dolaştı: Göremediği Orhan'ı. Otele de uğramamıştı.

İşte tam bu sırada yağmur ***iri damlalar hâlinde*** *patır patır düşmeye başladı* (T. Buğra, D, 168).

Abdullah Bey her kasabada, her köyde ***el üstünde*** *tutulurdu* (S. Çokum, AB, 14).

Karşılığında *bir imzalı kâğıt bırakaydı* (K. Tahir, YS, 306).

Sanatımızda, eğlencemizde, ahlâkımızda, muaşeretimizde, istikbâl tasavvurlarımızda *daima bu ikilik karşımıza çıkıyor* (A.H. Tanpınar, H, 223).

Yine attı bir yalan; dudak büktüm:

– Neden?..

Ve, her günkü gibi geçip oturdu. Hava onun için her zaman güzeldi. Poyraz mı? Oo ne kadar güzel, insanı dipdiri yapıyor. Yağmur? ***Yağmurda*** *yürümeye bayılırım ben* (T. Buğra, İR, 181) vb.

335.4. Adı, fiile "içinde olma, içinde bulunma" anlatımıyla bağlar:

Başımda *ateş yanıyor diyorum sana, sen bir türlü aldırış etmiyorsun* (M.C. Kuntay, Üİ, 286).

Kendisini bir ***fikirde****, hayatın etrafında oynayan* ***kısır bir çizgide*** *hapsolunmuş sanmanın vehmi, içine bir kurt gibi düşmüştü* (A.H. Tanpınar, H, 158).

Yeniden ellerini öptü. O sessiz saygılı görünüşünü sürdürerek Hikmet'le birlikte dışarıya çıktı. Bahçeden de aynı ***sessizlik içinde*** *geçtiler. Daha sonra gür bir ırmak gibi taştılar* (S. Çokum, AB, 167).

Durdu. Yakındaki evlerden birinde el çırparak bir oyun havası söylüyorlardı. Elâlem ***keyfinde*** (P. Safa, Y, 95).

O ne temiz havlular, öyle temiz ki, temizliğin kendine özgü kokusu duyuluyor. Üstüste Bursa havluları içinde yumuşak bir ***rahatlıkta*** *iyice gevşedim* (A. Nesin, BSA, 130).

1913'te bir Mustafa Kemal, yüzyıl sonrası için bile hayaldi, ***fantezi romanlarında*** *bile yoktu* (F.R. Atay, Z, 21).

Kadın birdenbire bağırdı:

– Ay, Samim Bey! Siz misiniz? Burada mıydınız? Biz onu demin komşularla yukarıya, odasına taşıdık, yatağına yatırdık.

Bu ses, bu ses...

Bir gece içinde bütün Renginaz, yalnız bu ***seste*** *kalmıştı* (P. Safa, Y, 469).

Adnan namusunun ***tehlikede*** *olduğunu söylüyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 286) vb.

335.5. Adı fiile "vasıta" işlev ve anlatımıyla bağlar:

Bu ***sayede de*** *toprağının azlığını umursamaz; zanaatlarına, ticaretine dayamışlar sırtını. Allah'ın bütün topraklarını, ekinleri, sürüleri, el emekleri ile kendisi içinmiş gibi görür* (T. Buğra, D, 58).

Artık Garadaş köyü, ***sayende*** *sudan uslu oldu* (F. Baykurt, ID, 73).

Her biri başka başka, cevapları aynı ... "Eyiyiz beyim" diyorlardı. "Seni gördük daha eyi olduk... Çok eyiyiz... ***Sayende****... Soranlar sağ olsun beyim..."* (F. Baykurt, YÖ, 189).

Ne elde ettimse, ***kendi gücümle*** *ve partiye sonsuz bağlılığım sayesinde elde ettim* (E. Işınsu, ÇB, 373) vb.

335.6. Bulunma eki almış bir ad başka bir adla yan yana gelerek, tek bir ad veya ad değerinde bir kelime grubu oluşturabilir. Bu nitelikteki grup, "bulunma grubu" diye adlandırılır: *Arada bir, çantada keklik, denizde damla, elde bir, geçmişte bugün, haftada iki, işinde usta, ormanda yangın, solda sıfır, yükte hafif, pahada ağır, varlıkta huzur, yaylada sabah* vb.

Sayı adlarından türetilmiş olan *üçte bir, beşte iki, onda yedi* gibi kesirli sayılar da, birer bulunma grubu oluşturur.

Bulunma grupları cümlede ad, sıfat ve zarf görevi yüklenir. Vurgu grubun son ögesindedir:

*Elindeki idari lâmbası ile **arada bir** durarak Şinasinin yolunu aydınlatıyordu* (P. Safa, FH, 13).

*Merak etme, tam tabiriyle **o çantada keklik** artık* (R.H. Karay, TS, 1, 435).

*Çok varlıklı kimseler, halk arasında **denizde kum onda para** diye vasıflandırılırlar.*

***Bin dokuz yüz ellili yıllarda**, radyodan Feridun Fazıl Tülbentçi' nin "geçmişte bugün" konuşmalarını dinlerdik.*

*İnsan gücü, devlet gücü yanında **denizde damla** gibidir.*

*Uzun yolculuktaki taşınmalarda **yükte hafif pahada ağır** eşyalar tercih edilir.*

*Evinin **üçte ikisini** kızlarına bağışladı.*

*Topraktan dişiyle tırnağıyla söküp çıkardığının **dörtte üçünü** Abdi Ağa aldı elinden. Öteki köylülerden **üçte** iki alırdı* (Y. Kemal, İM, 59).

*Ne olursa olsun şu hayatın ucuna bir gözcük bir ev çevirmeliydi bu yıl. Yaptırmalıydı bunu. Bir daha zorlayacaktı oğlunu. Bu sefer **yüzde yüz** yaptıracaktı* (F. Baykurt, YÖ, 125).

335.7. Sayı adlarında yaş bildirir:

*Naciye yenge, o yıllarda **otuzunda** genç bir hanımdı.*

*Durmuş Ali, tam **altmışında** köyün en iyi adamı* (Y. Kemal, İM, 56).

*Durmuş Ali şimdi **yetmiş beşinde** vardır. Son zamanlarda azıcık beli büküldü. Büküldü ama, ellisinde gibi sapsağlamdır* (Y. Kemal, İM, 228) vb.

335.8. Adı "miktar, derece, sebep, yüzünden bakımından için, bildirme vb." İfadelerle fiile bağlar:

Bir polis memuru:

– Her şeyin fazlası fazladır komiserim! Dedi. Her şey ***kararında*** *olmalı...* (A. Nesin, BSA, 24).

Bu konuşma Nahit'i ***aşkın ilk sallantılı günlerindeki kadar,*** *belki daha çok korkutmuştu* (T. Buğra, İR, 214).

Selmin'in eski nişanlısı için bu evin bütün havası, ***teneffüs edilmez derecede*** *ağırdı* (P. Safa, Y, 139).

Zelzelede *yıkılmış evinin bahçesinde bir taş üzerine oturmuş* (H.R. Gürpınar, BK, 132).

İhtiyar, dindar ve namuslu kimseler ***nazarında*** *kumar, seyyiatın en müthişidir* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 17).

Burnun hafifçe kalkık ucu nezleden kızarmış, ***nefes alıp vermekte*** *zorluk çekiyor* (T. Buğra, İR, 272).

Periler eşsiz ***güzellikte****; cadılar, cinler eşsiz* ***çirkinlikte.*** *Periler okşar; cinler çarpar, çimdikler, ısırır* (A. Nesin, BGBG, 11).

Naim Efendi dinleniyordu, durmadan ellerini oğuşturuyordu. Kasım Paşa işin farkındaydı. Fakat, ihtiyarı ***üzmekte, şaşırtmakta, bekletmekte*** *garip bir zevk duyuyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 88).

Delikanlı yüksek ***atlamada*** *birinci gelmiş.*

İşte yaptığınız çalışmalar ***ortada****... Buna karşı ne söyleyebilirsiniz?* vb.

335.9. *-mAk* ve *-mA*'lı ad-fiiller (mastarlar) ile birlikte bildirme eki alarak veya almadan şimdiki zamanı karşılar:

Sakın firengiye benzetmeyin fecaatini: / Bir karha milletin ***emmekte*** *rûh-i gayretini* (M.A. Ersoy, S, 94).

Seyirci, İbişin küçük hanıma bakarken eridiğini görür, sanki gerçekten, ***incelmekte kızarmaktadır,*** *bitecektir* (T. Buğra, İR, 122).

Caminin köşesine geldikleri zaman, Beytullah Hoca'nın yatsı namazı için kapıyı ***açmakta olduğunu*** *gördüler* (F. Baykurt, YÖ, 37).

Kırbacını havada beyaz beygirin üstünde, sonra arkasına dönüp kendisine ***bakmakta olan*** *kadına doğru şaklattı* (S.F. Abasıyanık, LA, 48).

Arka sokağın alt başındaki kulübesine ancak giren kadının gözleri yuvalarından fırlamıştı. Müthiş bir ıstırap ***çekmekte olduğunu*** *açıklayan yüzü kıpkırmızıydı* (O. Kemal, AS, 5).

Dört yaşındaki kızı az ileride, iki mavi gözleriyle annesine ***bakmaktaydı*** (O. Kemal, AS, 6).

Şu bizim halkı ***uyandırmadadır*** *varsa felâh;*

Hangi bir millete baksan uyanık... Çünkü Sabah! (M.A. Ersoy, S, 105).

Şu var ki bir kaderullahtan kaçarken biz / Koşup öbür kaderullaha doğru ***gitmedeyiz*** (M.A. Ersoy, S, 217).

Abdullah Bey de hafifçe gülümseyip, gözleri memevişlenerek, çocuğa bakıyordu.

– Mektepten çıkınca ne ***yapmaktasın?***

Veli kabahat işlemiş gibi yere baktı (S. Çokum, AB, 166).

Her zaman doğruyu söylemez. Cevabını menfaatini ve merhametine göre ayarlandırır. Büyüklerden daha büyük olacağı anı ***yaşamaktadır*** (P. Safa,Y, 144).

Onların yerine ormanda bulunanlar geldiler, oturdular. ***Meraktaydılar*** (Y. Kemal, İM, 137) vb.

335.10. *-Iş /-Uş* ad-fiil ekleriyle "-dığı zaman, -ınca, -ken" gibi işlevler ile zarf - fiillerin yerini tutar:

Meral Sami'nin yüzüne ***bir bakışta*** *onun kararını ve tehlikenin yakınlığını anladı* (P. Safa, Y, 185).

Fotoğraflarına baktıkça güzel giyime, zarafete büyük önem vermiş bir kadın olduğu ***ilk bakışta*** *belli oluyor* (N. Abadan-Unat, KSİ, 17).

Mümtaz Nuran'ı her eve ***bırakışında*** *bunu sonuncu zannederek korkardı* (A.H. Tanpınar, H, 183).

Selmin'in cevabını beklemeden, baygınlığa yakın bir ***iç çekişinde****, birdenbire ruhunun dibine çöken kaderin ağırlaştırdığı sesiyle tekrarladı* (P. Safa, Y, 178).

Meğer ***İstanbul dönüşünde*** *almış olduğum karikatür dergisinde rastladığım resim ona aitmiş* (N. Abadan-Unat, KSİ, 106).

Nahit yolunun üzerinde yapılan yeni apartmanı hatırladı. Kocaman, dört katlı. Alman uslûbu bir şeydi bu. Bütün görenler gibi

kendisini de her ***gelip geçişinde*** *beğeniyor, "Ne güzel oldu" diyordu* (T. Buğra, İR, 53).

Davulcunun da maşallahı var. Tokmak davula ***her inişte*** *insanın damarlarındaki yeniçeri kanı kabarıyor da, "-savulun bre!..." diye bir nara patlatıp düşmanın üzerine saldırası geliyor* (A. Nesin, BSA, 10).

Sokağa çıktım. Lâpa lâpa kar yağıyor: bir tanıdık çıksa karşıma hiç olmazsa, yüzüne bakıyorum. Kar ***yağışında*** *insanlar hızlı hızlı yürüyorlar* (A. Nesin, BSA, 25) vb.

335.11. Sıfat ve ad tamlamalarının tamlayan ve tamlanan ögelerinde yer alarak sıfat görevi yüklenebilir:

Düğme büyüklüğünde *süt beyaz sümüklü böcekler vardır hani. Bunlardan yüzlercesi, binlercesi dikenlerin gövdelerine sıvanırlar* (Y. Kemal, İM, 11).

Türk edebiyatını dünyaya tanıtmak için o zaman daha birçok ***yabancı dilde*** *kitaplar yayınlanmıştı* (A. Nesin, BGBG, 243).

Yani günde bir lira büyük paraydı. ***Orta düzeyde*** *bir evin günlük gideri 50-60 kuruştu* (A. Nesin, BGBG, 71).

Benim için ***hazineler değerindeki*** *o silik fotoğraflardan bir tekini olsun elime geçirmek, annemin yüzünün 6x9'luk bir hayalini görebilmek için 1959'da Ordu'ya gittim* (A. Nesin, BGBG, 291).

Emzikte *çocukları vardı. Oturdukları tek odanın bir duvarına, bizim odadaki gibi salıncak ipi gerilmiş* (A. Nesin, BGBG, 19).

Ne cevap vereceğini kestiremedim. Ona yalnız kalmanın, ***erişilmez güzellikte*** *bir şey olduğunu anlatmak isterdim. Anaya babaya katlanabilmenin zorluğunu da* (E. Işınsu, ÇB, 31).

Hülâsa ***bukalemun fıtratında*** *züppelerin / Elinde maskara olduk... Deyin de hükmü verin!* (M.A. Ersoy, S, 224).

Hatice'nin ***Neclâ hakkındaki*** *kuşkuları koyulaştı* (T. Buğra, İR, 252).

Vakıa, sonbaharın ıslak, raşeli ve ***kül renginde*** *bir öğle sonuydu. Odanın yekpare camlarından eşyanın üzerine kirli bir aydınlık sızıyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 101).

Kayalarla birlikte çam ağaçları da başlar. Çamların birer ***billûr pırıltısındaki*** *sakızları buralarda toprağa sızar* (Y. Kemal, İM, 9).

Şehre ineceğim, sana elbiseler alacağım, güzel elbiseler ***mor menekşe renginde, al lâle renginde*** *ipek elbiseler alacağım...* (E. Işınsu, ÇB, 69).

Yeni başlayan sabahın koyu mavi, uçuk ve baygın ***ışık tonunda*** *rengi belli olmayan bozuk ve yorgun gözler, yanak çukurlarında mürekkep lekeleri gibi keskin gölgelerin oyduğu ve buruşturduğu çentikli, soluk ve ahşap bir yüzde onu görmek ve tanımak zahmeti çekiyordu* (P. Safa, Y, 469).

Omuzlarında chinchilla kürkünden yapma etolünü hafifçe atmış, heykel gibi duruyordu. Annemdi, fakat ***erişilmez uzaklıkta*** *bir anne!* (N. Abadan-Unat, KSİ, 20).

Zavallı küçük kadın, seni ne kadar üzdüm, mamafih ***çok yerinde*** *bir hareketti yaptığım, iyi hesaplamışım!...* (E. Işınsu, ÇB, 418) vb.

335.12. Eş veya zıt anlamlı zarf görevinde ikilemeler kurar: *elde avuçta, evde barkta, orada burada, önünde sonunda, ötede beride, sağda solda, şurada burada* gibi.

Elde avuçta *ne varsa birkaç yıl içinde yiyip bitirdiler.*

Emirgân'da, Kandilli'de, Yeniköy'de ***şurada burada*** *dolaştım* (A.H. Tanpınar, AER, 147).

Ve birkaç gün rastlarım ümidiyle ***ötede beride*** *dolaştım* (A.H. Tanpınar, AER, 94).

Koca Sinan'ın en önemli yapısı bu durumda olursa, ***köşede bucakta*** *kalmış olanlara selâm olsun* (B.R. Eyüboğlu, TS, 2, 1386).

Sokağın her iki yanında ***sağlı sollu*** *bahçeli evler vardı.*

(....) galip kumandan (Garp Cephesi Kumandanı İsmet paşa) bu tepeye yahut yanı başındakine, biraz ötede, ***sağda solda*** *görünen tepelere benzer bir yerden, düşman askerlerinin kaçtığını, Bozöyük'ün yandığını seyretmiş, (...) dikte ettirmişti* (A.H. Tanpınar, BŞ, 20).

İki yakın arkadaş, ***varlıkta yoklukta*** *birbirlerine destek olmak için and içmişlerdi,* vb.

335.13. Bulunma durumu ekini almış ad bildirme eki alarak ya da ek-fiille çekime girerek yüklem olabilir:

Bu nereden gelir? Belki ***yaradılıştadır.*** *En doğrusu çekilen* ***işkencede, dertte, belâdadır*** (Y. Kemal, İM, 55).

Başucundan bir sigara aldı ve yaktı. Aydın şimdi ***uykudadır****. Onu düşünmüyor. Selmin'le dünkü kavgasını hatırladı* (P. Safa, Y, 101).

Irazca haykırdı: "Biz delirmedik! Aklımız ***başımızda*** *bizim!"* (F. Baykurt, YÖ, 169).

Samim'in nazariyesi, bu günkü tıbbın hayal meyal sezdiği bir hakikatin daha vuzuha kavuşturulmasından ve tedaviye tatbikından başka bir şey değildi. Başını salladı:

– Pes! Dedi; ben de aynı ***fikirdeyim*** (P. Safa, Y, 87).

Burnumuzdan tuttu düşman, biz boğaz ***kaydındayız.***

Bir bakın: Hâlâ mı hâlâ ihtiras ardındayız (M.A. Ersoy, S, 274).

Ahmet kalkıp gitti istemiye istemiye. Çocuğun gözü ***arkadaydı.*** *Dönüp dönüp bakıyordu* (F. Baykurt, YÖ, 93).

İstelyo'nun barakası kızıl altın ışığın duldasına düşmüş, güneşten nasibini ***alamamakta*** *fakat o saatlerin kendi hâlindeliğinde uyur gibi bir* ***bekleyişteydi*** (M.N. Sepetçioğlu,...VÇ3D, 92).

Pencere camlarında birikmiş karlar, soğuktan çiçek çiçek donmuştu: gecesinin lâciverdi üstünde bu kar çiçekleri doyumsuz bir ***güzellikteydi*** (A. Nesin, BSA, 130).

Konuk gittiğiniz bir evde ***yemekteyiz.*** *Sofraya, tepsi içinde fırında pişmiş balık geldi, herkesin tabağına dağıtıldı* (A. Nesin, BGBG, 16) vb.

335.14. Bulunma durumundaki bir ad, bir fiille birleşerek anlamca kaynaşmış birleşik fiiller oluşturur: *açıkta kal-, arada kal-, elde et-, elde kal-, elde tut-, evde kal-, sözünde dur-, tepesinde ekşi-, yerinde say-, yolunda git-* gibi.

Aman şu sivrisinek / sözde bir eski bestekârmış da,
şimdi işsiz ***açıkta kalmış da****... / Kovarsanız gitmez* (O.S. Orhon, ÖTS, 1, 17).

İki akrabayı barıştırmak için yakınları da ***arada kaldılar.***

O parlak siyah gözler, onları bir daha ***elde edemeyecek miydi?*** (H.Z. Uşaklıgil, TS, 1, 689).

Onun ***elde kalmış*** *birkaç öteberisinin getirdiği parayı benim maaşıma katarak geçiniyorduk* (A.H. Tanpınar, AER, 141).

Bunlara gelinlik kız diyenler, bana elbette evde kalmış ihtiyar kız gözüyle bakacak (R.N. Güntekin, Ç, 173).

Çocukcağız vitrinde gördüğü oyuncağı aldırabilmek için ikide bir annesinin ***tepesinde ekşiyordu.***

Yerinde sayanlar *yürüyenlerden ziyade ayak patırtısı ederler* (C. Şahabettin, TS, 96).

İşleri ***yolunda gidenlerin*** *keyifleri de yerindedir,* vb.

Çıkma Durumu (Alm. *Abblativ*; Fr. *ablatif*; İng. *ablative;* Osm. *den'li mef'ul, mef'ûlün anh*):

336. Türkiye Türkçesinde dil benzeşmesine ve ünsüz uyumuna bağlı olarak *-DAn* ekiyle karşılanan çıkma durumu, kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur. Fiilin hareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğrudur. Bu hâl öteki ad durumları içinde işlevi en geniş olan durumdur denebilir. Bağlı bulunduğu fiilin taşıdığı anlam ayrılıklarına ve çıkma durumuna girmiş olan adın ilişki biçimlerine göre, ek, adı fiile yer, mekân, zaman, hareket biçimi, sebep, ölçü, miktar, fiat, bir bütünü veya bütünün parçasını gösterme gibi değişik birçok ilişkilerle bağlar.

Çıkma durumu eki, genellikle yer tamlayıcısı oluşturarak veya zarf görevi yüklenerek adı fiile bağlayan bir ektir. Ancak, bazen de adı ada bağlar veya kendinden sonraki ad ya da ad soylu sözlerle çıkma grupları oluşturabilir. Ekin başlıca işlevleri şunlardır:

336.1. Bir oluş ve kılışın çıkış noktasını, hareketin nereden başladığını bildirir:

İhtiyarın gözleri gayrimuayyen bir noktaya dikilmiş, yüzü kıpkırmızı kesilmişti; ***ağzından*** *bir kelime almak mümkün olamıyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 95).

Muharebe ister ***bankadan*** *çıksın, ister bakkaldan!... Bana ne?* ***Memleket*** *elden gidiyor beyefendi, memleket!... Siz ona bakın* (M.C. Kuntay, Üİ, 372).

Çorbadan *kaşığını doldururken bir saat sonra buluşacağı delikanlıyı hatırından geçirdi* (O. Akbal, GS, 34).

Kanımın ***damarlarımdan çekildiğini*** *duydum* (K. Bilbaşar, C, 93).

Elbet! ***Dağdan*** *odun taşıdın... Çeşmeden su taşıdın...* ***Camiden*** *tabut taşıdın... Amma böyle masayı ne zaman taşıdın ...?* (C.F. Başkut, P, 89).

Sabaha yakındı. ***Dışarıdan*** *gürültü geliyordu* (S.F. Abasıyanık, BE, 46).

Bekârdı, belki artık hiç evlenmeyecekti. Fakat bekârlığının canlı nedenlerini yıllardan beri ***düşünmekten*** *kaçınıyordu* (H.E. Adıvar, SP, 81).

Akşamüstü ***her evden*** *bir sıcak ekmek kokusu geliyordu* (Y. Kemal, T, 56).

Fabrikadan *yeni çıkmış şuna bakın* (K. Tahir, YS, 306).

– Efendim ***İstanbul'dan*** *gelen yeni başmuallimimiz değil mi* (R.N. Güntekin, YG, 47).

Arabacı ***hanım kahvesinden*** *bir kucak eşya getirdi* (M.Ş. Esendal, EOY, 150).

Kalabalığın ***kapıdan*** *girişi garip bir hâldi* (F.R. Atay, Z, 5).

Doğru... Fakat ben ***kitaptan*** *okumamanı tercih ederim* (C.F. Başkut, P, 117).

– ***Köyden*** *geliyorum. Sarıova'da bir kardeşim var* (R.N. Güntekin, YG, 135).

Abdülmecit devrinin o ağır, zarif ve için için gelenekçi ***Osmanlılığından*** *eser kalmadı* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 7).

Dört tane bez, iki gömlek, bir fanilâ, bir de eski popisiyle beş lirayı ***pencereden*** *göstererek attı* (O. Kemal, AS, 9) vb.

336.2. Eklendiği adı, fiile "-den dolayı, -dığı için" ifadesi ve sebep-sonuç ilişkisi ile bağlar:

Politikaya, doğduğu topraklar üstünde yaşayanların şu geri manzarasından mensup olduğu ailenin çektiği ***acılardan*** *sorumlu saydığı bir parti ile değişmek için atılmayacak mıydı?* (S. Ağaoğlu, AY, 31).

Siyah ve sert bir sakal yüzünü öylesine kaplamıştır ki hiddeti bile yalnız ***gözlerinin büyümesinden, sakalının titremesinden*** *ve* ***boyun damarlarının şişmesinden*** *anlaşılır* (C.F. Başkut, P, 69).

O Döne'ye bir tek tane bile vermeyeceksiniz. ***Acından*** *ölecek. Şimdiye kadar Değirmen oluk köyünde* ***acından*** *ölen olmadı. O ölecek* (Y. Kemal, İM, 56).

Bezdi benim binbaşım ... ***Kör beslemekten*** *bezdi, usandı...*(K. Tahir, YS, 300).

Ya sesimin ***dikliğinden, sertliğinden*** *ya benim anamın varlığı ile yokluğu hiç* ***belli olmadığından****, ona acımadın* (E. Işınsu, ÇB, 10).

Hastalıktan, yalnızlıktan*, biraz da* ***yoksulluktan****, son zamanlarda huyu çok değişti; hırçın hiddetli bir ihtiyar oldu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 166).

Can sıkıntısından *günde bir ya da iki kez kendime menemen ya da omlet yapmaya başlamıştım* (N. Abadan- Unat, KSİ, 95).

Dükkânımın bitişiğinde bir Rum postacı var. Bir sabah gözleri ***korkudan*** *büyümüş, dükkanıma geldi, elindeki gazeteyi uzattı:*

– Bak vire, ne yazmış senin için? (A. Nesin, BSA, 145).

Kağnının ***köprü ağaçlarında çıkardığı gürültüden*** *yüzlerce kurbağa ürküp suya daldı* (F. Baykurt, YÖ, 13).

Kızgınlığından *Sarikoğlu'nun gözlerinde şimşekler çaktı* (K. Bilbaşar, C, 36).

Parmaklarının arasında küçülen sigarayı bir fiskeyle savurdu. Abdullah Bey yeniden ter püskürmeğe başlamıştı. Gözleri ***meraktan*** *çakmak çakmak* (S. Çokum, AB, 12).

Yazın ***otlardan, sazlardan*** *suyun yüzü gözükmez* (Y. Kemal, İM, 9).

Başı da tıpkı vücudu gibi sağa sola sallanıyor; ***romatizmadan yaştan*** *çarpılan parmaklarındaki yüzükleri, kırmızı boyalı tırnaklarını göstermek için durmamacasına ellerini havaya kaldırıyor, gereksiz gereksiz hareketler yapıyordu* (H.E. Adıvar, P, 50).

Sıcaktan *erir gibi görünen sokağı Yusuf'un doru atları birden şenlendirmişti* (S. Çokum, AB, 9).

Kırmızı küpeli ufacık kulakları, ***soğuktan*** *morarmış minnacık burnu, mavi gözleriyle masum bir dalgınlık içindeydi* (O. Kemal, AS, 29).

İbişin de katıldığı bu oyun iki dakika kadar sürdü ve millet gülemedi. Gülenler de ***şaşkınlıktan*** *gülüyordu, çünkü sahnede, hele Hatice'de bir başka hava vardı* (T. Buğra, İR, 268) vb.

336.3. Zaman gösteren adlarda oluş ve kılışın zamanını bildirir:

Daha şafağın yeri ısınmadan, ortalık ***alaca karanlıktan*** *yola çıktılar* (Y. Kemal, İM, 62).

Bu hanımcağıza neler olduğunu anlayamıyorum. ***İlk akşamdan*** *uykuya dalıyor.*

Fasulye, mercimek ve nohut gibi yiyecekleri pişirmek için ***akşamdan*** *ıslatmak gerekir.*

Bizimkiler yarın sabah ***erkenden*** *yola çıkacaklar.*

Sürgün arkadaşımla akşam yemeğini lokantada yemiş, her zamanki gibi ***erkenden*** *evimize dönmüş, odalarımıza çekilmiştik* (A. Nesin, BSA, 129).

Sabahtan akşama kadar *hep bu işle mi uğraştın?*

Babamın atölyesi vardı ***eskiden,*** *sabahları okula giderdim,* ***öğleden sonra*** *da atölye ye* (O. Kemal, AS, 67).

Yarından başlayarak *artık konu üzerine eğilebiliriz.*

Kış ortasında ***yazdan*** *bir gündü, ortalık günlük güneşlik* (O. Kemal, AS, 40).

İnsanlar ***gelecekten*** *ümit kesemez.*

336.4. Eklendiği adı, fiile bir nesnenin hangi maddeden yapıldığını veya oluştuğunu gösterme ilişkisi ile bağlar:

Deniz tarafında bir motorun yaklaştıkça artan gürültüsü onu bastırıyor, sonra uzun ve keskin bir tren düdüğü bu seslerin üzerine ***ateşten bir çizgi*** *çekiyordu* (P. Safa, Y, 89).

Bürokraside sorun denilen şey, sanki bir ***ateşten toptur.*** *Kendisine atılan, yanmamak için, o* ***ateşten topu*** *bir an önce başka birisinin eline atıp ondan kurtulmak ister. Üstelik o* ***ateşten topu*** *yere de düşüremez; çünkü ödev kutsaldır* (A. Nesin, BSA, 19).

Kış geçti, pek soğuk yaptı bu yıl. Evlerin damlarında ***buzdan saçaklar*** *oluştu ...* (E. Işınsu, ÇB, 300).

Evin nizamı her türlü ihtişamdan asî idi, büyük babası, hatta bazen babası ona, lisanlarını anlamadığı, hareketlerinden ürktüğü ***başka cinsten*** *birtakım mahlûkat gibi geliyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 12).

Nedim hoca, ***cübbeden ferace, sarıktan yaşmak*** *yaparak kadın kıyafetine giriyor, öteki de kocası oluyordu* (R.N. Güntekin, YG, 23).

Ayağındaki ayakkabının yüzü kalın ***Maraş derisindendi*** (Y. Kemal, İM, 359).

Kalk bakalım avrat, dedi; şu ***ekmekten*** *iyi bir* ***çıkın*** *yap! Bir torbaya bir ölçek de un koy! İbrahim'in çocuklarını götüreceğim* (Y. Kemal, İM, 57).

Kemikleri güzel bir etle örtülü, âdeta gül ***yaprağından bir ten*** (H.E. Adıvar, SP, 59).

Bu ***kardan*** *ve* ***buzdan kapanın*** *içinde nereye gitse dört, beş saatte bulursunuz* (C.F. Başkut, BÇ, 56).

TeKeZeSe binasının arka tarafında, bizim barakalara benzer ama ***kerpiçten*** *küçük evler yapılmıştı, eski görünüşlüydüler* (E. Işınsu, ÇB, 408).

Solda muallimin ***limon sandığından*** *kütüphanesi, bir ikinci sedir, çocuğun ders yaptığı mini masa mevcuttur* (C.F. Başkut, P, 8).

Gözleri bulanmış gitmişti. Her olup biten, ***masaldan bir sırça saray*** *içinde olup bitiyordu* (F. Baykurt, YÖ, 258).

Kara şalvarına sokulu pembe çiçekli mavi ***pazenden entari****sinin göğsünü zorla kabartan ufacık memeleriyle makinelerin önünde ordan oraya koşar, dağılan pamukları uzun saplı süpürgesiyle toplayıverdi* (O. Kemal, AS, 48).

Abdullah Bey başını eğmiş, sigarasını habire ezip duruyordu. Neden sonra gözlerini bu kavruk, sırf ***sinirden örülmüş*** *gibi duran genç adama çevirdi* (S. Çokum, AB, 12).

336.5. Eklediği adı, başka bir ad veya fiile bir bütünün parçasını gösterme veya o bütünden gelme ilişkisi ile bağlar:

Telâşlanma, telâşlanma ... Olacak şey değil tabii bunlar Hacı Murat Ağa. Sen Hacısın. Bu kasabanın en namuslu, en şerefli ***adamlarından*** *birisin* (C.F. Başkut, BÇ, 33).

Çorbadan *bir kaşık bile içmeyecektim* (O. Akbal, GS, 35).

Ağacın ***dallarından*** *her biri üzerinde kuşlar ötüyordu.*

Sekiz ***delikanlıdan*** *en zorlusu Kara Seyit çıktı* (K. Bilbaşar, C, 43).

Bitişiğinizdeki odada bir bıçakçıyla karısı oturuyor. Adam Süleymaniye camisinin altında, arka sokaktaki ***dükkânlardan*** *birinde bıçak yapıyor, keser yapıyor* (A. Nesin, BGBG, 227).

Ellerini sıktığı adamlarını alıp köy içine doğru yürüdü. Başında o ***ellerden*** *yüzlercesi dizilip duruyordu* (F. Baykurt, YÖ, 189).

Elbet beni koruyacaklar, elbet hakkımı arayacaklar, icabında kalkıp ta Ankara'ya kadar gideceğim. Bu kasabanın en ileri gelen ***eşrafından*** *Hacı Murad'ı hiçbir günahı yokken tevkif etmek ne demekmiş göstereceğim onlara* (C.F. Başkut, BÇ, 28).

Günlerden *bir gün İstanbul'dan birisi geldi. Bursalıymış. Bir arkadaşımız bize onunla bir paket yollamış* (A. Nesin, BSA, 140).

Biz öyle sabahleyin yatan ***makyajlı hanımlardan*** *değiliz* (C.F. Başkut, P, 62).

Mütefekkirleriniz anlaşılan pek korkak

*Yahut ahmak...****İkisinden*** *bilemem hangisi?* (M.A. Ersoy, S, 159).

O günden sonra adı "Asilzade" kaldı. Yakın ***illerden*** *birinde büyük toprak sahibi bir avukatın oğlu olduğunu sonradan öğrenmiştik* (O. Kemal, AS, 12).

Nahit düşünüyordu: kendisi gibi bu kızda işe bir şey katmak isteyenlerdendi. Onun da keşifleri vardı (T. Buğra, İR, 96).

Evet, milletlerin ***en kahpesinden*** *üç leîm ordu,*

Gelip ta sinemizden vurdu, seyret hem nasıl vurdu:

Ki istikbâl için çarpan yürekler ansızın durdu! (M.A. Ersoy, S, 166).

İzzet'in sağına mermiler düşüyordu. İzzet o an bir çeşit sarhoşluğu yaşıyordu. Ölüm sarhoşluğu denebilirdi buna. Acaba ***mermilerden*** *hangisi gelip onu bulacaktır? Beş dakika sonra mı yarım saat sonra mı?* (S. Çokum, AB, 300).

Traşı uzamış iki başıyla yolsuz, surların orda sökülmüş ***taşlardan*** *birisine oturmuş, onlara sırtını dönmüştü* (O. Kemal, AS, 45).

Yarısından çoğu *yenmiş somunu aldı, ortadan böldü, helva parçasını arasına yatırıp sandviç yaptı* (O. Kemal, AS, 45).

336.6. Bir bütünü bildirir, adı fiile bütünlük ifadesi ile bağlar:

Hükûmet bu yıl ***herkesten*** *sabır ve fedakârlık bekliyor.*

Orada yalnızca komşulardan bir grup vardı.

Yiyeceklerin ***hepsinden*** *birer parça tattı.*

Eskiden sokak çocukları papazların arkasına takılır:

– Papaz efendi, cüppeni topla!..diye bağırırlardı.

Sonraları imamlara da böyle bağırmaya başladılar. Komşumuz imamın arkasından da mahallenin çocukları ***hep bir ağızdan*** *bağırıyorlar:*

– Hoca'fendi, cüppeni topla!.. (A. Nesin, BGBG, 207).

336.7. Yer ve yön bildiren sözlerde ad tamlamasının tamlanan ögesi olarak fiildeki oluş ve kılışın yer ve yönünü gösterir:

Yaşlı bir kadın ***dutların altından*** *koşarak geldi* (Y.Kemal, İM, 267).

Binbaşının ardından *savuştular alçaklar...*(K. Tahir, YS, 300).

Sofulardaki evin bir başka odasının ***kapı aralığından*** *başını uzatan Sürpuhi, sokak kapısının kapandığını duyunca Macide'nin odasına koştu* (M.C. Kuntay, Üİ, 289).

Az sonra arkadaşı ***odanın aralığından*** *çıkıp geldi* (Y. Kemal, İM, 61).

Etrafını ***ova tarafından*** *ince bir dere,* ***öteki yanlarından*** *sık serviler kuşatmış...* (R.N. Güntekin, YG, 45).

Bir daha Sofulardaki bu ***evin önünden*** *geçmeyecek* (M.C. Kuntay, Üİ, 288).

Bir ad tamlamasının tamlanan ögesinde yer alan çıkma durumu ekinin, yukarıda verilenlerden az çok ayrılan daha başka kullanılışları da vardır:

Büyük çoğunluğumuz yirmi yaşlarında bulunmakla birlikte aramızda yaşça daha büyük arkadaşlar da vardı. Onlar Osmanlıca-Farsça-Türkçe karşılığı olarak karşımıza çıkan hukuk dilini anlama ve ***yorumlama açısından*** *bir üstünlüğe sahipti* (N. Abadan-Unat, KSİ, 109).

Biraderin küçük sırlarına pek yakından vakıf olan Seniha ise, Babası böyle söylerken çapkın bir tebessümle ***bıyık altından*** *gülerdi* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 11).

Salih kavganın neden çıktığını sokakta konuşulan ***lâfların kırıntılarından*** *anladı* (O. Akbal, GS, 121).

Nahit gibilerin sahneye çıkabileceğini o da bilirdi: Ama bunlar önce ateşle intikam almak ve birtakım belli büyük rollerin ***üstesinden gelebileceklerini*** *onun dışında ispat etmiş bulunmalı idiler* (T. Buğra, İR, 27).

336.8. Eklendiği adı, fiile bir şeyin kendiliğinden anlaşılması ilişkisi ile bağlar:

Adamın ne olduğu akranından bellidir.

Kızcağızın taşradan yeni geldiği ***konuşmasından*** *hemen anlaşılıyor.*

Annesi, Kızının saçlarındaki zamansız ***ağarmadan,*** *kendi yokluğunda zor günler geçirdiğine hükmetti.*

Kadının varlıklı bir aileden olduğu ***giyiminden*** *seziliyordu* vb.

336.9. Adlardan sonra *başka, beri, dolayı, gayri, geri, sonra, yana* gibi çıkma durumu isteyen edatlarla birleşik edat grupları oluşturur ve farklı görevler yapar:

Gerçi Ali Beyin Sülüklü'deki eski evinde bir hamam vardır amma orası odun sobasıyla ısınan, tek kurnalı, mermer banyolu, eskiden yeniye dönme bir ***banyo odasından başka*** *bir şey değildi* (H.E. Adıvar, SP, 67).

Dünyada ***dayımdan başka*** *hısmım kalmamıştı* (K. Bilbaşar, C, 53). ***Çocukluğumdan beri*** *tuhaf hareketlerimle onları hep korkuttum* (O. Akbal, GS, 37).

Yusufun dilinde ***deminden beri*** *aynı türkü. Gözünün önünde bir mavi yazma...*(S. Çokum, AB, 10).

Müfit Bey, ***iki günden beri*** *aldığı haberleri saklamak suretiyle ikinci vazifesini muvaffakiyetle başarmıştı* (R.N. Güntekin, YG, 188).

Hükûmet teşkilatına yeni katılan Başbakan yardımcılığı için akla ***herkesten önce*** *o geldi* (S. Ağaoğlu, AY, 23).

Ayşe "paltomun yeni ve yakası pırlım pırlım insan içine çıkamıyorum" diye anasına çattığı zaman, ***vaktinden önce*** *ihtiyarlayan kadının gözlerinden yaşlar geldi* (H.E. Adıvar, SP, 12).

On beş yirmi ***basamaktan sonra*** *üst kata çıkılır* (O. Akbal, GS, 16).

Bir anlık ***şaşkınlıktan sonra*** *sınıf müthiş kahkahasıyla top gibi patladı* (O. Kemal, AS, 12).

Yemek ***tariflerinden sonra*** *daha hafif ve çapkın bahislere sıra gelmişti* (R.N. Güntekin, YG, 33).

O günden bu yana *sesi pek işitilmiyor* (S. Ağaoğlu, AY, 77) vb.

336.10. Çıkma durumu eki almış bir ad, başka bir ad veya ad soylu kelime ile çıkma grubu oluşturabilir. Grubun ögeleri bir kelime grubu da olabilir:

*Bursa'da tanıdıklarından biri de, kendini **anadan doğma sanatçı** sayan bir gençti.*

*Bu şiirler henüz **ahenkten yoksun*** (S. Ağaoğlu, AY, 17).

*Uzun bir **çalışma döneminden sonra**, şimdi artık dinlenmek istiyordu.*

Sadi bir gün:

*– Önemli olan bir şeyi ciddiye almak değil, ciddiye almadığın şeyi ciddiye almak... Oyunu **candan oynamak**. Tiyatrocu dediğin böyle olur... dedi* (T. Buğra, İR, 251).

*Sevgi kimi zaman tek taraflı, kimi zaman karşılıklı olur. Evlât sevgisini ben **doğuştan var olan bir duygu** saymam. Evlât sevgisi de geliştirilmesi gereken bir duygudur, ancak insanın gönlüne yer ettikten sonra hiçbir karşılık beklenmeyenidir* (N. Abadan-Unat, KSİ, 2879).

*Çok üsteledi. Ben de yazdım. Falan yazıma kızıp gazetenin kâğıdını kesebilirlermiş; o yazının sorunu gazete sahibinin değil benimdir...**gibilerden bir yazı*** (A. Nesin, BGBG, 377).

*Herhalde postacı şimdi adamın elinden kurtulur, Salih'e **gökten düşmüş bir mektubu** getirirdi* (O. Akbal, GS, 47).

Bir feryat:

Ahh... Yanıyorum.

Sende mi kardeşim?

*Ne **içten bir dert ortaklığı**dır bu* (T. Buğra, İR, 123).

*Korkutuyordu Karcı, Fakir Halit'i, Fakir onda önlenemez bir **büyük ve kökten değişikliğin ipuçlarını** seziyordu; onda Türkiye'nin yarınki ön plânını görür gibi oluyordu* (T. Buğra, D, 56).

*Eşyalar arasında **kıpırdamaktan korkarak duran hamal** derhal aşağı atladı* (O. Akbal, GS, 55).

*Şahin Efendiyi **kuşkulandırmaktan korkan Hâfız Eyüp Efendi** üçüncü insaniyetini bir başkası vasıtasıyla yaptı* (R.N. Güntekin, YG, 87).

Birtakım konuları istediğim hâlde gereğince açıklayamadım, kimisini üstü kapalı, belli belirsiz geçiştirdim. Çünkü bu yazdıklarımın

başkalarını, özellikle sevdiklerimi incitmesini istemiyorum. Yalnız kendimi ilgilendiren konularda, bütünüyle ***özden davrandığımı*** *bilmeksizin* (A. Nesin, BGBG, 227).

Hayalinde durmadan düşler kurar, estetiğe, zarif bir yaşam üslûbuna olağanüstü değer biçer, yaşamın katı kurallarını, yakın çevresine karşı olan sorumlulukları göz ardı ederdi. Benzerlerine artık ***çok az rastlanan türden bir "Salon kadını"*** *idi* (N. Abadan-Unat, KSİ, 17).

Atatürk heykelinin olduğu alanın dört bir yanına hoparlörler koymuşlar, havada gümbür gümbür "onuncu yıl marşı" ötüyor:

" On yılda ***on beş milyon genç*** *yarattık* ***her yaştan!"*** (A. Nesin, BSA, 10).

Toplanmış, uzamış, ağır ve mağdur görünüyordu; genç adamın onda ***şimdiye kadar hiç tesadüf etmediği bir yüksekten bakışı*** *ve bir alaycı Tebessümü vardı* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 129) vb.

336.11. Eklendiği adla daha sonra gelen sıfat arasında karşılaştırma ilişkisi kurar:

Fakat inşaat başlayacağı zaman ***birincisinden*** *çok daha zorlu bir mesele çıktı* (R.N. Güntekin, YG, 70).

Ömer tevekkülü elbet bilirdi ***bizden*** *iyi...*

Ne yaptı "biz mütevekkilleriz" diyen kümeyi? (M.A. Ersoy, S, 221).

Duvarlar yerden bizim ***boyumuzdan*** *daha alçak bir yükseklikteydi* (A. Nesin, BGBG, 363).

El kadar olsun bulut yoktu. Çukurova gibi. Çukurova gibi ya, Çukurova'nın göğü daha maviydi, güneşi de ***bozkırınkinden*** *öfkeli* (O. Kemal, AS, 41).

Bu ıssız âşiyanlar bir zaman ***camdan*** *muazzezdi; Bu damlar böyle baykuş seslerinden çın çın ötmezdi* (M.A. Ersoy, S, 168).

Eskisinden *daha (çok) dillendi sazın* (K. Bilbaşar, C, 82).

Nahit'in tiyatrosu otuzdan aşağı düşmezdi, ama elliyi aştığı çok olurdu. Bunların arasında ikiyüzlüler, yüze gülücüler, dönekler, ***hepsinden*** *kötüsü, beş para etmedikleri hâlde, hakkı yenmiş değeri anlaşılmamış "büyük sanatçı" sayanlar bulunurdu* (T. Buğra, İR, 270).

Lâpa lâpa kar yağıyor. Yerde ***bir karıştan*** *çok kar birikmiş, sanki yumuşak bir halı üzerinde gidiyorum...*(A. Nesin, BSA, 131).

Cennette ***ekmek kadayıfından*** *bol ne var demişti* (R.N. Güntekin, YG, 29).

Besim vücudunu yukarı alarak dik durdu ve ellerini pantolonunun cebine sokarak göbeğini çıkardı:

– Kimseye söyleme ama, dedi, bizim Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunları olduğumuz da ***rivayetten*** *fazla bir şey değildir* (P. Safa, Y, 137).

336.12. Eklendiği adı fiile zarf ilişkisi ile bağlar:

*Bunları, onların evini pek iyi bilen Şukûfe hanım, herhangi bir kasıt beslemeden söyleyivermişti bir gün: "****O bakımdan*** *pek talihliydi Orhanım" deyivermişti* (T. Buğra, D, 138).

Sıcaktan erir gibi görünen sokağı Yusuf'un doru atları ***birden*** *şenlendirmişti* (S. Çokum, AB, 9).

Sonra iki buzağı ***birden*** *büyür. Büyük bir çayırın ortasında çangal boynuzlu bir çift torun...*(Y. Kemal, İM, 51-VI).

O, yani Celâl, anasına ve kardeşlerine ***candan*** *bağlıydı; ama onlardan ve memleketinden de kaçmıştı* (T. Buğra, D, 34).

Değirmen ***çoktandır*** *bağlıydı* (Y. Kemal, İM, 56).

Bunu ***evvelden*** *haber vermek yok mu?* (C.F. Başkut, P, 103).

Karı koca ilişkileri, kavgaları ve saire... Bunları bizim tarafta her çocuk ***ezberden*** *bilir* (H.E. Adıvar, P, 27).

Candarmaları bilmem ama ben öyle ***gönülden*** *yürüyorum ki, adım attıkça Bursa sarsılıyormuş gibi geliyor bana...*(A. Nesin, BSA, 11).

Samim sesini çıkarmadı Hafıza. ***İçinden*** *güldü. Bütün suçları yüklenir. Küçük hanımda (...) her şey tamamdır da bir hafıza eksiktir* (P. Safa, Y, 338).

İçinden *şöyle bir Hatçe'ye görünsem geçti* (Y. Kemal, İM, 61).

Limandaki gemilerle, saray burnu topları da bu tarakaya takılır. Çevre ***iyisinden*** *velveleye boğulur* (S. Birsel, BŞM, 42).

Başı boş kaldı mı zira, şaşırıp bermutat,
Bulamaz ***kendiliğinden*** *yolu asla efrat* (M.A. Ersoy, S, 157).

İddia ettiği veya benimsediği felsefe yüzünden "köpek" lâkabını takan İhsan beyin kendisi idi. Şerifle de hâlâ mektuplaşırlardı. Doğruydu bu. Adam ***kökten*** *inkârcıydı* (T. Buğra, D, 30).

Bir haftadır ***yavaştan,*** *sezdirmeden yoklamaya çalışıyorum, ulaştığım yeri anlatıyorum sana... Çocuk oyalar gibisin karşımda* (E. Işınsu, ÇB, 273).

Bir sohbet maskesi altında başlayan konuşmalar hemencecik tartışma hâlini alıyor, tartışmalar da ***tezelden*** *ağız kavgasına dönüveriyordu* (T. Buğra, D, 48) vb.

336.13. Aynı kelimenin art arda çıkma ve yönelme durumlarına girmiş biçimleriyle, zarf görevinde, eş veya zıt anlamlı ikilemeler kurar:

Birkaç zamandan beri, memleketin havasında, ***ağızdan ağıza*** *dolaşan pek mebzul bir söz, şimdi, onun nazarında ulvî bir belâgat oluyordu; Hakkı Celis ancak, şimdi, kaç zamandan beri halkın: "Ya gazi, ya şehit!" diye bağırışlarının manasını anlıyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 131).

O, Cekamino'yu oynayan tüysüz ve pısırık delikanlı bile ***alttan alta*** *düşman oldukları ve onun yüzünden Hatice'ye bağırdıkları arasına girmişti* (T. Buğra, İR, 245).

Nahit'i ***arkadan arkaya*** *kolluyor, onun kadın ilişkileri çoğaldıkça suskunluğu da artıyordu* (T. Buğra, İR, 36).

Şark'ı ***baştan başa*** *yıllarca dolaştım, gezdim;*

Hem de oldukça görürdüm... kafa gezdirmezdim! (M.A. Ersoy, S, 159).

İnadına durdu, gülümsedi. Ağaçları setretmekten vazgeçmiş, ellerini cebine sokmuş, ayaklarının üzerinde yaylanıyor ve beni ***baştan ayağa*** *süzüyordu* (E. Işınsu, ÇB, 10).

Saksağanlar gibi sektikçe ***birinden birine,***

Bağırıyordum müteveffayı bütün aferine (M.A. Ersoy, S, 55).

Biz alkışın da verdiği kuvvet ve coşkuyla, ortada ben, sağımda solumda iki candarma uygun adımla ***boydan boya*** *asfaltı geçtik, köprü başına geldik...*(A. Nesin, BSA, 11).

Dakikadan dakikaya *artan heyecan Nihat Efendinin belki orada, meydanlıktaki çeşmenin önünde parçalanıp öldürülmesine sebep olacaktı* (R.N. Güntekin, YG, 154).

Parmaklarda gevşemekle sıkmak arasında belli belirsiz hareketler vardır ve iki Meral'in mücadelesini ***derinden derine*** *hissettiriyordu* (P. Safa, Y, 190).

O, ***ezelden ebede*** *suçlu olmayı kabul etmişti; bir kez eğip, uzatmıştı boyunu! İşin en kötüsü, alışmıştı bu hâline...*(E. Işınsu, ÇB, 19).

Evlerde ***gizliden gizliye*** *bir çalışma başladı* (O. Akbal, GS, 123).

Yaşlı çınarların yapraklarında sanki ***içten içe*** *sarı, turuncu ışıklar yanıyor ve sanki gökyüzünün maviliğini, bambeyaz bulut kümelerini onlar aydınlatıyor* (T. Buğra, İR, 7).

Ekseriya sükûti olan Servet Bey, böyle akşamlarda susmasını bilmiyordu. Karısına uzun uzun, ***inceden inceye,*** *en küçük teferruatına kadar o gün gördüğü apartmanları tarif ediyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 122).

Doğurmuş kadınlar kendi doğumlarını hayalliyor, ***karşıdan karşıya*** *gözleriyle anlaşarak yüzlerini buruşturuyorlardı* (O. Kemal, AS, 8).

Ali Beyin babası, eski bir valinin oğlu, bir asker paşasıydı. Aile serveti kısmen ***nesilden nesle*** *geçmek suretiyle, kısmen de valinin -bazılarına göre- açıkgözlülüğü yüzünden bir hayli artırılmıştı* (H.E. Adıvar, SP, 82).

Kadın yalnız ekmek satardı burada. (...) Bu ekmekçi kadın, ***sabahtan akşama*** *her gün bu işi yaparak iki kızını okutuyor, yetiştiriyordu* (A. Nesin, BGBG, 278) vb.

Çıkma durumu eki seyrek olarak aşağıdaki bazı işlevleri de yerine getirir:

336.14. Eklendiği adı fiile "...-dığı için, ...-dan dolayı, dolayısıyla" anlatımıyla bağlar:

Halası sacın başında terli yüzünü tülbentiyle siliyor. Veli'nin gelişinden, bu sofrayı birileriyle ***paylaşmaktan*** *memnun* (S. Çokum, AB, 220).

Abdullah Bey, Yusuf'u daha önceki yıllarda da tanırdı. Ertuğrul Gazi'yi ziyarete gittikleri ***Yörük bayramlarından****... gene böyle çift atlı bir arabayla meydana ziyaretçileri taşırdı* (C.F. Başkut, P, 70).

Maliye Nazırı bu ***hasbıhâlden*** *Adnan'ı çok beğenerek, damat etmeye son kararını vererek çıkmıştı* (M.C. Kuntay, Üİ, 183).

*Bu **vaziyetten** haberdar edilmedi değilmiydik* (C.F. Başkut, P, 70).

336.15. *bez-, bık-, hoşlan-, kork-, kurtul-, nefret et-, usan-, ürk-*[207] gibi bir duygunun etkisi altında kalma gösteren fiillerden önceki tamlayıcılara gelir:

*Kibrit **kullanmaktan** bezdiğimiz için bir eski çakmakla gazı yakmaktayız* (B. Felek, TS, 1, 284).

*Sonra bir gün bu **hayattan** bıkıverdi* (S.F. Abasıyanık, TS, 1, 286).

*Bilirsiniz ki ben **politika işlerinden** hiç hoşlanmam* (B. Felek, TS, 1,1006).

***Kayıtsızlıktan, tembellikten, gerilikten** kurtulmak için inanmak lâzım* (O.S. Orhon, TS, 2, 1415) vb.

336.16. Eklendiği adı; *konuş-, söz et-, bahsetmek* vb. bazı fiillere "hakkında, üzerinde" anlatımıyla bağlar:

*O durmadan bana olan **hayranlığından** söz ediyor. Yazılarımı kaçırmadan okurmuş* (A. Nesin, BSA, 31).

Arkadaşımın evlendirme bürosu açma düşüncesine delilik dedimse, bu, o zamana göre bir delilik sayılır. Bir zaman gelip de böyle büroların gerçekleşeceği kimin aklına gelirdi?

*Ne zaman ona gitsem, hep bu **işten** konuşurdu* (A. Nesin, BSA, 149).

*Ortalık iyice kararıp akşam ezanı okunana kadar **kasabadan,** kasabanın **insanlarından** ve **çevreden** konuştular* (T. Buğra, D, 136).

*Dikenlidüzü'nün **köylerinden, insanlardan,** insanların ne türlü yaşadıklarından da kimsenin haberi yoktur* (Y. Kemal, İM, 10).

***Yılanlardan** konuşmaya başladılar. Irazca, ta başlangıçtan, Güroluk çamlığındaki Şahmaran'dan alıyordu hikâyeyi, yavaş yavaş bugüne doğru getiriyordu* (F. Baykurt, YÖ, 33).

*Babamın cigarası, esrarengiz ışıklar ve dumanlarla alevleniyordu. **Düğünlerden, genç kızlardan, delikanlılardan** bahsediyorlardı* (S.F. Abasıyanık, BE, 1, 42).

---

[207] Bk. ve krş. Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka* (çev.), s. 102: Ablatif düşümü 1/a.

Küçük dudaklar aralandı, ama asıl söyleyeceklerini söylemeye cesaret edemediler. Söyleselerdi onlar da boydan postan, sahne şartlarından bahsedeceklerdi (T. Buğra, İR, 27) vb.

336.17. Eklendiği adı, fiile "ile, vasıtası ile" anlamını veren vasıta ilişkisiyle bağlar:

Harım, Çakır'ın köprüyü geçer geçmez sol kolda kalırdı. ***Değirmen suyundan*** *kolayca sulanabilirdi* (F. Baykurt, YÖ, 10).

Adam, dürbünsüz çıktığı geceler, olanı biteni, ne görürlerse arkadaşları anlatırlarmış da kulaktan heyecanlanırmış (A. Nesin, BSA, 123).

Biz bu olayları çok uzun yıllardan sonra çeşitli anı kitapları ile ***basın röpörtajlarından*** *öğrenecektik* (N. Abadan-Unat, KSİ, 108).

– Bakın biz de sizin gibi uygar bir ulusuz. Bizim opera şarkıcılarımız da tıpkı sizinkiler gibi, hem de yabancı ***dilden*** *aryalar söylüyorlar* (A. Nesin, BGBG, 242).

Hemen o gün orada hazırlık yaptılar. Kel Hamza ***yanaşmalıktan*** *biriktirdiği bütün paraya bir çift çizme, bir güzel şalvar, ceket, bir şapka, bir de borca çok güzel dört yaşında uzun boylu, İngiliz kan bir at aldı* (Y. Kemal, İM, 2, 197).

336.18. Eklendiği adı, fiile veya başka bir ada "...mensup olma, ait olma,...yerden gelme" anlam ve ilişki ile bağlar:

– Dersim'in ***ağalarındandır?*** *Öyleyse başımla, gözümle kabul etmişim kulluğunu* (K. Bilbaşar, C, 226).

Yarı İbiş, yarı Nahit Beydi. Cepkeni, Şalvarı mintanı, kuşağı, kalaşları, işlemeli yün çorapları, çabucak çıkardı. Fakat üzerinde ***İbiş'ten*** *hâlâ bir şey var gibiydi* (T. Buğra, İR, 177).

Gerçi vapurda, ***bu âlemden*** *genç Selman'ın Pakize adlı bir kızla evlenmek için nasıl pazarlık ettiğini kulağıyla işitmiş ve hepsini defterine not etmişti* (H.E. Adıvar, SP, 18).

Fakat ***ilmiyeden*** *olan babası onu kendisine bir hayrülhalef yapmak, bir gün bütün dünyayı (...) istiyordu* (R.N. Güntekin, YG, 17).

Veli her gün, yeni, güzel bir hikâye anlattı onun üstüne. Sonra onu Selver hatun görmüştü. Öteki ***köyden*** *Molla Mustafa,* ***Anavarza köyünden*** *Cabbar,* ***Hacılardan*** *Kör Ahmet,* ***Narlıkışladan*** *Kürt*

Cimşit, ***Vayvaydan*** *Zeynel, Kürt Temir,* ***Öksüzlüden*** *Muttalip görmüştü* (Y. Kemal, İM, 2, 229).

– Kavak Osman'ı bildin mi? Suşarlı Kavak Osman..

– Sen ***Suşarı'ndan*** *mı olun?*

– İçinden değil, ***köylüğünden****. Sen?*

– Ben mi? Ben ***Yıldızeli'nden*** *olurum* (O. Kemal, AS, 43-44).

Tokluoğullarından *Yakup, kasabanın iyi yetişmiş delikanlılarından birisi idi. İşini de pek güzel yürütüyordu* (T. Buğra, D, 185).

336.19. Eklendiği adı, fiile "takiben, izleyerek" anlam ve ilişkisi ile bağlar:

Kazım Efendinin ***arkasından*** *gelen polisler kalabalığı yaramamışlar, halkın arasında kaybolmuşlardı* (R.N. Güntekin, YG, 154).

Adnan ona yetişmeye mecbur ***arkasından*** *koşuyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 72).

Peki teyze siz yürüyedurun, ben ***arkanızdan*** *yetişirim* (C.F. Başkut, P, 63).

– Hüsniye sen ***saman altından*** *su yürüten cinsindensin galiba, hiçbir şey anlatmıyorsun* (O. Akbal, GS, 43).

Kozan'a ***iki yoldan*** *gidilir* (Y. Kemal, İM, 365).

Esma keçi ve koyunlarının gittiği ince ***patika yoldan*** *yürümeye başladı* vb.

336.20. Ekin, adı fiile "hedef, maksat, sonuç" vb. bazı ilişkiler ile bağlayan örnekleri de vardır:

Eskisi gibi ***çalışmaktan, para kazanmaktan*** *zevk alıyordu* (R.N. Güntekin, YG, 101).

Aklıyla ruhunun bu ***çatışmasından doğan*** *sonuçlar var* (S. Ağaoğlu, AY, 224).

Bir hafta Seniha'dan ses seda çıkmadı. Fakat yapılan ***tahkikattan*** *epeyce şey öğrenildi* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 109) vb.

336.21. Eklendiği adla birlikte anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturur. Birleşik fiilin ad ögesi birden fazla da olabilir: *Başından at-, baştan sav-, elden ayaktan kesil-, elinden kaçır-, ellerinden tut-, canından bez-, feleğin çemberinden geç-, göz-den düş-, gözden geçir-, gülmekten kırıl-, yanağından kan damla-* gibi.

Madem bunları siz ***başınızdan atmak istiyorsunuz****, emanet olarak şu masaya bırakın* (S. Birsel, TS, 1, 223).

Bayram sorumsuz politikacılar gibi ***bol keseden atmaya*** *başladı* (F. Baykurt, YÖ, 13).

Bıktım canımdan*, illallah!* (K. Tahir, DA, 275).

Ali İlmi ***feleğin çemberinden geçmiş****, rintmeşrep bir Osmanlı* (C. Meriç, BÜ, 23).

Allah kimseyi ***elden ayaktan*** *düşürmesin.*

Göğüslü, sağrılı bir al hayvan ki, uçmuyorsa da ***ayaklarının yerden kesilmesine*** *çok bir şey kalmıyor* (K. Tahir, DA, 389).

Fakat Mümtaz'a ada vapurunda ikinci tesadüfünde birdenbire ***dizginleri elinden kaçırmıştı*** (A.H. Tanpınar, H, 124).

İnsanoğlu böyledir / Kendini bir şey sanır

Kıl aldırmaz burnundan */ Böbürlenir, kabarır* (H. Taner, KAD, 25).

Ekseriya sizden öğrendiklerimi ona sorardım. ***Kulaktan kapma*** *hep. Maksadım onun bana bilgileriyle tahakküm etmesine meydan vermemekti* (P. Safa, Y, 134).

Oğlan yumuk yumuk yürüyor, kafası kazınmış kaful bir oğlan. ***Yanaklarından kan damlıyor*** (M. Kutlu, YTYS, 28).

Bir vaaz verdi mi ***yer yerinden oynar****. Konya bile sallanırdı* (T. Buğra, KA, 482) vb. [208]

Vasıta Durumu (Alm. *Kasus Instrumentalis;* Fr. *cas instrumental;* İng. *instrumental case;* Osm. *mef'ulün ma'a*):

337. Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş ve kılışta "vasıta" olarak kullanıldığını veya "birliktelik" ifade ettiğini gösterme durumudur. Eki *+(y)lA(<+(y)lE < ile)*'dir.

---

[208] Çıkma durumu ekinin işlevleri konusundaki farklı değerlendirmeler için Kononov, *Grammatika sovremennogo turetkogo literaturnogo yazyka* (çev.), s.125 ve öt. *Ablâtif düşümü;* Gökşen, "Çıkma Durumu *(-den)* ve Kapsamı", *Türk Dili* S. 297, s.973-978; Acarlar, "Çıkma Durumunda (-den hâlinde) Sözcüklerin Tümcede Türlü Kullanılışları", *Türk Dili* S.235 (1971), s.34-37; Buran "Türkçede İsim Çekimi Ekleri" *Türk Gramerinin Sorunları,* C.2, s. 273-275; Kahraman, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri", *Türk Gramerinin Sorunları,* C.2, s.288-289).

Bu durum, Eski Türkçede + *In* /+*Un* ekiyle karşılanırdı. Ancak, +*In* +*Un* eki zamanla canlı kullanılışını yitirip *yazın, kışın, güzün, gücün* "zorlukla" *ansızın, için için, ilkin* örneklerinde görüldüğü gibi kalıplaşmış zarflar oluşturduğundan,[209] yerini *ile* edatına bırakmıştır. İşte burada *vasıta durumu* eki olarak ele aldığımız +*(y)lA* eki, bu *ile* edatının ekleşmesinden oluşmuştur.

+*(y)lA* eki vurgusuzdur. Bu ekin *ile* edatı gibi vurgusuz olması, ünlü ile biten sözlerden sonra araya bir -*y*- koruyucu ünsüzü alması, ekin daha tam olarak ekleşmemiş olduğu görüşünü benimsetebilir. Nitekim, hem bu görüş hem de ekin *seninle, onunla, bununla, şununla* örneklerinde yer aldığı üzere, zamirlerde, kendinden önce bir ilgi durumu eki almış olması dolayısıyla, +*(y)lA* ekini tam bir ad durumu eki olarak kabul etmeyen görüşler vardır. Onun için bazı gramerlerde bu durum, ad çekimi ekleri arasında yer almamıştır.[210] T. Banguoğlu da ad çekimi eklerini A) İç Çekim Hâlleri, B) Dış Çekim Hâlleri olarak ikiye ayırmış ve vasıta durumu ekini "dış çekim" ekleri arasında saymıştır.[211]

Biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü, +*lA* eki, *ile* edatının ekleşmesinden oluşmuş bir ek olsa da, ekleşme sırasında, eklendiği kelimenin dil benzeşmesine uymakla ekleşmenin biçim şartını yerine getirmiştir. İşlev bakımından da Eski Türkçedeki +*ln* /+*Un* vasıta durumu ekinin işlevlerini tümüyle üzerine almış bulunmaktadır. "vasıta" ve "birliktelik" işlevini bir ek olarak sürdürdüğünden elbette bir çekim eki niteliğindedir. Onun *ile* edatıyla olan kısmî bağlantısı bu gerçeği değiştirmez.

Ekin dilimizde başlıca işlevleri şunlardır:

337.1. Fiildeki oluş ve kılışın hangi "vasıtayla" gerçekleştiğini bildirir:

Soldaki büyük misafir odasında konağa açılan bir kapı vardı. ***Asma bir merdivenle*** *küçük avluya inilirdi* (T.Buğra, KAA, 378).

---

[209] Bu konuda geniş bilgi için Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, § 11-21'e bk.

[210] Kononov, age., § 121-137; Deny, *Türk Dili Grameri*, § 219-283; Gencan, *Dilbilgisi*, s.149; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, § 80-89; Koç, *Yeni Dilbilgisi*, s. 71 vb.'e bk. ve krş.

[211] *Türkçenin Grameri*, § 286-288.

Bir renk yıkılışıyla güneşbattı. Deniz yüzü ***ay ışığıyla*** *ışıldıyordu* (H. Balıkçısı, DG, 29).

İki ***basamakla*** *evin sokak kapısına çıkılır. Sokak kapısı iki kanatlıdır.* (A. Nesim, BGBG, 17).

Belkıs ***dudaklarıyla****, Adnan* ***avutlarıyla*** *konuşuyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 363).

Bahçe duvarının dibine birikmiş olan taşları toplayarak ***el arabasıyla*** *uzaklara taşıdı.*

On sekiz yaşındaki annenin o yangından kurtarabildiği, iki çocuğuyla Kur'an, dikiş makinesi, bir de oturaktı. Dikiş makinesi annemin ***el emeğiyle*** *satın almış olduğu çeyiziydi* (A. Nesin, BGBG, 14).

Etekler ayak bileklerine geliyor, bedeni içinde kayboluyordu. ***Elleriyle*** *beline soktu; bir o yandan, bir bu yandan baktı, arkasını görmeye çalıştı* (T.Buğra, İR, 228).

Haydut, koyu yeşil ve ***iri gözleriyle*** *alttan alta dükkanı kolluyordu* (T.Buğra, İR,148).

Dolma kalemle *döşendiği mektubu benim okumamı istedi* (H.Balıkçısı, DG, 36).

Aliş balığı bu koluyla sardı (H. Balıkçısı, DG, 36) vb.

Makineyle *yazılmış bir takım notlar etrafa yayılmıştır* (S. Kocagöz, OD, 68)

337.2. Adı fiile "birliktelik, beraberlik" ilişkisiyle bağlar:

İçimi bir tiksinti ***bir acıyla*** *dolduruyorlardı* (H. Balıkçısı, DG, 149).

Gökten inmez bir de hiçbir şey...Bütün yerden taşar;

Kendi ***ahlâkıyla*** *bir millet ölür yahut yaşar* (M.A. Ersoy, S, 255).

Yarım saatte gidecekti. Üç buçuk saat ***bizimle*** *kaldı* (A.H. Tanpınar, BŞ, 55).

Geçen zaman bir saatten ibaretti; ama Nahit yıllarca öteden dönüşün ***duygularıyla*** *doluydu ve eski yaşayışa nereden başlayacağını kestiremiyordu* (T. Buğra, İR, 79)

Küçük Ağa, kalleş bir ihbar yüzünden başaramadıkları baskının ***derdiyle*** *zaten erimiş haldeydi* (T. Buğra, KAA, 404).

Mezarlık, yangından kurtarılmış, yoksul ev ***eşyalarıyla, şaşırmış insanlarla, ağlaşan çocuklarla*** *doluydu* (A. Nesin, BGBG, 14).

Adam turp, kıvırcık, limon, belki de kesilmiş palamut dolu ***filesiyle*** *çıkıp gitti* (T. Buğra, İR, 42).

Nuran Tiyatrosu'nun arka kapısı da ikide bir açılıp kapanıyor artık. Kızlar ya yaşlı bir ***kadınla*** *veya bir* ***erkekle*** *, ama muhakkak yanlarında bir kollayıcı ile geliyordu* (T. Buğra, İR, 106).

Halbuki su değiliz; insan cemaatiyiz ve bir nehre katılmıyoruz; bir medeniyeti ***kültürüyle*** *benimsiyoruz* (A.H. Tanpınar, H, 223).

(...) Bir de gerçek ***kaderle*** *karşılaştığı zamanlardaki ağlaması vardı* (A.H. Tanpınar, H, 12).

Sokaktaki adamlar evin içine doluşurlar içerdekiler de ***yağmaladıklarıyla*** *dışarı çıkarlarken üstümüze başımıza basıyorlardı* (A. Nesin, BGBG, 14) vb.

337.2.1. "Birliktelik" gösteren *+lA* vasıta durumu ekinin, bu işlevini pekiştirmek üzere kendisinden sonra bir *beraber* veya *birlikte* edatı aldığı da görülür:

Evin çocuklarıyla beraber *çıkıp geziyorlar, portakal bahçelerine, Karaoğlan'a gidiyorlardı* (A.H. Tanpınar, H, 27).

Akşamki toplantıya ***kardeşleriyle birlikte*** *gitmiş.*

Ona göre, Kemal Paşa'nın açtığı yol çıkmaz bir yolmuş, çünkü Padişah ***kendisiyle beraber*** *değilmiş* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 36).

O gece hastalığından fazla zihnini işgal ettiğinin farkında olmadan yalnız bunu düşündüm. ***Nüzhetle beraber*** *büyüdük* (P. Safa, DHK, 35).

– Yemek mi? Çömleği sen,

Tirit mi zannediyorsun? İçinde sade su var;

Çakıl taşıyla beraber *bütün zaman kaynar* (M.A. Ersoy, S, 77).

Evet biz Osmanlıyız babalarımız ve dedelerimiz asırlardan beri bu toprakta ***Türklerle birlikte****, onların haklarına sahip olarak yaşadı* (T. Buğra, KA, 104).

Minyatür kebapçı ve aşçı dükkânlarının basık tavanlı üst katlarından çakır keyifler caddeye dökülüyor, onlar da (...) "duman

*üstünde sakız" bağıran **satıcılarla birlikte**, çığırtkanların ve çalgıların gürültüsüne ekliyorlardı* (T.Buğra, İR, 107) vb.[212]

337.3. İki çeşit ögeyi birbirine bağlama görevi yüklenir ve genellikle "ve" bağlacının yerini tutar:

*İkinci Dünya Savaşı'nda izlerini kaybettiği **annesiyle babasına** yıllar sonra kavuşabilmiş.*

***Balıkla yoğurdun** bir arada yenmesi sağlığa zararlı imiş; acep doğru mu?*

***Ev yapanla** evlenenin Tanrı yardımcısıdır.*

***Kitapla defter** burada, kalemler arka masada !*

*Ayşe ile **Kevser**, **Yusufla Ali** sandığınız gibi yalnız arkadaş değil, aynı zamanda süt kardeş imişler.*

*Kel Hacı'nın fırlayışını ilk anda yalnız **yanındakilerle karşısında oturan yüzbaşılar** farketti* (T. Buğra, KAA, 357).

*Ve bu resimde sonraları Sadi de yer alacak, böylece de kaderin bu anda nasıl bir düğüm attığını bilecek, fakat ne kadar çalışırsa çalışsın bu **başlangıç noktasıyla sonradan olanların arasındaki bağları** kuramayacak, anlayamayacaktı* (T. Buğra, İR, 87).

*İstanbul kaleleri **tuzla buz** oldu* (Ö. Seyfettin, EK, 28) vb.

Bu işaret zamirinden veya *-mAk* ad-fiilinden sonra gelen *+lA* eki, *beraber* edatını da alarak "bununla beraber, -makla beraber" biçiminde iki cümleyi veya bir cümlenin iki parçasını zıtlık ilişkisiyle birbirine bağlayan bir zarf görevi yüklenir:

---

[212] "Vasıta" ya da "birliktelik" ilişkisi kuran *+(y)lA* ekinin, yazı diline yer yer bölge ve ağız özelliklerini de yansıtan bazı eserlerde, *+(y)lAn, +(y)nAn* biçimleriyle kullanıldığı da görülüyor. Bu şekiller *+lA* ekinin, *+In / +Un* vasıta durumu ekinin kalıntısı olan *+n* ekiyle genişletilmesinden ve bir ses benzeşmesi geçirmesinden oluşmuş şekillerdir: *Ayak+lan, baş+la+n, dizi+y+len, korku+y+lan, çapa+y+nan, eşek+nen, kayık+nan* (Banguoğlu, age, § 288/a) gibi.

*Sen **ananlan** mı oturuyorsun?*

*Babam **onunlan** konuşmuş* (Y. Kemal, İM, 67).

*Tam bu sırada gözü orada taksilerin vızır vızır gelip geçtiği asfaltın üzerindeki bir yığın at pisliğine ilişti. Salman Çavuş da onbaşıydı güya. Kaş **çatmaynan**, adam **terslemeynen**, bıyık büyütüp **burmaynan** onbaşı mı olabilirdi adam?* (O. Kemal, AS, 36) vb.

Ancak, edebî eserlere ağızlardan aktarılan bu gibi sayılı örnekleri genelleşme özelliği taşımadığı için yazı diline mal edemeyiz.

Bununla beraber *hiçbir zaman kenara atılmış bir mermer haline düşmedi, devrin ricaliyle münasebette bulunur ve muayede merasiminde hiç değilse defterimahsusa imzasını atmaya giderdi* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 5).

Cavide'yi gerçekten güzel ve müstesna buluyordu. ***Bununla beraber****, sadece bu "genç ve güzel kadın" kelimeleri onu korkutuyordu* (A.H. Tanpınar, MB, 13).

Kendisi, İkinci Abdülhamit devri ricalinden ***olmakla beraber*** *bu servete hiçbir şey ilâve etmedi* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 5).

Ona bir şans ***tanımakla beraber*** *ileride karşısına çıkacak güçlükleri de sıralıyordu* vb.

337.4. *+lA* vasıta durumu eki adı fiile veya bir diğer cümle ögesine zaman ve miktar bildirme ilişkisiyle bağlar: *geceyle, şafakla, tanla, vaktiyle, zamanla, amaçla, arabayla, sürüyle* gibi.

Geceyle *burdan ta oralara kadar gidilir mi hiç?*

Askerler ***şafakla*** *birlikte sırtlarında çantalarıyla yola koyuldular.*

Bizim alt katta ne kazanlar kaynıyormuş da haberimiz yok. Şu herifi merak ettim, ***gündüz gözüyle*** *göreceğim* (P. Safa, Y, 121).

Vaktiyle *beş on kafile sahraya düzüldük;*

Gündüz yürüdük hep, gece bir menzile geldik (M.A. Ersoy, S, 53).

Yalnız sensin elimden tutacak, yaş yetmiş...

Ah o ***vaktiyle*** *ölenler ne de talihli, imiş!* (M.A. Ersoy, S, 365).

Fındıkları eteğine doldurdu. ***Kucakla*** *"kucak dolusu" alıp götürdü.*

Bu iş ancak ***hesapla kitapla*** *çözülür; başka türlü içinden çıkılmaz.*

Burada kalemler ***taneyle*** *değil* ***düzineyle*** *satılıyormuş.*

Sürüyle *kuş* ***tarlaya konmuş*** *hem cik cik ötüyorlar hem de seke seke yiyecek arıyorlardı* vb.

Eskiden bankaların önünde ***yığınla*** *emeklinin maaş kuyruklarında beklediği olurdu* vb.

337.5. *+lA* eki, çeşitli anlam ve işlev nicelikleri taşıyan tarz zarfları oluşturur:

genellikle, açıklıkla, tam anlamıyla, dikkatle, dört gözle, hakkıyla, hayretle, hınçla, hızla, ihanetle, kolaylıkla, kesinlikle, özenle, özellikle, sevgiyle, sırayla, tatlılıkla, telaşla, zorlukla vb.

Rıza baba o bitmeyen suskunluğu ile girdi, çayları bıraktı ve dışarıda birinin olduğunu hiçbir sözün anlatamayacağı kadar ***açıklıkla*** *anlatıp çıktı* (T. Buğra, İR, 85).

Demek, tiyatrosu ve seyircisi için gerekince kendini bile harcamaktan çekinmeyen Nahit ***tam anlamıyla*** *tutulup gitmişti kıza* (T. Buğra, İR, 166).

Beride ufak tefek tesadüfler, vak'alar ve kahramanlar çetedeki beş on kişinin kendisine tamamen bağlanmasını sağladı. Onları iyice gözetliyor, sık sık yokluyordu. Bu işi o kadar ***dikkatle*** *yaptı ki, beş on kişinin arasından hangilerine yüzde yüz güveneceğini rahatça söyler, bunda da yanılmazdı* (T. Buğra, KA, 330).

Eğer İnce Memed'in bir dönem toprağı bile olsaydı, gelecek yıl inekten bir erkek buzağı daha, ***dört gözle*** *yatakta yatamayacak kadar büyük istekle beklerdi* (Y. Kemal, İM, 51/VI).

Bir muharrir için kibirlerin en tatlısı olan ***gururla*** *faslı okudu* (M.C. Kuntay, Üİ, 35).

Çalgı bütün ***gücüyle*** *karşılama havasını vuruyordu* (T.Buğra, İR, 163).

Servet Beyle karısı ***hayretle*** *birbirinin yüzüne baktılar* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 84).

Hızla *fırlayan kayıklar, yetişip önlerinde kalkınan her dalgaya toslayınca, serpinti göklere yükseliyor* (H. Balıkçısı, DG, 27).

İnsanın bütün ***içtenliğiyle*** *anılarını yazması bile olanaksız* (A.Nesin, BGBG, 227).

Foyası meydana çıktıktan sonra, Efruz Bey de üç büyük gününü mühim bir bahar rüyası gibi ***kolaylıkla*** *unuttu* (Ö. Seyfettin, EB, 48).

Kar yağıyor, kar topu savaşı başlıyor. "İptidâ" bölümü öğrencilerinin "tali" bölüme geçmeleri ***kesinlikle*** *yasak...* (A. Nesin, BGBG, 365).

İkramlarına ***yarım ağızla*** *teşekkür edilmiş ve sadece* ***ikramlarla*** *karşılık verilmiş;* ***sevgiyle, sözle****, kadeh kaldırarak değil* (T. Buğra, DEPS, 58).

Hoca sonra, yine ustaca bir ***söyleyişle*** *"Mehmet" adını hatırlattı* (T. Buğra, KA, 326).

Servet Bey henüz tıraş olmuş; yüzü pudralı aynanın önünde yakalığını ***takmakla*** *meşguldü* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 84).

Tüccar ***telâşla*** *bağırıyor* (F.R. Atay, R, 30).

Bir renk ***yıkılışıyla*** *güneş battı* (H. Balıkçısı, DG, 29).

-mAk ad-fiilinden sonra gelen *+lA* eki de "-mak suretiyle" anlamında bir tarz zarf oluşturur:

El etek öpmekle *ağız aşınmaz* (atasözü).

Merkebin kulağını ***kesmekle*** *küheylan olmaz* (atasözü).[213]

Nazariyata boğulmakla geçen ömre yazık;

Ameli kıymetidir kıymeti ilmin artık (M.A. Ersoy, S, 156).

Kusurları kadar meziyetleri de ***saymakla*** *tükenmez. Harikulade bir adam olduğundan kimsenin şüphesi yoktur* (P. Safa, Y, 140).

Onu geri almak ve Bulgaristan'ın yenildiğini ***görmekle****, kalp acılarını dindirmiştik* (F.R. Atay, ZD, 37).

Bir menfaat beklemeyerek bu köşke ***gitmekle*** *prense müsavi olmak gibi bir gurur duyuyordu* (M.C. Kuntay, Üİ, 291) vb.[214]

Eşitlik Durumu (Alm. *Kasus Äquativus;* Fr. *équatif;* İng. *equative case;* Osm. *müsavat hâli*):

338. Eşitlik durumu, eklendiği adla fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur. Bu durumun eki *+çA*'dır.

Eski Türkçede çok işlek olan *+çA* eki, Eski Anadolu Türkçesi yoluyla, günümüz Türkiye Türkçesine uzanan gelişmesinde, ön sesinde hem tonlu hem tonsuz biçimler alarak *CA*'ya dönüşmüştür. Ayrıca, ad çekimi eki olarak bazı işlevleri kullanılıştan düşmüş; kalıplaşma yoluyla çekim ekinden yapım ekine dönüşme özelliği de

---

[213] Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı lehçesi);* § 1427.

[214] *-mAklA* şekli Osmanlı Türkçesi üslûbu ile yazılmış bazı eserlerde, seyrek olarak "...dığı için" anlamında bir tarz zarfı olarak da kullanılmıştır. Bu aralık büyük bir yangın *zuhur etmekle*, Sultan Selim Edirne'ye gitti (A.. Rasim, 1,20'e bk., Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, § 1426) gibi. Ancak, çağdaş Türkiye Türkçesinde artık bu nitelikte bir kullanılış yoktur.

kazanmıştır.[215] Bu nedenle ekin adlarda bir durum eki olarak kullanılışı yazı dilimizde oldukça sınırlı kalmıştır. Öyle ki ekin sınırlama *(limitativus)* işlevi de kaybolmuş, yalnız Anadolu ağızlarında süregelmiştir.

+CA ekinin dilimizdeki başlıca görevleri şunlardır:

1.Eşitlik Görevi:

338.1. Vasıfta Eşitlik:

Eklendiği ad ile fiil veya başka bir ad arasında daha çok bir hareket tarzı bildiren soyut ifadelerde olmak üzere *gibi* edatına koşut bir işlev görür. Burada nitelik açısından bir eşitlik ve benzetme ilişkisi söz konusudur: *çocukça hareket, delice sevmek,insanca davranış*[216] gibi.

Ferhat'a kızmıyorum. Mücadele ahlâkımız ve silâhımız aynı. Selmine de kızmıyorum, cephesi Ferhat'ın yanıbaşıdır. Meral'in ***aptalca*** *tepkisi altında kalmaktan başka mazereti yok.*

Öğretmen kim? Sorun bana / ışık derim ben ona
Bilgiyi beceriyi / ***Aydınca*** *düşünmeyi / O öğretmedi mi bana?* (M.Tetik,-Ata, Türk Dili, S. 556-1998, 331).

Günlerimize, / Bayram coşkusu
Bayramca *aydınlık, / yaşamımıza;*
Bayramca *sağlık, / .....*
Mutluluğun / ***Bayramca*** *görkemlisi,*
Bayramca */ Esenlikler diliyorum* (M. Durucan, Türk Dili, S.556-1988-, 301).

Bu ihtiyar adamın kalbine genç kızın bu ***çılgınca*** *suali üzerine ilk defa olarak korkunç bir yaklaşım endişesi düştü* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 25).

Hep şiirdir sığındığım / Esip köpürdüğüm ***dağlarca nehirlerce*** (S. Sergen, NSNK, Türk Dili, S. 556-1998, 321).

---

[215] Bu konudaki gelişmelerin ayrıntıları için bk. Korkmaz, "Türk Dilinde *+ça* Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 12-84. Kısaltması: *+ça* Eki.

[216] Korkmaz, *+ça* Eki, s. 16, § 4'e bk.

O da milyonlarca yanılgının bir yenilmesiydi: benim gençliğim geçmez! Onu ***dilediğimce****, dilediğim her şeye karşı kullanabilirim* (T. Buğra, D, 66).

Salt ***düşmanca****, kanayan gözlerle gelişinizi izlediler* (K. Bilbaşar, C, 121).

Anasının ***kömürce*** *gözleri var idi.* ***Fidanca*** *boyları var idi. Şirince dilleri var idi* (F. Baykurt, ID, 230) vb.

338.2. Miktar ve Büyüklükte Eşitlik:

Eklendiği ad ile fiil veya başka bir ad arasında nicelik, yani büyüklük ve miktar yönünden karşılaştırmaya dayanan bir eşitlik ilişkisi kurar. *Kadar* edatına koşut bir işlevi vardır. Bu ek, çokluk eki almış sayı ve zaman bildiren sözlerden sonra "miktarda çokluk ve abartma" ifadesi kazanmıştır: *aylarca çalış-, binlerce makbuz, boyunca kar, olanca güç, saatlerce anlat-, senelerce sür-* gibi.

Öyle iken Adnan'dan bu malûmatını ***aylarca*** *saklamıştı* (M.C. Kuntay, Üİ, 132).

(...) karşısındaki küçük harap şadırvanı, içinde ***binlerce*** *kereste tomurcuğu yüzünden nehirciği, bazı yıkanmağa gittiğimiz sıcak sulu havanın derin havuzunu hatırlamaya çalışırım* (Ö. Seyfettin, F, 85).

Ortaçağ ***boyunca*** *insan düşüncesi yine tek ayak üstünde görünür* (P. Safa, Y, 200).

Eğitim diye, iyi adam yetiştirmek diye, çocukların, gençlerin önüne ***boylarınca*** *dikenli çalılar koyuyorlar* (A. Nesin, BGBG, 369).

Nasıl oldu bilmiyorum, ayağımın kaymasıyla ***boylu boyunca*** *karların içine yuvarlandım* (A. Nesin, BGBG, 27).

Sabahları kollarımı annemin boynuna atarak ona ***dakikalarca*** *sımsıkı yapışık kalmıyor muydum?* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 11).

Titreyen boynumun üstünde, başımı ***elimden geldiğince*** *dik tutmaya çalışarak eve dönmek istedim* (E. Işınsu, ÇB, 149).

Bir anın anını tutmasa da, / Nice hallerin akla yatmasa da
Şeytanı bile şaşırtan işlerin / ***Gecelerce*** *uyku uyutmasa da...* (T. Oflazoğlu, İK, Türk Dili, S. 556 -1998, 281).

Günlerce *konuk ederdi beni* (K. Bilbaşar, C, 57).

Olanca *yadı bugün bir çamurlu, kanlı hayal!*

O yadı ruhuna gömdün ki bir vazifendir (M.A. Ersoy, S, 272).

Samim birdenbire kızın elini kaptı, sıktı ve gözlerinin içine bakarak, ***olanca*** *hassasiyetiyle:*

– Meral diye ihtar etti (P. Safa, Y, 193).

O, soğuk gecede (...) nezle olabilir. Onun nezle olmasındansa, benim gibi bir kişinin değil, ***onlarca*** *kişinin bütün bir kış gecesi sokakta kalıp hastalanması çok daha uygundur* (A. Nesin, BSA, 135).

İman çeşmesinde yudum kalbimi

Ömrümce *savaştım yendim kibrimi* (A. Satoğlu, BYBB, Türk Dili, S. 556 -1998, 342).

Bu adam bütün ***ömrünce*** *kendisini beğenmemiş, sevmemiş, onunla didişmiş durmuştu* (A.H. Tanpınar, MB, 14).

Servet Bey işte bu eda ile geviş getirir veya ağzının içinde bir macun çiğner gibi kelimeleri eze eze, tada tada ***saatlerce*** *anlatır dururdu* (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 123).

Ben, ben mukaddes maksat için ***senelerce*** *yaşamış olmağa artık layık değilim, Handan* (H.E. Adıvar, H, 69).

İnkişaf etmesi atide de pek zordur onun:

Çünkü meydan da kalan kitle ***yığınlarca*** *odun!* (M.A. Ersoy, S, 160).

338.3. Göreceli (İzafi) Eşitlik:

Eklendiği adla fiil arasında "göre" edatına karşılık olan ve eklendiği kelimeye orantılı olan göreceli bir uygunluk kurar; *kendi aklınca iş yap-, gönlünce yaşa-, huyunca davran-* gibi.

Aklınca*, bu yöntemle amacına ulaşacağını sanmıştı; ama evdeki hesap çarşıya uymadı.*

Benim içim yanıyor: Dağ kadar babam gitti...

– Baban yerinde adamdan ne istedin şimdi?

Adamcağız sana, bak ***hal dilince*** *söylerken...*

– Bırak hanım, o çocuktur, kusura bakmam ben... (M.A. Ersoy, S, 19).

İnsanın bütün içtenliğiyle anılarını yazması bile olanaksız. Birtakım konuları istediğim halde ***gereğince*** *açıklayamadım, kimini üstü kapalı, belli belirsiz geçiştirdim* (A. Nesin, BGBG, 227).

Bu kumsalda ***gönlünüzce*** *güneşlenebilir,* ***gönlünüzce*** *denizin tadını çıkarabilirsiniz.*

Aşk iki kişi arasında insanı gökyüzünün yedinci katına ulaştıran yüce bir duygudur. Âşık olabilmek ***kanımca*** *bir ayrıcalıktır* (N. Abadan-Unat, KSİ, 287).

Ablam gençliğinde o yılların ***töresince*** *evin çok işlerini görür, dikişini dikerdi* (M.Ş. Esendal, EOY, 175).

Her işin ***yollu yolunca*** *yapılması gerektiği bilinmelidir* vb.

2. Karşılaştırma(Nispet) Görevi:

339. *+CA* ekinin bu görevi, adı fiile veya başka bir cümle ögesine, doğrudan doğruya eklendiği kelimeye nispet edilen ve "bakımından" edatına denk düşen bir karşılaştırma ilişkisi ile bağlamaktadır. Ekin bu işlevi *bakımından* edatının yerini tutar: ***askerlikçe*** *daha üstün,* ***bilgice*** *zayıf,* ***içerikçe*** *derin* gibi.

Yazılarını okudum, sözlerini dinledim, ***bilgice*** *onu biraz yoksul buldum* (M.Ş. Esendal, EOY,173).

Bu beş çocuk boyca birbirlerine eşit ama ***yetenekçe*** *birbirlerinden ve akranlarından farklı durumdalar...*

Bu ***hesapça*** *giderseniz işleri gittikçe çıkmaza sürüklemiş olursunuz.*

Ali Bey ***malca*** *çok varlıklıdır. Harcaması da ona göre...*

Paraca *pek sıkıntıda kalan köylülerin çiftliklerini, bağlarını, tarlalarını ucuz ucuz kapatıyorlardı* (H.R. Gürpınar, Eİ, 28).

Büyük çoğunluğumuz yirmi yaşlarında bulunmakla birlikte aramızda ***yaşça*** *daha büyük arkadaşlar da vardı* (N. Abadan-Unat, KSİ, 109) vb.

339.1. Eklendiği ada nispet edilen karşılaştırma görevindeki +CA eki, edilgen fiilli cümlelerde "tarafından" edatına eş değerde bir işlev yüklenmiştir:

Aydınlarımızca *Yunan ve Lâtin dilleri bilinmediklerinden (...)* (J. Deny, age, §. 924).

Bu konuda çeşitli ***derneklerce*** *ileri sürülen görüşler, toplumda farklı yorumlara yol açmıştır.*

O dönem gençliğinin en fazla rağbet ettiği eğlence türü Cumartesi öğleden sonraları çeşitli fakültelerde kurulan ***girişimci gruplarca*** *düzenlenen danslı çaylardı* (N. Abadan-Unat, KSİ, 113).

Hükümetçe alınan tedbirler halka iyi anlatılmalıdır.

Bu milletin ikiye, belki de üçe, dörde bölünmesi, bu bölünmelerin de barışa yanaşmaz düşmanlıklar olup çıkması beklenebilir, bu düşmanlıkların da üçkağıtçılar ve ihtirastan gözleri dönmüş ***kimselerce*** *körüklenmesi önlenemez hâle gelebilirdi* (T. Buğra, D, 48).

Annem üst kısmın ortasına bir cam raf daha koydurtmuştu, o dolaba 18. Yüzyılın Avrupa modası, yaşam biçimini ve çeşitli ***sınıflarca*** *benimsenmiş giysileri yansıtan porselen figürleri yerleştirmişti* (N. Abadan-Unat, KSİ, 28) vb.

Adlarda Soru

340. Çekimli fiillerde ve öteki kelime türlerinde olduğu gibi, adlarda da soru *mI / mU* ekiyle karşılanır. Bu ek de adları soru yoluyla belirleyip fiiller bağlayan bir işletme ekidir.

mI / mU soru eki, yalın durumdaki adlara gelebildiği gibi, iyelik ve çekim ekleri almış adlardan sonra da gelebilir ve addan ayrı yazılır.

Ekin, ad çekimi eklerinden sonra da gelebilmiş olması, edat kökenli olduğuna işaret sayılmaktadır.[217]

Vurgusuz olan soru eki, adlarda öteki işletme eklerinden sonra yer alır. Bu bakımdan kapsamı en geniş olan işletme ekidir: *ağaç mı?, çiçek mi?, çocuklar mı?, güzellikle mi?, öğrencilerin mi?, okulda mı?, yola mı?, soğuktan mı?, sıcaktan mı?, yanlarından mı?* vb.

Aşağıdaki cümle örnekleri ekin kullanım özelliklerini daha açık olarak göstermektedir:

Çıkmaz ***dağlardan da mı*** *yüce / hasretlerin tırmandığı ehram?* (O.V. Kanık, BŞ, 36).

Yolumuza ***devam etmek mi*** *lâzım, yoksa melhuz tehlikeye binaen* ***dönmek mi?*** (H.R. Gürpınar, Eİ, 15).

İzzet sigarayı kokladı. Gözleri baygınlaştı.

– ***Ecnebi mi*** *bu?*

Necip gülümsedi başını salladı (S. Çokum, AB, 159).

---

[217] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 361.

Kızım, deden ***evde mi****? Yarın yola çıkıyormuşsunuz. Trene* ***Haydar Paşa'dan mı*** *bineceksiniz?*

Neymiş görülen tehlike? Tekrar ***helecan mı****?,*

Hasret mi?, Tereddüt mü?, Kıyamet mi?, Yalan mı?

Gelsin o da gelsin, o da gelsin, o da gelsin !

Haykırsam ufuklar boyu: Dünya ne güzelsin ! (O.S. Orhon, Ş, 23).

– Acaba Dede'yi hakikaten inanmak ve bir şey bulmak ***ihtiyacıyla mı*** *dinledi? Yoksa* ***inkarla mı*** *işe başladı?* (A.H. Tanpınar, H, 253).

Sesler mi *çözülüyor derinde? / Nedir durup dinlediklerimiz?* (O.V. Kanık, BŞ, 21).

– Yetim Hikmet... Müftü Efendinin evlatlığı. O da kaldı Söğüt'te. Türbeyi bekler.

– ***Türbeyi mi****? Hay Allah !* (S. Çokum, AB, 231).

Sizin soylunuz neden asar köylüyü? ***Durduğu yerde mi****?* (K. Tahir, DA, 31).

Duyduğum yoktu ne vakittir. / Güvercin sesi, kumru sesi pencerede;

İçime gene / ***Yolculuk mu*** *düştü nedir?* (O.V. Kanık, BŞ, 114).

Bayram ***evinde yok mu*** *Hatça?* (F. Baykurt, YÖ, 61) vb.

340.1. Adlardan sonra gelen *mI / mU* eki, soru işlevi dışında, cümlenin anlamıyla da ilgili olarak anlatıma hayıflanma, merak, öfke, şaşkınlık, şüphe, yalanlama, pekiştirme, pişmanlık, olumsuzluk, olasılık gibi ifadeler de katar:

Hu nasılsın, ***yerinde misin****? Merak etmiştim de şöyle bir uğradım* (merak. A.H. Tanpınar, AHTM, 115).

– Bunu ***yürekten mi*** *söylersin? Dedi Firdevs Hanım*

– Elbet: (şüphe, S.Çokum, AB, 136).

Artık bundan sonra bu gibi çetrefil işlerle ***uğraşmak mı****? Asla!* (pişmanlık)

Benden mi *izin istedin ki onlarla ortak olurken?* (olumsuzluk)

– Allahın emrini sarhoş ***Nikolas Tekfur mu*** *bilir, sakalı göbeğinde köy papazı mı?* (olumsuzluk. K. Tahir, DA, 33)

– *Ne?...demiş,* ***riya mı*** *yapacağız?* ***Halkı mı*** *aldatacağız?* (ret.İ.H. Sevük, Aİ, 65)

– *Bunun çaresi para ile bulunur...*

Hanımefendi; küçük bir şaşmayla bakışını dikleştirerek:

– ***para ile mi?***

– *Öyle ya...* (şaşkınlık. H.R. Gürpınar, BK, 93).

Şu Hürriyetabide tepesindeki mahut eğlence yerleri ***yok mu***?

Doğru soluğu orada aldık (pekiştirme. A.H. Tanpınar, H, 259).

Şövalye kendisini daha toplayamamıştı elleri masaya dayalı öfkeyle sordu:

– ***Beneto mu****? Neden uluk köpek gibi bu rezil?* (aşağılama K. Tahir, DA, 60).

– *Hele bırak şimdi boğaz boğaza gelmeyi.* ***Canına mı*** *susadın len? Bak şuna...* (tekdir. S. Çokum, AB, 193).

İçeriden boğuk boğuk bir çığlık, gayet nazik bir kadın sesiyle yüreklere saplanan ince iniltiler geliyordu. ***Bir kadın mı*** boğuyorlar?

Odada bir ***cinayet mi*** oluyor? (korku, helecan. H.R. Gürpınar, BK, 99).

Elma mı *desem,* ***armut mu*** *desem, yoksa* ***çekirge mi*** *desem ! Bilemedim cebinde ne var doğrusu !* (olasılık).

Uzaktan gelen ve bana sürpriz olacak yakınım kim desem: Sevgili ***annem mi? Canım kardeşim mi****?, Yoksa çok sevdiğim* ***eski arkadaşım mı****? Kestiremedim* (tahmin, olasılık) vb.

SIFATLAR

(Alın. *Adjektiv, Eigenschaftswort;* Fr. *adjectif* İng. *adjective)*

Sıfatlar ve Özellikleri

341. Türkiye Türkçesinde çok geniş bir yeri olan sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlerdir: *açık kapı, boş oda, geniş yer, uzun yol, yaşlı adam, beş kişi, üçer ay, her insan, beşinci sınıf, bu sözler, hangi başarı, yanan ateş, sararmış yaprak* gibi.

Bazı gramerler, sıfatların da birer ad veya "vasıf ve belirtme adı" olduğuna işaret eder.[218] Aslında sıfatlar da ad soylu sözler olduklarına göre, bir bakıma elbette ad sayılırlar. Ancak, bunların "ad" veya "sıfat" diye adlandırılmaları kullanılış biçimlerine bağlı olduğundan, aralarında önemli bir ayrılık vardır. Adlar somut veya soyut bir nesneye ad oldukları, kendi başlarına bir varlığı bir nesneyi karşıladıkları hâlde, sıfatlarda böyle bir özellik yoktur. Onlar kendi başlarına bir varlığı, bir nesneyi temsil edemezler. Yalnızca varlık ve nesnelerde var olan niteleme ve belirtme özelliklerini soyut olarak gösterirler: *akıllı, küçük, mavi, zengin, birkaç* gibi.

Söz gelişi *ağaç* ve *bahçe* dediğimiz zaman, gözümüzün önünde birer *ağaç* ve *bahçe* kavramı canlandığı hâlde, *derin* dediğimiz zaman belirli bir nesne kavramı canlanmaz. *derin* sıfatı *derin kuyu, yüksek* sıfatı da ancak *yüksek dağ* denildiği zaman bir anlam kazanır. Demek oluyor ki, sıfatlar varlık ve nesnelere bağlı olan kavramlardır. Bir sıfat tek başına yalın bir kavram olmaktan öteye geçemez. Dolayısıyla bir varlığın, bir nesnenin de adı olamaz.

Sıfatın anlam ve işlev bakımından kendi varlığını ortaya koyabilmesi için mutlaka bir adın önünde bulunması ve o adı nitelemesi veya belirtmesi gerekir: ***cıvılcıvıl*** *kuşlar,* ***dalgalı*** *deniz,* ***düşünen*** *insan,* ***kırmızı*** *gül,* ***bu*** *yıl,* ***şuradaki*** *okul* gibi.

---

[218] Ergin, *Türk Dili,* § 362; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi,* s. 189; Emre, *Türk Dilbilgisi* § 9; Güneş, *Türk Dili Bilgisi,* s.125; Koç, önad (sıfat) terimiyle karşılamıştır, *Yeni Dilbilgisi,* s. 189

Bir adla birleşen sıfatın oluşturduğu kelime grubu *sıfat tamlamasıdır*. Tamlamadaki sıfat, grubun *tamlayan* ögesi, ad da *tamlanan* ögesidir.

Adlar iyelik, çokluk ve ad çekimi ekleri alabildikleri hâlde, sıfatlar bu ekleri alamazlar. Adlar ile eksiz birleşirler ve yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi sıfat tamlaması oluştururlar.

Sıfatlar bağlı bulundukları adlardan ayrılıp yalnız başlarına kaldıklarında iyelik, çokluk ve ad çekimi eklerini alabilirler. Ancak, o zaman da sıfat olmaktan çıkıp ad grubuna girerler. Nitekim ***güzel*** *çocuk* tamlamasında *güzel* sözü bir sıfat iken ***güzele*** *bakmak sevaptır* cümlesinde aynı söz artık bir ada dönüşmüştür. *Çileklerin* ***iyisini****, elmaların* ***iyisini*** *seçiniz. Silâhın* ***iyisi*** *iyidir* (K. Tahir, RYK, 65). *Çünkü yeni simaları hep yadırgarım ve derhal* ***eskilere*** *daha çok sokulurum* (H. E. Adıvar, SE, 23). ***Küçüklere*** *iyi bakınız.* ***İkincisi*** *küçük çadırlardan telefonla alınıp verilen raporlar ve emirlerdir* (H. E. Adıvar, AG, 124). ***Hangisinden*** *istiyorsunuz?* ***Hangisini*** *anlatayım* (H. R. Gürpınar, T. 10) cümlelerinde de sıfatların adlaştığı görülüyor.

Zarf konusu işlenirken üzerinde durulduğu gibi , sıfatlar bir adın değil de bir sıfatın veya bir fiilin önünde yer aldıkları zaman da artık sıfat olmaktan çıkıp zarf görevi yüklenmişlerdir: *Ses* ***ince*** *geldi. Elbiseyi* ***hazır*** *buldu. Misafirler seni* ***böyle*** *görecek. Babası oğluna* ***cömert*** *davrandı* vb.

Bir adın önünde birden çok sıfat bulunabilir. Ancak, bu durumda sıfatların dizilişi de gelişigüzel değil bir düzene bağlıdır. Bir adın önündeki belirtme sıfatları yan yana gelebilir: ***bulutsuz, parlak, masmavi bir*** *gökyüzü; Bu mahallelerde gün, beş ezanın beş tonuzundan geçerek* ***ilerleyen****, sırasına göre* ***renkli, heybetli, zaman zaman eğlenceli*** *bir alaya benzerdi* (A. H.. Tanpınar, BŞ, 152);

Siyah kirpikli, mavi, açık, emniyet ve nikbinlikle dolu *gözleri vardı* (H. E. Adıvar, AG, 10);

Susmuş, küsmüş, pısmış, yanmış, yakılmış, atılıp satılmış *değerler bir yana, üne ve paraya bakmadan, hatta onlar pahasına şuraya, buraya şiir sıkıştıranlar bile devrin Türkiyesinin yüzünü ak eder* (S. Eyüboğlu, D, 67);

O kadarı denilen de ya ***efendi, huzurlu, dürüst*** *olmasını sağlayacak ya da* ***kalleş, çıkarcı, bencil, içinden pazarlıklı*** *ve* ***ikiyüzlü*** *aydınlık mizacını benimsemesine sebep olacak* (T. Buğra, YB, 17) gibi.

Belirtme sıfatları genellikle niteleme sıfatlarından daha önce gelir: ***Beş*** *yeni ev;* ***altıncı*** *sıradaki öğrenci;* ***ikişer*** *kapılı dolap;* ***böyle*** *verimli çalışma;* ***şu*** *beyaz boyalı bina;* ***hangi*** *gölgeli ağaç;* ***nereden*** *gelmiş yolcu?* gibi.

Bir, sayı sıfatı olarak niteleme sıfatlarından önce geldiği hâlde, belirsiz sıfat olarak, niteleme sıfatlarından sonra gelir: *Kendisini tanımadığım, orta boylu, güzel* ***bir*** *hanım; çalışkan, becerikli* ***bir*** *öğrenci; Başında gene uzun beyaz* ***bir*** *tül sarık* (H. E.Adıvar, SE, 26). *Arkamda uzun, krem renkte* ***bir*** *entari var* (H. E. Adıvar, SE, 32) gibi.

Adlar ile sıfatlar arasındaki birbirine geçiş özelliği dolayısıyla, adlar da başka bir adın önünde sıfat olarak kullanılabilir: Yalnız, sıfat görevi yüklenmiş olan adın tıpkı öteki sıfatlarda olduğu gibi, eklendiği ada özgü bir niteliği belirtmesi gerekir: ***bakır*** *tencere,* ***demir*** *kapı,* ***altın*** *kalem,* ***renk renk*** *blûzlar,* ***sıra sıra*** *selviler,* ***tabak tabak*** *dolmalar,* ***yığın yığın*** *insanlar,* ***baba*** *adam,* ***can*** *arkadaş,* ***erkek*** *adam,* ***sırma*** *saç* gibi.

Nitelik belirtmeye elverişli olmayan adlar sıfat olarak kullanılamaz. Nitekim *-mAk, -lş /-Uş, -GI /-GU* gibi adlar sıfat olarak kullanılamamaktadır.

Uzun İskender Ağa, büyük bir ***bakır*** *siniyi yuvarlayarak giren Maraz Ali ye çıkıştı* (K. Tahir, RYK, 43).

Kenardaki ranzalar kaldırılmış, yerine ambalaj kâğıtları henüz sökülmüş yeni bir ***demir*** *karyola konmuştu* (R. N. Güntekin, EA, 19).

Dost *tebessümler derhal belirdi* (A. H. Tanpınar, H, 216).

Biraz evvel güvertede gözüme ilişen ***hasır*** *koltuk takımı ve radyo da onlardandı* (R. N. Güntekin, EA, 20).

Hacı Niyazi Efendi sokakta sarı ***aba*** *cübbesinin cebinden* ***pirinç*** *bir anahtar çıkardı* (Ö. Seyfettin, BL, 69).

Yün *çoraplarının tabanı geçmiş gitmiş, konçları askeriye tozluğuna dönmüş* (K. Tahir, RYK, 17).

Ceketinin altında gömlek yok, ucu yırtık bir ***yün*** *kuşak pantolonunu tutuyor* (H. E. Adıvar, AG, 66).

Beyaz zambaklar ***renk renk*** *sümbüller, biraz frenk halli ve isimli kamelyalar, krizantemler,* ***gösteriş meraklısı*** *orkideler de vardır* (A. Ş. Hisar, BY, 21).

Evin içi ***tıklım tıklım*** *eşya dolu idi* (A. H. Tanpınar, H, 61) vb.

Bir adın önünde sıfat gibi kullanılan bir başka ad, bazen de bir *-DAn* çıkma durumu eki almış olarak bulunur: ***açıktan*** *savunma,* ***anadan*** *geçme* (hastalık), ***ateşten*** *gömlek,* ***ottan*** *kulübe,* ***sudan*** *cevap* gibi.

Sırtındakinin ***alevden*** *bir gömlek olduğunu en hakîkî manası ile o günler artık anladın* (H. E. Adıvar, AG, 53).

Onun ***ateşten*** *gömleği çoktan sırtını yakmış, canına yetmişti* (H. E. Adıvar, AG, 145).

Ayşe terasta ***tahtadan*** *iskemlede gözleri yeşilliklerde dinlenir* (H. E. Adıvar, AG, 64) vb.

Sıfatlar yalın veya tamlama hâlinde *i-* ek-fiiliyle çekime girmek yahut da *-Dır /-DUr* bildirme eki almak suretiyle yüklem olarak da kullanılırlar:

Ben burada çok ***rahatım,*** *siz* ***nasılsınız****? diye soruyordu.*

Sen ne kadar uzun ***boylusun****, kardeşlerin de senin kadar* ***uzun mudur****? Aziz* ***çalışkandır****, veli biraz* ***tembelcedir****.*

Şu Mari de ne ***şıllık kızdır*** (A. Ş. Hisar, BM, 113). *Hayat pek kısadır* (A. Ş. Hisar, BM, 236).

Yeniçeri ocağı baki kaldıkça iyilik namına ne yapılsa ***beyhudedir*** (Y. Kemal Beyatlı, SH, 26).

Bunun pek güç, hattâ imkânsız olduğunu söyleyenler ***çoktur****, korku onların iliklerine işlemiştir* (Y. K. Beyatlı, SH, 27).

Zira tabiatın güzelliği hudutsuz, ***sonsuzdur*** (A. Ş. Hisar, BM, 200).

Bu tahminim ***yanlışmış*** (Y. K. Beyatlı, SH, 29).

Mehtap bize bir nurlu avize gibi gelirdi. Biz onun keyfine ***alışıktık*** (A. Ş. Hisar, BM, 158) vb.

Sıfatların Sınıflandırılması

342. Sıfatlar kendi içlerinde: I. Kökenlerine, II. Yapılarına, III. İşlevlerine göre, olmak üzere üç türlü sınıflandırılır.

I. Kökenlerine Göre Sıfatlar

343. Sıfatlar kökenlerine göre sınıflandırıldığında: 1. Türkçe kökenli sıfatlar 2. Yabancı kökenli sıfatlar, 3. Karışık kökenli sıfatlar olmak üzere üç alt gruba ayrılır:

1. Türkçe Kökenli Sıfatlar:

344. Bir varlığın bir nesnenin birden çok niteleme ve belirtme özelliklerine sahip olması dolayısıyla, sıfatların sayısı adlara oranla çok daha fazla olduğu gibi, Türkçe kökenli sıfatların sayısı da pek çoktur. Bunların bir kısmı doğrudan doğruya kök veya kök durumuna geçmiş yalın sözlerdir. Ama büyük bir kısmı da sıfatların yapısı işlenirken belirtileceği üzere türemiş veya birleşik sıfatlardır: *abuk sabuk* (konuşma), *acı* (kahve), *acıklı* (hikâye), *acılı* (insan), *acımsı* (tat), *aç* (kedi), *açık* (oturum), *adamsız* (ev), *ağdalı* (konuşma), *ağrısız* (başım), *alçarak* (sandalye), *allı pullu* (gelin), *beklemeli* (öğrenci), *bitkisel* (yaşam), *boğuk* (ses), *boşboğaz* (çocuk), *çantasız* (öğrenci), *dalgalı* (deniz), *delidolu* (kız), *deliksiz* (uyku), *dinç* (adam), *ekşi* (elma), *eşit* (adım), *etçil* (yaratık), *güdümlü* (mermi), *içli* (köfte), *kaba* (çakıl), *kanlı canlı* (insan), *kekeme* (oğlan), *kesikli* (toprak), *kılıksız* (adam), *yapışkan* (nesne), *yırtık* (kâğıt), *yoksul* (aile), *yuvarlak* (masa), *yüksek* (yapı) vb.

2. Yabancı Kökenli Sıfatlar:

345. Dilimize girmiş olan yabancı kökenli sıfatlar, ya tarihî devirlerdeki kültür ilişkilerinin ve ortak İslâm medeniyetinin bir sonucu olarak Arap ve Fars dillerinden, yahut da yine günümüze kadar süregelen çeşitli ilişki ve etkilerle Fransızca başta olmak üzere Yunanca, İtalyanca, İngilizce, İspanyolca gibi batı dillerinden geçmiştir. Sayıları da epey fazladır.

346. Yabancı kökenli sıfatlarını çoğu Arapçadan geçmedir. Gerçi 1932 yılında başlatılan dilde Türkçeleşme hareketi ile bunların büyük bir bölümü dilimizden atılıp yerlerine Türkçe karşılıklar konmuş ise de, Halit Ziya Uşaklıgil, M. Akif, Ersoy, Abdülhak Şinasi Hisar, Memduh

Şevket Esendal, Halide Edip Adıvar, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Yahya kemal Beyatlı, Aka Gündüz, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarlarda yine birtakım eski şekiller de yer almıştır. Öte yandan, bu sıfatların bir kısmı da bazı ses değişmelerinden geçerek ve Türkçeleşerek artık dilimize mal edilmiş bulunmaktadır. Taranan eserlerde görülen başlıca örnekleri şunlardır: *abes* (lâkırdı), *abus* (çehreli), *acayip* (sesler), *acele* (iş), *âciz* (insan), *âdil* (mahkeme), *adilâne* (hüküm), *adlî* (tabip), *alelâde* (gün), *alenî* (duruşma), *amelî* (değer), *batıl* (inanış), *beşerî* (coğrafya), *cesur* (davranış), *cevvad* (zekâ), *edebî* (eser), *ekserî* (zaman), *emin* (yer), *fazla* (yorgunluk), *fena* (bakış), *fettan* (kız), *fevkalbeşer* (bir kuvvet), *gabî* (adam), *gaddar* (sultan), *gafil* (davranma), *insanî* (hak), *kalbî* (muhabbet), *kat'î* (söz), *kavî* (bir millet), *kibar* (giyimli), *kanunî* (süre), *kıymettar* (evrak), *leylî* (mektep), *maddî* (sıkıntı), *mağrur* (şair), *mahcup* (çocuk), *matlup* (para), *meşhur* (yer), *meşhut* (suç), *me'yus* (adımlar), *muhtemel* (olaylar), *muhteris* (bakışlar), *mukavim* (bünye), *müdrik* (düşünce), *mülevves* (iş), *müphem* (noktalar), *müstafi* (memur), *müstehzî* (bakış), *müşkül* (durum), *mütebessim* (yüz), *mütecessis* (bakış), *mütehammil* (yaratılış), *müteharrik* (âletler), *mütehavvil* (tabiat), *mütefekkir* (çehre), *sabık* (milletvekili), *sabit* (nokta), *selis* (ifade), *siyasî* (tarih), *telâşlı* (yürüyüş), *tesirli* (konuşma), *umumî* (vaziyet), *yevmî* (gazete) vb.

347. Dilimizdeki Farsça sıfatların sayısı daha az olmakla birlikte bunlar çoklukla ön ve son ekleriyle birlikte girmişlerdir: *bedbin* (bir fikir), *bîgünah* (kadın), *bîkes* (çocuk), *bîperva* (adam), *bülend* (servi), *derunî* (âlem), *divanî* (yazı), *kem* (söz), *kenar* (mahalle), *kör* (göz), *lerzan* (dudaklar), *nikbin* (görünüş), *niyazkâr* (bakış), *pak* (gönüllü), *perişan* (hâlde), *serbest* (kürsü), *tembel* (öğrenci), *yabanî* (gül), *yekpare* (ayna), *zinde* (güç, kuvvet), *zor* (iş) gibi.

348. Dilimizdeki Batı kökenli sıfatlar, Tanzimat'la başlayan batıya yönelme hareketinin, kültürel ve ticarî ilişkilerin yol açtığı alıntılardır. Bunların çoğu Fransızca'dan geçmedir. Seyrek olarak Yunanca, İtalyanca, İspanyolca gibi dillerden geçmiş olanlar da vardır:[219] *abonelik*

[219] Aşağıdaki örneklerde yalnız Fransızca dışındaki dillerden gelenlerin alındıkları diller belirtilmiştir.

(santral), *abstre* (sanat), *absürt* (tiyatro), Yun.+Far. *afyonkeş* (adam), *aktif* (rol), *aktüel* (konular), İng. *akut* (hastalık), *alafranga* (yemek), *alegorik* (heykel), *alerjik* (durum), İt. *alesta* (hazır), *alkolik* (hasta), *bonkör* (adam), *dejenere* (insanlar), *dekoratif* (eşya), *demagojik* (hareketler), *dinamik* (yapı), *diplomatik* (yollardan), *egoist* (insan), Yun. *egzotik* (roller), *ekolojik* (yapı), *ekstra* (ödeme), *elektronik* (âletler), *eliptik* (biçimde), *entellektül* (kişilik), *enterne* (edilmiş yabancı), *etimolojik* (açıklama), *filolojik* (gelişme), *filozofik* (değerlendirme), *kalkolitik* (devir), *komplike* (durum), *legal* (kuruluş), *illegal* (örgüt), *metalik* (boya), *objektif* (tutum), *optik* (okuyucu), *sadist* (yaratılış), *popüler* (müzik), *romanesk* (tür, hava), *spirituel* (söz) vb.

3. Karışık Kökenli Sıfatlar:

349. Karışık kökenli sıfatlar, genellikle Arapça bir adla Farsça bir ekin, Farsça bir ekle Arapça bir adın birleşmesinden, yahut da Arapça ve Farsça Adlara Türkçe bir sıfat yapma ekinin getirilmesinden oluşmuştur.

Bunlardan bazıları bugün artık yalnız yazılı eserlerde kalmış olan sıfatlardır. Bir kısmı da yeni Türkçe karşılıklarla değiştirilmiştir. Birçoğu da Türkçeleşmiş şekiller olarak bugün de kullanılagelmektedir: *ahenktar* (ses), *alâkabahş* (bir manzara), *alâkadar* (kimse), *alâkalı* (kimseler), *aleyhtar* (taraf), *âşıkane* (davranış), *bedelli* (askerlik), *bîhaber* (işten b.), *bîilaç* (hasta), *bîkarar* (ortam), *cezbeli* (şair), *cezbesiz* (ruh), *destanî* (eser), *davetkâr* (bakış), *dindar* (kişi), *dirayetsiz* (vali), *edepli* (kız), *edepsiz* (çocuk), *edibâne* (söyleyiş), *efkârlı* (delikanlı), *ferasetli* (adam), *ferli* (yüz), *fersiz* (göz), *gümüşî* (renkte), *kabahatli* (çocuk), *kabahatsiz* (kimse), *kifayetli* (söz), *kıfayetsiz* (kelimeler), *köşeli* (ayraç), *köşesiz* (ayraç), *kurşunî* (cübbe), *kusursuz* (iş), *kuvvetli* (idare), *lezzetli* (yemek), *manasız* (söz), *meyveli* (bahçe), *meraklı* (konu), *nurlu* (yüz), *safderun* (adam), *safdil* (arkadaş), *tahkiramiz* (sözler), *yeknesak* (bir okuyuş), *ziyadar* (yer) vb.

Tek tük batı dillerinden geçen adlara Türkçe sıfat ekinin eklenmesiyle oluşturulmuş karışık yapıda sıfatlar da vardır: *akortlu* (ut),

filigranlı (kâğıt), *fistolu (elbise), fonksiyonlu, fonksiyonsuz* (ek), *fosforlu* (kaya), *fosilli* (bölge), *kuşetli* (vagon), *kuşetsiz* (vagon) gibi.

II. Yapıları Bakımından Sıfatlar

350. Sıfatlar yapıları bakımından:

1. Basit (Yalın) sıfatlar, 2.Türemiş sıfatlar, 3. Birleşik sıfatlar, 4. Pekiştirme sıfatları, 5. Kelime grubundan oluşan sıfatlar, olmak üzere kendi içinde beş alt gruba ayrılır.

1. Basit (Yalın) Sıfatlar:

351. Bu alt gruptakiler, herhangi bir yapım eki almamış bulunan, kök veya kök durumuna gelmiş olan yalın sıfatlardır: *acı* (badem), *ak* (saç), *cimri* (adam), *çıplak* (omuz), *çirkin* (surat), *dar* (etek), *derin* (nefes), *dinç* (yapı), *güzel* (yüz), *hazır* (elbise), *ince* (bel), *kuru* (nane), *küçük* (ev), *sıcak* (su), *uzun* (iş), *yeni* (haber) tamlamalarındaki niteleyici sıfatlarla *bu* (gidiş), *şu* (işler), o (saygısızlık), *bir* (yıl), *iki* (ay), *üçer* (kişi), *hangi (şiir)* gibi tamlamalardaki belirtici sıfatlar bu niteliktedir.

2. Türemiş Sıfatlar:

352. Türemiş sıfatlar, ad kök veya gövdelerinden, addan ad veya addan fiil türeten eklerle kurulmuş olan sıfatlardır. Bu eklerin bir kısmı çok işlek olduğu hâlde, bazıları az işlek yahut da eski dönemlere ait şekillerin kalıntısı olarak birkaç örnek verebilmektedir. Sıfat türeten başlıca ekler şunlardır:

A. Addan Sıfat Türeten Ekler:

353.1. ***+lI / +lU:*** Çok geniş bir kullanımı olan bu ek, geldiği ada kendinde bulundurma, sahip olma, o özelliği taşıma, ait olma gibi işlevler yükleyen sıfatlar yapar: *ak saçlı* (kadın), *analı babalı* (çocuklar), *Ankaralı* (okuyucu), *büyüklü küçüklü* (el arabaları), *canlı* (ifade), *evli* (kadın), *ince parmaklı* (el), *İstanbullu* (hanım), *köylü* (kadın), *kudretli* (vezir), *sevgili* (bir tebessüm), *sakallı, geniş atletik vücutlu, mavi gözlü* (bir adam; A. H. Tanpınar, H, 95), *uzun boylu, uzun kıvırcık saçlı, siyah kirpik ve bıyıklı* (esmer bir delikanlı; A. H. Tanpınar, H, 50), *mehtaplı* (gece), *tılsımlı* (uyku) vb.

353.2. *+lIk /+lUk:* Bu ek aslında addan ad türeten bir ek olduğu hâlde, aynı zamanda "bir şey için" anlamında ve "tahsis" işlevinde sıfatlar da türetir. İşlek, canlı bir ektir: *aşağılık* (adam), *dolmalık* (biber), *elbiselik* (kumaş), *gecelik* (entari), *gelinlik* (kız), *kışlık* (erzak), *tohumluk* (buğday), *yazlık* (ev) gibi.

Bir şeyin bollukla bulunduğu yerleri gösteren *+llk / +lUk* adları da bazen başka bir adın önünde sıfat gibi kullanılabilir:*ağaçlık* (bölge), *bağlık bahçelik* (yer), *ormanlık* (arazi) gibi.

Zaman ve sayı adlarından, zaman süresi ve sayı bildiren sıfatlar da yapar: *aylık* (dergi), *günlük* (gazete), *gündelik* (işler), *yıllık* (hesap), *dört saatlik* (yol), *yüzlük* (banknot), *seksenlik* (ihtiyar) gibi.

353.3. *+CI / +CU:* Adlardan ve sıfatlardan "alışkanlık" gösteren sıfatlar türetir: *alaycı* (adam), *batakçı* (esnaf), *çıkarcı* (kimse), *dalgacı* (Mahmut), *inatçı* (keçi), *işçi* (kadın), *kavgacı* (tip), *neme lâzımcı* (tutum), *yalancı* (çocuk) gibi.

353.4. *+sIz / +sUz:* *+ll / +lU* ekinin zıt anlamlısı olan bu ek, adlardan olumsuzluk, yokluk, eksiklik veya azlık kavramında sıfatlar türetir: *ağrısız* (tedavi), *aralıksız* (çalışma), *asılsız* (söz), *başsız* (heykel), *cansız* (yürüyüş), *dayanıksız* (eşya), *emeksiz* (kazanç), *soysuz* (adam), *tatsız* (iş), *yağmursuz* (mevsim) vb.

353.5. *+CA:* Bu ek, genellikle "gibi olma, kadar olma", "nitelik" ve "davranış" bildiren bazı sıfatlar yapar: *adamca* (davranış), *çocukça* (huy), *erkekçe* (direniş), *insanca* (hareket), *usulünce* (girişim), *bunca* (iş), *onca* (yorgunluk) gibi. bu ekin tek tük *iyelik* veya *+CAsInA* ekiyle genişletilmiş örnekleri de vardır: *ağırlığınca* (altın), *boyunca* (evlât), *gönlünce* (hareket), *itikadınca* (ibadet), *yeterince* (tanık), *çocukçasına* (nazlanma), *dostçasına* (anlaşma), *hakçasına* (iş), *kolaycasına* (kazanç) gibi.

353.6. *+CIk / +CUk:* Sıfatlardan aşırı küçültme veya pekiştirme bildiren sıfatlar türetir: *azıcık* (aş), *azıcık* aşım ağrımaz başım; *birazcık* (duraklama), *biricik* (evlat), *daracık* (sokak), *incecik* (elbise), *kısacık* (etek), *minicik* (yavru), *sıcacık* (çorba), *ufacık* (kuş), *yapmacık* (bir nezaket) gibi.

353.7. *+CIl /+CUl:* Sıfat olarak pek seyrek kullanılan bir ektir. Bir şeye "alışkanlığı, düşkünlüğü, azlık veya benzerliği" gösteren bazı sıfatlar yapar: *adamcıl* (hayvan), *anacıl* (evlât), *bencil* (davranış), *böcekçil* (kuşlar), *gökçül* (görünüşlü renk), *insancıl* (tutum), *kırçıl* (renk, tabiat), *ölümcül* (hasta) vb.

353.8. *+sI / +sU:* Bu da pek işlek olmayan bir ektir. Sonuna geldiği kelimeye "benzerlik gibilik" anlamı katan sıfatlar türetir: *ayrıksı* (tutum), *beyinsi* (boğumlar), *billursu* (taş), *çocuksu* (sima), *çocuksu* (bir yan, A. Nesin, M, 97), *damaksı* (ses), *dikensi* (çıkıntı), *hamursu* (börek), *susu* (yemek) vb.

353.9. *+(I)msI / +(I)msU:* *+sl / +sU* ekinden genişletilmiş olarak, yine "gibilik, yakınlık, benzerlik, azlık ; renk ve tat" bildiren sıfatlar yapar: *abidemsi* (eserler), *acımsı* (tat), *bitkimsi* (sünger, hayvanlar), *baklamsı* (meyve), *borumsu* (çiçek), *ekşimsi* (bir duygu), *kadifemsi* (kumaş), *kekremsi* (bira), *kubbemsi* (çatı), *morumsu* (bir renk), *ormanımsı* (arazi), *pembemsi* (bina), *yeşilimsi* (göl suyu) gibi.

353.10. *+(I)mtırak:* Renk ve tat bildiren adlardan *+(I)msl* ekinde olduğu gibi "benzerlik, gibilik" ve "yakınlık" bildiren sıfatlar türetir: *acımtırak* (bir lezzet), *bozumtırak* (binalar), *ekşimtırak* (bir çehre), *kırmızımtırak* (toprak), *mavimtırak* (eşarp), *sarımtırak* (boya) vb.

353.11. *+şIn:* Çok seyrek kullanılan bir ektir. Birkaç renk adından "benzerlik, yakınlık" işlevinde sıfatlar yapmıştır: *akşın* (derili), *gökşün* (göz), *karaşın* (renk, esmer), *sarışın* (beniz), *sarışın* (saç) gibi.

353.12. *+mAn:* Sıfatlardan "azlık" veya "çokluk" gösteren abartma sıfatları yapar: *evcimen* (kadın), *egemen* (güçler), *delişmen* (biri), *göçmen* (kuşlar), *kocaman* (saksı), *küçümen (<küçükmen* adam), *şişman* (delikanlı), *uzman* (kişi) vb.

353.13. *+rAk:* Çok az kelimede, karşılaştırma ve azlık derecesi bildiren sıfatlar yapar. Sonu *-k* ünsüzü ile biten sözlerde, ekten önceki bu ünsüz düşer: *alçarak (<alçak+rak* bir sandalye), *bozrak* "rengi boza çalan" (bir hava), *kısarak* (boy), *küçürek* (oda), *ufarak* (yüz) vb.

353.14. *-Ar / -şAr:* Sayı adlarından üleştirme işlevinde sıfatlar kurar: *birer* (altım), *ikişer* (salkım), *üçer* (dizi), *onar* (gün), *yedişer* (yıl) gibi.

353.15. ***+(I)ncI / +(U)ncU:*** Sıra sayılarından sıra sayı sıfatları türetir: *birinci* (dönem), *ikinci* (seçenek), *altıncı* (kat), *sekizinci* (yıl), *on beşinci* (asır), *yirmi birinci* (yüzyıl) gibi.

353.16. ***+(I)z / +(U)z:*** Tek basamaklı bir kısım sayılara gelerek topluluk anlatan sıfatlar yapar: *ikiz* (çocuk), *üçüz* (kardeş), *beşizli* (doğum), *yediz* (yavru) gibi.

353.17. ***+î:*** Arapçadan girme "nispet, görecelik" bildirme ekidir. Gerçi bu ek, sıfat türeten işlek bir ek değildir. Ancak, dilimize Arapça, Farsça kökenli kelimelerle birlikte girmiş olduğu için, böyle bir ekin varlığını göz ardı edemeyiz. Dildeki Türkçeleştirme çalışmaları dolayısıyla son 40-50 yıl içinde kullanımı hayli azalmış; daha çok kalıp hâlinde, Türkçeleşmiş Arapça ve Farsça sözlerde kalmıştır: *adî* (insan), *anî* (hız), *bedenî* (güç), *dairevî* {hareket), *derunî* (esrar), *destanî* (rüya), *edebî* (türler), *fanî* (dünya), *fikrî* (kabiliyet), *gümüşî* (duman, renk), *kalbî ve ruhî* (dostluk: H. E. Adıvar, H, 29), *maddî* (zarar), *manevî* (evlât), *medenî* (insan), *siyasî* (yapı), *temsilî* (resim), *ulvî* (manzara), *vahşî* (hayvan) vb.

353.18. ***+sAl:*** Aslında Lâtin kökenli Fransızca *+Al* ekinden, kullanımdaki yanlış ayırım yoluyla oluşmuş bulunan bu ek, *+Al* ve *+sAl* biçimleriyle, *+î* nispet ekinin yerine geçmiş ve nispet sıfatları türetmekte sıkça kullanılır bir ek durumuna geçmiştir: *anıtsal* (yapı), *biçimsel* (görünüş), *bilimsel* (yöntem), *cinsel* (taciz), *dinsel* (inanış), *doğal* (bitki örtüsü), *fiziksel* (imkânsızlık), *geleneksel* (sanatlar), *kişisel* (ölçü), *kutsal* (yerler), *siyasal* (etki), *tarihsel* (roman), *toplumsal* (bilinçlenme), *ulusal* (kalkınma), *yasal* (yollar), *yerel* (saat), *yöresel* (yönetim) vb.

354. Bazı sıfatlar da adlara *+DA* bulunma, *+DAn* çıkma, *+CA* eşitlik durumu ekleri ve *+ki* aitlik eki getirilerek oluşturulmuştur. Sıfat görevi yüklenmiş olan bu kelimeler de addan sıfat değerindedir:

354.1. ***+DA* Ekiyle:** *ayakta* (bira), *denizde* (damla), *gıyabında* (karar), *gözde* (insan), *fırında* (patates) *ızgarada* (balık) *sahanda* (yumurta), *tavında* (bırakma, dövme), *yerinde* (konuşma), *yerinde* (sayma) vb.

354.2. *+DAn* Ekiyle: *akşamdan* (kalma), *baştan* (savma), *candan* (arkadaş), *cennetten* (çıkma), *eskiden* (kalma), *elden* (düşme), *gözden* (düşme), *içten* (sevgi), *sudan* (cevap), *sonradan* (görme), *tepeden* (inme), *uzaktan* (komuta), *yerden* (bitme), *yoktan* (yaratma) vb.

354.3. *+CA* Ekiyle: *arkadaşça* (anlaşma), *canavarca* (saldırı), *çocukça* (istek), *delice* (sevgi), *düşmanca* (tutum), *gönlünce* (hareket), *insanca* (davranış), *maymunsu* (hareket) vb.

354.4. *+DA+ki* Ekiyle: *ağaçtaki* (kuş) *eldeki* (imkân), *evdeki* (hesap) *karşıdaki* (ev) , *üstteki* (sokak), *yanımdaki* (para) gibi.

B. Fiilden Sıfat Türeten Ekler:

355. Fiilden sıfat türeten ekler de kendi içlerinde:

1. Fiilden kalıcı sıfatlar türeten ekler,
2. Fiilden geçici sıfatlar türeten ekler (sıfat-fiil ekleri) olmak üzere iki alt gruba ayrılır.

1. Fiilden Kalıcı Sıfatlar Türeten Ekler:

356. Bu gruba giren eklerin başlıcaları şunlardır:

356.1. *-(A)k:* İşlek bir ektir. Geçişli, geçişsiz, tek ve çok heceli fiillerden[220] fiilin gösterdiği anlam ve nitelikte sıfatlar türetir: *binek* (hayvanı), *bunak* (adam), *esnek* (tutum), *gevşek* (duruş), *ıslak* (zemin), *işlek* (yol), *kurak* (toprak), *oynak* (yer), *parlak* (yüzey), *sulak* (arazi), *titrek* (ses), *yuvarlak* (masa) vb.

356.2. *-(I)k / -(U)k:* "Yapılmış, edilmiş" anlamlarında sıfatlar türeten çok işlek bir ektir: *açık* (kapı), *basık* (tavan), *batık* (gemi), *bulanık* (hava), *buruşuk* (yüz), *çarpık* (bacak), *çatık* (kaş), *karışık* (iş), *kesik* (baş), *uyanık* (adam), *yanık* (vücut) vb.

356.3. *-GAn:* Genellikle birden çok heceli fiillerden varlıklarını belirgin bazı özelliklerini gösteren sıfatlar türetir: *alıngan* (arkadaş), *çalışkan* (öğrenci), *çekingen* (çocuk), *didişken* (yaratılış), *konuşkan*

---

[220] Gülsevin, *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları*, s.65-72.

(kimse), *savurgan* (adam), *sokulgan* (tabiatlı), *sürüngen* (yaratıklar, hayvanlar) vb.

356.4. ***-AgAn, -AğAn:*** İşlek olmayan bu ek bir işi çok yapan, sürekli olarak yapan anlamında birkaç sıfat da türetmiştir: *durağan* (yıldız), *gezegen* (kadın), *gülegen* (yüz), *olağan* (işler), *olağanüstü* (hâl) gibi.

356.5. ***-GIn / -GUn:*** Bu da *-GAn* eki gibi varlıkların ve nesnelerin bazı özelliklerinigösteren sıfatlar türetir. Çok işlek bir ektir: *azgın* (seller), *baygın* (bakış), *bitkin* (hasta), *çapkın* (delikanlı), *durgun* (deniz), *keskin* (sirke), *kızgın* (güneş), *pişkin* (ekmek), *seçkin* (insan), *şişkin* (mide), *tedirgin* (bakışlar), *yorgun* (vücut) vb.

356.6. ***-I /-U (<ET -Ig)***[221]:Eski Türkçe'nin *-Ig*'lı adlarındaki *-g*'nin erimesinden oluşmuş ve sıfatlaşmış birkaç şekil dışında, asıl edilgen fiillerden sıfat türeten bir ektir: *duru* (su), *eğri büğrü* (yürüyüş), *götürü* (pazarlık), *sıkı* (perhiz), *şaşı* (bakış), *asılı* (levha), *basılı* (evrak), *dikili* (taş), *dizili* (boncuk), *ekili* (arazi), *gömülü* (silâh), *kurulu* (düzen), *yığılı* (mal), *sayılı* (kitap),*sürülü* (tarla) vb.

356.7. ***-mA:*** Çok işlek olan bu ek daha çok "yapılmış, edilmiş" anlamında sıfatlar türetir: *asma* (tavan), *basma* (kitap, kumaş), *derleme* (yayın), *emme basma* (tulumba), *gömme* (dolap), *karma* (komisyon), *serpme* (badanaj), *sıkma* (portakal), *süzme* (bal), *yazma* (eser) vb.

356.8. ***-(I)nç:*** Dönüşlü fiillerden anlamı berkitilmiş bazı sıfatlar türetmiştir: *gülünç* (durum), *iğrenç* (görünüş), *kıskanç* (kadın), *korkunç* (kaza) gibi.

356.9. *Sapa* (yer), *çevre* (yol), *yatalak* (hasta), *haşarı* (çocuk), *uçarı* (gönül),*azman* (vücutlu), *değirmi* (yemeni), *cılız* (hancı), *tıkız* (adam) örneklerinde görüldüğü gibi, yine fiilden sıfat türeten *-a* (zarf fiil kalıplaşması) *-arak, -arı, -man, -mı, -ız* gibi diğer bazı ekler varsa da, bunlar eski devirlerin kalıntısı olarak tek tük örnek verdiklerinden toplu olarak bildirmekle yetindik.

---

[221] Gülsevin, age, s.42, ekin ET - *I* zarf-fiilinden gelme olasılığından da söz ediyor.

2. Fiilden Geçici Sıfatlar Türeten Ekler (Sıfat-fiil Ekleri):

357. Bu gruba giren sıfatlar, yukarıda verilen fiilden türetilmiş kalıcı sıfatlardan farklı olarak bir yanları sıfat bir yanları fiil olan sıfatlardır. Bu nitelikte sıfat türeten başlıca ekler şunlardır:

357.1. ***-DIk / -DUk:*** *tanıdık* (adam), *görülmedik* (iş), *okuduğumuz* (kitaplar).

357.2. ***-mIş / -mUş:*** *başlanmış* (iş), *bozulmuş* (yiyecek), *yanmış* (odun).

357.3. ***-An:*** *geçen* (yıl), *oturan* (adam), *yanan* (soba).

357.4. ***-r, -Ar, -Ir /-Ur:*** *bakar* (kör), *tutar* (el), *çekilir* (dost), *yazar* (kasa).

357.5. ***-mAz:*** *bilinmez* (işler), *çıkmaz* (sokak), *yaramaz* (çocuk), *kaçınılmaz* (gidiş).

357.6. ***-AcAk:*** *gelecek* (haber), *pişecek* (yemek), *yazılacak* (yazı).

357.7. ***-IcI :*** *çekici*(teklif), *gidici* (yolcu), *yanıcı* (madde) gibi.

Fiilden türemiş bu nitelikteki sıfatlar, ilerideki "Çekimsiz Fiiller"in "Sıfat-Fiiller" bölümünde (679-735.§'lar) sıfat olarak kullanılışları ile de incelendiği için burada bir türetme biçimi olarak ekleri belirtmekle yetiniyoruz.

3. Birleşik Sıfatlar:

358. Birleşik sıfatlar,birden çok kelimenin kendi anlamlarını koruyarak veya değiştirerek tek bir anlam meydana getirecek biçimde bir araya gelmesinden oluşmuş sıfatlardır. Bunlar birleşme biçimleri bakımından:

a. *balık eti* (şişmanlığı), *baş belâsı, cam göbeği, çam yarması, gülkurusu, kalburüstü, külrengi, milletler arası, narçiçeği, olağanüstü, sır küpü, şöhret budalası, uluslar arası, yüzüstü* gibi ad tamlaması,

b. *az buçuk, boş boğaz, bir evcikli, bir hoş, deli fişek, doludizgin, kaz kafa, safdil, yalın ayak* gibi sıfat tamlaması,

c. *başı bağlı, başıboş, başı bozuk, eli açık, eli bayraklı, eli çabuk, eli maşalı, eli uzun, elverişli (<eli verişli), elverişsiz (eli verişsiz)* gibi isnat grubu,

ç. *açık sözlü, beyaz tenli, güler yüzlü, tatlı dilli, dört ayaklı, iki kanatlı* (pencere), *geniş yürekli, kalın kafalı, sarı saçlı, uzun boylu, beş parasız* gibi bir sıfatla *+lI /+IU, +slz /+ sUz* sıfat eki almış addan oluşan,

d. *altın kaplamalı, aslan yürekli, kumaş döşemeli, mermer cepheli, ipek saçlı, kürk yakalı, saman kafalı, taş yürekli* gibi *ad + ad + +ll /+ lU* sıfat ekinden oluşan,

e) *ayağına çabuk, eline ağır, cana yakın; yükte hafif pahada ağır; âdetten kesilmiş* gibi yönelme, bulunma, çıkma durumundaki *ad + sıfat* birleşmesi,

f. *az çok belli başlı, biraz, birçok birkaç, deli bozuk* gibi iki sıfat kaynaşması, kalıbında olan birleşik sıfatlardır.

g. Dilimizdeki yabancı kökenli *azimkâr, günahkâr, hürmetkâr, hüzünaver, rengârenk, vatanperver, yekpare* vb. sıfatlar da birer birleşik sıfattır.

Birleşik sıfatlarda bir anlam kaynaşması bulunduğu için bunları kelime grubu biçimindeki sıfatlarla karıştırmamak gerekir:

Gülkurusu *rengindeki ipek bluz genç kıza bir başka güzellik veriyordu. Azize* ***şöhret budalası*** *bir adamla evlendiğini yeni anlamıştı.*

Hemen bütün çağdaşları ***olağanüstü*** *boyutları olan bu efsane kahramanı gibi düşünmüşler onu* (T. Oflazoğlu, IV. M, VII).

O kadar ***boşboğaz*** *çocuk arasında da vakayı bir sır olarak saklamak güçtü* (Y. K. Beyatlı, TS. 1, 333).

Bu ***doludizgin*** *hayallerden sonra tekrar yatak odamıza döndüğüm zaman (...)* (R. N. Güntekin, GE, 100).

Yalın ayak *genç kızlar atının dizgini yakalamış, kimi* ***mahmuza*** *dayanmış* (H. E. Adıvar, AG, 63).

İstanbul'un ***başıboş*** *köpekleri rahatça ömür sürmektedirler* (S. Birsel: TS, 1, 137).

Son günlerini yaşayan çıplak ve silâhsız ***başıbozuk*** *alayın kim bilir nerede yeni bir yara aldığına işaretti* (R. N. Güntekin, EH, 26).

Bu hâl, tabiî kadınlar arasında benim kibirli, ***delibozuk*** *bir şey olduğuma dair dedikodular çıkarmıştı* (R. N. Güntekin, EH, I49).

Dilimiz de mizah gazetelerinin ***belli başlı*** *alay konuları arasında idi* (F. R. Atay, TS, 1, 265).

Fakat ***birçok*** *şey değişmişti* (A. H. Tanpınar, H, 116).

Benim niyetim şurdan ***birkaç*** *çalı sarıp dönmek* (K. Tahir, RYK, 20).

Bütün o geceyi kurşunî, yeşil, ***hüzünâver*** *ufukların gölgeleriyle meşbu geçirdim* (H. E. Adıvar, H, 94).

Bu çerçevenin içini medeniyetin o ***rengârenk*** *nakışlarıyla, motifleriyle doldurmak bilir misiniz ne büyük iştir* (R. N. Güntekin, EH, 31).

Fakat o, âlim ve ***vatanperver*** *kayınbiraderlerini, karaciğerden sararmış gözleriyle derin derin dinliyor* (R. N. Güntekin, EH, 30) vb.

4. Pekiştirme Sıfatları:

359. Pekiştirme sıfatları anlamı güçlendirilmiş olan sıfatlardır. Bu sıfatları türetmek için, ünlü ile biten bir niteleme sıfatının ilk hecesinin sonuna *m, p, r, s* ünsüzlerinden biri getirilerek oluşturulan hece, sıfatın başına eklenir: *bembeyaz, kapkara, kaskatı, kıpkızıl, koskocaman, sapsarı, sımsıkı, tertemiz, upuzun, yemyeşil, yepyeni, yusyuvarlak* gibi.

İlk hecesi ünsüzle biten sıfatlarda ise, sıfatın başına, ilk hece sonundaki ünsüzün yerine yine *m, p, r, s* ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşturulan hece eklenir: *apaydınlık, apayrı, bomboş, dapdar, dümdüz, düpedüz, dosdoğru, ipince, kıpkırmızı, sapasağlam, sımsıcak, sımsıkı, sırılsıklam, yamyassı* vb.

Bazen *düp-e-düz, sap-a-sağ-lam, sır-ıl-sıklam* örneklerine görüldüğü gibi pekiştirme hecesi bir ünlü veya bir ünsüzle de genişletilebilir.

Sıfatı pekiştiren hecenin sonuna yukarıda belirtilen ünsüzlerden hangilerinin getirileceği, doğrudan doğruya o sıfatın ses yapısı içinde hangi ünsüzün pekiştirmeye daha elverişli olduğu ölçüsüne bağlı görünüyor.

Benzer hecelerin tekrarı temeline dayanan pekiştirme sıfatları, kendilerinde var olan niteleme özelliğini en yüksek derecede gösteren sıfatlardır:

Yüzü ***bembeyazdı*** (A. H. Tanpınar, H, 23).

Ders, iş, spor ve eğlence ile ***dopdolu*** *bir hayatı vardı* (R. N. Güntekin, EH, 25).

Ağırbaşlılığa, bilimsel düşünceye yakışmayan bir laubalilik görüyorlar herhalde devrik cümlede, ***düpedüz*** *insan konuşmasına benzediği için* (S. Eyüboğlu, D, 77).

Denizcilerin birisi rastgeldiği sarışın bir şişmandan, öteki ***kapkara*** *bir karabiberden, biri* ***ipincesinden****, öteki iri kıyım anaç bir ızbanduttan bahsetti* (H. Balıkçısı, YD, 8).

Bütün vücudum ***kaskatı*** (A. Gündüz: TS, 2, 1230).

Annemin ***kıpkırmızı*** *gözleri bana rüya görmediğimi söylediler* (Y. Z. Ortaç: TS, 2, 1294).

O sıralarda insana. hayat verecek kadar ***koskocaman*** *ve* ***sapsarı*** *bir ay fırladı* (H. Balıkçısı: TS, 2, 1367).

Çok ***masmavi*** *bu sabah*

Güzel şeyler düşünelim diye (C. S. Tarancı, S, 40).

Siz hiç her satırı ***sımsıcak yepyeni*** *bir özle dolu şiirler hatırlar mısınız* (B. R. Eyüboğlu: TS, 2, 1967).

İşte Türkiyenin ***sımsıkı*** *sarılması, dayanması ve işlemesi lâzım gelen temel değerler* (M. Kaplan, BTR, 157).

Koskoca dünyanın içinde ***yapayalnız*** *kalmış gibiyim* (H. N. Zorlutuna, BDR, 173).

Evvelâ ***yemyeşil*** *bir ışıkta gök bir taraftan çöktü* (A. H. Tanpınar, H, 23).

Abdullah bu sofrada ve hayatın bütün sofralarında ***yepyeni*** *bir adam olacaktı* (A. H. Tanpınar, H, 163).

Saniyesinde merdivenin ağzında, ***yusyuvarlak*** *ve çıplak, kırmızı bir ihtiyar başı belirdi* (R. N. Güntekin, GE, 60).

5. Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar:

360. Sıfatların büyük bir bölümü de yapıca, belirli kurallar içinde yan yana gelen çeşitli kelime gruplarından oluşmuştur. Sıfat oluşturan başlıca kelime grupları şunlardır:

1. Sıfat Tamlaması Biçiminde:

361. Yukarıda sıfatların özellikleri belirtilirken üzerinde durulduğu üzere, bir sıfatın sıfat niteliği kazanabilmesi için, mutlaka bir adın önünde bulunması ve birleştiği adla bir sıfat tamlaması oluşturması gerekir. Bu nedenle, sıfat tamlamaları, sıfatların cümle içindeki olağan kullanım biçimleridir. Tamlamasız yalın bir sıfat düşünülemez: *açık kapı, dik yaka, kırmızı gül, güzelce kız, yakın yol* gibi.

Yalnız sıfat tamlamaları bir ad gibi sıfat eki alarak yahut sıfat görevinde bir ad olarak başka bir adın önünde yeniden sıfat olabilir: *uzun etek / uzun etekli kız, kumral saç / kumral saçlı çocuk, arka sokak /arka sokağa bakan üç odalı ev, uzun koridor / uzun koridor sonundaki kapı, çiçek desen / çiçek desenli kumaş, ak tolgalı beylerbeyi* (Y. K. Beyatlı, KGK, 18), *gül yüzlü bir âfet* (Y. K. Beyatlı, KGK,18).

***İçinden yenen büyük** ağaç* (F. R. Atay, GG, *58); **otların içinde hususî renkli bir** ot* (F. R. Atay, GG,45); ***bütün Boğaziçinde böyle lezzetli bir** sessizlik* (A. Ş. Hisar, BM, 183) vb.

2. Ad Tamlaması Biçiminde:

362. Ad tamlaması biçimindeki sıfatlarda, bir ad tamlaması bir başka adın önünde sıfat görevi yüklenmiştir:

*Arkadaşım bana okumak için **bir çanta dolusu** kitap getirmiş. Adamcağız **baş ağrısı** dostlarından bir türlü kurtulamıyor.*

*Bahçe sahibi her birimize **avuç dolusu** fındık ikram etti. Televizyonda gösterilen olaylar **yürekler acısı** bir durum sergiliyor.*

***Komisyoncunun gösterdiği** ev, çok büyük.*

***Botan Suyu'nun dağınık kollarının yer yer güneşe boğduğu** ova* (A. H. Tanpınar, BŞ, 22).

*İşte **eski Erzurum'un, dört yanından refah akan bu şark ticaret şehrinin macerasını kapatan** şey* (A. H. Tanpınar, BŞ, 31).

*O zaman öğrendim ki, burası **bir hayır kurumunun serbestçe konuşmak isteyen öğrencilere açtığı** bir yer imiş* (S. Eyüboğlu, D, 239).

*Üç deniz kızı **dalgaların kırdığı** yerde altın bir tarakla yeşil saçlarını tarıyorlar* (S. Eyüboğlu, D, 290).

*O **yüceler yücesi** Tanrının bakışları altında...* (T. Oflazoğlu, IV. M, 105) vb.

3. Sıfat-Fiil Grubu Biçiminde:

363. Bu gruptakiler, *An, -DIk Ar, -mAz, -mlş / -mUŞ* ve *-AcAk* gibi çeşitli sıfat-fiil ekleri ile kurulmuş olan sıfat-fiil gruplarının, bir ad veya ad tamlaması önünde sıfat gibi kullanılmasından oluşur. Örnekleri pek boldur:

363.1. *-An* Ekiyle:

***Köylü, siyah sivri iki noktaya benzeyen** mini mini gözler* (Ö. Seyfettin, BL, 85).

***Bodrum yarımadasının kıyılarına bakan** geniş bir koy* (H. Balıkçısı, YD, 5).

***Sarhoş gibi sarsak sarsak yürüyen** kara sıpa (...)* (K. Tahir, RYK, 55).

***Türk tehlikesinin yaklaştığını gören** Macarlar, (...)* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 18). *Fatih başta olmak üzere, sadrazam Halil Paşa ve diğer vezir ve serdarlar, o sırta, 1452 senesinin Martından Ağustosuna kadar, beş ay zarfında **el'an gözünüz önünde duran** ve **İstanbul Fethi'ni bir levha gibi hatırlatan** Rumeli Hisarı'nı inşa ettiler* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 22).

***Saatte yirmi kilometreye yol demeyen** kırmızı otomobiline derin bir muhabbetle baktı* (R. N. Güntekin, EH, 38).

***Sanatkârın kalbinde ve kafasında biriken** hayatı kitap sayfalarına dökmesi* (H. E. Adıvar, SE, 7-9).

***Yalıların yerinde şehirle hiç münasebeti olmayan** bir takım sarayların bulunuşu* (A.Ş. Hisar, BM, 96).

***Hulâsa ayrı ayrı renklerde, tatlarda inceleşen, değişen, koyulaşan, devam eden ve bize bir lûtuf gibi gelen** bir sukût duyulurdu* (A. Ş. Hisar, BM, 183).

*"-A Mustafa Kemal, dedi. Sen çiftçi misin hayır, baban çiftçi miydi? Hayır, bir ziraat mektebinde mi okudun? o da hayır. **İşte böyle bilmediği işe girip ne diyeceğini şaşıran** adam suları bile kendine güldürür"* (F. R. Atay, GG, 33).

Bu değişiklikler hep birden düşünülünce muhayyilemizde ***tıpkı bir gül gibi yaprak yaprak açılan*** *bir İstanbul doğar* (A. H. Tanpınar, BŞ, 144).

Göklerde *sonsuz* ***büyüyen*** *yumruk* (T. Oflazoğlu, IV. M, 26) vb.

363.2. *-DIk / -DUk* Ekiyle:

Sana ***son yazdığım*** *zaman bir aylık evliydim* (H. E. Adıvar, H, 14).

Savaşa gideceğini söylediği *ilk an, Sara biraz telâş edecek, ağlayacak diye korkuyla kaygılanıyordu* (H. E. Adıvar, MH, 145).

Mehtapta, ***bütün bir talihin yonttuğu*** *bu yüzlerin ve bütün bir ruhun iş âlemini gösteren bu gözlerin hepsi ayrı ayrı manalarla parıldıyordu* (A. Ş. Hisar, BM, 99).

İstanbul'un fethinin ***gerek Türklerin gerekse Avrupalıların hayalinde bıraktığı*** *tesirler zamanımıza kadar sürülmüştür* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 23).

Her şeyi ***o kadar beklenmedik*** *şekilde yapıyordu ki* (A. H. Tanpınar, H, 37).

Bitlis şehri namına ***bir bakkal dükkânının camlarına dizilmiş gördüğüm*** *küçük lâmba şişeleri* (A. H. Tanpınar, BŞ, 221).

Sanatçı ***çoktan beri çekilmiş olduğu*** *mağrur inzivadan insanların arasına (...) inmektedir* (S. Eyüboğlu, D, 60).

Yıllardan beri tarlalarına katıp sürdüğü, ektiği *mahsulünü kaldırdığı tarlalar* (O. Kemal, HÇ, 232).

Köyde muzaffer Beyden sonra en büyük çiftçi ***Hacı Resul'ün yeni tarım makineleri için üç gün önce şehirden getirdiği*** *makinist Muhsin ustanın etrafı çevrilmiş dereden, tepeden konuşuluyordu* (O. Kemal, HÇ, 304) vb.

363.3. *-Ar, -mAz* Ekleriyle:

Boğaziçi, ***fetihten sonra iki sahil boyunca, Kavaklara kadar imtidâd eden köylerle yalnız kendine benzer*** *bir mamure aldı* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 9).

Onun, ***Mersin'den İstanbul trenine bindikten sonra bilinmez*** *bir sebepten (...)* (R. N. Güntekin, EH, 19).

Behire'nin yalnız Kasım'a olan lâkırdısı ile değil, normal olan sesi, yüzü, elbisesinin hışırtısıyla bile ona katlanılmaz *bir yılan tiksintisi duyuyordu* (H. E. Adıvar, MH, 157).

Fırtına, onların birbirine sokulmalarını sakınılmaz *bir şey yapmıştı* (A. H. Tanpınar, H, 23).

Bir çöl yolcusunun inanılmaz *sevinci içinde kadeh kadeh üstüne içiyordu* (A. H. Tanpınar, H, 16).

Niye bağırıp çağırmamıştı? ***Her zaman en ufak, en incir çekirdeğini doldurmaz*** *şeyler karşısında barut kesilirdi de, şimdi neden umursamamıştı* (O. Kemal, HÇ, 91).

Nerden baksan ciğeri beş para etmez *bir eskiciydi kocası* (O. Kemal, HÇ, 144) vb.

363.4 *-mIş /-mUş* Ekiyle:

Sen farz ettiğinden ziyade kendini beğenmiş *bir adamsın, Feridun* (H. E. Adıvar, SE, 24).

İlk gözüme çarpan köşe minderi ve üstündeki eski nakışlarla işlenmiş *yastıklar* (H. E. Adıvar, SE, 33).

Yüzü buruşmaya başlamış, sarı saçları mavi gözleri solmuş *bir kadın kulağına fısıldıyor* (H. E. Adıvar, SE, 118).

Şimdi artık ***dost ve ahbap yoktu, sadece yazara sokulmuş*** *insanlar vardı* (A. H. Tanpınar, H, 215).

Sonra ***siyah yuvarlak cilalanmış*** *bir abanoz sathı* (A. H. Tanpınar, H, 132).

Nitekim 1090'da vaki olmuş *bir akın bu tahmînin elle tutulur kadar isabetli olduğunu göstermektedir* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 13).

Caka'yı Bizans müverrihleri, ***gençliğinde Bizans sarayında yetişmiş, Rumcayı öğrenmiş, Bizans terbiyesini almış, sonra İstanbul'dan gitmiş, birçok askerî maceralara girmiş, nihayet meşhur bir korsan olmuş*** *bir şahsiyet olarak yâd ederler* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 13).

Akları damar damar kanlanmış *gözlerini hınçla kaldırdı* (O. Kemal, HÇ, 104).

Yıllar yılı fabrikalarda ya da bereketli Çukurova topraklarının kızgın güneşi, yağmuru, ayazında kurumuş, dudakları çatlamış, bakışları çarpılmış *insanlar, hasetten büsbütün kuruyarak dondular âdeta* (O. Kemal, HÇ, 223) vb.

363.5. *-AcAk* Ekiyle:

Ona karşı ben de uyanan merhamet ***belki hayatımı karmakarışık edecek*** *bir alâka olabilirdi* (H. E. Adıvar, SE, 17).

Bu yolculukların birinde ***hemen hemen çocuk denecek*** *bir yaştaydım* (A. H. Tanpınar, BŞ, 20).

Bununla beraber İngilizler direkt usulü büsbütün ihmal etmemişler ve ***onu asıl amaçlarına zarar vermeyecek*** *bir şekle sokmayı bilmişlerdir* (S. Eyüboğlu, D, 73).

Göğüsleri karada, denizde ve havada her gün biraz daha hızla şişen âşıkların, duraksamayla kaybedecek *vakitleri yoktur* (S. Eyüboğlu, D, 97).

Bizi görünce sanatından kurtarıp yığın sanatına götürecek *bu akım, şimdiden kestirilemeyecek kadar zengin sonuçlar verecektir* (S. Eyüboğlu, D, 166).

(...) ***bu kayık ve sandal kafilesinin sessizliğini bozacak*** *ve şamatalı bir motörün, ne patırtılı bir çatananın geçtiği olurdu* (A. Ş. Hisar, BM, 184).

Bundan başka Hopop kadı, ***rüşvete düman Avşar Beyi gerçekten şaşırtacak*** *bir başka düzen daha kurdu* (K. Tahir, DA, 278).

Mümkün olsa kendi muhayyilemi, kendi, hassasiyetimi, kendi dilimi ona vereceğim. ***Ta ki, vatanın karanlık göğsünde parlayan bu iki yıldız hakkında bana onları tanıtacak*** *bilgi versin diye* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 83) vb.

4. Tekrar Grubu Biçiminde :

364. Tekrar grubu biçimindeki sıfatlar birbirinin aynı, birbirine yakın veya birbirine zıt anlamlı sıfat ya da sıfat olarak kullanılan adlardan oluşmuştur: ***ayrı ayrı*** *renkler,* ***dayalı döşeli*** *bir ev,* ***dizi dizi*** *inciler,* ***geniş geniş*** *yollar,* ***tabak tabak*** *yemekler,* ***sürü sürü*** *koyunlar,* ***cik cik*** *civcivler,* ***tın tın*** *bir tınlama,* ***eğri büğrü*** *bir dikiş,* ***iyi kötü*** *bir şeyler,* ***karman çorman*** *işler,* ***şangır şungur*** *bir yuvarlanma,* ***yolsuz yöntemsiz*** *bir oturuş.* ***Vah vah*** *evlâtçığım* vb.

Her ne kadar zamir, edat ve bağlaç dışında kalan bütün kelimeler tekrar grubu oluşturmaya elverişli ise de, tekrarlı sıfatlar daha çok ad veya sıfatların tekrarından oluşmuştur. Buna ses taklidi sözler de dahildir.

Tekrarlı sıfatlar, genellikle cümlede bulundukları adların anlamlarını güçlendirirler. Bazen de o adlara çokluk ve vurgularına ifadesikatarlar.

Erzurum'a üç defa, üçünde de ***ayrı ayrı*** *yollardan gittim* (A. H. Tanpınar, BŞ, 21).

Hem de ***alçaklı yüksekli*** *tepeler, yaylalar, girinti ve çıkıntılarla, yüceliğini kaybetmeyen, fakat ağırlığı da doyulmayan, eşsiz bir değişkenlik gösterir* (F. R. Atay, Ç, 3).

Bunu anlatırken Avaramet'in alnında ***boncuk boncuk*** *terler parlıyordu* (H. Balıkçısı, YD, 14).

Bir de ayaklarının dibinde ***cıvıl cıvıl*** *sarılı, mavili, yeşilli, kırmızılı sular...* (F. R. Atay, GG, 33).

Bu çimen, taze sağılmış süt, koyun sürüsü, kır çiçeği kokusunu, bu ***dalga dalga*** *büyük dağlar rüzgârını nereden bulmuştur* (A. H. Tanpınar, BŞ, 55).

Kulaklarım annemin ***hüngür hüngür*** *ağlayışlarıyla dolardı* (H. Balıkçısı, YD, 7).

İçteki sırrı bulmuş gibi ***kıs kıs*** *gülüşler boğucu bir mahşer içine düşmektir* (F. R. Atay, GG, 30).

Bir tabakta ağaçtan yeni koparılmış ***kütür kütür*** *erikler, bir başka tabakta mis gibi kokan* ***kıtır kıtır*** *peksimetler...*

Koyun hilâl ,seklindeki kıyısı ***kuşak kuşak*** *beyaz, açık yeşil, koyu yeşil, mavi ve menekşe renkleriyle kavisleniyordu* (H. Balıkçısı, YD, 5).

O zaman kelimelerin, dizelerin plâstik birer motif gibi beyaz kâğıt üzerine önce göze seslenmek için ***türlü türlü*** *biçimlerde dizildiği görülür* (S. Eyüboğlu, D, 55).

Hafif hafif üflemekte olan sağnaklar bu mavilere alemsemasının üzerinden ***yol yol*** *leylakîler yürütüyordu* (H. Balıkçısı, YD, 5) vb.

5. Edat Grubu Biçiminde:

365. Bu gruba girenler, yalın veya çekim ekleri almış bir adla bir edatın oluşturduğu edat grubunun, başka bir ad önünde sıfat görevi yüklenmesindentüremişsıfatlardır:

365.1. *Gibi*'li Edat Grubuyla:

Kandiller ***canlı gibi*** *bir hassaslıkla parladılar. (...) bütün Bağaziçi* ***dilsiz kalmış gibi*** *ortalıkta en küçük bir çıt duyulmaz* (A. Ş. Hisar, BM, 183).

Sabahlar sislerin mahmurlukları içinde ***süt gibi*** *bir sessizlik; akşamlar boşluğun örtüleri altında* ***içki gibi*** *mahrem bir sukûn ve geceler karanlığın yahut mehtabın karşısında* ***şiir gibi*** *bir sukût* (A. Ş. Hisar, BM, 183).

Şişli'de ***saray gibi*** *bir konağımız olacaktı* (R. N. Güntekin, GE, 13).

Uzun yaz güneşinde ısınıp bozaran ***dağ yamacı toprakları gibi*** *koyu esmer ve sıcak bir Türkmen kızıydı* (H. Balıkçısı, YD, 18).

Dağılmak ister gibi *bir haliniz var* (F. R. Atay, GG, 55).

Yabancı dilleri ***matematik ve fizik bilimleri gibi*** *kültürel değerler için değil, onlar kanalıyla edineceğimiz bilgileri gözeterek öğrenir ve öğretiriz* (S. Eyüboğlu, D, 68).

Yemekten sonra ***iyi yanmış nar gibi*** *mangalı içeri aldı.*

365.2. *Göre'* li Edat Grubuyla:

Böylesi ağır çalışma, ***sizlere göre*** *bir iş değildir.*
Bu türlü değerlendirmeler de ***kendine göre*** *bir incelik taşır.*
Onun da ***kendine göre*** *plânı var* (K. Tahir, RYK, 58) vb. ,

365.3. *Kadar'* lı Edat Grubuyla:

Öğretmen ***elinden geldiği kadar*** *hayret ve hayranlıkla: "Ah ne güzel " dedi* (H. Balıkçısı, YD, 30).

Aman baba ben ***parmak kadar*** *çocuktum*(R. N. Güntekin, GE, 30).

Yabancı dil bilenlerin ***sayılacak kadar az*** *olduğunu itiraf etmişti* (S. Eyüboğlu, D, 69).

Bu, ***kadınlarından ve çocuklarından, delikanlı ve ihtiyar erkeklerine kadar,*** *bir halk savunuşu idi* (F. R. Atay, GG, 9).

En iyi çalışmak, ***unutabilecek kadar*** *çalışabilmek* (F. R. Atay, GG, 25).

Çalışmalar bir önceki baharda tam bir yıl önce ***iki düzine kadar*** *akasya fidanının dikimiyle başlamıştı* (T. Buğra, YB, 10) vb.

365.4. "*Ait, doğru, için, ilişkin, karşı*" Edat Gruplarıyla:

O varken benim ***kendime ait*** *işlerde söz söylememe lüzum yoktur* (A. H. Tanpınar, SAE, 16).

Ömürlerini ***ileriye doğru*** *zorlayanlar, hani şu büyümüş de küçülmüş dediklerimiz kadar ömürlerini* ***geriye doğru*** *zorlayanlar da gülünç değil midirler?* (F. R. Atay, GG, 21).

Babam dedesinin ***bu cami için*** *ayırdığı parayı yemişti* (A. H. Tanpınar, SAE, 82).

Yazarın ***özgeçmişine ilişkin*** *malzeme pek dağınıktı. Abdi Bey, daha şehre ayak basmadan,* ***Paris'e ilişkin*** *bazı şeyler biliyordu* (A. İlhan, DSE, 152).

Bizim ***size karşı*** *bir art düşüncemiz olmadığını bilmelisiniz* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 37).

Yeni saz âletine karşı *hayranlık, bütün seyirci meraklıları gibi çabuk geçiyor* (F. R. Atay, GG, 31).

Düşünmek insanın içinde ***kendine karşı*** *bir düşman daha peydahlaması oluyordu* (T. Buğra, KA, 203) vb.

6. Bağlaç Grubu Biçiminde:

366. Bu gruptakiler, bir bağlaçla birbirine bağlanmış olan kelime veya kelime gruplarının bir ad önünde sıfat gibi kullanılmasından oluşan türlerdir:

Her insanın ***yaşam boyunca geçirdiği sevinçli ve acılı*** *günleri olabilir.*

Yatık kıyılı, dar limanlı *ve* ***yakın yüksek dağlı*** *İskenderun'da da böyledir.* (F. R Atay, GG, 3).

Öyle bir kahvenin yarı aydınlığında ***ilk seçilen ve görülen*** *şey bu dikkatti diyebilirim* (A. H. Tanpınar, BŞ, 48).

Dakikalarımızı ***kendi arzusuyla uzatıp kısaltan ve bizi küçük uyanışlara benzeyen itişlerle*** *uçurum ağzına atan odur* (A. H. Tanpınar, BŞ, 134).

Birkaç senede bir İstanbul'a uğrayan ve her defasında biraz daha ağarmış ve çökmüş görünen *bu yorgun ve sihirli askeri sevmez değildi* (R. N. Güntekin, EH, 25).

Bu ülkede, ***temiz yürekli, duygulu ve candan*** *insanlar vardı* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 99).

Yunanlıların işgalinden bu yana Aleko ***suskun ve ezik*** *bir görünüşe bürünmüştü* (S. Çokum, AB, 139).

Cumhuriyet devrinde edebiyatımız ve sanatımız ***hem milletimize mal olabilecek hem dünya pazarına çıkabilecek*** *değerler yetiştirmiştir* (S. Eyüboğlu, D, 66).

Güzel bir hayat ***zamanı düşündürmeyen, ondan ne bıktıran ne de onu aratan*** *yaşama sanatıdır* (F. R. Atay, GG, 19).

Sakızlı'nın ***bağlamaya çok uyan kısık fakat tatlı*** *bir sesi vardı* (R. N. Güntekin, EH, 35).

Körfezi çeviren dağlar ise, hem millerce uzaktadır; hem de alçaklı yüksekli tepeler, yaylalar, girinti ve çıkıntılarla, ***yüceliğini kaybetmeyen fakat ağırlığı da duyulmayan*** *eşsiz bir değişkenlik gösterir* (F. R. Atay, GG, 3).

Bu yürek paralayıcı düşmenin hemen arkasından köylerde (...) ***kimi genç kimi koca, kimi bir kaplan iki bacağından tuttu mu ikiye ayıracak kadar yiğit, kimi çökmüş, iki büklüm olmuş bedenini taşıyamayacak kadar takatsiz fakat hepsi de bir ateşle cayır cayır yanan*** *gezginler görülmeye başladı* (T. Buğra, KA, 174) vb.

7. Sayı Grubu Biçiminde :

367. Sıfatların bu grupta yer alanları, basamak sistemine göre art arda dizilen sayıların cümlede bir ad önünde sıfat göreviyle kullanılmasından oluşan türlerdir:

Yüz yirmi beş *haneli köy;* ***seksen sekiz*** *odalı han;* ***iki milyon sekiz yüz elli bin*** *insanlık şehir.*

Peri padişahı kıza ***üç yüz altmış beş*** *odalı bir saray yaptırmış.*

Hacı Bey'in çiftliğinde ***otuz beş*** *iyi cins at,* ***yüz on iki*** *sığır,* ***üç yüz elli sekiz*** *koyun,* ***iki yüz yirmi beş*** *tavuk ve horoz,* ***yirmi sekiz*** *tane de tavşan besleniyormuş.*

Elli üç *gün ne mehabetli, temaşa idi o! Sanki halkın uyanık gördüğü rüya idi o !* (Y. K. Beyatlı, KGK, 22).

Yüzelli *yıl, sıradağlar birer birer yücelir ve akıbet Dede'nin anlı şanlı devri gelir* (Y. K. Beyatlı, KGK, 35).

Dr. Hamdi Bey'in, arkasında ***yirmi yirmi beş*** *atlı ile İstanbullu Hocanın evine gittiğini bütün cemaat öğrendi* (T. Buğra, KA, 269-270) vb.

8. İsnat Grubu Biçiminde:

368. Bu gruptakiler, yalın veya iyelik eki almış kendisine isnat olunan bir adla yine kendisine isnat edilen bir sıfatın oluşturduğu *ayak yalın, baş kabak, canı tez, gözü açık* gibi bir kelime grubunun, cümlede sıfat olarak kullanılmasından oluşan türlerdir:

Kapıcı Hasan Efendi, ***işi temiz, gözü gönlü tok*** *bir insandır.*

Eli açık *insanların iyilikleri yeri gelince hep hatırlanır.*

Kulübesinin etrafında serbest olarak gezip tozan ***gagası kırık*** *dişi kekliğini tutup kafese kapar* (H. Balıkçısı, YD, 54).

Dili bir, gönlü bir, imanı bir *insan yığını*

Görüyor varlığının bir yere toplandığını; (Y. K. Beyatlı, KGK).

Bir sesin aydınlattığı ***yalan dolu*** *gece* (O. V. Kanık, BŞ, 15).

Komşu teyzenin camını sapan taşıyla kırınca, annemizle komşu teyze bizi ***pabucu büyük*** *hazretlerinin türbedarına uslanmamız için nefes ettirmeye götürmüştü* (A. Nesin, M, 27).

Gözü gönlü tok *insanların hâli başkadır kardeş!... Hiç sıradan insanlara benzemezler.*

Eli açık, gönlü açık *padişahımız* (T. Oflazoğlu, IV. M, 9) vb.

9.Ad Çekimi Ekleriyle Kurulmuş Kısaltma Grupları Biçiminde:

369. Bu gruptakiler; yükleme, yönelme, bulunma, çıkma ve vasıta durumu ekleriyle kurulmuş kısaltma gruplarından oluşan türlerdir.

369.1. Yükleme Grubu Biçiminde:

Bu yıl ki kurultaya ***yüzü aşkın*** *yabancı bilim adamı katılıyor.*

İleride ***kılığı kıyafeti*** *derbeder bir adam gözüne ilişti.*

Sizce, ***eli kolu*** *kısıtlayıcı kurallarla bağlı bir insan böyle bir atılım yapabilir mi?*

369.2. Yönelme Grubu Biçiminde:

Peylediği de olsa, mutlaka sizin de hoş göreceğiniz çok temiz, yüksek ve ***ailenize lâyık*** *bir insan olacaktır* (R. N. Güntekin, GE, 54).

Günün birinde onu sadece bir dede yadigârı, ***cana yakın*** *bir eşya olarak görürsünüz* (S. Eyüboğlu, D, 41).

Can, çok duyarlı ve ***içine dönük*** *bir delikanlıdır.*

Mehlika Sultana âşık *yedi genç / Kara sevdalı birer âşıktı* (Y. K. Beyatlı, KGK, 115).

Modaya uygun, *geniş paçalı pantolonu hep ütülüydü* (T. Buğra, İR, 6).

Ve Osman, ***alacalı morlu tepelere bakan*** *bir sandık odasında ders çalışır, geniş çiftliğinin hayalini işte o odada kurardı* (T. Buğra, İR, 6).

369.3. Bulunma Grubu Biçiminde:

Hazırlanmakta olan kitap ***beşte dört*** *tamamlanmış sayılır.*

Uzun yolculuklara ancak ***yükte hafif pahada ağır*** *şeylerle çıkılabilir.*

Ödemelerde artık ***solda sıfır*** *durumundaki lira ve kuruşlar dikkate alınmıyor.*

İçeri girdiğinde postacı ***elinde*** *taahhütlü bir mektupla kendisini bekliyordu.*

Elde avuçta *kalanı da yiyip bitirmek istemiyordu.*

369.4. Çıkma Grubu Biçiminde:

Elden ayaktan düşmüşe, güçten kuvvetten kesilmişe *bir yardım eli uzatmak bir insanlık görevidir.*

Annesi ***elden düşme*** *bir antika saat bulmuş ve hemen satın almış.*

Bazı dinî hikâyelerde yer alan ***kıldan ince kılıçtan keskin*** *sırat köprüsü inanışı.*

*Masada oturan adam çaycıya: "****yandan*** *çarklı bir kahve de bana" diye seslendi.*

Babasından kalma, *kenarı oymalı bakır tepsiye çay bardaklarını (...) koydu* (O. Kemal, DE, 67).

*İslâm güzelleri, / Cermen güzelleri / **Hepsinden ince** Anglo-Sakson güzelleri* (Y. K. Beyatlı, KGK, 62).

***Bir yıldan uzun** bir gecenin bestesidir bu,*
Bin yıl sürecek zannedilen bir kar sesidir bu (Y. K. Beyatlı, KGK, 25).

***Gözden uzak** dostlar gönülden de uzak mı düşerler dersiniz...*

*Bu sert yüzle, bu nasırlı eller, **bu denizden, balıktan, dalgadan, yelkenden, ağdan** başka bir şey bilmiyor gibi görünen insanlar* (A. H. Tanpınar, H, 121).

*Genç kız, toplantı da, **tepeden tırnağa** şık bir kıyafetle boy gösteriyordu.*

*Sizin o dağınık **bilinçten yoksun** güçlerinizi / Üstün bir güneşin batmaz güneşi çevresinde toplayıp* (T. Oflazoğlu, IV. M, 101) vb.

369.5. Vasıta Grubu Biçiminde:

*Her 19 Mayıs'ta **bayraklarla süslü** Ankara ne kadar göze görkemli bir şehir oluveriyor.*

*Oturdukları daire, boydan boya **pencerelerle** kaplı bir binada idi.*

*Korsanların pek güzel, burnu yaldızlı, kürekleri gümüşlü, küpeştesi **erguvan halkalarla süslü** gemileri vardı* (F. R. Atay, GG, 7).

***Ara sokaklarla** bağlantılı caddelerde, trafik daha da yoğunlaşıyor.*

*Eski camilerdeki o renkli camlardan **hafız sesleriyle beraber dökülen** ışık kadar ruha ait şeylerle dolu iksirini akıtan başkaları vardı* (A. H. Tanpınar, H, 20) vb.

III. İşlevlerine Göre Sıfatlar

370. Sıfatlar işlevlerine göre A) Nitelik sıfatları, B) Belirtme sıfatları olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

A. Nitelik Sıfatları

(Alm. *qualifikatives Beiwort, Eigenschaftswort;* Fr. *adjectif qualificatif;* İng. *qualificative adjective;* Osm. *sıfat-ıtavsifiyye)*

371. Nitelik sıfatları, canlı ve cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır.

Varlıkların birbirleriyle ortaklaşan veya birbirlerinden ayrılan pek çok özellikleri bulunduğu için, bunları niteleyen sıfatlar da pek çoktur. Hattâ canlı ve cansız bir varlığın birden çok epey özelliğinin bulunabilmesi, nitelik bildiren sıfatların sayısını varlıkların sayısının kat kat üstüne çıkarmıştır. Bu nitelikler de çok yönlüdür. Onun için nitelik sıfatlarını kendi içinde eksiksiz ve kapsamlı bir sınıflandırmaya sokmak kolay değildir. Bununla birlikte, sıfatların niteleyici özellikleri göz önünde bulundurularak işlev bakımından şöyle genel bir sınıflandırmadan geçirilebilir:[222]

371.1. Adlar önünde renk bildiren sıfatlar: Bunlar *ak, beyaz, boz, kara, kırçıl, mavi, pembe, yeşil* gibi çeşitli renk adlarının sıfat olarak kullanılmasından oluşmuş türlerdir:

Öyle ya Mediha ***ak saçlı*** *bir kadın oldu* (H. E. Adıvar, SE, 41).

Güvertedeydim; ***beyaz, pembe, mor*** *yalılara* ***yeşil*** *korulara,* ***mavi*** *tepelere bakı yordum* (Ö. Seyfettin, BL, 5).

Yalnız kendisini ***kumral*** *saçlar,* ***yeşil*** *gözler arkasında saklıyordu* (H. E. Adıvar, H, 186).

Penceresinden ***mavimtırak*** *bir ışık parlıyor, ortadan dik kalpaklı gölgeler gelip geçiyor* (H. E. Adıvar, AG, 124).

Kısık ve ***yeşil*** *gözlerinde sonsuzluk yıkanıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 129).

Sonra bu çehre silindi, ***siyah*** *mantonun,* ***kırmızı*** *blûzun ve tüllü şapkanın çevrelediği baş ortadan silindi* (A. H. Tanpınar, H, 169).

Kadın ***koyu kestane renkli*** *gözleriyle ona gülümsedi* (A. H. Tanpınar, H, 74) vb.

---

[222] Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka,* (Çev.)'sında yalın sıfatların sözlük anlamlarını dikkate alarak, bunları: varlık ve nesnelerin renklerine; en belirgin niteliklerine; duygu organlarıyla anlaşılan özelliklerine; yüzölçümü veya zaman niteliği taşımasına ve fiziksel görünüşlerine göre beşli bir sınıflandırmadan (age. §. 225) geçirmiştir. Biz, yalnız yalın sıfatları değil, türemiş sıfatları ve türetme eklerinin sıfata kattığı işlev özelliklerini de göz önünde tutarak daha kapsamlı bir sınıflandırma yapmayı yeğledik. Ergin de *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde (§ 363), nitelik sıfatları, hep nitelik bildirdiği için kendi içinde bir sınıflama yapılmasına gerek olmadığı görüşünde ise de, biz niteleme biçimleri arasındaki önemli işlev ayrılıkları dolayısıyla böyle bir sınıflandırmaya ihtiyaç olduğu görüşündeyiz.

371.2. Varlıkların *iyi, kötü, güzel, çirkin, çalışkan, tembel, kaba, zarif* gibi soyut niteliklerini bildiren sıfatlar:

*Hastalığım **ağır** bir tifo imiş* (H. E. Adıvar, AG, 45).

*İlk hareketim, **boğucu** bir nefretle her şeyi önümden itmek ve fırlayıp gitmek arzusuyla yapılmış bir hareketti* (A. H. Tanpınar, H, 214).

*Günün birinde onu sadece bir dede yadigârı, **cana yakın** bir eşya olarak görüyoruz* (S. Eyüboğlu, D, 41).

*Teyze, o ovulmuş **temiz, gergin** yüzüyle, **çalışkan** elleriyle bir dikiş üzerine eğilmişti* (H. E. Adıvar, H, 29).

*Hasta olduğu için gelemeyen bir arkadaşın ayağına ip takılarak **çirkin çirkin** şeyler söylendi* (R. N. Güntekin, GE, 15).

*Doğrusu **fena** fikir değil* (H. E. Adıvar, SE, 30).

*İçimde **garip bir** yalnızlık var* (H. E. Adıvar, SE, 25).

*Mediha'da adeta **gizli bir** zafer hissettim* (H. E. Adıvar, SE, 27).

*Filhakika kadının yüzünde **izahı güç bir** üzüntü vardı* (A. H. Tanpınar, H, 39).

*Sevmek, daha doğrusu aşk, eski zamanların bir **gülünç** hastalığı idi...* (R. N. Güntekin, EH, 114).

***Acayip** ve köksüz bir isyan içinde gidip geliyor* (A. H. Tanpınar, H, 51).

***Kutlu** kaynak sularını kesti*
*Ve hızı kesildi **yiğit** ırmağın* (T. Oflazoğlu, IV. M, 97).

*Meğer nasıl **sanatkâr** ruhun varmış* (H. E. Adıvar, H, 7).

*Bu geceyi en **ümitsiz** ve **sefil** gecem olarak daima hatırımda saklayacağım* (R. N. Güntekin, GE, 18).

*Fakat o, **âlim ve vatanperver** kayınbiraderini, karaciğerden sararmış gözleriyle derin derin dinliyor* (R. N. Güntekin, EH, 30).

*Ne kadar **uysal** adamım yarabbim, ne kadar **uysal** adamım* (A. H. Tanpınar, H, 2) vb.

371.3. Varlıkların dış görünüşlerini, beden yapılarını veya fiziksel özeliklerini niteleyen *genç, ihtiyar, sağır, kör, şişman, zayıf, alçak, yüksek, durgun, hareketli* vb. sıfatlar:

*Yatağın karşısında sokağa bakan pencerelerin önünde **alçak** bir sedir vardı* (A. H. Tanpınar, H, 180).

*Hangi zamana ait olduğu bilinmeyen garip setreler, redingotlar içinden hafif, **buruşuk** boyunları yükseliyor* (H. E. Adıvar, AG, 15).

*Onun da bu **çember sakallı** Şen çehresi pembeleşmişti* (Ö. Seyfettin, BL, 120).

*Ufalmış, bir el ayası kadar kalmış **buruşuk** yüzünü seneler kemire kemire âdeta bir sünger yahut daha iyisi **kuru** ve **çürük** bir ceviz haline getirmişti* (A. H. Tanpınar, H, 177-178).

***Coşkun** dereleri, ağırbaşlı büyük nehirleri, **sararmış** tarlaları gördüler* (A. H. Tanpınar, H, 132).

***Doğuştan kör** kadıncağız, evin içinde el yordamıyla, yardımsız dolaşabiliyordu.*

*Senelerce hayat **durgun** sular gibi akıp gidiyor* (H. E. Adıvar, SE, 31).

***Genç** kadın yine aynı **güzel, zarif** ve **taze** manzarasını aldı* (A. H. Tanpınar, H, 170).

*Komitenin en genç azası, biraz evvel yukarıda **püsküre** benlerinden bahsettiğim **çatık kaşlı** delikanlı idi* (R. N. Güntekin, EH, 49).

*Gölgelerinde koyunlar otlayan **çiçekli** badem ağaçlarının altından geçtiler* (Ö. Seyfettin, BL, 68).

***İhtiyar** bekçi yolda beyaz köşkün tarihini kısaca anlattı* (Ö. Seyfettin, BL, 68).

*İyi işlenmiş bir kap yahut **kırık** bir çömlek parçası çıkıyor, onun etrafında kaybolmuş bir dünya canlanıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 82).

*Ayaklarımızın altından **küçük** taşlar, **kireçli** topraklar sökülüyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 121).

***Topal** Memiş çiftçinin topallığı bir kaza sonucudur.*

*Meserret Kıraathanesinde tanıdığım genç **toparlak** yüzlü üç yüzbaşı, Hayri, Selim ve Ahmet bize iltihak ettiler* (H. E. Adıvar, AG, 28).

***Bu** eski ve soluk fotoğrafın sakinleri, bu latarnacı kıyafetli erkekle yanıbaşında bir manken cansızlığı içinde duran **şişman** kadın* (A. H. Tanpınar, H, 183).

***Viran** bir oda, **basık kara tavanlı çarpık** bir sofa...* (R. N. Güntekin, GE, 15) vb.

371.4. Mekânda ve zamanda mesafe niteliği bildiren *dar, geniş, ırak, yakın, sığ, derin* gibi sıfatlar:

Dağlar arasındaki ***dar yolları****, geçilmesi güç geçitleri aşarak ovaya inebilmişler.*

Bu konuları böyle ***dar*** *zamana sıkıştırmayalım.*

Karşımızdaki bahçede etrafı tahta perdeyle çevrili ***derin*** *bir kuyu vardır.*

Bir iki ***derin*** *nefesten sonra teneffüsünün ritmi düzeldi (P.* Safa, TS, 1, 562).

Kısa *boylu kadın;* ***kısa*** *yol;* ***kısa*** *devre.*

İri elâ gözleriyle ***dik*** *yarın* ***keskin*** *kenarına, karşıdaki yağmurla ıslanarak koyu kan rengi giren derin granit uçurumlara baktı, baktı* (Ö. Seyfettin, BL, 122).

Mercan adaları ***sığ*** *bir kayalığın etrafını alırlar* (S. F. Abasıyanık, TS, 2, 1961).

Misafirlerimiz daha ***uzak*** *yol yorgunluğu içindeler.*

Uzak *bir gelecekte neler olacağı kestirilemez.*

Uzun *zaman sizden hiçbir haber alınamamıştı.*

Uzun *ince bir yoldayım / Gidiyorum gündüz gece* (A. Veysel, TS,1, 2301) vb.

371.5. Varlıkların duygu organları ile algılanan niteliklerini bildiren *acı, tatlı, buruk, ekşi, ılık, sıcak, soğuk, yumuşak, sert* vb. sıfatlar:

Bir fincan ***acı*** *kahvenin kırk yıl hatırı vardır.*

Müthiş acı, *anlatılmaz bir sinir nöbeti yine beni kıvrandırıyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 5).

Dün akşam sofraya ***buruk*** *tatta* ***ekşi*** *bir erik koymuşlar.*

Birazdan başından iki kurna dolusu ***ılık*** *su boşaltacaklar* (F. R. Atay, GG, 58).

Ye tekrar çiftlikteki hayatına, sabah rüzgarına, o ***keskin*** *soğukların hikâyesine (...) dönüyordu* (A. H. Tanpınar, H, 51).

O sene yaz, son derece ***sıcak*** *ve* ***sıkıntılı*** *geçiyordu* (R. N. Güntekin, EH, 41).

Biraz ***kapanık*** *ve* ***soğuk*** *yüzünde yeni* ***sıcak*** *bir heyecan var* (H. E. Adıvar, AG, 33).

Salonda ***soğuk*** *bir sükûn hasıl oldu* (H. E. Adıvar, AG, 33).

Çok sene var ki bu şekilde ***tatlı*** *bir saat geçirmedim* (H. E. Adıvar, SE, 39).

Nefis bir şiir dinleyecekmişim gibi ***tatlı*** *bir heyecan duydum* (Ö: Seyfettin, BL, 64).

Yorgun *bakışlı mavi gözlerine önce telâş, sonra kuşku doluverdi* (K. Tahir, RYK, 65).

Tabakanın ***sert*** *yaylı kapağını tak diye kapatıyor* (T. Buğra, TS, 2, 1948).

Yemekte ***sert*** *bir şarap içtiği için biraz rahatsızlanmış.*

Sıcak, yumuşak *bir şey avcumun şeklini aldı* (A. H. Tanpınar, H, 127).

Yumuşak *kumaşları her zaman tercih ederim* vb.

371.6. Yukarıda sıfatları yapı özelliklerine göre sınıflandırırken görüldüğü üzere, türemiş, birleşik ve kelime grupları biçimindeki sıfatların bir kısmı da nitelik bildiren sıfatlardır. Varlıklarda yer alan somut ve soyut niteliklere, bu yapım eklerinin ve birleşme biçimlerinin kattığı işlev incelikleri söz konusu olunca, yukarıda yapılan genel sınıflandırmaya aşağıdaki ayrıntı bildiren daha dar kapsamlı türleri de eklemek uygun olur:

371.7. Ada herhangi bir özelliğe sahip olma, o özelliği taşıma niteliği katan sıfatlar: ***akıllı*** *çocuk,* ***debdebeli*** *söz,* ***görgülü*** *insan,* ***kudretli*** *vezir,* ***mehtaplı*** *gece,* ***namuslu*** *adam,* ***kokulu*** *sabun,* ***ölümlü*** *dünya,* ***yamalı*** *kasket,* ***yelkenli*** *gemi* gibi.

371.8. Bir yerli olmayı, bir yere veya bir şeye mensubiyeti gösteren sıfatlar: ***Ankaralı*** *iş adamı,* ***Amerikalı*** *doktor,* ***Bursalı*** *kadın,* ***doğulu*** *yurttaşlar,* ***Fenerbahçeli*** *seyirciler,* ***Galatasaraylı*** *sporcular,* ***İzmirli*** *bir kız,* ***üniversiteli*** *öğrenciler* vb.

371.9. "Bir şey için" anlamındaki veya bir şeyin bollukla bulunduğu yeri gösteren tahsis sıfatları: ***elbiselik*** *kumaş,* ***kiralık*** *araba, yazlık ev,* ***günlük*** *işler,* ***haftalık*** *gazete,* ***aylık*** *dergi,* ***ağaçlık*** *bölge,* ***ormanlık*** *arazi,* ***çayırlık*** *yerler* gibi.

371.10. Kişilerde alışkanlığı, nesnelerde belirgin özelliği gösteren sıfatlar: ***akşamcı*** *adam,* ***bölücü*** *faaliyet,* ***batakçı*** *esnaf,* ***inatçı*** *keçi,*

yalancı *kadın,* ***çekici*** *âlet,* ***düşündürücü*** *durum,* ***okşayıcı*** *söz,* ***sevindirici*** *taraf,* ***şaşırtıcı*** *başarı,* ***yaratıcı*** *kafa,* ***yırtıcı*** *hayvan,* ***yırtıcı*** *kuş* vb.

371.11. Bir varlık veya nesnede bir niteliğin eksikliğini, yokluğunu gösteren sıfatlar: ***anlamsız*** *direniş,* ***balıksız*** *göl,* ***belirsiz*** *tutum,* ***çocuksuz*** *anne,* ***düzensiz*** *çalışma,* ***öksüz*** *çocuk,* ***parasız*** *eğitim,* ***plânsız*** *yapı,* ***susuz*** *köy,* ***tuzsuz*** *yemek* gibi.

Bu kadar ***bulutsuz*** *bir saadetin başlangıcı, bu hiç kimsede, hiç kimsede olmamıştır* (H. E. Adıvar, H, 9).

Neriman'da -bilmem bütün İngiliz terbiyesi alan kızlar öyle misade ve ***iddiasız*** *hayata kendini bir uyduruş var* (H. E. Adıvar, H, 24).

Evvelâ ***mesleksiz*** *ve* ***parasız*** *bir adam olduğumdan hayatıma bir arkadaş istemeğe kendimde bir hak görmüyorum* (H. E. Adıvar, H, 58).

Bununla beraber bu gölgelerin bu ***mantıksız*** *ve* ***bağsız*** *hareketin bir manası olsa gerekti* (A. H. Tanpınar, H, 112).

Başım sükûtu öğüten / ***Uçsuz, bucaksız*** *değirmen*

İçim murada ermiş / ***Abasız, potsuz*** *bir derviş* (A. H. Tanpınar, TD, s.200, 141).

Bu kadar ağır bir işi ***yardımsız*** *göğüslemek mümkün değildir.*

Sizin o dağınık, o ***bilinçten yoksun***

Üstün bir amacın batmaz güneşi güçlerimizi çevresinde toplayıp (T. Oflazoğlu, IV. M, 101) vb.

371.12. Bir nesnenin yapıldığı maddeyi gösteren veya o duyguyu veren sıfatlar: ***altın*** *kalem,* ***ceviz*** *dolap,* ***demir*** *kapı,* ***gümüş*** *tepsi,* ***keten*** *elbise,* ***kerpiç*** *ev,* ***tahta*** *sandalye,* ***taştan*** *heykel,* ***toprak*** *yol* gibi.

Som ***ateşten*** *bu saraylarla bütün karşı yaka*

Benzer üç bin sene evvelki mutantan şarka (Y. K. Beyatlı, KGK, 24).

Bu ***ateşten yaratılmış*** *yapılar fanidir,*

Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı (Y. K. Beyatlı, KGK, 25).

Çıplak bileklerinde bir zaman Trabzon taraflarında yapılan ince, telkâri ***altın*** *bilezikler vardı* (A. H. Tanpınar, H, 222).

Ateşten *bir rüzgar bu kırçıl, sarı tabiatın üstünden tozları önümüze katmış götürüyor* (H. E. Adıvar, AG, 78).

Bir iki rahle, duvardaki küçük rafta iki üç eski ***gümüş*** *eşya, mütevazi görünüşleriyle dekoru tamamlıyorlardı* (A. H. Tanpınar, H, 221).

Mümeyyiz, kırmızı çuha kılıfından ***gümüş*** *gözlüğünü çıkardı* (Ö. Seyfettin, EB, 8).

Elimizde sapı şişli ***gümüş*** *kırbaçlar...* (K. Tahir, RYK, 36). *Yüzlerimize* ***ipek*** *poşuları sarmışız* (K. Tahir, RYK, 73).

Şakaklarında, dudaklarının üstünde hafif ***ipek*** *tüyler bir çiçek yaprağına benziyor* (H. E. Adıvar, SE, 26).

Parlayan taş, yaraşan dantele her süs, her renk...

Ve vücudunda ***ipekten*** *kumaşın cazibesi* (Y. K. Beyatlı, KGK, 146).

Arkasındaki beyaz ***keten*** *kostümü kadar tavrı da serin* (H. E. Adıvar, SE, 26).

İhtiyar kral, sarayının bir ıhlamur ormanına bakan merasim salonundaki ***tunç*** *ayaklı* ***altın*** *tahtında oturuyor* (Ö. Seyfettin, İDA, 41) vb.

371.13. Bir niteliğin bir varlıkta yoğun olarak bulunduğunu gösteren sıfatlar: *alıngan, çalışkan, çekingen, doğurgan, girişken, somurtkan, yapışkan* gibi.

Alıngan *insanlar gereğinden çok duyarlı oluyor.*

Birdenbire kadına karşı soğuk, ***çekingen*** *davranmayı da yediremiyorum* (R. H. Karay, TS, 1, 452).

Somurtkan *arkadaşınla kaynaşabiliyor musun?*

Tütün yaprakları sıcakta ***yapışkan*** *bir su salar* (N. Cumalı: TS, 2, 2389).

371.14. Adlara anlamca bir bildirme ve pekiştirme niteliği katan sıfatlar: *azgın, bezgin, coşkun, dalgın, durgun, düşkün, pişkin, olgun, seçkin* gibi.

Denizdeki ***azgın*** *dalgalarla boğuşmak gemiciler için de kolay değildir.*

Bu kaldırımlar üstünde geçirdiğim ***coşkun*** *maziye hayretle ve inanmayarak baktım* (P. Safa : TS,1, 413).

Körfezdeki ***dalgın*** *suya bir bak göreceksin /*

Geçmiş gecelerden biri durmakta denizde (Y. K. Beyatlı, KGK, 126) vb.

371.15. Yapılmış bitmiş bir oluş ve kılışı bir varlığa bir nesneye nitelik olarak veren sıfatlar: *açık* (kapı), *bozuk* (yol), *çıkık* (kol), *kısık* (ses), *yumuk* (göz) gibi.

Vişne şerbetinin bu ***buruk*** *tadı gerçek midir ?* (A. İlhan: TS, 1, 360).

Beni tuttu, karşısına aldı ***çatık*** *kaşlarla, kıvılcımlı gözerle baktı* (Y. K. Karaosmanoğlu: TS, 1, 444).

Sonra ***kesik*** *fakat ateşli, tutkun bir kadın sesi korkuyla, hiddetle haykırdı* (H. E. Adıvar: TS, 2, 1304) vb.

371.16. *Asma* (tavan), *aşırma* (mal), *basma* (kitap), *besleme* (basın), *dolma* (kalem), *kabartma* (resim), *serpme* (badana), *süzme* (bal) örneklerinde görüldüğü gibi bir tarzı ve adların yapılış özelliğini bildiren sıfatlar:

Mahallenin bütün çocukları sıra ile bu ***asma*** *salıncakta sallanıyordu* (R N. Güntekin : TS, 1, 146).

Besleme *kız utandı, bütün kanı yüzüne çıktı, hemen ayağa kalktı* (M.Ş. Esendal : TS, 1, 274).

Kireçli suyu püskürterek yapılan ***serpme*** *badana etrafı fazlasıyla kirletiyor.*

Süzme *yoğurdu bakkallarda değil pazarlarda bulmak mümkündür* vb.

371.17. Nitelikte süreklilik bildiren sıfatlar: *bakıcı* kadın, *bıktırıcı* ısrar, *çekici* teklif, *kalıcı* eser, *yanıcı* madde vb.

Eklerdeki işlev ayrılıklarına dayanan niteleme sıfatlarına daha başkalarını da eklemek mümkündür. Ancak, biz, burada en yaygın biçimleri vermekle yetindik.

372. Nitelik sıfatlarının bir kısmı da kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını bir varlığa veya nesneye geçici olarak bağlayan sıfatlardır. Bunlar sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri yani sıfat-fiillerdir. Taşıdıkları zaman özelliği bakımından üçe ayrılırlar:

372.1. Geçmiş zaman gösterenler: *-Dlk /-DUk, -mlş /-mUŞ* ekleriyle: ***beklenmedik*** *misafir,* ***işitilmedik*** *söz,* ***tanıdık*** *yüz,* ***yaşadığımız*** *yüzyıl,* ***çelikleşmiş*** *ses,* ***kamburlaşmış*** *beden,* ***tıkanmış*** *musluk* gibi.

372.2. Geniş zaman gösterenler: *-An, -r, -Ar, -Ir / -Ur, -mAz* ekleriyle: *Ağaçlar arasında* ***ağaran*** *beyaz ev* (R. N. Güntekin, GE, 19); *bir şey* ***görmeyen*** *bir şey* ***anlamayan*** *kanlı bakışlar* (K. Tahir, RYK, 61); ***düşünen*** *ve* ***duyan*** *adam* (R. N. Güntekin, EH, *32);* ***bakar*** *kör,* ***çekilir*** *çile,* ***çıkar*** *yol, işe* ***yarar*** *adam;* ***yazar*** *kasa,* ***anlaşılmaz*** *iş,* ***çıkmaz*** *sokak;* ***dayanılmaz*** *sıcak incir çekirdeğini* ***doldurmaz*** *şeyler* (O. Kemal, HÇ, 91), *su* ***götürmez*** *gerçek* vb.

372.3. Gelecek zaman gösterenler: *-AcAk* ekiyle: ***gelecek*** *yıl;* ***gidecek*** *yolcular;* ***görülecek*** *iş;* ***oturulacak*** *ev;* ***pişecek*** *yemek;* ***satılacak*** *mallar;* ***tutulacak*** *yol* vb.[223]

Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme İşlevi

373. Sıfatlar varlıkların niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler. Benzetme ve karşılaştırmaya dayanan böyle bir niteleme biçimi, *ne gibi?, ne kadar?, ne derece?* sorularına cevap oluşturur; sıfattaki niteliğin miktar, ölçü ve derecesini ortaya koyar. Sıfatların bu işlevi kendinden önceye *gibi, kadar, daha, fazla, çok, pek, en, ziyade, harikulâde* gibi zarf veya zarf olarak kullanılan sözlerin getirilmesiyle karşılanır. Böylece, iki varlık veya nesne arasındaki benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, daha aşağı derecede olma veya başka nesnelere oranla en üstünlük, en aşırılık biçimindeki derece farkları ortaya konmuş olur. Sıfatlardaki derecelenme dört türlüdür:

a. Eşitlik derecesi,

b. Üstünlük derecesi (karşılaştırma derecesi),

c. Aşırılık derecesi,

ç. En üstünlük derecesi.

---

[223] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Sıfat-Fiiller bölümündeki 680-721.§'lar arasına bk.

a. Eşitlik Derecesi:

373.1. Sıfatlardaki eşitlik derecesi, iki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzer veya eşit derecede olduğunu gösterir. Bu işlev genellikle "benzetme, miktar" ve "derece" bildiren *gibi* ve *kadar* edatlarıylakarşılanır: ***ateş gibi*** *sıcak,* ***balık gibi*** *kaypak,* ***buz gibi*** *soğuk,* ***odun gibi*** *kaba,* ***taş gibi*** *sert,* ***Ayşe kadar*** *çalışkan,* ***kuş kadar*** *hafif,* ***onun kadar*** *vefalı* vb.

gibi Edatı İle:

Bursalı, ***çam ağacı gibi*** *delikanlı bir sancaktarımız vardı* (H. E. Adıvar, AG, 113).

Kandiller ***canlı gibi*** *bir hassaslıkla parıldar. Boğaziçi* ***dilsiz kalmış gibi*** *ortalıkta en küçük bir çıt duyulmaz* (A. Ş. Hisar, BM, 183).

Doğduğu yaşadığı şehri iyi kötü ***bilmek gibi*** *tabiî bir iş* (A. H. Tanpınar, BŞ, 145).

Hey yarabbim, ***Sure-i Fetih gibi*** *kadın. Bir içim su.* ***Boğaz meyhaneleri gibi*** *derin, yumuşak, munis, anlayışlı, mucizevî bir hamakat ve güzellik* (A. H. Tanpınar, AHTM, 8).

Bin atlı akınlarda ***çocuklar gibi*** *şendik;*

Bin atlı o gün ***dev gibi*** *bir orduyu yendik* (Y. K. Beyatlı, KGK, 115).

Şişli'de ***saray gibi*** *bir konağımız olacaktı* (R. N. Güntekin, GE, 13).

Aliye, güzel ahlâkı ve ***pırlanta gibi*** *pırıltılı zekâsıyla, yine başarılması güç bir işi omuzlamış bulunuyordu.*

Yemekten sonra iyice yanmış ***nar gibi*** *mangalı içeri aldı* (O. Kemal, HÇ, 122) vb.

Kadar Edatı İle:

Onun bilmediği cazibeleri ve bildiği cazibeleri, yumuşak sesi, dost gülüşü, istediği zaman insanın içine arzunun ***cinayet kadar*** *kırmızı,* ***ateş kadar*** *yakıcı ve sonra (...)* ***aşık kadar*** *ruha ait şeylerle dolu iksirini akıtan başkaları vardı* (A. H. Tanpınar, H, 120).

Pek az şey ***bu kadar*** *acıklı ve güzel olabilirdi* (A. H. Tanpınar, BŞ, 48).

Ömründe ***onun kadar*** *iyi kalpli birine rastladığını pek hatırlamıyordu.*

Esasen ***realizm kadar*** *geniş bir kavramı hiçbir okul kendi tekeline alamazdı* (S. Eyüboğlu, D, 104).

Gözleri çirkin ***denecek kadar*** *çukur, ağzı koskocaman* (H. E. Adıvar, SE, 31).

Güzel kız sen, küçüklüğümde, / Bahçemizdeki erik ağacının / En yüksek dalına kurduğum / Öksenin üzerinde dolaşan / ***Saka kuşu kadar*** */ Sevimli değilsin* (O. V. Kanık, BŞ, 53).

Sigara da ***içki kadar*** *tehlikelidir.*

İstinye körfezinde bu akşam garipliği / Bir mihnetin sonunda tesellî kadar iyi (Y. K. Beyatlı, KGK, 51) vb.

373.1.1. Bazen *kadar* edatı kullanılmadan veya onun yerine eş değerde *derece, denli* gibi başka sözler kullanılarak da eşitlik derecesi karşılanabilir:

Siz bu yazınızla ***ne iyi*** *bir hizmet yaptınız doğrusu!*

Bu yazki mavi yolculukta ***ne iyi*** *bir seyahat yaptığımızı anlatsam şaşakalırsınız sanırım.*

Bu denli *güzel kumaşı nerede buldunuz ki?*

Görseniz pazârda bile ***ne pahalı*** *mallar var.*

Kışları oldukça soğuk geçen bir ülkeden gelip de ***bu derece*** *sıcak kışlı bir iklime alışmak elbette kolay değildir*

Bu ***denli dayanıklı*** *bir mal kolay bulunmaz* vb.

373.2. Adları benzetme ve eşitlik yolu ile niteleme, yer yer eski bir eşitlik durumu eki olan *+çA*'nın yer aldığı bazı kalıplaşmış sözlerde de görülür:

Onun yaptığı ***alçakça*** *bir oyun sayılır.*

Artık Emeti ninenin ***boyunca*** *evlâtları değil,* ***boyunca*** *torunları bile var.*

Köylüler askere giden çocuklarını önce ***askerce*** *birer selâm sonra da davullarla uğurladılar.*

Böylece ***çocukça*** *nazlanmalar da neyin nesi?*

Şair Melih'ten ben, Yahya Kemal bu herzeleri yemez, burada bir yanlışlık olacak! Diye yazmasını beklerdim. ***Çocukça*** *istifadeyi ve hücumu değil* (A. H. Tanpınar, AHTM, 191).

*Şirketin müdürü aralarında geçen tartışmaya rağmen **efendice** bir karşılama sergiledi* vb.

b. Üstünlük Derecesi (Karşılaştırma Derecesi):

374. Üstünlük veya karşılaştırma derecesi, bir varlıktaki niteliğin başka bir varlık veya varlıklara oranla daha çok, daha üstün, daha az, daha düşük olduğunu gösterme derecesidir. Genellikle sıfattan önce *daha* zarfının getirilmesiyle karşılanır:

*Okumadığı bir kitabın halka zararlı olacağını söyleyenden **daha** aşağılık bir insan olur mu?* (S. Eyüboğlu, D, 63).

*Eğer düzenli çalışırsan **daha iyi** bir derece alabilirsin.*

*Fakat Nuran'ın içinde konuşan yalnız büyük annesinin sesi veya hayatı değildi. **Daha** derinden gelen, **daha** koyu, **daha** karışık bir ikinci ses daha vardı* (A. H. Tanpınar, H, 123).

*Ben ki her insan bir yaş **daha** genç, / Her bahar **biraz daha** aşığım* (O. V. Kanık, BŞ, 79).

*Göğüsleri karada, denizde ve havada her gün **biraz daha** hızla şişen âşıkların duraksamasıyla kaybedecek vakitleri yoktu* (S. Eyüboğlu, D, 97).

*Eşkıyalık olsaydı **daha** iyiydi ya...* (K. Tahir, RYK, 113).

*Kendinden **daha** kabaca bir kızla içerisi mintan, çakşır, gömlek ve yazma dolu bir uzun tahta tekneyi taşıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 43).

*Çünkü şimdiye kadar **daha** küçük şeyler için kaç defa dövüştülerdi* (H. E. Adıvar, AG, 49).

*Ey şanlı bir geçmişin mutlu varisleri / Ey **daha** şanlı geleceklere lâyık olanlar* (T. Oflazoğlu, IV. M, 100).

*Bu sanatçılar eskilerden **daha** üstün bir sanat mı yarattılar? Yeni eskiden **daha** mı değerlidir? Gelişme kelimesini bile bile kullanıyorum; çünkü gelişmenin **daha** geniş, **daha** karışık bir kapsamı vardır* (S. Eyüboğlu, D, 50).

*Şevket Bey yaşlı olduğu halde, ondan ne kadar **daha** yeni fikirli zekî ve medenî bir insandı* (R. N. Güntekin, EH, 2S) vb.

374.1. Sıfattaki üstünlük derecesi *daha* zarfı kullanılmadan da karşılanabilir:

Kış aylarında Ankara ***İstanbul'dan soğuktur.***

Bahçelievler bize ***sizden uzaktır.***

Bundan iyisi *can sağlığıdır.*

Ey gülüşü ***sabahlardan güzel*** */ Dünyası* ***düşüncelerden geniş*** */ Ey gözünde ilâhî geriniş, / Rüyalarıma hükmeden güzel!* (O. V. Kanık, BŞ, 35).

Bu bir serhat havasıdır. Burada Türk şuuru, ***açık gözden uyanık, hasta sinirden*** *hassastır* (F. R. Atay, GG, 8) vb.

c. Aşırılık Derecesi:

375. Sıfatlardaki aşırılık derecesi, üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alan ve en üstünlüğe yakın nitelikte olan bir işlevi bildirme derecesidir. Bu derece, azlık ve çokluğu nitelendirmede sıfatın önüne *çok, pek, çok fazla, çok az, pek çok, pek az, fazlasıyla, epey, fevkalâde, gayet, hayli, harikulâde* gibi anlam ve işlev güçlendirici sözlerin getirilmesi ile karşılanır. Yalnız aşırılık bildirme sıfatlarında a, b ve ç maddelerinde belirtilen sıfatlarda olduğu gibi, genellikle karşılaştırmaya dayanan bir aşırılık yoktur. Belki benzerlerine oranla dolaylı yoldan bir aşırılık söz konusu olsa da bu açıkça belirtilmediği için, doğrudan doğruya karşılaştırmasız bir aşırılık yer alır:

Kısacası yanılmanın düzelişi büyük bir milletin bir tek kalp gibi ortaklaşa duyduğu istiklâl azminin harpten ***çok başka*** *ve* ***çok üstün*** *bir mana kazanmasına bağlı idi* (T. Buğra, KA, 171).

Rüya gibi bir akşamı seyretmeğe geldim / ***Çok benzediğin*** *memleketin her tepesinde* (Y. K. Beyatlı, KGK, 14).

Yalnız karşı tepeler bu çok donuk şekilde (...) ***çok hayalî*** *bir gemi gibi (...) yüzüyorlardı* (A. H. Tanpınar, H, 120).

Vakit dediğin ***çok kıymetli*** *şu ara* (T. Buğra, KA, 195).

Fakat ihtiyar kahvecinin ***çok zarif*** *bir hareketi onları olduğu yerde kesti* (A. H. Tanpınar, BŞ, 134).

Gözleri bir an tuhaf bir ateşle yanmış, Çakıcı'ya ve sonra etrafındakilere yavaş yavaş bakmış ***pek acı*** *ve* ***pek büyük*** *bir bakışmış* (H. Balıkçısı, YD, 15).

Bir ailenin cephesine sürülen böyle bir leke bütün ecdad ve ahfadını kirletir; ***pek müşkil*** *bir mevkide kaldığımı görüyorsun* (H. R Gürpınar, T, 124).

Pek sıkıntılı, pek nazik *anları oldu sultanın* (T. Oflazoğlu, IV. M, 23).

Talât Bey, dirseğini ***pek zarif*** *tutan Enver Paşayla konağa doğru yürürlerken* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 28).

Onu düşünürken artık ***fazla bir*** *ıstırap duymuyor* (R. N. Güntekin, EH, 119).

Aralarında ***fazlasıyla samimî*** *bir dostluk olduğu konuşmalarından anlaşılıyordu.*

Gördüğüm tezgâhlarda ***fevkalâde*** *güzel halılar dokunuyor.*

Burası beyaz dokuma sedirli, Uşak halısı döşenmiş, Şam perdeli ***gayet alaturka*** *bir oda idi* (Ö. Seyfettin, EB, 69).

Sudan nükteler, affedersiniz, su üzerine ***hayli ince*** *nükteler vardır* (F. R. Atay, GG, 32).

Elinde büyük bir şairin ***harikulâde*** *kitabı var* (A. Haşim : TS, 1, 948).

Bu ***son derece uyanık*** *hafızayı alâkadar eder* (A. H. Tanpınar, H, 131).

376. *Bu, o ve ne* sözleriyle nitelik sıfatları arasına giren *kadar* edatı, işlevce yukarıda **a** maddesinde belirtilen eşitlik derecesi değil, "bu kadar çok", "o kadar çok", "ne kadar çok" anlamlarında birer aşırılık derecesi oluşturmuştur:

İlk Haçlı seferini ***bu kadar*** *ihtirasla olsun zikretmeğe lüzum vardı* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 16).

Pek az şey ***bu kadar*** *acıklı ve güzel olabilirdi* (A. H. Tanpınar, BŞ, 48).

Şimdi eskilerin neden ***o kadar*** *kuvvetli olduklarını anlıyorum* (A. H. Tanpınar, AHTM, 183).

Nerimanı bırakıp gitmek ***o kadar*** *müthiş bir şeydi ki* (H. E. Adıvar, H, 17).

Hatta çirkin yaratıldığından bile ***o kadar*** *müteessir değildi* (O. V. Kanık, BŞ, 76).

Sık rastlanmasa da öyle ferah zamanlarında suyunun rengi ***ne kadar derinden*** *mavi, üstündeki halkalanmalar, bir kuş kanadının dokunmasından kalma gibi* ***ne kadar*** *hafif ve uçucu olurdu* (F. R. Atay, GG, 28).

O zamanın insanları ***ne kadar*** *garipmiş* (A. H. Tanpınar, H, 61).

Böyle bir işin icra edilmesi ***ne kadar*** *zekâ ve diplomasiye muhtaçtır* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 13).

Fakat bu hüviyet ne kadar zengin, ***ne kadar*** *değişik âlemdi* (A. H. Tanpınar, H, 127).

Ne sözünden sonra *derece* bildiren *kadar* sözü getirilmeden veya *ne* sözü doğruca isme bağlanarak da aşırılık derecesinin karşılandığı oluyor: ***Ne sevgi*** *yarabbi,* ***ne sevgi*** *derdi* (R. N. Güntekirı, EH, 143). Buradaki *ne sevgi* anlatımı "ne kadar çok sevgi; ne kadar büyük sevgi; ne kadar derin sevgi" anlamındadır.

Ne hoş, *ey güzel Tanrım,* ***ne hoş!*** */ İller, göller, kıt'alar aşmak*

Ne hoş *deniz deniz dolaşmak / Düşünceler gibi başıboş* (O. V. Kanık, BŞ, 29).

Rüyalarım bende devam ediyor. ***Ne korkunç*** *şey* (A. H. Tanpmar, H, 118).

Fakat ***ne nefis*** *küçük tavırları var* (H. E. Adıvar, H, 24).

Seni bu sevgili aile içinde görmek ***ne saadet*** (H. E. Adıvar, H, 19) vb.

376.1. Nitelik sıfatlarında *pek, çok* gibi zarflarla karşılanan aşırılık derecesi, bir üslûp özelliği olarak iki niteleme sıfatının soru işlevini yitirmiş *-ml / -mU* ekiyle birbirine bağlanması ile de karşılanır: ***canlı mı canlı*** *bir tabiat;* ***iyi mi iyi*** *bir iş;* ***iyi mi iyi!*** *Ama bir şey eksik* (A. H. Tanpınar, M, 101); ***güzel mi güzel, tatlı mı tatlı*** *bir çocuk;* ***hantal mı hantal*** *bir vücut;* ***hareketli mi hareketli*** *bir adam* gibi.

Yalnız, *Yüceler yücesi Tanrının bakışları altında* (T. Oflazoğlu, IV. M, 105) ibaresinde yer alan "yüceler yücesi", "pek yüce" anlamı veren aşırılıktan çok "en yüce" anlamında bir "en üstünlük" derecesi göstermektedir. Onun için bu türlü tekrarlar bağlama göre *"aşırılık"* derecesinde "en üstünlük" derecesi de gösterebilir.

ç. En Üstünlük Derecesi:

377. En üstünlük derecesi, sıfattaki niteliğin işlev bakımından en üst düzeyini gösterme derecesidir. Bu işlev, yalnız başına bir anlamı olmayan, ancak eklendiği sıfatın önünde bir anlam kazanan *en* zarfı ile karşılanır:

En tabiî *bir fikri küçük bir ima ile, dahiyane bir mantık ile silip süpürüyor,* ***en basit*** *hakları korkunç cinayetler gibi gösterebiliyordu* (Ö. Seyfettin, EB, 93).

Asırların macerasını, birkaç dakika içinde ***en belirgin*** *ve* ***en anlamlı*** *çizgileriyle yeniden yaşamıştım* (E. Işınsu, ÇB, 149).

Evet, on beşinci asır Türkleri, İstanbul'u bir virane olarak tevarüs ettiler, derhal imar etmeğe koyuldular, bir asır sonra, o zamanki Avrupa'nın hem ***en büyük,*** *hem* ***en ihtişamlı,*** *hem* ***en güzel*** *şehri hâline getirdiler* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 6).

O kuş ***en kuytu*** *bahçelerde öter; / Sarmaşıklarla yüklü vadide* (Y. K. Beyatlı, KGK, 111).

Bu nasihatleri herhangi bir rehberde bulamazsınız. Fakat belki ***en lüzumlu*** *nasihatlerdir* (A. H. Tanpınar, AHTM, 85).

Ve sanılır ki Yeşil Türbe, rengini, eski Bursa baharlarının ılık sabahlarındaki ***en taze*** *yeşilliklerinin özünden emmiştir* (F. R. Atay, GG, 12).

Eskişehir dolaylarının ***en ünlü*** *demircisi,* ***en bilgili*** *silâh ustası, Kaplan Çavuş, kolları sıvalı, külâhlı ensesine yıkılmış elleri belinde duruyor, boyuna dilini çalıştırıyordu* (K. Tahir, DA, 201) vb.

Sıfatlarda Küçültme

378. Nitelik sıfatları, bazı ekler alarak kendilerinden sonra gelen adların anlamlarında bir "küçültme", bir "azaltma" meydana getirirler. Sıfatlara yeni bir işlev yükleyen bu eklere, küçültme ekleri denir. Aralarında derece farkı bulunan başlıca küçültme ekleri *+CA, +CanA, +cAk +clk / +cUk, +sl I +sU, +msl / +msU, +mtırak* ve *+rAk'tır.*

379. *+CA* Eki:

"Gibi", "kadar", "göre" anlamlarındaki eski bir *+çA* eşitlik durumu (*equativus*) ekinin kalıplaşması ve sınıf değiştirmesi yoluyla[224] türetme ekine dönüşmüş bulunan *+çA* eki, sıfatlarda "azlık" bildirme ve "küçültme" işlevi yüklenmiştir: ***alaca*** *karanlık,* ***büyükçe*** *bir ev,* ***çokça*** *iş,* ***ekşice*** *bir meyve,* ***güzelce*** *bir kız,* ***keskince*** *bıçak,* ***serince*** *hava* gibi.

Çocuklar ***alçakça*** *bir masanın etrafına dizilmişler, masal dinliyorlar. Bir akşam üstü* ***alaca*** *karanlığın içinden bir ses:*

- Davranma! (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 117).

Askerler türbeye ***boyluca*** *servilere göz gezdirerek yürüdüler* (S. Çokum, AB, 234).

---

[224] *+çA* eşitlik durumu ekinin geçirdiği türlü değişme aşaması için, Korkmaz, "Türk Dilinde *+çA* Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C 1., s.12-84'ün ilgili bölümüne bk.

Misafirliğe gittiğimiz köy evine ***büyükçe*** *bir bahçe kapısından giriliyordu.*

Yedikleri ***ekşice*** *bir erik hepsinin dişlerini kamaştırmış.*

Kılıcıyla hançerinin kabzaları bir örnekti. ***Epeyce*** *pahalı oldukları oymalarından belliydi* (K. Tahir, DA, 23).

Babam bu güvercinlere gaz sandıklarından ***genişçe*** *bir yuva yaptı* (M. Ş. Esendal : TS, 1, 838).

Kızı belki anasından biraz ***güzelce*** (M. Ş. Esendal : TS, 1, 917).

Öğretmen sınıfa girince, çantasından ***kalınca*** *bir kitap çıkardı.*

Biz içerde çalışırken dışarda ***serince*** *bir rüzgâr esiyordu* vb.

379.1. Daha çok konuşma dilinde olmak üzere, bazen *+CA* küçültme ekinin ikinci bir *+nA* (*<+ġlnA* < ET + *kınŷa*) küçültme ekiyle genişletildiği de olur:

Onun bu işe peki demesi ***aptalcana*** *bir hareket sayılır.*

Buralarda yürüyüş yapabilme için önce ***düzgüncene*** *bir yola ihtiyaç var.*

Caddenin üst başına doğru varınca ***genişcene*** *bir yoldan sağa sapılacakmış.*

Karşımızda ***güzelcene*** *bir kız oturuyordu* vb.[225]

Söylentilere bakılırsa, adı geçen iş adamı ***karışıkcana*** *bir işe bulaşmış görünüyor.*

Garson müşterinin önüne ***sulucana*** *bir yemek koymuş ve afiyet dilemiş* vb.

379.2. *+cA* ekiyle kurulan küçültme sıfatları, anlam ve işlev kayması ve kalıplaşma yoluyla Eski Anadolu Türkçesindeki şekillerin bir devamı olarak bu gün de kişi, yer, bitki, kuş vb. adlarla birlikte sevgi, sempati, unvan ve özellik bildiren bir niteleme sıfatı olarak kullanılagelmektedir: *Akçaabat (Akça+Abat), akçaağaç (akça ağaç), Akçadağ (Akça Daş, akçakavak (akça kavak), Akçakurt (Akça kurt), Akçakoca (Akça koca), Bozcaada (Bozca Ada), Güzelcehisar (Güzelce Hisar), delice doğan, Delicırmak (Delice Irmak), Karaca Ahmet, Sarıca Bey, Sarıca Kemal* gibi. Hattâ bunların sıfat tamlaması

[225] *+cAnA* eki üzerine daha geniş bilgi için Korkmaz, not 223'de age,'s.58'de 78. §'a bk.

özelliğinden sıyrılarak yalnız küçültme sıfatları hâlinde kalıplaşıp adlaşmış olan türleri de vardır. Ayrıca, sıfat eki üzerindeki vurgu da yer değiştirmiştir. *Çamlıca, Çatalca, Çekmece, Çukurca, Darıca, Ilıca, Kanlıca, Kozluca, Kaynarca, Sapanca, Kızılca, Sütlüce, Yarımca* vb.[226] Bu durumda cA hecesi üzerindeki vurgu bir önceki heceye veya daha önceki hecelerden birine kaymıştır.

379.3. *-Asl* sıfat-fiil ekiyle birleşen *+cA* küçültme eki genellikle kargış, bazen de iyi dilek bildiren kalıplaşmış sıfatlar oluşturur:

*Adı **batasıca** rezil herif, adı **batmayasıca** kız, **geberesice** adam; **sağ olasıca** komşular; **ocağı sönesice** kız* vb.[227]

380. Sıfatlardan tek tük *+cAk* küçültme eki ile de küçültme sıfatları yapılmıştır. Bu ek, *+çA* küçültme ekinin eski bir *+Ok* pekiştirme *(intensivum)* ekiyle genişletilmesinin kalıntısı *(<+çA+Ok > +çAk>cAk)* olarak göze çarpar:[228] ***büyücek** bir ev; **ılıcak** bir hava; **yakıncak** bir kadın* gibi.

*Bir dostumuzun teklifiyle İstanbul'da **büyücek** bir memuriyet almıştık* (B. Felek, TS 1, 369).

*Eğilip ayaklarını çaya soktuğunda **ılıcak** bir su aktığını fark etti.*

*Bu saatte evin içinde **yakıncak** ayaklarla dolaşır mıydı? Evet, Filiz dalgınlığın verdiği şaşkınlıktan öyle dolaşıyordu.*

381. *+cIk /+cUk* Eki:

Küçültme eklerinin en güçlüsüdür. Eklendiği sıfatlara "küçült-me, azlık ve pekiştirme" işlevleri katar:

***alçacık** (<alçak+çık)[229] bir duvar, **birazcık** sabır, **incecik** elbise, şu **kadarcık** yer, **kısacık** saçlar, **minicik** eller* vb.

---

[226] Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, s. 51, 52, III, 1,2.

[227] Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, § 795; Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, s.59, § 80; Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, s. 49/I, 11'e bk. ve krş.

[228] *+Ok* pekiştirme ekinin yapı ve işlev özellikleri için Korkmaz, "Türkçede *ok/ök* Pekiştirme Edatı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C I, s. 98-109 ve ekin sıfatlardaki durumu için aynı bölümde § 10 /d'ye bk.

[229] Sonu *-k* ünsüzü ile biten sıfatlarda sıfatın son hecesindeki ünsüz ile *+cık* ekindeki son sesin arka arkaya tekrarından doğan ses uyumsuzluğunu gidermek için, sıfat sonundaki *-k* eriyip kaybolmuştur.

Azıcık, birazcık, körpecik minicik ufacık gibi anlamca,aslında küçüklük bildiren sıfatlara gelen *+clk /+ cUk* eki, küçültmeye daha da bir aşırılık katar:

İki bahçe arasında ***alçacık*** *(<alça(k)+cık) bir duvar vardı.*

Şimdi dışarıda ***incecik*** *bir yağmur serpiştirmeye başladı.*

Fakat bu ***kadarcık*** *bir konuşma ile aramızdaki mesafe bile kat edilmiş olamazdı* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 39).

Kısacık *haberi yutarcasına okumuş* (A. İlhan, TS 2, 1303).

İçeride ***küçücük*** *(<küçü(k)+cük) tezgâhların önünde iki müşteri onu süzüyordu* (S. F. Abasıyanık, TS 2, 1420).

Genç kız geleceği için ***sıcacık*** *bir aile ortamı düşünüyordu.*

Rustik barlarda her şey ***sıcacık*** *tahtadır* (Ç. Altan, TS 2, 1958).

Mini*cik ellerini uzatarak bu taş nedir, diyen sorusu hâlâ hatırımızda* (O. S. Orhon, TS 2, 1567).

İfakat Hanım ***ufacık tefecik****, tostoparlak, köstebek misali bir hatun kişi* (H. Taner, TS 2, 2275) vb.

381.1. *Azıcık biricik, daracık* örneklerinde görüldüğü gibi bu küçültme sıfatları, bazen sıfatla ek arasında *aza-cık, az-ı-cık, bir-i-cik, dar-a-cık* biçiminde birer ses türemesine de uğramıştır.

Bunca, onca, şunca gibi *+cA* ekiyle kurulmuş azlık-çokluk (miktar) bildirme sıfatları üzerine getirilmiş *+clk /+cUk* eki yine aşırı bir küçültme eki görevindedir: *Buncacık şeyi çantana sokuver gitsin!*

Evlâdım, tabakta ***oncacık*** *yemek bırakılmaz. Her halde bitirmelisin.*

Şuncacık *güvercin yavrusu soğukta büzülüp kalmış.*

Şuncacık *bebeler ağlaştı* (K. Tahir, DA, 169) vb.

Ancak; *güzelce, kısaca, yakınca* gibi *+cA* ekiyle kurulan niteleyici, küçültme sıfatlarından sonra getirilen ve seyrek kullanılan *+clk /+cUk* eki yine asıl sıfattaki anlamı pekiştirme görevi üstlenmiştir.

Trafik kazasında ölen ***gencecik*** *(çok genç) adama yazık oldu.*

Evin giriş kapısı dışında kalan küçük bölümünü ***güzelcecik*** *(çok güzel) bir bahçeye çevirmişler.*

Biz buraya ***yakıncacık*** *bir yerde oturuyoruz* gibi.

382. *+sI /+sU, +msI /+msU* Ekleri:

Eski Türkçedeki *+slg* benzetme ekinin *+sl-g> +slg> +sl /+sU* eki;[230] "karşılaştırma" ve "benzetme" yoluyla küçültme işlevi yüklenmiş olan bir ektir: ***abdalsı*** *biri,* ***çocuksu*** *yüz,* ***hayvansı*** *duygular,* ***kadınsı*** *ses,* ***otsu*** *yaşayış,* ***yanıksı*** *koku* vb.

Bu adam ***aptalsı*** *görünümü ve çocuksu tavırlarıyla insanın kafasında bir soru yaratıyor.*

Annesinin tesiri altında kalır, biraz ***çocuksu*** *gözleriyle yangından korkar, her türlü korkusunu gizlemek dilermiş* (A. Ş. Hisar, TS 1, 496).

Eline ***dikensi*** *bir şey batmış. Acısı hâlâ geçmedi.*

Birinci olmak hevesi yaradılışının verdiği üstünlüklerden, tuttuğunu bırakmayan ***erkeksi*** *iradesinden geliyordu* (H. Taner, TS 1, 722).

İnsan simasındaki ***esmerimsi*** *renk, buğday benizli diye de adlandırılan renktir.*

Kireçsi *topraklar ziraate elverişli değildir.*

Üzerindeki ***kadınsı*** *zarafet hiç eksik olmuyor.*

Etrafı ***yanıksı*** *bir koku kapladı. Meğer ateşteki tencere dibine tutmuş.*

+msl /+msU eki de *+sI /+sU* eki gibi hafif benzerlik dolayısıyla küçültme bildiren bir ektir. Aslında, yapı açısından her iki ek de aynı kökenlidir. Aralarındaki tek ayrılık *+sI /+sU* ekinin ünsüzle biten sözlere, *+msl /+msU* ekinin de ünlüler ile biten sözlere gelmesindedir.[231] *acımsı, borumsu, cücemsi, deremsi, eğrimsi, ekşimsi, incemsi, kekremsi, köylümsü, sivrimsi, tatlımsı, tuzlumsu* gibi.

Her hâlde, ünlü ile biten sözlere getirilen *+sl /+sU* benzerlik eki, anlamca ünlü ile biten sözlerin sonundaki *+sl /+sU* iyelik ekiyle karıştığından, dil bu karışıklığı önlemek için araya bir türeme *-m-* sesi getirmiş olmalıdır. Öte yandan bugün *+msl /+msU* eki yalnız ünlü ile

---

[230] *+slg>+sl /+sU* ekinin tarihî gelişme durumu ile ilgili açıklamalar için, Banguoğlu, "Türkçede Benzerlik Sıfatları", *TDAY Belleten* 1957, s. 15-24'e bk.

[231] Ahmet Cevdet, *Kavaid-i Osmaniye*, İstanbul 1889, s.27-33 ve buradan aktarılarak. Banguoğlu, "Türkçede Benzerlik Sıfatları", s. 19'a bk. Bu özellik Ahmet Cevdet Paşa'nın tespitidir.

biten sözlerden sonra değil, araya bir *-I- /-U-* türeme ünlüsü katarak *armudumsu, beyaz-ı-msı, bayat-ı-msı, esmer-i-msi, dolab-ı-msı, kızıl-ı-msı, mektub-u-msu, mor-u-msu, odun-u-msu, orman-ı-msı, pembemsi* örneklerinde görüldüğü gibi, ünsüzlerle biten sözlerden sonra da gelmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu ek, araya soktuğu *-I- / -U-* bağlama ünlüsü ile kapsamını genişletmiştir. Ayrıca yukarıdaki örneklerin de tanıkladığı gibi, bazı gramer ve yayınlarda bildirildiği biçimde yalnız renk ve tat bildiren sıfatlara değil, öteki nitelik sıfatları ile sıfat olarak kullanılan adlara da gelmektedir.

Limon küfü denilen boya rengi ***beyazımsı*** *bir renkten ibaret.*

Bu eski tip evde dolap yerine yalnızca ***dolabımsı*** *bazı yerler göze çarpıyor.*

Eski öğrencilerimden biri bana bir yazısını göndermiş, ama biraz da ***mektubumsu*** *bir yazı.*

Güneşin batışına yakın ufukta beliren ***bozumsu, mavimsi, morumsu, kırmızımsı*** *ve* ***turuncumsu*** *renk cümbüşü insanın iç dünyasında da renkli duygular uyandırıyor.*

Irmağın sağ yanına düşen ***ormanımsı*** *arazi tarım Bakanlığına değil bir şahsa aitmiş.*

Üzerinde kahve rengi bir etekle ***yeşilimsi*** *bir ceket vardı.*

Bazı kimseler acımsı ve ***ekşimsi*** *yiyecekleri pek severler,* vb.

383. *+rAk* Eki:

+rAk eki aslında sıfatlarda üstünlük derecesi bildiren bir karşılaştırma ekidir. Ancak, Türkiye Türkçesinde zamanla ve işlev kayması yoluyla; küçültme bildiren bir eke dönüşmüştür. Küçültme derecesi hafiftir "biraz" anlamı verir: ***acırak*** *turp,* ***alçarak*** *(<alçak-rak) yer;* ***bozrak*** *arazi;* ***dışrak*** *evler;* ***küçürek*** *oda,* ***ufarak*** *çocuk* gibi. Kullanılışı birkaç kelimeye özgüdür. Varlığını daha çok, bundan sonra verilecek olan *+(I)mtırak* küçültme ekinde ortaya koymuştur:

Böyle ağaçsız ***bozrak*** *bir yerde oturmak insana iç sıkıntısı verir.*

Muhlis'i, diğerlerine nispeten ***küçürek*** *bir odaya soktular* (H. R. Gürpınar; T. N.Gencan, D, 172).

Çocukları Ankara'dan ayrıldıktan sonra anneleri de daha ***küçürek*** *(küçükçe) bir eve taşınmış.*

*Kara ve pos bıyıklar bu kuru ve **ufarak** yüzü karanlıklar içinde bırakıyordu* (P.Safa, TS 2, 2275).

384. *+mtırak* Eki:

Bu ek de *+cA, +sl /+sU, +Imsl /+UmsU* ve *+rAk* eki gibi benzetme yoluyla küçültme işlevi görür. Renk ve tat bildiren sıfatlarda kullanılır. Yapı bakımından birleşik bir ek görünümündedir: ***acımtırak, beyazımtırak, ekşimtırak, kırmızımtırak, mavimtırak, morumtırak, yeşilimtırak*** gibi.

T.Banguoğlu Eski Anadolu Türkçesinde ***bozumtuk, ekşimti, karamtık,*** Anadolu ağızlarında ***karamtık kızıl,*** Çağataycada ***agımtul, karamtul, kögümtül, sarımtul*** ve Tel., Sag., Şor lehçelerindeki ***karamtık, kızamtık, kögümtük, sarimdık*** gibi yine benzetme ve küçültme bildiren şekillerin varlığını göz önünde bulundurarak, eski bir dönemde nazarî de olsa *+slg* benzetme ekine paralel bir *+ *tlg (<+*t-lg)* ekinin varlığını kabul etmek gerektiği görüşündedir. Buna göre *+mtırak* eki, *"+imtik* şekli üzerine *+rak* küçültme eki gelerek hasıl olmuş bir ek yığılması" türüdür.[232]

Akla yakın gelen bu görüşe göre, ekin yapısını +*mtIg + +rAk > +ImtIrAk biçimindeki bir gelişmeye ve bir birleşik eke bağlamak gerekiyor:

***Kırmızımtırak** ve **mavimtırak** birer mayo giyinmiş iki kız çocuğu ellerindeki oyuncak kovalarla plajda kumdan şekiller çiziyorlar, anneleri de onları seyrediyordu.*

*Üzerinde kahverengi bir etekle **yeşilimtırak** desenli bir blûz vardı.*

Sıfatlarda Pekiştirme İşlevi

385. Nitelik sıfatlarındaki pekiştirme yani anlam güçlendirme işlevi, pekiştirme sıfatları ile karşılanır. Pekiştirme sıfatları, sıfatların yapı özellikleri işlenirken belirtildiği gibi (359.§) belirli kurallara bağlı olarak sıfatın başına eklenen hecelerle oluşturulur: ***apayrı** yer, **bambaşka** bir iş, **bembeyaz** kar, **bomboş** odalar, **dimdik** yürüyüş, **kapka** önlük, **masmavi** gökyüzü, **tertemiz** çamaşır, **upuzun** saçlar, **yusyuvarlak** bir yüz, **yemyeşil** gözler* gibi.

*O sanat topluluğu içinde duygusu, düşüncesi, anlatış gücüyle **apayrı** bir şairdi* (Y. Z. Ortaç, TS 1, 119).

---

[232] Banguoğlu, "Türkçede Benzerlik Sıfatları", *TDAY Belleten* 1957, s. 17,18,27.

İş önlüğü ile baş örtüsünü çıkardı mı, ***bambaşka*** *bir insan oluyordu* (H. Taner, TS 1, 214).

Onun acı çektiği ***besbelliydi*** (E. İ. Benice, TS l, 273).

Yanında ***kapkara*** *yüzlü bembeyaz dişli bir de zenci vardı* (R. H. Karay, TS 1, 265).

Yer yer tırtıklanmış ***ipince*** *çapkın bıyıkları vardı* (R. N. Güntekin, TS 1, 1094).

Uçları ***sipsivri*** *demir kalemleri duvarlara atıyorum* (S. F. Abasıyanık, TS 2, 1992).

Vurulup ***tertemiz*** *alnından uzanmış yatıyor* (M. A. Ersoy, CŞ).

Hiç şüphe yok ki bu kız ***yepyeni*** *bir âlem* (H. E. Adıvar, SE, 39).

Abdullah bu sofrada ve hayatın bütün sofralarında ***yepyeni*** *bir adam olacaktı* (A. H. Tanpınar, Hk, 103).

Genç ama fıçı gibi şişman, ***yusyuvarlak*** *bir kız* (M. Ş. Esendal, TS 2, 2474) vb.

386. Sıfatlardaki pekiştirme işlevi sıfatların veya sıfat olarak kullanılan adların tekrarlanması ile de karşılanabilir: ***açık saçık*** *pozlar,* ***büyük büyük*** *ağaçlar,* ***eğri büğrü*** *sokaklar,* ***iri iri*** *dolu taneleri,* ***irili ufaklı*** *meyveler,* ***iri yarı*** *bir genç,* ***ipsiz sapsız*** *sözler,* ***küçük küçük*** *adalar,* ***kırık dökük*** *bir koltuk,* ***salkım salkım*** *üzümler,* ***yarım yamalak*** *bir söz verme* gibi.

Kalemler için çantasına ***ayrı ayrı*** *gözler yaptırmış.*

Safa, küçük, ***çarpuk çurpuk*** *vücudu koca kafası, minarede selâ verir gibi etrafa çınlayan sesiyle konağın imamı Şadan Mollayı hatırlatıyordu* (H. E. Adıvar, TS 1, 440).

Eğri büğrü *sokaklarda kaybolduğumu sandığım bir dakikada birdenbire güzel bir meydana çıkıverdim* (R. N. Güntekin, TS 1, 679).

İşte ***kucak kucak*** *çiçek işte* ***sepet sepet*** *meyve* (R. H. Karay, TS 2, 1395).

Köprüler üst üste yıkılmıyor,

Küçük küçük *bir yığın kıyamet yok* (A. H. Tanpınar, AHTM, 101).

Verilen örneklerde görüldüğü üzere tekrarlama yoluyla sağlanan pekiştirme işlevlerinde sıfatın önündeki adın çokluk biçiminde olması, pekiştirmeyi güçlendirmektedir. Bununla birlikte tekrarlama yoluyla

yapılan pekiştirme, sıfatın başına getirilen (§ 44) eklemeli pekiştirme kadar güçlü sayılmaz.

B. Belirtme Sıfatları

(Alm. *Bestimmungswort, Bestimmungsbeiwort;* Fr. *adjectif determinatif,* İng. *determinative adjective;* Osm. *tayin sıfatı, tayinî sıfat, sıfat-ı ta'yiniyye).*

387. Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak varlıkları *niteleme* değil *belirtme* işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır. Bu işlev ya adları işaret etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme, ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılanır. Buna göre de belirtme sıfatları kendi içinde, işaret sıfatları (gösterme), sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dört alt gruba ayrılır.

1. İşaret (Gösterme) Sıfatları

388. İşaret sıfatları varlıkları gösterme yoluyla belirten sıfatlardır. Belirtme, varlıkların bulundukları yeri mekândaki, zamandaki veya tasavvurdaki uzaklık derecelerine göre göstererek yapılır: ***bu*** *gün,* ***bu*** *iş,* ***bu*** *katkı,* ***bu*** *söz,* ***bu*** *yol,* ***bu*** *teşebbüs,* ***şu*** *ağaç,* ***şu*** *güller,* ***şu*** *korkuluk,* ***o*** *düşünce,* ***o*** *gece,* ***o*** *kış,* ***o*** *sevgi,* ***o*** *yol,* ***o*** *zaman* gibi.

Türkiye Türkçesinde bu işlevi yüklenmiş olan *bu, şu, o (<ol)* sıfatları aslında birer zamirdir. Ancak adlar önünde sıfat görevi yüklenmişledir. Sıfatlar, sıfat oldukları sürece herhangi bir işletme eki almadıkları için işaret sıfatlarının çokluk biçimleri yapılmaz, yalnız teklik biçimleri ile kullanılır. Çokluk ekini işaret edilen, gösterilen nesne alır: ***Şu*** *dağlar,* ***şu*** *denizler,* ***şu*** *yollar* gibi.

388.1. *Bu* İşaret Sıfatı İle:

Genç çavuşun ***bu*** *beraberlikten memnun olduğu halinden belli idi* (A. H. Tanpınar, H, 137).

Bu *çimen, taze sağılmış süt, koyun sürüsü, kır çiçeği kokusu,* ***bu*** *dalga dalga büyük dağlar rüzgârını nereden bulmuştur* (A. H. Tanpınar, BŞ, 55).

Bu *defa kız yüzünü ekşitti* (H. R. Gürpınar, T, 45).

Bu *düşünce doğrudan doğruya nesnel sanat okurlarına bağlıdır* (S. Eyüboğlu, D, 92).

Yanılıp da bir kere aradaki sınırı geçenler için artık bir daha ***bu*** *güzel topraklara dönmek yoktu* (R. N. Güntekin, EH, 24) vb.

388.2. *Şu* İşaret Sıfatı İle:

Şu *adam var ya, hani pişmanlığı ile dikkatleri çeken, işte Derneğin başkanı oymuş.*

Çocukluğumda uçurttuğum uçurtmalar Bacaklara takılan ***şu*** *beyaz bulutlar olacak* (C. S. Tarancı, OBY, S I).

Şu *fetih vak'ası Yârab! Ne büyük mu'cizedir! Her tecellisini nakletmek uzundur bir bir* (Y. K. Beyatlı, KGK, 43).

Şu *korkuluk gibi dimdik duran herif mi paşa?* (M. A. Ersoy, S, 76).

Misafirlerin ***şu*** *veya bu nevi insanlar olmasından ne çıkardı* (R. N. Güntekin, EH, 120).

Şu *tek çuval unu gördün ya haydi yükle. Bu testi yağ doludur, elverir o yine de sana* (M. A. Ersoy, S, 85).

Küçük sultan açık saçık / Uyur diye geceleri

Kapatılmış ***şu*** *ufacık / Odasının her bir yeri* (O. S. Orhon, Ş, 57).

Torosların yoludur / ***Şu*** *zavallı yüreğim sevda ile doludur* (S. Akalın, TM, 2, 366) vb.

388.3. *O* İşaret Sıfatı İle:

İşte bu kadın ***o*** *akşamın pembeleşen ışığında gül gibiydi* (H. Balıkçısı, YD, 30).

O *büyük amacın güneşi üstümüzde parladıkça (...)* (T. Oflazoğlu, IV. M, 101).

O *gece bana o kadar Nazım'dan bahsetti ki uyur uyumaz Nazım'ı rüyamda görmeğe başladım* (H. E. Adıvar, H, 51).

Züleyha, ***o*** *kış Silifke'ye bambaşka bir insan olarak döndü* (R. N. Güntekin, EH, 120).

Ve Osman, alacalı morlu tepelere bakan bir sandık odasında derslerini çalışır, geniş at çiftliğinin hayalini işte ***o*** *odada kurardı* (S. Çokum, AB, 142).

Sen ***o*** *sıra neredeydin?* (K. Tahir, RYK, 13).

Bir daha kabil midir ki ruhum ***o*** *fedakârlığı,* ***o*** *tahassüs kabiliyetini,* ***o*** *hazineleri bezletsin?* (H. E. Adıvar, H, 109).

O *yol bu iki asker arasında dönerken bana çok dost çok aşina göründü* (H. E. Adıvar, AG, 109).

Padişahın aklını çelip ***o*** *yiğidi azlettirenler*
Ne padişahın dostudurlar, ne devletin!
Halkın yüz karasıdır ***o*** *hainler, kahrolsunlar!* (T. Oflazoğlu, IV. M, 3) vb.

388.4. *İşte* ünlemi bazen anlamı pekiştirilmiş bir işaret sıfatı olarak kullanılır, ***işte*** *kâğıt,* ***işte*** *kalem yaz bakalım.* ***İşte*** *aradıkların buradaymış* gibi.

İşte ünlemi, bazen işaret sıfatları önünde bir pekiştirici olarak da kullanılır:

İşte bu *yerde;* ***işte şu*** *adam;* ***işte o*** *ev* gibi.

Türkiye Türkçesinin ilk dönem eserlerinde kullanılan, yine anlamı pekiştirilmiş bir birleşik işaret sıfatı da *işbu (<oş+bu,* özellikle bu)'dur. Bu birleşik sıfat bugün artık eskimiş ve kullanılıştan düşmüştür. Örneklerine tek tük eski anlatımlı metinlerde rastlanır:

İşbu *hakikat;* ***işbu*** *tahkikat,* ***işbu*** *yazı* gibi.

İşbu *senedin tapu dairelerinde hükmü yoktur.* ***İşbu*** *kararı temyiz yetkisi avukatındır.*

İşbu *sebeple gelemeyecektir,* gibi[233]

2. Sayı Sıfatları

389. Sayı sıfatları, adları sayı gösterme yoluyla belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar aslında birer sayı adı iseler de, adlar önünde artık tam bir sıfat görevi yüklenmişler, kalıcı birer sıfata dönüşmüşlerdir. Bazı gramerler bunları "sayı adları" veya "sayı adlarının sıfat olarak kullanılması"[234] diye vermişlerdir. Ancak, burada önemli olan işlevdir. Sayı adları, adlar önünde sürekli birer sıfat kalıbına girmiş

[233] Osmanlı Türkçesindeki örnekleri için, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* C.2, 1438'e bk.

[234] Deny, *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi*), § 48 ve öt.; Emre, *Türk Dil Bilgisi,* § 13; Atabay ve arkadaşları, *Sözcük Türleri,* s. 83/ç.

olduklarından bunları elbette sayı sıfatları olarak değerlendirmek gerekir.

Sayı sıfatları, önlerine geldikleri adları ya yalnız sayıları ile, ya dereceli olarak ya bölüştürmeli olarak yahut da orantıya dayanan bir parça, bir kesir olarak belirtirler.

Bunların sayıyı topluluk biçiminde gösteren bir türü de vardır. Sayı sıfatları birbirinden ayrılan bu işlevleri dolayısıyla asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sıfatları, kesirli sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olmak üzere beş alt gruba ayrılır.

a. Asıl Sayı Sıfatları:

389.1. Asıl sayı sıfatları, eklendikleri, adla birer sıfat tamlaması oluşturan ve adın sayısını belirten sıfatlardır.

Türkçede sayılar sıfırdan başlayıp sonsuza kadar uzanan onlu bir basamak sistemine dayanır. Bu sistem içinde yer alan sayılar büyük birliklerden küçük birliklere doğru uzanan, yani sağdan sola doğru büyüyen bir niteliğe sahiptir: *yirmi iki, on beş bin üç yüz, üç milyon iki yüz seksen altı bin yüz beş* gibi. Bunlar rakamlara döküldüğünde : sistemin dayandığı onlu basamaklanma uyarınca *birler, onlar, yüzler, binler, on binler* vb. diye sağdan sola doğru adlandırılır ve soldan sağa doğru yani büyük rakamdan başlanıp küçüğe doğru okunur.

Dilimizin bağlı bulunduğu bu basamaklı sayı sistemi içinde yer alan ve birden ona kadar olan sayılar ile *yirmi, otuz, kırk, yüz, bin, milyon, tümen (on bin),* gibi tekli sayılar, adla sıfat tamlaması kuran sayılar; yani sayı sıfatlarıdır.

Elime ***bir damla yağmur*** *düştü* (H. E. Adıvar, SE, 42).

Kasabada ***iki taksi, beş fayton, yedi yaylı*** *vardı* (T. Buğra, YB, 222).

Bu dünyada ***iki tane*** *güzel varsa, biri bu Gülbeniz* (K. Tahir, RYK, 59).

Ona göre işleyen insan kafasının ***üç büyük gayesi*** *vardı* (A. H. Tanpınar, H, 191).

Dokuz kat *fil kulağından yapılma bir kalkanı mızrakla deldiği (...) anlatılır* (T. Oflazoğlu, IV. M, VII).

O zaman ***yirmi yaşında*** *dal gibi bir kızdı* (H. E. Adıvar, SE, 16).

Kırk tane *oğlum olacak* (H. Balıkçısı, YD, 31).

Kırk yıllık *Yani olur mu Kâni* vb.

Bazen sıfat ile ad arasına açıklayıcı bir kelimenin girdiği de olur: ***beş adet*** *kalem,* ***bir demet*** *gül,* ***bir saksı*** *çiçek,* ***iki aylık*** *bebek,* ***iki kat*** *elbise,* ***üç takım*** *iç çamaşırı,* ***dört çift*** *çorap,* ***bir dilim*** *karpuz,* ***üç el*** *ateş* gibi.

Bir adın önünde art arda tekrarlanan iki sayı sıfatı, kesin sayı yerine tahmine dayanan yaklaşık bir sayı belirtir: Bunlar bazen araya "veya" bağlacı konmamış bir bağlama grubu niteliğindedir:

Bu sıkıntıya ***beş altı*** *gün katlanabilecek misiniz?* (H. E. Adıvar, SE, 39).

Evin kapısı açıldı, birbiri ardınca ***yedi sekiz*** *yaşlarında düşkün kıyafetli iki çocuk çıktı* (A. H. Tanpınar, Hk, 85).

Bunlar böyle konuşurken ***iki üç*** *adım ötelerinde Denizci Davut, alabandaya dayanmış, denize bakıyor* (H. Balıkçısı, YD, 31).

Bu midyeler sekiz on kulaç derinliğindeki diplerin rıhlarına, ışıktan yaptıkları upuzun teller sararak tutunurlar (H. Balıkçısı, YD, 16).

Müfettiş önce onlara göre yirmi otuz metre kadar sağ aşağıdan mahkeme binasına girdi. Orada en çok yirmi dakika kaldı (T. Buğra, YB, 162) vb.

Yine onlu basamak sistemine göre sıralanmış ara sayılar ise sayı grubu oluşturan sıfatlardır. on bir yaş, on yedi kere, otuz üç yıl, seksen sekiz basamak, yüz altmış iki ev, üç yüz elli dört metre kare, bin sekiz yüz on tarihli belge vb.

Sayı grubundaki sıfatlar milyona kadar iki ögeli, milyonlular üç, milyarlılarda dört ögelidir. Aşağıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, ismin önünde yer alan bir sayı grubu içinde sıfat tamlaması da bulunabilir:

Otuz beş sene evvelki hastanın başında bekliyoruz. (A. H. Tanpmar, H, 154).

Yirmi yedi yılda hemen hemen yarıya düşmüşüz (F. R. Atay, GG, 3).

Sıfırdan üç bin metre, şehir ve liman üstünde, ezici, boğucu ve bunaltıcı bir ufuksuzluk getirebilir (F. R. Atay, GG, 3).

Buna rağmen, o, on dört günden beri bu odada yatıyor (R. N. Güntekin, EH, 7).

Bu duvak için ***sekiz yüz bin*** *midye teli lâzım* (H. Balıkçısı, YD, 16). Son cümledeki sayı grubunda, ***sekiz yüz*** ve ***sekiz yüz bin*** ayrı birer sıfat tamlamasıdır.

İki yüz elli beş milyon beş yüz sayısındaki ve

Yirmi altı bin üç yüz on iki Türk lirası aldı, cümlesindeki sayı grupları da kendi içlerinde:

iki yüz = sıfat tamlaması,
elli beş = sayı grubu,
elli beş milyon = sıfat tamlaması,
beş yüz = sıfat tamlaması,
yirmi altı = sayı grubu,
yirmi altı bin = sıfat tamlaması,
üç yüz = sıfat tamlaması, ögelerine ayrılmaktadır[235]

389.2. Sayı sıfatlarının bir sayısı dışında kalanları hep çokluk gösterdiklerinden, tamlamada, sıfatın önünde bulunan ad ayrıca çokluk eki almaz. Çokluk eki aldıkları zaman da sıradan bir sıfat tamlaması almaktan çıkıp, bilinen belirli kişi ya da nesneleri gösteren birer özel ad niteliğikazanırlar:

Üç ahbap çavuşlar, üç silâhşörler, dört büyükler, Kırk Haramiler, kırk yiğitler, Bahçelievler, Doksanevler gibi. Tamlamanın ad parçası atılmış bulunan *üçler, yediler, kırklar* "halk arasında yaşayan ermişler topluluğu" da bu niteliktedir.

389.3. *İlk* ve *son* sıfatları da açık bir sayı belirtmemekle birlikte *ilk* ve *son* sayıları bildirmeleri bakımından asıl sayı sıfatları arasına sokulabilir.

Gazeteler ***ilk gün*** *bazı yüksek insanlık ve ahlâk kaygılarıyla onların adlarını yazmamış* (R. N. Güntekin, EH, 8).

Züleyha günlerden beri ***ilk defa*** *iştahla yemek yedi* (R. N. Güntekin, EH, 22).

Taburların ***ilk sıralarında*** *idiler* (H. E. Adıvar, AG, 112).

Kolejdeki ***son senesinin son aylarında****, onun Amerika ümitleri, birdenbire suya düşüvermişti* (R. N. Güntekin, EH, 34).

---

[235] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve başka örnekler için, Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s. 29/12: Sayı grubuna bk.

*Kâmuran'la ilk tesadüfümüzden sonra yazılan **son satırları** bir daha okudum* (H. E. Adıvar, SE, 24) vb.

b. Sıra Sayı Sıfatları :

389.4. Sıra sayı sıfatları varlık ve nesnelerdeki derecelenme sayısını gösteren sıfatlardır. *İkinci yıl, onuncu yüzyıl* örneklerinde görüldüğü gibi; asıl sayı sıfatlarına *+IncI* / *+UncU* ekinin getirilmesi ile oluşturulur:

*Çivril yanında Düzbel'de cereyan eden meydan muharebesini **İkinci** Kılıç Arslan kırzandı* (**Y.** K. Beyatlı, Aİ, 17).

*Zelzelenin **ikinci** veya **üçüncü** gecesi yine hikâyede anlatılan şekilde ona rastlamıştım* (A. H. Tanpınar, BŞ, 47).

***Beşinci** günü sabrın mükâfatını gördü* (A. H. Tanpınar, H, 109).

*Öyle bayramı ben Ankara'nın **onuncu** yılında bile görmedim* (K. Tahir, RYK, 36) vb.

Sonuncu sözü de yukarıdakiler gibi herhangi bir açık sayıya bağlanmamasına rağmen, derecede sonuncu olmayı bildirdiği için bunu da sıra sayı sıfatı sayabiliriz *sonuncu grup, sonuncu iş, sonuncu yılımız* gibi.

Bir sıra sayı sıfatı ile tamlama oluşturmuş bir ad, yalın veya bir kısaltma grubu hâlinde yine başka bir ada da sıfat olabilir: *birinci sınıf terzi, ikinci sınıf işçilik, beşinci sıradan değerlendirme* gibi.

***Birinci sınıftan** şiir, tiyatro ve **ikinci sınıftan** müzik ve dansa hareketli ve zamanlı, yine **birinci sınıftan** resim ve süsleme sanatlarına hareketli ve mekânlı sanatlar denebilir* (S. Eyüboğlu, D, 54) gibi.

c. Üleştirme Sıfatları :

389.5. Üleştirme sıfatları, sayıları bölüştürme yoluyla belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar ünsüz ile biten sayılara *+Ar*, ünlü ile biten sayılara *+şAr* ekinin getirilmesi ile oluşturulur: *bir-er, dörd er, beş-er, iki-şer, altı-şar, yedi-şer* gibi.

Yalnız *yarımşar* üleştirme sıfatında, kural dışı bir istisna olarak, *+şAr* eki ünsüzden sonra gelmiştir.

*Ben ve siz geçen yılların elinde **birer** mahpus gibiyiz* (H. E. Adıvar, SE, 57).

Şimdi yapılacak ilk iş öküz arabasını bırakmak, üçümüze de birer at ve eşyamıza ***birer*** *mekkâre tedarik etmekti* (H. E. Adıvar, AG, 57).

Bir kısım davetliler, yanlarına ***sekizer, onar kişi*** *getirmişler* (R. N. Güntekin, EH, 51).

Bazen bir palaskalı asker, fişek kemerli bazı Lâz başlıklı insanlar ***birer ikişer*** *sırtların üstünde görünüp kayboluyorlardı* (H. E. Adıvar, AG, 56).

Salonu ***altışar kişi*** *bir masaya oturacak biçimde düzenleyeceksiniz. İki masa birleştirildiğinde de on ikişer kişi oturabilir.*

Annesi çocuklarının önüne ***yarımşar*** *simitle birer dilim peynir koydu* vb.

ç. Kesirli Sayı Sıfatları:

389.6 Kesirli sayı sıfatları, belirttikleri adların sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır. Bunların öteki sıfat türlerinden ayrılan yanı, tek kelimeye değil bir kelime grubuna dayanmış olmalarıdır. Kesirli sıfatlar, yapıca, bulunma eki almış bir sayı adının başka bir sayı adı ile oluşturduğu bulunma grubuna dayanır. Bu grup bir adın önünde sürekli olarak sıfat görevi yüklenmiştir: ***üçte bir*** *hisse,* ***dörtte bir*** *elma,* ***beşte bir*** *getiri,* ***yüzde otuz*** *faiz,* ***yüzde beş*** *komisyon* gibi.

Kesirli sıfatlar yazıda rakamlara döküldüğünde, grubun ikinci kelimesi paya, bulunma durumundaki birinci kelimesi de paydaya yazılır: *beşte bir = 1/5, onda sekiz = 8/10, yüzde yirmi = 20/100* gibi.

1/2'nin sözle ifadesi olan *yarım* sıfatı da kesirli sıfat sayılabilir. ***Yarım*** *gün Edremit'te kaldılar* (R. N. Güntekin, EH, 47) gibi.

Kesirli sayı sıfatlarında, sıfat durumundaki grubun ikinci kelimesinin sonuna bir üçüncü şahıs iyelik eki getirilerek sıfat ad gibi de kullanılabilir. Bu durumda kesirli sıfat tamlaması bir ad tamlamasına dönüşmüş olur: *üçte bir pay / payın* ***üçte biri****, binde beş nüfus / nüfusun* ***binde beşi****; gelenlerin* ***üçte biri*** gibi. Dilde bu tür kullanılış çok daha yaygındır:

İnsanların ***yüzde doksanının*** *seksenden önce öldüklerini düşünmeyiniz* (F. R. Atay, GG, 22) vb.

d. Topluluk Sayı Sıfatları:

389.7. Topluluk sayı sıfatları, adın gösterdiği varlık ve nesneler arasında bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulunduğunu gösteren sıfatlardır. Bu sıfatlar asıl sayılara *+(I)z / +(U)z* ekinin getirilmesiyle kurulur ve o sayıya bir *"topluluk'* anlatımı kazandırır: *ikiz kardeş, ikiz maymunlar, ikiz anlam, ikiz kenar, ikiz kenarlı üçgen, ikiz kenar yamuk, üçüz kardeşler, üçüz kedi yavruları, dördüz bebekler, dördüz yumurcaklar, beşiz çocuklar* gibi. bu sıfatlar aslında doğum ve akrabalıkla ilgili oldukları veya ortak niteliği belirttikleri için *ikiden* başlayıp en çok *yediye* kadar uzanan bir sınırlılık gösterirler.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere doğum ve akrabalıkla ilgili olanlarda tamlamanın ad ögesi *+lAr* çokluk eki de alabilir.

Ayrıca, topluluk sayı sıfatlarının çokluk ekiyle genişletilerek yalnız başlarına ad olarak kullanılanları daha yaygındır: *ikiz, üçüz, dördüz, beşiz* gibi.

Topluluk sayı sıfatları bir *+lI / +lU* sıfat yapma ekiyle genişletilerek de kullanılır: *ikizli çağla, ikizli badem, üçüzlü oyun, beşizli yarışma* gibi.

+(I)z / +(U)z ekinin atılarak sayı adına doğrudan doğruya *+lI / +lU* sıfat ekinin getirilmesiyle kurulan topluluk sayı sıfatları da vardır ve kullanılış alanı *+(I)z / +(U)z'lu* sıfatlardan daha geniştir: *ikili anlaşma, ikili fiil çatısı, ikili priz, üçlü bahis* "at yarışlarında ilk üçü tahmine yönelik bahis", *üçlü grup, üçlü sefer tası, beşli tabanca, altılı iskambil kâğıdı, yedili şamdan, onlu oyun kâğıdı* vb.

3. Soru Sıfatları

390. Soru sıfatları, varlık ve nesneleri soru yoluyla belirten sıfatlardır. Sıfatın bu işlevi, adın önüne getirilen *kaç, kaçar, kaçıncı, hangi, ne, nasıl, neredeki* gibi soru sözleri ile karşılanır. Bunlardan *kaç* sıfatı varlık ve nesnelerin sayısını belirtmek için kullanılır: ***kaç*** *ay?,* ***kaç*** *gün?,* ***kaç*** *kişi?,* ***kaç*** *lira?,* ***kaç*** *yıl? gibi.*

Elinizdeki işi ***kaç ay*** *sonra tamamlayabilirsiniz? Vitrindeki takım elbiseye* ***kaç lira*** *istersiniz?*

İn dereye dereye / Dere düzlüklerine

***Kaç** lira verdin yarim / Güneş gözlüklerine* (S. Akalın, TM, 207; ÖTS, 2, 1470) vb.

Kaç sıfatı aynı zamanda:

***Kaç** bahar bülbüle hasret, güle hasret yaşadık,*

Görmedik kaç yaz ufuklarda yarım bir mehtap (F. N. Çamlıbel, HD, 178) örneğinde görüldüğü gibi, soru yerine "birçok, sayısız, nice" anlamlarında bir belirsiz sıfat olarak da kullanılır (....§'a bk.).

kaçar sıfatı üleştirme sıfatlarının, *kaçıncı* da sıra sayı sıfatlarının soru biçimleri için kullanılır:

***Kaçar** tane bölüştünüz?*

***Kaçar** gün izinlisiniz?*

*Bu **kaçıncı** mektuptur?*

*Sen **kaçıncı** sınıfa geçtin?* gibi.

Eski Türkçedeki *ḳānyu* sıfatından gelişmiş olan *hangi* (<ET *ḳānyu* > EAT *kanı* + *kı* aitlik eki > *kangı, kankı* >TT *hangi* > TT *hani)* sıfatı söz konusu nesnenin hangi nesne olduğunu belirtmeye yarayan daha doğrusu iki veya daha çok şeyden birini belirtecek cevap almak için kullanılan bir soru sıfatıdır. ***hangi** gece, **hangi** ışıklar, **hangi** tedbir* gibi.

***Hangi** emelimi hakikate çevirecektim* (Ö. Seyfettin, İDA, 59).

*Bu acayip, kudretli ıstırap **hangi** ümitsiz gurbetten doğmuştur?*

***Hangi** zindanda havasızlıktan boğulduktan sonra, ruh birdenbire bu geniş, bu hür havaya kavuşur?* (A. H. Tanpınar, BŞ, 53).

***Hangi** tılsım, hangi imkânsız kudret, ona bugünü unuttu-rabilir...* (A. H. Tanpınar, Hk, 179).

***Hangi** vehmin kurbanıyım böyle?* (A. H. Tanpınar, Hk, 118).

***Hangi** dert kaldı söyle bağrıma üşüşmeyen,*

Ne sıfatı, nesnenin ne olduğunu, durumunu soran ve *hangi* anlatımı taşıyan bir soru sıfatıdır:

***Ne** iş düşündüğünü sordum* (H. E. Adıvar, H, 8).

*Önce kim olduğumu, **ne** iş gördüğümü, Erzurum'da **ne** vakitten beri bulunduğumu, nerede okuduğumu, hocalarımın kimler olduğunu sordu* (A. H. Tanpınar, BŞ, 46).

Gurbet adından kara, hasret ölümden acı

Ne zaman tükenecek bu yollar arabacı? (F. N. Çamlıbel, HD, 13).

Güzel heykel ***ne*** *yandan bakarsan,* ***ne*** *yana çevirirsen gene güzeldir* (B. R. Eyüboğlu: TS, 2, 1637) vb.

Türkçe *ne* soru sıfatı ile Ar. *asl* sözünün birleşip kaynaşmasından oluşan *nasıl, (ne + asl > ne asıl > nasıl?)* adlar önünde bir varlığın, bir nesnenin nasıl olduğunu, nitelik ve özelliklerini soran bir sıfattır:

Bu ***nasıl*** *bir milletti?* (Ö. Seyfettin, BL, 6).

Ayrıca gecelerim, cehenneme gidecek milyonca insanların işkence hayaliyle ***nasıl*** *karanlık bir sıra azap kâbusu olmuştu* (H. E. Adıvar, H, 25).

Bu ***nasıl*** *bir dünya, hikâyesi zor;*

Mekânı bir satıh, zamanı vehim (N. F. Kısakürek, Ç, 16) gibi.

Eski Anadolu Türkçesindeki *ne ara?* sıfat tamlamasının kaynaşmasından oluşmuş bulunan *nere* sözü bugün bulunma hâli eki aldığında *nerede?* biçimiyle bir soru zamiridir. Bu zamir *+ki* aitlik ekiyle genişletildiğinde bir soru sıfatına dönüşür ve nesnelerin bulunduğu yeri belirtmeye yarar: *neredeki bakım, neredeki başarı, neredeki ev, neredeki iş, neredeki yolsuzluk* gibi.

4.BelirsizlikSıfatları

391. Belirsizlik sıfatları, varlık ve nesnelerin sayı ve miktarını açık ve kesin olarak değil kabataslak, belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Yalın ya da birleşik sıfat yapısındaki başlıca belirsizlik sıfatları şunlardır: *az, az buçuk, başka, bazı, belli başlı, bir, biraz, birçok, birkaç, bir hayli, birtakım, bir sürü, bir yığın, bunca, bütün, çok, çoğu, fazla, her, hiç, hiçbir, hudutsuz, kaç, kimi, nice, sınırsız, yığın yığın* vb.

Bu sıfatların bildirdikleri belirsizlik özelliği aşağıdaki örneklerde daha açık olarak görülmektedir:

Az emekli *işlerin veriminin de düşük olacağına şaşmamalıdır.*

Yabancı turist ***az buçuk*** *Türkçesiyle meramını anlatmaya çalıştı.*

Başka *insanlar,* ***başka başka*** *yerler ve* ***başka*** *kültürler görmek için çokça seyahat etmek gerekir.*

*Sızlatır **bazı** saatler dayanılmaz bir acı,*

Kökü toprakta kalıp kendi kesilmiş ağacı (Y. K. Beyatlı, KGK, 46).

Bir sayı adı, bir adın önünde sayı sıfatı olarak da belirsiz sıfat olarak da kullanılır. Yalnız *bir,* sayı sıfatı olarak kullanıldığında vurguludur. *(bir kalem, bir fotoğraf, bir ev* gibi). belirsiz sıfat olduğunda vurgusuzdur; "herhangi bir" anlamı verir. Bu farkı cümledeki anlam yapısı da ortaya koyabilir:

*Ona ait **bir** arsanın üzerine Ali Hoca vaktiyle **bir** bina yaptırmıştı* (Ö. Seyfettin, BL).

*Züleyha, **bir** büyük hastalığın nekaheti içinde gibiydi* (R. N. Güntekin, EH, 119).

*Meselâ Eyüp fetihten önce küçük **bir** köydü. Sonra koca bir şehir oluverdi* (Y. K. Beyatlı, Aİ, 8).

*İnsan yalnız çalışırken **bir** şey yapma, **bir** şey verme neş'esi içinde iken, gün gibi ömrün de öğlesini, ikindisini ve akşamını nasıl geçirdiğini bilmez* (F. R Atay, GG, 26).

*Ragıp Efendi, kırçıl ve dik kaşlarını çattı, **bir** müddet düşündü, sonra yavaş ve matemli **bir sesle** şöyle bir tasavvurdan bahsetti* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 69) vb.

Bir belirsizlik sıfatı bazen de tekrar yoluyla "çok, pek çok" anlamında bir belirsizlik sıfatı görevindedir.

***Bir** gök gürültüsü **bir** gök gürültüsü, derken **bir** yağmur, **bir** yağmur caddeleri sel bastı.*

*Kendisine mektup yazamadım diye arkadaşımdan **bir** sitem, **bir** sitem ki aklın almaz* vb.

Bir belirsizlik sıfatı daha başka sıfat ve adlarla birleşerek birleşik belirsizlik sıfatı olarak da kullanılır:

*Orta, ince fakat **birçok** inhina hat ve güzel kımıldanış* (H. E. Adıvar, H, 7).

*Fakat **birçok** şey değişmişti* (A. H. Tanpınar, Hk, 116).

***Bir hayli** yıl bu keyfi ki süzmüş Gazanfer Ağa*

*Rüyada görmemiş gibidir **bir** gazel-sera* (Y. K. Beyatlı, KGK, 164).

*Kıza doğru **birkaç** adım attı* (S. Çokum, AB, 150).

Haşim'de ***birkaç*** *derin ses vardır. Bu* ***birkaç*** *ses onun adını kuşaklar ötesine götürebilecek midir?* (F. R. Atay, GG, 31).

Gökten imdat isteme, güvenme gözyaşına,

Bakma düşman gözüyle ***bir sürü*** *yoldaşına* (F. N. Çamlıbel, HD, 52).

Bir sürü *daha başka kadın tanıdım* (H. E. Adıvar, SE, 42).

Fakat onu tatlılığına pişman eden ***birtakım*** *çıkmaz olsaydılar da vardır* (F. R Atay, GG, 24).

Etrafında ***bir yığın*** *yastık* (A. H. Tanpınar, H, 115).

Karşı ağaçlardan ***bir yığın*** *karga kanatlandı* (A. H. Tanpınar, HK, 86) vb.

Bu grupta yer alan öteki belirsizlik sıfatları da yine nesneyi miktar ve sayı bakımından birbirinden farklı ölçü ve derecelerde yaklaşık veya genel olarak belirten yahut da olumsuz bir belirsizlikle gösteren sıfatlardır:

Bunca *yıldır dağdayız* (K. Tahir, RYK, 38).

Bütün *eşyaları ortadan kaldırıldı* (A. H. Tanpınar, HK, 67).

Bütün *bunlar göz önüne alındıkta görülür ki, "Sultan Murat geldi açılın dağlar" derken de abartmamış ozan* (T. Oflazoğlu, IV. M, VII).

Her *akşam yokuştan çıkarken evvelâ kendime onun faziletlerini sayıyorum* (H. E. Adıvar, AG, 40).

İşte ***her*** *düşüncenin esası olan niçin? Neden? ve nasıl?* (A. H. Tanpınar, H, 97).

Hele insanın tarihinde tekrarlanan ***hiçbir*** *şey yoktur. Doğada olduğu gibi sanatta da hiçbir şey kaybolmaz ve hiçbir şey yoktan yaratılmaz* (S. Eyüboğlu, D, 50).

Koltuğunun altında yığın yığın kitap, konuşurlar, konuşurlardı (H. E. Adıvar, H, 57) vb.

Aslında bir soru sıfatı (390. §) olan *kaç,* "çok, birçok, birçok defa" anlamında bir belirsizlik sıfatı olarak da kullanılır:

Fakat ***kaç defa*** *top mermileri başım üstünden aştı, sağımdan, solumdan geçti ve* ***kaç defa*** *şarapnel yağmuru altında kaldım* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 131).

Kaç *gündür ben de bunu söyleyecektim, söyleyemiyorum* (O. Kemal, TS, 2, 1143).

Aslında yine bir soru sıfatı olan *nice* de bugün artık "ne kadar çok, ne çok, birçok, oldukça çok, hayli" anlamlarında bir belirsizlik sıfatıdır:

***Nice günler** bakarak dalgalara, / Dediler uğradı Leylâ nazara* (Y. K. Beyatlı, KGK, 144).

Ey hemşehri! Sakın kesme, yaş ağaca balta vuran el onmaz,
*Na, kütükler!... **Nice yıldır**, hiç birine kervan gelmez kuş konmaz* (M. E. Yurdakul, ÖTS, 3, 2119).

*Bir bardak su gibi durulmuş **nice** dizeler bulabilirsiniz* (N. Cumalı, TS, 2, 1651) vb.

ZAMİRLER

(Alm. *Pronomen, Fürwort;* Fr. *pronom;* İng. *pronoun;* Osm. *Zamir*)

Zamirler ve Özellikleri

392. Zamirler adların yerlerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir: ***Ben*** *burayı çok beğendim.* ***Sen*** *kimin kızısın?* ***Şunu*** *bana verir misiniz? Kitapların* ***hepsini*** *buraya getirin* gibi. Yalnız, zamirler adların yerini tuttukları hâlde, kendileri ile adlar arasında önemli bazı ayrılıklar vardır. Bilindiği gibi, adlar, yalnız başlarına bir varlığa, bir nesneye ad olan sözlerdir. Söz gelişi *elma* ve *güvercin* dediğimiz zaman, hemen zihnimizde birer elma ve güvercin kavramı canlanır ve bu sözler bize yalnız başına birer anlam verir. Oysa, "*Evimizin bütün ruhu, kederleri ve neş'esi* ***orada*** *görünür*" dediğimizde, bu cümledeki *orada* zamiri yalnız başına bir nesneyi bildirmemekte ve açık bir anlam taşımamaktadır. Bu zamirin somut bir anlam kazanabilmesi, ancak yerini tuttuğu adla olan bağlantısının bilinmesine bağlıdır. Nitekim bu cümleye bir önceki parçayı da ekleyerek, *Bu* ***sofa*** *yaşlı bir insan yüzü gibidir. Evimizin bütün ruhu, kederleri ve neş'esi* ***orada*** *görünür* (P. Safa, DHK, 18) dediğimizde, zamirin *sofa* adının yerini tuttuğu görülür. Dolayısıyla *orada* zamiri de orada, yani "sofada" anlamını kazanmış olur. Demek ki, zamirler nesnelerin adları değil temsilcileri oldukları ve geçici olarak adların yerlerini tuttukları için, ancak yerlerini tuttukları adlarla anlam bağlantıları bilindiği zaman birer anlam kazanmaktadırlar.

Zamirler, kişilerin ve nesnelerin yerini tutan belirli kelimeler oldukları için sayıları da çok sınırlıdır. Ne var ki, her adın yerini tutabildikleri, her adı işaret ederek gösterebildikleri için kapsamları çok geniş ve sınırsızdır. Bu özellikleriyle de şu veya bu nesneye bağlı olmadan bütün nesneleri karşılayabilen, bütün nesnelerin ortak adları durumunda olan gramer ögeleridir.

Zamirlerin adlardan ayrılan bir başka yanı da genellikle kelime yapımına elverişli olmamalarıdır. Gerçi zamirlerin bazı yapım ekleri aldıkları görülüyor. Ancak, bunlar *benlik, senlik, benli senli,*

bencileyin, sencileyin, ancılayın, bensiz, sensiz, onsuz, buncacık, şuncacık gibi birkaç şekle özgü türemelerdir.[236]

Zamirler de adlar gibi çekim, çokluk ve iyelik ekleri alarak çekime girebilir ve tamlama kurabilirler. Yalnız, adlardan farklı olarak bazı zamirlerin çekim sırasında bir gövde değişikliğine uğradıkları, kökte bir kırılmanın meydana geldiği görülür. Nitekim *ben* ve *sen* zamirleri yönelme durumu ekiyle genişletildiklerinde *bana* ve *sana* biçimine dönüşürler. Türkçe çekimli bir dil değil, eklemeli bir dil olduğu için, bu değişim zamir konusu üzerinde duran gramerci ve araştırıcıların dikkatini çekmiş; ve birbirinden farklı yorumlar yapılmıştır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Türkiye dışı tarihî ve yaşayan yazı dili ve lehçelerinde daha başka örnekleri de bulunan *bana, sana* biçimindeki gövde değişmesi, Arapça, Almanca gibi çekimli dillerde görülen türden bir kırılma yani zamirlerin iç yapısından gelen bir özellik değildir. Yan yana bulunan seslerin birbirini etkilemesinden kaynaklanan bir değişmedir. Bu değişmenin üçüncü şahıs zamiri *ol* ve *o*'nun yönelme biçimi olan *ańa*'ya benzetme (*analogie*) yoluyla oluştuğunu ileri süren görüşler bulunduğu gibi[237] *ben + ge > benge > bańa > bana, sen + ge > senge > sańa> sana* biçiminde *ń* damak ünsüzünün yanındaki ince ünsüzleri kalınlaştırma etkisine bağlayan görüşler de vardır.[238] Biz de söz konusu değişimde, tıpkı ET *Teñri / Tañrı / Tanrı,* Uyg. *müñüz* / TT *boynuz,* Kaşg. *iñek* / Yak. *Iñaƕ, ıñak,* Uyg. *süñük* 'kemik' / Yak. *Uñuoƕ* 'kemik', Kaşg. *iñen / ıñan* 'dişi deve', *eñit- / añıt-* 'şaşırtmak'[239] örneklerinde görüldüğü üzere, *ń* sesinin etkisini kabullenme eğilimindeyiz.

Zamirler ad çekimi ekleriyle genişletilme bakımından da adlara oranla bazı ayrılıklar gösterir. Adlara gelen +I / +U (<+Ig / +Ug) yükleme durumu eki *ben+i, sen+i, biz+i, siz+i, onlar+ı, bunlar+ı, şunlar+ı* örneklerinde görüldüğü gibi bir kısım şahıs ve

---

[236] Türkiye dışı eski ve yaşayan yazı dilleri ve lehçelerinde, zamirlerin daha başka bazı yapım ekleri almış oldukları da görülüyor. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri, Giriş* böl. s.7/5'e bk.

[237] Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi,* s.210; Mansuroğlu, "Türkçede Zamir Çekimi", s.511 ve bunlardan aktarılarak Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Giriş, s.5/2.

[238] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* § 310/c.

[239] Hatiboğlu, *Türk Kelimelerinin Önsesleri*, s.15/II.

işaret zamirlerinde de aynen kullanılmaktadır.[240] Buna karşılık, Eski Türkçeden başlayarak zamirlere özgü yükleme durumu eki olan *+nI /+nU*, Türkiye Türkçesinde kullanım alanını gittikçe daraltmış ve bugün yalnız *bu+nu , şu+nu, o+nu* gibi işaret zamirlerinin teklik biçimindeki çekimleriyle sınırlı kalmıştır.

Öte yandan Eski Anadolu Türkçesinde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen *+(I)n /+(U)n* yükleme durumu eki de Türkiye Türkçesinde kaybolmuş; yerini zamirlere gelen *+nI / +nU* yükleme durumu ekine bırakmıştır: *bazısı+nı, biri+ni, birçoğu+ nu, hepsi+ni, hiçbiri+ni, öbürü+nü, tümü+nü* gibi.

Ayrıca, üçüncü şahıs zamirinin teklik ve çokluk çekimlerinde, araya *zamir n*'si denilen bir *-n-* sesinin girdiği de bilinmektedir: *o-n-u, o-n-a, o-n-da, o-n-dan, o-n-lar, o-n-lar-ı, o-n-lar-a, o-n-lar-dan.* Zamirlerin yapısına sonradan girmiş gibi görünen bu zamir *n*'sinin ne olduğu konusunda da birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür.[241] Bazı araştırıcılar çekim sırasında kendini gösteren bu *-n-* sesini, eğreti bir ekleme ses olarak gösterirken, bu sesin *ol* zamirindeki *l > n* ses değişmesi ile ortaya çıktığını[242] benimseyenler de vardır. Öteki bazı araştırıcılar ise, bu sesin, üçüncü şahıs zamirinin Ana Altaycada **in* biçiminde olmasından kaynaklandığı görüşündedirler.[243] Bunun yanında Ana Altaycadaki üçüncü şahıs zamiri **in*'in tek morfem olmayıp **i* iyelik eki ve **n* iyelik zamiri olmak üzere iki ayrı morfemden oluştuğunu ileri sürenler de vardır.[244] Hatta, *ben* ve *sen* zamirlerindeki *n*'nin teklik gösteren bir addan ad yapım eki olduğu tahmini de devreye girmektedir.[245]

---

[240] Mansuroğlu, Türkiye Türkçesinde genelleşen *+I /+U* yükleme durumu ekinin Eski Türkçedeki *+Ig /+Ug*'dan değil, zamir çekimlerinde kullanılan *+nI /+nU*'dan türemiş olması gerektiği görüşündedir. Ona göre söz konusu ek *ben + ni > ben + i, sen + ni > sen+i* biçiminde bir benzeşme (*assimilation*) olayının ürünüdür.

[241] Deny, *Türk Dili Grameri* (Çev.), § 294; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s.210.

[242] Elöve'nin Deny'ye ekleme olarak yaptığı açıklama, *Türk Dili Grameri*, § 294.

[243] Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, s.138; "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", *Dilbilim 1*, s.10-17. Poppe de aynı görüştedir.

[244] Han Woo Choi, "Ana altaycada İyelik Zamiri **n*", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, s.193-194.

[245] Schönig, "Bemerkungen zu den altaischen Personal pronomina", *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 5, s.64 ile bu konuda ayrıntılı bilgi için Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, s.22/12 ve devamına bk.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, üçüncü şahıs zamirinin çekiminde ortaya çıkan *-n-* sesi kökence ne olursa olsun bugün artık varlığını adlardakinden ayrılan özel bir biçimde ortaya koymakta ve dil araştırmalarında terim olarak zamir *n*'si diye adlandırılmaktadır.[246]

Zamirlerin teklikten çokluk biçimine geçmeleri de adlardakinden farklıdır. Adlarda çokluk, *+lAr* ekiyle karşılandığı hâlde, birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin çoklukları *ben / biz, sen / siz* olarak özel biçimde yapılır. Üçüncü şahısta ve işaret zamirlerinde araya zamir *-n-*'si de alan *+lAr* eki geçerlidir: *Bu-n-lar, şu-n-lar, o-n-lar* gibi.

Dikkat edilmesi gereken bir özellik de çokluk biçiminde teklik-çokluk ilişkisi açısından teklerin oluşturduğu bir çokluk söz konusu iken, zamirlerde söz gelişi *biz* ve *siz*'de *benler* ve *senler*'in oluşturduğu bir çokluk yerine, içinde *ben* ve *sen*'in de bulunduğu bir çokluk anlaşılır. *Biz* ve *siz* zamirlerinde görülen ve örneklerine bugün *diz, göz, ikiz, omuz* gibi ikilik bildiren başka sözlerde de rastlanan bu *+z* ekini, W. Kotwicz, çokluk değil, bir "ikilik" eki olarak kabul etmiştir.[247] M. Ergin ise, bu ekin, Türkçeden önceki karanlık döneme giren, daha sonra da Moğolca ile ortaklaşan döneme ait bir çokluk belirtisi gibi göründüğüne, zamirlerden fiil çekimine de geçtiğine; ancak, bugün bu donup kalmış eke bir çokluk eki demenin mümkün olmadığına işaret etmiştir.[248]

Bizce, ikilik bildirme işlevi daha ağır basıyor görünen bu *-z* eki, aslında ister ikilik ister çokluk bildirmiş olsun, bugün artık zamirin içinde kalıplaşmış ve canlı işlevini yitirmiş bulunmaktadır. Bundan dolayı da *biz* ve *siz* zamirleri *biz+ler* ve *siz+ler* diye yeniden birer çokluk eki alabilmektedir.

Zamirler görevli kelimeler olan edatlarla birleşirken de bazı ayrılıklar gösterir. Bu birleşmede Türkçenin bütünü içinde yer yer adlarla ortaklaşan veya onlardan ayrılan birtakım özellikler göze

---

[246] Kotwicz, *Les pronoms dans les languer altaiques*, Krakow 1936; Bang, *Vom Köktürkischen zum Osmanischen I*, § 2,4; Gabain, "Die Pronomina im Alttürkischen", *ZDMG*, 100 (1950), Mansuroğlu, agm, s.3-4; Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, s.178 vb.

[247] Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, s.24 ve 26/3.

[248] *Türk Dil Bilgisi*, § 388.

çarparsa da,[249] Türkiye Türkçesinde bu ayrılık yalnız *gibi, için, ile* gibi edatlara bağlanırken kendini gösterir. Adlar bu edatlarla yalın durumda birleştikleri hâlde, zamirler genellikle birer ilgi durumu alarak birleşirler: *ben+im için, sen+in için, o+nun için, biz+im için, siz+in için, şu+nun için, ben+im gibi, sen+in gibi, biz+im gibi, şu+nun gibi, o+nun gibi, ben+im+le* (<ben+im ile), *sen+in+le, şu+nun+la, bu+nun+la* vb.

Fiil dışında kalan bütün kelime sınıfları, yerine göre başka dillerden de ödünç alınabildikleri ve *alıntı* kelime oldukları hâlde, fiiller gibi zamirler de başka dillerden alınamaz. Nitekim dilimize Arap ve Fars dillerinden girmiş pek çok söz türü bulunduğu hâlde, zamir türü bir alıntı yoktur.

Zamirlerin bir başka özelliği de ekleşmeye elverişli olmalarıdır. Türkçe eklemeli bir dil olduğu ve fiil çekimindeki şahıs ögesi bir kısım kipler de eskiden şahıs zamirleri ile karşılandığı için, bu zamirler daha sonraki dönemlere uzanan gelişme sürecinde aşınıp ekleşmişlerdir: ET *kel-ür-men* > TT *gel-ir-im,* ET *kel-ür-sen* > TT *gel-ir-sin,* ET *kel-ür-biz* > TT *gel-ir-iz, gel-eceğ(-k-)-im, gel-ecek-sin* gibi. Demek oluyor ki, şahıs zamirlerinin ekleşmesi bir kısım kiplerin çekimindeki şahıs eklerini oluşturmuştur. Yalnız, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine doğru uzanan tarihî gelişme sürecinde, özellikle Eski Anadolu Türkçesi aracılığı ile birbirinden farklı birtakım ara değişim evrelerinin bulunduğunu da unutmamak gerekir.[250]

Zamirler, yukarıda ana çizgileriyle belirtilen birtakım özelliklerle adlardan ayrıldıkları hâlde, gramerde yine de ad soylu sözler arasında yer almaktadır. Hatta, bir bakıma adlarla ortaklaşan yönleri ağır da basmaktadır. Çünkü, bunlar şahısların ve nesnelerin yerlerini tutan, onları temsil eden sözler olarak zaten birer ad durumundadırlar. Çekimde adlar gibi işlev görürler; kelime gruplarında ve cümlede adların yüklendiği işlevleri yüklenirler.

---

[249] Örnekler için, Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri,* s.12/10'a bk.

[250] Bu konuda tarihî geçiş süreçlerini belirten ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesindeki *-van / -ven, -vuz / -vüz* Şahıs ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C.1, s.110-127'ye bk.

Zamirlerin Sınıflandırılması

393. Zamirler: **I.** Yapıları bakımından, **II.** İşlevleri bakımından olmak üzere iki türlü sınıflandırılır.

I. Yapıları Bakımından Zamirler

394. Zamirler yapıları bakımından kendi içlerinde **1.** Basit (Yalın) Zamirler, **2.** Türemiş Zamirler, **3.** Birleşik Zamirler olmak üzere üç alt gruba ayrılır.

1. Basit (Yalın) Zamirler

395. Kök hâlinde tek kelimeden oluşan zamirler, basit zamirlerdir: *ben, sen, o, biz, siz, onlar, kendi, bu, şu, kim?, ne?, ki* "ki o anlamıyla".

2. Türemiş Zamirler

396. Bazı ad, sıfat ve zarflara iyelik, aitlik ekleri getirilerek kurulmuş olan zamirlerdir: *başkası, bazısı, biri, birisi, büyüğü, çoğu, gerisi, hepsi, öbürü, öteki, topu; benimki, evdekini, önceki, öğlenki, uzaktaki, yakındaki, yanındaki* vb.

3. Birleşik Zamirler

397. Birleşik zamirler birden fazla kelimenin birleşmesiyle oluşturulan zamirlerdir: *ben sen, biz siz, şu bu, falan filan, falanca filanca, öteki beriki, birazı, birçoğu, birkaçı, birtakımı, her biri, her birimiz, hiçbiri, hiçbirimiz* (Kelime Yapımı 237.§'a bk.) gibi.[251]

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, birleşik zamirler ya şahıs zamiri, işaret zamiri, belirsiz zamir gibi zamirlerden ikisinin art arda getirilmesi ya da değişik yapıdaki birleşik sıfatların birer iyelik ekiyle zamire dönüştürülmesinden oluşmuştur.

---

[251] Zamirler, işlevlerine göre yapılan sınıflandırmada ayrıntılı olarak ele alınacağından burada, cümle örneklerinin verilmesine gerek duyulmamıştır.

II. İşlevleri Bakımından Zamirler

398. Türkiye Türkçesinde kullanılan zamirler işlev ayrılıklarına göre: **1.** Şahıs Zamirleri, **2.** Dönüşlülük Zamirleri, **3.** İşaret Zamirleri, **4.** Aitlik Zamirleri, **5.** Belirsizlik Zamirleri, **6.** Soru Zamirleri, **7.** Bağlama Zamiri olmak üzere yedi alt gruba ayrılır.

1. Şahıs Zamirleri

(Alm. *Personalpronomen;* Fr. *pronom personnel;*
İng. *personal pronoun;* Osm. *zamir-i şahsî*)

399. Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir. Bütün varlıklar teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır. Bunlardan birincisi konuşan veya konuşanlar: *ben, biz*; ikincisi kendisine söz söylenen veya söylenenler: *sen, siz*; üçüncüsü de sözü edilen şahıs, nesne veya şahısları ve nesneleri karşılayan *o, onlar*'dır. Bunlar gramerde birinci, ikinci ve üçüncü şahıs olarak gösterilir. Teklik ve çokluk biçimleri ile kişi sayısı altıya çıkan bu zamirleri yalın durumları ile toplu olarak şöylece gösterebiliriz:

Teklik 1. şah: *ben*	Çokluk 1. şah: *biz*
Teklik 2. şah: *sen*	Çokluk 2. şah: *siz*
Teklik 3. şah: *o*	Çokluk 3. şah: *onlar.*

Bunlar hayal ama, mahallemi ***ben*** *böyle seviyorum işte!* (S. F. Abasıyanık, LA, 12).

Bu mübarek Kosova'da bütün kâfirler bizimle vuruşmak için toplanmışlardı. Ben Sırpları, Bulgarları, Arnavutları, Hırvatları, Macarları, Makedonları sayayım. ***Sen*** *Lehleri, Çekleri, Karadağlıları, Bosnalıları, Slovakları, Slovenleri say.* ***Ben*** *kâfir ordusunu kırk bin, elli bin diyeyim.* ***Sen*** *çekinmeden altmış bin de!* (Y. B. Bakiler, ÜK, 111).

Bir günde onunla, bir düzine şoförü marizlemiştik... bir ***o*** *vuruyor, bir* ***ben*** *vuruyorum; bir* ***ben*** *vuruyorum, bir* ***o*** *vuruyor...* (Ç. Altan, BYİ, 310-311).

Biz *kozmopolit İstanbul'un süslü çirkefini Çanakkale'de akan kanlarla yıkamaya korkarsak, Kosova'da ölen ecdat, Ankara burçlarının tepesinden güneş gibi doğmaz* (Ç. Altan, BYİ, 18).

Hem de ***onlar*** *ilk gördüklerini bile eskiden tanıyorlarmış gibidirler* (P. Safa, DHK, 8) vb.

399.1. Aslında çokluk bildiren *biz* ve *siz* zamirleri, anlama güç katmak için ayrıca *+lAr* çokluk eki de alabilir:

Hemen belirteyim ki ***bizler****, Yugoslavya'da, iktisadî sıkıntılar içerisinde de değiliz* (Y. B. Bakiler, ÜK, 38).

Gazetemize kadar gelip beni babasının yer altındaki atölyesine götüren oğlu, bana bu mankenleri tek tek gösteriyor ve ***bizleri*** *"****bizler****" yapan "özümüzün" bu tuhaf ve tozlu eserlerin içine gömüldüğünü söylüyordu* (O. Pamuk, KK, 61).

Görevliler:

– Elimizden bir şey gelmez, dedikçe; o:

– Gelir gelir, ***sizler*** *ki bu vatanı kurtardınız, operalar kurdunuz,* ***sizler*** *ki mucizeler yaratan kahramanlar, diyordu...* (Ç. Altan, BYİ, 23).

Gelelim şu Arapçadan (î) aidiyet ekine: Onun yerine kullandığımız "sel" ve "sal" eki Türkçe mi? Lâtinceden veya Fransızcadan aldığımız bu ekleri, şimdi çok yanlış ve çok çirkin olarak hemen her kelimenin kuyruğuna yapıştıran ***sizlersiniz*** (Y. B. Bakiler, ÜK, 18) vb.

Zamirler yalın durumları ile bazen de kendileri ile ilgili adların önünde özellikle onları pekiştirmek için kullanılır:

Son saatleri bir hafta tefrika ederek hikâye ettiğimiz ve ***biz gazetecilerin*** *efsaneleştirdiği haydutumuz, bir gece yarısı polis tarafından sıkıştırılınca, sevgilisiyle, bir iddiaya göre esrar sarhoşluğundan (...) Akıntı Burnu'nundan cadillac'ıyla Boğaz'ın karanlık sularına uçmuştu* (O. Pamuk, KK, 22).

Biz *insanlar nedense hiçbir şeyden memnun olmuyoruz.*

Siz *anneler, katlandığınız fedakârlıklar dolayısıyla her zaman eli öpülecek insanlarsınız.*

Bu uzun Pazar sohbetinde, bir yüzünde lokantanın adı basılı bu kâğıtların öteki yüzüne onlardan aldığım mineli bir dolma kalemin

yeşil mürekkebiyle yazdığım köşe yazarlığı üzerine öğütleri ***siz*** *okurlarımla paylaşmak istiyorum* vb.

399.2. Şahıs zamirleri belirli sebeplerle teklik ve çokluk biçimi bakımından kullanımda birbirlerinin yerine geçebilirler:

a. İncelik ve saygı göstermek amacıyla konuşma ve yazıda *sen* yerine *siz* zamirinin kullanılışı çok yaygındır:

Bir gün onunla ***sizin*** *kapının önünden geçiyorduk* (H. E. Adıvar, H, 7).

Bununla beraber ***siz*** *eski günleri sezmiş olacaksınız ki birdenbire bütün bu isimsiz şeyleri bir cümle içinde topladınız ve bana dediniz ki:* (H. E. Adıvar, AG, 3).

Ben sadece ***sizden*** *bahsettim* (O. Kemal, AS, 15).

"Haa, Recep!" dedi Nilgün. "Ben bakkaldan gazeteyi aldım. Sabahları bundan sonra ben alayım."

*"****Siz*** *bilirsiniz", dedim, çıkıyordum* (O. Pamuk, SE, 60).

b. Üstün sevgi ve yakınlık duyma belirtisi olarak *siz* yerine *sen* kullanılabilir:

Ey ulu Tanrım! ***Sen*** *bize kolaylıklar ihsan eyle; emeklerimizi boşa çıkarma, başarılı kıl!*

Sevgili Atatürk,

İlkelerine bağlılığımız ve ***sana*** *olan şükran duygularımızı dile getirmek için işte burada* ***senin*** *manevî huzurundayız.*

c. Konferanslarda ve bilimsel yazılarda çok kez, alçak gönüllülük göstermek üzere *ben* yerine *biz* zamiri kullanılır:

Şimdi ***biz*** *burada hepsini göz önüne alarak dil bilgisi terimlerini bir ölçüde tamamlamak ve onlara bir çeki düzen vermek gerekliğine uymaktayız* (T. Banguoğlu, TG, 7).

Ağırlığını daha çok XX. yüzyıl ve günümüz edebiyatından alan bu kitabın bir özelliği, hayat hikâyesi herhangi bir kaynakta karşımıza çıkıveren her edebiyatçıyı hemen almamış, ***kendimize*** *göre bir emek ve değer ölçüsü tutturmuş* ***olmamızdır****. Böyle sözlükler, biraz da mumyalar müzesi gibi görünüyor* ***bize*** (B. Necatigil, EİS, s.5).

ç. Karşımızdakine veya karşılarındakilere tepeden bakmak, büyüklük taslamak veya alay etmek için de *ben* yerine *biz, sen* yerine *siz* kullanılabilir:

*Şuna bak beyimiz **bizden** şikâyet ediyor* (F. Baykurt, CP, 53).

*Bilmiş olun ki **biz** öyle sizin gibi adamlara metelik verecek takımdan değiliz!*

*Ooo! Bu ne lâubalilik! Emreder misiniz **size** bir de kahve ısmarlayalım!* vb.

400. Şahıs zamirleri de adlar gibi işletme ekleri alarak çekime girerler. Yalnız, bu zamirler, çekimdeki kimi ekler bakımından Eski Türkçeye ve Eski Anadolu Türkçesine oranla bazı ses değişmelerine uğramışlardır. Bilindiği gibi şahıs zamirlerinin ilgi durumu Eski Türkçede *+Iñ, +nIñ* biçimlerindedir: *ben+iñ, men+iñ, sen+iñ, a+n+ıñ, biz+iñ, biz+niñ, siz+iñ, siz+niñ, alar+nıñ* gibi. Yalnız bu ek Eski Anadolu Türkçesine geçerken hem birinci şahıs iyelik ekinin etkisi altında son sesteki *-ñ* ünsüzü *-m*'ye dönüşmüş hem de ünlüsü yuvarlaklaşarak *+üm* biçimine girmiştir *ben+üm, biz+üm* gibi. Buradan da ünlü düzleşmesi ile Türkiye Türkçesine *+Im* biçiminde geçmiştir. *ben+im, biz+im* gibi.

Aynı değişim seyri *+iñ* > *+Uñ* > *+In* biçiminde ikinci ve üçüncü şahıs zamirlerine gelen ilgi durumu ekinde de görülmüştür. Ayrıca, üçüncü şahıs zamiri *ol, -l*'sini kaybederek *o* ve *o+n+lar* biçimini almıştır. *sen+in, siz+in, o+n+un, o+n+lar+ın* gibi. Öteki değişiklikler yukarıda zamirlerin genel özelliklerinde açıklandığı gibidir:

a. "*Ben*" ve "*biz*" Zamirlerinin Çekimli Biçimleri:

***Benim** arkadaşlarım öyle sanıldığı gibi bencil değillerdir.*

***Beni** asıl sinirlendiren şey, bu semtte, bu evde her şeyden mahrum yaşamaktır* (P. Safa, FH, 80).

*O günler belki elbiselerini pek eski olur da içeriye almaz ama; pastanenin madamı kapısının önünde **bana** bir kapuçino içirir* (S. F. Abasıyanık, LA, 12).

***Bana** mı söylüyorsun?* (O. Kemal, AS, 13).

Evet ***benden*** *üç yaş büyük* (H. E. Adıvar, H, 6).

Elbiselerinin yakalarına rokoko yapraklar işlenmiş; ikide bir ellerini bu yapraklara değdiriyor Nuhbe hanım. ***Benle*** *büyük insanmışım gibi konuşuyor* (S. İleri, DSG, 35).

Bence*, doktor, onu siz bir soyarak dinleyiniz.*

Hastalık çünkü değil öyle ehemmiyetsiz (M. A. Ersoy, S, 11).

Bizim *de öyle zengin akrabalarımız var ki...* (O. Kemal, AS, 9).

Bizi *onlar davet ettiler.*

Bize *onlar ilham ettiler* (H. E. Adıvar, AG, 5).

Floransa ne kadar ***bizden*** *değilse, Kudüs de o kadar bizim değildi* (F. R. Atay, Z, 47) vb.

b. "*Sen*" ve "*siz*" Zamirlerinin Çekimli Biçimleri:

Senin *kıyafetin benden de beter!* (O. Kemal, AS, 15).

Sordum soruşturdum; burada kaldığını öğrendim. Geldim ki, ***seni*** *kaval çalarak uyandırayım ve sana süt ikram edeyim* (Y. B. Bakiler, ÜK, 63).

Ben nihayet, ***sana*** *haber vermeğe vakit bulamadan, herhangi bir davet kabul ettim* (P. Safa, FH, 63).

– ***Senden*** *sorulmaz üstümün yaşlığı kuruluğu!* (O. Kemal, HÇ, 16).

Seninle *hayatta kazanılmayacak yarış yoktur, cesur çocuk, dedi* (H. E. Adıvar, H, 41).

Sence *bu sokak bizi ana caddeye çıkarır mı?*

Sizin *bu kadar muvaffakiyetle bulduğumuz ismi almayı düşünemeyecek kadar dürüst bir meslektaşım* (H. E. Adıvar, AG, 4).

Oradan bir çağrışım oldu:

– Geçende Falih Beyle ***sizden*** *konuştuk, dedim* (Ç. Altan, BYİ, 38).

Sizce *bu proje başarılı olabilir mi?*

c. "*O*" ve "*onlar*" Zamirlerinin Çekimli Biçimleri:

Güneşli, pırıl pırıl bir nisan günü ***onu*** *birdenbire karşımda buldum* (O. Kemal, AS, 14).

Sirkeci'deki ve Harbiye Mektebinin havuz başındaki, biraz gururlu ise de, yine sade ve sevimli olan Cemal Paşa'nın içime alıştırdığım hayali sönerek, ***onun*** *yerine, artık yeniden tanıyacağım, çizgileri karışık başka bir adam girdi* (F. R. Atay, Z, 13).

– ***Onu*** *soracaktım... Ramazan ne diyor bu işe?* (O. Kemal, HÇ, 164).

Gülten, merdiven aralığında, üzülmüş sürekli çarpıp sesleyen bir şeyleri anlamış; ***ona buna*** *selâm gönderiyordu* (S. İleri, DSG, 159).

Kenan artık ***onunla*** *konuşmak istemiyor, bağ yollarında rastgeldikçe selâm vermemek için gözlerini indiriyordu* (R. N. Güntekin, DK, 33-34).

Hâmit, Şinasi'nin orada oturduğunu duymuş, ***onunla*** *tanışmak için kahveye gelmeye başlamıştır* (S. Birsel, ABVB, 11).

Bu insanlar böyle işte, diye düşündü, anlamıyorlar, babalar bile anlamıyorlar, ***onlara*** *böyle lâzım* (P. Safa, FH, 57) vb.

Aşağıdaki **Tablo 1**'de şahıs zamirleri çekimli biçimleriyle gösterilmiştir:

400.1. Yukarıda verilen örnekler arasında da görüldüğü gibi, ad çekimi ekleri almış olan zamirler, ilgili bulundukları kelimelerle tamlama ve kelime grupları oluşturabilirler, ek fiil ve bildirme ekleri alarak cümlede özne, nesne ve yüklem olabilirler; yer tamlayıcısı ve zarf görevi de yüklenebilirler:

Roman çıkmaya başladıktan ve kendisi de gazete sahibiyle ahbaplığı koyulaştırdıktan sonra öğrendim ki, benim yerime daha ucuza fıkra yazmayı teklif etmiş ***bizim patrona*** (Ç. Altan, BYİ, 135).

Ben ***senin ne istediğini*** *biliyorum* (P. Safa, FH, 68).

Onun inandığı Allah *hiç de* ***benim çocukluğumda*** *söylediklerı gibi bu kadar çok insana bu kadar çok ceza eden mabuda benzemez* (H. E. Adıvar, H, 34).

Senden başka *bu kitabı pek çok insan okuyor* (P. Safa, FH, 48).

Tablo 1	1. Şahıs		2. Şahıs		3. Şahıs	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
yalın durum	ben	biz	Sen	siz	o	onlar
ilgi durumu	ben+im	biz+im	sen+in	siz+in	o+n+un	o+n+lar+ın
yükleme durumu	ben+i	biz+i	sen+i	siz+i	o+n+u	onlar+ı
yönelme durumu	*ban+a	biz+e	*san+a	siz+e	o+n+a	onlar+a
bulunma durumu	ben+de	biz+de	sen+de	siz+de	o+n+da	onlar+da
çıkma durumu	ben+den	biz+den	sen+den	siz+den	o+n+dan	onlar+dan
vasıta durumu	ben+im+le	biz+im+le	sen+in+le	siz+in+le	o+n+un+la	onlar+la
eşitlik durumu	ben+ce	biz+ce	sen+ce	siz+ce	o+n+ca	onlar+ca

* Eklerdeki değişim için 392. §'a bk.

Acaba ***onlardan biri senin için*** *aynı bir sükûnet ve saadet limanı olabilir mi?* (H. E. Adıvar, H, 12).

Onun gibi *iri yarı mıymış?* (O. Kemal, HÇ, 317).

Ona göre *ömrün büyük tecrübesi bu idi* (A. H. Tanpınar, MB, 93).

Çünkü ben severim de ***onun için****. Hem görsen mutlak, mutlak seversin, onu herkes sever* (H. E. Adıvar, H, 6).

– Kim o? Diye seslendim, hafifçe:

– ***Benim.*** *Uyudun mu? Gireyim mi?* (P. Safa, DHK, 37).

Özellikle, dilediği kadar ünlü olamamanın baskısı altında hiç kimseyi takmama ve "Ben de ***benim*** *işte" diye herkese kendini bağıra çağıra kabul ettirme saplantılarına düşmüştü* (Ç. Altan, BYİ, 136).

Okuduğum kitaptaki becerikli ve kederli kahraman ***bendim****; mermer taşlar, iri sütunlar ve karanlık kayalar arasından rehberimle birlikte yer altındaki kıpır kıpır hayatın mahkûmlarına koşan ve yıldızlarla kaplı yedi kat göğün merdivenlerinden çıkan yolcu* ***bendim****; uçurumu aşan köprünün öteki ucundaki sevgilisine, "Ben* ***senim!****" diye seslenen ve yazarı onu kayırdığı için sigara küllüğündeki zehir izlerini çözen kül yutmaz dedektif* ***bendim****...* (O. Pamuk, KK, 310-311).

Dalgınlığımı F. H. Dağlarca'nın soruları kesiyor ve bana dönerek kısık gözlerle yüzümü süzüyor:

– Demek Yavuz Bülent Bakiler ***sensin****? Adını duymuştum* (Y. B. Bakiler, ÜK, 9-10).

Macar kemancı hiçbir şey anlamıyordu. Üstad ıslığı kesti, şarkıya başladı:

– Bahçe ***biziz****, gül bizdedir. Bunu çal* (Ç. Altan, BYİ, 27).

Firûze kubbelerle bizim şehrimizdi o
Yalnız ***bizimdi****, çehre ve ruhuyla* ***bizdi*** *o!* (Y. B. Bakiler, ÜK, 61).

Dışarıda yaşanan kalabalıklardan, eğlencelerden, sevinçlerden, hattâ üzüntülerden ve kederlerden bu eve sızabilen bir tek ***bizlerdik****: Annemle ben* (S. İleri, DSG, 36).

Vaktiyle öz vatanda ***bizimken****, bugün niçin*

Üsküp bizim değil? Bunu duydum için için (Y. B. Bakiler, ÜK, 61).

Huzurlu, diri, insanı güvendiren bir oda. "Bir ***sizinleyken*** *mutluyum." Taşınılmaz bir sorumluluk gibi Ali'nin omuzlarına çöküyor sözlerim* (S. İleri, DSG, 158).

Hamle ve Gün dergilerini çıkarması için Hasan Tanrıkut'a para veren de ***odur*** (S. Birsel, ABVB, 115) vb.

401. Yukarıda zamirlerin genel özelliklerinden söz ederken (392.§), türetime elverişli olmadıklarını, bu nedenle yapım ekleri ile genişletilmiş birkaç örneğinin bulunduğunu belirtmiştik. Bunlara birleştirme veya kalıplaşma yollarıyla özel birer anlam kazanmış bazı şekiller de eklenerek metinlerden şu örnekler verilebilir:

Hani her görüştüğümüzde yeni birşeyler anlatan, çeken, sürükleyen, ilgi uyandıran, tepeden tırnağa ***albenili*** *insanlar vardır. Tanrım. Onlar gibi olmak isterdim* (S. İleri, DSG, 180).

Hakkı Paşa kısa denmeyecek kadar orta boylu, şişman denmeyecek kadar etlidir. Yürüyüşünde, duruşunda ***benbenlik*** *yoktur* (S. Birsel, ABVB, 45).

*"****Bencilsin*** *sen," diyor Ali. Artık demeyecek* (S. İleri, DSG, 158).

Dünya kendisinden ibaretmiş gibi görünmeyi nedense inadına abartırdı. ***Bencilliğinden*** *mi yapardı böyle, yoksa, ne kadar gürültü patırtı eder, ne kadar ortalığı hiçe sayarsa o kadar çok kendisini yükseklendirdiği için mi, anlayamadım* (Ç. Altan, BYİ, 135).

Gerçek ise merkez-i umumînin her azası sipsivri bir fert idi ve ferdin, fert kibrinin ve ***benlik*** *ihtirasının en iyi heykeli, Enver'in alçı kalıbı alınarak dökülecek bir statü olacağına şüphe yoktu* (F. R. Atay, Z, 84-85).

Lâkin Meşrutiyet'ten sonra, bir şair zümresini ve yeni bir çığırı demirden elinde tutan bir baş zuhur etmediğinden ***benlik*** *taşkınlığından başka bir kudreti olmayan teferrüt coşkunları şiirin mutlak târiflerini ortaya sürdüler* (Y. K. Beyatlı, ED, 12-23).

Tren hareket etmişti. Makbule ile Lâmia, kırk yıllık ahbaplar gibi ***senli benli*** *konuşuyorlardı* (R. N. Güntekin, DK, 135).

Doğan Beyin, üstelik ağzıyla çağırıp yanına oturttuğu hanımına aygın baygın bakışı, Cavidan'ın ise hiç geri kalmayışı ötekinden, sinirini kabartıyordu; kibarlığı bırakıp kabacalığa yakın bir ***senli benlilikte*** *konuşması bundandı* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 132).

Güldü:

– Başka birisi olsa ***bensiz*** *yaşayamayacağını söylerdi. Ben de inanmış görünürdüm. Yalan söylemiyorsunuz. Zaten sizden hoşlanmamın sebebi de bu...* (N. Cumalı, YK, 5).

*"İyi ama..." deyişi Vasfiye Hanımın her anlama gelebilirdi, Hesna, yerinde bir ikinciklenme sandı; üstüne üstüne vardı, direndi: "****Sensiz*** *gidemem!" dedi: "Seni burada bırakamam, böyle bırakamam!"* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 222).

Eskiden kalabalığın düşmanıydı. Şimdi ***onsuz*** *yapamıyor* (R. N. Güntekin, DK, 86).

Atalarımız: "Kol kırılsın yen içinde kalsın!" demişler. ***Bizbize*** *konuşalım, ama başkalarının yanında tartışmayalım* (Y. B. Bakiler, ÜK, 19).

*"****Sözümona*** *bankada çalışıyormuş büyük kız."*

" Ayol ne bankasıymış bu böyle?" (S. İleri, DSG, 13).

Sekiz-dokuz yaşlarındaydım, Recep beni ***sözümona*** *avlanmak için gezdiriyordu* (O. Pamuk, SE, 175).

Karısı geri dönmüş:

– Yapma bey, diye bağırıyordu.

Bey ise soluk soluğa patlatıyordu tokatları,

– ***Seni*** *namussuz it* ***seni****...* (Ç. Altan, BYİ, 20-21).

"Yahya Kaptana da ***bak sen****! Yelpükten tıkanacak daha da bağırıyor adam be! Sallanmayınmış... Sallanın dese kim dinleyecek ki!"* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 215) vb.

2. Dönüşlülük Zamirleri

(Alın. *Reflexivpronomen, Rückbezügliches Fürwort;* Fr. *pronomreflechi;* İng. *reflexive pronoun;* Osm. *zamir-i mutavaat, mutavaat zamiri*)

402. Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs

zamirleridir. Bunlara *dönüşlülük* zamiri denmesinin sebebi, zamirin, yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlev yüklenmiş olmasındandır. Şahısların "aslını", "özünü" bildiren ve *kendi* sözüne iyelik eklerinin getirilmesiyle kurulan bu zamir; *kendim, kendin, kendi, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri* biçimleriyle bütün şahısları temsil eder.

Kendi kelimesi aslında "kendi, öz" anlamını taşıyan bir addır. Bunun zamire dönüşmesi iyelik eklerinin yardımıyla olmuştur. Dönüşlülük zamirleri de tıpkı şahıs zamirleri gibi ad çekimi ekleri alarak çekime girerler, tamlama ve gruplar oluşturabilirler. Yalnız, çekim sırasında *kendi* sözü ile 3. şahıs iyelik eki arasına bir zamir *n*'si girer:

O akşama kadar cömert yaratılışına kendi saadeti için başkalarına ıstırap vermekten çekinmesine rağmen "zaman" denen şeye inanır, ***kendisine*** *son kararını verdirecek birtakım tesadüfleri beklerdi* (A. H. Tanpınar, MB, 90).

Onun için ***kendimi*** *de karşı bir ateş ve kan hikayesine karıştırmaktan korkarak başlıyorum* (H. E. Adıvar, AG, 7).

Caddeye çıkarken ***kendime*** *doğru gitmeye başlıyorum, felâketimi mücessem bir şekilde değil, büyük teessürlerimde olduğu gibi müphem birtakım hayaller ve remizler hâlinde hissediyorum* (P. Safa, DHK, 14-15).

Hiç de ***kendini*** *beğenmiş değildir* (H. E. Adıvar, H, 6).

Kendini *çiftlik sahibinin avradı mı belliyor?* (O. Kemal, HÇ, 20).

Bir müddet sonra da ***kendisini*** *atabek saltanat mevkiinde gören Damat Mehmet Ali Paşa sürülüyordu* (A. H. Tanpınar, MB, 92).

O her şeyi bilen ***kendine*** *güvenli pozuyla:*

– Bizde yemek zevki henüz gelişmemiş diyordu (Ç. Altan, BYİ, 14).

Handanın bu zamandan kalma mektuplarını hiç sevmem. Hiç ***kendisine*** *benzemez* (H. E. Adıvar, H, 63).

Bunu yapmaya ***kendinde*** *kuvvet bulamadı* (P. Safa, FH, 16).

Ortalık derin bir huşû içindeymiş gibi sessizdi. Tamburî Cemil, ***kendinden*** *geçmiş çalıyordu* (Ç. Altan, BYİ, 97).

Düzenli olarak her akşam rakı içerdi. Bazen öğleleri de içerdi. Uzun ve ***kendince*** *süslü cümlelerle konuşurdu* (Ç. Altan, BYİ, 17).

Kendisiyle *bu konuda hiçbir anlaşma yapılmamıştı.*

Kendinize *çok iyi bakmışsınız* (O. Kemal, AS, 21).

Yapılacak hazırlık konusunda ***kendilerinden*** *herhangi bir talimat aldınız mı?* vb.

Aşağıdaki **Tablo 2**'de dönüşlülük zamirleri çekimli biçimleriyle gösterilmiştir:

402.1. Yukarıdaki cetvelde ve verilen cümle örneklerinde görüldüğü gibi, dönüşlülük zamirinin 3.şahıs teklik biçimi hem *kendi* hem de *kendisi* şekliyle kullanılmaktadır. Burada kurala uygun biçim *kendisi* olmak gerekir. Ancak, *kendi* sözündeki *-i* son ses ünlüsünün 3.şahıs iyelik eki sanılarak zamire *+si* iyelik ekinin getirilmemiş olması, böyle ikinci bir *kendi* şeklini doğurmuş ve kullanım da bu şekilde yaygınlaşmıştır.

Ayrıca, üçüncü şahıs *kendisi* biçiminin, Eski Anadolu Türkçesindeki pekiştirilmiş birleşik *kendü öz+i* zamirinden *kendü öz+i* > *kendüzi* > *kendisi* gelişmesiyle oluşması[252] da söz konusudur.[253] Bunlardaki *-z-* > *-s-* değişmesi de *-si* iyelik ekinin etkisine bağlanabilir.

402.2. Yalın durumları ile kullanılan dönüşlü zamirler, cümlede özneyi temsil ederler ve kişiler üzerinde direnilerek durulduğunu, bu işte başkalarının etkisi bulunmadığını belirten pekiştirme görevi yaparlar:

Bu konuda ilgili makamla ***kendim*** *görüşeceğim.*

Bu işi ***kendin*** *bitireceksin!*

Niye aracı kullanmıyorsunuz? Gelip ***kendiniz*** *anlatsanız ya!*

Kitapları gelirken ***kendimiz*** *getireceğiz* vb.

---

[252] Bk. ve krş. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 316.

[253] Eski Anadolu Türkçesinde *kendi*'ye koşut olarak kullanılan ve *öz* adından kurulmuş bulunan *özüm, özüñ, özi, özümüz, özüñüz, özleri* türü ile *kendi* ve *öz* adlarının kaynaşmasından oluşan *kendüz, gendüz, kendüzüm, kendüzüñ* gibi dönüşlü zamirler Türkiye Türkçesine kadar gelememiştir.

Tablo 2	1. Şahıs		2. Şahıs		3. Şahıs	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
yalın durum	kendi+m	kendi+miz	kendi+n	kendi+niz	kendi kendi+si	kendi+ler+i
ilgi durumu	kendi+m+in	kendi+miz+in	kendi+n+in	kendi+niz+in	kendi+n+in kendi+si+n+in	kendi+ler+i+nin
yükleme durumu	kendi+m+i	kendi+miz+i	kendi+n+i	kendi+niz+i	kendi+n+i kendi+si+n+i	kendi+ler+i+ni
yönelme durumu	kendi+m+e	kendi+miz+e	kendi+n+e	kendi+niz+e	kendi+n+e kendi+si+n+e	kendi+ler+i+n+e
bulunma durumu	kendi+m+de	kendi+miz+de	kendi+n+de	kendi+niz+de	kendi+n+de kendi+si+n+de	kendi+ler+i+n+de
çıkma durumu	kendi+m+den	kendi+miz+den	kendi+n+den	kendi+niz+den	kendi+n+den kendi+si+n+den	kendi+ler+i+n+den
vasıta durumu	kendi+m+le	kendi+miz+le	kendi+n+le	kendi+niz+le	kendi+y+le kendi+si+y+le	kendi+ler+i+y+le
eşitlik durumu	kendi+m+ce	kendi+miz+ce	kendi+n+ce	kendi+niz+ce	kendi+n+ce kendi+si+n+ce	kendi+ler+i+n+ce

Bu cümlelerdeki *dönüşlü* zamir "bizzat" anlamındadır. Aynı zamanda cümlenin öznesi durumundaki *ben, sen, biz* ve *siz* zamirlerinin yerini almıştır.

Cümlede *kendi* zamiri yanında *ben, sen, o, biz, siz, onlar* gibi şahıs zamirleri de kullanıldığında dönüşlülük zamiri daha güçlü bir pekiştirme zamiri özelliği kazanmış olur:

Ben kendimi *değil seni düşünüyorum.*
Sen sendin *ne yapmayı planlıyorsun?*
O kendine *gelir.*
O kendisini *pek iyi hissetmiyor.*
Biz kendimizden *eminiz.*
Onlar kendileri *geldiler* vb.

402.3. İyelik eki almış adlardan önce gelen yalın durumdaki *kendi* zamiri, iyelik düşüncesini pekiştirir: ***kendi*** *düşüncem,* ***kendi*** *evim,* ***kendi*** *köyüm,* ***kendi*** *yaratıcılığım,* ***Kendi*** *Gök Kubbemiz* (Y. K. Beyatlı), *Bizim için ölüm, yani* ***kendi dünyamızın ölümü*** *kâinatın en mühim hâdisesidir* (A. Ş. Hisar, TS, 2, 1269), ***kendi*** *tarihimiz,* ***kendi*** *soyları* vb.

402.4. *Kendisi* zamiri yalın veya çekimli durumdaki çokluk biçimiyle bir kimseye saygı göstermek için de kullanılır:

Haşim Bey'e bir mektup bırakacaktım. ***Kendileri*** *yerindeler mi?*

Bir konu üzerinde sayın başkanın görüşlerini almak istiyoruz. Lütfen ***kendilerine*** *geldiğimizi haber verir misiniz?*
Bu konuda ***kendilerine*** *büyük güvenimiz vardır* vb.

402.5. Ad çekimi ekleriyle genişletilmiş olan dönüşlü zamirler, cümlenin özneden ayrı bir ögesi olarak yine özneyi temsil ederler ve işlevleri özneye yönelir:

Ayşe deprem sırasında ***kendisini*** *dışarıya zor atmış.*
Biz ***kendimize*** *güvenerek bu işe giriştik.*
İnsan ***kendi kendisinin*** *doktoru olmalıdır.*

Hakikaten Anglo-Saksonlar tasavvur edilemeyecek kadar güzel. Fakat işte Paris'in de ***kendisine göre*** *bir havası var* (A. H. Tanpınar, M, 152).

Anlattığına göre şimdi Fransa'da durum şu:

Fransız çocuklarının yarısı lâik okulda, yarısı dinsel okullarda okuyor. Cumhuriyet henüz çocuklarını ***kendi okulunda*** *okutacak durumda değil* (S. Eyüboğlu, D, 241).

Resimde alışık olduğumuz değerleri, Rönesanstan Cezanne'a kadarki ustalıkları bulamayınca, ***kendimizden*** *şüphe edecek yerde ressamdan şüphe ediyoruz* (S. Eyüboğlu, D, 235-236).

Düşünürler, artık bu kadar acı tecrübelerden sonra toplum olarak ***kendinize*** *gelmelisiniz diyorlar.*

Siz ***kendinizden*** *emin olunuz!*

Onlar ***kendilerine*** *karşı bir cephe açılmasından korkuyorlar* vb.

403.1. *Kendi* sözünün arka arkaya tekrarı ve ikinci *kendi* sözüne iyelik ve yönelme durumu eklerinin getirilmesi ile de *kendi kendime, kendi kendine, kendi kendimize* ve *kendi kendilerine* gibi pekiştirilmiş dönüşlülük gösteren zarflar oluşturulmuştur:

Her bedbaht gibi ben de bu basit nüktede bile bir merhametten, bir tesellîden şüphe ettim: ***Kendi kendime*** *güvenimi o kadar kaybetmiştim* (P. Safa, DHK, 33-34).

Gözüm arkada, Anadolu'nun gurbet akşamı kompartımanımı kararttıkça ***kendi kendime*** *başka bir sual soruyordum:*

– Acaba İstanbul'a girecekler mi? (F. R. Atay, Z, 43).

Oda kapısı yine ***kendi kendine*** *açılıyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 31).

Ama gene de araba ***kendi kendine*** *bir süre kaydı.* ***Kendi kendine*** *giden, sessiz ve korkunç bir karanlık gemiye bakar gibi, ağır ağır uzaklaşmasına baktım* (O. Pamuk, SE, 287).

Siz burada ***kendi kendinize*** *oturmuş neler konuşuyorsunuz?*

Mum çiçekleri limonlukta ***kendi kendilerine*** *bitmişlerdi. Yıllarca otun üremediği limonlukta* (S. İleri, DSG, 41).

Verilen örnekler arasındaki *kendi kendine* şekli "kendiliğinden" anlamıyla artık iyiden iyiye zarflaşmıştır.

403.2. *Kendi* sözünün *+lik* yapım, iyelik ve *+den* çıkma durumu ekiyle genişletilmiş *kendiliğinden, kendiliğimizden, kendiliklerinden* şekilleri de dönüşlülük gösteren birer zarf niteliğindedir:

İşte biz bu duygularla dolu olduğumuz için, istiyoruz ki Türkiye Cumhuriyeti bize ***kendiliğinden*** *ilgi göstersinler.* ***Kendiliğinden*** *kitap göndersinler* (Y. B. Bakiler, ÜK, 38).

Hesna'nın yüreciği bir kere daha hopladı. Camdan ayrıcalığı kalmamış yüzünde, yanaklara doğru bir sıra yaş akıverdi sanki, ***kendiliğinden*** (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 77).

Kadın bu samimiyete sinirleniyor:

– Nasıl olur? Sizi çağırdığına bana söylemedi!

– Çağırmadı ki, biz ***kendiliğimizden*** *geliyoruz* (N. Cumalı, YK, 36-37).

Birbirine zıt birtakım hayaller gözümün önünden geçiyor ve ***kendiliklerinden*** *bir sürü mukayese unsurları teşkil ediyorlardı* (P. Safa, FH, 44) vb.

403.3. Tek tük dönüşlülük gösteren *kendiliğinden* zarfının yeniden bir *+lik* türetme eki alarak *kendiliğindenlik* adını yaptığı da görülüyor:

Ayaklarından haber yok gibiydi Doğan Beyin, birçok güzel ***kendiliğindenlik*** *damarlarını eline almış, dilediğince etkiliyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 130) gibi.

403.4. *Kendi* zamirinin *kendi başına, kendi hesabına, kendi payına* gibi daha başka kelimelerle oluşturduğu ad tamlaması biçiminde kalıplaşmış zarflar da vardır:

Nüzhete edebî romanlar götürürdüm. Biz babasıyla otururken o, odasına çıkıyor ve ***kendi başına*** *okuyordu* (P. Safa, DHK, 28).

Gerçekten bir elektronik beynin veya bir pazarlama tekniğinin ***kendi başına*** *insanlara kötü tesir yapacağını düşünmek çok zordur* (E. Güngör, KDM, 35).

Beyefendi biz de nicedir hasretiz yüzünüze, doğrusu Ömer Seyfeddin kardeşimizi kıskandım ben ***kendi hesabıma***... (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 32).

Ben ***kendi başıma*** *hiçbir şey söylemek istemiyorum* vb.

3. İşaret Zamirleri

(Alm. *Zeigefürwort*; Fr. *pronom demonstratif*;
İng. *demonstrativ pronoun*)

404. İşaret zamirleri, varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan zamirlerdir: *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* gibi. İşaret; zamanda, mekânda ve tasavvurda uzaklık ve yakınlık kavramına bağlı

olduğundan, konuşana oranla *bu* ve *bunlar* en yakında, *şu* ve *şunlar* biraz daha uzakta, *o* ve *onlar* da uzakta olan varlıkları göstermek için kullanılır: ***Bu** benim olsun. **Bunlar** yerine konsun. **Şu,** kütüphaneye gitsin. **Şunlar** öğrencilere dağıtılsın. **O** bizi düşünmesin. **Onlar** orada kalsın* gibi.

Bu, şu, o zamirleri aynı zamanda işaret sıfatı (388.§) oldukları için, yalın durumlarıyla kullanıldıklarında, adlar önünde hep sıfat görevi yaparlar. Zamir niteliği taşımazlar. Ancak, zamir işlevine girdiklerinde tıpkı öteki adlar gibi durum bildirme ve çokluk ekleri alarak çekime girerler. Çekimde, kendileri ile durum ekleri arasına tıpkı şahıs zamirlerinde olduğu gibi bir zamir *-n-*'si girer: *bu-n-un, bu-n-lar-ın, şu-n-da, şu-n-lar-dan, o-n-a, o-n-lar-a* gibi.

Aşağıdaki örneklerde bu zamirlerin kullanım biçimleri daha belirgin olarak görülmektedir:

a. "*Bu*" ve "*bunlar*" Zamirleriyle:

*İttihat ve Terakki şeflerinden birkaçına beni fikirleri yaklaştırır, adamları uzaklaştırarak. Ve en nefret ettiğim şey **bu** iken, mütareke senelerinde üstümde yalnız bir tek damga vardı: Cemal Paşa'nın adamı!* (F. R. Atay, Z, 46).

***Bu** sessiz olur ve çok defa yarı yolda kalırdı* (A. H. Tanpınar, H, 12).

*Gelgelelim, Sulhiye evlidir. Hem de bir polisin eşidir. Kocası da, yapılacak iş mi **bu**, son mektubu egavlamıştır.* (S. Birsel, BŞM, 347).

*Her gidişimde, hastahanelerin bahçeleri bana hüzün verirdi. **Bunun** manasını şimdi bulmağa çalışıyorum ve hastalıkla tabiat arasındaki büyük tezadı anlıyorum* (P. Safa, DHK, 14).

*Bana **bunu** hatırlatmamalıydınız...* (O. Kemal, AS, 15).

*Ve ben, kendi başımdan büyük birçok şeyler bilmekle beraber hayatı o kadar bilmezdim ki **buna** kanmıştım* (H. E. Adıvar, H, 124).

***Bunlar** Ayşe'ye ait evrakın çok kıymetli parçalarıdır* (H. E. Adıvar, AG, 47).

*Fakat **bunların** hiçbirini söyleyemedi ve cevap için Şinasi'nin tahammül edebileceği azamî müddet geçti* (P. Safa, FH, 67).

Türkçemizi Arapça sözcüklerle, takılarla doldurmuşlar. Her sözcüğün arkasına eklemişler bir "î" takısını gitmişler. Yok Fuzulî, yok Nef'î, yok Feryadî (...) ... Şimdi dilimizi ***bunlardan*** *ayıklamaya çalışıyoruz* (Y. B. Bakiler, ÜK, 16) vb.

b. *Şu* ve *şunlar* Zamirleriyle:

Hakikat ***şu*** *ki Behçet Bey, bütün akrabası içinde, ablasının torununu severdi* (A. H. Tanpınar, MB, 12).

Şu *var ki Paşa onun bir bölüğünü daha sarayda iken rastladıklarına peşkeş der* (S. Birsel, BŞM, 24).

Hemen ona bir tesellî yetiştirmeyi düşündüm ve ***şunu*** *bularak seslendim:*

– Operatör yoktu, muavinleri baktılar. Bir kere de benim doktora, fakülteye gideceğim (P. Safa, DHK, 20).

– Al bakalım ***şunu*** (O. Kemal, HÇ, 152).

Musa Efendi merak edip yanına çökmüştü.

– ***Şunu*** *bize de oku, dedi* (S. Çokum, AB, 107).

Halide Edip Hanım Beyrut'ta okulun ***şusunu busunu*** *düzdü; ben Subay, o kadın, kupa arabasına binerek, çarşıdan sofra takımları satın aldık* (F. R. Atay, Z, 86).

Ev sahibi, tabağı lâmbaya doğru kaldırdı:

– ***Şuna*** *bakınız prenses... Hangi esatir efsanesinin zümrüdünde bundan daha tatlı bir yeşillik tahayyül edilebilir?...* (R. N. Güntekin, DK, 10).

– ***Şunlara*** *bak! dedi. Ulan sinema artisti gibi be!* (O. Kemal, HÇ, 272).

Biraz ***şundan, bundan*** *bahsettikten sonra, yaverini çapırdı:*

– Beyi, Erkânıharbiye Reisine götürünüz, şifre kalemine versinler! Dedi (F. R. Atay, Z, 44) vb.

c. "*O*" ve "*onlar*" Zamirleriyle:

O *çok yararlı bir kitaptır. Okumanız iyi olur.*

Onu *oradan alıp yanıma koyunuz!*

Onu bunu *bırak da, Yâsin ağayı pekiştirmeyi unutma* (O. Kemal, HÇ, 19).

Başörtülü eşiyle veya kız kardeşiyle, yanımdan hızlı adımlarla geçen bir Üsküp Türkü, aynen söyle diyordu: "Yarınki gün değil, yarınki günden sonraki gün de değil, ***ondan*** *sonraki gün, bir daha geliriz!.."* (Y. B. Bakiler, ÜK, 65-66).

Dudakla parmak ucu arasında bir uzanış; Hesna da Yüzbaşı da o mesafenin kapanabileceğine inanmakta zorluk çektiler bir an için. ***Ondan*** *sonrasını, Hesna pencereden görebildi* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 76).[254]

Bu gün ensenize kadar kestirdiğiniz şu saçlar yok mu? Ne uzundu, ne uzun! Köklerini sökercesine ***onları*** *taradık* (P. Safa, FH, 74) vb.

404.1. İşaret zamirlerinin üçüncü şahıs teklik ve çokluk biçimi olan *o* ve *onlar*, şekilce şahıs zamirlerinin tıpkısıdır. Bunların şahıs zamirleri mi, yoksa işaret zamirleri mi olduğu, kullanımda bağlamdan anlaşılır:

Ona (şahıs zamiri) *en büyük ikram para vermekmiş* (H. E. Adıvar, H, 53).

Arada lâf çakmasa ***onu*** (şahıs zamiri) *daha çok sevecekti* (O. Kemal, HÇ, 11).

Yasin Ağa ***onları*** (şahıs zamiri) *bırakıp çıktı* (O. Kemal, HÇ, 19).

Annemin pişirdiği sütlü çorba var ya, ***o*** (işaret zamiri) *benim en çok sevdiğim yemeklerden biriydi.*

Validemde de el işleri merakı vardı, makineden çıkmış gibi dikiş dikerdi hani ***şu*** *"iğne ardı" derler,* ***onu*** (işaret zamiri) *bir güzel yapardı ki...* (P. Safa, FH, 76).

Bahçeye rengârenk çiçekler diker; sonra da balkona oturup ***onları*** (işaret zamiri) *zevkle seyrederdi.*

İşaret zamirleri de şahıs zamirleri gibi durum ekleri alarak çekime girer. Aşağıdaki **Tablo 3**'te işaret zamirleri çekimli biçimleriyle gösterilmiştir:

---

[254] Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinde pek bol kullanılan, *uş* ve *ol* işaret zamirlerinin *uş ol* > *uşol* > *şol* biçiminde kaynaşmasından oluşan "şu" ve "o" anlamlarındaki pekiştirilmiş *şol* işaret zamiri, Türkiye Türkçesine kadar gelememiştir. Ayrıca, bu zamir teklik biçimindeki *şu, o* zamirleri gibi daha çok sıfat olarak kullanılmıştır. *Şol* işaret zamiri bugün artık bütünüyle kullanıştan düşmüş bulunuyor.

404.2. Tablo 3'te *+ça* eşitlik durumu eki almış şekiller de görülmektedir. Bunlar içinde en çok kullanılanı *bunca* biçimidir. Öteki şekiller pek fazla kullanılmaz. Onların yerine *gibi, kadar* ve *göre* edatlarıyla kurulmuş şekiller yeğlenir: *bunun gibi, şunun gibi, onun gibi, bunun kadar, şunun kadar, onlar kadar, buna göre, şuna göre, şunlara göre, ona göre, onlara göre* gibi.

405. Türkiye Türkçesindeki *bura, şura, ora* gibi yer gösteren işaret zamirleri şekilce yön gösterme eki almış gibi görünürlerse de, bunların Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki *+rA* yön gösterme eki ile hiçbir ilişkisi yoktur. İşaret zamirleri yön gösterme eki almazlar. Bunlar Eski Anadolu Türkçesinde pek sık rastlanan *bu ara, şu ara, ol ara* sıfat tamlamalarının *bu ara> bura, şu ara>şura, ol ara> ora* biçiminde kaynaşmasından oluşmuş zamirlerdir. Bunlar da öteki işaret zamirleri gibi durum bildirme ekleri ile çekime girerler. İyelik ekiyle genişletilebilirler:

*Yüzbaşı Çavuşa mı kendine mi söylediği belirsiz mırıltısında: "sabah sabah birinin bir derdi olmalı" dedi. "üstelik... bir ordu malı bu at... **bura** halkı bu nalı kullanmaz ki..."* (M. N. Sepetçioğlu,...VÇ1G, 78).

*Bestekârı Hüseyin Kenan adında bir İzmirli çocuktur. Hemen hemen **burada**, bu Bozyaka bağlarında büyüdü* (R. N. Güntekin, DK, 11).

*Balyos "Beyoğlu" adıyla anılır ki Beyoğlu adının **buradan** geldiği düşünülebilir* (S. Birsel, ABVB, 4).

Şekerim, Recep Efendi, Cennethisar'ın en eskilerindendir.

*Karısı gülümseyerek başını sallıyor. Sevindim, **buranın** eskisi olmakla gururlanırım* (O. Pamuk, SE, 14).

*Ama yeter artık **burama** geldi; kitaplarını, deney araçlarını, tıbbî aletlerini satmaya niyetim yok* (O. Pamuk, SE, 109).

Hayretle kollarını kaldırdı; küçük, kısa vücudunu yükseltmek ister gibi ayaklarının ucunda kalkarak Fransızca:

*– Azizim, **burası** bir peri âlemi, bir, bin bir gece sarayı hazinesi, dedi* (R. N. Güntekin, DK, 6).

*– Hitlerin işgal ettiği topraklarda kaç yıl kaldığını kesin olarak ben de bilmiyorum. **Şurası** bir gerçek ki, büyük diktatör bu topraklarda topu topu beş yıl bile kalamadı. Hâlbuki Türkler aynı topraklarda 550 yıl hüküm sürdüler* (Y. B. Bakiler, ÜK, 41).

Tablo 3	Yakın İçin		Biraz uzak İçin		Uzak İçin	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
yalın durum	bu	bunlar	şu	şunlar	o	onlar
ilgi durumu	bu+nun	bunlar+ın	şu+nun	şunlar+ın	o+nun	onlar+ın
yükleme durumu	bu+nu	bunlar+ı	şu+nu	şunlar+ı	o+nu	onlar+ı
yönelme durumu	bu+na	bunlar+a	şu+na	şunlar+a	o+na	onlar+a
bulunma durumu	bu+n+da	bunlar+da	şu+n+da	şunlar+da	o+n+da	onlar+da
çıkma durumu	bu+n+dan	bunlar+dan	şu+n+dan	şunlar+dan	o+n+dan	onlar+dan
vasıta durumu	bu+nun+la	bu+n+lar+la	şu+nun+la	şu+n+lar+la	o+nun+la	o+n+lar+la
eşitlik durumu	bu+n+ca	bu+n+lar+ca	şu+n+ca	şu+n+lar+ca	o+n+ca	o+n+lar+ca

Bahçenin ***şurasında burasında****, sonsuzluk uykusuna dalmış gibi donup kalan birkaç çeşmenin eski harflerle kazılan kitabelerine, usulca elimi dokundursam, sanki su olacak yüreğime dökülecekleri* (Y. B. Bakiler, ÜK, 46).

Öğretmen hep aynı bilgelikle başını sallıyor, şurdan burdan fışkıran perakende yorumların sonuçlanmasını bekliyordu (Ç. Altan, BYİ, 7).

Şuralarda *bir hamam vardı, dedim kendi kendime* (S.F. Abasıyanık, LA, 13).

Başımız dönüyor gibiydi. İçkiden mi, dolaptan mı, ***orası*** *pek belli değildi...* (Ç.Altan, BYİ, 46).

Hem de nasıl?Sürücüsü de sanırsın paşa torunu. Bir giyim bir kuşam ki sorma?İndi otomobilden, ***orasını burasını*** *kurcalıyor* (M.N. Sepetçioğlu,...VÇIG, 128).

Sevdiği kitaplarını ***oraya,*** *yorganın içinde bir kenara toplar, sonra onlarla beraber, tıpkı oyuncağı ile beraber yatan ve onu kucaklamak için zaman zaman tatlı uykusundan uyanan bir çocuk gibi, onlarla koyun koyuna yatardı* (A. H. Tanpınar, MB, 15).

Yarısı dolu sürahi ve içinde su kıpırdamadan duruyor. İçmek istediğimde cam kapağını açarım, tutup kaldırırım, bardağa doldurur, nasıl aktığına bakar dinlerim, cam tınlar, su ağır şırıldar, serin bir hava ***oradan oraya*** *oynar; değişiktir beni oyalar, oyalanırım, ama içmeyeceğim* (O. Pamuk, SE, 19).

Yolu mu uzun. Acıbadem'de oturuyorum ben. Kırlık bizim ***oralar****. Karanlıkta korkuyor insan* (S. İleri, DSG, 89).

– Nasıl buldun evi?

– Bizim ***oralara*** *sizi tanıyan bir bahçıvan geldi, ondan öğrendim. Kalkıp gideyim, dedim* (Ç. Altan, BYİ, 128).

1893 yılında İstanbul'a gelen Mrs. Max Müller "Büyük Mezarlık" diye de anılan bu mezarlıkların hâlâ ***oralarda*** *olduğunu söyleyecektir* (S. Birsel, ABVB, 5).

Yıllarca sonra Fransızlar Suriye'de bir şeyler yapmak isteyerek yansız ve ***oralarca*** *sevilen bir adam aradıkları vakit Sait Efendi'ye Lübnan'da bir devlet başkanlığı verilecekmiş gibi sözler söylerdi* (S. Birsel, ABVB, 46) vb.

406. Sıfat ve zarf alarak kullanılan *böyle, şöyle* ve *öyle* sözleri, iyelik ekleri aldıklarında *böylesi, böyleleri, şöylesi, şöyleleri, öylesi, öyleleri* biçiminde birer işaret zamirine dönüşürler. Bunların kullanımda tam bir zamir niteliği kazanabilmeleri tıpkı öteki işaret zamirleri gibi ad çekimi ekleri almalarına da bağlıdır:

***Böylesi** mutlaka o yerlere düşer* (N. F. Kısakürek, RB, 15).

*– Bey **öylesi** mi?- dedi. Lâf yer mi bey?* (O. Kemal, HÇ, 162).

*Şimdiye kadar kayısıların **böylesini**, neredeyse yumurta büyüklüğünde irilerini hiç görmemiştim doğrusu!*

***Böyleleri** paraya maraya da yanaşmaz* (O. Kemal, M, 12).

*Gel de **böylesine** acı* (N. Cumalı, T, 41).

***Böylesine** hiç yüz vermeye gelmez.*

*Biz bu işin **öylesini** de **böylesini** de biliriz.*

*Eşarp ile fiyonk yapmanın **şöylesini** biliyor muydunuz?* vb.

407. İşaret zamirlerinin edatlarla birleşmesi de şahıs zamirlerinde olduğu gibidir. Bunların teklik biçimleri; *gibi, için, ile* edatlarıyla ilgi durumuna girerek birleşirler: *bunun gibi, şunun gibi, onun gibi, bunun için, şunun için, onun için, bunun ile > bununla, şunun ile > şununla, onun ile > onunla.* Yalnız, belirtildiği üzere, ile edatı şahıs zamirleri gibi işaret zamirleri ile de kaynaşıp ekleşerek vasıta durumunu oluşturmuştur.

Bir de işaret zamirlerinin teklik şekillerinin, *gibi* edatı ile ilgi durumu eki almadan yaptığı bağlantılar da vardır: *bu gibi işler, şu gibi sözler, o gibi davranışlar* vb. Ancak belirtmek gerekir ki, ilgi durumu eki almadan yapılan bağlantılar, birer anlam farkı yaratarak söz konusu şekillere *böyle, şöyle* ve *öyle* anlamlarını kazandırmıştır.

İşaret zamirlerinin çokluk biçimleri ise, söz konusu edatlarla adlarda olduğu gibi yalın biçimleriyle birleşirler: *bunlar gibi, şunlar gibi, onlar gibi; bunlar için, şunlar için, onlar için; bunlar ile> bunlarla, şunlar ile> şunlarla, onlar ile> onlarla.*

*Şimdiye kadar **bunun gibi** güzeline rastlamamış.*

*Ben **onun gibi** spor yapamıyorum.*

*Bu meyveleri **sizin için** hazırladım.*

*Gördüğünüz oyalı yemenileri sipariş üzerine **onlar için** getirmişler,* gibi.

İşaret zamirlerinin öteki edatlarla kullanılışında şahıs zamirlerinden ve adlardan ayrılan özel bir durum yoktur. Yalnız edatlarla birleşerek bir edat grubu oluşturan işaret zamirleri de çok yerde zarf görevi yüklenir veya bütünüyle zarflaşmıştır. Aynı durum *+çA* eşitlik ve ad çekimi ekleriyle birleşip kalıplaşan *buncasına* gibi şekillerde de görülür:

*Buraya İç-Göksu diyenler de vardır. Ama halkın **buraya doğru** akması gerçekten Sultan Mecit çağında başlar* (S. Birsel, BŞM, 214).

*Özel Kalem Müdürü çıkmıştı **bunun üzerine*** (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 35).

*Hele izdivaç ve kadın meselelerinde pek tabiî, pek iptidaî, **bununla beraber** pek de temizdim. Bunu itiraf edersin değil mi?* (H. E. Adıvar, H, 13).

***Bununla beraber**, sadece bu "genç ve güzel kadın" kelimeleri onu korkutuyordu* (A. H. Tanpınar, MB, 13).

*Mihri Hanım ise şemsiyesini hafifçe sola indirmiştir. **Bundan önce** de beyaz ve uzun podösüet eldivenlerini geçirmiştir* (S. Birsel, BŞM, 259).

*Güç okur, hiç yazamaz, bir sürü hırsız çetesi...Hani can sağlığıdır doğrusu **bundan ötesi!*** (M.A. Ersoy, S, 163).

***Onun için** kendimi de bazen bu ateşe kan hikâyesine karıştırılmaktan korkarak başlıyorum* (H. E. Adıvar, AG, 7).

*Bütün gün ve gece süren uzun uğraşılardan sonra, yüz elli **paket** hazırlandı...Bu paketler satılsın, imalâta **ondan sonra** devam edilecekti* (Ç. Altan, BYİ, 15).

*Ayakta bir çift görmüş olacaktı. Hırsız adımlarıyla **oraya doğru** başı önünde uzaklaştı* (S. F. Abasıyanık, LA, 111).

*Size **şundan** dolayı hak tanıyorum demelisiniz.*

*Şuraya **kadar** gelirseniz, karşı tarafı daha iyi görebilirsiniz.*

*Talât Bey, Enver Paşayı **buncasına** tedirgin eden hareketini merak etti, yoksa..?* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 72) vb.

408. Yukarıki paragraflarda sıralanan örnekler arasında görüldüğü üzere, yalın veya bazı ad çekimi ekleriyle genişletilmiş olan işaret zamirleri de şahıs ve dönüşlülük zamirleri gibi cümlede özne, nesne ve tümleç görevleri yüklenmiştir. Bu zamirler ek fiil ve bildirme ekleri ile adlar gibi yüklem olarak da kullanılmaktadır:

Çünkü bundan sonra zamanın gidişi de böyle şeylere izin vermeyecektir ve İstanbul'daki açık evler hep böyle açılmamak üzere kapa gerektir. İşte benim İstanbulca en çok üzüldüğüm şey budur.

Bu onu zalim olmaktan çıkarır, daha ziyade zalim bir yaratılışın oyuncağı yapardı. Doğrusu da ***buydu*** (A. H. Tanpınar, MB, 59).

Ne yapıp yapacak olay çıkarmayacaktı. En önemli sorun ***buydu*** (Ç.Altan, BYİ, 6).

Gündelik giyimlere sedef düğmeydi, dantelaydı, ***şuydu, buydu*** *diyerek harcamak yersizdi* (S. İleri, DSG, 86).

Minareler, bir genç kızın, uzun ve gür saçlarının örülmüş hâline benziyorlarmış. Esere, Barınak Cami denilmesi ***bundanmış*** (Y. B. Bâkiler, ÜK, 73) vb.

409. İşaret zamirlerinin tek tük, anlam kaymasına da uğramış *+lI* sıfat eki ve pekiştirme görevindeki *+cIk* küçültme eki gibi, yapım ekleriyle genişletilmiş örnekleri de görülüyor:

Ve Selâhattin de, sarhoş, şöyle dedi: Zavallı bir köylü kadıncağız! Buralı değil, kocası askere giderken burada bir uzak akrabaya bırakmış (O. Pamuk, SE, 107).

Reis ***oralı*** *bile değil, yanındaki bana dönüyor:*

– Küp gibi sağırdır (S. F. Abasıyanık, LA, 53).

Bunu bilmesini, ayırmasını çok istiyordum. ***Oralı*** *görünmeyişine canım sıkıldı* (N. Cumalı, YK, 5).

Bedri Rahmi'den açmışken onun Sait'le Sivriada yolculuğunu da şuracığa kıstırmalıyız (S. Birsel, ABVB, 201).

Öylesine ciddî bir toplantı olmasın canım... şöyle ***şuracıklarda****... sohbet gibi...diyelim* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇIG, 33).

O gece, yemekten sonra, nasılsa Mahur Beste'den bahsedilmiş, Molla Bey hemen ***oracıkta****, hâlâ güzel olan o dik sesiyle, eliyle yemek masasında tempo tutarak onlara bu her şeyin üstünde aşk türküsünü okumuş, sonra da Talât Beyin hikâyesini anlatmıştı* (A. H. Tanpınar, MB, 90).

Mustafa'yı hemen ***oracıkta*** *öldürmek istedim! Ama, sonunda senin başın belâya girer Hasan!' Bir şey demedim* (O. Pamuk, SE, 201) vb.

4. Aitlik Zamirleri

410. Şahıs ve işaret zamirleriyle kurulan ad tamlamalarında tamlanan ögesinin kaldırılarak yerine *+ki* aitlik ekinin getirilmesiyle oluşturulan zamirler *aitlik zamirleridir*. Bu zamirler *+ki* ekinin yardımıyla, bir varlığı "ilgili bulunma, ait olma" anlamı ve işlevi ile temsil etme görevi yüklenmişlerdir: *benim kitabım→* ***benimki****, senin odan→* ***seninki****, onun çantası→* ***onunki****, şunun işareti→* ***şununki*** gibi.

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, bu zamirler, bir adın cümlede iki kez yinelenmesini önleme amacından doğmuş görünüyor:

Kadına ipin bu olup olmadığı soruldu. Hayır, dedi kadın, ***benimki*** *yepyeni idi* (S. F. Abasıyanık, LA, 39).

İlkin, bütün doğru gizemcileri, sanatçıları ve halk ozanlarıyla temasa geçen kuşak ***bizimki*** (S. Birsel, ABVB, 142).

Hemen aşağı inerek kendileriyle konuşacağım. Benimle ilgili düşünceleri ***sizinki*** *gibiyse, derhal Türkiye'ye döneceğim!* (Y. B. Bakiler, ÜK, 15).

Barba Niko, bir elinde dümen yerine tuttuğu kıça bağlanmış bir kürek, öteki elini yukarıya doğru kaldırıyor, muhteşem bir tavırla:

– ***Yukarıki*** *bilir.* (S. F. Abasıyanık, LA, 53) vb.

410.1 Aitlik zamirleri de öteki zamirler gibi iyelik, çokluk ve ad çekimi ekleri alabilirler:

Benimkisi *kaybolmuş, dedin sen. "Herhangi bir tarak istiyorum"* (O. Pamuk, SE, 167).

Bir hanımefendiden çok, bir hanımefendi sesi çıkarmaya çalışan bir cadalozun sesiydi ***onunkisi*** (O. Pamuk, KK, 37).

Nasıl ***bizimkiler*** *esmer yüzleriyle, çoğu mavi gözleriyle; çevik, çolak vücutlarıyla rüzgârla sallanan nice çanlara, uzun servilere benzerler* (H. E. Adıvar, AG, 115).

Bizimkiler *her yaz İstanbul'a giderler* (O. Kemal, AS, 9).

Böyle ***sizinkiler*** *gibi pırıl pırıl, simsiyah, kuvvetli bıyıklarım olmasını isterdim* (O. Kemal, AS, 21).

O elbiseyi giyen ***ötekiler*** *gibi olabilme hayaliymiş asıl almak istedikleri* (O. Pamuk, KK, 61).

Büyükhanım kahvaltıya inmeyecekmiş, dedim. ***Sizinkileri*** *veriyorum* (O. Pamuk, SE, 61).

– *Yalnız* ***kendiminkini*** *olmaz! Dördünü de doldur* (K. Tahir, YS, 305).

Doğan Bey düşünmedi bile, kırılıvermiş gönlü konuştu daha çok: "haklısınız "...dedi. "Her zengin kızı Florans Naytingel olamıyor... evet; hele ***bizimkilerinki****..."* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 133).

Nilüferli havuza taş atardık Hafize'yle halka halka. Tek eğlenme saatleri ***benimleyken*** (S. İleri, DSG, 68) vb.

Bu zamirler başka bir adla tamlama kurabilirler, bir ad önünde sıfat olarak da kullanılabilirler:

Âdem Ali, ***bizimkilerin kitapları*** *önünde oyalandığımı görünce söz kapısını, biraz mahcup bir yüzle kendisi araladı:*

– *Sergide sizin şiir kitaplarınız yok* (Y. B. Bakiler, ÜK, 25).

Göz göze geldiklerini sandığı an Hesna, kadının, ***kendininkilere eş duyguların ezikliğini*** *yaşamakta olduğunu sezinledi; tanımadan sevdi, kanı kaynadı* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 77) gibi.

411. Aitlik zamirleri, yalnız zamirlerden değil, adlar ve yer, yön, zaman gösteren ad sınıfından öteki sözlerle kurulmuş sıfat ve belirtili ad tamlamalarındaki tamlanan ögesinin yerine *+ki* aitlik ekinin getirilmesiyle de oluşturulur:

Hepsinin de köşkleri, yalıları, ***anneminkisi*** *gibi incileri, yılan derisinden (...) ayakkabıları ve kemerleri, tafta boyun bağları, yaldızlı bir kanepeye uzanarak çektirilmiş (lüle lüle saçlarla) fotoğrafları vardı...* (S. İleri, DSG, 11).

Münir Bey, yavaş yavaş ona doğru yürüyerek cevap verdi

– *Bu* ***seferki*** *başka cinsten bir ziyafet...* (R. N. Güntekin, DK, 5).

Sofrayı kurarken merdivenlerden Faruk Bey indi. Basamakları gıcırdatan ağır yürüyüşü ***dedesininki*** *gibi* (O. Pamuk, SE, 59).

Ne yaptın gene bu akşam? dedi. Neler uydurdun bakalım?

İmambayıldı, dedim. Dün istemiştiniz ya!

– ***Öğlenki mi?*** (O. Pamuk, SE, 5).

Saçları salkım saçaktı. Dudakları kuru ve hafif çatlak, yüksek ateşli ***hastalarınki*** *gibi* (Ç. Altan, BYİ, 320) vb.

Bu zamirler ad çekimi ve çokluk ekleri alarak ötekiler gibi çekime girerler, edatlarla da birleşirler.

Sonuncusu olmasını istiyordu; gününde yaşayanı saymıyordu bakışları. Hattâ bütün ***öncekileri*** *ve bütün* ***sonrakileri*** *yaşamamış bilmek, yok bilmek ferahlığını duymak istercesine gözleri uçuyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 20).

Biliyor musun, sesini gerçekten telefonda ***Celâl'inkine*** *çok benziyor* (O. Pamuk, KK, 58).

Duygulu, derin ve kafalı bir insan olduğu kanısındaydı. Bunu özellikle rakı içerken ***karşısındakine*** *yansıtmaya çalışırdı* (Ç. Altan, BYİ, 17).

Gözgöze gelişler çoğunlukla küçücük ve yoksul bir tebessümle, bir an, iki tekerlek tıkı arasında ezilip bir ***sonrakine*** *sürükleniyor, sonra, kendi düşlerinin yahut umudumsu heveslerinin peşine takılıyorlardı tekrar; bu böyle sürüp gidiyordu...* (M. N: Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 24).

Sonradan çelimsizleştiği belli bir adam topallığın zorladığı telaşıyla soluk soluğa idi. Topallığı sağ diz kapağından aşağı kötü kaynamış kırıklardandı. ***Solundakinden*** *kısa kalmış bir sağ bacak tahtadan farksız* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 207-208).

Geçimi her ***vakitkinden*** *daha ziyade güçleşen halkın endişesi arttı* (N. Cumalı, YK, 91).

Elbette ***ablasınınkinden*** *başka bir ömrü olacaktı* (A. H. Tanpınar, MB, 93).

Bileziklerin ikisi de güzel. ***Ayşe'ninki arkadaşınınkine*** *göre biraz daha kalınca* vb.

412. Yer gösterici sözlerde, bulunma durumu ekinden sonra gelen *+ki* aitlik eki, ad çekimi ekleriyle de genişletilerek yer gösterme zamirleri yapar: *alttakini, altındakini, bitişiktekine, dışarıdakinin, üsttekinden, yanındakilerden, yukardakiyle, uzaklardakini* vb.

Bizim bahçedeki çiçekler ***buradakilerden*** *daha canlı, daha da güzel.*

Lütfen şu kâğıdı ***yanınızdakilere*** *imzalatır mısınız!*

Avizelerde, göbekteki ampulün mumunu yüksek, ***apliklerdekini*** *eksik bulurdu* (Ç. Altan, BYİ, 12).

Daha pek küçük yaştan beri, ***karşımdakini*** *dinlediğim hâlde, içimden başka şeyler düşünmeyi, zikrimi iki dikkatle çalıştırmayı öğrenmiştim* (P. Safa, DHK, 26).

*Git ya, git... **Erenköyündekiler** seni soruyorlardı, paşa seni pek görmek istiyormuş* (P. Safa, DHK, 21) vb.

5. Belirsizlik Zamirleri

(Alın. *unbestimmtes Fürwort;* Fr. *pronom indefini;* İng. *indefinite pronoun,* Osm. *müphem zamir, zamir-i müphem*)

413. Belirsizlik zamirleri, kişileri ve nesneleri belirsiz olarak temsil eden zamirlerdir: Aslında belirsizlik zamiri olan sözler birkaçı geçmeyecek kadar azdır: *adam, insan, kimse,* Farsça-Türkçe karışımı *herkes,* Arapça-Türkçe karışımı cümlesi, Arapça'dan alıntı *falan, filan ve şey* gibi.

Bunlar dışında kalan belirsizlik zamirleri; bazı belirsiz sıfatlara, soru zamirlerine ve zarflara iyelik eklerinin getirilmesiyle oluşturulur: *başkası, bazısı, bazıları, biri, birisi, biriniz, birimiz, birileri, büyüğü, büyükleri, çoğu, çokları, gerisi, hepsi (hepisi), kimi, kimisi, öbürü, öbürleri, öteki, topu, tümü* vb. Sayıları da pek çoktur:

*Umum müdürün koca bıyıklı odacısı iri burnuyla çevreyi gözden geçiriyordu ki, hafif çiçek bozuğu, ufak tefek bir **adam** çekinerek yaklaştı* (O. Kemal, AS, 18).

Operatör öfkeyle bağırdı:

*– Beni istemiyorsanız, idareye söyleyin **başkası** gelsin. O, paşa ise ben de beyim* (P. Safa, DHK, 85).

*Bir **başkası** olmak istemeyecek kadar bir başkası gibi hissediyordu kendini* (O. Pamuk, KK, 319).

*Yeni bir davranış, kırmızı bir taksi yalayıp geçti. Arkasında bir **başkası*** (O. Kemal, AS, 37).

Onlar bir dahaki seneye dağılmış, yeni yeni kadrolara katılmış, tekrar kasabaya uğrayacakları zamana kadar unutuldular.

*Aralarında **bazıları** eski gelen giden hiçbir kumpanyada görünmediler* (N. Cumalı, YK, 69).

*Düğünde bir **büyükleri**, nişan yüzüğünü sol ele geçirecek* (S. İleri, DSG, 114).

*Bir köşe başında yüksekçe bir kütüğün üstüne oturmuş **biri** nal dövüyordu* (Y. Kemal, İM, 78).

*Sofada **biri** yürüdü* (M. C. Kuntay, Üİ, 398).

Tahtalardan birisi parçalanmıştı (O. Kemal, HÇ, 340).

İnsan sevebileceği birini buluncaya kadar kaç kişi sevdiğini zannediyor! Türlüsünü gördüm. ***Bir ikisi*** *hakikâten bana aşıktı* (N. Cumalı, YK, 8).

İstanbul'daki patronun edepli bulmadığı yazı buydu. Besbelli ***birileri*** *baskı yapmıştı üstüne...* (Ç. Altan, BYİ, 145).

Sonsuz ihsanlarla herkesin gönlü hoş oldu. ***Cümlesi*** *dualar ederek şad ve handan ayrıldılar* (S. Birsel, BŞM, 34).

Burada elinde bastonu, şemsiyesiyle yayalara da çokça rastlanır. Bu yayaların ***çoğu*** *da İstanbul'un cebi delik delikanlıları, bıçkınlarıdır.* (S. Birsel, ABVB, 7-8).

Karşılaştığı tanıdıkta genellikle nükte yarışına pey sürmek ister ve ***çokçası*** *kabak gibi bir lâf söylerdi:*

İki nikâhın varsa birisini bize devretsene... (Ç. Altan, BYİ, 41).

Ayol! dedi. Şinasi'yi epeydir görmez olduk. Geçen gece bir uğradı, bir daha görünmedi. Nerelerde? Hasta ***filan*** *olmasın?* (P. Safa, FH, 58).

Maça, sinemaya ***filan*** *da beraber gideriz* (O. Kemal, AS, 68).

Bir sahne demek âleme pek doğrudur elbet; Ancak, görülen vak'aların ***hepsi*** *hakikat* (M. A. Ersoy, S, 19).

Hepsi *itina ile giyinmiş, traş olmuş,* ***hepsi*** *dinî bir âyine gider gibi sessiz ve başları önünde idi* (P. Safa, FH, 55).

Hepimiz *O'nu bekliyoruz,* ***hepimiz*** *hepimiz onu bekliyoruz* (O. Pamuk, KK, 138).

Ayasofya tarafından giren ***herkes*** *uçan bayraklarını siyah görünce dudaklarından bir feryat, kırılmış bir hıçkırık fırlıyordu* (H. E. Adıvar, AG, 26).

Herkes*, er geç onları evleneceklerine kâni idi* (P. Safa, FH, 55).

İnsan *böyle birine gelin gelmeli ki...*(O. Kemal, HÇ, 53).

İçi asker doluydu vagonların; yaralılardı, hastaydılar, ***kimisi*** *sakattı* (M.N. Sepetçioğlu, ...VÇIG, 24).

Gelin görün, XIX. Yüzyılda özellikle de yüzyılın ikinci yarısında, bu köşk ya da yalıların ***kimileri*** *ortadan silinecek, yerine yenileri yapılacaktır* (S. Birsel, BŞM, 50)[255]

Hasan Paşa'nın gözlem altına almadığı hemen hemen ***kimse*** *yoktur* (S. Birsel, BŞM, 201).

Boğazın en kıpır kıpır hanımlarının, en süslü beylerinin yeridir burası. Burada halk yoktur. ***Kimse*** *de halkın burada olmadığını bilmemektedir* (S. Birsel, BŞM, 259).

Henüz daha gazetede ***kimseler*** *yoktu. Fırlayıp çıktım gazeteden* (Ç. Altan, BYİ, 123).

Süreyya Yusuf; "Ben size sadece iki belge gösteriyorum. Halk şiirimiz, halk türkülerimiz araştırılsa daha ***niceleri*** *bulunur..."* (Y. B. Bakiler, ÜK, 140).

Hareket ordusu Selânik'ten trene binmeye başladığı günden sonra da yazarımız bir sürü telgraf ve mektup sağnağına tutulur. Bunların ***topu*** *da, açık ya da kapalı, şunu söylüyorlardır:*

– İlkin seni gebertmeye geliyoruz (S. Birsel, BŞM, 215-216).

O gün oraya edebiyatçılardan başka profesörler de dolar. Bunların ***tümü*** *de kahve kurtaran aslanlardır* (S. Birsel, ABVB, 109).

Bunların en büyükleri 1811, 1857 yıllarındaki yangınlardır. Ama 1870 yangını ***ötekileri*** *de bastırır* (S. Birsel, ABVB)[256] vb.

414. Belirsizlik zamirleri de adlar ve öteki zamirler gibi çokluk ve ad çekimi ekleri olarak çekime girerler. Tamlamalar kurarak bunların tamlanan veya tamlayan ögeleri olabilirler. Çeşitli edatlar ve daha başka birimlerle birleşerek kelime grupları olabilirler. Cümlede özne, nesne, tümleç ve yüklem olarak kullanılabilirler:

---

[255] *Kim* zamiri yalnız insanlar için kullanıldığı hâlde, *kimi, kimisi ve kimileri* zamirleri canlı cansız bütün varlıklar için kullanılır.

[256] *+ki* aitlik ekiyle kurulmuş *öteki, beriki, alttaki, dağdaki, benimki, seninki* gibi şekilleri "yer ve sahibini belirtme ifadesine" rağmen belirsiz zamir kabul edenler de vardır (Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 431). Bilindiği gibi, bir kelimenin sınıflamada hangi gruba gireceği, şekilden çok işlevle ilgilidir. Bu nedenle, bir kelime işlev ölçüsüne vurularak birden fazla gruba da sokulabilir: Ancak, yukarıda verilen örnekler, bundan önceki "Aitlik Zamirleri" (410 §.) bölümünde belirtildiği gibi, öncelikle "ilgili olma, ait olma" işlevi yaptıklarından, bunları "belirsizlik zamiri" grubuna sokmanın mümkün olmadığı düşüncesindeyiz.

Balıklar, Avrupa yemden başkasını yemiyorlarmış, Alâaddin de tanıdıktan ***başkasına*** *vermiyormuş* (O. Pamuk, KK, 29).

İhtiyar kadın, kapıdan çıkarken tuhaf bir bakışla:

A kızım, madem ki bu kadar titiz huylu imişsin... Keşke ***başkalarına*** *da biraz dik başlılık etseydin, dedi* (R. N. Güntekin, DK, 132).

Gözlerin bahçe kapısında, önce yetmişlik türbedarı aradı. Onu, daha görmeden, ***başkalarından*** *dinlediğim özellikleriyle, ne kadar çok sevmiştim* (Y. B. Bâkiler, ÜK, 110-111).

Daha ötede aynı lâkırdılar, gülüşmeler var. Sonra ayak sesleri. Bir lâmbanın ışığından eski fanilalar giymiş kasketli insanlar, ***bazılarının*** *ayağında çizme, ağızlarında Rumca bir lâkırdı* (S. F. Abasıyanık, LA, 50).

Bunun ***birazını*** *(isimlerini sayarak) üç muharrire vermek istiyorum. Hiç olmazsa onlar beni müdafaa ederler* (F. R. Atay, Z, 19).

Dalkavuk devri değil eski kasâid yerine üdebamız ana avrat sövüyor birbirine (M. A. Ersoy, S, 178).

İkisi de doktora tezi hazırlar gibi uzun uzun listeleri incelemeye koyuldular, ***birbirlerinin yüzlerine****, uzun süren incelemeden burunlarına düşmüş gözlükleriyle "Ne dersin" gibilerden baktılar* (Ç. Altan, BYİ, 36).

Kenan, bir akşamüstü Şem'i Dede'nin kulesinden dönüyordu. Komşu bağlarından ***birinin kapısında*** *lacivert çarşaflı bir hanım gördü* (R. N. Güntekin, DK, 68).

Padişaha bu denli bağlı olan ***birinin varlığı*** *Abdülhamid'in içini ısıtmıştır* (S. Birsel, BŞM, 198).

Mithat Paşa ile arkadaşları Sabri Hoca'da, gerektiği zaman İstanbul sokaklarını kalabalığı ile dolduracak bu elli bin kişiyi idare eden gizli ***dizginlerden birini*** *bulmuşlardı* (A. H. Tanpınar, MB, 98).

Sınıfın en arka sıralarından ***birinde*** *bütün ders boyunca, ya önünde ayna, tarak ya da moda dergilerini karıştırdı* (O. Kemal, AS, 12).

Keyfim kaçmıştı. Yüz elli lira ordan, yetmiş beş lira burdan zar zor geçinmeye çalışıyordum. İstanbul'daki patronla Ankara'daki yazılar çatışırsa, ***birinden birini*** *kaybetmem gerekecekti* (Ç. Altan, BYİ, 144).

Cemal Paşa Boyacı Köyü'ndeki yalısında son ***günlerinden birinde:***

– Bir şey yapmak istiyorum, kanun başıma çıkıyor. Kanun nedir? Ben yaptım ben bozarım.

Bu Enver'in bir sözünü hatırlatır:

– Yok kanun, yap kanun! der anlamayanlara izah ederdi:

– Yaparım olur, bozarım olmaz (F. R. Atay, Z, 106).

Her yağmurda, her küçük fırtınada sancılanan ve biraz daha iğrilip büğrülen bu evlerin önünden her geçişimde, ***çoğunun*** *ayrı ayrı maceralarını takip ederim* (P. Safa, DHK, 17).

Sultan Aziz, Hacıhüseyin Bağı -Ihlamur Kasrı- dolaylarında yaptırdığı pehlivanlar akaretinde onların ***çoğunu*** *yedirir, içirir, yatırır* (S. Birsel, BŞM, 264).

Ve bir sabah açık telgrafla, yedi kişinin Şam'da ve ***gerisinin*** *Beyrut'ta idam edilmiş olduklarını İstanbul'a bildirerek meseleyi kökünden halletti* (F. R. Atay, Z, 56).

Cemal Paşa'nın her yeni sesi çıktıkça, ***hepsinin*** *sarığından, sakalından ve cüppesinden bir sarsıntı geçiyordu* (F. R. Atay, 15).

Fakat hepsini ayrı ayrı teftiş etmeden o da söylemek istemedi (P. Safa, FH, 67).

Vefik Paşa, kahkahalarla gülüyor, biraz evvel bir tek üzüm daha yemeğe mecali olmadığını söylediği hâlde, her tabağın önünde ayrı ayrı duruyor (...) ***hepsinden*** *birkaç tane tadıyordu* (R. N. Güntekin, DK, 7).

Su borularındaki vanaları açıp kapar ***hepsiyle*** *sabahtan akşama, sağa sola çevirerek, oynayıp duruyordu* (Ç. Altan, BYİ, 12).

– Tabiî tanıyorsunuz. Benim akrabalarım sizlersiniz, ***hepinizsiniz!*** (Ṭ. B. Bakiler, ÜK, 59).

Ben ***herkesin*** *sevdiğini hiç de sevmem, Neriman* (H. E. Adıvar, H, 6).

Kızım diye söylemiyorum, Süheylâ başka türlüdür (...). ***Herkese*** *acıyan,* ***herkesi*** *seven,* ***herkes için*** *üzülen ermiş bir kadın* (S. İleri, DSG, 12).

Alıyorsun da ne oluyor, diye birden bağırdı Faruk Bey, kaç kişinin, kaç kişiyi öldürdüğünü, kaçının faşist, ***kaçının*** *marksist,*

kaçının *ilgisiz olduğunu öğreniyorsun da ne oluyor?* (O. Pamuk, SE, 60).

Kimilerinin *soba boruları pencerelerinin ortasından çıkan,* ***kimilerinin*** *balkonları hafifçe öne eğilmiş bu evler içinde Rüya'yı düşünmek bile istemiyordu* (O. Pamuk, KK, 114).

Bana Fransızca her hâlde pek hoş lâkırdılar eder. ***Kimini*** *anlar,* ***kimini*** *anlamam* (S. F. Abasıyanık, LA,3).

Ben bir acayip oldum. Gözüm ***kimseyi*** *görmüyor,* ***kimsenin*** *kapısını çalmasını istemiyorum* (S. F. Abasıyanık, LA, 3).

Kış geceleri soğuk olurdu, ama ***kimse kimseye*** *sokulmazdı* (O. Pamuk, SE, 26).

Bu nasıl bir mantıktır ki hem kaplan'a baş vurmakta, hem de onun kınadığı ***kimselere*** *kucak açmaktadır?...* (Y. B. Bakiler, ÜK, 27).

Annemin gönlünce kurduğu dostlukları severdim ben. Çoğu dünyadan elini, eteğini çekmiş ***kimselerdi*** (S. İleri, DSG, 33).

15. yüzyılda yapılan 110 Osmanlı çeşmesinden bir ***tekini*** *olsun göremedim. Yangınlar, depremler, istilâlar ve yeni şehirleşme hareketleri, eski eserlerimizin birçoğunu ne yazık ki yok etmiş* (Y. B. Bakiler, ÜK, 91).

Kırk yılın tekinde *kendim olabilmiştim!* ***Kırk yılın tekinde*** *kendim olabildiğim için, sonunda kendimi sevebilmiştim* (O. Pamuk, KK, 167).

Daha birkaç kişi yaralanınca, hepsi kaçmaya başladılar. Osman Bey'e de:

*– "****Topunu*** *bırak gel!" diyorlardı.*

– O, benim namusumdur, bırakamam. Ne diye kaçıyorsunuz? diyordu (F. R. Atay, Z, 116).

Kahvede Osmanlı İmparatorluğunun diliyle yayımlanan bütün gazeteleri vardır. (...) O, bu gazetelerin hepsini toplar, onları, ***topuna*** *göz atmadan kimseye vermez* (S. Birsel, ABVB, 10) vb.

415. Belirsizlik zamirlerinin bir kısmı da birden fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan birleşik kelime veya kelime grubu türünden zamirlerdir. Bunlar da çok kez birleşikteki ikinci kelimenin iyelik eki almasıyla zamire dönüşmüşlerdir: *birçoğu, birçoğumuz, birçoğunuz, birkaçı, birkaçımız, birkaçınız, her birimiz,*

her biriniz, her biri, hiç birimiz, hiç biriniz, hiç biri, hiç kimse, bir şey, her şey, kimi kimsesi gibi.

Saim'e göre, dergilerde okukları adların ve kahramanların ***birçoğu*** *hayalî olduğu gibi, bu adların düzenledikleri kimi gösteriler, toplantılar, gizli genel kurullar, yer altı parti kongreleri, banka soygunları da hiç gerçekleşmemişti* (O. Pamuk, KK, 72).

Biraz önce beklediğimiz kitaplardan ***birkaçı*** *geldi.*

Öğrencilerin bir kısmı hemen mızrak gibi parmaklarını kaldırmışlardı havaya. ***Bir kısmı*** *da söz verilmesini beklemeden soru mitralyözlerini çalıştırmaya başlamıştı* (Ç. Altan, BYİ, 8).

Her biri *sırtında çavdar, buğday, arpa karışığı tahılla evine döndü* (Y. Kemal, İM, 56).

Bunu ***hiçbiri*** *bilmiyordu* (A. H. Tanpınar, H, 30).

Bir kere, Şinasi'nin sorduğu ehemniyetsiz bir şeye gayri tabiî bir asabiyetle cevap vermişti (P. Safa, FH, 11).

– Kocası mocası yok! dedi. Ahret suallerini bıraktın da ***bir şeyler*** *verin, yazık ayol!* (O. Kemal, AS, 7).

Hemen ***bir şeyler*** *yapması lâzımdı* (O. Kemal, HÇ, 340).

Kibar zarif, zeki, ***her şey,*** *fakat güzel değil. Neriman biliyorsun; Handan'ı güzel bulmadığına kızacaksın* (H. E. Adıvar, H, 23).

Her şey *acayip bir senetle kızıl, galiba onun kanı!* (H. E. Adıvar, H, 7).

Şimdiye kadar buralara ***hiç kimse*** *uğramadı.*

"Bizim senden başka ***kimimiz kimsemiz*** *kalmadı ah Binbaş'ım" dedim* (K. Tahir, YS, 301) vb.

416. Birleşik kelime veya kelime grubu biçimindeki belirsizlik zamirleri de ad çekimi ekleriyle çekime girerler. Cümlede öteki zamirlerin yüklendiği görevleri yüklenebilirler:

Rüya'nın yutar gibi okuduğu polisiye romanların ***birçoğunu*** *basan yayıneviydi burası* (O. Pamuk, KK, 98).

Dostu, yabancısı, Bahriyelilerin ***birçoğunda*** *onu karşılamak ve ona iyi görünmek hazırlığı var* (F. R. Atay, Z, 17).

Gazetelerden biri; Kenan için yazılan yazılardan ***birkaçını*** *tercüme etti* (R. N. Güntekin, DK, 12).

– Param olmadığını bilirsin, dedi. Enver Paşa kendi elindeki kırk bin altından ***bir kısmını*** *Talât'la bana verdi* (F. R. Atay, Z, 19).

*Talât Bey'in yüzü gülücüklerde aydınlanıvermişti girer girmez; **her birinin** yüzüne içten, sevecen, dost bakıyor; o bakışların söyleyebileceği duygularda el sıkıyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 32).

*Bütün evler iki katlı olduğu ve **hiçbirinin** kapı numarası olmadığı için, ilk yürüyüşünde gönül rahatlığıyla tanımazlıktan geldiği pencereyi, on yıl önce tutmaktan çekindiği kapı kulpunu, o sıvasız yavan duvarları ikinci sefer istemeye istemeye hatırladı* (O. Pamuk, KK, 115).

*Ondan sonra eve gitmedim. Sağ mı, ölü mü evdekiler? bilmem. **Hiçbirine** hiçbir yerde rastlamadım* (S. F. Abasıyanık, LA, 44-45).

*Sabahın beş güneşi surlara vurduğu sıra **hiçbirinde** hareket yoktu, serilmiş uyuyorlardı* (O. Kemal, AS, 90).

*Bu adam demek ki, menfaati için **her şeyi** feda edebilirdi* (O. Kemal, HÇ, 192).

*Eğer bir zalim koca olsan Neriman'a zulmedebileceğim. O da aynı sevgili, berrak gözlerle **her şeye** katlanacak* (H. E. Adıvar, H, 12).

***Her şeyden** habersiz Güllü, bir tek şey düşünüyordu* (O. Kemal, HÇ, 334).

***Hiç kimseyi** mes'ut etmeyen, daha çok yıkıcı bir kadere benzeyen bu aşk hikâyesinin anlatılmaması için Behcet araya bir yığın lâf karıştırmış (...) fakat onun aldırmayıp hikâyeye devam ettiğini görünce somurtup kalmıştı* (A. H. Tanpınar, MB, 90).

*On beş yirmi günden beri Şinasi bu odada **hiçbir şeyi** düzeltmek için uğraşmamıştı* (P. Safa, FH, 34) vb.

417. Belirsiz zamirler içinde tek tük *+cIk* ve *+lIk /+ lUk* addan ad yapma ekleriyle kurulmuş veya genişletilmiş olanlar da vardır. Bunlar ad veya zamir kullanılışındadır:

*Etrafta **kimsecikler** yoktu.*

Yüreğime ansızın bir şüphe çöreklendi: Ya bir emniyet görevlisi çıkar da yakama yapışırsa (Y. B. Bakiler, UK, 33).

*Kış gelince ama, **kimsecikler** kalmaz, o zaman boş sokaklarda kendi ayak seslerimi duyar ürperirim* (O. Pamuk, SE, 7).

*Halk da **çokluk** bu şarkılara katılır* (S. Birsel, ABVB, 18).

Luxembourg Halit Ziya'nın da sevdiği bir kahvedir. Orada ***çokluk*** *cam önünde ki bir masaya oturur* (S. Birsel, ABVB, 20).

Yeni Filistin'de Almanca, İngilizce, Fransızca bütün diller konuşulur. Yalnız Yahudi dili olan İbranice, devletin dili olan Türkçe ve ***çoğunluğun*** *dili olan Arapça görüşülmez* (F. R. Atay, Z, 12).

Dinleyicilerin ***çoğunluğunu*** *devlet memurları ile banka memurları teşkil ediyordu* (Y. B. Bakiler, ÜK, 52).

İltimas, hepimizin şevkini kırdı. Akşamları mektepten çıktıkça bizi ***herkeslikten*** *kurtarabilecek bir yardım arıyorduk* (F. R. Atay, Z, 41) vb.

6. Soru Zamirleri

(Alm. *Fragefürwort, Fragepronomen;* Fr. *pronoun interrogatif;* İng. *interrogative pronoun;* Osm. *istifham zamiri, zamir-i istifham*)

418. Soru zamirleri, canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir: *kim, kimin, kime, ne, neden, nere, nereye, nereden, kaça, kaçıncısı, hani, hangisi, hangisinden* vb.

Soru zamirlerinin birkaçı asıl soru zamirleridir: *kim, ne, nere* gibi. Öteki bir kaçı da başka kelime sınıfından alınan sözlerin iyelik eki ilâvesiyle zamire dönüştürülmüş türleridir: *hangisi, kaçı* gibi. Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım:

419. ***Kim Zamiri:*** Bu zamir yalnız insanlar için kullanılan ve onları soru yoluyla temsil eden bir zamirdir:

Köyün köpekleri ejder misali saldırıyor! Bırakmıyor bizi yoldan, fakat ***kim*** *aldırıyor?* (M. A. Ersoy, S, 97).

– Ben korkarım.

– Korkacak ne varmış kız?

– Kapıda iki herif duruyor.

– Aptala bak! ***Kim*** *olacak? Dedenle Hasan amcadır* (S. F. Abasıyanık, LA, 46).

Onun her dediğine peki demeğe hazırdım da ***kim*** *bana bu sevdanın sonu çıkmaz olduğunu hafif yollu çıtlatacak olsa, isyan ediyor, çıtlatana düşman kesiliyordum* (N. Cumalı, YK, 3).

– Size darılmazlar mı?

– Burası yabancı yer mi? Hem bu saatte ***kim*** *görecek? Herkes uyuyor...* (R. N. Güntekin, DK, 73).

Yarım hanımefendi olup köşeye kurulacam diyorsun. Köşeye kurulunca ***kim*** *görecek hizmetini?* (O. Kemal, HÇ, 37).

– *Ramazan Efendi* ***kim****?*

– ***Kim*** *mi? Bilmiyor musun?* (O. Kemal, HÇ, 23) vb.

Kim zamirlerinin çokluk biçimi *+ler* çokluk eki ile kurulur:

Sana dar gelmeyecek makberi ***kimler*** *kazsın?* (M. A. Ersoy, S, 526).

Bu gece size ***kimler*** *gelecek?* (P. Safa, FH, 97).

Kimler *gelmezdi ki Karpiç'in Amerikan barına? Abagündüz, Nurettin Artan, Fethi Giray, Suphi Taşhan, Mehmet Kemal, İlhami Soysal, Şinasi Nahit, Ahmet Muhip, Baki Süha, İlhan Tarus, Vedat Gürten, Feridun Fazıl, Münir Müeyyet, Selâmi İzzet, İsmet Hulûsi, Yavuz Abadan, Nusret Hızır, Cünet Arcayürek (...) vs...* (Ç. Altan, BYİ, 223) gibi.

419.1 *Kim* zamirini ad çekimi ekleri ile çekime girip çeşitlenmesi de öteki zamirlerde olduğu gibidir:

Koca İstanbul'da ***kimin*** ***ne*** *kazandığını* ***ne*** *harcadığını ondan iyi bilen yoktu* (A. H. Tanpınar, MB, 51).

Dur hele, ***kimin*** *nesiymiş? Öğrenelim!* (O. Kemal, HÇ, 268).

Aldırış etmez görünerek sordum:

– ***Kimi****?*

– *O kadarını söyleyemem, sizi değil* (N. Cumalı, YK, 6).

O sıralarda koridorlarda dolaşarak usulca sınıfları denetleyen müdür, ayyuka çıkan gürültüyü duyunca, sınıfın koridora bakan geniş camlarının önüne gelip dikilmiş. ***Kimde*** *müdürü görecek hâl var?* (Ç. Altan, BYİ, 9).

Göstermede dünyaya, kendi maksad-ı Hâlik... ***Kimden kime*** *şekva edelim biz de şaşırdık!* (M. A. Ersoy, s, 36) vb.

419.2 *Kim* zamiri'nin *gibi, için, ile, kadar* edatlarına bağlanması adlardan farklıdır. Şahıs ve işaret zamirlerinde olduğu gibi ilgi durumu ekiyledir:

Söyle bakalım yavrum, sen büyüyünce ***kimin*** *gibi olmak istersin?*

Senin kazandıklarını tüketiyorum. ***Kimin için*** *kazanıyorsun ki?* (S. İleri, DSG, 16).

*Buraya **kiminle** geldiğini sorabilir miyim?* gibi.

419.3. *Kim* soru zamiri de öteki zamirler gibi *i-* ek fiili ve *-dır* bildirme ekiyle çekime girerek cümlede yüklem görevi alabilir:

*Söyle bakalım ben **kimim**?*

Yaver, subay namzedi esvabıma bakarak:

*– **Kimsiniz**, ne istiyorsunuz? diye sordu* (F. R. Atay, Z, 14).

***Kimdir** bu sokakları dolduran adamlar? Bu koca şehir, ne kadar birbirine yabancı insanlarla dolu* (S. F. Abasıyanık, LA, 11).

***Kimmiş** bunlar? Kötü yollara ne diye saparlar, bilmem* (S. İleri, DSG, 14) vb.

419.4 *Kim* soru zamirinin anlam kayması yoluyla, bilinmezlik, duraksama, olasılık, şüphe ve küçümseme gibi işlevlerin ağır bastığı kullanılışlarına da rastlanır:

*Sana tebdil-i hava tavsiye etmiş doktor. "Geçmiş olsun..." diye bir fikrini sor. "İstemem!" der o, fakat dinleme, iknâya çalış: **Kim bilir**, belki de bîçare çocuk anlamamış?* (M. A. Ersoy, S, 13).

*Etli, butlu bir şey ama...**Kim bilir** ?* (O. Kemal, HÇ, 19).

*Zavallı amcanız bu kadının elinden **kim bilir** neler çekmektedir* (N. Cumalı, YK, 37).

***Kim bilir** ne kadar çok beğenildi. **Kim bilir** ne de hoş gülerdi, yanaklarının çukuru ne derli toplu açılırdı* (R. H. Karay, TS 2, 1324).

*Gene **kim bilir** neye huylanmıştı* (O. Kemal, HÇ, 41).

Abdülhamit sorar:

– Sen beni tanıdın mı? Ben ikinci veliahtım.

*– **Kim olursan ol!** Ben padişahın adamıyım. Bir onu tanırım* (S. Birsel, BŞM, 198).

*Sen **kim oluyorsun** ki? (...) Senin umum müdürle ne alaveren olabilir* (O. Kemal, AS, 19).

*Biz **kim oluyoruz** ki veresiye verelim. İki günde topu atarız* (M. Ş. Esendal, TS 2, 1324).

Ayrıca *kim kime dum duma, kim vurduya gitmek* gibi kalıplaşmış ve deyimleşmiş biçimleri de vardır.

419.5 *Kim* zamirinden *+lik* ekiyle *kimlik* gibi bir soyut ad da türetilmiştir:

Köşeler, sokak ağızları, evlerin anlamsızlaşmış yüzleri, pencerelerin ***kimliği*** *belirsiz cam bakışları...* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 208).

Kimliği *bilinmeyen bir kadın.*

Kimliği *belirlenemeyen bir uçak.*

Kimlik belgesi (M. Ş. Esendal, TS 2, 1324) vb.

420. *Ne* **Soru Zamiri:** İnsan dışında kalan canlı ve cansız varlıklarla nitelik için kullanılan soru zamiridir:

Ben de hastalık var sandımdı. Allah göstermesin! ***Ne*** *bileyim, gece yarısı evden erkek çıkınca...* (S. İleri, DSG, 15).

– *Bana bağlılık gösteren adama nasıl ceza eder? Bu* ***ne*** *demektir? Elbette bir maksadı vardır* (S. Birsel, BŞM, 201).

Ne *güldüm, desene. Memed, boyuna gülüyordu* (Y. Kemal, İM, 68).

Ey suyun sesinden anlayan bağlar

Ne *söyler şu doğa çoban çeşmesi* (F.N. Çamlıbel, HD, 15).

Kumandan bir bakışta bu mırıltıyı keserek:

– *Susunuz! diye bağırdı ve devam etti:*

– *Bu cinayetlerin cezasının* ***ne*** *olduğunu bilir misiniz?* (F. R. Atay, Z, 16).

O gece Paşa bana ***ne*** *romanı getirdiğimi sordu:*

– *Bu sefer tuhaf roman getirmedim ama roman getirdim* (P. Safa, DHK, 28).

– *Size* ***ne*** *öyleyse kazıkmış, mazıkmış?... Ne uğraşıyorsunuz böyle işlerle? Muhabirliğinize bakın siz...* (Ç. Altan, BYİ, 146).

– *Aziz arkadaşım, dedi, ikramlarını unutamıyacağız... Fakat bizi daha ziyade memnun etmek için* ***ne*** *yapacaktın biliyor musun? Bir gece bu şayan-ı dikkat genci de davet edecektin...* (R. N. Güntekin, DK, 13) vb.

Artık ***ne*** *edeceğimi* ***ne*** *eyleyeceğimi bilemiyecektim* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 29).

420.1 *Ne* zamirinin iyelik ve ad çekimi ekleri alarak çekilmesi de adlardan farklı değildir. Yalnız, bu zamirin ilgi durumu gösteren çekiminde, kelime ünlü ile bittiği hâlde, çok kez *ne-m, ne-n, ne-miz* gibi şekiller yerine genellikle *e-y-im, ne-y-in, ne-y-imiz, ne-y-iniz* gibi *-y-*'li şekillerin benimsendiği görülüyor. Tek istisnası *neyi* yerine, her-

hâlde zamirin yükleme biçimi ile karışmaması için hep *nesi*'nin kullanılmış olmasıdır.

Bu genel duruma rağmen yer yer bazı yazarlarda -*y*-'siz şekilleri de yer almaktadır:

– ***Neyin*** *var, çok mu sıkılıyorsun diye sormuştu.*

Bu sual karşısında Atiye şaşırmış kalmıştı...

– *Bir şeyim yok...* ***Neyim*** *olsun istiyorsun?* (A. H. Tanpınar, MB, 89).

Başka ***nen*** *var?*

Yarım patlıcanı geri götürdüm, temiz tabağa güzelce fasulye koyup götürdüm (O. Pamuk, SE, 6).

Hasan Mercan'ı da yabancı görmedim. Bizim soyumuzdan, bizim kumaşımızdan. Dili bizim dilimiz, gönlü bizim gönlümüz. Onun ***nesi*** *yabancı?* (Y. B. Bakiler, ÜK, 20).

– ***Neyini*** *işidicen. Benim adamı nasıl furacağımı bilmen mi?* (O. Kemal, HÇ, 264).

Anası sordu:

– *Beğendin mi?*

– ***Nesini*** *beğeneceğim? dedi. Et gibi, el kadar şey!* (O. Kemal, HÇ, 308).

"Korkar mıydın?" dedim. Dedemin ***nesinden*** *korkardın?* (O. Pamuk, SE, 109).

– *Oğlum ben seni severim. Karını, kardeşini okula filân götürme,* ***nene*** *gerek* (S. Birsel, BŞM, 201).

Bir yatak, bir yorgan, iki yastık ***nenize*** *yetmez. Varsın çuha örtülerimiz hiç olmasın* (S. İleri, DSG, 12).

Bu kar neyin işareti dedi Galip. Bu kar ***neyin*** *habercisi?* (O. Pamuk, KK, 318).

Bezden, eski çamaşırdan ***neyimiz*** *varsa versin* (O. Kemal, AS, 7).

420.2 *Ne* zamirinin edatlarla birleşmesi adlardaki gibidir. *Gibi, için, ile, kadar* edatlarıyla yalın biçimde birleşir ve bu yönüyle *kim* zamirinden ayrılır:

– *Bize iş düşecek desene...*

– ***Ne gibi****? Yanlış anlama erenler, nikâh işinde demek istedim...* (O. Kemal, HÇ, 31).

Ne gibi bir iş? Neyle meşgulsünüz? Burada ne kadar kalacaksınız gibi.

420.3 *Ne* soru zamiri de *i-* ek fiili ve *-dir* bildirme ekiyle çekime girerek cümlede yüklem işlevi görebilir:

Adam yüzüne bir maske geçirmiş çocuklara:

*Çocuklar ben **neyim** biliyor musunuz? Bilin bakalım ben **neyim**? diye sesleniyordu,*

Çocuklar hep bir ağızdan: Ya Karagöz ya da Hacivatsın, dediler.

*"Çarşıdan alınmaz, çevreye konmaz" **nedir** o bil? Uyku! diye çocukluğum bağırıyor sanki* (S. F. Abasıyanık, LA, 51).

*Yine çok az konuştuk. Yine hiçbir şey anlatmadım. Yine suskunluğu yeyledik. Sessizliğin dilini mi çözdük **nedir**...* (S. İleri, DSG, 27).

***Nedir**, Ahmet Rasim Fransız şarkıcıların çok olmasına büyük hayıf gösterir* (S. Birsel, ABVB, 18).

*İstanbul'da genellikle halk ozanları için de, yine böyle bir gencin hazırlıkları vardı. Yalnız hangi halk ozanı içindi hatırlamıyorum. Mahzunî' miydi? Serdarî' miydi? **neydi** bilemiyorum* (Y. B. Bakiler, ÜK, 16).

*Gönder bana sen de **neyse** derdin...*

Yâdına mı bir zaman ne dedin? (M. A. Ersoy, S, 55) vb.

420.4 *Ne* soru zamirinin kendisinden sonra gelen bazı kelimelerle geçici veya kalıcı olarak birleşmiş türleri de vardır: ***ne eylesin> neylesin**? **ne edeyim> nideyim**? **ne olur> nolur**?* gibi. Bunlar çoklukla konuşmada ve manzum metinlerde vezin gereği ortaya çıkan geçici birleşmelerdir. Ancak, Türkiye Türkçesinde zamir, sıfat ve zarf olarak kullanılan ***ne ara> nere**?, **ne asıl> nasıl**?, **ne için> niçin**?, **ne teg> nite**? "**nasıl**?"* gibi şekiller geçici değil kalıcı kaynaşma ile oluşmuş bulunan şekillerdir. *Ne* zamiri bazı çekim ekleriyle genişletilirken bir ünlü daralmasına da uğramıştır ***ne+çe> nece>nice**?, **ne+ye>niye**?* gibi.

420.5 *Ne* soru zamirinin anlam kayması, kalıplaşma ve deyimleşmeye uğramış türleri de vardır. Bunlar kullanılış özelliklerine göre artık soru zamiri olmaktan çıkarak, çokluk ekiyle "her şey", "şaşma, olumsuzluk, pişmanlık vb." bildiren anlam ve işlevler yüklenmişlerdir:

*O **neler neler** anlatıyor, kendisini bir dinleseniz.*

Otuz otuz beş yaşlarında, kara kuru bir şey. Elâlemin evine terzi diye girip ***nesi*** *var,* ***nesi*** *yoksa "her şeyini" çalıp çırpıyor* (S. İleri, DSG, 94).

Ne *yapayım "çaresizmi", kabul etmek zorundayım.*

Ne *verirsen elinle o gider seninle.*

Ne karışıyorsun? *"karışma".*

Sen ***ne*** *bilirsin ki!* ***"bilmezsin"****,*

Bu ***ne*** *biçim söz!* ***Ne çare*** *"çaresiz, çaresiz"* vb.

421. ***Nere Zamiri:*** Yukarıda işaret ettiğimiz birleşik yapıdaki *nere* (<*ne ara*) zamiri de bir oluş ve kılışın yerini soru yoluyla temsil eden bir zamirdir. Tıpkı öteki zamirler gibi iyelik ve ad çekimi ekleri alarak çekime girer: *nere-m, nere-n, nere-si, nere-nin, nere-yi, neresi-ni, nere-ye, nere-den* gibi.

Nerem *ağrıyor biliyor musun? Sağ kulağının tam arka tarafı?*

Bu yazının ***neresini*** *beğenmediniz, gösterir misiniz lûtfen?*

Allah bize niçin acımaz? ***Neremize*** *acısın?* (K. Tahir, YS, 22).

Rastladıklarına sordum, haritalara baktım.

Struga Yugoslavya'nın neresinde? (Y. B. Bakiler, ÜK, 5).

Nerede *akşam orada sabah.*

Deniz ufkunda bu sesleri ***nereden*** *geliyor?*

Barbaros belki donanmayla seferden geliyor!... (Y. K. Beyatlı, KGK, 11) vb.

Nere zamirinin *+de* bulunma durumu ile veya bu durum üzerine ek fiil ve bildirme eki alarak yüklem olarak kullanılması da hayli yaygındır:

Edirne ***nerede*** *Edremit* ***nerede?***

Gönlümle oturdum da hüzünlendim o yerde

Firuze nehri ***nerde?*** *Bugün saklıdır neden* (Y. K. Beyatlı, KGK, 23).

Sen ***nerdesin*** *ey sevgili, yaz günleri* ***nerde*** (Y. K. Beyatlı, KGK, 145).

Müzenin asıl kıymeti ***neresindedir****, biliyor* ***musun?*** ***Bu*** *gördüğün üzümlerden birçoğu kendi icadımdır...* (R. N. Güntekin, DK, 6).

Şu anda yolun neresindeyiz *biliyor musunuz?* vb.

422. Soru zamirlerinden birkaçı da zamir olmayıp soru sıfatlarına, bağlı bulundukları şahıs ve nesneleri temsil etme işlevi

taşıyan iyelik eklerinin getirilmesi ile oluşturulmuştur. Belki bunlara iyelik ekleri alarak zamir gibi kullanılan gramer birimleri de denebilir. *Hangisi, kaçı* zamirleri ile bunların bütün çekimli biçimleri bu gruba girer. Bu iki zamire bir de *hani* şeklini eklemek gerekir:

***Hani** getirdiğin paket? Nereye koydun ki?* gibi.

İyelik ekleri ile kurulmuş bu zamirler de ötekiler gibi çokluk ekleri alabilir, durum ekleri ile çekime girer ve cümlede yüklem olabilirler.

422.1 *Hangisi:* Eski bir *kaŋĝı* şeklinden gelişmiş bulunan bu zamir, iki veya daha çok kişi ya da nesne arasındaki belirsizlik ve tereddüdü soru yoluyla giderme amacına dayanan bir zamirdir. Çokluk eki alarak ve çekime girerek çeşitlenmiştir:

*Şu iki resimden **hangisi** daha güzel, bir bakar mısınız?*

– Ben bu adamı düşünüyordum, dedi.

– Hangisi o?

– İşte... O doktor Ragıp mı nedir? Hani beni isteyen adam

*Bayram şenliğine çıkmış çocukların keyfi ve heyecanlarıyla birbirimizi öldürdüğümüz bugünlerde **hangimiz** bir şey okuyup dünyadan haberdar oluyor ki?* (O. Pamuk, KK, 10).

Ben takıldım:

– Eee, Ahmet usta, ne yaptın bakalım üç gün İstanbul'da?

– Camileri gezdim.

*– **Hangilerini**?* (N. Cumalı, YK, 15).

İstasyonda bir kadın durmuş, gelene geçene:

*– Benim Ahmed'i gördünüz mü? diyor. Hangi Ahmed'i, Yüz bin Ahmed'in **hangisini*** (F. R. Atay, Z, 128).

*Burada ne alış var ne de satış, ne para var ne de pul; yalnızca suretler ve suratlar var. **Hangisini** beğenirsen o surete giriyor, o suratı yüzüne maske gibi geçiriyor yeni hayatına başlıyorsun* (O. Pamuk, KK, 319).

*Dertlerim öyle çok ki **hangisine** yanayım? Bir resim bile yok ki bakarak avunayım* (A. İnal, İB, 22).

Kış gelince beyaz çarşaf bürünür
Bahar gelir dağlar yunur arınır
***Hangisine** baksan cennet görünür*
Sizi benimseyip coşalı dağlar (Ü. Y. Oğuzcan, AV, 107).

Ya ilâhi bize tevfikini gönder...
– Âmin!
Doğru yol ***hangisidir****, millete göster...*
– Âmin! (M. A. Ersoy, S, 188) vb.

422.2 *Hani* zamiri: Eski Türkçedeki *kaŋu* şeklinden ses değişmeleri ile oluşmuş bulunan bu zamir, "hani, ne oldu?, nerede?, nerede kaldı?" anlamlarında bir soru yöneltmek için kullanılır. Çok kez yanına başka soru kelimeleri de alabilir:

Hani *nerde kaldı? Bir türlü gelemedi.*
Çoban kaval çaldı sordu bülbüle!
Sürülerin ***hani****, ovan nerede* (Z. Gökalp, TS 1, 942).
Hani *bana gelen paket?*
İçinden ne çıktı? vb.

422.3 *kaçı, kaçıncısı:*

Sayıları soru yolu ile öğrenmek, belirlemek için kullanılan soru zamirleridir. Bunlar da çekim yoluyla çeşitlendirilir:

Toplantıya gelenlerin ***kaçı*** *Ankara dışındanmış?*
Anne ayın kaçı? dedim (H. E. Adıvar, AG, 46).
Bu biletlerden ***kaçını*** *alabiliyorsunuz?*
Bunların ***kaçına*** *"evet uygundur" işareti koydunuz?*
Sen okulda ***kaça*** *kadar okudun?* (O. Kemal, AS, 67).
Geçen yıl yüzme yarışlarının ***kaçıncısına*** *katılmıştınız?*
Lütfen söyler misiniz bana bu liste, şimdiye kadar getirdiklerinizin ***kaçıncısıdır****?*

7. Bağlama Zamiri

(Alm. *Relativpronomen, bezügliches Fürwort;* Fr. *pronom relativ,* İng. *relativ pronoun;* Osm. *nispet zamiri, zamir-i nispet*)

423. Bağlama zamiri, bir kelimeyi bir kelime grubunu veya bir cümleyi başka bir kelimeye, kelime grubuna veya cümleye bağlayan ve aynı zamanda, içinde "zamir" anlam ve işlevini de bulunduran bir zamir türüdür. Türkiye Türkçesinde bu işlev için Farsçadan alınmış olan *ki* zamiri kullanılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde bu işlev, yalnız başına bir soru zamiri olan, ancak söz içinde iki ögeyi birbirine bağlama görevi de

yüklenmiş olan *kim* zamiri ile karşılanırdı. Eski Anadolu ve Osmanlı metinlerinde Türkçe kökenli *kim* bağlama zamiri ile Farsça kökenli *ki* zamiri yan yana kullanılmıştır. Ne var ki, Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde *kim* zamiri yerini bütünüyle *ki*'ye bırakmıştır. Bu nedenle bugün Türkiye Türkçesinde *ki* tek bağlama zamiri olarak kullanılmaktadır:

Bir insan ***ki*** "ki o insan" *yaptığı yanlışların farkında değil, ona nasıl güvenebilirsin?*

Her mevsimde cıvıl cıvıl / Dallarıyla budakları:

*Konya'da bir ağaç vardır / **Ki** dökülmez yaprakları* (A. N. Asya, BBRB, 169).

*O insanlar **ki**, renkli, silik* (O. V. Kanık, BŞ, ÖTS 2, 1686).

Ve bütün bunlara rağmen, Yahya Kemal, doğum yeri olan Üsküp'ten: Kaybolan şehir diye bahsediyordu:

*Üsküp **ki**, Yıldırım Beyazıd Han diyarıdır*

Evlâd-ı Fatihan'a onun yadigârıdır (Y. B. Bakiler, ÜK, 61).

Aldığım cevap aynen şöyle olmuştu:

*– Vallahi bu o kadar karışık ve zor bir sistemdir **ki**, size ayrıntılarıyla açıklayamam* (Y. B. Bakiler, ÜK, 171).

*Ya kocasının yakınları nasıl insanlardı acaba? Devmiydiler, ecinnimiydiler, yam yam mı? Ya açmazlarsa kapılarını?... Al sana bir yeni ölüm **ki** eskilerinden bin beter* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 229) vb.

ZARFLAR

(Alm. *Adverbium, Umstandswort;* Fr. *adverbe,* İng. *adverb*)

Zarfların Tanımı ve Özellikleri

424. Arapça kökenli *zarf* kelimesi dil terimi olarak gramerdeki bir kelime sınıfını karşılar.[257]

Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir: *Dün* geldi, *yarın* gidecek; *daha* göndermedi; *yıllarca* çalıştı; *yukarı* çıktı; *pek* sevimli; *çok* etkili; *önceden* bildirdi; *doğru* söyledi; *şimdiden* başlayınız; *görerek* öğrendi; *ileride* konuşacağım; *ne* iş yapacak? *neden* gelmiş? gibi.

Zarflar, yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, sıfatlardan ve kendi türlerindeki zarflardan önce de gelmekle birlikte, asıl bulundukları yer fiillerin önüdür.

Türkiye Türkçesinde aslında zarf olan kelimeler sayılacak kadar azdır. Zarflar genellikle ad, sıfat, zamir gibi öteki kelime sınıflarından alınan sözlerle kurulmuştur. Bu bakımdan, bunlar yalın durumları ile aslında birer addır. Dolayısıyla onları adlardan ayırmak mümkün değildir. Bir ada, bir sıfata zarf niteliği kazandıran, onların dildeki kullanılış biçimleri ve yüklendikleri görevlerdir. Yalnız, özellikle vurgulamak gerekir ki, her ad da zarf olamaz. Bir adın zarf sayılabilmesi için, biraz önce zarfın tanımında verdiğimiz nitelikte bir ad olması gerekir. Bu da demektir ki, ancak zaman, yer, yön gösteren adlar ile durum, azlık-çokluk, pekiştirme, sorma gibi nitelikler taşıyan adlar zarf olabilirler.

---

[257] Bergamalı Kadrî, 1530'da yazdığı *Müyessiretü'l-ulûm* adlı gramerinde *zarf* terimini şöyle açıklamıştır: "Zarf kaba kacağa dirler; kaba kacağa zarf anuñ içün dirler ki içine yimek ve taam girür. Esmâ-i zurâfa (zarf adlarına) da zurâf (zarflar) diyü anuñ içün dirler fi'l anuñ içinde işlenür." (TDK, Atalay yay., s. 70.) Bu terim için bazı gramerlerde *katmaç* (Deny, *Türk Dili Grameri*) ve *belirteç* gibi karşılıklar kullanılmış ise de, biz öteden beri yerleşmiş ve yaygınlaşmış olan *zarf*'ı benimsedik.

Soyut adlar ve özel adlar genellikle zarf olarak kullanılmazlar. Bunlar, ancak edatlar ile birleşip bir edat grubu oluşturarak yahut da zarf yapan bir ek alarak zarf görevi yüklenebilirler: ***tatlılıkla*** *söyle-*, ***suyunca*** *git-*, ***aklınca*** *yorumla-*, ***Ayşe için*** *getir-*, ***Ali gibi*** giyin- vb.

Zarflar ad soylu sözler oldukları hâlde, zarf olarak ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleri almazlar; ad çekimine girmezler. Öncesine geldikleri kelimelere yalın olarak eklenirler.

Eğer işlek ad çekimi ekleri alırlarsa o zaman da sınıf değişikliğine uğrayıp ad niteliği kazanırlar:

İlerisi *biraz karanlık.* ***Aşağıdan*** *biri seslendi.* ***Böylesine*** *hiç rastlanmamıştı.* ***Şimdilerde*** ***ne*** *yaptığından pek haberi yokmuş, Size bu konunun* ***dahasını*** *da açıklayabilirim,* gibi.

Zarfların bu temel özelliği yani ad çekimi ekleri almamaları dolayısıyla, fiile, bulunma, yönelme ve çıkma durumu ekleri alarak bağlanmış olan adlar zarf değil, yer tamlayıcısı niteliğinde olan adlardır: *Biraz sonra başlayacak* ***ağrıya*** *katlan-;* ***yakına*** *gelerek konuş-;* ***tepeden aşağıya*** *bak-,* ***köşesinde*** *otur-,* ***başucunda*** *bekle-,* ***alnından*** *öp-,* vb.

Öte yandan yukarıda açıklanan durumla karıştırılmaması gereken bir başka özellik de, bazı ad çekimi eklerinin, ad soyundan kelimelere eklenerek onları zarfa dönüştürmesidir. Yukarıda verilen örneklerde görülen çekim ekleri, eklendikleri adlar ile cümlenin öteki ögeleri arasında geçici anlam ilişkileri kurma özelliği taşıyan canlı ad çekimi ekleridir. Adları zarfa dönüştüren çekim ekleri ise, artık canlı çekim eki olma özelliğini yitirmiş ve birleştiği adla kaynaşıp kalıplaşarak onu zarfa dönüştürmüş olan eklerdir. Bu gelişmenin öteki Türk lehçelerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de tipik örnekleri vardır. Nitekim, Eski Türkçe döneminde birer ad çekimi ekleri olan *+rA, +gArU* yön gösterme, *+çA* eşitlik durumu ve *+In/+Un* vasıta durumu ekleri, Eski Anadolu Türkçesi yoluyla Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde, bir yandan canlı bir ad çekimi eki olma özelliğini yitirerek kullanılıştan düşerken bir yandan da bazı adlarla kaynaşıp kalıplaşarak, hatta çekim eki olmaktan çıkıp bir yapım eki özelliği kazanarak zaman, yer, yön ve tarz zarfları oluşturmuştur: *sonra (<soñ+ra), içeri (<iç+gerü), dışarı (<taş+karu), ileri (<il+gerü), önce (<ön+ce), güzelce (<güzel+ce), yazın (<yaz+ın), kışın*

(<kış+ın), güzün (<güz+ün), gündüzün (<gün-düz+ün) zarfları bu yolla oluşmuş bulunan zarflardır.

Aynı durum bugün canlı bir ad çekimi eki alan *+DAn* çıkma ve daha az oranda olmak üzere *+DA* bulunma ve *+(y)A* yönelme durumu ekleri için de söz konusudur.

baştan** anlat; **birden** yıkıldı; **candan** kutlarım; **çoktan** götürdü; **ikide birde** sızlanıyor; **birlikte** geldiler, **alabildiğine** çalışıyor, **ayakta** uyuyacak, **boyuna** yazıyordu, **ölesiye** sevmiş; **öylesine güçlü ki örneklerinde görülen zarflar, ad soylu kelimelerin çıkma, bulunma ve yönelme durumu ekleriyle birleşmesinden oluşmuştur. Ancak bu birleşmelerde yer alan ad çekimi ekleri, artık yukarıda işaret edildiği gibi bildiğimiz anlamda sıradan ad çekimi ekleri değildir. Yani, eklendikleri adlar ile cümlenin başka ögeleri arasında geçici anlam bağlantıları kurma özelliğini yitirmiştir. Aksine, eklendikleri adlar ile kaynaşmış, onların ayrılmaz birer parçası olmuştur. O adlara, tıpkı yapım eklerinde olduğu gibi özel birer anlam kazandırıp onları zarfa dönüştürmüştür. Yapımla ilgili bu özel durumu zarfların çekimsiz şekiller olma ve ad çekimi ekleri almama özelliği ile karıştırmamalıdır.

Zarflar cümlede özne, tümleç ve yüklem olarak kullanılabilirler:

***Yarın**, dünya kadınlar günü olması dolayısıyla bizler için önemli bir **gündür**.*

*İş dönüşünde, sakın **geç** gelmeyiniz.*

*Onun çalışma temposu **pek hızlıdır*** gibi.

Zarfların Sınıflandırılması

425. Zarflar I. kökenleri, II. yapıları, III. işlevleri bakımından olmak üzere, başlıca üç temelde sınıflandırılabilir:

I. Kökenleri Bakımından Zarflar

426. Zarflar kökenleri bakımından 1. yabancı kökenli zarflar, 2. Türkçe kökenli zarflar olmak üzere iki alt sınıfa ayrılır.

1. Yabancı Kökenli Zarflar:

427. Yabancı kökenli zarflar da kendi içinde üçe ayrılır:

a. Sayıları çok fazla olmamakla birlikte *aynen, bazen, daima, evvelâ, hâlâ, gayri, hazır, hayran hayran, ilelebet, manidar, nihayet, rahat, tuhaf tuhaf* gibi Arapça kökenli olan zarflar. Bunların bir kısmı aslında zarf olan sözler oldukları hâlde, bazıları da görüldüğü gibi, Türkçede zarf olarak da kullanılabilen sıfat ve adlardır.

b. *bari, beraber, beyhude, çabuk, hemen, hemen hemen, henüz* gibi daha az sayıda Farsça kökenli zarflar.

c. Üçüncü bir alt grubu da *belki, sabahları, geçen hafta, geç vakit, her fırsatta, hemencecik, ezbere, ezberinden, ezbercesine, farkına varmadan, hayretle, hiç durmadan, manidar, pürheyecan rahmetle* örneklerinde görüldüğü gibi, Arapça-Farsça, Farsça-Arapça karışığı zarflar ile Arapça veya Farsçadan alınma sözlerin Türkçe kelime veya eklerle genişletilmesinden kurulmuş karışık kökenli zarflar oluşturmaktadır.

2. Türkçe Kökenli Zarflar:

428. Çeşitli yapı ve işlev özellikleri taşıyan Türkçe zarfların sayısı pek çoktur. Aşağıda yapı ve işlevleri üzerinde dururken, bunlar ayrıca ele alınacağından, şimdilik, başlıca şu örnekleri sıralamakla yetinelim: *açık açık, açıkça, akşamdan, akşamüstü, artık, baştan, yeni baştan, bıldır, birden, birazdan, boşuna, çoktan, derken, dünden, dışarı (kay-), dünden beri, ertesi gün, eskiden, geceleri, gezerken, ileri (bak-), iyiden iyiye, ikindi üstü, ister istemez, -den sonra, öylece, öylesine, öldüresiye, sessizce, hıçkıra hıçkıra, kırgın kırgın, pırıl pırıl, vızır vızır, uzun uzadıya* **vb.**

II. Yapıları Bakımından Zarflar

429. Zarflar yapıları bakımından kendi içlerinde: **1.** Basit (yalın) zarflar, **2.** Türemiş zarflar, **3.** Kelime grubu biçimindeki zarflar, **4.** Cümle yapısındaki zarflar ve **5.** Birleşik kelime yapısındaki zarflar olmak üzere beş gruba ayrılır.

1. Basit (Yalın) Zarflar:

430. Basit zarflar ister Türkçe ister yabancı kökenli olsun, kök veya gövde durumunda tek kelimeden oluşan zarflardır. Bunların bir kısmı asıl zarflardır. Bir kısmı da başka kelime sınıflarından alınan ve zarf olarak da kullanılan sözlerdir. Örnekleri daha çok zaman ve tarz zarfları arasında görülür: *âdeta, akşam, ancak, artık, asla, aynen, bazen, bazı, bazı bazı, belki, beraber, bilhassa, billâki, çabuk, daha, daima, derhal dik (otur-), ekserî, ekseriya, el'an, elbette, esasen, evvelâ, galiba, gayret, gece, gene, geri, gündüz, güzel, hakikaten, hâlâ, hassaten, hemen, hep, hiç, hoş, ihtimal, kat'iyyen, kazara, lâkayt, muhakkak, mutlaka, nihayet, önce, öyle, resmen, sanki, şart, sonra, şifahen, şimdi, tekrar, tesadüfen, uzak, vallahi, yalnız, yumuşak, yarın, yazın, yaz kış, yeni, yine, zaten* vb.

Şimdi bunlardan bazılarını kullanılış biçimleriyle görelim:

***Âdeta** bütün İstanbul yerinden oynamış* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 41).

***Akşam** babası daha ziyade müteessir göründü* (Ö. Seyfettin, B, 80).

*Nereye mi? Neriman bunu **ancak** düşünerek buldu ve:*

– Fatih! diyebildi (P. Safa, FH, 105).

*Tramvay yürürken bu vicdan ezici mağlubiyet ve perişanlık manzarasını görmemek için **artık** dışarısını seyrediyordu* (Ö. Seyfettin, B, 57).

*Başmüneccimin, haber verdiği felâket **hakikaten aynen** zuhur etti* (Ö. Seyfettin, GM, 114).

*O kadar güç oluyor ki **bazen** biz neyiz? diye kendi kendime soruyorum* (A. H. Tanpınar, H, 221).

İç sıkıntısına çare bulmak için ***bazı bazı*** *çocuklarla oymacılık yaptığı olurdu* (H. R. Gürpınar, MT, 17).

Anası kızını tanıyor. Bu çocuğa ilâç içirmenin daha kolay yolu yoktur. Bu şimdilik ***böyle*** *gidecek. Büyürse* ***belki*** *değişir* (M.Ş. Esendal, EOY, 112).

Kardeş, lâcivert size her renkten ziyade yakışıyor, ***billâhi!*** (A. Ş. Hisar, BM, 85).

Bu saadet içinde beş altı yıl ***çabuk*** *geçmiş bulundu ve Kuruçeşmenin bu sessiz, bu temiz evi, bu her günü birbirine benzeyen ölçülü, kavgasız yaşayış bilmeyerek ikisini de usandırdı* (M.Ş. Esendal, EOY, 18).

Bir akşam kamyondan inince, Belediyede hademelik eden Vasil çıktı karşıma, yoldaş Karov'un beni beklediğini söyledi, ***derhal*** *gitmeliymişim yanına!* (E. Işınsu, ÇB, 289).

Zehra çocukluğundan beri ***gayet*** *kıskanç idi* (N. Nâzım, Z, 105).

Zavallı ***galiba*** *kaderinin intikamını alıyordu* (Ö. Seyfettin, GM, 93).

İkizceye giden ormanlık, çalılık sırtı ***gece*** *geçtik* (H. E. Adıvar, AG, 82).

Gündüz *sedirin,* ***gece*** *yatağının yanından ayırmadığı, ucu çivili, tutamağı demir kancalı asasına dayanmıştı* (K. Tahir, DA, 393).

Bu edebiyat hocası ***hâlâ*** *aylığının ne kadar olduğunu, konağa hangi günler gideceğini sormayacak mıydı?* (M. C. Kuntay, Üİ, 73-6).

Annemi ***hiç*** *görmemiştim* (A. H. Tanpınar, AER, 163).

Önümüzde milletimizin geçmişine şeref, geleceğine sonsuz umutlar verecek bir âbidenin yükseldiğini görürüz ve şaşırmamız ***hemen*** *gider* (R. O. Arık, CV, 197).

Ova, göz alabildiğine sazlıktı. Nisan yeliyle, sanki sazlar değil, varoluşun bir döneminde, ***henüz*** *katılaşmamış toprak dalgalanıyordu* (K. Tahir, DA, 12).

"Sana da acı çektirecekler" Yengemin bu sözünü ***hep*** *hatırlıyorum* (S. İleri, DSG, 77).

Bîçare adam ***nihayet*** *kaydı* (H. R. Gürpınar, T, 41).

***Önce**, bir köşede telini duvağını çıkarmışlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 47).

*Cildini, kenarlarını **sanki** hırçın bir sıçan kemirmişti* (Ö. Seyfettin, GM, 16).

*Onu **şimdi** kimseler tanımıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 30).

***Vallahi**, rahatsızlığınızdan hiç eser kalmamış!* (A. Ş. Hisar, BM, 86).

İhsan Mısırdaki esirliğinden yeni dönmüştü (A. H. Tanpınar, H, 33) vb.

2. Türemiş Zarflar:

431. Dilimizde zarf türeten eklerin sayısı da birkaçı geçmez. Aslında onlar da başka nitelikte eklerdir. Kalıplaşma ve sınıf değiştirme yoluyla sonradan zarf türetme eki olmuşlardır.
Türemiş zarflar A) Addan türemiş zarflar, B) Fiilden türemiş zarflar olmak üzere kendi içinde iki temel grup oluşturur. Bu iki grubun aldıkları ek türlerine göre bir takım alt grupları da vardır.

A. Addan Türemiş Zarflar

432. Addan türemiş olan zarflar:

1. Addan ad çekimi ekleriyle türeyen zarflar,

2. Addan ad türeten eklerle kurulan zarflar olmak üzere kendi içinde iki alt bölüme ayrılır.

1. Addan Ad Çekimi Ekleriyle Türeyen Zarflar

433. Addan türemiş olan zarfların bir kısmı, yukarıda 424. paragrafta zarfların özelliklerine işaret ederken belirtildiği üzere, ad, sıfat veya zamir gibi ad soylu sözlerin ad çekimi, iyelik ve çokluk gibi durum ekleri alarak kalıplaşmasından oluşmuş bulunan zarflardır. Bunlardan *+rA, +gArU* yön gösterme eklerinin kaynaşmasından oluşan *sonra, dışarı, içeri, ileri; -leyin* ekinin kalıplaşmasından oluşan *akşamleyin, geceleyin, sabahleyin; +In / +Un* vasıta durumu ekinin kalıplaşmasından oluşan *ilkin, güzün, yazın; +CA* eşitlik durumu ekinin kalıplaşmasından oluşan *bence,*

delice, ruhça, iyice, sertçe gibi zarflar daha eski birer kalıplaşma aşamasının verileridir.

433.1 *+ra, +ArI < +gArU* Yön Gösterme Ekleriyle:

***Sonra** yem torbalarından birini çekip hemen arkasındaki taşa dayadı, sırtını buraya yasladı* (D. Yılmaz, FY, 15).

*Sen de kölelerine karşı gülünç olma, padişahlığını takın **taşra** (dışarı) çık, neredeyse vezirler, hocalar, ocak ağaları elini öpmeye gelecek* (M. T. Tan, CH, 7).

*Sabahleyin annesi tercümanla konuşurken de onu **dışarı** çıkarmıştı* (Ö. Seyfettin, B, 66).

*Sonra döndük eve. Akşam ezanı okunurken biz evin kapısından **içeri** giriyorduk* (A. Nesin, BGBG-1, 49).

*Telâşla **içeri** girdi* (E. M. Karakurt, DBK, 5).

*Müdür **yukarı** çıkmıştı, fakat durmayıp avdet etti ve kızgın bir çehre ile(...):*

– Kitapçının parasını postaya verdiniz mi? diye sordu (M. Ş. Esendal, EOY, 10) vb.

433.2. *+In/+Un* Vasıta Durumu Ekiyle:

*Dünyada hiç bir şeye inanmaz, gibi göründüğü şeylere **için için** gülerdi* (Ö. Seyfettin, B, 162).

*Azdıkça azan bir rüzgâr çıktı **ilkin*** (N. Cumalı, Z, 142).

*Gurbete **yayan** gelinirdi amma gurbetten memlekete **yayan** dönülmezdi* (Ö. Seyfettin, GM, 41).

+In/+Un vasıta durumu eki *+sIz/+sUz* sıfat yapma eklerinden sonra gelerek de birtakım tarz zarfları oluşturmuştur:

*Sesler duyulmaz olur, solar renkler **ansızın*** (Ü. Y. Oğuzcan, YB, 9; 435.8. §'a bk.).

*Maçka'ya doğru yürüyen ve sokak şamatalarından kaçmayı Hamid'in evine sığınmakta bulan genç şair, yolda bir Cumhuriyet gazetesi alıyor ve yürüyüşünü **kesmeksizin** gazeteye bir göz atıyor* (N. F. Kısakürek, B, 151: G. Akar, ZFY, 68).

433.3. + *çA* Eşitlik Durumu Ekiyle:

Kız ağladı. Adviye Hanım,

***Beraberce** yiyin oğlum dedi. Ben sana yine korum* (S. Çokum, BD, 36).

*Bir akşamüstü, Başyayabaşı Ağa hızlı adımlarla avlu kapısından içeri girdi. Etrafına bakmaksızın **doğruca**.*

*Bugünden sonra, savaş yasaları yürüyecek uçta! Herkes **gücünce** hazırlıklı bulunsun!* (K. Tahir, DA, 196).

*Biyandan okuldan kaçmış olmanın, bunu evden gizlemeye çalışmanın ezikliği, biyandan annemin hastalığının üzüntüsü içindeydim. Ölüm kavramını **gereğince** kavrayamıyordum ama, annemin o düşkün durumuna çok üzülüyordum* (A. Nesin, BGBG 1, 423).

*Zamanın bu vaktinde bir olmazlık, kesinliğini belli etmez bir değişim var gibiydi ve iyilik getirmeyeceğe benziyordu. Yön değiştiren rüzgâra uydu ister istemez... **gidebildiğince**, gidecekti* (M. N. Sepetçioğlu, VÇ 1G, 13).

*Esirlerimiz **fikirce**, **ruhça**, **medeniyetçe** bizi fersah fersah geride bıraktılar* (Ö. Seyfettin, B, 75) vb.

433.3.1 *+ÇA* eşitlik durumu ekinin kalıplaşmasından oluşan zarfların yer yer *+nA (<ET GInA)* pekiştirme veya 3. şahıs iyelik eki *+sI*'dan sonra gelen pekiştirme ekiyle genişletilerek *+CAnA* ve *+cAsInA* biçimiyle kullanıldığı da oluyor:

*İşte **böylecene** Türkmen Mahmud'un çiftliğin tapusunu Arif Saim Beye devretmesiyle Akmezar köylülerinin de maceraları başlamış oldu* (Y. Kemal, İM, 212).

*İhtiyar yemeğini bitirdi çıkını **iyicene** sıkı sıkıya bağladıktan sonra gitti, suyun kıyısına yatıp doya doya içti* (Y. Kemal, İM, 64).

*Ala martının gözlerindeki kızıl halka yoğunlaştı, bir iri nokta oldu; sonra bir su damlası kanaması... sonra denizlenmiş bir kızıllık; ondan sonrası ise **delicesine** sarhoşlaşmış bir kurşun hızına dönüştü. Bir anda kıyamet koptu* (M. N. Sepetçioğlu ...VÇ1G, 12).

*Çocukların sevincini, tahta evlerin kafesli pencerelerinde açmış saksı karanfillerini, onların keskin, yakıcı kokularını anlamıyordum. Dedim ya, doğuşa, dirime düşmandım. Yine de gülümsüyordum, güzel bir şeyle **karşılaşmışçasına*** (S. İleri, DSG, 22).

Aaah! eski günler, diyordu. Sonra da bundan ***utanmışcasına*** *susuyordu* (Y. Kemal, İM, 66).

Soruyor ve cevap vermesi için zaman bırakmıyor, bunu da, "ne cevap verebilirsin ki" ***dercesine*** *yapıyordu* (T. Buğra, Y, 9) vb.

434. Bugün Türkiye Türkçesinde çıkma, bulunma ve yönelme durumu ekleriyle, *+lA* vasıta, iyelik ve çokluk ekleri de aslında işlek birer ad çekimi ekleri oldukları hâlde, kalıplaşma yoluyla yine zarflar oluşturmuşlardır. Bu canlı ekler içinde kalıplaşmaya en elverişli olan *+DAn* çıkma durumu ekidir.

434.1 *+DAn* Çıkma Durumu Ekiyle:

Ananın işinin çokluğundan birer ot yastık gibi oraya buraya bırakılan çocuklar ***açlıktan*** *ağlarlar, ağlarlar, nihayet yorularak susarlardı* (H. R. Gürpınar, MT, 7).

Kör Fehmi ***akşamdan*** *sormuş soruşturmuştu* (N. Cumalı, Z, 191).

Güzel bir çay oldu. ***Birazdan*** *İbrahim gelir. Konkene oturmalı artık* (S. İleri, DSG, 12).

Arkadaşımın mavi gözlerindeki eski neş'e ***birden*** *soldu* (Ö. Seyfettin, İDA, 154).

Gelecek yıl doğacak iki buzağıyı hayal meyal görür gibi olur. Sonra iki buzağı ***birden*** *büyür* (Y. Kemal, İM, 51).

Naim Efendi mutaassıp bir adam değildi, harem ve selâmlık usullerinden ***çoktan*** *vazgeçmişti* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 35).

Ali komiserin söyleyeceği şeyi ***çoktan*** *biliyordu* (K. Hulusî, H, 20).

Binbaşı Bennet o ***değilden*** *şaşmış göründü: "Ne hakkında idi sevgili Madam ?" diye döndürünce yüzünü, Madam Bonvale biraz sert: "Görüyorsunuz işte!" dedi* (M. N.Sepetçioğlu, ...VÇ 1G, 259).

Sabah ***erkenden*** *anasının yanına kaçmış bir daha dönmedi* (K. Bilbaşar, C, 109).

Eskiden *böylece boş olduğum vakit şiir tecrübe ederdim* (F. R. Atay, R, 9).

Akşam yaklaşıyor, batağın üstünü duman kaplıyordu. ***Hafiften*** *esinti başlamıştı* (K. Tahir, DA,113).

Acaba şu ihanet ocağı bahsini açmakta hata mı etmiştin; ***Hiç yoktan*** *adamın kafasına şüphe soktum derken, durup yüzüme bakmaya başladı, dikkatli bir tetkikten geçirdi beni ve:*

– Yaşlanıyorsun! dedi (E. Işınsu, ÇB, 325).

Her zamanki alışkanlığı ile ***inceden inceden*** *gülerek şu karşılığı verir:*

– Hakkın ne yanda olduğunu nasıl bileyim? Biri Kemal, inatçı ve serkeş, öbürü Hayri, yaltak ve utanmaz (S. Birsel, BŞM, 373).

Sokağın karanlık nihayetlerine doğru yürüdüler. Adam ***önden*** *gidiyordu. Büyük bir demir parmaklıklı kapının önünde durdu:*

– Burada bekleyin! dedi ve hızla uzaklaştı (P. Safa, BTR, 90).

Ümit içinde ***yeniden*** *sürgün veriyordu* (T. Buğra, İR, 49) vb.

Bazı zarflar da çıkma durumu ve yönelme durumu ekleri almış iki ayrı ad kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik zarf niteliğindedir: *açıktan açığa, ağızdan ağıza, baştan başa, birdenbire, boydan boya, doğrudan doğruya* gibi.

Açıktan açığa *izhar etmemekle beraber, Ayşe'nin ve Cemal'in bizde daha ne kadar kalacaklarını düşünüyor, beni sıkıştırıyordu* (H.E. Adıvar, AG, 42).

İngilizlerin İstanbul işgali ***ağızdan ağıza*** *söyleniyordu* (H. E. Adıvar, AG, 42).

Anadolu Türkmenlerin eline geçmeden önce ancak çok eski devirlerde bazı kavimlere (söz gelimi: Etilere, Lidyalılara...) metropol olmuş gibi görünüyor. Amma bunlardan hiç birisi onu, kelimenin anlattığı manada bir vatan, bir anavatan haline koyamamış, onun birliğini ***baştan başa*** *temin edememişti* (R. O. Arık, CV, 219).

Churchill sorusunu soda alırken, pek ***birdenbire*** *sormuştu, Sir Basil Thomson'un şaşırışını duymamışca davrandı: "Şerefine dostum!"* (M.N. Sepetçioğlu, ...VÇG1, 204).

Bizim sokaktan gidiyoruz. Solda, üç-dört basamakla çıkılan kapısı içerlek bir güzel ev var. Evin önündeki menekşe gülü, evin önünü ***boydan boya*** *kaplayıp sarmış* (A. Nesin, BGBG-1, 295).

İşin daha kötü tarafı, deşelemek istediğim meselelerin ***doğrudan doğruya*** *benim şahsımla ilgili olmasıydı* (Y.K. Karaosmanoğlu, ZD, 5)vb.

434.2. *+DA* Bulunma Durumu Ekiyle:

Salonda, oğlunu sıkı sıkı bağrına basan Sabiha Hanım, ***ayakta*** *bekledi* (E. Işınsu, S, 97).

Köyde ***arada bir*** *birkaç torba tarhana ile İstanbul'u dönüp dolaşarak gelen Güllü Kadın vardı* (H. R. Gürpınar, MT, 8).

Türk oymacılığı, herhangi mihrabımızda, herhangi rahlemizde, hattâ herhangi mermer veya taş kapımızdaki büyüleyecek kadar güzel kurumlarını ***bir adımda*** *bulmadı...*(R. O. Arık, CV, 171).

İki kabzımal ailesi ***bir arada*** *yiyip içip geçiniyorlar. Ama kadınlar bir türlü geçinemiyor. Durmadan kavga ediyorlar* (A. Nesin, BGBG-1, 299).

Fakat dostum bana doğru yalnız gözlerini kaldırdı ve ***bir bakışta*** *anladı ki, ben bu gece onlardan çok uzağım* (P. Safa, BTR, 55).

Kızın adı Handan'dı. Biliyordu bunu; çünkü o sünepe herif vagon kapısına doğru koşarken, Handan, Handan diye bağırmıştı. Ve kendisi de şimdi ***durduk yerde*** *Handan diyordu* (T. Buğra, D, 21).

Seniha'nın dostları, onun ***ikide bir*** *bu suali tekrar edişindeki saklı manayı anlıyorlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 41).

Ayşe ***ikide birde*** *kalkıyor, çay masası etrafında bir tek kuvvetli eliyle yardım ediyordu* (H. E. Adıvar, AG, 30).

Bütün ahlâk duyguları benim ***nazarımda*** *bir yalandı* (Ö. Seyfettin, GM, 20).

Sözde *bu Çerkez misafir, hacca gitmek için İstanbul'a gelmişti* (Ö. Seyfettin, GM, 8) vb.

434.3. +(y)A Yönelme Durumu Ekiyle:

Yönelme durumu ekinin kalıplaşmasından oluşan zarflar daha çok iyelik eki üzerine yönelme durumu eki almış zarflar biçimindedir. Bu durum, onların kalıplaşma aşamasından önce bir ad tamlaması oluşturduklarını ve tamlamanın tamlayan ögesinin atılmasıyla kalıplaşmaya uğradıklarını ortaya koymaktadır:

"Korkutmasın kızı sakın sakın diyor bu Hanım Roger, haberin olsun"dedi. Yüzbaşı teğmene; Roger'in gözleri kayı-kayıverdi duyunca: "Ah, olur mu? Hiç olur mu? Yüzbaşını korkutmak olur mu? İnsan yüreğini nasıl incitir?" dedi ***ayıplamasına*** *baktı yüzbaşıya* (M.N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 209).

Gazeteler ***boyuna*** *hudutlarda muzafferiyetleri yazıyorlar, yaza yaza bitiremiyorlardı* (Ö. Seyfettin, B, 90).

Arif, çok üzgün ve sıkıntılı olmasaydı ne bu kadar ***boşa*** *konuşur, ne beni böyle alaya alırdı* (E. Işınsu, ÇB, 304).

Kaç yüzyıldan beri sürüp gelirdi bu böyle bilinmez. Bolluk-la yokluğun ***böylesine*** *atbaşı birlikte yaşadığı başka ülkelerde var mıdır?...bilinmez* (N. Üstün, AÜÇ, 41).

Halbuki Murat tarlada bir öküz gibi ***dikine*** *(kafasının dikine) çalışmasını bilir; ekin zamanı haftalarca içeriye girmezdi* (K. Hulusi, H, 206).

Benim gibi Diyarbakır'dan şimalden gelenler büyük ana vadinin içinde ***diklemesine*** *inecek; Mazı, Hız dağlarına ek olan tepeler yığını ile Massos tepesini aşacaklardır* (R. O. Arık, CV, 177).

Ondan pek çekindiğim için ***inadına*** *ağabey demediğini Fatma'ya bile itiraf edemem* (E. Işınsu, ÇB, 220).

Alacakaranlığın alacasına iri, hırçın ve aç bir canlılığı uçurup, sabır bilmez gerilmişliğini kimi vakit süzerek, gözlerinde kızıl halkalar ***kurşunlamasına*** *dalıyorlar,* ***kılıçlamasına*** *harcalanıyorlardı* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G,11).

Hele bizdeki prensiplerden ***öylesine*** *iğreniyor* (A. Rasim, GA, 68).

Nedir, örümcek ağı gibi dört yanından odaya çakılmış olan nöbetçiler oraya çıkmaya evetlik göstermeyeceklerdir. Gösterir-

lerse de rüzgâr ***öylesine*** *üfürür,* ***öylesine*** *vuruş-kırış patlatırki ve bir dakika duramazsınız duramayız vesselâm* (S. Birsel, BŞM, 5).

434.4. +*lA* Vasıta Durumu Ekiyle:

Yabancı ***hızla*** *yerinden kalktı ve olanları etrafındakilere* ***öfkeyle*** *anlatmaya başladı.*

Şu sütun ***vaktiyle****, / Mermer gövdesi tunç kispetiyle*
Çıkarken Kırkpınar'a / Şimdi devrilmiş kenara
(A. N. Asya, DA, 10).

Koca Osman önde, ötekiler arkada, çarşıdan geçerlerken dükkâncılar, manifatura, bakırcı, ayakkabıcı, demirci esnafı dışarı uğrayıp Koca Osman'ı ***hayretle*** *seyrettiler* (Y. Kemal, İM, 115).

İçtenlikle *ağlıyordu kadın. Çocuk bulunmadı. Gökyüzü kızgındı. Karla karışık bir yağmur yağıyordu* (N. Üstün, AÜÇ, 112).

Ey kubbeler ve ey yedi iklîm-i âlemîn
Rahmetle, mağrifetle *bu akşam dolup taşın* (A. N. Asya, DA, 47).

Bu hakikat, Türkmen denen, Oğuz boyları denen, Garp Türkleri denen, kâh Selçuklular, kâh Osmanlılar heyetinde görülen eşsiz realitenin canlılığını gösteren ateşten oktur: ***Zamanla*** *bütün o düşman, o müttefik varlıklar ya başka kanallara akıtılmış, ya Türkmenin iş ortağı hâline sokulmuş, ya kötülük yapamaz hâle getirilmiştir* (R. O. Arık, CV, 22) vb.

434.5 +*lAr* Çokluk veya Çokluk+ İyelik Ekiyle:

Küçük bir çocuğum ben. İyi bir çocuğum. Renkli kitaplarım var. ***Akşamları*** *babam getirir* (S. İleri, DSG, 11).

Mektep binası ***bir zamanlar*** *hastahane olmuş* (Ö. Seyfettin, GM, 133).

Gömülü köyünden Dulkadiroğlu Halit, köy arkasındaki üç dönümlük bir tarlasını açıp kendine bağ yeri yapmağa başlayınca, komşusu Dursun Hacı tasalandı. Uykusu tutmaz oldu. ***Geceleri****, ocağın başına geçip sabahlara kadar tütün içmeğe başladı* (M. Ş. Esendal, EOY, 245).

Geceleri *uykum içinden küçük çığlıklarla sıçradığım oluyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 74).

Ne ***geceleri*** *havuz başında buluşuyor, ne* ***gündüzleri*** *kükürt serpmek için bağa gidiyorduk* (P. Safa, DHK, 95).

Ben de hastalık var sandımdı. Allah göstermesin! (...) Öyle ***geceyarıları,*** *insanın aklına iyi şeyler gelmiyor* (S. İleri, DSG, 15).

Ama Sevtap hiçbir şeyi unutmamaya kararlı : Türkân bir bankada çalışmış ***önceleri*** (S. İleri, DGS, 18).

Adnan: ***perşembeleri*** *meşgulüm. Şimdilik* ***perşembeleri*** *gideriz* (M. C. Kuntay, Üİ, 73).

Zekiye Sultan, ***sonraları*** *, Fransa'nın Aşağı-Pirene'lerde Pau şehrinde ömrünü bütünleyecektir ki, küçük bir otel odasında meydana gelen ölümü çok yürekler yakacaktı* (S. Birsel, BŞM, 251) vb.

2. Addan Ad Yapma Ekleriyle Kurulan Zarflar

435. Addan ad türeten eklerle kurulan zarflar da ek türü bakımından pek sınırlıdır. Bu eklerin bir ikisi dışında kalanlar, aslında ad ve sıfat türeten ekler olup, zarf olarak da kullanıldıkları için aynı zamanda zarf türeten ekler arasında yer almışlardır. Bu ekler ve oluşturdukları başlıca zarflar şunlardır:

435.1 *+lIk/+lUk* Ekiyle:

Sakallı Vasfi ***bir aralık*** *hafif hafif öksürdü* (M. C. Kuntay, Üİ, 290).

Bu kasaba kendi kuvvetlerinin ***şimdilik*** *gidebileceği son basamaktı* (H. E. Adıvar, VK, 59).

Kâmil Bey, bütün bu sözlerden, yalnız Nedime Hanım'ın ***şimdilik*** *tehlikede olduğuna dikkat etmiştir* (K. Tahir, EŞİ, 371).

435.2. *+CA, +CAnA* Zarf Türetme Ekleriyle:

Bu eklerle türetilen zarflarda ek vurgusuzdur. Vurgu ekten önceki hece üzerindedir:

Bir güvence arıyordu Said Halim Paşa, fakat bu güvence sadece kendisi için miydi yoksa gerçekten devlet millet için mi? Burasını ***açıkça*** *çıkaramıyordu Talât Bey* ...(M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 46).

Dün, topal dostumun, "gözlerinin içi güldü" bu serseri şansın aksak temposuna uyarak şehrin dışına çıktım. Batıda

heybetli bir gölge gibi, şehre çöken hisarı gördüm. ***Beraberce*** *ona tırmandık* (R. O. Arık, CV, 132).

En iyisi ön sözden vazgeçerek ***doğruca*** *esere girmek... Ne Servantes, ne de eseri, herhangi bir ön söze muhtaç mıdırlar?* (K. Tahir, EŞİ, 99).

Günlerce, *güya ev içindeki varlığımdan haberleri yokmuş, sesini duymuyormuş, yüzümü görmüyormuş gibi davranıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 29).

– *Nah buyur binbaşım!... Sardık* ***güzelce****!...* (K. Tahir, YS, 303)

Eskinin büyük sanat eserlerine dair karma karışık şeyler düşünerek, bir süre ***öylece*** *kaldı.* (K. Tahir, EŞİ, 99).

Sessizce çıkıp evden koşmaya başladım benim gibi koşanlar çok, Bulgarlar ve çocuklar... (E. Işınsu, ÇB, 148).

Yaşı küçük memur kızlarıyla ***iyicene*** *dost olduktan sonra, bu konuyu biz onlara açardık* (N. Üstün, AÜÇ, 39).

Bu adam işi ***iyicene*** *tavsattı; anlaşılan* ***fazlacana*** *yüz buldu* vb.

435.3 *+cIk/+cUk* Ekiyle:

Elleri pamuk gibi ***yumşacık*** *olmuştu.*

Peynir dilimlerini ***incecik*** *kesmeli, patatesleri* ***ufacık*** *doğranmalıydı.*

Sürekli ayakta kaldığı için ***birazcık*** *yorulmuştu.*

Çok uzun boylu olan arkadaşı ile yan yana gelince, kendisi onun yanında ***kısacık*** *kalmıştı.*

Canının sıkıntısından ***azıcık*** *daha ihtiyarı dövecektim* (Ö. Seyfettin, GM, 52).

435.4. *+cAk* Ekiyle:

Güzelim yaz ***çabucak*** *geçip gitti. Ada'ya yazlığa gelmiş olanlar İstanbul'a göç ediyorlar* (A. Nesrin, BGBG1, 339).

İkinci sınıfa geçti. ***Çabucak*** *geçiyor yıllar.* ***Çabucak.*** *Yaşlanıyoruz artık* (S. İleri, DSG, 12).

Bu mektubu al ve ***tezcek*** *postaya yetiştir.*

Sorduğumuz öğrenciyi ***demincek*** *bahçede görmüştüm.*

Demincek *onların grubunda bulunan yeni evlenmiş bir genç kadın, dinlemek için taa yakına geldi ve bir murakabe vaziyeti aldı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 18).

435.5. *+cAcIk* Ekiyle:

Bu ek *+CA* zarf ekinin *+cIk* küçültme ekiyle genişletilmesinden oluşmuş bir türüdür:

Genç kadın o gün dışarı çıkabilmek için ev işlerini ***çabucacık*** *bitirmişti.*

Ayol, o adam ***demincecik*** *buralardaydı. Şimdi nerelere kayboldu.*

Bana bir saat izin verirseniz ***hemencecik*** *döner gelirim.*

Çocuk oturduğu yerden kalktı, ***usulcacık*** *annesinin yanına gitti ve kulağına bir şeyler fısıldadı.*

Bu külfetten ***kolaycacık*** *kurtulmak istiyordu.*

Kalabalığın arasından ***yavaşçacık*** *sıyrılıp uzaklaştı.*

435.6. *+Ar* Ekiyle:

Üleştirme sıfatları kuran *+Ar* eki arka arkaya tekrarlanınca bir zarf türetme eki olmaktadır.

Doktor hastalarını ***birer birer*** *dinledi ve ilaçlarını yazdı.*

Yeni döşemeler önce noksanlığı farkedilmeyen şeyleri, şimdi ***birer birer*** *meydana çıkarmıştı* (K. Tahir, EŞİ, 1619).

Çocuklar sınıfa girerken ***üçer üçer*** *sıra oluşturdular.*

Örnekleri birbirine karıştırmayın, ***teker teker*** *sıralayın* vb.

435.7. *+lI / +lU* Ekiyle:

Tarihinden gelen çaresizliklerle ***alacaklı*** *kalmış cemiyetlerde, tarihi ve vatanı karışmış olan asıl kütlenin, çoğunluğun siyasetçe, iktisatça, kültürce ön safta bulunmaması, o topluluğu yıkacak olan şeydir* (R. O. Arık, CV, 47).

Edebiyat... Hatıraları (...) teker teker, biz yaşamışız, biz yapmışız gibi dile getiren ve silinmekten koruyan, ***canlı*** *tutan edebiyat!* (R.O. Arık, CV, 15).

Aklın ereli beri gördüğüm manzara bu; yıkanlar yapanlardan ***kazançlı*** *çıkıyorlar* (M. Çınarlı, SY, 11).

Kâmil Bey, Abdülhamit'in en zengin vezirlerinden Selim paşanın tek çocuğuydu. Genç yaşında çok büyük bir mirasa konmuş, buna dayanarak, her şeyde gerçek amatör sporcu ölçüleriyle ***onurlu*** *yaşamıştı* (K. Tahir, EŞİ, 10).

Sevgilerine, dostluklarına, veya kinlerine, hınçlarına göre kimi değerli sanatçıyı batırıp kimi değersizleri birer dahi ilân etmeye kendilerini ***yetkili*** *görürler* (M. Çınarlı, SY, 31) vb.

435.8. *+sIz/ +sUz, +sIzIn* Ekiyle:

En haklı bir davacı kendisine rüşvet vermeğe teşebbüs etse, o saatte onu ***haksız*** *çıkarırmış* (Ö. Seyfettin, BL, 37).

Selânik'i babalarımız ***muharebesiz mi*** *almışlardı ki, şimdi* ***muharebesiz*** *düşmana veriliyordu* (Ö. Seyfettin, B, 82).

Cemo, ***nefessiz*** *kalıp, iki büklüm oldu, Kara Seyid'in kollarında* (K. Binbaşar, C, 220).

Şimdi sade etraftan öten yaz böceklerini dinleyerek üçü birbirine dayana dayana ***sessiz*** *yürüyorlardı* (H. R. Gürpınar, T, 142).

Elbiselerini sanki birileri zorluyormuş gibi ***isteksiz isteksiz*** *değiştirdi değiştirdi* (T. Buğra, D, 169).

Magda boynunun altında ***ansızın*** *bir acı duydu* (Ö. Seyfettin, B, 28).

Birisinden ***alçalmaksızın*** *af dilemek için mutlaka üstün yerde olmanın gerektiği anlaşılıyordu* (K. Tahir, EŞİ, 379).

Her rast geldiğine ***yerli yersiz*** *öğütler vermeğe kalkışırdı* (H. R. Gürpınar, MT, 21).

Bursa'nın caddelerini bulanık gözlerle seyrettim. Kapıdan içeriye ***ansızın*** *girdim* (A. Gündüz, BŞGD, 185) vb.

435.9. *+lI/+lU + +sIz/+sUz* Ekiyle:

Aliye'nin kalbi birden bir korku ile attı. Meselenin Tosun Beyle olan ilgisini ***belli belirsiz*** *sezmişti* (H.E. Adıvar, VK, 33).

Nedime Hanım, Niyazi Ağabeysini kurşuna dizmeye götürmüşler gibi yüreğinde büyük bir acı duyarak gözlerini yumdu. Alt dudağı ***belli belirsiz*** *titriyordu* (K. Tahir, EŞİ, 247).

Kamelyanın evine aldığı erkekler arasında saray yaverlerinden kaymakam Tiranlı Gani Toptani Bey de vardı. Gani Bey saraydan aldığı buyruk üzerine kadının evine ***vakitli vakitsiz*** *girip çıkmayı sıklaştırır* (S. Birsel, BŞM, 252).

435.10. *+DIr/+DUr* Bildirme Ekiyle:

Zaman gösteren adlara gelen bu ek bir adı fiilleştirme yerine "bir zamandan beri" anlamıyla zarflar oluşturmuştur:

Anası babası ile ***birkaç gündür*** *Ankara'nın bir otelinde oturuyorlar. Beş yahut altı yaşlarında, ince, pek sevimli, tatlı, yaramaz bir kızcağız* (M. Ş. Esendal, EOY, 121).

Çoktandır *babasından kendisine geçinmesini temin edecek kadar bir irat kalmış olan halam (...)* (A. Ş. Hisar, ÇE, 220).

Günlerdir *kendi kendini göremediğinden vücut birliğini kaybettiği duygusuna kapılıyor* (A. İlhan, KS-2, 531).

Pariste ne yaptıysa burada da yapacak. Önce bir iş edinmeli. Çalışmak, Ne bu böyle ***iki yıldır*** *günlerini gecelerini doğraya doğraya lüzumsuz yaşaması?* (A. İlhan, KS-2, 383).

Kâğıda yazdığı hikâye adını bir daha okudu: Yıldız yemek yasaktır. Bu sözü ***haftalardır*** *diline pelesenk etmiş, bu başlık altında bir hikâye yazmak düşüncesiyle sıralı sırasız mırıldanıp durmuştu: Yıldız yemek yasaktır* (O. Hançerlioğlu, A, 43) vb.

435.11. Sıfatlardaki ön hecenin olduğu gibi veya genişletilmiş biçimde tekrarlanması ile kurulmuş olan ilâveli zarflar da vardır:

Apaçık, apansız, basbayağı, besbelli, büsbütün, çepeçevre, dimdik, düpedüz, dosdoğru, sapasağlam, sımsıkı gibi.

Mektubun satırları arasında her şey ***apaçık*** *görünüyor.*

– Kim Doktor Münir Bey?... Nereden aklına geldi şimdi?

Geldi ***apansız****....* (K. Tahir, YS, 309).

Nerede olduklarını söylemiyor ve bilmiyorum, diyorsun. ***Basbayağı*** *biliyorsun ve saklıyorsun.*

Kitap gönderecekti, göndermedi. ***Besbelli*** *unutmuştur.*

Hele ben, bu ilk feraceye girip yaşmak tuttuğum günün akşamı olduğu için ***büsbütün*** *şaşkına dönmüş bir halde idim* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 17).

Avluyu ***çepeçevre*** *büyük ahşap binalar sarmıştı* (D. Yılmaz, FY, 38).

Neden öyle acemi halayık gibi ***dimdik*** *duruyorsun?* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 17).

Doktor kendisiyle ***düpedüz*** *dalga geçiyordu* (T. Buğra,Y, 38).

Genç öğretmen, yine eski siyah paltosunu giymiş ve başını siyah örtüsüyle ***sımsıkı*** *sarmıştı* (H. E. Adıvar, VK, 77).

Annesi ölünce çocuk ortalıkta ***yapayalnız*** *kalmıştı.*

Farsça "dolu, çok" anlamlarındaki *pür* ön eki ile kurulmuş bazı birleşik sıfatlar da zarf olarak kullanılmıştır: *pürhiddet, pürneşe, pürtelaş gibi.* Ancak, bu şekiller bugün artık canlılığını kaybetmiş ve nispeten eski tarihli eserlerde kalmıştır:

Coğrafya muallimi ***pürhiddet*** *dışarı çıktı* (Ö. Seyfettin, GM, 134).

Genç kız odasında ***pürneşe*** *dolaşıyordu.*

Gırtlağımı yırtarcasına haykırırken odaya efendim ***pürtelâş*** *girdi* (R. H. Karay, TS 2, 1833) vb.

B. Fiilden Türemiş Zarflar

436. Fiilden türemiş zarflar kendi içinde iki farklı grup oluşturur: **1.** Fiilden *-Ik /-Uk, -GIn /-GUn* ve *-mA* ekleriyle türetilmiş olan ad ve sıfatların zarfa dönüşmesi veya aynı zamanda zarf olarak kullanılması yoluyla oluşan zarflar. **2.** Zarf-fiil yapısında olan zarflar.

1. Fiilden *-Ik/-Uk, -GIn/-GUn, -mA/-mAcA* Ekleriyle Türetilen Zarflar

437. Fiilden *-Ik /-Uk, -GIn /-GUn ve -mA, -mAcA* ekleriyle türetilmiş olan ad ve sıfatların zarf olarak kullanılmasına dayanan şekiller, sayıca sınırlıdır. Başlıcaları *açık bırak-, açık seçik anlat-, artık konuşma-, uzak düş-; azgın davran-, kırgın dur-, küskün*

ayrıl-, pişkin görün-; gülme tuttur-, hırsızlama gir-, kesmece sat-, silmece doldur- gibi kullanılışlardaki şekillerdir.

437.1 *-Ik/-Uk* Ekiyle:

*Artık **açık** konuşmalısın!*

*İnsan mağlûbiyetini bu kadar **açık** kabul eder mi?* (M. Yesari: TS.I, 12).

*Bu iki örnek de **açık seçik** gösteriyor ki, çocuklarımızı kendi yetiştirdiğimiz gibi yetiştirmek hakkı bize verilmiş değildir* (H. Taner, TS, I, 16).

*Boğazına bir hıçkırık tıkandı, **kesik kesik** öksürüyordu* (E.M. Karakurt, DBK, 9).

*Size **uzak** durdumsa bu Neyzen'in suçu değil* (S. Çokum, BD, 213) vb.

437.2. *-GIn/-GUn* Ekiyle:

*Kendini ciğerine ok saplanmış gibi güçsüz ve **bitkin** hissediyordu.*

*Azime Hanım etrafına bakınmadan **dalgın dalgın** yürüyordu.*

*Pembe üstelemedi, **kırgın** yürüdü* (S. Çokum, BD, 31).

*Akşamlara kadar güneş altında çalışmış ve yorgun düşmüştü. Bu işlerde sanıldığı kadar **pişkin** değildi.*

*İki yıldır bir araya gelmedikleri halde, bu son gelişte yine **küskün** ayrıldılar.*

*Yine öyle ciddî... Ama o eski Vahit değildi artık. **Yılgın yılgın, küskün küskün** bakıyor* (A. Nesin, BGBG-1, 368).

*Asiye **suskun** durdu* (S. Çokum, BD, 31) vb.

437.3. *-mA, -mAcA* Ekleriyle:

*Suya, idmancı gençlerin yaptığı gibi **balıklama** atladı* (S. F. Abasıyanık, TS-1, 210).

*Arabada bir arıza olmalı! İkide birde **aksama** ve **duraklama** yapıyor.*

*Buraya bir mim koydu. sonra: "Dalamandı he ya" dedi. Üstelik **hırsızlama** girdi eve, sağı solu kollayaraktan* (M. N. Sepetçioğlu, K, 203:G. Akar, ZFY, 77).

Manav karpuz ve kavunlarına çok güvendiği için hep ***kesmece*** *satıyor.*

– Gavur kızının etini buran ben miyim?

– Töbe yalan!

– Yalanı yoook, burmuşsun. Ne güzel, burmuşsun ki, ***canını almacasına*** (K. Tahir, DA, 337).

Çocuklar dün burada ***köşe kapmaca*** *ve* ***yutturmaca*** *oynuyorlardı.*

Sanki kıtlıktan çıkmış gibi, getirdiği kabı ***silmece*** *fındıkla doldurdu* vb.

2. Fiilden Zarf-Fiil, Ad-Fiil ve Sıfat-Fiil Ekleriyle Türetilen Zarflar

Zarf-Fiil Ekleriyle:

438. Zarf-fiil ekleriyle türetilen zarfların bir takımı *-A, -I / -U* zarf-fiil eklerinin eski dönemlerde birer kalıplaşma aşamasından geçmesiyle oluşmuştur. Bunlar yapıca zarf-fiil oldukları hâlde, artık işlek zarf-fiil olma özelliğini yitirdikleri için asıl zarf niteliği kazanmışlardır. Öyle ki, içlerinde başka kelime sınıflarına ait olup da aynı zamanda zarf olarak kullanılanlar da vardır:

ayrı (<ayır-ı): ***ayrı*** *yaşa-; erte (<ert-e): pazar ertesi>* ***Pazartesi*** *gelecek; çevre (<çevir-e): İnsanlar* ***çevre çevre*** *toplanmış; daha (<tak-ı):* ***daha*** *başlamadı; dolayı (<tola-y-u): Toplantıya hastalığından* ***dolayı*** *gelememiş; geçe (<geç-e): Beşi* ***on geçe*** *hareket edilecek; geri < *ki-rü:* ***geri*** *dönmeyecek; kala(<kal-a): oraya* ***ona on kala*** *varmışlar; ite kaka (<it-e kak-a): adamı* ***ite kaka*** *bu duruma düşürdüler; karşı (<karış-ı): Babası oğluna yanlış davranışı yüzünden* ***karşı*** *çıktı; öte (<öt-e "geçerek"): Biraz* ***öte*** *gider misiniz? Ötürü (öt-ür-ü "geçirerek: dolayı"): Size* ***bundan ötürü*** *gücenmiş; yine (<yan-a "geri dönerek"): Bugün* ***yine*** *uğramadı* vb.

439. Fiilden yapılan zarfların çok geniş ve önemli bir bölümü zarf-fiil ekleriyle kurulmuştur. Bunlar, çekimli fiil olma özelliğinden sıyrılarak zarfa dönüşmüş bulunan, canlı ve işlek fiil şekilleridir. Bu nitelikte zarf türeten başlıca ekler şunlar:

a. -(y)A: ***ballandıra ballandıra*** *anlat-*, ***düşüne düşüne*** *bunal-*

b. -(y)Ip/-(y)Up: ***Korkup*** *kaç-*, ***zıplayıp*** *yakala-*.

c. -(y)ArAk: ***Anlayarak*** *çalış-*, ***bilerek*** *yap-*.

ç. -(y)IncA/-(y)Unca: ***Başlayınca*** *göster-*, ***bakınca*** *gör-*.

d. -(y)AlI: ***Geleli*** *oturma-*, ***iyileşeli*** *çevikleş-*.

e. -mAdAn: ***Çekinmeden*** *sal-*, ***yılmadan*** *çalış-*.

f. -(i)ken: ***Çalışırken*** *düşün-*, ***dolaşırken*** *gör-* vb.

Fiilden türemiş olan bu zarflar, "Çekimsiz Fiiller"in "Zarf-Fiiller" bölümünde hem yapıları hem de işlevleri yönünden geniş ölçüde ele alındıkları için, bu bölümde zarfların yapısını tamamlama bakımından ek türlerini sıralamakla yetinilmiştir (ayrıntılı bilgi için 736-761.§'lara bk.).

440. Zarf-fiillerin bir kısmı da ad-fiil ve sıfat-fiillere bazı ad çekimi eklerinin getirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu nitelikteki başlıca ekler de şunlardır:

a. -mAksIzIn: *Yüzüne* ***bakmaksızın*** *konuştu.*

b. -mAsIylA: *İçeriye* ***girmesiyle*** *çıkması bir oldu.*

c. -DIğIndA: *Emaneti sana* ***uğradığımda*** *alırım.*

ç. -DıkçA: *Bahçede çiçekler* ***açtıkça*** *insanın gönlü ferahlar.*

d. -mIşcAsInA: *Sanki* ***bilmişcesine*** *konuşuyor.*

e. -AsIyA: *Bazı insanlar korunması gereken değerlere* ***kıyasıya*** *saldırıyor ve onları yok etmeye çalışıyor.*

f. -(y)AcAkçAsInA: *Delikanlı kıza* ***yiyecekçesine*** *baktı.*

g. -IrcAsInA: *Turist tepeden aşağı* ***yuvarlanırcasına*** *indi.*

h. -r, -Ar/-Ir: *Âdem Bey karısını o geç saatte hâlâ sofrada* ***bekler*** *buldu.*

j. -r...-IrmAz: *Cevap* ***gelir gelmez*** *size sonucu bildiririm* vb.

Ad-fiil ve sıfat-fiillerden kurulan zarflar da ilgili bölümlerde genişlemesine ele alındığı için, burada yine konunun ayrıntısına inilmemiştir (Ayrıntılı bilgi için 762-820. §'lara bk).

3. Kelime Grubu Yapısmdaki Zarflar

441. Bir kısım zarflar da yapıca kelime gruplarına dayanır. Zarf oluşturan kelime grupları tekrar, ad tamlaması, sıfat tamlaması, edat grubu, bağlama grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, ayrılma grubu, isnat grubu, zarf-fiil grubu biçimlerindedir. Bunları birkaç örnekle kısaca gözden geçirelim:

Tekrar Grubu Biçimindeki Zarflar:

442. Türkiye Türkçesinde bol bol kullanılan tekrar grubundaki zarflar, daha çok ad ve sıfatlardan oluşan zaman, tarz ve pekiştirme zarfları biçimindeki tekrarlara dayanır. Bu tekrarlar da aynen tekrarlar, eş veya zıt anlamlı tekrarlar veya eklemeli tekrarlar biçimindedir: ***acele acele*** *git-*, ***açık seçik*** *bil-*, ***adım adım*** *dolaş-*, ***ağır ağır*** *yürü-*, ***ağlaya sızlaya*** *anlat-*, ***bir bir*** *anlat-*, ***bön bön*** *bak-*, ***buram buram*** *terle-*, ***çepe çevre*** *kuşat-*, ***damla damla*** *birik-*, ***derin derin*** *düşün-*, ***dipdiri*** *dur-*, ***düpedüz*** *yap-*, ***düşe kalka*** *yürü-*, ***güldür güldür*** *ak-*, ***kayıtsız şartsız*** *kabul et-*, ***gün gün*** *zayıfla-*, ***iyi kötü*** *hakkından gel-*, ***köy köy*** *dolaş-*, ***parça parça*** *bul-*, ***sıra sıra*** *dizil-*, ***yeni yeni*** *alış-* gibi.

Hep önüne bakarak annesinin yanı sıra ***ağır ağır*** *yürüyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 17).

Bu sefer Aziz, kendini ısırtmamaya çalışıyor, yerde ***alt alta***, ***üst üste*** *boğuşuyorlardı* (M. Ş. Esendal, EOY, 241).

Bütün tanıdıklarından, kadın erkek ***ayrı ayrı*** *nefret ediyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 33).

Pencereden saatlerce denize ***baka baka*** *bir takım kara düşüncelere dalıp gidecektim* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 29).

İç sıkıntısına çare bulmak için ***bazı bazı*** *çocuklarla oymacılık yaptığı olurdu* (H. R. Gürpınar, MT, 17).

Köyün meydanına topluyorum cümle halkı, çoluk çocuk, dinlesinler önce beni. Her şeyi ***bir bir*** *anlatıyorum. Gizli emirleri, Stefan'ın anlatmaktan çekinmediği tedbirleri...* (E. Işınsu, ÇB, 326).

Uzunca bir susuştan sonra, döndü. ***Buruk buruk*** *gülümsüyordu* (T. Buğra, Y, 130).

Bu sözler karşısında Abdülhamit'in gözlerindeki sarılık, öfkeden alev gibi parlamaya başlar. Kemerli burnunun ayak ucundaki çizgiler ***bütün*** *derinleşir* (S. Birsel, BŞM, 123).

Dik yamaçtan çıkarız. Dönüp bakarım geriye... Karşıda Kaşıkadası. Aşağıda pırıl pırıl denizin dibinde renkli çakıllar ***büyümüş büyümüş*** *görünür* (A. Nesin, BGBG-1, 338).

Biz dili kelime kelime değil ***cümle cümle*** *öğreniriz* (M. Kaplan, KVD, 45).

Az sonra Asiye ***çekine çekine*** *geldi, el öptü* (S. Çokum, BD, 71).

Mal sahibi, kafayı ***çekip çekip*** *de uyuduğu zaman, düşünde hep elmalığın çalınmış olduğunu görürdü* (N. Üstün, AÜÇ,12).

Halil geldi, yanına diz çöktü. Uzaktan iki el daha ateş edildi, atın kişnemesi daha büyüdü, daha delileşti. Gece ***çın çın*** *öttü* (Y. Kemal, İM, 508).

Biz tiryakiliğimizden sahne rüyalarımızdan koptuk mu sünepeleşir, bitkinleşir, ***damla damla*** *erir gideriz* (T. Buğra, Y, 71).

Sonra Memed yeşil toprağın orada durup ***derin derin*** *soluk aldı* (Y. Kemal, İM, 62).

Mümtaz, ağabeyi dediği amcasının oğlu İhsan'ın hastalığından beri ***doğru dürüst*** *sokağa çıkamamıştı* (A. H. Tanpınar, H, 7).

Düşe kalka, koşa yürüye *yanına vardı. Baktı ki Memed bitik, dişleri kenetlenmiş* (Y. Kemal, İM, 199).

Evveli bu böyle değildi; esnafla ***düşe kalka*** *hinoğlu hinleşti* (H. Taner, OBV, 59).

Onlarla beraber ***güldür güldür*** *güldüm* (H. Balıkçısı, DG, 61).

Çadaroğlu birden irkilmiş, yumruklarıyla kösele zırhını ***güm güm*** *gümleterek, ayaklarındaki dişi geyik derisinden çizmeleriyle* ***ter ter*** *tepinerek gülmeğe başlamıştı* (K. Tahir, DA, 250).

Hele, tavşanla kaplumbağa hikâyesi ***hiç mi hiç*** *hatırımdan çıkmayacak* (M. Çınarlı, SY, 43).

Kızcağız yıllardır kendisine bu eziyeti çektirenlere ***için için*** *lânet okuyordu.*

Vali beg gözlerine gözlük takarak, kâğıtlara eğildi. Hepsini ***inceden inceye*** *gözden geçirdi* (K. Binbaşar, C, 123).

Üç büyük kâsenin orta yerinde bir başka kâsede ananas şerbeti buğulanıyordu, buğusu alev olmuş, ***ine çıka****, yanıyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 11).

Boğazına bir hıçkırık tıkandı, ***kesik kesik*** *öksürüyordu* (E. M. Karakurt, DBK, 9).

Kandilli sarayın yalı uşaklarından biri ***koşa koşa*** *gelip Beyzade Celâlettin Beye bu yanık havayı yetiştirmiştir* (S. Birsel, BŞM, 533).

Bu güzellik, bu şiirle kanımız da atan kardeşlerimiz ne kadar zaman vefa ile, kahramanlık ile ***omuz omuza*** *kendilerinin olan bu memlekette ölmüşlerdi* (H. E. Adıvar, AG, 83).

Akasyalar mayıs sabahının serin esintileri ile ***pır pır*** *titreşiyorlardı* (T. Buğra, D, 7).

Hele beyaz sakallı hakimin gözlerinden ***şıpır şıpır*** *yaşlar damlıyordu* (Ö. Seyfettin, GM, 26).

Çatlak, kupkuru, yer yer sarı renklerin kapladığı dudakları, zelzeleye tutulmuş köhne bir yapı gibi ***tir tir*** *titriyordu* (N. Üstün, AÜÇ, 5).

Dağların karlı tepeleri ***yavaş yavaş*** *aydınlanıyordu* (E. M. Karakurt, DBK, 45).

Ad Tamlaması Biçimindeki Zarflar:

443. Dilimizdeki zarfların bir kısmı da yapıca yalın veya bazı ad çekimi ekleri ile genişletilmiş ad tamlamalarından oluşmuştur:

Akşam üstü *her evden bir sıcak ekmek kokusu geliyordu* (Y. Kemal, İM, 56).

Akşam üstleri*, saat beş altı sularına doğru, bir pastahanede sıcak bir çay yahut bir tabak dolusu dondurma ve küçük bir iki pasta yemek daima iyi olur* (K. Hulusi, H, 58).

Arkası üstü *uzanıyor, kâbus içinde, başıma geçip de yavaş yavaş büyümüş bir şeytan külâhına benzeyen çadırın kirli, çentikli direğine bakıyorum* (Ö. Seyfettin, B, 133).

Elmasım, ***Allah aşkına*** *şu güzel kaşlarını çatma* (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 89).

Evden eve gitmeler gelmeler. Çocuklarda yaşlılarda bir keder, bir bekleme, bir telâş. Herkes sinirli, herkes ***ateş üstünde*** *oturuyor* (Y. Kemal, İM, 397).

Beğenmedikleri tütünden, ***birbiri arkasına****, onar sigara içmişlerdi* (Ö. Seyfettin, B, 118).

Günler ***birbiri ardına*** *gelip geçiyor...*(E. Işınsu, ÇB, 289).

O gençliği yetiştirmek davasını gütmüş bir hoca, bir maarifçi için bir ***ömrün sonunda*** *ne büyük bahtsızlık* (T. Banguoğlu, KG, 7: G. Akar, ZFY, 24).

Fakat Macit ***burnunun dikine*** *gidiyordu* (T. Buğra, Y, 70).

Diz üstü *iki eline dayanarak (...) yürüdü* (M. N. Sepetçioğlu, K, 19).

Devrisi gün *Cemo'yu yayladan köyümüze indirdim* (K. Bilbaşar, C, 108).

A tevekkeli değil... bu evde çıt olsa ***ertesi günü*** *mahalle kahvesinde oluyor* (H. R. Gürpınar, T, 25).

Gece yarısı *bir at ayağı tapırtısı duydu, kamışın kökünden çıktı, çok ötelerden bir at karartısı Toprak tepeye yukarı süzülüp gidiyordu* (Y. Kemal, İM, 118).

Hastaneye ***geldiğinin üçüncü günü*** *öldü* (A. H. Tanpınar, AER, 154).

Orhan Bey sevgili atı Karadumanı torbalıyordu. ***Göç şerefine****, süslü giymiş, çoğu dedesinin armağanı, değerli silâhlar kuşanmıştı* (K. Tahir, DA, 396).

Yahya Kemal, ***ikindi sularında,*** *İkdam gazetesinin kapısından çıkmak üzeredir ki gözleri, Babıâli yokuşunun yukarısındaki kalabalığa takılır* (S. Birsel, BŞM, 520).

Kendi başına *bir karar verebilmişti annem!.. Kaybolacak beş gündelik ve manga başının azarlayan suçlayan yüzü. Dayanılabilmez!* (E. Işınsu, ÇB, 21).

Adam birdenbire kendinden beklenmeyen bir çabuklukla ***sırt üstü*** *döndü. Elleri iki yana açılmıştı, çarmıha gerilmiş İsa'ya benziyordu* (N. Üstü, AÜÇ, 7).

Tören ***soluk benizlerin seyrinde*** *sona erdi* (A. G. Yıldız, DMD 22: G Akar, ZFY, 97).

Bu ***söz üstüne*** *Nevbahar Hanım'ın eli ayağı çözüldü* (S. Çokum, BD, 101).

Her memleketin insanları böyle ***yazın sıcağında, kışın soğuğunda*** *çalışırlar* (H. R. Gürpınar, MT, 8).

Yıllar yılı *bütün şairler ve şiirlerle alay edildi* (M. Çınarlı, SY, 77) vb.

Sıfat Tamlaması Biçimindeki Zarflar:

444. Sıfat tamlaması biçimindeki zarflar da ya eksiz yalın durumdadır. Yahut da bulunma, yönelme, çıkma durumu gibi bazı ad çekimi ekleriyle genişletilmiştir. Tamlamayı oluşturan ögelerden biri bir tamlama veya grup hâlinde de olabilir:

Her ikisi de ***aynı yıl aynı gün*** *gelin olmuşlardı* (A. G. Yıldız, DMD, 8: G Akar)

Arabanın geldiği gün *eve bir uşak, bir erkek aşçı, yeni yeni oda hizmetçileri de girdi* (A. H. Tanpınar, SAE, 71).

Bazı geceler *üç beş arkadaş toplanır, poker oynarlardı* (N. Cumalı, ABU, 5).

Köpek iniltiler çıkararak çevresinde dolaşıyordu. Ayak bileklerine kadar düşmüş olan pantolonunu çekmek için eğildi. ***Bir çırpıda*** *birçok şey yapmak ister görünüyordu* (N. Üstün, AÜÇ, 8).

Rıza Hoca ***bir ara*** *"oğul oğul!" demişti* (S. Çokum, BD, 94).

Hurrem ***başka bir*** *donuklaştı,* ***bir tuhaf*** *güldü* (T. Buğra, Y, 159, 160).

Birkaç gün daha *burada kalıp çürük hayvanları toplamayı sözleştiler* (Ö. Seyfettin, B, 126).

Seniha alaca karanlıkta, dolan salonda ***bir müddet*** *yalnız kaldı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 22).

Bir küçük kız hatırlıyorum, babasına yaranmak için çırpınmakta, ***bir tek kere*** *"Kızım..." lafını işitmek istiyor, bir kocaman baba eli, saçlarını okşasın istiyor* (E. Işınsu, ÇB, 164).

Böyle durumlarda *beklememek değil, beklemek ayıptır* (T. Buğra, Y, 56).

Dün gece *büyük babamın İtalyanca kitaplarından birini açtım* (P. Safa, NSM, 274).

Geçen yaz *Pembe halasının yanında kilim de dokudu* (S. Çokum, BD, 15).

Güzel kokmalı evimiz... Perdeleri, kilimleri falan da yeniden yıkamalı, ***durdukları yerde*** *kirlenmişlerdir...* (E. Işınsu, ÇB, 289).

Kolordu Komutanının özel bir trenle geldiği ***dün gece*** *duyulmuş* (K. Tahir, YS, 305).

Tam ***bu sırada*** *dehşetli bir fırtına çıktı* (Ö. Seyfettin, EB, 66).

Geçen gün *Tokatlıyanda Sermet bana genç bir Frenk takdim etti* (Ö. Seyfettin, GM, 5).

Salim Beyin önünde duran sininin üstü çeşitli mezelerle doluydu. Selim Bey, rakısından ***her içişte*** *derin bir "ohh" çekiyordu* (N. Üstün, AÜÇ, 83).

Tehlike kaçağı korkaktır ama ***her yerde, her zaman*** *böbürlenirler, atar tutarlar* (R. O. Arık, CV, 118).

Cevdet ***ilk defa****, hem de uzun süreden beri* ***ilk defa*** *hırslı ve iddialı idi* (T. Buğra, D, 13).

İlk karşılaştıkları gün*, evlenmek için tanıştırıldığı Kâmil Beye yalnız sonuna kadar güvenebilip güvenemeyeceğini anlamaya çalışarak bakmış, (...) güvenilir bulduğu için kocalığa kabul etmişti* (K. Tahir, EŞİ, 17).

Guryan Hatun, hayvanın üstünde ***imrenilecek kadar dik, güvenle*** *duruyor, elindeki asasıyla yaman bir savaşçıya benziyordu* (K. Tahir, DA, 398).

Cemil Bey, bana ***kaç kere*** *yüreğini dökmüş, niyetlerini bildirmemiş miydi?* (Y. Kadri Karaosmanoğlu, HOŞ, 24).

Üç gündür *ne güzel hasbıhaller ettik* (Ö. Seyfettin, B, 15).

O esnada da gene öyle yapasım geliyordu (Y.K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 17).

Ana, kardeşler, gelinler bayram ediyorlardı. ***Seyranın yüzü gülmediği sürece*** *onlar da pek öyle ahım şahım gülmemişlerdi* (Y. Kemal, İM, 461).

Sonsuz bir ürpermede *gerinirken, bazı bütün bedeni yalıma kesiyor, ateşler içinde kalıyordu* (Y. Kemal, İM, 458).

Nuran ***söz verdiği gün*** *geldi* (A. H. Tanpınar, H, 117).

Siz hiç rüzgâr öptünüz mü? Ben rüzgârı, hem de ***yüzlerce defa,*** *o güzel Taşkent sabahında öperek yürüdüm* (Y. B. Bakiler, TT, 45) vb.

Edat Grubu Biçimindeki Zarflar:

445. Bunlar *-DAn beri, boyunca, -A doğru, gibi, +A kadar, +A karşı, +DAn evvel, +DAn önce, +DAn sonra, -A göre, ile, +sınA rağmen* gibi türlü edatlarla oluşturulan edat grubu yapısındaki zarflardır:

Hayri Efendi de onun birkaç adım gerisinde gidiyor ve ***birkaç günden beri*** *zihninden geçen şeyleri mırıldanıyordu* (M. Ş. Esendal, EOY, 14).

Yalnız bende meçhul bir hastalık vardı, ***sekiz yaşımdan beri*** *çekiyordum* (P. Safa, DHK, 9).

Handan bir daha görmemeyi düşünmüşken, Orhan'ın o ***yorumu yüzünden,*** *onlardan ayrılmadı. Ama Handan (...)* ***bütün yemek boyunca*** *onu hırpaladı, küçülttü, ezdi* (T. Buğra, D, 136, 137).

Ona öyle gelir ki, ***Sultan Murad'ın toprağa düştüğü günden bu yana,*** *lâleler, güller, gelincikler al renkli açmadılar* (S. Çokum, BD, 85).

Bu tartışma ***sabaha dek*** *sürdü* (K. Bilbaşar, C, 159).

Öğleye doğru *muayene odasının önü doldu* (P. Safa, DHK, 7).

Yaz sonlarına doğru, *bir gün Rıza kooparatife uğramıştı* (E. Işınsu, CB, 234).

Yorgun bir kara karga başlarının üstünden "gaklayarak" geçti. Köpek, ***bir düşmanla karşılaşmış gibi*** *birden dikildi* (N. Üstün, AÜÇ, 6).

Kimsesiz güzellikler! Anadolu'nun bütün kimsesiz güzellikleri; arkeolojinin kristalinden geçmek ve ***çocuklarının içine bir eleğimsağma gibi*** *akmak istiyor* (R. O. Arık, CV, 173).

Selâm verseler ***gelincik çiçeği gibi*** *kızarıverirdi* (Ö. Seyfettin, GM, 138).

Kendisi Ramiz Efendi'ye ***sonuna kadar güvendiği halde****, Ramiz Efendi'nin kendisinden niçin çekinmediğini galiba anlamıştı* (K. Tahir, EŞİ, 366).

O tarihten itibaren *Seyit Lûtfullah, Tunuslu konağının en devamlı ve muteber misafiri oldu* (A. H. Tanpınar, SAE, 19).

Ayağını kaldırıp, yere vurdu, çamurlu beton altında bir çiçek daha ezildi, o farkına varmadı, ***avazı çıktığı kadar*** *bağırdı:*

– Yenidir, dedim sana (E. Işınsu, ÇB, 9).

Zira Hakkı Paşa yalısındaki âlemlerin çok defa, ***şafak sökünceye kadar*** *devam ettiği olurdu* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 22).

Annesi o hafta içinde ***bir gece sabaha karşı*** *öldü* (A. H. Tanpınar, H, 31).

Hiçbir şey yazamayacağını görüp yatmağa karar verdi. "Yarın ***kalem vaktinden evvel*** *kalkıp bir şey düşünürüm" diyordu* (M. Ş. Esendal, EOY, 14).

En güzel tatilimi geçiriyorum. Feride'yle hemen her gün birlikteyiz. ***Öğleden önceleri*** *denize gidip yüzüyoruz* (A. Nesin, BGBG-1, 394).

Akşam taliminden sonra *gülüşerek aşağıya indik* (Ö. Seyfettin, B, 15).

Ferit bu yüze bakarken o kadar şaşırdı ki kızın yattığı karyolanın ayak tarafında, annesinin tavandaki ampule uzanarak havluyu ısıttığını ***neden sonra görebildi*** (P. Safa, MNK, 16).

Onlar da birbirlerini ***kâh saadetleri için*** *tebrik,* ***Kâh felâketleri için*** *teselli ederlerdi* (A. Ş. Hisar, BM, 85).

Bu insanlar ***tarihî ipek yolunu yeniden canlandırmak için*** *meçhule yol aldılar* (E. A. Yavuz, Z, 29 Haz. 1997, s.2/1).

Vücudum ***büyük bir korku ile*** *öne doğru eğildi ve* ***dizimin üstüne*** *düştü* (P. Safa, DHK, 11).

Memed de bir anda yamacı tırmandı, ormana karıştı gitti, ***bildiği gizli bir keçi yolunu ayak yordamıyla*** *buldu* (Y. Kemal, İM, 181).

Nedime Hanım, Niyazi ağabeysinin gecikmesini sinirlerinin bozukluğunu örtmek için kullanmak istiyordu. Kâmil Bey ***birisini avutacak hâlde durmasına rağmen*** *kadına acıdı* (K. Tahir, EŞİ, 227) vb.

Sıfat-Fiil Grubu Biçimindeki Zarflar:

446. İyelik, bulunma ve eşitlik durumu eklerini almış *-DIk / -DUk, -mIş /-mUş, -AsI* vb. sıfat-fiil eklerinin oluşturduğu gruptur.

Gözlerimi açtığımda *kapının vurulduğunu duydum* (P. Safa, NSM, 279).

Gür sesi avluyu, selâmlığı doldurduğunda, *Rıfat hemen sinerdi* (S. Çokum, BD, 7).

Pazara gitmek ne demek bilir misiniz? ***1959'da oralara gittiğimde*** *öğrendim* (A. Nesin, BGBG-1, 53).

Gün, ***Şehiroğlu adasının arkasından ayak ucuna kalktığında,*** *dalgıçlar da ayaktaydı* (H. Balıkçısı, DG, 171).

Kursak kabarıklığının gerdiği gerdanından omuz uçlarında sırtı kamburlaşmış Ala Martı ***ikinci defa kılıçlamasına havalandığında*** *güneş de alaca karanlığı silmişti* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇG 1,12).

Aradan birkaç ay geçti, bir gün Dursun Hacıyı, Dulkadiroğlu'nun yaptığı bağ ile yanındaki mısır tarlası hendeği içinde ***kurşunla vurulmuş, ölmüş*** *buldular* (M. Ş. Esendal, EOY, 247).

Çaybaşı'na varanda, *hayvana bir su içirem, dedim. Atladım üzerinden, başlığımı çıkardım ıslık çaldım. Hayvan* ***cızıldatarak kanasıya*** *içti çaydan* (K. Bilbaşar, C, 57).

Akşam vakti Çakagediği'ne dönende, *tarlaların ekinini tamamlamış olan erkekleri,* ***çubuklarını keyifle tütürür bulduk*** (K. Bilbaşar, C, 188).

Fakat o katı elleriyle benim pomat kokan yüzüklü elimi öyle bir sıktı ki, ***ister istemez*** *bu vilâyetli yeğenin yüzüne gözlerimi açarak bakmağa mecbur oldum* (H. E. Adıvar, AG, 10).

Bu sorunun çözüm yolu ***elden geldiğince*** *çalışmaktır.*

Kız kısmını ***gizlendiğince*** *beğenirler, dedi. Kerime kıkırdadı* (S. Çokum, BD, 96).

Cemo sırığı öyle maharetle kullanırdı ki, Sorikoğlu'nun her hamlesini rahatlıkla savuştururdu. Sorikoğlu ***ter boşanısıya*** *yormadan saldırıya geçmedi* (K. Bilbaşar, C, 231).

Bu kez iki eliyle pantolonunu çekmeye savaştı. Başaramıyordu. ***Ölesiye*** *yorgundu. Yeniden kalkmaya davrandı* (N. Üstün, AÜÇ, 8).

İstanbul edebiyata ***oldum olası*** *üstün bir değer verirdi* (T. Buğra, İR, 12) vb.

Zarf-Fiil Grubu Biçimindeki Zarflar:

447. Bunlar, *-A, -(y)ArAk, -(y)ArAktAn, -DIkçA, -(y)IncA, -İ-ken/-ken* gibi türlü eklerle kurulmuş zarf-fiillerin oluşturduğu gruplardır:

447.1. *-A* Ekiyle:

Sanatın ve sanatçının Moskova'da daima el üstünde tutulduğunu, bazıları gibi Taner de ***allandıra ballandıra*** *iddia etti* (Y. B. Bakiler, TT, 146).

Kış... Bizden ilerdeki sınıflar kar yağmasını bekliyorlar. (...) ***Bundan önceki yılların kartopu savaşını ballandıra ballandıra*** *anlatıyorlar* (A. Nesin, BGBG-1, 364).

Bir kömür kamyonu, bütün sokağı kapamış, cüssesiyle ***devrile devrile*** *geliyordu* (A. H. Tanpınar, H. 17).

Gelmediği bir şey değil, ***nikâhta o yoktu diye*** *bütün mahalle seviniyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 268).

Gece yarısını iki saat geçe*, misafirler dağıldılar* (M. Ş. Esendal, EOY, 120).

447.2. *-(y)Ip/-(y)Up* Ekiyle:

Tanyeri neredeyse ağaracaktı:

Dağlar kül rengi bir aydınlığın içinde kapkara yükseliyorlardı. ***Son yıldız vadinin üstünde bir yanıp*** *bir sönüyordu* (T. Buğra, D, 5).

Nevber Hanım gazete parası veriyor. ***Cevat koşup alıp*** *geliyor gazeteyi* (A. Nesin, BGBG-1, 115).

Kâmil Bey, ***ne yapacağımı kararlaştırmak için, durumu her yanıyla ölçüp*** *biçti* (K. Tahir, EŞİ, 11).

447. 3. *-(y)AlI* Ekiyle:

Ben kendimi bildim bileli, *onlara teslim olmamış mıydım* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 24).

Şurada o deniz ağlarından kurtulalı *beş altı yıl oldu* (H. Balıkçısı, DG, 23)

Daha geçen ay, bir İspanyol gemisi, Bozcaada önünde serseri mayına çarpmış, (...) içindeki iki yüz elli kişiden ancak yüz kişi kurtulabilmişti. ***Bu olayı, ölümü kanıksamış alaycı Fransız süvariden dinledi dinleyeli,*** *gündüz güvertede böyle gözcülük ediyor, geceleri de en küçük parıltılarla uyanıp sıçrıyordu* (K. Tahir, EŞİ, 10).

Gümüş sır döküldü döküleli *yüzünü sisler, bulutlar örtüyor* (S. İleri, DG, 14).

O geldi geleli *temiz örtülü minderleri, inik perdeleriyle uykuda olan ev uyanmış, renklenmiş ve neşelenmişti* (H. E. Adıvar, VK, 16) vb.

447.4. *-(y)ArAk* Ekiyle:

Genç subaylar şapkalarını havaya atarak *haykırıyorlar* (E. M. Karakurt, DBK, 7).

İki oda arasındaki karanlık koridorda, ayaklarının ucuna basarak *her gün saatlerce yürür, yürür, yürürüm. Sonu yoktur* (P. Safa, NSM, 275).

Ortadaki boş masaya elini dokundurarak *geçti* (Ö. Seyfettin, BL, 21).

Başını asma çardağının direğine dayadı, ***yağlı elleriyle saçlarını düzelterek*** *düşünüyordu* (H. R. Gürpınar, T, 90).

Hala hanımın kocası, ***böyle işsiz güçsüz dolaşmasını uygun bulmayarak*** *Hariciyede bir memuriyet istemesini salık verdi* (K. Tahir, EŞİ, 93).

Elindeki tekli av tüfeği yürüyüşüne uygun olarak *sallanıyordu. Köy arkasında kalmıştı* (N. Üstün, AÜÇ, 14).

Seyran'ın aklı yattı, hemen yola düştü. ***Sıcakta toz toprak içinde kalmış, hızla yarı koşar yarı yürüyerek*** *yola düştü* (Y. Kemal, İM, 517) vb.

447.5. *-(y)ArAktAn* Ekiyle:

Mavro, ***napıp nettiklerini, nereden girip, nasıl türlü korkulu geçit aşaraktan nerelere vardıklarını,*** *Kel Dervişi Ezrailin pençesinden çekip alıp* ***sonunda kılınç çekip "Yektir Allah Yek" diyerekten*** *ve de* ***"Kutsal Meryem Ana aşkına" diyerekten ve nâralanaraktan hain düşmanların üzerine nasıl uğradıklarını*** *anlatırken (...) Kerim de Kazpınar'dan sonra olanları soruşturmuş (...) öğrenmişti* (K. Tahir, DA, 614).

Yüce, sarp, mor Anavarza kayalıklarına çıkıp, ilk olaraktan *başı dumanlı Hemite dağını görürüz* (Y. Kemal, İM, 8, 9).

Hafize mutfaktan çıkıyor, önlüğü bile önünde, ***nilüferli havuza en kocaman taşı ataraktan bahçe yolundan sekerekten*** *sonra sokak* (S. İleri, DSG, 73) vb.

447.6. *-DIkçA /-DUkçA* ekiyle:

Senden ayrılık yüzünden ümitsizliğe düştükçe *geçmişi tekrar yaşamak istiyorum* (H. R. Gürpınar, EH, 15).

Şinasi Halil Bey ***düşündükçe*** *dalgınlaşıyor* ***ve dalgınlaştıkça*** *ne düşüneceğini şaşırıyordu* (M. Ş. Esendal, EOY, 23).

Sincabî dağlar, dağların arkasındaki mavi ve müphem sesler ***gittikçe*** *koyulaşıyor, yakınlaşan görünmez gölgeler gibi dağılarak yükseliyordu* (Ö. Seyfettin, B, 16).

Haso'ya Şeyh önce şefkatli ve yumuşak bir yüzle eğilmişti. Fakat ***çocuk söyledikçe ve söylerken başını çevirip arkasında duran Şaban'ı gösterdikçe*** *Şeyhin de yüzü bulutlanıyor, katılaşıyordu* (H. E. Adıvar, ZO, 114).

Anılar kırıldıkça *başka anılar kurulurdu* (O. Akbal, BK, 64) vb.

447.7. *-(y)IncA /-(y)UncA* Ekiyle:

Ama güneş iyiden iyiye ağınca *meraklandı* (H. Balıkçısı, DG, 204).

Mavro, Şövalyenin dinlemediğini anlayınca *somurtarak sustu* (K. Tahir, DA, 26).

Enver Paşa birdenbire içeri girince *susmuşlar* (F. R. Atay, Ç, 79).

Haşim vapurdan çıkıp eve doğru gelen babasını daha uzaktan görünce *oyunu bırakır, kollarını açarak, "Beyba, Beyba..." diye bağıra bağıra koşardı* (A. Nesin, BGBG-1, 391).

Kendisini almaya gelenleri görünce *duygulandı* (A. G. Yıldız, DMD, 12).

447.8. *-iken /-ken* Ekiyle:

Öyle ki, bu karı-koca, ***mangallarının başında, sayısız faciaları böylece uzaktan tahlil ederken,*** *kendilerini bunlardan masun bulmanın saadetine ererlermiş* (A. Ş. Hisar, FBVB, 105).

Ayın parıltısını emiyor sanılan bu suların üstünde gezerken *onların için için duyulan, kendilerine mahsus, yosun ve açıklık hatırlatan canlı engin, taze kokusu bizi sarar* (A. Ş. Hisar, BM, 151).

Çok defa böyle konuşurken *ikimizin birden ağladığımız da olurdu* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 40).

Ketinin yüzünde küçümser çizgiler gerilmekteyken *Cavidan' ın annesinin sesini duydu:* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇIG, 115).

447.9. *-mAdAn* Ekiyle:

Çıkarken avlunun çitlerine, kapının kenarlarına, ahırın saçaklarına çaktırmadan *dikkatli dikkatli baktı* (Ö. Seyfettin, B, 129).

Dar bir kapıdan nasıl geçilebileceğini bilmeyip de itişip kakışan, birbirini incitip azarlayan kimseler gibi, hiçbir iş görmeden *yorulup duruyoruz* (M. Ş. Esendal, EOY, 199).

Bereket, çok geçmeden *çanta gelir* (S. Birsel, BŞM, 120).

Yağmur altında nereye gittiğinin farkında olmadan *yürüyordu* (A. H. Tanpınar, H, 204).

Sünnetimde bana deve biçimi hokka hediye eden kadınla annem de gidecek kara derili kadınların dinsel geleneksel törenine. Babam izin verdi. ***Annem, babamın müsaadesi olmadan*** *sokak kapısı dışına çıkmazdı* (A. Nesin, BGBG-1, 48).

Anavarza ovasının güneyinden Ceyhan ırmağı geçer. ***Irmak Hemite dağından Anavarza kayalıklarına kadar öyle büyük kıvrıntılar yapmadan*** *düz iner* (Y. Kemal, İM, 2,7).

447.10. *-mI / -mU* Ekiyle:

Fakat ***bu yaştan sonra, babalar sustu mu****, oğullar onlara cevap vermek ihtiyacını duyarlar* (A. Ş. Hisar, FBVB, 105).

Korku, akşam oldu mu*, evimizi küçük ve tehlikeli bir deniz gibi istilâ ederdi* (A. H. Tanpınar, AER, 156).

Bir şey anlatmağa ***başladı mı****, katılırım gülmekten* (Ö. Seyfettin, İDA, 19).

Bir kere anlaşıldı ve zevkine varıldı mı*, eski Türk edebiyatı gözlerimizin önünde yeni ufuklar açar* (M. Kaplan, KVD, 58).

İnsanoğlu, insanoğluna içini açtı mıydı*, içi şöyle bir rahatlıyor* (H. Balıkçısı, DG, 64).

Ad-fiil Grubu Biçimindeki Zarflar:

448. Bu gruba girenler ad çekimi ekleri almış *-mAk, -(y)Iş /-(y)Uş* gibi kılış adları ile ona bağlı ögelerin oluşturduğu zarflardır:

Ertesi gün ondan uzun bir mektup aldım. ***Birinci göz gezdirişte*** *yazısını okumak kaabil değildi* (P. Safa, BTR, 131).

Akşamları uzun süre çalışmaktan *yorulmuyor, aksine zevk alıyordu.*

Her tokat yiyişinde *burnunu bir çekişi vardı ki bütün ömrümce muhakkak hatırlayacaktım* (A. H. Tanpınar, SAE, 194).

Onun ortadan kayboluşuyla*, konaktakilerin telâşlandığı belliydi* (S. Çokum, BD, 142).

Tepedeki topu ***bir zıplayışta*** *yakalayıverdi* vb.

Bağlama Grubu Biçimindeki Zarflar:

449. Bunlar, birbirine birer bağlaçla bağlanmış grupların oluşturduğu zarflardır:

Kışın, ***büyük yağmurda ve fırtınaların uğultuyla dolaştığı günlerde*** *sofrada dizili kaplar sırlı sessizliklerini daha da uzatırlardı* (S. Çokum, BD, 19).

Gayet yumuşak ve zarif *hareket ediyordu* (E. Işınsu, S, 42).

Öğrenciler, bir antikacı dükkânını ziyaret eden ilgisiz turistler gibi, ***ruhsuz ve heyecansız*** *dolaştırılıyor* (M. Çınarlı, SY, 81).

Konuşma yapmaya gelen parti müfettişleri bizden önceki neslin geri kafalılığından dem vurdukları zaman, onlara ***canı-gönülden*** **(can u gönülden)** *katılırdım* (E. Işınsu, ÇB, 20).

Dündar Bey, paketinden bir sigara çıkardı, yakmadı, elinde oynadı bir süre, derken ***son derece sakin ve yumuşak*** *sordu* (E. Işınsu, S, 116).

Düğüne gelen komşular fenerlerin aydınlattığı bahçeden ayrılıp ***yorgun ve uykulu*** *dağıldılar* (S. Çokum, BD, 99).

Ne var ki, Murad bu anı fazla tadamadı: Hurrem'in annesi Hayriye Hanım, canı sıkılan her kadın gibi ***aşırı derecede güleç ve canlı,*** *içeri girdi* (T. Buğra, Y, 6).

Kısaltına Grupları Biçimindeki Zarflar:

450. Adından da anlaşılacağı üzere, bu gruptaki zarflar, çoklukla cümlelerden ad-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil grubu gibi kelime gruplarından kısalmış ve genellikle bulunma, yönelme, çıkma durumu gibi durum ekleri almış yahut da biri ötekine isnat edilmiş olan iki ad ögesinden oluşmuştur:

O geceleri kendi rahat yatağında bile ***bir kulağı kirişte*** *uyurdu* (A. H. Tanpınar, SAE, 169).

Ben bazen dertleniyor, bazen sabırsızlanıyor, ***arada bir*** *kıskançlık da bastıveriyor haa, gerginleşiyorum ve canım artık şarkı söylemek bile istemiyor* (T. Buğra, İR, 249).

Arada ***bir*** *Şeyhülislâm Esat Efendi'yi görüyordu* (D. Yılmaz, FY, 154).

– Bu dünyada, birçok öğrenilmesi kolay, faydalı hakikatler var. Biz bunlardan şüphe dahi etmeden ***boşu boşuna*** *yaşayıp gidiyoruz!* (K. Tahir, EŞİ, 93).

Oğlunun ciddî görünen bu teessürü pedere ***bütün bütüne*** *dokundu* (H. R. Gürpınar, T, 117).

Günü gününe *her hafta yazmıştım* (O. Akbal, BK, 52).

Gürlemek, şırıltı, çatlamak, patlamak, inlemek ve daha bunlara benzer taklidî seslerden ibaret olan kelimeler tabiat olaylarını ***doğrudan doğruya*** *telkin ederler* (M. Kaplan, KVD, 167).

O yıllarda uzunca bir ***yolculuktan sonra*** *İzmir'e ulaşabilmişlerdi. Uykuya* ***daldıktan biraz sonra*** *telefon zili çalmaya başladı.*

Bundan dolayı Hüseyin Efendi, düşmanlara hayli küskün ve ***gizliden gizliye*** *kendisine Kuvayı Milliyeci süsü vermeye başlamıştı* (H. E. Adıvar, VK, 106).

Biz bu gayrimüslimlerle ***iç içe*** *yaşardık ya, Moskof onları dürtmezden önce hiçbir düşmanlığımız olmamıştır birbirimize* (S. Çokum, BD, 16).

İkinci bölmeye geçildiğinde kadınlar, Pembe'yi ***inceden inceye*** *süzdüler* (S. Çokum, BD, 14).

Sınavı yapan öğretmenin, orda birisine söylediği övgü sözlerini, bunca yıl sonra ***kelimesi kelimesine*** *hatırlıyorum* (A. Nesin, BGBG-1, 295).

Uzaktan uzağa *araba atlarının çıngırak sesleri duyuluyor, bu ince çıngırtılar, nedense, uçsuz bucaksız genişliğe yumuşak bir keder yayıyordu* (K. Tahir, DA, 415).

Yedisinden beri kördü / Ne ağaç ne çiçek gördü

Yaşadı bütün bir ömrü / ***baştan başa*** *gece gündüz* (Ü. Y. Oğuzcan, YB, 72).

Bir daha ne kurşunlar vızıldadı, ne de at ayağı sesleri geldi. sabaha kadar Memedle ***karşı karşıya*** *oturdular* (Y. Kemal, İM, 105).

Bu kaymak vücutla Hüsam Efendi tam yirmi sene, ***koyun koyuna*** *yattı* (Ö. Seyfettin, GM, 138).

– Ben de gelemem, ***yalnız başıma*** *dönemiyorum, yol az ama korkuyorum* (P. Safa, FH, 37).

Uzun uzadıya *düşündükten sonra günlük tutmaya karar verdim. Nedenini kestiremiyorum* (K. Tahir, EŞİ, 32).

Şövalye Notüs, bu işi, oturduğu yerde, akılla bitirdiği için kendinden memnundu. ***Üst üste*** *içti, kebap yedi, kemerinden bir delik gevşetti* (K. Tahir, DA, 23) vb.

İsnat Grubu Biçimindeki Zarflar:

450.1. *Bütün köylü* ***alınları terli, kafaları üzüntülü****, yorgun argın, sıkra, alçak, karanlık yıkık evlerine dönerler* (H. R. Gürpınar, MT, 8).

Hatta kendisi bile, varlığı üzerinde yabancı bir dikkatin koyulaştığına fırsat vermek istemiyormuş gibi gözden kayboluyor veya ***arkası dönük*** *çalışıyor* (P. Safa, MNK, 24).

Misafirlerin gidişinden sonra odada bir tütün kokusu kalmıştı. Ellerini karın üstünde kavuşturup ***başı eğik*** *bekledi* (S. Çokum, BD, 90).

Bütün gayretlerine, bunca didinmelerine rağmen, gittiği yerden ***eli boş*** *dönmüştü.*

Hurrem onun konuşmasını, kaderin ebediyyen yasakladığı bu kelimeleri söylemesini bekler gibi, ***gözleri buğulu*** *susuyordu* (T. Buğra, Y, 77).

Üçü de tutuk adımlarla çekildiler. Fahriye ***gözleri yaşlı, yüzü uzak göklere çevrili****, uzandığı yede inleye inleye kaldı* (N. Cumalı, ABU, 92) vb.

Cümle Kuruluşundaki Zarflar:

451. Yer yer cümle kuruluşlarındaki bazı kısa anlatımların da yalnız başına yargı bildirme özelliklerini yitirerek zarflaştıkları görülüyor:

Geceliklerimizle kalacaktık ***az kaldı****, alimallah ayağımızdaki donu bile çekip alırlardı ya, hele işitmeseydin de gürültüyü göreydin bak* (O. Hançerlioğlu, A, 22).

Ben yıllardır denize hasret, ***bakar bakar*** *ağlarım* (O. V. Kanık BŞ, 116).

Sevdanın böylesi, umutsuzu beter olur. Kız günlerdir yanıp tutuşuyor, gözünün içine bakıyor, ne yapıp yapıyor, bir yolunu buluyor, ***gece olsun gündüz olsun*** *onu görüyor, sesini duyuyor, fırsatını bulunca da oturup akşamlara kadar gözlerini yüzüne dikip seyrediyor* (Y. Kemal, İM, 514-515).

Gel zaman, git zaman *ben oradan ayrıldım, o bilmem nereye maarif müdürü oldu* (Ö. Seyfettin, GM, 135).

Gün gelir *yaşanmaya değecek zaman biter.*

İnsanda güç tükenir, şeref biter şan biter (Ü. Y. Oğuzcan, YB, 9).

Boynu yüzü kıpkırmızı kesilmiş, ter içinde kalmış Çavuş halsiz kalıncaya kadar, Yobazoğlunu döğdü, sonra yanında ***hazırol*** *duran jandarmaya sopayı uzattı:*

"Kemiklerini kır şunun" dedi. (Y. Kemal, İM, 71).

Hastalıktan, doktordan ***oldum bittim*** *korkarım* (H. Taner, OBV, 10).

Gençliğimizin on beş gün keyfini sürdük sürmedik, *bir sabah Karadüzü'nden bir haberci geldi:*

– Değirmenci Cano seni ister. Kızı da birlik getirsin, demiştir (K. Bilbaşar, C, 112).

Bu kabartma resmi ***yıllar var*** *o duvarda asılı duruyor.*

Bütün varlıklarını, şeref ve itibarlarını kanunlardan alan bazı kimselerin, zaman zaman kanunlara karşı gelmeye kalkmaları bana ***balıkların suyu inkâr etmeleri kadar acayip ve akıl almaz*** *görünür* (M. Çınarlı, SY, 78).

Bir de bakmışlar ki, ***atına binmiş, kılıcını çekmiş*** *geliyor* vb.

Yine bir yargı bildirmeyen ve yalnızca fiildeki hareketin gerçekleşmesini şarta bağlayan cümleler de yapıca cümle kuruluşlarındaki zarflar arasında yer alır:

Eğer kocası fikrini sorarsa *söyler,* ***bu fikir kocasına hoş gelmez ve bir münakaşa açılırsa,*** *Sevde Hanım, kendi kanaatlerini, çok soğukkanlılıkla, sonuna kadar müdafaa eder* (M. Ş. Esendal, EOY, 17).

Genellikle, yürümeyi, gezinmeyi sevmezdi ama, ***öğrencileri eğitmek için eline kılıcı alırsa,*** *şaşılacak kadar değişip fırtına gibi dönmeye başlardı* (K. Tahir, DA, 201).

İçinden ***şöyle bir Hatçe'ye görünsem*** *geçti* (Y. Kemal, İM,61).

Bundan beş sene evveline kadar ***hiç değilse,*** *karısı yanı başında idi, rahatını, huzurunu mümkün mertebe koruyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 8).

Nasıl olsa *operatörü beklemeğe ve vakit geçirmeğe de mecburduk* (P. Safa, DHK, 50).

Bir millet, kendisini hiçe sayarak ***yabancıların kölesi olursa****, er geç maddî kölesi de olur* (M. Kaplan, KVD, 55).

Ne olursa olsun *Değirmendereden haydi beş altı saatlik bir mesafede bulunalım... Dünyanın öbür ucunda değiliz ya...* (H. R. Gürpınar, Eİ, 109).

Tan yeri ***nerdeyse*** *ağaracaktı. Dağlar kül rengi bir aydınlığın içinde kapkara yükseliyorlardı* (T. Buğra, D, 17).

Nereye baksam *düşüncem kendisine mukavemet eden bir şeyle karşılaşmıyor* (A. H. Tanpınar, H, 224-3).

– Dinlemeğe vaktiniz yoksa*, bir boş zamanınızda gözden geçirirsiniz* (H. R. Gürpınar, BK, 32).

Eğer ben her sabah ***sabi ruhu kadar saf ve berrak bir ruhla uyanırsam*** *çok mudur?* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 110).

Ve ***eğer o kutuyu ağzına kadar dolduran elmaslardan, yüzüklerden, küpelerden birini bugün bu Yahudiye satmazsak****, koca kışı, hayır ne kışı, bütün bu ömrü nasıl geçirebileceğimizi hiç düşündün mü?* (O. Pamuk, SE, 108) vb.

Birleşik Kelime Yapısındaki Zarflar:

452. Zarfların bir kısmı da yapıca birleşik kelime niteliğindedir. Bunlar genellikle iki ayrı kelimeden oluşan ve anlamca tek bir kavrama karşılık olan sözlerdir. Bu yapıdaki zarflarda ya birleşik zarfı oluşturan her iki kelime de kendi anlamlarını koruyarak eskisinden farklı yeni bir kavrama karşılık olmuştur. Yahut da birleşme sırasında birleşiği oluşturan sözlerden biri veya her ikisi anlam kayma ve değişmesine uğrayarak eskisinden farklı yepyeni bir anlam oluşturmuştur: *alabildiğine, alelacele, ara sıra, başlı başına, behemahal, bermutat, birdenbire, biraz, bir gün, bugün, er geç, fırdolayı, gelişigüzel, giderayak, gitgide, gözalabildiğine, haddizatında, harikulâde, her daim, her gün, her hâlde, her hâlükârda, hıncahınç, karma-karışık, neredeyse, pekâla, uzunboylu, yan yana, yüzükoyun, yüzüstü* vb.[258]

[258] Yapıca birleşik zarfların imlâda ayrı veya bitişik yazılmaları onların birleşik zarf olma niteliklerini etkilemez. Önemli olan iki kelimenin oluşturduğu tek bir kavramdır.

Bayağı tutkuları, kirli niyetleri ***alabildiğine*** *işledi, yüksek düşünce ve duygulara eserlerinde yer vermedi* (M. Çınarlı, SY, 88).

Dudakları arasından, uğurlu saydığı mısraları ***alelacele*** *tekrar edip müdürün masasına yaklaştı* (M. Ş. Esendal, EOY, 11).

Arada bir *uyanıyor, boynuna sarılı kollarını biraz daha sıkarak uyuyor* (P. Safa, DHK, 73).

Ara sıra*, ben de bu konuşmalara istemeyerek kulak misafiri olurum* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 60).

Diyeceğim, gramofon ***başlı başına****, kendi namına bir medenî adamın zevk âletidir* (S. F. Abasıyanık, MK, 63).

Bermutat *o kadar kayıtsız olan Servet Bey, yerinde duramıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 106).

Biz Anadolu toprağını ***biraz*** *da onlarla vatan yaptık* (Y. B. Bakiler, TT, 71).

Güzel bir çay oldu. ***Birazdan*** *İbrahim gelir. Konkene oturmalı artık* (S. İleri, DSG, 12).

Aliye, iki ihtiyarın kıymetli ve rahmetli Eminelerinin yerini ***birdenbire*** *doldurmuştu* (H. E. Adıvar, VK, 9).

Hiç belli olmaz. Bakarsınız ***bir gün*** *gelir yine karşılaşırız.* ***Bugünden*** *onların gelecekleri hakkında hüküm veremeyiz* (M. Kaplan, KVD, 10).

Kavradığım gibi kucağıma aldım, kaldırdım. O anda tekenin böğürdüğünü duydum. Başımı kaldırdım baktım ki, hayvan Zozana'ya doğru ***dörtnala*** *gider* (K. Bilbaşar, C, 107).

Gelme bu şehrin kalabalığına / ***Er geç*** *yol olur başın*

Ezip geçerler seni de ***bir gün*** */ İster sevgilin olsun ister arkadaşın* (Ü. Y. Oğuzcan, YB, 40).

Evin etrafını ***fırdolayı*** *döndükten sonra içeri girmeye karar verdi.*

Tulumbanın yöresindeki taş sekinin dibine ***fırdolayı*** *kadife çiçekleri dikilmişti* (Y. Kemal, TS.1, 779).

Evliya Çelebi'yi açıp ***gelişigüzel*** *okumaya başladım* (O. Pamuk, SE, 247).

Giderayak *orada bir de resim imzalamışlar* (H. Taner, TS.1, 853).

Hesnânın sesi çelikleşti ***gitgide****... şirret değildi, saldırgan hiç değildi; acılarına yenik düşmüş bir yüreğin çâresizliğindeydi çeliklenen haykırışlar...* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 338).

Nisan geçip mayıs başladığı halde bu yılın bahar güneşi yeni yeni kızdırıyordu. Bu yüzden bozkır ***göz alabildiğine*** *yem-yeşildi* (K. Tahir, DA, 415).

İçin için tantana ve debdebeye, iyi kumaşlara, nadide mücevharata pek düşkün olmakla birlikte, ***haddizatında*** *paraya büyük ehemmiyet vermezdi* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 23).

Muallâ bundan evvel Vagner'in hayatına dair bir kitap okumuştu. Şimdi, içinde, ondan kalan tadı arıyor(...).

Boğucu rüyaları arasında ***harikulâde*** *güzel bir mırıltı ile ve alnında sıcak dudakların dokunuşunu hissederek uyanan Vagner'in karısından ayrılışı* (P. Safa, BTR, 7).

Şimdiye kadar kendisine yazılan mektubu ***her hâlde*** *almıştır.*

Kahveler gene ***hıncahınç*** *asker doluydu* (Ö. Seyfettin, B, 81).

Kucağındakilerle, ***karmakarışık*** *dışarı çıktı* (K. Tahir, YS, 304).

Siz bu işi ***pekâlâ*** *yapabilirdiniz. Neden başkasına devrettiniz.*

Böyleleri ***uzunboylu*** *çekilmez; doktor da* ***uzunboylu*** *çekilmiyordu* (T. Buğra, Y, 87).

Cemoyu kaçırmaktan korkarak, ayağını kolunu sakınmadan saldırdım kayalara. ***Bir solukta*** *yukarı tırmandım. Kayaların tepesine varanda durdum, dört yanıma bakındım* (K. Bilbaşar, C, 106).

İki karyolayı ***yan yana*** *koymuşlar adı olmuş ayrı yatak* (M. Ş. Esendal, TS, 2, 2387).

Dağılanlar birer birer derlenip, kendilerini toprağa dümdüz atanlar doğrulanda yaralıyı fark ettiler. O, ***yüzükoyun*** *yatıyordu* (E. Işınsu, S, 5).

Burada cıgara içerek her şeyi ***yüzüstü*** *bırakıp gitmenin doğru olup olmadığını düşündü* (K. Tahir, YS, 302) vb.

III. İşlevleri Bakımından Zarflar

453. Zarflar cümle içinde yüklendikleri işlevler bakımından kendi aralarında: **1.** Zaman zarfları, **2.** Yer ve yön zarfları, **3.** Tarz zarfları, **4.** Azlık-çokluk (miktar) zarfları, **5.** Soru zarfları olmak üzere başlıca beş ayrı gruba ayrılır. Şimdi bu grupları ayrı ayrı değerlendirelim.

1. Zaman Zarfları

454. Zaman zarfları bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren, daha açık bir anlatımla fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlerdir. Bu zarflar *ne zaman? ne vakit?* sorularına karşılık oluşturur.

Zaman kavramı başı sonu belli olmayan soyut ve göreceli bir süreci içine aldığından, dil bu sınırsız süreci birtakım parçalara bölerek adlandırmıştır: geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman, şimdiki zaman gibi. Ayrıca, her bir zaman kesitini daha dar kapsamlı, sınırlayıcı, belirleyici anlamlara bağlayan ve dolayısıyla zaman kavramını çok değişik nitelik ve özellikleriyle anlatan sözler vardır. Bu nedenle zaman gösteren zarflar da taşıdıkları belirtme, sınırlandırma ve kesinleştirme özelliklerine göre hayli çeşitlenmiştir: *akşam, akşama, akşamları, akşama doğru, akşamleyin, akşam üstü, akşam vakti, artık, ara sıra, baştan, bazen, bıldır, birdenbire, birazdan, bu ay, bu gece, bu gün, bu yıl, bu sefer, çoktan, demin, dün, dün gece, dünden beri, düne kadar, erken, erkenden, gece, geceleri, geçen ay, geçenlerde, geçen yıl, gelecek ay, gelecek yıl, haftaya, hâlâ, ikindi vakti, ilkin, ilk önce, kesin, öğleye, öğleye doğru, öğleyin, önce, önceden, saatlerce, sabahleyin, sonra, sonradan, sonraları, şimdi, şimdiye kadar, şimdilik, şu anda, yaza doğru, yazın, yıllardır, yıllar yılı* vb.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü ve zarfların yapıları incelenirken belirtildiği üzere, zaman zarfları da ya yalın veya türemiş sözlerden oluşmuştur. Yahut da birleşik kelime, tamlama ve çeşitli kelime grubu kalıplarına uygun birleştirmelerle ortaya çıkmıştır. Kullanımları ile dilimize çok yönlü anlatım incelikleri katmıştır:

Akşam *babası daha ziyade müteessir göründü* (Ö. Seyfettin, B, 80).

Kör Fehmi ***akşamdan*** *sormuş soruşturmuştu* (N. Cumalı, Z, 181).

Akşamleyin *yanar kule / Dört ufuktan şule şule* (F. Halıcı, TS.1, 67).

Bir aralık *ben dördüncü ordu karargahında iken Suriye'ye geldi* (F. R. Atay, Ç, 79).

Diyeceğim, insanlar bir yerlerde yaşadı mı, onları ***artık*** *kimseler yok edemez* (S. Birsel, BŞM, 2).

Yine İkinci Meşrutiyetin arifesindeyiz. O mutlu ve kutlu güne bir buçuk ay var, ya da yoktur. Ama biz bu kanlı olayı ***anlatmadan önce*** *size Asım beyin kim olduğunu açıklayalım* (S. Birsel, BŞM, 121).

Bazen *bu yeknesak hayat beni çok sıkıyor* (H. E. Adıvar: TS.1, 251).

Sakallı Vasfi ***bir aralık*** *hafif hafif öksürdü* (M. C. Kuntay, Üİ, 290).

Bir ay içinde *Türkçeyi öğrendi* (Ö. Seyfettin, B, 72).

Ruh gücünün, soyluluğun, bilgisinin olağan sonucu saydığı soğukkanlılığını da ***çocukluğundan beri*** *korumaya çalışmış, en tehlikeli durumlarda telâşını bastırıp kimseden yardım istememeye kendisini alıştırmıştı* (K. Tahir, EŞİ, 10).

Operatör başını ağır ağır çevirdi; yorgun, tazeliklerini ***çoktan*** *yitirmiş gözler!* (T. Buğra, D, 13).

Tabiatın, içine sanat girmeyen güzelliğini ***dakikalarca*** *seyre dalıyorlar* (E. M. Karakurt, DBK, 66).

Demincek *onların grubunda bulunan yeni evlenmiş bir genç kadın, dinlemek için ta yakına geldi ve bir murakabe vaziyeti aldı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 181).

Onun gelişiyle evin hayatı ***derhal*** *değişti* (A. H. Tanpınar, H, 34).

Gündüzleri *gelip çalışırım. Bulaşıklar sabaha kalır.* ***Erkenden*** *gelirim, onlar uyanmadan yıkarım* (S. İleri, DSG, 14).

Eskiden *böyle boş olduğum vakit şiir tecrübe ederdim* (F. R. Atay, MR, 9).

Saatine baktı: Trene yirmi beş dakika kalmıştı. Ama Cevdet Bey ***hâlâ*** *poker masasında idi ve elbette* ***hâlâ*** *kaybediyordu* (T. Buğra, D, 7).

Nesrin ***hemen*** *onun koluna yapıştı* (S. Kocagöz, OD, 41).

Oyuna ***ilkin*** *o başlardı, ama bir daha kalkmazdı, oynayanları seyrederdi* (K. Bilbaşar, C, 74).

Memurlar telgraf odasında ***mütemadiyen*** *meşgul idiler* (Ö. Seyfettin, B, 21).

Neden sonra *arkadaşı geldi* (T. Buğra, İR, 15).

Nihayet *baygın düşüyorum* (H. R. Gürpınar, EH, 14).

O günlerde *Farsça derslerine başlayacaktık* (A. Nesin, BGBG, 1, 46).

Âdem tüfeğini omuzuna vurdu ve Akçasaza gitti. ***Sabahleyin*** *de kucağında o uzun bacaklı kuştan bir tanesi vardı* (Y. Kemal, İM, 117).

Aramızda geçenleri bilmeyen bir kimse o acıklı mektubunu okusa mutlak uğradığın zulme ***saatlerce*** *ağlar* (H. R. Gürpınar, EH, 22).

Şimdi *vaktim yok okuyamam* (N. Cumalı, Z, 177).

Bu büyük oyunun sonu ***şimdiden*** *belli olmuş gibi geliyordu ona.*

Yazın *taşa* ***kışın*** *yaşa oturma* (Atasözü, TS, 2, 2420).

Yıllarca *rollerine, yalanlarına aldandığımız bir arkadaştan "adiliğini, alçaklığını sezince" hemen ayrılırız* (Ö. Seyfettin, GM, 14).

455. Çokluk ve üçüncü şahıs iyelik eki birleşmesinden oluşan *+lArI* eki ile *-DIr/ -DUr* bildirme ve *+lAyIn* ekleri zaman gösteren adlara eklendiklerinde kurallı olarak zaman zarfları türetirler: *akşamları, sabahları, geceleri, gündüzleri, yazları, kışları; üç aydır, beş gündür, yıllardır* gibi.[259]

456. Fiil kök ve gövdelerine, bazı ad-çekimi ekleri almış sıfat-fiil eklerinin getirilmesiyle oluşturulan *-AlI, -AndA, -DIktA / -DUktA, -DIkçA /-DUkçA, -Ir... -IrmAz, -IncA /-UncA, -iken /-ken* vb. ekli zarf-fiiller de zaman zarfı görevindedirler: *işe* ***başlayalı,***

[259] Bu konuda ayrıntılı bilgi ve örnekler için 434.5. ve 435.10 §'lara bk.

*buraya **gelende**, yere **bastığında** , uçak **havalandığında**, kitabı **okuyunca**, bize **uğradıkça**, aylar **geçtikçe** , içeri **girince**, yola **çıkarken**, yüzüne **bakar bakmaz*** vb.[260] Bu konu ileride "zarf-fiiller" bölümünde (736-780.§) ayrıntılı olarak ele alındığı için burada bir gönderme yapmakla yetinilmiştir.

2. Yer ve Yön Zarfları

457. Bu gruba giren zarflar, fiildeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirleyen zarflardır. *Nereye?, nerede?, nereden?, nereye doğru ve nereye kadar?* sorularına karşılık olurlar.

Ya yer ve yön gösteren adların zarf olarak kullanılmalarından yahut da yer ve yön gösteren kelimelerin bazı ad çekimi ekleri alarak zarflaşmalarından oluşmuştur. İçlerinde, tamlama ve kelime gruplarından oluşan türleri de vardır: *arasında, ardında, arkadan, arkasında, aşağı, aşağıda, baştan aşağı, boydan boya, burada, dışarı, dışarıda, dışarıya doğru, derinden, geri, geride, geriye doğru, geri geri, gerisin geri, içeri, içerde, ileri, ileriye doğru, ileri geri, orada, öbür tarafta, önde, önünde, öne doğru, tepeden tırnağa, yanda, yanında, yan yana, yer yer, yukarı, yukarıda, uzak, uzakta, uzaktan* vb.

*Zaten o ecnebî kadının, o düşmanın **aralarında** ne lüzumu vardı?* (Ö. Seyfettin, B, 72).

*Mülâzim Refik her zamanki soğukkanlı görünüşü ile **o yana** yürüdü* (S. Çokum, AB, 178).

Salim, buruk buruk güldü. Başını iki yana salladı (S. Çokum, AB, 179).

*Beni bir bohça gibi yerimden kaldırıp **aşağı** indirmişlerdi* (H. R. Gürpınar, EH, 6).

*"Vapurda **karşımıza** tramvayda **yanımıza** oturan nice Mıgırdiç Efendiler görürüz de hiçbir şeyden şüphelenmeyerek haklarında kendimizce bir açıklamaya varıp rahatlarız" diye düşünüyordu* (K. Tahir, EŞİ, 168).

*Hızla **dışarı** çıktı* (K. Tahir, EŞİ, 247).

---

[260] Ayrıntı ve örnekler için 446 ve 447. §'lara bk.

Adam biraz ***ötelerde*** *taksiden indi* (T. Buğra, İR, 147).

Kâmil Bey, parayı dış cebine sokarak acele ***dışarı*** *çıktı* (K. Tahir, EŞİ, 160).

Derinden *birtakım vahşî hayvanların sesleri geliyor* (E. M. Karakurt, DBK, 5).

Fakat ***yatak odasına doğru*** *yürüyorlardı* (T. Buğra, İR, 202).

Tepeye doğru *yükseldikçe fundalıklara ulaşıyor, daha insansız, daha vahşî bir görünüm...* (N. Cumalı, Z, 189).

Binbaşım gelmeyecek mi ***gerisingeri*** (K. Tahir, YŞ, 300).

Okullar açılmış. Ayaklarımı sürüyerek, zorlanarak okula gittim, sanki ayaklarım ***geri geri*** *gidiyordu* (A. Nesin, BGBG,1, 397).

Beni çağırdılar, girdim ***içeri*** (K, Bilbaşar, C, 69).

Mavro hiç oralı olmadı. Omuzlarına dokunacak kadar yakın uçan güvercinlerin arasında, ***ileri geri*** *sallanıyor, "Al sana kaymak... Bakalım, kestirmiş mi, babam, kestirmemiş mi?" diyerek ölüme meydan okurcasına gülümsüyordu* (K. Tahir, DA, 11).

Çoraplarını ***tam karşımda*** *giyiyordu* (N. Üstün, AÜÇ, 40).

Başı ***öne doğru*** *düştü* (E, M, Karakurt, DBK, 9).

Müstakim Efendi, onu ***tepeden tırnağa*** *süzdü* (Ö. Seyfettin, GM, 37).

Kapıyı açan kız kardeşinin ve merdiven başında duran annesinin yüzlerine bakmadan hızla ***yukarı*** *çıktı ve odasına girdi* (P. Safa, FH, 33).

Denizden çıktıktan sonra uzun müddet ***yan yana*** *yürüyorlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 58).

3. Tarz Zarfları

458. Zarfların büyük bir kısmını tarz zarfları oluşturur. Tarz zarfları bir oluş ve kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu bildiren zarflardır. Bu zarflar kendi içlerinde: A) Nitelik bildirme zarfları, B) Durum bildirme zarfları olarak iki alt gruba ayrılır.

A) Nitelik Bildirme Zarfları:

459. Kısaca *nitelik zarfları* olarak da adlandırabileceğimiz bu zarflar, bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini bildiren zarflardır. Nitelik bildiren bütün adlar ve özellikle nitelik sıfatları zarf olarak da kullanılabilir. Eğer niteleme bildiren bir söz bir adı niteliyorsa sıfat, bir sıfat veya fiili niteliyorsa zarf görevindedir. Bu nedenle nitelik zarflarının çoğu nitelik sıfatlarından gelmedir; sayıları da pek çoktur. Nitelik zarfları *nasıl?, ne suretle?, ne biçimde?* sorularına karşılık oluşturan zarflardır.

Öteki zarflar gibi nitelik zarfları da yapıca, yalın ve türemiş sözlerden başlayarak ikileme, tamlama, kelime grupları oluşturma ve cümle kalıplaşmalarına kadar uzanan bir genişlik ve çeşitliliktedir:

Gurgan Hatun, dünyayı çarpıp iliklerine kadar soymuş Moğol ordusunun yüksek rütbeli subaylarından birinin kızı olduğu için, Türkmen karılarının debelenmelerini ***aşşalık, acınası*** *görüyor, suratını buruşturup kaşlarını* ***kasıntıyla*** *çatarak bunu dışarı vurmaktan çekinmiyordu* (K. Tahir, DA, 395).

Belki de bütün ömrünce ikisini beraber görmeye alıştığı için, ayrı ayrı yerlerde yattıklarını düşünmek ona ***ağır*** *geliyordu* (A. H. Tanpınar, H, 31).

Muslu, bir de sarı Süleyman, bir de Ahmet, üç kişi karaçalılıktaki sel çukurunun üst başındaki ağacın altına oturmuşlar ***alçak sesle*** *konuşuyorlardı* (Y. Kemal, İM, 391).

Yani birisinden ***alçalmaksızın*** *af dilemek için mutlaka üstün yerde olmanın gerektiği anlaşılıyordu* (K. Tahir, EŞİ, 379).

Yaprakları dökülmüş ağaçların dibinde hâlâ yeşil duran çiçeksiz tarlalara ***baka baka*** *yürüdüm* (Ö. Seyfettin, GM, 15).

Handan kendisini yorgun, daha kötüsü, ***bezgin mi bezgin*** *buluyordu* (T. Buğra, D, 19).

Birden *tavanı kaplayan gölgesiyle gerindi* (Ö. Seyfettin, B, 25).

Birdenbire *kafasına yeni bir tecrübe fikri geldi* (A. H. Tanpınar, AER, 29).

Çığlık çığlığa koşuşan çocuklar son derece saf bir güzelliği ifade eden çiçekleri hiç acımadan koparıp, ***büyük dikkat ve beceri ile*** *dallara diziyorlardı...* (E. Işınsu, ÇB, 8).

Baba İstasyon ***bütün bütüne*** *aptallaşmıştı* (Ö. Seyfettin, B, 37).

Çok okur, ***cesur*** *düşünürdü* (A. H. Tanpınar, H, 200).

Güzelim yaz ***çabucak*** *geçip gitti* (A. Nesin, BGBG, 1, 339).

Kaplan Çavuş (...) çok sevdiği bu silâhların başına kötü bir şey gelecekmiş de, buna ***pek üzülüyormuş gibi derin derin*** *içini çekti* (K. Tahir, DA, 202).

Gülter, muzaffer bir tavırla ve ***güler yüzle*** *içeri giriyordu* (P. Safa, FH, 21).

Canı istediği zaman tokmak gibi güm güm basarak benden iyi koşardı (H. R. Gürpınar, EH, 9).

Sağ ayağı ***hafifçe*** *burkulmuş* (A. H. Tanpınar, AER, 152).

Müdür geç kaldığımızı söylerken biz ***hızla*** *ayağa kalktık, dik yokuşu* ***biraz şiddetle*** *indik* (Ö. Seyfettin, B, 21).

Gerçekten de Orhan, yeni görev çevresinde insanlara ve olaylara karşı nasıl davranacağını, nasıl bir kişilik kabul ettireceğini ***inceden inceye*** *düşünmüştü...* (T. Buğra, D, 79).

Çok ***içten*** *söylüyorum. Zaman zaman tek kurtuluş yolunun Ali'yle sen olduğunu düşünüyorum* (S. İleri, DSG, 163).

Kasaba kasaba, köy köy *dolaşıp gençlere spor kulüpleri kurduran Mehmet Behçet tanıştırmıştı onları. O gün bu gün, ayrılmaz yoldaş oldular* (E. Işınsu, ÇB, 14).

Başını yastığa koyduktan sonra vücudunun aşağı kısmı ***kendiliğinden*** *yukarı kalkıyormuş gibi oluyordu* (P. Safa, BTR, 15).

Kısa bir süre sonra, penceresinden komşu evleri de dikizlediği anlaşılınca, evin önüne tahta perdeler çekilir ve Busbeeq'in Uludağ manzarası hem de taze havası ***kökünden*** *kesilir* (S. Birsel, BŞM, 6).

Ben ara sıra kâinatı ***öyle*** *görürüm* (H. R. Gürpınar, EH, 19).

Yaprağı elinden yere atarak kanepeye doğru gitti, notaların arasına kendini attı, başını arkaya bırakarak ***öylece*** *kaldı* (P. Safa, FH, 36).

Kuru deve dikenleri sarı otlar ve taşlar üstünde ay ***pırıl pırıl*** *yanıyor* (H. Edip, Adıvar, AG, 79).

Sessizce*, çıkıp evden, koşmaya başladım. Benim gibi koşanlar çok, Bulgarlar ve çocuklar... Herkes meraklı* (E. Işınsu, ÇB, 148).

Padişahlar, sultanlar, şehzadeler, sadrazamlar, damad-ı şehriyariler, vezirler, ferikler, ferik elmaları ***sıra sıra*** *dizilip Boğayı seyreder* (S. Birsel, BŞM, 1).

Cemo, fırlamış ayağa kalkmıştı. ***Su çavlarını andıran bir kahkaha ile*** *gülerdi* (K. Bilbaşar, C, 106).

Biçare adam odada ***yalnız*** *kaldı* (H. R. Gürpınar, T, 56).

Seyranın aklı yattı, hemen yola düştü. Sıcakta toz toprak içinde kalmış, hızla, ***yarı koşar yarı yürüyerek*** *yola düştü* (Y. Kemal, İM, 517).

Uyanma duygusunun etrafını pek az aydınlatan boş bir bilgi halesi içinde, sesin rüya bittikten sonra da kesilmediğini ***yarım yamalak*** *idrak etmeğe başlamıştı* (P. Safa, MNK,).

İhsan bardağını eline aldı ve ***yudum yudum*** *içti* (A. H. Tanpınar, H, 224).

İyinin ve kötünün, dostun ve düşmanın, insan ve hayvanın ayağı altında boyun eğen bir gövde, silkinir; ***uçurum uçurum*** *derinleşir,* ***zirve zirve heybetle*** *dikelir* (R. O. Arık, CV, 1) vb.

B) Durum Bildirme Zarfları:

460. Durum zarfları, fiildeki oluş ve kılışın durumunu belirten zarflardır. Bir oluş ve kılışın durumu, kendisine eklenen zarfın anlamı ile bağlantılı olduğundan, bu grupta yer alan zarflar, işlev bakımından hayli çeşitlidir. Durumda benzerlik, beraberlik, dilek, hatırlatma, karşılaştırma, kesinlik, pekiştirme, tahmin, tekrarlama, sebep, sınırlama, süreklilik gösterme, şüphe bildirme, yanıt verme gibi türlü işlevler yüklenmiştir.

Şimdi bunların yaygın olanlarını bazı örneklerle açıklamaya çalışalım

1. "Benzerlik, tıpkılık" Bildirenler:

460.1. Bunlar fiildeki oluş ve kılışa benzerlik, gibilik ve yakınlık işlevi katan zarflardır:

Başmüneccimin haber verdiği felâket hakîkaten ***aynen*** *zuhur etti* (Ö. Seyfettin, GM, 114).

Kaç yüzyıldan beri sürüp gelirdi bu ***böyle*** *biliniz. Bollukla yokluğun* ***böylesine*** *atbaşı birlikte yaşadığı başka ülkeler de var mıdır?... Bilinmez* (N. Üstün, AÜÇ, 41).

Mavro sıçradı, şarabı koydu, ellerini göbeğine kavuşturup ayakta kaldı. Artık şövalyeye ***babasıymış gibi****, saygıyla, minnetle, beğeniyle bakıyordu* (K. Tahir, DA, 23).

Haydar beyle beraber, başkaları da ***bozulur gibi*** *oldular* (M. Ş. Esendal, EOY, 118).

Biz baba oğul ***çarpılmış gibi*** *evden çıktık* (A. H. Tanpınar, SAE, 67).

Avluya ***fırtına gibi*** *girdi, dizginleri toparlayıp hayvanı art ayakları üstünde mıhladı* (K. Tahir, DA, 121).

Selâm verseler, ***gelincik çiçeği gibi*** *kızarıverirdi* (Ö. Seyfettin, GM, 138).

Kerim Çelebi, (...) anasının dediğine uyarak eve gidiyordu. Yüreği ***derin bir yara gibi*** *sızlamakta, beyni sersem edici bir karışıklıkla uğuldamaktaydı* (K. Tahir, DA, 126).

Şimdi soruları Kumral Dede sıralıyordu, hem de bir ***çocuk saflığında*** (M. N. Sepetçioğlu, K, 147: G. Akar, ZFY, 140).

Hâlâ bir yaz günü, bir kumsalda, çok kalabalık bir plajda, küçük bir kum kovasıyla, denizden ürken cılız bir ***çocukmuşcasına*** *kumdan kuleler, kumdan kaleler, korunaksız saraylar yapıyorum* (S. İleri, DSG, 77).

Madam Bonvale, "Ne hâlin varsa gör" ***dercesine*** *savuştu gitti* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 13).

Ahır karanlığında sarı öküzün, alacalı ineğin ıslak gözleri öylesine ***insanca*** *bakıyordu ki...* (S. Çokum, AB, 221).

Dedim ya, doğuşa dirime düşmandım. Yine de gülümsüyordum, güzel bir şeyle ***karşılaşmışcasına*** (S. İleri, DSG, 22).

İstanbul'daki olaylar Anadolu'dakine benzemedi, ***bağırda açılan yaralar misali****, memleketi etkiledi* (E. Işınsu, S, 141: G. Akar, ZFY, 142).

Hele bizdeki prensiplerden ***öylesine*** *iğreniyor* (A. Rasim, GA, 68).

Halbuki ova insanları tam aksinedir. Ayaklarını yerde ***sürürcesine*** *giderler* (Y. Kemal, İM, 72).

Aaah! eski günler, diyordu. Sonra da bundan ***utanmışçasına*** *susuyordu* (Y. Kemal, İM, 66) vb.

2. "Birliktelik" Bildirenler:

460.2. Beraberlik, birliktelik gösteren birkaç kelimenin oluşturduğu zarflardır:

Ertesi gün pazarda hayvanları ***beraber*** *sattılar* (Ö. Seyfettin, B, 126).

Üçü tekrar buluştukları zaman, Çanakkale'den koyuvermedikleri düşman gemilerinin, İstanbul Boğazı'ndan süzülüp gelişlerini, ***beraber*** *seyretmişler,* ***beraber*** *ağlamışlar* (E. Işınsu, ÇB, 15).

Beraberce *geçen hayalimizin her faslını sırasıyla canlandırdım* (R. H. Karay: TS 1, 270).

Bu hikâyeyi dersten sonra ***hep birlikte*** *okursunuz.*

Oğlu ***babasıyla*** *kızı da* ***annesiyle*** *oturuyor olmalı.*

Veli durup bakındı. Esma sırtına vurduğu koca bir ***bohçayla*** *göründü* (S. Çokum, AB, 222).

Yalancı elindeki haritaya bakıyor ve çevresini ***dikkatle*** *inceliyordu.*

Elinde bir ***kitapla*** *içeri girdi* vb.

3. "Dilek" Bildirenler:

460.3. Bu gruptaki *Allah aşkına, Allah vere, Allah versin, bari, bin bereket, güle güle, inşallah, keşke* gibi bir dileği bir isteği dile getiren zarflardır:

Elmasım, ***Allah aşkına*** *şu güzel kaşlarını çatma* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 89).

Allah vere *de bu işte bir terslik olmasa!*

Bari *bir hatıra kalsaydı şu toprakta diri...*

Yer yarılmış, yere geçmiş şüphede türbeleri (M. A. Ersoy, S, 280: ÖTS, 1).

Yeni evlerinde ***güle güle*** *otursunlar.*

İnşallah *günün birinde biz de rahat ederiz* (Y. K. Karaosmanoğlu, P, 103).

Bu geniş ve ıssız Sakarya vadilerinde ***keşke*** *bir derviş olsaydım* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 85).

Keşke *bu konuyu hiç açmamış olsaydım!*

– ***Keşke*** *bunu yapmasaydık, dedi keşke...* (Y. Kemal, İM, 218).

Memed hayranlıkla: ***sağlıcakla*** *kal! Mustafa* ***sağlıcakla*** *kal! İhtiyar* ***güle güle*** *dedi* (Y. Kemal, İM, 125).

Şiir de aşk da çok tatlı konular. Eğer yalan bu tatlılığı artırıyorsa, ***varsın*** *kullanılsın* (M. Çınarlı, SY, 25: G. Akar, ZFY, 124).

4. "Görecelik, bakımından, hatırlatma, öyle sayma (farz etme), zıtlık" Bildirenler:

460.4. Bunlar yalın veya edat grubu niteliğindeki zarflardır:

Binbaşı rahatlasın istiyordu; iki küçük rütbeli zabitin, üç paşanın huzurunda ezgin görünmesini ***gönlüne göre*** *bulmamıştı* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 103).

Yaşına göre*, bedeni bir hayli gelişmişti ki, karşımda onu, kocaman bir erkek gibi görüyordum* (E. Işınsu, ÇB, 10).

Esirlerimiz ***fikirce, ruhça, medeniyetçe*** *bizi fersah fersah geride bıraktılar* (Ö. Seyfettin, B, 75).

Hani *Avrupalıların dehşetli cehaletler karşısında acır gibi donuk bir gülüşleri vardır* (Ö. Seyfettin, GM, 52).

Hani *bana istediğim kitapları getirecektiniz.*

Hani *beni yalnız bırakmayacaktın* (TS, 1, 942).

Mualla hanım da kendisinin haberi olmadan çekilen bir filmde en mühim rolü oynadığının farkında değildi. Fakat yeni tanıdığı bir erkek karşısında ***her ihtimale karşı*** *uyanan hususî bir dikkatle beni dinlediğini anlıyordum* (P. Safa, BTR, 41).

Onlar her zaman ***birbirlerine karşı*** *soğuktular.*

Kazancı yeterli ***olmamasına rağmen*** *arkadaşına destek olmuştur.*

Kâmil Bey, birisini avutacak hâlde ***olmamasına rağmen*** *kadına acıdı* (K. Tahir, EŞİ, 227).

Cildini, kenarlarını ***sanki*** *hırçın bir sıçan kemirmişti* (Ö. Seyfettin, GM, 16).

Kayığın içinde (...) ***sanki*** *bu mehtabı, bu sesleri içerek gençleştiğimizi, ruhlarımızın büyük bir açılışla genişlediğini (...) duyardık* (A. Ş. Hisar, BM, 128).

Sanki*, bu eve ilk defa geliyormuşum;* ***sanki*** *bu hanımefendiyi ilk defa görüyormuşum gibi...* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 18).

Hatta görünmez bir delikten biri ***sanki*** *bakıyor* (R. H. Karay, TS 2, 1905).

Kayığın içinde (...) ***sanki*** *bu mehtabı, bu sesleri içerek gençleştiğimizi, ruhlarımızın büyük bir açılışla genişlediğini (...) duyardık* (A. Ş. Hisar, BM, 128).

Sanki zarfı, soru cümlelerinde ilgi çekme ve olumsuzluk işlevi de taşır: ***Sanki*** *bizlere başvurdun da sana imkân tanımadık!*

Sanki *araştırmış da bulamamış* vb.

Sanki *bu da bir işmiş gibi!* vb.

5. "Karşılaştırma" Bildirenler:

460.5. Bunlar, fiildeki oluş ve kılışın gerçekleşmesini bir karşılaştırmaya bağlayan zarflardır:

Işıklar ***elden geldiğince*** *aza indirildi, salon alacalandırıldı* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, II).

Gücü ***yettiğince*** *işleri toparlamaya çalıştı ve yanına* ***alabildiğince*** *eşya alarak dağ evinin yolunu tuttu.*

Balıkçılıkta para vardır, dalgıçlık ***kadar da*** *genç işidir* (S. F. Abasıyanık, TS, 2, 1146).

Akçasaz bataklığının kıyıları ta içlere kadar nergisliktir. Ve nergisler göbeğe kadar çıkarlar. Bir ***gül kadar da*** *iri açarlar* (Y. Kemal, İM, 11).

Sınavı kazanmana biz de ***senin kadar*** *sevindik.*

Bu kez iki eli ile pantolonunu çekmeye savaştı. Başaramıyordu. ***Ölesiye*** *yorgundu* (N. Üstün, AÜÇ, 8) vb.

6. "Kesinlik" Bildirenler:

460.6. Bunlar fiildeki oluş ve kılışa işlevce kesinlik kazandıran, onları bu açıdan pekiştiren zarflardır: *asla, behemahal, bir türlü* (asla), *elbet, elbette, doğrudan doğruya, doğruca, gerçekten, er geç, hiç, hiç mi hiç, iyice, kat'iyyen, kesinlikle, mutlaka, ne olursa olsun, ne derlerse desinler, tamamen, tamamıyla, zaten* gibi kelime ve kelime gruplarından oluşmuştur:

Dinlediğim nice meşhur hanendelerin beni böylesine bir sihir ve keramet karşısında bıraktığını ***asla*** *hatırlamıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 37).

Şurası var ki, onun kiracıya uğraması hiç de beyhude olmaz, paranın bir kısmını olsun ***behemehal*** *alırdı* (A. H. Tanpınar, H, 10).

Başımda ateş yanıyor diyorum sana, sen ***bir türlü*** (asla, hiç) *aldırış etmiyorsun* (M. C. Kuntay, Üİ, 28).

Aldanma ki şair sözü ***elbette*** *yalandır* (M. Çınarlı, SY, 24).

Diyarıbekir'a Senem'le sözleştiğimizden üç gün önce vardım, ***doğru*** *buluşacağımız otele indim* (K. Bilbaşar, C, 92).

İşin daha kötü tarafı, deşelemek istediğim meselenin ***doğrudan doğruya*** *benim şahsımla ilgili olmasıydı* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 5).

Doktor Mürsel yönünü değiştirdi: "Yüzbaşı buradaymış... affedersiniz Yüzbaşım" diyerek ***gerçekten*** *üzülmüş, yanlarına geldi* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 238).

Oysa onlar, karların altından başlarını uzatırken ***hakikaten*** *güçlüydüler* (E. Işınsu, ÇB, 8).

İlle *seni evine kadar geçireceğim diye ayak diriyor* (H. Taner, TS 1, 1072).

Çünkü kendisinin Türk olmadığını ***iyice*** (kesin olarak) *biliyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 42).

Belinde taşıdığı hançerle kendini kalbinden vurur da, güzelliğini mısralarıyla çöl ufuklarına ilân ettiği bir vücudu ***katiyyen*** *ve hiçbir zaman bırakmazdı* (K. Hulusî, H, 7).

Neş'em iştiham var ve ***kuşkusuz*** (elbette, şüphesiz) *sağlıklıyım* (R. H. Karay, TS, 2, 1423).

Bu sekiz yüz lirayı verirse ***muhakkak*** *açlıktan ölecekti* (Ö. Seyfettin, B, 38).

Şüphesiz *bu hususiyet yüzünden olacak, bizzat kendisini üç adım önünde görüyor* (A. H. Tanpınar, AER, 29).

Zaten, *babamın benim önümde Cemil Bey meselesine temastan utanır gibi bir hali vardı* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 28) vb.

7. "Pekiştirme" Bildirenler:

460.7. Bunlar *damla damla, dinlene dinlene, apansız, büsbütün, çepeçevre, dimdik, düpedüz, iyiden iyiye, mosmor* gibi işlev bakımından fiildeki anlamı pekiştiren ve güçlendiren zarflardır:

Çıktı geldi ***apansız*** (K. Tahir, YS, 309).

Durum yüzünden zaten sarsılan Şerif, Handan'ın artık kendisine bambaşka bir gözle baktığını fark eder etmez ***büsbütün*** *çileden çıktı* (T. Buğra, D, 140).

Hasta annem burada ***büsbütün*** *hastalandı. Biz yoksulduk ama, böyle yerlerde yaşamaya da alışık değildik* (A. Nesin, BGBG, 1, 298).

Mümtaz o günü ***çok iyi*** *hatırladı* (A. H. Tanpınar, H, 32).

Biz tiryakiliğimizden, sahne rüyalarından kopuk mu sünepeleşir, bitkinleşir, ***damla damla*** *erir gideriz* (T. Buğra, Y, 71).

Kavak su oluyor, toprağın üstünde apaydınlık yuvarlanıyor, su mor çimenli bir koru oluyor, koru bulut oluyor, bulut ejder oluyor. Âdem ***dehşet*** *korktu ejderden* (Y. Kemal, İM, 175).

Neden öyle acemi halayık gibi ***dimdik*** *duruyorsun?* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 17).

– Arslan oğlum benim. Bugünü görmek için yaşadım. Artık ***düpedüz*** *ağlıyordu* (T. Buğra, YL, 215: G. Akar, ZFY, 130).

Zehra çocukluğundan beri ***gayet*** *kıskanç idi* (N. Nazım, Z, 105).

Üstüne başına ise ***hiç*** *bakmıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 13).

*Annemi **hiç** görmemiştim* (A. H. Tanpınar, AER, 163).

*Gözlerimi açtığım zaman gün **iyiden iyi** yükselmişti* (K. Hulusî, H, 155).

*Yüzü **mosmor** olmuş, saçları dağılmış, elbisesinin içine karlar dolmuştu* (R. N. Güntekin, Ç, 192: ÖTS, 3, 2001).

*Genç öğretmen, yine eski siyah paltosunu giymiş ve başını siyah örtüsüyle **sımsıkı** sarmıştı* (H. E. Adıvar, VK, 77).

*Kolalı gömlek giyer, kravatını küçük ve **sımsıkı** düğümlerdi* (T. Buğra, İR, 6).

*İçi **yırtıla yırtıla**, **bağıra bağıra** ağladı* (E. Işınsu, S, 76) vb.

8. "Olasılık (ihtimal), duraklama (tereddüt), şüphe ve şaşırma" Bildirenler:

460.8. Bunlar, fiildeki oluş ve kılışın gerçekleşme durumunu bir olasılık, merak, şüphe veya şaşmaya bağlayan *acaba, acep, belki, belki de, galiba, ihtimal ki, olsa olsa, ola ki, tutalım ki, tut ki, varsay ki, varsayalım, farz edelim ki* gibi kelime ve gruplardan oluşan zarflardır:

*Bu şimdilik böyle gidecek. Büyürse **belki** değişir* (M. Ş. Esendal, EOY, 112).

***Belki** hâlâ o besteler çalınır*

Gemiler geçmeyen bir ummanda (Y. K. Beyatlı, KGK, 13).

*Gece bir sebep değil, **belki** bir neticedir* (C. S. Tarancı, S, 13).

*Emir Sultan **belki de** bu XV. asır Türkiyesinin halk muhayyilesine en fazla mal olmuş çehresidir* (A. H. Tanpınar, BŞ, 162).

Sesler, ayak sesleri, kesilmez çıtırtılar!

*Bana gelen müjdeyi **galiba** caydırdılar* (N. F. Kısakürek, Ç, 91).

*Benim adımı işitince şöyle bir durdu, **galiba** beni tanımış olacak* (M. Ş. Esendal: TS, 1, 811).

*Gurbet, **galiba** bizim Orta Asya'dan gelirken edindiğimiz, henüz dindiremediğimiz bir sızıdır* (R. O. Arık, CV, 75).

***İhtimal** onun da bir Leylâsı vardı* (R. N. Güntekin, DK, 40).

***Ola ki**, seller bu alçak duvarları aşıp sitenin evlerini de basar.*

İki gönül bir olunca / Samanlık seyranmış ama

*İki çıplak da **olsa olsa** / bir hamama yakışırmış* (O. V. Kanık, BŞ, 130).

***Farz edelim ki** buraya ısınamadınız. O zaman ne yapmayı düşünüyorsunuz?*

Çok defa düşünürüm:

*Bakî ile Sinan **acaba** dost oldular mı?* (A. H. Tanpınar, BŞ, 167).

***Acaba** tarihte neden bazı milletler devlet kuruyorlar da, bazıları kuramıyorlar?* (M. Kaplan, KVD, 27).

Yük üstünde üzüm var / Üzüm sende gözüm var

***Acep** anam der mi ki / Gurbet elde kızım var* (S. Akalın, TM, 1, 4).

***Bilmem anlamına** omuz silkiyor. Halbuki, Arif'in ismi dua olmuş dudaklarına, tespih gibi çekmekte* (E. Işınsu, ÇB, 299).

*Geçenlerde, bir dostuma, çok kullanılan Türkçe bir kelimenin nasıl söyleneceğini sormuştum. Yüzüme **hayretle** baktı: "bilmiyor musun" anlamına. Biliyordum, biliyordum amma, çevremde bu kelimeyi yanlış söyleyen o kadar insan vardı ki, kendi bilgimden şüpheye düştüm* (M. Çınarlı, SY, 10).

*Koca Osman önde, ötekiler arkada, çarşıdan geçerlerken dükkâncılar, manifatura, bakırcı, ayakkabıcı, demirci esnafı dışarı uğrayıp **hayretle** seyrettiler* (Y. Kemal, İM, 115) vb.

9. "Sebep" Bildirenler:

460.9. Bunlar, fiildeki oluş ve kılışın sebebini açıklayan ve *niçin?, neden?* Sorularına karşılık oluşturan zarflardır. Daha çok *için, dolayı, yüzünden* gibi edatların oluşturduğu gruplara, *diye* zarfına veya *+DAn* çıkma durumu ekiyle kalıplaşmış sözlere dayanır:

*Bu sekiz yüz lirayı verirse muhakkak **açlıktan** ölecekti* (Ö. Seyfettin, B, 38).

Ananın işinin ***çokluğundan*** *birer ot yastık gibi oraya bırakılan çocuklar* ***açlıktan*** *ağlarlar ağlarlar, nihayet yorularak susarlardı* (H. R. Gürpınar, MT, 7).

Küçük şair ***heyecandan*** *tıkanıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 21).

Doktor Orhan'a baktı: Dudakları neredeyse kaybolmuştu. ***Hiç yoktan*** *çirkinleştiriyordu bu onu* (T. Buğra, D, 122).

Gece yine ***merakından*** *uyuyamadı* (Ö. Seyfettin, GM, 40).

Kız ***utancından*** *kıpkırmızı kesilmiş* (Ö. Seyfettin, GM, 127).

Bundan dolayı *yüzde yüz eminim ki, bu şartı yalnız benim, yalnız* ***benim için*** *söylemiş...* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 23).

Bundan dolayı *onları tarihî perspektif içinde göremeyenler mana ve ehemmiyetini kavrayamazlar* (M. Kaplan, KVD, 7).

İşte ***bu yüzden*** *Anadolu Selçukluları zamanında Türkçeye dayanan bir ilim ve edebiyat dili meydana gelmedi* (A. B. Ercilasun, DB, 120).

En güzel mabedi olsun ***diye*** *en son dinin*

Budur öz şekli hayâl ettiği mimarînin (Y. K. Beyatlı, KGK, 4).

Kurşunları rutubet olmasın ***diye*** *bezlere sardılar* (Ö. Seyfettin, B, 83).

Artık bütün dünya ve bütün algılar ***İbiş için****, İbiş en ufak kırıntılarına kadar* ***belirsin diye*** *çalışıyordu* (T. Buğra, İR, 55).

Onun için (o sebeple) *bir İstanbullunun gündelik hayatında bulunduğu yerden başka tarafı özlemesi çok tabiîdir* (A. H. Tanpınar, BŞ, 142).

Daha garibi her büyükçe evde çocukları ***eğlendirmek için*** *sık sık oynanan ve oynayanların ırktan gelen o korkunç, insana hurafevî korkular veren,* ***cezbesi tutmasın diye*** *çok defa yarıda bırakılan oyunlarına benzeyen raksları şimdi para ile dans hocalarından öğreniyoruz* (A. H. Tanpınar, BŞ, 148).

Mazlûmeyi Azize'nin elinden ***kurtarmak için*** *kendisini Allah tarafından memur edilmiş gibi görüyordu* (H. E. Adıvar, ZO, 124).

– *Tamam... Üstüne bastın ekselâns... Biz de İstanbul'un iki yakasını bir araya* ***getirmek için****, Boğaz'da köprü yaptırmak istiyoruz da...* (A. Nesin, M, 68).

Sizi ***korkutmak için*** *değil, uyarmak için, diye ekledi birincisi* (O. Pamuk, YH, 98).

Bu sayede *avluya her gireni görüp tanıyabilecekti* (D. Yılmaz, FY, 39).

Hurrem ***onun sayesinde*** *kurtuluyordu* (T. Buğra, Y, 119) vb.

10. "Sınırlama" Bildirenler:

460.10. Fiildeki oluş ve kılışın başka türlü olamayacağını veya hemen yapılması gerektiğini gösteren *ancak, artık, sadece, yalnız, yalnızca* gibi sınırlayıcı zarflardır:

O benim milletimin yıldızıdır parlayacak

O benimdir, o benim milletimindir ***ancak*** (M. A. Ersoy, İstiklâl Marşı).

Nereye mi? Neriman bunu ***ancak*** *düşünerek buldu ve!*

– *Fatih! diyebildi* (P. Safa, FH, 105).

Evli bir kadın için en büyük ikbal, en büyük saltanat eşinin kanadı altındadır ***ancak*** (G. Dilmen, BH, 22).

Burada daha fazla kalamazdı. ***Artık*** *gitmeliydi.*

Artık *bahtın açıktır uzun etme arkadaş.*

Ne hudut kaldı bugün, ne askerlik, ne savaş (F. N. Çamlıbel, HD, 5).

Diğer taraftan yeni ile, garp ile münasebetimiz ***sadece*** *akan bir nehre sonradan eklenmekle kalıyor* (A. H. Tanpınar, H, 223).

Bunu ***sadece*** *meraktan soruyorum* (Y. B. Bakiler, TT, 122).

Her milletle olduğu gibi bizde de kelimeleri şiir canlandırmış, nesil ***sadece*** *kullanmıştır* (Y. K. Karaosmanoğlu, TS, 2, 1880).

O kadar ki, ertesi gün ***beni*** *çiftliğe çağırdıkları* ***zaman*** *(...)* ***sırf*** *orasını ağaç tepelerinden gözetleyenlerin yaptığını yapmak, içimdeki iğrenç merakı tatmin etmek için gittim* (R. N. Güntekin, GE, 64).

Bugün buraya ***sırf*** *sizi görmek için geldim.*

Her tarafta yükseklik her tarafta ıssızlık

***Yalnız** arabacının durduğunda bir ıslık* (F. N. Çamlıbel, HD, 4).

Akşam üstüne doğru kış vakti;

Bir hasta odasının penceresinde;

***Yalnız** bende değil yalnızlık hâli;*

Bir acaip kuşların hâli; (O. V. Kanık, BŞ, 89).

*Şimdiye kadar durmadan çalıştın, didindin. Şimdi **artık yalnızca** dinlenmelisin.*

*Müslümanlar **yalnızca** haklarına dayanan talepleri ileri sürüyorlar* (İ. Özel, TDT, 12: G. Akar, ZFY, 127).

Kıvırcık saçlı Haşim'in velespiti (bisikleti) *vardı. Topuyla başka çocukları da oynatırdı. Bisikletineyse kimseyi bindirmezdi. Çünkü topu **yalnız başına** oynayamazdı ama, bisikletine yalnız başına binebiliyordu* (A. Nesin, BGBG, 1, 139) vb.

11. "Tekrarlama" Bildirenler:

460.11. Bu gruptakiler, fiildeki oluş ve kılışın tekrarlanarak gerçekleştiğini bildiren, gereğinde oluş ve kılışa pekiştirme ve süreklilik işlevi de katan zarflardır. Başlıca *arada bir, ara sıra, arada sırada, bazı bazı, bazı kere, bir daha, bir defa, bin defa, bir kere, bir kez, bin kez, bin beter, birbiri ardına, birbiri ardınca, bu kez, bu sefer, çok defa, çok kez, ilk kez, kimi kez, gene, sık sık, tekrar, yeni baştan, yine* gibi kelime ve kelime gruplarından oluşmuştur:

*Elindeki idare lâmbasıyla **arada bir** durarak Şinasi'nin yolunu aydınlatıyordu* (P. Safa, FH, 13).

***Ara sıra** geçiyor bir atlı iki yayan,*

Bozuk düzen taşların üstünde tıkırdayan,

Tekerleksiz yollara bir şeyler anlatıyor (F. N. Çamlıbel, HD, 41).

*Eski Fakülte arkadaşlarımdan bir ikisini **arada sırada** gördüğüm oluyor.*

*Kocasına kızar **bazı bazı**, düşünür ağlar* (O. C. Kaygılı: TS, 1, 251).

Kendisini bu başarılarından dolayı ***bir kez*** *değil* ***bin kez*** *kutlarız.*

Akşam saatlerinde ***birbiri ardına*** *kalkar trenler* (O. Akbal, BK, 200).

Anneler gününde kardeşlerin ikisi de ***birbiri ardınca*** *gelip annelerine hoş bir sürpriz yaptılar.*

Kahveler ***gene*** *hıncahınç asker doluydu* (Ö. Seyfettin, B, 81).

Bu türlü ilânları gazete sayfalarında ***sık sık*** *görüyoruz.*

Gözlerini açtı ve kitabı kapadı. Fakat parmağı yaprakların arasında kalmıştı. Biraz durdu ve kitabı ***tekrar*** *açtı* (P. Safa, BTR, 4).

Baba oğul bir oldular, ilkin çerçeveleri söküp düzelttiler, ***yeniden*** *taktılar. Yıkılan ocakları, dökülen sıvaları örüp sıvadılar* (M. Ş. Esendal, EOY, 218).

Zaman mefhumunu adeta kaybettim ve daima bu şekle ilk defa giren ve onu ***yeni baştan*** *bir Türk şehri olarak kuran dedelerimizin yaşayışlarındaki halis tarafa hayran oldum* (A. H. Tanpınar, BŞ, 136: ÖTS, 4, 3192).

Ne konuşmakta olduğumuzun ***yine*** *farkında değilim* (Ö. Seyfettin, GM, 19).

Ah işte ***yine*** *ipin ucunu kaçırdım* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 31) vb.

12. "Üleştirme" Bildirenler:

460.12. Bunlar *birer birer, birer ikişer, üçer beşer, teker teker* gibi ikileme niteliğindeki üleştirme sayıları veya fiildeki oluş ve kılışa sayı anlamı katan öteki ikilemelerle oluşturulan zarflardır:

Bu meseleleri Avrupalılar ***birer birer*** *halledeceklerdi* (Ö. Seyfettin, B, 50).

Çünkü her hakikati sana çocuk gibi ***birer birer*** *itiraf ediyorum* (R. N. Gürpınar, EH, 21).

Çocuklar bahçede ***ikişer ikişer*** *sıra olmuş öğretmenlerini bekliyorlar.*

Kokulu meyve bahçelerini, tanıdığı pınar başlarını ***teker teker*** *saydı* (A. H. Tanpınar, AER, 114).

Arkadaşlarımız yoldalar zaten, biraz sonra, ***teker teker*** *ulaşırlar buraya* (E. Işınsu, S, 8: G. Akar, ZFY, 128).

Kaymakam ***köy köy*** *dolaşıp halkla ilgilendi.*

Elektrik ***mahalle mahalle*** *nöbetleşe veriliyordu* (A. İlhan, HB, 52).

Bulabildinse ey yolcu yerini, / Hepsinin alnında altın bir ay,

Seyret İstanbul'un camilerini... / ***Minare minare, kubbe kubbe*** *say* (A. N. Asya, DA: G. Akar, ZFY, 127) vb.

Ve, salonda çıkmak üzere olan karısının ardından ***tane tane*** *ekledi* (T. Buğra, Y, 75: G. Akar, ZFY, 127) vb.

13. "Vasıta" Bildirenler:

460.13. Bunlar *ile* edatı ve bunun ekleşmiş biçimi olan *-lA* vasıta durumu ekiyle kurulmuş olan zarflardır. Fiildeki oluş ve kılışın ne suretle, hangi vasıtayla yapıldığını gösterirler:

Gece Çanakkale zaferinin yıldönümü ***coşku ile*** *kutlandı* (E. Işınsu, S, 11).

Daha sonra ***çeşitli deneme ve imtihanlarla*** *görünüşte bu huzuru bozar gibi olur* (P. Safa, NSM, 195).

Aslanla sırtlan, bülbülle karga, kurtla kuzu, atla eşek, tıpkı hainle sadık ve tıpkı âdille zalim gibi bu gövde üstündedir. Bu birbirini inkâr eden, birbirinden tiksinen varlıkların altında coğrafya ***hep bir ve değişmez boyun eğmesiyle*** *görünür* (R. O. Arık, CV, 1).

Eğildi, *üstünde oturdukları çimenleri* ***elleriyle*** *yokladı* (Ö. Seyfettin, B, 118).

Şişman beyefendi ***tombul ve beyaz elleriyle*** *karnını tutarak gülüyor, al yanakları pençe pençe kızarıyordu* (Ö. Seyfettin, B, 11).

Annemin yüzü rahat. ***Gözleriyle*** *bana gülümsüyor. Babam başında. Bir suskunluk içinde duruyor sessiz...* (A. Nesin, BGBG, 1, 439).

Dünyada mahşerlerin kaynaştığı bir anda, tarihimizin üstüne eğilmek gösteriyor ki bu vatanı ***lâfla*** *almadık. Buradaki büyük, ebedî Türk şahsiyetini* ***lâfla*** *kurmadık* (R. O. Arık, CV, 31).

Kâmil Bey, "Sabah oluyor", diye düşündü. "Hay Allah sizden razı olsun kardeşlerim!" diyerek ellerini ***memnunlukla*** *oğuşturdu* (K. Tahir, EŞİ, 226).

O zaman; bu vatanı kuranların, millete kendi şahsiyetini vermesine hak verecek (...) ve bu millete katılacaklar için gerekli gördüğü şartları konuşmasına ***milletle*** *boyun eğeceksiniz.*

Yengem sıkı sıkıya kucaklıyor beni. Kırık kanepelere oturuyoruz. Boyuna dönen, döndükçe pembe pamuklar saran küçük taş tekerleğin önünde duruyoruz. Yengem keten helvası alıyor bana. Saçlarımı okşuyor ***sevecenlikle*** (S. İleri, DSG, 75) vb.

14. "Yaklaşıklık" Bildirenler:

460.14. Fiildeki anlatıma *aşağı yukarı, az çok, az kalsın, belli belirsiz, hemen hemen, şöyle böyle* gibi yaklaşıklık anlamı katan zarflardır:

Bu heykeli açmak için ***aşağı yukarı*** *bir seneden beri münasip bir fırsat kolluyordu* (R. N. Güntekin: TS, 1, 150).

Bu konuda onun ***az çok*** *bir deneyimi vardır sanıyorum.*

Birkaç saatlik uyku, vücudumu ***az çok****, dinlendirmiş duyma üzülme kabiliyetini artırmıştı* (R. N. Güntekin, GM, 128).

Foyası meydana çıkınca, ahali ***az kalsın*** *paralayacakmış* (K. Tahir, YS, 22).

Hemşire Nurten'e ***belli belirsiz*** *açmıştı* (E. Işınsu, S, 61).

Dere içinde eylül sabahının ışığı yavaş ***belli belirsiz*** *yayılmaktadır* (S. F. Abasıyanık: TS, 1, 265).

Sütlüce'nin üstünde Şeyh Galib'in, evi olduğu söylenen büyük ve harap konak gibi birkaç eser istisna edilirse, eski devirlere ait ***hemen hemen*** *pek az şey bulabiliriz* (A. H. Tanpınar, BŞ, 253 : ÖTS, 2, 1223).

– Oh, istakoz var... ***Neredeyse*** *sevincinden ellerini çırpacaktı* (A. H. Tanpınar, H, 87).

Ahmet Bey, kaleme girince arkadaşlarına ***şöyle bir*** *baktı* (Ö. Seyfettin, EB, 5).

Dursun, yalnız gözlerini yerden zorla çekip, ***şöyle bir*** *alttan alta bakar, kadına gülümserdi* (E. Işınsu, S, 81).

*Kayıklar çarçabuk karaya çekilerek kalafatlandı. Biraz umutlandılar, yüzleri **şöyle böyle** güldü* (H. Balıkçısı, DG, 100: G. Akar, ZFY, 128) vb.

460.15. Yukarıda bir sınıflandırmadan geçirerek verdiğimiz durum zarflarına elbette daha başkalarını da eklemek mümkündür. Çünkü, zarf niteliğindeki bir sözün hangi grupta yer alacağı onun fiildeki oluş ve kılışa kattığı anlam ve işleve bağlıdır. Söz gelişi *-(y)A doğru* edatı *Sabaha **doğru** geldi* cümlesinde bir zaman bildirme kalıbına; *Eve **doğru** koştu* cümlesinde bir yer gösterme kalıbına girmişken; *lûtfen birden elliye kadar olan sayıları **sondan başa doğru** sayar mısınız?* cümlesinde bir yön gösterme işlevindedir. Aynı durum, *Gözlerini iyice iki eliyle ovduktan sonra **ocaklıktan tarafa** bakındı* (Y. K. İM, 21) cümlesindeki edat grubundan oluşan zarf için de söz konusudur. Dolayısıyla yön bildirme zarfıdır. Bu da zarfların sınıflandırmada şekilden çok anlam ve işlevle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

461. Azlık-çokluk zarfları, bir sıfatın bir zarfın veya fiildeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirleyen zarflardır. Kullanımda *ne kadar?, ne derece?* Sorularına karşılık oluştururlar. Yapıca yalın ve türetme sözlerden oluştuğu gibi, öteki zarf türlerinde görüldüğü üzere, çeşitli kelime gruplarından oluşurlar: *az, çok, az çok, azıcık, aşağı yukarı, aşırı, biraz, daha, dar, defalarca, ekseriya, eksik, en epeyce, fazla, fazlasıyla, fevkalâde, gayet, gayetle, kadar, kısmen, kıt, kıt kıt, müthiş, pek, oldukça, seyrek olarak, son derece tamamiyle* vb.

Azlık-Çokluk Zarflarının İşlevleri

462. Azlık-çokluk zarfları karşılaştırmaya dayanan bir ölçü, miktar ve derece gösterdikleri için bunlar anlam ve işlevleri bakımından dört gruba ayrılabilir:

1. Eşitlik derecesi gösterenler

2. Üstünlük derecesi gösterenler

3. En üstünlük derecesi gösterenler

4. Aşırılık derecesi gösterenler.

1. "Eşitlik" Derecesi Gösterenler:

462.1. Bunlar, sıfatlara, sıfat-fiillere ve fiillere eşitlik anlam ve işlevi katan zarflardır. *Kadar, denli, gibi* sözleri ve "miktar" bildiren *+cA* eşitlik durumu ekini almış kelimelerle karşılanır. Bunlardan *kadar* ve *denli* miktarda eşitlik bildirdiği hâlde, *gibi* nitelikle eşitlik bildirir:

*Duvarda **eski ocaklar kadar** geniş bir oyuk* (M. A. Ersoy, S, 120: ÖTS, 2, 1474).

*Ne **kaldırımlar kadar** seni anlayan olur*
Ne senin anladığın kadar kaldırımları (N. F. Kısakürek, Ç, 44).

*Pek az şey **bu kadar** acıklı ve güzel olabilirdi* (A. H. Tanpınar, BŞ, 48).

*Yıllar var ki, **değirmen taşının altında ezilen bir buğday tanesi kadar**, gönlü dardaydı* (A. Günbay, DMD, 6).

*Keşke seni sabahleyin **bu kadar** söyletmeyeydim* (H. R. Gürpınar, T, 10).

*Onun **bu kadar** hoşuna gittim, o beni **bu kadar** beğendi ise başkalarına ne demek düşer* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 18-19).

*Neden kendini **o kadar** sıkıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 17).

***Bu denli** yakışıksız iş yapmak insanı çileden çıkarıyor.*

***Ne denli** uğraşsanız boştur. Nesil yazarının da **şanı kadar** saygıya layık olduğuna kimseyi inandıramazsınız* (N. Ataç: TS, 1, 559).

*Onun boyu da **senin boyunca** olmalı!*
***Ak güvercin kanatlarınca** hür* (E. Işınsu, S, 21).

*Ellerin bir **kanat gibi** titrekti,*
Tutmasam gözümden yaş inecekti (N. F. Kısakürek, Ç, 126).

*Bin atlı akınlarda **çocuklar gibi** şendik;*
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik (Y. K. Beyatlı, KGK, 20).

Ses bir ***kartal gibi*** *süzülüp yükseldikçe ruhumuzu da beraberinde sürüklüyor* (A. H. Tanpınar, BŞ, 55) vb.

Derecede bir belirsizlik olduğu zaman, bu belirsizlik *kadar* yerine *bu derece, o derece* gibi zarflarla da karşılanabilir:

Bu derece *düzensiz bir insana nasıl güvenebilirsiniz.*

Ayşe'nin yaptığı resim ***o derece*** *güzelmiş ki, görenler bayılmış,* gibi.

Bir niteliğin veya bir hareketin derecesini sayı ile belirtmek için de bazen sayı adını *kat* veya *misli* sözü ile birleştiren zarflar kullanılır: *iki kat, üç kat, sekiz kat, bir misli, beş misli* gibi.

Terzi dikişlerinin fiatını ***iki kat*** *artırmış.*

Bu iş onlara ***iki misline*** *patlamış* gibi.

2. "Üstünlük" Derecesi Gösterenler:

462.2. Üstünlük derecesi gösteren zarflar, sıfatlara, zarflara ve fiillere karşılaştırmada üstünlük anlamı katan *daha* kelimesi ile karşılanır:

Az daha *gittiler* (N. Cumalı, Z, 141).

Bu basit entrika genç Frenk'in muhayyilesini ***daha beter*** *alevlendirdi* (Ö. Seyfettin, GM, 7).

Böylece Ertuğrul Beyle Demircanın yası da sana ermiş oldu, çünkü, 1290 yıllarının dünyasında, ölüm, yaşamaktan ***çok daha*** *olağandı* (K. Tahir, DA, 196).

Şurasını hemen kaydetmeliyim ki dünyadaki hiçbir cemiyet, her biri teker teker bir soyu yok etmeye yeten bu üç korkunç suikastın müşterek hücumuna dayanmazdı. Türkmenlerin buna dayanması, hatta ***daha büyük, daha zorlu, daha mükemmel*** *teşkilâtlı,* ***daha medenî bir yeni imparatorluk****, (...) kurarak kadere meydan okuması...* (R. O. Arık, CV, 27).

Sonra gözleri ***daha ileriye*** *gitti* (A. H. Tanpınar, AER, 16).

Gördüğü karaltıların serseri torpil olup olmadığını ***daha kolay anlamak için*** *dürbününü kullanmaması, batan geminin hikâyesini dinledikten sonra telâşlandığını, çevresine, öncelikle de karısı Nermin'e sezdirmek korkusundandı* (K. Tahir, EŞİ, 10-11).

Yaklaşmayalım ***daha iyi****...* (N. Cumalı, 2, 191).

Üstünlük derecesi *daha* zarfı kullanılmadan da karşılanabilir:

Bu kumaşın kalitesi ***ötekilerden iyi****.*

Sen ***benden çabuk*** *yürüyorsun.*

Okuduğum parça ***bir hikâyeden çok*** *bir masala benziyor.*

Bir roman kahramanı, her şeyden evvel, kendisiyle beraber yaşanacak sevimli bir arkadaş olmalıdır. Muallâ'nın böyle ne kadar dostları var. Onun için, ekseriya, ***romandan ziyade*** *meşhur adamların hayatlarını anlatan hakikî eserler okumuştu* (P. Safa, BTR, 7) vb.

Ancak, *daha* zarfı, eklendiği sözdeki üstünlük derecesini anlamca daha net ve belirgin olarak gösterir.

3. "En Üstünlük" Derecesi Gösterenler:

462.3. En üstünlük derecesi, sıfatlarda olduğu gibi zarflarda da *en* sözü ile karşılanır. *En* zarfı yalnız başına bir anlam taşımaz, bir fiilden önce de gelmez. Yalnız sıfatların önüne gelerek zarflar oluşturur:

Dokunun, bakın, meyvelerin ***en tazesidir*** *bunlar.*

Ailenin üç çocuğundan ortancası ***en akıllısı*** *ve* ***en çalışkanıdır****.*

Ağabeyler beni elden ele birbirlerine atıyorlar. Ben Darüşşafaka'nın ***en küçüğü, en kısa*** *boylusuyum. Bir bohça gibi kapışıyorlar beni* (A. Nesin, BGBG, 1, 365).

Naim Efendiler bu yaz Kanlıca'ya taşınmadılar ve bundan ***en ziyade*** *Servet Bey'in çocukları memnundular* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 10).,

Her yaz gibi çok şükür bu yaz da
Leylaklar açıldı önce mor mor,
En sonra *manolyalar Boğazda!* (O. S. Orhon, Ş, 89) vb.

4. "Aşırılık" Derecesi Gösterenler:

462.4. Fiillere aşırılık anlamı katan bu zarflar yapıları bakımından da tür olarak da çeşitlidir. Başlıcaları *azıcık, biraz, birazcık, bol bol, büyük ölçüde, çok, çokça, çok çok, çok fazla, ekseriya, epey, epeyce, gayet, fevkalâde, harikulâde, olağanüstü, pek, uzun uzadıya* gibi sözlerden oluşanlardır:

Belkıs ***azıcık*** *doğruldu* (Ö. Seyfettin, BL, 76).

*Kırmızı börkünü **biraz** sağa yıkmış, ak çalma bezden, burma sırığını her zamanki gibi **hiç** özenmeden dolamıştı. (...) Karşısındakilere **hiç** zorlamadan güven vermesi, **çok az, çok da** öz konuşmasındandı* (K. Tahir, DA, 122).

*Çünkü onun hâlinde deminden söylediğini **biraz sonra** unutacak bir dalgınlık garabet vardı* (H. R. Gürpınar, T, 151).

*Artık Oğuz, **bol bol** Türkçe konuşuyordu* (Ö. Seyfettin, B, 74).

*Küçükken öğrendiği sureleri Arnavutlukta **bütün bütün** unutmuştu* (Ö. Seyfettin, GM, 149).

*Kenarda garip garip kendi takımlarına oyuncu seçen çocukların gözlerinin içine bakardım. Hep en sonra seçilirdim. Seçilmediğim de **çok** olurdu* (A. Nesin, BGBG, 1, 39).

*Yeryüzünde ilk canlı soluk almaya başladığı zaman, belki de olmak gibi, korunmak gibi duygulardan **çok uzaktaydı**. Onların ne olup ne olmadığını bilmiyordu* (N. Üstün, AÜÇ, 6).

*Sümbül, karanfil, lâle buraların başlıca çiçeğidir. Gül de **çokça** görülür* (S. Birsel, BŞM, 18).

*Şu var ki, Paşamız inatçı ve çalışkandır. Kafasını devlet işlerine yatırdığından gecelerini **çokluk** uykusuz geçirir* (S. Birsel, BŞM, 368).

*Kendisi namaza **dara dar** yetişti* (Ö. Seyfettin, GM, 151).

*Karşılaştığımız zamanlar **ekseri** ilk konuşan ben olurdum. Telaşımı, heyecanımı örtmek istercesine alel acele bir şeyler bulur, pek de düşünmeden kelimeleri ardarda sıralayıverirdim* (E. Işınsu, ÇB, 9).

*Tıraşı bittikten sonra epey baktı aynaya. Son olarak da yakasındaki Hukuk Fakültesi rozetini **güzelce** silip parlattı* (T. Buğra, D, 16).

*Hem o herkesten **fazla** eğlenecekti* (A. H. Tanpınar, AER, 30).

*Eskilerimiz fikirce, ruhça, medeniyetçe bizi **fersah fersah** geride bıraktılar* (Ö. Seyfettin, B, 95).

*Beşinci şubeden Hayri geldi; otuz, otuz beş yaşlarında, bekâr, üstü başı düzgün, biraz saf **gayet terbiyeli** bir memur, elinde*

imza edilecek bir evrak, göğsünü ilikleyip müsteşarın kapısına yaklaştı (M. Ş. Esendal, EOY, 9).

Yengem de damın üzerindeydi. ***Hepsinden çok*** *onun şaştığı, içerlediği muhakkaktı* (K. Bilbaşar, C, 108).

Ömründe ***ilk defa olarak*** *bütün bir geceyi uykusuz geçiriyordu* (Ö. Seyfettin, B, 56).

Kolunu alabildiğine kaldırıp ayak parmaklarının ucunda yükselerek tokmağı, var gücüyle indiriyor, kösün, yer altından gelen deprem uğultularına benzer sesi, görüntüsünün korkunçluğunu ***kat kat*** *arttırıyordu* (K. Tahir, DA, 125).

– Sorduğum suallere ***kısacık*** *cevap veriniz* (Ö. Seyfettin, GM, 140).

Bunlar belki o anda öyle ***pek*** *inanılır sözler değildi. Fakat tesadüfe bakınız ki, uzaktan, İstanbullular'ın* ***pek*** *alışık oldukları kaba bir ses, "Yangın var!" diye bağırdı* (K. Tahir, EŞİ, 224).

Genç kız, şık kıyafetiyle ***olağanüstü*** *görünüyordu.*

Büyükada'ya giden vapurlar ***pek*** *değişmedi. O iskeleden kalkıyor yine* (S. İleri, DSG, 77).

Paydos vakti, ***pek ağır ağır*** *geldi. eve koşarak yürüdüm* (E. Işınsu, ÇB, 235).

Pek iyi *hatırlamıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 47).

Hepsi birbiriyle konuşuyor, Sultan Hamid'in ismi diş gıcırtıları arasında ***sık sık*** *geçiyordu* (Ö. Seyfettin, B, 20) vb.

462.4.1. **+*cA*** ekiyle kurulmuş olan zarflar da azlık-çokluk açısından bir aşırılık zarfı niteliğindedir:

Soğuk su bir an Nermin'i kendine getirir gibi oldu. Ne var ki, kendine gelmeye hiç de istekli görünmüyordu. ***Sonsuzca*** *utanıyordum. Yaşlı kadının ilgisi beni kızdırmaya başlıyordu* (N. Üstün, AÜÇ, 46).

1912 yılında, Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra, şairimiz yalıda sık sık görülür. Kimi zaman ***haftalarca, aylarca*** *kalır* (S. Birsel, BŞM, 515).

Adem bir köşeye, bir evsine oturur, hiç kıpırdamadan, yemek yemeden orada ***günlerce*** *kalabilirdi* (Y. Kemal, İM, 116).

Ertuğrul ***iyice*** *yorulmuştu. Her yanı bıçak sokulur gibi sızladığı hâlde gülümsedi* (K. Tahir, DA, 123) vb.

5. Soru Zarfları

463. Soru zarfları, fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla belirleyen zarflardır: *hani, nasıl, ne, ne denli, ne biçim, neden, nerede, nereden, ne kadar, nice, niçin* gibi.

***Nasıl** oldu? **Nasıl** birdenbire insanlıktan çıktım? Artık ebediyyen dönemeyeceğim bu cennetten **nasıl** bu cehenneme yuvarlandım? **Nasıl, nasıl**?..* (Ö. Seyfettin, GM, 14).

*Yüzlerce kişi arasından **nasıl** seçer çıkarırdım?* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 35).

*– Sen miydin ? **Ne** geziyon burda* (Y. Kemal, İM, 68).

*– Size ne öyleyse kazıkmış, mazıkmış?... **Ne** uğraşıyorsunuz böyle işlerle? Muhabirliğinize bakın siz...* (Ç. Altan, BYİ, 146).

*Sen bu taşı buraya **ne denli** yerleştirebilirsin?*

Neden bir köşeye çekilmiş, sessiz sessiz oturuyorsun?

Som zümrüt ortasında muzaffer akıp giden

*Firuze nehri nerde? Bugün saklıdır **neden**?* (Y. K. Beyatlı, KGK, 23).

*Kimmiş bunlar? Kötü yollara **ne diye** saparlar, bilmem* (S. İleri, DSG, 14).

*Benim için öldüğünü **nereden** bileyim* (M. Çınarlı, SY, 25).

*Sen buralara kadar **niye** geldin?*

*Allah bize **niçin** acımaz?* (K. Tahir, YS, 22).

***Niçin** ses vermiyorsun?* (H. R. Gürpınar, T, 5).

***Niçin** gitmemeliydi?* (A. H. Tanpınar, AER, 31).

***Niçin** dalıp gitmişti yengem, bugün Kapalıçarşı'da, ucuz gelinlikler, uğursuz mum çiçekleri, tozlu duvaklar satan bir dükkânın önünde* (S. İleri, DSG, 79) vb.

2. FİİLLER VE FİİL SOYLU KELİME SINIFLARI

FİİLLER

(Alm. *Verb*, *Verbum*, *Zeitwort*; Fr. *verbe*; İng. *verb*; Osm. *fiil*)

Fiillerin Özellikleri

464. Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler: *al-, at-, başla-, bilin-, büyü-, dinlen-, getir-, otur-, ört-, sivril-, tut-, uyu-, uza-, ver-, yar-, yaşa-, yeşer-, yıkıl-* gibi.

Gramer konuları ne türlü bir sınıflamadan geçirilirse geçirilsin, bunların hepsinde de fiilin yer aldığı görülür. Demek ki fiil, dilin vazgeçilmez bir temel birimidir.

Adlar, gramer açısından kendi başlarına birer bağımsız nitelik taşıyan canlı, cansız, somut soyut varlık ve nesneler ile kavramları karşılayan sözler oldukları hâlde, fiiller bağımsız değil, bağımlı söz türleridir. Çünkü bunlar tek başlarına kullanılamazlar. Karşıladıkları iş ve hareketler, ancak adlarla olan ilişkileri ile ortaya çıkar. Bunu daha açık bir anlatımla dile getirmek gerekirse, adlar canlı ve cansız varlıkların, somut ve soyut nesne ve kavramların adları, fiiller ise, bunların hareketlerine bağlı oluş, kılış ve durumlardır, diyebiliriz. Bu bakımdan fiiller, dilde adlardan ayrı ve farklı bir grup oluşturmuştur.

Fiiller kök ve gövde durumunda iken adlarla ilişkiye giremezler. Bu karşılıklı ilişki fiillerin çekime girmeleri (501-509. §'lar Fiil Çekimi) ile sağlanır ve fiiller böyle şekillenebilir. Çekime giren fiillerde, ileride üzerinde durulacak olan kip, zaman, kişi ve görünüş kavramları yer alır.

Fiil kök ve gövdeleri çeşitli ekler ile genişletilerek cümle içinde ad, sıfat ve zarf (Çekimsiz Fiiller § 642 ve öt.) görevi de yüklenirler.

Biz fiilleri adlandırırken yazıda; *aç-, belir-, coş-, gecik-, geçir-, gözle-, koş-* vb. biçimlerde kök ve gövde hâlindeki yalın biçimleri ile gösteririz. Ancak, konuşmada bunların, emir kipinin ikinci şahıs çekimi ile karışmamaları için fiilin ad biçimi olan

mastarlarla adlandırırız: *açmak, belirtmek, gözlemek, koşmak, seçilmek, tutunmak* gibi.

FİİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

465. Fiillerin çeşitli özellikleri vardır. Bu özellikleri dolayısıyla onları yapıları, içerikleri, anlamları, kılınışları ve çatıları bakımından ayrı birer sınıflandırmadan geçirmek gerekir.

1.Yapıları Bakımından Fiiller

Fiiller yapı özellikleri bakımından:

A. Basit fiiller,

B. Türemiş fiiller ve

C. Birleşik fiiller olmak üzere üç gruba ayrılır.

A. Basit Fiiller

466. Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayrılamayan kök fiillerdir. Gerçi *aç-, ak-, aş-, bak-, göm-, gör-, il-* "bağlamak", *koy-, öl-, tat-, var-* gibi basit fiillerin, En Eski Türkçe döneminde *aç-<*a-ç-, aş-<*a-ş-, bak-<*ba-k-, göm- <*gö-m-, il-<*i-l-* vb. biçimlerde daha basit köklere ayrılabileceğini gösteren belirtiler vardır.[261] Ancak, bunlar zamanla birbirleriyle kaynaşarak söz konusu fiilleri daha basit ögelere ayrılamaz birer kök fiil durumuna getirmiştir. Türkiye Türkçesindeki kök fiillerin büyük çoğunluğu tek hecelidir.[262] Bunları ses yapıları bakımından şöylece sınıflandırabiliriz:

1. *Ünlü+ünsüz* yapısında olanlar: *aç-, ağ-, ak-, al-, an-, as-at-, az-, eğ-, em-, er-, es-, iç-, in-, on-, ov-, öp-, ör-, öt-, uç-, um-, üt-, üz-* vb.

---

[261] Daha ayrıntılı bilgi için Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 19-29'a bk.

[262] Ramstedt, Türkçe fiillerin, kökende iki heceli oldukları görüşünü ortaya atmışsa da, bu görüş birçok Türkolog tarafından eleştiriye uğramıştır. Melioransky, Kononov, Reşetov, Sevortyan vb. dilciler, Türkçe için kökende tek heceliliğin esas olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu konu üzerindeki görüşlerin özeti ve ayrıntılı bilgi için Rüstemov, *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fe'l*, s. 19-22'ye bk.

2. *Ünsüz+ünlü* yapısında olanlar: Sayıları birkaçı geçmez: *de-, ye-, yu-* gibi.

3. *Ünlü+ünsüz+ünsüz* yapısında olanlar: Sayıları pek sınırlıdır: *art-, ört-, ölç-, ürk-* gibi.

4. *Ünsüz+ünlü+ünsüz* yapısında olanlar: Sıklık bakımından kök fiillerin en büyük bölüğü bu yapıdadır: *bak-, bas-, bat-, bil-, bin-, boz-, böl-, bul-, bük-, cay-, coş-, çak-, çal-, çık-, çim-, çiz-, çöm-, dal-, del-, dik-, din-, dur-, duy-, gez-, göç-, gül-, kaç-, kal-, kan-, kes-, küs-, kon-, koş-, kur-, küs-, piş-, sağ-, san-, sız-, sil-, şaş-, şiş-, tak-, tap-, tık-, tın-, tut-, vur-, yan-, yık-, yıl-, yut-, yüz-* vb.

5. *Ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz* yapısında olanlar: Bunların sayıları da oldukça sınırlıdır: *çarp-, çırp-, dürt-, kalk-, kert-, kırp-, kork-, sanç-, sars-, sürç-, tart-, yırt-* gibi. Bunlar, fiile pekiştirme anlamı veren ekin kökle kaynaşmasından oluşmuş izlenimini vermektedir.

6. Dilimizde, bugün daha basit ögelere ayrılamadığı için kök fiil sayılan iki heceli fiiller de vardır: *acı-, ara-, bele-, daya-, döşe-, epri-, eski-, ılı-, ışı-, okşa-, oku-, sası-, solu-, süpür-, tanı-, ulu-, üre-, üşü-, yala-, yalvar-, yama-, yasa-* vb.

7. Aslında birer çatı ekiyle genişletilmiş oldukları hâlde, Türkiye Türkçesinde kök şekilleri kullanımdan düştüğü için, kök fiil sayılan birtakım donmuş fiiller de vardır: *avut-, barın-, barış-, çevir-, dağıl-, dağıt-, danış-, düşün-, getir-, ısıt-, işit-, kaldır-, kamaş-, kayır-, kıskan-, kurtul-, öğüt-, sömür-, uyan-, uyar-, yakış-yanaş-* vb.

B. Türemiş Fiiller

467. Türemiş fiiller, adlara ya da fiil kök ve gövdelerine çeşitli türetme ekleri getirilerek kurulmuş olan fiillerdir: *bekle-* (<**berk+le-*), *benze-* (<*beñiz+e-*), *boşa-* (<*boş+a-*), *dile-* (<*dil+e*), *sağla-* (<*sag+la-*), *yaşa-* (<*yaş+a-*); *bunal-* (< *buñ+al-*), *doğrul-* (<*doğ-ru+l-*), *körel-* (<*kör+el-*), *inan-* (<*ına-n-*), *üşen-* (<*üşe-n-*), *başar-* (<*baş+kar-*), *bozar-* (<*boz+ar-*), *yaşar-* (<*yaş+ar-*), *birik-* (<*bir+ik-*), *gecik-* (< *gec+ik-*), *belir-* (<*bel+ir-*< *bel+gür-*), *fışkır-*

(<*fış +kır-*), *durdur -* (<*dur-dur-*), *kazı -* (<*kaz-ı*), *atıl-*(< *at-ıl-*), *bozul-* (<*boz-ul-*), *bölün -* (<*böl-ün -*), *kokuş -* (<*kok-uş-*), *silkele -* (<*silk-ele-*), *serpele-* (<*serp-ele-*), *tepele-* (<*tep-ele-*), *toparlan-* (<*topar+la-n-*), *çekiştir-* (<*çek-iş-tir-*), *geçiştir-* (<*geç-iş-tir-*) vb.[263]

C. Birleşik Fiiller

468. Birleşik fiiller, bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile *etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek , kılmak, kılınmak, yapmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşmuş birleşik yapıdaki fiil türleridir: *affet-, alt et-, hisset-, kabul et-, katet-, yardım et-; ilân edil-, kabul edil-, tercih edil-; iyi ol-, kaybol-, mecbur ol-, yok ol-, gitmiş ol-, bilmiş ol-, gelir ol-, gidecek ol-; affolun-; emreyle-, kabul eyle-; namaz kıl-; namaz kılın-; anlayabil-, yapabil-; açıver-, biçiver-; bakakal-, donakal-; çıkagel-, süregel-; bekleyigör-; bekleyedur-; düşeyaz-; didinip dur-; kırıp geçir-* vb.[264]

Birleşik fiillerin bir başka türü daha vardır. Bu türe girenler, bir veya birden fazla ad ile bir fiilin birleşmesinden oluştukları ve yapı bakımından ad+yardımcı fiil kalıbında oldukları hâlde, işlev ve anlam bakımından yalnız kaynaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda bir kalıplaşmadan geçerek deyimleşmişlerdir. Bunları anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramış ve deyimleşmiş birleşik fiiller diye adlandırıyoruz (§ 638-641.).

2. İçerikleri Bakımından Fiiller

469. Fiiller, yukarıda tanımı yapılırken belirtildiği üzere, içerikleri bakımından ya oluş, kılış ve kılınış biçimindeki bir iş ve hareketi yahut da bir durumu karşılarlar. Buna göre de fiilleri içerik bakımından üç alt gruba ayırmak mümkündür:

---

[263] Fiil türeten ekler ve türleri üzerinde ayrıntılı bilgi için "Yapım Ekleri" bölümünde 169-195, 196-223. §'lara bk.

[264] Bu konuda geniş bilgi için 606-635. §'larda "Birleşik Fiiller" bölümüne bk.

A. Oluş Bildiren Fiiller

(Alm. *Vorgangsverb*; Fr. *verbe devenir;* İng. *verb of process*)

470. *ak-, art-, ballan-, belir-, benze-, birik-, büyü-, cıvı-, coş-, çisele-, çökel-, çürü-, delir-, diril-, doğ-, dol-, doy-, eri-, eskifosla-, göver-, gürleş-, güzelleş-, huylan-, ıslan-, ışı-, islen-, kabuklan-, kana-, karar-, kay-, kızış-, kok-, körel-, kudur-, küflen-, makineleş-, morar-, öl-, parılda-, parla-, paslan-, patla-, piş-, pörtle-, sarar-, sız-, soğu-, sol-, sön-, sür-, taş-, tepser-, tozu-, tüt-, uza-, yeşer-* gibi.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere, oluş bildiren fiiller, cümlede yüklemin gösterdiği işin olma niteliği taşıdığını, oluşun yapana yöneldiğini belirten, dolayısıyla herhangi bir nesneye ihtiyaç göstermeyen fiillerdir. Bunları *geçişsiz fiiller* (Alm. *intransitives Verb*; İng. *intrsansitive verb*; Osm. *lâzım fiil*) diye adlandırıyoruz:

Eskiden Sakarya bu köprünün altından ***akarmış*** (S. F. Abasıyanık, TS-1, 62).

Kafasında günden güne çeşitli düşünceler, çeşitli kaygılar ***beliriyordu*** (O. Hançerlioğlu, TS-1, 262).

İhtiyar Süleyman Çavuşun ellerinde ***büyüdüm*** (A. Gündüz, TS-1, 372).

Balkona koyduğunuz elmaların çoğu ***çürümüş.***

Ankara yeşillendikçe daha da ***güzelleşti*** *değil mi*?

Hava iyice ***kararmış****, caddenin bütün elektrikleri yanmıştı* (P. Safa, TS-2, 1211).

Son yıldız vadinin üstünde bir yanıp bir ***sönüyordu*** (T. Buğra, TS-2, 2020).

Yerlerde çimenler ***yeşermiş*** *erik dalları bembeyaz çiçeklerle örtülmüştü* (Ö. Seyfettin, BVK, TS-2, 2440).

Suların kenarında Sarayburnu içli, hisli ve sırlı bir nur içinde ***parıldar*** (A. Ş. Hisar, TS-2, 1967).

Genç kızın biraz evvelki coşkunluğu delinmiş bir balon gibi ***sönüverdi*** (H. Taner, TS-2, 2020). vb.

B. Bir Kılış ve Kılınış Bildiren Fiiller

(Alm. *Handlungsverb*; Fr. *verbe d'aktion;* İng. *action verb, verb of action*)

471. *adımla-, as-, besle-, biç-, boya-, böl-, buda-, büz-, çevir-, diz-, döv-, düşün-, eğir-, ek-, gagala-, giyin-, giy-, gümüşle-, kapa-, kaşı-, kovala-, oku-, öğren-, öğret-, parçala-, pişir-, seç-, sula-, tara-, tıka-, uç-, vur-, yaz-* gibi.

Örnekleri sıralanan kılış ve kılınış fiilleri, cümlede yüklemin gösterdiği işi yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini, bir varlık üzerinde etkisi bulunduğunu gösteren, dolayısıyla *nesne* gerektiren fiillerdir. Bunlara da *geçişli fiiller* (*Transitives verb, transitive verb, müteaddi fiil*) diyoruz.

Besledik büyüttük *danayı tanımaz oldu anayı* (atasözü).

Saçlarını kendi eliyle ***boyamış****.*

Sürekli olarak ***düşünüyor****, ama neyi düşündüğünü kimseye açıklamıyor.*

Dama serilen tarhanayı kargalar ***gagalamış*** *olmalı.*

Üç beş kişi birbiri arkasına koşup duruyor ama, kimin kimi ***kovaladığı*** *belli değil.*

Hayat boyu karşılaşılan olaylar insanı iyiden iyiye ***pişiriyor****.*

Trafik yolları ***tıkamış****, geçilecek gibi değil.* vb.

C. Durum ve Tasvir Bildiren Fiiller

472. *alış-, az-, bağdaş-, bat-, beğen-, bekle-, bez-, bık-, buna-, buy-, çim-, dinel-, gücen-, inle-, kan-, özle-, pepele-, sevin-, solu-, somurt-, sus-, şaşır-, tiksin-, titre-, uyukla-, uyu-, üşü-, yapış-, yat-* gibi.

Bu fiiller herhangi bir oluş ve kılışı değil, yalnızca hareket hâlinde olmayan bir durumu veya takınılan bir tavrı gösterirler. Genellikle geçişsizdirler. Ancak içlerinde *beğen-, özle-* gibi az sayıda geçişli olanları da vardır:

Erzurum'a giden arkadaşımız oranın iklimine pek ***alışamamış****.*

Kahverengi ile kırmızı birbiriyle hiç ***bağdaşmayan*** *renklerdir.*

Karşımda öyle dimdik ***dinelme*** *be evlâdım. Bir yer bulup* ***otursana!***

Bu meseleden dolayı sana gönüllenip ***gücendiğini*** *sanmam. Soğuktan mı* ***titriyordum****, yoksa heyecandan, üzüntüden mi, bilmem* (S. F. Abasıyanık, TS-2, 2227).

Su ***uyur*** *düşman* ***uyumaz*** (atasözü).

Rıza ona dik dik bakarak ***somurttu****, cevap dahi vermedi* (H. Taner, TS-2, 2008).

Hastasını muayene ederken başında ***bulundular*** *mı , hele söz söylediler mi eli ayağı dolaşır, ya kalbi bulamaz, ya nabzı* ***şaşırır*** (A. İlhan, TS-2, 2077). vb.

3. Anlamları Bakımından Fiiller

473. Fiillerin büyük bir kısmı tek başlarına birer anlam taşıdıkları hâlde, bir kısmı da yalnız başlarına anlam taşımazlar. Bunlar ancak ad veya ad soyundan bir kelime ile birleşerek anlam kazanırlar. Bu bakımdan da fiilleri:

A. Esas fiiller, B. Yardımcı fiiller olarak ikiye ayırırız.

A. Esas Fiiller

474. Esas fiiller, *aç-, bak-, bin-, çiz-, darıl-, eriş-, gez-, gir-, gizle-, görüş-, hoşlan-, küçümse-, oyala-, patla-, sindir-, uza-, yak-* örneklerinde görüldüğü gibi tek başlarına birer anlama sahiptirler:

O gün bugündür, kendimi ***toplayamadım****, dereyi* ***atlarken****, sanki içinden ağır bir şey* ***yuvarlanıp düştü*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 39).

"Benim adım İmdat", dedi. ***Yürüyorlardı****. İmdat'ın köyleri çevresine ormanlıklara* ***daldılar****. Gözleri dudakları hep* ***gülüyordu*** (H. Balıkçısı, DG, 177).

Terleyen adam (...) cebinden küçücük siyah bir mendil ***çıkardı****. Yüzünü, gözünü, ensesini, boynunu* ***sildi*** (S. F. Abasıyanık, MK, 37).

Kadınlar kapı aralarına, avlulara, avuç içi kadar küçük

pencerelerin diplerine kümelenmiş konuşuyor, konuşuyor, ***konuşuyorlardı*** (T. Buğra, DEPS, 19). vb.

B. Yardımcı Fiiller

475. Yardımcı fiiller, *et-* (*alay et-, el et-*), *ettir-* (*tamir ettir-*), *edil-* (*kabul edil-*), *edin-* (*evlât edin-*), *eyle-* (*arz eyle-, insaf eyle-*), *ol-* (*iyi ol-, memnun ol-, gitmiş ol-, atacak ol-*), *olun-* (*kabul olun-*), *bul-* (*son bul-, şifa bul-*), *bulun-* (*evde bulun-, ricada bulun*), *kıl-* (*namaz kıl-, mecbur kıl-*), *kılın-* (*icra kılın-*), *buyur-* (*ifade buyur-, kabul buyur-*) örneklerinde görüldüğü gibi, ancak kendinden önceki adlar ile birleşerek birer anlam kazanmışlardır.[265]

4. Kılınış Biçimleri Bakımından Fiiller

(Alm. *Aktionsart, Art der Handlung*; İng. *manner of action*)

476. Gramerlerimizde genellikle *kılınış* kavramı yer almamış olduğundan, şimdilik Alm. *Aktionsart*, İng. *manner of action* terimleri ile tanınan *kılınış*, Türkçenin dil varlığındaki fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özelliktir. Anlatıma biraz daha açıklık kazandırmak gerekirse, fiildeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklardır, denebilir.

Bu kavram, Batıda uzun zaman ileride üzerinde duracağımız *görünüş*'ü de (510.§) içine alan *aspekt* (İng. *aspect*) terimi ile karşılandığından ve dilden dile değişen durumlar söz konusu olduğundan, çok kez *kılınış* ile *görünüş* iç içe girmiştir. Fiildeki bu iki farklı türün birbirinden ayrılarak ayrı terimlere bağlanması, başarısını XX. yüzyıldaki dil bilimi çalışmalarına ve özellikle İsveç dil bilimcilerinin son 50 yıldaki araştırmalarına borçludur.[266]

Bizdeki çok sınırlı bir iki yazı ve bazı dil bilimi sözlüklerindeki *görünüş*le karışmış kısa ve bulanık tanımlar bir

---

[265] Bir araya geldikleri adlar ile birer birleşik fiil oluşturan bu yardımcı fiillerin işlev ve kullanılışları üzerine geniş bilgi için "Birleşik Fiiller" 606-614.§'lara bk.

[266] Çeşitli dil bilimcilere göre *kılınış*'ın tanımı için, Knobloch, *Sprachwissenschaftliches Wörterbuch*, 1. fasikül, s. 76-78'e bk.

yana bırakılırsa, şimdiye kadar eski ve yeni gramerlerimizde bu konunun hemen hiç yer almadığı görülür.[267]

Yabancılar tarafından yazılmış olan gramerlerde de genellikle bu konuya yer verilmemiştir.[268] Bunlardan J. Deny ve A. N. Kononov birer istisna oluşturur. Ancak, J. Deny'nin *kılınış* diye verdiği özellikler de aslında görünüşle ilgilidir. Konuya bu yönü ve kılınış ölçüleri ile yaklaşan Türkolog A. N. Kononov' dur.[269]

Bilindiği gibi daha çekime girmemiş bulunan kök ve gövde durumundaki fiiller, zaman ekleri ile genişletilen çekimli fiillerde olduğu gibi belirli ve açık bir zaman kavramı taşımazlar. Yalnız, fiilin bildirdiği esas anlamda da "başlama", "sürme, sürekli olma", "bitme", "bitirme", "aralıklı olarak yapılma" gibi, sınırsız zaman çizgisi üzerindeki bazı noktalarda veya belirli oluş ve kılınış eğilimleri hâlinde yer alan birtakım süreçler vardır. İşte fiildeki *kılınış* özelliği, zamanla bağlantılı bu süreçleri belirten ve işin ne biçimde yapıldığını ortaya koyan bir tarzdır. Söz gelişi *aç-*, *başla-*, *canlan-*, *diril- dokun-*, *dol-*, *giriş-*, *karşıla-*, *maskele-* fiillerinde kılınış bakımından bir başlangıç; *ara-*, *bekle-*, *diren-*, *gözle-*, *oku-*, *ör-*, *uyu-*, *yürü-* fiillerinde bir süreklilik; *ayıl-*, *ayrıl-*, *başar-*, *bırak- boz-*, *bul-*, *dol-*, *don-*, *doy-*, *duy-*, *eriş-*, *göm-*, *kuru-*, *öl-*, *sıvış-*, *üfle-*, *yen-* fiillerinde bir sonuç gösterme özelliği (süreci) vardır. *Akşamla-*, *aksır-*, *atıştır-*, *ertele-*, *damla-*, *dinlen-*, *şaşala-*, *yelten-* fiillerinde aralıklı, kesintili bir oluş biçimi; *boğumlan-*, *boylan-*, *çiçeklen-*, *çömel-*, *çürü-*, *dallan-*, *daral-*, *ekşi-*, *sol-* fiillerinde

---

[267] İsveçli Türkolog Johanson'un *Aspekt im Türkischen* adlı eserinin yayımından sonra, bizde Dilaçar, gramerlerimizdeki boşlukların doldurulması için "Türk Fiilinde *Kılınış*'la *Görünüş* ve Dilbilgisi Kitaplarımız" başlıklı yazısını yayımlamıştır. Bu yazıda konu ile ilgili kaynakçaya ve batıdaki çalışmalara da yer verilmiştir. *Kılınış* ile ilgili olarak Üçok'un *Genel Dilbilim*, s. 99-100; Aksan ve arkadaşları, *Sözcük Türleri*, s. 207-208; Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s. 265'te de kısaca bilgi verilmiştir.

[268] Ayrıntılar için Dilaçar, agm., s. 167-170'e bk. Yabancı dilciler arasında Türkçedeki kılınış kategorisini bazı Batı dilleri ile karşılaştıran araştırıcılar da vardır: *Das Türkische Verbum und der Slavische Verbalaspekt* (München 1953) gibi.

[269] *Grammatika Sovromennogo Turetskogo Literaturnogo Yazyka*, (çev.) Moskva 1956, § 363, 412-416: *aspect*, *vid*.

kendiliğinden, kendi kendine oluş biçimi söz konusudur. *Azımsa-*, *azsa-*, *benimse-*, *küçümse-*, *yüksün-* gibi fiillerde ise, "o biçimde kabullenme, öyle görme" özelliği hâkimdir.

J. Knobloch'ın yukarıda söz konusu edilen *Dilbilimi Sözlüğü*'nde, *kılınış*, *görünüş*'te olduğu gibi konuşanın devreye girerek zaman kavramında bir başkalaşım yapma niteliği taşımayan, dolayısıyla öznel (subjektif) değil, fiil mastarının bildirdiği nesnel (objektif, afakî) bir görünüm olarak tanımlanmıştır. Bu bakış açısıyla *görünüş* dil psikolojisinin, *kılınış* da dil mantığının ürünü olarak kabul edilmektedir.[270]

A.N.Kononov, kılınışı: 1.sözlüksel (leksik) *koşmak / kaçmak*; *demek / söylemek* 2. Şekil bilgisi (morfoloji) *tıkmak / tıkamak*; *kazmak / kazımak*; *şaşmak / şaşalamak*, *eşmek / eşelemek*; *gülmek / gülümsemek*; *durmak / duraklamak* vb.; 3.Cümle yapısı (sentaks) açısından olmak üzere üçe ayırmıştır (age., 412-416. §'lar). Gerçekten de bazı türetme eklerinin kılınışa nesnel olarak etkisi söz konusudur: *şaş-* ile *şaşala -*, *kov-* ile *kovala-*, *tık-* ile *tıkıştır-* arasında elbette zaman süreci açısından bir ayrılık söz konusudur. Hatta aynı zaman ekini alarak çekime girmiş iki ayrı fiilde bile bu fark göze çarpmaktadır. Bunu bir örneğe bağlamak üzere *arıyorum* ve *başlıyorum* fiilleri üzerinde duralım: Her iki fiil de süreklilik gösteren *-yor* şimdiki zaman ekini aldığı hâlde, bu fiillerdeki süreklilik aynı değildir. Çünkü *aramak* ve *başlamak* fiilleri kavram olarak kılınış farkları taşımaktadır. *aramak*'ta kılınış bakımından tam bir süreklilik söz konusu olduğu hâlde, *başlamak*'ta süreksizlik söz konusudur. Görülüyor ki ek ile kök arasındaki bağlantı dolayısıyla kılınış şekil bilgisine de geçebiliyor. Bu durumun tipik bir örneğini *yazmış ol-*, *yazmış bulun-*, *yazar ol-*, *gidecek ol-*, *gidecek bulun-* gibi çekime girmemiş karmaşık fiillerde de görüyoruz.

Dilimizdeki tasvir fiilleri de oluş ve kılışın tarzını bildirdikleri için çekime girmemiş yalın hâlleri ile kılınışı temsil ederler. Nitekim *geçip git-*'te kılınış açısından "anlık bir çabukluk", *gidedur-*'ta "süreklilik", *düşüver-*'te "tezlik", *olagel-*'te "geçmişten gelen bir süreklilik", *bakakal-*'ta "şaşkınlık ve zamanda süreklilik",

[270] Dilaçar, agm., s. 164, II: "Görünüş örnekleri".

geleceği tut-'ta "beklenmedik bir istek" vardır. Ayrıca, bunlardaki *kılınış* kavramı kip kavramı ile de iç içe girmiştir.

Batı kaynaklarından yararlanarak *kılınış* kategorisi üzerinde durmuş olan A. Dilaçar, kılınışı önce ikiye ayırmış, sonra da bunların ayrıntılarına inerek kabataslak şöyle bir sınıflamadan geçirmiştir:

I. Kesiksiz:	**II. Kesikli:**
A. Sürekli : aramak, damlamak	A. Üst üsteli
1. oluşlu : kızarmak, atıştırmak[271]	B. Yinelemeli
2. edişli : dövmek	
B. Süreksiz : bulmak	
1. başlamak : yola koyulmak	
2. bitirmek : erişmek	

Bu sınıflandırma, okuyucuya az çok bir fikir vermekle birlikte, asla yeterli değildir. A. Dilaçar'ın *kılınışı* başlıca iki temel türe ayırmasına karşılık, L. Johanson, bu konuda yaygın olarak kabul gören daha sistemli bir model geliştirmiştir. Johanson fiil tabanlarını "ön sınırı vurgulayanlar" (*Initialtransformativ*), "son sınırı vurgulayanlar" (*Finaltransformativ*) ve "sınır vurgulamayanlar" (*Nontransformativ*) olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu gruplardan birine giren fiil tabanları, ayrıca "bir anda" (*punktualität*), "uzun sürede" (*Dauer*), "bir seferde" (*Einmaligkeit*), "yineleme" (*Wiederholung*), "sık sık yapılma" (*Habitualität*), "oluşmaya başlama" (*Ingressivität*), "bir sonuca yol açma" gibi özellikler de gösterebilir.[272]

Bütün bu deneme ve çalışmalara rağmen, gramerlerimizde *kılınış* konusunda büyük bir boşluk vardır. Bu boşluğun doldurulabilmesi için, Türkçedeki fiil sisteminin *kılınış* açısından derinlemesine araştırma ve incelemeden geçirilmesi ve sınıflandırmanın da elde edilecek sağlıklı verilere dayandırılması gerekir.

---

[271] Dilaçar, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY Belleten* 1971, s. 110.

[272] Konunun ayrıntıları için Johanson, *Aspekt im Türkischen*, s. 197 ve öt.'e bk.

5. Çatıları Bakımından Fiiller

477. Yukarıdaki bölümlerde, fiilleri taşıdıkları özelliklere göre sınıflandırırken, birbirinden farklı birkaç tür (kategori) oluşturduklarını görmüştük. Bunlardan biri de genel olarak "fiil çatısı" diye adlandırılan *çatı* türüdür.

Fiiller çatılarına göre:

A. Fiil özne bağlantısı,

B. Fiil nesne bağlantısı

açısından sınıflandırılır.

Çatının gramerimizdeki önemli yerinin şimdiye kadar gereken dikkatle incelenmemiş olması dolayısıyla aşağıda bu konu üzerinde oldukça geniş ölçüler ile durulmuştur.

FİİL ÇATISI

(Alm. *Diathesis*; İng. *voice*; Osm. *bina, fiil binası*)

478. Çatı, fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliğidir. Eğer bu tanımı biraz daha açmak gerekirse, fiilin anlam değişikliği göstermeyen, ancak, cümledeki özne ve nesneye hükmeden şekil değişikliğidir, diyebiliriz. Bu şekil değişikliğini sağlayan ekler, fiilin cümlede bir özneye (işi yapana) veya bir nesneye (yapılan işten etkilenene) ihtiyacı olup olmadığını, özne ile nesnenin aynı varlıkta birleşip birleşmediğini yahut da yapılan işin birden çok özne tarafından mı, yoksa, birden çok özne ile karşılıklı veya ortaklaşa olarak mı yapıldığını gösteren eklerdir. Demek oluyor ki, çatı kategorisinde, fiil kök veya gövdesindeki esas anlam sabit kalmakta; çatı eki fiile yalnızca bir gramer görevi yüklemektedir. Söz gelişi *yaz-* fiilini birer çatı eki ile genişleterek *yaz-ıl-* ve *yaz-dır-* biçimlerine soktuğumuzda; "yazmak" anlamı değişmeden, bu fiile birincisinde yazma işinin (*kursa yazıl-*) yazan tarafından yapıldığını belirten bir dönüşlülük, *yaz-dır-* fiilinde ise (*oğlunu kursa yazdır-*), fiile, yazma işinin bir başkasına yaptırıldığını belirten bir ettirgenlik özelliği katılmıştır. Bunun gibi, bir işteşlik eki almış olan *öpüş-*

fiilinde öpme işinin karşılıklı olarak yapıldığı, *kaçış-* fiilinde ise kaçma eyleminin birlikte yapıldığı bildirilmektedir. *ört-ün-* fiilinde de yapılan işin yapana dönüştüğü görülür. Yapılan işle, işi yapan aynı şahısta birleşmiştir. Dolayısıyla *-(ü)n-* eki fiile bir dönüşlülük özelliği katmıştır.

Çatı ekleri, fiil kök ve gövdelerinden sonra, fiil çekimi eklerinden önce yer alır.

Gramerlerimizde ve bu konudaki bazı yazılarda çatı konusu; tanımı, niteliği, terimleri, sınıflandırılması, çatı eklerinin özelliği ve sayıları ile örneklere bağlanması açısından yer yer birtakım karışıklıklar ve birbirleriyle çelişen durumlar göstermektedir. Bu karışıklıkların önlenmesi ve konunun Türkiye Türkçesinin yapı ve işleyiş özelliklerine uygun bir sonuca bağlanabilmesi için, elimizdeki fiil malzemesinin dikkatli bir tarama ve inceleme süzgecinden geçirilmesi gerekmiştir.

Burada söz konusu karışıklıkları önleme bakımından çatının ayrıntılarına girmeden önce, bazı genel açıklamalara ihtiyaç olduğu kanısındayız. Bunları sırasıyla şöyle gösterebiliriz:

479. Çatı eklerinin niteliği üzerinde yapılan tartışmalar, bunların birer yapım eki mi, yoksa birer çekim eki mi olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Nitekim gramerlerin bir kısmında çatı ekleri ayrı bir bölüm hâlinde ele alınırken, bazı gramerlerde de yalnızca fiilden fiil türeten ekler arasında ele alınmıştır. Bu durum karşısında, fiil çatısına ayrı bir bölüm ayrılıp ayrılmayacağının açıklığa kavuşturulması gerekiyor.

Çatı ekleri elbette çekim ekleri değildir. Bunlar, fiilde bir durum değişikliği yapmaları bakımından bir bakıma çekim eklerine yaklaşırlarsa da aralarındaki nitelik farkı dolayısıyla, fiil çekiminde kullanılan ve her biri birbirinden farklı ve kendine özgü birer gramer değeri taşıyan kip, zaman, şahıs gibi çekim kategorileri ile bir tutulamaz.

Çatı ekleri aslında fiilden fiil türeten eklerdir. Bu bakımdan aynı şekil birliği içindeki öteki yapım ekleri ile ortaklaşırlar. Ancak, çatı eklerinin yapım ekleri içinde yine kendilerine özgü değişik bir durumu vardır. Bu değişikliğin belirtilebilmesi için fiilden fiil yapan ekleri taşıdıkları özelliklere göre iki alt gruba ayırmak gerekir:

A. Birinci gruptakiler tür itibarıyla çatı ekleri ile birleşen fakat eklendikleri kök ve gövdelerde köklü birer anlam değişikliği yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türetmiş olan eklerdir. Bunların çoğu kök ve gövde ile kaynaşmış durumdadır: *aldır-* (*söylenenlere aldırmak*), *ayır-*, *barış-*, *bildir-*, *canlan-*, *çalış-*, *çevir-*, *dağıl-*, *danış-*, *darıl-*, *eriş-*, *evlen-*, *geliş-*, *giriş-*, *güzelleş-*, *kapılan-*, *kırıt-*, *konuş-*, *öğüt-*, *ört-*, *savaş-*, *somurt-*, *ulaş-*, *utan-*, *yanıl-*, *yırt-*, *yüksel-* gibi. Bu türlü ekleri ve bunlarla kurulmuş olan fiilleri genellikle çatı kavramı dışında tutmak ve fiilden fiil türeten ekler grubunda ele almak (§ 196 ve öt.) uygun olur. Yukarıdaki örneklerde yer alan ekler, tarihî gramer açısından, aslında gramer görevi yüklenmiş birer çatı eki olsalar bile, tarihî gelişme şartları içinde, bugün artık bu özelliklerini kaybederek eklendiği fiile yeni birer *sözlük anlamı* katan kaynaşmış veya anlam kaymasına uğramış birer yapım eki durumuna geçmişlerdir.

B. İkinci gruptakiler ve çatı kategorisine girenler ise, eklendiği fiilin temel anlamında köklü bir değişiklik yapmayan, fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği meydana getiren eklerdir: *iç-/iç-il-*, *iç-ir-*; *giy-/giy-in-*, *giy-dir-*; *ver-/ver-il-*, *ver-dir-*, *ver-dir-t-*; *tanı-/tan-ış-*, *tan-ış-tır-*; *kaç-/kaç-ış-* gibi.

Bu iki grup arasındaki farkı birer cümle örneği ile de açıklayabiliriz. Söz gelişi, *Şiddetli rüzgârdan ağacın dalları* ***kırıldı***. *Düğünde geline bilezik ve küpe* ***takıldı*** . cümlelerindeki fiillerde görülen *-Il-* ekleri, yalnızca bir durum değişikliği gösterdiği ve birer gramer işlevi yüklendiği hâlde, *Ayşe arkadaşına kırıldı* "gücendi." *Fatih konuşurken Ali'ye* ***takıldı*** "şaka yaptı." cümlelerindeki *kırıldı* ve *takıldı* fiillerinde yer alan *-Il-* ekleri ise, birer anlam değiştirme görevi yani sözlük işlevi yüklenmiştir.

İşte çatı eklerinin ayrı bir başlık altında toplanmasının gerekçesi budur. Ne var ki, çatı konusunu işleyen gramerlerde, yer yer birinci gruptaki ekler de çatı ekleri gibi gösterilmiştir.

480. Gerçi, çatı ekleri, fiilden fiil oluşturdukları ve üst üste gelebildikleri için yapım ekleri ile ortaklaşan bir özellik taşırlar. Birer gramer görevi yüklenmiş olmaları dolayısıyla da çekim eklerine yaklaşırlar. Ancak, yukarıda belirtildiği üzere, fiilde bir

anlam değişikliği değil, bir durum değişikliği yaptıkları ve aşağıda belirtileceği üzere, cümle bilgisi ile de yakından ilgili oldukları için, bunların sözlüksel değerdeki yapım ekleri ile gramer işlevi yüklenen fiil çekimi ekleri arasında özel bir gramer kategorisi, hatta bir geçiş kategorisi oluşturduğu görüşündeyiz.

481. Çatı, gramerimizin yalnız şekil bilgisi ile ilgili bir konusu da değildir. Fiildeki biçim değişikliğinin cümledeki özne ve nesneyi etkilemesi dolayısıyla ortaya çıkan değişik yapı özellikleri, cümle bilgisini ilgilendirdiği için, çatı, bu yönü ile fiilden fiil yapma eklerinden farklı olarak cümle bilgisi ile iç içe girmiş durumdadır. Çatının cümle yapısında meydana getirdiği anlam değişmeleri, aynı zamanda anlam bilimini de ilgilendirdiğinden, çatı konusu bir yönü ile de anlam bilimi alanına uzanmaktadır. Nitekim çağdaş dil bilimi incelemelerinde cümle bilgisi ile ilgili ögeler ve çatı konusu anlam bilimi açısından değerlendirilmektedir.[273] Ancak, konu, cümle ve anlam bilimine geçişin hareket noktasının şekil bilgisinde gösterdiği değişiklik olduğu için, biz burada konuyu ek-işlev ilişkisini göz önünde bulundurarak, şekil bilgisinin sınırları içinde ele alıyoruz.

482. Çatı kavramını *görünüş* (aspect) terimi ile karşılayan bazı gramerler vardır.[274] İleride ayrıca ele alınacağı üzere (510, 512 §'lar), *görünüş* çekimli fiilin işlev ve zamanla ilgili başka özelliklerini ortaya koyduğu ve terim olarak da yaygınlaştığı için, *çatı* kavramının bu terimle karşılanmasının doğru olmadığı görüşündeyiz.

Fiil-Nesne Bağlantısı Açısından Geçişli-Geçişsiz Fiiller

483. 477. §'ta fiilleri çatıları bakımından sınıflandırırken bunların cümlede özne ve nesne bakımından gösterdikleri özelliğe işaret etmiştik. İşte burada üzerinde duracağımız *geçişlilik* ve

---

[273] Bir örnek olarak Fatma Ülken, "Türkçe Eylemlerde Çatı: Bir Örnekleme Girişimi", *Bağlam* Derg., S. 3 (1981), s. 71-81; "Türkçede Edilgen Çatı Üstüne Bir Araştırma", *Dilbilim* Derg.; S. 6 (1981), s. 55-69).

[274] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 411, II. Fiillerin Çatısı (*aspect*).

geçişsizlik özelliği cümledeki fiil-nesne bağlantısından kaynaklanan bir özelliktir.

Türkçede kök ve gövde hâlindeki fiiller, "geçişli fiiller" ve "geçişsiz fiiller" olmak üzere başlıca iki alt gruba ayrılır. Anlam farklarına göre az sayıda hem geçişli hem geçişsiz olan fiiller de vardır.

Geçişli fiiller, anlam yapıları açısından nesne almaya elverişli olan, nesne alabilen fiillerdir: *aç-, aktar-, at-, bağla-, beze-, biç-, boz-, böl-, devir-, diz-, döşe-, ele-, em-, ısıt-, işit-, kaşı-, kaz-, kırp-, kur-, külle-, perdele-, postala-, sağ-, sendele-, sergile-, sev-, süz-, tanı-, tıka-, yaz-, yut-, zorla-* gibi.

"Yapma, etme" bildiren fiiller geçişli fiillerdir. Bunlar cümle içinde hem belirtili hem de belirtisiz nesne alabilirler. *Kimi* ve *neyi* sorularına cevap oluştururlar. Aşağıdaki cümle örnekleri fiilin nesne ile bağlantısını açık olarak göstermektedir:

Oturduk senfoni ***çaldık****. Senfoninin ne olduğunu, ne olmadığını* ***öğrendik*** (S. F. Abasıyanık, MK, 67).

Dört yandaki güneşle kızmış dağların koklayışı ile yanan ovayı, rüzgâr gibi ***geçti*** (H. Balıkçısı, DG, 76).

Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; ***aydınlatamadın****. Bir vücudu vardı;* ***besleyemedin****. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı!* ***İşletemedin****. Onu, hayvanî duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde* ***bıraktın*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 100).

Mimarlık umurunun teki olmadığı hâlde, mimarlara Batı mimarlığının kendince püf yönlerini ***sıralardı*** (Ç.Altan, BYİ, 252).

Fakat bunun neden böyle olduğunu anlamadı. Sebebini sonra ***öğrenecekti****.* (T. Buğra, KA, 27).

Sonra gözlerini karşıdaki sarı, çıplak tepeye ***dikti*** (S. Çokum, AB, 291). vb.

Buna karşılık *acık-, ağar-, art-, bağır-, bak-, bas-, belir-, bin-, çalış-, çatla-, çile-, dal-, darıl-, dol-, doy-, dön-, eri-, göç-, imren-, kana-, kısal-, kız-, kork-, öksür-, parla-, pinekle-, piş-, sancı-, sin-, sürç-, şaş-, şiş-, titre-, tüt-, uç-, uslan-, uyan-, yan-, yat-, yürü-, zıpla-* gibi "olma" ve "oluşma" bildiren fiiller, geçişsiz fiillerdir. Geçişsiz fiiller nesne almazlar:

Arkadaşım sakin, sessiz iyi bir kızdı. Sabahleyin ilk vapurla işine ***iner*** (S. F. Abasıyanık, MK, 54).

Yolum Yahudi mahallelerinden ***geçerdi*** (S. F. Abasıyanık, MK, 69).

Meydanlıkta kahvenin çardağı altındaydı; ağır ağır üzerine doğru ***yürüdüm*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 65).

Bir yılı geçen uzun ilişkimizde bir kere olsun başını kaldırıp yüzüme ***bakmadı*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 103).

Doktor acele konuştuğunun ***farkına vardı*** *ve beş on saniyelik susuşundan sonra ciğerlerinin bütün gücü ile "Hâşâ!" dedi ve yumşak bir sesle* ***devam etti*** (T. Buğra, KA, 121).

Bütün ilericiliğine rağmen otel odasında entarisi ile ***oturur****, başı sıkışınca da telefon edip karısını çağırırdı* (Ç. Altan, BYİ, 206).

Bu yalnızlığından, kimsesizliğinden ***kurtulmasıydı*** *onun.* ***Sevinmişti*** (S. Çokum, AB, 111). vb.

Daha çatı ekleriyle genişletilmemiş kök ve gövde hâlindeki bu fiillerde var olan geçişlilik ve geçişsizlik özelliği, çatı eklerinden kaynaklanan bir özellik değildir. *Fiillerin kendi sözlük anlamları ile ilgili olarak asıllarında var olan* bir özelliktir. Bu bakımdan bunların yalın hâlleri ile çatı kategorisinin içinde değil dışında tutulmaları, gerekir.[275] Oysa, bir kısım gramerlerimizde çatı eki almamış yalın hâldeki fiil kök ve gövdeleri de yanlış olarak *geçişli çatı*, *geçişsiz çatı* sınıflamasına sokulmuştur.[276]

Fiil kök ve gövdelerinin çatı ekleri ile genişletilmesinden sonra kendini gösteren geçişlilik ve geçişsizlik özelliği ise bir gramer kategorisi olarak doğrudan doğruya çatıyı ilgilendirir ve çatı kategorisi içinde ele alınma durumundadır. Bu ikisi birbirine karıştırılmamalıdır.

484. *acı-, ağar-, ak-, alış-, az-, başla-, bit-, boşal-, bulaşçık-, çürü-, dal-, dolaş-, doy-, düş-, geliş-, gencel-, gül-, incel-, kalkısal-, kızar-, kız-, kop-, kork-, küs-, otur-, piş-, sarar-, sız-, sön-, sus-, uzan-, üşen-, yatış-, yüksel* - gibi "olma" bildiren geçişsiz

[275] Lübimov, "Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller", *Türk Dili*, s. 150-151.

[276] Gencan, *Dilbilgisi*, s. 329-334; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 278-279; S. Güneş, *Türk Dil Bilgisi*, s. 191.

fiillerden çatı ekleri ile kurulan *acı-t, ak-ıt-, alış-tır-, az-dır-, bit-ir-boşal-t-, bulaş-tır-, çık-ar-, dal-dır-, doy-ur-* gibi geçişli fiiller için bazı gramerlerimizde ve terim sözlüklerimizde *oldurgan çatı*[277] terimi kullanılmıştır. Bizce böyle bir terime ve değişik bir sınıflandırmaya hiç ihtiyaç yoktur. Çünkü, "olma" ya da "oluş" bildiren geçişsiz fiiller, aldıkları belirli çatı ekleri ile "yapma", "etme" bildiren geçişli fiillerden kurulan *ettirgen fiiller* ve *ettirgen çatı* ile aynı duruma gelirler.[278] Aralarında herhangi bir özellik ve anlatım ayrılığı kalmaz. Bu nedenle *ettirgen fiil* ve *ettirgen çatı* terimleri hem geçişli hem de geçişsiz fiillerden kurulmuş olan çatıyı karşılayacak niteliktedir.

485. Aşağıda dönüşlü ve edilgen çatı konuları işlenirken görüleceği üzere, dönüşlü çatı eki *-(I)n-/-(U)n-* olduğu hâlde, bazı durumlarda bu çatı *-(I)l-/-(U)l-*, *-(I)ş-/-(U)ş-* ekleriyle de karşılanmıştır. *gez-/gez-in-* yanında *üz-/üz-ül-*, *bula-/bula-ş-* gibi. Buna karşılık genellikle *-(I)l-/-(U)l-* eki ile kurulan edilgen çatıda da yer yer devreye *-(I)n-/-(U)n-* ekinin girdiği görülüyor: *biç-/biç-il-* yanında *bil-/bil-in-*, *bul-/bul-un-* (*kayıp kitaplar bulundu*) gibi.

Dönüşlü çatıda yer alan *-(I)ş-/-(U)ş-* eki aslında işteşlik çatısı kuran bir ektir: *bak-/bak-ış-*, *koş-/koş-uş-* gibi. Eklerde şekilce birbiriyle karışmanın söz konusu olduğu böyle durumlarda, başvurulacak ölçü, ekin dönüşlülük işlevi ile mi, yoksa işteşlik ya da edilgenlik işlevi ile mi kullanıldığını tespit etmektir. Oysa, bazı gramerlerde şekil esas alındığı için dönüşlülük görevindeki *-(I)ş-/-(U)ş-* ekinin işteş çatıda verildiği göze çarpıyor. Bizce kendi kendine oluş gösteren *dola-ş-*, *tut-uş-* (*perde tutuştu*), *durgunla-ş-*, *güzelle-ş-* gibi fiillerin işteşlik çatısına alınması doğru değildir.[279] Hatta bunlar birer sözlük birimi olarak fiilden fiil türeten yapım ekleri arasında ele alınmalıdır.

---

[277] Gencan, age., s. 331; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, s. 221; Bilgegil, age., s. 279; Vardar, *Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 113; Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 112.

[278] Banguoğlu'nun "ettirgen görünüş" başlığı altında verdiği "olduran görünüş" de (*Türkçenin Grameri*, s. 418) bir nesne alma ve yaptırma özelliği kazandığından (*Kadın beni güldürdü*) böyle bir ayırıma gerek yoktur.

[279] Deny, *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi*), § 576; Aksan, *Sözcük Türleri* (1983), s. 224.

Çatı konusuna yer vermeyen ve çatı eklerini de fiilden fiil yapma ekleri arasında değerlendiren gramerlerde,[280] söz konusu eklerin şekle bağlı olarak verilmesi ve birbirinden farklı işlevlerin sıralanması olağandır ve bu değerlendirmenin dışında kalır.

486. *-mA-* : Olumsuz anlamda fiiller türeten *-mA-* ekini, bir çatı eki olarak kabul eden eserler vardır.[281] *-mA-* eki, öteki çatı eklerinden farklı olarak, özne ve nesne ile bağlantılı bir ek olmadığı ve eklendiği fiilde eskisinden farklı bir anlam değişikliği yaptığı için, bu ekin, çatı kategorisinin dışında tutulmasının ve bir türetme eki olarak ele alınmasının uygun olacağı görüşündeyiz.

Fiil-Özne Bağlantısı Açısından Çatı Ekleri ve İşlevleri

487. Türkiye Türkçesinde, fiilleri özne alıp almamalarına ve öznelerinin taşıdıkları özelliklere göre: **1.** Etken, **2.** Edilgen, **3.** Dönüşlü, **4.** İşteş ve **5.** Ettirgen olmak üzere beş çatı türüne ayırabiliriz:

1. Etken Çatı (Yalın Çatı)

(Alm. *Aktivum*; Fr. *voix active*; İng. *Active voice*; Osm. *bina-yı ma'lûm*)

Dilimizde çatı eki almamış, kök ve gövde hâlindeki geçişli, geçişsiz bütün fiiller cümlede birer özneye ihtiyaç gösterdiğinden, bunlara *etken fiiller* diyoruz. Etken fiiller ile kurulan çatı da *etken çatıdır*. Şu hâlde *etken çatı* yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren eksiz, yalın çatıdır:[282] *ak-*, *aktar-*, *bak-*, *belir-*, *biç-*, *değ-*, *duy-*, *eski-* *karşıla-*,

---

[280] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 319-321; 1986 yay., s. 267-269'a bk.

[281] Deny, age., § 592; Banguoğlu, age., § 353; Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, s. 35: çatı ekleri.

[282] Etken çatı bazı gramerlerde, *ilk fiil tabanı* (base verbale élémentaire, Deny, age., § 569, 571); *asıl* (*düz*) *çatı* (Kononov, age., § 365; (Lübimov, *Türk Dili*, S. 147, s. 151) ve *yalın görünüş* (Banguoğlu, age., § 352) terimleriyle karşılanmış ise de, *etken çatı* esasen ek almamış aslî ve yalın bir nitelik taşıdığı için, bu çatıyı dayandığı özne-yüklem bağlantısı açısından *etken çatı* diye adlandırmak, çatı tanımına uygun düşen bir adlandırmadır.

kısal-, *kurtul-*, *sabahla-* vb. bütün fiiller özneleri ve çekimli durumları ile birer etken çatı oluştururlar:

– ***Ben*** (özne) *tam bu elçiliğe münasip bir adam* ***biliyorum***, *dedi* (Ö. Seyfettin, EK, 57).

Bir aralık böyle uyurken müthiş bir gürültü ile ***uyandım*** (özne: *ben* H. Z. Uşaklıgil, KY-I, 41).

Geçen gün, çok sevdiğim ve fikirlerini çekici bulduğum ***bir dostum*** (özne) *sabahleyin erkenden evime gelmiş, beni Yıldız bahçesine* ***götürmüştü*** (A. H. Tanpınar, YG, 187).

O (özne) *hızlı yürüdü,* ***ben*** (özne) *kaçtım* (P. Safa, Ş, 23).

Büyük bakan *esrarlı şeyleri çok* ***severdi*** (P. Safa, Ş, 23).

Gönüllü Cevdet 'in on beş kişilik takımı (özne) *Mülâzım Arif 'in soluna yayılmış hendek boyu* ***bekliyordu*** (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ3D, 137).

Kadın (özne) *Yusuf 'un duygularını besbelli* ***sezmişti*** (S. Çokum, AB, 215). vb.

Öteki çatı türleri etken çatı üzerine getirilen belirli eklerle oluşturulur.

Etken çatıda, özne açısından fiilin geçişli ya da geçişsiz olması önemli değildir. Yalnız nesne açısından önemlidir. Geçişli çatıda fiil nesneye ihtiyaç gösterdiği hâlde, geçişsiz çatıda buna ihtiyaç yoktur.

2.Edilgen Çatı

(Alm. *Passiv*, *Passivum*; Fr. *voix passif*; İng. *passive voice*; Osm. *meçhul çatı*, *binâ-yı meçhul*)

488. Etken fiillerden *-(I)l-/-(U)l* ve *-(I)n-/-(U)n-* ekleri ile kurulan fiiller edilgen fiillerdir. Bu fiillerin oluşturduğu çatı da, *edilgen çatı*'dır. Edilgen çatının asıl eki *-(I)l-/-(U)l-*'dur. Ancak, bu ek ünlü ile ve *-l* ünsüzü ile biten fiillere gelmediği için, böyle durumlarda doğacak ses uyumsuzluğunu önlemek üzere, edilgenlik eki olarak *-(I)n-/-(U)n-* ünsüzü kullanılır: *aç-ıl-*, *al-ın-*, *at-ıl-*, *başla-n-*, *biç-il-*, *bil-in-*, *buda-n-*, *boz-ul-*, *böl-ün-*, *büz-ül-*, *çal-ın-*, *çiğne-n-*, *del-in-*, *döv-ül-*, *duy-ul-*, *getir-il-*, *gid-il-*, *götür-ül-*, *göm-ül-*, *gül-ün-*, *kat-ıl-*, *kes-il-*, *kır-ıl-*, *koru-n-*, *oku-n-*, *oyna-n-*,

sar-ıl-, *sat-ıl-*, *sev-il-*, *soy-ul-*, *tut-ul-*, *ver-il-*, *yap-ıl -*, *yıka-n-*, *zorla-n-* vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, *-(I)l-/-(U)l-* ve *-(I)n-/-(U)n-* ekleri, ünlü ile biten kök ve gövdelere doğrudan doğruya, ünsüz ile biten kök ve gövdelere ise, araya dil ve dudak benzeşmelerine uyan bir bağlantı ünlüsü getirilerek eklenmektedir.

Ünlü ya da *-l* ünsüzü ile biten fiillere getirilen *-(I)n-/-(U)n-* çatı ekinin dönüşlülük çatısı ile karıştırılmaması için, bazen *-(I)n-/-(U)n-* çatı eki ayrıca bir de *-(I)l-/-(U)l-* çatı eki ile pekiştirilmiştir: *ara-n-/ara-n-ıl-*, *başlan-/başla-n-ıl-*, *bekle-n-/bekle-n-il-*, *besle-n-/besle-n-il-*, *bul-un-/bul-un-ul-*, *de-n-/de-n-il-*, *iste-n-/iste-n-il-*, *ko-n-/ko-n-ul-*, *söyle-n-/söyle-n-il-*, *ye-n-/ye-n-il-* gibi.

Edilgen çatı ekleri, geçişli fiilleri geçişsiz fiillere çevirir, fiil etken çatıdaki özne ve nesneyi almaz. Bu nedenle edilgen çatı, öznesi belli olmayan, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya söylenmemiş olan çatıdır. Yalnız, şu var ki, etken fiilin nesnesi edilgen çatıda bir özne görüntüsüne girmiştir. Söz gelişi *Resim sergisi gezildi* cümlesindeki *resim sergisi* ad tamlaması, *gezildi* fiilinden etkilenmiş ve *etken* çatıda cümlenin nesnesi iken, edilgen çatıda özne durumuna geçmiştir.

Gramerlerimizde genellikle etken çatıdan edilgen çatıya dönüşün ve fiilin etki alanına girerek özne niteliği kazanan kelime ve kelime grupları *sözde özne* veya *gramerce özne* diye adlandırılmıştır. Bu görüşte olanlar, eğer yukarıdaki cümleyi *Resim sergisi öğrenciler tarafından gezildi* veya *Öğrenciler resim sergisini gezdiler* biçimlerine sokarsak, o zaman *öğrenciler* sözünün "*gerçek özne*" olduğu görülür ve edilgen çatıdaki *sözde özne* daha iyi anlaşılır, derler, yalnız unutmamak gerekir ki, burada birbirinden farklı yapıda iki ayrı cümle türü ile karşı karşıyayız. İki farklı çatı kuruluşundaki, dolayısıyla iki farklı yapıdaki cümlelerin öznelerini birbirine karıştırmamak gerekir:

Süleyman Nazif 'in mezarı hâlâ ***yapılmamış****. Bunu mezar yapmak için bir hey'etin yeni kurulduğu haberinden öğreniyoruz* (A. Haşim, BG, 9-10).

Eskiden Alman kayzerlerinin taç giyme töreni burada ***yapılırdı*** (A. Haşim, FS, 180).

Üsküdar taraflarının göklerini uzak bir yangının hafif kırmızılığına ***boyanmış*** *bıraktım* (A. Haşim, FS, 170).

Konuya cümledeki yüklem-özne ilişkisi açısından bakıldığında, edilgen çatıda yüklemin etkisinde kalan özne, görünmezdeki özne değil, görünürdeki öznedir. Bu bakımdan edilgen çatıyı görünmeyen bir öznesi bulunmakla beraber, öznenin, yüklemin gösterdiği oluş ve kılışın yani yapılan işin etkisinde kaldığını gösteren bir çatı türü olarak tanımlamak gerekiyor. Böylece, görünürdeki özneyi de "*sözde özne*" olarak değil, edilgen fiilli bu yeni cümle yapısına göre olağan (normal) özne olarak kabul etmek gerekecektir.

Dilimizde kullanılışı yaygın olan edilgenlik eki daha sonra belirtileceği üzere bazı çatı eklerinden sonra da gelebilir:

Bunlar bazı semtlerin bazı köşelerinden tütüncü dükkânlarına (...), ***gönderiliyor****, üst yanı, dergi kapanınca ucuza* ***alınıp*** *kese kağıtçılarına* ***devredilmek*** *üzere dükkânda* ***alıkonuyordu*** (K. Tahir, EŞİ, 175).

Bir de Amerika'da dergilere çok önem ***verildiğini****, abone olmak için bile yıllarca nöbet* ***beklenildiğini*** *duymuştu* (K. Tahir, EŞİ, 150).

Bunları söylerken Orhan'ın babasına ne kadar güvendiği sesinden ***anlaşılıyordu*** (K. Tahir, DA, 246).

Bu nasıl iştir kardaşım Alışar, yahu nedir? Bize kıyamete kadar ***lânetlenecek*** *iş mi tutturacaklar?* (K. Tahir, DA, 260).

Rıza Efendi Bankanın ***bölünmemesini*** *her şeyden çok isterdi* (T. Buğra, YB, 152).

Şimdiye kadar dayısı yüzünden Halkçılık ***yakıştırılmayan*** *Rıza Efendi, şimdiden sonra da, Vahit Bey'le* ***düşünülmeyecek****; "Öz oğlundan ayırmaz onu len oğlum" diye, Rahmi'ye göre hükme* ***bağlanacaktı*** (T. Buğra, YB, 151).

Sami arabaya ***bindirilirken*** *hep Rahmi'ye baktı* (T. Buğra, YB, 173).

İnce demirlerden ***yapılmış*** *portatif kütüphane bir duvarı kaplıyordu.* (E. Işınsu, KDA, 60);

Öteki motorun bizim motoru geçeceği hemen ***anlaşıldı*** (O. Pamuk, SE, 97). vb.

3. Meçhul Çatı (Öznesiz Çatı)

489. Öznesi belli olmayan bir çatı türü de meçhul çatıdır. *Edilgen çatı*'da özne aktif değil pasiftir. *Meçhul çatı*'da ise, özne gerçekten bilinmemektedir. Cümle öznesizdir. *Edilgen çatı*, bir önceki paragrafta belirtildiği gibi geçişli fiillerden kurulduğu hâlde, *meçhul* çatılar, geçişsiz fiillerden yine aynı şartlara bağlı *-(I)l-/-(U)l-* ve *-(I)n-/-(U)n-* ekleri ile kurulur: *acın-, ağlan-, bakıl-, basıl-, başlan-, bıkıl-, binil -, buluşul-, çarpıl-, dönül -, düşül-, erişil-, gelin-, gidil-, giril-, korkul-, oturul-, ölün-, uyun-, vazgeçil-, yatıl-* gibi edilgenlik eki almış çatıların özneleri belli değildir, şu hâlde meçhul çatılar, geçişsiz fiillerden *-(I)l-/-(U)l-* ve *-(I)n-/-(U)n-* ekleri ile kurulan öznesiz çatılardır:

Geçen pazar kıra ***gidildi***; *ağaçlar altında* ***oturuldu***, *yemekten önce köylülerin getirdiği atlara* ***binildi***; *daha sonra da piknik yemekleri* ***yenildi***.

Soğuktan caddelerde yaya ***yürünemiyor***, *duraklardaki kalabalıktan da otobüslere* ***binilemiyor***.

Üç saatte Bolu'ya ***varılmıştı*** *ama yoğun ses yüzünden daha ileri* ***gidilemedi***.

A canım, kendini neden derin bir üzüntüye salıveriyorsun? Ölenle ***ölünmez*** *ki...*

Şu anda Eskişehir taraflarında dövüşüyorlar... Dört beş gündür Çerkez Etem kuvvetleriyle ***çarpışıldığı*** *haberleri geliyor.* ***Anlaşılır*** *gibi değil! Yunan saldırısı da ha başladı, ha başlayacak...* (K. Tahir, EŞİ, 226).

Gözünün tuttuğu her cariyeyi, pahasını sormadan "gönder gitsin!" diye konağa yolladığından, Eskişehir pazarında cariyeden ***geçilmiyordu*** (K. Tahir, DA, 265).

Konunun her ***yenilenişinde***, *"Hele bir düşüneyim.. Anama da bir danışmam ilâzım" demişti* (T. Buğra, YB, 75).

Sevdiğimiz güzelliği sunabilmiştim. Bir başka türlü zenginlik tasavvur ***edilebilir miydi***? (E. Işınsu, KDA, 152).

Şimdi bir ikinci işten bir yan gelirden ***söz edilecekse***, *o artık avkatlığıdır* (T. Buğra, YB, 76). vb.

4. Dönüşlü Çatı

(Alm. *Reflexiv*; Fr. *voix réfléchie*; İng. *reflexive*; Osm. *mutavaat, binâ-yı mutavaat*)

490. Yapılan işin yapana döndüğünü veya bir işin kendi kendine yapıldığını ya da olduğunu gösteren bir çatı türüdür. Dönüşlü çatıda yapılan iş, yapana yani özneye döndüğü için cümlenin öznesi hem yapan (yapıcı) hem de yapılan işten etkilenen (etkilenici) yani nesne durumundadır.

Türkiye Türkçesinde kullanımı pek yaygın olan dönüşlülük çatısı, genellikle *-(I)n-/-(U)n-* eki ile kurulur. Ek, ünlü ile biten kök ve gövdelere doğrudan doğruya, ünsüz ile bitenlere, dil ve dudak benzeşmesi kurallarına uyan birer bağlantı ünlüsü getirilerek eklenir: *acı-n-, ara-n-, bak-ın-, besle-n-, beze-n-, boşa-n-, bula-n-, bul-un-, çek-in-, daya-n-, del-in-, did-in-, dik-in-, dök-ün-, döv-ün-, ed-in-, eş-in-, geç-in-, gez-in-, giy-in-, gizle-n-, gör-ün-, kaç-ın-, kalk-ın-, koru-n-, ört-ün-, öv-ün-, sakla-n-, serinle-n-, sev-in-, sil-in-, soy-un-, söyle-n-, süsle-n-, tanı-n-, tara-n-, tut-un-, yasla-n-, yıka-n-, yükle-n-, zehirle-n-* gibi.

*Meğer **aldanmışım*** (A. Haşim, FS, 185).

*Hâlâ, bize bir oyun yapmak için bir tarafta **gizlendiğini** ve nerde ise bir kapı arkasından sesinin gürleyeceğini zannediyorum* (A. Haşim, BG, 9).

*Kadının sesi soğuk almış gibi biraz kalındı, pürüzlüydü. Yüzündeki sarılık da belki bundandı. Ya da, bu odada başka türlü **görünmesine** imkân olamazdı* (K. Tahir, EŞİ, 153).

*Ayşe (...) yavaş yavaş inmişti ama, gene de Nedime Hanım'ın dizleri arasında durmuş, beline dolanan kola **yaslanmıştı*** (K. Tahir, EŞİ, 188).

*Biz bu işe kudurganlığımız sebebiyle **sıvanmadık*** (K. Tahir, DA, 240).

*Kerimcan, kılıcını düzeltti, yün kaftana sımsıkı sarıldı. Esnedi, **gerindi**. Kendisini **cezalandırır** gibi **dayanabildiği** kadar **dayanmaya** karar verdi* (K. Tahir, DA, 246).

*Bize gelmedi diye iki taraf da **öfkelenecek*** (T. Buğra, YB, 150).

*Adını duyunca kadının **sinirlendiği** sesinden belli oldu* (E. Işınsu, KDA, 143).

*Şişe kayalarda **parçalandı*** (O. Pamuk, SE, 97). vb.

491. Belirli bir kurala bağlanmamakla birlikte, bazı hâllerde dönüşlülük çatısı için *-(I)l-/-(U)l-* eki de kullanılır. Bu ek de yine ünlü ile biten kök ve gövdelere doğrudan doğruya, ünsüzle bitenlere araya bir bağlantı ünlüsü alarak eklenir:

aç-ıl-, at-ıl-, ay-ıl-, büz-ül-, çek-il-, dağ-ıl-, dik-il-, dur-ul-, kat-ıl-, kes-il-, sar-ıl-, sık-ıl-, sok-ul-, üz-ül-, yan-ıl-, yor-ul-, yükse-l- gibi.

*Kamil Bey ilk haftalarda büyük bir gayretle işe **sarılmış**, kendisine göre bir de program yapmıştı* (K. Tahir, EŞİ, 167).

*Kerim Can kılıcını düzeltti, yeni kaftana sımsıkı **sarıldı**. Esnedi gerindi* (K. Tahir, DA, 246).

*"Ademoğluyla senin alıp veremediğin nedir, böyle rezil bir işe **yumulup**?" diye çekiştirdi* (K. Tahir, DA, 239).

*Buna karşı acemiyi bulunca kaplan **kesilir**, keyf içinde öldürür* (K. Tahir, DA, 240).

*Doğrusu da bu.. pek geç oldu, dedi, sen de benim kadar **yorulmuşsundur*** (T. Buğra, YB, 150).

*O zamanlar, Tahir Hocanın "maddî manevî cömertlik" telkinlerine pek **kapılmıştım*** (E. Işınsu, KDA, 53).

*Ne olursa olsun evden **ayrılmayı** istiyorum* (E. Işınsu, KDA, 54). vb.

492. Yer yer *-(I)ş-/-(U)ş-* ekinin de dönüşlü çatı kurmakta kullanıldığı görülmektedir: *bula-ş-, büz-üş-, er-iş-, eğle-ş-, gel-iş-, gir-iş-, il-iş-, kır-ış-, kız-ış-, kok-uş-, ol-uş-, sav-uş-, sıvış-, tut-uş-* (*çalı tutuştu*), *yat-ış-, yet-iş-, yıl-ış-* gibi:

*Senin hayırlı bir işe **giriştiğini** söylediler.*

*Yüzün **kırışmaya** başlaması yaşlılık belirtisi değil midir?*

*Yazın, sıcak bölgelerde otlar kendi kendine **tutuşuyor** ve yangın çıkabiliyor.*

*Sesini bile bile **donuklaştırdı*** (T. Buğra, YB, 168).

*Şimdi sorunlar, çok daha asık suratlı ve kanlı, büyük ve farklı boyutlara **ulaşmıştı*** (E. Işınsu, KDA, 146). vb.

493. Bazı dönüşlü çatılarda da, dönüşlülük ekinin kök ve gövde ile kaynaştığı görülür: *aldan-*, *arın-*, *aşın-*, *avun-*, *barın-*, *beğen-*, *davran-*, *düşün-*, *gücen-*, *gocun-*, *ısın-*, *imren -*, *inan-*, *kazan-*, *öğren-*, *sakın-*, *tüken-*, *usan-*, *uyan-*, *üşen-*, *yakın-*, *yaran-*, *yutkun-* gibi. Bunların bir kısmı eskisinden farklı yeni anlamda yeni bir türetme yaptıkları için yapım ekleri bölümünde ayrıca ele alınmıştır (211.3 §).

ağaç+lan-, *akıl+lan-*, *bolla-ş-*, *çiçek+len-*, *dalga+lan-*, *hasta+lan-*, *güzel+leş-*, *iyi+leş-*, *tat+lan-*, *us+lan-*, *yaş+lan-* gibi fiillerde *-n-* ve *-ş-* dönüşlülük ekleri addan fiil türeten *+lA-* ekiyle kaynaşmış bulunmaktadır.

Yukarıda dönüşlü çatıyı tanımlarken, fiilin yaptığı işin yapana yani özneye döndüğünü belirtmiştik. Bu dönüş iki şekilde olur: Ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak:

a. Eğer yüklemin gösterdiği iş özneye doğrudan doğruya dönüyor ise, o takdirde, ***Kadıncağız*** *soğuktan köşeye* ***büzüldü*** örneğinde görüldüğü gibi; cümledeki "*kadıncağız*" sözü hem özne hem de nesne durumundadır. Bu cümlenin nesnesini açığa çıkarmak için cümleyi ***Kadıncağız*** *soğukta* ***kendini*** *köşeye* ***büzdü*** şeklinde de ifade edebiliriz. Buradaki *kadıncağız* ile nesne durumundaki *kendini* dönüşlülük zamiri aynı kimse olduklarından bu zamirin bulunmadığı bir üst cümledeki ifadede *kadıncağız* kelimesi, cümlenin hem öznesi hem de nesnesi yerindedir.

Öznesi hem yapıcı hem de etkilenici durumunda olan yani nesnesi bulunmayan dönüşlü çatıların fiilleri geçişsizdir.

b. Eğer fiilin yaptığı iş özneye dolaylı olarak dönüyor ise, bu takdirde fiilin gösterdiği iş, özneyi etkilediği hâlde, cümlenin başka bir nesnesi de vardır:

Ayşe bu gün o ipek elbisesini ***giyinmiş*** *ve İspanyol şalını* ***örtünmüş****. Çocuklar çantalarını* ***yüklenmiş****, yola koyulmuşlar.* Cümlelerinde bir nesne bulunduğu için, *giyin-*, *örtün-* ve *yüklen-* dönüşlü fiilleri a) grubundaki fiillerden farklı olarak geçişlidirler.

494. *-(I)l-/-(U)l-* ve *-(I)n-/-(U)n-* dönüşlülük ekleri (488, 491.§'lar) belirtildiği üzere aynı zamanda edilgen fiiller türettikleri için bu eklerle kurulan fiillerin edilgen çatılar mı, dönüşlü çatılar mı kurdukları cümlenin öznesinden anlaşılır. Yerlerinde açıklandı-

ğı gibi, öznesi etkilenici olan çatılar *edilgen*, öznesi yapıcı olan çatılar ise *dönüşlü* çatılardır: *Bahçedeki gülün tomurcukları* ***açılmış*** (dönüşlü). *Bürodaki çekmecenin gözleri* ***açılmış*** (edilgen); *Yavrucak yavaşça annesinin yanına* ***sokulmuş*** (dönüşlü); *Öğrendiğimize göre okula silâh* ***sokulmuş***! (edilgen). örneklerinde görüldüğü gibi.

çiçeklen-, *hastalan-*, *gülüş-*, *güzelleş-*, *kırıl-*, *tatlan-* vb. bazı dönüşlü fiillerde bir kendi kendine oluş söz konusudur: *Bahçe* ***çiçeklendi***, *Meyveler* ***tatlandı***, *Düşünce kolu* ***kurulmuş*** gibi.

5. İşteş Çatı

(Alm. *resiprokes Medium*; Fr. *voix réciproque*; İng. *reciprocal middle*; Osm. *müşareket, bina-yı müşareket*)

495. İşteş çatı, ünlü ile biten fiil kök **ve tabanlarına** *-ş-* **ekinin, ünsüzle bitenlere, dil ve** dudak **benzeşmesine uyan bağlantı ünlüsü almış** *-(I)ş-/-(U)ş-* **ekinin getirilmesi ile kurulur:** *anla-ş-*, *bekle-ş-*, *çek-i-ş-*, *did-i-ş-*, *bul-u-ş-*, *döv-ü-ş-* **gibi.**

-(I)ş-/-(U)ş- ekinin çatı kavramı açısından birbirinden farklı iki işlevi vardır:

a. Bir işin, bir eylemin birden fazla kişi tarafından *karşılıklı* olarak yapıldığını gösterir: *anla-ş-*, *at-ı-ş-*, *bak-ı-ş-*, *boğ-u-ş-*, *böl-ü-ş-*, *çat-ı-ş-*, *it-i-ş-*, *dertle-ş-*, *kap-ı-ş-*, *kokla-ş-*, *kucakla-ş-*, *öde-ş-*, *öp-ü-ş-*, *payla-ş-*, *selâmla-ş-*, *sev-iş-*, *sözle-ş-*, *tanı-ş-*, *telefonla-ş-*, *tokala-ş-*, *tut-u-ş-*, *vedala-ş-* gibi.

Şehzade ile bahçede ***karşılaştılar*** (R. H. Karay, S, 64).

Ana kız uzun bir hasretten sonra birbirine sarılıp ***öpüştüler***, *ağlaştılar, sevinç gözyaşları döktüler.*

Bir periyle ***sevişmek*** *pek tehlikeli olur. Macera olmakla birlikte kimbilir insana ne büyük bir zevk verecek* (H. R. Gürpınar, G, 82).

Bütün İstanbullular gibi, Fahim Beyin de mutlak, bir mahallede, bir bucakta, bildiği ve gizli ***buluşmasında*** *kâm aldığı bir yer,* ***hâtıralarını*** *uzun uzun çektiği tesbihini gizlediği bir köşe olmalıydı* (A. Ş. Hisar, FBVB, 196).

***Çarpıştığı**, takip ettiği hiçbir insanla yüz yüze **çarpışmamış** her zaman arkadan vurmuştur* (Y. Kemal, İM, 305). vb.

b. Bir işin, bir eylemin birden fazla kişi veya özne tarafından toplu olarak hep birlikte yapıldığını gösterir: *ağla-ş-, cıvılda-ş-, gül-üş-, kaç-ış-, koş-uş-, kükre-ş-, öt-üş-, uç-uş-, ulu-ş-* gibi.

üçle-ş-, beşle-ş- gibi sayı adları ile kurulan fiillerde de üçü, beşi bir araya gelme biçiminde bir ortaklaşma vardır:

*Temel'in Karadeniz fıkralarından birini dinleyince, çocuklar hep birden **gülüşmeye** başladılar.*

*Üzerinde temiz martıların **uçuştukları** koyu Prusya mavisi denize baktım* (Ö. Seyfettin, BL, 17).

– Evet, evet...

*Diye hüzünlü sesleriyle **bağırışıyorlar**, sanki benim ruhumun meyus sualine göklerden ilâhî bir cevap veriyorlardı* (Ö. Seyfettin, BL, 18).

*Kümesten çıkan tavuklar önlerine serpilen yeme **üşüştüler**.*

*Gölün etrafındaki güvercinler insanlar arasında uçuşmuyor sanki **koşuşuyorlardı**.*

– Kapı neye açık ki?

– Köpek gelmedi daha...

*– Gelmez uğursuz... Aşağıda derenin kenarında **oynaşırlar*** (Ö. Seyfettin, BL, 123). vb.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, *-(I)ş-/-(U)ş-* eki hem geçişli hem geçişsiz fiillere gelebilir. Eklendiği fiili genellikle geçişsiz bir fiile çevirir: *kucakla-/kucakla-ş-, bak-/bak-ış-, çat-/çat-ış-, yaz-/yaz-ış-* gibi. Yalnız, işteşlik eki almış fiiller içinde geçişli kalan, dolayısıyla nesne isteyen bir iki istisnalı örnek de vardır: *böl-/böl-üş-* (bir şeyi bölüşmek), *kap-/kap-ış-* (malı kapışmak), *payla-/payla-ş-* (bir şeyi paylaşmak) gibi.

Bugün aldığı ekle kaynaşmış olduğu için kök biçimleri kullanıştan düşmüş olan *apış-, barış-, bitiş-, kavuş-, konuş-, savaş-yanaş-, yapış-, yakış-, yatış-* gibi fiillerdeki *-(I)ş-/-(U)ş-* ekleri de aslında birer işteşlik ekidir.

496. Ad ve sıfatlardan *+lA-* eki ile kurulmuş "yapma", "etme" veya "olma" bildiren fiil gövdelerine gelerek bunları birer

geçişsiz fiile çeviren *-ş-* ekini işteşlik eki ile karıştırmamalıdır. *ağır-la-ş-, beyaz-la-ş-, durgun-la-ş-, güzel-le-ş-, haber-le-ş-, taşla-ş-, tunçla-ş-, yardımla-ş-, yozla-ş-* vb. fiiller içindeki *-ş-* eki, eklendiği *+lA-* eki ile kaynaşarak *+lAş-* biçiminde "olma" veya "dönüşme" gösteren, daha doğrusu kendi kendine oluş bildiren bir dönüşlülük eki niteliğindedir (215.3.§ Fiillerden Fiil Yapan Ekler). Bu nedenle ekin bu görevini çatı konusunun dışında tutuyoruz.

497. Dilimizdeki *alış-, çalış-, değiş-, eriş-, geliş-, giriş-, kalkış-, kamaş-, sataş-, uğraş-, uyuş-* (eli uyuşmak) gibi özel birer sözlük anlamı kazanmış olan fiillerde her ne kadar şekilce birer *-(I)ş- / -(U)ş-* eki var ise de bu ekler de işteşlik değil dönüşlülük görevindedir (492.§).

6. Ettirgen Çatı

(Alm. *Faktitiv, Kausativum*; Fr. *causatif voix, factitif*; İng. *causative, factitive voice*; Osm. *ta'diye*)

498. Ettirgen çatı, yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür. Başlıca ekleri *-DIr- / -DUr, -(I)t-/-(U)t-, -(I)r-/-(U)r-, -Ar-, -DAr-, -(I)z-/-(U)z-*'dur.

al-/al-dır-, başla-/başla-t-, çık-/çık-ar-, doy-/doy-ur-, geç-/geç-ir-, git-/gid-er-, dön-/dön-der-, dön-dür-, em-/em-iz-ir->emzir- gibi.

Bu eklerin hepsinde de işlev aynıdır. Ettirgen çatıda cümlenin öznesi genellikle işi yapan değil yaptırandır. Bir eylem vasıtalı olarak ikinci veya üçüncü bir özneye yaptırılmaktadır: *dal- / dal-dır- / dal-dır-t-, kır- / kır-dır- / kır-dır-t-, geç- / geç-ir- / geç-ir-t-, piş- / piş-ir- / piş-ir-t-, söyle- / söyle-t- / söyle-t-tir-* gibi. Böylece ettirgen çatının iki önemli işlevi ortaya çıkmış oluyor. Bunlardan biri, geçişsiz fiilleri geçişli fiil durumuna getirmektir. Öteki de geçişli fiillerin gösterdiği eylemi özne dışındaki ikinci veya üçüncü bir özneye yaptırmaktır. Cümlede işi yapan ikinci veya üçüncü öznenin belirtilmesi, ettirgenlik eklerinin belli birleşme kurallarına göre üst üste getirilmesi ile sağlanmaktadır.

Her fiile ettirgenlik eki getirilebilir. Ancak, her ettirgenlik eki her fiile getirilemez. Bunlar eklendikleri fiil kök ve gövdelerinin son ses durumları ile tek veya çok heceli oluşlarına göre değişiklik gösterirler.

Dilimizdeki ettirgenlik eklerinin bazıları çok işlek ve yaygındır. Bazıları da daha az işlek veya çok seyrek kullanımdadır. Bu ekleri yaygınlık derecelerine ve özelliklerine göre şöyle sıralayabiliriz:

498.1. *-(I)t-/-(U)t-*: İşlek bir çatı ekidir. Ünlü ya da *r, l* gibi akıcı ünsüzlerden biri ile biten iki veya daha çok heceli fiil gövdelerinden sonra gelir. *-(I)t-/-(U)t-* ekini alan fiil gövdeleri incelendiğinde, bunları birkaç istisna dışında kurallı denecek ölçüde addan veya ses taklidi sözlerden *+A-, +DA-, +lA-, +(I)msA-/+(U)msA-, +(I)rgA-/+(U)rgA-, +Ar-, +rA-, +sA-, +sI-, +(A)l-, -(A)lA- vb. addan fiil türeten ekler olduğu görülmektedir:*

benze- (<beñiz+e-) / benze-t-, boşa- / boşa-t-, çiğne- / çiğne-t-, tüne- / tüne-t-; çağılda- / çağılda-t-, fıkırda- / fıkırda-t-, gümbürde- / güm-bürde-t-; acı- / acı-t-, ağrı- / ağrı-t-, eri- / eri-t-, tanı- / tanı-t-, taşı- / taşı-t-, benimse- / benimse-t-, iyimse- / iyimse-t-, yadırga- / yadırga-t-, anla- / an-la-t-, bekle- / bekle-t-, damla- / damla-t-, topla- / topla-t-; tavsa- / tavsa-t-, pörsü- / pörsü-t-, kazı- / kazı-t-, yürü- / yürü-t-, azal- / azal-t-, bunal- / bun-al-t-, çoğal- / çoğal-t-, itele- / itele-t-, tepele- / tepele-t-, ağar- / ağar-t-, morar- / morar-t-, püskür- / püskür-t- gibi.[283]

-(I)t-/-(U)t- eki seyrek olarak *k, p, ç* ve *m* ünsüzlerinden biriyle biten tek heceli fiillerden sonra da gelebilir: *ak-/ak-ıt-, kok-/kok-ut-, kork-/kork-ut-, sark-/sark-ıt-, ürk-/ürk-üt-, sap-/sap-ıt-, dam-/ dam-ıt-, sürç-/sürç-üt-* gibi:

Hristiyan san'atında melek lepiska saçları topuklarına kadar uzanan, büyük güvercin kanatlı, mahcup bir genç kız şekline ***benzetilir*** (A. Haşim, BG, 21).

---

[283] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve değişik örnekler için Tuna, "Türkçede Transitive-Causative "Geçişli-Ettirgen" Fiiller, Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü", *TDED*, C. XXIV-XXV, s. 415-421'e bk.

Celâl o adamı kendisine çok ***benzetiyor****, yaptıklarını da kendi yetenekleri, kendi kafa yapısı için mümkün görüyordu* (T. Buğra, D, 37).

Ben yine sustum. Nüzhet ***anlatıyordu*** (P. Safa, DHK, 30).

Ve içinde geriye dönmek korkusu var. Hiçbir şey hatırlamak istemiyorum. Elimi cebime sokarken, bana iki gün evvelini ***hatırlatacak*** *bir kağıt parçasına bir şeye* ***rastlamaktan*** *bile* ***korkuyorum*** (P. Safa, DHK, 79).

Lotüs çıplak kolunu ***uzatıp*** *kaftanı atıldığı yerden hızla aldı* (K. Tahir, DA, 413).

İlk günün acıları gerçekten korkunçtu. Ezilmiş kaslar yüzünden parmaklarını ***oynattıkça*** *hâlâ acı duyuyordu* (K. Tahir, DA, 461).

Fırsat verilse, memleketi hatta bütün dünyayı birkaç günde ***düzeltecek*** *fikirler ileri sürdükleri halde, kıravatlarını düzeltmekten güçsüzdürler* (K. Tahir, EŞİ, 178-179).

Asıl önemlisi de, Şerif onun asla sezilmeyen, çünkü yaşama hırsı ölçüsünde bir titizlikle gizlediği ve dizginlediği inatçılığını ***kışkırtıyordu*** (T. Buğra, D, 39).

Belediye Reisi ile Fırka Başkanı'nın, çaydaki ve Taşoluk' taki serçe parmağı kadar kalmış suyu gündüzleri baştan ***çevirtip*** *geceleri de nöbeti unutup akrabalarının bahçelerine salıverdikleri (...) söyleniyor. Bu söylenmelerin homurdanmalara sebep olduğu hatta Kupdellerin Deli Yakub gibileri çarşı pazarda* ***bağırtıp çağırttığı*** *biliniyor* (T. Buğra, YB, 66).

Amcasının ailenin belini ***doğrultmak*** *için çektiklerini, daha önemlisi anasının bir topak tereyağı ve bi tas yoğurtla Sebze Pazarı'na gidişlerini ... bahçede ve ahırda neler çektiklerini iyi biliyor ve unutamıyordu* (T. Buğra, D, 72).

Yağmurdan sonra solgun bir kış güneşi çıkmış, evlerin kerpiç duvarlarını ***aydınlatmıştı*** (S. Çokum, AB, 204).

Düşüncelerini ***ferahlatmaya*** *çalışacağım o uykusuz geceler bitsin yeter!* (O. Pamuk, SE, 261).

İki motor yan yana geliyor, aralarına lâstikler, simitler, havlular ***sarkıtılıyor****, sonra çarpışan arabalar gibi yanlarıyla birbirleriyle lodoslaşıyorlar* (O. Pamuk, SE, 97). **vb.**

aldat-, azıt-, dağıt-, diret-, donat-, ısıt-, ilet-, kapat-, öğret-, tüket- gibi fiillerde *-(I)t-/-(U)t-*'ler de aslında birer ettirgenlik ekidir. Yalnız bu türlü fiillerin kök hâlindeki şekilleri Türkiye Türkçesinde artık kullanıştan düştüğü için *-(I)t-/-(U)t-* eki kökle kaynaşmış ve ettirgenlik işlevi körelmiş bulunmaktadır.

azıt-, kopart-, eğrilt-, somurt- gibi fiillerde de *-(I)t-/-(U)t-* eki, artık eklendiği fiilin anlamını pekiştirici yeni bir görev yüklenmiş olduğundan doğrudan doğruya fiilden fiil türeten birer yapım eki durumundadır (220-221.§'lar).

498.2. *-DIr-/-DUr-*: Ünlü ve ünsüz uyumuna göre farklı şekiller alan bu ek, ettirgenlik ekleri içinde en canlı, en işlek olanıdır.

-DIr-/-DUr- eki, ünlü ile biten tek heceli fiiller ile ünsüz ile biten tek heceli ve belirli nitelikteki çok heceli bütün fiillerden sonra gelebilir:

a. Ünlü ile bitenlerde:

dė-/de-dir-, yė-/yė-dir-.

b. Ünsüz ile biten tek hecelilerde:

aç-/aç-tır-, biç-/biç-tir-, saç-/saç-tır-, eğ-/eğ-dir-, yağ-/yağ-dır-, çek-/çek-tir-, sök-/sök-tür-, çim-/çim-dir-, yum-/yum-dur-, bin-/bin-dir-, kan-/kan-dır-, dur-/dur-dur-, bas-/bas-tır-, kes-/kes-tir-, sus-/sus-tur-, coş-/coş-tur-, art-/art-tır->art-ır-, dik-/dik-tir-, tat-/tat-tır-, kay-/kay-dır-, say-/say-dır-, diz-/diz-dir-, çöz-/çöz-dür-yüz-/yüz-dür- vb.[284]

c. Çok heceli olup da ünlü veya *r, l* akıcı ünsüzleri dışındaki ünsüzler ile biten fiillerde:

acık- / acık-tır-, ağırlaş- / ağırlaş-tır-, atlat- / atlat-tır-, bağdaş- / bağdaş-tır-, birik- / birik-tir-, çat-ış- / çat-ış-tır-, değiş- / değiş-tir-, ger-çekleş- / gerçekleş-tir-, gerek- / gerek-tir-, güzelleş- / güzelleş-tir-, ıslat- / ıslat-tır-, kavuş- / kavuş-tur-, kirlet- / kirlet-tir-, sapıt- / sapıt-tır-, tüket- / tüket-tir-, unut- / unut-tur-, yabancılaş- / yabancılaş-tır-, yet-iş- / yet-iş-tir-, yıprat- / yıprat-tır-; barın- / barın-dır-, bulan- / bulan-dır-, dillen- / dillen-dir-, katlan- / katlan-dır-, özen- / özen-dir-, tapın- / tapın-dır-, uyan- / uyan-dır-, yaran- / yaran-dır- vb.

---

[284] Daha başka örnekler için Tuna, agm., s. 423-426'ya bk.

Yukarıdaki örneklere dikkat edilirse, *-DIr-/-DUr-* ekinden önceki eklerin hepsi de canlı veya kaynaşmış *-n-* dönüşlülük, *-ş-* işteşlik ve *-t-* ettirgenlik ekleridir. Demek oluyor ki *-DIr-/-DUr-* ettirgenlik eki, eklendiği fiil tabanının son sesinde, belirlenen özellikleri taşımak kaydıyla, kendi dışındaki bütün çatı eklerinden sonra gelebilmekte ve geçişsiz fiil durumundaki bu çatıları birer geçişli fiile çevirmektedir:

İbadethanelerde her gün lânetlenen aşktır. Hükûmetle, polis ve jandarmayı ona karşı ***silâhlandırır*** (A. Haşim, BG, 10).

Hele harflerin büyüklükleri, biçimleri değişir değişmez ölçüleri birbirine ***karıştırdığı*** *için kendisine kızıyor, başmürettibi bıyık altından* ***güldürüyordu*** (K. Tahir, EŞİ, 167-168).

Mini mini değersiz gülünç sevinçlerin mutluluğuna kendini ***kandırarak*** *sürünmek ve artık "ölmek, ölebilmek" kalmıştı* (K. Tahir, EŞİ, 181).

Bizim Meşrutiyet inkılâbı, ileri bir hareket olduğu halde, neden memleketin bahtını ***değiştiremedi*** (K. Tahir, EŞİ, 182).

Buda heykelinin getirdiği para ile başlıklar için yeni klişeler ***yaptırdı*** (K. Tahir, EŞİ, 183).

"Ademoğluyla senin alıp veremediğin nedir, böyle rezil bir işe yumulup?" diye ***çekiştirdi*** (K. Tahir, DA, 239).

Her biri yumruğunu gürz, pençesini topuz sarıp kendini evinde arslan, avlusunda kaplan sandığı sıra, pervane bunlara yemin ***ettirmiş*** (K. Tahir, DA, 524).

Bu nasıl iştir, kardaşım Alışar, yahu nedir? Bize kıyamete kadar lânetlenecek iş mi ***tutturacaklar***? (K. Tahir, DA, 260).

Ceza yargıcı ***gücendirdiği*** *çocuğun gönlünü almak ister gibi sormuştu* (T. Buğra, YB, 61).

Ve bunun böyle olduğunu düşünmek kasabayı ***tedirginleştiriyor,*** *sinirleri gerdikçe geriyordu* (T. Buğra, YB, 65).

Konu Rahmi'yi gerçekten ***gerginleştiriyordu*** (T. Buğra, YB, 84).

Ne halleri varsa görsünler diyemiyorum. Seni de beni de ***bulaştıracaklar*** (T. Buğra, YB, 84).

– Mehmet yahut Mevsim?

Artık ayırıyor musun? sorusundaki manayı yüzeyde ***değerlendirdim*** (E. Işınsu, KDA, 8).

Gözlerimi süzdüm, açtım, ***güldürdüm*** (E. Işınsu, KDA, 61).

İsmail Efendi Esma'yla Yusuf'un sevdasını bilir mi? Nerden bilsin? Esma yüzünde öyle bir anlam aradı, bulamadı. Adam, gözlerini ***kırıştırıp****, saf saf güldü* (S. Çokum, AB, 283).

"Gönüllü yazılacağım" dediğinde içine bir kor düşmüştü. "Yavrum.." dediydim. "Yetmedi mi cephelerde tükendiğin? Gençliğini cephelerde mi ***solduracaksın****?"* (S. Çokum, AB, 283).

-DIr-/-DUr- eki köken bakımından *-(I)t-/-(U)t-* ve *-(I)*r-/*-(U)r-* ettirgenlik eklerinin birleşip kaynaşmasından oluşmuş bir ektir.

Ettirgenlik eklerinin üst üste getirilebilme özelliği, bunlardan bazılarının kaynaşarak zamanla birleşik bir ek hâline dönüşmesine yol açmıştır.

498.3. *-(I)r-/-(U)r-*: Kullanımı sürekli bir ettirgenlik ekidir. *ç, ş, t* gibi diş ve diş-eti ünsüzleri ile *g, y* gibi ön damak ünsüzleriyle kapanan tek heceli fiillere gelir: *art-/art-ır-, aş-/aş-ır-, bat-/bat-ı-r-, bit-/bit-i-r-, doy-/doy-u-r-, duy-/duy-u-r-, düş-/düş-ü-r-, geç-/geç-i-r-, göç-/göç-ür-, iç-/iç-ir-, kaç-/kaç-ır-, piş-/piş-ir-, şiş-/şiş-ir-, yat-/yat-ır-* gibi:

Yolcu ışıklara baktıkça kendini siyah rüzgârlar eline ***düşüren*** *deliliğini düşünme ve uzaklarda bıraktığı ılık bir oda ile dost bir lâmbayı içi sızlayarak hatırlar* (A. Haşim, FS, 175).

Lotüs hemen gözlerini ***kaçırdı****. Yutkundu, telâşla karşılık verdi* (K. Tahir, DA, 419).

Pazıları üstüne renkli boyalarla döğülmüş çıplak karı tasvirleri vardı. Ellerini açıp kapayıp kollarını oynattıkça bunlara köçek göbekleri attırıyor, milleti ***kırıp geçiriyordu*** (K. Tahir, DA, 425).

Fakülte yıllarında, öğlelerin çoğunda iki sinir kemirerek karın ***doyururken*** *bu lokantanın mor salkımlar ve hanımelleri altındaki masalarında çeşit çeşit yemek tabaklarının, tertemiz önlüklü garsonlar tarafından konulup kaldırılışını ve hanımların, beylerin yemek yiyişlerini seyreder, yandaki mutfaktan gelen kokuları, gününe ve psikolojisine göre, bazan öfkeyle, bazan*

mütevekkil ve diploma sonrasına atılmış umut ilmikleri ile içlerine sindirirlerdi (T. Buğra, D, 73).

Bunları parantez içi düşünmek Rahmi'nin neşesini de çalışma şevkini de ***artırıyor*** (T. Buğra, YB, 77).

O karşısına değil de yanına oturdu ya, Rahmi de büsbütün dönüyor, dışarıya bakıyor. Başarmış, yıldıramasa bile, Çarıkçının Veli'yi duraklatmış, kararsızlığa ***düşürmüştür*** (T. Buğra, YB, 79).

Ne biçim kafaymış o öyle dedi. Kupkuru kendir kokusu karın mı ***doyururmuş***? (F. Baykurt, YÖ, 32). vb.

ayır-, *aşır-* (çalmak), *bitir-* (birinin işini bitirmek, öldürmek), *çevir-*, *eğir-*, *savur-*, *şaşır-*, *şişir-*, *yitir-*, *yoğur-* örneklerinde görüldüğü gibi, ettirgenlik fiillerinin bir kısmı da zamanla anlam kayması ve ekteki ettirgenlik işlevinin körelmesi yoluyla aynı zamanda veya tamamen birer sözlük anlamı kazanarak fiilden fiil türeten yapım ekleri durumuna geçmiştir (214.§).

498.4. *-Ar-*: İşlek olmayan ve çok az sayıda örneği bulunan bir ettirgenlik ekidir: *çık-ar-*, *çök-er-*, *gid(-t-)-er-*, *göç-er-*, *kayt-ar-* *kop-ar-*, *yak-ar-* gibi.

Bu örneklerde de ettirgenlik şekil olarak sürmektedir. İşlev olarak ek, geçişsiz fiilleri geçişli yapma görevi yüklenmiştir:

Dikkat ediniz, gülleri ***koparırken*** *elinize dikenleri batmasın.*

Aylardır işsiz olan adamcağız kendisine bir iş bulunması için başvurduğu büroda hayli dil döktü ve ***yakardı***. vb.

498.5. *-DAr-*: Eski devirden kalıntı diyebileceğimiz birkaç örneği aşmayan bir ek türüdür: *dönder-*, *gönder-* (< DLT *köndger-*), kotar- gibi.

Bazı gramerlerde göster-,[285] aktar-, kaytar-,[286] kotar- fiillerinin de bu yapıda olduğu bildirilmekte ise de[287] bizce, aktar- (<ak-ıt-ar-) ve kaytar- (kay-ıt-ar-) fiillerindeki -tar- ekleri köken bakımından iki ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşmuş birer birleşik ek durumundadır. Kaynaklarda göster- fiilinin köken yapısını açıklayıcı bir örnek bulunmadığına göre, fiilin yapısı

---

[285] Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 118, *göster- < köz-der- < közd-ger-*.

[286] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 240 / 1.

[287] Bir de Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 106'ya bk.

şimdilik tahminden ileriye geçememektedir.

M. Ergin'in *-DAr-* ekini *-DUr* - ettirgenlik ekinin düzleşmesi yoluyla oluştuğu şeklindeki tahmini de ses değişmesi ölçüleriyle bağdaştırılamıyor.[288]

Türkiye Türkçesindeki durumu sağlıklı bir açıklamaya bağlayabilmek için, yöntem olarak öteki Oğuz grubu lehçelerine başvurduğumuzda, bu ekin yalnız Türkmen Türkçesinde yer aldığını görüyoruz. Ancak, örnekler yine birkaçı geçmeyecek kadar azdır: bök-ter- "atın eyerine yük vurmak", dın-dar- "azat etmek, uzaklaştırmak", düñ-der- "altını üstüne çevirmek, döndermek", gan-tar- "ata eyer takmak", eñ-ter- "bir kabın ağzını eğerek dökmek" gibi.

Sonuç olarak, biz, *-DAr-* ekinin *-t-* ve *-Ar-* eklerinin kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ek olabileceği görüşündeyiz.

498.6. -(I)z-/-(U)z-: Eski ve Orta Türkçeyle Eski Anadolu Türkçesinde nispeten daha çok örnekler veren bu ek,[289] Türkiye Türkçesinde ancak iki üç kelimede varlığını kalıntı hâlinde sürdürebilmiştir: emzir- (<em-i-z-i-r-), tutuz- "tutulmak, tutturmak" (<*tut-u-z-*),[290] *utuz-* "kumarda yenilmek" (< *ut-u-z-*), *damızlık* (< *tam-ı-z-*) gibi. Bu ek işlev bakımından daha çok geçişsiz bir fiili geçişli kılma görünümündedir. *ut-u-z-* fiilinde ise bugün ettirgenlik değil, edilgenlik işlevi ağır basmış görünüyor.[291]

---

[288] Ettirgenlik eklerinin yapılarının sağlam bir çözüme götürülebilmesi, bu eklerin Türk lehçelerindeki tarihî gelişmeleri dışında, Altay dillerindeki gelişme durumlarının da incelenmesini gerekli kılmaktadır. *-DAr-* eki için DLT'te *aḫtar-* < *aḫ-tar-* < *aġ-tar-* (C. I, 219-12, C. II, 74-4) ve *yumdar-* "toplamak" (C. III, 98-14), *KB*'de *yumdar-* (F. 221-3) örneklerini buluyoruz. Ancak, yapıları ile ilgili bir ipucuna rastlanmıyor. Bu konuda Brockelmann, *Ost-Gr.*, § 151 / b, 151 / 9-b'ye bk. ve krş. Ayrıca, burada atıf yapılan Bang'ın ve Ramstedt'in çalışmalarına bk.

[289] ET için Gabain, *Alt. Gr.*, § 167'ye, ET ve OT için Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s. 59, § 19: -z-'ye ve s. 122, § 19, -z'ye bk.

[290] Azerî ve Türkmen Türkçelerindeki örnekler için İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, s. 85-86'ya bk.

[291] *utuz-* fiili zamanla "kendini yendirmek" anlamından "yenilmek" anlamına kaymış olabilir. -z-'nin ettirgenlik işlevi başka türlü açıklanamaz.

499. Yukarıda, ettirgen çatı türünde, cümlenin öznesinin işi yapan değil, ikinci veya üçüncü bir özneye yaptıran olduğunu belirtmiştik. Demek ki, ettirgen çatılı cümlelerde biri işi yaptıran, ikincisi (veya üçüncüsü de) işi yapan olmak üzere iki özne vardır. İşi yaptıran özne (birincil özne), işi yapan da ikincil özne diye adlandırılabilir.[292] Geçişli fiillerden kurulan ettirgen çatılarda, ikinci (veya 3.) özne yönelme durumuna girmiştir. Eğer cümlenin öznesi belirtilmemişse, bu özneyi fiile *kime*? sorusunu sordurarak bulabiliriz:

Birikmiş yazıları ***yazdırdım***?

Kime ***yazdırdın***? – *Kardeşime...*

Azize Hanım, beğendiği modelleri ***hazırlatmış***.

Kime ***hazırlatmış***? – *Terziye* gibi.

Geçişsiz fiillerden kurulan ettirgen çatılarda ikinci bir özneye ihtiyaç yoktur:

Annesi çocuğunu açık havada ***gezdirdi***. *Sonra da ninni söyleyerek* ***uyuttu***. gibi.

Çatı Eklerinde Üst Üste Gelebilme Durumu

500. Çatı ekleri üst üste gelebilir. Türkçenin böyle bir şekillenmeye imkân vermesi, dilin anlatım gücünü artırmakta, cümledeki özne ve nesne değişmelerine imkân sağlamaktadır. Ancak, çatı eklerinin üst üste gelebilmesi gelişigüzel değildir. Dil mantığı ile ilgili bazı ölçülere bağlıdır. Nitekim *-(I)l-/-(U)l-* edilgenlik ekinden sonra *-(I)n-/-(U)n-* dönüşlülük ve *-(I)ş-/-(U)ş-* işteşlik eklerinin; *-(I)ş-/-(U)ş-* işteşlik ekinden sonra da *-(I)n-/-(U)n-* dönüşlülük ekinin getirilememesi böyle bir mantığın gereğidir.

Çatı eklerinin üst üste gelebildiği başlıca fiil yapıları şunlardır:

500.1. *-(I)n-/-(U)n-*: *-(I)n-/-(U)n-* dönüşlülük ekinden sonra

---

[292] Banguoğlu, bunları *üst kimse* (sujet premier) ve *alt kimse* (sujet second) diye adlandırmıştır: *Türkçenin Grameri*, § 357.

-(I)l-/-(U)l- edilgenlik ve *-DIr-/-DUr-* ettirgenlik ekleri gelebilir, öteki çatı ekleri gelemez.

-(I)l-/-(U)l- eki, geçişli ve geçişsiz fiillerden kurulan dönüşlü çatıyı, edilgen veya meçhul çatıya çevirir. Ancak, kullanılışı yaygın değildir: *de-n-/de-n-il-*, *dey-in-/dey-in-il-*, *döv-ün-/döv-ün-ül-*, *giy-/giy-in-il-*, *gör-ün-/gör-ün-ül-*, *sev-in-/sev-in-il-* *ye-n-/ye-n-il-* gibi.

Şimdiye kadar bu hususta bir şey ***denildiğini*** *hatırlamıyorum.*

Son gelen haberler pek ***sevinilecek*** *türden değildi.*

Ziyafette yemekler ***yenildikten*** *sonra halk oyunları gösterisi yapıldı.* vb.

-DIr- ettirgenlik ekiyle genişletilen dönüşlülük çatısında, yapılan işin yapana dönüşü bir aracı vasıtasıyla sağlanmaktadır: *arın-dır-*, *aşın-dır-*, *beğen-dir-*, *dadan-dır-*, *davran-dır-*, *deprendir-*, *gücen-dir-*, *güven-dir-*, *imren-dir-*, *inan-dır-*, *özen-dir-*, *tırman-dır-*, *usan-dır-*, *utan-dır-*, *uyan-dır-*, *üşen-dir-*, *yakın-dır-*, *yan-dır-*[293] örneklerinde görüldüğü gibi.

500.2. *-(I)l-/-(U)l-* edilgenlik ekinden sonra bugünkü yazı dilimizde öteki çatı eklerinden hiçbiri gelememektedir.

500.3. *-(I)ş-/-(U)ş-* işteşlik çatısından sonra yalnız *-(I)l-/-(U)l-* edilgenlik ve *-DIr-/-DUr-* ettirgenlik ekleri gelebiliyor: *anlaş- / anla-ş-ıl- / anla-ş-tır-*, *bar-ış- / bar-ış-ıl-/ bar-ış-tır*, *boğazla-ş-/ boğazla-ş-ıl- / boğazla-ş-tır-*, *böl-üş- / böl-üş-ül- / böl-üş-tür-* *gör-üş- / gör-üş-ül- / gör-üş-tür-*, *gül-üş- / gül-üş-ül- / gül-üş-tür-*, *it-iş- / it-iş-il- / it-iş-tir-*, *kap-ış- / kap-ış-ıl-/ kap-ış-tır-*, *karşıla-ş- / karşıla-ş-ıl- / karşıla-ş-tır-*, *kucakla-ş- / kucakla-ş-ıl- / kucakla-ş-tır-*, *öde-ş- / öde-ş-il- / öde-ş-tir-*, *öp-üş- / öp-üş-ül- / öp-üş-tür-*, *tanı-ş- / tanı-ş-ıl- / tanı-ş-tır-*, *tut-uş- / tut-uş-ul- / tut-uş-tur-* (el tutuşturmak), *vur-uş- / vur-uş-ul- / vur-uş-tur-* gibi.

Geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden kurulan işteşlik çatısının edilgenlik eki ile genişletilmiş örneklerine rastlanmıyor.

500.4. *-DIr-/-DUr-*: Bu çatı eki yalnız *-(I)l-/-(U)l-* edilgenlik ve *-t-* ettirgenlik ekleriyle genişletilebiliyor: *al-dır-/al-*

---

[293] Bu fiillerde, *-(I)n-/-(U)n-* dönüşlülük eki köklerle kaynaşmış olduğundan ikisi arasına ayırıcı bir çizgi konmamıştır.

dır-ıl-/al-dır-t-, bil-dir-/bil-dir-il-/bil-dir-t-, böl-dür-/böl-dür-ül-/böldür-t-, değiş-tir-/değiş-tir-il-/değiş-tir-t-, giy-dir-/giy-dir-il-/giy-dir-t-, gö-rüş-tür-/görüş-tür-ül-/görüş-tür-t-, sok-tur-/sok-tur-ul-/sok-tur-t-, yaz-dır-/yaz-dır-ıl-/yaz-dır-t-, ye-dir-/ye-dir-il-/ye-dir-t- gibi.

Üst üste iki çatı ekinin kullanılabildiği yapıları şöyle bir tablo ile gösterebiliriz: Tablo 4'e bk.

Tablo 4

	Geçişli fiillerde	Geçişsiz fiillerde
1.*(I)n-/-(U)n-* çatısında		
(I)n-Il-/-(U)n-Ul-	*de-n-il-, ye-n-il-, sev-in-il-*	*davran-ıl-, sevin-il-,*
(I)n-dIr-/-(U)n-dUr-	*giy-in-dir-, sev-in-dir-*	*davran-dır-, inan-dır-, üşen-dir-*
2.*(I)ş-/-(U)ş-* çatısında		
(I)ş-Il-/-(U)ş-Ul-	*anla-ş-ıl-, kap-ış-ıl-, böl-üş-ül-,*	*bar-ış-ıl-, gül-üş-ül-,*
(I)ş-DIr-/-(U)ş-DUr-	*anla-ş-tır-, böl-üş-tür-, tanı-ş-tır-*	*bar-ış-tır-, gül-üş-tür-*
3.*DIr-/-DUr-* çatısında		
DIr-Il-/-DUr-Ul-	*al-dır-ıl-, bil-dir-il-, böl-dür-ül-*	*bağır-ış-ıl-, değiş-tir-il- koş-tur-ul-*
DIr-t/-DUr-t-	*al-dır-t-, bil-dir-t-, böl-dür-t-*	*bağır-ış-tır-t-, değiş-tir-t-, koş-tur-t*

500.5. İkiden fazla çatı eki de üst üste gelebilir. Ancak, bu türlü çatılar üst üste iki çatı ekini alabilen fiil gövdelerinde görülür:-*(I)n-DIr-* / *-(U)n-DUr-* ve *-(I)ş-DIr-* / *-(U)ş-DUr-* çatı eklerinden sonra *-(I)l-/-(U)l-* edilgenlik ve *-t-* ettirgenlik ekleri gelebilir: *beğen-dir-il-, gücen-dir-il-, utan-dır-ıl-, uyan-dır-ıl-, gücen-dir-t-, tır-man-dır-t-, uyan-dır-t-, yan-dır-t-, yakın-dır-t-,*

barış-tır-ıl-, *böl-üş-tür-ül-*, *gör-üş-tür-ül-*, *it-iş-tir-il-*, *karşıla-ş-tır-ıl-*, *öp-üş-tür-ül-*, *böl-üş-tür-t-*, *gör-üş-tür-t-*, *öp-üş-tür-t-* gibi.

-t-DIr-/-t-DUr-
-DIr-t-/-DUr-t-
-Ir-t-/-Ur-t-
-Ar-t

çatı eklerinden sonra *-(I)l-/-(U)l-* edilgenlik ve *-DIr-/-DUr-* ettirgenlik ekleri gelebilir.

açıkla-t-tır-ıl-, *anla-t-tır-ıl-*, *bak-tır-t-ıl-*, *çal-dır-t-ıl-*, *em-dir-t-il-*, *oku-t-tur-ul-*, *söyle-t-tir-il* , *süpür-t-tür-ül*, *yaz-dır-t-ıl-*, *yüz-dür-t-ül-*, *aş-ır-t-ıl-*, *geç-ir-t-il-*, *çık-ar-t-ıl-*, *çök-er-t-il-* gibi.

Bazı durumlarda üçten fazla dört veya beş çatı ekinin de üst üste getirilmesi mümkündür. Ancak, bunlar nazarî ölçülerden öteye geçmez ve kullanımda değillerdir: *bak-ış-tır-t-ıl-*, *bak-ış-tır-t-tır-ıl-*, *kalk-ın-dır-t-ıl*, *gül-üş-tür-t-ül-*, *döv-üş-tür-t-ül-* gibi.

Çatı eklerinin üst üste gelebilmeleri konusunda son olarak şu hususları da belirtmek gerekir:

a. Dönüşlülük eki *-(I)n-/-(U)n-* ve *-(I)ş-/-(U)ş-*, fiil kök ve gövdelerine yalnızca ilk çatı eki olarak gelebilir: *gez-in-*, *giy-in-*, *taşı-n-*, *bak-ış-*, *kaç-ış-*, *vur-uş-* gibi. Çatı ekleri ile genişletilmiş fiillere *-(I)n-/-(U)n-* ve *-(I)ş-/-(U)ş-* ekleri getirilemez.

b. Çatı eklerinin üst üste gelme durumlarında, esas fiilin çatısı, sondaki çatı ekinin işlevi ile adlandırılır: *gez-in-dir-il-*, *bak-ış-tır-ıl-*, *yüz-dür-t-ül-* (edilgen çatı); *al-ış-tır-t-*, *kalk-ın-dır-t-*, *geç-iş-tir-t-* (ettirgen çatı) gibi.

c. Edilgenlik eki *-(I)l-/-(U)l-* fiil kök ve gövdelerine yalnızca son çatı eki olarak gelebilir. Kendinden sonra başka bir çatı eki alamaz.

ç. Ettirgenlik eki olan *-DIr-/-DUr-*, *-(I)l-/-(U)l-* edilgenlik eki dışında bütün çatı eklerinden sonra gelebilir. Ancak, kendinden sonra yalnız *-(I)l-/-(U)l-* eki kullanılabilir.

d. Bir fiilde *-(I)n-/-(U)n-* dönüşlülük eki ile *-(I)ş-/-(U)ş-* işteşlik eki yan yana bulunamaz.

e. Yerinde belirtildiği üzere, ettirgen çatı ekleri birbiri üstüne gelebilir: *al-dır-t-*, *al-dır-t-tır-*, *geç-ir-t-tir-*, *gör-dür-t-* gibi.[294]

---

[294] Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Gülsevin, "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", *Türk Gramerinin Sorunları* II, s. 203-215.

FİİL ÇEKİMİ

(Alm. *Konjugation, Abwandlung*; Fr.*conjugaison*; İng. *conjugation*; Osm. *tasrif-i ef'al*)

501. Yukarıda fiil konusu işlenirken açıklandığı üzere, fiiller bir oluşu, bir kılışı veya bir durumu bildiren kök ya da gövde durumundaki anlamlı gramer birimleridir. Bu gramer birimleri, dilde yalın olarak yalnızca gösterdikleri oluş, kılış ve durumun adı olan mastar şekilleriyle yer alırlar. Fiiller, cümle ve söz içinde, diğer kelimeler ile çok yönlü ilişkiler kurdukları ve bu ilişkiler dolayısıyla farklı kalıplara girdikleri için, dilde yalın olarak değil çekimli olarak bulunurlar. Çekimli bir fiilde de fiil kök veya gövdesi dışında kip, zaman, şahıs, sayı kavramı ve ögeleri bulunur. Bu ögeleri taşıyan çekimli fiil, *bitmiş fiil* (Lât.*Verbum finitum*; Alm. *finite Verbalform*) diye adlandırılan ve dilde yargıya dayanan bir anlam değeri kazanır.

Şimdi çekimli fiillerdeki bu ögeler üzerinde duralım:

FİİLDE KİP

(Alm. *Modus*; Fr. *mode*; İng. *mood*; Osm. *sîga*)

502. Batı dillerine Lâtince *modus* teriminden aktarılmış olan ve Türkçede "şekil, biçim, kalıp" anlamlarına gelen *kip* için gramerlerimizde verilen tanımlar ve yapılan açıklamalar oldukça bulanık ve karışıktır. Bunlar bazı noktalarda birbirleriyle uyuşmakta bazı noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Kipi, fiilin gösterdiği hareketin nasıl yapıldığını veya olduğunu bildiren bir şekil veya tarz olarak kabul eden görüşlerin yanında[295] kip ile zamanı iç içe düşünen ve bunları birbirinden ayırmayıp zamanı kip gibi kabullenen görüşler de vardır.[296] Bazı gramer kitaplarında da kip,

---

[295] Baha, *Yeni Türkçe Gramer*, s. 93; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 273; 1977 baskısı, s. 138-139, 283; *Üniversiteler İçin Türk Dili*, s. 318; Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazyka*, (çev.), s. 291; Özdemir, "Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış", *TDAY Belleten* 1967, s. 186; Vardar, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 103-104.

[296] Emre, *Türk Dilbilgisi: Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi*, s. 451; Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 63; Gencan, *Dilbilgisi*, s. 275; Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, s. 202; Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, s. 171.

"fiillerin eylemleri, oluşları, durumları zamanla ilgili olarak anlatma biçimleri" veya "fiilde eylem, zaman ve şahıs kavramlarının birleşkesi" olarak verilmiştir.[297] "Eylemin zaman ve kişi kavramı veren biçimine kip denilmektedir" tanımı ile aynı görüşü paylaşan daha başka gramer yazarları da vardır.[298]

Tahsin Banguoğlu da kipin "zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla meydana geldiğini" bildirmiştir.[299] Dolayısıyla kipi yine zaman (varsa tarz) ve şahıs kavramlarına bağlamıştır.

J. Deny, *siyga* (kip)'nın bir tanımlamasını yapmamakla birlikte, zaman ve şahısla ilgili açıklamalarından, onun da kipi yine zaman ve şahıs kavramlarına bağladığı anlaşılıyor.[300] Sezai Güneş ise, "Zaman İfadesi/Kipler" başlığı altında,[301] dördü şekil, beşi zaman ifade etmek üzere kullanılan dokuz ana kalıptan söz etmiştir. Ancak, yaptığı sınıflandırmada "Haber kipleri"nde yalnız "zaman ifadesi"nin "Tasarlama kipleri"nde de yalnız "şekil ifadesi" nin bulunduğunu bildirmiştir.

Kipi bütünüyle zaman kavramı dışında tutan görüşler de vardır. A. Dilaçar, kipin zamanla hiç ilgisi olmadığını belirtir. Ona göre kip, "fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır."[302] Burada "önemli olan ruh durumunun herhangi bir anlatım kalıbına girerek belirtilmesidir". Demek oluyor ki Dilaçar'a göre kip, insandaki çeşitli ruh durumlarının türlü anlatım biçimleri ile ortaya konmasıdır. Bu bakımdan kiplerin sayısı da sınırlı değildir. Ruh durumlarının sayısınca kip vardır.[303]

Dilin toplumsal bir olgu olduğu ve değişik işlevleri bulunduğu noktasından hareket ederek, Dilaçar'ın yaptığı kip

---

[297] Dizdaroğlu, *Türkçede Füller*, s. 8.
[298] Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, s. 44.
[299] *Türkçenin Grameri*, s. 441, § 375 sonu.
[300] Bu görüşün ayrıntıları için *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi*) (Çev. Ulvi Elöve), § 598, 603, 611'e bk.
[301] *Türk Dili Bilgisi*, s. 196/A.
[302] Dilaçar, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY Belleten* 1971, s. 106-107.
[303] Dilaçar'ın verdiği kip örnekleri için age., s. 107-109'a bk.

ayırımlarının "salt eylem öbeği çerçevesinde algılanmasının yeterli olmadığı", bunun daha başka ölçüler ile de değerlendirilmesi gerektiği görüşünde olan bazı dilciler de vardır.[304]

Doğan Aksan'a göre kip, "Eylemin bildirdiği devinimin, oluşun, kılınışın konuşan açısından ne tarzda ve ne yolda yansıtıldığını gösterir. Bir bakıma, açıklamada beliren ruh durumudur da denebilir."[305]

Gramerlerimizde ve özel araştırmalarda kip için yer alan başlıca görüşlere işaret ettikten sonra, kipin zaman ile doğrudan doğruya bir ilişkisi olmadığını belirtmek durumundayız. Ancak, kiplerin bir grubu, girdikleri çekim kalıpları içinde aynı zamanda zaman kavramını da taşımış olduklarından, bu durum kip ile zamanın iç içe girmesine ve birbirine karıştırılmasına yol açmıştır. Bu açıklamadan sonra kipi, Türkçedeki şekil ve işlev özelliklerine bakarak şöyle bir tanıma bağlayabiliriz: **Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir.** Bu kalıp içinde, bu anlatım biçiminde kipin dildeki kullanılış biçimleriyle ilgili olarak bir ruh durumunun varlığı da söz konusudur. Yani kip, aynı zamanda bir oluş ve kılışın nasıl bir ruh durumu ile ilgili olduğunu da belirtir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, **fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan eklere de kip ekleri diyoruz.** İleride kiplerin görevleri üzerinde dururken verilen tanımın içeriği daha iyi kavranacak; bunların belirli sayıları aşan örnekleri de gösterilecektir.

Türkiye Türkçesinde başlıca iki anlatım kalıbı yani iki ana *kip* vardır. Bunlar: I. *Bildirme kipleri*, II. *Tasarlama kipleri*'dir. Ancak, mastar olmaktan çıkarak bir yargıya dönüşmüş olan fiiller ister istemez zaman ve şahıs eklerine bağlandıklarından, fiillerin

---

[304] Kocaman, "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler", *TDAY Belleten* 1980-1981, s. 81 ve öt.

[305] *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 1995, s. 263.

bu ekleri almış çekimli biçimlerinde bildirme kiplerinde beş, tasarlama kiplerinde dört olmak üzere toplam dokuz anlatım kalıbı yani kip ortaya çıkar.

Görülüyor ki, kip şekil ve zaman kavramları temelde ayrı ayrı şeylerdir. **Ancak, kipler, zaman ekleri ile birleşmeden kendi varlıklarını ortaya koyamadıkları için,** çekimli bir fiilin bir yargı kalıbı içinde mi yoksa bir niyet, bir tasarlama kalıbı içinde mi olduğunu ancak zaman ve tasarlama ekleri belli ettiğinden, bu noktada *zaman* kavramı ile *kip* kavramı iç içe girmiş bulunmaktadır. **Daha doğrusu fiildeki *kip*, kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabilmektedir.** Buna göre *kip*, **şekil + zaman kavramlarının birleşiğidir.** Bir kısım gramerlerde kip ile zamanın birbirine karıştırılması veya aynı sayılması da sanırız bundan kaynaklanmıştır.

Daha sonra bu konuya tekrar dönülecektir.

FİİLDE ZAMAN

503. Çekimli bir fiilde, bir oluş ve kılışı şekle bağlayan kalıp dışında bir de zaman ögesi vardır.

Fiilde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir. Kipin açıklanması sırasında belirtildiği üzere, girdikleri çekim kalıbında açığa vurulmamış bir zaman ögesi taşıyan kipler dışında, fiilin zamanını gösteren özel ekler de vardır. Bunlar ileride ayrıca ele alınacağı üzere, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman ekleridir. Fiil çekimi, zaman kavramı açısından *basit zamanlı* çekimler ve *birleşik zamanlı* çekimler olmak üzere ayrıca iki grup oluşturur.

FİİLDE ŞAHIS VE SAYI

504. *Bitmiş fiil* (*verbum finitum*) diye adlandırılan çekimli bir fiilde, kip ve zaman ögeleri dışında, şahıs ve sayı ögeleri de bulunur. Çünkü, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın şekle, zamana ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşerek bitmişlik kazanabilmesi, ancak fiil kök ve gövdelerine şahıs eklerinin de getirilmesi ile mümkün olur. Yukarıda kip ve zamanı açıklarken belirtildiği üzere, çekimde bu ögelerin her biri ayrı ayrı ekler ile karşılanır.

Çekimli fiildeki şahıs ekleri, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildiren bir gramer kategorisidir. Dolayısıyla bu ekler, **fiildeki oluş ve kılışı, bir şekil ve zaman kalıbı içinde şahıslara bağlayan eklerdir.** Şekil ve zaman eklerinden sonra gelen şahıs ekleri, kendilerinden sonra yalnız soru ekleri alabilirler. Çekimli bir fiilde konuşan, dinleyen ve kendisinden söz edilen olmak üzere başlıca üç şahıs vardır. Bu şahısların teklik ya da çokluk biçimlerinde bulunmalarına göre, bunlara sayı kategorisi de eklenmiş olur.

Fiil, üçüncü şahıs teklik çekiminde şahıs eki almaz. Çokluk çekiminde, şahıs ve sayı kavramı *-lAr* eki getirilerek karşılanır.

Şekil ve zaman ekleri genel olarak şahıs kavramını karşılamazlar. Ancak, emir ve istek kipini oluşturan şekil ve zaman ekleri, aynı zamanda şahıs kavramını da içlerine aldıklarından, bu kiplerin öteki kipler içinde özel bir durumu vardır.

Türkiye Türkçesinde şahıs ekleri köken bakımından üç gruba ayrılır:

1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri:

Bunlar, şahıs zamirlerinin zamanla ekleşmesinden oluşmuş bulunan şahıs ekleridir. Şahıslara göre türleri şöyledir:

teklik	**çokluk**
1. şah. .....*-Im/-Um*	1. şah. .....*-Iz/-Uz*
2. şah. .....*-sIn/-sUn*	2. şah. .....*-sInIz/-sUnUz*
3. şah. .....(eksiz)	3. şah. .....*-lAr*

Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve istek kiplerinin çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır: *al-mış-ım*, *al-ıyor-um*, *al-acağ(k)-ım*, *al-ır-ım*, *al-malı-y-ım*, *al-a-lar* gibi.

2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri:

Bu ekler de aslında birer iyelik eki iken, zamanla fiil çekimlerinde şahıs gösteren ekler olarak da kullanılmışlardır. Şahıslara göre türleri şöyledir:

teklik	**çokluk**
1. şah. .....*-m*	1. şah. .....*-k*
2. şah. .....*-n*	2. şah. .....*-nIz/-nUz*
3. şah. .....(eksiz)	3. şah. .....*-lAr*

Birinci şahıs çokluk çekimindeki *-k* eki aslında bir iyelik eki değildir. Türkçenin tarihî devirlerinde bu şahıs için *-mIz* (< biz) eki kullanıldığı hâlde, zamanla diğer bir geçmiş zaman eki olan ve bütün şahıslarla çekime giren[306] *-dUk* çokluk birinci şahıs ekindeki *-k*'nın bulaşma (contamination) yoluyla *-DI* geçmiş zaman kipine aktarılması, *-k*'yı çokluk çekiminde şahıs eki durumuna getirmiştir.

Görülen geçmiş zaman ve şart kipleri çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri alırlar: *bildi-m, bildi-n, bildi, bildi-k, bildi-niz, bildi-ler*; *bilse-m, bilse-n, bilse, bilse-k, bilse-niz, bilse-ler* gibi.

Çekimli fiillerdeki şahıs ekleri vurgusuzdur. Vurgu, şahıs eklerinden önceki zaman gösteren ekler üzerindedir.

3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri:

Emir kipinde, kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Fiil kök ve gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahsı da karşılar. Bu nedenle kip eklerinden sonra ayrıca şahıs ekleri gelmez. Bu kipte her şahıs için ayrı bir emir eki vardır. Üçüncü şahıs çokluk çekimi öteki kiplerde olduğu gibi üçüncü şahıs teklik çekimindeki kip ekine bir *-lAr* çokluk ekinin getirilmesiyle karşılanır:

teklik çekimi	**çokluk çekimi**
al-ayım	*al-alım*
al	*al-ın*
al-sın	*al-sın-lar* gibi.

505. Bir anlatım ve üslûp özelliği olarak yer yer kiplerin birinci şahıs teklik çekimlerinde özneyi oluşturan *ben* zamiri ile *-Im, -m* şahıs ekleri yerine, bunların çokluk şekilleri olan *biz* zamiri ile *-Iz* ve *-k* eklerinin yer aldığı görülür. Bu kullanılış anlatıma bir alçak gönüllülük veya böbürlenme ifadesi katar: ***Bu konuda biz de bazı görüşler ileri sürebiliriz*** (*ben de sürebilirim* yerinde); ***Biz bu işlerden iyi anlarız*** (*ben iyi anlarım* yerinde) gibi.

Aynı şekilde ikinci şahıs çokluk çekiminde yer alan *siz* zamiri ile zamir kökenli *-sInIz/-sUnUz* ve iyelik kökenli *-nIz /-nUz*

---

[306] Bu konuda, Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 167 ve not 304-305'te gösterilen yerlere bk.

ekleri çok defa teklik çekimi için de kullanılır. Böyle bir kullanılış ile söze incelik ve saygı ifadesi katılmış olur:

Yarın toplantıya gelirken lütfedip kitapları da ***getirirseniz*** (*getirirsen* yerinde) *memnun olurum.*

Sizin (*senin* yerinde) *bu konuda onlarla bir görüş* ***ayrılığınız*** (*ayrılığın* yerinde) *olmaz sanırım.* vb.

ÇEKİMLİ FİİLLERDE OLUMSUZLUK VE SORU ŞEKİLLERİ

506. Çekime girmiş fiilleri olumsuz bir anlatıma (şekle) sokabilmek için fiil kök veya gövdeleri ile fiil çekimi ekleri arasına *-mA-* olumsuzluk eki getirilir. Bu ek, fiile yeni bir anlam, bir "olumsuzluk" anlamı kattığı için fiilden fiil türeten bir ek niteliğindedir. Bu ek, *i-* ek fiili dışında (573.§'a bk.), yalın ve birleşik zamanlı bütün fiillerde kullanılır: *gör-me-dim, gör-me-miş-sin, görül-me-miş, gör-me-y-ecek-sin, gördür-me-y-ecek-ler, gör-me-sin, gör-me-meli, gör-me-miş-ti-n, gel-me-se-y-miş* gibi. Verilen örneklerde görüleceği üzere, *-mA-* olumsuzluk ekinden sonra ünlü ile başlayan bir ek gelmişse, iki ünlü arasına bir bağlayıcı *-y-* ünsüzü girer.

-mA- olumsuzluk ekinin çekim sırasında bir ses değişmesine uğradığı yerler de vardır. Nitekim şimdiki zaman kipinin olumsuz çekiminde *-mA-* ekinin ünlüsü *-yor* ekindeki *y-*'nin etkisi ile daralmaya uğrayarak *-mI/-mU* biçimine dönüşmüştür: *gel-mi-yor* (< *gel-me-yor*), *oku-mu-yor-sun* (< *oku-ma-yor-sun*), *göster-mi-yor* (< *göster-me-yor*) gibi. Bu durum yalnız konuşma dilinde kalmayarak ölçümlü (standart) yazı diline bir ses değişmesi kuralı olarak da girmiştir.

-mA- olumsuzluk eki öteki bazı kip (veya yapım ekleri) ile genişletildiğinde, söyleyişte yaygın bir daralma eğilimi gösterilmesine rağmen, bu durum yazıya geçirilmez: *anla-ma-y-acak, gel-me-y-ecek-ler, bildir-me-y-eyim, sakla-ma-y-alım* (*önle-me-y-en, önle-me-y-erek*) vb.

Geniş zaman kipinin olumsuzluk çekiminde de özel bir durum ortaya çıkar. Bu durum, birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde, *-mA-* olumsuzluk ekinden sonra gelen geniş zaman eki *-r*'nin eriyip düşmesi ve ses birleşmesi yoluyla *gel-me-r-im* > *gel-me-m, oku-ma-r-ım* > *oku-ma-m, gel-me-r-iz* > *gel-me-y-iz,*

oku-ma-r-ız > *oku-ma-y-ız* biçimlerine dönüşmüştür. Bu kipin ikinci ve üçüncü teklik ve çokluk biçimleri, olumsuzluk ekinden sonra geniş zaman eki alınca, kipteki geniş zaman eki *z* eki ile karşılanır. *-mA-* olumsuzluk ekini almış geniş zamanın şahıslara göre çekimini şöylece gösterebiliriz:

teklik çekimi	**çokluk çekimi**
1. şah. *bil-me-m*	1. şah. *bil-me-y-iz*
2. şah. *bil-me-z-sin*	2. şah. *bil-me-z-sin-iz*
3. şah. *bil-me-z*	3. şah. *bil-me-z-ler*

-mA- olumsuzluk eki vurgusuzdur. Vurgu, her zaman *-mA-*'dan önceki hece üzerindedir. Böylece fiilden ad türeten vurgulu *-mA-* eki ile (*anla-ma*, *oku-ma*, *yaz-ma* vb.) *-mA-* olumsuzluk eki birbirine karıştırılmamış olur.

507. Çekimli fiillerde olumsuzluk, *-mA-* eki dışında, ad ve sıfat-fiiller üzerine ek fiillerde olumsuzluk bildiren (573.§'a bk.) *değil* edatının getirilmesi ile de karşılanır. Bunlar çekimli fiillerin olumsuz biçimlerine denk anlam ve işlev bildirirler: ***gitmekte değildir***: gitmiyor. ***biliyor değilim***: bilmiyorum. ***yazmış değilim***: yazmadım. ***Oturacak değilim***: oturmayacağım gibi. *Değil* edatı ile yapılan bu türlü olumsuz kullanımlarda, *-mA-* eki ile yapılanlardan daha güçlü bir olumsuzluk anlamı vardır: *Bu konuda kimseye söz* ***verilmiş değildir*** "verilmedi".

Ne yazık ki değerli meslektaşım, çok şey bildiği, geniş bir birikimi olduğu hâlde, bugüne kadar elle tutulur bir eser ***ortaya koymuş değildir*** "ortaya koymamıştır".

Doğrusu Ankara çok düzenli bir şehir sayılır. Onun için buradan başka bir yere ***taşınacak değiliz*** "taşınmayacağız". vb.

508. Ayrıca sıfat-fiillerin olumsuz biçimleri üzerine *değil* edatı getirilerek kurulan çekimli şekillerde, iki olumsuzu olumluya çeviren bir işlev kendini gösterir. Burada, *değil* edatı, kendinden önceki olumsuz sıfat-fiile anlamca "geçersizlik" kazandıran bir işlev yüklenmiş olduğundan, sıfat-fiildeki olumsuzluğu ortadan kaldırarak fiildeki oluş ve kılışı olumlu biçime çevirmiş bulunmaktadır: *düşünmemiş değilim* "düşündüm, elbette düşündüm"; *bilmiyor değilim* "biliyorum, elbette biliyorum"; *göndermeyecek değ-*

lim "göndereceğim, elbette göndereceğim" gibi. Bu türlü kullanımlarda olumluluk daha kesin ve belirgindir:

Ben bu kitabı ***okumamış değilim*** "okudum, elbette okudum", *ama şimdi ayrıntılarını hatırlayamıyorum.*
Siz bu işlerdeki incelikleri ***bilmez değilsiniz*** "bilirsiniz, kuşkusuz bilirsiniz".

– *Bu anı* ***yaşamıyor değilim*** "yaşıyorum". *Yalnız bana o kadar beklenmedik bir zamanda, kadın ve hayat tecrübem o kadar azken geldin ki, şimdi ne yapacağımı bilmiyorum* (A. H. Tanpınar, H, 163).

Tasavvurların ***gerçekleşmeyecek türden değil*** "gerçekleşebilir". *Ama, sıkı ve düzenli çalışmalısın.* vb.

FİİLDE SORU

509. Çekimli bir fiili soru şekline sokmak için fiildeki şahıs eklerinden sonra *mI-/mU-* soru eki getirilir. Fiilin soru şekli, bir oluş ve kılışın bir şahıs tarafından yapılıp yapılmadığını anlamak ve öğrenmek amacına dayanan ve gramerimizde soru kategorisini oluşturan ektir.

mI-/mU- soru eki, fiil kök ve gövdesini değil, fiil kök ve gövdesini şahıslara bağlayan kipleri şekillendirdiği için, fiilin bir çekim şekli durumundadır. Eklendiği fiilin dil ve dudak benzeşmesi kurallarına uyar.

İmlâ bakımından çekimli fiilden ayrı yazılır ve kendinden sonra gelen ekle birleşir.

mI-/mU- soru ekinin çekimli fiillerdeki yeri kipten kipe değişen ikili bir özellik gösterir:

1. Bu ek; görülen geçmiş zaman, şart, emir ve istek kiplerinde şahıs eklerinden sonra gelir:
ver-di-m mi?, *ver-di-niz mi*?, *ver-di-ler mi*?; *ver-se-m mi*?, *verse mi*?, *verse-k mi*?, *ver-eyim mi*?, *ver-sin mi*?, *ver-elim mi*? vb.

2. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman ve gereklilik kiplerinde ise, şahıs eklerinden önce gelir. Bu kiplerin üçüncü şahıs çekimleri şahıs ekleri almadıkları için soru eki yine normal yerinde ve zaman ekinden sonradır:

ver-miş mi-y-im?, *ver-miş mi-sin*?, *ver-iyor mu-sunuz*?, *ver-iyor-lar mı*?, *ver-ecek mi*?, *ver-ecek mi-siniz*?, *ver-ecek-ler mi*?,

ver-ir mi-sin?, *ver-ir mi-siniz*?, *ver-meli mi-y-im*?, *ver-meli mi-siniz*?, *ver-meli-ler mi*? vb.

3. Emir kipinin ikinci teklik ve çokluk şahıs çekimlerine soru eki getirilmez.[307]

FİİLDE GÖRÜNÜŞ

(Alm. *Aspekt*; Fr. *aspect*; İng. *aspect*; Rus. *vid*)

Fiilde Anlam, Zaman ve İşlev Kaymaları

510. Yukarıda 476.§'ta fiildeki *kılınış* (*Aktionsart*)'tan söz ederken, bu gramer kategorisinin, fiil kök ve gövdelerinin dil mantığı ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özellik olarak tanımlamış ve bizde ancak son 25-30 yıldan beri üzerinde durulan bu kavramın Batıda da çok kez görünüş (*Aspekt*) ile iç içe girdiğine ve birbiriyle karıştırıldığına işaret etmiştik.

Kılınış yalnız fiil kök ve gövdeleri ile ilgili olduğu hâlde, *görünüş*; kip ve şahıs ekleri alarak çekime girmiş bulunan ve bir yargı bildiren *bitmiş fiiller* (Lât. *verbum finitum*, Alm. *finite Verbformen*) için söz konusudur. Bu durum daha değişik bir anlatımla dile getirilirse, çekime uğramış olan fiilin taşıdığı kavramda, süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşma yapmış olmasıdır. Dolayısıyla görünüş *nesnel* (objektif) değil *öznel* (subjektif)'dir. Fiilin ad biçimi olan mastarda değil, çekimli şekillerinde görülen bir iç anlamdır. Bunlarda şekilden beklenen anlam yerine, daha değişik bir anlamın ortaya çıkmasıdır. Daha doğrusu, bu kalıba, konuşanın verdiği özel anlamdır ve dil psikolojisinin ürünüdür. Anlamı da etkilemesi bakımından bir yönü ile de anlam bilimi ile ilgilidir. Şekil yapısı ve işlev kayması dolayısıyla şekil bilgisinin, anlam kayması dolayısıyla da anlam biliminin sınırları içine girdiğinden, morfo-semantik bir nitelik taşımaktadır.[308]

---

[307] Soru eki *mI-?/mU-?*'nun birleşik kipli fiil çekimlerindeki yeri için 580-585.§'lara bk.

[308] Görünüş (aspect) hakkında daha ayrıntılı bilgi için Knobloch, *Sprachwissensehaftliches Wörterbuch*, Lieferung 3, Heidelberg 1965, s. 172; Dilaçar, "Görevsel Dilbilgisi", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, s. 45'e bk.
Bu konuda kapsamlı ve derinlemesine bir araştırma İsveçli bilim adamı Lars Johanson tarafından yapılmıştır. Johanson, *Aspekt im Türkischen* (Uppsala 1971,

Ülkemizde dilciler arsında da bu konu şimdiye kadar doyurucu bir biçimde ele alınmış ve bir görüş birliğine ulaştırılmış değildir. Nitekim A.N. Kononov, fiildeki *görünüş*'ü "olumluluk-olumsuzluk", "yeterlilik-yetersizlik" açılarından ele alırken, T. Banguoğlu, "çatı kategorisi" ile değerlendirmiştir. Konuyu; Z. Korkmaz, D. Aksan ve E. Yaman gibi fiildeki anlam, işlev ve zaman kayması olarak ele alanlar da vardır.

Fiildeki *görünüş*'le ilgili genel bilgiler şu noktalarda toplanabilir:

L. Johanson'un bu konuda yaptığı değerlendirmeden ve yukarıda yapılan kısa açıklamalardan anlaşılacağı üzere, çekimli fiillerde *görünüş* açısından başlıca şu üç özellik göze çarpar:

a. *Görünüş,* fiillerin çekimli durumları ile ilgili bir gramer kategorisidir.

b. *Görünüş*'te kip ekleri, zamanı ve işlev açısından asıl işlevleri ile değil, daha başka işlevler ile kullanılır.

c. Çekimli fiillerde şekil ve zamanı içine alan kip eklerinin kendilerinden beklenen görev dışında kullanılması, konuşanın o yapıya yüklediği özel anlamla ilgilidir. Dolayısıyla *görünüş*'te bir "öznellik" (subjektiflik) vardır.

Çekimli fiillerde yer yer kendini gösteren bu görünüş özelliği dolayısıyla, belirli zaman dilimlerini bildiren kiplere geçmeden önce, yukarıda **b.** ve **c.** maddelerinde belirtilen özellikler üzerinde biraz duralım:

510.1. Bilindiği gibi bildirme kipleri birbirinden ayrı beş zaman kalıbını içermektedir. Ancak, fiildeki zaman kavramından söz edilirken (503.§) açıklandığı üzere, fiildeki oluş ve kılışlar, genellikle başı ve sonu belli olmayan bir zaman çizgisi üzerinde gerçekleştiğinden, bu oluş ve kılışlar belirli zaman kalıpları içinde bulunsalar bile, işlev ve zaman gösterme görevleri açısından, bazen bu sınırlamanın dışına taşarak daha farklı bir zamanı gösterebilmektedirler. Elbette buna bağlı olarak bir dereceye kadar anlam kayması da söz konusu olmaktadır.

---

333. s.) adlı eseri ile, konuyu bütün yönleri ile işleyip değerlendirmiştir. Dilaçar'ın, "Türk Dilinde *Kılınış*'la *Görünüş* ve Dilbilgisi Kitaplarımız" adlı makalesi de bir bakıma bu eser dolayısıyla kaleme alınmıştır.

Nitekim bir kapı çalınmasına cevap veren bir ev sahibinin -*geldim, geldim*! diye karşılık vermesi, her ne kadar geçmiş zaman kalıbı taşıyor ise de, aslında burada konuşanın maksadına uygun olarak kastetmiş olduğu zaman, şimdiki zamandır. Bunu dinleyen de "*geliyorum*" biçiminde algılamıştır. Buna benzer bir örneğe, son zamanlarda telefon konuşmalarında, hanımlar kesiminde moda hâline gelen ve sık sık kullanılan "*öptüm*!" ifadesinde de tanık oluyoruz. Telefon konuşmasını bitirip de veda edecek olan konuşmacı, telefonun karşı tarafındaki muhatabına "*Haydi hoşça kal, yanaklarından* (veya *gözlerinden*) ***öperim***! (veya *öpüyorum*!) diyeceği yerde, "*Haydi hoşça kal*, ***öptüm***!" ifadesini kullanmaktadır. Bu örnek de geçmiş zaman kalıbındaki bir çekimli fiilde görülen işlev ve zaman kaymasından ibarettir. Bu konuda L. Johanson ve diğer dilciler tarafından verilen şu örnekler de ilgi çekicidir: "*Başka bir resimde babamla bir masa başındayız, kiraz* ***yiyoruz.*** *Sırtımda golf elbisem var, ayak ayak üstüne* ***atmışım.*** *Bir ötekinde uzun pantolonlu, mahzun* ***bakmaktayım.*** *Resimlerin tozunu* ***siliyorum*** (O. Akbal, İ, 85)". Bu parçada yer alan *yiyoruz, siliyorum* fiilleri her ne kadar şimdiki zaman çekiminde iseler de, bunlardan *yiyoruz*'da geçmişte olan ve o an için gerçek olmayan, *siliyorum* 'da içinde bulunulan bir ana dönüşün anlatımı söz konusudur.[309]

Yine "*Sizinle bu konu üzerinde uzun uzun* ***tartışacağım*** *da bir sonuç mu* ***alacağım***" cümlesindeki *tartışacağım* ve alacağım fiilleri, şekil olarak gelecek zamanı gösterdikleri hâlde, bir anlam ve zaman kaymasının ifadesi olan *görünüş* bakımından "Seninle bu konuda uzun uzun tartışmayacağım ve sonuç da almayacağım" biçiminde olumsuz bir anlam vermektedir.[310]

Olumsuzluk anlamı vermesi bakımından şu örnekte ilgi çekicidir:

"*Gidip çarşıdan meyve* ***alacağım;*** *getirip* ***yıkayacağım;*** *siz de* ***yiyeceksiniz;*** *yağma mı var?*"[311] Bu parçadaki *alacağım,*

---

[309] Johanson, *Aspekt im Türkischen* V. bölüm, s. 145 ve buradan aktarılarak Aksan ve arkadaşları, *Sözlük Türleri*, s. 208-209.

[310] Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, s. 74-75.

[311] Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 104-105.

yıkayacağım, önünüze koyacağım ve *yiyeceksiniz* fiilleri aslında ne gelecek zaman yansıtmaktadır, ne de olumlu bir anlamı. Aksine konuşanın bu işleri yapmayacağı görünümünde olan bir olumsuzluğu sergilemektedir.

"Ali'nin hasta *olduğunu* biliyor musun?" Cümlesindeki *olduğunu* sıfat fiilindeki -dık ekinde de hastalık olayının geçmiş zamanda olup bittiğini gösteren bir durum yoktur.[312] Fiil, Ali *hastadır* anlamında ve şimdiki zamanla ilgilidir.

Görünüş'teki işlev ve anlam kaymasını bir başka yönü ile yansıtan şu örnekler de üzerinde durulmaya değer:

"*Kitabı* ***okudun*** *okudun,* ***okumadın*** *alıp gidiyorum*" cümlesindeki *okudun* ve *okumadın* fiilleri geçmiş zaman göstermemekte; "okursan, okuyacaksan; okumazsan, okumayacaksan" anlamlarında ve esas fiilin zarfı görevindedir.

Kış ***geldi mi,*** *göçmen kuşlar sıcak diyarlara uçarlar.*

"Hava ***açtı mı*** *seninle uzun bir yürüyüşe çıkarız"* cümlesindeki *geldi mi, açtı mı* fiillerinde ne geçmiş zaman ne de soru anlamı vardır. Burada, *görünüş* bakımından zarf-fiil görevi yüklenmiş birer "kış gelince, kış geldiğinde", "hava açınca, hava açtığında" anlamı veren işlevler söz konusudur. Bu örnekler daha da artırılabilir.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, *görünüş*'te kişilerin devreye girmesiyle birlikte, kipler, yer yer belirli şekil ve zaman kavramlarının dışına çıkarak farklı işlev, anlam ve zamanlara dönüşebiliyor.

510.2. *Görünüş* kategorisindeki "öznellik" niteliğine gelince:

L. Johanson, çekimli fiillerdeki, işlev ve zaman kaymalarında kişilerin devreye girmesi dolayısıyla, görünüşte bir "öznellik" niteliğinin egemen olduğu görüşündedir. Ancak, görünüşteki bu "öznellik" niteliği yerli dilcilerimizle itiraz ile karşılanmakta ve genellikle eleştiriye uğramış bulunmaktadır.[313]

---

[312] Uslu, "Yan Tümcedeki -dık ekinde Zaman ve Görünüş", s. 5-10.

[313] TDK Gramer Bilim ve Uygulama Kolunca düzenlenen *Türk Gramerinin Sorunları* toplantılarının 16.'sı, 15 Haziran 2001 tarihinde *Türk Gramerinde Görünüş* (aspekt) konusunda yapılmıştır. Bu toplantıda M. Uğurlu bir bildiri ile,

Çünkü, çekimli fiillerde şahıslar devreye girmiş olsa da, *görünüş* bakımından, tıpkı belirli zamanları içine alan kiplerde olduğu gibi genel kabul bulmakta, yani konuşanlarca da dinleyenlerce de aynı biçimde anlaşılmaktadır. Yalnız belirli gramer kalıpları, bilinen şekle bağlı kurallar dışına çıkarak birtakım işlev ve anlam kaymalarına uğramaktadır. Mademki *görünüş*le ilgili değişimler, konuşanca da dinleyence de aynı biçimde algılanabiliyor, o hâlde burada bir *öznellik* değil, aksine bir *nesnellik* söz konusudur, denmekte ve *görünüş* şöyle bir tanıma bağlanmaktadır:

"Fiildeki zaman ve kip eklerinin belirli şekil bilgisi kuralları (formüller) çerçevesinde, bütünüyle *nesnel* (asla *öznel* değil) olarak, kendilerinden beklenen asıl görevlerinde değil de, başkaca zaman, kip veya tarzlar bildirmek üzere kullanılmasıdır (Bu yapılar kalıp hâlinde cümlenin zarflarını oluşturabilirler. Aynı yapılar, cümlenin yüklemindeki zaman ve kip eklerine göre, başlıca tarzları da ifade edebilirler)"[314]

Görünüş kategorisinin *öznellik* niteliği konusundaki eleştiriler, tarafsız bir değerlendirmeden geçirildiğinde, her iki görüşe hak veren durumlar söz konusudur. Çünkü, Johanson'un üzerinde durduğu *öznellik,* öncelikle fiilin çekime girip girmemesi ile ilgili olan yani *kılınış*a oranla ortaya çıkan göreceli bir öznelliktir. İkincisi; dilde kişilerin kullanım ve üslûp özelliklerinden kaynaklanan birtakım değişmeler vardır. Elbette bu özel durumlar da inkâr edilemez. Yalnız, görünüş açısından kendini gösteren değişmelerin, algılama bakımından ortaya koyduğu ortaklık da nesnelliği destekler niteliktedir. Bu konuda, L. Johanson'un ileri sürdüğü öznelliğin yanlış anlaşılmaması için çekimli fiillerdeki anlam ve işlev kaymaları ile ilgili olarak W.

L. Johanson'un *kılınış* ve *görünüş* konularındaki düşüncelerini aslına bağlı kalarak açıklamış, G. Gülsevin de ikinci bir bildiri ile, bizdeki bu konu ile ilgili çok sınırlı çalışmaların bir tanıtım ve eleştirisini yaptıktan sonra, konu Türkiye üniversitelerinden gelen öğretim üyelerinin tartışmasına açılmıştır. Bu tartışma sırasında gerek G. Gülsevin gerek birçok öğretim üyesi, görünüşte *öznellik* niteliğinin bulunduğu görüşüne karşı çıkmışlardır. Bu bildiriler ve yapılan tartışmalar, *Türk Gramerinin Sorunları,* C. 3'te yayımlanacaktır.

[314] Gülsevin'in bildirisinde "Sonuç" bölümü.

Von Humboldt'un görüşlerinden esinlenerek şöyle bir değerlendirmenin de uygun olacağı düşüncesindeyiz:

511. Çekimli fiillerdeki anlam, işlev ve zaman kaymalarının çeşitli nedenleri vardır. Ünlü Alman dil bilimcisi W. von Humboldt'un deyimiyle, dil; olmuş, bitmiş, tamamlanmış bir eser (*organ*) değil, bir faaliyet (*energia*) olduğu için, durgun (*statik*) bir yapıda değildir. Aksine sürekli bir değişim ve oluşum içindedir. Dildeki değişme aynı zamanda düşüncenin gelişmesi ile de bağlantılıdır. Bu nedenle, düşüncede meydana gelen değişme ve gelişmeler, ister istemez bu değişmelerin anlatımı için kullanılan cümlelerin yüklemlerindeki zaman kavramında da paralel bazı kaymalara yol açar. Ayrıca zaman kavramı sınırsız bir genişlik taşıdığı için, onu her zaman belirli kalıplar içinde tutmak da mümkün değildir. Anlatım yollarındaki çeşitlilik ve incelik, kişilerin konuşma ve yazılarında görülen üslûp ayrılıkları, belirli kalıplar içindeki zaman sınırlarını zorlamakta ve gerektikçe onları bu sınırların dışına taşımaktadır.

Doğal bir değişim ve gelişim içinde bulunan dilin kendisi de zaman bildirme görevi yüklenmiş olan bazı eklere ve gramer kalıplarına, onların kullanış biçimlerinden gelen birtakım kaymalar yükleyebilir. Şu var ki, zaman ve anlam kaymaları ile ortaya çıkan yeni durum ve şekillerle yeni zaman, elbette asıl zamanın yerini tutamaz. Ancak, yeni zaman belirli bir kalıp içindeki asıl zamanın ifade edemeyeceği bir durumu dile getirir; anlatıma çeşni ve zenginlik katar. Bunda dili kullanan kişilerin önemli birer etken olduklarını da unutmamak gerekir. Konuşanın belirtmek istediği anlam ve işlev inceliğine, daha doğrusu anlatımdaki maksadına uygun olarak, zaman ve anlam kalıplarında görülen kaymalar, konuşan ve yazana, bunlardan yararlanarak duygu ve düşüncelerini daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak ortaya koyma olanağı sağlar. Bu yolla dile de bir anlatım genişliği, bir anlatım zenginliği kazandırılmış olur.

512. Çekimli fiillerdeki zaman ve işlev kaymalarında şu hususu da belirtmek gerekir ki, zaman kalıpları her zaman geniş bir esneklik taşımazlar. Bu nedenle, çekimli fiillerdeki zaman ve işlev kaymalarında, cümle içinde yer alan öteki bazı ögeler önemli birer etken olurlar ve bu kaymalara elverişli bir ortam hazırlarlar.

Cümle içinde anlamları ve işlevleri bakımından fiille bağlantılı bulunan bu ögeler, zaman kaymalarında *yönlendirici* veya *belirleyici* durumundadırlar. Çekimli fiiller, cümledeki bu yönlendirici kelimelerin etkisi altında türlü yönlere kayabilir. Böylece duygu ve düşüncede anlatım çeşitliliği sağlar.[315]

Cümle içinde yer alan *ancak, belki, daima, elbette, hep, her zaman, genellikle, keşke, sık sık, bir gün, her gün, günlerden bir gün, önceki gün, önce, önceden, sonra, sonradan, şimdi, neredeyse, hemencecik, gene, bir türlü, bütün gün, çoktandır, bunca yıl, on yıl önce, kaç kez, akşama kadar, sabaha dek, öğle vakti, geceleyin* vb. zarf ve zarf görevi yüklenmiş olan kelime ve kelime grupları, bir dereceye kadar çekimli fiillerdeki zaman ve işlev kaymalarını yönlendiren ögelerdir. Hatta bunlardan bazıları yalnız belirli zaman kalıpları ile kullanılabilir durumdadırlar. Nitekim *şimdi* zarfını *şimdi geldim, şimdi geliyorum, şimdi geleceğim* biçimlerinde kullanabildiğimiz hâlde, bir istek ifadesi olan *keşke* zarfını *keşke geldim, keşke geliyorum, keşke geleceğim* biçimlerinde kullanamayız. Bu kelime cümlede kendi anlam ve işlevine uygun bir zaman kalıbını gerekli kılar ve ancak, *keşke gelebilsem, keşke gelseydin* gibi bir zaman kalıbı içinde yer alabilir.

Bu konuya işaret eden bazı eserlerde, çekimli fiilleri yönlendirebilen ögeler "*yön verenler*" diye adlandırılmıştır.[316] Bazı gramerlerde de cümleyi şekillendiren *belirleyici* olarak nitelendirilmiştir.[317] Diğer bazı gramerlerde ise, belirli zamanlar ile kullanılan belirleyici zarflardan söz edilmiş; ancak, bunlar için özel bir terim kullanılmamıştır.[318]

Görülüyor ki, bir cümlenin yüklemi, görünüş açısından yalnız, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve belirli şekil

---

[315] Acarlar, bu durumu anlam kaymaları olarak değerlendirmiştir. Aslında anlam kayması daha farklı bir değişim olmakla birlikte, bir dereceye kadar, zaman ve işlev kaymaları ile de ilgilidir. Konunun ayrıntıları için yazarın "Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri" *Türk Dili*, s. 250 ve öt. adlı yazısına bk.

[316] Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, s. 40-41.

[317] Göknel, *Modern Türkçe Dilbilgisi*, İzmir 1974, s. 58-59, 142-147.

[318] Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, s. 79-80; Kaya, *Yabancılar İçin Türkçe-İngilizce Açıklamalı Türkçe Dersleri*, Ankara 1983, s. 51.

kalıplarına bağlı olarak değil, aynı zamanda cümlenin yönlendirici öteki ögelerine, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve dili kullanmadaki yetenek ve güçlerine bağlı olarak da şekillenmektedir. Hatta bu şekillenme sırasında, dil bir hamur yumuşaklığı kazanarak fiildeki zaman ve işlev kaymalarını da gerçekleştirmiş olmaktadır.

512.1. Bu bölümde, görünüşle ilgili anlam ve işlev kaymaları üzerinde genel olarak durulmuştur. Aşağıda çekimli fiiller işlenirken belirli kiplerde kendini gösteren zaman kaymaları üzerinde ayrıca durulacaktır.

Çekimli fiiller yer yer zaman ve görünüş özelliklerini birlikte taşıdıkları için bunları her zaman birbirinden ayırmak kolay olmamaktadır. Bu durumda, metindeki anlam (semantik) ögesi yardımcı olmaktadır.

ÇEKİMLİ FİİLLER

(Alın. *Verbum finitum*; Fr. *verbe fini, verbe conjugué*; İng. *finite verb*; Osm. *tasrifli fiil, fi'l-i munsarif*)

513. Yukarıdaki bölümlerde, fiil kök ve gövdelerinin yargıya dönüşen bitmiş birer çekimli fiil durumuna gelebilmeleri için; kip, zaman, şahıs ve sayı bildiren ekler ile genişletilmeleri gereğine işaret etmiştik. Ayrıca, Türkiye Türkçesinde dokuz çekim kalıbının bulunduğunu, bunların da bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak iki ana gruba ayrıldıklarını belirtmiştik. Şimdi bu kipler üzerinde duralım:

A. BİLDİRME KİPLERİ

514. Adından anlaşılacağı üzere, bu kipler yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz kök ve gövde hâlindeki bütün fiilleri kapsarlar. Bu kipleri kurmak üzere getirilen ekler, hem kipin ifadesi olan şekil ve kalıbı hem de zamanı içlerine alırlar. Bu kiplerde başlıca beş ayrı zaman yer almıştır. Bunlar:

I. Görülen geçmiş zaman,
II. Duyulan geçmiş zaman,
III. Şimdiki zaman,
IV. Gelecek zaman,
V. Geniş zamandır.

I. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

(Alm. *bestimmte Vergangenheit, Perfektum, Perfekt*; Fr. *passé défini, passé simple, passé déterminé, perfectum*; İng. *past definite, simple past perfect*; Osm. *şuhudî mazi*)

515. Görülen geçmiş zaman kipi, özel kullanımları dışında, genel olarak fiildeki oluş ve kılışın söylendiği andan yani içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş, tamamlanmış olduğunu gösteren bir zaman kesimini içine alır. Bu zaman kesimindeki oluş ve kılışın bitmişliğine, konuşan ya tanık olmuştur; bitmişlik onun gözleri önünde gerçekleşmiştir. Yahut da bu bitmişlik konuşanın kesin bilgi ve kanısına dayanmaktadır. Bu bakımdan konuşan tarafından görülmemiş olsa da gerçekleştiği görülmüş kadar kesin olarak bilinen ve kaynaklarda tarihe geçmiş bulunan belgeler bu kiple karşılanır.

Görülen geçmiş zaman kipi *-DI/-DU* eki ile kurulur. Bu ek, yukarıda belirtildiği üzere, hem şekil hem de zaman kavramını içine almış bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki *-DI/-DU görülen geçmiş zaman* ekinin iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime girmesi, kökende, fiilden ad türeten bir ekten geldiği görüşünü benimsetiyor. Ancak, ek, Eski Türkçe dönemine oluşmasını tamamlamış olarak girdiği için yapısı kesin olarak açıklanamıyor. Ekin yapısındaki ayrıntıya inildiğinde, O. Böhtlingk, *-dIk* sıfat-fiil ekinin şahıs ekleriyle kaynaşmasından oluştuğunu, J. Deny *-dUk* sıfat-fiilinden geldiğini,[319] W. Bang ve A. von Gabain, fiilden ad türeten bir *-°t* ekinden

[319] *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi*), § 653.

çıktığını[320] ileri sürmüşlerdir. T. Banguoğlu ise, *-DI/-DU* 'yu eski bir *-it* sıfat-fiil ekine bağlama yanlısıdır.[321]

Eklendiği fiil kök ve gövdesindeki ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz ayrı ses yapısına giren ekin şahıslara göre çekimi şöyledir:

teklik

1. şah.	*al-dı-m,*	*iç-ti-m,*	*otur-du-m,*	*göç-tü-m*
2. şah.	*al-dı-n,*	*iç-ti-n,*	*otur-du-n,*	*göç-tü-n*
3. şah.	*al-dı,*	*iç-ti,*	*otur-du,*	*göç-tü*

çokluk

1. şah.	*al-dı-k,*	*iç-ti-k,*	*otur-du-k,*	*göç-tü-k*
2. şah.	*al-dı-nız,*	*iç-ti-niz,*	*otur-du-nuz,*	*göç-tü-nüz*
3. şah.	*al-dı-lar,*	*iç-ti-ler,*	*otur-du-lar,*	*göç-tü-ler*

Görülen Geçmiş Zaman Kipinin İşlevleri

516. *-DI/-DU* görülen geçmiş zaman ekinin genel ve özel kullanımları ile ilgili başlıca görevleri şunlardır:

516.1. Konuşan ve dinleyen tarafından bilinen ve konuşma anında bitmiş, tamamlanmış olan bir olayın anlatılması:

Önce arkadaşlarımızla birlikte Cumhuriyet filmini görmeye ***gittik****. Sinemadan sonra yediğimiz akşam yemeğinde arkadaşlar, filmin üzerimizde bıraktığı o güzel etkileri* ***dile getirdiler****.*

Kısa bir fasıladan sonra kadının sesi tekrar işitildi:

– Hoca sen nerelere ***kayboldun****? Demin şoförün yanında kalp beşlik gibi duruyordun. Maarif müdürü seni de yerinden* ***tedirgin etti****... Nerelere sakladın o mahcemalini bakayım?..* (R. N. Güntekin, AN, 38).

Haççа, kalburu kucaklayıp söğüdün dibine ***koydu****. Hıyar acur tohumlarını* ***ayırdı****. İki gün önce ıslayıp çıkılara sarmışlardı ayrı ayrı.*

---

[320] *Alttürkische Grammatik*, § 217.

[321] Bu konudaki görüşlerin ayrıntıları için bk. Çarıyarov, *Günorta, Günbatar Türkî Dillerde İşlek Zamanlar*, s. 174-175.

Karı koca, çapaları ellerine alıp emmenlere doğru ***yürüdüler****. Emmenleri dün hazırlanışlardı* (F. Baykurt, YÖ, 15).

Kendini yeyip bitirme be Semiha Hemşire, olan olmuş, biten bitmiş, ***geçti*** *işte.* ***İyileştin*** (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 247).

Yurdumuzda millî bir felâket hâlini alan trafik kazaları çoktan kaza olmaktan çıkıp göz göre göre cinayet haline ***geldi*** (B. Akyavaş, SSN, 100). vb.

516.2. Konuşma anında tamamlanmış bulunan, konuşanın görüp tanık olduğu veya bildiği, ancak, dinleyen veya dinleyenlerin bilmediği bir oluş ve kılışın ya da bir düşüncenin anlatılması:

Gözüne bir lâtif çehre ***göründü****; bu çehrenin ne olduğunu fark etmeden başını* ***çekti****. Mahcubane* (utanarak) *yürümeye başladı* (N. Nazım, Z, 20).

Kızlar, çocuklar, hizmetçiler ***alıklaştılar*** (Ö. Seyfettin, BL, 73).

Ayaklarının sızıları sanki kalbinde ***toplandı*** (Ö. Seyfettin, BL, 21).

Ben oradan çıkalı çok ***oldu*** *anne.. Bahçe aralarında* ***dolaştım****.. Tâ Kırkçamlara kadar* ***gittim****...* (R. N. Güntekin, DK, 13).

Hisar'da bir gezintinin bu tesirleri altındayken namıma iki mektup ***buldum****. Onlara* ***baktım****: Floransa'dan. Biraz hayret* ***ettim****, zarfları* ***yırttım****. Biri matbu bir muhtıra biri de dört sahifelik bir mektup, imza: Zürcher. Yavaş yavaş* ***hatırladım****. Bu Zürcher, harp senelerinde İstanbul'da bulunmuş bir mimardı (...). Projelerini açtığı bir gün bir taraftan eskilerimizi muhafaza bir taraftan da yanmış yıkılmış şehir ve mahallelerimizi yeni bir Türk hayatına göre nasıl ve ne üslûpta ihya edeceğini söylediği zaman, çizdiği hayalî çerçevenin hazzına* ***doyamadım****.*

Gözümün önünde yeni bir Türk vatanı ***canlandı****. Malî noksanlarımızı* ***söyledim****.* ***Gülümsedi****. Meğerse onun da projelerini yapmış, bütün kolaylıklarını birer birer* ***saydı****. Boydan boya Türk şehirleri kurmak emeliyle yaşayan bu mimarla en lezîz saatlerimden birini* ***geçirdim*** (Y. K. Beyatlı, Aİ, 108).

O gece ***gördüm****, onun gözlerinde* ***gördüm****;*
Gün ne güzel doğmuş, meğer açık denizde;

Onun saçları ***öğretti*** *bana dalgayı;*

Çalkandım durdum *rüyalar içinde* (O. V. Kanık, BŞ, 147).

Büyük şeyhlerden biri Üçüncü Mecidî nişanı boynuna takılırken, gözü altında, kordelâyı eliyle ***itti*** *ve sarı külçeleri göstererek:*

– Ondan isterim, ***dedi*** (F. R. Atay, Z, 85).

Ben tek başıma, iki elim şakağımda, ***düşünekaldım*** (H. Taner, ŞYY, 122).

Sonraları yukarı mahalledeki apartmanın dördüncü katına da birkaç defa yadırganan görüntüsüyle ağır sepeti sırtında ***çıka geldi****... Ihlamurlar, erguvanlar, gül hatmiler, mersinler, mürverler, tarçın ve nane kokuları* (S. Çokum, KDY, 12).

İki gün sonra Güney-Batı'ya doğru takip edeceğimiz yolu haritada ***çizdik*** (A. H. Müftüoğlu, GH, 40).

Lehistanlının bu cevabından sonra ikisi ahbap olarak Kırım'a ***döndüler*** (C. Dağcı, KY, 34).

Hemen o sabah çadırlar ***söküldü****, bütün tabur ordugâhtan üç kilometre uzaktaki ormanın içine* ***çekildi*** (C. Dağcı, KY, 61).

Telgraf tellerindeki kuşlar ***silkindiler****, başlarını omuzları arasından çıkarıp, gelen trene* ***baktılar*** (O. Kemal, BE, 11).

Nesrin, korkuyormuş bir şeyden kaçıyormuş gibi daha çok delikanlıya ***sokuldu*** (S. Kocagöz, OD, 73). vb.

516.3. Konuşanın tanık olmadığı, ancak, konuşanca gerçekleştiği kesin olarak bilinen olay ve bilgilerin anlatımında:

Bundan yetmiş yıl kadar önce Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve arkadaşları, Selânik'te çıkarmakta oldukları Genç Kalemler dergisinde "yeni lisan" davasını ***ortaya attılar*** (A. Ercilasun, DB, 7).

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u 1453 *yılında zaptetti. Bu tarih Orta Çağdan Yeni Çağa geçişin başlangıcı* ***sayıldı****.*

Fatih'ten sonra İstanbul'un imarı hemen ***başladı*** (Y. K. Beyatlı, Aİ, 49).

Tanzimat Fermanı 1839 *yılında* ***ilân edildi****.*

24 *Temmuz* 1923 *tarihinde Lozan'da barış antlaşması* ***yapıldı****. Bu antlaşma* 24 *Ağustos* 1923*'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde* ***onaylandı*** (M. K. Atatürk, N, s. 506).

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde açıldı. Cumhuriyet de 29 Ekim 1923'te ***ilân edildi.***

Ne çabuk da duyulur canım, ne çabuk da yayılır: Bir terhis şayiasıdır, ***aldı yürüdü*** (A. Gündüz, BŞGD, 162).

516.4. Görülen geçmiş zaman kipinden önce gelen aynı kipteki ikilemeler, esas fiilin nasıl gerçekleştiğini bildiren zarf görevi yüklenir:

Yaşlı anne oğlundan gelen fotoğrafı ***aldı aldı*** *bağrına bastı.*

Adamcağız akşamlara kadar ***kaşındı kaşındı*** *yoruldu ve şimdi uyuyakaldı.*

Genç kadın defalarca ***geldi gitti*** *derdini kimseye anlatamadı.*

Çocuklar pişirilen helvayı ***girdiler çıktılar*** *yediler.*

Küçük çocuk annesini yanında göremeyince hıçkırarak ***ağladı ağladı****, sonunda sustu.* vb.

516.5. Tasvir fiilleri bölümünde işaret edildiği gibi (637.§'a bk.), süreklilik bildiren tasvir fiillerinin geçmiş zaman çekiminde esas fiil bazen zarf-fiil eki yerine *-DI/-DU* geçmiş zaman ekini de alabilmektedir:

Bütün gece sağ tarafım hep ***zonkladı durdu*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 72).

– Sağ olsun... kötü çıkmadı pek o gâvuroğlu bize de öteberi ***getirdi durdu*** (T. Buğra, KA, 20).

O gece gördüm, onun gözlerinde gördüm;

Gün ne güzel doğmuş, meğer açık denizde;

Onun saçları öğretti bana dalgayı;

Çalkandım durdum *rüyalar içinde* (O. V. Kanık, BŞ, 147).

Seniha ne doğrulabildi yatağında, ne bir yana dönebildi, ***baktı kaldı*** *Roger'in doluluğuyla birlikte çıktığı kapıya epeyce bir vakit* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇIG, 252).

Uzaklaşma gösteren *git-* yardımcı fiili ile *ol-* yardımcı fiilinin oluşturduğu geçmiş zaman kalıbındaki birleşik fiil, bir eylemin "umulmadık biçimde gerçekleştiğini" veya "bir türlü gerçekleşmemiş olduğunu" gösterir:

İstanbul'un Yahudisine ***kul olduk gitti*** *bunca yıl* (M. Kutlu, BB, 50).

Yeşildere'deki beklenen çözülme bir türlü ***olmadı gitti*** (A. Günbay, YB, 252). vb.

516.6. Karmaşık fiiller bölümünde (618.§) belirtildiği üzere:

a. Herhangi bir fiilin geniş zaman sıfat-fiili ile geçmiş zaman kalıbındaki *ol-* yardımcı fiilinin oluşturduğu karmaşık fiil, olumlu ya da olumsuz bir alışkanlığı gösterir:

Şimdi ilhamını kaybetmiş bir halde, âdeta boşalmış ve sönmüş, Batının türlü yollardan bizi fethetmesine karşı -pasif bir direnişi bir kenara koyarak- âdeta kayıtsız gözlerle ***bakar olduk*** (S. Karakoç, Çİ, 33).

– Sen ne demek istedin Kemal?...

– Şunu demek istedim ki baba; bu kızdan sonra gözün erkek görmedi, kadın kısmıdır demeyip ona akıl fikir ***danışır oldun****, akıl fikir* ***verir oldun*** (E. Işınsu, ÇB, 98).

İşte böyle Süleyman, artık bahçeye ***gidemez oldum*** (M. Kutlu, BB, 34). vb.

b. Gelecek zaman sıfat-fiili kalıbındaki bir esas fiilin geçmiş zaman kalıbındaki *ol-* yardımcı fiili ile oluşturduğu birleşik şekil bir "niyet" ve "istek" bildirir:

Pervane Subaşı vakit kazanmak için şarap tasıyla uğraştı bir zaman; bi yudum içti; ***bırakacak oldu****, bi yudum daha içti* (K. Tahir, DA, 250).

Dediğin gibi şaşırttık biz... Esir kardaş, gömüş heriflerin fundaya girdiğini söyleyince, Dursun Halife ***sürecek oldu****. Koyu vermedi esir kardaş* (K. Tahir, DA, 320).

Anam yorgan çekti üstümden. ***Bağıracak oldum****. Yalvarırcasına sus işareti yaptı parmağıyla* (R. Özdenören, HI, 79).

Gidecek oldum*, kolumu yakaladı* (S. Çokum, DY, 84).

Veli yan dönüp Hikmet'e ***bakacak oldu****, göremedi onu. Söze Abdullah Bey karıştı* (S. Çokum, AB, 166). vb.

516.7. İki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşmuş ikili birleşik fiiller içinde

(637.§'a bk.), her iki ögenin de *-DI/-DU* geçmiş zaman kalıbında olanları vardır. Bazen ikili fiiller sayıca ikiden fazla da olabilir:

Bu cevap hiçbirini kandırmamıştı. Nihayet, bir köşede oturan candarma çavuşu söze karışıp işi ***kesti attı*** *ve,*

– Telgrafçı kazadan sorar, oradan bize anlatırlar, onlar ne yaptılarsa biz de yaparız, dedi (M. Ş. Esendal, İÇ, 33).

Tuh! bu ne mahşerdir, ne iğrenç!.. derken

Geldi geldi geldi geçti *bir tren* (A. M. Dıranas, Ş, 168).

Aradan çok zaman geçmedi, bir gece, bir yaz gecesi, İbrahim Hoca'nın ağıllarını ateşe verdiler. Ağıllar ***yandı gitti*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 55).

Başaklar ***yandı gitti*** *boyunu gösterirken,*

Koyunlar can çekişti yavrusunu verirken,

Meyvalar kızarmadan dalı üstünde soldu,

Irmak yatağı kumsal, kırlar dikenlik oldu (F. N. Çamlıbel, HD, 42).

İskambil kağıdından evlerin bir bölüğü yıktırıldığında odalar, sofalar , çay neşesiyle buharlanan camlar, genç kızların kiremitlere dalan hayalleri, saksılarda keskin kokulu fesleğenler, tahta perdelerle bölünmüş hayatlar, yürek tortusu ölüm acıları, ölenlerin ardından dökülen gözyaşları, taşlıklarda yıkanan ölülerin suları, gelin olmuş kızların telleri, türküleri, gramofonlu akşamlar, ot yüklü at arabalarının yaydığı tekerlek ve nal sesleri, sonbahar meyvalarının kızıl sarı parıltıları, ağıtlı sessizlikler ve sokaklarda oynayan çocukların çamurlu sevinçleri ***savruldu gitti*** (S. Çokum, KDY, 13).

Sigara içmesini menettiklerinden, bir şarkının ortasında, gene kılıcını iki tarafa çarparak ***çıktı gitti*** (F. R. Atay, Z, 23).

Parkotel'in kapısında bıraktığı yaralı bir gergedan bütün gecesini ve sabahının şu ana kadarki bölümünü piç edip bir kenara atmıştı Selma bir erkeğin ıstırap çektiğini düşündü mü ***oldum bittim*** *bozulur , kendisini suçlu hisseder, eksiklenirdi* (A. İlhan, KS-2, 639).

"Her halde Rıza ağabeyi bekleyeceğiz, baksana adam Ahmet'i de ***çekti götürdü****" diye düşündüm* (E. Işınsu, ÇB, 147).

İvanof'un bakışları, Georgief'e ***gitti geldi*** (E. Işınsu, ÇB, 158-159).

Tüccar ***baktı gördü*** *ki olmayacak, müşterinin verdiği fiyatı kabullenmek zorunda kaldı.*

Hüsniye, aylar içinde hızla ihtiyarlamış görüntüsüyle çıka geldi. Küfesinin içindeki çıkınları ***açtı bağladı, açtı bağladı*** (S. Çokum, KDY, 69).

516.8. *-DI/-DU* geçmiş zaman eki, bazen tahmine dayanan bazen de gerçekleşmediği hâlde gerçekleşmiş gibi farz edilen durumların anlatımı için de kullanılır:

Akrabalarımızın birinin evinde güya bizi ***tesadüf ettirdiler*** (Ö. Seyfettin, BL, 10).

Bildim haramlığa gitti bu gâvuroğlu... Birinin evini yıkıp ocağını söndürüp umudunu ***kesip geldi*** (K. Tahir, DA, 401).

– Kiraz hırsızlığına ***gittin desem*** *daha kirazlar çıkmadı bile...* (T. Buğra, KA, 56).

– İçini çekti: – Dinle bak, on gün ***oldu olmadı****, konaktayız ve de konağın divanhanesindeyiz* (K. Tahir, DA, 254).

Farz et ki sınavı ***başaramadın****. Ucunda ölüm yok ya! Bir daha girersin.*

Taksim'den Tünel'e uç uca taksiler. Yukarda yüreklerini çoktan belki daha osmanlılar zamanında, ***bilemedin*** *Mütareke'de kaybetmiş karanlık, dolaşık ve hain yapılar* (A. İlhan, KS-2, 389).

516.9. *mI-?/mU-?* soru eki ile genişletilen *-DI/-DU* geçmiş zaman ekinin 3. şahsı, cümledeki esas fiilin *-IncA* anlamında zarfı görevini yüklenir. Bazen de yine esas fiile zarflık eden .....*-IrsAn* anlamında bir şart cümlesi yerine geçer:

Kar ***yağdı mı*** *avcıların neşesi artar* (K. Bilgegil, TD, 266).

Kış ***geldi mi****, göçmen kuşlar sıcak diyarlara uçarlar.*

Hava ***açtı mı****, seninle yürüyüşe çıkabiliriz.*

Beylik şanlı iş ama, zor gayet! Bey ***oldun mu*** *konuk eksilmez! Safra dökeceksin* (K. Tahir, DA, 242).

Üstümüzde deniz gibi bir gökyüzü
Bir şemsiye gibi ***açtı mı*** *gündüzü*
Altında her kalbe esenlik payı var;
Bizimdir yelken açmış giden bulutlar (A. M. Dıranas, Ş, 121).

Bir kanat yumuşaklığıyle
Göklerden ***indi mi*** *akşamlar,*
Sonsuzlaşan yollara dalmış
Tasalı gözler olur camlar;
Bekler camların arkasında
Soluk, uzun yüzlü adamlar (A. M. Dıranas, Ş, 131).

Hoyrattır bu akşamüstüler daima.
Gün saltanatıyla ***gitti mi*** *bir defa*
Yalnızlığımızla doldurup her yeri
Bir renk çığlığı içinde bahçemizden,
Bir el çıkarmaya başlar bohçamızdan
Lavanta çiçeği kokan kederleri;
Hoyrattır bu akşamüstüler daima (A. M. Dıranas, Ş, 65).

Her millet kendi yerini süpürür; yıkar ve taşı üstüne yalnız o milletin ayağı basar. Birinin süpürgesi ötekinin taşına ***dokundu mu*** *cinayet olur ve İsa'nın mezarına gözyaşı yerine kan sıçrar* (F. R. Atay, Z, 67).

İster yapı, ister hikâye olsun, bir sanat eseri her şeyden önce biçim ve iç birliğine dayanır. Biçimin birliği, türlü sebeplerle ***bozuldu mu****, için birliğinden de bir şey kalmaz* (S. K. Yetkin, GG, 17).

Bir parıltı ***gördü mü*** *gözler hemen dalıyor,*
Göğüsler çekilerek nefesler daralıyor,
Şişesi is bağlamış bir lâmbanın ışığı,
Her yüze çiziyordu bir hüzün kırışığı (F. N. Çamlıbel, HD, 12).

Bir ***geçti mi*** *hür boyna, asırlar kıramazmış;*
Bir secde eden, bir daha baş kaldıramazmış! (F. N. Çamlıbel, HD, 27).

Toprak altında yatan canlı tohumlar tanırız;
Nabzı sessizce atar, göğsü nefessizce solur.
Fışkırır hepsi, bahar ***coştu****, sular* ***çağladı mı****;*
İşte, kurt tohmu, koyun tohmu, o gün belli olur (F. N. Çamlıbel, HD, 153).

Türkmenin hakkından ***gelemedin mi*** *tüh yüzüne... Mavro denilen iti hemen isterim senden... Şuncacık* ***gecikti mi*** *bak neler olur* (K. Tahir, DA, 368).

Tatlı ama, cimriliğin yüzünden dünya malını kalkan ***tutmadın mı,*** *akılsız kafanın gideceğini bil...* (K. Tahir, DA, 430).

Dahası, Hekim efendi, ***Sultan bunaldı mı,*** *dükkânlardaki mallardan başka, birikmiş paraları da ihtırıp almaz mı!* (K. Tahir, DA, 239).

Bir devletin gideri gelirini ***aştı mı,*** *rezilliği, Hızır peygamber gelse önleyemezmiş* (K. Tahir, DA, 243).

Şöyle kör gözle ***baktın mı,*** *ağaçlar yine kupkuru görünür, fakat can gözüyle* ***gördün mü*** *bir de dallara su yürüdüğünü, pütür pütür olduğunu anlar sen de canlanır cıvıldardın* (T. Buğra, KA, 55).

Doğru söyle! Doğruyu ***söylemedin mi,*** *bak neler oldu* (K. Tahir, DA, 326). vb.

516.10. Herhangi bir fiilin *-AlI* eki ile kurulmuş zarf-fiil biçiminden önce, aynı fiilin geçmiş zaman çekimi yer aldığında bu ikili şekil, cümledeki esas fiilin "bir zamandan beri" anlamı ile zarf işlevini yüklenir:

Robert de Clari'ye göre Konstantinopolis'deki servet dünya ***kuruldu kurulalı*** "kurulduğundan beri" *ne görülmüş ne de duyulmuştur* (B. Akyavaş, SSN, 105).

Arkadaşımız Ankara'dan ayrılalı epey oldu. Ama ***gitti gideli*** *bize hiçbir haber ulaşmadı.*

O kendini ***bildi bileli*** *hep iyi bir romancı olmayı isterdi.*

Yahşı İmam'a bakarsan, Konya Sultanı güçten ***düştü düşeli,*** *memurun rezil takımı kudurup zaptolmaktan çıkmış* (K. Tahir, DA, 242).

517. *-DI/-DU* görülen geçmiş zaman ekinin 1. şahıs teklik çekimi için bazen 1. şahıs çokluk çekiminin yer aldığı görülür:

– *Biraz buraya gelir misiniz?*

– ***Geldik*** "geldim", *söyle bakalım?*

Dün çarşıya ***çıktık*** "çıktım", *çocuklar için bazı şeyler* ***satın aldık*** "satın aldım".

– *Bak gözümün içine.*

– ***Baktık***, *ne olacakmış*?

– *Tut elimi elinle*.

– ***Tuttuk***, *ne olacakmış*? (H. Taner, KAD, 43). vb.

Bilimsel yazılarda alçak gönüllülük göstererek yazarlar genellikle 1. şahıs teklik biçimi yerine 1. şahıs çokluk biçimini yeğlerler:

Yazdığımız bu eseri elden geldikçe örneklerle tanıklamaya ***çalıştık***. gibi.

Karşısındakine incelik göstererek 2. şahıs teklik çekimi yerine çokluk çekiminin kullanılması, dilimizde bütün kiplerde olduğu gibi *-DI/-DU* geçmiş zaman kipi için de geçerli ve yaygındır:

Yanılmıyorsam bu kitabı bana siz ***getirdiniz*** (sen getirdin yerinde); *Buradan çıkanların kimler olduğunu* ***gördünüz mü***? (gördün mü yerinde) vb. Ancak 3. şahısta teklik biçimi yerine çokluk biçiminin kullanılması, olağan nezaket kurallarını aşan yüksek düzeyde bir saygının ifadesidir:

Dün Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Ankara Ticaret ve Sanayi Odasındaki toplantıyı ***şereflendirdiler*** (Gazetelerden).

Ne ise, bu sefer Beyefendi Allah razı olsun, tesadüfen muttali olmuşlar. Bendenizi ikaz ***buyurdular*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 64). gibi.

518. *-DI/-DU* geçmiş zaman ekinin çekimli fiil olma özelliğini yitirerek, *eksiltim* (*Ellipse*, *ellipsis*) veya kalıplaşma yolu ile bir yapım eki gibi kullanıldığı yerler de vardır: Bu yolla geçişsiz fiillerden *sındı* "makas", *uzadı* "uzatma", *türedi* "birden sivrilmesi hoş karşılanmayan aslı nesli belirsiz kimse", *bastı* "kıyma ile pişirilen sebze yemeği", yeni hekimlerden *alındı* "makbuz", *girdi* "bir üretimde yararlanılan para, gereç, iş gücü", *çıktı* "üretim sonu ortaya çıkan ürün", *uydu* gibi türlü adlar ile alet ve yemek adları kurulmuştur. *Döndü*, *Durdu* gibi şahıs adları ve *ayakbastı* (parası), *kaptıkaçtı*, *gecekondu*, *oldubitti*, *zıpçıktı* gibi birleşik adlar ile *imambayıldı*, *hünkârbeğendi*, *külbastı*, *kalburbastı* gibi birleşik yemek ve tatlı adları vardır (ayrıntılı bilgi için 261.§'a bk.).

519. Yukarıda 516.§'ta belirtilen, görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz biçimi, fiil kök veya gövdesinden sonra getirilen *-mA-* olumsuzluk eki ile kurulur ve ilgili bölümde belirtilen özellikleri taşır: *al-ma-dım, gel-me-dim, iç-me-di , otur-ma-dık, göster-me-diniz, uyu-ma-dılar, üzül-me-diler* gibi.

Ey çılgın pervane, biraz biraz benim alevimde ârâm et!

– Hayır, sen yandığın andan beri, hükmün ***kalmadı*** (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 66-67).

Kenan hemen içeri dönmek ***istemedi*** (R. N. Güntekin, DK, 59).

Kapıyı ayağıyla itip kapattı, niyeti elindeki tepsiyi masanın üzerine bırakmaktı...

Yapamadı.

Döner dönmez gördüğü Hesnâ Keti'yi alt üst etti. Korktu, aklı ***almadı*** *gördüğünü,* ***yakıştıramadı*** (M.N.Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 201). vb.

520. Görülen geçmiş zaman kipinin soru biçimi, yine ilgili bölümde belirtildiği üzere (509. §'a bk.), soru ekinin şahıs eklerinden sonra gelmesiyle kurulur: *bil-di-m mi*?, *bak-tı-n mı*?, *oku-du mu*?, *yerleş-ti-niz mi*?, *söyle-diler mi*? vb.

– Hiç ***gittin mi*** *İtburnu'na Kerim Çelebi? Şeyh Edebali'yi* ***gördün mü*** *hiç*?

– Gördüm! Görülmez mi? (K. Tahir, DA, 165).

– Beri bak kız! Beri bak dedim. "Ateş olmayan yerde duman bulunmaz" denilmiştir. Ardında ***dolandı mı*** *bu rezil senin*? (K. Tahir, DA, 326).

– Bu gece ***uyumadınız mı***?

– Aksine çok güzel uyudum. Biraz erken uyandım; seyyahatnâmemi yazmak için buracığa geldim (A. H. Müftüoğlu, GH, 78).

– Bırak şimdi. Ben onları akşama yemeğe çağırdım. Sen de geleceksin. Orada ben aranızı bulurum, sen de İzzet Paşa 'nı anlatırsın. ***Oldu mu***? (M. Ş. Esendal, İÇ, 75).

Birkaç gün sonra ben odada bavulumu bağlarken garson durmadan söyleniyordu:

– *Ben* ***demedim mi****? Bak odunlar kaldı... Ne yapacaksın şimdi onları?..* (R. N. Güntekin, AN, 54).

Vakit geçiyordu. Cabbar dayanamadı: "Ne o Çavuş" dedi ***uyudun mu****?* (Y. Kemal, İM, 262).

Görülen geçmiş zaman kipinin soru şekli bazen *mI-?/mU-?* soru eki yerine fiilden önce *ne?, neden?, neye?, niçin?* gibi soru zamirlerinin veya ada bağlı bir soru ekinin getirilmesi ile de kurulur. Bu türlü kullanımda sebebe bağlı bir soru da söz konusudur:

– *Baban yerinde adamdan* ***ne istedin*** *şimdi?*

Adamcağız sana, bak hâl dilince söylerken... (M. Akif, S, 21).

– *Beklediğimiz kitapları* ***neden getirmediler*** *acaba?*

– *Kimin nesi bunlar? Germiyanlı mı? İnegöllü mü?*

– *Buralı değil! Onbeş gün önce, bir kez daha geldilerdi Keşiş Benitoya...*

– ***Neden*** *Haber* ***vermedin*** *o zaman?* (K. Tahir, DA, 157).

– *Vay İmam, sen yine düştün mü bu kışlarda? Yazık! Ya Hocam, sen* ***niye*** *ta Yıldız'a* ***aktın*** *bu sefer* (M. Akif, S, 378).

Maide beni görür görmez elini alnıma koydu:

– *Hayatım, dedi, hasta mısın? Yoksa* ***bir şey mi içtin****?* (A. İlhan, KS, 133).

Sizi bekledikleri hâlde ***niçin*** *gidip* ***konuşmadınız****?* vb.

Görülen Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları

521. Görülen geçmiş zaman kipi, çekimli fiillerdeki *görünüş* (*aspect*) bakımından konuşan veya yazanın kastettiği özel niyet ve anlama bağlı olarak cümle içinde yer yer zaman ve işlev kaymasına uğramıştır. Bu kaymalarda fiil her ne kadar biçim bakımından geçmiş zaman kalıbında ise de, işlev bakımından görülen geçmiş zamana yakın olan veya onun dışında kalan daha farklı bir zamanı göstermektedir.

Bu kipteki başlıca zaman kaymaları şu noktalarda özetlenebilir:

1. Yakın Geçmiş Zaman Gösterenler:

522. *biraz önce, birdenbire, hemen, hemencecik, şimdi* gibi *yönlendirici* zarfların yardımı ile *-DI/-DU* görülen geçmiş zaman kipi bir yakın geçmiş zaman görünümüne girebilmektedir:

Mektuplar biraz önce postaya ***verildi.***

– Ayakkabı boyacısını da göremiyorum.

– Sen gelmeden biraz önce ***gitti*** (Ç. Altan, BAG, 128).

İşittiğim siren sesleri karşısında hemen balkona çıkıp etrafa göz ***gezdirdim.***

Hikâyemi yatağımda okuya okuya dalmış, zaman içinde ne kadar merhale katettiğimi unutmuştum. Hemen zaman-nümâya baktım, tarih 15 *Haziran* 1595 (2187). *Birdenbire* ***korktum.*** *Yola devam etmek cür'etim* ***kırıldı.*** *Bir düğmeye* ***bastım, durduk*** (Y. K. Beyatlı, Aİ, 99).

Heyhât o nesîm-i sâf şimdi

Nâzan, nâzan semaya ***gitti*** (M. Akif, S, 93).

İşte şimdi, kara gözlerini kısıp, bana bakmaya tenezzül etmezmiş gibi başını ***çevirdi****, ayağa kalkıp öğretmene* ***hitap etti*** (E. Işınsu, ÇB, 33).

Kamagan Derviş kemiği ateşten ***aldı****, Moğolca dualar okuyarak toprağa süre süre* ***soğuttu****, önce yerinden tutup* ***kaldırdı****, üstündeki çizgileri bir zaman dikkatle* ***inceledi****, başını* ***salladı*** (K. Tahir, DA, 309). vb.

2. Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler:

523. Görülen geçmiş zaman kalıbı içinde olduğu hâlde, konuşan tarafından görülüp tanık olunmayan ve ancak duyuma veya sonradan öğrenime dayanan bilgi ve olaylar, öğrenilen geçmiş zaman değerindedir:

Geçen yüzyıl boyunca İstanbul zaman zaman büyük yangın felâketleri ***geçirdi.***

Büyük bir millet, gururunda, haklarında, tarihinde mağdur ve muztaripti. André Gide böyle bir zamanda peyzajlarımızı fakir ve neşesiz, sanatımızı derme çatma, insanımızı çirkin ***buldu.*** *Takma bir "insanüstü" gözüyle etraftaki ıztıraba tiksine tiksine bakarak* ***geçti*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 157-158).

O günden sonra Atatürk bir dil seferberliğine ***girişti.*** *Yurdun her tarafında "derleme heyetleri" ve "derleme şubeleri"* ***kurdurdu*** (A. Ercilasun, DB, 34). vb.

3. Şimdiki Zaman Gösterenler:

524. Bu gruba girenler, şekilce geçmiş zaman kalıbında olsalar da, işlev bakımından o anda yapılagelmekte olan bir eylemi gösterirler:

Bu upuzun görüntüyü, ucunda üç köşe bir flâma bulunan, çok uzun mızrağı büsbütün şaşırtıcı hale getiriyordu.

– Buyurun şanlı efendim, yoksul ocağımıza uğur ***getirdiniz*** (K. Tahir, DA, 61-62).

*Gövdesine sarılmış kızgın demirlerden kurtulmak istiyor gibi, yerlerde yuvarlanıyor, boğazını paralayan hırıltılarla: "****Öldüm*** *yeter! Pes edene vurulmaz!* ***Öldüm****" diye uluyordu* (K. Tahir, DA, 128).

Bacıbey Kerimin yüzüne ürküntüyle ***baktı****. Mavro üst üste yutkunuyordu. Kerim suratını asarak gözlerini* ***kaçırdı****. Vakit kuşluğa yakındı. "Aş pişirme zamanı... Adam olan yerde ateş bulunmaz mı bu saat bre Bacıbey"* (K. Tahir, DA, 307).

Kandili kaptı, Yunus Emre'ye ışık tutarak öne geçti. Merdivenin yarısında seslendi:

– Eğlen ***vardım****... Eğlen Çengi...* (K. Tahir, DA, 241).

Orhan Bey, caminin önündeki sedire çıkıp hazırlanmıştı. Kerim Çelebi yaklaşınca kendinden memnun güldü:

– ***Bildim*** *Deli Baltayı yere çalacağını Kerim Ağa!...*

– Atla, savuşalım! (K. Tahir, DA, 100).

– Baban yerinde adamdan ne ***istedin*** *şimdi?*

Adamcağız sana, bak hâl dilince söylerken (M. A. Ersoy, S, 21).

Sonunda, öğrencinin öğretmene not vermek, memurun âmire emretmek istediği günlere ***geldik*** (M. Çınarlı, SY, 11).

Durdu.

Yerinde de saymıyordu. Düşündü, düşündü. Akıl erdiremeyince, besmeleyle tekrar döndü. Sesli sesli:

– Ahaaa aha! dedi. ***Döndüm*** "dönüyorum". *Köy karşıda istikamet köy! İleri marş* (O. Kemal, HÇ, 168).

Hayri yanlarına gelmişti.

– Bak bu benim ağabeyim, dedi İzzet.

– ***Hoş geldin****, buyur, otur hele* (S. Çokum, AB, 159). vb.

4. Geniş Zaman Gösterenler:

525. – *Yarın sizinle birlikte önemli bir ziyarete gideceğiz, olur mu?*

– ***Oldu**, gideriz.*

Karım çok kıskançtır beyefendi, bir duyarsa ***yandım*** "yanarım, mahvolurum" (A. Nesin, VS, 170; L. Johanson, AİT, 55).

Benden iyi bilirsin ya, adamın sırtında damgası oldu mu ***yandı*** "zarar görür", *hiçbir yerde barınamaz artık* (A. İlhan, TS II, 2386). vb.

5. Gelecek Zaman Gösterenler:

526. Görülen geçmiş zaman kalıbındaki bazı fiiller de eylemin gerçekleşmesi ve cümledeki anlamı açısından, gelecek zamana yönelmiş geniş zaman yahut da gelecek zamanı gösterirler:

Yaşlı adam, yarı şaka yarı ciddî,

– *Dediğin çıkmazsa, seni* ***vurdum bil*** "vururum = vuracağım" *Onbaşı. Komam sağ ona göre dedi* (S. Çokum, AB, 156).

Fevzi Paşamız ne demiştir? Antalya'dan yepyeni üniformalar gelecekmiş. Gıcır gıcır...

(...) *Fevzi Paşa "merak edilmesin" demiş.*

– *Elbise mi göndereceklermiş? Ya kaput?*

– *Sahi mi? Bizim çarıklar yenilenecek mi?*

– ***Yaşadık** desenize... Üniforma ha?* (S. Çokum, AB, 302).

Ölenler öldü, kalanlarla muztarip kaldık.
Vatanda hor görülen bir cemaatiz artık.
Ölenler en sonu kurtuldular bu dağdağadan
Ve göz kapaklarının arkasında eski Vatan
Bizim diyar olarak ***kaldı*** "kalacak" *tâ kıyamete dek* (Y.K. Beyatlı, KGK, 75). vb.

II. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

(Alm. *Unbestimmte Vergangenheit*; Fr. *passé indeterminé*; İng. *past indefinite*; Osm. *naklî mazî, mazi-i naklî, mazi-i gayr-i muayyen*)

527. Kökeni bakımından *-mIş/-mUş* sıfat-fiilinden gelen duyulan geçmiş zaman kipi; fiilin karşıladığı oluş ve kılışın içinde

bulunulan zamandan daha önce gerçekleştiğini; ancak, konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbıdır.

Görülen geçmiş zaman ile duyulan geçmiş zaman arasındaki en önemli fark, gerçekleşen olayı görüp-görmeme, bilip-bilmeme ve duyuma dayanma noktasında toplanmaktadır.

-mIş/-mUş eki ile kurulan ve kullanımı çok yaygın olan bu kip, eklendiği fiil kök ve gövdesinin ünlü uyumuna bağlı olarak dört ayrı ses yapısına girer. Çekimde 1. tip şahıs ekleri alır. Şahıslara göre çekimi şöyledir:

al-mış-ım	*biç-miş-im*	*otur-muş-um*	*götür-müş-üm*
al-mış-sın	*biç-miş-sin*	*otur-muş-sun*	*götür-müş-sün*
al-mış	*biç-miş*	*otur-muş*	*götür-müş*
al-mış-ız	*biç-miş-iz*	*otur-muş-uz*	*götür-müş-üz*
al-mış-sınız	*biç-miş-siniz*	*otur-muş-sunuz*	*götür-müş-sünüz*
al-mış-lar	*biç-miş-ler*	*otur-muş-lar*	*götür-müş-ler*

Eski Anadolu Türkçesinde yalnız dil benzeşmesine uğrayarak *-mış / -miş* biçiminde olan bu ek, Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru dudak benzeşmesine de uğrayarak bugünkü biçimini almıştır.

-mIş/-mUş eki vurguludur. Fiilin olumlu çekimlerinde vurgu normal olarak *-mIş/-mUş* eki üzerindedir. Olumsuz çekimlerde ise, *-mA-* olumsuzluk ekinden önceki heceye aktarılır.

528. Duyulan geçmiş zaman kipinin başlıca görevleri şunlardır:

528.1. Konuşan tarafından görülüp bilinmeyen ve başkasından duyulan veya öğrenilen oluş ve kılışların anlatımı için:

Anlattıklarına göre ben küçükken çok ***yaramazmışım****.*

– Sırrı, yemek yapmayı sevmediğinizi söylemişti, genellikle hazır şeyler ***alırmışsınız*** (E. Işınsu, KDA, 144).

Budilik şu cihanın vaktiyle en canlı, en arzu dolu Moğollarını böylece birkaç yüzyıl içinde en tembel ve en alçak bir hayvan derekesine ***indirmiş*** (A. H. Müftüoğlu, GH, 27).

Tüccarbaşıya bakarsan, kalkıp giden, beş yıl sonra Karun varlığıyla ***dönermiş****... "Sizin törenizde usta kısmı, kendi*

dükkânında bile kendi kesesine çalışmaz, sultanın kesesine çalışır (...)" ***demiş****... "Sizdeki ustaların çabalamaları, aslına bakarsan, boğaz tokluğunadır"* ***demiş****... Senin Çıfıt "Yok öyle şey" dediyse de, herif kulak* ***asmamış*** (K. Tahir, DA, 239).

Dönüşümde hatıralarımla o kadar hasretli idim ki Zeytindağı'nı bir daha okumak istedim. Kitapçılarda pek ***azalmış*** (F. R. Atay, Z, 5).

Candarma çavuşu, müdür beyin emir vermesini beklemeyerek, komşunun bahçesinde taflan dallarını ***kırmış koparmış*** (M.Ş. Esendal, İÇ, 34).

Semiha ile Fikret, üstüne hazırdan bir tente uydurulmuş bir hamak içinde koyun koyuna ***uyumuşlar*** (R. N. Güntekin, DK, 77).

Bir Amerikalı fotoğrafçı, makinesinin objektifini çıkarıp yerine bir at gözü takmak suretiyle, çeşitli resimler ***çekmiş*** (H. Taner, ŞYY, 9).

Bana Feridun Ağabey anlatmıştı. Ona da çarşının simitçisi ***anlatmış*** (S. Çokum, KDY, 14).

Bir parça daha gayret etseler beni "öldü" diye ***çıkaracaklarmış****... Fakat siz hakikaten çok* ***meraklanmışsınız*** *yenge...* (R. N. Güntekin, DK, 162).

Esintili alanda üç beş adam;
Uykusuz yüzleri donuk birer cam,
Bakadurmuşlar *öyle... ve garibi,*
Hepsi ayrı ayrı asılmış gibi (A. M. Dıranas, Ş, 169).

Üç yıldır burda oturdukları halde hiç ***duymamışlar*** (A. İlhan, KS, 165). vb.

Masal ve fıkra anlatımında da genellikle kural hâlinde hep duyulan geçmiş zaman kipi kullanılır. Bu da masal ve fıkraların görgüye değil, kuşaktan kuşağa uzanan anlatıma dayanmasındandır.

528.2. Konuşanca, sonradan görülen, sonradan fark edilen, oluş ve kılışların anlatımı için:

– *Şöyledir bilin ey ihvanlar, ey dostlar ve de ey mert yoldaşlar! Ahilik çok ulu kattır ve de saygılı basamaktır. Ama onu gördüm ki, bölüklerimize şeytan* ***uğramış****, yiğitlerin gönül gözlerini* ***bağlamış****. "Bundan böyle, hiçbir yolsuzluk bize erişebilmez" diye* ***kibirlenmişler****, çizgiden çıkmışlar, doğruluğu şuraya koyup eğriye sapmışlar. Sohbetler, yârenler* ***bozulmuş****, sofralara haram*

girmiş, nefisler kuduz canavar gibi azgınlaşıp gem almaktan çıkmış. Alplığın yerini yavuzluk, utanmanın yerini yüzsüzlük ***kapmış****. Bilmekliğin uyanık ışığı sönüp bilmezliğin uykulu karanlığı yerin yüzünü* ***sarmış****. Ahiler, pir kapılarını boşlayıp beğler kapısına* ***birikmiş****... Oysa, bu dünyada her bir nesneye bozuntu elverir, ahiliğe erişebilmez*! (K. Tahir, DA, 87).

Önümde yükseliyor bî-nihaye çıplak alın,
ki her birinde ***yazılmış*** *görün de ibret alın,*
Cihana karşı cidâlin meâl-i galibini (M. A. Ersoy, S, 295).

Arasıra geçiyor bir atlı, iki yayan, / Bozuk düzen taşların üstünde tıkırdayan,
Tekerlekler yollara bir şeyler anlatıyor, / Uzun yollar bu sesten silkinerek yatıyor...
Kendimi kaptırarak tekerleğin sesine / ***Uzanmışım, kalmışım*** *yaylının şiltesine* (F. N. Çamlıbel, HD, 12).

Ne budala şeymişim meğer,/Senelerden beri ***anlamamışım*** *Hardalın cemiyet hayatındaki mev-kiini. / "Hardalsız yaşanamaz."* (O. V. Kanık, BŞ, 65).

Zambağın toziyle çizilmiş kaşın, /Dersini ceylândan ***almış*** *bakışın,*
Sevinci şakıyor sende her kuşun... / Kısrakla boy ölçen taya ***dönmüşün***! (F. N. Çamlıbel, HD, 31).

Arasaydın..aramadıysan ***ayıp etmişsin****. Hasta masta olmasın*? (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 52).

İnsanoğulluğunu kulluk diye ***almışın***! */ Düşüncenin orakla biçilmesine karşın*
Bir geleceğin dulda düşlerine ***dalmışın***; */ Bu derin aldanıdan seni uyaramam ki* (A. M. Dıranas, Ş, 174).

Ne yazık ki, bizim hafızamız da onlar gibi donmuştur. Düşün bir kere; başımızın üstünden ne rüzgârlar ***geçmiş*** *, ne rüzgârlar* ***esmiş***! (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 50-51).

Şehrin üstüne sinsi bir yağmur yağıyor. Buzlu bir beyazlık. Parmaklarım ***donmuş*** (A. İlhan, KS, 105).

Çatlamak üzere olan tohumlar/Güzel günler vadetmededir.
Ve bir kadın, şehir haricinde, / Otların üstünde,
Güneşin altında, / Yüzükoyun ***uzanmış***;

Göğsünde ve karnında / Baharı hissetmededir (O. V. Kanık, BŞ, 59).

– *Bey adaletini göstersin. Beni hayvan gibi alıp* ***satmış****, kendi kendinize gelin güvey* ***olmuşsunuz****. Benim ne binlikten haberim var, ne de beş yüzlükten! Bey beni ya güzellikle savar, ya da bilirim ben yapacağımı!..* (O. Kemal, HÇ, 35).

528.3. Şaşma, hayıflanma, yakınma, yanılma, pişmanlık, sitem, küçümseme ve teslimiyet bildiren anlatımlarda: Bu türlü anlatımlarda anlamı, cümledeki yönlendirici ögeler de etkilemektedir:

Nikо'nun ağası mutfaktan çıktı, önlüğüne kuruladığı elini uzattı.

– *Hoş geldin Salih.* ***Ne olmuşsun vire****... İçeceksin bir şey?* (T. Buğra, KA, 57).

Genç hanımlar yaşmakla çıkmış olan ender hanımlardan birini yanlarındakine işaret ederek, meselâ: "Aa! Zavallı Nigâr Hanım! Ne kadar da ***bozulmuş****! Bitmiş!" derlerdi ve sandallarını onun kayığına yaklaştırdılar mı: "Maşallah! Ne kadar da* ***toplanmışsınız****, Hanımefendi! Geçmiş olsun!" derlerdi* (A. Ş. Hisar, BM, 86).

Bütün bu anlattıklarınızı ***o mu yapmış****? Allah Allah! Hayret doğrusu!*

Ne yazık ki yeni zamanlarda en eski devirlerin ırk ve milliyet tasnifleri üzerinde yersiz nazariyelere doğru gitmiş, tarihimizin sonraki büyük devirlerini ve her türlü eskimizi ***gölgelemişiz*** (T. Banguoğlu, KG, 97).

Hep Bolu Beyine yüklendim, bir daha, bir daha

Çamlıbel'e gül ekmemiş kül ***ekmişim*** (B. Karakoç, AŞÇÇ, 80).

*Onun için asıl zor olanı da yanıldığını anlayacak bilgiden yoksun oluşu idi. Tam bir iyi niyetle inanışlarını ele alıyor, ince eleyip sık dokuyor, amma bir türlü "****yanılmışım****" diyemiyordu* (T. Buğra, KA, 228).

Amma da ***pişkinleşmiş*** *adam; kinayeli konuşmalara hiç oralı olmuyor.*

Bana akçabardağım derdin... bunları ***unutmuşsun*** *!..* (E. Işınsu, ÇB, 371).

Görürüm ki, seni Veziriazamlığa getirmekle ***hata etmişiz*** *paşa!* (F. H. Çorbacıoğlu, KS, 32).

Biz üzümünü yiyip bağını sormayan bir millet ***olmuşuz*** (M. Çınarlı, SY, 5).

– Ah, diyordu, ah Gülizar... Bırakmadınız ki, ne fayda!

– Bıraksak öldürecekti seni be!

– Kimi? Beni? Onun gibi otuz denesine ***boşvermişim*** *ben be!* (O. Kemal, HÇ, 50).

– Anahtarı vermedin değil mi?

– Vermedim diye tutuştu bennen. Ne ***karışıyormuşum****, beyin* ***nikâhlısıymışım****, bana* ***neymiş****. Bir celâllendi, bir parladı, aboo...* (O. Kemal, HÇ, 52).

– Kader bu abe, kader... Çeheceğiz, ***yazılmış*** *yazımız* (E. Işınsu, ÇB, 169).

528.4. Kızgınlık, karşı koyma (itiraz), olmazlık bildiren anlatımlarda:

Anlaşılan ben yakınlarıma saçımı süpürge etmek için ***doğmuşum****, yetsin artık bu çile!* (Bir konuşmadan).

Ben hiçbir baltaya sap olmamak için ***gelmişim*** *dünyaya* (R. Özdenören, HI, 60).

Bacıbey, Aslıhan'a gerçekten şaşırmış gibi baktı:

– Ben de mi? Kız bende nasıl ***olabilirmiş****, Kerim itinin suçları?*

– Demircan ağamı evermediğinden suç sende... Getir gelinimizi, beklesin evini, salmasın oğlanları...

– Benim evime... Gavur kızından gelin... Ya ben ***ölmüş müyüm****?* (K. Tahir, DA, 117).

– Dünyanın düzeni bozulur ki, çivisi çıkar garçadak... Âdemoğlunun basması hiç kalmaz.

– Şimdilerde basması ***kalmış*** *da he mi?* (K. Tahir, DA, 226).

Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı aydınlatamadın. (...) Üstünde yaşadığı bir toprak

vardı! İşletemedin. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabani ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, burada hasada ***gelmişsin****. Ne ektin ki, ne biçeceksin?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 100).

– Vaziyet bu ise elbette doğrudur. Fakat biz işitiyor ve iyi kötü biliyoruz ki, mahsustan öldürdü. Bu kısacık ara da düşüncelerin dalgalanmasına yetti:

– ***Biliyor muymuş****? Ne* ***biliyormuş*** *ki?..*

Doktor yine iddiasız görünmeyi başararak sadece merak eden, öğrenmek isteyen biri gibi konuştu (T. Buğra, KA, 124).

528.5. Sevinme ve övünme bildiren anlatımlarda:

Yeni işinde hayli başarılı olduğunu işittim. İyi ki böyle bir işi ***seçmişsin****, kutlarım seni!*

– Ah vire Salihim, ***sen gelmişsin*** *ha... Hristo baksana vire.*

Eğilip öptü. Hristaki de gelmişti. Fakat o samimiyeti ve memnunluğu kardeşi kadar iyi taklit edemiyordu (T. Buğra, KA, 59).

Adamın patavatsızlığı içine dert olmuştu. Ben de kırdığı potları birer birer anlattım. İyi ki ***anlatmışım****!*

Adamın kaderciliğe illet olduğunu bildiğim için öyle söyledim, dikkatini kadere toplasın diye, iyi ki ***söylemişim****!..* (E. Işınsu, ÇB, 45).

Sen dağ gibi oğul yitirdinse, ben de dünya değerinde yoldaş yitirdim, Bacıbey. Ertuğrul'un oğluna çok şey denir ya, "yoldaşının kanını aramadı" denebilemez. Ben bu ucda tavukların öcünü ***aramışım*** *Bacıbey, kimsenin yanına da* ***komamışım****!* (K. Tahir, DA, 188).

Biz bin yıllık tarih boyunca İslâm dünyasının başını ***çekmişiz*** (T. Banguoğlu, KG, 66).

Biz böyle debdebeli günleri çok görüp ***geçirmişiz****.* vb.

528.6. Fiilin oluşumu tahmine, öyle kabullenmeye, varsayıma dayanan anlatımlarda: Bu türlü anlatımlarda *belki, galiba, kimbilir, sanırım ki* gibi yönlendiriciler fiilin yardımcısıdır. Tahmin ve varsayıma güç kazandırmak için çok kez *-mIş/-mUş* eki, bir 3. şahıs *-DIr/-DUr* bildirme ekiyle genişletilmiştir:

Şu vahşî tabiatın güzelliğine bir baksanıza, seyrine doyum olmuyor... Galiba buralara şimdiye kadar hiç bozucu bir insan eli ***değmemiş****...*

Bana öyle geliyor ki, siz bu hatayı ***işlemişsiniz.***

– Çocukluğumdan beri böyle tantanalı bir düğün görmedim. Sen gördün mü ki?

– Kimbilir belki de daha tantanalısını ***görmüşümdür*** (Bir konuşmadan).

Silifke'de dalmaya başladılar. Ama bir gün, iki gün, on gün, denizde ilaç için olsun tek bir sünger bulamadılar. "Buranın süngerlerine kıtlık kıranlık ***uğramış*** *galiba" dediler* (H. Balıkçısı, DG, 81).

Çamurda saplı, geniş rahleler bütün mermer...

Demek muallim teşrihi ***vermemiş*** *ezber*; (M. A. Ersoy, S, 214).

Şimdi onların bu güzel mehtaplarda parıldayan iştiyaklı ve o kadar güzel, o fani yüzlerini, gözlerini hatırladıkça (...) içimde gizliden gizliye gıptaya benzeyen bir his duyuyorum. Zira vücutları tabiatın saffetinden büsbütün ayrılmadan ***yaşamışlar***; *tabiatı bir dost gibi* ***duymuşlar***; *sazı bir lezzet gibi tatmışlar*; *ve hele, belki çok kere maddeten mahrum kalmasını bilen hayali çok bir aşk ile daima* ***sevmişler***, ***sevilmişler***, *aşk iliklerine kadar işlerken bile sevmeğe* ***doyamamışlar*** ; *şairlerin şiirlerini ve sazendelerin musikilerini kendi aşklarının sözleri ve nefesleri gibi* ***duymuşlar*** *ve ömürleri güzel bir tabiat ve coşkun bir musiki içinde bilhassa bir aşk faslı gibi* ***geçmiş*** *sanıyorum* (A. Ş. Hisar, BM, 206).

Biga'da olanları ***duymuşsunuzdur*** *. Şah İsmail, Gâvur İmam gibi adamlar ortaya çıktı* (S. Çokum, AB, 107).

528.7. Duyulan geçmiş zaman kipinin en yaygın kullanılışlarından biri; *-mIş/-mUş* ekinin anlatıma, işitmeye dayanan bir oluş ve kılışı değil, gerçekleştiği kesin olarak bilinen bir eylemi dile getirmesidir. Ek bu türlü kullanımında *-DI/-DU* görülen geçmiş zaman ekine koşut bir işlev yüklenmiştir. Eylemdeki kesinlik çok kez *-mIş/-mUş* ekine bir *-DIr/-DUr* bildirme ekinin eklenmesi ile de pekiştirilmiştir:

Sana düşmez mi; "geri dur" diyerekten önümüze gerilmek? Sana düşer. Aranacak kan, çünki senindir. Sırtımızdan ***vurulmuşuz****! Bilmeden nereye gitmeli?* (K. Tahir, DA, 188).

(...) *Garpla birlikte rönesans yapamadığımız için orta çağın iskolâstik zihniyetinden* ***kurtulamamışız*** (M. Turhan, GN, 18).

Aslında hakikî garplılaşmanın bir manada bize has olan bu kıymetleri muhafaza edip geliştirmekten ibaret olduğunu ***kavrayamamış****, onları zedelemeyi* ***marifet saymışız*** (M. Turhan, GN, 60).

Eczacı Beyin oğlu Galatasaray'a gider, iyi çocuktur, hoş çocuktur, yakışıklıdır da üstelik. Semtin kızları onun uğruna eczaneye taşınır dururlar. Sabah akşam tartılanı, iki günde dış patını bitirip yenisini almaya gelenlerini çok ***görmüşümdür*** (H. Taner, ŞYY, 96).

– *Masonluğu dünyaya İngilizler* ***sokmuştur***; *Paris'te ilk Mason locası bir İngiliz lokantacısının evinde* ***açılmıştır***; *ikinci loca da yine bir İngiliz kuyumcusunun odasında... Malûm-u devletinizdir ki, Hollanda'da Masonluğu Lord Chesterfield* ***kurmuştur*** (M. C. Kuntay, Üİ, 105).

1950'*li yıllarda Türk toplumu hem ekonomik hem siyasi hem de kültürel açıdan bir değişim içine* ***girmiştir****. Siyasi açıdan da ülkemiz çok partili rejim sürecine yeni girmiş, böylece toplum pek çok yeni alternatifle* ***karşılaşmıştır*** (S. D. Yalçın, HTHH, 252).

Çünkü orta çağda zannedildiği gibi hiçbir vakit Eski Yunan ve Lâtin kaynaklarıyla münasebet ***kesilmemiştir*** (M. Turhan, GN, 19).

Gerçi son asır zarfında ilme, onun ehemmiyet ve kıymetine dair çok parlak ve güzel sözler ***sarf edilmiştir****, ama hepsi lâftan ibaret kalmış, hiçbir vakit fiiliyata intikal* ***edememiştir*** (M. Turhan, GN, 23).

Ortodoks kiliselerinin kıymetli vasilikosu hidayete erdikten sonra Müslüman evlerinin pencerelerine yerleşmiş ve adını değiştirip fesleğen ***olmuştur*** (B. Akyavaş, SSN, 3).

Sülemiş tepesinin alt yanı düzlüktür. Bir tane ufacık taş bile bulunmaz. Kum gibi ince, yumuşak toprağı vardır. Buraya bir uçtan bir uca nar ***ekilmiştir****. Kimse bilmez ne zaman* ***ekilmiştir*** (Y. Kemal, İM, 321).

*Onlar yüksek sosyete ile iyice haşır neşir olduklarından, insanları dürbünün tersinden seyreder gibi, küçük, küçücük görmeğe çoktan **alışmışlardır*** (H. Taner, ŞYY, 9) vb.

Duyulan Geçmiş Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları

1. Görülen Geçmiş Zaman Gösterenler:

529.1. Yazarların üslûp özellikleri dolayısıyla, şiir ve düz yazıda, duyulan geçmiş zaman eki, yer yer görülen geçmiş zaman anlatımı kazanmıştır. Çünkü, bu türlü kullanımlarda, fiilin karşıladığı eylem başkasından duyup öğrenmeye dayanmamakta, doğrudan doğruya cümlenin öznesi tarafından gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Üstelik *-mIş/-mUş* ekinin, *-DIr/-DUr* bildirme ekiyle genişletilmiş olanlarında, bir üst paragrafta belirtildiği üzere, gerçekleşen oluş ve kılışta bilinen bir kesinlik de vardır. Bu nedenle bu türlü kullanımlarda, *-mIş/-mUş* ve *-mIştIr/-mUştUr* ekleri *-DI/-DU* geçmiş zaman ekine paralel bir işlev yüklenmiştir.

*Her oyunumu **oynamışım***
Şimdi yastığında uyuyor
Düşüncelerle ağır başım,
Ruhum müziğini duyuyor (A. M. Dıranas, Ş, 52).

Eski bir sevdadan kurtulmuşum;
Artık bütün kadınlar güzel;
Gömleğim yeni,
Yıkanmışım,
*Traş **olmuşum**;*
Sulh olmuş.
Bahar gelmiş.
Güneş açmış.
*Sokağa **çıkmışım**, insanlar rahat;*
Ben de rahatım (O. V. Kanık, BŞ, 86).

Bize derler kondu ağası pöh
*Oysa herkesten önce **gelmişiz***
*Para sarfetmişiz, torik **işletmişiz***

Hazinenin arsasını parselleyip ***satmışız*** (H. Taner, KAD, 131).

İki bin kâğıt sus parası ***koymuşuz***
Vermezse ana avrat düz gideriz
Olmazsa, Belediyeye fitleriz.
Daha olmazsa ibreti âlem şişleriz (H. Taner, KAD, 132).

Dinle bak, on gün oldu olmadı, konaktayız ve de konağın divanhanesindeyiz. Gayet yaman bir düş ***görmüşüm****, anlatmaktayım* (K. Tahir, DA, 254).

Bu değişiklikler yüzünden Fatih'in İstanbul'da bina ettiği ilk sarayın, kitaplarda okuduğumuz satırlardan başka, bir hâtırası ***kalmamış*** *ve enkazı kaldı ise toprak altında* ***kalmıştır*** (Y. K. Beyatlı, Aİ, 49).

Bu gelişi hatırlamayanlar bile vardır. O kadar ki, sonra sonra İstanbul'lu Hoca doğma büyüme Akşehir'li idi gibi ***sanılmıştır****. "İstanbul'lu" lâkabı bile bu zannı zedelememiştir* (T. Buğra, KA, 67).

Bizde Cumhuriyet döneminde en önemli millî sembol olarak Atatürk kabul ***edilmiş****, her türlü merasim ve gösterinin Atatürk heykelleri etrafında veya Atatürk'ün kabri başında yapılması uygun görülmüştür* (E. Güngör, KDM, 82).

"Milletler topla, tüfekle, zırhlı ordularla, tayyarelerle yıkılmıyor ve yıkılmaz. Milletler ancak, aralarındaki rabıtalar çözülerek herkes kendi başının derdine kendi havasına, kendi menfaatini temin etmek sevdasına düştüğü zaman yıkılır. Atalarımızın "Kale içinden alınır" sözü kadar büyük söz ***söylenmemiştir***" (S. Çokum, AB, 162). vb.

2. Geniş veya Gelecek Zaman Gösterenler:

529.2. Dilimizde seyrek rastlanan bu zaman kayması, ileride gerçekleşmesi muhtemel bir oluş ve kılışın, geçmiş zaman kalıbına aktarılarak gerçekleşmiş gibi bir üslûpla anlatılmasından kaynaklanmıştır. Burada gerçekleşmiş gibi görünen anlatım aslında geleceğe yönelmiş bir gerçekleşmenin ifadesidir:

Hiç ummadığın sıra en umulmaz yerden, ***bakmışsın*** "bakarsın anlamında" *haberin doğrusu* ***çıkıvermiş***... "çıkıverir anlamında" (K. Tahir, DA, 246).

Bir gün ***uyanıvermişim*** *ki* "uyanıvereceğim" *turnam uykudan*

Demir kazık sol yanında, Dübbü Ekber karşında (olacak)
Lacivert denizlerin ötesinde tekmil yıldızlar
Bir gün bir ***uyanıvermişim*** *uykudan,*
Geçmiş, gelecek cümle rüyalar içinde (T. Uyar, T, 29; E. Yaman, TTZK, 59).

Bir gün baksam ki ***gelmişsin*** "gelirsin, geleceksin"
Bir güvercin gibi yorgun uzaklardan yar
Gözlerinde bir bitmez, bir tükenmez güzellik
Saçlarında ilkbahar.
Bir gün baksam ki ***gelmişsin***
Gülüşünde taze, serin bir rüzgâr...
Ellerin yine öyle eskisi kadar güzel
Çiçek açmış dokunduğun bütün kapılar (Y. B. Bakiler: E. Yaman, TTZK, 47). vb.

3. Şart (dilek) Anlatımında Olanlar:

529.3. – *Asıl bu, yok gibi varlık değil mi maskaralık?*
– "*Gebermeliydi*" *mi dersin?* ***Gebermişiz*** "gebersek" *ne çıkar?*

Kolay değil o da... İnsanca ölmenin yolu var (M. A. Ersoy, S, 217).

Hasta doktora ***gitmiş****, doktor hastaya getirilmiş ne fark ederdi?..* (O. Çeviksoy, TY, 27: E. Yaman, TTZK, 48).

Her şey mümkün, her şey manasız olduğuna göre, ***ölmüşüz*** *veya* ***öldürmüşüz*** *ne fark eder?* (C. Meriç, BFH, 54; E. Yaman, TTZK, 60). vb.

III. Şimdiki Zaman Kipi

(Alm. *Präsens, Gegenwart*; Fr. *présent*; İng. *present tense*; Osm. *hâl sigası, siga-i hâl*)

530. Şimdiki zaman kipi fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gös-

teren kiptir. Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman kipini karşılayan üç ek vardır. Bunlar 1. *-(I)yor*, 2. *-mAktA*, 3. *-mAdA* ekleridir.

1. *-(I)yor Eki*:

531. Şimdiki zaman kipi için kullanılan en yaygın ektir. Yukarıda belirtildiği gibi, temel görevi, içinde bulunulan zamandaki oluş ve kılışları anlatmaktır. Ancak, ekin yapısından gelen özellik, *-(I)yor* ekini, belirtilenden çok daha geniş bir zaman çerçevesi içine almıştır.

-(I)yor eki, köken bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki, süreklilik bildiren *yoru-* tasvir fiilinin geniş zaman çekiminden hece yutumu ile (*al-a yoru-r>al-(I)yor*, *başla-y-u yoru-r>başlı-yor* gibi) ortaya çıktığından, ondaki bu zaman özelliği, işlev kapsamına, şimdiki zamandan geçmiş ve gelecek zamanlara kadar uzanan bir genişlik kazandırmıştır. *-(I)yor* ekindeki işlev farkları da genellikle zaman kaymasından doğan farklardır.

-(I)yor eki, fiil kök ve gövdelerine eklenirken dil benzeşmesine uymaz. Zamir kökenli şahıs ekleri alarak çekime girer. Şahıslara göre çekimi şöyledir:

al-(ı)-yor-um	*başlı-yor-um<başla-yor-um*
al-(ı)-yor-sun	*başlı-yor-sun*[322]
al-(ı)-yor	*başlı-yor*
al-(ı)-yor-uz	*başlı-yor-uz*
al-(ı)-yor-sunuz	*başlı-yor-sunuz*
al-(ı)-yor-lar	*başlı-yor-lar*
oku-yor-um	*gör-(ü)-yor-um*
oku-yor-sun	*gör-(ü)-yor-sun*
oku-yor	*gör-(ü)-yor*
oku-yor-uz	*gör-(ü)-yor-uz*
oku-yor-sunuz	*gör-(ü)-yor-sunuz*
oku-yor-lar	*gör-(ü)-yor-lar*

[322] Ekten önceki ünlü değişimleri *y* ünsüzünün daraltma etkisine bağlı değişimlerdir.

Olumsuz Çekimi

al-mı-yor-um[323]	*başla-mı-yor-um*
al-mı-yor-sun	*başla-mı-yor-sun*
al-mı-yor	*başla-mı-yor*
al-mı-yor-uz	*başla-mı-yor-uz*
al-mı-yor-sunuz	*başla-mı-yor-sunuz*
al-mı-yor-lar	*başla-mı-yor-lar*
oku-mu-yor-um	*gör-mü-yor-um*
oku-mu-yor-sun	*gör-mü-yor-sun*
oku-mu-yor	*gör-mü-yor*
oku-mu-yor-uz	*gör-mü-yor-uz*
oku-mu-yor-sunuz	*gör-mü-yor-sunuz*
oku-mu-yor-lar	*gör-mü-yor-lar*

532. *-(I)yor* şimdiki zaman ekinin ana görevi ile, uğradığı başlıca zaman ve işlev kaymaları aşağıdaki alt gruplarda toplanabilir:

532.1. Şimdiki Zaman Gösterenler:

Şimdiki zaman ifadesi ekin temel işlevidir:

1914*'te üç, beş, yedi yaşında bulunan çocuklar, bugün, Yeni Türkiye'nin gençleri olmuşlardır ve haklarında İmparatorluktan hiçbir iz kalmamıştır. İşte onlara, saltanatın, Suriye'de, Filistin ve Hicaz'daki son yıllarını anlatmak* ***istiyorum*** (F. R. Atay, Z, 6).

Ufukta şimdi güneş sönmek üzere ***sallanıyor***;

Şu var ki çehresi hâlâ parıl parıl ***yanıyor*** (M. A. Ersoy, S, 284).

Nedir bu meskenetin, sen de kımıldasana!

Niçin ***kımıldamıyorsun***? *Niçin? Ne oldu sana*? (M. A. Ersoy, S, 231).

Gökte top sesleri, bir bir nerelerden ***geliyor***?

Mutlaka her biri bir başka zaferden ***geliyor***:

Kosava'dan, Niğbolu'dan, Varna'dan, İstanbul'dan..

Arıyor *her biri bir vak'ayı heybetle bu an*;

[323] Ekten önceki ünlü değişimleri için 208.§'a bk.

Belgrad'dan mı? Budin, Eğri ve Uyvar'dan mı?

Son hudutlarda yücelmiş sıra dağlardan mı? (Y.K. Beyatlı, KGK, 10-11).

Bana soğuk muamele ***ediyorsunuz****.. Beni artık hiç* ***sevmiyorsunuz*** (R. N. Güntekin, DK, 26).

Yorgun ***görünüyorsunuz*** *Laima Hanım.. bir parça dinlenelim mi? diye sordu* (R. N. Güntekin, DK, 82).

Uçuşuyor*, duran bir ânın havasında*
Işıktan kuşları bir akşam seherinin;
Gündüzün geceyle buluşan noktasında
Yaklaşıyor *musikisi eteklerinin* (A. M. Dıranas, Ş, 41).
Artık tırtılları ***beslemiyor***
Bahçenin orta yerindeki dut.
Başına kondu ebedî sükût.
Gün yeniden doğmak ***istemiyor*** (O. V. Kanık, BŞ, 17).
Bir ışık oyunu var tavanda
Gölgeler seslerle ***birleşiyor****.*
Ve bir karga beynimi ***deşiyor***
Azaplar kemirdiğim bu anda (O. V. Kanık, BŞ, 5).
Anlamıyorum *dilinden artık*
Geceyi saran güzelliğin.
İçim, kör bir kuyu gibi derin,
Ve sonsuz rüyasında yalnızlık (O. V. Kanık, BŞ, 16).
Yüzbaşım... neden içmek ***istemiyorsunuz****?*
Lütfen... (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 47).

Nasılsın bakalım? İyileşiyorsun, maşallah çabuk ***iyileşiyorsun****, bana güven* ***veriyorsun*** (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 48).

Ben... ben ben ***ağlamıyorum*** *Hesna abla ben* ***ağlamıyorum*** *ki...* ***Ağlıyor muyum****?*

Zeybek, Nazik Hanımın elleri arasından kurtulmuştu. Kız değneğiyle hafifçe dürttü onu.

– Hadi bakalım.. ***gidiyoruz****!* (S. Çokum, AB, 136).

– ... kime ***güveniyorsun*** *peki sen? Bana inanmıyorsan, güvenmiyorsan; söyle bakalım kime* ***güveniyorsun****, inanıyorsun?* (A. İlhan, KS, 28).

Bu akşam, şimdiye kadar yazdıklarımı ***okuyorum*** *da* ***düşünüyorum***: (C. Dağcı, KY, 41). vb.

2. Görülen Geçmiş Zaman Gösterenler:

532.2. -*(I)yor* ekindeki zaman kaymasından doğan bu işlev, geçmişe ait bir oluş ve kılışın şimdiki zaman kipi ile anlatılmasıdır:

Ve birden yüzüme baktı:

– *Bazan içimden eski Vartakes, komitacı Vartakes başını kaldırıyor*:

– *Sus bre adam, ne olursa olsun, diyor. "Sonra genç karımı* ***düşünüyorum****. Şimdiki miskin Vartakes, eski komitacının belini* ***büküyor***" (F. R. Atay, Z, 79).

Bir gün ben gene bir cevap formülü yazmıştım. Ali Fuat Bey müsveddenin altına "F" işaretini koyduktan sonra kumandana götürecektim. Kâğıdı okudu ve bana dönerek:

– *Niçin ille böyle* ***yazıyorsunuz***? *dedi* (F. R. Atay, Z, 97-98).

Ertesi sabah çöl ortasında uyandık. Artık ne şehir, ne ağaç, ne köy, saatler saati, ancak bir kuyu ve bir telgraf odasından ibaret istasyon yapılarına ***rastlıyoruz*** (F. R. Atay, Z, 59).

– *Vallahi efendim biz de kime hizmet edeceğimizi şaşırdık!.. Rapor ver diyorlar, veriyoruz. Sonra şöyle böyle oluyor. Böyle olursa, elbette suistimal de olur, her şey de olur.*

– *Ne demek? Ben sana ne* ***soruyorum****, sen ne cevap veriyorsun*! (M. Ş. Esendal, İÇ, 62).

Bir uzun müddet dalıp kendisine geldikten sonra zihninden geçenleri ***hatırlıyor***: "*Canım, diyordu, aklım ne lüzumsuz şeylere saplanıp kalıyor; ne yapacağımı, nasıl kalkınacağımı araştıracağıma çocuk gibi, bıraktığım yerleri, eşyaları, insanları* ***düşünüyorum***!" (R. H. Karay, S, 11).

Savaşta gördüğüm bütün o erler, gözümün önünden bir daha ***geçiyor****. Onların yırtık şalvarları ve kırmızı mintanlarıyla yalınayak gelişlerini, sonra hâki elbiseleri içinde, kâh sırtüstü, kâh yüzükoyun düşüp ölüşlerini* ***görüyorum*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 34).

Öfkemi yüzümden sezen köylüler, birer birer etrafımdan ***çekiliyorlar****. Muhtar onlarla beraber ensesini kaşıya kaşıya ve önüne bakarak* ***uzaklaşıyor****. Biraz ötede, benden uzak bir çevre teşkil edip* ***duruyorlar****.*

Nihayet çok yalnız kaldığını hisseden Mehmet Ali, mahcup mahcup, bana ***yaklaşıyor****. Yanımda çömeliyor. Daha dün kesip yonttuğu söğüt dalından değneği ile toprağı dürtüşlüyor. Bana bir şeyler söylemek* ***istiyor*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 36).

Ulu mabet! Seni ancak bu sabah ***anlıyorum****;*

Ben de bir vârisin olmakla mağrurum; (Y.K.Beyatlı, KGK, 9).

Gözyaşı tufanıyla taşıp gidiyor ovalar.

"Nereye bu göç?" diye ***sesleniyorum*** *kuşlara.*

Bakıp bakıp arada açan geçen güneşlere,

Karım bana ***soruyor****: "Sana ne oldu? Neyin var?"*

"Hiç" diye ***susuyorum****. Ama bir hoşum, avara* (A. M. Dıranas, Ş, 90).

Bin dokuz yüz otuz dokuz:

Karanlıkların içinde

Ölülerle ***yaşıyoruz*** (A. M. Dıranas, Ş, 144).

Biz böyle Mustafa ağanın kâh gülünç, kâh sert sözlerini dinlerken, zayıf, mecalsiz bir Rus sürüklene sürüklene yanımıza ***yaklaşıyor****; sert sert* ***bakıyoruz****, fakat ses çıkarmıyor* (C. Dağcı, KY, 154).

Sigaramın dumanını içime çekerek sayfaları ağır ağır ***çeviriyorum*** (S. K. Yetkin, GG, 43).

Eşref Kolçak, "Seyirci, artık gözünü süzen hatunlar, yüz kişiyi birden döven aktörler istemiyor" diyor. Sanatçı, TRT'nin de Yeşilçam'a daha bir sempati ile bakması gerektiğini ***söylüyor*** (T, 31 Mart 1990, 15).

Aktris su yeşili gözlerinin boyaları bütün akmış:

– Amaannn! Sen de ressam mısın be, ***diyor****, tarla kafalı herif* (A. İlhan, KS-2, 536).

Bir gün Vincennes'de, yağmurun altında, çıtır çıtır çınar yapraklarının üzerinde saatlerce yürüdüm. Sis var. Gördüğüm manzara rüyaya ***benziyor****. Eğilip eğilip yaprak topluyorum* (B. Akyavaş, SSN, 7). vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, yazarların yer yer geçmiş zamanı karşılamak üzere şimdiki zaman kipini kullanmaları, -(*I*)*yor* ekindeki işlev esnekliği dışında aynı zamanda anlatımı tekdüzelikten kurtarmak, ifadeyi canlı ve akıcı kılmak için başvurulan bir üslûp özelliği niteliğindedir. Bu özelliğin belirmesinde, elbette cümledeki yönlendirici bazı ögelerin de etkisi vardır.

3. Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler:

532.3. Edebî metinlerde ve konuşma dilinde, sık sık -(*I*)*yor* ekinin duyulan geçmiş zaman kipinin yerini tuttuğu da görülmektedir. Bu kullanımda da hem ekteki kapsam genişliği hem de üslûp özellikleri etken olmuştur:

Zeytindağı için sonradan bir tenkit yazan Hüseyin Cahit diyor ki: "Bu eseri Cemal Paşa aleyhinde telâkki edenler Falih Rıfkı'yı seciyesizlikle itham ediyorlardı. O vakit bundan hayret ve teessür duymuştum. Şimdi bir kere daha görüyorum ki, okuduğunu anlamak ne zormuş ve bu zorluğu bilebilen insanlar ne kadar azmış. Falih Rıfkı, Cemal Paşa'yı sun'î, cansız, uydurma bir kalıp gibi medih ve tasvir ***etmiyor*** *. Onu zaafları ve meziyetleri ile, gerçekten bir insan gibi karşımızda* ***canlandırıyor****. Herhalde bu canlanış, eski Dördüncü Ordu Kumandanı için çok şereflidir"* (F. R. Atay, Z, 7).

O kızın öyle bir babası var ki, bir gecede, hiç düşünmeyerek iki yüz altını bir kumar masasına ***bırakabiliyor*** *ve kızının süslü, Şık Avrupa usulünü, o yaşayışı öğrenmiş olmasını* ***istiyor****; bunun için, daha küçükken kızını İngiliz mekteplerine* ***atıyor*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 12).

Murat Usta'yla bu konuşmamızdan tam altı ay sonra bir mektubunu aldım; bana öteberi ***ısmarlıyor****. Yengeyle de nikâhlarının yapıldığını bildiriyor* (M. Ş. Esendal, İÇ, 126).

Abdülhak Şinasi mahut pastahanede Süleyman Nazif ile karşı karşıya... Garsondan bir çay ***istiyor*** (N. F. Kısakürek, B, 129).

Kocakarıya güler yüz gösterdim amma, içim kan ağlıyordu.

– Haminne! dedim. Ustamdan mektup var , sana da bir pusula yazmış. İyi imiş. Mısırı, Hindistanı alınca sana Nili Mübarek balığile Hindistan cevizi göndereceğini ***söylüyor*** (A. Gündüz, BŞGD, 11).

Kadınlar ve çalgıcılar afallıya dursunlar, biz arabaya atlayınca Beyin evine gittik. Israrına rağmen kalmadım. Nasıl kalırdım ki, sevgili kız kardeşim beni muhakkak bu saatlere kadar penceresinin arkasında ***bekliyor***? (A. Gündüz, BŞGD, 87).

Bir yandan kesin direniş devam ederken bir yandan teknikte olduğu gibi güzel sanatlarda, örf ve âdette de sızma ***başlıyor****. Lâle Devrinden* (1717-1730) *beri sarayda Fransız mobilya ve ev eşyasının makbule geçtiğini, sonra* III. *Osman'ın* (1745-1757) *bunları "kâfir elinden çıkmıştır" diye yaktırdığını biliyoruz... Sonra* III. *Selim askerin kıyafetini,* II. *Mahmut kendi kıyafetini Batı örneğine* ***uyduruyor*** (T. Banguoğlu, KG, 42).

Bizde de inhitat, tarihte aşağı yukarı gerileyen her millette görüldüğü gibi, ahlâk bozuklukları ile ***başlıyor*** (T. Banguoğlu, KG, 142).

Sonradan öğrendik ki hadise şöyle olmuş: Kız o gece perdeyi sımsıkı indirdiği, dışarda Şendul operetinin melodisini duyunca cevap filan da vermediği halde, Yahudi oğlan yukarı ***çıkıyor****. Onun ayak sesini duyan Fraulein Haubold gizlice dışarı seğirtip: "Ne oldu. Niye geldin?" diye sorduğunda, çocuk "perdeyi açıp çağırdın ya!" diye* ***kafa tutuyor*** (H. Taner, ŞYY, 87).

Sütten dolmuş taşmış, çatlayacak gibi gerilmiş inek memelerini bir göz önüne getirin beyefendiciğim. Lömbür lömbür boş kovanın üstüne ***sarkıyor****... Şöyle bir dokunsanız süt fışkıracak... Usulca yaklaşıp hayvanın arka bacakları arasına yerleştirdiğiniz küçük iskemleye* ***çömeliyorsunuz*** (H. Taner, ŞYY, 123).

Musa Allah'a ***soruyor****: Şan ve şerefini seyretmeme izin verir misin?"* (P. Safa, M, 63).

Çok değil iki yıl sonra matbaa ***baskına uğruyor, tahrip ediliyor****, gazete* ***kapatılıyor*** (E. Işınsu, ÇB, 15).

Yağmur Yayınevi'nin ve Sayın Behzat Tanç'ın Türkçeye kazandırdıkları George Orwell'in 1984 *adlı eserinde, komünizmin en büyük silâhlarından biri olan dil bozgunculuğu ve arıdil üzerinde uzun uzun* ***duruluyor*** (B. Akyavaş, SSN, 9).

Biz yattıktan sonra sobanın başında oturup birbiri arkasından sigara ***içiyor*** (C. Dağcı, KY, 48). vb.

4. Gelecek Zaman Gösterenler:

532.4. Dilimizde -(*I*)*yor* şimdiki zaman ekinin gelecek zaman işlevi ile kullanıldığı yerler de çoktur. Cümlenin anlam yapısı bu zaman kaymasını kolayca ortaya koymaktadır:

Üç arkadaş konuşuyorlardı:

– *Cemal Paşa yarın Mısır'a* ***gidiyor****. Haydarpaşa'da buluşup kendimizi karargâha aldıralım* (F. R. Atay, Z, 34).

Kulaktan kulağa bir fısıltı:

"– *Bahriye'ye Rauf Bey* ***geliyor***!" (F. R. Atay, Z, 12).

– *Dinle, ben namuslu bir servetin sahibiydim, yarından sonra sefil bir müflis* ***oluyorum*** (A. Gündüz, BŞGD, 93).

Şeyh Efendi haber yolladı bu gece odana ***geliyor*** (S. Birsel, BŞM, 76).

Yarınki toplantıda açış konuşması on dakika ***sürüyor****. Panelcilere de yirmişer dakika süre* ***tanınıyor****.*

Hidayet – Ali abi bu gün ***tahliye oluyor*** *ya.*

Zilha – ***Tahliye mi oluyor***?

Nuri – Eh, her gecenin bir sabahı var (*onlara bakar*)*. Çanlarına ot tıkanacak, Keşanlı çıkınca. İsterler mi*?

Zilha – Demek ***tahliye oluyor*** (H. Taner, KAD, 132).

Sesi hafifçe titriyordu. Bu haliyle daha az çirkin daha çok insana yakındı.

– *Biliyor musun, dedi. Kararım karar, evden* ***çıkıyorum*** (A. İlhan, KS-2, 532).

– *Yolculuk nereye ana*?

– *Kâzım Beyin karargâhına... Sen yine işitmemiş ol.*

Değneğini kavrayıp kalktı. Ötede, su başındaki kalabalığa doğru seslendi:

– ***Yola düşüyoruz****, haydin*!

Çevreli fesleri, ağlı çuha ve mavi cepkenleriyle Ayşe Çavuş'un nakliye kolu toparlanıp kalktı (S. Çokum, AB, 281). vb.

5. Geniş Zaman Gösterenler:

532.5. -(*I*)*yor* ekinin köken yapısından gelen özellik dolayısıyla, dilimizde geniş zaman ifadesi de çok yaygındır:

Bu eve güvey olarak gelmesi düşünülen beylere gelince: *Onlar uzaktan uzağa akrabamızdan olduklarından, sık sık babamı*

görmeye gelirler... Fakat bu gelişlerin, babamı görmekten ziyade, kendilerini göstermek için olduğunu elbette anlarsınız.

Ben de, her fırsattan istifade ederek onları gözetlemekte ***kusur etmiyorum*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 13).

Kitab-ı na'şı serip taşların uzunluğuna,
Açıp açıp okumuş karşısında bulduğuna.
Bugün o rahlelerin kendi na'ş olup yatıyor;
Üzerlerinde bekârlar fasulye ***kaynatıyor*** (M. A. Ersoy, S, 215).

Çok şey bilen ***diyor***: "*Gidecek her gelen nesil!*
Ey sade-dil! Bu bahsi hayatında böyle bil!
Hiç durmadan hayat öğütür devreden bu çark.
Ölmek sırayladır, sıralanmakta varsa fark!" (Y.K. Beyatlı, KGK, 103-104).

Her sabah kendine çeki düzen ***veriyor*** *ve hemen çıkmaya hazır, beni görür görmez, bu gecede mi burada kalacağım, diye* ***soruyor*** (F. R. Atay, Z, 50-51).

Gün doğarken bir ölüm rüyasıyla uyandım!
Başucumda gördüğüm şu satırlarla yandım!
Garibim, nâmıma Kerem ***diyorlar***
Aslı'mı el almış harem ***diyorlar***
Hastayım derdime verem ***diyorlar***
Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış'ım ben (F. N. Çamlıbel, HD, 14).

Silmek istersem içimden ne zaman bir sızıyı
Açıyor *koynunu kardeş gibi karşımda kıyı* (F. N. Çamlıbel, HD, 36).

Gözlerinde yaşlı tebessümler parlıyor; ağzı hasretle yarı açık duruyor; ince, uzun parmaklı beyaz elleri var. Daima bir yasemin dalı ***tutuyor***; *giydiği yensiz, yakasız bir beyaz gömlektir* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 16).

Gökten çemenler üzerine çiğler döküldüğü gibi bazan da yıldırımlar ***düşüyor*** (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 21).

Şimdi başka zaman, başka bahçeden,
Kerpiçten oyulmuş bir pencereden
Her mevsim, her gün bir dağ ***görüyorum***:

Gökyüzüne açılan bir uçurum
Karların, bulutların doluştuğu,
Unutulmuş Tanrının dolaştığı
Büyük can sıkıntıları içinde (A. M. Dıranas, Ş, 175).

Görüyorsunuz ya Shakespeare, Hâmid'e yaklaşıyormuş! Tabiî, bu sözü söyleyene de, anlatana da büyüklükten pay ***düşüyor*** (S. K. Yetkin, GG, 14).

Düşünüyorum *da, şu dünyadan kitaplar yok oluverse yaşamak ne kadar güçleşir, çekilmez bir ağırlık olur* (S. K. Yetkin, GG, 9).

Okuyan için kitaplığın yanı başından daha rahat yer olabileceğini ***sanmıyorum*** (S. K. Yetkin, GG, 10).

Vaka, saat üç sularında, Kalender'in her günkü vazife bölgesi olan Şişhane'de ***geçiyor*** (H. Taner, ŞYY, 10).

Her öğleden sonra akşamlara kadar orası senin, burası senin ***dolaşıyoruz*** (A. İlhan, KS, 163).

Hele açık oturmacılarla, konuşmacılar, tenbihli midirler nedirler, olanak, olasılık, örneğin, koşul, yapıt demezlerse ***olmuyor****. Bellek, aygıt, öykü, yaşam, gereksinme ve diğerleri üst üste* ***söyleniyor*** (B. Akyavaş, SSN, 6).

Ama asıl şairlik de yaş otuzu aştıktan; işin heveskârlık safhası bitip; gösteriş merakı, şöhret arzusu az çok tatmin edildikten sonra ***başlıyor*** (M. Çınarlı, SY, 119).

Çünkü insana sahip olmak da ***yetmiyor****. Sahip olduğu şeye katkısı bulunsun, o şey bu katkıyla gelişip kıymetlensin istiyor. İşte o zaman öze güven dolayısıyla saygı* ***başlıyor*** (E. Işınsu, ÇB, 47).

Gece sakız gibi yağan
Yağmuru hiç ***sevmiyorum***
Gök bir çürümüş lahana
Yeryüzü dipsiz uçurum
Dostlar nerede saklanır
Ki sesimi ***duymuyorlar***
Buna dayanır mı sabır
Ne gelen var ne giden var (B. Karakoç, AŞÇÇ, 46: E. Yaman, TTZK, 79-90). vb.

533. *-(I)yor* şimdiki zaman eki, *-DIr/-DUr* bildirme ekiyle genişletildiği zaman, yine içinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte veya daha sonra gerçekleşecek olan ve tahmine dayanan bir oluş ve kılışı gösterir.

Konuşan bu oluş ve kılışın sürmekte olduğunu görmemekle birlikte, kesinliğini tahmin ettiği için bu tahmin *-DIr/-DUr* ekiyle perçinlenmiştir.

-(I)yor ekinin bu türlü kullanımı yalnız ikinci ve üçüncü şahıslar için geçerlidir:

– Yeni durumdan haberin var mı?

– Hayır!

– Belki sen ***biliyorsundur*** *diye düşündüm.*

– Arkadaşınız nerede?

– Sanırım aşağıda asansör ***bekliyordur.***

O gün akşamleyin Cennetin anası dönünce kızı evde bulamadı. Kız dağlarda ***geziyordur****, diye tasalanmadı* (H. Balıkçısı, DG, 177).

Bakıp imreniyorum akınına
Şehrin üstünden geçen bulutların,
Belki ***gidiyorlardır*** *yakınına*
Ruyamızı kuşatan hudutların (A. M. Dıranas, Ş, 106).

2. *-mAdA, -mAktA* Ekleri:

534. Şimdiki zaman kipi için kullanılan eklerden ikisi de *-mA* ve *-mAk* ad fiillerine (mastarlara) *+DA* bulunma durumu ekinin getirilmesi ile oluşturulan şekil ve zaman kalıbıdır. Bu ek bir ad niteliğinde olduğu için, adları fiilleştiren *i-* ek-fiili ve şahıs ekleri alarak çekime girer. İşlev bakımından başlanmış ve hâlen sürmekte olan bir oluş ve kılışı kesin olarak anlatan bir özellik taşır.

Bu eklerdeki "sürmekte" oluş özelliği, yapılarındaki "içinde bulunma" işlevi taşıyan *+DA* bulunma durumu ekinden gelmiştir.

-(I)yor şimdiki zaman ekinin, zaman çerçevesi daha geniş olduğu hâlde *-mAdA* ve *-mAktA* eklerinde zaman çerçevesi daha dardır. Bunlardan *-mAdA* seyrek kullanılan bir ektir. *-mAktA* ise yaygın bir kullanışa sahiptir:

Sağında atlı karınca, solunda tahtırevan;
Önünde bir sürü çekçek, tepende çifte kolan.

Öbek öbek yere çökmüş kömür çeken develer...

Ferâğ-ı bâl ile birden geviş ***getirmedeler*** (M. A. Ersoy, S, 43).

Bizler ki bu müthiş, bu muazzam cereyanla,

Uğraşmadayız*... Bak, ne kadar çılgınız, anla*! (M.A. Ersoy, S, 193).

Nedir ki ***etmededir*** *fıtratın bu kanunu,*

Fezayı, gökleri, deryayı, hâmûnu,

– Adımlarında zekâdan seri – alup hatta-

Esiri kaplayacak füshatiyle içtilâ? (M. A. Ersoy, S, 219).

Hangi sözlerle ninem gönlünü açmışsa bana,

Ben o sözlerle gönül ***vermedeyim*** *sevgilime* (F. N. Çamlıbel, HD, 163).

– Haber çok da birbirini tutan yok... Demin gelen herife bakarsan, iki Moğol çapulcusunu, bizimkilere benzer üç hayvanla Karacahisar toprağında görmüşler o gün... Ben bu kez Çudar oğlundan ***hilelenmekteyim***! (K. Tahir, DA, 245).

– Suyun akarını ***görmemekteyim*** *Osman Bey oğlum! Gün doğusunu bırakıp gün batıya bakmakla nesne hasıl olabilir mi* (K. Tahir, DA, 184).

Süleyman:

Muhibbî çaresiz bu konuda. Söyle

Nedir bu olanlar, neyi ***ödemekteyim ben***? (T. Oflazoğlu, KS, 11).

– Yahu nedir? Töre kâtibi miyim ben?.. Lâfın gerisi gelsin! Kız noldu kız?

– Evet, kızla ***çekişmekteyiz****... Bir yandan dışarıya kulak* ***vermekteyim*** (K. Tahir, DA, 271).

Ülkede kıyamet koptu, devlet yıkıldı. Millet canı derdine düştü. Sol elden sağ ele destek kalmadı. Bir yerde ***direnmekteyiz*** *ki, tekerlendik mi gideceğimiz cehennemin dibidir* (K. Tahir, DA, 188).

Oklarınıza sahip ***olamamaktasınız*** *bu gün ... Unutma, kılıç kılıca vuruşacağız, teke tek... Çudaroğlu pek tutsun okçularını* (K. Tahir, DA, 374).

– ***Yanılmaktasın*** *Çudaroğlu! Kötü* ***yanılmaktasın****! Kızı sırtına sarıp gezinecek misin? Hayır getirip bana teslim edeceksin!* (K. Tahir, DA, 252).

Uçmakta*, konmadan, kıyısız bir denizde rûh;*
Benzer mi böyle bir kuşa Tufan içinde Nûh? (Y. K. Beyatlı, KGK, 92).

Mademki din müessesesi yalnız başına garp medeniyetinin ne meydana gelmesini ***temin edebilmekte****, ne de ona intisaha* ***engel olabilmektedir****, İslâmlığın da aynı surette bu medeniyete intisaba engel olmaması lâzım gelir. Nerede kaldı ki, İslâm dini, bir vakitler zamanın en yüksek bir medeniyetini meydana getirmiş olması bakımından terakkiye mani olmadığına dair imtihanı çoktan* ***geçirmiş bulunmaktadır*** (M. Turhan, GN, 22).

Biz bu son iki iddiadan birincisini de ihtiva ettiği için yalnız Spengler'in kehaneti üzerinde duracağız. Bu kehanetin tahakkuku şu iki şartın yerine getirilmesine ***bağlı bulunmaktadır*** (M. Turhan, GN, 33).

Çin sanayii istihsal itibariyle daha şimdiden dünyanın ikincisi veya üçüncü derecesine ***yükselmiş bulunmaktadır*** (M. Turhan, GN, 55). vb.

IV. Gelecek Zaman Kipi

(Alm. *Futur, Futurum*; Fr. *futur*; İng. *future*; Osm. *istikbal*)

535. *-AcAk* ekiyle karşılanan gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kiptir. Yapılacak iş niyet hâlinde olsa bile, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu ekle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik vardır. Bu görev ekin aslî görevidir.

Kapsamı çok geniş olan gelecek zaman kavramının fiildeki sınırını çizmek için, cümle içinde, ayrıca *bu gün, yarın, akşama, geceleyin, daha sonra, iki hafta önce, üç yıl sonra, beş güne kadar, yakında, önümüzdeki günlerde, sonsuza dek* gibi yönlendirici birtakım zaman zarfları da kullanılır.

-AcAk eki yapısı bakımından sıfat-fiil kökenlidir. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıkan bu ek önce

sıfat-fiil olarak kullanılmış, daha sonraki dönemde şahıs ekleri ile genişletilerek gelecek zaman kipini oluşturmuştur.[324]

-AcAk gelecek zaman eki zamir kökenli şahıs ekleri alarak çekime girer.

Ekin şahıslara göre çekimi şöyledir:

al-acağ(k)-ım	*besle-y-eceğ(k)-im*
al-acak-sın	*besle-y-ecek-sin*
al-acak	*besle-y-ecek*
al-acağ(k)-ız	*besle-y-eceğ(k)-iz*
al-acak-sınız	*besle-y-ecek-siniz*
al-acak-lar	*besle-y-ecek-ler*
otur-acağ(k)-ım	*özle-y-eceğ(k)-im*
otur-acak-sın	*özle-y-ecek-sin*
otur-acak	*özle-y-ecek*
otur-acağ(k)-ız	*özle-y-eceğ(k)-iz*
otur-acak-sınız	*özle-y-ecek-siniz*
otur-acak-lar	*özle-y-ecek-ler*

Olumsuz çekimi de *-AcAk* ekinden önce *-mA-* olumsuzluk ekinin getirilmesi ile yapılır:

al-ma-y-acağ(k)-ım	*al-ma-y-acağ(k)-ız*
al-ma-y-acak-sın	*al-ma-y-acak-sınız*
al-ma-y-acak	*al-ma-y-acak-lar vb.*

-AcAk gelecek zaman eki, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine doğrudan doğruya, ünlü ile bitenlere ise, araya bir bağlayıcı -y- ünsüzü alarak eklenmektedir. Bu ekin sonundaki -k ünsüzü, birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde bir -k>-ğ değişimine uğrar.

– *Karar verdim. Ya bir işe* ***gireceğim*** *yahut dışarıya* ***gideceğim****. Okumak için. Belki siyaset tahsil ederim. Eğer kalırsam bir büroya tercüman olarak* ***gireceğim*** (S. Çokum, KDY, 174).

– *Beni müşkül mevkide bırakıyorsunuz...*

---

[324] Ekin yapısı üzerine ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Türkçede *-acak / -ecek* Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 3-11'e bk.

– *Hayır efendim... Bilâkis bu işi gayet kolay* ***bitireceğiz...***

Şimdi istifamı ***yazacağım*** (R. N. Güntekin, DK, 30).

Sen her gece davetten davete gezersen ne vakit ***çalışacaksın?*** (R. N. Güntekin, DK, 37).

– *Ne dedin Kınalı yapıncak... Beni hiç mi* ***unutmıyacaksın?*** *Saçlarının sarı telleri birer birer ağarıncaya kadar beni kalbinde mi* ***saklıyacaksın?*** (R. N. Güntekin, DK, 87).

– *Ragıp evlâdım, dedi. Yarın uçakla İzmir'e* ***hareket edeceksin*** (A. İlhan, KS, 175).

– *Gurbet ademden kara, hasret ölümden acı,*

Ne zaman ***tükenecek*** *bu yollar arabacı?*

– *Henüz bana "yolunun sonu budur!" denmedi,*

Ben ömrümü harcadım, bu yollar tükenmedi (F. N. Çamlıbel, HD, 19).

Söyle gençliğini ne yaptın? Söyle gençliğini ne yaptın? Bundan sonra hülyalara dalmak artık kabil ***olmayacak*** *mı?* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 15).

Eski günler ***geri mi gelecek?***

Rüzgâr tersine esiyor... Niçin?

Kımıldıyor kozasında böcek

Bildiği hayata doğmak için (O. V. Kanık, BŞ, 20).

Bir sahile varacak günlerimiz...

Günler ki namütenahî ıstırap

Kalmıyacak *bugünkü hasta, harap*

Yüzlerde bahtın karanlığından bir iz (O. V. Kanık, BŞ, 30).

Roman üzerine çok şeyler yazıldı, daha da ***yazılacak*** (S. K. Yetkin, GG, 34).

Yarın öğleden sonra seyahatimize son vererek buradan dönmek için çadırlarımızı ***toplayacağız*** (A. H. Müftüoğlu, GH, 107).

Oklarımıza sahip olamamaktasınız bu gün... Unutma, kılıç kılıca ***vuruşacağız,*** *teke tek... Çudaroğlu pek tutsun okçularını* (K. Tahir, DA, 374).

– *Kenan Bey, sizin de beyhude üzülmenize lüzum yok.. Nişanlınızdan* ***ayrılmayacaksınız.***

– *Birkaç gün daha arkadaşlık ettikten sonra* ***ayrılacağız*** (R. N. Güntekin, DK, 97).

Remzinin dediğine bakılırsa: "*Ortalık ne renge boyanmışsa sen de boyanacaksın.* (...) *Bıyıklarını da tıraş edeceksin. Yoksa arkandan seni gösterip* ***gülecek***, *seninle* ***alay edecekler*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 132).

– *Buyur doktor Bey,*

– *Bunlar yarına kadar düşünüp* ***taşınacaklar***, *kararlarını* ***verecekler***, ***hazırlanacaklar***, *sonra da sana haber* ***verecekler*** *sen de onları Ali emminin diyeceği yere* ***göndereceksin***. *Anlaşıldı mı*? (T. Buğra, KA, 157).

536. Öteki bildirme kiplerinde olduğu gibi, gelecek zaman kipinde de, ekin kullanılışı ile ilgili olarak bazı işlev kaymaları söz konusudur. Bunlardan biri, *-AcAk* ekinin bir "gereklilik" işlevini yüklenmiş ve dolayısıyla bir anlam kaymasına uğramış olmasıdır. Bu türlü kullanılışlarda, *-AcAk* eki, ileriye yani geleceğe yönelmiş bir gerekliliği ifade eder:

Fakat bilmem, belki bunlar doğru değildir. Herhalde bunları senden dinlemek lâzım, güzel Velika'cığım. Bana derhal göndereceğin bir mektubunda, iyi bir kız olup olmadığını ***söyleyeceksin*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 16).

Şehremaneti karar kılmış, ilân vermiş: Otomobiller ancak on iki kilometre hızla ***gidecek***! *Fazla giderse ceza*!... (M. Ş. Esendal, İÇ, 59).

Bal kıza tutkunluğu nasıl bir tutkunluk? Benim bildiğim, bir adam bir karıya gerçekten tutkunsa, dünya güzelini ***canı çekmeyecek***! *Peki, ya bu çingen cariyelerinin tadına bakmak için seğirtmek nasıl bir iş*? (K. Tahir, DA, 280).

– *Peki istedikleri*?

– *İstedikleri, Osman Beyim... Bu Mavro, Karacahisar reayasından değil mi? Bunu istemekte Filatyos... Teslim* ***edecekmişsin*** *edebinle...* (K. Tahir, DA, 364).

Remzinin dediğine bakılırsa: "*Ortalık ne renge boyanmışsa sen de* ***boyanacaksın***. *Şapkayı da herkesin giydiği gibi* ***giyeceksin***, *bu lâtayı çıkarıp setreyi, ceketi sırtına* ***takacaksın***. *Bıyıklarını da*

tıraş edeceksin. *Yoksa, arkandan seni gösterip gülecek, seninle alay edecekler*" (M. Ş. Esendal, İÇ, 132).

Kadıncağızın yüzü sapsarı oldu.

– Hem haftada bir geliyorsun, hem onu da esirgiyorsun.

– Vallah, billâh değil.

– Ya ne için gelmiyeceksin yavrum?

– Şey, mühim bir işim var da.

– İlle bana ***söyliyeceksin***! (A. Gündüz, BŞGD, 14).

Kızın her şeyi iyi ama, anasına çok düşkün. Anası da kızının (Neron) u kesilmiş. Ne derse öyle ***olacak****. Şimdilik varsın böyle olsun* (A. Gündüz, BŞGD, 157-158).

Oradaki kendi hayatındı. Buradaki de kendi hayatın olacak. Hepsini ***öğreneceksin****. Mecbursun* (A. İlhan, KS-2, 486).

Bu arada bu yanlış ve düşman dünyaların deneylerinden de faydalanabilecek bir şeyler gözüne çarparsa ondan da faydalanmaktan ***kaçınmayacaksın*** (S. Karakoç, Çİ, 97).

Ya bir gerekçe ***bulacağız*** *cinayete, yahut eylemden* ***vazgeçeceğiz*** (C. Meriç, BFH, 53).

Tarihçi geçmiş hadiseleri yanlış veya değişik göstermekten bunlar üzerinde indî yorumlar yürütmekten titizlikle ***sakınacaktır****. Onları cereyan ettikleri zaman çerçevesi içinde gerçeğe en yakın bir şekilde canlandırmaya çalışacaktır* (T. Banguoğlu, KG, 130). vb.

537. *-AcAk* ekiyle kurulan gelecek zaman kipinin, bir "tahmin", bir "olasılık" işlevi ile kullanıldığı yerler de vardır. Tahmin işlevi gösteren yerlerde daha çok, nispeten kalıplaşmış bulunan *olacak* biçimi yer almıştır:

İşte, gene yaz. Hangi yılın yazı? Dur bakalım gazeteye... Gazeteler, odanın içinde birer küçük piramit halini aldı. Bir üstüme ***yıkılacak olsalar****, eminim altlarında* ***bunalıp kalacağım*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 100).

Bir sürgün için memleketindekilerle ve başka yerlerdeki memleketli dostlar ile mektuplaşmak o kadar ehemmiyetli, lüzumlu bir iştir ki bundan mahrum kalmaktan duyulan azap âdeta, gittikçe havası azalan bir odada teneffüs zorluğuna benzer ve mektup yazıp cevabını almak çok defa bir tedavi yerine geçer. Bu sebepten

***olacak**, kendi iradeleri dışında gurbet illerinde yaşıyanlar ekmek paralarından keserler, açlığa katlanırlar, mektuplaşmağı tercih ederler* (R. H. Karay, S, 102).

*Kendilerini başka dinliyen yoktu; zevkleri için **olacak**, bu münasebetsiz saatte çalıyorlar ve şarkı okuyorlardı* (R. H. Karay, S, 93).

*Hilmi Efendinin işi kavrıyarak verdiği falsosuz cevaplar Devlet Reisinin hoşuna gitmiş ve beklediği tesiri **yapmış olacak** ki vedâ için ayağa kalktığı zaman onu durdurmuştu:*

– İstical buyurmayınız, sahura da kalınız da biraz daha eski demleri yâdedelim (R. H. Karay, S, 118).

Otomobilde, lokantaya kadar işin hesap tarafı:

*– (...) inşaat şirketi zamanından kalma bir hayli malzememiz **olacak**... Usulen bir cami yaptırma derneği teşkil eder, şöyle elli altmış bin ? da gözden çıkarırsak...*

Sahibi belirsiz bir itiraza karşılık verir gibi:

– ... karımın beş yıldır kumarda kaybettiğini hesaplasam daha mı az tutar yâni? (A. İlhan, KS-2, 550-551).

Mordohay omuzlarına dökülmüş kepekleri silkeliyerek, dindar yahudi ağızlarıyla:

*– ... Nasıl derler ona, diyor, Türkçede bir lâf **olacak**: Tez koşan çabuk...*

Selma sustu. Başka, daha içerilerden bir sesle:

– Beni dinlemiyorsunuz, dedi (A. İlhan, KS-2, 543).

*Mehmet Ali'nin sözlerini **duymuş olacaklar** ki, el çırpıp bağırmaya başladılar* (E. Işınsu, ÇB, 11).

*Acaba kaç yaşında, ilk varlığını anlamaya yarayan sahne meydana gelmiştir? Her halde dört yaşında **olacak*** (H. E. Adıvar, MSE, 13; E. Yaman, TTZK, 113).

*Birçok Batılı fikir adamlarının kabul ettiği gibi Batı medeniyeti batacaksa bu yüzden **batacaktır*** (T. Banguoğlu, KG, 165).

*Epey bekledik kitaplar bir türlü elimize geçmedi. Herhâlde daha **göndermemiş olacaklar**.* vb.

538. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, metinlerde, *-AcAk* gelecek zaman ekinin, yer yer şaşkınlık, sitem, kızgınlık, şüphe, olmazlık, ihtar, tembih, sevinç, böbürlenme, kabullenme

gibi birbirinden farklı işlevlere yönelmiş kullanılışları da yer almıştır:

Aman Allahım, çocuk!.. Recep bir de çocuk var yanlarında, şimdi ne ***yapacağız***? (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 242).

Fasulyeciyan – Ah gafil Molyer'i sen ***kurtaracaksın***? (H. Taner, SKKK, 21).

Belki bu yüzden öyle mıhlanır gibi oturmuştum merdivene, kımıldayamıyordum.

Peki şimdi ***ne olacak***? (E. Işınsu, ÇB, 112).

Şimdi elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki ne ***biçeceksin***? *Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi*? (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 100).

Fasulyeciyan – ***Başlatacaksın*** *amanından da zamanından da. Tuluat istemorum* (...) *Defol dışarı.*

Fasulyeciyan – ***Başlatacaksın*** *padişahından...* (eliyle ağzını kapar) *lâfından* ***başlatacaksın*** *şimdi.*

Padişahım çok yaşa!... Nerde kalmıştık? (H. Taner, SKKK, 24).

– Öyle korktum ki İlay, öyle korktum ki canım. Sandım ki... sen, ne bileyim, sen yaptın. Seni ***götürecekler***, ***asacaklar***... *Ben ne yapardım o zaman İlay, ne yapardım*?... (E. Işınsu, ÇB, 146).

Cebinde bir iki bin frank var... Bununla kumar sermayesi ***yapacak***, *tahsilini* ***devam ettirecek***, *Paristeki fikir ve sanat muhitlerini* ***fethedecek*** *ve bir gün koca Metropolisi satın alabilecek bir servet* ***kazanacak***!... (N. F. Kısakürek, B, 30).

Koca bir Frenk şövalyesinin "otur" demesine Mavro birden sevindi ama bu sevinç çok sürmedi. Sesin apansız yumuşamasından işkillenmiş, babasının bir övüdünü hatırlamıştı: "Anası bacısı güzelse, akıllı delikanlı, akranı olmayan heriflerin övgülerine ***inanmayacak***, *hediyelerini hele hiç* ***almayacak***..."

– Sağolun!.. Severim ayakta durmayı... (K. Tahir, DA, 19).

Hayatta ya sünepe olup okkanın altına ***gideceksin***. *Ya da üste çıkıp* ***ezeceksin***. *İkisinin ortası yok* (H. Taner, KAD, 140).

Nuri – Susun arkadaşlar. Ezberlediklerimi ***unutacağım*** (H. Taner, KAD, 144).

– *Yani diyecektim ki, okumayı öğrendiğim ilk cümle, yani o adam güneşimizdir, cümlesiydi.*

– *Sus, hayır, sakın...* ***Söylemiyeceksin*** (E. Işınsu, ÇB, 34).

Şişman Polis – Dağılın be. Söyle de dağılsınlar. Trafiği tıkıyorlar (Düdük çalar). *Toplu yürüyüş kanunu var. Şimdi* ***zabıt tutacağım****. Laf anlamıyor musunuz?* (H. Taner, KAD, 140).

Bu kadar çalışmaya karşılık elbette çok ***kazanacağız*** *hem de çok* ***kazanacağız*** (Konuşmalardan).

Esnaflık böyledir oğlum. ***Ne yapacaksın*** (S. Çokum, DY, 19).

Mukadderat ***ne diyeceksin*** (S. Çokum, DY, 149; E. Yaman, TTZK, 122).

Ancak bir yol anneleri olurdum, belki tarım işçisi... Fakat ben kızım ve ***doktor olacağım*** (E. Işınsu, ÇB, 96). vb.

539. *-DIr/-DUr* bildirme eki ile genişletilmiş olan 3. şahıs *-AcAk* eki, gelecekte gerçekleşecek oluş ve kılışa bir "kesinlik" işlevi katar:

Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak üzredir,

Tamamlanacaktır *yarım kalmış rüyalar;*

Ey hafıza! Cömert memenden beni emzir,

Zengin renklerini ufkuma dök, ey bahar! (A. M. Dıranas, Ş, 42).

Bütün bu hallerini gördükten ve kendisine gösterdiği taşkın sevgiden ötürü dostu olmaya mecbur kaldıktan sonra genç şair, bir gün ona ***soracaktır*** (N. F. Kısakürek, B, 53).

Böylece, kültür ve sanayi merkezleri, aynı zamanda, memlekette nüfus ve servetin anormal bir şekilde dağılmasını veya tekâsüf etmesini önleyerek bir muayene unsuru olmak üzere, nâzım rolünü ***oynayacaklardır*** (M. Turhan, GN, 135).

Halbuki bu okullar liselerle çevrilip talebeler arasında büyük bir kabiliyet gösterecek olanlara lise hatta üniversite hocası olmak üzere, üniversitede veya Avrupa'da tahsil etme imkânı tanınsa, birçok kabiliyetli gençler bu mekteplere girmeye ***can atacaklardır*** (M. Turhan, GN, 136-137).

Kurulacak bir Dil Akademisi hem Türkçenin hem de millî kültür ve varlıklarımızın korunması için gerekli tedbirleri ***alacaktır*** (B. Akyavaş, SSN, 49). vb.

-AcAk Gelecek Zaman Kipindeki Zaman Kaymaları

540. Çekimli fiillerde kendini gösteren *görünüş* özelliği dolayısıyla, *-AcAk* gelecek zaman eki de, cümlede bir oluş ve kılışı gerçekleştiren öznenin amaç ve maksadına bağlı olarak birtakım zaman kaymalarına uğramıştır. Bu kaymalarda, şüphesiz yazarların üslûp özelliklerinin de önemli bir payı vardır. Bu durum ister istemez bir anlam kaymasına da yol açmaktadır. Ekteki başlıca zaman kaymalarını şu noktalarda toplayabiliriz:

1. Görülen veya Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler:

540.1. Bu türlü anlatımlarda anlatılanlar geçmiş zamanla ilgilidir. Ancak, yazar anlatımı tekdüzelikten kurtarmak için gelecek zaman kipini yeğlemiştir:

Aradan 16 *yıl geçtikten sonra, Genç Şairin de hocası olacağı Güzel Sanatlar Akademisinde* ***Müdürlük edecek****, masasının camı altına "ya ol, ya öl!" diye eski harflerle, etrafı pırıl pırıl tezhipli ve menevişli yazı* ***yerleştirilecek****, daima "olmak"* ***isteyecek*** *fakat* ***olamıyacaktır*** (N. F. Kısakürek, B, 25).

Bir gün Genç Şair ona ***diyecektir*** *ki;*

– Allaha inanmayanlara ben ne yapardım, bilir misin, kudretim olsaydı...

– Ne yapardın?

– "N'oldu Gazi" dedi yaşlılardan biri.

– ...

– ***Ne olacak****, dedi* (Yutkundu) *Çamlıcalı ölüyor* (N. F. Kısakürek, B, 123-124).

"Doğuştan değildir, sonraki baskılar onları bu hale getirmiştir..." diye söylemişti bir kere dedem, o zaman pek katılmadığım bu düşünceye, sonraları... annemi keşfettikçe, hak ***vereceğim*** (E. Işınsu, ÇB, 84).

7. madde ise özleştirme işinin propaganda cihetine aittir. Nitekim bir müddet sonra gazeteler konuya ***eğilecektir*** (A. B. Ercilasun, DB, 131).

Ondan bir hafta sonra ise, III. *Selim Göksu'yu* ***kucaklayacak****, oradan da Paşalimanı'na geçerek cirit oyunlarını* ***seyredecektir*** (S. Birsel, BŞM, 41).

Bizim Hazret, onun için "seyrine doyulmaz ve eşi bulunmaz bir levha" sözünü kullanmaktan ***çekinmeyecektir*** (S. Birsel, BŞM, 11).

Hazret-i Yusuf kıssasındaki oğul sevgisi, kardeş düşmanlığı ve affı, aşk, gurbet gibi korku duygusunun karşısında yer alacak duygular, Mısır medeniyetini yavaş yavaş ***değiştirecektir*** (S. Karakoç, Çİ, 57).

Ne var ki, ticaret anlaşması sonraları tadilâta ***uğrayacaktır*** (C. Meriç, BFH, 88).

Böylece Jön Türkler intelijansıyası rejimi Batıda, oldukça uzun bir zaman liberal sanılmakta ***devam edecektir*** (C. Meriç, BFH, 150).[325]

– (...) bir rüya görüyoruz diye başlıyor. ***Uyanacağız****, bir bakmışız ki kâbus artık bitmiş* (A. İlhan, KS, 105).

Hâlâ işsizim. Hâlâ parasızım. Zehra olmasa çoktan ***öleceğim*** (A. İlhan, KS, 154). vb.

2. Geniş Zaman Gösterenler:

540.2. Geniş zaman kipi geçmiş ile gelecek arasındaki çok geniş bir zaman sınırını kapladığı için, geniş zamanın geleceğe dönük işlevi *-AcAk* ekiyle de karşılanabilmektedir:

– Alışmışsın, şimdi de buna alışırsın. Hiç kendini üzme! Böyle gezersen ortalık seninle ***eğlenecek****, sen de* ***katlanacaksın*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 132).

Bu tarafta on, on beş binlik bir sarraf babanın iki kızı, kısa etekleri, kocaman hasır şapkalarıyla iki çocuk ve bakışları o kadar durgundur ki, adeta kadınlığın ezelî duygusundan nasipleri yoktur, ***diyeceğim*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 30).

---

[325] Yukarıda verilen, görülen ve duyulan geçmiş zaman örnekleri, Yaman'ın *TTZK* (s. 95-96) adlı araştırmasından aktarılmıştır.

Böyle işleri çoğunca başıboş bırakmış ***görüneceksin*** *de, geriden canavar gibi* ***kollayacaksın*** (K. Tahir, DA, 246).

Nevber İrfana doğru yürüyordu, içki ve hırs bir gurup güneşinin karşı camlara vuruşu gibi siyah gözlerini, içinden dışından geçici bir şule ile tutuşturmuştu, İrfana beyaz tüylü tavşanların gözleri gibi kıp-kızıl göründü:

– Yatsanız daha iyi ***olacak****...*

Dedi (R. H. Karay, S, 108-109).

Herhalde burada ***avunacaksınız****; eğlence meclislerine girmeseniz de, çalgısız kahvelerde Türk âdetlerine uymuş ve Türk muhabbetiyle yuğrulmuş birçok ahbap* ***bulacaksınız****. Gurbet hüznünü Şamdaki kadar* ***duymıyacaksınız***" (R. H. Karay, S, 106).

Belki yarın, bunlara tekrar kavuşsam üç gün sonra yine ***bıkacağım****, hor* ***göreceğim****,* ***kaçacağım****. Ben artık kurtulamam, tamamile mahvoldum*! (R. H. Karay, S, 111-112).

Bunu öyle tatlı söyledi ki, kendi kendime:

– Ulan aferin bizim Beye! dedim. Şimdi bir yüzlük kâğıt çıkarıp verecek. Kocakarı amma da ***sevinecek****...* (A. Gündüz, BŞGD, 11).

Şu anaların hıçkıra hıçkıra ağlamaları da ne kötü şey be! Adamın gözlerini yaş dolduruyor, kalbini burku, burkuveriyor. Acaba ben de bir cephede kalırsam, benimki de böyle mi ***ağlıyacak*** (A. Gündüz, BŞGD, 25).

– Annesi bana öyle bir masraf çıkardı ki, kırk hibe altınım olsa yetişmez. Ne ettimse olmadı. Ben de katiyen vazgeçtim. Ne yapalım, kısmet değilmiş. Yoksa kızdan çok memnunum. Doğrusu bir pırlanta kadar temiz. Fakat annesi...

– Canım, bir kolayı bulunur.

– Nafile. Bulunsa bile o kadın varken dirlik düzenlik ***olmıyacak*** (A. Gündüz, BŞGD, 165).

– Beni de düşünmen lâzım; ben de başka şekilde onun kadar bedbahtım. Halepten ayrılmak, yeniden sefalete düşmek ***olacak*** (R. H. Karay, S, 132).

Gelen adam söylüyordu:

– *Gece ancak dokuzda* ***gireceksiniz****. Fakat on iki olmadan mutlaka çıkacaksınız. Komşulardan çekiniyor da...* (A. Gündüz, BŞGD, 186).

Köylü kısmı kar bastırınca ya odaya gidip ihtiyarlarla çene ***çalacak****, ya kahveye gidip kağıt* ***oynayacak*** (O. Çeviksoy, TY, 93).

Pencereden bir gül attığın zaman
Işıkla ***dolacak*** *kalbimin içi.*
Geçiyorum mevsim gibi kapından
Gözlerimde bulut, saçlarımda çiğ (A. M. Dıranas, Ş, 46).

Körfezdeki dalgın suya bir bak ***göreceksin***:
Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde;
Mehtâb... iri güller... ve senin en güzel aksin...
Velhasıl o rüya duruyor yerli yerinde! (Y. K. Beyatlı, KGK, 132).

Ölü doğmuş, iddialı sancak ve edebiyat eserlerinin tarihi yazılsa ciltler ***yetmiyecek*** (S. K. Yetkin, GG, 7).

Kaçarken görülürsen ***vuracaklarmış****... O kervan yutan çöle bir düştün mü cehennem avuntusu bile* ***kalmayacak****, o kilometreleri, o kilometreleri* (...) *aşmak bir mucize istermiş* (T. Buğra, KA, 51).

Güzel, salona geçmek var şimdi... ne ***içeceksin***? (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 88).

– *İki dakika daha gecikirsek vapurda* ***kalacağız****. Haydi Kenan...* (R. N. Güntekin, DK, 36).

– *Doğru, nereden* ***bileceksiniz****... Yakınlarda değildiniz ya, dedi* (A. Yıldız, YB, 13).

Nerede hangi saat başında bir cesaret parlıyorsa senin orada olman, en batık umutları bilinçli iyimserliğinle beslemen, işini ***kolaylaştıracak*** (A. İlhan, KS-2, 486).

Mahmud'u sevmek bitmişse Kelesoğlundan korkmak da ***bitecek****. Hiçbir şeyden korkun* ***kalmayacak*** (A. İlhan, KS-2, 487).

Kapıdakilere:

– *Nerede kaldı bu herif? diye soruyor.*

– *Şimdi* ***gelecek****, diyorlar , çok sürmez* (A. İlhan, KS-2, 511). vb.

3. Şimdiki Zaman Gösterenler:

540.3. Metinlerde pek seyrek olarak da *-AcAk* ekinin şimdiki zamanı karşıladığı görülmektedir:

Bu sabah erken odama gelerek sana mektup yazarsam gönderebileceğini söylediği vakit ne kadar sevindiğimi görerek o da şaştı. Hemen kaleme sarıldım, benim güzel kardeşim, sana geçen bir ayda başımdan geçenleri ***yazacağım*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 16).

– *Tetanos* (serum) u... *Daha evvel hiç yapıldı mı size*?..

– *Askerdeyken yapılmış olduğunu sanır gibiyim.*

– *Sanır gibi olmak ne demek...*

– *Hatırlamıyorum.*

– *O halde yapılmış olsa bile numara ve serisini* ***hatırlamıyacaksınız***!

– *Tabiî* (N. F. Kısakürek, B, 159). gibi.

4. Emir veya İstek Gösterenler:

540.4. *Hiç kendini üzme*! *Böyle gezersen ortalık seninle eğlenecek. Sen de katlanacaksın. Sokak* ***değiştireceksin*** , *kahve önünden* ***geçmeyeceksin*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 132).

Dedemin emridir Makas Baba!.. *Bizden hiç kimse izinsiz sınırı* ***aşmayacak***!.. (K. Tahir, DA, 113).

Herkes gücüne hazırlıklı bulunsun! (...) *Gece gündüz davul sesine kulak verilsin*! *Bundan böyle akşamları hayvanlar evlere* ***getirilecek***. *Geçitler* ***kollanacak***! (K. Tahir, DA, 196).

Saffet Bey ilk dönemeci döner dönmez, yamağın eline cep saatımı tutuşturup şiddetli emir verdim:

– *Ulan*! *gözlerini şu saatten* ***ayırmıyacaksın***. *Tam iki saat sonra beni uyandıracaksın. Uyanmak istemesem bile* ***tartaklıyacak***, *çekiştirecek gene* ***uyandıracaksın*** (A. Gündüz, BŞGD, 135).

– *Ulan Osman*! *dedim. Kör Nuriyenin evini bilirsin. Bu zarfı al. Oraya* ***gideceksin***. *Çilek Hanım diye* ***soracaksın***. *Bu zarfı o hanımın eline* ***vereceksin*** (A. Gündüz, BŞGD, 167-168).

Sen kendini hiçbir zaman ***açmıyacaksın***. *Kapıp* ***koyvermiyeceksin***. *Tesirin o zaman iyi olur üzerlerinde. Ağırbaşlı* ***davranacaksın***. *Eşkıyalıkta yanındakilere tesir şarttır* (Y. Kemal, İM, 117).

İbrahim (...) garsona dönüp içkileri ısmarlıyor:

– Hanımefendi için, diyor, viski ***bulacaksınız****. Mutlaka* ***bulacaksınız****, diyor. İtiraz istemem. Black and White* ***olacak*** *hem de* (A. İlhan, KS-2, 572).

Hayır Sıtkı bey bira olamaz, mağden suyu getirsin bana, mağden suyu ama Kuzuluk ***olacak*** *başkasını istemem: ıskara bir şey, iki kalem pirzola, biraz yoğurt... Dedim önce ya az önce, akşamları hafif yiyorum* (A. İlhan, KS-2, 551).

Fasulyeciyan – Zevzeklik istemoorum. Devam . Böyle ***yürüyeceksin*** (Kibar yürüyüşü yapar. K. İsmail arkasındadır, onu taklit eder.) *Her tarafından adalet* ***akacak****. Şimdi sen al bakayım* (H. Taner, KAD, 26).

Şimdi toparla şunları, yemeğimi odamda ***yiyeceğim****... yalnız* ***yiyeceğim****, yalnız* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 108).

– Kız, sakın sen bu adamı sevmiyesin, dedi.

Kim olduğunu ***söylemiyeceksin****. Anladık. Ama hiç olmazsa bunu söyle* (R. N. Güntekin, DK, 111).

Yani... artık bakanın işlerini ***düşünmeyecek misin***? (M. N. Sepetçioğlu, VÇ3D, 169).

Şimdi öyle umuyorum ki, sizden ufak bir sual soran o küçük kıza karşı susmayacak, onun bu yazılarını ne kadar üzüntüyle yazdığını pek güzel anlayarak -isterse bir kelimelik olsun- ona bir cevap ***vereceksiniz*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 11).

– Hah! Ne iyi, ne iyi ağabeyciğim! Ekrem Paşaların Çiler Hanım, âlâ Miloviç bir rop yaptırmıştı. Ama onunki elli liraya çıktı.

– Ulan Temiz! O paşa kızı! Sen şoför kız kardeşi! Dikkat et. Elli liraya rop olmaz...

– Yok ağabeyciğim yok! Ben o renkte bir yünlü buldum, sekiz dokuz liraya çıkacak. Yalnız biçimi o biçim ***olacak*** (A. Gündüz, BŞGD, 16).

Nuri'ye kalsa, budur diyip, adamın çenesine bir kroşe ***yapıştıracak****. Kumkapı Gençlik Klubü'nde boksa çalışmıştı* (H. Taner, ŞYY, 158). vb.

V. Geniş Zaman Kipi

(Alm. *Aorist, Zeitlos*; Fr. *aoriste atemporal*; İng. *aorist, timeless*; Osm. *muzarî sigası, siga-i muzarî*)

541. Adından da anlaşılacağı üzere, geniş zaman kipi, geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır. Her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir. Ekte esas itibarıyla "her zamanı" içine alan bir süreklilik işlevi vardır. Bu işlevi dolayısıyla, sık sık yapılan, alışkanlık ya da âdet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik taşıyan oluş ve kılışlar hep bu kiple anlatılır. Deyim yerinde ise, kipin zaman üstü bir anlatıma sahip olduğu söylenebilir. Bu özelliği dolayısıyla "genel yargılar, kanunlar, kurallar, hikmetler, vecizeler ve atasözleri" ifadesini hep bu kipte bulur[326]: *Her sabah bir saat yürüyüş* ***yapar***; *Dostlarımız her yaz Bodrum'a gidip bir ay* ***kalırlar***. *Bu yönetmelik sizi* ***ilgilendirmez***, *kanunlar herkesi bağlar.*

Ağlamayan çocuğa meme ***verilmez***. *Altın anahtar her kapıyı* ***açar***. *Bazı kimseler etliye sütlüye karışmadan kabuklarına çekilip* ***otururlar***. vb.

Ekin zaman sınırındaki esneklik ve her zamana kayabilme özelliği onu geniş zamandan geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlara da kaydırabilmiş ve ona bu zamanların işlevlerini de yüklemiştir. Ancak, geniş zaman kipiyle karşılanan geçmişlik, şimdikilik ve geleceklik *-DI/-DU*, *-mIş/-mUş* ve *-AcAk* eklerindeki gibi kesin ve belirli değildir. Nispî bir belirsizlik vardır. Çünkü, burada zamanı, cümledeki öznenin dayandığı maksat, öznenin söyleyiş amacı belirlemektedir. Bu da doğrudan doğruya fiildeki *görünüş* olayı ile ilgilidir ve zaman kaymalarına yol açmaktadır.

Geniş zaman kipi; *-r*, *-(I)r/-(U)r* ve *-Ar* olmak üzere sıfat-fiil kökenli iki farklı ek türü ile karşılanır.

---

[326] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 462, § 391.

Bunlardan *-r* eki genellikle ünlü ile biten birden çok heceli fiil kök ve gövdeleri ile, yine ünlü ile biten bazı tek heceli fiil kök ve gövdelerine getirilmektedir: *anla-r*, *başla-r*, *benimse-r*, *dile-r*, *küçüm-se-r*, *koru-r*, *parla-r*, *gümbürde-r*, *de-r*, *ye-r*, *yürü-r* gibi.

Ek, ünsüz ile sonuçlanan birden çok heceli fiil kök ve gövdeleriyle ünsüz ile biten bazı tek heceli fiillere *-(I)r/-(U)r* biçiminde eklenmektedir: *acık-ır*, *bilin-ir*, *göster-ir*, *inan-ır*, *ötüş-ür*, *yaslan-ır*, *al-ır*, *gel-ir*, *gör-ür*, *yen-ir*, *ver-ir* gibi.

-r ve *-(I)r/-(U)r* biçimleri (*<Ur*), aslında Eski Anadolu Türkçesindeki *-(y)-Ur* geniş zaman ekinin, tarihî gelişme sürecinde, dudak benzeşmesine uğrayarak Türkiye Türkçesine *-r* ve aynı zamanda düzleşmiş *-(I)r/-(U)r* biçimiyle ulaşmasından oluşmuştur.

-Ar eki ise, genellikle ünsüz ile biten tek heceli fiil kök ve gövdelerine getirilir: *at-ar*, *biç-er*, *çök-er*, *döv-er*, *düş-er*, *gez-er*, *kes-er*, *oy-ar*, *yar-ar* gibi.

Geniş zaman ekinin, ünsüz ile biten tek heceli fiillere eklenmesi bakımından *-(I)r/-(U)r* eki ile *-Ar* eki arasında birbirine geçişlerin bulunması (*böl-er*, *iç-er*, *gez-er*, *göç-er*, *diz-er*, *üz-er*; *al-ır*, *bil-ir*, *gör-ür*, *ver-ir* vb.), *-(I)r/-(U)r* ekinin hangi türlü, *-Ar* ekinin hangi türlü fiillere getirildiği sorununu ortaya çıkarmış; bu konuda, ekin tarihî gelişme süreçlerini inceleyen bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar, genellikle, Türkçenin başlangıcından gelen bir özellik olarak geniş zaman için basit fiillerde *-Ar*, türemiş fiillerde ise *-r*, *-(I)r/-(U)r* ekinin eklendiği sonucunu ortaya koymuştur.[327]

Geniş zaman kipinin olumsuzu, birinci teklik ve çokluk şahıslarında *-mA-* olumsuzluk;[328] ikinci, üçüncü teklik ve çokluk şahıslarında ise olumsuz geniş zaman eki durumundaki *-mAz* eki ile kurulur.

---

[327] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, Erdal, "Die Konverb und Aoristendungen im Alttürkischen", *UAJb.*, 51 (1979), s. 104-125; Ercilasun, "Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler", *TKA*, C. XVII-XXI/1-2, *Faruk Kadri Timurtaş Armağanı* (Ankara 1983), s. 115-119'a bk.

[328] Azerbaycan ve Türkmen lehçelerinde birinci şahıs olumsuzluk çekimlerinde, *-r* geniş zaman eki korunduğu hâlde, Türkiye Türkçesinde ünlüler arasında eriyip kaybolmuştur.

bil-me-m, bil-me-yiz, bil-mez-sin, bil-mez-siniz, bil-mez, bil-mez-ler gibi.

Geniş zaman kipi, zamir kökenli şahıs ekleri ile çekime girer. Şahıslara göre çekimi şöyledir:

Olumlu Biçimiyle ve *-r, -(I)r/-(U)r, -Ar* Ekleriyle

başla-r-ım	*bil-ir-im*	*koş-ar-ım*	*geç-er-im*
başla-r-sın	*bil-ir-sin*	*koş-ar-sın*	*geç-er-sin*
başla-r	*bil-ir*	*koş-ar*	*geç-er*
başla-r-ız	*bil-ir-iz*	*koş-ar-ız*	*geç-er-iz*
başla-r-sınız	*bil-ir-siniz*	*koş-ar-sınız*	*geç-er-siniz*
başla-r-lar	*bil-ir-ler*	*koş-ar-lar*	*geç-er-ler*

Olumsuz biçimiyle

parla-ma-m	*bulun-ma-m*
parla-maz-sın	*bulun-maz-sın*
parla-maz	*bulun-maz*
parla-ma-y-ız	*bulun-ma-y-ız*
parla-maz-sınız	*bulun-maz-sınız*
parla-maz-lar	*bulun-maz-lar* vb.

Geniş Zaman Kipinin İşlevleri ve Zaman Kaymaları

542. Geniş zaman kipinin temel işlevi ve uğradığı zaman kaymaları aşağıdaki noktalarda özetlenebilir:

1. Oluş ve Kılışta Süreklilik ve Genellik İşlevi Taşıyanlar:

542.1. Bu işlev bir üst paragrafta açıklandığı gibi ekin aslî işlevidir:

Göz artık vazifesini yapamadığı için yanlış şeyler görmeye ***başlar*** (A. Haşim, FS, 175).

– Ne desen ***yapar***; *su bile* ***çeker***; *çamaşıra* ***girer***; *yemek* ***pişirir***; *"gözün üstünde kaşın var"* ***demez*** (A. Rasim, GA, 61).

Kolombo limanında vapurlar rıhtıma yanaşmaz; yolcularını küçük vapurlar ve motörlerle sahile ***çıkarır*** (R. H. Karay, N, 132).

Fakat bu gazeteciler anlaşılmaz kimseler... Bilmem nereden bir adam ***gelir****; çabucak* ***koşarlar****, görüşme* ***yaparlar*** (A. Rasim, GA, 54).

Zeytindağı'nda tarihin hakkını tarihe.. Cemal Paşa'nın hakkını Cemil Paşa'ya verdim. Eserimde Çemal Paşa'nın, sırası geldikçe, büyüyüp parladığı ***görülür*** (F. R. Atay, Z, 8).

– Beri bak, Bala Hatun, derdini yanmayan dermanını ***bulamaz*** *ve de kendi başına iş tutan belâyı savuşduramaz.* (...) *Bacıbey duyduğunu unutacak karı değildir bu bir, ikinciye, Şeyh Edebalinin kızını değme adam* ***sürüyemez****. Sen bunun gerçeğini demeden bu işi* ***külliyemezsin*** *ve de babanın pençesinden* ***kurtulamazsın*** (K. Tahir, DA, 323).

Sen kubbesinde ince bir mozaik arar da
Gezersin *kırk asırlık bir mabedin içini,*
Bizi ***sarar*** *bir sülüs yazı görsek duvarda,*
Bize heyecan ***verir*** *bir parça yeşil çini...* (F. N. Çamlıbel, HD, 16).

Çok zahmete katlanamayacak kadar kısmetsiz olduğundan, genç çocukların ayakları altında çatırdadı. Lâkin kim ***bakar****?..* (M. Ş. Esendal, İÇ, 50).

Her gün ekmeğimi ***bölüşürsün***
Yalnızlığımın sofrasında,
Yorganın altında ***üşürsün***
Her güz ve bahar arasında (A. M. Dıranas, Ş, 43).

Radyolar en abur cubur sözlerini halka mühim mühim üç dört öyün ***tekrarlar dururlar*** (H. Taner, ŞYY, 89).

Tüyden hafif olurum böyle sabahlar;
Karşı damda bir güneş parçası,
İçimde kuş cıvıltıları, şarkılar;
Bağıra çağıra ***düşerim*** *yollara;*
Döner döner durur *başım havalarda* (O. V. Kanık, BŞ, 136).

Gecenin geç saatlerinde, her şeyin sustuğu, havanın durulduğu anlarda, bir köşeye çekilip şiir ***okurum*** (S. K. Yetkin, GG, 77). vb.

2. Görülen Geçmiş Zaman Gösterenler:

542.2. Bu kip, üslûba akıcılık kazandırmak için daha çok geçmişte gerçekleşmiş olan ve konuşan tarafından görülen veya bilinen olayların anlatımında kullanılır:

– *Amanın, o da geliyor! haykırışıyla kendi bir yana yıkılıp* ***bayılır*** (A. Rasim, GA, 52).

Seni hiyanet seni, haber vermeden ***kaçarsın*** *ha, biz de seni işte böyle* ***buluruz*** (H. E. Adıvar, KA, 47).

Bu nutku, bu ithamları duyunca nokta memuru ***isyan eder***:

– *Efendim, vallah billah yanlış düşünüyorsunuz,* ***der***! *Otomobil hiç de hızlı gitmiyordu* (M. Ş. Esendal, İÇ, 61).

Ahmed Rasim, Abdülhamid devrinin meşhur merkez kumandanı Sadullah Paşa'nın Çemberlitaş'ta şimdi Evkaf Müdürlüğü olan konağında cariyelere gençliğinde musiki dersi veriyordu. Bu cariyeler arasında şairin çok beğendiği, güzelliği kadar istidadına da hayran olduğu Nigâr isminde çok güzel bir genç kız veremden ***ölür***. *İşte*:

Ben böyle gönüller yakıcı bestenigârım, diye başlıyan bu manzume, bestesi ile beraber bu genç kıza mersiye ***olur*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 199).

O zamanlar Osmanlı Bankasında çalışan Ahmet Haşim'i görmeye ***gidersiniz****... Sizi koridorda* ***karşılar*** *ve bir aşağı bir yukarı gidip gelerek sadece Yahya Kemal'i yermekte dehasını göstermeye* ***bakar***... (N. F. Kısakürek, B, 89).

Aradan aylar ***geçer****, yıllar* ***geçer*** *Sefaret kanalıyla Türkiye'den değil bir kitap, bir dergi bile* ***gelmez****. Şu veya bu münasebetle sefirinizle bir yerde yine* ***karşılaşırız****. Sefiriniz bana ilk defa söylüyormuş gibi hemen hararetle kitap bahsini* ***açar****. Ben de, ilk defa duyuyormuşum gibi sefirinizi hararetle tebrik* ***ederim****. El* ***sıkışırız****;* ***kucaklaşırız*** *ve ayrılırız.*

– *Velhasıl ben* 10 *yıla yakın zamandan beri, sefir dostumdan hep bu güzel sözleri dinledim* (Y. B. Bakiler, ÜK, 37).

Atatürk 1919 *yılının* 19 *Mayıs'ında Samsun'a* ***çıkar*** *ve millî mücadeleyi oradan* ***başlatır***.

Hamid'in Sahra ile "şiirimize tabiatın kapısını açmış" olmasına gelince, bu da bir vehim olmaktan ileriye gitmez (gitmemiştir anlamında) (S. K. Yetkin, GG, 19). vb.

3. Duyulan Geçmiş Zaman Gösterenler:

542.3. Bu kullanıştaki geniş zaman eki, geçmişte gerçekleşen ancak konuşanca görülmeyen oluş ve kılışları ifade eder:

Osmanlı Matbuat Müdürü Hikmet Bey Dahiliye'den tanıdığımdı. Hikâyeyi ondan işittim. Muharrirlerden biri şair Abdülhak Hâmid'i tenkit ***eder****. Hâmit, Sait Halim Paşa'ya* ***sızlanır*** (F. R. Atay, Z, 18-19).

İsmail Hakkı Efendi kendisi de Elmas Mehmed Paşa zamanında orduya ***iltihak eder****, hatta bir muharebede* ***yaralanır*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 154).

Tarık Buğra'nın İbişin Rüyası adlı romanında, esas kahraman Nahid'in (Türk tiyatro tarihinin unutulmaz siması Naşid'in) yanında ikinci bir tipe yer ***verilir*** (M. Çınarlı, SY, 17).

III. Murat kimi günlerde, dışı kurşunî renkte, buhara derisinden, baştan geçme, uzun kollu kürkünü de ***giyer*** (S. Birsel, BŞM, 32).

Bu zühdî hareket ikinci asırdan itibaren ***gelişir*** *ve zahitler Hristiyan rahiplerinin elbiselerine benzeyen yünden dokunmuş bir elbise giyerler* (P. Safa, M, 81: E. Yaman, TTZK, 119).

Oğuz Kağan savaşlarda kazandığı ganimetleri nasıl ülkesine taşıyacağını düşünürken, ordusunda bulunan akıllı bir er arabayı ***icat eder****, canlı ganimetleri de arabanın önüne* ***koşar*** (H. Temmuz, 1976, 10; E. Yaman, TTZK, 127).

Ödünç bir kazan ***alır*** *Hoca komşusundan*
Verirken bir tencere ***yerleştirir*** *içine.*
Komşusu sorar: "-Bu ne?"
– "Doğurdu senin kazan."
Komşusunun ölçü olmaz sevincine (O. V. Kanık, BŞ). vb.

4. Şimdiki Zaman Gösterenler:

542.4. Şimdiki zamanda geçen olayları anlatmak için kullanılan geniş zaman kipinde, *-(I)yor* ve *-mAktA* şimdiki zaman eklerindeki gibi bir kesinlik ve sürerlik duruluğu yoktur:

Şimdi sen bunları okurken bunun ziyan olduğunu, bütün dünyanın nefret edeceği bir hakaret gördüğümü ***düşünürsün, değil*** *mi? Hayır Velika'm! Bu adam bana elini bile sürmek istemiyordu* (M. Ş. Esendal, İÇ, 20).

Çilingirle aralarında muhasebe başladı, Çilingir, "Olmaz, dedi, bunun usulü böyledir." Delikanlı usulü bozmakta ısrar ediyordu.

– Canım sen tak. Nene lâzım...

– Takılmaz evlâdım... Ben kırk yıldır bu sanatı ***işlerim*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 52).

Gele gele kalacak çağa geldiğimiz nereden belli. Kara yer ateşe ***döner kızarır****, ondan belli. Mavi gök katrana* ***keser kararır****, ondan belli! Hanlar hanlara, beyler beylere, adam adama* ***saldırır kırışır****, ondan belli! Balcâ ana, bacı kardaş* ***bilinmez****, ondan belli! Taşlar durdukları yerde ufalanır, kargılar durdukları yerde kırılır, sert yaylar mum gibi yumuşar, kılıçlar kınlarında körelir ondan belli!* (K. Tahir, DA, 309).

Bir kitabe kokusu duyuluyor yazında,

Korkarım*, yaya kaldın bu gurbet çıkmazında* (F. N. Çamlıbel, HD, 15).

Bize hiç isyan etmemiş Havran aşiretlerinden birine buğday satın almak için birkaç kişi gönderildiğini ***hatırlarım*** (F. R. Atay, Z, 84).

Büyük şeyhlerden biri Üçüncü Mecidî nişanı boynuna takılırken, gözü altında, kordelâyı eliyle itti ve sarı külçeleri göstererek:

– Ondan ***isterim****, dedi* (F. R. Atay, Z, 85).

O günlerin acele ve iyimserlik havasının serinliğini hâlâ göğsümde ***duyar*** *ve* ***sıkılırım*** (F. R. Atay, Z, 34).

Yavaşça ona sordum:

– Buraya kim gelecek?

– ***Bilmem****. Galiba Şehremini.*

– ***Zannetmem****. Şehremini de Türk vatandaşıdır. Bunu istemez ve yaptırmaz* (A. Gündüz, BŞGD, VII).

O içindeki -gönül, ruh, ne dersen de- sana bir vedia değil mi? Onu ne hakla ***hapsedersin****? O ki, hava ile ziyanın kızıdır* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 21).

"Remzi aslanım şunu bilmeni ***isterim****" diye değiştirdi giriş sözünü, yine beğenmedi* (N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 51).

Çalımlı çalımlı atından indi. Kucaklaştılar. Mağlubiyeti kapatmağa çalışan renksiz, duvarlaşmış bir yüz..

– Vay canına ne yağmurdu... Bastığımız yeri göremedik.. dedi. Biz de Gediz'e ***gideriz****. Siz de mi?*

İzzet başını salladı. Sonra ağabeyinin yüzüne bakmaksızın,

– Çetelerin dönüşmediği ***söylenir****... dedi.*

– Bunu çeteleri çekemeyenler ***söyler****.*

Ateş yağmuru altında kaldık. Bir yanımız çöktü. Bir sürü şehit ve yaralı var. Çekilmeyip de ne yapacaktık (S. Çokum, AB, 159).

Ertuğrul Gazi türbesinin kandilleri birdenbire söndü.

Veli lokmasını avurdunda çevirdi, çiğneyip yuttu.

– Neye ***yorarsın*** *bunu baba?*

– Hayra yoracağız elbette... (S. Çokum, AB, 184).

– Hayır ola Sinan, neden böyle mahcup ***durursun****? Ağlıyorsun da...* (A. G. Yıldız, YB, 12).

Vakfın kurucularını böyle büyük bir memleket hizmetine girdikleri için şimdiden tebrik ederken, yazımızı büyük şair Yahya Kemal ile bitirmek ***isteriz****:* (B. Akyavaş, SSN, 88). vb.

5. Gelecek Zaman Gösterenler:

542.5. Gelecek zamana yönelmiş olan geniş zaman kipi, yakın gelecekte gerçekleşmesi niyet ve istek hâlinde olan; ancak, gerçekleşmesinde bir kesinlik bulunmayan durumlarda kullanılır. Dolayısıyla, bu anlatım kalıbında istek, ihtimal, tahmin, vaat gibi işlevler de yer alır:

– Biraz para toplayıp gönderelim. Alın benden yirmi kuruş! Gelecek hafta yine ***düşünürüz*** (A. Rasim, GA, 51).

Düşman bizi başsız bastırdı mı, bittik say! Çoluk çocuk, yaşlı yatalak hep ***ezilir****! Kızlar boyunları zincirli esir* ***gider****. Sen naparsın bilmem ama, biz bire kadar* ***kırılırız*** (K. Tahir, DA, 152).

Sizi aldatırlarsa işleri büsbütün ***karıştırırız*** (K. Tahir, EŞİ, 157).

Bana ***itimat eder****, o kadar zaman bir şey sormadan* ***bekler misin*** (H. E. Adıvar, KA, 75).

Bana yarın akşam ***gelirsin*** *, beraber yemek* ***yeriz*** (H. E. Adıvar, KA, 105).

O engin denize benzersin ki yavaş yavaş çopar ve çopunca da ***hırçın olursun*** (A. H. Müftüoğlu, Ç, 63).

Talât Paşa Zöhrap ile Vartekes'in tehlikede olmadıklarını temin ediyor, yalnız:

– Bir defa mahkemeye gitmeleri lâzımdır. ***Alıkoyamayız*** *, diyordu* (F. R. Atay, Z, 78).

Talât Paşa nihayet:

– Bu vesile ile onlardan da ***kurtulmuş oluruz****, kararını vermiş olacaktı* (F. R. Atay, Z, 80).

Doktor, konuşmalarımızın sana yardımı ***dokunur*** *bir gün korkularını* ***unutursun****, diyor* (C. Dağcı, KY, 41).

– Eseriniz hakkında bize arasıra birkaç satırla malûmat ***verirsiniz****, değil mi*? (R. N. Güntekin).

Haydi Lâmia.. Sen artık kadınların yanına git... Yarın öğleden sonra kuyu başına ***gelir misin***? (R. N. Güntekin, DK, 83).

Lamia asabî bir ısrarla:

– Mutlaka söyleyeceksin Makbule.. Vallahi ***darılırım****... Yüzüne bakmam, dedi* (R. N. Güntekin, DK, 137).

Bir süre sonra İstanbul, şurda burda fışkıran taş binalardan geçilmez hâle gelecek. Hazineyi eritmez de ***ne yapar*** *bu*? (F. H. Çorbacıoğlu, KS, 30).

Ayşe Çavuş fazla üstelemedi. Ama kızın gönlünün boş olmadığını sezivermişti.

– Belki bir gün yüreciğini ***açarsın*** *bana ha*?

Esma gülümseyerek omuz silkti (S. Çokum, AB, 281).

"Issız bir odada yapayalnız yaşamak zorunda kalsanız hangi romanları yanınıza alıp ***götürürsünüz***?" *sorusu bir zamanlar Fransa'da anketçilerin pek hoşlandığı bir konuydu* (S. K. Yetkin, GG, 8).

Okuyun eski dergileri! *Buna benzer daha neler* ***bulamazsınız***! *Okuyun, hem* ***eğlenir*** *hem* ***düşünürsünüz*** (S. K. Yetkin, GG, 14). vb.

6. Emir Kipi Yerini Tutanlar:

542.6. Geniş zaman kalıbındaki fiiller içinde emir kipi yerini tutanlar da vardır:

Önce sendeki kitapları ***getirir*** *sonra da istediklerini alıp* ***götürürsün***!

Bu paketi arkadaşım Nihal'e teslim ***edersin***!

Gelecek misafirleri Başkan Beyin odasına ***alırsınız***...

Validenizle düğünden müğünden lâf açacağım. O vakte kadar bu kâğıdı ***okursunuz***. *Eğer onu hakikaten seviyorsanız ve onunla bir aile yuvası kurmak fikrinde iseniz bana bir sade kahve* ***getirirsiniz***. *Eğer böyle bir hissiniz ve fikriniz katiyen yoksa çok şekerli bir kahveyle yanında bir bardak su* ***getirirsiniz*** (A. Gündüz, BŞGD, 164). vb.

B. TASARLAMA KİPLERİ

(Alm. *Modus, Aussageweise;* Fr. *modes subjonktifs;* İng. *mood*)

543. Gramerlerimizde ve fiil konusunu işleyen makalelerde *dilemeli kip,*[329] *isteme kipleri,*[330] *dilek kipleri,*[331] *uyarı kipleri*[332] gibi farklı terimlerle karşılanan *tasarlama kipleri*, fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini; tasarlanan istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir. Bu tanımı biraz daha açmak gerekirse; denebilir ki, Tasarlama kiplerinde, bildirme kiplerindeki gibi bildirme, haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur. Bu kipler, daha gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmesi istek, emir, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir.

Tasarlama kipleri, şekil gösteren belirli ekler ile kurulur. Bu ekler, haber kiplerinde olduğu gibi (şekil bildirme özelliği dışında, aynı zamanda) açık ve belirli bir zaman kavramı da taşımazlar. Ancak, zaman ögesinden de tümüyle yoksun değillerdir. Çünkü, bu kipler, konuşana ait bir eğilimi, bir isteği, bir emri ya da bir gerekliliği dile getirdikleri için, gerçekleşme şartları bakımından dolaylı da olsa yine belirsiz bir gelecek veya şimdiki zamanı içerirler. Tasarlama kiplerini birleştiren ortak özellik, aralarındaki işlev ayrılıklarına rağmen, hepsinin de sonuç olarak tasarlanmış bir dileğe yönelmiş olmalarıdır. Bu kiplerin zamanlara göre değil, işlevlerine göre adlandırılmalarının nedeni de böyle açık bir zaman gösterme özelliği taşımamalarındandır. Bu yüzden tasarlama kiplerini "yardımcı zamanlar" başlığı altında değerlendiren bazı gramerler de vardır.[333]

---

[329] Emre, *Türk Dil Bilgisi*, s. 45.

[330] Aksan ve arkadaşları, *Sözcük Türleri,* s. 245; Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü,* s. 95; Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim 2,* s. 103; Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,* s. 93; Koç, *Yeni Dilbilgisi*, s. 242; Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*; s. 222.

[331] Ediskun, *Türk Dil Bilgisi,* s. 174; Gencan, *Dilbilgisi,* s. 295; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 262; Dizdaroğlu, Türkçede Fiiller, s. 15.

[332] Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* s. 443, §. 376.

[333] Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dersleri*, s. 125.

Tasarlama kiplerinde zaman kavramını belirtmek için genellikle zarflara başvurulur. Bazen bu durum, metnin bağlamı içinde başka sözlerle de ayarlanabilir.

Bu genel açıklamalardan sonra, şimdi kipleri teker teker ele alıp inceleyebiliriz:

I. İstek Kipi

(Alın. *Optativ;* Fr. *optatif;* İng. *optative;* Osm. *iltizam*)

544. Bu kip, fiile istek, niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipidir. Yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir.

Kipi kuran ek, bugün Türkiye Türkçesinde 1. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde ayrı köklerden gelen iki değişik ek durumundadır.

1. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde yer alan -(y)-*Aylm*, -(y)-*Allm* ekleri, Eski Türkçedeki -*Ayln*, -*Allm*)[334] istek ekinin devamı niteliğindedir. Eski Türkçede bu ek hem emir hem de istek gösterme gibi iki değişik görevi birden yüklenmiştir: *bol-ayın 'olayım,* olmak isterim', *ay-ayın* 'himmet edeyim', *olur-ayın* 'oturayım, oturmak isterim',[335] *bän äbgerü tüs*-äyin 'ben eve gideyim', *män taşukayın* 'ben dışarı çıkayım; askerle birlikte yürüyeyim'; *Teñri bilge kaganta adrılma-lım, azmalım* 'kutsal Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, yolumuzu şaşırmayalım'[336] örneklerinde ek "istek" görevindedir. Yabancı dilde yazılmış bazı gramerlerde kipin "*voluntative-imperative*" terimi ile karşılanmış olması,[337] bu ekte aynı zamanda "istek" görevinin de bulunmasından ileri gelmektedir.[338] Ekin bu görevi, daha sonraki devirlerde özellikle Doğu Türkçesinin klâsik yazı dili olan Çağataycada da süregelmiştir.[339]

---

[334] Gabain, *Alttürkische Grammatik*, §. 215.
[335] Gabain, göst. y.
[336] Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 187, §. 3.28311.
[337] Tekin, not 335'te göst. y.
[338] Ekin emir işlevi için ileride 549. §'a bk.
[339] Eckmann, *Chagatay Manuel*, §. 91: *Voluntative.*

Biz bu ekin "istek" görevinin tarihî gelişme süreci içinde, Eski Anadolu Türkçesi üzerinden küçük bir ses değişimi ile Türkiye Türkçesine kadar uzandığını görüyoruz.

545. Türkiye Türkçesinde "istek kipi" için kullanılan ikinci tür ek *-A* ekidir. Bu ek, aslında Eski ve Orta Türkçedeki gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik-dilek kipleri için kullanılan *-gA* ekindeki *g-* ön sesinin XIII. yüzyıldan başlayarak eriyip kaybolması ile ortaya çıkmıştır.[340] Eski Anadolu Türkçesinde daha belirgin bir görev dallanmasına uğrayan *-A* eki, yavaş yavaş gelecek zaman bildirme görevindeki körlenme ile, işlevini daha çok geniş zaman, gereklilik, istek ve emir göstermede yoğunlaştırmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *-A* ekinin istek işlevi ile bütün şahıslarda kullanıldığını gösteren örnekler vardır: *gel-e-m, çıkış-a-m, dön-e-m, gel-e-vüm; añla-y-a-vuz, diñlen-e-vüz; koy-a-sız, ilt-e-siz; di-y-e-ler* gibi. *Marzubân-nâme Tercümesi*nden, *Dede Korkut*'tan ve XV. yüzyıl eseri *Gülzâr-ı Ma'nevî*'den aktarılan şu birkaç örnek ekin istek görevi için daha açık bir fikir verebilmektedir: *Ölünce saña du'ācı* ***ol-a-m.*** *Ben aña yavuz kasd* ***kılma-y-a-m.*** *Bu kayayı birez dahı* ***gider-e-sin.*** *Bir dahı düşmandan girü* ***kalma-y-a-vuz.*** *Şimdi halk bizden eymenür (utanır) almaya. Ere varan kız* ***kalk-a*** *kol saluban* ***oyna-y-a,*** *men kopuz* ***çal-a-m.***[341]

Şeri'at veznine ***tart-a-sın*** *anı /* ***Gider-e-sin*** *gönülden her gümānı.*[342]

Geç-e hükm itdügüñ ol emire / Zekâtuñu ***irişdür-e*** *fakire*[343]

Dilerseñ seyr ***id-e-sin*** *cenneti sen /* **Sür-e-sin** cennet içre 'işreti sen.[344]

Yalnız şurasını da hatırlatmak isteriz ki, Eski Anadolu Türkçesinde de birtakım ağız ayrılıkları bulunduğundan, metinlerde *-A* eki dışında, biraz önce Eski Anadolu Türkçesi için söz konusu ettiğimiz *-AyIn, -AlUm* (< ET *-AlIm*) eklerinin de yer aldığı bilinmektedir: ***Var-***

---

[340] *-gA* > *-A* değişimi ve bu ekin Eski Anadolu Türkçesindeki farklı işlevleri için Korkmaz, "Türkçede *-acak /-ecek* gelecek zaman (*futurum*) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C 1, s. 5-7,§. 3,4; "Türkiye Türkçesi" Eski Anadolu Türkçesi böl., *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 556'ya bk.

[341] *Dede Korkut Kitabı*, Ergin yay. 146- 18,19; Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, *Marzubân-nâme Tercümesi*, Korkmaz, yay., s. 170, §. 152.

[342] Amasyalı Tennurî İbrahim Efendi, *Gülzâr-ı Ma'nevî*, yp. 14/a.

[343] Not 341'de göst. e., yp. 15/a.

[344] göst. e. yp. 21/a.

ayın *anası yanından* ***al-ayın*** *kılıç ile* ***parala-y-ayın*** *, bir daḫı kimse yazı yirde yoldaş koyup* ***kaçma-y-a*** *didi* 'varayım onu anasının yanından alayım kılıçla parçalayayım; bir daha kimse yazı yerde yoldaş koyup kaçmasın, dedi'.[345] Bunlara *vir-eyin, çıkar-ayın, işid-elüm, um-alum* gibi örnekleri de ekleyebiliriz.[346]

İşte Eski Anadolu Türkçesindeki bu farklı şekiller, Türkiye Türkçesine uzanan gelişmeler sırasında 1. şahıs çekiminde, eski *-AyIm, -AlUm* eklerinden gelen bir şekillenmeye uğramıştır. Bu nedenle 1. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan *istek kipi* ile 2. ve 3. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan ekler arasında bir yapı ayrılığı ortaya çıkmıştır.

Birinci şahıs çekimlerindeki eski *-A* eki, *alam* (*<al-a-m*), *verem* (*<vir-e-m*)[347] *gelem* (*<gel-e-m*),[348] *çökem* (*<çök-e-m*), *götürem, gorḫam, sepem* "serpeyim", *düşak (<düş-e-k), çiḫaḫ* "çıkalım", *binaḫ* "binelim"[349] örneklerinde görüldüğü üzere bazı Anadolu ağızlarında süregelmiştir.

546. Bugün Türkiye Türkçesinin yazı dilinde istek kipinin 1. şahıs teklik ve çokluk şekilleri yaygın olarak Eski Türkçede hem emir hem de istek bildiren *-AyIn*[350] ekinden gelme *-(y)-AyIm* ekiyle karşılanmaktadır. Bunun çokluk biçimi *-AlIm*'dır.

İkinci ve üçüncü şahıs teklik çekimlerinde kullanılan kip ise, şahıs ekleri ile genişletilen *-A ekidir.*

Bu konuda *-A* istek ekinin birinci şahısta kullanılıştan düştüğünü, *-AyIm, -AlIm* eklerinin de yapı bakımından aslında birer "emir" eki olduğunu ileri sürerek, istek kipi ile ilgili açıklama ve ek tablosunda birinci şahıs çekiminin bulunmadığını ileri süren bazı

---

[345] Kissling, *Die Sprache des Âsık Pasazade*, s. 48.

[346] Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 556.

[347] Caferoğlu, *Güney Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar*, s. 62-2,3.

[348] Günay, *Rize İli Ağızları*, s. 167.

[349] Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, s. 186,187.

[350] Bu ekin *-ayın/-eyin*, ünlülerden sonra *-yın/-yin*; *-ayan/-eyen* gibi değişik şekil ve kullanışları için bk. Gabain, *Alttürkische Grammatik*, §. 215, Çev. (M. Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, §. 215.

araştırmacılarımız da vardır.[351] Dolayısıyla da bunlarda *-AyIm, -AlIm* ekleri yalnız emir kipi bölümünde ele alınmıştır.[352]

Gramer yazarlarının bir kısmı da insanın kendi kendine emredemeyeceği görüşünden hareket ederek, emir kipinin birinci şahısta istek kipine dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir.[353]

Bu görüşlerin ikisine de katılmak mümkün değildir. Çünkü, bundan sonraki bölümde ele alınan emir kipinde belirtildiği üzere, birinci şahıslarda da emir söz konusudur. Yani insan kendi kendine de emredebilir. Ayrıca, yukarıda belirtildiği üzere emir kipi, daha Eski Türkçe döneminde bile hem "emir" hem de "istek" görevini yerine getiren iki temel işlevli bir kip durumundadır. Bu nedenle *-AyIm, -AlIm* ekleri yalnız "emir" değil, aynı zamanda "istek" ekleridir. Bu durum Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme dönemlerinde de böyledir. Nitekim XV. yüzyıl gramercisi Bergamalı Kadri, *Müyessiretü'l-ulûm* adlı eserinde *bileyim, bilelüm* gibi şekillerin "emir" olduğunu açıkladıktan sonra[354], emir şeklinin anlam kayması yoluyla aynı zamanda "niyet" yani "istek" bildirdiğini de beyan etmektedir. Onun şu açıklaması bu yönden ilgi çekicidir: "Su'āl iderlerse ki lāzım gelür, bir şey hem 'āmir hem me'mūr 'hem emreden hem emredilen' ola."

"Cevâb virüb dirüz ki hakkā ki emr bu arada kendü ma'nâsına degüldür, belki emr bu arada mücerred irâdeden istiâre olunmışdur ki bir kişi *bileyin* dise, bu sözden murâdı bilmek murâdumdur 'bilmek istiyorum' dimekdür."[355]

Günümüz Türkiye Türkçesinde istek kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan *(-(y)-AyIm)*, *(-(y)-AlIm)*, ekleri, işlev bakımından emirden çok niyet, ihtiyaç ve istek gösteren bir ek durumundadır. Hatta, istek kipi ile emir kipi ekleri arasındaki bir şekil karışması, üçüncü şahıslar için de söz konusudur. İkinci şahıs çekimlerinde canlı olarak yer alan *-A* eki, üçüncü şahıslara gelince yalnız kalıplaşmış ifadelerde göze çarpmaktadır. Buna karşılık aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere, istek anlamı emir kipinin üçüncü

---

[351] Türkyılmaz, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, s. 96: III İstek Kipi.
[352] age., s. 15 . Emir Kipi, s. 97 ve ötesi.
[353] Bu konunun tartışması için § 548 ve öt. Emir Kipine bk.
[354] TDK., Atalay yay., s. 25 sonu 26 başı.
[355] göst. e., s. 25.

şahıs teklik ve çokluk şekilleri için de geçerli olan *-sIn/-sInIAr* ekleriyle karşılanmaktadır. Bir kip incelenirken, o kipi oluşturan eklerin yalnız şekil bakımından değil aynı zamanda işlev bakımından da ele alınması gerekir. Ekler arasındaki anlam ve işlev kaymaları dışında kalan birbirinden farklı temel işlev ortaklığının gözardı edilmesi, istek kipinin işlev bakımından birinci ve üçüncü şahıslarda ölü noktaya geldiğini yani köreldiğini kabullenmek olur. Oysa, kipin dildeki işlevi, ek farkına rağmen bu şahıslarda da canlı olarak süregelmektedir ve iki yönlü bir temel görevin "istek" yönündeki devamı niteliğindedir.

Yapılan bu açıklamadan sonra istek kipinin Türkiye Türkçesindeki tablosunu ve şahıslara göre çekimini şöylece gösterebiliriz:

Teklik:

1. şahıs: a) *-(y)-AyIm (al-ayım, başla-y-ayım, bil-eyim, gör-eyim)*
   b) *(-(y)-A-m)*[356] *(al-a-m, başla-y-a-m, bil-e-m, gör-e-m)*
2. şahıs: *-A-sIn (al-a-sın, başla-y-a-sın, bil-e-sin, gör-e-sin)*
3. şahıs: a) *-(y)-A (al-a, başla-y-a, bil-e, gör-e)*
   b) *-sIn/-sUn (al-sın, başla-sın, bilsin, oku-sun, gör-sün)*

Çokluk:

1. şahıs: -(y)-AlIm (*al-alım, başla-y-alım, bil-elim, gör-elim*)
2. şahıs:*-(y)-A-sInIz (al-a-sınız, başla-y-a-sınız, bil-e-siniz, gör-e-siniz)*
3. şahıs: *-sInIAr (al-sınlar, başla-sınlar, bil-sinler, gör-sünler)*

İstek Kipinin İşlevleri:

547. Gramer şekillerinde kendini gösteren işlev ayrılık ve incelikleri, genellikle zamana bağlı değişme ve gelişmelerle ilgili olarak dilin ortaya koyduğu yeni ihtiyaçlardan ve bu ihtiyaçları karşılayabilecek kullanış biçimlerinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle diğer kiplerde olduğu gibi istek kipinde de ekin "istek" temel görevi dışında yer yer "gereklilik, yeterlik, yetersizlik, emir, rica, tahmin, kabullenme, alkış ve kargış"a kayan ya da geniş ve gelecek zaman yerini tutan kullanılışları görülmektedir.

Aşağıdaki örnekler, ekin temel işlevi ile işlev kaymaları konusunda daha açık bir fikir verebilmektedir:

---

[356] Kalıplaşmış arkaik şekil olduğu için ayraç içine alınmıştır.

İstek Görevi İle:

547.1. Ekin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimleri çok yaygın ve genel bir kullanımdadır:

– *Aman yakalanma Kerimcan* ***göreyim*** *seni*...(K. Tahir, DA, 351).

– *Düzde yolumu kesti ateş kamçılı şeytan, Bre Hacı Bey! Heyvah! Atımı hoplatıp* ***geçeyim*** *dedim, düşündü,* ***yüzeyim geçeyim*** *dedim, boğazladı, ağaca* ***çıkayım ulaşayım*** *dedim, Hacı Bey söktü devirdi* (K. Tahir, DA, 312).

Yok artık ben ***gideyim*** *de sen gelirsin, birlikte döneriz, dedim* (M. Ş. Esendal, EOY, 52).

Sabahtan giderken genç kadınların, kızların gözleri ona kaydığını ***göreyim*** (M.Ş. Esendal, EOY, 54).

Dur ***çıkarayım*** *onları arkandan. Ben seni İstanbul'a alıp götüreyim. Bir daha hiçbir yere* ***çıkarmıyayım*** *da sen görürsün* (M.Ş. Esendal, EOY, 124).

Size bir gerçeği daha ***açıklayayım***... *Gizlidir ama siz bizim dostumuzsunuz!*.. (K. Tahir, EŞİ, 48).

Bana vaadedin ***bakayım*** *beni babamdan istemiyeceksin değil mi?* (A. H. Tanpınar, BŞ, 143).

Sular çekilmeye başladı köklerde
Isınmaz mı acaba ellerimde kan?
Ah! Ne olur bütün güneşler batmadan
Bir türkü daha ***söyliyeyim*** *bu yerde* (O. V. Kanık, BŞ, 26).

– *Hem bu haberi* ***vereyim****, hem de kirlileri toplayıp* ***götüreyim*** *dedimdi* (S. Çokum, AB, 110).

Birden şöyle düşündüm: Bu ağlayan adamla ne işimiz var bizim anne? Anneme ***gideyim****, uyandırıp böyle* ***diyeyim*** *ve biz annemle bu adamın evinden gidelim* (O. Pamuk, SE, 114).

Haçça kucağındaki çocukları silkip fırladı: "Ben ***kalkayım*** *ana sen dur" dedi* (F. Baykurt, YÖ, 32) vb.

Onlara yer bulmak kolay; yeter ki ***gelelim*** *desinler* (S.Faik Abasıyanık, BE 1, 160).

Üsküdar'da bir teyzem vardır, dedi. Gidip bir gün ***görelim.***

– ***Görelim*** (S. F. Abasıyanık, BE 1, 167).

– *"Karnınız aç mı? Biz şimdi yemek yedik, üzüm peynir* ***getirelim****, dedi* (H. Balıkçısı, DG, 52).

Biz de asker babasıyız. Ne deyip de asker kaçağını ***saklayalım*** (M. Ş. Esendal, EOY, 70).

– *Hayır... Önemi yok... şöyle oturunuz... çay* ***söyleyelim*** (K. Tahir, EŞİ, 155).

Höst adam gibi dinle, karı-kız lâfını gevelemek erlik değil! Fermanı da koy kesesine... Senin hesabın benimle... ***Çıkalım*** *er meydanına...* ***Bölüşelim*** *kozumuzu...* (K. Tahir, DA, 372).

*Görülmeyen şeyleri gören ve işitilmeyen şeyleri işiten ve bir hayâlin ve bir gölgenin içinde, yani bir tasavvurun imkânlarındaki hudutsuzlukla kâinatı idrak eden bir insan sıfatı ile eğlenecekti. "****İçelim*** *dedi* ***içelim!****"* (A. H. Tanpınar, AER, 311).

Rahmi:

– Ekmeği bizde ***yiyelim****, emmi diyor.*

– Yo be sarı beklerler (T. Buğra, YB, 21).

Uzatmayalım*; tabiî bu skandal üzerine Fraulein Hanbold ertesi günü palas pandıras pansiyondan ayrılmak zorunda kaldı* (H. Taner, ŞYY, 88).

Tekaüt olur olmaz refikaya dedim ki: "Allah razı olsun, bak işte tekaütlük ikramiyemizi aldık. Şu Horhor'daki babadan kalma dükkânı satıp üstüne ***koyalım****, inekçilik* ***yapalım****, ne dersin?"* (H. Taner, ŞYY, 126).

Kalktı yürüdü.

Hadi bir şeyler ***yapalım!"***

"Evet ***yapalım.*** *Bir yere* ***gidelim****. Hadi"* (O. Pamuk, SE, 92).

Ekin ikinci şahıs teklik ve çokluk çekimi ile kullanılışı birinci şahıslarda olduğu gibi yaygın değildir. Ancak üçüncü şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde aynı yaygınlık ve genellik süregelmektedir.

Tasarruf hakkında bir iki bilgin olsun Mevlâna'yı Yunus'u ***tanıyasın****, dininin kurallarını* ***öğrenesin*** *istedim, oldu. Tamam artık* (E. Işınsu, KDA, 46).

Sizler dünyayı ***göresiniz*** *diye, gece demeyip gündüz demeyip çalışacaktı onlar milletim. Bu güzellikler sizin içindi* (S. Çokum, KDY, 14).

Patronla konuştular. Telefonla. Giderken dedi ki... siz gelirseniz patronu ***arayasınız,*** *dedi...* (A. İlhan, KS, 65).

Haydi Abbas vakit tamam,
Akşam diyordun işte oldu akşam.
Kur bakalım *çilingir soframızı*
Dinsin *artık bu kalb ağrısı.*
Şu ağacın gölgesinde ***olsun;***
Tam kenarında havuzun
Aya haber sal ***çıksın*** *bu gece*
Görünsün *şöyle gönlümce* (A. Necdet, MTŞ, 262).

Delikanlı nafile yere gözlerin arkada ***kalmasın*** *!... Şimdiye kadar yapılanları* ***unutsunlar*** (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 128).

Fıkra ***gelsin*** *mi dersin?*
Hadi ***gelsin bakalım*** (M. A. Ersoy, S, 352).

Emeklilik adıyla amele gündeliklerinden kesilen yüzde onlar artık ***kesilmesin,*** *ya da bu kesinti bundan böyle üçe* ***bölünsün,*** *birini hükûmet, birini patron yerindeki Harbiye Nezareti, birini de ameleye* ***versin!*** *(****Bu*** *istek kabul edilmiştir). Şimdiye kadar kesilen paraların ne olduğuna amele temsilcileri* ***baksın.*** *Grevciler* ***cezalandırılmasın*** *(kabul edildi). Grevle geçen günlerin gündeliği* ***verilsin*** *(kabul edilmedi)* (K. Tahir, EŞİ, 38).

*Bayhoca, "****Görelim*** *yahu" dedi, biran, "****Giyinsin*** *de öyle* ***görünsün****" diye güldü* (K. Tahir, DA, 388) vb.

547.2. Birinci şahıslarda soru şeklinde ifade edilen istek kipi; birinci şahsa değil, ikinci şahsa yönelmiş istek görevindedir:

Gevenli yan gözle ona bakarak:

– Ben, dedi, yarın bir yol sana ***uğrayayım mı?*** "Yarın sana uğramamı ister misin?" (M. Ş. Esendal, EOY, 94).

Çocuk durdu, sonra doktora bakarak:

– ***Okuyayım mı?*** *diye sordu* (M. Ş. Esendal, EOY, 128).

– Anlayamadı mı acaba?

– ***Söyleyeyim mi*** *bir daha* (K. Tahir, EŞİ, 61).

– Aman şövalyem, ***inanayım mı?*** *Aman soylu efendim* (K. Tahir, DA, 22).

– *Ne dersin Kerim Can? Sezinledin mi birşeyler sen?.. **İnanayım mı** bu yobazın karalamasına?..* (K. Tahir, DA, 401).

Hasır taburelere çöktüler.

*– Çayları **söyleyelim mi?***

Selim:

– *Dur hele Osman! Acele etme **bekleyelim*** (S. Çokum, AB, 143) vb.

547.3. Atalarsözü, deyimler gibi kalıplaşmış şekiller ile halk ağızlarında, halk şiir ve hikâyelerinde veya tarihî devirlerdeki havayı aksettiren tasvirlerde, yer yer eski *-A* eki ile kurulmuş birinci şahıs istek şekillerine de rastlanır. Bunlar edebî eserlere daha çok aktarma yoluyla girmiş olan şekillerdir:

*Ey dost aşkın denizine **girem garkolam yürüyem yürüyem** ya hu **yürüyem**... Bülbül olup dalda **ötem** gönül olup ceset **tutam**.- Başımı elime alıp yoluna **verem yürüyem-yürüyem** ey yar **yürüyem*** (K. Tahir, DA, 110; F. Türkyılmaz, TKİ, 99).

*Yolumuza girdi Ali Melik Bey çabalaması yerini **bula***!

– Amiiiiin!

*– Muradı amacına **vara!***

– Amiiiiin!

*– Pirler, hak erenler alacası **ola!***

– Amiiiiin!

*– Bahtı **açıla yürüye**...*

*– **Yürüyeeeee***!

*– **Yürüyeeeee***!

*– Ünü yayıla **yürüye**...*

*– **Yürüyeeeee!*** (K. Tahir, DA, 94).

"Hereke'den çıktım yola,
Selâm verdim sağa sola,
Haydi, benim bu dünyaya garip gelmiş şairim,
*Yolun **açık ola*** (O. V. Kanık, BŞ, 101).

547.4. İstek kipinin ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde, istek işlevi yanında, aynı zamanda uyarı veya istek-emir arası bir işlev kayması söz konusudur:

*Alışverişte fazla oyalanıp da sakın tren saatini **kaçırmayasın!***
*Ağır git ki yol **alasın**.* (Ö. A. Aksoy, ADS, 116).

Ağaçtan ata ***binesin*** (Ö. A. Aksoy, ADS, 217).

Söylenenleri unutmayasın, yapılacak işleri sıraya ***koyasın.***

Güneş gözüne girmiş öğle üstü dünya kararmıştı. "Körbekör ***olasın*** *sefil Türkmen" demeye kalmadan davul sesini duyarak aklı büsbütün karıştı* (K. Tahir, DA, 376).

Son sözleri şu oldu: "Benli Nigâr beni ***kınamasın,*** *Kır At'ı ona getiremedim diye...* (A. K. Tecer, KK, 60).

Kalk, kızım, acı bize hizmetlerimizi unutturmasın. Kadınlar beyazlar ***giyinsin.***

Sağıcılar sağı ***sağsın*** *başucunda.*

Mızrağı yanında, talgası başında ***olsun.***

Kırk gün kırk kazan aş ***kaynasın.*** *Kırk gün kırk köle* ***azat edilsin.*** *Gece gündüz başucunda çıralar* ***yakılsın*** (A. K. Tecer, KK, 60).

Değil bu küçük sürahi dolusu suyu, bütün pınarları, bütün çeşmeleri, bütün denizleri ona bağlayabilirdi. El verir ki kendisini tekrar dışarda, bu evin dışında ***bulsun,*** *ayaklarının altında üzerine basacak beş on metre toprak* ***bulunsun*** *ve* ***kaçsın*** (A. H. Tanpınar, AER, 70).

*Dönüp Ali Emminin tabakasından bir sigara daha sardı ve hırslı hırslı "-****Helâl etsin****- diye güldü"* (T. Buğra, KA, 52).

O ulu çınara su yürümeliydi ki önce menevşeler ***açsın,*** *badem ağaçlarına da su* ***yürüsün*** (K. Tahir, KA, 55).

Birisi geliyor. Saklan Hasan. İkimizi bir arada ***görmesinler*** (S. Kocagöz, BŞİK, 53).

Efendi Hafız, duvarların nakışlarına, tavana göz gezdirdi. Bütün bu çizgiler yüreğindeki ağırlığı ***alsın*** *istiyordu* (S. Çokum, AB, 112).

Ertuğrul Beyimizin ulu ağacının en güzel dalıdır İstanbul. Dua edelim de ***kurtulsun.*** *O kubbeler, o türbeler düşman elinde kalmasın...* (S. Çokum, AB, 113).

Perdelerin ardından günün ağardığını farkettiğim zaman, bir koltuğun arkasına geçip oturduğumu saklandığımı hatırlıyorum. ***"Sabah olmasın!"*** *Böyle düşündüm. Kollarımla bacaklarımı sarıp, dizlerimi göğsüme çektim, başımı gömdüm:* ***"Sabah olmasın"*** (E. Işınsu, KDA, 179).

Lastik ayakkabılarıma kum ***dolmasın*** *diye dikkatle taa kayaların oraya ve plajın bittiği ve bir evin duvarının başladığı yere kadar yürüdüm* (O. Pamuk, SE, 118).

Felâket eve birdenbire ***girmesin*** *diye kapıyı açar açmaz kapadı* (M. C. Kuntay, Üİ, 295).

547.5. Bazı atasözleriyle, iyi dilek ifadesi ve yeminlerde daha güçlü bir istek işlevi görülür:

Alakargada alacağım ***olsun*** *alamazsam gözümü* ***oysun*** (Ö. A. Aksoy, ADS, 125).

Ağzımı yandıran ***aş olsun*** *başımı kıran* ***taş olsun*** (Ö. A. Aksoy, BAAD II, 219).

Bunlar gelip Karacahisarlıları ayaklandırmışlar. Kudurmuş, Rab-İsa, beterinden ***esirgesin*** (K. Tahir, DA, 17).

İki gözüm ***kör olsun*** *ki lâfını üstüme almadım* (K. Tahir, EŞİ, 142).

Ayaklarım ***tutulsun*** *ki ben oraya gidip de onlara bir şey söylemedim* vb.

547.6. İstek kipi bir kısım kullanışlarında da gerekliliğe kayan bir işlev taşımaktadır:

Ben size şurasını açıkça ***söyliyeyim*** *ki* "söylemeliyim ki anl.", *artık sizin yaptığınız hadd-i marufu çoktan aştı* (F. R. Atay, Z, 104).

Bekir yeniden söze başlayıp hem kızım sana ***söyleyeyim*** "söylemeliyim anl.", *ben bu Enver Ali'yi sevdim* (M. Ş. Esendal, EOY, 61).

– *Ben gidiyorum abla, dedi.*

Sen ne yaparsan yap. Gidip ***öğreneyim*** "öğrenmeliyim anl." *durumu...* (S. Çokum, AB, 111).

Bazen bir Kırkağaç kavununu eline alır bana döner:

– *Bir başka cins Kırkağaç derdi. Bunu ayrı* ***koyalım*** "ayrı koymalıyız". *Bu kışa dayanır* (S. F. Abasıyanık, BE 1, 165).

Şunu ***bilelim*** *ki ey Tanrı kulları, mal canın yongasıdır, ademoğlunun malı canına perdedir* (K. Tahir, DA, 430).

Herkes evlâdını almış, kapatılmış mektep. Çok fena şey! Hele bir anlayalım, neydi ***uyumayalım*** "uyumamalıyız" *arkadaş!*

Öyleyse ne ***yapalım*** "ne yapmalıyız". *Sen bir akıl ver* (Y. Kemal, İM, 6).

– *Kulağını ver, can kulağını... Beni sağlam işit... İslâma giren Tanrıyı her yerde var* ***göre!...*** "var görmeli" *peygamberden gayet* ***utana...*** "utanmalı" *Halka karşı edepsiz* ***olmıya*** *sakın... Töresiz iş* ***tutmaya*** *hiç... Kendinden büyüğe kasıntılı* ***olmıya...*** *Küçüğe kıyıcı olmaya... Sözünde yemininde* ***dura*** *sımsıkı... Kimselere haset* ***etmiye...*** *Doğru söze evet* ***diye...*** *Ayıp görse gerilip* ***örte*** *kendi günahlarını bilip... Çünkü yere güç yetmez, göke el ermez* (K. Tahir, DA, 388, 389).

Rahmi billur kadehini hasır örgülü binlikteki istafilina ile doldururken bunu düşünüyor ve amcasını haksız buluyor: "Herkes kendisi ***yapsın"*** "yapmalı" (T. Buğra, YB, 26).

547.7. İstek kipi soru hâlinde de çoklukla gereklilik işlevindedir ve yaygın bir kullanılıştadır:

Bugün ne ***yapayım?*** "ne yapmalıyım? anl." *bilemiyorum.*

Bu işe nereden ***başlıyayım*** "başlamalıyım" *ki karışıklık olmasın?*

Mehmet Kaplan'ın kitabının Yugoslavya'ya gittiğine mi ***sevineyim?*** "sevinmeliyim?" *Yoksa işletilen ters mantığa mı* ***güleyim?*** "gülmeliyim?" (Y. B. Bakiler, ÜK, 26).

Sizin yazlıktaki evinize hangi yoldan ***gelelim,*** *karadan mı? denizden mi?* "hangi yoldan gelmeliyiz?"

Bunu nerden ***bulalım?*** *Kimlere* ***ısmarlayalım?***

Önce kaç tezgâhımız var, ***bakalım*** *bir* ***sayalım*** (M. A. Ersoy, S, 354).

Bir yanda doğum neş'esi, bir yanda acı haber! ***Sevinsinler*** *mi?* ***Üzülsünler*** *mi bilemediler, şaşkına döndüler.*

İçinde bulundukları sorunu çözebilmek için nereye ve kime ***başvursunlar?*** "başvurmaları gerekir?" *dersiniz* vb.[357]

547.8. İstek kipinin yer yer istekte yeterlik, yetersizlik, imkân, güçsüzlük, kısıtlama işlevlerine kaymış kullanılışları da vardır. Yetersizlik özelliği olumsuz cümlelerde görülür:

---

[357] Başka örnekler için bk. Ercilasun, "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", ***Türk Gramerinin Sorunları***, C.1, s. 63.

Ağır otur ki bey ***desinler*** "diyebilsinler" (Ö. A. Aksoy, ADS, 116)

Akıl olmayınca ne ***yapsın*** *"*ne yapabilir" *sakal!* (Ö. A. Aksoy, ADS, 122)

Adnan'ı teselli etmek telâşının içinde hissizliğini kaybetmek istiyor. "Üzülme Adnan, ne ***yapalım*** "ne yapabiliriz, yapacağımız bir şey yok ki" *diyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 318).

Onlar sana görünmez ki ***göresin*** "görebilesin" (Ş. Karaca, DDK, 44).

Gücün yetmez ki büküp ***getiresin*** "getirebilesin" (Ş. Karaca, DDK, 74; F. Türkyılmaz, TKİ, 102/8).

Bebek Kanlıca, Büyükdere koyları tekrar unutulmuş saz sesleriyle dolacaktır. Neden ***olmasın****? Madem ki şair:*

Pekmezin ***olsun****, sineği Bağdat'tan gelir, diye bir lâf var, dedi. Bizim ağzımızın tadı, bebelerimizin canı kuvveti de bu işte...* (S. Çokum, AB, 133).

Kimisi Ali Fuat Paşanın Çerkes Ethemin, kimisi de Demirci Efenin yanında çarpışıyor. Lâkin bir türlü feraha çıkamıyoruz.

Nasıl ***çıkılsın*** *Atiye kardeş? dedi Firdevs Hanım. Önüne gelen paşalığını ağalığını ilân ediyor* (S. Çokum, AB, 134).

Ölmeden ***bir kerecik olsun*** *babamın yüzünü görmedim* (A.K. Tecer, KK, 23).

Bir ***süre olsun*** *burada yaşamak, büyük bir baht gibi görünmüştü bana* (S. Batu, İG, 14).

Yukarlarda ise hava öylesine soğuktu ki, şeytan ayaklarını oturmadan kıpırdatıyor, donan ellerini ***birazcık olsun*** *ısıtabilmek için avuçlarına hohluyordu* (N. V. Gogol, M, 138).

547.9. İstek kipinin özellikle üçüncü şahıs çekimlerinde ve bazen de tekrarlı anlatımlarda "her şart altında", "durumu kabullenme" veya "umursamazlık" anlamı veren kullanışları da göze çarpar.

Ne olursa ***olsun****, hayat güzel bir şeydi* (A. H. Tanpınar, MB, 17).

Bu kızı düşündükçe yüreği parçalanıyordu. Onu mes'ut etmeye çalışacaktı. ***Varsın****, istediğini* ***yapsın****, ne çıkar?* (A. H. Tanpınar, MB, 29).

Gelenlerin ve geleceklerin çoğu çiftçi! Öküzle ***olsun*** *makine ile* ***olsun*** *toprakla, sert, sarı, esmer buğday habbeleriyle ne zaman tekrar başbaşa gelecekler?* (A. H. Tanpınar, YG, 51).

Size bir kötülük ***ederse etsin****! Onlar hep bir, aynı şeylerdir.*

En fenası ***gece olsun gündüz olsun****, babamın hayali gözümden çıkmaz oldu* (A. K. Tecer, KK, 22).

Ben ne isem yine oyum, öyle kalacağım. Bırak babam istediğini ***yapsın****. Nasıl olsa muradına eremiyecek* (S. Kocagöz, BŞİK, 51).

– İsterse uykuda ***olsun****!*

Böyle bir yılanı öldürmek ürpertmiş milleti (F. Baykurt, YÖ, 21).

– Ülen Salih, harp gördün darb gördün ya hep eskisi gibi inatçısın. Papaza kızıp oruç bozmanın âlemi var mı? Üstelik haklı da Ali emmi...

– ***Olsun*** *benimki ne inad ne de kızma... temiz değilim o kadar. Hadi sen git, Allah kabul etsin...* (T. Buğra, KA, 49).

– Kaymakam Osman Bey de böyle der...

Bu söyleyen Mehmet'ti. Yusuf sertçe baktı.

– ***Desin*** *elbet. Bize öl deseler öleceğiz* (S. Çokum, AB, 149).

Yusuf güldü.

– ***Olsun****, bu kötü dünyadan kurtulmuş olurum ben de* (S. Çokum, AB, 149).

– Gazan mübarek olsun.

Salih Akşehir'e gelişinden beri ilk defa sırıtıyordu:

– ***Olsun bakalım****, bey* (T. Buğra, KA, 58).

*Salih Çerkes Reşit'e: "****Olsun bakalım****" deyince elinde kadehi o eski günlerdeki gibi cana yakın gülümseyişi ile masalarına geldi* (T. Buğra, KA, 59).

Nadir Hanım, Yusuf'a danışıp bize ahretlikle haber yollayacak.. ***Yollasın bakalım*** (M. Ş. Esendal, EOY, 146).

Sovyetler, artık Rusya yanlısı ***olsun*** *veya* ***olmasın****, her memlekette bir çeşit sol hareketi destekleme kararı aldılar* (E. Işınsu, KDA, 71).

– Anzavur kaçtı ya boşver, potinler ***eskisin varsın****.*

– *Biz vatan kurtarıyoruz burda, dedi.* ***Varsın*** *potinimiz çarığımız* ***olmasın*** (S. Çokum, AB, 123) vb.

547.10. İstek kipi "az kalsın" biçimindeki kalıplaşmış bir anlatımla, bir oluş ve kılışın neredeyse gerçekleşmek üzere olduğunu gösterir:

Az kalsın *ölümü bile kapının dışında bırakacaktık* (A.K. Tecer, KK, 59).

Yine böyle surat astığın bir gün ***az kalsın*** *yakalanacaktık* (S. Kocagöz, BŞİK, 89).

Geçirdiği başarısız ameliyat yüzünden ***az kalsın*** *gözlerini kaybedecekti* vb.

547.11. İstek kipinde, işlev bakımından yer yer geniş ve gelecek zamana kayan kullanılışlar göze çarpar:

Zavallı Deli Yunus'un ***dalayım dalayım*** "dalarım, dalacağım" *diye tutturduğunu duyar da Karakulak böyle kelepir dalgıcı ya bana bırakır mı hiç?* (H. Balıkçısı, DG, 50).

Sıkılmadan ***atayımmış****... Kuzum niçin* ***atayım*** *?* "atacağım?" *İnanmıyorsan eğer dur ki ben de* ***anlatayım*** (M. A. Ersoy, S, 209).

Fasulyeciyan:

– *Ha ha, güleyim bari. Hee senin neni* ***kıskanayım****?* "kıskanacağım?". *Sen bir garip çingenesin, vur beline kazmayı* (H. Taner, KAD, 36).

Eh gün ***ola*** "olur" *devran* ***döne*** "döner" *dedi Osman. Elbet bizim de müjde isteyeceğimiz zaman gelir* (S. Çokum, AB, 144).

Arslan Bey, aklını başına al yanlış yoldasın! Toy değilsin ki şüpheye ***düşesin*** "düşeceksin" (S. Çokum, HG, 55).

O kadar uzun boylu hesap yapma be kardeşim. 20 yıl sonra kim ***öle*** "ölür, ölecek" *kim* ***kala****?* "kalır, kalacak".

Neye elin pankartlarına dünyanın parasını ***kazandıralım****?* "kazandıracağız?" (T. Buğra, YB, 34) vb.

– *Bazen bu da bir çeşit cezadır. Vicdanıyla başbaşa bıraktım onu. Daha ne* ***olsun*** *?* "ne olacak?" *Hem evini yaktık. Az üzüntü sayılamaz bu* (S. Çokum, AB, 122).

Niye oralardan ***gelsin*** "gelir, gelecek" *düşman? Belki başka bir yoldan gelir, belki de hiç gelmez* (S. Çokum, AB, 128) vb.

547.12. İstek kipinin merak, şaşkınlık, çaresizlik, rica, ihtimal (olasılık), beklenmedik sonuç bildirme gibi işlev inceliklerine de rastlanır. Şaşkınlık, beklenmedik sonuç işlevinde kipin olumsuz soru şeklinde kullanılışı dikkat çeker:

– Hayır, dedim ***bunu*** *yapmayım. Bakın sabah olmak üzere... Bırakın evime* ***gideyim****. Burada artık uyumanın imkânı yoktur* (A. H. Tanpınar, AER, 164).

Koca Osman:

" Uzak mı ***ola****" diye korkuyla sordu. Kadın: "Uzakça" dedi.*

Koca Osman: "Ben öyleyse bu gece burada ***kalayım*** *da, öyle gideyim"* (Y. Kemal, İM, 335).

Fakat şu va'zedecek herze-gû acep kim ***ola****?*

Ne ***olsa*** *hiç ya... Nihayet sarıklı bu molla!* (M. A. Ersoy, S, 209).

Frenk şövalyesi, apansız anlamadığı bu dilden bir garip türkü tutturunca, Mavro şarap testisini kanatlanmış da uçuyormuş gibi şaşırmış bir an "İncil mi ***ola****" diyerek kulak vermişti* (K. Tahir, DA, 24).

– Kervan işi değil bu kez gelişimin sebebi... Bu kez işimiz daha tatlıdır ve de anan seni Kadir gecesinde doğurmuştur.

– ***Hayır ola****!*

– Kıpkızıl ve de şıkır şıkır üç yüz altını koynunda bil (K. Tahir, DA, 248).

Bana karşı... Benim şaştığım, "höst geri dur, ne yabanca söylersin!" diyeceğine... "vermezse kendi bilir, tepeler alırız" ***demesin*** *mi?* (K. Tahir, DA, 364).

Yakındı, Türk çavuşunun açık verdiğini, vururken kendini tehlikeye düşürdüğünü ***söylemesin*** *mi?* (T. Buğra, KA, 251).

Bir yemeğin suyu, tuzu, salçası, yağı kıvamını ***bulmasın****? Mayonez* ***kesilsin*** *? Görülmemiş şeylerdi bunlar Bahçeli'de ama artık görülüyordu* (T. Buğra, DEPS, 108).

Orhan baktı beğendi.

– ***Aşk olsun*** *Gavuroğlu!...* (K. Tahir, DA, 351).

Acaba şimdi de öyle mi idi? Kıçı kırık İtalyan askeri ta Akşehir'e ***dayansın****. Niko, Niko... O cennet çağında dostu Niko bir haysiyet lekesi olsun... Sonra da mor menevşeler* ***açsın****, badem ağaçları pütür pütür* ***olsun*** *ha?..* (T. Buğra, KA, 55).

Bir yanlışlık ***olmasın*** *? Masrafla beraber 10-15 bin liradan bahsediyordu* (A. H. Tanpınar, BŞ, 67) vb.

547.13. İstek kipi üçüncü şahıs çekimi ile iyi ve kötü dilek ifadelerinde de yer almıştır:

Hayrola! *dün akşam nasıl bir rüya gördün?*

Sözü geçen arkadaşım, bir iş üstüne gelen tanıdıklarının kendisine hemen ***kolay gele!*** *demelerini bekler.*

Yarın ola ***hayır ola!*** *Allah* ***vere*** *yanlış bir iş* ***yapmaya!***

Allah vermeye *ayağı kırılmış ve kötü bir duruma girmiş.*

Dünya değişti hanım, erkekler bir acayip oldular. Hemen Allah sonunu ***hayretsin*** (M. Ş. Esendal, EOY, 134).

*Bu işler olurken, alt üst olan bahçeyi ve bodrumu görüp de; "****kolay gelsin, hayrola****?" diyenlere hep aynı cevabı vermiştir* (...).

Kolay gelsin *dedi. Nazik Hanım* (S. Çokum, AB, 135).

Allah son gürlüğü ***versin*** (Ö. A. Aksoy, ADS, 130).

Allah ***rahmet eylesin*** *melek gibi çocuktu* (H. Balıkçısı, DG, 48).

Ağzını ekmek, eteğini ***yol açsın!*** (Ö. A. Aksoy, BAAD II, 220).

Bereket versin *öldü de kızcağız nefes aldı. Şimdi burada dinlenir diye düşündü* (A. H. Tanpınar, MB, 28).

Allah ***rahmet etsin,*** *kafasına koyduğu şeyi diline tesbih edenlerdendi* (A. H. Tanpınar, MB, 14).

Hişt, pişt. ***Uğurlar olsun****... Oldu mu ya...* (S. Kocagöz, BŞİK, 19).

Gözü ***kör olsun!*** *Kudurdu, Allah beterinden* ***saklasın****, Dursun Fakı birini ikisini pala tersiyle yıktı* (K. Tahir, DA, 320).

547.14. İstek kipinin birinci şahıs çokluk çekimindeki kalıplaşma ile oluşmuş bazı sözler yanlarındaki fiil veya başka türden sözlerin yardımıyla birer cümle açıcı, cümle kapayıcı ya da cümle bağlayıcıları olarak kullanılırlar:

Gel gelelim *Soroçin Belediye Başkanı geçmedi oradan o anda* (N. V. Gogol, M, 128).

Gene çekti... ***Gel gelelim*** *ayı yakalamayı bir türlü beceremiyordu, ama inadından da vazgeçmiyordu kurnaz şeytan* (N. V. Gogol, M, 129).

Dur bakalım*, mes'ele henüz korkulacak raddeye gelmedi* (S. Kocagöz, BŞİK, 51).

E bakalım *Recep onbaşı, çiftlikte ne var ne yok* (T. Buğra, DEPS, 21).

– ***Hadi bakalım****, yatıp uyuyun gayrı. Sen de o ölüleri unut* (S. Çokum, AB, 116).

Ben seni bilmez miyim Nazik Hanım? Gizli gizli yürütürsün işini. Öyle ortalığa ***dökmezsin****. Hadi,* ***de bakalım*** *şu kızın adını* (S. Çokum, AB, 135).

Musa Efendi,

– Adını işitmiştik bu Anzavur'un. Kuvayı Milliyeye karşıymış. ***Oku bakalım****...* (S. Çokum, AB, 107).

– Ne yapıyor peki karılar? Öyle oturuyorlar mı? Oturuyorlardır oturuyorlardır. Ha babam ***yağlansınlar bakalım****.*

– Ayşe ana, ambarlar eskisi gibi değil, niye yağlansınlar ki? (S. Çokum, AB, 131).

"Nasılsınız, ***bakalım****?" "İyiyiz babaanne"* (O. Pamuk, SE, 43).

– ***Ne yapalım*** *Firdevsciğim? Gönlüme hükmedemeyiz ki? Kimi isterse başımızla beraber...* (S. Çokum, AB, 135).

Şimdi de Söğüt'ün gençleri askere gidiyor bir bir. Evde kaldın demektir. ***Ne yapalım*** *kaderine küs...* (S. Çokum, AB, 130) vb.

II. EMİR KİPİ

(Alm. *Imperativ;* Fr. *impératif;* İng. *imperative;*
Osm. *siga-i emriyye*)

548. Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahsı da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez. Dolayısıyla, her şahıs için ayrı bir emir eki vardır. Yalnız

üçüncü şahıs çokluk çekimi, üçüncü şahıs teklik çekimindeki kip ekine, bir *-lAr* çokluk ekinin getirilmesiyle karşılanır.

Gramerlerimizde emir kipi ve kipin şahıslara göre çekimi konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüş, farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu farklılık özellikle kipin birinci veya üçüncü şahısları ile ilgilidir.

Muharrem Ergin ve bir dereceye kadar Emin Özdemir dışında kalan yazarlar, genellikle emir kipinin birinci şahsının varlığını kabul etmezler. Bu görüşün dayanağı, insanın kendi kendine emir vermesi mümkün olamayacağından, emir kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinin de bulunmaması gerektiğidir. Bu yazarlara göre emir kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimleri istek görevine kaymıştır ve istek kipi durumundadır.

Muharrem Ergin, emir birinci şahıslar için ayrı ayrı eklerin bulunduğunu kabul etmekle birlikte, bu eklerin son zamanlarda düşen "istek" birinci şahıs eklerinin yerini tuttuğu, bu yüzden de "istek" ve "emir" şekillerinin birbirine karıştığı görüşündedir.
Ergin, sonuç olarak birinci şahıs istek kipi için kullanılan ekin aslında istek işlevinde bir "emir" eki olduğunu belirtmiştir.[358]

Emin Özdemir ise, insanın yalnız kendi kendine değil kendinden uzaktakiler için de emir veremeyeceği görüşünden hareket ederek, bu kipin birinci ve üçüncü şahsının istek kipi ile birleşme eğiliminde olduğunu bildirmiştir.[359]

J. Deny ve A. N. Kononov'a gelince: Onlar emir kipinin yalnız birinci şahıs teklik çekiminin değil, birinci şahıs çokluk çekiminin de var olduğu görüşündedirler.[360] Buna karşılık İ. Necmi Dilmen, J. Nemeth, Tahir Nejat Gencan, Vecihe Hatipoğlu, Hikmet Dizdaroğlu, Haydar Ediskun, Kaya Bilgegil, Ömer Demircan, Faruk Timurtaş, Berke Vardar, Oya Adalı, G. L. Lewis, Tahsin Banguoğlu, Nurettin Koç, Sezai Güneş ve Mehmet Hengirmen gibi gramer yazarları, bu kipin birinci şahıs teklik ve çokluk şekillerinin bulunmadığı görüşünde ortaklaşırlar.

---

[358] *Türk Dil Bilgisi*, (1977), s. 298.
[359] *TDAY Belleten* 1967, s. 190.
[360] Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, s. 363; Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazyka*, s. 292.

T. Banguoğlu, bu görüşünün gerekçesini: "Buyuru, eydilen veya sözü geçene eydenin nazarî olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıkî sayılmaz" biçiminde açıklamıştır.[361]

Bize göre kipin birinci şahıs teklik ve çokluk (hatta üçüncü şahıs) çekiminin varlığını kabul etmeme görüşünde birleşenler, iki noktada yanılmışlardır: Birincisi, emir kipinin tarihî devirlerdeki görevlerini dikkate almadan, ondaki isteğe yönelen eğilimi yalnız Türkiye Türkçesindeki gelişme sürecine bağlamalarıdır. İkincisi de yalnız şekil üzerinde durarak, ekin Türkiye Türkçesindeki kullanılış biçimlerini, dilin malzemesine dayanarak derinlemesine incelememiş olmalarıdır.

549. Gramerlerde yer alan emir kipine ilişkin bu farklı görüşleri belirttikten sonra, kendi görüşümüzü şu noktalarda toplamak isteriz:

1. Emir kipinin birinci şahsı Türkiye Türkçesinde sonradan istek kipine yönelmiş ve "istek" işlevi kazanmış değildir. Bundan önceki bölümde istek kipini incelerken belirttiğimiz üzere (§ 544 ve öt.), Eski Türkçedeki *-AyIn, -yIn* ekleri daha o devirde "emir" dışında "istek" görevini de yüklenmiş bulunuyordu.[362] Bu görev ikiliği tarihî dönemlerden geçerek Türkiye Türkçesine kadar uzanagelmiştir. O hâlde, emir birinci şahıs ekinin eski devirlerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de 1. emir gösterme, 2. istek bildirme gibi iki ayrı işlevi söz konusudur. Yalnız şu farkla ki eski *-GA>-A* gelişmesi ile oluşan *-A* istek ekinin Türkiye Türkçesinde, birinci şahıslardaki canlı kullanılışı zayıflayıp körelince, *-AyIn, -AlIm* eklerindeki "istek" işlevi daha belirgin duruma geçmiştir. Bir de şu var ki, ekteki "emir" ve "istek" görevlerinin birbirine karışmaması için, emir şekli bu işlevi güçlendirici birtakım yardımcı ögelerle beslenmiştir. *Haydi **anlatayım**. **Bırakın açıklayayım**. **Kalkın gidelim** ve beğendiğimiz yere **oturalım**. Dur **bakalım**! nereye gidecek bu* (K. Tahir, DA, 349).

– *Hadi **bakalım** yiğitler savaş çorbasıdır bu görelim nasıl yumulursunuz* (K. Tahir, DA, 357) cümlelerinde, *-AyIm, -AlIm* ekleri

---

[361] *Türkçenin Grameri*, § 397: Buyuru kipi.

[362] Gabain, *Alt. Gr.*, §. 215; Tekin, *A. Grammar of Orkhon Turkic*, s. 187, §. 3. 28311.

ile karşılanmış birinci şahıs emir ifadesi vardır. Bu nedenle emir kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinin bulunmadığı görüşüne katılmak mümkün değildir. Ayrıca, bu durum tarihî devir gramerleri ile de tanıklanabilmektedir. Eski Türkçede emir kipi yalnız ikinci, üçüncü şahıslarda değil, birinci şahısta da emir işlevi ile kullanılabilmektedir: *bart-ayınmen* (KP 917) 'Ich soll brechen: *kırayım*, "kırmam gerek"; *Türük bodun* ***ölür-eyin*** *urugsıratayın tir ermiş* "(the Chinese) apparently said, 'let us (lit.: 'let me') kill and exterminate the Turkish people!: (Çin halkı) bırak beni Türk halkını öldüreyim, soyunu kurutayım, dermiş" (KTE 10)[363] örneklerinde de ekin bu işlevi açıkça görülmektedir.

Ekin birinci şahıslarda emir işlevi ile kullanılmadığı biçimindeki yanlış görüş, bizce Arap gramerinin etkisine bağlanmalıdır. Nitekim XIV-XVI. yüzyıllar arasında yazılmış olan gramerler, Arap dilinde birinci şahıs emir şeklinin bulunmadığını, buna karşılık Türkçede birinci şahsın da emir şeklinin bulunduğunu bildirmektedirler. Abû Hayyân, *Kitabü'l-idrâk* adlı eserinin "fiil" bölümünde "Emir ya gayip ya muhatap veya mütekellim 'konuşan' için olur."[364] "Emir müfret mütekellim 'Birinci şahıs yani konuşanın teklik şekli' olduğunda *bargayın, kelkeyin* denilmektedir. Arapça mütekellim için emir siygasının istimali pek nadir ise de Türk lisanında bilâkis pek çoktur"[365] açıklamasını yapmıştır.

Ettuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgât-it- Türkiyye yazarı da eserinin "Emir Kipi Ayrımı" bölümünde, kipin ikinci ve üçüncü şahıslarını açıkladıktan sonra, "emir kipinin birinci şahsında pekitme *alayım, alalım, alalık* gibidir." açıklamasını veriyor.[366]

XV. yüzyıl gramercisi Bergamalı Kadri ise, *Müyessiretü'l-ulûm*'unda bu konuya tam bir açıklık getirmiştir. Bir önceki bölümde istek kipini işlerken belirtildiği gibi (546.§) bu yazar eserin "Ma'lûmı Emr-i Gāyib" bölümünde, ekin birinci şahıs teklik ve çokluk biçimine de dokunarak şu açıklamayı yapmıştır: "Eger suâl iderlerse

---

[363] Gabain, age., §.215; Tekin, age., s. 187, §. 3.28311.

[364] *Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*, Caferoğlu yay., s. 152, §. 49.

[365] göst. e. s. 153, §. 49.

[366] TDK. yay., s. 88.

Eseri yayımlayan Besim Atalay'ın bu sayfadaki 505 nu'lu notunda: "Bu şekil istek kipi – iltizamî fiil şekli – olsa gerektir. Çünkü emir kiplerinde birinci şahıs (mütekellim) şekli yoktur; bir şahıs aynı zamanda hem emreden hem de emredilen kimse olamaz" açıklaması kabule değer bulunmamaktadır.

ya *bileyim* dınege ne dirsin ki mütekellim vahdehudur 'konuşanın teklik şeklidir' ve dahi *bilelüm* dınege ne dirsün ki mütekellim ma'al gayrdur, anuñ birle ki müstakbelden degüllerdür; zira müstakbel ihbarîdür, bunlar inşâîlerdür, pes lâzım oldı emrden ola."[367] Yazar açıklamasına devam ederek yine "Sual iderlerse ki lâzım gelür, bir şey hem âmir hem me'mûre ola. Cevab virüb dirüz ki, hakka ki emr bu arada kendü ma'nasına degüldür, belki emr bu arada mücerred iradeden istiâre olunmışdur ki bir işi *bileyin* dise bu sözden murâdı bilmek muradumdur dimekdür, ve ân ki *ey nefsüm saña buyururan ki filân kaziyyeyi bilesin* demek ola. pes kütüb-i Arabiyyedę emrüñ nehyüñ ma'lûmlarından mütekellimler gelmez dimekden de murād budur."[368] şeklinde bilgi veriyor.

Yukarıya aktarılan bu bilgi ve *bileyin* örneğindeki "bu sözden murādın *bilmek istiyorum*; ey nefsim saña *buyururam* ki filân kaziyyeyi *bilesin*" şeklindeki açıklama, bu kipin hem birinci şahıs çekiminin varlığını hem de emir ve istek işlevlerini yüklenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye Türkçesine gelince: Bu konuda yapılan bir araştırma[369] ve metinlere dayanan dikkatli bir inceleme; insanın kendi kendine de emredebileceğini ve emir kipinin yalnız şekil olarak değil, işlev bakımından da birinci şahıs çekimlerinin var olduğunu göstermektedir.

Yalnız burada şu noktaya da bir açıklık kazandırmak gerekir: Yukarıda işaret edildiği üzere, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde *-A* istek ekinin birinci şahıslarda zayıflamış ve körelmiş olması, bu görevi *-Aylm* eki üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ama buna rağmen, az da olsa *-Aylm* eki birinci şahıslarda yine emir görevi ile de kullanılmaktadır. A. Ercilasun'un 369. notta adı geçen yazısında belirttiği "İnsanın kendi kendine emredemeyeceği doğru değildir. Şu örnek insanın kendisine de emredebileceğini gösterir: *Ahmet dedim kendi kendime, kalk ve çalış* diyerek kendi kendisine emretmektedir" görüşü, ileride verilecek örneklerde görüleceği üzere, bir dil gerçeğini ortaya

[367] TDK, Caferoğlu yay. s. 25, 26 başı.
[368] göst. e. s. 26.
[369] Ercilasun, "Türkçede emir ve istek kipi" *Türk Gramerinin Sorunları*, C 1, s. 61-66, 66-72.

koymaktadır. Ercilasun'un verdiği şu örnekler de görüşünü desteklemektedir: "*Sonra bana ağır gelen bir şey varsa, o da frenklerin routine dedikleri şeydi. Her gün aynı saatte işe* ***git!*** *Yolda belirli dükkânlardan sigara kibrit* ***al!*** *Üsküdar'dan belirli vapura* ***bin!*** *Köprüde tramvay* ***bekle!*** *Tramvayı boş bulursan* ***bin!***" (Mavi Sürgün'den); "*Meğer yalanı bu imiş! Ne saçma bir yalan... hiç inanılacak gibi değil,* ***takın*** *yüzüne gülücüğünü kızım, haydi İlay... Dizlerinin titremesi olur mu şimdi, yalandır söylediği, iyi biliyorum, doğru* ***otur****, dik* ***otur, gülümse*** *İlay. Parmaklarını sıkı sıkı* ***kilitle*** *birbirine,* ***sık****, daha kuvvetle* ***sık*** (S. Çokum, ÇB).

Biz de öteden beri emir kipinin birinci şahısta istek kipi ile birleştiğini belirterek; bu kipin hem emir hem de istek görevini karşıladığı görüşünde olmuşuzdur.[370]

Demek oluyor ki, Eski Türkçedeki örneklerinde görüldüğü gibi, birinci şahıslar, düşünce bazında veya kendilerini ikinci şahıs yerine koyarak kendi kendilerine de emir verebilmektedirler.

Emir kipinin ikinci şahıs teklik çekimi tarihî devirlerde, fiil kök ve gövdesinin yalın kullanılışları dışında *-gIl* ekiyle pekiştirildiği hâlde, zamanla bu ek kullanılıştan düşmüş ve yalın biçimi yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Türkiye Türkçesinde ikinci şahıs teklik şekli herhangi bir ek almamakta, yalnızca fiilin kök ve gövde biçimleri ile karşılanmaktadır. Yalnız, metinlerde yer yer ikinci şahıs çokluk ekinin ikinci şahıs teklik çekimine de getirildiği görülmektedir. Bu durumda ek, yalnızca bir nezaket ifadesi taşır.

Emir kipinin üçüncü şahıs çekimlerinde kullanılan ekler *-sIn* ve *-sInIAr'*dır.

Emir kipi ekleri, birinci şahıs teklik ve çokluk çekiminde yalnız dil benzeşmesine, ikinci ve üçüncü şahısların teklik ve çokluk çekimlerinde hem dil hem de dudak benzeşmesine uyarlar. Buna göre kipin Türkiye Türkçesindeki çekim tablosu şöyledir:

Teklik:

1. şah. *-(y)-AyIm*: (*al-ayım, başla-y-ayım, tut-ayım*)
2. şah. -(eksiz) (*al!, başla!, tut!*)
3. şah. *-sIn/-sUn* (*al-sın, başla-sın, tut-sun*)

---

[370] "Türkiye Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 556, Emir Kipi'ne bk.

Çokluk:

1. şah. *-(y)-AlIm* (*al-alım, başla-y-alım, tut-alım*)
2. şah. a) *-(y)-In/-(y)-Un* (*al-ın, başla-y-ın, tut-un*)
   b) *-(y)-InIz/-(y)-UnUz* (*al-ınız, başla-y-ınız, tut-unuz*)
3. şah. *-sInlAr/-sUnlAr* (*al-sınlar, başla-sınlar, tut-sunlar*)

Emir kipinde ekin ana işlevi, tanımında belirtildiği üzere emirdir; bir işin bir kılışın kesinlikle yerine getirilmesi isteğidir. Aşağıda verilen örnekler ekin işlevini daha belirgin olarak ortaya koymaktadır:

*Esma belki buralarda dolaşmıştır. Şu çiçekleri koklamış, şu yapraklara elleri değmiştir. Hınzır kız, onu gördüğü hâlde, neden çıkmaz şuralara? "**Vazgeç** Yusuf" " **vazgeç**! Bu kız senin kısmetin değil..."* (S. Çokum, AB, 148).

Kezban:

Sana ceviz sucuğu vereceğim, dedi.

Aptal birdenbire sustu.

*– **Vir** hele.*

*– **Gel** ki vireyim!*

*– **Vir** hele.*

Kezban aptalı kolundan tuttu oturduğu yere getirdi.

*– Çök **bakayım**!* (Ö. Seyfettin, BL, 149).

*Ey yolcu **uyan**! Yoksa çıkarsın ki sabâha:*

Bir kupkuru çöl var, ne ışık var ne de vâha: (M. A. Ersoy, S, 431).

*Ey güneş! Siyah peçeli hatunum ay, sarı saçlı çocukların yıldızlarla başımızın üstünde **dolaş** ve bize doğru yolu **göster**!* (A. H. Müftüoğlu, Ç, 10).

*– **Gel bakayım**, ne oldu parmağına?*

– Kesildi...

*– Nerede kestin? **Getir bakayım**!* (M. Ş. Esendal, EOY, 122).

*Bana **anlat bakayım** şimdi: Şu bîçâre ocak,*

Zorbalar saltanatından ne zaman kurtulacak? (M. A. Ersoy, S, 399).

*Yusuf un şerefine dedi. **Hadi bakalım** afiyet **olsun*** (S. Çokum, AB, 145).

*– Höst! **Dur bakalım**!* (K. Tahir, DA, 349).

– *Uyumayalım arkadaş sende sıra* (K. Tahir, DA, 80).

– ***Dur** hele Osman! Acele **etme**. **Bekleyelim**...* (S. Çokum, AB, 143).

*Hadi **iş gör bakalım**, var mı ki imkân? Nerde?*

İkilik azmine hâil kesilir her yerde (M. A. Ersoy, S, 355).

*Benim yanımdan **ayrılma**!.. Seni görmezsem olamam. Bu otelde **kal**!* (S. Kocagöz, BŞİK, 52).

*Biz mektepliyiz. İş sahibi olan sensin, dedi. Şunlardan birini **beğen** işte...* (S. Çokum, AB, 144).

Daha durmakta mısın sefil!

Koş yetiş**... Nurettin Beye sezdirmeden, Osman Beye **söyle** binip **savuşsun (K. Tahir, DA, 347).

***Dur bakalım**! Nereye gidecek bu? **Yetişsin**! Dönmez köye... Toros'la cavlakları yola **çıkarsın**...*

*İmdat davulu **vurdursun**. yetişenleri de ardlarından **salsın*** (K. Tahir, DA, 350).

– *Bırak babamı... Atı yedekledi...*

– *Dışarda bin ki nal seslerini **duymasın** Kara Osman Bey...*

*Sarığı **çıkar**, gözcü varsa uzaktan köylü **sansın**...*

*Gençliğinde sayılı güzellerden olduğunu anlatmak için iki kahkaha arasında "kızına **bakın** anasının nasıl olduğunu **anlayın**" diyordu* (K. Tahir, EŞİ, 26).

***Kıpraşmayın**, sözümü **kesmeyin** ki iş işten geçmesin* (K. Tahir, DA, 370).

*Her tarafa gözcüler **koyun**. Kaleye girip çıkanları gözleyin. Geceleyin nöbeti **artırın**. Kapı kapandıktan sonra kuş bile **uçmasın** burçların üzerinden!* (A. K. Tecer, KK, 39).

*Yiğitlerim! Koçaklarım! Bu savaş en büyük savaşınız. Üç gün hiç kimse Çamlıbel'den **ayrılmasın**, kılıçlar **bilensin** . Topuzlar **denensin**. Okun ucunu zağlayın. Yayın kirişini **perkitin**. Atların nalı **değişsin**! Seferiniz kutlu **olsun**!* (A. K. Tecer, KK, 55).

Bolu beyi:

***Göndersin** Kır Atı, **vereyim** Ayvaz'ı.* (A. K. Tecer, KK, 66).

550. Öteki kiplerde olduğu gibi emir kipinde de, kipin dildeki kullanılış farklarının verdiği anlam ve işlev kaymaları dolayısıyla, istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış,

kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet gibi çeşitli görevler tespit edilebilmektedir. İşte bunlardan birkaç örnek:

– *Nureddin Bey kardaşım,* ***gel*** *beni* ***işit!*** *Sultan fermanıdır bu, şakası yoktur ve de ertelenmesi yoktur. Oğlanı* ***ver*** *alıp* ***gidelim*** *Eskişehir'e...* (K. Tahir, DA, 368) vb.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:
Sözün odun gibi ***olsun*** *hakikat tek*[371] (M. A.Ersoy, S, 208).
Mademki uyandın o medîd uykudan,
Bir parçacık ***olsun****, hadi hiç yoksa* ***kımıldan!*** (M. A. Ersoy, S, 430).

– *Ben* ***gideyim.*** *Ayşe Ana bizi böyle* ***görmesin*** "görmemeli" *dedi Esma* (S. Çokum, AB, 149).

Bağışlayın *komutanım. Bu iğrenç şeyleri yapmamazlık edemedim. Hastalıklar tedavi* ***edilmesin*** "edilmemeli" *denemez! Ama rezilliğin de bir gizliliği olmalı değil mi* (K.Tahir, DA, 36).

Ama ***ondan*** *önce karıncaya bile palan vuran Ahmet Çelebi'yi Galata kulesinden* ***uçuralım ki*** "uçurmalıyız ki" *dünyada uçmadan ve uçurmadan hiçbir şey yapılamayacağı* ***anlaşılsın!...*** "anlaşılmış olmalı" (S. Birsel, BŞM, 11).

O zavallı dövülürken benim yanımda tıknaz bir adam durup bakıyordu. Dişlerinin arasından: Gel taş ol da ***dayan!*** " dayanmak için taş olmalısın!" (H. Balıkçısı, MS, 19).

Bazen de gereklilik anlamı için emir kipi ile *gerek* kelimesinin birlikte kullanıldığı oluyor:

Değil mi saklanıyorsun, demek ki korkudasın
Ya çünkü korkan adamlar ***gerek ki saklansın.***
Değil mi korkudasın var kabahatin mutlak (M. A. Ersoy, S, 379) gibi.

Aşağıdaki örnekte de bir rica anlamı ağır basıyor:

Herif yumruğun nerden çıkıp çeneyi nasıl bulduğunu anlamaya çabalarken kollarını eldivenlerini çözmesi için zenci tayfaya uzattı.
– ***Durunuz, çıkarmayın*** *rica ederim! Biraz daha...* vb.

Ekin dua, rica, yardım isteme, sitem, yalvarma, kargış gibi işlevlere kayan kullanılışı oldukça yaygındır. Bunların bir kısmı da kalıplaşmış ifadeler hâlindedir:

---

[371] Ayrıntılar ve başka örnekler için 544-547.§'lardaki İstek kipi'ne bk.

Yetiş ayağının tozu olduğumuz peygamber
Yetiş her zaman diri olan varlığın ile
*Yetiş yak lâmbayı, **yetiş aydınlat** karanlığımızı,*
*Yetiş yeşillendir çöllerimizi, **yetiş dirilt** insanımızı* (S. Karakoç, GM, 62; F. Türkyılmaz, TKİ, 23).

*– Hayır, dedim, bunu **yapmayın**. Bakın sabah olmak üzere... **Bırakın** evime **gideyim**. Burada artık uyumanın imkânı yoktur* (A. H. Tanpınar, AER, 104).

*– Gözünüzü **seveyim**, dedi bizi **asmayın**... Ceplerinizi altın doldururuz.*

*– **Kes** dedi Yusuf. Haram parayla işimiz yok* (S. Çokum, AB, 125).

*Siz anlarsınız. Beni **bağışlayın** aziz komutanım, elveda!* (K. Tahir, EŞİ, 32).

*Tanrım, sen sağlığımızı bağışla, işimizi gücümüzü **rastgetir**, muhannese muhtaç **etme**!*

*Allah yolunu açık **etsin**! Tuttuğun altın **olsun**!*

*Tanrı cümlesinin yardımcısı **olsun**!*

*Geçenlerde ben etmiştim sözünü, lâf arasında yeri geldiydi de... "Çaresiz" dedim! "Buluruz" dedi; Allah razı **olsun**!* (K. Tahir, EŞİ, 54).

*– Kolay **gelşin** Fuat Bey...*

Neden yoruyorsunuz kendinizi?... (K. Tahir, EŞİ, 75).

*Şimdi bir başımıza çoban sopasıyla yedi düvelin karşısına çıkmak ne demektir? Kudurganlıktır bu... Resmen kudurganlık... **Bereket versin** akıllandı bizim alık milletimiz* (K. Tahir, EŞİ, 91).

*Allah yazdıysa **bozsun**! Gözünü toprak **doyursun** ! Ettiğini şeytanından **bulsun**! Leşine kargalar **konsun**! **Onmasın** inşallah, sürüm sürüm **sürünsün**. Kurt **işlesin** tenine inşallah. Yılancıklar çıkarsın da yılın yılın **yatsın*** (Y. Kemal, İM, 89).

İlyas:

*– Selim'e bizden önce görünmüşsün. **Aşk olsun** Yusuf Ağabey! dedi* (S. Çokum, AB, 145) gibi gündelik konuşma dili üslûbuna kayan metinlerde bunların çeşitli örnekleri vardır.

551. Diğer İşlevler İle:

Benimkisi düpedüz kaçaklıktır.

– Rica ederim!

– Kaçaklıktır. ***Olsun!*** "kabullenme" *Gitgide hiçbir utanç, hiçbir olay beni sarmıyor* (K. Tahir, EŞİ, 67).

– Hani binek?... Hepsi yüklü hayvanların?..

– ***Olsun!*** *yükleri indiririz aşağı...*

– Sonra yüklersiniz yeniden (K. Tahir, DA, 399).

– Gelir neredeyse ***meraklanmayın*** (K. Tahir, EŞİ, 227).

Bir selâm ***ver*** *be herif! Ağzın aşınmaz ya... Hayır,*

Ne bilir vermeyi hayvan, ne de sen versen alır (M. A. Ersoy, S, 351).

– Hayır Hariciyeyle ilgim yok. Savaş yüzünden yollar kapandığı için çalıştım. İspanya elçiliğinde...

– Az ***kalsın*** *"parasız" diyecekti. Dişleri sıktı* (K. Tahir, EŞİ, 28).

Umar mıydın: Cemaat bekleyip durdukça minberler...

Dikilmiş dört direk ***görsün****, serilmiş bir yığın mermer* "beklenmedik sonuç".

Umar mıydın: Tavanlar yerde ***yatsın****, rahneden bîtâb?*

Eşiklerden yosun ***bitsin****, örümcek* ***bağlasın*** *mihrâb?*

Umar mıydın: O, taş taş devrilen bünyân-ı mersûsun,

Şu vîran kubbelerden böyle son feryadı dem ***tutsun****?* (M. A. Ersoy, S, 419).

Şimdi kürsüye ***abansın*** *da senin Vali Bey*

Nutka ***gelsin*** *mi adam zannederek kendini?..* (M. A. Ersoy, S, 352).

Süleyman sır olmuştu. İzini bulana ***aşk olsun*** (S. Çokum, AB. 152).

İster misiniz, söküp götürmüşler; köşk değil, kümes bile kalmamış ***olsun!*** (K. Tahir, EŞİ, 62).

Yakışıklıyım. Omuzlarım geniş, boyum uzun... Böyle birinin ölümle kol kola dolaştığını, yakında ona teslim olacağımı nerden ***bilsinler!*** "bilebilirler" (K.Tahir, EŞİ, 135).

Sana dar gelmeyecek makberi kimler ***kazsın****?* "kazabilir"

Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın (M. A. Ersoy, S, 390).

Bu Hindiyayı vaktin birinde İngiliz bastı ya ... ***Say*** *ki bizi bastığı biçim* (K. Tahir, EŞİ).

Bugün yaygın bir kullanışta olan *sanki* zarfı da kalıplaşmış bir emir kipidir.

Kulaklarıma o kadar büyük bir gürültü çarptı ki ***sanki*** *dışarda gök gürlüyordu.*

İstanbul akşam alacasının derinliklerinde, yükselip alçalan anlaşılmaz sesleriyle ***sanki*** *inliyordu* (K. Tahir, EŞİ, 43).

"Ne oluyordu ***sanki****?..." diye tekrarladı* (A. H. Tanpınar, MB, 9).

552. Eserlerde yer yer emir kipinin cümledeki diğer ögelerin yardımıyla "tehdit" anlamı veren kullanılışlarına da rastlanır:

Bilirsin bilirsin, dediler. Matematik sorumuzu da biliyorsun ya, bunu da bilirsin. Hele bir ***bilme****!..* (Ş. Karaca, DDK, 86).

Az cüce asırların sessizliğine karışmış görünen ağaçların arasında kıpırtılı atlar, lâcivert üniformalı, fesli bir asker kalabalığı vardı. Aynı ses "Tüfeğini ***at****, karışmam ha!" dedi* (S. Çokum, HG, 198).[372]

Yukarıda verilen sınırlı sayıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, emir kipi yapısındaki diğer işlevlere kayabilme özelliğinden ve cümledeki bağlamla ilgili ögelerden yararlanarak, derin ve çeşitli anlatım inceliklerini karşılayabilecek kullanılışlara girebilmiştir.

III. DİLEK – ŞART KİPİ

(Alm. *Desiderativum; Wünschform ;* Fr. *desidratif;* İng. *desiderative;* Osm. *siga-i temennî*)*

553. Bir oluş ve kılışı "şart"a veya "dilek, istek ve niyet"e bağlayan bir tasarlama kipidir. *-sA* eki ile kurulur. "Şart" bildirme görevi ile kurulan öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız

---

[372] Türkyılmaz age. s. 52. Yazar, *emir kipi* için 34 işlev tespit etmiştir (*Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, s. 22-63). İşlev benzerlikleri ve yorum farkları dolayısıyla bunların bir kısmı birbirleriyle birleştirilse bile, yine de kipte cümle bağlamı ile ilişkili olarak önemli işlev kaymaları görülebiliyor.

* Batı dillerinde *dilek* ve *şart* ayrı kiplerdir. Bu nedenle şart kipi için başka bir terim vardır: Alm. *Konditional; Bedingungsform;* Fr. *conditionnel;* İng. *conditional.* Bu kip Osmanlı Türkçesi gramerlerinde de *siga-i şartiyye* olarak yer almıştır.

başına bir yargı taşımaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası bir yargı bildirmediği için de temel cümlenin zarfı durumundadır.

Ancak, belirtmek gerekir ki, bugün Türkiye Türkçesinde *-sA* eki ile kurulan bu kip aynı zamanda "dilek", "istek" ve "niyet" de bildirmektedir. Bu bakımdan, iyelik kökenli şahıs ekleri alarak çekime giren dilek-şart kipi 1- şart, 2- dilek, istek, niyet bildirme gibi iki yönlü ve birbirinden farklı iki temel görev yüklenmiştir.

Bu nedenle, bazı gramerler bu kipi yalnızca "şart kipi" terimi ile karşıladıkları hâlde, bazı gramerler bizim de benimsediğimiz şekilde bu kipi "şart-dilek" veya "dilek-şart kipi" diye adlandırmışlardır. Dilek-şart kipi, kullanımda "şart" görevi yüklendiğinde bir yargı bildirmediği hâlde, "dilek" görevi ile kullanıldığında: *Keşke masanın başına* ***geçsem*** *de gece yarısına kadar* ***yazabilsem!*** Örneğinde görüldüğü üzere, dileğe bağlı tam bir yargı bildirmektedir. Bu da biraz sonra işaret edileceği üzere ekin kökende "şart" ve "dilek, istek" bildiren iki farklı yapıya sahip olması ile ilgilidir. Esasen ekin tarafımızdan dilek-şart kipi olarak adlandırılması da kökendeki bu yapı ayrılığından ileri gelmektedir.

554. *-sA* eki ile kurulan şart kipinin, soyut bir tasarlamanın ifadesi olan ve bir yargı bildirmeyen bağlı bir cümle oluşturduğu konusunda gramerciler genellikle bir görüş birliği içindedirler. Yalnız Kaya Bilgegil, kendi gramerinde bu ortak görüşün dışına taşan bir farklı durum sergilemiştir. Ona göre "okul kitaplarının fiil kök veya gövdesine *-sa/-se* eklerinden birini getirmek suretiyle elde olunan şekli dilek-şart diye adlandırdıktan sonra, doğrudan doğruya ikinci kümeye sokması hatalıdır. Ancak bir temenniyi ifade ettiği takdirde dilek kiplerinden, bir şartı ifade ettiği takdirde de haber kiplerinden sayılmaları gerekir: *Ah, bir defa yağmur yağsa!* cümlesinde fiil bir temennimizi ifade ediyor, dilek kiplerindendir. Fakat, *Yağmur yağarsa köylüler sevineceklerdir* cümlesinde durum tamamen değişiyor, cümle *köylülerin sevinmesi için yağmurun yağması lâzımdır* yerine geçiyor, haber anlamı taşıyor."[373] olmalıdır.

---

[373] Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 262-263

Yazarın bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü temel cümle içinde, fiildeki yargıyı şarta bağlayan bir yardımcı parçayı anlam yorumundan geçirerek ve şekil değişmesine uğratarak değerlendiremeyiz. Dilde kullanıldığı biçimde ele almak zorundayız. Dolayısıyla şart kipini yargı bildirme dışında belirli zaman kaymaları da taşıyan bildirme kipleri arasına sokmak mümkün değildir.

555. Dilek-şart kipi içindeki şart kipinin neden bir yargı taşımadığı, dilek kipinin ise bir yargı bildirdiği hususu yukarıda işaret edildiği gibi doğrudan doğruya bu kip için kullanılan *-sA* ekinin şart ve dilek işlevlerindeki köken yapıları ile ilgili görünüyor.

Ayrıca, bugün bu kipi oluşturan *-sA* ekinin bir yandan "şart" bir yandan da "dilek, niyet, istek" görevini yüklenmiş olması, bizce, gramerlerimizde ve bazı araştırmalarda genel olarak kabul edildiği gibi *-sA* ekindeki bir görev dallanmasından çok ekin köken yapısında onu "şart"a veya "dilek"e yönelten bir yapı ayrılığının bulunmasından ileri gelmektedir.

Biz bir kipi oluşturan ekin işlevlerini ve bu işlevler arasındaki bağlantıları sağlıklı bir yöntemle ortaya koymak istiyorsak, o zaman ister istemez o ekin veya bir şekil birliği içindeki farklı eklerin köken yapılarına da eğilmek ve karşılaştırmaya zemin hazırlamak üzere kısaca onların tarihî devirlerdeki durumlarına da işaret etmek zorundayız.

Bilindiği gibi *-sA* dilek-şart kipi eki Eski Türkçede *-sar/-ser* (*-sAr*) biçimindedir.[374] Fakat XI. yüzyıldan başlayarak sondaki *-r* ünsüzünün eriyip kaybolması ile ek *-sA* (<*-sar*)'ya dönmüştür. Gerçi *Divanu Lûgat-it Türk*'te hem *-sA* hem de *-sAr* eki ile kurulmuş örneklere rastlansa da[375] *Kutadgu Bilig*'de yaygın olarak *-sA* biçimindedir.[376] Daha sonraki dönemlerde de *-sA* hâkim duruma geçmiştir.

Şart kipi kuran *-sa/-se* ekinin yapısı için birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır.[377] Bunlar içinde en tutarlı görüş G. J.

---

[374] Tekin, age., s. 185, Gabain age., s. 132, §.210'e bk.
[375] DLT. C.II, s. 12, 233, C.III . s. 39 aş.I.
[376] Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*, s. 135-140'a bk.
[377] Bu görüşler için Bang, *Studien zur Verglichenden Grammatik der Türksprachen I*, *SBAW* 1916, s. 116; II. s. 920'ye; Brockelmann, *Ost. Gr.*, s. 240; A'ya bk.

Ramstedt'in görüşüdür.[378] Ramstedt, Türkçede *-sa/-se* ekinin *(+sa-/+se-)* hem ad soylu hem de fiil soylu kelimelerden istek gösteren fiiller türettiğini, şart kipi kuruluşunun Türkçe, Moğolca, Mançu ve Tunguzca gibi Altay dillerindeki paralel gelişmesini göz önünde tutarak, bu ekin "istek, niyet" gösteren bir *+sa-/+se- (+sA-)* fiil türetme eki ile *-r* geniş zaman ekinin kaynaşmasından oluştuğu görüşündedir. Bu görüş bugün bilim alanınca da benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır.

556. VIII-XII. yüzyıl metinlerindeki *bak-sa-men, bil-me-se-sen, ag-sa, buz-sa-mız, ög-se* örneklerinde görüldüğü gibi *-sAr* ve *-sA* ekleri hep zamir kökenli şahıs ekleri alarak çekime girmiş ve yalnızca şart görevi ile kullanılmıştır. Bu devirde ekin tek bir işlevinin bulunması bundaki istek görevinin sonradan beliren bir görev dallanması ile mi yoksa *-sA* ekindeki yeni ve değişik bir yapı şekillenmesi ile mi ortaya çıktığı sorusunu hatıra getirmektedir. Bu konuda yaptığımız araştırma ve *Divanu Lûgat-it Türk*'te yer alan bazı şekiller. bize *-sA* ekindeki 1. şart, 2. istek, dilek, niyet görevlerinin farklı şekillenmelerden kaynaklandığı görüşünü benimsetmiştir. Şöyle ki:

-sA şart kipi eki, kökende G. J. Ramstedt'in belirttiği gibi[379] addan "istek" görevinde fiiller türeten bir *+sA-* eki ile bir *-r* geniş zaman sıfat fiil ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Daha sonra *-sAr* eki sondaki *-r*'nin düşmesi ile >*-sA*'ya dönmüştür. Dolayısıyla sıfat-fiil yapısındadır. Bilindiği gibi sıfat-fiiller sıfat veya daha geniş anlamıyla ile ad olarak kullanılan fiil şekilleri oldukları için dildeki işlevleri bakımından bir yanı ile ad bir yanı ile de fiil durumundadırlar. Bunlar şahıs ekleri alarak çekime girdiklerinde şahsa ve zamana bağlı birer çekimli fiil olurlar. Ancak şahıs ekleri almadıklarında, zaman kavramından uzaklaşarak ad sınıfında yer alma özellikleriyle cümle içinde bir fiile pekâla zarflık edebilirler. Hele *-r* ekinin düşmesinden sonra ondaki zaman bildirme görevi de yıpranmış olduğundan zarflaşma daha da kolaylaşmış demektir. İşte *-sA* eki ile kurulan şart kipi böyle bir gelişme ürünüdür. Yalnız başına bir yargı bildirmemesi ve temel cümledeki fiile zarf görevi ile bağlanması yukarıda açıklanan yapı ve kullanılış özelliği ile ilgilidir.

---

[378] "Zum Türkischen Konditional", *FUF* XXIX/3, s. 120-126.
[379] "Zum Türkischen Konditional", *FUF* XXIX/3, s. 120-126.

557. "Dilek" bildiren *-sA* ekine gelince: Bunun yapısı da kökende yine addan "istek, niyet, dilek" görevinde fiiller türeten bir *+sA-* eki ile fiilden sıfat-fiil oluşturan bir *-k* eki birleşmesine (*+sA-k*) dayanmaktadır. *Divan-ü Lûgat'it Türk*'te bu konuda doyurucu ipucu ve açıklamalar vardır. Kâşgarlı Mahmud eserinin "fiil sıygası" diye adlandırdığı bölümünde *-gAn, -DAçI, -GUçI* eklerinden sonra *-sAk* eki üzerinde de durmuş, ekin görevini "bir iş yapmasını dilemekle vasıflanan fail sıygası[380] veya "Bir işi işlemek azminde ve dileğinde olmakla vasıflanan faile örnek"[381] olarak belirtmiş ve dilek kipi kuran örnekler vermiştir. Verdiği örneklerden, bu ekin sıfat-fiil olarak kullanılışı dışında şahıs zamirleri, *ol* bildirme eki ve *er-* yardımcı fiili ile bir çekimli fiil gibi kullanıldığı da anlaşılıyor: *ol evge barıgsak ol* "o adam eve gitmek isteğindedir", *ol berü keligsek erdi; ol evge kirigsek ol; ol tavar terigsek ol* "o beri gelmek istiyor, o eve girmek dileğindedir, o mal toplamak arzu ediyor"[382] vb. Hatta Kâşgarlı, burada "Bu kuralı iyi belle" uyarısı ile bunun kurallı bir kullanım olduğuna da işaret etmiştir. Kâşgarlı'nın yaptığı açıklamalar ve verdiği örnekler *-sAk* ekinin bir "dilek, istek, niyet" sıfat-fiil olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Şimdi burada açıklanması gereken nokta *-sAk*'tan *-sA*'ya geçiş *-sAk*>*-sA* gelişmesidir.

Bizce *-DI* geçmiş zaman eki ile *-DUk* sıfat-fiil kaynaklı geçmiş zaman eklerinin birbirine karıştırılarak dil hafızasında *-DUk* sıfat-fiil ekindeki *-k* ünsüzü nasıl bir şahıs eki olarak kabul edilmiş ise *-sA* şart eki ile *-sAk* sıfat fiil ekinde de böyle bir karıştırma olmuş ve dil hafızasında *-sAk*>*-sA-k* biçiminde yanlış bir ayırımla *-k* eki şahıs eki olarak kabul edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla bu ayırımdan sonra *-sA* şart eki ile *-sA* dilek eki tek şekil yapısına dönüşmüştür. İşlev ayrılığı ise süregelmiştir. *-sA* eki ile kurulan şart kipinin bir yargı ifade etmemesine karşılık dilek kipinde bir yargının bulunması da bizce ekteki bu yapı farkından ileri gelmiştir. *-sA* dilek-şart kipinin XIII. yüzyıl metinlerinden başlayarak zamir kökenli şahıs ekleri yerine iyelik

[380] DLT. C. II, s. 168.
[381] DLT. C. II, s. 257.
[382] DLT. C. II, s. 55.

kökenli şahıs ekleri ile çekime girmiş olması da görüşümüzce ondaki bu ek ayrımı ile ilgilidir.[383]

Böyle bir tarihî gelişme süreci geçirmiş olan *-sA* eki, bugün Türkiye Türkçesinde iki temel görev yüklendiği ve her temel görev de kendi içinde bir takım işlev dallanmalarına uğradığı için, biz aşağıda dilek-şart kipinin işlevlerini 1. şart kipi, 2. dilek kipi olarak iki ayrı alt bölümde ele almak durumundayız:

1. Şart Kipi Kuran -sA Eki:

558. Bu kip, konuya girerken belirtildiği üzere, temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan ve kendisi yalnız başına yargı bildirmeyen bir tasarlama kipidir. Şahıslara göre çekim şeması şöyledir:

Teklik:
1. şah. *-sA-m*: *al-sa-m, başla-sa-m, gör-se-m, iste-se-m*
2. şah. *-sA-n*: *al-sa-n, başla-sa-n, gör-se-n, iste-se-n*
3. şah. *-sA*: *al-sa, başla-sa, gör-se, iste-se*

Çokluk:
1. şah. *-sA-k*: *al-sa-k, başla-sa-k, gör-se-k, iste-se-k*
2. şah. *-sA-nIz*: *al-sa-nız, başla-sa-nız, gör-se-niz, iste-se-niz*
3. şah. *-sA-lar*: *al-sa-lar, başla-sa-lar, gör-se-ler, iste-se-ler*

Aşağıdaki örneklerde ekin işlevi açık olarak görülebilmektedir:

Eğer beni tanımayacaklarından emin ***olsam*** *neden küçük bir nutuk söylemeyeyim* (A. H. Tanpınar, AER, 47).

Dikkat de ***etsem*** *Sungur Alp Beyin Yusuf olduğunu nereden bilirim* (M. Ş. Esendal, EOY, 136).

"Süngerci olup sünger çıkarmaya ***koyulsam*** *çocuklarımızı yetiştiririz" dersiniz* (H. Balıkçısı, DG, 58).

Kızların birini önüme birini ardıma bindirip ***sürsem, geçsem,*** *kızar ki Gurgan Hatun, kudurur...* (K. Tahir, DA, 399).

---

[383] *Divanu Lûgat-it Türk*'teki *-sAr* eki ile ilgili daha başka örnek ve açıklamalar ile, *-sA* şart-dilek kiplerindeki görev ayrılıkları konusunda ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır?" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 160'a bk.

Görseniz *bu genci beğenirsiniz. Yalnız mühendis değil, ustabaşı* (M. Ş. Esendal, EOY, 63).

Bulsan *çıkartabilir misin Anadolu toprağından savaş atını? Yasak değil mi kayının vurulmuş* ***yakalansan!*** (K. Tahir, DA, 45).

Saçak altında o gözler uzanan kaşlardan;

İki şimşek dolu gök sanki, yanarsın ***baksan;*** (M. A. Ersoy, S, 377).

Fındıklı kıyılarına basamak basamak inen bu bahçe renk renk, ***arasan*** *bulunmaz çiçeklerle doludur* (S. Birsel, BŞM, 43).

– Az yer dolaşmadık. Hepsinin ucuca ***getirsen****, bir dünya eder* (S. Çokum, AB, 123).

Karşına çulsuz biri ***çıksa*** *sana gönül vermiş biri... Sen de ona biraz meyilli* ***olsan****.. varır mıydın?* (S. Çokum, AB, 15).

Bu gün bir telgrafı vardı Şart Havad ajansının... Verdiği haberi ***duysa*** *ne kadar sevinirdi şuradaki güzel Rus hanım* (K. Tahir, EŞİ, 57).

Rahmi bu dileklerin içten olduğuna ***inansa*** *teşekkür edecek* (T. Buğra, YB, 29).

Avukatlıktan elde ettiği kazanç da küçümsenemez. Ama Rahmi, ***"amcam olmasa*** *zor bulurduk böyle bir evi" der* (T. Buğra, YB, 33).

Bu gergin zemberek bir defa ***kırılsa*** *ortaya kim bilir neler, ne korkunç ifritler, ne zalim manzaralar çıkardı* (A. H. Tanpınar, AER, 63).

Bunun ile beraber olduğu yerde durmaktan da korkuyordu. Biraz ***kalsa****, bütün vücudunu ve düşüncesini görünmeyen bir takım eller yakalayacaklar, (....) sanıyordu* (A. H. Tanpınar, AER, 63).

Hani babasının bir lâfı vardır. "Taşı ***sıksa*** *suyunu çıkarır..." diye. İşte bu kadın da öyleydi* (S. Çokum, AB, 132).

Yusuf'un şuralarda durduğunu bir ***görse****, neler demez...* (S. Çokum, AB, 137).

Şimdi gelip de bir dokunan ***olsa*** *Salih kudurmuş gibi yelerde yuvarlanır, bağıra bağıra, böğüre böğüre ağlardı* (T. Buğra, KA, 51).

Doğru ***yürüse*** *Kerpiçliğe varacaktı. Kerpiçlik bahçelerinin yanında idi* (T. Buğra, KA, 52).

Zengin olmak imkânı ***kalmazsa*** *kim çalışır?* (K. Tahir, EŞİ, 21).

*Eğer bir yıla kadar **yıkılmazsa** bu Allahın belâsı bolşeviklik, dumandır hâlimiz...* (K. Tahir, EŞİ, 22).

Bir zaman müftehir olmuş mu aceb harice? Yok.

*İyi amma, a beyim, şöyle **bakınsak**,*

Bir alay Mekteb-i Âli denilen birçok, yerin var. (M. A. Ersoy, S, 354).

*Elde olmayan mutsuzluklardan kimi sorumlu sayabiliriz? **Saysak** onlara haksızlık etmiş olmaz mıyız* (S. Batu, İG, 18) vb.

559. Şart kipi cümle içindeki kullanılış biçimleri ve işlev kaymaları yoluyla yine şarta bağlı bazı görev ayrılıklarına da uğramıştır. Bunların başlıcalarını şu noktalarda toplayabiliriz:

559.1 Temel cümledeki yargının gerçekleşmesini "her şart altında her ne olursa olsun" biçiminde bir kabul ve kararlılığa bağlayan şart işlevi ile: Bu işlev, genellikle *kim?, ne?, hangi?, nerede?, nereye?, nasıl?* gibi soru zamirleri ile yapılan şartlı cümlelerde ve şart kipi ile istek kipini veya olumlu olumsuz şart kiplerini art arda tekrarlayan anlatımlarda göze çarpar:

– *Sen git de söz geçir deliye!*

*Ne **söylesen** kızıyor... Hak şaşırtmasın kulunu,*

Adamcağız çıkar evden tutar köyün yolunu (M. A. Ersoy, S, 349).

*Hâlâ, için için ilk yurtla, ilk yemişin ve ilk eşin hasretini çekiyoruz. Nereye **gitsek**, neye **baksak**, ne **yapsak** gönlümüz yaslı, gözlerimiz yaşlıdır* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 27).

*Ot nedir? Alelâde bir nebat. Mübarek hayvan, bunu kesip koparıyor, çiğneyip öğütüyor, sonra iki arka bacağının arasından süt tesmiye ettiğimiz o lıkır lıkır, bembeyaz mayii beşeriyete ihsan ediyor. Ne vakit **düşünsem** başım döner, müfekkirem durur, nefesim kesilir.* (H. Taner, ŞYY, 124).

*Arkadaşlar **nasıl olsa**, misafir odasında sehpaların üzerinde yer. Bana gelince... **nerede olsa** tıkınırım, o da tasa mı* (E. Işınsu, KDA, 61).

Zamanla nasıl değişiyor insan!

*Hangi resmime **baksam** ben değilim.*

Nerde o günler, o şevk o heyecan (A. Necdet, MTŞ, 263).

Kışlarda akşam
Dağlarda her çam
Nereye ***baksam***
Nigâr Nigâr der (A. K. Tecer, KK, 69).

Nereye ***gitsem*** *işte bu bilmeceyi çözmeye çalışırım* (S. Çokum, AB, 152).

İstese *de* ***istemese*** *de onların teklifini kabul etmek zorunda kalmıştı.*

Zaman yeterli ***olsa*** *da* ***olmasa*** *da elindeki işi bitirmeliydi* vb.

559.2. Şartın gösterdiği oluş ve kılış ile temel cümledeki fiilin gösterdiği oluş ve kılış arasındaki zıtlaşma işleviyle. Şart kipi burada "kabullenmeye" veya "şarta" rağmen "gerçekleşmeme" anlamlarında bir işlev yüklenmiştir. "... dığı hâlde", "...rağmen" zarflarının yerini tutar gibidir. Çok kez de anlatım *de* ve *bile* bağlaçlarıyla güçlendirilmiştir:

Deniz... diyorum... Onun bize içimizden söylediklerini kolay kolay anlayamayız, ***istesek*** *bile* (S. Batu, İG, 8).

Artık ne yapabilirler oradan? Bir katı söz diyecek ***olsalar,*** *seslerini duyuramazlar* (S. Batu, İG, 8).

Oysa ki Eckhard, sistem kurabilmiş bir filozof da ***sayılsa****, bir aşk adamıdır daha çok* (S. Batu, İG, 9).

Ufukları çiçek gibi ***açsa*** *da her kıvrımı, her büklümü ayrı belirse de gene sessizliği, gene de gizliliği dile getirirler* (S. Batu, İG, 15).

Bir kadının uzun yıllar tanıdığımız bile ***olsa****, tepkilerini hesaplayabilmek kolay iş değil...* (S. Batu, İG, 12).

A kardeşim, insanoğlu kırk santimetre kalınlığında Antalya çamurundan battal direk ***olsa*** *bile yontula sendelene kağıt helvası gibi incelir* (H. Balıkçısı, DG, 53).

Dünyada inanmam hani ***görsem*** *de gözümle*
İmam olan kimse gebermez bu ölümle (K. Tahir, EŞİ, 33).

Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele hak namına haksızlığa ***ölsem*** *tapamam* (M. A. Ersoy, S, 362).

Kötüleşmesi, arsız yüzsüz olması mukadderdi. Hatta öyle olması kadere karşı ***gelse*** *bile artık lâzımdı* (T. Buğra, KA, 50).

Nedir örümcek ağı gibi dört dört yanından odaya çakılmış olan nöbetçiler oraya çıkmamıza evetlik göstermeyeceklerdir. ***Gösterseler*** *de rüzgar öylesine üfürür, öylesine vuruş kırış patlatır ki bir dakika duramayız vesselâm* (S. Birsel, BŞM, 5).

Bence DP mevcudiyetini, rolünü tarihî seyri içersinde tamamlamıştır. Bir daha ***doğsa*** *bile, o eskinin tekrarı veya kopyesi olamayacaktır* (S. Çokum, KDY, 153).

Şu garip gürültü tedirgin etmişti onu bu kez. Ne ***yapsa*** *ne* ***etse*** *kurtaramıyordu kendini ondan* (D. Yılmaz, FY, 202).

Al bu sigarayı da bundan sonra hemen yarın kartonlarla göndereceğim. Amma... yer yerinden ***oynasa*** *bir tanesini bile içmeyeceksin* (T. Buğra, GE, 184; F. Türkyılmaz, TKİ, 89).

Karanfil ***desen****, o da Yunanlı kardeşlerimizden kariofillon! Rumlar buna garifalo derler* (B. Akyavaş, SSN, 3).

559.3. Şart kipinin yer yer "kararsızlık", "tahmin", "tercih" veya şüphe bildiren işlevleri de göze çarpar. Sorulu şart cümlelerinde kararsızlık, tekrarlanan şart kiplerinde "tahmin" işlevi ağır basar:

– Biraz yürüdük...

– Geçtiğin nasıl yerdi?

– Nasıl mı yerdi?.. Unuttum görür müsün derdi?

Yokuş mu ***desem****? İniş mi* ***desem****?*

Uzun mu ***desem****? Geniş mi* ***desem****?*

Sulak mı ***desem****? Hayır mı* ***desem****?* (M. A. Ersoy, S, 350).

İşte yine dükkânında kendi kabuğuna çekilmiş, gözlükleri burnuna düşmüş, gazete okuyordu. ***Seslense*** *mi? Hayır oraya bir duvar örülmüştür. Görünmez bir duvar* (S. Kocagöz, BŞİK, 85).

Kâtibin hakkı var bay Abdülkerim... Sebebi yalnız bu ***olsa*** *gerek* (S. Kocagöz, BŞİK, 94).

Vakit dar ***olsa gerek****,*

– Hep içim ürpererek

Diyorum

Vakit dar ***olsa*** *gerek* (A. M. Dıranas, Ş, 107).

Ben

– Hayır! Yıldızlarda Tanrı ***gülse*** *gerek...*

O

– Tanrı ***gülse*** *gerekmiş, hıh yıldızlarda!*

Garip âşık, nasıl da gözü yukarda (A. M. Dıranas, Ş, 50).

Hünkâr dedi "Koca! Pek yaman soldun!
Egerci bellesin benim katımda,
Bir sır ***olsa gerek*** *bu ilk atımda*
Bu sihirli oku nereden aldın?" (Y. K. Beyatlı, KGK, 72).

Yeni kuşak sanatçılarının günlük tutmaya aşırı bir ilgi göstermelerinde, kısalıkları dolayısıyla nesirden çok şiir yazmalarında, bu günü gününe yaşamanın da büyük bir payı ***olsa gerek*** (S. K. Yetkin, GG, 5).

Gerçek duygum olmamasına rağmen terslenmek için ***olsa gerek*** (E. Işınsu, KDA, 62).

Şunu da götüreyim. Aletlerim ***olsa*** *gerek içinde* (N.V. Gogol, M, 15).

Ne iş ne güç ne de çoluk çocuk, ***eylese eylese*** *beni kararından bir kadın eyleyebilir* (T. Uyar, T, 88; F. Türkyılmaz, TKİ, 87).

Babası Safa Bey'e hiç benzemez ***olsa olsa*** *biraz Nizam Ağa'ya çekmiş* (S. Çokum, HG, 100; F. Türkyılmaz, TKİ, 87).

Bu ***olsa olsa*** *bir ormanın bütün ağaçlarını teker teker tanımaya benzer* (A. H. Tanpınar, YG, 107).

Yeniçerilerin ruhlarını bu mavi sonbahar göğünde görür gibi oluyordu. Bu ümit ışığı ***gelse gelse*** *böyle olağanüstü bir görüntüden gelebilirdi* (D. Yılmaz, FY, 174; F. Türkyılmaz, TKİ, 87).

Niko çakır keyifdi. Gülerek elinden tuttu:

– Kiraz hırsızlığına gittin ***desem*** *daha kirazlar çıkmadı bile...* (T. Buğra, KA, 56).

559.4. Soru zamirlerinden sonra gelen üçüncü şahıs teklik çekimindeki şart kipinde, bazen "şaşkınlık" ve "beklenmedik" bir sonuç işlevi yer alır:

Birkaç asılsız gitmiş ki; Frenk keşişinden Kara Taunun dermanın sora... Ne ***dese*** *iyi kara namussuz? "Ben yerinden haber aldım taun maun yoktur"* (K. Tahir, DA, 17).

Genç adam maaş günü evine bir şeyler satın alıp gelmiş. Ertesi akşam işim var diyerek eve çok geç gelmiş. Ne ***yapsa*** *beğenirsin? Bütün maaşını kumara yatırmış ve kaybetmiş.*

Geçen gün kapı çalındı. Kapıyı açtım karşıma kim ***çıksa*** *dersin? Kendisini on yıldır görmediğim İzmirli arkadaşım Yaşar!* vb.

559.5. *Bak, ha, eh, ya* gibi kelime ve ünlemlerin yer aldığı cümlelerdeki şart kipi, tehdit işlevi de yüklenebilmektedir:

Bak hele bize madik atacakmış ***gelse*** *de boyunun ölçüsünü bir alsa!*

Gözünün içine şöyle bir ***baksa*** *da ona nasıl ateş püskürdüğümü bir anlasa bari!*

Hah şöyle, ***gelecekse*** *gelsin de karşı karşıya açıkça bir kozlarını paylaşsınlar!* vb.

559.6. Yalın veya zaman gösteren sözlerle birlikte kullanılan şart kipi "-IncA, -DIğI zaman" zarflarının yerini tutan bir işleve de sahiptir:

Kafa orman gibi lâkin, o bıyık hep budanır;

Ne ayıptır ***desen*** *anlar, ne* ***tükürsen*** *utanır* (M. A. Ersoy, S, 354).

Kâmil Bey, bu yakışıklı çocukluk arkadaşının uğradığı hakareti ne zaman ***hatırlasa*** *dehşete yakın bir üzüntü duyuyordu* (K. Tahir, EŞİ, 46).

Ne zaman bize ***gelse*** *oturup eski günlerimizden de söz ederiz* vb.

560. Şart kipi *-sA*, zamanla canlı işlevindeki bir aşınma veya kayma ile kalıplaşmış birtakım yeni şekiller oluşturmuştur. "Sebep", "tahmin", "güçlendirme", "zıtlık", "ilâve", "açıklama", "sorma", "hayret", "tercih", "teklif", "üsteleme" "boş verme", "yaklaşma", gibi anlam incelikleri taşıyan bu kalıplaşmış şekiller, gramer yapıları bakımından birer cümle açıcı veya cümle bağlayıcıları durumuna gelmişlerdir. Bunlardan bazıları, önceki cümleyi bir sonraki cümleye bağlama görevini üstlenmişler ise de büyük bir çoğunluğu sonraki cümleyi önceki cümleye bağlama görevi ile kullanılır. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki[384] bu kalıplaşmış şekillerin başlıcaları: *baksana, baksanıza, bana kalsa, bana kalırsa,*[385] *ben olsam, bana sorarsan, bilsen, böyle de olsa, böyle olsa bile, canın isterse, daha*

[384] Ayrıntılar için Bağlaçlar 857,858, 861. §'lara bk.

[385] Yukarıda sıralanan örneklerin bir kısmı basit kip yapısında olduğu hâlde, *bana kalırsa, bana sorarsan, doğrusunu istersen, daha olmazsa* gibi işlevler birleşik kip yapısındadır. *-sA* şart ekindeki kalıplaşma olayını toplu biçimde gösterebilmek için basit zamanlı ve birleşik zamanlı kipleri birbirinden ayırmadan bu bölümde toplu olarak göstermeyi uygun bulduk. *-sA* şart ekinin bir de ek fiiller ile kalıplaşması vardır. Bunlar için 572.§'a bk.

olmazsa, dikkat ederseniz, dikkat edilirse, doğrusunu istersen, doğrusunu isterseniz, doğrusunu söylemek gerekirse, görünüşe bakılacak olursa, ne olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, hiç olmazsa, isterse, istersen, isterseniz, işin aslına bakarsan, ne kadar olsa, nasıl olsa, ne olsa, niçin derseniz, niye dersen, olsa olsa, ona bakarsan, nasıl desem, nasıl olsa, ne de olsa, vb.'leridir.

Yukarıda sıralanan şekillerden anlaşılacağı üzere, bunlar ya tek kelime olarak ya kelime grubu (yahut da müstakil birer cümle) hâlinde kullanılan bağlayıcılardır. Aşağıda verilen örnekler, kipteki kalıplaşmayı daha açık olarak ortaya koyacaktır:

Malî durumu iyiden iyiye bozuldu her hâlde. ***Baksana*** *bakan keçileri kaçırdı* (H. Taner, HDDBS, 116).

Nuri dayanamadı:

– Mümtaz, ***bana kalırsa*** *onun hayatını yazacağın yerde bir tarafta rastlarsan öldür, daha iyi olur...* (A. H. Tanpınar, H, 260).

Niye bu kadar zahmet ettin halacığım... ***Bilsen*** *ne kadar üzüldük bu iş için* (A. H. Tanpınar, SAE, 134).

Şimdiye kadar bir türlü işin içinden sıyrılamadı, neden dersiniz? ***Bana sorarsanız*** *düzensizliğinden derim.*

Uzay bize yeni bir medeniyet ilham edecek midir? İkinci soru bu. ***Bize kalırsa*** *bu noktada da fazla iyimser olmamalı* (S. Karakoç, İD, 8).

– Erenler pirin hikmetini unutma... Sonra sizin o renk dediğiniz şey, ***ben olsam*** *aşk derdim ya, asıl merhum Dede Efendimizde...* (A. H. Tanpınar, H, 240).

– Koca bir binlik sayıldı babasına, boru değil. Sen dediğimi dinle, ben onun gönlünü ederim...

– ***Beni dinlersen*** *gitme. Birkaç gün geçsin, belki unutur* (O. Kemal, HÇ, 34).

Bu kitapların ve benzerlerinin anlattığı imkân bolluğu içinde mi yaşıyorlardı? ***Böyle olsa bile*** *kendisi kaçmıyor muydu?* (A. H. Tanpınar, H, 46).

Gidip bir düşüneyim. Amir Beyi... ben idare ederim. ***Daha olmazsa*** *lokantacı sürgünün imzaları var dosyasında, ben imzayı imzaya benzetmeyi beceririm* (N. Sepetçioğlu, KMI, 343).

– Öyle ise bir gidip görelim, yahut Emirgân'a çağıralım..

– *Zaten seni tanımalarını istiyorum.* ***Doğrusunu istersen****, biraz geciktik* (A. H. Tanpınar, H, 170).

Salih kendinden geçmişti:

– *Bak* ***istersen****, dedi, hani şu güne bakan var ya, fasulye sırıklarının ortasında?... Onun da göbeğini delivereyim sana* (T. Buğra, KA, 147).

– *Ada vapurunda... Adile Hanımla berabermişsiniz. Sana selâmı var...* ***İsterseniz*** *öğleden sonra gelin, sizi gezdireyim, dedi* (A. H. Tanpınar, H, 110).

– *Biz öğleden sonra çarşıya çıkıyoruz, istersen sen de gel.*

– *Hayır gelmiyeceğim.*

– ***Canın isterse!***

Kendi kendime, biz gurbetin insanlarıyız diyorum. Mesafelerin terbiye ettiği insanlar. Onun aşkı, ıstırabı, hürriyeti. Tarihimiz, sanatımız; ***hiç olmazsa*** *halkta böyle* (A. H. Tanpınar, H, 231).

Bu ne ***yaparsa yapsın****, hangi mutlak veya erişilmez iklimlerde dolaşırsa dolaşsın, insanoğlunun hayatın kanunları içinde yaşamasıydı* (A. H. Tanpınar, H, 160).

Şimdiye kadar hiç tavsiyelere uymadı. Bundan böyle ***ne yaparsa yapsın****, bize ne...*

Fakat nereye gitsin. Han yok otel yok. Düşünür taşınır!

– ***Ne olursa olsun****, der, torbayı yine koltuğuna asar, usulca evden çıkar* (A. Rasim, GA, 83).

Zekâi kızardı. O geceyi hatırladı. Bunu Güllü de hatırlamıştı. ***Ne olursa olsun*** *nefis bir geceydi* (O. Kemal, HÇ, 318).

Üstelik Salih bu sokaktan böyle tek kollu, tek kolunda pis bir torba ile geçmek istemiyordu. Bu iş ***nasıl olsa*** *olacaktı ama ilkin verdiği bir korku vardı, bu da az şey değildi* (T. Buğra, KA, 17).

Bu iş ***nasıl olsa*** *olacaktı ama ilkin verdiği bir korku vardı* (T. Buğra, KA, 17).

Çiftliğin idaresi için ***nasıl olsa*** *bir çiftçi başıyla bir kâtibe ihtiyaç vardı* (O. Kemal, HÇ, 324).

Çiftliğe Cemşir'in kızı yahut bir başkası hanım olmuş. ***Kim olursa olsun****. Onun için hepsi birdi* (O. Kemal, HÇ, 118).

Ne kadar değişik, güzel bir dostluk onlarınki. ***Nasıl desem,*** *coşkun kalın çizgilerle başlayıp da zamanla incelen* (A. H. Tanpınar, H, 306).

Halk gözüyle görüyor ve sinirleniyordu. ***Ne kadar olsa*** *mutaassıp* (P. Safa, Bİ, 166).

Kazancı sınırlı olduğu hâlde, temiz ve şık giyinmek istiyordu. ***Ne de olsa,*** *o da bir insandı ve kendine göre zevkleri vardı.*

Bence bu yeni masalı yaratacak olan bizim maziyi inkârımız veya bu işteki yaratma irademiz değildir. ***Olsa olsa*** *yeni bir hayatın hızıdır* (A. H. Tanpınar, H, 83).

Tepsinin üstünde bir teneke kutu vardı. ***Olsa olsa*** *sabah kahvaltısı(!) diye düşündü Kâmil Murat* (H. Kukul, ZT, 13) vb.

2. Dilek Kipi Kuran -sA Eki:

561. *-sA* eki ile kurulan ve dilek-şart kipi içinde yer alan dilek kipinde, şarttan isteğe yönelmiş "niyet" ve "tasarlama" hâlinde bir "istek" bir "dilek" görevi vardır. Daha önceki bölümde (§. 544 ve öt.) gördüğümüz *-AyIm, -AlIm*; *-sIn/-sUn* ve *-A* ekleri ile kurulan istek kipinde, bir dereceye kadar "emir"e de kaymış bir "istek" hâkim olduğu hâlde, dilek-şart kipi içindeki istekte, daha çok bu türlü "niyet" ve "dilek" hâlinde tasarlanmış bir isteğin ağır bastığı görülür. Her iki istek kipini şekil bakımından olduğu gibi anlam bakımından da farklı duruma getiren özellik, işte işlevlerindeki bu ince ayrılığa dayanmaktadır. Bazen cümlede yer alan *ah, bari, keşke* gibi sözler isteği daha belirgin ve güçlü duruma getirmiştir:

Kendini öldürenlere "delirdi" derler. Ah keşke ***delirebilsem*** (K. Tahir, EŞİ, 34).

Ah önemli bir iş ***yapabilsem*** *de kendimi astırabilsem* (K. Tahir, EŞİ, 40).

Bu taşındır diyerek kâbeyi ***diksem*** *başına;*
Ruhumun vahyini duysam da ***geçirsem*** *taşına;*
Sana gök kubbeyi ***alsam*** *da nidâ namıyla,*
Kanayan lâhdine ***çeksem*** *bütün ecramıyla;*
Mor bulutlarla açık türbene ***çatsam*** *da tavan;*
Yedi kandilli Süreyyayı ***uzatsam*** *aradan;*
Sen bu âvizenin altında bürünmüş kanına,

Uzanırken gece ***getirsem*** *yanına,*
Türbedarın gibi ta fecre kadar ***bekletsem;***
Tüllenen magribi, akşamları ***sarsam*** *yarana...*
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana (M. A. Ersoy, S, 390).

Ah bir sabah ***olsa*** *bu uğursuz gece, hayal, hakikat, kendinden gelen her şeyi alıp* ***götürse****, ben yine iki ile ikinin dört ettiği dünyada kendimi* ***bulsam****...* (A. H. Tanpınar, AER, 60).

Bu vartayı ***atlatsa*** *ve yine her akşam anasının yanına* ***gitse****, her hafta Belkıs'a ders* ***verse*** *bahtiyar olacaktı* (M. C. Kuntay, Üİ, 326).

– Çok iyi biliyorsun ki kızcağızım, yazarken daima böyle olursun. Bir çeşit, ee nasıl ***söylesem****, evet bir çeşit kriz geçirirsin* (E. Işınsu, KDA, 9).

Sana ne ***ikram etsem****, bilmem ki...*
– Zahmet etme Aleko.. amca (S. Çokum, AB, 140).

Yahu sen bunları ***giymesen*** *daha iyi edersin, dedi Yusuf* (S. Çokum, AB, 123).

Ben kuzum sevgiyi ***yazsam*** *ya derken soru ve cevaplar birbirini takip etti* (E. Işınsu, KDA, 91).

Su kayağı daha zordur. Bir kere suyun üstüne ***çıkabilsem*** (O. Pamuk, SE, 54).

Nilgünlerin evinin önüne geldim baktım kimsecikler yok. ***Telefon etsem*** *bunları ona* ***anlatsam****, Hayal* (O. Pamuk, SE, 163).

Ah bir ***sorabilse****?* ***Dese*** *ki "aylardır yatağım, yorganım hep diken"* (S. Çokum, AB, 150).

Ağzımı yaktığına göre ***aş olsa****, başımı yardığına göre* ***taş olsa*** (Ö. A. Aksoy, BAAD, 219).

Kereste fabrikasının güçlü bir dinamosu vardır. Rıza Efendi ondan yararlanıp evlere elektrik vermeyi bile düşünüyor; ama karşısına; "aletirik de ne?" diye çıkanlar da var. Bir ***başarsa****! Rahmi; "bir* ***koparsa*** *şo işi" diye düşünüyor ve kadehlerindeki iki parmak rakıyı bir dikişte bitiriyor* (T. Buğra, YB, 8, 35).

Amele birdenbire:
– ***Gitsek*** *mi?*
– Öteki:
– Gidelim, dedi (S. F. Abasıyanık, BE, I,19).

– *Peki, o bindiğin at mıydı?* ***anlasak*** *neydi?*

– *Bilir miyim? Yalnız dört ayaklı bir şeydi* (M. A. Ersoy, S, 439).

Tekrarlayan Rahmi:

– *Biz de* ***gitsek*** *emmi, çift kapaklı gümüş serkisof da uygun buluyor bunu.*

– *Gidelim ya...* (T. Buğra, YB, 21) vb.

562. *-yA!* ünleminin, y-'si eriyerek kısalmış bir biçimi olan *-A!* ünlemi ile genişletilen dilek kipi, çok güçlü bir istek görevindedir. İstek kipindeki bu güçlenme dolayısıyla işlevinde emire kayan bir özellik hâkimdir. Bu özelliği nedeniyle yalnız ikinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde yer alır:

Neymiş arkadaşlarını getiriyor, kumar oynuyorlarmış! Şimdi kumar ayıp mı? Bir oynamayanı ***göstersene!*** (M. Ş. Esendal, EOY, 54).

Ey dipdiri meyyit iki el bir baş içindir. ***Davransana*** *eller de senindir baş da senindir* (K. Tahir, EŞİ, 33).

– *Aferin filozofmuş* ***desene****.(...)*

– *Var mıydı okuması yazması* (A. H. Tanpınar, AER, 17).

*Küçük bir horoz bir kavanozun içinden çatlak sesile öterek kanatlarını şakırdatıyor ve arada bir "****gelsene gelsene****", "Abdullah, Abdullahçık, gel" diye onu çağırıyordu* (A. H. Tanpınar, AER, 59).

Baba, sana söylüyorum, duymuyor musun? Sigaramı ***yaksana...*** (S. Kocagöz, BŞİK, 115).

Mehmet oturduğu yere iyice yerleşip merakla,

– ***Anlatsana*** *onbaşım, dedi* (S. Çokum, AB, 114).

– *Ah vire Salihimu, sen gelmişsen ha... Hristo* ***baksana*** *vire* (T. Buğra, KA, 59).

"Çöz" diye seslendi. "Recep, neredesin, ***çözsene!****"* (O. Pamuk, SE, 6).

*"****Otursana*** *şöyle" dedi Cemil* (O. Pamuk, SE, 11).

"Hırsız mısın sen, ***versene!****"*

"Hayır. Hırsız filan değilim ben", dedim (O. Pamuk, SE, 194).

– *Vali Bey,*

Şu hitabeyle tavanlardan uçan efkârı,

Tutamazlarsa küçük görmeyiniz huzarı,
Siz ki yirminci asırlardasınız ***baksanıza****,*
Bizim on dördüne dün basmış olan asrımıza (M. A. Ersoy, S, 353).

Ayşe "Nerede Sabriye teyzenin evi? ***Göstersenize*** *anneciğim" diye mızmızlanırken, Nermin sekiz yıldır görmediği İstanbul'a bir zaman baktı* (K. Tahir, EŞİ, 30) vb.

IV. Gereklilik Kipi

(Alm. *Notwendigkeitsform*; Fr. *nècessitatif*, İng. *necessitative*; Osm. *vücubî sigası, siga-i vücubî*).

563. Gramerlerimizde şimdiye kadar "gereklik",[386] "gerekirlik",[387] "gerekmelik"[388] ve "gereklilik"[389] gibi birbirinden farklı terimlerle karşılanmış olan *gereklilik kipi,* bir oluşun bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir. Bugün *-mAlI* eki ile kurulur.

563.1. Bu kip, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru, Oğuzcaya özgü yeni bir ek türü olarak ortaya çıkmıştır. Yapısı bakımından *-mA* fiilden ad türetme eki ile *-lU* (<*-lıg*) sıfat ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. O dönemde daha tam olarak bir kip oluşturamamıştır. Henüz sıfat fiil eki durumundadır. Adlaşmış fiillerde, ad çekimi ekleri ile bir ad gibi yahut da *ol-* yardımcı fiili ile bir yüklem gibi kullanılır. Örnekleri seyrektir: *Hana* ***gönder-melüsin*** *gönderdiler... gāzilere* ***vermelüsin*** *virdiler... her ne kim yerinde*

---

[386] Gencan, *Dilbilgisi*, s. 286; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, §. 496; Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka* (çev.), s. 326,; Ediskun *Yeni Türk Dilbilgisi*, s. 183; Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 47; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 443; Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller*, s. 17; Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri*, s. 148, Koç, *Yeni Dilbilgisi*, s. 244; Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 224.

[387] Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, s. 372, mad. 619.

[388] Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, s. 464.

[389] Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, s. 338; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 270; Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 132; Zülfikar, *Yabancılar İçin Türkçe Dersleri*, s. 127; Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 78; Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, s. 71; Güneş, *Türk Dil Bilgisi*, s. 197.

komalıdur, *kodular* (AP. 51-2); *ne yarar ki* ***istemelü olalar*** 'istemelidirler' (SN, 38); *Ol ekin tamamu* ***biçmeli olur*** 'biçilmesi gerekli olur' (QV. 102)[390] vb.

J. Deny, Eski Anadolu Türkçesi için *kul karavaş* ***yazılmalu olsa*** "yayılmak gerekiyorsa" *nefer deyü yazalar* örneğini vermektedir.[391]

Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için özel bir ek yoktur. Bu görev, *-mAk, -mA* mastar ekleri *-sA* şart ve *-A* istek kipleri üzerine *gerek* kelimesinin getirilmesiyle (*bilmeñ gerek, söylemek gerek, gitse gerek, gerekdür kim korkmayasın, vācibdür ki 'aybın saklayalar* vb.)[392] karşılandığı için, *-mAlU* eki gereklilik kipi kurma görevini daha geç bir dönemde kazanmış olmalıdır. Nitekim *Kitâbü'l-idrâk* ve *Ettuhfetü'z-Zekiyye'*de böyle bir ek yoktur. Bergamalı Kadri'nin *Müyessiret'ül-ulûm* 'unda *-mAlU* eki vardır. Ancak yazar eserinin "İsm-i mensûb" bölümünde, *-lU* ekindeki farklı bir işleve işaret etmek üzere şu açıklamayı yapmıştır:

" Ve daḫı eger et *kaynamalu*, aş *bişmelüdür* disek bunuñ gibiler kezalik ism-i mensûb degüllerdür; *-lu (-lü)* bunlar da edat-ı takrîbdür, ya'ni etüñ pişmesi ve kaynaması yakîn oldu dimek ma'nasınadur".[393] Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki *-malU* eki bu dönemde daha bir ad niteliğindedir. Ekin *-mAlU>-mAlI* değişimi ile gereklilik bildirme işlevini kazanabilmesi herhâlde daha sonraki Osmanlı Türkçesi dönemindedir.

563.2. Zamir kökenli şahıs ekleri olarak çekime giren gereklilik kipinin Türkiye Türkçesindeki çekim tablosu şöyledir:

---

[390] Mansuroğlu, "Das Altosmanische", *Fundamenta I*, s. 173, §.3222.
[391] *Türk Dili Grameri*, s. 468, §.818.
[392] Korkmaz, Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, *Marzubān-nāme Tercümesi*, s. 171, §. 153; Korkmaz, "Türkiye Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C 1,, s. 556: Gereklilik kipi, Karahan, Erzurumlu Darîr, *Kıssa-i Yûsuf*, s. 103, 104; Kıpçakçadaki *-mak kirek* şekli için bk. Karamanlıoğlu, Seyf-i Serâyî, *Gülistan Tercümesi*, s. LXXVII.
[393] TDK, Atalay yay., s. 53.

Teklik:
1. şah. *-mAlI-y-Im* (*al-malı-y-ım, gör-meli-y-im*)
2. şah. *-mAlI-sIn* (*al-malı-sın, gör-meli-sin*)
3. şah. *-mAlI- dIr* (*al-malı-dır, gör-meli-dir*)

Çokluk:
1. şah. *-mAlI-y-Iz* (*al-malı-y-ız, gör-meli-y-iz*)
2. şah. *-mAlI-sInIz* (*al-malı-sınız, gör-meli-siniz*)
3. şah. *-mAlI-dIrlAr* (*al-malı-dırlar, gör-meli-dirler*)

Gereklilik Kipinin İşlevleri

564. Gereklilik kipinin ana işlevi, yukarıda belirtildiği üzere, yapılması tasarlanan bir işin gerekli olduğunu bildirmektir. Ancak, bu gereklilik emir biçiminde bir gereklilik değil, daha çok içten gelen, konuşana bağlı bir gerekliliğin ifadesidir. Bu kipten, gereklilik yerine getirilmediği takdirde bir sakınca doğacağı anlamı da çıkarılabilir.

Öteki tasarlama kipleri gibi, gereklilik kipi de dildeki ve cümledeki kullanılış biçimlerine bağlı olarak işlev kayması yolu ile bazı farklı işlevler kazanabilmiştir. Gereklilik dışındaki diğer işlevleri "tahmin", "kararsızlık", "şart", "hayret bildirme" diye gösterilebilir. Aşağıda verilen örnekler bu işlev ayrılıklarını daha yakından göstermektedir:

564.1. Gereklilik Bildirme:

Hasta meydanda, tedâviye cidden muhtaç
Yalınız ***görmeliyim*** *nerde hekim, nerde ilâç?* (M. A. Ersoy, S, 351).

Bu kitapta bahsettiğim şahsiyet ve hâdiselerle yetki bakımından temasımın ne olduğunu şimdiden ***söylemeliyim*** (F. R. Atay, Z, 8).

Suriye ve Hicaz tabloları arasında bu çadır devletlerden birinin hikâyesini ***anlatmalıyım****:*
Bu bir Emîrliktir; Emîr'in ismi Suud'dur (F. R. Atay, Z, 103).

Oysa yemeği ***unutmalıyım****. Ne yapıp yapıp Mordohay'la, yağmurun küstahlığıyla, bitişikteki çekişmeyle* ***oyalanmalı****, yemeği* ***unutmalıyım*** (A. İlhan, KS, 28).

Dün Aniel'e İsviçreli yazar dedim, ama bu sözün onu anlamamak olduğunu da bu gün ***belirtmeliyim*** (S. Batu, İG, 11).

İçerde Orçun vardı! "Bulaşıkları ***yıkamalıyım*** *diye düşündüm* (S. Çokum, KDA, 131).

– *Çalışabiliriz, bir lâftır. Hemen* ***çalışmalıyız*** (A. H. Müftüoğlu, GH, 8).

Uzlet, dedim ki, bâzı ruhlar için hem saray, hem bahçe, hem de mâbettir. Lâkin, o sarayı biz ***döşemeliyiz****; o bahçeye biz* ***dikmeliyiz*** *ve o mâbedin mihrabını biz* ***oymalıyız****; bunun için de çok zengin, çok sabırlı, çok hünerli* ***olmalıyız*** (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 30).

Haydi iş başına. Gözümüzü dört ***açmalıyız****. Bu gece bütün işimizi* ***görmeli*** *yarın sabah da şafakla* ***tüymeliyiz*** (S. Kocagöz, BŞİK, 89).

Hem canım siz değil miydiniz, çocukları ana babalarının durumlarından suçlu tutamayız... sosyeteyi olabildiğince etkilemeye ***bakmalıyız*** *diyen?*

" Ben bir durup ***varmalısın*** *diyorum, bir gün sonra da belki daha iyi birisi çıkar, diyorum* (M. Ş. Esendal, EOY, 65).

Leyâle karşı o tûfân-ı fecri ***görmelisin****:*

Hudâ bilir şaşırırsın, donar kalır hissin! (M. A. Ersoy, S, 294).

Kimse duymadan ***ölmeliyim***

Ağzımın kenarında bir parça kan ***bulunmalı*** (O. V. Kanık, BŞ, 53).

"... Osman Bey duymalı ki ben sana ***sormalıyım*** (K. Tahir, DA, 266).

Toprak ***ölmeli*** *ki sahibi öle; toprağın ölmesi ise sen başkasının boyunduruğuna girdiğin gün olur* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 38).

Deniz bizim gerçeğimizin de bir parçası ***olmalı****, diyorum* (S. Batu, İG, 7).

564.1.2. Gereklilik kipinin üçüncü şahıs olumlu ve olumsuz çekimlerinde, çok zaman şahısları belli olmayan gayri şahsî bir anlatım yer alır.

Bizim Gördeslerimizi, Kulalarımızı, İtalyan ressamların onaltıncı asır tablolarında ***görmeli****!* (M. C. Kuntay, Üİ, 99).

Kadına fazla ***yaklaşmamalı****, diyorum ben... Hatta onu* ***incelemeli*** (S. Batu, İG, 13).

Git işine herif, bir söz ***etmeli*** *ki altı üstünü* ***tutmalı***... (K. Tahir, EŞİ, 24).

Bağışlayın komutanım. Bu iğrenç şeyleri yazmamazlık edemedim. Hastalıklar tedavi edilmesin denemez! Ama rezilliğin de bir gizliliği ***olmalı*** *değil mi?* (K. Tahir, EŞİ, 36).

Kasılan kişi adam olmaz. Yürümeyince yol alınmaz ya, doğru yolu tutmak... İstemeyince ele geçmez, ya helâlden ***istemeli****, haramlardan değil... Kötü yoldaştan tek* ***gitmeli****, kötü avrattan tek* ***yatmalı*** (K. Tahir, DA, 427).

Bizden evvelki devirden ve bizim olan her şey, bütün âbideler, mazi eserleri, büyük âbidelerden başlayarak, çeşme, imaret, medrese, mezarlık, hepsi, herşey ***düzeltilmeli****, uzaktan görünenler en göz alıcı şekillerini* ***almalı****, ancak yakından tadılabilecek olanlar meydana* ***çıkarılmalı****, etrafları* ***temizlenmeli*** *sürprizlerinin tam olmaları için lâzım gelen şeyler* ***tamamlanmalı****, tamir ve restorasyon hepsi* ***yapılmalıdır*** (A. H. Tanpınar, YG, 151).

Beni tanımayanlar
"Mutlak birini seviyordu" ***demeliler****.*
Tanıyanlarsa "Zavallı ***demeli****,*
Çok sefalet çekti..."
Fakat hakikî sebep bunlardan hiçbirisi ***olmamalı*** (O.V. Kanık, BŞ, 53).

Bu ne yeşil, ne mavi bu, ne sarı? yolumuzda.
Nasıl koyup ***gitmeli*** *bu denizi, bu kırları?*
Uğulda, uğulda sonbahar rüzgârı,
Bir dal kırabilir misin bakalım, gönlümüzde?
Bu şarkılar, bu hâlis sözler varken, dilimizde (A. M. Dıranas, Ş, 88).

"Bu çite biraz daha çöyür ***getirmeli*** *Haççа" dedi. Her tarafını eyice germeli ki kimseler giremesin. Ondan sonra da fidan* ***dikmeli****. Köşelerine çiçek* (F. Baykurt, YÖ, 14) vb.

Güçlendirme İşlevi İle:

564.2. Üçüncü şahıslarda *-DIr* bildirme eki ile genişletilen gereklilik kipi, anlamı pekiştirilmiş kesin bir gerekliliği gösterir:

Hele bazı günler rengi o kadar soluk, güzel gözleri o kadar süzgündür ki, onu, bu hâliyle görüp acımamak için insan pek katı yürekli ***olmalıdır*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 14).

Hüseyin Avni Paşa yalısını bir daha yapmak imkânsızdır; fakat tütün deposu her yerde ve her gün yapılabilir. Bizim vazifemiz yıkmak değil yapmak ***olmalıdır*** (A. H. Tanpınar, YG, 152).

Topkapı sarayında veya başka bir yerde, tam bir yazı kolleksiyonu behemahal ***açılmalıdır.*** *Ve ayrıca bir yazı, tezhib, ciltçilik, minyatürcülük tarihimiz* ***hazırlanmalıdır*** (A. H. Tanpınar, YG, 157).

"Benden selâm olsun Bolu Beyi'ne...

Çıkıp şu dağlara ***yaslanmalıdır;***

Ok gıcırtısından, kalkan sesinden,

Dağlar seda verip ***seslenmelidir"*** (O. V. Kanık, BŞ, 103).

Ortaya konulacak yeni kelimeleri o dilin asıl sahibi olan millet benimserse ne âlâ, benimsemezse zorla öğretmeye ***kalkmamalıdır.*** *Doğrusu budur* (B. Akyavaş, SSN, 63).

Ve evet, Yılmaz çok iyi bilmekteler ki, o yüzün öyle oluşu kendisi için değildir, ağasına bağlılığındandır; ağasının kanı yerde kalmasın, öcü töreye göre alınsın ve ***alınmalıdır*** *diyedir* (T. Buğra, DEPS, 24).

İşittiğime göre epey dünyalığın var; kuruluş sermayesine katacak üç beş kuruşun ***olmalıdır*** *sanırım* (T. Buğra, DEPS, 39).

564.3. Gereklilik kipi bazı kullanımlarda kaçınılması imkânsız, yerine getirilmesi zorunlu görülen bir gerekliliği, dıştan gelen bir mecburiyeti de anlatır:

"Oku" adlı kitapta Devlet-i Osmaniye'yi ulu çınara benzeten bir yazı vardı. O ulu çınara su ***yürümeliydi*** *ki, önce menevşeler açsın, badem ağaçlarına da su yürüsün* (T. Buğra, KA, 95).

Hadi öyle şaşkın bakacağına bavulları, sandıkları yap, bir hürriyetçinin karısı metin ***olmalı,*** *öyle değil mi, korkacak bir şey yok* (O. Pamuk, SE, 23).

Endüstri ötesi toplum, uzay ve sibermatik çağı! Bunlardan söz ediyor ve bu çağa uygun bir şiir ***olmalı*** *diyordu. Resim ve müzik bunu deniyordu. Şiir de* ***silkinmeli*** *idi. Şarttı bu* (T. Buğra, DEPS, 52).

Bilmeliyim *ki öyküde verilen o tek an, her boyutu ile değerlenebilsin* (E. Işınsu, KDA, 64).

Hâlâ insanımızda güven duygusu yaratabilmiş değiliz. İşte bunun için bu duygu mutlak ***yaratılmalı*** *diyorum* (A. Ağaoğlu, ÜBK, 367; F. Türkyılmaz, TKİ, 112).

– E bul bakalım makinayı, kâğıtları, mürekkebi.

– Bulmamız lâzım.

– Elle yazsak!

– Yazılar tanınır!

*– **Olmalı** bu işin çaresi.* ***Bulunmalı*** (E. Işınsu, ÇB, 89).

Ne oluyor be... diye bağırdım nihayet, o aldırmıyorsa çevreye ben de aldırmadığımı ***göstermeliyim*** (E. Işınsu, ÇB, 199).

Tahmin, İhtimal İşlevi İle:

564.4. *olmak* yardımcı fiili ile kurulan gereklilik kipinin, başka bir fiilin duyulan geçmiş veya şimdiki zaman kipi yahut da her hangi bir ad ile birlikte kullanılması, gereklilik kipine bir "tahmin" bir "ihtimal" işlevi kazandırmıştır:

Ha işte bakın kendime güvenimi o gün ***yitirmiş olmalıyım*** (E. Işınsu, KDA, 18).

– Size epey seslendim ama duyuramadım.

– Her hâlde içerde işe ***dalmış olmalıyım****.*

Sen yapmakta olduğun işi seviyor ***olmalısın****!*

Taşradan gelecek misafirler şu anda Ankara'yı düşünüyor ***olmalılar****!*

Ben daha gidip bakamadım ama, ustaların bir hafta önce başlattığı boya işleri ***bitmiş olmalı****.*

– Beş, altı kilometre ***olmalı****... diye tahmin etti.*

Şehremini kaşlarını kaldırdı, ikinci suali de o sordu:

– Beş kilometre olur mu ya? Bir kilometre kaç metredir? (M. Ş. Esendal, İÇ, 64).

Aşklar uçup ***gitmiş olmalı*** *bir yazla*

Halay çeken kızlar misali kolkola (A. M. Dıranas, Ş, 66).

– Söğütlü karılar ***unutulmuş olmalılar*** *adımızı, eh hatırlatırız* (S. Çokum, AB, 130).

Sonra hemen tezgâhın üzerinde duran şeye daldı; fotoroman ***olmalı*** (O. Pamuk, SE, 16).

Bunların dışında, onun kişiliği hakkında derinlere dalmamamın bir sebebi daha ***olmalı****; bir çeşit savunma içgüdüsü* (A. H. Tanpınar, YG, 120).

564.5. *ol-* fiilinin gereklilik kipi, *-DI* hikâye eki ile genişletildiğinde bazen geçmişe ilişkin güçlü bir "tahmin" gösterir:

Taşlığından dalgaları ile seyrettiğin günü, bugün gibi hatırlıyorum, bir öğle vakti ***olmalıydı****; sıcaktı sular, bütün açıklığı aydınlığıyla Boğaz baştan başa önündeydi* (S. Batu, İG, 6).

– İngiliz Dostları Derneği mi?

Galiba Enişte Bey de kurucularından ***olmalıydı*** (K. Tahir, EŞİ, 49).

Fuat Mahir Bey de böyle bir soruyu bekliyor ***olmalıydı*** (K. Tahir, EŞİ, 77)[394] vb.

564.6. Soru sözleri veya *acaba, ne, nasıl, nereye* gibi soru zamirleri ile kullanılan gereklilik kipi bazen bir "kararsızlık" bir "tereddüt", bir "çare arama" işlevi taşır:

Aylardır yoğun bir çalışma içindeyim. Hayli yorulmuş bulunuyorum. Acaba şöyle beş-on günlük bir tatile mi ***çıkmalı*** *bilemiyorum.*

Haa, bu grevi ***işlemeli miyim****? Hani sosyal içeriklilik ayağına* (E. Işınsu, KDA, 62).

Temiz havayı derin derin içime çektim, yüreğim hâlâ hızlı hızlı atıyor. Ne ***yapmalı****? Uzaktaki gazinoların, lokantaların ışıkları parlıyor; o ışıklar altında, birbirleriyle konuşan, yemek yiyen insanlar var: Allahım!* (O. Pamuk, SE, 12).

Zengin olmak imkânı kalmazsa kim çalışır? Nereden ***bulmalı*** *böyle alıkları* (K. Tahir, EŞİ, 21).

Elimin hakkı, ilhamımın mı ***demeliyim****, düzenli çalışmamın mı? En doğrusu kendimi yazıya adayışımın hakkı, bu doğru* (E. Işınsu, KDA, 15) vb.

564.7. Gereklilik kipinin öğüt verme, tavsiye, kızgınlık bildirme, şart, alay, uyarı, hayret, şaşkınlık bildirme işlevlerinden söz

---

[394] Ayrıntılar için 590.8 §'a: **Gereklilik Kipinin Hikâyesi** bölümüne bk.

eden, araştırmalar da vardır.[395] Bizce bu işlevler, *yemekten sonra ya kırk adım atmalı ya sırt üstü yatmalı* örneğinde görüldüğü üzere cümledeki öteki kelimelerin yardımı ve üstelik yorum ve zorlama yoluyla elde edilebilecek pek zayıf işlevlerdir.

565. Romanlarındaki tasvir ve konuşmalarda tarihî tablo çizen bazı yazarlar, seyrek de olsa yer yer Eski Anadolu Türkçesindeki *-A* gereklilik kipi ile kurulmuş şekillere yer vermişlerdir. Bunun tipik örneği, Kemal Tahir'de göze çarpar:

– *Ekmek yemekte kaç edep vardır?*

– *On iki...*

– *Say gelsin!*

– *Oturdukta sağ dizi dikip sol dizi altına* ***ala*** "almalıdır"... *Lokmayı önce sağ avurduyla* ***çiğneye***.... "çiğnemelidir" *Küçük lokma* ***ağızlaya***... *İki elini* ***yağlatmaya***. *Ağzından* ***akıtmaya***...

Ahî adayı biraz duraklayınca Kerim Çelebi fısıldadı: "Yere ***dökmeye***"... *Bunu herkes gibi Ahî Baba da işitmişti! Ayıplayarak tersledi: (...).*

Melik Bey atıldı:

– *Yere* ***dökmeye***.. *Ağzı dolu iken* ***konuşmaya***...

Kerim Çelebi parmaklarıyla gizlice saymayı bıraktı:

– *Yedi...*

– *Kimsenin lokmasına* ***bakmıya***...

– *Sekiz...*

– *Başını* ***kaşımıya***...

– *Dokuz...*

– *Sözü kısa* ***söyleye*** *ve de hiç* ***gülmiye***...

– *On...*

– *Yemeğin iyisini konuğa* ***bıraka***....

– *On bir...*

– *Yemekten sonra elini* ***yıkaya***...

– *Tamam!* (K. Tahir, DA, 91-92).

Sonunda parmağını göğe kaldırdı:

---

[395] Türkyılmaz, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, s. 115-119.

– Kulağını ver, can kulağını... Beni sağlam işit... İslâma giren, Tanrıyı her yerde var ***göre****... Peygamberden gayet* ***utana****... Halka karşı* ***edepsiz olmıya*** *sakın... Töresiz iş* ***tutmıya*** *hiç... Kendinden büyüğe kasıntılı* ***olmıya****... Küçüğe kayırıcı* ***olmıya****... Sözünde yemininde* ***dura*** *sımsıkı... Kimselere* ***haset etmiye****... Doğru söze "evet"* ***diye****... Ayıp görse gerilip örte, kendi günahlarını bilip... Çünkü yere güç yetmez, göğe el ermez* (K. Tahir, DA, 389) vb.

Kemal Tahir'in bazı eserlerinde pek bol olan bu şekil, elbette Türkiye Türkçesinin yaygınlaşmış ortak bir gereklilik eki olarak kabul edilemez. Bu durum, bazı yazarlara özgü, ayrıksılık taşıyan bir üslûp özelliği olarak değerlendirilebilir.

EK-FİİL

(Alm. *Verbum Substantivum, Kopula, Verbum Predikativum, Bindeglied*; Fr. *verbe substantif, verbe copule, verbe prédicatif*; İng. *substantive verb, predidicative verb, verb of pradication, copula, copulative verb;* Osm. *cevher fiili, cevherî fiil*)

566. Gramerlerimizde birbirinden farklı terimlerle[396] adlandırılmış olan *ek-fiil*, Eski Türkçedeki *er-* "olmak" yardımcı fiilinin *er->-ir->i-* değişimi ile ekleşmiş olan biçimidir. Bugün bu fiili her ne kadar *i-* (imek) diye adlandırıyor isek de fiilin tek başına bir anlamı yoktur. Asıl fiillerde olduğu gibi yalnız başına *i-* biçimiyle kullanılmaz ve yapım ekleri ile genişletilemez. Dolayısıyla fiilden bir ad ya da fiil gövdesi oluşturması mümkün değildir. Varlığını *i-di, -imiş, i-se* gibi zaman ekleriyle ortaya koyar.

i- ek-fiilinin dildeki görevi, ad soylu kelimeleri fiil durumuna getirmek ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturmaktır.

---

[396] Deny (A. Ulvi Elöve) *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, §. 548: *Özden fiil*; Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri* (1940), s. 50 ve *Türkçenin Grameri* (1990) § 398: *cevher fiili*; Ergin, *Türk Dilbilgisi* (1972), s. 314: *isim fiili, ana yardımcı fiil*; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* (1967), s. 187: *Ek fiil*; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* (1984), s. 271: *ek fiil (= cevherî fiil);* Gencan, *Dilbilgisi* (1975), § 358: *ekeylem*; Aksan ve ekibi, *Sözcük Türleri* s. 235: *ekeylem*; Koç, *Yeni Dilbilgisi* (1996), s. 372: *ek eylem* ; Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi* (1995), s. 240: *ek eylem*; Güneş, *Türk Dili Bilgisi* (1997), s. 211: *i-fiili.*

Ek-Fiilin Kipleri

567. *i-* ek-fiilinin öteki fiillerden yani asıl fiillerden farklı olarak yalnızca bildirme niteliğinde dört kipi vardır. Bunlar geniş zaman (şimdiki zaman), görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipleridir. Asıl fiillerde olduğu gibi bu ek-fiilde de kip ve zaman kavramı zaman ekleri ile karşılanır.

Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi

568. Bu kip, Eski Türkçedeki *er-ür-men, er-ür-sen* vb. geniş zaman çekimindeki *er-* yardımcı fiili ile geniş zaman gösteren *-ür* ekinin birbirleriyle kaynaşarak eriyip kaybolması ve çekimde şahıs gösteren *-men, -sen* zamirlerinin de birer ek kalıntısı hâlinde devamı ile oluşmuştur. Bugün birinci ve ikinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde adları fiilleştiren ekler, eski çekimli fiillerdeki eklerin kalıntısı olan zamir kökenli eklerdir.

i- fiilinin geniş zamanının üçüncü şahıs çekimlerinde başka bir ek kullanılır. Bu ek de yine Eski Türkçedeki *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden *tur-ur* > *dur-ur* > *-DIr/-DUr* değişimine uğramış *-DIr/-DUr ve -DIr-lAr, -DUr-lAr* (<*-dur-ur-lar*< *-tur-ur-lar*) ekleridir.

Geniş zaman kipi aynı zamanda şimdiki zaman kavramını da içine aldığından bu eklerin yardımcı fiil kanalı ile adlarla birleşen çekimi, aynı zamanda şimdiki zamanı karşılayan birer bildirme eki niteliğindedir. Bundan dolayı adlara gelen kişi ekleri *bildirme ekleri* diye adlandırılmıştır.

i- ek-fiilinin kip ve şahıs ekleri ile kaynaşmasından oluşmuş bildirme ekleri şunlardır:

Teklik Çekimi	**Çokluk Çekimi**
1. şah.: *- Im / -Um*	1. şah.: *-Iz/-Uz*
2. şah.; *-sIn/-sUn*	2. şah.: *-sInIz/-sUnUz*
3. şah.: *-DIr/-DUr*	3. şah.: *-DIrlAr/-DUrlAr*

Bu eklerin adları fiilleştiren kullanımları da şöyledir:

yalnız-ım	*iyi-y-im*	*doğru-y-um*
yalnız-sın	*iyi-sin*	*doğru-sun*
yalnız-dır	*iyi-dir*	*doğru-dur*

yalnız-ız	*iyi-y-iz*	*doğru-y-uz*
yalnız-sınız	*iyi-siniz*	*doğru-sunuz*
yalnız-dırlar	*iyi-dirler*	*doğru-durlar*

Cümle örnekleri:

568.1. Birinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle:

Bana kızmayın, diyordu. Ben iki yol arasında kalmış bir ***insanım*** (A. H. Tanpınar, H, 181).

– Pederiniz hayatta mı?

– Belki... İyice bilmiyorum! Üç senedir ***habersizim*** (R.H. Karay, S, 122).

İki cami arasında kalmış bînamazlar var ya, ben de iki güzel arasında kalmış bir ***delikanlıyım*** (A. Gündüz, BŞGD, 69).

Kendimde bütün sınıfla döğüşebilecek olağanüstü bir güç buluyorum. Seni sevmek delilikse, evet, ***deliyim*** *ben* (O. Hançerlioğlu, A, 27).

Gitmeden önce iyice tembih ediyor kıza:

– Beni kim ararsa arasın, ***yokum!*** (A. İlhan, KS-2, 391).

Ne kadar garip.. İki dünyam var. Tıpkı Nuran gibi, iki âlemin, iki aşkın ***arasındayım.*** *Demek ki bir* ***tamlık değilim!*** *Acaba hepimiz* ***böyle*** *miyiz?* (A. H. Tanpınar, H, 258).

Burnumuzdan tuttu düşman biz boğaz ***kaydındayız!***

Bir bakın: Hâlâ mı hâlâ ihtiras ***ardındayız!*** (M. A. Ersoy, S, 294).

– Yeni bir şey işitmedim ama, görüyorsunuz gazeteleri... Biribirlerine girdiler. Fakat benim tahminim daha bir müddet ***buradayız*** (R. H. Karay, S, 64).

Bize saldıran düşman daima topraklarımıza ve ölülerimize hücum eder. Zira biz o topraklarla o ölülerin mahsulleri ve ***devamlarıyız*** (A. Ş. Hisar, BM, 275).

– İşte ***buyuz****... (...) bir* ***Mahur Besteyiz.*** *Bunlara benzeyen nice nice şeyleriz! Onların içinizdeki yüzleri, bize ilham edecekleri hayat* ***şekilleriyiz*** (A. H. Tanpınar, H, 221).

Nuran:

– *Buldum... dedi. Bütün boğaz, Marmara, İstanbul, gördüğümüz ve görmediğimiz şeyler, hepimiz aynı çekirdeğin etrafında bir* ***meyva gibiyiz***... (A. H. Tanpınar, H, 168).

Başım dik... duysun, işitsin dünya, ***sevdalıyız*** *birbirimize* (E. Işınsu, ÇB, 118).

568.2. İkinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle:

Gelip de bir aramak yok mu?

– ***Haklısın****, yalnız,*

Zavallının işi pek çok zaman bulup gelemez,

Gidip de söylememişsen ne ***haldesin*** *bilemez* (M. A. Ersoy, S, 84).

– *Bir piyesten bazı parçalar hatırlıyorum.*

– *Biz o kadar* ***alışkınız*** *ki..* (P. Safa, DHK, 50).

– *Sen çok ciddi* ***adamsın!*** *dedi* (P. Safa, DHK, 30).

– ***Lâf*** *anlamaz bir* ***adamsın****, bildiğinden şaşmazsın kafanın dikliğine gitmek marifet sanırsın* (R. H. Karay, S, 53).

Niçin bugünü yaşamıyorsun Mümtaz? Neden ya ***mazidesin****, ya* ***istikbaldesin****. Bu saat de var* (A. H. Tanpınar, H, 163).

İkimiz de sustuk. Kız kardeşim gözlerime dik dik baktı ve yutkunarak sordu:

– *Şimdi ne* ***fikirdesin*** *ağabey? Çiler ile karşılaşmak istiyor musun?* (A. Gündüz, BŞGD, 173).

İrkilip Fatma'ya döndüm: O, haykırdı, tepindi, bir şeyler söyledi. "Sen çok ***kötüsün****" dediğini duydum* (E. Işınsu, ÇB, 59).

Şimdi sen ***yalnızsın****, Ümid:* ***Yalnızsın*** *ve* ***incesin****. Gururlu kuğu boynunla uzadıkça uzuyorsun* (A. İlhan, KS-2, 486).

Buyurun, oturun, bizce gıyaben ***malûmsunuz****; gurbete düşenlerin hepsi bizce malûmdur; günü gününe hayatlarından malûmatlarımız vardır* (R. H. Karay, S, 82).

Bu gece artık ***buradasınız*** *değil mi kardeş?* (A. H. Tanpınar, H, 132).

Şimdi ***serbestsiniz****, evinize dönebilirsiniz* (E. Işınsu, ÇB, 166).

Dediklerinizin tümünde ***haklısınız****... diyordum* (E. Işınsu, KDA, 107).

568.3. Üçüncü Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle:

Sabiha'nın iki türlü ağlaması ***vardır****. Birisi çocuk* ***ağlayışıdır****; zorla ve ısrarla zalim olanların ağlaması* (A. H. Tanpınar, H, 12).

Ona öyle geliyor ki vapur güvertesindedir ve Hilmi Efendi, ufukta gittikçe uzaklaşıp görünmez olmaya başlayan bir memleket ***parçasıdır*** (R. H. Karay, S, 71).

Boğaziçi, bütün tabiat güzelliklerinin sulara aksettikleri, suların yardımıyla daha güzelleştikleri ve (...) yeni inceliklere vardıkları bir manzara ve su ***beldesidir*** (A. Ş. Hisar, BM, 149).

Bu sabah Filiz'in gözlerinde beni alaya alan bir anlam sezdim, ***kuruntudur*** *belki. Öyle de olsa ne çıkar?* (O. Hançerlioğlu, A, 27).

Ali, bir sözü yerine yerleştirmenin sevinciyle başını salladı:

– Herşey insanların ***elindedir*** *hanım...* (O. Hançerlioğlu, A, 41).

Beni sınırlandırmak memleket ticaretini sınırlandırmak olur. Buysa vatan çocuklarıyla beraber vatanın hapı yutması ***demektir*** (O. Hançerlioğlu, A, 74).

Uyuyamıyacaksan, uyuma. Saat yarı geceyi çoktan geçti, Ümid: yarın artık ***bugündür*** (A. İlhan, KS-2, 487).

Başmak İhsan ve arkadaşları bir komite halinde, gizli işler çeviriyorlar, bir yerden para bulmuşlar, bir ümüt ***peşindedirler****, yakında bir şeyler olacak...* (R. H. Karay, S, 84).

Erken giderseniz kendileriyle görüşebilirsiniz. Onlar şimdi ***evlerindedirler****, daha çıkmamışlardır* vb.

Görülen Geçmiş Zaman Kipi

569. *i-* ek-fiilinin görülen geçmiş zaman kipi, fiile, şahıs ekleri ile genişletilmiş *-DI/-DU* geçmiş zaman ekinin eklenmesi ile oluşturulur. Şekil ve zaman ekinden sonra gelen şahıs ekleri iyelik kökenlidir. Çekim şeması şöyle gösterilebilir:

Teklik	**Çokluk**
1. şah.: *-i-di-m*	1. şah.: *-i-di-k*
2. şah.: *-i-di-n*	2. şah.: *-i-di-niz*
3. şahı.: *-i-di*	3. şah.: *-i-di-ler*

Yalnız *i-* yardımcı fiili isimlerle birleşip çekime girdiği zaman, *canlı idim, yolcu idim, tatsız idi, haklı idik* örneklerinde görüldüğü üzere, yer yer varlığını şekil olarak sürdürebilse de artık çok defa eriyip kaybolmuştur. Bu erime ünsüz ile biten adlardan sonra daha yaygındır:

yalnız-dım	*doğru-y-dum*
yalnız-dın	*doğru-y-dun*
yalnız-dı	*doğru-y-du*
yalnız-dık	*doğru-y-duk*
yalnız-dınız	*doğru-y-dunuz*
yalnız-dılar	*doğru-y-dular*

Cümle Örnekleri:

569.1. Birinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle:

Tiyatroda nasıl boş sahnede dekorun oyaladığı seyirci, söz başlar başlamaz bütün o teferruatı görmez olursa, ben de öylece insan ıztırabı karşısında tabiat güzelliğine ***kayıtsızdım, yabancıydım*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 26).

Bir gece kayıkta ***yalnızdım*** (H. Balıkçısı, DG, 72).

Ne oluyor sana çocuk? diye sordum, ***endişeliydim*** (E. Işınsu, ÇB, 206).

Sonra sabahları traş olduğu (...) el aynasında, daha bilmem hangi öbür aynalarda gözlüklerinden soyulmuş kemikli ve zayıf yüzünü bir daha ve insafsız bir açıklıkla görüyor:

– Ben çirkinim, diyor. Basbayağı çirkin. Çocukken de ***çirkindim*** (A. İlhan, KS-2, 430).

Münakaşa gecesinden sonra Nüzhetle dargın ***gibiydik*** (P. Safa, DHK, 95).

Her şeyde garip bir mazi kokusu ***vardı****. Bu, tarih içinde kendi kokumuzdu, ne kadar* ***bizdik*** (A. H. Tanpınar, H, 115).

Yunus'tan, Âşık Kerem'den beyitler okurdu. Suphan Dağının yolumuzun hangi tarafına düşeceğini, hangi gece Yıldız Dağının dibinde konaklayacağımızı mekkârecilerden daha yola çıkmadan sarıp öğrenmişti. Onun için ikimiz de ***hazırdık*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 12).

Dün akşam babam, annem, kardeşlerim hepimiz sofra ***başındaydık*** (O. Hançerlioğlu, A, 27).

Köylüler, biz muhtarın yapacağı taksime ***razı idik****, dediler ve itiraz etmediler.*

Mehtab bize bir nurlu avize gibi gelirdi. Biz onun keyfine ***alışıktık*** (A. Ş. Hisar, BM, 158).

*Kendi kendinize şöyle bir terazinin gözüne koyup da "****ne idik*** *ve ne* ***olduk****" diye şöyle bir düşünseniz ya!*

569.2. İkinci Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle:

Sen küçükken öyle sevimli bir ***çocuktun*** *ki okşamaya doyamazdık.*

– Sen görmediğimiz yeğenlerden ***hangisiydin****, ortancası mı? Küçüğü mü?*

– Hayır ben ne ortancası ne de küçüğüyüm. En büyük yeğen Hayri'yim.

Kalabalık arasında birileri gözüme ilişti. İçlerinde sen de ***vardın.***

Sen eskiden tembel adamın ***biriydin****. Bakıyorum hayli değişmiş ve güzelleşmişsin!*

Yok ben yanlarında değildim de sen ***yanlarında idin****, öyle mi?* (T. Buğra, KA, 270).

Üç gün önce sizi evden aradım ***ama yoktunuz.***

Eski yıllarda birbirinizle şiir yarışması yaparken çok ***iddialı idiniz****. Şimdi nerde kaldı o yarışmalar, o iddialar?*

Akşamki toplantıda çok ***hareketli idiniz****. doğrusu herkes enerjinize gıpta etti.*

Siz büyüklerimiz bizlere her konuda yardımcı ve ***destekleyici idiniz.***

569.3. Üçüncü Şahıs Teklik ve Çokluk Çekimleriyle:

Vakıa, Ahmet de sakindi. Fakat yaratılıştan ***öyle idi****. O, kendisini kabahatli bulan* ***adamdı*** (A. H. Tanpınar, H, 11).

Çocukların hepsi gürbüz ve ***güzeldi****. Fakat üstleri-başları* ***perişandı*** (A. H. Tanpınar, H, 17).

Fâhir, sahip olma hissinin içinde her türlü arzu ve hevesi uyuttuğu ***insanlardandı*** (A. H. Tanpınar, H, 67).

Sokakta canlı, süslü, uyanık, neş'eli asıl tabiriyle ***oynaktı*** *; evde ise dalgın, miskin, kıyafetine itinasız,* ***somurtkandı*** (R. H. Karay, H, 89).

Saz mükemmeldi, Marika ***neş'eliydi****; Roza'nın sesi* ***güzeldi*** (R. H. Karay, S, 111).

Rahmetli ***kılıbıktı*** *ama yine huyunu izhardan farig olmazdı. Bilhassa (...) kızına dehşetli surette* ***âşıktı*** (A. Gündüz, BŞGD, 19).

Dalış için orası pek ***tehlikesizdi*** (H. Balıkçısı, DG, 204).

Sazın asıl toplantı yerinin Kalender'in önü olması da bir Boğaziçi ***an'anesiydi*** (A. Ş. Hisar, BM, 88).

Ali önceleri birkaç hafta bağımsız işsiz kalmanın sevincini yaşamıştı. Yeniden çocuk olmuş ***gibiydi*** (O. Hançerlioğlu, A, 40).

Sesi ***sımsıcaktı****. Onunla dertleşilebilirdi* (T. Buğra, YB, 83).

Dedem akılsız makinalardan yana değil, akıllı insanlardan ***yanaydı*** (E. Işınsu, ÇB, 34).

Bu arada gizli beklenmedik bir panik:

– (...) ulan belki de gece ***yoktu*** *oğlan burada* (A. İlhan, KS-2, 389).

Bir gün bir gece kulübünde rastladım ona. Fitil gibi sarhoştu. Bir ayağında pabuç ***yoktu*** (Ç. Altan, BYİ, 103).

Üzerine çöken bu siyahlık gece değildi. Geceden fazla ve mel'ûn bir şeydi. Bu onun giderilmez ***yalnızlığı idi*** (A. İlhan, KS-2, 546).

Ahlâk, günümüzün en önemli ***konusuydu****. Ekonomik sıkıntıların tümü ahlâk düşüklüğünden doğuyordu* (O. Hançerlioğlu, A, 89).

İki ortak bir türlü uzlaşmaya yanaşmadılar. Kim bilir belki de yaratılıştan ***böyle idiler****.*

Arılar, sinekler, küçük sokak kedileri, oturdukları evin önünü benimseyen köpek, her tarafa dağılmış güvercinler, herkes ve her şey bu musikiden, bu davetten ***sarhoş idiler*** (A. H. Tanpınar, H, 32).

Dört senedir barındığı ve acı tatlı birçok hatıralarını yüklendiği memleketlerden uzakta, ayrı mıntıkada, adeta başka bir ***ülkede idiler*** (R. H. Karay, S, 135).

Güneş hülya bozucu, kaba, katı ahlâkperest, softa bir şeydi; halbuki geceler kana karışan zehirleri şuruplandırıyor, tatlarını, hassalarını artırıyordu; bu hastalar için karanlıkların bir güzel rengi,

okşayıcı nazik elleri ve şirin dilleri ***vardı****; insaflı ve* ***merhametliydiler*** (R. H. Karay, S, 167) vb.

Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

570. *i-* fiilinin duyulan geçmiş zaman kipi de *i-* fiiline *-mIş/ -mUş* zaman ekinin ve zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesi ile oluşturulur. Kipin şahıslara göre çekim şeması şöyledir:

Teklik

1. şah.: *i-miş-im>-mIşIm/-mUşUm*
2. şah.: *i-miş-sin>-mIşsIn/-mUşsUn*
3. şah.: *i-miş>-mIş/-mUş*

Çokluk

1. şah.: *i-miş-iz>-mIşIz/-mUşUz*
2. şah.: *i-miş-siniz>-mIşsInIz/-mUşsUnUz*
3. şah.: *i-miş-ler>-mIşlAr/-mUşlAr*

Görülen geçmiş zaman kipinde olduğu gibi bu kipte de ad soylu kelimelerle zaman eki arasında kalan *i-* fiili genellikle eriyip kaybolmuştur:

çalışkan imişim>çalışkanmışım değişmesi ile, *çalışkanmışsın, çalışkanmış, çalışkanmışız, çalışkanmışsınız, çalışkanmışınız, çalışkan imişler, çalışkanmışlar,* gibi.

Aşağıdaki cümle örnekleri kipin çekimli durumunu daha iyi göstermektedir:

– *Meğer ne kadar* ***seviyormuşum*** *bu kızı, farkında olmıyarak nasıl* ***tutkunmuşum****, tutkunluğumu yanında iken niye* ***anlamamışım****?* (R. H. Karay, S, 79).

Nihayet Biyolog, dedemi sorguya çekmiş, ben kucağında hâlâ ***baygınmışım*** (E. Işınsu, ÇB, 46).

– *Ha dedi, hesapladım ben, dağlara çıktığın zaman benim* ***yanımda değilmişsin****, daha* ***büyükmüşsün****, on altı on yedi falan* (E. Işınsu, ÇB, 66).

*Ancak dedeme hitap ettim pek çok kerre: "****Haklıymışsın, dürüstmüşün****..."*

Dürüstmüşüm!... (E. Işınsu, ÇB, 165).

– *Sana üçten yemek yazıyorum. (Sonra öğrendim ki bu, hastanenin bir* ***tabiri imiş,)*** *Çok ye!* (P. Safa, DHK, 135).

Ağır havalardan sonra, fasıl sonu curcunaya geçerler ve meclise bahriye çiftetellisiyle nihayet verirlerdi.

Masa üstünde sandık, / Bütün milletçe yandık,

Meğerse ***postal imiş****, / Biz onu adam sandık!* (R. H. Karay, S, 60).

Doktor ayağa kalktı. Müteessirdi. Elini omuzuma koydu ve:

– Canım kızım! dedi. Kocanız hakikaten biraz huysuz bir ***beymiş****.* (A. Gündüz, BŞGD, 177).

Bazı eski medeniyetlerde ölenle eşyasının beraberce yanması veya gömülmesi ne güzel ***âdetmiş****...* (A. H. Tanpınar, H. 49).

Şimdilerde Frengin işi ***karışıkmış*** *ki ne kadar... İlle Sihirbaz karalaması* ***kötüymüş*** *arkadaş... Nerdense Sihirbaz korkusu düşmüş bunların yüreğine...* (K. Tahir, DA, 237).

Kahvaltısını unuttu. Odasına gitti. Banka cüzdanını buldu. Parasının miktarını bilmiyordu. Baktı, beş bin ***lira imiş*** (A. İlhan, KS-2, 384).

Konuşanlardan her biri öğülecek ayrı bir yönünü bulup ortaya çıkarıyordu. Meğer ne bulunmaz bir ***öğrenciymiş****. Öyle* ***çalışkanmış****, öyle* ***ağır başlıymış****, öyle iyi, öyle dost* ***canlıymış*** *ki...* (O. Hançerlioğlu, A, 29).

Artık niçin doğduğunu, niçin yaşadığını, okula niçin gittiğini, niçin derslere çalışmak birçok şeyler öğrenmek, yükselmek, iyi giyinmek, sağ olmak, temiz olmak, güçlü olmak, bütün insanları sevmek gerektiğini biliyordum. Her şey bu amaca ***varmak içinmiş*** *meğer* (O. Hançerlioğlu, A, 26).

Günün birinde Hilmi Efendi İstanbul'dan mektup aldı: ***Sıhhatli imişler;*** *şöyle böyle satıp savup şimdilik geçiniyorlarmış* (R. H. Karay, S, 24).

İkisi de ***Mersinli imişler****, Kildanî cemaatinden... Bereket ki biraz para ile memleketten çıkmışlar, üç* ***kardeşmişler****, üç kamyonları* ***varmış****, Beyrut-Şam arasında işliyorlar, geçinip gidiyorlarmış* (R. H. Karay, S, 46).

Karısından bu sırada bir kart almıştı, ***iyilermiş*** (R. H. Karay, S, 48).

Mezuniyet töreni parlak olmuş, konsomalların gösterileri şâhâneymiş. Bilhassa Mehmet Ali ve Vera günün ***yıldızlarıymış*** (E. Işınsu, ÇB, 214) vb.

Şart Kipi

571. *i-* ek- fiiline -sA şart ekinin getirilmesi ile oluşturulan şart kipinin çekimi de yukarıda gösterilen kiplerden farksızdır. İşlev bakımından olağan bir şart göstermektedir.

Yukarıda 553. §.'ta asıl fiiller ile kurulan şart kipi incelenirken, bu kipin aynı zamanda istek görevi yüklendiği belirtilmiş ve dilek-şart kipi olarak adlandırılmıştır. *i-* ek fiili ile kurulan şart kiplerinde ise, böyle bir işlev kayması ve işlev ikiliği yoktur. Kip doğrudan doğruya olağan bir "şart" görevi yüklenmiş durumdadır. Ekin yalnızca dil benzeşmesine uyan ve iyelik kökenli şahıs eki alan çekim şeması şöyledir:

Teklik	**Çokluk**
1. şah.: *i-se-m>-sA-m*	1. şah.: *i-se-k>-sA-k*
2. şah.: *i-se-n>-sA-n*	2. şah.: *i-se-niz>-sA-nIz*
3. şah.: *i-se>-sA*	3. şah.: *i-se-k>-sA-lAr*
yorgun isem / yorgunsam	*yorgun isek / yorgunsak*
yorgun isen/ yorgunsan	*yorgun iseniz / yorgunsanız*
yorgun ise/yorgunsa	*yorgun iseler / yorgunsalar*

Eğer bu işin sorumlusu ***ben isem*** *ben,* ***sen isen*** *sen, yok* ***hepimiz isek*** *hepimiz, sonucuna katlanmalıyız.*

Eğer ben ***başarılı isem*** *bunda desteğinizin de payı vardır.*

O gün ***okulda isek*** *gelebilirsiniz.*

Hazırsanız *çekime başlasınlar!*

Bu şaşırtıcı terkip nasıl oldu? Eğer böyle bir şey ***lâzımsa,*** *vatanın her tepesinde aynı şekilde tahayyül ve tasavvur etmem icabeden bir insanla bu kale bende nasıl birleştiler?* (A. H. Tanpınar, BŞ, 5)

Ne vardı bana öyle bakacak?.. Sevgim bir ***suçsa,*** *bu suçu işlememezlik edemem* (O. Hançerlioğlu, A, 26).

O yaşamış hayatını, gezmiş dolaşmış, şimdi yıkılacak yer arıyor: gözünün biri ***uykudaysa,*** *ötekisi ölümde* (A. İlhan, KS-2, 379).

Sonra ansızın ölünceye kadar aksini kabul edemeyeceği bir yalan buldu ve söyledi:

– (...) burada nişanlım oturuyordu. ***Mümkünse*** *onun odasını tutmak istiyorum* (A. İlhan, KS-2, 393).

– Söz verdin öğreteceksin. Ama seninkisi kız ***sözüyse***... (E. Işınsu, ÇB, 29).

572. Basit ve birleşik zamanlı kiplerde olduğu gibi *er-* veya *i-* yardımcı fiilinin *-sA* şart eki ile birleşmiş *erse, ise* şekilleri de tarihî gelişme süreci içinde, zamanla, birleştikleri ad ve zamirler ile kaynaşıp kalıplaşarak ve şart işlevlerini de kaybederek birer ad, zarf veya bağlaca dönüşmüşlerdir. Bunlar *nesne* (<*ne erse ne*), *kimse* (<*kim erse*), *ise* (<*er-se*), *nasılsa, her nasılsa, neyse* (<*ne ise<ne erse*), *neredeyse* (<*nere-de ise*), *oysa* "halbuki" (<**o i-se< ol er-se*), *öyleyse* (<*öyle i-se*), *yoksa* (<*yok er-se*), *varsa yoksa* (<*var i-se yok i-se*) gibi gramer birimleridir:

Bu gün bizi ***kimse*** *aramadı.*

Bu yörelerde ***kimsecikler*** *oturmuyor olmalı.*

Kimsenin *girdisi çıktısı, alacağı borcu ile uğraşmak istemiyorum* (N. Cumalı, TS.2, 1325).

Şimdi ***ise*** *bu durumuyla bütün eşyaları yabancı, anlamsız soğuk geliyordu* (N. Cumalı, TS.2, 1098).

Bizde ***ise****, tahsil sistemi, bilgi diye verdiği bazı malûmat kırıntılarına karşılık en belirgin millî karakter vasıflarını tahrip eder* (M. Turhan, GN, 89).

Biz sezinleyememişiz, ***meğerse*** *yüreğimizi kibir gizliden kapmış* (K. Tahir, EŞM, 51).

Yusuf'un adı, Esma'nın solgun yanaklarına renk getirmişti. Düşünceleri anlaşılır korkusuyla yüzünü eğdi. Ayşe Ana ***ise*** *kadınların bu sözleriyle daha da güçlenmiş görünüyordu* (S. Çokum, AB, 174).

Bu kadar çirkin ve galiz bir dünya, ancak bozulmuş bir düşüncede idrak edilebilirdi. Ya bizzat kendi düşüncesinin sakat ve zalim bir fikri sabitin mahsulü ***ise***... (A. H. Tanpınar, AER, 59).

Bir an bütün cebindekileri ne var ne ***yoksa*** *masanın üstüne atıp hürriyetini satın almak aklıma geldi* (A. H. Tanpınar, AER, 84).

Acaba okuduklarımı anlıyor muydum, çıkardığım özetler aslına uygun muydu?.. Her ***neyse****, annem memnun kalırdı; fakat, biraz daha ağır bir kitap hediye edilirdi* (E. Işınsu, KDA, 30).

Her ***nesne*** *ve olaya alaycı bir gözle bakmak ilkesinden yola çıkar bu görüş* (S. Birsel, TS-2, 1647).

Ne ***ise****, bizi azat ettiler. Yolumuza devam ettik* (A. Gündüz, BŞGD, VII).

– Ne o, sırtlan da mı olduk şimdi?

– Neyse bahsinde devam et bakalım... (M. A. Ersoy, S, 325).

Neyse *bu kadar lâf yeter. Lâfın fazlası haramdır bize* (S. Çokum, AB, 132).

Daha mektepte çocuktuk, bi yıldırdı hayat;

Oysa *hiç korku nedir bilmiyecektik, heyhat!* (M.A. Ersoy,S, 371).

– Sakal mı salıvereceksiniz?.. diye çıkışırlar. ***Oysa*** *kendisinin papatya rengi boyunbağının daha renksiz (...) daha çirkin olduğunu görmez* (A. Rasim, GA, 128).

Bunun dışında koca ev Rum mahallesine karşı sessiz ve mağlûp bir görünüş içindeydi. ***Oysa*** *bir zamanlar orada selâmlaştıkları, hal hatır sordukları insanlar vardı* (S. Çokum, AB, 129-130).

– Hadi ***öyleyse****, Hocam sell-i asâ et de yanaş!*

– Saldıran yoktu ki... Derken kocaman bir karabaş,

Karşıdan başladı ses vermeye... (M. A. Ersoy, S, 369).

– Sen söyle bakayım!...

– Ben söyleyemem...

– Cız demek.

– Evet, cız!...

– ***Öyleyse****, ortada, "şöyle yapacağız, böyle yapacağız" diyenlerin sözleri de bana vız!...* (A. Rasim, GA, 117).

Cabbar:

Ne yapalım ***öyleyse****?*

Memed:

Burada bıraksak onu (Y. Kemal, İM, 258).

– Yok şu sizin medreseler,

Asrın icâbına uymakta inat etmeseler...

– Gidin ıslâh edin ***öyleyse*** (M. A. Ersoy, S, 352).

– Telefon var mı?

– Var evet!

– İyi ***öyleyse****... verin bana numaramı* (K. Tahir, EŞİ, 44)

Tövbe tövbe... Lâtife ettik anlamadın mı?

– Ya peki niye uyumazsın ***öyleyse****?* (S. Çokum, AB, 116).

Abdi Ağa:

*"****Öyleyse*** *hepsi yanıma gelsin. Odada kimse kalmasın. Hiç kimse..."* (Y. Kemal, İM, 137).

Cabbar:

*"****Öyleyse*** *ben İnce Memed'le çadırlara gidip ekmek isteyeceğim. Gelir misin İnce?"* (Y. Kemal, İM, 167).

Ne erâgil adam olmuş, oku tarihi de bak!

Edebiyata edepsizliği onlar soktu.

Yoksa*, din perdesi altında bu isyan yoktu:* (M. A. Ersoy, S, 327).

– Dur dur!.. ne haber? ***Yoksa*** *misafir mi Emin?* (M. A. Ersoy, S, 402).

Numaranın karşısına yazılanlar artacak mı, eksilecek mi, kalacak mı, ***yoksa*** *yok mu olacak?* (A. Rasim, GA, 97).

Bütün bütün büyüyor Zehra gözünde. Ama yalnız o birkaç bin liranın hatırı için. ***Yoksa*** *yaşantısında hiçbir önemi olmamış* (A. İlhan, KS-2, 379).

Esma sırrı açığa çıkmış gibi utandı. Öyle ki, ***neredeyse*** *keçileri bırakıp ordan kaçıverecekti* (S. Çokum, AB, 145).

Neredeyse*, "demek beni, benim gibi bir çulsuzu geri çevirmiyeceksin" diyecekti* (S. Çokum, AB, 151) vb.

Ek-Fiilde Olumsuzluk

573. Asıl fiillere olumsuzluk anlamı kazandırmak için kullanılan *-mA-* eki, ek- fiillerde kullanılmaz. *i-* ek- fiilinin olumsuz biçimi *değil* (<EAT *degül*, DLT *tegül, dagol*) edatı ile yapılır.

Öteki gramer konularında olduğu gibi, *değil* edatı da dil bilgisi kitaplarında ve gramerlerimizde birbirinden farklı kelime türleri arasında ele alınmıştır[397].

Bizce, *değil* edatının birbirinden ayrı başlıca üç görevi vardır. Bunlar: 1. Ek-fiilleri olumsuzlaştırma görevi, 2. Çekimli fiillerdeki görev ve kullanımı (507.§.), 3. bağlaç olarak kullanılması (850.1.§). Hatta, *değil* edatının *-sA* şart eki ile birleşip kalıplaşmasından oluşmuş *değilse, değilse de, hiç değilse* gibi şekilleri bile birer bağlaç durumundadır (850.4. §). Bunlardan 2. ve 3. sıradaki görevler, ilgili bölümlerde ele alındığı için, burada edatın yalnızca ek-fiilleri olumsuzlaştırma görevi üzerinde durulacaktır.

Ek-fiilin olumsuz biçimi kurulurken *değil* edatı ad ve ad soylu kelime ile *i-* fiili arasına girer. Şahıs ekleri yine *i-* fiilinden sonra gelir. *Ad ögesi + değil + çekimli ek-fiil* kalıbındaki olumsuz türün de geniş zaman (şimdiki zaman), duyulan geçmiş zaman ve şart olmak üzere yine dört kipi vardır. Bunlardan geniş zaman (şimdiki zaman) çekiminde *i-* ek-fiili tümüyle, öteki kiplerin çekimlerinde ise çok defa eriyip kaybolmuştur: *yorgun değil-im, yorgun değil i-dim>yorgun değildim, yorgun değil-i-miş>yorgun değilmiş, yorgun değil i-se-niz>yorgun değilseniz, yorgun değil i-se-ler>yorgun değilseler* gibi.

i- ek-fiilinin olumsuz kiplerinin çekimi sırasında, *değil* edatı, olumlu çekimlerde olduğu gibi görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde iyelik kökenli, geniş zaman ve duyulan geçmiş zaman kiplerinde ise zamir kökenli şahıs ekleri alır. Geniş zamanın üçüncü şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde yine *-DIr/-DUr* ve - *DIrlAr, -lArdIr* ekleri getirilir. Ek almadığı kullanımlar da vardır.

574. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Çekiminde Olumsuzluk:

Dün gece karımla beraberdim; buraya da doğru Paşabahçe'den geliyorum. Tatlı tatlı gülümsedi, ***sarhoş değilim****, emin olun* ***sarhoş değilim*** (A. H. Tanpınar, H, 259).

Ne kadar garip... İki dünyam var. Tıpkı Nuran gibi, iki âlemin iki aşkın ortasındayım. Demek ki bir ***tamlık değilim*** (A. H. Tanpınar, H, 258).

---

[397] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Özmen, "Türkçede *değil* kelimesi ve anlamları" *TDAY Belleten* 1995, s. 315-316'ya bk.

Ama başım sıkıştı mı, "hayır efendim, ne münasebet ben ***şair değilim,*** *ressamım" deyip işin içinden çıkmak istiyorsun* (B. R. Eyüboğlu, DF, 20-21).

Ben kımıldayacak ***hâlde değilim*** (P. Safa, DHK, 85).

Daha doğrusu bilip bilmediğine de pek ***emin değilim*** (O. Akbal, SİO, 20).[398]

Ona "yahu Selim aklını başına topla, ben ***deniz kızı değilim,*** *adı sanıyla Kızıl Iraz'ım" dedim* (H. Balıkçısı, DG, 18).

Ben öyle esir olmuş gibi size baş eğme ***aşıklısı değilim*** (H. Taner, KAD, 76).

Sen artık ağzı süt kokan bir ***çocuk değilsin****; olgunluk çağına adım atmış bulunuyorsun.*

Hatta şimdi, şu ağzının yanındaki buruşuklukla gülmeğe sen bile ***muktedir değilsin*** (P. Safa, DHK, 85).

– Bre oğlum, bir kere sen ***adam değilsin*** (Ç. Altan, BYİ, 139).

Adın Ediboğlu olduğuna göre ***sen değilsin****, baban gelsin karşıma* (Ç, Altan, BYİ, 196).

Topala döndü: "Sen dedi, "Topal" akıllı adamsın, üstelik eşkıya da ***değilsin*** (Y. Kemal, İM, 262).

Demek ki aslında kesen ***kılıç değil****, para kesesi* (K. Tahir, DA, 204).

Yaklaştı. Kemikleşmiş, incelmiş yüz Yusuflaştı. İşte Yusuf... ***Rüya değil, hayal değil!*** *Basbayağı Yusuf* (S. Çokum, AB, 137).

Çığlık çığlığa acı bir boşluğa, sarp bir uçuruma düşmüyorum, bir Mahmud'dan öbürüne akıyorum. Her biri en az öbürü kadar benim, her biri en az adım kadar bana ait. Hiç biri ***duruk değil.*** *Donuk hiç* (A. İlhan, KS-2, 395-396).

Felce uğrayan maalesef yalnız ***edebiyatımız değildir*** (A. Haşim, BG, 6).

Savaşçı toplamaya gitmeyen ulağın çalım satması ***kanun değildir*** (K. Tahir, DA, 99).

Dünyanın kazancı salt çapul ***değildir*** (K. Tahir, DA, 145).

---

[398] Özmen, agm., s. 318.

İnsan dükkanında yahut kahvesinde otururken bir otomobil veya kamyonun camekândan içeri yürüyüş etmiyeceğinden ***emin değildir*** (Y. K. Karaosmanoğlu, A, 25).

– Yalnız mı geleceksiniz hanımefendi?

– Niye sordun?

– Bizim ev öyle iki büyük hanımefendiyi ağırlayacak kadar ***tertipli değildir*** *de...* (A. Gündüz, BŞGD, 69).

O kendi kendini tekrar eder, yeniden duyarsınız ve görürsünüz ki ilk sandığımız şeklin hiç ***eşi değildir*** (A. Ş. Hisar, BM, 153).

Bu sır ve onun (...) akisleri, bu mevsimlerin ve düşüncelerin ezelî aynası, zamanın üç çizgisini birden veren tılsımlı bir aynadır. Sanatın aynası da bundan başka ***bir şey değildir*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 138).

Kendinden emin gururlu:

– Yaz diyor, aynen yaz! Bu şahsî menfaat ***meselesi değildir****, millî menfaat meselesidir* (A. İlhan, KS-2, 50).

Ne diyorlardı? Biz, diyorlardı, patronların adamları gibi ***değiliz****. Ev damının kiremitlerine benzeriz diyorlardı* (H. Balıkçısı, DG, 99).

– Ziyanı yok... Biz ***yabancı değiliz****... Siz rahat olun. Allah afiyet versin, dedi* (Y. K. Karaosmanoğlu, A, 39).

Suskun değiliz, *sırası gelince elbet konuşacağız.*

O özleyen sadece ***siz değilsiniz*** *hanımefendi* (R. E. Ünaydın, D, 166).

– Senin küçük hanımlar şişman mı?

– ***Değildirler.*** *Yalnız Beyefendi şişmandır* (M. Ş. Esendal, SK, 147).

Bereket versin müddea alımdarlarının hepsi birden mutaassıpların ve Nâzım Hikmet'in ***fikrinde değillerdir*** (Y.K. Beyatlı, ED, 29).

Onlar da, kendileriyle yani kişisel beklentileri ve sakatlıkları ile, memleket meselelerini pek güzel karıştırmış durumdalar ve bunun farkında da ***değiller*** (E. Işınsu, KDA, 146).

Onlar sultanları sevmekle beraber, servet yapmış dünkü baldırı çıplak Mısır fellahlarıyla evlenmelerine ***razı değillerdir*** (R. H. Karay, S, 65).

575. Görülen Geçmiş Zaman Çekiminde Olumsuzluk:

Ben o vakit ***Paris'te değildim*** (P. Safa, DHK, 52).

Ben eskiden ***böyle değildim*** (M. Ş. Esendal, VÇ, 194)[399].

Geçen gün ***böyle değildin*** (P. Safa, DHK, 88).

Hayret veriyorsun bana... Sen ***böyle değildin*** (M. A. Ersoy, S, 173).

– Çabuk "he" dedin, sefil Alışar! Hesabımca ***çıkmalı değildin****, bu er meydanına sen... Nedir kurduğun kahpelik* (K. Tahir, DA, 373).

Bu bir vaziyeti azdırmaktan başka ***bir şey değildi*** (A. H. Tanpınar, H, 258).

Zaten o dakikada onu kısa mavi entarisi ve ince bacaklarıyla erişilmez tabakalar arasında bir seyahate hazırlanmış gibi kendi sevincinin hızında döner görüp de beğenip sevmemek ***kabil değildi*** (A. H. Tanpınar, H, 195).

Üstelik içi ***rahat değildi****, kafası ikiye hatta üçe bölünmüştü* (A. H. Tanpınar, H, 41).

Puntoları öğrenmek ***kolay değildi*** (K. Tahir, EŞİ, 163).

Hamza: Neresi yukarısı neresi aşağısı ***belli değildi*** (H. Balıkçısı, DG, 72).

Çakır Ayşe ***Avlonyalı değildi*** (H. Balıkçısı, GG, 68).

Ölmek ***bir şey değildi*** (T. Buğra, KA, 204).

Baştan o ilk günler ve aylar ***karışık değildi*** (E. Işınsu, KDA, 145).

Ah! Hangi gün, hangi gece, hangi saat hangi an geçmişti ki biz onda saadetimizi aşkımıza feda etmeğe ***hazır değildik****?* (A. Ş. Hisar, BM, 49).

Epey yaklaştıktan sonra, bizi gördü. Hiç ***aklında değildik*** *zahir, bir şaşkınlık kapladı yüzünü, duralayıp etrafına bakındı, ne yapacağını bilmez gibiydi* (E. Işınsu, ÇB, 55).

Bununla beraber biz de pek ***ümitsiz değildik*** (H. Taner, H-1, 269).

Hanende ve sazendelerin hatırı sayılır bir kısmı ***Türk değillerdi*** (A. Ş. Hisar, BM, 61).

Eğlenceler başka ***türlü değildiler*** (Y. K. Beyatlı, ED, 187).

---

[399] Özmen, agm. s. 319.

Onlar öyle kokulardan, denizden, tabiattan zevk alacak ***soydan değillerdi*** (H. Taner, H-1, 177) vb.

576. Duyulan Geçmiş Zaman Çekiminde Olumsuzluk:

Saati gelince bu yüzler geriye dönüyor, (...) sırtından o süslü elbiseleri parlak kumaşları yavaşça ve hiçbir şikâyetsiz çıkarıyor, ***ben değilmişim*** *muhakkak öbürüdür, diye uzaktakilerden birini işaret ediyorlar* (A. H. Tanpınar, H, 115).

Avucunda kuru üzümler yedirerek büyüttüğü, dizgine eğere alıştırırken adam gibi söz anlar hale getirdiği Alkısrağın Flatyos canavarının elinde kalması, erkeklik onurunu kırıp yüreğini sızlatıyor, sanki esir verdiği ***hayvan değilmiş****, zavallı* ***ablasıymış*** *da (...) gibi her acı duyuyordu* (K. Tahir, DA, 343).

O, bizim Şarlo'muzmuş da ***farkında değilmişsin*** (B. R. Eyüboğlu, DF, 91).

Öyle anlaşılıyor ki geleceklerinden ***haberli değilmişiz.***

Onlar ***bizden değillermiş*** *başka bir gruptan imişler* vb.

577. Şart Çekiminde Olumsuzluk:

Çok ***güzel değilsem*** *çirkin de sayılmam* (M. Ş. Esendal, VÇ, 58).

– Sen Zehra'nın kardeşi misin?

– ***Değilsem*** *de onun gibi bir şey!* (M. Ş. Esendal, VÇ, 190).

Eğer ***suçlu değilsen*** *kendini anlatırsın ama kuyruğun da tava sapına döner* (M. Ş. Esendal, İÇ, 146).

Pek yakından ***vakıf değilseniz*** ... (Y. K. Beyatlı, ED, 215).

Belki de yukarıdaki koru ilk önce buraya gitti. Fakat ***o değilse*** *bile, muhakkak yerinde başka bir büyükçe köşk vardı* (A. H. Tanpınar, H, 115).

Cuma günleri -eğer ***izinsiz değilseler****- deniz kenarlarına, sırların haricine devam ettiklerini söyleyenler var* (F. C. Göktulga, BH, 227) [400] vb.

578. *değil* ve *-sA* şart ekinin birleşmesinden oluşmuş bulunan *değilse* şekli, *hiç değilse* örneğinde görüldüğü gibi, kimi zaman şart

[400] Özmen, agm., s. 320.

bildirme görevini yitirerek "hiç olmazsa, önemli olmasa bile" anlamlarında bir bağlaç (850.4.§) durumuna gelmiştir:

Bir bakan olacağına, vazgeçtim o huzur verici bakkallıktan, ***hiç değilse*** *anasız babasız bir sokak çocuğu olsaydım* (O. Hançerlioğlu, A, 94-95).

Hiç değilse *ben bu kitapları okudum* (Y. K. Karaosmanoğlu, TS-2, 992).

Bu mahlûk ***hiç değilse****, hep aynı noktada dönüp dolaştığının farkında değil* (Y. K. Karaosmanoğlu, TS-2, 992).

Hiç değilse *şu avuç içi kadar havuza bir fıskiye koysalarmış ya...* (T. Buğra, TS-2, 992) vb.

Ek-Fiilde Soru

579. *i-* ek-fiilinin soru biçimi *-mI/-mU* soru eki ile kurulur. Soru eki *i-* fiilinin geniş zaman görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ad ile ek fiil arasına girer ve addan ayrı yazılır. Çekimde *isim ögesi + soru eki + ek-fiil* kalıbını oluşturur: *Anne* ***miyim****?, öğrenci* ***misin****?, yakın* ***mıdır****?, biz* ***miyiz****?, mutlu* ***musunuz****?, mutlular* ***mı****?, küçük* ***müydük****?, şişman* ***mıydınız****?, yalnız* ***mıydı****?, uzak* ***mımış****?, üşengen* ***miymişiz****?* gibi. Geniş zaman üçüncü şahıs çekiminde *-DIr* bildirme eki almadığı durumlar da çoktur.

Ek-fiilin şart kipi; çekimde bir farklılık gösterir. Şart eki doğrudan doğruya ada eklenir. *-mI? / -mU?* soru eki daha sonra gelir. Böylece *isim ögesi + ek-fiil + soru eki* kalıbıyla çekime girer: *Yaşlıysam* ***mı****?* (< *yaşlı i-se-m mi*?), *unutkansan* ***mı****?, geçerliyse* ***mi****?, işsizseniz* ***mi****?, olgunsalar* ***mı****?* vb. *-sA*'lı soru biçimi seyrek kullanılan bir çekim türüdür.

Kim?, *ne*?, *nasıl*? gibi soru zamirleri ve zarfları ile kullanılan *i-* ek-fiilinde soru kelimeleri *i-* ek-fiilinden önce gelir: *Ben kim-im? Sen arkadaşımın nesi'sin? Sizin "onlar" dediğiniz kim-lerdir? Oğlunuz nasıldır?* vb.

Aşağıdaki örnekler ek-fiilin sorulu biçimlerini daha belirgin olarak göstermektedir.

580. Geniş Zaman Çekimiyle:

Ne sanıyorsun beni, dolaştığın arkadaşlarından ***biri miyim***? (A. H. Tanpınar, H, 102).

Ne kadar garip... İki dünyam var. Tıpkı Nuran gibi. İki âlemin iki aşkın ortasındayım. Demek ki bir tamlık değilim! Acaba hepimiz ***böyle miyiz?*** (A. H. Tanpınar, H, 258).

*Çakır Ayşe bir gün Hamza'nın evli olmadığını bildiği halde ona: "****Evli misin?****" diye sordu* (H. Balıkçısı, DG, 71).

Kimsin? *Bayhoca* ***sen misin?*** (K. Tahir, DA, 98).

Lotus biraz şaşkın ağzından kaçırdı:

– Dedeniz olmadığına ***emin misiniz?*** (K. Tahir, DA, 429).

Bakmadık yarasına ***derin mi?*** (K. Tahir, DA, 100).

Gerekli midir? *Ben... Durdururum amcamın takımını... Sonra gidilse* (K. Tahir, DA, 123).

Yalnız, deniz cengidir bu! ***Şaka mı?*** (K. Tahir, DA, 434).

Kendi kendine niçin diye düşündüm; sevmek bu kadar ***korkunç mu?, tehlikeli mi?, gülünç mü*** (O. Hançerlioğlu, A, 27).

Orhan Bey sesi alamadığı için adam çağrılmasına şaştı:

– ***Kimsiniz? Kimsin?*** (K. Tahir, DA, 410).

– ***Kimdir*** *bu güzel dedi?* (K. Tahir, DA, 337).

Zaferyâb olduğun ***kimdir?*** *Düşün bir kerre* ***millet mi?***

Adalet isteyen bir kavmi vurmak ***galibiyet mi?*** (M. A. Ersoy, S, 71).

Peki ***Cemile mi*** *bunlar?*

– ***Nedir*** *ya?* (M. A. Ersoy, S, 478).

Nedir? *bu başımıza gelen Orhan Bey* (K. Tahir, DA, 108).

Akşamın bu vakti su başında ***işi ne?*** (K. Tahir, DA, 127).

– Amanınnn...

– Bacım bunlar ***neyin nesi?*** (K. Tahir, DA, 96).

Ayağından mı dedin? Kolları meydanda demek!

Ulan, ***aptal mı nesin?*** *Şimdi çözer* (M. A. Ersoy, S, 380).

Bu ***nasıl iştir?*** *Aklı mı ermiyor gayri* (S. Çokum, AB, 62).

Kız bu ***nasıl isim*** *böyle?* (S. Çokum, AB, 136).

– Yahu ***nerelerdesin?*** (Ç. Altan, BYİ, 41).

– ***Nerdesiniz*** *yahu?..* (K. Tahir, DA, 352).

– ***Kaçadır*** *eğri kılıcın iyisi Kaplan usta?* (K. Tahir, DA, 204).

*Hindistan'da rastgeldiğiniz bir kimseye "****-Kimsin****" veya "****-Nerelisin****?" değil önce "Hangi dinden veya mezhepdensin?" sualini sormalısınız* (F. R. Atay, GG, 106) vb.

581. Görülen Geçmiş Zaman Çekimiyle:

Sen o meyhaneyi basmakla ***mükellef miydin****?*

*Ya kumarbazları ma'nası nedir tehdidin (*M. A. Ersoy, S, 397).

– Dur hele dedi Mülâzım. Sen ***kimin oğluydun****?* (S. Çokum, AB, 175).

– Ne o veli? Sen ***burda mıydın****?* (S. Çokum, AB, 222).

Hayat vaziyetinden ziyade bir gönül meselesinin yeni başlayan kokusunu duyar gibi olmuştum. Bunun imkânı ***var mıydı****?* (A. Gündüz, BŞGD, 171).

Ben Beye birtakım şeyler söylemiştim. Acaba ***doğru muydu****?* (A. Gündüz, BŞGD, 87).

– Liya ***hanım mıydı****, Demircan Ağanın konuğu?*

– Evet (K. Tahir, DA, 108).

– Gözlerinde Sultan hanımdan İnce Minareden bir hayal ***yok muydu?*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 19).

Böyle bir taksim bu gazeli dinleyenler arasında, coşarak kendilerini tutamıyarak ağlayanlar ***az mıydı****?* (A. Ş. Hisar, BM, 71).

Huxley de ***kimdi*** *acaba? Saadet veren o ilâç gerçekten Amerika'da yapılıyor muydu?* (O. Hançerlioğlu, A, 91).

*Madem ki karısı "****neredeydin****?" diye sormamıştı. O da bunun karşılığını verecekti* (Ç. Altan, BAG, 128).

Şafaktan beri ***neredeydin****?* (Y. Kemal, İM, 200).

Fakat o da böyle mi düşünüyordu? O da ***mes'ut muydu****?* (A. H. Tanpınar, H, 102).

Acaba o gün günlerden ***ne idi****? Cumartesi mi? Pazartesi mi?* (R. H. Karay, S, 135).

Ne biçim ağaçtı *o?* (H. Balıkçısı, DG, 192).

– ***Neydi*** *o?*

– Bizimkilerin keşif uçağı... (S. Çokum, AB, 268).

Nesi vardı*? Belinin ortasında ürpermeler duyuyordu; vücudu öyle kırıktı ki...* (R. H. Karay, S, 51).

– ***Yalnız mıydılar****?*

– Çıkarken yalnızdılar (R. H. Karay, S, 58) vb.

582. Duyulan Geçmiş Zaman Çekimiyle:

Hoca karısı oldun sen, göz çevirerekten namaz kılmanın ***var mıymış*** *kitapta yeri?* (K. Tahir, DA, 115).

Sonra yine mırıltılar başladı:

– Haydar Beymiş bu!

– O ***burada mıymış****?* (T. Buğra, KA, 119).

– Bana Toprakçıların Memet söyledi oğlum...

– O ***yanlarında mıymış****?* (T. Buğra, KA, 270).

– Hele yüreksiz... Topla toparlan! Neden fermanlı olmuşuz, suçumuz ***neymiş****?* (K. Tahir, DA, 362).

Nasılmış *Bacı Beyin, Kerim Çelebi?* (K. Tahir, DA, 94).

– Birden atılıp Kerim'in göğsünü hınçla vurdu:

– Al bakalım, ***nasılmış****?* (K. Tahir, DA, 337).

– Korkulu mu? Allah Allah! ***Nerdeymiş*** *ki, nereye binip* ***yetişecekmişiz*** (K. Tahir, DA, 433) vb.

Ek-Fiilde Olumsuz Soru

583. Ek-fiilin olumsuz soru biçimi *değil* edatı üzerine *-mI /-mU* soru ekinin getirilmesi ile yapılır. Çekim sırasında *ad ögesi + değil + soru eki + çekimli ek-fiil* kalıbına uyularak, soru eki değil edatı ile ek-fiilin arasına girer. Bu kalıp, olumsuz soru biçiminin geniş zaman, görülen ve duyulan geçmiş zaman kipleri için geçerlidir. *değil miyim?, değil miydin?, değil miymiş?* gibi. Ek-fiilin sorulu olumsuz şart çekiminde ise, soru eki çekimli ek-fiilden sonraya getirilir ve çekim kalıbı *ad ögesi + değil + çekimli ek-fiil + soru eki* biçimine dönüşür. *değil i-se- m mi? > değilsem mi?, değilse mi?, değilsek mi?, değilseniz mi?, değilseler mi?* vb. Yalnız şartlı olumsuz soru türü seyrek kullanılan bir türdür.

584. Geniş Zaman Çekimiyle:

Ne olacak haminne, derdim. Muharebe bu. Daha çok zaman gelmese de zarar yok. Ben de senin küçük oğlun değil miyim? (A. Gündüz, BŞGD, 12).

Ben bu işlerin ustası ***değil miyim****? Bana neden güvenmiyorsunuz?*

Sen ***bu memleketin evlâdı değil misin****?* (H. Taner, H-1, 68).

– *Heey? kime bakınıyorsun orda?* ***Hikmet değil misin*** *sen?* (S. Çokum, AB, 187).

– *Yalan yok öyle ya, oh Aslıhan? Doğrusu* ***bu değil mi?*** (K. Tahir, DA, 325).

– *Aman Orhan Beyim!*

Taşın üstüne tünemiş herif, ***Kel Derviş değil mi?*** (K. Tahir, DA, 424).

Bariz değil mi? *Dandini'nin asalet budalası oluşu* (H. Taner, KAD, 157).

Düşünsek çiçeklerin kokusu ***büyük bir şefkat değil midir?*** (A. Ş. Hisar, BM, 42).

Bu insanlar, her gün hiçe saydığım, her gördüğüm, hattâ bazen de tiksindiğim ***kimseler değil midir?*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 79).

Biz ***kültürümüzün mirasçıları değil miyiz?*** *Onu elbette hem koruyacak hem de geliştireceğiz!*

– *Asım Bey! Siz evlenmek* ***fikrinde değil misiniz?*** (M. Ş. Esendal, SK, 33).[401]

Onlar ***sizin yavrularınız değiller mi?*** *Neden bu kadar haşinsiniz onlara karşı?*

Ömürlerini ileriye doğru zorlayanlar, hani şu büyümüş de küçülmüş dediklerimiz kadar, ömürlerini geriye doğru zorlayanlar da ***gülünç değil midirler?*** (F. R. Atay, GG, 21) vb.

585. Görülen ve Duyulan Geçmiş Zaman Çekimiyle:

Ben sizin her zaman güven duyduğunuz bir kimse ***değil miydim?***

– *Hoppala, "şimdi sevgilim var" diyen* ***sen değil miydin?*** (M. Ş. Esendal, VÇ, 68)[402]

– *"Yazmak için bilmek istemez" diyen, daha şimdi Hâmid için konferans vermeye kalkan* ***sen değil miydin?*** (M. Ş. Esendal, VÇ, 79).

Tavuk kobrası hengâmında hastalanan hayvanlarını inadına bahçeye salan ve böylece hastalığı zorla İfakat hanımınkilere de bulaştıran ***Saraylı hanım değil mi idi?*** (H. Taner, H-1, 125).

---

[401] Özmen, agm., s. 331.

[402] Bu ve aşağıdaki örnekler, Özmen, agm. s. 331'den aktarılmıştır.

O bizim ***soytarının kendisi değil miydi?*** (M. A. Ersoy, S, 338).

Biz Türkler, bir asır evveline kadar, İslam medeniyeti devresinde, Arap'tan ve Acem'den bambaşka bir ***huviyette değil miydik?*** (Y. K. Beyatlı, ED, 298).

Dağda ***beraber değil miydik?*** (O. Atay, T, 338).

Siz ***Ankara'da değil mi idiniz?*** (H. Taner, H-1, 223).

Bak muhabbet dünyanın her belâsını unutturacak bir ***lezzet değil mi imiş?*** (N. Kemal, ZÇ, 96).

Meğer Ceyhan marka ekstra ekstra bisküvi imal eden fabrikanın sahibi Caniko'nun babası, Çeğmen'nin de ***müstakbel kaynatası değil mi imiş?*** (H. Taner, H-1, 315).

Tam da ***takrizin aşağı parçaları değil miymiş***? (N. Nazım, H, 207).

O kürklerin altında Selim Dede ne görmüş beğenirsiniz? Tıpkı bizim gibi ***insan değiller miymiş?*** (H. Balıkçısı, DG, 17).

Makedonya o korkunç isim, bu güzel ve sevgili tabiatı nasıl hatıra getirebilir? Karadeniz tabiatı bundan bin kat daha ***korkunç değilmiş midir?*** (F. R. Atay, GG, 199).

-DIr / -DUr Bildirme Ekinin İşlevleri

586. Yukarıda *i-* ek-fiili ile kurulan kipler anlatılırken, bu fiilin geniş zaman olumlu, olumsuz ve sorulu çekimlerinde, *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden ekleşmiş olan *-DIr / -DUr, - DIrlAr / -DUrlAr* bildirme ekinin kullanıldığı ve eklendiği ad ve ad soylu kelimeleri yargı bildiren birer yükleme dönüştürdüğü açıklanmıştır: (568, 568.3.§§§.)

Boğaziçi bir manzara ve ***su beldesidir*** (A. Ş. Hisar, BM, 149).

Saliha'nın iki türlü ağlaması vardır. Birisi ***çocuk ağlayışıdır*** (A. H. Tanpınar, H, 12).

Ama belli olan sizin peşinizde ***olmadığıdır?*** (H. Balıkçısı, DG, 163).

Ve bahisleriniz hep topraktan, havadan, zamandan ***yakınmaktır*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 32).

Aslını ararsan, Ertuğrul Beyin adamlarından bazısı, "biz Kayılardanız" derse de ***bildiğinden değildir*** (K. Tahir, DA, 27).

Bu insanlar, her gün hiçe saydığım, hor gördüğüm, hattâ bazen de tiksindiğim ***kimseler değil midir*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 79) vb.

-DIr/ -DUr bildirme eki, bu temel görevi dışında, çekimli fiillerde daha başka bazı görevler de yüklenmiştir:

Kesinlik Bildirme Görevi İle:

587. *-DIr/-DUr* bildirme eki, çekimli fiillerin duyulan geçmiş zaman, *-makta* ekiyle oluşturulan şimdiki zaman ve gelecek zaman kiplerinin üçüncü şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde, fiilin gösterdiği oluş ve kılışa bir "kesinlik" bir "pekiştirme" işlev ve anlamı katmıştır:

Malûmu devletinizdir ki, Hollanda'da masonluğu Lord Chesterfield ***kurmuştur*** (M. C. Kuntay, Üİ, 105).

Yeter olmuştur*, gün günden* ***beter olmuştur*** *ve de bıçak gelip kemiğe* ***dayanmıştır****. Vurulsun!* (K. Tahir, DA, 146).

Cimri işinden sonra Karamanlı'dan umut ***kesilmiştir*** (K. Tahir, DA, 181).

Onlar yüksek sosyete ile iyice haşır neşir olduklarından, insanları dürbünün tersinden seyreder gibi, küçük, küçücük görmeğe çoktan ***alışmışlardır*** (H. Taner, ŞYY, 9).

Yayılan su irili ufaklı adacıkaları ***bırakmıştır*** (Y. Kemal, İM, 322).

Gerçi iyimserliği saflık derecesine vardıran bazı kalem sahipleri, hâlâ kısır çalı fidanları üzerinde taze güller görmekte ***ısrar etmektedir*** (A. Haşim, BG, 7).

Halk Selçukluyu ***suçlamaktadır*** (K. Tahir, DA, 181).

Zaten diğer fikir cereyanlarının varlığı da böyle bir münakaşayı abes ***kılmaktadır*** (M. Turhan, GN, 15).

Kısa bir muhakeme ve küçük bir kara cümle hesabı, bu dâvânın bugünkü şartlar içinde (...) öyle on on beş sene zarfında gerçekleşemiyeceğini ***göstermektedir*** (M. Turhan, GN, 90).

Üzerinde yaşadığım bu toprak, ya içindeki gizli dert ile çatlayacak, ya da bir dehşetli gürültü ile yerin dibine doğru çöküp ***gidecektir*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 25).

Bunlar olmadığı müddetçe, yani memlekette gerçek ilim müesseseleri kurulmadıkça, yeter sayıda birinci sınıf bilim adamları bulun-

madıkça, bütün değişmeler bir kalıptan ibaret kalacak ve bizi garba yaklaştıracak yerde, ondan ***uzaklaştıracaktır*** (M. Turhan, GN, 62).

Geçmiş bir zamanı kalbim bulmak ***üzeredir,***

Tamamlanacaktır *yarım kalmış rüyalar;* (A. M. Dıranas, Ş, 42).

Gün doğarken her biri şehrin geniş ve dar sokaklarında gidip gelmek, eşyalar taşımak, yokuşlardan tırmanmak için dört bir yana ***dağılıverecektir*** (O. Akbal, GS, 86) vb.

Görülen geçmiş zaman kipinde, esasen görülen ve bilinen bir kesinlik bulunduğu için, bu kip, pekiştirme niteliğindeki *-DIr / -DUr* ekini almaz.

"Beklenti" ve "Tahmin" Görevi İle:

588. *-DIr /-DUr* bildirme eki, çekimli durumdaki bazı kiplerin bütün şahısları üzerine de gelerek, bunlara kullanım özelliklerine göre, yine ya "kesinlik" ve "pekiştirme" ya da "belki", "ihtimal ki", "umulur ki" anlamlarıyla tahmin ve beklentiyi güçlendirme işlevi kazandırır. Bu kullanım yer yer ek-fiilin geniş zaman çekimlerinde de görülür:

görmüşümdür, görmüşündür, biliyorsundur, biliyorsunuzdur, hak vereceksinizdir, inanmışımdır, gidiyorlardır vb.

Biraz küskün baktı Stefan, sanki "Bu düzende güvenmek diye bir kavram yoktur, ne sınarsın, gözlenirsin, devamlı dikkat ***altındasındır****, bunu bilmez misin" demek istiyordu* (E. Işınsu, ÇB, 140).

Bu yöreye herhalde daha önce de ***gelmişsindir.***

Sanırım işini ***bitirmişsindir****. Haydi çıkalım artık!*

Belki bu makaleyi sen de ***görmüşsündür.***

Sanırım durumu siz de ***biliyorsunuzdur.***

Bakıp imreniyorum akınına,

Şehrin üstünden geçen bulutların.

Belki ***gidiyorlardır*** *yakınına*

Rüyanızı kuşatan hudutların (A. M. Dıranas, Ş, 106).

O gün akşamleyin Cennet'in anası dönünce, kızı evde bulamadı. Kız dağlarda ***geziyordur*** *diye tasalanmadı* (H. Balıkçısı, DG, 177).

Hava da sulanmış toprak ***kokuyordur****. İşte, son zamanlar bu benim biricik hülyamdı* (Y. K.Karaosmanoğlu, Y, 25).

– *Canım belki* ***işitmişsindir****, bizim küçük İsmail almak istiyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 93) vb.

Zarf Görevi İle:

589. *-DIr / -DUr* eki; gün, ay, hafta, yıl gibi zaman gösteren adların teklik ya da çokluk biçimleri üzerine gelerek ".. zamandan beri" anlamıyla zarflar türetir:

Bursa'nın caddelerini bulanık gözlerle seyrettim. Kapıdan içeriye ansızın girdim. Dostlarım çok sevindiler. Yalnız biraz mahzundular.

– *Temiz Hanım* ***iki üç gündür*** *rahatsız da...* (A. Gündüz, BŞGD, 185).

Günlerdir *kendi kendisini göremediğinden vücut birliğini kaybettiği duygusuna kapılıyor; saydam ve siyah bir varlık halinde bütün organları ile çevresini saran karanlığa katılmış olmaktan korkuyordu* (A. İlhan, KS-2, 531).

Anahit gazeteleri getirdi. ***Kaç gündür*** *Mahmut Ersoy'un öldürülmesine sütunlar ayıran, bu konuda olur olmaz yorumlar yapan gazetelerin bu sabah hiç birisinde hadiseyle ilgili bir tek satır yoktu* (A. İlhan, KS-2, 385).

Paris'te ne yaptıysa burada da yapacak. Önce bir iş edinmeli. Ne bu böyle ***iki yıldır*** *günlerini gecelerini doğraya doğraya lüzumsuz yaşaması?* (A. İlhan, KS-2, 383).

Karanlık tartışmasız, siyah ve netti. Sürekliliği ve sessizliği geceyle gündüzü ayırmasına imkân vermiyordu. Bu yüzden ***ne kadar zamandır*** *tutuklu olduğunu da bilmiyordu artık* (A. İlhan, KS-2, 531).

İstanbul'daki yenilginin öcü inşallah bu pazar alınacaktı. Hem ***birkaç haftadır*** *ayağı burkulduğundan ötürü oynayamıyan Nurtopu Naci'de iyileşmiş, antremanlara başlamıştı* (O. Hançerlioğlu, A, 90).

Sabahleyin erkenden kalkıyor, ***yıllardır*** *alıştığı sakal traşını oluyor, sokağa çıkıyor, bakkaldan alışveriş ediyor, kasaba söyleniyor, parka gidip oturuyor, kahvede tavla oynuyordu* (O. Hançerlioğlu, A, 40).

Çoktandır *hikâye yazmamıştı.* ***Günlerdir*** *içinde bir üzüntü duyuyor, oturup bir şeyler yazmak için kendini zorluyordu* (O. Hançerlioğlu, A, 42).

Kağıda yazdığı hikâye adını bir daha okudu: Yıldız yazmak yasaktır. Bu sözü ***haftalardır*** *diline pelesenk etmiş, (...) sıralı sırasız mırıldanıp durmuştu* (O. Hançerlioğlu, A, 43) vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, dilimiz *-DIr/-DUr* ekinin "bildirme" ve "yargıya bağlama" işlevinden yararlanarak, söz gelişi *aylardır* = "aylar olmuştur, aylar geçmiştir"> "aylardan beri" biçimindeki bir işlev ve anlam kayması yoluyla, eklendiği zaman kelimelerini bir zaman zarfına dönüştürmüştür. Bu durum, Türkçede, işlev ve anlam kaymalarındaki geçiş esnekliğinin belirgin örneklerinden biridir.

Birleşik Kipli Fiiller

(Alm. *zusammengesetztes Tempora*; Fr. *temps composé*; İng. *compound tense*; Osm. *mürekkep siga, sîga-i mürekkebe, ezmine-i mürekkebe*)

590. Çekimli fiiller, taşıdıkları kip sayısına göre basit kipli veya basit zamanlı fiiller ve birleşik kipli veya birleşik zamanlı fiiller olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır. Basit kipli fiiller, yapılarında şekil ve zaman kavramı taşıyan tek kip bulunan fiillerdir. Bunlar bildirme ve tasarlama kipleri bölümlerinde (514-542, 544-553. §'lar) incelenmiştir.

Birleşik kipli fiillerde ise, birden fazla kip eki vardır. Bunlar genellikle iki kipten oluşmuştur. Üç kipten oluşan katmerli birleşik zamanlı fiiller çok seyrektir. Sonuç olarak, birleşik kipli fiiller, içinde birden fazla kip eki bulunan fiiller olarak tanımlanabilir. Yalnız şahıs eklerinin yeri bakımından, belirli eklere özgü olmak üzere kurala aykırı bazı yapılar da söz konusudur.

Birçok kipin birinci, ikinci ve üçüncü şahıs teklik çekimleri ile, birinci ve ikinci şahıs çokluk çekimlerinde, şahıs ekleri genellikle hikâye, rivayet ve şart eklerinden sonra, yani en sonda bulunur. Bunun tipik bir istisnası, ileride kipler üzerinde durulurken ayrıca belirtileceği ve verilen örneklerde de görüleceği üzere, görülen geçmiş zaman kipinin hikâye çekimindedir. Bu çekim de, şahıs ekleri *aldıydım* ve *aldımdı* örneklerinde görüldüğü gibi, kip veya hikâye ekinden sonra gelebilme gibi bir ikili seçenek taşımaktadır.

Kuralı bozan ve yaygınlık gösteren bir diğer şahıs eki de birleşik kipli fiillerin üçüncü şahıs çokluk çekimlerinde yer alan *-lAr* ekidir. Bu ek hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimlerinde genellikle

kip eki ile hikâye eki arasında yer almıştır. Yalnız *almalıydılar, geleymişler, geldiyseler* gibi tasarlama kiplerine özgü bazı istisnaları vardır. *-lAr* ekinin yer değişikliğine uğradığı birleşik kiplerde, aradaki *i-* ek-fiilinin eriyip kaybolduğu görülüyor. Bununla birlikte yazıda *i-* ek-fiilini devam ettiren şekillerde, ekin sonda bulunması da olağandır.[403]

Birleşik kiplerin çekiminde, bazı şahıs eklerinin yer bakımından gösterdiği bu ikiliği, Tahsin Banguoğlu daha sistemin oturmamış olmasına bağlamıştır.[404] Ancak, bu konudaki eğilim zamana bağlı gelişme süreci içinde gözden geçirilirse, bütün şahıs ekleri açısından, bir durulma sürecine girildiği ve bu ikili seçeneğin terkedilerek artık sistemin yerleşmeye başladığı gözlenir.

Leylâ Karahan, bazı ipuçlarına dayanarak *-lAr* şahıs ekinin kurala uygun biçimde en sonda bulunmasını olağan sayıyor. Bu şahıs ekinin sonradan yer değiştirerek birinci kip eki ile ikinci kip eki arasında, ortada yer almasını da, aslında adlara özgü vurgulu bir çokluk eki olan *-lAr*'ın birleşik çekimlerde, vurguyu kaybetmesinden doğan eksikliği, birinci kip ekinden sonraya kayarak yeniden elde etme ihtiyacına bağlayan bir tahminde bulunuyor. Çünkü basit kiplerin üçüncü çokluk çekimlerindeki *-lAr* eki vurguludur.[405]

Bu yer değiştirme olayında, belki geri sırada kalan bir etken olarak vurgu ihtimali üzerinde de durulabilir. Ama bizce, *-lAr* çokluk ekinin yer değiştirmesindeki öncelik daha başka bir etkene dayanmaktadır. Bu etken göçüşme (metathesis) olayıdır. Bilindiği gibi *göçüşme,* yan yana bulunan seslerin birbirleriyle karşılaşmasından doğan söyleyiş (telâffuz) güçlüklerini ortadan kaldırma amacına dayanır. Birleşik kip çekimlerinde birbirleri ardınca gelen kiplerin ses yapıları gözden geçirilince, iki ayrı kip eki arasında yer alan *i-* ek-fiilinin eriyip kaybolmasından sonra, söz gelişi *geldiydiler, gelmiştiler, geliyormuşlar, gelecekseler* gibi çekim kalıplarında

---

[403] Birleşik kiplerdeki şahıs eklerinin ve özellikle *-lAr* üçüncü şahıs çokluk ekinin çekimde yer değiştirmesine ilişkin olarak, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında yazılmış eski gramerlerde de bazı kayıtlar vardır:Ş. Sami, *Nev-usûl Sarf-ı Türkî*, İstanbul 1308, s. 54-55; Ahmet Cevdet, *Kavaid-i Osmaniye*, İstanbul 1311, s. 101-104; Nemeth, *Türkische Grammatik*, Leipzig 1916; Deny, *Türk Dili Grameri*, s. 395- 399 vb. Bu konuda Karahan, "Birleşik kipli fiillerde çokluk eki *-lAr*'ın yeri" *Türk Dili*, S. 563 (Kasım 1998), s. 384'e bk.

[404] *Türkçenin Grameri*, s. 450, §. 382.

[405] Bu konunun ayrıntıları için Karahan, agm., s. 381-388'e bk.

telâffuz güçlüğü ortaya çıkmaktadır. Bu güçlüğün giderilmesi için dil, *geldilerdi, gelmişlerdi, geliyorlarmış, geleceklerse* gibi basit kip çekimlerindeki kalıbı esas alarak, *-lAr* çokluk ekinin yerini değiştirmekte bir sakınca görmemiş olmalıdır. Belki burada bir yan etken olarak vurgu da devreye girebilir. Böylece, basit kipler ile birleşik kiplerin birbirinden ayırımı anlam bilimi açısından daha belirgin duruma gelmiştir denebilir. Çekimde, *i-* ek-fiilini kaybetmeyen *gelmiş idiler, geliyor idiler, gelecek imişler, gelse imişler* gibi birbirinden ayrı söyleniş ve yapılışlarda,[406] *-lAr* ekinin asıl yerini korumuş olması da, yer değiştirme olayının, *i-* ek-fiilinin erimesiyle ortaya çıkan söyleyiş güçlüğünden kaynaklandığını ortaya koyan bir tanık durumundadır.

Birleşik kipli fiiller, olumlu ya da olumsuz bir esas fiilin genellikle yalnız kip eki almış ve çekime girmemiş olan biçimine, *i-* ek-fiilinin çekimli şekillerinin eklenmesi ile oluşur. Bu oluşma, ek-fiilin nitelik ve kullanım özelliklerine uygun bir gelişmenin sonucudur. Yani, *i-* ek-fiilinden önceki kısım; şekil, zaman, olumluluk ve olumsuzluk ve soru kavramları taşıyan birer sıfat-fiil yani ad durumundadır.

Basit kipli fiillerde tek bir kip eki bulunduğu hâlde, birleşik kipli fiillerin çekimli biçimlerinde genellikle iki (nadiren üç) kip eki bulunur. Her ne kadar gramerlerimizde, yerleşmiş bir terim olarak *birleşik zamanlı kipler* terimi kullanılmakta ise de, burada asla iki ayrı zaman söz konusu değildir. Bunlardan ilki doğrudan doğruya çekimli fiillerdeki kişinin tutum ve davranışı ile ilgili olan *şekil* ve *tarz eki* niteliğindedir. Zaman bildirme işlevi ise, yalnızca *i-* ek-fiilinden sonra gelen ek üzerindedir. Sonuç olarak, basit kipli fiillerde olduğu gibi birleşik kipli fiillerde de tek bir zaman ögesi vardır. O da *i-* ek-fiilinden sonra gelen ekle belirtilir.

Çekim sırasında *i-* ek-fiili çok kez eriyip kaybolmuştur. Buna göre birleşik zamanlı bir fiilin çekim biçimi: *esas fiil + kip eki + i- ek-fiili + ikinci kip eki(zaman gösterme eki) + şahıs eki* olarak çekilebilir: *al-dı i-di-m>aldıydım, bakıyor i-di-n>bakıyordun, gel-ecek i-se-n>geleceksen, oku-ma-mış i-se-n>okumamışsan, oku-sa-k mı I-di?> okusak mıydı?* vb.

Birleşik zamanlı fiillerde *i-* ek-fiili yalnız görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi ekleri alabilir. Ek-fiilin bu

[406] Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (1972), s. 326, §. 541.

özelliği dolayısıyla, birleşik zamanlı fiiller kendi içlerinde: 1. hikâye birleşik kipleri, 2. rivayet birleşik kipleri ve 3. şart birleşik kipleri olmak üzere üç gruba ayrılır.

Bildirme kiplerinin yalnız biri dışında kalanları bu üçlü sınıflandırmaya göre çekilir. tasarlama kiplerinin birkaçı birleşik kipli çekimlere girdikleri hâlde, bazıları taşıdıkları işlev özellikleri dolayısıyla bu çekimden kaçınırlar. Emir kipi böyle bir kiptir ve hiçbir birleşik çekime girmez.

Tasarlama kipleri arasında yerlerinde görüleceği üzere, kipten kipe değişiklik gösterenler de vardır.

Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi

(Alm. *Imperfektum, Imperfekt, Plusquamperfektum*; Fr. *imparfait, plus-que-parfait*; İng. *imperfect, pluperfect*; Osm. *hikâye-i mazi, hikâye-i hal, hikâye-i istikbal*)

591. Birleşik kipli fiillerin hikâyesi, bir kip eki almış esas fiile, *i-* ek-fiilinin *-DI / -DU* geçmiş zaman kipi getirilerek oluşturulur. Çekim sırasında, daha önce belirtildiği gibi *i-* ek-fiili çok kez kaybolur.

Hikâye kipi, bildirme ve tasarlama kiplerindeki şekil ve zaman kavramlarına bağlı olarak, geçmişte gerçekleşmiş, hâlen gerçekleşmekte olan ve gerçekleşmesi tasarlanan bütün oluş ve kılışların geçmişte kaldığını bildiren, onları hikâye eden bir birleşik kip türüdür. Birleşik kip içindeki esas fiilin taşıdığı şekil ve zaman kavramına göre, bunlar kendi içlerinde aşağıda gösterilen biçimlerde çekime girerler:

Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi:[407]

591.1. *-DI / -DU* eki alarak geçmiş zamanda gerçekleşmiş bulunan ve tarz bildiren bir oluş ve kılışın yine geçmiş zamana aktarılarak anlatılmasıdır. Kalıp olarak, tarz bildirme görevindeki görülen geçmiş zaman eki ile hikâye etme görevindeki ikinci ve asıl

[407] ***Görülen geçmiş zamanın hikâyesi*** terminde olduğu gibi, birleşik kipler için kullanılan terimlere bakarak bunlarda iki ayrı zaman bulunduğu görüşüne kapılmamak gerekir. Daha önce 590. §'ta açıklandığı üzere bunlarda da tek bir zaman vardır. Yukarıdaki terimde, ***görülen geçmiş zaman*** tarzı, hikâye de zamanı göstermektedir. Aynı durum ileriki birleşik kipli terimler için de söz konusudur.

geçmiş zaman eki bir araya gelmiştir. Bu birleşik kip, çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri alır.

Yalnız görülen geçmiş zaman kipinin hikâyesinde, şahıs eklerinin yeri bakımından iki türlü kullanım göze çarpar:

591.1.1. Yukarıda belirtilen çekim kalıbına uygun olarak şahıs ekinin *-DI / -DU* hikâye ekinden sonra geldiği kullanım biçimi: *aldı-y-dı-m, aldı-y-dın, aldı-y-dı, aldı-y-dık, aldı-y-dınız, aldı-y-dılar, almadı-y-dım, alma-dı-y-dınız* gibi.

Her ne kadar fiil konusunu inceleyen eserlerde ve gramerlerimizde genellikle bu çekim kalıbı verilmiş ise de[408] bunların kullanımdaki örnekleri üçü beşi geçmeyecek kadar seyrektir. Üstelik, daha çok ağızlara yatkın anlatımlarda ve nispeten uzak geçmiş zaman kavramında göze çarpar:

– Yaa?..

– Böyle ya usta! İşitince ben de senin gibi "yaaa?" ***dediydim*** (T. Buğra, KA, 179).

– Ben... şey bundan yirmi beş gün önceydi. Bir gece Niko'ların... hani şeyine... meyhanesine ***gittiydim.***

Yutkundu yine. Utanıyordu.

– Bahçeden. Baktım ortalıkta kimseler yok (T. Buğra, KA, 138).

Doktor,

– Mühim diyeceklerim var ***dediydin...***

– ***Dediydim****. Var...* (T. Buğra, KA, 137).

– Dayı dayı değil ki... Kabak Hafız halbuki...

– Ne ***dediydi?*** (O. Kemal, HÇ, 95).

İki yabancı savaşçıdan lâf ***edildiydi****, bir ay kadar önce, duydun muydu sen?* (K. Tahir, DA, 245).

Barka: "Sormayın kardeşler" dedi: "Çocuk dalgıçlığa girişeli bir ay ya oldu ya ***olmadıydı*** (H. Balıkçısı, DG, 48).

Sen Topbaşların Halis'i tanıman değil mi?

Salih,

– Biz ***yetişmediydik****, dedi* (T. Buğra, KA, 137).

---

[408] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, §.514; Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller*, s. 20-21; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 272/1: Hikâye; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, s. 196/2; Koç, *Yeni Dilbilgisi*, s. 318; Güneş, *Türk Dili Bilgisi* s. 212; Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 230; Atabay-Kutluk-Özel, *Sözcük Türleri*, s. 235-236.

591.1.2. Şahıs eklerini esas fiile gelen kip ekinden sonra almış olan hikâye türü: *baktı-m-dı, baktı-n-dı, baktı-y-dı, baktı-k-tı, baktı-nız-dı, baktı-lar-dı* gibi.

Ben de gece bir makine gürültüsü ***duydumdu****, meğer küçük hanımmış* (P. Safa, FH, 22).

Bir zaman hendeseden âbide ***zannettimdi****;*
Kubben altında bu cumhura bakarken ***şimdi****,*
Senelerden beri rüyada görüp özlediğim
Cedlerin mağfiret iklimine girmiş gibiyim (Y.K. Beyatlı, KGK, 9).

Bir hazan akşamı ***indimdi*** *yeşil sahile ben,*
Vardı kumral sular üstünde beyaz bir yelken (F. N. Çamlıbel, HD, 86).

Dağlar başında zevkini ***aldındı*** *varlığın,*
Bulsun bu zirvelerde huzur ihtiyarlığın (Y. K. Beyatlı, KGK, 99).

Her ne hâl ise, Âdem oğulları ilk günahtan beri bin türlü çirkin ve iğrenç maceralara rağmen, henüz kendilerinde saklı ilâhi vedialara hürmeti unutmuyorlar ve henüz hatırlıyorlar ki, kendilerine aşkı ve ibadeti öğreten, sözün çevkerini de bahşetti ve söze sazı tev'êm ***kıldı idi*** (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 43).

Her sahile bir müjde götürmek emeliyle,
Yaptıktı *beyaz bir gemi ilhamın eliyle;*
Hisler gibi açtıktı hayâl ufkuna yelken (F. N. Çamlıbel, HD, 79).

Bu imansızın arkasından birbirimize nasıl da ***bakıştıktı*** (F. R. Atay, Z, 30).

Boğazın bir kıyısında, aydınlık
Pencerelerde - her bulutun yolu-
Bir mevsim, seninle başbaşa kaldık,
Yaşadıktı *bir zaman İstanbul* (A. M. Dıranas, Ş, 176).

Cananım göz yaşında kaç defa ilâcımızı bulduk ***sandıktı****;*
Canan ah ederken kaç defa ümit ve sevince ***düştüktü****?* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 66).

Bayram şekerinizi ***ayırdıktı****... Alık hizmetçi yanlışlıkla bekçiye vermiş...* (R. N. Güntekin, DK, 31).

– *Canım, sen şimdi herkesin evini bırak! Sen şu odana ne istiyorsun?*

– *Geçende yirmi kâğıt* ***verdilerdi*** *hani!* (M.Ş. Esendal, İÇ, 69).

Aşiret Medayine doğru yürüyüş gösterdiği zaman, bir vadide ateşe uğradı: Bizimkiler 1000, karşı taraf 30 kişi ***kaldılardı*** (F. R. Atay, Z, 105).

Bir akşam üstü, gülerek, oynayarak, çalarak şen bir alay dost gibi, nasıl etrafımızı ***aldılardı*** (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 14) vb.

Bu kalıp, hikâye çekiminin *yorul-du-k muydu?, gör-dü-nüz müydü?, bekle-di-ler miydi?* gibi sorulu biçimleri için de geçerlidir.

Yukarıda verilen örneklerde de dikkat çekeceği üzere, bu ikinci çekim kalıbının daha çok Faruk Nafiz, Yahya Kemal, Memduh Şevket, Reşat Nuri, Ahmet Muhip, Falih Rıfkı ve Yakup Kadri gibi Cumhuriyet'in ilk dönem yazarlarınca tercih edildiği görülüyor. Öyle sanıyoruz ki bu tercihte, aynı ses yapısındaki *-DI / -DU* geçmiş zaman ve hikâye eklerinin arka arkaya söylenmesinden doğan ses uyumsuzluğunu giderme amacı etken olmuştur.

591.1.3. Ancak, şu hususu da önemle belirtmek gerekir ki, günümüz yazı dilinde, görülen geçmiş zamanın hikâyesi için yukarıda belirtilen her iki çekim kalıbının da uygulamada kullanımdan düştüğü ve *-mIş/-mUş* ekiyle kurulan hikâye biçiminin *-DI/-DU* ekiyle kurulan hikâye kalıbının yerini aldığı görülüyor: *geç-miş-ti-m, geç-miş-ti-n, geç-miş-ti, geç-miş-ti-k, geç-miş-ti-niz, geç-miş-ler-di* gibi. Bu çekim kalıbında, *-mIş* ekindeki "duyuma, rivayete" dayanan geçmiş zamanlık işlevi artık iyiden iyiğe zayıflamış ve görülen, bilinen bir geçmiş zaman işlevine dönüşmüştür. Edebî eserlerden yaptığımız taramalar bir zaman kaymasının söz konusu olduğu bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

Bir kadın ***sevmiştim*** *delikanlılığımda. Onunla* ***yaşamıştım*** (H. Balıkçısı, DG, 147).

"Vallah Karabatak Amca, kaplumbağa yavrularını beşiklik olsun diye öldürmüşümdür. Ama ta o söylediğim güne dek ağlayanına ***rastlamamıştım****" dedi* (H. Balıkçısı, DG, 21).

Kendini senden, seni benden kopmaya hazırlamadığım için, giderken ***yakınmıştım****, hatırlıyor musun?* (E. Işınsu, KDA, 202).

Geçen yıl bu aylarda sen geziye ***çıkmış mıydın****?*

Kitabın içindekiler, solan kitaptan ve sararan kâğıttan fazla, daha çok fazla eskimiş, ***yıpranmıştı*** (A. Haşim, BG, 28).

Daha o zamanlardan genç kadının bu yazı bir istisna gibi kabul ettiğine ***inanmıştı*** (A. H. Tanpınar, H, 190).

Zülfikar'ın bacağı ***uyuşmuştu****. Ayağa kalktı* (H. Taner, ŞYY, 189).

İttihatçı kodamanlar savuşmuş, işgal edilen İstanbul'da savaş zenginleri birer kuytuya sinip paraların üstüne oturdukları için, ortada yok pahasına mülk değil, cevahir alacak kimse ***kalmamıştı*** (K. Tahir, EŞİ, 14-15).

O akşam uzun zaman yurttan ***konuşmuştuk*** *. Ailelerimizi anmış, esirlikten şikâyet edip* ***yanmıştık*** (C. Dağcı, KY, 155).

– Okuyucu değerin ölçüsüdür demek istiyorsunuz. Oysa, demin bunun aksini ***söylemiştiniz*** (S. K. Yetkin, GG, 53).

Sahhaf Arif, antikacı Sadık, Hacı Hulûsi Paşa, (...) onlar da bir anda yemeklerine ***eğilmişlerdi*** (M. C. Kuntay, Üİ, 101).

Şehrin düşeceğine yakındı. Birçok aileler şehri daha evvelden ***terketmişlerdi*** (A. H. Tanpınar, H, 19).

Göçmen kuşlar, buralardan ayrılıp sıcak diyarlara ***uçmamışlar mıydı****?* vb.

Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi:

591.2. Bir üst paragrafta açıklandığı üzere, *esas fiil + -mIş kip eki + i- ek-fiili + -DI hikâye eki + şahıs eki* birleşmesinden oluşan duyulan geçmiş zaman kipinin hikâyesi, her ne kadar şekilce duyulan geçmiş zamanı gösteriyor ise de, bir üst paragrafta belirtildiği gibi, yüklendiği görev bakımından artık bu işlevini yitirerek, görülen geçmiş zamanın hikâyesini karşılar duruma gelmiştir. Bu bakımdan, duyulan geçmiş zamanın hikâye çekimi, şekilce var olan ama işlevce var olmayan bir birleşik kip olarak kabul edilmelidir:

Aynı zamanda arkamdan, ta kafamın içinde öten iki silâh patladı ve birisi bağırdı. Ben şaşırmış ***donmuştum*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 19).

Eyüb'ü sabah, öğle ve akşam saatlerinde, kandil günlerinde ***görmüştüm*** (Y. K. Beyatlı, Aİ, 157).

Sen geçenlerde ***demiştin*** *ki: "yazık hâlâ biz,*

Dünkü ilmin bile bîgânesiyiz, cahiliyiz (M. A. Ersoy, S, 407).

Kaleme bugün nasılsa erken ***uğramıştı*** (Ö. Seyfettin, EB, 9).

Faiz Bey Neriman'ın arkasından biraz baktıktan sonra, basamakları ağır ağır ***çıkmıştı*** (P. Safa, FH, 17).

Bir devâ bulmak için bağrındaki yaraya

Toplanmıştı *garipler şimdi kervansaraya* (F. N. Çamlıbel, HD, 12).

Cemil Usta, hikâyenin yarısında içeri girmiş, kapıda durup sözün bir yere bağlanmasını ***beklemişti*** (K. Tahir, EŞİ, 104).

Az çıkmanın, çok ve yalnız başına düşünmenin getirdiği eskimişlik duygusu öfkeli suyun basıncına direnememiş, eriyip ***dağılmıştı*** (A. İlhan, KS-2, 382).

Belediye temizlik işleri kadrosuna Muhittin Beyin valiliği zamanında girdiğinden hatta emekliye ayrılması bile ***yaklaşmıştı*** (H. Taner, ŞYY, 10).

Önce uyku sersemliğiyle, ayak seslerini Ahmet'inkilere benzetmiş, yüreği ***durayazmıştı***. *Sonra aklını başına toplamış, iyice kulak kabartıp* ***dinlenmişti*** (O. Hançerlioğlu, A, 15).

Bu kıt'aları ne sömürgeleştirmiş ne de ***vatanlaştırmıştık*** (F. R. Atay, Z, 39).

Birden, daha açık bir itimatla konuşmaya başladık, o kadar birbirimize girgin, o kadar samimî idik ki, uzun müddet hendeği atladıktan sonra el ele yürüdüğümüzün farkına bile ***varmamıştık*** (H. E. Adıvar, KA, 51).

Aşağı mahalleyi büsbütün ***kaybetmiştik*** (S. Çokum, KDY, 91).

Şeref katliamı ifadesini babamla o eylül akşamı balkonumuzda nüfusu şimdiki kadar yoğun olmayan şehrin odalarımıza kadar sürüklediği vapur düdüklerini, hatta tren çığlıklarını arada bir işiterek iri saksılardaki nemli yaz sonu yapraklarının kıyısında ***tartışmıştık*** (S. Çokum, KDY, 10).

O vakte kadar büyük annenizi ***görmemiştiniz****, çünkü büyük Hanımefendi damadıyla altı sene dargın durdu* (P. Safa, FH, 74).

İyi amma niye ***sarmıştınız*** *etrafını hep?*

Hakkı devletleri var, arz edelim neydi sebep (M. A. Ersoy, S, 386).

Pedro, kalkıp babasının yanına geldi: "Hamburg'tan", dedi, "Alois Morgenrot namında birinden bir teklif ***almıştık****, hatırlıyor musunuz? Kredi üzerine iş yapmak istediğinden razı* ***olmamıştınız*** (H. Taner, ŞYY, 29).

Birçok aileler şehri daha evvelden ***terketmişlerdi*** (A.H. Tanpınar, H, 19).

Hırsız Selim gibi yalınayak başıkabak bir denizci parçasının, para babası koca bir patrona ağzını böyle bozmasını birçok büyükler bir ayıp ve delilik ***saymışlardı*** (H. Balıkçısı, DG, 38).

Bu Nuran'la ilk defa Çekmecelere gittikleri gündü. Genç kadınla, İstanbul'un her tarafını dolaştıkları hâlde Çekmecelere ***gidememişlerdi*** (A. H. Tanpınar, H, 43) vb.

Eserlerde, tek tük aşağıdaki cümlede görüldüğü gibi, üçüncü şahıs çokluk ekini, yaygın kullanılış dışında kuralına uygun olarak hikâye ekinden sonra getiren örnekler de vardır.

Evin bütün kadın hizmetçileri Sevaîden entarileriyle, yedi sekiz yüz lira kıymetinde Leh kuşaklarıyla istilâ devrindeki, Saraylılar gibi ***giyinmiştiler*** (M. C. Kuntay, Üİ, 409) vb.

Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi:

591.3. Şimdiki zamanın hikâyesi, *-Iyor* ve *-mAktA* ekleri ile karşılanan ve içinde bulunulan zamanda sürmekte olan bir oluş ve kılışı geçmişe aktararak anlatan birleşik kiptir. Ekleri: *-Iyor-i-di> -Iyordu, -mAktA i-di>-maktaydı*'dır. Çekimde üçüncü şahıs çokluk çekimi bir yana, şahıs ekleri hikâye ekinden sonra gelir:

-Iyordu biçimiyle:

591.3.1. *Arkama bakmadan onun orada ayakta bana baktığını, arkamdan gelmek için büyük bir arzu hissettiğini* ***biliyordum*** (H. E. Adıvar, KA, 24).

Gidiyordum*, gurbeti gönlümde duya duya,*
Ulukışla yolundan Orta Anadolu'ya (F. N. Çamlıbel, HD, 11).

Ben de bu günlerde duruyor duruyor senin lâfını ***ediyordum****. Noldu bu çocuğa* ***diyordum*** (Y. Kemal, İM, 113).

Etrafın sessizliği içinde kalbimin gümbürtüsünü ***duyuyordum*** (C. Dağcı, KY, 35).

"Niye ***gülüyordun****?" diye sordu* (H. Balıkçısı, DG 150).

Suyun yüzüne ***bakmıyordun*** *doğrudan doğruya içine canına cennetine* ***bakıyordun*** (H. Balıkçısı, DG, 47).

Birtanem, benimle pek konuşmuyordun, ben de senin neler hissedip düşündüğünü merak ***ediyordum*** (E. Işınsu, KDA, 30).

Bu gün derste Adnan boyuna ***somurtuyordu*** (M. C. Kuntay, Üİ, 130).

Bunu Âbidin de ***söylüyordu*** *geçende.*

Daha büyük hakikatlere

Erimiş olanlara (O. V. Kanık, BŞ, 65).

Hamalın biri, sırtına koca bir ayna vurmuş ***götürüyordu*** (H. Taner, ŞYY, 10).

– Haydi Bekir, annemiz geliyor, akşam oldu, dediysem de, en inatçımız olan Bekir, aldırmadan, oyuna devam ***ediyordu*** (C. Dağcı, KY, 13).

Yolda gelip geçenlerin farkına varmıyor, habire Efruz Bey'in sosyoloji konferansını ***dinliyorduk*** (Ö. Seyfettin, EB, 83).

Fakat ikimiz de ötekine mağlûp olmamaya karar vermiş bir pehlivan ruhu ***taşıyorduk*** (H. E. Adıvar, KA, 26).

Biz (...) hülyalarımız ve rüyalarımız gibi şefkatli ve güzel renklerle açılarak parladığını ve ruhumuza döküldüğünü ***hissediyorduk*** (A. Ş. Hisar, BM, 123).

– Demek ***bilmiyordunuz*** *Adnan Bey? Kocam, kayınbabama Carrâre mermerden bir türbe yaptırdı* (M. C. Kuntay, Üİ, 409).

Akşamları Darülfünundan çıkan Şinasi, liseden çıkan Neriman'la buluşuyor ve ***geziyorlardı*** (P. Safa, FH, 55).

Yattaki konukların hemen hepsi, kanlı boğuşmalardan, doğrudan doğruya çıkarlı görünmeyen, ayrıca "para konuşmayı" ayıp sayan batı soylularıydı. Sözü bir etmişler gibi, "Bu çılgınlık uzun süremez" ***diyorlardı*** (K. Tahir, EŞİ, 11).

Semih Efendi başını kaldırınca ***ciddîleşiyorlardı*** (M. C. Kuntay, Üİ, 247).

Sürükleniyorlardı *aşkın sesine doğru,*

Aşkın çağrısı tez, kesin.

Bir ateş yanıyordu Sibiryalarında bu

Işıksız serserilerin (A. M. Dıranas, Ş, 62).

Onlar birbirleriyle konuşup gülüşüyor, ***söyleşiyorlardı*** (O. Kemal, BE, 29).

Yukarıdaki örneklerinde görüldüğü üzere, üçüncü şahıs çokluk çekiminde *-lAr* eki kip eki ile hikâye eki arasına gelmiş bulunmaktadır: *dağılıyor-lar-dı, kolaylaştırıyor-lar-dı* vb.

Ancak, üçüncü şahıs çokluk kipinin çekiminde pek seyrek olarak *-lAr* çokluk ekini hikâye ekinden sonraya getiren örneklere de rastlanır: *Maliyenin önünden, bir masalın kadınları* ***geçiyordular*** (M. C. Kuntay, Üİ, 74) gibi.

başlıyor muydu?, boşalıyor muydu?, doluyor muydu? vb. örneklerde görüldüğü üzere, şimdiki zaman hikâye kipinin soru biçiminde de soru eki kip eki ile hikâye eki arasındadır.

-mAktAydI biçimiyle:

591.3.2. *-Iyordu* hikâye kipine oranla çok daha sınırlı bir kullanımdadır. Bir üslûp özelliği olarak belirli yazarlarca başvurulan bir kiptir. İşlev bakımından *-Iyordu*'dan ayrılan bir özelliği yoktur. Kullanımı daha çok üçüncü şahıs çekiminde yoğunlaşmıştır.

Evet, ne ***demekteydim****? Nolaydı, olaydı, ayak kapana kaptırılmayaydı, Kerim Can...* (K. Tahir, DA, 484).

İzin alanlar gecikir ya da hiç gelmezse, kefillerin kulakları, burunları, parmakları kesilmekte, gözleri ***oyulmaktaydı*** (K. Tahir, DA, 42).

Böyle günlerde Demircan'ın yardımcısı Ermeni Toros'u ava yolladığı da ***bilinmekteydi*** (K. Tahir, DA, 104).

Hopop Kadı hiç düşünmemişti ama, kıyıcı frenklerin kıyıcı Moğollarla neden bir türlü anlaşamadıklarını da ***açıklamaktaydı****, bu garip ürküntü* (K. Tahir, DA, 291).

Her şey zamanın karşı partiden yana çalıştığını belli eder tarzda ***ağır basmaktaydı*** (O. Kemal, HÇ, 77).

Kadının içi ***titremekteydi*** (O. Kemal, HÇ, 337-338) vb.

Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi:

591.4. *-AcAk* eki ile karşılanan ve ileride gerçekleşecek olan bir oluş ve kılışı geçmişe aktaracak bildiren yani geçmişte gelecek niteliği taşıyan bir birleşik kiptir: Eki *-AcAktI*'dır:

Benim de mi düşüncelerim ***olacaktı,***

Ben de mi böyle uykusuz ***kalacaktım,***
Sessiz, sedasız mı ***olacaktım*** *böyle?*
Çok sevdiğim salatayı bile
Aramaz mı ***olacaktım****?* (O. V. Kanık, BŞ, 84).

– Hayır hiç de değil İhsan kaybetseydi, onu mahkûm ***etmeyecektin*** (A. H. Tanpınar, H, 176).

Ben kuytudaydım. "Herif şimdi gel hele söyle" derse ne halt ederim diye düşündüm. O zaman diyeceklerimi o içerde, ben sokakta ***söyleyecektim*** (T. Buğra, KA, 165).

Güzel olduğumu bilecek fakat yüzümü ve vücudumu unutacak, hiç ***ilgilenmiyecektim*** (E. Işınsu, KDA, 61).

– Sınır neyle işaretlenir bu sazlıkta? Neyi ***görecektin*** *bataklık tütmeseydi*? (K. Tahir, DA, 13).

– Ne gibi olacak? Kız Muzafferi anlamasaydı, sen nerden gelip de beni ***bulacaktın****?* (O. Kemal, HÇ, 178).

O kadar kuruydu ki, Navro tuttuğu çırağı biraz yaklaştırsa ***harlıyacaktı*** (K. Tahir, DA, 62).

Erken gelse bağ evine inecekti Çudar, kentin ışıkları kararıp insan yatınca ***gelecekti*** (K. Tahir, DA, 284).

Hele Ali Barut, öyle gülüyordu ki, (...) neredeyse gülüşün ikinci ucu ensesinde ***birleşecekti*** (H. Balıkçısı, DG, 83).

Fakat o eve gelir de beni bulamazsa mutlak arkamdan ***gelecekti*** (H. E. Adıvar, KA, 46).

Şu halde, kendini daima kendi lehine, romantik ve artistik bir perspektiften görmeğe alışmış bir atın, günün birinde aynanın buz gibi realitesi ile karşılaşması elbette ki, kuvvetli bir şok ***yaratacaktı*** (H. Taner, ŞYY, 11).

Yine de yatmadan önce Hala Hatunu görmek istedi gönlü, yoksa içi rahat ***olmayacaktı*** (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 21).

Bu edebiyat hocası hâlâ aylığının ne kadar olduğunu, konağa hangi günler gideceğini ***sormayacak mıydı****?* (M. C. Kuntay, Üİ, 73).

Nihayet dayanamadı:

"Hello boys, çıksak artık, "dedi. Manheime, National Theatre'a ***gitmeyecek mi idik?"*** (H. Taner, ŞYY, 59).

Bir yanımız çöktü, bir sürü şehit ve yaralı var. Çekilmeyip de ne ***yapacaktık****?* (S. Çokum, AB, 159).

Kara Osman derdik sana. Böyle mi ***buluşacaktık*** *Osman?* (S. Çokum, AB, 378).

Akşam bize ***gelecektiniz*** *ama ne geldiniz, ne de haber verdiniz!*

Şimdi soluk soluğa diz dize oturmuşlar, felâketten nasıl kurtulacaklarını ***konuşacaklardı*** (M. C. Kuntay, Üİ, 283).

Raşel'le Cevat çok güzel giyinecekler, kibar kolları, ağır alınlarıyla ***dolaşacaklardı*** (M. C. Kuntay, Üİ, 479).

Güllü içini çekti. Ayrılamazlardı gerçekten de... İstanbul'a bile ***gidemeyeceklerdi*** (O. Kemal, HÇ, 154).

Öğrenciler paranın kimden geldiğini ***bilmeyeceklerdi*** (E. Işınsu, KDA, 53) vb.

Edebî eserlerde tek tük, üçüncü şahıs çokluk çekiminde, genel kullanımın dışına çıkılarak *-lAr* ekinin hikâye ekinden sonra geldiği örnekler de vardır:

Adnan düşüne düşüne Lâleli'ye inmeye başladı: Demek ki Abdülhamit Buharî'yi yakmasaydı Şarkî Rumeli'yi düşmana muharebesiz veren adama hâlâ ***kızmayacaktılar****?* (M. C. Kuntay, Üİ, 75) vb.

Cümle yapısına ve kullanım özelliğine bağlı olarak, arasıra, *-AcAktI* ekinin geçmişe aktarılmış bir gelecek zamandan çok, tahmine dayanan bir yargıyı ifade ettiği de olur:

Şu, mendilini burnuna tutmuş sevinç yaşları döken hanım, herhalde gelinin anası ***olacaktı*** "anası idi, anasıdır, anası olmalıydı anl." (H. Taner, ŞYY, 16) vb.

Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi:

591.5. Geniş zamanın hikâyesi; *-r, -Ar, -Ir/-Ur* ekleri ile kurulan ve geçmişten geleceğe uzanmış geniş bir zaman kesitinde gerçekleşeceğini bildiren bir oluş ve kılışı, geçmiş zamana aktararak bildiren birleşik kiptir. *-rdI, -ArdI ve -IrdI/ -UrdU* ekleriyle kurulur:

Şair olsaydım tek bir manzume ***yazardım****; büyük bir destan* (A. H. Tanpınar, H, 85).

Fakat bütün bunlara rağmen mes'ut değildi ve kendi içinde, her gün daha derin oyan burgunun altında sabırlı, sakin dudaklar ve gözlerle hayatı yaşarken başkalarının da mes'ut olmamalarından bencil bir zevk ***alırdım*** (H. E. Adıvar, KA, 42).

Hatta, ilk günler Mehmet Ali ile köyde dolaşırken şuna buna rastgeldik mi, hemen sağ yanımı ***çevirirdim*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 15).

Sabah olurdu, evin kasveti, bilhassa babamın iğneli bakışlarından kurtulmak için ekseriya o uyur iken sokaklara ***düşerdim*** (O. Kemal, BE, 48).

Fakat can gözüyle gördün mü bir de dallara su yürüdüğünü, pütür pütür olduğunu, sen de canlanır, ***cıvıldardın*** (T. Buğra, KA, 55).

– Eğer gönül vermişsen... Çulsuz oluşuna bakmam.

– Yani ***varır mıydın****?*

– Gönül vermişsem, evet (S. Çokum, AB, 151).

Biraz da senin emeğin ona geçsin ***ister miydin****?* (E. Işınsu, KDA, 43).

Birçok günler, akşam altıya doğru hastahanenin büyük kapısı önündeki meydanlık saatlerce hususî otomobillerle ***dolardı*** (A. Haşim, FS, 205).

İşte bundan sonra, cemiyet gelecek Cuma günü yine toplanmak üzere birer ikişer ***dağılırdı*** (A. Rasim, GA, 51).

Bize biri sorsa, ne ümit ettiniz? dese... Lâkin kim bilirdi, karının böyle bir oyun oynayacağını kim ***düşünebilirdi****?* (M.Ş. Esendal, İÇ, 71).

Yalnız havanın çok güzel olduğu bazı akşam üstleri; annesiyle beraber Topaltına yahut Kadife Kalesi'ne ***çıkardı*** (R. N. Güntekin, DK, 21).

Artin Margusyan heyecanlı olduğu zamanlar Türkçe, Ermenice, Fransızca olarak üç lisan üzerinden ***düşünürdü*** (H. Taner, ŞYY, 14).

O zaman (...) biz onlarda o devirdeki sözlerin aynen telâffuz edildiğini işitmek zevkini ***tadardık*** (A. Ş. Hisar, BM, 131).

Saz sesleri bazan o kadar halâvetle geçerdi ki ruhumuzun üstünden kayan gölgesini tutarak, ruhumuzdan bir an içinde geçmiş sevgilimize hitap eder gibi " acelen ne?" demek ***isterdik*** (A. Ş. Hisar, BM, 137).

Çocukların o esnada ayak altında dolaşmasına cevaz olmadığından bizler odada mahpus ***tutulurduk*** (R. H. Karay, N, 24).

Siz ki, yalnız kahraman geldi mi geç derdiniz,

Yalnız ulu canlara karşı baş ***eğerdiniz,***

Nasıl oldu o soysuz kıza geçit verdiniz,

O taş yürek bu işi nasıl başardı dağlar?... (F. N. Çamlıbel, HD, 67).

– Hiç kalmadınız bu zamana kadar Bilecik'te... Hep bize ***inerdiniz****, Noldu bu yıl?* (K. Tahir, DA, 449).

Geçen sene bazı geceler Kuzgun'la beraber odanın önündeki çardağa ***gelirdiniz****. Bu sene hiç gelmediniz... Bir gece yine gelsenize...* (R. N. Güntekin, DK, 84).

Bazı sıcak günlerde bir sepete peynir, ekmek, üzüm doldururlar, keçileri önlerine katarak Arap deresine ***inerlerdi*** (R. N. Güntekin, DK, 23).

Ayşe ninede denizi uzun uzun ***dinlerdi****. Böylece ömürlerinin sonuna yaklaşan iki ihtiyar, yanyana saatlerce* ***düşünürlerdi*** *ıssız kıyıda* (H. Balıkçısı, DG, 126).

591.5.1. Geniş zaman bildirme kipinin olumsuz çekiminde olduğu gibi (541.§), geniş zaman hikâye kipinin olumsuzu da *-mAz/ -mAzlAr* ekleriyle kurulur. *-mAz* eki fiil kök ve gövdesiyle hikâye eki arasına girer. Şahıs ekleri, üçüncü şahıs çokluk çekimi dışında, hep hikâye ekinden sonra gelir. *Söylemezlerdi* örneğinde görüldüğü gibi yalnız üçüncü şahıs çokluk çekiminde *-lAr* eki olumsuz geniş zaman ekinden sonra yer alır:

Şark'ı baştan başa yıllarca dolaştım, gezdim,

Hem de oldukça görürdüm... Kafa ***gezdirmezdim*** (M.A. Ersoy, S, 172).

Bir medeniyetin tam olarak bir filozofun kafasından doğma haklı ve makul bir bütün değil, muayyen bir yurtta, birçok terakki ve hatta tereddilerin (...) bahtiyar bir imtizacından hasıl olma ve ipi üzerinde yürüyen bir canbaz gibi muvazenesi âdeta mucize kabilinden bir mahsul olduğunu ***bilmezdim*** (A. Ş. Hisar, BM, 244).

Düşününüz ki, ben size yazdığım bu şeyleri, başka birine ***soramazdım****. Başka birine* ***itiraf edemezdim*** (M. Ş. Esendal, İÇ, 11).

Gerçi ayrı dünyaların insanlarıydık ama karşılaştığımız zaman birbirimize sıkıntı ***vermezdik*** (Ç. Altan, BYİ, 252).

Efruz Bey bu yalanların hiç birine ***inanmazdı*** (Ö. Seyfettin, EB, 55).

Bir tulumbacı bile bu kızın karşısında ***kımıldayamazdı*** (M.C. Kuntay, Üİ, 197).

Kâmil Bey kendisine "yavrum" denilmesini hiç ***sevmezdi.*** *Somurttu* (K. Tahir, EŞİ, 13).

Ehliyetini almasına daha birkaç hafta kalmış bir amatörün arabanın girdisini çıktısını meslekten bir şoför kadar bilmesi elbette ***beklenemezdi*** (H. Taner, ŞYY, 14).

Pakize ***demez miydi****? Serap Hanım* ***demez miydi*** *yani? Ne derdi ya? Güllü mü?* (O. Kemal, HÇ, 214).

Bazıları acele, hatta biraz da mızıkçılık ederek ileri geçmek ve saz kayığına sokulmak isterler, birçokları ise, tenbel tenbel geri kalmakta bir sakınca ***görmezlerdi*** (A. Ş. Hisar, BM, 116).

Köşenin gedikli müşterilerinden birisi bile orada olsa, mahallenin delikanlıları, esnafı, tavla pullarını, dominoları, fazla şakırdatmazlar, yüksek sesli küfretmezler, üstüste kahkahayla gülmezler, öfkelerine sahip olurlar, edepli mektep çocukları gibi ***davranırlardı*** (K. Tahir, EŞİ, 102).

Fakat o ve simitçi, bugün, hem de birkaç yıl sonra nümayişçilerin, ihtilâl arabalarının, sonra da mahkûmların, daha sonra subay bloklarının inşaatına kum, çimento taşıyan kamyonların, bu yoldan geçeceğini tahmin ***edemezlerdi*** (S. Çokum, KDY, 15) vb.

Şart Kipinin Hikâyesi:

591.6. Tasarlama kipleri arasında yer alan ve *-sA* eki ile karşılanan, gerçekleşmesi de şarta bağlı olan bir oluş ve kılışı, geçmişe aktararak anlatan birleşik kiptir. Eki *-sA-y-dI*'dır. Yalnız *-sA* şart eki kendi başına bir yargı bildirmediği için onun hikâyesi de yargı bildirmez, cümle içinde yargı bildiren asıl fiilin zarfı durumundadır. Ayrıca, bu birleşik kip eski gramerlerimizde "farazî şart" diye adlandırılan "varsayıma" dayandırılan ve "gerçekleşmemiş olan" bir şartı gösterir:

Kabul edeceklerini ***bilsem*** "bilseydim" *cebimdekilerin yarısını boşaltıp gitmeğe razıydım* (A. H. Tanpınar, AER, 80).

İşte ben onlarla gitmiş ***olsaydım****, mutlaka bu köpeğe benzerdim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 120).

– *Ben o zamanlar* ***gelseydim*** *... muhakkak Celveti olurdum, dedi* (A. H. Tanpınar, H, 153).

Emel Hanım'a ***açabilseydim*** *bu düşüncemi, belki şuuraltını karıştırarak bir izah yapardı* (E. Işınsu, KDA, 73).

Eğer ***görebilseydim****, bir macera yaşanmamış olacaktı* (E. Işınsu, KDA, 173).

– *Meselâ sen rahip böceği* ***olsaydın****, Emirgân'a ilk geldiğin gün beni yemiş olurdun* (A. H. Tanpınar, H, 157).

Kaydırak oynamasını ***bilseydin***

Seni daha çok severdim (O. V. Kanık, BŞ, 47).

Eğer seçtiğin devri meselelerinde ***arasaydın****, o zaman her şey değişirdi* (A. H. Tanpınar, H, 302).

Mahallemizde

Senden başka ***ağaç olsaydı***

Seni bu kadar sevmezdim (O. V. Kanık, BŞ, 47).

Mümtaz bu anda izin alıp ***gidebilseydi****, belki de hayatı büsbütün başka bir şekil alırdı* (A. H. Tanpınar, H, 194).

Şüphesiz ki onun yerine meselâ bir erkek yeğen ***bulunsaydı*** *da o gelseydi daha çok memnun olacak değildi* (A. H. Tanpınar, MB, 12).

Parası ***olsaydı*** *hemen orada bir kulübe yaptırıp köyde kalırdı* (H. Balıkçısı, DG, 207).

– *Sınır neyle işaretlenir bu sazlıkta? Neyi görecektin bataklık* ***tütmeseydi****?* (K. Tahir, DA, 13).

İstanbullu Hoca ***olmasaydı*** *Akşehir çoktan aynı yolu tutardı* (T. Buğra, KA, 264).

Kahramanlar zaferin sırrını benden duydu,

Benden öğrendi gönüller sevilip sevmesini;

Suların ***coşmamış olsaydı*** *hayat uykuydu,*

Fırçalar rengini bulmazdı ve teller sesini! (F. N. Çamlıbel, HD, 36).

Eğer Ayşe Ana yolumuza ***çıkmasaydı*** *şunu da soracaktım. Şimdi düşünüyorum da, Ayşe Ana* ***gelmeseydi****, ben bu soruyu sorabilecek miydim sanki?* (S. Çokum, AB, 152).

Vatan uğrunda efendim, vatan uğrunda bütün

Biz o milletlere ***katlanmamış olsaydık*** *dün,* (M. A. Ersoy, S, 386).

Biz de ***hafif olsaydık*** *bir rüzgârdan,*
Yer ***alsaydık*** *şu bulut kervanında,*
Güzel'e ve Yeni'ye doğru koşan
Bu sonrasız gidişin bir yanında; (A. M. Dıranas, Ş, 106).

Evet, kılıçlarınızın keskinliği yüreklerinizin korkmazlığı ***olmasaydı****, düşmana yılgınlık* ***salmasaydınız*** *, barınamazdık buralarda...* (K. Tahir, DA, 189).

Başka bir zaman başka bir yerde ***tanışsaydılar*** *, İngiliz de bu kadar yumşak, bu kadar* ***alçak gönüllü olsaydı****, Kâmil Bey geceden memnun olacaktı* (K. Tahir, EŞİ, 45).

591.6.1. Hikâye tarzındaki birleşik şart kipinde, şartlı fiilin veya cümledeki esas fiilin bir olumsuzluk eki almış olması, birleşik fiildeki gerçekleşmemiş şart özelliğini değiştirmez. Bir üst paragraftaki örnekler arasında yer alan olumsuz şekiller bunu açıkça göstermektedir. Ancak, hem birleşik şart kipinin hem de esas fiilin birer *-mA-* olumsuzluk eki almaları durumunda, cümledeki esas fiilin olumsuz biçimi, şartın hikâyesindeki olumsuzluk anlamını ortadan kaldırdığından, cümlenin bütünü olumlu bir anlam kazanır; şartlı birleşikteki gerçekleşmemişlik durumu da ortadan kalkar:

Onu ***sevmeseydim***
Belki de beklemezdim (sevdiğim için bekledim) (O. V. Kanık, BŞ, 46).

Sözünde ***durmasaydın*** *sana olan güvenim sarsılacaktı (sözünde durduğun için güvenim sarsılmadı).*

Gazete okumamak kararını bozduğun ne kadar iyi olmuş.

Eğer gazete ***okumasaydım*** *bunca zamandır debelendiğim rezilliği bugün kesip atamazdım* (K. Tahir, EŞİ, 40) vb.

591.6.2. Pek seyrek olarak *-sA* şart eki yerine, şart görevindeki *-A* ekinin hikâye ekiyle birleşmesinden oluşan *-AydI* biçimine de rastlanıyor:

Eğer yağmur Allah'ın gözyaşları ***olaydı***
Bir lâhzada dünyayı sele vermek kolaydı! (F. N. Çamlıbel, HD, 40).

Bu haberi aşağıdaki vâdiden tepeye doğru çıkarken rastgeldiğim yolculardan işittim. Evvelce bilmiş ***olaydım****, gelir miydim?* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 107).

Beni bu halde, böyle geceleri korkular, rüzgârlar içinde yalnız ***göreydin*** *bana acır ve beni koynuna alırdın* (M. Ş. Esendal, İÇ, 48).

Benim halimi bir ***göreydi****, elbette yüreği parçalanırdı* vb.

İstek Kipinin Hikâyesi :

591.7. *-A* ve *-sA* ekleriyle karşılanan ve gerçekleşmesi "istek" biçiminde tasarlanan bir oluş ve kılışın geçmiş zamana aktarılarak anlatılmasıdır. Ek ayrılığına göre *-A-y-dI* ve *-sA* idi, *-sA-y-dI* olmak üzere iki türü vardır:

591.7.1. ***-A-y-dI*** ekiyle kurulanlar:

O zaman koptu içinden şu tehassür ebedî:

Ya hamiyyetsiz ***olaydım****, ya param olsa idi!* (M. A. Ersoy, S, 63).

Dün bir aralık gazete okuyayım, dedim. Demez ***olaydım!***.. (A. Rasim, GA, 206).

Önce (...) bahsettim. Sonra (...) "vatan, millet için çalışmanızı istiyoruz" dedim.

Keşke demez ***olaydım****; herif: "İstiyorsunuz demek... Peki siz kimsiniz? demesin mi?* (T. Buğra, KA, 167).

Taş kesilerek öylecene baktılar kaldılar. Bunu ***görmeyeydim,*** *kendi ölümümü* ***göreydim*** *de bunu* ***görmeyeydim*** (Y. Kemal, İM, 269).

Gelip de bir ***bulunaydın*** *geçenki vaz'ında:*

Kalırdı parmağın, Allah bilir ki, ağzında (M. A. Ersoy, S, 209).

Uyanınca boy aptesti alıp iki rekât ***namaz kılaydın***... (K. Tahir, DA, 283).

Kerim bundan hiçbir şey anlamadığından Balabana eziyet edilmiş gibi canı sıkıldı. Çocuğun onurunu okşadı:

– Sağol, Balabancık... ***Bineydin***... (K. Tahir, DA, 399).

– Üç dört ay önce eline iki üç bin lira geçti. Borcunu verdi. Keşke ***geçmeyeydi*** (A. Rasim, GA, 151).

– Ağzınızdan lâf ***almayaydı*** *he mi? Bak bakalım ben adamı...* (K. Tahir, DA, 221).

Ratip:

– Oturmaz ***olaydı****. Evet orda oturur. Hem nasıl oturmak. Burun buruna!* (M. C. Kuntay, Üİ, 99).

– Ihlamur verdi demin komşu...

Bulaydık *şunu bir...*

– Sen otur ben ararım...

– Olsa içerdik iyidir (M. A. Ersoy, S, 62).

O görüp şeyhini ayağına istemeyi göze alamadı. İçini çekti:

– Haber ***salaydık****, gidip alıp* ***geleydik*** *vara yolsuz* ***düşeydik*** *!* (K. Tahir, DA, 163).

– Onu zamanında düşünüp dik kafalılık ***etmeyeydiniz*** *! Cevabını alıyordu* (O. Kemal, HÇ, 337).

Karakulak'ı ***göreydiniz*** *bir, çocuğa vay babayiğit, vay şu, vay bu, bakalım bugün böyle kaç apoşi çıkartacaksın, diye verip veriştiriyordu* (H. Balıkçısı, DG, 47) vb.

Yukarıdaki örnekler arasında yer alan ve *-maz ol-* birleşik fiili ile kurulan *demez olaydım, gelmez olaydım, oturmaz olaydı, söylemez olaydınız* gibi şekiller, istek kipi hikâyesinin az çok kalıplaşmasından oluşmuş ilençlerdir.

591.7.2. ***-sA-y-dI*** ekiyle kurulanlar:

– Ah! ben sadrazam ***olsaydım****, diyenlerin de bini bir paraya...* (A. Rasim, GA, 27).

Tekrar vagona girdiği zaman derin derin içini çekerek:

"Keşke bugün ***ölmüş bulunsaydın****..." dedi* (F. R. Atay, Z, 11).

Filistin bozgunundan sonra, hususî bir trenle İstanbul'a dönerken, ancak o zaman, Cemal Paşa Anadolu'nun fakir topraklarına bakarak:

– Keşke buralarda vazife ***almış olsaydım****, demiş idi* (F. R. Atay, Z, 90).

O zaman koptu içinden şu tehassür ebedî:

Ya hamiyyetsiz olaydım, ya param ***olsa idi*** (M. A. Ersoy, S, 63).

Tanrım ne olurdu, bari bunların, bu davranışların (...) "lâf lâfı açar ver tütünü" kadar değeri ***olsaydı*** (A. Rasim, GA, 28).

– Facia! diyeceklerdi. ***Keşke deselerdi*** (A. Rasim, GA, 32).

Ah, bin gözüm, bin kulağım olsaydı da bin şaheserin lezzetini birden ***tatsaydım*** (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 17).

Lânet memleket! Lânet memleket! Hepsi boşuna. Şu ciltleri bir ***bitirebilseydim****, hiç olmazsa şu risaleyi İstepan'a çok daha önceden* ***yollasaydım*** (O. Pamuk, SE, 26).

Ah ne kötü geceydi, ne uğursuz tesadüflerin gecesiydi bu! Bir kere ondan ***sıyrılabilseydi*** (A. H. Tanpınar, AER, 43).

Ah ne güç işti bu... Şöyle bir siper alacağı bir yer ***bulsaydı*** (A. H. Tanpınar, AER, 62).

Ah şöyle beş on gün, anasını bile görmeden tek başına ***kalabilseydi***... (T. Buğra, KA, 52).

Hocasının dediği gibi, Allah vere de etekleri ayaklarına ***dolaşmasaydı!*** (O. Kemal, HÇ, 182).

Elini (...) avuçları arasına alsa, okşayıp ***öpseydi****, sonra başını* ***dayasaydı*** *göğsüne, saçlarını okşayıp öpse, elini koltuk altlarından geçirip kuvvetlice* ***sarsa, sıksaydı*** (O. Kemal, HÇ, 327).

Bakın hele şu ateşe. Bu ateş geçilir mi? Nerde yakılır böyle ateş?

Cabbar:

Keşke ***yanmasaydı!*** (Y. Kemal, İM, 153).

– Şimdi mutlak peşimizdedir. Keşke bunu ***yapmasaydık****, dedi* (Y. Kemal, İM, 218).

İhsan ile Ahmet kendisine başvurmayı düşünmeseydiler de bu işe karışmadan yaşayıp ***ölseydi*** (K. Tahir, EŞİ, 226) vb.

-sA-y-dI ekiyle kurulan istek kipinin hikâye türünde, cümlede yer alan *bari, ah, ne olur, keşke, Tanrım, bir kere* gibi ünlem ve zarflar, birleşik kipteki istek işlevini güçlendirici birer etken durumundadır.

Gereklilik Kipinin Hikâyesi:

591.8. Gereklilik kipinin hikâyesi, *-mAlI* eki ile karşılanan ve gerçekleşmesi "gerekli" olan bir oluş ve kılışı geçmişe aktararak anlatan bir birleşik kip türüdür. Daha açık bir anlatımla, geçmişte yapılması veya olması gerekli bir işi anlatır. Bu gereklilik gerçekleşmiş de gerçekleşmemiş de olabilir. Bu kip için yaygın olarak *-mAlI idi* veya *-**mAlI**-y-dI* eki kullanılır.

Arada sırada kulağıma:

– *Ah! ben şu zamanda bir sadrazam* ***olmalıydım****... Ben devletin başında* ***bulunmalıydım*** *ki!... gibi dilekler çarpar da şaşardım* (A. Rasim, GA, 47).

Öyle sanıyorum ki bu başarı kendiliğinden ***olmamalıydı****. Ben* ***çırpınmalıydım*** (A. H. Müftüoğlu, GH, 105).

O hâlde benim için gelmelerini ***sağlamalıydım*** (H.Taner, KAD, 80).

– *Yolda kaldı* ***kalmalıydın*** *ki kurda kuşa yem olup... Anadan çıplak* ***gelmeliydin*** *ki eşkiyaya soyulup ellerin apış aranda...* (K. Tahir, DA, 467).

Orada ***olmalıydın*** *da* ***görmeliydin!*** (M. C. Kuntay, Üİ, 324).

Fakat şimdi kendisi ne yapacaktı? En iyisi eve ***gitmeliydi*** (A. H. Tanpınar, AER, 43).

O parça alınıp, karadan atla mı, deveyle mi ta o söylenilen kentlere götürülüp, ***onarılmalı*** *sonra da gene eşekle mi, atla mı, deveyle mi Gilindire'ye* ***getirilmeliydi*** (H. Balıkçısı, DG, 84).

Evet hiç olmazsa Fahir'le bir ay dost ***kalmalıydı*** (A.H. Tanpınar, H, 89).

Fazıl gevşemişti, karşısındaki de bunu ***anlamış olmalıydı*** (T. Buğra, DEPS, 29).

Polis tramvaya yol vermeli, kozunu şoförle ***paylaşmalı idi*** (H. Taner, ŞYY,16).

Kadın ***kurtulmamalı*** *resmî makamları ifade* ***vermemeliydi*** (O. Kemal, HÇ, 341).

Hayır hayır böyle ***yazmamalıydı****. Şöyle* ***demeliydi*** (S. Çokum, AB, 152).

Adamlardan bolca iltifat aldım, tenkitlerinde birleştikleri birkaç nokta vardı: Eskimiş kelimeler kullanıyordum. Dilim ***değişmeliydi*** *ve hikâyelerim daha fazla "sosyal içerikli"* ***olmalıydı*** (E. Işınsu, KDA, 74) vb.

591.8.1. Bu birleşik kipte, geçmişte yapılması gerekli olduğu hâlde, yapılmadığı anlamına gelen bir işlev iması da vardır:

Hükûmet beslenme işlerini üzerine ***almamalıydı*** (ama aldı), *halka* ***bırakmalıydı*** (ama bırakmadı) (A. Rasim, GA, 115).

İmkânsızdı bu daha doğrusu ***olmamalıydı*** (ama oldu) *böyle yüzsüzlük* (T. Buğra, KA, 55).

Dün programı ***tamamlayabilmeliydik*** (ama tamamlayamadık).

Vaktini yararsız boş işlere ***vermemeliydim*** (ama verdim).
Pazar günü eve ziyarete ***gitmeliydiniz*** (ama gitmediniz) vb.[409]

591.8.2. *ol-* ya da *-mış ol-* birleşik fiilinden kurulan gereklilik kipinin hikâyesinde, yapılması gerekli bir işlevi gösterme yerine, "konuşanın tahminine dayanan bir durum veya gereklilik işlevi" hâkimdir:

Şifre kaleminde kumandanın hususî yazışmalarına bakanlardan biri ***olmalı idi*** (F. R. Atay, Z, 4).

– İngiliz Dostları Derneği mi? Galiba Enişte Bey de kurucularından ***olmalıydı*** (K. Tahir, EŞİ, 49).

Açık yerlerde geyiklerin, karacaların, dağ keçilerinin sevdikleri yumşak otlar vardı. Sık böğürtlenlere, çalı kümelerine bakılırsa, sülün, keklik, tavşan gibi küçük arılarda ***bol olmalıydı*** (K. Tahir, DA, 98).

Kokuyu ***almış olmalıydı****; derhal kışkırtmayı denedi* (T. Buğra, DEPS, 71).

Kara yeldirmesinin altında kırmızı şalvarının geniş paçalarıyla uzun adımlar attı. Yanaklarının rengindeydi. Elli yaşında ***olmalıydı*** *ama yirmisinde gibi çevikti* (S. Çokum, AB, 130).

Bu demekti ki "Hafız Hoca ne zaman dışarıya çıkacaksın?" Onu unutmuştu. ***Üşümüş olmalıydı*** (S. Çokum, AB, 112).

Kayışın taze deri kokusu kadının hoşuna gitmiş ***olmalı idi*** (H. Taner, ŞYY, 188) vb.

591.8.3. Yukarıda gereklilik kipi anlatılırken, bir üslûp özelliği olarak bazı yazarlarda, *al-ma-y-a* "almamalı", *gel-me-y-e* "gelmemeli" örneklerinde görüldüğü gibi, bu kipin *-A* ekli biçiminin de kullanıldığı belirtilmiştir (565. §). *-A* eki, aslında, Eski Türkçedeki birkaç işlevli *-gA* ekinin, *-gA* > *-A* değişiminden geçerek Eski Anadolu Türkçesine uzanan ve orada gereklilik işlevi ile de kullanılan bir türüdür.[410] Ancak, bu ekin Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde, gereklilik gösterme işlevinin gittikçe zayıfladığı ve yerini özellikle 2. ve 3. şahıs

---

[409] Bu konuda ayrıca Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 472, § 396'ya bk.

[410] Bu konuda Korkmaz, "Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 6, § 3'e, s. 7, § 4'e ve orada gösterilen dipnotlara bk.

çekimlerinde istek işlevine ve istek kipine bıraktığı görülüyor (545. §'a bk.). İşte, *-A* ekindeki istek işlevinin ağır basmasından kaynaklanan bu durum dolayısıyla, bugün Türkiye Türkçesinde *-A*'lı gereklilik kipinin hikâye kiplerinde, ek gereklilik değil, istek görevindedir (591.7.1. §'a bk.).

591.9. Tasarlama kipleri arasında yer alan *emir kipi,* söyleniş anında kesin olarak gerçekleşmesi istenen ve beklenen bir oluş ve kılışı karşıladığı için (548. §), bu kipin geçmiş zamana aktarılarak anlatılması söz konusu değildir. Bu nedenle de emir kipinin hikâyesi yoktur.

Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti

592. Birleşik kipli fiillerin rivayeti bir kip eki almış esas fiile, *i-* fiilinin duyulan geçmiş zaman biçimi olan *i-miş* veya bundan kısalmış>*-mIş* ekinin getirilmesi ile oluşturulur. Rivayet kipleri; olmuş, olacak veya olması tasarlanan işleri duyuma ve rivayete dayanarak anlatan kiplerdir. Rivayet kiplerinde, yalnız emir kipinin değil, görülen geçmiş zaman kipinin de rivayeti yoktur. Çünkü görülen ve bilinen bir oluş ve kılışın duyuma ve rivayete dayanılarak anlatılması mümkün değildir. Böylece Türkiye Türkçesinde birbirinden ayrı yedi rivayet kipi vardır.

Rivayet kipinin duyuma dayanan anlatımı yanında yer yer "şüphe", "uzaklık" ve "küçümseme" bildiren kullanımları da görülür.

Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti :

592.1. Bu rivayet kipi, tarz bildiren duyulan geçmiş zaman eki *-miş* ile, rivayet eki *i-miş* veya *>-miş*'in arka arkaya eklenmesi ile oluşturulur. Ek çekimde ünlü uyumlarına girerek *-mIş/-mUş* biçimlerini alır. Rivayet ekinden sonra şahıs ekleri eklenir. Buna göre ekin çekim kalıbı *esas fiil + duyulan geçmiş zaman kipi+ ek-fiil + rivayet eki + şahıs eki* biçimindedir. Yalnız üçüncü şahıs çokluk çekiminde, şahıs eki *-lar*, kip eki ile *i-* ek-fiili, bu ek-fiilin eriyip kaybolduğu durumlarda ise, kip eki ile rivayet eki arasında yer alır.

Bu birleşik kipte arka arkaya gelen ve aynı ses yapısında olan iki *-mIş* ekinin kulakta bıraktığı ses uyumsuzluğu (*kakofoni*) dola-

yısıyla, aradaki i- ek-fiili genellikle korunmuştur: *bak-mış i-miş-im, otur-muş i-miş-siniz, gel-miş-ler-miş* gibi.

Duyulan geçmiş zamanın rivayetinde, önce gelen *-mIş* geçmiş zaman eki duyulan geçmiş zaman gösterdiği hâlde, ikinci *-mIş* ekinde, görülen ve duyulan geçmiş zamanın hikâyesinde olduğu gibi, açık bir zaman kavramı yoktur. Yalnızca başkasından duyma ya da sonradan farkına varma gibi bir şekil ifadesi vardır. Esasen kipin kullanımı da oldukça seyrektir.

Sen küçükken Bursa'nın Çekirge Kaplıcalarında suyla oynarken sıcaktan ***bayılmışmışsın****, biliyor musun?*

Dün akşam kardeşim oturmaya ***beklemişmiş****.*

Bu son cümleyi söylerken eliyle ceketinin yan cebine vuruyor ve hakikaten mektup orada imiş, cevap ***alınmış imiş*** *gibi de dudaklarında zaferli bir tebessüm dolaşıyordu* (R. H. Karay, S, 77).

Selim Dede, böylesi fosforu ömründe ***görmemişmiş*** (H. Balıkçısı, DG, 16).

Dışarda ay ***çıkmışmış****, ay ışığı denize* ***vurmuşmuş****, arka taraça püfür püfür esiyormuş...* (H. Taner, ŞYY, 194).

Karalar da onu görmezlikten gelirmiş. Meğer siyah renkli ağalar: "Günün birinde satılıp da bu esircinin eline düşersek, bizden büyük hınç çıkarır" diye ***ürkmüşlermiş*** (S. Birsel, BŞM, 182) vb.

Duyulan geçmiş zaman kipinin rivayetindeki üst üste gelen ***-mIş*** eklerinin kulakta bıraktığı ses, ses uyumsuzluğu yüzünden, çok kez cümle düzeninde değişiklik yapılarak başka anlatım biçimleri tercih edilmiştir.

Bu birleşik kipte, duymaya veya sonradan farkına varmaya dayanan iki *-mIş* ekinin üst üste gelmiş olması, kipteki oluş ve kılışa kayan bir şüphe veya küçümseme ifadesi de katmıştır:

Ne söylediğini bilerek ***konuşmuşmuş*** (bundan şüpheliyim).

Doğruysa bizden haber ***beklemişmişsiniz*** (acaba?)

Biz ona ne söylemişiz ki bu denli ***alınmışmış****.*

Gülizar hamamı da kilitlemiş, anahtarı yanına almıştı. Mutfağa girerken: "Bey niye ***evlenmemişmiş*** *..." diye geçirdi. Pis cenabet. Niye evlenmediyse evlenmedi. Seni beklemedi herhalde* (O. Kemal, HÇ, 41) vb.

Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti :

592.2. Şimdiki zamanın rivayeti, hâlen sürmekte olan bir oluş ve kılışın, duyuma veya sonradan farketmeye dayanılarak anlatılmasıdır. *-Iyor-muş* (*<-Iyor-imiş*) eki ile karşılanır. Çekim kalıbı: *esas fiil + şimdiki zaman kipi + i- ek-fiili + rivayet eki + şahıs eki* biçimindedir. Çekimde *i-* ek fiili bir iki istisnası dışında, kurallı olarak eriyip kaybolmuştur. Yalnız üçüncü şahıs çokluk çekiminde *-lar* şahıs eki yine kip eki ile *i-* ek-fiili arasındadır. Bu birleşik kipin, şimdiki zaman bildirme kipinde olduğu gibi *-makta imiş* ekiyle kurulan bir türü daha vardır.

592.2.1. *-Iyormuş* ekiyle:

– Kız!... kız dedim, napıyordun çavuş efendimizle...

– Napıyormuşum! hiiiç!

– Anahtarı vermedin değil mi?

– Vermedim diye tutuştu bennen. Ne ***karışıyormuşum****, beyin nikâhlısıymışım, bana neymiş. Bir celâllendi bir parladı, aboo...* (O. Kemal, HÇ, 53).

Evvelce burasının bir yatak odası olduğunu sanırdım, ***aldanıyormuşum****. Geniş, süslü karyola köşede duruyordu* (M. Ş. Esendal, İÇ, 32).

Sanki başlangıcını bulunca, ilk günahın günahkârını da gidip cezalandırmam gerekiyormuş da, şimdi (...) canım hiç istemediği için, o ilk suçluyu hiç hatırlamak ***istemiyormuşsun*** *gibi* (O. Pamuk, SE, 285).

Kaşlarını kaldırmış, şaka mı ediyorum diye bakıyordu:

"Sen neden fasarya ***oluyormuşsun*** *ağabey?" dedi. "Sen neden bana benzeyecekmişsin? Bugüne bugün bir efendi evlâdısın sen"* (H. Taner, ŞYY, 120).

Feste bir kurşun deliği vardı.

– Veli len şuraya bak!

– Az kala ***gidiyormuşsun*** *dedi Veli* (S. Çokum, AB, 249).

Pazartesi akşam geldim, aspirin aldım, dedim. ***Uyuyormuşsun****. O sabah balığa çıkmışsın* (O. Pamuk, SE, 298).

Bahr-i Ummanî'de henüz ***çalkanıyormuş***
Attı hülya beni ta Marmara sahillerine!

Nasılmış, anlayınız iddia-yı kavmiyyet?

Ne yolda ***mahvoluyormuş*** *bakın ki bir millet!* (M. A. Ersoy, S, 261).

Kız hızla uzaklaşmış, uzakta ay ışığında kaybolmuş deniz kızı. Selim dede onu çok ***seviyormuş****. Ama kız dönmemiş* (H. Balıkçısı, DG, 17).

Meğer herif su ***satıyormuş****. Ceplerimi karıştırdım: bozuk para bulamadım* (F. R. Atay, Z, 62).

Süleyman o günden beri, geceleri yorganın altına büzülüp zari zari ağlamaktan başka bir şey ***yapmıyormuş*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 51).

Elinden su içse ona yakınlık gösterse imiş asıl o zaman dönmesinden umudu kesmek ***gerekiyormuş*** (H. Taner, ŞYY, 86).

Halkın kaybettiği o şeyin ne olduğunun anlaşılması için bir otuz, otuzbeş sene geçmesi ***gerekiyormuş*** (S. Çokum, KDY, 8).

– Denedik, ne başhekimi bulabildik, ne kimseyi. Sağlık Kurulu da on beşte bir Pazartesi günleri ***toplanıyormuş*** (Ç. Altan, BAG, 239).

Düşman ***yeniliyormuş****. Nasıl olsa döneceğiz oralara. Sen şu şiiri oku, hadi* (S. Çokum, AB, 248).

Ben de bu günlerde duruyor duruyor senin lâfını ediyordu. Noldu bu çocuğa? diyordum. Demek yüreğine ***doğuyormuş*** (Y. Kemal, İM, 113).

Ayak ***diriyormuş****. (...) Kız oğlana* ***varmıyormuş*** (O. Kemal, HÇ, 63).

Mahsustan öksürdü. Bu kısacık ara da düşüncelerin dalgalanmasına yetti:

– ***Biliyor muymuş****? Ne* ***biliyormuş*** *ki?* (T. Buğra, KA, 124).

Ne ***yapıyormuş*** *şekerde* (H. Taner, KAD, 196).

Önceleri ben de öyle sanıp biraz ürkmüştüm. Meğer ***yanılıyormuşuz*** (K. Tahir, EŞİ, 189).

İnsanoğlu ne kadar mesut olurmuş, kuru topraklar, sessiz denizler ne sıcak ve ne manalı renklere ***bürünüyorlarmış*** (H. E. Adıvar, KA, 73).

O sabah en küçük kız kardeşimle Burç meydanından geçiyorlarmış vb.

592.2.2. *-mAktA-y-mIş* ekiyle:

Şimdiki zaman kipinin *-mAktA* eki ile kurulan rivayet biçimi de hâlen gerçekleşmekte olan bir oluş ve kılışın, duyuma veya sonradan farkına varmaya dayanan anlatımıdır. Ancak, *-Iyormuş* eki gibi yaygın bir ek değildir. Tespitlerimize göre, yer yer yalnız Kemal Tahir'in eserlerinde görülmekte ve değişik bir üslûbu yansıtmaktadır. Bir de bu birleşik kipte, duyuma rağmen şimdiki zamanda süregelme özelliği daha ağır basan bir işlev sezilmektedir. Çekim kalıbı *-Iyormuş* kipinde olduğu gibidir. Örnekler de hep üçüncü şahıs teklik ve çokluk çekimleriyledir.

Aslında bişey olmazmış ama. Ertuğrul Bey, onur etmekteymiş "yok" demeğe... Beyliğine ***yanaştıramamaktaymış****... (...) Akın isteğini sıklaştırmaktaymış gün günden derviş-aptal takımı...* (K. Tahir, DA, 36).

– ***Napmaktaymış*** *ki, arkadan vurulmuş?*

– ***Çimmekteymiş*** *bana kalırsa* (K. Tahir, DA, 166).

– *Dur aman! Venedik'in tüccar başı da "Aman borunun ağzı"* ***demekteymiş****, kötü Kaplan,* ***soruşturmaktaymış*** *ki, yalvararaktan kanlılar da öyle değil...* (K. Tahir, DA, 236).

– *Sizi almak* ***istemekteymiş*** *Senyör Rumanos... Var mı böyle bişey?* (K. Tahir, DA, 449).

Dünyayı fırıldak etmiş desen yalanı yok!

Döndürmekteymiş *de gizlimizi neden açığa vurmuş bakalım?* (K. Tahir, DA, 225).

Duyduğum doğruysa, hazırlık yapmaktaymışlar şimdiden.... Çeri düzüp kumandanları almağa ***çalışmaktaymışlar!*** (K. Tahir, DA, 180) vb.

Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti :

592.3. Gelecek zaman kipinin rivayeti, tarz olarak gelecek zamanda gerçekleşecek bir oluş ve kılışın duyuma dayanılarak anlatılmasıdır. Çekim kalıbı *esas fiil + gelecek zaman kipi + i- ek-fiili + rivayet eki + şahıs eki* biçimindedir. Çekim sırasında kip eki ile rivayet eki arasındaki *i-* ek-fiili bu kipte bütünüyle eriyip kaybolmuştur: *alacak imiş>alacakmış* gibi:

– *Neden* ***kıskanacakmışım****? Bir şark odasında şu Aubusson halısı da neci? Bu münasebetsizliği de mi kıskanıyorum* (M. C. Kuntay, Üİ, 409).

– *Eğlen dayı.... Neden binip* ***savuşacakmışım****? Osman Beyin yanı sıra geldim* (K. Tahir, DA, 346).

O, "neden ***utanacakmışım****" diye mırıldanırken, yanındakinin yaptığı sigarasını yapıştırmaya çalışan Ali emmi de mırıldanıyordu* (T. Buğra, KA, 47).

– .... *neden sıkıntıya* ***sokacakmışım*** *kendimi?* (A. İlhan, KS, 195).

Görüyorsun ben burada olsaydım, her hâlükârda romanında yazacağın cinsten bir koltuk değneği ***olacakmışım*** *sana* (E. Işınsu, KDA, 202).

– *Senin neyinden* ***korkacakmışım*** *– lan, köpek?* (O. Kemal, HÇ, 49).

Bunu istemekte Filâtyos... Teslim ***edecekmişsin*** *edebinle...* (K. Tahir, DA, 364).

Ne ***konuşacakmışsın*** *benimle? Gece vakti odanda ne işim var?* (O. Kemal, HÇ, 328).

– *Hasan Usta* ***taşınacakmış****, yarın çıraklarınızı yollayın da yardım etsinler* (A. Rasim, GA, 51).

– *Ne çıkar? Gitti gider...*

– *Gitmesinin var mı yolu?*

Tut ki, ben bilmemişim ***bağlanacakmış*** *da kolu* (M. A. Ersoy, S, 381).

Artık bütün küçük nahiyecikte duyulmuştu ki, hürriyet gelmiş, donanma ***olacakmış****!...* (M. Ş. Esendal, İÇ, 34).

Enver, bir fırkanın erkânıharp reisi idi. Tertip bakımından zaten boşalmış olan Edirne'ye onun fırkası ***girmeyecekmiş*** (F. R. Atay, Z, 26).

Onun bu kadar arzuladığı bu tanışma meğer bir gün bana, hem de ömrümün tek saniyesini feda etmeksizin, nasip ***olacakmış*** (H. Taner, ŞYY, 54).

Kendi kendine itibar biçiyor, rütbe kesiyor Hacı. Birkaç gün ***gecikecekmiş****! Sanki biz burada papelleri ağaçtan topluyoruz* (A. İlhan, KS, 115).

– *Korkulu mu? Allah Allah!... Nerdeymiş ki, nereye binip* ***yetişecekmişiz?*** (K. Tahir, DA, 433).

Hem neden ***olmayacakmış?*** *Bunların da birer kalbi, birer kafası vardı* (T. Buğra, KA, 250).

Tarlaları kendi kontlarına (kendi hesaplarına) sürüp ***ekeceklermiş*** *bu yıl* (O. Kemal, HÇ, 335).

Çamur'un adamları yeminliymişler. Ali'yi tahliye olduğu gün delik deşik ***edeceklermiş*** (H. Taner, KAD, 137).

Lütfiye – Ya bu ağaların aç gözlülüğü? Sus parasını iki misli ***alacaklarmış***... (H. Taner, KDA, 139).

Bir tabur teşkil edilecekmiş. Bunlar Geyve'yi, Adapazarı'nı müdafaa ***edeceklermiş***... (S. Çokum, AB, 70).

– *Bizi talime* ***çıkaracaklarmış*** (S. Çokum, AB, 80).

Elbise mi ***göndereceklermiş?*** (S. Çokum, AB, 302) vb.

Yukarıdaki örnekler arasında yer alan ve *ne?, neden?, neyinden?* gibi soru zamirleriyle birer sorulu biçime dönüştürülen birleşik kipler, gelecekte gerçekleşecek bir oluş ve kılışı, duyuma dayanarak sorma işlevi yanında, aynı zamanda soru yolu ile rivayeti reddeden bir işlev niceliği de taşımaktadır: *Neden* ***ayrılacakmışım?*** (ayrılacak olmamın sebebi neymiş? Hayır ayrılmama gerek yoktur). *Nesinden* ***korkacakmış?*** (Hayır, korkmayacak, korkmasına gerek yoktur) gibi.

592.3.1. Eski Anadolu Türkçesindeki şeklin bir uzantısı olarak yer yer bazı Anadolu ağızlarına da geçmiş olan *-AsI* gelecek zaman sıfat fiilinin oluşturduğu rivayet kipi, bazı yazarlara özgü olmak üzere tek tük yazı dilinde de görülmektedir. *Alasıymışım, göresiymişsin, söyleyesiymiş, tutasıymışlar* gibi. Ancak, bu birleşik kipte, gelecek zaman yerine geçmişe yönelen ve duyuma dayanan bir şüphe işlevi ağır basar:

– *Nolacak... Sayılırken sayılmalı! Canından usanmış Demircan ağam, Ertuğrul Bey'imize mağarada eğlesen tatar dervişi* ***salasıymış***...

– *Neden* ***salası*** *(salasıymış) elin delisini, Beyimize benim akılsız oğlum?* (K. Tahir, DA, 117).

Raziye – Hayrola?

Hafize – Zilha gelmiş mahleye.

Raziye – Sen gördün mü? (...) Ne yapıyormuş şeherde?

Hafize – Ben kokot oldum ***diyesiymiş*** (H. Taner, SKKK, 196) vb.

Geniş Zaman Kipinin Rivayeti :

592.4. Geniş zamanın rivayeti geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları duyuma dayanarak anlatan bir birleşik kiptir. Ekleri *-r-mIş, -Ar-mIş ve -Ir-mIş/-Ur-mUş* şeklindedir. çekim kalıbı *esas fiil + kip eki + i- ek-fiili + rivayet eki + şahıs ekleri* biçimindedir. Çekim esanasında i- ek-fiili bütünüyle eriyip kaybolmuştur: *başla-r-mış-ım, tut-ar-mış-sın, getir-ir-miş-siniz, gör-ür-ler-miş* gibi.

Söylediklerine göre, ben ev işlerini severek ***yaparmışım.***

Sen çevrenle kolayca ***kaynaşabilirmişsin.***

Böylesine yirmi beş sopa çektirirmiş Domuz kadısı, oturmaktan ***kalırmışsın*** (K. Tahir, DA, 272).

Eskiden ölüm cezası giyenleri akşamdan ***asarlarmış*** (A. Rasim, GA, 52).

Konya sultanları, "nolur nolmaz" diye ***dağıtırmış*** *Türkmen aşiretlerini ülkenin şurasına burasına* (K. Tahir, DA, 27).

O kervan yutan çöle bir düştün mü cehennem avuntusu bile kalmayacak, o kilometreleri, dağlardan, yarlardan, azgın nehirlerde geçen kilometreleri aşmak bir mucize ***istermiş***... (T. Buğra, KA, 51).

Fasarya ana kızı böyle görünce şaşkınlığından yangını filan unutmuş. Bereket itfaiye komutanı dışardan:

"Merdiven yıkıldı, çabuk pencereden atlayın diye bağırır ***dururmuş*** (H. Taner, ŞYY, 118).

Mustafa, on kişinin yapacağı işi tek başına ***görürmüş*** (C. Dağcı, KY, 157).

– Sırrı yemek yapmayı sevmediğinizi söylemişti, genellikle hazır şeyler ***alırmışsınız*** (E. Işınsu, KDA, 144).

Bana Sultan'ı sorarmış da "nasıllar?" ***dermiş;***

Yol yakın olsa imiş gelmeyi ***isterlermiş*** (M. A. Ersoy, S, 155).

"Her sabah bu kadar güzel midir? Neden bizim haberimiz yok da bu güzelliği niçin her gün seyretmiyoruz?" ***derlermiş*** (A. Ş. Hisar, BM, 223).

Harlı girip çıkanlar böyle olurlarmış, ölünceye kadar böyle arpacı kumrusu gibi ***düşünürlermiş*** (A. İlhan, KS, 164).

Çoğu arkadaşı olan itfaiye erleri aşağıda bez germiş ***beklerlermiş*** (H. Taner, ŞYY, 118) vb.

Geniş zaman rivayet kipinin üçüncü şahıs teklik çekimi Kemal Tahir'in eserlerinde bazen bir *-DIr* bildirme ekiyle genişletilmiştir. Bu kullanım kipi bir "pekiştirme" anlamı katmıştır:

Hoca karısı oldun sen, göz çevirerekten namaz kılmanın var mıymış kitapta yeri? (...)

– Öyle ya...

– Bilmez mi, bir kocaman uçbeyi bugüne bugün?

– ***Kılınırmıştır****, yüzde yüz... Tanrı kayıra...* (K. Tahir, DA, 115).

Kokusunu bilmem, koklamak hiç aklıma gelmedi. Belki ***kokarmıştır****, dedi* (K. Tahir, DA, 228) vb.

592.3.2. Geniş zaman rivayet birleşik kipinin olumsuzu, geniş zaman hikâye birleşik kipinde olduğu gibi, fiil kök ve gövdesine sırasıyla *-maz* geniş zaman olumsuzluk, *i-* hikâye, *-mış* rivayet ve şahıs eklerinin getirilmesi ile oluşturulur:

Bir ekmeğin yeri ***dolmazmış*** *olmadan iki su;*

Bunun beş ekmek olur belki bir kadeh dolusu (M. A. Ersoy, S, 288).

Şövalye (...) meydan savaşı yöneten bunalmış bir komutan gibi, hırslı dalgın homurdandı:

– Hisar ***kullanmazmış****... Aptal göçebe!*

– Yok göçebe değildir, Ertuğrul Bey... (K. Tahir, DA, 13).

Psikologların bir iddiası vardır, dedim. İnsan bir elmayı dörde ayırırsa, dört lokmada yese, birincisinde aldığı lezzeti ikincisinde ***almazmış****, dördüncü lokmaya kadar lezzetin kudreti kaybolurmuş* (C. Dağcı, KY, 139).

Ve ne gariptir ki biz hislerimizin mübalâğası ve taassubu içinde bir ömür sürerken bunu ***duyamazmışız*** (A. Ş. Hisar, BM, 236) vb.

Şart Kipinin Rivayeti :

592.5. Şart kipinin hikâyesi gibi (591.6.§), rivayeti de, şarta bağlı gerçekleşmemiş bir oluş ve kılışın duyuma dayanılarak anlatılmasıdır.

Eski terimi ile *farazî* (saymaca) *şart*ın rivayetidir. *-sA-y-mIş* ekiyle karşılanır. Çekim kalıbı bundan önceki rivayet kiplerinde olduğu gibidir. çekim sırasında kaybolan *i-* ek-fiilinin yerini koruyucu *-y-* ünsüzü almıştır. *bil-se-y-miş-im, oku-sa-y-mış-sın* vb.

Örnekler:

Erken ***gelseymişim*** *bütün bu olanları yakından görecekmişim.*

Eğer resimden para kazanmak zorunda ***kalsaymışım****, büsbütün başka türlü davranacakmışım* (K. Tahir, EŞİ, 158).

Sen Basmane istasyonunda ***bekleseymişsin****, onları bulamazmışsın; çünkü Alsancak istasyonuna inmişler.*

Bu verimli topraklar onun elinde ***olsaymış****, şimdi belki de birer çiçek bahçesine dönermiş.*

Pek zeki ve çalışkan bir delikanlı ama okumamış. Düzenli bir eğitim ***görebilseymiş*** *harika bir insan olurmuş!*

Bu ek kitapları da ***okusalarmış****, daha iyi yetişirlermiş* vb.

İstek Kipinin Rivayeti :

592.6. Bu kipin rivayeti, istek biçiminde tasarlanan bir oluş ve kılışın, duyuma dayanılarak anlatılmasıdır. İstek kipinin hikâyesinde olduğu gibi *-A* ve *-sA* istek kiplerine *imiş>-mIş* rivayet ekinin eklenmesi ile oluşturulur. Ek ayrılığına göre *-A-y-mIş* ve *-sA-y-mIş* olmak üzere iki türü vardır:

592.6.1. ***-A-y-mIş*** ekiyle:

Çekim kalıbı daha önce görülen rivayet kiplerinde olduğu gibidir. Şahıs ekleri genellikle rivayet ekinden sonra gelir:

al-a-y-mış-ım	*al-a-y-mış-ız*
al-a-y-mış-sın	*al-a-y-mış-sınız*
al-a-y-mış	*al-a-y-mış-lar* gibi.

Ancak, bazı durumlarda birinci şahıs teklik çekiminde *al-a-y-mış-ım* yerine *alayımmış* gibi şekillerin tercih edildiği görülüyor. Yalnız bu türlü bir kullanımda aynı zamanda bu "alay" ve "küçümseme" işlevi de sezilmektedir.

Bu birleşik kipin örnekleri pek sınırlıdır:

Onlar için bu konuda ne ***yapaymışım****; gidip biriyleriyle konuşup destek* ***sağlayaymışım****.*

– Deha mı? At bakalım, hiç sıkılma bol keseden!

– Sıkılmadan ***atayımmış****... Kuzum niçin atayım?*

İnanmıyorsan eğer dur ki ben de anlatayım... (M. A. Ersoy, S, 209).

– Doğru... İnsan ne yapması lâzım geldiğini bilmezse... Allah yardımcın olsun senin. Ne ***yapayımmış****. Hiçbir şey yapma, ellerini bağla otur!* (O. Kemal, HÇ, 118).

Bu saatten sonra şehre inilir mi hiç? Yeriniz vardı çok şükür, keşke burda ***kalaymışsın****.*

Kadın:

"Keşke" dedi, "keşke bizim eve ***geleymişsin****. Bu işler olmazdı"* (Y. Kemal, İM, 288).

Madem biraz dinlenmeye ihtiyacı varmış, tatile ***çıkaymış****; neden çıkmamış?*

Keşke buradan gideymişiz bizim için daha iyi olurmuş.

Biraz akıllarını başlarına ***toplayaymışlar*** *da yeni bir işe öyle* ***başlayaymışlar*** vb.

592.6.2. ***-sA-y-mIş*** ekiyle

Bu ekle kurulan istek kipinin rivayeti *-A-y-mIş* eki ile kurulandan daha çok benimsenmektedir. Dolayısıyla kullanımı daha yaygındır.

Bari bir fotoğraf ***çektirseymişim*** *o güzel kıyafetle!*

Neden ***bıraksaymışım*** *bu işi bana sebebini açıklar mısınız?*

Keşke biraz daha yardım ***toplayabilseymişiz*** *o hasta kızcağıza!*

Madem böyle erkek sporlarına pek meraklısın bir erkek ***olsaymışsın*** *bari.*

Bu durum karşısında o da fazla ***direnmeseymiş****!*

Aralarındaki soğukluk giderildiğine göre bayramda olsun bir ziyaretlerine ***gitseymişler****.*

Konuyu niye tartışmaya ve çıkmaza sokmuşlar sanki? Tatlı yiyip tatlı ***konuşsalarmış****!*

Gönderdikleri hediyeler için teşekkür ederiz, ama keşke zahmet ***etmeseymişler****.*

Onun bunun işine koşturacak yerde kendi işlerine ***baksaymışlar*** vb.

Gereklilik Kipinin Rivayeti :

592.7. Bu birleşik kipin rivayeti, gerçekleşmesi gerekli olan bir oluş ve kılışın duyuma dayanılarak veya sonradan farkedilerek

anlatılmasıdır. *-mAlI-y-mIş* eki ile karşılanır. Çekim kalıbı bundan önceki tasarlama kiplerinde olduğu gibidir. Kip eki ile, rivayet eki arasında yer alan *i-* ek-fiili bazen korunmuş bazen de yerini aradaki *-y-* koruyucu ünsüzüne bırakmıştır: *al-malı i-miş, al-malı-y-mış* gibi.

Ben bu işe yıllar öncesinden ***başlamalıymışım.***

Sen şimdi nerede ***olmalıymışsın*** *biliyor musun? Bence denizde seyreden bir turistik gemide...*

Sen çocuğunu yatılı okulda ***bırakmamalıymışsın...***

Ben esirlikteyken yanımda bir Sadık Çavuş vardı. İskilipli bir Kürtoğlu! "Kırmızı çizmeyi ***giymeli imiş*** *– Al atın üstüne* ***binmeli imiş****. Döğüşü döğüşü* ***ölmeli imiş****" diye bir türkü söylerdi de gözlerim yaşarırdı* (K. Tahir, EŞİ, 139).

Fakat şimdi kendisi yapacakmış? En iyisi evine gitmeli ve iyice ***düşünmeliymiş!***

Ankara'ya bir de Cumhuriyet'in ilk yıllarında ***gelmeliymişiz*** *ki, şehrin o tarihteki yapısıyla bugünkü arasındaki farkı daha derinden kavrayabilelim.*

İstediğiniz işe girebilmek için önce iyi bir uzmanlık sınavı ***vermeliymişsiniz!***

Acaba hazırladıkları anket cevapları kime ***göndermeli imişler*** vb.

Birleşik Kipli Fiillerin Şartı

593. Birleşik zamanlı fiillerin şartı, kip eki almış bir esas fiile, *i-* ek-fiilinin şart kipinin getirilmesi ile oluşturulur. Bu birleşik kip, kendi yapısındaki şarta bağlı bu oluş ve kılışı cümledeki asıl fiille ilişkili kılarak asıl fiilin tamamlayıcıları görevini yüklenir. Dilimizde pek bol kullanılan şarta bağlı birleşik kipler, iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekime girerler. Emir, şart ve istek kiplerinin şartlı birleşik çekimi yoktur. Bildirme ve tasarlama kipleri ile oluşturduğu başlıca birleşikler aşağıda ele alınmıştır:

Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı:

593.1. Gerçekleştiği kesin olarak görülen veya bilinen bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir birleşik kip türüdür. Çekim kalıbı: *esas fiil + görülen geçmiş zaman kipi+i- ek-fiili+şart kipi+ şahıs eki* şeklindedir. *-DI i-se>-DI-y-sA/ -DU-y-sA* ekiyle karşılanır: *iç-ti-y-se-m,*

otur-du-y-sa-n, görün-dü-y-se, bak-tı-y-sa-k vb. Ancak, görülen geçmiş zamanın hikâyesinde görüldüğü üzere (...§) Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Memduh Şevket Esendal, Kemal Tahir, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi Cumhuriyet devrinin ilk dönem yazarlarında, şahıs ekleri bakımından tercihin geçmiş zaman kipi ile *i-* ek-fiili arasında olduğu görülüyor. Bu bakımdan birleşik kipteki ikinci bir çekim kalıbı *esas fiil + görülen geçmiş zaman eki + şahıs eki + i- ek-fiili + şart eki* olarak gösterilebilir. *yaz-dı-m-sa, yaz-dı-n-sa, yaz-dı-k i-se, yaz-dı-lar i-se* vb. Aynı durum O. Veli Kanık, A. Muhip Dıranas, Tarık Buğra, H. Taner gibi yazarlarda da dikkati çekiyor.

Yukarıda belirtilen ilk çekim kalıbı, Eski Anadolu Türkçesindeki olağan çekim kalıbının bugünkü Türkiye Türkçesine kadar süregelen bir uzantısıdır.

Hangi çekim kalıbı kullanılırsa kullanılsın, geçmiş zaman kipi ile şart kipi arasında yer alan *i-* ek-fiili öteki birleşik kiplerde olduğu gibi burada da genellikle eriyip kaybolmuştur:

Sınavda yüksek puan ***aldıysam****, yaşadım demektir. İstediğim fakülteye girebilirim.*

Yanlış zile ***bastıysam*** *özür dilerim.*

İlk bakışta soylu biri olduğunu hemen farketmiştim. Ne bileyim işte belliydi bu. Soyluluk ***dediysem*** *, hem ailesinden, hem gönlünden almış.*

– Yani karım ***dediysem*** *nikâhlım değildi* (Ç. Altan, BAG, 234).

Tekrar ellerimi ***bağladımsa*** *da Arap koluma yapıştı: -para! diyerek* (F. R. Atay, Z, 62).

Kuşla ***oldumsa*** *senli benli*

Beynimi kurcalayan bir kurt var;

Rüzgârı boşalınca yelkenli? (O. Veli Kanık, BŞ, 17).

Bir erganun ahengi yayılmakta derinden...

Duydumsa *da zevk almadım İslav kederinden* (Y. K. Beyatlı, KGK, 43).

– Ossaat harladı kardaş, harladı ***didimse*** *neft gibi değil...* (K. Tahir, DA, 229).

Ve bunu bilmediğim için kendimi kurban ***verdimse*** *ne ziyanı var!* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 70).

Bir terbiyesizlik ***ettimse*** *bundan olmuştur. Bağışla!* (T. Buğra, KA, 241).

Burnunu çekip: "Yalan mı ağabey," dedi. yalan mı yani? Neyi ***tuttumsa*** *elinde kaldı bugüne kadar"* (H. Taner, ŞYY, 119).

Arka kapıdan ***çıktıysan****, gittiğini görmemişlerdir.*

Eğer ***yorulduysan*** *biraz dinlenebilirsin.*

Kütüphaneye ***uğradıysan*** *yeni gelen kitapları görmüşsündür.*

Ey Maraşlı Şeyhoğlu, evliyalar adağı!

Bahtına lânet olsun ***aşmadınsa*** *bu dağı* (F. N. Çamlıbel, HD, 15).

Hafız Mecit Efendi, yeleğinin cebinden saatini çıkarıp baktı:

– Eh, ***çıkarmadınsa*** *şimdi çıkarırsın, dedi, Sana ne, sen dünkü çocuksun! Biz kırk yıl bu sarığı taşıdıktan sonra çıkarıyoruz ya...* (M. Ş. Esendal, İÇ, 128).

Bu yaz kemençeyi bir ***dinledinse*** *Kanlıca'da,*

Baharda bir gece tanbûru dinle Çamlıca'da, (Y. K. Beyatlı, KGK, 38).

Bu dağlardan ***geçmedinse****,*

Bu sulardan ***içmedinse****,*

Yaşadım deme be, ahbap,

El dayanmaz pınar başlarında

Kavaklar yatar, boylu boyunca (O. V. Kanık, BŞ, 104).

Nasıl ki kelime ile hepsini çağırdın, hepsini ***topladınsa*** *yine bir kelime bul ki, hepsi gitsin, hepsi defolsun!* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 65).

Gayrı ***kodunsa*** *bul beni*

Ne bir yapım, ne taptuğum... (A. M. Dıranas, Ş, 155).

Kadın arkasında bağırdı, ***çağırdı ise*** *de kulak vermedi. Çekti gitti* (M. Ş. Esendal, İÇ, 54).

Jandarma çavuşu ne ***dedi ise****, havale üstüne havale, kumandana kadar o cevap gelmiş* (F. R. Atay, Z, 99).

– Peki; Nedime denilen kadın bize her şeyi ***söylediyse****...*

– Kabul etmem. Erkekse gelsin yüzünüze beraber söylesin (K. Tahir, EŞİ, 301).

– Kız yakınlardaysa... birini ***gördüyse*** *...* ***Kuşkulandıysa****, bağırmıştır* (K. Tahir, DA, 167).

Bir gölge vurur gibi bir camdan öbür cama,

Nasıl ***geldiyse*** *öyle, sessizce aktı gitti* (F. N. Çamlıbel, HD, 46).

Aklımda yanlış ***kalmadıysa****, bu şirketin hisse senetleri Türklerden başkasına satılmaz* (K. Tahir, EŞİ, 51).

Gülizar ***sinirlendiyse*** *de bozuntuya vermedi* (O. Kemal, HÇ, 90).

Evet Kalender aynadaki hayalini ***tanıdı ise*** *böyle düşünmüş, bundan kişnemiş olabilirdi* (H. Taner, ŞYY, 12).

– Onbaşım diyordu, sahi asılacak mı bunlar?

– Öyle ***dendiyse*** *öyledir* (S. Çokum, AB, 118).

Nereye gittiysek, nerede ***konakladıysak*** *hep onu hatırladık.*

Kime yardım elini ***uzattıysa****, yardıma lâyık olduğunu düşündüğündendir.*

Çankaya'ya yürüyerek ***çıktıysanız*** *hayli yorulmuşsunuzdur.*

Dağ yolundan ***geldinizse*** *göz doyurucu güzellikleri görmüşsünüzdür* vb.

Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Şartı :

593.2. Bu birleşik kip, duyuma dayanan ve sonradan fark edilen bir oluş ve kılışın, şarta bağlanmış olan biçimidir. Çekim kalıbı *esas fiil+ duyulan geçmiş zaman kipi+i- ek-fiili+şart kipi+şahıs eki* biçimin-dedir. Şahıs ekinin yeri kesin olarak şart ekinden sonradır. Metinlerde *i-* ek-fiilinin bütünüyle düştüğü görülüyor. Kip *-mIş i-se>-mIş-sA* ekiyle karşılanır:

Esma eliyle çenesini tutup düşünür gibi yaptı. Bilmem ki... Bilmem ki... Eğer gönül vermişsem... çulsuz oluşuna bakmam.

– Yani varır mıydın?

– Gönül vermişsem evet. Ama çok sürmedi; bu sevincin ardından yeni sorunlar, yeni endişeler geldi. Ya gönül ***vermemişse*** *?* (S. Çokum, AB, 151).

Zavallının işi pek çok, zaman bulup gelmez.

Gidip de ***söylememişsen*** *ne haldesin bilemez* (M. A. Ersoy, S, 84).

Nedir ki, verdiği yangınla memleket de biter,

Saçak tutuşmadan evvel ***basılmamışsa*** *eğer* (M. A. Ersoy, S, 151).

Hangi sözlerle ninem gönlünü ***açmışsa*** *bana,*

Ben o sözlerle gönül vermedeyim sevgilime (F. N. Çamlıbel, HD, 161).

Nevvaf, Cemal Paşa'nın bir çıkın altınını alıp gitmişti. Falkenhayn bilâkis altın ***getirmişse*** *de, Cemal Paşanın topunu, tüfeğini ve kumandanlığını aldı* (F. R. Atay, Z, 102).

– Bir şey kopma noktasına ***gelmişse*** *kopacaktır artık. Son adımı kimin attığı önemli değil* (S. Çokum, KDY, 176).

Eğer bir dergi bir romancıdan söz açmak gereğini ***duymuşsa****, o sözlere bakıp öğreneceksin* (E. Işınsu, KDA, 306).

Peşinden ***gelmişse****, kendisini izlediği için gelmiş olabilirdi* (Ç. Altan, BAG, 170).

Başında pek iri bir hatla parlıyor yalnız,

Şu cümleler ki, eğer ***görmemişseniz*** *atınız* (M. A. Ersoy, S, 222).

Biz bu işe gönül ***koymuşsak,*** *sonunu getirmek boynumuzun borcudur.*

Eskinin bolluğu kalmayalı dört beş yıldır, bu ateş gene yanıyordu ama, delikanlılar ***getirmemişlerse*** *kebap kokusu hiç duyulmuyordu* (K. Tahir, DA, 422) vb.

Şimdiki Zaman Kipinin Şartı :

593.3. İçinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte olan bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir birleşik kiptir. *-Iyor i-se>-Iyor-sA/ -Uyor-sA* eki ile karşılanan kipin olumlu ve olumsuz çekim kalıbı öncekiler gibidir. Şart ekinden sonra gelen şahıs ekinin yeri sabittir. Aradaki *i-* ek-fiili çok kez eriyip kaybolmuştur:

Ben büyük şarkıları severim; büyük olsun,

Deniz gibi, gökyüzü gibi her şey ve mahzun.

Seviyorsam *seni aşk ölümsüzdür gönlümce,*

Aşıksan kadınım değil tanrıçasın, ece (A. M. Dıranas, Ş, 95).

Ben,o zatı iyi seçebildiğimi iyi intihap ettiğimi sanıyorum. Eğer bunda ***aldanmıyorsam*** *o zat bu mektuba karşılık olarak buraya ilâve ettiğin adrese bir mektup gönderecek ve o mektupta, şu ufak sualin cevabı yazılmış bulunacaktır* (M. Ş. Esendal, İÇ, 12).

Bu Yunanlılar da azıttılar canım... O tarafı ***tutuyorsam****, kör olayım* (S. Çokum, AB, 141).

– Sıkılmadan atayımmış... Kuzum niçin atayım?

İnanmıyorsan *eğer dur ki ben de anlatayım...* (M. A. Ersoy, S, 209).

Yapılır ***zannediyorsan****, bakalım, sen de soyun...*

Kıt'a kapmak, köşe kapmak değil artık bu oyun (M. A. Ersoy, S, 387).

– Niçin neden korkuyorsun?

– Hiç, bir şeyden yahut sen neden ***korkuyorsan****, ben de ondan korkuyorum* (A. H. Tanpınar, H, 297).

Üstündeki, evet Mavro'ydu ama altındaki bineği çevrede hiç görmemişlerdi. Göğüslü, sağrılı bir al hayvan ki, ***uçmuyorsa*** *da ayaklarının yerden kesilmesine çok bir şey kalmıyor* (K. Tahir, DA, 401).

İnsanların kendi kararlarını kendilerinin değil, başkalarının vermesi yaygınlaşarak toplumun her kademesinde bir "uydu vicdanı" ***şekillendiriyorsa*** *tehlikenin en büyüğünü yaşıyoruz demektir* (S. Çokum, KDY, 7).

Orada dost dostu, kardeş kardeşi ***düşünemiyorsa****, kabil mi ki analar yavrularını, sevdalılar sevgililerini hatırlamasın!* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 40).

İstanbul'un alnına bir damga gibi vurulan bu mikrop yuvasını temizlemek, ihya etmek ellerinden ***gelmiyorsa*** *etrafını tahta perdeyle çevirseler de gözümüz görmese bari!* (B. Akyavaş, SSN, 86-87).

Eğer türlü sıkıntılara göğüs gererek dağ köylerine kadar ***uzanabiliyorsak****, bu ülke ve insan sevgisinden kaynaklanıyor demektir.*

Elinize geçmiş fırsatları iyi ***değerlendiriyor iseniz****, buna "aferin!" demek gerekir.*

Bize katılmak ***istemiyorlarsa*** *kendileri bilir; ne yapalım, zorla güzellik olmaz ki...* vb.

Gelecek Zaman Kipinin Şartı:

593.4. Gelecekte gerçekleşecek olan bir oluş ve kılışı şarta bağlayan birleşik kiptir. *-AcAk i-se>-AcAk-sA* ekiyle karşılanan bu kipin olumlu ve olumsuz çekim kalıbı da bundan öncekiler gibidir:

Ben bu işi ***yapacaksam*** *, daha çok sevabı için yapacağım* (S. Kocagöz, BŞİK, 56).

Gurbet ili mi? Henüz hiçbir düşman ayağının basmadığı bu arı vatan toprakları bir gurbet ili mi? Ne kadar inkâr ***edecek olsam*** *gene bu hissimi saklayamayacağım* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 19).

İskender'in aynasından onun kaş çatışını ve dudak büküşünü ***görmeyeceksem****; Cem'in câmında onun kokusundan bir şemme* ***duymayacaksam****; Kayserin nam ve şanı bende ona malik olduğum zamanki gururu uyandırmayacaksa; Karun'un hazineleri içinde, zümrütler bana onun gözlerini, dibalar bana onun dişlerini ve sedefler bana onun tırnaklarını hatırlatmayacaksa, neyleyim; ah, neyleyim...* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 62).

Eğer şimal (kuzey) ve orta Necid'de gazve ***yapılacaksa****, Emîr, üç bin kadar silâh bulabilir* (F. R. Atay, Z, 104).

Hoca ***söyleyecekse****, çetelerin Kuvayı Milliyenin, padişahın, halifenin bununla ilgisini veya bunun yaptığı yapacağı tesiri söylemeliydi* (T. Buğra, KA, 99).

Eğer aşktan ***söz edecekse****, işte o zaman Yahya Kemal'i tercih ederdi. Vuslat şiirini meselâ* (S. Çokum, KDY, 143).

Yeni bir konu ***alacaksanız*** *ön hazırlığınızı iyi yapınız.*

– Her neyse... Bu adamları asacaklar mı, ne ***yapacaklarsa*** *yapsınlar da şu kâbustan kurtulalım, diye eklemişti* (S. Çokum, KDY, 142) vb.

Geniş Zaman Kipinin Şartı :

593.5. Geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları şarta bağlayan birleşik kiptir. *-r-sA, -Ar-sA, -Ir-sA* ekleriyle karşılanır. Çekim kalıbında öncekilerden ayrılan bir durum yoktur. Kullanımı pek bol ve yaygındır:

Ne de çok şey biliyormuş be hocam bu köylü meğer!

– Öyledir.

– Sen de ***şaşarsın*** *hani söylersem eğer* (M. A. Ersoy, S, 357).

Kadın bir müddet bekledi; sonra yumuşamış irade, ezik, kıvamsızsan bir son bir müdafaa yaptı:

– Ya bir şey ***olursam****, ya* ***ölürsem****...*

– Sen de biliyorsun ki, bir şey olmaz (A. H. Tanpınar, H, 207).

Adam şöyle söylüyordu: "Gazetelerin yalan ve mübalâğalı resimleri, karikatürleri; bende gazete denilen nesneye karşı öyle bir tiksinti uyandırdı ki, bazen bir kâğıdına el dokundurmak istemiyorum veya ***dokundurursam*** *musluğa koşmak istiyorum"* (S. Çokum, KDY, 9).

Defteri açıp yazdıklarımı yeniden hızla ***okursam*** *belki bu duyguyu bir daha yakalayabilirim* (O. Pamuk, SE, 171).

İnanırsam *ne olur,* ***inanmazsam*** *ne olur?*

Artık uşak dayanamamış:

– ***İnanırsanız*** *ben,* ***inanmazsanız****, siz!* (A. Rasim, GA, 133).

Kaplan Çavuşa ***bakarsan*** *balık baştan kokar* (K. Tahir, DA, 242).

Kaçarken ***görülürsen*** *vuracaklarmış...* (T. Buğra, KA, 51).

Sabahleyin bir dişi ağızdan çıkmış üç kelimelik bir pöh pöh cümlesi, ondan sonra tut bizi ***tutabilirsen*** (H. Taner, ŞYY, 115).

Fikrini ***değiştirirse*** *bu pazarlığın kaldığı yerden başlayabileceğini söyle* (K. Tahir, EŞİ, 55).

Hiçbir memleket, aydınlarının, soylularının devlet adamlarının topundan bir anda vazgeçemez. Geçmeye ***kalkarsa*** *kıyamet kopar* (K. Tahir, DA, EŞİ, 57).

Titrek bir damladır aksi, sevincin
Yüzünün sararmış yapraklarında;
Ne zaman kederden ***taşarsa*** *için*
Şarkılar taşırsın dudaklarında (A. M. Dıranas, Ş, 48).

Çünkü hayat insanla oynamak ***isterse*** *oynayabiliyordu* (A. H. Tanpınar, H, 126).

Tramvayın hâlâ kalkacağı yoktu. Beş dakika daha ***beklerse*** *vapuru kaçırdığının resmi idi* (H. Taner, ŞYY, 17).

Bir emniyet görevlisi çıkar da yakana ***yapışırsa*** *ve "sen ey yalnız adam! gecenin bu saatinde buralarda ne arıyorsun?" diye* ***sorarsa*** *nasıl cevap verebilirim* (Y. B. Bakîler, ÜK, 33).

Ağlarsa *anam ağlar, başkası yalan ağlar* (Ö. A. Aksoy, ADS, 117).

Burda, bi tek gerçek dostunuz var, Rumanos emmin... ***Bunalırsak*** *ona güveniriz* (K. Tahir, DA, 512).

Hâmid'e bu açıdan ***bakarsak****, onun nazım şekillerine getirdiği yeniliklerden başka bir şey görülmez* (S. K. Yetkin, GG, 19).

Ormanda kalırsak kuşatırlar ardımızdan. Habire takip ediyorlar. Keklik gibi avlarlar alimallah, bir ***çevirirlerse****...* (Y. Kemal, İM, 150).

Banyolu odalarına ***bakarsanız*** *bir Alman oteline, kiliseli parçasına yaklaşırsanız bir manastıra, başörtülü (...) dolaşan şivesterleri ile bir kliniğe de benzer* (F. R. Atay, Z, 3).

Eğer adaletimizi gösterip beni ***savmazsanız****... Bey güldü:*

– Ne yaparsın? (O. Kemal, HÇ, 93) vb.

593.5.1. Şarta bağlı geniş zaman birleşik kipinin olumsuzu, geniş zaman kipinin olumsuz biçimi olan *-mAz*'a *-sA* şart ekinin eklenmesi ile oluşturulur ve şahıs ekleri alarak çekime girer:

– Kimbilir? Ben de, düşüncenin dışında ölümü çirkin bulardandanım... Fakat zihnimde yaşayacağın muhakkak... Tabiî ***çıldırmazsam*** (A. H. Tanpınar, H, 166).

Şehre vardığım zaman iki gümüş çeyrekten başka param yoktu. Hemen karargâha ***yerleşmezsem****, ne geri dönebilir, ne de otelde kalabilirim* (F. R. Atay, Z, 9).

Merak etme. Kendim işe ***yaramazsam*** *bile, sana bir adam tutar, bütün hizmetlerini gördürürüm, dedim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 48).

Benim yanımdan ayrılma! Seni ***görmezsem*** *olamam* (S. Kocagöz, BŞİK, 52).

Ama işi gücü bırak haydi ağalara mezelik bulmak için yirmi kulaca dal, deniz yumurtası, deniz tarağı bul. ***Bulamazsan*** *çünkü, kâğıtlarda çapanoğlu çıkar* (H. Balıkçısı, DG, 19).

Denizde ***boğulmazsan*** *borçta boğul* (H. Balıkçısı, DG, 47).

Kim ***kazanmazsa*** *dünyada bir ekmek parası:*

Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası (M. A. Ersoy, S, 63).

Gece gördüğü rüyaları her sabah bir yorucu bulup ***anlatmazsa****, eli işe varmıyordu* (K. Tahir, DA, 280).

Bir goncadır, ki ırını senden alır bahar;

Sensiz kalınca, yapma çiçekten ne farkı var?

Mevsim seninle kol kola ***gelmezse*** *gelmesin!* (F. N. Çamlıbel, HD, 49).

Süheyl Erbil, yağmurdan, yağmurlu havalarda kapalı yerlere sinen rutubetli palto kokusundan ne kadar ***hoşlanmazsa*** *âdi zabıta vakalarından, rasgele seyrüsefer kazalarından da o kadar hoşlanmazdı* (H. Taner, ŞYY, 19).

Hani Zaloğlu yanılır da dediğini ***ispat edemezse****... Cemaat gürledi:*

– Bu köye uğramasın bir daha! (O. Kemal, HÇ, 173).

İyi bir deyiş aklıma gelince yüreğin oynamaz mı? Tam o yürek hoplaması... Herif ***satmazlarsa*** *bilmem nolur? Yoluna pusu kurup bitirip alacağıma hiç şüphen kalmasın!* (K. Tahir, DA, 229).

Bir tanesi:

"Ya bu bezleri ***satamazsak****" diye başlıyor, küfürbaz da: "Bezin de anasını avaradını" diye bitiriyordu* (Y. Kemal, İM, 72).

Benim sezinlediğim, seni razı ***edemezlerse****, İngilizleri darıltacaklarından korkuyorlar, işlerinin bozulacağından* (K. Tahir, EŞİ, 62) vb.

593.5.2. Basit zamanlı şart kipinde olduğu gibi, (558.1.§); geniş zamanın şartı ile oluşturulan birleşik kipte de, şartlı fiilin, cümlenin asıl fiili ile olan bağlantısı açısından bazen işlev ayrılıkları ortaya çıkar. Bunlar başlıca şu noktalarda özetlenebilir:

593.5.2.1. *Kim, ne, kime, nerede, nereye* gibi soru zamirlerine yer veren şartlı cümlelerde, temel cümledeki yargının gerçekleşmesini "her şart altında, her ne olursa olsun" anlamında bir kabul ve kararsızlığa bağlama işlevi göze çarpar. Bu türlü kullanımlar şartlı birleşik kip ile aynı fiilin istek kipinin art arda tekrarlandığı görülür:

Kim ***gelirse gelsin*** *verilecek cevap bellidir.*

Bu binada kim ***oturursa otursun****, bildirilen şartlara uymak zorundadır.*

Ne yapalım Firdevsciğim. Gönlüne hükmedemeyiz ki! Kimi ***isterse istesin*** *başımızla beraber* (S. Çokum, AB, 135).

Kelimeyi aklından geçirmiyor fakat ne derse desin, ***ne yaparsa yapsın*** *bir kahraman gibi muamele görmek istiyordu* (T. Buğra, KA, 51).

Bununla beraber ***ne olursa olsun****, bu merasimde bulunacaktı* (A. H. Tanpınar, AER, 47).

Behçet Bey, her şeye rağmen yaşıyordu ve yaşayacaktı. Ne ***olursa olsun****, hayat güzel bir şeydi* (A. H. Tanpınar, MB, 17).

Ne olursa olsun*, ölürüm yine de adımı değiştirmem* (S. Kocagöz, BŞİK, 115) vb.

593.5.2.2. Geniş zaman kipinin olumlu veya olumsuz şartı ile aynı fiilin istek kipinin art arda sıralayan kullanımlarda, işi oluruna bırakan ve şarttaki işlevi zayıflatan bir özellik göze çarpar:

Yarın alışverişe çıkacağım diye diretmiş, ***çıkarsa çıksın!***

Çoktandır bizi arayıp şöyle bir hatırımızı sormadı. Ne yapalım ***sormazsa sormasın!***

Sevmiyor beni... ***Sevmezse sevmesin!*** *Oksana'dan başka kız mı yok dünyada* (N. V. Gogol, E. Altay, M, 146).

593.5.2.3. Bazı kullanımlarda da şartın gösterdiği oluş ve kılış ile, temel cümledeki fiilin gösterdiği yargı arasında bir zıtlaşma göze çarpar. Birleşik şart kipi burada şarta rağmen gerçekleşmeme anlamında bir işlev yüklenmiştir. Bazen de anlatım *de* ve *bile* bağlaçları ile pekiştirilir:

Nedir örümcek ağı gibi dört yanımdan odaya çakılmış olan nöbetçilik oraya çıkmamıza evetlik göstermiyeceklerdir. ***Gösterilirse de*** *rüzgâr öylesine üfürür öylesine vuruş kırış patlatır ki, bir dakika duramayız vesselâm* (S. Birsel, BŞM,).

Hezarfen Ahmet Efendi, ilkin Kanunî Süleyman'ın 1553 yılı Kasım ayının yirmi yedisinde Halep'te ölen oğlu Şehzade Cihangir'in anısı için yaptırdığı Cihangir camisine ***yönelirse de****, sonradan birçok kanat raconlarıyla, beden gemisinin provasını Üsküdar'a doğrultmanın üstesinden gelir* (S. Birsel, BŞM, 12).

593.6. Geniş zamanın şartının *bana kalırsa, doğrusunu istersen, hiç olmazsa, (bırak) Allahını seversen!* gibi, artık kalıplaşma yolu ile çekimli bir fiil olmaktan çıkarak birer *bağlaç* (§ 845 ve öt.) veya *ünleme* dönüşmüş (§ 868 ve öt.) türleri de vardır.

593.7. *Bak, ha, eh, ya* gibi ünlemlerin de yer aldığı şart cümlelerinde, şart dışında bir tehdit işlevi de göze çarpar:

Bak *sana söyleyeyim: İhmalkâr tutumun böyle* ***giderse*** *karışmam ha!*

***Bak hele**, bize madik atacakmış. Atmaya **kalkarsa** boyunun ölçüsünü de alır elbette!*

Ya bu deveyi güdersin ya bu diyardan gidersin!

***Eh**, şimdi yanına **gelirsem** sana Hanyayı Konya'yı gösteririm* vb.

Gereklilik Kipinin Şartı:

593.8. Bu birleşik kip de *i-* ek-fiilinin şartı ile kurulur. İşlev bakımından yapılması tasarlanan bir oluş ve kılışın gerekliliğini şart koşar ve *-mAlI-y-sA* ekiyle karşılanır. Şahıslara göre çekim *aç-malı-y-sam, gel-meli-y-sen, gör-meli-y-se, bil-meli-y-sek, otur-malı-y-sanız, tut-malı-y-salar* biçimindedir. Ancak, bu birleşik kipin kullanımı pek seyrek olduğundan verilen çekim kalıbı da biçimseldir. Bunun yerine *lâzım ol-, gerek-* gibi başka fiiller ile oluşturulan şekiller benimsenmiştir. Söz gelişi: *Bu ilâcı **içmeliysem** önce kahvaltı edeyim* yerine *Bu ilâcı içmem gerekiyorsa (içmem gerekli ise, içmem lâzımsa) önce kahvaltı edeyim.*

*Yarın buradan **ayrılmalı isen** (...) yerine: Yarın buradan **ayrılman gerekiyorsa**, valizini şimdiden hazırla!*

*Bu konuda onun düşüncesi de **alınmalıysa** (...)* yerine:

*Bu konuda onun düşüncesini de **almak gerekiyorsa** (almak lâzımsa) gidip yüz yüze konuşmalıdır* gibi anlatımlar geçerlidir.

Katmerli Birleşik Kipler

594. Katmerli birleşik kipler, ikiden fazla kipin belirli birleşme kurallarına bağlı olarak arka arkaya getirilmesiyle oluşturulan kiplerdir. Bu kiplerin oluşturulmasında bildirme ve bir kısım tasarlama kiplerinin *hikâye* ve *rivayet* birleşik kipleri esas alınır ve bunlara *i-* ek-fiilinin *i-se* şart biçimi eklenir. Bu anlatımı biraz daha açarak diyebiliriz ki, kip eki almış bir esas fiile ek *i-* ek-fiilinin *hikâye + şart* veya *rivayet + şart* şekillerinin arka arkaya getirilmesi ile oluşturulur. Bu üçlü kip, iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime girer: *gel-di i-di i-se-m>geldi idiysem, gel-miş i-di i-se-m>gelmiş idiysem, bakıyor i-miş i-se-m>bakıyor imişsem* gibi. Demek oluyor ki, katmerli kipler, hikâye ve rivayet birleşik kiplerindeki oluş ve kılışları bir de şarta bağlayan kiplerdir. Yalnız bu şart, gerçekleşmesi söz konusu olmayan ve "varsayıma" dayanan bir *farazî şart*tır.

Katmerli kipler şart eki ile kurulduğundan, şart ve istek kiplerinin hikâye ve rivayet biçimlerinin şartı yoktur. Bunların dışında kalan bütün hikâye ve rivayet kipleri şart eki ile genişletilerek katmerli kipler oluşturulabilir.

Türkiye Türkçesinde yalnız üçlü katmerli birleşik kipler vardır. Bunlar da Eski Anadolu Türkçesinde yer alan *degülmişseydi* (*<degül i-miş i-se i-di*), *virür-mişse* (*<vir-ür i-miş i-se*), *bilürmişse* (*bil-ür i-miş i-se*) gibi katmerli kiplerin Türkiye Türkçesine kadar gelmiş olan uzantılarıdır.

Eski Anadolu Türkçesinin özellikle başlangıç dönemine giren bazı eserlerinde, seyrek de olsa yer yer dörtlü katmerli şekillller de göze çarpmaktadır: *bilürmişseydim* (*bil-ür i-miş i-se i-di-m*), *dururmuşsaydım* (*<dur-ur i-miş i-se i-di-m*)[411] vb.

Bu dörtlü şekiller o dönemde bir süre bir ağız özelliği olarak yer almış olmalı ki daha sonraki dilin durulmuş ve standartlaşmış metinlerinde artık görülmemektedir.

Türkiye Türkçesindeki katmerli birleşik kiplerin çekim kalıpları ve türleri aşağıda gösterildiği gibidir:

Hikâye Birleşik Kiplerinin Şartı

595. Bu gruba giren katmerli birleşik kiplerin çekim kalıbı: *esas fiil + kip eki + i- ek-fiili + şart eki + şahıs eki* biçimindedir. Çekim sırasında şart ekinden önceki *i-* ek-fiili eriyip kaybolmuş ve yerini *-y-* koruyucu ünsüzüne bırakmıştır:

595.1. Görülen Geçmiş Zaman Hikâyesinin Şartı:

oku-du i-di i-se-m>okudu idiysem, okudu idiysen, okudu idiyse, okudu idiysek, okudu idiyseniz, okudu idiyseler.

595.2. Duyulan Geçmiş Zaman Hikâyesinin Şartı:

oku-muş i-di i-se-m>okumuş idiysem, oku-muş idiysen, okumuş idiyse vb.

595.3. Şimdiki Zaman Hikâyesinin Şartı:

oku-yor i-di i-se-m>okuyor idiysem, okuyor idiysen, okuyor idiysek .

---

[411] Bu konuda: Mansuroğlu, "Anadolu'da Türk Yazı Dillerinin Başlaması ve Gelişmesi", *TDED*, C. IV/3 , s. 216; *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, s. 148, §263/4; "Das Altosmaniche", *Fundamenta I*, s. 178, §322412'ye bk.

595.4. Gelecek Zaman Hikâyesinin Şartı:

oku-acak i-di i-se-m>okuyacak idiysem, okuyacak idiyse vb.

595.5. Geniş Zaman Hikâyesinin Şartı:

oku-r i-di i-se-m>okur idiysem, okur idiysek, okur idiyseniz vb.

595.6. Gereklilik Kipi Hikâyesinin Şartı:

oku-malı i-di i-se-m>okumalı idiysem, okumalı idiysen, okumalı idiyse vb.

Eserlerdeki örnekler arasında *i-* ek-fiillerinin bütünüyle kaybolması yüzünden hikâye ve şart eklerinin de asıl fiildeki ünlü uyumlarına bağlandığı göze çarpar:

Bu hâl karşısında kalbinde Konta karşı bir kıskançlık ***uyandırıyordıysa,*** *kusuru yine kendi beceriksizliğine ve belki de güçlük çıkarıcılığına bağlıyordu* (A. H. Müftüoğlu, GH, 17).

Eğer o karşılaşma anında İncenaz'ın dairesinden herhangi bir ahbap gibi değil de, birlikteliği yaşamış ikiliden biri olarak ***çıkıyorduysa,*** *Feridun'un öfkeli davranışını unutmuş görünmesi onun için tercih edilecek en iyi yoldu tabii* (S. Çokum, KDY, 151) vb.

Rivayet Birleşik Kiplerinin Şartı

596. Bu gruba giren katmerli birleşik kiplerin çekim kalıbı da şöyledir: *esas fiil + kip eki + i- ek-fiili + rivayet eki + i- ek-fiili + şart eki + şahıs eki.* Tablo 5'e bk.

Görülen geçmiş zamanda rivayet söz konusu olmadığı için bu birleşik kipin şartı yoktur.

596.1.Duyulan Geçmiş Zaman Rivayetinin Şartı:

oku-muş i-miş i-se-m >okumuş imişsem, okumuş imişsen, okumuş imişse vb.

596.2. Şimdiki Zaman Rivayetinin Şartı:

oku-yor i-miş i-se-m>okuyor imişsem, okuyor imişsen, okuyor imişse, okuyor imişsek, okuyor imişseniz, okuyor imişseler.

596.3. Gelecek Zaman Rivayetinin Şartı:

oku-y-acak i-miş i-se-m>okuyacak imişsem, okuyacak imişsek, okuyacak imişseniz vb.

596.4. Şart ve istek kipi rivayetlerinin şartı yoktur.

FİİL ÇEKİMİ CETVELİ

TABLO-5		BİLDİRME KİPLERİ					TASARLAMA KİPLERİ			
		Bilinen Geçmiş	Duyulan Geçmiş	Şimdiki Zaman	Gelecek Zaman	Geniş Zaman	İstek kipi	Şart kipi	Emir kipi	Gereklilik kipi
BASİT KİPLER		bildim	bilmişim	biliyorum	bileceğim	bilirim	bileyim	bilsem	bileyim	bilmeliyim
		bildin	bilmişsin	biliyorsun	bileceksin	bilirsin	bilesin	bilsen	bil	bilmelisin
		bildi	bilmiş	biliyor	bilecek	bilir	bile	bilse	bilsin	bilmeli
		bildik	bilmişiz	biliyoruz	bileceğiz	biliriz	bilelim	bilsek	bilelim	bilmeliyiz
		bildiniz	bilmişsiniz	biliyorsunuz	bileceksiniz	bilirsiniz	bilesiniz	bilseniz	bilin/biliniz	bilmelisiniz
		bildiler	bilmişler	biliyorlar	bilecekler	bilirler	bileler	bilseler	bilsinler	bilmeliler
		Birleşik Kipli Çekimler								
Birleşik Kipler	Hikâye Çekimi	bildiydim	bilmiştim	biliyordum	bilecektim	bilirdim	bileydim	bilseydim		bilmeliydim
		bildiydin	bilmiştin	biliyordun	bilecektin	bilirdin	bileydin	bilseydin		bilmeliydin
		bildiydi	bilmişti	biliyordu	bilecekti	bilirdi	bileydi	bilseydi		bilmeliydi
		bildiydik	bilmiştik	biliyorduk	bilecektik	bilirdik	bileydik	bilseydik	yok	bilmeliydik
		bildiydiniz	bilmiştiniz	biliyordunuz	bilecektiniz	bilirdiniz	bileydiniz	bilseydiniz		bilmeliydiniz
		bildiydiler	bilmiştiler	biliyorlardı	bileceklerdi	bilirlerdi	bileydiler	bilselerdi		bilmeliydiniz bilmeliydiler
	Rivayet Çekimi	yok	bilmişmişim	biliyormuşum	bilecekmişim	bilirmişim	bileymişim	bilseymişim		bilmeliymişim
			bilmişmişsin	biliyormuşsun	bilecekmişsin	bilirmişsin	bileymişsin	bilseymişsin		bilmeliymişsin
			bilmişmiş	biliyormuş	bilecekmiş	bilirmiş	bileymiş	bilseymiş		bilmeliymiş
			bilmişmişiz	biliyormuşuz	bilecekmişiz	bilirmişiz	bileymişiz	bilseymişiz	yok	bilmeliymişiz
			bilmişmişsiniz	biliyormuşsunuz	bilecekmişsiniz	bilirmişsiniz	bileymişsiniz	bilseymişsiniz		bilmeliymişsiniz
			bilmişmişler	biliyorlarmış	bileceklermiş	bilirlermiş	bilelermiş	bilselermiş		bilmelilermiş
	Şart Çekimi	bildiysem	bilmişsem	biliyorsam	bileceksem	bilirsem	yok	yok	yok	bilmeliysem
		bildiysen	bilmişsen	biliyorsan	bileceksen	bilirsen				bilmeliysen
		bildiyse	bilmişse	biliyorsa	bilecekse	bilirse				bilmeliyse
		bildiysek	bilmişsek	biliyorsak	bileceksek	bilirsek				bilmeliysek
		bildiyseniz	bilmişseniz	biliyorsanız	bileceksiniz	bilirseniz				bilmeliyseniz
		bildiyseler	bilmişlerse	biliyorlarsa	bileceklerse	bilirlerse				bilmelilerse

596.5. Geniş Zaman Rivayetinin Şartı:

oku-r i-miş i-se-m>okurmuşsam, okurmuşsan, okurmuşsanız vb.

596.6. Gereklilik Kipi Rivayetinin Şartı:

oku-malı imiş i-se-m>okumalıymışsam, okumalıymışsan, okumalıymışsa, okumalıymışsak, okumalıymışsanız, okumalıymışsalar'dır.

Yukarıda çekim kalıplarına göre biçimsel olarak sıraladığımız bu katmerli birleşik kipler, aslında pek tutulmayan ve kullanılmayan kiplerdir. Bunların yerine çok kez *okumuş olsaydım, verecek olsaydım, bakmam gerekiyor idiyse, bakmam gerekli olmuşsa* gibi şekiller tercih edilmektedir.

Fiillerin Durum Bildirme Ekleriyle Olan Bağlantıları

597. Şimdiye kadar gramerlerimizde işlenmemiş ve eksik kalmış konulardan biri de fiilerin durum ekleri ile olan bağlantılarıdır.

Bir cümlede yüklemin gösterdiği oluş ve kılışı yapan veya o oluş ve kılışın içinde bulunan varlık ya da nesne, fiilin öznesi olduğundan, özne ile fiil arasındaki bağlantıda bir ad çekimi ekine ihtiyaç duyulmaz. Fiille doğrudan doğruya ilişkili olan zarflar da bir istisna oluşturur. Ancak, bunların dışında kalan ve cümlenin yüklemi ile o cümlede yer alan öteki adlar arasındaki bağlantı, geçici görevler yüklenmiş olan ad çekimi ekleri ile sağlanabilir. Cümle içinde yalın ya da bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad, gramerimizde *fiil tamlayıcısı* diye adlandırılır. Fiil tamlayıcıları, adından da anlaşılacağı üzere, hem işlev hem de anlam bakımından fiili tamamlayan ögelerdir. Fiildeki anlam, ancak bu ögelerin kurduğu bağlantı biçimine göre şekillenir ve yönlenebilir.

Batı dillerinde adlar ile fiiller arasındaki bağlantı genellikle *preposition* denilen *ön ek*lerle sağlandığı hâlde, dilimizde bu bağlantıyı bazı çekim ekleri ile genişletilmiş tamlayıcı adlar yüklenmişlerdir.

598. Türkiye Türkçesinde ister kök ister gövde biçiminde olsun, *geçişlilik* özelliği taşıyan fiillerin belirli veya belirsiz bir nesneye ihtiyaçları vardır. Cümlenin nesnesi ile fiili arasındaki anlam ilişkisi, gösterilmiş veya gösterilmemiş olan bir yükleme durumu ekiyle karşılanır. *ateş yak-, iş tut-, su püskürt-, ot yol-, toplantıyı bas-, aradığını bul-, arsayı böl-, kolunu ov-* gibi.

Buna karşılık **hem belirli hem de belirsiz nesne alabilen fiiller** de vardır: *aç-: iş aç-, konuyu aç-; bile-: diş bile-, bıçağı bile-; çöz-: problem çöz-, bir sorunu çöz-; döv-: adam döv-, dizini döv-; döşe-: ev döşe-, odayı döşe-; oku-: kitap oku-, içini oku-; soy-: ev soy-, birini soy-; yap-: iş yap-, gereğini yap-; yum-: göz yum-, gözünü yum-* gibi.

Cümle örnekleri :

***Anlattıklarını**, çok çoçukça, çok tatlı anlatıyor. Sanki onun **tanıdıklarını**, herkes tanıyormuş gibi konuşuyor* (M. Ş. Esendal, EOY, 122).

*Doktor **gözlüğünü** düzeltti, **kaşlarını** kaldırdı. Nadir Hanımı tetkik edecek, teselli için birkaç söz söyleyecekti* (M. Ş. Esendal, EOY, 131).

*Ablam gençliğinde, o yılların **töresince**, evin çok **işlerini** görür, **dikişini** dikerdi. **Yemeğin en iyisini** de pişirir. Tavla kâğıt **oyunlarını** bilmezdi* (M. Ş. Esendal, EOY, 175).

*Boynu bükük başaklar, yerin dibinden gelen bir **ıstırabı** hikâye ediyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 54).

***Köylüleri**, özellikle **onları** çok iyi tanıyordu. Onların patlamaya hazır hoşnutsuzluk **birikimlerini** ve neleri **özlediklerini** iyi biliyordu* (T. Buğra, D, 193).

*Bir gün onun **anlattıklarını** ciddî ciddî eleştirdiler* (T. Buğra, D, 193).

*Ben de elime **bir kitap** aldım* (M. Ş. Esendal, EOY, 122).

*Eve beraber dönmek için (...) bir yerde babamla buluşarak hep beraber arabaya binmişken eniştemiz mutlaka halama götürülecek **bir şey** almak ister ve çok kere de onun değil kendisinin pek sevdiği, Tokatlıyan'da satılan, yassı tahta kutular içinde iki sıraya dizilmiş **meyva şekerlemeleri** almayı münasip bulurdu* (A. Ş. Hisar, ÇE, 124).

*Her gün türlü türlü **aş** istersin. Bazı canı **peynirle soğan** ister. Bazı bana **bir bulamaç** ediver der* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 101).

*Selim verdiği sözü tutarak sandaldan **üç çuval** çıkarıp verdi* (Halikarnas Balıkçısı, DG, 206).

*Biz işte öyle **günler** yaşıyoruz* (T. Buğra, KA, 153).

*Mırıltılar bir an kesildi, başlar kendine doğru uzandı, gözler **yol** aradı* (T. Buğra, KA, 119).

Geçişsiz fiiller genellikle nesneye ihtiyacı olamayan fiillerdir. *acı-, bak-, çök- , çömel-, çullan-, kız-, meraklan-, sevin-, şaş-, yağ-, yelten-* gibi. Ama geçişsiz olduğu hâlde nesne alabilen fiiller de vardır.

atla-: engeli atla-, güçlüğü atla-; çık-: yokuşu çık-; daral-: yüreği daral-; dön-: köşeyi dön-; sakın-: birini sakın- vb.

Kadın hemen işini bırakıp odaya ***koştu*** (M. Ş. Esendal, EOY, 123).

Gül hanıma balık yağı içirilmek istenilmiş, şişesi bulunmuş kaşığa ***konmuş*** *yahut* ***konmak istenilmiş****, bu sırada şişe* ***devrilmiş****, balık yağı yere* ***dökülmüş*** *ve annesinin kanepe üstünde serilmiş duran elbisesi de* ***lekelenmiş*** (M. Ş. Esendal, EOY, 123).

Kız başını kaldırmış, sanki görür gibi onun yüzüne ***bakıyor*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 63).

Telefonların başında kadın erkek epeyce bir kalabalık ***toplanmıştı*** (Halikarnas Balıkçısı, DG, 206).

On dakika kadar sonra bahçeler bitti, ay ışığının altında bir ninni veya bir sıla türküsü gibi uzayıp giden ovaya ***çıktılar*** (T. Buğra, KA, 165) vb.

599. Fiil tamlayıcıları yüklemle olan bağlantılarında yükleme durumu dışında daha başka durum ekleri de alabilirler. Bunlar *+A* yönelme, *+DAn* çıkma ve *+lA* vasıta durumu isteyen tamlayıcılardır. Bazı fiiller, tamlayıcılar ile kurdukları ilişki biçimine göre bir veya iki durum ekine ihtiyaç duydukları hâlde, bazı fiiller, tamlayıcılarında ikiden fazla ad durumuna da ihtiyaç gösterirler: *adımla-: bir yeri adımla-, bir yeri ayakla adımla-; aktar-: bir olayı birine aktar-, bir olayı birine bir yanıyla aktar-, alıkoy-: birini yemeğe alıkoy-, birini işten alıkoy-; bekle-: birini bekle-, yemeğe bekle-, sabırla bekle-, birinden bekle-; çevir-: başını çevir-, otele çevir-, Rusçadan çevir-, başarıyla çevir-* gibi.

Cümle içindeki tamlayıcıların hangi ad durumlarını alacakları doğrudan doğruya fiile bağlı bir durum olduğu için, fiilleri, tamlayıcılarla olan bağlantıları açısından bir veya daha çok ad durumu isteyen fiiller diye adlandırmak belki daha yerinde bir anlatım olur.

599.1. *+A* Yönelme Durumu Ekiyle:

Doktorun elini tuttu, salladı. Sonra yarım sol etti; yan tarafta duran ***koltuğa*** *tırmandı oturdu, gözlerini duvarın bir* ***noktasına*** *dikti, öylece hareketsiz kaldı* (M. Ş. Esendal, EOY, 125).

Düğünden dokuz ay sonra ***eve*** *döndüm, bize güvey olan genci gördüm* (M. Ş. Esendal, EOY, 173).

Esma'nın başlangıçta pek iyi bir adam olan ***kocasına****, ikinci çocuklarının doğumundan sonra bir haller olmuş, işi gücü* ***umursamamaya*** *başlamış,* ***içkiye, oyuna*** *düşmüştü* (T. Buğra, D, 41).

İşte Süleyman ***karasevdaya*** *o günden sonra tutuldu* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 53).

Yenilmez bir öfkeyle dönerken yolda ***imama*** *rastgeldim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 56).

Ama bugün ***yemişlere, çiçeklere*** *bile düşmanım* (S. F. Abasıyanık, MK, 72)

Bazen bu gelen kadınlarda kendine zevk verecek ***şeylere*** *değil, bunların tam aksine kendisini çileden çıkaracak* ***şeylere*** *rastgelirmiş* (A. Ş. Hisar, ÇE, 251) vb.

599.2. *+DAn* Çıkma Durumu Ekiyle:

Çalışmaktan, Allahtan, duadan, şilteden , pamuktan, *yastıkla* ***yorgandan,*** *yorganına göre ayağını* ***uzatmayanından*** *bir şilte* ***bulamayandan****, şiltede yatmağa alışık* ***olmayandan*** *söz açmıştık* (S. F. Abasıyanık, MK, 32).

Aman çavuş yandım senin elinden çok salınma, kasatura düşer ***belinden!*** (M. Ş. Esendal, EOY, 171).

Ablama gelince, o gece kırk lirasını almışlar. ***Yataktan*** *çıkamadı* (M. Ş. Esendal, EOY, 177).

Haşmet, Sulu Handan yana ***gitmekten*** *vazgeçer, Adliye Sarayına doğru yürür* (M. Ş. Esendal, EOY, 188).

Ve ***mesleklerinden*** *de kopup gitmişlerdi* (T. Buğra, D, 92).

Ama ***içimizden*** *bunu kabule hazır insanlar çıkıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 59).

Bir de bunlar, her şeyin kötüye doğru gittiğini söylerler. Hep ***uğursuzluktan, beceriksizlikten*** *bahsederler, diyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y,67)

Sözünü ***işitmemezlikten*** *geliyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 75) vb.

599.3. *+(y)lA, ile* Vasıta Durumu Ekiyle:

Sevgilimiz ***başkasıyla*** *sokaklardan geçer, yüzümüze bile bakmaz* (S. F. Abasıyanık, MK, 65).

İşte, bütün balonlarına iğne batırılmış bir baloncu ***gözüyle*** *sokaklardayım* (S. F. Abasıyanık, MK, 71).

Çakır Ayşe (...) yürüdüğü ***değnekle*** *tak tak yoklayarak palamut* ***Bükü yolunu tuttu*** (Halikarnas Balıkçısı, DG, 129).

Çünkü Aliş, öğrenmek ***isteğiyle*** *yanıyordu* (Halikarnas Balıkçısı, DG, 132).

Hiç sanmazdım ki bu ***sözlerimle*** *bir çam devirmiş olayım* (M. Ş. Esendal, EOY, 173).

Zeynep Kadının neden *ağladığını şimdi anlıyorum.* ***Benim kafam da kızdı, gidip Salih Ağa ile*** *görüşeceğim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 56) vb.

599.4. İki veya Daha Fazla Durum Eki İsteyen Tamlayıcılar :

İçerken bu ***hilesini*** *bir* ***ikincisiyle*** *tamamlardı* (A. Ş. Hisar, ÇE, 144).

Kırkını aşmış, *şişmanca yeşil gözlü bir kadın olan* ***anasını*** *kırmızı* ***elma yüzüyle,*** *küflü yeşil* ***gözleriyle*** *görür, ben de severim* (S. F. Abasıyanık, MK, 54).

Her şey söndü ama karanlık hiçlikte ***uzaktan uzağa*** *gene* ***nalların gürleyişini*** *duydu* (Halikarnas Balıkçısı, DG, 131).

O gece Koca Numan nöbetçiydi. ***Sigarasını*** *çekti, parlayan ateşiyle, göklerde parıldayan* ***yıldızlara*** *bir yıldız da o katıyordu* (Halikarnas Balıkçısı, DG, 138).

Ben burada yokken ***ablamın kızını kocaya*** *vermişler* (M. Ş. Esendal, EOY, 173).

Bizim aklımız yokmuş, çekmişiz, şimdiki çocuklar çekmiyorlar. ***Kafalarına*** *vura vura* ***kocalarına her istediklerini*** *yaptırıyorlar* (M. Ş. Esendal, EOY, 174).

Kahveye *bir başka hava sinerdi* ***onlardan*** (T. Buğra, D, 90).

Lâkin, bütün bu felsefeler, ***beni*** *gidip Salih Ağaya* ***çatmaktan*** *alıkoyamadı*(Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 65).

Ben ***Kalecik'ten Ankara'ya üstünde*** *iki bin lira emanet* ***parayla*** *geldim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 67) vb.

600. *+DA* bulunma durumu ekini almış olan tamlayıcılar, söz diziminde seçimlik ögeler ve yer bildiren tamlayıcılar durumunda oldukları için genellikle fiillerle doğrudan doğruya bağlantılı sayılmazlar. Dolayısıyla da birlikte kullanılma mecburiyeti yoktur.Bir örnek olarak *dal-* fiilini ele alalım: Bu fiille kurulan *işe dal-* örneğinde fiil ile *işe* tamlayıcısı arasında vazgeçilmez yakın bir bağlantı

bulunduğu hâlde, *evde işe dal-* ifadesindeki *evde* tümleci ile *dal-* fiili arasında böyle bir bağlantı söz konusu değildir. Bu münasebetle belirtmek gerekir ki, bir fiil ile onun tamlayıcısı arasında bir bağlantının kurulabilmesi, bu bağlantının, cümle bilgisi (sentaks) açısından vazgeçilmez zorunlu bir bağlantı niteliği taşımasına bağlıdır. +de'li yer tümleçleri genellikle böyle bir nitelik taşımazlar. Bununla birlikte *akşamla-* (bir yerde, bir işte akşamla-), *bulun-* (yanında bulun-, içinde bulun-), *büyü-* (elinde büyü-, işinde büyü-), *gecele-* (ormanda gecele-, yolda gecele-), *sabahla-* (dışarıda sabahla-), *derinleş-*: (bir konuda derinleş-), *debelen-* (toprakta debelen-), *durakla-* (yerinde durakla-, bir anda durakla-), *dönen-* (bir şeyin çevresinde dönen-, kedi etin çevresinde dönenip duruyor); *uzmanlaş-* (bir dalda uzmanlaş-, bir işte uzmanlaş-), *kal-* (darda kal-, alev içinde kal-, yerinde kal-)[412] örneklerinde görüldüğü üzere, bulunma durumu ekini almış tamlayıcı isteyen sınırlı sayıda bazı fiillerimiz de vardır:

– *Vay canına, gene mi battın Rıfat? dedi. Ulan, genç olsa gider* ***tarla hendeğinde*** *sabahlardım* (M. Ş. Esendal, EOY, 171).

Türkiye'nin ***karanlık semasında*** *Mustafa Kemal adı bir şafak yıldızı gibi parlıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 68).

Kâh okuyorum, okuyorum, okuyorum. Bazen de çıkıp ***kırlarda, bayırlarda*** *dolaşıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 73).

Bir akşam üstü, evin ***damında*** *oturuyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 75).

Tanıyordu bu tabakayı. ***Çardaklı kahvede,*** *gün ışığının süzülerek geldiği sarmaşıkların altında parlayıp dururdu* (S. Çokum, AB, 232).

Hatice Hanım iyi bir haber alabilme ümüdiyle bütün gece ***yatağında*** *otururak sabahladı* vb.

601. Türkiye Türkçesinde yalnız *al-, biç-, böl-, gül-, kur-, okşa-, yaşa-, çevir-, yoğur-, yırt-, yanıl-, barış-, cıvı-* gibi kök veya genişletilmiş kök durumunda olan; *çullan-, eğir-, kırıt-, didin-, sevin-, yolun-, saldır-, yapış-, yarış-, koşuş-* gibi türetme veya çatı ekleri ile genişletilmiş bulunan fiiller değil, aynı zamanda *kabul et-, memnun ol-, anlayabil-, geliver-, okuyadur-, bakakal-* gibi farklı kuruluşlardaki birleşik fiiller ile *ağzına bak-, ders al-, göz at-, göze bat-, kanat ger-,*

[412] Zülfikar, "Durum Ekleriyle Fiillerin Bağlantısı, Zorunlu veya Zorunlu Olmayan Ögeler", Kıbrıs-Mağusa, DAÜ, Sözlük Bilimi Sempozyumu (bildiri), s. 8.

bel bağla-, diş bile-, ağzından kaçır-, tepesine çık-, inada bindir- gibi kalıplaşmış birleşik fiiller de gerektiğinde durum ekleri almış tamlayıcılara ihtiyaç gösterirler. Hatta, *dilinden anla-* (birinin), *gözüne bat-* (birinin), *tepesine çık-* (birinin, bir şeyin) gibi bazı birleşiklerde tamlayıcılar ilgi durumu eki de alabilmektedir. Demek oluyor ki, cümlenin yüklemi bir tamlayıcıya ihtiyaç duyduğu zaman, yukarıda belirtilen istisnalar dışında tamlayıcı ile fiil arasındaki anlam ilişkisinde her zaman durum ekleri devreye girmektedir:

Çorba içmek yerine ekmekle ***oynamayı*** *tercih ediyordum.* (E. Işınsu, ÇB, 17).

Arabacıya: "Geldik mi?" diye ***sormağa*** *cesaret edemiyordum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 19).

Kırkını geçmiş insanların tecrübelerine sahip olduğuma inanıyordum, fakat hâlâ Nüzhet'e âşık olduğumu ***kendime*** *itiraf edemiyecek kadar çocuktum* (P. Safa, DHK, 34).

Nihayet, günün birinde, kavaklıkta yüzyüze karşılaşınca, ***durmağa*** *mecbur olduk* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 71).

Mehmet Ali'nin anası, evde yaptığı bütün iyi şeyleri, yemez içmez hiç kimseye tattırmaz, alır kasabaya götürür. Ben geldiğim gündenberi, gerçi, bunların bir miktarını ***evde*** *alakoyabiliyoruz* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 27).

Kendim de artık yaşamağa, mesut olmağa başlıyorum. Seviyorum, sonra çekinmeden ***sevdiğimi*** *söyleyebiliyorum* (R. N. Güntekin, DK, 38).

Çorbanı *içiver İlay... dedi... Duydun ya baban kızıyor* (E. Işınsu, ÇB, 20).

Fakat sabaha kadar nasıl sabredebilirim? Ah, gene ***odama*** *geliverse...* (P. Safa, DHK, 67).

Ne var sanki şöyle ilişip oturuversem ***yanlarına****; niçin onlardan teklif beklerim; nedir bu halim, var mı çekinecek bir şey* (E. Işınsu, ÇB, 21-22).

Dedem ***kucağında*** *ben, bekleyedurmuş... öyle ayakta* (E. Işınsu, ÇB, 45).

Meyus, eve dönmek üzere iken, bir duvar kenarından bir hayalet sessizliğiyle yürüyen ***Memiş'e*** *rasgeldim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 97).

Başkasının ***malını*** *ateşe atmak yiğitlikte yok...* (K. Tahir, DA, 182).

Türkiye'de bugün bile gençler, ilim ve teknikten çok, heyecan verici ve hayallerini besleyici ***konulara*** *önem veriyorlar* (M. Kaplan, KVD, 28).

Yalnız Sarı Mehmet:

– O ***çolağı*** *gözüm ısırıyor. Tevfik Bey... Bir yerde gördüm amma çıkaramıyorum* (T. Buğra, KA, 297).

Bende eksik ***eteğe*** *pabuç bırakacak surat var mı be, (Bıçağı fırlatıp yere saplar)* (H. Taner, KAD, 61).

Hem serçelere kiraz çekirdeği fırlatıp, onları korkutmanın sonu budur işte, ***hayvancağızların*** *âhı tuttu...* (E. Işınsu, S, 59).

Bu asırlar öncesinden kalan taş ***binaya*** *kol kanat germiş, her bahar tazelenen yeşilliği ile onu canlı tutmayı başarmıştı* (M. Kutlu, YTYS, 9).

Aynamda saçlarımı tararken eski zaman ***bahçesinde*** *hayale dalmıştım...* (S. Çokum, RA, 121).

Her zaman bir grupla gezer ve yoktan ***sebeplerle*** *kavga çıkarırdı* (M. Miyasoğlu, BAS, 185).

602. Fiillerin yapılarına, kök veya gövde hâlinde olmalarına geçişli veya geçişsizlik özelliklerine göre tamlayıcılarla olan ilişki dereceleri de birbirinden farklıdır. Söz gelişi *astarla-* fiili , *terzi* ***elbiseyi*** *astarlamış* cümlesinde birinci derecede, yükleme durumu eki almış bir tamlayıcıya ihtiyaç gösterirken, *Terzi* ***elbiseyi*** *ince bir* ***ipekle*** *astarlamış* cümlesinde ikinci derecede *+lA* vasıta durumu almış bir tamlayıcıya ihtiyaç göstermiştir.

ağırla-, alkışla-, baltala-, biç-, boz-, buda-, çiğne-, etkile-, gözle-, kısıtla-, kucakla-, onar-, piyazla-, süs-, tartakla- gibi geçişli fiillerde, birinci derecede *+i*'li tamlayıcılara, ikinci derecede de *+ lA*'lı tamlayıcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Demek oluyor ki; *+i* ekli nesneye ihtiyaç duyan kök veya gövde durumundaki fiillerin büyükçe bir kısmı ikinci derecede *+lA*'lı tamlayıcıya ihtiyaç göstermektedir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere *+la-* eki ile türetilmiş fiillerin bir kısmı, ikinci derecede *+lA* ekli tamlayıcılara ihtiyaç. gösterirken; *açıkla-, aforozla-, alçıla-, bağışla-, bıçakla-, boyla-, burgula-, cımbızla-, çamurla-, çelmele-, çimdikle-, demle-, dişle-, dölle-, düğmele-, etekle-, haşla-, markala-, minile-, nalla-,özümle-, puanla-, topla-, toparla-, yalanla-, yaldızla-* gibi diğer bir kısmı genellikle yalnız *+i* ekli tamlayıcılarla yetinmektedir. Buna karşılık

alçal-, cebelleş-, çeneleş-, gevşe-, horla-, helâlleş-, hüzünlen-, keyiflen-, kıvan-, merhabalaş-, onurlan-, öbekleş-, pençeleş-, rahatla-, şekillen- gibi türemiş veya çatı ekleriyle genişletilmiş olan fiillerde *+lA* vasıta durumu almış tamlayıcılar birinci sırayı işgal etmektedir. Yukarıda sıralanan fiiller birer geçişsiz fiil olduklarına göre, *+lA* ekli tamlayıcı alan geçişsiz fiillerde, *+lA* eki bir araç olmaktan ziyade "birliktelik", "karşılıklılık" ve "sebep" ilişkileri kurmaktadır.

603. Yönelme durumu eki almış tamlayıcıların birinci sırayı aldığı fiiller de az değildir: *aldır-* (bir şeye aldır-), *alış-, azmet-, bak-, bakakal-, başla-, boşver-, benze-, bin-, çabala-, çalış-, çıkış-, çömel-, dadan-, darıl-, erin-, eriş-, göç-, güven-, heveslen-, hükmet-, iliş-, kankırıt-, küs-, öfkelen-, rastla-, seslen-, sinirlen-, susa-, uğra-, yaklaş-* gibi fiiller birinci derecede yönelme durumu isteyen fiillerdir.

Bu fiillerin ikinci derecede ihtiyaç duydukları tamlayıcıların ad durumları ise birbirinden farklıdır. Nitekim *bir işe baştan başla-; işe buradan başla-; işe hevesle başla-; işe heyecanla başla-* örneklerinde görüldüğü üzere, *başla-* fiili, birinci derecede yönelme durumunda bir tamlayıcıya ihtiyaç gösterirken, ikinci derecedeki tamlayıcıları *+DAn* ve *+lA* ekli tamlayıcılardır. *Bin-* fiili ise *otobüse önden bin-* örneğinde ikinci derecede *+DAn* ekli tamlayıcıya; *damla-* fiili *halıya damla-* örneğinde birinci derecede yönelme durumunda bir tamlayıcı isterken, *halıya tavandan su damlıyor* cümlesinde ikinci derecede *+DAn* ekli bir tamlayıcıya ihtiyaç göstermektedir.

604. Bir kısım fiiller de cümledeki adlar ile olan bağlantılarında birinci derecede çıkma durumu isteyen fiillerdir: *hoşlan-* (bir şeyden, birinden hoşlan-), *huylan-* (bir şeyden huylan-), *iğren-, kaynaklan-, kaç-, kurtul-, sakın-, sark-, sebeplen-, sıvış-, utan-, uyan-* (uykudan uyan-), *uzaklaş-, ürk-, vazgeç-, yararlan-* gibi. Yukarıdaki paragraflarda belirtildiği üzere, bu fiillerin tamlayıcılarında ihtiyaç duydukları ikinci dereceden ad durumu ekleri de birbirinden farklıdır.

Söz gelişi *evinden uzaklara kaç-; balkondan aşağıya sark-*, örneklerinde yer alan *kaç-* ve *sark-* fiilleri, tamlayıcılarında *+DAn* ve *-(y)A* durum ekleri isterken, *uykudan sevinçle uyandı, uykudan korkuyla uyandı; zamanla gitmekten vazgeçer; yukardan aşağıya hızla yuvarlanabilir* örneklerindeki *uyan-, vazgeç-* ve *yuvarlan-* fiillerinin ikinci derecedeki tamlayıcılarında istedikleri ad durumları

+lA'dır.[413] Bununla birlikte, bu gruptaki fiillerin birinci derecedeki tamlayıcılarında yer alan *+DAn* çıkma durumu, ekin özelliği dolayısıyla genellikle ikinci derecedeki tamlayıcılarda yönelme durumuna ihtiyaç duyurmaktadır.

605. Fiiler içinde, iki tamlayıcıya birden aynı derecede ihtiyaç gösterenler de vardır: *atla-*: *bir yerden atla-, bir yere atla-*; *düş-*: *bir yerden düş-, bir yere düş-*; *geç-*: *bir yerden geç-, bir yere geç-*; *uç-*: *bir yerden uç-, bir yere uç-*; *yansı-*: *bir yerden yansı-, bir yere yansı-* vb.

Aynı durum ikinci derecede tamlayıcı isteyen fiillerde de görülebilmektedir: *bir şeyi bir yerden at-*, veya *bir yere at-*: *Topu yukardan attı. Topu aşağıya attı*; *bir yere bir yerden bak* veya *bir şeyle bak-*: *Karşısında sıralanan dağlara oturduğu yerden bakıyordu. Karşısındaki dağlar birbirine bakıyordu. bir şeyi bir yerden çek-, bir şeyi bir yere çek-, bir şeyi bir şeyle çek-: Harcı topraktaki yığından çekiyordu. Harcı çukura kürekle çekiyordu. çöz-: bir şeyi çöz-, bir şeyi bir şeyden çöz-, bir şeyi bir şeyle çöz-: ipi bağladığı yerden çözüyordu. İpi eliyle çözüyordu. Denize bir yerden dal-, denize bir şeyle dal-: Denize evinin önünden dalmıştı. Denize elbisesiyle dalıvermişti. Birini bir yere defet-: Hiç tanımadığı bu dengesiz yabancıyı bir türlü başından defedemedi. Bu dengesiz yabancıyı bir türlü dışarıya defedemedi. Bir şeyi bir yerde demirle-, bir şeyi bir yere demirle-: Gemiyi uzaklarda demirlemiş, gemiyi sahile demirleyememiş. dön-: eve döndü, eve pazardan aldığı sebzeyle döndü. getir: bir kimseyi veya bir şeyi bir yere getir-: Arabayı buraya getirdi. Arabayı garajdan getirdi. gözle-: bir şeyi bir yerden gözle-, bir şeyi bir şeyle gözle-: yoldan geçenleri yukarıdan gözledi. Uzaktaki insanları dürbünle gözledi* örneklerinde görüldüğü gibi bazı fiillerin kullanım biçimlerine göre ikinci derecede iki ayrı durum eki isteyen tamlayıcılara da ihtiyacı vardır.

Fiillerin birinci ve ikinci derecede ihtiyacı olan tamlayıcılar dışında yine adlarla olan bağlantı biçimlerine ve anlam ilişkilerine göre ihtiyarî olarak üçüncü ve dördüncü derecede almış oldukları tamlayıcılar ve bunlarla ilişki kurarken gerekli olan ad durumları da vardır.[414]

---

[413] Fiillerin birinci ve ikinci dereceden ihtiyaç duydukları tamlayıcıların listesi için, Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, s. 312-359'a bk.

[414] Bu konudaki ayrıntılar için, Kahraman, age., s. 312-359'daki listeye bk.

BİRLEŞİK FİİLLER

(Alm. *Zusammengesetztes Verbum, komplexes Verbum*; Fr. *verbecomposé, verbe complex*; İng. *compound verb, complex verb*; Osm. *mürekkep fiil*)

606. Yukarıda "Birleşik Adlar" (§ 301 ve öt.) bölümünde açıklandığı üzere, dilimizin yeni kelime yapma yollarından biri de birleştirme yoludur. Bu yol, fiiller için de geçerlidir. Birleştirme yolu ile yapılan fiillere *birleşik fiil* denir. Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir.

Birleşik fiiller birbirinden farklı şekil yapıları, taşıdıkları çeşitli anlam ve işlev incelikleri dolayısıyla dile zengin bir anlatım gücü katmışlardır. Ama şimdiye kadar Türkiye Türkçesindeki birleşik fiiller konusunda A. von Gabain'in "Verbalkompositionen im Türkischen" (Türkçede Fiil Birleşmeleri) adlı makalesi[415] dışında özel araştırmalar yapılmamış olduğundan, gramerlerimizdeki birleşik fiiller konusu, gerek içerik gerek sınıflandırma bakımlarından yetersiz ve yer yer düzeltilmeye muhtaç bilgilerle sınırlı kalmıştır.

Birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde:

I. Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller,

II. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller, olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Her grubun kendi içinde alt grupları da vardır.

Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım:

---

[415] *TDAY Belleten*, 1953, s. 1-15. Türkçeye çevirisi s. 16-28.

I. Esas Anlamını Korumuş Veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller

607. Bu gruba giren birleşik fiiller taşıdıkları yapı ve işlev özellikleri bakımından kendi içlerinde üç alt gruba ayrılır ve şöyle bir dallanma gösterir:

1. Bir Yanı Ad Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller:

608. Bunlar bir ad veya sıfat ile *et-*, *eyle-*, *yap-*, *kıl-*, *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşmuştur. Birleştikleri yardımcı fiilin görevi, bir adı fiil durumuna getirmektir. Dolayısıyla, esas anlam ad üzerindedir. Yardımcı fiil, yalnızca adı "etmek", "yapmak", "kılmak" ve "olmak" anlamları katarak fiilleştiren ve çekim eklerini alan bir işlev yüklenmiştir.

İçlerinde en yaygın olanları bir kılış bildiren geçişli *et-* ve bir oluş bildiren geçişsiz *ol-* yardımcı fiili ile kurulanlardır. Şimdi bunlar üzerinde teker teker duralım ve örneklendirerek bazı ayrıntılarına inelim:

609. *et-* Yardımcı Fiili İle:

Bu yardımcı fiil, *acele et-*, *affet-*, *akset-*, *alay et-*, *bahane et-*, *başkanlık et-*, *beyan et-*, *cimrilik et-*, *devret-*, *el et-*, *hakaret et-*, *hamle et-*, *hasta et-*, *hisset-*, *ifade et-*, *iyi et-*, *iyilik et-*, *karanlık et-*, *kâr et-*, *keşfet-*, *meram et-*, *pır pır et-*, *raptet-*, *resmet-*, *tasvip et-*, *teessüf et-*, *tezyin et-*, *vakfet-* gibi, ad soylu her türlü kelime ile birleşebilen ve bol örnekler veren bir yardımcı fiildir.

Sıralanan örneklerde görüldüğü üzere, bunların çoğu dilimize Arapça ve Farsçadan girmiş alıntı kelimeleri fiilleştirmekte kullanılmıştır. Bu türlü birleşik fiil yapımında *et-* fiilinin *ettir-* ve *edil-* biçimindeki ettirgen ve edilgen şekilleri de yer alır:

O halde kendinizi hepimizden zengin ***addetmeniz*** *muvafık değildir* (Ö. Seyfettin, EB, 64).

Genç kız onun kırık dişli ağzının içindeki derin sivri karanlığa bakıyor, oradan çıkan kelimeleri sanki dinlemekten ziyade ***temaşa ediyordu*** (Ö. Seyfettin, BK, 10).

Birisi şiddetle nazar-ı dikkatimi ***celbetti*** (Ö. Seyfettin, BK, 19).

Ümitlerimin hepsini bir anda ***kaybettim*** *ve düşünceye daldım* (P. Safa, DHK, 22).

Gel gör şimdi çığırından çıkmışlar. Rumu, Ermenisi düşman geldi diye ***bayram eder*** *oğul* (S. Çokum, AB, 36). vb.

Kızılçullu yolu üstündeki Eşrefpaşa Camii önünden geçişim nedense çok kere ikindi vaktine ***tesadüf ediyordu*** (R. N. Güntekin, MT, 52).

Fakat zamanla alışmış, bu bakışlara pek ***aldırış etmez*** *olmuştum* (R. N. Güntekin, MT, 21).

Siz kimsiniz, çabuk cevap verin; ***ateş ediyorum*** (H. E. Adıvar, AG, 85).

Konuşulan dilden bir kelime anlamadığına bakarak da halini kimseye anlatamıyacağına hükmetmişti (R. H. Karay, S, 10).

Şimdi mavi bir yazma rüzgârda ***kıpır kıpır etmektedir***... (S. Çokum, AB, 27). vb.

Ferhat bu bakışlar neler duyup düşündüğümü belli etmiyor*, olsa olsa kırgın ve dalgın görünüyorlardı* (T. Buğra, KA, 223).

Hilmi Efendi, bir akşam Suriye Devlet Reisinin konağına iftara davet edildi (R. H. Karay, S, 129).

et- yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller, cümlede yalnızca çekimli fiil olarak değil, aldıkları mastar ve sıfat-fiil ekleri ile birer ad, sıfat ve zarf olarak da kullanılmaktadır.

Kına gecesinde hizmet eden *ev sahipleri, onlara yardıma gelen hamarat, becerikli komşular, saz takımından, sarhoşlaşmış davetlilerden daha çok* ***gürültü ediyorlar****, bağırıyorlardı* (M. Ş. Esendal, EOY, 75).

Beşinci şubeden Hayri geldi; otuz, otuz beş yaşlarında, bekâr, üstü başı düzgün, biraz saf, gayet terbiyeli bir memur; elinde ***imza edilecek*** *evrak, göğsünü ilikleyip müsteşarın kapısına yaklaştı* (M. Ş. Esendal, EOY, 9).

İnsan böyle bir felâket hengâmesinde kendisini göstermeli imiş ki yarın hayırlı bir inkılâp ile memlekete dönülünce ***gasbedilen*** *hakkını fazlasile almasına imkân* ***hâsıl olabilsin***... (R. H. Karay, S, 75).

Her an kaya ile gemi arasında bir iki kulaçlık mesafe azalacak ***zannedildiği*** *halde, azalmıyordu , artmıyordu da* (S. F. Abasıyanık, SS, 16).

Yine bu engin ve kurak ovaların korkunç genişliğini ***hissetmekten*** *kurtulamıyacağım* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 27).

609.1. *Et-* yardımcı fiili, Doğu kaynaklı alıntı kelimelerde olduğu gibi, Batı kaynaklı alıntı kelimelerde de fazlasıyla yer almış bulunmaktadır: *afişe et-* "açığa vurmak, belirtmek, reklâm etmek", *aranje et-* "düzenlemek", *borda et-* "yandan yanaşmak", *centilmenlik et-*, *ciro et-*, *dans et-*, *deklâre et-* "bildirmek", *depo et-*, *deşifre et-* "bir şifreyi veya güç bir yazıyı çözmek", *etüt et-* "incelemek, araştırmak", *fayrap et-* "ocağın ateşini harlandırmak; herhangi bir işi hızlandırmak; çıkarmak", *iskonto et-* "indirim yapmak", *karakterize et-* "ayırt etmek, ayırıcı özelliklerini ortaya koymak", *nakavt et-* "mat etmek, boks maçında nakavtla yenmek", *paket et-*, *restore et-*, *revize et-* "düzeltmek, yenilemek", *stop et-*, *sübvanse et-* "desteklemek, devletçe para yardımı yapılmak", *şarj et-* "yüklemek, doldurmak; bir şeyi kavramaya başlamak", *şoke et-* vb. :

Zaman zaman insanların bazı sırlarını ***afişe etme*** *merakları da bulunuyor. Bu sözlerinle beni neye* ***angaje etmeye*** *çalışıyorsun?*

Yabancı ülkelerden gelenler, gümrüğe tabiî eşyalarını ***deklâre etmek*** *zorundadırlar.*

Yeni basılan kitapların nerede ***depo edileceğini*** *biliyor musunuz?*

Kayıkçı iskeleye ***borda ederek*** *yanaşmaya çalıştı.*

Şekip, Tunç'u ***nakavt etmişti*** (Y. Z. Ortaç, TS, 2, 1625).

Piyasaya eskiden çıkan malları, esnaf iskontolu satabiliyordu, ama yeni çıkanlarda ***iskonto etmeyi*** *hiç düşünmüyorlarmış.* vb.

610. *Eyle-*, *kıl-* ve *yap-* fiilleri de *et-* fiiline paralel işlev gören geçişli yardımcı fiillerdir. Ancak, bunlardan *eyle-* fiili Eski Anadolu Türkçesindeki kadar yaygın olmayıp belirli yerlerde kullanılmaktadır. *kıl-* yardımcı fiili ise *icra kıl-*, *mecbur kıl-*, *namaz kıl-* gibi birkaç kalıplaşmış ifadede kalmıştır.

Bunların kullanımda en yaygın olanı *yap-*'tır: *âlem yap-*, *askerlik yap-*, *ayırım yap-*, *baskı yap-*, *büyü yap-*, *fena yap-*, *hile yap-*, *takdim tehir yap-*, *nağme yap-*, *park yap-*, *pike yap-*, *seçim yap-*, *senet yap-*, *sünnet yap-*, *sürgit yap-*, *sürpriz yap-*, *şov yap-*, *tatil yap-* gibi:

Konuşmadı. Çakır İsmail ise, "Boş ver" misali bir ***hareket yaptı:***

– *Kalkalım gayri.. dedi.. akşam oluyor* (E. Işınsu, ÇB, 16-17).

Dilim birden çözüldü, takır takır konuştum:

– *Suçumu kabul ediyorum, affedilmez bir* ***hata yaptım****, çünkü ilk öğrendiğim marş buydu, okula başladığım ilk sabah öğrendim, daha önce her yerde işittim...* (E. Işınsu, ÇB, 35).

Eve dönünce, annemin yama bohçasını açtım, eskice fakat tam kırmızı bir parça bez buldum. Kurdele yapacak kadar uzun değildi, iki dört köşe parça kestim, ortalarından büzüp ***fiyong yaptım*** (E. Işınsu, ÇB, 39-40).

Bakışları bir uzun süre benim üzerimde durdu, neredeyse "Sen de gel." diyecekti, Rıza o sakin, durgun halinden hiç beklenmeyecek bir ***atılış yaptı***:

– *Bayram için bazı kitaplar getirdim, Dobri Çintulov'un kitabı yeni baskı yapmış, işte burada, isterseniz İlay'a vereyim, çocukları çalıştırsın* (E. Işınsu, ÇB, 143).

Birkaç adım öne fırlayıp, sokağın ortasında takla attı; zıplayıp, ağaçtan bir yaprak kopardı, yaprağı inceleyerek yanıma döndü.

– *Mariya iyiydi be.. dedi..* ***yemek yapıyordu*** *bize. Hem bazı geceler, babam uyuduktan sonra yanıma gelir, sırtımı kaşırdı, konuşurduk* (E. Işınsu, ÇB, 30-31).

Okuldan kovuldunuz. Şimdilik sizi düzeltme kampına göndermiyor, bu köyde tarım işçisi olarak çalışmanızı uygun görüyoruz. Yarın sabah ***iş başı yapacaksınız****, annenizin manga başına müracaat edin, evrakınızı hazırlar* (E. Işınsu, ÇB, 165-166).

Bir daha çocukluğumun şuursuz ve akılsız günlerine dönüp, ***yanlış yapmayacağım*** (E. Işınsu, ÇB, 49).

Adlar ile kurulan öteki birleşik fiiller gibi *yap-* yardımcı fiili ile kurulanlar da aldıkları özel eklerle bir ad, sıfat ve zarf gibi kullanılabilmektedir:

Geldi.. tam önümde durdu. Sanırım o lacivert ceketle, babasının giysisiyle bana ***gösteriş yapmak*** *istiyordu* (E. Işınsu, ÇB, 9).

Bu konuda kalıplaşmış lâflar bitince, derin bir nefes aldım ve öbür ezbere geçtim:

– *Müsaade ederseniz* ***öz-eleştiri yapmak*** *istiyorum* (E. Işınsu, ÇB, 38).

Bu sebepten olmalı, okulda yoldaş Vera sık sık ana-babaların gereksizliğinden ve ***konuşma yapmaya*** *gelen Parti müfettişleri bizden önceki neslin geri kafalılığından dem vurdukları zaman, onlara canı gönülden katılırdım* (E. Işınsu, ÇB, 20).

Con Ahmet dağdan inip de, o Halk Mahkemeleri'ne üye olduğu sırada, imtihan falan edilmeden partilenmişti. Sonra bazı ***ihbarlar yapmaktan*** *gayri parti işlerinde çalışmadığı halde, hep parası vardı* (E. Işınsu, ÇB, 44).

611. "etmek", "kılmak", "yapmak", "işlemek" anlamlarıyla birleşik fiiller kuran *eyle-* yardımcı fiili *affeyle-* , *ah eyle-*, *arz eyle-*, *himmet eyle-*, *hükmeyle-*, *azat eyle-*, *emreyle-*, *ittifak eyle-*, *ikaz eyle-*, *kabul eyle-*, *kahreyle-*, *sabreyle-*, *uzun eyle-*, *şad eyle-*, *zapteyle-* gibi eskimiş birleşiklerde görülür. Bu yardımcı fiilin ettirgen, edilgen, dönüşlü vb. çatı ekleri ile genişletilmiş biçimleri yoktur:

İşte bu hesap Suphi'yi ***ikaz eyledi*** (N. Nazım, Z, 24).

Demek müsteşar noksan anlamış, noksan değil, büsbütün yanlış anlamış ve müdürü çağırıp ihtimal ağır söylemiştir, ancak şimdi makbuzu gösterip beraat edince, ikisi de kabahati Hayri efendiye yükletecekler... Onun dikkatsizliğine, onun işe ehemmiyet vermediğine ***hükmeyliyecekler****... Gördün mü belâyı!.. Zaten bir haftadan beridir bütün işleri böyle aksi gidiyordu* (M. Ş. Esendal, EOY, 11).

Yolda şoförünüze ***iltifatlar eyler****. Aylığını sorar, bu aylıkla böyle bir mahir insanın nasıl çalıştığına şaşar. Ankara'ya dönünce bu aylık işi için kendisini görmesini söyler* (R. O. Arık, CV, 87).

Roma devrinin hatırda tutulacak iki mühim vesikası bence şudur: Bir kere Roma imparatorları burada bir darphane kuruyorlar. Bunun mânâsı Kayseri'nin rolü bakımından pek mühimdir. Sonra; milâdın 260 *ında Sâsânilerin belli hükümdarları Şapur, Roma imparatoru Valerianus'u mağlûb ederek Kayseri'yi* ***muhasara ve zapt eyliyor****. Bu zamanda Kayseri'nin nüfusunu* 400.000 *olarak kaydederler* (R. O. Arık, CV, 214). vb.

612. Yalnız başına "emretmek", "söylemek" anlamlarını taşıyan *buyur-* fiili, bir yardımcı fiil olarak da kullanılır ve *et-* yardımcı fiilinin yerini tutar. Ancak, bu yardımcı fiil ince nezaket

üslûbu taşıyan ve saygı bildiren sayılı ifadelerde yer alır: *Dikkat buyur-, delâlet buyur-* "aracı olmak", *ifade buyur-, ihsan buyur-, insaf buyur-, kabul buyur-* vb. *dikkat buyurul-, ifade buyurul-* gibi edilgen şekilleri de vardır:

Sonuç sizin de ***ifade buyurduğunuz*** *üzere verimli görünüyor.*

Beni ***kabul buyurursanız****, çok mutlu olacağım.*

Aşağıda belirtilen hususlara ***dikkat buyurulursa****, konunun düğümü kolayca kavranabilir.*

Gözlüklü adam devam etti: -Anlatabildim mi? Yani sözümdeki ince manaya ***dikkat buyuruldu*** *mu?* (R. H. Karay, S, 75).

Lütfen ***insaf buyurun****, üzerimize daha fazla yüklenmeyiniz.*

Bu gece tebligat kendisine yapıldı efendim.

– Endişe buyurmayın *efendim* (Ç. Altan, BAG, 53). vb.

613. Dilimizde, oluş bildiren geçişsiz *ol-* yardımcı fiili de çok yaygın bir kullanımdadır. *et-* gibi hem Türkçe hem de yabancı kökenli ad ve sıfatlar ile birleşir: *açık ol-, aday ol-, adil ol-, ahbap ol-, aktif ol-, angaje ol-, anne ol-, asker ol-, aşı ol-, deşifre ol-, felç ol-, fitil ol-, hâkim ol-, haklı ol-, iyi ol-, karşı ol-, malûm ol-, mevcut ol-, muvaffak ol-, nâdim ol-, nakavt ol-, rahmetli ol-, razı ol-, sakin ol-, suspus ol-, şoke ol-, taburcu ol-, tedavi ol-, teslim ol-, vâkıf ol-, verem ol-, yok ol-* gibi:

Onlara dost, onlara refik, onlara ***esir oldu*** (Ö. Seyfettin, BK, 24).

İrfan bunları hakikat olmaktan ziyade ilacın tesirile hayalinde ***hâsıl olmuş*** *yalancı bir manzara farz etti* (R. H. Karay, S, 143).

Biraz daha düşünerek izin verdiğine, yolladığına ***pişman olur*** (H. R. Gürpınar, N, 47).

Sokakta ikişer ikişer dolaşanlar ***peyda oldu****. Bunların sivil* ***memur oldukları*** *uzaktan bellidir* (M. Ş. Esendal, EOY, 81).

Hastalığımı belli etmemeğe ne kadar çalıştımsa ***muvaffak olamadım*** (H. E. Adıvar, AG, 45).

Ağaçların arasından üniformasının etekleri ***kayboluncaya*** *kadar pencereden sarktım* (H. E. Adıvar, AG, 142).

Onu yeni konağımızın henüz perdeleri takılmamış pencerelerinden görür görmez ***âşık olmuştum*** (R. N. Güntekin, MT, 20).

Fakat, bir üçüncüsünü ağızına attığı zaman birkaç adım ötesinde küçük yüzlü, kara sakallı bir zat ***peyda oldu*** (R. N. Güntekin, MT, 147).

Böyle yerlere gelmek de ne ***iyi oluyor*** (A. Ş. Hisar, BM, 83).

Tâ ki kendi kanımdan, kendi canımdan bu küçük insan cemiyetinin içine karışayım; onunla ***haşir neşir olayım****, onda kimsesizliğimi unutayım diye...* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 16).

Bu tabiatın sürekli dayakları altında ***didik didik olmuş*** *bütün bu insanları koruyan ve hayatlarını devam ettiren gizli kuvvet nedir?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 33).

Ali Emminin "koca Devlet-i Osmaniye senden ***beter oldu****" deyişini hatırlamıştı* (T. Buğra, KA, 100).

Onları merakta bırakmak Yusuf'un hoşuna gidiyordu.

– Hiç ***belli olmaz*** (S. Çokum, AB, 24).

Esma ***yalnız olmadığına*** *sevindi* (S. Çokum, AB, 130). vb.

ol- yardımcı fiili *addolun-* , *affolun-*, *defnolun-*, *devam olun-*, *fark olun-*, *gadrolun-* , *hallonul-*, *havale olun-*, *kalbolun-*, *kabul olun-*, *reddolun-*, *sarf olun-*, *zannolun-* örneklerinde görüldüğü gibi, yer yer *-In / -Un* ekleri ile genişletilmiş edilgen biçimi ile de kullanılmıştır:

Düğün tedarikine kemal-i gayretle ***devam olunmakta*** *idi* (N. Nazım, Z, 37).

(.....) *o temaşager-i mütehassisin hissiyatını tasvire imkân* ***tasavvur olunmaz*** (N. Nâzım, Z, 6).

Çalışanlar aç kalıyor, öğrenenler tahkir olunuyor, muhibb-i ulûm olanlara umumî bir nefret besleniyor, vukuf ***affolunmaz*** *bir küfür* ***addolunuyordu*** (Ö. Seyfettin, BK, 5).

Başmabeyinci yerlere eğilerek başvekilin huzura ***kabul olunmasını*** *istirkam ettiğini söyledi* (Ö. Seyfettin, İDA, 41).

Nerede oldukları görülmeyen kuşlar mütemadiyen ötüyorlar, cıvıltıları canlı ve tanınan bir ziya yağmuru gibi semadan yağıyor ***zannolunuyordu*** (Ö. Seyfettin, BK, 13).

Sinema binası, çok para ***sarfolunduktan*** *sonra hiçbir şeye benzetilememiş yapılardan biri* (M. Ş. Esendal, EOY, 105). vb.

614. *Bul-* fiili, seyrek hâllerde yalın veya *bulun-* edilgenlik biçimiyle, esas anlamı dışında, *et-*, *ol-* ve *yap-* yardımcı fiillerine koşut bir yardımcı fiil gibi de kullanılabilmektedir: *son bul-*, *çare bul-*,

doğru bul-, sükûn bul-, şifa bul-, vuku bul-, boş bulun-, evde bulun-, yolda bulun-, tetikte bulun- "tetikte olmak, uyanık olmak" vb.[416] :

Tevratî efsanelerde türlü türlü tarifleri okunan ilahî ukubetlerin, ilahî gazapların bir tanesi de, sanki şu anda ***vuku bulmaktadır*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 131).

İncili şalvarlar, altın ve ipek işlemeli peşkirler, şirvanlı kahvehâneler, musandıralı odalar, fıskiyeli dîvanhâneler, nâra vuran levendler, cirid oynayan delikanlılar , gözü pek yiğitler, zaman çarhının elinde mukadder ve tabiî istihâlelerini yapacaklardı. Amma değişmenin yok olmakla ***son bulması*** *ne hazin.. ah ne olurdu, birer aşk âvâzı olan o besteler olsun bütünü ile yaşasaydı..* (S. Ayverdi, İG, 15).

Ne kadar sıkılıyordu konuşurken.. Suratı kıpkırmızı olmuştu, birkaç kere, kekeledi. Kırmızılık tabiiydi, fakat kekeleme roldü, kendisini olağanüstü heyecanlı göstermekte ***fayda bulmuştu*** (E. Işınsu, ÇB, 255).

– Peki.. dedim.. şu bu, neyse! Sen Rıza'nın, haberi ulaştırmasını ***doğru buluyor musun***?.. (E. Işınsu, ÇB, 255).

Hayırlı bir işe ***yardımda bulunmuş*** *(yardım etmiş) oluyorsunuz* (R. H. Karay, TS, 1 / 356).

Neden o mektubu yazmak ***budalalığında bulunmuştu*** *(budalalığını yapmıştı)* (H. E. Adıvar, TS, 1 / 356).

İçinde bulunduğumuz *tarihte Osmanlı devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu* (M. K. Atatürk, N, TS- 1, s. 356).

---

[416] Banguoğlu, yukarıda verilen *son bulmak, şifa bulmak* örnekleri yanında *yol al-, tedbir al-, ara ver-, karar ver-, vazife gör-, şirk koş-, suç işle-, günah işle-* gibi birleşiklerdeki fiilleri de kendilerinden önceki adları fiilleştirdikleri için yardımcı fiillere benzetmekte ve bunları "yarı yardımcı fiiller" (*Verbe Semiauxilliaire*) olarak nitelendirmektedir (*Türkçenin Grameri*, § 279/d.). Bizce burada söz konusu olan fiiller, bir "oluş" ve "kılış" bildirmedikleri için yardımcı fiiller ile karşılaştırılamazlar. Yukarıda sıralanan birleşiklerde yer alan fiiller birer anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşmış veya kalıplaşma yoluna girmişlerdir. Bu nedenle bunlar, bizim yukarıda belirttiğimiz 2. ana gruptaki birleşikler arasına sokulmalıdır. Verilen örnekler arasında *yap-* yardımcı fiilinin yerini tutabilmesi dolayısıyla, yardımcı fiil sayılabilecek olanı *iş gör-* "iş yapmak", *vazife gör-* "vazife yapmak" gibi şekillerdeki *gör-* fiilidir.

Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet ***içinde bulunabilirler*** *(olabilirler)* (M. K. Atatürk, N, s. 607-608).

Sorgulama devam etti.

Bazen yumuşak, tatlı konuşuyorlar, çeşitli ***vaatlerde bulunuyorlar****, Mehmet Ali'den bahsedip ağzımdan lâf almaya çalışıyorlardı* (E. Işınsu, ÇB, 346).

Galiba kendime saygı duymaya başlayacaktım. Çünkü insana sahip olmak da yetmiyor. Sahip olduğu şeye ***katkısı bulunsun****, o şey bu katkıyla gelişip, kısmetlensin istiyor* (E. Işınsu, ÇB, 48).

bul- ve *bulun-* yardımcı fiilleri yine bir ad durumunda olan *-mış* sıfat-fiilleri ile de birleşebilir:

Akşam ben kollektifteyken eve uğramış, dedemin gözlerinde hanidir kaybettiğim hançer pırıltılarını ***tutuşmuş buldum****: "Arif geldi, arslan gibi maaşallah!" Başka söz yok..* (E. Işınsu, ÇB, 92).

Fakat usta bugün memnun değil! Çömezlerin iç âlemindeki yıkılış bugün, bir derecededir ki kendi kendilerine inanmamak sınırını ***aşmış bulunuyorlar****. Şimdi ustanın değeri ustanın kaderi - tarihi değiştiren unsurların - elinde didikleniyor. Ve çömezler buna iki şeyle mukabele ediyor: lâf ve yalan!* (R. O. Arık, CV, 81).

O adamı bu kadar iyi tetkik etmiş, ihanetini iyice ***anlamış bulunmaktasın****. Yasak mısranın ağzından yanlışlıkla çıktığına inandım* (E. Işınsu, ÇB, 38).

– Yoldaş Eminofa, sizi buraya bir sanık olarak değil, şahit olarak ***çağırmış bulunuyoruz****. Korkmanıza bir sebep yok* (E. Işınsu, ÇB, 157).

bulun- yardımcı fiili ile kurulan birleşikler sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ile genişletilerek bir ad, sıfat ve zarf gibi de kullanılırlar:

Sinirli bir tavırla yanımdakilere dönüp hakkımda acı bir ***istihzada bulunduğunu*** "istihza ettiğini" *sezdim, tepem attı* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 142).

Sarayla araları iyi olmayanlar ve ***mimlenmiş bulunduklarını*** *bilenler de ürkerler gelmezlerdi* (A. Ş. Hisar, BM, 102).

İşte o gün bu ünlü zat, kitaplarının tesirini yakından görmek ve bizlere konferans vermek için ta köyümüze kadar gelmek ***alçakgönüllülüğünde bulunmuşken****, soru sormuş ve cevabını almıştım..* (E. Işınsu, ÇB, 43) vb.

2. Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller

(*Karmaşık Fiiller, complex Verb*)

615. Bu gruptakiler, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşmuştur. Bazı gramerlerimizde "*karmaşık fiiller*" (mudil fiiller, Verbe complexe) diye adlandırılan[417] bu türlü birleşiklerde, yine esas anlam birleşik fiildedir. Yalnız birleşik fiildeki oluşun zaman ve tarzı ile ilgili bir özellik göze çarpar. Yapılarındaki bu zaman ve tarz özelliği dolayısıyla, karmaşık fiiller aynı zamanda fiilin *kılınış* (*Aktionsart, manner of action*, 476. §) kategorisi içinde de yer alırlar. Karmaşık fiiller, *ol-* yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiillerin bağlı bulundukları zaman kesimine ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre üçe ayrılır:

A. Öncelik Fiilleri (*-mIş ol-*):

616. "Öncelik" görevindeki birleşik fiiller, geçmiş zaman ad fiillerinin olumlu veya olumsuz biçimleri ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluşu gösterir. Bu türün en yaygın kullanımda olanı *-mış ol-* biçimi ile kurulanlarıdır:

Bir süre sonra bizim Müfreze Başkanı Rıza'ya bazı kişileri takip etme görevi vermiş. Köyden geçen kasırgada ona niçin bir şey olmadığını ve artan itibarının sebebini böylece ***anlamış olduk*** (E. Işınsu, ÇB, 254).

Bu mühim havadisi böylece herkes ***duymuş olurdu*** (A. Ş. Hisar, BM, 74).

Köşede gazete okuyan ihtiyar cildiye doktoru gazetesini bıraktı, söze karıştı:

– Efendim, dedi, müsaade buyurursanız ben bir bakayım...

– Valla ***lûtfetmiş olursunuz****, diye Başhekim cevap verdi* (M. Ş. Esendal, EOY, 102).

---

[417] Deny, *Türk Dili Grameri* (*Osmanlı Lehçesi*), s. 465, § 811; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 482, § 404.

Paket şayet kasesi ile ***gönderilmiş olsaydı*** *muhakkak el, ev dikişi olması icap ederdi* (R. H. Karay, S, 49).

Kendisini ***görmüş olsaydım****, bazı tavsiyelerde bulunurdum.*

– Hademeler, Başhekimin düşündüğü kadar hayvan değillermiş. ***Unutmamış olacaklar*** *ki, bir daha şikâyet gelmedi* (M. Ş. Esendal, EOY, 102).

Gıdasını içecek, sonra usulca evine savuşacak. Hem kendi adeti bozulmamış hem de düğün sahiplerinin hatırı hoş ***edilmiş olacak*** (M. Ş. Esendal, EOY, 75).

Kim görmüş? Nerden biliyorsun? Hayal ***kurmuş olmayasın*** *Yusuf ağabey* (S. Çokum, AB, 22).

Babamın karşısında, köylülerin arasında sırtına yüklenen kanbur, zamanla genç kadının ruhuyla ***eşleşmiş olacak****, özdeşleşmişler onunla* (E. Işınsu, ÇB, 19).

"*– Bulgarlar o zaman Türkler'le müttefiktiler, ha orası, ha burası diye* ***düşünmüş olacağım****. Çok zaman geçti be, kafam karışıyor, hatırlamıyorum*" (E. Işınsu, ÇB, 46).

Doruklardaki karlar çoktan çözülmüştür. Ve toprak o esmer, kırçıl görünüşünden sıyrılmış, ince bir yeşille ***nakışlanmış olmalıydı*** (S. Çokum, AB, 114).

Söğütlü kadınlar ***unutmuş olacaklar*** *adınızı* (S. Çokum, AB, 30). vb.

Yukarıda gösterilen *-mIş ol-* kalıbındaki örneklere dikkat edilirse, bunların işlev bakımından iki yönlü bir incelik taşıdıkları göze çarpar. Şöyle ki: *-mIş ol-* birleşiği içindeki *ol-* yardımcı fiili geçmiş zaman veya hikâye çekimleri ile yer aldığında (*bulmuş oldu, anlamış oldu, okumuş olsaydı, okumuş olmalıydı* vb.); çekimli fiilin gerçekleştiği anda, yani geçmişte tamamlanmış olan bir işi gösterir. Eğer *ol-* yardımcı fiili *yaklaşmış olurum, dinlemiş olursun, götürmüş olurlar* biçiminde birer geniş zaman çekimine girmiş ise, o zaman *-mIş ol-* birleşik fiilinin gösterdiği oluş, gelecek zamanda tamamlanmış olur. *ol-* yardımcı fiilinin şimdiki zaman çekiminde ise, *-mIş ol-* birleşiği, oluş ve kılışın şimdiki zamanda olup bittiğini gösterir:

Gelen ziyaretçiler bu vesile ile sizi de ***görmüş oluyorlar****.*

Özet olarak verdiğimiz bu bilgilerle hangi noktaya ***gelmiş oluyorsunuz***? gibi.

ol- yardımcı fiilinin gelecek zaman ekiyle çekildiği durumlarda ise, söz konusu "oluş" gelecek zamanda bitmiş olacaktır:

Bir hafta sonra Ankara'ya ***dönmüş olacaksın.***

Böyle bir çalışmaya girmekle kendi güçlerini ***denemiş olacaklar*** gibi.

Böylece, *-mIş ol-* birleşik fiili, çekimli biçimleriyle, bir oluşun bitmişliğini geçmiş zamana, geniş zamana, şimdiki zamana veya gelecek zamana yayan (kaydıran) bir işlev özelliği kazanır.

617. *Öncelik fiilleri, ol-* yardımcı fiilinin yerini tutan *bulun-* yardımcı fiili ile de kullanılabilir. *-mIş bulun-* da kullanım ve işlev bakımından *-mIş ol-* örneğinde açıklanan özelliklere sahiptir. Yalnız, *ol-* yardımcı fiilinden farklı olarak daha kesin bir gerçekleşmeyi bildirir:

Kendimizi bir kere bir yanılgıya ***karıştırmış bulunduk.***

Bu sözleşme ile size kesin olarak ***bağlanmış bulunuyorum.***

Yakında bazı meslektaşlarımız, bilimsel bir toplantı için Ankara'ya ***gelmiş bulunacaklar.***

Sarayla araları iyi olmayanlar ve ***mimlenmiş bulunduklarını*** *bilenler de ürkerler gelmezlerdi* (A. Ş. Hisar, BM, 102).

B. Alışkanlık Fiilleri [418] (*-Ir ol-, -mAz ol-*):

618. Fiil kök ve gövdelerine geniş zaman sıfat-fiili ve *ol-* yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulan birleşikler, bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda ya da gelecekte alışkanlık hâlinde sürdüğünü veya süreceğini gösterirler. Yine zaman yönünden değil, bir oluşun tarzı yönünden anlam inceliği taşıyan bu birleşik fiil türü, yalnız basit zamanlar ile değil birleşik zamanlar ile de çekime girebilir:

Son yıllarda, bazı kesimler için geçim şartlarının çok ağırlaşmış olması, onlara geçmiş yılları ***aratır oldu.***

Eskiden yanımıza hiç uğramayan bir dost, son günlerde sık sık ***arar*** *ve hatırımızı* ***sorar oldu.***

---

[418] Banguoğlu, bu tür için "*başlama fiilleri*" terimini kullanmış ise de (*Türkçenin Grameri*, s. 484,§.406), biz birleşikteki işlev özelliğini göz önünde tutarak "*alışkanlık fiilleri*" demeyi uygun bulduk.

Hey'etten çokları, bir şey anlamıyorlardı, ama, reisin aldığı bu "ciddî" tavıra bakarak, anlıyor gibi görünmeğe ***gayret eder oldular*** (T. Buğra, KA).

Vasfiye Hanım alınganlığının yersizliğinden ***utanır oldu*** *fakat ayrı bir hicrânın, o anda bütün duygularını kemirmeğe başladığını hissetti* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇlG, 223).

Aradan birkaç yıl geçip de, annemin kısır kaldığı iyice anlaşıldıktan sonra, arkasını dönüp ***yatar olmuş*** *babam. Hem de artık hiç adam yerine koymamış Zehra gelini* (E. Işınsu, ÇB, 23).

– Sen ne demek istedin Kemal?..

– Şunu demek istedim ki baba; bu kızdan sonra gözün erkek görmedi, kadın kısmıdır demeyip, ona ***akıl fikir danışır oldun***, ***akıl fikir verir oldun*** (E. Işınsu, ÇB, 103).

Sis örtüsü biraz incelmişti burada. Çok geçmeden maviler de ***seçilir olmuştu*** (S. Çokum, AB, 194).

Genç kuşaklar cumhuriyetin getirdiği nimetleri günden güne daha iyi ***kavrar olacaklar***.

Bu birleşik fiilin *-mAz* olumsuzluk biçimi ile kullanımı olumlusundan daha yaygındır:

Herkes keyfinde, eğlencesinde, kimse kimseyi ***düşünmez oldu*** (Ö. Seyfettin, İDA, 113).

Zil vurmaktan parmaklarım ***tutmaz oldu*** (R. H. Karay, S, 110).

Yavaş sesle:

– Yandık bee... Ne ses kaldı, ne yürek.

Ses uzaklaştı, ***işitilmez oldu*** (M. Ş. Esendal, EOY, 172).

– Garip bir adam, çocukken korkardım ondan, şimdi korkmuyorum tabii!.. İşini bilmekte, bilmekte ki, askerden döner dönmez, Stefan'ın kuyruğundan ***ayrılmaz oldu***, *şoförlükte falan değil gözü, yoksa TeKeZeSe'ye kapılanırdı, demek daha yükseklerde, herhalde komsomol'da çalışacak* (E. Işınsu, ÇB, 110).

Buna rağmen üç dört sokak sonra yol önünde kilitlendi, ***geçilmez oldu*** (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇlG, 118).

– Merhaba Hüseyin ağa...

– Merhaba Hacı bey...

– ***Görünmez oldun*** *be?..*

– İş güç Hacı bey... (T. Buğra, KA, 211).

Bunları söyleyemeden çekilmişti. Radyodan bambaşka şey olduğu anlaşıldı. Hem öylesine anlaşıldı ki radyo istasyonları bile onsuz ***edemez oldular*** (S. F. Abasıyanık, MK, 66).

Geçirdiği sıkıntılardan sonra artık dostlarını eskisi gibi ***arayamaz olmuştu.***

Eğer böyle hareketsiz yaşarsa, birkaç yıl sonra yerinden ***kalkamaz*** *ve dışarı* ***çıkamaz olacaktır.*** vb.

619. Geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz *-mAz ol-* biçimi; emir, istek, şart gibi tasarlama kipleri ile çekime girdiğinde, istemezlik, kötü dilek ve kargış ifadesi kazanırlar:

Almaz ol!

Gittin de ne oldu? Keşke ***gitmez olaydın!***

Onun bu hâlini ***görmez olsaydım!***

Birbirinizi ***tanımaz olaydınız!*** vb.

620. *Ol-* yardımcı fiilinin geniş zaman 3. şahıs olumsuz çekimi bir önceki fiilin mastar şekli ile birleştiği zaman bir oluştaki imkânsızlığı veya o işin yapılmasının doğru olmadığını gösterir:

Bu gün buradan ***ayrılmak olmaz.*** "bu gün buradan ayrılmak mümkün değildir; ayrılınamaz",

Şimdi yanlarına ***gitmek olmaz.*** "şimdi yanlarına gitmek doğru değildir",

Burada boşu boşuna ***beklemek olmaz*** vb.

621. *Ol-* yardımcı fiilinin şimdiki zaman eki *-Iyor* ile birleşmesinden oluşan *-Iyor ol-* biçimi de bir sıfat-fiil ile kurulmuş birleşik fiil görünümündedir. Ancak, bu birleşiklerde, *-Iyor* ekinin zaman kapsamı dolayısıyla, geçmişe değil, şimdiki zamana ve geleceğe yönelmiş bir süreklilik söz konusudur:

Suda üşüyen ayaklarımı ovuştururken, yapmacık gülücükler saçtım:

– O halde sen Milis Georgief'i seviyorsun, çünkü köyde en çok işe yarayan milistir, sonra Stefan Karova, kollektifde canı çıkıyor bizleri yetiştirmek için, faydalı.. Hım, işçileri eşşek gibi çalıştıran manga başlarını da ***seviyor olmalısın,*** *mahsulün bolluğu onlara bağlı..* (E. Işınsu, ÇB, 74).

Konuşuyorduk dedemle. Annem bir yerlere büzülmüş ***ağlıyor olmalıydı*** *ki, babam ona bağırdı bu sefer:*

– Kes sesini sersem karı, kes! İşte bana doğurduğun kızın bu, bu susak ağızlı, bu utanmaz, bu rezil kız! (E. Işınsu, ÇB, 45).

Bıyıklarına özen ***gösteriyor olmalı****, uçları yukarı doğru kıvrık, sarı. Çenesi, dedeminki gibi iri, sağlam kemikli, tam ortasında bir çukur var* (E. Işınsu, ÇB, 103-104).

– Babam benim de başkalarına hizmet edeceğimi söylüyor dede, ama ben meselâ tütün kırarken, tütünü TeKeZeSe'nin değil de, sanki kendi malımızmış gibi düşünüyorum, başkasına hizmet etmiyorum, kendi işimde ***çalışıyor oluyorum*** (E. Işınsu, ÇB, 65).

Böyle bir cevabı ***beklemiyor olsa*** *gerekti, alelacele konuyu değiştirdi:*

– Biz kardeşiz.. dedi.. (E. Işınsu, ÇB, 83).

Mermerci sipariş verilen işleri bugünlerde ***tamamlıyor olmalı****.*

Şu saatlerde onlar herhâlde ***uyuyor olmalı****.*

Arkadaşınız yarın bu vakitlerde, Akdeniz'in mavi sularında vapurla yolculuk ***ediyor olacak****.*

Pazar günü hava güzel olursa sizleri Orman Çiftliğindeki lokantada ***bekliyor olacağız****.* vb.

C. Niyet Fiilleri (*-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)-msAr ol-*):

622. *Ol-* yardımcı fiilinin *-AcAk*, *-IcI*, *-AsI*, - (I)-msAr sıfat-fiilleri ile oluşturduğu birleşik fiiller, bu oluş ve kılışın teşebbüs ve niyet hâlinde olduğunu gösterir. Bunların en yaygın olanı *-AcAk* ve *-IcI* sıfat-fiilleri ile kurulanlarıdır. Diğerleri, edebî eserlerde seyrek rastlanan türlerdir:

Hayri Efendi ayakta bekledi, müsteşar kâğıdı okudu, levazım müdürü ile konuştu. Bir derkenar ***yazacak oldu****, ancak ona da karar veremedi, nihayet kâğıdı yarına bıraktı* (M. Ş. Esendal, EOY, 9).

Bana ve kızına, yavaştan aldığımız için, söylemedik söz bırakmadı. Mahkemeye ***gidecek oldu*** (M. Ş. Esendal, EOY, 178).

Zaman zaman bir yerlere ***gidecek oluyor****, ama kesin karar veremiyor. Çankaya'dan bir ev* ***alacak olmuşsa*** *da gücü yetmemiş.*

Yüzbaşı Ali Efendi yutkundu: "Rahmetlinin..." dedi, bir geniş İmparatorluk toprağı ***düşünecek oldu***; *"Manastırdan Selâniğe.. sonra Yemen" dedi* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 70).

– Haklısın uşaam, çiçeklerin güzelliğinden sana ne, doğru.. sana ne! Ama bana ***soracak olursan****.. ha, memlekette onlara kardelen derler, kardelen! Bu da iyi bir isim, karı delip çıkar çünkü, hem güçlü hem inatçı..* (E. Işınsu, ÇB, 24).

Eleştirilerinizde ***yapıcı olunuz*** *dedik* ***yıpratıcı oldular****.*

Onlar buralardan ***gidici değiller****.*

Propaganda konusu az çok ***inandırıcı olmazsa****, onu işlerken ister istemez saçmalıklara düşüyorsunuz* (E. Işınsu, ÇB, 112).

Bir gün Kocagöbekli'nin büyük kardeşi Göbekoğlu Murtaza Ağanın Datça'ya ***gidesi olmuş*** (H. Balıkçısı, DG, 55).

Neyine engel oldu senin dedem?.. Onu suçlama, gidişin benim yüzümden, hem de annemin.. ***diyesi oldum****, hemen vazgeçtim* (E. Işınsu, ÇB, 170).

Kadının çok parası yoktu. Ama olanca parasını kayığı bulanlara ***verimser oldu*** (H. Balıkçısı, DG, 59).

Yukarıda örneklerini verdiğimiz birleşik fiiller, geçmişte ve şimdiki zamanda gerçekleşmemiş; gerçekleşmesi esasen niyet hâlinde geleceğe yönelmiş olduğundan, *ol-* yardımcı fiili gelecek zaman eki alarak çekime girmez.

Birleşikteki *ol-* yardımcı fiili birleşik zaman ekleriyle çekime girince, birleşik fiildeki niyet işlevi daha da belirginleşir:

İkide bir düşündüklerini ***söyleyecek oluyordu****, fakat fırsat vermiyorlardı.*

Evinizi ***satacak olsaydınız*** *iyi alıcı bulunurdu.*

Onu ***korumayacak olsaydı****, arkasında siper olmazdı.*

Tasarlama kiplerinden biriyle çekime giren niyet fiillerinde, istek işlevi yine belirgin durumdadır:

Sami Beye ait bir kayığın devrilerek içindeki kızlarından birinin boğulduğu mevsim, biz ne zaman kayıkla ***çıkacak olsak****, odasında kalan büyükannemiz bizi birer birer kucaklar..... derdi* (A. Ş. Hisar, BM, 78).

Eğer o elbiseyi ***alacak olsaydın*** *fiyatta indirim yapacaklardı.*

Ne yaptıklarını ***öğrenecek olalım****, hemen tedbirlerini alır ve engellerler.*

Hele bir ***oraya gidecek ol*** *da gör bakalım nelerle karşılaşırsın!*

İstanbul 'da ***oturacak olursan****, birçok güçlüğü göze almalısın.* vb.

Yukarıdaki örneklerde de göze çarpacağı üzere, *-AcAk ol-* niyet fiilinin, *-sA* şart eki ile çekime girmiş biçimi, aynı zamanda niyet ve istekten şarta yönelmiş bir özellik taşır:

Öldürdüğünü gördüğü herhangi bir vücut birden bire gözlerini ***açacak olsa*** "açsa, açtığı takdirde" *yanından kaçar* (A. Rasim, GA, 53).

Bugünlerde bize ***uğrayacak olsa*** "uğrarsa, uğradığı takdirde", *ona verilecek önemli haberlerimiz var.*

Başı, dudakları, omuzları, göğsü, velhasıl bütün vücudu onu dinliyor ve muhakkak ki, bacaklarında bile, ***dokunacak olursam****, aynı dikkati ve mes'ut teslimiyeti bulurum* (A. H. Tanpınar, AER, 17). vb.

623. Yukarıda üç türünü ele aldığımız, *ol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil kök ve gövdeleri, fiil çekimine girmeden, tıpkı basit fiiller gibi ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ile genişletilerek birer ad, sıfat ve zarf gibi de kullanılırlar. Mastar ve sıfat-fiil biçimiyle iyelik ve ad çekimi ekleri de alırlar. Kullanımda kimi şekiller daha çok benimsenmiştir:

623.1. Mastar Ekleri İle:

İyi bir eğitim ***görmüş olmak*** *insanlar için önemli bir meziyettir.*

Böyle mükemmel kitaplıkların bulunduğu bir şehirde, İstanbul 'da ***oturacak olmak*** *onu mutlu ediyordu.*

İçinde dağların rengârenk yeşilliklerinden ve çam ormanlarının nefis güzelliklerinden ***ayrılmış olmanın*** *ezikliğini taşıyordu.*

Hilkaten korkak yaratılmış bir insanın tehlikeli bir gece yolculuğunda kafilenin en önünde ***yürümüş olmaktan*** *duyacağı muğlâk bir zevk içinde açık saçık şeyler bile anlatıyordu* (A. H. Tanpınar, AER, 14).

Artık sonunu görebildiğim karanlığın içine, yola çıktığım için, artık ***bilinmez olmaktan*** *çıkan belirsiz bir yere yürüdüm* (O. Pamuk, SE, 28).

Salih'e, "inme trenden... al başını git" dedirten facia başlıyordu. Her şeyi önceden ***hesaplamış olması*** *işine yaradı* (T. Buğra, KA, 19).

Kendisine uğramadan hareket ***etmiş olmasına*** *bir anlam veremiyordu.*

Bu yüzden etrafındakilerin hepsi de nihayet hayırlı bir rüya ***görmüş olmasını****, bir hadise bir vak'a telâkki etmeğe hazır ve taraftar değiller miydi?* (A. Ş. Hisar, FBVB, 150).

623.2. Sıfat-Fiiller İle:

Şimdiye kadar elinizdeki işleri ***tamamlamış olduğunuzu*** *düşünüyordum.*

Değiştirememiş olduğu *bütün bunları düşünürken, o sefil odada ? kendisini bir an* ***bırakmamış olduğunu****, biraz da hayretle hatırlıyordu* (A. H. Tanpınar, AER, 169).

Bu, arkadaşına ve doktora kahkahalı bir neş'e verdi. Istıraplarını benimle beraber ***yaşamış olduklarını*** *bundan anladım ve teselli buldum* (P. Safa, DHK, 104).

Fakat Salih trenin hâlâ önünden ***geçmekte olduğunu*** *sanıyordu* (T. Buğra, KA, 11).

Sınıfa vaktinde girmekte ***gecikmiş olan*** *öğrenciler, trenin gecikmeli geldiğini söylediler.*

Bu mevsimde semalarımızda ***görünmez olan*** *kuşlar sıcak diyarlara uçmuşlardır.*

Bu yakınlarda ***görmüş olacağınız*** *belgeseli sanırım siz de beğeneceksiniz.*

Geçen yıl ***gidecek olduğunuz*** *ülke size elverişli bir ortam hazırlayabildi mi?*

– Neler yapacağımı da söyleyeceksin.

– Yoo, sanmam. Kendin karar vereceksin buna, her şeyi öğrendikten sonra.. Mahmut Necmettin derdi ki; insan kendi tarihini, kültürünü iyi bilmeli, çünkü bütün hayatında onun yolunu ***çizecek olan***

bunlardır.. Yahut da bilmezsen, bir başka taraflara sürüklenir, gidersin (E. Işınsu, ÇB, 25).

Altı yeşil kafası olan, burnundan kızıl alevler fışkırtan devamlı beslenmesi gereken ve kurban isteyen.. aksi halde bizleri "hap" diye ***yutacak olan*** *şu meşhur canavar*!.. (E. Işınsu, ÇB, 43-44).

Kimsenin gözünden ***kaçmayacak olan*** *tersliği yok sayan bir olağanlıkta: "Keşke herkes olsaydık" dedi inerken de; öylesine bir iç çekişte: "Herkes gibi olmak meğer ne büyük nimet imiş." diye sözünü tamamladı* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 27).

Reisin cesur, bilgili, idareci olması yetmez, ileri görüşlü olması, ***olacak olanı*** *çok önceden hesap edebilmesi lâzım...* (E. Işınsu, ÇB, 152).

Dedemle sarı kızınki ise mesele; şimdi "masaldır" diyebilirim. Ne yani bir ak lâle yüzlü, duru su gözlü kız varmış; varmış da, dağlardan ***gelecek olanı*** *beklermiş.. Miş*! (E. Işınsu, ÇB, 71).

Fatih tümseği tırmanmıştı, orada, dizlerinin üstünde.. yarı eğik sürünerek ***gelecek olanlara*** *yer açmıştı; yanına vardıklarında yüzü koyun yatmış beklerken buldular..* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 185).

623. 3. Zarf-Fiil Olarak:

Dilimizde *ol-* yardımcı fiili ile kurulan karmaşık fiillerin oluşturduğu zarf-fiiller de vardır. Bunlar, birleşikteki yardımcı fiili zarf-fiil yapan ek veya şekillerin getirilmesi ile oluşturulur; zaman, sebep, tarz ve karşılaştırma bildiren zarflar yaparlar:

Bu işler ***geçici oldukça*** *müracaat az olur.*

Sen hiçbir yerde ***görünmez olunca*** *doğrusu epey meraklandık.*

Bir yerlere ***gidecek olup*** *sonra vazgeçmiş.*

Yanından ***ayrılmış olduğundan*** *adresini bilmiyor.*

Apartmanın birinci katı ***bitmiş olduğundan*** *arsadaki barakayı kaldırmışlar Hilmi Efendiye yeni binada dar bir oda vermişlerdi* (R. H. Karay, S, 42).

Arka tarafında yan yana durabilen iki kişi müstesna olmak üzere, diğerlerini arkasını sahillerin birine ***dönmüş olarak*** *oturmağa mecbur eder* (A. Ş. Hisar, BM, 90).

İşleri ***söylemiş olduğunuz gibi*** *yapıp tamamladık.*

Tıkandım, ***ağlayacak gibi oldum****; sanki ben ırzına geçmişim, sanki ben hançerlemişim onu, öyle geldi içime, kendimi vurmak istedim o an* (E. Işınsu, ÇB, 69).

Konuşacak gibi olup *ağzını açtı, kapadı ve birden ıslık çalmaya başladı* (E. Işınsu, ÇB, 55).

Delikanlı ***anlatmış olduğunuz kadar*** *acemi sayılmaz.*

Satacak olduğunuz kadar *ayırınız.* vb.

3. Bir Yanı Zarf-Fiil Bir Yanı Fiil Olan Birleşik Fiiller: Tasvir Fiilleri

(Alm. *deskriptiv Verb*; Fr. *verbe descriptif*; İng. *descriptiv verb*; Osm. *tasvirî fiil, fi'l-i tasviriyye*)

624. Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir *-A, -I* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir.

Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu birleşiklerde, yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu türlü birleşiklere *tasvir fiilleri* denmesinin sebebi de budur: *anlayabil-, açıver-, açılıver-, işleyedur-, bakakal-, süregel-, düşeyaz-, olagit-* vb. Tasvir fiilleri bu özellikleri dolayısıyla, fiilin *kılınış* kategorisini de temsil ederler (§ ...'e bk.).

Tasvir fiilleri çekime girerken zarf-fiil yapısındaki esas fiil sabit kalır. Çekimle ilgili ekler yardımcı fiile eklenir. Dolayısıyla yardımcı fiil çekim eklerini üstlenme görevini de yüklenmiştir.

Tasvir fiilleri, çekimli fiil olma dışında ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil yapısına girerek bir ad, sıfat ve zarf olarak da kullanılırlar.

Tasvir fiilleri kendi içinde beş alt gruba ayrılır. Bunlar:

A. Yeterlik fiilleri,

B. Tezlik fiilleri,

C. Süreklilik fiilleri,

Ç. Yaklaşma fiilleri ve

D. Uzaklaşma fiilleridir. Ayrıca belirleyici nitelikteki ve ikili yapıdaki birleşik fiilleri de bir dereceye kadar bu gruba sokmak mümkündür.

A. Yeterlik Fiilleri:

625. Yeterlik fiilleri bir esas fiilin -(y)-*A* zarf-fiil biçimi üzerine *bil-* yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulur: *al-abil-*, *oku-y-abil-* gibi. Bu türlü birleşiklerdeki *bil-* yardımcı fiili; ya bir oluş ve kılışı gerçekleştirme güç ve yeterliğini, yani "yapabilme iktidarını", yahut da bir oluş ve kılışın gerçekleşme olasılığının (imkân ve ihtimalinin) bulunduğunu gösterir. Söz gelişi, *Ben bu yükseklikten **atlayabilirim**.* cümlesinde, öznenin atlayabilme güç ve iktidarında olduğu bildirilmiştir. *Yarın size **uğrayabilirim**.* cümlesinde ise, "yarın size uğrama ihtimalim vardır; yarın size uğramam mümkündür" gibi bir "olasılık" bir "ihtimal" işlevi ağır basmıştır.

Bil- yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiilleri, basit ve birleşik kiplerin bütün çekimlerine girebilirler.

Aşağıdaki örneklerde, *-A bil-* tasvir fiili bir "yeterliği" bir "gücün varlığını" gösterme görevi ile kullanılmıştır:

*Sana karşı her alçalmayı göze **alabilirim*** (H. R. Gürpınar, N, 120).

*Bütün hayatımı buna **hasredebilirim*** (P. Safa, DHK, 67).

*Ben İzmir için ne tüfek **atabilirim**, ne de İzmir'in düşmanlarını at üstünde **kovalayabilirim*** (H. E. Adıvar, AG, 71).

*Hiç ben seninle başa **çıkabilir miyim***? (R. N. Güntekin, MT, 6).

*O zaman, göz karartılarım arasında **farkedebildim** ki bu adam operatör değildir* (P. Safa, DHK, 111).

*O halde nasıl **eğlenebiliyorsun***? (S. F. Abasıyanık, MK, 44).

*Mağazanın kapısından adeta kemal-i havf ve tereddütle **girebildi*** (N. Nâzım, Z, 76).

*Böyle bir ata binse, ufukta göreceği en uzak bir köye yarım saat içinde **gidebilirdi*** (Ö. Seyfettin, BK, 29).

Şair dedeme sorulsaydı her gün hepimizin kullandığımız bir sürü tatsız tuzsuz kelimelerden o ramazan mahyalarına benzeyen nur

parlaklığında mısraları nasıl çıkardığını ***izah edebilir miydi***? (R. N. Güntekin, MT, 122).

Kız gelmedi. Dışarda da yağmur çiseliyor. ? oyunu ***bırakabilse****, kalkıp berbere telefon edecek* (M. Ş. Esendal, EOY, 175).

Ah ne kötü geceydi, ne uğursuz tesadüflerin gecesiydi bu! bir kere ondan ***sıyrılabilseydi****...* (A. H. Tanpınar, AER, 43).

Belediye Reisi,

– Verir elbet, dedi. Nesi varsa verir. Kılavuzu varsa eğer...

Kılavuzunu ***seçebilmişse*** *ve ona inanmışsa eğer..* vb.

625.1. Aşağıdaki örneklerde ise, bir olabilirlik "imkân" veya olasılık "ihtimal" işlevi vardır:

Burada herkes söz ***söyleyebilir*** (Ö. Seyfettin, EB, 93).

– Ben bir ***hata etmiş olabilirim****, fakat senin buna karşı yaptığın çok ağırdır* (P. Safa, FH, 63).

Bu kahvede biraz daha ***oturabiliriz*** (R. N. Güntekin, MT, 182).

Bu kadar güzel ve genç bir kadın bu pis köpeği nasıl kucağına alır ve ***sevebilirdi*** (Ö. Seyfettin, BK, 19).

Kendini hemen ***toplıyamazsa*** *başına felâketler gelebilirdi: Gözleri* ***kararabilir****, dizleri* ***bükülebilir****, yere* ***çökebilir****,* ***ağlıyabilir****,* ***bayılabilir****, bir sar'a nöbetine* ***tutulabilir****,* ***çırpınabilir****, felce* ***uğrayabilirdi*** (P. Safa, FH, 68).

Ellerindeki o üzüntü titremesi, gözlerindeki o ağlama kırmızılığı ile iki yana da ***yorulabilirdi*** (H. R. Gürpınar, N, 111).

Belki bir şeyler yapılabilir, yiyecek bir iki lokma ***bulunabilirdi*** (T. Buğra, İR, 15).

Bu saatte kimden su ***isteyebilirdi*** (A. H. Tanpınar, AER, 42).

Talât, hayatta tek arkadaşımdı; fakat benim gibi bir adamla devlet memuru arasında arkadaşlık ***tasavvur edebilir miydi***? (R. N. Güntekin, MT, 111).

Kadıncağız, buradaki iri bir budak deliğinden yalnız bahçeyi, oyun meydanını değil, mahalle arkadaşlarından ikisiyle beraber yaldızlı bir karyolada yatan Mustafa'yı da mükemmelen ***seyredebiliyordu*** (R. N. Güntekin, MT, 153).

Mümkün olsa da sana oradan bir mektup ***gönderebilsem***! (Ö. Seyfettin, İDA, 149). vb.

625.2. *-A bil-* tasvir fiilinin bir ad-fiil veya bir sıfat-fiil olarak kullanılışı da çok yaygındır. Sıfat-fiil olarak bir ad önünde sıfat görevi yüklendiği gibi, iyelik ve ad çekimi ekleri ile genişletilerek yalnız başına bir ad görevi de yüklenebilir:

İnsanları seven, çok seven, onlar için birçok şeyler yapmak isteyen bir insan ***olabilmek*** *ihtirası içimde doğuyor* (S. F. Abasıyanık, SS, 199).

Gerçekten Talât'ın üzerine başka bir kadın ***sevebilmek*** *gücünden yoksun mudur?* (H. R. Gürpınar, N, 51).

Ben, daha onun sersemliğini üstümden ***atabilmiş değilim*** (R. N. Güntekin, MT, 132).

Bir saat içinde ***hazmedilebilen*** *ucuz akşam yemeğini bitirince, yine kahveye koşardık* (S. F. Abasıyanık, SS, 99).

Ali'nin ancak üç sene evvel bileğine ***geçirebildiği*** *saat, bir Fransızca lûgatin kenarında ana oğul çekilip gittikten sonra ancak onu bulmuş olurdu* (S. F. Abasıyanık, SS, 237).

Her insanın ölünceye kadar ***yapabileceği*** *bir şeyler vardır* (T. Buğra, KA, 107).

... başka yönlere de ***çekilebilecek*** *şekilde cevaplandırır* (T. Buğra, KA, 9).

Macit 'ten ayrıldığı zamandan beri geçen bu üç gün içinde babasını ne dereceye kadar kazanabildiğini hesap etti (P. Safa, FH, 50).

O zaman istemeden dudaklarıma bir neşeli gülümseme gelir ve yalnız kendimin ***işitebileceğim*** *bir sesle sorarım* (R. N. Güntekin, MT, 124).

Ne zaman sokağa ***çıkabileceğimi*** *sorunca bana gülüyordu* (H. E. Adıvar, AG, 46).

Büyük bir arzunun bana ilham edeceği akla gelmez tedbirlerle Nüzhet'in odasına ***gidebileceğimi*** *kabul ettirdim* (P. Safa, DHK, 67).

Fakat onların son torunlarıyla iftihar ***edebileceklerini*** *ummadığım için yanlarına pek sokulamam* (R. N. Güntekin, MT, 6). vb.

625.3. Sıfat-fiil kalıbı içindeki *-A bil-* tasvir fiilleri bazı ekler alarak birer zarf-fiil de oluştururlar:

Bazı meslektaşlarımız Ankara'ya ***gelebildiklerinde*** *bizleri de ararlar.*

Kozları elinde ***tutabildikçe*** *onlara meydan okuyabiliyordu.*

Aralarında ***anlaşabilecekken*** *vazgeçmişler.* vb.

-mAk mastar eki ve *için* edatı alarak bir edat grubu oluşturan *-Abil-* tasvir fiili de zarf görevi yüklenmiştir:

Baloya ait arzularını ***yaptırabilmek için*** *babasını o akşamdan itibaren kazanması lâzımdı* (P. Safa, FH, 40).

Sana, ruhî mekanizmanı idare edebilmek için adeta riyazî bir düstur veriyorum (P. Safa, DHK, 106).

Öyle ki, hastane müdürü beni taburcu ***edebilmek için*** *bana yanımdaki yatakta ölmüş kimsesiz bir ihtiyarın eskilerini vermeye mecbur olmuştu* (R. N. Güntekin, MT, 51).

Talât Hanım, çarpıntısını ***durdurabilmek için*** *iki elini kalbinin üzerine koyup iki kat eğilerek...* (H. R. Gürpınar, N, 97).

Bir kadının bu sesi ***çıkarabilmek için*** *ana olması, bir oğlunu şehit vermesi, dul kalması ve nihayet işte (...) bu sesi işitmesi yeterdi* (T. Buğra, KA, 18).

625.4. Oğuz lehçeleri grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesinde, yeterlik fiilinin olumsuz biçimi için de *bil-* yardımcı fiili kullanıldığı hâlde, Türkiye Türkçesinde yeterlik fiillerinin olumsuz biçimleri, *bil-* yardımcı fiili ile değil, "yapabilmek, yeterli olmak, muktedir olmak" anlamındaki çok eski bir ***u-*** yardımcı fiili üzerine ***-mA*** olumsuzluk ekinin getirilmesi ile yapılmaktadır (kurulmuştur). Ancak, *u-* fiili, ünlüden ibaret bir yardımcı fiil olduğundan, esas fiilin yine bir ünlüden ibaret olan *-A* zarf-fiil biçimi ile yan yana gelince, kaynaşmaya uğrayarak erimiş ve kaybolmuştur:

ET *kör-e* ***u-ma-*** > *göreme-*, *başla-y-u* ***u-ma-*** > *başla-y-a-ma-* gibi. Ne var ki birleşik fiil içindeki ***u-*** yardımcı fiili şekilce eriyip kaybolduğu hâlde işlevi canlılığını devam ettiregelmiştir.[419]

Yeterlik fiilinin olumlu biçimlerinde olduğu gibi olumsuz biçimlerinde de kip ekleri olumsuzluk ekinden sonra gelir; basit ve birleşik kiplerin hepsi ile çekime girebilir:

O buralardan kolay kolay ***ayrılamaz.***

---

[419] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Korkmaz, "Türkiye Türkçesinde *"iktidar"* ve *"imkân"* Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 607'ye bk.

Ben bir bekârım, bir amele kızın (...) fonografı olarak kalacağım. Beni oradan ***ayıramazsın*** (S. F. Abasıyanık, MK, 64).

Ali, günlerce evin boş odalarında gezindi. Gece ışık yakmadan oturdu. Geceyi dinledi. Anasını düşündü. Fakat ***ağlayamadı*** (S. F. Abasıyanık, SS, 13).

Canı sıkıldı. Ne yapacağını ***bilemedi****. Ben de ne diyeceğimi şaşırdım* (M. Ş. Esendal, EOY, 260).

Son senelerin ağlanacak, sahte mimarîsi yüzünden değil midir ki, ruhumuzun estetik kabiliyetine delil aramak için geçmiş sanatkârların eserlerine başvurmaktan başka ***çare bulamıyoruz*** (A. Haşim, BG, 27).

Zeynep Kadın, bana insan enerjisinin hayrete değer bir timsali gibi geliyor. Asık ve çatık suratına bakmaya ***cesaret edemiyorum*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 134).

Ben de onun gibi ***olamaz mıyım****, düşüncemin, beynimin yapısını onunkine* ***benzetemez miyim****, onun gibi ben de dünyayı olduğu yalınlıkla baştan sona tasvir işine* ***girişemez miyim***? (O. Pamuk, SE, 240).

İçimden bir şeyler yapmak geçiyordu. Ama biliyorum ki hiç bir şey ***yapamıyacağım*** (S. F. Abasıyanık, MK, 79).

Hiçbir ifrit, hiçbir karışık mahlûk, Abdullah Efendiyi bu bacakları ve dudakları ayrı ayrı şeyler konuşan kadın kadar ***korkutamazdı*** (A. H. Tanpınar, AER, 18).

Bir türlü tek başına kalıp da ***yiyememişti*** *bunları. İçi dışı peksimet olmuştu* (T. Buğra, KA, 21).

Ötekiler bile izleri takip ***edebiliyorlardı*** (Y. Kemal, İM, 107).

Evet evet yufkayı ***açamazsa*** *, o zaman Fıtnat Hanım oğluna istemekten vazgeçer belki* (S. Çokum, AB, 57). vb.

Olumsuz biçimdeki yeterlik fiilleri, ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ile genişletilerek bir ad, sıfat ve zarf olarak da kullanılabilir:

Sürekli olarak Ankara'da ***oturamamak*** *ona üzüntü vermiyor değil...*

Huyunu husunu yakından ***bilemediğin*** *kimselere pek güvenmemelisin.*

Altından ***kalkamıyacağın*** *işlere burnunu sokma*!

Kitapları yanında ***götüremiyeceğini*** *söyledi.*

Eline böyle büyük bir fırsat geçmişken neden başarılı ***olamadığına*** *şaştım*!

– *Çok şükür bilebildin, dedi. Yusuf elleri belinde ve ne diyeceğini* ***bilemeden*** *sağa sola bakındı* (S. Çokum, AB, 57).

Uzun zaman çalışarak hazırladığı projeyi uygulamaya ***koyamadıkça*** *huzuru kaçıyordu.* vb.

Türkiye Türkçesinde "yeterlik" gösteren tasvir fiilinin olumsuz biçimi yukarıda açıklandığı üzere *bil-* yardımcı fiilinin olumsuz şekliyle değil, *u-* yardımcı fiilinin olumsuz şekli ile yapıldığı hâlde, bir iki yazarımızda yer yer belki de bir özenti olarak, olumsuz şekil için de yine *bil-* yardımcı fiili kullanılmak suretiyle genel kuralın dışına çıkılmıştır:

– *Yalan, inanma be. Hiç bırakır mı bizi Mahmut Necmettin, biz can yoldaşıyız onun. Olmaz,* ***bırakabilmez*** (E. Işınsu, ÇB, 212).

Burnuma tutulan şu dört köşe hamur parçasına baktım, şekerli de olmalıydı.. ağzım sulandı, çıldırdım.. kapıp kaçmalı! Başka türlüsü ***olabilmez****, kap.. Ve durakaldım öyle, yutkundum*:

– *Hayır.. dedim.. aç değilim*! (E. Işınsu, ÇB, 182).

Bunları lâf olsun diye geçiriyorum aklımdan, hiçbiri şu karşımda duran ciddî, uzun, ince adama ***yakışabilmez*** (E. Işınsu, ÇB, 199).

Eh, emir almadan, sorup danışmadan kendi başına bir karar verebilmişti annem!.. Kaybolacak beş gündelik ve manga başının azarlayan suçlayan yüzü. ***Dayanılabilmez***! (E. Işınsu, ÇB, 21).

Ya eksik olan nedir, sorusuna cevap ***bulabilmem.*** *"Doğuştan değildir, sonraki baskılar onları bu hâle getirmiştir.." diye söylemişti bir kere dedem, o zaman pek katılmadığım bu düşünceye, sonraları.. annemi keşfettikçe, hak verecektim* (E. Işınsu, ÇB, 87).

Bir diğer yazarımızda ise, belki de üslûp ve anlama daha bir etkinlik katma amacıyla olabilir, *-AmAz* yerine *-Abilmez* yanında, *-Abi-lemez* (*den-e-bil-e-mez*) şeklinde iki olumsuzluk eki üst üste getirilerek kullanılmıştır:

Orasını bilmem ama, bu gece hep istesek, fatiha ***denebilemez***! *Düşünelim yarına kadar enini boyunu...*

– *Neden fatiha* ***denebilemezmiş*** *bakalım*?.. (K. Tahir, DA, 147).

*"Bundan böyle, hiçbir yolsuzluk bize **erişebilmez**" diye kibirlenmişler, çizgiden çıkmışlar, doğruluğu şuraya koyup eğriye sapmışlar* (K. Tahir, DA, 87).

*Ahîler, pir kapılarını boşlayıp beğler kapısına birikmiş... Oysa, bu dünyada, her bir nesneye bozuntu elverir, ahîliğe **erişebilemez**!* (K. Tahir, DA, 87-88).

*– Hiç bir şey **olabilemez**. Gazilerimizde ve de tüm savaşçı yiğitlerimizde iman gücü vardır ve de baskın basanındır* (K. Tahir, DA, 145). vb.

*– Ne karışır padişahımızın başıbozuk askerine, okulun gâvur subayı? Hayır, **karışabilemez**!* (K. Tahir, EŞİ, 23).

625.5. *-mA* olumsuzluk eki almış bulunan bir esas fiilin yeterlik biçimi *-u* (> -A) yardımcı fiili ile değil, yine *bil-* yardımcı fiili ile karşılanır: *anlamayabil-*, *görmeyebil-* gibi. Bu olumsuz yapıdaki yeterlik fiilleri, *-u* ile yapılmış olumsuz şekillerde olduğu gibi bir yetersizliği değil, aksine bir oluş ve kılışı yapmama, gerçekleştirmeme yeterliliğini ve yapmama imkân ve ihtimalini gösterirler:

*Sen onlarla birlikte **gitmeyebilirsin**.*
*Canı sıkılırsa verilen işleri **yapmayabilir**.*
*Bu şartlar altında sözünde **durmayabilirdi**, ama durdu.* gibi.

B. Tezlik Fiilleri:

626. Tezlik fiilleri, *-(y)-I /-(y)-U* zarf-fiil eki almış bir esas fiilin *ver-* yardımcı fiiliyle birleşmesinden oluşur: *alıver-* (< *al-ı ver-*), *başlayıver-* (<*başla-y-ı ver-*), *gizleyiver-* (< *gizle-y-i ver-*) *tutuver-* (<*tut-u ver-*), *çöküver-* (*çök-ü ver-*) gibi. Bu birleşiklerdeki *ver-* yardımcı fiilinin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın tezlikle, ansızın, kolayca gerçekleştiğini bildiren tasvir fiilleri yapmaktır. Yeterlik fiillerinde olduğu gibi, tezlik fiillerinde de *ver-* yardımcı fiili zaman bakımından basit ve birleşik fiillerin bütün çekim kalıplarına girebilir. Ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ile bir ad, sıfat ve zarf görevini yüklenebilir. Kullanımı pek yaygın olan bu birleşikteki tezlik, rahatlıkla veya beklenmedik bir anda kendiliğinden oluverme gibi işlev incelikleri, *ver-* yardımcı fiilinin esas fiille olan anlam ilişkisine bağlıdır:

*Ben de bu genç kızı **gönderiveririm*** (H. R. Gürpınar, N, 49).

*Yanımdaki âşıkım değildir, sevgilim de değil, pek canım isterse **bırakıveririm*** (R. H. Karay, S, 148).

Bazan insanın içine, gönlüne, ferahlık beklemediği anlarda ***doğuverir*** (S. Kocagöz, OD, 30).

Masanın arkasındaki kabak kafalı adam ***küçülüverdi*** (S. Kocagöz, OD, 107).

Emin Hulûsi'nin leke ilacını o gece bir kere daha tecrübe ettikten sonra ertesi sabah, daire saatinden evvel Dereboyu başındaki eve ***damlayıverdim*** (R. N. Güntekin, KY, 201).

Şoförün sesi ezik fakat güven vericiydi; kendi kendini yiyen, kahrolmuş bir ses, bir daha böylesi bir duruma düşmeme yemininde gibiydi. Enver paşanın sesi ise akşamın alacasında ***kayı kayıveriyordu***.. (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 28).

Ben şimdi gülüyorum, hâlâ tuhafıma gidiyor ama... Günün birinde ***kızıvereceğim*** (P. Safa, DHK, 72).

O sırada Neriman Şinasi'nin yüzüne bakmadan ***yürüyüvermişti*** (P. Safa, FH, 11).

Güllü'lerin bahçesini köşeleyen daracık yolda burun buruna ***gelivermişlerdi*** (T. Buğra, KA, 139).

Arabanın tekerlekleri, çıngırak sesi durgun saatleri ***kımıldatıvermiştir*** (S. Çokum, AB, 9).

626.1. Ad, Sıfat ve Zarf Olarak:

Ali, birdenbire zayıflamak, birdenbire saçlarını ağarmış görmek, birdenbire belinde müthiş bir ağrı ile ***iki kat oluvermek****, yüz yaşına girmiş kadar ihtiyarlamak istiyordu* (S. F. Abasıyanık, SS, 12-13).

Onun gibi dünyayı ve tarihi karşıma ilk ***çıkıverdiği*** *yerden tasvire başlarım* (O. Pamuk, SE, 249).

İnsanlarda saadetten ziyade felâketi daha kolay, hiçten bir işaretten bile ***anlayıvermek*** *kabiliyeti vardır* (R. H. Karay, S, 150).

Çökük yanakları, seyrelmiş kirpikleri, ***çizgilenivermiş*** *alnı garipliğini bir çırpıda anlatıyordu* (S. Çokum, AB, 13).

Kollarının içleri bile ipek astarlı olduğundan kolaycacık, kayarak sırta ***geçivermesi*** *Hilmi'nin pek hoşuna gidiyor* (R. H. Karay, S, 56).

Dizimdeki sargıyı çözüyorlar, her kat açıldıkça bacağım o kadar hafifliyor ki sargı tamamiyle çözüldükten sonra dizim ***uçuverecek****, yerinde bulunmayacak sanıyordum* (P. Safa, DHK, 11).

Hesna Hanım bir kahkaha ***salıvererek***:

...

O zaman zaman köyüne ***kaçıverdikçe*** *çevredeki meraklı gözler üzerimden hiç eksilmiyordu.* vb.

626.2. Tezlik fiilleri 2. ve 3. şahıs çekimleriyle, yer yer tezlik görevi ile birlikte "rica" ifadesi ile de kullanılır:

Sandalyeyi biraz öteye ***çekiver.***
Masadaki kitabı bana ***uzatıverin!***
Evlâdım biraz daha ***yaklaşıversene!***
Şoför bu paketi eve ***bırakıversin.***
Öğrenciler hemen sınıfa ***çıkıversinler.*** vb.

626.3. Tezlik fiillerinin olumsuzu, genellikle *ver-* yardımcı fiili üzerine *-mA* olumsuzluk ekinin getirilmesi ile oluşturulur: *atlayıverme-, biniverme-, inanıverme-* gibi:

Sen de ortalıkta dolaşan sözlere hemen ***inanıvermemelisin!***
Anîden çıkıp ***gelivermeyeceğini*** *nereden bileyim?*
Gökten düşer gibi karşımıza ***dikilivermemişti*** *ki...* vb.

Tezlik fiillerinin olumsuzluk biçimi, esas fiil ile zarf-fiil eki arasına getirilen bir olumsuzluk eki ile de yapılabilir:

Sen de bu işten pay ***almayıver****, olmaz mı?*

Ne olacak yani, kendileri ile buluşmak şart mı? Madem ki isteksizsin, pazar günü yanlarına ***uğramayıverirsin.***

İsterse giderdi Nesrin'e istemezse, ***gitmeyiverirdi*** (S. Kocagöz, OD, 30). vb.

C. Süreklilik Fiilleri (Osm. *İstimrar fiilleri*)

627. Bu gruba giren tasvir fiilleri, esas fiilin *-(y)-A, -(y)-I* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil biçimleri üzerine *dur-, gel-, kal-, gör-, koy-* (*ko-*) yardımcı fiillerinin getirilmesi ile[420] oluşturulur. Yardımcı fiilin esas fiile kattığı anlam inceliği ve iki ayrı fiil şeklinin birleşme biçimine göre, bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapıladurma, bir

[420] Bazı gramerlerde, süreklilik fiillerine yukarıda belirtilen yardımcı fiiller dışında, *git-* yardımcı fiili de eklenmiştir: Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, § 826-827; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, § 259/C; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 281 /3. Deny'nin, *git-* fiilindeki süreklilik işlevi için verdiği tek örnek "eyiliğe kemlik *olagelmiş olagider*" atasözü olduğundan, bu örneği eski devirlerden uzanagelmiş ve kalıplaşmış bir şekil olarak kabul etmek gerekir. Eski bir örneğe dayanarak Türkiye Türkçesi için bir genelleme yapılamaz sanırız.

zamandan beri yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma gibi birtakım işlev ayrılıkları söz konusudur:

Dur- Yardımcı Fiili İle:

628. *Dur-* yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiillerinde, *dur-* yardımcı fiili esas fiilin *-A* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil şekilleri üzerine getirilir: Bunlardan -(y)-A *dur-* ile yapılanlar, bir eylemin, birleşik fiilin içinde bulunduğu zaman kesiminde sürmekte olduğunu veya yapılmakta ya da yapılacak bir eylem yanında başka bir eylemin de sürdüğünü gösterir. *-(y)-A dur-*, genellikle hareket ve durum gösteren fiillere gelir: *anlatadur-*, *başlayadur-*, *bekleyedur-*, *gidedur-*, *gözleyedur-* gibi.

Bu birleşik fiil, bir süreklilik, bir devamda olma özelliği gösterdiği için, *-(I)-yor* şimdiki zaman ekiyle çekime girişi yok gibidir. Şimdiki zaman içine giren sürerlik daha çok geniş zaman çekimi ile karşılanmıştır. Öte yandan *-(y)-Ip dur-* ile yapılan şekil *-(y)-A dur-*'tan daha yaygın bir kullanım kazandığı için *-(y)-A dur-* şekli, belirli anlatımlarda yer alan bir seyrekliğe düşmüştür. Bu tasvir fiilinin çekimli şekilleri geçmiş zaman, geniş zaman, istek ve emir kipleri hâlindedir:

Sen burada ***bekleyedur****, ben karşıdan bir gazete alayım.*

O bildiklerini ***anlatadursun*** *, sen de onun anlattıklarını not etmeye çalış*!

O ne tertipli kadındı, yarabbi, ne tertipli (...) *diye içini* ***çekedurdu*** *Gülter, o koskoca konaktakilere varıncaya kadar, herşey yerli yerinde dururdu, bir kopçanın bile kendine göre bir yeri vardı ve hiç değişmezdi bu...* (P. Safa, FH, 75).

İhtiyar ***terleyedursun*** *gömülüp yorganına ... Atarak ben de geniş bir kebe mangal yanına* (M. Â. Ersoy, S, 71).

Sinemalarda her gün ***oladuran*** *kaçışlar, kendi başına gelince, ona hem acı, hem biraz yabancı geldi* (M. Ş. Esendal, EOY, 177).

Haydi, git şimdi güzel kadınlarımızdan birine , tuvaleti arasında görün; ve ona de ki, yüzüne bir parmak kalınlığında boya ***süredursun****, günün birinde şu cazip şekli istihale etmekten kurtulamayacaktır* (P. Safa, DHK, 50).

Dedem, kucağında ben, ***bekleyedurmuş*** *öyle ayakta* (E. Işınsu, ÇB, 45). vb.

Dur- yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilinin olumsuz biçimi yalnız *-sIn / -sUn* emir, istek hepsinde görülmektedir. "*Hele bir* ***çalışmayadursun****, hâli yamandır.*" örneğinde görüldüğü gibi, söz konusu eylemin sürdürülmemesi durumunda beklenmedik bir sonuç doğacağı anlamındadır.

Metinlerde çok defa *-(y)-A dur-* yerine geniş zaman ad-fiili ile kurulan *-r, -Ar, -Ir dur-* biçimleri yer almıştır:

Küçük kız her cumartesi çok sevdiği nenesinin yolunu ***bekler durur****.*

Babası oğluna fırsat düştükçe eğitici hikâyeler ***anlatır dururdu****.*

1951'*lerde galiba, Nazım Hikmet dolaşmış buraların köylüğünü, Türkiyedeki insanların ot yediğini* ***söyler dururmuş*** (E. Işınsu, ÇB, 108).

Kut'ül Amareden dönüşümüzü hatırlarım. Bir bitmez yolculuktur. Cehennemden sırat köprülerinden ***geçer dururum*** (S. Çokum, AB, 114).

628.1. Süreklilik fiilinin geçmiş zaman çekimi, bazen esas fiilin görülen geçmiş zaman kipi ile de yapılabiliyor: *geldi durdu, anlattı durdu* gibi.

Bütün gece sağ tarafım hep ***zonkladı durdu*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 72).

– Sağ olsun... kötü çıkmadı pek o gâvuroğlu. Bize de öteleri ***getirdi durdu*** (T. Buğra, KA, 20).

Böyle sözler, kimbilir kaç defa tekrarlandı, benden kıymetli bir şey olmadığını söylerken seni kastediyordu fakat ne o, ne de ben ismini ağzımıza almadık.. Mavi mavi ***ağladı durdu*** (E. Işınsu, ÇB, 264).

Sanki, hiç mola vermeden günlerce yolda çalışmış gibi bitkinim, yine de uyuyamadım, o belâ hızar sesi ***devam etti durdu****: Mehmet Ali, Karanfilov'un adamı.. adamı.. adamı.. Buroşürler Türkiye için.. Türkiye.. Türkiye..* (E. Işınsu, ÇB, 429).

628.2. *Dur-* yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilinin standart Türkçemizde en yaygın olanı, *-(y)-Ip dur-* biçimi ile kurulanıdır. Bu şekil için hemen her eserde bütün zamanları içine alan bol örnekler görülmektedir:

*Ne **düşünüp durursun** hatun? Yusuf gönüllü candarma olmadı mı?* (S. Çokum, AB, 91).

*Onbaşım ne **bakıp durursun** o sandığa? Bunları söylerken yanıbaşımdaki otları **yolup duruyor*** (S. Çokum, AB, 123).

*Galiba bu kez, hep akıp gitti yanımdan.. Suyun farkına bile varmadım!.. İçim geçmiş, sarsıntı ile kendime geldim durmuşuz, kadınlar **atlayıp dururlar**. Ben de indim* (E. Işınsu, ÇB, 179).

*Güçsüzlüğüne, bunaklığına katlanamadığım için , **çekiştirip durdum** hafızasını, bir yerlerde kıvılcımlar parlıyor, o yerde güçlü dedem!* (E. Işınsu, ÇB, 213).

*Yüzbaşı Ali Efendi arada **söylenip durdu*** (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 287).

*Uzunca saçlı güzel bir kız **ağlayıp duruyor*** (M. Â. Ersoy, S, 52).

*Çoktan beri de köyün içinde **dolanıp duruyor**, iz sürüyor* (Y. Kemal, İM, 105).

*– Ekmek parası için **didinip duruyoruz*** (S. Çokum, AB, 21).

*Biraz ötede, benden uzak bir çevre **teşkil edip duruyorlar*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 36).

*Şimdi de işte bu sualin buhranı içinde **kıvranıp duruyordu*** (T. Buğra, KA, 128).

*Halbuki uzaktan uzağa gece sesleri **dolanıp duruyordu** ortalıkta; epeyce öteden bir başıboş köpek havlayıp susmuştu* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 172).

*Bozüyüklü bir topal saatlerce, hangi saatlerce? Günlerce **tekrarlayıp durmuştu*** (T. Buğra, KA, 11).

*Yarın da aynı mezalimle **uğraşıp duracak** değil miyim?* (M. Â. Ersoy, S, 56).

*Üstelik, keseyi olduğu gibi Hesnâ yengeme verdiği için Kayıkçının ücretini de ödeyememişti, şimdi o yoksul orada **bekleyip duracaktı*** (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 237). vb.

628.3 -(*y*)*Ip dur-* süreklilik fiilinin olumsuzu *dur-* yardımcı fiilinden sonra *-ma-* olumsuzluk eki getirilerek yapılır:

*Gözünü **yumup durma** artık, yallah!* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 51).

Vakit, zaman senin Allah'ım, getir onu artık bana, al canımı, İsmail'in yanına selâmetle. Artık ***yaşayıp durmam****, şu boğazımla iki kadına yük olmamam lâzım, artık lüzumum yok dünyada* (E. Işınsu, ÇB, 188).

Tarlalarda boşuna ***didinip durmuyoruz****. Elbette mahsul alacağız sonunda.*

Artık analarını bir o yana bir bu yana ***çekiştirip durmayacaklar*** *evlâtları.* vb.

Öteki tasvir fiilleri gibi -(*y*)-*ıp dur-* süreklilik fiili de yerine göre bir ad, sıfat ve zarf olarak kullanılabilir:

Buralarda boşu boşuna ***oturup durmak*** *size ne yarar sağlar acaba*?

Hâli ıslah edecekler, diyerek kaç senedir, / ***Bekleyip durduğumuz*** *züppelerin tavrı nedir*? (M. Â. Ersoy, S, 166).

Göz kapaklarının altında Nehr-ül Beredenin suyunda ***boyanıp duran*** *Şam güneşi oyunlar oynadı bir süre* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 61).

Etraftakiler de ***dolanıp duran*** *Abdi Ağaya dikmişler gözlerini, ne söyleyecek diye bakınıp duruyorlardı* (Y. Kemal, İM, 100).

"Sakın haaaa!" ***deyip dururken*** *Recep Çavuşu yüzbaşı, kaskatı sırıtan Devriye Çavuşunun yüzü hemen karardı, sırıtması acımasızlaştı büsbütün* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ1G, 99).

– Koca be! Bu maşa başka maşa be! Ateş ister tutsun ***durup dururken*** *yerinde* (S. F. Abasıyanık, MK, 79).

Ocak başında oturmuş bir ihtiyarca kadın,
"Açız! açız!" diye feryâd eden çocuklarının,
Karıştırıp duruyorken *pişen nevâlesini;*
Çıkardı yuttuğu yaşlarda çırpınan sesini: (M. Â. Ersoy, S, 95).

Gel- Yardımcı Fiili İle :

629. *Gel-* yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri, esas fiildeki oluş ve kılışın alışkanlık hâlinde sürmekte bulunduğunu gösterir. Esas fiil -(*y*)*A* zarf-fiil yapısındadır. Ancak yardımcı fiilin -(*y*)*Ip* zarf-fiilinden sonra geldiği de olur: *alagel-, arayagel-, çekegel-okunagel-, okunup gel-, olagel- , süregel- , sürüp gel-, yazılagel-, yapagel-, yürütegel-* gibi.

Gel- yardımcı fiilinin hangi türdeki esas fiillerden sonra gelebileceği biraz da yardımcı fiil ile esas fiil arasındaki anlam ilişkisine bağlıdır:

Muhakkak ki Beyazıd 'ın çınarı, yangın söndürmekten ziyade, zamanın beden eğlencelerinden, iddialı zevk ve gösterişlerinden, çoğu da çapul alışkanlığından doğan tulumbacılığın çeşitli rekabet sahnelerine ***şahit olagelmiştir***. (S. Ayverdi, İG, 48)

Mesele bundan, bugünden ibaret olsaydı ancak kuvveti kamçılanır, kavga iştiyakı körüklenirdi. Nitekim öyle de ***olagelmişti***. (T. Buğra, KA, 144)

Üreme ve devam kanunundan hisselenen tabîat gibi, cem'iyetleri de içine alan aynı itici ve sürükleyici buyruk(...), babalarının kanlarını devam ettiren, fakat mânevî mirascıları olmayan evlâdlar, dedelerinin isimleriyle övünen, fakat onların tutum ve kıvamlarından haberli bulunmayan torunlar, cedlerinin durağında yaşayan, fakat fikirde ve fiilde onlarla her türlü bağlantıyı kaybedip soysuzlaşan garibelere istihâle ede ede, azametle ***yuvarlanagelen*** *cemiyet dalgası, nihâyet kupkuru bir sâhile tos vurarak yayıldı kaldı* (S. Ayverdi, İG, 9).

Bu asırlar ve asırlardan beri böyle ***olagelmişti*** (T. Buğra, KA, 201).

Şimdiye kadar kazançlı kazançsız birtakım işler yaparak bugünlere ***uzanageldik***. *Bundan sonra ne olur, bilemeyiz.*

629.1. *Gel-* yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiilleri bir ad, bir sıfat ve bir zarf gibi de kullanılır:

Böyle bir duruma ***ulaşagelmek*** *kolay değildir.*

Alışmak istiyordu bu sözlere Semiha; kötülük görmüyordu, seviyordu üstelik, ne var ki çocukluğundan beri ***süregelmiş*** *alışkanlıklar beyninde bir noktaya basıyordu sebepsiz yere, yüreğine çekinmeler, tedirgin duygular gönderiyordu; ürkek tavşanların kaçamağında bakıyor, istemediği heyecanların çağlayanlaşmasından çekiniyordu: "Ben?. Ellerim.. benim ellerim?" dedi o durumda ellerine baktı nedense* (M. N. Sepetçioğlu, ... VÇ3D, 249-250).

Kuralları saydı; bence en mühimi okulun dış dünyadan ve bir öğrencinin diğer öğrenciden tecrit edilmesi. Dış dünya ile teması ve ilgiyi kesmek, ***alışageldik*** *bir olay* (E. Işınsu, ÇB, 313).

Sarhoşluğun etkisiyle artık ***sürüp gelen*** *sakınma gücünü pek kendinde bulamıyordu* (H. R. Gürpınar, N, 69).

Onun hastalığı ***süregeldikçe*** *iş hayatında verimli olması güç.* vb.

Aynı şekil yapısında olan ve "bir oluş ve kılışın beklenmedik biçimde gerçekleştiğini" gösteren *çıkagel-*'te birleşiği de gramerlerimizde genellikle süreklilik fiilleri içine alınmıştır. Bizce bu şekil bir istisna olarak kabul edilmeli ve bu gruba sokulmalıdır. Çünkü *çıkagel-*, te asıl anlam aynı kuruluştaki öteki tasvir fiillerinde olduğu gibi birinci fiilde değil, aksine, yardımcı fiil durumundaki ikinci fiilde yani *gelmek* yardımcı fiilindedir:

Mor tepelerin ardında kaybolur. Ondan sonra da bir yerlerden ***çıkagelir*** (S. Çokum, AB, 50).

Günlerden bir gün, tek başına, batağı yırtıp ***çıkagelmiş****, haftasında Demircan'a bağlanmıştı* (K. Tahir, DA, 112). gibi.

Kal- Yardımcı Fiili İle :

630. *Kal-* yardımcı fiili ile kurulan süreklilik fiilleri, genellikle durum bildiren esas fiillerdeki oluşun, hareketsiz olarak sürmekte olduğunu gösterir: *bakakal-*, *çakılakal-*, *durakal-*, *donakal-*, *kalakal-*, *oturakal-*, *şaşakal-*, *uyuyakal-*, *yığılakal-* gibi.

Çok bol kullanılan bu süreklilik fiilleri, bütün zamanlarda çekime girebilirler. Olumsuz biçimlerinde *-mA- olumsuzluk* eki yardımcı fiilden sonra gelir:

Böyle söyleyip yanımdan ayrıldı. Ağzım açık ***bakakaldım*** *arkasından, vay Fatma! Çekeceğin var elimden!* (E. Işınsu, ÇB, 201).

Karşısında parlayan minimini siyah gözlere ***bakakaldı*** (Ö. Seyfettin, BL, 88).

Patriyat Ömer bir başka dille konuşulmuş gibi ***bakakalmıştı*** (K. Tahir, YS, 106).

Bazıları da var ki büyük mahkûmiyetini zaviyelerine sığdırmak için, hayretle kavsini açan kaşlar altında, büyüyor, katılaşıyor, aptallaşıyor, kırpışmıyor, gözlerini yakalayan yapışkan bir parıltıyla yüzüne ***bakakalıyorlar*** (P. Safa, DHK, 119).

Güneş, sarı pirinç maddenin üzerinde ***donakalmıştı*** (S. F. Abasıyanık, SS, 13).

Albert bir daha yürürken üzerine kapı çalındı, ***durakaldı****, korktu: "İşte... geldiler bile"* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ3D, 89).

Burnuma doğru tutulan şu dört köşe hamur parçasına baktım, şekerli de olmalıydı.. ağzım sulandı, çıldırdım.. Kapıp kaçmak! başka türlüsü olabilmez, kap.. Ve ***durakaldım*** *öyle, yutkundum:*

– Hayır.. dedim.. aç değilim! (E. Işınsu, ÇB, 182).

Babası şaşkındı şimdi. Eliyle çenesini kavrayıp, öylece ***düşüne kaldı*** (S. Çokum, AB, 16).

Kalakalmıştık*, Fatma'ya göz attım; o, uzakta hâlâ takla atan Mehmet Ali'ye bakıyordu, yüzünde bir hayranlık mı vardı, ne* (E. Işınsu, ÇB, 55).

Kâmil Bey, yarı karanlık yer altı odasını birden doldurup soluklarını kesen umutsuz yalnızlığın ortasında ***kalakalmıştı*** (K. Tahir, EŞİ, 446).

Elimde kâğıt ve zarf ne kadar ***oturakaldım****, bilmiyorum. Boğazım kurumuş, göz pınarlarım fena halde yanıyordu* (E. Işınsu, ÇB, 238).

Loğusa, kocasının yardım elinden içtiği bir avuç suyun kurtarıcı etkisine ***şaşakaldı*** (H. R. Gürpınar, N, 112).

"Üzerine güneş vurmuş üzüm tanesi kehribar gibidir uşaam, sarı-yeşil ışıldar... Ve alıp götürdükleri zaman, aklın ***takılakalır*** *o bir üzüm tanesine"* (E. Işınsu, ÇB, 267).

Ve bu bakışın soğuk parıltısı, bir kere karşılaştıktan sonra beni de bırakmadığı için ben de ***uyuyakalırdım*** (A. H. Tanpınar, AER, 164).

O sırada nöbette bulunan Emsal ile Hayriye birer yana kıvrılarak ***uyuyakalmışlardı*** (H. R. Gürpınar, N, 117).

Bizimki "Hayrola?" dedi ve de İtburnundaki şeyh Edebali tekkesine, Balkızı istemek için, ikinci kez, Osman Beyin dünürlüğüne gideceğini duymasıyla kafasına balyoz yemiş gibi dili dişi kitlenip ***yığılakaldı*** (K. Tahir, DA, 255).

Şimdi buraya ***yığılakalacağım*** (H. R. Gürpınar, N, 131). vb.

630.1. *-a kal-* tasvir fiilinin mastar ve sıfat-fiil ekleri ile genişletilen bir ad ve sıfat olarak kullanılışı da yaygındır:

Kalabalık arasında ***sıkışakalmak*** *istemiyorsan, bu gün sokağa çıkma.*

Akşam karanlığı çöküp de ancak yatsıya kadar Tiryaki Çarşısı 'nın kahvelerinde yârenlik eden civar halkı bir kere evlerine dağıldı mı, mektepleri, medreseleri, camileri, mescitleri, dükkânları, evleri ile koca Süleymaniye soyunmaya vakit bulamadan ***uyuyakalan*** *yorgun bir han yolcusu gibi, gözlerini yumar ve gökyüzü, İstanbul'un diğer semtlerini olduğu gibi, burayı da yıldızdan gözler ile derin derin seyre dalardı* (S. Ayverdi, İG, 61).

Eğer hâlâ İstanbul'un köşe bucak pazarlarında, çarşılarında, bedestenlerinde, bir zamanın o muhteşem medeniyetinden izler, eserler olduğu gibi, gene o devirlerin derûnî güzelliklerine de şurada burada rast gelmek mümkünse, bu, köhne bir ihtiyarın gençliğinden ***artakalan*** *tek güzellik çizgisi, yanmış bir kâşânenin ateşe gelmemiş bir köşeciği, harâp olmuş bir âbidenin ayakta kalmış tek sütunu gibi, zavallı bâkıyelerdir* (S. Ayverdi, İG, 9).

İnsanların oturdukları yerde büyük ter taneleri döktükleri, ağırlık basıp ***uyuyakaldıkları****, yürüyemeyip hemen bir duvara , bir ağaca dayanıp on metreden ötesi gözükmeyen deniz kenarlarına* ***bakakaldıkları*** *oluyordu* (S. F. Abasıyanık, MK, 68). vb.

630.2. *Kal-* yardımcı fiilinin, esas fiilin *-Ip* zarf-fiil şekli ile oluşturduğu süreklilik fiilleri de vardır. İşlev bakımından *-a kal-* biçimine paralel bir özellik taşır:

Kubbeleriyle varlığını duyurma çabasında Eminönü'nden Bahçekapı'sına doğru bir atlı tramvay ***çakılıp kalmış****; çok, pek çok tenha ara sokaklarda kar ak ve kabarık, alabildiğine serilmişti; gökten, her savruluşunda, kucak dolusu dökülüyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 106).

Şu lâf beynime ***çakılıp kaldı****, evet buradan ayrıldıktan sonra belki Mehmet Ali'yi atlatıp kaçabilirim, bir köyümüze varsam, bir haini öğrensem...* (E. Işınsu, ÇB, 399).

Beyrutu, batmakta olan güneşin altında seyretti bir bakışta. Bir daha görebileceğini sanmaz bir duygu astımlı nefesine ***yapışıp kaldı****, orada tozlandı hemen.. tükürmek isteği geldi ciğerlerinden; onun yerine, geminin düdüğü kalkış acısında vınladı bir süre* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 236).

Yüzbaşı Ali Efendi Recep Çavuşu vurup devirebilirdi, yüreği öylesine kabarıyordu fakat kımıldamadan, ***donup kalmış****, dinliyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ1G, 237).

İşte bu ıztırap içinde (...) küçük bir oda içinde çırpınıp dururken, birdenbire sanki bir kıyamet kopuyormuş kadar büyük bir gürültü ile olduğu yerde ***mıhlanıp kalmıştı*** (A. H. Tanpınar, AER, 20).

Mayısların, haziranların, söğüt altlarının daüssılasında ***uyuşup kalmışlardı*** (S. F. Abasıyanık, MK, 85).

Bu arada: "Ah sağ kolum" diye hayıflandığı çok olmuştu. Bu noktada da ***takılıp kalacaktı*** (T. Buğra, KA, 128).

Zihnime bir durgunluk çökmüştü. "Akıbet" diyorum ne acayip bir sevinçle derin bir keder ortasında ***donup kalıyorum*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 130).

"Ne o Ali" dedi.

Burada ***uyuyup kalacaksın*** (Y. Kemal, İM, 106). vb.

Gör- Yardımcı Fiili İle:

631. Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında, esas fiile "sürekli bir çaba gösterme" işlevi katan bu tasvir fiili, yazı dilimizde olumlu biçimi ile çok seyrekleşmiş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Ancak, belirli bazı fiillerle kullanılır. Yine "sürekli bir çaba, istek ve rica" bildirir: *atlayagör-, ağlayagör-, isteyegör-, yalvaragör-* gibi:

Sen şimdi sabah keyfini ***süregör****, öbür işi daha sonra konuşuruz.*

Delikanlı ustasına ***yalvaragördü*** *ama yine izin alamadı.*

Adını söylediğin komşundan o ***isteyegördüğün*** *nakışı alabildin mi?* vb.

Buna karşılık bu birleşiklerdeki esas fiile *-mA-* olumsuzluk ekinin getirilmesi ile kurulan olumsuz biçimin kullanımı süregelmektedir. İşlev bakımından da "umulmadık, beklenmedik veya hoş olmayan bir sonucu" anlatır:

Allah insana yokluk ***vermeyegörsün****; çekilir şey değil!*

Bir kez ipin ucunu ***kaçırmayagör****; sonra her şey çığırından çıkar.*

Verilen işleri bir ***yapmayagör*** *de başına neler gelir anlarsın!*

Denizciler, fırtınalı havalarda denize ***açılmayagörsünler****, sonları Allah'a emanet*!

Hele bir hastalığa ***yakalanmayagör***!

Parçalandığını, aşağılandığını aklına bile getirmez, kendisinden istenileni, kendisine bağlanan umudu hatırlar, verir... ***Doymaya görsün****, elbet-verir*!.. *"Canım toprak", "Ana Toprak" falan filan gibi övgülerin yalnız alanlar tarafından, aldıkları sürece yapıldığını da bilmez, yahut bilmek istemez*! (E. Işınsu, ÇB, 7).

Hele bir nazarı ***düşmeyegörsün***!

Sarıçıyan, sevgilimi umutla bekleme zevkini bile elimden almıştı, kuşku insanın gönlüne ***düşmeye görsün***!.. (E. Işınsu, ÇB, 294).

– Ne bilirim ben, hiç düşünmem de, Mançeva rapor yazar her hafta, onu bilirim. Amaan , bir şeyin varlığındansa, korkusu daha beterdir, insan ***korkmaya görsün*** (E. Işınsu, ÇB, 380-381). vb.

Koy- (*ko-y-< ko-d-*) Yardımcı Fiili İle:

632. Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde canlı bir kullanışa sahip olan *koy-* tasvir fiili, yazı dilimizde kaybolmuş gibidir. Varlığını ancak *alakoy-*, *alıkoy-* gibi süreklilik işlevi körelmiş ya da başka bir gruba sokulabilecek bir birleşik fiil içinde sürdüregelmiştir. Yalnız, *dur-* tasvir fiiline koşut bir süreklilik işlevi yüklenmiş olan *koy-* tasvir fiili, Anadolu ağızlarından aktarılmış bir tür olarak bugün *bekleyekoy-*, *çalkalayakoy-*, *gidekoy-*, *yapakoy-*, *okuyakoy-* vb. şekillerde ve süreklilik işlevi ile daha çok konuşma dilinde yer almıştır:

Kara Abdi, Ahmet'i biraz arkada ***alakoyarak*** *, konuşmasına öyle devam etti* (S. F. Abasıyanık, SS, 61).

Demek Fahriye onu gece de ***alıkoydu*** (P. Safa, FH, 14).

Şarabı dikti, damağını şaklattı:

– Meraklanma arslan Beyim, ***doldurakodum*** *rezilleri zındana...* (K. Tahir, DA, 267).

Sen şurada azıcık ***bekleyekoy****, ben şimdi gelirim.*

Ev sahibi sandalyede ***oturakoyan*** *kadını birden tanıyamadı.*

Ben şu çamaşırı ***çalkalayakoyarken*** *sen de şu gazeteyi* ***okuyakoy***. vb.

Ç. Yaklaşma Fiilleri :

633. Esas fiilin *-A* zarf-fiil biçimi üzerine *yaz-* tasvir fiilinin getirilmesi ile kurulan yaklaşma fiilleri, Eski Türkçenin "yanılmak, hata etmek, günah işlemek" anlamlarındaki esas fiilinin zamanla sözlük anlamından kayarak bir tasvir fiiline dönüşmesi ile oluşmuştur. Bu yardımcı fiil, Türkiye Türkçesinde, esas fiildeki oluş ve kılışa "az kalsın gerçekleşecek olma, gerçekleşmeye çok yaklaşmış olma" gibi bir anlam inceliği katmaktadır. Ayrıca dolaylı yoldan, kaçınılması gereken bir durumu da anlatır.

Bu tasvir fiili yalnız görülen ve duyulan geçmiş zaman ekleri ile çekime girebilir. Olumsuzluk eki de almaz:

Sıcaktan ve susuzluktan ***bayılayazdı.***

Aceleciliğinden dolayı merdivenden ***düşeyazmış.***

Kızcağız üzüntüsünden ***ağlayayazdı.***

Masanın üstündeki vazo rüzgârdan devriliverdi ve ***kırılayazdı.***

vb.

Bugün *yaz-* tasvir fiilinin kullanılmadığı yerlerde, bu anlam ve işlev inceliği "az kalsın", "nerdeyse" gibi zarflarla da karşılanabilmektedir:

Az kalsın *düşecekti.*

Neredeyse *yıkılıyordu.* gibi.

D. Uzaklaşma Fiilleri:

634. *Git-* yardımcı fiili ile kurulan uzaklaşma fiilleri, esas fiildeki bir oluş ve kılışın "uzaklaştığını" gösteren tasvir fiilleridir.

Bu tasvir fiilinin, *-(y)-A* zarf-fiilinden sonra *git-* yardımcı fiili alarak oluşturulmuş *eyliğe kemlik olagelmiş* ***olagider***, *söylenegider*, *kovagitti* gibi bir iki örneğine dayanarak, bazı gramerlerimiz bunu da süreklilik fiilleri arasına katmışlardır.[421] Bizce bu şekiller Türkiye Türkçesine değil, alınma yerlerinde de belirtildiği üzere Eski Anadolu Türkçesine özgü şekillerdir. Bugün görülen birkaç örnek de o dönemden uzanagelmiş kalıntılardır.

---

[421] Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, § 827; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 281; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, § 259 A/c.

Bugün Türkiye Türkçesinde *-(y)-A git-* tasvir fiili kullanıştan düşmüş ve yerini daha yeni bir şekil olan *-Ip git-* tasvir fiiline bırakmıştır. Bu tür, yukarıda belirtildiği ve *git-* yardımcı fiilindeki tasvir anlamının da gerekli kıldığı şekilde, esas fiildeki oluş ve kılışta uzaklaşmanın ağır bastığı bir birleşik fiildir: *dalıp git-*, *kaybolup git-*, *sönüp git-*, *kavrulup git-* gibi. Ancak, *sürüp git-* birleşiğinde uzaklaşma yanında bir süreklilik işlevinin varlığını da belirtmek gerekir:

Çöker bir dûd-ı mâtem titreyen kandîl-i târından:

***Sönüp gitmiş** ocaklar yükselir gûyâ gubârından* (M. Â. Ersoy, S, 381).[422]

*Ben böyle düşünürken **dalıp gitmişim*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 132).

*Yavaş yavaş Niko, Salih'in erkek yapısına hayran olmaya başlamış, Salih de ondaki kız çocukluğu güzelliğine bağlanmıştı. Bu hep böylece **sürüp gitti*** (T. Buğra, KA, 9).

*Büyük bir kalabalık arasında tozdan dumandan ortalığın görünmediği o gün, yüzlerce darbuka sesiyle türbeye doğru, kurulu aş çadırlarına doğru **akıp gideceklerdi*** (S. Çokum, AB, 37).

*Açlık, uykusuzluk, kızgın güneş, kum fırtınaları ve ölümle bir daha bir daha belki bin defa penceleşmeler **kavurup gitmişti** de, iyiyim diyordu* (T. Buğra, KA, 14).

*O zamanlarda, ezelî eskilik-yenilik davası bir de kayık veya sandal taraftarlığı şeklinde **sürüp gidiyordu*** (A. Ş. Hisar, BM, 90).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, bütün zaman ekleri ile çekime girebilen bu tasvir fiilinin olumsuz çekimlerinde *-mA* olumsuzluk eki yardımcı fiilden sonra getirilir: *akıp gitmeyecekti*, *sürüp gitmemişti* vb. Tıpkı öteki tasvir fiilleri gibi. Ad, sıfat ve zarf olarak da kullanılabilmektedir:

*Yusuf şimdi bir yağmur bulutu olmak istiyor. Ya da bir su damlası... Pencerenin kıyısında bir yerde **kaybolup gitmek**...* (S. Çokum, AB, 202).

*Senelerden beri **sürünüp giden** bu davadan ümidi kesmiştim* (R. N. Güntekin, D, 117).

---

[422] Beyit "sönük sönük titreyen kandilinden etrafa matem izleri yağıyor; alanını kaplayan tozlar içinden sönüp gitmiş ocaklar yükseliyor" anlamındadır.

Koca tren yanlarından ***geçip giderken*** *anlayabilmişlerdi* (S. Çokum, AB, 17). vb.

Yer yer *-Ip git-* yerine geniş zaman sıfat-fiilli *-r git-*, *-Ar git-* şeklinin kullanıldığı da görülür:

İşte bu yol, kıvrımlarda ***uzar gider*** (S. Çokum, AB, 43).

Eskiden buralardan bezgin sırtında torbasıyla yaşlı bir adam ***geçer giderdi.***

Namaza durdu mu hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. *Ben artık kılınca âzâde,*
Ne âşıkane koşardım hasırlar üstünde, (M. Â. Ersoy, S, 8). vb.

635. Eski Türkçe gibi Eski Anadolu Türkçesinde de daha işlek ve çeşitli olan tasvir fiillerinin bazı türleri, Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme süreci içinde, gittikçe işlekliğini kaybederek körleşmiş veya daha değişik bir biçimde süregelmiştir. Söz gelişi Yunus Emre'de ve Dede Korkut'ta güzel örneklerini bulabildiğimiz *gidevar-* "gitmekte devam etmek", *sayavar-* "saymakta devam etmek", *çıkavar-* "çıkmakta devam etmek" birleşiklerindeki *var-* yardımcı fiili bunlardan biridir. Aynı durum "bir oluş ve kılışın aşağıya doğru hareketini" gösteren *düş-* (*yata düş-*, *yıldır-ı-y-u-düş-* "yıldırım saçmak", *basa düşmek*), "bir oluşun sür'atini" gösteren *geç-* (*ötegeç-*), "yapana yönelmiş bir hareketi" gösteren *getür-* (*çıkarugetür-*) ve "bir oluş ve kılışın başladığını" gösteren *tut-*, *dut-* (*saklayudut-*) tasvir fiilleri için de söz konusudur.[423]

Bir sürekliliği gösteren *yürü-* ve *yat-* tasvir fiilleri ise *alıp yürü-* "ilerlemek, gelişmek", *almış yürümüş*, *düşünüp yatmak* "sürekli olarak düşünmek", *okuyup yat-* gibi belirli bir iki anlatımda kalmıştır:

– Edecek yok, çocuk artık yola girmiş, gidiyor!
Sol taraftan rienin zirvesi tekmil çürümüş;
Hastalık seyr-i tabiisini ***almış yürümüş.***
Böyle kuzguncuk kuşu gibi ***düşünüp yatma.*** vb.

düş- ve *tut-* tasvir fiilleri de *uykuya düş-* "sürekli uyumak, sürekli uyumak istemek", *gideceği tut-*, *güleceği tut-*, *bakacağı tut-* örneklerinde görüldüğü gibi birinci ögesi ad olan veya adlaşmış bulunan biçimlere dönüşmüştür.

---

[423] Örnekler için Gabain, "Die Verbalkompositionen im Türkischen", s. 21 ve öt'e bk.

Belirleyici Birleşik Fiiller:

636. A. von Gabain'in Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi için *Modal yardımcı fiiller* (modales Hilfsverb)[424] başlığı altında incelediği birleşik fiiller de, ET. *bol-u sakın-* "olmayı düşünmek", *tıd-a katıglan-* "engellemeye çalışmak", *ıd-u yara-*"göndermeye yaramak", EAT. *yuyun-u başla-* "yıkanmaya başlamak", *iste-y-ü git-* "rica için gitmek", *otar-ı git-* "otlatmaya gitmek" örneklerinde de görüldüğü üzere, asıl anlam, yukarıki paragraflarda ele alınan tasvir fiillerinde olduğu gibi birinci fiilde değil, ikinci fiildedir. Birinci fiil ikinci fiildeki anlamı belirleyen bir zarf görevindedir.

Tahsin Banguoğlu'nun da *yarı tasvir fiilleri*[425] terimi ile karşıladığı bu tip birleşikler, Türkiye Türkçesinde *çıkagel-* "ansızın gelmek", *alakoy-, alıkoy-* "bırakmamak, tutup koymak", *okumaya başla-, dolaşmaya başla-, yemeğe çalış-, dikmeye kalk-* gibi birkaç örnekten ibaret kalmıştır. Görüldüğü üzere son örneklerde de birinci fiil bir zarf-fiil olmaktan çıkarak adlaşmış bulunmaktadır:

Buzlu suyun bu hastalığım için pek tehlikeli olduğunu bir hekim ileri sürse, karşımda göreceğim dolu bardağa el uzatmaktan beni ***alıkoyamazlar*** *"engelleyemezler"* (H. R. Gürpınar, N, 123).

Bu çocuğu burada bir akşam daha kim ***alıkoyarsa*** *asarım anladın mı?* (H. E. Adıvar, AG, 95).

Bahçedeki kavakların arkası ***ağarmaya başladı*** (Ç. Altan, BYİ, 112).

Birçokları önlerindeki bloknotlara Karagöz resimleri ***yapmağa****, kargacık burgacıklar* ***çizmeğe başladılar*** (M. Ş. Esendal, EOY, 83).

---

[424] *Alttürkische Grammatik,* § 249; "Die Verbalkompositionen im Türkischen", s. 11-12, 24-25.
Gabain, yukarıdaki makalesinde, Marouzeau'nun bunları yarı yardımcı fiiller (semi-auxillaire) olarak adlandırmasını yerinde bulmamıştır. *Modal* teriminin de uygun olmadığını belirtmekle birlikte, daha uygun bir terim bulununcaya kadar kullanacağını belirtmiştir.

[425] *Türkçenin Grameri,* § 414. Biz bu gruba giren birleşiklerde, yarı tasvir niteliğinde bir oluş ve kılışın bulunmadığını, birleşikteki birinci fiilin, ikinci fiildeki oluş ve kılışı belirleyici bir zarf görevi yüklendiğini dikkate alarak, *belirleyici tasvir fiilleri* terimini kullandık. *Modal yardımcı fiiller* de aşağı yukarı bu anlamı vermektedir.

Kanı alev olmuş damarlarında ***dolaşmaya başlamıştı*** (O. Kemal, HÇ, 193).

Kimimiz eti eline almış ***ısırmaya çalışıyorduk*** (Ç. Altan, BYİ, 101).

Yanındaki ile hareketli bir sohbete ***dalmış görünmeyi*** *tercih etti* (R. H. Karay, S, 132).

Fatih'in yıktığı istavrozu yeniden ***dikmeye kalkarlar*** (Ç. Altan, BYİ, 18).

Bir de olayın öbür yüzü var, şu maddî acıya dayanan işkenceler, şaşkın kafaların derlenip toparlanmasına yardımcı oluyor, ruhların karanlık köşelerine ***sinmiş kalmış*** "sinip kalmış anlamıyla" *başıboş, hedefsiz kin ve nefret kırıntıları birleşip, şuur üstüne çıkıyor... güçlenip hedef tayin ediyor* (E. Işınsu, ÇB, 191-192). vb.

İkili Birleşik Fiiller[426]:

637. İkili birleşik fiiller, iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşmuştur. *alıp ver-, atıp tut-, dolup taş-, döküp saç-, düşüp kalk-, gidip gel-, bilip bilme-, kasıp kavur-, sayıp dök-, silip süpür-, yatıp uyu-* gibi anlamca birbirine yakın veya zıt fiillerin oluşturduğu bu birleşiklerde, birinci fiil genellikle *-Ip* zarf-fiili yapısındadır. Birinci fiilin bir zarf-fiil yapısında oluşu, onu ikinci fiile bir bağlaç özelliği ile bağlamıştır. Çekime giren fiil ikinci fiildir. Anlam bakımından birleşiği oluşturan her iki fiil de bir bağlaçla birbirine bağlanmış gibi az çok kendi anlamlarını sürdürdükleri hâlde, anlam kaynaşması yoluyla her iki anlamı birden içeren özel birer anlam da kazanmışlardır. Yani, her iki esas fiil de birbirini tasvir etmektedir. Söz gelişi *döküp saçmak*'ta hem "dökmeyi" hem de "saçmayı" içine alan tek bir kılış söz konusudur. Bu tür birleşikleri ikili tasvir fiilleri diye adlandırmamızın sebebi de budur:

Sevinme hâlini bir görmeliydi yavruların!

Durup oturmadılar *hiç, dedim:" Yarın, bütün gün oynayınız..."* (M. Â. Ersoy, S, 148).

---

[426] Banguoğlu, bunu da *yarı tasvir fiilleri* içine almıştır. Bizce bu gruptakiler, Banguoğlu'nun *yarı tasvir fiilleri* grubunda verdiği *çıkagel-, alıkoy-* gibi şekillerden çok farklıdır. Bu nedenle, biz farklı bir terimle ve ayrı bir tür olarak vermeyi uygun bulduk.

Tehlikeli bir yolmuş. Çünkü (...) düşman yalnız İzmir'de ***çoğunup otururken*** *Kemal Paşanın ettiklerine kızıp, daha ileriye varmış* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 36).

Siyaset tutkusu, konuşma zevkini hocanın kuzusuna döndürdü. ***Eveleyip geveliyoruz*** *ama karnımızı pek doyuramıyor* (Ç. Altan, BYİ, 101).

O sıralarda koridorlarda dolaşarak usulca sınıfları denetleyen müdür, ayyuka çıkan gürültüyü duyunca, sınıfın koridora bakan geniş camlarının önüne ***gelip dikilmiş*** (Ç. Altan, BYİ, 9).

Türk Konsolosluğuna da ***gidip gelmeleri*** *olmuş* (E. Işınsu, ÇB, 105).

Dereboyu mahallesi halkı, canıyla uğraşırken zaten kav gibi kendinden yanmaya bahane arıyan eski mahallede çıkan bir yangın, kavakların bir büyük kısmı da dahil olarak burasını baştan aşağı ***silip süpürmüştür*** (R. N. Güntekin, KY, 99).

İkili tasvir fiillerinde *bakar gelir, kalkar yürür, çıkar gider* gibi birinci fiilin geniş zaman sıfat-fiili yapısında olduğu şekiller de vardır:

Eğer beni burada barındırmazlarsa ***çıkar giderim****, dedi.*

– Haydi kollektife gidelim.. dedi. "Sen mi Stefan, yoksa ben mi! Bir ucu ölüm olsa, yine ***kalkar yürürüm****!" Böyle düşündüm, ne basit bir iddiaydı, o an için dünyanın en önemli meselesi göründü bana* (E. Işınsu, ÇB, 182).

Mahmut Necmettin bunu Türkiye'ye bildirdi, işte bu sebepten, şimdi onu saklıyor kâfirler, asacaklarmış, asamazlar! Bagriyanof 'a ***gider söyleriz****, o bulur kolayını* (E. Işınsu, ÇB, 212). vb.

Bunlar yanında *gitti geldi, baktı gördü, yaktı yıktı, verdi veriştirdi, gitmiş gelmiş, yıkmış yummuş, vermiş veriştirmiş* gibi birinci fiilin ikinci fiile koşut olarak geçmiş zaman çekimine girdiği örnekler de vardır:

İvanof'un bakışları, Georgief'e ***gitti geldi****:*

– Güvenilir bir kaynaktan geldi bu rapor.. dedi (E. Işınsu, ÇB, 158-159).

Arkadaşların sanırım hiçbiri ne olduğunu anlayamamıştı. "Her halde Rıza ağabeyi bekleyeceğiz, baksana adam Ahmet'i de ***çekti götürdü****" diye düşündüm* (E. Işınsu, ÇB, 147).

– İşiniz yok mu sizin?

– *Var kollektifde, bu yüzden bekliyoruz yoldaş Karova'yı.*

Adam cevap vermedi, ***yürüdü gitti*** (E. Işınsu, ÇB, 130).

Toprak bereketli, yeni filizler boy vermede.. ancak bütün ne idi, ne oldu.. nereye varacak: .. Mânâ gülünün kaç yaprağı, kıralın, nazilerin ve komünistlerin darbeleriyle ***uçtu gitti*** (E. Işınsu, ÇB, 128).

Elektrik kontağından çıkan yangın her tarafı ***yakmış yıkmış****, harabeye çevirmiş.* vb.

geldi gelecek, gitti gidecek, oldu olacak, öldü ölecek kalıbındaki ikili tasvir fiillerinde de bir oluşun gerçekleşmeye çok yaklaştığını gösteren bir özellik vardır. Bu özellik *düşeyaz-, öleyaz-* vb. tasvir fiillerine yaklaşırsa da onlarda olay gerçekleşmeye yaklaşmış ancak gerçekleşmemiştir. *Geldi gelecek* türündeki tasvir fiillerinde ise oluş en kısa zamanda gerçekleşecektir.

Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller

638. Dilimiz anlam kaymasına uğrayarak kaynaşıp kalıplaşmış birleşik fiiller açısından çok zengindir. Dildeki sayıları altı binin üstündedir. Taşıdıkları özel anlamlar ile söz varlığımıza büyük bir zenginlik katmışlardır. Ama, ne yazık ki gramerlerimizde bu konu genellikle ya hiç ele alınmamış ya "birleşik fiiller" başlığı altında öteki birleşik fiiller ile bir arada örneklendirilmiş yahut da sınıflandırmada yer verildiği hâlde,[427] açıklamalar bir iki cümle ile geçiştirilmiş; konunun niteliğine uygun bir tahlil ve değerlendirme yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu konu üzerinde şimdiye kadar yayımlanmamış bir iki çalışma dışında derinlemesine araştırma ve incelemeler yapılmış değildir. Bu yüzden de gramerlerde konu ile ilgili bir boşluk kendini göstermiştir.

Anlam kaymasına uğramış birleşik fiiller, gramer yapıları bakımından öteki birleşik fiillerden ayrılan bazı özellikler taşır. Bunların belirli şekil kalıpları vardır. Yüzyıllar boyunca şekilden anlama uzanan özel nitelikte birer değişme sürecinden geçmişlerdir.

---

[427] 1. Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 282; Dizdaroğlu, *Türkçede Fiiller*, s. 36; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, s. 244; Gencan, *Dilbilgisi* (1971), s. 267, 286/4; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s. 310-314'e bk.

Onların bu özelliklerini şekil yapılarından başlayarak açıklamaya çalışalım:

Anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğramış birleşik fiiller, şekilce, bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak, onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi bir ad grubu hâlinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir. Bu özelliği dolayısıyla, fiilden önce gelen ad ögesi, fiile bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Ayrıca, fiilden önceki ad ögesi birden fazla da olabilmektedir. İşte böyle bir birleşme şeklinin verdiği esneklik, birleşiği benzetmeler, mecazlı kullanışlar veya somutlaştırma yolu ile anlam kaymasına elverişli duruma getirmiştir.

Anlam kayması yoluyla oluşmuş bulunan birleşik fiiller, fiilden önce gelen ad ögelerinin sayısına göre:

I. Tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller,
II. İki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller,
III. Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller

olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Bunlardan her birinin alt grupları da birleşiğin ad ögesi ile fiil ögesi arasındaki birleşme özelliklerine bakılarak şöyle bir sınıflandırmadan geçirilebilir:

I. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

638.1. ***Özne+fiil*** **bağlantısı ile birleşenler:** Bu alt gruptaki birleşiklerde fiilden önce gelen ad veya ad grubu fiile ya yalın hâlde ya da iyelik eki alarak bağlanmıştır. Bu durumda, birleşik fiil içindeki ad veya ad grubu fiilin öznesi gibidir: *Karın acık- (karnı acık-), ders al-* "ibret almak", *ilham al-* "bir şeyden esinlenmek", *bet beniz at-* "korkudan, heyecandan benzi sararmak", *göz at-* "şöyle bir bakmak, üstünkörü bakmak", *surat as-* "somurtarak kızgınlığını belli etmek", *kafası bozul-* "öfkelenmek, hiddetlenmek", *eli ayağı çözül-* "güçsüz kalmak, dermansız kalmak", *dili dolan-* "sözleri karıştırmak, yanlış söylemek", *gözü dön-* "öfkeyle ne yaptığını bilmez duruma gelmek", *içi geç-* "istemeden uyuyuvermek", *beti benzi at-* "korku veya heyecandan benzi sararmak, çok korkmak", *kanat ger-* "birini himayesine almak", *yüreği hopla-* "çok korkmak, heyecanlanmak", *uykusu kaç-* "uyuyamamak", *canı yan-* "acı duymak, acı çekmek":

Ne imiş ***karınları acıkmış*** (E. Işınsu, KDA, 138).

Vahşî cenk çığlıkları atarak birbirlerine saldıranlar, onun husumet duvarlarını yıkan büyük şahsından ve anlayışından ***ders almalıdırlar*** (C. Meriç, BÜ, 251).

Anadolu geçirdiği tecrübelerle yıkılmamış, sadece ***ders almıştı*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 80 ÖTS, 1 / 631).

Hikâye ve roman yazarlarının bazı olaylardan ***ilham aldıkları*** *da bilinmektedir.*

Ortasında kocaman bir ateş yanan düzlüğe çıkınca ***beti benzi atmış****, boğazı kurumuştu* (K. Tahir, DA, 298).

Önüne konan yazıya şöyle bir ***göz attıktan*** *sonra, kendi düşüncesini açıklamaya başladı. Kasılarak ve bıyığı altından gülerek dinleyip dururken* ***suratını astı*** (K. Tahir, DA, 267).

Kendisine yöneltilen haksız küfürler karşısında adamın gittikçe ***kafası bozuluyordu****.*

Bayram az önce atlatmış olduğunu kesinlikle bilemediği bir kazanın yüküyle ***eli ayağı çözülmüş****, önünde bekleşen araçları tek tek ayırt edemiyor* (A. Ağaoğlu, FİG, 101).

Karşılaştığı bu korkunç olay karşısında ***dili dolanmış****, ne söyleyeceğini bilemez olmuştu. Oysa hiç uykusu yoktu, gözlerini kapatıyor, içi geçiyor...* (E. Işınsu, S, 273).

Balkız'ı, şuncacıktan kucağında büyütmüş, kazasına belâsına bunca yıl ***kanat germişti*** (K. Tahir, DA, 167).

Bu ihtiraslı yolculuğu düşünürken şimdiden bütün varlığımı tatlı bir mutluluk havası sarıyor. Damarlarımdaki kan tazeleniyor. ***Yüreğim hoplamağa*** *başlıyor ve başıma bir ilkbahar gecesinin serinliği geliyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 108; ÖTS, 2 / 1278).

Giray'ın ***uykusu*** *iyice* ***kaçmıştı*** (S. Çokum, HG, 33).

Fehmi Gülmez kendi kendine konuştuğunu anladı. O zaman ***canı yanmış*** *gibi yüzünü buruşturdu* (T. Yücel, PSBG, 179). vb.

638.2. ***Nesne+fiil*** **bağlantısı ile birleşenler:** Bu alt grupta fiilden önceki ad veya ad grubu, fiile bir nesne bağlantısı ile bağlanmıştır: *can at-* "çok istemek, hemen gerçekleşmesini istemek", *bayrak aç-* "bir ülküye gönül vererek çalışmak", *iç aç-, kucak aç-* "korumak, himayesine almak", *mendil aç-* "dilenmek, yardım beklemek", *savaş aç-, akıl al-, boyunun ölçüsünü al-* "kendi yeter-

sizliğini anlamak, beklenen ilgiyi görememek", *gönül al-* "sevindirmek, bir kusuru düzeltmek için nazik davranmak, tatlı söz söylemek", *yakışık al-* "yerinde olmak, uygun düşmek", *kazık at-* "aldatmak, kazıklamak, değerinden fazlaya satmak", *şafak at-* "1. Gün ağarmak 2. Birden önemli bir durumla karşı karşıya olduğunu anlamak", *işin aslını astarını anla-* "bir şeyin esasını, aslını öğrenmek", *sinek avla-* "işsiz güçsüz olmak", *bel bağla-* "güvenmek, dayanmak", *parmak bas-* "bir konu üzerine dikkat çekmek", *pabuç bırak-* "taviz vermek", *diş bile-* "öç almak için fırsat beklemek", *yüz bul-* "gerekli ilgi ve yakınlık görmek", *boyun bük-* "üzülmek, mahzun olmak", *çene çal-* "gevezelik etmek", *acı çek-, yüz çevir-* "gösterdiği ilgiyi kesmek", *çam devir-* "pot kırmak, kırıcı söz söylemek", *göz dik-* "bir şeyi ele geçirme isteğine kapılmak", *ayak dire-* "bir düşünceyi sonuna kadar sürdürmek, kendi düşüncesinde ısrar etmek", *diş geçir-* "istediğini zorla yaptırmak", *hüküm giy-* "mahkemece cezalandırılmak", *baş göster-* "belirmek, ortaya çıkmak", *gönül kaptır-* "kafasını ve gönlünü bir şeye vermiş olmak", *at oynat-* "keyfince davranmak", *diş sık-* "tahammül etmek, sabretmek, katlanmak", *kafayı tak-* "kafasını sürekli olarak bir düşünce ile meşgul etmek, saplantı hâlinde bir şeyi düşünmek", *dikiş tuttur-* "bir yerde, bir işte kendisini benimsetmek, uzun süre kalabilmek", *söz ver-, can yak-* "birine zarar vermek", *dilini yut-* "konuşamaz duruma gelmek, hayretten donakalmak", *hapı yut-* "kötü bir duruma düşmek" vb. Bunlar yanında *aç ağzını yum gözünü* örneğinde görüldüğü gibi, fiilin nesneden önce geldiği yerler de vardır.

Bayram, onunla yeniden baş başa kalmaya, onun dostluğunu, güvenini yeniden kazanmaya ***can atıyor*** (A. Ağaoğlu, FİG, 192).

Onun yakınlarından ikide bir borç para istemesi dilencinin ***mendil açmasından*** *farksız gibiydi.*

Bir de biz ***boyumuzun ölçüsünü alalım*** (Y. Kemal, ÇE, 208).

Maddî yardımda bulunup ***gönlünü alayım*** *dedim* (E. Işınsu, KDA, 61).

Ben bu sakat, keçe kafalı hâlimle memleket için çırpınıp dururken senin gayret göstermen ***yakışık alır*** *mı*? (T. Buğra, KA, 311).

Bir de baktım ki satıcı bana tatlı dil dökerek ***kazık atmaya*** *çalışıyor.*

Delikanlıda ***şafak atmıştı*** (Y. Kemal, ÇE, 177).

Kış aylarında köy kahvelerinde ***sinek avlıyoruz.***

Ne yârdan geçilir, ne serden; / Korkuyorum bu gecelerden / ***Bel bağladığım*** *tepelerden / Gün doğmayabilir bir daha*" (C. S. Tarancı, S, 24).

Bugünkü konuşmamda yıllardır üzerinde durulan ve tartışılagelen bir konuya ***parmak basmak*** *istiyorum.*

Bende eksik eteğe ***pabuç bırakacak*** *surat var mı be*! (H. Taner, KAD, 61).

Ali Kemal'e de bermutat ***diş biliyordu****, sövüyordu* (Y. K. Beyatlı, TS I / 384).

Kalemiyle yaşamak istemiş, matbuattan ***yüz bulamamış*** (C. Meriç, BÜ, 318).

Fakirlikti ***boyunlarını büken****, çünkü mütareke yıllarıydı* (T. Buğra, KA, 26). vb.

638.3. ***Yer tamlayıcısı+fiil*** **bağlantısı ile birleşenler:** Bu alt grupta, fiile bağlanan ad yönelme, bulunma ve çıkma durumu ekleri alabildiği için bir yer tamlayıcısı niteliğindedir: *denize açıl-*, *içine akıt-* "gözyaşını, derdini kederini kimseye belli etmemek", *avuç içine al-* "birisini istediğini yapacak şekilde etkilemek, yönetmek", *kaleme al-*, *dilinden anla-* "söz konusu olan şeyi bilmek, iyi tanımak", *baştan at-* "bir işin külfetinden kaçınmak, sorumluluğa yanaşmamak, başından savmak", *içine at-* "sıkıntısını, üzüntüsünü belli etmemek, yapılan bir kötülüğe ses çıkarmamak fakat unutmamak", *yoldan az-* "doğru yoldan ayrılmak, istenilmeyen şeyler yapmak", *çözüme bağla-* "bir güçlüğü çözmek, halletmek", *sağlama bağla-* "bir işin sonuçlanmasına engel olacak pürüzleri ortadan kaldırmak", *ağzına bak-* "başkalarının sözüyle hareket etmek, karşısındakinin ne söyleyeceğini beklemek", *işine gücüne bak-* "başka şeylerden el çekip kendi işi gücüyle uğraşmak", *kolayına bak-* "bir işte kolay yolu seçmek, çıkar yol bulmak", *bağrına bas-* "kucaklamak; birini koruyup kayırmak", *tongaya bas-* "tuzağa düşmek", *dibe bat-*, *göze bat-* "hoş görülmemek, çekememezlik göstermek", *yerin dibine batır-* "utandırmak, iyiden iyiye mahcup etmek", *canından bık-* "ölümü

isteyecek kadar bıkmak, bunalmak", *elden bırak-* "temkinli olmamak", *küpe bin-* "çok sinirlenmek, çok öfkelenmek", *bir kaşık suda boğ-* "aşırı düşmanlık göstermek, aşırı kin beslemek", *öfkeye boğ-, kana bula-* "kan içinde bırakmak", *göze çarp-* "dikkat çekmek, dikkati üzerine çekmek", *hesaba çek-* "yapılan işler için açıklama ve savunma istemek", *kabuğuna çekil-* "dışarı ile ilişkisini kesmek, kimse ile görüşmemek", *Arap saçına çevir-* "içinden çıkılmaz hâle getirmek", *tepesine çık-, çileden çık-* "fazlasıyla sinirlenmek, iyice öfkelenmek", *zıvanadan çık-* "çok sinirlenmek", *baştan çıkar-* "ayartmak, kötü veya yanlış yola sürüklemek", *elden çıkar-* "bir şeyi satmak, sahipliğini elden çıkarmak", *canına değ-* "çok hoşlanmak; ruhu şad olmak", *dişe dokun-* "işe yaramak, değeri olmak", *suya sabuna dokunma-* "hiçbir şeye karışmamak, ortalığı kollayarak kendisine sıkıntı getirerek sakıncalı davranışta bulunmamak", *dile dola-, dut yemiş bülbüle dön-* "neşesini kaybedip konuşmamak, suskunlaşmak", *eşekten düşen karpuza dön-, birbirine düş-* "anlaşmazlık çıkmak, birbirine düşman olmak", *damdan düş-* "başına bir iş gelmek", *dara düş-* "çok kötü duruma düşmek", *korkuya düş-* "endişelenmek, korkmak", *önüne düş-* "yol göstermek, yardım etmek", *feleğin çemberinden geç-*"hayatında iyi kötü pek çok tecrübe geçirmiş, bilgi sahibi olmuş, olgunlaşmış olmak", *kendinden geç-* "kendini kaybetmek, bayılmak", *başına gel-* "beklenmedik kötü veya şaşırtıcı bir durumla karşılaşmak", *insafa gel-* "haksızlıktan vazgeçip, merhamet etmek", *ipe sapa gelme-* "akla yakın olmamak, birbirini tutmamak", *işine gel-, çıkmaza gir-* "çözülemeyecek bir durum göstermek, güç duruma girmek", *kalbe gir-* "sevgi kazanmak", *suyuna git-, zora koş-* "bir işte sürekli güçlük çıkarmak", *yüreğe göm-, ağızdan kaçır-* "istemeden, boş bulunup söyleyivermek", *altta kal-* "yenilgili bir duruma düşmek", *rafa kaldır-* "bir şeyi örtbas etmek, bilinmez duruma getirmek", *ayağa kapan-* "haysiyetini kıracak şekilde yalvarmak", *etliye sütlüye karışma-* "başkalarının yaptığı işle ilgilenmemek, o işleri eleştirmemek", *cana kıy-* "adam öldürmek, cinayet işlemek", *paraya kıy-* "para harcamaktan korkmamak, fazlasıyla para harcayabilmek", *ipten kazıktan kurtul-* "serseri tabiatlı olmak, her türlü kötülüğe yatkın olmak", *yakasına sarıl-* "istediği bir şeyi almak için tazyik etmek", *ele avuca sığma-* "söz dinlememek, zapt edilememek", *yük altına sok-* "maddî bakımdan zor duruma

düşürmek, ağır bir vazife yüklemek", *kapana tutul-* "tuzağa düşmek", *şakaya vur-* "ciddî bir söz veya durumu şaka yoluyla geçiştirmek", *pusuya yat-* "pusuda beklemek, pusu kurup gözlemek":

Sabahları balıkçıyla birlikte ***denize açılıyor***... (O. Pamuk, KK, 97).

Zavallı Süheylâ şimdiye kadar çektiklerini kimselere açılamadan hep ***içine akıtmış***.

Onları birer birer zapt edecektik. ***Avucumuzun içine alacaktık*** (Ü. Kıvanç, YO, 150).

Hülya bana dönüp, "Bir defa da boşa atmayı ***göze alalım****, ne çıkar?" diye üsteledi* (Ü. Kıvanç, YO, 204).

Dilinden anlayan*, derdini dökebileceği tek varlık, gizli gizli bir mağarada buluştuğu ... bir ahtopottu* (Ü. Kıvanç, YO, 133-134).

Bir sonuca varıp şu belâyı ***baştan atmalıydı*** (Y. Kemal, ÇE, 145).

Zehra kendi kafasıyla değil, hep annesinin ***ağzına bakarak*** *görüşüyordu.*

Yine de her şeyi tertemiz yapalım. Beğenmezse bir ***kolayına bakarız*** (Ö. Yağcı, T, 101).

Bu üç köşe atı rezilliğini kabul edenlerin ayıplaması dururken biz neden ***göze batarız*** (O. Atay, KB, 163).

Bıktım canımdan*, illâllah! Bunca yıldır, aklı aklıma, huyu huyuma uygun bir kâhya peydahlayamadım gitti* (K. Tahir, DA, 275).

Coşkunluğu öyleydi ki ihtiyatı ***elden bırakırsa*** ... (Y. Kemal, ÇE, 71-72).

O apartman diye konuştu hiç istifini bozmadan. Sırf o bile müthiş nimet değil mi? Etrafında seni ***bir kaşık suda boğmak isteyen*** *tiplerle yaşamıyorsun. Az şey mi ha?* (Ü. Kıvanç, YO, 214-215).

Konferansçıyı dinledikçe, sözlerinde bir ustalık bir anlam derinliği ***göze çarpıyordu.***

İşleri karıştıracak bu,...herif, ***Arap saçına çevirecek****... Kimsenin malına dokunmayacaksın dedik miydi bu aptala biz?* (K. Tahir, DA, 33).

Oğlunun gittikçe dikleşen tavırları babasını da ***çileden çıkarıyordu.***

Sen şurda iki saattir kafamı karıştır. Beni ***baştan çıkar****, ustamdan azar işittir, sonra da çek git* (A. Ağaoğlu, FİG, 154).

İşte yapılan bunca tavsiyelere uymadığın için bu duruma düştün. Oh! ***Canıma değsin****... Kendi düşen ağlamaz.*

Dişe dokunur *değişiklik sadece evlerin yapısında idi ki, bu da Topyeri'nden veya Çobankaya'dan da pekâlâ görülebiliyordu* (S. Çokum, RA, 10).

Öyle bir huya sahipti ki, ortalığı kollar, ***suya sabuna dokunmadan*** *işlerini yürütmeye çalışırdı.*

Ya Handan'a yazarken de ***dut yemiş bülbüllere dönersen****?* (Ö. Yağcı, T, 174).

Ali İlmi, ***feleğin çemberinden geçmiş****, rintmeşrep bir Osmanlı* (C. Meriç, BÜ, 23).

İpe sapa gelmez *lâflar ettiği için çok kez Ali'yi dinleyen olmazdı.*

Lotüs, biraz şaşkın ***ağzından kaçırdı****:*

– Dedeniz olmadığına emin misiniz? (K. Tahir, DA, 417).

Gerçekten de aralarında ***ipten kazıktan kurtulmuş*** *veya kaçmış olanlar vardır* (T. Buğra, KA, 329).

Tuttuk diye sevindik, bu kez ***yakamıza sarıldı*** (T. Buğra, DA, 268).

Sonradan kimseyi sahip olmanın ***yükü altına sokmayacağı*** *için önerimi cân-ı gönülden ilk kabul eden o olacaktır* (Ü. Kıvanç, YO, 101).

Nasıl ***tutulmuş kapana*** *Kerim avanağı?* (K. Tahir, DA, 457).

Edebî eserler sanatçının kişiliğini ve ruhunu ***açığa vuran*** *eserlerdir.*

Elmas Pehlivan ile Müftü, Ilgın'dan gelen kuvveti haber alıp ***pusuya yatmışlardı*** (T. Buğra, KA, 274). vb.

638.4. ***Zarf+fiil*** **bağlantısı ile birleşenler:** Bu alt gruptaki kalıplaşmalarda, fiilden önceki ad fiilin zarfı görevindedir: *kabak çiçeği gibi açıl-* "utangaçlıktan uzaklaşarak serbest davranmak", *kan ağla-* "çok üzüntü çekmek", *alttan al-* "yumuşak davranmak, ses çıkarmamak", *ağırdan al-* "bir işte yavaş davranmak", *kesip at-* "bitirmek, sözü kapatmak", *körü körüne bağlan-* "düşünüp taşınmadan, iyiyi kötüyü ayırmadan ardından gitmek, inanmak", *dik dik bak-, kem gözle bak-* "kötü niyetle bakmak", *ağır bas-* "üstün gelmek, daha nüfuzlu olmak, daha etkili olmak", *özenip bezen-* "bir iş üzerinde

özenerek durmak", *yüzüstü bırak-* "terk etmek, ihmal etmek", *fırsat bil-* "uygun bir durumdan hemen yararlanmak", *dallanıp budaklan-* "yayılmak, genişlemek", *boş bulun-* "gafil avlanmak", *yerden yere çal-, yürümeye çalış-, gelip çat-*"çok yaklaşmak, kapıya dayanmak", *yüz akıyla çık-* "bir işi başarıyla bitirmek", *eli boş dön-* "giriştiği teşebbüsten bir şey elde edememek", *uzak dur-, elden ayaktan düş-* "çok ihtiyarlamak, kendi işini yapamaz duruma gelmek, ağır derecede hasta olmak", *boş geç-* "kulak asmamak, önem vermemek", *pas geç-* "caymak, aldırış etmemek", *görüp geçir-* "geçmişte iyi yaşamış olmak, görgülü olmak", *görmezden gel-* "görmez ve bilmez gibi davranmak", *kulağa gel-, yüz yüze gel-* "ansızın karşılaşmak, birden karşılaşmak", *yüz vermeye gelme-* "ilgi ve yakınlık göstermeyi doğru bulmamak", *başı boş gez-* "avare dolaşmak, işsiz güçsüz dolaşmak", *eli boş git-* "hediyesiz gitmek", *dikine git-* "kendi bildiğini yapmak, kimseye kulak asmamak", *uygun gör-, yerinde gör-* "uygun bulmak", *aç kal-* "karnını doyuramamak, *apışıp kal-* "şaşırmak, ne yapacağını bilmez duruma düşmek", *yürekten inan-* "samimî olmak, içten gelerek inanmak", *köşe bucak kaç-* "göz önünden uzaklaşmak, görülmeyen yere gitmek", *darda kal-, şaşırıp kal-, at oynatmaya kalk-* "canının istediği gibi harekete yeltenmek", *direnmeye kalk-, kısa kes-* "sözü uzatmamak", *taş kesil-* "donakalmak, şaşakalmak", *kıpkırmızı kesil-, üstü kapalı konuş-* "açık ve kesin kelimeler kullanmadan konuşmak", *yürekten paylaş-, sarpa sar-* "önemli bir engelle karşılaşmak", *el üstünde tut-* "büyük sevgi ve saygı göstermek", *üstün tut-, göz altında tut-, deliksiz uyu-* "hiç uyanmadan rahatça uyumak", *alıp ver-, boş ver-* "kulak asmamak, önem vermemek", *kulak ver-* "dinlemek, merak dolayısıyla dinlemek", *güneş vur-* "fazla güneş altında kalarak hastalanmak", *gönül yan-, yeşil ışık yan-* "bir işin yapılmasını engellememek, yapılabileceğini belli etmek", *ekmek elden su gölden yaşa-* "para harcamadan başkasının kesesinden yiyip içmek", *kelle koltukta yaşa-* "ölümü göze alarak yaşamak", *alıp yürü-* "gelişmek, çoğalmak, itibarı, değeri artmak, işi iyi gitmek" vb.

İşe başlayan genç kız başlangıçta pek mahcup görünüyordu. Ama kısa bir süre sonra ***kabak çiçeği gibi açıldı****.*

Dört yıl sonra tüfek dipçikleri altında sürgün trenlerine götürülürken, Fontanna'yı nasıl geçtiğini düşünüyorum da yüreğim ***kan ağlıyor*** (C. Dağcı, AM, 298).

Bir teklifin ne olduğunu araştırmadan ***körü körüne bağlanmak*** *akıl alır şey değildir.*

Geçen bölümde belirtildiği gibi Rönesans'ta edebiyatın yararlı ve eğitici yanı ***ağır basıyordu.***

Şu çulsuz hâllerinde ona babalık eden amcasını da ona analık eden yengesini de ***yüzüstü bırakıp*** *gitti deloğlan* (A. Ağaoğlu, FİG, 202).

Bir süre konuşmadı kız, bu meselenin öyle dergide falan ***dallanıp budaklanmasını*** *istemiyordu, dâvâsına ihanet ettiğinin şuurundaydı ve korkuyordu* (E. Işınsu, S, 220).

Kemal, o çetin tecrübelerden ***yüz akıyla çıktı****; yüz akıyla yani hem kendini hem insanımızı tanıyarak* (C. Meriç, BÜ, 249).

Koca bir Ertuğrul Gazi de olsan, ***elden ayaktan düştün*** mü, *uzakları özlersin besbelli* (K. Tahir, DA, 154).

Uzun kara tüylü ise yarı bir hayvandı. ***Başı boş gezerdi*** *sokaklarda* (C. Dağcı, AM, 39).

Avrupa Birliğinin bize karşı takındığı bu olumsuz tutum karşısında her hâlde ***apışıp kalacak*** *değiliz.*

Yürekten inanmadan *işe girişenler bir yana (ben bu gibileri arıtıcılardan saymıyorum zaten) dili arıtmaya kalkışanlar çoğu gerçekten de binbir güçlüğün içine dolanırlar* (N. Uygur, DG, 112).

Uykudan uyanır da akrebin üzerinizde gezindiğini görüp ***taş kesilirsiniz*** *ya, öyle işte*!

Niye bunca dalkavukluk, böyle ***el üstünde tutma*** *... be*? (A. Ağaoğlu, FİG, 95).

Kocaları tarafından ***el üstünde tutulan*** *kadınlar her hâlde çok şanslıdırlar.*

638.5. ***Fiil+özne+fiil*** **bağlantısı ile birleşenler:** Bu türlü kalıplaşmış birleşiklerde, emir kipi biçimindeki fiilin önde ve sonda tekrarlı olarak kullanılması ile anlam kayması daha da güçlendirilmiştir: *Uç baba torik uç, gel keyfim gel, ye kürküm ye* gibi. *Yorgan gitmek kavga bitmek* deyimi de buna yakın bir şekildir.

II. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

639. Bu gruba giren birleşiklerde, fiilden önceki ad ögeleri birden fazla olabilir. Buna göre bu gruptaki alt gruplar şöyle gösterilebilir:

639.1.*Özne+nesne+fiil* bağlantısı ile birleşenler:

İçi kan ağla- "belli edilmeyen derin bir üzüntü içinde olmak", *eteği zil çal-* "pek sevinçli olmak, çok sevinmek", *kan gövdeyi götür-* "çok kan dökülmek, çok insan öldürülmek", *kendi kendini kemir-* "bir şey dolayısıyla kendi kendini sorgulamak, tüketmek", *ağzı lâf yap-* "beceri ile konuşmak, kurnazca konuşmak", *yangın bacayı sar-* "iş işten geçmek", *eli silâh tut-* "silâh kullanmayı bilmek":

*Memed'in **içi kan ağlıyordu*** (Y. Kemal, ÇE, 20).

*Muhtarın **etekleri zil çalıyordu*** (Y. Kemal, ÇE, 51).

*Sonra da **kan gövdeyi götürecekti*** (Y. Kemal, ÇE, 215).

*Ama asıl acısı, memleket hâlâ uyanamayanlarla doluydu; nitekim kavga, işte sürüp gidiyor, bünyenin **kendi kendini kemirişi** bitmiyordu* (T. Buğra, KA, 398).

***Ağzı lâf yapıyor**, âyetten, hadisten, evliya kerametleri hikâyelerinden başka "bunlar da Allah'ın kitabıdır" diye Tevrat'ı, Zebur'u, İncil'i de araya karıştırıyordu* (K. Tahir, DA, 135).

*Aralarındaki ilişki ve yakınlık o kadar artmış ki, artık **yangın bacayı sarmış** olmalı*!

*Savaş yıllarında **eli silâh tutan** erkekler askere alınıyordu.* vb.

639.2. *Özne+yer tamlayıcısı+fiil* bağlantısı ile birleşenler:

İş (işi) baştan aş- "çok işi olmak", *el (eli) kana bulaş-* "birini öldürmek", *kanı tepeye çık-* "fazlasıyla kızmak", *yumurta kapıya dayan-* "pek sıkışık duruma düşmek", *el ayağa dolaş-* "telâşlanmak, telâştan şaşkına dönmek", *atı alan Üsküdar'ı geç-* "fırsatı kaçırmak, iş işten geçmek", *söz ayağa düş-* "söz değerini kaybetmek, olur olmaz kimseler işe karışmak", *iş dayıya düş-* "gayret başkasına kalmak", *başı dara gel-* "çaresiz kalmak, sıkıntıya düşmek", *canı burnunun ucuna gel-* "bir iş yaparken çektiği sıkıntı yüzünden sabrı tükenmek", *keyfi yerine gel-* "neşesi ve sağlığı yerine gelmek", *yakayı ele ver-*, *post elden git-* "eldeki iyi fırsatı kaçırmak, bulunduğu nimetlerden yoksun kalmak, öldürülmek", *gözü arkada kal- gözü yolda kal-* "birini hazırlık veya merakla beklemek", *ayağı yerden kesil-* "bir vasıtaya binip yürümekten kurtulmak", *yer yerinden oyna-* "büyük kargaşa çıkmak, büyük bir hareketlilik olmak", *evdeki pazar çarşıya uyma-* "düşünüldüğü, tasarlandığı gibi olmamak", *dünya başına yıkıl-* "büyük bir felâket yüzünden huzur ve rahatını yitirmek, umudunu kaybetmek, çok üzülmek":

Sizinle ancak önümüzdeki hafta sonuna doğru görüşebiliriz. Çünkü, bugünlerde ***işimiz başımızdan aşkın.***

Bizim elimiz bir kere ***kana bulaştı*** (Y. Kemal, ÇE, 34).

Benden istenilen mi? Bir an hatırlayamadı, sonra bütün ***kanının tepesine çıktığını*** *hissetti, hırsla âdeta bağırarak konuştu:*

– Söyledim ya, yapamam böyle bir şey, kardeşimi hiçbir şeye âlet edemem (E. Işınsu, S, 215).

Ali Bey, ***yumurta kapıya dayanmadan*** *işin ciddiyetini kavrayamadı.*

Misafirler birden bastırınca ev sahibinin ***eli ayağına dolaşmaya*** *başladı.*

– Ohoo, sen anlayıncaya kadar, ***atı alan Üsküdar'ı geçer,*** *bırak ben halledeceğim bu meseleyi, yarın sabah ilk işim Emniyet Müdürlüğü'ne gitmek olsun* (E. Işınsu, S, 326).

Diğer taraftan da cezbeleri tutunca en olmayacak zamanda gerçekleri söyleyerek ***sözün ayağa düşmesine*** *ve fitne kapılarının ardına kadar açılmasına sebep olurlar* (A. H. Tanpınar, BŞ, 152).

Ne yapsın adamcağız, evlâtları uzaklara gidince ***iş dayıya düştü;*** *her işe kendisi koşuyor.*

Çocuklar görmezliğe gelmek için tenbihli: Elbet bir gün onun da ***başı dara gelir*** (A. Ağaoğlu, FİG, 45).

– Neredesiniz canım..? İki saat gecikince ***gözlerim yolda kaldı.***

Göğüslü, sağrılı bir al hayvan ki, uçmuyorsa da ***ayaklarının yerden kesilmesine*** *çok bir şey kalmıyor* (K. Tahir, DA, 389).

Bir vaaz verdi mi ***yer yerinden oynar,*** *Konya bile sallanırdı* (T. Buğra, KA, 482).

Evdeki pazarın çarşıya uymadığı *sanki ilk defa mı görülüyordu* (C. Dağcı, Oİ, 53).

– O serseri iki yüz işçisini çekince ***dünya başıma yıkılıyor*** *sandım* (H. Taner, KAD, 100). vb.

639.3. *Özne+zarf+fiil* kuruluşunda olanlar :

Gözü fal taşı gibi açıl- "hayret etmek, hayretten donakalmak", *gerisi vız gel-* "birinin veya bir şeyin dışındakilere önem vermemek", *benzi uçup git-* "benzi solmak, korku veya heyecandan benzi sararmak", *işi yolunda git-* "işi iyi olmak, başarılı olmak", *gözü dışarı*

kay- "evine bağlı olmamak, dışarıdaki kadın veya erkekle ilişki kurmak", *eli ayağı buz kes-* "çok üşümek, donmak", *sözü kısa kes-* "kısa anlatmak, kısaca sonuca varmak", *dumanı baştan tüt-* "âşık olmak; çok öfkeli olmak":

Babasından gelen mektubu okurken, olup bitenler karşısında ***gözleri fal taşı gibi açıldı.***

Alnıma leke sürülmesin ***gerisi vız gelir*** *bana* (T. Buğra, KA, 439).

Paşa'ya baktım, vaktinden önce yaşlanmış çocuksu yüzü kederle doluydu ve ***benzi*** *yeniden* ***uçup gitmişti*** (A. Turan Alkan, ÜNS, 79).

Ulan Bayram, şunu kafana bir türlü sokamadın: ***İşin yolunda gitsin*** *istiyorsan, hiç dönüp arkana bakmayacaksın* (A. Ağaoğlu, FİG, 172).

İşinin yolunda gitmesi *için sıkı ve düzenli çalışman gerekiyor.*

– "Gitsin, evini barkını bilsin, kız kısmı fazla oturtmaya gelmez, ***gözü dışarı kayar****." demişler, çeyiz falan yapmayacakları için başlıksız dâmat aramışlar* (E. Işınsu, S, 99).

O zaman Şükriye Hanımın yüreği titrer, ***eli ayağı buz keser****, yalvarır:*

"– Ben değişmedim ismini, öbürleri değiştirdi. Amanın oğlum yapma kurban olayım, adını Dursun koyduk, adınla yaşa" (E. Işınsu, S, 104).

Mümtaz onun karşısında ***sözü kısa kesmek*** *için tek tedbiri alıyor...* (A. H. Tanpınar, H, 132).

Bu sıralar Çakırcalı âşık. ***Dumanı başından tütüyor*** (Y. Kemal, ÇE, 90). vb.

İki ögeli kalıplaşmalarda, üslûp özelliği ve anlamdaki etkiyi artırmak amacı ile özneyle ikinci öge durumundaki kelimeler yer değiştirebilir. Bazen de özne kullanılmayabilir. Böylece, nesnenin, yer tamlayıcısının ve zarfın öne geçtiği kalıplaşmalar oluşur. Şimdi bunlardan da birkaç örnek verelim:

639.4. *Nesne+özne+fiil* kuruluşunda olanlar:

Ağzını bıçak açma- "üzüntüden konuşamaz duruma gelmek", *ağızdan çıkanı kulak işitme-* (*ağzından çıkanı kulağı duyma-*) "çok öfkelenmek", *yüreğini dehşet kapla-* "içini korku bürümek, büyük

endişeye kapılmak", *yüreğini korku sar-* "büyük bir korkuya düşmek, çok korkmak", *kafayı katır tep-* "düşünmeden mantıksız konuşmak":

Bir zaman at üstünde ***ağızlarını bıçak açmadı*** (Y. Kemal, ÇE, 93).

Arif Efendi öfkelendiği zaman kendini kaybediyor, ***ağzından çıkanı kulağı duymuyordu.***

Aklı karışmış körpe ***yüreğini dehşet kaplamıştı*** (K. Tahir, DA, 104).

Babası olmaz demiş gibi ***yüreğini korku sardı*** (K. Tahir, DA, 497).

– Görüyorum ki ***kafanı katır tepmiş*** *senin* (C. Dağcı, Oİ, 398). gibi.

639.5. ***Nesne+yer tamlayıcısı+fiil*** **kuruluşunda olanlar:**

Aklını başından al- "şaşkınlığa düşürmek, korkutmak, deli divane etmek", *gemi azıya al-* "söz dinlemez olmak, zapt edilmez duruma gelmek", *kelleyi koltuğa al-* "ölümü göze almak", *işi inada bindir-* "inatlaşmak", *başını taşa çal-* "kendi kendine kızmak", *ekmeğini taştan çıkar-* "her türlü zorluğa katlanarak geçimini sağlamak", *altını üstüne getir-* "düzeni bozup karman çorman etmek", *dişini tırnağına tak-* "büyük güçlüklere katlanarak çalışmak", *dizgini elden kaçır-* "kontrolü kaybetmek", *öfkeyi tepeye sıçrat-* "kızdırmak, çok öfkelendirmek", *aklını başına topla-* "daha önceki tutumunu bırakarak akıllıca hareket etmek", *dizginini elinde tut-* "işi kendisi yürütmek", *ortalığı velveleye ver-* "gereksiz heyecan ve telâş göstermek", *turnayı gözünden vur-* "ele geçirilen bir fırsatla umulmadık kazanç sağlamak, beklenmedik sonuç elde etmek":

Kal'a burçlarına tırmanıp, deryaya baktığımda gördüğüm manzara ***aklımı başımdan aldı*** (S. Çokum, HG, 112).

Gemi azıya alan *bir ozan, ozan değildir artık* (N. Uygur, DG, 34).

Cennetmekân Mahmud-ı Sâni Efendimizin ***kelleyi koltuğa almasıyla*** *bu başıbozuk gürûhundan güçbelâ kurtulabildik* (A. Turan Alkan, ÜNS, 77).

İki arkadaş birbirlerine karşı bu konuda ***işi inada bindirdiler.***

Bu gün olanları duyunca ***başımı taşlara çaldım*** *ama, faydasız!* (K. Tahir, DA, 152).

İkisi de meyvesizdir, ikisi de "Hüdâ-yı nâbit" tir; ***ekmeklerini taştan çıkarır****, kimseden ekmek, su dilenmezler* (A. Turan Alkan, ÜNS, 258).

Geçtiği yerlerin ***altını üstüne getirerek*** *hızla yaklaşıyormuş Edirne'ye* (T. Oflazoğlu, BDF, 82).

Bir millet mezarının kıyısında boğuşuyor. Yeniden hayata katılmak için ***dişini tırnağına takıyordu***" (T. Buğra, KA, 410).

Fakat Mümtaz'a Ada vapurunda ikinci tesadüfünde birdenbire ***dizginleri elinden kaçırmıştı*** (A. H. Tanpınar, H, 124).

Daha yukarıda Dördüncü Mehmet devrinin ***dizginlerini*** *birkaç sene* ***elinde tutan*** *Selâmi Efendi vardı* (A. H. Tanpınar, H, 153).

Hem okumuş, hem zengin hem de güzel bir kızla evlenen delikanlı ***turnayı gözünden vurmuştu****.* vb.

639.6. ***Nesne+zarf+fiil*** **kuruluşunda olanlar:**

Ağzını hayra aç- "iyi şeyler söylemek", *gözünü dört aç-* "aldanmamak, uyanık davranmak", *ayağı (ayağını) denk al-* "dikkatli davranmak, gafil olmamak", *işi kestirip at-* "bir şeyi uzatmadan bitirmek", *kendini ateşe at-* "bile bile tehlikeli bir işe girmek", *kılı kırk yar-* "çok titiz davranmak, çok dikkatli incelemek", *ağzını bir karış açık bırak-* "hayrette bırakacak biçimde davranmak veya söz söylemek", *işi tadında bırak-* "ölçüyü kaçırmamak", *kendini yiyip bitir-* "için için üzülmek, bir şeyi kendine dert etmek", *meydanı boş bul-* "kendi keyfince davranmak", *yüzü kara çıkart-* "birini mahcup etmek, mahcup duruma düşürmek", *ana avrat düz git-* "küfretmek", *dünyayı ayağa kaldır-* "herkesi telâşa vermek, heyecanlandırmak", *ortalığı kasıp kavur-* "panik ve şaşkınlığa sebep olmak", *ayağını yorganına göre uzat-* "masrafını gelirine göre ayarlamak", *kaleyi içten fethet-* "bir şeyi usulünce, hünerli bir şekilde ele geçirmek", *kaleyi içten yık-* "bir şeyi usulünce, hünerli biçimde çökertmek" vb.

Gördüğün korkulu rüyalara göre yorum yapma. Lütfen ***ağzını hayıra aç****.*

Bu iş sandığın kadar kolay değil. ***Gözünü dört açarsan*** *başarırsın.*

Kötü niyetli bir münekkit pekâlâ "ben böyle ciddiyetsiz hazırlanmış bir kitabı okumam, arkadaş" diye ***işi kestirip atabilirdi*** (A. Turan Alkan, ÜNS, 199).

Başkasının gönlü olacak diye neden ***kendini ateşe atıyorsun*** *ki*?

Bundan dolayı dil âlimleri, filologlar eski metinleri incelerken ***kılı kırk yararlar*** (M. Kaplan, KVD, 140).

Eteklerini topladı, Kerim'in şaşkınlıktan ***ağzını bir karış açık bırakan*** *bu çeviklikle ata binip sürdü* (K. Tahir, DA, 386).

Bu olay sevindiriyordu Şakir'i. Yoksa sıkışırdı yine ***kendini yer bitirirdi*** *düşüne düşüne* (Ö. Yağcı, T, 189).

Sakın ola da seni bize salık verenlerin ***yüzünü kara çıkartmayasın***. *Haydi göreyim seni*!

İki bir kâğıt sus parası koymuşuz, vermezse ***ana avrat düz gideriz***. *Olmazsa Belediyeye fitleriz. Daha olmazsa ibreti âlem şişleriz* (H. Taner, KAD, 28).

... üç paralık şey için ***dünyayı ayağa kaldırıyorsunuz*** (H. Bilen Buğra, AB, 61).

Bereketli yıllarda varlığa seviniyor, Allahın verdiğine şükrediyor, kıtlık olursa da yanıyor, "aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz" deyip ***ayaklarını yorganlarına göre uzatarak*** *yaşıyorlar* (C. Dağcı, Oİ, 34).

639.7. ***Yer tamlayıcısı+özne+fiil*** **kuruluşunda olanlar:**

Başa (başına) iş açıl- "çözülmesi güç bir durumla karşılaşmak", *gözünden uyku ak-* "çok uykusu gelmek", *ağızdan (ağzından) yel al-* "kötü bir ihtimale karşı "Allah korusun" anlamındadır", *işin içinde bir bit yeniği bul-* "bir işin gizli kalmış kötü, hileli, şüpheli bir tarafı olmak", *zihinde şimşek çak-* "aklına parlak bir fikir gelmek", *her kafadan bir ses çık-* "bir konuda hep bir ağızdan konuşmak", *yanaktan (yanağından) kan damla-* "çok sağlıklı olmak", *başına taş düş-* "birinin Allah'ın gazabına uğraması anlamında beddua", *yüreğine korku düş-* "korkmak, korkuya kapılmak", *canına ot tıka-* "öldürmek, ortadan kaldırmak", *tepesine gök yıkıl-* "büyük bir felâketle umutları yıkılmak" vb.

Kanunsuz iş yapmaktan korkmayanlar sonunda ***başlarına iş açarlar***.

Gözlerinden uyku aktıkça; *oynayan çocukları görüp imrendikçe; filmlere gidip binbir yaşam biçimi gördükçe; işlerini sevmez olurlardı* (Ö. Yağcı, T, 185).

Vıys, ***ağzından yel alsın****, dedi annesi hemen* (Ö. Yağcı, T, 170).

Bence bu işin içinde ***bir bit yeniği bulunsa*** *gerek.*

Birden ***zihnimde şimşekler çaktı****. En azından geçici bir ferahlama yolu bulmuştum* (Ü. Kıvanç, YO, 210).

Kolaylıkla kestirilebileceği gibi ***her kafadan bir ses çıktı*** (T. Yücel, PSBG, 302).

Oğlan yumuk yumuk yürüyor, kafası kazınmış kopul bir oğlan, ***yanaklarından kan damlıyor*** (M. Kutlu, YTYS, 28).

Bizans kadar ***taş düşsün*** hepinizin ***başına*** (T. Oflazoğlu, BDF, 65).

Nerdense sihirbaz ***korkusu düşmüş*** *bunların* ***yüreğine*** (K. Tahir, DA, 229).

III *Bizanslı*:

İnsaf, Bizantiza! Galatalıların bile ***canına ot tıkar*** *bu kadar* (T. Oflazoğlu, BDF, 95).

639.8. ***Yer tamlayıcısı+nesne+fiil*** **kuruluşunda olanlar:**

Başına dert aç- "sıkıntılı işlere girişmek, sıkıntıya girmek", *başına iş aç-* "bir işten sıkıntılı duruma düşmek", *ağızdan lâf al-* "dolaylı olarak öğrenmek istediğini söyletmek", *burnundan kıl aldırma-* "kibirli olmak, kibirli bir tavır takınmak", *öküz altında buzağı ara-* "olmayacak sebeplerle suçlu aramak", *ortada bir şeyler dön-* "gizli işler yapılmak, düzenbazlık yapılmak", *havanda su döv-* "boşuna çaba harcamak", *ağzında bir şey gevele-* "sözü açıkça söylemeyip kem küm etmek, sözü açık söylemeye cesaret edememek", *kulağına kar suyu kaç-* "herhangi bir şeyden rahatsız olmak, sıkışık duruma düşmek", *cana can kat-* "sevindirmek, neşelendirmek", *yoluna baş koy-* "uğrunda ölmek, ölümü göze almak", *aklına turp sık-* "yanlış düşünmek", *ağzına kilit vur-* "hiç konuşmamak, susmak, söylemek istememek", *elinden ekmek ye-* "birinden geçimini sağlamak" vb.:

Zavallı Mümtaz budalası da durup dururken ***başına dert açıyor****...* (A. H. Tanpınar, H, 87).

Sohbet arasında ***ağzından*** *bir "evet"* ***lâfı almaya*** *çalıştılar ama, kaymakam çok temkinli konuşuyordu.*

*İnsanoğlu böyledir / Kendini bir şey sanır / **Kıl aldırmaz burnundan** / Böbürlenir kabarır* (H. Taner, KAD, 25).

*Söylediklerinde hiçbir gerçek payı yok. Anlaşılan sen **öküz altında buzağı arıyorsun**.*

*Ana ilkeler belirlenmeden işe girişilirse sonuç alınmaz. **Havanda su dövülmüş** olur.*

*Ben biraz söyleyince, anlaşılmaz bir homurtuyla her zamanki gibi **bir şeyler geveledi ağzında*** (O. Atay, KB, 93).

*ZİLHA- Şu yürüyüşe bak, **kulağına kar suyu kaçmış** yengeç gibi yampiri yampiri gidiyor* (H. Taner, KAD, 96).

*Gönlüm bu bahçenin gizliliklerinde güzel kokularıyla **cana can katan**, göz görmedik çiçekler topladı* (A. B. Ercilasun, DB, 51).

*Biz bu **yola baş koyduk*** (T. Buğra, KA, 300).

*– **Turp sıkayım akıllarına**, dedi İbrahim Doğan; gerçekten kuvvetli olsalar, ne böyle gösteri peşine düşerler, ne gaddar olurlar* (E. Işınsu, S, 181).

*Yalnız çaçaronlardan kaçarken **ağzına kilit vurmuş** kimselere sığınmayı da anlamıyorum* (N. Uygur, DG, 171).

639.9. *Yer tamlayıcısı + yer tamlayıcısı + fiil* kuruluşunda olanlar:

Örnekleri çok sınırlıdır: *Zihinden bir yana git-, kuvveden fiile çıkar-* (*geçir-*) "gerçekleştirmek", *renkten renge gir-* "korku veya utançtan kızarıp bozarmak", *kalıptan kalıba dön-* "sürekli fikir ve davranış değiştirmek":

*Tasarladıkları plânı **kuvveden fiile geçirmenin** (gerçekleştirmenin) yollarını aradılar.*

*Bekir, **renkten renge giren** gözlerini karısının yüzüne dikti, yavaşça sordu: – Ne diyeyim Esma, ne kadar toprağın var, diye sorarsa?* (C. Dağcı, Oİ, 71).

*Adam sözünün eri değil ki! **Kalıptan kalıba dönüp** duruyor.* vb.

639.10. *Yer tamlayıcısı+zarf + fiil* kuruluşunda olanlar:

Akıldan silip at- "unutmak, düşünmemek", *komşunun malına (tavuğuna) yan gözle bakma-* "kimseye en küçük bir zarar vermemek, kötü niyetli olmamak", *yere sağlam bas-* "gerçeğe dayanmak, sağlam

iş yapmak", *ecelin koynundan sıyrılıp çık-* "ölümden kurtulmak", *etrafta (etrafında) dört dön-* "istenileni elde etmek için gönlünü etmeye çalışmak, birine fazla değer vermek", *içine kurt düş-* "şüphelenmek", *burnundan (fitil fitil) getir-* "pişman etmek, acısını çıkarmak", *gözüne hoş görün-* "çekici bulunmak, yakışıklı bulunmak", *havada sallanıp kal-* "lâfta kalmak, sonuç alamamak, temelsiz, dayanaksız olmak", *kalaysız tencerede kavur kavur kavur-* "alt üst etmek, feleğin çemberinden geçirmek":

Kezban düşüncesini ***sil at aklından*** (A. Ağaoğlu, FİG, 178).

Okumuş çocukların burun büktüğü kıraathane sohbetlerini şakırtılı şukurtulu okey partileriyle süsler, mitinglerde harbi bir slogan atar, Cumalar paşa paşa namaza gider, ***komşunun tavuğuna yan gözle bakmayı*** *zül sayarlar* (A. Turan Alkan, ÜNS, 254).

Neydi ya o yollar? ***Ecelin koynundan sıyrılıp çıktık*** *canım* (A. Ağaoğlu, FİG, 231).

Kasabanın ileri gelenleri hemen her gün ziyarete gidiyorlar, buna cesaret edemeyenler de haber almak için onların ***etrafında dört dönüyorlardı*** (T. Buğra, KA, 400).

Karısı kendisine haber vermeden bir yerlere gidince, onu evde bulamayan kocası akşam bu saygısızlığı karısının ***burnundan fitil fitil getirmek*** *istedi.*

Havayı bozmaz bilâkis. ***Göze*** *daha* ***hoş görünürsünüz*** (A. Ağaoğlu, FİG, 147).

Reis Bey, ötekiler gibi onu da bir gönül sıkıntısından, ***havada sallanıp kalmaktan*** *kurtarmıştı* (T. Buğra, KA, 230).

– Hey gidi kahpe felek. Beni yine ***kalaysız tencerede kavur kavur kavurdun*** (H. Taner, KAD, 97). vb.

639.11. *Zarf + nesne + fiil* yapısında olanlar:

Beş kuruşun hesabı için kırk takla at-, çul üstünde kir görünce baygınlık geçir- "en küçük olumsuzluk karşısında bile fenalaşmak", *boş yere emek harca-* "boşuna emek vermek", *yüz bulup astar iste-* "cür'etkârlık ederek verilenlerden çoğunu istemek, şımarmak", *çayı görmeden paçayı sıva-* "bir şeye vaktinden önce girişmek", *ağzı ile kuş tut-* "en imkânsız olanı başarsa da makbule geçmemek", *nabza göre şerbet ver-* "hoşa gidecek, gurur okşayacak biçimde davranmak",

bir taşla iki kuş tut- "fırsatı iyi değerlendirmek, şansı yardımcı olmak" vb.

***Beş kuruşun hesabı için kırk takla atar**, devlet parası söz konusu olunca Hatem Tai'den daha cömert kesilirdi* (A. Turan Alkan, ÜNS, 254-255).

*Aslına bakarsanız; sözün tam anlamında hastadır bazı arıtıcılar: Dilde bir katışık görmesinler, **çul üstünde kir görünce bayginlık geçiren** sapıklar gibi akılları başlarından gider* (N. Uygur, DG, 112).

*– Sizin anlayacağınız Keşanlı Ali diye bir kıçıkırık benim yaptığım cinayetin üstüne oturmuş, Sinekli'de millete duman attırıyormuş. **Yüz bulunca astar istemiş*** (H. Taner, KAD, 105).

*Meşhur bir sözdür. İstanbul'un lâfı Üsküdar'da olur. **Suyu görmeden paçayı sıvamak** doğru değildir.*

*Aslında, edebiyat tarihçileri de antoloji düzenleyicileri de **ağızlarıyla kuş tutsalar** kimseye kendilerini beğendiremezler* (H. Yavuz, DKD, 102).

***Nabza göre şerbet vermeyi** bilmek gerekir* (A. Turan Alkan, ÜNS, 73).

639.12. *Zarf + yer tamlayıcısı + fiil* kuruluşunda olanlar:

Altından girip üstünden çık- "bir serveti düşüncesizce har vurup harman savurarak tüketmek", *hınk deyip burnundan düş-* "her durumuyla ana babaya veya birine benzemek", *yer yarılıp içine gir-* "çok utanmak, pek mahcup olmak; bir türlü bulunamamak", *topal eşekle kervana karış-* "yetki ve yeteneksiz olarak önemli işler yapmaya yeltenmek", *öpüp başına koy-* "saygı duymak, minnet duymak, kabul etmek, razı olmak", *nalıncı keseri gibi kendine yont-* "kendi çıkarını düşünmek":

*Hadi diyelim, **altından girdin, üstünden çıktın**, nüfusunu İstiklâlbağı'na aktarttın.....* (A. Ağaoğlu, FİG, 250).

*Kocagöz'ün sözünü ettiği ünlü yazar, sanki **hınk demiş** de Efruz Bey'in **burnundan düşmüş** gibidir* (H. Yavuz, DKD, 115).

***Yer yarılıp** da **içine girse** Çakırcalı* (Y. Kemal, ÇE, 173).

*Yeteneklerini, olanaklarını göz önünde bulundurmaksızın kendini büyük ve güçlü görüp yapılan bir işe katılmayı anlatan **topal***

eşekle kervana karışmak *deyimi de belli bir durumu canlandırarak dile getiren bir sözdür* (D. Aksan, TG, 9-10).

Öpüp başına koyacak*, şadımanlık edeceğin yerde, sen kaçarsın* (Y. Kemal, ÇE, 101).

Bazı insanlar önlerine bir fırsat çıkınca, ***nalıncı keseri gibi*** *hep* ***kendilerine yontarlar****.*

639.13. ***Zarf + zarf + fiil*** **kuruluşunda olanlar:**

Doluya koyup alma- boşa koyup dolma- "bir türlü işi dengine getirememek, bir çıkış yolu bulamamak", *bir elle verip bir elle geri al-* "hiçbir yarar sağlamamak", *ince eleyip sık doku-* "çok dikkatli ve titiz davranmak, müşkülpesent olmak", *kendi başına ayakta dur-* "kendi kendine yetmek":

Örneğin Türkçedeki ***doluya koydum almadı, boşa koydum dolmadı*** *deyimi bir kurtuluş, bir çözüm, bir çıkış yolu bulunamayan durumları böylesine dile getirir* (D. Aksan, TG, 85).

Tüccar tarımcılara ***bir elle verdiğini*** *onlardan* ***bir elle geri alıyor****.*

ÖSYM sınavlarında cevaplar ***ince elenip sık dokunuyor****.*

Mesleğim sayesinde ***kendi başıma ayakta durabiliyorum****.* vb.

639.14. ***Fiil+nesne+fiil*** **kuruluşunda olanlar:**

Bu gruptakiler sayıca pek sınırlıdır: *Al takke ver külâh* "birbirinden pek hoşlanmak; ortalığı karman çorman etmek", *al abdestini ver pabucumu* "ilişkiyi kesmek":

Odaya girince ne göreyim: İki kardeş birbiriyle ***al takke ver külâh*** *ortalığı birbirine katmışlar.*

III. Üç Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

640. Bu gruba girenler; yukarıda gösterdiğimiz fiilden önce gelen ve onun anlamını etkileyen özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi ad ögelerinden üçünün yan yana gelmesi ile oluşan birleşiklerdir: *Anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gel-* (veya *anasından emdiği sütü fitil fitil burnundan getir-*), *elini sıcak sudan soğuk suya sokma-, ayağını yere sağlam bas-, saça sakala (saçına sakalına) ak düş-, şeytana pabucu ters giydir-, sol elden sağ ele destek kalma-* vb.

Deyimleşmiş birleşik fiiller üzerinde yapılan bir yüksek lisans tezindeki[428] taramaya dayanan tespitlere göre bu türlü deyimleşmiş fiillerin sayısı 6223'tür. Kalıplaşmalarda 846 adet fiil esas anlamı dışında kullanılmıştır. Bu da demektir ki, yukarıda sıraladığımız örneklerde de görüldüğü üzere, aynı fiille birden çok sayıda kalıplaşmalar gerçekleşmiştir. Araştırmacıya göre söz gelişi *gel-* fiili 192, *düş-* fiili 187, *var-* fiili 176, *kal-* fiili 170, *al-* fiili 144, *tut-* fiili 110 farklı kalıplaşma yani anlam değişmesi geçirmiştir.[429] Bu durum, çeşitli yönlerde anlam kaymasına uğramış olan fiillerin, Türkçenin söz varlığını zenginleştirme ve anlatım gücünün sınırlarını alabildiğine genişletme açısından ne kadar etkili olduğunu ortaya koyan somut bir tanıktır.

Kalıplaşma yolu ile oluşan birleşik fiillerin tek ögeli olanları 5700 civarında iki ögeli olanları da 517 civarındadır. Üç ögeli olanların sayısı bunlara oranla hayli düşüktür.

Kalıplaşmış Birleşik Fiillerin Anlam Yapıları

641. Yukarıda anlam kayması yoluyla kalıplaşan birleşik fiillerin gramer yapılarını açıklamaya çalıştık. Şimdi biraz da bu birleşiklerdeki anlam kaymasının nasıl gerçekleştiğini belirtmeye çalışalım:

Türkçe şekil bilgisinde ve eklerinin kullanılışında, yeni görev dallanmalarına elverişli bir yapı özelliği taşıdığı gibi, anlam bilgisi açısından da yeni gelişmelere imkân veren bir esnekliğe sahiptir. Bunların dışında bir diğer yanı da anlatılması güç birtakım soyut kavramların karşılanışında, somuttan soyuta yönelme eğiliminin ağır bastığı bir dil olmasıdır. Bu temel özelliği dolayısıyla, pek çok soyut kavramı, somut nesnelere benzetme veya somut olaylardan yararlanma yoluyla karşılamıştır. Bu yol, daha çok soyut kavramı; baş, kaş, göz, kulak, burun, el, diz, ayak gibi vücut organları ile yapılan hareketlerle anlatma veya dış dünyadaki elle tutulur, gözle görülür çeşitli somut olaylara benzetme biçiminde kendini göstermiştir. Soyut bir kavramın karşılanabilmesi için somut bir örnekten hareket

---

[428] Deniz Öztürk, *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara 1997.
[429] age. s. 909.

edilerek; benzetmeli, mecazlı kullanımların benimsenmiş olması, ister istemez o somut anlatımı uzun zaman içinde bu özel kullanım biçiminden kaynaklanan bir anlam kaymasına uğratmıştır. Böylece, anlamca birbirinden farklı yeni kavramlara karşılık olan birleşik fiiller ortaya çıkmıştır. Bunu bir iki örnekle açıklamaya çalışalım: Söz gelişi *çamur at-* birleşik fiili, somut anlamda birinin üzerine çamur atmak demektir. Ama bu fiil benzetme yolu ile bir insanı, sanki üzerinde çamur atmış gibi kirletmek, lekelemek anlamında kullanılmaya başlayınca anlam kayması yoluyla kalıplaşmış bir birleşik fiile dönüşmüştür. *İnce eleyip sık doku-*" bir şeyi en ince ayrıntısına kadar araştırmak" (*O her zaman **ince eleyip sık dokuyan** bir insandır.*), *gözü fal taşı gibi açıl-* "hayrete düşmek, hayretten donakalmak" (*Kendisine anlatılan korkunç olaylar karşısında adamın **gözleri fal taşı gibi açılmıştı**.*), *mekik doku-* "bir iş için çok gidip gelmek" (*Genel Müdür iki dev firma arasındaki anlaşmayı **mekik dokuma** yöntemiyle sağlayabildi.*), *pabuç bırak-* "taviz vermek" (*Bende eksik eteğe **pabuç bırakacak** yüz var mı be*! H. Taner, KAD, 61), *dilde (dilinde) tüy bit-* "bir görüşü kabul ettirmek için defalarca söylemek; tekrar etmekten usanç gelmek" (*Onlara bu işin nasıl başarılabileceğini defalarca anlatmaktan artık **dilimde tüy bitmişti**.*), *kapıya dayan-* "tehdit etmek, gelip çatmak" (*Ufuk'un ufak tefek, yamru yumru rençper babası, öğretmenin **kapısına dayandı***. S. Çokum, RA, 100), *defterini dür-* "hesabını görmek, öldürmek" (*Adamın **defterini dürmüş** hâlâ inkârda direniyor.*) gibi örneklerde de birleşik fiiller somut anlamdan ve somut olaylardan soyut anlatıma yönelen gelişmelerle birer kalıplaşmış fiile dönüşmüşlerdir.

Buna karşılık *gözden düş-* "sevgi ve ilgiyi kaybetmek", *göze gir-* "birinin sevgi ve ilgisini kazanmak", *gözü dön-* "aşırı öfkeyle ne yaptığını bilmez duruma gelmek", *göz dik-* "bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak", *kem gözle bak-* "biri hakkında iyi şeyler düşünmemek, onu hor görmek" , *kucak aç-* "birini himayesine almak, yardım etmek, kol kanat germek", *ayak dire-* "inat etmek, bir şeyi yapmakta veya yapmamakta ısrar etmek", *küçük dilini yut-* "hayretten donakalmak, şaşırmak, hayret içinde kalmak", *elden ayaktan düş-* "kendi işini yapamaz duruma gelmek", *içi kan ağla-* "belli etmeden derin bir üzüntü çekmek" birleşik fiillerindeki anlam kaymalarında da insan organlarının elle tutulur, gözle görülür somut hareketlerinden yararlanılmıştır.

Pire için yorgan yak- "küçük bir menfaat için büyük zarara girmek", *bir taşla iki kuş vur-* "girişilen bir hareket, bir teşebbüs sonunda iki ayrı güzel sonuç almak", *sudan çıkmış balığa dön-* "içinde bulunduğu durumu yadırgamak, çok şaşırmak", *şamar oğlanına dön-* "herkesin kolayca çattığı, hıncını kendinden aldığı bir insan olmak". *Kabak çiçeği gibi açıl-* "utangaçlıktan normal davranıştan sıyrılarak, birdenbire serbest veya pervasız davranmaya başlamak" örneklerinde de tam bir benzetme yapılarak yine bunların gerçek anlamları dışındaki mecazlı kullanışları etken olmuştur.

Kalıplaşmış birleşik fiillerde, bazen birleşiğin ad ögesi bir dereceye kadar kendi anlamını korumuş, fiil ögesi anlam kaymasına uğramıştır: *Kavga çıkar-* "kavga etmek", *dile düş-* "biri hakkında dedikodu yapılmak, kötü şeyler söylemek", *pusuya düşür-* "birine pusu kurarak saldırmak, kötülük etmek", *göğüs geçir-* "derinden iç çekmek" gibi.

Daha yukarıda sıralanan örneklerde görüleceği üzere, diğer bir kısım birleşiklerde ise, birleşiğin tümü birden anlam kaymasına uğramıştır: *Başını taşa çal-* "bir olaydan dolayı kendine veya başkasına çok öfkelenmek" (*Bu gün olanları duyunca* ***başımı taşlara çaldım*** *ama faydasız.* K. Tahir, DA, 152), *etekleri zil çal-* "fazlasıyla sevinmek, çok sevinmek" (*Çocuklarının başarısından annelerinin* ***etekleri zil çalıyordu***.), *birini cebinden çıkar-* "kıyaslanan kişiden çok üstün olmak" (*Baksana bana! Senin gibilerin on tanesini* ***cebimden çıkarırım***.), *havanda su döv-* "boşuna emek vermek, boşuna uğraşmak", *ocağına düş-* "birine sığınmak, birinden yardım istemek", *hapı yut-* "aldanmak, kötü bir duruma düşmek, müşkül bir durumda kalmak" gibi.

Dilimizin fiil dışındaki öteki deyimlerinde olduğu gibi, kalıplaşmış birleşik fiillerde de gerçekleşmiş sosyal olaylardan, bir hikâyeden veya eski geleneklerden kaynaklanan kalıplaşmalar da vardır: *Abayı yak-* "birine vurulmak, âşık olmak", *pabucu dama atıl-* "değeri düşmek, itibarı kalmamak", *altından Çapanoğlu çık-, baklayı ağzından çıkar-* "gizli tutulan, açıklanmak istenmeyen bir şeyi sonunda açıklamak" gibi.

Yukarıdaki bölümlerde yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, dilimiz, anlam kayması ve kalıplaşma yoluyla bir yandan söz varlığını alabildiğine zenginleştirirken bir yandan da mecazlı ve

sanatlı kullanım yolu ve somuttan soyuta uzanan bir gelişme yöntemiyle kendi anlatım gücünü çok yüksek bir düzeye ulaştırabilmiştir. Somut benzetmelerle fiil gruplarına yeni yeni anlamlar yükleyerek karmaşık soyut kavramları kolayca karşılayabilme özelliği dolayısıyla da eğer deyim yerinde ise, edebî eserlerde olduğu gibi genel söz varlığımızda da doğal bir sehlimümteni (kolay gibi görünüp de aslında söylenmesi güç olan söz sanatı)'nin gizli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır sanırız.

ÇEKİMSİZ FİİLLER

(Alm. *Verbalnomina, Verbum Infinitum;*
İng. *infinite verb forms, non-finite verb forms;*
Osm. fiil müştakları)

642. Çekimli fiiller konusunu işlerken, bunların, fiil kök ve gövdelerine kip, zaman, şahıs ve sayı ekleri alarak oluşturulduklarını ve çekime girerek bir yargı bildirdiklerini belirtmiştik. Bu fiiller bir yargı değeri kazandıkları için de *bitmiş fiil* (Lât. *verbum finitum;* Alm. *finite Verbalform*) diye adlandırılmıştır.

Çekimsiz fiiller ise, yine fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da *bitmemiş fiil* (Lât. *verbum infinitum;* Alm. *infinite Verbsform*) niteliğinde olan fiillerdir. *Çekimsiz fiil* diye adlandırılmaları da bu nedenledir.

Aşağıda teker teker ele alındıkça görüleceği gibi; çekimsiz fiiller, bir oluş, bir kılış ve bir durum bildirdikleri, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabildiği, bir türü zaman gösteren ekler de alabildiği için bu yönleri ile fiil özelliği taşırlar. Ancak, çekime girmemiş olmaları dolayısıyla, diğer yönleri ile de ad sınıfına girerler. Bunlar aslında ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş olan fiil şekilleridir. Bu nedenle de ad çekimi ve iyelik ekleri alabilirler, cümlede özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olabilirler; yani, ad yönleri ağır basar.

Çekimsiz fiillerde fiil kök ve gövdelerine getirilen *-mAk, -mA, -Iş /-Uş; -An, -AcAk, -mIş /-mUş; -(y)Ip /-(y)Up, -ArAk* gibi ekler, fiilin esas anlamını değiştiren yeni bir kavram yaratmazlar. Fiildeki temel anlam sabit kalır. Bu bakımdan, fiil kök ve gövdelerinde anlam değişikliği yaparak ad, sıfat ve zarf türeten öteki eklerden ayrılırlar.

Çekimsiz fiiller, kendi içlerinde de: I. *Ad-fiil* (*infinitive, mastar*) II. *Sıfat-fiil* (*participium, partisip*) III. *Zarf-fiil* (*gerundium, gerundif*) olmak üzere birbirinden farklı üç grup oluşturur.

I. AD-FİİLLER

(Alm. *Infinitivum, Infinitiv;* Fr. *infinitif;*
İng. *infinitive;* Osm. *ism-i mast(d)ar, mast(d)ar*)

643. Ad-fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Daha açık bir anlatımla, bunlar, fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler. Fiilleri, ad-fiil (mastar) ekleri getirerek adlandırırız. Türkçede *-mAk, -mA* ve *-Iş /-Uş* ekleri ile kurulan üç ad-fiil türü vardır:

1. *-mAk*'lı *Ad-Fiil:*

644. *ara-mak, bil-mek, dinlen-mek, düşün-mek, titre-mek, yakış-mak, yaşa-mak, yol al-mak, hesap ver-mek, uyku çek-mek, öne düşmek, tavsiye et-mek* örneklerinde görüldüğü gibi, *-mAk* ad-fiilinin asıl görevi, fiilleri adlandırmaktır.

Fiil kök ve gövdeleri, cümlenin öteki ögeleri ile olan ilişkilerini şekil, zaman, kişi ve sayı ekleri alarak ve çekime girerek sağladıkları için, kök ve gövdelerin karşıladıkları soyut hareketler, ancak fiil kök ve gövdelerine getirilen *-mAk* ad-fiil eki ile karşılanır. Böylece, *-mAk* eki, fiildeki soyut oluş ve kılışları adlandıran, onları ad durumuna getiren bir ektir. Ayrıca, her fiile gelen bir yaygınlıktadır.

-mAk'lı ad-fiilleri aşağıda belirtilecek olan *-ma*'lı ad-fiillerden ayıran en önemli özellik, bunların ad olarak da fiildeki hareketi devam ettirmeleridir. Hareket adı olarak *-ma-* olumsuzluk eki de alabilirler.

644.1. Yalın durumdaki *-mAk*'lı ad-fiil, kendinden önce gelen ad niteliğindeki kelimelerle birleşerek bir birleşik ad-fiil oluşturabilir: *akıl almak, ders vermek, doğru söylemek, derin düşünmek* gibi.

Kendinden önce gelen ve kendi anlamını tamamlayan özne, nesne, zarf veya yer tamlayıcısı durumundaki bu kelimelerle birleşerek ad-fiil grubu da oluşturabilir. Grubun yüklem görevindeki *-mAk*'lı ad-fiil sonda yer alır:

Çocuk yetiştirmek *kolay bir iş değildir.*

İyi ***yazabilmek****, iyi* ***konuşabilmek*** *yalnız yetenek işi değildir. Aynı zamanda bir irade işidir.*

Kendisi için bu budalaların arasında bir dakika ***geçirmek*** (Ö. Seyfettin, EB, 10).

Kâmil Beyin gizli maksadına, yani günün belli zamanlarındaki ışığa ***anlam vermek*** (K. Tahir, EŞİ, 383).

Suda, rüzgârda, kuşta senin sedânı duyup
Seni beyaz çiçekli dallar içinde ***sanmak*** (F. N. Çamlıbel, HD-L. Karahan, TSD, 17).

Zulme ***tapmak****, adli* ***tepmek****, hakka hiç* ***aldırmamak****;*
Kendi âsûdeyse, dünya yansa, ***baş kaldırmamak****;*
Ahdi ***nakzetmek****, yalan sözden* ***tehaşi etmemek****;*
Kuvvetin meddahı ***olmak****, aczi hiç* ***söyletmemek*** (M. Akif, S, 278).

Karı koca kağnıya binip köy içinden ***geçmek*** (F. Baykurt, YÖ, 30).

Şimdi ta üst baştan başlayarak arkın suyunu ***ayarlamak****, herkesin tarlasına su* ***vermek*** (T. Apaydın, AD, 33).

644.1.1. Yalın veya grup hâlindeki *-mAk*'lı ad-fiil temel cümlede genellikle özne görevi yüklenmiştir:

Bu kadar rezil ve sefil olduktan sonra ***yaşamak*** *mümkün müydü?* (Ö. Seyfettin, B, 78).

Elli sene ***dolaşmak*** *onu biraz para sahibi etmişti* (Ö. Seyfettin, BL, 124).

Osmanlı vatandaşları için savaş sonrası dünyasında ***yaşamak****, pek kolay olmayacak gibi...* (K. Tahir, EŞİ, 49).

Görüp de "Ne güzel!" diye ***gülümsememek****, küçük bir çocuğun cenneti hayal ederken düşündüğü şeylere* ***yaklaşmamak*** *mümkün değildi* (K. Tahir, EŞİ, 96).

Medrese odalarında, ***ısınmak****,* ***uyumak****,* ***gülmek*** *hattâ* ***ağlamak*** *imkânsız gibi bir şeyler düşünürüm* (K. Tahir, EŞİ, 219).

Nuran'ı iskelede ***beklemek****, gecikince gözü saatte* ***kalmak*** *, kahramanımız için ayrı hazlar oluyordu* (A. H. Tanpınar, H, 169).

Yaşamak *güzel, çok güzel şeydi* (A. H. Tanpınar, H, 177).

Bence bu, kendini değil de başkalarını ***düşünmek****, halis bir düşünceye benzemiyordu* (A. Ş. Hisar, FBVB, 105).

Meğer ***roman yazmak*** *ne güç bir işmiş* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 3).

Bir an içinden ***vurmak, kırmak, yakmak, yıkmak*** *geçti* (O. Kemal, BE, 77).

İçini çekti. Bunu ***anlatmak*** *ne kadar zordu* (O. Kemal, BE, 155).

Ancak ***bilmek****, hatta o yolun olduğunu* ***görmek*** *bir işe yaramıyordu* (T. Buğra, İR, 53).

Gerçekten, bir elektronik beynin veya bir pazarlama tekniğinin kendi başına insanlara kötü tesir yapacağını ***düşünmek*** *çok zordur* (E. Güngör, KDVM, 35).

Yemeği bırakıp şimdi ta ***aşağı inmek*** *zoruna gidiyordu* (T. Apaydın, AD, 27) vb.

644.2. Yalın durumdaki *-mAk* 'lı ad-fiili aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi cümlede bir yüklem görevi de yapabilmektedir:

Öyle saplandık ki levsiyyata: Hâlâ çıkmadık!
Zulme ***tapmak****, adli* ***tepmek****, hakka hiç* ***aldırmamak****;*
Kendi âsûdeyse, dünya yansa baş ***kaldırmamak****;*
Ahdi ***nakzetmek****, yalan sözden* ***tehaşî etmemek****;*
Kuvvetin ***meddahı olmak****, aczi hiç* ***söyletmemek*** *;* (M. A. Ersoy, S, 278).

644.3. Yalın durumdaki *-mAk*'lı ad-fiil, *oturmak iste-* örneğinde görüldüğü gibi istisnaî bir şekil olarak, *iste-* fiilinden önce bir yardımcı fiil gibi kullanılarak onunla bir birleşik fiil oluşturmakta ve cümledeki görevini, bu birleşik fiilin girdiği gramer kalıplarına bağlı biçimde yürütmektedir. Bu kullanım birçok eserde görülen bir yaygınlıktadır:

Bu akşam yine konuşmak için onu tenha bir yere ***çekmek istedim*** (Ö. Seyfettin, B, 15).

Radko beş dakikayı ***boş geçirmek istemedi*** (Ö. Seyfettin, BL, 91).

Kimliği, özellikleri, yaşadıkları üzerinde ***bilgi edinmek istediği*** *belliydi* (K. Tahir, EŞİ, 41).

Kâmil Bey, aslında ***satmak istediği*** *toprakları, çocukça bir inatla "satmayacağım" diyerek kızıyla karısını tehlikeye düşürmekte olup olmadığını araştırır gibi omuzu üzerinden ürküntüyle masaya baktı* (K. Tahir, EŞİ, 57).

Seniha, nafile yere onu tekrar ***açmak, söyletmek , ağlatmak istedi*** (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 178).

Yemek yemeden ***yemiş yemek isteyen*** *çocuklar gibi hep sonunu* ***söylemek istiyorum*** (H. E. Adıvar, AG, 8).

Bütün bu felâket havası ortasında İhsan'ın boynuna ***sarılmak, öpmek istiyordum*** (H. E. Adıvar, AG, 44).

Maliye Nazırının konağına hoca ***olmak istemediğini****, lâkırtı sırasında Raif anlayacaktı* (M. C. Kuntay, Üİ, 65).

Bu münasebetsizliğe pişman olmak için Adnan'a vakit ***bırakmak isteyerek****, mektupçu, masasındaki kağıtlara eğildi* (M. C. Kuntay, Üİ, 72).

Sonra kız Leylâ'nın elbiselerini ***görmek*** *bile* ***istememişti*** (T. Buğra, İR, 138).

Bu küçük kahveye ***gitmek****, şu öndeki masada* ***oturmak****, oradan kendi penceremi* ***seyretmek istiyordum*** (O. Akbal, GS, 109).

Nesrin de bana bir şey ***söylemek istemiyor*** (S. Kocagöz, OD, 71).

Elindeki yaprağı iğneye geçirip de ***kalkmak isterken****, aceleden iğne parmağına battı* (N. Cumalı, YK, 81) vb.

644.4. Yalın durumdaki *-mAk*'lı hareket adı, başka adlarla birleşerek belirten görevinde belirtisiz ad tamlamaları oluşturabilir. Bu türlü tamlamalar, cümle içinde özne, nesne, zarf vb. görevlerle yalın adların yüklendikleri bütün görevleri yaparlar:

Ebuzer'de adam ***idare etmek****, emrinde bir sürü adam* ***çalıştırmak yeteneği*** *hiç yoktu* (K. Tahir, EŞİ, 167).

Havuzda yıldızların aksine bakıyoruz; fakat ayni şeyi hissettiğimizden ***emin olmamak azabı*** *içindeyim* (P. Safa, DHK, 29).

Tedbirli davranarak üçümüzün de hayatını ***kurtarmak vazifesi*** *bana düşüyordu* (H. R. Gürpınar, Eİ, 44).

Adnan bu teklifte, hastayı dava lakırdısiyle ***rahatsız etmemek merhametini*** *gördü* (M. C. Kuntay, Üİ, 278).

Sonunda parçalanıp yurdumuz diyar diyar,

Küçüldü öyle ki: yoktur ***yaşatmak imkânı*** (M. A. Ersoy, S, 309).

Yaşamak zevki *nedir bilmez ölümden korkan* (Y. K. Beyatlı, KGK,).

*İçinde müthiş bir **ağlamak arzusu** vardı* (A. H. Tanpınar, H, 32).

*Gazete okumamış değildi. Sadece hadiselerin üzerinde **düşünebilmek kudretini** kaybetmişti* (A. H. Tanpınar, H, 47).

*Tabldot masasında yemek **yemek**, aynı otelin odalarında **yatıp kalkmak**, aynı arabada **gezinmek** yahut aynı piyesin ve filmin karşısında **gülüp eğlenmek cinsinden** münasebetler, zannettiğimizden fazladır* (A. H. Tanpınar, H, 118).

*Senin dışında **düşünmemek hastalığına** müptelâyım* (A. H. Tanpınar, H, 163).

*Bu gezintiler, en evvel, hanımlara Boğaziçi'nde oturan hemen bütün ahbaplarıyla **buluşmak**, **konuşmak zevkini** temin ediyordu* (A. Ş. Hisar, BM, 70).

*Bizimle sizin aranızda müspet veya menfi bir ilgi var mıydı ki, **bizden kaçmak** veya **bize sokulmak ihtiyacını** duyuyordunuz?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 10).

*Uçurtmanın kuyruğunu **tutmak şerefini** çocuklar paylaşamıyor, itişiyorlardı* (O. Akbal, GS, 77) vb.

645. Ad-fiiller, ad niteliğinde kelimeler olarak genellikle bütün ad çekimi ekleriyle, iyelik ve çokluk eklerini alabilirler. Ancak, *-mAk* hareket ad çekimi ekleri ile genişletilme bakımından, -belki de ses değişmelerinin etkisiyle- Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde bir daralmaya uğrayarak bazı ekleri *-mA'*lı ad-fiillere aktarmış olduğundan, istisnaî bir durumu vardır. Bu nedenle de Eski Anadolu Türkçesine aykırı olarak,[430] bugün ilgi durumu, iyelik ve çokluk ekleri almamaktadır. Metinlerde bu ad-fiilin yükleme durumu almış biçimi de belirli yazarlara özgü bir seyrekliktedir:

*Meğer Fahim Beyin akrabasından olan bu, ismini unuttuğum adam, **getirmeği** üstüne aldığı dosyaları, kartonları, defterleri biraz karıştıracak olmuş ve bunların içinde gördüğü şeyler karşısında gözlerine inanamamış, hayretten şaşakalmış* (A. Ş. Hisar, FBVB, 198).

---

[430] Çağatay, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, s. 199-20'e bk. ve krş.

Masamızın yanından ve yatağımızın içinden dostlarımızla, sevdiklerimizle ***konuşmağı****, haber alıp* ***vermeği*** *temin eden ve bizi sevdiğimizin o zaman cennet gibi yüksekte kalan iklimine gizlice bağlayan telefon yoktu* (A. Ş. Hisar, BM, 25).

Çırak, aşk yorgunluklarını uzunca dargınlıklarda dinlendirdikten sonra, âşıkına ***dönmeği*** *âdet edinen Anahit'le barışmış olacak ki uykusuz ve yorgun (...) sallanıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 121).

Orada Mümtaz'ı ***beklemeği****, ona bara gezintilerinde* ***arkadaşlık etmeği*** *tercih ediyordu* (A. H. Tanpınar, H, 123).

Her ikisi de kendi içlerinde bu saadetin bir nevi durgunluk içinde ***mumyalanmağı*** *andırdığını müphem surette duyuyorlardı* (A. H. Tanpınar, H, 190).

Mehmet, demişti ki: "Başını sol yana eğip, kalbini dinleyemez misin, beni orada göremez misin?" Babam hatırlatmış: ***İşitmeği*** *,* ***görmeği*** *bilmek lâzım..* (E. Işınsu, KDA, 336) vb.

Yükleme durumuna girmiş *-mAk* ekindeki bu seyreklik, bu türlü kullanılışın *-mA*'lı adlara kaymasından ileri gelmiştir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi yükleme durumu eki almış *-mAk*'lı ad-fiil cümlede nesne görevindedir.

645.1. *-mAk*'lı ad-fiilin bulunma, yönelme ve çıkma durumu ekleriyle genişletilmesi yaygındır.

-tA bulunma durumu eki alan *-mAk* 'lı ad-fiil; yalın olarak, tamlama veya grup hâlinde, fiilin hareket bildiren tamamlayıcısı durumundadır:

Biz ilerledikçe ayın ışığı ***kısılmakta*** *devam ediyor, nihayet tepeye geldiğimiz zaman sönmek üzere bulunuyordu* (H. E. Adıvar, AG, 83).

Fakat dikkat edince görünen olayın pek öyle bir Muhtar kafa tutması olmadığını ***anlamakta*** *gecikmedi Recep Çavuş, gâliba Muhtar sandığı kişi kafa tutmuyor, dertleniyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G 71).

Sabriye Hanım hakkını verdi Hesnâ'nın içinden ama, dışından belli etmedi; koyuca şekerli, limonu yeterinden fazla ıhlamuru ***içmekte*** *fazla nazlanmadı; hattâ biraz daha sıcağı varsa bir bardakçık daha içebileceğini söyledi, çekinmedi* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 337).

645.2. *-mAktA*'lı ad-fiili *ol-* yardımcı fiilinin *olan, olduğu* gibi zamana bağlı sıfat-fiil şekilleriyle birleşerek zamana bağlı bir oluş ve kılışa dönüşür. Bu kullanılışı ile cümle içinde sıfat veya nesne görevindedir:

Kırbacını havada beyaz beygirin üstünde, sonra arkasına dönüp kendisine ***bakmakta olan*** *kadına doğru şaklattı* (S. F. Abasıyanık, LA, 48).

Hiç bilmediğim, tahmin dahî edemeyeceğim pek çok hadise öğrendim; TRT'de çalışmış yahut ***çalışmakta olan*** *sürüyle insanı, sevapları ve günahlarıyla tanıdım* (E. Işınsu, KDA, 215-216).

Bugünkü köşe yazısında Cumartesi öğleden sonra gazeteye gittiğinde okuduğu yanlışı görünce ('***kendiniz olmakta***'yı '***kendimiz olmakta***' olarak yazmışlardı), (...) yeşil bir tükenmez kalem buldu ve yazıyı düzeltmeye başladı* (O. Pamuk, KK, 234).

Bu gezintilerden dönüşlerinde Mümtaz'ı ***yazmakta olduğu*** *Şeyh Galip için sıkıştırıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 153).

"Dedin demedin.." girişinde fırsatı kaçırmadı Köy İmamı; Muhtarın direnişinin ***çözülmekte olduğunu*** *anlamıştı:* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 73).

Fahametin de ***gelmekte olduğunu*** *görünce ister istemez ortaya çıktı, göründü* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 339).

645.3. Bir ek fiil veya bildirme eki ile genişletilen yalın veya birleşik *-mAktA* adı, *-Iyor /-Uyor* şimdiki zaman kipinin yerini tutar ve sürmekte olan bir eylemi veya eylemdeki oluş, kılışın sürekliliğini gösterir (534. §):

– *Koydum komutanım!*

– ***Gitmekteyim*** "gidiyorum" (K. Tahir, YS, 304).

– *Suyun akarını* ***görmemekteyim*** *Osman Bey oğlum!* (K. Tahir, DA, 184).

Geçidin derininden ***geçmekteyiz*** *yedi yıldır* (K. Tahir, DA, 188).

Oturaklı lâf ***aramaktasın*** *ama, aklından bulamazsın, kuşağındaki kitapta varsa bilmem...* (K. Tahir, DA, 97).

Sığınmış olduğun Şevket-Saray-ı zulmü pek muhkem ***hayal etmektesin***... (M. A. Ersoy, S, 71).

Görmekteyiz *ey Emîr-i âdil,*

– *İnkârı bunun değil ya kaabil-* (M. A. Ersoy, S, 100).

İşte biz böyle ***didinmekte çalışmakta iken****,*

Bir sabah üç tanıdık seslenerek pencereden

Dediler: (M. A. Ersoy, S, 152).

Görün ki: Zerreyi ***etmektedir*** *cihan tanzîr* (M. A. Ersoy, S, 226).

Şu halde Gökalp, medeniyet denince bundan ilmin, teknolojinin ve siyasî, sosyal ve idarî organizasyonun anlaşılması gerektiğini ***söylemektedir*** (E. Güngör, KDVM, 12).

Çünkü o gâvur parasına benzeyen taş olduğu yerde, olduğu gibi ***durmaktadır*** (T. Buğra, KA, 134).

Böyle olur, bir konuyu, aslında karakterimi rüyamda görünce.. artık tamamdır, yazılma vakti gelmiştir, göğüs kafesimi ***zorlamaktadır****, o karakter, ille dışarı çıkması, kâğıda dökülmesi gerektir* (E. Işınsu, KDA, 63).

"Beni bırakın, beni yalnız bırakın" diye söylenip, odaların içinde dört döndüğüm oluyor... Tam bu kadar değil fakat aşağı yukarı Pop müziği de, bende ayni etkiyi ***uyandırmaktadır****, garip* (E. Işınsu, KDA, 238).

Ruh kelimesi Batı dillerinde "psyche" ve "spirit" gibi iki ayrı kelime ile ***ifade edilmektedir*** *ki bunlardan "psyche" dilimizdeki "can" kelimesine daha yakın olup maddî bir içerik* ***taşımakta*** *ve arkaik Türkçe'deki "etöz" ile tam* ***uyuşmaktadır****. Zira dil (lisan) ile ifade edilen şey, aslında ruh* ***olmaktadır*** (D. Hocaoğlu, YU, 17.7.1997, s. 15).

Küçük gazete müvezzileri bütün şehre tarihin en müthiş cinayetinin işlendiğini avaz avaz ***bağırmaktadırlar*** (O. Akbal, GS, 11).

Böyle günlerde Demircan'ın yardımcısı Ermeni Toros'u ona yolladığı da ***bilinmekteydi*** (K. Tahir, DA, 104).

Hafız usul usul yanına ***yaklaşmaktaydı*** (S. Çokum, AB, 34).

Arabanın başı kalabalıkçaydı, ***tartışmaktaydılar****, hiç kimse gelişlerini göreceğe benzemiyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 71).

645.4. *-mAktA* hareket adı, bildirme eki veya ek-fiil almadan da şimdiki zaman kipinin yerini tutabilir:

İşte yine o mavi yazma... Bu defa rüzgâra kapılmış uzaklaşıyor. Yusuf ardından ***koşmakta****...* (S. Çokum, AB, 32).

Adamın biri: "Bağrıma bir kurşun sıkmak isterdim" diye sızlanırken: "Ulan sıkıyorsa, sık bakalım" diye bağırmak istiyorum ona, hangi hasta duygunun tercümanı olduğunu sanıyor acaba!.. (...) Bir kadın da, "Sevmek imkânsız!" diye ***yırtınmakta*** (E. Işınsu, KDA, 237-238).

Ve takatsizim ve sıkıntı ateşten bir pres olmuş, yüreğimi ***ezmekte***.. (E. Işınsu, KDA, 293).

Biliyorum, kanım hep ***akmakta*** .. *Varlığım bu kanda boğulacak* (E. Işınsu, KDA, 299).

"Kalbine bak!" demişti, bakmaya çalışıyorum, sanki yangın yeridir, dumanlar ***tütmekte*** (E. Işınsu, KDA, 298).

-iken zarfı ile birleşen *-mAktA* adı süreklilik gösteren bir zarf-fiil görevindedir:

Son derecede yoksul bir zavallının, birine başvurmaya karar vererek düşkün bir halde ***gitmekteyken*** "giderken" *konak kapısının büyüklüğünden korkup geri döndüğü eski söylentilerdendir* (A. Rasim, GA, 10-11).

Bildirme eki ile yüklemleşen *-mAktA*'nın olumsuzu *değil* edatı ile kurulur. Kullanılışı çok seyrektir:

Vakıa Croce burada sırf verbal (sözcük) ve fonetik (sesli) ifadeyi ***kastetmekte değildir*** (D. Hocaoğlu, YU, 17.7.1997, s. 15). gibi.

645.5. Yönelme durumu eki ile genişletilmiş olan *-mAk* 'lı hareket adı, yüklemi "bir şey için, maksadıyla, bir hedefe yönelme" anlamıyla tamamlayan bir dolaylı tümleç oluşturur:

Bu rüzgâr geceyi ***sürmeğe****, yıldızları* ***söndürmeğe*** *gelmiş gibi işini bitirdikten sonra duruyor* (S. F. Abasıyanık, LA, 53).

Ayasofya'da tramvaydan inince Ayşe'nin iki tarafından kalabalığı ***yarmağa****, insan kesafetini* ***delmeğe*** *çok çalıştık* (H. E. Adıvar, AG, 25).

Ben babamı kandırdığım gibi sen de anneni bu ***evlenmeğe*** *güzellikle razı etmelisin* (H. R. Gürpınar, EH, 31).

Zeytindağının üstündeki Alman yurdunda biz, devenin üstüne merdivenle ***tırmanmağa*** *uğraşan Avusturyalı subay, otomobilden ürken hecin, hecinden ürken Macar atı...* (F. R. Atay, Z, 39).

Biz bu kadarla ***doymağa*** *ve* ***koşmağa*** *alışmıştık* (F. R. Atay, Z, 21).

– Hayatımın henüz şekli yok da onun için! Zaten hayat ***tanzim edilmeğe*** *daima muhtaçtır* (A. H. Tanpınar, H, 83).

Bir kaderden ***kurtulmağa*** *beyhude çalışma* (A. H. Tanpınar, H, 125). *Yarın karıma göverti* ***ekmeğe*** *gidecez* (F. Baykurt, YÖ, 192).

"Düğünüm. Ben sizi düğüne ***çağırmağa*** *gelmiştim de. Böyle bir zamanda düğün yapmak utandırıyor beni.."* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 188).

Mal ***sulamağa*** *da her zaman o gidecekti* (F. Baykurt, YÖ, 67).

Ertesi akşam Ankara'ya dönecekmiş, öğleden sonra bir çayını ***içmeğe*** *gelip beni ziyaret edip edemeyeceğini sordu. O kadar nazik ve terbiyeliydi ki, reddedemedim* (E. Işınsu, KDA, 303).

Galiba var biri; bir kadın hayali seziyorum; ince, uzun, sarışın ve kot pantolonlu ve saçları kısacık. Kumlara bata çıka ***yürümeğe*** *çalışıyor* (E. Işınsu, KDA, 337) vb.

645.5.1. Yönelme durumu eki almış *-mAk*'lı hareket adı, *başla-* fiili ile (*-mağa başla-* biçiminde) bir birleşik fiil oluşturur. Bu birleşikteki *-mAk*'lı ad, fiilin anlamını yönelme hareketi ile tamamlayan bir tümleç durumundadır; kullanılışı da yaygındır:

Ayakları tekrar ***zonklamağa başladı*** (Ö. Seyfettin, BL, 22).

Koç da arkasından ***gelmeğe başladı*** (Ö. Seyfettin, BL, 60).

Ve o andan itibaren büyük şeyler ***düşünmeğe****, takındığı Oğuz adına lâyık hayallerle* ***uğraşmağa başladı*** (Ö. Seyfettin, BL, 73).

İşitilmemeğe başladığı *yerden sese doğru kürek* ***çekmeğe başlayacağına*** *kalıbımı basarım* (S. Faik, LA, 86).

Kayran ocaklarının pırıltıları ağaçlar arasından ***seçilmeğe başladığı*** *bir anda içeriden bir silâh, yarım dakika sonra bir daha, bir daha patladı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 270).

Para oluk gibi ***akmağa****, irili ufaklı bankalarla birlikte barlar, gazinolar, lokantalar mantar gibi* ***çoğalmağa başladı*** (O. Kemal, HÇ, 255-256).

Sol taraftaki sokaktan birden tütün fabrikalarından dönen kalabalık bir işçi kafilesi meydanlığa ***akmağa****, meydanlıktan da sağa sola, karşı tarafa giden sokaklara doğru* ***dağılmağa başladı*** (N. Cumalı, YK, 101) vb.

646. *+DAn* çıkma durumu eki almış olan *-mAk*'lı ad-fiil, bağlı bulunduğu yüklemin anlamını çıkma hareketi ile tamamlayan bir tümleç durumundadır. Bazen de "...-dan dolayı" anlamında bir tümleç görevindedir:

Birden karşı sahil boyunca uzanan o dar, çok beyaz adeta gümüşten çizgide ***seyretmekten hoşlanırım*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 220).

– Bari gülme! N'olur, ***gülmekten vazgeç!*** *diye yalvardı* (A. H. Tanpınar, H, 355).

İşine dair uzun uzun görüştük. Hakikaten ***şaşmaktan kendimi alamıyordum*** (S. F. Abasıyanık, FBVB, 137).

Bu kasvetli yalnızlık günlerinde ***oturmaktan , yatmaktan , ibadet etmekten, okumaktan bıkıp*** *da konağın içinde bir aşağı bir yukarı dolaşmaya başlar başlamaz, ilk uğradığı yer Seniha'nın odası olurdu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 136).

Sonra yavaş yavaş onlar da ***uğraşmaktan vazgeçtiler*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 45).

Yalnız Garipler ile o bol apartmanlı mahalle arasında öyle büyük farklar var ki!.. Orada postacının ödevi kapıları çalıp, mektupları ***bırakmaktan ibarettir*** (O. Akbal, GS, 48-49).

Eşyalar arasında ***kıpırdamaktan korkarak*** *duran hamal derhal aşağı atladı* (O. Akbal, GS, 55).

Sevinçliydim, şaşkındım.. üzgündüm. Daha doğrusu duygularımı ***seçebilmekten*** *acizdim* (E. Işınsu, KDA, 134-135).

Dört kat merdiveni ***çıkmaktan*** *soluk soluğa kalan arkadaşları, masalarına doğru ilerleyip, kendilerini sandalyelerine bıraktılar* (N. Cumalı, YK, 50).

Doktor Mürsel, ilk defa sevdi zilin sesini, Sabriye dert ***anlatmaktan*** *yorulacaktı yoksa; verebilecek bir cevabı da yoktu üstelik* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 189).

Çalışmaktan *küt küt olmuş parmaklarıyla sigara sarıyor* (T. Apaydın, AD, 129).

Kardeşlerine hep kol kanat olur, onları düşüp ***kalkmaktan*** *korurdu* (T. Apaydın, AD, 99). vb.

646.1. *i-* ek-fiilinin şart kipi olan *i-se(>-se)* ile birleşen *-mAktAn*'lı ad-fiil, iki hareket arasındaki karşılaştırmaya dayanan bir tercih anlatımında ve zarf-fiil görevindedir:

Büsbütün boşta ***kalmaktansa*** *iyi kötü bir işte çalışmayı isterim.*

Böyle yarım yamalak ***okumaktansa*** *hiç okumasan daha iyi edersin.*

Mümtaz alt salonda karanlığa ***gömülmektense****, biraz rahatsız olacağını bile bile yukarıda oturmayı tercih ederdi* (A. H. Tanpınar, H, 67).

Kadına ***inanmaktansa*** *onu aldatmayı daha tatlı bulurdum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 40) vb.

647. *-mAk*'lı hareket adları, yalın veya bazı çekim ekleri alarak, görevleri bakımından ad çekimi eklerinin yerini tutan *gibi, için, ile, başka, üzre, üzere, amacıyla, bakımından, hususunda* vb. edatlarla da birleşip yine, çeşitli anlam ilişkileri ile bir edat grubu oluşturur. Bu edat grubu adlar önünde sıfat, yüklem önünde zarf görevi yapar:

647.1. *Gibi* edatı ile birleşen *-mAk*'lı hareket adı, yükleme "benzetme, örnek gösterme" ilişkisi ile bağlanır:

Bahçe sulamak, çiçek toplamak, yemek yapmak gibi *işler insana zevk verir.*

Bu delikanlının gönlünde üniversiteye ***gitmek gibi*** *bir heves yok, ticarete atılmak istiyormuş.*

İnsanları ***sevmek gibi*** *memleketi sevmenin de tek şekli yoktur* (R. N. Güntekin, AN, 287).

Şiir ***yazmak gibi*** *roman yazmak da bir yeteneğe bağlıdır.*

Doktor ***çağırmak****, eczaneye reçete götürüp* ***ilaç getirmek****, komşunun evinden* ***telefon etmek gibi*** *şeyler bir tarafa bırakılırsa, bu haftayı (...) çalışarak geçirmişti* (A. H. Tanpınar, H, 7).

Yaşamak, sevmek gibi *gönülden olsun* (C. S. Tarancı, BŞ, 132).vb.

647.2. *İçin* edatı ile birleşen *-mAk*'lı hareket adı, yükleme "maksat, gaye, hedef bildirme" işleviyle bağlanır:

Akkovuğa biraz erken ***yetişmek için*** *davranmak icap ediyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 155).

– *Yalnız Efe, askerlerin eline* ***düşmemek için*** *buradan kendini aşağı atmış olmalı!* (Ö. Seyfettin, BL, 156).

– *Profesörler gürültüden rahatsız* ***olmamak için*** *şehir dışında yaşamayı severler* (A. Haşim, BG, 207).

O kasvetli gecelerimizi ***aydınlatmak için*** *bize verdikleri isli bir idare lâmbasının kokulu, kirli, kısık ziyası altında birbirimizi seçmeğe uğraşarak birkaç saat konuştuk* (H. R. Gürpınar, Eİ, 98).

Fakat ikisi de bunları ***konuşmak için*** *karşı karşıya oturmamışlardı* (M. C. Kuntay, Üİ, 71).

Kâmil Bey palavraya ***düşmemek için*** *uygun kelime arıyordu* (K. Tahir, EŞİ, 12).

Her vakitki gibi ***görünmek, konuşmak*** *ve* ***gülümseyebilmek için*** *kendini boş yere zorluyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 135).

Şunu da itiraf ederim ki kalbimin dertlerini, talihsiz başımın sergüzeştlerini ***anlatmak için*** *yanıyorum* (H.E.Adıvar, AG, 7).

Bazan yenilmesi güç bir arzu çantasını dolduran bütün mektupları teker teker açıp ***okumak için*** *onu zorladı* (O. Akbal, GS, 44).

Onu ***eğlendirmek, sıkıntısını dağıtmak, neşelendirmek için*** *elinden geleni yapmıyor muydu* (O. Kemal, DE, 7).

Renksizliğini ***örtmek için*** *fazlaca boyanmıştı* (N. Cumalı, YK, 64). vb.

647.3. *Başka* edatı, *-mAk*'lı hareket adını, yükleme "başkalık, -den başka olma" ilişkisi ile bağlar:

Sen sürekli olarak ***sızlanmaktan başka*** *bir şey bilmez misin?*

Birbirimizi görmemek lâzım gelen anlarda başlarımızı çevirmek, gözlerimizi ***yummaktan başka*** *çare yoktu* (H. R. Gürpınar, Eİ, 127).

Süleyman o günden beri, geceleri yorganın altına büzülüp zari zari ***ağlamaktan başka*** *bir şey yapmıyormuş* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 51).

Ben, herkesten ziyade sana karşı ve söylediğim yalanlar dolayısıyla vicdanıma karşı vaziyetimi kurtarmak için, söylenilmiş bu yalanları doğru ***yapmaktan başka*** *bir çıkar yol bulamadım* (M. Ş. Esendal, EOY, 38).

647.4. *İle (>le)* edatını alan *-mAk*'lı hareket adı, yükleme, "... suretiyle" anlamı ve vasıta ilişkisiyle bağlanır:

Ömrümüzün bu simsiyah saatlerini ***uyumakla, dertleşmekle*** *bitiremiyorduk* (H. R. Gürpınar, Eİ, 208).

Annem, beni boş yere gezmelere, ziyaretlere gece yatısı misafirliklerine ***götürmekle*** *avutmağa çalışacaktı* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 29).

Onlar, görünüşe bakan insanların gözleri karşısında şeklimizi ***değiştirmekle*** *talihimizi de değiştirir* (A. Ş. Hisar, FBVB, 83).

Bu hanımların bazıları böyle birbirleriyle ***görüşmekle , söyleşmekle*** *ne kadar mes'ut görünüyorlardı* (A. Ş. Hisar, BM, 83).

İkinci günü baktım öyle ***gitmekle, gelmekle*** *İstanbul iki günde görülecek gibi değil, bir taksi tuttum* (N. Cumalı, YK, 15).

Aklıma geldikçe ***ürpermekle*** *titremek arası bir durum geçiriyordum* (T. Apaydın, AD, 15) vb.

647.5. *Dolayı* edatını alan *-mAk*'lı hareket adı yükleme "-DAn dolayı, -dığı için" anlamı ve sebep ilişkisi ile bağlanır:

Saatlerce ayak üzeri ***çalışmaktan dolayı*** *bacakları gerilmişti.*

Verdiği sözü yerine ***getirememekten dolayı*** *üzüntü çekiyordu.*

Verimli çalışmaktan dolayı *amirlerince beğeniliyordu.* vb.

647.6. *Üzere (>üzre)* edatıyla birleşen *-mAk*'lı hareket adı, yükleme, "için, maksadıyla, gayesiyle" veya "kendindeki oluş ve kılışın gerçekleşmek üzere olduğunu gösterme" anlamlarıyla bağlanır:

Ben kışlaya ***gelmek üzere*** *onu terkettim* (Ö. Seyfettin, B, 23).

Açıldı bir ölü ***sallanmak üzre*** *sinesine;*

Kapandı ketm-i adem heybetiyle sonra yine! (M. A. Ersoy, S, 28).

Eşkıyadan kalan zahire ile ***pişirilmek üzere*** *ateşe vuruldu* (H. R. Gürpınar, Eİ, 259).

Binbaşıya: Mithat Paşa gelecek; arabasını uzaktan gördüğün anda bana ***haber verilmek üzere*** *bu çavuşu paşa dairesinde bana göndereceksin* (M. C. Kuntay, Üİ, 139).

Daha otuz beşimize basmadan her şeyin bittiğini, her işin tamam olduğunu; aşkın, arzunun, ümit ve ihtirasın artık bir daha ***uyanmamak üzere*** *sönüp gittiğini kendi kendimize itiraf etmek...* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 14).

*Sobanın **geçmek üzere** olduğunu düşündü ve odun getirip attı* (T. Buğra, İR, 229).

Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu edat grubu yüklem olarak da kullanılıyor:

*– Dikkat et, şu sıraladığın üç kelimede **çekilmek üzere** lisanımızdan, hayatımızdan, epey yıpratıldılar* (E. Işınsu, KDA, 113).

*Bir arazi meselesinde, köylülerden birine bir oyun **oynamak üzere midir**?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 24). vb.

648. *-mAk*'lı hareket adı, herhangi bir ad çekimi eki almadan *amacıyla, bakımından, gayesiyle, hususunda, kasdıyla, konusunda, maksadıyla, şartıyla* gibi adlar ile birleşerek, ad tamlaması (ada muzaf) biçiminde edat grupları da oluşturur. Cümlede zarf görevi yüklenmiş olan bu nitelikteki edat grupları, edatın *-mAk* 'lı ada yüklediği anlam doğrultusunda "amaç, gaye, bakış açısı, konu, tarz, şart gösterme vb." anlatım özellikleri kazanır :

*Bu işe **başarmak amacıyla** girmişti.*

*Güzel bir eser ortaya **koyabilmek bakımından** katlandığı yorgunluklar övülmeğe değer.*

*Ayrılırken tekrar dönüp **dönmemek hususunda** bir şey söylemedi.*

*Genç adam, daima genç kızın yanında **bulunmak şartıyla**, her saat buna benzemez bin türlü manevî bozguna razıydı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 99). vb.

649. *-mAk*'lı ad-fiil, tek tük bazı yapım ekleri de almıştır. *-lIk* eki ile genişletilen *-mAk*'lı ad-fiil, *bilmeklik, görmeklik, tanımaklık* vb. örneklerde görüldüğü gibi, hareket bildirme özelliğinden sıyrılarak soyut bir ada dönüşmüştür. *-mAklIk* ekinin kullanılışı Eski Anadolu Türkçesinde canlı ve yaygın olduğu hâlde,[431] günümüz Türkiye Türkçesinde canlılığını yitirmiştir. Kalıntı hâlinde ancak birkaç örnek verebilmektedir:

*Siyasal dengemiz alt üst olur, terazinin dili bizimle eğlenir gibi düşmana doğru alabanda eder; sözgelimi, bir yirmi beş dirhemliğin konulmasına **engel olmaklığımızın** başarısı ile öğünürüz* (A. Rasim, GA, 119).

---

[431] Çağatay, age. s. 205'e bk.

– *Tötonya salonu için bir yazı yazmışsınız. Harbiye Nazırı bir zabitten böyle bahsedişinize çok kızdı; sizi takip* ***etmekliğimi*** *söyledi* (F. R. Atay, Z, 20) vb.

-mAklIk ekindeki soyutlaştırma işlevi bugün *-mA*'lı ad ile karşılanmaktadır (§...).

649.1. *-mAk*'lı ad-fiil tek tük *+lI* sıfat yapma ekiyle de genişletilerek hareket gösteren sıfatlar oluşturmuştur:

Aralarında birbirlerine ***gitmekli gelmekli*** *toplantılar düzenleniyordu.*

Onun böyle ***yazmaklı çizmekli*** *işlere pek aklı ermezdi, işin kolayına bakardı.*

Yüzündeki ***ağlamaklı*** "ağlar gibi olan, ağlayacak gibi olan" *ifade, kadıncağızın yüreğindeki acıyı açığa vuruyordu.*

İnce ***ağlamaklı*** *sesiyle bağırıyordu habire* (T. Apaydın, AD, 96).

Sesi ***ağlamaklı*** *olmaya başlar, ama tehdit dozu düşmezdi* (Ç. Altan, BYİ, 51) vb.

649.2. *-mAk* ekinin, yokluk gösteren *+sIz* sıfat ekiyle *+In* vasıta durumu ekinin kaynaşmasından oluşmuş *+sIzIn* zarf ekiyle kullanımı canlıdır. *-mAksIzIn* eki, fiil önünde "karşılıksız gerçekleşme, ... aksine gerçekleşme" bildiren bir zarf görevindedir:

Başkan, sorguya çekip dururken sanığa der ki:

– Geçmişte işlenmiş suçun var mı?

Duraksamaksızın *karşılık verir.*

– Yoktur (A. Rasim, GA, 130).

Farkına ***varmaksızın*** *bağırmaya, tek elimle birtakım hareketler yapmaya başlamıştım* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 56).

Kültür ve medeniyet kavramları üzerinde Ziya Gökalp zamanında çıkan tartışma, o günden beri şiddetinden hiçbir şey ***kaybetmeksizin*** *devam ediyor* (E. Güngör, KDVM, 9).

Her kelimenin yerli yabancı ***ayırmaksızın*** *yazılışı, söylenişi, manası dikkatli tespit edilir* (M. Kaplan, KVD, 188).

İşçiler ellerinde birtakım yiyeceklerle köşeden görünürler, odalarının sıcağına kavuşmak için çamura aldırış ***etmeksizin*** *hızlı adımlarla yürürlerdi* (O. Akbal, GS, 72). vb.

649.3. *vur-* fiilinden yapılan *vur-mak* ad-fiili kendinden önceki adın yönelme durumu ile birleşerek anlamca "öyle göstermek, öyle görünmek, ... gibi görünmek" anlamıyla kalıplaşmış birleşik hareket adları de oluşturur: *deliliğe vurmak* "kendini delirmiş gibi göstermek", *hastalığa vurmak* "hasta imiş gibi görünmek", *sarhoşluğa vurmak* "kendini sarhoş gibi göstermek", *sağırlığa vurmak* "işitmezlikten gelmek", *şakaya vurmak* "ciddî bir söz veya davranışı şaka yolu ile anlatmak", *yüzsüzlüğe vurmak* "utanmazca, arsız gibi davranmak", *yüzüne vurmak* "ayıplayarak, bir kusuru yüzüne karşı söylemek" vb.

650. Bildirme eki alan, ek-fiil ile çekime giren yahut yüklem görevindeki bir adla anlam ilişkisi bulunan *-mAk*'lı ad-fiil, cümlede yargı bildiren bir yüklem görevindedir:

Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet ***muhafaza ve müdafaa etmektir*** (M. K. Atatürk, N, 607).

Böyle ağır bir işin sorumluluğunu yüklenebilmek, gelecekteki başarılara ilk adımı ***atmaktır***.

Onun yaptıkları birtakım geçici heveslerin peşinde ***koşmuş olmaktır*** (M. Ş. Esendal, EOY, 34).

Ve bahislerimiz hep topraktan, havadan, zamandan ***yakınmaktır*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 32).

Bir genç kadını yahut bir kızı öldürmek, on beş düşmanı birden öldürmek ***demektir*** (Ö. Seyfettin, BL, 94).

Babasının işi gücü ***yemek, içmek, oynamak , eğlenmekti*** (Ö. Seyfettin, İDA, 41).

Bizim için sabah olmak, yarını bulmak bizi bekleyen ölüme bir adım daha ***yaklaşmaktı*** (H. R. Gürpınar, Eİ, 127).

Elini ağzına sokup kaldırmaksa, elini kaparozcunun otomatik para çantasına, para kapanına ***sokmak demekti*** (H. Balıkçısı, DG, 36).

Doktorun ilk niyeti ***bahçeden çıkmaktı*** (T. Buğra, KA, 154).

Bu arada yapılacak tek ve en faydalı şey, işe yarayacak bileklerle kafaları işlerinden güçlerinden ***ayırmamaktı*** (T. Buğra, KA, 277).

Fakat bu gecelerde maksat yalnız ***saz dinlemek değil,*** *aynı zamanda* ***mehtabı seyretmek*** *ve bu âleme* ***katılmak olurdu*** (A. Ş. Hisar, BM, 115).

Asıl felâket bu pınara ***sırt çevirmek****, bu pınarın gözlerine taş* ***tıkamak değil*** *de ne olurdu?* (T. Buğra, KA, 162).

650.1. *-mAk*'lı ad-fiil cümlede herhangi bir ek almadan da *yüklem* görevi yapabilir:

Daha otuz beşimize basmadan her şeyin bittiğini, her işin tamam olduğunu; aşkın, arzunun, ümit ve ihtirasın artık bir daha uyanmamak üzere sönüp gittiğini kendi kendimize itiraf etmek; kendi kendimize, bütün mutluluk ve başarı kapılarının kapandığını ***söylemek*** *ve gelip, burada bir ağaç gibi yavaş yavaş kurumaya* ***mahkûm olmak****...* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 14).

Şapkamı elime aldım, şu odadan, esmer kadından karşıdaki kahveden, çamurlu sokaktan, bu bambaşka tiplerden, içindeki huzursuzluktan ***kurtulmak****...* (O. Akbal, GS, 107) vb.

651. *-mAk* hareket adı ile birleşen *lâzım, lâzımdır, lâzım gel-, gerek-, icap et-, zorunda ol-* gibi yüklem veya birleşik fiiller gereklilik kipinin yerini tutar:

Bu sorunu kökünden ***çözmek lâzım*** (Bu sorun kökünden çözülmelidir).

Batı'ya ayak uydurabilmek için kültürel geleneklerimizi de ***değiştirmek zorunda mıyız***? (Batı'ya ayak uydurabilmek için kültürel geleneklerimizi de değiştirmeli miyiz?).

Akkovuğa biraz erken yetişmek için ***davranmak icap ediyordu*** (... erken davranmalıydı; Ö. Seyfettin, BL, 155).

Fenalıkların ***önüne geçmek****, bozulan cihanı* ***düzeltmek lâzımdı*** (...düzeltmeliydi; Ö. Seyfettin, BL, 124).

Asıl yolculuğu galiba üçüncü mevki vagonlarda ***aramak lâzım*** (... aramalıdır; A. H. Tanpınar, BŞ, 61).

Mutlaka bir yere ***gitmek lâzım*** *mı?* (... gitmeli midir; O. Kemal, BE, 9). vb.

652. *-mAk*'lı ad-fiil kalıplaşma yoluyla hareket bildirme özelliğini kaybederek birtakım nesne adları da yapmıştır: *ekmek (<et-mek), çakmak* "kıvılcım çıkaran küçük tutuşturma aleti", *başmak, paşmak* "ayakkabı", *boğmak* "boğum yeri, boğmaları olan: *boğmaklı kuş* "bir tür toygar kuşu", *ırmak* (ırmak yatağı), *ilmek* (ilmek at-), *kaymak* (süt kaymağı), *oymak* "topluluk, aşiret; küçük birlik (oymak

beyi), *uçmak* "cennet", *yaşmak* "baş örtüsü, yemeni, tülbent", *yemek* "yemek pişir" (258. §). vb.

653. *de-* fiilinin *-mAk*'lı ad-fiil ile kalıplaşmış biçimi olan *demek* adı, iki cümle veya cümle parçası arasında "yani, demek ki, öyle anlaşılıyor ki" anlamıyla açıklama bildiren bir *bağlaç* görevindedir:

Daha önce söz vermiştiniz; şimdi vazgeçiyorsunuz. ***Demek ki*** *anlaşmak mümkün olamayacak!*

Böyle bir olayın geçtiğini duymuştum ama ayrıntılarını bilmiyordum. ***Demek*** *işin aslı böyle imiş!*

İşte biz gidiyoruz, ***demek*** *sen gelmeyeceksin.*

Almanya'da daha fazla kalmak istemediğine göre, ***demek*** *o diyara pek ısınamadın.* vb.

2. *-mA*'lı Ad-Fiil :

654. Osmanlı gramerlerinde hafif mastar (masdar-ı muhaffef) diye adlandırılan *-mA*'lı ad-fiil, yapıca bir ünlüden ibaret ad çekimi ekleriyle genişletilmiş *-mAk* hareket adındaki son ses *-k*'sının ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasından oluşmuş görünüyor.[432]

-mA eki de *-mAk* gibi her fiile gelebilen bir özelliğe sahiptir. Ancak, *-mAk*'lı biçim, oluş, kılış ve durum bildiren bütün fiillerin hareket hâlindeki adları olduğu yani bir hareketi gösterdiği hâlde, *-mA*'lı ad-fiil bu hareketi canlandırmaz. *Açma, başlama, bulma, gösterme, okuma, yürüme* örneklerinde görüldüğü gibi, doğrudan doğruya fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yalın birer iş olarak anlatır. Onları soyut birer iş kavramına dönüştürür.[433] Kestirme bir anlatımla, *-mAk*'lı ad-fiilleri fiilin gösterdiği hareketin, *-mA*'lı ad-fiiller ise fiilin gösterdiği işin adlarıdır. Bundan dolayı bunlara *kılış adı* (nomen actoris) de denebilir.

-mA'lı ad-fiil, ad ve sıfat tamlamaları kurma, ad çekimi, iyelik ve çokluk eki ile genişletilme, kalıplaşma veya türetme yoluyla bir yapım eki alarak kullanılma bakımından, *-mAk* ad-fiil ekinde olduğu

---

[432] **Bangoğlu**, ***Türkçenin Grameri*** §. 229, 360.

[433] Bu ekin işlevi ; *çocukluk, iyilik, güzellik, yakınlık, uzaklık* örneklerindeki addan soyut adlar türeten *+lIk / +lUk* ekinin işlevi ile karşılaştırılabilir.

gibi herhangi bir sınırlamaya girmemekte ve çok daha geniş imkânlara sahip bulunmaktadır. Bu durum, onun herhangi bir addan farksız olarak bir iş, bir kılış adı olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, adların (substantive) yüklenebildiği her işlevi yüklenebilmişlerdir.

655. Yalın durumdaki *-mA*'lı ad-fiil yukarıda belirtildiği üzere soyut bir kavramı karşılar:

Arkası bana dönük olduğu için göremem ama o budala ***gülme*** *hep dudağındadır* (S. F. Abasıyanık, LA, 107).

Omuzlarında ve kollarında başlayan bir ***titreme*** *bütün vücudunu sarmaya başlamıştı* (P.Safa, MNK, 15),

Benim sessiz, durgun bir tavır altında utangaçlığımı, zaafımı onlar soğukluk ve ***direnme*** *sayarlar* (H. E. Adıvar, H, 12).

İsmail Efendi'nin eserlerinde devrim zihniyetinin bu tarafını anlatan bir yığın safça ***uydurma*** *daha vardır* (A. H. Tanpınar, BŞ, 121).

Mis gibi kokan çamaşır bohçasında ***yaşama*** *denilen sonsuz dram, hesapların, kitapların, ümitlerin iflâsı vardı* (T. Buğra, KA, 23).

Bu bakımdan Cumhuriyet'ten öncesi ıslahat hareketlerinin teknolojiyle medeniyeti ***kazanma*** *bakımından daha şuurlu ve daha isabetli olduğu söylenebilir* (E. Güngör, KDVM, 40). vb.

655.1. Cümlede özne görevi yüklenmiş olan bu ad-fiilin *+lAr* çokluk eki ile genişletilmiş türleri bir hareketin art arda tekrarlandığını, üstelendiğini gösteren kılış adları yapar: *Mübtezel birçok merasim: İnhinalar,* ***yatmalar,*** *şaklabanlıklar, riyalar, muttasıl* ***aldatmalar*** (M. A. Ersoy, S, 278).

Mütareke dediğimiz uğursuz dönemde yüzünden ***gülmeler*** *eksik olmayan öyle yurtseverler vardı ki, bunlar ağlıyordu*(A. Rasim, GA, 1).

Düşündükçe zihnime kolaylıklar değil ***bunalmalar*** *, kalbime* ***tıkanmalar*** *aklıma fenalıklar geliyordu* (H.R. Gürpınar, EH, 89).

Gülüşmeler, bağrışmalar, *ta ciğerden gelen muttarit sesler işitiliyor* (S. F. Abasıyanık, LA, 55).

Beni görünce, gene o yabanî geyik tavırları...Gene o ağaçların arasında ***saklanmalar, koşmalar****. Dönüp arkaya bakmalar* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 54).

Sırf Rıza Babayı Hatice'nin isteklerine koşturmamak için. Çünkü o ***koşturmalar*** *yakayı kaptıranın, dizginleri ele verişini açıklamaları gibi geliyordu ona* (T. Buğra İR, 191). vb.

656. *-mA*'lı ad-fiil kendinden önce gelen yalın ya da bazı ad çekim ekleri almış bir ad veya bir sıfatla birleşerek de kılış adları oluşturur: *ateş yakma, bel bağlama, hoş görünme, yardım toplama, yemek yapma, yol gösterme, razı olma, aklını kaçırma, boşuna didinme, batağa saplanma, canına değme, cana kıyma, canına kıyma, tatlıya bağlama,tadında bırakma, yerinde sayma, başından atma, elinden tutma, gözden düşme, içinden gelme* vb. Verilen örneklerde görüldüğü üzere bunlardan bir kısmı deyimleşmiş kılış adları niteliğindedir. (131-135 §'lar: **-mA adları**)

657. *-mA* ad-fiillerindeki bu kolayca adlaşma özelliği Cumhuriyet dönemindeki Türkçeleşme çalışmalarında büyük bir kolaylık sağlamış; Osmanlı Türkçesinde yer almış bulunan Arapça kökenli birçok yabancı kelime ve terim Türkçe karşılıklarını bulabilmiştir: Nitekim *artırma* (müzayede), *araştırma* (taharrî, tetebbu'), *arıtma* (tasfiye), *bölme* (taksim), *bölüştürme* (taksim etme), *çelişme* (tenâkuz), *çıkarma* (tarh, ihraç), *düşme* (sukut), *eleştirme* (tenkit), *gecikme* (teahhur), *geçme* (mürur), *geçirme* (teşyi), *inleme* (nâliş), *kaldırma* (lağv), *karşılama* (istikbal), *karşılaştırma* (mukayese), *koruma* (muhafaza), *küçültme* (tasgir), *okşama* (nevaziş), *ödeme* (te'diye), *sağlama* (mîzan), *şereflendirme* (teşrif), *uyarma* (ihtar), *uzama* (temadî), *yasama* (teşri'), *yükleme* (tahmil), *yürütme* (icra) gibi yığınlarca söz, bu nitelikte birer Türkçeleşme ürünüdür.

658. *-mA*'lı ad-fiil tıpkı öteki adlar gibi kendinden sonra gelen başka bir adla aitlik bağı kurarak tamlayan görevinde belirtisiz, tamlayan veya tamlanan görevinde belirtili ad tamlamaları oluşturabilir. Bu tamlamalar yalın ya da bir tamlama grubu hâlinde, cümlede özne ve yüklem görevi yapar.

658.1. Belirtisiz Ad Tamlaması Olarak:

İmtihanlar da mümeyyizler için bir avdır. Öyle bir av ki, ***yorulması, koşması, terlemesi, soğuk alma, nezle olma*** *tehlikesi yok...*(Ö. Seyfettin, GM, 86).

Bir ***tiksinme hareketi*** *yaptım, derhal ölüyü rahat bıraktı* (P. Safa, DHK, 49).

Saçağın *altından hızlı hızlı yürüdüler; **bekleme salonu**ndan geçtiler* (T. Buğra, KA, 16).

*Olaylar ve tecrübeler zamanla insana kendi kendini **yenileme yöntemi** buldurur.*

*Bu da sizin ilk **çalışma günü**nüz olacak* (T. Buğra, İR, 102)

*İçerde ise alevli, tatlı bir ılıklık, sessizlik, huzur ve **dinlenme,** yorgan altında **uyuma imkanı** vardı* (T. Buğra, KA, 23).

*Ruhun kendisini ifade ve **dışlaştırma yollarından** en etkili olanı dildir* (D. Hocaoğlu, YU, 17.7.97, S.15).

*Aslında bu bir **öğrenme olayıdır**; somut şeylerin soyut olanlardan daha kolay öğrenilmesi ise psikologların eskiden beri bildikleri bir gerçektir* (E. Güngör, KDVM,15). vb.

658.2. Belirtili Ad Tamlaması Olarak:

Belirtili ad tamlamaları kurmuş olan *-mA*'lı ad fiiller, yalın ya da grup hâlinde, grubun öznesi, temel cümlelerin de öznesi veya yüklemi görevindedir.

*İşte rahat **yaşamanın düsturu**!* (A. Haşim, BG, 15).

*Benim inancım **onun bu duraksaması** içerideki çelişki gürültüsünden geliyor; yoksa o kahramandır, yürür, buraya kaç defa girmiş, çıkmıştır* (A. Rasim, GA, 10).

***Yunan suvarilerinin gelmesi; kralın, prenslerin, prenseslerin Selanik'e dolması** epey sürdü* (Ö. Seyfettin, B, 83).

***Askerin çekilmesi** bitince nereden çıktıkları belli olmayan manliherli Bulgarlar, Türk mahallelerinde gezinmeye başladılar* (Ö. Seyfettin, BL, 90).

*Çünkü Sofya'ya giden bu Makedonyalının **onu görmemesi** imkânsızdı* (Ö. Seyfettin, BL, 92).

*"– Bazı eski medeniyetlerde ateşle **eşyasının beraberce yanması** veya gömülmesi ne güzel âdetmiş..."* (A. H. Tanpınar, H, 49).

*Kendi**ni öldürmenin** ne **faydası** olur?* (K. Tahir, EŞİ, 29).

Mithat Paşa'nın yanına vardım. "Şimdi Padişahımızın İzzeddin vapuru ile (sizin) ***hareket etmeniz** kesinlikle buyrulmuştur", dedim* (M.C. Kuntay, Üİ, 645).

– Bu (sizin) ***son denemeniz** olur ağabey. Ama bırak da işin aslını öğrenmek için gideceğim onunla* (T. Buğra, İR, 83).

Ses ciğerlerde biriken ***havanın boğaza çarpması*** *demektir* (Ö. Seyfettin, GM, 30).

Zanneder misin? Evvelâ bunu yapabilmemiz için işin ***açılması, genişlemesi, cemiyetin*** *ve* ***hayatın yaratıcı vasıflarını tekrar kazanması lazım*** (A. H. Tanpınar, H, 213).

Bizde cephe gerisi demek, ***kıt'aların*** *yerli yerinde cephe için* ***çalışması demek değil,*** *bizzat cephe* ***gerisini yapması demek olmuştur*** (F. R. Atay, Z, 131).

"El", Kant'ın ifadesiyle, ***beyinin*** *yani ruhun dış dünyadaki* ***uzantısı,*** ***ruhun*** *kendisini dış dünyada mekanik biçimde* ***yansıtmasıdır*** (D. Hocaoğlu, YU, 17.7.1997, s.15).

Dil ise, ***ruhun kendisini*** *dış dünyada* ***ifade etmesidir*** (D. Hocaoğlu, YU, 17.7.1997, s.15). vb.

659. Yalın durumdaki *-mA*'lı ad-fiil; *basma kitap, dolma kalem, gömme dolap, takma diş, taşıma su, süzme bal, şişirme yatak, uydurma söz* örneklerinde görüldüğü gibi, adların önünde sıfat işlevi yüklenen sıfat tamlamaları da oluşturur:

Tepe çamlı, enli saçaklı, ***dolma duvarlı*** *harapça fakat geniş bu köy evi* (H. R. Gürpınar, Eİ, 275).

Kaleleri, sarayları ve mezarları ile ***oyma kayadan,*** *kapılarında İskender'i durduran Termesus, işte bu tepenin üstündedir* (F. R. Atay, GG, 4).

Kadının başına getirdiği "kaza"yı Cevat, ***yapma bir öfkeyle*** *küçültmek istiyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 520).

Nitekim bir psikolog, üniversite talebelerine belli birtakım millet isimleri ile birlikte dünyada mevcut olmayan, ***uydurma bir millet*** *adı da vererek, bunlar hakkında ne düşündüklerini sorduğu zaman, talebeler o* ***uydurma millet*** *hakkında da bazı kanaatlere varmış, ona bazı karakter vasıfları yakıştırmışlardır* (E. Güngör, KDVM, 123).

Kadın içten bir özdeşlikle tam algılayamadı bu sözün dehşetini ama bir çığlık koparmak gerektiğine de inanıyordu. Onun için ***yapıştırma çığlık*** *attı:*

– Ah başıma gelenler (Ç. Altan, BAG, 109).

Bir ara Fahametten yardım umdu. ***Doğma büyüme*** *İsstanbullu olduğuna göre taşralılardan fazla bir bildiği olabilirdi* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 397).

– *Niçin tek* ***takma*** *isim değil, bırak tek isim olsun ve o, üne kavuşsun* (E. Işınsu, KDA,195-196).

Hayvanların nallanırken bağlandığı yularlığa çıktı.. orada bir kepenk olduğunu biliyordu, ***köşeleme küçük pencereyi*** *zâten gündüzden görmüştü* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 219).

Kulübe, çıra isiyle büyümüş alevin ışığında aydınlandı. İçerisinin ***derme çatma görüntüsünde*** *neyin nerede olduğu belirlendi* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 220).

660. Yalın, iyelik eki almış ya da ad tamlaması kurmuş olan *-mA*'lı ad-fiiller yükleme durumu eki ile genişletildiklerinde nesne görevi yüklenirler:

Gömmeyi *ikindiye bıraktılar* (Ö. Seyfettin, BL, 147).

Ertuğrul Bey, pınarın yanındaki koca çınarın gölgesine ***gömülmeyi*** *vasiyet etmişti* (K. Tahir, DA, 160).

Yarın gidip onunla ***çalışmayı,*** *biraz* ***yardım etmeyi,*** *hem de bir günlük yaşantısını* ***izlemeyi*** *kuruyorum* (T. Apaydın, AD, 130).

Maksadımız onun kendi devrindeki önemli bir ***çatışmayı*** *nasıl gidermeye çalıştığını göstermektir* (E. Güngör, KDVM, 12).

Hayri benim okuldan ***çekilmemi*** *istedi. Hemen çekildim* (M. Ş. Esendal, EOY, 45).

Güzel yemek ***yapmasını*** *da biliyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 74).

Babası Emine Hanım'a, evi ***bırakmamasını*** *ve akşama Primo için* ***yemek hazırlamasını****, kendisine Primo ile para göndereceğini söyledi* (Ö. Seyfettin, BL, 9).

Ona mantık ve kıyaslarını yaparken, ***hissine kapılmamasını*** *tavsiye edecektim* (Ö. Seyfettin, BL, 111).

Zaten fikir soruyor, sade bu işe hocanın ***razı olmasını****, yani bir nevi fetiş istiyor* (A. H. Tanpınar, BŞ, 41).

Bu cihetle her memlekette mûsiki, mimarî, resim gibi sanatlar ***ilerlemelerini*** *dine borçludurlar* (A. H. Müftüoğlu, GH, 56).

Öyle ya onun da öteki insanlar gibi beklediği, ümitlendiği bir takım özlemleri, düşleri yok mu? Bütün ömrü elalemin ***karalamalarını,*** *aşk mektuplarını kapı kapı dağıtmakla mı geçecek!* (O. Akbal, GS, 49).

Dört çocuk okuldan çıkar çıkmaz soluğu güvercinlerin başında alıyorlar, saatlerce onların arabaların içinde ***gezinmelerini*** *seyrediyorlardı* (Cumalı, Yalnız, 89).

Dediğim gibi bir kısım esnafa üslûplarını ve ***konuşma tarzlarını*** *kabul ettirdikleri için külhanbey olmayanlar da böyle sanılırdı* (A. H. Tanpınar, BŞ, 202).

– Şimdi anlıyorum. Bizim millet ıstıraba ***katlanmasını*** *iyi beceriyor* ***da ona karşı gelmesini*** *bilmiyor* (K. Tahir, EŞİ, 199).

Çocuğun çıkıp kapıyı ***çekmesini*** *bekliyordu* (K. Tahir, DA, 177).

Niko bir kere daha ***sokulmasını*** *bilmişti* (T. Buğra, KA, 39).

Fabrikanın kötü şartları içinde çalışmaktan bu kadar yılmış bir insandan tekrar ***oraya dönmesini*** *nasıl isteyebilirdi* (O. Kemal, BE, 17).

– Maamafih, aferin. Lâf aramızda, yoğurdu bile üfleyerek ***yemenin lüzumunu*** *kavramışım* (O. Kemal, BE, 53).

Naciye uzayan hastalığından oğluna karşı utanıyor, onun ***oyalanmasını*** *istiyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 152).

Salondaki bir avuç seyirciye gelince, onlar da ilk defa candan ***alkışlamanın*** *o güzel* ***tadını*** *tadıyorlardı* (T. Buğra, İR, 43).

Her Pazar akşama kadar kahvede oturup onun ***geçmesini*** *bekliyordu* (O. Akbal , GS, 27).

Mehmet de ***küfür etmesini, yumruk atmasını****, topa tekme* ***vurmasını, sigara tüttürmesini****,* ***kağıt oynamasını*** *öğrenmeye başlamıştı* (O. Akbal, GS, 28).

Bütün ***yaşama isteklerimin*** *dalga dalga artan bir sıcaklıkla damarlarımda* ***dolaştığını****, ona doğru atıldığını duyuyordum* (N. Cumalı, YK, 5) vb.

661. Yönelme durumu ekini almış olan *-mA*'lı ad-fiil cümlede ilgili bulunduğu ögeye ya yükleme ya doğrudan doğruya yönelme ilişkisi ile bağlanan yahut da yüklemle "bir şey için, bir şey maksadıyla" anlamında yönelme ilişkisi kuran bir yer tamlayıcısı görevindedir:

661.1. "yönelme" ilişkisi ile:

Kalbimde sarih bir acı ***sızlamaya*** *başladı* (Ö. Seyfettin, B, 18).

*Ve herkes birbirinin yüzüne bakarak **gülümsemeye** başladı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 45).

*Rumeli'nin kanlı **boğuşmasına** şahit olan Mehmet Çavuş, kendini köylülere bu hakikati anlatmaya nazil olmuş eli sopalı ve silâhlı bir nevi resul addediyodu* (H. E. Adıvar, AG, 81).

*Sıcaktan, dumandan garip bir bulantı, bir baş dönmesi **yürümesine** engel oldu* (A. H. Tanpınar, MB, 180).

*Salih (...) çok duyan, çok sezen, fakat **düşünmeye, ölçüp biçmeye, karar vermeye** pek gelemeyen bir adamdı işte* (T. Buğra, KA, 39).

*Bütün **takılmalara** anında karşılık veriyor, gözünden ve kulağından hiç bir şey kaçmıyordu; ama düşünüyordu:* (T. Buğra, D, 85).

*Yokuşu **tırmanmaya** başladılar* (S. Kocagöz, OD, 70).

*Göz göze geldiler, gözlerinin içi gülüyor, kocasının da el çırparak tempo tutanlara **katılmasına** seviniyordu* (O. Kemal, BI, 26).

*Gece yarıları böyle sokak sokak **dolaşmaya**, gece insanlarını **görmeye**, kimsenin nefes almadığı havayı **içine çekmeye** alışmıştır* (O. Akbal, GS, 13).

*Göğüsleri yeni yeni **tümsekleşmeye** başlamış iki kız çocuğu, durmuşlar karpuzcuya bakıyorlar* (Ç. Altan, BAG, 7-8).

*Omuzları oynatma ayağa kalkıp parmak **şıklatmaya**, ayağa kalkıp parmak şıklatma da sonunda, ortaya fırlayıp **horon tepmeye** dönüştü* (Ç. Altan, BAG, 129). vb.

661.2."için, maksadıyla, -DAn dolayı" anlamında yönelme ilişkisi ile:

***Ölmeye** karar verdikten sonra Primo gayet tatlı ve hoş bir rahat duydu* (Ö. Seyfettin, B, 84).

***Giyinmeme** yardım ettiler ve kollarımdan tutarak ayağa kaldırdılar* (P. Safa, DHK, 13).

*Uşaklardan birini Seniha'nın bulunması muhtemel olan evlere, diğerini sokaklarda **dolaşmaya**, köşe başlarında **beklemeye** gönderdi* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK,106).

*Zaten Adnan ne vakit romanını **yazmaya** otursa, mutlaka bir aksilik olacaktı* (M. C. Kuntay, Üİ, 31).

Kâmil Bey'in kızı Ayşe, Barselona'dan beri, sofrada suvarinin sağında oturuyor, altı yaşında olduğu halde, iyi yetişmiş bir genç kız gibi davranarak şeref yerinde oturmayı ***hak etmeye*** *çalışıyordu* (K. Tahir, EŞİ, 14).

O zamandan beri; sırtını güvene almadan oturmuyor, insanlara, kapılara, köşe başlarına arkasını ***dönmemeye*** *dikkat ediyordu* (K. Tahir, DA, 14).

Hacı Bayram'ı Roma kartalının bu mermer yuvasında çilehanesini ***seçmeye*** *götüren gizli tesadüf nedir?* (A. H. Tanpınar, BŞ, 8).

Dönmesi imkânsız olan günleri kendisinden ***uzaklaştırmaya*** *çalıştı* (A. H. Tanpınar, H, 63).

Orhan anlamıştı elbette. Ve içindeki ürkek direnişi ***yandırmaya, alevlendirmeye*** *çalışıyordu*(T. Buğra, D, 82).

Ama, beni olursa olsun, ne için olursa olsun ***anlatmaya, açıklamaya*** *bir kere bile yanaşmamıştı .*

Hareket saatine kadar küpeşteden ***yolcu uğurlamaya*** *gelenleri seyrettim* (N. Cumalı, YK, 74) vb.

662. Yalın, tamlama veya grup halindeki *-mA*'lı ad-fiiller, *+dA* bulunma durumu eki aldıklarında, yer tamlayıcısı görevi yaparlar:

Ayşe ***yemek pişirmede*** *çok usta olduğunu söylüyor.*

Sevinç okullar arası bilgi ***yarışmasında*** *birinci gelmiş.*

Sizce, izin ***süresinin uzatılmasında*** *bir sakınca var mıdır?*

Esasen bütün gün, ***bütün gezmelerinde****, bütün eğlencelerinde beraberdirler* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 19).

Bununla beraber ilk ***karşılaşmada*** *içime ekilen yıkılma hissi beni tamamiyle bırakmadı* (A. H. Tanpınar, BŞ, 42).

Evlenmelerde akran, denk ***aramada*** *onlar erkeklerden daha mutaassıptırlar* (A. H. Tanpınar, BŞ, 34).

Şimdilerin denemesinde *kullandığım ateş tozu, sefil Kamağan'ın yaptığı mı?* (K. Tahir, DA, 233).

Üstüne Gülden house yazılmış boyalı resimli kamyonetin üst yanı çıplak, sakallı ve sıska sürücüsü de Bayram'ın titizliğini daha ***ikinci rastlaşmalarında*** *farketti* (A. Ağaoğlu, FİG,6). vb.

663. *+dA* bulunma durumu eki ile genişletilmiş olan *-mA* ad-fiili, *-mAktA* ad-fiilinde olduğu gibi bir yargı bildirmekte ve *-Iyor* şimdiki zaman ekine koşut bir işlev yüklenmektedir. *-Iyor* ekinden daha güçlü olarak hâlen süregelmekte olan bir işi gösterir:

Yüzü esrarlı bir adam / Penceresinde bu akşam
Çisentiyle temizlenen / Parlak damların üstünden
Batan güneşe ***bakmada*** */ Bir ışık nehri* ***akmada***
Şehrin üstüne semadan (A. M. Dıranas, Ş, 60).

* *

Batıdan doğuya uzanan / Geniş bir gökkuşağından
Sükûn bir rahmet hâlinde / Arza ***inmede, inmede***
Ve ellerini duaya / ***Kaldırmada*** *her şey güya* (A. M. Dıranas, Ş, 61).

Meltem mi ki bu esen, renk mi ki, şarkı mı ki?
Şu dağdan aşağı ak bir bulut salkımı ki
İçime bir buruksu sarhoşluk ***akıtmada*** (A. M. Dıranas, Ş, 78).

* *

Tuşların üstünde karanlığın heyûlâsı
Ve birden kalbe çırpınışlar veren hâtıra.
Çekmede *beni saadet dolu dünyalara*
Mine parmaklarında sadalaşan hulyası (O. V. Kanık, BŞ, 10).

* *

Sıyrılmada gözlerimden yıllarca geceler,
Ve yalnız ***kalmada*** *bir yaza râm olan sahil,*
Uçuşmada *gökyüzünde bir sürü ebabil:*
Sevgimi ve hasretimi ebedî kılan yer (O. V. Kanık, BŞ, 11).

* *

Biri de bendedir bu üç nehirin
Benim de gönlümden sular ***akmada***
Bu giden yolcuyu geri çevirin
Bu giden yolcular beni ***yakmada*** (O. Ş. Gökyay, BVKŞ, 38).

* *

Saymakla tükenmez derdim bir değil,
Bu ayrılık bende misafir değil,
Çalkanan bir deniz bu, nehir değil,
Bu bir fırtınadır, sönüp ***çakmada*** (O. Ş. Gökyay, BVKŞ, 39).

* *

Dağdan suya inmiş susuz ceylanlar,
Kimdir ağaçlıkta şu konuşanlar?
Geri mi döndü geçmiş zamanlar
Ufuklardan bana kimler ***bakmada?*** (O.Ş. Gökyay, BVKŞ, 39).

* *

Öbek öbek yere çökmüş kömür çeken develer...
Ferağ-ı bâl ile birden geviş ***getirmedeler*** (M. A. Ersoy, S, 52) vb.

663.1. *-mAdA* eki, *-dIr* bildirme eki alabildiği gibi *i-* ek-fiili ile de çekime girmektedir.

Nedir ki ***etmededir*** *fıtratın bu kanunu,*
Fezayı, gökleri, deryayı, deşti, hâmûnu (M. A. Ersoy, S, 220).
...Baktım ki
Avutmanın yolu yok; komşum Hüseyin Ağa'yı
Alıp ***dolaşmadayım*** *yatsı vakti dünyâyı* (M. A. Ersoy, Ş, 35).
Bizler ki bu müthiş, bu muazzam cereyanla
Uğraşmadayız*....Bak ne kadar çılgınız anla!* (M. A. Ersoy, S, 193).

Cılızlığı bir deri bir kemik olup çıkmış ama gözlerindeki karaca bakış hep aynı kalmış bir bakla kırı at, derme çatma bir arabaya koşulu, uyukladığına dahi bir tanık ister duruşuyla ***beklemedeydi*** (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 71).

Kimi çömelebilecek yer bulmuştu; kimi yere ***çömelmedeydi*** (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 415) vb.

664. *-dIr* bildirme eki alarak kendinden sonraki çekimli bir fiille anlam ilişkisi kuran *-mA*'lı ad-fiil, kendindeki kılış tarzının sürekli olduğunu ve arka arkaya kullanıldığını bildirir:

Çocuk diş çıkarmaya başladığından beri ***bir huysuzlanmadır tutturdu*** *"sürekli huysuzlanıyor".*
Tepeden aşağılara doğru bir ***davul gürüldemesidir*** *başladı.*
Şimdilik bir ***titizlenmedir*** *gidiyor, bakalım sonu ne olacak!*
Tırpanın hızla geçtiği yerde bir ***kıpırdanmadır*** *gidiyor* (T. Apaydın, AD, 133) vb.

665. *-dAn* ayrılma durumu eki almış olan yalın veya tamlama durumundaki *-mA'lı* ad-fiil de her ad gibi, bağlı bulunduğu yüklemin anlamını ayrılma hareketi ile tamamlayan bir tümleç durumundadır:

Mehmet Çavuşun, kalbimin atmasını ***duymasından*** *korkuyordum* (H. E. Adıvar, AG, 84).

Aslında tekkeye gelmek istememesi, Edebâli'nin kızı ***vermezlenmesinden*** *gelmiyordu* (K. Tahir, DA, 174).

Bu yüzlerde tevazu ile gururun (...) ***birleşmesinden*** *doğan güzel manayı, bu hanımlar, asıl bu hayatın bir mabadi olduğuna borçluydular* (A. Ş. Hisar, BM,80).

Şiddetli yağmurların oluşturduğu sellerin kendilerine kadar ***uzanmasından*** *kuşkulanıyordu.*

Aradaki fark Nahit'in öteden beri hep böyle ***çalışmasından*** *ibaretti* (T. Buğra, İR, 179).

Bu hesapların birikip ***yığılmasından*** *dedikoduya yol açan müphemiyet Belkıs'ın bu zavallı tetkikleriyle ortadan kalkıyordu* (M. C. Kuntay, Üİ,359) vb.

666. Kendinden önce çıkma durumu eki almış bir adla birleşen *-mA*'lı ad-fiiller, birleşik sıfatlar oluşturur ve sıfat tamlamaları kurar: ***anadan doğma*** *kör*, ***babadan kalma*** *ev*, ***gökten inme*** *şans*, ***tohumdan üretme*** *bitki*, ***çocukluktan kalma*** *özür*, ***derme çatma*** *bir ev* vb.

Güneşin kendi kendini ***yakışından olma*** *çıtırtıları duymaya başladığında yavaş yavaş çarşafını çıkardı, uykulu, yorgun, gevşek hareketleri vardı* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 53).

Doktor Mürsel'in yüzü, içinde mayalanmış ***acılar hamurundan olma*** *kötü pişmiş somunlara dönmüştü* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 188).

Gözlerinde anasının, babasının, kardeşlerinin ***ayrılıklarından kalma*** *birkaç damla yaşla şehre girdi* (H. R. Gürpınar, MT, 9).

Ayna karşısında gözlerine dolan yeni dikkate, ***biraz evvelden kalma*** *derin bir hüzün karışıyordu* (P. Safa, FH, 103).

Ekmek ortasından yarıktı. Ağır olsun diye ortasına ***pekmezden yapılma*** *koca bir tatlı topacı konulmuştu* (H. Balıkçısı, DG, 14).

Anadan doğma *çıplak vücudunda çuvaldan bir donla gezen, güneş göbeğinde doğan (...) çıplak Ahmet* (M. C. Kuntay, Üİ, 74) vb.

667. Edatlarla veya edat görevi yüklenmiş kelimelerle birleşerek birer edat grubu oluşturan *-mA*'lı ad-fiiller; yükleme, edatın gruba katmış olduğu anlam ilişkisiyle zarf olarak bağlanırlar. Söz

gelişi *gibi* edatının oluşturduğu edat grubu, "benzetme, tarz bildirme", *için*'inki "amaç, gaye", *göre*'ninki "bakış açısı", *kadar*'ınki "derece, bitim", *karşılık, mukabil* ve *rağmen* 'inki "zıtlık, *beri*'ninki "zaman başlangıcı", *önce*'ninki "öncelik", *sonra* 'nınki "sonralık", *şartıyla*'nınki "şart", *yüzünden*'inki "sebep", *hâlinde*'ninki "gerçekleşme şartına bağlı olmak" vb. anlam ilişkileri ile bağlanmışlardır:

Tıpkı hikâyede bacağını kaybeden adamın en lüzumsuz eşyasını ***araması gibi****, yeniden canlanan şuur bir türlü esaslının üzerinde duramıyor, teferruat üzerinde geziniyordu* (A. H. Tanpınar, BŞ,29).

İstanbul'u dilinin ucunda bir tat, gözlerinde bir ***kamaşma gibi*** *kendi bünyesinde taşıyordu* (A. H. Tanpınar, BŞ, 236).

Bilginin pratiğe ***aktarılması gibi*** *basit bir şekilde tarif edilen teknoloji bu anlamda insanlığın doğuşundan beri var olagelmiştir* (E. Güngör, KDVM, 32).

Şadiye hanım ve Vasıf'ın söyledikleri olmasa bile, Rıza Babanın değişen gözleri yeterdi, bunu ***anlaması için*** (T. Buğra, İR, 211).

Yıllarca bacası tütmeyen evlerin başıboş kalmış tarlaların, bağların ve iş yerlerinin büsbütün çöküp ***gitmemesi için*** *bu şarttı* (T. Buğra, KA, 277).

Bazı vergilerin ***hafifletilmesine dair*** *bir kanun hazırlanmış.*

Bazan içlerinden birisi hepsini unutturur, o senenin kahramanı olur, şurada burada dağıttığı avuç dolusu altınların, cüzdan dolusu eshamın hikayesi günün birinde ya bu intiharın, yahut da ânî bir kazanın son ***vermesine kadar*** *dillerde dolaşır, genç mekteplileri ve evlenmemiş kızların rüyalarını bozardı* (A. H. Tanpınar, BŞ, 218).

Cevdet'in aile disiplinine ***uymamasına karşı****, babası da ona bazı yasaklamalar koymuştu.*

Önceki ıslahat hareketlerinin Türk Cemiyetinde eksik olan tarafları tamamlama gayreti içinde ***ele alınmalarına karşılık****, Cumhuriyet inkılâplarının bir medeniyet ve kültür değişmesi olmasıdır* (E. Güngör, KDVM, 40).

Sabırsızlığı ve bekleyişi bu şekilde ***anlatmasına göre*** *istasyon memuru bir parça filozof yahut edebiyatçı...* (R. N. Güntekin, AN, 115).

Anlattıklarını dikkatle ***dinlememe rağmen****, pek bir şey anlayamadım.*

Ne var ki, gitmeden önce aldığı karara ve köylerde arındım ***sanmasına rağmen****, daha ilk olarak Celâl, Handan, Orhan tedai çizgisi gerilimini.. heyecanını kolay kolay yatıştırılamaz biçimde depreştiriyordu* (T. Buğra, D, 196).

Elbette olur, fakat bu değişikliğin şuura ***yansıması bakımından****, aynı yerde çalışan başka kimselerle arasında muazzam bir fark görülebilir* (E. Güngör, KDVM, 21).

Yeterli malzeme ***sağlanamamasından dolayı****, hazırlanan kitapta, bazı noktalar açıkta kalmış.*

Yalnız bir tanesi geçerken, belki de insanla bu kadar yakından ***karşılanmanın korkusu içinde*** *şaşırmış, adeta anlını sıyırmıştı* (A. H. Tanpınar, H, 41).

Her ***el öpmeden sonra*** *alınan beş paraları, on paraları bakkal Alâaddin'e koşturulardı* (T. Buğra, KA, 32).

"O kadar çok genç insanın savunmasını üstlendim, içlerinde en genci sizsiniz bence. Sonuna dek de böyle kalacaksınız eminim." ***Aklanmadan sonra*** *böyle demişti oysa* (A. Ağaoğlu, H, 152).

"son tren" sözünün kendisinde hemen zamanı anlamak ihtiyacını ***uyandırması üzerine****, karşıki pencereden de görünen yangın duvarına vuran güneşin renginden saatin kaç olduğunu tahmine uğraştı* (P. Safa, MNK,26).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra hep çocuk hükümdarların ***tahta çıkması yüzünden*** *o meş'um Atabey-vezirler devrinin açıldığı yıllarda, Dîvan-ı Kebîr'deki şiirler ve Mesnevî ile beraber doğarlar* (A. H. Tanpınar, BŞ, 92).

Bir ülke nasıl ele geçirilir, nasıl elde tutulur, bilmeyenlere, bu işlerin neden kolay geldiğini, utangaç ***bir gülümsemeyle*** *açıkladı* (K. Tahir, DA, 182).

Yüzüne su serpeleyip bileğini ovup canını güç ile geri getiedik! Aksırarak ve de tıksıraraktan ***gözünü açmasıyla*** *başladı "öldüm, öldüm ki hey vah!" demeliğe...* (K.Tahir, DA, 259).

Beş gecedir yattığı bu yeri bir darağacını gösterir gibi dehşetle, ***ürpermelerle*** *gösterebilirdi* (A.H. Tanpınar, H, 14) vb.

668. *-mA*'lı ad-fiil, yer yer *+cA, +cI, +cIk, +lI, +lIk, -sInA* ve *-cAsInA* ekleriyle birleşerek birtakım ad, sıfat ve zarflar da türetmiştir: *bilme-ce, tartışma-cı, işleme+li, döşeme+li, yapma+cık, kurtulma+lık, durma-maca, oturmama-casına* (§ 24 ve öt. Türemiş Kelimeler böl. İlgili eklere bk.) vb.

Tartışmacıların *en haşini söylemişti bunu* (T. Buğra, DEPS, 55).

*Nitekim Türkiye'de hâlâ bu teorinin tutulmasına karşı çıkan "elit" ve "**kalkınmacı**" gruplar vardır* (E. Güngör, KDVM, 26).

*Bu habere epey gülen oldu. Savcı da en beterini yaptı alaylı ve kaşlarını çatarak hoş bir **yapmacıkla**:*

– Olmaz böyle şey, dedi, önemle ekledi; öğrenecek (T. Buğra, D, 84).

*Kibardı. Yakındı. **Yapmacıksızdı**. Hiç de kibirli durmuyor, kötülük niyetinde görünmüyordu* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 52).

*Başka çocuklar sedirin önüne **kakmalı** Şam işi rahleler, bunların üstüne küçük gümüş tepsiler, şarap dolu sürahilerle bardaklar koydular, çeşitli kuru yemiş getirdiler* (K. Tahir, DA, 294).

*Kendisi dipte **çekmeli** masanın ardında otururdu; uzun ve dar bir koridorun sonunda imiş gibi* (T. Buğra, D, 43).

*Fakat Batının "ilim ve tekniği" tezini ileri sürenler, genellikle gelenekçi tavrın temsilcileriydi ve bunların ilim derken kastettikleri şey daha çok fen yahut **uygulamalı** ilimdi* (E. Güngör, KDVM, 26).

*Yusuf'un yaylı arabası, o yaz sıcağında kabuğuna çekilmiş sokaklardan geçerken, **işlemeli** bir perde kıpırdanıp aralandı* (S. Çokum, AB, 9).

*Önceki yıllarını, el koyma, zorla alma gibi askerin, belediyenin sert tutumu kömürcüleri öyle yıldırmış ki, herifler aldıkları kömürleri evlerinde ya da başka kapalı bir yerde depo ediyorlar, dükkânlarına bir iki çuval getirerek **göstermelik** yapıyorlar* (A. Rasim, GA, 141).

*Oraya **beslemelikle** giden oğlanlar büyük mekteplerde okuyorlar, bey, paşa oluyorlar, kızlar vezirlere vararak hanımefendi adını alıyorlar* (H. R. Gürpınar, MT,9).

*Verdi elimize dilenme iznini, **kullanmalık** bulmaya saldı bizi zorla!* (K. Tahir, DA,45).

*"Yeni Gün", "Zaman", "Vakit" gazeteleri, bu yazılara sütunlarını ayırmakla, hemen günü gününe olan ve duyulan yerel olayları **gülmece** biçiminde yazıya geçirmiş sayılırlar* (A. Rasim, GA, 1).

İşte bu günlerdeydi ki, İstanbul'un eski durumunu, olduğu gibi ***gülmeceli*** *bir yolda yazmaya devam etmişim* (A. Rasim, GA, 1).

O heyecan bir muamma olmuş, bu yamaya, bu ***bilmeceye*** *Adnan hayretle bakarken, Belkıs odaya döndü* (M. C. Kuntay, Üİ, 390).

Bildiğimiz kızlar, diyelim beş yüz altınaysa, bunlar beş bine gidermiş ki, kapanın elinde ***kalmacasına***... (K. Tahir, DA, 290).

Bu kez giden giderse ***dönmemecesine*** *gider* (K. Tahir, DA, 189).

O başka bir dünyaydı. Başlarının arkasında, uzaktan uzağa ***durmamacasına*** *"cızz" eden bir özlemdi o* (H. Balıkçısı, DG, 13).

Enlemesine, yanlamasına gibi kalıplaşmış zarflar da vardır:

Yanlamasına *çarpan yağmur, topu sık sık fıskiyeden kurtarıyordu* (T. Buğra, D, 171).

669. Yukarıda 659. paragrafta belirtildiği ve *süzme bal* örneğinde görüldüğü gibi, sıfat tamlamaları kurmuş olan *-mA*'lı kılış adlarından bir kısmı, zamanla kendinden sonraki tamlananın kullanımdan düşmesiyle, *süzme* biçiminde yalnız başına bir sıfat ya da ad durumuna gelmiştir. Dilimizde bu türlü oluşum örnekleri çoktur: *aşırma* (mal), *burma* (bıyık), *devşirme* (asker), *dökme* (demir), *takma* (diş, kol), *kaplama* (duvar), *yapıştırma* (resim), *şişirme* (yatak), *serpme* (badana), *yığma* (inşaat) vb.

670. *-mA*'lı kılış adları ile kurulan ad ya da sıfat tamlamalarında, tamlanan ögenin atılması ve tamlayıcı *-mA*'lı adın kılış bildirme özelliğini kaybedip kalıplaşmasıyla, somut ve soyut birçok adlar oluşmuştur: *asma, azarlama, bağlama* "bir saz türü", *besleme* "hizmetçi", *çalışma, çıkma, çıkarma, çizme, çözme, dolama, dokuma, gezme, içme, ilerleme, inme, kapatma, karşılaştırma, koçaklama, koşma, oyma, sıtma* (< *ısıtma*), *sundurma, sürme, taşlama, yağma, yüzme* vb.

Böyle bir kalıplaşma ürünü olan epey yemek ve yiyecek adları da vardır: *bazlama, buğulama, çevirme, ezme, dolma, dondurma, duraklama, haşlama, kapama, kavurma, kıtlama, kızartma, közleme, oturtma, pastırma, sarma, söğürme* vb.

Çocuk bu ***azarlama*** *karşısında ağlamaklı oldu* (H. Rahmi, MT, 13).

Doktora öyle geldi ki, dışarda Nadir Hanımın çocukları ***beslemeyi*** *azarlayacak, belki de dövecekler* (M. Ş. Esendal, EOY, 133).

Pişiren kadının sağına kırmızı kalın saç ***bazlamaları*** *yığılmıştı* (Y. Kemal, İM, 56).

Eğer beni buradan kovar ve uzaklaştırırsanız -Tanrı bilir- ülke mahvolur; Beşike körfezindeki ***donanma*** *üç güne kadar buraya gelir* (M. C. Kuntay, Üİ, 644, 645).

Yalıların önlerinden daha nice satıcı kayıkları geçer ve içlerindekiler sattıklarını kendilerine mahsus şiveler ve seslerle haykırarak (...) ve ***dondurmacılar*** *tenekelerinde donan* ***dondurmalarını*** *methederlerdi ve söyledikleri basit şeyleri duymakla aynı zamanda ırklarını, milliyetlerini, memleketlerini ve sanki ahlâklarını da duyar, anlardınız* (A. Ş. Hisar, BM, 11,12).

Kalın boynu, kırmızı yanakları, geniş omuzu, yürürken ***döşeme*** *tahtalarını gıcırdatan ağır gövdesi...* (O. Kemal, AS, 13).

En ufak bir ***duralama*** (duraklama) *yapmadan, denize doğru çılgınca akışına devam etti* (Y. Karay, GT, 199).

Sanki o evde bütün vücuduma ***inme*** *inmişti* (Ö. Seyfettin. B, 169).

Karnındaki *dünyaya çıkmadan önce son oğlunu böyle yağlı ballı bir konağa yerleştirerek onun öğreneceği* ***okuma yazma sayesinde*** *kaderinde varsa ömrünün son yıllarında paşa anası olmak* ***isteğine kapıldı*** (H. R. Gürpınar, MT,9).

Müzenin avlusunda, taş üstüne ***kabartma****, gururlu ve haşmetli Asur efendileri vardı* (F. R. Atay, GG, 76).

Sırf tarihî değeri olan bir ***karşılaştırma*** *yapacak olursak, Osmanlı İmparatorluğu döneminin pek çok bakımdan şimdiki Türkiye'ye üstünlüğü açıkça bellidir* (E. Güngör, KDVM, 63).

Keçinin bir kısmını yedik, bir kısmından ***kavurma*** *yapıp yanımıza aldık* (F. R. Atay, Z, 153).

Sizler tabiatı ***kazma****, kürek civarınızdan söküp atmak istersiniz* (Y. K. Karaosmanoğlu, EB, 82).

Kazmayı *aynı yere birkaç kere vurmayınca sökülmüyordu* (T. Apaydın, AD, 62).

Ger Ali'nin, Köroğlu'nun ***koşmaları,*** *Develi'nin, Çellav'ın menkıbeleri içinde büyüdüm* (Ö. Seyfettin, BL, 121).

Karısı eğilmiş, gardırobun ***sürmesine*** *birtakım beyaz çamaşırlar yerleştiriyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 84).

(...) ve her iki ucunda, yukarılara doğru, boyalı ve kabarık ***oymaları*** *birer çiçek demetini hatırlatan bir yalı vardı ki "Narçın Bey" olmalıydı* (A. Ş. Hisar, BM, 172).

Yirmi yaşında Edirne'de sulh yargıçlığı yaptığı zamanlarda işten çıkınca yangın yerlerinde ***uçurtma*** *uçurttuğu için, hakkında vaktiyle soruşturma açılmıştı* (Ç. Altan, BYİ, 134).

Polisler etrafı ablukaya almışlar, kaçırılan eşyanın ***yağmasına*** *meydan vermiyorlardı* (Ö. Seyfettin, B, 171).

"Ata binmek, silâh kullanmak, ***yüzme*** *öğrenmek" Peygamberin emriydi* (Ö. Seyfettin, BL, 130) vb.

3. *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu Ad-fiil :

671. *-(y)Iş /-(y)Uş* ad-fiili de *-mA* ile kurulan ad-fiiller gibi, fiildeki oluş ve kılışın anlamını değiştirmeden, bunları ad kalıbına sokan bir ektir. Ancak, *-mA'lı* ad-fiiller, birer kılış adı yaptıkları hâlde, *-(y)Iş /-(y)Uş* ekiyle kurulan ad-fiiller, daha çok kılışın tarzını gösteren adlar yaparlar. Yani fiil kök ve gövdelerini "tarz gösterme" işlevi ile birer ad kalıbına sokarlar. Ekin işleklik alanı, bazı istisnalarla, işteşlik çatısı dışında, dildeki bütün fiilleri içine alacak bir genişliktedir: *ağla-y-ış, açıl-ış, atıl-ış, bak-ış, bekle-y-iş, beklet-iş, bilen-iş, bilinme-y-iş, çağla-y-ış, damla-y-ış, diren-iş, dur-uş, dövün-üş, giyin-iş, gizlen-iş, gözlet-iş, gül-üş, haykır-ış, kucakla-y-ış, yaşa-y-ış, zorlan-ış, bakakalış, gizlenebil-iş* gibi.

Bunları cümledeki kullanılış biçimleri ile görmek, tarz bildirme özelliklerini daha belirgin olarak ortaya koyar:

Önce ağlayan çocukların sesine yeni bir ***ağlayış*** *daha katıldı* (T. Apaydın, AD, 113).

Bu ***anlatış*** *ve* ***öğretişinde*** *hiçbir şeyi eksik bırakmamak için ayrıca bir kelime söyledi* (H. R. Gürpınar, MT, 22).

Onun bu sabah azıcık sararmış yüzünde beni ta ruhumun sonuna kadar ölçmek isteyen bir ***bakış*** *vardı* (H. E. Adıvar, H, 43).

Bu araya ***giriş****, İngiliz'in Türkçe'yi ne kadar iyi bildiğini de meydana koymuştu* (K. Tahir, EŞİ, 50).

O ne ***giyiniş ne sürme çekiş!*** (Y.K. Karaosmanoğlu, KK, 110).

Ama uyanırken de -o bir saliseciğin içinde- kızın gözlerini, o değeri kestirilemez ve tertemiz menekşe renklerini, zengin dudaklarındaki çocuksu ***gülümseyişini*** *(...) görürdü* (T.Buğra, İR, 11).

Birdenbire kavgalarımızdan, böyle dargın günlerimizden sonra senin bana ***koşuşunu*** *hatırladım* (H. E. Adıvar, H, 101).

Ağaç, bitki, deniz, yıldız, nisan ve hayvan, o kadar bildiği şeyleri ruhunda seven bir ***kucaklayış*** *içinde saklar* (H. E. Adıvar, H, 35).

Düzenli ve devamlı bir ***titreyiş****, düzenli ve devamlı bir hışıltı yavaş yavaş yaklaşıyordu* (H. E. Adıvar, VK, 47).

Bu ***uluyuş*** *kalbi parçalayacakmış gibi içine aksediyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 138) vb.

Yalnız, *-Iş /-Uş* ad-fiil ekli işteşlik tabanlarının *-Iş /-Uş* ekleri ile genişletilmesi, aynı ses yapısındaki iki heceyi üst üste getirip bir ses uyumsuzluğuna yol açtığından, dil bu uyumsuzluğu (*kakophonie*) önlemek için, işteşlik kalıbındaki fiillerden kılış ad-fiilleri oluşturmak üzere genellikle *-Iş /-Uş* eki yerine *-mA* ekini yeğlemiştir. *bağdaş-/bağdaşış, bağdaşma, barış-/barışma, dalaş-/dalaşma, değiş-/değişme, konuş-/konuşuş (Bütün bu* ***konuşuşun*** *da*, P. Safa, DHK, 88), *konuşma, vuruş-/vuruşma, oynaş-/oynaşma* vb.

Böylece, fiil kök ve gövdelerinden kurulan *bağdaş, bakış, bitiş,* "tanıdık", *değiş tokuş, doğuş, güreş, itiş, tanış, uğraş, vuruş* gibi kılış veya kalıplaşmış kılış adlarıyla *bağdaş-ma, dövüş-me, boğuş-ma, yarış-ma* gibi işteşlik tabanından yapılmış kılış adları birbirine karışmamış oluyor.[434]

671.1. *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiildeki işleklik özelliği, Osmanlı Türkçesine Arap ve Fars dillerinden girmiş bir kısım ad-fiillerin kolayca Türkçeleştirilmesine yardımcı olmuştur. Bunlar içinde terim niteliği taşıyan sözler de vardır: *Amel / kılış, avdet / dönüş, azimet /*

---

[434] Krş. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, §.226. Banguoğlu'nun burada belirttiği *döğüş-üş>döğüş, boğuş-uş>boğuş, oynaş-ış>oynaş, dolaş-ış>dolaş* biçiminde üst üste gelen *-Iş,-Uş* eklerinden ilkinin kaybından doğan bir gelişme bizce imkânsız görünüyor. Çünkü, Türkçenin tarihî gelişme dönemlerinde böyle bir değişimi tanıklayıcı örnekler bulunmadığı gibi, metinlerde, söz gelişi *vur-uş* ile *vuruş-uş>vuruş* arasındaki anlam ayrılığını ortaya koyan belirgin kullanım ayrılıkları da yoktur. Bu bakımdan böyle bir açıklama bizce nazarî ölçülerin dışına çıkamamaktadır.

gidiş, halâs / kurtuluş, hareket / kalkış, harp / savaş, icat / buluş, intibah / uyanış, istikbal / karşılayış, keşîde / çekiliş, küşad / açılış, maruzat / sunuş, muvasalat / varış, müteaddi fiil / geçişli fiil, mütavaat / dönüşlü fiil, nokta-i nazar / bakış açısı, görüş, sulh / barış, sulhperver / barışçı, tavır / davranış, tekevvün / oluş, teşkilât / kuruluş, tevezzu / dağılış, tezayüd / artış, zihniyet / anlayış[435] vb.

672. *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiiller, bütün adlar gibi belirtili ve belirtisiz ad tamlamalarına girebilirler. Bu tamlamalarda hem tamlayan hem de tamlanan görevi yüklenebilirler:

*Bir **çıkış yolu** şarttı onlar için* (T. Buğra, İR, 33).

*Yeni takılan adı ile demokrasi, aslı ile de politika (...) beklenen **kurtuluş ve çıkış yolu** gibi göründü* (T. Buğra, D, 47).

*Günümüzün sağlık teknikleri (...) büyük bir **nüfus artışına** yol açmıştır* (E. Güngör, KDVM, 18).

*Bazen bu bakır levhalar suyun üstünde yüzüyor, âdeta mücevher sallar yapıyor, bazen de (...) bir hakikate **yükseliş arzusu** ile dolu, büyük ve kıpkırmızı uçurumlar açıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 101).

*Yazık ki bizim **yükseliş zamanlarımız** eski zamanların umumî sükût devrine rastlamış ve (...) onu adamakıllı yazamamışızdır* (A. Ş. Hisar, BM, 257).

*Hepimiz birer **bekleyişin çocuklarıyız*** (A. Ş. Hisar, BM, 124).

*Bu azizim bir **yaradılış mes'elesidir*** (M. Ş. Esendal, EOY, 18).

*Bu bir **inanış** bir **düşünüş düzeni** idi* (T. Buğra, KA, 200).

*Bir saatten beri kesilmeyen gök gürleyişleri ve **şimşek çakışları** hepimizi tedirgin ediyordu.*

*Hiçbir neticeye varmadan geçen bu güzel saatler bir saadet rahatlığı vermesi gerektiği halde, gönlümüze ancak daha büyük bir saadeti **bekleyişimizin boşluğunu** verir* (A. Ş. Hisar, BM, 48).

*Okunacak olan bu sayfalar acı acı **gülüşlerin yazıya geçirilmiş biçimleri**nden oluşur ve hepsi Mütareke günleriyle ilgilidir* (A. Rasim, GA, 1).

*Kınalı'ya bakan burundaki kanepeye oturur, **güneşin batışını** seyrederdi* (S. F. Abasıyanık, LA, 102).

---

[435] Banguoğlu, age, § 226.

– *Mümtaz gorilden insana doğru* ***yürüyüşün şiirini*** *yazmak istiyor* (A. H. Tanpınar H, 100).

Çakırsaraylı Reis Beye bakarak konuşmasını bekliyordu. Neye gelmişti? Nihayet dayanamadı:

– ***Gelişinin sebebi*** *İreis Bey? Ayıp olmasın ya...* (T. Buğra, KA, 236).

Sabahleyin ***Semiha'nın kaçışı havadisi*** *konağın içine bir ölüm haberi gibi yayıldı* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 108).

Belki de hakikaten kazanıyordur,diye ***yengesinin üzülüşleri****, sonra yeniden bir hal çaresi aramaları (...) bu işin en eğlenceli tarafı olurdu* (A. H. Tanpınar, H, 10) vb.

673. *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiil, her ad gibi sıfat tamlamaları da oluşturur: *anlayışlı davranış, sıcak bir bakış, denize ilk çıkış* (H. Balıkçısı, DG, 14); *kalbimin en derin köşelerinden kabaran yalvarış* (H. R. Gürpınar, EH, 14); *değişen yenileşen yaşayış* (M. Ş. Esendal, EOY, 145); *yanlış görüş* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 53); *tatlı anlatış* (H. R. Gürpınar, MT, 9); *hızlı yürüyüş* (O. Akbal, GS, 109); *kibar bir görünüş* (T. Apaydın, AD, 40); *dostça fakat pay vermeyen bir gülüş* (T. Buğra, KA, 236); *sert bakış, acele gülümseyiş* (S, Çokum, AB, 114) vb.

674. Üçüncü şahıs iyelik ekleri almış olan *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiili, kendinden sonra bir sıfatla birleşince, kendindeki kılış tarzını bağlı bulunduğu sıfata bir yargı hâlinde yükleyerek isnat grupları da oluşturmuştur: *anlatışı düzgün, bakışı keskin, çağlayışı ürkütücü, gelişi belli, görünüşü sakin, okuyuşu güzel, yaratılışı haşin* gibi.

Görünüşü korkunç *olan zatın mecliste mevkii çok kuvvetli, Kabineye geçmesi ancak bir gün meselesi sayılıyormuş* (M. Ş. Esendal, EOY, 87) vb.

675. *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiiller iyelik, çokluk ve bildirme ekleri alabilirler. Ek fiiller ve ad çekim ekleriyle çekime girebilirler:

Facia ile başlayan ***ayrılışımız*** (H. R. Gürpınar, EH, 35)*;* ***O*** *ormana gelişimizle bu çıkışımız* (H. R. Gürpınar, Eİ, 274); ***O*** *gece yalıda annesi ile* ***yatmayışı*** (M. C. Kuntay, Üİ, 52); *İhtiyarın bize* ***bakışları*** (H. R. Gürpınar, Eİ, 8); *Bu lamba* ***söndürülüşü*** *ve kafes*

kaldırılışı (A. Ş. Hisar, BM, 112); *Dünkü* ***bekleyişimiz****; Üç gün sonraki* ***uğurlayışımız****.*

Ne ***giyinişi****, ne* ***yaşayışı****, ne de söz* ***söyleyişi****, onun zevkine göre değildi* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 40).

Ne de olsa kasaba adamı, kibar bir ***görünüşü*** *var* (T. Apaydın, AD, 40).

Güllü Kadının tatlı ***anlatışları*** (H. R. Gürpınar, MT).

Yanaklarımız, ellerimiz bu ***okşanışlarla*** *gülüyor, güzelleşiyor* (A. H. Müftüoğlu, GH, 23).

Zaman olur ki bütün hayatı sadece ***kaçışlardan*** *ibaret kalırdı* (A. H. Tanpınar, H, 56).

İstanbul'a inmeden geçirilen günler, bu kızlarla müşterek bir hayat, ***sandala binişler, balığa çıkışlar****, gezinmeler, oyunlar,* ***mehtaba çıkışlar****, (...) Halit Ziya'nın Bir Yazın Tarihi'nde hikâye ettiği hayatın unsurları ve o hayatın ta kendisi değil miydi* (A. Ş. Hisar, FBVB, 146).

Bunlar bir erkeğin hayatına kadın varlığının girebileceği şeylerden ziyade küçük ***kaçışlar****, ufak arzular kendi can sıkıntısının en küçük iştahlarının değişik yüzleri idiler* (A. H. Tanpınar, H, 100).

En kolay iletilenler ise doğrudan doğruya idrak edilen nesneler yani maddî unsurlar ve ***davranışlardır*** (E. Güngör, KDVM, 15).

Deniz türkülerini işiten Aliş büsbütün duygulandı. Çocuğun denize ilk ***çıkışıydı*** (H. Balıkçısı, DG, 14).

Demin altından söz eden asi artarda yutkundu. Korkunun ***yutkunuşlarıydı*** *bunlar* (S. Çokum, AB, 125).

675.1. Yükleme durum eki ile genişletilen *-(y)Iş /-(y)Uş* ekleri cümlede nesne görevi yüklenmiştir:

Güllü Kadın bu tatlı ***anlatışlarını*** *salyalı ağız, nemli gözlerle dinledi* (H. R. Gürpınar, MT, 9).

Nereden nasıl getirdiler bu ***gülüşü*** *de oraya oturttular, bunu öğrenemedim* (S. F. Abasıyanık, LA, 79).

Sonra ne yapacağını bilmeyen kimselere mahsus bir iç sıkıntısı ile yolun ortasına durup kargaların ***uçuşunu*** *seyrettik* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 71).

Zaloğlu'nun gene, hiç de dostça olmayan yeni bir ***bakışını*** *yakaladı* (O. Kemal, HÇ, 183).

Beş çocuk, beşi de başları havada bir araya toplanıp güvercin sürüsünün ***uçuşunu*** *merakla takip ettiler* (N. Cumalı, YK, 85) vb.

675.2. Yalın ya da tamlama durumundaki *-(y)Iş/-(y)Uş*'lu adfiiller bulunma durumu eki aldıklarında:

a. Bir oluş ve kılış tarzının içinde bulunduğu durumu gösteren dolaylı tümleç olurlar:

Yürüyüşünde*, dudaklarındaki bir şeye tempo tutuyor hâli vardı ama şarkı söylemiyordu* (S. F. Abasıyanık, LA, 109).

Kabahat kendisinde, kafasının ***yapılışında*** *idi* (A. H. Tanpınar, MB, 187).

Hattâ oyununun lâfı bile olmadı. Mesele kızın mantosunu ***çıkarışında*** *bilinmeyen bir yerden beklenmedik bir şeyler gelecekmiş gibi* ***duruşunda*** *nihayet oyununu bitirdikten sonra (...) mantodan, istiridyeden çıkar gibi* ***çıkışında*** *idi.* (T. Buğra, İR, 97).

Ne zaman bir direksiyon başına geçse, yüzünde, ***bakışında, duruşunda*** *göreni öfkelendiren bir değişme oluyor* (A. Ağaoğlu, FİG, 91).

Bir ***atılışta*** *baştan sona kadar okudum* (F. R. Atay, B, 93) vb.

Kumandan ***bir bakışta*** *bu mırıltıyı keserek:*

– Susunuz diye bağırdı ve devam etti: (F. R. Atay, Z, 6) vb.

b. Bir oluş ve kılış tarzını zaman ifadesine bağlayan zarf görevi yapar:

Fakat Fahim Beyin gözlerini ***ilk görüşünde*** *bile dikkate değer bulmuştu* (A. Ş. Hisar, FBVB, 64).

Şimdiki gibi bir prize ***dokunuşta*** *yüzlerce ışık yanmazdı* (F. R. Atay, B, 32).

Genç kız telgrafında ***varış*** *ve* ***ayrılışta*** *büyük babasına ihtiramlarını ve annesine muhabbetlerini söylüyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 113).

Kır İzzet her ***vuruşta*** *"vuruştan sonra vuruş sırasında" eğilip toprağı yokluyor, ıslaklığını ölçüyordu* (T. Apaydın, AD, 62).

Her ***sallayışta*** *yeni bir yığın birikiyor* (T. Apaydın, AD, 133).

Camın ardından ***her bakışta*** *karşı evleri ışıkları yanmış, pencerelerinde başlar belirmiş olarak görmeye, odaları birer tiyatro sahnesi gibi seyretmeye alışmıştı* (O. Akbal, GS, 97).

Said Halim Paşa ***çıkışta****, daha önce başlamış olduğu sözü: "Zor, evet kolay değil..." fısıltısında devam ettirdi* (M. N. Sepetçioğlu, ...VÇ2G, 189).

Dönüşünde *oğlan yemiş. Kız da ipekli başörtüsü istiyor* (H. R. Gürpınar, Eİ, 4).

Tramvayda bilet aldığını unutur ve biletçinin ikinci ***görünüşünde*** *tekrar bilet alır* (P. Safa, MNK, 24).

Mümtaz, Nuran'ı her eve ***bırakışında*** *bunu sonuncu zannederek korkardı* (A. H. Tanpınar, H, 189).

Zavallı Süleyman her başını ***kaldırmak isteyişte*** *ya bir kaya gibi rakibinin önünde dikildiğini görüyor, ya karısının bir dişi kaplan kükreyişinden daha korkunç kahkahasıyla karşılaşıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 51).

Adnan konağa ***her gelişinde*** *bu Hacı Kâhya'nın gözlerini karşısında bulacak, onu bu gözler muayene edecek, henüz bozulmadığına bu gözler karar verecek...* (M. C. Kuntay, Üİ, 125).

Kahvenin çatlak camlı kapısının ***her açılışında*** *rüzgâr yeni insanı içeri itiyordu* (O. Akbal, GS, 27) vb.

675.3. Yönelme durumu eki almış olan *-(y)Iş /-(y)Uş* ad-filleri, kendilerindeki kılış tarzını, cümledeki ilgili ögeye yönelme ilişkisi ile bağlayan zarf görevi yüklenmiştir:

İşte o zaman ruhumdan, kalbimin en derin köşelerinden kabaran ***yalvarışlarıma*** *tekrar başlıyorum* (H. R. Gürpınar, MT, 58).

Bunlar da değişen, yenileşen ***yaşayışa*** *ucundan kıyısından da olsa girmiş sürüklenip giden bahtiyarlar* (M. Ş. Esendal, EOY, 145).

Nadir Hanım bir bakıma kocasının büyük adam ***oluşuna*** *seviniyor* (M. Ş. Esendal, EOY, 134).

Kibirli olması gereken Handan bir ***unutuluşa*** *nasıl katlanıyor, bilmem* (H. E. Adıvar, H, 71).

Bir nevi ***bekleyişe*** *benzeyen sessizlik yeniden sonsuz yapraklı ağacıyla büyüyor, hepsini örtüyordu* (A. H. Tanpınar, H, 105).

Sinsi sinsi bir ava doğru yaklaşan tilkinin adım atışlarını hiç görmedinizse, Salih ağanın ***yürüyüşüne*** *bakınız* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 24).

Ve Yunan kuvvetleri yeniden ***yürüyüşe*** *geçti* (S. Çokum, AB, 272).

Orada durdum, bir sigara yaktım kibritin bomboş yere ***düşüşüne*** *baktım, ayağımın dibine, ölü otların, kuru dalların ve ikiye ayrılmış bir plâstik mandalın yanına* (O. Pamuk, SE, 179).

Ah bu toplantılar, bitip tükenmeyen toplantılar! Çaresiz, içimi çektim: O hâlde ***dönüşe****.. dedim* (E. Işınsu, KDA, 19) vb.

675.4. Çıkma durumu eki almış olan *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiiller, yükleme "ayrılış, uzaklaşma" veya "sebep gösterme" ilişkisi ile bağlanan zarf görevi yüklenmiştir:

Sanatkârlık yalnız ***doğuştan*** *gelen bir yeteneğin değil aynı zamanda düzenli çalışmanın ürünüdür.*

Suyun şırıl şırıl ***akışından*** *çıkan ince ses onun ruhunu sakinleştiriyordu.*

Semra, arkadaşının bu zamansız ***gelişinden*** *hoşlanmamıştı.*

Nuran onun bu pervasız ***bakışlarından*** *sakınmaya çalışıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 101).

O ***yaratılıştan*** *büyük ve kudretliydi; ihtiyar yaşına rağmen, sadece bunu bilmek bütün ömrünce kendine hayran yaşamış olan bu adamı sevdirebiliyordu* (A. H. Tanpınar, MB, 42).

Bu gelişi bekler gibiydi yahut bu ***gelişten*** *haberliydi* (S. Çokum, AB, 148).

Ama uykusunda da cepheyi, savaşı yaşadığı ara sıra bir şeyleri bacaklarıyla ***iteleyişinden*** *belliydi* (S. Çokum, AB, 241) vb.

675.5. *-lA* vasıta durumu ile birleşen yalın veya tamlama durumundaki *-(y)Iş /-(y)Uş* ad-fiilleri, yükleme "birliktelik" veya "vasıtasıyla, vasıta olma" ifadesiyle bağlanmış birer zarf görevi yüklenirler:

Denizciler "Ha öyledir! Evet, evet!" yollu ***bağırışlarla*** *Davut Reis'in sözlerini doğruladılar* (H. Balıkçısı, DG, 11).

Gelininden hiçbir şeyi esirgemiyor, hatta bazı arzularını ***garip bir sezişle*** *önlediği bile oluyordu* (A. H. Tanpınar, MB, 83).

Mümtaz'a o zamanlar tesadüf edenler ihtiyatsız yapılan işaretlerle, hatta kendi kendisine ***küçük ve kısa söylenişlerle****, zıt birtakım düşünceleri kendisinden uzaklaştırmaya çalıştığını hatırlıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 46).

Bu gidişle *savaş çıkar* (K. Tahir, DA, 148).

Böyle anlarında bir ***silkinişle*** *kendini toparlar, bu garip düşüncelere gülerdi* (O. Akbal, GS, 49).

Kınalı üzümlerin arasından böyle ***baygın baygın gülüşlerle*** *bakmamalı* (S. Çokum, AB, 317).

Yüzbaşı Hüsnü Bey kaçakları ***affetmez bakışlarla*** *tarıyor* (S. Çokum, AB, 204).

Nazik Hanım o herkesi ***sarıp sarmalayan gülüşüyle****:*

– Ne gelini Atiye Hanımcığım ne gelini? dedi (S. Çokum, AB, 135).

Bu akşam pek mazlum ve ***ağır görünen bakışlarıyla*** *bir zaman gözlerinde beni aradı, beyninde dolaştı* (H. E. Adıvar, H, 86) vb.

676. *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiiller de *-mA*'lı ad-fiillerde olduğu gibi, edatlar veya edat görevi yüklenmiş sözlerle oluşturdukları edat gruplarında; yükleme, edatın gruba katmış olduğu anlam ilişkisi ve zarf göreviyle bağlanırlar. Buna göre *gibi* edatı, ad-fiili yükleme "benzetme ve tarz", *için* "amaç, gaye", *göre* "bakış açısı, dolayısıyla, sebep", *ile* "beraberlik, vasıta olma", *kadar* "bağlandığı fiildeki hareketin kendi hareketi gerçekleşinceye kadar veya kendi hareketinden önce gerçekleştiğini", *önce* "bağlandığı fiildeki hareketin kendi hareketinden önce gerçekleştiğini", *sonra* "bağlandığı fiildeki hareketin kendi hareketinden sonra gerçekleştiğini", *beri* "bir hareketin zaman başlangıcını", *beraber* "birlikte oluşu", *suretiyle* "bağlandığı fiildeki hareketin kendi hareketinin gerçekleşmesi yoluyla gerçekleştiğini", *sırasında* "bağlandığı fiil hareketinin kendi hareketinin gerçekleşmesiyle eş zamanlı olduğunu", *üzerine* "sonralık", *yüzünden* "sebep bildirme", anlam ve görevleriyle bağlanırlar. Ancak, kullanılışı oldukça sınırlıdır. Çok yerde yerini *-mA*'lı ad-fiillere bırakmıştır.

İşte karanlıkta geçen ve uzaktan hayal meyal seçtiğimiz bu ***lâmba söndürüşü*** *ve* ***kafes kaldırışı gibi*** *bir iki basit ve iptidaî, ufak hareket saza bir cevap, musikiye bir iltifat demek olur* (A. Ş. Hisar, BM, 112).

Kayaların ***yuvarlanışı gibi*** *nal patırtısı oldu* (S. Çokum, AB, 248).

Sınava ***giriş için*** *vize bekleyen öğrenciler uzun bir kuyruk oluşturuyordu.*

Atatürk'ün Ankara'ya ***ilk gelişi dolayısıyla*** *27 Aralıkta yapılacak gösteriler, bu yıl daha görkemli olacaktır.*

Böyle boşu boşuna ***bekleyişten dolayı*** *hayli canı sıkılmıştı.*

Tam o esnada uzaktan karanlık bir tek yıldızın ışığı gibi teselli veren ve okşayan bir dost, bir hemşire, bir yâr bakışı. Ve kalabalığı yararak bu ***bakışa doğru*** *yürüdüm* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 151).

Görünüşe bakılırsa *yüzbaşı Hüsnü Bey her an askerlere ateş emri verecek gibi* (S. Çokum, AB, 206).

Nihayet bir ***mermi vınlayışını andıran sesle*** *titrediler* (S. Çokum, AB, 205).

Zaman olurdu ki bütün hayat sadece ***bakışlardan ibaret*** *kalırdı* (A. H. Tanpınar, H, 56).

Ağaç, bitki, deniz, yıldız, nisan ve hayvan, o kadar bildiği şeyleri ruhunda seven bir ***kucaklayış içinde*** *saklar* (H. E. Adıvar, Handan).

Yusuf ne diyeceğini bilmiyordu. Ne demeliydi? Oysa bu ***seslenişin içinde*** *çok söz vardı* (S. Çokum, AB, 148).

Rol bitmişti. Cemal Paşa subayları savaşarak, ***eski gülüşü****, muhafız ve nazır* ***gülüşü ile*** *bana döndü:*

– Ne yaparsın, dedi, burada böyle söküyor (F. R. Atay, Z, 6).

Babasının ***dönüşünden önce****, onu evinde rahat ettirecek bir türlü hazırlığı yapamamıştı.*

Beş kişilik arkadaş grubunu hava alanındaki ***karşılayıştan sonra****, onları otellerinde de yalnız bırakmadı, hep yardımcı oldu.*

İçlerinden babacan bir binbaşı bana dedi ki: "Doğrusu; Eskişehir'in ***düşüşünden sonra*** *bizi takip etseydi halimiz yamandı. Fakat etmedi* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 117).

Eserlerini gûya bir edebiyat için yarattıklarını hayâl eden san'atkârlar gibi, bu hanımlar da kendi güzelliklerinin bir ebediyetle alâkalı olacağını umarlar, belki bundan, ebedîleşememiş bir güzelliğin daha bu ***dağılışı karşısında*** *yine nevmîd olurlar* (A. Ş. Hisar, FBVB, 33).

Kocasının bu konulardaki ters ***anlayışı yüzünden*** *işlerini bir türlü yoluna koyamadılar* vb.

677. Belirsiz *bir* sıfatını alarak kendi kökünden bir fiille birleşen *-(y)Iş /-(y)Uş*'lu ad-fiil, abartmalı bir kılış tarzını gösterir:

Atlet öyle ***bir atlayış atladı*** *ki seyirciler bu atlayış karşısında donakaldı* (TV haberlerinden).

Ben otlar arasına eğilince, çekirge ***bir sıçrayış sıçradı*** *ki, az kalsın gözüme girecekti.*

Delikanlı kapıdan içeriye öyle ***bir giriş girdi*** *ki, sorma gitsin!*

Terbiyesiz ağzını ***bir açış açtı****, aman Allahım sığınacak yer aradık* (H. R. Gürpınar, BK, 251) vb.

678. Yalın durumdaki *-(y)Iş /-(y)Uş* ad-fiilleri, kalıplaşma yoluyla, yapılarındaki eylemin tarzını gösterme özelliklerini yitirerek somut ve soyut kavram ve nesnelerin adı olan kalıcı adlara da dönüşmüşlerdir. Dilimizde bu yolla oluşmuş pek çok ad vardır (260.§'a bk.): *açış, alış, alışveriş, anlayış, atış, bakış, barış, çıkış, doğuş, dönüş, duruş, iniş, geçiş, geliş, gidiş, giriş, görüş, gösteriş, gülüş, kalkış, kurtuluş, satış, seziş, uçuş, yanlış (<yanıl-ış), yaratılış, yaşayış* vb.

Bu türlü adlardan bir kısmı şekilce kılış ad-fiilleri ile de ortaklaştığından, bunların bir ad-fiil mi yoksa kalıcı bir ad mı oldukları, cümledeki kullanılış biçimleri ve anlamları ile ayırt edilir.

II. SIFAT-FİİLLER

(Alm. *Partizip, Participium*; Fr. *participe*; Ing. *participle*)

679. Çekimsiz fiillerin ikinci türünü oluşturan sıfat-fiiller, adından da anlaşılacağı üzere, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir: *tanıdık adam, umulmadık iş, geçmiş gün, yontulmamış taş, beklenen misafir, görülmeyen hedef, akar su, çıkmaz yol, ödenecek vergi* gibi. Sıfat-fiiller, bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırlar.

Sıfatlar, ad soylu sözler oldukları için, sıfat-fiiller aynı zamanda adlar ile de ortaklaşırlar. Onlar gibi iyelik çokluk ve ad çekimi ekleri alabilirler. Edatlar ile birleşebilirler.

Adlardan önce gelen sıfat-fiiller birer sıfat görevi yüklendikleri hâlde, bunların kendinden sonraki ada bağlı olmadan yalın durumda bulunanları veya çokluk, iyelik ve ad çekim ekleri ile genişletilmiş olanları ad görevindedir. Ancak, özellikle belirtmek gerekir ki, bunlar asla kalıcı sıfat ve adlar değillerdir: Fiillerdeki zaman ve hareket kavramını bir nesneye, bir varlığa geçici olarak bağlayan sıfat ve adlardır. Söz gelişi, *becerikli çocuk*'taki *becerikli* sıfatı, çocuğun kalıcı bir vasfını bildirdiği hâlde, *gelecek yolcu*'daki *gelecek* sıfat-fiili, yolcu adına, hareket ve zaman kavramı taşıyan geçici bir vasıf vermektedir. *Onlar geleceklerini* bildirdiler cümlesinde ise, gelme eylemi; zaman, hareket ve şahsa bağlı geçici bir ada dönüşmüştür. Görülüyor ki, sıfat-fiiller yapılarındaki bu iki yönlü özellik dolayısıyla, hem bir ad gibi işlem görmekte ve aldığı çekim ekleriyle cümle içinde tıpkı kalıcı adlar gibi özne, nesne ve tamlayan görevleri yüklenebilmekte; hem de ağır basan fiil yönleri ile tıpkı fiiller gibi hareket ve zaman kavramı taşımakta, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabilmektedir. Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen sıfat-fiil ekleri, bundan önceki bölümde gördüğümüz ad-fiil eklerinden, taşıdıkları zaman kavramı ile ayrılırlar.

Sıfat-fiillerin yapılarında zaman kavramının bulunması, onları bir bakıma çekimli fiillere yaklaştırır. Bundan dolayıdır ki, çekimli fiillerin bir kısmı sıfat-fiil kökenlidir. Yapılarında hareket ögesinin bulunması da onları bir başka yönü ile zarf-fiillere yaklaştırmıştır. Zarf-fiillerin bazı türlerinin belirli ad çekim ekleri almış sıfat-fiillerden oluşması da aralarında hareket bildirme özelliğine bağlı bir ortaklığın bulunmasından ileri gelmektedir.

Burada sıfat-fiillerin alabildikleri şahıs ekleri dolayısıyla bir başka noktayı da açıklamak gerekiyor. Bilindiği gibi, çekimli fiiller bir oluş ve kılışı zaman ve şahsa bağlı olarak bildiren fiil şekilleridir. Yalnız çekimli fiillerdeki şahıs ekleri ile sıfat-fiillerdeki şahıs eklerini özellikleri bakımından birbirine karıştırmamak gerekir. Çekimli fiillerdeki şahıs ekleri, bir oluş ve kılışın yapıcısı, gerçekleştiricisi yani öznesidir. Sıfat-fiillere gelen şahıs ekleri ise, iyelik türünden oldukları için, sıfat-fiilin gösterdiği hareketin yapıcısı değil, iyesi yani

maliki durumundadırlar.[436] Bu da sıfat-fiillerdeki adlık ve çekimsizlik özelliği ile ilgilidir. Çünkü bu ekler, taşıdıkları bu özellikle, fiildeki hareket ve zaman kavramının bitmiş fiile dönüşmesini önlemiş, onlara bitmemiş yani gerçekleşmemiş nitelikte bir ad özelliği kazandırmıştır.

Sonuç olarak, sıfat-fiillerin başlıca özellikleri, bunların birer fiil şekli oldukları, yapılarında hareket ve zaman kavramı bulunduğu, geçici birer hareket adı kurdukları, sıfat ve ad gibi kullanıldıkları ve ad çekimi ekleriyle çekime girebildikleri; bu niteliklerinin bir sonucu olarak da hem adlaşma hem de fiilleşme yeteneklerine sahip oldukları biçiminde özetlenebilir.

Sıfat-fiilleri, ağır basan özellikleri dolayısıyla zaman kavramına bağlı bir sınıflandırmadan geçirmek ve ad olma özelliklerini de bu sınıflandırma içinde değerlendirmek uygun olacaktır. Türkiye Türkçesinde kullanılan başlıca sıfat-fiil türleri aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir.

1. Geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller
2. Geniş zaman bildiren sıfat-fiiller
3. Gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller
4. i- ek-fiili ile kurulan sıfat-fiil

1. Geçmiş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

680. Türkiye Türkçesinde, geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller *-DIk /-DUk* ve *-mIş /-mUş* ekleriyle kurulur.

1. *-DIk /-DUk* Ekiyle:

680.1. Çok yaygın bir sıfat-fiil türüdür. Sıfat ve ad olarak kullanılır.

Sıfat Olarak:

Ekteki yaygınlığa rağmen, sıfat olarak yalın ve olumlu biçimdeki kullanımı pek seyrektir. *Tanıdık, bildik gördük, sidik* (<siy-) örneklerinde görüldüğü üzere, var olan şekiller de genellikle kalıplaşmış birer ada dönüştüklerinden, sıfat olarak daha da seyrekleşmiştir. Yalnız *bildik adam, bildik kimse, tanıdık yer, tanıdık berber, tanıdık müşteri* gibi belirli birkaç kullanımda kalmıştır:

---

[436] Bk. Eraslan, *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, s. 4,5.

Abdullah toplananlara şöyle bir göz gezdirdi; aralarında ***tanıdık bir yüz, tanıdık bir kimse*** *göremedi.*

Bazı ***bildik yüzleri*** *odanın karanlığında şekillendirmeye çalıştım, olmadı* (O. Akbal, GS, 105).

Ancak, ekin yine yalın fakat olumsuz biçimi oldukça fazla örnek vermektedir: *beklenmedik durum, çalmadık kapı, etmedik dua, gitmedik yer, umulmadık iş, yıkılmadık ev* örneklerinde görüldüğü gibi, geçişli ve geçişsiz fiillere gelerek sıfat işlevi görür:

Cennet için bu, ***beklenmedik bir nimet*** *oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 40).

Saatlerce dolaşmıştık; böylece ***söylemedik düşünce, açmadık giz*** *bırakmamıştık* (T. Yücel, V, 38).

Olmadık yerde *karşıma çıkıyordu* (T. Apaydın, AD, 15).

Gece yarısı soba yakılması ***alışılmadık*** *bir kargaşalıktı evlerinde* (Füruzan, 47'liler, 47).

İçtenlik konusunda esmeye başladın mı ***kırılmadık cam*** *bırakmazsın* (V. Türkali, BGTB, 142) vb.

Dilimizde *-DIk /-DUk* sıfat-fiilinin, olumlu biçimiyle, adlar önünde sıfat olarak kullanılışı hep iyelik ekleriyledir. Bu tür sıfatların oluşturduğu sıfat tamlamaları çok bol ve yaygındır. Tamlamanın iyelik eki almış sıfat-fiil ögesi, yalın ya da grup hâlinde, kendindeki zaman ve harekete bağlı anlamı, ait olduğu isme, daha önce edinilmiş bir nitelik olarak bağlar. Sıfat-fiildeki zaman gösterme özelliğinde de geçmişten geleceğe kadar uzanan bir genişlik sezilir.[437]

Mukaddes maksadımın çehresi, senelerce ***beklediğim çehresi*** *sendin, Handan* (H. E. Adıvar, H, 69).

Yazdığım hikâye *benden ziyade sevdiğim insanların hayatına aitti* (H. E. Adıvar, AG, 7).

Hariciye vekâletinizden en son ***aldığım haber****, şu Türkiye-Hollanda ticaret anlaşmasını imza etme salâhiyetine dair olandı* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 176).

Emine'nin köyüne kadar ***yürüdüğümüz gün****, kavaklığa varır varmaz öyle bir yere çöküşü vardı ki, bir iskeletin parçalarını*

[437] Eraslan, age. , s. 67, § 83.

birbirine bitiştirip bağlar da çözülünce, kemikler yere mutlaka böyle yığılır (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 85).

– Benim ***şaşırdığım şey*** *insanın ve manevî kıymetlerin etrafında ısrar ederken, öbür taraftan cemiyet içinde bir kalkınma işi ile uğraşmanız, her şeyin başında iş hayatının tanzimini istememizdir... Bu çok maddede kalmak olmuyor mu?* (A. H. Tanpınar, H, 222).

Sanki hayalini ***kurduğum*** *ve bölük pörçük* ***hatırladığım*** *bütün o* ***şehirler****, köyler, filmler, benzinciler ve yolcular (...)* (O. Pamuk, YH, 97).

Yaşadığım yüzyıl *gözüme her şeyi kırıp büken bir gözlük yerleştirmiş, gerçeği göremediğimi seziyorum, ama Allah kahretsin, seviyorum da gördüklerimi!* (O. Pamuk, SE, 239).

Bir saat sonra ***geldiğimiz yollardan*** *dönerek, bu sıkıntılı gecenin kuru ve muzlim gölgeleri içinden geçerek aşçı dükkânına geldik* (Ö. Seyfettin, B, 17).

İşte karanlıkta geçen ve uzaktan hayal meyal ***seçtiğimiz*** *bu* ***lâmba*** *söndürülüşü (...) kalplerimize işlerdi* (A. Ş. Hisar, BM, 112).

Evet, operaya ***davetli bulunduğumuz*** *gecenin ertesi, Prag şehri, Çeklerin Altın Praha'sı erkenden Almanların eline geçip gitmiş...*(Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 138).

– Bu hani ***şehit sandığımız*** *Şerif be!.. Eminenin babası* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 122).

Tamam! ***Bildiğin*** *it tasması* (K. Tahir, DA).

Bahsettiğin devirde *"efkârı umumiye" kelimesi pek rağbette idi* (R. H. Karay, GH, 116).

Dostoyevski'nin romanlarındaki en dramatik sahneleri gölgede bırakan bu hadisenin umumî efkârda ***uyandırdığı tepki,*** *derinden derine o kadar şiddetli olmuştu ki...* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 76).

Beraber ***yüzdükleri durgun bir havuz*** (A. H. Tanpınar, H, 287).

Fakat o sigara dumanlarının bütün bütün fersizleştiği mum ışığının ***varamadığı köşede*** *diz çökmüş oturuyordu* (T. Buğra, KA, 137).

Her an gerçekleşebilecek bu çarpma, bir bindirme korkusunun ***biriktirdiği gerginlik*** *içinde* (A. Ağaoğlu, FİG, 30).

*Karşılarında **bildikleri, tanıdıkları insanlar** vardı, hayaller yok oluvermişti* (O. Akbal, GS, 95) vb.

680.2. *-DIk /-DUk* sıfat-fiiliyle bir tamlama oluşturan ad, herhangi bir ek almayıp yalın olduğu takdirde, yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi, cümlede özne görevi yüklenmiştir. Tamlamanın ad ögesi yükleme durumu eki aldığında, tamlama nesne görevine girer:

***Babasının getirdiği** Türkolojiye dair **kitapları** iyice anlamadan okuduklarını herkese anlatırdı* (Ö. Seyfettin, B, 74).

*Susan büyüklerin **daldıkları bu vecdi** bile kâfi bulmazdım* (A. Ş. Hisar, BM, 119).

*Şövalye Notüs Kendini toplayınca dişlerini gıcırdatarak sövdü, yarısına kadar **çektiği kılıcı** hışımla kınına soktu* (K. Tahir, DA, 14).

*Evimize ilk **geldiği akşamı** hatırlıyorum* (S. F. Abasıyanık, BE, I, 51).

*"Uçmadı ya" dedi Bayram. Şu deliklerden birine girmiştir. Senin **getirdiğin taşları** ufalayalım da tıkayalım delikleri* (F. Baykurt, YÖ, 36).

*Ben de anama gösteririm **öldürdüğüm yılanı*** (F. Baykurt, YÖ, 176) vb.

680.3. Bulunma, yönelme, çıkma durumu ekini almış olan sıfat tamlaması, fiille olan ilişkisinde zarf veya tümleç görevi yüklenir:

*Yemeği ihtiyarın **namaz kıldığı yerde** yedik* (S. F. Abasıyanık, BE, I, 41).

*Çünkü, hâlâ ağzından tüten şarap kokusuna katlanmayacağım diye, **çekildiğim odada** ayaklarım buz kesmiş, tek başına üşüyerek duruyordum* (O. Pamuk, SE, 233).

*O, yatağı **serdiği sedirin** kenarına oturdu* (Ö. Seyfettin, BL, 136).

*Tıpkı bizim imamın **anlattığı cennete** benziyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 185).

*Kendine karşı **takındığı ağabey tavrına** içerliyordu* (S. Kocagöz, OD, 37).

*Majeste Kral'ın **uğradığı felaketten** çok üzgünüm* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 58).

Kadın Cemal Beyin, çocuklarına ***verdiği terbiyeden*** *pek de memnun değil* (H. E. Adıvar, H, 3).

Kağnının köprü ağaçlarında ***çıkardığı gürültüden*** *yüzlerce kurbağa ürküp suya daldı* (F. Baykurt, YÖ, 13).

Eski, kurumuş bir gazete yırtığının üzerinde getirip ***önüne bıraktıkları*** *deliksiz* ***peynir topağından*** *iki üç parça koparıp çiğnemeğe çalıştın* (E. Öz, Y, 25) vb.

680.4. Zaman gösteren sözlerden önce gelen *-DIk /-DUk* sıfat-fiilli sıfat tamlaması, zaman zarfı görevindedir :

İhtiyara askerlik edip etmediklerini ***sorduğum zaman*** *aydınlık tebessümü ile gülümsedi ve bir fotoğraf getirdi* (H. E. Adıvar, AG, 82).

Yarın büyük devletlerin donanması Selânik'i topa ***tuttuğu zaman*** *gülleler altında ezilelim* (Ö. Seyfettin, B, 67).

Babamın yüzünün güldüğünü, ilk defa senin yüzüne ***baktığı zaman*** *gördüm* (S. Kocagöz, OD, 33).

Şark Meselesinin halline ***teşebbüs olunduğu esnada****, hükûmet ellerinde bulunursa, büyük felâketlerin zuhuru muhakkaktı* (Ö. Seyfettin, B, 61).

Ara sıra, tam ben hazin düşüncelere ***daldığım vakit****, o benim hüznümü sezmiş gibi en acı en yanık nâralarıyla haykıracak* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 84).

Ad Olarak:

681. Yalın, ad tamlaması veya grup durumundaki *-DIk / -DUk* sıfat-fiili, iyelik ekleri almış biçimiyle, yalnız başına geçici bir ad da oluşturabilir. Burada harekete, geçmiş zamana ve iyelik ilişkisi dolayısıyla şahsa bağlı bir adlaşma söz konusudur. Adlaşma iyelik eki ile temsil edilmektedir. Bu adlaşma anlam bakımından bazen bir ad-fiile karşılık olabilir.

Ad olan sıfat-fiil cümlede özne görevindedir:

– *Bilir kurban* ***olduğum****, eskilerde batak matak yokmuş* (K. Tahir, DA, 25).

Gerçi bazı akşamlar onun uzak tepelerden sürüsüyle beraber köye dönüşünü ***seyrettiğim*** *olurdu* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 101).

Unuttuk muydu ki, bir güzel hayatın sathından böyle bir zevk alırken asıl ***beklediğimiz,*** *büyük bir aşkın vuslatından ibarettir* (A. Ş. Hisar, BM, 50).

Sazın imalelerle terennümleri bu ahenklere göre yaşanmış zamanlara öyle birer muhafaza olmuştur ki, bu sesleri işitince ***asıl duyduğumuz,*** *içimizde yaşayan bir geçmiş zamandır* (A. Ş. Hisar, BM 51).

Şanso, efendisinin bu yanlış görüşüne hiç anlam veremiyordu. Prenses, şato hanımı ***dediğiniz*** *bu mu? Yok canım* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 53).

– Sizin oraya ***gittiğiniz*** *yalan mı?* (M. Ş. Esendal, EOY, 32).

Kiminin ***giydiği*** *çakşır, kiminin bez şalvar;*

Kiminin, uçkuru boynundan asılmış donu var (M. A. Ersoy, S, 341).

Vapurun suların üstünde siyah ve hareketsiz bir gölge gibi süzülerek ***yaklaştığı*** *görülünce, evdeki hanımların bahçeye çıkarak selâmlığın arka tarafına gelen set üstünde toplanmaları âdet olmuştu* (A. Ş. Hisar, FBVB, 39).

Kolordu Komutanının özel bir trenle ***geldiği*** *dün gece duyulmuştu* (K. Tahir, YS, 305).

Gelmediği *bir şey değil, nikâhta o yoktu diye bütün mahalle seviniyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 268) vb.

681.1. Aldığı iyelik ekleri ile adlaşmış olan bu sıfat-fiil, yükleme durumu ekiyle genişletildiğinde, fiile nesne görevi ile bağlanır:

Bu yüzmek bilmeyen gruba nasıl yüzmek ***öğrendiğimi*** *o kadar hararetle anlatıyordum ki, çocuklar en küçük bir kıpırtı yapamıyorlardı* (S. F. Abasıyanık, BE, I, 51).

– ***Dediğimi*** *gelip yetişip demedin mi vaktiyken Kara Vasılın Mavro?* (K. Tahir, DA, 354).

Artık senden başka bir şey ***düşünmediğimi*** *nasıl anladılar, diye düşündüm* (O. Pamuk, SE, 207).

Müdür ***geç kaldığımızı*** *söylerken biz hızla ayağa kalktık, dik yokuşu biraz şiddetle indik* (Ö. Seyfettin, B, 21).

Yine tıpkı rüya alemimizde (...) manevî mefhumlara ***karıştığımızı,*** *geçen bir mevsim gibi değişip* ***dağıldığımızı,*** *işittiğimiz*

nameler gibi ***uzayıp kısaldığımızı****, kuşlar gibi* ***uçuştuğumuzu****, bir manevî varlığa* ***inkılâp ettiğimizi*** *anladık* (A. Ş. Hisar, BM, 128).

Yılmadığımızı *göstermek gerek* (K. Tahir, DA, 187).

Duasının bu kadar dehşetle ***kabul olunduğunu*** *gören Fatma Hanım, hemen şak diye bayılmıştı* (Ö. Seyfettin, BL, 61).

Sonra Anadolu sularının midesine ***dokunduğunu, sıtma yaptığını*** *anlatmaya başladı* (Ö. Seyfettin, B, 117).

Söz geçiremeyeceği konularda ***emrinin dinlenmediğini, otoritesinin kırıldığını*** *görmemek için susuyordu* (H. R. Gürpınar, MT, 18).

İhtiyar kadın bu hikâyeyi ağır ağır, uzun uzun anlattı. Vak'anın kimlerin tarlasında ***geçtiğini****, çocuğun* ***kim olduğunu****, avcıları isimleriyle birer birer anıyordu* (S. F. Abasıyanık, BE I, 41).

İhtiyara askerlik ***edip etmediklerini*** *sorduğum zaman aydınlık tebessümü ile gülümsedi ve bir fotoğraf getirdi* (H. E. Adıvar, AG, 82).

Zaten onu günün herhangi bir anında, herhangi bir yerde tasavvur etmek, iskelede vapur ***beklediğini****, terzide dantela veya düğme* ***seçtiğini****, model* ***tarif ettiğini****, ahbaplarıyla* ***konuştuğunu****, başıyla evet veya hayır işareti* ***yaptığını*** *düşünmek, Mümtaz için da ima sonsuz bir hazdı* (A. H. Tanpınar, H, 147).

Köylülükten ***kurtulduğunu*** *unuttundu da korktundu öyle mi* (K. Tahir, DA, 33).

Burada cigara içerek her şeyi yüzüstü ***bırakıp gitmenin doğru olup olmadığını*** *düşündü* (K. Tahir, YS, 302).

Adının Nuri olduğunu öğrendiğim kıdemli gardiyanın kulağına ***fısıldadıklarını*** *dinlerken göz ucuyla sana bakarak başını sallamıştı* (E. Öz, Y, 16) vb.

681.2. İyelik eklerinden sonra *+A* yönelme durumu ekini almış olan *-DIk /-DUk*'lu sıfat-fiil, kendisindeki anlamı ilgili bulunduğu fiile yönelme ilişkisi ile bağlayan bir tümleç görevindedir:

Onu ipekli mendil vermeden ***gönderdiğime*** *müteessir düşünürken, dışarıda bir gürültü ile silkindim* (S. F. Abasıyanık, BE, I, 44).

– *Demek sen beni hiç sevmiyordun? Bunu* ***öğrendiğime*** *çok memnunum...* (M. Ş. Esendal, EOY, 34).

Kadın, bu teklife önce inanmak istemeyecek, şaşıracak. Mutlaka ***yalan söylediğime*** *veya kendisiyle* ***eğlendiğime*** *hükmedecek* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 91).

Öyle anlaşılıyordu ki, tarih denen kumarı kaybetmiş olan biz sefil mağluplar, en azından bir şey ***kazandığımıza*** *inandırabilmek, bir zafer duygusu tadabilmek için yüzyıllarca birbirimize bomba atacak, (...) ruhlarımızı ve gövdelerimizi bir iyice havalandıracaktık* (O. Pamuk, YH, 105).

Bu yumuşak kabuğun kendilerini nasıl ***çektiğine*** *her adımda şaşıyorlardı* (K. Tahir, DA, 72).

Başımıza taş ***yağmadığına*** *şükür* (K. Tahir, YS, 22).

Bir bakıma göre hiç ***gülmediğine*** *hükmediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 103).

Mümtaz bir daha buluşup buluşmayacaklarını ***sormadığına*** *pişmandı* (A. H. Tanpınar, H, 108).

Kuyruktaki televizyon anteninin yerinde sıkı durup ***durmadığına*** *baktı* (A. Ağaoğlu, FİG, 151).

Veli daha fazla ***işitmediğine*** *memnun, babasının ayakları dibinde duran ibriği kaparak çeşmeye koştu* (S. Çokum, AB, 32) vb.

681.3. *Alabildiğine* örneğinde görüldüğü gibi, yönelme durumundaki bu sıfat-fiil kalıplaşmış zarflar da oluşturur (...§):

Bir kahveci çırağı elindeki tepsiyi ***alabildiğine*** *sallayarak ve mahsus uçsunlar diye ortalarından geçerek yürüdü* (A. H. Tanpınar, H, 41).

Hayat alabildiğine büyüyor, ***alabildiğine*** *genişliyordu* (A. H. Tanpınar, H, 209).

Boz toprak dalgaları, ***alabildiğine*** *uzuyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 25).

681.4. *oldukça, gittikçe, oturdukça, uzaklaştıkça, yaklaştıkça* vb. şekillerde bir zarf eki durumuna gelmiş olan *+çA* ekiyle birleşen *-DIk /-DUk* sıfat-fiili, sıfat-fiil eki özelliğini kaybedip bir zarf-fiil ekine dönüşmüştür. (764.1. §):

681.5. İyelik ekleri ve *+dA* bulunma durumu eki almış olan *-DIk / -DUk*'lu sıfat-fiil, cümlede genellikle zaman zarfı görevindedir:

Dönüp ***geldiğimde****, burada kimse kalmamıştı.*

Ama odamda yalnız kalıp ***düşündüğümde*** *, yüzünü çok iyi hatırlıyorum da gözlüklerini değil* (O. Pamuk, YH, 107).

Bir içgüdüyle pencereye ve böylece Canana başımı ***yaklaştırdığımda*** *dışarıda yağmurun başladığını gördüm* (O. Pamuk, YH, 79).

Yanına ***vardığımızda*** *patlamış pencerelerin birinin içinden baştan aşağı kanlar içinde bir kız çıkmaya çalışıyordu* (O. Pamuk, YH, 80).

Bir saattir anlayarak seyrettiğimizi sandığımız bir filmi aslında yanlış anlayan sinemadaki tek budalanın kendimiz olduğunu ***fark ettiğimizde*** *bir öfke sarar içimizi* (O. Pamuk, YH, 110).

Konya Sultanının ***gücü yettiğinde*** *de Porsuk, Sakarya böyle akmazmış başıboş...* (K. Tahir, DA, 23).

Ali, elinde torba ve çıkın, hızla, gürleyen dallı bir ağaç gibi kapıdan çıktı. Döne'nin kapısına ***geldiğinde*** *yatışmıştı* (Y. Kemal, İM, 57).

Öyle ya, o iki yakayı birleştiren çelik ayaklar berisinde, çok daha içerlere, derinlere uzanan daha ayrı girişlerle çıkışlar, ince hesap çizgileri ***kurcalanmadığında*** *gölgesiz bir güzellikteydi İstanbul* (A. Ağaoğlu, FİG, 152) vb.

Aşağıdaki örnekte ise, aynı yapıdaki bir sıfat-fiil, yalnızca "dair, hususunda" anlamında bir zarf görevindedir:

Çakmağı Mıstığın ***çaldığında*** *artık hiç şüphesi kalmadı* (Ö. Seyfettin, B, 19).

681.6. İyelik ve çıkma durumu ekini almış olan *-DIk /-DUk*'lu sıfat-fiil, birbirinden farklı birkaç tamlayıcı görevi yüklenmiştir:

a. Cümlede, kendisiyle, ilgili fiil arasında "hususunda, konusunda, -masından" anlamında bir ilişki kurarak:

Kuruma çok sayıda yeni yayınların ***geldiğinden*** *haberiniz oldu mu?*

Selim Beylerin Ankara'da ***olduklarından*** *habersizdim.*

Onun bu konuyu iyi ***bildiğinden*** *eminim.*

Cahit sana bu mektubu ***yazdığımdan*** *habersizdir* (A. H. Tanpınar, AHTM, 8).

Görüntü saklama makinesini görünce, ileri sürüldüğü gibi, bu buluşların bütünüyle bölge lise öğrencileri tarafından ***yazıldığından*** *şüphelendik* (O. Pamuk, YH, 88).

Çaycı aracılığıyla bir şeylerin vapura hemen ***yayıldığından*** *habersiz, birçok kimsenin gelip gelip tepeden Franz Lehar'lı gömleğine, deniz yeşili şapkasına güldüklerini fark etmedi* (A. Ağaoğlu, FİG, 191).

Söylediklerinin ücra bir kasabada sıkışıp kalmış bir ihtiyar bunağın hezeyanları, oğlunu kaybetmiş bir babanın acıyla kurduğu hayaller ***olmadığından*** *emin olmalıymışım* (O. Pamuk, YH, 122) vb.

b. "-den dolayı, -dığı için" anlamında sebep ilişkisi kurarak:

Doktor, iki defadır hastasının randevusuna ***gelmediğinden*** *yakınıyordu.*

Barış uzun ***sürdüğünden*** *tehlikeleri kanıksamak alışkanlığı unutulmuştu* (K. Tahir, DA, 186).

"Beyleri ***öldüğünden*** *yıldı bunlar napsak yaparız" derler. Yılmadığımızı göstermek gerek* (K. Tahir, DA, 187).

– Biraz bekledi, meydandakiler ***anlamadıklarından*** *sessizlik uzayınca çıkışır gibi bağırdı* (K. Tahir, DA, 150).

"Ayrıca bunlar çalışmadıklarından yıpranmazlar ki, hastalık bunlara güç yetirebile" derdi (K.Tahir, DA, 38).

– Desene kimse kimseye ***deyemediğinden*** *yaşamak burada kolay* (K. Tahir, DA, 30).

Sirkeci'de bin türlü ikircikle yoğrulmuş olarak, başını kaldırıp uzaklara bakmayı hiç akıl ***edemediğinden****, hep iskeleye vurup duran kıvamlı, karanlık su var belleğinde* (A. Ağaoğlu, FİG, 131).

Kurumak için, yok belki de bacakları kendini ***taşımaz olduğundan*** *toprağa oturuverdi* (A. Ağaoğlu, FİG, 1571).

c. Kendinden sonra bir sıfatla bağlantı kurduğunda, karşılaştırma derecesinde zarf olarak :

Mümtaz onu sabah ışığında ***olduğundan*** *çok zayıf buldu* (A. H. Tanpınar, H, 14).

Onun Konya valisine yazdığı tavsiye mektubu, valinin Akşehir Müftüsüne ***gönderdiğinden de övücü*** *idi* (T. Buğra, KA, 70).

Tam tersine Salih, onların ***bildiklerinden de kötü, çok daha iğrenç*** *buluyordu kendini ve bunun neden böyle olduğunu anlatmak istiyordu* (T. Buğra, KA, 106).

Ama şimdi karşısındaki adamın yalnız kuvvetini anlıyor onun ***söylendiğinden de kuvvetli*** *olduğunu duyuyor* (T. Buğra, KA, 112).

Kompartımandakilerin hepsi öğrencinin ***anlattıklarından çok*** *şunları bilmek istiyorlar* (A. Ağaoğlu, FİG, 59) vb.

682. *-DIk /-DUk* sıfat-fiilinin yapı ve işlevinin elverdiği ölçüde; *beri, bu yana, gibi, göre, için, ile, halde, kadar, nispette, sonra* edatları veya edat görevindeki sözlerle oluşturduğu edat grupları, cümlede, edatın gruba katmış olduğu anlam ilişkisi ile zarf görevi yüklenir. İçlerinde bir addan önce sıfat görevi yüklenmiş olanlar da vardır. Daha önce işlenen ad-fiiller konusunda belirtildiği üzere, bu ilişkide, *beri, bu yana* edatları bir hareketin "başlangıcını", *gibi* "benzetmeyi, karşılaştırmayı", *göre* "bakış açısını", *için* "amacı, gayeyi", *ile* "beraberliği", *kadar* "miktar ve dereceyi", *nispette* "bir orantıyı", *sonra* "bağlandığı fiildeki hareketin kendi hareketinden sonra gerçekleştiğini", *ziyade* "sıfat-fiilin gösterdiği hareketin dışında kalan diğer bir hareket veya hareketleri" bildirme görevi yüklenmiştir:

Adam için belki cennetten ***kovulduğundan beri****, istediği gibi anlaşılmak saadeti kalmamıştır* (A. Ş. Hisar, BM, 175).

Belki vapura ***bindiğimden beri*** *gözlüyordu beni* (A. Ağaoğlu, FİG, 183).

Kara çeliğin dövülmeye ***başladığından bu yana****, sen ateş anamız açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın* (K. Tahir, DA, 156).

Bir ut, bir kanun, bir keman, bir tambur sesi birbirine ve hiçbir hânendenin sesi ötekininkine tamamen ***benzemediği gibi****, bunlar bir geceyi dolduran fasıllar boyunca, kendi kendilerine bile daima benzemez* (A. Ş. Hisar, BM, 130).

Bu, çok sevdiği şairin ***dediği gibi****, insana aydınlıktan ve arzudan biçilmiş libaslar giydiren bir bakıştı* (A. H. Tanpınar, H, 74).

İstanbullu Hoca Veli Cemal Beyin ***takdim ettiği gibi*** *kabul edildi* (T. Buğra, KA, 69).

Altı seneden beri hayatını ***doldurduğuna göre****, hiç de küçümsenecek bir iş değildi* (A. H. Tanpınar, H, 143).

*Sonra **duyduğumuza göre** Zat-ı Şâhânede Kuvâ-yı Milliye' ye karşı muhabbetkâr ve himayekâr imiş* (T. Buğra, KA, 124).

*İşin acı kördüğümü de burada başlıyordu; zira onların düşünme, hüküm verme ve **vardıkları hükme göre** davranma hakları da en az kendininki kadar meşru idi* (T. Buğra, KA, 200).

*Kırk yaşına **yaklaştığı halde**, henüz ona Allah evlat ihsan etmemişti* (Ö. Seyfettin, BL, 54).

*Genç kadınla, İstanbul'un her tarafını **dolaştıkları halde**, Çekmecelere gidememişlerdi* (A. H. Tanpınar, H, 43).

*Devrin sansürlü ve teşrifatlı gazeteleri böyle bir haberi **vermedikleri** ve ikide bir yangınları ve mahalleyi alâkalandıran hadiseleri bağıran bekçiler de **söylemedikleri halde**, bütün Boğaziçi halkı (...) Suphi Paşazade Sami Beyin "mehtab"ı olduğunu öğrenirdi* (A. Ş. Hisar, BM, 74).

*Bacıbey, başıboş **bıraktığı için** yavaşlayan atını "hele şuna hele şuna" diyerek biraz hızlandırdı* (K. Tahir, DA, 305).

*Ayakkabılarımızı ev kapısının dışında **bıraktığımız için**, yün çoraplarımızın evin içinde ufacık bir gürültü bile yapmamış olacağını tahmin ediyordum* (S. F. Abasıyanık, BE, I, 39).

*Mümtaz eski Şûrayı Devlet âzasından Behçet Beyfendiyle ayak üstünde konuşmak **hoşuna gitmediği için** yana çekildi* (A. H. Tanpınar, H, 50).

*Suç Orhan Beyin **diyemediği için** de, kendisine dikilen meraklı bakışların altında katılıp kalmıştı* (K. Tahir, DA, 354).

*Bekin'in, babası evinde karşılanışı, iyi olmamakla beraber, **umduğu kadar** da ağır olmadı* (M. Ş. Esendal, EOY, 57).

*Sazlıktan çıkar çıkmaz fundalarla kaplı tepeleri **ummadıkları kadar** yakında görüp biraz şaşkın, biraz sevinçli bakıştılar* (K. Tahir, DA, 76).

*Zaman zaman karısına dönüşleri de içten **beslenmediği kadına karşı** daima satıhta **kaldığı için**, Nuran'ın üstünde (...) hiçbir akis uyandırmadan geçerdi* (A. H. Tanpınar, H, 67).

*Mazimiz, **hatırlayabildiğimiz nispette**, tekrar tekrar yaşayabildiğimiz hayatımızdır* (A. Ş. Hisar, BM, 51).

Öyle ki, çalgı daha başlamadan yahut biraz ***sustuktan sonra*** *bütün onu takip eden bu kayık ve sandallardan çıkan birtakım cıvıltılar eksik olmazdı* (A. Ş. Hisar, BM, 81).

Sara çocukları ***doyurduktan*** *ve odalarına* ***çıkardıktan sonra*** *Şinasi Halil Beye de yemek verdi* (M. Ş. Esendal, EOY, 28).

Ben ***unutamadıktan sonra*** *elâlem unutmuş neye yarar* (T. Buğra, KA, 87).

Yemeğini ***bitirdikten sonra*** *çalının gölgesine yattı* (Y. Kemal, İM, 49).

Güdül'den salimen ***ayrıldıktan üç saat sonra*** *şehirde yangınlar başlamış* (O. Pamuk, YH, 128).

Zaten Nuran, ***söylediklerinden ziyade*** *tebessümü ile, bakışı ile konuşur, dinler, kabul veya reddederdi* (A. H. Tanpınar, H, 149) vb.

683. *-DIk /-DUk* sıfat-fiili, yukarıda belirtilen geçici ad kurma özelliği dışında, yer yer kalıplaşma yoluyla geçişli ve geçişsiz fiillerden bazı kalıcı adlar de oluşturmuştur. Bunlar, nitelikleri bakımından çeşitli somut ve soyut kavramlara karşılık olan adlardır :

avunduk "gebe kadın, hamile kadın", *bastık* "dut veya kayısı pestili", *bildik* "daha önceden bilinen, tanınan", *doğurduk* "gayri meşru çocuk, piç", *sidik* "idrar" (< *siy-* "işemek"), *sündük* "miskin", *tanıdık* "tanınan, bilinen kimse, ahbap", yandık "baklagillerden bir bitki türü" (daha geniş bilgi için Kalıplaşmış Sıfat-Fiiller, 253.1. §'a bk.) vb.

2. *-mIş /-mUş* Ekiyle :

684. *-mIş /-mUş* ekiyle kurulan geçmiş zaman sıfat-fiili de dilimizde sıfat, geçici ad, kalıcı ad ve zarf görevleri yüklenmiştir. Ancak, her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen bu ek, *-mIş /-mUş* ekiyle kurulmuş çekimli fiillerde olduğu gibi "duyulan" veya "sonradan fark edilen" bir işlev görmez. Yalnızca geçmiş zaman bildirir. Ekin farklı kullanımlarda gösterdiği özellikler aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Sıfat Olarak :

685. Yapılmış, bitmiş bir oluş ve kılışı, bir fiile hareket halinde geçici vasıf olarak veren *-mIş /-mUş* eki, hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelebilir. Yalnız, geçişsiz dönüşlü ve edilgen fiillerle

oluşturduğu sıfatlar çok daha yaygındır. Bu sıfat-fiil cümlenin herhangi bir ögesine sıfat olabilir. Aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere, sıfat-fiilin yalın, tamlama veya grup durumundaki adlar ile birleşerek oluşturduğu sıfat tamlamaları, cümlede özne, nesne, zarf, tümleç veya yüklem görevindedir. Sıfat-fiilin kendisi de bir ad tamlamasının tamlananı olabilir, bir sıfat-fiil grubu oluşturabilir:

685.1. Geçişli Fiillerle:

Fikrî terbiyesi hayat görgülerinden alınmış, ***biraz okumuş*** *lisan bilir* ***bir kadın*** (H. E. Adıvar, AG, 39).

Abdülhamit devrinin, benim adını bile işitmediğim bazı eski sadrazamlarını, İttihat ve Terakkinin ***tarihe geçmiş birkaç kişisini*** *saydıktan sonra, bütün zaman için tarihimizde yaşayacak büyük şair ve yazarlardan da birkaç isim söyledi* (H. E. Adıvar, AHS, 51).

Aliye, ona ***dayak yemiş küçük bir kızın*** *korkak gözleriyle bakıyordu* (H. E. Adıvar, VK, 116).

Fakat ***mektep görmüş bir İstanbul çocuğu*** *ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark, bir Londralı İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 31).

Her memleketin köylüsüyle ***okumuş yazmış zümresi*** *arasında aynı derin uçurum mevcut mudur, bilmiyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 31).

Oysa onların da inadına zenginleri, Mecliste mebusları, ***okumuş doktor, avukat, mühendisleri*** *vardı...* (O. Pamuk, KK, 255).

Doğurmuş kadınlar *kendi doğumlarını hayalliyor, karşıdan karşıya gözleriyle anlaşarak yüzlerini buruşturuyorlardı* (O. Kemal, AS, 8).

Kahvenin önüne sandalyeyi atar, ***gün görmüş adamdır****, herkes onu sever, sözü dinlenir, fikri sorulur* (O. Akbal, GS, 14).

Aklını aldırmış kullar gibi *düşeyim yollara* (F. Baykurt, YÖ, 174).

Havva kadın ***ot bürümüş su yolundan*** *arka doğru gitti* (T. Apaydın, AD, 114) vb.

685.2. Geçişsiz Fiillerle:

Bu gruba girenler, kök veya kök sayılan geçişsiz fiiller ile *+Ar-, -Aş-, -Iş-/-Uş-, -n- ve -Il-/-Ul-* gibi dönüşlülük ya da edilgenlik ekleriyle oluşturulan fiillerden kurulmuş olanlardır:

*Tarladan **dönmüş birkaç rençper** orada duruyorlardı* (Ö. Seyfettin, B, 16).

***Kudurmuş bir rüzgâr** küçük pencerenin örtülmüş kapaklarına çarpıyordu* (Ö. Seyfettin, B, 25).

*Örtüsü, biraz **kurumuş bir ince çimen** olan bu tabiî sofrada ne çatal vardı ne kaşık* (H. R. Gürpınar, Eİ, 74).

*Oh ne tatlı **pişmiş köy yemekleriydi*** (H. R. Gürpınar, Eİ, 276).

*Yalnız gitmediğim günler, pencerede bir kadın hayali gördüğü zaman, yazın öğle üstü **denize vurmuş güneş gibi parlak dişleri** gülerdi* (S. F. Abasıyanık, LA, 89).

*Sırtının kemikleri hamudundan **kurtulmuş** araba okları gibi dışarıya fırladı* (S. F. Abasıyanık, LA, 43).

*Küçük bir çocuk, **doğmamış bir çocuk*** (A. H. Tanpınar, H, 209).

*Hakkı Bey mala, mülke, aşka, sanata, paraya, gezip tozmaya, mevkiye her şeye boş veren, yaşadığı **dünyanın fizik ötesine geçmiş bir insandı*** (O. Kemal, KT, 269).

*Nice **geçmiş yıllarını** birkaç dakikada yaşamıştı* (O. Akbal, GS, 77).

685.2.1. *-ş-, -Iş / -Uş ve +Ar* Ekli Fiillerle:

*Günden güne habersizce **gelişmiş güzelliğini** hususî bahçeler gibi yalnız ona açardı* (S. F. Abasıyanık, LA, 79).

***Koyulaşmış yeşil gözleri** etrafındaki siyah kirpikleri yaslı İzmir'in zeytinliklerini örten yas örtüsü gibiydi* (H. E. Adıvar, AG, 24).

*Onun bu sabah azıcık **sararmış çehresinde** beni tâ ruhumun nihayetinde kadar ölçmek isteyen bir nazar vardı* (H. E. Adıvar, H, 40).

***Kızarmış domatesi, sumakta ovulmuş soğanı** bol sıcak kebaplar geldi* (O. Kemal, KT, 89).

*Kuruyup **kararmış yüzleri, patlamış dudakları**, kırk yamalı paramparça üstbaşları...* (O. Kemal ,BTÜ, 225).

*Otuz beşinde **iyice ağarmış saç sakal*** (T. Apaydın, AD, 129).

*Çiğdem karın altından ilk güneşle fırlayıp açılan kokusuz, benzi uçuk bir çiçekti; belki **çiçekleşmiş** bir mantardı, yaprağı yoktu* (R. H. Karay, GH, 152).

Daha sonra yağmurun altında kıpırtısız yatan yedi Türk askerini ... Mülâzım Refik'in ***çelikleşmiş sesi*** *...*

– Biri yaşıyor! Sıhhiyeci koş! diye gürledi (S. Çokum, AB, 251).

Yaklaştı. ***Kemikleşmiş, incelmiş yüz.*** *Yusuflaştı* (S. Çokum, AB, 137).

Dere boyunca bir iki adım attım, ama ayaklarım ***balçıklaşmış bir çamura*** *gömülüyordu* (O. Pamuk, YH, 82).

İyice ***kamburlaşmış ihtiyar*** *vücudu olan gücüyle gerilmişti, çapayı habire vururdu otlara* (T. Apaydın, AD, 77).

Kokuşmuş *bir batağın orta yerinde ansızın açılan sonsuz güzellikte çiçekler* (E. Öz, Y, 83).

685.2.2. *-n-* Ekli Fiillerle:

Yalnız Fağfurla maiyeti erkânı, ***sarayda saklanmış sulardan*** *içiyorlar, akıllarını başlarında tutabiliyorlardı* (Ö. Seyfettin, GM, 114).

Hacı Efendinin daha asılmadan ***yıllanmış çelimsiz boynu*** *bir tarafa çarpıldı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 239).

Reis, ucuna ufak bir taşla ortalarına doğru iki bez parçası ***bağlanmış bir ipi*** *suya attı* (S. F. Abasıyanık, LA, 54).

Çanların biraz gerisindeki iki çam ağacı arasına ***konmuş kalasın üstünde*** *o gün ilk defa papaz efendiyi gördüm* (S. F. Abasıyanık, LA, 81).

Saçları her zamanki gibi sımsıkı tepesinde bir topuz hâlinde çenesinin altında ***düğümlenmiş bir yemeniyle*** *hep o eski Güzide* (H. E. Adıvar, AHS, 33).

Tıkanmış bir musluk yalağına *nasıl bir tel veya değnek soktuğunuz zaman, aşağıdan yer bulamayan su taşarsa, öyle mecrasız bir kan kabartısı...* (R. H. Karay, MH, 9).

Yer üst üste birikmiş kuru çam dikenlerinden ***henüz cilalanmış parkeler*** *gibi kayıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 48).

Havada ***sulanmış toprak*** *kokuyordur* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 25).

Yolun iki yanı kerpiç yığını evler, ***paslanmış teneke duvarlar*** (O. Kemal, KT, 47).

Üstelik cebinde de paşazadelerden ***satın alınmış tapular*** *vardı* (O. Kemal, KT, 325).

Palamut ağaçlarıyla deniz arasında bomboş uzanan kıyıda ***sıralanmış üç dört baraka*** (N. Cumalı, YK, 19).

685.2.3. *-Il-/-Ul-* Ekli Fiillerle:

Esvap ***giydirilmiş bir tunç heykel*** *kadar güzel ve mütenasip vücudu vardı* (Ö. Seyfettin, BL, 90).

Kudurmuş bir rüzgar küçük pencerenin ***örtülmüş kapaklarına*** *çarpıyordu* (Ö. Seyfettin, B, 25).

Burası, etrafı beş-altı metre yüksekliğinde tahta perde şeklinde, kalın çam ***bölmeleriyle ayrılmış, geniş bir saha idi*** (A. H. Müftüoğlu, GH, 3).

Yere kurulmuş bir sinili bir sofranın *etrafına dizildik* (H. R. Gürpınar, Eİ, 276).

Yıkık bir duvar kenarında oku ***sokağa uzatılmış kırık bir araba*** (H. R. Gürpınar, Eİ, 39).

Kapı aralarından hiçbir ışık sızıntısı koridorun tozlu, yer yer ***koparılmış muşambasına*** *vurmamışsa, daha iyi millet uyumuş demektir* (S. F. Abasıyanık, LA, 92).

Çehresi, kucaklarından inen, ***alnından ayrılmış saç dalgaları*** *ile çerçevelenmiş büyük gözlü bir kadındı* (H. E. Adıvar, H, 11).

Şimdi herkes bir kayalıkta, ***oyulmuş taş hücrelerde****, birbirinden ayrı mahpustular* (A. H. Tanpınar, H, 221).

Yeşilli sarılı binlerce ***kandilden dökülmüş renkli ışıklar*** *ve atlas güneşlikli som yıldız* ***kayıklardan yayılmış cilâlı akisler*** *henüz hatırımdadır* (R. H. Karay, MH, 53).

Küçük mavun sandal, ***akıntıya kapılmış bir ağaç dalı*** *gibi sanki kendiliğinden kayar giderdi* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 129).

Yusufla Ali barakaya yadırgı gözlerle baktılar. ***Dürülmüş yataklar*** *şuraya buraya* ***atılmış*** *boş çimento torbaları, karyola gibi kullanılan şeker sandıkları...* (O. Kemal, BTÜ, 77).

Şaka niyetine savrulan küfürler duyula duyula, görüle görüle ***alışılmış şeylerdi*** (O. Kemal, KT, 91).

Bayram, kapı yerine ***birbirine çatılmış üç ahlat dalını*** *çekip yol açtı* (F. Baykurt, YÖ, 14).

Irazca geldi, yanından geçti, ***yarı kazılmış temelin ortasında*** *durdu* (F. Baykurt, YÖ, 50).

İleride kocaman bir keçi ön ayaklarını söğüdün köküne dayamış, kim bilir kaçıncı kere ***kemirilmiş dallara*** *uzanmaya çalışıyor* (T. Apaydın, AD, 124).

Kapının hemen sağında bir ekmek dolabı var; kapağının alttaki ***kırılmış yerinden*** *içi görünüyor. Kapının solunda da duvara* ***yanaştırılmış eski bir su küpü*** (E. Öz, Y, 16).

Koltuğunun altında ***bükülmüş bir gazete****, düzgün giyimi, köstekli saati parlak kunduralarıyla Nafiz Bey...* (S. Çokum, AB, 45) vb.

686. Dilimizde *-mIş /-mUş* ekinin, olumsuz fiillerle oluşturduğu sıfat-fiiller de boldur:

Daha üç beş senedir burnu ***kalkmamış bir ayakkabı*** *giyiyordu* (S. F. Abasıyanık, LA, 23).

Toros'un afyon yemeye daha ***başlamamış cavlaklarındandı*** *Kel Derviş* (K. Tahir, DA, 378).

Suvaracak çeşme, ***körelmemiş kuyu****, geçilir köprü var mı?* (K. Tahir, DA, 479).

Köye bir giriyor, herkes hayret içinde. Uzunoğulları bile. Uzunoğullarıysa, köyün Allahı. Her ***görülmemiş şeyi*** *onlar getirir* (O. Kemal, BTÜ, 86).

Ona kendi hakkında değiştirilemez hükmü ***vermemiş birisi*** *lâzımdı* (T. Buğra, KA, 106).

İlyas dükkâna eskisi kadar gidip gelmediğini ***bitmemiş, yenmemiş akidelerden*** *anladı* (S. Çokum, AB, 140).

Susuz topraklar, ekilmiş de ***bitmemiş tarlalar*** (T. Apaydın, AD, 119).

Karadenizli Seyit çerçeve ***takılmamış pencereye*** *oturmuş, yavan ekmek yiyordu* (T. Apaydın, AD, 26).

Zayıf yüzünde ***çocukluğunu yitirmemiş ağız çizgisinin*** *ona verdiği hüzne yatkın olan, göreni yadırgatıyordu* (Füruzan, 47'liler, 17).

Kocaman ***katlanmamış*** *öylece dürülmüş* ***bir mendil*** *çıkardı* (S. Çokum, AB, 98) vb.

687. *-mIş /-mUş* ekiyle kurulan sıfat-fiiller, bazen, üçüncü şahıs iyelik eki almış adlardan sonra gelerek birer isnat grubu da oluştururlar. Bu grupta sıfat tamlamalarının aksine isnat olunan ad ögesi başta, isnat edilen sıfat ögesi sondadır. İsnat grubu durumundaki sıfat-fiil, yine kendinden sonra gelen yalın veya tamlama yahut da tamlayıcı durumundaki bir ada da sıfat olabilir:

Kaza geçiren delikanlının babası, ziyaretçileri ile ***ciğeri yanmış bir insan*** *olarak konuşuyordu.*

Yaprakları dökülmüş ağaçların dibinde *hâlâ yeşil duran çiçeksiz tarhlara baka baka yürüdüm* (Ö. Seyfettin, GM, 15).

Altın Praha'nın bütün yıldızları dökülmüş; pırıl pırıl Altın Praha'ya, ***ışığı sönmüş bir renkli fener*** *donukluğu gelmişti* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 141).

Kasım kendini, rahat fakat perişan bir küçük odada buldu. Yumuşak alçak bir sedir; bir iki geniş koltuk; ***çiçekleri solmuş, kurumuş bir tek gümüş vazoyla*** *bir yazı masası ve masanın üzerinde duvara asılı on beş, on altı yaşında bir genç kız portresi* (H. E. Adıvar, MH, 50).

Çok geçmeden bol zeytin yağlı domates salatası, buzda ***şişesi terlemiş 49'luk rakı,*** *kızarmış domatesi bol, taze nane, maydanozlu beytî kebap...* (O. Kemal, KT, 37).

Sonra ***akları kızarmış gözleriyle*** *dükkânı, dükkândakileri süzdü* (O. Kemal, KT, 91).

Önü kesilmiş yolcu *neye uğradığını bilmeden bir süre bekledi vb.*

Ad Olarak:

688. *-mIş /-mUş*'lu sıfat-fiil, geçmiş zamana bağlı hareket gösteren geçici bir ad olarak da kullanılmaktadır. Bu özelliği ile iyelik, çokluk ve bazı ad çekimi ekleri alarak çekime girmekte ve cümlede farklı görevler yüklenebilmektedir. Ancak, ekin yalın durumuyla oluşturduğu geçici adlar, çoklukla kalıplaşmış kalıcı adlara dönüştüğü için, yalın durumdaki geçici adlar Eski Türkçedekine oranla[438] pek sınırlıdır. Genellikle de *+lAr* çokluk eki alarak adlaşmıştır. Ek bu

[438] Eraslan, age, s. 105, §. 144'e bk ve krş.

yapıdaki kullanımlarında, eklendiği fiile "... olan, olanlar, olan kimse" anlatımı kazandırır. Ad tamlamalarının tamlayan ögesi olur. *İle* edatı ile bir edat grubu oluşturabilir :

Sekiz on kilometre uzaktaki bir tepecikten Halebin seyrekleşmiş ışıklarını görünce İrfan, çölde günlerce şaşkın ve susuz kalıp nihayet bir kıyı kenarına ***yaklaşmışların sevincini*** *duydu, hayata kavuşmuş gibi oldu* (R. H. Karay, S, 142).

Kapı baca, yol erkan bilmez görünür. Karaman Bey katına gelir, yerlerini kılıç gücüyle ***almış, baş kesmiş, düşman bezmiş, aç doyurmuş, çıplak giydirmişlerin üstüne*** *geçer otururdu* (K. Tahir, DA, 427).

Senin çevrenden değilim, hepsi bu kadar. Bir de senin çevrendeki ***kendini beğenmişlerle*** *hiçbir benzerliğim yoktur.*

Kasılmak hoşuma gitmez, kendimle de sanatımla da övünmem kolay kolay (T. Yücel, V, 11).

Boğazımdaki yumruk kalktı, artık her şeyini ***yitirmişlerin umursamazlığıyla*** *bulutlara basarmış gibi yürüyordu* (Ç. Altan, BAG, 229).

Dediler, hayırlı bir iş yaptıklarına herkesi ***inandırmış olanların uydurma neşesiyle****, fakat gönülleri isli, evlerine döndüler* (R. H. Karay, GH, 11) vb.

688.1 *-mIş /-mUş* sıfat-fiil eki ile oluşturulan geçici adların çoklukla kalıcı adlara dönüşmüş olması, bunların geçici ad olarak ad çekimi ekleri almasını da bütünüyle sınırlamış gibidir. Nitekim *düşmüşü* "düşmüş olanı, güç durumda olanı", *korumak , geçmişe bağlanmak, okumuştan yararlanmak* örneklerdeki söz konusu sıfat-fiiller de zamana bağlı geçici adlarla, zaman gösterme işlevini kaybetmiş kalıcı adlar arasında gidip gelen bir özellik taşımaktadır. Bu durum *-mIş /-mUş* sıfat-fiil ekleri ile kurulmuş geçici adların kaybolma aşamasına geldiğini gösteriyor. Bu nedenle örnekler pek sınırlı ve belirli anlatım biçimlerine bağlıdır :

Ve bu sevkitabiî, yalnız kendine hitap edeni, bir cevap olarak ***yaratılmışı*** *"yaratılmış olanı" seçtiği için daima üstün ve muvaffak görünecekti* (A. H. Tanpınar, H, 208).

Düşmüşe *"düşmüş olan, düşmüş olan kimseye" yardım etmek, onu kalkındırmak, insanlık görevidir.*

Geçmişe *"geçmişte olanlara" körü körüne bağlılık, geleceği köreltmektir.*

Bu sıfat-fiilin geçici ad olarak yönelme durumu ekiyle genişletilmesi, "tahmin, benzerlik" bildiren ve yönelme durumu isteyen *benze-* fiili ile birleşmesinde görülür:

Bu taze su kenarında yaz sıcağı kadar ılık çocuk, bana gösterdiği ilk âşinalıktan ***pişman olmuşa benzer*** *gibiydi* (S. Faik, BE, I, 41).

Kısa kalın bacakları üstünde tıka basa ***doldurulmuşa benzeyen şişman gövdesi*** *iğrenç, kabarmış saçlarıyla sırıtan ağzı gerçekten korkunçtu* (K. Tahir, DA, 66).

– Sizi yormayalım. Soyguncular Karacahisar toprağından ***gelmişe benzer*** (K. Tahir, DA, 109).

Kitaplar hayli ***yıpranmışa benziyor****. Her halde çok kullanılmış, çok okunmuş olmalı.*

Görünüşe bakılırsa yaptığı işten ***memnun olmuşa benzer****.*

Yüzünde hayale ***dalmışa benzer*** *bir görüntü var.*

Ekin ilgi durumu ve çıkma durumu ekleri alarak oluşturduğu geçici adlar da pek seyrektir. Bu türlü nadir örnekler genellik özelliği taşımaz. Daha çok kişilerin şahsî eğilimlerini yansıtır niteliktedir:

Görmemişin *"görmemiş olan kimsenin" bir oğlu olmuş çekmiş bacağını koparmış.*

Şimdi artık ***kaybolmuşun*** *"kaybolmuş olanın" peşine mi düşeceksin* (konuşmalardan).

Servet Beyin hiç durmadan ***almıştan*** *"almış olmaktan",* ***almamıştan*** *"almamış olmaktan" söz etmesi iyiden iyiye canını sıkar olmuştu vb.*

688.2. *-mIş /-mUş* ekiyle oluşturulan geçici adların edatlar ile birleşmesi de yalnız belirli bir iki edata dayanmaktadır. Eserlerde görülen bol örnekler, genellikle ekin, *gibi* karşılaştırma ve benzetme edatı ile oluşturulan edat grupları biçimindedir. Bu grup içinde *-mIş / -mUş*'lu sıfat-fiil, geçici ad olma özelliğini çok belirgin olarak yansıtmaktadır. Çünkü, duyulan geçmiş zaman veya çeşitli kiplerin rivayeti kalıbındaki çekimsiz fiiller, bir edatla birleşerek adlaşınca üzerlerindeki zamana bağlı hareket gösterme özelliği kaybolmamıştır.

Bu birleşimde geçici ad iyelik eki de alabilir. Bu türlü edat grupları cümlede zarf veya yüklem görevindedir.

Geçmiş Zaman Kalıbındaki Edat Grupları:

O vakit Handan uçarken ***kanadı kopmuş bir kartal gibi*** *musikinin en yüksek, en mühtez ve çılgın bir anında birden bire kemanın yayını elinden bırakıyor, müzik bitiyor* (H. E.Adıvar, H, 96).

Ben bu cins insanlara kızıyorum doğrusu. Sanki öbürkünü ***anlarlarmış gibi*** (A. H. Tanpınar, H, 72).

İhtiyar adam ***hiçbir şey olmamış gibi*** *sakindi* (A. H. Tanpınar, H, 196).

Şövalye, zembereğine ***dokunulmuş gibi*** *sıçramıştı* (K. Tahir, DA, 67).

Bu hanımların ekserisi, kendilerine güvenen terbiyeleriyle, (...) böyle yaşlarına rağmen, mehtaba çıkmakla âdeta yanlarındakilere ***bir lütuf etmiş*** *gibi olurlar* (A. Ş. Hisar, BM, 78).

Semiha tipiye ***tutulmuş bir kimse gibiydi;*** *saniyeler ve dakikalar sıkı bir kar kasırgası hâlinde, yüzüne, göğsüne çarpıyor, nefesi tıkanıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 33).

Belediye seçimleri milleti ***ayağa kaldırmış gibiydi*** (T. Buğra, YB, 224).

Ezilip geçilmekten de o an ***kurtulmuş gibi*** *geniş bir soluk almıştı* (A. Ağaoğlu, FİG, 158).

Kadınlar kuyu suyuna ***girmiş gibi*** *oldular* (S. Çokum, AB, 52).

Ateş yağmuru yüzyıl ***sürmüş gibi*** *geldi ona* (S. Çokum, AB, 194).

Hiç de tedirgin görünmüyor. Daha çok düşünceli... Kafası bir şeye ***takılmış gibi*** (V. Türkali, BGTB, 92).

Büyülenmiş gibi *sandalyeden indim, sessizleşen gençlerin yanından geçerek Cemil'e doğru ağır ağır yürüdüm* (O. Pamuk, SE, 10).

Sonra ***kalkamamışım gibi*** *katlayıp yastığın altına koydum* (O. Pamuk, SE, 293).

İki parmağını burun deliklerine geçirip, sanki en küçük bir direnme yokmuş gibi, *kafayı kolayca kanırdı* (K. Tahir, DA, 381).

Sanki o gündeymiş gibi, *yine omuz silkiyor, banyonun kapısına tık tık vuruyor* (A. Ağaoğlu, H, 281).

Kadın ipek ***kozasındaymış gibi*** *rahat güvenli battaniyeye büründü* (S. Çokum, AB, 183).

Rivayet Kalıbındaki Edat Grupları:

İçerde biri ***olabilirmiş gibi*** *duvara sürünerek başını uzattı* (K. Tahir, DA, 457).

Avrupalı hâlâ ve yalnız kendi adasının kurtuluşunu düşünüyor. Sanki böyle bir kurtuluş ***olabilirmiş gibi*** (A. Ağaoğlu, H..., 211).

Sen de şu ara, yanlarına ***gidebilirmişin gibi*** *bir hava yaratma.*

Kapının önüne çıktığı zaman sokağı âdeta çok uzun bir ayrılıştan sonra ***görüyormuş gibi*** *seyretti* (A. H. Tanpınar, H, 25).

Güneş denilen ağır ve büyük ateş küresini, omuzların üzerinde, tek başına, ben ***taşıyormuşum gibi*** *gökyüzünün bütün yaz ağırlığını sırtıma abanmış hissediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 53).

Bana sen buraları iyi ***biliyormuşsun gibi*** *geldi.*

İçinde doğup büyüdüğü bu aş evini, kapı dibinde silâhlarını kuşanan bu kadını, ömründe ilk ***görüyormuş gibi*** *yadırgadı* (K. Tahir, DA, 134).

Zaten benim bu kederli günümde bunların arabaya oturup havadan sudan sanki ***gezmeye gidiyormuşuz gibi****, (...) gelmişti* (O. Pamuk, SE, 69).

Zeynep, kendi duyduğu bir sevginin gücüyle ***heyecanlanıyormuş gibi*** *mutluluk ve hayranlıkla bir kahkaha attı* (O. Pamuk, DA, 144).

Bütün bu yolculuklara sanki bu çeşitten dertlere derman olmak için ***çıkıyormuşuz gibi*** *derdi ki:* (O. Pamuk, YH, 71).

Nuranı ebediyen ***kaybedecekmiş gibi*** *korkuyordu* (A. H. Tanpınar, H, 243).

Aslıhan, yıllarca ***göremeyecekmiş gibi****, daha şimdiden anlamsız bir özleyiş duygusuna kapılmıştı* (K. Tahir, DA, 395).

Bir daha Esma'yı ***göremeyecekmiş gibi*** *telâşlandı* (S. Çokum, AB, 59).

– Burayı ateşle bakalım!

Ateşle, nargile getir demekti. İki metrelik boyuyla, başı bir yere ***çarpacakmış gibi*** *eğik dolaşan Eyüp,*

– *Şimdi, dedi* (S. Çokum, AB, 61) vb.

689. *-mIş /-mUş* sıfat-fiil ekinin "miktar" ve "derece" gösteren ***kadar*** edatı ile oluşturduğu edat grupları da vardır:

Salih Efendi, oğlunun gurbet arkadaşı Veli'yi görünce, kendi oğlunu ***görmüş kadar*** *sevindi, duygulandı.*

Hayır yemeğe kalmadılar, kahve de içmediler "Sağ olun ***yiyip içmiş kadar*** *memnunuz" diyerek ayrıldılar.*

Kızınızın okul adına kazandığı üstün başarı, arkadaşlarının koltuklarını kabarttı. Ne kadar mı? Sanki kendileri ***kazanmış kadar****...*

– *Haşmet Bey, başkalarına on ikiye veriyoruz ama, sana on kuruştan bırakayım.*

– *Eksik olma gülüm,* ***almış kadar*** *oldum. İyiliğini de ölünceye kadar unutmam* (M. Ş. Esendal, EOY, 192).

Zarf Olarak:

690. *-mIş /-mUş* eki ile kurulan sıfat-fiillerin edebî eserlerde yer yer bir başka sıfat-fiil veya çekimli fiil önünde zarf görevi ile kullanıldığı da görülüyor:

Ne bir kahvede gördüm onu, ne de çayırlıklara ***serilmiş*** *"serilmiş olarak" uyuyan işsizlerin arasında ona rastladım* (S. F. Abasıyanık, LA, 108).

Hiçbir şey hakikatte maddî mevcudiyeti olmayan bir şey kadar güzel değildir: Suların üstüne ***dökülmüş görünen*** *ışıklar!* (A. Ş. Hisar, BM, 161).

Bazen mehtap bir yalının üstüne vurarak onu şaşaalı manalarla öyle pırıl pırıl parlatırdı ki, yalı uzun senelerden sonra bir defa açılan çiçek gibi gûya bu zamana kadar hep parıldadığı bu an için ***yaşamış*** *sanılırdı* (A. Ş. Hisar, BM, 163).

Birkaç saat sonra Tevfik'in acıları biraz savuşmuş, sundurmada bacaklarını ***uzatmış*** *oturuyor, dinleniyordu* (M. Ş. Esendal, EOY, 231).

Şövalye, ağzı yarı açık, gözleri yarı kapalı, dünyadan ***geçmiş,*** *dalmış gitmişti* (K. Tahir, DA, 81).

Veli bir kenarda yorganın altında ***kaybolmuş*** *uyuyordu* (S. Çokum, AB, 53).

Hacer ***eğilmiş*** *yüzüme bakıyordu* (S. Çokum, AB, 53).

*Şerife Hanım **bilmiş bilmiş** başını salladı.*

*O zaman Kâzım Hoca, Burhaneddin ve Nafiz Beylere kafa tutan, meydan okuyan babası, şimdi gücünü **tüketmiş** görünüyordu* (S. Çokum, AB, 108).

*Ben kendimi cepheden eve **dönmüş** saymadım hiç* (S. Çokum, AB, 114).

***Yorulmuş** demesinler diye dik dik yürüyordu* (T. Apaydın, AD, 45) vb.

691. *-mIş /-mUş*'lu sıfat-fiilin *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiilleri ile birleşerek oluşturdukları karmaşık birleşik fiillerde (616, 617.§), ad ögesi olarak *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiillerini tasvir eden sıfat-fiil, yine bir zarf görevindedir. Bu şekilde oluşturulan birleşik fiilin kendisi de cümlede ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil veya çekimli fiil olur:

691.1. *Ol-* Yardımcı Fiili İle:

*İlkin anasını yola getirip sonra oğlanı ortaya çıkarmak, biraz da kızın hoşuna gitti. Bu iş de böylece **bitmiş oldu*** (M. Ş. Esendal, EOY, 178).

*Sen dedim Ankara'ya gitmekle iyi iş **yapmış olursun*** (M. Ş. Esendal, EOY, 180).

*Daha kötüsü, Bal Kız yüzünden rahmetli babasının bunca yıl zorlukla sürdürdüğü barış tutumu tehlikeye giriyor, Şeyh Edebali'ye verdiği sözü de **tutmamış oluyordu*** (K. Tahir, DA, 369).

*Tatil günlerinde bir küçük kadın Mümtaz'ı mektepten alıyor, saatlerce aç karnına onunla mağaza önlerinde durarak (...) geziyorlar, sonra iki mektep kaçağı gibi **geç kalmış olmaktan** korka korka eve dönüyorlardı* (A. H. Tanpınar, H, 34).

*Böylece Erzurum gümrüğünden tekaüdiye veya maaş alan bir iki insan, adını tesadüfün kurtardığı Oyvar kahramanı ile Oyvar şehnamecisi, yaşadıkları şehrin hatırasında **birleşmiş olurlar*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 33).

*O an, kendimden hoşnut olabildiğim tek şey, Dilimin dolanmamış, gözlerimin **sulanmamış oluşu*** (A. Ağaoğlu, H..., 77).

*Hattâ, kendi evreninin kandilini kendi elleriyle **söndürebilmiş olmanın** getirdiği bir doygunluk* (A. Ağaoğlu, H..., 246).

Yusuf güldü:

– *O zaman saçımız başımız* ***ağarmış olur*** (S. Çokum, AB, 85).

Herifler bu lâfı duyunca kendilerini tutamayıp ***tepiklemiş olacaklar*** *ki, hayvanlar birbirlerine girdi* (K. Tahir, DA, 367).

Ama Yusuf'un Kut'ül Amare'de yaşadıklarını, onlar ***yaşamamış olacaklardı*** (S. Çokum, AB, 21).

Ve toprak o esmer, kırçıl görünüşünden sıyrılmış, ince bir yeşille ***nakışlanmış olmalıydı*** (S. Çokum, AB, 114).

Söğütlü karılar ***unutmuş olmalılar*** *adımızı* (S. Çokum, AB, 130).

Karısı çoktan ***dönmüş olmalıydı*** *eve* (Ç. Altan, BAG, 93) vb.

691.2. *Bulun-* Yardımcı Fiili İle:

O adamı bu kadar iyi tetkik etmiş, ihanetini iyice ***anlamış bulunmaktasın*** (E. Işınsu, ÇB, 38).

Haberi onca yıllık yoldaşıma ilk verenin Ayşen oluşu, Ömer'in buna kendisinin ***yüreklenememiş bulunmasından*** *doğan yıkkınlığı* (A. Ağaoğlu, H..., 79).

Sokağın kapı numaraları düzensiz ve silik olduğundan, yanlışlıkla bir başkasının kapısını ***çalmış bulundu.***

Söylenmemesi gereken sözleri her nasılsa ağzınızdan ***kaçırmış bulunuyorsunuz.***

İyi ki mallarını vaktiyle ellerinden ***çıkarmış bulundular.***

Memleketi bırakıp keşke buralara gelmesek iyi olurdu ama bir kez ***gelmiş bulunduk*** *vb.*

692. *-mIş /-mUş* ekiyle oluşturulan sıfat-fiil, *i-* ek-fiilinin zarf-fiil biçimi olan *-ken (<iken)* şekliyle birleşerek cümlede geçmiş zaman gösteren bir zarf-fiil olarak kullanılır:

Buraya kadar ***gelmişken*** *bir de size uğrayalım, dedik.*

Köpek biraz ***yavaşlamışken,*** *yeniden saldırmaya başlar* (M. Ş. Esendal, EOY, 170).

Kız dönüp bir iki adım ***atmışken*** *Şerife Hanım yine seslendi* (S. Çokum, AB, 138).

Künyesi geldi ***denilirken,*** *bunca insan yasa, kedere* ***boğulmuşken,*** *işte İzzet sağdı, ölmemişti* (S. Çokum, AB, 315).

Şaşkınlığı ***savuşturmamışken*** *ölüm dehşetine kapılan Alışar, kime dediğini kendisi de bilmeden var gücüyle "vay kahpe avratlı vay" diye bağırdı* (K. Tahir, DA, 377) vb.

693. *-DIr /-DUr* bildirme eki almış olan *-mIş /-mUş* ekli sıfat-fiil, ekin ad ögesini oluşturur ve bildirme eki ile birlikte cümlede yüklem görevi yapar:

Asırlar içinde uğradığı istilalar, üst üste yangınlar ve yağmalar, şehirde geçmiş zamanların pek az eserini ***bırakmıştır*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 7).

Bir medeniyetin çiçeği olan ve ona hiç belli etmeden şekil veren terbiye ve nezaketten, duyma şekline kadar hüviyetimizin birçok taraflarını o ***idare etmiştir*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 100).

– Osman Bey ***düşünmemiş midir*** *senin aklına geleni?*

– ***Düşünmüştür****, bizim bilmediklerimizi de bilmektedir* (K. Tahir, DA, 453).

Aşığın sazı ***susmuştur****. Şimdi yalnızca fıskiyenin şırıltısı...* (S. Çokum, AB, 23).

Hacıbayram'ın damadı olan Eşrefoğlu Bursa'da yatıyor; acaba nerede? Belki yerini ***göstermişlerdir*** *de benim aklıma gelmiyor* (A. H. Tanpınar, BŞ, 136) vb.

Yüklem görevindeki bu sıfat-fiilin olumsuzu ya *durmamıştır, gelmemiştir, görmemiştir* örneklerinde görüldüğü gibi sıfat-fiillerin aldığı olumsuzluk ekiyle yahut da *-DIr /-DUr* bildirme ekinin olumsuz biçimi olan *değil* edatı ile karşılanır:

İstenilen kitaplar hakkında bize herhangi bir yazılı talep ***gelmiş değildir****.*

Yapılmakta olan çalışmalar daha bitme noktasına ***ulaşmış değildir.***

Belediyenin açtığı çukur hâlâ ***kapatılmış değil*** (A. Ağaoğlu, H..., 97) vb.

Yapım Ekleri Alarak:

694. *-mIş /-mUş* ekinin oluşturduğu sıfat-fiiller, *+cAsInA* birleşik zarf yapma ekiyle genişletilerek "-mış gibi" anlamıyla, geçmiş zamanda benzetme işlevi yüklenmiş zarflar da türetmişlerdir:

Birçok şeyler ***biliyormuşcasına*** *bıyık altından gülmüştü* (O. Kemal, HÇ, 183).

Duvar içlerine ***gizlenmişcesine*** *etekler, bluzlar, takımlar, öğleden sonralıklar, akşamdan sonralıklar olarak grup grup asılı giysilerin başında iki genç kız birer nöbetçi gibi durmaktalar* (A. Ağaoğlu, H..., 63).

O mini mini yumurtaları özenle saklar,baharda tırtılların yumurtalarından çıkışını bir eser ortaya ***koymuşcasına*** *sevinerek, keyiflenerek seyrederdi* (S. Çokum, AB, 25).

Yusuf utandı. Bir suç ***işlemişcesine****... Başını eğdi* (S. Çokum, AB, 58) vb.

695. *-mIş /-mUş* sıfat-fiil eki, bol örnekler vermemekle birlikte *+lIk / +lUk* yapım eki alarak soyut birtakım kalıcı adlar da oluşturmuştur:

Aşkım demekte de bir ***yıpranmışlık*** *var. Garip bir* ***eskimişlik*** (A. Ağaoğlu, H..., 209).

Kadın iği kucağına koydu. Şimdi biraz öfke, biraz da ***yenilmişlik*** *taşıyordu* (S. Çokum, AB, 88).

Evet, Büyük Britanya İmparatorluğu Baş Vekili, ***kendini beğenmişliği*** *bu derece ileri götürmüş adamlardan biriydi* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 125).

Ressam Eşfak'ın onları evvelden şöyle bir ***görmüşlüğü*** *var ama Akın'ı hiç tanımıyor* (A. İlhan, KS, 2, 536).

Nasreddin Hoca, kendisine mektup yazdırmak isteyen bir komşusuna nüktelice "benim ***okumuşluğum*** *var ama* ***yazmışlığım*** *yok" demiş vb.*

Kalıplaşmış Adlarda:

695. *-mIş /-mUş* eki ile kurulan sıfat-fiillerden bir kısmı, zamanla bağlı bulundukları addan ayrılarak, kendilerindeki işlek hareket ve zaman bildirme özelliklerini de yitirerek kalıplaşmış kalıcı sıfat ve adlara dönüşmüşlerdir (....§): *bilmiş* "bilgiçlik taslayan", *çökmüş* "güçten düşmüş, ihtiyarlamış, moralce yıkılmış olma", *doymuş* "kanmış, istediğini elde etmiş kimse; bir kimya terimi", *ermiş* "veli, evliya, kendini Allah yoluna adamış kimse", *geçmiş* "mazi,

geçmiş olan zaman", *görmüş* "görgü ve bilgisi çok olan", *görmemiş* "görgüsüz, ulaştığı mertebeyi hazmedemeyen", *görmüş geçirmiş* "bilgi ve tecrübesi çok olan", *kokmuş* "kokusu çıkmış,tadı bozulmuş olan şey; tadı kaçmış iş", *okumuş* "bilgili, kültürlü kimse", *tanınmış* "ünlü, meşhur", *yaratılmış* "yaratılan her şey, yaratık" vb.

Verilen örneklerde görüldüğü gibi, kalıplaşmış adların çoğu geçişli ve geçişsiz fiillerden oluşturulan ve soyut kavramları karşılayan adlardır. İçlerinde *dolmuş, yemiş* gibi sayılı birkaç somut ad da vardır. *Durmuş, Satılmış, Toktamış* gibi şahıs adları da bu türlü bir kalıplaşmanın ürünüdür.

2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

696. Türkiye Türkçesi'nde geniş zaman sıfat-fiilleri *-An, -r -Ar, -Ir /-Ur* ve *-mAz* ekleriyle kurulur. *bulandır-ıcı, it-ici, topla-y-ıcı, şaşırt-ıcı, yay-ıcı* örneklerinde görülen *-IcI /-UcU* eki de bir oluş ve kılışı âdet hâlinde bildiren geçici adlar oluşturduğu için, bu gruba girer.

1. *-An* Ekiyle:

697. Eski Türkçe *-GAn* ad-fiilindeki ön ses *G-*'sinin düşmesi ile oluşan *-An* sıfat-fiil eki, eklendiği fiille sıfat veya ad olarak kullanılışında bol örnekler veren bir ek türüdür. Geçişli, geçişsiz her türlü fiil kök ve gövdesine gelebilir. Oluşturduğu sıfat tamlamaları ile bir ad tamlamasının tamlayanı olabilir. Cümlede özne, nesne, yer tümleci ve zarf görevi yüklenebilir.

697.1. Sıfat Olarak:

Ekteki geniş zaman gösterme özelliği dolayısıyla ve bir dereceye kadar da cümledeki yüklemin bildirdiği zamanla ilgili olarak bu ekle kurulmuş olan geçici sıfatlar bağlı bulundukları adları ya geçmişte yapılıp bitmiş olan ya hâlen yapılmakta olan yahut da sınırlı bir zaman kesimine girmeyip her zaman yapılagelen bir hareketle vasıflandırırlar.

697.1.1. Geçmiş Zaman İşleviyle:

Aşağıdaki örneklerde *-An*'lı sıfat-fiil, kendisinden sonraki adları, zaman bakımından gerçekleşmiş, tamamlanmış olan bir hareketle vasıflandırırken, genellikle "-mış, -miş olan" anlamını taşımaktadır:

*Hudutta **bozulan** ordu iki günden beri Serez'den geçiyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 89).

*Kocasından **boşanan** bir sürü bîçâre karı* (M. A. Ersoy, S. 61).

*Bu gece **kararan** dünya artık bizim için hiç aydınlanmayacaktı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 141).

*Ayşe ile Keziban yüzlerini **perdeleyen** çözük saçlarını kollarıyla arkaya ittikten sonra etraflarına bakındılar* (H. R. Gürpınar, Eİ, 232).

*Ağıl küçük bir sırtın üstüne en iptidaî bir tarzda **yapılan** dört duvar taslağından ibaret* (H. E. Adıvar, AG, 79).

***Dayak yiyen** bir çocuk gibi ağlamaya başladım* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 48).

*Bir an bütün bunları **gözden geçiren** Nuri Efendi, terini yeniden, sıkıntıyla sildi* (O. Kemal, KT, 6).

*Gözlerinden ta kalbine **inen** bir bakışla baktı ve çıktı* (O. Akbal, GS, 108).

*O zamana kadar duvarın üstüne, **sıralanan** güvercinler uçuşarak avluya indiler* (N. Cumalı, YK, 88).

*İkide bir eğilip ayağına **batan** dikenleri temizliyordu* (T. Apaydın, AD, 96).

*Dönüp karısıyla kızına bakıyorum, dün **biçilen** yerin sapını tırmıklıyor onlar* (T. Apaydın, AD, 133).

*Yeni **doğan** buzağıların tüyleri mora çalan bir kırmızıdır.* (Y. Kemal, İM, 51).

*Bu dil birliği fikrini ilk **hayata geçiren** de gazeteciler oldu* (Hürriyet, Fransa, 14 Temmuz 1997, s.10).

*Kelebek cama uzandı, araladı. Yüzüne **çarpan** soğuk yel, kendini kaptırmak istediği oyuna yardımcı olmuştu* (V. Türkali, BGTB, 83).

*Araya bu düşmanlığı **sokanlar** kör olsun...* (F. Baykurt, YÖ, 211).

*Onu dinlemek için Bilecik'in her yerinden **gelenler** olurdu* (S. Çokum, AB, 33) vb.

697.1.2. Şimdiki Zaman İşleviyle :

Hâlen sürmekte olan bir hareketi, bağlı bulunduğu ada nitelik olarak veren *-An*'lı sıfat-fiil, zaman bakımından genellikle "*-ıyor* olan, *-makta* olan" anlamını taşımaktadır:

Gecenin heybeti içinde bu ağaçların ***dinleyen, düşünen****, sükût dolu fakat esrara vakıf bir duruşları vardı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 48).

Günler geçtikçe heyecandan adeta ***yanan*** *bir mum gibi eridiğimizi hissediyorduk* (H. R. Gürpınar, Eİ, 103).

Nasıl birbirinden bu kadar ayrı, birbirini bu kadar ***tanımayan*** *insanlar bir şehirde yaşıyor* (S. Faik Abasıyanık, LA, 11).

Saçları arkadan sımsıkı bağlanmış, şimdi alnı da ***gözükmeyen*** *bir genç kadın yemek bittikten sonra sessizce birkaç defa girip çıkarak her şeyi topladı* (S. F. Abasıyanık, LA, 47).

Sıralarda hiç düz ***oturan*** *yok* (P. Safa, DHK, 8).

Kahveye ***giren çıkan*** *gençler, hatta ihtiyarlar bu havalar çalınırken onlara uyarak başlarını, kalçalarını sağa sola hafif hafif sallıyorlar* (H. E. Adıvar, AHS, 98).

Dün öyle idi; bugün de babadan oğula ***nakledilen*** *hikâyelerle yine öyle kaldı* (R. H. Karay, GH, 10).

Sinsi sinsi bir ava doğru ***yaklaşan*** *tilkinin, adım atışlarını hiç görmedinizse, Salih Ağa'nın yürüyüşüne bakınız* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y. 24).

Naim Efendi, yeni sazdan, yeni şarkılardan zevk almak şöyle dursun, son senelerde artık ***yazılan*** *ve* ***konuşulan*** *Türkçeyi de anlamıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 7).

– Şu kenarda bağdaş kurup ***duran*** *Arap iyi fala bakar* (R. H. Karay, GH, 51).

Kulübenin içinde ***uçuşan*** *birtakım karaltılar seçen çocuk birdenbire korktu* (O. Kemal, AS, 6).

Dışarıda ***yanan*** *sokak elektriğinin ışığı vuruyor, bembeyaz ayakları aydınlanıyordu* (O. Kemal, KT, 82).

Tekrar odaya girdi. Hidayetin kulağına sokuldu; ***yalvaran*** *bir sesle kızdı* (M. C. Kuntay, Üİ, 286).

Arkasına dönünce, yatmış ***geviş getiren*** *ineği gördü* (Y. Kemal, İM, 52).

Palamut ağaçlarının dallarında ***uyuklayan*** *iri kuşlar, atların zillerinden ürkerek havalandılar* (N. Cumalı, YK, 18).

Tatlı uykusundan uyandırılmak ***istemeyen*** *yiğit bir gelin gibiydi* (F. Baykurt, YÖ, 14).

Gölge de gölge olsa, ***kıpırdanan*** *birtakım koyuluklar* (T. Apaydın, AD, 138) vb.

697.1.3 Her Zaman Yapılageleni Gösterme İşleviyle :

Süreklilik diyebileceğimiz bir zaman ifadesi taşıyan bu gruptaki *-An*'lı sıfat-fiil, çok defa "*-r, -Ar* olan, *-r, -Ar, -mAz* durumda olan" anlamını vermektedir:

Geceleri ***kapalı olan*** *kulübün şık ve biraz kibarca salonu aydınlanmıştı* (Ö. Seyfettin, B, 20).

Onun nazarında yüzlerini ***açan****, yeldirme* ***giyen****, sinemaya, çarşıya* ***giden*** *her kadın gâvurdu* (Ö. Seyfettin, BL, 53).

Kuzeyden güneye doğru ***devam eden*** *sıra dağları geçtikten sonra karşımızda uzaktan yirmi kilometre genişliğinde Orhun nehri vadisi göründü* (A. H. Müftüoğlu, GH, 53).

Yağmur için kesif bulutlar ***toplayan*** *gök gibi çehresi karardı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 62).

O zavallı ***yaşamak isteyen*** *kalp beyhude* ***işleyen*** *bir makine gibi çırpına çırpına, işleye işleye yıpranıp, yarılıp belki de kırılacaktı* (H. E. Adıvar, H, 94).

Hiç kimse aydınlığı, onun hiçbir realiteye ***sığmayan*** *duruluğunu Macide kadar tanıyamazdı* (A. H. Tanpınar, H, 220).

Parka ***bakan*** *pencerenin önünde durdu* (T. Buğra, YB, 232).

Kendi okuyup başkasına ***okutmayan*** *, kendi yiyip başkasına* ***yedirmeyen*** *daha bencildir* (S. Eyüboğlu, D, 63).

Boynunu ***bükmeyen****, göz* ***kaçırmayan*** *bir alçakgönüllülüğü vardı* (T. Buğra, KA, 70).

Sağdan sola ***yazılan*** *eski yazı, yerini soldan sağa* ***yazılan*** *Lâtin harflerinin millî alfabesine bırakmıştı* (O. Kemal, KT, 18).

Havada geceleri ***soğuyan*** *toprağın o kara iklimine mahsus serinliği vardı* (N. Cumalı, YK, 3).

Bu sokak, dertlerini bir kaşık suda boğmasını ***bilen*** *insanlarındır* (O. Akbal, GS, 5).

Uluslar arası Fransız dilini ***kullanan*** *gazeteciler ve Basın Birliği 1950 yılında kuruldu* (Hürriyet, 14 Temmuz 1997, s.10: Fransa) vb.

698. Ad Olarak:

-An'lı sıfat-fiil, eklendiği fiille birlikte, yalnız başına, geniş zamana bağlı hareket gösteren geçici bir ad olarak kullanılır. Bu durumu ile iyelik, çokluk, ad çekimi ekleri alabilir ve edatlarla birleşebilir. Cümlede ad tamlamalarına girebilir ve farklı görevler yüklenebilir. *-DIr /-DUr* bildirme ekiyle yüklem görevi yapabilirler.

698.1. Yalın durumdaki *-An*'lı geçici ad, bir kimseyi veya bir nesneyi temsil eder ve cümlede o kimsenin, o nesnenin yerini tutar:

İşte şu yanında ***oturan****, tıpkı nöbet bekleyen bir askerdi* (Ö. Seyfettin, BL, 6).

O kim ***gelen****?*

Baba Akif (M. A. Ersoy, S, 33).

Lakin ***görünen*** *kimin hayali?* (M. A. Ersoy, S, 92).

Yahya Kemal'in gazeli ile manzumesi arasındaki fark görünüştedir. (...) ***Değişen*** *yalnız kelimeler ve anlamlar, yani şiirin araçlarıdır* (S. Eyüboğlu, D, 12).

Peki din ***değiştiren*** *yakalanırsa ne olur?* (K. Tahir, DA, 34).

Kılavuzluğa ***soyunan****, kendi yollarını aralıksız kollayacak ki, batağın kahpeliğine uğramasın* (K. Tahir, DA, 58).

Yalnız ben miyim bunları ***sevmeyen****? Bunlara* ***dayanamayan*** *?* (N. Ataç, PİC, 3).

698.2. *+lAr* çokluk ekini almış olan *-An*'lı ad, geniş zamana bağlı bir hareketi birden çok kişinin temsil ettiği geçici bir ad durumundadır :

Bu korkunç hâli ***bilmeyenler*** *ne kadar mesutturlar!* (Ö. Seyfettin, BL, 5).

Kendi başına ***yaşayamayanlar*** *beni böyle harap ediyor* (A. H. Tanpınar, H, 197).

Evet ama, kişizadeler çoğunluğunu asıl bunlar teşkil etmekte idi ve bize "rehine" olarak ***verilenler*** *ise, sanırım ya baştan çıkıp kozmopolitleşmiş yahut da sonradan görmüş kimselerdir* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 148).

Telâşlı telâşlı saatine ***bakanlar*** *ve ikide bir yüksekçe bir yere çıkıp uzaktan yolu* ***gözetleyenler*** *var.*

Kaçabilen savuşmuş, dizleri gövdesini ***taşıyamayanlar*** *kalmış* (K. Tahir, DA, 476).

Dört beş yıl önce bu evde ***yaşayanlar*** *mutlu kişilerdi* (F. Baykurt, YÖ, 35).

Öyle sanıyorum ki, çocukluklarından beri çalgıdan ***hoşlananlar****, çalgıyla* ***uğraşmış olanlar****, çalgıdan* ***anlayanlar*** *da sinirleniyor bana, benim gibi sinirleniyor, benden çok sinirleniyor* (N. Ataç, PİC, 3).

Konu komşu uyuyacak, sessizlik içinde çalışacak, düşünecek, düşler kuracak, umurlarında değil, bir türlü kesmiyorlar o gürültüyü. ***Çalınanlar*** *da dinlenilecek bir şey olsa bari!* (N. Ataç, PİC, 3).

Olup bitenler *yeniden gözlerimin önüne geliyordu bir bir.*

Hamamda ***çalışanlar*** *havlu koşturup duruyorlardı* (S. Çokum, AB, 102) vb.

698.3. *-An*'lı geçici ada getirilmiş olan iyelik ekleri, o addaki hareketi bir şahsa aidiyet ilişkisi ile bağlamaktadır. Bu ad cümlede genellikle yüklem ad görevindedir:

Son günlerde hiç ***gelenim gidenim*** *olmadı. Senin* ***gelenlerin*** *oldu mu?*

Benim ***bekleyenim*** *yok* (T. Buğra, İR, 189).

Ölü değerleri yaşayan, yaşayabilecek olan değerlerden ayıklanmakta geç kaldığımız içindir ki, hâlâ gözleri arkada ***kalanlarımız****, geleceğe ayak* ***direyenlerimiz*** *oluyor* (S. Eyüboğlu, D, 57).

Eskiye açıkça bağlı ***olanlarımız*** *bir tarafa, yenileşmeyi* ***isteyenlerimiz*** *arasında da anlaşma yok* (S. Eyüboğlu, D, 57).

Bileniniz *bilir, bilip de bilmezden gelene sözüm yok* (K. Tahir, DA, 188).

Arkadaşınız Haticeyi ***göreniniz*** *olursa, lütfen kütüphaneye uğramayı unutmasın!*

698.4. Ad tamlamalarına giren *-An*'lı adlar, tamlamanın hem tamlanan hem de tamlayan ögesini oluştururlar:

Köylünün, çoğunluğun sıkıntı içinde olanı *acınacak bir durumda da* ***ağası, para kazanmış olanı****, acınacak durumda değil mi sanki?* (N. Ataç, PİC, 7).

Kitapların** en güzeli **henüz yazılmamış olanıdır (S. Eyüboğlu, D, 64).

*Çoktandır kabuğuna çekilmiş gibi görünen **Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin** tozlu pencereleri aydınlanmış, bahçe duvarı, yeni kireç boyasıyla belirmiş, **gireni çıkanı** çoğalmıştı* (S. Çokum, AB, 53).

*Hayırlı bir iş yaptıklarına herkesi **inandırmış olanların uydurma neşesiyle**, fakat gönülleri isli, evlerine döndüler* (R. H. Karay, GH, 11).

*Kitapları **okuyanların ödevi** belâ karşısında sabretmekti* (K. Tahir, DA, 108).

*Türküm Türk olmasına, alaturka çalgıyı, köy türkülerini ateşli ateşli sözlerle **savunanların hepsi** kadar ben de Türküm, onlardan ne daha çok ne daha az* (N. Ataç, PİC, 4).

*Gerçekten yenileşmek **isteyenlerimizin** yıllardır **söylediklerini** kim bilir daha ne kadar zaman tekrarlamamız gerekecek* (S. Eyüboğlu, D, 57).

*O eve **girenlerin** ve evden **çıkanların gözlerinde** bir şeyler okumaya çalışılır* (Ş. Süreyya, TA, 1, 18) vb.

698.5. Öteki sıfat-fiil ekleriyle oluşturulan geçici adlarda olduğu gibi, yükleme durumu ekini almış olan *-An*'lı ad da cümlede nesne görevindedir:

*Adapazarı henüz pusuya yatmış **geleni gideni** pusuya düşürüyor* (H. E. Adıvar, AG, 59).

*Şunun atıp **vuranını** tek bulaydım da, vara eli kalem tutanlar alnıma "namert" yazaydı* (K. Tahir, DA, 240).

*Rıfat Beyin arkadaşı Kâmil Bey, kasaba **ileri gelenlerini** toplayıp birazdan buraya getirecek* (K. Tahir, YS, 305).

*Sütuna **fısıldaşılanları** duymamış, arabacıya "hadisene" diye çıkışmıştı* (K. Tahir, DA, 432) vb.

698.6. Yalın olarak veya iyelik ekinden sonra yönelme durumu ekini almış olan *-An*'lı ad, cümlenin fiiline yönelme ilişkisi ile bağlanan bir yer tümleci görevindedir :

*Köyde her **önüne gelene** durmadan bunu anlatıyordun* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 34).

Başında tepesiyle altın ***götürene*** *dönüp bakabilemedi hiç kimse* (K. Tahir, DA, 53).

Yaşadığı yeri değil, kendini seçip ***koruyabilene*** *ne mutlu...* (A. Ağaoğlu, H..., 249).

Gelenine gidenine *dert yanmanın sırası mı şimdi?*

En iyisi en yakınında ***olanına****, sevdiğine kendisini teslimdi* (A. H. Tanpınar, H, 201).

Onca dövüşmeyen efradı millet ***dövüşenlere*** *bakmakla muvazzaftır* (H. E. Adıvar, AG, 76).

Ama siz gelin de bunları, kapının önünde ***ağlaşanlara*** *anlatın bakayım* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 188).

Kasabanın ***ileri gelenlerine*** *haber salmaya başladılar* (T. Buğra, KA, 94) vb.

698.7. *-An* sıfat-fiilinin *+DA* bulunma durumu eki ile oluşturduğu zaman zarfı, *geçende* ve *geçenlerde* örneği dışında hemen hiç kullanılmamaktadır. *alanda, oturanda, görende, yatanda* gibi şekiller daha çok Anadolu ağızlarına özgüdür:

– *Hayrola pervane kardaş. Hop hop kadı efendimiz,* ***geçende*** *lâfını ettiği sahtiyan kervanını düzdü mü hoppadak?* (K. Tahir, DA, 248).

Geçenlerde *yolda size rastlamışlar ve ayak üzeri epey sohbet etmişsiniz vb.*

698.8. *-DAn* çıkma durumu ekini almış olan yalın ya da çokluk biçimindeki *-An*'lı hareket adı, gösterdiği şahsı cümlenin fiiline çıkma ilişkisi ile bağlayan bir tümleç görevindedir:

Herhangi bir kitabı oku ***diyenden*** *korkma,* ***yasak edenden*** *kork* (S. Eyüboğlu, D, 63).

En kötü kitabı yazan bile ***kitap yasaklayandan*** *daha saygılı ve daha az zararlıdır insanlığa* (S. Eyüboğlu, D, 64).

Fakat derdimizi dökecek bir dert ortağı, başımıza ***gelenlerden*** *şikayetimizi dinleyecek bir can kulağı bulunsun* (A. Ş. Hisar, FBVB, 158).

Ne var ki ben sezgiyle ***yetinenlerden*** *değilim, öyle sanırım kendimi* (N. Ataç, PİC, 6).

*Aslında Kenan **söylenenlerden** hiçbir şey anlamıyordu; bakıyor, duyuyordu sadece ...* (V. Türkali, BGTB, 135).

698.9. Kendinden sonra iyelik ekli bir sayı adı veya o nitelikte bir başka adla ilişki kuran, çokluk ve çıkma durumu eki almış *-An*'lı hareket adı, bir ad tamlaması değerindedir ve cümlede o çokluğun sayı adı ile belirtilen kadarını gösteren bir özne veya tümleç durumundadır.

Bildirme ekleri alarak bu görevi yalnız başına da yapabilir:

*Kendilerine iş **arayanlardan ikisi kız, ikisi erkekti.***

*Elimde olmadan, kavga edenlere yanaştım. **Kapışanlardan biri** koğuş kıdemlisiydi* (E. Öz, Y, 28).

*Tam oturduğum yerde ayağa kalkacakken, işte tam o sırada, herkes arabaya doluşmuş, arabanın motoru çalışmaya başlamıştı bile. **Getirilenlerden biri** önde acılar içinde iç çekiyordu* (E. Öz, Y, 87).

*Mavro, önde **gelenlerden soldakinin** karabet usta olduğunu tanıyınca, "neyin nesi ?" diye söylendi.*

*Kitapları **okuyanlardansın*** (K. Tahir, DA, 108).

*Cahit okula ilk kaydını **yaptıranlardandır*** vb.

698.10. *+lA* vasıta durumu alan *-An*'lı hareket adı, cümlenin fiiline beraberlik gösterme ilişkisiyle bağlanır:

– *Nerde konuşacak, kasaba **ileri gelenleriyle** bizim albay* (K. Tahir, YS, 307).

*Ön plânda İkaros'tan yüz kez daha büyük gösterilen köylü, tanrılarla savaşan insan kardeşinin başına **gelenlerle** ilgilenmek şöyle dursun, hiçbir şeyin farkında değildir* (S. Eyüboğlu, D, 34) vb.

698.11. *-An*'lı hareket adı; *var, yok* adlarını, *-DIr /-DUr* bildirme ekini alarak ya da *i-* ek-fiilinin çekimlerine girerek, yüklem adı sıfatıyla bir yüklem görevi de yapar:

*Basında çıkan haberlere bakılırsa, bu konuda bir yerlerden haber **sızdıranlar var.***

*Kuvâyı Milliye'ye karşı bir ikinci cephe **açabilecek olanlar** vardı* (T. Buğra, KA, 207).

*İnsan yaptığını **bilendir*** (Ö. Seyfettin, İDA, 60).

*Bir kitabı en iyi okuyan onu bir başka dile **çevirendir*** (S. Eyüboğlu, D, 64).

Yahya Kemal'in şiiri gibi dili de öz Türkçedir. O şair olduğunu Türkçenin lezzetine vardığı an idrak etmiştir. Gazellerindeki dili Arap ve Aceme mal edenler Türkçenin lezzetine varmamış ***olanlardır*** (S. Eyüboğlu, D, 13).

Tabiat dururken ne diye doğa, tenkit dururken ne diye eleştiri, eser dururken ne diye yapıt, musiki dururken ne diye müzik diye eski düzene eski alışkanlıklara yananlar, bilerek, bilmeyerek Türk düşüncesinin kendi kendisini aşmasına, Türkiyenin gerçek anlamıyla batılı, çağdaş bir doğrultuda gelişmesini ***istemeyenlerdir*** (S. Eyüboğlu, D, 27).

Bunlar dikiş diken ***kadınlar*** *ve* ***tavla oynayanlardı*** (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 48).

Bize mektupla bir şeyler sormuş olanlar, o günkü toplantıyı uzaktan ***izleyenlerdi***.

Ayağına çabuk olan kimseler aslında yürümeyi ***sevenlermiş***.

Bal tutan parmağını yalar diyenler, işin bütün inceliklerini ve kurnazlıklarını ***derinlemesine bilenlermiş*** *vb.*

698.12. *-An*'lı geçici ad, öteki sıfat-fiiller gibi edatlarla da birleşerek cümlede zarf görevi yüklenmektedir. Ancak, bu ad, yapı ve işlevindeki özellik dolayısıyla, her edatla birleşememekte; kullanımı yalnızca *başka, kadar, için* gibi sınırlı edatlara ve az sayıda örneklere bağlı kalmaktadır. Bu sıfat-fiillerin *kadar* edatı ile kullanılışında *-dan kadar* biçimiyle çıkma durumu ekinin geldiği hareket adı dışında kalanları içine alan *-e kadar* biçimi ile de yönelmede sınırlama bildiren bir işlev yüklenmiştir. *-An* sıfat-fiili, *için* edatı ile birleştiğinde tıpkı öteki örneklerde görüldüğü gibi "sebep, gaye" işlevi söz konusudur:

Ya dışarı çıkamayacak kadar hasta, ya hiçbir şeyden zevk alamayacak kadar bedbaht yahut yabancıların eğlencelerine tahammül edemeyecek kadar sinirli ***olanlardan başka****, Boğaziçinin (...) bütün ahalisi bu gecelere karışmak isterdi* (A. Ş. Hisar, BM, 97).

Gene aynı aileden Naci Bey'in evinde bize şerbet ikram ettikleri gümüş takım bir yana bırakılırsa, geçmiş zamanın servetinden, yaşlıların hatırasında ***kalanlardan başka*** *hiçbir miras yok gibiydi* (A. H. Tanpınar, BŞ, 63).

Aman efendim ayaklarınızı öpeyim, ben ***gelene kadar*** *zavallı kefillerime dokunmayın* (K. Tahir, DA, 48).

Bütün gün sokaklarda gezdikten sonra, akşam eve dönmek, yaz tatilinden sonra okula dönmeye benziyor. Kahve ***kapanana kadar*** *da oturdum* (O. Pamuk, SE, 113).

Salonda, sağdaki iki ön sıra toplantıya Ankara dışından ***gelenler için*** *ayrılmıştı.*

Bugün işlemlerini ***tamamlayamamış olanlar için*** *ne düşünüyorlar?* vb.

699. Dilimizde, *-An*'lı geçici adlar, üzerlerindeki hareket özelliğini kaybederek çok sayıda kalıcı adlar da oluşturmuşlardır. Geçişli ve geçişsiz fiillerden oluşan bu kalıplaşmış adlar tür olarak da çeşitlidir:

699.1. İçlerinde *alaybozan* "eskiden kullanılan bir çeşit fitilli tüfek", *boğazkesen* "su kenarında yapılmış kale", *cankurtaran, demirkapan* "mıknatıs", *döven* "harmanda sapları yaymaya yarayan uzun çatallı ağaç" gibi âlet ve eşya adları;

699.2. *ağaçkakan* "ağaçları gagalayarak yuva yapan uzun gagalı bir kuş", *aldatan* "bir kuş türü, alaca kuş", *baldırsokan* "kan emen, hastalık bulaştırıcı bir sinek türü", *devekaçıran* "develere musallat olan bir tür sinek", *doğan* "yırtıcı bir kuş türü", *karakaçan* "eşek, merkep", *küpdüşen* "tatarcık diye de adlandırılan bir kuş türü", *sıçan* "fare" gibi hayvan, böcek ve kuş adları;

699.3. *domalan* "yer mantarı", *günebakan* "ay çiçeği", *itboğan* "acı çiğdem", *küpdüşen* "bir cins kışlık armut", *yediveren* "senede birkaç kez çiçek ve meyve veren gül, asma vb.", *yeryaran* "mantar" gibi bitki adları;

699.4. *etyaran* "dolama", *kıran* "öldürücü, telef edici hastalık", *malkıran* "sığır vebası", *saçkıran* "saçları ve kılları düşüren bir hastalık" gibi hastalık adı olanlar vardır.

699.5. Bunlara *atılan* "şelâle", *Boğazlayan* "Yozgat ilinin bir ilçesi", *çağlayan, düden* "yer altına akan suların oluşturduğu derin kuyu", *kayan* "dağdan hızla inen sel", *naldöken* "taşlıklı çakıllı yol" gibi coğrafya ve tabiatla ilgili adları da katabiliriz.

699.6. Kalıplaşmış adların çoğu da soyut ya da terim niteliğinde olan adlardır: *Bakan* "Bakanlar Kurulu üyesi, vekil", *benzeşen* "bir dilbilgisi terimi", *bölen* "bir matematik terimi", *çarpan* "bir matematik terimi", *düzen* "yerleştirme, düzen sağlama", *eren* "ermiş kimse, evliya", *işveren, ordubozan* "dedikoducu, fesatçı", *topbasan* "patavatsız, dengesiz davranan" (ayrıntı için 253.3. §'a bk.) vb.

2. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* Ekleriyle:

700. Bu sıfat-fiil, *-An* sıfat-fiiline bakarak daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterir. Eklendiği fiili bir şahsın veya bir nesnenin vasfı durumuna sokan bu sıfat-fiilin zaman kapsamı şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişliktedir. Ekin *-r*'li biçimi, ünlü ile biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine, *-Ar* ve *-Ir/ -Ur*'lu biçimi ise ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine gelir. Hangi fiil kök ve gövdelerinin *-Ar*, hangilerinin *-Ir /-Ur* aldığı konusunda kesin bir kural koymak mümkün değildir. *-Ar* eki genellikle geniş-düz ve yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerden sonra gelebildiği gibi, bazen dar-düz ve yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerden sonra da gelebilmektedir. *çalar saat, benzer iş, çıkar yol, güler yüz, giderayak* vb. *-Ir /-Ur* biçimi ise çoklukla ilk veya son hecesi dar ünlü taşıyan kök ve gövdelere gelmiş görünüyor: *bilir kişi, çekilir dert, dayanılır masraf, denenir bir kimse* gibi.

Bu sıfat-fiil, dilimizde en çok sıfat kullanılışı ile yerleşmiştir. Geçici hareket adı olarak yok denecek bir seyrekliktedir. Çünkü aşağıda belirtileceği üzere, geçici hareket adlarının hemen hepsi de kalıplaşma yoluyla birer kalıcı ada dönüşmüştür.

Sıfat Olarak:

701. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* sıfat-fiilleri, sıfat olarak yalın veya grup halinde, adları, geldikleri fiile sürekli birer hareket ifadesi katarak vasıflandırmışlardır:

Nihayet gayet şık, gayet güzel, Fransızca ***konuşur****, piyano* ***çalar*** *bir kız buldular* (Ö. Seyfettin, BL, 10).

Kapanırken dizime ***çarpar*** *korkusuyla büyük, yaylı kapıyı ihtiyatla açıyorum* (P. Safa, DHK, 14).

Gözlerinden ıstıraba ***benzer*** *bir şey uçtu* (H. E. Adıvar, H, 81).

Aklı erer *adam isterim ağızdan söyleşeceklerim var* (K. Tahir, DA, 475).

Daha sonraları bu gazetelerden biri ve birkaç dedikodu düşkünü, dolayısıyla ***çoksatar*** *gazete, üstüne kocaman puntolarla: Bir sahtekârlık olayı diye yazdıklarından (...) sevimsiz bir fotoğrafını görmüşlerdi* (A. Ağaoğlu, H..., 42).

Bütün dünya, Türklüğünü ***bilir*** *bir Türkün; bir Türk çocuğunun vatanından sağ çıkmayacağını, ölümünü ne kadar pahalıya satacağını, yurdunun, babasının intikamını bırakmayacağını anlayacaktı* (Ö. Seyfettin, BL, 123).

Ancak bu adam, azmini gevşetmese, yaz kış demese (...) nadir ***görülür*** *bir sadakatle mütalâasına bu minval üzere devam edebilse (...) kaç kitap okumuş olur, bilir misiniz?* (A. Ş. Hisar, FBVB, 119).

Dayanılır *masraf,* ***çekilir*** *çile değil ...* (H. R. Gürpınar, Eİ, 3).

Biz ***denenir kişi*** *değiliz* (K. Tahir, DA, 270).

Suvaracak çeşme, körelmemiş kuyu, ***geçilir*** *köprü var mı?* (K. Tahir, DA, 479) vb.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, kendinden sonraki adla birer sıfat tamlaması oluşturan bu sıfat-fiiller, cümlede özne, nesne veya tamlayıcı görevi yapmaktadırlar.

701.1. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* ekleri ile kurulan sıfat-fiillerden bir kısmı sıfat tamlaması kalıbında birleşik adlar oluşturmuştur: *bakar kör, çalar saat, çıkar yol, yanardağ, yazar kasa* gibi.

Ekser evlerin başka odalarında duvara asılmış rakkaslı ve rakamları alaturka bir ***çalar saat*** *işler* (A. Ş. Hisar, FBVB, 90).

Selçuk Sultanlığını kurtaracağız diye, davranıp bu tahta Karamanoğlunu oturtmak ***çıkar yol*** *değildir* (K. Tahir, DA, 211) vb.

701.2. Yalın durumdaki *-ur* olumlu ve *-maz* olumsuz sıfat-fiilinin *ol-* fiiliyle art arda tekrarından oluşan ikili *olur olmaz* şekli de bir sıfattır. Yerine göre zarf olarak da kullanılır. Ancak, bu şekil bir anlam kaymasına uğrayarak zaman gösterme özelliği aşınmış ve "rastgele,sıradan, önemsiz, yersiz" gibi anlamlar kazanmıştır. Bir ad çekimi ekiyle ad gibi de kullanılmıştır :

Seniha, ***olur olmaz*** *şeylere gülüyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 56).

Olur olmaz *kimselerle konuşma.*

Olur olmaz *sebeplerle birbirleriyle dalaşırlardı* (H. Taner, TS, 2, 1681).

Olur olmaz *konuşma* (TS, 2, 1681).

– *Neyin nesi bu sırıtmalar* ***olura olmaza****, suratının gelin pulları daha düşmemiş karı?* (K. Tahir, DA, 116) vb.

702. Yalın durumdaki *-r, -Ar, -Ir /-Ur* olumlu ve *-mAz* olumsuz sıfat-fiillerinin aynı fiilde art arda tekrarından oluşan ve zamanda çabukluk gösteren *-r, -mAz* gibi şekiller, cümlede, zamanda çabukluk bildiren birer zarf-fiil görevi yüklenmiştir (777. §):

Köy evinin içine ayak ***basar basmaz*** *elbette bir saman ve hafif tezek kokusu duyulur* (S. F. Abasıyanık, BE, 1, 39).

Sazlıktan ***çıkar çıkmaz*** *fundalarla kaplı tepeleri ummadıkları kadar yakından görüp biraz şaşkın biraz sevinçli bakıştılar* (K. Tahir, DA, 76).

Zarfı açıp mektubu okudu. ***Okur okumaz*** *da telaşlandı* (S. Kocagöz, OD, 57).

Ev sahibi eve ***girer girmez*** *kendi kendine yanan sobayı ve bir hamlede (...) Batılılaşma-İslamlaşma sorununu modern ve ekonomik bir çözümle saf dışı bırakan kurulu saati gördük* (O. Pamuk, YH, 87) vb.

Ad Olarak :

703. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* sıfat-fiilleri yalın durumları ile geçici hareket adı olarak hiç kullanılmaz. Yalnız iyelik, çokluk ve bazı ad çekimi ekleri almış nadir birkaç örneği göze çarpar:

Hastanede yatan hastanın ***akarı, kokarı*** *yoktur.*

Elmaların ***işe yararlarını*** *toplayıp getirsen iyi olur.*

Önce şu elbiselerin ***yakışırı*** *ile yakışmazlarını birbirinden ayıralım da konuşalım.*

Onlar bu işi ***oluruna*** *bıraksınlar.*

Baban rahmetli ***benzeri*** *bulunmaz adam güdücülerdendi* (K. Tahir, DA, 177).

Merhaba sayın ***okurlarım*** (A. Nesin, M, 12) vb.

703.1. Ancak bu sıfat-fiilin geçici ad olarak *gibi* edatı ile kullanılışının bol örnekleri vardır. Eklendiği *gibi* edatı ile bir edat grubu oluşturan hareket adı, cümlenin fiiline veya bir sıfata benzetme

ifadesinde bir zarf veya bir ada yine benzetme ifadesinde bir sıfat işlevi ile bağlanmıştır:

*Gürültüler biraz **diner gibi** oldu* (Ö. Seyfettin, İDA, 59).

*Bazıları ümmî olan bu kadınların başlarında **taşır gibi** oldukları manevî kıymetlerin ağırlığı cidden şaşılacak şeydi* (A. Ş. Hisar, BM, 79).

*Kıyıdaki gölgeler, öbür kıyıdaki sandalları **kovalar gibi** adeta yanı başlarında yürürdü* (A. H. Tanpınar, H, 187).

*Bir demir yolunun çetrefil hesaplarını **yapar gibi**, kafasında visal ihtimalleri tartmış, (...) bir evde yalnız kalabilmek için çareler düşünmüştü* (A. H. Tanpınar, H, 204).

*Biraz sonra **güler gibi** bir ses çıkardı* (K. Tahir, DA, 351).

*Biri su döker, öteki **süpürür gibi** yaparak okumanın yeterliği bildirildi* (K. Tahir, DA, 89).

*Hatice hızla **kaçar gibi** çıktı* (T. Buğra, İR, 190).

*Çilli, ufak tefek farmakolog ona, keşfedilmiş yeni bir adama **bakar gibi** bakıyor* (A. Ağaoğlu, H..., 209).

*Gazeteyi saklamak **ister gibi** bir hareket yaptı* (O. Pamuk, SE, 10).

*İlk defa, 23 Recep 1028 tarihli o günü **görür gibi** olduğuma karar verip keyiflendim* (O. Pamuk, SE, 90) vb.

704. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* sıfat-fiilleri eklendikleri geçişli ve geçişsiz fiillerle kolayca kalıplaşarak veya kalıplaşmış şekillere benzetme yoluyla türetilerek zaman gösterme özelliğini yitirmiş kalıcı adlar oluşturmuşlardır. Bunlar ya *açar, çadır, gelir, gider, keser* gibi tek adlar yahut da *biçer döver, bilir kişi, okur yazar, toplar damar, atar damar* gibi ikili adlardır. İçlerinde *renk ölçer, top çeker* "savaş gemisi", *yağış ölçer, tank savar, yay çizer* gibi yapıca isnat grubu oluşturanlar da vardır.

704.1. Bu adları nitelikleri bakımından âlet ve eşya adları ve soyut adlar olmak üzere başlıca iki gruba ayırmak mümkündür. *açar* "anahtar", *biçer bağlar* "ekin biçen ve demet haline getiren makine", *biçerdöver* "ekini biçen, döven, taneleri ayıran ve saplarını balya hâline getiren makine", *bilgisayar* "yüklenen karmaşık işlemleri önceden verilmiş programa göre sonuçlandıran elektronik âlet", *çalkar*

"tahıl tanelerini, pamuk kozalarını ayıklayan döner kalburlu araç", *ısı ölçer* "cisimlerin ısılarını ölçmeye yarayan âlet, kalorimetre", *kayar* "buzda yürümeyi sağlayan çengelli at nalı", *keser* "kesmeye yarayan saplı âlet", *taşınır* "taşınabilir eşya, para vb.", *uzunçalar* "seslerin düşük devirle kaydedildiği büyük boyutlu plâk, longplay", gibileri bunların âlet ve eşya adları niteliğinde olanlarıdır.

704.2. *atar* "cesaret, cür'et", *çıkar* "menfaat, kâr", *değer* "bedel, karşılık, kıymet", *düşünür* "düşünen kimse, mütefekkir", *gider* "masraf, sarfiyat, yapılan harcama", *göçer* "göçebe", *obur* "gereğinden fazla yiyen kimse < *op-* yutmak", *okur yazar* "okuması yazması olan kimse", *tutar* "yekûn, bir şeyin sayıca toplamı", *uyurgezer* "uykuda konuşan, gezen kimse", *yanardöner* "kıpırdadıkça renkleri değişen, kararsız" türünden olanlar da soyut kavramlara karşılık olan adlardır (253.4. §).

704.3. Bunların dışında *çağlar* "çağlayan, sedâlı", *kayar* "patika, keçi yolu", *kaynar* "pınar, kaynak", *yatır* "türbe, evliya mezarı" gibi yer ve coğrafî adlara, *atardamar, toplar damar* gibi organ adlarına, *açar* "iştah açıcı yiyecek", *döner* gibi yiyecek adlarına, *tutar* "sar'a, habersiz tutan hastalık", *yenir* "bir tür çıban" gibi hastalık adlarına karşılık olanlar da vardır.

704.4. *Çağlar, Gezer, Güler, Yaşar* gibi kalıplaşmış şekiller de özel ad veya soyadı olarak kullanılmaktadır.

Yukarıdaki adların terim niteliğinde olanları, dili Türkçeleştirme çalışmaları sırasında kalıplaşmış şekillere benzetilerek yapılmış adlardır.

705. *-r, -Ar, -Ir /-Ur*'lu geçici ve kalıcı adları seyrek olarak *+lI /+lU, +sIz /+sUz, +cAsInA, +lIk /+lUk* ve *+lA* gibi yapım ekleriyle bazı sıfat, zarf, ad ve fiiller türettiği de görülüyor **:**

*Bu işlemin **geçerli** olduğuna emin misiniz?*

***Çıkarlı, çıkarsız** iş sözlerinden ne anladığınızı açıklar mısınız?*

*Ve paranın **değerli** olduğu o zamanlarda her sene kefâletleri yüzünden bin lira iki bin lira ödemek mecburiyetinde kalırmış* (A. Ş. Hisar, FBVB, 67).

*Ey enseler, ey gerdanlar, ey ölçüyü kaçıran göbekler, ey hesabı şaşıran **bol gelirliler**, merhaba!* (A. Nesin, M, 15).

Nükleer çağın ***değerleri*** *incelemesinde, bu değerlerin hayatın her alanına egemen olduğunu, buna karşın dünya nüfusunun büyük çoğunluğunda sonsuz bir* ***duyarsızlığın*** *hüküm sürdüğünü göstermişti* (A. Ağaoğlu, H..., 208).

Kendine sokulabilecek ve cevap vermeğe mecbur olabileceği bir hesabı ***tutarcasına*** *bir itinayla her gün bir Türkçe İstanbul, bir de Fransızca Paris gazetesini muhtelif renkli kalemlerle işaretlermiş* (A. Ş. Hisar, FBVB, 99).

Oradan kaçmak, uzaklaşmak ***istercesine*** *yeniden yürümeye başladı* (S. Çokum, AB, 98).

Şu iki yazı arasında bir benzerlik görebiliyor musunuz?

Zaman yaklaşıyordu. Sinirleri gergindi. ***Duyarlığı*** *son haddine varmıştı* (Ş. Süreyya, TA, 1).

kayarlama *"kayarlama işi".*

kayarlamak *"1. Hayvanın eskiyen nallarını onarmak, eskiyen nalın çivilerini yenilemek. 2. At nalını veya düven taşlarını yeniden koymak veya onarmak. 3. Sövmek, küfretmek"* (TS. 2, 1246). ***değerle-, değerlen-, değerlendir-*** ve ***uyarla-*** "intibak ettirmek, adapte etmek" gibi türetmeler de aynı niteliktedir.

706. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* sıfat-fiilleri, tek tük *iyimser ol-, kötümser ol-, kestirir ol-, bilir ol-, uyura vur-* örneklerinde görüldüğü gibi bir birleşik fiilin ad ögesini oluşturmuştur:

O saydığı yazarlar içinde ***iyimser olanları****, çok* ***iyimser olanları*** *var* (N. Ataç, PİC, 37).

Demek yılan, umduğundan çabuk palazlandı ki azıp kudurup ırzına saldırarak çevrenin bütün ahi güçlerini gözüne ***kestirir oldu*** (K. Tahir, DA, 331).

Bu kız açıkgözlüğü ve dikkati sayesinde kısa zamanda her şeyi ***öğrenir oldu****.*

Çocuk annesinin odaya gelmekte olduğunu anlayınca kendini ***uyura vurdu****.*

Eve uğradığı zaman Ahmet'le Sabihayı iki kız çocuğu ile ***oynar gördü*** (A. H. Tanpınar, H, 201) vb.

Bu yollar işte böyle ***uzar gider,***

Yolcu kısmı bu yollarda eylenmez ***geçer gider*** örneklerindeki tasvir fiili kalıbında da süreklilik gösteren bir uzaklaşma vardır.

707. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* sıfat-fiilleri, *i-* ek-fiilinin zarf-fiil biçimi olan *-ken* (*<i-ken*) şekliyle birleşerek, cümlede geniş zaman gösteren bir zarf-fiil görevi yüklenir (755.§):

Gür seslerini dinledikçe bazı hanendeleri karşımda devler gibi bulacağımı ***sanırken*** *bazılarının bir ellerini açıp çocuksu bir tavırla eğdikleri başlarına bir destek yaptıklarını gördükçe onları devler değil de çocuklar gibi bulduğum olurdu* (A. Ş. Hisar, BM, 130).

Hopop kadı şarap bardağını dalgın aldı, ağzına ***götürürken*** *durakladı* (K. Tahir, DA, 274).

Köse gözlerini kısıp ***bakarken*** *yüzündeki çokbilmiş gülümseme gitmiş, yerini garip bir keder almıştı* (K. Tahir, DA, 378) vb.

708. Her hâlde, *isterse* (*<iste-r i-se*) birleşik çekiminden kısalmış olan *ister* şekli, artık çekimli fiil veya zaman bildiren hareket adı olma özelliğini kaybederek *ister... ister...* biçimindeki bir tekrarlamayla bir cümle bağlayıcısı, bir bağlaç durumuna gelmiştir:

Arkadaşınız ***ister*** *gelsin* ***ister*** *gelmesin, biz artık daha fazla bekleyemeyiz.*

Fahim Bey (...) yanan bina ***ister*** *Paris'teki Bazar de la Charite, yahut Comedie Française olsun;* ***ister*** *yanardağ indifaı ve yer sarsıntısıyla harap olan ada Martinik ve* ***ister*** *bir buz kütlesine çarparak batan vapur Titanik olsun, taşan nehir* ***ister*** *Missisipi ve çekilen nazır* ***ister*** *Grispi olsun; bir kamyon altında ezilen baş* ***ister*** *radyum kâşifi Mösyö Curie'nin kıymetli kafası, vaiz ve nasihat eden zat* ***ister*** *Canterburry başpiskoposu olsun; bütün hadiselerin içlerinden nasıl birbirleriyle bağlı olduklarını izah edermiş* (A. Ş. Hisar, FBVB, 104) vb.

3. *-mAz* Ekiyle:

709. *-r, -Ar, -Ir /-Ur* sıfat-fiil eklerinin olumsuz biçimi olan *-mAz* eki de birleştiği fiilde süreklilik gösteren bir sıfat-fiil türüdür. Ekteki süreklilik, şimdiki ve gelecek zamanı kaplar niteliktedir. En çok da hareket bildiren geçici sıfatlar türetir.

Ad olarak kullanılışı birkaçı geçmeyecek seyrekliktedir. Oluşturduğu hareket adları *-r, -Ar, -Ir /-Ur* sıfat-fiillerinde olduğu gibi, genellikle yapılarındaki zaman ve hareket gösterme özelliğini yitirerek kalıcı adlara dönüşmüştür (...§)

Sıfat Olarak:

710. Yapıca *-mA-* olumsuzluk eki ile *-z* ekinin birleşmesinden oluşmuş bulunan *-mAz* eki de her türlü fiil kök ve gövdesine gelebilir. Eklendiği fiile olumsuz anlamda süreklilik katar ve adların önünde sıfat görevi yapar :

Öne bakıyorlar. Çamur, yağmur, karanlık... Şimşek bile çakmayan koyu, ***değişmez*** *bir karanlık* (R. H. Karay, GH, 34).

Kira hayvanı göle çekilmiştir, değme Arap atlarını ***beğenmez*** *beyler, ağalar, sözüm buradan dışarı, eşek bulamaz olmuştur* (K. Tahir, DA, 479).

Uzaktan uzağa ***anlaşılmaz*** *bir gürültü Kanlıboğaz'ın kayalarında yansımaya başladı* (K. Tahir, DA, 37).

Bay Eyüboğlu kendi düşündüğünün ***su götürmez*** *bir gerçek olduğunu sanıyor* (N. Ataç, PİC, 22).

Ona kendi hakkında ***değiştirilemez*** *hükmü vermemiş birisi lâzımdı* (T. Buğra, KA, 106).

Yüzü ***gülmez*** *Atiye Hanım bile inanılmaz bir kahkaha attı* (S. Çokum, AB, 136).

Eller, kocaman ***yaramaz*** *eller, yüz bulmuş fırsattan tatlı tatlı faydalanan çapkın eller* (O. Kemal, KT, 117).

İmparatorluk Türklerin gözünde buraları ***yaşanılmaz, oturulmaz*** *ve gidince* ***dönülmez*** *birer gurbet diyarına çevirmişti* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 56).

710.1. *-mAz*'lı sıfat-fiilin yalın veya sıfat-fiil grubu hâlinde, adlar veya ad tamlamaları ile oluşturduğu sıfat tamlamaları, cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf görevi yapar. Kendisi de bir ad tamlamasının tamlayanı olabilir:

Sanki bu karanlıklardan çıkan ***görünmez bir el*** *kalbine ateşten bir hançer saplamıştı* (Ö. Seyfettin, B, 48).

Dayanılmaz *bir sıcak çöküyor üstüme* (T. Apaydın, AD, 136).

Bu ***görünmez yaratığı****, bu canilerin canisini yakalamak için harıl harıl arıyorlar* (H. R. Gürpınar, MT, 14).

Uzun sessizliklerden sonra belirmeye başlayan o ***bilinmez gece kıpırtılarını*** *dikkatle dinlerdi* (Füruzan, 47'liler, 34).

Sabahleyin babası ata binerken, sanki uzak, ***dönülmez bir gurbete*** *gidiyormuş gibi kederlenmişti* (Ö. Seyfettin, BL, 137).

Balkondaki âşıklar da tıpkı Hamdûne Hanım gibi, bu ***beklenilmez tavırdan*** *şaşırmışlardı* (Ö. Seyfettin, GM, 164).

Babamın iki yıl süren hastalığı boyunca yavaş yavaş, ***hissedilmez bir şekilde*** *batıyorduk* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 149).

İki sene süren bir ayrılıktan sonra, bu kadarcık bir buluşma bile bana ***inanılmaz bir saadet*** *gibi geliyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 80).

Anlaşılmaz sesiyle *"Allahüekber" çekiyordu* (F. Baykurt, YÖ, 38).

Süvariler, piyadeler, millî müfrezeler birbirine ***uymaz kılıklarıyla*** *Bursa yeşillerinin arasından akıyorlar* (S. Çokum, AB, 125).

(...) eğrisi doğrusu, yakın geleceğimiz ***çıkmaz ayın son çarşambası*** *(...) merhaba!* (A. Nesin, M, 13) vb.

-mAz ekiyle kurulan sıfat tamlamaları, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, bildirme eki alarak veya *i-* ek-fiili ile çekime girerek bir yüklem durumuna da girmiştir:

Bu, zaten asabî, zannedersem isterik, maahaza kuvvetli ve müteşebbis, ***çekinmez bir adamdır*** (Ö. Seyfettin, B, 20).

– Amma da ***lâftan anlamaz adammışsın*** (O. Kemal, AS, 19).

Dönülmez bir yolculuğun içindesin *artık. Bu küçücük delikten görünen kent, bu koca koca bildik yapılar -öyle göründüğüne bakma-* ***erişilmez bir uzaklıkta*** (E. Öz, Y, 49) vb.

710.2. *-mAz*'lı sıfat-fiildeki süreklilik bildirme işlevini daha da güçlendirmek için bazen aynı veya zıt anlamlı iki şekil ikilemeli olarak yan yana kullanılmıştır:

Burası ***gelinmez gidilmez*** *bir yer mi de gözünüzde büyütüyorsunuz?*

Düşmez kalkmaz *bir Allah. Hayatta insanın başına her şey gelebilir.*

Şu ayağının önünde kımıldamadan duran taşta ***bitmez tükenmez*** *bir hayat kudreti vardır* (H. R. Gürpınar, Eİ, 226).

Zaten hayatının ***bitmez tükenmez*** *acılarını bir roman halinde nakletmek ilhamını ondan almış değil miydi?* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 4).

Bitmez tükenmez *bir uğultuya katılmak, bir uğultuda eriyip gitmek demektir* (T. Yücel, V, 17) vb.

Deyimleşmiş diyebileceğimiz ***bitmez tükenmez*** sıfat-fiili edebî eserlerde yaygın bir kullanılıştadır.

711. Ad Olarak :

-mAz'lı sıfat-fiil, hareket gösteren geçici bir ad alarak yalın biçimde hiç kullanılmaz. Yalnız *+lAr* çokluk eki alarak fiildeki süreklilik özelliğini birden fazla kişi veya nesnenin temsil ettiği geçici adlar yaptığı görülür:

Bu sıra birtakım ***aklı ermezler*** *ve de gördüklerinden nesne anlamazlar seğirtip yetişip başımıza birikti* (K. Tahir, DA, 283).

– Ey ***bilinmezlerin*** *hanı* (K. Tahir, DA, 311) gibi.

Dedirtmeyenler, gelmeyenler, oturmayanlar örneklerinde görüldüğü gibi, dilimizde *-An*'lı sıfat-fiillerle kurulan adlar, *-mAz*'lı adların yerine geçmiş ve yaygınlaşmıştır (698. §).

711.1. İyelik ve ad çekimi ekleri almış olan *+mAz* 'lı adlar da oldukça seyrektir. Cümlede yer tamlayıcısı veya zarf görevindedir:

Mümtaz demin tramvayı durduran kıt'anın peşine takılmış, ***bilinmeze****, talihin haşin cilvesine doğru yürüyordu* (A. H. Tanpınar, H. 41).

Canım Ağali, ***olmazına olmazına*** *lâf konuşuyorsun arkadaş* (F. Baykurt, YÖ, 74).

Önceleri nazlanıp ***istemeze*** *vurup kaçınan kız, giderek oğlanın tadını alıp (...) koşuldu* (K. Tahir, DA, 464).

"Aslında pusu yeridir buralar" derdi rahmetli, "ya pusudasın, ya pusuya ***bilmezden*** *uğramaktasın" derdi* (K. Tahir, DA, 20).

– Allah Allah! Kimmiş bu canına susayanlar?

Bilmezden *mi almışlar, reaya kızı sanıp?* (K. Tahir, DA, 318) vb.

Bazı yazarlarda çıkma durumu eki almış olan *-mAz*'lı sıfat-fiil, *gel-* fiili ile, deyimleşmiş bir birleşik fiil oluşturarak da kullanılmıştır. Bu kullanılışta *-mAz*'lı sıfat-fiil, birleşik fiilin ad ögesi durumundadır:

*Nakip Hasan Efendi, "****bilmezden gelelim*** *bir zaman, bakalım nolur?" dedi* (K. Tahir, DA, 341).

Ahi Baba ***duymazdan geldi*** (K. Tahir, DA, 90).

Beklemediği zorluklarla karşılaştığı zamanlar, gerçeği ***görmezden gelmeye*** *çabalardı* (K. Tahir, DA, 78).

– Kıpranma akılsız Orhan, basıldın! Kerim ***tanımazdan*** *geldi* (K. Tahir, DA, 338).

gel- fiili ile oluşturulan birleşik fiilin, araya *+lIk /+lUk* soyut ad yapma eki sokularak kurulmuş *-mAzlIktAn gel-* biçimi daha yaygındır: *aldırmazlıktan gel-, bilmezlikten gel-, duymazlıktan gel-* gibi. Hattâ, bunun olumsuz bir fiil gövdesine eklenmiş, kural dışı diyebileceğimiz çifte olumsuzluk gösteren örnekleri de vardır: *anlamamazlıktan gel-, bilmemezlikten gel-, görmemezlikten gel-* gibi.

Bunu söylemedim Allı'ya, ***aldırmazlıktan geldim*** *onun takılmasına* (N. Ataç, PİC, 6).

Bütün olanları görmüş ama nedense ***bilmezlikten geliyor.***

Ama ihtiyar pinti ***duymazlıktan geldi,*** *parmağının ucuyla biletin bir köşesini gösterdi* (O. Pamuk, SE, 32).

Bir defasında ben onu ***görmemezlikten geldim.*** *Öbür defasında o beni* ***görmezlikten geldi*** (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 71).

Doktor kendisiyle konuşmak isteyenlerin bulunduğunu anlamıştı. Fakat bunları ***görmemezlikten geldi,*** *niyetleri de hâliyle, tavrıyla önledi* (T. Buğra, KA, 127).

711.2. *-mAz* geçici adları, yalnız *gibi* edatı ile birleşerek "benzetme ve karşılaştırma"gösteren bir edat grubu da oluşturur. Bu edat grubu, cümlede zarf veya yüklem görevindedir:

Kızcağız üç saattir dinlemekten yorulmuş, ambale olmuştu. Şimdi söylenenleri ***anlamaz gibi*** *duruyordu.*

Söyle bakalım neden öyle hiçbir şey ***bilmez gibi*** *davranıyorsun? Yoksa buradakilere rol mü yapıyorsun? Bu sorun kolay kolay* ***çözülmez gibi*** *geliyor insana!*

Yaşlı ninenin geçirdiği ağır hastalık yüzünden, son günlerinde gözleri de ***görmez gibiydi*** vb.

711.3. *-mAz*'lı geçici ad, yukarıdaki paragrafta gösterilen *-mAzdan gel-, -mAzlIktAn gel-* birleşik fiili dışında, *ol-* yardımcı fiili ile oluşturduğu birleşik fiillerde de birer yüklem ad durumundadır:

Oturmaz olaydı. *Evet orda oturur* (M. C. Kuntay, Üİ, 79).

Gezintinin sonlarına doğru artık onu ***aramaz*** *ve* ***beklemez oldular*** (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 55).

O cümleleri bilmeden ***sohbet edilemez****, sözü* ***dinlenemez olmuştu*** *insanlar* (T. Buğra, YB, 224).

Böyle bir resmi, ***unutulmaz olan****, günler boyu batmayan güneşler...* (A. Ağaoğlu, H..., 37) vb.

Bu birleşik fiilin, yukarıdaki ilk cümlede görüldüğü gibi, istek kipi kalıbında kargış bildiren kullanımları çok yaygındır: ***gitmez olaydım, söylemez olaydın, başlamaz olaydı****, başladı da ne oldu, bitirebildi mi?*

Keşke ***sormaz olaydık****. Adamcağız dert küpü, bir sor, bin dinle!* vb.

-mAz geçici adı, *görün-* fiili ile de birleşerek, kendisinin yine yüklem adı görevinde olduğu bir birleşik fiil oluşturmuştur:

O adam hiç hesaptan kitaptan ***anlamaz görünüyor****.*

Salih, kızdığında keçi inadı gibi inatçı olan, ***söz dinlemez görünen*** *bir yaratıktır.*

Ben Selçuk oğluyum, der gibiydi. Kapı baca, yol erkan ***bilmez görünür****, yürür Karaman Bey katına gelir, yerlerini kılıç gücüyle almış, baş kesmiş, düşman bozmuş, aç doyurmuş, çıplak giydirmişlerin üstüne geçer otururdu* (K. Tahir, DA, 427) vb.

711.4. *-mAz*'lı geçici hareket adları, yer yer *+lIk* /*+lUk* ad yapma ekiyle genişletilerek artık hareket ve zaman gösterme özelliği körelmiş *-mAzlIk* kalıbında soyut adlar da oluşturmuştur:

Bu iki eski dost arasında, şimdi artık sebebi bilinmez bir ***anlaşmazlık*** *sürüp gidiyordu.*

Yazar ile işçi arasındaki ***benzemezlikler****, ayrılıklar daha açık, daha da önemli bence, baktım mı onlar çarpıyor gözüme* (N. Ataç, PİC, 44).

Ne varmış korkacak? Ama yine bir sır gibi o tepeler... Esma için ***bilinmezliklerinden*** *sıyrılmamış...* (S. Çokum, AB, 129).

Adamın konuşmalarındaki ***tutmazlıkları*** *fark edebildiniz mi?* vb.

Bu şeklin, *et-* yardımcı fiili ile oluşturduğu *gelmezlik et-, gitmezlik et-, gelmemezlik et-, gitmemezlik et-* gibi şekiller de vardır:

Derviş Bey inşallah toplantıya ***gelmezlik*** *(veya* ***gelmemezlik*** *) etmez.*

Gönderilen kitapları sakın ***okumazlık*** *(veya* ***okumamazlık*** *) etmeyesiniz. İçinde yararlanacağınız yerler çoktur.*

Sen de bu konuda amma ***vurdum duymazlık*** *edip duruyorsun!* vb.

711.5. Bazı eserlerde, kişisel bir üslûp özelliği hâlinde *-mAz'*lı geçici adların *+lA-* addan fiil yapma eki alarak *-mAz olmak* "-maz gibi olmak, -maz gibi davranmak" anlamında bir fiil oluşturduğu da görülüyor:

Flatyos Tekfur'un, (...) çaktırdığını ve de pelvan manda boğası zapteder özel kendir ördürüp aylardır yağlarda beklettiğini ***bilmezlenip*** *"ille kılavuzluk benim" diye zorlatmakta değil mi?* (K. Tahir, DA, 486).

– Höst! Molla kısmının aklı hiç ermez! Barış uzadı mı, nolur bakalım? Savaşçı ***gelmezlenir*** *uca...* (K. Tahir, DA, 99).

Aklı ermeyenler "yollar silindiğinden kervan geçmez oldu" demekte... Hayır kervan ***geçmezlenince*** *yollar silinir* (K. Tahir, DA, 52).

Koca Tanrı biraz düşündü, naza vurup biraz daha ***olmazlandı,*** *niyeti Adem babayı bunaltıp yasağını tutturmak...* (K. Tahir, DA, 405) vb.

712. Yukarıda belirtildiği üzere, geçici hareket adı durumundaki *-mAz*'lı sıfat-fiili, tıpkı *-r, -Ar, -Ir /-Ur*'lu sıfat-fiilleri de olduğu gibi, zamanla kendindeki hareket ve zaman bildirme özelliğini kaybedecek kalıplaşmış kalıcı adlara dönüşmüştür (....§). Yalnız bunlar, *-r*'li adlara bakarak daha az işlek sayılırlar. Oluşturdukları adlar da yine *-r*'li adlara koşuttur. Soyut nitelikli adlar, âlet, eşya, yiyecek ve yer adları olmak üzere birkaç gruba ayrılırlar. Ayrıca özel ad niteliğinde olanları da vardır.

Soyut Nitelikli Olanlar:

açmaz "1. Satranç oyununda rakibini zor duruma düşürme, 2.mec. "içinden zor çıkılır durum", *aymaz* "çevresinde olup bitenlerin farkına varmayan, gafil", *çakaralmaz* "bozuk, işe yaramaz durumda olan şey", *çıkmaz* "çıkışı olmayan bir durum veya şey", *hacıyatmaz* "çıkarı için güç durumlarda kişiliğinden özveride bulunarak kendini

kurtaran kimse", *işbilmez* "beceriksiz, elinden iş gelmeyen kimse", *şaşmaz* "değişmez ve yanılmaz nitelikte olan", *umursamaz* "umursamayan, aldırış etmeyen", *utanmaz* "utanması olmayan, yüzsüzlük yapan", *varyemez* "cimri, eli sıkı olan kimse", *vurdumduymaz* "umursamayan, anlamazlıktan gelen", *yaramaz* "işe yaramayan, uygun olmayan, söz dinleyen, haşarı" vb.

Öteki Gruplara Girenler:

balyemez "eskiden kullanılan uzun menzilli bir top türü", *çakaralmaz* "işe yaramaz eski çakmak veya tabanca", *çıkmaz* "küçük dal, çıkışı olmayan sokak", *güngörmez* "yelken bezini sağlamlaştıran ipler", *hacıyatmaz* "bir tür oyuncak", *taşınmaz* "arsa, ev gibi taşınması mümkün olmayan mülk", *tükenmez* "bir tür mürekkepli kalem, bir tür eskitilmiş içecek, bir tür peynirli çorba", *kaşıkatmaz* "bir türlü hamur işi yemek", *kuşkonmaz* "bir sebze türü", *pekmez* "üzüm ve dut suyundan yapılan bir tür yiyecek" vb.

Başgelmez, Dönmez, Fakabasmaz, Korkmaz, Solmaz, Sönmez, Yertutmaz, Yılmaz gibi şekiller de kişi veya soyadı olarak kullanılan adlardır.

4. *-IcI /-UcU* Ekiyle:

713. Daha eski bir *-gUçI* birleşik (*-gu* fiilden sıfat-fiil yapma eki / +çI addan ad yapma eki) ses erime ve değişmeleriyle oluşan *-IcI /-UcU* eki, getirildiği fiile, "bir hareketi alışkanlık hâlinde yapma" veya "yapan" vasfı yükleyen sıfat-fiiller türetir genellikle bir özne adı (fail adı, nomen agentis) niteliğindedir. Üzerindeki süreklilik bildirme özelliği de daha çok şimdiki ve gelecek zamanı kapsar.

Hemen her fiile gelebilen bir işleklikteki bu ekin oluşturduğu şekiller, kalıcı sıfat ve adlara dönüşmeye pek elverişli olduğundan (112.§), bu şekillerin geçici sıfat ve ad olarak kullanılışı seyrektir.

Sıfat Olarak:

714. *-IcI /-UcU* ekiyle kurulan sıfat-fiiller, adlar veya ad tamlamaları önünde geçici sıfat görevi yüklenmiştir. Sıfat-fiilin eklendiği adla birlikte oluşturduğu sıfat tamlaması, fiille olan bağlantısına göre, cümle içinde, öteki sıfat tamlamaları gibi özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve yüklem görevi yapar:

Kerimoğlu, cıgarasını ağzına götürdü, çakmak çaktı. Ortaya hoş ***bayıltıcı bir kav kokusu*** *yayıldı* (Y. Kemal, İM, 170).

Yaz aylarında ***bunaltıcı sıcaklar*** *oluyordu.*

Cepheden çok defa ***ferahlatıcı sevindirici****, ama bazen de* ***korkutucu, yıldırıcı haberler*** *geliyordu.*

Kürsüdeki hatip öyle ***çekici bir üslupla*** *konuşuyordu ki, etkilenmemek mümkün değildi.*

Bağrıma varan bir tatlı serinlik (...) gönüle, bir ***okşayıcı söz*** *gibi tesir ediyordu* (A. Ş. Hisar, FBVB, 37).

Bütün hareketlerine baktım tabiatın ***yetiştirici kuvvetlerine*** *bir ibadet gibiydi* (A. H. Tanpınar, BŞ, 65).

Ama Fransa ***temsil edici, yaratıcı, tanıtıcı bir âlemdir*** (S. Eyüboğlu, D, 106).

Bütün bu sorular onu aydınlığa değil, ***boğucu bir karanlığa*** *götürmüştür* (S. Çokum, AB, 60).

Bu upuzun görüntüyü ucunda üç köşe bir flâma bulunan, çok uzun mızrağı büsbütün ***şaşırtıcı hâle*** *getiriyordu* (K. Tahir, DA, 62).

Yolculuktan önce evi derleyip ***toparlayıcı bir kimseye*** *ihtiyacımız olacak.*

Edebaliye gitme öğüdü dışında, babası Ertuğrul Bey'in söylediklerini tekrarladı, sonra ***yatıştırıcı bir sesle*** *kendi fikrini kısaca tekrarladı* (K. Tahir, DA, 143).

715. Geçici sıfat yapan *-Icl /-UcU* ekinin ara sıra *+llk /+lUk* soyut ad yapma eki ile genişletilerek, sıfatın bildirdiği anlamda soyut adla oluşturduğu da görülüyor:

Her adımda cüppesinin geniş etekleri, savrularak harmanlıyor, bu da yürümesine ayakları yere değmiyormuş gibi garip bir ***uçuculuk*** *veriyordu* (K. Tahir, DA, 60).

Belleğimizin oldukça iyi olmasına rağmen, hiçbir tarih dersinde gemi ***yapıcılığındaki*** *gelişmelerin Fransa ve dünya tarihindeki etkileri üzerine bir şey duyduğumu hatırlamıyorum* (S. Eyüboğlu, D, 227).

Yukarıda anlatmaya çalıştığım nedenlerle bize çocukta sanat gibi görünen belirtiler, aslında güzelim sabah renklerinden, deniz parıltılarından, arıların, kuşların şaşırtıcı ***yapıcılıklarından*** *pek o kadar farklı değildir* (S. Eyüboğlu, D, 163) vb.

Ad Olarak:

716. *-IcI /-UcU* sıfat-fiili, geçici ad olarak yalın durumda hemen hiç kullanılmaz. İyelik çokluk veya bazı ad çekimi ekleri alarak cümlede özne, nesne vb. görevler yüklenir:

-dIr /-dUr bildirme eki ile genişletilerek veya *i-* ek-fiili ile çekime girerek yüklem görevi yapar:

*Elimizdeki malın **isteyicisini** bulursanız satarsınız, bulamazsanız geri mi götüreceksiniz?*

*Para biriktirme uğruna bu derece cimri davrananların ileride bir **yiyicileri** bulunur elbette.*

*Bu türlü karmaşık işlerin **körükleyicileri** de **köstekleyicileri** de olurmuş.*

*Yanınızda uzun boylu kalamam, biraz sonra **gidiciyim**.*

*Sel **gidici** kum **kalıcıdır**.*

*Kılavuz hem can **kurtarıcıdır**, hem **can alıcı*** ... (K. Tahir, DA, 57).

– Ne var ne yok Konya'da, nasıl oraları?

Ozan bu kez hiç duraklamadan karşıladı:

*– Sahipsiz iyice... Vergi üstüne vergi bindirmekte Moğol... Say ki **kalıcı değil gidici***... (K. Tahir, DA, 51).

*Biz bu dünyada **kazık kakıcı** değiliz* (F. Baykurt, YÖ, 78).

*Gerçek bir eser yazmak ne kadar **yıpratıcıymış**, kısa kesmeye de hakkım olmadığını biliyorum Fatma* (O. Pamuk, SE, 157) vb.

717. *-IcI /-UcU* ekiyle kurulan geçici adlar, *ol-* yardımcı fiili ile birleşerek bir birleşik fiil oluştururlar. Geçici ad yardımcı fiilin ad ögesi durumundadır:

*Demek ki şiirde yeniliğin koşullarından biri **geliştirici olmaktır*** (S. Eyüboğlu, D, 59).

*Eleştirmenin ikinci görevi, anladığını anlatmak, sanatçı ile bizim aramızda bir **iletici olmaktır*** (S. Eyüboğlu, D, 89).

*O mesleğine öylesine bağlı bir kimseydi ki, alanında yeni yetişenlere de **itici** ve **destekleyici oluyordu**.*

*Gayetle de **kıyıcı olduklarından** çapul toprağının adamı yılar bunlardan* (K. Tahir, DA, 53).

*Ev sahibi daireyi **verici olmuş** da bunlar beğenmemiş vb.*

718. Yukarıda belirtildiği gibi *-IcI /-UcU* sıfat-fiillerinin en önemli özelliği, kalıcı sıfat ve adlara dönüşmüş olmasıdır. Burada artık ek bir türetme eki özelliği kazanmıştır.

718.1. Sıfat olarak, bir işi alışkanlık hâlinde yapanı gösteren sıfatlar türetir: *atıcı, binici, bölücü, gerici, yırtıcı* vb.

718.2. Ad olarak, bir işi meslek hâlinde sürekli olarak yapanı gösteren adlar türetir: *alıcı, bakıcı, dağıtıcı, dilenci (<dilen-ici), dinleyici, dondurucu, görücü, okuyucu, üretici, tüketici, yönetici* vb. (Ayrıntı için ...§)

3. Gelecek Zaman Bildiren Sıfat-Fiiller

719. Türkiye Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiilleri kuran başlıca iki ek türü vardır. Bunlar 1. *-AcAk*, 2. *-AsI* ekleridir.

1. *-AcAk* Ekiyle :

720. Birleşik bir ek yapısında olan[439] ve her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilen *-AcAk* eki, gerçekleşmesi gelecek zamana yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kurar. Ekin geçici sıfat ve adlar oluşturma görevi çok işlek ve yaygındır.

Sıfat Olarak :

721. *-AcAk* ekiyle kurulan sıfat-fiil, bir hareketi bir fiile gelecek zamanda gerçekleşecek bir vasıf hâlinde yükler ve birleştiği ad ile bir sıfat tamlaması oluşturarak tamlamanın cümledeki görevine katılır.

Silinecek gözyaşları, sarılacak yaralar, tesellî edilecek dullar, *öksüzler, kimsesizler var!* (Ö. Seyfettin, GM, 22).

Sokağa çıktığımız zaman benim de ***ayakta duracak halim*** *yoktu* (S. F. Abasıyanık, LA, 45).

Şimdi onlar ile ***görülecek hesaplarımız*** *var* (H. R. Gürpınar, Eİ, 55).

---

[439] *-AcAk* ekinin yapısındaki farklı görüşler için Korkmaz, "Türkçede *-acak/-ecek* gelecek zaman (futurum) ekinin yapısı üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 3-11, Eraslan, *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, s. 34, 35.

*"İşte sana **verilecek cevap!**" demek istemiştir* (O. Kemal, KT, 326).

*Cumhuriyet devrinde edebiyatımız ve sanatımız hem milletimize **mal olabilecek**, hem dünya pazarına **çıkabilecek değerler** yetiştirmiştir* (S. Eyüboğlu, D, 66).

*Yol gelince **ilk yıkılacak ev** benimki...* (O. Akbal, GS, 61).

*Kulaklarımızı tıkayıp gözlerimizi yummaktan başka **yapacak bir şey** yoktu* (R. H. Karay, GH, 92).

*Ağzından kimsenin **gönlünü kıracak söz** çıkmazdı* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 32).

*O saatte **kalkacak adam** da tavuk gibi akşamdan tünemeliydi* (F. Baykurt, YÖ, 84).

*Görüyorsun işte, çağlar ötesine **kalacak bir yapı*** (T. Apaydın, AD, 21) vb.

721.1. Sıfat tamlamasındaki *-AcAk* sıfatı, bir iyelik eki de almış olabilir:

*Artık son olarak **göreceğim bir hayat** ve hülya manzarasına, ocağı alevlenen odaya ve gözlerinde çiçekler açan kıza bir daha baktım* (R. H. Karay, GH, 64).

*İlk iki mısraa **söyleyeceğim söz** yoksa da sonuncular beni daima bir düşünceye uğratır* (R. H. Karay, GH, 109).

*İşte nihayet İstanbul'da **birlikte geçireceğimiz son akşam** geldi, çattı* (H. E. Adıvar, AHS, 39).

*Arkadaşlarım **vereceğimiz** cevabı bekliyor.*

*Ya da **satacağı bir şeyi** varsa satacak* (Y. Kemal, İM, 56) vb.

721.2. *-AcAk* 'lı sıfat-fiil, yalın ya da grup hâlinde bir ad tamlamasına sıfat olabildiği gibi, tamlamanın yalnızca tamlayan veya tamlanan ögesine de sıfatlık edebilir:

*Evet, Tarık'la evlenmemiz öyle romanlara **geçecek bir sevda serüveni** olmadı* (H. E. Adıvar, AHS, 21).

*O her zaman yaşlı kadınlardan daha ağır görünen Nermin'in üzerinde bugün daha on sekiz yaşındayken **serüvene atılacak bir genç kızın** durumu vardı* (H. E. Adıvar, AHS, 96).

*Kısacık ömründe tatmadığı belki yüz yıl yaşasa hiç **tatmayacağı** korkunç **bir yenilme utancı** duyuyordu* (K. Tahir, DA, 513).

Çoğunluğun anlayabileceği *hiç değilse* ***sezinleyebileceği bir anlaşma yolu*** *bulmaya çalışmışlardır* (S. Eyüboğlu, D, 216).

El kapısında ***çalışacak adamın*** *boynu eğri olmalı...* (O. Kemal, BTÜ, 45).

– Hay o ***baban olacak herifin boynu*** *altında kalsın. Bütün bunlar onun başından çıkıyor* (O. Hançerlioğlu, A, 18).

Yıkılacak *yandaki* ***evlerin sahipleri*** *ve* ***kiracıları*** *öte yandakilere düşman gibi bakmaya başlamışlardı* (O. Akbal, GS, 113).

Sonra Kasım'la Sara evlenemeyeceğinden, böyle bir ***dedikodunun*** *iki taraf için* ***yapacağı zararı*** *açıkladı* (H. E. Adıvar, HG, 103).

Bu ***işin olup olamayacağı meselesi*** *beni hiç düşündürmüyor* (A. H. Tanpınar, AHTM, 60).

Şimdi iki şey kaldı; birincisi ***paranın verebileceği lezzetler*** *ki onları hiçbir zaman tanıyamayacağız. Bir de şehrin kendisine alışmak* (A. H. Tanpınar, AHTM, 65).

Bir tarafı mezar öbür tarafı eşyaların ve ***yiyeceklerin konulacağı depo*** (T. Apaydın, AD, 23).

Ama iyi biliyordum ki hasretini duyduğum, sadece üç beş ***kadehin dindireceği susuzluk*** *değildi* (N. Cumalı, YK, 11) vb.

Yukarıdaki örneklerde dikkati çekeceği üzere, *-AcAk*'lı geçici sıfat, bir ad tamlamasının tamlanan ögesini vasıflandırdığında, şekilce, tamlanan işlevindeki üçüncü şahıs iyelik ekini kendi üzerine çekmekte; ancak, kendisi tamlanan ad önünde yine bir sıfat işlevi yapmaktadır: *paranın lezzetleri* yerine *paranın verebileceği lezzetler* gibi.

721.3. *-AcAk*'lı sıfat tamlaması, kendisinden sonra gelen bir ad-fiil grubu, edat grubu, zarf-fiil grubu gibi çeşitli kelime gruplarında ve yer tümleçlerinde bunları oluşturan ögelerden biri olabilir :

Önümüzden iri bir kaya kütlesi ve üzerimizden sık bir çalılık aşağıdan yukarıdan bizi ***arayabilecek gözlerin üzerimize dikilmesine*** *tamamıyla engel olacaktı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 170).

Zira Efganlı şeyhin gözlerini ***anlatamayacağım bir mânâ ile bana*** *dikili bulmuştum* (R. H. Karay, GH, 19).

Yemeğe kalacak misafirler arasında *Burhan ve Dick'ten başka, enişte min arada bir davet ettiği mahallemizin hatırlı* ***bir*** *ihtiyarı da vardı* (H. E. Adıvar, AHS, 104).

Washington'dan ***ayrılacağımız yılın sonlarına doğru*** *gene elçilikte danslı bir kokteyl parti veriyorduk* (H. E. Adıvar, AHS, 21).

Gülecek, konuşacak dünya kadar *lâfımız var* (N. Cumalı, YK, 30).

Gideceğim gün gelinceye kadar *hep kendimi aldatarak, hiçbir şeye yeniden el sürmeye cesaret edemedim* (N. Cumalı, YK, 21).

Düşmanlar beş yüz senelik Türk yurdunu beş gün içinde, rüyalarda bile görülse ***inanılamayacak bu çabuklukla*** *gelip aldılar...* (Ö. Seyfettin, B, 91).

Bugüne getirdikleri kolaylığı ***yarına çıkaracakları imkânsızlıklarla*** *bize ödettiler* (A. H. Tanpınar, H, 227).

Jandarmalar nişan zaviyesini iki yandan açmakla beraber ***sığınacak kaya arkaları buldukça*** *bayıra doğru yükselmeye başladılar* (H. R. Gürpınar, Eİ, 178).

Bu zamanda kimse ***oturacak tek oda bulamazken*** *sokakta kalırlarsa halleri ne olurdu* (O. Akbal, GS, 96).

Aylar geçtikçe içimdeki ateş ***sönecek yerde*** *bütün bütün şiddetleniyor* (H. R. Gürpınar, EH, 5).

Düşündüm ki şimdi Hacı Ağanın ***gideceği yerlerde*** *bademler çiçek açmıştır; tarlalar yeşermiştir; şurada burada köpüklü bulutların akisleri, sallanan su birikintileri görülmekte, kurbağa sesleri duyulmaktadır* (R. H. Karay, GH, 37).

Evlendiği günden beri ***kocası olacak adama*** *ısınamamıştı* (O. Hançerlioğlu, A, 18).

Biraz daha dursak ***inecek yol bulamamak tehlikesine*** *uğrayacaktık...* (H. R. Gürpınar, Eİ, 159).

Belki en çok korktuğu ve iğrendiği hastalığının başkası tarafından bilinmesi olacaktı ki, oraya gelince ***söyleyeceği şeyden*** *ürkmüş ve hemen kaçmak istiyormuş gibi vahşi gözlerle çevresine bakmaya başlamıştı* (H. E. Adıvar, MH, 38).

Artık ***takip edemeyeceği noktadan*** *aşağıya doğru süzüyor* (A. H. Tanpınar, H, 43) vb.

722. *-AcAk*'lı geçici sıfat-fiillerle oluşturulan sıfat tamlamaları, cümlede özne görevi yüklenebilirler:

İhtimal yine sana ***tevdi edilecek vakalar*** *hudus edecek* (Ö. Seyfettin, B, 19).

On beş sene evvelki gibi daha ***konuşacak sözleri*** *bitmemişti* (Ö. Seyfettin, BL,13).

O gün sürecek seçimler *başlamıştı* (T. Buğra, YB, 225).

Gözlerini uzaklardan, şehrin bulunmadığı ta uzaklardan ayıramıyordu. Nasıl ayırırdı ki, ***şehirden gelecek kız*** *hem güzelmiş hem de boylu poslu* (O. Kemal, HÇ, 5).

Benden bitecek bir şey *lüzum ederse, haber ver* (F. Baykurt, YÖ, 173) vb.

723. *-AcAk*'lı geçici sıfat-fiillerin oluşturduğu sıfat tamlamaları, yalın veya tamlamadaki ad ögesinin yükleme durumu eki almasıyla, cümlede nesne görevi yüklenir:

Gözlerimiz her dağ kıvrımında, yar arasında, her tepe arkasında, her koruluk içinde, her dere geçidinde kırların hayatından bize ***esrar söyleyecek, neşîdeler okuyacak*** *periler arıyordu* (H. R. Gürpınar, Eİ, 41).

Otelciye ***gidilecek yer*** *sordum* (H. E. Adıvar, H, 22).

Belki böyle bir mektubu budala bulacaksın. Hiçbir vakit ***yazacak bir şey*** *bulamadım ki, taa çocukluğumdan beri böyleyim ben* (H. E. Adıvar, H, 29).

Fakat mes'ut çehresini hemen ***saklayacak bir yer*** *bulmak istedi* (M. C. Kuntay, Üİ, 73).

İşin ***can alacak noktasını*** *buldum diye içimi bir sevinç kapladı* (H. R. Gürpınar, EH, 35).

Bundan sonra ikisi de pencerenin önünde ***gelecek arabayı*** *merakla beklemeye başladılar* (H. E. Adıvar, AHS, 150).

Fakat yanında bu kadar açık ***şikâyet edeceği zâtı*** *merak etmemek mümkün değil* (H. E. Adıvar, H. 18).

Murat Muratoğlu adada fidanların ***dikileceği yeri*** *kendisi intihap etti* (K. Hulûsi, H, 208).

Başlayacağı yeri *gözleriyle karalayıp dikiliyor oraya* (T. Apaydın, AD, 132).

Gelecek yıl ***doğacak erkek buzağıyı*** *hayal meyal görür gibi olur* (Y. Kemal, İM, 51).

Esma duvarları, kapıları zorluyor, Şerife Hanımın analık duygularını ***yakalayacağı noktaları*** *arıyor* (S. Çokum, AB, 88).

– *Haydi okul vakti. Haydi birlikte çıkıyoruz. Babamız sabah gazetesini okudu bile diye* ***seslenecek annesini*** *bekledi* (Füruzan, 47'liler, 42) vb.

Ad Olarak:

724. *-AcAk* ekli sıfat-fiiller gelecek zamana yönelmiş hareket gösteren geçici ad olarak da kullanılır. Ancak, kişi veya nesneleri karşılayan bu geçici adlar, yalın durumlarıyla pek seyrek örnekler verir. Genellikle kalıcı adlara dönüştüklerinden, bu nitelikteki geçici adlar varlıklarını daha çok, yalnız iyelik ve çokluk ekleri ile ortaya koyabilirler. Bulunma durumu dışındaki ad çekimi ekleri ile çekime girerek cümlede kalıcı adların yüklendiği çeşitli görevleri yapabilirler:

724.1. Yalın, iyelik veya çokluk ekleri alarak geçici ad oluşturan *-AcAk*'lı sıfat-fiiller, gelecek zamana yönelmiş bir harekete şahıs veya nesne anlatımı kazandırmıştır. Bu anlatım dolayısıyla *-AcAk* ile ad da "-AcAk olan, -AcAk olanlar, -AcAk olan kimseler, -AcAk şey, -AcAk şeyler" gibi anlamlara gelmiştir. Bu türlü geçici adlar cümlede özne görevindedir:

Bizi ***uyandıracak*** *(uyandıracak olanlar) muharrirlerimiz, şairlerimiz, ediplerimizdir* (Ö. Seyfettin, İDA, 64).

Hem Yusuf'la aralarında ***söylenecek*** *ne var ki* (S. Çokum, AB, 49).

Bu gün sınava ***girecekler,*** *üst kattaki dersanede toplansın.*

Yarın yola ***çıkacaklar*** *sabah saat sekizden önce terminale gelmiş olmalıdır.*

Ama ondan önce doğanın başına daha ***gelecekler*** *vardır* (S. Eyüboğlu, D, 21).

Düşükler, kalkıklar, ***düşecekler****, düşecekleri yere tırmananlar merhaba!* (A. Nesin, M, 13).

"Aklı erer adam isterim, ağızdan ***söyleyeceklerim*** *var," diyecek oldum* (K. Tahir, DA, 475).

Tatlı dille ***söyleşeceklerim****, diş dişe göz göze* ***dövüşeceklerim****, canlarım, ciğerlerim merhaba!* (A. Nesin, M, 13).

(...) daha iyi, düzeye daha uygun bir duruma da kolay kolay ***geçemeyeceğimiz*** *anlaşılıyor* (N. Ataç, PİC, 60).

Bizim ***diyeceğimiz*** *işte budur ve de bu kadardır! Öyle mi Bacıbey?* (K. Tahir, DA, 147).

– Eee? Ne çıkılıyormuş o mektepten?

– Karakol kumandanı.

Anlayacağın *o mektepte talim görecek* (S. Çokum, AB, 90).

– Mühim miydi ***diyecekleriniz****? Bulaşık sonraya mı kalsın?* (S. Çokum, AB, 90).

Yettin yetiştin mi? Kötülük ortaya saçıldı ve de zulüm baştan aştı ve de ***dayanılacağı*** *kalmadı* (K. Tahir, DA, 477).

Söyleyecekleri *şimdiye kadar söylediklerinden hiç de farklı değildi* (T. Buğra, KA, 96) vb.

724.2. Yalın veya *+lAr* çokluk ekinden sonra ilgi durumu ekiyle genişletilmiş olan *-AcAk*'lı hareket adı, belirtili ad tamlamasının belirten ögesi olur:

– "Birkaç yiğit alıp gelip ***babam olacağın tekkesini*** *başına yıkıp beni neden alıp gitmez" diye kızmıştır* (K. Tahir, DA, 306).

Söylediğiniz kitap, ***alınacakların listesine*** *girmiş midir?*

Hayriye, ön sırada ***oturacakların isimlerini*** *hazırlıyor.*

Tiyatroya ***gideceklerin biletleri*** *önceden alınmıştı.*

Bu akşam yemeğe ***geleceklerin sofrasına*** *neler hazırlıyorsunuz?*

Nazik Ana yarım döndü, İsmail Efendiyle oğlunun yüzlerini araştırdı. ***Söyleneceklerin ehemmiyetini*** *ölçmeye çalışıyordu* (S. Çokum, AB, 89-90) vb.

724.3. İyelik eklerinden sonra yükleme durumu ekini almış olan yalın veya grup hâlindeki *-AcAk*'lı hareket adı, bulunduğu cümlede nesne görevindedir:

Sinirlerim o kadar müteheyyiç ki, bu gece ***uyuyabileceğimi*** *ümit etmiyorum* (Ö. Seyfettin, B, 19).

– Yapayım ya, nasıl iyi ***olacağını*** *ben de bilirim. Sen ne* ***yapacağını*** *de bana* (T. Buğra, KA, 139).

– Amma ben nasıl ***diyeceğimi*** *pek bilemiyorum* (T. Buğra, KA, 181).

Şu düşmanı kovduğumuz zaman ben biliyorum ***ne yapacağımı*** (S. Çokum, AB, 175).

Gözlerimi açtım ve düşündüm: Hiçbir zaman ***anlamayacaklarını*** *ve yalnızca plâstik kolonya şişeleri ve sahte neşesiyle* ***gülümseyeceklerini*** *ve benim acılarım, geçmişim ve düşüncelerimle yapayalnız* ***kalacağımı*** (O. Pamuk, SE, 100).

Hangi dağa hangi çöle ***varacağımızı*** *bilmeden gidiyorduk* (S. Çokum, AB, 11).

Nazik Hanım sabırsızlandı.

– Eee? İşte geldim oturdum. Söyleyin ***söyleyeceğinizi*** (S. Çokum, AB, 90).

– ***Geleceğinizi*** *bilemedik Kayalı Ağam. Bileydik almazdık bunları* (S. Çokum, AB, 101).

Bütün dünya, Türklüğünü bilir bir Türkün, bir Türk çocuğunun vatanından sağ ***çıkmayacağını*** *, ölümünü ne kadar pahalıya* ***satacağını****, yurdunun, babasının intikamını* ***bırakmayacağını*** *anlayacaktı* (Ö. Seyfettin, B, 93).

Dünya görüşü olmayan, soylu anlamıyla politikada yani devletin yönetimi konusunda taraf tutmayan sanatçı olabilir mi? Olamaz, hele bugün hiç olamaz bence. ***Olabileceğini*** *düşünsem devlet ve sanat ilişkileri üstünde durmazdım bile* (S. Eyüboğlu, D, 156).

Çingene karısı, arkadan vurulmazsa yüz yıl ***yaşayacağını****, çok şanslı işler yapıp başına çok büyük bir taç* ***giyeceğini*** *söylemişti* (K. Tahir, DA, 14).

Bilecik Mutasarrıfının adı geçiyor. Onunla ***görüşüleceğini*** *anlıyor Yusuf* (S. Çokum, AB, 55).

Romanyalı bir kadın yüzünden iki sene evini barkını bırakmış, şurada burada sürtmüş, sonra da bir gün artık beraber ***yaşayamayacaklarını****, ayrılmaları lâzım geldiğini söylemişti* (A. H. Tanpınar, H, 66) vb.

724.4. Yönelme durumu eki almış olan yalın veya grup durumundaki *-AcAk*'lı geçici ad, kendindeki hareketi cümlenin fiiline yönelme işlevi ve "hususuna" anlamıyla bağlayan bir yer tümleci görevindedir:

Fağfur, liyakatli baş müneccimin ***saçmalayacağına*** *ihtimal vermezdi* (Ö. Seyfettin, GM, 114).

Çoğunluk Hayyam gibi herkesin gerçekten ***öleceğine, toprak olacağına*** *inansaydı, böyle mi olurdu dünyamızın hali?* (S. Eyüboğlu, D, 143).

Bir düşünün de bakın, gerçekten inanmıyorsunuz ***öleceğinize,*** *doğan günün bir gün sizsiz* ***doğacağına,*** *denizin siz olmadan da mavi, yaprakların siz olmadan da bir yeşil bir sarı olup* ***gideceğine*** (S. Eyüboğlu, D, 144).

Yahşi İmam'ın, hoca parasını, anasıyla uğraşmadan ***vereceğine*** *seviniyordu* (K. Tahir, DA, 100).

– Benim korkum şu. Yunan, işgali ***büyüteceğe*** *benzer* (S. Çokum, AB, 41).

Yönelme durumu ekini almış olan *-AcAk*'lı geçici ad bazen de iki şeyden birini tercih işlevinde ve "...-maktansa, ...-AcAk yerde" anlamını veren bir zarf bağlantısı kurmaktadır:

Aslına bakarsan, akça halkta bölük pörçük ***bulunacağına*** *beylerde toplu bulunmalı* (K. Tahir, DA, 275).

Hadi öyle şaşkın şaşkın ***bakacağına*** *bavulları, sandıkları yap* (O. Pamuk, SE, 23).

Kafam ***işlemeyeceğine*** *öleyim daha iyi, anne düşünmeden yaşayamam ben* (O. Pamuk, SE, 59).

– Böyle elimiz kolumuz bağlı ***oturacağımıza,*** *hazırlıklı olmalıyız, dedi adam* (S. Çokum, AB, 69) vb.

724.5. Yer yer de yönelme durumu eki almış *-AcAk*'lı hareket adı yerine, yine iki seçenekten birini tercih bildiren *-AcAk yerde* biçiminde bir söyleyiş kalıbı kullanılmaktadır:

Burada pinekleyip ***oturacak yerde*** *(oturmaktansa) kalkıp biraz işin ucundan tutsan iyi edersin.*

Bu işlek ve yaratıcı kafanla güzel eserler ***verebileceğin yerde,*** *oturmuş kısır politika yapıyorsun.*

Burada ikiniz de bizim için ***çalışacağınız yerde,*** *bahanıza mallarını sattırıp kaçmak istediniz* (Ö. Seyfettin, B, 38) vb.

724.6. Çıkma durumu ekini almış olan *-AcAk*'lı geçici ad, kendindeki gelecek zamana yönelmiş olan hareketi, cümlenin fiiline "ayrılma, uzaklaşma" ilişkisi ile bağlar:

Bizi ilgilendirmez bunlar alık Mavmıştıro, biz hamdolsun, kızlık ***vereceklerden*** *değiliz. Canımız çekerse kızlık alanlardanız* (K. Tahir, DA, 33).

Hayır, babası Ertuğrul Beyden de başkaydı bu Türkmen delikanlısı, belli ki, kolay ***çekilip çevrileceklerden*** *değildi* (K. Tahir, DA, 182).

"İstanbul kayseri Andronik'in (...) bacısını Argun İlhan'a ***vereceğinden*** *ve de marazı atlatır atlatmaz İlhan'ın kırk bin kişilik orduyla gidip İznik'ten gelini* ***alacağından*** *bunların haberi yok mu" diyesi* (K. Tahir, DA, 475).

Bu işte çok ***yorulacaklarından*** *korkuyorlar, o yüzden de pek yanaşmıyorlar.*

Kimsesiz çocuklar için yardım toplayanların, yarın size de ***uğrayacaklarından*** *emin olabilirsiniz* vb.

724.7. *-AcAk*'lı geçici adlar geleceğe yönelmiş bir hareketi karşıladıklarından, içinde bulunulan bir zamanda gerçekleşme bildiren +DA bulunma durumu ekini almazlar. Bu işlev *başlayacağı zaman, göreceği zaman, oturacağı zaman* gibi zaman anlatımındaki sıfat tamlamaları ile karşılanır.

725. *-AcAk*'lı hareket adları tıpkı öteki sıfat-fiillerde olduğu gibi, çeşitli edatlar ile de birleşerek birer edat grubu oluştururlar. Edatların gruba yüklediği anlam ve işleve bağlı olarak, cümlede kalıcı adlarla oluşturulan öteki edat grupları gibi, adlar önünde sıfat, sıfat ve fiiller önünde *gibi* edatıyla zarf görevi yüklenirler:

***Gibi* Edatıyla:**

Başınızı kaldırdığınız zaman üzerinize ***yuvarlanacak gibi*** *büyük kayaların, uçurumlarda bitmiş bodur ağaçların heybetle size baktıklarını görüyorsunuz* (H. R. Gürpınar, Eİ, 170).

Bazı günler Eskişehir'e kadar yayan ***koşacak gibi*** *oluyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 109).

Avurtları birbirine ***deyecek gibi*** *çökük* (T. Apaydın, AD, 105).

Nefes alamayacak gibiyim (O. Pamuk, SE, 11).

Yer yer *-AcAk*'lı hareket adının *gibi* edatı ile, *-AcAkmIş gibi* bir rivayet kalıbı içinde birleştiği de oluyor:

Sesin titreyerek inlemesi, bu iniltinin (...) uzaması, sonra da kayalardan kayalara hiç ***kesilmeyecekmiş gibi*** *yankılanması gerçekten ürkütücüydü* (K. Tahir, DA, 59).

Aslıhan'ı yıllarca ***göremeyecekmiş gibi****, daha şimdiden anlamsız bir özleyiş duygusuna kapılmıştı* (K. Tahir, DA, 395).

Çok sonra, bir an her şey mutlak bir sessizlik içinde ***eriyecekmiş gibi*** *olunca birden gözümün önünde bir hayal belirdi* (O. Pamuk, YH, 41) vb.

Kadar Edatıyla:

Aşağısı başı ***döndürecek kadar*** *derin bir uçurumdu* (Ö. Seyfettin, BL, 155).

İstanbul'un ***sıfat bulunamayacak kadar*** *özel olan güzelliğinin içime o günkü kadar sızdığını bilmiyorum* (H. E. Adıvar, AHS, 37).

Adile Hanım buna ses ***çıkaracak kadar*** *zalim değildi* (A. H. Tanpınar, H, 76).

Tercüme ve adapte piyesler göze ***çarpacak kadar*** *bol* (S. Eyüboğlu, D, 195).

Her gün tuttuğu balık, yarının ekmeğine ***yetişecek kadardır*** (S. F. Abasıyanık, LA, 87).

Nesrin, bu gün Halit'in ***sinirine dokunacak kadar*** *frapan giyinmişti* (S. Kocagöz, OD, 41).

Odama gelmişti, saçları omuzlarına ***düşecek kadar*** *uzundu* (O. Akbal, GS, 107).

Esma işine göre hamurun büyüklüğünü ***tayin edebilecek kadar*** *ustalaşmıştı* (S. Çokum, AB, 51) vb.

Öteki Edatlarla:

Bu acayip şeyleri Nuran'a ***anlatamayacağı için*** *mahzun oluyordu* (A. H. Tanpınar, H, 46).

34-35 yaşında olmak ve hiçbir şey yapamamaktan sarf-ı nazar, ilerde ***yapabileceğine dair*** *en ufak bir ümit bile taşıyamamak* (A. H. Tanpınar, AHTM, 16).

Fatma'nın hırçınlığı ***geleceğe ait*** *ümitlerinden bir zaman için olsa bile vazgeçmeleri lâzım geldiğini öğretmişti* (A. H. Tanpınar, H, 196).

Nurettin'e yarın ***yazacağıma göre*** *şimdi seninle konuşalım* (A. H. Tanpınar, AHTM, 21).

Sipariş edilen eserleri yarın ***göndereceklerine göre****, kütüphanede şimdiden yer ayırmalıdır* vb.

726. *-AcAk*'lı sıfat-fiil *ol-* yardımcı fiili ile oluşturduğu birleşik fiilde, birleşik fiilin ad ögesi durumundadır. *-AcAk ol-* birleşiği de bir karmaşık fiil oluşturduğu için (622.§) anlamca genellikle gelecekte gerçekleşmesi tasarlanan bir niyeti ifade eder.

– *Haşmet de* ***yürüyecek oldu****; karşısına gene o ev soran herif çıktı* (M. Ş. Esendal, EOY, 195).

Oğlan bunları der demez ***savuşacak oldu*** (K. Tahir, DA, 475).

Eğer bunu ***yapmayacak oldursam*** *iş işten geçecektir* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 175).

Anlatacak olsam*, Bilecik'e varamayız beyim. Uzundur* (S. Çokum, AB, 11).

İşte zihnim bu düşünce ile yüklü dönemeçten ***görünecek*** *olan kasabayı bekliyorum...* (R. H. Karay, GH, 125) vb.

Ekin *san-* fiili ile oluşturduğu *-AcAk san-* birleşik fiilinde de durum aynıdır:

Ve hânendelerin sesleri ve imaleleri ***dökülecek sanırdık!*** (A. Ş. Hisar, BM, 129).

Gür seslerini dinledikçe bazı hânendeleri karşımda dönüyor gibi ***bulacağımı sanırken*** *bazılarının bir ellerini açıp (...) yaptıklarını gördükçe onları devler gibi değil de çocuklar gibi bulduğum olurdu* (A. Ş. Hisar, BM, 130).

Zira bütün mehabetini, kahramanlığını o ***kopmayacak sandığı*** *zincire borçlu idi* (R. H. Karay, GH, 32) vb.

727. *-AcAk*'lı sıfat-fiil, *-DIr /-DUr, değil* gibi olumlu ve olumsuz bildirme ekleriyle, *i-* ek-fiilinin zarf-fiili olan *-ken* (<*i-ken*) şekli önünde birer yüklem adı durumundadır:

Asırların hazırladığı bu kadeh, olduğu gibi kalacak, içine dökülen her şeye kendi hususî lezzetini ***verecektir*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 54).

Ali Rıza Bey de, gelecek şöhretini eğer bu repertuar tamamıyla diske vetele, alınmışsa, Faruk Kaleli'ye ***borçlu kalacaktır*** (A. H. Tanpınar, BŞ, 60).

Bazı budalalar gibi süflî işlerle ***uğraşacak değilim*** (S. Kocagöz, OD, 45).

"Terakki yolumuzun üstüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz. Yenilik vadisinde ***duracak değiliz***" (A. Nesin, M, 22).

Edebâli ***kalkacakken****, iki dizi üstüne gelip kendisini toplamıştı* (K. Tahir, DA, 186).

Tam dışarı ***çıkacakken*** *İsmail Efendi seslendi* (S. Çokum, AB, 89) vb.

728. *-AcAk* sıfat-fiil ekinin daha çok geçişli, seyrek olarak da geçişsiz fiillere gelerek oluşturduğu yalın durumdaki sıfat-fiiller de yukarıda işaret edildiği gibi, kalıplaşma yoluyla, hareket ve zaman gösterme özelliğini yitirerek kalıcı adlara (255.§) dönüşmüşlerdir. Bunlar âlet, eşya ve yiyecek adları ile soyut nitelikte birkaç addan ibarettir:

açacak "kapak açmaya yarayan küçük âlet", *ekecek* "ayakkabı giyerken kullanılan küçük âlet", *çizecek* "ağaç çizmeye yarayan ucu sivri el aracı", *giyecek* "elbise, giysi", *içecek* "içilecek şeyler", *kesecek* "kesme işine yarayan âlet", *oturacak* "oturma işinde kullanılan iskemle", *salıncak* (<*salın-acak*) "sallanmak için kullanılan eşya", *silecek* "silme aleti", *tutacak* "tencere tutmaya yarayan özel bez", *yakacak* "ısınmak için yakılan çeşitli maddelerin genel adı", *yiyecek* "yenilecek şey", *alacak* "alınması gereken para vb.", *verecek* "başkasına ödenmesi gereken para vb.", *gelecek* "istikbal, gelecek zaman", *olacak* "olması gereken durum, mukadderat" vb.

2. *-AsI* Ekiyle:

729. Yapısı bakımından yine bir birleşik ek durumunda olan *-AsI* (<*-gA+sIg*)[440] eki, Eski Türkiye Türkçesine özgü bir sıfat-fiil ekidir. O dönemde hayli işlektir. Günümüz yazı dilinde ise, kısmen kalıplaşmış bazı şekiller halinde o dönemden uzanagelen veya bazı yazarlar kanalıyla Anadolu ağızlarından ve konuşma dilinden yazı diline aktarılmış şekiller olarak yer almıştır. İşlek bir ek sayılmaz. Kullanımı oldukça sınırlı olan bu ekin anlam kaymasına uğradığı

[440] Ekin yapısı üzerindeki değişik görüşler ve konunun tartışması için bk. Korkmaz, "Türkçede -ası/-esi Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 145-150. Eraslan, age, s.35-37, §

yerler de vardır. Dilde geçici sıfat ve ad olarak görülür ve bazı yapım ekleriyle genişletilmiş biçimlerine rastlanır.

Sıfat Olarak:

730. Türkiye Türkçesinde *-AsI*'lı sıfat-fiil, şekilce gelecek zamana yönelmekle birlikte, asıl, bir hareketi bir fiile kargış ve dilek olarak yükleyen geçici sıfatlar oluşturur. Daha doğrusu adlar önünde sıfat olarak kullanılır. Üstelik kullanımı bazı yazarlara özgü bir seyrekliktedir:

– *Hele yalanlara hele... Hele namert Alişar... Hele karnı* ***çatlayası****, cehenneme direk* ***olası*** *rezil!* (K. Tahir, DA, 325).

Karı kız ayak altında kalır, kellen de caba gider, ***kopası*** *kellen* (K. Tahir, DA, 371).

Sofra bezini kaldırınca kara bir şey gördüm. "Burdaymış ***kaybolası örme****!" dedim* (F. Baykurt, YÖ, 35).

Aylardır düşlediğim şu mutluluğu bütün boyutlarıyla yaşayamayacak mıyım?... Verdiğin ne ki?... Ama; öyle değil işte. ***Yıkılası*** *değerler nasıl kuşatmış bizi?...* (V. Türkali, BGTB, 90).

Kör olası *adam başımıza dert oldu* vb.

Herhangi bir ad çekimi eki almamış olan *-AsI*'lı sıfat tamlamaları cümlede özne görevindedir.

Yapma bir söz olan *olası* şekli dilimizde "muhtemel" anlamında bir sıfat olarak kullanılmaktadır:

Koalisyonun devam edeceğini ve ***olası*** *bir seçimde RP, DYP dayanışmasının en yakın olasılık olduğunu ileri süren yazar "iki lider de çok uyum içinde gideceklerdir" dedi* (Milliyet, 26 nisan 77, 7).

-AsI'lı sıfat-fiil aşağıdaki ad tamlamasında tamlananı vasıflandıran bir sıfat olarak kullanılmıştır:

O kadar bıktığın, kaçıp kurtulmak istediğin koca Kurt, o anda sana dünyanın en erişilmez, ***en yaşanılası*** *yeri gibi geliyor, ışıklarıyla kıpır kıpır uzanıp tepeler arasında* (E. Öz, Y, 51).

-AsI ekli geçici sıfatı tek tük *+cA* yapım ekiyle genişletilmiş olarak da kullanılmıştır:

Tüccar başıdır, sakal falına dalmış, bir zaman düşünüp ***çıkasıca*** *gözlerini belirtmiş..* (K. Tahir, DA, 238).

Ad Olarak:

731. *-AsI*'lı sıfat-fiil, yalın durumuyla geçici hareket adı olarak pek kullanılmaz. Yalnız, kargış niteliğinde olan yalın durumdaki kelimeler, fiildeki geleceğe ve niteliğe yönelmiş olan hareketi bir şahsa veya bir nesneye yüklediklerinden, birer geçici ad sayılırlar:

***Gelmez olası** (adam, kimse) bu saatlere kadar nerede kaldı dersiniz?*

***Boyu devrilesi** buradaki işlere burnunu sokmasın!*

*Çavuşları olacak **asılası**, "Yarın torbaya mı girdi?" demez mi?* (K. Tahir, DA, 474) vb.

732. *-AsI* ekiyle kurulan geçici hareket adları, varlıkların daha çok çokluk, iyelik ve yönelme durumu ekleri olarak belli ederler:

*Bunları görmeleri ile **durasuları** kalmadı* (K. Tahir, DA, 319).

*Gücünü kestirdim rezilin... Kestirmemle deprem aldı gövdemi.. **Durasım** kalmadı* (K. Tahir, DA, 229).

*– Hiç **inanasım** yok. Ah ben yandım komşular. Hem nasıl yandım* (S. Çokum, AB, 308).

*Hemen oracıkta kucağına **yatasım**, başımı eteğine **gömesim** geldi* (A. Ağaoğlu, FİG, 171).

*Oralara **gidesim** gelirdi* (S. Çokum, AB, 43).

*Bu yıl memlekete **gidesin** var mı?* vb.

Belirtisiz ad tamlamasının tamlanan ögesini oluşturan veya üçüncü şahıs iyelik eki bulunmasını gerektiren bazı yerlerde, *-AsI* geçici adının bu eki almadan da ad işlevini yerine getirdiği görülüyor:

*Parıltısı dünyayı boğdu. Öyle ki, gözler kamaşıp bakmaya **güç yetesi** kalmadı* (K. Tahir, DA, 214).

*"Bre domuz Hophop! Başkasına dünür gidip kızı kendine istemek nasıl bir kahpelik! Duyulursa adam içine **çıkılası** kalır mı ve de Osman Bey kardeşimizin yüzüne **bakılası** kalır mı ?* (K. Tahir, DA, 257).

Bunun sebebi, *-AsI*'daki eke dahil *-sI* ögesi ile *+sI* iyelik ekinin üst üste gelmesinin oluşturacağı ses uyumsuzluğunu (kakofoni) giderme eğilimi olmalıdır.

732.1. Bugün, *-AsI*'lı geçici adın, Eski Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ad çekimi ekleri ve edatlar ile kullanılışı göze çarpmaz. Metinlerde yalnız yönelme durumu ekini almış örneklere rastlanır.

Seyrek olarak konuşma dilinde görülen *giresiye kadar, gelesiye dek, gelesiyecek* gibi yönde sınırlama gösteren şekiller de bölge ağızlarından geçmedir.

Yönelme durumu ekiyle genişletilmiş olan *-AsI* geçici adı, cümlede genellikle "-ıncaya kadar" anlamı veren geleceğe yönelmiş bir yer tamlayıcısı, bir zarf görevindedir:

*"Daha sert... **Kıyasıya** çalın şunları... **Kıyasıya** dedim kansızlar" naralanarak delikanlılara avluyu dar getirip ikisini de gerçekten bunaltmaktaydı* (K. Tahir, DA, 202).

– *Vay başıma... **Gelesiye** olmadı mı demek?* (K. Tahir, DA, 465).

*Demek bütün cephede **kıyasıya** bir dövüş var* (S. Çokum, AB, 312).

***Ölesiye** çalışmaktan halâ bıkmadın mı?*

*Ceplerini **yırtılasıya** doldurmak da ne oluyor sanki!*

*Mustafa Kemal (...) Ya bağımsızlık ya ölüm diyordu emperyalistlere karşı. Öyleyken Batı kültürüne milletinin kılığını, yasalarını, haftasının günlerini, soy adlarını **değiştiresiye** bağlıydı* (S. Eyüboğlu, D, 169).

Kanun diyor ki: "Köy içine gübre dökülmeyecek!" Dök de göreyim.

*"**Olmayasıya**!" dedi Bayram. "Karataş'ın adamı kışın kağnı koşacak da tarlaya gübre dökmeye gidecek he mi?* (F. Baykurt, YÖ) vb.

733. *-AsI* geçici adı, *-DIr /-DUr* bildirme ekinin olumsuz biçimi olan *değil* önünde bir yüklem işlevi görevindedir. Ancak bu türlü kullanılış pek nadirdir:

*Oğlu Osman Bey aldı beyliği. "Gözü esir mesir **göresi değildir**" dedim* (K. Tahir, DA, 170).

734. Öteki sıfat-fiillerde olduğu gibi, *ol-* yardımcı fiili ve *gel-* fiili ile birleşerek birer birleşik fiil oluşturan geçici *-AsI*'lı ad, bu birleşik fiillerin ad ögesi durumundadır:

– *Karılar gibi ağıda çökmek erlik değil Toros Ağa!.. Bunlar bizi daha* ***bilesi olmadı*** (K. Tahir, DA, 111).

Dış kapı küt küt vuruluyordu.

– *Aslıhan...*

– *Yok daha* ***gelesi olmadı*** (K. Tahir, DA, 241).

– *Daha* ***gelesi olmadı*** *ki, arslan beyim... Daha gelesi...* (K. Tahir, DA, 284).

Dünya her gün bir önceki günden daha ***yaşanılası*** *, insanlar her gün bir önceki günden daha* ***sevilesi*** *oldular* (A. Nesin, M, 43).

Katıla katıla ***gülesi geldi.*** (H. Balıkçısı, DG, 178).

Alacakaranlığın pisliği yüzünden, insanın karanlığa ***övgüler düzesi gelir.*** *"Gel ey karanlık gel ki ardından aydınlık da gelsin, gel!" diye* ***bağırası, yalvarası, yakarası gelir...*** (A. Nesin, M, 53).

İçinde ışıkların oynaştığı dupduru bir su... Daldıkça ***dalası geliyor insanın*** (S. Çokum, AB, 211).

Ona Ayşe Ana değil, Koca Ana veya Koca Nine ***diyesi geliyordu*** (S. Çokum, AB, 132) vb.

734.1. *ol-* yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman birinci şahıs çekiminden sonra gelen *olası* sıfat-fiili bu *oldum* biçimiyle kaynaşarak "öteden beri, her zaman,bildim bileli" anlamında *oldum olası, oldum olasıya* zarflarını oluşturmuştur:

Oldum olası *hep geyik avına giderlerdi* (Y. Kemal, İM, 62).

Bu çarşı şehrin hayatından bir parçaydı; ***oldum olasıya*** *ona bir tarafından sayar dökerdi* (A. H. Tanpınar, H, 52) vb.

735. *-AsI'*lı sıfat-fiiller, *+cA* ve *+llk /+lUk* gibi bazı addan ad yapma ekiyle geliştirilecek kalıcı adlara dönüştürülmüştür (105.§): *canı çıkasıca, geberesice, kör olasıca, patlayasıca, yere batasıca* gibi *+ca* ekiyle anlamı güçlendirilmiş kelimeler kalıplaşmış küfür ve kargış sözleridir.

Aynı ekin olumsuz fiil gövdelerine getirilmesi ile oluşturulan kalıp hâlinde koruyucu ve esirgeyici dilek adları da vardır: *boyu devrilmeyesice, canı çıkmayasıca, gözü kör olmayasıca, ocağı yanmayasıca* gibi.

+lIk /+lUk ekiyle genişletilerek kurulmuş adlar tek tüktür. Bunlar geleceğe yönelmiş soyutluk gösteren yeni türetmelerdir:

Bu işte bir ***süresilik*** *"devamlılık" olacağına pek akılları yatmadı.*

İlerideki beklenmedik olaylara karşı bir ***yıldırasılık*** *politikası düşünüyormuş.*

İkinci kriz, bir üçüncüsünün ***olasılığını*** *yakınlaştırdı* (A. İlhan, TS, 2, 1678).

O gün biyolojicinin yazılı yapma ***olasılığı*** *vardı* (Ç. Altan, TS, 2, 1678) vb.

III. ZARF-FİİLLER

(Alm. *Konverbum, Konverb, Gerundium*;
Fr. *converbe, gerondif*; İng. *gerund*)

736. Çekimsiz fiillerin üçüncü grubunu oluşturan zarf-fiiller, zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir.

Çekimsiz fiiller bölümünde (642.§) genel bir değerlendirme yaparken, bunların ortak özelliklerinden söz edilmişti. Burada zarf-fiiller konusuna daha bir açıklık getirebilmek için şu hususlar eklenebilir:

Zarf-fiiller, bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Daha kestirme bir anlatımla, zarf-fiiller, fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir.

Her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf-fiillerde de, fiillerdeki asıl anlam değişmez. Bu yönüyle ad soylu zarflardan ayrılırlar.

Zarf-fiillerin, ad-fiiller gibi ada dönüşme özellikleri yoktur. Yalnız ileride belirtileceği üzere *erte, öte, göre* vb. örneklerde görülen kalıplaşma yoluyla adlaşmış bazı türleri vardır.

Zarf-fiiller, sıfat-fiiller gibi ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilmezler. Ancak, bazı ad-fiil ve özellikle sıfat-fiiller;

iyelik ve ad çekimi ekleri ile genişletilerek zarf-fiil grubuna geçebilirler.

Zarf-fiiller, *bil-e bil-e, aç-arak, del-ip, oku-madan, yeşer-ince* örneklerinde görüldüğü gibi ya yalnız başlarına kullanılırlar. Yahut da *aç-a bil-, bak-a kal-, düş-e yaz-, gid-i ver-* örneklerinde görüldüğü gibi, bir esas fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiillerde yer alırlar.

737. Türkiye Türkçesinde kullanılan zarf-fiiller, yapıları bakımından üç gruba ayrılabilir. Bunlar: 1. Gerçek zarf-fiiller, 2. Sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller, 3. Yapıca bunların dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekillerdir.

1. Gerçek Zarf-Fiiller

738. Gerçek zarf-fiiller, her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli zarf-fiil eklerinin getirilmesi ile kurulan şekillerdir. Başlıca ekleri *-(y)A, -(y)I /-(y)U, -(y)ArAk, -(y)Ip /-(y)Up, -(y)IncA / -(y)UncA, -(y)AlI, -mAdAn* ve *-ken*'dir.

738.1. *-(y)A, -(y)I /-(y)U* Zarf-Fiil Eki:

Bunlardan *-(y)A* ekiyle kurulan zarf-fiil, Eski Anadolu Türkçesinde hem tek başına hem de tekrarlanarak kullanıldığı hâlde,[441] Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme süresinde tek başına kullanılış gittikçe zayıflamış, belirli bazı şekillerde kalmıştır. Buna karşılık *-(y)A...-(y)A* biçimde üst üste tekrarlanan şekiller yaygınlaşmış ve Türkiye Türkçesinin ünlü ile kurulan kurallı zarf-fiilini oluşturmuştur. Öte yandan Eski Anadolu Türkçesindeki *-(y)A*'ya paralel *-(y)I*'lı ve *-(y) U*'lu şekiller de, *-(y)A*'lı zarf-fiilin etkisi altında Türkiye Türkçesine kadar gelemeden eriyip kaybolmuştur.

Ünlüler ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra, araya bir koruyucu -y- ünsüzü alan (*-(y)A...-(y)A*) zarf-fiilinin yapısı hakkında bazı görüşler ileri sürülmüş ise de,[442] bu görüşler daha geçerlik

---

[441] Çağatay, "Eski Osmanlı Türkçesinde Fiil Müştakları", § 61; Zajaczkowski, *Kalili i Dımny* yay. § 26; Mundy "*Gerund in Old Ottoman*", p. 308; Ergin, *Dede Korkut II*, § 207; Korkmaz, *Marzubân-nâme Tercümesi* yay. § 178/1.

[442] Deny, *Türk Dili Grameri* (Çev.), § 1343:*-a/-e<-kay/-gey*; Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka,* (çev.), § 974, *-(y)a<-(y)ar<-gar< -garu/-gerü;* ayrıca bk. Yüce, *Gerundien im Türkischen*, § 11.

kazanamamıştır. *-(y)A...-(y)A* zarf-fiili, işlevi bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir hareketi gösterir ve "-mak suretiyle" anlamı kazanarak önüne geldiği fiilin yapılış tarzını bildirir. Tarz ifadesindeki bu zarf-fiilin kullanılışında iki tür göze çarpar:

738.1.1. Aynı zarf-fiilin art arda tekrarı ile: Bu kullanılış çok yaygındır. Tekrarlama ile anlam güçlendirilmiştir :

Gece yarısı ***araya araya*** *bir çalının içinde buldum* (Y. Kemal, İM, 52).

Tıpkı oğullarına kız aramaya giden romatizmalı ihtiyar anneler gibi ***badikleye badikleye*** *yürümeye çalışıyorduk* (Ö. Seyfettin, GM, 128).

O zaman ***bağıra bağıra*** *ağlayasım geliyor* (S. Kocagöz, OD, 49).

Yeller hiç tükenmiyor, saatler geçiyor, biz hâlâ solunda dağlar yükselen bir nevî düzlük içinde ***çalkana çalkana*** *gidiyoruz* (H. E. Adıvar, AG, 78).

Ağlıyordu içini ***çeke çeke****, omuzları* ***sarsıla sarsıla*** (O. Kemal, AS, 29).

Yağmurdan sonra açan gökte, iri bulutlar ***çözüle çözüle*** *dağılıyordu* (N. Cumalı, Z, 141).

Sıcak sandviçi ağzında ***döndüre döndüre, üfleye üfleye*** *yedi* (S. F. Abasıyanık, LA, 21).

Sular, denize kavuşmak için ***köpüre köpüre, çağlaya çağlaya*** *akarlar* (M. T. Tan, CH, 81).

Kapıcı ***söylene söylene*** *odadan içeri giriyordu* (S. F. Abasıyanık, BE, 45) vb.

Aşağıdaki örnekte de tekrarlamalı zarf-fiil "-makla" anlamını yüklenmiş bir tarz bildirmektedir:

Fındıklı Mehmed Ağa IV. Mehmed'in hal'inden sonra çıkan ve Siyavuş Paşa'nın katliyle neticelenen ocaklı azgınlığını anlatırken, bu vak'ada iyice zedelenen bu sarayın güzelliğini, sedef kakmalı ve işlemeli kapı ve dolap kapılarının işçiliğini ***öve öve*** *bitiremez* (A. H. Tanpınar, BŞ, 194).

Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine eklenen *-(y)A...-(y)A* zarf-fiili her ne kadar yazımda kendini korumakta ise de, söyleyişte

yanındaki *-y-* yarı ünsüzünün daraltıcı etkisi ile *A>I* değişmesine uğrayarak çok defa *-(y)I* biçiminde söylenir: *ara-y-ı ara-y-ı, okşa-y-ı okşa-y-ı, titre-y-i titre-y-i* gibi.

738.1.1.1. Genellikle olumlu fiil üzerine gelen tekrarlı *-(y)A* zarf-fiili, bazen olumsuz fiil kök ve gövdelerine de gelir. Bu türlü kullanılışta daha çok "-madığı için, -maksızın, -madan" anlamları kazanır:

Uzun süre yazı ***yazmaya yazmaya*** *artık basında adı unutulur olmuştu.*

Onların çevresine ***bilmeye bilmeye*** *yaklaşmıştı.*

Yıllardır ***çalışmaya çalışmaya*** *üzerine bir uyuşukluk çökmüştü.* ***İstemeye istemeye*** *kendi hayatını hatırladı* (Ö. Seyfettin, BL, 30).

Her zaman kapanıp kaldığı arka taraftaki odasından misafirliğimiz hatırı için ***istemeye istemeye*** *ayrılıyor* (N. Cumalı, YK, 37).

738.1.1.2. Aynı şeklin tekrarından oluşan zarf-fiiller, bazen " -maktan dolayı, -dığı için" anlamında bir sebep ifadesi taşırlar:

Davanın peşinde ***koşa koşa*** *"koşmaktan dolayı" şimdiden yıpranmıştı* (T. Apaydın, AD, 93).

İhtiyar adam ***eğile eğile*** *iki kat olmuştu; genç kızın gözleri artık onu görmüyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 93).

Hayatın çilesini ***çeke çeke*** *bu duruma düşmüştü.*

Bazı örneklerde de "-dığı hâlde" anlamı hâkimdir.

Okunacak şeyler o kadar çoktu ki okuya okuya bitiremedi gibi.

738.1.2. Yakın veya zıt anlamlı iki zarf-fiilin art arda tekrarı biçimindeki kullanılışlarda da "-mak suretiyle, -arak" anlamında bir tarz ifadesi vardır:

İlk önce gramofon sonra ehlikeyifler susturulur, herkes birer birer ***bağıra çağıra*** *evlerine gider* (O. Akbal, GS, 9).

Güle, bağrışa, çağrışa *kamyon boşaldı* (O. Akbal, GS, 56).

(...) ***anıra zırlaya*** *bir solukta önündeki hayvana yetişti* (N. Cumalı, Z, 140).

Döne dolaşa *bu tabur bizim tarafa gelir* (Ö. Seyfettin, BL, 154).

İnleye sıklaya *kımıldayarak kalkmaya uğraştık* (H. R. Gürpınar, Eİ, 195).

İtile kakıla, çiğnene sıkışa *yürüdüler* (H. R. Gürpınar, MT, 10).

Cürmü meşhutlardan ***kaça kurtula*** *bir gün yakayı ele verdi* (S. F. Abasıyanık, LA, 43).

Böyle ***bata çıka*** *inenler nihayet ormanın koyu derinliğine dalarak bir daha görünmez oldular* (H. R. Gürpınar, Eİ, 267).

Düşe kalka *Hacı Hüseyin'in evine geldi* (Ö. Seyfettin, B, 130).

Böyle ***düşe kalka****, bazen zorlu bazen de keyifli yolu geride bırakarak "Sotaboğan Şelâlesi"ne ulaşıyoruz* (Nilay Çınar, Sabah-Melodi, (4 Tem. 1997) vb.

Bunlara *döke saça, döndüre dolaştıra, heceleye kekeleye, hoplaya zıplaya, gide gele, ıkına sıkına, ite kalka, tıka basa, yana yakıla*[443] gibi daha başkalarını da ekleyebiliriz.

738.1.3. Üstteki paragraflarda verilen bazı örneklerin incelenmesinden anlaşılacağı ve aşağıdaki birkaç örnekte de görüleceği üzere, *-(y)A*'lı zarf-fiiller, yalnız cümlenin asıl fiilindeki hareketin tarzını bildirmekle kalmazlar. Cümle içindeki işlevi esas fiile bağlı bir ad-fiil, bir ad-fiil grubu, bir sıfat-fiil, bir sıfat-fiil grubu veya bir zarf-fiil önünde de tarz bildirme görevi ile yer alabilirler:

– *Bu sabah erkenden Emirgân korusuna gidelim. Ağaçların adeta* ***titreye titreye uyanışı*** *çok güzel oluyor* (A. H. Tanpınar, H. 192).

Ekili tarlaların arasında ***kıvrıla kıvrıla giden*** *toprak yolda paldır küldür koşuyordu* (T. Apaydın, AD, 43).

Bu kadar uzun, ***kıvrıla kıvrıla ışıklar saçarak*** *düz bir ovada* ***giden*** *suyu ilk olarak görüyorlardı* (Y. Kemal, İM, 69).

Hıçkırıklarla ***boğula boğula*** *söze* ***başlarken*** *kadınların karşısında bu kadar zaaf göstermekten sıkılarak kendimi toplamaya çalıştım* (H. R. Gürpınar, Eİ, 140).

Zevcem gözleri ***sulana sulana*** *yol çantamı* ***hazırlarken*** *çocuklar etrafımda dolaşıyor* (H. R. Gürpınar, Eİ, 4).

---

[443] Deny, age. § 1336; Yüce, age. § 1.1.2.4.

O zavallı yaşamak isteyen kalp beyhude işleyen bir makine gibi ***çırpına çırpına, işleye işleye yıpranıp yorulup*** *belki de kırılacaktı* (H. E. Adıvar, H, 94).

Adam elleri ***titreye titreye*** *elbiselerini* ***çıkarıp*** *bir tarafa koydu* (Y. Kemal, İM, 131) vb.

739. Eski Anadolu Türkçesinde tek olarak da kullanılan *-(y)A*'lı zarf-fiiller Türkiye Türkçesinde artık çoklukla canlılığını kaybederek yine tarz ifade eden kalıplaşmış sıfatlara, zarflara, edatlara yahut da daha ileri bir gelişme aşamasıyla adlara dönüşmüştür:

aşırı (*<aşır-ı*): ***denizaşırı*** *ülkelerde;* ***günaşırı*** *geliyor.*

ayrı (*<ayır-ı*): ***ayrı ayrı*** *bölümlerde,* ***ayrı ayrı*** *çalıştılar*;

çevre (*<çevir-e*): ***çevre*** *yollar,* ***çevresinde*** *değerli insanlar toplanmıştı.*

dolu (*<tol-u*): *Çanta* ***dolusu*** *kitap.*

dolayı (*<tola-y-ı*): *Bundan* ***dolayı*** *gönüllenmiş.*

eğri (*<eğir-i*): *Tablo duvara biraz* ***eğri*** *asılmış.*

göre (*<gör-e*): *Size* ***göre*** *bu çalışma başarılı mıdır? Göz* ***göre*** *bizi aldatmaya çalışıyor.*

götürü (*<götür-ü*): *İşi pazarlıkla* ***götürü*** *vermek istiyorlarmış.*

ile (*<il-e*): *araba* ***ile,***

öte (*<öt-e*): *bundan* ***öte****; yolun ötesinde. uzun uzadıya* (*<uzat-ı-ya*): *Konuyu* ***uzun uzadıya*** *anlatmanıza gerek yoktur. ötürü* (*<öt-ür*): *Bundan* ***ötürü****. rast gele* (*<gel-e*): *Haydi işiniz* ***rast gele*** (daha ayrıntılı bilgi için bk. ...§).

Bu tekli kalıplaşmış zarf-fiiller arasında yalnız *kal-a* ve *geç-e* zarf-fiilleri saatlerde dakikaları göstermek üzere canlı kullanılışını sürdüregelmiştir: *Toplantıya katılacaklar beşe on* ***kala*** *toplantı salonunda hazır olmalılardır.*

Otobüs sabah sekize beş ***kala*** *hareket edecekmiş.*

Saat yediyi yirmi ***geçe*** *akşam yemeğine çıkarız.*

Yarın sabah yolculuk için beşe çeyrek ***kala*** *uyanmalısınız* vb.

739.1. Bugün kalıplaşmış bir zarf, bir edat ve bağlaç olan *diye* (*<diy-e*) de yalnız başına kullanılmakta ve birbirinden farklı birkaç işlev yüklenmektedir:

a. Bu zarf-fiil, "-mak suretiyle, -arak" anlamındaki olağan işlevini yürüttüğünde, ya konuşanın bir görüşüne bir düşüncesine atıf yapmakta yahut da başkasından aktarılan bir sözden sonra gelmektedir:

*"Yatsam acaba uyuyabilir miyim?"**diye** düşündü* (M. Ş. Esendal, EOY, 30).

*"– Neye utanacakmışım?" **diye** mırıldanıyordu* (T. Buğra, KA, 49).

*Mümtaz "bu hiç olmazsa sevinmesini biliyor" **diye** düşündü* (A. H. Tanpınar, H, 22).

*"Ne olur ne olmaz bu da bulunsun" **diye*** (düşüncesiyle) *bir de gaz sobası istemişti* (A. H. Tanpınar, H, 294).

*Bunu haklı bir dava için, halkların yararına **diye*** (düşüncesiyle) *yapsa bile, insan değildi benim gözümde* (S. Eyüboğlu, D, 151).

*"Yarın akşam kendisini ziyarete geleceğiz" **diye** haber göndermişler* (T. Buğra, KA).

*Hani babasının bir lâfı vardı: "Taşı sıksa suyunu çıkarır" **diye**. İşte bu kadın da öyleydi* (S. Çokum, AB, 132).

b. *diye* zarfı bazen de cümlede kendinden önceki bir hareketle kendinden sonraki bir hareket arasında aynı zamanda gerçekleşme ilişkisi kurar ve "...-acak" zarf-fiil ekinin yerini tutar:

*"Sizdeki düzene göre, çarşı esnafınız fermanlı memur sayılır" **diye** gülmüş; "sizde çarşı, kadı narhına bağlı değil mi?" diye sormuş* (K. Tahir, DA, 239).

*"Kusura bakmayın, sizi demin galiba rahatsız ettim" **diye** söze başlayacağı yerde sadece hal hatır soruyordu* (A. H. Tanpınar, H, 183).

*Hemen geleceğim **diye** çıktı, ama daha dönmedi* vb.

c. *Diye* bazen de cümlenin kendinden önceki parçasını esas fiile bir nesne ilişkisi ile bağlar:

*Genç adam, "burada ne işin var" **diye*** (ne işi olduğunu) *düşündü* (A. H. Tanpınar, H, 288).

Son derece uzaktan genç adama:

*– Tamam değil mi ? **diye** sordu* (A. H. Tanpınar, H, 59).

Üç aydan beri gelecek gelecek diye işitiyoruz (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 142).[444]

– *İzzet nerelerde, o ne yapar acaba?* ***diye*** *sordu* (S. Çokum, AB, 147).

Anzavur'a yataklık etmiş buralar, nasıl yakacağız ***diye*** *sormaz mı?* (S. Çokum, AB, 118) vb.

ç. *Diye*, istek ve emir kipinden sonra cümlenin bu parçasını esas fiile "sebep, maksat" ilişkisi ile bağlar:

Biz onu kendisine yardımcı olalım ***diye*** *buraya aldırdık.*

Çanakkalede bunlar girmesin ***diye*** *saatte on bin Türkün şehit düştüğü harpler yaptık* (H. E. Adıvar, AG, 16).[445]

Küçük bir elektrik ışığı bu satılık saadetin başucunda, sanki düşünülen ile yaşanılanın arasındaki fark iyice görülsün ***diye*** *yanıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 52).

Haydi Mümtaz beni eve götür, ben sarhoş oldum galiba ***diye*** *masayı terk etti* (A. H. Tanpınar, H, 135).

Ben sustum ve o paraları bize köfte yiyelim ***diye*** *vermiyorlar da demedim* (O. Pamuk, SE, 34).

Ve bu kimsesiz köşeye bunları okuyup düşünebileyim ***diye*** *beni sürgün ettiği için aslında Talât Paşa'ya şükrediyorum* (O. Pamuk, SE, 68).

Dalgalar gelir, kıyıya vurur, ben ayaklarımı ıslatmasınlar ***diye****, arada bir sıçrayarak koşar, yürürüm ve hayatımı düşünürüm* (O. Pamuk, SE, 39) vb.

d. *Diye* zarfı yer yer yine "sebep, gaye, hedef, maksat" ilişkisi kuran ve *için* edatının yerini tutan bir işleve de sahiptir:

Gidenin arkasından ağlıyor, gitme! ***diye*** *(gitmemesi için) eteklerine yapışıyoruz* (A. H. Tanpınar, H, 61).

Fatma'nın sevincini görsen... Babam geldi! ***diye*** (babası geldiği için) *kıyamet kopıyor* (A. H. Tanpınar, H, 65).

Günlerce kendisini saran tembellikten gerine gerine silkiniyor, onu çağırıyor, rahatça ***girsin diye*** (girmesi için) *kale içindeki tek odalı evinin anahtarını her zamanki taşın dibine koyuyor ve gelince*

[444] Yüce, age, § 1.142.
[445] Yüce, age, § 1.143.

beni uyandırır ***diye*** *gerisini düşünmeden uyuyor* (A. H. Tanpınar, H, 162).

Bunu haklı bir dava için, halkların yararına ***diye*** *yapsa bile, insan değildir benim gözümde* (S. Eyüboğlu, D, 151).

Biz yine neyse ne, aman ortadan kalkacak, aman pahalılanacak ***diye****, üç dört küfe birden, birkaç otomobil birden alanlar, dört beş apartman birden yaptıranlar var* (A. Nesin, M, 142).

Eskiden o kızlarla canciğer kuzu sarmasıydın (...) İçtiğiniz su ayrı gitmezdi, şimdi biraz kitap okudum ***diye*** *onları küçümsüyorsun* (O. Pamuk, SE, 63).

e. Adlardan sonra gelen *diye* zarfı, bu adı esas fiile "olarak" zarfının yerini tutan bir işlevle bağlamıştır:

Mutlu bir aile babası ***diye*** *bildiğimiz Asım Bey, meğer bir gösteriş budalası imiş.*

Sevdiği bir şairin, "canilerin dostu" ***diye*** *anlattığı trajik akşam yavaş yavaş karanlık ve sisli bir geceye yerini bırakıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 282).

İlyas da bu arada cebinden bir küçük defter, yasemin ağızlık, uğur ***diye*** *taşıdığı firuze taşını çıkarıp masanın üzerine koydu* (S. Çokum, AB, 144).

Adile hanım bu eşyaları eşinin hatırası ***diye*** *saklıyor ve bir türlü elden çıkaramıyordu* vb.

f. *diye* zarfı bazı kullanılışlarda da "... yerine" anlamı veren ve bir yanılma bildiren edat işlevindedir:

Dikiş iğnesi ***diye*** *toplu iğne getirmiş.*

El yordamı ile yüzük ***diye*** *küpeyi almış.*

Kitapçı, kardeşim ***diye*** *benimle konuştu* vb.

g. Bir özel addan bir unvandan sonra gelen *diye*, "adında, adıyla, unvanıyla" gibi anlamlar verir:

Kanunî Sultan Süleyman, tarihlerde Muhteşem Süleyman ***diye*** *de bilinir.*

Bu köyde Hacı Nail ***diye*** *biri var mıdır?*

Yakup Kadri Karaosmanoğlu o yıllarda Zoraki Diplomat ***diye*** *bir roman daha yazmıştı.*

Hatırlar mısınız, Taşkent'e giderken Moskova'da Kosmos ***diye*** *dört dörtlük muhteşem bir otelde kalmıştık.*

– *Yanlışın var, ben Emine* ***diye*** *bir kız tanımıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 71).

Ve tabiî hatırladım, kapandığını söyledikleri o bahçe kapısının üstüne Dr. Selâhattin ***diye*** *pirinç levha asmıştın* (O. Pamuk, SE, 66) vb.

ğ. *ne* zamiri ile birleşen *diye*, "neden, niçin" soru zamirinin yerini tutar:

Ne diye *buralarda yalnız başına oturuyorsun da bizimle birlikte olmak istemiyorsun?*

Yazılarınızda ***ne diye*** *böyle hayal ürünü olan, gerçekçiliği zayıf ögelere yer veriyorsunuz?*

Ne diye *hiç kimseye sormadan kendi başına hareket ediyorsun?*

Söyle bakalım ***ne diye*** *bize hiç uğramıyorsun?*

Ne diye *gelmiş; sebebini öğrenebildiniz mi?* vb.

739.2. Kalıplaşmış zarflar içinde *tek tük bile bile, gitgide, güle güle* gibi ikili tekrarlar da vardır:

İnsan ***bile bile*** *lâdes der mi?*

Karşımıza dikilen güçlükler ***gitgide*** *önemini yitirmeye başladı.*

Çocuklar yarın yola çıkacaklar; ***güle güle*** *gitsinler* vb.

740. Yukarıda 98. paragrafta belirtildiği gibi *-(y)A*'lı zarf-fiilin ikinci kullanılış yeri, bir esas fiili ile bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiillerdir. Bu kullanılışta *-(y)A*'lı tür yanında; belirli bir kalıba özgü olmak üzere yalnız başına kullanılıştan düşmüş olan *-(y)I / -(y)U*'lu zarf-fiil de yer almıştır. Tasvir fiili içindeki *-(y)A*'lı ve *-(y)I / -(y)U*'lu zarf-fiiller, esas fiil ile tasvir görevindeki yardımcı fiili tarz ifadesiyle birbirine bağlayan bir işlev yüklenmiştir. Buna göre söz konusu ekler, *al-a bil-* fiilinde tarz ifadesinde bir "iktidar, imkân", *gid-e dur-*'ta "süreklilik", *söylen-e gel-*'te "süregelme", *yığıl-a kal-*'ta "süreklilik", *düş-e yaz-*'ta "yaklaşma", *saç-ı-ver-'te* (çabukluk) gösteren birer tasvir fiili oluşturmuşlar, yani esas fiili tasvir eden yardımcı fiilin tarzını ortaya koymuşlardır:

Hiç ben seninle başa ***çıkabilir miyim*** (R. N. Güntekin, MT, 6).

Her insanın ölünceye kadar ***yapabileceği*** *bir şeyler vardır* (T. Buğra, KA, 107).

Dedem, kucağında ben ***bekleye durmuş*** *öyle ayakta* (E. Işınsu, ÇB, 45).

Bu asırlardan ve asırlardan beri böyle ***olagelmişti*** (T. Buğra, 201).

Kâmil Bey, yarı karanlık yer altı odasını birden doldurup soluklarını kesen umutsuz yalnızlığın ortasında ***kalakalmıştı*** (K. Tahir, EŞİ, 446).

Amaan, bir şeyin varlığındansa, korkusu daha beterdir, insan ***korkmayagörsün*** (E. Işınsu, ÇB, 381).

Sarı Ali kalayla alnının ve yüzünün terini silerek işkence odasının dumanı arasında ***görünekoydu*** (H. Balıkçısı, DG, 106).

Yorgunluktan ***düşeyazdı*** *ve başını duvara dayadı* (ayrıntı için 624-636. §'lardaki Tasvir Fiillerine bk.) vb.

741. *-(y)ArAk* Zarf-Fiil Eki:

-(y)ArAk, Oğuz lehçeleri grubuna özgü bir zarf-fiil ekidir. Eski Anadolu Türkçesinin XIII-XV. yüzyıl yazmalarında ancak birkaç örneğine rastlanabilen bu ek, asıl Osmanlı Türkçesi döneminde gelişmiştir. Türkiye Türkçesinde de bol kullanılır.

Ekin yapısı üzerinde şimdiye kadar üç farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi, eki *-A* istek eki ile *+rAk* karşılaştırma eki birleşmesine,[446] ikincisi *-(y)U* zarf-fiil eki ile *+rAk* karşılaştırma eki birleşmesine,[447] üçüncüsü de *-Ur,-Ar* geniş zaman eki ile *+ok* güçlendirme eki birleşmesine[448] bağlayan görüşlerdir.[449]
-(y)ArAk eki, dilimizde başlıca şu işlevler ile kullanılır:

---

[446] Meninski, *LOTAP*, 146; Manissadjian, *Lehrbuch der modernen Osmanischen Sprache*, s. 178; Jehlitschka, *Türkisher Konversations grammatik*, s. 208;

[447] Bang, *Studien* I, 552; *Monographien*, 35; Deny *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), § 1324; Rachmatullin, *Hilfsverben*, 311; Ramstedt, *Form* II, 115; Mundy; *-E/-U gerund*, 315; Räsänen, *Mat. Marph* . 186; Mansuroğlu, *Alt. Osm.* 175; Benznig, *Tschuw.*, 743; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 586, Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 367/8; Yüce, *Gerundien in Türkischen*, § 12.1.;

[448] Kononov, *Grammatika sovremennogo turetsnogo literaturnogo yazyka* (çev.), § 970; Gabain, "*Die zentralasıatischen Türksprachen*", 199; Korkmaz, *-arak/-erek* Ekinin Yapısı Üzerine" , *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, s. 128-132.

[449] Bu görüşlerin tartışması için Yüce, age, § 12.1,12.1.1'e bk.

741.1. Cümledeki asıl fiilin gösterdiği hareketle aynı zamanda yapılan başka bir hareketi bildirir. Bu zarf-fiil, bildirdiği hareketteki zaman kavramı ile teklik, çokluk kavramını bağlı bulunduğu esas fiilden alır ve esas fiilin yapılış tarzını gösteren bir işlev yüklenir. Ekin bu işlevi genelleşmiş durumdadır:

Ağlayarak *"ben ondan korkarım anneciğim" diye yalvarır* (M. Ş. Esendal, EOY, 114).

Ancak yemekte bir karara varıp, arkadaşına dikkatli dikkatli ***bakarak*** *konuştu* (S. Kocagöz, OD, 59).

Döne, ineğe ***çekerek*** *geldi* (Y. Kemal, İM, 58).

Bir kadın sesi döşemeyi ***delerek*** *geliyordu* (O. Akbal, GS, 52).

Sıdıka, benim yere attığım mendille gözlerini bağlamış; ***gülerek, zıplayarak*** *ortaya çıkmıştı* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 12).

Adam şüpheli şüpheli, yüreği ikircikli ***gülümseyerek*** *bakıyordu* (Y. Kemal, İM, 130).

Zindana atılan mahkûmlar gibi ***titreşerek, haykırışarak*** *geri geri kaçmaya uğraşıyorduk* (H. R. Gürpınar, Eİ, 196).

Ağaçların bile sıhhatine ***imrenerek*** *yürürdüm* (P. Safa, DHK, 9).

Akşam trenine onu almaya gideceğim, yan yana ***konuşarak*** *geleceğiz* (H. E. Adıvar, KA, 45).

Kahvenin tozlu betonunda yemenilerini ***sürükleyerek*** *hamalların masasına geldi* (O. Kemal, AS, 73).

Genç kızlar kendilerini ***tutamayarak*** *gülüşmeye başladılar* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 155) vb.

741.2. Konuşma dilinden ve ağızlardan yazı diline geçmiş bir şekil olarak bazen *-(y)ArAk* ekinin bir *+DAn* çıkma durumu ekiyle genişletildiği görülüyor. *+DAn* eki zarf-fiil ekindeki kılış tarzını biraz daha güçlendirme işlevi yüklenmiştir:

Ve uyur / yaratıcı bir uykuyu / insanın girdaplı derinliklerinde / tüycene hafif / balca tatlı evler ***arayaraktan*** (O. Türkay, TD, s. 576 (Aralık 1999), s. 1024).

(...) fedakârlıkta ***bulunaraktan*** *kıraate başlıyorlar* (J. Deny, age, § 1323).

Kemal Tahir'de bol kullanılan bu şekil bir üslûp özelliği doğurmuştur:

Aslında beriye didiklesinler az biraz, ***ağlayaraktan*** *yumuşatsınlar* (K.Tahir, YS, 42).

Kafama boynuzlu külâhı geçirip kanat ***çırparaktan****, muğlayıp* ***böğürerekten*** *iki dolandım ki, Koca Emmi "maşallah" dedi* (K. Tahir, DA, 485).

"Bize dîdar gerek dünya gerekmez. Bize mânâ gerek dava gerekmez" ***diyerekten*** *gezele!* (K. Tahir, DA, 239).

"Araya ateş tozunu, delikli demir rezilliğini ***sokaraktan****, ademoğluyla senin alıp veremediğin nedir?" diye çekiştirdi* (K. Tahir, DA, 239).

Çamurda ***yüzerekten*** *yer değiştireceksin* (K. Tahir, DA, 29) vb.

741.3. Asıl fiilden biraz önce yapılan bir hareketi bildirir. Böylece iki hareket art arda ve birbirine bağlı olarak gerçekleşmiş olur:

Hiç yüz buruşturmadan bir tenekedeki rakıyı atıyorlar, yarım dilim ekmeği salataya ***banarak*** *yutuyorlardı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 74).

Ellerini toprağa ***bastırarak*** *usul usul kalktı* (Y. Kemal, İM, 47).

Altımızda bir mayıs gününü ***bırakarak*** *şubat ayını yukarda kamçı gibi bizi bekler bulduk* (S. F. Abasıyanık, LA, 49).

Mağazanın kepenkleri kalkınca kasanın başına geçer, öğle yemeğini kasanın bulunduğu küçük bölmede, yanındaki bir köfteciden ***getirerek*** *yer* (N. Cumalı, Z, 216).

Eskiden koskoca davulu yüklenir ***gümbürdeterek*** *peşinde mahallenin bağırıp çağıran çocukları, bütün evlere sıra ile uğrar, bahşişini alırdı* (O. Akbal, GS, 61).

Sarı boyalı yeni otelin dairevî, fakir burnundan ***inerek*** *soldaki bozuk kaldırımlı dik ve kısa yokuşa saptık* (Ö. Seyfettin, B, 15).

Ormanın içinden ***kıvrılarak*** *15-20 dakika daha yürüdükten sonra harika bir manzaraya sahip Bacak'a varıyoruz* (N. Çınar, Sabah-Melodi, 2, Temmuz 1997).

Epeyce dik ve tehlikeli bir yokuştan elleriyle çam dallarına, ayaklarıyla taş parçalarıyla ***tutunarak****, nihayet sahile indiler* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 51) vb.

Bu işlevdeki *-(y)ArAk* eki, yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere, genellikle cümledeki asıl fiille eş zamanlı olan, araya bir ve bağlacı sokulmuş bulunan ve esas fiilden biraz önce gerçekleşen bir harekete koşut durumdadır. Nitekim, *Birden bire koluna **girerek** şen bir tavır takındı* (N. Cumalı, YK, 10) cümlesi, *Birden bire **koluna girdi ve** şen bir tavır takındı* değerindedir.

742. Cümle içinde, aynı işlevde iki veya daha fazla zarf-fiilin kullanılma durumunda, anlatımdaki tekrarı ve üslûptaki tekdüzeliği gidermek üzere, *-ArAk* yanında aynı değerdeki *-(y)Ip / -(y)Up*'lu zarf-fiil de kullanılabilir:

*Babaları arabaya **atlayıp** çarşıya **inerek**, çocuklarının ihtiyacı olan şeyleri **alıp** getirdi.*

*Elinde yazılı bir kâğıt bulunan kadın, valiye **yaklaşarak** bir şeyler **okuyup** uzaklaştı.*

*Keşiş Benito yaklaşan atlıyı **görmezden gelerek** omuzlarındaki ağır torbayı Mavro'ya **verip** yürümüştü* (K. Tahir, DA, 61).

743. Yukarıda (741.1, 742.2. §'lar) belirtildiği üzere, *-(y)ArAk*'lı zarf-fiil şahıs kavramını cümledeki esas fiilden aldığı için, cümlenin öznesi her iki ögede de ortaktır:

*Adnan teyzesini **hatırlayarak** burada durdu* (M. C. Kuntay, Üİ, 32).

*Sağ elini **silkerek** yana doğru eğildi* (P. Safa, MNK, 16) gibi.

Pek nadir hâllerde her iki ögenin öznesi farklı olabilir. Bu durumda da ya her iki özneden biri gayri şahsî ifade taşır. Yahut da esas fiil edilgen yapıdadır.

*Hikâyeyi dilinden bal **damlayarak** anlattı.*

*Nihal belinden çarşafı **sarkarak** odasından çıktı* (H. Z. Uşaklıgil, AM).[450]

*Otuzunda karısını öldürmüş. İntihar **addolunarak** yine kurtulmuş* (R. H. Karay, AP, 48).[451]

*(...) iki karış arayla **gerilmiş** bakar tellere erguvan dalları **örülerek** kurulmuştur* (N. Cumalı, Z, 143).

*Eve hırsız girdi **sanılarak** bahçede tertibat alınmıştı* vb.

---

[450] Deny, age, § 1322.

[451] Yüce, age, § 1.221/b.

744. *-(y)ArAk* ekli zarf-fiil, cümlenin esas fiiline, aynı zamanda veya biraz önce gerçekleşme ilişkisi ile değil, doğrudan doğruya "-mak suretiyle" anlamında bir tarz bildirme ilişkisi ile de bağlanabilir:

Serin bir rüzgâr yağmurun fısıltısını ***çoğaltarak*** *esiyor, üstümüzde siyah bir çadır gibi açılan çam dalları titriyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 121).

İhtiyar kadın merdivenden, her basamakta durup ***dinlenerek*** *inmeye başladı* (O. Akbal, GS, 20).

Camdaki buğuyu parmağıyla ***silerek*** *açtığı delikten sokağı seyretti* (O. Akbal, GS, 19).

Adları, adresleri değişir, hayat şartları onları biraz daha kendilerinden fedakârlık ***isteyerek*** *karşılarına çıkar* (N. Cumalı, YK, 67).

Yalnız şiirle, şiir için şiirle ***yetinerek****, şiirle* ***tutunarak****, şiiri her şeyden önce* ***koyarak*** *yaşamış şairlerimiz çok azdır* (S. Eyüboğlu, D, 317) vb.

Yalnızca tarz bildirme işlevindeki bu zarf-fiil, genellikle tekrarlı *-(y)A... -(y)A* zarf-fiilinin yerini tutar ve onunla kolayca yer değiştirebilir:

Ettiği eşkiyalığı bir kahramanlık gibi ***anlatarak*** *(ya da* ***anlata anlata****) herkesi ağzına bakıtıyor* (H. R. Gürpınar, Eİ, 23).

Bir gece yarısı, yıldızlara ***bakarak*** **(baka baka),** *bülbül sesleri* ***dinleyerek*** **(dinleye dinleye)** *kendinden geçiş sanki pek mühim bir hâdise mi?* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 6).

Devam etmesi lâzım gelen, işte bu türküdür. Çocuklarımızın bu türküyü ***söyleyerek*** **(söyleye söyleye)**, *bu oyunu* ***oynayarak (oynaya oynaya)*** *büyümesi* (A. H. Tanpınar, H, 18) vb.

745. *-(y)ArAk*'lı zarf-fiil, bazen asıl fiile "-dığı için, -dan dolayı" anlamında bir sebep ilişkisi ile de bağlanabilir:

Ama ben istikbali ***düşünerek*** *üzülüyor, perişan oluyordum* (Ö. Seyfettin, BL, 11).

Annesi, Türk ve İslâm olmayı ***istemeyerek*** *babasından boşandı* (Ö. Seyfettin, B, 72).

Adeta ***korkarak*** *eve dönmeye karar verdim* (H. E. Adıvar, KA, 63).

İşte, bir buçuk iki yıl evveline ait bu tecrübeme ***güvenerektir*** *ki, Vasıf Çınar'ın pek ehemmiyetli bulunduğu ikinci hadiseyi gülümseyerek karşılamıştım* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 9).

Bakanların kimisi gülüyor, kimisi ***şaşarak*** *dudak büküyordu* (T. Apaydın, AD, 8) vb.

746. *-mA-* olumsuzluk ekinden sonra gelen *-(y)ArAk* eki, esas fiile, "-madan, -maksızın" zarf-fiilerinin yerini tutan bir olumsuzluk ilişkisi ile bağlanır:

Kumandanın kızının orada olmasına ***aldırmayarak*** *kızgın, dargın, kocasına söylenmeye başladı* (M. Ş. Esendal, EOY, 116).

Hakikate ***dokunmayarak*** *daima hayal içinde yaşayan o tembel, korkak ve hasta mütefekkirlerin müşterek şiiri "insaniyet" hülyası onun mezhebi idi* (Ö. Seyfettin, BL, 47).

Bilmeyerek*, bir arzu ve nefret* ***hissetmeyerek*** *gelinen bu hayattan, bilerek, onu severek ve birçok sevgililer bırakarak çıkılması pek dehşetli oluyor* (H. R. Gürpınar, Eİ, 141).

Arasıra, ben de bu konuşmalara ***istemeyerek*** *kulak misafiri olurdum* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 60).

Yani çalışıyordu, ancak, namuslu adamların kabalığını taklit etmeyi ***unutmayarak*** (M. C. Kuntay, Üİ, 359).

Farkına ***varmayarak*** *öyle bir çıkmaza girmiştim ki, önü karanlık, arkası karanlık, arkası karanlıktı* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 73) vb.

747. *-(y)ArAk* eki belirli birkaç fiilde, anlam kaymasına uğrayarak kalıplaşmış edat veya zarflar da oluşturmuştur: *bakarak* (göre, nazaran), *giderek* (yavaş yavaş, gittikçe, nihayet), *olarak* (...vasfı ile, biçiminde) vb. açıklayıcı işlevi ile:

Beytepe'ye ***bakarak*** *burası daha yakın geldi bana.*

Sakarköyün toprakları çok verimli... Öteki köylere ***bakarak*** *geniş de* (Y. Kemal, İM, 199).

Giderek *bir kazandan yemek bekâr kalfalara kaldı* (K. Tahir, DA, 54).

Önceleri nazlanıp istemeze vurup kaçınan kız, ***giderek*** *oğlanın tadını alıp, kızıp, azıp (...) koşuldu* (K. Tahir, DA, 464).

Demin üşenerek konuşan ve sanatkâr öksürükleriyle yaşına yirmi yıl ekleyen Maliye Nazırı yerinden bir delikanlı ***olarak*** *fırladı* (M. C. Kuntay, Üİ, 71).

Dil, ruhun (Geist'in) kendisini fonetik ***olarak*** *ifade etmesi bakımından temel nitelikte bir ehemmiyeti haizdir* (D. Hocaoğlu, Yeni Ufuk, s. 5; 17.7.1997).

Sana bu kitabı hediye ***olarak*** *veriyorum.*

Tecrübeli bir öğretici ***olarak*** *bazı tavsiyelerde bulunmuştu* vb.

748. *-(y)Ip /-(y)Up* Zarf-Fiil Eki:

Şekilce dudak benzeşmesine uyarak yuvarlak ünlüler de almış bulunan *-(y)Ip /-(y)Up*'lu zarf-fiil, başlıca aşağıda gösterilen işlevleri yüklenmiştir:

748.1. *-(y)Ip /-(y)Up*'lu zarf-fiil, bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılar. Bu kullanılış ile, şekilce, esas fiildeki kipin yerini dolduran bir "ikame" özelliği[452] arka arkaya aynı şekil yapısındaki kiplerin tekrarını önlemek üzere, bir önceki fiilin çekim eki atılmış ve yerine *-(y)Ip/ -(y)Up* zarf-fiil eki getirilmiştir:

Yol ***açıp*** *yargıçla savcıyı selâmladılar* (N. Cumalı, Z, 177).

Karı koca çapaları ellerine ***alıp*** *Emmenlere doğru yürüdüler* (F. Baykurt, YÖ, 15).

Kadınlar bu su kabını dudaklarına götürüyorlar, avuçlarına ***döküp*** *oradan içiyorlardı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 171).

Işte kaç gündür ***düşünüp*** *taşınıyorum ve bir türlü işin içinden çıkamıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 4).

Irmağın sığlaştığı dönemeçten ***geçip*** *tarlalara harman yeri gibi çiğnerlerdi* (T. Apaydın, AD, 32).

– Çudaroğlu domuzunun iki Moğol savaşçısıyla gece gizliden ***gelip*** *Alışorla halvet olduğu...* (K. Tahir, DA, 341).

Burada ikiniz de bizim için çalışacağınız yerde, babanıza mallarını ***sattırıp*** *kaçmak istediniz* (Ö. Seyfettin, B, 38).

---

[452] Yüce, *Gerundien in Türkischen*, § 1321.

İlerde pala ***sakunup*** *bölüğe girerler* (K. Tahir, DA, 96).

Uzanıp *şişeyi çektim* (N. Cumalı, YK, 12) vb.

Yukarıda yapılan açıklamalardan ve verilen örneklerden anlaşılacağı gibi, *-(y)Ip/-(y)Up*'lu zarf-fiil, daima kendinden sonraki fiile bağlıdır. Ondaki şahıs ve zaman kavramını kendi üzerine çeker:

Hele sepetten üzüm salkımlarını çıkarırken kendimi tutamıyorum, ***durup*** (=duruyor) *seyrediyorum* (T. Apaydın, AD, 125).

Adam gürültüye ***getirip*** (=getirdi ve) *bizi başından savdı* (S. Kocagöz, OD, 59).

Bir günlük kazancını harcayanlar orta masalardan üçünü ***bir araya getirip*** (=getirmişler) *sıralanmışlardır* (S. F. Abasıyanık, LA, 76).

O halde sizin sabahları, burada ***kalıp*** (=kalmanız ve) *onu oyalamanızdan başka çare yok* (H. E. Adıvar, KA, 61).

Allah sizi bu dağlardan ***kurtarıp*** (=kurtarsın ve) *sevdiklerinize kavuşturs*un (Y. Kemal, İM, 196).

Bazen ayaklarımız kayalara tesadüf ediyor, yerlere kapanırcasına ***sendeleyip*** (=sendeliyor) *ve kendimize geliyoruz* (H. R. Gürpınar, Eİ, 169) vb.[453]

748.2. *-(y)Ip /-(y)Up*'lu zarf-fiilin bağlı bulunduğu cümle parçasının öznesi ile asıl fiilin öznesi genellikle aynıdır:

Sigarayı bir zaman alamadı, sonra bir fırsatını ***bulup*** *ağzına sıkıştırdı* (T. Apaydın, AD, 40).

Elindeki nişanı, hançermiş de gelene atacakmış gibi birkaç kere ***hoplatıp*** *terazileyerek bekledi* (K. Tahir, DA, 15).

Onun için de hep ***küçümseyip*** *kaçarız kendimizden* (S. Eyüboğlu, D, 176).

Seyrek hâllerde, zarf-fiilin bağlı bulunduğu özne ile esas fiilin öznesi farklı olur. Bu durum daha çok edilgen çatılı fiillerde ve araya başka bir zarf-fiilin girmesi hâllerinde görülür:

İnsanlar ***yorulup*** *hava gerginleşince, başkan toplantıya ara verdi.*

Kapılar ***açılıp*** *insanlar içeriye girdikçe, yolda tıkanıklık kalmadı .*

---

[453] Deny, age, § 1303; Kononov, age, § 967'ye bk ve krş.

O ihtiyarladıkça, ***ihtiyarlayıp*** *hastalandıkça, bu çorak buz çölü daha ziyade genişliyor* (Ö. Seyfettin, BL, 21) vb.

748.3. *-(y)Ip / -(y)Up*'lu zarf-fiil, esas fiille aynı zamanda yapılan bir hareketi de karşılar. Bu durumda *-(y)ArAk* ekine eşdeğer bir işlev görür:

Yere yayık yırtık, kaba hasırın kenarlarına hepsi boyunlarını ***büküp****, diz çökmüşlerdi* (Ö. Seyfettin, GM, 142).

Yalnız bir ***aaah çekip****, oğlumu deniz yedi, diyordu* (Y. Kemal, PB, 39).

Kız başını ***eyip*** *çalışmaya başlayınca atağından dönmeyi kendine yediremedi* (N. Cumalı, Z, 222).

Kendini bildi bileli Köslük meydanında, Yayla Panayırı'nda ***güreşip*** *pelvanlıkta nam salmayı, yatak güreşlerinden yeğ tutmuştu* (K. Tahir, DA, 396).

Bazen bir türbe önünde, bazen bir cami kapısında ***durup****, içi korkuyla dolu etrafını saran bu sükûtu dinliyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 150).

Şah İsmail, bu zavallıları ateşte ***kızartıp*** *kebap ettirdi* (Ö. Seyfettin, BH, I, 81).

Yamalamış olduğu kaba saba çoraplarını torbaya korken sanki yüreğini ***yırtıp*** *sevgisini de kordu* (H. Balıkçısı, YD, 7) vb.

748.4. Esas fiildeki bir hareketin sürekli olarak veya art arda tekrarlanarak gerçekleşmesi, *-(y)Ip /-(y)Up*'lu zarf-fiilin arka arkaya tekrarlanması ile karşılanır. Bu tekrarlama iki şekilde olur:

a) Aynı fiilden yapılmış zarf-fiilin arka arkaya tekrarı ile:

Araba halkı Ali Bekir'in suratına ***bakıp bakıp*** *gülüşüyorlardı* (H. R. Gürpınar, MT, 11).

Onlara ***bakıp bakıp*** *biz de bahtiyar oluyoruz* (Y. Kemal, PB, 7).

Üç adam bana ***dönüp dönüp*** *bakarak aralarında konuşuyorlardı* (P. Safa, DHK, 111).

Tramvay halkı ***dönüp dönüp*** *onlara bakıyordu.*

Dilinin ucuna ***gelip gelip*** *gitmişti söyleyecekleri* (T. Apaydın, AD, 57).

*Böylelerini **yakalayıp yakalayıp** hükûmet konağının önünde sallandırmalı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 32) vb.

b) Eş veye zıt anlamlı iki zarf-fiilin art arda tekrarı ile:

*Bekçi **girip çıkıp** etrafı gözden geçiriyordu.*

*Kaloriferci **gelip gidip** binayı kontrol ediyordu.*

*Gençler akşamdan sonra **çalıp çağırıp** eğleniyorlardı.*

*Tilkinin **dönüp dolaşıp** geleceği yer kürkçü dükkânıydı.*

*Babası sağlığı yerindeyken işleri **çekip çevirip** yürütüyor, **durup dinlenmeden** çalışıyordu.*

***Oturup kalkarken** biraz dikkatli olun* vb.

Bu tekrarlı kullanımlarda yalnız birinin *-(y)Ip /-(y)Up'lu* zarf-fiil, ötekinin asıl fiil olduğu yerler de vardır. Bu durumdada zarf-fiil aynı zamanda esas fiildeki çekim biçimini de karşılamaktadır:

*Gece gündüz iş adamlarıya **düşüp kalkıyor**, nazırların yanına **girip çıkıyor*** (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 211: N. Yüce age, § 1223).

*Herkes kendi havasında **gülüp eğleniyor*** (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 148).

*Alt kat da üst kat da haftalardır **silinip süpürülmemişti*** (K. Tahir, YS, 300).

*Dün gece başlayan şiddetli fırtına etrafı **kasıp kavuruyordu**.*

*Eşkıyalık, zulüm, hakaret, hırsızlık, açlık, yağmacılık alevsiz bir yangın gibi bu bin senelik anayurdunu **yakıp tutuşturuyordu*** (Ö. Seyfettin, BL, 124) vb.

748.5. *-(y)Ip /-(y)Up'lu* zarf fiil ile bağlı bulunduğu esas fiil arasındaki hareket ve zaman yakınlığı, bazen bunlara, *-(y)A'lı* tasvir fiillerinde olduğu gibi, eylemce kaynaşmış bir tasvir fiili niteliği kazandırır. Böyle bir kaynaşma daha çok, zarf-fiilin *dur-, git-, kal-* gibi tasvir niteliğindeki yardımcı fiillerle birleşmesinde görülür. Bu takdirde, birleşikteki asıl anlam öteki tasvir fiillerinde olduğu gibi zarf-fiile kayar ve yardımcı fiil yerindeki esas fiil, zarf-fiili tasvir eden bir nitelik kazanır (628.2., 630.2. §'lar):

*Gökte parça parça buzdan bulutlar **akıp gidiyordu*** (S. F. Abasıyanık, LA, 45).

*O gün yüzlerce darbuka sesiyle türbeye doğru, kurulu aş çadırlarına doğru **akıp gideceklerdi*** (S. Çokum, AB, 37).

Evlerin bacalarından süzülen boz dumanlar havada ***asılıp kalmışlardı*** (Y. Kemal, İM, 79).

İki hizmetçi, küçük hanımın azarlamalarına tahammül edemeyerek ve ağlayarak ***çıkıp gitti*** (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 102).

Uzun boyu, beyaz çocuksu yüzüyle öylece ***donup kalmıştı*** (T . Apaydın, AD, 13).

Pervane Subaşı ***dönüp gitti*** (K. Tahir, DA, 366).

Ondan sonra ***dönüp gideceğin*** *ev yoktu* (H. Balıkçısı, YD, 7).

Bu çiçek, Lokman Hekim'den bu yana orada Erciyes'in ucunda ***durup durur*** ... (Y. Kemal, PB, 8).

Sırım gibi kısraklar dar sokağı yıldırım gibi ***geçip giderlerdi*** (S. F. Abasıyanık, LA, 43).

Ağaçlar, hendekler pencerelerin arkasından hızla ***geçip gidiyordu*** (Ö. Seyfettin, B, 110).

Tırnaklarını ***kemirip duruken*** *aptal oğlanın cambazlığı gözünün önüne geldi* (K. Tahir, DA, 14).

Üstlerindeki kaya bir kavak gibi ***uzayıp gidiyordu*** (Y. Kemal, İM, 120) vb.

748.6. *-(y)Ip'lı* zarf-fiil, olumsuzluk bakımından da genellikle esas fiile bağlıdır. Bununla birlikte, zarf-fiilin olumlu esas fiilin olumsuz, zarf-fiilin olumsuz esas fiilin olumlu biçimde bulunması gibi farklı şekiller de söz konusudur:

Kış günü çoluk çocuk (tandırın) etrafına ***üşüşüp*** *akşama kadar oradan ayrılmazlar* (M. Makal, BK. 59:N. Yüce, age, § 1324/a).

Arayıp *bulamıyorlardı* (Y. Kemal, ÜAE, 1 S 5: N. Yüce, age, 1324/a).

İşin iyisine kötüsüne ***bakmayıp*** *anlaşmışlardı.*

Verdikleri adrese ***gitmeyip****, onları yol üzerinde bekliyorlarmış* vb.

748.7. Cümlede olumlu ve olumsuzluk açısından şüphe ve kararsızlık bildiren sürekli bir durum söz konusu olduğunda, olumlu zarf-fiili, aynı kök veya gövdeden yapılmış olumsuz bir fiil şekli izler:

Arkadaşının bu konuda bir şey ***bilip bilmediğini*** *öğrenemedi.*

Yarın yola ***çıkıp çıkamayacakları*** *daha kesinleşmiş değildir.*

Müfettiş Beyin bu dosyaları ***görüp görmediğini*** *biliyor musunuz?* vb.

748.8. *-(y)Ip /-(y)Up'lu* zarf-fiillerden sonra bir *DA* bağlacı gelirse, zarf-fiilin anlamı güçlendirilmiş olur. Bu güçlendirmeyi zarf-fiilin *-(y)Ip /-(y)Up* hecesi üzerindeki kuvvetli vurgu da etkiler:

Geceleri güneş ***batıp da*** *herkes yorgun damına çekilince ikimiz yalnız kalırdık* (N. Cumalı, YK, 21).

Bir türlü vakit ***bulup da*** *öğrenemedim* (Y. Kemal, İM, 197).

Eve ***dönüp de*** *ihtiyar kadına aldığı cevapları söyleyince, onun ilk andaki hiddetinin (...) en eğlenceli safhası olurdu* (A. H. Tanpınar, H, 10).

Buradara kadar ***gelip de*** *yakınlarını bulamayınca çok üzülmüştü.*

Döner kümbeti ***görüp de*** *büyülenmemek imkânsız* (Y. Kemal, PB, 4).

Amcamı yakından ***tanımayıp da*** *uzaktan evini görenler müthiş tabiat düşkünü, manzara meraklısı bir adam zannederler* (N. Cumalı, YK, 35) vb.

748.9. *-(y)Ip /-(y)Up'lu* zarf-fiil, bir başka zarf-fiil ile yan yana olunca, kendinden sonra gelen zarf-fiilin işlevini yüklenir:

Aylarca ***durup dinlenmeden*** *çalışmış ve büyük başarı göstermişti.*

Ara sıra bizlere ***uğrayıp oturdukça*** *yorgunluk çıkarıyordu.*

Okula ***gelip giderken*** *kendisine kafa dengi bir arkadaş bulmuş olmalı.*

Görgü tanığını yanına ***çağırıp konuşturdukça*** *olayın iç yüzü aydınlanmaya başlamıştı* vb.

749. *-(y)IncA /-(y)UncA* Zarf-Fiil Eki:

Eski Türkçenin *-gInçA* zarf-fiilindeki ses değişmeleri ile oluşan bu zarf-fiil, Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme sürecinde, ön ses *g-*'sini kaybederek ve dudak benzeşmesine de uğrayarak *-(y)IncA/ -(y)UncA* biçimine girmiştir.[454]

---

[454] Bu ekin yapısı üzerinde de farklı görüşler ileri sürülmüştür: Gabain'e göre (*Özb. Gr.* § 287), fiilden ad yapan *-g* eki ile *+ı* iyelik ve *+ça* eşitlik durumu birleşmesinden *(< -g+ı+n+ça);* Deny'ye göre (age, § 138) **kan+Çañ ~ *kañ+çañ* birleşmesinden; Kononov'a göre (age, § 979): *-gın ~ -gan + -ca < cag* kaynaşmasından; Ergin'e göre (age, § 587) *-gın+ça* eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Banguoğlu ise (SN, § 217), -IcAk (<-gU+çA) zarf fiiline bir zamir -n-'sinin sokulmasıyla oluştuğu

750. Ekin başlıca görevi, zaman bildiren bir zarf-fiil oluşturmasıdır. Cümledeki asıl fiilin gerçekleşme zamanını veya anını kendisindeki gerçekleşme zaman veya anına bağlayan bir işleve sahiptir. Böylece, esas fiil, zaman bakımından zarf-fiili izlemekte ve ona tabi olmaktadır:

*Karanlığa **alışınca** duvarın dibine çömelip oturdu* (T. Apaydın, AD, 10).

*Buradan, bu oturduğunuz yerden **bakınca** bacalar ormanı hiç sonu yokmuş gibi* (Y. Kemal, PB, 17).

*Evet, o ötmeye **başlayınca** çok defa kuşların etrafında uçuştuklarını veya kondukları dallar üstünden ona cevap verdiklerini hatırlarım* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 10).

*Başını iyice **çevirince** pencereden kasabanın ışıklarını gördü* (T. Apaydın, AD, 54).

*Aslıhan, Kerimcan'ın köye gitmeyeceğini **duyunca** sevinmişti* (K. Tahir, DA, 206).

*O tekne başına **geçince** bütün işleyen kollar duruyor, başlar ona çevriliyordu* (O. Akbal, GS, 82).

*Bu sokağa **girince** lızlanır, önüme bakarak yürür; kızgınmışım, bu sokaktan geçmeğe de mecburmuşum gibi yaparım* (S. F. Abasıyanık, LA, 6).

*Yeniçeriler onu **görünce** doğruldular* (Ö. Seyfettin, BH, I, 98) vb.

750.1. Cümlede, -(y)IncA /-(y)UncA zarf-fiilinin bağlı bulunduğu grup öznesi ile, esas fiilin öznesi aynı da olabilir, farklı da olabilir:

a. Ortak Özneli Olarak:

*Memed arkasına **dönünce**, yatmış geviş getiren ineği gördü* (Y. Kemal, İM, 52).

*Benim birdenbire sustuğumu ve hızlı hızlı yürüdüğümü **görünce** o da sustu* (H. E. Adıvar, KA, 58).

---

görüşündedir: Bizce, bu konuda tarihî gelişme sürecine en uygun yapı açıklaması Gabain'inkidir. Çünkü *Kutadgu Bilig* başta olmak üzere bütün eski metinler, bu yapıyı gerçekleştiren işlev örnekleri vermektedir. Ayrıca, Yüce, age, § 1.5.1'e bk.

Buzlu havanın odaya dolduğunu ***hissedince*** *pencereyi kapadı* (O. Akbal, GS, 21).

Her sabah ***kalkınca*** *kendimizi ölüme biraz daha yaklaşmış görüyorduk* (H. R. Gürpınar, Eİ, 103).

b. Farklı Özne İle:

Akşam olduğunu bizim madamın pastahanesinin camlarına dallı bir perde ***çekilince*** *anlarım* (S. F. Abasıyanık, LA, 8).

Durdu yönünü köpeklerin havladığı tarafa ***dönünce*** *Memet'le Cabbar işi çaktı* (Y. Kemal, İM, 180).

Hayır, kervan ***geçmezlenince*** *yollar silinir* (K. Tahir, DA, 52). *Adnan bu adamdan* ***kurtulunca*** *kolundan bir sarıklı yakaladı* (M. C. Kuntay, Üİ, 75) vb.

750.2. *-(y)IncA /-(y)UncA*'lı zarf-fiil, zaman gösterme bakımından bazı işlev kaymalarına uğrayarak az çok zaman gösteren öteki zarf- fiillerin işlevlerine yaklaşır:

750.2.1. Cümlenin asıl fiilindeki hareket bazen *-(y)IncA/ -(y)UncA*'lı zarf-fiilin sonucu gibi ortaya çıkar ve zarf-fiil "-dıkta, -dığı zaman, -dığında" gibi bir işlev yapar:

Adam kahveden içeri ***girince*** *gülmesi, yürümesi değişir, daha da güzel olurdu* (S. F. Abasıyanık, LA, 79).

Üç ay sonra çocukları ***olunca*** *kim bilir ne kadar mes'ut olacaklardı* (Ö. Seyfettin, B, 27).

Hasan işin kârlı olduğunu ***sezince*** *çay ikram etmek istedi* (A. Gündüz, MK, 61).[455]

İki gönül bir ***olunca*** *samanlık seyran olur.*

Göz görmeyince gönül katlanır.[456]

Eğer aynı fikir yapısı içinde *-mayınca* eki ile kurulmuş birkaç zarf-fiil birbirini izlerse, bunlardan ilki daha sonra gelen zarf-fiildeki hareketin sebebini oluşturur veya sonrakiler ilk zarf-fiildeki hareketin sonuçları olur:

Doğum çok ***olunca*** *tarla yetmiyor. Tarla* ***yetmeyince*** *otlakiye kalmıyor. Otlakiye* ***kalmayınca*** *yağ olmuyor* (F. Baykurt, OK, 186)[457] vb.

---

[455] Yüce, age, 1.526.

[456] Banguoglu, age, § 369/a.

[457] Yüce, age, § 1.526.

750.3. *-(y)IncA /-(y)UncA* zarf-fiili bazı kullanılışlarında "-dıktan sonra" anlamı veren bir işlev yüklenir ve asıl fiilde kendisine bağlı olumsuz bir sonuç ortaya çıkar:

*Sen böyle ters işler **yapınca** ötekilere ne söylenebilir?*

*Yaşlı başlı adamlar bu boş sözlere **inanınca** küçüklere ne denebilir?*

*Kadı mürteşî **olunca** tabiîdir ki adalet mezada çıkar* (C. Şahabettin, TS, 31).[458]

*Padişah halkını görmezlikten **gelince** veziri ne yapmaz ki* vb.

750.4. Cümledeki *-(y)IncA /-(y)UncA* zarf-fiili ile esas fiilin gösterdiği hareket arasında bazen şarta bağlı bir ilişki ortaya çıkar:

*Yola erken **çıkınca** gideceği yere zamanında ulaşabilir.*

*Şu karşıki masada oturan adam, gözlük **takmayınca** çalışamaz.*

*Siz el **atmayınca** bu iş bitmez.*

*Can **çıkmayınca** huy çıkmaz* vb.

750.5. *-mA-* olumsuzluk eki almış olan *-(y)IncA /-(y)UncA* ekli zarf-fiil bazen zamandan çok, "-dığı için" anlamıyla sebep bildiren bir işlev yüklenir:

*El atıp **bulamayınca** şaşkın şaşkın bakındı* (K. Tahir, DA, 14).

*Karşılık **gelmeyince** Kerim Çelebi hayvanın başını çayıra çevirdi* (K. Tahir, DA, 105).

*Kendilerini **tanımayınca** karar vermekte zorlanmışlar.*

– Neden haber vermedin o zaman?

– Kimliklerini **öğrenmeyince** (öğrenmediğim için)...

*Nerden gelmişler, neye gelmişler, **bilmeyince*** (bilmediğim için)... (K. Tahir, DA, 157).

*Millî piyangodan gene bir şey **çıkmayınca** öfkeye kapılan bazıları, bu oyunları Alâaddin imal ediyor sanıp gürültü çıkarıyorlardı* (O. Pamuk, KK, 44) vb.

750.6. Cümlede hem zarf-fiil hem de asıl fiil *-mA-* olumsuzluk eki aldıklarında, zarf-fiildeki hareket gerçekleşmedikçe asıl fiilin

[458] Deny, age, 1385/2.

gerçekleşemeyeceğini gösteren ve "-madan/-madan önce, -madığı sürece" anlamlarına gelen bir işlev ortaya çıkar:

*Parayı **ödemeyince** malı teslim etmezler.*

*Kız anasından **görmeyince** tertip düzen öğrenemez.*

*Vakit **gelmeyince** kapıları açmazlar.*

*Bu konuda bir çıkar yol **bulmayınca** işe koyulmamalıdır* vb.

750.7. *-(y)IncA / -(y)UncA*'lı zarf-fiilin Eski Anadolu Türkçesindeki "bir zaman kadar" anlamı veren sınırlama işlevi Türkiye Türkçesinde kaybolmuştur. Bugün bu işlev için zarf-fiil, yönelme durumu isteyen *dek* ve *kadar* edatları ile genişletilmektedir:

*İş **bitinceye dek** buradan ayrılmasınlar.*

*4 Mayısın 29. gününü sabahtan güneş **batıncaya kadar**, Topkapı'dan Eğrikapı'ya surların dibinde gezine gezine geçirdim* (A. H. Tanpınar, BŞ, 81).

*Yanıma üç adam **kalıncaya kadar** sokuldu* (S. F. Abasıyanık, LA, 110).

*Her insanın **ölünceye kadar** yapabileceği bir şeyler vardır* (T. Buğra, KA, 109) vb.

750.8. Kendinden önce yönelme durum ekini almış bir kelime ile ilişki kuran *gelince* zarf-fiili, zaman ve şahıs bildirme ifadesini kaybederek deyimleşmiş ve "..konusunda, ...söz konusu olunca, ...ise" gibi bir anlam kazanmıştır:

*Bunlar, iş çalışmaya **gelince** kaytarma yolları ararlar.*

*Eski eleştiriye **gelince**, o, edebiyat tarihinin bittiği yerde başlar ve estetiğin başladığı yerde biter* (S. Eyüboğlu, D, 88).

*Ötekilere **gelince**, onlar şimdi içten içe iki gruba ayrılmışlardı* (T. Buğra, KA, 187).

*– Çakırsaraylı'ya **gelince**, içinden çıkamamıyacağı kadar karışık ve belirsiz duygularla bunalmıştı* (K. Tahir, KA, 244) vb.

750.9. *de-* fiilinden kurulan ***diyince*** zarf-fiili de daha çok konuşma dilinde olmak üzere sayı ve zaman gösteren bir sözden sonra kendi anlamını kaybederek "-den sonra, ...geçince" anlamında bir edat gibi kullanılmaktadır:

*Üç gün **diyince** gidip kapıya dikildiler.*

*Bir yıl **diyince** bu yine anasını görmeye gider.*

Doktorun bu tavsiyelerine uyan, üç ay ***diyince*** *ağrılarından kurtulacaktır* vb.

751. *-(y)AlI* Zarf-Fiil Eki:

-(y)AlI, Eski Türkçedeki *-gAlI* ekinin ön sesindeki *g-* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkmış olan bir zarf-fiil ekidir. Yapısı üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.[459]

-(y)AlI eki, başlangıcı geçmişe dayanan ve devamı asıl fiille bütünleştiği için "bir zamandan beri" anlamıyla, zamanda süreklilik gösteren zarf-fiiller türetir. Olumlu ve olumsuz biçimlere de girebilen zarf-fiiller bağlı bulunduğu özne ile asıl fiilin bağlı bulunduğu özne aynı da olabilir, farklı da olabilir:

Hakikaten fasıl ***biteli*** *çok olmuş, o hâlâ susuyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 35).

Ağası ***gideli*** *yengesi onu daha fazla işletiyor ve dövüyormuş* (H. E. Adıvar, AG, 88).

Eskinin bolluğu ***kalmayalı****, (...) bu ateş gene yanıyordu ama, delikanlılar sürek avından iri hayvanlar getirmemişlerse, kebap kokusu hiç duyulmuyordu* (K. Tahir DA, 422).

Fıkara, nişan ***yapılalı*** *evden çıkmıyormuş* (Y. Kemal, İM, 88) vb.

751.1. Başlangıcı zarf-fiile dayanan ve sürekliliği asıl fiile uzanan hareket, çok kez belli bir zaman çerçevesi içine alınmıştır:

Birbirimizden ***ayrılalı*** *bugün tamam altı ay oluyor* (H. R. Gürpınar, EH, 5).

Üniversiteyi bile ***bitireli*** *on yıl olmuştu* (S. Kocagöz, OD, 239).

---

[459] Bang'a göre bu ek, gelecek zaman eki *-ga* ile *al-ı* zarf-fiil eki birleşmesinden (<*-ga al-ı*, *studien II*, 925); Salomen. (*JSFOu* XLIX, 40), Pröhle (*KSz* X,233), Kotwicz (*RO*, XVI,267) ve Baskakov'a göre (Kkp.Jz., 474), içinde *+ll* sıfat ekinin bulunduğu bir kuruluştan oluşmuştur. Brockelmann (*Ost.Gr.*249), Eski Türk lehçelerinde sıfat ekinin *+ll* sıfat değil *+llg* olması ve *-gAll* ekinin sonunda da bir *-g* sesinin bulunmaması dolayısıyla haklı olarak bu görüşü reddetmiştir. Räsänen, ekin *-A* zarf-fiil + *kel-* fiili + *-A* (güney grubunda -I) zarf-fiil birleşmesinden oluştuğu görüşündedir. (*Mat. Moph.* 189). Yüce, Brockelmann (*Ost. Gr.* 251) ve Räsänen' in (*Mat.Morph.*189) görüşleri için eklediği notla (age, s. 37, §.16.1.1) Orta Türkçede var olup da sonradan kaybolmuş bulunan *-gAllr* "bir şeyi yapmak üzere olmak" ekinin, *-gAll + erür* birleşmesinden oluştuğu görüşü henüz aydınlanmış değildir, diyor. Verilen görüşlerin ayrıntıları için Räsänen ve Yüce için gösterilen yerlere bk.

Biz yola ***çıkalı*** *dört saati geçti* (H. R. Gürpınar Eİ, 41).

Nihal bu kasabaya ***geleli*** *bir seneye yakın oluyor* (N. Cumalı, YK, 5).

Son defa ***konuşalı*** *en az on beş yıl oluyor* (S. Kocagöz, OD, 230).

Biz o deliğe ***tıkılalı*** *herhalde yirmi dört saat geçti* (H. R. Gürpınar, Eİ, 208).

İşte ona ***varalı*** *hemen hemen yirmi sene oluyordu, hiçbir işin ucunu tutmamıştı* (Ö. Seyfettin, BL, 54) vb.

751.2. Ağızların etkisi ile yer yer konuşma dilinde, *-AlI* zarf-fiil ekinin güçlendirici *beri* veya *-dan beri* edatı ile genişletilmiş kullanılışları da görülüyor:

Bu iş ***başlayalı beri (veya başlayalıdan beri)*** *çalışanların hevesi arttı*

O uğursuz aramıza ***gireliden beri*** *huzurumuz kaçtı gibi*

752. *-AlI* zarf-fiil ekinin, işlevce güçlendirilmek için, kendisinden önce gelen ve şahıs ekleri de alabilen bir görülen geçmiş zaman kipi ile birlikte kullanılması da oldukça yaygındır.

Şimdiye dek, ben kendimi ***bildim bileli,*** *kimse Değirmenoluk köyünden kaçıp da başka köyde çobanlık, yanaşmalık etmedi, etmezde* ...(Y. Kemal, İM, 144).

Kendini ***bildi bileli,*** *Köslük Meydanı'nda, Yayla Panayırı'nda güreşip çevreye pelvanlıkta nam salmaya yatak güreşçilerinden yeğ tutmuştu* (K. Tahir, DA, 396) vb.

Amcanız ben ***bildim bileli*** *Bebek'te oturur* (N. Cumalı, YK, 35).

Mektepten ***çıktık çıkalı*** *görüşmedik* (Ö. Seyfettin, İDA, 155)

Yahşı İmama bakarsan, Konya Sultanı güçten ***düştü düşeli*** *memurun rezil takımı kudurup zaptolmaktan çıkmış* (K. Tahir, DA, 242).

Yanaklarından kan damlarken, Anadolu'ya ***geldi geleli*** *hastalıktan baş kaldıramadığını söylüyordu* (Ö. Seyfettin, B, 117) vb.

753. *-mAdAn* Zarf-Fiil Eki:

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinin *-mAdIn* zarf-fiilindeki ses değişmesiyle *(-madın>-madan)* oluşmuş bulunan *-mAdAn; -(y), -(y)Ip /-(y)Up, -(y)ArAk* zarf-fiil eklerinin olumsuz biçimi için kullanılan bir ektir. Yapısındaki olumsuzluk özelliği dolayısıyla doğrudan doğruya olumlu fiil kök ve gövdelerine gelir ve "...-madan önce, -maksızın" anlamlarında olumsuz zarf-fiiller türetir.[460] Zarf-fiilin vurgusu *-ma-* olumsuzluk ekinden önceki hece üzerindedir.

753.1. Bu zarf-fiil, "-madan önce" anlamıyla kullanıldığında, işlev bakımından asıl fiildeki hareketin, zarf-fiilin gösterdiği hareketten daha önce gerçekleştiğini bildirir:

Ama fazla sokulmayın, iki adım ötede durun bakalım da çok da aman aman bir şey olmayan yazı numaramızı, hilelerimiz ***anlaşılmadan*** *rahat rahat yapalım* (O. Pamuk, KK,123).

Öğrenci ile memur zaten azdı, onlar da gün ***batmadan*** *evlerinde bulunur, ötekilerin dönüşlerini seyrederlerdi* (O.Akbal, GS,72).

Sana üç günden beri mektup yazmak mecburiyetindeyim, fakat bir türlü bu manzumeyi ***bitirmeden*** *yazamadım* (A. H. Tanpınar, AHTM, 35)

Mutlaka ***dayak yemeden****, ayakların* ***yanmadan,*** *tırnakların* ***çıkarılmadan*** *söylemeyeceksin* (Ö. Seyfettin, B,38).

---

[460] Ekin yapısı üzerinde şimdiye kadar Thomsen, Bang, Radloff, Melioranskiy, Duda, Deny, Şcerbak, Ergin tarafından birbirine yakın veya birbirinden farklı, çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin çoğu ek-kök birleşmesi açısından ya dil kurallarına aykırı olmaları ya da işlev ve anlam bakımından tutarsız bulunmaları dolayısıyla kabul görmemiştir. Bu nedenle bir yapı denemesi de tarafımızdan ileri sürülmüştür. Biz *-mAdAn* ekinin eski biçimi olan *-mAḍIn*'a koşut, *-mAtI, -mAdI, -mAyI; -mAtIn, -mAyIn* biçimleri dolayısıyla *DLT*'teki *körmeḍip* "görmeyip", *eḍlemedip* "eylemeyip" vb -ḍ- koruyucu ünsüzlü örnekleri göz önünde bulundurarak, ekin yapısını *-ma-ḍ-ın* > *-madın* > *-madan* biçiminde , *-ma-* olumsuzluk eki üzerine gelmiş bir *-In* zarf-fiili ve *-ḍ-* koruyucu ünsüzüne bağladık. Bu konunun ayrıntıları ve yukarıda belirtilen görüşler için bk. Korkmaz, " Türkiye Türkçesindeki *-madan/ -meden* < *-maḍın / meḍin* zarf-fiil (*Gerundium*) EkininYapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C 1, s. 151-159. Ayrıca krş. Yüce, age, 67, §. 23112. Yüce, bu ekin *-ma* fiilden ad yapma eki ile *+dan* çıkma durumu eki birleşmesinden oluştuğu görüşünü benimsediğinden *-madan*'ı ad-fiilden kurulan zarf-fiiller arasına almıştır (age. s.66, § 231).

Bu istenmeyen yaratık daha dünyaya ***gelmeden*** *dayak yemeye başlamıştı* (H. R. Gürpınar, MT, 7).

Daha şafağın yeri ***ışımadan*** *ortalık alaca karanlıktan yola çıktılar* (Y. Kemal, İM,62).

Bize ***ölmeden*** *mezar olan kulübenin birer köşesine çekildik* (H. R. Gürpınar, Eİ, 142).

Meydanlığa ***varmadan*** *bir iki defa İsmail kendisini gördü mü diye kahveye baktı* (N. Cumalı,YK,102) vb.

-madan ekli zarf-fiil, kendinden sonra ***evvel*** veya *sonra* edatlarını alarak anlam ve işlevini daha da güçlendirir. Zarf-fiil ile edat arasına zaman gösteren bir söz de girebilir:

Ayşe, her gece ***yatmadan evvel*** *ertesi günün programını yapmayı da ihmal etmezdi.*

Yazmadan *yarım saat* ***evvel*** *belki Nuran'ı aylarca düşünmemiştim* (A. H. Tanpınar, H, 270).

Taşınmadan *iki ay* ***önce*** *evin onarımı tamamlanmıştı.*

Çocuklar okuldan ***dönmeden önce*** *anne işlerini bitirmeliydi* vb.

753.2 *-mAdAn*'lı zarf-fiil "-maksızın" anlamıyla kullanıldığında, asıl fiildeki hareketin zarf-fiilin gösterdiği harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini bildiren bir işlev yüklenir:

Babasının getirdiği Türkolojiye dair kitapları iyice ***anlamadan*** *okuduklarını herkese anlatırdı* (Ö. Seyfettin, B, 74).

Direklerarası'nı, Beyazıt Meydanını ne sağımıza ne solumuza ***bakmadan*** *böyle sessiz sessiz geçtik* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 84).

Yusuf elleri cebinde ne diyeceğini ***bilemeden*** *sağa sola bakındı* (S. Çokum, AB, 57).

Sırtında elle ***dokunulmadan*** *giyilmiş gibi sadakor bir gömlek parlıyordu* (S. F. Abasıyanık, LA, 81).

Bu acayip türkü hiç ***fark edilmeden*** *yutulan bir avuç zehire benzer* (A. H. Tanpınar, BŞ, 104).

Hatice ***kımıldamadan*** *oturuyordu* (T. Buğra, İR, 197)

Bana itimat eder, o kadar zaman bir şey ***sormadan*** *bekler misin?* (H. Edip Adıvar, KA,75).

Sokaktan her geçen kahveye ***uğramadan*** *edemiyordu* (O. Akbal, IGS, 25) vb.

753.3 *Durmadan* zarf-fiili, az çok bir kalıplaşmaya ve anlam kaymasına uğrayarak ilgili bulunduğu fiile "hep, sürekli olarak" anlamıyla bağlanan daha güçlendirilmiş bir işlev kazanmıştır:

Yağmur ***durmadan*** *yağıyordu* (Ö. Seyfettin, BH, I,98).

Ağzıyla nefes alamıyor, burun kanatları oynuyor, yanağının bir tarafında gözünün altı ***durmadan*** *seyiriyordu* (S. F. Abasıyanık, LA, 110).

Ve ben de bütün düşman unsurlara karşı mücadele etmek gücü yok, ***durmadan*** *eziliyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 72).

Yol inadına uzundu ve ben ***durmadan*** *titriyordum* (H. E. Adıvar, KA, 69).

Sabahtan beri, ***durmadan*** *sap atan Memet, tanınmayacak hale gelmişti* (Y. Kemal, İM, 46).

Sapların üzerine yumulmuş, ***durmadan*** *tırmık çekiyor* (T. Apaydın, AD, 138) vb.

754. *-(y)In /-(y)Un* Zarf-Fiil Eki:

Moğolca ile de ortaklaşan ve *-(y)A, -(y)I /-(y)U; -(y)ArAk* zarf-fiil eklerine koşut bir işlevi bulunan bu zarf-fiil eki, birçok Türk lehçesinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de işlek zarf-fiiller kurma özelliğini kaybetmiştir. Bu yüzden *-(y)In /-(y)Un* ekini bugün artık kalıplaşmış bir kalıntı hâlinde, birkaç birleşik fiilin zarf ögesi olarak görebiliyoruz:

Satın al- (<*sat-ın al-* "*satarak almak"), *yakın gel-* (< *yak-ın gel-* "yaklaşı gel-, yaklaşarak gel-*), yakın düş-,yakın otur-, yüzü koyun yat- (yüzü koy-un yat-:* yüzünü yere koyarak yatmak, karnı üzerine yatmak), *yüzü koyun düş-, yüzü koyun uzan-* (N.Yüce, age, s 42, § 182).[461]

Yazı dilindeki *diy-e* zarf-fiiline koşut bir işlevi bulunan Anadolu ağızlarındaki *diyin* (< *ti-y-in*) zarf-fiilinin yapısı da böyledir.

---

[461] Daha ayrıntılı bilgi için bk. Yücc age, s. 42, § 18, 181,182; Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, §. 50,51.

755. *iken~-ken* Zarf-Fiil Eki:

iken ~ -ken eki; *i-* ek-fiilinin zarf biçimidir. Bu ek-fiil, Eski Türkçede *er-* ses yapısında olduğundan, ekin yapısı, geniş zamanlı *er-ür-ken*> ***iken*** gelişmesine bağlanmıştır: ***boş iken, çocuk iken, var iken*** *gibi.* Kullanımda *çok* kez aradaki ***i-*** ek-fiili eriyip kaybolmuştur: ***boşken, değilken, çocukken*** gibi, ünlü ile biten ad kök ve gövdelerinden sonra araya bir de *-y-* koruyucu ünsüzü girdiğinden böyle durumlarda ek *-yken* biçimini almıştır. Ayrıca dil hafızasında ilk yapısından gelen nicelik özelliğini koruduğundan yazı dilinde dil benzeşmesine de girmemiştir: *evdeyken, öyleyken, uzaktayken, üç yaşındayken, yayladayken* vb. Kelime vurgusu da *-iken ~ ken'* den önceki hece üzerindedir.

Bilindiği gibi *i-* ek-fiili yalnız adlar ile birleşik fiiller oluşturmakla kalmaz. Aynı zamanda kip ve zaman eki almış fiillerle birleşerek de bir takım birleşik çekim kalıpları oluşturur (...§). İşte *iken ~ -ken* eki, bu türlü birleşiklere gelerek de zaman ve tarz bildiren zarf-fiiller meydana getirmiştir: *almış-ken, al-ır-ken, al-maz-ken, al-ıyor-ken, al-makta-iken, al-acak-ken* ve seyrek olarak *al-malı-y-ken* gibi. Bunlar içinde en canlı ve bol kullanılanı da *-r, -(y)Ar, -(y)Ir/ -(y)Ur* geniş zaman ekiyle kurulmuş olanlarıdır. Yalnız, burada özellikle belirtmek gerekir ki, görülen geçmiş zaman, şart, istek ve emir kiplerinin *iken ~ -ken ekiyle genişletilmiş zarf-fiil türleri yoktur.*

İken ~ -ken zarf-fiil ekinin dilimizdeki başlıca işlevleri şunlardır:

756. *iken ~ -ken* eki esas itibariyle zaman gösteren zarf-fiiller türetir ve zarf-fiillerin gösterdiği hareketle asıl fiillerin gösterdiği hareket aynı zaman kesitinde gerçekleşir. Ancak, içerik bakımından asıl fiildeki hareket zarf-fiil grubundaki hareketten bağımsız da olabilir, ona bağımlı da olabilir.

a. Bağımsız Olarak:

Taş köprünün üstünden ***geçerken*** *sabahleyin altına sakladığımız sosyoloji kitaplarını almak hiç birimizin hatırına gelmedi* (Seyfettin, EB,88).

Yavaş yavaş yolda ***gelip giderken*** *sağdan soldan kendine atılan lâflara dikkat etmeye başladı* (O. Akbal, GS, 43).

*Bir evden içeri **girerken**, çocuk etrafımızda ağır ağır atları gezdiriyordu* (S. F. Abasıyanık, BE, 1, 39).

*Ve Esma henüz sabah mahmurluğu **içindeyken** at kişnemeleriyle bir kalabalığın ayak sesini duydu* (S. Çokum, AB,94).

*Havuz başında, ayakta kahve içer, kendisini avutmak için manasız şeyler **söylerken**, yanlarına kumandan* geldi (M. Ş. Esendal, EOY, 118).

*Ben şunları **yazarken** onlar müsterih ve asude uyuyorlar* (Ö. Seyfettin, B, 19).

*Verilen çiçeği önce kokladım. Sonra, kasketimle kulağımın arasına **yerleştirirken**, babamı bana bakarbuldum* (S. F. Abasıyanık, BE, 1, 38) vb.

Yukarıdaki örneklerde, *-ken*'li zarf-fiilin "esnasında, -dığı sırada" anlamında bir işlev yüklendiği görülüyor.

b. Bağımlı Olarak:

Zarf-fiille asıl fiil arasında bu içerik bağlantısının söz konusu olduğu kullanılışlarda, zarf-fiil azçok "-dıkça, -dığı sürece, -makta iken" anlamlarını veren ve bir dereceye kadar da zamanda süreklilik gösteren bir işlev yüklenmiştir:

*İki kalabalık grup ayrı ayrı toplanmış **bağrışırken**, evlerin içlerinde de türlü türlü dedikodular başladı* (O. Akbal, GS,120).

*Mümtaz onu **dinlerken** aydınlıktan aydınlığa koştuğunu sanıyordu* (A. H. Tanpınar, H, 35).

*Adamın içine emniyet gelir. Korkmaz Ürgüp'te **dolaşırken*** (Y. Kemal, İM, 9).

*İnsan **gezinirken** etrafına bakacak, yolda durup vitrin seyredecek, birinin yüzüne bakacak, ağır ağır yürüyecektir elbette* (S. F. Abasıyanık, LA, 6).

*Ağır ağır **gidiyorken** cenaze kafilesi, nihayet oldu musalla birinci merhalesi* (M. A. Ersoy, S, 124).

*Çevresini binlerce bitkinin çevrelediği dere kenarında, düşmemek için kıvrak adımlarla **ilerlerken** renk ve koku cümbüşü sizi karşılıyor* (N. Çınar, S-Melodi, 2-4.Tem.1997).

*O günleri **konuşurken** tekrar sıkıntı ağırlığı üstüme çöktü* (H. E. Adıvar, KA,44).

*Nuran Mümtazla **konuşurken** sözü kesmek için daima bir bahane uyduruyordu* (A. H. Tanpınar, H, 194).

*Vardar'ın çamurlu, yıkık sahilini **takip ederken** maktul serbesti muharririn, Alçak Murat Bey'in dinî taassubundan bahsediyorduk* (Ö. Seyfettin, B, 16).

*Maşa **varken** elini yakmayacaksın* (F. Baykurt, YÖ, 195).

*Eve **yaklaşırken** iki aydan beri ilk defa dudaklarımda şarkı söylemek için kımıldayan bir şekil hissettim* (H. E. Adıvar, KA, 47) vb.

757. Cümlede asıl fiil ile zarf-fiil arasındaki zaman ortaklığı süregelirken zarf-fiilin bağlı bulunduğu özne ile asıl fiilin öznesi ortak da olabilir, farklı da olabilir:

a. Ortak Özneyle:

*Evinden **çıkarken** bunları düşünüyordu* (M. Ş. Esendal, TS I, 48)

*Halit merdivenleri **çıkarken** hiçbir şey düşünmüyordu* (S. Kocagöz, OD, 71).

*Her gece kepenkleri **indirirken** günlük kazancının hesabını zihninden yapar* (O. Akbal, GS, 13).

*Servet mantosunu çıkarmak için isteksiz isteksiz **ayağa kalkarken** söylendi* (N.Cumalı, YK, 50).

*Sabih teyzesini **öperken** yan gözle eski bahçıvan kulübesinin damına baktı; onu da üç sene evvelki çökük vaziyetinde gördü* (A.H. Tanpınar, H,93).

*Sürü sürü kargalar tam hisarın üstünden **uçarken** sanki gizli bir kara haber götürüyorlarmış gibi...* (Ö. Seyfrettin, SH, I, 3).

*Faruk bir yandan tüfekle **uğraşırken** bir yandan anlattı* (K. Tahir, TS, 305) vb.

b. Farklı Özneyle:

*Kız bir iki adım **atmışken** Şerife Hanım yine seslendi* (S. Çokum, AB, 138).

*Kalpazanlar yakalanmış gene para **basarken*** (K. Tahir, YŞ,6).

*Geceleri Beyoğlu siyahlar içinde **yanarken** eski İstanbul zifiri karanlıkta matemini çekiyor* (Y.Kemal, Aİ, 143).

Ertesi sabah yaylıya ***binerken*** *beni arkadaşımla beraber uğurladılar* (N. Cumalı, YK,22).

Çocuk kolu çekip geriye ***koşarken*** *kamyon birden yürüdü* (T. Apaydın, AD, 39).

Satıhta ***yaşarken*** *mes'ut oluyoruz; derine iner inmez kayıtsızlık ve kötümserlik başlıyor* (A.H. Tanpınar, H, 223).

Cigarasını ***yakarken*** *sokak kapısı çalındı* (M.C. Kutay, Üİ,35).

Onlar ***giderlerken*** *şehit oğlumu düşündüm* (S. Çokum, AB,174) vb.

758. Asıl fiil ile zarf-fiilin gösterdiği hareket arasındaki zaman ortaklığına rağmen, *-ken* ekinin birleştiği fiilin şekil yapısına ve kullanılış biçimine göre, işlev ve anlam bakımından birbirinden farklı bir takım hareket tarzları da ortaya çıkabilir: Nitekim:

758.1. *-Iyor* ve *-mAktA* şimdiki zaman ekleri ile birleşen *-ken* ekinin oluşturduğu *-Iyorken* ve *-mAktAyken* zarf-fiillerinin gösterdiği hareket, esas fiildeki harekete, bu eklerin işlev özelliğine uygun olarak, sürmekte olmayı gösteren bir tarz ilişkisi ile de bağlanmıştır:

Bütün bu işler ***yapılırken*** *onların hiç haberleri olmamış!*

Uzaktan ***andırıyorken*** *demin heyûlâyı; / semahane-i leylin birer küçük nâye / Gibiydi şimdi hayalimde her menâr-ı mehîb...*(M.A. Ersoy, S, 91).

Sen ki İslâmı kuşatmış ***boğuyorken*** *hüsran, / O demir çemberi göğsümde kırıp parçaladın* (M.A. Ersoy, S, 390).

Bacı bey o zamana kadar kitapları tadını çıkara çıkara ***yakıyorken*** *birden kudurup hepsini parçaladı* (K.Tahir, DA , 131).

İşte biz böyle ***didinmekte çalışmakta*** *iken bir sabah üç tanıdık seslendi pencereden* (M.A. Ersoy, S, 152).

Hasır üstünde bu rüyaları ***görmekte iken*** */ İki mel'un gözün altında uyandım birden* (M.A. Ersoy, S, 160) vb.

758.2. *-mIş /-mUş* geçmiş zaman ekiyle birleşen *-ken* ekinin oluşturduğu zarf-fiillerdeki hareket, asıl fiile, henüz gerçekleşmemiş tasavvur hâlinde şart bildiren yan anlamlı zaman ilişkisi ile bağlanmıştır:

Okumadan okumaya yal var. ***Okumuşken*** *öğretmen gibi okuyacaksın* (F. Baykurt, OK, 168)[462].

Almışken *malın en iyisini alacaksın* vb.

Yahut da zamanda imkân[463] uygun fırsatı elde etme bildiren yan anlamlı bir tarz ilişkisi ile bağlanmıştır:

Bu semte kadar ***gelmişken*** *bir de sana uğrayıverdim.*

Kutsi, demir tavında iken dövülür, ***sırası iken,*** *müddet* ***dolmuşken*** *bu işi hallediverin* (A.H. Tanpınar, M, 34).

Dönerken dönerken, kavuşmaya bir arpa boyu ***kalmışken*** *kurşunu saplarlar ardından* (F. Baykurt, YÖ,163) vb.

758.3. *-AcAk* gelecek zaman eki ile birleşen *-ken* ekinin oluşturduğu zarf-fiil genellikle aynı zaman sürecinde esas fiildeki hareketin engellendiği niyet hâlindeki bir hareketi karşılar:

Arnavutlar size ***ibret olacakken****,hâlâ / Ne bu şûrîde siyaset, ne bu fâsit dava?* (M.A. Ersoy, S, 188).

Tam dışarı ***çıkacakken,*** *İsmail Efendi seslendi* (S. Çokum, AB, 89).

Tam ***gidecekken*** *durdu,"banketleri hâlâ doldurmamışlar" dedi* (O.Pamuk, SE,144).

Ne oldu niyazım, ey âşina-i kadîm? / Çocuklarım ***olacakken*** *ben oldum işte yetim!* (M.A. Ersoy, S, 245).

Zaman geçtikçe birbirimizi daha çok ***tanıyacakken,*** *birbirimize karşı yenileşiyorduk* (P. Sefa, DHK,36).

Göveci kucakladı, ***yürüyecekken*** *ninesi girdi* (F. Baykurt, YÖ, 88) vb.

759. *-ken* ekinin oluşturduğu zarf-fiil, bazen de asıl fiildeki hareketle zıtlaşan ve "-dığı hâlde, rağmen" anlamlarını veren bir tarz işlevi yüklenir ve anlamı da güçlendirir:

Yanaklarından kan ***damlarken*** *Anadolu'ya geldi geleli hastalıktan baş kaldıramadığını söylüyordu* (Ö. Seyfettin, B, 117).

Hiç sırası ***değilken*** *gitti geyikli aynada kendini görmeden saçlarını düzeltti* (A. İlhan, KS,2, 640).

Fıtnat namaza ***durmuşken*** *dayanamadı.*

---

[462] Yüce, age, §1924.

[463] Yüce, age, § 1924/b'ye bk. ve krş.

Başını çevirip:

– Hanım, dedi, kız evlât başka, erkek evlât başka (M.Ş. Esendal, EOY, 271).

Peki! Liyakat-i fıtrîsi âdemin sade, / Kifâyet ***eylemiyorken*** *bu en hasis işde, / ya ictihada nasıl kalkıyorlar bu sersemler* (M. A. Ersoy, S, 243).

Ağzı meyhâneye ***rahmet okuturken****, hele bak, / Bana gelmiş de şeriat kesilmiş avanak!* (M. A. Ersoy, S, 114) vb.

Ama bir frenk şairinin bile Türk divalarından besin alabileceği ***su götürmezken****, Türk şairinin bu öz Türk servetinden habersiz kalması hayra alâmet değildir* (S. Eyüboğlu, D, 14).

Bazen de cümlede birden fazla zarf-fiil arasında kendini gösteren anlam zıtlaşması, esas fiildeki hareketle de zıtlaşan zamana bağlı bir tarz özelliği taşır:

Siz camları örter ***saklanırken*** *cereyandan,*
Biz, bodruma saklar da ***kaçarken*** *galeyandan!*
Siz, mercanın a'lâsını attıkça ***şişerken****,*
Biz kumda çirozlar gibi piştikçe ***pişerken!***
İnsaf ediniz: kopmayacak şey mi kıyamet? gibi.

760. *iken ~ -ken*'li zarf-fiilin gösterdiği hareket, asıl fiile *de* ve *bile* bağlaçları ile bağlandığında, bu bağlaçlar zarf-fiilin anlamını güçlendirirler:

O konuyu yemek ***yerken de*** *konuşabiliriz.*

Bana getireceğiniz kitabı yarın toplantıya ***gelirken de*** *getirebilirsiniz.*

Bu işleri elimde imkân ***varken bile*** *bir türlü yoluna koyamadım.*

O, yolda ***yürürken bile*** *kafası bir takım ciddî konularla meşguldür.*

Dinlerken hatta ***yazarken bile*** *başka şeyler düşünürsün* (S. F. Abasıyanık, LA, 21) vb.

761. *-ken* zarf-fiil eki, bazı fiillerle kaynaşıp kalıplaşarak deyimleşmiş zarflar da oluşturur: *durup dururken, derken, erken*[464] gibi.

---

[464] Kononov, *erken* zarfın da *er i-ken>erken* biçiminde bir kalıplaşma ile oluştuğu görüşündedir.age § 598'e bk. ve Yüce age, § 193 ile krş.

durup dur- birleşik fiilinden kurulmuş bir zarf-fiil olan *durup dururken*, kalıplaşma ve anlam kayması yoluyla "hiç sebep yokken, sebepsiz olarak, birden bire" anlamlarında deyimleşmiş bir zarfa dönüşmüştür:

*Adam **durup dururken** yanındakilere lâf atmaya başladı.*

*Şu **durup dururken** şimşek gibi çakan ağrıdan beni kurtarsınlar* (R. N. Güntekin, TS 1, 645)

Aynı durum, *derken* zarfı içinde söz konusudur. Yine bir kalıplaşma ve anlam kaymasından geçerek zarf-fiilden zarfa dönüşmüş olan *derken* bugün " dendiği hâlde, tam o sırada, ondan sonra, bunun arkasından, diye, diye düşünürken" gibi deyimleşmiş anlamlarla kullanılmaktadır:

***Derken** bu iş suya düştü. Bitti bitiyor **derken** hâlâ bitmeyen hava alanı... Yazı yazıyordum, **derken** misafir geldi. Onu kurtarıyım **derken** az kalsın ben de batıyordum.*

*anası mızmız karı (...) işi uzattıkça uzattı. **Derken** oyuncular bir daha gelmezler mi? Oğlan bu kere yeniden ateş aldı* (R. N. Güntekin, TS.1, 594).

*Akşamdan önce varacağız **derken** ancak gece yarısı varabildik.*

*Biraz daha yürüyelim **derken** tepeye çıkmışız* (TS.1, 594)

2. Ad-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller

762. Yukarıda 736.§'ta zarf-fiillerin özelliklerini sıralarken, bazı ad-fiiller ile sıfat-fiillerin ad çekimi veya iyelik ve ad çekimi ekleriyle genişletilerek zarf-fiil grubuna geçtiklerini belirtmiştik. Türkçenin yapısındaki esnekliğin verdiği bu olanak dolayısıyla, dilimizdeki zarf-fiillerin bir takımı da bu yolla oluşturulmuş bulunmaktadır. Böylece bir yandan çeşitli yapım eklerinin, bir yandan da bir sınıftan başka sınıfa geçebilme olanaklarının devreye girdiği zarf-fiil oluşumunda, birbirinden farklı, birbirine karşıt veya bazı işlev ve anlam incelikleriyle birbirini okşayan türlerin ortaya çıkmış olması, Türkçeye bu yolla da bir anlatım genişliği, bir anlatım zenginliği kazandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde ad-fiil ve sıfat-fiillerden vasıta, eşitlik, çıkma, bulunma ve ayrılma durumu ekleriyle kurulan başlıca zarf-fiiller aşağıda ele alınmıştır:

763. Vasıta Durumu Ekleriyle:

Türkiye Türkçesinde zarf-fiil oluşturan vasıta durumu ekleri bugün artık işlekliğini kaybetmiş ve varlığını Eski Anadolu Türkçesi yoluyla Eski Türkçeden uzana gelen bir kalıntı hâlinde sürdüren *+In* vasıta durumu ekiyle, *ile* edatının ekleşmesinden oluşmuş bulunan *+le* (> lA) ekidir. Oluşturdukları zarf-fiiller şunlardır:

763.1. *-mAksIzIn (<-mAk+sIz+In)*: şekilce *-mAk* ad-fiil, *+sIz* yokluk ve *+In* vasıta durumu eklerinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ek türüdür.Yapısında yer alan *+sIz* yokluk ekinin etkisi altında vasıta durumu ekleriyle kurulmuş öteki zarf-fiillerde görülen (söz gelişi Anadolu ağızlarındaki *alışın* alınca, aldığı zaman , *gelişin* gelince, geldiği zaman gibi) zaman bildirme özelliğini yitirerek, nitelik ve tarz bildiren bir zar-fiil özelliği kazanmıştır. Bu özelliği ile *-mAdAn* (753.2.§) ve *-mAyArAk* (746.§) zarf-fiillerinin yerini tutar. Ekin vurgusu *-sızın* ekinden önceki *-mAk* hecesi üzerindedir.

Bu ekle kurulan zarf-fiil, işlev bakımından cümlenin asıl fiilindeki hareketin kendisindeki harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini bildirir:

İşte böylece annemin yanından bir dakika ***ayrılmaksızın*** *bütün bir yılımı konakta geçirmiştim* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 150).

Ve tarlada saatlerce belini ***doğrultmaksızın*** *çalıştığına da şahit olmuşumdur* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 32).

Evet, Orhan Bey, işi edepsizliğe ***dökmeksizin*** *baba çöplüğünde genç horoz gibi eşinmeye girişti* (K. Tahir, DA, 396).

Bu olaydan duyduğu kederi ***durup durmaksızın*** *ortaya atıyorlar* (Y. Kemal, İM, 141).

Hiç bir şey ***düşünmeksizin*** *öyle duruyor,kulaklarımın ansızın başlayan uğultularını* dinliyorum (Ö. Seyfettin, BL,157).

Eğiteyim derken pek ***farkında olmaksızın*** *kendisi eğitilerek yavaş yavaş yontuluyordu* (H. R. Gürpınar, MT, 18).

Ertesi gün, eve dönüşümüzde, halamla bir kelime ***konuşmaksızın*** *hemen yatağıma girdim* (Y. K. Karaosmanoğlu, HOŞ, 170) vb.

763.2. *-mAklA* (*<-mAk+ile*) Ekiyle:

Bu ek de *-mAk* ad-fiilinin *+le (<ile)* vasıta durumu ekiyle kaynaşmasından oluşmuş bir birleşik ektir. Ekte sebep ve zaman bildirme özelliği yoktur. Yalnızca "-mak suretiyle" anlamında tarz bildirme işlevi vardır:

Bütün geceyi kitap ***okumakla*** *geçirdi.*

Yollar ***yürümekle*** *aşınır mı? aşınmaz mı?*

El etek öpmekle *bir yere varılamaz; önce çalışmak yetenek ve başarı ortaya konmalıdır.*

Saatlerce asıl maksadım ağzımın içinde ***gevelemekle*** *kalmıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 92).

Güz gelende bir tosun aldık mı, kalan ömrüm de onu ***yetiştirmekle*** *geçecek* (F. Baykurt, YÖ,126).

Ancak ilim ve tekniği ***almakla*** *bir milletin garplılaşıp garplılaşmayacağı meselesi kalıyor* (M. Turhan, GN, 64) vb.

Bu ekle kurulmuş olan zarf-fiil, kendinden sonra bir *beraber* veya *birlikte* edatı ile genişletilerek, anlamca asıl fiildeki hareketi pekiştirir veya ona zıt düşen bir hareketi ifade eder:

Şimdilik işler durgun olmakla beraber o kadın gözümün önüne geliyor (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 96)

Yeşilköy Hava Alanına giden sahil yolu uzun ***olmakla birlikte*** *daha düzgün ve göz doyurucudur.*

763.3. *-mAsIylA (<-mA+sI+y+lA):*

Yazı dilinde kullanılışı pek seyrek olan bir zarf-fiil eki de *-mA* ad-fiil ekinin iyelik ve *+lA* vasıta durumu ekleriyle birleşmesinden oluşmuş bulunana *-mAsIylA* ekidir.

Ek, yazı dilinden çok Anadolu ve Rumeli ağızlarında yer almıştır.[465]

Bu ekle kurulan zarf-fiil, asıl fiildeki hareketin, kendisindeki hareketin hemen arkasından gerçekleştiğini bildiren ve zamanda çabukluk gösteren bir işlev yüklenmiştir. *-r, -rmAz* zarf-fiiline koşut bir görevi vardır. Zarf-fiillerdeki hareketin bağlı olduğu özne ile asıl fiilin öznesi ortak da olabilir ayrı da olabilir. Olumsuz biçimi yoktur:

---

[465] Deny, age, § 1399; Németh, *Die Türken von Vidin*, s. 91, Olcay, *Erzurum Ağzı*, § 64; Yüce, age, § 215.

*Duvara asılmış resme **bakmasıyla** kafasını çevirmesi bir oldu.*

*Elindeki topu **fırlatmasıyla**, sokağa bakan odanın pencere camı güm diye parçalandı.*

*Odaya **girmesiyle** (...) yarı çıplak bir herifin bir hayal süratiyle pencereden bahçeye atladığını (...) gördü* (H. R.Gürpınar, Ş, 466: N. Yüce, age, § 2152).

*Bir başka defa herif, şöyle bir dirsek **kakmasıyla** onu yerine oturtmuş* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 51).

764. +*çA* Eşitlik Durumu Ekiyle:

Bu ekle kurulan zarf-fiiller, cümledeki asıl fiille zamanca denkleşmeye, farazî karşılaştırmaya veya şarta dayanan bir hareketi ifade ederler. Türkiye Türkçesindeki başlıca türleri şunlardır:

764.1. *-DIkçA/-DUkçA (-DIk/-DUk+çA):*

-DIk/-DUk görülen geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile *+çA* eşitlik durumu ekinin birleşmesinden oluşan bu ek, genellikle asıl fiildeki hareketin süresini kendisindeki hareketin süresiyle denkleştiren ve "-dığı sürece" anlamıyla zamanda devam, zamanda süreklilik veya sık sık oluş gösteren zarf-fiiller yapar. Zarf-fiilin vurgusu *+çA'*dan önceki *-DIk /-DUk* hecesi üzerindedir: *al'dıkça, ver'dikçe, oku'dukça, yürü-'dükçe* gibi.Olumsuz biçiminde, vurgu *-mA o*lumsuzluk ekinden önceki heceye kayar: *'almadıkça, 'vermedikçe, 'okumadıkça, 'yürü-medikçe* gibi.

Oguz lehçesi grubuna özgü olan bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde çok bol örnekler veren bir türdür. Cümlede zarf-fiilin bağlı bulunduğu özne ile asıl fiilin öznesi ortak da olabilir ayrı da olabilir.

a. Ortak Özneyle:

*Yukarı **baktıkça** yıldızlı göğü, fosforlu bir nehir bükülmesiyle tepemizden akıyor gibi görüyorduk* (H. R. Gürpınar, Eİ, 183).

*Hazır param **bittikçe** ben de yürek üzüntüsünden zayıflıyorum* (Ö. Seyfettin, BL, 11).

*Yavaş yavaş **düşündükçe** efendisinin ne kadar büyük ve ne kadar akıllı bir adam olduğunu anlamaya başladı* (Ö. Seyfettin, GM, 44).

Tırpanın ağzı güneşe ***geldikçe*** *yalın bir ışıltı parlatıyor gözlerimde, sonra değişiveriyor* (T. Apaydın, AD, 133).

Ağzından ağzından soluyor, ***soludukça*** *göğsü kürek gibi işliyordu* (T. Apaydın, AD, 62).

b. Farklı Özneyle :

Yavaş yavaş ***dinlendikçe,*** *manzara ve etrafımı dolduran şeyler benden uzaklaşıyor* (A. H. Tanpınar, BŞ, 137).

Vapur ***ilerledikçe*** *aklım başıma geliyor gibi oluyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 5).

Pek tatlı esen meltem, denizi ***okşadıkça*** *geçtiği yerde bir kuş kümesi, suyun mavi yüzüne dalıp çıkarak uçuyor gibi oluyordu* (H. R. Gürpınar, Eİ, 11).

764.2. *-DIkçA /-DUkçA* zarf-fiili bazen de cümle içindeki kullanılış biçimi ile ilgili olarak aralıklı, kesintili tekrara dayanan bir süre bildirir:

Evin içindekilerden biri yanına ***girip çıktıkça,*** *fena halde muazzep oluyor ve sorulan suallerin hiç birine cevap vermiyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 33).

Fırsat ***buldukça*** *da döğdü, hakaret etti* (Y. Kemal, İM, 59).

Cumaları bahçede ***buluştukça,*** *kıza kendisinin adî bir mektep talebesi olmadığını anlatmaya çalışıyordu* (H. E. Adıvar, SB84:N. Yüce, age,§22122).

(...) berrak su ile doldurulmuş havuz dibi loşluğuna bu isimler teker teker ***düştükçe*** *ben kendimi bir büyüde kaybolmuş sanıyordum* (A.H. Tanpınar, BŞ, 139).

Çırak koca bir domatesi tuzlamış, her ***ısırdıkça*** *yüzüme bakıyor* (T. Apaydın, AD, 125).

Her ***canı sıkıldıkça*** *ver elini Avrupa...*(S. Kocagöz,OD, 239).

Kasabalara ***uğradıkça*** *köylüler semtlerine gitmek üzere takım takım veda ederek bizden ayrılıyorlardı* (H. R. Gürpınar, Eİ, 275).

Sıcak ve durgun yaz gecesinin sessizliğinde havuzun serinliğine ***yaklaştıkça*** *içinde kendimi görürüm* (O. Pamuk, SE, 158) vb.

764.3. Cümlede aynı fiil kök veya gövdesinden yapılma *-DIkçA/-DUkçA* zarf-fiili ile asıl fiil art arda tekrarlanınca, zarf-fiilin

gösterdiği zaman sürekliliği ve özellikle tarz özelliği abartılmış, daha da güçlendirilmiş olur:

*Ortalık **ağardıkça** ağarıyor* (S. F. Abasıyanık, LA,54).

*Şeyh Edebali, Osman Beyin anlattıklarını dinlerken, suratını **astıkça asmış**, her çeşit çekişmeyi önlemek için harcadığı emeğin böyle apansız boşa gitmesine (...) çok sıkılmıştı* (K. Tahir, DA, 384).

*Buna karşılık Maksut'un suratı **asıldıkça asılmış**, umutsuzluğa kapıldığı zamanlarda yaptığı gibi, alt dudağını iyiden iyiye sarkıtmıştı* (K. Tahir,YS,62).

*Dışarıda tipi **bastırdıkça bastırıyor**, göz gözü görmüyordu* (K. Tahir, YS, 32).

***İhtiyarladıkça** ihtiyarlayıp hastalandıkça, bu çorak buz çölü daha ziyade genişliyor* (Ö. Seyfettin, BL, 21).

*Hamurun türlüsü devlet gibi **kondukça konar**, sekiz on yerde güğümler mütemadî kaynar* (M. A. Ersoy,S, 346).

*Nasıl ki bağrı yanar, gün kızınca sahrânın; / Benim de ruhumu **yaktıkça** yaktı hicrânın* (M. A. Ersoy, S, 316).

*Ses tam bir Doğu Anadolu ağzından çıkarak dumanlı kahveye **yayıldıkça**, yayıldı* (O. Akbal, GS, 93) vb.

764.4. *-mA* olumsuzluk ekiyle birleşen *-DIkçA /-DUkçA* zarf-fiil eki, "-madan önce -madığı sürece, -madığı takdirde" anlamında, asıl fiildeki hareketin kendindeki hareket gerçekleşmeden önce gerçekleşmeyeceğini bildiren şarta bağlı bir süre gösterir:

***Delirmedikçe** bir insan nasıl varır eli de, / Kıyar şu mahfile, yâhud şu muhteşem geçide?* (M. A. Ersoy, S, 210).

– Orhan'a emretti:

*– Toros takımı, davul **döğülmedikçe** uğramayacak meydana...*(K. Tahir, DA, 371).

*Silinmez çünkü bu döğme kısmı, deriyi etiyle beraber **kazımadıkça**...*(K. Tahir, DA, 172).

*Öyle elim, o kadar tehlikeli bir hâle düştük ki, önde biz **mahvolmadıkça** aşağıdaki halâskârlarımız için galebe kaabil değil gibiydi* (H. R. Gürpınar, Eİ, 177).

*Halkı **yıldırmadıkça** nesne hasıl olmaz* (K. Tahir, DA, 274).

*Bu ilkelere **uyulmadıkça** başarı sağlamak mümkün değildir, vb.*

764.5. *-DIkçA /-DUkçA* zarf-fiil ekinin *+çA* eşitlik durumundan önce, araya bir üçüncü şahıs iyelik eki alarak *-DIğIncA / -DUğUncA* biçimiyle kullanıldığı yerler de vardır. Bu kullanılışta ek, zamandan çok "-dığı kadar, -dığı oranda" anlamı veren ve derece, miktar bildiren bir tarz görevi yüklenmiştir.

– *Aklı* ***erdiğince*** *bu konuları kavramaya çalıştı.*

Gücü ***yettiğince****... "Azdan az gider çoktan çok" denilmiştir* (K. Tahir, DA, 178).

Biz çekişirken Deli Balto seyirterek koptu geldi, dili ***döndüğünce*** *"etme eyleme" dedi* (K. Tahir,DA, 486).

Eli ***yettiğince*** *ortalığı toparlamaya çalıştı* vb.

764.6. *-DIkçA /-DUkçA* ekiyle kurulan bazı zarf-fiiller kalıplaşma yoluyla kendi anlamlarını yitirerek deyimleşmiş zarflara dönüşmüşlerdir. Dilimizde bu değişimin belirgin iki örneği *gittikçe* ve *oldukça* kelimelerinde görülmektedir. Bunlardan:

a. *gittikçe*, zamanda dereceli bir ilerleme bildirir "gitgide, zaman ilerledikçe, tedricen" anlamını kazanmıştır:

– *Olur şey değil! Bu Mümtaz!* ***Gittikçe*** *teşkilâtını arttırıyor* (A. H. Tanpınar, H, 214).

Tek tük büyükbaş sağmallar çobandan dönüyor, avlularda buzağıların böğürtüleri ***gittikçe*** *sıklaşıyordu* (K. Tahir, DA,113).

Hakkı ***gittikçe*** *herkesten uzaklaşmak istiyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 73).

Gerçekten matbaanın sanatçılara ihtiyacı ***gittikçe*** *artmaktadır* (S. Eyüboğlu, D, 61).

Kalabalık ***gittikçe*** *çoğalıyordu* (Y. Kemal, İM, 46) vb.

b. *oldukça* da kullanıldığı yere göre "-dığı sürece, yeteri kadar, epeyce, iyice, çok" gibi anlamlar kazanmıştır. Zarf-fiilliğini yitirdiği için, zarf olarak yalnız fiiller önünde değil sıfatlar önünde de kullanılmaktadır:

Ömrüm oldukça *genç muharir olarak kalmayacağım ya!* (S. F. Abasıyanık, LA, 15).

Şarkı baştan başa yıllarca dolaştım, gezdim; / Hem de ***oldukça*** *görürdüm kafa gezdirmezdim!* (M. A. Ersoy, S, 172).

*İşleri **oldukça** geniştir, **gittikçe** de genişliyor* (M. Ş. Esendal, EOY, 268).

*Onlara **oldukça** açık bir düşmanlık gösteriyordu* (H. E. Adıvar, ZO, 49)

*Onun Nuran'ı ötedenberi sevdiğini ve kıskandığını biliyordu. Hatta Fahir'le ayrılmalarında **oldukça** kötü bir rol oynamış* (A. H. Tanpınar, H, 95).

*Yakında ekmek karnesi için bana gelirler, nenin nesi olduklarını o zaman anlarız, fakat **oldukça** zengin kimselere benziyorlar* (O. Akbal,GS, 58) vb.

***-cAsInA (<+cA+sI+n+A)* Ekiyle:**

765. *+çA* eşitlik durumu ekinin, üçüncü şahıs iyelik ve yönelme durumu ekleriyle birleşmesinden oluşmuş *-cAsInA* ekinin *-r, -Ar, -Ir /-Ur,-mIş /-mUş, -AcAk* ekli sıfat-fiiller ve bir sıfat-fiil gibi de işlem görebilen *-(y)Iyor* ve *-(y)Iyormuş* şekillerine getirilmesiyle kurulan *-rcasına, -mışcasına, -(y)yorcasına, -(y)IyormUşcAsInA, -AcAkçAsInA* ekli zarf-fiil türleri de vardır. *-cAsIna* ekiyle kurulmuş zarf-fiil, bağlı bulunduğu fiildeki hareketin tarzını, benzetmeye veya farazî karşılaştırmaya dayanan ve asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir hareketi karşılar. Zarf-fiilin bağlı olduğu özne ile esas fiilin öznesi çok kez ortaktır.

a. *-IrcAsInA* Ekiyle:

*Sabahleyin yağmur bardaktan **boşanırcasına** yağıyordu* (Ö. Seyfettin, B, 131).

*İlyas sigarasını o anda akla gelebilecek bütün düşünceleri ezmek **istercesine** kül tabağına iyice bastırarak* (S. Çokum, AB, 84).

***Koşarcasına** yürümekte olan Memed'i kolundan tuttu, durdurdu* (Y. Kemal, İM, 232).

*Halbuki ora insanları tam aksinedir. Ayaklarını yerde **sürürcesine** giderler* (Y. Kemal, İM,72).

*Kendine sorulabilecek ve cevap vermeğe mecbur olabileceği bir hesabı **tutarcasına**, bir itinayla her gün bir Türkçe İstanbul bir de Fransızca Paris gazetesini muhtelif renkli kalemlerle işaretlermiş* (A. Ş. Hisar, FBVB, 99).

Durdu'ya bu sefer ***yalvarırcasına,*** *boynunu büktü baktı* (Y. Kemal, İM, 131) vb.

b. *-mIşcAsInA* Ekiyle:

Duvar içlerine ***gizlenmişcesine*** *etekler, bluzlar, takımlar, öğleden sonralıklar olarak grup grup asılı giysilerin başında iki genç kız birer nöbetçi gibi durmaktalar* (A. Ağaoğlu, H..., 63).

O mini mini yumurtaları özenle saklar, baharda tırtılların yumurtalarından çıkışını bir eser ortaya ***koymuşcasına*** *sevinerek, keyiflenerek seyrederdi* (S. Çokum, AB, 25).

Yusuf utandı. Bir suç ***işlemişcesine****... Başını eğdi* (S. Çokum, AB, 58).

Adam meyvelere şimdiye kadar böylesini ***görmemişcesine*** *bakıyordu.*

Adnan Bey başının üstünde bir dünya ***parçalanmışcasına*** *ezilmiş gibi hâlâ gözlerini Beşir'den ayırmayarak duruyordu* (H. Z. Uşaklıgil, AM, A. N. Kononov. age, §, 991).

c. *-IyormUşcAsIna* Ekiyle:

Birçok şeyler ***biliyormuşcasına*** *bıyık altından gülmüştü* (O. Kemal, HÇ, 183).

Hösük köye girdiğinde önüne gelene, önemli bir sır biliyor da ***söylemiyormuşcasına*** *gülüyordu* (Y. Kemal, İM, 42).

Hizmetçi bir şey daha ilâve etmek ***istiyormuşcasına*** *duruyordu* (J. Deny, age, § 1458).

ç. *-(y)AcAkçAsInA ,-(y)AcAkmIşçAsInA* Ekiyle:

Adam karşı masadaki hanıma ***yiyecekcesine*** *bakıyordu.*

Anne oğullarını uğurlarken sanki bir daha ***göremiyecekcesine*** *üzülüyordu.*

Elindeki sopayı birine ***vuracakmışçasına*** *havaya kaldırdı.*

Gönderilen paketleri odanın içine temelli ***kalacakmışçasına*** *yerleştirdi* vb.

Ancak, *-cAsInA* ekinin kullanılışı pek bol değildir. Onun yerine çok kez *gibi* edatı ile kurulan *yıkık gibi, büyülenmiş gibi, bakıyormuş gibi, doğuruverecekmiş gibi, gibi* edat grubu oluşturan şekiller tercih edilmektedir.

766. *-mAcAsInA (<-mA+cA+sI+n+A)* Ekiyle:

-cAsInA ekiyle kurulmuş bu zarf-fiil türü de bu ekin *-mA* ad-fiil ekiyle oluşturduğu birleşiktir. Çok seyrek olan bu ek türünde, yukarıdaki paragraftan farklı olarak, *-mA+cA+sI+n+A* eki, bir hareketin tarzını veya şartını bildiren bir işlev yüklenmiştir. Böylece, asıl fiilin gösterdiği hareket, zarf-fiilin gösterdiği "-mak suretiyle" veya " -mak şartıyla" anlamında bir tarza bağlanarak gerçekleşmiş olur:

Haydi kardeş, gel bir lâdes tutuşalım; birbirmize birer kitap ***almacasına*** *!*

Evin onarımı için ustayla on gün içinde ***bitirmecesine*** *pazarlık yapıldı.*

Fukara Bal Kız yanmakta ki, bunca yıldır tütünü tepesinden ***çıkmacasına***...(K. Tahir, DA, 110).

Bildiğimiz kızlar, diyelim beş yüz altınaysa, bunlar beş bine gidermiş ki ***kapanın elinde kalmacasına...***(K. Tahir, DA, 290) vb.

767. *-mAmAcAsInA (<-mA-mA+cA+sI+n+A)* Ekiyle:

-mA- olumsuzluk ekinden sonra gelen *-mAcAsInA* eki, var olan işleve olumsuzluk ekinin etkisini de katarak "-mamak şartıyla", "-mayacak şekilde" anlamında veya *-mAksIzIn, -mAdAn* zarf-fiillerine eş değerde yeni bir zarf-fiil oluşturmuştur. Bu da seyrek rastlanan bir türdür:

O günlerde Büyükhanım odasına dışarıya hiç ***çıkmamacasına*** *kapanırdı* (O. Pamuk, SE, 126).

İşte oturmamız bu oturma... Ogün eve koştum, bir daha ***çıkmamacasına***...(K. Tahir, DA, 230).

Bu ke giden giderse bir daha ***dönmemecesine*** *gider* (K. Tahir, DA, 189).

Saat 15.30'da Karacasu'dan ayrıldık. Gecenin saat on birine kadar ***durmamacasına*** *yolculuk edecektik* (A. Erhat, MA, 116: N. Yüce, age, §226).

Bir elinde sigara bir elinde fincan ***susmamacasına*** *anlatıyordu* (A. Gündüz, MK, 84: N. Yüce, § 226) vb.

768. Çıkma Durumu Ekiyle:

Ad ve sıfat-fiilin çıkma durumu eki alarak oluşturduğu zarf-fiiller, öteki bazı Türk lehçelerine oranla Türkiye Türkçesinde oldukça sınırlıdır.Sayıları birkaçı geçmez. Başlıcaları şunlardır:

768.1. *-dIktAn (< -dIk+tAn), -dIğIndAn (<dIk+I+n+dAn)* ekiyle:

-dIk /-dUk sıfat-fiil ekinin *+tAn* çıkma durumu eki ile genişletilerek oluşturduğu zarf-fiil, hem zaman hem de sebep gösterme işlevindedir. Ancak bu zarf-fiil:

a. Zaman bildirme işlevi yüklendiğinde, hemen hemen yalnız başına hiç kullanılmamakta, kendinden sonra çıkma durumu isteyen *sonra* edatı ile birleşip kaynaşmış bulunmaktadır. Zaman bakımından, asıl fiildeki hareketin kendinden sonra gerçekleştiğini bildiren bir zarf-fiil türüdür:

*İş işten **geçtikten sonra** yapacak bir şey kalır mı?*

*Bu konuyu biz **gittikten sonra** konuşursunuz.*

*Derslerini **bitirdikten sonra** "Mavi Bayrak"'a dalar, saatlerce okurdu* (Ö. Seyfettin, B, 73).

*İnekleri ahıra **soktuktan sonra** yine kapının eşiğine oturdu* (Ö. Seyfettin, BL, 138).

*Üstüne bir ferace **geçirdikten sonra** onu içeriye aldı* (K. Hulûsi, H, 5) vb.

b. *-dIktAn sonra* zarf-fiil kalıbı, asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesine yol açan bir hareket de ifade eder. Böylece asıl fiildeki hareket, zarf-fiilin gösterdiği hareketin tabiî bir sonucu olur:

*Siz bu işin inceliklerini **bildikten sonra** bana bir şey söylemek düşmez.*

*Onlar buraya **geldikten sonra** "geldiklerine göre", mektup yazmak anlamsızdır.*

*Efendim, siz bu makamı bana lâyık **gördükten sonra,** benim kabul etmemem mümkün müdür?*

c. *-dIktAn sonra* zarf-fiil kalıbı *-ma-* olumsuzluk eki de olabilir. Bu takdirde zarf-fiildeki olumsuzluk dolayısıyla, asıl fiildeki hareket de olumsuzluk ifadesi kazanır:

O bizleri adam yerine ***koymadıktan sonra*** (adam yerine koymadığına göre), *biz niye itibar gösteriyoruz ki?*

Bu konulara ***ilgi duymadıktan sonra*** (ilgi duymadığı için) *ne diye boşuna emek verelim!*

Hiçbir iş ***yapmadıktan sonra*** "yapmadığına göre" *burada kalmasına gerek yok.*

768.2. İyelik ve çıkma durumu ekleriyle genişletilen *-DIk/ -DUk* sıfat-fiil ekinin oluşturduğu *-DIğ(-k-)IndAn* zarf-fiil eki, asıl fiildeki hareketin nedenini bildirir:

Kendilerine ***baktığımdan*** *korkmazlar* (Ö. Seyfettin, BK, 55).

Boyu bir doksan beş santimetre idi. Yahut yürürken çok ***kabardığından*** *öyle gözüküyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 39).

– *Biraz bekledi, meydandakiler* ***anlamadıklarından*** *sessizlik uzayınca çıkışır gibi bağırdı* (K. Tahir, DA, 150).

Çok ***zengin olduğundan*** *paranın onca ehemmiyeti yoktu* (Ö. Seyfettin, BL, 90).

Benito, batağın alt geçidine ***vurduğundan,*** *Kocahisar'ın sağlam toprağına biraz geç ulaşmışlardı* (K. Tahir, DA,75).

Kırmızı çizmeyi atmaya ***kıyamadığından*** *verdi tatlı canını Cimri* (K. Tahir, DA, 52).

Aşağıdaki örnekte yer alan zarf-fiilde de bir sebep ifadesi yerine "olup olmadığı" anlamında bir tarz ifadesi hakimdir:

Görüntü saklama makinesini görünce, ileri sürüldüğü gibi, bu buluşların bütünüyle bölge lise öğrencileri tarafından ***yapıldığından*** *şüphelendik* (O. Pamuk, YH, 88).

769. *-mAsIndAn (<-mA+sI+n+dAn)* Ekiyle:

Üçüncü şahıs iyelik ve çıkma durumu ekleriyle genişletilmiş olan *-mA* ad-fiili de asıl fiillerdeki hareketin sebebini gösteren bir zarf-fiil oluşturur:

N. Kemal Antolojisinin bu kadar ***gecikmesinden*** *mahcubum* (A. H. Tanpınar, AHTM, 59).

Komşular, karşıdaki bahçenin otaparka ***çevrilmesinden*** *büyük üzüntü duydular.*

Paketin kendisine sorulmadan ***açılmasından*** *memnun olmamış.*

Orman yangının burunlarının dibine kadar ***yaklaşmış olmasından*** *köy halkı tedirgin oldu* vb.

770. *-mAktAnsA (<-mAk+tAn+i-se)* Ekiyle:

-mAk ad-fiilinin, çıkma durumu eki ve *i-* ek-fiilinin şart biçimi ile birleşerek kaynaşmasından oluşmuş bulunan *-mAktAnsA* eki, asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini zarf-fiildeki hareketin tercihine bağlayan ve "-acak yerde" anlamı veren bir zarf-fiil oluşturur:

Niyetinin pusuya ***zorlamaktansa*** *Söğüt'e dönmek olduğunu da eklemişti* (K. Tahir, DA, 436).

Lâkin ben ona ***danışmaktansa*** *bir şey yapmamayı ve hazır paradan yemeği tercih ediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 24).

Kadına ***inanmaktansa****, onu aldatmayı daha tatlı bulurum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 40).

Mümtaz alt salonda karanlığa ***gömülmektense,*** *biraz rahatsız olacağını bile bile yukarıda oturmayı tercih ederdi* (A. H. Tanpınar, H, 67).

Büyük devletlere bir libidasyon ***yaptırmaktansa*** *ihtrilâl idaresi bunu kendi yapmalıdır* (F. R. Atay, Ç, 48).

771. Bulunma Durumu Ekiyle:

Bulunma durumu ekiyle kurulan zarf-fiiller, iyelik ekleri almış *-DIk /-DUk* ve *-AcAk* sıfat-fiilleri ile, *-(y)Iş /-(y)Uş* ad-fiilinin oluşturduğu türlerdir:

771.1. *-DIktA/-DUktA (<DIk+tA), -DiğIndA/-DUğUndA (<DIk+I+n+dA*):

-DIk /-DUk sıfat-fiil ekinin bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşan ve asıl fiildeki hareketin zamanını belirleyen *-DIktA / -DUktA* zarf-fiil eki, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde pek bol kullanıldığı hâlde, günümüz Türkiye Türkçesinde bu biçimiyle kullanılıştan düşmüş; yerini; sıfat-fiil ile bulunma durumu eki arasına birinci, ikinci ve üçüncü şahıs iyelik eki almış şekillere bırakmıştır: *aldığımda, aldığında, aldığımızda, vermediklerinde* gibi.

Bu kullanımı ile, zarf-fiil şahsa bağlı bir zaman bildirme özelliği kazanmıştır:

Bazen kil yüklemeğe ***gittiğimde*** *şaşar kalırım. Şu Söğüt'te daha asırlara yetecek kil bulunur* (S. Çokum, AB, 84).

Bakkaldan çıkıp ***baktığında,*** *Nilgün gitmiş çoktan köşeyi dönmüştü bile* (O. Pamuk, SE, 169).

Ramazan bayramıydı yola ***çıktığımızda*** (S. Çokum, AB,11).

Yanına ***vardığımızda*** *patlamış pencerelerinin birinin içinden baştan aşağı kanlar içinde bir kız çıkmaya çabalıyordu* (O. Pamuk, YH, 80).

Ama odamda yalnız kalıp ***düşündüğümde,*** *yüzünü çok iyi hatırlıyorum da gözlüklerini değil* (O. Pamuk, YH, 107).

Bu saatlerde çocuklar rüyalarının en tatlı yerinde, sevgililer bu saatte ***kavuşamadıklarında,*** *anneler bu saatte gurbetteki çocuklarıyla sarmaş dolaştır* (S. Faik Abasıyanık, LA, 51).

Öyle ya, o iki yakayı birleştiren çelik ayaklar berisinde, çok daha içerlere, derinlere uzanan daha ayrı girişlerle çıkışlar, ince hesap çizgileri ***kurcalanmadığında*** *gölgesiz bir güzellikteydi İstanbul* (A. Ağaoğlu, FİG, 152) vb.

771. 2. *-DIğIndA* zarf-fiili aşağıdaki örnekte, nadir görülen bir işlevle, zaman zarfı yerine tarz zarfı olarak kullanılmıştır: *Çakmağı Mıstığın* ***çaldığında*** "çaldığı hususunda, çaldığına dair" *artık hiç şüphesi kalmadı* (Ö. Seyfettin, B, 119).

772. *-AcAğIndA (<AcAk+I+n+dA)* Ekiyle:

Yazı dilinde rastlanmayan bu şekil yer yer konuşma dilinde görülen bir türdür. *geleceğin zaman, geleceğin sırada, oturacağınız zaman, oturacağınız sırada,* gibi zaman zarfı görevindeki sıfat tamlamalarının yerini tutar:

Geleceğinde *her hâlde sizlere de haber verecektir.*

Tam salondaki yerine ***oturacağında*** *yanına yaklaşan genç bir hanım: "Efendim ben sizin öğrencinizdim, beni tanımadınız mı?" dedi.*

Tarlada çalışan kızlar ise ***gideceklerinde*** *yiyeceklerini de birlikte götürüyorlar* vb.[466]

773. *-IşIndA /-UşUndA (<Iş+I+n+dA)* Ekiyle:

-Iş /-Uş ad-fiil ekinin iyelik ekleri ve bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşmuş *-IşIndA /-UşUndA* eki de "-dığı zaman" anlamında bir zaman zarfı görevindedir:

Kendilerine her ***rastgelişimde*** *bir romancı gözüyle dikkat ederim* (Ö. Seyfettin, BL, 63).

Kadının sağ tarafında olduğunuz için, ilk selâm ***verişinde*** *bizi gördü* (S. F. Abasıyanık, BE, 1, 39).

Hristiyan sanatçı, doğayı hor gören İsa'yı son yemeğinde, çarmıkta, göğe ***çıkışında*** *gösterirken ister istemez doğal biçimlere başvuruyordu* (S. Eyüboğlu, D, 29).

Dün akşam yemekte, Afyon'a ***gidişinde*** *tanıştığı birkaç meslektaşıyla birlikteydi.*

Bazı kimseler uzun bir yolculuğa ***çıkacaklarında*** *bilinmez bir tedirginlik duygusuna kapılırlar* vb.

774. *-AcAğInA (<-AcAk+I+n+A)* Ekiyle:

-AcAk gelecek zaman ad-fiil ekinin, iyelik ve yönelme durumu ekleriyle genişlemesinden oluşan *-AcAğInA* eki, asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini, zıtlık anlamında bir başka hareketin engellenmesine bağlayan *"-maktansa"* zarf-fiil ekine koşut anlamda tarz zarfları oluşturur. Bu zarf-fiil olumsuzluk eki almaz:

Böyle elimiz kolumuz bağlı ***oturacağımıza****, hazırlıklı olmalıyız* (S. Çokum, AB, 69).

Haydiğ kızlar, oturup burada boşuna ***çene çalacağınıza****, kalkıp bir iş yapın da, eliniz iş tutsun!*

Bu yararlı görüşlerini havada ***uçuracağına****, bir yazı ile kamu oyuna sunsa daha iyi olmaz mı?* vb.

775. *-AsIyA (<-AsI+y-A)* Ekiyle:

Eski Anadolu Türkçesinin işlek bir sıfat-fiil eki olan *-AsI*, Türkiye Türkçesine, o dönemin artık kaybolmuş bir uzantısı ve köy

[466] Yüce, age, §. 245'e bk. ve krş.

romanları yoluyla Anadolu ağızlarından yazı diline aktarılmış seyrek bir şekil olarak geçmiştir *-AsI* gelecek zaman ekinin *-(y)A* yönelme durumu ekiyle genişletilmesinden oluşan bu zarf-fiil, "-ecek kadar, bir zamana kadar" anlamıyla, asıl fiildeki hareketin zaman sınırını belirleyen bir işlev yüklenmiştir:

*Vay başıma...**Gelesiye** olmadı mı demek ?* (K. Tahir, DA, 465).

*"Daha sert... **Kıyasıya** çalın şunları... **Kıyasıya** dedim kansızlar" diye naralanarak delikanlılara avluyu dar getirip ikisini de gerçekten bunaltmaktaydı* (K. Tahir, DA, 202).

*Öyleyken Batı kültürüne milletinin kılığını, yasalarını, yapısını, haftasının günlerini, sayı adlarını **değiştirtesiye** bağlıydı* (S. Eyüboğlu, D, 169).

*Nereye gitse **ölesiye** sıkılacaktı* (A. H. Tanpınar, H, 218: N. Yüce, age, § 2522).

*İnsanın **gülesine** gidiyor. Ahmet bir güldü, bir güldü...Çok biterim bu senin anan...*(F. Bayburt, YÖ, 85).

*Oğlan kızı **çıldırısıya** seviyor. Babası çocuğunu **öldüresiye** dövmüş.*

*İki süvari, cambaz marifetleri göstermez ama, iki sıçrayıştan birinde de bir daha **kalkmayasıya** düşmez* (F. R. Atay: T. N. Gencan, D, § 350) vb.[467]

3. Değişik Yapıdaki Zarf-fiiller

776. Bu gruba giren zarf-fiiller şekil yapıları bakımından bundan önceki iki gruptan farklı bir özellik taşırlar. İçlerinde durum eki almamış sıfat-fiil yapısında olanı bulunduğu gibi, başka gramer

[467] Bazı gramerlerde ve zarf-fiiller konusundaki yazılarda (Deny, age, §§ 1404, 1407, 1413, 1433, 1437, 1446, 1453, 1464, 1468; Gencan, *Dilbilgisi*, § 350-353; Koç, *Yeni Dilbilgisi*, § 408, 409, 411; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 37-373; Kâmil Tiken, " Türkiye Türkçesinde basit ve birleşik zarf-fiillerin ifade ve işlevleri", *TDAY Belleten* 1997 , sıfat-fiillerin *gibi, için, göre, kadar, dolayı, dolayısıyla* vb. edatlarla oluşturdukları edat grupları da zarf-fiil olarak verilmiştir. Bilindiği üzere *edatlar* yalnız adlar ve ad sınıfında sözlerle birleşerek yine ad soylu bir grup oluşturdukları için, fiiller önünde zarf-fiil değil zarf görevi yüklenmişlerdir. Bu nedenle biz ad-fiiller ile oluşturulan edat gruplarını zarf-fiil olarak değerlendirmedik. Bunlar sıfat-fiiller bölümünde işlenmiştir.

birimlerinden olup da işlev ve anlam kayması yoluyla kullanımda zarf-fiil görevi yüklenmiş olanlar da vardır. Başlıcaları *-r...-rmaz, -DIml, -DI... -mAdI* ve *-sA*'lı şekillerdir.

777. *-r (-Ar,-Ir /-Ur)... -mAz(<-r(-Ar,Ir /-Ur+mAz)* Ekiyle:

-r,-Ar,-Ir /-Ur ekleriyle kurulan geniş zaman ad-fiilinin olumlu ve olumsuz türlerinin arka arkaya getirilmesiyle kurulan bir zarf-fiildir. Oğuz ve Kıpçak lehçelerine özgü bir şekil olarak, Türkiye Türkçesindeki kullanılışı çok yaygındır. Ekin asıl fiildeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin hemen arkasından gerçekleştiğini bildiren bir işlevi vardır. Bu zarf-fiildeki zaman işlevi *-DIktA* ve *-IncA /-UncA* ekli zarf-fiillerininkinden daha güçlüdür. Asıl fiilin gösterdiği hareketin gerçekleşmesine zamanda çabukluk ifadesiyle bağlanmıştır. Cümledeki zarf-fiilin öznesi ile asıl fiilin öznesi ortak da olabilir, ayrı da olabilir:

Burada Skola'nın eşiğini ***atlar atlamaz*** *Magdi hatırıma geliyor* (A. H. Tanpınar, M, 83).

Köy evinin içine ayak ***basar basmaz****, elbette bir saman ve hafif tezek kokusu duyulur* (S. F. Abasıyanık, BE 1, 39).

Beyşehir'le Konya arasında uzanan Esenler dağı ***biter bitmez*** *birbiri ardı sıra küçük Kavaklıboz tepeleri gözükmeye başlar* (K. Hulûsi, H, 148).

Nitekim hasta iyiliğe ***döner dönmez****, Seniha, hiç bilmediği bir kurtuluş sevinci duydu* (Y. K. Karaosmanoğlu, KK, 98).

Bahçeye indim, otların sessizliğini duydum ve bahçe kapısını ***geçer geçmez*** *hemen anladım kahveye gidemeyeceğimi* (O. Pamuk, SE, 187).

Zarfı açıp mektubu okudu. ***Okur okumaz*** *da telaşlandı* (S. Kocagöz, OD, 57).

778. *-DI... ~ -mAdI (<-DI /-DU+mADI)* Ekiyle:

Türkiye Türkçesinde yer yer dikkat çeken bir zarf-fiil türü de görülen geçmiş zaman kiplerinin olumlu ve olumsuz şekillerinin, gerektiğinde şahıs ekleri de alarak zarf-fiil göreviyle kullanılmasıdır. Bu zarf-fiil de *-r...-mAz* türünde olduğu gibi zamanda tezlik gösterir.

Asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesi hemen hemen **zarf-fiildeki** hareketin gerçekleşmesi ile eş zamanlıdır, denebilir:

*Kadın yarı **soyundu soyunmadı** karyolaya yığıldı* (A. N. Konanov, age, §1055).

*Sofraya oturdum. Üç lokma **yedim yemedim**, hemen sokaktan bir feryat yükseldi.*

*Kaymakam beyimiz titizdir. Köyün pisliği nazarı dikkatine çarparsa fena olur. **Duyduk duymadık** demeyin. Karıların kafalarına vurun süpürsünler* (F. Baykurt, YÖ, 77).

*Yolcu yüz metre **gitti gitmedi** arkasından koşar adımlarla yetişip omuzuna yapıştılar.*

*Öğretmen **vardım yoktum** dinlemiyor. Anlattığı konudan hepimizi sorumlu tutuyor,* vb.

779. *-DI mI (<-DI /-DU+mI /-mU)* Ekiyle:

Görülen geçmiş zaman kipi kuran *-DI /-DU* ekiyle *mI/mU* soru ekinden kurulu şekil, olağan işlevi ile geçmiş zamana bağlı bir soru cümlesi oluşturur. Ancak, bazı durumlarda bu şekil anlam kayması ile soru özelliğini kaybedip bir zaman zarfı olma özelliği kazanmıştır. Bu görevdeki *-DI mI* eki "-ınca" zarf-fiiline denk pekiştirici bir işlev kazanmıştır. *-IncA* ekinde olduğu gibi, bu ek de asıl fiildeki hareketin gerçekleşme zamanını kendisindeki gerçekleşme zamanına bağlar:

*Biri "Filân kesim sihirbazlığından şüpheliyim" **dedi mi**, krallar oğullarını kurtaramazlarmış diri diri yakılmaktan...*(K. Tahir, DA, 237).

*Düşkün kalkıp da dünya nimetlerinde hak iddia **etti mi** iş değişiyor* (S. Eyüboğlu, D, 142).

*Derler ki esaret denilen halka cihanda / Bir **geçti mi** hür boyna asırlar kıramazmış;*(F. N. Çamlıbel: M. Mansuroğlu, TOAYB, 1955.66; T. N. Gencan , D, §354).

*Gayri kesmesini keserim de **yüzmesine geldi mi**, o zaman da bekçi çıkar gelir bir yandan* (F. Baykurt, YÖ, 142).

*Bana yeni bir oyuncak aldıkları vakit, günün herhangi bir vaktinde, ya dersimi okurken veya yolda yürürken oyuncak hatırıma **geldi mi**, içim sonsuz ve aydınlık bir ferah denizinin dalgalarıyla dolup boşalırdı* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 89).

Fakat bir yaştan sonra, babalar ***sustu mu****, oğullar ona cevap vermek ihtiyacını duyarlar* (A. Ş. Hisar, FBVB, 105).

Dağda bir eşkıya ***ünlendi miydi****; "Koca Ahmet gibi" diyorlardı* (Y. Kemal, İM, 66).

Kar ***yağdı mı****, Erzurum için asıl belediye reisi ve belediye teşkilâtı kıştır* (A. H. Tanpınar, AHTM, 270) vb.

780. *-sA(<sAr)* Ekiyle:

Eski Türkçedeki *-sAr* ekinden gelişmiş olan *-sA* eki, bilindiği gibi şart kipi oluşturan bir ektir. Ancak, şart kipi kendi başına bir yargı bildirmediği ve cümlenin asıl fiilindeki hareketin gerçekleşmesini bir şarta bağladığı için, işlev bakımından zarf-fiil görevindedir.[468] Bir kısım öteki zarf-fiillerde olduğu gibi, bunda da zarf-fiil görevindeki şartlı çekim bağlı olduğu özne ile asıl fiilin öznesi farklı da olabilir ortak da olabilir:

Yalının iki ayrı odasında çocuklar ***bulunsa****, biri karanlık odasından ötekinin mehtaplı odasını kıskanacak, kavga çıkaracaktı* (A. Ş. Hisar, BM, 163).

Fakat bir de sükûtunu ***duyabilseniz,*** *daha çok sevinecektiniz* (A. Ş. Hisar, FBVB, 193).

Resme ***aksettirebilseydin eğer****, ömrünce, Ebedî cedleri karşında görürdün canlı* (Y. K. Beyatlı, KGK, 331).

Karşına çulsuz biri ***çıksa****, sana gönül vermiş biri... Sen de ona biraz meyilli* ***olsan****... varır mıydın?* (S. Çokum, AB, 151).

Kaçarken ***görülürsen*** *vuracaklarmış...*(T. Buğra, KA, 51).

Mümtaz'ın sesi tek başına ***kalsa*** *buna kifayetsiz gelebilirdi* (A. H. Tanpınar, H, 125).

Âlemde ziya ***kalmasa*** *halk etmelisin, halk, / Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!* (M. A. Ersoy, S, 189).

"Amcan ***olmasa*** *zor bulurduk böyle bir evi" der* (T. Buğra, YB, 33).

Hastalık korkusu ***olmasaydı*** *kıyamet koparırdı* (A. H. Tanpınar, H, 97) vb.

---

[468] Gabain, bu görüşün Eski Türkçe dahil, bütün Türk lehçeleri için geçerli olduğu görüşündedir. Bu konuda "Die Natur des prädikats in den Türksprachen" KCsA, III (1940), 90; Özb. Gr., § 305, Yüce, age, § 42.1'e bk.

Zarf-Fiillerin İşlevlerine Göre Sınıflandırılması

781. Bundan önceki bölümde zarf-fiiller şekil yapılarına göre sınıflandırılarak bunlardan herbiri, yüklendikleri işlevler açısından da değerlendirilmiştir.Yerlerinde verilen bilgilere dayanarak, zarf-fiiller, yalnız yapıları bakımından değil, temel işlevleri bakımından da bir sınıflandırmadan geçirilirse, bunları önce: 1) Tarz zarfları, 2) Zaman zarfları olmak üzere başlıca iki ana gruba ayırmak mümkündür. Her grup gösterdiği birbirinden farklı özelliklere ve işlev inceliklerine göre kendi içinde yeniden birtakım alt sınıflamalara sokulabilir. Aşağıda bu açıdan genel bir değerlendirme yapılmıştır:

1. Tarz Bildiren Zarf-Fiiller

782. Bu gruba giren zarf-fiiller, asıl fiildeki harekete çeşitli anlam ve işlev incelikleri katmak suretiyle fiillin kılınış tarzını bildiren zarf-fiillerdir. Bunlar içinde zarf-fiilin yüklendiği işlevler açısından, aynı şekil yapısında olup da birden çok alt sınıfta yer alanlar da vardır. Tarz bildiren zarf-fiilleri, taşıdıkları işlev ayrılıklarına göre başlıca şöyle bir alt sınıflandırmadan geçirebiliriz:

783. Asıl fiille aynı zamanda yapılan veya art arda tekrarlanan bir hareketi karşılayan ve "-mak suretiyle" anlamını veren zarf-fiiller:

a. *-A, -(y)A: **Bata çıka** yürüdü. Çalkana çalkana gitmiş*, gibi

b. *(y) ArAk: **Dinlenerek** çalıştı. **Okuyarak** ferahladı* vb.

c. *-(y)ArAk* zarf-fiilindeki tekrarlamayı güçlendiren zarf-fiiller: *-(y)ArAktAn: **gezerekten** geldiler. Zavallı hayvan **çırpınaraktan** can vurmuş; **yüzerekten** kıyıyı bulmuş* vb.

ç. *-mAklA: vaktini sağda solda **gezmekle** geçirmedi; ciddî işlere yöneldi.*

*El etek **öpmekle** başına devlet kuşu konmaz.*

d. (y)Ip */-(y)Up : **bakıp bakıp** gülmek; **dönüp dönüp** bakmak, **gelip gelip** gitmek* vb.

784. Birleşik fiiller içinde, asıl fiili tasvir görevi yüklenmiş olan zarf-fiiller:

a. *-(y)A, (y)I /-(y)U* + *bil-, dur-, gör-, kal-, ver-, yaz-* vb. fiillerle: *anlatabilmek, başlaya durmak, bağırıvermek, geçivermek, isteye görmek, düşeyazmak, yığıla kalmak,* vb.

b. *-(y)Ip /-(y)Up dur-, -(y)Ip /-(y)Up git-, -(y)Ip /-(y)Up kal-* vb. ***akıp durmak, kaçıp gitmek, sıkışıp kalmak*** gibi.

785. İki ayrı hareketin art arda tekrarlanma durumunu gösteren zarf-fiiller: *-(y)Ip /-(y)Up..., -(y)ArAk; -(y)ArAk..., -(y)Ip / -(y)Up:*

Arabaya ***atlayıp*** *çarşıya* ***inerek*** *alış veriş yaptı.*

Valiye ***yaklaşarak*** *bir şeyler* ***okuyup*** *uzaklaştı.*

786. Asıl fiile "-dığı için, -dan dolayı" anlamında bir sebep ilişkisi ile bağlanan zarf-fiiller:

a. *-(y)ArAk:*

Geleceği ***düşünerek*** *iyi çalışıyor.*

Gece karanlıktan ***korkarak*** *yalnız çıkmak istemedi.*

b. *-mAyIncA:*

Onu ***tanımayınca*** *karar veremedi.*

Aradığını ***bulamayınca*** *geri döndü* vb.

787. "*-madan, -maksızın*" anlamıyla tarzda olumsuzluk bildiren zarf-fiiller: *-mAyArAk:*

Kalabalığa ***aldırmayarak*** *yürüdü.*

İçeri girdiğinde ***istemeyerek*** **kulak** *misafiri oldu.*

788. Olumluluk olumsuzluk açısından karasızlık veya şüphe bildiren ve aynı kök veya gövdenin olumlu olumsuz biçimlerinin tekrarına dayanan zarf-fiiller: *-(y)Ip /-(y)Up -mA-:*

Bir şey ***bilip bilmediğini*** *soramadı.*

Yarın ***gidip gitmeyecekleri*** *kesinleşmedi.*

789. Kendinden önceki kelimenin yönelme durumu ile kullanılınca, deyimleşmiş olan "..ise" anlamındaki zarf-fiiller: *gelince: sana gelince; arkadaşlarına gelince; Çakırbeyliye gelince* vb.

790. Asıl fiildeki hareketin kendindeki harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini gösteren "*-maksızın*" anlamındaki zarf-fiiller: *-mAdAn:*

Ne diyeceğini ***bilemeden*** *sağına soluna bakındı.*

Çocuklar hiç ses ***çıkarmadan*** *oturuyorlardı.*

791. Asıl fiildeki hareketle zıtlaşan ve "-dığı halde, ...rağmen" anlamını veren zarf-fiiller: *iken~ken:*

Hiç sırası ***değilken*** *gidip pahalı giyecekler almış.*

Bu alanda başarı ***sağlamışken*** *neden meslek değiştirdiği anlaşılamadı.*

792. Asıl fiilin gösterdiği harekete bağlı olmadan gerçekleştirilen bir hareketi karşılayan zarf-fiiller:

a. *-mAksIzIn:*

Ardına önüne ***bakmaksızın*** *yürüdü.*

Hiç ***konuşmaksızın*** *odasına çekildi.*

b. *-mAdAn:*

Bu konuda ***yılmadan*** *çalıştı.*

Çocuğu hiç ***görmeden*** *sesinden tanımıştı.*

793. Kendisinden hareketle asıl fiildeki hareketi aynı fiil kök veya gövdesine bağlayan ve asıl fiildeki hareketi abartan zarf-fiiller:

-DıkçA /-DUkçA:

Suratını ***astıkça asıyor.***

Tipi ***bastırdıkça bastırmış.***

Haberler her tarafa ***yayıldıkça yayıldı.***

794. Asıl fiile miktar ve derece gösterme işlevi ile bağlanan zarf-fiiller: ... *-DIğIncA:*

Aklı ***erdiğince*** *konuları kavramaya çalıştı.*

Gücü ***yettiğince*** *yakınlarına destek oldu* vb.

795. Asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen ve asıl fiildeki hareketin tarzını, benzetmeye veya karşılaştırmaya dayanarak bildiren zarf-fiiller: *-IrcAsInA /-UrcAsInA; -mIşcAsInA / -mUşcAsInA; -yorcasına, -AcAkcAsInA:*

Yağmur bardaktan ***boşanırcasına*** *yağıyordu.*

Bir eser ortaya ***koymuşcasına*** *böbürleniyordu.*

Gönlü ***olmuyormuşcasına*** *bir tavır takındı.*

Yumruğunu karşısındakine ***vuracakçasına*** *sıktı* vb.

796. Asıl fiildeki hareketin şartını bildiren olumlu veya olumsuz zarf-fiillller: *-mAcAsInA, -mAmAcAsInA:*

Kim yenilirse ötekine bir kitap ***almacasına*** *oyun oynadılar.*

Gelen blûzlar o kadar güzeldi ki bir tane ***kalmamacasına*** *kapışıldı* vb.

797. Asıl fiildeki hareket, kendindeki hareketin doğal bir sonucu olan zarf-fiiller: *-DIktAn /-DUktAn sonra, -mAdIktAn sonra:*

Siz bu işin inceliklerini ***bildikten sonra*** (bildiğinize göre) *istediğiniz gibi yapınız.*

Bu konulara ilgi ***duymadıktan sonra*** (duymadığına göre) *çağrılmasına gerek yok* vb.

798. Asıl fiildeki hareketin sebebini bildiren zarf-fiiller:

a. *-mAsIndAn:*

Söz vermiş olduğu yazının ***gecikmiş olmasından*** *üzgündü.*

Sokak kapısının ***kapanmamasından*** *şikâyetçiydi.*

b. *-DIğIndAn, -mAdIğIndAn:*

Çalışma ilkeleri toplantı sırasında açıklandığından yazılı metin verilmedi.

Kendilerine resmî bir duyuru ***yapılmadığından*** *harekete geçmediler.*

799. Asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini kendisindeki hareketin tercihine bağlayan zarf-fiiller: *-mAktAnsA:*

Niyetinin pusuya ***zorlamaktansa*** *Söğüt'e dönmek olduğunu söylemişti.*

Aşağıdaki odada karanlığa ***gömülmektense*** *yukarıda oturmayı tercih ediyordu.*

800. Asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini şarta bağlayan zarf-fiiller: *-sA:*

Sorulan sorulara doğru cevap ***verebilsen*** *tercih şansın artar.*

Bu yoldan ***gidersen*** *daha çabuk varırsın* vb.

2. Zaman Bildiren Zarf-fiiller

801. Bu gruptakiler, birbirine yakın veya birbirinden farklı işlev ve anlam incelikleri taşıyan ve asıl fiildeki harekete çeşitli zaman ilişkileri ile bağlanmış bulunan zarf-fiillerdir: Zaman bildiren

bu zarf-fiilleri de işlevlerindeki ayrılıklara göre aşağıdaki alt sınıflara ayırabiliriz:

802. Asıl fiilin gösterdiği hareketle aynı zamanda yapılan başka bir hareketi bildiren zarf-fiiller:

a. *-(y)ArAk:*
*Konferansçı hep bir noktaya **bakarak** konuştu.*
*Oyuncu **zıplayarak** ortaya çıktı.*
b. *iken ~ -ken:*
*Bahçede **yürürken** bir dolmakalem buldu.*
*Eve **gelirken** babasına rastladı.*

803. Asıl fiildeki hareketin kendisindeki hareketin hemen arkasından ve birbirine bağlı olarak yapıldığını gösteren zarf-fiiller:
a. *-(y)ArAk:*
*Lokmasını salataya **banarak** yuttu.*
*Ellerini toprağa **bastırarak** usul usul kalktı* vb.
b. *-(y)Ip /-(y)Up:*
*Çapayı eline **alıp** yürüdü.*
*Kalabalıktan misafirlere **yol açıp** buyur etti.*

804. Kendindeki hareketin asıl fiildeki hareketten daha önce yapılıp bitmiş olduğunu gösteren zarf-fiiller: *-(y)IncA /-(y)Unca:*
*Bizlere **alışınca** buraya da gelmeye başladı.*
*Kitabı **okuyunca**, yazarın hangi temel düşüncelere dayandığı anlaşıldı.*

805. Asıl fiildeki hareketin gerçekleşme zamanını kendindeki hareketin gerçekleşme zamanına bağlayan ve "-dığında" anlamı veren zarf-fiiller:
a. *-(y)IncA /-(y)Unca:*
*İçeri **girince** arkadaşlarını gördü.*
*İki gönül bir **olunca** samanlık seyran olur.*
b. *-DI mI /-DU mU:*
*Kendisine yapılan iyilikler aklına **geldi mi**, içinde o kimselere karşı bir minnet duygusu uyanıyordu.*
*Yaz günlerinde tan atıp da ortalık **ağardı mı** hemen kalkıp işe yönelmek gerekiyor.*

806. Asıl fiilde kendisine bağlı olumsuz bir sonuç doğuran zarf-fiiller: *-(y)IncA /-(y)UncA:*

*Sen bu boş sözlere **inanınca** ben ne yapayım!* (ben hiçbir şey yapamam!)

*Büyükler bu yanlışlığı **yapınca** sıradan insanlara ne denebilir ki?* (hiçbir şey denemez).

807. Zamanca, kendindeki hareket gerçekleşmeden asıl fiildeki hareketin gerçekleşemeyeceğini bildiren zarf-fiiller:

a. *-mAyIncA:*

*Beklenen bilgiler zamanında **gelmeyince** bu konuya girilemedi.*

*Parayı **ödemeyince** malı teslim etmediler.*

b. Aynı nitelikte şarta bağlı bir süre gösteren zarf-fiiller: *-mAdIkçA:*

*Toplumda kanun hakimiyeti ağır **basmadıkça** çirkin olaylar sürebilir.*

*Eğitim düzeyi **yükselmedikçe** beklenen gelişme sağlanamaz.*

808. Zaman bakımından "-dan sonra, geçince" anlamıyla kalıplaşmış olan zarf-fiiller: *-(y)ince:deyince:*

*Üç gün **deyince** gelip kapıya dikilmiş.*

*Altı ay **deyince** kendini toparlamaya başladı.*

809. Zamanda süreklilik gösteren ve "bir zamandan beri" anlamı veren zarf-fiiller:

a. *-(y)AlI:*

*Ankara'ya **geleli** sağlık sorunu yokmuş.*

*Yola **çıkalı** iki saat oldu.*

b. *-(y)AlI beri; -(y)AlIdAn beri:*

*Bu işe **başlayalı beri** başka işlere zaman kalmıyor.*

*Onlar aramıza **gireliden beri** çalışma yöntemimiz biraz değişmiş görünüyor.*

c. *-DI ...-(y)AlI:*

*Biz kendimizi **bildik bileli** bu işleri yapıyoruz.*

*Siz buralardan **gittiniz gideli** bir haberinizi alamamıştık.*

810. Zaman bakımından asıl fiilden önce gerçekleşen ve olumsuzluk bildiren "-madan önce" anlamındaki zarf-fiiller: *-mAdAn:*

*Sana gelecek yazıyı **okumadan** plân yapma.*

*Çalışmalarını bir düzene **sokmadan** tatile çıkma.*

811. Kendisini gösterdiği hareketle asıl fiillin gösterdiği hareket arasında yalnızca zaman ortaklığı bulunan zarf-fiiller: *iken ~ -ken:*

*Onlar içerde **çalışmakta iken** dışarıdan biri seslendi.*

*Biz **gelirken** o gidiyordu.*

812. Henüz gerçekleşmemiş, niyet ve tasavvur durumunda olan bir hareketi bildiren zarf-fiiller: *-mIşken:*

***Almışken** malın iyisini alacaksın.*

*Bir yere **gitmişken** dinlenmenin tadını çıkaracaksın.*

813. Zamanda imkân ve fırsat yakalama bildiren zarf-fiiller: *-mışiken ~ -mışken:*

*Sırası **gelmişken** bize bu konuyu da açıklar mısınız?*

*Yollar **açılmışken** arabayı buraya getiriver, oralarda kalmasın.*

814. Asıl fiildeki hareketin engellediği niyet durumundaki zarf-fiiller: *-AcAk iken ~ -AcAkken:*

*Buraya **gelecekken** vazgeçti.*

*Kalın bir tayyör **giyecekken** manto giydi.*

815. Asıl fiildeki hareketin kendindeki hareketin hemen arkasından gerçekleştiğini bildiren ve zamanda çabukluk gösteren zarf-fiiller:

***a.** -mAsIylA:*

*Pencereden bahçeye **bakmasıyla** kafasını çevirmesi bir oldu.*

*Elini cebine **sokmasıyla** bir avuç bozuk para çıkardı.*

b. *-r...-mAz:*

*Arkadaşınız **gelir gelmez** bana uğrasın.*

*Kızından gelen mektubu **okur okumaz** içi ferahladı.*

c. *-DI /-DU -mADI:*

*Misafir bir saat **oturdu oturmadı** alıp götürmeye geldiler.*

*Beş on adım **gitti gitmedi** arkasından koşup yakaladılar.*

816. Asıl fiildeki hareketin süresini kendisindeki hareketin süresiyle denkleştiren ve zamanda süreklilik, sık sık oluş veya kesintili tekrar gösteren zarf-fiiller: *-DIkÇA /-DUkÇA:*

***Düşündükçe** işin güçlüğü daha iyi anlaşılıyordu.*

*Anneleri çarşıya **indikçe** çocuklarını sevindirecek bir şeyler almayı da unutmazdı.*

*İçeri **girdikçe*** (girip çıktıkça) *onların neler konuştuğuna kulak misafiri olabiliyordu.*

817. Asıl fiildeki hareketin kendinden sonra gerçekleşeceğini bildiren zarf-fiiller: *-DIktAn sonra, -DUktAn sonra:*

*Çocuklarımız, okul ödevlerini **bitirdikten sonra** roman ve kültür kitapları okurlardı.*

*Eve **geldikten sonra** telefon etmiş.*

818. Asıl fiildeki hareketin zamanını belirleyen zarf-fiiller:

a. *-DıktA /-DUktA* (ayrıca iyelik ekleri de alarak):

*Yeğeninin yüzüne **baktığında** kendini aynada görür gibi olurmuş.*

*Yanına **vardığımızda** hepimizi ayrı ayrı kucakladı.*

b. ***-AcAğIndA:***

*Buraya **geleceğinde** bizlere haber verecekmiş.*

*Hazırlığını yola yola **çıkacağında** yapacakmış.*

819. Asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini, zamanca zıt nitelikteki başka bir hareketin engellemesine bağlayan zarf-fiiller: *-AcAğInA:*

*Karşıdan **bakacağına** gelip de yardım etsene!*

820. Asıl fiildeki hareketin zaman sınırını belirleyen zarf-fiiller: *-AsIyA, -AsIyA kadar:*

*Oğlan kızı **çıldırasıya** sevmiş.*

*Onlar burada ben **gelesiye kadar** beklesinler* vb.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. Görevli Kelimeler

1. Edatlar

2. Bağlaçlar

GÖREVLİ KELİMELER

821. Eldeki gramerde, dilimizdeki kelime türlerini, aralarındaki birleştirici ortak özelliklere veya birbirinden ayırıcı niteliklere bakarak sınıflandırırken:

I. Anlamlı kelimeler (Asıl kelimeler),

II. Görevli kelimeler (Yardımcı kelimeler),

III. Anlamlı-Görevli kelimeler, olmak üzere üç ana gruba ayırmış bulunuyoruz.

Görevli kelimeler, adlar ve fiiller gibi yalnız başlarına birer anlam taşımazlar. Bunlar, ancak eklendikleri kelime veya kelime grupları ve işlev bakımından bağlı bulundukları öteki kelimelerin yardımı ile anlam kazanan ve cümle içinde de geçici gramer görevleri yüklenmiş olan sözlerdir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinin yazımında ve gramerle ilgili araştırmalarda, yöntem olarak Arap grameri temelindeki Osmanlı gramer anlayışını benimsemiş olan dilciler, görevli kelime türlerinin tümünü ortak bir *edat* başlığı altında toplamışlardır. Aslında "alet, vasıta, araç" anlamlarına gelen Arapçadan geçme *edat* sözü, bu anlamın gramere aktarılması ile geniş kapsamlı bir gramer terimi niteliği kazanmıştır.

Edatların yalnız başlarına birer anlam taşımamaları dışında, adlar ve fiillerin aksine çekime de girmedikleri gerekçesi ile böyle bir sınıflandırmayı benimsemiş olanlar, edatları kendi içinde üç alt bölüme ayırmışlardır. Bunlar:

1. Çekim edatları veya son çekim edatları,

2. Bağlama edatları,

3. Ünlem edatları'dır.[469]

Konuya Batı gramerleri temelinde eğilen dilcilerimiz ise, edat terimini dar kapsamlı ve dar anlamlı olarak ele almışlar ve yalnız yukarıda ilk sırada yer alan *çekim edatları* veya *son çekim edatları*

---

[469] Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, §. 872; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, §. 598-647; Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, Güneş, *Türk Dil Bilgisi*, s. 219-326, vb.

(*postposition*)için kullanmışlardır[470]. Konuyu dar anlamıyla ele alanlar içinde *edat* yerine daha başka terimleri benimsemiş olanlar da vardır[471].

821.1. Biz eserin "Ön Söz"ünde de belirtildiği üzere Türkçenin kendi malzemesini ve gramer birimlerinin dildeki şekil ve işlevlerini göz önünde tutarak, anlamlı kelimeler niteliğindeki ad ve fiillerin dışında kalan görevli kelime türlerini kendi içinde iki alt bölüme ayırdık. Bunlar:

1. Edatlar (*postposition*'lar),

2. Bağlaçlar (*konjunktion*'lar)'dır.

Gerçi ileride *edat* ve *bağlaç* bölümlerinde belirtileceği üzere, bu iki kelime sınıfını oluşturan ögeler de kökenleri bakımından aslında birer ad ya da fiil (zarf-fiil) şekline dayanmaktadırlar. Ancak, Türkçenin esnek gramer yapısı ve dilin ifade bakımından yeni gramer birimlerine ihtiyaç duyması, ad ve fiil kökenli bazı sözleri birer kalıplaşma ve donma evresinden geçirerek yeni bir şekillenme ile edat ve bağlaç durumuna getirmiştir. Böylece, bu şekiller, ad ve fiil iken taşıdıkları özel anlamları kaybederek yalnız başlarına anlamları olmayan "görevli" kelimelere dönüşmüşlerdir.

Kelime türleri içinde, böyle yalnız başına birer anlam taşımama ve çekime girmeme özelliği yalnız bu iki kelime sınıfında ortaktır. Bazı gramercilerin ünlemleri de bu alt sınıfa sokması bizce uygun değildir. Çünkü ünlemler, bir yönü ile özel anlam taşıyan sözlerdir. Bu özellikleri dolayısıyla çekim ve yapıma girebilirler. Diğer yönleri ile de aynı zamanda görevli kelimelerdir. Bu bakımdan biz, ünlemlerin öteki iki kelime sınıflarından farklı kendine özgü üçüncü bir grup oluşturacağı görüşündeyiz.

---

[470] Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, s.39; *Türkçenin Grameri*, § 333- 336; Ediskun, *Yeni Türk Dilbigisi*, § 359-362; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s.220-227. Yabancı dilcilerden Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka* (çev.), § 663 ve öt.

[471] Deny, age. § 873: İlgiçler; Emre, *Türk Dilbilgisi*, § 143: sontakılar; Gencan, *Dilbilgisi*, s. 395: İlgeçler (Edatlar); Aksan, *Sözcük Türleri I*, s. 130: ilgeç, Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 33: bağımlı kelime, Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 167-174: İlgeçler; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, § 333: Takı; Kononov age., s.664: Edat Sonekler.

Türkçenin yapısına ve işleyişine uygun düşen bu sınıflama dolayısıyla burada görevli kelimeler: *1. Edatlar*, *2. Bağlaçlar* başlıkları altında ele alınmıştır.

Edatların bağlaçlardan ve ünlemlerden ayrı bir kelime sınıfı olarak ele alınması, gramerlerimizde şimdiye kadar edat konusunda tanım, değerlendirme, sınıflandırma ve adlandırma, yani bir terime bağlama açısından ortaya çıkan düzensizlik ve karışıklıkları da önlemiş olacaktır.

EDATLAR[472]

(Alm. *Partikel, Nachstellung;* Fr. *postposition, particule;*
İng. *postposition, particle*)

822. Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir: *için, ile, gibi, kadar, göre, doğru, başka, dolayı, beri, ötürü, öte, yana, itibaren, nazaran* vb.

Edatların cümle içinde kurdukları anlam ilişkileri geçicidir. Bunlar benzerlik, beraberlik, başkalık, miktar, sebep, vasıta, zaman, mekân, yön gösterme vb. ilişkilerdir.

Edatlar eklendikleri, ad, sıfat, zamir gibi ad soylu kelime veya kelime grupları ile bir edat grubu oluştururlar; bu edat grupları cümlede adlardan önce sıfat, sıfat ve fiillerden önce zarf görevi yaparlar. İyelik ve durum ekleri alarak ad gibi kullanılırlar. Edat gruplarının vurgusu, grubun ad ögesi üzerindedir: *Ateş **gibi** çocuk. Bal **gibi** tatlı. Bu hikâye çocuklar **için** yazılmış. İstanbul'a uçak **ile** gitti. Bu iş sana **göre** değil. Beklediğiniz kimse şimdiye **kadar** uğramadı. Onu dünden **beri** arıyorlar. Yaşlı kadın evin bahçesinden **öteye** geçememiş. Senin **gibisini** görmedim* vb. Edatların bir özelliği de eklendikleri kelime ve kelime grupları ile kendileri arasına başka bir kelimenin girmemesidir.

---

[472] Batılı Türkologların *postposition, Partikel, Nachstellung* gibi terimler ile karşıladıkları edatlar, yüklendikleri gramer işlevinde bir "araç" bir "vasıta" olarak kullanıldıkları için biz, diğer bazı gramer yazarları gibi öteden beri alışılagelmiş ve yaygınlaşmış olan bu terimde karar kılmayı uygun bulduk. Terime *çekim edatı* (Hacıeminoğlu age.) veya *son çekim edatı* (Ergin age.) karşılığının verilmesi, onu, görevli kelimeler bölümünde belirttiğimiz üçlü edat sınıflaması anlayışına götüreceğinden, bu terimlerden birini tercih etmedik. Üstelik *son çekim edatı* gibi bir terim, ister istemez aklımıza bir *ön çekim edatı*'nın varlığını da getirmektedir. Oysa, Türkçede *ön çekim edatı* (*preposition*) yoktur. Yine edat karşılığında kullanılan *ilgiç, ilgeç, takı, son takı* ve *son ek* gibi terimler de bizce içerik olarak bazı sakıncalar taşıdığından, gelenekleşmiş yaygın terim olan *edat*'ı benimsedik.

EDAT- EK BENZERLİĞİ

823. Edatların cümle içinde geçici birer görev yüklenmiş olmaları, onları aynı nitelikteki ad çekimi ekleri ile benzer ve paralel duruma getirmiştir. Yalnız, aralarındaki önemli ayrılık, şekilce birincilerin ek, ikincilerin birer bağımsız kelime olmalarındadır. Buna göre edatlar, şekilce kelime, işleyiş bakımından ad çekimi (durum) ekleri niteliğindedir. Nitekim, edatlar ile karşıladığımız bazı anlatım biçimlerini aynı anlamı veren ad çekimi ekleri ile de karşılayabilmekteyiz:

***Babaca** davranmak / Baba **gibi** davranmak. **Kabadayıca** yapmak / Kabadayı **gibi** yapmak. Navro külâhını sağ kaşına **kabadayıca** 'kabadayı-varî, kabadayı gibi' yıkmış, göğsünü şişirerek İnönü çarşısına yönelmişti* (K. Tahir, DA, 342).

*Bu atkıyı **sana** getirdim / Bu atkıyı senin **için** getirdim. Gördüğüm arazi **toprakça** verimlidir / Gördüğüm arazi toprak **bakımından** verimlidir. **Yağmurdan** çıkamadı / Yağmurdan **dolayı** çıkamadı. **Korktuğundan** sapsarı kesilen tuğlu Kumandan* (Ö. Seyfettin, EK, 28)

*Korktuğu **için** sapsarı kesilen tuğlu kumandan. Utanıyor, **utandığına** da canı sıkılıyordu* (K. Tahir, DA, 186)

*Utanıyor, utandığı **için** de canı sıkılıyordu. Seni **beklemekten** dizlerime kara su indi / Seni beklemekten **dolayı** dizlerime kara su indi. **Bence** bu düşünce ilgi çekicidir / Bana **göre** bu düşünce ilgi çekicidir. Evlâdını yetiştirmek için **yıllarca** emek vermiş / Evlâdını yetiştirmek için yıllar **boyu** emek vermiş* vb.

Edatlar ile karşılanan bazı anlatım biçimlerinin, yer yer, ad çekimi ekleri dışında aynı görevdeki bazı yapım ekleri ile karşılandığı da görülüyor: ***morumsu** bir renk /mora **çalan** (mor **gibi**) bir renk, **kadifemsi** bir yumuşaklık / kadife **gibi** bir yumuşaklık, **sarımtırak** yapraklar / sarıya **çalan** (sarı **gibi** görünen) yapraklar, **yeşilimtırak** deniz / yeşil- **varî**, yeşil **gibi** görünen deniz vb.*

Edatlar ile ad çekimi ekleri arasındaki görev koşutluğunu göz önünde bulunduran bazı gramer yazarları, edat konusunu işlerken *+cA, +cAsInA, +sIz / +sUz ve +Im / +Um* gibi ekleri de aynı bölüme

almışlardır.[473] Bu konuyu edatların ek sayılması biçiminde tartışmaya sunanlar da olmuştur.[474]

Aralarında bir görev paralelliği olmasına rağmen, ekler ile edatlar asla birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü bunlardan biri bağımsız bir kelime sınıfı oluşturduğu, ötekiler de ek sınıfında yer aldıkları için, böyle bir karıştırma Türkçenin şekil yapısı ile taban tabana zıtlaşır.

Edatların birer bağımsız kelime olmaları, onların, eklendikleri adlar ile ses yapısı bakımından kaynaşmalarını engellemiştir. Yalnız ekleşmiş edatlar bu kuralın dışındadır.

823.1. Edatlar içinde *ile>-le* örneğinde görüldüğü gibi ekleşmiş edatlar vardır. Ekleşmiş edatlar, zamanla eklendikleri kelimelerin ses yapısına uyarlar:

Yarım saatte gidecekti, üç buçuk saat ***bizimle*** *kaldı* (A. H. Tanpınar, BŞ, 55).

İstanbul kaleleri ***tuzla*** *buz oldu* (Ö. Seyfettin, EK, 28).

İkramlarına yarım ***ağızla*** *teşekkür edilmiş ve sadece* ***ikramlarla*** *karşılık verilmiş;* ***sevgiyle, sözle****, kadeh kaldırarak değil.* (T. Buğra, DEPS, 58) vb.[475]

Bir de edatlar, yüklendikleri görevler bakımından ad çekimi eklerinden daha kapsamlıdırlar. Ad çekimi ekleri, adları öteki kelimelere belirli durum gösterme görevi ile bağladıkları hâlde, edat olan kelimeler, bir edat grubu olarak çok daha geniş kapsamlı görevler üstlenirler. Bu durum aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

EDAT-AD AYRILIĞI

824. Edatlar ad görevinde kullanılmadıkları sürece, iyelik ve durum gösterme ekleri almazlar ve çekime girmezler. Bu durum aslında edatların oluşmaları ile ilgilidir. Türkçede doğrudan doğruya

---

[473] Deny, age. § 876, 881, 890, 917-930: Hem *ilgiç* hem sonuç olan -ce; Ediskun, age. § 358: *-den* ve *-sız.* Daha eski gramerciler ise bütün edat ve ekleri aynı başlık altında işlemişlerdir: Şemsettin Sami, *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî,* s.150-152:Huruf-ı ilsāk. Hüseyin Cahit (Yalçın), *Türkçe Sarf ve Nahiv*, s.135 ve öt.: *edevat.* Karahan-Ergönenç yay., § 459, Mithat Sadullah Sander, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri,* s. 90-94: Edatlar vb. gibi.

[474] *Türk Gramerinin Sorunları,* C.2, s. 424, 436, 441, 444 ve öt.

[475] Bu konuda ayrıntılı bilgi için, § 337'de vasıta durumu ekine bk.

edat türeten ek yoktur. Bunun için dil ya başka dillerden alıntılama yoluna yahut da başka bir yola, kalıplaşma yoluna başvurmuştur. Kalıplaşmanın oluşumu da şöyle gelişmiştir denebilir: Bildiğimiz gibi, ad çekimi ekleri, dilin geçici görev yüklenen ögeleridir. Ancak, bunların sayı ve işlevleri oldukça sınırlıdır. Oysa, sözdeki ilişki türleri çok çeşitlidir. İşte ad çekimi ekleri ile karşılanamayan bu geçici işlevler için edatlar devreye girmiştir. Türkçede edat türeten ekler bulunmadığı için de dil bu göreve en elverişli şekillerden yararlanmıştır. Bunlar da belirli bazı ad çekimi ekleri almış adların veya zarf-fiillerin kalıplaşma evresinden geçerek bir anlam aşınmasına uğramasıyla oluşmuştur. Ad çekimi ekleri ile edatlar arasındaki görev paralelliği, ad çekimi veya zarf-fiil ekleri ile genişletilmiş bulunan ve başlangıçta özel anlamlar taşıyan kelimelerin, yavaş yavaş birer kalıplaşma sürecinden geçerek anlam aşınmasına uğramaları, onları edatlara dönüştürmüştür. Böyle bir aşınma sürecinden geçen kelimeler de anlamlı kelimeler sınıfından çıkıp görevli kelimeler sınıfına girmiştir.

EDATLARIN SINIFLANDIRILMASI

825. Edatlar taşıdıkları temel özelliklere göre kendi içlerinde:

A. Yapı ve kökenleri bakımından,

B. Kullanılış biçimleri bakımından,

C. Görevleri bakımından; olmak üzere başlıca üç türlü sınıflandırılabilir.

A. YAPI VE KÖKENLERİ BAKIMINDAN EDATLAR

826. Edatlar yapıları bakımından önce:

I. Türkçe kökenli, II. Yabancı kökenli edatlar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Türkçe kökenli olanlar da kendi içlerinde:

1. Ad kökenli edatlar,
2. Fiil kökenli edatlar olmak üzere yeniden iki gruba ayrılır.

I. Türkçe Kökenli Edatlar

1. Ad Kökenli Edatlar:

827.1 Türkiye Türkçesindeki edatların az sayıdaki bir bölüğü ad kökenlidir. Bunlar yukarıda belirtildiği gibi, adlara eklenen iyelik veya durum eklerinin zamanla, eklendiği kelime ile kalıplaşıp kaynaşmasından oluşmuştur. Bu oluşma Türkçenin çok eski devirlerinde gerçekleşmiş olmalıdır ki, bunların çoğu daha Eski Türkçe döneminde bile artık edatlaşmış durumdadır. Örnek olarak Türkiye Türkçesindeki *beri* edatının Eski Türkçedeki *berü*, *için* edatının *üçün* karşılıklarını gösterebiliriz.[476] Bizdeki, *gibi* edatının da *Divanu Lûgat-it-Türk*'te *kibi* biçimiyle yeni bir edat olarak yer aldığı bilinmektedir.[477] Bu durum Eski Türkçe ile ortaklaşan öteki edatlar için de söz konusudur.[478]

Türkiye Türkçesinin ad kökenli edatları şunlardır: *gibi* (< *kip* 'ölçü, kalıp, örnek' + *i* iyelik eki), *için* (*uç* 'sebep'+ *u+n* vasıta durumu eki > *üçün* > *için), başka* (*baş* + *ka* yönelme durumu eki)[479], *bakıma* (< *bak-ım+a*), *bakımdan* (< *bak-ım+dan*), *bakımından* (<*bak-ım+ı+n+dan*), *beri* (< ET. *berü), boyunca* (<*boy+u+n+ca*), *dek, denli* (< *deñlü* < *teg-in+lig*), *içre* (< *iç+re* 'yön gösterme eki'), *önce* (<*ön+ce* 'eşitlik durumu eki), *sonra* (< *soñ+ra* 'yön gösterme eki), *üzere* / *üzre* < *öze* 'yukarı'+*re* yön gösterme eki), *yana* (*yan+a*) vb. Bunlara *özge* (< *öz+ge*), *özgü* (< ?) gibi yapısı Türkiye Türkçesinin ölçülerine uygun düşmeyen bir iki edatı da katabiliriz.

Şimdi bu edatlar için bir iki örnek sıralayalım:

---

[476] Gabain, *Alt. Gr.* (çev. Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*), § 301: *anı üçün* 'bu sebeple', *bolmış üçün* 'olduğu için', § 319: *ilkisizde berü* 'ezelden beri'; §.324: *ınaru berü* 'her yerde' vb.

[477] Kâşgarlı Mahmud (çev. Besim Atalay), *DLT*, C.I 483-22: *kuş kibi*, C.III. 23-2 *ıt kibi* 'it gibi', s.62-22: *karum* kibi ' kaya gibi'.

[478] Eski Türkçedeki edatlaşmış kelimeler için bk. Gabain, age. § 324-326.

[479] *Başka* edatının yapısı için *baş* + *ık-a* şeklindeki bir zarf-fiil kalıplaşması da söz konusu olabilir. Ancak, *özge* 'başka', *birge* 'beraber' gibi eş anlamlı şekiller göz önünde tutularak Türkologlar arasında bu edatın ad kökenli olduğu görüşü ağır basmıştır. *Başka*'nın köken yapısı ile ilgili yerler için Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, 1994, s. 12 §. 5 'ye ve Kononov, age., §. 678'e bk.

Şimşek ***gibi*** *çaktı. Bir yol bulmak* ***için*** *uğraştı. Evde senden* ***başka*** *hiç kimse yok mu ? Eski Türk sanatı bir* ***bakıma*** kübiktir (M. Kaplan, KD, 153).

Dilimiz her ***bakımdan*** *zenginleşmeye elverişli bir dildir. Dünden* ***beri*** *sizi bekliyorlar. Yol* ***boyunca*** *kardeşi ile sohbet etti. Demincek kararan engin, şimdi ta ufuklara* ***dek*** *fosforlu bir ışıkla aydınlanmaya başladı* (Halikarnas Balıkçısı, ÖÇ, 12).

Giderek, bütün bir camın yarısını kaplayacak ***denli*** *genişleyebilir bu çatlak birden çözülüp dökülebilir* (A.Ağaoğlu, FİG, 186).

Hiç kimse böyle bir mektubun yazılmasından ***yana*** *olmadı. Aldığı tarif* ***üzere*** *gitti, arzuhali vereceği yeri buldu* (Y.Kemal, İM, 193) vb.

Eski Anadolu Türkçesinde bol kullanılan ***içre*** şekli, bugünkü yazı dilimizde bazı yazarlara özgü pek sınırlı bir kullanılıştadır: *Diyordunuz ki, insan tabiat* ***içre*** *bir mahlûk olduğu için faaliyeti müşahhas bir karaktere sahipti* (P. Safa, Bİ, 84) vb.[480]

İleride özel bölümünde (§ 841) ayrıca ele alınacağı üzere, dilimizdeki ad soylu kelimelerin bir kısmı bir edat gibi kullanılabilmekte ve eklendiği adla bir edat grubu oluşturmaktadır.

2. Fiil Kökenli Edatlar:

827.2 Türkiye Türkçesindeki edatların büyük bir kısmı, Eski Türkçeye ve öteki Türk lehçelerindeki örneklerine paralel olarak fiil kökenlidir. Yazı dilimizde yer alan başlıcaları şunlardır:

ile 'birlikte, beraber' (< *il-e* 'iliştirerek'), *ilişkin* 'dair' (< *il-iş-kin*), *göre* (<*gör-e* 'görerek, bakarak'), *geçe* (< geç-e 'geçerek, -diğinde'), *aşırı* (< *aş-ır-ı* 'aşarak), *aşkın* (< *aş-kın*), *değin* (< *teg-in* 'değerek, ulaşarak')[481], *diye* (<*ti-y-e* 'diyerek'), *doğru* (<*tog-ur-u* , 'aşarak, üzerinden geçerek'), *dolayı* (<*tola-y-u* 'dolayarak'), *karşı*

---

[480] *dek, denli* ve *içre* edatlarının başka örnekleri için, Deniz Saraç'ın, *Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler* (G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara 1995.) adlı basılmamış Yüksek lisans tezindeki yerlerine bakılabilir.

[481] Hacıeminoğlu, edatlar konusundaki eserinde, bu edatın *deg+in* yapısında olduğunu bildiriyor ise de (*Türk Dilinde Edatlar*, s. 31 ve not 1), edatın Eski Türkçeden beri *teg-i* ve *teg-in* biçimlerinde gelişerek iki ayrı zarf-fiil oluşturduğu, dolayısıyla *değin*'in de < *teg-in* yapısında olduğu tartışmasızdır.

(<*kar-ış-u*'karşılayarak, karşı koyarak)[482], ötürü (<*öt-ür-ü* 'geçirerek'), sıra (<*sır-a* (?))[483] vb.

Zarf-fiilden edatlara dönüşüm cümle içindeki örneklerde daha belirgin olarak görülebilir:

Haşim yalnız herkesle değil kendisi ***ile*** *de bozuşur bir adamdır* (F. R. Atay, R, 35).

Bu konuya ***ilişkin*** *bir görüşünüz varsa bildiriniz. Ressamına* ***göre*** *karakalem, sulu boya veya yağlı boya olabilir* (A.Agaoğlu, A, 9).

Eskiden sütçümüz bize gün ***aşırı*** *süt, dört gün* ***aşırı*** *yoğurt getirirdi. Yaşı sekseni* ***aşkın*** *olmasına rağmen hâlâ kafası çok iyi çalışıyor. Son vapur onu yirmi* ***geçe*** *kalkıyormuş. Denize* ***karşı*** *oturmuş kitap okuyordu. Gemide kim varsa önce öne* ***doğru*** *sonra arkaya* ***doğru*** *yuvarlandılar* (Halikarnas Balıkçısı, DG, 33).

"biz burasını imdat gelmeden alamaz mıyız? İki top yetmezmi? ne duruyorsunuz?" ***diye*** *çadırlarında dedikodu yapıyorlardı* (Ö. Seyfettin, EK, 23).

Bütün büyük şehirlerimizin birkaç saat uzağında parasızlıktan ***dolayı*** *getirilemeyen bir iyi su vardır* (R.N.Gültekin, TS, I. 395).

Sabaha ***karşı*** *uyandı ve yol hazırlığına başladı. Semt takımı dedim de aklıma geldi, bu ismi ona hep yedek durduğundan bir türlü takıma alınmadığından* ***ötürü*** *takım arkadaşlarından birinin vermiş olması akla hepsinden yakın gelenidir* (H. Taner, ŞYY, 100).

Biraz dinlendikten sonra kalktılar; çocuklar da ana ve babalarının yanı ***sıra*** *yola koyuldular* vb.

---

[482] ***Karşı*** yanında, *rağmen* edatı ile eş anlamlı bir de *karşın* edatı vardır. Yanlış yapıdaki bu edat *karşı* gibi *kar-ış-ın* biçiminde fiil kökenli bir edat değildir. *kar-* fiilinden değil *karşı* adından yapıldığı için de ad kökenli galat-ı meşhur bir edat sayılabilir: uyarıya *karşın*, aynı yayın ilkelerinin ihlâli (Milliyet 4 Aralık 1997, s. 19/6). Onca buyruğa *karşın* umursamaz bir gülüşü var çocuğun (A. Ağaoğlu, FİG. 20) vb.

[483] Deny (age. § 902) ve Hacıeminoğlu (age. s. 8) *sıra* edatının yapısı üzerinde durmamışlardır. Ergin, her ne kadar bu edatı da ad soylu edatlar arasında saymış ise de (age. § 633), biz edatların yapısındaki özellikleri göz önünde bulundurarak *sıra*'nın da *sır-a* veya *sar-a* 'sararak' biçimindeki bir zarf-fiil kalıplaşmasından oluştuğunu sanıyoruz. Bunun dışında, bu edat, *sıra* adının bir edat gibi kullanılmasından da oluşmuş olabilir. Eğer *sıra* kelimesi yabancı kökenli değilse *sap- / sap-a* > *sapa*, *kes- / kes-e* > *kese* 'kestirme', *öt- / öt-e* 'geçerek' > *öte* örneklerinde görüldüğü gibi *sır-*'dan bir zarf fiil kalıplaşması olabilir.

827.3 Yukarıda belirtilen fiil kökenli *ile* edatı çok defa ses kaynaşması yoluyla ekleşerek bir edat olmaktan çıkmış ve *-la* biçiminde bir ad durumu ekine dönüşmüştür:

Vasfi merdivenden çıkarken uşak öfkeli ***gözlerle*** *haremağasını kolundan yakaladı* (M. C. Kuntay, Üİ, 291).

Büyük bir deniz ***şapırtısıyla*** *uyanmış* (H. Balıkçısı, DG, 17) gibi.[484]

II. Yabancı Kökenli Edatlar

828. Dilimizdeki yabancı kökenli edatların *âsâ* 'gibi', *gûna* 'gibi, türlü, böyle', *manend* 'gibi' gibi birkaçı Farsçadan, ötekiler Arapçadan geçmedir. Arapça kökenli edatların başlıçaları: *ait, beraber, dair, derece, emsal* 'gibi', *evvel, gayri 'başka', ibaret, itibaren, kabil* 'gibi, benzer', *kadar, mukabil, nazaran, rağmen* vb.'dir. Sıraladığımız Arapça kökenli bu edatlar, değişik alanlarda olmak üzere dilde canlılığını devam ettiregelenlerdir. Bir de yabancı kökenli edatların artık kullanımdan düşmüş olanları vardır. Bunlar: ***âsâ*** (*devâsâ* 'dev gibi', *padişahâsâ* 'padişah gibi'), ***manend*** (kâfur *manend* 'kâfur gibi'), ***gûnâ*** (ejder *gûnâ* 'ejder gibi', *bu gûnâ* 'bu türlü'), ***maada*** (bundan *maada* 'bundan başka'), ***mertebe*** (bu *mertebe* 'bu derece, bu kadar'), ***muadil*** 'benzer, eşit, denk' (ehrâma *muadil*), ***mümasil*** 'benzer, gibi' (Mecnûn'a *mümasil*), ***mukaddem*** 'önce' (bundan üç sene *mukaddem*), ***rütbe*** (ne *rütbe* 'ne derece'), ***sâbık*** 'önce' (bundan *sâbık* 'bundan önce')vb. türlerdir.[485] Bu edatlar Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti devri yazarlarının eserlerinde yaygın bir kullanımda iken, Cumhuriyetin ilk dönem eserlerinde ancak kısa bir süre devam edebilmiştir. Türkçeleşme çalışmalarının getirdiği yeni şekiller ve dilde genel bir kabul bulmamış yabancı kelimelere karşı duyulan tepki, bunları hızla kullanıştan düşürmüştür. Bu nedenle aşağıda gösterilen örnekler canlı kullanışlarını devam ettiren edatlarla ilgili örneklerdir:

---

[484] Ayrıntılı bilgi için §. 337'de vasıta durumu ekine bk.

[485] Bunların Türkçe'deki değişik kullanılış biçimleri ve örnekleri için Hacıeminoğlu age., s.8-78 arasındaki yerlerine bk.

Buradaki eşyanın kime ***ait*** *olduğunu biliyor musunuz? O varken benim kendime* ***ait*** *işlerde söz söylememe lüzum yoktur.* (A. H. Tanpınar, SAE, 166).

Evin çocuklarıyla ***beraber*** *çıkıp geziyorlar, portakal bahçelerine, Karaoğlan'a gidiyorlardı* (A. H. Tanpınar, H, 27).

Çocuk eğitimine ***dair*** *bir kitap arıyorum. Son* ***derece*** *tehlikeli bir zat, İngiliz İstihbaratı'ndan!* (A. İlhan, DSE, 89).

Türkçülüğün memleketimizden zuhurundan ***evvel*** *Avrupa'da Türklüğe dair iki hareket vücuda geldi* (M. Kaplan, KD, 41).

Patrondan ***gayrisinin*** *de canı cehenneme, hiç bir halt edemezler* (E. Işınsu, C, 221).

İklim şartlarının uygun olduğu bütün Türk şehirleri bir baştan bir başa bahçe ve bostanlardan ***ibaretti*** *denilebilir* (B. Ayvazoğlu, GK, 67).

Karısının birçok acı lâkırdılırına sebep olan Sakallı Vasfi'ye prens bu günden ***itibaren*** *garez olmuştur* (M. C. Kuntay, Üİ, 292).

Maliye Nazırının onu ara sıra böyle kızdırması âdeta bir sanat eseri ***kadar*** *güzeldi* (M. C. Kuntay, Üİ, 69).

Buna ***mukabil*** *asıl damadı, küçük kızının kocası, evin bütün erkekleri adına gezer, tozar, hattâ zaman zaman karısını alıp çıkardı* (A. H. Tanpınar, SAE, 70).

Suphi'nin felsefesine ***nazaran*** *sevimli bir kardeş olmayan kız bahtiyar bir zevce de olamazdı* (N. Nazım, Z, 16).

Onlar bizlere ***nazaran*** *daha tecrübeli sayılırlar. Bu teorik tabiîliklere* ***rağmen****, yaşanan gerçek ile ulaşılmak isten gerçek arasındaki uyumsuzluk insanı önce kendi kendisiyle, sonra da cemiyetle çatışmalara götürecektir* (S. Tural, EBK, 49) vb.

828.1 Arapça kökenli edatlar içinde, Arapça adlara Türkçe bulunma, çıkma ve vasıta durumu gibi eklerin getirilmesi ile kalıplaşmış ve zamanla birer edata dönüşmüş olanlar da vardır: *cihetle, cihetten, cinsten, derecede, esnada, hâlde, münasebetle, nispetle, nispette, suretle, şekilde, takdirde, tarzında, veçhile* gibi.

Türke özelliğini veren bu millî değerlerden yapılacak fedakârlıklar, Türk topluluğunun tarihî varlığını zedeleyebileceği ***cihetle*** *Türklük bakımından tehlikeler doğurabilir* (İ.Kafesoğlu, TMM, 45).

Sizinle hangi ***cihetten*** *anlaşacağız ki bu* ***cihetten*** *anlaşalım. Babam kanlı canlı, taş yese öğütür* ***cinsten*** *bir adamdı* (A.H. Tanpınar, SAE, 52).

Dut silkilmesini andıran bir patırtı, bir uçtan bir uca, bahçeyi sarıverdi: iri, dolgun, şaşılacak ***derecede*** *ılık yağmur damlaları, patır kütür serpiliyor* (A. İlhan, DSE, 223).

Bana ***ait*** *notları istediğim hâlde getirmedi. Yaptırmakta oldukları evleri tamamlanmış ve yeni evlerine taşınmışlardı. Bu* ***münasebetle*** *arkadaşları için yemekli toplantı düzenlediler. İlim ve teknik ortak kültüre hâkim olduğu* ***nispette*** *ilmî terimler de ortak kültür diline karışacak* (M. Kaplan, KD, 191).

Bir kere bir insan olan şairin toplumdan kopmasına, tımarhanelik olmadıkça hiçbir ***suretle*** *imkân yoktur* (S.K. Yetkin, D, 121).

'Onunla evlendiğiniz ***takdirde****, ikinizin de Türklüğünden şüphe ederim vallahi!' dedi* (H. Taner, ŞYY, 47).

Hakikat budur, hiçbir veçhile içtinap edemiyeceğim korkunç hakikat! (A. İlhan, DSE, 108) vb.

B. KULLANILIŞ BİÇİMLERİ BAKIMINDAN EDATLAR

829. Edatlar, eklendikleri ad soylu kelimelerin ya yalın biçimlerinden yahut da yönelme, çıkma, ilgi ve vasıta durumu gibi ad çekimi ekleri ile genişletilmiş biçimlerinden sonra gelirler. Bu durum, edatların kalıplaşma safhasından önceki yapıları ile ilgilidir. Söz konusu kelimeler edatlaşmadan önceki aşamada ad ya da fiil olarak, eklendikleri kelimelerin hangi durumlarını istemişler ise, edatlaştıktan sonra da genellikle aynı durumu sürdüregelmişlerdir. Tarihî gelişme süreçlerine veya lehçe ayrılıklarına bağlı olarak bazı edatların istedikleri durum eklerinde Eski Türkçe'ye oranla ufak tefek ayrılıklar görülmekte ise de (ET. *anı üçün*, TT. *onun için* vb.). Bu durum konumuz dışındadır.

İstedikleri durum ekleri açısından edatlar:

1. Yalın durum isteyen edatlar,
2. Zamirlerden sonra ilgi durumu isteyen edatlar,
3. Yönelme durumu isteyen edatlar,
4. Çıkma durumu isteyen edatlar olmak üzere kendi içinde dört gruba ayrılabilir.

Yalın Durum İsteyen Edatlar:

829.1. Bunlar: *gibi, için, ile, aşırı, dek, diye, kadar, üzre* adatlarıdır. *Çiçek **gibi**, taş **gibi**, ev **için**, erişmek **için**, gün **aşırı**, terlik **ile**, güler yüz **ile**, hikâye **diye**, yumruk **kadar**, doyacak **kadar**, ayak **üzre**, oturmak **üzre*** vb.

829.1. Paragrafta belirtilen Arapça adlar ile Türkçe bazı çekim eklerinin kalıplaşmasından oluşmuş bulunan *cihetle, cihette, cihetten, esnada, hâlde, münasebetle, nispette, suretle, şekilde, takdirde, tarzda, veçhile* gibi edatlar da yalın durum isterler: *Geleceği **cihetle**, şu **cihetten** itiraz edilebilir. Tanımadığım **cinsten** bir meyve. Son **derece** alıngan. İyi **derecede** bir not. Sizinle hangi **münasebetle** tanışmıştık? Konusuna hâkim olduğu **nispette**. Bu **suretle**; hiçbir **suretle**. Değişik **tarzda** işlemek. İşi lâyıkı **veçhile** yapmak* vb.

İlgi Durumu İsteyen Edatlar:

829.2. Türkiye Türkçesindeki adların yalın durumları ile birleşen edatlardan bir kısmı, özellikle *gibi, için, ile, kadar* gibi ad kökenli olanlar ile fiil kökenli *diye* edatı, zamirlerle birleşirken genellikle ilgi durumu isterler. Aralarında ilgi durumu istemeyenleri de vardır. Bu durumu zamirlerin tür ve şahıslarına göre şöyle açıklayabiliriz:

Yukarıda belirtilen edatlar şahıs zamirleri ile birleşirken, bu zamirlerin 3. şahıs çokluk biçimi dışında kalan öteki beş şahsında ilgi durumu isterler:

*Benim **gibi**, senin **gibi**, onun **gibi**, bizim **gibi**, sizin **gibi**.*

*Benim **için**, senin **için**, onun **için**, bizim **için** , sizin **için*** vb. Durum; *ile, diye* ve *kadar* edatları ile birleşirken de aynıdır: *Benim **ile** / benimle, senin **ile** / seninle; benim **diye**, senin **diye**; benim **kadar**, senin **kadar** vb.*

Bu, şu, o işaret zamirleri söz konusu edatlar ile ilgi durumuna girerek birleşirler: *Bunun **gibi**, şunun **gibi**, onun **gibi**; bunun **için**, şunun **için**, onun **için**; bunun **ile** / bununla, şunun **ile** / şununla, onun **ile** / onunla* vb. Ancak, bu işaret zamirlerinin çokluk biçimleri ile şahıs zamirlerinin 3. şahıs çokluk biçimi söz konusu edatlar ile ilgi durumu eki almadan birleşir: *Bunlar **gibi**, şunlar **gibi**, onlar **gibi**; bunlar **için**, şunlar **için**, onlar **için**; bunlar **ile** / bunlarla, şunlar **ile** /*

şunlarla; onlar ***ile*** */ onlarla; bunlar* ***kadar,*** *şunlar* ***kadar,*** *onlar* ***kadar*** vb.

İşaret zamirleri *gibi* ve *kadar* edatları ile ilgi durumu eki alarak da almadan da birleşebilirler. Yalnız ilgi durumu ekini almış birleşimler ile ilgi durumu eki almamış olan birleşimler arasında ilgi bağı açısından bir anlam farkı göze çarpar. İlgi durumu eki almış olanlar tıpkı ad tamlamalarında olduğu gibi daha belirli, daha bilinen somut bir bağlantıyı, ilgi durumu eki almamış olanlar ise daha genel nitelikte soyut bir bağlantıyı ifade ederler: *bu* ***gibi*** *işler, şu* ***gibi*** *sözler, o* ***gibi*** *takıntılar; bunun* ***gibi*** *işler, şunun* ***gibi*** *sözler, onun* ***gibi*** *masalcılar* vb.

Kim soru zamiri, teklik ve çokluk şekillerinde *diye* edatı ile birleşirken ilgi durumu almaz: *kim* ***diye,*** *kimler* ***diye.*** Bu zamir, *gibi* edatı ile birleşirken ilgi durumu ekini bazen alır bazen almaz: *kim* ***gibi,*** *kimin* ***gibi,*** *kimler* ***gibi.*** Ancak, *ile* ve *için* edatları ile birleşirken teklik biçiminde her zaman ilgi durumu ister. Çokluk biçiminde eksiz birleşir: *kimin* ***için,*** *kiminle; kimler* ***için,*** *kimler* ***ile*** */ kimlerle* vb.

Şahıs, işaret, soru, dönüşlülük zamirlerinin yukarıda sıralanan edatlar ile nasıl birleştikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.
(Tablo 6'ya bk).

Yönelme Durumu İsteyen Edatlar:

829.3. *Ait, bakarak, dair, dek, değin, doğru, göre, ilişkin, kadar, karşılık, nazaran, rağmen, karşın* gibi edatlar, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarının yönelme durumları ile birleşirler. Bu özellikleri dolayısıyla, bunlar yönelme durumu isteyen edatlar diye adlandırılır:

Size ***ait*** *kitap gönderildi. Önceki başvurulara* ***bakarak*** *bunlar daha iyi görünüyor. Türk sözünün etimolojisine* ***dair*** *kaynakça. Seçimlere* ***ilişkin*** *bir haber var mı? Dün gece geç vakitlere* ***değin*** *çalışmışlar. Geçen sene bir gün arkadaşım Sermetle Şişli'ye* ***doğru*** *gidiyorduk* (Ö. Seyfettin, EB, 81).

Ruhları hususî bir terbiyenin teşrifatına ***göre*** *açardı* (A.Ş. Hisar, BM, 53).

Ressama ***göre*** *karakalem, sulu boya veya yağlı boya olabilir* (A. Ağaoğlu, A, 9).

Edatların Zamirler ile Kullanılış Tablosu

	gibi	*için*	*ile*	*kadar*	*diye*
Ben	benim *gibi*	benim *için*	benim *ile*	benim *kadar*	benim *diye*
Sen	senin *gibi*	senin *için*	senin *ile*	senin *kadar*	senin *diye*
O	onun *gibi*	onun *için*	onun *ile*	onun *kadar*	onun *diye*
Biz	bizim *gibi*	bizim *için*	bizim *ile*	bizim *kadar*	bizim *diye*
Siz	sizin *gibi*	sizin *için*	sizin *ile*	sizin *kadar*	sizin *diye*
Onlar	onlar *gibi*	onlar *için*	onlar *ile*	onlar *kadar*	onlar *diye*
Bu	bunun *gibi*	bunun *için*	bunun *ile*	bunun *kadar*	bunun *diye*
Şu	şunun *gibi*	şunun *için*	şunun *ile*	şunun *kadar*	şunun *diye*
O	onun *gibi*	onun *için*	onun *ile*	onun *kadar*	onun *diye*
Bunlar	bunlar *gibi*	bunlar için	bunlar ile	bunlar kadar	bunlar diye
Şunlar	şunlar *gibi*	şunlar *için*	şunlar *ile*	şunlar *kadar*	şunlar *diye*
Onlar	onlar *gibi*	onlar *için*	onlar *ile*	onlar *kadar*	onlar *diye*
Kim	kim *gibi* kimin *gibi*	kim *için* kimin *için*	kim *ile* kimin *ile*	kim *kadar* kimin *kadar*	kim *diye* kimin *diye*
Kimler	kimler *gibi*	kimler *için*	kimler *ile*	kimler *kadar*	kimler *diye*
Ne	ne *gibi*	ne *için*	ne *ile*	ne *kadar*	ne *diye*
Neler	neler *gibi*	neler *için*	neler *ile*	neler *kadar*	neler *diye*
Kendi	kendi *gibi*	kendi *için*	kendi *ile*	kendi *kadar*	kendi *diye*
Kendileri	kendileri *gibi*	kendileri *için*	kendileri *ile*	kendileri *kadar*	kendileri *diye*

(Tablo 6)

Mümtaz burada yoldan denize ***kadar*** *inen büyük kayalar üstünde oturup akşam saatlerini geçirmeyi severdi.* (A.H. Tanpınar, H, 27).

Verdiği emeklere ***karşılık*** *pek kazançlı sayılmazdı. Gösterdiği büyük başarılara* ***rağmen*** *yine de bunların abartılmasını istemiyordu. Etkin ilâçlar kullanmasına* ***karşın*** *sağlığı bir türlü düzelemedi* vb.

Çıkma Durumu İsteyen Edatlar:

829.4. Bunlar *aşağı, başka, beri, dışarı, dolayı, evvel, gayri, içeri, itibaren, maada* (eskimiştir), *önce, öte, ötürü, sonra, taraf, yana* edatlarıdır:

Tepeden ***aşağı*** *inen yol oldukça diktir. Çallı, paşaya şöyle bir bakar, sonra cebinden bir çakı çıkarır resmi baştan* ***aşağı*** *parçalar* (GY-GH. 115).

Kitabı paşaya uzatmaktan ***başka*** *bir hareket yapamadım* (P. Safa, DHK, 55).

Birkaç seneden ***beri*** *kontratı yenilemek, kiraları almak gibi işleri yüklenen Mümtaz onu görmenin ne* ***kadar*** *güç olduğunu bilirdi* (A.H. Tanpınar, H, 8).

Beş gündür evden ***dışarı*** *çıkmamış. Fakirlikten* ***dolayı*** *utanç duyması gerekmezdi, ama çalışmalıydı. Hangi din, mezhep, millet ve kabileden olursa olsun bir yolcu Türkmen avulundan* ***içeri*** *girdi mi, artık onun canı da malı da o ailenin muhafazası ve koruması altındadır* (R. Akdemir, İOAS, 38).

Karısının birçok acı lâkırdılarına sebep olan sakallı Vasfi'ye bugünden ***itibaren*** *garaz almıştır* (M.C. Kuntay, Üİ, 292).

Adnan, mektupçunun odasından çıktıktan ***sonra,*** *artık kat'îleşen bu edebiyat hocalığına birdenbire sevindi* (M.C. Kuntay, Üİ, 73) vb.

Aslında bir edat kuruluşunda olan *bundan böyle* "bundan sonra, bu tarihten itibaren" şekli kalıplaşarak bir zarfa dönüşmüş bulunmaktadır. *Artık seninle* ***bundan böyle*** *her şeyi açıktan açığa tartışabiliriz.* gibi.

Bundan ***öte*** *yol çıkmaz ki gidesin* örneğinde edat alarak yer alan *öte* kelimesi de çeşitli kullanımlarında artık edatlıktan çıkıp bir ada dönüşmüş bulunmaktadır. (20.§'a bk.)

C. GÖREVLERİ BAKIMINDAN EDATLAR

830. Edatlar, eklendikleri kelimeler ile cümle içindeki öteki sözler arasında kurdukları anlam ilişkilerinin niteliği ve gördükleri işlevler bakımından da sınıflandırılır. Yalnız burada belirtmek gerekir ki, belirli bir temel görevi bulunan bir edat, kullanım biçimindeki işlev kayması yoluyla, daha farklı bir işlevi de yerine getirebilir. Söz gelişi, *gibi* edatı esas itibarıyla "eşitlik, aynılık, benzerlik" görevi yüklendiği hâlde, işlev dallanması yoluyla aynı zamanda çabukluk, tarz ve zaman gösterme işlevleri de yapabilmektedir. Aynı durum öteki bazı edatlar için de söz konusudur. Türkiye Türkçesindeki edatlar görevleri bakımından başlıca şu alt gruplara ayrılabilir:

"Aitlik" ve "ilgili olma" İlişkisi Kuranlar:

831. *ait, dair, ilişkin, üzerine:*

İşte Behçet Bey bu odayı kendisine ***ait*** *olan şeylerle vücuda getirmişti* (A. H. Tanpınar, MB, 15).

Bu köy ağası, Mehmet Ali'nin tâ babası zamanından ekip biçtikleri bir tarlanın kendisine ***ait*** *olduğunu iddia ediyor* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 559).

Kütüphanede Atatürk'ün kültür anlayışına ***dair*** *bir kitap arıyordu. Çok sık telefon ediyordu, sanıyorum sadece beni merak ediyordu. Olaylara* ***dair*** *bir şey sormazdı* (E. Işınsu, KDA, 17).

Yazarın özgeçmişine ***ilişkin*** *malzeme pek dağınıktı. Abdi Bey, daha şehre ayak basmadan, Paris'e* ***ilişkin*** *bazı şeyler biliyordu* (A. İlhan, DSE 152).

Dostluk ***üzerine***[486] *yapılan sohbetler pek hoşa gidiyordu. O hâlde bizi rahat bırak ve ulaşamayacağımız, anlayamayacağımız amaçlar* ***üzerine*** *kafamızı yorma* (E. Işınsu, C, 80) vb.

"Benzerlik, tıpkılık, denklik" İlişkisi Kuranlar:

832. *gibi, denli, misali, üzere, üzre.* Daha seyrek olmak üzere *cins, cinsten, çeşit* ve *kabil.*

---

[486] *Üzerine* edatının sebep bildirme ve "sonra" anlamındaki görevleri, ilgili maddelerde gösterilmiştir.

gibi edatı, çoklukla karşılaştırmaya dayanan bir benzerlik ilişkisi kurar:

*Anadolu ve Rumeli ufkun iki ucunda iki ahşap konak **gibi** yanıyor* (M.C. Kuntay,Üİ, 31).

*Bu başıboş düşüncelerle yorulan Behçet Bey, yeniden gözlerini kapadı. Altın yapraklı bir ağaç **gibi**, gözlerinin önünde gene saat seslerini gördü* (A.H. Tanpınar, MB, 29).

*O kadar hafif mi ki, kolumu bir kanat **gibi** kımıldatsam havaya uçabilirim* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 39).

*Onlar **gibi** olmak, onlar **gibi** giyinmek, onlar **gibi** yiyip içmek, onlar **gibi** oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak...Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat onlar **gibi** nasıl düşünebilirim. Nasıl onlar **gibi** hissedebilirim?* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 61) vb.

Bu benzerlik ilişkisi, iyelik ekleri ile genişletilmiş *-DIk/ -DUk*'lu sıfat-fiillerden sonra da görülür: *Umduğum **gibi** çıkmadı. Bildiğin **gibi** yapabilirsin. Bundan böyle istediği **gibi** meşgul olabileceğini, hiç kimsenin kendisini artık rahatsız etmeyeceğini ilâve etmişti* (A.H. Tanpınar, MB, 17).

832.1 Öteki sıfat-fiil eklerinden sonra gelen *gibi* edatı daha çok gerçek olmayan, "-mişçesine" anlamında farazî bir benzetme işlevi görür:

*Bir idadi talebesine ders verir **gibi** hazla elemi bana anlattı* (Ö. Seyfettin İA, 52).

*Yıldızlar şöyle geri çekilir **gibi** oldular* (H. Balıkçısı, DG, 72).

*Ali öyle bir ters baktı ki; kadın, bütün hıçkırıklarını katı lokmalar yutar **gibi** içine çekti* (Y.K. Karaosmanoğlu,Y, 49).

*Her istediğimiz yere gidiyoruz **gibi** geliyor bize* (A. H. Tanpınar, H, 224).

*Gözlerimi görmesem senden kopmuşum **gibi** geliyor.* (F.R. Atay, R, 22).

*Güneş denilen ağır ve büyük ateş küresini, omuzlarımın üzerinde tek başıma, ben taşıyormuşum **gibi** gökyüzünün bütün yaz ağırlığını sırtıma abanmış hissediyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 53).

*Yüz kulaç derinde deniz olanca yüküyle üstüme abanıyormuş **gibi*** (H. Balıkçısı, DG, 12).

Mümtazla Nuran çok uzaklardan dönüyorlarmış ***gibi*** *şaşkındılar* (A.H. Tanpınar, 221).

Farkında değilmiş ***gibi*** *davrandı* (T. Buğra, İR, 188).

Dudakları bir şey söyleyecekmiş ***gibi*** *birkaç kez titredi* (H. Balıkçısı, DG, 75) vb.

832.2 İyelik ekleri almış *-DIk/-DUk*'lu sıfat-fiilin olumlu ve olumsuz biçimleri üzerine gelen *gibi* edatı, cümlenin ilgili ögeleri arasında benzerlikten çok yine karşılaştırmaya dayanan bir eşitlik ve denklik bağlantısı kurar: *Sana değer verdiğim* ***gibi*** *ona da değer vermek zorundayım. Fatma Hanım akşama kadar evi temizlediği* ***gibi*** *dışarı alışverişlerini de yapıp bitirmişti. Behçet Bey bunu bilmediği* ***gibi*** *bir gece kayıkla yalının önünden geçerken, kayığın içine, tâ ayaklarının ucuna, o büyük ve kırmızı gülü bunlardan hangisinin attığını da fark etmemişti* vb.

832.3 *-DIk/-DUk* sıfat-fiili ile birleşen *gibi* edatı bazen de "o anda, hemen arkasından, -ır ...-ırmaz" anlamlarında "çabukluk" gösteren bir işlev yüklenir. Cümledeki iki ayrı oluş ve kılışı çabukluk ilişkisi ile birbirine bağlar:

Buzun üzerine bastığı ***gibi*** *göletin içine gömüldü. Haberi aldığı* ***gibi*** *yola çıktı* (TS. I, 549).

Ali, yastığı kaptığı ***gibi*** *arkadaşına fırlattı* (S. Kocagöz, OD, 32). vb.

Sıfat-fiillerden sonra gelen ve cümledeki başka ögelerle ilişki kurmayan *gibi* edatı, benzerlikten gelen bir "tahmin" gösterir:

Ayak izlerine bakılırsa, burada birileri dolaşmış ***gibi.*** *Hava bulutlu olduğuna göre bu gün yağmur yağacak* ***gibi****. Mektuplardaki ifadelerine bakılırsa, buraya dönecek* ***gibi*** vb.

832.4 Türkiye Türkçesinde yeni bir şekil olarak *denli* (< EAT. *deñ-lü* < ET. *teñ-lig*) edatı da kullanılmaktadır:

Onun bu ***denli*** *işlere pek aklı yatmıyor. Anlayalım bakalım, bu çocuk* ***denli*** *davranışlar da ne oluyor! Ne* soru zamiri ile kullanılan *denli* edatı 'kadar' edatının yerini tutar ve "miktar" gösterir: *Ne* ***denli*** *uğraşsanız boştur, nesir yazanın da şair kadar saygıya lâyık olduğuna kimseyi inandıramazsınız* (N. Ataç: TS. I, 358) vb.

832.5 Birbirinden farklı ilişkiler kurma görevi yüklenmiş olan *üzere/üzre* edatı, sıfat-fiillerden sonra geldiğinde *gibi* edatına paralel bir denklik işlevi yüklenir:

Daha önce belirtildiği ***üzere*** *gramerlerimizin edatlar konusu oldukça karışıktır. Ayrıntıları yarın açıklanacağı* ***üzere*** *yeni bir vergi paketi geliyor. Bilindiği* ***üzere*** *bu anlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin taksimini öngörüyordu* (H. Taner, DSE, 25) vb.

832.6 *misali:* Osmanlı Türkçesi metinlerinde pek bol kullanılan Ar. *misal* "gibi, bu türlü" edatı, Türkiye Türkçesinde iyiden iyiye kullanıştan düşmüştür. Ancak, seyrek olarak bunun iyelik eki ile genişletilmiş biçimi olan *misali* şekline rastlanabilmektedir:

İnsanoğlu kuş ***misali*** *bu gün burada yarın nerede? Bir namazlık saltanatın olacak / Taht* ***misali*** *o musalla taşında* (C.S. Tarancı: TS. Z, 1030).

Değirmen ***misali*** *döner başım* (B. R. Eyüboğlu, D)

Yolcuyum bir kuru yaprak ***misali***

Rüzgarın önüne kapılmışım ben (F. N. Çamlıbel, HD, 7) vb.

Metinlerde yer yer yine "gibi, bunun gibi, böyle, bu türlü" anlamlarına gelen Ar. *cins, cinsten , çeşit* ve *kabil* edatlarına da rastlanmaktadır:

Kıskanmadınız! Çünkü onda meziyet bulmadınız. Telâşa lüzum yok. Bu ***cins*** *şeyler herkeste bulunur.* (A. H. Tanpınar, SAE, 95).

Fakat o da zeki ve herhangi vaziyette şaşılacak ***cinsten*** *bir adamdı* (A. H. Tanpınar, SAE, 198).

İşte bu küçük gruba bir yığın merakı, ihtirası aşılayan... Seyit Lütfullah bu ***çeşit*** *bir adamdı* (A. H. Tanpınar, SAE, 36).

Vahidettin Efendimizin de elinde bu ***kabil*** *insanlar olsaydı Mustafa Kemal'in kim olduğunu anlamaz mıydı?* (Y. Kemal, İM, 291) vb. [487]

[487] *Cins, cinsten, çeşit* ve *kabil* edatları ile ilgili örnekler Deniz Saraç'ın age.'inden alınmıştır.

833. Belirtme Yoluyla "başkalık" İlişkisi Kuranlar:

Başka, gayri, maada (eski şekil). Bu edatlar eklendikleri, adın gösterdiği kişi veya nesnelerin öteki kişi veya nesnelerden ayrılışını ifade ederler:

Kitabı paşaya uzatmaktan ***başka*** *bir hareket yapamadım* (P. Safa, DHK, 55).

Bu itibarla yalıya hiç girmemiş, oradan kendisini her tesadüfünde hürmetle selâmlayan bir haremağası ile bir iki uşaktan ***başka*** *hiç kimseyi tanımamıştı* (A. H. Tanpınar, MB, 21).

Şerife Hanıma göre deliliklerini serbestçe tatmin edebilmekten ***başka*** *hürriyet bırakmamıştı* (A. H. Tanpınar, MB, 10).

Her sevgili, bizim muhayyelemizin yaratıp süslediği yaratıktan ***başka*** *bir şey midir?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 53).

Ellerinde oturdukları evden ***gayri*** *mal yokmuş. Bana yardım eli uzatacak senden* ***gayri*** *kimsem yok! Karısından* ***maada*** *bir de oğullarını getirtmek istiyor yanına* vb.

834. "Beraberlik" veya "vasıta" İlişkisi Kuranlar:

ile, birlikte, beraber, yanı sıra. Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki -°n vasıta durumu ekinin yerini almış olan *ile* edatı "beraberlik işlevi" ile çok yaygın bir kullanıştadır: *Sen bir güzel nükte* ***ile*** *mizah gazetesi çıkar, ne diye muallimlik ediyorsun* (F. R. Atay, R, 13). *Huyu* ***ile*** *güzelliği ve kışa doğru bir fidan gibi serpiliveren yapısı* ***ile,*** *görenlere "tu, tu, kırk bin kere maşallah" dedirtirdi* (T. Buğra, KA, 91). *İnsanı bir kaya veya kuş* ***ile*** *bir tutar* (M. Kaplan, KD, 129) vb.

834.1 *İle* edatı kolaylıkla ekleştiği ve ekleşme sırasında bir görev aşınmasına da uğradığı için, ekleşmiş olan (ile>*-y-lA*) bu edat aynı görevdeki *birlikte* ve *beraber* edatlarından biri ile genişletilmiştir. *-lA birlikte, -lA beraber* edatları beraberlik ilişkisi yanında, beraberlikten kaynaklanan bir bağlama ilişkisi de yüklenmişlerdir:

Bilindiği gibi ilk şiirler, asırlarca, hattâ çağlarca, musikî âletlerinden çıkan seslerle ***birlikte*** *söylenmiştir* (N. S. Banarlı: TS, 7).

Yalnız, medeniyetin gürültüsü içinde, modası geçen bütün oyunlarla ***birlikte*** *köşeye atıldı* (O. Atay, TO, 78).

Kocaman adam, bu itişle ***birlikte*** *kendini yere attı* (O. Atay, TO, 194).

Mektubunuz karışık olmakla ***birlikte****, ruhunuzun aynasıdır* (O. Atay, TO, 66).[488]

O gece hastalığından fazla zihnini işgal ettiğinin farkında olmadan yalnız bunu düşündüm. Nüzhetle ***beraber*** *büyüdük* (P. Safa, DHK, 35).

Ona göre, Kemal Paşanın açtığı yol çıkmaz bir yolmuş. Çünkü, padişah kendisiyle ***beraber*** *değilmiş* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 36).

Çeşitli Türk boyları farklı ağızlara sahip bulunmakla ***beraber****, Kâşgar ağzına dayanan ortak yazı dilini kullanıyorlardı* (A. B. Ercilasun, DB, 119) vb.

Bu işaret zamiri veya *-mAk* mastarı ile birlikte kullanılan *-mAklA beraber* şekli, bağlama yanında bir dereceye kadar da zıtlık ilişkisi kurar:

İsmail Molla Bey'in çok ölçülü olmakla ***beraber****, bir yandan da pervasız olan mizacı, her türlü entrikanın dışında -hiçbir zevkini ihmal etmemek şartıyla- o sağlam yaşayışı çoktandır dikkati çekmişti* (A. H. Tanpınar, MB, 33).

Cavide'yi gerçekten güzel ve müstesna buluyordu. Bununla ***beraber****, sadece bu "genç ve güzel kadın" kelimeleri onu korkutuyordu* (A. H. Tanpınar, MB, 13).

Ona bir şans tanımakla ***beraber*** *başarıdaki güçlükleri de sıralıyordu* vb.

834.2 *Ekmeği bıçak* ***ile*** *(bıçakla) kesmek; ağacı balta* ***ile*** *devirmek; kendi ayağı* ***ile*** *gelmek; kolları* ***ile*** *sarmalamak; yumruğu* ***ile*** *karşı koymak; olayı gözleri* ***ile*** *görmek; tren* ***ile*** *(trenle) seyahat etmek; otobüs* ***ile*** *(otobüsle) yolculuk yapmak; makine* ***ile*** *yazmak* (S. Kocagöz, OD, 69).

Boğazın bu geceki letafetini şöyle bir manzume ***ile*** *tasvire yeltenmek* (N. Nâzım, Z, 8) örneklerinde görüldüğü üzere bir nesnenin veya bir organın "vasıta, araç" olarak kullanıldığı anlatımlarda, ile edatı "âlet" ve "vasıta" olma görevindedir. Ölçü ve ağırlık bildiren

[488] Deniz Saraç, age., s.55-56: *birlikte*.

kullanımlarda da durum aynıdır: *Odunu çeki* ***ile****, kömürü kilo* ***ile****, sütü litre* ***ile****; altını* ***kıratla*** *(kırat ile) satarlar*[489] vb.

834.3 Somut adlar ile birleşen *ile* edatı, "birliktelik, beraberlik, vasıta" ilişkisi kurduğu hâlde, soyut adlar ile birleşen *ile,* nasıl? sorusuna cevap oluşturacak biçimde, bir oluş veya kılışın nasıl yapıldığını, yapılış özelliğini bildirir. Dolayısıyla tarz bildirme işlevindedir: *Sabaha karşı büyük bir gürültü* ***ile*** *uyandı. Verdiği konferansta konuyu ana çizgileri* ***ile*** *değerlendirmiştir. Bu kültür henüz bütün ayrıntıları* ***ile*** *incelenmemiştir* (M. Kaplan, KD, 144) vb.

834.4 *Yanı sıra* edatı sadece beraberlik işlevi kuran bir edattır: *Gittiğim yere sen de* ***yanım sıra*** *'benim ile beraber' gelebilir misin? Hani bunların* ***yanı sıra*** *günün politika polemiklerinin başlıca konusunu teşkil eden bir sürü hayatî memleket meseleleri vardı* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 231).

Kısacık ömrü büyük maceralarla geçen ve inanılmaz bir hızla Hindistan'ın büyük bir kısmını fethederek bir imparatorluk kuran Babür Şah, şairliği; hattatlığı ve musikîşinaslığının ***yanı sıra****, hastalık derecesinde bir bahçe ve çiçek tutkunuydu* (B. Ayvazoğlu, GK, 55).

"Miktar" ve "derece" İlişkisi Kuranlar:

835. Bu edatların canlı ve yaygın kullanımda olanları *kadar, derece, denli* ve *aşkın*'dır. Bunlardan *kadar*, somut ve soyut adlar ile birleştiğinde, karşılaştırma yolu ile "miktar" gösteren bir edat durumundadır:

Ağırlığı bir küçük çocuk ***kadardı*** (H. Balıkçısı, DG, 161).

Kendisi denizde tüy ***kadar*** *hafifti* (H. Balıkçısı, DG, 91).

Hava bir genç kız kahkahası ***kadar*** *berraktı, saftı, aydınlıktı* (Ö. Seyfettin, BL, 19).

Görünüyordu ki bir ilkbahar sabahı ***kadar*** *pembe, bir dişi kaplan* ***kadar*** *kuvvetli, yeni açan bir gül tomurcuğu* ***kadar*** *sağlam yaşıyorsunuz* (Ö. Seyfettin, BL, 76) vb.

Kadar edatı, zamirler ve sıfat-fiillerden sonra da aynı şekilde "miktar" ve "derece" gösterir:

---

[489] Emre, *TD.* §. 156/c.

Benim ***kadar*** *tarihin feci, itirafkârane tekerrürünü gören yoktur sanırım* (Ö. Seyfettin, BVK, 67).

Mümtaz, kızın solmuş yüzüne, içeriye kaçmış gözlerine elinden geldiği ***kadar*** *neş'e ile baktı* (A. H. Tanpınar, H, 12).

Yavaş yavaş konuşur, fikirlerini düzgün cümlelerle anlatmağa gayret ettiği ***kadar****, mantık hataları yapmamak için de dikkatli davranır* (A. Ağaoğlu, A, 81).

Bu sayede fikrine biraz sükûnet geldi; sütlü kahvesini içtiği zaman ise, kendinde muhabbetle pençeleşecek ***kadar*** *kuvvet buldu* (N. Nâzım, Z, 26).

Bütün bu yolcuların üzerlerinde bilete yetecek ***kadar****, kâğıt paradan gerisi, hep gümüş ve altın idi* vb.

Sayı adlarından sonra gelen *kadar* edatı miktarda "tahmin" bildirir:

Bir gün Rayak'ta bir tren kazası olmuştu. Dört yüz ***kadar*** *yolcu; çünkü o zamanlar sivil servisi pek seyrek olduğundan trenler basamaklarına* ***kadar*** *dolu idi, ölü, yaralı, yarasız hat boyuna döküldü* (F.R. Atay, Z, 94).

İki kahve ısmarladı, on ***kadar*** *cigara içti* (H. E. Adıvar, SB, 109) vb.

İşaret zamirleri ile ve bir sıfattan önce *ne* soru zamiri ile birleşen *kadar* edatı, karşılaştırmaya dayanan miktar yerine, doğrudan doğruya "çokluk" ve "derece" gösterir:

O ***kadar*** *ki nefesimi tutsam, çatal, tabak seslerini bile duyabilirim* (F. R. Atay, R, 58).

O ***kadar*** *da değil, yok Avrupa'ya para gönderemezmişim!* (F. R. Atay, R, 60).

Bazen o ***kadar*** *sinirleniyordu ki, merhum babasının "para işlerine karışma" diye kendisine vasiyet ettiğini Adnan'la Belkıs'ın yanında yüksek sesle hatırlıyor, rahmetlinin vasiyetine niçin ihanet ettiğini düşünüyor, birden bire bıkıyordu* (M. C. Kuntay, Üİ, 359).

Bu bakımdan Don Kişot, Şark mutasarrıflarına ne ***kadar*** *"ne kadar çok" benzer* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 53).

Halbuki o şark kadınlarını daha ne ***kadar*** *başka tahayyül etmişti* (H. E. Adıvar, SB, 218).

Benim, dinimize ve cemaatimize ne ***kadar*** *bağlı olduğumu bilirsiniz, muhterem peder* (T. Buğra, KA, 103) vb.

Derece kelimesi *bu, şu, o* işaret ve *ne* soru zamirlerinden sonra *kadar* edatının yerine geçer ve işaret zamirleri ile ilgili kelimeler arasında "derece" ilişkisi kurar:

Aramızda o ***derece*** *iyi ilişkiler bulunması sevindiricidir. Geçen yıl Ankara'da o* ***derece*** *sıcak oldu ki, gündüzleri sokağa çıkamadık. Beyoğlu'nda bu* ***derece*** *itibar görmemişti* (E. E. Talu: TS. I,359).

Fakat hayasızlığı, cüreti bu ***derece*** *ileriye götüreceğini asla tahmin edemezdim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 64) vb.

Denli edatı *kadar* edatına paralel bir "miktar" ve "çokluk" gösterir:

Yırtıkları, sökükleri, ekleri uzaktan seçilemeyen bir balıkçı ağı ***denli*** *güzeldi* (A. Ağaoğlu, FİG, 136).

Şimdi Yalova'ya çıkarken, girişte olduğu ***denli*** *hünerli değil Bayram* (A. Ağaoğlu, FİG, 173).

Giderek bütün bir camın yarısını kaplayacak ***denli*** *genişleyebilir bu çatlak* (A. Ağaoğlu, FİG, 186) vb.

Aşkın edatı hemen hemen bütün kullanımlarda sayı bildiren adlardan sonra gelerek miktar ilişkisi kurar ve öteki edatlardan farklı olarak yükleme durumu ister:

Selânik'te otuzu ***aşkın*** *Musevî okulunun yarısında ders okutuyor, gençliğinde gezmedik yer bırakmamış* (A. H. Tanpınar, SAE, 217)

Üç bini ***aşkın*** *İtilâf askeri Beyoğlu'na çıkar; mızıkasını döve döve, bir gün Fransız, ertesi gün İngiliz birlikleri, sefarethanelerine kadar gösteri yürüyüşü yapar* (A. İlhan, DSE, 17) vb.

Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçen *rütbe*, *mertebe* ve *miktar* edatları bugün artık eskimiş ve kullanımdan düşmüştür.

836. "Uygunluk, denklik" ve "nispet" İlişkisi Kuranlar:

göre, nazaran, oranla, üzere:

Bu edatlar, eklendikleri kelimelere nispet ve izafe edilen bir uygunluk gösterirler. İçlerinde eskiden beri en yaygın olanı *göredir*:

Olamaz... Çünkü zaman şarta ***göre*** *değişir* (A. H. Tanpınar, H, 226).

Mehmet Ali'nin bir oğlu var. Fakat, İsmail'in anlattığına ***göre*** *o kadar küçük bir şeymiş ki, insan avucunun içinde ağırlığını duymadan onu taşıyabilirmiş* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 58).

Kendisinin de söylediğine ***göre*** *Tanpınar, önce Behcet Efendi'nin hikâyesini yazmış, daha sonra onu derinleştirirken babasının, karısının, kayınpederinin ve diğer şahısların da hikâyelerini yazma ihtiyacını duymuştur* (A. H. Tanpınar, MB, 4).

Söylediklerine ***göre*** *yaramaz bir bebekmişim* (E. Işınsu, KDA, 24) vb.

Göre edatı zamirler ile de aynı işlevle kullanılmaktadır:

Her şey buna ***göre*** *... Ben Kalecik'ten Ankara'ya üstümde iki bin lira emanet parayla geldim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 67).

Hayır Behçet Beyin anladığı bir şey yoktu. Ona ***göre*** *meselenin tek bir izahı vardı; o da hakkında o râyigân buyurulan teveccühat-ı seniye idi* (A. H. Tanpınar, 47).

Bu iradesini kendine ***göre*** *bir takım büyük meseleleri halletmek için kullanmıyor* (S. Kocagöz, OD, 20) vb.

Eski metinlerde yer alan Ar. *tevfikan, kıyasla* edatları artık tamamen kullanıştan düştüğü hâlde, *nazaran* seyrek olarak kullanılışını devam ettirmiştir. Bu edat da *göre*'de olduğu gibi karşılaştırmaya dayanan bir "uygunluk" bir "nispet" ilişkisi kurmaktadır:

Fakat duyduklarıma ***nazaran*** *bu söylediklerin hiçbir şeydir, ben tasvir sanatına vâkıf değilim* (P. Safa, Bİ, 236).

Raporun umumî medlûlünden istidlâl ettiğime ***nazaran*** *bendenize, haşa sümme haşa, bir nevi delâlet-i cinsiye izafe etmeğe kalkmışlar* (H. Taner, ŞYY, 124).

Suphi'nin felsefesine ***nazaran*** *sevimli bir kardeş olamayan kız bahtiyar bir zevce de olamazdı* (N. Nâzım, Z, 16)

Bence kış aylarında pantolon elbiseye ***nazaran*** *daha kullanışlıdır, gibi.*

Yeni kelimelerimizden olan *oranla* da (< *oran ile*) yer yer karşılaştırmaya dayanan nispî bir uygunluk görevi ile kullanılmaktadır: *Yaşımıza ve boyumuza* ***oranla*** *kilomuz fazla sayılmaz* vb.

"Sebep, maksat, gaye, hedef" İlişkisi Kuranlar:

837. Bu gruba giren edatlar *için, diye, dolayı, ötrü, üzere (üzre), binaen, cihetle, dolayısıyla, hasebiyle* gibi edatlardır. Bunlardan *için* edatı, kelimenin yapısındaki "sebep" anlamından başlayan bir genişleme ile "dolayı", "mahsus", "maksadıyla", "özgü", "göre" vb. bazı edatların işlevlerini kapsayan "tahsis" veya "süre" gösteren kullanım genişliği de kazanmıştır:

için: *Vaktiyle küçük bir çocukken nasıl babasının ve annesinin gözüne girmek* ***için*** *hiçbir fırsatı kaçırmamışsa, nasıl idadiden Mülkiye'ye kadar bütün tahsil hayatında... hocalarının ve arkadaşlarının teveccühünü kazanmak* ***için*** *elinden gelen her şeyi yapmaktan çekinmemişse, şimdi "Mülâzemet"le girdiği Dahiliye kaleminde de aynı tarzda çalışıyordu* (A. H. Tanpınar, MB, 41).

Sevdiği kitapları oraya yorganın içinde bir kenara toplar, sonra onlarla beraber, tıpkı oyuncağı ile beraber yatan ve onu kucaklamak ***için*** *zaman zaman tatlı uykusundan uyanan bir çocuk gibi, onlarla koyun koyuna yatardı* (A. H. Tanpınar, MB, 15)

İlk insanlar ***için*** *en üstün varlık güneştir* (A. B. Ercilasun, DB, 137).

Babam, dedesinin bu cami ***için*** *ayırdığı parayı yemişti* (A. H. Tanpınar, SAE, 82).

Ve bu sokağın insanları ***için*** *bu yol ayrımında çok bocaladı* (T. Buğra, DEPS, 83).

Bundan sonra da bir iki ay ***için*** *Ankara izinlisiyim* (F. R. Atay, R, 9).

Bir zaman ***için*** *manzara silindi* (S. Kocagöz, OD, 33).

İşitmiş olacağını bildiğim ***için*** *rastgeldikçe bana selâm vermiyeceğini biliyordum* (F. R. Atay, R, 47).

Böyle bir sefer imparatorluğun rüyasına bile girmediği ***için****, sulh zamanı bir deve teşkilâtı yapılmamıştı* (F. R. Atay, ZD, 143) vb.

diye: *Şerife Hanıma darılmış, yine aynı sıkıntı yüzünden taşlıktaki büyük saatin ayarını düzelteyim* ***diye*** *zembereğini kırmış, sonra da her şeyden, hepsinden kurtulmak için yatağına girmişti* (A. H. Tanpınar, MB, 7).

Arasıra bir rüzgâr, ikisinden birini kıpırdattığı zaman, bir haber gelecek, bir vak'a olacak ***diye*** *bekliyoruz* (F. R. Atay, ZD, 92).

*Seni kartallara yem **diye** götürüyorum* (Y. Kemal, TM, 495).

Diye edatının doğrudan doğruya bir açıklama ve belirtme görevi ile kullanıldığı yerler de çoktur:

*Mahmut'la konuşurlarken, Vehbi **diye** bir adamın ismi sık sık geçiyordu* (E. Işınsu, C, 72).

*Bir ara aklımdan o karışıklıkta denize atlamak geçti, ama arkamdan atlarlar, yakalayıp hemen öldürürler **diye** düşündüm, zaten karaya ne kadar yakın olduğumuzu da bilmiyordum* (O. Pamuk, BK, 14).

dolayı, dolayısıyla: *Oysa şimdi bunun gittikçe sünmekte olduğunu görüyorum. Acaba neden **dolayı** dersiniz:* (Y. K. Karaosmanoğlu, P. 45, Y. 270).

*Duygu düşünce ve hayal dünyası bundan **dolayı** çok zengindi* (M. Kaplan, KD, 202).

*Efendi Hafız eski dostu görmekten **dolayı** sevinçliydi* (S. Çokum, AB, 255).

*Yaptığı iş **dolayısı ile** kafası ve kalbi boşalan bu insanları teşkilâtlandırmak ve tahrik etmek çok kolaydı* (M. Kaplan, KD, 146).

*Çeşme'de bir de yaşlılığı **dolayısıyla** o yıl denize açılmamış olan Ateşoğlu vardı* (H. Balıkçısı, ÖÇ, 194).

ötürü: *Oysa ben bu protokol değişikliğini bilmediğimden **ötürü**, birkaç kere yine eski usule uyarak yaver beylere başvurmak gafletinde bulunmuştum* (Y. K. Karaosmanoğlu, P, 45, 165).

*Hafıza kifayetsizliği yok mu, acaba pek çok okumuş ve küçük yaşlarda okumuş olmaktan **ötürü** mü* (E. Işınsu, C, 97).

üzere: *1937'de Bükreş'te toplanacak bir beynelmilel kongre için Atatürk bizzat bir tebliğ hazırlamış ve bu tebliği sunmak **üzere** Hasan Reşit Tankut'u Bükreş'e göndermiştir* (A. B. Ercilasun, DB, 35).

*Bilindiği **üzere**, bu anlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin taksimini öngörüyordu* (A. İlhan, DSE, 25) vb.

Bugün artık eskimiş sayılan Arapça kökenli *binaen, cihetle, hasebiyle* edatları da, fikir ve edebiyat eserlerinde yer yer gözümüze ilişen edatlardandır:

Mumaileyh, rahatsızlığına ***binaen*** *"rahatsızlığı yüzünden" son günlerde ikamet eylediği Salacak'taki bir akrabasından evine dönmekte idi* (A. İlhan, DSE, 383).

Görevin önemi Abdi Bey'in tumturaklı sözlerinden çok Nevres Bey'in döneceğinden emin olmadığı ***cihetle,*** *nişanlı Vedia Hanım'ın hareketlerinde serbest bırakmış olmasından anlaşılıyordu* (A. İlhan, DSE, 69).

Fakat İspanyol nezlesinin patlak verdiği, geçen yıl aynı salgından on dört bin kişinin ölmesi ***hasebiyle*** *herkesi dehşete düşürdüğü doğru* (A. İlhan, DSE, 332).[490]

Hem Atatürk'ün en yakınlarından biri olmak hem dil hey'etinin içinde bulunmak ***hasebiyle*** *Atay'ın sözleri, en güvenilir delil olarak kabul edilmek lâzımdır* (A. B. Ercilasun, DB, 156) vb.

"Karşılık, karşılaştırma, zıtlık" İlişkisi Kuranlar:

838. Bunlar *karşı, karşılık , mukabil, rağmen , karşın* edatlarıdır:

Bizim size ***karşı*** *bir art düşüncemiz olmadığını bilmelisiniz. Cephede, hiçbir şeye yaramaz mıyım? Adam sen de. Bu kolsuz bu kolsuzluğum, hem kendime, hem de âleme* ***karşı*** *icat edilmiş bir boş bahane...* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 37).

Ama o bana ***karşı*** *hiçbir kin taşımıyor gibi* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 65).

Kâtipler önlerine bakıyorlar, her ihtimale ***karşı*** *bu tehlikeli münakaşayı hiç işitmiyor gibi davranıyorlardı* (Ö. Seyfettin, EB, 8).

Ve, buna ***karşılık*** *, o ünlü yazarların, hiç değilse Albatros cephesi, iç içe yaşadıkları bu insanlarla zerre kadar ilgilenmiyorlardı* (T. Buğra, DEPS, 86).

Yalnız, bunca boy bos ve kıyım cömertliğine ***karşılık*** *, ona bir kısmet çıkarmakta pek pinti davranmıştı* (H. Balıkçısı, ÖÇ, 254).

İlk ziyaretinde Muhsine Bacı'ya hep "hayır" demesine ***karşılık****, şimdi "evet"ten başka bir şey demiyordu* (H. Balıkçısı, ÖÇ, 140).

Beylikler arasındaki siyasî mücadele Osmanlılar lehine sonuçlandığına, Anadolu ve Balkanlar'da Türk Birliği Osmanlılar tarafın-

[490] Deniz Saraç, age., s.60,105.

dan sağlandığına göre, Anadolu Selçuklularına ***mukabil*** *Türkçe'yi resmî dil hâline getiren de Osmanlılardır* (A. B. Ercilasun, DB, 120).

Buna ***mukabil*** *fetihten sonrakiler için İstanbul bütün imparatorluğun ve müslüman dünyasının gururu idi* (A. H. Tanpınar, BŞ, 180).

Yapılan bütün uyarılara ***rağmen*** *kendisini toparlayamadı. Bilgi özelliği taşımasına* ***rağmen*** *edebiyat eseri ile tarihçinin muteber saydığı vesika arasında farklar vardır.* (S. Tural, EBK, 148).

Ricasına ***rağmen*** *Hüseyin Cahid'in tezi de Atatürk'e okundu* (A. B. Ercilasun, DB, 128) vb.

Genç kuşaklar tarafından bugün *rağmen* edatı yerine *karşın* (< *kar-ış-ı-n*) edatı tercih edilmektedir:

Yapılan türlü eleştirilere ***karşın*** *, aynı görüşü savunmaya devam etti.*

Onca kuyruğa ***karşın*** *umursamaz bir gülüşü var çocuğun* (A. Ağaoğlu, FİG, 270).

Yalnız, bütün küçüklüğüne ***karşın*** *, Aziz de Harmancılar gibi sert yetişmişti* (Y. Kemal, İM).

1997 yılında büyümenin yüzde 6 dolayında gerçekleşeceğine, ödemeler dengesi sorunu olmadığına dikkat çeken Erçel, bunlara ***karşın*** *kamu açıkları ve enflasyonun en önemli iki sorun olmaya devam ettiğini vurguladı* (Milliyet gaz., 9 Ocak 1998, s. 7) vb.

"Yön gösterme" İlişkisi Kuranlar:

839. Bunlar *aşağı, kadar, değin, doğru, karşı, taraf, sıra, yana* edatlarıdır:

Nihayet "Vire" şartını anlamak için silâhlarının hepsini kalenin bedenlerinden ***aşağı*** *atmağa karar verdiler* (Ö. Seyfettin, EK, 42).

Eşek olduğu yerde bir kere döndükten sonra, patikayı bırakıp bayır aşağı koşmaya başlamıştır. (T. Buğra, DEPS, 9).

Dün gece salonumuz ağzına ***kadar*** *doluydu* (Ö. Seyfettin, İDA, 10).

İstanbul'a ***kadar*** *ne zahmet buyurdunuz?* (F. R. Atay, R, 589).

Hilton oteline ***karşı*** *bir ev tutmuşlar. Denize* ***karşı*** *bir villa yaptırmış. O zamana* ***kadar*** *hiçbir yerde barınamamışken buraya yerleşip ısınması, hiç kimseyle geçinemezken burada edepli saygılı*

kesilmesi, hep Demircan'a ***karşı*** *duyduğu sevgidendi* (K. Tahir, DA, 138).

Bize ***doğru*** *gelen çifti gösterdim* (Ö. Seyfettin, BL, 63).

Gözlerimin içine bakınız. Ruhumun tövbekârlığa ***doğru*** *olan savletini anlarsınız* (H. R. Gürpınar, Eİ, 16).

Işık odadaki bir kulübeden geliyormuş, ona ***doğru*** *yürümüş* (H. Balıkçısı, DG, 49).

Yukarı ***doğru*** *tırmanan bir köy yolu ise, böğürtlenlere bulanmış, uzakta bir yerlerde yitip gidiyor* (A. Ağaoğlu, FİG, 180).

Öğleye ***doğru*** *da göçün ucu köye girdi* (Y. Kemal, İM, 486) vb.

Bu konuda bizden ***taraf*** *(bizden* ***yana****) olmanı beklerdik. Sen akıldan* ***yana*** *mısın duygudan* ***yana*** *mı? Önce onu söyle bakalım! Çok iyi bildiği şeylerin yazılmasından* ***yana*** *olan Orhan Kemal, bildiği şeyler tükenince ne yapacağını düşünmemiş* (C. Meriç, UU, 76).

Bazı kimseler dostluktan ***yana*** *oldukça zayıftır.*

Naciye evden çıkınca minik Fino'su da ardı ***sıra*** *koşmaya başladı. Çocuklarını da yanları* ***sıra*** *alıp yola koyuldular* vb.

840. "Öncelik, sonralık ve zaman" İlişkisi Kuranlar:

Önce, evvel, sonra, beri, itibaren, başlayarak:

Sabah saat beşten ***önce*** *yola çıkmalıyız ki uçağa yetişelim. Yahya Kemal'in "Bahçelerden Uzak" adlı şiirini ithaf ettiği, talebesi ve dostu Ahmet Hamdi Tanpınar ise her şeyden* ***önce*** *bir gül şairidir* (B. Ayvazoğlu, GK, 20)

Ordugâha yarım saat ***evvel*** *dört nala gelen bu adam yaşlı şişman bir askerdi* (Ö. Seyfettin, EK, 20).

Adnan'ın bu kayıtsızlığına kızan mektupçu aruz vezninde öksürdükten ***sonra****, aylığının ne kadar olduğunu ve konağa hangi günler gideceğini, Adnan'a cevap beklemeyen yüzle söyledi* (M. C. Kuntay, Üİ, 73).

Evlendiğimden ***beri*** *her hafta bir iki davet veriyoruz* (F. R. Atay, R, 68).

Arife Hanım'ın ikameti evde uzadıkça, tâ çocukluğundan ***beri*** *tanıdığı o keskin hiddet çoğalır, büyürdü* (A. H. Tanpınar, H, 10).

Sabahtan ***beri*** *ciddî meseleleri müzakere ettik* (S. Kocagöz, OD, 155).

Karısının *birçok acı lâkırtılarına sebep olan Sakallı Vasfi'ye Prens bugünden* ***itibaren*** *garaz olmuştur* (M.C. Kuntay, Üİ, 292).

Çok itina ile yapılmış *bir kuklayı* ***hatırlatan kocasıyla başbaşa kaldığı andan itibaren bütün bu hülyaların avucunda bir kül yığını olduğunu görmüş ve o geceden itibaren ölümüne kadar... hep bu sözleri söyleyeceği son dakikayı düşünmüştü*** (A. H. Tanpınar, MB, 17).

Başlayarak edatı, Arapça *itibaren* edatının yerini tutan edatlaşmış bir zarf-fiildir: *Yarından* ***başlayarak*** *zayıflama rejimi uygulayacakmış. XVI. yüzyıldan* ***başlayarak*** *Türk yazı dili hayli ağırlaşmıştır* vb.

Kalıplaşmış *buyana* edatı da *itibaren*'in yerini almış gibidir: ***Kadın gençliğinden buyana*** *ağzına sakız ettiği türküyü tekrarlamıştı* (E. Işınsu, C. 99). ***10 Temmuzdan buyana*** *grev üstüne grev tazeleyen işçileri ariz amik inceleyip rapor edecek!* (A. İlhan, DSE, 129).

Yukarıda 839. maddede yön gösterme ilişkisi ile verdiğimiz yönelme durumu isteyen *-e kadar* ve *-e doğru* edatları, zaman gösteren sözlerden sonra zamanda sınırlama ve yön kavramı verirler: *Akşama* ***kadar****, sabaha* ***kadar****, düne* ***kadar****, gece yarısına* ***kadar****, buraya gelinceye* ***kadar****, ikindiye* ***doğru****, akşama* ***doğru****, yaza* ***doğru****, yemeğin sonuna* ***doğru*** vb.

Yukarıda görevlerine göre yaptığımız sınıflandırma, dilimizdeki başlıca edatların önde gelen ağırlıklı görevlerini dikkate alan bir sınıflandırmadır. Bir edatın eklendiği kelimenin türüne ve kurduğu ilişkinin biçimine göre birden çok görev ve ilişki türü yüklendiği göz önünde bulundurulursa işlev türünün çok daha kabarık olduğu görülür. Nitekim ***başka*** edatı ***Kerim Çelebi'nin anası Bacıbey'in Söğüte ün salmış, bol gölgeli serin avlusunda, kuş cıvıltılarından başka ses*** *duyulmuyor, ince nisan meltemi havuzu gölgeleyen salkım söğütlerin taze yeşille donanmış dallarını sallıyordu* (K. Tahir, DA, 110). Örneğinde bir "*belirtme*" işlevi gördüğü hâlde; *Herif, soyguncuların başı olduktan* ***başka****, Tebriz tüccarlarına başbezirgân olacak madrabaz...* (K. Tahir, DA, 76) örneğinde bir "*bağlama*" işlevindedir. Bunun gibi, *Onu iyi tanımadığım* ***için*** *hakkındaki sorularınıza cevap veremeyeceğim* örneğindeki *için* edatı bir "sebep" ilişkisi kurmakta, *bir saat*

için *sizinle beraberim* örneğindeki *için* ise, bir "zaman" ilişkisi kurmaktadır. Bu örnekler daha da arttırılabilir.

841. "Şüphe, tatmin, aşırılık, pekiştirme" Bildiren *ki* Edatı:

Gramerlerimizin bir kısmında hiç yer almamış, bir kısmında da Farsça'dan geçme *ki* bağlacı ile karıştırılmış olan[491] bir başka *ki* vardır. Bu *ki,* bağlaç değil edattır. Köken, kullanılış ve işlev bakımından da *ki* bağlacı ile hiçbir ilişkisi yoktur.

ki edatı, Eski ve Orta Türkçede "şüphe, tahmin, pekiştirme" bildiren *erki* edatının[492] Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme sürecinde, *-r-* ünsüzünün düşmesi ve edatın ön sesindeki *e-* ünlüsünün de eklendiği kelimenin son ses ünlüsü ile kaynaşarak *erki >ki* değişmesine uğramasıyla oluşmuştur.

ki edatı Türkiye Türkçesinde de " tahmin, şüphe, pekiştirme, açıklama ve aşırılık" bildiren işlevler yüklenmiştir. Ancak, yukarıdaki paragraflarda yer alan edatlardan ayrılan yanı, onlar gibi ad ya da ad soylu kelimelerden sonra değil, çekimli fiillerden veya bunların soru biçimlerinden sonra gelmiş olmasıdır. Ancak, bu durumda da cümlenin kendinden sonraki parçası ile ilgili bulunduğu fiil arasında bir zarf ilişkisi kurduğu için, işlevce öteki edatlardan farksızdır.

ki edatı addan fiilleştirilmiş şekillere (fiil adlarına) veya çekimli fiillere geldiğinde, *Biz burada **oturmayız ki** bilelim* örneğinde görüldüğü üzere, genellikle fiildeki oluş ve kılışı açıklama ve pekiştirme işlevi gördüğü hâlde, *ml / mU* soru eki almış çekimli fiillerde, daha çok tahmin veya şüphe işlevi yüklenmiştir:[493]

841.1. "Duraksama, tahmin ve şüphe bildirme" Görevi İle:

*Sözünü ettiğimiz kimse böyle önemli bir işi yalnız başına **yürütebilir mi ki?***

---

[491] Ergin, *Türk Dil Bilgisi,* § 626; Emre, *Türk Dilbilgisi,* s. 529, § 232, Gencan, *Dilbilgisi,* § 459 / II ., Ediskun, *Yeni Türk Dil Bilgisi* § 366 / 32, Koç, *Yeni Dilbilgisi,* s. 260-262.

[492] Bang, *Turkologische Briefe* V, § 7; Gabain, *Alt. Gr.* 359; Schinkewitsch, "Rabgūsis Syntax", *MSOS* 29 (1926), § 164.

[493] *ki,* edatının tarihî dönemlerdeki, durumu üzerine daha ayrıntılı bilgi için Çağatay, "Türkçede *ki>erki*, *TDAY Belleten* 1963, s. 245-250; Korkmaz, "Türkiye Türkçesinin *ki* Bağlacı ile Şüphe Edatı arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, s. 620-624.

Onları bu akşam bize çağırsam ***gelebilirler mi ki ?***

Sipariş verilen kitaplar ellerine ***ulaştı mı ki ?***

Yazın yola ***çıkacaklar mı ki?***

Bilmem ki, *kime ne desem !* vb.

Bu örneklerde görülen *ki* edatı cümlenin başına Arapça *acaba* zarfının eklenmesi ile anlamca daha da güçlendirilmiş olur:

Acaba *buralara bir yabancı vasıta* ***girdi mi ki ?***

Acaba *yazılanlar* ***doğrulanabilecek mi ki?***

Acaba *böyle bir durum sizin aklınıza* ***yatar mı ki ?*** gibi.

Fiillerin soru biçimiyle kullanılan *ki* edatı, bazen de bir olumsuzluk anlamı verebilir.

Onlar ne kazandıklarını, ne harcadıklarını ***biliyorlar mı ki*** *(bilmiyorlar* anl.) *?*

Size ***söz mü verildi ki,*** *(verilmedi) bizleri bu kadar sıkıştırıyorsunuz ?*

Bu sıcaklarda buralarda vakit ***geçer mi ki*** *(geçmez* anl.) *?*

Kendinizi boşuna yoruyorsunuz. Şu sıralar onun aklı ***başında mı ki*** *(değildir) ?*

841.2. "Pekiştirme, aşırılık bildirme" Görevi İle:

Onunla da oturup bu iş ***konuşulmaz ki...***

Şimdiye kadar hiç böylesine rastlanmış ***değildi ki...***

Ricamı tekrar ediyorum. O kısa cevaplar veriyor ve ***görüyordum ki*** *kesb-i sükûn ediyordu* (Ö. Seyfettin, BVK, 49).

Demek ki, *içi Nedime ile müttefikti* (P. Safa, MNK, 86).

Biliyorsun ki *bu kızın ömrü daha ziyade babaannesinin yanında geçer* (P. Safa, MNK, 86).

Şurası var ki, *şehrin vaziyeti de buna müsaittir* (A.H. Tanpınar, BŞ, 3).

Neden boşandıklarını öylesine üsteleyerek ***sordum ki*** (A. Nesin, BSA, 42).

Yanlış iş ***yapmadı ki*** *gocunsun.*

Olayların içinde o kadar ***yuvarlandı ki,*** *artık kolay kolay kendini toparlayamaz.*

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, *ki* edatı, asıl "pekiştirme" ve "aşırılık bildirme" görevi ile kullanılmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, yapıca, Farsçadan geçme *bağlama zamiri* (*izafet*

zamiri; relativ pronoun) ile bir ilişkisi de yoktur. Ancak, Farsçanın etkisi altında, zamanla bir yandan cümle yapısının ve ifadenin Farsça kalıplara uydurulmuş, bir yandan da *ki* edatının, kendinden sonra gelen cümle parçasını, ilgili bulunduğu kendinden önceki fiile bir açıklama, bir zarf ilişkisi ile bağlamış olması, bu *ki*'ye aynı zamanda bir bağlaç özelliği kazandırmıştır. Gramerlerimizde *ki*'nin Farsça bağlama zamiri *ki* ile karıştırılarak bir bağlaç olarak gösterilmesinin nedeni bu olmalıdır. Bu münasebetle yine tekrar edelim ki, *ki* edatı bu türlü kullanışlarında ikincil bir bağlaç işlevi yüklenmiş olsa bile, aslında kendinden sonraki cümle parçasını, kendinden önceki fiile zarf işlevi ile bağlayan bir edat niteliğindedir. Onun bağlaçlığı edatların bağlaç görevi ile de kullanılabilmeleri ile açıklanabilir (Bağlaçlar § 850.1).

EDAT GİBİ KULLANILAN ADLAR

842. Bazı gramerlerde *alt, üst, ön, yan, ara, sağ, sol, iç, dış, kıyı, öte* gibi yer ve yön gösteren kelimelerin kendilerinden önceki adlar ile oluşturdukları belirtili veya belirtisiz ad tamlamaları da edat gibi kabul edilmiştir.[494] Batı dillerindeki *preposition* ve *post-position*'ların etkisinden gelen bu sınıflandırma Türkçe için doğru sayılmaz. Çünkü, yer ve yön gösteren bu sözlerin dilimizde edatlardan farklı olarak kendi başlarına bağımsız birer anlamları vardır. Tıpkı öteki adlar gibi iyelik, çokluk ekleri; yükleme, bulunma, yönelme, çıkma durumu gibi ad çekimi ekleri alabilirler ve türetmelere girebilirler. Böylece gerçek edatlar kendilerinden önceki kelimelerle birer edat grubu oluşturdukları hâlde, edat gibi kullanılan adlar, yalnızca ad tamlaması oluştururlar. Bu sebepledir ki, bunlar gerçek edatlar olmayıp, dilin ihtiyaç gösterdiği durumlarda edat gibi kullanılabilen adlardır: *ağaç altına, ağacın altına, ağaç altında, ağaç altından* gibi.[495] Bu gruba yer ve yön gösteren adlar dışında kalan bazı adları da eklemek mümkündür.

Edat gibi kullanılan adların yaygınları *alt, ara, art, arka, baş, boy, cihet, civar, çap, dış, etraf, hakk, hariç, iç, içeri, kıyı, köşe, orta,*

---

[494] Emre, *Türk Dilbilgisi*, § 153 (Te- belgili sontakılar (?)); Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, s.40/D: İsme Muzaf Olan Edatlar; *Türkçenin Grameri*, § 335. Adı Katkı Alan Takılar.

[495] Deny de edat gibi kullanılan adlardan bazılarını herhangi bir açıklamaya bağlamadan *İlgiçlik Tabirler* başlığı altında verilmiştir: age. § 931-954 arası.

ön, öte, sağ, sol, son, taraf, üst, üzerinde, yan, yol, yön, yüz, zarf vb.'dir.

Beni görünce, boştaki eliyle başörtüsünün uçlarını yüzüne götürdü. Ve başını öbür tarafa çevirdi. Sezindim ki, örtünün ***altından*** *sedef dişleri parlıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 44)

Beni gene fazla ecnebî sevmekle itham etmeyiniz; onların mektepleri ile bizimkiler ***arasında*** *çok fark var* (P. Safa, Bİ, 138).

Caddeyi bırakıp da bu ikisinin ***arasından*** *baktınız mı tam karşınızda bir minare göreceksiz* (T. Buğra, DEPS, 77).

Niçin olduğunu pek de bilemeden Karabet Dayısının ardından *seğirtti* (K. Tahir, DA, 346).

Elleri arasından geçen şeyleri hakikî değerinden habersiz, telaşlı ve mütehakkim bireda ile dışarıdan zengin kolesyion parçalarını birbiri ***ardınca*** *sayıyor. Bohemya billûru, Sevr porseleni, Çin kâsesi, İran halısı... elden ele dolaşıyor... Zaman dışında kalmış yekpare uykularını uyumak için sahip değiştiriyordu* (A. H. Tanpınar, MB, 18).

Ocağın ***başına*** *oturmuş yeni gelen gazeteyi gözden geçiriyordu. Ders* ***boyu*** *anlatılanların hiç birine kulak vermeden, meselenin sırrını çözmeye çalıştı* (E. Işınsu, C, 139).

Hulâsa bir yazıdan ve bilhassa hâtırat ***cinsinden*** *bir yazıdan samimîlik denen şeyin istediği bütün sıkı şartları göz önünde tutarak, hâdiseleri zihnimde sıralamağa çalıştım* (A. H. Tanpınar, SAE, 11).

Tıp dalındaki bazı bilim adamları dünya ***çapında*** *ün yapmış kimselerdir. Gelincik, çiçek* ***dışında,*** *bir hayvan, bir balık ve bir hastalık adı olarak da kullanılmaktadır* (B. Ayvazoğlu, GK, 189).

Yalnız, Cevdet, -bu genç kadının adıdır- altı ay geçmedi, bir gece bir ağıl duvarının ***dibinde*** *bir yabancı adamla yakalandı* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 45).

Böylece hiç işi olmayan enstitümüz yavaş yavaş kendi varlığının ***etrafında*** *bir yığın iş peydahlamış oldu* (A. H. Tanpınar, SAE, 186).

İnce Memed ***hakkında*** *çok deli şeyler düşünüyor, korkuyor, ürperiyordu* (Y. Kemal, İM, 442).

Cavide akıllı, neşeli bir kadındı. Etrafındaki yalnızlık bu genç ve güzel kadının vücudu ile değişecek, evin ***içinde*** *yep yeni ve sade şiirden bir hava esecekti* (A. H. Tanpınar, MB 12).

Uzaktan bana gülümsüyor. Yağız ve uzunca yüzünün ***ortasında****, iki yeşil göz ve bir sıra iri beyaz dişle bana gülümsüyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 38).

Evimizin sokak kapısı ***önünde*** *çocuklar, birdenbire keskin bir çığlık* (P. Safa, DHK, 57).

Münferit teşebbüslerin ***ötesine*** *bir türlü geçemiyoruz* (A. H. Tanpınar, H, 2249).

Başkan Beyin kısa vücudu, yuvarlak omuzları ***üstünde*** *hatta biraz sakil görünen kocaman bir başı vardı* (Ö. Seyfettin, EK, 32).

Şenlik ***üstüne*** *şenlik* (S. Çokum, AB, 128).

Yeşil masa ***üzerinde*** *Rus semaveri kaynıyordu* (GY. röp. 1.). *Bedesten'e sık sık uğrar, ... bütün gününü ayak* ***üstünde*** *eski aynaların, küçük mücevher çekmecelerin... kitapların karşısında hayran bir vecihle geçirirdi. Saatleri Ayarlama Enstitüsü genellikle "iki uygarlık arasında bocalayan toplumumuzun yanlış tutumlarını, davranışlarını, saçmalıklarını alaya alan, eleştiren" veya "Türk cemiyetinin son elli yıl* ***zarfında*** *nasıl donmuş bir hayat şekli ile onu gülünç şekilde aşmak isteyişini anlatmaktadır."* (A. H. Tanpınar, SAE, 232) vb.

Edat Gruplarının Ad Gibi Kullanılması:

843. Edat grupları iyelik, çokluk, ad çekimi ve bildirme ekleri ile genişletilerek bir ad gibi de kullanılabilirler:

Bana iki gün ***evvelini*** *hatırlatacak bir kâğıt parçasına, bir şeye rastlamaktan bile korkuyorum* (P. Safa, DHK, 49).

Canım gene Şakir ***gibisi*** *yoktur derler* (F. R. Atay, R, 40).

İşte hemen hemen oralarda ***gibiyiz*** (H. R. Gürpınar, ES, 143).

Yoksa bu devirde senin ***gibisine*** *deli derler* (S. Kocagöz, OD, 3).

Beyaz güller kokusuzdur. Kırmızı güller arasında ben ***gibidir*** (B. Ayvazoğlu, GK, 198).

Gece esen kıyı rüzgârı kesilmiş ***gibiydi*** (H. Balıkçısı, DG, 16).

İkisi yavuklu ***gibiymişler*** (A. Ağaoğlu, FİG, 279).

O tarihte bu ***gibilere*** *"Hürriyetçi" deniyordu* (E. Güngör, TT, 398).

İzmir'in işgalinden beri, Dersaadet'i çalkalandıran olayların arkasında, belki o, onun ***gibilerden*** *mürekkep bu gizli teşkilât var* (A. İlhan, DSEİ, 318).

Şapkaların ona ***göresini*** *bulamadım. Doğrusu bu* ***kadarını*** *beklemiyordum. Köye iyilik yapsak gene sevinirdi* ***gibime*** *geliyor* (Y. Kemal, İM, 384).

Hiçbir tiyatroda bu ***kadarını*** *görememiştim* (F. R. Atay, R, 59).

Babam dönmek ***üzereydi*** (E. Işınsu, KDA, 191).

Randevularını ancak bir bir buçuk ay ***sonrasına*** *verebiliyordu.* (T. Buğra, DEPS, 39).

Aslan Bey ikindiye ***doğruydu*** *ki, arkasında semerli beygirlere binmiş üç yanaşmayla çıkageldi* (Y. Kemal, İM, 63).

Kethudasıyla ***öteden beriden*** *konuşuyordu* (Ö. Seyfettin, EK, 24) vb.

Hattâ bunlar içinde *çarşıya* ***öteberi*** *almaya gitti.* ***Taşradan*** *gelenler büyük şehirlere kolay kolay uyum sağlayamıyorlar.* ***İleride*** *görüşürüz.* ***Ertesi*** *gün yanıma geldi. Artık insanlar her alanda* ***aşırılıktan*** *yakınıyor* gibi örneklerdeki *öteberi*, *taşra*, *ileride*, *aşırılık* vb. kelimeler kalıplaşma yoluyla kendi başlarına özel birer anlam kazanarak tamamen adlaşmışlardır.[496]

Görülüyor ki, Türkçe'nin yapı bakımından gösterdiği esneklik ve çeşitli gramer ögelerinin kullanılış özelliklerinden kaynaklanan bu türlü geçişler, edatların oluşmasından başlayarak yeniden adlaşmasına kadar uzanan birbirinden farklı süreçleri içine almaktadır. Adlardan edatlara yönelen bu esneklik bir üst paragrafta gösterildiği gibi, yer ve yön gösteren bir kısım adların birer edat gibi kullanılması ile de ortaya çıkmıştır. Nitekim edatların yapısı incelenirken belirtildiği üzere, ad ve fiil kökenli edatların oluşmaları da aslında böyle bir ara merhaleden ve anlam kalıplaşmasından geçme yolu ile (*için* < *uç-un* "sebebi ile"; *kime göre* <*kime gör-e*, 'kimi görerek, kime bakarak'; *akşama değin* < *teg-in* "akşama ulaşarak, akşama değerek" vb.) gerçekleşmiştir. Dilimizin yapı ve işleyişindeki canlılığın ve yaratıcılığın ifadesi olan bu esneklik, ad durumları ile karşılanamayan türlü ilişki ve durum-

[496] Bu konuda bk. Korkmaz, *Ek Kalıplaşması Olayları*, s. 60-63.

ların edatlar ve edat gibi kullanılan adlar ile çok yönlü olarak karşılanabilmesini sağlamıştır.

Edatların Cümle İçindeki Görevleri:

844. Yukarıdaki paragraflarda verilen çeşitli örneklerde görüldüğü üzere, edatlar, birleştikleri ad türünden kelimeler veya kelime öbekleri ile birer edat grubu oluşturmuşlardır. Bu edat grupları cümle içinde adlar, sıfatlar ve fiiller ile kurdukları anlam ilişkileri dolayısıyla adlar önünde sıfat, sıfat ve fiiller önünde de zarf görevi yüklenmişlerdir. Edatların ad gibi kullanılması bir üst paragrafta gösterilmiştir. Ancak, bu kullanılış pek yaygın değildir. Edatların cümle içindeki yaygın kullanılışı sıfat ve zarf görevlerinde yoğunlaşmıştır.

Vahidettin Efendimizin de elinde bu ***kabil*** *insanlar olsaydı Mustafa Kemal'in kim olduğunu anlamaz mıydı?* (Y. Kemal, İM, 292).

İki kahve ısmarladı on ***kadar*** *cigara içti* (H. E. Adıvar, SB, 109).

Derenin sağ tarafındaki sırtta on beş yirmi ***kadar*** *çadır vardı* (M. Akif, S.).[497]

Bu hanımın otuzu ***aşkın*** *kedisi varmış* (S. İleri, K, 205).

İleri ***doğru*** *birkaç kere sendeledi* (K. Tahir, DA, 348).

Yukarı ***doğru*** *tırmanan bir köy yolu ise, böğürtlenlere bulanmış uzakta bir yerlerde yitip gidiyor* (A. Ağaoğlu, FİG, 180).

Sabahtan ***beri*** *yürüyorduk* (Ö. Seyfettin, BL, 120).

Ama ne yalan söyleyeyim ben çocukluğumdan ***beri*** *periler padişahının oğluna âşıkım* (S. Kocagöz, OD, 14).

Acı bir şey söylememek ***için*** *sözünü tamamlamamış göründü* (F.R. Atay, R, 52).

Kaplan Çavuş üzüntülü havayı dağıtmak ***için*** *lâf olsun diye sordu* (K. Tahir, DA, 257).

Bizim çocukluğumuzun şiirlerinde neşe yasak denecek ***kadar*** *ayıptı* (F. R. Atay, R, 9).

Birbirlerine dedikleri, rüzgârda ağaçların birbirine fısıltı ***kadar*** *temiz ve doğaldı* (H. Balıkçısı, DG, 177).

---

[497] Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.22/d.

O zamana ***göre*** *iyi kazanıyordu* (A. H. Tanpınar, SAE, 70).

Ruhları hususî bir terbiyenin teşrifatına ***göre*** *açardı* (A. Ş. Hisar, BM, 53).

Bu mektubu sabaha ***karşı*** *yazıyorum* (S. Çokum, AB, 305).

Vakıa bir daha yüz yüze gelmemek ***üzere*** *ayrılmışlardı* (Ö. Seyfettin, İDA, 6).

Başkana, daire arkadaşlarına veda ederek, İş ve İşçiler Bürosundan bir daha dönmemek ***üzere*** *ayrıldı* (A. Ağaoğlu, A, 46).

Bir çare bul buna ***diye*** *ben de sana geldim* vb.

Son olarak bir noktaya daha işaret edelim: Cümle içinde ad, sıfat ve zarf olarak kullanılan edatlar, cümlenin söz dizimi açısından özne, nesne, tümleç ve yüklem görevleri yaparlar. Ancak, bu konu şekil bilgisinin sınırları dışında kaldığından, burada ayrıntıya girmeden yalnızca belirtmekle yetindik.

BAĞLAÇLAR

(Alm. *Konjunktion, Bindewort;* Fr. *conjunktion;*
İng. *conjunction;* Osm. *rabıt*)

845. Dilimizdeki görevli kelimelerin ikinci ana bölümünü bağlaçlar oluşturur.

Türkçede çok geniş bir yer tutan bağlaçlar; kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yüklendikleri işlevler ile, bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer ögeleridir.

Konunun ayrıntı yönlerine girmeden önce, bağlaçlara ilişkin genel bir değerlendirmeye açıklık kazandırma gereğini duyuyoruz. Şöyle ki: Türkçede eş değerli olan kelime ve kelime gruplarının bağlaçsız olarak yan yana getirilmesi; ad-fiil, sıfat-fiil ve özellikle zarf-fiil gibi çekimsiz fiillerin ve edatlardan bazılarının aynı zamanda bağlaç görevi yüklenmiş olmaları ve çok yerde bağlaç yerine vurgu ve duraklara başvurulmuş olması[498] dolayısıyla, bazı gramerlerde ve bu konuyu işleyen bazı eserlerde, dilimizde aslında bağlaç bulunmadığı, bunların sonradan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı yolunda kayıtlar yer almıştır.[499] Hatta aynı görüşten hareket edilerek, Türkçede bağlaçların ancak "Karahanlı devresinden itibaren kendisini belli ettiği" biçimindeki yargılar da dikkati çekiyor.[500]

Gerçi, ta Eski Türkçeden başlayarak günümüze kadar uzanan dönemde eş değerli sözlerin araya herhangi bir bağlaç almadan art arda sıralandığı doğrudur. Köktürk Yazıtlarında: *Türk budun **atı küsi** yok bolmazun **tiyin*** "Türk ulusunun adı ve sanı yok olmasın *diye*", Uyg. *ög kang* "ana ve baba", *tengrili yirlide* "yerde ve gökte", *nomug törüg* "kanun ve töreyi"; Türkiye Türkçesinde *ana baba* "ana ve baba", *bakımlı bakımsız, beşer beşer, gece gündüz, ince kalın, ön arka, salı çarşamba* (günleri) gibi. XIV. yüzyıl gramer ve sözlük-

---

[498] Kononov. "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", *Bilimsel Bildiriler*, 1957, s. 179.

[499] Grönbech (çev. M. Akalın), *Türkçenin Yapısı*, § 56; Mansuroğlu, "Türkçede cümle çeşitleri ve bağlayıcıları", *TDAY Belleten* 1955, s. 59 ve not 2. Burada kaynak eksik aktarılmıştır; Ergin, *Türk Dil Bilgisi* § 606; Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 112.

[500] Güneş, *Türk Dili Bilgisi*, s. 251

lerinden olan *Kitabü'l-idrak*'te Türkçede Arapçanın *ve*'sine karşılık olan bir kelimenin bulunmadığına işaret edilerek "Türkler iki veya daha ziyade ismi yekdiğerine atfetmek istedikleri zaman, birbirine raptetmeksizin isimleri sıra ile serdederler" deniliyor.[501] XV. yüzyıl eseri olan *Ettuhfetü'z-zekiyye*'de de "Türkçede Arapçadaki gibi و "ve" ile bağlacı gösteren bir kelime yoktur. Türkçede bağlaç yapılmak istenirse, belirtili olan ism-i faile eşit olarak *-p* getirilir: *alıp ketti, alıp kel, alıp keldim* denir"[502] kaydı yer almıştır. Aynı durum Eski Türkçedeki cümle şekilleri ile de tanıklanmaktadır. Sırf *ve* bağlacı ile ilgili bu duruma bakarak Türkçede aslında bağlaç bulunmadığı gibi kesin ve genel bir yargıya varmak doğru değildir. Çünkü *Kitabü'l-idrak*'te de *Ettuhfetü'z-zekiyye*'de de aynı bölümde ***andan*** "ve, sonra, biraz sonra", *takı, dagı* "ve, dahi", *yok, yoksa, ereyne* "lâkin" gibi bağlaç olan öteki sözler üzerinde de durulmaktadır. Kaldı ki, Eski Türkçede kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan, bağlama görevinde birçok kelime, edat, *-A, -I /-U* ve *-p*'li zarf-fiiller vardır. Bunların Köktürk yazıtlarındaki sayısı sınırlı olsa da Uygur metinlerindeki sayıları hayli kabarıktır. Köktürk yazıtlarında *azu* "ve, veya", *artukı* "daha fazlası, aşırısı", *biriki* "ve", *takı* "ve", *udu* "ve", *ulayu* "ve", *yime* "ve, da, yine"[503]; Uygur metinlerinde yine *azu, amtı* "şimdi, o halde", *amtı yana* "ve şimdi", *amtı yme, ançula, ançulayu* "öyle, şimdi, yine", *ançula yme* "yine öyle", *anta basa* "bunun üzerine", *anta kin, anta kisre*, "bunun üzerine, ondan sonra", *antada basa, ap yme... ap yme* "hem... hem", *birök* "şimdi, fakat, ise", *inçe kaltı* "yani", *inçip* "ancak, veya", *kaltı* "...ki", *ötkürü* "-den dolayı, -den beri", *ötrü* "sonra", *kayu yme* "ve yine", *udu* "sonra", *ulatu* "ve başkaları, ve daha", *yana* "yine", gibi bağlaçlar[504] bol kullanılan şekillerdir. Bunlara daha başkaları da eklenebilir. Yapı bakımından da çoklukla zarf-fiil kökenlidirler.

---

[501] TDK, Caferoğlu yay. İstanbul, s. 181.

[502] TDK, Atalay yay., s. 117-118 "Bağlaç (atıf) Ayrımı".

[503] Tekin, *A Grammar af Orkhon Turkic*, § 3.261: Coordinate Conjunktions.

[504] Konunun ayrıntıları ve daha geniş bilgi için Temir, "*Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen*", *Oriens* 9 (1956), s. 47-50; § 1-24 ve öt'e bk.

Bu durum göz önünde bulundurulunca, "Türkçede aslında bağlaç yoktur" gibi yanlış bir yargı yerine, Türkçede bağlaç görevinin hangi yollarla karşılanmış olduğunu, bu işlev için hangi ek ve kelimelerin kullanılmış olduğunu bildirmek daha gerçekçi bir değerlendirme olur. Çünkü, her dil gibi, Türkçenin de bağlaca ihtiyacı olmuş; bu ihtiyacı dilin yapı ve işleyiş özelliklerinden yararlanarak türlü biçimlerde karşılamıştır. Türkçede bağlaç oluşturan özel ekler yerine, eş değerli kelime ve kelime gruplarının yan yana sıralanması veya virgül ve noktalı virgüllerle birbirine bağlanması; yer yer bu görev için şart ekinin, bazı edatların, çok kez de kalıplaşmış veya kalıplaşmamış zarf-fiil şekillerinin veya diğer bazı kelimelerin kullanılmış olması, Türkçenin yapı ve anlatım özelliklerinden kaynaklanan ve dilin bağlaç ihtiyacını hangi yollarla karşıladığını ortaya koyan göstergelerdir.

Yalnız şurasını da vurgulayarak belirtmek gerekir ki, Türkçede asıl bağlaç olan kelime ve şekillerin oluşması aşamalı bir gelişmenin ürünü olmalıdır. Bunda Uygur Türkçesinden başlayarak, yabancı din ve kültürlerin etkisi de söz konusudur.[505] Bu etki, dinî metinlerin aslına daha uygun bir biçimde aktarılabilmesi için o dillerdeki bağlaçlı anlatımların dile uyarlanması, yabancı cümle kuruluşlarına bakarak yeni Türkçe şekillerin oluşturulması biçiminde kendini göstermiştir. Böylece, Uygurcada bağlaç olan kabarık bir kelime kadrosu ortaya çıkmıştır. Bu eski şekiller Orta Türkçeden sonra yavaş yavaş kaybolmuş[506] ve yerlerini ortak İslâm kültürünün etkisi altında ya Arap ve Fars dillerinden girme bağlaçlara yahut da doğrudan doğruya Türkçenin kendi yapısından oluşturduğu yeni yeni şekillere bırakmıştır.

Bugün öteki Türk lehçelerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de zengin bir bağlaç kadrosu vardır. Bağlaçlar yapıları bakımından incelendiklerinde, oluşumun, bir kısım türlerinde zaman sürecine bağlı bir gelişmeden geçtiği görülüyor. Bu oluşum ve gelişmede, başka kelime sınıflarından aktarılmış şekillerdeki kalıplaşmalar, başlangıçtan beri önemli bir yer tutmuş bulunmaktadır.

---

[505] Krş. Mansuroğlu, agm, s. 59.

[506] Korkmaz, "Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı" DTCF yay., *Necati Lugal Armağanı*, s. 389.

Bağlaçların Özellikleri

846. Bağlaçların şekil ve işlevlerini göz önünde tutarak taşıdıkları temel özellikleri şu noktalarda toplayabiliriz:

1. Bağlaçlar da edatlar gibi tek başlarına anlam taşımazlar. Bunlar, "anlamlı" değil "görevli" gramer ögeleridir.

2. Bağlaçların görevleri, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktadır. Ancak, bağlanan ögeler biçim ve anlam bakımından birbirleriyle ilişkili olduklarından, bağlaçlar yüklendikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım incelikleri de katarlar; bağladıkları ögelerin anlam ve anlatım güçlerini genişletip zenginleştirirler.

3. Bağlama işlevlerinden gelen özellik dolayısıyla, cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü, sözde süreklilik[507] sağlarlar.

4. Edatlar ile bağlaçlar arasında bazı şekil ortaklığı bulunmasına rağmen, kullanılış yerleri ve işlevleri bakımından aralarında herhangi bir ortaklık yoktur. Bu nedenle bazı gramerlerde görüldüğü gibi, bağlaçların edatlar sınıfında yer alması doğru değildir.

5. Başka kelime sınıflarından alınmış şekiller (edatlar, zaman zarfları, zarf-fiiller vb.) bazen cümlede bağlaç olarak kullanılabildikleri hâlde, bağlaçlar başka kelime sınıflarına geçemezler.

6. Bağlaçlar ad soylu anlamlı kelimelerde olduğu gibi, özne, nesne, tümleç ve yüklem görevi yapmazlar.

Aşağıda bağlaçlar örnekleriyle birlikte ele alınıp incelendikçe bu özellikler belirgin olarak görülebilecektir.

Bağlaçların Sınıflandırılması

847. Türkiye Türkçesindeki bağlaçları kökenlerine, şekil ve şekil bilgisi yapılarına, kullanıldıkları yerlere ve işlevlerine göre birkaç gruba ayırmak mümkündür.

I. Kökenlerine Göre Bağlaçlar

848. Bağlaçlar kökenlerine göre:

1. Yabancı kökenli bağlaçlar,

2. Karışık kökenli bağlaçlar,

3. Türkçe kökenli bağlaçlar

olmak üzere başlıca üç gruba ayrılır:

---

[507] Atabay - Kutluk - Özel; *Sözcük Türleri*, s. 146.

848.1. Yabancı kökenli bağlaçlar, ortak İslâm kültürünün etkisi altında, dilimize Arap ve Fars dillerinden girmiş olan bağlaçlardır. Bunların Osmanlı Türkçesindeki sayıları hayli kabarıktır. Ancak, Tanzimat'tan sonra başlayan dilde sadeleşme hareketleri ve dil devriminin getirdiği değişme ve yenileşmelerle bunların bir kısmı kullanılıştan düşmüştür. Her ne kadar bugün roman, hikâye vb. edebî türlerin bir kısmında yer yer yine nispeten bazı eski şekillere rastlanabilmekte ise de, günümüz yazı dilinde, bunların daha çok Türkçeleşerek dilde benimsenmiş ve yaygınlaşmış olanları kalmıştır.

Türkiye Türkçesine Arapçadan girmiş başlıca bağlaçlar şunlardır: *âdeta, aksi halde, aksine, aksi taktirde, amma, ama, amma ki, asıl, amma velâkin, bahusus, bilâkis, bilhassa, binaenaleyh, bittabi, esasen, fakat, filhakika, galiba, gayri, hakikaten,...hâlde, hasılı, hatta, hülâsa, hususiyle, illâ* (>*ille*), *lâkin, madem, mahaza* (<*maahaza*), *mamafih, meselâ, nihayet, tabiî, vakıa, ve, velâkin, velev, velhasıl, yani, zahir, zaten, zira* vb.

Farsçadan girmiş olanlar: *bari, çünkü, eğer, gerçi, güya, hem... hem, hergiz, hiç, hoş, ki, kâh... kâh, meğer, meğer ki, ya... ya* vb.

848.2. Bir kısım bağlaçlar da Arapça-Farsça, Farsça-Arapça, Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe bağlaçların birbirine karışmasından oluşmuş karışık nitelikteki bağlaçlardır: *belki, belkim, bilmem ki, canım, canım sende, demek ki, hiç olmazsa, hiç şüphesiz, hiç yoksa, ihtimal ki, illâ ki, madem ki, meğer ki, meğerse, nasıl ki, nasılsa, ne var ki, ne yazık ki, ola ki, olmaya ki, öyle ki, sadece, sanki, şöyle kim, şu kadar ki, şu var ki, şüphesiz, ya... veya, ya... veyahut, yok canım, zira ki, zira kim* vb.

848.3. Türkçe olanların sayısı pek çoktur. Başlıcaları şunlardır: *açıkçası, ancak, anlaşılan, ardından, arkasından, ayrıca, bak, bakalım, bakarsın, bakın, bereket versin, besbelli, bırak, bile, bilemedin, bilmem, bilsen, bir... bir, bir de, böylece, böylelikle, bununla beraber, bununla birlikte, da, dahası, dahi, değil mi, değilse, derken, diyeceğim, doğrusu, doğrusunu istersen, dolayısıyla, gerek... gerek, haniya, hele, ile, ise, ister... ister, kısaca, kısacası, nasıl, nasılsa, ne demek, ne... ne, nedense, ne gezer, nerede, nerde, neredeyse, nitekim, olsa olsa, oysa, öncelikle, örneğin, öylesine, özellikle, özetle, pek*

güzel, sakın, sakın ola, sonunda, söz gelimi, söz gelişi, şimdi, şimdi bakınız, şimdilik, şimdiyse, şöyle, şöyle dursun, tek, uzatmayalım, üstelik, üstelik de, üstüne üslük, varsın, yalnız, yalnızca, yetmemiş, yine, yine de, yok, varsa... yoksa, yoksa vb.

II. Şekil ve Şekil Bilgisi Yapılarına Göre Bağlaçlar

849. Bağlaçlar şekil yapıları bakımından dört gruba ayrılabilir:

849.1. Tek kelimeden oluşan bağlaçlar:

Bunlara yalın durumdaki bağlaçlar da denilebilir.

Yukarıdaki paragraflarda sıralanan örneklerde de görüldüğü gibi, bağlaçların bir kısmı tek kelimeden oluşmuştur. *açıkçası, âdeta, aksine, ama, aslında, ayrıca, belki, besbelli, bile, bilhassa, çünkü, dA, dahası, derken, diyeceğim, eğer, ekseriya, elbette, esasen, evvelâ, genellikle, gerçekten, hakikaten, halbuki, herhalde, hülâsa, hem, ile, kısaca, kuşkusuz, lâkin, maalesef, meğer, meğerse, mutlaka, nedense, nihayet, nitekim, öncelikle, öylesine, sonunda, şimdiyse, şüphesiz, tabiatıyla, velhasıl, yalnızca, yani, yeniden, yoksa, zaten, zira* vb.

849.2. Bir kısım bağlaçlar da şekil bakımından; ad tamlaması, edat grupları, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, ünlem grubu gibi çeşitli gruplar hâlindedir. Dil burada, bağlaç oluşturmak üzere dilin cümle yapısından yararlanarak belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğundan yararlanmıştır: *aksi hâlde, aksine olarak, aksi takdirde, anladığım kadarıyla, asıl önemli olan, aynı şekilde, başka deyişle, başka bir söyleyişle, beri yandan, bildiğim kadarıyla, bilindiği gibi, bilindiği üzere, bir bakıma, bir taraftan da, bir yanda... bir yanda, bir yandan öbür yandan da, bir yönüyle, böyle iken, böyle olunca, bu durumda, bu gidişle, bu münasebetle, bundan başka, buna karşı, buna karşılık, bundan dolayı, bu nedenlerle, bununla beraber, bunun sonucu olarak da, bunun üzerine, daha açık bir ifadeyle, daha doğrusu, dediğim gibi, diğer taraftan, en azından, gerçekten de, görüldüğü gibi, hadi canım sende, hâh öyle, hay canım, her şeyden önce, hiç olmazsa, ister istemez, işin kötüsü, ne ise, olsa olsa, ondan ötürü, o sebeple, o takdirde, öte yandan, öyle olduğu halde, sözün kısası, tam aksine olarak, tıpkı onun gibi, yahut ki, yazık ki, yok canım* vb. Bu örnekler daha da artırılabilir.

849.3. Yalın ya da iki kelimeden oluşan bir kısım bağlaçlar da karşılaştırma yoluyla iki veya daha çok cümle ögesini birbirine bağladıkları için, şekilce, aynı bağlacın, karşılaştırılan ögelerin sayısına göre iki veya daha çok tekrarından oluşmuştur: *bazen... bazen, belki... belki, belki... belki de, bir... bir, bir... bir de, bir bakarsın... bir bakarsın, bir taraftan... bir taraftan, bir yandan... bir yandan, da... da, da... da... da, ha... ha, hem... hem, ister... ister, kâh... kâh, kimi zaman... kimi zaman, ne... ne, ne... ne... ne... ne, olsun... olsun, ya... ya* gibi. Bazı gramerlerde bunlar için *katmerli bağlaç* terimi de kullanılmıştır.[508]

849.4. Dördüncü grubu oluşturanlar ise, cümle yapısında olan bağlaçlardır. Bunlardan çoğu anlam kayması ve kalıplaşma yoluyla, kendilerinde var olan asıl anlamları ve yargı bildirme özelliklerini yitirerek bütünüyle birer bağlaca dönüşmüşlerdir. Anlamlarını korumuş olanlar da artık bağlaç görevindedirler. *Allah bilir ya, anlıyorsunuz ya, aslına bakarsan, az kalsın unutuyordum, bakalım, bakıyorum, bana kalırsa, bereket versin, bilirsiniz, bilmem ki, bir bakarsın, bir de ne göreyim, bize kalırsa, bu demektir ki, bunun içindir ki, dediklerine bakılırsa, demek istiyorum ki, doğrusunu söylemek gerekirse, görelim bakalım, görünüşe bakılacak olursa, görüyorsunuz ya, her ne pahasına olursa olsun, isterse, işin aslına bakarsan, ne bileyim işte, ne çıkar sanki, neden dersen, ne gelir elden ki, ne yapayım ki, onun içindir ki, senin anlayacağın, şimdilik şu kadarını söyleyelim ki, şurası bir gerçek ki, uzatmayalım, varsın olsun, yalnız şu var ki* vb.[509]

850. Bağlaçlar, şekil bilgisi, yani kelimeyi oluşturan ek kök bütünleşmesi açısından ele alındığında, Türkçe kökenli veya Türkçeleşmiş olan bağlaçlarda görülen durum şöyledir:

Bağlaç konusuna giriş yaparken de belirtildiği gibi, Türkçede bağlaç türeten özel ekler bulunmadığından, dil bu ögeleri oluşturmak için, kelime ve eklerin verdiği kullanılış özelliklerinden yararlanarak, çeşitli yollara başvurmuştur:

---

[508] Deny, age, § 967; Ergin, age, § 609.

[509] Tekrarları önlemek bakımından cümle örnekleri ileride işlevler bölümünde verilecektir.

850.1. Bağlaçların bir kısmı, doğrudan doğruya ad, sıfat, edat ve zarf olan kelimelerin aynı zamanda birer bağlama görevi yüklenmiş olmalarıyla oluşmuştur: *ancak, artık, ayrıca, besbelli, böylece, demek, dolayısıyla, evvela, işte, kısaca, kuşkusuz, nihayet, önce, öyle, sonra, şimdi, şöyle, yalnız, yok* vb.

Bu büyüklük değil, ***ancak*** *mertçe bir davranıştır* (N. Araz, TS, 1, 108).

O, senin vazgeçemediğin hürriyetler ***ancak ve ancak*** *muhterem hocalarımıza mahsustur* (S. Kocagöz, OD, 20).

Yüz kere kendi kendine karar vermişti. ***Artık*** *Recep'in işlerine karışmasına metelik vermeyecekti* (S. Kocagöz, OD, 37).

Sözlerini elleriyle destekledi; ***ayrıca*** *, kollarıyla da açıklamaya çalıştı ne istediğini* (O. Atay, KB, 19).

Aman boşver!.. Canı sıkılan emeklinin biri işte. ***Besbelli*** *gönül eğlendirmeye, zaman öldürmeye çıkmış* (A. Ağaoğlu, H..., 64).

Yalı sanki açılmış bütün camları, pencereleri, kapıları, odalarıyla bizi kucaklar; ***böylece*** *sanki mavi denizi, mavi havayı, serinliği, sesleri, güzellikleri ve iyilikleriyle bizi bütün bahar kucaklamış olurdu* (A. Ş. Hisar, BM, 36).

İlyas adımlarını ağırlaştırdı.

– ***Demek*** *dün geceki eğlencenin sebebi buydu. Şimdi anlaşıldı* (S. Çokum, AB, 142).

Okuduğu kitaplardan hoşlanıyor, hayli zevk alıyordu. ***Dolayısıyla*** *bilgi ve kültür yönünden de yararlanıyordu.*

Bize sadece maddî hayatımızı tanzim etmek kalıyor.

– Zanneder misiniz? ***Evvela*** *bunu yapabilmemiz için işin açılması, genişlemesi, cemiyetin ve hayatın yaratıcı vasıflarını kazanması lâzım.* ***Sonra*** *böyle de olsa hayatı yine serbest bırakamazsın. Tehlikeli olur* (A. H. Tanpınar, H, 223).

Kitabın içi akla hayatla gelmez şişirmelerle doldurulmuş. ***Kısaca*** *işe yarar bir yayın değil!*

Muhtar onlarla beraber ensesini kaşıya kaşıya ve önüne bakarak uzaklaşıyor. Biraz ötede, benden uzak bir çevre teşkil edip duruyorlar.

Nihayet*, çok yalnız kaldığımı hisseden Mehmet Ali, mahcup mahcup, bana yaklaşıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 36).

Kızın yüzünde hiçbir kıpırtı olmadı. ***Öylece*** *ne diyeceğini bekledi* (S. Çokum, AB, 60).

Millî kültürlerin varlığı ve zenginliği dünya medeniyetini soysuzlaşmaktan korumakla kalmaz, aynı zamanda onun gelişmesi için de en büyük dayanağı teşkil eder. ***Şimdi*** *bu iddianın gerek bugünkü Batı medeniyeti ve gerekse geleceğin medeniyeti bakımından ne ifade ettiğini kısaca görelim* (E. Güngör, TKM, 113).

İki haftadır ödünç aldığı kitapları getirmesini bekliyoruz. ***Yok*** *geldim,* ***yok*** *geleceğim,* ***yok*** *göndereceğim diye bizi oyalayıp duruyor;* vb.

Olumsuz bir ad olan *değil* kelimesinin bağlaç olarak kullanılması da bol örnekler vermektedir:

Hatta senin ***değil*** *benim bacağımın bile yarın herhangi bir arıza ile kesilmesi mümkündür* (P. Safa, DHK, 91).

Bu serüven kendisinin ***değil*** *onun serüveniydi* (O. Akbal, SİO, 23) vb.[510]

850.2. Bir kısım bağlaçlar da ad soylu kelimelerin bazı ad çekimi veya iyelik ve ad çekimi ekleriyle genişletilerek kalıplaşmasından oluşmuştur: *Allahtan, ardından, arkasından, gerçekten, açıkçası, doğrusu, kısacası, aksine, öylesine, tersine, örneğin* gibi.

Doğrusu, açıkçası gibi şekiller, iyelik eklerindeki kalıplaşmadan önce, her hâlde *işin doğrusu, sözün açıkçası* gibi kendinden önceki adla bir tamlama oluşturmuş ve zamanla ad tamlamasındaki tamlayan ögesinin atılması ile, tamlananın yalnız başına bir bağlaca dönüşmesinden oluşmuş olmalıdır:

Arkadaşımın annesi geçen gün buzda ayağı kayıp düşmüş. ***Allahtan*** *yan yatmış da bir kırılma falan olmamış.*

Gene "ben bu kadar romantik miyim?" şüphesine düştü. ***Arkasından*** *gene babasına isyanının gururunu davet ederek miskinliği defetmek istiyordu* (P. Safa, Bİ, 79).

Burada, mesafe sizi yutmuştur. Siz mesafe içinde, dehşetten donmuşsunuzdur.

---

[510] *Değil* bağlacının kelime gruplarındaki değişik kullanılışları için bk. Özmen, "Türkçede *değil* kelimesi ve anlamları", *TDAY Belleten*, 1995, s. 345 ve öt.

Gerçekten, *bir eski Hitit harabesine benzeyen bu köyde, insanların, toprak altından çıkarılmış kırık dökük heykellerden farkı ne?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 27).

Niko anlamıştı. Ama eskisi gibi sürmedi ***aksine*** *daha bir rahat güldü* (T. Buğra, KA, 13).

Ben bu türlü insanlara kızıyorum, ***doğrusu****. Sanki öbürkünü anlarlarmış gibi* (A. H. Tanpınar, H, 72).

Örs üstünde döverken terin üzerine aksın. Daha da sağlam olacağına inanıyorum. ***Kısacası*** *dün gece düşümde elime aldığım gibi bir kılıç olsun* (D. Cebeci, MT).

Trenler onca yükü çekemiyordu. ***Öylesine*** *doluydu* (S. Çokum, AB, 16) vb.

850.3. Bağlaçlar içinde *şimdilik, üstelik, böylelikle, genellikle, öncelikle, özellikle* gibi *+lIk, +lIklA; anlaşılan* örneğindeki gibi sıfat-fiil ekiyle, *derken, diye, yine* örneklerinde görüldüğü gibi zarf-fiil ekleriyle kurulmuş olanları da vardır.

Ali, "Ben yapılacak bütün işleri tamamladım". ***Şimdilik*** *buradan ayrılıyorum, dedi.*

Tahsilini yarıda bırakırsam beni evlatlıktan reddedecekmiş. ***Üstelik*** *de maldan mülkten mahrumiyet* (S. Kocagöz, OD, 64).

İki adım öncesini görmek, ilerlememiz için yeter. İki adım sonra, tekrar iki adım. ***Böylelikle*** *bir de bakarız ki, uzaktan aşılmaz görünen dağları aşmış , bir konaktan başka bir konağa ulaşmışızdır* (M. Kaplan, NR, 93).

Tarihî dönem sözlüklerinin yapılabilmesi, çok yönlü sistemli çalışmaları gerekli kılar. ***Öncelikle*** *eski metinler sağlıklı bir tarama ve fişlemeden geçirilmelidir.*

Gördüğüm kadarıyla, binanın çok kullanışlı bir plânı vardı. ***Anlaşılan*** *evin sahibi inşaat işlerinden iyi anlıyordu.*

Hârun Reşid, bir gün, veziri Cafer ile kırlarda geziyormuş. ***Derken,*** *bağında bir fidan dikmeye çalışan iyice yaşlı bir adama rastlamışlar* (T. Buğra, YB, 12).

Yüzbaşı rütbesinde yabancı subaylar, sadrazamlara emir veriyor. Padişaha filân adamı filân yere tayin et, filânı filân yerden kaldır, ***diye*** *akıl öğretiyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 22).

Yemekten sonra yine odasına çekildi. ***Yine*** *kanepenin üzerine uzandı, yattı* (N. Nâzım, Z, 34) vb.

Eski Türkçede olduğu gibi, bugün de *-Ip/-Up*, Oğuzcaya özgü *-ArAk* ve *i-ken* ekleriyle kurulmuş olan zarf-fiiller, cümlede asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir başka hareketi de karşıladıkları için aynı zaman ve şahsa bağlı olduklarında zarf-fiil olma yanında, iki hareketi birbirine bağlamak üzere ayrıca birer bağlaç görevi de yüklenmiş durumdadırlar:[511]

Beşinci şubeden Hayri geldi (...). elinde imza edilecek evrak, göğsünü ***ilikleyip*** (ilikledi ve) *müsteşarın kapısına yaklaştı* (M. Ş. Esendal, EOY, 9).

Ve o esnada müsteşar konuşan misafirlerin sözlerine ***kulak misafiri olup*** (oldu ve) *lâkırdılarına karıştığı için sözünü bitiremedi* (M. Ş. Esendal, EOY, 10).

Taksim ***bitip de*** (bitince) *etrafındaki kalabalığı ve rakı kadehlerini görünce Aziz Dede yerinden fırlamış* (A. H. Tanpınar, H, 237).

Anası "Canım kendinden büyüğüne el kaldıracak değildi ya ***deyip*** (diyor ve) *Nafiz'i savunmaya çalışıyordu* (S. Çokum, AB, 67).

Kozanlı Halil Bey oğlu Şinasi Halil Bey, (...) memlekete döndükten ve kendine İstanbul'da büyükçe bir hizmet de bulup yerleştikten sonra, bütün ağırbaşlı insanlar gibi ***düşünerek*** (düşündü ve), *evlenmeye, ev bark* ***kurup*** (kurmaya ve) *çoluk çocuk yetiştirmeye karar verdi* (M. Ş. Esendal, EOY, 16).

Saide kocasının çok uzun nasihatlerine ***aldırmayarak*** (aldırmıyor ve) *gene bu romanları okuyor* (M. Ş. Esendal, EOY, 29).

(...) ve daha birçok tatlı hayaller... Kimi yatağının üstünde yan yana, kimi bir küçük çocuk gibi benim kucağımda, kimi bir iskemlede tek başına, kimi ayakta, kimi pencerenin kenarında dirseğine dayanmış; kimi odanın içinde bir aşağı boş ***dolaşarak*** (dolaşırlar ve) *benimle sabahı ederler* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 18).

---

[511] Sıfat-fiillerin ve özellikle zarf-fiillerin cümledeki bağlaç görevleri için ayrıca bk. Johanson, "Fiilimsi Önermelerinin Görevleri Üzerine", *Bilimsel Bildiriler*, 1972, s. 527-529; Atabay (ve arkadaşları), age, s. 274, not 213; Gabain, *Türkologie*, s. 24 ve öt.

Koyuncuya üç torba altın ***vererek*** (vermiş ve) *bu altınlarla bana çabuk bir altın at yap demiş* (bir masaldan).

Nedeni pek bilinmeyen bir kazada sağ yanağı yanıp sakalı bıyığı geri gelmediğinden yarı köse kalmıştı. ***Öyleyken*** (öyle olduğu hâlde), *kocaman kara gözleri canlı, yüzü her zaman güleçti* (K. Tahir, DA, 201).

Bunlara; *diye* (<*ti-y-e*), *ile* (<*il-e*), *yine* (<*yan-a*) gibi kalıplaşmış zarf-fiilleri de eklemek gerekir.

850.4. *değilse (hiç değilse), meğerse, nasılsa, nedense, neyse, oysa, öyleyse, şimdiyse, varsa yoksa, yoksa* gibi türler, *-se (<i-se)* şart ekiyle kurulmuş görünüyorsa da bunlar aslında birer birleşik kelime durumundadır ; *çünkü* de bu gruba dahildir: *çünkü* (<*çün+ki*), *değilse* (<*değil i-se*), *meğerse* (<*meğer i+se*), *yoksa* (<*yok i-se*) vb.

Çok kötü bir terslik olmazsa Hacı Arif Bey şu sıralar kaymakamın odasındaydı. ***Değilse*** *bile girmek üzereydi.*

Nahit'in söyledikleri de tam bir rastlantı idi. ***Hiç değilse****, düşünülmeden söylenmişlerdi* (T. Buğra, İR, 43).

Biz sezinleyememişiz, ***meğerse*** *yüreğimizi kibir gizliden kapmış* (K. Tahir, EŞM, 51).

Daha ileride birkaç ağaç ***nasılsa*** *kendilerine kadar yol bulan ilk ışıkların altında rutubetli havada, olduklarından daha narin, daha taze titreşiyorlardı* (A. H. Tanpınar, H, 120).

Cabbar, Memed'in bu durgunluğuna ne diyeceğini şaşırdı. Sustu. Ama, ***nedense*** *hep konuşmak istiyordu* (Y. Kemal, İM, 293).

Bakıyorum, metinde bazı örnekler atlanarak yazılmış. ***Neyse****, yarın kontrol eder, tamamlarsınız.*

Bugün burada iseniz, yarın bir vahanın kenarına erişeceksiniz. Öbür gün, bir büyük nehrin suları sizi karşılayacaktır. ***Oysa****, Orta Anadolu'da bir köy donmuş bir konaktır. Burada mesafe sizi yutmuştur* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 27).

A. Vefik Paşa:

– ***Öyleyse*** *sen niye benimkini değiştirmek istersin?* (H. Taner, KAD, 71).

Odur cihanda benim ***varsa yoksa*** *mu'temedim;*

Vakuur, hâtırı mers'î, vefalı, çok demedim (M. A. Ersoy, S, 75).

Cezayı hak etmeye başladın. ***Yoksa*** *başında testi mi kırsak, ne etsek?* (S. Çokum, AB, 144).

Boğazlayın tayı dedim! "Aman noyanımız" diyecek oldular! "Höst! Ölümlü değil mi bu köpek dünya! Boğazlayın. ***Yoksama*** *bak neler olur!" diye gürledim, akılları sıçradı* (K. Tahir, DA, 248) vb.

Yukarıda verilen kalıplaşmış birleşik şekillere, yine birleşik kelime yapısında olan *Allahtan ki, belki, demek ki, halbuki, kim bilir, mademki, nitekim, sanki, söz gelimi, söz gelişi, veya, veyahut* gibi bağlaçları da ekleyebiliriz :

Hacı Arif Bey bir daha sendeledi:

"Evet verebilir" dese yalanın daniskası. "Hayır veremez" dese, şuncacık torunun önünde kös!.. ***Allahtanki*** *Yasin cevap beklemedi bu sefer...* (N. Sepetçioğlu, KMI, 39**:** İ, Atabey, TCB, s. 4).

Erzurum'dan misafir bekleniyor. ***Belki*** *bugün,* ***belki*** *yarın gelebilirlermiş.*

"Kılıç alacaksan kesene bak" denilmiştir. ***Demek ki,*** *aslında kesen, kılıç değil, para kesesi!..* (K. Tahir, DA, 204).

Nasıl bir tavır takınacağını, hangi duyguda karar kılacağını bir türlü bilemiyordu. ***Halbuki*** *bu şarttı artık* (T. Buğra, KA, 38).

Kaç yaşımda olduğumu ve arkamda bıraktığım geçmişi unuttuğum gün, ***kim bilir****, ne kadar rahat edeceğim!* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 27).

Niçin bir aşçı yamağı olmayayım, dedim; ***mademki*** *yemek için yaşıyorum* (Ö. Seyfettin, BK, 36).

Üstelik ahbap olmak için Hıristiyanı Müslümana üstün tutmuyorlardı.

Nitekim *genç Niko'yu herkesten fazla sevişleri onun Rum oluşundan değil, İtalyancayı iyi bilip sokulgan ve cana yakın oluşundandı* (T. Buğra, KA, 8).

Hayat ***sanki*** *yeniden doğar, ağaçlar yeşillenir, beyaz ve pembe çiçeklerini ve erguvanlar da lâlden alevlerini açarlar* (A. Ş. Hisar, BM, 39) vb.

III. İşlevlerine ve Cümledeki Yerlerine Göre Bağlaçlar

851. Bağlaçları cümledeki yerlerine ve kullanılış biçimlerine göre de bir sınıflamaya sokmak mümkündür. Ancak, bağlaçların cümledeki yerleri ile yüklendikleri işlevler ve bağladıkları ögeler arasında kurdukları çeşitli anlam ilişkilerinde, birbirine geçişler, iç içe girişler veya yan yana bulunuşlar söz konusu olduğundan, bunları her zaman kesin sınırlarla birbirinden ayırmak mümkün olmuyor. Söz gelişi, *ne... ne, ya... ya* bağlaçları, cümledeki yerleri bakımından ***ne** iyi **ne** kötü; **ya** çalışırsın **ya** ayrılırsın; **ister** al **ister** alma* örneklerinde görüldüğü gibi bağladıkları ögelerin başında bulundukları hâlde, her üçünde de işlev ayrılıkları vardır. Buna karşılık cümlede değişik yerlerde bulunan bağlaçların ortak işlevler yüklendikleri de bilinmektedir. Bundan başka, bir kısım bağlaçların birden çok görev yüklenmiş olmaları da söz konusudur. Bütün bu durumları göz önünde bulundurarak, gereksiz tekrarları da önleme bakımından biz, bu bölümdeki sınıflandırmada asıl işlevi ve kurulan anlam bağlantısını esas almakla birlikte, bazen bağlacın bulunduğu yerin işleve olan etkisini de dikkate alarak işlev ve bulunma yerini bir arada değerlendirmeyi daha uygun bulduk.

Bağlaçlar, bulundukları yerler ve yüklendikleri işlevler bakımından şöyle bir sınıflandırmadan geçirilebilir :

1. Sıralama Bağlaçları

852. Bunlar art arda gelen eş değer veya eş görevde kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlardır. Yer olarak, tek kelimeden oluşan bağlaçlar cümle içinde sıraladıkları ögelerin arasına, tekrarlı olanlar, sıraladıkları ögelerin başına veya sonuna getirilirler. Başlıcaları: *ile, ilâ, dahi, ve; dA... dA, gerek... gerek(se), hem... hem, ister... ister, ne... ne, olsun... olsun* gibi bağlaçlardır. Bunların bağlama biçimlerinde sıralama ortaklığı yanında, bağladıkları kelimelerle ilgili olarak kendilerine özgü birtakım işlev incelikleri vardır.

***ile* bağlacı:**

852.1. *il-* "bağlamak, birleştirmek" fiilinin *il-e* zarf-fiil biçiminden kalıplaşmış olan *ile,* aynı nitelikte eş, yakın ve yazıt

anlamlı kelimeleri birbirine bağlayan bir sıralama bağlacıdır. *Ve* bağlacına eş değerdedir: *elma **ile** armut, keçi **ile** koyun, bal **ile** pekmez, anası **ile** kızı, babası **ile** oğlu, yalan **ile** doğru, ateş **ile** barut, iyi **ile** kötü, iyilik **ile** kötülük* gibi.

Bu bağlaç eserlerde *ile* biçimiyle kullanıldığı gibi, ünsüz ile biten kelimelere eklendiğinde, başındaki *i-* ünlüsünü yitirerek ekleşmiş *-lA* biçimiyle de kullanılır:

*Büyük bir haksızlık olacak büyük bir yanlışlığa düşmemek için geçmiş zaman adamlarını bugünkü fikirlerimize, yani bugünkü hayat **ile** karışmış ve bulanmış fikirlere göre değil, kendi günlerinin fikirlerine, yeni zamanki hayat **ile** karışmış ve bulanmış fikirlere göre muhakeme etmeye çalışmalıyız* (A. Ş. Hisar, BM, 23).

*Biliyorum o zaman suç **ile** günahı, haram **ile** helâl olanı biliyorum ve korkmuyorum* (O. Pamuk, SE, 82).

*Hayat **ile** rüya birbirine karıştı* (N. Nazım, Z, 25).

*Veli **ile** öbür bahçe sahipleri büsbütün susuz kaldılar* (N. Cumalı, SY, 24).

*Çocuklar buraya saat **beşle** altı arasında gelebildiler.*

*Çocuk babasına **evle** köşk arasındaki farkı soruyordu.*

*İşte bunun da **İlyas'la** Osman kadardı yaşı* (S. Çokum, AB, 55).

*Yankesici kadının çantasını **kaşla** göz arasında aşırıvermiş.*

İle bağlacı ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde, ön sesteki *i-*, kaynaşma ile *-y-*'ye dönüşür:

*Kadınların boğuşmalarından daha beter hiddetlenen kurbanlık koç ise, hâlâ hızını alamıyor, yere serdiği **efendiyle** Makbule'nin üzerine çıkmış birinin eteklerini bırakıp, ötekinin saçlarını yakalıyor. İkisini de didikdidik ediyordu* (Ö. Seyfettin, BL, 61).

*Musikî her zaman gönüllerin **hüzünleriyle** zevklerinin birleştiği sınırda çağlayan seslerdir* (A. Ş. Hisar, BM, 52).

*Savaşçı **kulağıyla** danışman kulağı arasındaki farkı düşünürken Orhan Bey, ayaklarının ucuna basarak girdi* (K. Tahir, DA, 155).

*Her yılın 23 Mart ve 23 Eylül günlerinde **geceyle** gündüz birbirine eşit olur* vb.

***ilâ* bağlacı :**

852.2. Arapçadan geçmiş olan bu bağlaç, tahmine dayanan sayılarda en küçük ile en büyük arasını gösteren bir ortalama işleviyle kullanılır: *dört **ilâ** beş, on **ilâ** on iki, doksan **ilâ** yüz* gibi.

***dahi* bağlacı:**

852.3. Eski Türkçenin "ve" anlamındaki kalıplaşmış *takı* zarf-fiilinden ses değişmeleri (*tak-ı* > *daḫı* > *dahi*) ile oluşmuş bulunan ve Eski Anadolu Türkçesinde de "ve" anlamıyla kullanılan bu bağlaç, Türkiye Türkçesinde yerini pekiştirme bağlacı olan *dA*'ya bırakarak kullanılıştan düşmüştür. Ancak, pek seyrek olarak bazı eserlerde, sırf tarihî devir havasını yansıtmak üzere, *ve* bağlacı ile birlikte "ekleme" bildiren bir cümle bağlayıcısı olarak kullanılmıştır:

*O gün biri geldi, herif diyesiymiş ki, "yakında simyacı başımız Kaplan Çavuşumuz, kurşunu altına döndürecektir **ve dahi**, dünyayı altına boğsak gerek" diyesi... Millet de kas kas gülesi...* (K. Tahir, DA, 232).

*Güney İtalya fatihi Gedik Ahmet Paşa'ya buyruğumdur: töreye saldıran, düzene baş kaldıran kardeşimi bir güzel ele geçirip incitmeden huzura getire. **Ve dahi**, vardığı yerlerde sorup soruşturup öğrene; kardeşimize saygısızlık edenler, en küçük bir küstahlıkta bulunanlar olmuşsa, onları en büyük cezaya uğrata* (T. Oflazoğlu, CS, 27: İ Öküzcü, TCB, 59).

*Hâşâ hükümdarım! Zulmetmeyin nefsinize **ve dahi** size bağlı kullarınıza* (T. Oflazoğlu, CS, 100; İ. Atabey, TCB, 59) vb.

***ve* bağlacı:**

852.4. Dilimize Arapçadan girmiş olan *ve* bağlacı, bugün en çok kullanılan, alıntı bir sıralama bağlacıdır. Aynı tür veya görevdeki kelime ve tamlamaları birbirine bağlar:

*Mavi **ve** serin bir sonbahar gecesiydi* (Ö. Seyfettin, BK, 56).

*Biz gene dalgın **ve** üzüntülü halimizden sıyrılamıyorduk* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 10).

*Halk Fırkasının kâtibi **ve** yörenin baş pehlivanıdır* (T. Buğra, YB, 49).

*Kahveler **ve** ıhlamur geldi* (T. Buğra, YB, 233).

Nahit onları çok yakından **ve** *iyi tanımıştı* (T. Buğra, İR, 38).

Erkekleri **ve** *ihtiyarları tabiî saymıyorum, altı yolcu vardı* (Ö. Seyfettin, BK, 19).

Aklı **ve** *mantığı onunla beraberdi* (S. Kocagöz, OD, 38).

Bizi hayatın zirvelerine yükseltecek anların doğması için böyle müsait görülen yerler **ve** *müracaat edilen usuller vardır* (A. Ş. Hisar, BM, 126).

– *Bu senin ruhunun içinden geçmeye benziyor, dediği zaman, ayrı ayrı nizamlarda iç güzelliğin, sanatın, sevilen tabiatın* **ve** *hiçbir cazibesi kaybedilmeyen kadının birbiriyle nasıl karıştığını (...) kendi de fark ederdi* (A.H. Tanpınar, H, 187).

Bu kol, bu bilek **ve** *bu parmaklar onun istediğini yine onun istediği hızla yapacak hale gelmeliydi* (T. Buğra, KA, 132) vb.

Ve bağlacı, *+lAr* çokluk eki üzerine *+CA* eki getirilerek kurulmuş bazı sıfat ve zarflar arasına girerek bağlaçlı ikilemeler de oluşturmuştur: ***günlerce ve günlerce*** *beklemek;* ***aylarca ve aylarca*** *çalışmak;* ***yıllarca ve yıllarca*** *hasret çekmek,* ***yığınlarca ve yığınlarca*** *iş* gibi.

Ve bağlacı, aynı kip yapısındaki cümleleri birbirine ekleyen bir cümle bağlayıcısı olarak da çok kullanılır :

Ağaçların altında asker devriyeleri dolaşıyor **ve** *arabalar geçiyordu* (Ö. Seyfettin, İDA, 61).

Hakikaten evliymişler gibi konuşuyor **ve** *bu ikisinin de hoşuna gidiyordu* (A. H. Tanpınar, H, 177).

Rahmi duruma bakıyor **ve** *sonuç almaktan umut kesiyordu* (T. Buğra, YB, 194).

Dalıp gitmişti **ve** *dudakları belli belirsiz bir gülümseyişle gerilmişti* (T. Buğra, YB, 230).

Dönerken bu sefer odama girdi **ve** *yüzüme söyledi* (O. Pamuk, SE, 242).

Tuhaf ve meraklı şeyler görürken, görürken birden uyandım **ve** *gördüklerimin rüya olduğunu anlayınca kederlendim* (O. Pamuk, SE, 246).

Gidip onlarla konuşacak **ve** *kendisine neden haksızlık yapıldığını öğrenecekti.*

Hani içinden şu ineğin boynuna sarılmak ve kana kana ağlamak geldi (S. Çokum, AB, 221) vb.

Ve bağlacı, zaman zaman, yazarlarca bir cümlenin başına getirilerek nokta ile birbirinden ayrılmış olan iki cümleyi anlamca birbirine bağlamak için de kullanılmaktadır:

Meselâ Merkez kumandanı Sadettin Paşa'nın Bestenigâr isimli beslemesi veremden ölmüş. Ve bütün boğaziçi, bütün İstanbul halkı bu gür sesli hanendelerine, cenazelerine gelerek ağlamış (A. Ş. Hisar, BM, 62).

Nuran'da her sevdiği şeye çocukça bir atılış vardı. Ve bu atılış, neşe yahut sabırsızlık, Mümtaz'ın en hoşuna giden şeydi (A. H. Tanpınar, H, 185).

Zaten bahsettiği şeyler de hususî çizgiler bularak konuşan adam değildi. Ve böyle şeyleri pek az tadıyordu (A. H. Tanpınar, H, 238).

Şimdi onun adamları, taraf taraf Yunanlılarla, Fransızlarla dövüşüyor. Hepsi öyle kahraman kişiler ki...

Ve destanî kıssalarla onları heyecana getirmeye çalıştım (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 23).

Porsuk çayı şiddetli bir zelzelenin açtığı bir uzun, bir yılankavî yarık gibidir. (...) Elinizi bir soksanız (...) bir cerahat gibi ılıktır.

Ve tepeler... Ve tepeler, birer urdur. Ve bütün ufkun çerçevelediği âlem, ancak, bu ıstırap manzarasıyla canlı görünür (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 25).

– Öyle ise beraber dönelim. Ve ters yüzü geri döndük (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 71).

İnsanın, harbin ne demek olduğunu anlaması için bu sesi işitmesi yeterdi.

Ve bu sesi hiçbir ana bir ikinci defa tekrarlayamazdı, tekrarlamaya takat yetmezdi (T. Buğra, KA, 18).

Ne yazık ki rahmetli babamın bana öğrettiğini ben sana öğretmedim Doğan'ım! Ve yılda bir kere ellerinden ürünlerini ucuza almak için... (O. Pamuk, SE, 237) vb.

Ve bağlacı, bazen kendinden sonra, *dA* güçlendirme, *işte* sonuç bildirme ve *lâkin* zıtlık gösterme bağlaçlarını alarak onlarla birlikte de kullanılır:

"Yoksulluğa tövbe etsek gerek ***ve de*** *dünyayı altına boğsak gerek" diyesi...* (K. Tahir, DA, 232).

İttihat ve Terakki devrinin bir kültür peygamberi vardır. ***Ve de*** *galiba içlerinde, tek okur yazar, aklı felsefeye şuna buna eren yalnız odur: Ziya Gökalp* (H. Taner, HDDBS, 19: İ. Öküzcü, TCB, 182).

Bazısı da büyüklük bende kalsın deyip susar ***ve işte*** *asıl o zaman karşısındakini ezer...* (H. Taner, HDDBS, 30: İ. Öküzcü, TCB, 182).

Kibar çocuktur, ince çocuktur ***ve lâkin*** *gene olmaz* (P. Safa, Bİ, 180: İ. Öküzcü TCB, 182) vb.[512]

***dA... dA* bağlacı:**

852.5. Genellikle, Eski Türekçenin "ve" anlamındaki kalıplaşmış *takı (<tak-ı)* zarf-fiilinden ses değişmesine uğrayarak oluştuğu kabul edilen *dA* bağlacı[513], tekrarlamalı olarak kullanıl-dığında, art arda sıralanan eş değerli ögelerin hepsini içine alan bir bağlama işlevi yüklenir. Ve bağlanan ögelerin sonuna gelir.

Bu başarıda senin ***de*** *öğretmeninin* ***de*** *ailenin* ***de*** *payı vardır.*

Günümüzün şartlarında iş bulmak ***da*** *para kazanmak* ***da*** *kolay olmuyor.*

Ev ***de*** *içindeki eşya* ***da*** *bağ* ***da*** *bahçe* ***de*** *ne varsa hepsi birden satılığa çıkarılmış* vb.

---

[512] Dilimize Farsçadan girmiş olan "ve" anlamındaki *u* (> *ü*) bağlacının *ve* ile birleşmesi sonucu *u / ü* yanında *vu / vü* bağlaçları da ortaya çıkmıştır. Ancak, bu bağlaçlar Osmanlı Türkçesinin uzantı durumundaki bir kalıntısı olarak bazı eserlerde tek tük devam etmişse de, bugün artık bütünüyle kullanılıştan düşmüş durumdadır. Yalnız pek seyrek olarak *yâr ü ağyâr* (dost-düşman), *yâl ü bâl* (boy bos) (M. A. Ersoy, S. 39-92, *her hâl ü kârda* (S. Çokum, AB, 63) gibi kalıp hâlindeki ikilemeler de görülür.

[513] *dA* bağlacının geçirdiği değişme süreci konusunda birbirinden farklı görüşler vardır. Deny *dA*'nın *dahi*'den kısaltılmış olduğunu (age, § 406, 960); Tekin *ḍāḳı* > *daḳ* > *daḫ* > *da / de* biçiminde geliştiğini (*Türk Dili*, S. 78-1958-, s. 276-277; S. 83, s. 560, 562); Elöve, *takı* > *daḳı* > *dağı* > *dahi* > *daha* > *da / de* (*Türk Dili*, s. 81-1958-, s. 454-456) değişimine bağlanacağını; Ergin, *dA*'nın kökenini Eski Türkçe *ma / me*'de gördüğünü (*Türk Dil Bilgisi*, § 624 sonu); Hacıeminoğlu, bağlacın kökeni üzerinde şimdilik bir şey söylenemeyeceğini (*Türk Dilinde Edatlar*, s. 226 ve öt.) ileri sürerler. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Hacıeminoğlu, age, s. 221-224.

***gerek... gerek(se)* bağlacı:**

852.6. Eski Türkçenin *kerge-* fiilinden > *ker-ge-k* > *gerek* gelişmesiyle oluşan bu bağlaç, kelimeleri, kelime gruplarını veya görevdeş ögeleri sıralama yoluyla birbirine bağlar. Bağladığı ögelerden önce gelir ve sıralanan ögelerin hepsini içine alan bir eşitleme, birleştirme görevi yüklenir:

***Gerek** baba **gerek** de ana tarafından sofuluk göreneğine varis olmadım* (Y. K. Beyatlı, TS, 1, 842).

***Gerek** ablası **gerek** ağabeysi kardeşlerinin böyle bir yarışmaya katılmasını istemiyorlardı.*

***Gerek** Ertuğrul Beyin ölümü başsağlığına **gerek** Osman Beyin uç beyliğini kutlamaya gitmiştik!* (K. Tahir, DA, 254).

Bu bağlaçta, tekrarlanan ikinci bağlacın veya üçüncü bir *gerek* daha eklenerek bunun sonuna getirilen kalıplaşmış *-se* eki, bağlaçtaki sıralama ve birleştirme işlevini daha da güçlendirir:

***Gerek** iki ahbap **gerekse** iki yol arkadaşı bu gezide unutulmaz anılara sahip olduk.*

*Bu çöküntünün sebeplerini **gerek** Türk ordusu erkânı, **gerek** karşı tarafa mensup kumandanlar, **gerekse** çöküntüyü hazırlayan Alman zabitleri...* (R. H. Karay, GH, 148: N. Atabay, ST, s. 160) gibi.

*Bunlar da **gerek** muhalefet basını **gerekse** parti arkadaşları tarafından Mustafa Kemal'i ifratlı hareketlere yanlış yollara sevk etmek töhmeti altında bunalmış, şaşkına dönmüş idiler* (Y. K. Karaosmanoğlu, ZD, 18-19: N. Atabay, ST, 100) vb.

***hem... hem(de)* bağlacı:**

852.7. Farsça kökenli olan bu bağlaç görevdeş ögeleri ya eşitlik ve birlikte olma yahut da birbirine karşıt olma işlevi ile sıralar ve bağlar. Çok kez ikinci *hem*, sonuna bir de *dA* bağlacı alarak anlamını güçlendirir. Bu bağlaç, yine bir *dA* bağlacı ile güçlendirilerek üçlü olarak da kullanılır :

***Hem** kendi adeti bozulmamış, **hem de** düğün sahiplerinin hatırı hoş edilmiş olacak* (M. Ş. Esendal, EOY, 75).

*Onun için bir türlü bu kucaklayıştan kendisini kurtaramıyor, ılık ve kokulu bir suda uyumuş yorgun bir insanın **hem** boğulmaktan korkan, **hem de** uykunun uyuşukluğundan kendisini bir türlü*

kurtaramayan o garip ve ikizli haliyle onlara kendisini terkediveriyordu (A. H. Tanpınar, H, 23).

***Hem** Gide'i anlamazsın **hem de** aleyhine bulunursun* (S. Kocagöz, OD, 53).

*– **Hem** sizleri göreyim, **hem** bu haberi vereyim, **hem de** kirlileri toplayıp götüreyim dedimdi* (S. Çokum, AB, 110).

*İki kişi ya birbirini ister ya istemez. **Hem** ister **hem** istemez diye bir meseleyi aklınız alıyor mu?* (S. Kocagöz, OD, 151) vb.

***ister... ister* bağlacı:**

852.8. Kendilerinden sonra gelen aynı görevdeki zıt nitelikte iki kelimeyi arka arkaya sıralayan bu bağlaç, sıralanan ögeler arasında bir ayrıcalık, bir tercih yapmadan benimseme bildiren bir işlev yüklenmiştir.

Şartlı ve emir kipli anlatımların kısaltılması yoluyla oluştuğu görüşünde bulunduğumuz bu bağlaç, bazen *-sA* şart ekiyle de genişletilir ve çoklukla emir kipi ile bağlantı kurar:

***İster** tutumlu olsun, **ister** har vurup harman savursun, bize ne!*

***İster** burada oturalım, **isterseniz** balkona çıkalım, karar sizindir.*

***İster** inanın **ister** inanmayın, bu benim için hakikî zevkti* (A. H. Tanpınar, SAE, 144).

*Sevgimiz sona ererse, Helen yok artık. Ama **ister** kalsın prensim, **ister** gitsin, onundur Helen* (T. Oflazoğlu, CS, 41: İ. Atabey, TCB, 111) vb.

***ne... ne* bağlacı:**

852.9. Görevdeş veya zıt anlamlı kelimelerin başına gelerek bunları arka arkaya sıralayan *ne... ne* bağlacı, aynı zamanda, sıraladığı ögelerden "hiçbiri" anlamını veren bir "red" bir "olumsuzluk" bildirme işlevi de yüklenmiştir. Yapısı bakımından zamir kökenlidir. Bu bağlaç ikiden fazla tekrarlı olarak da kullanılır, *de* bağlacı ile de pekiştirilebilir:

*Ne Şam'ın şekeri **ne** Arabın yüzü.*

*Ne Ali'ye minnet **ne** Veli'ye!*

*Ne mecburiyetle, **ne** vesile ve bahusus **ne** hak ile sevebilirdi* (N. Nazım, Z, 24).

Hayri Efendi, Müdürün önünde ayakta, ***ne*** *bir şey söyleyebiliyor,* ***ne*** *dönüp yerine oturabiliyordu* (M. Ş. Esendal, EOY, 12).

Ne *Ziganaların her dönemeçte bir kere daha şaşırtıcı olan güzelliği,* ***ne*** *Kop dağının ihtişamı beni peşinden sürüklemiyordu* (A. H. Tanpınar, BŞ, 25).

Ne *insan* ***ne*** *toprak geniş manasında ekonomimize, hayatımıza girmemiş* (A. H. Tanpınar, H, 224).

Dedim ki: İşte Mehmet Ali bilir; İstanbul'da, ***ne*** *padişahın,* ***ne*** *devletin,* ***ne*** *hükûmetin beş paralık itibarı kaldı* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 22).

Günün ucu azıcık görününceye kadar ***ne*** *konuştular,* ***ne de*** *azıcık durup soluk aldılar* (Y. Kemal, İM, 62).

Aile öyle bir yangın felâketine uğramış ki, ev ve barınma şöyle dursun, çoluk çocuğun sırtına geçirecek ***ne*** *çamaşırı* ***ne*** *elbisesi* ***ne*** *ceketi* ***ne*** *ayakkabısı ve* ***ne de*** *paltosu kalmış* vb.

olsun... olsun **bağlacı:**

852.10. *ol-* fiilinin üçüncü şahıs emir kipinden kalıplaşmış olan *olsun... olsun* bağlacı, sıraladığı ögelerden sonra gelen; *de... de, hem... hem,* ve *ister... ister* bağlaçlarında olduğu gibi, bağladığı ögeler arasında birleştirici, benimseyici bir işlev yüklenir:

Kendisi ***olsun****, babası* ***olsun*** *hep aynı telden çalıyorlar.*

Kadın ***olsun*** *erkek* ***olsun*** *her ikisinin de aile birliğinde önemli görevleri vardır.*

Bazen başka bazen kendi kafalarındaki arkadaşları, derslerde ***olsun****, başka fakülteden olanlar, koridorlarda* ***olsun*** *buluşuyorlar, etraflarını seyrediyorlar...* (S. Kocagöz, OD, 169).

Gençlerimiz eğitilirken bilgi yönünden ***olsun****, kültür yönünden* ***olsun****, eğitim kurumlarımızda kendilerine gereken özen gösterilmelidir* vb.

2. Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Bağlaçları

853. Bu gruba giren bağlaçlar, cümlenin iki ögesini karşılaştırma, denkleştirme, oranlama, seçme ve yeğleme gibi işlevlerle birbirine bağlayan bağlaçlardır. Başlıcaları: *ya, ya... ya, ya da, yahut, veya, veyahut da*'dır.

***ya* bağlacı:**

853.1. Dilimize Farsçadan girmiş olan ve bağladığı ögenin başında yer alan *ya* bağlacı, tek olarak kullanıldığında, iki düşünce, iki yargı arasında denkleştirme temelinde bir soru yönelten, onay veya yeğleme bildiren bir işlev yüklenmiştir:

Evde Benden başka kimse yok diyorsun. ***Ya*** *bu hanım kim?*

– Yalnız muhtarın karısını iyi edemedi.

*– **Ya** Salih Ağanın oğlunun kamburunu düzeltebildi mi?*

*– **Ya** Bekir Çavuşun kızı Zeliha'nın gözlerini açabildi mi?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 41).

*– **Ya** şimdi ne olacak Yusuf?* (S. Çokum, AB, 12).

– Tövbe tövbe... Lâtife ettik, anlamadın mı?

*– **Ya** peki niye uyumazsın öyleyse?*

O çocuğun terbiyesine, zekâsına, çalışkanlığına diyecek yok, ***ya*** *inceliği* (TS, 2, s. 2357, ya II/6).

Fırtına kırdı, döktü, yıktı, ***ya*** *o ağaçlara verdiği zarar* (TS, 2, s. 2357, ya II/6).

Yol boyunca iki taraflı sıralanmış yemyeşil ağaçlar insanın içini ferahlatıyor. ***Ya*** *o yamaçlarda rengarenk açan kır çiçeklerinin güzelliğine ne dersin!*

Şakaklarıma kar mı yağdı ne var?

Benim mi Allah'ım bu çizgili yüz?

Ya *gözler altındaki mor halkalar?*(C. S. Tarancı, OYŞ, 97) vb.

***ya... ya* bağlacı:**

853.2. Bağladığı ögelerin başına gelen bu bağlaç, iki ögeden birini seçme, yeğleme veya iki ögeyi birbirleriyle karşılaştırma görevi yüklenmiştir:

Ya *bu deveyi gütmeli* ***ya*** *bu diyardan gitmeli.*

Ya *devlet başa* ***ya*** *kuzgun leşe.*

Bu yürüyüşün sonu ***ya*** *bir meydan muharebesi* ***ya*** *bir istirahattir* (N. Nâzım, Z, 18).

Adam kendine geldiği vakit ***ya*** *sabah olmuştur, etraf aydınlıktır,* ***ya*** *da gece olmuştur, ortalık karanlıktır* (S. Kocagöz, OD, 10).

Ne derseniz deyin, haklısınız. Ben ***ya*** *budala* ***ya*** *zır deliyim* (S. Kocagöz, OD, 24).

O ne zaman gelse usta beni ***ya*** *çarşıya* ***ya*** *suya gönderir* (O. Kemal, BE, 29).

Ya *araya lâf giriyor* ***ya*** *da vazgeçiyordu* (Y. Kemal, İM, 237) vb.

Bu bağlaç bazen ikinci *ya* yerine *yahut, yahut da* bağlaçları alarak *ya... yahut, ya... yahut da* biçimleriyle de tekrarlanır:

Bu haftayı hemen hemen ***ya*** *hastanın başı ucunda* ***yahut da*** *kendi odasında kitap okuyarak, düşünerek yeğenlerini avutmaya çalışarak geçirmişti* (A. H. Tanpınar, H, 7).

Öyleyse, ***ya hâlâ*** *evde uyuyor,* ***yahut da*** *dünyayı unutmak için çalışıyordur* (S. Kocagöz, OD, 20).

Bir dokunan olsa ***ya*** *deli gibi saldırır, kavga ederdi* ***yahut da*** *kendini yerlere atar, çamurların içinde debelene debelene, böğüre böğüre ağlardı* (T. Buğra, İR, 15) vb.

***ya da, ya... ya da* bağlacı:**

853.3. Farsça *yâ* ve Türkçe *da* pekiştirme bağlacının yan yana gelmesinden oluşan bu bağlaç, ya tek başına yahut da *ya... ya da* biçimiyle tekrarlı olarak kullanılır. Her iki kullanılışında da iki öge arasında seçmeli bir bağlantı kurar. İşlev bakımından *ya... ya, yahut, veya* ile eş değerlidir.

Konya, Karaman ***ya da*** *başka bir yeri seçmelisin.*

Git durumunu anlat ***ya da*** *oralı olma.*

Ya *otur kendisini bekle* ***ya da*** *yarın telefonla ara.*

Söz konusu yazıyı ***ya*** *kendin getir* ***ya da*** *mektupla gönderiver.*

Karşımda yaşlı adamın yanında yine yaşlı bir adamla bir de oğlu ***ya da*** *torunu yerinde görünen bir delikanlı oturuyor* (A. Ağaoğlu, YG, 80) vb.

***yahut da, veya, veyahut* bağlaçları:**

853.4. Bu iki bağlaçtan *yahut* Farsça *yâ* bağlacı ile *ḫod* kelimesinin birleşmesinden oluşmuştur. *Veya* bağlacı ise, Arapça *ve* ile Farsça *ya*'nın kaynaşmasından; *veyahut* da Arapça *ve*, Farsça *yahut*'un birleşmesinden oluşmuş birleşik kelime yapısında bağlaçlardır. Her üç bağlaç da Türkiye Türkçesinde, birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki ögeyi birbirine bağlar ve bağladıkları ögeler-

den sonra gelir. *El* ***veya*** *kol, giriş* ***veya*** *çıkış, saz* ***yahut*** *bağlama, siz* ***veyahut*** *da onlar* gibi.

Hasılı Şevket bundan sonra kolu ***yahut*** *bacağı kopmuş bir insan gibi yaşadığı müddetçe sürünecek bir alil olmuştu* (R. N. Güntekin, YD, 123).

Artık bunları rüyanızda ***yahut*** *romanlarda görebilirsiniz* (Ö. Seyfettin, TS, 1, 2536).

Bu gelişi bekler gibiydi ***yahut*** *bu gelişten habersizdi* (S. Çokum, AB, 148).

Evet! Hemen tekmil Boğaziçi bu gece kayıklanmış ***veya*** *sandallanmıştı* (N. Nâzım, Z, 7).

Ben (...) otuz altıda ***veya*** *on beşte de oturmuyorum... Yarım saat sonra otuz yedinci anahtarı elime geçiyor* (A. H. Tanpınar, AHTM, 73).

Dünyanın en budala, en cahil insanları bile kendi hallerince yaratabildikleri sevgileriyle mes'ut oldular ***veya*** *perişan oldular* (S. Kocagöz, OD, 26).

Ben Atatürk'le üç ***veya*** *iki defa karşılaştım* (B. Felek, TS, 2, 2345).

Ağaç dalları arasında uçuşan ***veyahut da*** *bahçelerde cıvıldayarak ve sekiyerek yem arayan minik kuşlara hiç dikkat ettiniz mi? vb.*

3. Pekiştirme Bağlaçları

854. Bu gruba girenler, cümlede birbiriyle ilişkili iki ögeden birini ötekine anlamca güçlendirerek bağlayanlardır: *dA, dahi, bile, mI /mU, ise, -sA, ya* gibi.

Bu bağlaçların hepsi de bağladıkları ögeden sonra gelirler. Pekiştirme görevi bakımından aralarında derece farkı gösterenler vardır. Nitekim:

***da* bağlacı:**

854.1. *dA* bağlacı, bağladığı ögenin anlamını güçlendiren sıradan bir pekiştirme işlevi görür:

Adetlerimizle beraber sevinçlerimiz ***de*** *söndü* (Ö. Seyfettin, BK, 9).

Bir kere ***de*** *bugünkü İstanbul Türkçesiyle tekrarladı* (Ö. Seyfettin, EB, 105).

*Mestane Hanım **da** meydana çıkmış* (H. E. Adıvar, 20, 135).

*Halit güldü **de** güldü* (S. Kocagöz, OD, 14).

*Bugün, Nesrin'in ısrarla çağırdığı toplantısına hiç **de** gitmek istemiyordu* (S. Kocagöz, OD, 30).

*İbiş, İstanbul'un sevgilisi, olmuş Nahit kendisini **de** ayrıca bütün meslektaşlarını **da** yüksek sanat çevrelerine vura vura vura kabul ettirmişti* (T. Buğra, İR, 62).

*Gerçekten **de** sabahın körüydü* (T. Buğra, YB, 66).

*Rahmi'yi övenler **de** hayır sahibi sahibi sayanlar **da** vardı, kötüleyip para düşkünü görenler **de*** (T. Buğra, YB, 71).

*İçeriden Abdi Ağa çıkacak **da** onlara bir şey söyleyecek* (Y. Kemal, İM, 55).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, pek çeşitli gramer ögelerini birbirine bağlayan *dA*'nın pekiştirme görevi sıradan olduğu halde, bağlama işlevi çok daha güçlüdür.

***dahi* bağlacı:**

854.2 *dahi*'de *dA*'dan daha kuvvetli bir pekiş-tirme işlevi vardır. Ancak, bağlama işlevi daha zayıftır:

*Bu sırrı kendisi **dahi** bilmiyor.*

*Ben böyle bir manzarayı hayalimde **dahi** canlandıramam.*

*Artık bugünden sonra ellerine geçse **dahi** işleme koyamazlar.*

*Hatay **dahi** bir millî misak meselesi idi* (F. R. Atay; TS.1, 514) vb.

***bile* bağlacı:**

854.3 *bile*'ye gelince, bu bağlaç *dA*'dan ve *dahi* 'den daha güçlü bir pekiştirme işlevi görür. Ancak, bağlama işlevi daha zayıf kalır. *Da, dahi* ve *bile* bağlaçları arasında bağlama işlevleri açısından bir derecelendirme yapılırsa, birinci sırayı *da*, ikinci sırayı *dahi* , üçüncü sırayı da *bile* alır:[514]

*O gün İstanbul'da kalsam **bile** hiçbir iş yapamayacaktım.*

*Hayatta olduklarından **bile** emin olamazdık* (A.Ş. Hisar, BM, 25).

*Murat Reis, Karabulak'ın gelmekte olduğu yere bakmamıştı **bile**.*

*Sonunda evlenseler **bile**, bu yeni yuvayı kurmak için Adile hanımın gayreti, yardımı istenmeliydi* (A. H. Tanpınar, H, 76).

---

[514] Ayrıca bk. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 624.

İhtimal sessiz ve romatizmalı olan bu adam, suya ayağını ***bile*** *değdirmemişti* (F. R. Atay, R, 33).

Kışın en soğuk günlerinde ***bile*** *onun çorap giydiğini hatırlamıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 23).

Geçmiş yılların bir kısım hatıraları, yapılabilse, hafızalardan ***bile*** *silinmek istemiyordu* (A. Ağaoğlu, A, 20) vb.

***hem, hem de* bağlacı:**

854.4 Tek olarak kullanılan *hem* bağlacı, kendinden önce gelen ögeyi kendinden sonra gelen ögeye üsteleme yoluyla bağlayan bir pekiştirme bağlacıdır. Sonuna eklenen *de* ile anlam daha da güçlendirilir. İki cümleyi bağlama özelliği ağırlıklıdır.

Sana söyleyeceklerim var; ***hem*** *işi yarıda bırakıp nereye gidiyorsun?*

Ben okula gideyim de burada işe kim baksın? ***Hem*** *bu köyde okul yok* (Y. K. Karosmanoğlu, Y, 20).

Ne yapayım, düşündüm, taşındım, işim elvermedi. ***Hem*** *bizim İsmail onu almak istiyordu.* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 94).

Fakat efendim, bir daha sefere yazı yazıp yazmayacağımı bilmiyorum. ***Hem*** *yazı yazmaya karar vermiş değilim* (S. Kocagöz, OD, 107).

Sadi deşmişti işte o yarayı. Hem de ikinci bir yara açarak (T. Buğra, İR, 6).

***mI/mU* bağlacı:**

854.5. Aslında bir soru eki olan ve kalıplaşma yoluyla oluşan *mI/mU* bağlacı, arka arkaya tekrarlanan bir kelimeyi anlamca pekiştiren bir işlev yüklenmiştir.

Haşim Beyin kızı güzel ***mi*** *güzel, okumuş* ***mu*** *okumuş, zengin* ***mi*** *zengin, üstelik de ağır başlı ve alçak gönüllü.*

Öğrenci sorulan sorulara doğru cevap verdi ***mi*** *verdi. Daha ne bekliyorsunuz ki!*

Bu delikanlı delişmen ***mi*** *delişmen; olmadık işlere burnunu sokuyor.*

İşler kızıştın ***mı*** *kızıştı. Artık ne zaman biteceği pek belli olmaz* vb.

ise, -se bağlacı:

854.6. *i-* ek-fiilinin şart kipinden kalıplaşmış olan *ise* kelimesi ile bunun ekleşmiş biçimi olan *-se*; bağlama işlevi yanında aynı zamanda bir pekiştirme işlevi de yüklenmiştir.

Kıra çıktığımız zamanlarda çocuklar kendilerini oyuna verirler, biz ***ise*** *yemek hazırlığına girişirdik.*

Evin içi sımsıcak dışarısı ***ise*** *buz gibi dondurucu.*

Orası ***öyleyse*** *burası da böylece işte!*

Gönderilen listedeki konferans konularının yalnız bir kısmı bizi ilgilendiriyor. Bir kısmı ***ise*** *bizi hiç ilgilendirmiyor* vb.

ya bağlacı:

854.6. Yalnız başına kullanılan *ya* bağlacının tek tük pekiştirme işlevi de vardır (Krş. §. 9). Bu işlev daha çok sorulu cevaplı cümlelerde ve aynı fiil kipinin tekrarlanması durumunda araya giren *ya* bağlacı ile sağlanır. Daha doğrusu *ya* bağlacı, tekrarlanarak anlamı pekiştirilen fiile yardımcı olur.

Evde bundan başka kimse yok diyorsun; ***ya*** *bu hanım kim?*

Acaba o da bizimle birlikte gelir mi ki? Hiç belli olmaz gelir ***ya*** *gelir!*

Babası o acılı günlerini yaşadığı köye bir daha gitmek istemiyormuş ne dersiniz?Gitmez ***ya*** *gitmez, adamın gönlü bilir, kim ne karışır ki.*

Hiç böyle bir soru sorulur mu? Sorulur ***ya*** *sorulur; niye sorulmasın!*

Buraya kışın çok kar yağar mı dersiniz? Yağar ***ya*** *yağar* gibi.

4. Nöbetleşme Bağlaçları

855. Bu gruba girenler, cümledeki iki öge arasında, çeşitli yönlerden seçenekli bir bağlama işlevi yüklenmişlerdir. Başlıcaları *bazen... bazen, bazı... bazı, bir... bir, biri... öbürü, kâh... kâh, kimi... kimi* gibi tekrarlı bağlaçlardır. Ancak, bunların hepsi de başka kelime sınıflarından alınarak aynı zamanda bağlaç olarak da kullanılan şekillerdir.

***bazen... bazen, bazı... bazı* bağlaçları:**

855.1. Aslında zarf olan Arapça kökenli *bazen* kelimesi, tekrarlı kullanıldığında, cümlenin kendinden sonra gelen ögelerini yine zarf işlevi ve nöbetleşme ilişkisi ile birbirine bağlar. Bu bağlama *bazı... bazı* tekrarı ile de karşılanır:

Onun şimdiki yerini bilmiyoruz. ***Bazen*** *Ankara'da* ***bazen*** *İstanbul'da oturuyor.*

Kardeşler birbirleriyle ***bazen*** *çok iyi anlaşırlar,* ***bazen*** *de bakarsınız kavgaya tutuşuverirler.*

Ankara (...) ***bazen*** *bir iç kale, bütün ümitlerin kendisinde toplandığı son sığınak olur,* ***bazen*** *bir kartal yuvası gibi erişilmesi imkânsız yükselir* (A. H. Tanpınar, BŞ, 3).

Bazen *kader, gelen bora hâlinde, zorludur*

Bazen de cevreden nice bir adem oğludur (Y. K. Beyatlı, KGK, 85).

Bazen *çöküntüler, kırışık(lık)lardan ürkeriz,*

Bazen *de neş'esizce: "vakit geçmiyor"deriz* (Y. K. Beyatlı, KGK, 95: ÖTS, 1, 279).

Yaşı hayli ilerlediği için geçmiş olayları ***bazı*** *hatırlar* ***bazı*** *hatırlamaz.*

*Bizimkisi komşuluk gayreti dedi, içinden de; ne demişler?****Bazı*** *dingil döner* ***bazı*** *teker* (N. H. Onan, TS.1, 251).

Bazı bir sevinç, ***bazı*** *da bir keder insanların gözlerini bağlayıverir* (S. Kocagöz, OD, 10) vb.

***bir...bir* bağlacı ile:**

855.2. *Baktık, telaşla* ***bir*** *içeri giriyor* ***bir*** *dışarı çıkıyor. Ne olduğunu anlayamadık.*

Bir *kendini düşünüyor,* ***bir*** *de kardeşinin durumuna bakıyor ve üzülüyordu.*

Unutmayın ki ***bir*** *batışın* ***bir*** *de çıkışı vardır.*

Evvel zaman içinde ***bir*** *varmış* ***bir*** *yokmuş bir bilge kişi varmış* (masal başı)

Alsan ***bir*** *türlü almasan* ***bir*** *türlü.*

Onu hiçbir şeye değişmezmiş. O ***bir*** *yana dünya* ***bir*** *yana imiş.*

Bu bağlaç yer yer *+I* iyelik ekiyle genişletilmiş olarak da kullanılır:

***Biri** eşikte **biri** beşikte.*
***Biri** yer **biri** bakar kıyamet ondan kopar* (TS.1, 309)
*Onlardan medet mi umuyorsun?**Biri** kel **biri** fodul* vb.

biri... öbürü bağlacı ile:

855.3. Kendi aslî görevi dışında, bağlaç görevini de yüklenmiş olan bu şekil, belirsiz biri ve öbürü zamirlerinin ilgili kelimelerden önce tekrarlarına dayanmaktadır:

*Sınıfın serbest çalışma saatinde pek ilgi çekici bir görünüş vardı. Çocuklara şöyle bir baktım: **biri** resim yapıyor, **öbürü** yaptığı resmi boyuyor; **biri** kitap okuyor, **öbürü** matematik çalışıyordu.*

*Gezdiğimiz orman içi köylerde yerleşim çok iyi ayarlanmış. Evin **biri** buradaysa **öbürü** en az yirmi beş metre ileride yapılmış.*

*İki arkadaştan **biri** benim yanıma gelmiş bir şeyler söylüyor, **öbürü** de karşıdan bize bakıyordu* vb.

kâh...kâh bağlacı:

855.4. Dilimize Farsçadan girmiş olan ve "bazen, kimi zaman" anlamlarını taşıyan bu tekrarlı bağlaç da, bağladığı ögelerden sonra gelir ve onlar arasında zamanda nöbetleşme ilişkisi kurar. İkiden fazla da tekrarlanabilir. Ancak gittikçe seyrekleşen bir kullanılıştadır:

*Öğretmen bahçede **kâh** konuşarak **kâh** elindekileri göstererek çocuklara bir şeyler anlatıyordu.*

Şu gelen kimin kızı/ Fermanesi kırmızı,
***Kâh** yürür **kâh** sallanır/ Eziyor bağrımızı* (S. Akalın, TM, 209: ÖTS, 2, 1489).

*Ayaklarım **kâh** bir çukura giriyor, **kâh** bir taşa çarpıyor, kâh karpuz kavun koruklarını andıran birtakım şeyler üzerinde kayıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 19).

*Her ayda iki üç defa **kâh** Mehmet Ali'yi **kâh** anasını, **kâh** kardeşini kasabaya götürüp getiren de bu eşektir* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 26).

Kâh** susar, **kâh** çırpınır, **kâh** ürperir, **kâh (N. F. Kısakürek, Ç, 190, OTS.2, 1489).

*İstanbul bu yüzden **kâh** gazsız, **kâh** elektriksiz ve **kâh** kömürsüz kalabilir* (B. Felek, TS.2, 1157) vb.

kimi... kimi bağlacı:

855.5. Üçüncü şahıs iyelik eki ile genişletilmiş *kim?* soru zamirinden kalıplaşarak oluşmuş bulunan *kimi... kimi* bağlacı, aslında yerine göre hem belirsiz zamir hem de bir zaman zarfı olduğu hâlde her iki kullanılışı ile de aynı zamanda nöbetleşme işlevi yüklenmiş bir bağlaç durumundadır. "zaman" anlamı verdiğinde yukarıda üzerinde durulan *bazen...bazen* ve *kâh...kâh* bağlaçlarının yerini tutar:

***Kimi** gökten **kimi** yerden üşüşüp her kapıya giriyor birbiri ardınca ilahî yapıya* (Y. K. Beyatlı, KAK, 8).

***Kimi** yaya kimi atlı*

***Kimi** uçar çift kanatlı* (Ü. Y. Oğuzcan, AV, II, ÖTS, 2, 1693).

Ne hoştur karlar kalkıp yeşillenince dağlar,

***Kimi** göçünü çeker, **kimi** yükünü bağlar* (S. Gökdemir, AKT, 80, ÖTS, 2, 1693).

***Kimi** su çeker kimi sebze ayıklar, **kimi** yufka açar, çamaşır yıkar* (N. Cumalı, TS, 2, 1324).

***Kimi** köprü bulamaz geçmeye, **kimi** su bulamaz içmeye* (TS, 2, 1324).

***Kimi** susarım, **kimi** söylerim* (T. Banguoğlu, TG, § 463/01).

***Kimi** oturur çalışırım, **kimi** de canım hiç çalışmak istemez.*

*Cafer Ağa para harcarken **kimi** uzun uzun hesap yapar, **kimi** de aldırmadan har vurup harman savurur.*

5. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar

856. Yukarıdaki bölümlerde ele aldığımız bağlaçlar arasında, görev çeşitliliği dolayısıyla aynı zamanda cümle bağlayıcısı niteliği taşıyan birkaç bağlaç varsa da, onlar asıl cümledeki görevdeş kelimeleri ve çeşitli kelime gruplarını birbirine bağlayan bağlaçlardır.

Bu bölümde ele alacağımız bağlaçlar ise, doğrudan doğruya cümleleri birbirine bağlayan, cümle bağlayıcısı niteliğinde olan bağlaçlardır. Cümledeki yerleri bakımından da genellikle cümlenin başında bulunurlar. Bu nedenle bazı gramerlerde, bunlar "cümle başı bağlaçları" diye de adlandırılmıştır.[515]

---

[515] Ergin, age, § 610, cümle başı edatları (bağlaçları anlamıyla).

Şimdi bu söz de neyin nesiydi? Yoksa kafesinden uçup gidecek olan Esma mıdır? Esma'yı bir isteyen mi var ***yoksa****? Neden olmasın?*

– *Beyim* ***Allah vere de*** *bizi tekrar askere almasalar* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 23), örneklerinde görüldüğü gibi, yazarların üslûp özellikleri dolayısıyla yer yer bunların cümlede, ortaya veya sona gelen kullanımları da göze çarpar. Ama bu durum söz konusu bağlaçların esas niteliğini değiştirmez.

Türkiye Türkçesinde bu bağlaçların sayısı oldukça kabarıktır. Nedenine gelince: Hiç şüphe yok ki, duygu ve düşüncelerin parça parça ifadesi demek olan cümlelerin, anlamca birbirleriyle bütünleşen bir yapıya dönüştürülebilmesi, bunları gerekli yerlerde birbirine bağlama ihtiyacını doğurmuştur. İşte söz içindeki cümlelerin çok yönlü anlam ilişkileri ile birbirine bağlanarak aralarında bir anlam ağının kurulabilmesi, cümle bağlayıcılarının oluşmasına ve sayıca zengin bir kadroya ulaşmasına yol açmıştır.

Bunlar yapıları bakımından incelendiğinde, görülen durum şudur: Cümle bağlayıcılarının Arap ve Fars dilinden gelenleri bir yana bırakılırsa, Türkçeleşmiş veya Türkçenin kendi söz yapısındaki değişme ve gelişmelerle oluşmuş bulunanların pek çoğu, ya bir kelime ile bir ekin, ya kelime gruplarını yahut da küçük cümle değerindeki sözlerin anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğramalarıyla ortaya çıkmıştır.

Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar, bağlanma biçimlerine göre kendi içlerinde üç alt gruba ayrılır. Bunlar:

a. Başında bulundukları cümleleri önceki cümle ile bağlayan,

b. Başında bulundukları cümleleri sonraki cümlelere bağlayan,

c. İki cümleyi tekrarlama yoluyla birbirine bağlayan bağlaçlardır.

857. Başında bulundukları cümleleri kendilerinden önceki cümlelere bağlayan başlıca bağlaçlar şunlardır: *açıkçası, aksi hâlde, ama, ancak, anlaşılan, anladığım kadarıyla, aslında, aynı zamanda, bana kalırsa, başka bir deyişle, bereket versin, bir de bakarsınız, bize öyle geliyor ki, bu durumda, buna rağmen, bu takdirde, doğrusu, dolayısıyla, eğer, elbette ki, evet ama, gel gelelim, gerçekten de, gerçi, hâlbuki, haydi bakalım, her hâlde, her şeye rağmen, hiç değilse, hiç şüphesiz, hususiyle, ister istemez, kaldı ki, keşke, kısacası, kuşkusuz,*

lâkin, maalesef, mâlum ya, meğer, meğerse, ne acı ki, ne demek, nedense, ne de olsa, ne fayda, ne fayda ki, ne de olsa, neden sonra,ne gariptir ki, neyse, neme lâzım, ne yapalım, ne yazık ki, niçin dersiniz, o halde, olsa olsa, oysa, oysa ki, öyleyse, özellikle, özetle, peki, peki ama, sahi, sakın, sanki, sonra, sonuç olarak, sözün kısası, şayet, şimdi, şimdilik, şunu da söyleyeyim ki, şurası bir gerçek ki, şu var ki, şüphesiz,tam aksine, tersine, toparlarsak, üstelik, varsa yoksa, velhasıl, yalnız şu var ki, yazık ki, yeter ki, yine, yine de, yok canım, yoksa, zaten vb. Bunlara daha birçoğunu da eklemek mümkündür.

858. Başında bulundukları cümleleri, sonra ki, cümlelere bağlayanların başlıcaları da: *bakmış ki, baktı ki, baktım ki, bildiğim kadarıyla, bilmem, canım, değil mi ki, diyelim ki, gelelim, gerçi, hadi (<haydi), hah işte, hele, her ne kadar, isterse, madem ki, neyse ki, olur ya, öylesine, sözüm ona, tutalım ki, tut ki, ya, yok, yok eğer* gibi bağlaçlardır.

859. İki cümleyi tekrarlama yoluyla birbirine bağlayan bağlaçların sayısı öncekilere, özellikle birinci gruptakilere oranla oldukça azdır. Başlıcaları şunlardır: *belki...belki (veya daha fazla), belki de...belki de, ben diyeyim...sen de, bir bakarsın... bir bakarsın, bir bakarsınız...bir bakarsınız, bir taraftan...bir taraftan, bir taraftan...bir taraftan da, bir taraftan... diğer taraftan, bir taraftan... bir yandan da, bir yanda... bir yanda, bir yandan... bir yandan, bir yandan... bir yandan da, bir yandan... öbür yandan da, öte yandan, bir yandan... öte yandan da, evvelâ... sonra, hah... hah, ha... ha, hem... hem, hem... hem de, ister... ister, kimi zaman... kimi zaman, ne... ne, ne... ne de, önce... sonra, varsa da yoksa da, ya veya, ya... ya da, ya... yahut, ya... yahut da* gibi bağlaçlardır.

Her üç gruba giren bağlaçların tür ve sayıları elbette daha da artırılabilir.

6. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçların İşlev Bakımından Sınıflandırılması

860. Sayıca bu kadar geniş bir yer tutan; bir kısım Arapça, Farsça kökenli, büyük bir kısmı da Türkçe kökenli olan bağlaçların

yer yer birbirleriyle ortaklaşan işlevleri bulunduğu gibi, birbirlerinden çok farklı işlevleri de bulunmaktadır. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar söz içinde anlam ve görev ayrılıkları bakımından: açıklama, amaç bildirme, anlam güçlendirme, benzerlik gösterme, duraksama, ekleme, fırsat, hatırlama, olasılık, istek, istisna, merak ve olumsuzluk bildirme, onaylama, öncelik verme, öyle sayma (farz etme), özetleme, reddetme, sebep, sıralama ve sonuç bildirme, soru yöneltme, şart veya şüphe bildirme, tahminde bulunma, tamamlama, teklif yapma, üsteleme, yaklaşma, yeğleme, zıtlık bildirme gibi çok çeşitli işlevler yüklenmiştir. Ancak, bunlar içinde sayıca baskın olanlar, sırasıyla "açıklama", "sonuç bildirme" ve "üsteleme" niteliğinde olanlardır. ötekilerin sayıları çok sınırlıdır. Açıklama ve sonuç bildirme bağlaçların sayılarındaki bu fazlalığa, bakılarak cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçların asıl işlevlerinin kendilerinden önce gelen cümleleri açıklama hedefinde yoğunlaştığı yargısına varılabilir.

"Açıklama" Bildiren Cümle Bağlayıcıları:

861. Açıklama bildiren bağlaçlar, yukarıda işaret edildiği gibi, başlarında veya içinde bulundukları cümleleri, kendilerinden önce veya sonra gelen cümlelere açıklama işlevi ile bağlamaktır. Başlıca şu örnekler sıralanabilir: *Allah bilir ya, Allahtan ki, ama, amma velâkin, ancak, anladığım kadarıyla, artık, aslına bakarsan, aslında, ise, bakıyorsun, başka bir deyişle, başka bir söyleyişle, bereket versin, besbelli, bildiğim kadarıyla, bir de şu var ki, böyle olsa bile, bundan böyle, bundan sonra, bu takdirde, çoğu zaman, çünkü, daha açık bir ifadeyle, dediklerine bakılırsa, demek, demek ki, demek oluyor ki, dikkat ederseniz, dikkat edilirse, doğrusunu istersen, doğrusunu söylemek gerekirse, düşünüyorum da, elbette, en sonunda, filhakika, gayri, gelgelelim, görüyorsun ki, görüyorsunuz ki, hakikatte, halbuki, hatta, hele gel bakalım,hem de, her ne kadar, her şeye rağmen, hiç olmazsa, hiç şüphesiz, işin aslına bakarsan, işin kötüsü, işin tuhafı, iyi öyleyse, ki, kimi zaman... kimi zaman, kuşkusuz, meğer, meğerse, nasıl desem, neyse ki, ne var ki, ne yazık ki, nitekim, oysa, örneğin, öyle olduğu halde, öyle ya, öyleyse, sakın, sakın ha, sanıyordum ki, söylediklerine bakılırsa, şimdiyse, şu kadarını söyleyeyim ki, şimdiyse,*

şurası bir gerçek ki, şu şartla ki, şu var ki, şüphesiz, yalnız şu var ki, yani, zaten ve daha niceleri...[516]

Aşağıda verilen cümle örnekleri bu durumu daha belirgin olarak ortaya koymaktadır:

*Fakat ben ağız açtıkça niçin gülüyor? Ben çocuk değilim ki... **Ama** gülüşün o kadar güzel ki, kızacağım yerde hoşlanıyorum* (A. H. Tanpınar, H, 74).

*Salih gerçi yüzünün halini düşünüyordu. **Ama** bu daha çok sokaklar ve çarşı içindi* (T. Buğra, KA, 27).

– Hadi eyvallah, dedi.

*Bir asker komutuydu sanki; üçü birden soldan geri dönüp ağır ağır uzaklaştılar... hiçbir şey konuşmadan. **Ancak**, yirmi, yirmi beş adım uzaklaştıktan sonra başladılar başlarını birbirine çevirip ellerini, kollarını sallamaya* (T. Buğra, YB, 41).[517]

Öğretim üyesi arkadaşının sesini duyunca şaşırdım. Üstelik, hemen konuya girdi nedense. Anlaşılan hazırlıklı değildim her şeye rağmen (O. Atay, KB, 45).

– Eee? Ne çıkılıyormuş o mektepten?

– Karakol kumandanı. Anlayacağın o mektepte talim görecek. Sonra bir karakolun başına verecekler (S. Çokum, AB, 90).

*Esma o tepelere gidemiyordu artık. Babası, "ortalık kötü" demişti. "**Bakarsın** Yunan iniverir"* (S. Çokum, AB, 67).

*Halk katında, sultan katında ve de Tanrı katında "yüzün ak, adın yüce olsun" dersen bunun yolu budur. Aslına bakarsan akça halkta bölük pörçük bulunacağına köylerde toplu **bulunmalı ki** amansız sırada bir işe yaramalı...* (K. Tahir, DA, 275).

*Yanına adam da kattı. Yataklıda yer bulamazsan diye de üzüldü. İstasyona telefon edecekti. **Bereket versin ki**, bizim telefon üç günden beri bozuktu* (M. Ş. Esendal, EOY, 50).

*Tırtılcıkların çoğu ölüvermişti. Nazik ana nasıl da ağlamıştı. Ya öbürleri de ölürse...**Besbelli** bir uğursuzluk memleket işgal edildi diye...* (S. Çokum, AB, 26).

---

[516] Atabey, daha önce adı geçen araştırmasında, açıklama bildiren cümle bağlayıcılarının oranını %34 olarak tespit etmiştir (s. 230/4).

[517] *Ancak* bağlacının tahmin, soru ve zıtlık bildirme işlevleri de vardır.

Sunacağım bildiride ileri süreceğiniz görüşler tartışmaya açılacaktır. ***Bildiğiniz gibi*** *bu konu öteden beri tartışıla gelmektedir.*

Bir an geldi, durdu. Ve bir ağacın arkasına çömeldi. Yaklaşıyorum.

*– **Canım** benden bu kadar ürkecek ne var?* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 54).

Şimdi yalnız bir şey istiyordu:

Sabih'e bu kararından vazgeçtiğini bir an evvel söylemek. ***Çünkü,*** *bu iyi kadının kafasında bir düşüncenin, bilhassa böyle mühim bir kararın Sabih'e söylemeden beklemesi (...) rahatsız edici bir şeydi* (A. H. Tanpınar, H, 76).[518]

Bu hadise para meselesini aşırı bir şekilde önemsemesine sebep oldu. ***Daha doğrusu,*** *bu önemsemeyi son noktasına vardırdı* (T. Buğra, İR, 58).

Ali Rıza Bey, tekaüt arkadaşlarından hemen hepsinin evlerinden şikâyet ettiklerine dikkat etti. ***Demek*** *bu cihetten de yalnız değildi* (R. N. Güntekin, YD, 4).

Emine'nin sevincini gördüğüm ana kadar bu hep böyle devam etti. ***Denebilir ki*** *asıl onu görünce uykudan uyandım* (A. H. Tanpınar, SAE, 105).

Boyuna sorarlardı:

"Bahçeler nasıldı? Çocuklar ne oynuyordu? Duvarlar hep putlu muydu? Kadınlar neye benziyordu? Hiç tehlike atlaşmış mı idi?" ***Doğrusunu söylemek gerekirse,*** *gâvur mahallesinin öyle pek mühimsenecek özellikleri yoktu* (T. Buğra, KA, 9).

Ümmet-i Muhammed'in başına, iki sene, olmaz işler açan bu validenin dairesi en zehirli ve cür'etkâr müfsitlerle dolu idi.(...)

İşte Alemdar vak'asında bir daha " Sultan Mustafa Efendimizi isterük!" seslerini yükselten bu güruhtu (Y. K. Beyatlı, SH, 44).

Rönesansta Avrupalılar ansızın kendilerini manastırdan dışarıda buldular. Dinin dışında bir hayat olduğunu gördüler. ***Meğer*** *Tanrının müdahalesi olmaksızın düşünmek, öğrenmek, yaşamak mümkünmüş.* ***Meğer***[519] *Tanrı kendisiyle zannettikleri kadar ilgili*

---

[518] ***Çünkü*** bağlacı aynı zamanda sebep bildirme bağlacıdır.

[519] "açıklama" işlevi ile verdiğimiz *meğer* bağlacı, aynı zamanda bir "beklenmezlik, umulmazlık" işlevi yüklenmiştir. Farsça kökenli bu bağlacın Türkiye Türkçesinde,

değilmiş.(...) ***İşte*** *buna benzer görüşlerin zihinlere yerleşmesiyle bilim, düşünce ve sanat dine muarız olmamakla beraber dinin dışında oluşmaya başladı* (S. Eyüboğlu, D, 111).

Üstelik *ahbap olmak için Hristiyanı Müslümana üstün tutmuyorlardı.*

Nitekim *genç Niko'yu herkesten fazla sevişleri onun Rum oluşundan değil, İtalyancayı iyi bilip sokulgan ve cana yakın oluşundandı* (T. Buğra, KA, 9).

Fakat şunu itiraf etmeli ***ki*** *her gülün bir dikeni olur* (Ö. Seyfettin, İDA,114).

İstanbul'da tabiatın emsalsiz güzelliği, ***şüphe yok ki*** *Boğaziçi'ndedir* (A. Ş. Hisar, BM, 36).

Onun Yıldız fabrikası için yaptığı tabak örneklerini, yazılarını çok iyi tanıyordu. ***Zaten*** *kendisi de hattattı* (A. H. Tanpınar, H, 238) vb.

"Sonuç" Bildiren Cümle Bağlayıcıları :

862. Sonuç bildiren cümle bağlayıcıları, iki cümleyi birbirine, sonuç bildirme, sonuca götürme ilişkisi ile bağlayan kelimelerdir. Başlıcaları şunlardır:

ama, ancak, bakar ki, bakmış ki, belli ki, binaenaleyh, bir de bakıyorsun, bakmış ki olmuyor, bir de bakmış ki, bir de ne göreyim, böylece, böylelikle, bu bakımdan, bu demektir ki, bu durumda, bu gidişle, bu maksatla, bundan dolayı, bundan ötürü, bu nedenle, benim için, bunun içindir ki, bunun sonucu olarak (da), şu sebepledir ki, bu surette, bu yüzden, doğal olarak, dolayısıyle, gör bak, göreceksin, göreceksiniz, görüldüğü kadarıyla, her nedense, her neyse, hiç değilse, hiç olmazsa, ister istemez, ki, madem ki, nasıl olsa, ne yazık ki, nihayet, nitekim, onun içindir ki, o sebeple, o takdirde, o zaman, öyleyken, öyleyse, pekâla, sonuçta, şimdilik, şu hâlde, yoksa vb.

Okudu ve hiçbir şey söylemedi. Ben de sormadım, ***ama*** *akşama kadar başımın üzerinde gezdirdiği ayak sesleri hiç dinmediği için*

---

istisna garipseme, beklenmezlik, neden-sonuç, şaşkınlık ve olasılık bildirme gibi daha başka anlam ve işlevleri de vardır. Bu konuda Akalın, "Dede Korkut Kitabı'nda Meğer İle Kurulan Cümleler Üzerine" Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni (6-10 Ekim 1998, Konya) § 1.3'e bk.

anladım ki bütün öğleden sonra ansiklopedisine tek kelime yazamamış (O. Pamuk, SE, 15).

Allah'a dua et, hatun sana bir tanbur çalsın, ***bak bakalım*** *o zaman yapabilir misin böyle taklidimi* (E. Işınsu, KD, 152).

Sabah namazından sonra ***bir bakarsın*** *atlılar sökün ederler* (S. Çokum, AB, 17).

Senin anlayacağın, bir iki aya varmadan bunları iyice bunaltmışlar. ***Bakmış ki olmayacak****, kalpağı basıp Talât Paşa'ya gitmiş* (K. Tahir, EŞM, 213).

Yüreğim bir karanlık odaya hapsedilmiş yaramaz bir çocuk gibi hopluyor, paramı Salih Ağa'da, eşyamı ve kitaplarımı Mehmet Ali'nin evinde bırakayım ve gideyim, gideyim... ***Böylece*** *İstanbul'a kadar yürüyeyim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 38).

Eğer bir akşam iki saat daha fazla çalışabiliyorsan, ***bu demektir ki****, ayda altmış saat, yani sekiz on çalışma günü daha kazanmış oluyorsun.*

Çünkü insan her şeyden önce yaşamak, maddî varlığını korumak zorunda olan bir varlıktır. ***Bunun içindir ki****, ilkin yaşayışını ilgilendiren, bir ihtiyacını gideren şeyi görür* (S. K. Yetkin, D, 130).

Aşık tarzı şiir geleneğinde kafiye bir redif veya redif grubuna bağlıdır. ***Bir sebeple*** *ayak, "kafiye-redif birliği" şeklinde ifade edilir.* (U. Günay, ATŞG, 64: İ.Öküzcü,TCB, 52).

Aç kalıyorlar da, gelip bir çamaşır yıkamıyorlar. ***Bu yüzden****, Zem zem bacı pek kıymetli* (T. Buğra, İR, 40).

İhsan farkında olmadan ona cevap veriyor, kendi içinde bu gülüşün bir ağaç gibi büyüdüğünü, çiçek açtığını duyuyordu.

Bundan sonra ***ister istemez****, evindeki plakları, o Ferahfezaları, Acemaşiranları, Nihüftleri tesadüf ettiği her şeyi yaldıza, bahar kokusuna boğan, onlara kendi uyanışındaki sıcaklığı geçiren bu gülüşün arasından ve onunla dinleyecekti* (A. H. Tanpınar, H, 74).

Biraz saygı uyandırmış olmalı ***ki****, patron yaktı sigarasını* (O. Atay, KB, 21).

Köylü pancarını kaldırsın, paraya kavuşsun ***ki****, bu koca çark alışıldığınca dönebilsin* (T. Buğra, YB, 65).

Duydun ***ki*** *sen de kalmamış buğday* (Y. Kemal, İM, 53).

***Mademki** deniz ruhuna sır verdi sesinden*
Gel kurtul o dar varlığının hendesesinden
(Y. K. Beyatlı, KGK, 128).

*Kantarcıların Hâlis'e işaret ettiğini de görmüştü. **Nitekim,** az sonra, hâlis kalkmış, ağzı kulaklarında geliyordu* (T. Buğra, YB, 49).

*Bunu Süheylâ, Selânik'te sörler'de mektep arkadaşlarıyla beraber biliyordu. **O halde** Adnan'ın Belkıs'ı beğendiği ne malûmdu* (M. C. Kuntay, Üİ, 185).

*O kibar mevlevî, etrafında değişen zevkle, onun içinde, herb kımıldanışında aksini kendinde duyarak büyümüştü. **Onun için** Yahya Kemal'le zevkimize gelen o saf şeklinde eskiyi aramak ve duymak arzusu onda yoktu* (A. H. Tanpınar, H, 238).

– Zorlamaz babam... İstemediğime vermek için sanmam zorlayacağını...

*– Olmaz deyin **öyleyse**... olmaz deyin...*(K. Tahir, DA, 452).

*Geçtiğim koridoru hemen unuttuğum için, aynı koridorlara, başka kapılardan girdim. **Sonunda**, gururu bir yana bırakıp, yolumu sormaya karar verdim* (O. Atay, KB, 43).

– Ben size söyledim, dedi, bu iki tipin bir tek adamda birleşmesini isterim. İkisi de benim için yarımdır.

*– **Şu halde** reddedersiniz* (P. Safa, Bİ, 308, İ. Atabey, TCB, 169) vb.

"Üsteleme" Bildiren Cümle Bağlayıcıları:

863. Yukarıda belirtildiği gibi sayı bakımından kabarıkça olan cümle bağlayıcılarından biri de üsteleme görevi yüklenmiş olanlardır. Bu nitelikteki bağlaçların başlıcaları:

ancak, asıl, asıl o zaman, bilhassa, bir de, böyle de olsa, bunlar yetmezmiş gibi, daha da öte, dahası, gerçekten(de), hani, hattâ, hattâ ve hattâ, hele, heyhyat ki, illâ ki, ille, ille de, iyi ama, kaldı ki, muhakkak ki, ne çıkar ki sanki, ve olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, nihayet, nitekim, o kadar ki, öyle ki, özellikle, tevekkeli değil, üstelik, üstüne üstlük, velev ki, yeniden, yine de, zaten vb.

Kastamonulu komiser terini silerek fırlayıp kapıya gelmişti. "Beyim bizim iş? hani şu iş?"

*"**Anladık**, oraya gidiyorsunuz işte!"* (N. Sepetçioğlu, KMI, 301).

Acaba önümüzdeki haftalarda işlerimiz biraz hafifler mi?

*Hayır **asıl** o zaman yoğunlaşacak. Hem de **asıl önemlisi** kimin hangi işi üstleneceğidir.*

*Herkes birbirini neşelendirmeye çalışarak yemekler yendi. **Bilhassa** Ferhan yerinde duramıyor, kendinden altı yaş büyük olan ablası Günhan'ı kıskanıyordu* (H. Kukul, ZT, 44-45: İ. Atabey, TCB, 24).

*Yarın göreceksiniz ya, pek büyük, safi yığma taşlarla yapılmış, üç yanda üç büyük set. **Bir de** heykeller var ki muallim bey, yazık çoğunun kafası gitmiş* (E. Işınsu, KD, 74).

*Ben kendisine her türlü desteği verdim, onu korudum, diyorsun. Ama **böyle de olsa,** ona kırıcı davranışlarla çıkışman doğru olur mu?*

*Ama onun yüzünü bir tek kişi görmemişti, Vedia bile... Sadi bile. **Dahası da var**: Vasıf da gelmemişti* (T. Buğra, İR, 71).

*Bazen sert ve zalim bir erkek sesi, çocuğa daha anlamlı bir kızgınlık ve şiddetle azarlıyordu. O zaman avluda, evde bir gürültü, bir feryat darbesi **hattâ** fırlatılan potin ve iskemle gürültüsü işitiliyordu* (H. E. Adıvar, ZO, 42).

*Neredeydin? Nasıl kaçtın? orada ne yaptılar? **Hattâ ve hattâ** nasıl ölmeden? Ölmeden buralara nasıl gelebildin?* (H. Kukul, IT, 37: İ. Atabey, TCB, 97).

*Bomonti birası her akşam, "bugünden sonra artık içmeyeceğim" denilmekle içilmemiş oluyor. Her masrafdan sonra, üç saat uyku, **hele** dans akşamları yenilen gatoların, şekerlerin, içilen şampanyaların haddi hesabı yok!* (H. E. Adıvar, ZO, 22).

*Hulefa-yi Raşidîn devri boş bir çöl halkının uyanışı, çöllerden taşışı devridir. (...) **Hem de** bir göz açıp kapama denilecek kadar az bir zamanda İslâmın yayılışı devridir* (Ş. S. Aydemir, TA, 2, 249).

Sigaranın incesi/ Gönlümün eğlencesi

*Bir akşam gel bir sabah/ **İlle** Cuma gecesi* (Ş. Elçin, HEG, 230: ÖTS, 2, 1378).

Maziyi ihmal edersek hayatımızda ecnebi bir cisim gibi bizi rahatsız eder, terkibin içine ister istemez sokacağız. O, kendisinden

gelmemiz lâzım gelen bir şeydir. Bu devam fikrine bir vehim de olsa muhtacız. ***Kaldı ki****, dün doğmadık. En çetin realitemiz budur* (A. H. Tanpınar, H, 227).

Beni görünce, yine o yabanî geyik tavırları... Gene o, ağaçların arasında saklanmalar, koşmalar. Dönüp arkaya bakmalar. ***Ne olursa olsun*** *körpe geyik, bugün seni bırakmayacağım* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 54).

Ve bütün musikinin devamı boyunca(...) bu ümitsizlik duygusu onda Nuran'ın düşüncesiyle birleşmiş oldu. ***O kadar ki****, musikî bittikten sonra, Tevfik Bey ve Emin Dede, yine aynı.*

Zeyno ile beraber büyümüşler gibi teklifsizce öpüşerek ayrıldılar. Mazlûme, sözünde durdu. ***Üstelik*** *annesi İstanbul'a inerken Zeyno'nun ricası üzerine Mazlûmeyi iki akşam Zeyno'ya misafir bıraktı* (H. E. Adıvar, ZO, 34).

Onu dikkatsizliğine, onun işe ehemmiyet vermediğine hükmeyleyecekler... Gördün mü belâyı!.. Zaten bir haftadan beridir bütün işleri böyle aksi gidiyordu (M. Ş. Esendal, EOY, 11) vb.

"Sebep" Bildiren Cümle Bağlayıcıları:

864. Bunlar iki cümleden birini ötekine sebep gösterme ilişkisi ile bağlayan bağlaçlardır. Sayıları bundan öncekilere oranla daha sınırlıdır, denebilir. Başlıcaları şunlardır:

Baksana, baksanıza, baktım ki, bir nedeni, bir nedeni de, çünkü, değil mi ki, demek, eh, hele, keza, ki, madem ki, neden dersen, ne kadar olsa, ne olsa, ne var ki, neylesin, niçin derseniz, öyle ya, bu itibarla, şu itibarla ki, şundan dolayı ki, zira vb. İçlerinde açık seçik bağlama işlevi gören en yaygınları *çünkü, neden dersen, neden niçin derseniz, şundan dolayı, zira* bağlaçlarıdır. Ötekilerde daha çok dolaylı bir sebep işlevi görülür:

Mali durum iyiden iyiye bozuldu her halde. ***Baksana*** *bakan keçileri kaçırdı* (H. T. HDDBS, 116: İ. Atabey, TCB, 15).

Aralıksız çalışınca, hem sinirler yıpranıyor, hem insanın verimi düşüyor. ***Baktım ki*** *olacak gibi değil, tuttum kendime sekiz günlük bir tatil aldım* (H. T. HDDBS, 77: İ. Atabey, TCB, 16).

Bu tahammülün ***bir nedeni*** *fikir tembelliği ve dolayısıyla kestirip atma kestirmeciliği.* ***Bir nedeni de*** *fanatik insanlara özgü dar*

algı alanına başka sesler sokmama inadı (H. T. HDDBS, 184: İ. Atabey, TCB, 34).

Hepsinin yüzü asıktı. Nerdeyse ağlayacaklardı. ***Demek*** *biliyorlardı* (A. H. Tanpınar, SAE, 147).

Nihayet bu yoksulluklardan kısa bir zaman için olsun kurtulmanın çaresi de yoktu. ***Çünkü*** *o zamanlarda yorgun başımızı, viran gönlümüzü ve lüzumlu eşyamızı alarak bir başka diyara gitmek, asıl yalnızlığımızın kalabalığına kavuşmak (...) bizi gençleştiren yolculukların tedavisinden ve zevkinden istifade etmek imkânı bile yoktu* (A. Ş. Hisar, BM, 31).

O vakitler bunun ne kadar imkânsız olduğunu düşündüğü ***için midir ki*** *öyle susup gülümsüyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 16).

Saatine baktı ***madem ki*** *sekizdi. Şair Mehmet Raif gelmişti...* ***Çünkü*** *insan onunla saatini ayar edebilirdi* (M. C. Kuntay, Üİ, 8).

Niçin bir aşçı yamağı olmayayım, dedim. ***Madem ki*** *yemek için yaşıyorum* (Ö. Seyfettin, BK, 36).

Mümtaz kadehinin arasından Nuran'a bakarak:

– ***Madem ki öyle,*** *cümlenin sıhhatine... dedi* (A. H. Tanpınar H, 2773).

Pek az yanılırsın yargılarında. ***Neden dersen****, senin görüp öğrendiğin hayat üç aşağı beş yukarı aynı biçimde gidiyordur da ondan derim* (N. Sepetçioğlu, KMI, 27).

Sazın yanında, hânendelerin söyledikleri ne kadar imalı ve..... bir sesle olsa nihayet yine bir söz. ***Bu itibarla ne kadar olsa*** *akla hitap etmeye başlar* (A. Ş. Hisar, BM, 139).

Hakkı da vardı. ***Şu itibarla ki****, şimdiye kadar halkı mükellef kılan para işlerinde memnuniyetsizlik daima kastır* (A. H. Tanpınar, SAE, 14-15: İ. Öküzcü, TCB, 169).

Bir dakika sonra başka bir parıldayış güzellikte deminki anı da geçiyor gibi gelirdi. ***Zira*** *tabiatın güzelliği hudutsuz, sınırsızdır* (A. Ş. Hisar, BM, 200) vb.

"Zıtlık" Bildiren Cümle Bağlayıcıları:

865. Bu gruba girenler, cümlelerden birinin gösterdiği yargıyı ötekine karşı çıkarma, karşıtlama işlevi ile bağlayan bağlaçlardır. Başlıcaları şunlardır:

Aksine, aksine olarak, ama, ancak, buna karşı, buna karşılık, buna rağmen, bununla birlikte, evet ama, fakat, gelgelelim, halbuki, hem... hem, hiç de, lâkin, ne çare ki, ne gezer, ne var ki, şu var ki, oysa, sonra, tam aksine, tam tersine, zıddına, yine de, yoksa vb.

Bu bağlaçların bir kısmı doğrudan doğruya zıtlık işlevi taşıyan bağlaçlardır. Ancak, bir kısmı da zıtlık işlevini daha çok başında bulundukları cümlenin anlam içeriğinden almaktadır:

*Hatice artık mini mini kedi yavrusu değildi, hele eşikte hiç değildi. **Aksine**, bir hafta on gün içinde ün yapmış, ayağını Nahit'in tiyatrosuna değil, tiyatroya basmıştı* (T. Buğra, İR, 174).

Düğümü çözen, cümleye özlediği nefesi aldıran Bay Ataç oldu. Gençler de eline sağlık diye yürüdüler ardından.

***Ama** diyeceksiniz, yalnız sohbet, deneme, tenkit, röportaj gibi yazı çeşitlerinde rastlanıyor devrik cümleye. Hikâyelerde, romanlarda, tiyatrolarda zaten vardı konuşmaların dili olarak. Doğru* (S. Eyüboğlu, D, 77).

Böylece ben yetmiş yıldır burada, Cennethisar'dayım ve senin "geleceğini İstanbul'u ve Dinsiz Devleti" dediğin günaha batmaktan kurtuldum ben değil mi? Kurtulmuşumdur Fatma artık rahat uyu...

***Ama** uyuyamıyorum ve uzaktan gelen treni dinliyorum* (O. Pamuk, SE, 26).

*Hayri Efendi ayakta bekledi, müsteşar kâğıdı okudu, levazım müdürü ile konuştu. Bir derkenar yazacak oldu; **ancak**, ona da karar veremedi, nihayet kâğıdı yarına bıraktı* (M. Ş. Esendal, EOY, 9).

İbni Bîbî bu cümleyi Alâaddin Keykubad'ın ölümünü anlatırken söyler.

***Bununla beraber** kuvvetli bir devlet fikri ve hanedan bağlılığı taazzuv etmişti* (A. H. Tanpınar, BŞ, 82).

Zeyno, oturduğu yerden Hasan'a kendi karşısındaki yeri gösteriyordu. Bu kalın ve çekici sesi, ilk defa yine burada duymuştu. Fakat o zaman bu kalın seste bir erkek çocuk yaramazlığı vardı (H. E. Adıvar, ZO, 20).

*Seyahat etmek kimsenin aklından geçmezdi. **Halbuki çok** kere zevk için yapılan seyahatlerin bazen de sıhhat için yapılması elzem olur* (A. Ş. Hisar, BM, 32).

İki küskün insanı barıştırmakta zorluk çeken adam, ***hem*** *onları barıştırmak için didiniyor* ***hem de*** *tövbeler olsun bir daha bu işlere karışmam, diyordu.*

Bu rivayetlere bakılırsa o baskının nasıl danışıklı döğüş olduğunu anlatmak kolaydı. ***Lâkin*** *Alemdar Paşa bertaraf olduktan sonra, birdenbire, hiç umulmadık nâralar yükseldi* (Y. K. Beyatlı, SH, 41).

Nice şehirler görülür dünyada / Lâkin efsunlu güzellikleri sensin yaratan (Y. K. Beyatlı, KGK, 15).

Rasih hâlâ bilet kesilsin istiyordu. ***Ne çare ki*** (zıtlık, ümitsizlik) *balkonlarda bile millet omuz omuza idi* (T. Buğra, İR, 151).

Doktor hastasını kurtarmak için tıbbın verdiği bütün imkânları kullanmıştı. ***Ne çare ki*** *artık yapacak bir şey kalmamıştı.*

İlk günler çocuklar benden ürküp kaçışmıyorlar mıydı? Köpekler arkamdan havlamıyor muydu? ***Oysa*** *ben ne acayip ve korkunçtum. Bilâkis... Ve buraya yabancılardan kaçıp geldim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 16).

Geminin içinde olmasaydık, denizin kabaran dalgaları hoşa giderdi. ***Ne var ki*** *hepimiz gemideyiz, sallanıp durmaktayız* (S. K. Yetkin, D, 155: İ. Atabey, TCB, 139).

Sinirlerin bu gergin ânında, aralarına bir varlık mı, ***yoksa*** *bir yokluk mu girmişti? Onu bir ümitsizliğin aynasından mı seyrediyordu?* ***Yoksa*** *bir hakikatin, çok büyük bir hakikatin kendini aydınlatan fâni bir mı gibi mi görüyordu* (A. H. Tanpınar, H, 253) vb.

Daha Başka İşlevlerle Kullanılan Cümle Bağlayıcıları:

866. Yukarıdaki paragrafta ele alınan ve yüklendikleri temel işlevler örneklerle açıklanan bağlaçlar dışında, bunların daha değişik işlevler yüklenmiş olan türleri de vardır. Sayıları çok sınırlıdır. Fakat işlev farkları ile belirginleşmişlerdir. Bu paragrafta bir sınıflamaya girmeden, o nitelikte ki bağlaçlardan da üç beş cümle örneği vermeyi uygun buluyoruz:

Çardaklı kahve... Buraya yalnız gençler gelirdi.(...) Büyüklerinki çarşı camiinin ilerisindeydi. Büyüklerin kahvesi denirdi ona da... Medresenin adeta (benzerlik ilişkisi) *devamı gibiydi* (S. Çokum, AB, 20).

Bir vakitler Mumcu Mustafa'nın, Akağa'nın(...) önünde elpençe divan duran(...) Ligorlar, Minaslar, bapkunlar ve ötekilere bir hâl olmuştu. ***Sanki*** *onlar kral, ötekiler köle idi* (benzerlik, T. Buğra, KA, 7).

Hakikatte şehir ***bir taraftan*** *Millî Mücadeledeki sıkışık hayatına devam ediyor,* ***bir taraftan da*** *yeni baştan (beraberlik) yapılıyordu* (A.H. Tanpınar, BŞ, 6).

Vatanın ***hem*** *yaşayan varisi* ***hem*** *sahibi o* (beraberlik),

Görünür halde bu günlerde tesellî gibi o,

Hem *bu toprakta bugün, bizde kalan her yerde,*

Hem de *çoktan beri kaybettiğimiz yerlerde* (Y. K. Beyatlı, KGK, 6).

– İki göz odadır ama köşklere değişmem. Dünyayı görürüm oradan. ***Neyse*** (boş verme) *dünyayı görürüm oradan* (S. Çokum, AB, 132).

Hacı Arif Bey buradan bir öksürse, ***diyelim ki*** (farzetme) *şu benim oturduğum yerden bir öksürse, öksürük yüz on köyü ayağa kaldırır* (N. Sepetçioğlu, KMI, 101).

Çardaklı kahve... Buraya yalnız gençler gelirdi. ***Nedense*** (şaşma) *öyle âdet olmuştu* (S. Çokum,AB, 20).

Ne bileyim, ***belki*** *bugün gelirler;* ***belki de*** (tahmin, ihtimal) *yarına ertelerler.*

Dünkü neferimin hüviyetinde müşahede ettiğim bu geriye doğru değişme, ilk zamanlar, beni çok hayrete düşürüyordu. ***Sonra*** *ben de* (ilâve) *yavaş yavaş köylüleşmeye başlayınca, bu olayı, çevrenin kişi üzerindeki etkisine vermekte güçlük çekmedim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 21).

Onun bu halinde şimdiden eski erimi buluyordum. Bana biraz önce aldığımdan daha sevimli, daha munis geliyor ve içimdeki subay uyanıyor.

– ***Keşke*** *alsalar da* (istek) *ben de gitsem, dedim* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 48).

"Nasıl yok, işte falanca demeye kalkmayın sakın; ya gülerler ya da... yazık olur size de.

Gelelim (teklif) *işin gerçek yanına: Cumhuriyet devrinde edebiyatımız ve sanatımız hem milletimize mal olabilecek hem dünya pazarına çıkabilecek değerler yetiştirmiştir* (S. Eyüboğlu, D, 66).

Hulâsa kaypak, mürai Osmanlı ağzı konuşur durur. Mustafa Kemal dayatınca da bu ağız değişir. ***Hiç olmazsa*** (tercih) *Erzurum'dan ayrılmasın, Anadolu'nun dilediği yerinde bir tebdil-i hana almasını isterler* (Ş. Ş. Aydemir, TA, 2, 103).

– İki lokma bir şey yiyiverdim ama.

– Yedim be Salih.

– ***Hele hele... bak*** *reçel de var* (güçlendirme, T, Buğra, KA, 21).

– Biz vatan kurtarıyoruz burda, dedi. ***Varsın*** (kabullenme) *potinimiz. çarığımız olmasın* (S. Çokum, AB, 123).

ellerini oğuşturup kırdığı birini nasıl kazanacağını anlatan bir görüşle etrafına bakındı.

– Sana ne ikram etsem ***bilmem ki*** (kararsızlık, S. Çokum, AB, 140).

Boğaziçi medeniyetinin böyle açılıp yayılması için ***kimbilir*** (tahmin) *ne uzun hazırlıklar, ne zahmetli hazırlamışlar(...) ne kadar hayal ve meyâ mevsimleri edilmesi(...) ne kadar tesadüfün mürüvveti lâzım gelmişti.*

Kimbilir *gençlerin kaçı eski acemilikler ne kadar gülmüş veya nasıl ağlamışlardır!* (A. Ş. Hisar, BM, 21-22).

Ona göz ucuyla baktım. Başını, yonttuğu söğüt dalından kaldırdı. Benden tarafa döndü:

– Beyim, ***Allah vere de*** (beklenti) *bizi tekrar askere almasalar, dedi* (Y.K. Karaosmanoğlu, Y, 23).

Seni bir yerden tanır gibiyim, dedi.

*Hangi cephelerde bulunduğumu sordu. Sonra, "****Hadi bakalım*** *koç yiğit* (teşvik) *göreyim seni" dedi* (S. Çokum, AB, 80).

Düşman mıydı, dost muydu gelen, bunu bilemedi Hikmet.(...) ya düşmansa? Şimdi bir serçenin çırpınışları içinde Hikmet. Bir sağa bir sola koşuyor...

– Ulen düşman! Çık hadi... Korkmuyorum işte! ***Gel bakalım,*** *bir yandan da dişleri birbirine vuruyordu* (tahrik, S. Çokum, AB, 187).

Bu söylentilerin homurdanmalara sebep olduğu, hattâ Kup-dellerin Deli Yakup gibileri çarşı pazarda bağırtıp çağırttığı biliniyor.

Kısacası (özetleme); *evet, hatır, gönül, sıra, saygı unutulup gitmişe dönmüş, hiç olmamışa benzemişti* (T. Buğra, YB, 66).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

III. Anlamlı ve Görevli Kelimeler

Ünlemler

ÜNLEMLER

(Alm. *Interjektion, Ausruf, Empfindungswort*; Fr. *interjection*; İng. *interjection;* Osm. *nidâ*)

867. Ünlem gramerimizin en az işlenmiş konularından biridir. Türkiye Türkçesi ile ilgili yerli ve yabancı gramerlerde bu konu tanımı, niteliği, kapsamı ve sınıflandırılması bakımından birbirleri ile ortaklaşan noktalar dışında, genellikle birbirine uymayan veya eksik kalan değerlendirmelere bağlanmıştır. Nitekim bazı gramerlerde, ünlemler yalnız duygu ve heyecanları anlatan kelime türü olarak tanımlanırken,[520] bazılarında buna seslenmeler,[521] bazılarında da yansıma kelimeler[522] ve cevap verme onaylama, reddetme, sorma, gösterme gibi açıklayıcı kelimeler[523] eklenerek kapsamı geniş tutulmuştur. Böylece, gerek niteliği gerek kelime türleri arasındaki yeri açısından birbirini tutmayan farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu da ünlemleri gramerimizin yeni baştan dikkatle incelenmesi gereken bir konusu durumuna getirmiştir.[524]

868. Çeşitli nitelikteki eski sözlüklerde, dilimize Arapça'dan geçme *nida* "yüksek ses" sözü ile karşılanan, yeni sözlüklerde bunun Türkçe karşılığı ile verilen ünlem, sözlük anlamı ile inşa sanatı

---

[520] Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, s. 322; Gencan, *Dilbilgisi*, s. 479; Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazyka*, (çev.), § 739.

[521] Deny (Çev. Elöve), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* s. 676-705; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 229; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*,s. 396.

[522] Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, s. 43; Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon, s. 92;* Koç, *Yeni Dilbilgisi, s.* 208; Atabay- Kutluk- Özel (Yöneten ve yayıma hazırlayan Doğan Aksan), *Sözcük Türleri*, s. 181; Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 292.

[523] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.349; Topaloğlu, *Dilbigisi Terimleri Sözlüğü, s.* 149; Gülensoy, *Türkçe El Kitabı, s.* 130.

[524] Ünlemin terim, tanım ve sınıflandırma bakımından çeşitli gramerlerde ele alınış biçimleri için bk. Akalın, "Türkiye Türkçesinde Ünlem", *Türk Gramerinin Sorunları*, C. 2, s. 476-491.

açısından birbirine yakın yahut birbirini tamamlar nitelikte tanımlarla verilmiştir.[525]

Yazılı ve sözlü anlatımda özel bir yeri olan *ünlem*i bir gramer terimi ve gramer konusu olarak ele aldığımızda şöyle bir tanımla karşılanabilir:

Ünlem, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür: *aa, aboo, aferin, anam, aşk olsun, ay, ayol, arkadaş, be, bre, başüstüne, cart, ee, eh, ey, eyvah, hâh, haydi, hayır, hey, hişt, hoppala, hoşt, huu, ooh, ohaa, işte, of, pekâlâ, peki, pist, sakın, şşşt, tüh, vah, varol, vay, yaa, yahu, yaşa, yazık, yoo, yuh, hay hay, of be, sakın ha, gelsene, tövbe tövbe, tüh be, yeter be, cıbıl cıbıl, çat pat, horr, çatır çatır, dangıl dungul, fokur fokur, gümbür gümbür, mışıl mışıl, şakır şukur, pisi pisi vb.*

Yukarıda sıralanan örneklerden rahatça anlaşılacağı üzere; ad, sıfat, fiil gibi kelime sınıfları, insanların düşünce dünyasındaki kavramlara karşılık olduğu hâlde, ünlemler bir yönü ile insanın ruh dünyasındaki duygu ve heyecanları dışarı vurmaya, bir yönü ile de tabiattaki çeşitli ses ve olayları taklit yolu ile adlandırmaya yarayan bir kelime sınıfıdır.

Ünlemler anlatım güçlerini çoklukla kendilerini karşılayan kelimelerin ses yapılarından alırlar. Bu bakımdan, ünlemler; duygu, dilek ve heyecanlar ile doğadaki seslerin dile yine ses olarak yansımış görüntüleri olarak da nitelendirilebilir.

---

[525] Tahirül-Mevlevî, *Edebiyat Lûgati*, (1961), s. 118; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, (1980), s. 225-226; Muallim Naci, *Lûgat-i Naci*, (1970), s. 894; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1974, s. 497; *Türkçe Sözlük*, (1998), C. 2, s. 2309.

Ünlemlerin Genel Özellikleri

869. Ünlemler, söz içinde tek başlarına kullanıldıkları gibi, bir ad ögesi ile birleşerek ünlem grubu da oluştururlar.

Tek başlarına kullanılan ünlemler, bazen bir duyguyu, bir heyecanı veya bir seslenmeye, onaylamaya, göstermeye bağlı anlam ve anlatımı kendi başlarına da karşılayabilirler. Böyle bir işlev özelliği taşıyan ünlemler tıpkı anlamlı kelimeler gibidir. Nitekim *ooh!* ünlemi, bir sevincin ifadesi, *yazık!* ünlemi bir acıma duygusunun karşılığı, *hey!* ve *baksana!* (< *baksan ya!*) ünlemleri seslenme ve emir biçiminde birer çağırmanın, *ne güzel!* ünlemi, sıfat anlamı dışında bir beğeni ifadesi, *şangır şungur* ünlemi ise, bir gürültünün dildeki kelime ve anlam karşılığıdır. Bu bakımdan, ünlemler, yukarıda 867. paragrafta belirtildiği üzere, bir yönleri ile adlara çok yakın olan gramer birimleridir. Bunlar, yerine göre yalnız tek bir kelimenin değil, bütün bir cümlenin anlamını bile verebilirler. *Yarın yola çıkıyor musunuz?* sorusuna özel bir vurgu ve tonla verilen *evet!* cevabı ile *sipariş verilen kitaplar geldi mi?* sorusuna verilen *işte!* cevabı, bütün bir cümleyi kapsayan anlatım değerindedir. Bir cümlenin yerini tutmaktadır. Hatta bazı ünlemler, tıpkı adlar gibi çekim ve yapım ekleri alabilme eğilim veya özelliğindedir: *Onun* ***ahına vahına*** *dayanacak güç ister.* ***Oflamakla puflamakla*** *vakit geçmez.* ***İnşallahla maşallahla*** *iş yürümez.* ***Haydan*** *gelen* ***huya*** *gider* gibi. Doğa seslerini taklit yolu ile yapılan ünlemler, işlevleri bakımından dilde tıpkı bir sıfat bir zarf gibi kullanılabilirler: ***çıtır çıtır*** *peksimet;* ***cıvıl cıvıl*** *kuşlar;* ***dangıl dungul*** *adam;* ***dangıl dungul*** *konuşuyor;* ***fokur fokur*** *kaynadı* vb. Ayrıca, ünlemlerin kalıplaşma yoluyla ad grubuna girmiş olanları da vardır: *cırcır* "ağustos böceği", *çıtçıt* "dikili bulundukları şeyin iki kenarını birleştirmeye, tutturmaya yarayan, iki parçadan yapılmış metal tutturmalık, fermejüp" (TS), *çıtı pıtı* "ufak tefek, sevimli", *fiskos* "başkalarının duymayacağı fısıltılı konuşma" *fos* "içi boş", *fısfıs* "koku, ilaç vb. sıvıları püskürtmek için kullanılan âlet" (TS) gibi. *Süsle-, üfle-, parla-, horla-, fısılda-, parılda-, fısıltı, gürültü, parıltı, şangırtı, fırıldak* "rüzgârla dönen çember biçimindeki oyuncak; mec. hile, düzen" (TS), *ışıldak* "karanlıkta ışık veren kaynak, projektör" (TS), vb. örneklerde de tam bir türetme özelliği göze çarpmaktadır.

Aynı ses yapısındaki ünlemlerin bir kısmı birbirinden farklı duygu ve heyecanları da dile getirdiklerinden, kullanılan ünlemden sonra, ona, belirtilmek istenen duygu ve dileği açıklayan bir ibare veya cümle de eklenir: ***Oh!*** *ne güzel hava.* ***İşte*** *geldiler!* ***Haydi!*** *yürüyelim, biraz gezinti yapmış olalım!* ***Evet!*** *ne demek istiyorsun* gibi.

Ünlemlerin Cümledeki Yeri

870. Ünlemlerin cümle içinde kesin ve belirli bir yeri yoktur. Cümle başında kullanılan ünlemler çoklukta olmakla birlikte, cümle sonunda kullanılan ünlemler de vardır. Genellikle emir veya soru niteliği taşıyan ünlemler cümle sonunda yer alır. Ünlemlerin yer yer cümle arasına girdiği de olur:

İlk hedefiniz Akdeniz'dir: ***İleri*** (M. K. Atatürk).

Haydi *artık gidelim* (H.R. Gürpınar, C,105).

Vay canına *ne yağmurdu... Bastığımız yeri göremedik dedi*(S. Çokum, AB, 105).

Tütün mü, ***hay yaşasın!*** *ver* (T. Buğra, KA, 301).

Haydi vre *kaç git! Seni mi dinleyeceğiz*? (S. Çokum, AB, 253).

Kader bu ***abe kader****... Çökeceğiz yazılmış yazımız* (E. Işınsu, ÇB, 175).

Neden sülemezsin ***be yahu!*** *Demek burası berber dükkânı...* (T. Özerten, KİG, 7).

Hıh! *Şurdan burdan toplanmış çeteler memleketi kurtaracaklar* ***ha?*** (S. Çokum, AB, 67).

Küçük kukla küçük kukla ***haydi*** *gül* (E. Işınsu, ÇB, 281).

Bu kalem efendisi ne diyor ***bre?*** (S. Çokum, AB, 68). vb.

Ünlemler genellikle cümle dışı ögelerdir. Bunların şekil bilgisi açısından ve görev bakımından cümlenin öteki ögelerine bağlı olmayan bağımsız bir durumları vardır. Bundan dolayı cümlenin öteki ögelerini etkilemezler. Aksine, cümledeki öteki ögeler yardımıyla anlatım özellikleri daha belirgin duruma gelir:

– *Bak sen! Peki bize çıtlatmak yok mu?* (K. Tahir, YS, 211) örneğinde görüldüğü gibi ünlemlerden sonra çok kez bir açıklama cümlesinin getirilmiş olması da bu durumu tanıklar. Ancak, konuya anlam bilgisi açısından bakıldığı zaman aynı şeyi söylemek, yani

ünlemin cümle dışı unsur olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü, anlam ve anlatım açısından, ünlem ile onu izleyen cümle ögeleri iç içedir. Cümledeki ünlemin anlatım değerinin veya cümleye katmış olduğu anlatım etkisinin iyice anlaşılabilmesi için çok kez ünlemli cümlelerin yeterli olmaması ve söz konusu ünlemden önceki veya sonraki bir iki cümlenin de gözden geçirilmesi ihtiyacı, işte ünlemin anlam bilgisi açısından, ilgili cümle veya cümleler ile bağlantılı olmasından kaynaklanmıştır. Bu bakımdan ünlemler, cümlelere anlam derinliği katan ve onları süsleyen ögeler olarak kabul edilebilir. Ayrıca, ünlemlerin yer yer söz ve cümle değeri taşıdıklarını, bazen tek bir ünlemin bir cümlenin yerini tuttuğunu da belirtmek gerekir. Anlam bilimi konumuz dışında kaldığından, burada örnek vermeden yalnızca farkı belirtmekle yetindik.

Ünlemler söz içinde tek başlarına kullanıldıkları gibi bir ad ögesi ile birleşerek ünlem grubu da oluştururlar. Bu durumda grubun her iki ögesi, şekil bilgisi açısından birbirleri ile herhangi bir ek almadan birleşir:

***Hah** işte gör!* (H. R. Gürpınar, Eİ, 41).

***Aman** dikkatli basınız* (H. R. Gürpınar, EŞ, 111).

***Aaa!** ben Kerim Bey sanmıştım! Affedersiniz!* (K. Tahir, YS, 210).

*"**Ohh**... Cehennem bu kadar ballıysa yaşadık" diye dilini dudaklarından geçirip kalçalarını sallayarak çıktı* (K. Tahir, YS, 215).

– ***Amma** da koflamışım!..* (T. Buğra, KA, 111).

***Ey cemat-i müslimîn**...*(T. Buğra, KA, 110).

*İsyan mı? "**Hâşâ!**.."* (T. Buğra, KA, 144).

Hay Allah'ın dangalağı! (T. Buğra, KA, 199).

İçlerinden biri Söğütlüymüş... Söğüt'ün köylerinden Mehmet' miş adı.

– ***Yaa!*** (S. Çokum, AB, 110).

*Yusuf seslendi: – **Dur!** Adam durdu. Umulmaz bir güçle bağırdı. Yusuf yaklaştı. O ev senin değil mi? **Cevap ver!*** (S. Çokum, AB, 121).

*Gel gel **pisi pisi***! (N. Cumalı, YK, 40). vb.

Yukarıdaki *Ey cemat-i müslimîn; Hay Allah'ın dangalağı*! ve *Ey dağların bekçisi!, çam ağaçları!* örneklerinde görüldüğü gibi,

ünlem grubundaki ad ögesi, bir ad veya sıfat tamlaması da olabilir. Hatta bu ünlem grubunda birden fazla ad da bulunabilir:

Ey hanların gönlümü sızlatan duvarları (F. N. Çamlıbel, HD).
Ey tatlı ve ulvî gece (Y. K. Beyatlı, KGK).
Ey Türk istikbalinin evlâdı (M. K. Atatürk, N).[526]

Kelime grupları ile birleşen ünlem başta, kelime grup veya grupları sonda bulunur. Bu birleşmede ünlem de ad ögesi de ek almaz. Bir ünlem ile birleşen kelime gruplarında işlev ağırlığı ünlem üzerindedir. Ünlem grubu genellikle cümle grubuna katılmaz ve hitap olarak kullanılır.[527]

Ünlemlerde Vurgu ve Ton

871. Ünlemler anlatım güçlerini karşıladıkları kelimelerin ses yapılarından aldıkları için dilin öteki kelimelerinden farklı olarak vurgu ve ton bakımından da niteliklerine uygun bir özellik taşırlar. Söz içinde, belirtilmek istenen duygu ve heyecanları daha etkili duruma getirirler. Ünlemlerin vurgusu öteki kelimelerin vurgusundan daha güçlüdür. Vurguya paralel olarak önce yükselen, sonra da alçalıp kesilen bir ton da söz konusudur. Bu durum yer yer ünleme söyleyişte bir uzunluk özelliği de katar. *oof be, eyvaah, hayhaay, yeter bee, sakın haa, kimbilir, dedim yaa* gibi.

Birden fazla heceli ünlemlerde, vurgu genellikle son hece üzerindedir ve yine şiddetlidir: *aboo, aman, eyvah, heyhat, hoppala, medet, yazık, yeter, imdat, sakın, tövbe, vah vah* gibi. Bunun yanında, ifadeye daha etkili bir güç katmak üzere, yalın veya birleşik kelime türündeki ünlemlerde, vurgu ve tonun bir önceki ya da ilk heceye çekildiği durumlar da vardır: *aşk olsun, ayol, baş üstüne, braavo, elbette, haaşaa, haydi, hele, inşallah, pekâlâ, varol, sağol* vb.

İki veya daha fazla kelimeden oluşan ünlemlerde her kelime kendi vurgusunu taşır: *aman aman, haydi buyurun, hadi vire, hay Allahım, hay hay, he ya, of be, sakın haa, tövbe tövbe, vay be, yeter be, oy oy oy, vay vay vay* gibi.

Ünlem gruplarında vurgu ünlem üzerindedir.

---

[526] Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s. 27.
[527] Karahan, age., s. 28.

Hay Allah'ın budalası! Ey garip çizgilerle dolu han duvarları (F. N. Çamlıbel, HD).

Ey Türk istikbalinin evlâdı (M. K. Atatürk, N).

Şimdi ey sevgili kaari, azıcık vaktin eğer / Varsa-memnûn alacaksın-beni ta'kib ediver (M. Akif, S, 143).

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker! (M. Akif, S, 389).

Uğraş bakalım yoksa işin hey gidi şaşkın! (M. Akif, S, 194)vb.

Ünlemlerdeki vurgu ve ton özelliği ad, sıfat, zarf gibi başka kelime sınıflarında yer alan sözleri de birer ünlem durumuna getirebilmekte ve ünlem sınıfına sokabilmektedir. Bu özel ton ve vurgu dolayısıyla bir ünlem veya duygu cümlesinden bile söz edilebilmektedir. İleride ünlemlerin sınıflandırılmasında bu konuya yeniden dönülecektir.

Ünlemlerin Sınıflandırılması

872. Ünlemleri kendi içinde bir sınıflandırmadan geçirmeden önce, gramerde hangi kelime türü olarak yer alacağını belirlemek gerekir. Ünlem, kendi başına bağımsız bir kelime türü müdür? Yoksa öteki kelime türlerinden birinin alt grubu olarak mı yer almalıdır?

Daha önce edatları incelerken de belirtildiği üzere, gramer konularını Arap gramerinin kalıplarına uydurarak işlemiş olan dilcilerimiz, ünlemleri, kendi başlarına anlamları bulunmadığı, ad, fiil vb. anlamlı kelimeler gibi çekime girmedikleri ve kelime türetmedikleri gerekçesi ile görevli kelime saymışlardır. Bu nedenle de edatlar içinde ve edatların bir türü olarak ele almışlardır. Hatta adlandırma ve sınıflandırmalarını da "seslenme edatları", "sorma edatları", "gösterme edatları", cevap edatları"[528] veya "ünlem edatları", "çağırma-hitap edatları"[529] gibi başlıklar altında toplamışlardır. J. Deny'nin, *Türk Dili Grameri*'nde de *nidalar* (ünlemler), edatların bir alt bölümü durumundadır.[530] Bir kısım gramerlerimizde de ünlem, Batı gramerlerinde olduğu gibi, bağımsız bir kelime sınıfı olarak ele alınmıştır.[531]

Ünlemler, nitelikleri ve taşıdıkları özellikler açısından incelendiklerinde, bizce ayrı bir kelime türü olarak değerlendirme

---

[528] Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, § 599.

[529] Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar, s.* VIII.

[530] Deny, *Türk Dili Grameri*, (Osmanlı Lehçesi), s. 676.

[531] Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri, s.* 43; *Türkçenin Grameri*, § 342 ve öt.

gereği ortaya çıkmaktadır. Ancak, ünlemler yine edat konusu işlenirken açıklandığı üzere, ünlem olarak çekime girmemeleri ve doğrudan doğruya belirli bir kavrama karşılık olmamaları dolayısıyla bir yandan *görevli kelime* özelliği gösterirler ve onlara yaklaşırlar. Ama yukarıda 869. paragrafta belirtildiği üzere, yalnız başlarına da birer anlam ve anlatımları bulunduğu, yerine göre cümlenin yerini tutan anlatımlara sahip oldukları, ada dönüşebildikleri ve bir ad gibi çekime girdikleri, yer yer yeni türetmeler yaptıkları veya anlamlı bazı kelimelerin ünlem sınıfına geçebildiği gibi özellikleri dikkate alınınca da aynı zamanda *anlamlı kelimeler* sınıfına girebilmektedir. İşte biz ünlemlerin bu özelliğini göz önünde tutarak, onları yerine göre görevli, yerine göre anlamlı kelime niteliğinde, iki grup arası bağımsız bir kelime türü olarak ele aldık ve "görevli-anlamlı kelimeler" ana başlığı altında bağımsız bir kelime türü olarak verdik.

Ünlemlerin öteki kelime sınıfları içindeki yerini belirleyen bu genel değerlendirmeden sonra, şimdi ünlemleri kendi içlerinde bir sınıflandırmadan geçirebiliriz.

Ünlemleri I. Kökenleri, II. Ses ve kelime yapıları, III. Nitelik ve görevleri bakımından üç türlü sınıflandırmak mümkündür.

I. Kökenleri Bakımından Ünlemler

873. Ünlemler, tanımında belirtildiği üzere duygu ve heyecanları dışa vurmaya, seslenmeye veya doğa seslerini taklit yollu kelimeler yapmaya yarayan gramer birimleri oldukları için, köken bakımından büyük bir çoklukla Türkçedir. Ancak, Türkçeye Arapça, Farsça veya İtalyanca gibi bazı yabancı dillerden girmiş az sayıda ünlemler ya da Türkçeye girdikten sonra ünlem sınıfında da yer almış birtakım alıntı kelimeler vardır. Bunların bir kısmı da Türkçe kelimeler ile kaynaşıp kalıplaşmış olan birleşik şekillerdir: "Beğenme, takdir" duygusu için kullanılan *aferin!* (< Far. *āferin*), "şaşma" ifadesi için kullanılan *Allah Allah* (Ar.), "Allah bilir" anlamındaki *alimallah!* (<*'alim Allah*), "yardım, bağışlanma isteği, rica, usanç, öfke, aşırı beğenme, şaşma" belirten *aman!* (<Ar. *amān*), *aman Allah'ım, aman be!*; yine "beğenme" veya "sitem" duygusu bildiren *aşk olsun!* (<Ar. *'aşk* + T. *ol-sun*); "aferin, yaşa" anlamlarındaki *bravo!* (< İt. *bravo*), "seslenme" bildiren *bre more* (T. *bre* + Arn. *more*), "iyi ki, Tanrıya

şükür ki" anlamındaki *elhamdülillah* (Ar. *el-hamdü li-llāh*), "ayrılma" bildiren *elveda!* (Ar. *el-vidā'*); kalıplaşmış bir şekil olan ve bir durumdan hoşnutluk bildiren" *bereket versin* (Ar.*bereket* + T. *ver-sin*), "beklenmedik bir olay karşısında acınma duygusu bildiren *eyvah!* (<Far. *eyvāh*); "evet öyle olsun" veya "Allaha ısmarladık" anlamındaki *eyvallah!* (<Ar. *iy- vallāh*); "şaşma" bildiren *fesüp-hanallah* (<Ar. *Fesubhān-Allāh*); "kabul edilmez, asla" anlamındaki *hâşâ* (<Ar. *hāşā*); "öyle değildir, öyle olmasına ihtimal yoktur" anlamındaki *sümme hâşâ* (<Ar. *sümme hāşā*); "öyle değildir" anlamındaki *hayır!* (<Ar. *xayr*); "yazık! ne yazık!" anlamındaki *heyhat!* (<Ar. *heyhāt*); "yetişin!, kurtarın!" demek olan *imdat!* (<Ar. *imdād*); "Tanrı dilerse, Tanrı isterse" anlamındaki *inşallah* (<Ar. *inşā-Allah*); "evet, öyle olsun" anlatımındaki *pekâlâ* (<T. *pek+ālā*); "şaşırma, öfke" duygusunu anlatan *vay canına!* (< T. *vay*+ Far. *cān-ı-na*) vb. örnekler bu grupta yer alan ünlemlerdir.

II. Ses ve Kelime Yapısı Bakımından Ünlemler

874. Ünlemler, insanların çok yönlü duygu ve heyecanlarının ürünü veya dış dünyadaki çeşitli seslerin taklit yolu ile dile aktarılması olduğu için, ses yapılarında öteki kelimelerden ayrılan bir özellik vardır. Bunu başka bir anlatımla dile getirirsek, ünlemler genellikle özel ses yapılarına sahip kelimelerdir, denebilir. Nitekim tek ya da iki heceden oluşan ünlemlerde *a,e,o* gibi açıklık dereceleri yüksek sesler ile hece veya kelimeyi kapatan yarı ünlü, akıcı, sızıcı veya sızıcı gırtlak seslerinin hâkim olduğu görülür: *aa, aboo,ah, ay, hay, hah, hay hay, ee, eh, ey, eyvah, vah vah, oh, of, öf, vay, yaa, yoo* vb.

Aynı durum, seslenme için kullanılan birtakım ünlemler ile ses taklidi ünlemler için de söz konusudur. *Ayol, ey, hey, haydi, hadi, hū, deh, pist, pisi pisi, hoşt, ohaa, çat çat, pat küt, güm güm* gibi. Yalnız doğadaki sesleri taklit yolu ile oluşan ünlemlerde, ünlem ile onun doğadaki karşılığı olan ses arasında, ileride ayrıca işaret edilecek olan özel bir bağlantı vardır.

Ünlemler ses yapıları bakımından; vurgu, ton ve ünlülerindeki uzunluklar ile öteki kelimelerden ayrılan bir özellik taşıdıklarından, kelime yapıları, üzerlerindeki vurgu ve tonu belirginleştirmeye ve ünlülerini uzatmaya elverişli seslerden oluşmuştur.

Ünlemler, kelime yapılarındaki ses sayıları bakımından tek kelimeden oluşanlarda, *a, e, o* gibi geniş tek seslilerden başlayarak iki, üç, dört, beş ve altı seslilere kadar uzanabilir: *ah, eh, ey, of, oh, oy, yaa, yoo, aha, hey, vah, yuh, aman, hele, hişt, yahu, yaşa, bravo, haydi, hayır, medet, tövbe, yazık* gibi. Altı sesliden on sesliye kadar uzananlar, iki ya da daha çok kelimeden oluşan ünlemlerdir: *aman be, sakın ha, aman aman, baş üstüne, tövbe tövbe* vb.

Ünlemleri kelime yapılarına göre de tek kelime hâlinde olanlar, iki kelimeden oluşanlar veya üç kelime hâlinde olanlar diye ayırmak mümkündür. Çoğunluğu: *a, abe, aboo, aferin, ah, aha, ayol, be, bravo, bre, çüşş, ee, eh, elbet, eyvah, haydi, hayır, hey, hişt, hoppala, imdat, işte, oha, of, tüh, yazık, yeter, yuh* gibi tek kelime durumundaki ünlemler oluşturmaktadır.

Allah Allah, aman aman, bre more, breh breh, hadi vire, hay hay, hay Allahım, he ya, işte ya, of be, oh be, sakın ha, tövbe tövbe, vay be, yeter be, pisi pisi, kuçu kuçu, mışıl mışıl, pırıl pırıl, patır kütür gibi iki kelimeden veya birer ikilemeden oluşan ünlemlerde, ünlemin ikinci kelimeleri, birincilerin anlam veya anlatımını pekiştirici birer öge niteliğindedir. İki kelimeden oluşan ünlemler arasında *Allah aşkına!, sağol!, varol!, gözünü sevdiğim!* gibi kalıplaşmış biçimler veya birleşik kelime niteliğinde olanlar da vardır.

Üç kelimeden oluşan ünlemlerin sayısı pek sınırlıdır. Daha çok aynı ünlemin tekrarlanması ile oluşmuştur: *vay vay vay, ay ay ay, peh peh peh* gibi.

III. Nitelik ve Görevleri Bakımından Ünlemler

875. Bu gruptaki ünlemleri hem nitelikleri hem de dildeki işlevleri bakımından kendi içlerinde iki alt gruba ayırmak gerekiyor:

A. İçe Dönük Ünlemler

876. Bu gruptaki ünlemler, insanın iç dünyasındaki türlü duygu ve heyecanları dışarı vuran ünlemlerdir. Bunlar, gramerlerin çoğunda "asıl ünlemler" diye adlandırılan grubu oluşturur. Sayıları da hayli kabarıktır.

Bir duyguyu, bir heyecanı dile getirmek için birbirinden farklı ünlemler kullanılabildiği gibi, aynı ünlem, birbirinden farklı duygu ve

heyecanları da dile getirebilir. Bu gruba giren ünlem türleri, yüklendikleri işlevlere göre kendi içlerinde şöyle bir alt sınıflandırmadan geçirilebilir:

876.1. "Acı duyma, acıma" İşlevinde Olan Ünlemler:

aa, abe, ah, ee, hey, vire, ya, oy oy oy, uy, vah vah vah, vay vay vay, yazık vb.

Aa! "Zavallı Nigâr Hanım!Ne kadar da bozulmuş! bitmiş!" derlerdi (S. Birsel, BŞM, 6).

O kim?

– Çiftliğin adağı için bu yıl kurbanlık getirtilen yeni hizmetçimiz efendim. Hanımefendi:

– A, zavallı.. sahi mi? (H. R. Gürpınar, G, 60).

– Kızanım sen de hiç konuşmuyorsun!

*– **Abe** ne yapsın kızan daha ilk günü, bütün kemikleri çıtırdar şimdi.*

– Konuşabilir mi? Babasını götürdüler daha dün be (E. Işınsu, ÇB, 77).

*– **Vay zavallı**... Bir iyi kadın olmasan seni buralara kabul etmezler. Ne güzel şey... Seni çiğ çiğ yerler alimallah...* (H. R. Gürpınar, G, 61).

"Vallahi yüreğim parçalanıyor şu Memed'e."

"Geldi yabanın köylüsü de elinden aldı."

"Yazık Memed'e."

"Dün gördüm Memed'i..."

*"**Vay** fukara!"*

"Evlerin arkasında gördüm. Yüzü sapsarı. Zehir sarısına kesmiş, yeşil sarı. (Y. Kemal, İM 88).

– Kız, bu Fatma teyzenin Salih değil mi?

– Tövbe tövbe...

*– **Vah vah!***

– Aslan gibi oğlanın haline bak aman.

– Kız vallahi yüreğim cız etti (T. Buğra, KA, 31).

Sevgi – Bir set üstünde oturuyormuşuz. Eski köşkün bahçesi gibi bir yer. Siz de varsınız. Bir köşede mekik oyası yapıyorsunuz. Sonra baban giriyor, birden ortalık kararıyor, simsiyah oluyor.

Hala – (Çok duygulu) ***Ah*** *canım* ***ah****! Sıkıntıda belki de kim bilir?* (S. Sergen, SKMK, 35).

Şeyhülislâm – (Uyarıcı) Bir anda bakarsınız her şey tersine döner. Ne tedbir kalır; ne mühür? (Kendi kendine) ***Hey*** *koca Osmanlı tahtı! Senin için ne canlar alındı, ne kanlar döküldü* (Y. Karakoyunlu, S "zirveden sonra", 8).

Gaga Yakup'un sesine benzettim, boyuna bağırıyordu.

– ***Oy oy oy****! Vuruldum anam anam oy!* (T. Apaydın, ÖYC, 9).

Şıpırtılarla yüzüyorlardı. Seslerini duyuyordum. Tüfek tekrar atıldı.

– Güüm!

– Anam anam, ***vay vay vay****! diye bağırmaya başladı birisi* (T. Apaydın, ÖYC, 9).

Abdülhamit bile 1895 yılında ölen Paşa için şunları söylemiştir:

– ***Yazık****, pek değerli bir adamdı, severdim* (S. Birsel, BŞM, 283).

876.2. "Alay etme, küçümseme" İşlevinde Olan Ünlemler:

a, ah, be, cart, eh, ha, hey, hıh, vah, oh, ohhoo, puf, vah vah, vay vay, vışş, yaa vb.

– Muhtarın gelişini duyan oldu mu yahu? diye sordu: Kimse aldırmadı.

– Herif dinliyordu azizim kapının ardından bizi.

Yüzbaşı Hamdi o giderilmez şakacılığı ile:

– Başka ne olsun, dedi; gelip burada dinleyecek değil ***a!*** *Saygılı adam, haddini biliyor* (T. Buğra, KA, 301).

– ***A****, deli... Çiftliktir burası. Hiç horoz ötmez mi?* (H. R. Gürpınar, G, 38).

– ***Ah*** *aman haspam! Bir kara kaşından, kara gözünden başka nen var? Seni arkandaki yumurcağınla kim beğenip de alacak?..*

– Ne yapacaksınız, ne yapacaksınız bakayım?

– Beraber piyes yazacağız baba, görev bu, Yoldaş Karava istedi.

– Siz mi piyes yazacaksınız, gülerim ben buna ***be****! Siz anca oynarsınız, oynar* (E. Işınsu, ÇB, 123).

Gabiş – Evlât da babayı bu kadar tersler mi? Bizim bildiğimiz baba ne derse o olur.

*Ese – **Cart!** O senin dediğin gazoz ağacı asfaltta yetişir* (H. Zeybek, DYD, 27).

– Ölüden korkulur mu hiç?..

*– **Hey** babam şuna bak!.. Ölü var... Ölücük var...*

– Ölücük nedir?

– Bağa boş boğazlık ettirme... Ölücük işte bu mezarda yatan gibi...

*– Musa – (Selim'i yankılayarak) (...) Adını Selim koymuşlar, yüce atası gibi olsun diye. Her adı Selim olan bir Yavuz Selim olaydı, **ohoo,** cihangirden geçilmezdi dünyada* (T. Oflazoğlu, II. KN, 152).

***Vah** zavallı akılsızlar. cadıdan mı kaçmak istiyorsunuz? Bağdat'a savuşsanız yine gelir o sizi bulur* (H. R. Gürpınar, C, 50).

*İlyas dükkânın önünden geçerken onunla sessizce selâmlaşıp yürüyordu, o kadar. Oysa daha önce Aleko Amca şakalaşırdı onunla. "**Vay** idadili!" derdi "potinler yine parlamış, gömlek de gıcır gıcır. Gene caka satıyordun kerata!"* (S. Çokum, AB, 149).

Sen subay mısın aman, beyim ?

*– **Vay budala vay!** Daha bilmiyor muydun? Ben albayım! albay...* (K. Tahir, EŞİ, 358).

– Kaçırdın bu Kâmil Emminin gelinini. Onlardan önce ben davranır alırdım.

– Gelir miydi bakalım?

*– **Vış,** o da söz mü? Koşardı vallahi* (T. Apaydın, ÖYC, 19).

Yüzüme bakmadan okumaya başladı şiiri; dikkat ettim kaşları çatıldı hafiften. Kağıdı... avucunda saklayıp sardı:

– Nerden buldun bunu?

– Birinden.

– Türk bayrağı için yazılmış!

*– **Yaa** öyle mi anlamadımdı*! (E. Işınsu, ÇB, 107) vb.

876.3. "Beğenme, takdir" İşlevinde Olan Ünlemler:

aferin, ah, ahoo, bravo, bre, breh breh, eh, ha, hah, hay, hele, hey gidi hey, hımm, işte, o, oh, ohhooo, peh peh, vallahi, ya, yahu vb.

Yanlarına gittim, dedem yüzüme bakmadan kolumdan çekti, dizlerinin üstüne oturttu. Çakır İsmail:

*– **Aferin** kızanım... dedi...İki lâf edip onca kızanın aklını çeldin, aferin!* (E. Işınsu, ÇB, 12).

Bu oyun Sultan Aziz'in de hoşuna gitmiştir. Halil Paşaya döner:

*– **Aferin** Aliço'ya! Güzel bir yanbaş doğrusu...* (S. Birsel, BŞM, 260).

– Bir gün çocukları odalarında yalnız buldum. Her ikisini de sevdim okşadım. Önlerindeki kuru üzümle fındıktan birer tane alıp ağzıma atarak:

*– **Ah** ne güzel yemişler!... Bunları size kim veriyor!* (H. R. Gürpınar, C, 36).

*– **Ah** anacığım merak etmemek insanın elinde mi?* (H. R. Gürpınar, G, 12).

*– İyi dinle beni Tekgöz: Hani şu gavur parasına benzeyen bir taş var ya... Çaktırmadan bak len, yan gözle, gördün mü? Yeter len! **Ahoo**, gün doğuyor. Amma da güzel **ha**!* (T. Buğra, KA, 135).

Ahmet – Beni size doğru çeken gerçek güç, bu cüretimiz Hamdi Bey.

Hamdi – Beni buraya getiren heves de sizdeki bu hoşgörüdür paşa.

*Ahmet – **Bravo**...*

Hamdi – Sağolun (T. Cücenoğlu, B, 47).

Sarının Ali o sırada geldi.

*– Siz burada oturun bakalım, dedi. Biz az önce bal yedik **breh breh**... Olursa bu kadar olur* (T. Apaydın, DYC, 169).

*Şarkta kazandığımız zafer içimize biraz su serpti. Allah Kâzım Karabekir'den razı olsun. Yiğit insanmış vesselâm. **Eh** bu taraflarda da Refet Bey var. İsmet Beyi fazla tanımam* (S. Çokum, AB, 176).

– Buyurun doktor bey , dedi şurada oturalım . Doktor köşeye ilişti.

*– Yok yok şöyle rahatça oturun ki ben de sizi misafir etmenin tadını rahatça duyayım. **Ha** şöyle* (T. Buğra, KA, 153).

Cemile – Kaçmayın... Su geldiğinde her taraf yeşerecek... Susuzluğun köyün başına ne işler açtığını çok iyi biliyorsunuz siz...

Esma – O günleri aklımıza getirme Cemile kız.

Cemile – Yağmurdan da kaçacaksınız. Ama, o rahmet yeşertir tarlanızı, bağınızı...

*Esma – **Hay** ağzını öpeyim senin kızım...* (R. Özçelik, SG, 80).

***Hele** o ses **hele** o erkekçe, bir bakıma güzel, bir bakıma harikulâde, fakat insana ait değilmişçesine canlılığını kaybetmiş, bu yüzden de melânkoliden çok daha ezici, çökertici bir tesir yapan ses!...* (T. Buğra, KA, 9).

*– Dün acemi erlere rastladım... Tee Polatlı Haymana taraflarına giderlermiş. **Hey gidi hey**... Hepsi de fidan gibi* (S. Çokum, AB, 306).

Recep Sezgin düşündü,

– İyi valla... Nereli bu tüccar.

– İstanbullu.

*– **Hımm**...* (T. Apaydın, ÖYC, 75).

*Akılcılığını kimselere değişmem **vallahi**... Bana deli diyenlerin dilerim Tanrıdan tepeleri delinsin.* (H. R. Gürpınar, G, 41).

876.4. "Sevgi, şefkat, sevinç, mutluluk" Bildiren Ünlemler:

ah, be, eee, hay, hey, heeehh, hele, işte, oh, oh be, varol, yaşa, yaşasın, yeeh vb.

Salih dikkat etti, şimdi Mavridis de tıpkı Hristaki gibi içiyordu: İçmekten mes'uddu, içmek saadeti idi. Salih Çerkes Reşid'e: "Olsun bakalım" deyince elinde kadehi, o eski günlerdeki gibi cana yakın gülümseyişi ile masalarına geldi:

*– **Ah** vire Salih'im, sen gelmişsin ha...*(T. Buğra, KA, 58).

Salih vire sen misin?

*Tanıdı **be**. Demek hâlâ Salih?*

İçinden, torbasını atıp, tek koluyla Niko'yu kucaklamak geldi (T. Buğra, KA, 10).

Veli gördü onu gözleri parladı. Koşup geldi.

*– Sağol **be** Esma Abla! İçim yanmıştı. Bardağı dikti bir çırpıda içti* (S. Çokum, AB, 304).

İdris Ağa – Sokullu ile valide Sultan kavga etmişler.

*Üveys Paşa – (Memnun) **Eee**... desene, Murad hünkâr olursa Sokullu'dan kurtulacağız* (Y. Karakoyunlu, S, 7).

– Ana Niko gelmiş.

Cevap yok. Beklemiyordu da zaten döndü:

*– **Ee**, hoş geldin bakalım* (T. Buğra, KA, 29).

*– **Hay** bin yaşasın Reis Bey. Biz de kuvvacılardan konuşur, işin aslı nedir diye düşünüp dururduk* (T. Buğra, KA, 188).

– Ohoo... Muhtar Paşa teşrif etmişler.

Adam soğuktan kıpkırmızı olmuş suratı ile sırıtıyordu:

– Bi hokka tütün!

Yüzbaşı Nazım fırladı:

*– Tütün mü **hay** yaşasın! ver.* (T. Buğra, KA, 301).

– Biraz havalandırmak için üfleyip rüzgâr yapacağız.

– Haklısın!.. (Üflerler)

– Tamam, işe yaradı uçuyoruz işte!..

*– Uçuyoruz **hey**, uçuyoruz yaşasın!..*

Dakikalardır tuttuğu nefesini:

*– **Hehh**... diye salıverdi ve hayırlısı pehlivan dedi* (S. Birsel, BŞM, 444).

Nesim – Hünkârım, keramet Cezzar Paşa'da değil yalnızca. Fransız askerlerini siperlerine kadar kovalayan... Cezzar Paşa'nın emrindeki Nizam-ı Cedid askeridir; kurduğunuz yeni ocağın askeri!

*Selim – **Hele** şükür! Bu günlük bu sevinç yeter bana* (T. Oflazoğlu, II. KN, 33).

*Selim'in gözleri o yana doğru gelmekte olan Yusuf'a takıldı. Gözlerinde muzip pırıltılar. **İşte işte**... Geliyor!* (S. Çokum, AB, 154).

– Aleko böyle diyerek rafları araştırdı. Nihayet, İlyas'ın çocukluğundan beri aşinası olduğu o mavi, cam şekerliği indirdi.

*– **İşte işte** buldum!* (S. Çokum, AB, 150).

Tıpa çıkınca sert bir anason kokusu yayıldı. Kocaman burnunun kıllar fışkırmış geniş delikleriyle havayı koklayan Hâfız:

*– **Ooooh**, dedi. **Oh**! Miski amber mübarek...* (O. Kemal, HÇ, 181).

Dolaştılar dolaştılar, konuştular, gitmeğe karar verdiler. Oradan ayrıldılar. Recep Çavuş derinden bir:

*"**Oooh**!" çekti. "**Oooh**! çok şükür. Bizi didik didik ederlerdi düşseydik o köylülerin eline."* (Y. Kemal, İM, 273).

Müftü Efendi'nin sözleri alkışlarla kesildi. Kalabalıktan "Yaşa ***varol!****" diye bağıranlar oldu* (S. Çokum, AB, 90).

Güliz – Eni, bayılıyorum senin o garaja! Bence evin en güzel yeri! ***O*** *garaj benim olsa içinden çıkmam!*

İlter – Ben de bayılıyorum.

Güliz – (Güler) Çok hoş!

İlter – Anlaştık öyleyse!

Güliz – ***Yaşşa*** *sen! Ben yukarıdaki oda yerine senin garajda kalmayı isterdim* (N. Cumalı, DT, 85).

Mehlika – Özür dilerim. (...) Bir bekleyeniniz yoksa, birlikte yemek yemeğe ne dersiniz?

Volkart – ***Yeeh!..*** *dersin. Hiçbir bekleyeni yok* (Y. Pazarkaya, FYA, 3) vb.

875.5. "Beğenmeme" Bildiren Ünlemler:

Hımm, pöh, ya, yazık, yuh vb.

Kapıcıya taktım ben de ***pöh*** *... Türkçe mi bu? Önüne gelen "takmak fiilini önüne geldiği yerde kullanıyor. "Dil meselesi"...* (M. Kutlu, S, 27).

– Hepsi iyi ya, ayağıma ne giyeceğim? Niko sokak kapısının eşiğinde onu bekliyordu. Salih şapşal şapşal aranıyordu. Zoraki bir gülüşle:

– Bu bayramlıkların altına da yarısı uçmuş postallar giyilmez ***ya****.. dedi* (T. Buğra, KA, 31).

Ressam – Lâf! Ben teslim oluyorum. Teslim!

Şeytan – Kime?

Ressam – Şefe. Bütün şeflere.

Şeytan – ***Yazık!*** *Çok* ***yazık.***

Ressam – Tükendim (R. Bilginer, BK, 50-51).

876.6. "Bıkkınlık, usanma, can sıkıntısı, karamsarlık, memnuniyetsizlik" Bildiren Ünlemler:

ah, aman, aman be, öf, öf be, uff, uhh, vışş, of, a, abe, be, e, hey vb.

– Acaba diyorum Türkiye'de Türkiye'nin çıkarları için düşünen, yaşayan, insanlar, sanatçılar yahut ne bileyim teşkilâtlar falan var mı?

*– Ben de düşünüyorum bunu, bilemeyiz ki... Bilemeyiz ki! Acaba... **Ah**, bazen düşünmekten kafam çatlayacak sanıyorum* (E. Işınsu, ÇB, 194).

– Bak, dedi... şu elindeki kitabı bir şarklı yazmıştır.

*– **Aman** hep o kara kaplı kitap.. Başka yok mu? Yazmış da ne olmuş? Sizden başka onu kim okuyor?*

– Senden başka bu kitabı pek çok insan okuyor.

*– **Aman**... hep tenbeller, hayalperestler...* (P. Safa, FH, 45).

Saadet – Esma yenge Topal Recep seni istemiş eskiden öyle değil mi?

*Esma – **Amaan be** çocuk eşme geçmişi. Allah razı olsun Hakkı Efendi'den* (R. Özçelik, SG, 78).

*"**Ooof**!" dedi "**ooof** kocalık... **Vay** gençlik **vay**!"* (Y. Kemal, İM 119).

***Oooof** ana **offf**! Korkudan değil, sen korkumdan mı sanıyon?* (F. Baykurt, YÖ, 140).

*Çocuk – **Öööf**... Bu çöplükte top zıplamıyor ki maç yapılsın! Şuraya bak! Her taraf çöp içinde!* (Ü. Denizer, UŞ, 1).

*"**Öööööf, ööf**" dedi Sultanca. Suyu içti. "**Öf**! ottan geldimdi gız aba. Otu sırtımdan endirmeden kapının önüne biraz oturdumdu* (F. Baykurt, YÖ, 35).

Gabış – Sıra sende.

Köse – Hayır sende.

Gabış – Sende.

*Köse – **Öf be** ne diyecektim?*

Gabış – Mutlak bir halt işleyecektin (H. Zeybek, DYD, 40).

*Ne bu başıma gelenler... Ne kara yazım varmış benim? Yeter gayri Allahım, yalla Durali'yi. Yalla da bitsin bu çile. **Uf, uf*** (T. Apaydın, ÖYC, 36).

Yorulmuştu iyice:

– Doo cüşş... dedi. Öküzle eşeği durdurdu. Bir zaman soluklandı.

– ***Uhh*** *Allah! dedi. Kuru yüzü buruştu. İçinde bir yer eriyor boşalıyor gibiydi.*

– *Ne bu çilem? diye söylendi* (T. Apaydın, ÖYC, 32).

Kader bu ***abe*** *kader... Çekeceğiz yazılmış yazımız* (E. Işınsu, ÇB, 175).

Kılavuz kadın, yine dövünmeye başlayarak:

– ***Hay*** *sıkıntımdan şimdi çatlayacağım... Sözlerime inan. Biraz da Tanrı'ya bel bağla...* (H. R. Gürpınar, C, 15). vb.

876.7. "Hatırlama, hatırlatma, hayret, ihtimal, tahmin, imrenme, merak" Bildiren Ünlemler:

aaa, ah, haa, hu, hım, vay be, ay, hay Allah, hele vb.

Hacivat – ***Aaaa****!*

Karagöz – Ne oldu yahu?

Hacivat – Görüyor musun olanı! Ben buraya sana bir iş bulduğumu söylemeye gelmiştim. Lâfa daldık unuttum (T. Özerten, KİG, 3).

Aaa*! bugün ben mektup yazacaktım, unuttum gitti...*

Şirin – Sizi arkadan izlerken garip bir şey duyumsadım, içim ürperdi. Duvarda bir yeri boyuyordunuz, ama sanki parmaklarınız gönlüme en ince bir nakışı işliyordu. ***Ah*** *daldık... sahi Mehlika yok mu?* (Y. Pazarkaya, FYA, 7).

Niko damdan düşer gibi sordu:

– Şimdi ne yapacaksın?

– Nasıl şimdi?

– Yani ne iş tutacaksın?

– ***Haa****... şu mesele* (T. Buğra, KA, 32).

– ***Ha****... az kaldı unutuyordum. Hasan güveyi girdiği gece kendisinden şunu sordum.* (H. R. Gürpınar, G, 14).

Zaru neresinden gene? dedi yaşlı kadın.

Seyyare bacı güldü:

– Neresinden olacak, beyi kaptıracak diye tasalanıyor! (...)

– ***Haaa****... Şu mesele. Ne bekliyordu ya? Bey kendime mi kalacaktı?* (O. Kemal, HÇ, 43).

Sarhoş – Burası da neresi? ***Hu.*** *Dur yahu yanlış yere geldim. heh heh, püf.* ***Haa****. Onların evi* (R. Bilginer, BK, 30).

*Ha, memlekette onlara (çiçeklere) kardelen derler, kardelen! Bu da iyi bir isim, karı delip çıkar çünkü, hem güçlü hem inatçı... **Hımm** ne diyordum; bana sorarsan uşaam, o çiçekler sana benzer! Abe hem inatçı hem nazlı* (E. Işınsu, ÇB, 23).

Mavri neşeyle bağırdı:

– Tamam tamam... Aftii nihta meni!... nasıl da unutmuşum... ee... kaç sene geçti vire Salih? Dört değil mi?

– Üç yıl.

*– Üç yıl ha?.. **vay be**... üç yıl. Söyleyeceğim senin için* (T. Buğra, KA, 60).

*Saadet – **Ay** babam rahatsızdı. Çalışabiliyor mu bari?*

Nine – Çalışmayan yok kızım (R. Özçelik, SG, 80).

Bu koca evin içinde bir Ruşen abla bir ben. Birbirimizin yüzüne baka baka bıktık usandık. Ben kendimi tutamayarak:

*– **Aa**! buranın hanımı yok mu? deyiverdim* (H. R. Gürpınar, G, 21).

Onu buradan başka bir yere niçin götürsünler?

Rûşen:

*– **A**, olur **ya**... Belki gezmeye götürdüler.* (H. R. Gürpınar, G, 55).

*– İnsanın hayatında tek aşk olur, olmalıdır. Ben zannediyordum ki, senin hayatındaki tek aşk yazarlıktır... **Olur a**. Evde kalmaktan bahsettin, yoksa evlenmeği de mi düşünmüyorsun bu Orçun'la?* (E. Işınsu, KDA, 141).

*– Ergun – **Hay Allah** nerede kaldı bu adam?*

Hala – Neredeyse gelir (S. Sergen, SKMK, 28).

Bana çölü mölü hatırlattın şimdi. Musul'u, Bağdat'ı.

– Suyun kıymetini oralarda öğrendik dedi Yusuf. Abdullah Bey çekilip ağacın dibine doğru gitti.

*– Anlat **hele**...* (S. Çokum, AB, 11) vb.

876.8. "Özlem, istek, arzu, ısrar, itiraz" Bildiren Ünlemler:

ah, e, eh, hey gidi, hey gidi hey, keşke, hay Allah, inşallah, of be, aa, yahu.

Oğlan gözlerini iri iri açmıştı.

– Ana dedi, Babam gelirken bana ne getirecek?..

– Leblebi getirecek, şeker getirecek... Her şey getirecek.

*– **Ah** bi gelse ana* (T. Apaydın, ÖYC, 31).

Cabbar:

*"**Aaaah** keşke öyle olsaydı" dedi.*

*"**Aaaah** keşke...* (Y. Kemal, İM 278).

Ali emmi:

*– **Hey gidi günler hey** dedi; böyle bir yarenlik oldu mu çaylar gider, kahveler gelirdi... Şimdi adam bir kupa su istemeye utanıyor* (T. Buğra, KA, 180).

– Safalar, uğurlar getirdiniz. İstanbul'da ne var ne yok bakalım?

– İyilik ablacığım.

*– **Ah,** cümlemiz iyi olalım... Nasıl, köşkümüzü beğendin mi, bizden hoşlandın mı?*

– Beğendim hepsi pek âlâ.

*– **Eh**, neye öyle durgun duruyorsun?* (H. R. Gürpınar, G, 24).

Avlonyalı Ferit Paşa, (...)

*– **Ah**, ben Fransız doğmalıydım. Şimdi, yüzdeyüz İşçi Federasyonu üyesiydim* (S. Birsel , BŞM, 342).

– Zavallı Hanımcığım, ne geldi başına?..

– Benden önce bu eve gelen hanımların başlarına ne geldiyse bana da o geldi...

*– **Hay** Tanrı'm esirgesin!.. Sana da mı?..*

– Evet bana da gözüktü... (H. R. Gürpınar, G, 39).

Bu gün öğlene kadar yetişir mi bu kuzu?

***Allah'tan** bir şey mani olaydı da kaymakam akşama geleydi. Sofrayı da koyaydık. Allah'tan olaydı da...* (F. Baykurt, YÖ, 141).

– Ne günahı vardı Kısrak'ın? Ulan kerhaneci yedireceğin bir çeten kuru saman için yılın yılı yüzünü ağartmış atı nasıl yılkıya bırakırsın?..

– Bırakır o dürzü...

*– **E**, Allah da âhir sorar ondan... Bir yandan çıkar bunun acısı...*

Nedime Hanım, çalışma odasının ortasında durup Kâmil Bey'e döndü:

– Hiç merak etmeyin! Bundan sana Ayşe'ler mutlaka adam olacaklar.

*– **İnşallah**! ne bileyim...* (K. Tahir, EŞİ, 206).

*– Neyse... Aklıma gelen başıma gelmez **inşallah**, dediğime bak sen...* (O. Kemal, HÇ, 53).

Sonra memleketin hâlinden, Yunan ordusunun, Rum çetelerinin, Ermenilerin yaptığı zulümlerden başlayıp Kuvâ-yı Milliye'nin gayretlerine geçtim. (...)

***Keşke** demez olaydım; herif: "İstiyorsunuz demek... Peki siz kimsiniz?" demesin mi?* (T. Buğra, KA, 167).

Babası – Aç yatarım, kuyruğumu dik tutarım.

Anası – Açlıkla fors bir arada dirilmez.

*Babası – **Of be**, insan dediğin alnı açık olur, dimdik değnek gibi doğar, bükülmeden ölür* (H. Zeybek, DYD, 30).

İçlerinden en ufak görünen ve sesi de bir tuhaf çıkanı bağırdı:

*– **Yahu**! Şu güzel tabiatı seyretmek, hiç değilse seyreder görünmek dururken insan gözlerini ziyan etmek pahasına kitap mı okur?..*

*– **Yahu**! böyle güzel bir havada içeriye kapanılır mı?..* vb.

876.9. "Kızgınlık, sitem, öfke, nefret" Bildiren Ünlemler:

aa, abe, aferin, ah, Allah Allah, aşk olsun, ayol, bre, e, eh, ha, hay Allah, hay hay, hayda, ha, hele, hey, hoppala, işte, lan, ulan, ne, of, tu, tü, tüh, tövbe tövbe, vay, vire, ya, yahu, be yahu, yallah, yeter, yeter be vb.

Ressam – Yeter melek rolü oynadığın. Sen böyle iyi davrandıkça, ben küçülmüş görüyorum kendimi.

*Kadın – **Aa**, o nasıl söz öyle?* (R. Bilginer, BK, 76).

– Şükrüye kızım, bak sana ortak olacak hanımı getirdim. Şükrüye gülümseyerek:

– A bana niçin ortak olsun... Öküz öldü ortaklık ayrıldı (H. R. Gürpınar, C, 27).

– Ne olacaktı okuyup şehre gidecek de onlara kölelik mi edecekti?

*– **Ya** biz köyde başka bir şey mi yapmaktayız? Hem şehirde kölelik köydekinden iyidir!*

– ***Abe*** *susun be, it oldum mu bi kez, ister saray kapısında havla, ister çobanın kulübesinde, ne farkeder* (E. Işınsu, ÇB, 175).

– ***Abe*** *Mehmet Ali, bir tanem anlayamadın mı, sizden tavsiye istemek size atılan yemdir, haydi onu yuttunuz, bir de raporu ciddiye alıyorsun* (E. Işınsu, ÇB, 276).

Ah *Hafız* ***ah****, senin gibi bir adam böyle delik çorapla dolaşır mı?* (S. Çokum, AB, 28).

– ***Ah*** *aptal karı* ***ah****... Ben senin yararına uğraşıyorum, sen bak aleyhimde ne kötü sanılarda bulunarak kalbi bozuk bir kadın olduğunu ortaya koyuyorsun* (H. R. Gürpınar, C, 24).

– ***Ah*** *diyordu, ah Gülzar... Bırakmadınız ki, ne fayda!* (O. Kemal, HÇ, 50).

Cevap vermeme meydan kalmadan Mehmet Ali patladı:

– *Baba çek git işine.*

Con Ahmet göbeğini okşayıp bir kez daha baş salladı:

– ***Aferin*** *size... deyip, kendinden hiç beklenmeyen bir hızla uzaklaştı* (E. Işınsu, ÇB, 123).

Karagöz – Dur, efendi baba. Berber dükkânı burası. Bak! Tabelayı görmüyor musunuz?

Arnavut – Neden sülemezsin ***be yahu****! Demek burası berber dükkânı!*

Karagöz – ***Allah Allah****! çattık* ***yahu****! Evet burası berber dükkânı* (T. Özdemir KİG, 7).

Aşk olsun *sana! Buralara kadar geliyor da beni hiç arayıp sormuyorsun!*

– *Böyle bir günde güldüren Firdevsciğim,* ***Ayol*** *benim oğlum Fransızca muallimi ondan iyi mi bileceğiz?* (S. Çokum, AB, 56).

Karanlık... üç beş ışık kıpırtısı dökülüyor geceye... Ardında bir ayak sesi... Dönüp telâşla bakıyor. Veli...

– *Yusuf Ağabey...*

– ***Hay Allah****! Gene mi sen?*

Ses çıkartmadı çocuk (S. Çokum, AB, 29).

Arnavut – Yok ***bre*** *more! Hiç öyle der mi? Bir berber bir berbere be birader gel seninle beraber berberistanda bir berber dükkânı açalım demiş.*

Karagöz – (Seyirciye) ***Haydâ!*** *Bu ne biçim adam böyle?* (T. Özerten, KİG, 7).

Çömlekçi Musa'nın gür sesi, Kahveci Eyüp'ün cılız yalvarışlarını bastırıyor.

Bırakın da şunları çamuru yoğurur gibi yoğurayım... ***Bırakın hele!*** (S. Çokum, AB, 64).

Hey! *kendine gel! Ne yaptığının farkında mısın? Az kalsın, ağaca çarpacaktın...*

Emine – Hiç medresede okutulanla öteki mekteplerde okutulan birbirine benzer mi? Medresede din ilmi okuturlar adama...

Tahir – ***Hoppala****... Benim işimi bana öğretecek...* (S.Sergen, BHU, 1).

Mithat – Bana keşke baklava söylemeseydin. Birinci parçadan sonra bir eziklik geliyor içime.

Âkif – Al ***işte*** *gene başladın züppeliğe. Baklava, kebap, ayran bunlar millî varlığımızın değişmez parçalarıdır* (S.Sergen, BHU, 42).

– ***Lan*** *namussuz! dedi, benimle alay mı geçersin?* (T. Apaydın, ÖYC, 15).

Öfkesi başına sıçramış olan Recai Efendi kayıkçının göz kaş oynatmasına da bozuldu:

– ***Ulan*** *ağzını, burnunu ne eğip duruyorsun?*

Sultan Aziz kahkahalarını zor tutuyordur. "Haydi" renk vermeden ayrılalım" der. (S. Birsel, BŞM,).

– Çöplerini bidona döksen ne olur sanki!..

– Düşüncesizler kirletir yerleri böyle.

*Devol–****Neeee!..***

– Şimdi görürsünüz siz!.. (Ü. Denizer, UŞ, 4).

"Ümidi bir milletin gömülmez. Beyhude gayretin mezarcı".

– ***Tü*** *Allah müstahakını versin! Demek sen bugün pardesünü o umutla takmıştın?* (Farlı, BE, 36).

– Sen de mi uydun bu adamlara? Memleketi gâvura peşkeş mi çekeceğiz? ***Tüh*** *yazıklar olsun...*

*"****Tövbe yârabbiü!****" dedi Irazca. Bu oğlanda buna alıştı. Girerken çıkarken şu köpeği ille bir hırlatır!.."* (F. Baykurt, YÖ, 63).

Ali emmi bu sözlerin yaptığı tesiri perçinledi:

– ***Vay namussuz***... *bizde kimlere büyük adam, akıllı adam deriz... Ona İngiliz gâvuru büyük desin* (T. Buğra, KA, 183).

– *Girmeyin içeri durun! Ertuğrul Gazi beyimizi rahatsız etmeyin! Askerlerden biri:*

– *Çekil* ***vre****! dedi.*

Bu sözün ardından tüfeğin dipçiğini Hikmet'in koca külâhına indiriverdi (S. Çokum, AB, 152).

– ***Yaa****, şuna bak! Dalların etekleri hep boşalmış. Olmaz böyle ağa! Madem ki mal benim, kendi malından daha çok dikkat edeceksin öyle değil mi?* (T. Apaydın, ÖYC, 79).

*Ressam – (Elindeki içki kadehini yere atar)****Yeter! Yeter be****! Boğulacağım artık senin bu Meryem ana pozundan* (R. Bilginer, BK, 80).

Cemile – Denizler de büyüktür dayı. Ama küçücük bir ırmağın bile hasretini çekerler hep... Müsaade et de gideyim.

T. Recep – ***Yaallaah****... Defol...* (R. Özçelik, SG, 86) vb.

876.10. "Korku, heyecan, uyarı, çekinme" Bildiren Ünlemler:

ah, aha, aman aman, ay, eyvah, hey, hihh, hop, oha, höst, tövbe tövbe, sakın ha, şşşt, uy, uyh, ya.

Volkart'ın özel sakisi mi oldun, Şirin? Sen öbür konuklarla ilgilen. Volkartla ben ilgilenirim.

Şirin – ***Ah****... Ödümü patlattın Mehlika.* (Y. Pazarkaya, FYA, 10).

– ***Ay****, korkarım. Orası öyle pek esrarlı bir yer mi?* (H. R. Gürpınar, G, 12).

– ***Ay*** *beni hizmetçiliğine götürdüğün Hanımefendi deli mi?* (H. R. Gürpınar, G, 18).

Geldiğimizi görmedi. Ama hâlâ bana alışamayan köpek hırlamaya başladı. Arap başını bize döndürdü:

Destūr, tü tü tü... ***Ay****, siz misiniz? Ötekileri sandım da korktum. Çünkü Şeytan onların geldiklerini sezince hırlar.* (H. R. Gürpınar, G, 28).

Bir köşeye büzüldüm. Titriyordum. Nihayet merdivende bir patırtı oldu. ***Aman yarabbi****, kim geliyordu?* (H. R. Gürpınar, G, 26).

Apartmanın kalorifer dairesinde yangın çıkmış her tarafı duman kaplamış. Göz gözü görmüyor. ***Eyvaah*** *ne yapsak nereye gitsek ki!*

Cemile – Az önce muhtar amca şehre gitti. Kışa köyde yetişkinlere okuma yazma kursu açılması için...

Saadet – ***Ayy****... duydun mu Hatice... Okuma hem de yazma...* (R. Özçelik, SG, 81).

Sarhoş – (Listeyi alıp bakar) ***Eyvah****... Müthiş bir belge. Bu listede yazılanların bazıları bakan oldu şimdi. O kopyalar elinizde olsaydı.*

Kadın – ***Aman aman*** *ne bizim hakkımızda rapor versinler, ne de bilelim başkaları hakkındaki raporları...* (R. Bilginer, BK, 64).

– ***Hey*** *burası aşıklar yeri mi be, ne oluyor? (....)*

– Size söyledim ulan duymuyor musunuz? (E. Işınsu, ÇB, 267).

Zavallı babam kimbilir ne kadar sevinir. Bu parayı harcamaz ***ha!*** (O. Kemal, BE, 105).

Sonunu da "Duyduk duymadık demeyin ***haaaa!****..." diye bir kuru sıkı ile uzata uzata bitiriyordu.* (F. Baykurt, YÖ, 59).

"Sakın ***ha!****" dedi Irazca. "Sakın uyayım deme! Ben gelirim onun hakkından. Şayet gelemezsen o zaman kendin düşün".* (F. Baykurt, YÖ, 57).

Salih'in yüzü olduğu gibi görünüyordu: Sağ kulak yarım, yanak, paramparça, yırtılmış dudağın aralığından görünen kırık dişler...

Kadının gözleri büyüdü, büyüdü ve donup kalan göz kapaklarının arasında camlaşıp kaldı. Bir! ***hihh****..." hepsi o kadar ve sersemlemiş bir halde, kaçar gibi dışarı fırladı (...)* (T. Buğra, KA, 26).

Ulan rezil*! ne cesaretle yanıma gelebiliyorsun sen?*

– ***Hop, hop****! fazla ileri gitme kal orada öylece.*

Ali – (Cemile'nin elini sıkmak için hamle yapar)

T. Recep – (Bastonunu araya sokarak mani olur.) ***Höst len höst****... Arpa sergisi görmüş tavuk gibi nereye dalıyorsun...* (R. Özçelik, SG, 17).

Ayşe – ***Oha****... **Oha**... Len ayı ne oldu sana... git len git... Şimdi elimden bir kaza çıkacak... hep deliler başıma toplanmış bu gün...* (R. Özçelik, SG, 17).

– *Kız bu Fatmanım teyzenin Salih değil mi? " **Töbe töbe**..."*

– *"Vah vah..."*

III. Yeniçeri: Gitmeyelim cepheye, ayak direyelim.

Ötekiler: Gitmeyelim!

*Musa: **Sakın ha!** Kuşku uyandırırsınız, güç duruma düşürürsünüz bizi* (T. Oflazoğlu, II SKN, 44)

Şşşt yavaş konuşun lütfen! İçerde okuyanlar var vb.

876.11. "Abartma, haykırma, övünme" Bildiren Ünlemler:

ohhoooo, ehheeeyyyt, eee vb.

Fakat sen yirmi iki, bense on beş yaşındayım Stefan.

– *Ne olacak yani, küçük değilsin. Hem yaşıtlarından çok akıllısın, belki benim yaşımda varsın kafaca!*

– ***Ohoo**, amma büyüttün beni!* (E. Işınsu, ÇB, 135).

(Dansla birlikte. Bu oyun ve türküye Ese, Köse, İbiş, Gabiş, Meydancı dışında bütün oyuncular katılmıştı.

*Hepsi – **Eheeeyyytt!** (diye nara atarlar).*

Ahmet Bey – Arkadaşı Galip Bey'e; "dün oğlunuzla tanıştım. Pek akıllı ve kültürlü bir delikanlı!" dedi.

*Galip Bey – "**Eeee** kimin oğlu o! Elbet öyle olacak" diye cevap verdi.*

876.12. "Şaşkınlık duygusu" Bildiren Ünlemler:

aa, aboo, ah, aha, Allah Allah, aman Allah'ım, hay Allah, hay Allah'ım, hele bak, hiç, hoppala, ne, o, ooo, oh, ohhooo, vay, vay canına, vere, yaa vb.

– *Bu konak nerede?*

– *Üsküdar'dan biraz ötede.*

– ***A**, demek deniz aşırı* (H. R. Gürpınar, G, 13).

Genç kız – Selâm! (Ressamda şaşkınlık kadında duraklama.)

*Kadın – **Aa,** sen misin? Hoş geldin bu ne güzel sürpriz* (R. Bilginer, BK, 39).

– *Yaz, Rüştü Ağa'ya, Apul Ağa'ya, Kara Ali'ye, Ahmet Yavşan'a, Muhtara... Yedi yüz ellişer lira.*

– ***Ahoo**... Yedi yüz ellişer?*

– *Tabii, oyuncak değil bu iş* (T. Apaydın, ÖYC, 158).

Haççа sordu:

Sular hiç bitmiyor mu? Biter mi gız Askeriyenin suyu! Kim ısıtıyor bu suyu? Sular ısınık ulan! Eyi ya kim ısıtıyor? Yokardan dökülüyor. Kim döküyor? Kendi dökülüyor.

*"**Allah Allah**!.. Damda kazan mı var da kendi dökülüyor.* (F. Baykurt, YÖ, 17).

Garden Bar gecesi dans ederken Sabriye'nin söylediklerini hatırlamıştı. Şaşırdı:

*– **Allah Allah**! Duymuştum da inanmamıştım.* (K. Tahir, EŞİ, 89).

*– **Aman Allah'ım** dedim... Şimdi anlıyorum, siz istediniz babamın Şumnu'da kalmasını, onun için dönmedi buraya!* (T. Buğra, Hikâyeler, 50).

***Aman yarabbi**... Dağ başında hemen kırk odalıya benzer bu koca köşkün içinde yapayalnız bu iki kadın nasıl oturuyorlardı* (H. R. Gürpınar, G, 12).

*Burada: "**Aman Yarabbi**, bizi kimler yönetiyor?" diye bir soru da sormak gerekir ama biz öykümüzün seyrini bozmamak için o limana şimdilik demir atmıyoruz.* (S. Birsel, BŞM, 367).

*– Ay ay bu da ne? **Hay Allah**, Esma'nın keçisi... Kız Esma! Al şu haylazı buradan...* (S. Çokum, AB, 136).

***Hele bak**! Şu Kız İhsan, benim yüreksizliğimi nereden çıkarmış?* (K. Tahir, EŞİ, 129).

*Karagöz – Beğenmezsen beğenme. Hö? nereye gitti bu. **Hoppala**! Hayal gördüm galiba. Adam sende! O ayıcının söylediği şarkı nasıldı? (Düşünür) Hah! buldum* (T. Özerten, KİG, 19).

_ Onbaşı Sancar! Sana çok önemli bir şey söyleyeceğim. Hiç ummadığım bir şey!

Birdenbire Sancar'ın gözleri açıldı.

*– **Ne**!... Yoksa benim erlerden biri attan mı düştü?*

– Yok canım! Bunda ne var ki? Daha önemli bir şey.

Doktor:

– İşte bu kadar, dedi ve hiçbir şey düşünmeden bir adımda yanaşıp kapıyı açtı. Açınca da muhtarla burun buruna geldi:

*– **Ohoo**... Muhtar Paşa teşrif etmişler. Adam soğuktan kıpkırmızı olmuş suratı ile sırıtıyordu:*

– *Bi okka tütün!*

Yüzbaşı Nazım fırladı:

– *Tütün mü* ***hay yaşasın!*** *ver.* (T. Buğra, KA, 301).

Vay canına! *Bunlar ne planlar yahu! Eee?* (K. Tahir, EŞİ, 307).

Bir az geç kapıyı açtı. Odadan vuran gaz lâmbasının sarı ışığı Zaloğlu'nun dayaktan yer yer şişmiş yüzünü aydınlattı. Kabak Hafız şaştı, Gülizar'ı filan unuttu:

– ***Oooo*** *mirim! Bu ne hâl böyle?* (O. Kemal, HG, 181).

"Bu gece burda yattın demek ha Haceli Ağa?" dedi.

Haceli dönüp baktı:

– *" **Ooooo**, sen misin ulan Mustafa? Burda yattım ya..." dedi* (F. Baykurt, YÖ, 130).

– *Kendinize gelin dedi Yusuf. Gülmenin sırası değil! Sonra bando mızıka sesiyle toparlandılar.*

– ***Vay canına!*** *dedi Recep. Bir kahraman gibi karşılandık.*

– *Şüphen mi vardı? dedi Durmuş* (S. Çokum, AB, 127).

– *Gördün mü bak? Rumlar karşılamaya çıktılar.*

– ***Vay canına,*** *dedi Hıfzı Yunan'a pişdarlik ediyorlar.*

– *Etsinler bakalım* (S. Çokum, AB, 189).

Ve Salih bu tombul, bu şaklabanın yüzleri arasında Niko'nun yüzünü aynı anda farketti.

– *Salih,* ***vre*** *sen misin?*

Tanıdı be, Demek hâlâ Salih?

(...) Hafifçe gülümsedi ama candan:

– *Merhaba Niko!*

Sesi de belli belirsizdi.

– ***Vay*** *Salih* ***vay...*** *bu ne hâl* ***vre?*** *Ne olmuş sana böyle?* (T. Buğra, KA, 12).

– ***Vay vay vay...*** *Şu Yunan'ın ettiğine bak!* (S. Çokum, AB, 244).

– *Kız bu Fatmanım teyzenin Salih değil mi?*

– ***Tövbe tövbe...***

(...)

– *Aslan gibi oğlanın haline bak anam* (T. Buğra, KA, 31).

– Hem sana onun sağlayacağı imkânlar ne olabilir? Bütün imkânlar benim elimde.

*– **Yaa!*** (E. Işınsu, ÇB, 130).

876.13. "Pişmanlık, özür bildirme rica, yalvarma, rahatlatma, sakinleştirme" Bildiren Ünlemler:

Allah aşkına, ooo, yahu, haahh, hele, oh, oh be, Allahım vb.

Nereye gideceksen beni de beraber götür. Kaşlarını çattı:

*– Olmaz, olmaz. Benim *** var. Geceleri tespih çeker gibi söylerim. Yanıma kimseyi almam.*

*– **Allah aşkına**...*

– Nafile yalvarma olmaz. (H. R. Gürpınar, G, 30).

*"**Allah'ım Allah'ım**..." diye söyledim içimden, ne için dua edeceğimi bilmiyordum ki!* (E. Işınsu, KDA, 199).

Kadın, Müftünün adını duyunca rahatladı.

*– **Oh**, dedi. Müftünün bir bildiği vardı.*

– Böyle elimiz kolumuz bağlı oturacağımıza, hazırlıklı olmalıyız, dedi adam (S. Çokum,AB, 69).

– Sözlerim şaşırttı seni, Mehmet Ali ile Vera'nın beraber yaşadıklarını tahmin edemezdim tabii. (....)

*– **Ooo**, ben de diplomat olamam, söylenmeyecek şeyleri söyler, şaşırtırım insanları, yoksa üzüldün mü İlay, **oo**, kusura bakma, tahmin edemezdim bilmediğini* (E. Işınsu, ÇB, 290).

*– **Yahu**! bilmem ki niye böyle düşüncesizlik ettim de, pat diye söyleyiverdim.*

– Hayrola Hacı Bey, canın pek sıkkın? demişlerdi. Gerçekten de adamın suratından düşen bin parça olacak gibiydi. Puflaya puflaya:

*– Sorman hiç... Bizim Köroğlu'nun kalbini fena kırdım. Ortada fol yok yumurta yok **yahu** demişti.*

*Tarlada çalışmaktan yorulan Ahmet Ağa, ağacın dibine oturdu ve ayaklarını uzatarak **haahh** şöyle biraz dinlenelim, dedi.*

Duvarın gerisinde kap kacak, birkaç küp duruyordu. "Bunları da yere çalmalı... bir güzel kırmalı..." diye düşündü. Efendi Hafız kolundan çıktı.

– ***Hele gel***... *Canım ne vaziyette bir bakalım... Yürüdüler* (S. Çokum, AB, 242).

– *Nereye gideceksin?*

– *Nereden geldimse oraya.*

– *Gidemezsin ki...*

– *Niçin?*

– *Periler izin vermezler de onun için.*

– *Periler benim kâhyam mı ne karışırlar?*

– ***Ah tövbe*** *de, cahile bak.*

– *Ne yaptım ki tövbe diyeyim* (H. R. Gürpınar, G, 37) vb.

876.14. "Süreklilik" Bildiren Ünlemler:

bre, ha, ha babam, habire vb.

Tanrının buyruğu böyle imiş... Ne denir? Ölenle ölünür mü? Aylarca ağla ***bre*** *ağla!.. Bunun sonu ne olacak...* (H. R. Gürpınar, C, 8).

– *Ne yapıyor peki karılar? Öyle oturuyorlar mı? Oturuyorlardır oturuyorlardır.* ***Ha babam*** *yağlansınlar bakalım* (S. Çokum, AB, 140).

Ha babam *atıştırıyordu* (TS, I, 591).

Ocağın başında bir adam ***ha bire*** *balık kızartıyordu* (O. V. Kanık, TS, 591).

Uyumak nedir bilmiyor ***ha bire*** *konuşuyorlardı* (T. Buğra, TS. I., 591). vb.

876.15. "Karşı çıkma, tehdit" Bildiren Ünlemler:

ha, hele, vay, ya vb.

– *Ana avrat dümdüz giderim* ***ha!*** *dedi* (O. Kemal, HÇ, 29).

Şimdi çarparım ***ha!*** (O. Kemal, HÇ, 236).

Eğer dediklerimi yapmazsan, ben de sana gösteririm ***ha!***

Zeynep kadın, babası tutmuş bir zenci karısı gibi kaç kere çocuğun üstüne saldırdı. Fakat kâr etmedi. İsmail taze bir kuvvetle canlanmış görünüyor. Hatta bir defasında anası üstüne doğru yürürken, o kolunu havaya kaldırdı:

– ***Hele*** *bir gel,* ***hele*** *bir gel... dedi.*

Zeynep kadın, şaşırdı:

– Ne diyon, ne diyon?

*– **Hele** bir gel, **hele** bir gel...*

*– **Amanın**, bana el kaldırıyor...!* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 70).

– Sizin sahici anneniz nerede oturur?

*– Rumelihisarındaki mezarlıkta... Geceleri oradan çıkar. Bir sepetle yemiş getirir... Bizi kim döverse cadı annem onu boğar... **Hele** döv de bak sana ne yapar!..* (H. R. Gürpınar, C, 37).

*Eğer kulağına "Söğüt kadınları ocak başında pinekliyorlarmış diye bir söz gelirse, **vay** halinize...* (S. Çokum, AB, 185).

***Ya** hemen canını almaz da sana işkence edersem. Ya kezzapla suratını delik deşik edersem?* (N. F. Kısakürek, ST, 182) vb.

876.16. "Telâş" Bildiren Ünlemler:

eyvah, hay Allah, hıh vb.

***Eyvah**! İşte geldiler. Daha hazırlığımız bitmedi. Ne yapacağız şimdi?*

*İlter – (Koltuğu kaldırır, yeni yerine götürürken kapı çalınır) **Eyvah** kapı! Çabuk çabuk, bırak onu ya da hemen yerine götür!* (N. Cumalı, DT, 76).

*Telefonuma kimse cevap vermiyor; artık telaşlandım. **Hay Allah** ne yapsam ki!*

Sen de çok yakışıklısın arkadaş dedi. Kızlar ikimize de deli oluyorlar vallahi. Hangi kızlar demeye kalmadı:

*– **Hıh** geliyorlar, saklanalım arkadaş görünmeyelim, dedi* (T. Apaydın, ÖYC, 21) vb.

876.17. "Yöneltme, teşvik" Bildiren Ünlemler:

be, e, hadi vire, haydi, yallah vb.

Salih yutmaya hazırlandığı lokmayı üç beş defa daha çiğnedi. Demek sizinkiler?"

*– Ee bakalım Salih Çavuş, **anlat be**...* (T. Buğra, KA, 13).

Gündüzleri kapı kapı dilenirmiş, geceleri gidip kırda yatarmış. Lâkin o bütün bu zaman içinde Cennet'e bir defa rast gelmemiş.

*– **Eee**, sonra?*

Sonrasını artık kendi de bilmiyor (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 82).

– *Söğüt'ün erenleri türküsünü bilir misin?*

– *Bilmem mi?*

– ***E hadi*** *onu oku...* (S. Çokum, AB, 176).

– ***Haydi*** *kızım, gidelim, gidelim. Ruşen'e yardım edelim* (H. R. Gürpınar, G, 27).

Muhtar Seyfi evin avlusunda davuluyla tokmağını uzatıp.

– ***Hadi*** *bakalım, göreyim seni dedi* (S. Çokum, AB, 71).

Sırrı:

– ***Haydi*** *güzelim, çıkart bir dergi...* (E. Işınsu, KDA, 97).

Salih un çorbası ısıtıyor.

Gel hadi *içelim..."*

İki kaşık çıkarıyor ve zorla içiriyor (T. Buğra, KA, 28).

Osman – (...) (Yeniçerilere, sipahilere)

Haydi şimdi doğru kışlaya, ***yallah****! Sizi bir daha görev dışı işler üstünde yakalarsam hepinizi kışlanın duvarlarına asarım* (T. Oflazoğlu, GD, 84) vb.

876.18. "Üzüntü" Bildiren Ünlemler:

Eyvah, hay Allah, heyhat, of, oh vah vah, vay, vay vay vay vb.

– ***Eyvah*** *akşam ezanı.*

Beyaz boyalı üç çifte bir Bahriye filikasıyla polisler sökün etti.

– *Vakit geldi efendiler* (S. Birsel, BŞM, 261)

Eyvah*, derede kibarlara ve züppelere özgü çayıra yanaşacak yer kalmamış bugün* (S. Birsel, BŞM, 281).

Hay Allah*! Şu elimdeki işi bir türlü bitiremiyorum.*

876.19. "Pekiştirme" İşlevindeki Ünlemler:

aha, da, ha, ya, işte, vallahi, billahi gibi az sayıdaki ünlemlerdir:

– *Bir şey yok; yüreğim tıkandı; arasıra böyle olurum. Sonra geçer. Bu bir dertmiş. Beni askere,* ***aha*** *bundan almadılar* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 85).

Kibirli de, çiftlik sahibine gelin gelmemişti ***ya!*** *Yeğenine, Ramazan serserisine gelmişti. Kendini ne sanıyordu? Ramazan'ın bu çiftlikte esamisi mi okunurdu?*

Mutfağa hırsla döndü.

– Amma ***da*** *zambırlı azametli* ***ha!*** *Kendini çiftlik sahibinin avradı mı belliyor?* (O. Kemal, HÇ, 20).

Allah canını almaya, diye fısıldadı. Sen miydin? Ne geziyon burda?

– Hiç. Amma ***da*** *oturdunuz* ***ha!*** (O. Kemal, HÇ, 33).

Çıkarsa çıksınlardı, ölmüyordu kimse onlar için ***ya!*** (O. Kemal, BE, 121).

Olduğunda verirsin. Canını alacak değilim ***ya!*** (O. Kemal, BE, 34).

Gülizar hemen yetişti.

– Burası da banyo! dedi.

– Biliyorum.

– Şu da duş!

– Biliyorum, biliyorum...

– Ne biliyorsun?

Nefretle döndü:

– Dağdan gelmedik ***ya!***

Çıktı gitti (O. Kemal, HÇ; 41).

Murad - (...) Saray, nifakın tiryakisi olmuş. Millet, afyon içmiş gibi her sözün yalanına kanıyor... Millet millet diyen sen değil misin Paşa? ***İşte*** *milletin hali! Asıl kötüsü de bu zaten.*

Ev için ipek terlikleri tercih ederim ***vallahi!***

Kardeş size her renkten ziyade yakışıyor ***billâhi!*** (S. Birsel, BŞM, 85).

Öyleyse size de iyi seyahatler iltifatında bulunmuştu ve bu söz ***heyhat****, Atatürk'ün ağzından işittiğim son söz olmuştu* (Y. K. Karaosmanoğlu, TS. I, 638).

Vah vah *ki, 28 Nisan 1878 Pazartesi günü sabahı, daha gün açılmaya geçmeden önce, burnundan kıl aldırmayan bir yangın, çok afilli esen bir lodosun amuzdaşlığı ile ilkin köy içini sonra hemen hemen bütün Arnavutköy'ü kavurmuş* (S. Birsel, BŞM, 305).

Vaaay *İnce Memed'in talihsiz Hatçe'si* (Y. Kemal, İM, 407).

*"**Vay! vay!**" dedi Memed vurulmuş* (Y. Kemal, İM, 160).
Memed kendini hiç bozmadan sordu:
"Hatçe'ye de noldu?"
Durmuş Ali dövünüyor:
***Vay** benim akılsız başım!.. Bunu sana nasıl söyledim* (Y. Kemal, İM, 230).

876.20. Yukarıdaki maddelerde, duygu ve heyecan ifadesinde kullanılan ünlemleri yazılı eserlerdeki örneklerine dayanan bir sınıflandırmadan geçirerek toparlamaya çalıştık. Yalnız unutmamak gerekir ki, ünlemler yüklendikleri işlevler bakımından verilenlerden ibaret değildir. Yukarıdakilere ilâveten: "aldırmama, anlamama, anlam güçlendirme, emin olma, fazlalık bildirme, gizleme, sezme, inanmama, itiraz etme, engelleme, kusur kondurmama, önem vermeme, yer ve zamanda uzaklık, zamanda eskilik ve kısıtlama, öç alma, sakinleştirme, yetinme, yorgunluk bildirme, tezlik gösterme" gibi çeşitli heyecan ve duyguların karşılığı olan ünlemler de vardır. Bunlar için de çoklukla yine *ah, aha, oh ohooo, hiç, hiç de, yahu, ee, eh, hâşâ, taa, tee, of* vb. şekiller kullanılmaktadır.[532]

B. Dışa Dönük Ünlemler

877. Bu gruptaki ünlemler, A grubunda olduğu gibi insanların iç dünyasındaki duygu ve heyecanları dışarı vuran ünlemler değildir. İnsanın, dış dünyada kendi dışındaki kimselerle hayvanlar ve nesnelerle olan iletişim ilişkisini seslenme (hitap), gösterme, sorma, onaylama, cevap verme yollarıyla ortaya koyan ünlem türleridir: *a, abe, be, bre (more), ee, ey, haydi, hey, hişt, hop, höst, höt, hû, oy, ya, yahu, işte, ahâ, hâa, daha, deha, tee, hele, hıh, na, nah, acep, hani, ee, eh, elbet, ha, he, hı, ya, evet, hayır, yok, ah, be, hay, he ya, hı hı, hımm, hop, vah, oo, oh, pekâlâ, peki, tabii ya* vb.

Bu ünlemlerin bir kısmı ses yapıları bakımından A grubunda verilen ünlemlerden bazıları ile birleşir. Ancak, bunları bu gruba

---

[532] Ünlemler üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamış olan Kurtoğlu, *Türkiye Türkçesinde Ünlemler ve Fonksiyonları* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara 1995) adlı çalışmasında birbirinden farklı 133 ünlem türü ve işlev (s. 155-163) tespit etmiştir. Ünlemlerdeki işlev ayrıntıları için buraya bakılabilir.

sokan özellikleri cümle ve söz içinde gördükleri işlevlerdir. Esasen o bölümde, belirli ses yapısındaki bir ünlemin birbirinden farklı işlevler yüklendikleri de dile getirilmişti.

Bu gruba giren ünlemler aralarındaki işlev ayrılıklarına göre şöyle bir alt sınıflamadan geçirilebilir:

1. Seslenme (Hitap) Ünlemleri:

877.1. Bu alt gruptaki ünlemler, insanların karşısındaki insanlara seslenmek veya hayvanları çağırmak ya da yönlendirmek için kullandıkları ünlem türleridir. Bunların en yaygınları *a, ay, ey, haydi, hey, ya, yahu, bre, ulan, hû* ünlemleridir. Yalnız, konuşma dilindeki ve ağızlardaki bazı şekillerin edebî eserlere aktarılması ile sayıları ve türleri biraz artmıştır: *abe, bre, more, hadi, hadisene, lan* vb.

Seslenme ünlemleri çok kez, seslenilen, kendine hitap edilen kimseler ile birlikte kullanılır. Aslında *arkadaş!, Ayşe!, baba!, beyefendi!, Yılmaz!* gibi adlar yalnız başlarına birer seslenme ünlemi olarak kullanılabilirler. Ancak, adların başına, seslenmeye yarayan bir ünlem getirildiği zaman, bunlar, adlardaki hitabı daha güçlü ve etkili kılarlar. Seslenme ünlemleri yer yer bir haykırma, nâra atma özelliği de taşır :

A kardeşim olup bitenleri daha önce bana neden haber vermedin?

Zeynep Kadına diyorum ki:

– Hakkın var. Ne yapıp yapıp bu işin önüne geçmelisin.

*– Dinliyor mu **ay** oğul, dinliyor mu!* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 74).

***Ayol** o kız soğuklarda iş görmekten hasta oldu. Ah insafsız Fıtnat ah!..* (S. Çokum, AB, 397).

*– **Abe** ağalar, Padişahımızın buyruğuna yurdumuzun her bucağında baş eğilir. Ama bu meydanda sizin sözünüz geçer* (S. Birsel, BŞM, 277).

***Abe** Arnavutoğlu, bugün anandan doğduğun yanı sana şaşırtmazsam bana da Gaddar Aliço demesinler* (S. Birsel, BŞM, 265).

Kavrulmuş, yalnız sinir ve kas haline gelmiş bedeni bu sesle sarsılıyor.

– *Seyit* ***be****, bu top sesi başka billahi! Öbürkülere benzemiyor...* (S. Çokum, AB, 398).

Suat Bey dışarıda eski yerine oturdu.

*Şipşak'ın dehşetten gözleri büyümüştü: "****Bire*** *kavanoz dipli dünya...* ***Bire*** *ölüsü kınalı..." Herkes mahpusa, kanlı bir ölüye bakar gibi bakıyordu* (K. Tahir, EŞİ, 124).

Ey *koca Şehir Mektupçusu, sen de bilirsin ki kavun doğada sıcak ve yaştır* (S. Birsel, BŞM, 323).

Eyy *Çakırsaraylı, söyle bakalım nasıl oluyor?* (T. Buğra, KA, 258).

– ***Ey*** *ahali!.. duyduk duymadık demeyin* (S. Çokum, AB, 71).

– ***Ey!*** *bu uzun kılığa girmiş alçak adam, ortaya çık...* (H. R. Gürpınar, G, 13).

Kim bilir fıkaracıklar... titreşiyorlardır şimdi. ***Ha*** *Ali! Bana bir şey söyle Ali* (Y. Kemal, İM, 103).

– ***Hay Rabbim****, sen sabırlar ver bana* (H. R. Gürpınar, G, 18).

Hay *Durmuş* ***hay...*** *Yiğit çocuksun vesselâm* (S. Çokum, AB, 123).

– ***Hadisene*** *koçum, ne bakıyon aval aval? dedi* (T. Buğra, KA, 233).

Arnavutoğlu... ayağa fırlayarak narasını sopalamıştır:

– ***Ha bre*** *Gaddar Aliço,* ***hayda***!

– ***Hay*** *yedi canlı tosun! At da silâh da bu meydanda sana yakışır. Yaşa* ***be*** *pehlivanım!* (S. Birsel, BŞM, 266,267).

Alttaki güreş bir yarım saat kadar sürer. Sultan Aziz Aliço'yu adamakıllı ezmiştir. Yarım saatin sonlarına doğru pehlivanımız bir kol baskısıyla kendisini alttan kurtarır. Kimin karşısında bulunduğunu unutmuş gibidir: Çırpınarak bir nara atar:

– ***Hayda be!***

*Bu nara Kavasoğlu, Kara İbo ve Arnavutoğlu'nu şaşkınlık denizine iteler. Bu ne biçim adamdır. İnsan hiç padişaha "****Hayda be****" diye nara atar mı? Gelgelelim nara gizli baş pehlivanın hoşuna gitmişti. O da bir nara ile karşılık verir: –* ***Hayda!*** (S. Birsel, BŞM, 278).

– ***Hadi*** *aslanım, güle güle... erde geçte gel. Gelinin innesi aksamasın...* (F. Baykurt, YÖ, 223).

*Attım kendimi önüne: "**Hadi** öldür!" dedim* (F. Baykurt, YÖ, 56).

*– **Haydi** karşımdan çekil kadın! Senin öğütlerine muhtaç değilim* (H. R. Gürpınar, C, 20).

*"**Haydi**, dedim kendi kendime haydi geç, sen ömürlerini sürdürebilmek için birer koltuk değneğine yapışmak zorunda kalan insanları yazıyorsun,... **Haydi** geç!"* (E. Işınsu, KDA, 198).

Cabbar dürttü:

*" **Heeeeyyy** Memed! Gene ne daldın?"* (Y. Kemal, İM, 222).

Kabak Hafız'ın beyaz perdelerinde ışık vardı. Zaloğlu kapıya yaklaştı, avucunun içiyle vurdu:

*– **Heeeey,** erenler... Biz geldik!* (O. Kemal, HÇ, 30).

– Ruşen Abla:

*– **Hu** kızım nasılsın **ayol**? Kalkmadın da merak ettim* (H. R. Gürpınar, G, 36).

***Ulaan**! Olmayacak işlere boyun kösersin!* (F. Baykurt, YÖ, 19).

*"**Babaaaa, babaaaa**!... **Lan** babaaaa!..." Ahmet geliyordu koşarak.* (F. Baykurt, YÖ, 19).

Zaloğlu durakladı.

*– **Ulan** insan buyur eder, hâl hatır sorar, ondan sonra be!*

– Buyur erenler, buyur gözüm... Teklif var mı? (O. Kemal, HÇ, 31).

*– **Ulan** Giritli az kahrimi çekmedin benim **ha**...* (O. Kemal, HÇ, 264).

*– Reşit **emmiii**!!!*

Sor bakalım ne istiyormuş...

– Ne var lan? Nâpacan Reşit emmiyi?

İki elinle kulaklarının memelerini tut. Bir demir bulabilirsen üzerine bas.

*"Emret **yâ** Cin! Hazırım" diye bağır* (H. R. Gürpınar, G, 31).

*Bizler ki senin ismini dünyaya tanıttık... Gördükse mükâfatını, **yâ** Rab, yeter artık!* (M. Akif Ersoy, S, 267).

Şerif ustanın aklı başında değildi:

– Bırak şimdi bu ayakları dağıl azıcık!

– Ne var?

– *Gel hele* ***yahu****... Ne korkuyorsun? Seni ağzımıza atacak değiliz ya!* (O. Kemal, HÇ, 295).

– *Ne susuyorsun* ***be****? Yani ben evlenilmeyecek kadar çirkin miyim?*

– ***Yahu*** *Sait, sen deli misin, nerden çıkarıyorsun bunları?* (S. Birsel, BŞM, 349).

*"****Vay*** *gidi medeniyetsizler* ***vay****!... Ulan bir defa iresmî köy içinde sığır hergele toplanması kanuna uygun değil* (F. Baykurt, YÖ, 145) vb.

Seslenme ünlemlerinde olduğu gibi hitap için kullanılan *Ahmet!, baba!, kardeş!, yavrum!, Tanrım!, Fatoş!* gibi adlarda da vurgu çok kuvvetlidir ve kelimenin sonundan ilk heceye kaydırılmıştır.

Fiillerin emir biçimleri de ünlem olarak kullanıldıklarında bir seslenme ünlemi görevindedirler: *Yaşşa bacı! yaşasın karasevda!* (Y. Kemal, İM, 145).

– ***Güllüü!***

– *Geliyorum!* (O. Kemal, DE, 11).

– *Bırak tatlım o da sadece bana kalsın.*

– *Bırakabilmek kolay değil.*

– ***Bak****... **Bak bak!***

Heyecanım hiç tükenmeden yazdığım;... ve işte böyle çılgın bir tempoda yazdığım için roman çok kısa bir sürede tamamlandı; üç buçuk ayda! (E. Işınsu, KDA, 109-110).

Bir tane de bana ***ver****!* (O. Kemal, DE, 6).

"Hele ***dur****!" dedi Yusuf, yaşın ne başın ne* (S. Çokum, AB, 74).

Todi, al atlı sağ yanında, boz atlı sol yanında bir zurna senfonisi çıkmaktadır. Al atlı, Todi'ye boyuna ikilik çeyreği basıyordur:

– ***Çal ulan****!* (S. Birsel, BŞM, 298).

Efendi Hafız o zaman Hikmet'e döndü. Adeta gürledi.

– ***Aç kapıyı****!*

Hikmet bu sesle titredi (S. Çokum, AB, 244) vb.

Hayvanları, kuşları çağırmak, yönlendirmek, durdurmak, yürütmek, ürkütmek veya, uzaklaştırmak için kullanılan *deh, çüş, oha,*

hoşt (oşt), kuçu kuçu, pisi pisi, bili bili gibi ünlemler de çağırma ünlemleri arasında yer alır:

Ve sonra mırıltı fısıltı halini alıyordu:

Yıldırım gibi bir dönüş: ***Gümmm!***

Fakat,

– ***Çüşşş!****...* ***Çüş eşeğim çüş!****...* (T. Buğra, KA, 134).

Hakan – Yabancı kedi var!

Güliz – Yabancı kediyi kov!

Serdar – ***Hişşşt!*** *Çekil git bakalım! (Kediyi kovalar)* (N. Cumalı, DT, 113).

Melek – (...) Bunca yıldır, köyden kimin itine ***hoşt*** *dedi?*

İpek – Tavuğuna ***kışt*** *dedi?* (H. Zeybek, DYD, 20).

Ayşe – Oha... Oha[533]*...Len ayı ne oldu sana... git len git... Şimdi elimden bir kaza çıkacak... hep deliler başıma toplanmış bu gün...*

Çiftin tutağına olanca gücüyle çöktü:

– ***Doovaah****, diye bağırdı.* ***Doovaah*** *domuzun öküzleri...* (A. Sayar, YA, 7).

Küçük kız çoksevdiği kedisini hep ***pisi! pisi!*** *diyerek yanına çağırıyordu.*

Ahmet Ağa bağa giderken çilekeş hayvanına binip de şöyle bir ***deehh!*** *Haydi yavrum* ***deehhh*** *! dedi miydi? Hayvan kuzu gibi yola koyulurdu* vb.

Hayvanları, kuşları yönlendirmek için kullanılan ünlemlerde, onların seslerini taklit özelliği bulunduğu için ayrıca seslenme ögesine ihtiyaç yoktur. Bunlarda güçlendirme çok kez ünlemin tekrarı yolu ile sağlanır: *bili bili, kuçu kuçu, pisi pisi* gibi.

877.2. Seslenme ünlemleri, yukarıda belirtildiği üzere, seslenme için kullanılan gramer birimlerini anlatım yönünden pekiştirici, güçlendirici ögelerdir. Etkileme ve pekiştirmeyi şekil bilgisi açısından, sanki bir tamlayan-tamlanan ilişkisinde imişler gibi gerçekleştirirler.

Ünlemler ile seslenme bildiren ögeler arasındaki şekil ilişkisi aşağıdaki birkaç kalıp içinde kendini gösterir:

---

[533] Burada bir insana bir öküze seslenilir gibi seslenilmiştir.

a. Ünlem (veya ünlem grubu)+ seslenme ögesi (yalın ya da grup hâlinde):

Ay oğul!, Ey ahali!, Hey yedi canlı Tosun!, Ey Türk istikbalinin evlâdı!, haydi karşımdan çekil kadın! vb.

b. Ünlem (veya ünlem grubu)+ seslenme ögesi (yalın ya da grup hâlinde)+ ünlem:

Hay** Durmuş **hay**... yiğit çocuksun vesselâm!, **Ha bre** Gaddar Aliço, **hayda!**; **Ha** kurban olduğum oğlum **ha! vb.

c. Ünlem (veya ünlem grubu)+ seslenme ögesi (yalın ya da grup hâlinde)+ 1. şahıs iyelik eki:

Ey** ulu Tanrım!, **Ey** Allahım!, **A** kardeşim!, **Hadi** aslanım güle güle!, **Hadisene koçum! vb.

d. Seslenme ögesi (yalın ya da grup hâlinde)+ 1. şahıs iyelik eki:

Allahım!, kardeşim! evlâdım!, yavrularım! vb.

ç. Seslenme ögesi (veya seslenme grubu):

Arkadaş!, dostlar!, çocuklar!, gençler! .

Bu kalıpların dışına taşan, seslenmelerin üst üste geldiği örnekler de vardır:

Vay geç kalıyoruz arkadaş! kalk, davran! (K. Tahir, EŞİ, 129). vb.

2. Gösterme Ünlemleri:

878. Gösterme ünlemleri bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri veya düşünceyi işaret ederek göstermek için kullanılan ünlem türüdür:

– *Geliyoruz. **İşte** orası... Yedi Çobanlar çiftliği* (H. R. Gürpınar, G, 16).

Cinlerin, perilerin iyilikçi ve kötülükçü çeşitlerinden başka bir de Gulyabanî, yahut öteki adıyla Âhû Baba, ne olacak?

– ***İşte** bu pek kötü, pek amansız bir belâ...* (H. R. Gürpınar, G, 49).

***İşte**, bir kış, koca bir kış böyle geçti* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 87).

*Fransa'da Napolyon cumhuriyete karşı kahpelik etti de, Fransa inkılâbı ne kaybetti? Milletin tarihinde saniye hükmünde olmayan birkaç on sene... **İşte** hepsi bu kadar...*

– *Evet...* (K. Tahir, EŞİ, 183).

***İşte** şimdi Arnavutköy'dedirler* (S. Birsel, BŞM, 347).

Ayşe Ana kuşağından bir ekmek parçası çıkarttı.

*– **İşte** benim aşım. Koca ninem tarlaya giderken de böyle kuşağına ekmek kordu* (S. Çokum, AB, 175) vb.

Konuşma dilinde yer alan veya ağızlardan edebî eserlere aktarılan *aha, daha, deehaa, tee* gibi gösterme ünlemleri de vardır. Yine bunlar arasında yer alan *nah* ünlemi biraz argoya kaçan bir halk söyleyişidir:

Süleyman'ın yüzünde gülümsemeye yahut acı çekmeye benzer çizgiler. Dönüp ötede sarp kayaları gösterdi...

*– **Aha** orda!... Evvel Çaltıydı mekânımız. Sonra buraya geldik* (S. Çokum, AB, 179).

*– Bana bak Mülâzım Efendi! Ben kendi ayağımla geldim. **Aha** şu çocuk...* (S. Çokum, AB, 180).

Hangi kofanın içine aktı yılanlar ulan?

Ahmet eliyle işaret etti:

*Ardındaki kofanın, **aha** o kofanın...* (F. Baykurt, YÖ, 20).

Kopardığı otları ağzında çiğneyip, ikide bir yere tüküren Stefan bağırdı:

*– **Hah**, işte tam İlay'dan beklenen bir cevap bu!* (E. Işınsu, ÇB, 137).

*Bana verdiğin tarla **dahaa (deehaa)** orada duvarın kıyısında!*

Dün acemi erlere rastladım.

*Ekmek torbaları sırtlarında dağ tepe aşıp gittiler. **Tee**, Polatlı, Haymana taraflarına gittiler.*

*Bizim bağ **nah** şurada, karşıdaki tepenin arka yakasında.*

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere *işte* yakındakileri işaret için kullanıldığı hâlde diğerleri uzakça veya daha uzak mesafelerdeki işaretler için kullanılır. Bunlar içinde en uzak mesafeyi işaret eden ünlem *tee*'dir.

3. Sorma Ünlemleri:

879. Bu alt gruptaki ünlemler, karşılıklı konuşmalarda soru sorma anlatımı taşıyan ünlemledir. Sayıları azdır. *Acaba, acep* gibi

şekiller dışında konuşma dilinde *e?, eee?, ha?, hani?, he?, hı?, hıı?, yaa?,yoğsam?, yoksa?, acaba?* şekilleri daha yaygındır.[534]

*Yenilmekle, sefilleşmek, her zaman mı bir **arada** bulunur **acaba**?* (K. Tahir, EŞİ, 121).

*Arkadaşımız bugün buraya gelebilir mi **acaba**?*

Yük üstünde üzüm var.

Üzüm sen de gözüm var

***Acep** anam der mi ki*

Gurbetlerde kızım var (S. Akalın, TM I: ÖTS. I-10).

*Gideceğimiz yerin adresi nerde **hani**?*

Tıka basa yedik. Torbayı da ağzına kadar doldurduk.

*– **Ee** nasıl geçireceğiz bunu?*

Geçirin ben, dedi Yakup. Korkmayın (T. Apaydın, ÖYC, 10).

– Bundan bana ne efendi?

– Bundan sana çok şey var.

– Nedir?

– Birincisi sen kadınsın, ben erkek.

– İkincisi sen karısın ben koca.

*– **E** üçüncüsü?*

– Ben egemenim, sen kuyruk altında yaşayan (H. R. Gürpı-nar, C, 96).

Biz mürettip milleti kocaman vezirleri öküz, zavallı öküzleri de vezir yaparız. Ercüment Ekrem Bey hikâyesini bile yazdı. Sen okumadın mı?

– Nasıl öküz? Ne veziri?

Hayır okumadım.

(...)

*– **İşte** basbayağı.*

*– **Ee**?*

*– **E**'si... Bence öküze yazık oldu... Biçareyi rezil etmişler böylece... Anladın mı?* (K. Tahir, EŞİ, 170).

Durdu:

---

[534] Bazı gramer yazarları *neden, niçin* gibi soru zarflarını da soru ünlemi saymışlarsa da (Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, §. 602) bunlar, cümlede yargı bildiren fiile bağlı söz birimleri oldukları için, bizce ünlem sınıfına sokulmazlar.

Abdi Ağayı mı diye dehşetle sordu.

" Abdi Ağayı ***ha!*** (Y. Kemal, İM, 123).

İçinden:

"Demek eşkıya oldum ***ha?"*** *geçti. Bundan böyle ömrüm eşkiyalıkta geçecek ha?* (Y. Kemal, İM, 170).

Dedem, sandalyenin kırık bacağını tamir ediyordu. Ağzı çivi doluydu.

– Dede... dedim... dedem çıkar çivileri ağzından çabuk, bir şey okuyacağım sana, çabuk.

– Hu?

– Haydi çıkar çivileri (E. Işınsu, ÇB, 94).

Kadın – Çok derinlere dalmışsın.

Ressam – ***Hu?***

Kadın – Birtakım sesler geldi kulağıma.

Ressam – Kendimle konuşuyordum (R. Bilginer, BK, 75).

– Ana ne var o tencerede?

– Hı?

– O tencerede ne var dedim.

– Hı?

Salih kendini zorlayıp gülüyor.

– Hı mı var? (T. Buğra, KA, 27,28).

Bağışlayın yengeciğim işlerden baş alamadım.

– Ya biz ne yapacağız? (K. Tahir, EŞİ, 223).

– Kim vuruyor bunları?

– Ruhlar...

– Hayır...

– Yine mi hayır?

– Evet...

– ***Ya*** *kim vuruyor?*

– Sizdeki (fors .....) (H. R. Gürpınar, C, 140).

Halime Hanımı bekledik gelmedi, haber gönderdik gelmedi. ***Yoksa*** *bize gücendi mi?*

Gelmiyor mu daha şu ırakıya giden...? Ortaköy yerinden kalktı da daha öte mi gitti ***yoğsam*** *(*< yok ise- me)* (F. Baykurt, YÖ, 155) vb.

880. "Cevap verme, onaylama, kabullenme, red, inkâr, gizleme" Bildiren Ünlemler:

Bunların bir kısmı doğrudan doğruya ünlem olan kelimelerdir. Bir kısmı da başka bir kelime sınıfından geldiği hâlde, kullanım özelliği veya kalıplaşma dolayısıyla zamanla artık iyiden iyiye ünlemleşmiş olan sözlerdir. Başlıcaları *be, ee, eh, elbet, elbette, evet, hay hay, he, hele, he ya, hıı, hımm, hop, vah, o, öyle, peki, pekâla, olur, baş üstüne, tabii ya; aa, hah, hıh, hayır, hiç, çıh, yo, yok, yook* vb.

– Coğrafya okudunuz elbette...

– Ne okudum?

– Coğrafya.

*– **Evet**...* (K. Tahir, EŞİ, 289).

– Ne kadar doğru değil mi?

*– Çok doğru, **evet!*** (K. Tahir, EŞİ, 182).

Klerides yüzünü haritaya eğmişti.

*– **Evet**... Tepeler, dedi. İzmirden bu tarafa durmadan dağ tepe aştık* (S. Çokum, AB, 270).

– Bunu yürekten mi söylersin? dedi Firdevs Hanım.

*– **Elbet!***

Gülüştüler (S. Çokum, AB, 136).

***Eeee**, böyle yazma sevgisi olan birinin hakkıdır şöhret. Sana hakkın olanı sağlamaya çalıştım* (E. Işınsu, KDA, 119).

Ayrı yollar bir roman, sadece bir roman olarak başarılı değil mi?

*– **Eee**, sayılır belki. Bak belki diyoruz, değil mi çocuklar* (E. Işınsu, KDA, 108).

Bu Emine, yeşil gözlü uzun boylu... hani güldüğü vakit bembeyaz dişleri var, o mu? Cıvık bir sırıtma ile.

*– **Hee**, o **ya**... **Hee** o* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 72).

Bekir Çavuş sordu:

– Hangi Emine o, bakayım?

– Canım, belki işitmişsindir, bizim küçük İsmail almak istiyordu.

*– **He**, **he** şimdi anladım. Babasını tanırdım. Çok iyi adamdı* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 93).

– *Birazdan seni bir yere götürsem gider misin?*

– *Beraber mi gideceğiz?*

– ***He***...

– *Tabii giderim* (F. Baykurt, YÖ, 63).

– *Demek bana yardıma geldiniz kızım?*

– ***Evet***, *dedi Esma.*

– ***Ee****? Eşikte niye duruyorsunuz? Girsenize...* (S. Çokum, AB, 288).

– *Gezebilir miyim bahçeyi?.. İzin verir misiniz efendim?*

– ***Hay hay****!* (K. Tahir, EŞİ, 81).

"Evet komşular" diye bağırdı. "Şimdi dinleyin bakalım. (...) Birinci gurul üyesi arkadaşımız, ulülemre itaat! diyor. Nedir buna karşı cuvabınız?"

*"**Hay haayy!**"* diye gürüldeştiler (F. Baykurt, YÖ, 68).

Demek şimdi Ayşe Çavuş oldun?

– ***He ya****... Gayrı bana Ayşe Çavuş derler* (S. Çokum, AB, 279).

– *Biraz kibarlık öğrenin. Kadınlara sen denmez, siz denir!*

– *Doğru kızım, haklısın!*

– *Haklısın değil, haklısınız!*

– ***Heye*** *haklısınız...*

– ***Heye*** *değil, evet.*

– ***Evet****, siz istemezseniz, bey sizin sözünüzden çıkabilir mi?* (O. Kemal, HÇ, 218).

Durdu:

Ben çete başı mıyım?

Cabbar:

Heyye*, dedi, sen çete başısın.*

Memed:

Heyye*. Ötekiler de öyle söylediler* (Y. Kemal, İM, 152).

– *Çorap mı yamıyon?*

– ***Heye.***

– *Ver ben yamayım* (O. Kemal, HÇ, 126).

– *Nereye...*

– *Şehre... anamı göreyim.*

– Niko bu sefer ***kahkaha*** *ile güldü:*

– Şehre mi? Bu yağmurda?.. Ne ile?..

– Sahi ***be****... amma da yağıyor* (T. Buğra, KA, 15).

Benim ismim serap oldu artık. Tenbih edin mahalleliye, Serap Hanım desinler olur mu?

– ***Olur*** *evlâdım,* ***olur*** *yavrum...* (O. Kemal, HÇ, 220).

Yunan üstümüze geliyor bir yandan. İngilizle Fransız Ermenileri silâhlandırmış... öte yandan.. Rum çeteleri de asar, keser, zulmeder... bunlar iki kere iki dört mü?

– ***Öyle****...*

Ali emmi beş altı kişiye daha öyle dedirttikten sonra devam etti:

– ***Öyle*** *de biz neden böyle elimiz böğrümüzde kazık gibi dururuz?* (T. Buğra, KA, 183).

Gündüz bey taraflarına gideceksin. Siper kazmaya göndereceğiz seni... Askerlere yardım edeceksin.

Veli sevindi kendine güveni geldi.

Başüstüne *efendim!* (S. Çokum, AB, 167).

– ***Peki****... Anadolu'ya nasıl geçeceğim?*

Bir yol, bir belge?.. (K. Tahir, EŞİ, 214).

– ***Pekâla****, susacağım, zaten niçin telâşlanayım? Nedime Hanım...*

– ***Peki*** *...* ***peki****...*

Bir cennettir Maraş! Maraş bunun gibi yüz tane gelir.

Memed düşündü, düşündü:

"Aboo!" dedi.

Hasan Onbaşı:

Yaa*, dedi.* ***Ya****, işte böyle. Bir de İstanbul'u görseniz...!* (Y. Kemal, İM, 75).

Koca Osman:

Demek eşkıya oldu İnce Memed?

Çocuk:

Eşkıya oldu ***ya****.* ***Yaa*** *emmi! Çakırdikenliği de yaktırdı* (Y. Kemal, İM, 333).

– Heeey, acentacı!

– Derinlerde bir ses cevapladı:

*– **Hop hop**, geldim!*

Zarif lâcivert kostümü içinde, cıva gibi bir genç koşarak geldi (O. Kemal, HÇ, 72).

Irazca torununa seslendi:

Ahmet!

***Hoop**! dedi hemen Ahmet* (F. Baykurt, YÖ, 63).

Kız değil arslan gibi bir şeydi her hâlde.

– İriyarı mı?

*– **Eh** işte.*

– Güzel mi?

Gülizar'ın içi oynadı (O. Kemal, HC, 89).

881. Şimdi "olumsuzluk, red, inkâr" Anlatımında Olan Ünlemler için de birkaç örnek sıralayalım:

Ben eskiden yaptığım gibi uzun boylu tahlile, aşk anlayışına izaha girmedim, Sadece:

*– **Hayır**, dedim; **hayır hayır**!* (E. Işınsu, KDA, 193).

– Şaştınız değil mi Kâmil bey kardeşim... Beni görünce "Noldu buna" dediniz.

*– **Yok**... **Hayır**! anlıyorum! Zor... Çok zor... Hiç beklemediğimiz felâketlere uğradık!* (K. Tahir, EŞİ, 17).

*– **Yoo**, lütfen böyle almayın olayı dedi..* (E. Işınsu, KDA, 133).

Şimdi eskisi kadar sıkı değil.

Sen çatmana bak...

– İngilizlere çatalım öyleyse...

*– **Yoook**... "Vur" dedikse "öldür" mü dedik?* (K. Tahir, EŞİ, 177).

Durdu lâfı değiştirmek için Memed'e sordu:

Abdi Ağaya kurşun sıkarken elin titremedi mi hiç?

Memed:

***Yoook** dedi hiç titremedi* (Y. Kemal, İM, 124).

Sizin aklınıza hiçbir çare gelmiyor mu?

*– **Hiç*** (K. Tahir, EŞİ, 249).

– Ahdım olsun şu garip Yusuf'u elimle ben evlendireceğim, diye düşündü.

– Ne düşündü?

Bunu soran Nail Beydi.

*– **Hiç**... dedi.*

– Ne düşündün Selim Ağa?

*– **Hiç**...* (S. Çokum, AB, 204).

– Deval!..

Çöp dökme buraya defol!..

(Deval, bulunduğu kulisten, cevap yerine çöp atar çocukların üzerine).

*– **Çıh!** bu tutmadı, başka ne yapsak da kurtulsak!..* (Ü. Denizer, UŞ, 23).

– Bak İlay yirmi iki yaşındayım, sense on beş!.. On beş değil mi?

– Evet belki on dört!

....

*Çaresizliğimden Ahmet ağabeye kızmaktayım. Burnumun dibinde duran, şaşkın terli kırmızı surata bakıyorum, yirmi iki ha?.. **Yok be**!* (E. Işınsu, ÇB, 136) vb.

C. Ses Yansımalı (Ses Taklidi) Ünlemler:

882. Yukarıda ünlemlerin genel özelliklerini açıklarken, bunları görevli kelimelerden ayıran başlıca özelliğin, yeni kelimeler türetmeye elverişli ögeler olduğunu belirtmiştik. Ünlemler içinde türetmeye elverişli olanlar, bunların ses taklidi veya ses yansımalı diye adlandırılan türleridir.

Öteki kelime sınıflarında olduğu gibi, ünlemlerde de yeni türetmelere temel oluşturan birer köke ihtiyaç vardır. İşte ünlem olarak bizi ilgilendiren de bu ses yansımalı köklerdir. Birincil biçim diye adlandırılan *çat, küt, güm, fıs* vb. şekillerdeki köklere veya bunlardan genişletilmiş ikincil biçim diye adlandırılan *gür-ül, çat-ır, şak-ır* gibi şekillere dayanılarak[535] ad, sıfat, zarf ve fiiller (*cırcır, fiskos, kemküm, takır tukur yürü-, dank et-, havla-, şıngırda-* vb.) oluşturulur. Bunlar ilgili bölümlerde ayrıca ele alındığı için burada yalnızca ünlem niteliğindeki yalın ses yansımalı kelimeler üzerinde durulacaktır.

---

[535] Ünlemlerin kelime yapımında kullanılan birincil ve ikincil biçimleri için, Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*, s. 92-106 arasına bk.

Gramerlerimizin ancak sayılı birkaçında ses yansımalı ünlemlere işaret edilmiş[536], diğerlerinde hiç yer verilmemiştir. Dolayısıyla ünlemlerin bu yönü gramerlerimizde eksik kalmıştır. Tahsin Banguoğlu, ünlem konusunun arkasında, III. bir bölüm olarak "Yansılamalar ve Benzerleri"[537] başlığı ile bu ünlemlere de yer ayırmıştır. Ancak, Banguoğlu bu bölümde ünlem olan ses yansımalı şekiller yanında, hayvanları yürütmek, çağırmak ve yönlendirmek için kullanılan seslenme ünlemleri ile, *attâ, meme, mama, cici, pisi, havhav* gibi çocuk dilinde adlaşmış olan sözlere ve genel dilde sıfat, zarf, ad ve fiil olarak yerlerini almış bulunan kelimelere de yer vermiştir. Oysa, bu sayılanların seslenme ünlemleri dışında kalanları, kökenleri bir ünleme dayansa da dildeki işlevleri bakımından artık ünlem olmaktan çıkıp başka kelime sınıfları içinde yerlerini almışlardır.

Biz ünlemlerin yapılarını ve gramerdeki temel işlevlerini göz önünde bulundurarak, yukarıda işaret edildiği gibi, burada, yalnız ünlem görevindeki ses yansımalı kelimeler üzerinde duracağız.[538]

883. Ses yansımalı ünlemler insanoğlunun tabiattaki canlı cansız bütün varlık ve nesnelere ait sesleri benzetme ve taklit yolu ile çıkardığı seslerden oluşmaktadır. Böyle bir taklide dayandığı için de söz gelişi *mee*! "koyun ve kuzunun meleme sırasında çıkardığı ses", *pırr*! " bir kuşun uçuşa geçtiği sırada duyulan ses", *gümm*! "bir yere şiddetli vuruştan çıkan gürültülü ses" gibi ünlemler ile bunların canlandırdığı sesler arasında tabii ve mantıkî bir bağlantı vardır. Gerçi ses yapıları bakımından *oh, üf, tüh*, gibi A alt grubunda ele aldığımız ünlemler içinde de bunlarla uyuşanlar vardır. Ancak, o gruptakiler, insanın iç dünyasındaki duygu ve heyecanları dışa vuran ünlemler olduklarından, işlev bakımından bu grubun dışında kalırlar.

Ses yansımalı ünlemleri:

a. Hayvanların dış dünyaya seslenmek üzere çıkardıkları sesleri taklit eden ünlemler: *mee!, böö!, moo!, miyav!, cik cik!, gak*

---

[536] Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, s. 43/c; *Türkçenin Grameri*, s. 402-408, § 346-349; Atabay- Kutluk- Özel, *Sözcük Türleri*, s. 200-201.

[537] Not 535'de gösterilen yer.

[538] Ünlem kökenli ad, sıfat, zarf ve fiiller için ilgili bölümlerdeki yerlerine bk.

gak!, glu glu!, gık gık gıdaak! hav hav! vrak vrak, vızz!, kukumav!, üürüü! vb.

b. Tabiattaki nesnelerin hareketlerinden ve tabiat olaylarından çıkan sesleri taklit eden ünlemler: *caz, cız, dan, duk, dır, fır, fıs, gur, güm, hır, pır, rap, şar, şır, tak, tuk, küt* vb. olmak üzere kendi içinde iki alt gruba ayırmak mümkündür.

Bu ünlemlerin olduğu gibi veya küçük ses değişikliği yapılarak tekrarlanma yoluyla ikileme biçiminde kullanılanları da vardır: *çat pat, dan dan, güm güm, kıs kıs, pat küt, rap rap, şar şar, tık tık, tak tuk, pat küt, şap şap* vb. İkilemeli biçimler kullanım bakımından daha yaygındır denebilir. İkilemeli ünlemlerin ses değişmesine uğrayanlarında, birinci kelime ögesinin geniş düz, ikinci ögesinin ise dar yuvarlak ünlü taşıdıkları görülür.

Bunlar, ses taklidi söz konusu olunca, şekil bilgisi açısından diğer bir kelimeye bağlanmadan, öteki ünlemlerde olduğu gibi yine yalın olarak kullanılırlar:

– *Siz kimsiniz?*

– *Çeşm-i Felek câriyeniz Rûşen köleniz...*

– ***Hahahahayyy**... Ne hadlerine Gulyabani çıktığı gece onlar benim yanıma gelebilirler mi?* (H. R. Gürpınar, G, 59).

– *Şu tepelere gittim mi başlıyorum türkü çağırmağa... Bazen de gazel kaside okuyorum,* ***çın çın*** *ötüyor sesim. O tepeden o tepeye vuruyor.* (S. Çokum, AB, 30).

*İşte o zaman oda kapısının üzerine gürültülü müthiş bir davuldur başladı. "**Dan dan da dan dan**..."* (H. R. Gürpınar, G, 33).

Şuna bak! Ne vakit oldu?.. Eyvaaaah, eyvah! ***Tüüüh!***... (F. Baykurt, YÖ, 141).

Kalbinde biraz insanlık olan bir insan, üste para bile verse gine yapmaz bunu! Bak!.. ***Tüüüh***. (F. Baykurt, YÖ, 150).

..... ***Tüüüühh!***... (F. Baykurt, YÖ, 151).

Hooop! *diye birer atlama sesi duyuldu. Arkasından da gecenin ortasında kapıya* ***güm güm*** *vuruldu.*

Kulağına ***bıdı bıdı*** *bir konuşma sesi çalındı.*

Mırıl mırıl *bir şeyler konuşuyorlardı.* (O. Kemal, HÇ, 295).

Banyoda sanki takunya ile yürüyordu, ***takır tukur!***

*O yürek vardı deli Haceli'de? Üstüne yörümek şöyle dursun, karşıdan karşıya "**höyt!**" bile deyemez* (F. Baykurt, YÖ, 140).

*Otların arasında yaktıkları ateş **harr!** diye birden alevleniverdi.*

*Delikanlı meydana fırladı. Kalabalığın ortasında elindeki kaşıklarla **şak şak** oynamaya başladı.*

***Höh!** diye bir acayip ses, yere yıkıldı. Vurabilmişti, ayak boşa gitmemişti* (F. Baykurt, YÖ, 161).

*Köylük yerinde biraz palazlanabilmek için böyle işlere "he!" diyeceksin bir zaman. Ondan sonra **hoooop**, birinci üyesin oğlum Haceli. Ondan sonra da muhtar...* (F. Baykurt, YÖ, 136).

***Tak tak tak...** kapı vurulur* (A. Nesin, YP, 61).

*Kapı **çat çat!** Misafir geldi.*

***Güm güm güm** bir de baktık Ahmet* (T. Banguoğlu, AHTG, 43).

*Kedilerin **miyav miyav** diye miyavlaması herhalde bir ihtiyacın dışa vurulmasıdır.*

*Ben bir kez Anadolu kentinde yedi türlü kurbağa viyaklaması saydım. Bunların en içlisi şöyleydi: **virik virik virik*** (S. Birsel, BŞM, 402).

*Ben bu kararsızlıklar içinde rahatsız olurken etrafımda bir sürü ördek vaklaması koptu: **Vak... vak... vaaak...*** (H. R. Gürpınar, G, 33).

*Şimdi "**Gaak gaaak...**" kazlar başladı* (H. R. Gürpınar, G, 33).

***Hav hav**, kabadan başlayarak gittikçe tizleşen bir köpek sesiyle:*

*– **Uuuv, uuuv, uuuv, uuuv, uuuuuuuuuuuuu...** diye bir ulumaya girişir* (S. Birsel, BŞM, 50) vb.

Bebeklerin ve küçük çocukların konuşma öncesinde çıkardıkları *aguu*! vb. sesler de birer taklit sesidir. Hatta büyükler bebeklere bazı şeyleri anlatabilmek için bu taklit seslerine başvururlar ve bu sesler birer kavrama karşılık olur: *buu!* "su", *düüt!* "otomobil", *cıss!* "ateş", *hav hav* "köpek", *pisi pisi* "kedi" vb. Çocuk dilinin oluşmasında ses taklidi şekillerin büyük etkisi vardır.

Ç. Ünlem Gibi Kullanılan Kelimeler:

884. Yukarda B grubunda seslenme ünlemlerinden söz ederken, adların yalnız başlarına veya ünlemle birlikte *seslenme ünlemleri* oluşturduğunu belirtmiştik. Fiillerin emir biçimi de seslenme ünlemi olarak kullanılabiliyordu.

Bunların dışında, aslında ünlem olmayan ad, sıfat, zarf gibi kelimelerin ve çekimli fiillerin de konuşan veya yazanların kendi üslûp özelliklerine veya dildeki kelimelere katmak istedikleri duygusal anlam inceliklerine göre, yer yer birer ünlem gibi kullanıldıkları görülüyor: ***Dikkat!*** *düşeceksin.* ***Zavallı!*** *ne söylediğinin farkında bile değil...*

Aman ne ***güzel!*** *İyi ki getirmişsin.*

Hazırlanan projeyi görünce beğeneceksiniz. ***Fevkalâde!***

Gönderilen elbisenin biçimini hiç beğenmedim, ***berbat mı berbat!***

İstemem ***verme***! vb.

Gerek yukarıda gösterilen örneklerde gerek *ayı!, avanak!, miskin!, başarılar!, gitmeyeceğiz*! vb. daha başka birçok örnekte görüldüğü üzere, başka kelime sınıfından aktarılan ve ünlem işlevi ile kullanılan kelime türleri de tıpkı gerçek ünlemlerde olduğu gibi, insanın iç dünyasındaki acıma, aşağılama, beğeni, takdir, kınama, red, teşekkür, kutlama gibi çok çeşitli duyguların dışa vurulmasını sağlamaktadır. Bunların ünlem oluşları, konuşmada vurgunun şiddetlenmesi ve tonun ona göre ayarlanması, yazıda da birer ünlem işaretinin konması ile kendini belli eder. İşte birkaç örnek daha:

Şaban elindeki kitabı salladı.

– ***Müthiş müthiş!*** (O. Kemal, DE, 20).

Güllü gülüverdi.

– *Ne güldün?*

– *Yasak mı?*

– *Çok anlayışlısın* ***maşallah!*** (O. Kemal, HÇ, 39).

Bize iki orta şekerli ama, iyi ***kaynasın! Derhal!*** (O. Kemal, DE, 118).

Ulan Acıpayamlı, valla ha teğmen ***geliyor***! (F. Baykurt, YÖ, 17).

– *İyi* ***vallahi!*** *Çay atarken eli titriyor Köse'nin* (K. Tahir, EŞİ, 137).

Sade bir nezle-i sadriyye mi illet? ***Nerde!***
Çocuğun hâli fenalaştı son günlerde (M. Akif, S, 11).
Hangi bir derdim için ağlıyayım bilmiyorum
Döktüğüm yaşları çok görmeyiniz mağdurum! (M. Akif, S, 14).
Ba'zı bir hafta geçer, uğrayan olmaz yanıma,
Kimsesizlik bu sefer tak dedi artık ***canıma!*** (M. Akif, S, 63).
Bir hakikat sırıtırken kıyısından
Diyeceksin ki: Hayalin yeri yoktur... ***Boşuna!*** (M. Akif, S, 141).
– *Birinde on buçuk olmaz, birinde üç...*
– ***Ne güzel!***
Zaman içinde zaman... Yoktu böyle şey evvel (M. Akif, S, 211).
Bizler ki senin ismini dünyaya tanıttık...
Gördükse mükâfatını, yâ Rab, ***yeter artık!*** (M. Akif, S, 267) vb.

Yukarıda tipik birkaç örneğini Mehmet Akif'in mısralarında da gördüğümüz gibi, yazarların kendi üslûp özelliklerine ve kullandıkları cümlelere katmak istedikleri duygu inceliklerine göre, edebî eserlerde, birçok cümlenin ünlem işareti alarak birer duygu cümlesine dönüştüğü de görülmektedir. Metinlerde bunun yüzlerce örneğini bulmak mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

Acarlar, Kevser, "Fiil Kiplerinde Anlam Kaymalarının Nedenleri", *Türk Dili*, C. XX, S. 213 (Haziran 1969), s. 250-254.

_____, "Türkçede Geniş Zaman", *Türk Dili*, C. XXI, S. 203 (Ekim 1968), s. 509-512.

_____, "Devrik Cümle", *Türk Dili*, C. XIX, S. 210 (Mart 1969), s. 755-758.

_____, "Olmak Fiilinin Özellikleri", *Türk Dili*, C. XX, S. 216 (Eylül 1969), s. 714-718.

_____, "Çıkma Durumunda (*-den* hâlinde) Sözcüklerin Tümcede Türlü Kullanılışları", *Türk Dili*, C. XXIV, S. 235 (Nisan 1971), 34-37 s.

AD I : *Anadilden Derlemeler I* (hzl.: Koşay, H. Zübeyir - Işıtman, İ. Refet), İstanbul 1932, XVI+448 s.

AD II : *Anadilden Derlemeler II* (hzl.: Koşay, H. Zübeyir - Aydın, Orhan), TDK yay., Ankara 1952, VIII+145 s.

Adalı, Oya, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK yay., Ankara 1979, 117 s.

Akalın, Şükrü Halûk, "Dede Korkut Kitabı'nda *Meğer* ile Kurulan Cümleler Üzerine", Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni (6-10 Ekim 1998) Konya, s. 1-14 (basılmamış bildiri).

_____,"Türkiye Türkçesinde Ünlem", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1999, s. 476-491.

Akar, Gazi, *Zarfların Fonksiyonları ve Yapıları*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara 1995. (*ZFY*)

Akkuş, Muzaffer, "Gereklilik Eki Üzerine Bir İnceleme", *IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, (24-26 Ekim 2000), Çeşme-İzmir (basılmamış bildiri).

Aksan, Doğan, "Birkaç Yer Adı ve Bunların Dilbilim ve Kültür Bakımından Önemi", *AÜ. DTCF Derg.*, C. XXVI, S. 1-2 (Ocak-Haziran 1968), s. 81-85.

_____, "Türkçe Araştırmalarında Yeni Yollar", *TDAY Belleten* 1969, TDK yay., Ankara 1969, s. 45-55.

_____, "X. Uluslar Arası Adbilimleri Kurultayı (Viyana, 8-13 Eylül 1969) ve Düşündürdükleri", *Türk Dili*, C. XXI, S. 219 (Aralık 1969), s. 176-178.

_____, "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine (Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I:)", *TDAY Belleten* 1971, TDK yay., Ankara 1971, s. 253-262.

_____, *Anlam Bilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1971, 199 s.

_____, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", *TDAY Belleten* 1973-1974, TDK yay., Ankara 1974, s. 185-193.

Aksan Doğan yönetiminde Atabay, Neşe - Kutluk, İbrahim - Özel, Sevgi, *Sözcük Türleri I-II*, TDK yay., Ankara 1976, 1. C. 149 s., 2. C. 149 s., 2. baskı, TDK yay., Ankara 1983, 288 s.

Aksan, Doğan, "Eski Türk Yazı Dilinin Yaşıyla İlgili Yeni Araştırmalar", *TDAY Belleten* 1975-1976, TDK yay., Ankara 1976, s. 133-141.

_____, *Tartışılan Sözcükler*, TDK yay., Ankara 1976, 71 s.

_____,"Köktürkçenin Söz Varlığı Üzerine", *TDAY Belleten* 1980-1981, TDK yay., Ankara 1983, s. 17-21.

_____, *Türkçenin Gücü*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1987, 214 s.

_____, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, III Cilt, TDK yay., Ankara 1995, 568 s., I. cilt 167 s., II. cilt 164 s., III. cilt 246 s.

Aksoy, Ömer Asım, *Gaziantep Ağzı I* (Gramer: fonetik-morfoloji-sintaks: başka diller ve ağızlarla ilgili halk ağızlarından parçalar), İstanbul 1945, XVI+416 s. (*Gaz. I*)

_____, *Gaziantep Ağzı II* (Deyimler, meşhur sözler, atasözleri, dualar, beddualar), İstanbul 1945, 418 s. (*Gaz. II*)

_____, *Gaziantep Ağzı III* (Sözlük ve kullanılmayan kelimeler), İstanbul 1946, 826 s. (*Gaz. III*)

_____, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*: *Atasözleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1971, 382 s.

_____, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*: *Deyimler Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1976, 968 s.

Alyılmaz, Cengiz, "Zamir *n*'si Eki Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1999, s. 403-415.

Atabey, İbrahim, *Türkçede Cümle Bağlayıcıları*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara 1989.

Atalay, Besim, *Türkçemizde -Men, -Man*, TDK yay., İstanbul 1940, 55 s.

_____, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, TDK yay., İstanbul 1941, 378 s.

_____, *Ettuhfetüz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK yay., İstanbul 1945, XXXII+295+91 s.

_____, Türkçede *-samak/-semek* Eki Hakkında", *TD Belleten*, Seri : 3, S. 1-3 (1945), s. 5-10.

_____, Bergamalı Kadri, *Müyessiretül-Ulûm*, TDK yay., İstanbul 1946, XX+246+182 s.

_____, Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III Cilt, (hzl.: Atalay, Besim) TDK yay., 4. baskı, Ankara 1998, I. C. XXXI+530 s., II. C. 366 s., III C. 452 s. (*DLT*)

_____, Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini* "Endeks", IV. C., TDK yay., 4. baskı, Ankara 1999, XL+869 s.

Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1995, 424 s.

Ayan, Hüseyin, "Türkçede Fiilin Zaman ve Sıyga Kategorisi Meselesi (Türk Dillerinde Zaman ve Şekil Kategoryasının Meselelerine Dair Müşaverenin Materyalleri)", *Türk Kültürü,* C. X, S. 109 (1971), s. 66-68.

Baha, M., *Yeni Türkçe Gramer*, İstanbul, 320 s.

Banarlı, Nihat Sami, *Türkçenin Sırları*, İstanbul 1972, 320 s.

Bang, Willi, "Studien zur Verlichenden Grammatik der Türksprachen", *SBAW* 1916, I. s. 522-535; II. s. 910-928; III. s. 1236-1253. (*Studien*).

_____, *Vom Köktürkischen zum Osmanichen I-IV, Vorarbetien zu einer Vergleichenden Grammatik des Türkischen*, I. Mitteilungen, *ABAW* 1917, s. 1-62; II-III *ABAW* 1919, s. 1-79; IV *ABAW* 1921, s. 1-26. (*Kosm.*)

_____, *Monographien zur türkischen Sprachgeshichte*, Heidelberg, *SBAW* 1918, 48 s.. (*Monographien*)

_____, "Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut I", *UJb* V, 1925 s. 41-48.

_____, "Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut III", *UJb* V, 1925, s. 392-416.

_____, "Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut V", *UJb* X, 1930, s. 16-26.

Banguoğlu, Tahsin, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau 1938, 159 s.

_____, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, Maarif Vekâleti yay., Ankara 1940, 96 s.

_____, "Türkçede Tekerrür Fiilleri", *TDAY Belleten* 1956, TDK yay., Ankara 1956, s. 111-123.

_____, "Türkçede Benzerlik Sıfatları", *TDAY Belleten* 1957, TDK yay., Ankara 1957, s. 13-27.

_____, Kaşgari'den Notlar: II, "Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *TDAY Belleten* 1959, TDK yay., Ankara 1959, s. 1-26.

_____, "Nisbet Sıfatları ve *-sel, -sal*", *Dil Bahisleri*, İstanbul 1987, s. 264-277.

_____, *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1987, 374 s.

_____, *Türkçenin Grameri,* TDK yay., 3. baskı, Ankara 1990, 628 s.

Barthold, V. Viladimiroviç, *Orta – Asya Türk Tarihleri Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, 222-17 s.

Baskakov, Nikolay Aleksandroviç, *Karakalpakskiy yazık (Karakalpak dili)*, Moskva 1951, 408 s.

_____, "O Klaassifikatsii Priçatskiy u Turetskom Yazıke" (Türk Dilinde Fiil - Sıfatlarının Tasnifi Hakkında), *VJa* VI, 1959, s. 110-114.

Bassarak, Armin, "Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri", *TDAY Belleten* 1995, Ankara 1997, s. 31-36.

Başkan, Özcan, "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *TDAY Belleten* 1970, TDK yay., Ankara 1971, s. 237-251.

Bayraktaroğlu, Emin, "*Sel* ve *Sal* hikâyesi". *Türk Dili İçin*, S. III, 1966, 51-53 s.

Bayrav, Süheyla, *Roman Dillerinin Doğuşu ve Gelişmesi*, İÜ. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1967, 164 s.

Benzing, Johannes, "Tschuwaschische Forschungen", *ZDMG* 94 (1940), s. 251-267; 391-398; *ZDMG* 95 (1941), s. 46-58; *ZDMG* (1942), s. 421-470. (*Tschuw.*)

_____, "Das Tschuwaschische", *Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, s. 695-751.

_____, *Bolgarisch – tschuwaschische Studien*, Wiesbaden, Harrassowitz 1993, XIII+142 s.

Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980.

_____, *Türkçe Dilbilgisi,* Dergâh yay., İstanbul 1984, 308 s.

Biray, Himmet, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, TDK yay., Ankara 1999, 265 s.

Bopp, Franz, *Uber das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Berlin 1832-1852.

Borovkov, Aleksandr Konstantinoviç, "Priroda tureckogo izafeta" (Türk dilinde izafetin mahiyeti), *AN. SSSR Akademiku N. Ja. Marru*. Moskva-Leningrad 1935, s. 165-177.

_____, *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv.*, Moskva 1963, 367 s.

Bozkurt, Fuat, *Türkiye Türkçesi,* Cem Yayın Evi, İstanbul 1995.

Brockelmann, Carl, "Zur Grammatik des Osmaisch – Türkischen", *ZDMG* LXX (1916), s. 185-215.

_____, "Altosmanische Studien I, Die Sprache Âsıq pāsa's und Ahmedi's, *ZDMG* LXXIII (1919), s. 1-29.

_____, *Osttürkische grammatik der Islamischen litteratur Sprachen Mittelasirens*, Leiden Brill 1954, 429 s. (*Ost. Gr.*)

Buran, Ahmet, "Türkçede İsim Çekimi Ekleri", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1999, s. 263-277.

Burdurlu, İbrahim Zeki, "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Şiirlerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları", *Türk Dili*, C. XVIII, S. 200 (Mayıs 1968), s. 137-147.

_____, "Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları", *Türk Dili*, S. 203 (Ağustos 1968), s. 523-527.

_____, "Orhan Veli Kanık'ın Şiirlerinde Sıfat Takımları", *Türk Dili*, C. XIX, S. 210 (Mart 1969), s. 772-777.

Caferoğlu, Ahmet, Abû Hayyân, *Kitâb al-İdrak li-lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, 186+158 s.

_____, "IV. Beynelmilel Onomostik Kongresi", *TDED*, C. V. (1953), s. 1-13.

_____, *Türk Dili Tarihi I-II*, Enderun Kitap Evi, İstanbul 1984, 1. C. XIV+200 s., 2. C. 246 s.

_____, "Türkçemizde *-ğıl* ve *-gil* Emir Kipi", *TDAY Belleten* 1971, TDK yay., Ankara 1971, s. 1-10.

_____, *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK yay., Ankara 1995, 318 s.

_____, *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, TDK yay., Ankara 1995, XII+264 s. (*OAAD*)

_____, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK yay., Ankara 1995, XXIV+296 s. (*DİAT*)

Cahit, Hüseyin, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, İstanbul 1326 (1908), 334 s.; Yayıma hazırlayan: Prof. Dr. Leylâ Karahan-Dilek Ergönenç, TDK yay., Ankara 2000, 382 s.+tıpkıbasım.

Canpolat, Mustafa, "Behçetü'l-Hadâik'in Dili Üzerine", *TDAY Belleten* 1967, TDK yay., Ankara 1968, s. 165-175.

Cevdet, Ahmet, *Kavâ'id-i Osmaniye*, Dersaadet yay., İstanbul 1889, 160 s.

Choi, Han Woo, "Ana Altaycada İyelik Zamiri *-n", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, Ankara 1991, s. 191-196.

Clauson, Sir Gerard, "The Case against the Altaic Theory", *CAJ* II (1956), s. 181-187.

_____, "The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian", *CAJ* IV (1959), s. 174-187.

_____, *Turkish and Mongalian Studies*, Royal Asiatic Socienty, London 1962, XVII+261 s.

Cüceloğlu, Doğan, "Türkçe Sıfatlar Üzerine Bir Deneme", *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Derg.*, C.III, S.2 (Ekim 1971), s. 79-87.

Çağatay, Saadet, "Uygurca ve Eski Osmanlıca'da İnstrümental -*°n*", *AÜ. DTCF. Derg.*, C. 1/3 (1943), s. 93-107.

_____, "Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları", *AÜ. DTCF. Derg.*, 5 (4 Eylül-Ekim 1947), s. 353-368.

_____, "Türkçede *ki* < *erki*", *TDAY Belleten* 1963, TDK yay., Ankara 1964, s. 245-250.

_____, "Pekiştirilen Fiiller", *TDAY Belleten* 1966, TDK yay., Ankara 1967, s. 39-50.

_____, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, AÜ. DTCF. yay., Ankara 1978, 360 s.

Çağıran, Önder, "Türkiye Türkçesinde Kökteş Fiiller", *Türk Dili*, S. 544 (Nisan 1997), s. 356-360.

Çarıyarov, B., *Günorta, Günbatar Türkî Dillerde İşlek Zamanları*, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası, Aşgabat 1969, 352 s.

Demir, Nurettin, "Birleşik Fiiller ve Vurgu", *TDAY Belleten* 1997, TDK yay., Ankara 2000, s. 225-235.

Demiray, Kemal, "Edat Tümleçleri Konusundan Doğan Düşünceler, *Türk Dili*, C. XVII, S. 193 (Ekim 1967), s. 16-18.

_____, *Temel Dilbilgisi*, İstanbul 1970.

Demircan, Ömer, "Bileşik Sözcük ve Bileşik Sözcüklerde Vurgu", *TDAY Belleten* 1977, TDK yay., Ankara 1978, s. 263-265.

Deny, Jean, *Grammaire de la langue Turque (dialecte osmanlı)*, Paris 1920-1921, XXX+1218 s., (Türkçeye çev.: Elöve, Ali Ulvi) *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Maarif Vekâleti yay., İstanbul 1941.

_____, "Les rapports entre la nation grammaticale de personne et les pronoms démonstratifs en turc". Anthr. *IFA* XX/1 (1926), s. 314-318.

_____, "Les-noms composés en turc Turquie", *BSl* L/1, 1954.

Develi, Hayati, "-Sa Eki Nedir? Kip mi? Zarf-Fiil mi?, *İA*., S. 1, İstanbul 1995, s. 92-95.

_____, "{*-Sa*} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme", *TDAY Belleten* 1995, TDK yay., Ankara 1997, s. 115-152.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK yay., Ankara 1995, 249 s.

Dil Encümeni, *Gramer Hakkında Rapor* : *Muhtasar Türkçe Gramer*, İstanbul 1928, 69 s.

Dilaçar, Agop, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK yay., Ankara 1964, 263 s.

_____, *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara 1968, XII+349 s.

_____, "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerin Özellikleri", *TDAY Belleten* 1970, TDK yay., Ankara 1971, s. 197-210.

_____, "Gramer, Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *TDAY Belleten* 1971, TDK yay., Ankara 1971, s. 83-145.

_____, "Türk Dilinde *Kılınış*'la *Görünüş* ve Dilbilgisi Kitaplarımız", *TDAY Belleten* 1973-1974, TDK yay., Ankara 1974, s. 160-171.

_____, "Görevsel Dilbilgisi", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, TDK yay., Ankara 1978, s. 45-47.

Dilmen, İbrahim Necmi, *Türkçe Gramer*, 1. kısım; Milliyet Matbaası İstanbul 1929, 352 s., 2. kısım; Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1930, 432 s.

Dizdaroğlu, Hikmet, *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*, TDK yay., Ankara 1962, 24+1 s.

_____, *Türkçede Fiiller*, TDK yay., Ankara 1963, 63 s.

_____, *Tümce Bilgisi*, TDK yay., Ankara 1976, 522 s.

Doerfer, Gerhard, "Ist das Japanische mit den altaischen Sprachen Verwandt", *ZDMG* 124/1 (1974), s. 103-142.

_____, "Das Chorasantürkische", *TDAY Belleten* 1977, TDK yay., Ankara 1978, s. 127-204.

_____, "Nomenverba im Türkischen", *Studia Turkologica, Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Nopoli 1982, s. 101-114.

Duman, Musa, "Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair", *İA.*, İlim Yayma Cemiyeti, İstanbul 1997, s. 65-103.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK yay., Ankara 1995, 336 s.

_____, "Tarihî Metinlerdeki Örnekleri Işığında 'Takısız Tamlama' Konusu Üzerine" *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, C.1, Kayseri 2001, s. 255-262.

Eckmann, Janos, "Çağatayca'da İsim Fiiller", *TDAY Belleten* 1962, TDK yay., Ankara 1963, s. 51-60.

_____, *Chatagay Manuel*, Indiana Üniversity, Bloomington 1966, XII + 340 s.

Ediskun, Haydar, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1963, 413 s.

_____, "*-El, -İl, -Sel* Ekleri Üzerine", *Türk Dili*, C. XV, S. 179 (Ağustos 1966), s. 1012-1019.

_____, "Yine *-El -İl, -Sel* Ekleri Üzerine", *Türk Dili*, C. XVI, S. 184 (Ocak 1967), s. 264-267.

_____, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1985, 407 s.

Emre, Ahmet Cevat, *Türkçede İsim Temelleri*, TDK yay., İstanbul 1943, 207 s.

_____, *Türk Dilbilgisi : Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi*, TDK yay., Ankara 1945, 615 s. (*TD*)

Eraslan, Kemal, *Eski Türkçede İsim Fiiller*, İÜ. Edebiyat Fak. yay., İstanbul 1980, 174 s.

_____, "*+sı-/+si-*(*~+su/+sü-*) İsimden Fiil Yapma Eki ile *-sı-/-si-*(*~-su-/-sü-*) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişlemiş Şekilleri Hakkında", *TKA*, C. XXXII/1-2 (1994), *Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan Cildi*, Ankara 1996, s. 47-62.

_____, "Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu", *III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı* 1996, TDK yay., Ankara 1999, s. 381-385.

_____, "*-sar/-ser* İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları", *Hasan Eren Armağanı*, TDK yay., Ankara 2000, s. 92-127.

_____, "Eski Türkçede Yönelme (Dativ) Hâli Ekinin Yapı Fonksiyon ve İfadedeleri", *TDED*, C.XXIX, s. 67-76.

Ercilasun, Ahmet Bican, "*-maç/-meç* Eki Üzerine", *TDED*, C. XXI (31 Aralık 1973), s. 83-88.

_____, "Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler", *TKA*, *Faruk Kadri Timurtaş Hatırasına Armağan Cildi*, C. XVII-XXI, Ankara 1983, s. 115-119.

_____, *Kutadgu Bilig Grameri "Fiil"*, GÜ. Gazi Eğitim Fak. yay., no: 33, Ankara 1984, 196 s.

_____, "Türkçede Emir ve İstek Kipi", *Türk Dili*, S. 505, (Ocak 1994), s. 3-9; *Türk Gramerinin Sorunları I*, TDK yay., Ankara 1995, s. 61-66, 66-72

_____, "Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses", *Hasan Eren Armağanı*, TDK yay., Ankara 2000, s. 128-134.

Erdal, Marcel, "Die Konverb-und Aoristendungen im Alttürkischen", *UAJb* LI (1979), 104-125.

_____, *Old Turkic Word Formation* I-II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1991, 1. C. XIII+414 s., 2. C. 415-874 s.

_____, "On Applunig causativo to 'passive' naimly in Turkish, *Sumbolae Turcologicae*, Uppsala 1996, s. 77-96.

Eren, Hasan, "Anadolu Ağızlarında Rumca Islâvca ve Arapça Kelimeler", *TDAY Belleten* 1960, TDK yay., Ankara 1960, s. 295-371.

_____, "Yer Adlarımızın Dili", *TDAY Belleten* 1965, TDK yay., Ankara 1966, s. 155-165.

_____, "Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine", *Türk Dili*, S. 524 (Ağustos 1995), s. 859-904.

_____, *Türklük Bilimi Sözlüğü I.Yabancı Türkologlar*, TDK yay., Ankara 1998, 351 s.

_____, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, XXIX+512 s.

_____, "Yeni Bir Ek : *-sal/-sel*", *Türk Dili*, S. 580 (Nisan 2000), s. 291-306.

Ergin, Arın, "Türkçede (*-sel-sal*) Ekleri Üzerine Birkaç Söz", *Türk Birliği Derg.*, C. I, S. 7/8 (1966), s. 59-60.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu yay., İstanbul 1972, XI+3+391 s.

_____, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Bayrak yay., İstanbul 1987, 578 s.

_____, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK yay., 3. baskı, Ankara 1994, XVI+522 s.

_____, *Dede Korkut Kitabı II*, (İndeks-Gramer), TDK yay., 3. baskı, Ankara 1997, XIII+483 s.

Ersoylu, Halil, "Batı Kaynaklı Kelimeler (2)", *Türk Dili*, S. 513 (Eylül 1994), s. 200-212.

Fundamenta I **:** *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden, Verlag Steiner 1959, 810 s.

Gabain, A. Von, "Die Natur des prädikats in den Türksprachen", *KCsA* III (1940), s. 84-94.

_____, *Özbekische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Leipzig-Wien 1945, 278 s.

_____, "Die Pronomina im Alttürkischen", *ZDMG* 100 (1950), s. 581-591.

_____, "Die zentralasiatischen Türksprachen", *Hdo* I/V,s. 139-160.

_____, "Die Verbalkompositionen im Türkischen-Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY Belleten* 1953, TDK yay., Ankara 1953, s. 1-15, 16-28.

_____, "Die Sprache des Codex Cumaniscus", *Fundamenta I.* s. 46-72.

_____, "Charakteristik Der Türksprachen", *Handbuch der Orientalistik, Türkologie*, Leiden-Köln 1963, s. 3-26.

_____, *Alttürkische Grammatik*, Otto Harrossowitz-Wiesbaden 1974, 398 s.; (Türkçeye çev.: Akalın, Mehmet) *Eski Türkçenin Grameri*, TDK yay., 3. baskı, Ankara 2000, XXIII+313 s. (*Alt. Gr.*)

Gemalmaz, Efrasyap, "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S. 4, (Erzurum 1996), s. 29-39.

Gencan, Tahir Nejat, "Sıfat Birlikleri", *TDAY Belleten* 1954, TDK yay., Ankara 1954, s. 181-187.

_____, "Geniş Zaman Kipi", *Türk Dili*, C. XXIX, S. 268 (Ocak 1974), s. 325-330.

_____, *Dilbilgisi*, TDK yay., Ankara 1975, 543 s.

Genç, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, TKAE yay., Ankara 1997, 412 s.

Gilson, Erika H., *The Turkish Grammar of Thomas Vaughan*, Ottoman – Turkish at the End of the XVIIth Century According to an English "Transkriptionstext", Otto Harrassowitz, Wiesbadaen 1987, XII+235 s.

Gombocz, Z., "Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen", *KSz* XIII (1912), s. 1-37.

Göknel, Yüksel, *Modern Türkçe Dilbilgisi*, Esen Kitap ve Kırtasiye Evi, İzmir 1974, 187 s.

Gökşen, Enver Naci, "Çıkma Durumun (*-den*) ve Kapsamı", *Türk Dili*, S. 279 (Aralık 1974), s. 973-978.

Grönbech, Kaare, *Der Türkische Sprachbau*, Kopenhagen 1936, 192 s.; (Türkçeye çev.: Akalın, Mehmet) *Türkçenin Yapısı*, TDK yay., Ankara 1995, 148 s.

Grunina, Elvira A., "Fiil Çatısı Üzerine", *TDAY Belleten* 1997, TDK yay., Ankara 2000, s. 195-213.

Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik yay., Kayseri 1994, 244 s.

_____, *Kütahya Yöresi ve Ağızları*, TDK yay., Ankara 1998, XXX+257 s. (*KYA*)

Gülsevin, Gürer, "Türkçede *-sa* Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili*, S. 467 (Kasım 1990), s. 276-279.

_____, *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya 1993, 125 s.

_____, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK yay., Ankara 1997, 156 s.

_____, "Çatı Ekleriyle Kullanılabilen Ekler", *İA*, S. 6, İstanbul 1998, s. 125-146.

_____, "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1999, s. 203-215.

_____, "Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine", *TDAY Belleten* 1997, TDK yay., Ankara 2000, s. 215-224.

Gülsevin, Selma, "Türkiye Türkçesinde Fiilden Yapılan Araç-Gereç Adları", *AKÜ. Sosyal Bilimler Derg.*, S. 3 (Sonbahar 1999), s. 99-113.

Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları* (İncelemeler-Metinler-Sözlük), Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1978, 340 s.

Güneş, Sezai, *Türk Dil Bilgisi*, İzmir 1997, 410 s.

Güveli, Mustafa, "Takısız Tamlamalar Sorunu". *Türk Dili*, C. XIX, S. 210 (Mart 1969), s. 835-836.

Hacıeminoğlu, Necmettin, "*-da/-de* Edatı Üzerine", *TDED*, C. XVI, İstanbul 1968. s. 81-100.

_____, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1971, 335 s.

_____, "Yapı ve Mânâ Bakımından Türk Dilinde Kelime Âileleri", *TKA*, C. XXVI/2 Ankara 1988, s. 23-37.

_____, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1991, 279 s.

Hasdemir, Yılmaz, *Tenses And Grammar of Modern English, Modern İngilizcede Zamanlar ve Gramer*, (Genişletilmiş üçüncü baskı) İzmir 1992.

Hatiboğlu, Vecihe, *Türk Kelimelerin Önsesleri*, AÜ. DTCF. yay., Ankara 1961, 65 s.

_____, "Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler", *Türk Dili*, C.XXI, S. 224 (Mayıs 1970), s. 110-115.

_____, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1972, 145 s.

_____, *Türkçenin Ekleri*, TDK yay., 1974, 173 s.

_____, *Türk Dilinde İkileme*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1981, 120 s.

Hazai, Georg, *Das Osmanisch – Türkische im XVII Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jacab Nagu de Harsány*, Akademiai Kiado, Budapest 1973, 498 s.

_____, "Die Denkmäler des Osmanisch – Türkei – Türkischen in nielt arabischen Schriften", *Handbuch der türkischen Sprachwisseschaft*, Wiesbaden 1990, s. 63-73.

Hengirmen, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Ergun Yayın Evi, Ankara 1995, 619 s.

İdben, Emir İçhem, Abdullah Ramiz Paşa, *Emsile-i Türkiyye*, TDK yay., Ankara 1999, 233 s.+tıpkıbasım.

İlker, Ayşe, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, TDK yay., Ankara 1997, 166 s.

İmer, Kâmile, *Türkiye Türkçesinde Kökler*, TDK yay., Ankara 1976, 54 s.

İmlâ Kılavuzu, TDK yay. (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni baskı), Ankara 2000, XIII+481 s.

İnan, Abdülkadir, "S. S. Mayzel : Türk Dilinde İzafet (Tanıtma)", *TDAY Belleten* 1958, TDK yay., Ankara 1958, s. 279-313.

İshakî, Saadet Şakir (Çağatay), *Denominale Verbbldungen in den Türksprachen*, Roma 1933, 49 s.

İvanov, S. N., *Kurs Turetskoy Grammatiki,* Leningrad 1975, 100 s.

Jehlitschka, Henry, *Türkiscder Konversations grammatik*, Heidelberg, 1895, 419 s.

Johanson, Lars, *Aspekt im Türkischen*, Uppsala, 1971, 333 s.

_____, "Fiilimsi Önermelerin Görevleri Üzerine", *Bilimsel Bildiriler* 1972, TDK yay., Ankara 1975, s. 525-529.

_____, "Aurist and present Tense in west Oghuz Turkic", *Journal of Turkish Studies* XIII (1989), s. 99-105.

John, Lyons, *Kuramsal Dilbilimine Giriş*, (Türkçeye çev.: Kocaman, Ahmet) TDK yay., Ankara 1983, 449 s.

Kahraman, Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları,* TDK yay., Ankara 1996, 422 s.

_____, "İsim Çekim Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1999, s. 278-297.

Kaplan, Mehmet, *Türkçülüğün Esasları, Ziya Gökalp*, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara 1972, 271 s.

Karabacak, Esra, "Türkçede Yeterlilik Fiilleri", *IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, (24-26 Ekim 2000), Çeşme – İzmir (basılmamış bildiri).

_____, Bergamalı Kadri, *Müyessiretü'l-Ulûm*, TDK yay., Ankara 2002, XIII+290 s.

Karabulut, Ali Rıza – Yıldız, Ramazan, *Gülzâr'ı Ma'nevî ve İbrâhim Tennuri*, Elif Matbaası, Ankara 1978, 234+4 tıpkıbasım.

Karahan, Leylâ, "Görülen Geçmiş Zaman Eki *-dı/-di*'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonlarına Dair", *TKA* C. XVIII, 1990, *Muharrem Ergin Armağanı Cildi*, s. 335-341.

_____, *Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri*, Akçağ yay., Ankara 1991, 188 s.

_____, "*-sa/-se* Eki Hakkında", *Türk Dili*, S. 516 (Aralık 1994), s. 471-474.

_____, Erzurumlu Darîr, *Kıssa-i Yûsuf*, TDK yay., Ankara 1994, 431 s.

_____, "Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler", *III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı* 1996, TDK yay., Ankara 1999, s. 605-611.

_____, "Birleşik Kipli Fiillerde Çokluk Eki *-lAr*'ın Yeri", *Türk Dili*, S. 563 (Kasım 1998), s. 381-387.

Karahan, Leylâ – Ergönenç, Dilek, Hüseyin Cahit, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, TDK yay., Ankara 2000, 382 s.+tıpkıbasım.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, Seyf-i Serâyî, *Gülistan Tercümesi*, TDK yay., Ankara 1989, LXXXIII+408+187+tıpkıbasım.

Kaya, Can, *Yabancılar için Türkçe-İngilizce Açıklamalı Türkçe Dersleri*, Ankara 1983.

Kissling, Von Hans Joachim, *Die Sprache des Âšık Pašazade*, Breslau 1936.

_____, "Mazii naklî zum gebrauch der Misvergangenheit im Osmanisch-Türkischem", *ZDMG* IX/2 (1959), s. 303-316.

Knobloch, Johann, *Sprachwissenschaftliches Wörterbuch I*, Heidelberg 1961.

Kocaman, Ahmet, "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler", *TDAY Belleten* 1980-1981, TDK yay., Ankara 1983, s. 81-85.

Kocasavaş, Yıldız, "*+sa-/+se-* İsimden Fiil Yapma Eki ve Genişletilmiş Şekilleri", *TDED*, C. XXVIII, İstanbul 1998, s. 419-434.

_____, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, TDK yay., Ankara (yayımlanmakta).

Koç, Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1996, 739 s.

Kononov, Andrey Nikolaeviç, *Grammatika Sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka*, Sovyet İlimler Akademisi, Moskva-Leningrad 1956, 569 s. Türkçeye Çevirisi: *Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri*, basılmamış çeviri TDK kütüphanesindedir.

_____, "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", *Bilimsel Bildiriler* 1957, TDK yay., Ankara 1960, s.175-179.

_____, "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", *TDAY Belleten* 1968, TDK yay., Ankara 1969, s. 81-88.

Korkmaz, Zeynep, "Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında", *TDAY Belleten* 1953, TDK yay., Ankara 1953, s. 197-203; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 2, TDK yay., Ankara 1995, s. 123-127.

_____, *Güney-Batı Anadolu Ağızları* (*Ses Bilgisi* : *Fonetik*), AÜ. DTCF. yay., Ankara 1956; TDK yay., Ankara 1994, XXXVII+130 s. (*GBAA*)

_____, "Türkiye Türkçesinde 'iktidar' ve 'imkân' Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", *TDAY Belleten* 1959, s.107-124; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 607-619.

_____, "Türkçede *-acak/-ecek* Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *AÜ. DTCF. Derg.*, C.XVII/1-2, (Ankara 1959), s. 159-168; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 3-11.

_____, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", *TDAY Belleten* 1960, Ankara 1980, s. 173-180; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 85-90.

_____, "Türk Dilinde *+ça* Eki Ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *AÜ. DTCF. Derg.*, C. XVII, S. 3-4 (Eylül-Aralık 1960), s. 275-358; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 12-84.

_____, "Türkçede *-ok/-ök* Pekiştirme (*intensivum*) Edatı Üzerine", *TDAY Belleten* 1961, TDK yay., Ankara 1962, s. 13-29; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 98-109.

_____, *Nevşehir Yöresi ve Ağızları*, AÜ. DTCF. yay., Ankara 1963, XVI+227 s.; 2. baskı, TDK yay., Ankara 1994, XVI+230 s. (*NYA*)

_____, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Türk Dil Devrimi*, AÜ. DTCF yay., Ankara 1963, 85 s.

_____, "Eski Anadolu Türkçesindeki *-van/-ven, -vuz/-vüz* Şahıs ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları", *TDAY Belleten* 1964, TDK yay., Ankara 1965, s. 43-65; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 110-127.

_____, "Eski Bir Kudurî Çevirisi", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* 1966, TDK yay., Ankara 1968, s. 225-231; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 355-359.

_____, "Türkçedeki *-arak / -erek* Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Reşid Rahmetî Arat İçin*, TKAE yay., Ankara 1966, s. 331-335; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C.1, TDK yay., Ankara 1995, s. 128-132.

_____, "Türkçede *-°l* eki (*-al/-el, -ıl/-il, -ul/-ül*; *-sal/-sel*) *I*", *Türk Dili* S. 181 (Ekim 1966), s. 24-32; *Dilbilgisi Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1972, s. 72-83; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 133-138.

_____, "Türkçede *-°l* eki (*-al/-el, -ıl/-il, -ul/-ül*; *-sal/-sel*) *II*", *Türk Dili* S. 187 (Nisan 1967), s. 514-519; *Dilbilgisi Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1972, s. 84-95; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 139-144.

_____, "Türkiye Türkçesindeki *-madan/-meden<-maḍın/-meḍin* Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, C. II/1 (Ankara 1969), s. 297-307; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C.1, TDK yay., Ankara 1995, s. 151-159.

_____, "Türkiye Türkçesinin *ki* Bağlacı İle *ki* Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", *Necati Lûgal Armağanı*,

TTK yay., Ankara 1969, s. 389-395; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C.1, TDK yay., Ankara 1995, s. 620-624.

_____, *-asıl-esi* Gelecek Zaman Sıfat-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY Belleten* 1968, TDK yay., Ankara 1969, s.31-38 ; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C.1, TDK yay., Ankara 1995, s. 145-150.

_____, "Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vocal) Uzunlukları", *AÜ. DTCF Derg.*, C. XXVI/3-4 (1971), s. 49-66; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 443-458.

_____, "Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili*, S. 253 (Ekim 1972), s. 3-19; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 241-253.

_____, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı* 1972, TDK yay., Ankara 1975, s. 433-446; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 205-216.

_____, "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *TDAY Belleten* 1972, TDK yay., Ankara 1973, s. 17-34; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 274-286.

_____, Şadru'd-dîn Şeyhoğlu, *Mazubān-nāme Tercümesi* (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), AÜ. DTCF. yay., Ankara 1973, 460+CXXXVII s.

_____, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, AÜ. DTCF. yay., Ankara 1974, 129 s.

_____, "Türkiye Türkçesi", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXII, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara 1982, s. 393-426; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 537-606.

_____, "*-sa/-se* Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?", *Studia Turcologica Memoriae Alexi, Bombocı Dicata*, Napoli 1982, s. 305-315; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 160-167.

_____, "Dil İnkılâbının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri", *Türk Dili*, C. XLIX, S. 401 (Mayıs 1985), s. 1-32; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s 818-843.

_____, "Türkçede + °*n* Zarf-Fiil Eki ile *-pan/-pen* Eki ve Türemeleri", *TDAY Belleten* 1984, TDK yay., Ankara 1987, s. 155-167; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 179-187.

_____, "Yazılı Devirlerdeki Gelişmelere Göre Eski Türkçenin Yaşı", *TDAY Belleten* 1989, TDK yay., Ankara 1994, s. 353-370; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 217-231.

_____, "Köktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine", *TDAY Belleten* 1990, TDK yay., Ankara 1994, s. 141-149; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 188-194.

_____, "Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri", *TDAY Belleten* 1991, TDK yay., Ankara 1994, s. 55-64; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 296-303.

_____, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1992, 212 s.

_____, "Sıfatların İsim Tamlamaları İle Kullanılışı Üzerine", *Türk Dili* S. 505 (Ocak 1994), s. 15-18; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 629-631.

_____, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 2 cilt, TDK yay., Ankara 1995, 1. Cilt 959 s., 2. Cilt 476 s.

_____, "Batı Kaynaklı Yabancı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri", *Türk Dili*, S. 524 (Ağustos 1995), s. 843-858; *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK yay., Ankara 1995, s. 948-959.

_____, "Gramer Konularıyla İlgili Bazı Sorunlar", *Türk Dili*, S. 535 (Temmuz 1996), s. 3-18.

_____, "Türkiye Türkçesinde Benzetme Yoluyla Kurulan Birleşik Kelimeler Üzerine", *III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı* 1996, TDK yay., Ankara 1999, s. 679-683.

_____, "Batı Dilleri ve Türk Grameri Üzerindeki Etkileri" (Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe, *Studio Uralo-Altaica*, PIAC 39 – Szeged-Hungary, s.155-161), *TDAY Belleten* 1997, TDK yay., Ankara 2000, s. 49-54.

_____, "Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları", *Türk Dili*, S. 559 (Temmuz 1998), s. 3-14.

_____, "Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve Divanu Lûgat-it-Türk", *Türk Dili*, S. 520 (Haziran 1999), s. 459-470.

_____, "Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu", *Hasan Eren Armağanı*, TDK yay., Ankara 2000, s. 226-236.

_____, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 4. baskı, TDK yay., Ankara 2000. 92 s.

_____, "Yeryüzündeki Diller, Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri", *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Yargı Yayın Evi, Ankara 2001, s. 30-40.

Kornfilt, Jaklin, *Turkish Descriptive Grammars*, Routledge yay., London-New York 1997, 575 s.

Kotwicz, Wladyslaw, *Les pronoms dans les langues altaiques*, Polska Akademija Umıjetnoscı, Krakow 1936, 80 s.

_____, "Contributions aux études altaiques", I. Notice préliminaire, s. 130-152, II. Les noms de nombers, s. 152-221, III. Les noms de couleurs, s. 222-234, *RO* VII (1931).

_____, "Contributions aux études altaiques IV. Sons intercalaires, s. 122-132, V. N nominal, s. 132-142. *RO* XII (1936).

_____, "Studia nad jezukami altajskimi", *RO* XVI (1950), Krakow 1953, s. 1-314.

Kurtoğlu, Fatma Süreyya, *Türkiye Türkçesinde Ünlemler ve Fonksiyonları*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara 1995.

Kuznetsov, P. İ., "Uslovnıy periodu turetskogo yazıka (Türk dilinde şart periyodu), Moskva 1950, 18 s.

_____, "Uslovne naklonenie v turetskom yazıke" (Türk dilinde şart sıygası), Akademiku Vladimiru Aleksandroviçi Gordleyskomu k ego semidesya tipyatiletiya Str. Statey. *M. İzd. Vo AN SSSR*, 1953, s. 155-162.

_____, "On the problem of adjectives in the Turkish language", *ST* VI (1976), s. 3-14.

_____, "On grammatical categories of the noun in the Turkish language". *ST* V(1977), s. 36-43.

_____, "System of functional verbal forms in modern Turkish", *ST* I (1981), s. 3-21.

Laude - Cirtautas, Ilse, *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialikten*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1980, 249 s.

Levend, A. Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme Sadeleşme Evreleri*, TDK yay., Ankara 1972, 548 s.

Lewis, G. L., *Turkısh Grammar*, Oxford Üniversity press, Oxford 1978, 303 s.

Lübimov, Konstantin, "O nastoyaşçem-buduşçem vremeni u turetskom yazıke" (Türk dilindeki geniş zaman kipi hakkında), Akademiku Vladimiru Aleksandroviçu Gordlevskomu k ego semidesyatiletiyu. Sb. Statey, M. 1953, s. 163-167.

_____, "Türkçede kaç isim hâli var?", *Türk Dili*, C. VIII, S. 96 (Eylül 1959), s. 688-690.

_____, "Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller", *Türk Dili*, S. 147, C. XIII (Aralık 1963), s. 150-151.

_____, "Abstract mood in the Turkish Language", *ST* III (1973), s. 9-22.

Malov, Sergey E., *Pamyatniki drevnetyurskov pismennosti*, İAN SSSR, Moskva 1951, 451 s.

Manissadjian, J. J., *Lehrbuch der modernen Osmanischen Sprache*, Stuttgart und Berlin, 1893, 394 s.

Mansuroğlu, Mecdut, "Türkçede Zamir Çekimi", *TDED*, C. III (1948), s. 501-518.

_____, "Türkçede *-mış* Ekinin Fonksiyonları", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 345-348.

_____, "Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi", *TDED*, C. IV/3 (1954), s. 216.

_____, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", *TDAY Belleten* 1955, TDK yay., Ankara 1955, s. 59-71.

_____, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İÜ. Edebiyat Fak. yay., Pulhan Matbaası, İstanbul 1958, IV+206+XCIX s.

_____, "Das Altosmaniche", *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, s. 160-182. (*Alt. Osm.*)

Mayzel, Saliy Sergeeviç, "Kategoriya unikalnosti, plyuralnosti v turetskom yazyke" (Türk dilinde teklik ve çokluk kategorisi), *Trudı MİV*, S. 4 (1947), s. 7-37.

_____, *Izafet v Turetskom Yazıke (Türk Dilinde İzafet)*, *AN SSSR*, Moskva-Leningrad 1957, 183+4 s.

Meninski, Franciscus á M., *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, institutiones, zeu Grammatica Turcica*, Vindobonae 1680, Nachdruck 1756, 256 s. (*LOTAP.*)

Menges, Karl H., *The Turkic Languages and Peoples: an Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden, Harrossowitz 1994, XXXII+ 248 s.

Meyer, Gustav, *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im wortschatze des Osmanisch Türkisch*, Wien 1839.

Mihaylov, M. Semenoviç, *Perifrastiçeskie formı i kategoriya vida v Turetskom Yazıka,* Moskova 1954, 137 s.

_____, *İssledovaniya po Grammatike Turetskogo Yazıka. Perifrastiçeskie Formi Glagola,* Moskova 1965, 131 s.

Miller, Roy Andrew, "Old Japanese Phonology and the Korean Japanese Relationship", *Language* 43 (1967), s. 278-302.

_____, *The Japanese Language*, Chicage – London 1967, 1970.

_____, *Japanese and the Other Altaic Languages*, Chicage – London 1971, XVIII+331 s.

Mundy, C. S., "The *-e/-u* Gerund in Old Ottoman", *BSOAS* XVI, (1954), s. 298-319.

Munkácsi, Bernát, "Zur Bildung der Zehner-Zahlwörter im Türkischen". *KCsA* I (1921-1925), s. 313-315.

Naci, Muallim, *Lûgat-i Naci* (hzl.: Timurtaş, Faruk Kadri), Çağrı yay., 6. baskı, İstanbul 1987, 960 s.

Nèmeth, Gyula, *Turkische Grammatik*, Berlin-Leipzig 1916.

_____, "Die türkisch-mongolische Hupothese", *ZDMG* LXVI (1912), s. 549-576.

_____, *Die Türken von Vidin*, Budapest 1965, 857 s.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları I*, TDK yay., İstanbul 1936, 192 s.

Oy, Aydın, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 1972, 398 s.

Öksüz, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi – Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK yay., Ankara 1995, 240 s.

Öküzcü, İbrahim, bk. Atabey, İbrahim.

Ölmez, Mehmet, Franciscus á Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae – Arabicae – Persicae*: *IV. Grammatika Turcicae* (tıpkıbasım yay.), Simurg yay., İstanbul 2000, 216 s.

Olcay, Selâhattin, *Erzurum Ağzı*, Ankara 1966, 130 s. (*EA*)

***ÖTS* : Örnekleriyle Türkçe Sözlük**: 4 cilt, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara 1995-1996, 3337 s.

Özdem, Ragıp Hulûsi, *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, TDK yay., Ankara 1944, 171 s.

Özdemir, Emin, "Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış", *TDAY Belleten* 1967, TDK yay., Ankara 1968, s. 177-204.

_____, "Maç, Meç eki", *Türk Dili*, C. XXIV, S. 239 (Ağustos 1971), s. 382-383.

Özel, Sevgi, "Türkçede Önadların (sıfatların) Tamlama İçindeki Sıraları", *Türk Dili*, C. XXXVII, S. 321 (1978), s. 498-500.

Özkan, Nevzat, Ahmet Cevdet Paşa – Fuat Paşa, *Kavâ'id-i Osmaniyye*, TDK yay., Ankara 2000, 169 s.+tıpkıbasım.

_____, Ahmet Cevdet Paşa, *Medhal-i Kavâ'id*, TDK yay., Ankara 2000, 90 s.+tıpkıbasım.

***Özleştirme Kılavuzu*,** TDK yay., Ankara 1978, 195 s.

Özmen, Mehmet, "Türkçede *değil* Kelimesi ve Anlamları", *TDAY Belleten* 1995, TDK yay., Ankara 1997, s. 315-368.

_____, "*-Icl / -UcU* Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine", *Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Derg., Kemal Eraslan Armağanı Cildi*, S. 9-10, İstanbul 1998, s. 545-556.

Özönder, Sema Barutçu, "Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK yay., Ankara 1999, s. 55-64.

Öztürk, Deniz, *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara 1997.

Paçacıoğlu, Burhan, *Türk Dili ve Kompozisyon*, Sivas 1994.

Pelliot, P., "Quelques noms turcs d'hommes et de peuples *-en-ar* (*-ör*), *-ur*(*-ür*), *-ır*(*-ir*)". "Notes sur I'histoire de la Horde d'or" adlı eserde. 1950.

Poppe, Nikolay, *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil 1: Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden 1960, 199 s.

_____, *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*, Wiesbaden 1965.

Posch, Udo, "Die altaische Sprachwissenschaft – Theorie oder Hupothese?", *Handbuch der Orientalistik* V/2, Mongolistik, Leiden – Köln 1964, s. 7-13.

Pröhle, Wilmos, "Karatschajisches Wörterverzeichnis", *KSz* X (1909), s. 83-150.

_____, "Karatschajısche Studien", *KSz* X (1909), s. 215-304.

Püsküllüoğlu, Ali, *Öz Türkçe Sözlük*, Bilgi Yayın Evi, Ankara 1975, 381 s.

Rachmatullin, G. Reşit, *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen, UJb* VIII, (1928), s. 1-63, 309-343.

Radloff, Wilhelm, *Die alttürkischen Inschriften*, Neue Folge, st. Petersburg 1897, VII+181+36 s.

_____, "Die vorislamischer Schriftarten der Türken und ihr Verhähaltmis zu der Sprache derselben", *BullAIS=İzvİAN* 6-e, II (1908), s. 834-856.

Ramstedt, Gustaf John, *Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen*, *JSFOu* XXVIII/3 (1912), 86 s. (*Verbst.*)

_____, "Zum Türkischen Konditional", *FUF* XXIX/3 1946, s. 120-126.

_____, *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II, Formenlehre*, Helsinki 1952, 262 s. (*Form.*)

_____, *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II, Lautlehre*, *MSFOu* 104/1, Helsinki 1957, 171 s.

Räsänen, Marti, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, *StO* XXI, Helsinki 1957, 256 s. (*Mat. Morph.*)

Rásonyi, László, "Sur quelques catégories de noms de personnes en turc" *ALASH II*, 1953, s. 323-351.

_____, "Les noms de personnes impératifs chez les peuples turcs", *AOASH XV*, 1962.

Rüstemov, R., *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fe'l*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı 1965, 320 s.

Sağır, Mukim, *Erzincan Yöresi ve Ağızları (inceleme-metin-sözlükler)*, TDK yay., Ankara 1995, 435 s. (*EYA*)

Salonen, Armas, "Über den sentaktischen Gebrauch der Flexionsendungen der Nomina im Uigurischen (einschliesslich des Oguz Qagan)", *JSFOu* XLIX (1937-1938), s. 1-44.

Sami, Şemsettin, *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*, İstanbul 1308 (1892).

Sander, Mithat Sadullah, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, 2. tabı, İstanbul 1340, 287 s.

_____, *Türkçe Dilbilgisi Dersleri*, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul 1961.

Saraç, Deniz, *Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara 1995.

Schinkewitsch, Jacob, "Rabgūsi's Syntax", *MSOS* XXIX (1926), s. 130-172.

Schönig, Claus, "Bemerkungen zu den altaischen personal pronomina", *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, Ankara 1995, s. 33-64.

Sevortyan, E. V., "Türk Dillerinde Fiillerin Geçişli (transitif) Geçişsiz (intransitif) Olmalarına Dair", *Bilimsel Bildiriler* 1957, TDK yay., Ankara 1960, s. 181-190.

_____, "Fiilden İsim Yapma *-ı* Eki ve Bununla İlgili Fonetik Sorunlar", *Bilimsel Bildiriler* 1966, TDK yay., Ankara 1968, s. 101-107.

Sinanoğlu, Samim, "Özel isimler ve baş harflerinin yazılışı". *Türk Dili*, C. VI, S. 69 (Haziran 1957) s. 480-483.

Sümer, Faruk, "X. Yüzyılda Oğuzlar", *AÜ. DTCF. Derg.*, C. XVI/3, S. 3-4 (Eylül-Aralık 1958), s. 131-162.

_____, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, AÜ. DTCF. yay., Ankara 1967, 520 s.

Şahin, Hatice, "Kutadgu Biligde Şimdiki Zaman", *Türk Dili*, S. 545 (Mayıs 1997), s. 464-471.

_____, "Tezlik Fiilinin Gösterdiği Çeşitlilikler", *Türkoloji Araştırmaları, Mertol Tulum Armağanı*, Adana (yayımlanmakta).

Şen, Mesut, "*Almak* Fiili Üzerine", *III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı* 1966, TDK yay., Ankara 1999, s. 1071-1092.

Şimşek, Rasim, *Örneklerle Türkçe Söz Dizimi*, Trabzon 1987, XVI+453 s.

Tahirül-Mevlevi : *Edebiyat Lûgati* (hzl.: Kürkçüoğlu, Kemal Edip), Enderun Kitap Evi, İstanbul 1994, 184 s.

Taymas, Abdullah, *-v* : *(A)v* ekinin alınması ile ilgili açıklaması için; *VI. Türk Dili Kurultayı* 1949, *Birleşimler, Tutanaklar*, TDK yay., Ankara 1950, s. 163.

Tekin, Şinasi, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dil tarihinde '*olga, bolga* Sorunu", *TDAY Belleten* 1973-74, TDK yay., Ankara 1974, s. 59-157.

_____, "Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve *Güzîde Kitabı*'nın 'Tercüme' Hikâyesi", *TDAY Belleten* 1997, TDK yay., Ankara 2000, s. 151-196.

Tekin, Talât, "*-Isar* Ekinin Türeyişi", *Türk Dili*, C. III, S. 31, (Nisan 1954), s. 453-455.

_____, *A. N. Kononov, Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo jazyka*, Moskva-Leningrad 1956, 569 s., *TDAY Belleten* 1959, TDK yay., Ankara 1959, s. 331-378.

_____, "*-dal-de* Bağlayıcısının Türeyişi", *Türk Dili*, C. VII, S. 78 (Mart 1958), s. 276-277.

_____, "Daha Zarfı ve *dalde* Edatı Hakkında", *Türk Dili*, C. VII, S. 83 (Ağustos 1958) s. 560-562.

_____, *A Grammar of Orkhon Turkic,* Indiana University Publications, Bloomington, 1968, 419 s.

_____, "Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri", *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1 (Mart-Ekim 1973), s. 36-46.

_____, "Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE yay., Ankara 1976, s. 118-130.

_____, "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", *Genel Dilbilim* Dergisi, C.II, S. 7-8 (Ağustos 1980), s. 10-17.

_____, "Türkçede En Eski Ödünç Sözler", *Türk Dili*, C. XLVIII, S. 384 (Aralık 1983), s. 526-529.

_____, "On the origin of the Turkic Genitive Suffix", *Sumbolae Turcologicae*, Uppsala 1996, s. 119-130.

_____, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları dizisi: 9, Ankara 2000, 272 s.

Temir, Ahmet, "Türkçe İle Moğolca Arasındaki İlgiler", *AÜ. DTCF. Derg.*, C. XII S. 1-2 (Mart-Haziran 1955), s. 1-25.

_____, "Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen I, II", *Oriens* IX, Leiden 1956, s. 41-85, 233-280.

_____, "Ural Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 114-118.

_____, "Türkiye Türkçesinde *-sal/-sel* Sıfat Eki Nereden Geliyor?", *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi* 1992, TDK yay., Ankara 1996, s. 5-7.

Tenişev, E. R., *Sravnitel'no-istoriçeskaya grammatika tjurkskix jazykov: Morfologiya* (*Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri: Morfoloji*), Sovyetler Birliği Bilim Akademisi yay., 1988, 560 s.

Tietze, A., "Griechische Lehnwörter im Anatolischem Türkisch", *Oriens* VIII (1955), s. 204-257.

_____, "Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache", *Oriens* X (1957), s. 1-47.

Tiken, Kâmil, "Eski Anadolu Türkçesinde Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri", *TDAY Belleten* 1997, TDK yay., Ankara 2000, s. 397-428.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, İÜ. Edebiyat Edebiyat Fak. yay., İstanbul 1977, 377 s.

_____, *Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Umur Kitapçılık, İstanbul, 1979, 155 s.

Tolstov, S. P., "Gorodo Guzov", *SÊ* 1974/3, (Türkçeye çev.: Kaynak, İsmail), s. 55-102.

Tooru, Hayaşi, "The Dual status of possesive Compounds in Modern Turkish, *Sumbolae Turcologicae*, Uppsala 1996, s. 119-130.

Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989, 228 s.

Toparlı, Recep – Çögenli, M.Sadi – Yanık, H.Nevzat, *El-Kavânî-nü'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK yay., Ankara 1999, 137+tıpkıbasım.

_____, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, TDK yay., Ankara 2000, 167+tıpkıbasım.

Toparlı, Recep, Ragıp Hulûsi Özdem, *Dil Bilimi Yazıları*, TDK yay., Ankara 2000, XLII+901 s.

_____, *Ed-Dürretü'l-Mudî' e Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK yay., Ankara (yayımlanmakta).

Trubetskoy, N., *Gedanken über das Indogermanenproblem: Reading in Modern Linguistics*, B. Malmberg yay., Stockhol 1972.

***TS* : Türkçe Sözlük,** 2 cilt, TDK yay., Ankara 1998, 1. C. XIV+1136 s., 2.C. 1137-2522 s.

***TTS* : Temel Türkçe Sözlük**, Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî, 3 cilt, Tercüman yay., İstanbul 1985, 1. C. XXXI+1-394 s., 2. C. 395-805 s., 3. C. 806-1532 s.

Tuna, Osman Nedim, *Altay Dilleri Teorisi*, Türk Dünyası Araştırmaları yay., İstanbul 1983, 76 s.

_____, "Türkçede Transitive-Causative "Geçişli Ettirgen" Fiiller, Bunlarla ilgili Morfoloji ve Öğretim Meselerinin Çözümü", *TDED*, C. XXIV-XXV (1986), s. 415-421.

Turan, Zikri, "Eski Anadolu Türkçesinde *ol-* Cevheri Fiili", *TDAY-Belleten* 1996, TDK yay., Ankara 1999, s. 265-289.

Türkay, Kaya, Halit Ziya, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, TDK yay., Ankara 1999, 96+tıpkıbasım.

***Türk Gramerinin Sorunları I-II*,** 1. C. TDK yay., Ankara 1995, 109 s., 2. C., TDK yay., Ankara 1999, 540 s.

Türkyılmaz, Fatma, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, TDK yay., Ankara 1999, 131 s.

Uğurlu, Mustafa, "*-Arak* ve *-p* ile Kurulan Zarf-Fiili Parçalarda Sınır Vurgulayışı Rolü", *III. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı* 1996, TDK yay., Ankara 1999, s. 1181-1187.

Uslu, Zeki, "Yan Tümcelerdeki *-dık* ekinde Zaman ve Görünüş", *Dil Derg.* S. 79 (Mayıs 1999), *Tömer*, Ankara 1999, s. 5-10.

Uygur, Vedat, "Eşitlik (Ekvatif) Eki ve Eşitlik Grubu Üzerine", *Türk Dili*, S. 546 (Haziran 1997), s. 547-548.

Uzun, N. Engin, *Dilbilgisinin Temel Kavramları* "Türkçe Üzerine Araştırmalar", (hzl.: Ölmez, Mehmet) Ankara 1998, 168 s.

Üçok, Necip, *Genel Dilbilim (Lenguistik)*, AÜ. DTCF yay., Ankara 1947, 225 s.

Ülken, Fatma, "Türkçe Eylemlerde Çatı : Bir Örnekleme Girişimi", *Bağlam Derg.*, S. 3 (1981), s. 71-81.

_____, "Türkçede Edilgen Çatı Üstüne Bir Araştırma", *Dilbilim Derg.*, S. 6 (1981), s. 55-59.

Vardar, Berke, *Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1980, 232 s.

Viguier, M., *Elémens de la langue turque: ou tables analytiques de la langue Turque usuelle, avec leul développement*, Constantinople 1790, XXXIII+463 s.

Wendt, Heinz F., *Sprachen*, Berlin 1966.

***Yabancı Kelimelere Karşılıklar*:** TDK yay., 1. Kitap Ankara 1995, 97 s., 2. Kitap Ankara 1998, 104 s.

Yaman, Ertuğrul, *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları,* TDK yay., Ankara 1999, 140 s. (*TTZK*)

Yusipova R., O nekotorıh slovoboçetaniyeh tipa + glagol, v turetskom yazıke. (Türk dilinde "isim+fiil" tipi birkaç kelimenin uygunluğu hakkında). Kr. *SİNA*, LX, Turtsiya. M. 1962, s. 103-115. Bu etüd ilk defa Almanca olarak yazılmıştır. Bk. N.K. Dmitriyev, Beiträge zur osmanischen Mimologie. *WZKM* XXXV/1-2, Wien 1927, s. 105-122.

_____, "Türkçede Deyimler ve Bileşik Fiiller", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* 1966, TDK yay., Ankara 1968, s. 249-250.

Yüce, Nuri, *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Mainz 1973, 88 s.; İstanbul 1999, 234 s.

_____, "Türk Dilinin Ural – Altay Dilleri Arasındaki Yeri", *İslâm Ansiklopedisi*, C.12/2, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İstanbul 1988, s. 445-456.

_____, "Türk Dili ve Lehçeleri", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 12/2, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., İstanbul 1988, s. 468-530.

_____, "Türk Dilinin Tarihî Devreleri ve Bugünkü Lehçeleri", *TKA*, C. XXVIII/1-2, (1990) Ankara 1991, s. 305-318.

_____, Ebu'l-Kāsım Cārullah Mahmūd Bin'Omar Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşahi El-hvārizmi, *Mukaddimetü'l-Edep*, TDK yay., Ankara 1993, 228 s.

Yücel, Bilâl, "Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9 (Sivas 2000), s. 75-114.

_____, "Türk Dil Kurumunun Kuruluşunun 70. Yılında Gramer Kitaplarımız", *Türk Dili,* S. 607 (TDK'nin 70. Yılı Özel Sayısı, Temmuz 2002), s. 135-139.

Zajackowski, Ananiasz, *Sufiksy imienne i czasownikowe w jezyku zachodniokaraimskim*, Nakladem Polskiej Akadenji Umiejetnosci 1932, 195 s. (*Sufiksy*)

_____, *Studia nad jezykiem staroosmanskim*, "Kalılı ı Dımny", W Krakowıe 1936, 26+196 s.

Zeynalov, Ferhad R., "Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi", *TDED*, C. 24/25, 1980-86, s. 455-468.

Zülfikar, Hamza, *Yabancılar için Türkçe Dersleri*, AÜ. Türkçe Kurşu yay., Ankara 1980, 295 s.

_____, *Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım*, 4. baskı, Ankara 1985, 255 s.

_____, "Durum Ekleriyle Fiillerin Bağlantısı, Zorunlu veya Zorunlu Olmayan Öğeler", Kıbrıs-Mağusa, DAÜ, Sözlük Bilimi Sempozyumu (basılmamış bildiri).

_____, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay., Ankara 1991, 213 s.

_____, "Girişik Cümle Sorunu", *Türk Dili*, S. 522 (Haziran 1995), s. 643-648.

_____, *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler,* TDK yay., Ankara 1995, 698 s.

ISBN 975 - 16 - 1643 - 3

Fiyatı: 16,00 TL.